ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ	Ελένη Κώτσου
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ	Μαρία Καζάκου
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	Αγγελική Βοσκάκη, Βίκυ Θεοφιλοπούλου, Μαρία Καζάκου Χριστίνα Τζωρτζάκη, Αριάδνη Φιορέτου
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Βάνα Μάρη
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ	«Σήμα», Αναγνωστόπουλος Βελισσάριος και ΣΙΑ Ο.Ε.
ΕΚΤΥΠΩΣΗ	Παπαδόπουλος Ο.Ε.Ε. Α.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 10564
www.tap.gr

ISSN 0570-622X

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 56-59 (2001-2004)

ΧΡΟΝΙΚΑ Β΄ 3β

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ - ΘΡΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΙΖ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-46· Πίν. 93-132) Σελ. 341-520

2001 Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Ανατολικό νεκροταφείο, Τομέας IV, Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου Πέλλας, Ανάκτορο), Αρχοντικό (Δυτική νεκρόπολη), Γιαννιτσά (Οικόπεδο Β. Τεκτερίδη), Έδεσσα (Ακρόπολη αρχαίας Έδεσσας: Οδός Μοναστηρίου, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Γενή Τζαμί· Κάτω πόλη αρχαίας Έδεσσας: Πρώτος και δεύτερος χώρος αριστερά της κεντρικής οδού, Βόρειο νεκροταφείο), Παναγίτσα-Ζέρβη (Θέση Κάτω Ντελικλέρ), Άλωρο, Άψαλος (Κόμβος Αψάλου, Θέση Γραμμή, Θέση Αμπέλια Αχλαήδη), Ξιφιανή, Σωσάνδρα, Θεοδωράκι, Κωνσταντία (Θέση Ξηρικά), Πρόδρομος. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Οδός Κομνηνών 7, Ασώματα, Εργασίες κατασκευής κόμβου Βέροιας της νέας Εγνατίας οδού, Αρχαιολογικό Μουσείο Βέροιας, Οδός Λεωφόρου Στρατού 23), Πρασινάδα (Αρχαιολογικός έλεγχος στον άξονα της Εγνατίας οδού, Κυψέλη, Λευκόπετρα (Θέση Καλλίπετρα), Μικρή Σάντα, Κοπανός (Θέση Μπελοβίνα), Αγγελοχώρι, Βεργίνα (Νεκρόπολη των Αιγών, Άξονας διέλευσης της νέας Εγνατίας οδού). Νομός Κοζάνης: Αιανή (Αρχαιολογικό Μουσείο), Ποντοκώμη (Θέση Βρύση), Σπάρτο (Θέση Παλιόχανο), Γούλες (Θέση Βαρεμένοι). Νομός Φλώρινας: Άγιος Παντελεήμονας (Θέση Άγιος Γεώργιος). Νομός Καστοριάς: Πεντάβρυσος (Θέση Υδραγωγείο), Κρεπενή Μαυροχωρίου, Γκράντιστα Μακροχωρίου, Μηλίτσα (Ναός Αγίας Παρασκευής), Κολοκυνθού (Δανειοθάλαμος Ο.Α. 276). Παραδόσεις - Περισυλλογές - Κατασχέσεις - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Αρχοντικό), Έδεσσα, Καρυδιά, Μαργαρίτα, Μεσημέρι, Σωτήρα, Κάτω Γραμματικό, Άλωρο, Πρόμαχοι, Αρχάγγελος, Εξαπλάτανος, Θεοδωράκι, Κωνσταντία, Νερόμυλοι, Περίκλεια, Πρόδρομος, Τρία Έλατα, Φούστανη, Χρυσή. Νομός Κοζάνης: Αιανή, Μεταμόρφωση, Γλυκοκερασιά, Περδίκκας, Ποντοκώμη, Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου, Μεσσιανή, Λευκάρες, Νεράιδα, Κρανίδια, Πλατανόρευμα, Καισαρειά, Καλαμά, Πτελέα, Πλατανόρευμα, Γούλες, Παλιά Καστανιά, Σκήτη, Οινόη, Κοιλάδα, Άγιος Δημήτριος, Πετρανά. Νομός Καστοριάς: Κρεπενή Μαυροχωρίου, Κοπάνκα Πενταβρύσου.

2002 Εργασίες διαμόρφωσης, ευπρεπισμού και συντήρησης αρχαιολογικών χώρων και μουσείων - Σωστικές ανασκαφές. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Περιοχή Φάκου, Ανάκτορο), Αρχοντικό (Δυτική νεκρόπολη), Έδεσσα (Ακρόπολη: Οδός Φλωρίνης, Οδός Μακεδονομάχων, Οδός Φειδίου 1, Οδός Αρχιερέως Παντελεήμονος, Οδός Φιλίππου 3· Κάτω πόλη στην αγροτική περιοχή Λόγγου: Αγρός Ι. Μπέκτση), Σκύδρα (Οικόπεδο εργατικών κατοικιών στο λόφο Τούμπα), Προφήτης Ηλίας (Θέση Σκληρόπετρα), Άλωρο (Αρχαίος οικισμός-Δυτικό τείχος). Νομός Ημαθίας: Βέροια (Οδός Πιερίων, Οδός Ξάνθου, Πάροδος Πατρόκλου 4, Οδός Θωμαΐδου), Αγία Βαρβάρα (Οδός Άνοιξης), Ασώματα (Θέση Ντελίκ-Τας), Κυψέλη, Λευκόπετρα Βερμίου (Θέση Καλλίπετρα), Μικρή Σάντα Βερμίου (Θέση Γαλανόβρυση, Θέση Κρυονέρι), Κοπανός (Θέση Μπελοβίνα), Βεργίνα (Θέση Τζαμάλα Βερμίου, Περιοχή των Αιγών). Νομός Κοζάνης: Αιανή (Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου), Λευκάρες (Θέση Ακμαξίζ, Θέση Άγιος Γεώργιος). Νομός Φλώρινας: Άγιος Παντελεήμονας, Αυγή (Ο νεολιθικός οικισμός. Πρώτες ανασκαφικές έρευνες), Κολοκυνθού, Κρεπενή Μαυροχωρίου. Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Νομός Πέλλας: Αρχοντικό, Πενταπλάτανος Γιαννιτσών, Κύρρος, Δ.Δ. Βρυτών (Θέση Μοναστήρια, Χερσόνησος Αγίου Γεωργίου), Δ.Δ. Νησίου, Άρνισσα (Αρχαίος οικισμός στη χερσόνησο Σουτ Μπουρούν), Αριδαία, Δ.Δ. Αψάλου, Δ.Δ. Λυκοστόμου, Δ.Δ. Μοναστηρακίου, Δ.Δ. Όρμας, Δ.Δ. Σωσάνδρας (Λόφος Κουρίτσκα), Δ.Δ. Αρχάγγελου (Θέση Πόντιτς). Νομός Κοζάνης: Αιανή (Θέση Άη Λιας, Θέση Μαντήλα Γκορτσιές), Λευκόβρυση, Νέα Νικόπολη, Σκήτη, Σταυρωτή, Καλονέρι, Κοιλαδιό, Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου, Δ.Δ. Λευκά-

ρων, Νεράιδας, Πλατανορεύματος, Δ.Δ. Μεσσιανής. Νομός Φλώρινας: Βεγόρα. Νομός Καστοριάς: Καλοχώρι, Πεντάβρυσος, Κρανοχώρι, Λάγκα, Άνω Πτεριά. Μελέτες διαμόρφωσης-ανάδειξης.

2003 Εργασίες διαμόρφωσης, ευπρεπισμού και συντήρησης αρχαιολογικών χώρων και μουσείων - Σωστικές ανασκαφές. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Περιοχή Φάκου), Αρχοντικό (Δυτική νεκρόπολη), Έδεσσα (Ακρόπολη, Κάτω πόλη), Δ.Δ. Άγρα (Αγρός Γ. Κούκου), Δ.Δ. Νέας Ζωής (Θέση Αμυγδαλεώνας), Δ.Δ. Παναγίτσας, Δ.Δ. Όρμας (Θέση Ζλατίνο), Δ.Δ. Πολυκάρπης, Δ.Δ. Σωσάνδρας (Λόφος Κουρίτσκα). Νομός Ημαθίας: Αγρόκτημα Νάουσας (Θέση Τσιφλίκι). Νομός Κοζάνης: Σέρβια (Θέση Κοκκινόη), Ρύμνιο (Θέση Μπαχράμες), Μεταμόρφωση, Κοζάνη (Θέση Ανάληψη), Καρυοχώρι (Θέση Ανατολή). Νομός Φλώρινας: Άγιος Παντελεήμονας (Νεκρόπολη εποχής του Σιδήρου-Θέση Άγιος Γεώργιος), Δ.Δ. Βεγόρας (Νεολιθικός οικισμός Βεγόρας Ι. Θέση Νησί), Δ.Δ. Αναργύρων (Νεολιθικός οικισμός Αναργύρων ΙΙΙ. Θέση Μοναστήρι-Νησί). Νομός Καστοριάς: Αυγή (Νεολιθικός οικισμός), Πεντάβρυσος (Νέο υδραγωγείο), Κρεπενή Μαυροχωρίου, Συνοικισμός Νταηλάκη (Στρατόπεδο υπολοχαγού Παπαθανασίου). Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων - Κατασχέσεις. Νομός Πέλλας: Δ.Δ. Ραχώνας, Αρχοντικό (Δυτικό νεκροταφείο), Δ.Δ. Άγρα, Δ.Δ. Βρυττών, Έδεσσα, Δ.Δ. Φλαμουριάς (Λόφος Αγίου Τρύφωνα), Δ.Δ. Πετριάς, Δ.Δ. Κάτω Γραμματικού, Δ.Δ. Αψάλου (Κατάσχεση), Δ.Δ. Άνω και Κάτω Γαρεφίου, Δ.Δ. Άνω Λουτρακίου, Δ.Δ. Μοναστηρακίου, Δ.Δ. Ξιφιανής (Κατάσχεση), Δ.Δ. Πολυκάρπης, Δ.Δ. Προμάχων (Μονή Αγίου Ιλαρίωνα), Δ.Δ. Σαρακηνών, Δ.Δ. Θηριόπετρας. Νομός Ημαθίας. Νομός Φλώρινας. Νομός Κοζάνης: Ανατολικό, Ανατολή, Θέση Αγία Βαρβάρα, Δ.Δ. Ιμέρων, Λευκάρων, Ρυδίτη, Μεσσιανής, Δ.Δ. Πτελέας, Οινόης, Δ.Δ. Βαθυλάκκου, Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου. Νομός Καστοριάς: Πεντάβρυσος.

2004 Εργασίες διαμόρφωσης, ευπρεπισμού και συντήρησης αρχαιολογικών χώρων και μουσείων - Σωστικές ανασκαφές. Έργα Γ΄ ΚΠΣ. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Περιοχή Φάκου, Θέση Ρούπες, Οικόπεδο του ΟΕΚ), Αρχοντικό (Δυτικό νεκροταφείο, Νοτιοδυτικό νεκροταφείο), Έδεσσα (Ακρόπολη). Νομός Ημαθίας: Βέροια (Θέση Ξηρόκαμπος, Οδός Αμπελοκήπων 43, Οδός Μ. Μπότσαρη 93 και Ισαύρων, Οδός Πυθίας 5, Οδός Πόντου 12, Οδός Κεμτζέ 3, Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52), Λευκάδια, Βεργίνα (Η ανασκαφή στην πόλη και τη νεκρόπολη των Αιγών το 2003-2004), Ορεινή Μακεδονίδα. Νομός Φλώρινας: Άγιος Παντελεήμονας (Νεκρόπολη της εποχής του Σιδήρου), Δ.Δ. Αναργύρων (Νεολιθικός οικισμός Αναργύρων ΙΙΙ. Θέση Μοναστήρι-Νησί). Νομός Καστοριάς: Αυγή (Νεολιθικός οικισμός), Πεντάβρυσος (Αγρός Π. Παύλου, Κλασικό νεκροταφείο), Κωσταράζι. Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Ανάκτορο), Ραχώνα, Πενταπλάτανος Γιαννιτσών, Άψαλος (Κατάσχεση), Βορεινό (Θέση Σέρβιν), Εξαπλάτανος, Θεοδωράκι (Θέση Αμυγδαλεώνας), Λυκόστομο, Μηλιά, Νερόμυλοι, Πρόμαχοι (Μονή Αγίου Ιλαρίωνα). Νομός Καστοριάς: Μελάνθιο, Άνω Πτεριά.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

2001-2004 Ανασκαφικές εργασίες. Βεργίνα (Οχύρωση).

Λ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-3· Πίν. 133-140) Σελ. 521-546

2004 Μουσειακές εργασίες. Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Μουσείο Αιανής. Εργασίες διαμόρφωσης-ανάδειξης. Συστηματική επιφανειακή έρευνα - Ανασκαφικές εργασίες. Νομοί Κοζάνης-Γρεβενών: Έρευνα στο μέσο ρου του Αλιάκμονα - Φράγμα Ιλαρίωνα. Νομός Κοζάνης: Αιανή, Καισάρεια, Σέρβια. Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμοί αρχαιολογικών χώρων - Σύνταξη αρχαιολογικών χαρτών. Νομός Κοζάνης: Αιανή, Καισάρεια, Ρύμνιο-Μικρόβαλτο, Τρανόβαλτο-Πάδη-Λαζαράδες, Χρώμιο, Κτένι, Ροδιανή, Κερασιά, Μηλιά, Αγία Παρασκευή, Πρωτοχώρι, Καρυδίτσα, Κρόκος. Νομός Γρεβενών: Κνίδη. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Κοζάνης: Περιοχή τεχνητής λίμνης Πολυφύτου (Δήμος Σερβίων - Δ.Δ. Σερβίων - θέση Παλιοκαστανιά, Δήμος Σερβίων - Δ.Δ. Σερβίων - θέση Αγία Βαρβάρα). Περισυλλογές - Περιοδείες - Παραδόσεις - Εντοπισμοί. Νομός Κοζάνης: Περιοχή τεχνητής λίμνης Πολυφύτου (Δήμος Βελβεντού - Δ.Δ. Βελβεντού και Ιμέρων, Δήμος Σερβίων - Δ.Δ. Σερβίων, Δήμος Ελίμειας - Δ.Δ. Ανατολής, Δήμος Κοζάνης - Δ.Δ. Κοζάνης, Δήμοι Κοζάνης-Ελληνσπόντου - Δ.Δ. Κοζάνης-Δρεπάνου, Δήμος Αιανής - Δ.Δ. Κτενίου).

11η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-22· Πίν. 141-154) Σελ. 547-606

2001 Μουσειολογικές μελέτες - Προτάσεις. Νομός Κοζάνης: Κοζάνη (Εκκλησιαστικό Μουσείο). Εκπαιδευτικά προγράμματα - Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Δημοσιεύσεις. Μελέτες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο, Μνημεία Βέροιας, Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου, Παλαιά Μητρόπολη, Μεντρεσές), Ριζώματα (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Νομός Πέλλας: Έδεσσα (Παλαιά Μητρόπολη). Νομός Κοζάνης: Σιάτιστα (Αρχοντικό Παπανικολάου-Μπεΐνη, Αρχοντικό Πούλκως), Κοζάνη (Επισκοπικό Μέγαρο, Αρχοντικό Λασσάνη). Νομός Καστοριάς: Καστοριά (Αρχοντικό Μπασάρα), Άργος Ορεστικό (Αρχαιολογικός χώρος Διοκλητιανούπολης). Νομός Γρεβενών: Ζάβορδα (Μονή Οσίου Νικάνορος), Σαρακήνα (Ναός Αγίου Νικολάου), Σπήλαιο (Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου). Μουσειακές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο). Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Καστοριάς: Καστοριά (Ναός Αγίου Δημητρίου Ελεούσας, Ναός Παναγίας Ελεούσας, Ναός Αγίου Λουκά). Νομός Κοζάνης: Κοζάνη (Αρχοντικό Γ. Βούρκα), Σέρβια (Βασιλική των Κατηχουμένων), Σιάτιστα (Αρχοντικό Μαλιόγκα), Βυθός (Μονή Αγίας Τριάδος). Νομός Γρεβενών: Κνίδη (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου), Τορνίκι (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Νομός Φλώρινας: Πρέσπες (Ναός Αγίου Γερμανού), Πύλη (Ναός Αγίου Νικολάου). Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο, Παλαιά Μητρόπολη). Νομός Κοζάνης: Σιάτιστα (Εκκλησιαστικό Μουσείο, Μνημεία Νομού Κοζάνης). Νομός Καστοριάς: Μνημεία Καστοριάς. Νομός Γρεβενών: Μνημεία Γρεβενών. Κηρύξεις. Νομός Ημαθίας: Ριζώματα (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Καταγραφές φορητών εικόνων - κειμηλίων. Νομός Ημαθίας: Βέροια. Νομός Πέλλας: Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Νομός Καστοριάς: Άργος Ορεστικό (Αρχαιολογικός χώρος Διοκλητιανούπολης). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Ασώματα (Θέση Μαυρομουριά). Νομός Πέλλας: Έδεσσα (Οδός Πέλλης, Οδός Καισαρείας), Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική), Αλμωπία (Νεοχώρι, Ξιφιανή).

2002 Εκπαιδευτικά προγράμματα - Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Δημοσιεύσεις. Μελέτες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο, Παλαιά Μητρόπολη), Αγία Μαρίνα (Ναός Αγίας Μαρίνας), Δάσκιο (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Νομός Κοζάνης: Σισάνι (Μεσοβυζαντινός ναός), Σιάτιστα (Μνημεία πόλης, Ναός Προφήτου Ηλιού). Νομός Καστοριάς: Καστοριά (Ναός Αγίου Στεφάνου), Άργος Ορεστικό (Αρχαιολογικός χώρος Διοκλητιανούπολης). Νομός Γρεβενών: Ζάβορδα (Μονή Οσίου Νικάνορος), Μαυραναίοι (Ναός Αγίου Δημητρίου), Περιβόλι (Ναός Αγίου Γεωργίου). Μουσειακές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο). Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Παλαιά Μητρόπολη). Νομός Καστοριάς: Καστοριά. Νομός Κοζάνης: Σιάτιστα (Μνημεία πόλης, Αρχοντικό Νεραντζόπουλου, Ναός Αγίας Παρασκευής, Αρχοντικό Παπανικολάου, Πλατεία στη συνοικία Γεράνειας), Μηλιά (Ναός Αγίου Δημητρίου). Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο, Παλαιά Μητρόπολη). Νομός Κοζάνης: Μνημεία Νομού Κοζάνης, Σιάτιστα (Εκκλησιαστικό Μουσείο). Νομός Καστοριάς: Καστοριά. Νομός Γρεβενών: Σαρακήνα (Ναός Αγίου Νικολάου). Καταγραφές φορητών εικόνων και κειμηλίων. Νομός Ημαθίας: Βέροια. Νομός Πέλλας: Έδεσσα (Γενί Τζαμί), Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Οδός Πατρόκλου), Ασώματα (Θέση Μαυρομουριά). Νομός Πέλλας: Έδεσσα (Οδός Εγνατίας, Οδός Καισαρείας, Οδός Φιλίππου, Οδός Αρχιερέως Μελετίου - Α. Κυτάνου), Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική), Αλμωπία (Ξιφιανή).

2003 Εκπαιδευτικά προγράμματα - Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Δημοσιεύσεις. Μελέτες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο, Παλαιά Μητρόπολη, Ναός Αγίων Αναργύρων, Πλατεία Ωρολογίου). Νομός Κοζάνης: Σέρβια (Κάστρο), Σισάνι (Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου), Σιάτιστα (Μνημεία πόλης, Αρχοντικό Μανούση - Δουκίδη - Τζάτσα). Νομός Καστοριάς: Καστοριά (Ναός Αγίων Τριών). Νομός Γρεβενών: Ζάβορδα (Μονή Οσίου Νικάνορος), Περιβόλι (Ναός Αγίου Γεωργίου), Τρίκωμο (Γέφυρα Αξίζ Αγά), Κρανιά - Μικρολίβαδο (Γέφυρα Σταμπέκη), Σαμαρίνα (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Παλαιά Μητρόπολη), Ριζώματα (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου). Νομός Καστοριάς: Καστοριά. Νομός Κοζάνης: Βελβεντό (Μονή Αγίας Τριάδας), Λαζαράδες (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου), Μηλιά (Ναός Αγίου Δημητρίου), Σιάτιστα (Μνημεία πόλης). Νομός Γρεβενών: Γέφυρα Καστανιάς, Σπήλαιο (Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου). Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο). Νομός Κοζάνης: Σιάτιστα (Εκκλησιαστικό Μουσείο), Μνημεία

Νομού Κοζάνης. Νομός Καστοριάς: Καστοριά. Καταγραφές φορητών εικόνων - κειμηλίων. Νομός Ημαθίας: Βέροια, Ασώματα (Θέση Μαυρομουριά). Νομός Πέλλας: Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Νομός Φλώρινας: Τρίγωνο (Ναός Αγίου Νικολάου).Ανεύρεση θησαυρών. Νομός Πέλλας: Αλμωπία (Λουτράκι). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Οδός Πατρόκλου). Νομός Πέλλας: Έδεσσα (Οδός Παύλου Μελά), Γιαννιτσά (Οικόπεδο Κ. Σκληρόπουλου), Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική).

2004 Εκπαιδευτικά προγράμματα - Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Δημοσιεύσεις. Μελέτες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο). Νομός Κοζάνης: Βελβεντό (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου), Σιάτιστα (Μνημεία πόλης). Νομός Γρεβενών: Κοσμάτι (Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Καστοριάς: Μνημεία Καστοριάς. Μουσειακές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο). Νομός Φλώρινας: Πρέσπες (Κτίριο βυζαντινής συλλογής Αγίου Γερμανού). Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου, Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Κοζάνης: Μνημεία Σιάτιστας. Νομός Γρεβενών: Σαμαρίνα (Ναός Μεταμόρφωσης Σωτήρος, Μονή Αγίας Παρασκευής). Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Βυζαντινό Μουσείο, Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου). Νομός Κοζάνης: Μνημεία Νομού Κοζάνης. Νομός Φλώρινας: Πέτρες (Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Καστοριάς: Μνημεία Καστοριάς. Αυτοψίες - Περιοδείες - Κηρύξεις. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Ναός Παναγίας Περιβλέπτου), Κάτω Ζερβοχώρι (Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Κοζάνης: Αγία Παρασκευή (Ναός Αγίου Αθανασίου). Νομός Γρεβενών: Κατάκαλη (Ναός Αγίου Γεωργίου), Νουμπενίτσα (Ναός Αγίου Γεωργίου), Τριφύλλι (Ναός Παναγίας). Καταγραφές φορητών εικόνων - κειμηλίων. Νομός Ημαθίας: Συλλογή Βέροιας. Νομός Πέλλας: Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Νομός Κοζάνης: Αιανή (Ναός Αγίων Αναργύρων), Κοζάνη (Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη). Νομός Γρεβενών: Μαυραναίοι (Ναός Αγίου Δημητρίου). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Νέα Πέλλα (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Νομός Ημαθίας: Βέροια (Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου, Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52).

ΙΗ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-32· Πίν. 155-192) Σελ. 607-698

2001 Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Θάσος, Άγιος Ιωάννης Θεολόγου, Σκάλα Σωτήρος. Νομός Δράμας: Ποταμοί (Ταφικοί Τύμβοι). Νομός Σερρών: Άργιλος (Νότιος Τομέας, Ακρόπολη), Αμφίπολη – Ανατολικό νεκροταφείο (Τομείς Α και Γ. Υδραγωγείο, Τομέας Η, Τομέας Ζ, Τομέας Ι, Τομέας Κ, Τομέας Λ), Νέα Κερδύλλια (Θέση Στρόβολος), Νέος Σκοπός (Οικόπεδο Κ. Δομουκτσή), Προμαχώνας. Αναστηλωτικές εργασίες - Εργασίες συντήρησης. Νομός Καβάλας: Θάσος (Θέατρο). Επιφανειακές έρευνες - Αυτοψίες - Εντοπισμός νέων θέσεων. Νομός Καβάλας: Λυκιά, Κεχρόκαμπος (Θέση Φρούριο), Μουσθένη (Θέση Τσεσμέ τ' Αγά ή Κεφαλόβρυσο), Σιδηροχώρι (Θέση Παλιό χωριό), Πλατανότοπος (Περιοχή Πλατανόρεμα), Κοκκινόχωμα (Περιοχή Πλατανόρεμα), Χορτοκόπι, Πέρνη (Αγροτεμάχιο Π. Γκιόγκη), Thassos. Geomorphological and geoarchaeological research (Agios Ioannis Loukas, Skala Sotiros). Νομός Σερρών: Αγριανή, Αχλαδοχώρι, Δήμητρα, Σιδηρόκαστρο (Κάτω Αμπέλα, Φαιά Πέτρα). Παραδόσεις.

2002 Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Θάσος, Άγιος Ιωάννης Θεολόγου, Λιμενάρια (Οικόπεδο Λεμονίδη), Θεολόγος (Θέση Κουκουδιά, Θέση Αη-Λιας, Πόπινας Μάντρα), Λιμένας (Οικόπεδο Χρυσάφη-Γιαννόπουλου, Θέση Αρκούδα-Λαιμός, Οικόπεδο Δ. Χαριτόπουλου). Νομός Δράμας: Ποταμοί (Ταφικοί Τύμβοι, Προϊστορικός οικισμός Αρκαδικού). Νομός Σερρών: Άργιλος (Τομέας του λιμανιού, Οικία Α, Ακρόπολη), Αμφίπολη – Ανατολικό νεκροταφείο (Τομέας Κ, Τομέας Μ, Οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη), Νέος Σκοπός (Αγροτεμάχιο Β. Νικητόπουλου), Σιδηρόκαστρο (Φαιά Πέτρα), Προμαχώνας - Topolnica. Εντοπισμός αρχαιοτήτων. Νομός Καβάλας: Χορτοκόπι (Θέση Αγίασμα), Αντιφίλιπποι (Θέση Ακμάρια), Πλαταμώνας (Ύψωμα Κορυφή), Σιδηροχώρι (Θέση Χωράφια του Τσιφτσή), Θάσος. Επιφανειακή έρευνα: παλαιολιθική κατοίκηση και πρώτες ύλες. Νομός Σερρών: Μετόχι, Σέρρες, Φαιά Πέτρα. Παραδόσεις - Περισυλλογές. Μουσείο Σερρών, Μουσείο Αμφίπολης.

2003 Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Μεσολακκιά (Θέση Αγιασμάτης), Αμφίπολη (Οικόπεδο Ιερού Ναού Αμφίπολης), Νέα Κερδύλλια (Θέση Καστρόλακκας), Άργιλος (Θέση Καλλιθέα, Νότιος Τομέας, Ακρόπολη), Νέος Σκοπός (Οικόπεδο Γεωργόπουλου, Οικόπεδο Νηπιαγωγείου), Θολός –

Νέα Ζίχνη (Οικόπεδο Μ. Παπαπαναγιώτου), Νέα Ζίχνη (Θέση Μίτκα), Μελενικίτσι (Θέση Λεγκίτσικο), Προμαχώνας. Νομός Καβάλας: Φάγρης (Νεκροταφείο), Ορφάνι (Αγροτεμάχιο αριθ. 944), Θάσος. Λιμένας (Οικόπεδο Δομικής Ξάνθης Α.Ε., Οικόπεδο Α. Πιπίνη), Λιμενάρια (Οικόπεδο Ι. Καΐδη, Οικόπεδο Α. Βαμβακά). Εντοπισμοί θέσεων. Νομός Σερρών: Παλαιόκαστρο, Μελενικίτσι. Νομός Καβάλας: Γαληψός (Θέση Οκτάρα), Οφρύνιο (Θέση Καλαμούδι), Κάρυανη (Θέση Παλιόκαστρο), Πλατανότοπος (Θέση Τουρκομνήματα), Ορφάνι (Θέση Ύψωμα), Κοκκινόχωμα, Ελευθερές. Παραδόσεις. Νομός Σερρών. Επιστημονικές συναντήσεις.

2004 Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Άργιλος (Νότιος Τομέας, Τομέας του λιμανιού). Νομός Δράμας: Ποταμοί. Νομός Καβάλας: Φίλιπποι, Θάσος. Λιμένας (Οικόπεδο Ο. Ματζουράνη, Οικόπεδο Α. Μυρώνη, Οικόπεδο Αικ. Γουργιώτη, Οικόπεδο Σετσίδου-Δαμοτσίδου-Σαχπατζίδου, Βακουφικό).

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ντικιλί Τας, Φίλιπποι, Θάσος

L'INSTITUT CANADIEN EN GRÈCE / THE CANADIAN INSTITUTE IN GREECE

Argilos

ΚΗ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1· Πίν. 193-196) Σελ. 699-702

2004 Νομός Σερρών: Επιφανειακή έρευνα. Ανασκαφικές εργασίες. Άγιος Χριστόφορος (Αγροτεμάχιο Κ. Παράσχου), Αμφίπολη (Ανατολικό νεκροταφείο), Μεσολακκιά (Θέση Αγιασμάτης, Ιερός Ναός Μεσολακκιάς), Αρχαίο Κερδύλλιον, Πρώτη (Θέση Πηγάδια), Κορμίστα (Θέση Αλαντίγκος). Εντοπισμοί αρχαιοτήτων. Άγκιστρο (Ύψωμα Τραπεζοειδές), Καπνόφυτο, Σιδηρόκαστρο (Περιοχή Κάστρο). Παραδόσεις. Λευκώνας (Περιοχή Σιμτζή Μπαΐρ). Κηρύξεις.

ΙΘ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-10· Πίν. 197-212) Σελ. 703-760

2001 Μουσειακές εργασίες. Επιστημονικές - Πολιτιστικές δραστηριότητες. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Νομός Ροδόπης: Κομοτηνή. Νομός Έβρου: Μεσημβρία-Ζώνη. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Λαγότοπος, Λόφος των Κοριτσιών, Στάνη, Ψιλά Βούρλα, Χορτολίβαδο), Κομνηνά (Μύτικας). Νομός Ροδόπης: Μαρώνεια (Καμπάνα, Άγιος Χαράλαμπος). Νομός Έβρου: Μάκρη, Μεσημβρία-Ζώνη, Διδυμότειχο (Πλωτινόπολη). Εργασίες διαμόρφωσης - συντήρησης. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα. Νομός Έβρου: Μεσημβρία-Ζώνη. Επιφανειακή έρευνα - Εντοπισμός αρχαίων. Νομός Ξάνθης: Άβατο (Δασάκι ή Παλιά Τσιφλίκια), Άβδηρα (Αμπέλια), Άβδηρα-Μάνδρα (Μαυρόλοφος), Γκιώνα (Μαύρη Αγορά), Μάγγανα (Σουλιάρα). Νομός Ροδόπης: Πετρωτά (Προϊστορικό λατομείο). Παραδόσεις - Περισυλλογές. Νομός Ξάνθης: Άβατο-Μάγγανα, Άβδηρα (Αρχαία Πόλη, Νεκροταφεία, Σύγχρονος οικισμός), Βαφέικα, Θαλασσιά, Κομνηνά (Μύτικας), Κοσμητή. Νομός Ροδόπης: Αρχαία Δίκαια, Αρχαία Στρύμη, Μητρικό, Μαρώνεια (Πόλεμος, Νυμφαία), Σώστης. Νομός Έβρου: Καβησός.

2002 Μουσειακές εργασίες. Πολιτιστικές δραστηριότητες. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Νομός Έβρου: Μεσημβρία-Ζώνη. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Άγιος Αθανάσιος, Αλμυρή Λίμνη, Παλιόχωρα, Χορτολίβαδο), Βαφέικα (Θέση ΒΑΦ. 2002.01.). Νομός Ροδόπης: Μαρώνεια (Άγιος Χαράλαμπος). Νομός Έβρου: Μάκρη, Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη (Θέση Πλούτος), Πλωτινόπολη. Εργασίες διαμόρφωσης - συντήρησης. Νομός Έβρου: Μεσημβρία-Ζώνη. Επιφανειακή έρευνα - Εντοπισμός αρχαίων. Νομός Ξάνθης: Ξάνθη - Βιομηχανική Περιοχή (Τζιβενλίκ), Ποταμιά (Ύψωμα Πύργος). Νομός Ροδόπης: Πετρωτά (Προϊστορικό λατομείο). Παραδόσεις - Περισυλλογές. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Αρχαία πόλη, Σύγχρονος οικισμός), Γκιώνα (Ρούμπουναρ), Διομήδεια (Προϊστορικός οικισμός), Μέλισσα (Καπνοχώραφα). Νομός Ροδόπης: Αρχαία Στρύμη, Μητρι-

κό, Μίρανα (Ύψωμα Φωτεινό), Νυμφαία, Συκορράχη (Ερένι). Νομός Έβρου: Σύνορα Ελαίας-Σπηλαίου (Γριβάδι), Πάλλη (Σκάφη), Σαμοθράκη (Θαλάσσια περιοχή).

2003-2004 Μουσειακές εργασίες. Πολιτιστικές δραστηριότητες. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Νομός Ροδόπης: Κομοτηνή. Νομός Έβρου: Μεσημβρία-Ζώνη. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Αλμυρή Λίμνη, Έλος των Πελαργών, Λόφος των Κοριτσιών, Λόφος των Τσακαλιών, Μόλος, Ξηρόβρυση, Ψιλά Βούρλα), Διομήδεια (Θέση ΔΙΟΜ. 2004.01), Πολύσιτος (Κοίτη ποταμού Κόσσυνθου). Εργασίες αποκατάστασης - αναστήλωσης. Νομός Ροδόπης: Μαρώνεια (Θέση Καμπάνα). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ροδόπης: Μαρώνεια (Θέση Καμπάνα, Άγιος Χαράλαμπος). Νομός Έβρου: Μάκρη, Μεσημβρία-Ζώνη, Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη, Πλωτινόπολη.

2001-2003 Εργασίες αποκατάστασης - αναστήλωσης - διαμόρφωσης - Καθαρισμοί. Νομός Έβρου: Σαμοθράκη. Ιερό των Μεγάλων Θεών (Ανάσυρση λίθινων αρχιτεκτονικών μελών, Αποκατάσταση διαδρομών επίσκεψης και αντιπλημμυρικά μέτρα, Διαπλάτυνση κλειστού αγωγού, Εργασίες νότια του κλειστού αγωγού, στην περιοχή του «καταρράκτη», Σήμανση), Ευρύτερη περιοχή (Νέες επιγραφές).

2003-2004 Εργασίες συντήρησης - διαμόρφωσης. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα, Κόσσυνθος (Έργα αντιπλημμυρικής προστασίας), Νομός Έβρου: Μεσημβρία-Ζώνη (Εγνατία Οδός). Επιφανειακή έρευνα - Εντοπισμός αρχαίων. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Μόλος, Στάνη, Χοιρόδασος), Άσκυρα-Ζαφείρι, Γυαλιστερό (Θέση ΓΥΑΛ.2003.01), Λευκόπετρα (Σακάρ Καγιά Τεπεσί), Μαγικό (Αφράτη), Μάνδρα (Μαυρόλοφος), Σέλερο (Σούμπασι), Σούνιο (Μικρό Βουνό, Μικρό Χωράφι). Νομός Ροδόπης: Πετρωτά (Προϊστορικό λατομείο). Παραδόσεις - Περισυλλογές. Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Αρχαία πόλη, Νεκροταφεία, Σύγχρονος Οικισμός), Βαφέικα, Βελόνη (Μαυροχώματα), Διομήδεια, Μαγικό (Αφράτη). Νομός Ροδόπης: Μυρτίσκη, Νέα Σάντα (Βοϊδολίβαδο), Νυμφαία, Ρίζωμα, Υφαντές. Νομός Έβρου: Διδυμότειχο, Δορίσκος.

THE AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES, ATHENS

Samothrace

12η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-7· Πίν. 213-230) Σελ. 761-826

2001 Εργασίες αναστήλωσης - διαμόρφωσης. Νομός Καβάλας: Καβάλα (Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»). Νομός Σερρών: Αγγίστα. Νομός Ροδόπης: Αμαξάδες (Μακρό τείχος - υδραγωγείο Αναστασιουπόλεως), Μαρώνεια (Βυζαντινή Μαρώνεια). Νομός Έβρου: Φέρες - Διδυμότειχο (Κοσμοσώτειρα - Κάστρο), Πύθιο (Κάστρο). Εργασίες συντήρησης. Νομός Σερρών: Σέρρες (Μονή Προδρόμου). Νομός Καβάλας - Νομός Ροδόπης: Καβάλα - Κομοτηνή (Εργαστήρια συντήρησης). Νομός Έβρου: Παλιούρι (Αγία Παρασκευή). Περιοδείες - Επισημάνσεις - Καταγραφές - Εντοπισμοί αρχαιοτήτων. Νομός Καβάλας: Λεκάνη (Κάστρο), Θάσος. Ραχώνι (Άγιος Γεώργιος), Θράκη. Αεροφωτογράφηση αρχαιολογικών χώρων. Νομός Έβρου: Συκορράχη (Άγιος Γεώργιος), Άβας (Άγιος Χαράλαμπος), Πεύκα (Άγιος Γεώργιος), Δαδιά (Άγιος Νικόλαος, Άγιος Αθανάσιος), Κόρυμβος (Ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ), Μαυροκκλήσι (Άγιος Δημήτριος), Λάβαρα (Θέση Αγιασμα, Θέση Σακάρκα), Ορεστιάδα (Παλαιά Οινόη - Παρεκκλήσι Αγίας Τριάδας), Αμμόβουνο. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Σέρρες (Οικόπεδο Ε. Ρουστάνη). Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Βυζαντινό νεκροταφείο). Νομός Ροδόπης: Μίσχος (Μαξιμιανούπολη).

2002 Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Καβάλα (Τείχος Παναγίας, Παράλιο τείχος Παναγίας, Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»). Περιοδείες – Επισημάνσεις – Καταγραφές - Εντοπισμοί αρχαιοτήτων - Μελέτες. Νομός Σερρών: Σέρρες (Άγιοι Θεόδωροι, Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος - Μετόχι Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών - Ναΰδριο Αγίας Παρασκευής, Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών - Ναΰδριο Ταξιάρχου Μιχαήλ, Παγγαίον - Μονή Παναγίας Εικοσιφοινίσσης). Νομός Δράμας: Δράμα (Αγία Σοφία, Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ). Νομός Καβάλας: Θάσος. Λιμένας (Εβραιόκαστρο - βασιλική-ναΰδριο Αγίων Αποστόλων, Άγιος Νικόλαος). Νομός Ξάνθης: Ξάνθη (Αρχαία Ξάνθεια - βυζαντινός οικισμός - φρούριο, Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ, Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Καβακίου, Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, Ναός Παναγίας «του Ακαθίστου Ύμνου»), Άβδηρα (Άγιος

Νικόλαος - Μετόχι Ιεράς Μονής Βατοπεδίου, Κυψέλη). Νομός Ροδόπης: Κομοτηνή (Παναγία). Νομός Έβρου: Μάκρη (Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια), Διδυμότειχο (Άγιος Βλάσιος - βασιλική-μεσαιωνικό ναΰδριο, Άγιος Γεώργιος Παλαιοκαστρίτης, Προσκυνητάριο Αγίου Δημητρίου). Μελέτες. Νομός Έβρου: Φέρρες (Παναγία Κοσμοσώτειρα). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Κρηνίδες (Ανατολικό νεκροταφείο Φιλίππων). Νομός Ροδόπης: Μαξιμιανούπολη, Μαρώνεια (Θέση Παραθύρα). Εργασίες αναστήλωσης - διαμόρφωσης. Νομός Έβρου: Πύθιο (Κάστρο). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Σέρρες (Μπεζεστένι, Συμβολή των οδών Α. Παναγούλη και Χατζηπανταζή, Οδός Στ. Κουρέως), Αγγίστα (Αγροτική έπαυλη). Νομός Καβάλας: Θάσος. Λιμένας (Οικόπεδο Ε. Μερέση). Νομός Έβρου: Διδυμότειχο (Κάστρο - βυζαντινός οικισμός). Εργασίες συντήρησης. Νομός Καβάλας: Θάσος. Νομός Έβρου: Παλιούρι (Αγία Παρασκευή). Περιοδείες - Επισημάνσεις - Καταγραφές - Εντοπισμοί – Παραδόσεις. Νομός Σερρών: Σιδηρόκαστρο, Αναστασιά, Σφελινός (Ναός Αγίου Δημητρίου), Άνω Βροντού (Άγιος Δημήτριος, Παναγία). Επιφανειακή έρευνα. Νομός Δράμας: Πεδιάδα Φιλίππων. Νομός Καβάλας: Θάσος. Ραχώνι (Κτήμα Γεωργιάδη, Άγιος Θεόδωρος).

2003 Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Καβάλα (Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες», Παράλιο τείχος). Νομός Έβρου: Πύθιο (Φρούριο). Εργασίες συντήρησης. Νομός Καβάλας. Θάσος. Νομός Ξάνθης. Εκκλησιαστικό Μουσείο Ξάνθης. Περιοδείες - Καταγραφές - Εντοπισμοί - Κηρύξεις. Νομός Δράμας: Πετρούσα. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Σέρρες (Οδός Κύπρου). Νομός Καβάλας: Θάσος. Λιμένας (Θέση Άγιος Βασίλειος).

2004 Εργασίες συντήρησης – διαμόρφωσης. Νομός Σερρών: Σέρρες (Ακρόπολη). Νομός Δράμας: Βυζαντινά τείχη). Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Καβάλα (Παράλιο τείχος, Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»). Νομός Έβρου: Πύθιο (Φρούριο). Εργασίες συντήρησης. Νομός Καβάλας. Θάσος (Σταυρική βασιλική), Σέρρες (Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων). Νομός Ξάνθης. Εκκλησιαστικό Μουσείο Ξάνθης. Περιοδείες - Επισημάνσεις - Καταγραφές - Εντοπισμοί - Παραδόσεις. Νομός Σερρών: Ορεινή, Λευκώνας. Νομός Καβάλας: Παλαιό Χορτοκόπι (Κάστρο). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Αμφίπολη. Νομός Καβάλας: Θάσος. Λιμένας (Οικόπεδο Ε. Μερέση). Νομός Ξάνθης: Άβδηρα (Βυζαντινό νεκροταφείο). Νομός Ροδόπης: Μαρώνεια (Θέση Παληόχωρα).

14η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-2) Σελ. 827-830

2002 Αυτοψίες. Νομός Έβρου: Σαμοθράκη.

2003 Σύνταξη μελέτης αποκατάστασης. Νομός Έβρου: Σαμοθράκη (Κάστρο Χώρας).

2001

Οι δραστηριότητες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ επικεντρώθηκαν το 2001 στη διενέργεια ανασκαφών με σωστικό και δοκιμαστικό χαρακτήρα, στις εργασίες ευπρεπισμού, διαμόρφωσης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων, στη συντήρηση, καταγραφή και φωτογράφηση μνημείων, στη βελτίωση της έκθεσης των μουσείων, στη μελέτη και δημοσίευση των ανασκαφικών ευρημάτων. Παράλληλα, με εντατικούς ρυθμούς το επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας απασχολήθηκε με τη σύνταξη τεχνικών δελτίων των έργων που προτείνονται για ένταξη στο Γ΄ ΚΠΣ, αλλά και την εκπόνηση μελετών των έργων αυτών.

Συνεχίστηκαν οι ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα που διενεργούνται στο νομό Ημαθίας μέσα στα πλαίσια της κατασκευής της Εγνατίας οδού (περιοχές Ασωμάτων, Τζαμάλας Βερμίου, Λευκόπετρας), ενώ στην Πέλλα διενεργήθηκε μικρής κλίμακας ανασκαφική έρευνα, ενταγμένη στο έργο της ανάδειξης του χώρου, συγκεκριμένα στη νότια πτέρυγα της αγοράς, στο ανάκτορο και στο τετράγωνο 2 του τομέα IV. Ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα διενεργήθηκαν, επίσης, στο δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού Γιαννιτσών, σε νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου στον Άγιο Παντελεήμονα Αμυνταίου και σε περιοχές του νομού Καστοριάς.

Στην αρχαία Μίεζα (Λευκάδια) συνεχίστηκε η συντήρηση των κονιαμάτων της πρόσοψης του μακεδονικού τάφου «της Κρίσεως» από συντηρητές της Δ/νσης Συντήρησης και άρχισε η συντήρηση των κονιαμάτων του προθαλάμου και του θαλάμου του μακεδονικού τάφου των Ανθεμίων. Ολοκληρώθηκε η διαμόρφωση της Σχολής του Αριστοτέλους με την κατασκευή νέας περίφραξης και εισόδου, την ανακατασκευή των ξύλινων κιγκλιδωμάτων και βαθμίδων κατά μήκος των διαδρόμων επίσκεψης, τη δημιουργία πλατώματος στο κεντρικότερο σημείο του χώρου, την τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων και την επισκευή υπάρχουσας αποθήκης.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επισκευής του κτιρίου και βελτίωσης της έκθεσης, ενώ στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής συνεχίστηκαν από την ΔΕΕΜ οι εργασίες εγκατάστασης κλιματισμού, καθώς και η συντήρηση των προς έκθεση ανασκαφικών ευρημάτων. Επίσης, έγινε αποδεκτή από το ΥΠΠΟ η δωρεά μιας πτέρυγας του πολιτιστικού κέντρου του Άργους Ορεστικού, ώστε να ιδρυθεί εκεί Αρχαιολογικό Μουσείο Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του νομού Καστοριάς.

Η Εφορεία συμμετείχε το 2001 στο ευρωμεσογειακό πρόγραμμα PISA, που έχει ως αντικείμενο την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων, με τον αρχαιολογικό χώρο της Πέλλας, και οργάνωσε το Μάιο του 2001, σε συνεργασία με τη Δ/νση Σχέσεων Ελλάδας-ΕΟΚ και το ΤΑΠΑ, συνέδριο στη Θεσσαλονίκη, με συμμετοχή εκπροσώπων των δέκα κρατών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, το οποίο έληξε με περιοδεία των συνέδρων σε αρχαιολογικούς χώρους της Μακεδονίας (Πέλλα, Βεργίνα, Μίεζα, Δίον). Επίσης, η Εφορεία συμμετείχε στο πρόγραμμα «Ρωμαϊκοί οδοί της Μεσογείου» με τους αρχαιολογικούς χώρους των νομών Φλώρινας και Κοζάνης, που βρίσκονται στην πορεία της αρχαίας και σύγχρονης Εγνατίας οδού. Αρχαιολόγοι της Εφορείας συμμετείχαν σε ημερίδες τοπικού και πανελλήνιου χαρακτήρα σχετικές με την αρχαιολογική έρευνα σε περιοχές αρμοδιότητας της Εφορείας, σε συνέδρια και συμπόσια εντός και εκτός Ελλάδας. Τέλος, στο πρόγραμμα του ΥΠΠΟ για τη σύνδεση των αρχαιολογικών χώρων με τη σύγχρονη πολιτιστική ζωή εντάσσεται η οργάνωση μουσικών εκδηλώσεων στην Πέλλα, τη Βεργίνα και την Αιανή τη βραδιά της πανσελήνου του Αυγούστου του 2001.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Πέλλα

Ανατολικό νεκροταφείο

Σε εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση οικοδομής σε οικόπεδο του σύγχρονου οικισμού της Πέλλας αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε μεγάλος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος με τοιχογραφίες, που εντάσσεται στο ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης (Πίν. 93 α)[1].

Ο τάφος έχει μήκος 4,40, πλάτος 1,95 και ύψος 3 μ. Στην

1. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Νέος κιβωτιόσχημος τάφος με ζωγραφική διακόσμηση στην Πέλλα, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 451-460.

ανώτερη σειρά των πλίνθων του βόρειου και του νότιου τοιχώματος διαμορφώνονται με την τοποθέτηση χωριστών πλίνθων μεγάλες δοκοθήκες, μέσα στις οποίες τοποθετούνταν τα άκρα ξύλινων δοκαριών. Πάνω σε αυτά και κάτω από τις λίθινες καλυπτήριες πλάκες πατούσαν ξύλινες σανίδες, που εξασφάλιζαν τη μόνωση του τάφου, πρακτική πολύ γνωστή στα ταφικά μνημεία της Μακεδονίας. Το δάπεδο του τάφου ήταν επιχρισμένο με υπόλευκο κονίαμα, όπως και το λίθινο θρανίο στο νοτιοδυτικό τμήμα του, στην άνω επιφάνεια του οποίου διακρίνονται τα ίχνη που άφησε η ξύλινη νεκρική κλίνη. Τα κτερίσματα που διέφυγαν τη σύληση ήταν λιγοστά. Με βάση την κεραμική ο τάφος χρονολογείται στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Ολόκληρη η εσωτερική επιφάνεια των τοιχωμάτων ήταν επιχρισμένη με κονιάματα. Ο τοιχοβάτης έχει σκούρο κυανό, σχεδόν μαύρο, χρώμα και η κοσμοφόρος φέρει πολύχρωμη φυτική διακόσμηση σε κυανό βάθος. Την κύρια διακόσμηση αποτελούν ανθρώπινες μορφές σε υπόλευκο βάθος. Μία όρθια, νεανική, στο δυτικό τοίχωμα, με το πόδι στηριγμένο σε βράχο, κρατά ραβδί που καταλήγει σε ένα κιβώτιο μπροστά της. Στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοιχώματος παριστάνεται καθιστός γενειοφόρος άνδρας με πάπυρο, ενώ στο αντίστοιχο τμήμα του νότιου τοιχώματος, ακόμη μία μορφή, γενειοφόρος, με το χέρι στο πηγούνι, καθισμένη σε βράχο. Στο ανατολικό τμήμα του ίδιου τοιχώματος διατηρείται αποσπασματικά μια νεανική καθιστή μορφή. Πάνω από τη ζώνη με τις ανθρώπινες μορφές περιτρέχει τα τοιχώματα του τάφου ζώνη με ιππείς που εναλλάσσονται με ρόδακες. Η διακόσμηση ολοκληρώνεται στο ανώτερο σημείο με ταινία κίτρινου χρώματος, κάτω από την οποία, ανάμεσα στις δοκοθήκες, υπάρχουν ταινίες με ορθογώνιες εξοχές, που παραπέμπουν στις προμόχθους με σταγόνες του δωρικού γείσου.

Ο ζωγράφος του τάφου, που διακρίνεται για την επιδεξιότητα στη σχεδίαση των μορφών και την ευαισθησία στη χρήση των χρωμάτων, είναι ένας καλλιτέχνης που διεκδικεί μια σημαντική θέση ανάμεσα στους δημιουργούς της ζωγραφικής τέχνης στη Μακεδονία την εποχή της μεγαλύτερης ακμής της.

Το εικονογραφικό θέμα μπορεί να σχετιστεί με μεταγενέστερες παραστάσεις ρωμαϊκών χρόνων που απεικονίζουν συγκεντρώσεις πνευματικών ανθρώπων, οι οποίες, σύμφωνα με τους μελετητές τους, είναι εμπνευσμένες από ένα πρωτότυπο έργο της ύστερης κλασικής εποχής. Στην τοιχογραφία του τάφου της Πέλλας μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχουμε τις παλαιότερες έως σήμερα γνωστές απεικονίσεις μορφών της πρωτότυπης σύνθεσης, που ήταν γνωστή, όπως φαίνεται, στην Πέλλα του ύστερου 4ου αι. π.Χ. με την έντονη πνευματική κίνηση και απεικόνιζε μια συγκέντρωση πνευματικών ανθρώπων, φιλοσόφων. Ο νεκρός του τάφου, η μορφή του δυτικού τοιχώματος, ήταν πιθανότατα ένας φιλόσοφος που ασχολήθηκε με την αστρονομία, όπως δείχνει η παρουσία της σφαίρας στο κιβώτιο, αλλά μπορεί να ήταν και μια σημαντική προσωπικότητα της πόλης που υποστήριξε την πνευματική και ιδιαίτερα τη φιλοσοφική κίνηση.

Τομέας IV, τετράγωνο 2

Μέσα στα πλαίσια της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου συνεχίστηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης στο νότιο τμήμα του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου και παράλληλα με αυτές η ανασκαφική έρευνα στο τετράγωνο 2 του τομέα IV, όπου βρίσκεται η γνωστή Οικία των Κονιαμάτων[2].

Η έρευνα επικεντρώθηκε στα κτίρια που διαμορφώνονται στο δυτικό τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου, δυτικά και νοτιοδυτικά της Οικίας των Κονιαμάτων, σε τμήμα ενός νέου, πιθανότατα, κτιρίου, αμέσως νότια της παραπάνω οικίας και στον ανασκαφικό καθαρισμό του χώρου που καταλαμβάνει η Οικία των Κονιαμάτων, ιδίως στα σημεία όπου είχαν εντοπιστεί θεμέλια τοίχων παλαιότερων οικοδομικών φάσεων.

Την πλέον ολοκληρωμένη κάτοψη από τα παραπάνω κτίρια έχει, έως αυτή τη στιγμή, το οικοδόμημα που βρίσκεται νοτιοδυτικά της Οικίας των Κονιαμάτων. Γύρω από τη σχεδόν τετράγωνη πλακοστρωμένη αυλή διαμορφώνονται χώροι σε μία και δύο σειρές, βόρεια και δυτικά αντίστοιχα. Στο νότιο στυλοβάτη της αυλής υπάρχει πηγάδι με προστομιαίο, διαμ. 1,30 μ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λίθινοι και πήλινοι αγωγοί τόσο του κτιρίου αυτού όσο και του κτιρίου δυτικά της Οικίας των Κονιαμάτων, που δείχνουν μια ιδιαίτερη μέριμνα για τα συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης.

Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου Πέλλας

Σε σωστική ανασκαφή που ακολούθησε τις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση νέων αιθουσών του Δημοτικού Σχολείου Πέλλας αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου της αρχαίας πόλης, που εντάσσεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου βορειοδυτικά της αγοράς. Τμήμα τοίχου με κατευθυνση Β.-Ν. ανήκει στον εξωτερικό τοίχο αυτού του οικοδομικού τετραγώνου.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

2. Μ. Σιγανίδου, *ΑΔ* 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 713· 31(1976): Χρονικά, σ. 261· 32 (1977): Χρονικά, σ. 213· 33 (1978): Χρονικά, σ. 259· 34 (1979): Χρονικά, σ. 301· 35 (1980): Χρονικά, σ. 393· 36 (1981): Χρονικά, σ. 319. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Νέες ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 407 κ.ε. Η ίδια, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 764.

Ανάκτορο

Ο λόφος του ανακτόρου έχει απότομες πλευρές στα ανατολικά και στα δυτικά, ενώ στα νότια και στα βόρεια ομαλές προσβάσεις. Ένας δρόμος που ερχόταν από την αγορά κατέληγε στο μνημειακό κεντρικό πρόπυλο του ανακτόρου. Ένας άλλος δρόμος για άμαξες, άλογα και υπηρετικό προσωπικό κατέληγε στο ανατολικό άκρο του λόφου, όπου είχε κατασκευαστεί στο βράχο με ανηφορική πρόσβαση, ενώ αντίστοιχος δρόμος πιθανολογείται στο δυτικό άκρο του λόφου. Στις νότιες υπώρειες του λόφου του ανακτόρου, αλλά και στα ανατολικά και στα δυτικά του, όπου οι απότομες πλευρές του, ενδεχομένως θα υπήρχε οχύρωση με περισταύρωμα. Όπως απέδειξαν οι ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων χρόνων, ο λόφος από βόρεια οχυρωνόταν με ισχυρό τείχος, που κατά διαστήματα ενισχυόταν με πύργους. Η βάση και τα μέτωπα των πύργων και του τείχους ήταν λιθόκτιστα με γέμισμα από χώμα και λατύπη, ενώ η ανωδομή τους ήταν από ωμά πλιθιά. Παλαιότερα είχαμε υποθέσει την ύπαρξη μιας πύλης πίσω και βόρεια από το δυτικό τμήμα της παλαίστρας (κτίριο V).

Στις ανασκαφικές έρευνες του 2001 ήλθε στο φως, σε απόσταση 73 μ. περίπου ανατολικά της βορειοανατολικής γωνίας της παλαίστρας, μια ιδιόμορφη πύλη, από την οποία αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 93 β-γ). Η πύλη έχει μήκος 18 μ. (Β.-Ν.) και πλάτος 14 μ. (Α.-Δ.). Αποτελείται από την εξωτερική πύλη, στο εσωτερικό της οποίας σχηματίζεται τετράγωνη αυλή (7×6,50 μ.), και από την εσωτερική πύλη, με μια δεύτερη ορθογώνια αυλή (5×12 μ.), που μπορεί να ερμηνευτεί ως «πυλωρείο». Από την ανωδομή της πύλης σώζεται μόνο τμήμα του εσωτερικού ανατολικού μετώπου του δυτικού τμήματός της, που αποτελείται από δύο δρομικές λιθοπλίνθους. Η πρόσοψη της εξωτερικής λιθοπλίνθου (πλ. 0,96 και ύψ. 0,50 μ.) εισέχει 0,20 μ. από την εξωτερική πλευρά της θεμελίωσής της. Υπολογίζεται έτσι το πάχος της ανωδομής του δυτικού τμήματος της πύλης στο κατώτερο τμήμα της, που είναι 3,80 μ., ενώ στα θεμέλια ανέρχεται στα 4 μ. Στη γωνία που σχηματίζεται μεταξύ της δυτικής πλευράς της πύλης και του τείχους διαπιστώθηκε παχύ στρώμα επίχωσης με μεγάλο αριθμό απορριμμάτων (κεράμους λακωνικού τύπου, τμήμα πήλινου ειδωλίου, όστρακα αγγείων υστεροκλασικών και ελληνιστικών χρόνων, μεταξύ των οποίων βάση μελαμβαφούς πινακίου με εγχάρακτο γράμμα *Α* στη βάση του, δύο κωνικές και μία πυραμιδόσχημη πήλινη αγνύθα, οστά ζώων, όστρεα, μερικά χάλκινα νομίσματα κ.ά.).

Το δάπεδο της εξωτερικής αυλής, που βρέθηκε σε βάθος 1,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποτελείται από ψιλή λατύπη ασβεστόλιθου σε λευκή άργιλο. Ψηλότερα παρατηρείται στρώμα καταστροφής με καμένα ξύλα, κεράμους λακωνικού τύπου και ωμοπλίνθους, υλικά, που φαίνεται να προέρχονται από την ανωδομή της πύλης. Η πύλη διαθέτει τρεις εισόδους, την εξωτερική, τη μεσαία και την εσωτερική. Η εξωτερική, που δεν είχε ξύλινη θύρα, βρισκόταν στο μέσον του μετώπου της, το ακριβές άνοιγμα της οποίας δεν μας είναι ακόμη γνωστό, λόγω της περιορισμένης έκτασης της ανασκαφικής έρευνας. Στο βορειότερο εσωτερικό τμήμα της εισόδου υπήρχε γωνιώδης εσοχή 0,60 μ., όπως φαίνεται από την κοίτη στο βράχο και τη διάταξη των θεμελίων στο αποκαλυφθέν τμήμα της. Στο δυτικό τμήμα της εισόδου ήλθε στο φως πήλινος αγωγός ύδρευσης (διαμ. 0,17 μ.), κατεύθυνσης Β.-Ν., που κατασκευάστηκε μετά την καταστροφή της πύλης.

Στη μεσαία είσοδο διατηρούνται στη θέση τους, πακτωμένοι σε τόρμους στο νότιο τμήμα της εισόδου και στην άνω επιφάνεια λιθοπλίνθων, οι δύο χάλκινοι μολυβδοχοημένοι όλμοι (0,16×0,16 μ.), που χρησίμευαν στην περιστροφή των αξόνων της δίφυλλης ξύλινης θύρας. Οι όλμοι, που απέχουν μεταξύ τους 2,87 μ., δίνουν το ακριβές άνοιγμα της θύρας. Πίσω από τους όλμους δεν υπάρχουν στοιχεία για τις παραστάδες των θυρόφυλλων.

Η εσωτερική είσοδος βρισκόταν στο μέσον του νότιου τοίχου της εσωτερικής αυλής («πυλωρείου»), ο οποίος φαίνεται να είναι ολοκληρωτικά λιθολογημένος, από τη διανοιγμένη στο βράχο κοίτη του. Στο βορειοδυτικό τμήμα του δαπέδου της εσωτερικής αυλής σώζονται στη θέση τους, εγκιβωτισμένες στο δάπεδο, δύο λιθόπλινθοι στη σειρά (μήκ. 2,30 και πλ. 0,75 μ.), κατεύθυνσης Α.-Δ., οι οποίες βρίσκονται στην περασιά του εσωτερικού μετώπου της εσωτερικής κλίμακας του τείχους. Αντίστοιχα στο βορειοανατολικό τμήμα του δαπέδου σώζεται μια άλλη λιθόπλινθος (μήκ. 2,10 και πλ. 0,85 μ.). Οι λιθόπλινθοι αποτελούν πιθανότατα την κατώτερη βάση των κλιμάκων που θα οδηγούσαν στα δύο πλευρικά τμήματα της πύλης και στις επάλξεις του τείχους κατευθείαν από την εσωτερική αυλή. Ενισχυτικό της άποψης αυτής είναι οι μεγάλοι ορθογώνιοι και βαθείς τόρμοι (0,18×0,25 μ.), που έχουν κατασκευαστεί σε δύο λιθοπλίνθους του ανατολικού τοίχου της μεσαίας εισόδου και που πιθανότατα θα στήριζαν το ανώτερο ξύλινο τμήμα της κλίμακας. Παρόμοιοι τόρμοι, διαφορετικής, όμως, χρησιμότητας, παρατηρούνται στο μέσον της θεμελίωσης της εσωτερικής πλευράς του δυτικού τμήματος της πύλης και στη νοτιότερη λιθόπλινθο του δυτικού τοίχου της εσωτερικής αυλής, που σώζεται στον κατώτερο δόμο του.

Το τείχος ανατολικά και δυτικά της πύλης έχει πλάτος 4,90 μ., δηλαδή είναι πλατύτερο κατά 1,60 μ. από το υπόλοιπο τείχος, που έχει αποκαλυφθεί σε άλλα σημεία του λόφου. Αυτή η διαφοροποίηση στο πλάτος του οδηγεί στο βέβαιο συμπέρασμα ότι το τείχος εκατέρωθεν

της πύλης είχε εσωτερικές κλίμακες (πλ. 1,60 μ.), που ήταν ενσωματωμένες παράλληλα με αυτό.

Στην επίχωση της εσωτερικής αυλής βρέθηκε κεραμική των υστεροκλασικών και των ελληνιστικών χρόνων, καθώς και της τουρκοκρατίας, μερικά σιδερένια καρφιά, καθώς και κομμάτια μεγάλου ιωνικού κιονοκράνου και άλλων αρχιτεκτονικών μελών από ασβεστόλιθο. Από χάλκινο νόμισμα που βρέθηκε στην εξωτερική κοίτη του δυτικού τοίχου της εσωτερικής αυλής («πυλωρείου») της πύλης[3], καθώς και ένα άλλο, που είχε βρεθεί παλαιότερα στην κοίτη θεμελίωσης του ευρισκόμενου πίσω από τα «Μεγάλα Λουτρά» πύργου[4], το τείχος και η πύλη χρονολογούνται μετά το 334 π.Χ., πιθανότατα στα χρόνια του Κασσάνδρου. Στα ίδια χρόνια οδηγούν τα χαρακτηριστικά του τείχους και των πύργων, που προορίζονταν να δεχθούν καταπέλτες εξελιγμένης τεχνολογίας. Από την πύλη αυτή ο βασιλιάς, που είχε τα ιδιαίτερα διαμερίσματά του («τα ενδότερα βασίλεια») νοτιοδυτικότερα, στο κτίριο IV, θα είχε άμεση έξοδο και είσοδο από και προς το ανάκτορο («βασίλειος κάραβος»).

Αρχοντικό

Δυτική νεκρόπολη

Το 2001, όπως και το 2000, οι έρευνες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ στην περιοχή του Αρχοντικού μεταφέρθηκαν και πάλι στο δυτικό νεκροταφείο, που βρίσκεται στο Λόφο 69, σε απόσταση 1 χλμ. στα δυτικά της Τούμπας[5]. Αφορμή στάθηκαν ξανά νέα κρούσματα λαθρανασκαφών, που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Η έκταση του δυτικού νεκροταφείου αρχικά είχε υπολογιστεί στα 60 στρ., αλλά οι έρευνες του 2001 έδειξαν ότι αυτό εκτείνεται και στην ανατολική πλαγιά του δυτικότερου λόφου σε έκταση πολύ μεγαλύτερη από αυτήν που αρχικά είχε υπολογιστεί. Κατά τη σωστική ανασκαφή, που είχε χρονική διάρκεια από το Μάιο έως και τον Αύγουστο του έτους 2001, ερευνήθηκαν τμήματα των αγρών αριθ. 4569 (ιδιοκτησίας Ν. Ταουσανίδη) και 4558 (ιδιοκτησίας Στ. Παπασταυρούδη), που βρίσκονται βορειότερα και δυτικότερα των αγρών που είχαν ανασκαφεί το έτος 2000. Στο δυτικό τμήμα του αγρού Ν. Ταουσανίδη και στον αγρό Γ. Τσολακίδη η ανασκαφή περιορίστηκε γύρω από τα ορύγματα των τυμβωρύχων, επειδή ήδη από την έρευνα των αναμοχλευμένων χωμάτων των παραβιασμένων τάφων, είχαν βρεθεί τμήματα χάλκινων και πήλινων αγγείων, καθώς και πήλινων ειδωλίων. Αντίθετα, η έρευνα του ανατολικού τμήματος του αγρού Ν. Ταουσανίδη (έκτ. 1.750 τ.μ.), όπως και του ανατολικού τμήματος του αγρού Στ. Παπασταυρούδη (έκτ. 250 τ.μ.) είχε ως στόχο τη δημιουργία μιας συγκροτημένης εικόνας για το νεκροταφείο με τη συστηματική παρακολούθηση όλων των ταφών. Ερευνήθηκαν συνολικά 168 ταφές. Με την έρευνά τους αυξήθηκε το δείγμα από την περσινή ανασκαφή και επέτρεψε τη διαμόρφωση μιας πρώτης συνολικής εικόνας, που θα συμπληρώσει και την εικόνα του οικισμού από τις έως τώρα ανασκαφές στην Τράπεζα.

Εποχή του Σιδήρου: Στην εποχή του Σιδήρου μπορούν να χρονολογηθούν 46 τάφοι, 38 από τους οποίους είναι λακκοειδείς, ένας λακκοειδής με κάλυψη από πλάκες και επτά κτιστοί κιβωτιόσχημοι. Τα ορύγματα των πρώτων παρουσιάζουν σημαντική διαφοροποίηση ως προς τον προσανατολισμό, το μέγεθος και το βάθος από αυτά των μεταγενέστερων αρχαϊκών. Οι κιβωτιόσχημοι, που έχουν κατασκευαστεί με λίθινες πλάκες και σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους υπέστησαν και τις μεγαλύτερες καταστροφές, κυρίως λόγω της εκχέρσωσης και της καλλιέργειας των τελευταίων δεκαετιών. Οι τάφοι περιελάμβαναν ενταφιασμούς με τους νεκρούς εκτάδην. Σημαντική είναι και η διαφοροποίηση στην κτέριση σε σχέση με τους τάφους των επόμενων περιόδων. Σπάνια οι νεκροί είναι κτερισμένοι με χάλκινα κοσμήματα, ενώ συνήθως συνοδεύονται με ένα αγγείο, κάποιοι με δύο ή τρία αγγεία, ενώ μοναδική είναι περίπτωση ταφής, όπου ο νεκρός συνοδεύεται με τέσσερα αγγεία.

Κλασική-πρώιμη ελληνιστική εποχή: Πρόκειται για 13 τάφους των κλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, από τους οποίους οι δέκα είναι λακκοειδείς, δύο κεραμοσκεπείς, καθώς και ένας μεγάλος κιβωτιόσχημος (Τ 91). Ο τελευταίος έχει οριζόντια κάλυψη και κονιάματα στο εσωτερικό του, ενώ βρέθηκε συλημένος και εν μέρει λιθολογημένος ήδη από την αρχαιότητα. Από τους τάφους οι επτά είναι ανδρικοί, οι τέσσερις γυναικείοι και δύο αμφισβητούμενοι.

Από τους λακκοειδείς ξεχωρίζει για τα κτερίσματά του ο Τ 148, όπου βρέθηκε ο ενταφιασμός ενός νεαρού κοριτσιού, που έφερε στα αυτιά χάλκινα κρικόσχημα ενώτια από στριφτό σύρμα, στο δεξί χέρι χάλκινο δακτυλίδι με

3. Χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Γ΄. Εμ.: Μακεδονική ασπίδα με επίσημα κεραυνό. Οπ.: Μακεδονικό κράνος με παραγναθίδες και επιγραφή *B-A*. Για τη χρονολόγηση στο έτος 334 π.Χ., βλ. K. Liampi, A Hoard of Bronze Coins of Alexander the Great, στο R. Ashton - S. Hunter (επιμ.), *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, London 1998, σ. 248 κ.ε., πίν. 54-55, αριθ. 11-40.

4. Χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Δ΄ (H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands: Makedonia und Paionia* I-II, Berlin 1906-1935, πίν. XXXI, αριθ. 31, 323-311 π.Χ.). Εμ.: Κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά. Οπ.: Μέσα σε κύκλο παριστάνεται πάνω ρόπαλο και κάτω γωρυτός, ενώ ανάμεσά τους υπάρχει η επιγραφή *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Πάνω από το ρόπαλο μονόγραμμα.

5. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, Τα νεκροταφεία του Αρχοντικού Γιαννιτσών, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 473 κ.ε. Οι ίδιοι, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 769-770.

σφραγίδα που παριστάνει βαίτυλο σε στεφάνι δάφνης και στα υποδήματα μικρούς χάλκινους κρίκους για το δέσιμο των ιμάντων. Η νεκρή συνοδευόταν, επίσης, με πέντε πήλινα αγγεία (δύο ληκύθια, σκυφίδιο, σκύφο και οινοχόη), τοποθετημένα στην περιοχή των ποδιών, πολλούς οστέινους αστραγάλους τοποθετημένους γύρω από το σώμα της, καθώς και επτά πήλινες γυναικείες προτομές από τρεις διαφορετικές μήτρες, που αρχικά θα ήταν κρεμασμένες στα τοιχώματα του τάφου, τα οποία ήταν χτισμένα με πηλό (που περιείχε προϊστορική κεραμική και όστρεα) και επιχρισμένα αμελώς με λευκό κονίαμα. Από χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Γ΄, που βρέθηκε στο στήθος της νεκρής, ο τάφος χρονολογείται μετά το 336 π.Χ.

Ο Τ 149 περιείχε τον ενταφιασμό μιας γυναίκας, που έφερε δύο πήλινα μελαμβαφή αγγεία (κάναστρο και κυάθιο) στο δεξί της χέρι, ένα σιδερένιο δακτυλίδι με σφραγίδα και ένα άλλο χάλκινο με πεντάστιχη εγχάρακτη επιγραφή στη σφενδόνη του, που αναφέρει, ότι αυτό είχε προσφερθεί στη νεκρή ως δώρον «φιλίας χάριν». Από χάλκινο νόμισμα του Φιλίππου Β΄, που βρέθηκε στο στήθος της νεκρής, ο τάφος χρονολογείται μετά το 359 π.Χ.

Αρχαϊκή εποχή: Από τις 109 ταφές της αρχαϊκής εποχής οι 52 είναι ανδρικές, οι 50 γυναικείες, ενώ οι αμφισβητούμενες επτά. Τη μεγαλύτερη κατηγορία αποτελούσαν ορθογώνιοι λάκκοι διαφόρων διαστάσεων και βάθους, ανοιγμένοι στο ασβεστολιθικό έδαφος του λόφου, που προορίζονταν για τον ενταφιασμό ενός νεκρού σε ξύλινη σαρκοφάγο. Βρέθηκε, επίσης, ένας ενταφιασμός σε πίθο, μία επανάχρηση κτιστού κιβωτιόσχημου τάφου, μία καύση σε αγγείο και μία άλλη καύση κατά χώραν σε λακκοειδή τάφο. Οι τάφοι είναι παρατεταγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο σε οικογενειακές συστάδες και έχουν συνήθως προσανατολισμό Α.-Δ. ή Β.-Ν. Μερικοί παρουσιάζουν προσανατολισμό που ξεφεύγει από τον παραπάνω κανόνα, πράγμα που οφειλόταν στο ότι οι νεκροί θάβονταν γύρω από κάποιον επιφανή νεκρό της οικογένειας. Οι άνδρες ήταν συνήθως θαμμένοι με την κεφαλή στα δυτικά ή βόρεια, ενώ οι γυναίκες στα ανατολικά ή νότια.

Σε αντίθεση με τη λιτή κατασκευή των τάφων, το περιεχόμενό τους ήταν πλούσιο, παρουσιάζοντας σημαντικές ομοιότητες με τα νεκροταφεία της Αιανής, των Αιγών, της Σίνδου και της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης και συμπληρώνοντας το αρχαιολογικό κενό που υπήρχε δυτικά του Αξιού. Το είδος και η ποιότητα των κτερισμάτων, κυρίως τα μεταλλικά αντικείμενα (όπλα, κοσμήματα και αγγεία), αλλά και τα πήλινα πλαστικά ειδώλια και τα αγγεία, μαρτυρούν το είδος των ταφικών εθίμων, τις δοξασίες για τις ενασχολήσεις των νεκρών στον άλλο κόσμο, τις οικονομικές δυνατότητες και την κοινωνική θέση των νεκρών. Πολυάριθμη κτέριση παρατηρείται τόσο στις ταφές ενήλικων ατόμων όσο και στις ταφές ατόμων νεαρής ηλικίας. Στα πλούσια νεκρικά δώρα οφείλεται και η μερική ή ολοκληρωτική σύληση κάποιων τάφων.

Από τα γνωστά γυναικεία κοσμήματα της αρχαϊκής περιόδου τα χρυσά συναντώνται σε σχετικά μεγάλο αριθμό και καλύπτουν όλους τους τύπους. Πρόκειται για χρυσούς ρόδακες προσαρμοσμένους σε διαδηματικές ταινίες από δέρμα ή ύφασμα, για χρυσά ρομβόσχημα επιστόμια ελάσματα με έκτυπη ή εγχάρακτη διακόσμηση, για ασημένια ενώτια τύπου ωμέγα, για περιδέραια με χάνδρες από χρυσό, κεχριμπάρι, υαλόμαζα ή φαγεντιανή (ξεχωρίζει ένας αιγυπτιακός σκαραβαίος περιδεραίου από φαγεντιανή με ιερογλυφική γραφή), για χρυσά περίαπτα διαφόρων τύπων (αγγειόσχημα, διπλού πέλεκυ κτλ.), για χρυσά δακτυλίδια και για διαφόρων τύπων ασημένιες, χάλκινες ή σιδερένιες περόνες. Τύποι γυναικείων κοσμημάτων της εποχής του Σιδήρου, που βρίσκονται και σε αρχαϊκούς τάφους, είναι οι οκτώσχημες πόρπες και οι επιμήκεις αμφικωνικές ψήφοι περιδεραίων.

Από τα κοσμήματα που συνόδευαν τις ξεχωριστές ανδρικές ταφές ξεχωρίζουν τα χρυσά διαδήματα και επιστόμια. Χρυσά επιστήθια ελάσματα, ταινίες και ρόδακες διακοσμούσαν τα ενδύματα, ενώ τα υποδήματα ποικίλλονταν με ταινίες και ρόδακες. Στα μεταλλικά αγγεία, που είναι κοινά στις ανδρικές και στις γυναικείες ταφές, συγκαταλέγονται οι διαφόρων τύπων λέβητες, οι χάλκινες τριφυλλόστομες οινοχόες και οι ραμφόστομες πρόχοι, τα χάλκινα εξάλειπτρα με χυτή τριποδική βάση, οι μεσόμφαλες φιάλες και τα μεταλλικά ομοιώματα επίπλων (τραπεζών και κλισμών). Τα ομοιώματα οβελών με τους κρατευτές τους, καθώς και των αγροτικών αμαξών (σε μία περίπτωση η άμαξα σέρνεται με μολύβδινα υποζύγια) παρατηρούνται μόνο στις ξεχωριστές ανδρικές ταφές. Μεγάλος αριθμός πήλινων ειδωλίων, κυρίως πλαστικών (ανδρικών και γυναικείων μορφών, μυθικών όντων, ζώων και πουλιών), είναι τύποι κυρίως ιωνικοί. Ανάμεσά τους ξεχωριστός είναι ένας πετεινός, ένας κουροτρόφος γελωτοποιός δαίμονας και ένας συμποσιαστής Διόνυσος[6]. Μεγάλος αριθμός πήλινων αγγείων προέρχεται από την Κόρινθο, τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και τις μικρασιατικές ακτές, ενώ μικρότερος αριθμός από την Αθήνα. Συναντώνται κυρίως δίνοι, κιονωτοί κρατήρες, κανθαροειδείς κοτύλες, τριφυλλόστομες οινοχόες, αλλά και οινοχόες με πλατύ πυθμένα ή κωνικές της μέσης κορινθιακής περιόδου, πρόχοι, κύλικες, σκύφοι και σκυφίδια, εξάλειπτρα, αμφορίσκοι και αρύβαλλοι, ενώ δεν λείπουν οι ανατολικοί αμφορείς, οι φιάλες και οι μικρές οινοχόες bucchero[7].

6. Για το θέμα, βλ. E. Walter-Karydi, Geneleos, *AM* 100 (1985), σ. 96 κ.ε.

7. R.M. Cook - P. Dupont, *East Greek Pottery*, London - New York 1998, σ. 136 κ.ε.

Παλαιά σχήματα, όπως οι ντόπιες οπισθότμητες οινοχόες ή οι ραμφόστομες πρόχοι εξακολουθούν να παράγονται, ενώ ιδιαίτερη δυναμική εμφανίζει η γκρίζα κεραμική, που με τη βοήθεια των συνευρημάτων είναι δυνατή η χρονολόγησή της. Από τα έως σήμερα δεδομένα οψιμότερα φαίνεται να εμφανίζονται στη νεκρόπολη τα αττικά μελανόμορφα αγγεία με παραδείγματα κυλίκων του τελευταίου τρίτου του 6ου αι. π.Χ., αλλά και του τέλους του 6ου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ., όπως ο σκύφος της «ομάδας CHC»[8] (που εικονίζει διονυσιακό θίασο ανάμεσα σε καθιστές σφίγγες και ανθέμια), καθώς και οι σκύφοι με σχηματικά αποτροπαϊκά μάτια[9]. Μία μικρή οινοχόη και μία υδρίσκη από τα τέλη του 6ου-αρχές του 5ου αι. π.Χ. από τον Τ 11, που φέρουν παράσταση τριών όρθιων συνομιλούντων ανδρικών μορφών, ανήκουν στην «ομάδα του Βατικανού G 52» του αττικού Κεραμεικού[10].

Στη συνέχεια γίνεται η παρουσίαση μερικών αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων γυναικείων και ανδρικών ταφών, με πρόταξη περιπτώσεων παιδικών ταφών.

Γυναικείοι τάφοι: Το ενταφιασμένο στον Τ 79 κορίτσι, εκτός από το χρυσό επιστόμιο και τους χρυσούς ρόδακες της διαδηματικής ταινίας, που έφερε στο κεφάλι, ήταν κτερισμένο με κεχριμπαρένιες χάνδρες και σιδερένιες περόνες, χάλκινη φιάλη και τρία πήλινα αγγεία (ιωνική κύλικα, κορινθιακός αρύβαλλος και αμφορίσκος διακοσμημένος με δύο ζωφόρους, που εικονίζουν ζώα, πουλιά και φυτικά σχέδια).

Το κορίτσι που ενταφιάστηκε στον Τ 89Α έφερε στο μέτωπο μεγάλο χρυσό ρόδακα και δύο άλλους στους ώμους, όπου και οι σιδερένιες περόνες. Επίσης, ήταν κτερισμένο με οφθαλμωτές χάνδρες περιδεραίου από υαλόμαζα, χάλκινα βραχιόλια, δύο χάλκινες φιάλες και τέσσερα πήλινα αγγεία (τριφυλλόστομη οινοχόη και τρεις κύλικες).

Βρέθηκε μόνο ένας ενταφιασμός γυναίκας σε πίθο (Τ 34). Η νεκρή ήταν κτερισμένη με περιδέραιο από κεχριμπαρένιες και οφθαλμωτές χάνδρες υαλόμαζας, χάλκινη τοξωτή πόρπη, καθώς και δύο πήλινα αγγεία (κύλικα και δίωτη κανθαροειδή κοτύλη). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σιδερένιο κυκλικό αντικείμενο κυκλικής διατομής, που ήταν τοποθετημένο στο κεφάλι της. Παρόμοια αντικείμενα βρέθηκαν και σε άλλους γυναικείους και ανδρικούς τάφους στο Αρχοντικό και αλλού, αλλά όχι στην περιοχή του κεφαλιού.

Η νεκρή που ενταφιάστηκε στον Τ 20Β (τέλη 6ου αι. π.Χ.), είχε στο στόμα χαλίκι και τα χέρια τοποθετημένα στην κοιλιά. Έφερε χρυσό επιστόμιο, αργυρά σκουλαρίκια σχήματος ωμέγα, χρυσό περίαπτο στο λαιμό σχήματος αμφίστομου πέλεκυ, στους ώμους χρυσούς ρόδακες και σιδερένιες περόνες, στο δεξί χέρι χρυσό δακτυλίδι και στα χέρια χάλκινα βραχιόλια. Επίσης, ήταν κτερισμένη με χάλκινα αγγεία (λέβητας και φιάλη με χάλκινη διπλή περόνη στο εσωτερικό της), δύο πήλινα αγγεία (εξάλειπτρο και κύλικα) και δύο μικρές πήλινες προτομές γυναικείας θεότητας.

Η νεκρή του Τ 35 έφερε στο κεφάλι χρυσό ρόδακα, στο λαιμό κεχριμπαρένιες χάνδρες περιδεραίου, στους ώμους σιδερένιες περόνες, στην κοιλιά σιδερένιο κυκλικό αντικείμενο κυκλικής διατομής, στα πόδια σιδερένιες και χάλκινες περόνες, χάλκινη φιάλη και τέσσερα πήλινα αγγεία (αρύβαλλος, ιωνική κύλικα, τριφυλλόστομη κορινθιακή οινοχόη και κορινθιακός αμφορίσκος του «Ζωγράφου των αμφορίσκων του Παλέρμο», που χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.)[11].

Η νεκρή του Τ 39, που είχε εν μέρει συληθεί, έφερε στο κεφάλι χρυσό ρόδακα, στο λαιμό κεχριμπαρένιο περιδέραιο και χρυσό περίαπτο, στους ώμους σιδερένιες περόνες, στα χέρια χάλκινα βραχιόλια, ενώ στην κοιλιά γυάλινη οφθαλμωτή χάνδρα από υαλόμαζα. Ήταν επίσης κτερισμένη με σιδερένιο μαχαίρι, σιδερένιες περόνες, χάλκινη φιάλη και έξι πήλινα αγγεία (αρύβαλλος, δύο εξάλειπτρα, κύλικα, κανθαρόσχημο αγγείο και αμφορίσκος).

Η νεκρή του Τ 60, εκτός από τα χάλκινα αγγεία (δύο λέβητες και τέσσερις φιάλες), τα πήλινα αγγεία (τέσσερις αρύβαλλοι, δύο αμφορίσκοι, εξάλειπτρο και φιαλόσχημο αγγείο), τις σιδερένιες και τις χάλκινες περόνες, τα χάλκινα βραχιόλια, το χρυσό επιστόμιο και το περίαπτο, έφερε περιδέραιο με κεχριμπαρένιες χάνδρες, χρυσό δακτυλίδι και διαδηματική ταινία με έξι χρυσούς ρόδακες.

Η νεκρή του Τ 81, που είχε στο λαιμό κεχριμπαρένια χάνδρα, στους ώμους και στα πόδια σιδερένιες περόνες, στα χέρια χάλκινα βραχιόλια, ήταν επίσης κτερισμένη με μικρό πήλινο πλαστικό ειδώλιο πάπιας, πέντε χάλκινα (τέσσερις φιάλες και ένας λέβητας) και πέντε πήλινα αγγεία (τριφυλλόστομη οινοχόη, ληκύθιο, αρύβαλλος, εξάλειπτρο και ομφαλωτή φιάλη bucchero, μέσα στην οποία βρισκόταν άλλη χάλκινη φιάλη).

8. Για παρόμοιους σκύφους και σχετική βιβλιογραφία, βλ. C. Sismanidis, *CVA*, Greece, Thessaloniki, Archaeological Museum, Athens 1998, σ. 42 κ.ε., πίν. 58,1-5, 59,1-4.

9. Για παρόμοιους σκύφους, βλ. Sismanidis, ό.π., πίν. 42,3-6.

10. Αγγεία της ομάδας αυτής στη Μακεδονία έχουν βρεθεί στη Σίνδο (Μ. Τιβέριος, *Σίνδος. Κατάλογος της έκθεσης*. Αθήνα 1985, σ. 176 κ.ε., αριθ. 283) και στην Αγία Παρασκευή (Κ. Σισμανίδης, Αττικά αγγεία από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης, *Μύρτος. Μελέτες στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπουλου*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 457 κ.ε., εικ. 14-16).

11. D.A. Amyx, *Corinthian Vase-painting of the Archaic Period*, I, Berkeley 1988, σ. 227 κ.ε.

Στον Τ 89, που το δυτικότερο τμήμα του διαταράχθηκε από όρυγμα σύγχρονης λαθρανασκαφής, συναντήθηκε η μοναδική περίπτωση κατά χώραν πλούσια κτερισμένης γυναικείας καύσης, που χρονολογείται γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Εκτός από τα συνηθισμένα χάλκινα αγγεία (λέβητας και φιάλες) βρέθηκαν πήλινα αγγεία (κορινθιακός αρύβαλλος και ένας άλλος δακτυλιόσχημος με παράσταση δύο ιππέων, καθώς και χιακός κάλυκας), χρυσό επιστόμιο, χρυσό περίαπτο στο λαιμό, σιδερένιες περόνες με οστέινη επένδυση στους ώμους, κεχριμπαρένιες χάνδρες περιδεραίων στο λαιμό και στα πόδια, καθώς και χάλκινα βραχιόλια στα χέρια. Διατεταγμένα σε κύκλο ανάμεσα στα πόδια της νεκρής βρέθηκαν φθαρμένες από την καύση οφθαλμωτές χάνδρες περιδεραίου από υαλόμαζα, τρία ζεύγη χάλκινων βραχιολιών, αρκετές σιδερένιες περόνες, καθώς και ομοιώματα σιδερένιων επίπλων.

Η νεκρή του Τ 147, εκτός από τα συνηθισμένα χάλκινα και πήλινα αγγεία, καθώς και σιδερένιο μαχαίρι, έφερε χάλκινες και σιδερένιες περόνες, ασημένια ενώτια σχήματος ωμέγα, χρυσό περίαπτο σε σχήμα αμφορέα και κεχριμπαρένιες χάνδρες περιδεραίου στο λαιμό, διαδηματική ταινία με χρυσούς ρόδακες στο κεφάλι, χρυσά ελάσματα που κάλυπταν τα μάτια, καθώς και χρυσό ρομβόσχημο επιστόμιο έλασμα. Τα ελάσματα των ματιών και του στόματος προφανώς είχαν χρησιμοποιηθεί σε αντικατάσταση χρυσής μάσκας, όπως και στην περίπτωση του γυναικείου τάφου αριθ. 117 της Σίνδου[12].

Ανδρικοί τάφοι: Στις ανδρικές αρχαϊκές ταφές παρατηρείται πλούσια σιδηροφορία[13]. Από τις ανδρικές ταφές οι οκτώ ήταν χωρίς όπλα και οι 40 με όπλα. 17 έφεραν ξίφος, λόγχη ή λόγχες, μαχαίρι ή μαχαίρια. Επτά κράνος, ξίφος, λόγχη ή λόγχες και μαχαίρι ή μαχαίρια. Δύο ασπίδα, κράνος, ξίφος, λόγχη ή λόγχες και μαχαίρι ή μαχαίρια. Ορισμένοι άνδρες φέρουν χάλκινο μακεδονικού (λεγόμενου «ιλλυρικού»)[14] τύπου κράνος στο κεφάλι ή το είχαν τοποθετημένο δίπλα από αυτό (σε δύο περιπτώσεις τα κράνη ήταν επενδεδυμένα γύρω από το άνοιγμα του προσώπου με χρυσά διακοσμητικά ταινιωτά ελάσματα), ένα ή δύο δόρατα τοποθετημένα δίπλα στο αριστερό πλευρό ή στα πόδια, από τα οποία σώζονται οι σιδερένιες αιχμές, σιδερένιο ξίφος τοποθετημένο διαγώνια στο στήθος (μερικές φορές η κεφαλή της λαβής, αλλά και η ίδια η λαβή φέρει επένδυση με χρυσά ελάσματα) και σιδερένια μαχαίρια διαφόρων τύπων (σε μία περίπτωση η λαβή έχει οστέινη επένδυση). Μόνο σε δύο ταφές ο νεκρός συνοδευόταν και με χάλκινη ασπίδα. Πρόκειται για μία του αργείτικου τύπου και μία του τύπου «καρδιοφύλακος-Herzsprung».

Τα ενδύματα συγκρατούνταν στο στήθος με μονές ή διπλές ασημένιες, χάλκινες ή σιδερένιες περόνες. Σε μερικούς ξεχωριστούς άνδρες τα νεκρικά ενδύματά τους διακοσμούνταν με χρυσά ελάσματα διαφόρων σχημάτων, ενώ τα υποδήματά τους με χρυσούς ρόδακες και ταινίες. Σε κάποιες περιπτώσεις οι νεκροί έφεραν χρυσά επιστόμια και χρυσά δακτυλίδια. Μόνο σε μία περίπτωση ο νεκρός έφερε χρυσή μάσκα (Τ 145), ενώ σε μία άλλη χρυσό επιστήθιο έλασμα και χειρόκτιο (Τ 131). Σε τρεις άλλες περιπτώσεις ο πολεμιστής έφερε, εκτός των άλλων, και χρυσό διάδημα.

Ορισμένα αγόρια ήταν πλούσια κτερισμένα, όπως και οι ενήλικες. Ξεχωρίζει ένα μικρό αγόρι ενταφιασμένο στον Τ 83, που ήταν εξοπλισμένο ως πολεμιστής (Πίν. 93 δ). Τα μικρού μεγέθους σιδερένια όπλα (ξίφος με χρυσή επένδυση στη λαβή, αιχμή λόγχης και μαχαίρι) συνοδεύονταν και με μία πήλινη πλαστική κεφαλή πολεμιστή με κράνος ιωνικού τύπου (0,09×0,06×0,08 μ.). Φορούσε χρυσά κοσμήματα (τριγωνικό διάδημα, επιστόμιο και δακτυλίδι), ενώ τα ενδύματα και τα υποδήματα ήταν κοσμημένα με χρυσές ταινίες και ρόδακες. Επίσης, έφερε σιδερένιες περόνες, καθώς και σιδερένιο, κυκλικό αντικείμενο κυκλικής διατομής. Γύρω του είχε τοποθετημένα χάλκινα (λέβητας, οινοχόη και φιάλες) και πήλινα αγγεία (κύλικα, οινοχόη, κοτύλη και αρύβαλλοι), καθώς και σιδερένια ομοιώματα επίπλων (τραπέζι και κλισμό).

Ένα άλλο αγόρι ενταφιασμένο στον Τ 85, εκτός από τα σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο αιχμές λογχών και δύο μαχαίρια), έφερε χρυσό επιστόμιο, χρυσό δακτυλίδι και σιδερένιες περόνες (Πίν. 93 ε). Επίσης, ήταν κτερισμένο με σιδερένιο κυκλικό αντικείμενο κυκλικής διατομής, τέσσερα χάλκινα (τρεις φιάλες και μία οινοχόη) και τρία πήλινα αγγεία (αρύβαλλος, αμφορίσκος και ιωνική κύλικα).

Ο νεκρός του Τ 9 είχε το κράνος τοποθετημένο στα αριστερά του κεφαλιού του. Ψηλότερα από το κράνος βρέθηκαν σιδερένια αιχμή λόγχης και ιωνική κύλικα. Ο νεκρός, που αρχικά είχε στο μέτωπό του χρυσό διάδημα με έκτυπη διακόσμηση (0,245×0,07 μ.), κρατούσε με το δεξί χέρι, που έφερε χρυσό δακτυλίδι, διαγώνια στο στήθος σιδερένιο ξίφος με λαβή επενδεδυμένη με χρυσά ελάσμα-

12. Αικ. Λεσποίνη, *Σίνδος. Κατάλογος της έκθεσης*, Αθήνα 1985, σ. 44, αριθ. 57. Η ίδια, Χρυσά επιστόμια, *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 67 κ.ε., όπου και σχετική βιβλιογραφία.

13. Για το θέμα, βλ. H. van Wees, Greeks Bearing Arms: the State, the Leisure Class and the Display of Weapons in Archaic Greece, στο N. Fisher - H. van Wees (επιμ.), *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence*, Duckworth, London 1998, σ. 333 κ.ε.

14. Για τα κράνη του τύπου αυτού, βλ. H. Pflug, *Antike Helme*, Berlin/Mainz 1988, σ. 42 κ.ε., όπου και σχετική βιβλιογραφία· M. Hockey - A. Johnston, An Illyrian Helmet in the British Museum, *BSA* 87 (1992), σ. 281 κ.ε.· Α. Μουστάκα, Πελοπόννησος και Μακεδονία: Παρατηρήσεις στα λεγόμενα κράνη ιλλυρικού τύπου, *Μύρτος*, ό.π., σ. 393 κ.ε., όπου και σχετική βιβλιογραφία.

τα. Τα υποδήματά του, επίσης, ήταν διακοσμημένα με χρυσούς ρόδακες. Δίπλα στα πόδια του βρέθηκαν χάλκινη φιάλη, πήλινο εξάλειπτρο, μεγάλο σιδερένιο αντικείμενο, καθώς και σιδερένια ομοιώματα κρατευτή και οβελών. Ο λέβητας που υπήρχε στα πόδια του, συλήθηκε από σύγχρονους θησαυροθήρες. Ανατολικότερα από το κράνος βρέθηκε σιδερένιο ομοίωμα δίτροχης αγροτικής άμαξας, που τη σέρνουν μολύβδινα υποζύγια, τα οποία δένονταν στο ζυγό με λεπτά χρυσά ταινιωτά ελάσματα.

Ο νεκρός του ορύγματος 4, που διαταράχθηκε στο νότιο τμήμα του από όρυγμα θησαυροθηρίας, έφερε στο κεφάλι χάλκινο κράνος, λοξά στο στήθος σιδερένιο ξίφος με τη λαβή επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα, στα αριστερά του κεφαλιού του δύο σιδερένιες αιχμές λογχών, στο δεξιό ώμο σιδερένια περόνη, στο δεξί χέρι χρυσό δακτυλίδι και στα πόδια μικρό χάλκινο λέβητα και δύο πήλινα αγγεία. Ένα χρυσό έλασμα με τριγωνικές απολήξεις, που διακοσμούσε το ένδυμα στο κάτω μέρος του, γλίτωσε από τους τυμβωρύχους.

Ο νεκρός του Τ 10, που είχε διαταραχθεί από δύο σύγχρονους λάκκους θησαυροθηρίας, έφερε χρυσό επιστόμιο και σιδερένια όπλα (ξίφος με τη λαβή επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα και δύο σιδερένιες αιχμές λόγχης), πήλινα πλαστικά ειδώλια Διονύσου και δύο όρθιων γυναικείων μορφών, τέσσερα πήλινα αγγεία (δύο κορινθιακοί αρύβαλλοι, ιωνική κύλικα και ντόπια φιάλη), τμήμα χάλκινης σύριγγας, χάλκινα αγγεία (λέβητας και τρεις φιάλες) και σιδερένιο αντικείμενο. Στα πόδια του νεκρού σώθηκε από τους τυμβωρύχους μόνο ένας από τους χρυσούς ρόδακες που διακοσμούσαν τα υποδήματά του.

Ο νεκρός του Τ 32 έφερε χάλκινο κράνος στο κεφάλι, στα αριστερά του κεφαλιού σιδερένια λόγχη και μία δεύτερη δίπλα στο δεξί πόδι. Λοξά στο στήθος του κρατούσε σιδερένιο ξίφος, πάνω στο οποίο υπήρχε σιδερένιο κυκλικό αντικείμενο. Επίσης, ήταν κτερισμένος με σιδερένια διπλή περόνη, σιδερένιο μαχαίρι και δύο πήλινα αγγεία (δίνος και ιωνική κύλικα).

Ο νεκρός του Τ 42, εκτός από τα σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο αιχμές λογχών και μαχαίρι), έφερε σιδερένια περόνη, σιδερένιο κυκλικό αντικείμενο, καθώς και δύο πήλινα αγγεία (δίνος και ιωνική κύλικα).

Οι θησαυροθήρες είχαν διαταράξει με όρυγμα τον Τ 87 στο δυτικό του τμήμα. Ο νεκρός έφερε σιδερένια όπλα (ξίφος, λόγχη και μαχαίρι), χρυσό επιστόμιο και δακτυλίδι. Επίσης, ήταν κτερισμένος με μικρό ορθογώνιο διπλωμένο ασημένιο έλασμα, μεγάλο πλαστικό αγγείο σε μορφή πετεινού (0,315×0,30×0,11 μ.), δύο πήλινα ειδώλια γυναικείας θεότητας, πέντε πήλινα (κορινθιακή οινοχόη, τρεις αρύβαλλοι και ιωνική κύλικα) και τρία χάλκινα αγγεία (δύο φιάλες και λέβητας).

Το ανατολικό τμήμα του Τ 135Α είχε διαταραχθεί από όρυγμα θησαυροθηρίας (Πίν. 93 στ). Ο νεκρός έφερε κράνος στο κεφάλι, σιδερένιο ξίφος και διπλή σιδερένια περόνη στο στήθος, σιδερένιες αιχμές λογχών στο αριστερό πλευρό του, χρυσό επιστήθιο έλασμα (διαμ. 0,25 μ.) με έκτυπη φυτική διακόσμηση και σιδερένιες περόνες στο σώμα του. Γύρω από το νεκρό ήταν τοποθετημένα χάλκινα αγγεία (φιάλες και λέβητας), σιδερένια ομοιώματα επίπλων, οβελών και κρατευτών, καθώς και πήλινα ειδώλια ζώων, πουλιών, σειρήνων και γυναικείων θεοτήτων.

Για το νεκρό του Τ 136, που είχε διαφορετικό προσανατολισμό από τους υπόλοιπους αρχαϊκούς τάφους (ΒΔ.-ΝΑ.), είχε ληφθεί ιδιαίτερη μέριμνα για την προστασία του. Γύρω από την ξύλινη σαρκοφάγο είχαν τοποθετηθεί αργοί λίθοι και κροκάλες. Οι σύγχρονοι τυμβωρύχοι εντόπισαν με ανιχνευτή μετάλλων τον τάφο και με όρυγμα διατάραξαν το νοτιοανατολικό τμήμα του. Ο νεκρός έφερε σιδερένια όπλα (χάλκινο κράνος, δύο λόγχες, ξίφος και μαχαίρι με οστέινη λαβή), χρυσό επιστόμιο, διπλή χάλκινη περόνη και λίθινο ακόνι στο στήθος, δύο πήλινα εξάλειπτρα και χάλκινο λέβητα στα πόδια (Πίν. 94 α).

Στη συνέχεια περιγράφονται δύο ταφές πολεμιστών (Τ 131 και Τ 145), που, εκτός από τα άλλα κτερίσματα (κοσμήματα, πήλινα και χάλκινα αγγεία, σιδερένια ομοιώματα επίπλων και αγροτικών αμαξών), είχαν ασπίδα, κράνος, ξίφος, λόγχες και μαχαίρια.

Οι θησαυροθήρες είχαν ανοίξει μεγάλο λάκκο στο ανατολικό τμήμα του Τ 131 και κατέστρεψαν μεγάλο χάλκινο λέβητα. Ο πολεμιστής, που ήταν ενταφιασμένος σε μεγάλο ορθογώνιο όρυγμα, έφερε αμυντικό και επιθετικό οπλισμό, καθώς και άλλα κτερίσματα (Πίν. 94 β). Αριστερά από το κεφάλι του ήταν τοποθετημένο χάλκινο κράνος με διακόσμηση χρυσών ταινιών γύρω από το άνοιγμα του προσώπου. Δίπλα και βόρεια του κράνους ήταν τοποθετημένες δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων. Με το δεξί του χέρι, στο οποίο φορούσε χρυσό δακτυλίδι, κρατούσε διαγώνια στο στήθος σιδερένιο ξίφος με τη λαβή επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα. Ο νεκρός βρέθηκε καλυμμένος με χάλκινη ασπίδα αργείτικου τύπου[15], της οποίας η διάμετρος από τη συμπίεση του βάρους των χωμάτων φθάνει τα 0,915 μ. Η άντυγα (πλ. 0,05 μ.) φέρει στο κάτω μέρος της αναδίπλωση (πλ. 0,02 μ.), όπου στερεωνόταν με χάλκινα καρφάκια ο ξύλινος πυρήνας της ασπίδας. Τα διακοσμητικά δισκάρια στο εσωτερικό της ασπίδας έχουν διάμετρο 0,033 μ. Στα δύο ταινιωτά ελάσματα (πλ. 0,075 μ.) του πόρπακα φέρει μετόπες (0,055× 0,055 μ.) με έκτυπες παραστάσεις όρθιων αντωπών λεόντων, Γοργούς κατά τον «εν γούνασι δρόμον» και Ευρώ-

15. P.C. Bol, *Argivische Schilde*, *Olympische Forschungen* XVII, Berlin - New York 1989, σ. 1 κ.ε.

πης, που κάθεται με γυναικείο τρόπο στη ράχη του ταύρου-Διός[16]. Τα ελάσματα στο σημείο της ένωσής τους με την άντυγα της ασπίδας επιστέφονται με έλικες και ανθέμιο, ενώ ανάμεσα σε αυτά και στον πόρπακα μεσολαβούν μεγαλύτερα τραπεζιόσχημα ελάσματα (0,115×0,105×0,09 μ.), διακοσμημένα με φτερωτή γυναικεία μορφή (Νίκη) πάνω σε τέθριππο άρμα, εκατέρωθεν των αλόγων του οποίου παριστάνονται όρθιοι αγένειοι νέοι με κοντό χιτώνα, που κοιτούν πίσω. Τα ενδύματα και τα υποδήματα του πολεμιστή ήταν διακοσμημένα με χρυσά ελάσματα. Στο στήθος του βρέθηκε χάλκινη διπλή περόνη, της οποίας η κυλινδρική λαβή ήταν επενδεδυμένη με χρυσό έλασμα. Το χρυσό ορθογώνιο έλασμα με έκτυπη διακόσμηση (0,13×0,11 μ.), που βρέθηκε στα νότια του κρανίου, όπως και στην περίπτωση του τάφου 65 της Σίνδου[17], θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί ως μάσκα ή ως επιστήθιο έλασμα. Ένα άλλο χρυσό έλασμα με κροσσωτή απόληξη στην πλατύτερή του πλευρά, ερμηνεύεται ως χειρόκτιο. Γύρω από το νεκρό ήταν τοποθετημένα χάλκινα αγγεία (εξάλειπτρο, επτά φιάλες και λέβητας), σιδερένια ομοιώματα αγροτικής άμαξας, επίπλων, κρατευτών και οβελών, πήλινα ειδώλια ζώων και γυναικείων μορφών, δύο κορινθιακοί αρύβαλλοι, καθώς και μελανόμορφη αττική κύλικα, το σχήμα της οποίας παραπέμπει στον τύπο των οφθαλμωτών κυλίκων, ενώ η απεικόνιση πλαγιαστών ανθεμίων δίπλα στις λαβές την κατατάσσει στην ομάδα FP του Beazley[18]. Η κύλικα, που καθορίζει τη χρονολόγηση του συνόλου (530/520 π.Χ.), φέρει και στις δύο όψεις της παράσταση του Θησέα, που σκοτώνει τον Μινώταυρο.

Ο πολεμιστής του Τ 145 είχε ενταφιαστεί σε μεγάλο ορθογώνιο όρυγμα και προστατευόταν γύρω από την ξύλινη σαρκοφάγο με πέτρες και κροκάλες. Δυτικότερα από το κεφάλι του ήταν τοποθετημένο χάλκινο κράνος, που έφερε επικολλημένες χρυσές διακοσμητικές ταινίες γύρω από το άνοιγμα του προσώπου (Πίν. 94 γ). Στο πρόσωπο του νεκρού αρχικά είχε τοποθετηθεί χρυσή μάσκα από φύλλο χρυσού (0,155×0,095 μ.)[19]. Στα αριστερά του κεφαλιού και του αριστερού ποδιού του ήταν τοποθετημένες από μία σιδερένια αιχμή λόγχης. Διαγώνια στο στήθος έφερε σιδερένιο ξίφος, του οποίου η λαβή ήταν επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα. Μια χάλκινη ασπίδα, που βρέθηκε ανάποδα τοποθετημένη στο αριστερό μέρος του στήθους του, αρχικά θα είχε τοποθετηθεί όρθια δίπλα του. Από την ασπίδα σώθηκε μόνο το μεταλλικό εξωτερικό μέρος της, που είχε έκτυπη διακόσμηση διαδοχικά από την περιφέρεια προς το κέντρο, μικρούς ομφαλούς, πέντε δακτυλίους και άλλους τόσους στο προεξέχον ομφάλιο. Το χάλκινο έλασμα της ασπίδας προσαρμοζόταν στο εσωτερικό της σε ξύλινο δίσκο, που έφερε αντίστοιχους δακτυλίους. Η ασπίδα κρατιόταν με το αριστερό άκρο χέρι από την ευρισκόμενη στο κέντρο του εσωτερικού της σιδερένια ταινιωτή λαβή. Πρόκειται για το πρώτο παράδειγμα του τύπου «καρδιοφύλακος-Herzsprung»[20], που έχει βρεθεί στη Μακεδονία. Στα πόδια του νεκρού ήταν τοποθετημένα χάλκινα αγγεία (λέβητας, οινοχόη και φιάλες), καθώς και αττική μελανόμορφη κύλικα με διακόσμηση ανθεμίων και σειρήνων. Στην αριστερή πλευρά του βρέθηκαν ακόμη σιδερένιο μαχαίρι, σιδερένια ομοιώματα κρατευτών και οβελών, καθώς και αγροτικής άμαξας και χάλκινου τραπεζιού, χάλκινο εξάλειπτρο και χάλκινη φιάλη. Αντίστοιχα, στο δεξί πλευρό του βρέθηκαν ομοίωμα σιδερένιας αγροτικής άμαξας και πήλινα ειδώλια. Τα ενδύματα και τα υποδήματα του νεκρού ήταν διακοσμημένα με χρυσά ελάσματα και ταινίες. Τα ενδύματα συγκρατούνταν με σιδερένιες περόνες, από τις οποίες η μία, που ήταν διπλή, έφερε επένδυση από φύλλο χρυσού στην κυλινδρική λαβή της.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Γιαννιτσά

Οικόπεδο Β. Τεκτερίδη

Η ανασκαφική δραστηριότητα στην πόλη των Γιαννιτσών άρχισε το 1989 με αφορμή σκαπτικές εργασίες σε οικόπεδο επί της Εγνατίας οδού. Η περιορισμένων διαστάσεων ανασκαφική τομή, που πραγματοποιήθηκε τότε στο συγκεκριμένο χώρο, αποκάλυψε κατασκευές και επιχώσεις της νεολιθικής εποχής, αλλά και περιορισμένα κατάλοιπα των όψιμων ιστορικών χρόνων (υστεροβυζαντινής-μεταβυζαντινής περιόδου). Έκτοτε και μέχρι πρόσφατα (αρχές 2001) με τη συστηματική εποπτεία των εκσκαφών στα υπό οικοδόμηση ή ανοικοδόμηση οικόπεδα σε μια ευρύτερη περιοχή στο νοτιοανατολικό άκρο της πόλης, που επικράτησε να λέγεται Παλιά Αγορά λόγω της προγενέστερης λει-

16. Για παρόμοιες παραστάσεις στα ελάσματα του πόρπακα των αργείτικων ασπίδων από την Ολυμπία, βλ. E. Kunze, *Archaische Schildbänder, Olympische Forschungen* II, Berlin 1950.

17. Λεσποίνη 1985, ό.π. (υποσημ. 12), σ. 82-83, αριθ. 117. Η ίδια, 1998, ό.π. (υποσημ. 12), σ. 67, εικ. 1.

18. J.D. Beazley, *Paralipomena. Additions to Attic Black-figured Vase Painters and to Attic Red-figured Vase Painters*, Oxford 1971², σ. 80.

19. Για τις χρυσές μάσκες της Σίνδου και για σχετική βιβλιογραφία, βλ. Δεσποίνη 1985, ό.π. (υποσημ. 12), σ. 80, αριθ. 115, σ. 148, αριθ. 239, σ. 174, αριθ. 282, σ. 196, αριθ. 322.

20. J. Bouzek, *Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age*, *SIMA* 122 (1997), σ. 91, 233. J. Jensen, Οι Ήρωες. Η ζωή και ο θάνατος, στο *Θεοί και ήρωες της εποχής του Χαλκού. Η Ευρώπη στις ρίζες του Οδυσσέα*, Αθήνα 2000, σ. 96 κ.ε., 253, αριθ. 151.

τουργίας της ως εμπορικού κέντρου, και με τη σωστική ανασκαφική διερεύνηση σε 16 από αυτά, κατέστη δυνατή ακριβής οριοθέτηση της ζώνης αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, αλλά και ο προσδιορισμός της έκτασης και των χαρακτηριστικών της διαχρονικής κατοίκησης της θέσης.

Το Δεκέμβριο του 2000 η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποίησε τρεις περιορισμένων διαστάσεων διερευνητικές τομές στο οικόπεδο Β. Τεκτερίδη, που εντάσσεται στο Ο.Τ. 8β και βρίσκεται στη συμβολή των οδών Ισαύρων και Τσιμισκή, προκειμένου να γνωματεύσει για την έκδοση οικοδομικής άδειας και την ανέγερση στη θέση τριώροφης οικοδομής. Μετά την αξιολόγηση των δεδομένων που προέκυψαν, αποφασίστηκε η διενέργεια εκτεταμένης ανασκαφής στο μεγαλύτερο μέρος των αδιατάρακτων επιχώσεων του οικοπέδου, ώστε να γίνει κατανοητή η οργάνωση και η διάταξη των αρχιτεκτονικών κατασκευών, που είχαν ήδη εντοπιστεί, αλλά και η χρονολόγηση της διαστρωμάτωσης, που επικάλυπτε τις νεολιθικές επιχώσεις και που στο αρχικό στάδιο της έρευνας είχαν προσδιοριστεί ως κατάλοιπα της πρώιμης τουρκοκρατίας.

Κατά την ισοπέδωση του χώρου και την απομάκρυνση των σύγχρονων υλικών αποκαλύφθηκε σε μικρό βάθος ισχυρός επιμήκης τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και ένα εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από κεραμίδες οροφής με εμφανή τα ίχνη πυρκαγιάς. Με την αφαίρεση των κεραμίδων εντοπίστηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου (ως προς τον άξονα του κεντρικού τοίχου) λίθινα θεμέλια σε παράλληλη και κάθετη διάταξη ως προς τον αρχικό τοίχο (ορίζουν 3 ή περισσότερα δωμάτια), καθώς και ένα λιθόστρωτο δρόμο προς το δυτικό πέρας του οικοπέδου και σε παράλληλη διάταξη προς αυτόν. Αντίθετα, στο ανατολικό τμήμα διαπιστώθηκε κατά την ισοπέδωση και τον πρώτο καθαρισμό παχύ στρώμα από τέφρα, σιδηροσκωρίες και άφθονα θραύσματα κεραμίδων και κεραμικών, χωρίς να προκύπτει κάποια αρχιτεκτονική κατασκευή.

Με βάση τα δεδομένα που προέκυψαν από τις εργασίες ισοπέδωσης του χώρου και με άξονα τον κεντρικό τοίχο οριοθετήθηκε η σωστική Τομή Ι (8×12 μ.) στο δυτικό τμήμα του διαχώρου του οικοπέδου. Στο ανατολικό διάχωρο ορίστηκε το τμήμα Ζ, διαστ. 4×4 μ., σε επαφή με την ανατολική όψη του κεντρικού τοίχου και στο βόρειο σωζόμενο πέρας του.

Με την πρόοδο της ανασκαφής στην Τομή Ι, αποκαλύφθηκαν σχεδόν καθόλο το σωζόμενο μήκος της η δυτική όψη του ισχυρού κεντρικού τοίχου, επάλληλοι ορίζοντες κατοίκησης από θραύσματα κεραμίδων και λιθοτριμμάτων, αποθηκευτικοί και απορριμματικοί λάκκοι, αβαθή κυκλικά σκάμματα με κατάλοιπα απανθρακωμένου ξύλου, ακανόνιστη διασπορά λίθων διαφόρων μεγεθών, αλλά και διαδοχικά λιθόστρωτα δρόμων στο ίδιο σημείο και με την ίδια κατεύθυνση.

Σε βάθος 1,80-2 μ. από το συμβατικό επίπεδο [0] εντοπίστηκε στρώμα εποχής του Χαλκού στα δύο τετράγωνα της Τομής Ι (Α και Δ), στα οποία προχώρησε η ανασκαφή σε βάθος. Λόγω πρακτικών δυσκολιών η τομή περιορίστηκε στα τετράγωνα Α και Δ, τα οποία ενοποιήθηκαν σε βάθος 2,40 μ. Στο επίπεδο αυτό ορίστηκε η Τομή ΙΙ με διαστάσεις 4×4 μ. και με κανονικό προσανατολισμό (Πίν. 94 δ). Σημαντικό μέρος των επιχώσεων της πρώιμης εποχής του Χαλκού και της τελικής νεολιθικής περιόδου μέχρι βάθους 3,30 μ. ήταν διασαλευμένο από τη συνέχεια και το πέρας δύο αποθηκευτικών λάκκων, ενός αποθέτη και μίας ταφής. Τα στρώματα της νεότερης νεολιθικής Ι και ΙΙ, που είχαν συνολικό πάχος 2,50 μ. περίπου, εδράζονταν απευθείας στον ασβεστολιθικό βράχο, ο οποίος αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της γεωλογικής διαστρωμάτωσης της ευρύτερης περιοχής των Γιαννιτσών.

Στο ανατολικό διάχωρο και στο τετράγωνο Ζ, εντοπίστηκαν διαδοχικά στρώματα από τέφρα, ψημένους πηλούς, κεραμίδες και μάζες ασβεστοκονιάματος και σε βάθος 0,80 μ. δάπεδο από πατημένο πηλό. Με την αφαίρεση τμήματος του τελευταίου αποκαλύφθηκε τοίχος, πλ. 0,75 μ., με κατεύθυνση σχεδόν παράλληλη με τον ισχυρό τοίχο, που εντοπίστηκε αρχικά στο κέντρο του οικοπέδου.

Για τη διερεύνηση της αρχιτεκτονικής μορφής των δύο κτιρίων πραγματοποιήθηκε σειρά δοκιμαστικών τομών στις προεκτάσεις των τοίχων στο βόρειο και το νότιο μέρος του οικοπέδου. Από την προκαταρκτική εξέταση του συνόλου των δεδομένων (στρωματογραφία, κινητά και αρχιτεκτονικά ευρήματα), προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα ως προς τη διαχρονική ανθρώπινη παρουσία στο συγκεκριμένο χώρο:

Οι πρωιμότερες επιχώσεις (στρώμα Ι), που έχουν πάχος 0,20 έως 0,50 μ. και εντοπίζονται σε βάθος 5 μ. από το συμβατικό επίπεδο [0] (5,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του κρασπέδου της οδού Ισαύρων), εντάσσονται χρονικά στη νεότερη νεολιθική περίοδο Ι (5300-4800 π.Χ.). Εδράζονται σε βραχώδες υπόστρωμα ασβεστόλιθου. Στον ορίζοντα κατοίκησης αποκαλύφθηκαν δύο απορριμματικοί λάκκοι και τρεις πασσαλότρυπες διαφορετικής διαμέτρου χωρίς διάταξη, καθώς και παχύ στρώμα από τέφρα και διάσπαρτες μάζες άψητου πηλού.

Στη νεότερη νεολιθική περίοδο ΙΙ (4800-4500 π.Χ.) ανήκουν οι επιχώσεις του στρώματος ΙΙ (βάθος 5 έως 3 μ. από το συμβατικό επίπεδο [0]). Παρά το μεγάλο πάχος τους, δεν παρουσιάζουν διαφοροποίηση ούτε ως προς τα περιεχόμενα κατάλοιπα ούτε ως προς τα συστατικά στοιχεία του χώματος, ενώ δεν εντοπίζεται σε αυτά κάποιος ορίζοντας κατοίκησης. Από το πλήθος, την ποικιλία, την αποσπασματική μορφή και τον τρόπο διασποράς των ευρημάτων (κυρίως της κεραμικής) γίνεται φανερή η απορριμματική λειτουργία του χώρου κατά την περίοδο αυτή.

Από το στρώμα αυτό συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα διμηνιακής κεραμικής (εισηγμένης και τοπικής απομίμησής της), πέντε αποτμήματα πήλινων ειδωλίων, μικρός αριθμός λίθινων εργαλείων και σφονδυλιών, καθώς και σημαντική ποσότητα οστών ζώων και θαλάσσιων οστρέων.

Το στρώμα ΙΙΙ, που έχει περιορισμένο πάχος (0,40 μ.) και εντοπίζεται σε βάθος από 3 έως 1,60 μ. από το συμβατικό επίπεδο [0], προσδιορίζεται χρονικά στην τελική νεολιθική περίοδο (4500-3200 π.Χ.).

Οι τελευταίες (ανώτερες) προϊστορικές επιχώσεις ανήκουν στην πρώιμη εποχή του Χαλκού (3200-2000 π.Χ.) και έχουν πάχος 0,50-0,70 μ. (2,60-2 μ.). Το στρώμα αυτό (IV) παρουσιάζει ελαφρά κλίση προς Δ. Εντοπίστηκε σε όλο το εύρος σχεδόν της ανασκαφικής τομής, αλλά και στις δοκιμαστικές τομές σε διάφορα σημεία του οικοπέδου. Όπως και οι προηγούμενες επιχώσεις, απέδωσαν μικρή ποσότητα κεραμικής σε έντονα αποσπασματική μορφή και περιορισμένο αριθμό ευρημάτων.

Μεγάλος αριθμός αποθηκευτικών λάκκων, αποθετών και σκαμμάτων υστεροβυζαντινών κυρίως χρόνων, καθώς και ταφή μεταβυζαντινών χρόνων, κατέστρεψαν σε σημαντικό βαθμό τα δύο τελευταία προϊστορικά στρώματα.

Παρά τον εντοπισμό μεμονωμένων στοιχείων (νομίσματα, κεραμική) από την υστερορρωμαϊκή έως την πρωτοβυζαντινή περίοδο δεν διαπιστώθηκαν με σαφήνεια αντίστοιχα διακριτά στρώματα.

Μεμονωμένες, επίσης, ενδείξεις για ανθρώπινη παρουσία στο χώρο κατά το τέλος της μεσοβυζαντινής περιόδου, αλλά και κατά την πρώιμη κυρίως βυζαντινή περίοδο, αποτελούν τα χάλκινα νομίσματα που ανήκουν στη βασιλεία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180 μ.Χ.), του Μανουήλ Κομνηνού Δούκα (1230-1237 μ.Χ.) και του Μιχαήλ Η΄ του Παλαιολόγου (1261-1282 μ.Χ.). Τα νομίσματα αυτά συνελέγησαν από ένα φανερά διασαλευμένο στρώμα, με κύριο χαρακτηριστικό την παρουσία λίθων διαφόρων μεγεθών σε διασπορά και θραυσμάτων κεραμίδων και αγγείων .

Διαδοχικοί ορίζοντες κατοίκησης, αποθηκευτικοί λάκκοι και ορύγματα που χρονολογούνται στην πρώιμη παλαιολόγεια περίοδο, εντοπίζονται σε όλη την έκταση της ανασκαφής και σε βάθος που κυμαίνεται από 1,40 έως 1 μ. από το συμβατικό επίπεδο [0].

Τα επάλληλα στρώματα της περιόδου αυτής αποτελούνται κυρίως από τρίμματα λίθων και άμμο με κύριο γνώρισμα την έντονα συνεκτική δομή τους.

Στο χαμηλότερο επίπεδο (1,30 μ.) αποκαλύφθηκαν τρία αβαθή κυκλικά ορύγματα, διαμ. 1,50 μ. περίπου, τα οποία περιέχουν τέφρα, απανθρακωμένα ξύλα, οστά ζώων, κροκάλες και θραύσματα κεραμίδων.

Στον τελευταίο (ανώτερο) ορίζοντα (1 μ.) ανήκουν πέντε αποθηκευτικοί λάκκοι με κυψελοειδή μορφή και βάθος που κυμαινόταν από 1,50 έως 2,20 μ. Όλοι είχαν επιμελημένα τοιχώματα και επίπεδο δάπεδο, ενώ η μέγιστη διάμετρός τους ήταν 1,20 έως 1,80 μ. Από τους λάκκους αυτούς, αλλά και από τους τέσσερις διαδοχικούς ορίζοντες κατοίκησης συνελέγη σημαντικός αριθμός σκυφωτών νομισμάτων Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1182-1128 μ.Χ.), Ανδρόνικου Β΄-Μιχαήλ Θ΄ (1294-1320 μ.Χ.) και Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου (1328-1341 μ.Χ.).

Τα ολιγάριθμα νομίσματα που προήλθαν από το ανώτερο στρώμα και χρονολογούνται στη βασιλεία του Μανουήλ Β΄ (1391-1423 μ.Χ.) και του Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγου (1399-1402 μ.Χ.), αποτελούν την τελευταία βυζαντινή μαρτυρία πριν από την οριστική κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους.

Από το σύνολο των βυζαντινών επιχώσεων συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα αβαφούς κεραμικής και κεραμικής με εφυάλωση, 80 νομίσματα (τα 41 ανήκουν στην περίοδο βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου), 18 χάλκινα μικροαντικείμενα, 58 χάλκινα ελάσματα, χάλκινα κοσμήματα (δύο δακτυλίδια, δύο απλά ενώτια και εννέα χάνδρες ή εξαρτήματα περιδεραίου), τρεις λίθινες χάνδρες, 33 τμήματα από γυάλινα βραχιόλια, θραύσματα γυάλινων αγγείων, απανθρακωμένοι καρποί (αμύγδαλα) και όσπρια (φασόλια), καθώς και μεγάλη ποσότητα οστών ζώων.

Όλες οι επιχώσεις και κατασκευές, που επικάλυπταν το ανώτερο στρώμα της παλαιολόγειας περιόδου, σχετίζονταν με την οθωμανική κατάκτηση της πόλης, την έντονη οικοδομική δραστηριότητα που ακολούθησε και τη σταδιακή μετατροπή της λειτουργίας του συγκεκριμένου χώρου και της ευρύτερης περιοχής, από ζώνη κατοίκησης σε εμπορικό και εργαστηριακό κέντρο, αλλά και σε σημαντικό σταθμό στο επικοινωνιακό δίκτυο και στο διαμετακομιστικό εμπόριο από και προς τη Θεσσαλονίκη.

Την πρωιμότερη μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική κατασκευή στο χώρο αποτελεί το επιβλητικό κτίριο (Πίν. 94 ε), που καλύπτει το ανατολικό μισό του οικοπέδου και που ο δυτικός τοίχος του επαμήκους άξονά του είχε ήδη αποκαλυφθεί στα αρχικά στάδια της ανασκαφής. Έχει δρομική μορφή με διαστάσεις 23×10 μ., προσανατολισμό Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ. και κάτοψη σε σχήμα Π με διάταξη ανοίγματος προς Α. Οι τοίχοι του έχουν πλάτος 0,95 μ. και παρουσιάζουν στοιχεία δόμησης υστεροβυζαντινής περιόδου με κύριο γνώρισμα τη χαλαρή εφαρμογή του πλινθοπερίκλειστου συστήματος και την ένθεση βησάλων και μικρών λίθων στους αρμούς. Ως κύριο δομικό υλικό χρησιμοποιούνται γωνιόλιθοι αδρά επεξεργασμένοι με επιμελή λείανση μόνο της εξωτερικής επιφάνειάς τους. Το σχήμα τους ποικίλλει, όπως και το μέγεθός τους. Γενικά ωστόσο έχουν μεσαίο ή μεγάλο μέγεθος, που κυμαίνεται από 0,40×0,60×0,40 έως 0,60×0,70×0,50 μ. Ως προς τον τρόπο δόμησης ακολουθείται το ισόδομο σύστημα, ενώ η ύλη

σύνδεσης των δομικών μερών είναι το ασβεστοκονίαμα. Χρήση κονιάματος διαπιστώνεται εκτός από τους αρμούς και σε σημεία έδρασης της θεμελίωσης, αλλά και σε τμήματα των τοίχων με ασθενή δόμηση (μεσολάβηση μικρών και ακανόνιστων λίθων).

Το κτίριο σώζεται σε ύψος από 1,40 έως 1,80 μ. (συμπεριλαμβανομένης της θεμελίωσής του). Η θεμελίωση, που έχει ύψος 0,50-0,70 μ., πλαισιώνεται στο ψηλότερο σημείο του ορύγματός της από μικρούς λίθους και από θραύσματα κεραμίδων. Τμήμα από την άνω σωζόμενη επιφάνεια των τοίχων φέρει και στις δύο όψεις αποτυπώματα από ξυλοδοκούς.

Το δάπεδο του κτιρίου, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,80 μ., ήταν από πατημένο πηλό. Ως υπόστρωμά του χρησιμοποιήθηκαν λίθοι μικρού και μεσαίου μεγέθους, άφθονα αποτμήματα κεραμίδων και οστά ζώων.

Από το κτίριο διατηρείται το μισό σχεδόν μέρος του επιμήκους τοίχου (11,50 μ.), καθώς και τμήματα από τους πλευρικούς βραχίονές του.

Σύγχρονα με αυτό και σε άμεση σχέση με τη λειτουργία του είναι: α) στρώμα από θραύσματα κεραμίδων κάθετα τοποθετημένων, το οποίο εντοπίστηκε στο δυτικό διάχωρο (τμήματα Α και Β και εν μέρει στα Γ και Δ της Τομής Ι) και σε βάθος 0,80 μ., β) τοίχος πλ. 0,60 και σωζ. μήκ. 7,50 μ., που βρίσκεται δυτικά, σε απόσταση 5 μ. και σε παράλληλη διάταξη με τον επιμήκη τοίχο του κτιρίου και γ) λιθόστρωτος δρόμος αμέσως δυτικά από τον τελευταίο τοίχο με τον οποίο είναι επίσης παράλληλος, σε βάθος 0,90 μ. από το συμβατικό επίπεδο [0].

Η διαρκής χρήση του κτιρίου ή τουλάχιστον η λειτουργία του σε μετασκευασμένη μορφή μαρτυρείται από τη διάταξη των μεταγενέστερων τοίχων και την οργάνωση των διαχώρων που σχημάτιζαν και τα οποία παρουσίαζαν οργανική συνάφεια με αυτό. Κατά την όψιμη τουρκοκρατία μέρος των προσκτισμάτων διαμόρφωνε στοά ανοικτή προς το δρόμο (διατηρήθηκαν κατά χώραν σε σειρά τρεις βάσεις από τα στηρίγματά της). Η καταστροφή και η εγκατάλειψη των τελευταίων κτισμάτων οφείλεται σε πυρκαγιά.

Η διαρκής φροντίδα για τη διατήρηση του αστικού οδικού δικτύου των Γιαννιτσών σε καλή κατάσταση καθόλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας είναι εμφανής από την ιδιαίτερα επιμελημένη κατασκευή των λιθόστρωτων δρόμων, που αποκαλύφθηκαν στο δυτικό όριο της Τομής Ι, αλλά και από τη διαρκή ανανέωσή τους (βρέθηκαν τέσσερις επάλληλες φάσεις) με βάση πάντα τον ίδιο σχεδιασμό.

Στο τμήμα Ζ, που βρίσκεται στο ανατολικό διάχωρο, αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,75 μ. τοίχος από αργούς λίθους με συνδετικό υλικό τον πηλό. Ο τοίχος αυτός είχε πλάτος 0,75 μ. και κατεύθυνση σχεδόν παράλληλη με τον επιμήκη τοίχο του αρχικού κτιρίου, από τον οποίο είναι αρκετά μεταγενέστερος.

Από τις επιχώσεις της τουρκοκρατίας και κυρίως από τον α΄ ορίζοντα κατοίκησης του κεντρικού κτιρίου συγκεντρώθηκαν: 543 νομίσματα (505 χάλκινα και 38 ασημένια), 16 τμήματα χάλκινων κοσμημάτων, 57 μεταλλικά μικροαντικείμενα, 187 χάλκινα ελάσματα, 21 αποτμήματα γυάλινων βραχιολιών, 46 μεταλλικά εξαρτήματα ενδυμασίας (πόρπες), μεγάλη ποσότητα αβαφούς κεραμικής ή κεραμικής με εφυάλωση και μεγάλος αριθμός οστών.

Η σημασία της ανασκαφής στο οικόπεδο Β. Τεκτερίδη στην Παλιά Αγορά της πόλης των Γιαννιτσών είναι εξαιρετικά μεγάλη, αφού κατά τη διάρκειά της προέκυψαν άγνωστα έως τώρα δεδομένα για την ιστορία της, τα οποία μεταθέτουν τη χρονική περίοδο ίδρυσής της, έστω και με τη μορφή πολίσματος, από τα πρώιμα μεταβυζαντινά στα πρωτοβυζαντινά ή ακόμη στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

ΠΑΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Έδεσσα

Ακρόπολη αρχαίας Έδεσσας

Οδός Μοναστηρίου (Ο.Τ. 180, οικόπεδο Τσαβέα)

Στο προαναφερόμενο οικόπεδο κατά την παρακολούθηση των εκσκαφών για τη διάνοιξη των θεμελίων εντοπίστηκαν τρεις τάφοι, δύο στη βόρεια παρειά του οικοπέδου και ένας στη νότια. Οι τάφοι, κιβωτιόσχημοι, λαξευτοί στο βράχο ανήκουν στο γνωστό δυτικό νεκροταφείο της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας, που παρουσιάζει διαχρονική χρήση από τα ελληνιστικά χρόνια μέχρι την τουρκοκρατία[21]. Η κάλυψή τους είχε ήδη απομακρυνθεί παλαιότερα και οι τάφοι είχαν διαταραχθεί, όταν κατά πληροφορίες του σημερινού ιδιοκτήτη στην περιοχή υπήρχε μικρό χάνι.

Τάφος 1. Οι διαστάσεις του ήταν 1,50×0,60 μ. και το βάθος του εσωτερικά 1,25 μ. Βρέθηκε σε βάθος περίπου 1 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Μοναστηρίου. Ο νεκρός διασωζόταν μέχρι περίπου τη μέση και έφερε στο στέρνο χάλκινο σταυρό (Πίν. 94 στ). Αμέσως δίπλα από το κρανίο είχαν τοποθετηθεί τα οστά παλαιότερης ακτέριστης ανακομιδής.

Τάφος 2. Είχε διαστάσεις 1,50×1,05 μ. Εσωτερικό βάθος τάφου 1,20 μ. Το περιχείλωμά του βρισκόταν σε βάθος 1,20 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Μοναστηρίου. Στο εσωτερικό του είχαν ταφεί τρεις ακτέριστοι νεκροί.

21. Για τα νεκροταφεία της αρχαίας Έδεσσας, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Έδεσσα: Τα νεκροταφεία*, Έδεσσα 2000 (αδημ. διδ. διατρ.).

Τάφος 3. Είχε διαστάσεις 0,80×0,40 μ. Βρέθηκε σε βάθος 0,90 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν ελάχιστα κατάλοιπα ακτέριστης ταφής.

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (Ο.Τ. 171, οικόπεδο Μητρία)

Τα ορύγματα δύο κατεστραμμένων και συλημένων τάφων, που εντοπίστηκαν κατά τη διάνοιξη θεμελίων για την ανέγερση νέας μεγαλύτερης οικοδομής στο οικόπεδο, αποτυπώθηκαν για να χρησιμοποιηθούν ως στοιχείο για τη διασπορά των τάφων του δυτικού νεκροταφείου της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας.

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (Ο.Τ. 176, οικόπεδο Παπαζήση)

Επειδή το οικόπεδο εντάσσεται, επίσης, στα όρια του δυτικού νεκροταφείου της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας θεωρήθηκε σκόπιμο να πραγματοποιηθούν τρεις δοκιμαστικές τομές με τα χέρια, προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη ή μη τάφων, διανοιγμένων στο μαλακό λευκωπό βράχο της περιοχής και κυρίως να συγκεντρωθούν στοιχεία για την ανώτερη από τους τάφους στρωματογραφία. Οι τομές υπήρξαν άκαρπες ως προς την παρουσία τάφων και ως προς τη στρωματογραφία απέδειξαν την ύπαρξη στρωμάτων τουρκοκρατίας χωρίς άλλα αρχαία κατάλοιπα.

Γενή Τζαμί

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες τακτοποίησης του εσωτερικού του Τζαμιού με την τοποθέτηση ντέξιον κατά μήκος των πλευρών του μνημείου και τη μεταφορά των μαρμάρινων μνημείων στο κέντρο του χώρου (Πίν. 94 ζ).

Κάτω πόλη αρχαίας Έδεσσας

Πρώτος και δεύτερος χώρος αριστερά της κεντρικής οδού

Στα πλαίσια της προετοιμασίας μελέτης ανάδειξης του ανεσκαμμένου τμήματος της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας πραγματοποιήθηκε περιορισμένη έρευνα στους δύο πρώτους χώρους αριστερά της κεντρικής οδού προκειμένου με βάση τη μελέτη αυτών των δύο να οριστούν οι γενικές αρχές συντήρησης και ανάπλασης των υπόλοιπων κτιρίων του αρχαιολογικού χώρου. Καθαρίστηκαν εκ νέου οι χώροι που είχαν ερευνηθεί το 1968 και κυρίως το 1971 και έγινε νέα αποτύπωσή τους. Επίσης, ερευνήθηκε μικρό τμήμα στο εσωτερικό του πρώτου χώρου, που είχε απομείνει άσκαφο και μελετήθηκαν τα ελάχιστα παλαιότερα και νεότερα ευρήματα. Με τον καθαρισμό στον πυθμένα του πρώτου χώρου αποκαλύφθηκαν εκ νέου οι γνωστές θέσεις τριών πίθων, ενώ στο δεύτερο χώρο χτίστηκαν πρόχειρα τοιχάρια για τη συγκράτηση δύο πίθων της τελευταίας φάσης, που είχαν αφεθεί εδώ κατά την ανασκαφή του χώρου.

Με τη μελέτη των καταλοίπων ξεχωρίστηκαν οι τοίχοι των ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων και οι τοίχοι της τελευταίας παλαιοχριστιανικής περιόδου. Έγινε φανερό ότι κατά την περίοδο των ελληνιστικών χρόνων οι τοίχοι των δύο χώρων είχαν εν μέρει διαφορετική χάραξη, συνέχιζαν στο χώρο της στοάς αριστερά της κεντρικής οδού και πιθανότατα σύμφωνα με τα παραδείγματα και άλλων ελληνιστικών πόλεων θα αποτελούσαν και το όριο της οδού. Ορισμένοι από τους τοίχους στην τελευταία περίοδο των παλαιοχριστιανικών χρόνων εν μέρει αγνοήθηκαν και καταστράφηκαν ή καλύφθηκαν από τις μεταγενέστερες επιχώσεις και εν μέρει επαναχρησιμοποιήθηκαν, κι έτσι η περιοχή απέκτησε τη σημερινή εικόνα[22]. Οι κλίμακες στο εσωτερικό των δύο χώρων αποτελούν στοιχείο για την ύπαρξη και δεύτερου ορόφου. Τα ισόγειά τους πιθανότατα θα χρησίμευαν για καταστήματα, όπως έχει παρατηρηθεί και σε άλλες πόλεις του αιγιακού κόσμου[23].

Βόρειο νεκροταφείο (αγροτική οδός Κλησοχωρίου-Ριζαρίου)

Το βόρειο νεκροταφείο της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας[24] εκτείνεται στα βόρειά της στα αγροκτήματα της Έδεσσας, του Κλησοχωρίου και του Ριζαρίου. Σωστικές ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν τη δεκαετία του 1990 με αφορμή την αναδιάρθρωση των καλλιεργειών ροδακινιάς, επέτρεψαν τη δημιουργία συνολικής εικόνας για τις περιόδους χρήσης του νεκροταφείου, τους τύπους των τάφων, τα έθιμα ταφής και την τυπολογία των κτερισμάτων κάθε είδους. Με βάση τη διασπορά των τάφων στους αγρούς των προαναφερόμενων αγροκτημάτων προωθήθηκε και η επέκταση της κήρυξης του αρχαιολογικού χώρου της Έδεσσας, που ολοκληρώθηκε το 1998.

Το 2001 κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του προαναφερόμενου δρόμου, ο οποίος συνδέει το Κλησοχώρι με την εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Έδεσσας και το Ριζάρι αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν τρία ορύγματα νέων τάφων, καθώς και το όρυγμα παλαιότερου τάφου, που είχε ερευνηθεί στην ίδια περιοχή το 1992[25]. Οι νέοι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι, λαξευτοί στο μαλακό λευκωπό βράχο της περιοχής. Ο Τάφος 1 περιελάμβανε δύο νεκρούς, που είχαν

22. Δεν υπήρξαν στοιχεία για τη χρονολόγηση της τελευταίας διαμόρφωσης στην περίοδο των ρωμαϊκών χρόνων, χωρίς όμως αυτό να μπορεί να αποκλειστεί εντελώς.

23. J. Stephens Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis, Archaeological Exploration of Sardis*, 9, Cambridge 1990.

24. Βλ. ό.π. (υποσημ. 21).

25. Για τον τάφο, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 450, αγρός Γ. Κετιτζίδη.

ταφεί εκτάδην με τα κρανία στα δυτικά. Μεταξύ των κρανίων βρέθηκε χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων. Στον Τάφο 2 ο μεμονωμένος νεκρός επίσης είχε ταφεί εκτάδην με το κρανίο στα δυτικά. Στην περιοχή του στήθους βρέθηκαν διάσπαρτα όστρακα μόνωτου αγγείου, ενώ στο δεξί χέρι ασημένιο δακτυλίδι με κυκλική σφενδόνη. Στο όρυγμα, τέλος, του Τάφου 3 δεν βρέθηκαν κατάλοιπα σκελετού.

ΔΗΜΟΣ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ

Παναγίτσα-Ζέρβη

Θέση Κάτω Ντελικλέρ. Ιδιοκτησία Στ. Ορφανού (αγροί 421, 423, 2314, 2315)

Αμέσως δυτικά της Παναγίτσας, Δ.Δ. Δήμου Βεγορίτιδας, βρίσκεται ο κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος στον οποίο περιλαμβάνεται ο αρχαίος οικισμός στο λόφο, όπου το σύγχρονο νεκροταφείο της Παναγίτσας και το νεκροταφείο του δυτικότερα σε επιμήκη ράχη με την ονομασία Κάτω Ντελικλέρ, στην αγροτική περιοχή του επόμενου διαμερίσματος, της Ζέρβης. Ο αρχαίος οικισμός και το νεκροταφείο του εντοπίστηκαν το 1993[26] και στη συνέχεια κηρύχθηκαν.

Το 2001 μετά από απόφαση του ΥΠΠΟ πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στους προαναφερόμενους αγρούς εν όψει της δημιουργίας ξενοδοχειακής μονάδας από την Τουριστική-Κατασκευαστική Εταιρεία του Στ. Ορφανού και την ανέγερση ιδιωτικής κατοικίας, με δαπάνες του ενδιαφερόμενου.

Αρχικά ερευνήθηκαν οι αγροί 421 και 423, στους οποίους επρόκειτο να οικοδομηθεί η ιδιωτική κατοικία. Συνολικά πραγματοποιήθηκαν περίπου 30 δοκιμαστικές τομές με τα χέρια και με εκσκαπτικό μηχάνημα, οι οποίες υπήρξαν άκαρπες και δεν απέδωσαν κανένα αρχαιολογικό εύρημα[27]. Η στρωματογραφία και στους δύο αγρούς υπήρξε παρόμοια: κάτω από το επιφανειακό στρώμα της βλάστησης παρατηρήθηκε ένα καφέ μαλακό στρώμα, το πάχος του οποίου διαφέρει ανάλογα με την κλίση και τη μορφολογία του εδάφους, ενώ ακολουθεί το φυσικό που είναι λευκό και περιέχει πολλές σιδηρόπετρες. Το τελευταίο αυτό στρώμα, που κυριαρχεί στην περιοχή, είναι μαρμαροψηφίδα, υλικό ιδιαίτερα χρήσιμο στη βιομηχανία και είναι ο λόγος για τη λειτουργία λατομείων στην περιοχή.

Στη συνέχεια ελέγχθηκαν οι αγροί 2314 και 2315, στους οποίους επρόκειτο προς το παρόν να ανεγερθούν δύο από τα κτίρια της ξενοδοχειακής μονάδας. Πραγματοποιήθηκαν σε όλη την έκταση των αγρών πυκνές δοκιμαστικές τομές με εκσκαφέα ή με τα χέρια, οι οποίες υπήρξαν άκαρπες και παρουσίασαν επίσης την προαναφερόμενη στρωματογραφία. Στη συνέχεια η έρευνα επικεντρώθηκε στο χώρο ανέγερσης των κτιρίων του ξενοδοχείου στα όρια των αγρών 2314 και 2315 και κατά μήκος της ανατολικής πλευράς των αγρών (Πίν. 95 α).

Εδώ ορίστηκαν τα όρια χώρου, στον οποίο παρατηρήθηκε έντονη συγκέντρωση προϊστορικής κεραμικής. Σε τμήμα διαστ. 10,50 (Β.-Ν.)×8 (Α.-Δ.) μ., παρατηρήθηκε σε κοιλότητα του εδάφους η παρουσία οστράκων της εποχής του Χαλκού, 0,30 μ. κάτω από το επιφανειακό και έως 0,80 μ. περίπου από αυτό, ενώ στον υπόλοιπο χώρο βόρεια, δυτικά, νότια και ανατολικά του τμήματος αυτού, σταματούσε η παρουσία κεραμικής και η φυσική επίχωση εμφανιζόταν πολύ ψηλότερα.

Η εικόνα που προκύπτει από τη μη συντηρημένη ακόμη κεραμική είναι ότι πρόκειται κυρίως για αβαφή αποθηκευτικά ή αγγεία μεταφοράς, όπως αμφορείς, αλλά δεν λείπουν και επιτραπέζια, όπως φιαλόσχημα και σκυφοειδή. Φέρουν ενίοτε μαστοειδείς αποφύσεις ή συχνότερα διακόσμηση από ανάγλυφες σχοινοειδείς ταινίες, ενώ πολλά έχουν οριζόντιες λαβές-αποφύσεις, ορθογώνιες ή ημικυκλικές.

Η έλλειψη σημαντικών αρχιτεκτονικών καταλοίπων θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η κεραμική ήταν φερτή από τις γύρω πλαγιές, υπάρχουν όμως ελάχιστα στοιχεία που δείχνουν ότι υπήρξε ανθρώπινη κατοίκηση στην περιοχή. Τα στοιχεία είναι δύο πιθανές πασσαλότρυπες που βρέθηκαν στο βορειοδυτικό άκρο του χώρου. Είχαν διαστάσεις 0,25×0,32 και 0,24×0,21 μ. και περιείχαν στο εσωτερικό τους μικρές πέτρες και οι δύο. Ανατολικά τους, αλλά αρκετά βαθύτερα, πριν από την εμφάνιση του φυσικού, αποκαλύφθηκε ζώνη διαστ. 1,66 (ΒΔ.-ΝΑ.)×0,60 μ. με στρώση κεραμικής, τμήμα της οποίας, στο νοτιοανατολικό άκρο της ζώνης, βρισκόταν κάτω από στρώση πηλού. Πασσαλότρυπες, καθώς και πλατφόρμες με στρώσεις πηλού είναι γνωστές κατασκευές στην περιοχή της κεντροδυτικής Μακεδονίας κατά την εποχή του Χαλκού[28], οπωσδήποτε όμως

26. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 375. Η ίδια, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 582.

27. Είναι ενδιαφέρον ότι στους όμορους αμέσως στα δυτικά αγρούς υπάρχουν επιφανειακοί τάφοι, κιβωτιόσχημοι με σχιστόπλακες στα τοιχώματα. Οι τάφοι έχουν λαθρανασκαφεί από παλαιά και μπορούν να χρονολογηθούν από λιγοστά περισυλλεγέντα όστρακα στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Είναι βέβαια πολύ λυπηρό το γεγονός ότι μέχρι τώρα δεν στάθηκε δυνατή η πραγματοποίηση ανασκαφικής έρευνας, προτού χαθεί οριστικά η δυνατότητα για τη συγκέντρωση στοιχείων.

28. Αικ. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου κ.ά., Αρχοντικό 2000. Τυπολογική παρουσίαση και ερμηνευτικά προβλήματα των πηλόκτιστων κατασκευών, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 421 κ.ε.

στην περιοχή του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου της Παναγίτσας-Ζέρβης απαιτείται συστηματικότερη έρευνα για να υπάρξουν ουσιαστικά συμπεράσματα για τη δράση του ανθρώπου σε αυτή την περίοδο.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΡΙΔΑΙΑΣ

Άλωρο

Το 2000 και το 2001 ήταν οι τελευταίες χρονιές κατά τις οποίες πραγματοποιήθηκαν ολιγοήμερες ανασκαφικές εργασίες στον αρχαίο οικισμό στα νοτιοανατολικά του Αλώρου Αλμωπίας στα πλαίσια του προγράμματος «Ανάδειξη αρχαιοτήτων Αλμωπίας»[29]. Όπως και τις προηγούμενες χρονιές, οι εργασίες επικεντρώθηκαν στο μνημειακό δυτικό τείχος, με στόχο τη σύνταξη μελέτης συντήρησης και ανάδειξής του.

Το δυτικό τείχος έχει μήκος 155 μ. περίπου κατά μήκος οχυρής πλαγιάς λόφου, της οποίας ακολουθεί τη διαμόρφωση (Σχέδ. 1· Πίν. 95 β). Το πλάτος του είναι 2,10 μ. προς Ν., ενώ βόρεια ελαττώνεται στα 1,40 μ. Είναι κατασκευασμένο με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, καθώς και τμήματα κεραμιδιών και πίθων, που προέρχονται από την ισοπέδωση παλαιότερων κατασκευών με αναλημματικό-οχυρωματικό χαρακτήρα, επίσης στην πλαγιά του λόφου.

Με τις έρευνες του 2000 και 2001 ολοκληρώθηκε η κάτοψη της πύλης, που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται το 1999[30]. Έχει τη μορφή διπλής κόγχης σχήματος επιμήκους Π (Σχέδ. 2· Πίν. 95 γ). Οι διαστάσεις της είναι 7×7,80 μ. Οι τοίχοι της είναι ασβεστόκτιστοι, εγγράφονται όμως ή πατούν, όπως και το τείχος, σε παλαιότερους τοίχους και τμήματα τείχους κατασκευασμένα με αργούς λίθους και πηλόχωμα ως συνδετικό υλικό, που ψηλότερα θα συνέχιζαν με ωμές πλίνθους. Στην όψη, τέλος, της πύλης παρατηρούνται και τμήματα κατασκευασμένα με λιθοπλίνθους από ασβεστόλιθο, τραβερτίνη ή ηφαιστειογενές πέτρωμα.

Αν και λείπουν τα ανασκαφικά στοιχεία, η χρονολόγηση του ασβεστόκτιστου τείχους πρέπει να τοποθετηθεί στα υστερορρωμαϊκά χρόνια εξαιτίας των βαρβαρικών επιδρομών. Είναι, όμως, απαραίτητο να συνεχιστούν οι ανασκαφικές έρευνες, για να διαπιστωθεί εάν η παλαιότερη φάση της πύλης, όπως και οι υπόλοιπες αναλημματικές κατασκευές κατά μήκος της πλαγιάς, χρονολογούνται και πριν από τα ελληνιστικά χρόνια, περίοδο στην οποία γενικότερα τοποθετείται η ανέγερση των τειχών των μακεδονικών πόλεων[31].

Άψαλος

Κόμβος Αψάλου

Στα πλαίσια του έργου «Κατασκευή επαρχιακής οδού Αψάλου-Αριδαίας» συνεχίστηκαν το 2001 οι εργασίες στην ανατολική είσοδο του Δ.Δ., στην περιοχή του κόμβου της Αψάλου, που συνδέει την προαναφερόμενη οδό με τους δρόμους Θεσσαλονίκης-Μαυροβουνίου-Αψάλου και Έδεσσας-Αψάλου. Στο νότιο τμήμα του κόμβου κατά τη διάνοιξη της παρακαμπτηρίου από Άψαλο προς Έδεσσα ερευνήθηκαν τρεις τάφοι υστερορρωμαϊκών χρόνων, που είχαν ήδη διαταραχθεί από παλιά. Η επίχωση των τάφων περιελάμβανε όστρακα ρωμαϊκών αγγείων, καθώς και ένα τμήμα πήλινου αγωγού (Πίν. 95 δ), που πρέπει μάλλον να σχετιστεί με τη λειτουργία κάποιου εργαστηρίου στην περιοχή. Η κυρίως ανασκαφή συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε στο τμήμα των 850 τ.μ., στο οποίο ήδη από το 2000 είχε εντοπιστεί τμήμα πιθανού υστερορρωμαϊκού δρόμου, καθώς και κατάλοιπα της εποχής του Χαλκού και νεολιθικών χρόνων[32].

Κατά την έρευνα των στρωμάτων της εποχής του Χαλκού εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν και άλλοι λάκκοι απορριμάτων. Από το μεγαλύτερο (Λ 14), αμέσως βόρεια του κλιβάνου που είχε αποκαλυφθεί το 2000[33], περισυνελέγησαν και άλλα τμήματα σχάρας κλιβάνου, που επίσης μαρτυρούν τις δραστηριότητες του χώρου. Από το λάκκο Λ 14, αλλά και την περιοχή αμέσως έξω από τον κλίβανο προέρχονται και δύο δείγματα ραδιοχρονολόγησης, των οποίων η ηλικία κυμαίνεται ανάμεσα στο 1680-1529 και 1428-1324 π.Χ. αντίστοιχα.

Σημαντικό εύρημα για την περίοδο της ύστερης εποχής του Χαλκού πρέπει να θεωρηθεί ένα κυκλικό όρυγμα διαστ. 3,50×3,30 μ. (Πίν. 96 α), από το εσωτερικό του οποίου

29. Για το πρόγραμμα και τις έρευνες στο Άλωρο, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 727 και 54 (1999): Χρονικά, σ. 609-610. Επίσης, Α. Χρυσοστόμου, Οι αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Αλμωπίας κατά το 1997, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 145-154.

30. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 609-610.

31. Συνολική παρουσίαση των εργασιών στο Άλωρο μετά το 1997 έχει δοθεί στο Α. Χρυσοστόμου, Οι νεότερες έρευνες στο δυτικό τείχος του αρχαίου οικισμού, νοτιοανατολικά του Αλώρου Αλμωπίας, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 537-546.

32. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 780. Α. Χρυσοστόμου - Α. Γεωργιάδου - Χ. Πολουκίδου - Α. Προκοπίδου, Ανασκαφικές έρευνες στην επαρχιακή οδό Αψάλου-Αριδαίας κατά το 2000, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 497-502.

33. Για τον κλίβανο, βλ. Χρυσοστόμου κ.ά., ό.π., σ. 499, σχέδ. 3-4, εικ. 11.

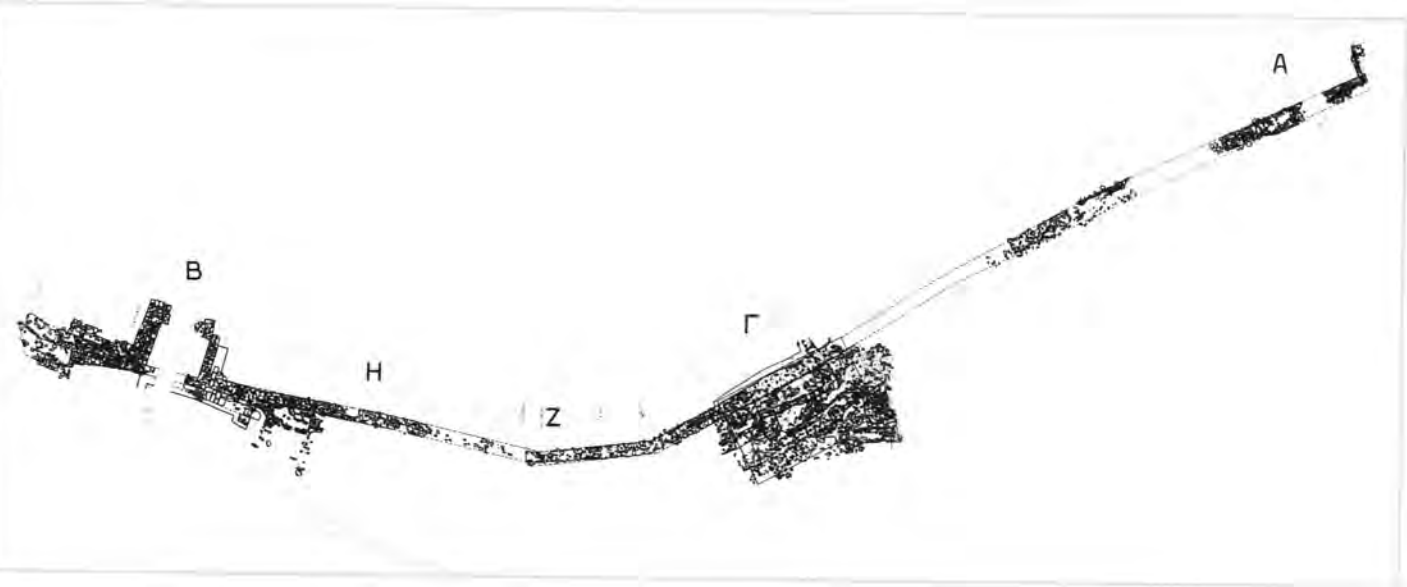

Σχέδ. 1. Άλωρο. Δυτικό τείχος. Κάτοψη.

Σχέδ. 2. Άλωρο. Πύλη στο βόρειο τμήμα του δυτικού τείχους. Κάτοψη.

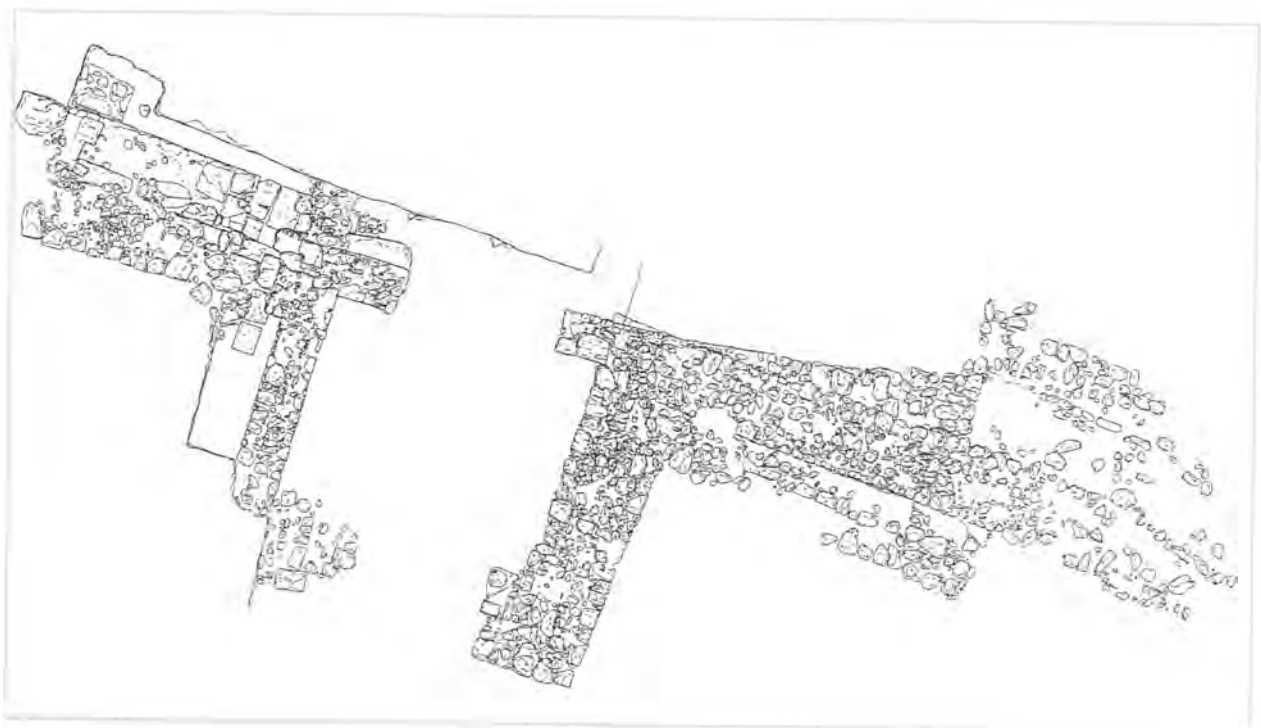

Σχέδ. 3. Κόμβος Αψάλου. Κάνθαρος της εποχής του Χαλκού. Τομή.

μαζί με τμήματα δορώσεων συγκεντρώθηκαν πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη (σπείρες διαμ. 0,30 μ. και ανάγλυφες ταινίες ύψ. 0,10-0,14 μ.) και ο κάνθαρος του Σχέδ. 3[34].

Στα άκρα του ανασκαφικού χώρου, όπου οι νεολιθικές επιχώσεις, ερευνήθηκαν δύο λάκκοι και δύο ορύγματα. Στο εσωτερικό του ενός ορύγματος, διαστ. 3,70×3,30 μ., μία πασσαλότρυπα και μία αποθηκευτική κατασκευή (Πίν. 96 β) παραπέμπουν στις υπόσκαφες κατοικίες αυτής της περιόδου.

Εκτός από τις ανασκαφικές εργασίες πραγματοποιήθηκε και η μεταφορά από το χώρο της ανασκαφής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας του κεραμικού κλιβάνου (Πίν. 96 γ) σε συνέχεια της απόφασης ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ17/17543/1108/6-4-2001, με την οποία εγκρίθηκε η μελέτη μεταφοράς, που συντάχθηκε από το μηχανικό Κ. Ζάμπα. Στις εργασίες μεταφοράς εκτός από τον Κ. Ζάμπα ουσιαστικά συνέβαλε και ο συντηρητής της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ Θ. Μπογοίτσης[35].

Θέση Γραμμή

Συνεχίστηκαν τους μήνες Μάρτιο μέχρι Οκτώβριο και ολοκληρώθηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στο νεολιθικό οικισμό στη θέση Γραμμή, 500 μ. βόρεια του Δ.Δ. Αψάλου. Οι εργασίες είχαν αρχίσει το 1999 και συνεχίστηκαν το 2000[36]. Χρηματοδοτήθηκαν από τις δαπάνες του έργου «Κατασκευή επαρχιακής οδού Αψάλου-Αριδαίας» (Πίν. 96 δ).

Στο βόρειο και το νότιο όριο του ανασκαφικού χώρου, ο οποίος εκτεινόταν σε 64 ανασκαφικές τομές, ερευνήθηκαν δύο ορύγματα πλ. 8 στην επιφάνεια και 2,50 μ. στον πυθμένα. Το βάθος τους έφθανε τα 4,60 (Πίν. 96 ε) και 5,30 μ. αντίστοιχα. Το κατώτερο τμήμα και των δύο ορυγμάτων είχε σταδιακά πληρωθεί με αμμώδη επίχωση, που υποδεικνύει την παρουσία νερού στο εσωτερικό τους. Ψηλότερα στο βόρειο όρυγμα αποκαλύφθηκε ένα στρώμα από αργούς λίθους και τμήματα πηλού, ενώ στο νότιο τμήματα καμένων δορώσεων (Πίν. 96 στ), καταλοίπων δηλαδή πασσαλόπηκτων κτισμάτων, που πρέπει να είχαν απορριφθεί στο εσωτερικό του μετά από καταστροφή του οικισμού από πυρκαγιά. Τα ορύγματα πρέπει να αποτελούσαν τμήματα τάφρου, κατασκευής με ποικίλες χρήσεις, γνωστής και διαδεδομένης στους νεολιθικούς οικισμούς της κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας, αλλά και ευρύτερα. Στην περίπτωση του νεολιθικού οικισμού της Αψάλου η τάφρος πιστεύεται ότι πρέπει να συνδεθεί και με τον υδροφόρο ορίζοντα της περιοχής, όπως και το βάθους 4,10 μ. πηγάδι, που επίσης αποκαλύφθηκε στο μεταξύ των δύο ορυγμάτων χώρο.

Εκτός από το πηγάδι, το 2001 αποκαλύφθηκε στο χώρο μεταξύ των δύο ορυγμάτων ένα πλέγμα από πασσαλότρυπες, που πρέπει να σχετιστούν με υπέργειες πασσαλόπηκτες κατοικίες, υπήρξαν όμως στοιχεία και για κατοικίες διαφορετικού τύπου, υπόσκαφες. Περιμετρικά, τέλος, των προηγουμένων ερευνήθηκαν μία πήλινη πεταλόσχημη κατασκευή, μάλλον φούρνος, καθώς και έξι ακόμη από τους συνολικά 28 λάκκους της ανασκαφής, που απέδωσαν ποικίλα αντικείμενα, λίθινα και οστέινα εργαλεία, οστρέινα κοσμήματα και όστρακα αγγείων διαφόρων τύπων[37]. Τα ευρήματα μαζί με τα αποτελέσματα ραδιοχρονολόγησης οδηγούν στην ένταξη του οικισμού σε αυτούς της μέσης νεολιθικής περιόδου.

Μετά το τέλος των εργασιών τα δύο ορύγματα και ο υπόλοιπος ανασκαφικός χώρος διατηρήθηκαν σε κατάχωση κάτω από την επαρχιακή οδό Αψάλου-Αριδαίας.

Θέση Αμπέλια Αχλαήδη

Η θέση Αμπέλια Αχλαήδη είναι η λοφώδης περιοχή στα νοτιοδυτικά της σύγχρονης Αψάλου, που στην πραγματικότητα βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες του αρχαίου

34. Για παρόμοιο σχήμα, βλ. ενδεικτικά Λ. Στεφανή, Ανασκαφή στον άξονα της Εγνατίας, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 546-547, σχέδ. 5.

35. Η ανασκαφή έχει παρουσιαστεί και στο Α. Χρυσοστόμου - Α. Γεωργιάδου, Επαρχιακή οδός Αψάλου-Αριδαίας. Η σωστική ανασκαφή στον κόμβο της Αψάλου, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 525-535.

36. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικα, σ. 610-611. Η ίδια, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 781. Επίσης, Χρυσοστόμου κ.ά., ό.π. (υποσημ. 32), σ. 492-497.

37. Αναλυτικότερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής έχει δοθεί στο Α. Χρυσοστόμου - Χ. Πολουκίδου - Α. Προκοπίδου, Επαρχιακή οδός Αψάλου-Αριδαίας. Η ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού στη θέση Γραμμή, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 513-524.

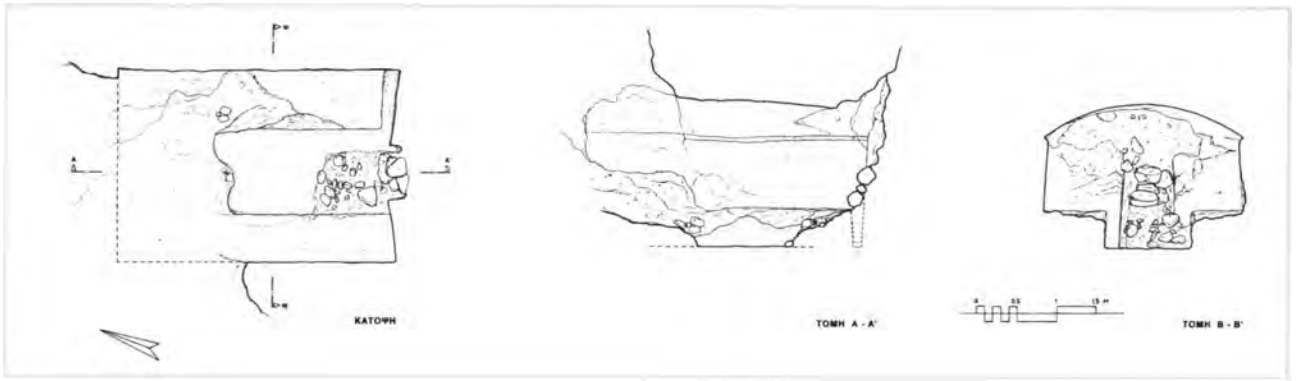

Σχέδ. 4. Ξιφιανή. Υπόγειος λαξευτός θαλαμωτός τάφος. Κάτοψη και τομές.

κάστρου της Μαργαρίτας[38]. Η θέση μάς ήταν γνωστή ως περιοχή νεκροταφείου τύμβων, εξαιτίας όμως της έλλειψης οικονομικών πόρων και του δυσπρόσιτου χαρακτήρα της δεν είχε σταθεί δυνατόν να πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα καμία έρευνα. Το 2001 θεωρήθηκε σκόπιμο ένα μικρό μέρος της χρηματοδότησης του ΥΜΑΘ να δοθεί για να πραγματοποιηθεί δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα και σε αυτό το νεκροταφείο, προτού χαθούν ολοκληρωτικά τα στοιχεία[39]. Οι δύο τύμβοι που ερευνήθηκαν είχαν ήδη διαταραχθεί από αρχαιοκαπήλους, παρ' όλα αυτά συγκεντρώθηκαν στοιχεία για τη μορφή των τάφων και λιγοστά αρχαία αποτμήματα, που βοηθούν στη χρονολόγησή τους.

Ειδικότερα διαπιστώθηκε ότι οι τύμβοι ήταν υποτυπώδεις με λιγοστές πέτρες, που υποβάσταζαν τα πλευρικά τοιχώματα των τάφων. Οι τάφοι στο εσωτερικό των τύμβων είχαν ορθογώνια μορφή (2,60×2,30 και 2,57×1,12 μ.) και ήταν κτιστοί με πλακαρούς λίθους, τοποθετημένους οριζόντια και όχι κάθετα. Επίσης, δεν ερευνήθηκαν δρόμοι. Τα ευρήματα από τον Τύμβο 1 ήταν: το μεγαλύτερο μέρος μόνωτου αγγείου[40] και όστρακα από νεότερα αγγεία, λίθινο ακόνι, σιδερένια αιχμή βέλους. Ο Τάφος 2 βρέθηκε απογυμνωμένος από τα ευρήματά του.

38. Η θέση αναφέρεται στο Α. Χρυσοστόμου, Ιστορική Τοπογραφία Αλμωπίας, *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond, Μακεδονικά*, Παράρτημα αριθ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 479. Για τη σχέση των αρχαιοτήτων Αψάλου και Μαργαρίτας από την πλευρά της ιστορικής τοπογραφίας, βλ. επίσης, ό.π., σ. 487.

39. Βλ. παρακάτω την περίπτωση του νεκροταφείου της Φούστανης, στον παρόντα τόμο, σ. 392.

40. Για το σχήμα και την εμφάνισή του κατά την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Οι περιοχές της βόρειας Βοττιαίας και της Αλμωπίας στην εποχή του Σιδήρου και τα αρχαϊκά χρόνια. Παραδείγματα ταφικών τύπων, *Μύρτος*, ό.π. (υποσημ. 10), σ. 232.

Ξιφιανή

Στην αγροτική περιοχή της Ξιφιανής και ειδικότερα στη στροφή του δρόμου που συνδέει την επαρχιακή οδό Αψάλου-Αριδαίας με τη Χρυσή, κατά την κατασκευή της επαρχιακής οδού υποχώρησε τμήμα βράχου και αποκαλύφθηκε το εσωτερικό υπόγειου λαξευτού θαλαμωτού τάφου. Ο κατωφερικός, μικρός σε μήκος, δρόμος του τάφου και ο τάφος είχαν διανοιγεί στο νοτιοανατολικό όριο των χαμηλών λόφων που περιβάλλουν δεξιά και αριστερά τον επαρχιακό δρόμο στο τμήμα Ξιφιανής-Αριδαίας[41].

Ο τάφος (Σχέδ. 4) είχε συληθεί στην αρχαιότητα, όταν στην πεδινή περιοχή αμέσως ανατολικά των λόφων είχε δημιουργηθεί μικρή παλαιοχριστιανική εγκατάσταση, επιπλέον όμως και πρόσφατα ο δρόμος του είχε καταστραφεί και καταχωσθεί από τη ΔΕΗ κατά την τοποθέτηση αντιστηρίγματος φωτιστικού στύλου. Οι πρόσφατες, τέλος, εργασίες του εκσκαφέα απομάκρυναν το βόρειο τοίχωμα του τάφου και προκάλεσαν σημαντικά προβλήματα στη στατικότητα του μνημείου με αποτέλεσμα η έρευνά του να πραγματοποιηθεί με όσο το δυνατόν ταχύτερους ρυθμούς. Μετά την απομάκρυνση των πεσμένων τοιχωμάτων, των αργών λίθων, που είχαν εισχωρήσει από το κατεστραμμένο άνω τμήμα της εισόδου, και του

41. Η χρησιμοποίηση αυτών των λόφων για τη διάνοιξη τάφων όλων των εποχών είναι γνωστή από παλαιά. Το 1972, όταν διανοίχθηκε ο δρόμος Ξιφιανής-Αριδαίας, στο βόρειο όριο των λόφων είχε βρεθεί ένας καμαροσκεπής παλαιοχριστιανικός τάφος (Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Αλμωπία*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 70, σχέδ. 3). Το 2000-2001 κατά τη διαπλάτυνση του δρόμου μεγάλος αριθμός τάφων διαφόρων τύπων (κεραμοσκεπείς, κιβωτιόσχημοι, καμαροσκεπείς) ερευνήθηκαν από την 11η ΕΒΑ, επίσης στο βόρειο όριο των λόφων.

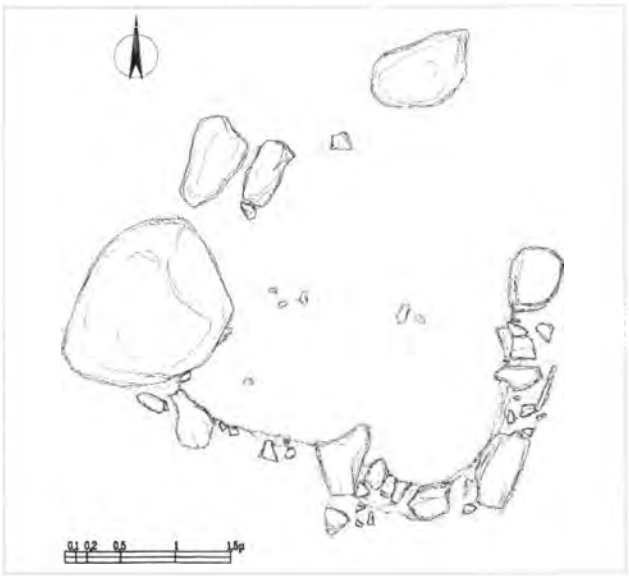

Σχέδ. 5. Σωσάνδρα. Θέση Κορφούλα. Εγκατάσταση ύστερης εποχής του Χαλκού. Κάτοψη.

χώματος από τα νερά, που καθίζαναν στο εσωτερικό του τάφου, έγινε φανερό ότι αρχικά υπήρχαν τρεις κλίνες στο εσωτερικό του σε σχήμα Π, από τις οποίες η βόρεια είχε τελείως καταστραφεί από τις εργασίες του εκσκαφέα. Μεταξύ της ανατολικής κλίνης και του νότιου πλευρικού τοιχώματος, όπου και η είσοδος, παρατηρήθηκε κενό, πλ. 0,10 μ., που πιθανότατα χρησίμευε για την τοποθέτηση των ποδιών του νεκρικού φορείου. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι η γένεση της αβαθούς καμάρας, που κάλυπτε τον τάφο οριζόταν με στενή ταινία, πλ. 0,09 μ., που ήταν καλύτερα ορατή στο ανατολικό τοίχωμά του και σε ύψος περίπου 1 μ. από την επιφάνεια της αντίστοιχης κλίνης.

Η σύληση του τάφου από την αρχαιότητα προκάλεσε κυριολεκτικά την απογύμνωσή του, και τα μόνα ευρήματα, που βοηθούν στη χρονολόγησή του, υπήρξαν τμήμα ελληνιστικού αμφορέα, καθώς και τμήμα γκρίζου μυροδοχείου.

Σωσάνδρα

Η θέση Κορφούλα είναι ημορεινή τοποθεσία δυτικά του Δ.Δ. Σωσάνδρας. Ειδικότερα είναι μια συστάδα λόφων που επιβλέπει τους δρόμους Σωσάνδρα-Πρόμαχοι και Σωσάνδρα-Λυκόστομο-Λουτράκι και κατά συνέπεια την αρχή των διαβάσεων προς τον ορεινό όγκο του Βόρα και την περιοχή των Σκοπίων[42].

Το 2001 ζητήθηκε η τοποθέτηση κεραίας κινητής τηλεφωνίας και η παραχώρηση της σχετικής έκτασης στο νοτιοανατολικό όριο των λόφων, που επιπλέον προσφέρει εκτενή θέα σε όλη την πεδιάδα της Αλμωπίας.

Σε αυτοψία διαπιστώθηκε η παρουσία οστράκων, που οδήγησε στην πραγματοποίηση δοκιμαστικών τομών στη ζητούμενη έκταση και στην επιφανειακή εξέταση του γύρω χώρου. Οι δοκιμαστικές τομές πραγματοποιήθηκαν βόρεια και νότια του υπάρχοντος πεσσίσκου της ΓΥΣ και απέδειξαν την παρουσία οστράκων ύστερης εποχής του Χαλκού και κατά συνέπεια την ύπαρξη μικρής εγκατάστασης στην εδώ επίπεδη κορυφή. Αποκαλύφθηκε και μία πρόχειρη εγκατάσταση, τα τοιχώματα της οποίας, όπως διαπιστώθηκε, αποτελούσαν οι φυσικοί αργοί βράχοι της περιοχής (Σχέδ. 5). Από το εσωτερικό της, όπως και από τις υπόλοιπες τομές, συγκεντρώθηκαν κυρίως μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, που πρέπει να σχετιστούν με την εξάσκηση κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων στην περιοχή, αλλά και όστρακα μικρότερων σχημάτων, με χαρακτηριστικές για την εποχή λαβές. Η παρουσία των αρχαιολογικών καταλοίπων οδήγησε στη μετακίνηση της θέσης της φορητής και όχι κτιστής σε πυλώνα κεραίας σε άλλο χώρο, ο οποίος επίσης ελέγχθηκε με δοκιμαστικές τομές.

Από την εξέταση του γύρω χώρου διαπιστώθηκε η παρουσία παρόμοιων ευρημάτων σε μικρή έκταση ανατολικά και λίγο χαμηλότερα της προηγούμενης κορυφής, στη μόνη θέση της Κορφούλας, όπου και σήμερα ακόμη συγκεντρώνονται ποσότητες νερού, που χρησιμοποιούνται τους καλοκαιρινούς μήνες.

ΔΗΜΟΣ ΕΞΑΠΛΑΤΑΝΟΥ

Θεοδωράκι

Βορειοδυτικά του Δ.Δ. Θεοδωρακίου βρίσκεται η επίπεδη τοποθεσία Πλατιά Πολιάνα (Άνω Κάμπος), στην οποία διαπιστώνεται κατοίκηση από τα ελληνιστικά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια[43]. Αμέσως δυτικότερα υψώνεται ο λόφος Μύτακας, όπου βρίσκεται οχυρό φρούριο με οπτική κάλυψη όλης της Αλμωπίας. Το φρούριο περιβάλλεται από διπλό περίβολο μικρού πλάτους. Το εσωτερικό του καταλαμβάνεται από μεγάλο αριθμό λιθόκτιστων χώρων, που συνεχώς λεηλατούνται από τους αρχαιοκαπήλους.

42. Στο βόρειο όριο της συστάδας των λόφων παλαιότερα είχαν εντοπιστεί βραχογραφίες και τάφοι. Σχετικά ό.π. (υποσημ. 38), σ. 486, εικ. 10.

43. Ό.π. (υποσημ. 38), σ. 480. Για νεότερους εντοπισμούς, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο τα σχετικά με το Θεοδωράκι.

Προκειμένου να συγκεντρωθούν τα πρώτα αρχαιολογικά στοιχεία για το φρούριο του Θεοδωρακίου επιχειρήθηκε μονοήμερη δοκιμαστική ανασκαφή στο εσωτερικό ενός χώρου, που ήδη είχε διαταραχθεί από αρχαιοκαπήλους. Απομακρύνθηκε εκτεταμένη λιθορριπή και αποκαλύφθηκε μέρος του δαπέδου, που ήταν ο φυσικός βράχος. Από ανοίγματα του βράχου περισυνελέγησαν όστρακα από αμφορείς κυρίως αιγαιακού τύπου (με σφαιρικό σώμα, που φέρει πυκνές ραβδώσεις στον ώμο)[44], χύτρες, μικρά μόνωτα αγγεία και όστρακο λυχναριού με ανάγλυφες κληματίδες. Σε όστρακο από τον ώμο αμφορέα σώζονται ελάχιστα κατάλοιπα επιγραφής, όπως και σε όστρακο από μικρό μόνωτο αγγείο (Πίν. 97 α). Από το ίδιο στρώμα του δαπέδου προέρχονται και σιδερένια τοξωτή πόρπη, σιδερένιοι γίγλυμμοι, καρφιά, μολύβδινο σταθμίο πλάστιγγας β. 950 γρ. (Πίν. 95 δ), καθώς και τρία χάλκινα δεκανούμια, που μαζί με τα προηγούμενα ευρήματα επιβεβαιώνουν τη χρονολόγηση του φρουρίου του Θεοδωρακίου στα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Οπωσδήποτε βέβαια είναι απαραίτητο να συνεχιστεί η ανασκαφική έρευνα στο φρούριο, για να διαπιστωθεί εάν υποκρύπτονται κάτω από τα παλαιοχριστιανικά στρώματα και παλαιότερες φάσεις, αντίστοιχες με του παρακείμενου οικισμού στη θέση Πλατιά Πολιάνα, καθώς επίσης και επειγόντως στα νεκροταφεία, που και αυτά αποτελούν στόχο των αρχαιοκαπήλων.

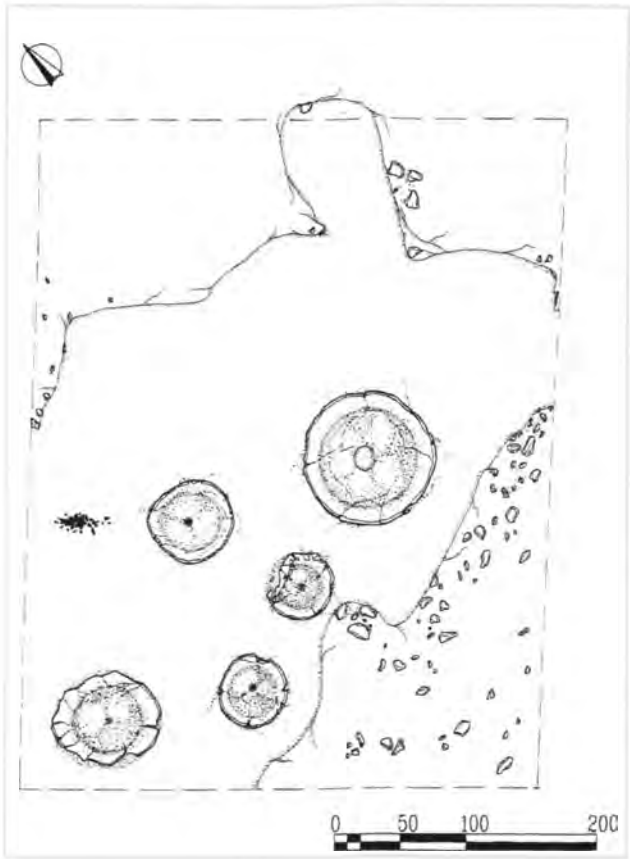

Σχέδ. 6. Κωνσταντία. Θέση Ξηρικά. Πιθεώνας εποχής του Σιδήρου. Κάτοψη.

Κωνσταντία

Θέση Ξηρικά

Νεκροταφείο τύμβων

Με τη χρηματοδότηση του ΥΜΑΘ για το έτος 2001 πραγματοποιήθηκε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα στο γνωστό νεκροταφείο των τύμβων της Κωνσταντίας και περιορισμένες εργασίες καθαρισμού και συντήρησης των τοιχωμάτων των τάφων. Κυρίως όμως καταβλήθηκε προσπάθεια να προωθηθεί η αποτύπωση των τύμβων που ερευνήθηκαν τα έτη 1995 και 2000[45].

Πιθεώνας εποχής του Σιδήρου

Βόρεια του νεκροταφείου των τύμβων και του αρχαίου οικισμού, που σχετίζεται με αυτό, βρίσκεται το κοινόχρηστο αγροτεμάχιο αριθ. 1105, τμήμα του οποίου από χρόνια παραχωρείται για τις κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις των κατοίκων της Κωνσταντίας. Το 2001 κατά την επιφανειακή ισοπέδωση χώρου για ενσίρωση, από τους κτηνοτρόφους Ι. Σερεμετίδη και Γ. Τσαουσίδη, εξωτερικά και δυτικά των κτηνοτροφικών τους μονάδων, παρασύρθηκε η ανώτερη επίχωση και αποκαλύφθηκε μετά από ανασκαφή αβαθής υπόγειος χώρος, στο εσωτερικό του οποίου είχαν τοποθετηθεί πέντε πιθάρια (Σχέδ. 6). Τα πιθάρια βρέθηκαν αποκομμένα περίπου στο μέσον του ύψους τους. Στο εσωτερικό τους εκτός από τα πεσμένα ανώτερα τοιχώματα βρέθηκαν και τμήματα από άλλα αγγεία της εποχής του Σιδήρου. Είχαν τοποθετηθεί σε ξεχωριστές αβαθείς κοιλότητες, επί τούτου διανοιγμένες στο φυσικό της περιοχής.

44. Για τον τύπο, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Εμπορικές ανταλλαγές της αρχαίας Έδεσσας μέσα από τους αμφορείς των παλαιοχριστιανικών χρόνων, *Αρχαία Μακεδονία* V, *Ανακοινώσεις κατά το πέμπτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 10-15 Οκτωβρίου 1989*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 595 κ.ε. και Σ. Δεμέστιχα, Οι σφαιρικοί αμφορείς της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου (4ος-7ος αι. μ.Χ.), *Ενάλια* VI (2002), σ. 115-121, για νεότερα στοιχεία σχετικά με τα εργαστήρια κατασκευής.

45. Για το νεκροταφείο των τύμβων της Κωνσταντίας και τις υπόλοιπες αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Κωνσταντία 1998-2000, Το νεκροταφείο των τύμβων και η ευρύτερη περιοχή, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 505-518.

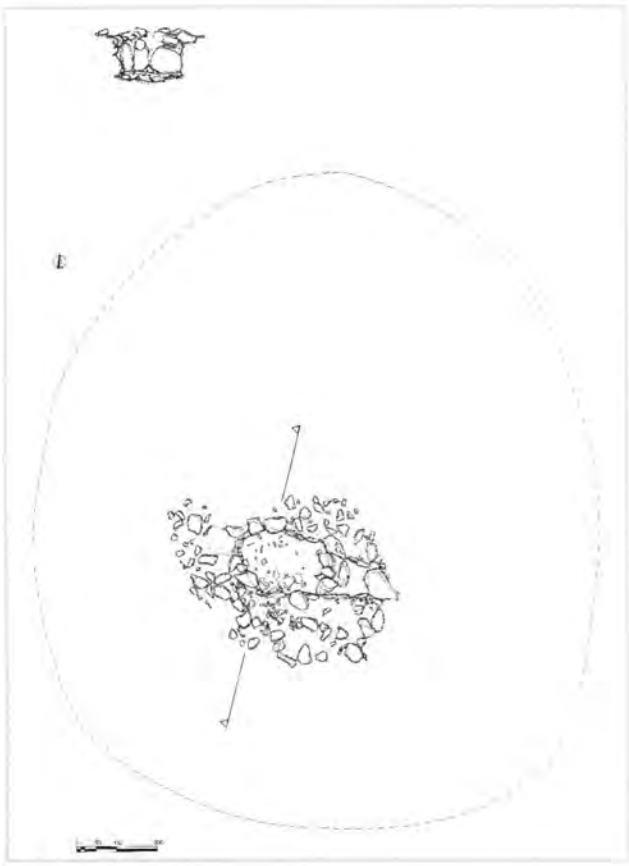

Σχέδ. 7. Πρόδρομος. Τύμβος 4. Κάτοψη και τομή.

Ο υπόγειος πιθεώνας, εφόσον εξωτερικά του δεν βρέθηκαν τοίχοι κτιστοί, πρέπει να σχετιστεί με πρόχειρη ξύλινη εγκατάσταση, από την οποία δεν διασώθηκαν άλλα στοιχεία (π.χ. πασσαλότρυπες για τη στήριξη των τοιχωμάτων).

Πρόδρομος

Το νεκροταφείο τύμβων στο λόφο Γκορίτσα του Δ.Δ. Προδρόμου εντοπίστηκε το 1994, οπότε και ερευνήθηκαν δειγματοληπτικά τρεις τύμβοι[46]. Το 2001 το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης του ΥΜΑΘ δόθηκε για τη συνέχιση της ανασκαφικής έρευνάς του, επειδή στο ενδιάμεσο διάστημα διαπιστώθηκαν νέες καταστροφές και παράνομες εκσκαφές.

Καταρχήν θεωρήθηκε απαραίτητο να πραγματοποιηθεί τοπογράφηση των τύμβων και αρίθμησή τους με αραβικούς αριθμούς[47], ώστε να διασωθεί για το μέλλον η θέση τους. Με την πιο επισταμένη έρευνα του χώρου εντοπίστηκαν και νέοι τύμβοι και ο αριθμός τους από 40 ανήλθε στους 56. Στη συνέχεια και στο διάστημα του ενός μήνα, που διήρκεσε η ανασκαφή, καθαρίστηκαν εκ νέου οι Τύμβοι 1, 12, 13, ερευνήθηκαν οι αριθ. 2, 4, 5, 6, 8, 16, 47, 48, 49, 54 και πραγματοποιήθηκε η αποτύπωση της περιφέρειας των τύμβων και των τάφων στο εσωτερικό τους.

Διαπιστώθηκε ότι οι αριθ. 5 και 8 αποτελούσαν φυσικές συγκεντρώσεις λίθων. Οι υπόλοιποι τύμβοι ήταν όλοι συλημένοι από την αρχαιότητα και στα νεότερα χρόνια (βρέθηκαν όστρακα ελληνιστικά, ρωμαϊκά και τουρκοκρατίας, καθώς και σφαίρες του Β΄ παγκοσμίου πολέμου) και αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με την πλήρη έλλειψη σκελετικού υλικού δεν επέτρεψε και πάλι να διακριθούν ταφικά σύνολα στο εσωτερικό των τάφων. Συγκεντρώθηκαν όμως συμπληρωματικά στοιχεία για την αρχιτεκτονική των τάφων, καθώς και για τις κατηγορίες των κτερισμάτων.

Ειδικότερα διαπιστώθηκε ότι οι τάφοι στο εσωτερικό των τύμβων είχαν αψιδωτή (Πίν. 97 β), ελλειψοειδή και ορθογώνια μορφή. Για τα τοιχώματά τους είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι αργοί λίθοι, κάθετα τοποθετημένοι. Σπανιότερα ήταν κτιστά από μικρούς αργούς λίθους, ενώ δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις της χρησιμοποίησης ριζιμιών λίθων. Οι δύο παραστάδες στα ανατολικά, που όριζαν την είσοδο, υπερείχαν σε ύψος και χρησίμευαν ως σήματα, στον Τύμβο 4 όμως παρόμοιο ρόλο έπαιζε και ένας ογκόλιθος, που βρέθηκε στην αρχή του δρόμου (Σχέδ. 7). Τα κτερίσματα (Πίν. 97 γ) που συνόδευαν τις ταφές ήταν αγγεία σε διάφορα γνωστά σχήματα της εποχής του Σιδήρου και των αρχαϊκών χρόνων (μόνωτα, φιαλόσχημα με κάθετη λαβή, κανθαρόσχημα, οινοχόες, χυτροειδή), πιθανότατα όμως βρέθηκαν και παλαιότερα αγγεία της εποχής του Χαλκού. Αντίστοιχα στα μεταλλικά, των οποίων ο αριθμός ήταν μεγάλος, συγκαταλέγονται σύριγγες, ασπιδίσκες, σφηκωτήρες, ψήφοι διαφόρων τύπων, σφαιρικά περίαπτα, οκτώσχημες πόρπες ώμου και κεφαλής, τοξωτή πόρπη, βραχιόλια, σιδερένια μαχαιρίδια και σιδερένια κυλινδρικά αντικείμενα.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

46. Α. Χρυσοστόμου - Ε. Στεφανή, Σωστικές ανασκαφές στην κοινότητα Νερομύλων-Προδρόμου Αλμωπίας το 1994, *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 97-99.

47. Με τη νέα αρίθμηση, που έγινε από τους δυτικότερους προς τους ανατολικότερους τύμβους, οι Τύμβοι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ του 1994 αντιστοιχούν με τους 13, 12 και 1 του 2001.

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΕΡΟΙΑΣ

Βέροια

Οδός Κομνηνών 7 (Ο.Τ. 505, οικόπεδο Δημητριάδη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση τετραώροφης οικοδομής σε οικόπεδο επί της οδού Κομνηνών 7 στην πόλη της Βέροιας, ήλθαν στο φως και ανασκάφηκαν δύο μονοθάλαμοι λαξευτοί τάφοι. Το οικόπεδο βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης (περιοχή Καλλιθέας), που έχει δώσει ένα σημαντικό αριθμό λαξευτών τάφων.

Οι τάφοι Ι και ΙΙ έχουν προσανατολισμό Α.-Δ., με είσοδο που φράζεται από επάλληλα τοποθετημένες πώρινες λιθοπλίνθους, από τις οποίες βρέθηκαν στην θέση τους μόνο οι κατώτερες. Ο θάλαμός τους έχει σχεδόν ορθογώνια κάτοψη.

Τάφος Ι. Έχει είσοδο στα ανατολικά. Στο εσωτερικό του, στη δυτική πλευρά, υπήρχε διαμορφωμένη κλίνη σε ύψος 0,70 μ. από το δάπεδο του θαλάμου. Στην κλίνη ήταν τοποθετημένος ο ένας νεκρός, ενώ ταφές βρέθηκαν και στις μακρές πλευρές. Κάτω από την ταφή της βόρειας πλευράς βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με κάλυψη από πωρόπλακες και τοιχώματα κατασκευασμένα από αργούς λίθους και λάσπη. Η είσοδός του έχει αρχιτεκτονική διαμόρφωση με παραστάδες και αετωματική επίστεψη λαξευμένη στο βράχο, σώζεται όμως κατά το ήμισυ, καθώς καταστράφηκε κατά την εκσκαφή του οικοπέδου (Πίν. 97 δ).

Τα ευρήματα του τάφου Ι είναι αποκλειστικά πήλινα αγγεία (55 συνολικά): μυροδοχεία, άωτα σκυφίδια, καθώς και λυχνάρια, πολλά από τα οποία ήταν τοποθετημένα μέσα σε αρυτήρες.

Τάφος ΙΙ. Πρόκειται για μονοθάλαμο τάφο με είσοδο στα ανατολικά, που δεν ήταν διαμορφωμένη. Τα τοιχώματα του εσωτερικού του δεν διατηρούνται κατά ένα μεγάλο μέρος, λόγω σαθρότητας του βράχου, ενώ η οροφή του έχει υποστεί ρήγματα σε δύο σημεία κατά τις εργασίες του οικοπέδου. Η παρουσία υπολειμμάτων μόνο ενός σκελετού, καθώς και η ανεύρεση ενός μόνο αγγείου (άωτο σκυφίδιο) δημιουργούν υποψίες για σύληση του τάφου στο παρελθόν.

Οι δύο τάφοι που ανασκάφηκαν ανήκουν στην κατηγορία των λαξευτών θαλαμωτών τάφων του 3ου-2ου αι. π.Χ. που επιχωριάζουν στην πόλη της Βέροιας και αξιόλογα δείγματα του τύπου αυτού διατηρούνται ήδη σε υπόγεια και πυλωτές οικοδομών.

Σύμφωνα με την ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ17/40850/2448/29-8-2001 απόφαση του ΥΠΠΟ αποφασίστηκε η καθαίρεση του τάφου ΙΙ και η διατήρηση σε κατάχωση του τάφου Ι, ο οποίος βρίσκεται σε βάθος 1 μ. περίπου από το δάπεδο του υπογείου της οικοδομής.

Ασώματα

Και κατά το 2001 συνεχίστηκε η εντατική ανασκαφική έρευνα που διεξάγεται στη θέση Ασώματα στα ανατολικά της ομώνυμης κοινότητας στα πλαίσια της κατασκευής του οδικού άξονα της νέας Εγνατίας οδού[48].

Το φυσικό πλάτωμα, έκτασης 10 στρ. περίπου κάτω ακριβώς από το σύγχρονο χωριό των Ασωμάτων, στις νοτιοανατολικές υπώρειες του Βερμίου, κατοικήθηκε για πρώτη φορά στους προϊστορικούς χρόνους, στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. περίπου. Στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου ανήκουν οι καλύτερα σωζόμενες υπερκείμενες οικοδομικές φάσεις, όπως και οι οκτώ ταφές που εντοπίστηκαν, όλες σχεδόν κάτω από θεμέλια υστερότερων οικοδομημάτων, κτερισμένες με αγγεία και κοσμήματα (Πίν. 97 ε).

Στην υστερότερη φάση χρήσης του χώρου στην αρχαιότητα, στους ρωμαϊκούς χρόνους, ανήκει ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα της ανασκαφής, ένας κεραμικός κλίβανος, που σώζει σε άριστη κατάσταση διατήρησης την εσχάρα, το θάλαμο θέρμανσης με τα εσωτερικά του τοιχία και το στόμιο τροφοδότησης (Πίν. 97 στ).

Το σημαντικότερο εύρημα όμως της ανασκαφής των Ασωμάτων στάθηκε η ανακάλυψη δύο αρχαίων λατομείων πωρόλιθου στις κλιτύς του πρανούς του πλατώματος. Και τα δύο είναι υπαίθρια κάθετα λατομεία, με χαρακτήρα βαθιάς εκμετάλλευσης και διασώζουν ενδιαφέροντα στοιχεία για τη μελέτη της αρχαίας τεχνολογίας (Πίν. 98 α-β).

Πέρα από την άριστη κατάσταση διατήρησής τους και την αξία τους ως αυτοτελή μνημεία αποδεικνύονται σημαντικά και για τη δυνατότητα ασφαλούς χρονολόγησής τους στους ύστερους κλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, βάσει της αρχαίας επίχωσης που τα κάλυπτε.

Ο εντοπισμός επίσης στα πρανή ενδείξεων και για ύπαρξη άλλων λατομείων δείχνει πως στην περιοχή γινόταν συστηματικά εξόρυξη του ντόπιου τραβερτίνη, με τη χρήση μικρών λατομείων, τα οποία κάλυπταν τις μεγάλες ανάγκες εξόρυξης λίθου για τα μεγάλα οικοδομικά προγράμματα στα χρόνια τουλάχιστον της μακεδονικής ακμής.

Ακριβώς πάνω από το χώρο των λατομείων, στο πλάτωμα, ήλθαν στο φως θεμέλια οικοδομημάτων, όχι ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής, με εσωτερικά χωρίσματα και πρόχειρες εγκαταστάσεις τροφοπαρασκευαστικού χαρακτήρα. Τα επιμήκη αυτά κτίρια που χρονολογούνται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, με μια βεβαιωμένη προ-

48. Για αναλυτικότερη διαπραγμάτευση, βλ. Α. Κουκουβού, Ανασκαφική έρευνα στον άξονα της Εγνατίας οδού: Ασώματα Βέροιας, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 575-586.

γενέστερη φάση του 4ου αι. π.Χ., θεωρούμε αρκετά πιθανό να στέγαζαν τις ανάγκες των εργαζόμενων (Πίν. 98 γ).

Εργασίες κατασκευής κόμβου Βέροιας της νέας Εγνατίας οδού. Θέση Ξηρόκαμπος

Κατά τη διάρκεια αφαίρεσης φυτικών γαιών από την περιοχή του κόμβου της Βέροιας, στη θέση Ξηρόκαμπος, στον αγρό Τσαρτσαρή εντοπίστηκαν ίχνη αρχαίας λατόμευσης. Ακολούθησε μικρή ανασκαφική έρευνα διάρκειας τριών εβδομάδων, η οποία αποκάλυψε υπαίθριο λατομείο τραβερτίνη. Το λατομείο αναπτύσσεται κατά μήκος, με προσανατολισμό Β.-Ν. και πρόσβαση στα ανατολικά, και έχει την μορφή επιμήκους τάφρου (μήκ. 26,50 και πλ. 4 μ. περίπου) με αναβαθμούς στα ανατολικά, βόρεια και δυτικά από την αφαίρεση γωνιολίθων (Πίν. 98 δ). Η τελευταία γινόταν με τη μέθοδο των περιμετρικών αυλάκων εξόρυξης και αρκετές λιθόπλινθοι, οι οποίες προφανώς είχαν κριθεί ποιοτικώς ακατάλληλες, βρίσκονται ακόμη κατά χώραν. Το χρονολογικό πλαίσιο της λειτουργίας του δίνεται από την κεραμική και τα νομίσματα (τέσσερα συνολικά αυτόνομων κοπών πόλεων 187-168 π.Χ.), που βρέθηκαν στην επίχωση του λατομείου, και τοποθετείται στους ελληνιστικούς χρόνους.

Στους χρόνους εγκατάλειψής του τοποθετούνται και οι οκτώ συνολικά ανθρώπινες ταφές και μία μεγάλη συγκέντρωση οστών αλόγου. Οι ταφές δεν έχουν συγκεκριμένο προσανατολισμό και μόνο σε μία βρέθηκαν όστρακα που προέρχονται από ελληνιστικό αμφορέα.

Υστερα από την πλήρη τοπογραφική και αρχιτεκτονική αποτύπωση, σύμφωνα με την ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/57478/3510π.ε./25-1-2002 απόφαση του ΥΠΠΟ, το λατομείο διατηρήθηκε σε κατάχωση και η περιοχή αποδόθηκε στα έργα οδοποιίας.

Κατά την έναρξη των εργασιών τεχνικού έργου του κόμβου στα προς Ν. όμορα αγροτεμάχια Τσίρη και Στούκα εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι ρωμαϊκών χρόνων. Σημειώνουμε πως τμήμα των τάφων βρίσκεται στον τελευταίο αγρό, ο οποίος καίτοι απαλλοτριωμένος κατέχεται από τον ενοικιαστή και μετά την αποχώρησή του θα πρέπει να συνεχιστεί η έρευνα για τυχόν επέκταση του νεκροταφείου.

Από τους τρεις τάφους, οι δύο πρώτοι είχαν από πέντε ταφές – σε έναν όλες ανακομιδές – και έδωσαν συνολικά πέντε αγγεία ρωμαϊκών χρόνων και ένα ζευγάρι χάλκινα ενώτια. Από τον τρίτο τάφο διατηρήθηκε μόνο το δάπεδό του και περισυνελέγησαν όστρακα, που έδωσαν δύο πήλινα αγγεία.

Με τη συνέχιση της αφαίρεσης φυτικού στον υπόλοιπο αγρό Τσίρη εντοπίστηκε, σε βάθος 0,20 μ. από την επιφάνεια του αγρού, λιθοσειρά που διερευνήθηκε σε ένα μήκος 3 μ. περίπου, καθώς και κεραμική, σπασμένες κεραμίδες και νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων.

Καθώς στην περιοχή προβλεπόταν κατασκευή επιχώματος, αποφασίστηκε από το ΥΠΠΟ η κατάχωση των λειψάνων, χωρίς περαιτέρω έρευνα.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

Αρχαιολογικό Μουσείο Βέροιας

Κατά το 2001 έγινε μεταφορά αρχαίων αντικειμένων του νομού Ημαθίας από τις αποθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης. Έγινε εκ νέου καταγραφή στους καταλόγους καταγραφής του Αρχαιολογικού Μουσείου Βέροιας και διατηρήθηκαν και οι παλιοί αριθμοί καταγραφής. Εισήχθησαν 49 πήλινα αγγεία (αρυτήρες, αμφορείς, σκυφίδια), ένα πήλινο λυχνάρι, τέσσερα πήλινα ειδώλια, ένα χάλκινο νόμισμα και ένα χάλκινο αγγείο.

Οδός Λεωφόρου Στρατού 23 (Ο.Τ. 230β, οικόπεδο Σαράφογλου)

Κατά την εκσκαφή του ανωτέρω οικοπέδου εντοπίστηκε διθάλαμος λαξευτός τάφος. Δυστυχώς καταστράφηκε κατά την εκσκαφή και καθαρίστηκε ο θάλαμος και τμήμα μόνο του προθαλάμου.

Βρέθηκε σε βάθος 5 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και στο επικλινές έδαφος, στις βορειοανατολικές υπώρειες της πόλεως της Βέροιας. Η είσοδος του τάφου ήταν στα ανατολικά. Ο προθάλαμος καταστράφηκε και εντοπίστηκε μόνο τμήμα της νότιας πλευράς, που πρέπει να έφθανε στα 2,10 μ. Από τον καθαρισμό της επιφάνειάς του συγκεντρώθηκαν μόνο λίγα οστά. Το άνοιγμα της θύρας από τον προθάλαμο στο θάλαμο είχε μήκος 0,76 και πλάτος 0,70 μ. Ο θάλαμος, με μήκος 3,17 και πλάτος 3 μ. περίπου, έφερε στις τρεις πλευρές του από μία τετράγωνη θήκη, διαστ. 0,46×0,59 (δυτική πλευρά), 0,65×0,63 (βόρεια πλευρά) και 0,62x0,55 μ. (νότια πλευρά). Από τα χώματα συγκεντρώθηκαν αβαφή όστρακα και οστά. Στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου, πιθανά κατά χώραν βρέθηκε οινοχόη και μυροδοχείο. Ακόμη συγκεντρώθηκαν μερικά σιδερένια καρφιά. Μια χρονολόγηση στο 2ο αι. π.Χ. θεωρείται ασφαλής. Έγινε αρχιτεκτονική και τοπογραφική αποτύπωση του τάφου.

Πρασινάδα

Αρχαιολογικός έλεγχος στον άξονα της Εγνατίας οδού. Τμήμα Κουλούρα-Κλειδί (6.0)

Κατά τον αρχαιολογικό έλεγχο που διενεργήθηκε στο υποτμήμα της Εγνατίας οδού, Κουλούρα-Κλειδί (6.0),

αποκαλύφθηκε κατά διαστήματα μία κατασκευή από αργολιθοδομή, μήκ. 400 και μέγ. πλ. 2,30 μ. Η κατασκευή με κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ. εντοπίστηκε στο μέσον περίπου κατάληψης του δρόμου και κοντά στο χωριό Πρασινάδα. Η δεσμευμένη για έρευνα περιοχή ήταν περίπου 800 μ. και μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε τη συνέχεια της κατασκευής σε όλη την έκταση της δέσμευσης. Αρχικά αντιμετωπίστηκε ως ύστερη ρωμαϊκή οδός, αλλά στη συνέχεια αποκαλύπτονταν με μια σταθερή κλίση από 25° έως 17°, που μας απομάκρυνε από την αρχική ταύτισή μας. Τα κινητά ευρήματα, λιγοστά αβαφή όστρακα και ένα λίθινο αντικείμενο δεν θεωρήθηκαν ικανά για μια ασφαλή χρονολογική τοποθέτηση της κατασκευής.

Διατηρούμε ωστόσο τις επιφυλάξεις μας για την ταύτιση της κατασκευής με το σύγχρονο ανάχωμα του Αλιάκμονα ποταμού, που έγινε κατά το 1936. Τα έργα για την αντιπλημμυρική προστασία της πεδιάδας της Θεσσαλονίκης από την Αμερικάνικη Εταιρεία Foundation τα έτη 1931-1937 περιελάμβαναν εκτροπή κλίσης του ποταμού και κατασκευή αναχωμάτων.

Το εύρημα δεν παύει να είναι ένα σημαντικό τεχνικό έργο και σε έκταση και σε επιμελημένη κατασκευή παρά την ασαφή χρονολογική του τοποθέτηση. Μόλις ολοκληρώθηκε η έρευνα στην περιοχή, η Υπηρεσία μας εισηγήθηκε την κατάχωση της κατασκευής. Μετά από απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, η κατασκευή καταχώσθηκε ξανά για τη διέλευση της σύγχρονης Εγνατίας οδού.

Κυψέλη

Η έρευνα στην Κυψέλη Ημαθίας περιορίστηκε κατά το 2001 αποκλειστικά στο αγρόκτημα 378, γιατί ο ιδιοκτήτης Ν. Ουσουλτζόγλου επανήλθε με νέα αίτηση στην Υπηρεσία μας για χορήγηση άδειας κατασκευής εκκοκκιστηρίου στα αγροκτήματα 377, 378, 367, 368[49]. Η κατασκευή του εκκοκκιστηρίου απετράπη το 1996 με την αποκάλυψη στο συγκεκριμένο χώρο ύστερα από δοκιμαστικές τομές, στα παραπάνω αγροκτήματα, ενός από τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης. Ο χώρος είναι κηρυγμένος ως αρχαιολογικός ήδη από το 1981 (ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Α1/2315/ 16-3-1981, ΦΕΚ 345/Β/16-6-1981).

Όλα αυτά τα χρόνια ο Ν. Ουσουλτζόγλου δεν διατύπωσε το αίτημά του για κατασκευή εκκοκκιστηρίου στο χώρο, αφού το εκκοκκιστήριο το έχει ήδη κατασκευάσει από το 1996, στη δυτική είσοδο του χωριού Κυψέλη. Επανήλθε με τα ίδια σχέδια μετά από έξι χρόνια και με νέα αίτηση για την κατασκευή του εκκοκκιστηρίου, σύμφωνα με την Υπουργική απόφαση του 1996 (ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ17/9012/421/21-2-1996) με έγκριση για την ανέγερση του εκκοκκιστηρίου με όρους.

Τα αποτελέσματα της φετινής χρονιάς, αλλά και τα συμπεράσματα των ετών 1996-2000, υποβλήθηκαν στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο για την επανεξέταση του θέματος.

Το 2001, στο νότιο όριο του αγροτεμαχίου 378, όπου ανοίχθηκαν 20 ανασκαφικά τετράγωνα από το 1996 μέχρι το 2001, πραγματοποιήθηκαν εργασίες στα τετράγωνα Α1, Β1, Β3, Γ2, Δ5, Ε4, Ε5, Ε6, Ζ5, Ζ6, Ζ7, Η6, Η7 και Θ7.

Ξεκαθάρισαν τα τμήματα δύο κυκλικών περιβόλων από ξερολιθιά, διαμ. 7,60 περίπου και μέγ. πλ. 0,67 μ. του ενός, ενώ το τμήμα του δεύτερου, που δεν έχει οριστεί πλήρως, έχει πλάτος 0,30 μ. Από τα τετράγωνα αυτά συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής, σιδερένια αντικείμενα και χάλκινα νομίσματα.

Σε απόσταση 40 μ. δυτικά των τομών, στο δυτικό όριο του αγροτεμαχίου, σε δύο δοκιμαστικές τομές, εντοπίστηκαν κατά χώραν δύο πίθοι, διαμ. 0,85 και 0,66 μ. αντίστοιχα, και στην επίχωση ακέραιος αρυτήρας και λυχνάρι. Η χρονολόγηση στο 2ο αι. π.Χ. μπορεί να γίνει με άνεση, αν και διαπιστώθηκε στις τομές αρχαιολογικό υλικό που έχει κατέβει από την παρειά της τούμπας, κυρίως προϊστορική κεραμική και κεραμική όλων των εποχών και όλων των κατηγοριών.

Στο βόρειο όριο του αγροτεμαχίου, όπου ανοίχθηκαν επτά ανασκαφικά τετράγωνα, πραγματοποιήθηκαν εργασίες στα Ξ1, Ξ΄1 και Ν΄2.

Στο τετράγωνο Ξ1 δεν έγινε σαφές αν οι λίθοι που βρέθηκαν αποτελούν τμήμα ενός τέταρτου περίβολου ή πεσίματα του τρίτου περιβόλου της προηγούμενης ανασκαφικής χρονιάς. Στα όρια του Ξ1 και Ξ΄1 τετραγώνου εντοπίστηκε κεραμοσκεπής ρωμαϊκή ταφή. Ο νεκρός με την κεφαλή στα ανατολικά είχε ως κτερίσματα ένα χάλκινο νόμισμα, χάλκινο δακτυλίδι και όστρακα αγγείων. Από τα άλλα τετράγωνα δεν προέκυψαν καινούρια στοιχεία, αλλά συγκεντρώθηκε αρκετή κεραμική, σιδερένια αντικείμενα και χάλκινα νομίσματα.

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Λευκόπετρα

Θέση Καλλίπετρα

Κατά το 2001 συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στην περιοχή της Λευκόπετρας[50], συγκεκριμένα στη θέση Καλ-

49. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 527-528.

50. Για αναλυτική παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων από την ανασκαφή της Λευκόπετρας, βλ. Λ. Στεφανή, Ανασκαφές στον άξονα της Εγνατίας: η έρευνα στις περιοχές της Λευκόπετρας και της Μ. Σάντας,

λίπετρα, στα πλαίσια του αρχαιολογικού ελέγχου στον άξονα της υπό κατασκευή Εγνατίας οδού. Η Λευκόπετρα βρίσκεται 15 χλμ. νοτιοδυτικά της Βέροιας, στις νοτιοανατολικές πλαγιές του Βερμίου. Κυρίαρχο στοιχείο του πλούσιου οικοσυστήματος αποτελεί ο Αλιάκμονας, ο οποίος δεν απέχει περισσότερο από 1.500 μ. από τη θέση. Ο αρχαιολογικός χώρος στην Καλλίπετρα ερευνάται από το 2000 και καταλαμβάνει μια έκταση 10 στρ. περίπου εντός ορίων κατάληψης της Εγνατίας οδού, ενώ οι αρχαιότητες εκτείνονται και εκτός του άξονα. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι στην περιοχή η κατοίκηση είναι διαχρονική καλύπτοντας όλες τις περιόδους από τη νεότερη νεολιθική περίοδο μέχρι και τα υστερορρωμαϊκά χρόνια. Εξάλλου το γεγονός ότι σε κοντινή απόσταση, 700 μ. νοτιοδυτικά, από το γνωστό ιερό των ρωμαϊκών χρόνων, της Μητρός των Θεών Αυτόχθονος[51], αναπτύχθηκαν κοινότητες πριν και παράλληλα με τη διάρκεια ζωής του συγκεκριμένου ιερού, διαφοροποιεί την έως τώρα εικόνα ενός αγροτικού ιερού ιδρυμένου σε «έρημη» περιοχή.

Η ανασκαφική έρευνα οργανώθηκε σε τρεις κύριες ανασκαφικές ενότητες (Πίν. 99α). Στην πρώτη ανασκάπτονται τα κατάλοιπα οικοδομικού συγκροτήματος, του οποίου η κύρια φάση κατοίκησης χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια (μέσα 2ου αι. π.Χ.). Τα κτίρια που ερευνώνται (Σχέδ. 8· Πίν. 99 β) παθανότατα αποτελούν τμήμα ενός εκτεταμένου ελληνιστικού οικισμού, ο οποίος, όπως έδειξε η επιφανειακή έρευνα, εκτείνεται και στο ύψωμα που βρίσκεται αμέσως ανατολικά των κτιρίων. Από την έως τώρα έρευνα έχουν εντοπιστεί τα δυτικά όρια του συγκροτήματος, ενώ είναι βέβαιο ότι υπάρχει συνέχεια του πολεοδομικού ιστού προς Β. και Α. του ανασκαφέντος χώρου, σε περιοχή η οποία δεν είναι δυνατόν να ερευνηθεί, καθώς βρίσκεται εκτός των ορίων κατάληψης της Εγνατίας οδού. Από τα καλά σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι δυνατόν να διακριθούν με ασφάλεια τουλάχιστον 20 χώροι, οι οποίοι οργανώνονται σε πέντε οικιστικούς πυρήνες. Η καταστροφή των κτιρίων από πυρκαγιά, όπως είναι σαφές από την ισχυρή καύση κάτω από το στρώμα καταστροφής της στέγης, είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση κατά χώραν όλων των αντικειμένων στο εσωτερικό των κτιρίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί περισσότερα από 115 ολόκληρα πήλινα αγγεία (Πίν. 99 γ-δ), οστέινα αντικείμενα (οπείς, κοχλιάρια, βελόνες, σπάτουλες) εξαιρετικής ποιότητας κατασκευής, χάλκινα μικροαντικείμενα (Πίν. 99 ε-στ) και σιδερένια εργαλεία, χάλκινα και ασημένια νομίσματα. Τα τελευταία καλύπτουν μια περίοδο από το α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (Αμύντας Γ΄) έως τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. περίπου (Κωνστάντιος Γάλλος). Η εύρεση μεγάλων συνόλων αγνύθων, και άλλων εργαλείων υφαντουργίας, υποδηλώνει τη συστηματική ενασχόληση των κατοίκων με την υφαντουργία. Εξάλλου από το συγκρότημα προέρχεται μια ενδιαφέρουσα σειρά πήλινων ειδωλίων (Πίν. 99 ζ), ορισμένα από τα οποία βρέθηκαν συγκεντρωμένα σε σύνολα πάνω σε πήλινα θρανία, τα οποία ήταν τοποθετημένα σε γωνίες δωματίων, απόδειξη λειτουργίας οικιακών τουλάχιστον ιερών. Συγκεκριμένα στο χώρο 2 βρέθηκαν δύο ειδώλια, Έρωτα και Αφροδίτης Κουροτρόφου, ενώ στο χώρο 3 βρέθηκαν θυμιατήρια, βωμίσκος, ειδώλιο γυναικείας μορφής και προτομή σατύρου. Από τον ίδιο χώρο προέρχεται ένα σπάνιο εύρημα, πήλινο σφράγισμα με την επιγραφή *ΠΟΛΙΤΑΡΧΩΝ ΒΕΡΟΙΑΣ*, η παρουσία του οποίου δηλώνει τη διοικητική σημασία του συγκεκριμένου χώρου, αλλά και την πολιτική σύνδεση ή εξάρτηση του οικισμού από την πόλη της Βέροιας. Σε πολλά από τα δωμάτια του συγκροτήματος, αλλά και σε υπαίθριους και ημιυπαίθριους χώρους υπήρχαν λίθινες και πήλινες κατασκευές οικοτεχνικής και βιοτεχνικής χρήσης (φούρνοι, κεραμικοί κλίβανοι, πλατφόρμες, χώροι αποθήκευσης και επεξεργασίας σιτηρών). Η ανασκαφή του συγκροτήματος βρίσκεται σε εξέλιξη και για την ώρα δεν μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα για το χαρακτήρα του, φαίνεται πάντως πιθανό ότι πρόκειται για κατοικίες με οικιακά ιερά και με χώρους εργαστηριακών δραστηριοτήτων.

Στη δεύτερη ανασκαφική ενότητα (Σχέδ. 9· Πίν. 99 α), η οποία βρίσκεται δυτικά της πρώτης και καταλαμβάνει φυσικό πρανές πάνω από ρεματιά και τμήμα ενός πλατώματος, ανασκάφηκαν οικιστικά στρώματα και εκτεταμένα οικοδομικά λείψανα, που καταλαμβάνουν όλες τις περιόδους τουλάχιστον από τη μέση εποχή του Χαλκού (2η χιλιετία π.Χ.) μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια. Κατά τη μέση εποχή του Χαλκού[52] ο οικισμός αναπτύσσεται

ΑΕΜΘ 15 (2001), σ. 559-574· Ευ. Στεφανή, Η περιοχή της Λευκόπετρας Ημαθίας από την εποχή του Σιδήρου ως τα χρόνια του Φιλίππου του Β΄. Τα δεδομένα από τις σύγχρονες έρευνες, *Αρχαία Μακεδονία* VII, *Η Μακεδονία από την εποχή του Σιδήρου έως το θάνατο του Φιλίππου Β΄. Ανακοινώσεις κατά το έβδομο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 14-18 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 563-584· Λ.Δ. Στεφανή, Τοπογραφία της Ημαθίας από την εποχή του Σιδήρου μέχρι την όψιμη αρχαιότητα, *Γνωριμία με τη γη του Αλεξάνδρου. Η περίπτωση του νομού Ημαθίας. Ιστορία-Αρχαιολογία, Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, 7-8 Ιουνίου 2003*, σ. 33-54.

51. Βλ. σχετικά Φ. Πέτσας, Μήτηρ Θεών Αυτόχθων, *Αρχαία Μακεδονία* ΙΙΙ, 1983, σ. 229-246 και Ph.M. Petsas - M.B. Hatzopoulos - L. Gounaropoulou - P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la mère des dieux autochtone de Leukopetra (Macédoine)*, Μελετήματα 28 (2000), όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

52. Για την εγκατάσταση της εποχής του Χαλκού, βλ. Λ. Στεφανή - Ν. Μερούσης, Τοπίο στην ομίχλη. Η 2η χιλιετία στην πεδιάδα Ημαθίας-Πέλλας, *Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συνέδριο, Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, 26-30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999*, Αθήνα 2003, σ. 227-242.

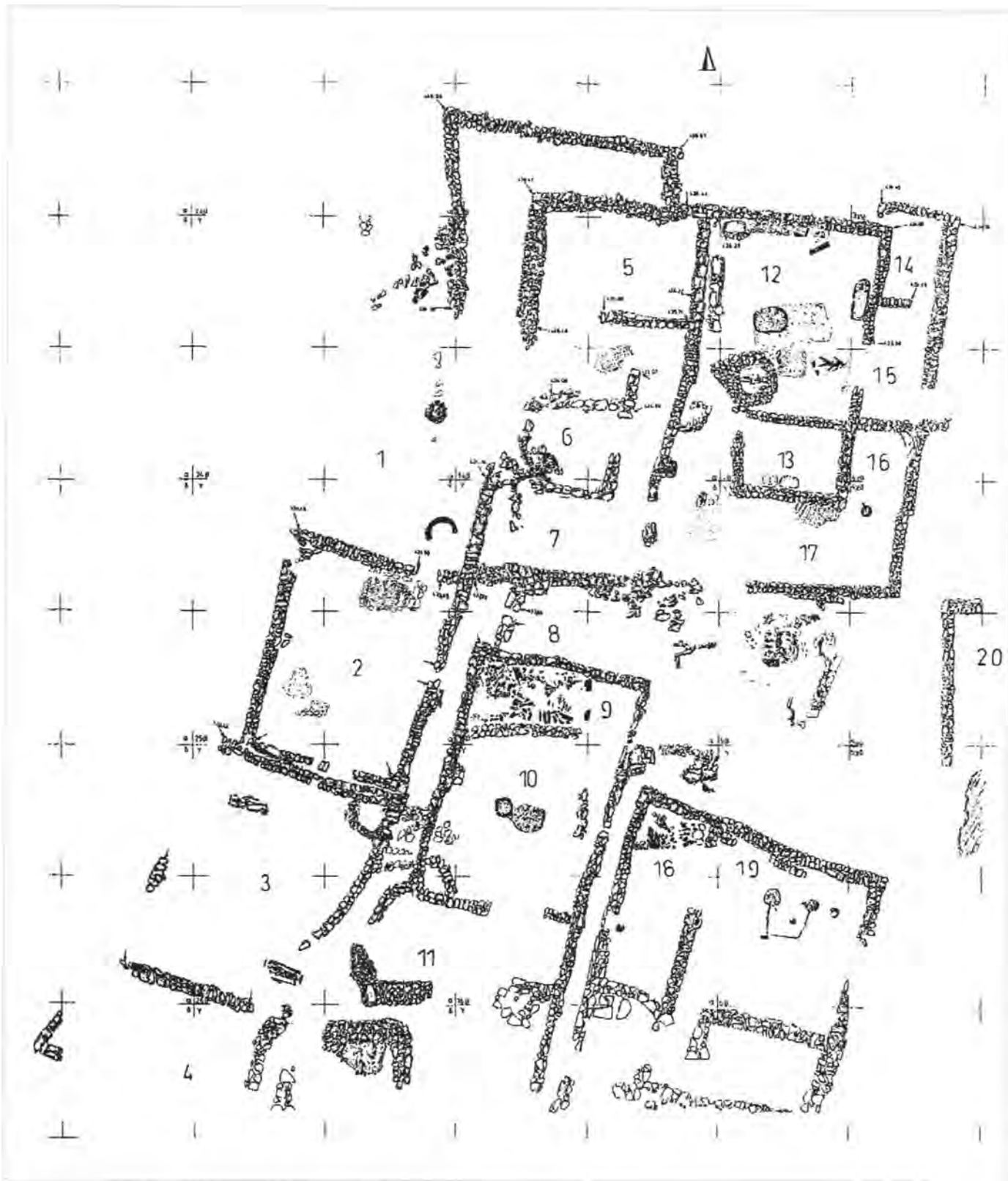

Σχέδ. 8. Λευκόπετρα. Θέση Καλλίπετρα. Ανασκαφική ενότητα αριθ. 1. Κάτοψη.

κυρίως στο πρανές και στο ακραίο τμήμα του πλατώματος, ενώ κατά την ύστερη εποχή του Χαλκού σημειώνεται μια μετατόπιση ή επέκταση του οικισμού, ο οποίος πλέον καταλαμβάνει μικρό μόνο μέρος του πρανούς και όλο το δυτικό τμήμα του πλατώματος. Σε αυτή πλέον την περιοχή αναπτύσσεται αδιάλειπτα η εγκατάσταση της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, της γεωμετρικής, της αρχαϊκής εποχής και των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Στα στρώματα προϊστορικής κατοίκησης εισχωρούν τα θεμέλια των οικοδομημάτων μιας φάσης που εντάσσεται, με βάση τα ευρήματα αλλά και τις ραδιοχρονολογήσεις, σε ένα χρονολογικό ορίζοντα ανάμεσα στον 7ο και στον 5ο αι. π.Χ. Σε αυτή τη φάση ανήκουν τα θεμέλια τουλάχιστον πέντε κτιρίων, των οποίων η ανασκαφή βρίσκεται σε εξέλιξη. Σε προχωρημένο στάδιο βρίσκεται η έρευνα του κτιρίου Α με διαστάσεις 6,20×6,80 μ. και κάτοψη ορθογώνια με εξαίρεση τη βορειοδυτική γωνία του, που είναι ορθογώνια εξωτερικά, καμπύλη εσωτερικά. Στο νοτιοανατολικό σωζόμενο άκρο του κτιρίου βρέθηκε λιθοκατασκευή παράλληλη και εφαπτόμενη προς τον τοίχο του, η οποία ενδέχεται να αποτελεί τη βάση κλιμακοστασίου. Η ιδέα ενός διώροφου κτιρίου ενισχύεται από την παρουσία πάρα πολλών λίθων, που βρέθηκαν πεσμένοι στην περιοχή κυρίως νοτιοδυτικά του κτιρίου ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους. Τα κινητά ευρήματα από το εσωτερικό των κτισμάτων είναι πολυάριθμα. Συνελέγη μεγάλος αριθμός σιδερένιων εργαλείων και χάλκινων μικροαντικειμένων (πόρπες, περόνες, δακτυλίδια), σιδερένια εργαλεία (Πίν. 99 η), εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα κεραμικής και πήλινα αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία κυριαρχούν τα υφαντικά βάρη. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μόνο από ένα δάπεδο του κτιρίου Α προέρχονται περισσότερες από 50 αγνύθες. Η κεραμική χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη τροχήλατων και χειροποίητων αγγείων, ενώ η προτεινόμενη χρονολόγηση στηρίζεται κυρίως στα λίγα διακοσμημένα όστρακα: μια ιδιαίτερα χαρακτηριστική ομάδα αποτελούν τα, τεφρά συνήθως, ντόπια αγγεία, των οποίων η επιφάνεια διακοσμείται με στιλβωτήρα, ενώ απαντούν τροχήλατα μαύρα και τεφρά όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση (Πίν. 100 α). Η κεραμική αυτή συνυπάρχει με όστρακα που φέρουν γραπτή διακόσμηση γεωμετρικού τύπου (Πίν. 100 β) ή ταινίες. Τα εισηγμένα από τη νότια Ελλάδα αγγεία εκπροσωπούνται από ερυθρόμορφα (Πίν. 100 γ) και κορινθιακά αγγεία. Δυτικά των οικοδομικών λειψάνων ανασκάπτονται δύο κεραμικοί κλίβανοι, από τους οποίους ο ένας είναι κυκλικός και ο άλλος διπλός απόσχημος. Η έρευνά τους δεν έχει προχωρήσει αρκετά και κατά συνέπεια δεν μπορούμε να έχουμε ασφαλή εικόνα τόσο για τη μορφή όσο και για τη χρονολόγησή τους. Η ολοκλήρωση της ανασκαφής και η διασαφήνιση στρωματογραφικών ζητημάτων στη συγκεκριμένη περιοχή θα είναι πολύτιμη για την κατανόηση τόσο της μορφής των αρχιτεκτονικών λειψάνων όσο και της αλληλουχίας των φάσεων.

Η τελευταία χρονολογικά ανθρώπινη παρουσία στη περιοχή σηματοδοτείται από δυο ταφές ελληνιστικών χρόνων, οι οποίες με βάση τα κτερίσματά τους χρονολογούνται πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Η τρίτη ανασκαφική ενότητα (Πίν. 99 α και 100 δ) του αρχαιολογικού χώρου της Καλλίπετρας βρίσκεται σε κλιτύ και χωρίζεται από την ενότητα στην οποία αναφερθήκαμε αμέσως παραπάνω από μια ρεματιά. Σε αυτή την περιοχή, εκτός από τις πλούσιες αρχαιολογικές επιχώσεις με ευρήματα που ξεκινούν από τη νεότερη νεολιθική περίοδο και φθάνουν μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια, ερευνήθηκαν 14 λακκοειδείς και τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι (Πίν. 100 ε), οι οποίοι φαίνεται ότι αποτελούν μικρό και ακραίο τμήμα του νεκροταφείου της ελληνιστικής πόλης, το οποίο πιθανότατα εκτεινόταν στις μαλακές πλαγιές βόρεια και βορειοανατολικά του ανασκαφέντος χώρου. Οι λακκοειδείς τάφοι είναι λαξευμένοι στο φυσικό σχιστόλιθο και κτερίζονται με αγγεία (Πίν. 101 α), νομίσματα και μεταλλικά αντικείμενα, ενώ χρονολογικά καλύπτουν μια περίοδο από το τελευταίο τέταρτο του 4ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι είναι κτερισμένοι με λιγοστά πήλινα, γυάλινα αγγεία και χάλκινα νομίσματα και χρονολογούνται στον 3ο αι. μ.Χ. Με το χώρο του νεκροταφείου θεωρούμε ότι σχετίζεται και το μοναδικό κτίριο αυτού του τομέα (Πίν. 101 β). Πρόκειται για ένα είδος στοάς ή κτιρίου με ανοικτή τη μακριά πλευρά του. Στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου βρέθηκε ένα σύνολο αποτελούμενο από πήλινα σκεύη (αρυτήρας, κάνθαρος, σταμνοειδής πυξίδα) και μεταλλικά αντικείμενα (χάλκινο κιβωτίδιο, σιδερένιες σπάτουλες, ξέστρα), τα οποία χρονολογούνται στο β΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Η ανασκαφή στη Λευκόπετρα συνεχίζεται και κατά συνέπεια οι οποιεσδήποτε έως τώρα παρατηρήσεις δεν μπορεί παρά να έχουν προκαταρκτικό χαρακτήρα. Ωστόσο, αναμφισβήτητο γεγονός είναι η αρχαιολογική σπουδαιότητα του χώρου, όπως καταδεικνύεται από την ανάπτυξη της ανθρώπινης κατοίκησης ήδη από την 4η χιλιετία π.Χ. και αδιάλειπτα έως και τα ρωμαϊκά χρόνια. Η άμεση πρόσβαση στο νερό, η εγγύτητα σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, κατάλληλες κυρίως για σιτηρά, η άμεση πρόσβαση σε βοσκότοπους και κατ' επέκταση η δυνατότητα ανάπτυξης της κτηνοτροφίας και της μεταποίησης των πρώτων υλών της είναι μερικοί μόνο από τους παράγοντες που ευνόησαν τη δημιουργία πρώιμων κοινοτήτων στην περιοχή. Παράλληλα, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές του Βερμίου, όπως τα μαρμαροφόρα κοιτάσματα, η θήρα και η ξυλεία και ίσως πάνω από όλα η πρόσβαση στον Αλιάκμονα

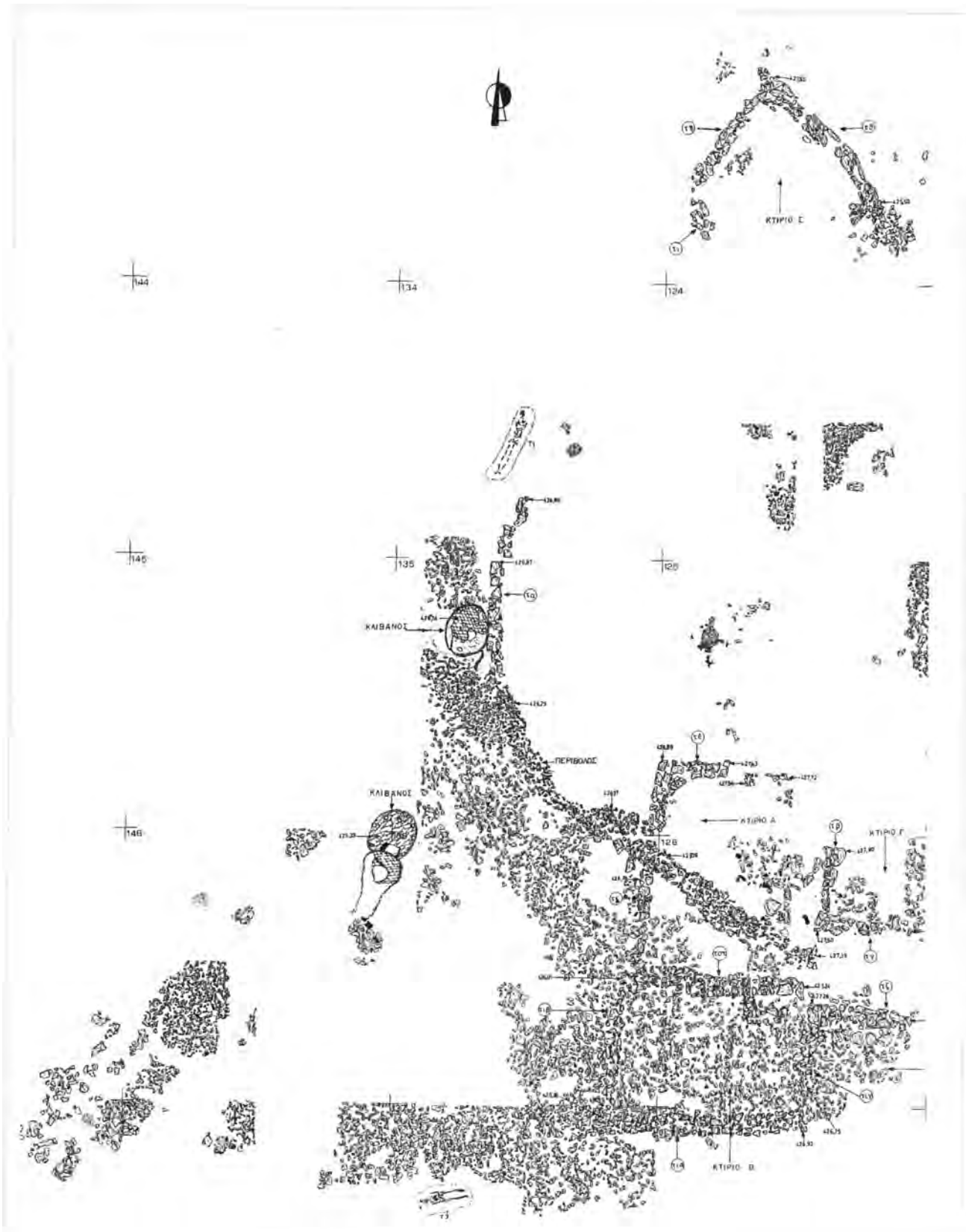

Σχέδ. 9. Λευκόπετρα. Θέση Καλλίπετρα. Ανασκαφική ενότητα αριθ. 2. Κάτοψη.

αποτελούσαν σημαντικούς παράγοντες όχι μόνο για την επιβίωση των κατοίκων, αλλά και για την επικοινωνία των οικισμών με άλλες περιοχές και έτσι την επαφή τους με τις σύγχρονές τους εξελίξεις.

Μικρή Σάντα

Η Μικρή Σάντα απέχει 20 χλμ. από τη Βέροια σε νοτιοδυτική κατεύθυνση, όπως και η Λευκόπετρα, σε υψόμετρο 600 μ. και βρίσκεται στο ύψος περίπου της Καστανιάς. Το φυσικό ανάγλυφο είναι έως ένα βαθμό όμοιο με αυτό της περιοχής της Λευκόπετρας, αλλά εδώ οι ορεινοί όγκοι είναι τραχύτεροι και τα υψώματα έχουν συνήθως μεγαλύτερο ύψος και έκταση. Στην περιοχή της Μικρής Σάντας έχουν ξεκινήσει τρεις σωστικές ανασκαφές στον άξονα της Εγνατίας οδού, στις θέσεις Αράπης, Γαλανόβρυση και Κρυονέρι. Από αυτές η μόνη που ολοκληρώθηκε βρίσκεται στην πρώτη θέση, όπου ερευνήθηκε χώρος έκτασης 240 τ.μ. περίπου, στο χαμηλότερο τμήμα φυσικού πρανούς και αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικοδομικού συγκροτήματος πρώιμων ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 101 γ). Η περιοχή χαρακτηρίζεται από πυκνή θαμνώδη βλάστηση και λίγα μεγάλα δέντρα, ενώ νοτίως της θέσης διέρχεται ρεματιά. Ο Αλιάκμονας, στα νότια της θέσης, παρά τα 4 χλμ. απόστασης, είναι ορατός από το χώρο της ανασκαφής, ο οποίος έχει γενικά πανοραμική θέα από το υψόμετρο των 620 μ., όπου βρίσκεται. Στο βόρειο άκρο του ανασκαφέντος χώρου βρίσκεται ογκώδης αργολιθοδομική κατασκευή, η οποία θεωρούμε ότι λειτουργούσε ως ανάλημμα για την ανακοπή των κατολισθήσεων και των νεροσυρμών από τα ψηλότερα σημεία της πλαγιάς. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται όχι μόνο από το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα παρατηρούνται κατολισθήσεις βράχων από το συγκεκριμένο ύψωμα, αλλά κυρίως από τη θέση της κατασκευής κάθετα στην κλίση του φυσικού εδάφους και ακριβώς στο σημείο που αρχίζει η απότομη ανωφέρεια. Άλλωστε είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την ανασκαφή βρέθηκαν φυσικοί ογκόλιθοι, οι οποίοι είχαν καταπέσει και συγκρατηθεί στην εξωτερική πλευρά του αναλήμματος. Από τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν, σώζονται καλά 16 τοίχοι, οι οποίοι σχηματίζουν έξι χώρους οργανωμένους σε δύο οικοδομικούς πυρήνες με υπαίθριο χώρο ανάμεσά τους. Δάπεδα ευτελούς κατασκευής και φτωχά διατηρημένα βρέθηκαν σε μικρά τμήματα δύο μόνο χώρων, από όπου προέρχεται και το σύνολο ουσιαστικά της κεραμικής και των υπόλοιπων ευρημάτων. Τα ευρήματα της ανασκαφής συνίστανται σε μικρή ποσότητα κεραμικής ελληνιστικών χρόνων από αγγεία καθημερινής χρήσης, ένα σύνολο πήλινων αγνύθων, ελάχιστα σιδερένια αντικείμενα και οκτώ χάλκινα νομίσματα, τα οποία χρονολογούνται από το γ΄ τέταρτο του 4ου έως το α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. (Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητή), πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να ενταχθεί η κατοίκηση στο χώρο. Σχετικά με τη χρήση του οικοδομικού συγκροτήματος που ανασκάφηκε, θεωρούμε πιθανό, με βάση το σύνολο των ανασκαφικών δεδομένων και των τοπογραφικών χαρακτηριστικών της θέσης, να πρόκειται για κτηνοτροφική εγκατάσταση εποχικού χαρακτήρα[53]. Η θέση του κτίσματος σε περιοχή δύσβατη, αλλά με άμεση πρόσβαση σε χώρους βόσκησης και πηγές νερού στηρίζει την ιδέα του κτηνοτροφικού χαρακτήρα του. Άλλωστε, και ο νοτιοανατολικός προσανατολισμός του κτιρίου, ο οποίος εξασφαλίζει μεγαλύτερη ηλιοφάνεια τους χειμερινούς μήνες και μικρότερη τους θερινούς, συνηθίζεται ακόμη στα σύγχρονα μαντριά. Το γεγονός ότι δεν βρέθηκε κεράμωση, δηλώνει ότι οι χώροι θα στεγάζονταν πρόχειρα με κλαδιά και καλάμα, καθώς οι καιρικές συνθήκες κατά τους θερινούς μήνες, που θα κατοικούνταν ο χώρος, δεν ήταν αντίξοες. Τα λιγοστά και πρόχειρα δάπεδα συνηγορούν προς την άποψη ότι ο χώρος δεν χρησιμοποιήθηκε για μόνιμη κατοίκηση, ενώ η παρουσία του συνόλου των αγνύθων μέσα στα λίγα γενικά ευρήματα, υποδεικνύει την αναμενόμενη ενασχόληση των κτηνοτρόφων κατοίκων με την υφαντουργία. Η ύπαρξη των δύο οικοδομικών πυρήνων, που αναφέραμε παραπάνω, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη τη χρήση τους από δύο οικογένειες. Πιο πιθανό φαίνεται οι χώροι στα ανατολικά να χρησιμοποιήθηκαν για τα ζώα, ενώ αυτοί στα δυτικά να ήταν οι κατοικήσιμοι χώροι, άποψη που ενισχύεται από την παρουσία των δαπέδων και των ευρημάτων εδώ. Τέλος, πιστεύουμε ότι σε κάποια φάση πριν από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ο χώρος εγκαταλείφθηκε οριστικά, γι' αυτό το λόγο το κτίριο βρέθηκε ουσιαστικά κενό ευρημάτων, και στη συνέχεια με το πέρασμα των αιώνων οι τοίχοι κατέρρευσαν σταδιακά και απέκτησαν τη μορφή των λιθοσωρών, τους οποίους συναντήσαμε εμείς πριν από την ανασκαφή.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

53. Για αγροικίες, βλ. J. Pecirka, Homestead Farms in Classical and Hellenistic Hellas, στο M.J. Finley (επιμ.), *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris 1973, σ. 113-14· H. Lohmann, Agriculture and Country Life in Classical Attica, στο B. Wells (επιμ.), *Agriculture in Ancient Greece. Proceedings of the 7th International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 10-17 May 1990*, Stockholm 1992, σ. 29-57· Ν. Μερούσης, *Χίος. Φυσικό περιβάλλον και κατοίκηση από τη νεολιθική εποχή μέχρι το τέλος της αρχαιότητας*, Χίος 2001, σ. 182-190, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΟΥΣΑΣ

Κοπανός

Θέση Μπελοβίνα (αγρός Κοσμίδη)

Συνεχίστηκε φέτος η ανασκαφική έρευνα στη θέση Μπελοβίνα Κοπανού[54], στον αγρό Κοσμίδη, όπου οι δοκιμαστικές τομές του 1997 είχαν φέρει στο φως οικοδομικά κατάλοιπα και στρώματα καταστροφής κεραμίδων στέγης. Αποκαλύφθηκε αποσπασματικά τμήμα ενός οικοδομήματος σε σχήμα Γ, η κάτοψη του οποίου δεν έχει αποσαφηνιστεί, καθώς η ανασκαφή του βρίσκεται σε εξέλιξη. Στο βόρειο σκέλος του κτιρίου αναπτύσσεται μια διπλή σειρά δωματίων άνισων διαστάσεων, ενώ στο ανατολικό όριο δημιουργείται ένας μεγάλος χώρος, μπροστά από τον οποίο υπάρχει στυλοβάτης που δηλώνει την ύπαρξη στοάς, τουλάχιστον μπροστά από αυτό το δωμάτιο. Στο δυτικό σκέλος η διάταξη των χώρων δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί. Η έρευνα στο βορειοδυτικό όριο της στοάς, όπου αναμένουμε τη σύνδεση του καινούργιου οικοδομήματος με το στωικό κτίριο στον αγρό Καβαλλάρη, αποκάλυψε τμήμα μεγάλου πήλινου αγωγού υδροδότησης, τοποθετημένου μέσα σε λαξευτό στο βράχο αυλάκι, ο οποίος διέσχιζε το κτίριο και κατευθυνόταν στον ανοικτό χώρο.

Η φετινή έρευνα κατέδειξε πως στους αγρούς Καβαλλάρη και Κοσμίδη αναπτύσσεται ένα μεγάλο κτίριο, πιθανότατα δημόσιου χαρακτήρα (Πίν. 101 δ), το οποίο εντάσσεται σε ένα μεγάλο συγκρότημα που περιλαμβάνει μια σειρά οικοδομημάτων που παρουσιάζουν επιμελημένη τοιχοποιία, κοινές κατασκευαστικές λεπτομέρειες, κοινό προσανατολισμό, αλλά και ευρήματα μέσα στα ίδια χρονολογικά πλαίσια (τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.).

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

Αγγελοχώρι

Στον προϊστορικό οικισμό τούμπας Αγγελοχωρίου[55] συνεχίστηκε για πέμπτη χρονιά η σωστική ανασκαφή, η οποία διήρκεσε από 10/10 έως 16/11/2001. Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ανοίχθηκαν πέντε νέα ανασκαφικά τετράγωνα και συνεχίστηκαν οι εργασίες σε μία τομή, η οποία είχε αρχίσει να ανασκάπτεται σε προηγούμενη ανασκαφική περίοδο. Όλες οι τομές βρίσκονται στην κορυφή της τούμπας και επιλέχθηκε να επικεντρωθεί η ανασκαφική έρευνα στη συγκεκριμένη περιοχή του οικισμού, έτσι ώστε να ολοκληρωθεί η εικόνα που έχουμε για τα οικοδομικά κατάλοιπα και γενικά για τη χωροοργάνωση του οικισμού. Όπως έχουμε αναφέρει και άλλες φορές, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, τα οικήματα διατάσσονταν κυρίως στην κορυφή της τούμπας, ενώ η θέση περιβαλλόταν από ισχυρό άνδηρο, στοιχείο γνωστό και από άλλους οικισμούς της ύστερης εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, του οποίου η παρουσία έχει τεκμηριωθεί στο Αγγελοχώρι ανασκαφικά για την ανατολική και τη δυτική πλευρά του οικισμού. Στις τομές που ερευνήθηκαν ήλθε στο φως μια ενδιαφέρουσα σειρά οικοδομικών καταλοίπων (όγκοι πηλού με ίχνη από ξύλα και καλάμια, οι οποίοι προέρχονται από τους τοίχους των οικημάτων, δάπεδα, πηλοκατασκευές), τα οποία επιβεβαιώνουν την άποψή μας για την πυκνή διάταξη οικημάτων στην κορυφή της τούμπας. Επίσης, επιβεβαιώθηκε η παρουσία στρώματος άμμου ανάμεσα σε δύο οικιστικά επεισόδια της ύστερης εποχής του Χαλκού.

Ένας άλλος στόχος της φετινής ανασκαφικής περιόδου ήταν η ολοκλήρωση των στρωματογραφιών συγκεκριμένων τομών, έτσι ώστε να διασαφηνιστεί η αλληλουχία των οικιστικών φάσεων σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες ραδιοχρονολογήσεις. Παράλληλα προχώρησαν ικανοποιητικά οι εργασίες τεκμηρίωσης στο μουσείο με την καταγραφή του συνόλου της κεραμικής και των πήλινων μικροαντικειμένων, αλλά και με τη συντήρηση και σχεδίαση ολόκληρων αγγείων. Τέλος, με την υποστήριξη του «S. White - L. Levy Program for Archaeological Publications, Harvard University», ξεκίνησε η μελέτη των επιμέρους κατηγοριών ευρημάτων από τους ειδικούς συνεργάτες της ανασκαφής και συγκεκριμένα τη Ρ. Χρηστίδου, η οποία ασχολείται με τη μελέτη των οστέινων εργαλείων, την Τ. Βαλαμώτη, η οποία έχει αναλάβει τη μελέτη του αρχαιοβοτανολογικού υλικού και τις Σ. Αγατσιώτη και Α. Κωνσταντινίδου, οι οποίες προώθησαν την εξέταση των λίθινων εργαλείων και του αρχαιοζωολογικού υλικού αντίστοιχα.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

54. Για αναλυτικότερη διαπραγμάτευση, βλ. Β. Αλλαμανή - Α. Κουκουβού, Μίεζα. Ανασκαφικές έρευνες, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 371-381 και Β. Αλλαμανή - Α. Κουκουβού - Ε. Ψαρρά, Το κτιριακό συγκρότημα της Μίεζας: ερμηνευτικές προσεγγίσεις και προοπτικές της έρευνας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 571-583, όπου παρουσιάζονται και τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας του έτους 2002.

55. Βλ. σχετικά Ε. Στεφανή, Οικισμός της ΥΕΧ στο Αγγελοχώρι Ημαθίας: πρώτη ανασκαφική έρευνα, *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 125-130· Ν. Μερούσης - Λ. Στεφανή, Προϊστορικοί οικισμοί του νομού Ημαθίας, Α΄, *Μακεδονικά* 29 (1993-1994), σ. 339-366· Ε. Στεφανή, Οικισμός της ύστερης εποχής του Χαλκού στο Αγγελοχώρι Ημαθίας: Ανασκαφή 1996, 1997, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 101-108· L. Stefani - N. Meroussis, Incised and Matt-painted Pottery from Late Bronze Age Settlements in Western Macedonia: Technique, Shapes and Decoration, *Aegaeum 16* (1997), σ. 353-359· Στεφανή - Μερούσης, ό.π. (υποσημ. 52), σ. 227, σημ. 2.

Βεργίνα

Νεκρόπολη των Αιγών

Μια παράνομη εκσκαφή στάθηκε η αιτία να ερευνηθεί ένας από τους εκατοντάδες τύμβους της νεκρόπολης των Αιγών που βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του νεκροταφείου, δίπλα από το δημόσιο δρόμο που συνδέει τη Βεργίνα με τα Παλατίτσια. Με διάμετρο 20 περίπου και ύψος 1,50 μ. περίπου ο τύμβος αυτός ήταν μάλλον μικρός και η εξωτερική του εικόνα δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον (Σχέδ. 10). Ωστόσο, η ανασκαφή του έδωσε την ευκαιρία να αποσαφηνιστεί το ζήτημα της αλληλουχίας των χρήσεων των μνημείων αυτών στις διάφορες ιστορικές περιόδους, ενώ ορισμένα νέα επί μέρους στοιχεία που αποκτήθηκαν εμπλουτίζουν, χωρίς να ανατρέπουν, την εικόνα που έχουμε ήδη[56] σχηματίσει για τα ταφικά έθιμα στις Αιγές.

Όπως δείχνει η κεραμική και μία χάλκινη οκτώσχημη πόρπη, ένας τύμβος με το ίδιο περίπου ύψος και μάλλον μικρότερη διάμετρο είχε κατασκευαστεί στη θέση αυτή, για να καλύψει μία ή περισσότερες ταφές της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Στη φάση αυτή φαίνεται να ανήκει ο μισοκατεστραμμένος αργολιθοδομικός περίβολος που «κόπηκε» από τις νεότερες ταφικές κατασκευές.

Μετά το 340 π.Χ. και έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. ο τύμβος ξαναχρησιμοποιείται και γίνονται σε αυτόν τρεις ταφές. Η παλαιότερη, που χρονολογείται στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου (336-323 π.Χ.), είναι η ταφή-καύση μιας γυναίκας κτερισμένης με χρυσά σκουλαρίκια-κρίκους, μία πελίκη, ένα μεγάλο μελαμβαφή κάνθαρο, έναν ασκό, τέσσερα σκυφίδια, ένα μυροδοχείο-αμφορίσκο και έναν αβαφή αρυτήρα. Η δεύτερη, λίγο νεότερη ταφή, ήταν ενός παιδιού, τα καμένα οστά του οποίου τοποθετημένα σε ξύλινη λάρνακα είχαν ταφεί σε θήκη από ωμά πλιθιά μαζί με λιγοστά κτερίσματα: μία σιδερένια γραφίδα, ένα ασημένιο κοχλιάριο, ένα ειδώλιο, μία μικρογραφική πρόχου και ένα χάλκινο έλασμα με παράσταση κήτους που θα διακοσμούσε κάποιο ξύλινο αντικείμενο. Η τελευταία ταφή, επίσης καύση, που έγινε στον τύμβο στα τέλη του 4ου αι. π.Χ., ήταν συλημένη.

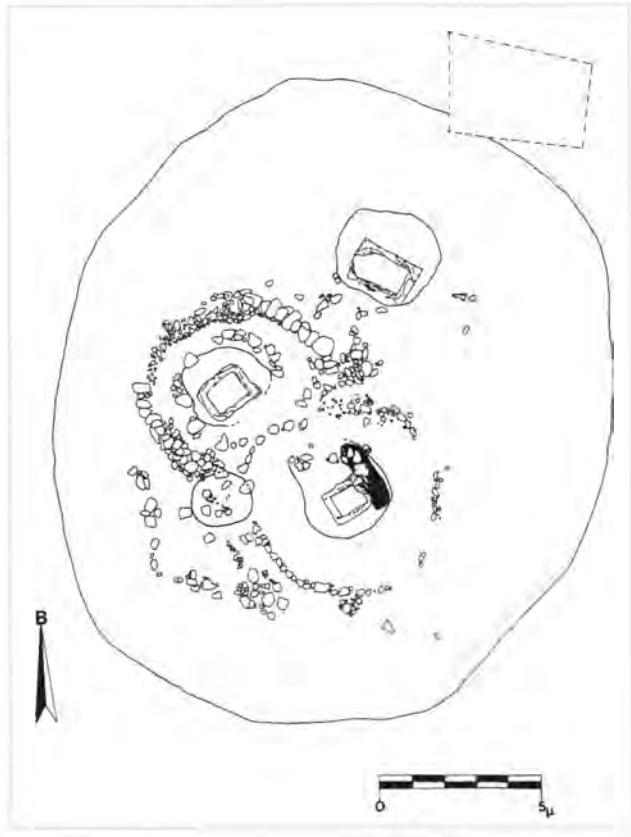

Σχέδ. 10. Αιγές. Νεκρόπολη. Τύμβος Α (2001). Κάτοψη.

Παράλληλα συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Χορμόβα, που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά των βασιλικών τάφων, κοντά στο Δημαρχείο της Βεργίνας, στο κέντρο της νεκρόπολης των ιστορικών χρόνων (Σχέδ. 11). Εδώ σε μια έκταση 1 στρ., που ακόμη δεν έχει ανασκαφεί πλήρως, ήλθαν έως τώρα στο φως συνολικά 80 ταφές.

Εύκολα διακρίνονται οι δύο ορίζοντες χρήσης του χώρου: ο στρωματογραφικά υπερκείμενος που αντιστοιχεί στα ύστερα ελληνιστικά και στα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια (2ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.), την τελευταία φάση της πόλης των Αιγών δηλαδή, και ο υποκείμενος που αντιστοιχεί στη φάση της ακμής της πόλης με ταφές που χρονολογούνται από τον 6ο έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

Οι ταφές των ύστερων χρόνων βρίσκονται συνήθως ψηλά, σχεδόν στο επιφανειακό στρώμα του οικοπέδου, που είχε ισοπεδωθεί από τη χρήση των νεότερων χρόνων, γεγονός που δεν επιτρέπει συμπεράσματα σχετικά με την υπέργεια σήμανση, όμως είναι πολύ πιθανό ότι και εδώ θα υπήρχαν κυκλικοί αργολιθοδομικοί περίβολοι και χαμηλοί χωμάτινοι τύμβοι. Οι τάφοι της φάσης αυτής είναι διάσπαρτοι στο χώρο ανάμεσα από τους παλαιότερους,

56. Βλ. Α. Κοτταρίδη, *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 79-92· η ίδια, Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες, στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Καύσεις στην εποχή του Χαλκού και την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά συμποσίου, Ρόδος 29/4-2/5/1999*, Αθήνα 2001, σ. 359-371 με βιβλιογραφία· η ίδια, Discovering Aegae, the Old Macedonian Capital, στο Μ. Σταματοπούλου - Μ. Γερουλάνου (επιμ.), *Excavating Classical Culture: Recent Archaeological Discoveries in Ancient Greece, Studies in Classical Archaeology* 1, Oxford 2002, σ. 75-82.

αρκετούς από τους οποίους μοιάζουν να τους αγνοούν και τους «κόβουν» ή τους επικαλύπτουν. Ο προσανατολισμός που επικρατεί είναι κατά τον άξονα Α.-Δ., υπάρχουν όμως και μια-δυο αποκλίσεις. Οι τάφοι είναι απλοί λάκκοι, κιβωτιόσχημοι, χτισμένοι με πλιθιά ή σπανίως σχιστόπλακες, και κεραμοσκεπείς. Υπάρχουν δύο καύσεις, στη μία μάλιστα περίπτωση βρέθηκαν και τα υπολείμματα της ταφικής πυράς με τα καμένα αγγεία που είχαν προσφερθεί στο νεκρό, οι περισσότεροι όμως νεκροί ήταν ενταφιασμένοι. Πολλές από τις ταφές είναι ακτέριστες, ενώ και όπου υπάρχουν κτερίσματα είναι συνήθως φτωχά και αντικατοπτρίζουν τη γενικότερη παρακμή της πόλης στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας.

Μετά την αφαίρεση του υστεροελληνιστικού στρώματος εμφανίζονται οι λάκκοι των παλαιότερων ταφών. Βρέθηκαν 13 τάφοι των υστεροαρχαϊκών χρόνων, 12 του 5ου και 31 του 4ου αι. π.Χ., από τους οποίους μόνον επτά χρονολογούνται στο τελευταίο τρίτο του αιώνα. Με εξαίρεση τρεις πλινθόκτιστους του 4ου αι. π.Χ. όλοι οι άλλοι τάφοι ήταν απλοί λάκκοι, μεγαλύτεροι ή μικρότεροι, με ή χωρίς πατάρι. Όλοι οι τάφοι που χρονολογούνται από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι τα ύστερα χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου Β΄ είναι προσανατολισμένοι κατά τον άξονα Β.-Ν. και διατάσσονται σε κανονικές σειρές που κινούνται σχεδόν παράλληλα στο χώρο, δίνοντας την εντύπωση ενός καλά οργανωμένου νεκροταφείου. Μολονότι σχεδόν όλες αυτές οι ταφές ήταν συληµένες ή διαταραγμένες, φαίνεται ότι όλοι οι νεκροί ήταν θαμμένοι σε ύπτια στάση με το κεφάλι προς Ν.

Παρά τη σύληση, που αποτελεί τον κανόνα, βρέθηκαν στη θέση τους ή μέσα στα χώματα των επιχώσεων αρκετά κτερίσματα: κορινθιακά εξάλειπτρα, μεγάλες κορινθιακές κοτύλες, αρύβαλοι, γυάλινα μυροδοχεία, ντόπιες κύλικες, σκύφοι και σκυφίδια, θραύσματα λευκών ληκύθων και ληκύθια, ειδώλια, σιδερένια ή χάλκινα δακτυλίδια-σφραγίδες, αιχμές δοράτων και ακοντίων, μαχαίρια, ακόμη και σπαθιά. Την εντύπωση της ευμάρειας ενισχύει η παρουσία μετάλλινων σκευών και εξαρτημάτων που – όντας πάντα πολύτιμα – αποτελούν προσφιλή λεία των κάθε είδους λεηλατητών.

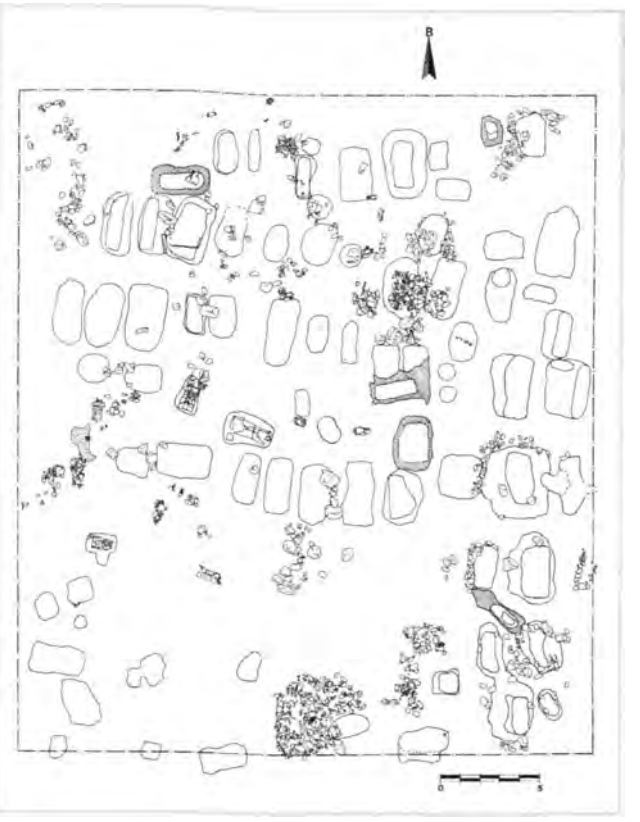

Σχέδ. 11. Αιγές. Νεκρόπολη. Οικόπεδο Χορμόβα (1999/2001). Κάτοψη.

Άξονας διέλευσης της νέας Εγνατίας οδού. Θέση Τζαμάλα Βερμίου

Η διέλευση του οδικού άξονα της νέας Εγνατίας διά μέσου της νοτιοανατολικής παρυφής της οροσειράς του Βερμίου στάθηκε τα τελευταία δύο χρόνια (2000-2001) η αφορμή να αρχίσει η ανασκαφική έρευνα μιας σειράς ορεινών θέσεων και οικισμών που η μελέτη τους υπόσχεται να ρίξει φως σε μια εντελώς άγνωστη, όσο και καίρια, πτυχή της ιστορίας και του πολιτισμού της Μακεδονίας και συγχρόνως να προωθήσει τη λεγόμενη «αρχαιολογία του βουνού» και την εθνοαρχαιολογική έρευνα, που παρουσιάζεται ως μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα επιστημονική τάση των τελευταίων χρόνων.

Η Τζαμάλα, μια εκτεταμένη και έως πριν από λίγο καιρό σχεδόν απρόσιτη εξ αιτίας της πυκνής βλάστησης πλαγιά του Βερμίου, βρίσκεται πάνω από τη στενή κοιλάδα που σχηματίζει ο Αλιάκμονας, χωρίζοντας το βουνό από τη γειτονική οροσειρά των Πιερίων. Στην περιοχή αυτή η νέα Εγνατία «κόβει» σε μήκος 2,5 χλμ. περίπου μια σειρά από άγνωστες έως τώρα αρχαίες θέσεις της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και μία κώμη των ελληνιστικών χρόνων.

Δύο νεκροταφεία με τύμβους-λιθοσωρούς, λίθινους κυκλικούς περιβόλους και κτιστούς τάφους, δύο οικισμοί, ένας πολύ εκτεταμένος και ένας μικρότερος, με κτίσματα και κατασκευές από ισχυρές λιθοδομές και δύο πασσαλόπηκτες εγκαταστάσεις μάς δίνουν για πρώτη φορά την ευκαιρία να μελετήσουμε την οργάνωση και τη χρήση του χώρου, τις δομικές και κατασκευαστικές πρακτικές, αλλά και την καθημερινή ζωή και τα ταφικά έθιμα των κατοίκων της ορεινής ζώνης, στα ιδιαίτερα κρίσιμα για την εξέ-

λιξη του μακεδονικού βασιλείου χρόνια, στα οποία συντελείται το πέρασμα από την προϊστορία στην ιστορία.

Μια πρώτη γενική διαπίστωση είναι ότι, όπως συμβαίνει με τα ορεινά χωριά των νεότερων χρόνων, οι οικισμοί και οι μόνιμες εγκαταστάσεις βρίσκονται σε όσο γίνεται πιο απάνεμες πλαγιές και ρεματιές, μέσα σε φυσικές κοιλότητες κοντά σε πηγές και νεροσυρμές, ενώ στις εκτεθειμένες στο βορρά περίοπτες θέσεις και τα υψώματα με την απεριόριστη θέα βρίσκονται τα νεκροταφεία και εν μέρει οι πασσαλόπηκτες εγκαταστάσεις. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία στην πιο ψηλή γειτονική προς τον οικισμό κορυφή (που δεν ανασκάπτεται, αφού βρίσκεται εκτός της ζώνης κατάληψης των έργων οδοποιίας) οχυρωματικού περιβόλου που θα πρέπει να σχετίζεται με κάποια «ακρόπολη», η οποία δέσποζε και ήλεγχε το στρατηγικής σημασίας πέρασμα του Αλιάκμονα, που οδηγούσε από το Βέρμιο στα Πιέρια, τις γειτονικές Αιγές και το νότο.

Ενδεικτική για την εμμονή στη χρήση του χώρου είναι η παρουσία στο μικρό οικισμό Τζαμάλα ΙΙΙ αλλεπάλληλων οικιστικών φάσεων που χρονολογούνται από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου έως τις αρχές των ελληνιστικών χρόνων (από το 10ο έως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

Τα μικροαντικείμενα στην περιοχή των οικισμών και των εγκαταστάσεων είναι λιγοστά, γεγονός που συνηγορεί μάλλον για μια ειρηνική σταδιακή εγκατάλειψη των θέσεων από τους κατοίκους τους παρά για βίαιη καταστροφή. Υπάρχει αρκετή χειροποίητη κεραμική, κυρίως θραύσματα από αποθηκευτικά αγγεία και σκεύη καθημερινής χρήσης (χύτρες, λέβητες με σύμφυτα πόδια, λεκάνες κτλ.).

Τα τροχήλατα αγγεία, ντόπια και εισηγμένα, είναι πολύ σπάνια, ενώ αξιοσημείωτα λίγα είναι τα θραύσματα που προέρχονται από μικρότερα αγγεία τραπεζιού (κανάτες, ποτήρια κτλ.). Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι για αυτή την κατηγορία σκευών θα χρησιμοποιούνταν άλλα υλικά (ξύλο, δέρμα, ψάθα) που προσφέρονται περισσότερο για τις απαιτήσεις της οικοσκευής των ορεσίβιων κτηνοτρόφων, όμως αυτό δεν διαφοροποιεί ουσιαστικά την εντύπωση της λιτότητας που αγγίζει τα όρια της ένδειας.

Με τη σειρά που βρέθηκαν από Β. προς Ν. και που ανασκάφηκαν ή ανασκάπτονται, οι θέσεις που αποκαλύφθηκαν είναι οι εξής:

Τζαμάλα ΙΑ: Νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Ανασκάφηκε ένας τύμβος που περιείχε έναν κτιστό κιβωτιόσχημο τάφο με τέσσερις διαταραγμένες ταφές. Βρέθηκαν πήλινα αγγεία (πρόχοι, κάνθαροι και μία χύτρα με σύμφυτα πόδια) και θραύσματα μετάλλινων κτερισμάτων.

Τζαμάλα Ι: Ελληνιστικός οικισμός (έκταση ανεσκαμμένου χώρου 3,5 στρ.). Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής για την κατασκευή της αποχετευτικής τάφρου τεχνικού έργου αποστράγγισης, που θα βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της νέας Εγνατίας, αποκαλύφθηκαν το 1999 τμήματα αργολιθοδομικών τοίχων, που εν μέρει καταστράφηκαν, και ένας αρχαίος κλίβανος που σωζόταν ακέραιος μέσα στην επίχωση του ρέματος (το ύψος της επίχωσης στο σημείο αυτό φθάνει τα 2 μ. περίπου), η οροφή του οποίου δυστυχώς κατακρημνίστηκε από την κίνηση των βαρέων σκαπτικών μηχανημάτων.

Λίγο νοτιότερα, πάνω στην πλαγιά με κλίση προς Β. που βρίσκεται δίπλα στο τεχνικό έργο (δια. 181-183), κατά τη διάρκεια της αποψίλωσης που έγινε πριν από την παρέμβαση της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, εμφανίστηκαν δύο λιθοσωροί στο δυτικό μέρος της επιφάνειας κατάληψης, ενώ στις σχεδόν επιφανειακές διερευνητικές τομές με JCB που ακολούθησαν εντοπίστηκε ακόμη ένας επιμήκης λιθοσωρός στα ανατολικά και λιγοστή αβαφής κεραμική.

Η αποψίλωση του χώρου από την πυκνή βλάστηση, που δυστυχώς διενεργήθηκε με βαριά ερπυστριοφόρα μηχανήματα, τα οποία ξεριζώνουν και σπρώχνουν τους θάμνους συμπαρασύροντας την επιφανειακή επίχωση σε πάχος που, όπως διαπιστώθηκε κατά τον προσεκτικό ανασκαφικό καθαρισμό, φθάνει και τα 0,20 μ., είχε ως αποτέλεσμα τη διασάλευση και την παραμόρφωση των αρχαίων οικοδομικών λειψάνων, που ήταν εντελώς επιφανειακά, έτσι ώστε πολλά από αυτά να μην είναι πλέον επαρκώς αναγνωρίσιμα.

Από τη λεπτομερή ανασκαφική έρευνα της επιφάνειας κατάληψης στο επίμαχο σημείο και από επιφανειακή έρευνα στη γύρω περιοχή προέκυψαν τα εξής:

Η υπό κατασκευή οδός «κόβει» στη θέση Τζαμάλα Ι έναν άγνωστο έως τώρα οικισμό, μια ορεινή κώμη, της ελληνιστικής εποχής. Ο οικισμός αναπτυσσόταν κυρίως προς Δ. του σημείου κατάληψης, σε μια πλαγιά με κλίση προς Β., καλά προφυλαγμένη από το βορειοδυτικό άνεμο χάρη στο γειτονικό ύψωμα, σε μια θέση με άφθονα νερά (υπάρχουν ακόμη πηγές), ιδανική για την κτηνοτροφία αιγοπροβάτων, όπως δείχνει η παρουσία στην περιοχή έως τώρα αρκετών ενεργών και εγκαταλελειμμένων ποιμνιοστασίων.

Στα δυτικά του χώρου κατάληψης διαπιστώθηκε η παρουσία ενός οικήματος (κτίσμα Α) και οι λιθοσωροί που εμφανίστηκαν κατά την αποψίλωση προέρχονται από τη διάλυση των τοίχων του και συγκεντρώνονται, όπως φαίνεται, στα σημεία όπου υπήρχαν γωνίες. Πρόκειται πιθανότατα για μία οικία, με επιμήκη ορθογώνια κάτοψη (τύπος ανάλογος με τις οικίες του ελληνιστικού ορεινού οικισμού των Πετρών Φλώρινας, αλλά και των Ριζωμάτων Πιερίων) και προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. που είναι συνηθισμένος την εποχή αυτή στη νότια Ημαθία.

Η οικία, από την οποία σώζεται η νοτιοανατολική πλευρά, είναι θεμελιωμένη πάνω στο φυσικό βράχο και ακολουθεί τη φυσική κλίση του εδάφους. Το μήκος του κτί-

σματος έφθανε, όπως φαίνεται, τα 30 μ. περίπου, το πλάτος του, που οπωσδήποτε ξεπερνούσε τα 8, είναι άγνωστο, ενώ το εμβαδόν του προφανώς ξεπερνούσε τα 250 τ.μ. Οι τοίχοι του, οι οποίοι σώζονται μερικώς και μόνο στο επίπεδο θεμελίωσης, είναι χτισμένοι από αργούς λίθους και έχουν πάχος 0,55 μ. περίπου, πράγμα που επιτρέπει την παρουσία ορόφου. Στα βορειοανατολικά σχηματίζεται ένα ορθογώνιο δωμάτιο (χώρος α) με εσωτερικές διαστάσεις 4,20×6 μ. και πιθανότατα θυραίο άνοιγμα στα δυτικά, μέσω του οποίου επικοινωνούσε με τον παρακείμενο επιμήκη χώρο (4,20×8 μ.) (χώρος β), στο δυτικό τμήμα του οποίου υπήρχε κυκλική εστία με περιχείλωμα από μικρές πέτρες. Εδώ θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε τον «οίκο», στα βορειοδυτικά του οποίου θα περιμέναμε την ημιυπαίθρια «παστάδα». Ακόμη πιο ασαφής είναι η κατάσταση στο νοτιοδυτικό τμήμα της οικίας που εκτείνεται έξω από το χώρο κατάληψης. Η παρουσία θρυσμάτων λακωνικής κεράμωσης δείχνει ότι το μεγαλύτερο τμήμα του οικήματος ήταν στεγασμένο, όμως η κακή διατήρηση των λειψάνων, που οφείλεται αφενός στην έντονη κατωφέρεια και αφετέρου στη δραστηριότητα της αποψίλωσης που «έξυσε» τα δάπεδα και το στρώμα κατοίκησης και είχε ως αποτέλεσμα την απουσία κινητών ευρημάτων, δυσκολεύει την προσπάθεια αναγνώρισης και ερμηνείας της λειτουργίας των χώρων του. Ωστόσο, η χαρακτηριστική κεραμική (κυρίως τμήματα αβαφών χρηστικών σκευών – αρυτήρων, μακεδονικών αμφορέων, χυτρών –, αλλά και κομμάτια σκυφιδίων και ανάγλυφων σκύφων), που βρέθηκε σε όλη του την έκταση, το χρονολογεί στο 2ο αι. π.Χ.

Σε άμεση συνάφεια με το κτίσμα Α βρίσκεται ο ελλειψοειδής αργολιθοδομικός περίβολος (πάχ. 0,70-0,90 μ.), που εκτείνεται στα νοτιοανατολικά του και το μήκος του ξεπερνούσε τα 40 μ. Ο περίβολος που σώζεται σε ύψος ενός ή δύο λίθων έχει καταπέσει, ακολουθώντας την κλίση του εδάφους προς Β., και στα ανατολικά έχει εντελώς καταστραφεί από τη δραστηριότητα της αποψίλωσης. Στο ανατολικό σωζόμενο άκρο του ο περίβολος σχηματίζει αβαθή ημικυκλική κόγχη, ενώ στα βόρειά του βρέθηκε μια σειρά από πασσαλότρυπες που είναι τοποθετημένες κάπως ακανόνιστα, ωστόσο, σε γενικές γραμμές, παράλληλα προς τον περίβολο. Οι πάσσαλοι στήριζαν πιθανότατα μια πρόχειρη στέγη από ξύλα και κλαδιά (κεραμίδια δεν βρέθηκαν) και μαζί με τον αργολιθοδομικό περίβολο σχημάτιζαν έναν επιμήκη ημιυπαίθριο χώρο. Οι παρατηρήσεις αυτές, σε συνδυασμό με την παρουσία ανάλογων κατασκευών στην ευρύτερη περιοχή έως πολύ πρόσφατα, μας κάνουν να καταλήγουμε στην υπόθεση ότι πρόκειται για ένα ποιμνιοστάσιο των ύστερων ελληνιστικών χρόνων, που θα αποτελούσε βασικό ζωτικό στοιχείο για την οικονομία του ορεινού οικισμού.

Τον περίβολο διαδέχθηκε κτίσμα με αργολιθοδομική θεμελίωση και κανονικότερη κάτοψη, από το οποίο σώζονται ελάχιστα ίχνη.

Στα βορειοανατολικά του κτίσματος Α αποκαλύφθηκε ιπνός που βρισκόταν σε χώρο με δάπεδο από υπόλευκο πρόχειρο κονίαμα. Δυστυχώς δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε αρχιτεκτονικά λείψανα που να σχετίζονται με αυτή την κατασκευή. Αν υπήρχαν, καταστράφηκαν από τη δραστηριότητα του ρέματος ή τις εκσκαφές του τεχνικού έργου, που έγιναν πριν από την παρέμβαση της Εφορείας.

Στα βόρεια του κτίσματος Α, μέσα στην κοίτη του ρέματος, το οποίο, όπως φαίνεται, έχει κάπως μετατοπιστεί από την αρχαιότητα, βρέθηκε αργολιθοδομικό θεμέλιο και κεραμικός κλίβανος (διάμ. 4 μ. περίπου), που αποτελούν τμήμα ενός μικρού τοπικού εργαστηρίου των ελληνιστικών χρόνων.

Στα νότια του χώρου κατάληψης σε ένα μήκος 130 μ. περίπου υπάρχει επιφανειακά λιγοστή διάσπαρτη κεραμική, απουσιάζουν, ωστόσο, εντελώς τα οικοδομικά λείψανα. Δεν αποκλείεται να υπήρχαν εκεί κάποια κτίσματα που τα ενδεχόμενα ίχνη τους, που θα ήταν εντελώς επιφανειακά, είτε ξεπλύθηκαν από τις βροχές με την πάροδο του χρόνου είτε διαλύθηκαν από τη δραστηριότητα των βαρέων μηχανημάτων που διενήργησαν την αποψίλωση, υπόθεση που ενισχύεται από την παρουσία θεμελίων ενός αργολιθοδομικού υστεροελληνιστικού κτίσματος στα βορειοδυτικά της θέσης Τζαμάλα ΙΙ, που βρίσκεται στη συνέχεια της περιοχής αυτής.

Τα κινητά και ακίνητα ευρήματα, και κυρίως η παρουσία του εργαστηρίου με τον κεραμικό κλίβανο, που προμήθευε τους κατοίκους του μικρού ορεινού χωριού με τα απαραίτητα για την καθημερινή χρήση κεραμικά σκεύη, δίνουν μια εικόνα αρχαϊκής αυτάρκειας, συντηρητισμού και εσωστρέφειας, που υπαγορεύεται από τις συνθήκες και τις στοιχειώδεις ανάγκες, και, συνεχίζοντας τα πατροπαράδοτα, στην ουσία δεν άλλαξε στην ορεινή ύπαιθρο έως την εισβολή της σύγχρονης τεχνολογίας.

Τζαμάλα ΙΙ: Πασσαλόπηκτη εγκατάσταση της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (έκταση ανεσκαμμένου χώρου 6,5 στρ.) (Σχέδ. 12). Η περιοχή αποψιλώθηκε το 1999 με ερπυστριοφόρα μηχανήματα πριν από την παρέμβαση της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ και κατά τη διάνοιξη εργοταξιακής οδού εντός του χώρου κατάληψης κατασκάφηκε λάκκος με αποθηκευτικό πίθο. Ακολούθησε επισταμένη επιφανειακή έρευνα της θέσης, κατά την οποία διαπιστώθηκε η παρουσία χειροποίητης κεραμικής διάσπαρτης σε όλη την περιοχή που δεσμεύτηκε για να ερευνηθεί.

Η ανασκαφείσα ανθρωπογενής επίχωση έχει μικρό πάχος που κυμαίνεται από 0,20 έως 0,40 μ. περίπου. Κάτω από αυτή βρίσκεται το φυσικό βραχώδες υπέδαφος. Τμήμα της επίχωσης με αρχαιολογικά κατάλοιπα,

το πάχος του οποίου, όπως φαίνεται, έφθανε σε αρκετά σημεία έως και τα 0,20 μ., είχε παρασυρθεί από τα ερπυστριοφόρα της μηχανικής αποψίλωσης.

Στο δυτικό άκρο εντοπίστηκαν πασσαλότρυπες από πασσαλόπηκτο κτίσμα, που πιθανότατα επεκτεινόταν εκτός του χώρου κατάληψης. Προς το βόρειο και το ανατολικό τμήμα του χώρου βρέθηκαν έξι αρκετά βαθιά ορύγματα (ίσως χώροι κατοίκησης), σκαμμένα στο φυσικό βράχο, και εννέα βαθιοί κυκλικοί λάκκοι (πιθανότατα αποθηκευτικοί), μέσα στους οποίους υπήρχε άφθονη κεραμική, κυρίως θραύσματα μεγάλων πίθων. Τρεις μεγάλοι χειροποίητοι πίθοι βρέθηκαν στη θέση τους, στημένοι όρθιοι μέσα στα ορύγματα. Γύρω από τα ορύγματα και μερικούς από τους λάκκους εντοπίστηκαν πασσαλότρυπες. Τα τοιχώματα ενός από τους λάκκους ήταν επενδεδυδεμένα με αργολιθοδομή και δίπλα του ο φυσικός βράχος ήταν κομμένος και διαμορφωμένος, έτσι ώστε να σχηματίζεται ένα «επίπεδο εργασίας».

Προς τα βορειοδυτικά όρια της περιοχής που ονομάστηκε Τζαμάλα ΙΙ βρέθηκε λιθοσωρός, που προήλθε από τη διάλυση μικρού σχετικά λίθινου οικήματος με απροσδιόριστη κάτοψη και λιγοστή κεραμική των υστεροελληνιστικών χρόνων. Το κτίσμα αυτό που είχε εν μέρει διαταραχθεί από την κατασκευή του εργοταξιακού δρόμου σχετίζεται πιθανότατα με το γειτονικό οικισμό της θέσης Τζαμάλα Ι.

Άφθονη κεραμική βρέθηκε σχεδόν σε όλα τα ανασκαφικά τετράγωνα και κυρίως στην περιοχή των λάκκων και των ορυγμάτων. Τα περισσότερα όστρακα προέρχονται από ακόσμητα χειροποίητα αγγεία. Μερικά είναι διακοσμημένα με ανάγλυφα σχοινοειδή κοσμήματα ή εγχαράξεις, ενώ υπήρχαν και λιγοστά τροχήλατα. Βρέθηκαν, επίσης, λίθινα εργαλεία (αξίνες και τριπτήρες), καθώς και μερικά πήλινα πηνία και σφονδύλια.

Πιθανότατα πρόκειται για ποιμνιοστάσια που σχετίζονταν με το γειτονικό λιθόκτιστο οικισμό της ίδιας εποχής (Τζαμάλα ΙΙΙ).

Τζαμάλα ΙΙΙ: Εγκατάσταση με αργολιθοδομικά κτίσματα (έκταση ανεσκαμμένου χώρου 1,8 στρ. περίπου). Η περιοχή είχε αποψιλωθεί το 1999 με ερπυστριοφόρα μηχανήματα, πριν από την παρέμβαση της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, και κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών με σκαπτικό μηχάνημα εντοπίστηκε άφθονη κεραμική και ίχνη αργολιθοδομικού τοίχου. Ο χώρος δεσμεύτηκε και άρχισε να ερευνάται ανασκαφικά από τον Αύγουστο του 2000 με διακοπές, διότι λόγω της γεωγραφικής θέσης του παρά τα προστατευτικά μέτρα που πάρθηκαν (στέγαση των τομών με πρόχειρα στέγαστρα κατά την υπόδειξη των επιβλεπόντων μηχανικών, κατασκευή παράπλευρων πρόχειρων αποχετευτικών σκαμμάτων), πολλές φορές πλημμύρισε με αποτέλεσμα τη σημαντική επιβράδυνση των εργασιών.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής συνοψίζονται ως εξής:

Η ανασκαφείσα ανθρωπογενής επίχωση έχει σχετικά μεγάλο πάχος που κυμαίνεται από 1 έως 2,40 μ. περίπου. Κάτω από αυτή βρίσκεται το φυσικό βραχώδες υπέδαφος. Η δράση αρχαίων και νεότερων μικρών χειμάρρων έχει διαταράξει σημαντικά τη στρωματογραφία, ωστόσο στο ανατολικό κυρίως τμήμα έχουν διατηρηθεί θεμέλια αργολιθοδομικών τοίχων διάφορων οικοδομικών φάσεων που μαρτυρούν τη συνεχή χρήση του χώρου από τις τελικές φάσεις της πρώιμης εποχής του Σιδήρου έως τον 4ο αι. π.Χ.

Στο δυτικό άκρο, στα βαθύτερα στρώματα, διαπιστώνεται η παρουσία αρκετών μεγάλων αργών λίθων με ασαφή διάταξη, που ίσως προέρχονται από τη διάλυση κτίσματος. Στα στρώματα όπου παρουσιάζονται αυτοί οι λίθοι υπάρχει άφθονη κεραμική της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Σε όλη αυτή την περιοχή αναγνωρίστηκε στρωματογραφικά η συνεχής δραστηριότητα των χειμάρρων που έχουν καταστρέψει κατ' επανάληψη τα πιθανά κτίσματα ήδη από την αρχαιότητα.

Στο βορειοδυτικό τμήμα της τομής εντοπίστηκε όρυγμα της πρώιμης εποχής του Σιδήρου με αποθηκευτικό λάκκο και δύο μεγάλους αποθηκευτικούς πίθους κατά χώραν, ανάλογο με αυτά που υπήρχαν και στη Τζαμάλα ΙΙ. Το όρυγμα σε μεγάλο μέρος του ήταν διαταραγμένο από τον αρχαίο χείμαρρο. Στο ανατολικό τμήμα, στα βαθύτερα στρώματα βρέθηκε θεμέλιο αργολιθοδομικού τοίχου (μήκ. 5 μ. περίπου), με τον ορίζοντα χρήσης του οποίου σχετίζεται τμήμα χάλκινης περόνης και αρκετή χειροποίητη κεραμική που χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου (κτίσμα Δ).

Το κτίσμα Δ διαδέχθηκε στην ίδια θέση και, όπως φαίνεται από τη στρωματογραφία, όχι ύστερα από πολύ χρόνο, το κτίσμα Γ, από το οποίο σώζεται το ισχυρό αργολιθοδομικό θεμέλιο τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. (μήκ. 13 μ. περίπου) και ίχνη αργολιθοδομικών θεμελίων προς Δ. του προηγούμενου. Στο στρώμα θεμελίωσης και χρήσης του βρέθηκε άφθονη χειροποίητη κεραμική. Τα κτίσματα Δ και Γ καταστράφηκαν και επιχώσθηκαν από τη δραστηριότητα των χειμάρρων.

Αργότερα στην ίδια περιοχή κατασκευάστηκε ένα άλλο κτίσμα (κτίσμα Β), από το οποίο σώζονται μόνο η υποθεμελίωση με μικρούς αργούς λίθους ενός τμήματος περιβόλου(;) στα βόρεια και ενός οικήματος με ορθογώνια κάτοψη(;) στα νότια. Με τον ορίζοντα καταστροφής αυτού του κτίσματος σχετίζεται κατά πάσα πιθανότητα μια αβαφής υδρία του 4ου αι. π.Χ., από την οποία συγκολλήθηκε ένα μεγάλο κομμάτι.

Το κτίσμα Β το διαδέχθηκε αμέσως το κτίσμα Α, από το οποίο σώζεται η υποθεμελίωση τοίχου, το μήκος του οποίου ξεπερνούσε τα 15 μ. Το κτίσμα αυτό, που είναι

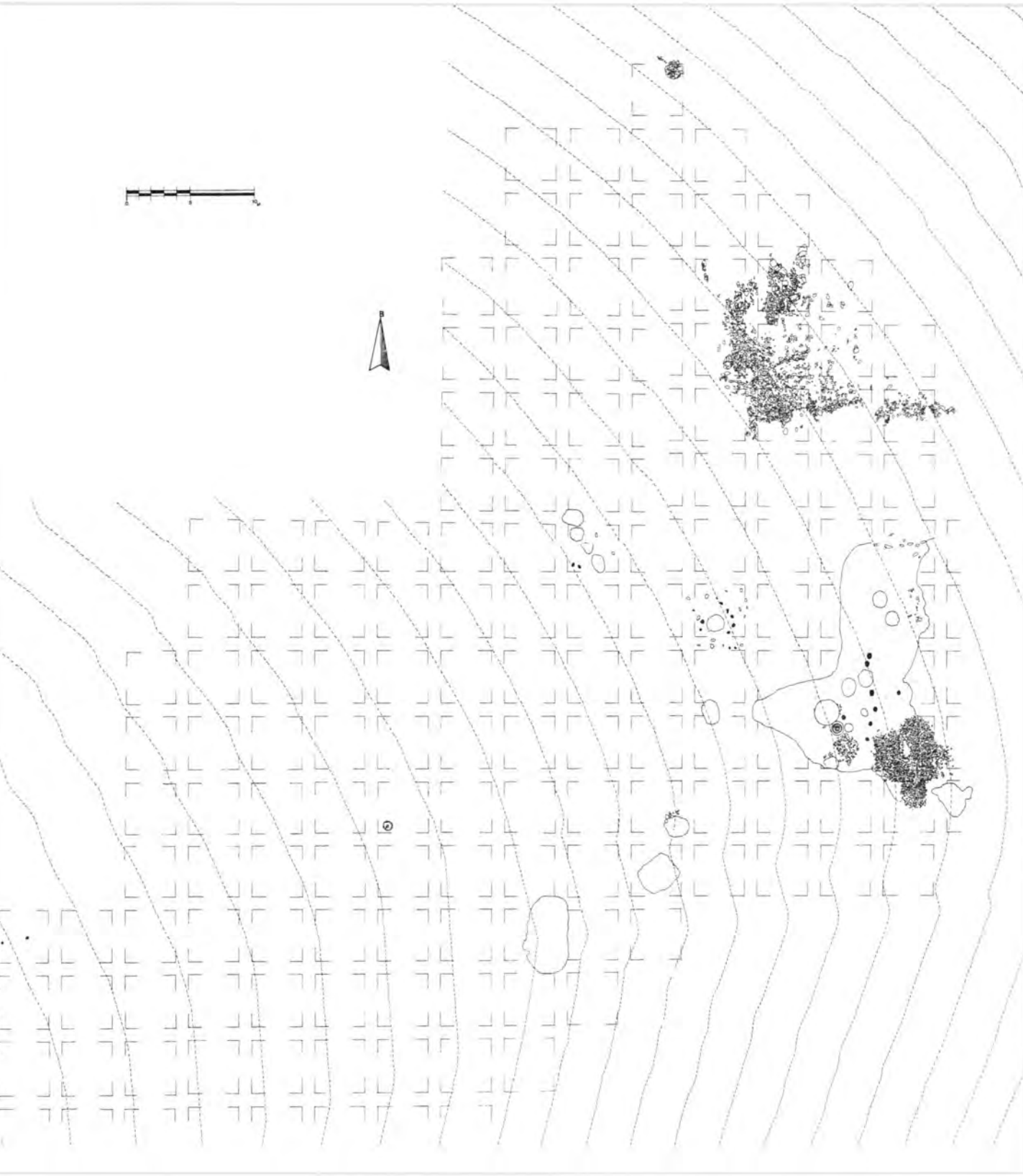

Σχέδ. 12. Βέρμιο. Θέση Τζαμάλα ΙΙ. Κάτοψη.

Σχέδ. 13. Βέρμιο. Θέση Τζαμάλα IV. Ανασκαφή στη νεκρόπολη.

και το τελευταίο ίχνος οικοδομικής δραστηριότητας στην περιοχή, χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και φαίνεται ότι είχε κάτοψη με κανονική μορφή, αφού στα δυτικά του βρέθηκε τοίχος της ίδιας φάσης παράλληλος με τον προηγούμενο.

Άφθονη κεραμική βρέθηκε σχεδόν σε όλα τα ανασκαφικά τετράγωνα και κυρίως στην περιοχή του ορύγματος και των κτισμάτων. Τα περισσότερα όστρακα προέρχονται από ακόσμητα χειροποίητα αγγεία καθημερινής χρήσης. Μερικά είναι διακοσμημένα με ανάγλυφα σχοινοειδή κοσμήματα ή εγχαράξεις, ενώ υπήρχαν και λιγοστά τροχήλατα. Βρέθηκαν, επίσης, λιγοστά εργαλεία, καθώς και μερικά πήλινα πηνία και σφονδύλια.

Σε πρώτη εκτίμηση φαίνεται ότι πρόκειται για μια μόνιμη εγκατάσταση που σχετίζεται με το γειτονικό νεκροταφείο των τύμβων-λιθοσωρών (Τζαμάλα IV) και το μεγάλο οικισμό που βρίσκεται λίγο νοτιότερα (Τζαμάλα V και VI), η ανασκαφή του οποίου βρίσκεται σε εξέλιξη.

Τζαμάλα IV: Νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (έκταση ανασκαπτόμενου χώρου 4,5 στρ.) (Σχέδ. 13). Στην περιοχή αυτή μετά από παρέμβαση της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ δεν έγινε αποψίλωση με ερπυστριοφόρα και έτσι διατηρήθηκαν οι χαμηλοί τύμβοι και οι λιθοσωροί, που ήταν με δυσκολία ορατοί μέσα στην πυκνή θαμνώδη βλάστηση. Η αποψίλωση έγινε με τα χέρια και η ανασκαφή, που άρχισε την άνοιξη του 2001, βρίσκεται σε εξέλιξη. Υπήρχαν 18 τύμβοι και λιθοσωροί και δύο εκτεταμένοι επιμήκεις αργολιθοδομικοί περίβολοι. Ανασκάφηκαν έως τώρα δέκα κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι από πλάκες σχιστόλιθου. Τα κτερίσματα των καλοκτισμένων κιβωτιόσχημων τάφων είναι σχετικά φτωχά. Συνήθως υπάρχουν σε κάθε ταφή ένα και σπανιότερα δύο χειροποίητα (κάνθαροι, αμφορίσκοι, πρόχοι, κύπελα) και ελάχιστα μετάλλινα αντικείμενα (ξιφίδια, μαχαίρια, δακτυλίδια). Υπάρχουν πολλά θραύσματα αγγείων, αρκετά από τα οποία φαίνονται να συνανήκουν και αποτελούν πιθανότατα κατάλοιπα νεκρικών τελετών. Λείπουν τα άφθονα μετάλλινα αντικείμενα, όπλα και κυρίως κοσμήματα, που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες ταφές από το γειτονικό νεκροταφείο των τύμβων της Βεργίνας, γεγονός ενδεικτικό για τη διαφορά πλούτου των κατοίκων του ορεινού οικισμού από εκείνους του μεγάλου πολυάνθρωπου κέντρου, που θα γίνει η πρώτη πόλη των Μακεδόνων, των Αιγών.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το σκελετικό υλικό που σώζεται σε εντυπωσιακά καλή κατάσταση και με την κατάλληλη έρευνα (μελέτη DNA κτλ.) υπόσχεται να δώσει εξαιρετικά πολύτιμες πληροφορίες για τους ίδιους τους κατοίκους (συγγένειες, τρόπος διαβίωσης, παθολογία κτλ.).

Τζαμάλα V, VI: Λιθόκτιστος οικισμός της πρώιμης εποχής του Σιδήρου σύγχρονος με το νεκροταφείο (συνολική έκταση χώρου προς διερεύνηση 16 στρ. περίπου). Μετά από παρέμβαση της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, που διενήργησε επιφανειακή έρευνα το 1999, ο χώρος δεν αποψιλώθηκε με ερπυστριοφόρα αλλά με τα χέρια και έτσι διατηρήθηκαν ανέπαφοι οι λιθοσωροί και οι αργολιθοδομικές κατασκευές (περίβολοι, αναλήμματα, τοίχοι) που διακρίνονται στην επιφάνεια του εδάφους, ανάμεσα στην πυκνή θαμνώδη βλάστηση. Η ανασκαφή άρχισε το καλοκαίρι του 2001 και βρίσκεται σε εξέλιξη.

Ο εκτεταμένος οικισμός, ο μόνος ορεινός οικισμός της εποχής του Σιδήρου, που ερευνάται έως τώρα στη Μακεδονία, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και υπόσχεται να δώσει πολλές πληροφορίες. Διακρίνονται αλλεπάλληλοι αργολιθοδομικοί αναλημματικοί τοίχοι (το μήκος μερικών φθάνει και ξεπερνάει τα 90 μ.), που ορίζουν το χώρο και διαμορφώνουν την πλαγιά, δημιουργώντας κλιμακωτά άνδηρα, πάνω στα οποία αναπτύσονταν τα κτίσματα αλλά και οι παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων με τρόπο αντίστοιχο με αυτόν που παρατηρείται ακόμη και σήμερα στους ορεινούς οικισμούς των νησιών και της Πελοποννήσου[57].

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Αρχαιολογικό Μουσείο

Συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια όλου του έτους το έργο «Ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις κλιματισμού, θέρμανσης, αερισμού στον εκθεσιακό χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής», το οποίο χρηματοδοτείται από κονδύλια του Τοπικού Πόρου Ανάπτυξης του νομού Κοζάνης και δημοπρατήθηκε από τη Διεύθυνση Εκτελέσεως Έργων Μουσείων του ΥΠΠΟ μετά τη μελέτη που είχε υποβάλει η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ στη Διεύθυνση Μελετών Μουσείων το Δεκέμβριο του 1997, προκειμένου να αρχίσει η υλοποίηση της έκθεσης των αρχαιοτήτων.

Με ιδιαίτερα γοργούς ρυθμούς από τη συντηρήτρια Μ. Λυκιαρδοπούλου, επικεφαλής ομάδας αποφοίτων και τελειοφοίτων του ΤΕΙ Συντήρησης Αθηνών, ολοκληρώθηκε σχεδόν η συντήρηση και η αισθητική αποκατάσταση των αρχαιοτήτων, που προορίζονται για τις δύο πρώτες αίθουσες του εκθεσιακού χώρου, ενώ συγχρόνως βελτιώθηκε το στάδιο συντήρησης των ευρημάτων για τις υπόλοιπες αίθουσες.

Συγχρόνως χρειάστηκε να προβούμε σε αναδιάρθρω-

57. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Α. Κοτταρίδη, Τζαμάλα 1999/2000, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 501-507.

ση και εμπλουτισμό του μουσειογραφικού προγράμματος για την Αίθουσα Α, αναγκαιότητα που προέκυψε μετά την αποκάλυψη πέρυσι οργανωμένου νεκροταφείου της ύστερης εποχής του Χαλκού με πολλά μυκηναϊκά ευρήματα στη θέση Λειβάδια της Αιανής[58].

Η μείωση των σωστικών ανασκαφών από το μέγιστο αριθμό των 15 και ελάχιστο των έξι σε μία φέτος (στην Ποντοκώμη), παρείχε το χρόνο για τις εργασίες που έπονται, όπως η τακτοποίηση και ταξινόμηση διάφορων αρχείων. Πιο συγκεκριμένα ταξινομήθηκε και καταγράφηκε ο όγκος των σχεδίων και των φωτογραφιών, καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια καταγραφής των ευρημάτων από όλες τις ανασκαφές και οι καταγραφές από απλή μορφή να μετατραπούν σε ηλεκτρονική, τακτοποιήθηκε το αρχαιολογικό υλικό στις αποθήκες του μουσείου και σε χώρους αντίστοιχους με τις συνθήκες υγρασίας και αφύγρανσης που απαιτούνται για την κεραμική, τα σιδερένια, τα χάλκινα και τα οστέινα αντικείμενα. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε τα σύνολα ευρημάτων, καθώς και το διαχωρισμό σε ομοειδή από ορισμένες ανασκαφές των λεγόμενων μεγάλων έργων κατά μήκος του εθνικού και του επαρχιακού οδικού δικτύου. Από το βόρειο και το νότιο τομέα, καθώς και τα νεκροταφεία της ανασκαφής του Πολυμύλου[59] έχουν καταγραφεί 4.592 αντικείμενα από το σύνολο των 7.852, που έχουν καταμετρηθεί, αριθμός που με βεβαιότητα θα αυξηθεί μετά τον καθαρισμό και τη συντήρηση, και κατανέμεται σε μεταλλικά (ανάμεσά τους 170 χάλκινα νομίσματα), πήλινα, λίθινα, γυάλινα και οστέινα. Από τους τρεις τομείς της ανασκαφής στην Ξηρολίμνη έχουν καταμετρηθεί έως τώρα 9.443 αντικείμενα, εκ των οποίων έχουν καταγραφεί 7.861, τα οποία κατανέμονται σε κεραμική, κοροπλαστική, λίθινα, όπως τα προϊστορικά εργαλεία, μαρμάρινα (στήλες και αγαλμάτια από το χώρο του ιερού), οστέινα και μεταλλικά αντικείμενα, ανάμεσά τους περίπου 3.000 νομίσματα χάλκινα και 17 αργυρά[60]. Από τη νεολιθική ανασκαφή στο Μαυροδένδρι ταξινομήθηκαν και μετρήθηκαν περίπου 200 αντικείμενα[61]. Από τους δύο χώρους-θέσεις και τους τέσσερις τομείς στη θέση Βρύση της Ποντοκώμης καταμετρήθηκαν και καταγράφηκαν περίπου 1.000 αντικείμενα[62], ενώ από τις δύο θέσεις ανασκαφής στη Μαυροπηγή[63] τακτοποιήθηκαν 200 περίπου αντικείμενα και από τις δύο θέσεις και από αντίστοιχους τομείς της ανασκαφής στην Ασβεστόπετρα τακτοποιήθηκαν 284 αντικείμενα[64].

Ποντοκώμη

Θέση Βρύση

Στη θέση Βρύση Ποντοκώμης συνεχίστηκε η έρευνα για έξι εβδομάδες το 2001 και ολοκληρώθηκε η εκτεταμένη ανασκαφή σε χώρο 15 στρ. περίπου εντός του άξονα

58. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 617-619· η ίδια, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 791-793· η ίδια, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 591-606· η ίδια, Μυκηναϊκά Αιανής - Ελιμιώτιδας και Άνω Μακεδονίας, *Η περιφέρεια*, ό.π. (υποσημ. 52), σ. 167. Για τις ενδείξεις του ίδιου νεκροταφείου, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 49, εικ. 9-11· η ίδια, *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 365· η ίδια, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 76, εικ. 3, 4· η ίδια, *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 353.

59. Για την έρευνα και την ιστορική της σημασία, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 59 και σημ. 59, σ. 123, 128, σημ. 355, σ. 139, 214, 255, 256· η ίδια, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 554· 50 (1995): Χρονικά, σ. 583· 51 (1996): Χρονικά, σ. 528-533· 53 (1998): Χρονικά, σ. 666-671· 54 (1999): Χρονικά, σ. 620-629· 55 (2000): Χρονικά, σ. 793· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη - Μ. Βατάλη, Πολύμυλος Κοζάνης, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 81-92· οι ίδιες, Πολύμυλος Κοζάνης 1998, ΑΕΜΘ 12 (1998), σ. 481-502· οι ίδιες, Πολύμυλος Κοζάνης 1999, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 369-398· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Νομός Κοζάνης: Ανασκαφές εν οδοίς και παροδίοις, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 610-614· η ίδια, Νομός Κοζάνης: Νεότερα επιγραφικά ευρήματα, *Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής, Θεσσαλονίκη 22-23 Οκτωβρίου 1999*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 58-68· η ίδια, Egnatian Way in Greece, στο *Le vie romane nel Lazio e nel mediterraneo, Atti della Giornata di studio del 28 Maggio 2001*, Roma 2002, σ. 87-103.

60. Για την ανασκαφή συνολικά και τα ευρήματα, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π., σ. 212-215· η ίδια, Ξηρολίμνη Κοζάνης 1998, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 465-480· η ίδια, Νομός Κοζάνης 1999: Ανασκαφές εν οδοίς και παροδίοις, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 337-345· η ίδια, Νομός Κοζάνης 2000: Ανασκαφές εν οδοίς και παροδίοις, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 607-610· η ίδια, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 671-673· 54 (1999), Χρονικά, σ. 648-649· 55 (2000): Χρονικά, 794-796· η ίδια, Νομός Κοζάνης: νεότερα επιγραφικά ευρήματα, *Συνέδριο Επιγραφικής*, ό.π., σ. 58-68· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη - Γ. Μπουλακάκης, Θεσσαλικά νομίσματα από την Αιανή και την Ελιμιώτιδα, *Το νόμισμα στο θεσσαλικό χώρο, Πρακτικά Συνεδρίου της Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 24-27 Μαΐου 2001, Οβολός* 7, Αθήνα 2004.

61. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 345-347 και *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 632-634.

62. Βλ. σχετικά Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 298· 38 (1983): Χρονικά, σ. 308, 310· 39 (1984): Χρονικά, σ. 257, 266· 47 (1992): Χρονικά, σ. 458· *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 347-353· *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 615-630.

63. Για τις αρχαιότητες από τις ανασκαφές στη Μαυροπηγή, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 257· 42 (1987): Χρονικά, σ. 419· 43 (1988): Χρονικά, σ. 402-403· 54 (1999): Χρονικά, σ. 637-639· *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 353-358.

64. Για τον αρχαιολογικό χώρο της θέσης Μουρτσουβάδες Ασβεστόπετρας, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 358-359 και *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 639. Για τη θέση Διαβατόπετρα, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 630-633· η ίδια, *ΑΔ* 55 (2000), Χρονικά, σ. 799-800. Για άλλες αρχαιότητες του ίδιου χωριού, βλ. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 20 (1965), Χρονικά, σ. 439· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 305, με αναφορά στην ύπαρξη κτιστού υδρευτικού συστήματος μέσα στο χωριό. Για ευρήματα ρωμαϊκών χρόνων από τον αρχαιολογικό χώρο της θέσης Μπαϊρίστι, βλ. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά, σ. 371.

της οδού Κοζάνης-Πτολεμαΐδας, που άρχισε το 1999 και αποκάλυψε οικιστικά κατάλοιπα και ταφές νεολιθικής εποχής, τμήμα οικισμού ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, νεκροταφείο ρωμαϊκής και αρχαϊκής εποχής.

Κτίριο Ζ. Στα έξι κτίρια των προηγούμενων ανασκαφικών περιόδων προστέθηκε ένα ακόμη, το κτίριο Ζ[65]. Αποκαλύφθηκαν, στα τετράγωνα Λ90 και Μ90 στο επιφανειακό στρώμα, αμέσως κάτω από το αρόσιμο, δύο θεμελιώσεις τοίχων από λασπόκτιστη αργολιθοδομή. Ο ένας με κατεύθυνση Β.-Ν., σωζ. μήκ. 8,50 και πλ. 0,80 μ., και ο άλλος με κατεύθυνση Α.-Δ., τέμνει κάθετα τον πρώτο, δημιουργώντας δύο χώρους. Νότια από τον πρώτο τοίχο αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής μικρών διαστάσεων, αποτελούμενο από λίθους και τμήματα κεραμίδων.

Από το κτίριο Ζ συνελέγη κεραμική κυρίως τροχήλατη, τμήματα γυάλινων αγγείων, ενώ την υφαντική δραστηριότητα δηλώνουν οι πήλινες αγνύθες που βρέθηκαν στο εσωτερικό του. Στην ίδια φάση ανήκουν και τρία ελλιπώς σωζόμενα πιθάρια, που εντοπίστηκαν στο δυτικό μάρτυρα του τετραγώνου Μ88, στο δυτικό μάρτυρα του τετραγώνου Ν89, και στο νότιο μάρτυρα του τετραγώνου Ξ92.

Ταφές ρωμαϊκών χρόνων. Στις 99 ταφές των δύο προηγούμενων ανασκαφικών περιόδων προστέθηκαν άλλες δύο ασύλητες λακκοειδείς ταφές της ίδιας εποχής[66]. Στην τφ 113, που αποκαλύφθηκε στο στρώμα 2 του νότιου μάρτυρα του τετραγώνου Ξ92, ο νεκρός ήταν σε ύπτια στάση με τα χέρια κατά μήκος του σώματος και την κεφαλή στην ανατολή, έφερε ως κτερίσματα στα άκρα πόδια έναν αμφορέα, μία οινοχόη και ένα κύπελλο (Πίν. 101 ε). Η νεκρή της τφ 114 αποκαλύφθηκε στο ίδιο στρώμα του δυτικού μάρτυρα του τετραγώνου Π91, είχε την ίδια στάση αλλά με προσανατολισμό και ήταν πλούσια κτερισμένη (Πίν. 102 α-β). Έφερε οινοχόη και αμφορέα δεξιά και αριστερά της κεφαλής, καθώς και δύο γυάλινα αγγεία, στον αριστερό της καρπό ψέλιο από χάλκινο έλασμα με φιδόμορφα άκρα, δακτυλίδι στον αριστερό παράμεσο από σιδερένιο κρίκο και χάλκινη σφενδόνη με παράσταση δύο μορφών, ενώ στο αριστερό μέσο δάχτυλο έφερε σιδερένιο, εντελώς οξειδωμένο δακτυλίδι, αλλά και χρυσό με σφενδόνη από κοκκινωπό σφραγιδόλιθο με παράσταση ερωτιδέα σε δελφίνι (Πίν. 102 γ).

Προϊστορικός τομέας. Στον προϊστορικό τομέα[67] και συγκεκριμένα στα τετράγωνα Ν89-Ν91, Ξ88-Ξ92, Ο88-Ο93, Π88-Π93, Ρ88-Ρ89 (Σχέδ. 14), κρίθηκε σκόπιμο να αφαιρεθούν οι ενδιάμεσοι μάρτυρες των τετραγώνων για δύο λόγους. Αφενός διότι ο όγκος των μαρτύρων (ορισμένοι ξεπερνούσαν τα 3 μ. σε ύψος) δυσχέραινε την εξαγωγή παρατηρήσεων και συμπερασμάτων σχετικά με το κατώτερο στρώμα της αρχαιότερης νεολιθικής εποχής και αφετέρου για να διευκολυνθεί η περισυλλογή μεγάλου αριθμού νεολιθικών ειδωλίων που εντοπίστηκαν.

Η στρωματογραφική έρευνα οδήγησε στον εντοπισμό πέντε στρωμάτων. Η διαστρωμάτωση ακολούθησε αρχικά γεωλογικά κριτήρια, αλλά διαπιστώθηκε στην πορεία ότι αντιστοιχεί και στην αρχαιολογική πραγματικότητα. Τα στρώματα 1 και 2 είναι έντονα διαταραγμένα με κεραμική όλων των εποχών, από χειροποίητα προϊστορικά ως και εφυαλωμένα υστεροβυζαντινά. Στο στρώμα 2 και εν μέρει ως και το στρώμα 3 έχουν ανοιχθεί οι ταφές της ρωμαϊκής φάσης. Η έντονη παρουσία προϊστορικών οστράκων οφείλεται ακριβώς σε αυτή τη βίαιη διαταραχή που προκάλεσαν τα διαδοχικά ορύγματα. Συνεπώς, το στρώμα 3 είναι εξίσου διαταραγμένο, ενώ από το στρώμα 4 η πλειονότητα των ευρημάτων χρονολογείται στη νεολιθική εποχή. Η παρουσία άλλων ασύμβατων με την εποχή ευρημάτων οφείλεται σε εισχωρήσεις από τα ανώτερα στρώματα, φαινόμενο που μειώνεται και εξαφανίζεται εντελώς στο επόμενο, στρώμα 5, που είναι αδιατάρακτο και δίνει αμιγώς νεολιθικά ευρήματα. Η νεολιθική επίχωση υπολογίζεται σε 1 μ. κατά μέσον όρο και αφορά τις κατώτερες στρώσεις του στρώματος 4 και το στρώμα 5 με τις συσσωρεύσεις ωμοπλίνθων και μαζών πηλού.

Εντός του στρώματος 5 και στο τετράγωνο Ο90 αποκαλύφθηκε νεολιθική ταφή, η οποία εγκιβωτίστηκε σε νάρθηκα από γύψο και μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αιανής, όπως έγινε με παρόμοιες ταφές του 2000[68].

Τα νεολιθικά οικοδομικά κατάλοιπα συνίστανται σε συσσωρεύσεις ωμοπλίνθων, κυρίως στα τετράγωνα Ξ90, Ξ91, Ξ92, Ο91, Ο92, Π92 (στο βόρειο μισό του), Ν89, Ν90. Διακρίνονται επτά συνολικά πασσαλότρυπες σε δύο τετράγωνα (Ο91, Ο92 και γειτονικούς μάρτυρες), που έχουν σχήμα ελλειψοειδές και μέγιστη διάμετρο 0,035 μ. Επιπλέον, στο τετράγωνο Ξ91 εντοπίστηκαν τμήματα επιχρίσματος ανωδομής (από τοίχο ή οροφή), διαστ. 0,3×0,32×0,1 μ. κατά μέσον όρο. Τα τμήματα αυτά έσωζαν εξαιρετικά ευδιάκριτα αποτυπώματα κλαδιών (Πίν. 102 δ). Δυστυχώς, τα στοιχεία είναι τόσο λίγα, ώστε γενικές μόνο παρατηρήσεις για τα οικοδομήματα μπορούν να συναχθούν και σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατή η ανασύσταση κάτοψης.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι τα οικοδομικά κατά-

65. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 350-352 και 14 (2000), σ. 616-618.

66. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 352 και 14 (2000), σ. 618-323.

67. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 626-630.

68. Βλ. ό.π., σ. 627.

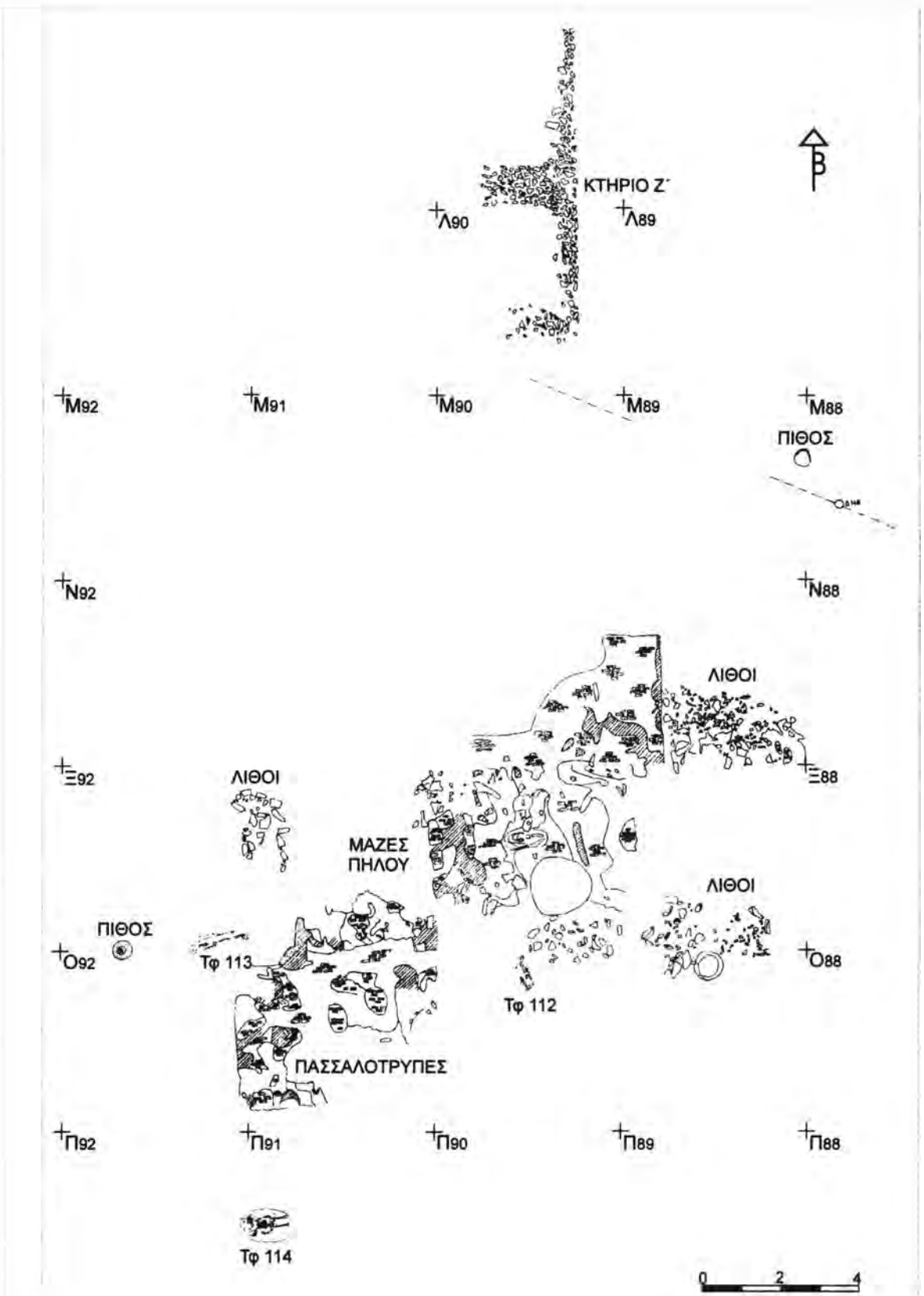

Σχέδ. 14. Ποντοκώμη. Ο προϊστορικός τομέας. Κάτοψη.

λοιπα του στρώματος 5 εδράζονται στο φυσικό έδαφος και είναι σαφές ότι ανήκουν σε μία οικοδομική φάση. Το οικοδομικό υλικό μοιάζει τόσο στο χρώμα όσο και στην ποιότητα με το φυσικό αργιλώδες έδαφος της περιοχής, με κύρια διαφορά ότι είναι πλαστικότερο και χωρίς το πλήθος χαλικιών που καθιστά το φυσικό έδαφος πιο συμπαγές και λιγότερο πλαστικό. Οι πασσαλότρυπες και τα τμήματα επιχρίσματος ανωδομής αποτελούν σαφείς μαρτυρίες για το χαρακτήρα των οικημάτων. Ήταν πασσαλόπηκτα και το σχήμα των ωμοπλίνθων ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο, όπως διαγράφηκε ξεκάθαρα στο χώμα μια βροχερή μέρα.

Από τα κινητά ευρήματα ενδιαφέρον παρουσιάζει η κεραμική και τα ειδώλια. Μια πρώτη προσέγγιση επιχειρήθηκε στη γραπτή και στιλβωμένη κεραμική των στρωμάτων 4 και 5. Οι κατηγορίες κεραμικής που κυριαρχούν είναι δύο. Ερυθρή στιλβωμένη (ερυθρό επίχρισμα, πολύ καλή στίλβωση) λεπτή κεραμική και σπάνια μεσαία (Πίν. 102 ε). Ανήκει σε ανοιχτά αγγεία μεσαίου μεγέθους και σε κύπελλα (Πίν. 102 στ). Οι βάσεις είναι κοίλες ή επίπεδες και τα χείλη είναι κατά κανόνα κάθετα, ενώ δεν λείπουν και τα ελαφρώς εξωστρεφή (Πίν. 102 στ, 103 α-β). Στο στρώμα 4 η κεραμική αυτή αντιπροσωπεύεται με το 71% επί του συνόλου της γραπτής και στιλβωμένης κεραμικής και στο στρώμα 5 με το 81%. Η γραπτή κεραμική με ερυθρά μοτίβα στο πορτοκαλόχρωμο βάθος του πηλού είναι κατά κανόνα μεσαία αλλά και λεπτή (Πίν. 103 γ). Προέρχεται από κλειστά αγγεία με σφαιρικό ή ημισφαιρικό σώμα, που φέρουν κερατοειδείς αποφύσεις. Τα μοτίβα αποτελούνται από δέσμες παράλληλων καμπύλων γραμμών που τέμνονται, διακόπτοντας η μία (δέσμη) την άλλη. Τα διάχωρα μεταξύ των δεσμών είναι συμπαγή ερυθρά με καμπύλο περίγραμμα και οι αποφύσεις εντάσσονται οργανικά στη διακόσμηση. Στο στρώμα 4 αντιπροσωπεύεται με το 21% στο σύνολο της γραπτής και στιλβωμένης κεραμικής και στο στρώμα 5 με το 18%.

Το αποτέλεσμα χρονολογήσεων με άνθρακα 14 επιβεβαιώνει την ένταξη στην αρχαιότερη νεολιθική, αφού η απόλυτη χρονολόγηση ανάγεται από το 6210 έως το 6030 π.Χ.[69].

Στα 90 ειδώλια της περσινής ανασκαφής[70] προστέθηκαν άλλα 31, αποσπασματικά σωζόμενα (αριθ. κατ. ΕΡΔ/859-890) (Πίν. 103 δ-στ).

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΔΗΜΟΣ ΕΛΙΜΕΙΑΣ

Σπάρτο

Θέση Παλιόχανο

Στο χώρο της ανασκαφής του 1996[71] όπου είχε ερευνηθεί κτίσμα της εποχής του Χαλκού (αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.), μας υποδείχθηκε απο τον αρχαιόφιλο Α. Τσανίδη μια ταφή διαβρωμένη από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου. Κατά τη σύντομη ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε, ερευνήθηκαν εκτός από την ταφή και δύο λάκκοι, ανοιγμένοι στο σταθερό έδαφος.

Οι φετινές ανασκαφικές τομές απέχουν 70 μ. περίπου από το ερευνημένο κατά το 1996 κτίσμα. Ιδιαίτερες δυσκολίες παρουσιάστηκαν στην προσπάθεια εντοπισμού των παλαιών τομών και συσχέτισής τους με τα νέα ευρήματα, εξαιτίας της μεγάλης διάβρωσης του χώρου, η οποία μέσα στα πέντε χρόνια που μεσολάβησαν έκανε το τοπίο αγνώριστο, φέρνοντας στην επιφάνεια μια μεγάλη σειρά λάκκων ανοιγμένων στο φυσικό πηλώδες έδαφος και απογυμνώνοντας παράλληλα το χώρο από κάθε κινητό εύρημα.

Ταφή. Είναι ιδιαίτερα διαβρωμένη από τα νερά. Σώζεται ο λάκκος μέσα στον οποίο έγινε ο ενταφιασμός, ωοειδούς σχήματος και διαστ. 1,50×0,50 μ. Από το σκελετό διασώθηκε μόνο τμήμα της λεκάνης και των κάτω άκρων. Είναι ωστόσο σαφής η συνεσταλμένη στάση του νεκρού προς τα δεξιά του και ο προσανατολισμός Β.-Ν., με το κεφάλι στα Β. Η χρονολόγηση της ταφής είναι αβέβαιη. Η συνεσταλμένη όμως στάση του σκελετού και η παλαιότερη ανεύρεση στον ίδιο χώρο ενός διαβρωμένου εγχυτρισμού σε πιθοειδές αγγείο της εποχής του Χαλκού οδηγεί σε μια πιθανή χρονολόγηση στην ίδια χρονική περίοδο.

Τομή Λάκκου Α΄. Δεν προέκυψαν ευρήματα από την τομή λόγω της διάβρωσης. Ο λάκκος έχει σχήμα κυκλικό, κοίλο πυθμένα και διάμετρο 1,40/1,20 (επάνω)-0,60 μ. (πυθμένας). Σώζεται σε βάθος 0,50 μ. Περιείχε καστανόχρωμο μαλακό χώμα με πολλά καρβουνάκια. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν λίγα τροχήλατα όστρακα, λίγα οστά ζώων και ένα χάλκινο δακτυλίδι.

Τομή Λάκκου Β΄. Από την τομή δεν προέκυψαν ευρήματα λόγω της διάβρωσης. Ο λάκκος έχει σχήμα κυκλικό, κοίλο πυθμένα και διάμετρο 1,20 (επάνω)-0,70 μ. (πυθμένας). Σώζεται σε βάθος 0,30 μ. Περιείχε καστανόχρω-

69. Η επεξεργασία δειγμάτων (ξυλάνθρακας) για απόλυτη χρονολόγηση έγινε από το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος από τους Γ. Μανιάτη, Κ. Γκογκίδου και Μ.Ε. Κυριαζή.

70. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π., σ. 628.

71. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 535-536.

μο χώμα, από τον έλεγχο του οποίου προέκυψαν λίγα τροχήλατα όστρακα και ένα τμήμα κεραμίδας στέγης.

Τα ευρήματα των δύο λάκκων οδηγούν σε μια χρονολόγηση στους βυζαντινούς χρόνους. Ευρήματα της ίδιας περιόδου, που μαρτυρούν κατοίκηση της περιοχής, είναι διάσπαρτα σε μια μεγάλη έκταση στο λιγότερο διαβρωμένο χώρο, μαζί με όστρακα των προϊστορικών χρόνων.

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Γούλες

Θέση Βαρεμένοι

Η θέση βρίσκεται στη νότια όχθη της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου. Από το 1974, που τα νερά κατέκλυσαν την περιοχή, καλύπτεται περιοδικά ή μονιμότερα από αυτά, ανάλογα με το ετήσιο ύψος των βροχοπτώσεων, ενώ με την ετήσια απόσυρσή τους εμφανίζεται συνήθως ως νησάκι. Η φετινή ανομβρία οδήγησε σε παρατεταμένη πτώση της στάθμης της λίμνης και στην απόσυρση των νερών για το ικανοποιητικό χρονικό διάστημα των τεσσάρων περίπου μηνών (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος), προσφέροντας τη δυνατότητα σωστικής ανασκαφικής έρευνας.

Πρόκειται για παραποτάμιο προϊστορικό οικισμό, στα δεξιά του ρου του Αλιάκμονα και σε απόσταση 1 χλμ. από αυτόν. Βρίσκεται αρκετά κοντά στο πέρασμα προς τη Θεσσαλία, στο μέσον περίπου της κοιλάδας που ανοίγεται κατά μήκος του Αλιάκμονα και σε υψόμετρο 280 μ. Περιβάλλεται από μεγάλες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης. Σύμφωνα με τη σημερινή κατανομή των ευρημάτων στην επιφάνειά του, φαίνεται πως είχε ιδρυθεί στα βορειοδυτικά ενός χαμηλού εξάρματος του εδάφους, προσανατολισμένος προς το ποτάμι. Είχε μορφή τούμπας. Η έκταση που καλύπτει η επιφανειακή κεραμική του ανέρχεται σε 30 στρ., χωρίς να μπορεί να υπολογιστεί ο χώρος που καλύπτεται σε μόνιμη βάση από τα νερά. Το υλικό που προέκυψε από την επιφανειακή έρευνα[72] χρονολογεί τον οικισμό σε όλες τις φάσεις της νεολιθικής περιόδου. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, η θέση χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο.

Η μακρόχρονη διάβρωση της τούμπας από τα νερά της λίμνης έχει διαλύσει σημαντικό μέρος των επιχώσεων, καταστρέφοντας ολοκληρωτικά τις ταφές των ρωμαϊκών χρόνων, τα στρώματα της νεότερης νεολιθικής-τελικής νεολιθικής και μέρος αυτών της μέσης νεολιθικής, σε συνολικό πάχος περισσότερο των 2 μ. Στην κορυφή της τούμπας διασώθηκαν τα πρωιμότερα στρώματα της μέσης νεολιθικής, ενώ στην περιφέρειά της η διάβρωση έχει προχωρήσει και σε στρώματα της αρχαιότερης νεολιθικής. Σύμφωνα με τις μετρήσεις σε άλλες θέσεις κατά μήκος της λίμνης, διαπιστώνεται ότι εδώ η διάβρωση έχει προχωρήσει με πιο αργό ρυθμό. Ωστόσο, η εικόνα της καταστροφής δεν παύει να είναι χαρακτηριστική, απεικονισμένη στο παχύ στρώμα του απογυμνωμένου από τις επιχώσεις αρχαιολογικού υλικού, που καλύπτει σήμερα την επιφάνεια και προσελκύει το ενδιαφέρον αρχαιόφιλων και αρχαιοκαπήλων.

Η ανασκαφή στον οικισμό είχε ως στόχο να ελεγχθεί το μέγεθος της διάβρωσης και να ερευνηθούν στρωματογραφικά τα σωζόμενα οικιστικά στρώματα. Ανοίχθηκαν επτά τομές. Οι δύο είναι διαστ. 2×2 μ. και ορίστηκαν στην κορυφή (Δ5.α) και στο νοτιοδυτικό τμήμα της τούμπας (Θ1.γ). Οι υπόλοιπες πέντε αποτελούν μία ενότητα, συνολικής έκτασης 30 τ.μ., και ορίστηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικισμού, στο σημείο εντοπισμού μιας σειράς πασσαλοτρυπών (Η8: διαστ. 5×2,50 μ.) και ενός διαλυμένου κτίσματος (Η6: διαστ. 3×2, Η7: διαστ. 3×2, Θ6: διαστ. 2×2, Θ7: διαστ. 2×2 μ.). Ανασκάφηκαν σε ποικίλα βάθη, ως εξής: Δ5.α-1,20, Θ1.γ-1,10, Η6-1,60, Η7-0,60, Θ6-0,60, Θ7-1,40, Η8-0,30 μ.

Από τη σύνθεση των στρωματογραφικών δεδομένων και των στοιχείων που μας δίνει μια πρώτη μελέτη της κεραμικής του συνόλου των ερευνημένων τομών, προκύπτουν οι παρακάτω στρωματογραφικές και χρονολογικές ενότητες:

Στρώμα Α΄. Εντοπίστηκε κυρίως στην τομή Δ5.α, η οποία ανοίχθηκε στο ψηλότερα σωζόμενο σημείο της τούμπας. Αποτελείται από καστανόχρωμη επίχωση, η οποία διασώθηκε σε μικρό πάχος. Η κεραμική του στρώματος χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη ποσότητα των οστράκων που ανήκουν σε γραπτά αγγεία. Είναι διακοσμημένα με κόκκινο χρώμα πάνω στην πορτοκαλόχρωμη ή επιχρισμένη με υπόλευκο χρώμα επιφάνεια του αγγείου και τα μοτίβα είναι γραμμικά (σύνολα παράλληλων γραμμών ή ταινιών, τεθλασμένες, ενάλληλοι ρόμβοι) ή συμπαγή (γεμισμένα τρίγωνα, αβακωτό, βαθμιδωτό). Δεν αποκαλύφθηκαν κατόψεις κτισμάτων, εκτός από ένα υπόλειμμα δαπέδου από πηλό, που ερευνήθηκε στην επιφάνεια της τομής Θ1.γ και πιθανότατα συνδέεται με αυτή τη φάση. Στην τομή Δ5.α αποκαλύφθηκαν σε δύο επίπεδα ισάριθμες ομάδες ευρημάτων. Πρόκειται για ένα σύνολο δύο μικρών αγγείων, μίας πλακερής πέτρας και ενός αγγείου με μία αξίνη. Τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι πρόκειται μάλλον για υπαίθριο χώρο. Το σχηματολόγιο των αγγείων και η διακόσμησή τους χρονολογούν το στρωματογραφικό αυτό ορίζοντα σε πρώιμη φάση της μέσης νεολι-

72. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Από την έρευνα στην παραποτάμια-παραλίμνια περιοχή του Αλιάκμονα, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 105-119.

θικής, έτσι όπως αυτή είναι γνωστή από τη Θεσσαλία (Αχίλλειο III[73]) και το γειτονικό οικισμό των Σερβίων[74].

Στρώμα Β΄. Εντοπίστηκε σε όλες σχεδόν τις ανεσκαμμένες τομές. Από το στρώμα αυτό διασώθηκαν σημαντικά οικοδομικά λείψανα. Στην τομή Δ5.α ήλθε στο φως μέρος ενός ορθογώνιου πασσαλόπηκτου κτίσματος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και σωζόμενες διαστάσεις 1,20 (Β.-Α.)×1,70 μ. (Α.-Ν.). Σώζεται η μία γωνία του, που ορίζεται από τις θέσεις των καμένων πασσάλων, μέρος του δαπέδου από πηλό, η πεσμένη στο εσωτερικό του ανωδομή και ένας κωνικός λάκκος ανοιγμένος στο εσωτερικό του (διαμ. 0,80-0,45 και βάθ. 0,65 μ.). Πάνω στο δάπεδο βρέθηκε ένα μικρό αγγείο. Οι πάσσαλοι έχουν διάμετρο 0,10-0,20 μ. και είναι τοποθετημένοι σε μικρή απόσταση ο ένας από τον άλλο (0,10-0,20 μ.), μέσα σε τάφρο θεμελίωσης, η οποία στη συνέχεια μπαζώθηκε με πέτρες και χώμα. Το κτίσμα καταστράφηκε από φωτιά (Πίν. 103 ζ).

Στο χώρο που ορίζουν οι τομές Η6, Η7, Θ6, Θ7 αποκαλύφθηκε δεύτερο πασσαλόπηκτο κτίσμα. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο δωμάτιο, πλ. 1,20-1,40 (Β.-Α.), σωζ. μήκ. 2,70 μ. (Α.-Ν.) και όμοιου προσανατολισμού με το κτίσμα της τομής Δ5.α. Ο εντοπισμός του στη διαβρωμένη επιφάνεια του οικισμού αποτέλεσε και το λόγο της ανασκαφής των σχετικών τομών. Εκτός από το δάπεδο του κτίσματος σώζονται σε μικρό ύψος οι δύο μακροί πασσαλόπηκτοι τοίχοι του και μεγάλο μέρος της πεσμένης ανωδομής. Ανάμεσα στο λείψανα της ανωδομής βρέθηκαν αρκετά αγγεία. Μεταξύ τους και ένας βαθύς σκύφος με πλατύ εξέχον χείλος, που φέρει γραπτή διακόσμηση red-on-cream, με συμπαγή τρίγωνα στο χείλος και στο σώμα δύο ρόμβους που σχηματίζονται από βαθμιδωτό και δύο σύνολα από διπλό λοξό βαθμιδωτό, διαμετρικά τοποθετημένα στο σώμα του αγγείου. Το κτίσμα καταστράφηκε από φωτιά. Σε λίγο βαθύτερο επίπεδο και προς ΒΔ. του, εντοπίστηκαν τα λείψανα δεύτερου δαπέδου, ίσως πρωιμότερης φάσης του ίδιου κτίσματος. Το σύνολο των δύο δαπέδων διαταράσσεται από οκτώ υστερότερους ή σύγχρονους λάκκους (Πίν. 103 η).

Η κεραμική του στρώματος είναι χαρακτηριστική των αρχών της μέσης νεολιθικής περιόδου[75]. Τα όστρακα των γραπτών αγγείων έχουν μειωθεί αισθητά, ενώ παρατηρείται μια πιο ευρεία κλίμακα στα χρώματα της διακόσμησης. Εκτός από τη διακόσμηση κόκκινο σε πορτοκαλί ή υπόλευκο, έχουμε και καφέ σε πορτοκαλί, ενώ αρκετά συχνά εμφανίζονται τα κόκκινα ή καστανά (σκούρα ή ανοιχτά) στιλβωμένα αγγεία, που διακοσμούνται με λευκό χρώμα και σπάνια με μαύρη επίθετη ύλη[76]. Σπάνια, επίσης, εμφανίζεται και τρίχρωμη διακόσμηση (μέσα σε λάκκο, πιθανώς υστερότερο) με λευκό και μαύρο πάνω στην κόκκινη στιλβωμένη επιφάνεια του αγγείου, ή κόκκινο και λευκό πάνω σε πορτοκαλόχρωμη επιφάνεια. Τα διακοσμητικά μοτίβα είναι κυρίως γραμμικά (σύνολα τεθλασμένων γραμμών, που στα ελάχιστα τρίχρωμα εμπλουτίζονται με μεγάλες λευκές ή μαύρες κηλίδες στις γωνίες και δικτυωτά) και συμπαγή τρίγωνα. Παράλληλα, αρκετά συχνή είναι η εμφάνιση οστράκων μονόχρωμων αγγείων με εγχάρακτη ή εμπίεστη διακόσμηση που γίνεται με ποικίλα εργαλεία, τα οποία αφήνουν διαφορετικά κάθε φορά αποτυπώματα. Η κεραμική αυτή είναι χαρακτηριστική για τις αρχές της μέσης νεολιθικής στη Θεσσαλία, αλλά και για την αντίστοιχη περίοδο βορειότερων πολιτισμικών κύκλων[77].

Στρώμα Γ΄. Ερευνήθηκε στις τομές που προχώρησαν σε περισσότερο βάθος (Θ1.γ, Η6, Θ7). Πρόκειται για ένα στρώμα με σκουρόχρωμη επίχωση και με διαφορετική κεραμική, πάνω στο οποίο θεμελιώθηκαν τα κτίσματα του στρώματος Β΄. Σε καμιά τομή δεν εντοπίστηκαν λείψανα κτισμάτων, εκτός από μια μεγάλη πασσαλότρυπα στην τομή Θ1.γ. Οι επιχώσεις αποτελούνται από καμένα χώματα ανακατεμένα με άλλες πιο συμπαγείς αποθέσεις, ενώ στην τομή Η6 εμφανίζονται και μικροί σωροί από καμένους σπόρους. Η κεραμική είναι μονόχρωμη, σκουρόχρωμη, πολύ καλά στιλβωμένη και σε χρώματα που κυμαίνονται από το μαύρο έως το καστανοκόκκινο και βαθύ κόκκινο[78]. Χαρακτηριστική είναι η ποικιλόχρωμη στιλβωμένη κεραμική[79], που συνδυάζει στο ίδιο αγγείο όλη την παραπάνω κλίμακα χρωμάτων. Εμφανίζονται λίγα υπόλευκα και αρκετά όστρακα με ροζ επίχρισμα. Έχουν εξαφανιστεί σχεδόν τα γραπτά, ενώ η μόνη διακόσμηση που παρατηρείται, αν και όχι σε μεγάλο ποσοστό, είναι η εγχάρακτη ή εμπίεστη, με αποτυπώματα από εργαλεία με ποικίλη απόληξη. Όλα τα παραπάνω στοιχεία σε συνδυασμό με τα σχήματα των αγγείων και το τυπικό χείλος Πρωτο-Σέσκλου συνηγορούν στην τοποθέτηση του στρώματος αυτού στην τελική φάση της αρχαιότερης νεολιθικής, στα τέλη δηλαδή

73. M. Gimbutas - S. Winn - D. Shimabuku, *Achilleion. A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400-5600 BC*, Los Angeles 1989.

74. C. Ridley - K.A. Wardle, Rescue Excavations at Servia 1971-1973: A Preliminary Report, *BSA* 74 (1979), σ. 185.

75. Βλ. ό.π. (υποσημ. 73) και Κ. Κωτσάκης, *Κεραμική τεχνολογία και κεραμική διαφοροποίηση. Προβλήματα της γραπτής κεραμικής της μέσης νεολιθικής εποχής του Σέσκλου*, Θεσσαλονίκη 1983 (διδ. διατρ.).

76. Χρυσοστόμου κ.ά., ό.π. (υποσημ. 32), σ. 491-504, όπου εμφανίζεται παρόμοια κεραμική, κατά τη μέση νεολιθική.

77. M. Gimbutas, *Neolithic Macedonia. As Reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*, *MonArch* I, Los Angeles 1976. M. Korkuti, *Neolithikum und Chalkolithikum in Albanien*, Mainz am Rein 1995 (επιμ. H. Hauptmann).

78. J. Milojčić - V. Zumbusch - Vl. Milojčić, *Die deutchen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien*, I, Bonn 1971. Ό.π. (υποσημ. 73).

79. Όμοια κεραμική εμφανίζεται στον οικισμό των Σερβίων (Σέρβια V), ό.π. (υποσημ. 74).

της φάσης Πρωτο-Σέσκλο και πιθανότατα στην ονομαζόμενη μονόχρωμη φάση Προ-Σέσκλο, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στη βορειοδυτική Θεσσαλία[80].

Στην ίδια στρωματογραφική ενότητα, πιθανώς σε πρωιμότερη φάση, ανήκει, με βάση τουλάχιστο την κεραμική, η ταφή-καύση που ερευνήθηκε στην τομή Η6. Πρόκειται για τα λείψανα ενός αποτεφρωμένου νεκρού, τα οποία βρέθηκαν κάτω από ένα μικρό σωρό λίθων, επιμελώς καλυμμένα με ένα στρώμα κίτρινου καθαρού πηλού και σε δάπεδο από καστανόχρωμο χώμα, που σχετίζεται με την προγενέστερη επίχωση. Η ταφή ήταν κτερισμένη με ένα καμένο πήλινο αγγείο, το οποίο είχε τοποθετηθεί ανεστραμμένο, ενώ συνοδευόταν και από αρκετά καμένα βότσαλα, δύο κωνικές βάσεις κόκκινων στιλβωμένων αγγείων και ένα μικρό σωρό απανθρακωμένων σπόρων (Πίν. 104 α). Με την ταφή αυτή, ή και με άλλες που δεν εντοπίστηκαν, συνδέονται προφανώς όλα τα καμένα υπολείμματα που αποκαλύφθηκαν δίπλα της και σε μια έκταση που καλύπτει μεγάλο μέρος των τομών Η6 και Θ7 (2×4 μ. περίπου). Πρόκειται για ένα σύνολο από καμένα χώματα και οργανικά υλικά, καρβουνάκια, στάχτες και σωρούς από κίτρινο καθαρό πηλό, που πιθανότατα αποτελούν μέρος του αποτεφρωτηρίου. Με την ταφή συνδέεται ίσως και ένα τμήμα τοίχου από πηλό, που μοιάζει να ορίζει από ΝΑ. το χώρο, καθώς και μία καμένη ξύλινη κατασκευή, που βρέθηκε λίγο πιο κάτω από την ταφή και που μοιάζει με φορείο (Πίν. 104 β). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν, επίσης, τα τμήματα δύο ανθρωπόμορφων ειδωλίων και τα λίγα πηνία που βρέθηκαν καμένα ανάμεσα στα λείψανα της καύσης.

Τα παραπάνω ταφικά ευρήματα, εκτός από την πρωιμότητα που παρουσιάζουν και τα ταφικά έθιμα που φέρνουν στο φως[81], κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικά κυρίως για το γεγονός της χωροθέτησής τους στο κέντρο της τούμπας και σε ένα στρώμα από το οποίο δεν μαρτυρούνται οικοδομικά λείψανα, αφού και στην απομακρυσμένη από την ταφή τομή Θ1.γ, εμφανίζονται στο ίδιο βάθος όμοιες επιχώσεις, από καμένο χώμα, κίτρινο πηλό και στάχτες.

Στρώμα Δ΄. Εντοπίστηκε στις δύο βαθύτερες τομές Η6 και Θ7. Πρόκειται για οικοδομικά λείψανα κτισμάτων. Τμήμα δαπέδου από πηλό και μια πήλινη κατασκευή δείχνουν να διακόπτονται από το κυκλικό σκάμμα του αποτεφρωτηρίου. Στο στρώμα αυτό παρατηρείται αλλαγή της κεραμικής, η οποία γίνεται πολύ πιο ανοιχτόχρωμη, σε χρώματα ανοιχτό καστανό έως γκρίζο. Επανεμφανίζονται τα γραπτά, χωρίς να σταματήσουν τα εγχάρακτα ή εμπίεστα, και εμφανίζονται διάτρητες αποφύσεις, που κατά κόρον συναντώνται στον πρωιμότερο οικισμό του Ροδίτη[82], που τοποθετείται χρονικά στη φάση των πρώιμων γραπτών και στις αρχές του Πρωτο-Σέσκλου.

Τα ευρήματα της ανασκαφής στη θέση Βαρεμένοι, αντιστοιχούν κυρίως στις τελευταίες φάσεις της αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου, Πρωτο-Σέσκλο/Προ-Σέσκλο (στρώματα Γ΄, Δ΄) και στην αρχή της μέσης (στρώματα Α΄, Β΄). Παρατηρείται αντιστοιχία με τις σύγχρονες φάσεις της Θεσσαλίας και κυρίως της βορειοδυτικής[83]. Η μετάβαση από τη μία περίοδο στην άλλη φαίνεται πως χαρακτηρίζεται από μια αλλαγή στη χρήση του χώρου, τουλάχιστον στο κέντρο της τούμπας, ο οποίος από κατοικήσιμος γίνεται ταφικός, με πιθανή – οριζόντια ή σε άλλη θέση – μετακίνηση των κατοίκων. Ας σημειωθεί ότι εγκατάλειψη των οικισμών στα τέλη ή προς τα τέλη της φάσης Πρωτο-Σέσκλο παρατηρείται στη Θεσσαλία[84], αλλά και σε άλλους οικισμούς της κοιλάδας του Αλιάκμονα (Σέρβια V, Ροδίτης). Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό λόγω της έλλειψης επαρκών ανασκαφικών πληροφοριών. Βέβαιο είναι, ωστόσο, ότι μια εκτεταμένη πυρκαγιά, προκάλεσε την καταστροφή των κτισμάτων της πρώιμης φάσης της μέσης νεολιθικής περιόδου.

Τα αρχιτεκτονικά και ταφικά στοιχεία, καθώς και το σύνολο των κινητών ευρημάτων, εντάσσουν τον οικισμό στο θεσσαλικό πολιτισμικό κύκλο[85], ενώ τα λίγα βορειότερα στοιχεία που εμφανίζονται, όπως η διακόσμηση με μαύρη ύλη, η γραπτή λευκό σε κόκκινο και η εγχάρακτη-εμπίεστη κεραμική μαρτυρούν παράλληλες επαφές και με βορειότερους πολιτισμούς[86].

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ

Άγιος Παντελεήμονας

Θέση Άγιος Γεώργιος

Η ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή της θέσης Άγιος Γεώργιος του Δ.Δ. Αγίου Παντελεήμονα του Δήμου

80. Br. Otto, Die verzierte Keramik der Sesklo- und Diminikultur Thessaliens, Mainz am Rein 1985. Milojčič κ. ά., ό.π.

81. Κ.Ι. Γαλλής, *Καύσεις νεκρών από τη νεολιθική Θεσσαλία*, Αθήναι 1982.

82. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Σέρβια, θέση Παλιάμπελα Ροδίτη, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 800-802.

83. Βλ. Gimbutas κ.ά., ό.π. (υποσημ. 73)· Milojčič κ.ά., ό.π. (υποσημ. 78)· Br. Otto, ό.π.

84. Γ. Χουρμουζιάδης, Η διακεκοσμημένη κεραμική της Αρχαιοτέρας Νεολιθικής περιόδου εις την Θεσσαλίαν, *ΑΕ* 1971, σ. 165-187.

85. St. Andreou - M. Fotiadis - K. Kotsakis, Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece, *AJA* 100 (1996), σ. 537-597.

86. Βλ. ό.π. (υποσημ. 77).

Αμυνταίου άρχισε το 1898 με αφορμή την αποκάλυψη κιβωτιόσχημων τάφων κατά τη διάρκεια εργασιών αποχωμάτωσης για την εγκατάσταση της τότε και ήδη υφιστάμενης και σε λειτουργία σιδηροδρομικής γραμμής, η οποία θα συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με την πόλη της Φλώρινας και το Μοναστήρι. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως επί δύο συναπτά έτη και οδήγησε στον εντοπισμό 376 τάφων, οι περισσότεροι από τους οποίους χρονολογήθηκαν στην εποχή του Σιδήρου. Παρά τη μεγάλη έκταση της ανασκαφικής έρευνας και το πλήθος του υλικού και των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν, δυσανάλογα φτωχά ήταν και παρέμειναν τα δημοσιευμένα στοιχεία αλλά και τα ίδια τα ευρήματα που σχετίζονται με τη θέση αυτή. Τα περισσότερα κτερίσματα της νεκρόπολης του Αγίου Παντελεήμονα βρίσκονται πιθανώς σε κάποιο ρωσικό μουσείο, ενώ αρκετά που βρίσκονταν εκτεθειμένα σε προθήκες στο Μουσείο Κωνσταντινουπόλεως αποθηκεύτηκαν, σύμφωνα με πρόσφατες μαρτυρίες, σε υπόγειους χώρους του με παρόμοιο υλικό και με το γενικό προσδιορισμό τους ως βαλκανικά. Ελάχιστα και μόνο χάλκινα αντικείμενα φυλάσσονται σήμερα στο Μουσείο Μπενάκη.

Το 1934 έλαβε χώρα, πιθανώς στο χώρο που καταλαμβάνει σήμερα το αγροτεμάχιο με τον κτηματολογικό αριθμό 753, περιορισμένης έκτασης τομή (ανασκαφή Κοτζιά), η οποία αποκάλυψε αριθμό τάφων της εποχής του Σιδήρου με 39 κεραμικά αγγεία, χάλκινες πόρπες και άλλα αντικείμενα, που βρίσκονται στο Μουσείο Φλώρινας και στο Μουσείο Θεσσαλονίκης. Το 1961 η περιοχή του νεκροταφείου στη θέση Ζαφίρ Κιγκρόπ ή Άγιος Γεώργιος με επίκεντρο το παραπάνω αγροτεμάχιο, κηρύχθηκε με την Υ.Α.15794/19.12.61 (ΦΕΚ 35/22.2.62) προστατευμένος αρχαιολογικός χώρος. Έκτοτε και μέχρι πρόσφατα δεν πραγματοποιήθηκε από μέρους της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας καμία ανασκαφική δραστηριότητα στη συγκεκριμένη ζώνη.

Το Σεπτέμβριο του 2001 η ΙΖ΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων Έδεσσας πραγματοποίησε στο αγροτεμάχιο 754 (ιδιοκτησία Σ. Κύρκου), έπειτα από την καταστροφή με βαθιά άροση αδιευκρίνιστου αριθμού κιβωτιόσχημων τάφων, συστηματική περισυλλογή υλικού και σωστική ανασκαφή στο χώρο. Τα σημεία των συγκεντρώσεων από τα ποικίλα διασαλευμένα ταφικά λείψανα, αλλά και η διευθέτηση των μερικώς κατεστραμμένων τάφων στη ζώνη άροσης και εντός των ορίων της διευρυμένης σωστικής ανασκαφής, αποκάλυψαν την ύπαρξη δύο ταφικών συνόλων.

Ο τύμβος Ι (νοτιοδυτικός) αποτελούνταν από 15 και πλέον τάφους σε κυκλική διάταξη και κατά κανόνα ακτινωτή διευθέτηση. Υπολογίζεται, με βάση την πυκνότητα των σωζόμενων τάφων, ότι στον τύμβο Ι συμπεριλαμβάνονταν 25 έως 30 τάφοι. Στο εσωτερικό και στο κέντρο του κύκλου δεν εντοπίστηκε, παρά την πυκνότητα των διερευνητικών τομών, κανενός είδους ταφή. Το βορειοανατολικό τμήμα της περιμέτρου του τύμβου είχε ήδη καταστραφεί μερικά ή ολοκληρωτικά από την άροση, ενώ το νοτιοδυτικό από εκτεταμένη λαθρανασκαφή με σκαπτικό μηχάνημα κατά τη δεκαετία του 1960. Από τους υπόλοιπους τάφους κανένας δεν σωζόταν ακέραιος. Από τους περισσότερους έλειπε μέρος ή το σύνολο των καλυπτήριων πλακών, ενώ από άλλους ακόμη και πλευρικές πλάκες. Το εσωτερικό επίσης των τάφων, εκτός από δύο περιπτώσεις, ήταν έντονα διαταραγμένο με κύριο χαρακτηριστικό την απουσία των κτερισμάτων.

Οι τάφοι του τύμβου Ι ήταν κιβωτιόσχημοι και κατασκευασμένοι με λίθινες πλάκες ποικίλου μεγέθους και πάχους. Το υλικό τους, που ήταν επίσης ανομοιογενές και αποτελούνταν από διαφορετικές μορφές σχιστόλιθου, ασβεστόλιθου και κροκαλοπαγών πετρωμάτων, δήλωνε διαφορετικά και αρκετά απομακρυσμένα, σε μερικές περιπτώσεις, σημεία λατόμευσης.

Κατά το πρώτο στάδιο της κατασκευής τους διανοιγόταν στο μέτριας σκληρότητας αμμώδες υπέδαφος τετράγωνο όρυγμα με διαστάσεις ελαφρά μεγαλύτερες από αυτές που προβλέπονταν για τον τάφο. Περιμετρικά στη βάση του διαμορφωνόταν στενή αύλακα, βάθ. 0,20 μ. περίπου, για την πάκτωση των πλευρικών πλακών. Ακολουθούσε η τοποθέτηση των επιμήκων δύο ή τριών κάθετων πλακών και η αντιστήριξή τους με την πλάκα των στενών πλευρών, η οποία εισείχε για το σκοπό αυτό. Η κάλυψη των τάφων επιτυγχανόταν με την εγκάρσια παράθεση μακρόστενων πλακοειδών λίθων. Για την πλήρωση των κενών διαστημάτων, αλλά και για στεγανοποίηση του εσωτερικού τους χρησιμοποιήθηκε καστανός άργιλος. Με εξαίρεση τον τάφο V, στον οποίο σχηματίζεται θήκη σε συνέχεια της εξωτερικής στενής πλευράς (σε σχέση με το κέντρο του τύμβου Ι), οι υπόλοιποι τάφοι είναι απλοί.

Οι ταφές αποτίθενται στο φυσικό οριζοντιωμένο αμμώδες δάπεδο και σπανιότερα σε δάπεδο στρωμένο με πλάκες ή χαλίκια. Οι νεκροί, όπου σώζεται πλήρως ή εν μέρει το σκελετικό υλικό, είναι ξαπλωμένοι ανάσκελα με συνεσταλμένα τα σκέλη και με τα χέρια στην ηβική χώρα ή στο στήθος. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις διατηρούνται στοιχεία για τη διευθέτηση του νεκρού με το κεφάλι προς το κέντρο του τύμβου, εκτός από τον τάφο XIV, στον οποίο αποκαλύφθηκε αντικριστή διάταξη των δύο σκελετών. Οι πρωτογενείς ταφές συνοδεύονται κατά κανόνα από συγκεντρώσεις οστών προγενέστερων ταφών τοποθετημένων στα πόδια του νεκρού. Διασαλευμένες ανακομιδές οστών διαπιστώθηκαν γύρω από τους τάφους ή πάνω στις καλυπτήριες πλάκες. Τα κτερίσματα (αγγεία) στις κύριες ταφές βρέθηκαν κοντά στο κεφάλι, ενώ στον ένα σκελετό του τάφου XIV δύο αιχμές σιδερένιων βελών

εντοπίστηκαν στο δεξί τμήμα της λεκάνης και στο πλάι του δεξιού μηρού. Διάφορα κτερίσματα συνοδεύουν επίσης και τα οστά των ανακομιδών, όπως το σιδερένιο μαχαιρίδιο και η μικρή χάλκινη οκτώσχημη πόρπη από τον τάφο ΙΙ και τα μεμονωμένα αγγεία και τμήματα χάλκινων συριγγών έξω και γύρω από τους τάφους Ι έως VIII.

Συγκεντρωτικά από τον τύμβο ΙΙ προήλθαν 16 ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία στο σχήμα της οπισθότμητης πρόχου, του κανθάρου και του κυάθου με ή χωρίς μαστοειδείς αποφύσεις, τέσσερα τμήματα χάλκινων συριγγών, μία αιχμή βέλους και μία οκτώσχημη πόρπη. Με βάση την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων οι ταφές και οι ανακομιδές του τύμβου Ι μπορούν να ενταχθούν χρονικά στον 8ο-7ο αι. π.Χ.

Οι ταφές του τύμβου ΙΙ, με εξαίρεση τους τάφους Α και Β, καταστράφηκαν ολοκληρωτικά από τη βαθιά άροση. Οι δύο τελευταίοι τάφοι, που σώζονται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, βρίσκονται στη βορειοανατολική περίμετρο του τύμβου. Η κυκλική διευθέτηση των τάφων γίνεται φανερή από τη θέση των διαταραγμένων και θραυσμένων πλακών και τη διασπορά των κεραμικών οστράκων, των οστών και των πηλών στεγανοποίησης των πλακών επικάλυψης. Από την οριοθέτηση των καταλοίπων συμπεραίνεται πως ο τύμβος ΙΙ εφάπτεται σχεδόν του τύμβου Ι και έχει την ίδια περίπου διάμετρο αλλά και πυκνότητα τάφων.

Ο τάφος Α είναι κιβωτιόσχημος και μονόχωρος (χωρίς θήκη) (Πίν. 104 γ). Η αποκάλυψη πέντε παιδικών κρανίων με διευθέτηση στις εσωτερικές γωνίες και συγκέντρωσης αντίστοιχων οστών προς την εξωτερική στενή πλευρά, δικαιολογεί το μικρό σχετικά μέγεθός του. Ανάμεσα στα τρία κρανία και στην εσωτερική προς τον τύμβο στενή πλευρά διαπιστώθηκε η τοποθέτηση μικρής επίπεδης πλάκας με παχύ τεφρό στρώμα σκόνης, κατάλοιπο ίσως από τις προσφορές κατά τις διαδοχικές ταφές. Μοναδικό κτέρισμα του τάφου αποτελεί μια μικρή οπισθότμητη πρόχους. Από ανακομιδές προέρχεται ένα κρεμαστό διπλό σπειροειδές χάλκινο κόσμημα που βρέθηκε στην επιφάνεια της καλυπτήριας πλάκας, η οποία διατηρήθηκε κατά χώραν.

Ο τάφος Β είχε υποστεί σοβαρές ζημιές από την άροση. Σώζεται το κατώτερο μέρος των πλευρικών πλακών και το μεγαλύτερο μέρος των κτερισμάτων και των οστεολογικών λειψάνων. Η ταφή είναι σε ύπτια θέση με τα χέρια προς τη λεκάνη, ενώ ως προς την διάταξή της έχει το κεφάλι προς το κέντρο του τύμβου (Πίν. 104 δ). Αναγνωρίζεται ως ανδρική ταφή από την ανεύρεση αιχμής βέλους στον αριστερό μηρό του σκελετού. Στα πόδια του νεκρού τοποθετήθηκαν τα οστά της προγενέστερης ταφής και τα κεραμικά κτερίσματα (δύο οπισθότμητες πρόχοι). Το κεφάλι του νεκρού ακουμπούσε, όπως και σε κάποιες περιπτώσεις του τύμβου Ι, σε ορθογώνιο πλακοειδή λίθο, ενώ το σώμα του, όπως και το δάπεδο, ήταν καλυμμένο από μικρού μεγέθους χαλίκι.

Από την ανασκαφική διερεύνηση, τις μικρές τομές και την περισυλλογή υλικού στο χώρο του τύμβου ΙΙ συγκεντρώθηκαν οκτώ ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία (πέντε πρόχοι, από τις οποίες η μία φέρει εγχάρακτη διακόσμηση, και τρεις κάνθαροι), αρκετά κεραμικά όστρακα, δύο τμήματα χάλκινων συριγγών, ένα χάλκινο διπλό σπειροειδές κόσμημα-εξάρτημα και μία αιχμή βέλους. Η χρονική ένταξη των ευρημάτων στον 9ο και στον 7ο αι. π.Χ. προσδιορίζει και το διάστημα της ταφικής λειτουργίας του τύμβου.

Τόσο ο τύμβος Ι όσο και ο τύμβος ΙΙ φαίνεται να αποτελούν το βορειοδυτικό όριο μιας εκτεταμένης νεκρόπολης, η οποία έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την πυκνή διασπορά και συνύπαρξη τύμβων και συστάδων ή ομάδων τάφων και τη μακρά χρονική της λειτουργία (ύστερη εποχή του Χαλκού-τέλη πρώιμης εποχής του Σιδήρου).

ΠΑΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Πενταβρυσος

Θέση Υδραγωγείο

Κατά το 2001 η έρευνα στην περιοχή Πενταβρύσου επικεντρώθηκε στη θέση Υδραγωγείο και τη γύρω περιοχή[87], λόγω της πρόσφατης εκεί εύρεσης δύο σημαντικών γλυπτών έργων: ενός τμήματος ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης του 400 π.Χ.[88] περίπου και ενός κορμού μαρμάρινης υστεροαρχαϊκής σφίγγας[89]. Τα σπάνια αυτά τυχαία ευρήματα ήλθαν στο φως μετά από χωματουργικά έργα, που πρέπει να έδωσαν τη χαριστική βολή στο αρχαίο νεκροταφείο αυτής της θέσης. Πράγματι σε 25 συνολικά δοκιμαστικές τομές η ανασκαφή συνάντησε κτερίσματα και οστά πολλών διαλυμένων τάφων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, αλλά και τρεις απείρακτους λακκοειδείς τάφους, χρονολογούμενους στον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ. Καθένας από τους τελευταίους περιείχε τρία έως πέντε πήλινα αγγεία, ορισμένα από τα οποία είναι αττικά. Ένας γυναικείος τάφος περιείχε επιπλέον μία περίτεχνη χάλκινη περόνη, ενώ ένας ανδρικός (Πίν. 104 ε) τη σιδερένια αιχμή ενός δόρατος και μία σιδερένια στλεγγίδα για

87. Στις ανασκαφές που περιγράφονται συμμετείχε η αρχαιολόγος Α. Δούμα. Μέρος των ευρημάτων συντηρήθηκε από τους συντηρητές Μ. Μυλωνά, Γ. Χατζησταύρου και Κ. Βλάχου.

88. Χ. Τσούγγαρης, Ανασκαφικές έρευνες στο νομό Καστοριάς κατά το 1999, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 618-619.

89. Χ. Τσούγγαρης, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 809.

τον καθαρισμό του σώματος από το λάδι και την άμμο μετά την παλαίστρα. Εκτεταμένες ανασκαφικές δοκιμές έγιναν επιπλέον σε θέσεις όπου υπήρχαν πληροφορίες κατοίκων ή επιφανειακές ενδείξεις για ύπαρξη αρχαιοτήτων νότια και δυτικά του Υδραγωγείου (στον αγρό 673 ιδιοκτησίας Σ. Καραγεωργιάδη, στον παλιό σκουπιδότοπο και σε αγρό του Χ. Παπαδόπουλου) και εντοπίστηκαν πενιχρά ίχνη κατοίκησης από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τα χριστιανικά χρόνια. Νεολιθικά ευρήματα συγκεντρώθηκαν από ημερήσια επιφανειακή έρευνα σε οργωμένο αγρό ιδιοκτησίας Α. Αλουγδέλη μέσα στα όρια του νεολιθικού οικισμού που έχει εντοπιστεί στα ανατολικά της αγροτικής περιοχής Πενταβρύσου, σε μικρή απόσταση δυτικά του κοιμητηρίου του οικισμού Αυγή.

ΔΗΜΟΣ ΜΑΚΕΔΝΩΝ

Κρεπενή Μαυροχωρίου

Συνεχίστηκε για τρίτη χρονιά η σωστική ανασκαφή στον αγρό των αφών Κουμπούρη στη θέση Γκιόλε Κρεπενής[90]. Σε επτά δοκιμαστικές τομές συναντήσαμε την ήδη γνωστή εικόνα των αναμοχλευμένων επιχώσεων με αρκετά κινητά ευρήματα ρωμαϊκών, ελληνιστικών και προϊστορικών χρόνων μέχρι το βάθος του 1 μ. περίπου κάτω από την επιφάνεια, όπου και εμφανίζεται άμμος στείρα ευρημάτων. Στην περιοχή όπου πέρσι είχε εντοπιστεί το κτίριο Α, η έρευνα συνεχίστηκε και απέδωσε τμήματα θεμελίων ενός ορθογώνιου κτιρίου άγνωστου προορισμού ύστερων ελληνιστικών ή ρωμαϊκών χρόνων με συνολικό μήκος 27 μ. Λίγα μέτρα μακριά του ανασκάφηκε το υπόκαυστο του θερμού χώρου ενός οικιακού λουτρού ρωμαϊκών χρόνων, του μόνου χώρου που διατηρήθηκε από ένα χαμένο πλέον κτίσμα. Έχει διαστάσεις 10,20×4,20 μ., 11 πεσσίσκους από επάλληλες ορθογώνιες οπτοπλίνθους και στην επίχωσή του βρέθηκαν τμήματα υδραυλικού κονιάματος, πήλινα πηνία, αβαφής κεραμική, αλλά και μία ψηφίδα. Λόγω της μεγάλης έκτασης του αγρού η έρευνά του θα συνεχιστεί και κατά το επόμενο έτος.

ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΕΣΤΕΙΩΝ

Γκράντιστα Μακροχωρίου

Με την οικονομική συνδρομή του Δήμου Κορεστείων πραγματοποιήθηκε ολιγοήμερη ανασκαφή σε οχυρωματικό περίβολο από αργούς λίθους στην κορυφή υψώματος στα βόρεια του Μακροχωρίου, προς τα όρια του νομού Φλώρινας. Ο περίβολος έχει ελλειψοειδές σχήμα με διαστάσεις 200×300 μ. περίπου, πάχος 1,50-2 και σωζόμενο ύψος 1-2 μ. Στην πορεία του δεν εντοπίζονται πύλες ούτε πύργοι, μόνο παράλληλα εξωτερικά τοιχία αντιστήριξης στην πιο απότομη πλευρά, ενώ πενιχρά ίχνη θεμελίων εντοπίστηκαν σε σημεία του εσωτερικού του[91]. Πέντε αδιάγνωστα θραύσματα αβαφούς τροχήλατης κεραμικής ήταν τα μόνα από τα (λιγοστά) ευρήματα που δεν ανήκαν στη σύγχρονη εποχή. Έτσι, το πρόβλημα χρονολόγησης της κατασκευής του περιβόλου μένει άλυτο, όπως και στις περισσότερες ανάλογες κατασκευές.

ΔΗΜΟΣ ΙΩΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Μηλίτσα

Ναός Αγίας Παρασκευής

Από το 2000 πληροφορίες κατοίκων μας οδήγησαν στην αναζήτηση κτιρίων μνημειακών διαστάσεων γύρω από το ναό Αγίας Παρασκευής Μηλίτσας[92]. Έτσι, με τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών κατά τη διάρκεια της εθελοντικής ανασκαφής που έγινε υπό την εποπτεία της Υπηρεσίας μας[93], εντοπίστηκαν αρχαίοι τάφοι και ίχνη του «αρχαιοτάτου χριστιανικού ναού», που ανέφερε ο Π. Τσαμίσης στο βιβλίο του *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, αμέσως νότια του σημερινού ναού. Βόρεια του ναού συναντήσαμε κτίριο που σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση και επικεντρώσαμε εκεί την έρευνά μας. Σύντομα φάνηκε ότι πρόκειται για ένα περίπλοκο συγκρότημα πολλών δωματίων, με συνολικές διαστάσεις που ξεπερνούν τα 30×40 μ. και με διατήρηση των τοίχων σε ύψος έως και πάνω από το 1 μ. Οι τοιχοποιίες είναι πολύ προσεγμένες, με ισχυρό ασβεστοκονίαμα και δρομική ζώνη πλίνθων, και συχνά είναι επιχρισμένες με πολύχρωμα κονιάματα. Στις περιορισμένες τομές σε βάθος συνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικών και γυάλινων θραυσμάτων που ανήκουν κυρίως στο 2ο-4ο αι. μ.Χ., σε συμφωνία με τα νομίσματα που είχαν περισυλλεγεί από τη θέση αυτή και ανήκουν στα χρόνια του αυτοκράτορα Μαξιμιανού.

Παρά την αποκάλυψη της κάτοψης του συγκροτήματος σε τόσο μεγάλη έκταση και την εμφάνιση δύο αψιδωτών χώρων προς Β., δεν είναι δυνατόν να χαρακτηρίσουμε ακόμη τη χρήση του, που θα μπορούσε να είναι ιδιωτι-

90. Ό.π., σ. 810.

91. Για παρόμοιους περιβόλους στην επαρχία Βοΐου, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 256-258.

92. Ό.π. (υποσημ. 89), σ. 821.

93. Με τη συμμετοχή και της αρχαιολόγου Κλ. Κωντσιώτη.

κή (πλούσια ρωμαϊκή έπαυλη) ή δημόσια. Ίχνη κατασκευών που θα μπορούσαν να ανήκουν σε δημόσια λουτρά θέτουν και αυτή την υποψηφιότητα, που συνεπικουρείται από την ύπαρξη της πλούσια παηγής νερού «Ίσβορος», λίγες δεκάδες μέτρα βορειότερα. Η έρευνα υπολογίζεται να συνεχιστεί, αφού επιλυθεί το ιδιοκτησιακό ζήτημα με την αρωγή των τοπικών αρχών.

ΔΗΜΟΣ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ

Κολοκυνθού

Δανειοθάλαμος Ο.Α. 276

Κατά τη διάρκεια της επιτήρησης εργασιών απόληψης αδρανών υλικών για την κατασκευή του Κάθετου Οδικού Άξονα «Σιάτιστα-Κρυσταλλοπηγή» και σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά του οικισμού της Κολοκυνθούς, εντοπίστηκε πυκνό νεκροταφείο ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Ανασκάφηκαν 28 κεραμοσκεπείς και λακκοειδείς τάφοι (Πίν. 104 στ-ζ), στην πλειοψηφία τους κτερισμένοι με πήλινα (και σπάνια χάλκινα) αγγεία, νομίσματα και χάλκινα κοσμήματα. Δεν υπήρξε η οικονομική δυνατότητα επέκτασης της ανασκαφής πέρα από τα όρια του δανειοθάλαμου.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Πέλλα

Αρχοντικό

Ο Α. Καλτσουνίδης, κάτοικος Αρχοντικού Γιαννιτσών παρέδωσε τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, που προέρχονται από τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο του Αρχοντικού Πέλλας: τμήμα μαρμάρινου επιτύμβιου μνημείου με ανάγλυφη διακόσμηση κυματίων (0,305×0,175×0,255 μ.) και μαρμάρινο κορμό μικρής καθιστής σφίγγας των υστεροαρχαϊκών χρόνων (σωζ. διαστ. 0,325×0,18×0,11 μ.), μερικά λίθινα εργαλεία των προϊστορικών χρόνων, πήλινο προϊστορικό αγγείο, χάλκινη αμφικωνική χάνδρα της εποχής του Σιδήρου, δύο χάλκινα σκυφωτά νομίσματα των υστεροβυζαντινών χρόνων και θραύσματα πήλινων αγγείων (ΒΠ 2001/1 και ΒΠ 2001/6).

Ο Στ. Διντσούδης, κάτοικος Αρχοντικού Γιαννιτσών, παρέδωσε χάλκινο κράνος του λεγόμενου «ιλλυρικού» τύπου των υστεροαρχαϊκών χρόνων, καθώς και πολύσπειρο βραχιόλι της εποχής του Σιδήρου, τα οποία κατά τη μαρτυρία του προέρχονται από τη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού (ΒΠ 2001/5).

Ο Β. Καραδελόγλου, κάτοικος Αρχοντικού Γιαννιτσών, παρέδωσε τμήμα χάλκινου βραχιολιού της εποχής του Σιδήρου και ακέραιο χάλκινο βραχιόλι των υστεροβυζαντινών χρόνων (ΒΠ 2001/8).

Ο Π. Βλασιάδης, κάτοικος Αρχοντικού Γιαννιτσών, παρέδωσε λίθινο προϊστορικό εργαλείο και χάλκινο βραχιόλι της εποχής του Σιδήρου, που προέρχονται από το νότιο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού (ΒΠ 2001/9).

Ο Γ. Γιαλαμούδης, κάτοικος Νέας Πέλλας, παρέδωσε σιδερένια αιχμή δόρατος, που προέρχεται από το νότιο νεκροταφείο του Αρχοντικού Γιαννιτσών (ΒΠ 2001/10).

Ο Χρ. Ζάκας, κάτοικος Γέφυρας Θεσσαλονίκης, παρέδωσε χωρίς να ζητήσει αμοιβή 475 χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούνται από τα κλασικά έως και τα υστεροβυζαντινά χρόνια, καθώς και μερικά μεταλλικά μικροαντικείμενα και ελάσματα (ΒΠ 2001/2, 4, 7).

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Έδεσσα

Ολοκληρώθηκε η διαδικασία χορήγησης αμοιβής για την παράδοση 367 νομισμάτων στον Ι. Τσορμπατζόγλου[94], κάτοικο Έδεσσας, μετά από την μεταφορά και ταύτιση των νομισμάτων από το Νομισματικό Μουσείο Αθηνών. Τα νομίσματα καταγράφηκαν στον Κατάλογο Νομισμάτων Έδεσσας με τον αριθμό 569. Ο μεγαλύτερος αριθμός είναι χάλκινα νομίσματα ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων των βασιλέων και πόλεων της Μακεδονίας, υπάρχουν όμως και σύγχρονες κοπές από την περιοχή της Θεσσαλίας (Λάρισα, Παρώρεια, Γυρτώνη, Κοινό Θεσσαλών), της Θράκης (Άβδηρα), καθώς και ένα νόμισμα Τήνου. Ανάλογα, στα νομίσματα των ρωμαϊκών χρόνων περιλαμβάνονται αυτόνομες κοπές των μακεδονικών πόλεων, ένα Κορίνθου, ένα Νίκαιας Βιθυνίας, καθώς και αυτοκρατορικές κοπές, μεταξύ των οποίων διακρίθηκε ένας θησαυρός 29 νομισμάτων με αντωνιανούς Πρόβου, Αυρηλιανού, Νουμεριανού, Μαξιμιανού και Κλαύδιου Γοτθικού. Εννέα νομίσματα χρονολογούνται στα βυζαντινά και μεσαιωνικά χρόνια. Τέλος, στην παράδοση συμπε-

94. Βλ. και *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 650.

ριλαμβάνονται και 30 ασημένια νομίσματα κλασικών έως και μεσαιωνικών χρόνων.

Επίσης, κατασχέθηκαν 146 νομίσματα στην κατοικία του Δ. Λαζαρίδη, κατοίκου Έδεσσας, στα οποία σύμφωνα με την ταύτιση του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών περιλαμβάνονται νομίσματα βασιλέων της Μακεδονίας και μακεδονικών πόλεων, Θάσου, Μαρώνειας, Αβδήρων, Ορθαγόρειας, υστερορωμαϊκά και βυζαντινά νομίσματα, καθώς και κάποια αμφιβόλου γνησιότητας. Καταγράφηκαν στον Κατάλογο Νομισμάτων Έδεσσας με τον αριθμό 570.

Καρυδιά

Βορειοδυτικά του χωριού κατά την κατασκευή δρόμου, που θα συνδέσει το δημοτικό διαμέρισμα με το χιονοδρομικό κέντρο του Βόρα, παρασύρθηκε ελληνιστικό κτίριο, όπως έγινε φανερό από τα κεραμίδια και τα όστρακα του στρώματος καταστροφής στα πρανή του δρόμου. Ο δρόμος διανοίχθηκε από τον υπεύθυνο του δημοτικού διαμερίσματος, πριν ακόμη σταλεί στη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ το σχετικό έγγραφο από τη Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών της Νομαρχίας Πέλλας.

Μαργαρίτα

Από τους επίπεδους αγρούς στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του κάστρου της Μαργαρίτας περισυνελέγη προϊστορική κεραμική, που αποτελεί ένα στοιχείο για την αναζητούμενη από καιρό θέση του εδώ προϊστορικού οικισμού[95].

Μεσημέρι

Για μια ακόμη φορά αρχαιοκάπηλοι προσπάθησαν να απομακρύνουν την εντοιχισμένη σε κρήνη στον περίβολο της εκκλησίας στήλη ρωμαϊκών χρόνων με παράσταση νεκρόδειπνου[96]. Η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ προκειμένου να αποφευχθούν παρόμοια περιστατικά στο μέλλον ζήτησε την παράδοσή της, συνάντησε όμως σύσσωμη αντίδραση των κατοίκων του Μεσημερίου, που με επικεφαλής τον ιερέα την εντοίχισαν εκ νέου.

Σωτήρα

Βορειοανατολικά και νοτιοδυτικά του Δ.Δ. Σωτήρας εντοπίστηκε παλαιοχριστιανική και ελληνιστική εγκατάσταση στις θέσεις Τουπόλες και Καλογήρες αντίστοιχα. Για την πρώτη θέση ενημερώθηκε με έγγραφο και η 11η ΕΒΑ.

ΔΗΜΟΣ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ

Κάτω Γραμματικό

Διασπορά ρωμαϊκών οστράκων νότια του δημοτικού διαμερίσματος αποτελεί στοιχείο για την ύπαρξη αρχαίας εγκατάστασης σε αυτή την ορεινή και άγνωστη αρχαιολογικά περιοχή του νομού Πέλλας.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΡΙΔΑΙΑΣ

Άλωρο

Από κάτοικο της Ξιφιανής περισυνελέγησαν και παραδόθηκαν από τον αρχαίο οικισμό νοτιοανατολικά του Αλώρου Αλμωπίας μία χάλκινη αμφικωνική ψήφος της εποχής του Σιδήρου, ένα αμυγδαλόσχημο και ένα σφαιρικό μολύβδινο βλήμα σφενδόνης, καθώς και δύο χάλκινα φάλαρα ιπποσκευής.

Πρόμαχοι

Στη θέση Μπέινα των Προμάχων εντοπίστηκε και φωτογραφήθηκε κτιστός καμαροσκεπής τάφος, για τον οποίο ειδοποιήθηκε η 11η ΕΒΑ, προκειμένου να αναλάβει την περαιτέρω ανασκαφική έρευνα.

Επίσης, διαπιστώθηκε ότι χωρίς ενημέρωση της Υπηρεσίας μεταφέρθηκαν στο Δημοτικό Σχολείο των Προμάχων οι αρχαιότητες οι οποίες προηγουμένως φυλάσσονταν στο ισόγειο του κοινοτικού καταστήματος. Πρόκειται για την αναθηματική επιγραφή στην Αρτέμιδα Αγροτέρα και μερικά ακόμη λίθινα αποτμήματα μεταγενέστερων χρόνων[97]. Η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ με παλαιότερο έγγραφό της είχε ζητήσει τη μεταφορά των αρχαιοτήτων στην κοντινότερη αρχαιολογική συλλογή της Έδεσσας, γενικότερα όμως οι κάτοικοι της Αλμωπίας αντιμετωπίζουν εχθρικά παρόμοια θέματα επιμένοντας ότι οι αρχαιότητες της περιοχής πρέπει να εκτεθούν σε μία τοπική συλλογή.

95. Για τα ευρήματα από την περιοχή της Μαργαρίτας, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της (στοιχεία ιστορικής τοπογραφίας), *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου, Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, 4-6 Δεκεμβρίου 1992*, Έδεσσα 1995, σ. 46.

96. Για τη στήλη, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Το αρχαιολογικό έργο της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ κατά το 1999 στην επαρχία Έδεσσα, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 513, εικ. 9. Για παλαιότερη προσπάθεια απομάκρυνσής της, βλ. *ΑΔ* 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 709.

97. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 372.

ΔΗΜΟΣ ΕΞΑΠΛΑΤΑΝΟΥ

Αρχάγγελος

Από τα όρια των νομών Πέλλας και Κιλκίς παραδόθηκε από τον Κ. Κανελλόπουλο υστερορρωμαϊκό λυχνάρι κατασκευασμένο σε μήτρα, που καλύπτεται από σκούρο κόκκινο επίχρισμα. Το λυχνάρι φέρει στο δίσκο ρόδακα και στον ώμο κυκλίσκους και τμήμα σχηματοποιημένου κλαδιού. Σχηματοποιημένο τμήμα κλαδιού μαζί με το γράμμα *Ε* υπάρχει και στη βάση του αγγείου[98].

Εξαπλάτανος

Παραδόθηκαν από τον Φ. Κοσμίδη δύο ρωμαϊκά και ένα παλαιοχριστιανικό νόμισμα από την αγροτική περιοχή του Εξαπλατάνου. Συγκεκριμένα πρόκειται για την πεδινή περιοχή νοτιοανατολικά του Εξαπλατάνου, πρωτεύουσας του ομώνυμου δήμου, και αμέσως νότια του δρόμου Εξαπλατάνου-Θεοδωρακίου, πριν από την ανάβαση στον ορεινό όγκο του Πάικου[99]. Σε μεγάλη έκταση παρατηρείται διασπορά οστράκων ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων.

Θεοδωράκι

Σε πλάτωμα αμέσως βόρεια του αρχαίου οικισμού στη θέση Πλατιά Πολιάνα[100], που χωρίζεται από αυτόν με μικρή χαράδρα, διαπιστώθηκε η ύπαρξη παλαιότερης εγκατάστασης ύστερης εποχής του Χαλκού-εποχής του Σιδήρου, η οποία είχε παράνομα ισοπεδωθεί, ενώ παρατηρήθηκαν και πυκνοί αρχαιοκαπηλικοί λάκκοι.

Σε δυσπρόσιτα υψώματα νότια και δυτικά της Πλατιάς Πολιάνας και του φρουρίου στη θέση Μύτακας εντοπίστηκαν μικρότεροι περίβολοι, για τη χρήση και χρονολόγηση των οποίων απαιτείται επιπλέον ανασκαφική έρευνα.

Από αγρό στα νοτιοανατολικά όρια της Πλατιάς Πολιάνας ο Φ. Κοσμίδης παρέδωσε δύο τμήματα μητρών μεγαρικών σκύφων (Πίν. 105 α), που αποτελούν στοιχείο για την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου κατασκευής παρόμοιων αγγείων.

Κωνσταντία

Νοτιοδυτικά της Κωνσταντίας στην περιοχή των αγρών 862-870 διαπιστώθηκε διασπορά οστράκων ρωμαϊκής εποχής, που πιστοποιούν την ύπαρξη σύγχρονης εγκατάστασης.

Μεταξύ της Εφορείας και του Δήμου Εξαπλατάνου έγιναν συνεννοήσεις, προκειμένου με δαπάνες του δεύτερου να κατασκευαστεί στο νεκροταφείο των τύμβων φυλάκιο, που θα στεγάσει ενημερωτικό υλικό για το νεκροταφείο. Σχέδια του φυλάκιου ετοιμάστηκαν από τον αρχιτέκτονα Κ. Τροχίδη και στάλθηκαν στο Δήμο Εξαπλατάνου.

Επίσης, άρχισε η διαδικασία για την παραχώρηση στο ΥΠΠΟ του νεοανεγερθέντος και μη χρησιμοποιηθέντος κτιρίου της τέως κοινότητας Κωνσταντίας, προκειμένου αυτό να στεγάσει την τοπική αρχαιολογική συλλογή της Αλμωπίας και τα ευρήματα που είναι διάσπαρτα στο Μουσείο Πέλλας, στην Έδεσσα, σε αποθήκη της Αλμωπίας και στα δημοτικά σχολεία της περιοχής. Μετά την αποστολή σχετικών εγγράφων προς το ΥΠΠΟ το κτίριο επισκέφθηκε ο Γ. Λαχανίδης, αρχιτέκτονας της Δ/νσης Μελετών Μουσείων και επισήμανε τις αλλαγές που πρέπει να γίνουν, ώστε αυτό να είναι λειτουργικό στη νέα του χρήση. Με βάση τις οδηγίες του, ο Γ. Ακοίνογλου, μηχανικός και κάτοικος Κωνσταντίας, προθυμοποιήθηκε να αναλάβει δωρεάν την προετοιμασία των νέων σχεδίων του κτιρίου.

Νερόμυλοι

Ανατολικά του κηρυγμένου ελληνιστικού οικισμού των Νερομύλων, στις βραχώδεις πλαγιές που αποτελούν τους δυτικούς πρόποδες του Πάικου, διαπιστώθηκε η ύπαρξη εγκατάστασης χριστιανικών χρόνων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ένα κτίσμα σε απόκρημνη κορυφή, πλινθόκτιστο με κατάλοιπα τοιχογραφιών, που δίνει την εντύπωση ασκηταριού. Για τα παραπάνω ενημερώθηκε και η 11η ΕΒΑ.

Περίκλεια

Κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας εντοπίστηκε ανατολικά του κηρυγμένου ελληνιστικού νεκροταφείου της Περίκλειας[101] η θέση του οικισμού, που σχετίζεται με αυτό. Ο οικισμός απλώνεται βόρεια και νότια του παλαιού δρόμου Περίκλειας-Σκρα σε απόσταση 200 μ. περίπου από το νεκροταφείο.

98. Για παρόμοια λυχνάρια, βλ. J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora* VII, New Jersey 1981, σ. 38.

99. Για προϊστορικά ευρήματα από την ίδια περιοχή αλλά βόρεια του δρόμου Εξαπλατάνου-Θεοδωρακίου, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 520.

100. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 359-360, στο κεφάλαιο των ανασκαφικών εργασιών.

101. Για το ελληνιστικό νεκροταφείο της Περίκλειας, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 727-728.

Πρόδρομος

Στον εκτεταμένο λόφο Γκορίτσα του Προδρόμου εκτός από τις ανασκαφικές εργασίες στο χώρο του νεκροταφείου των τύμβων, που περιγράφονται στον παρόντα τόμο, σ. 361, διενεργήθηκαν και επιφανειακές έρευνες, με τις οποίες διαπιστώθηκε η ύπαρξη ελληνιστικών και ρωμαϊκών οστράκων και κεραμιδιών στα νοτιοδυτικά και τα βόρεια όρια αντίστοιχα.

Τρία Έλατα

Από περιοχές του εγκαταλελειμμένου ορεινού οικισμού των Τριών Ελάτων της επαρχίας Αλμωπίας η δικηγόρος Α. Τάντση, κάτοικος Αριδαίας, παρέδωσε χωρίς αμοιβή 11 αρχαία χάλκινα και ένα νεοελληνικό νόμισμα. Τα αρχαία νομίσματα, που από μια πρώτη εξέταση και πριν από τον καθαρισμό τους μπορούν να χρονολογηθούν στα ελληνιστικά και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, αποτελούν στοιχείο για την ύπαρξη αντίστοιχων εγκαταστάσεων, που πρέπει να εντοπιστούν σε προσεχείς αυτοψίες στην περιοχή. Εκτός από τα νομίσματα παρέδωσε και μικρή ομάδα μεταλλικών αντικειμένων (σιδερένια καρφιά και τμήμα μολύβδινου βάρους).

Φούστανη

Στην ορεινή αγροτική περιοχή βορειοανατολικά της Φούστανης υποδείχθηκε από τον Φ. Κοσμίδη θέση νεκροταφείου τύμβων εποχής του Σιδήρου, το οποίο καταστράφηκε μετά από παράνομη ισοπέδωση. Νοτιότερα από το χώρο της ισοπέδωσης παρατηρήθηκαν επίσης υπέργειες συγκεντρώσεις λίθων, που θα μπορούσαν να αποτελούν τύμβους. Απαιτείται, όμως, έρευνα για να υπάρξει οριστικό συμπέρασμα. Από τον Φ. Κοσμίδη, επίσης, παραδόθηκε και ομάδα ευρημάτων, που περισυνελέγησαν από το χώρο του νεκροταφείου και αποτελούν πλέον τα μόνα στοιχεία για τη χρονολόγησή του (Πίν. 105 α). Πρόκειται για έξι αμφικωνικές πήλινες ψήφους, έξι αμφικωνικές χάλκινες ψήφους και μία με ανάγλυφους δακτυλίους στα άκρα, δύο ασπιδίσκες, σφηκωτήρες με μία ή περισσότερες συστροφές, τμήματα συρίγγων, τμήματα οκτώσχημων πορπών, τέσσερα τμήματα δακτυλιόσχημων περιάπτων, τμήματα χάλκινων περονών, τμήματα χάλκινων βραχιολιών, καθώς και ένα λίθινο ακόνι.

Χρυσή

Από το χώρο αρχαίας εγκατάστασης[102] στην ορεινή αγροτική περιοχή της Χρυσής παραδόθηκε από τον Κ. Κανελλόπουλο αττικό τετράδραχμο (Πίν. 105 β) και χρυσός κρίκος, μάλλον σκουλαρίκι, διαμ. 0,012 μ. Το τετράδραχμο εξετάστηκε από το Νομισματικό Μουσείο και χρονολογήθηκε κατά M. Thompson, αριθ. 157, στα 156/155 π.Χ. και κατά O. Morkholm, NNM Mn 29 (1984), 6.29 κ.ε., στα 124/123 π.Χ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Στα νότια όρια του αγροκτήματος Αιανής προς το Χρώμιο και σε εκατοντάδες στρέμματα διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα με αφορμή αίτημα για εξόρυξη αργίλου από το χώρο. Πρόκειται κυρίως για χώρο χέρσο με αλλεπάλληλα και απόκρημνα υψώματα, τα οποία σε μεγάλη έκταση καλύπτονται από χαμηλή βλάστηση, πουρνάρια και παλιούρια, που δυσχεραίνουν την πρόσβαση. Εντοπίστηκαν τέσσερα σημεία, εκ των οποίων σε ένα της θέσης Περπόρια-Μελίσσι Λάκκος με αριθμό αγροτεμαχίου 3440 τα ευρήματα ήταν αβαφή χειροποίητα και τροχήλατα όστρακα και τμήματα κεραμίδων. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ίδια περιοχή και σε ύψωμα της θέσης Μαντριά ανασκάφηκε το 1995 νεκροταφείο της εποχής του Χαλκού[103].

Μεταμόρφωση

Με αφορμή τη βελτίωση της επαρχιακής οδού Μεταμόρφωσης-Βατερού διενεργήθηκε έλεγχος στη διέλευση από χώρο νεκροταφείου και προγραμματίστηκε ανασκαφή σε συνεννόηση με το Δήμο Κοζάνης, ως φορέα υλοποίησης του έργου. Πρόκειται για τη θέση Γούρνα ή Γκόρινι, στην οποία έχουν διαλυθεί τάφοι κλασικών και ελληνιστικών χρόνων τουλάχιστον τρεις φορές και από την τελευταία διάλυση, στα αγροτεμάχια ιδιοκτησίας Δ., Ν. και Κ. Χασιώτη, είναι εμφανείς οι λάκκοι και οι πλάκες τάφων[104].

Εντοπίστηκε νέος αρχαιολογικός χώρος σε πλαγιά λόφου του όρους Βούρινου με το όνομα Καθάρα, δυτικά από το σύγχρονο οικισμό και με κλίση προς αυτόν. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών τουλάχιστον περιβόλων από μεγάλες κυρίως πέτρες, πλ. 1,50 μ., σε ορθογώνια διάταξη, οι οποίοι ανήκουν προφανώς στην οχύρωση του χώρου,

102. Βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 546.

103. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 567.

104. Βλ. σχετικά Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 216, Πίν. 255ε, ζ, 256γ· Μ. Σιγανίδου, στο *Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας*, Αθήνα 1979, σ. 39, αριθ. 37· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Κοζάνη. Πόλη Ελιμιώτιδας*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48, 52, 64, 66, εικ. 21, 24, 33, 34· η ίδια, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 153-154, 206-207.

ενώ άλλοι στενότεροι τοίχοι ανήκουν σε κατόψεις κατοικιών (Πίν. 105 γ-δ). Τα τείχη και οι τοίχοι αυτοί διαφέρουν από τις κατασκευές και τους λιθοσωρούς των κτηνοτρόφων, ορισμένοι από τους οποίους εδράζονται πάνω σε αρχαία θεμέλια. Επιφανειακά στο χέρσο χώρο με τη μεγάλη κλίση και τη μικρή επίχωση διακρίνονται λίγα όστρακα και πολύ διαβρωμένα, ενώ χαμηλότερα σε χώρο με την ιδιαίτερη ονομασία Κομματσούλια (=κομμάτια χωραφιών) η κεραμική είναι τροχήλατη, αλλά και χειροποίητη με τα χαρακτηριστικά της ύστερης εποχής του Χαλκού. Η άποψη ότι ο αρχαίος οικισμός βρισκόταν στη θέση του σύγχρονου χωριού, φαίνεται ότι ενισχύεται με την ύπαρξη τειχισμένης ακρόπολης στην πλαγιά Καθάρα, αφού άλλωστε και στους ενδιάμεσους αγρούς εντοπίζεται κεραμική[105].

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΟΪΟΥ

Γλυκοκερασιά

Στη θέση Αγία Τριάδα και σε απόσταση μόλις 1 χλμ. ανατολικά από το μικρό σύγχρονο οικισμό έχει εντοπιστεί αρχαίος με οικιστικά κατάλοιπα, ημιδιαλυμένους κλιβάνους και δύο θέσεις νεκροταφείων[106]. Σε πρόσφατη επίσκεψή μας παρατηρήσαμε ενδιαφέροντα ευρήματα σε αγρό ιδιοκτησίας Στ. Σπυρίδη. Μετά από βαθιά άροση είχαν αποκαλυφθεί μεγάλα τμήματα ωμών και ψημένων πλίνθων, καθώς και ογκώδεις μάζες πηλού, υαλοποιημένες από υψηλή θερμοκρασία. Οι ενδείξεις οδηγούν σε ύπαρξη κεραμικού κλιβάνου, ενώ δεν αποκλείεται και η πιθανότητα ύπαρξης λουτρών. Λίθοι διάσπαρτοι στον ίδιο αγρό ανήκουν μάλλον σε ορθογώνιο κτίσμα. Η κεραμική μάς παραπέμπει στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Περδίκκας

Μετά την παράδοση διάφορων μικροευρημάτων (οστράκων, αγνύθας, τμήματος σκωρίας κτλ.) εντοπίστηκαν δύο νέοι αρχαιολογικοί χώροι στον Περδίκκα[107]. Νότια από το χωριό, στη θέση Αλώνια, σε μικρή απόσταση από τις κατοικίες, αριστερά του αγροτικού δρόμου που οδηγεί στα αμμορυχεία, είναι εμφανείς τοίχοι με συνδετικό ασβεστοκονίαμα και ελάχιστη επιφανειακή κεραμική. Το αρχαιολογικό στρώμα εκτείνεται σε 15 στρ. περίπου, ενώ τεράστιοι λιθοσωροί αποδεικνύουν την προσπάθεια «καθαρισμού» και ισοπέδωσης του χώρου. Ο δεύτερος αρχαιολογικός χώρος εντοπίστηκε στη θέση του σύγχρονου Γηπέδου του χωριού και στην παρακείμενη πλαγιά, στην οποία διαπιστώσαμε την ύπαρξη χειροποίητων οστράκων ύστερης εποχής του Χαλκού, ένα μάλιστα με αμαυρόχρωμη διακόσμηση (Πίν. 105 ε-στ).

Ποντοκώμη

Από λιθοσωρούς των αγρών στον αρχαιολογικό χώρο της θέσης Βρύση περισυνελέγησαν τρία ενδιαφέροντα μαρμάρινα ευρήματα: τμήμα από τη λεκάνη περιρραντηρίου με σωζόμενες διαστάσεις 0,20×25 μ., αγαλμάτιο αετού ελλιπές στο κεφάλι, τα πόδια και τα άκρα των πτερύγων, ύψ. 0,251 και πλ. 0,23 μ., και δεξί τμήμα ενεπίγραφης και ανάγλυφης στήλης, ύψ. 0,205 και πλ. 0,265 μ. (Πίν. 106 α-β). Το αγαλμάτιο του αετού παραπέμπει στη λατρεία του Διός Υψίστου και η στήλη στη θεά Εννοδία, η λατρεία της οποίας έχει εντοπιστεί και σε δύο άλλους χώρους του νομού Κοζάνης, στην Εξοχή και στην Αγία Παρασκευή[108]. Η θεά παριστάνεται με τον ίδιο τρόπο, κατ' ενώπιον, κρατώντας δάδες στα σηκωμένα χέρια, ενώ κάτω δεξιά και αριστερά διακρίνονται ίχνη από τα ζώα που τη συνόδευαν και ήταν ο ίππος και ο σκύλος. Από τα γράμματα που σώζονται στον κανόνα πάνω και δεξιά διακρίνεται το ρήμα *[ἀνέ]θηκε[ν]*.

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Η αποκάλυψη το 1987 του μακεδονικού τάφου στη Σπηλιά σηματοδότησε την έναρξη του εντοπισμού πολλών αρχαιολογικών θέσεων και τη σύνταξη του αρχαιολογικού χάρτη της περιοχής του Δήμου Αγίας Παρασκευής με τα Δ.Δ. Αγίου Χριστοφόρου, Καρυοχωρίου, Σπηλιάς και Ερμακιάς, που οδήγησε στη σύνταξη Μελέτης Αρχαιολογικού Πάρκου.

Οι χώροι και τα μνημεία που συνθέτουν τον αρχαιολογικό χάρτη του δήμου συνοψίζονται σε 17 και κατανέμονται σε έκταση 25.370 στρ. (Σχέδ. 15: αριθ. από 1 έως 17). Πρόκειται για τέσσερις τειχισμένους οικισμούς στα δυτικά κατά μήκος της οροσειράς του Βερμίου, έναν οικισμό σε λόφο και, εκτός αυτού με τον οποίο συνδέεται ο μακεδονικός τάφος, ένα μεγάλο οικισμό σε επίπεδες και επικλινείς εκτάσεις, στον οποίο ανήκουν νεκροταφεία

105. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π., σ. 206.

106. Βλ. ό.π., σ. 179.

107. Για άλλες αρχαιότητες από τον Περδίκκα, βλ. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 380 και *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 576, 584.

108. Βλ. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Αθήνα 1985, αριθ. 94, 99· Ι.Π. Τουράτσογλου, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 333, Πίν. 341ε (στήλη Αγίας Παρασκευής)· Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Κοζάνη*, ό.π. (υποσημ. 104), σ. 78, εικ. 44, σ. 92, εικ. 49.

κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, δύο μικρότερους οικισμούς, μία αγροικία και συστάδες ύστερων τάφων αλλά και προϊστορικών χρόνων, δύο θέσεις ιερών και δύο προϊστορικούς οικισμούς.

Είναι αυτονόητη η σημασία της σύνταξης αρχαιολογικού χάρτη για μια περιοχή και ταυτόχρονα η μελέτη για λειτουργία αρχαιολογικού πάρκου τόσο για την επιστήμη όσο και για την ανάδειξη του κοινωνικού ρόλου της αρχαιολογίας. Ειδικά για την περιοχή αυτή, που μπαίνει πλέον στη μεταβιομηχανική εποχή με την εξάντληση των αποθεμάτων λιγνίτη της ΔΕΗ, καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική η προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς και η «επένδυση» στον πολιτισμό.

Οι νεότεροι εντοπισμοί αρχαιολογικών χώρων είναι οι παρακάτω[109]: Τειχισμένος οικισμός στη θέση Επισκοπή Δ.Δ. Σπηλιάς (Σχέδ. 15: αριθ. 1). Εκτείνεται πάνω σε δυτικό λόφο της οροσειράς του Βερμίου, η οποία ως γνωστόν έχει μεγάλο μήκος με κατεύθυνση από Β. προς Ν. και αποτελεί φυσικό όριο της Εορδαίας με τη Βοττιαία, της Άνω με την Κάτω Μακεδονία. Στη θέση αυτή διακρίνονται από απόσταση επάλληλα τείχη (Πίν. 106 γ-δ). Πρόκειται για έναν από τους μεγαλύτερους οικισμούς του είδους, που έχουν εντοπιστεί σε όλο το νομό Κοζάνης. Έχει μέγιστο υψόμετρο 1.131 μ. και εμβαδόν συνολικά 188.896,38 στρ., που κατανέμεται σε πέντε πλαγιές-πλατώματα, που μπορούν να διακριθούν σε βόρειο και νότιο τμήμα. Τα τείχη σώζονται σε χαμηλό γενικά ύψος με μορφή ξερολιθιάς και το μέγιστο πλάτος φθάνει στα 3 και 3,50 μ. Αναφορικά με την κατάταξη του πολυτειχισμένου οικισμού της Επισκοπής Σπηλιάς, σε έναν από τους τύπους, σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη μου για την οικιστική οργάνωση στο νομό Κοζάνης, τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά οδηγούν στον τύπο 3, στον οποίο οι οικισμοί αναπτύσσονται στα κορυφαία ή επάλληλα πλατώματα και τις πλαγιές λόφων[110]. Ακριβής χρονολογική ένταξη του τειχισμένου οικισμού της Επισκοπής Σπηλιάς δεν είναι δυνατή, δεδομένου ότι η επίχωση είναι σχεδόν ανύπαρκτη και υπάρχουν ελάχιστα και αδιάγνωστα όστρακα. Κατ' αναλογία, ωστόσο, με παρόμοιους οικισμούς μπορεί να ενταχθεί στην κλασική και την ελληνιστική εποχή[111].

Ο τειχισμένος οικισμός στη θέση Άη Λιας Δ.Δ. Καρυοχωρίου (Σχέδ. 15: αριθ. 2· Πίν. 106 ε) έχει εντοπιστεί από το 1992[112], ενώ βόρεια του Άη Λια και σε ευθεία απόσταση ίση περίπου (1.100 μ.) με αυτή μεταξύ Επισκοπής και Άη Λια βρίσκεται ο τειχισμένος οικισμός στη θέση Μεταλλεία Δ.Δ. Σπηλιάς (Σχέδ. 15: αριθ. 3· Πίν. 106 στ). Η συνολική έκτασή του είναι 27.736,77 τ.μ., κατανεμημένη σε δύο σχεδόν ίσα μέρη, και λαμβάνοντας υπόψη τη μικρή τειχισμένη έκταση, μπορεί να ενταχθεί τόσο στον τύπο 4 όσο και στον τύπο 5, ανάλογα με τα στοιχεία, που μόνο η έρευνα μπορεί να αποκαλύψει. Στη μία περίπτωση θα πρόκειται για τειχισμένη διπλή ακρόπολη με κατοικίες και οικισμό, μάλλον μικρό, εκτός των τειχών, και στην άλλη για καθαυτό οχυρωμένη θέση χωρίς κάτω πόλη[113]. Η επιφάνεια σε όλη σχεδόν την έκταση της θέσης είναι πετρώδης, η κεραμική ανύπαρκτη και για τη χρονολογική ένταξη υποθέτουμε παρόμοια εποχή με τους προηγούμενους οικισμούς.

Ο τειχισμένος οικισμός στη θέση 28, στα όρια του Δ.Δ. Αγίου Χριστόφορου και Ανατολικού του Δήμου Βερμίου (Σχέδ. 15: αριθ. 4)[114], βρίσκεται αντίκρυ, δηλαδή βόρεια-βορειανατολικά και σε οπτική επαφή με τον οικισμό των Μεταλλείων, με τη μεσολάβηση βαθιάς χαράδρας, και έχει έκταση 74.725,19 τ.μ., κατανεμημένη σε τρία άνισα μέρη με εξαιρετικά απότομη κλίση. Αναφορικά με την κατάταξη σε τύπο οικισμού, για τη θέση αυτή προτείνουμε με μεγαλύτερη πιθανότητα (συγκρίνοντας με τα Μεταλλεία) τον τύπο 5, στον οποίο κατατάσσονται οι καθαυτό οχυρές θέσεις σε απρόσιτες και απόκρημνες πλαγιές, και για τη χρονολογική ένταξη προτείνουμε παρόμοια εποχή με των προηγούμενων οικισμών.

Η μικρή οικιστική εγκατάσταση στη θέση Ερμακιώτικα Τριφύλλια Δ.Δ. Ερμακιάς (Σχέδ. 15: αριθ. 6) σε χέρσο χώρο επάλληλων πλατωμάτων με πυκνή θαμνώδη βλάστηση, ανήκει μάλλον σε κοντινό, μεγαλύτερο και ισχυρό οικιστικό-αστικό κέντρο και τούτο είναι, στην περίπτωσή μας, ο οικισμός της Επισκοπής ή οι άλλοι βορειότερα.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι στη θέση Ανήλιο Δ.Δ. Ερμακιάς (Σχέδ. 15: αριθ. 7) και δίπλα στον αγροτικό δρόμο αποκαλύφθηκαν μετά από λαθρασκαφή. Ίχνη κτερισμάτων, όπως σπασμένα αγγεία, που συνήθως μένουν σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν υπήρχαν και για το λόγο αυτό μπορούμε πιθανότατα να συμπεράνουμε ότι ήταν χριστιανικοί.

Παρόμοιοι κιβωτιόσχημοι τάφοι από πλάκες εντοπίστηκαν στα βορειοδυτικά του οικισμού Ερμακιάς (Σχέδ. 15: αριθ. 8) κατά τη διάνοιξη δρόμου από μηχανικό εκσκαφέα.

Η «αγροικία» στη θέση Πρωτομαγιά Δ.Δ. Καρυοχωρί-

109. Αναλυτικότερη περιγραφή όλων των θέσεων με πλήρη βιβλιογραφία: βλ. Γ. Καραμήτρου - Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 611-630.

110. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 253-256.

111. Βλ. ό.π., σ. 257-258, για το ζήτημα της χρονολόγησης των «κάστρων» εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας.

112. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 457.

113. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 255-256.

114. Το τοπωνύμιο προέρχεται από την παράδοση εκτέλεσης 28 ατόμων, μάλλον κατά τον εμφύλιο πόλεμο.

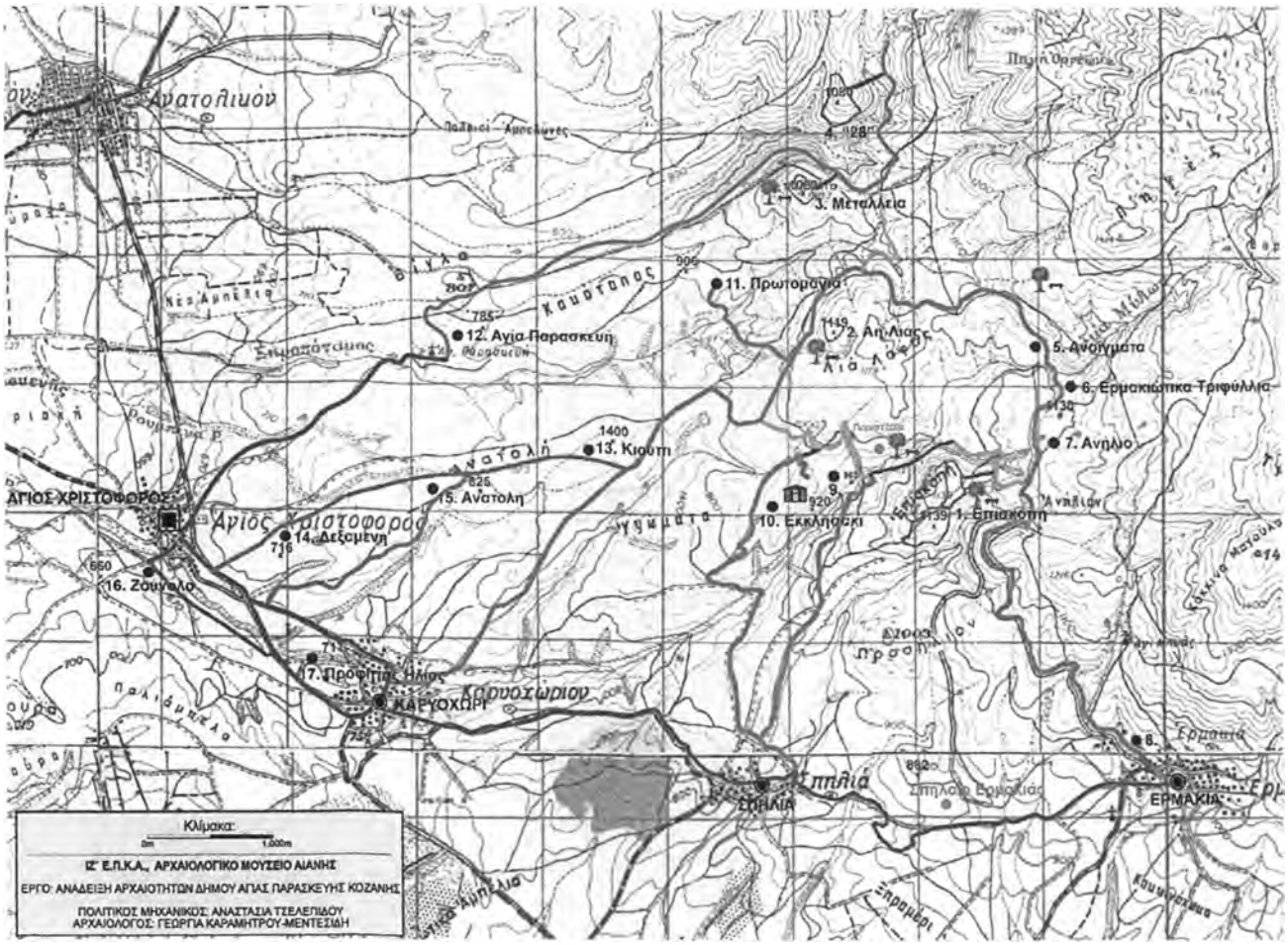

Σχέδ. 15. Δήμος Αγίας Παρασκευής. Απόσπασμα χάρτη της ΓΥΣ με θέσεις αρχαιοτήτων (αριθ. 1-17).

ου (Σχέδ. 15: αριθ. 11) εντοπίστηκε σε χώρο υπερυψωμένο σε σχέση με τους γύρω αγρούς και σε έκταση 15×20 μ., στην οποία διακρίνονται αργές πέτρες, αλλά και παρειά τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. στην ανατολική πλευρά. Τα όστρακα είναι λίγα ρωμαϊκής εποχής, ανάμεσά τους και στόμια πίθων, όπως και τμήματα κεραμίδων στέγης.

Ο προϊστορικός οικισμός στη θέση Αγία Παρασκευή Δ.Δ. Αγίου Χριστοφόρου (Σχέδ. 15: αριθ. 12) εντοπίστηκε σε χέρσα πλαγιά με κλίση προς Ν. Στην παρειά που δημιουργήθηκε από τη διάνοιξη του χωματόδρομου εμφανίστηκαν ανθρωπογενείς επιχώσεις σε μήκος 200 μ. περίπου, από όπου περισυνελέγη κεραμική της νεολιθικής εποχής και λεπίδα πυριτόλιθου.

Το νεκροταφείο στη θέση Ανατολή Δ.Δ. Καρυοχωρίου (Σχέδ. 15: αριθ. 15) εκτείνεται τόσο σε χέρσο χώρο όσο και σε καλλιεργημένους αγρούς. Από τη λαθρανασκαφή που υπέστη σε πολλούς λακκοειδείς τάφους περισυνελέγησαν διάφορα αντικείμενα που το εντάσσουν στην κλασική και την ελληνιστική εποχή. Η κεραμική ανήκει σε αβαφή κυρίως αγγεία, λίγα μελαμβαφή και λίγα ερυθρόμορφα, όπως ασκοί, ενώ ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ο μεγάλος αριθμός από σιδερένιες αιχμές δοράτων, καθώς και τα μεγάλα σιδερένια εργαλεία, όπως σπάτουλα-φτυάρι και λαβίδες (Πίν. 107 α-γ).

Είναι προφανές ότι το νεκροταφείο στη θέση Ανατολή συνδέεται με τον παρακείμενο μεγάλο οικισμό της θέσης Δεξαμενή (Σχέδ. 15: αριθ. 14), ο οποίος είναι ο δεύτερος σημαντικός οικισμός μετά της θέσης Εκκλησάκι Σπηλιάς (Σχέδ. 15: αριθ. 9) με ένταξη στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή. Εντοπισμένος από το 1992[115], διαπιστώσαμε ότι εκτείνεται σε έκταση 300 στρ. περίπου, καθώς και ότι η βαθιά άροση έχει επιφέρει τόση διάλυση, ώστε

115. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 457.

επιφανειακά να διακρίνονται κομμάτια από πήλινους σωλήνες αγωγών ύδρευσης, λιθόπλινθοι και αργές πέτρες με συνδετικό ασβεστοκονίαμα, κομμάτια μαρμάρου από ορθομαρμάρωση τοίχων ή από δάπεδα, και κεραμίδες στέγης από στρώματα καταστροφής.

Με τον ίδιο οικισμό της θέσης Δεξαμενή συνδέεται και το νεκροταφείο στη θέση Ζούνολο (Σχέδ. 15: αριθ. 16), στο οποίο είχαν διαλυθεί τάφοι το 1987 και είχε παραδοθεί μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με την επιγραφή *Ἀλέξανδρος Πάτεως* (Πίν. 107 δ). Το πατρωνυμικό, συγγενικό του Πάτων, Πατύλλος (απαντά σε επιγραφή από την Άνω Κώμη Κοζάνης) μαρτυρείται, από όσο γνωρίζω, για πρώτη φορά. Επιπλέον ευρύτερα στην ίδια θέση και από πρώην αγροτική περιοχή της κοινότητας, η οποία σήμερα αποτελεί μέρος του Βορείου Πεδίου της ΔΕΗ και κατά τη διάρκεια εκσκαφών προήλθαν το 1994 σημαντικά ευρήματα, ενώ ο Ν. Παππαδάκις επί βαλκανικών πολέμων είχε περισυλλέξει από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη με ανάγλυφη παράσταση ιππέα του α΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ.[116].

Ο προϊστορικός οικισμός στη θέση Προφήτης Ηλίας Δ.Δ. Καρυοχωρίου (Σχέδ. 15: αριθ. 17) εντοπίστηκε σε φυσικό ύψωμα, πάνω στο οποίο υπάρχει εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία και πρόσφατα, δυστυχώς, έγινε διάνοιξη κανονικού δρόμου που ασφαλτοστρώθηκε. Στις παρειές της διάνοιξης αυτής είναι εμφανείς οι ανθρωπογενείς επιχώσεις σε ύψος 1,50 μ. περίπου, από όπου η κεραμική μάς οδηγεί στη νεολιθική εποχή και την πρώιμη εποχή του Χαλκού. Σχεδόν ακέραιο φιαλόσχημο νεολιθικό αγγείο περισυνελέγη σε τομή στο επίπεδο ανατολικά του αυλόγυρου της εκκλησίας.

Η πρώιμη εξάρτηση της Εορδαίας, όπως και όλης της Άνω Μακεδονίας, από το βασίλειο των Αιγών υποδηλώνεται από τις πηγές (Ηρόδοτος, 7, 185, 2, Θουκυδίδης, 2, 99, 5), ως διάδοχος κατάσταση της περσικής κυριαρχίας μετά την αποτυχημένη εκστρατεία του Ξέρξη επί του Αλεξάνδρου Α΄. Έχει υποστηριχθεί ότι η Εορδαία γεωγραφικά ανήκε στην Άνω Μακεδονία και διοικητικά στην Κάτω, παρά το γεγονός ότι από τις πηγές διαφαίνεται η ύπαρξη βασιλικού οίκου με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον Πτολεμαίο, γιο του Λάγου, που ήταν στρατηγός, γενάρχης της δυναστείας των Πτολεμαίων της Αιγύπτου, αλλά και μεγάλος ιστορικός της εποχής, κύρια πηγή του ίδιου του Αρριανού. Από την αρχαιολογική έρευνα στην αρχαία Εορδαία προκύπτει ότι η χώρα της ήταν πυκνοκατοικημένη και ισχυρή, με αδιάλειπτη ιστορική συνέχεια, με οικιστική ανάπτυξη και οργάνωση, με πολιτικούς, κοινωνικούς και θρησκευτικούς θεσμούς όμοιους με των όμορων διαμερισμάτων της Ελιμιώτιδας, Ορεστίδας και Λυγκηστίδας, ενώ η αποτίμηση-αξιολόγηση του αρχαιολογικού υλικού εναρμονίζεται με την εικόνα της νέας ιστορικής φυσιογνωμίας, αυτής που διαμορφώθηκε τα τελευταία χρόνια από την έρευνα στην Αιανή και στον υπόλοιπο νομό Κοζάνης.

Πόλη Εορδαία αναφέρεται από τον Πλίνιο (*HistNat*, 4.34, Eordaea) και τον Ιεροκλή (*Συνέκδημος*, 638.7). Από τον Στέφανο Βυζάντιο αναφέρεται ως «χώραι Εορδαίαι» και «Ορδαία πόλη», για την οποία κάθε προσπάθεια ταύτισης με έναν από τους γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους είναι προς το παρόν υποθετική. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός επιγραφής ρωμαϊκών χρόνων σε περιοχή του χωριού Φιλώτα, στην οποία αναγράφεται *Βουλὴ Ἐορδαίων*, και μάλλον υπονοείται Κοινό Εορδαίων στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ., δηλαδή ένωση-συνομοσπονδία πόλεων, ενώ σε επιγραφή του 305-306 μ.Χ. από την περιοχή των Πετρών μαρτυρούνται Εορδοί[117]. Από επιγραφές του ιερού της Λευκόπετρας, ρωμαϊκών χρόνων, μαρτυρούνται η *ΒΑΡΕΑ κώμη Εορδέων*, η Ορδαία ίσως κώμη *[---]ΓΗΣ ΟΡΔΕ[----]* και η *Γλαῦκα Λ(ο)υκίου Εορδαία*, ενώ από επιτύμβια επιγραφή επίσης ρωμαϊκής εποχής στη Λυγκηστική Ηράκλεια είναι γνωστός ο Νείκανδρος Ωφελίωνος, Εορδαίος Κραννέστης[118].

Η άποψη ότι η Εορδαία δεν αποτελούσε ιδιαίτερο διαμέρισμα-βασίλειο με κρατική υπόσταση πρέπει να αναθεωρηθεί και να δεχθούμε ότι προσαρτήθηκε όχι στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., αλλά, όπως και τα υπόλοιπα βασίλεια, κατά την ενοποίηση που ολοκλήρωσε ο Φίλιππος Β΄ όλης της Μακεδονίας, καθώς και του υπόλοιπου ελληνισμού, πριν από τη μεγάλη εκστρατεία που πραγματοποίησε ο Μέγας Αλέξανδρος.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

116. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 428. Η ίδια, *Κοζάνη*, ό.π. (υποσημ. 104), σ. 48, 64, 86. Η ίδια, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 554. Ριζάκης - Τουράτσογλου, ό.π. (υποσημ. 108), σ. 129, αριθ. 136, πίν. 51.

117. Βλ. σχετικά Ε. Κεφαλίδου - Κ. Μοσχάκης, *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 39-46 και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 260, σημ. 763, όπου αναφέρονται συνοπτικά οι επιγραφικές μαρτυρίες για την ύπαρξη πόλεων και σημαντικών πολιτικών θεσμών. Για τη μαρτυρία από τις Πέτρες, βλ. L. Gounaropoulou - M. Hatzopoulos, *Les milliaires de la voie Egnatienne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique*, Athènes, 1985, σ. 22-40, αριθ. IV.

118. Βλ. Ph. Petsas - M. Hatzopoulos - L. Gounaropoulou - P. Paschides, *Inscriptions du sanctuaire de la mère des dieux autochtone de Leucopetra (Macédoine)*, Μελετήματα 28 (2000), αριθ. 94, 105 και 134 (*SEG* 25, 1971, 708) αντίστοιχα και *SEG* 1, 1923, 292.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ

Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου

Ο Ζ. Κουζιάκης, γνωστός αρχαιόφιλος, κατά τη διάρκεια ψαρέματος στις όχθες της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου περισυνέλεξε και παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης: χειροποίητη κεραμική και λίθινα εργαλεία από διάφορους γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους, διαβρωμένους από τα νερά της λίμνης, δύο τμήματα πήλινων ειδωλίων των προϊστορικών χρόνων, καθώς και τμήμα πήλινου αμφορέα των ρωμαϊκών χρόνων από τη γνωστή θέση Βαρεμένοι Γουλών, όπου υπάρχει νεολιθικός οικισμός και νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων.

Ο γνωστός αρχαιόφιλος Α. Αθανασιάδης, γεωργοκτηνοτρόφος και κάτοχος λατομείων σε περιοχή της κοινότητας Λευκάρων, παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης μεγάλο αριθμό αντικειμένων, προερχομένων από τις παρακάτω θέσεις:

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Μεσσιανή, Λευκάρες, Νεράιδα, Κρανίδια, Πλατανόρευμα

Από διάφορες γνωστές θέσεις του Δ.Δ. Λευκάρων μεγάλο αριθμό μεταλλικών αντικειμένων, ανάμεσά τους και αρκετά χάλκινα νομίσματα ελληνιστικών, ρωμαϊκών, βυζαντινών και νεότερων χρόνων. Από τη θέση Κάστρο Σερβίων, νομίσματα των βυζαντινών χρόνων. Σε ορεινή θέση του Δ.Δ. Πλατανορεύματος, δίπλα στον αγροτικό δρόμο Πλατανορεύματος-Παλαιογρατσάνου Βελβεντού, εντόπισε και μας υπέδειξε νεκροταφείο των ελληνιστικών χρόνων με κιβωτιόσχημους τάφους, κατεστραμμένο εν μέρει από τις εργασίες διαπλάτυνσης του δρόμου. Από την ίδια θέση περισυνέλεξε και παρέδωσε δύο χάλκινα ψέλια, ένα χάλκινο δακτυλίδι και μία τοξωτή πόρπη.

ΔΗΜΟΣ ΕΛΙΜΕΙΑΣ

Καισαρειά

Από το γνωστό οικισμό των ρωμαϊκών χρόνων στη θέση Παλιόκαστρο περισυνέλεξε και παρέδωσε διάφορα μεταλλικά αντικείμενα.

ΔΗΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Καλαμιά, Πτελέα

Από το γνωστό ελληνιστικό οικισμό στη θέση Ξανθόπυργος Καλαμιάς, περισυνέλεξε και παρέδωσε σιδερένιο ξίφος, σιδερένιο μαχαιρίδιο και διάφορα άλλα μεταλλικά αντικείμενα. Από τη θέση Κάστρο του Δ.Δ. Πτελέας, περισυνέλεξε και παρέδωσε χάλκινα νομίσματα των ελληνιστικών χρόνων, χάλκινες τοξωτές πόρπες και χάλκινα δακτυλίδια, προερχόμενα από κατεστραμμένο νεκροταφείο, το οποίο και μας υπέδειξε.

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Πλατανόρευμα

Ο Λ. Χατζηλαζαρίδης μας υπέδειξε στη θέση Παλιομανάστηρο Πλατανορεύματος νεκροταφείο κατεστραμμένο από εκσκαπτικό μηχάνημα. Οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι και κεραμοσκεπείς, όπως υποδηλώνει ο μεγάλος αριθμός λίθων και κεραμίδων που βρίσκονται στο χώρο. Κατά τη διάρκεια της υπόδειξης του χώρου, περισυνελέγησαν ένα χάλκινο δακτυλίδι και λίγα όστρακα αγγείων, τα οποία χρονολογούν το νεκροταφείο στους βυζαντινούς χρόνους.

Γούλες

Ο Χρ. Λάιος παρέδωσε ένα σιδερένιο ψέλιο και πέντε χάλκινα νομίσματα, τα οποία περισυνέλεξε από γνωστό διαλυμένο νεκροταφείο των ρωμαϊκών χρόνων στην παραλίμνια περιοχή. Η Π. Γεώργογλου παρέδωσε ένα ασημένιο νόμισμα των ρωμαϊκών χρόνων, που περισυνέλεξε από το γνωστό νεκροταφείο στη θέση Βαρεμένοι. Από την ίδια θέση προέκυψε και μία πήλινη οινοχόη, που παρέδωσε ο Αν. Αλντιπαρμάκης. Ο ίδιος παρέδωσε και δεύτερο αγγείο, που περισυνέλεξε από τη θέση Τούρλα, πιθανώς από το γνωστό νεκροταφείο της εποχής του Χαλκού.

Παλιά Καστανιά

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στο χώρο επέκτασης των ορυχείων λιγνίτη της ΛΑΡΚΟ ΑΕ, στην Παλιά Καστανιά Σερβίων, εντοπίστηκε σε λοφώδη θέση της περιοχής, μικρός οικισμός της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Περισυνελέγησαν όστρακα αγγείων, λίθινη μυλόπετρα και πήλινο σφονδύλι.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

ΔΗΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σκήτη

Με υπόδειξη των Ν. Κυριαζίδη και Ι. Λαζαρίδη, κατοίκων Ξηρολίμνης, σε απόσταση 2 χλμ. περίπου βορειοδυτικά του χωριού, εντοπίστηκε η θέση αρχαίου οχυρωμένου

οικισμού. Βρίσκεται σε ύψωμα του Άσκιου όρους, με μέγιστο υψόμετρο 1.109 μ. Ο οικισμός αναπτύσσεται στο επίμηκες κορυφαίο πλάτωμα, το οποίο κατευθύνεται από Δ. προς Α. και διαθέτει ομαλή πρόσβαση από Δ. Το τείχος περιβάλλει όλες τις πλευρές του πλατώματος εκτός από τη βόρεια, η οποία είναι πολύ απόκρημνη. Κατασκευάστηκε με ντόπιο γκρίζο ασβεστόλιθο, χωρίς επεξεργασία ή συνδετικό υλικό: χρησιμοποιήθηκαν οι μεγαλύτερες πέτρες στα μέτωπα και οι μικρές στο εσωτερικό «γέμισμα». Είναι ορατό σε όλο το μήκος του, αλλά τα καλύτερα διατηρημένα τμήματα βρίσκονται στην ανατολική και νοτιοανατολική πλευρά (μέγ. σωζ. ύψ. 0,90-1 μ.) (Πίν. 108 α-β). Στο νότιο σκέλος, όπου εντοπίστηκε και ένα πιθανό άνοιγμα στο τείχος, το πλάτος του κυμαίνεται από 1,30 έως 2 μ. και φθάνει τα 2,30 μ. κοντά στη νοτιοανατολική γωνία. Σε όλη την έκταση του πλατώματος υπάρχουν πέτρες από διαλυμένες κατασκευές, αλλά η κεραμική είναι ελάχιστη, πολύ διαβρωμένη και αδιάγνωστη, με εξαίρεση ορισμένα όστρακα ρωμαϊκών, πιθανότατα, αγγείων.

Ο οικισμός κατέχει δεσπόζουσα θέση στον κάμπο της Ξηρολίμνης και στη διάβαση που οδηγεί από την Κοζάνη προς το Βόιο, τα Γρεβενά και την Καστοριά. Στην ευρύτερη περιοχή, εκατέρωθεν της ίδιας διάβασης, έχουν έως σήμερα εντοπιστεί άλλοι τέσσερις τοιχισμένοι οικισμοί[119].

Σε ορεινή περιοχή του Άσκιου όρους, που ανήκει στο ίδιο δημοτικό διαμέρισμα, στα δυτικά-βορειοδυτικά της προηγούμενης θέσης, ο Ν. Κυριαζίδης υπέδειξε έναν ακόμη αρχαιολογικό χώρο. Η περιοχή ονομάζεται Γκιλάν-Κουσιού και βρίσκεται πολύ κοντά στα όρια με τη γειτονική Γαλατινή. Πρόκειται για προϊστορική εγκατάσταση που αναπτύσσεται στα κλιμακωτά πλατώματα της νότιας πλαγιάς ενός υψώματος, η κορυφή του οποίου βρίσκεται στα 1.260 μ. Στα χαμηλότερα σημεία της θέσης, όπου υπάρχει πηγάδι, το υψόμετρο είναι 1.200 μ. Στην επιφάνεια διατηρούνται λιθοσωροί και διαλυμένοι τοίχοι από απροσδιόριστες χρονικά κατασκευές, καθώς και αρκετή κεραμική της ύστερης εποχής του Χαλκού και της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Ωστόσο, το περισσότερο επιφανειακό υλικό παραπέμπει στις υστερότερες φάσεις της εγκατάστασης, στη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή περίοδο. Ανάλογα ευρήματα, που είχαν περισυλλεγεί παλαιότερα από τον ίδιο χώρο, παραδόθηκαν από τον Ν. Κυριαζίδη.

Δεδομένου ότι οι περιορισμένες καλλιεργήσιμες εκτάσεις της περιοχής ανήκαν παλαιότερα στη Γαλατινή, δεν αποκλείεται να βρέθηκε στη θέση αυτή μια χάλκινη υπομυκηναϊκή λόγχη, που είχε παραδοθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Το εύρημα προέρχεται από τη Γαλατινή, αλλά ο ακριβής χώρος προέλευσης παραμένει άγνωστος[120].

Οινόη

Στη διάρκεια αυτοψίας με αφορμή την αντικατάσταση αγροτεμαχίου ιδιοκτησίας Κ. Σπυριδωνίδη εντοπίστηκε εκτεταμένος αρχαίος οικισμός στα βορειοδυτικά της Οινόης. Βρίσκεται σε ελαφρά επικλινή έκταση με μεσημβρινό προσανατολισμό, στις υπώρειες του Σκοπού και σε υψόμετρο μεταξύ 740 και 760 μ. Διασχίζεται από αγροτικό δρόμο, που καταλήγει σε στρατιωτικές αποθήκες στους πρόποδες των λόφων Φλαμουριά και Πρώτη Κολώνα. Προς Ν. εκτείνεται μέχρι το δρόμο Πτελέας-Οινόης και είναι βέβαιο ότι συνεχίζεται προς Δ. στην αγροτική περιοχή της Πτελέας. Στην επιφάνεια υπάρχουν διάσπαρτοι αργοί λίθοι και θραύσματα κεραμίδων. Συγκεντρώθηκε κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, μικρό τμήμα μαρμάρινου αντικειμένου, ελάχιστα χειροποίητα όστρακα και απολέπισμα πυριτόλιθου.

Κοιλάδα

Στο νοτιοανατολικό τμήμα της λεκάνης της Κίτρινης Λίμνης, σε μικρή απόσταση προς Β. της Κοιλάδας, εντοπίστηκε μία ακόμη θέση προϊστορικής εγκατάστασης[121]. Η διασπορά του υλικού στην επιφάνεια δεν είναι πολύ πυκνή, ούτε η έκταση του χώρου ιδιαίτερα μεγάλη. Βρί-

119. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 145, 162, 255 (Λευκό Κάστρο ή Καστρί Ανθότοπου), 107, 113, 117, 132, 148, 192 (Ξανθόπυργος Καλαμιάς), 215 (θέση Καγιάμπασι Ξηρολίμνης), 206 (Καστρί Μεταμόρφωσης).

120. Ό.π., σ. 117, 121 και σημ. 321.

121. Μετά την επιφανειακή και ανασκαφική έρευνα των τελευταίων ετών οι νεολιθικοί οικισμοί στον πυθμένα και στην περιφέρεια της Κίτρινης Λίμνης ανέρχονται σε 22. Οι πιο πρόσφατα εντοπισμένοι χώροι είναι οι εξής: 1. Λιγνιτικό Κέντρο Πτολεμαΐδας-Αμυνταίου, Ορυχείο Καρδιάς, οικισμός στα δυτικά της κοινότητας (παλιάς) Χαραυγής, Χ. Ζιώτα, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 585. 2. Τετράλοφος, θέση Κουία, Χ. Ζιώτα, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 687-688. 3. Τετράλοφος, οικισμός στα νοτιοδυτικά της παλαιότερα εντοπισμένης Τούμπας Τετραλόφου, Χ. Ζιώτα, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 656. 4. Κοίλα, θέση Ισιώματα, Χ. Ζιώτα, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 819. 5. Κοιλάδα, θέση Πηγάδια ή Καβάκι, Χ. Ζιώτα, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 819. 6. Μαυροδένδρι, θέση Στάση, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 13 (19990, σ. 345-347. 7. Ποντοκώμη, θέση Βρύση, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 626-630. Για τη βιβλιογραφία σχετικά με τις δεκατέσσερις θέσεις που ήταν γνωστές από παλαιότερα, βλ. Χ. Ζιώτα, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 550 και σημ. 35 και *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 687, σημ. 120. Στην ευρύτερη περιοχή της Κίτρινης Λίμνης εντάσσονται δύο ακόμη θέσεις: Πολύμυλος, θέση Νερουφαγιά και Ασβεστόπετρα, θέση Μουρτσουβάδες, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη - Μ. Βατάλη, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 369-370 και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 358-359, αντίστοιχα.

σκεται σε επίπεδη έκταση μέσα στον κάμπο, η επίχωση είναι προφανώς μικρή και η ομοιογένεια της κεραμικής ενδεικτική της παρουσίας μίας μόνο αρχαιολογικής φάσης: τα όστρακα ανήκουν σε αγγεία αβαφή ή με κόκκινο στιλβωμένο επίχρισμα διαφόρων αποχρώσεων, ορισμένα με λαιμό. Ο πηλός είναι πορτοκαλόχρωμος ή ανοιχτοκάστανος και σπανιότερα γκρίζος. Όλες σχεδόν οι βάσεις είναι χαμηλές δακτυλιόσχημες και δισκοειδείς. Δεν βρέθηκαν καθόλου λαβές ούτε αποφύσεις. Η διακόσμηση περιορίζεται σε εμπιέσεις με αιχμηρό εργαλείο ή με το νύχι και σε μικρούς δίσκους από πρόσθετο πηλό, ενώ ένα όστρακο σώζει αμφίβολα ίχνη διακόσμησης τύπου barbotine. Απουσιάζει η γραπτή κεραμική, αλλά τα περισσότερα τυπολογικά χαρακτηριστικά υποδεικνύουν τη μέση νεολιθική περίοδο ως το πιθανότερο χρονολογικό πλαίσιο για το νέο οικισμό. Περισυνελέγησαν επίσης εργαλεία από λειασμένο λίθο, εργαλεία και απολεπίσματα πυριτόλιθου και χαλαζία, βαρίδιο από διάτρητο όστρακο και πόδι πήλινου ειδωλίου. Κεραμική και λίθινα εργαλεία από τον ίδιο χώρο παρέδωσε και ο Α. Τσανίδης, κάτοικος Κοιλάδας. Ο πλησιέστερος στη νέα θέση προϊστορικός οικισμός είναι η Τούμπα Κρεμαστής Κοιλάδας, στα νοτιοανατολικά και σε απόσταση 400 μ. περίπου, ένας από τους ελάχιστους της περιοχής που έχουν ερευνηθεί ανασκαφικά, ο οποίος κατοικήθηκε στην ύστερη νεολιθική περίοδο.

Άγιος Δημήτριος

Από την περιοχή γύρω από το ναό της Αγίας Παρασκευής προέρχονται τμήματα άβαφου μακεδονικού αμφορέα, τα οποία παραδόθηκαν από τον Α. Τσανίδη, κάτοικο Κοιλάδας. Πρόκειται για γνωστό αρχαιολογικό χώρο με ίχνη χρήσης από τα προϊστορικά έως τα ρωμαϊκά χρόνια.

Πετρανά

Στα βόρεια του χωριού, στο λόφο που είναι γνωστός ως Ράχη Πετρανών, κατά τη διάρκεια περιοδείας εντοπίστηκε αρχαιολογικός χώρος. Καταλαμβάνει ελαφρά επικλινή έκταση στην ανατολική πλαγιά του λόφου. Σε μεγάλο τμήμα του καλλιεργούνται σιτηρά, είναι όμως πολύ πιθανόν ο χώρος να εκτείνεται και στη γύρω δασωμένη περιοχή: η επιφανειακή διασπορά έχει ασαφή όρια και στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή η ορατότητα ήταν περιορισμένη. Συγκεντρώθηκε τροχήλατη κεραμική, πολύ διαβρωμένη και αδιάγνωστη, στόμιο πίθου, τμήμα μυλόλιθου και θραύσματα κεραμίδων. Στα όρια των χωραφιών έχουν συσσωρευτεί πωρόλιθοι από κατεστραμμένες κατασκευές. Βρίσκεται σε μικρή απόσταση προς ΝΔ. ενός οικισμού της ύστερης νεολιθικής περιόδου, που είχε εντοπιστεί παλαιότερα στη θέση Κλιματσίδα. Τα διαβρωμένα τροχήλατα όστρακα στην επιφάνεια της προϊστορικής θέσης είναι πιθανόν να προέρχονται από τον οικισμό των ιστορικών χρόνων, ο οποίος βρίσκεται ψηλότερα.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΙΩΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΜΑΚΕΔΝΩΝ

Κρεπενή Μαυροχωρίου

Ο Α. Παπανώτας, κάτοικος Άργους Ορεστικού, παρέδωσε 19 χάλκινα βραχιόλια με μιάμιση περιέλιξη και κυκλική ή ημικυκλική διατομή (Πίν. 108 γ), δύο τμήματα χάλκινου πολύσπειρου βραχιολιού, μία χάλκινη οκτώσχημη πόρπη, πέντε σιδερένιες αιχμές ακοντίων και δύο λεπίδες σιδερένιων ξιφών (Πίν. 108 δ). Όλα τα αρχαία ανήκουν στους αρχαϊκούς και πρώιμους κλασικούς χρόνους και προήλθαν από αμμοληψία που διενεργήθηκε χωρίς άδεια σε αγροτεμάχιο εντός του αρχαιολογικού χώρου της Κρεπενής και λίγο βορειότερα του αγρού των αφών Κουμπούρη, όπου η φετινή σωστική ανασκαφή. Τα αρχαία είχαν περισυλλεγεί κατά το κοσκίνισμα της άμμου στη μονάδα ασφαλτομίγματος που είχε διενεργήσει την αμμοληψία, έτσι η τοποθέτηση ενός εργάτη της Υπηρεσίας μας στο κόσκινο απέφερε δεκάδες ακόμη βραχιόλια και αιχμές, κεραμικά θραύσματα, λίθινα εργαλεία και μία χάλκινη φιάλη.

Από την ίδια αμμοληψία, ο Π. Αποστολίδης παρέδωσε βάση χάλκινης κλασικής κύλικας και ασβεστολιθική επιτύμβια στήλη με τριγωνική άνω απόληξη, σπασμένη σε δύο τμήματα (Πίν. 108 ε). Το κάτω μέρος της είναι αδρολαξευμένο και προφανώς ήταν θαμμένο στη γη. Η στήλη έχει συνολικό ύψος 0,53, πάχος 0,065 και μέγιστο πλάτος 0,25 μ. Φέρει την επιγραφή *ΞΕΝΑΡΧΟ*, αρκετά φθαρμένη λόγω και του μικρού βάθους λάξευσης των γραμμάτων. Τα ύψη των γραμμάτων κυμαίνονται μεταξύ 0,02 (το *Ο*) και 0,033 μ. (το *Ρ*). Το *Χ* είναι σταυρόσχημο και (μαζί με την κατάληξη της γενικής πτώσης) οδηγεί σε μια χρονολόγηση στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Πολύ μικρή είναι η μεσαία οριζόντια κεραία του *Ε* και η οριζόντια κεραία του *Α* είναι λίγο πιο κάτω από το μέσον του ύψους του. Πρόκειται για το πρώτο επιτύμβιο μνημείο που αποκτούμε από αυτό το μακρόβιο αρχαίο νεκροταφείο και ταυτόχρονα ίσως αποτελεί την αρχαιότερη επιγραφική μαρτυρία από την αρχαία Ορεστίδα.

Κοπάνκα Πενταβρύσου

Ο Χ. Κλαζίδης, κάτοικος Πενταβρύσου, παρέδωσε από ιδιωτικό αγρό και χωρίς να ζητήσει αμοιβή τμήμα ασβεστολιθικής στήλης (μέγ. διαστ. 0,30×0,26 και πάχ.

0,13 μ.) που διασώζει ίχνη επτά στίχων επιγραφής αναθηματικού χαρακτήρα (Πίν. 108 στ) κρίνοντας από την αποκατάσταση του τρίτου σωζόμενου στίχου:

....ΝΟΝ ἀνέθηκαν Δίαν....

Η μορφή των γραμμάτων οδηγεί στον όψιμο 4ο αι. π.Χ. και παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με επιτύμβια επιγραφή που παραδόθηκε παλαιότερα από αγρό της γειτονικής Αυγής[122].

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

2002

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ, ΕΥΠΡΕΠΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ - ΣΩΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Οι δραστηριότητες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ επικεντρώθηκαν το 2002 στη διενέργεια ανασκαφών σωστικού και δοκιμαστικού χαρακτήρα, σε εργασίες ευπρεπισμού, διαμόρφωσης και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων, και στη συντήρηση, καταγραφή και φωτογράφηση κινητών και ακινήτων αρχαίων, καθώς και στη δημοσίευσή τους. Επίσης, το φθινόπωρο του 2002 άρχισε η υλοποίηση έργων ενταγμένων στο Περιφερειακό Πρόγραμμα του Γ΄ ΚΠΣ, στη Βεργίνα (ανάδειξη της βασιλικής νεκρόπολης των Αιγών), στη Μίεζα (ανάδειξη μακεδονικού τάφου «της Κρίσεως») και στη Φλώρινα (ανάδειξη ελληνιστικής πόλης). Στη Βεργίνα δόθηκε προτεραιότητα στο υποέργο της ολοκλήρωσης των εκθεσιακών εργασιών στο κτίριο προστασίας των βασιλικών τάφων, με την υλοποίηση της έκθεσης των αντικειμένων που μεταφέρθηκαν από το Μουσείο Θεσσαλονίκης το 1998, ενώ στη Μίεζα στη διαμόρφωση της πρόσβασης στο μακεδονικό τάφο «της Κρίσεως» μετά την εκπόνηση και έγκριση της σχετικής μελέτης.

Επίσης, στον αρχαιολογικό χώρο της Πέλλας άρχισε τον Ιούλιο του 2002 η υλοποίηση του έργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Πέλλας και περιοχής της» του ΤΔΠΕΑΕ με την εκτέλεση εργασιών του υποέργου «Συντήρηση-αναστήλωση αρχιτεκτονικών λειψάνων Πέλλας».

Στο νομό Πέλλας διενεργήθηκαν ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα στην περιοχή του Φάκου, μετά από εμφάνιση αρχιτεκτονικών λειψάνων σε βαθιά άροση, και συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή στο δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού. Επίσης, ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη πύλης του τείχους βόρεια του ανακτόρου της Πέλλας.

Στην Έδεσσα διενεργήθηκαν σωστικές ανασκαφές σε οικόπεδα, καθώς και στην αγροτική περιοχή του Λόγγου. Στη Σκύδρα ολοκληρώθηκε η σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο των εργατικών κατοικιών στη θέση Τούμπα και διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα στη θέση Σκληρόπετρα του Προφήτη Ηλία στην περιοχή των ταφικών τύμβων, με σκοπό την τοπογράφηση και τη μερική έρευνά τους, ενώ στην επαρχία Αλμωπίας συνεχίστηκε η ανασκαφή του αρχαίου οικισμού και του τείχους στο Δ.Δ. Αλώρου.

Στο νομό Ημαθίας ολοκληρώθηκαν οι σωστικές ανασκαφές που διενεργούνταν τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της κατασκευής της Εγνατίας οδού στις θέσεις Ασώματα, Λευκόπετρα και Σάντα, ενώ συνεχίστηκε η έρευνα στη θέση Τζαμάλα. Στη Μίεζα συνεχίστηκε η έρευνα σε μεγάλο δημόσιο κτίριο σε αγροτεμάχια του Δήμου Ανθεμίων, στη Βέροια διενεργήθηκαν σωστικές ανασκαφές σε οικόπεδα πέντε οικοδομικών τετραγώνων και στην Κυψέλη περιορισμένη έρευνα σε δύο αγροτεμάχια. Τέλος, στη Βεργίνα διενεργήθηκε δοκιμαστικού χαρακτήρα έρευνα στην περιοχή στην οποία πρόκειται να ανεγερθεί το νέο μουσείο, και σωστικού χαρακτήρα σε οικόπεδο του σύγχρονου οικισμού και σε αγροτεμάχιο ανατολικά των Παλατιτσίων.

Στο νομό Κοζάνης, μετά την ολοκλήρωση των Η/Μ εγκαταστάσεων του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής, άρχισε η υλοποίηση του εκθεσιακού προγράμματος σε δύο αίθουσες και οι εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου. Παράλληλα, μέσα στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ ολοκληρώθηκε ο εξοπλισμός των εργαστηρίων συντήρησης και της αίθουσας πολλαπλών χρήσεων. Σωστικές ανασκαφές διενεργήθηκαν στο Δ.Δ. Λευκάρων του Δήμου Σερβίων.

Στο νομό Φλώρινας σωστική ανασκαφή διενεργήθηκε στην περιοχή Αγίου Γεωργίου στο Δ.Δ. Αγίου Παντελεήμονα του Δήμου Αμυνταίου.

Επίσης, στο νομό Καστοριάς, εκτός από τη συνέχιση της σωστικής ανασκαφής στην Κρεπενή Μαυροχωρίου του Δήμου Μακεδνών, πραγματοποιήθηκε έρευνα σωστικού χαρακτήρα σε όμορα αγροτεμάχια στο Δ.Δ. Αυγής του Δήμου Αγίας Τριάδας, λόγω εμφάνισης σε μεγάλη έκταση από βαθιά άροση αρχιτεκτονικών και άλλων καταλοίπων νεολιθικού οικισμού, καθώς και σωστική έρευνα ανατολικά του Δ.Δ. Κολοκυνθούς κατά τη διάνοιξη του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού Κρυσταλοπηγή-Σιάτιστα.

122. Χ. Τσούγγαρης, *ΑΔ* 51 (1996), Χρονικά, σ. 548. Ο ίδιος, δύο νέες επιγραφικές μαρτυρίες από την Ορεστίδα, *Μύρτος*, ό.π. (υποσημ. 10), σ. 578-584.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Πέλλα

Περιοχή Φάκου (Πίν. 109 α)

Το Φεβρουάριο του 2002 σε περιοδεία μας στην ευρύτερη περιοχή της Πέλλας διαπιστώθηκε ότι στο αγροτεμάχιο αριθ. 192 της περιοχής του Φάκου, ιδιοκτησίας Αθ. Γερμανούδη, σε απόσταση 1.100 μ. περίπου νότια από το δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης-Έδεσσας, είχε διενεργηθεί βαθιά άροση, πράγμα που απαγορεύεται μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο της Πέλλας. Αποτέλεσμα ήταν η μεγάλη διατάραξη αρχαιολογικών στρωμάτων και η καταστροφή αρχιτεκτονικών λειψάνων, αλλά και άλλων κατασκευών που είχαν σχέση με εργαστηριακές επεξεργασίες[123]. Αμέσως δεσμεύτηκε το ανατολικό τμήμα του αγροτεμαχίου, όπου υπήρχε και η μεγαλύτερη διατάραξη των αρχαιολογικών στρωμάτων και διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα σωστικού χαρακτήρα, η οποία αποκάλυψε αρχιτεκτονικά λείψανα διαφορετικών οικοδομικών φάσεων και πλήθος κινητών ευρημάτων, κυρίως κεραμικής, η οποία χρονολογείται από την ύστερη νεολιθική περίοδο έως και τα βυζαντινά χρόνια. Η διατάραξη, δυστυχώς, των στρωμάτων από τη βαθιά άροση δεν εξασφάλιζε πάντοτε την ασφαλή συσχέτιση στρωμάτων και ευρημάτων, ωστόσο ήταν φανερό ότι βρισκόμασταν σε μια περιοχή με διαχρονικές εγκαταστάσεις[124].

Για τον Φάκο γνωρίζουμε από τις γραπτές πηγές τα εξής: ο Πολύβιος[125] αναφέρει ότι ο Μακεδόνας Δαμάσιππος κατέσφαξε *ἐν τῷ Φάκωι τοὺς συνέδρους*. Πρόκειται προφανώς για τους συνέδρους της τρίτης μερίδας, της οποίας πρωτεύουσα ήταν η Πέλλα[126], μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, αλλά δεν είναι σαφές από το κείμενο αν οι σύνεδροι συνεδρίαζαν ή είχαν καταφύγει στον Φάκο. Ο Στράβων[127] αναφέρει ότι στην Πέλλα υπήρχε «άκρα», ακρόπολη, μέσα στη Λουδία Λίμνη, ενώ από τον Διόδωρο[128] πληροφορούμαστε ότι ο Περσεύς, όταν πίστεψε ότι ηττήθηκε, συντετριμμένος έστειλε το θησαυροφύλακα Νίκωνα την *ἐν τῷ Φάκῳ γάζαν καὶ τὰ χρήματα καταποντῖσαι*. Τέλος, ο Λίβιος αναφέρει δύο φορές τον Φάκο στο 44ο βιβλίο του[129]. Τη μία φορά μας πληροφορεί ότι στον Φάκο βρισκόταν ο θησαυρός της πόλης και την άλλη περιγράφοντας την Πέλλα αναφέρει ότι στο πλησιέστερο στην πόλη έλος προεξείχε σαν νησίδα ένα τειχισμένο φρούριο, όπου βρισκόταν ο βασιλικός θησαυρός. Το φρούριο από απόσταση φαινόταν ενωμένο με το νότιο τείχος της πόλης, στην πραγματικότητα όμως χωριζόταν με τάφρο και επικοινωνούσε με αυτό με γέφυρα. Από τις παραπάνω πηγές είναι σαφές ότι η «άκρα» του Στράβωνος και η arx του Λιβίου, όπου φυλασσόταν η «γάζα», το θησαυροφυλάκιο της πόλης, βρισκόταν στον Φάκο, τη νησίδα που περιβαλλόταν από έλη και που οφείλει πιθανώς το όνομά της στο σχήμα της, της φακής. Ο Φάκος των γραπτών πηγών ταυτίστηκε για πρώτη φορά από τον Struck[130] με ένα χαμηλό έξαρμα γης, στου οποίου τις υπώρειες βρίσκεται το αγροτεμάχιο που ανασκάφηκε το 2002. Περιορισμένες έρευνες με δοκιμαστικές τομές που διενεργήθηκαν στο έξαρμα αυτό από τους ανασκαφείς της περιόδου 1957-1960 αποκάλυψαν κάποια αρχιτεκτονικά λείψανα και κεραμική προϊστορικών χρόνων στα βαθύτερα στρώματα[131], ενώ την περίοδο 1985-1986 στην

123. Βρέθηκαν διάσπαρτα κομμάτια ψημένου πηλοχώματος από τοιχώματα κλιβάνων, υαλοποιημένοι πηλοί, κομμάτια κεραμίδων οροφής λακωνικού και κορινθιακού τύπου, που υποδεικνύουν ότι στην περιοχή αυτή υπήρχαν περισσότερα του ενός κτίρια, οπτόπλινθοι, τμήματα μεγάλων αγγείων, κυρίως αμφορέων, ενώ άφθονη ήταν και η αβαφής και μελαμβαφής κεραμική, καθώς και τα κομμάτια των ασβεστόλιθων από τους διαλυμένους τοίχους. Βρέθηκαν, επίσης, οστά, όστρεα, πήλινες αγνύθες, τμήματα σιδερένιων εργαλείων, μάζες σιδήρου κτλ. Τα παραπάνω ευρήματα ήταν προφανές ότι προέρχονταν από το διαταραγμένο στρώμα καταστροφής ενός ή περισσότερων κτιρίων.

124. Για την ανασκαφική έρευνα του 2002 στην περιοχή του Φάκου, η οποία διενεργήθηκε μετά από έναν πολυήμερο ανασκαφικό καθαρισμό σε έκταση 2.000 τ.μ. περίπου, βλ. και Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Στοιχεία για την Πέλλα του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., *Αρχαία Μακεδονία* VII, *Η Μακεδονία από την εποχή του Σιδήρου έως το θάνατο του Φιλίππου Β΄. Ανακοινώσεις κατά το Έβδομο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 14-18 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη 2007. Επίσης, Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Φάκου της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 465-469.

125. Πολύβ., XXXI 17, 1-2.

126. Για την κατάσταση της Μακεδονίας μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, βλ. N.G.L. Hammond - F.W. Walbank, *Ιστορία της Μακεδονίας*, τ. Γ΄, μτφρ. Α. Κοσματόπουλου, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 588 κ.ε.· για τους συνέδρους, ό.π., σ. 590· Δ. Κανατσούλης, Η μακεδονική πόλις από της εμφανίσεώς της μέχρι των χρόνων του Μ. Κωνσταντίνου, *Μακεδονικά* 5 (1961-63), σ. 1 κ.ε.· F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine a l'époque romaine*, *BCH* Suppl. XVI, 1988, σ. 53 κ.ε., 81 κ.ε.· η ίδια, Η Μακεδονία υπό τους Ρωμαίους, *Μακεδονία, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1994, σ. 192 κ.ε.

127. Στράβ., VII, 340, 20.

128. Διόδ., XXX, 11, 1.

129. Λίβ., XLIV 6, 1-2, 46, 4-11.

130. A. Struck, *Die makedonische Fahrten* II. *Makedonische Niederlande*, Sarajevo 1908, σ. 87, 88, όπου εικόνα με χάρτη της περιοχής της Πέλλας, στον οποίο σημειώνεται η θέση του Φάκου μέσα στη λιμνοθάλασσα.

131. Βλ. Χ. Μακαρόνας, Ανασκαφαί Πέλλης (1957-60), *ΑΔ* 16

ίδια θέση, που καταλαμβανόταν από καλλιεργούμενα αγροτεμάχια, ήλθαν στο φως μικρά τμήματα εργαστηριακών εγκαταστάσεων[132].

Στην ανασκαφική έρευνα του 2002 στο αγροτεμάχιο αριθ. 192 εντοπίστηκαν με βεβαιότητα τρεις οικοδομικές φάσεις. Η νεότερη, της οποίας τα λείψανα έχουν υποστεί και τη μεγαλύτερη καταστροφή από τη βαθιά άροση, μπορεί να τοποθετηθεί στην ύστερη ελληνιστική εποχή (τέλη 2ου-α΄ μισό 1ου αι. π.Χ.). Σε αυτήν ανήκουν αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα τοίχων, δαπέδων και πήλινων αγωγών, που δεν μπορούν να συνθέσουν ολοκληρωμένη μορφή κτιρίων. Ωστόσο, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι τα κτίρια της φάσης αυτής ήταν κυρίως εργαστηριακές εγκαταστάσεις, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα που περισυνελέγησαν από το διαταραγμένο στρώμα καταστροφής[133] και τα καλύτερα σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα. Η θέση αυτή στην περιοχή του Φάκου πρέπει να χρησιμοποιήθηκε και στα βυζαντινά χρόνια, όπως δείχνει η ανεύρεση περιορισμένης εφυαλωμένης κεραμικής, κυρίως όμως η αποκάλυψη εννέα κεραμοσκεπών ακτέριστων τάφων, με προσανατολισμό Δ.-Α., που πιθανότατα χρονολογούνται στα μεσοβυζαντινά χρόνια, όπως δείχνουν οι χάλκινες πόρπες που βρέθηκαν σε δύο ταφές. Στην αμέσως προηγούμενη οικοδομική φάση, τη δεύτερη, που αντιπροσωπεύει το 2ο αι. π.Χ., εντάσσεται με βεβαιότητα τμήμα κτιρίου στη δυτική πλευρά της ανασκαφής, με μια σειρά χώρων, που βλέπουν προς Α. (κτίριο Β). Οι διαχωριστικοί τοίχοι των χώρων της φάσης αυτής πατούν πάνω στα αρχιτεκτονικά λείψανα της παλαιότερης περιόδου (πρώτη οικοδομική φάση) και συγκεκριμένα στις επιμήκεις λιθοπλίνθους του πρώτου δόμου του δυτικού τοίχου μεγάλου επιμήκους κτιρίου (κτίριο Α), του οποίου δεν έχουν ακόμη εντοπιστεί τα βόρεια όρια, των αρχών του 4ου αι. π.Χ. Από τα υπάρχοντα έως σήμερα λείψανα της παλαιότερης φάσης, που αποκαλύφθηκαν με σειρά μικρών δοκιμαστικών τομών, μπορούμε να διατυπώσουμε δύο ενδεχόμενα. Το πρώτο είναι το κτίριο Α, πλ. 23 και μήκ. – έως αυτή τη στιγμή – 27 μ., με προσανατολισμό από ΝΑ. προς ΒΔ., να είχε πειόμορφο σχήμα με μια σειρά δωματίων στη νότια, τη δυτική και τη βόρεια πλευρά, που έβλεπαν σε ανοιχτό χώρο στα νότια, εφόσον βέβαια αυτό αποδειχθεί με την ανασκαφή του ανερεύνητου ακόμη βόρειου τμήματός του. Το άλλο ενδεχόμενο είναι να διαμορφώνονται δύο σειρές χώρων στις μακρές πλευρές, μία στη δυτική και μία στην ανατολική αντίστοιχα, με επιμήκη χώρο-διάδρομο ανάμεσά τους.

Δεν είναι ακόμη σαφές αν στη δεύτερη οικοδομική φάση ανήκουν και οι τοίχοι δύο ακόμη κτιρίων που αποκαλύφθηκαν ανατολικά του κτιρίου Α, με διαφορετικό προσανατολισμό από αυτό.

Την ακριβή χρονολογική τοποθέτηση των οικοδομικών φάσεων δυσχεραίνει η μεγάλη διατάραξη των στρωμάτων, προσπαθούμε όμως να την προσεγγίσουμε κατά το δυνατόν με τη βοήθεια της κεραμικής και των νομισμάτων. Έτσι, στα βαθύτερα στρώματα Γ και Δ, που φαίνεται ότι αποτελούν επιχώσεις πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε το παλαιότερο μεγάλο επίμηκες κτίριο Α του 4ου αι. π.Χ., χωρίς όμως αυτά να είναι κλειστά και τελείως αδιατάρακτα, έχει βρεθεί άφθονη μελαμβαφής κεραμική του 5ου αι. π.Χ. (τμήματα από βαθείς σκύφους, βάσεις σκύφων με μαύρους και ερυθρούς δακτυλίους και εμπίεστα κοσμήματα, τμήματα λυχναριών με ανοικτό στόμιο, τμήματα από λεκανίδες, οινοχοΐσκες, αλατιέρες, αρυβαλλοειδή ληκύθια, αλλά και όστρακα μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων). Από τα ίδια στρώματα προέρχεται και περιορισμένη κεραμική της ύστερης νεολιθικής-πρώιμης εποχής του Χαλκού, κυρίως όμως της εποχής του Σιδήρου, παρόμοια με αυτήν που αποκαλύφθηκε στις δοκιμαστικές τομές της περιόδου 1957-1960, αλλά και στις ανασκαφές γειτονικών περιοχών της Πέλλας, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη οικιστικών παραθαλάσσιων εγκαταστάσεων στη θέση αυτή πολύ πριν από τη μεταφορά της πρωτεύουσας του μακεδονικού βασιλείου[134].

Τα παλαιότερα νομίσματα των δύο στρωμάτων είναι Αρχελάου, Αμύντα Γ΄, δύο ασημένια Περδίκκα Γ΄ και Αλεξάνδρου Α΄, και ένα Πυδναίων (εποχής Αμύντα Γ΄), αλλά υπάρχουν και κάποια νεότερα, αποτέλεσμα της συνεχούς χρήσης του χώρου (Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάν-

(1960): Χρονικά, σ. 76 κ.ε. και Ph. Petsas, Litterary Tradition and Archaeological Research, *BalkSt* 1 (1960), σ. 124, πίν. ΙΙ.3.

132. Οι δοκιμαστικές τομές της περιόδου 1985-1986 διενεργήθηκαν μέσα στα πλαίσια της έρευνάς μας για τον εντοπισμό του νότιου, παραθαλάσσιου τείχους της πόλης. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι από την περιοχή του Φάκου έχει παραδοθεί και περισυλλεγεί κατά καιρούς ένας σημαντικός αριθμός αρχαίων αντικειμένων. Η προσπάθειά μας στις αρχές της δεκαετίας του 1990 για μια περισσότερο συστηματική έρευνα στην περιοχή αυτή δεν καρποφόρησε εξαιτίας της αδυναμίας των απαλλοτριώσεων, αλλά και της δυσκολίας που προκαλούσε στην έρευνα ο υδροφόρος ορίζοντας, που εντοπιζόταν σε μικρό βάθος (0,60-0,80 μ.) ιδιαίτερα ενισχυμένος από τις εκτεταμένες εντατικές ποτιστικές καλλιέργειες βαμβακιού και ρυζιού, που δημιουργήθηκαν μετά την αποξήρανση της λίμνης νότια της Πέλλας.

133. Βλ. ό.π. (υποσημ. 123).

134. Η κεραμική του 5ου αι. π.Χ. και αυτή των προϊστορικών χρόνων και της εποχής του Σιδήρου βρέθηκαν στο νοτιοδυτικό χώρο του κτιρίου Α και σε μικρές δοκιμαστικές τομές που διενεργήθηκαν για τον εντοπισμό του δυτικού εξωτερικού και του ανατολικού τοίχου του κτιρίου Α, όπου ερευνήσαμε τα στρώματα Γ και Δ, χωρίς να φθάσουμε στο φυσικό έδαφος, εξαιτίας της υψηλής στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα.

δρου, Δημητρίου Πολιορκητή, Φιλίππου Ε΄, Παρώρειας). Στα νεότερα εντελώς διαταραγμένα στρώματα Α και Β, που αντιστοιχούν με τα στρώματα καταστροφής της δεύτερης και της τρίτης οικοδομικής φάσης αντίστοιχα, βρέθηκε άφθονη κεραμική μελαμβαφής και αβαφής, κυρίως μεγάλων αγγείων (ιδιαίτερα οξυπύθμενων αμφορέων, αρυτήρων, χυτρών κτλ.), κεραμική τύπου Δυτικής Κλιτύος και μικρός αριθμός οστράκων με ανάγλυφη διακόσμηση. Τα νομίσματα που προέρχονται από τα στρώματα αυτά είναι τα συνηθισμένα των ανασκαφών της Πέλλας (Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Αντιγόνου, Δημητρίου Πολιορκητή, Φιλίππου Ε΄, Πέλλης, Αμφιπολιτών, Θεσσαλονικέων ρωμαϊκό, Ρώμης) με παλαιότερο ένα χάλκινο νόμισμα του Αμύντα Γ΄. Από το στρώμα καταστροφής χώρου της δεύτερης οικοδομικής φάσης προέρχεται χάλκινη λαβή κατόπτρου με γυναικεία μορφή και πολλά γυναικεία ειδώλια, ενώ σε άλλο χώρο, στο νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, βρέθηκαν χάλκινο έλασμα με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση, έλασμα από επένδυση ξύλινης θύρας και χάλκινες εφηλίδες.

Μια παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε για την αρχιτεκτονική μορφή των αποκαλυφθέντων λειψάνων αφορά στον προσανατολισμό τους. Τα κτίρια Α και Β έχουν τον ίδιο προσανατολισμό, ο οποίος όμως δεν είναι όμοιος με τον προσανατολισμό των κτιρίων και των οικοδομικών τετραγώνων της αρχαίας πόλης (Β.-Ν.), καθώς υπάρχει μια παρέκκλιση 46° από Β. προς Δ. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την ταύτιση της περιοχής με τη νησίδα του Φάκου των γραπτών πηγών, καθώς δύσκολα θα περίμενε κανείς τα κτίρια σε μια αποκομμένη από την πόλη περιοχή να έχουν τον ίδιο προσανατολισμό με αυτά της πόλης και, ακόμη, να ακολουθείται το ίδιο πολεοδομικό σύστημα.

Όσον αφορά στη λειτουργικότητα των κτιρίων, ενώ είμαστε βέβαιοι για τη λειτουργία των αποσπασματικών κτιρίων της τρίτης, τελευταίας, οικοδομικής φάσης, ως εργαστηρίων, τουλάχιστον κεραμικής και μεταλλοτεχνίας, δεν είμαστε ακόμη σε θέση να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τη λειτουργία των κτιρίων της δεύτερης και κυρίως της πρώτης οικοδομικής φάσης (κτίρια Β και Α).

Το μεγάλο μέγεθος των κτιρίων των δύο παλαιότερων φάσεων και η αρχιτεκτονική μορφή τους, όπως παρουσιάζεται έως αυτή τη στιγμή, ενισχύουν την άποψη της απόδοσης των αρχιτεκτονικών λειψάνων σε δημόσιο κτίριο του 4ου αι. π.Χ., πάνω στο οποίο κατασκευάζεται ένα νέο κτίριο μέσα στο 2ο αι. π.Χ. Ο ακριβής αρχικός προορισμός του παλαιότερου αυτού κτιρίου, με όσα η έως τώρα έρευνα αποκάλυψε και αναφέρθηκαν παραπάνω, αρχιτεκτονική μορφή και ευρήματα, δεν είναι δυνατόν να οριστεί, όσο και αν από την αρχή της ανασκαφικής έρευνας ήταν δελεαστικός ο συσχετισμός του με κάποιο από τα δημόσια κτίρια που αναφέρουν ή υπαινίσσονται οι γραπτές πηγές στην περιοχή αυτή[135]. Η συνέχιση της ανασκαφής το 2003 ελπίζουμε ότι θα επιλύσει πολλούς από τους παραπάνω προβληματισμούς.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

Ανάκτορο

Ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη της πύλης («βασίλειος κάραβος») και τα εκατέρωθέν της τμήματα του τείχους, το οποίο σχύρωνε το λόφο του ανακτόρου από Β. και είχε εν μέρει ερευνηθεί το 2001[136] (Πίν. 109 β-δ). Η πύλη έχει μήκος (Β.-Ν.) 18 και πλάτος (Α.-Δ.) 14 μ. Αποτελείται από την εξωτερική πύλη (μήκ. 7 και πλ. 6,50 μ.), τη μεσαία πύλη (μήκ. 5 και πλ. 12 μ.), που ερμηνεύτηκε ως «πυλωρείο», και την εσωτερική πύλη, της οποίας η έρευνα δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Η πύλη αυτή χαρακτηρίστηκε ως «βασίλειος κάραβος», γιατί σύμφωνα με τον Ησύχιο (λ. *κάραβος*) οι Μακεδόνες αποκαλούσαν έτσι την πύλη. Το ερώτημα είναι, αν οι Μακεδόνες αποκαλούσαν γενικά την πύλη «κάραβο» ή μόνο ένα συγκεκριμένο τύπο πύλης, ο οποίος επινοήθηκε και εφαρμόστηκε στη Μακεδονία, όπως αντίστοιχα συμβαίνει π.χ. στην ταφική αρχιτεκτονική με τον τύπο του μακεδονικού τάφου. Η συγκεκριμένη μορφή της μνημειακής πύλης του ανακτόρου, όπως και η παρόμοια βόρεια πύλη της προκασσάνδρειας Πέλλας, δεν μας είναι γνωστή έως τώρα στην οχυρωματική τέχνη. Η πύλη δεν προστατεύεται με πύργους, αλλά προβάλλει εγκάρσια στο τείχος με τη μορφή πύργου, διαθέτοντας τρεις διαδοχικές εισόδους με δίφυλλες ξύλινες θύρες και τρεις πιθανότατα ορόφους, με συνολικό ύψος 42 πόδια (14 μ.), όσο δηλαδή είναι και το πλάτος της. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγούν: α) τα προκληθέντα από ισχυρή πυρκαγιά ξύλινων δοκαριών και άλλων ξύλων ενιαία στρώματα καταστροφής με λακωνικά κεραμίδια και σιδερένια καρφιά, τα οποία βρέθηκαν πάνω από τα δάπεδα της εξωτερικής και της εσωτερικής πύλης («πυλωρείο»), β) οι ορθογώνιοι και βαθείς τόρμοι στις λιθοπλίνθους της θεμελίωσης των τοίχων της πύλης, όπου ήταν τοποθετημένα ξύλινα δοκάρια τετράγωνης διατομής, τα οποία θα έδεναν την πλίνθινη ανωδομή (ξυλοδεσιές), γ) η απουσία οχετού απομάκρυνσης των νερών της βροχής, που θα ήταν αναγκαίος, αν οι χώροι της πύλης ήταν αστέγαστοι.

Από την πύλη αυτή ο βασιλιάς, που είχε τα ιδιαίτερα διαμερίσματά του αμέσως νοτιότερα, στο κτίριο V, το

135. Βλ. ό.π. (υποσημ. 125, 127-129).

136. Π. Χρυσοστόμου, Ανάκτορο Πέλλας 2001: «βασίλειος κάραβος», *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 441 κ.ε.

οποίο ταυτίζεται με τα γνωστά από τα ανάκτορα των Πτολεμαίων στην Αλεξάνδρεια «ενδότερα βασίλεια με τας ποικίλας διαίτας», είχε άμεση έξοδο και είσοδο από και προς το ανάκτορο.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Αρχοντικό

Δυτική νεκρόπολη

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή του δυτικού νεκροταφείου του Αρχοντικού Πέλλας με την έρευνα 85 ακόμη τάφων, που όπως και τα προηγούμενα έτη[137], χρονολογούνται στην εποχή του Σιδήρου, στα αρχαϊκά, στα κλασικά και στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Οι τάφοι της εποχής του Σιδήρου ανέρχονται στους 24. Πρόκειται για στενούς λακκοειδείς και κιβωτιόσχημους τάφους με ενταφιασμούς με περιορισμένη κτέριση, όπως πήλινα αγγεία (χειροποίητα φιαλόσχημα με οριζόντιες λαβές, τροχήλατα κανθαρόσχημα με κωνική ή δακτυλιόσχημη βάση, τροχήλατοι αμφορίσκοι κτλ.), καθώς και ελάχιστα χάλκινα κοσμήματα, όπως αμφικωνικές ψήφοι, ενώτια και σύριγγες.

Οι κλασικές-πρώιμες ελληνιστικές ταφές ανέρχονται στις 17, από τις οποίες οι 11 ήταν γυναικείες και οι έξι ανδρικές. Ο προσανατολισμός είναι ο γνωστός για την εποχή. Οι άνδρες έχουν το κεφάλι στα δυτικά και οι γυναίκες στα ανατολικά. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε ξύλινες κλίνες ή φορεία. Η κτέριση είναι η συνήθης με ένα ή περισσότερα χάλκινα νομίσματα και δύο πήλινα αγγεία (δίωτος σκύφος τύπου bolsal και σκυφίδιο με συστελλόμενο χείλος). Σπανιότερα συναντώνται περισσότερα αγγεία και άλλα αντικείμενα, όπως κοσμήματα, πήλινες γυναικείες προτομές, οστέινοι αστράγαλοι κτλ.

Οι αρχαϊκές ταφές ανέρχονται στις 44, από τις οποίες οι 25 ήταν γυναικείες, οι 18 ανδρικές και μία αμφισβητούμενη. Η συνολική εικόνα των λακκοειδών ταφών είναι ανάλογη με αυτή των προηγούμενων ετών με κάποιες όμως διαφοροποιήσεις. Οι νεκροί ενταφιάζονταν μέσα σε ξύλινες σαρκοφάγους. Οι άνδρες ήταν θαμμένοι με το κεφάλι στα βόρεια ή στα δυτικά, ενώ οι γυναίκες με το κεφάλι στα ανατολικά ή στα νότια, ενώ υπάρχουν και ταφές, που ξεφεύγουν από τον παραπάνω κανόνα. Ορισμένες γυναικείες ταφές (Τ152, Τ197, Τ198, Τ221, Τ225, Τ229, Τ231, Τ232, Τ233 και Τ234) προσφέρουν την εικόνα της γυναικείας ενδυμασίας με χρυσά, αργυρά, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα, χάνδρες από ελεφαντοστό, κεχριμπάρι, γυαλί και φαγεντιανή. Εξαιρετικά πλούσιες ήταν οι ταφές Τ197 και Τ198[138]. Η τελευταία έφερε, εκτός του μεγάλου αριθμού των συνηθισμένων κτερισμάτων (χάλκινα και πήλινα αγγεία, πήλινα ειδώλια, σιδερένια μαχαίρια, χάλκινα και σιδερένια ομοιώματα επίπλων και αγροτικής άμαξας) και ζεύγος χρυσών σφηκωτήρων, τρεις χρυσές επιμήκεις σύριγγες, που διακοσμούσαν την κεφαλή, διάδημα με έξι χρυσούς ρόδακες, ζεύγος χρυσών ταινιωτών ενωτίων με διακόσμηση άνθους, χρυσή μάσκα (Πίν. 109 ε), περιδέραιο με χρυσές χάνδρες και κεντρικό πυραμιδόσχημο εξάρτημα με κοκκιδωτή και συρματερή διακόσμηση, που στο κάτω μέρος του απολήγει σε άνθος με τρία φύλλα, δύο μεγάλες περόνες με αργυρή βελόνα και χρυσή δίδυμη κεφαλή με δισκόμορφο άνθινο κορύφωμα, χρυσό δακτυλίδι, χρυσά διακοσμητικά ελάσματα ενδυμάτων, μεταξύ των οποίων ένα με έκτυπη παράσταση καθιστής σφίγγας προς τα δεξιά σε κύκλο που περιβάλλεται από ιωνικό κυμάτιο (Πίν. 109 στ).

Οι τρεις από τις 18 ανδρικές ταφές ήταν χωρίς όπλα, ενώ οι υπόλοιπες με όπλα. Ο πολεμιστής του Τ170, που είχε καεί κατά χώραν, εκτός από τα σιδερένια όπλα ήταν κτερισμένος με τρία πήλινα αγγεία (αττικίζοντα κρατήρα (Πίν. 109 ζ), που σχετίζεται με το εργαστήριο του Λυδού, εξάλειπτρο και οινοχόη). Οι τάφοι των πολεμιστών Τ189, Τ194 και Τ229[139] εντυπωσιάζουν με το μέγεθος, τον πλούτο και την ποιότητα των κτερισμάτων τους: χάλκινο κράνος με χρυσές ταινίες γύρω από το άνοιγμα του προσώπου και χρυσά τετράγωνα ελάσματα με ρόδακες στα πλάγια (Πίν. 109 η), σιδερένια ξίφη με χρυσή επένδυση στη λαβή, σιδερένιες λόγχες και μαχαίρια, χρυσά διακοσμητικά ελάσματα επένδυσης δερμάτινου θώρακα και χειροκτίου με έκτυπη διακόσμηση όρθιων αντωπών λεόντων και φυτικών σχεδίων, χάλκινα και πήλινα αγγεία, σιδερένια ομοιώματα αγροτικών αμαξών, επίπλων και οβελών με τους κρατευτές τους, πήλινα ειδώλια ζώων, υδρόβιων πουλιών, σειρήνων και γυναικείων μορφών, χρυσά, αργυρά, σιδερένια, ελεφαντοστέινα και κεχριμπαρένια κοσμήματα, που προσδιόριζαν το κοινωνικό επίπεδο και επισήμαιναν το προσωπικό γόητρο του νεκρού και της οικογένειάς του. Ο Τ194 βρίσκεται κοντά στους πλούσιους γυναικείους τάφους Τ197 και Τ198, καθώς και στον τάφο Τ131 του πολεμιστή με την αργείτικη ασπίδα, που είχε

137. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 473 κ.ε. Οι ίδιοι, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 478 κ.ε. και ΑΕΜΘ 16 (2002), σ. 465 κ.ε. Οι ίδιοι, «Γυναικείες ταφές των αρχαϊκών χρόνων στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας», *Επιστημονική διημερίδα, Γνωριμία με τη γη του Αλεξάνδρου, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης-Μέγαρο Μπάλη, 15/16-6-2002* (2003), σ. 81 κ.ε. Οι ίδιοι, Τάφοι πολεμιστών των αρχαϊκών χρόνων από τη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας, *Αρχαία Μακεδονία* VII, ό.π. (υποσημ. 124).

138. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 469 κ.ε.

139. Ό.π., σ. 471 κ.ε.

έλθει στο φως το 2001. Προφανώς ανήκουν σε οικογενειακή συστάδα (γένος) της αρχαϊκής αριστοκρατίας του Αρχοντικού, της οποίας η ανασκαφική έρευνα θα ολοκληρωθεί τα επόμενα έτη. Οι τάφοι αυτοί, που εντυπωσιάζουν με το μέγεθος, τον αριθμό, τον πλούτο και την ποιότητα των κτερισμάτων τους, πιστοποιούν το ίδιο πολιτιστικό επίπεδο, το οποίο συναντάται στη Σίνδο, στη Βεργίνα, στην Αιανή και στο Τρεμπένιστε της ΠΓΔΜ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ[140]

ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Έδεσσα

Ακρόπολη

Οδός Φλωρίνης (Ο.Τ. 184γ, οικόπεδο Κ. Γεωργίτσα και Τ. Ιωβ)

Στο υπόγειο παλαιάς οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο είχε εντοπιστεί από την έφορο Αρχαιοτήτων Μ. Σιγανίδου, ήδη από τη δεκαετία του 1970, υπόγειος λαξευτός μονοθάλαμος τάφος. Από το εσωτερικό του ο αρχαιολόγος Ευ. Κακαβογιάννης είχε περισυλλέξει αγγεία του 2ου αι. π.Χ., η έρευνά του όμως ήταν αδύνατη, πριν από την κατεδάφιση της υπερκείμενης οικοδομής[141].

Ύστερα από την αίτηση αριθ. 5035/25-9-2001 για ανέγερση οικοδομής, που υποβλήθηκε στη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ από τον εργολάβο Τ. Πασσαλή, πραγματοποιήθηκε το 2001 δεκαήμερη δοκιμαστική ανασκαφή στην αυλή της παλαιάς οικίας, προκειμένου να γίνουν παρατηρήσεις στη στρωματογραφία.

Με τις πρώτες τομές εντοπίστηκε ο δρόμος του υπόγειου λαξευτού τάφου και πιστοποιήθηκε, επίσης, η χρήση του χώρου ως νεκροταφείου στην τουρκοκρατία. Επίσης, έγιναν οι πρώτες στρωματογραφικές παρατηρήσεις: κάτω από το μικρού πάχους επιφανειακό μαύρο στρώμα ακολουθούσε ένα στρώμα καστανό με σύγχρονα μπάζα και νεότερη κεραμική, του οποίου το πάχος αυξανόταν προς Β. και το οποίο διαδεχόταν στρώμα από κεσσίρι (τοπική ιζηματογενής απόθεση ανοιχτού κίτρινου χρώματος), που κατέληγε στο σκληρότερο, ομοιόχρωμο, φυσικό βράχο. Αποφασίστηκε η συνέχιση της έρευνας μετά την κατεδάφιση της οικίας και την αφαίρεση ενός πρώτου στρώματος με το μηχανικό εκσκαφέα (το πολύ μέχρι 0,30 μ., ανάλογα βέβαια με την κλίση του εδάφους).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τις 25-1 έως τις 7-3-2002.

Οκτώ νεότερα ορύγματα (Σχέδ. 16) αποκαλύφθηκαν με την ανασκαφή κυρίως στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Τα έξι ήταν νεότεροι αποθέτες, το αριθ. 6 πιθανότατα τάφρος θεμελίωσης παλαιότερου τοίχου και το αριθ. 8 άγνωστης χρήσης.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου στα βόρεια του θαλαμωτού τάφου, ερευνήθηκαν 29 ταφές τουρκοκρατίας (Σχέδ. 16· Πίν. 110 α) σε ορύγματα διανοιγμένα στον ιζηματογενή βράχο άλλοτε τελείως επιφανειακά άλλοτε ως κανονικοί, κιβωτιόσχημοι λαξευτοί τάφοι, που μερικές φορές κατέστρεφαν τα τοιχώματα προηγούμενων τάφων. Υπήρξαν περιπτώσεις επαναχρησιμοποίησης του ίδιου τάφου για περισσότερες από μία ταφές, σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα. Για παράδειγμα, οι ταφές 15, 16, 17, 19, 30, 31 βρίσκονταν αντίστοιχα κάτω από τις ταφές 7, 12, 13, 10, 22, 20. Όλες οι ταφές είχαν γίνει εκτάδην, με τα χέρια παράλληλα με τον κορμό και ήταν προσανατολισμένες με το κεφάλι προς Δ.

Τρεις, ίσως και τέσσερις ταφές ήταν παιδικές, ενώ στον τάφο 13, πλησίον και βόρεια των κάτω άκρων μιας ταφής ενήλικα, της οποίας δεν βρέθηκε το κρανίο, υπήρχε και μία παιδική ταφή. Στην παιδική ταφή 21 βρέθηκε σιδερένιο καρφί στην περιοχή της καρδιάς. Τρία σιδερένια καρφιά βρέθηκαν στον τάφο 1 και έξι στον τάφο 30, στον τελευταίο μάλιστα σχεδόν περιμετρικά από το νεκρό, υποδηλώνοντας τη χρήση νεκρικού φορείου.

Άλλοι δύο τάφοι βρέθηκαν ανατολικά και δυτικά του θαλαμωτού τάφου, ο 5 και ο 14 – παιδικοί λόγω διαστάσεων – στον άξονα Β.-Ν. και στην περίπτωση του 14, σίγουρα με προσανατολισμό του νεκρού από Ν. προς Β. Ο τελευταίος ήταν και ο μοναδικός κεραμοσκεπής, αν και κατεστραμμένος, ο οποίος με βάση το συνδετικό κονίαμα, που βρέθηκε ανάμεσα στις κεραμίδες και τις παρειές του ορύγματός του, θα πρέπει να χρονολογηθεί στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στο εσωτερικό του σώζονταν ελάχιστα κατάλοιπα οστών.

Τα αρχαία ευρήματά της τα χρωστά η ανασκαφή στον υπόγειο λαξευτό μονοθάλαμο τάφο. Οι κατασκευαστές του χρησιμοποίησαν το βράχο για να διαμορφώσουν ένα μονόχωρο ταφικό μνημείο, σχεδόν τετράγωνης κάτοψης. Το βόρειο τοίχωμά του διακόπτεται και διαμορφώνεται μια στενή είσοδος, πλ. 0,30 μ., που εσωτερικά ορίζεται από δύο παραστάδες, πλ. 0,26-0,27 μ.

Στην εξωτερική πλευρά της εισόδου αποκαλύφθηκαν δύο κάθετα τοποθετημένες σχιστόπλακες, οι οποίες έδιναν την εντύπωση θυρών (Πίν. 110 α). Οι λίθινες αυτές πλάκες είχαν ύψος 2,10 και πλάτος 0,60 μ.

140. Στις ανασκαφές της επαρχίας Έδεσσας εργάστηκε ως επιστημονική βοηθός η αρχαιολόγος Μ. Δίτσιου.

141. Για το ιστορικό της έρευνας και τα ευρήματα, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Έδεσσα. Τα νεκροταφεία*, Έδεσσα 2000 (αδημ. διδ. διατρ.).

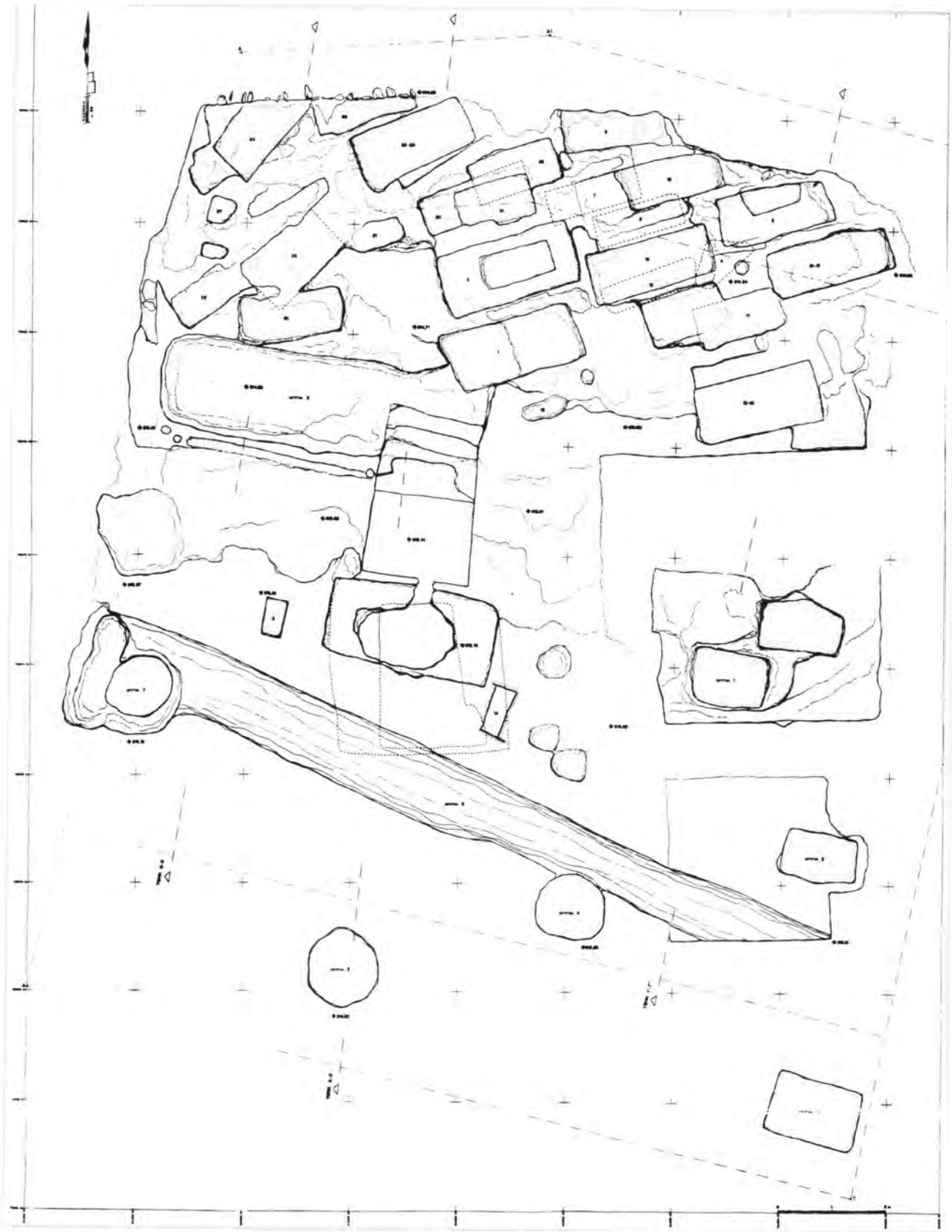

Σχέδ. 16. Έδεσσα. Οδός Φλωρίνης. Κάτοψη της ανασκαφής.

Βόρεια από την είσοδο υπήρχε δρόμος, πλ. 1,80 και μήκ. 1,50 μ., έως το πρώτο από τα τρία λαξευμένα στο βράχο σκαλοπάτια που οδηγούσαν στον τάφο. Η επίχωση του δρόμου ήταν καθαρό κιτρινωπό κεσσίρι. Από το ανώτερο στρώμα του δρόμου προήλθε και ένα ελληνιστικό σκυφίδιο, πιθανότατα από την τελευταία πρόσφατη διατάραξη του τάφου.

Στην οροφή του τάφου υπήρχε οπή ελλειψοειδής, διαστ. 1,10×1,70 μ., από όπου είχε συληθεί ο τάφος. Επάνω από αυτήν υπήρχε ένα μεγαλύτερο ορθογώνιο όρυγμα, με διαστάσεις 3 (Α.-Δ.)×1,50 (Β.-Ν.) μ., το οποίο διανοίχθηκε στα νεότερα χρόνια και είχε χρησιμοποιηθεί από τους ιδιοκτήτες του σπιτιού, όπως και ο τάφος, ως υπόγειος αποθηκευτικός χώρος για τυροκομικά.

Το εσωτερικό του τάφου είχε διαστάσεις 2,70×3,10 μ. περίπου. Στην ανατολική και δυτική του πλευρά είχαν λαξευτεί δύο κλίνες, πλ. 0,60 μ., και ανάμεσά τους υπήρχε διάδρομος.

Οι μεταγενέστερες επεμβάσεις στον τάφο είχαν αφήσει στο εσωτερικό ένα στρώμα πάχους 0,40 μ. πάνω στις κλίνες. Σε αυτό το στρώμα (και κυρίως από την περιοχή της δυτικής κλίνης) βρέθηκαν τα περισσότερα ευρήματα που περιελάμβαναν εκτός από οστά τα παρακάτω:

Στη δυτική κλίνη, χρυσό σκουλαρίκι με λεοντοκεφαλή, χάλκινο οξειδωμένο ελληνιστικό νόμισμα, τμήμα διπλής χάλκινης περόνης, σιδερένια καρφιά με ίχνη ξύλου από φορείο, λυχνάρι με αμφικωνικό σώμα, όστρακα μυροδοχείων.

Στο διάδρομο, χάλκινο νόμισμα, στου οποίου τον οπισθότυπο διακρίνεται μακεδονικό κράνος, η υπόλοιπη χάλκινη διπλή περόνη, που είχε πέσει από τη δυτική κλίνη, πήλινο σκυφίδιο, όστρακα από πυξίδα (Πίν. 110 β) και μυροδοχεία.

Η κεραμική που βρέθηκε πρόσφατα στον τάφο συγκολλήθηκε με αυτή που είχε περισυλλεγεί παλαιότερα και συνηγορεί στη χρονολόγηση της τελευταίας χρήσης του στο 2ο αι. π.Χ.

Η κατασκευή του τάφου στη συγκεκριμένη θέση συνδέεται με την ύπαρξη εδώ του δυτικού νεκροταφείου της πόλης[142] από τα ελληνιστικά χρόνια έως και την τουρκοκρατία. Η συνεχής χρήση του χώρου αποδεικνύεται για άλλη μια φορά από την ανασκαφική έρευνα και την καθιστά δύσκολη, καθώς αλλοιώνει τα παλαιότερα ανασκαφικά στοιχεία.

Οδός Μακεδονομάχων (οικόπεδο Γ. και Α. Μητσινάκη)

Το προαναφερόμενο οικόπεδο βρίσκεται στην απόληξη της οδού Μακεδονομάχων και στην περιοχή του ανατολικού άκρου του βόρειου σκέλους της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας.

Στο οικόπεδο υπήρχε παλαιά οικοδομή, που κατεδαφίστηκε προκειμένου μετά και από άδεια της 4ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων να ξαναχτιστεί με την αρχική της μορφή και να χρησιμοποιηθεί ως ξενοδοχειακή μονάδα.

Δυστυχώς, δεν ζητήθηκε άδεια εκσκαφής από τη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μη γίνει παρακολούθηση της εκσκαφής στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου, όπου προβλεπόταν από τη μελέτη η κατασκευή υπόγειου χώρου για τις εγκαταστάσεις θέρμανσης. Στις 11-3-2002 οι φύλακες Έδεσσας Ε. Σιάνος και Γ. Ρόκος διέκοψαν την εκσκαφή και στη συνέχεια, στις 13-3-2003 μέχρι 16-3-2003, πραγματοποιήθηκε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα εξαιτίας της συνεχούς βροχόπτωσης και της επικινδυνότητας της προς Ν. οικοδομής, ιδιοκτησίας Μάσα, της οποίας τα θεμέλια είχαν αποκαλυφθεί τελείως και βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο.

Με καθαρισμό της νότιας παρειάς του ορύγματος της εκσκαφής διαπιστώθηκε η ύπαρξη κτιστής κατασκευής από ασβεστοκονίαμα και αργούς λίθους, μήκ. 9 και ύψ. 0,50 μ. Στα νότια είχε καταστραφεί από δύο βόθρους. Με την έρευνα του ενός φάνηκε το νότιο όριο της κτιστής κατασκευής. Με τον καθαρισμό και της ανατολικής παρειάς του ορύγματος έγινε φανερό το βόρειο όριό της και στάθηκε δυνατόν να υπολογιστεί το πλάτος της σε 1,80 μ. Επίσης, έγινε φανερό ότι αυτή συνέχιζε προς Α. Στη δυτική παρειά, στο ύψος της κτιστής κατασκευής, εκτός από τη λασπώδη γκριζόμαυρη επίχωση, που σχετίζεται με λιμνάζοντα νερά και ένα στρώμα χαλικιών, το οποίο ίσως σχετίζεται με πλημμύρα, παρατηρήθηκε βαθύτερα ανοικτή καστανή επίχωση.

Το πάχος της κτιστής κατασκευής στο νοτιοδυτικό όριο του οικοπέδου Μητσινάκη αποτελεί ισχυρό στοιχείο ότι αυτή πρέπει να συνδεθεί με την οχύρωση της αρχαίας Έδεσσας. Βρίσκεται βορειότερα από την πορεία του τείχους και του προτειχίσματος, που είχαν ερευνηθεί στην οδό Αρχιερέως Μελετίου με τις σωστικές ανασκαφές των ετών 1996-1997 στην ίδια περιοχή του Βαροσιού, της παραδοσιακής γειτονιάς της Έδεσσας, που αντιστοιχεί με την αρχαία ακρόπολη[143]. Πιθανότατα αποτελεί συνέχεια των τμημάτων που είχαν βρεθεί στην οδό Φράγκου και είχαν σχετιστεί με τις υστεροβυζαντινές φάσεις της οχύρωσης[144].

142. Βλ. ό.π.

143. Για τις έρευνες, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα στα προχριστιανικά χρόνια, *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 175-178 και *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 518-519.

144. Για την έρευνα στην οδό Φράγκων, βλ. επίσης Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 724.

Οδός Φειδίου 1 (Ο.Τ. 180, οικόπεδο Χ. Λούσα) (Σχέδ. 17)

Στο οικόπεδο πραγματοποιήθηκε έρευνα στις 25 και 29-4-2002, όταν κατά τη διάρκεια της εκσκαφής θεμελίων εντοπίστηκαν δύο τάφοι και ένας αγωγός. Από τον Τ1 στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μόνο το κρανίο, σε βάθος 1,10 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της παρακείμενης οδού Μοναστηρίου. Το πλάτος του τάφου ήταν 0,62 μ. και εκτός από την τελευταία εκσκαφή είχε διαταραχθεί και από την παλαιότερη τοποθέτηση καλωδίων του ΟΤΕ. Η περαιτέρω έρευνα του τάφου εκτός των ορίων του οικοπέδου δεν ήταν εφικτή εξαιτίας του υπερκείμενου αγωγού του ΟΤΕ.

Ο Τ2 βρέθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου. Το όρυγμά του άρχιζε στα 0,36 μ. και τα οστά της ταφής αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,97 μ. Ο τάφος είχε διανοιγεί στο λευκωπό κεσσίρι της Έδεσσας και διακρινόταν με τη σκουρότερη επίχωσή του.

Περιελάμβανε εκτάδην ακτέριστη ταφή με το κρανίο προς Δ. Τα χέρια του νεκρού ήταν τοποθετημένα στο διάφραγμα και αυτό είναι το μόνο στοιχείο για τη χρονολόγησή του στα βυζαντινά-νεότερα χρόνια[145]. Εκτός του τελευταίου νεκρού, στον τάφο βρέθηκαν και οστά παλαιότερων ανακομιδών. Οι τάφοι εντάσσονται στο δυτικό νεκροταφείο της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας, που χρησιμοποιείται από τα ελληνιστικά χρόνια έως την τουρκοκρατία[146].

Εκτός των τάφων, στο οικόπεδο διαπιστώθηκε η ύπαρξη αγωγού, σωζ. μήκ. 1,95 και συνολ. πλ. 0,80 μ., με πώρινα τοιχώματα και κάλυψη από σχιστόπλακες. Η κάλυψή του βρίσκεται σε βάθος 1,80 μ. από το κράσπεδο της οδού Μοναστηρίου και ο πυθμένας του στα 2,25 μ. Στα τοιχώματα υπήρχαν δύο σειρές πωρόλιθων, με συνδετικό κονίαμα, που άφηναν ελεύθερο χώρο, πλ. 0,22 μ., για τη ροή.

Ο αγωγός δεν ήταν δυνατόν να χρονολογηθεί ακριβώς. Στο όρυγμα κατασκευής του, που έφθανε έως την επιφάνεια του οικοπέδου, διαπιστώθηκε νεότερη επίχωση[147].

Οδός Αρχιερέως Παντελεήμονος (Ο.Τ. 123, οικόπεδο Ι. Γραικού)

Τρεις δοκιμαστικές τομές πραγματοποιήθηκαν στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου με στόχο να συγκεντρωθούν στοιχεία για την περιοχή εκτός της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας, η οποία γειτονεύει με την οχύρωση. Στη βορειότερη, διαστ. 2×2 μ., παρατηρήθηκαν σύγχρονες αποθέσεις μέχρι βάθους 1,50 μ. από το κράσπεδο της οδού Αρχιερέως Παντελεήμονος και στη συνέχεια καστανή σκούρα επίχωση με ευρήματα τουρκοκρατίας. Σε βάθος 2 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος, που διαπερνούσε διαγώνια την τομή και συνέχιζε προς Ν. Η επίχωση χαμηλότερα από τον τοίχο και μέχρι τα 2,50 μ., όπου η επιφάνεια του λευκωπού βράχου, περιελάμβανε και πάλι ευρήματα τουρκοκρατίας.

Στις επόμενες προς Ν. τομές, οι σύγχρονες αποθέσεις έφθαναν τα 2,50 μ. και στη συνέχεια ακολουθούσε ο λευκωπός βράχος. Στη νοτιότερη τομή και στο όριο με την οδό Αρχιερέως Παντελεήμονος, επιπλέον, παρατηρήθηκε μέχρι βάθους 3,50 μ. και λασπώδης γκριζόμαυρη επίχωση, που σχετίζεται με διέλευση νερών.

Οδός Φιλίππου 3 (Ο.Τ. 154, οικόπεδο Γ. Ούτα)

Οι δοκιμαστικές τομές, που πραγματοποιήθηκαν στο οικόπεδο με δαπάνες του ιδιοκτήτη το διάστημα 2-9/7 και 2-4/10/2002, είχαν ως στόχο την έρευνα της γειτονικής περιοχής προς την αρχαία οχύρωση και τη ζώνη των ποταμών που την όριζαν εξωτερικά. Αναπάντεχο εύρημα υπήρξε η αποκάλυψη τάφων βυζαντινών χρόνων πολύ κοντά στη ζώνη των ποταμών, που δημιουργεί προβληματισμό για την πορεία και το επίπεδο ροής τους σε κάθε ιστορική περίοδο.

Όσον αφορά τη στρωματογραφία και σε αυτό το οικόπεδο παρατηρήθηκαν από την επιφάνεια μέχρι βάθους 302,02 μ. σύγχρονα μπάζα. Στη συνέχεια μέχρι βάθους 301,82 μ. κατάλοιπα της τελευταίας κατοικίας και μέχρι βάθους 300,87 μ. της αμέσως προηγούμενής της περιόδου της τουρκοκρατίας. Βαθύτερα δεν διαπιστώθηκαν οικιστικά κατάλοιπα αλλά γκριζωπά ιζηματογενή στρώματα, που περιείχαν μεταβυζαντινά όστρακα μέχρι βάθους 299,85. Από τα 299,85-299,20 μ. άρχισαν να αποκαλύπτονται οι σχιστολιθικές πλάκες των τάφων ή τα ορύγματα των ακάλυπτων ταφών. Μόλις έγινε φανερό με την πρόοδο της έρευνας ότι οι τάφοι χρονολογούνται στα βυζαντινά χρόνια, ζητήθηκε από την 11η ΕΒΑ να αναλάβει τη σωστική ανασκαφή του οικοπέδου. Εκτός των τάφων διαπιστώθηκε και αποθέτης τουρκοκρατίας, που απέκοψε τον Τ2.

Τ1. Ακάλυπτη, ακτέριστη ταφή που βρέθηκε βορειότερα των επομένων σε αρχική δοκιμαστική τομή με JCB.

Τ2. Το περιχείλωμα του τάφου βρέθηκε σε βάθος 299,20 μ. Τοιχώματά του αποτελούσαν μικρά τμήματα

145. Για την στάση των χεριών, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 408-409, τον Τ2 του οικοπέδου Γ. Ούτα, που ερευνήθηκε επίσης το 2002.

146. Για το νεκροταφείο, βλ. Χρυσοστόμου, ό.π. (υποσημ. 141). Επίσης, βλ. την ανασκαφή του οικοπέδου Κ. Γεωργίτσα το 2002 (στον παρόντα τόμο, σ. 405-407) και την ανασκαφή του οικοπέδου Τσαβέα του 2001 (στον παρόντα τόμο, σ. 352-353).

147. Στην ίδια περιοχή αναφέρεται και παλαιότερα η ανεύρεση αγωγού, στο Φ. Πέτσας, Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-70 (συνέχεια), *Μακεδονικά* 15 (1975), σ. 205.

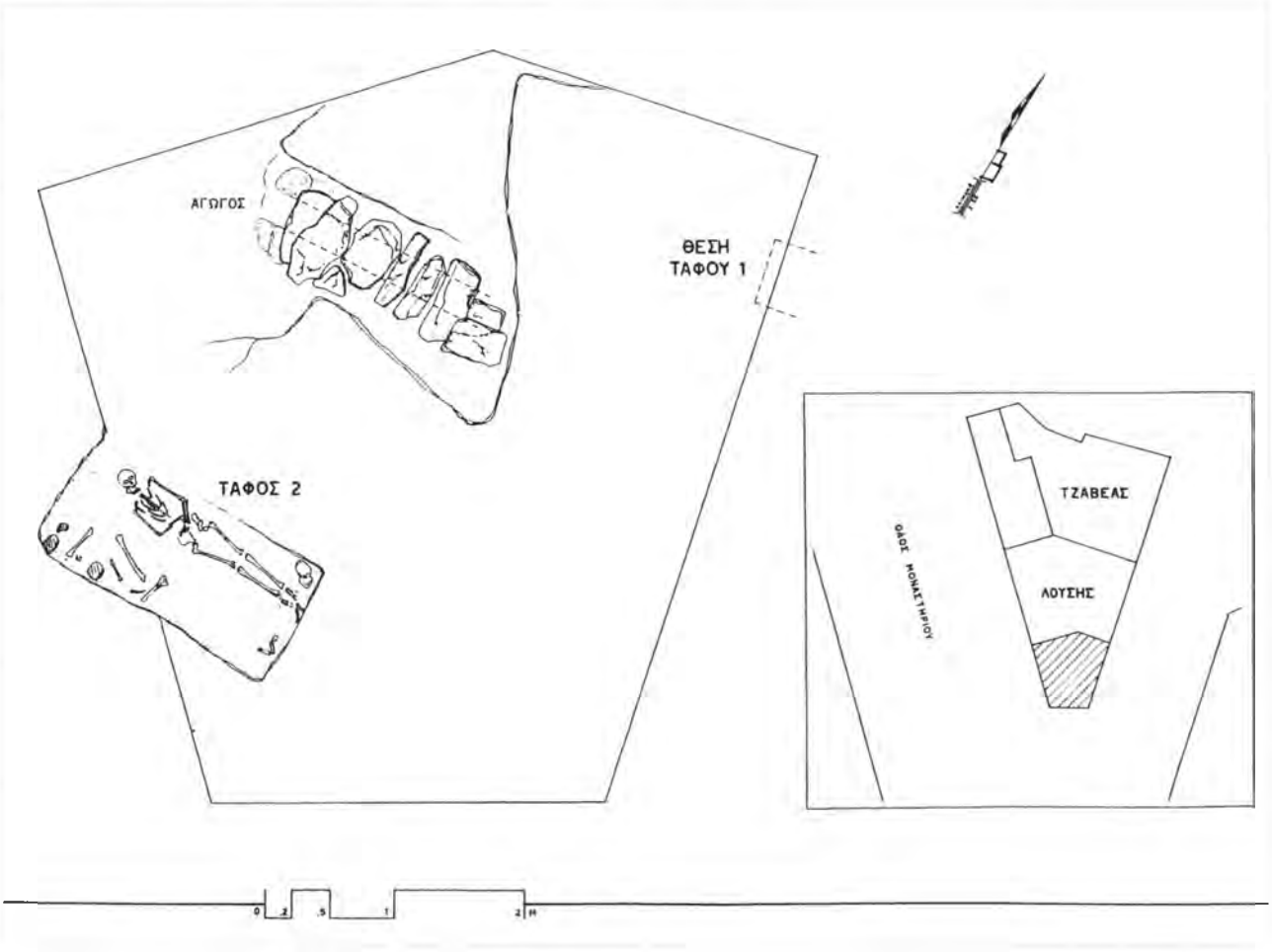

Σχέδ. 17. Έδεσσα. Οδός Φειδίου 1. Κάτοψη.

από πωρόλιθο, σχιστόλιθο ή μάρμαρο, που υποστηρίζονταν εξωτερικά από τμήματα κεραμιδιών. Το δάπεδο σε βάθος 298,80 μ. ήταν στρωμένο επίσης με τμήματα κεραμιδιών βυζαντινών χρόνων. Η νεκρή στο εσωτερικό του είχε τοποθετηθεί με το κρανίο στα Δ. Έφερε χάλκινα σκουλαρίκια στα αυτιά, δύο χάλκινα πλεκτά βραχιόλια στις ωλένες των χεριών που ήταν τοποθετημένα στο διάφραγμα, και χάλκινο σφαιρικό περίαπτο βυζαντινών χρόνων στο στήθος.

Τ3. Ακάλυπτη, ακτέριστη ταφή νότια και παράλληλα του Τ2 σε βάθος 298,90 μ.

Τ3α. Ακάλυπτη, ακτέριστη ταφή κάτω από την Τ3.

Τ4. Δυτικά των Τ2 και Τ3 διαπιστώθηκε ο συμπαγής λευκωπός βράχος στα 298,95 μ. Στο βράχο είχε διανοιγεί όρυγμα εντός του οποίου αποκαλύφθηκαν τμήματα κεραμίδων σε βάθος 298,70 μ., που εν μέρει κάλυπταν την Τ4. Το κρανίο του νεκρού και εδώ βρέθηκε τοποθετημένο στη βορειοδυτική γωνία του ορύγματος.

Νότια των Τ3 και Τ3α συνεχίστηκε η αφαίρεση ιζηματογενούς, ποτάμιας επίχωσης με τμήματα κεραμιδιών, αλλά και τμήμα οπισθότμητης πρόχου εποχής του Σιδήρου μέχρι βάθους 298,72 μ. Στη συνέχεια η επίχωση ήταν παρόμοιας σύστασης, αλλά δεν περιελάμβανε καθόλου ευρήματα.

Κάτω πόλη στην αγροτική περιοχή Λόγγου

Στο ανεσκαμμένο τμήμα εσωτερικά της νότιας πύλης της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας πραγματοποιήθηκαν αλλεπάλληλοι καθαρισμοί από την πυκνή βλάστηση, προκειμένου να διατηρείται καθαρός ο χώρος, καθώς και το φυσιολατρικό μονοπάτι κατά μήκος του ανατολικού και του βόρειου σκέλους των τειχών. Από το μονοπάτι ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να προσεγγίσει την εκτός των τειχών παλαιοχριστιανική βασιλική, το διατηρητέο εργοστάσιο του Καναβουργείου, τη ζώνη των ιστορικών

κτιρίων, την παραδοσιακή γειτονιά Βαρόσι της Έδεσσας, αλλά και τους καταρράκτες.

Κατά τις εργασίες καθαρισμού εσωτερικά της νότιας πύλης περισυνελέγη μαρμάρινο απότμημα, διαστ. 0,12×0,145 μ., που έφερε κατάλοιπα δίστιχης επιγραφής (Πίν. 110 γ).

Αγρός Ι. Μπέκτση

Οι ανασκαφικές εργασίες, σωστικού βέβαια χαρακτήρα, υπήρξαν ιδιαίτερα περιορισμένες και αφορούν την έρευνα δύο τάφων στον αγρό Ι. Μπέκτση, αριθ. 3324, που περιλαμβάνεται στα όρια του νότιου νεκροταφείου της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας[148].

Οι τάφοι, που εντοπίστηκαν μετά την ισοπέδωση του αγρού και την εκ νέου δενδροφύτευσή του από τον έμπειρο αρχιτεχνίτη Ν. Τσάμη, βρίσκονται στο νοτιοδυτικό άκρο του αγρού.

Τ1: Ο τάφος έφερε κάλυψη από πέντε λιθοπλίνθους, μετά την απομάκρυνση των οποίων αποκαλύφθηκε το περιχείλωμα του τάφου, διαστ. 2,30×1,10 μ.

Το ανατολικό και το νότιο τοίχωμα του τάφου ήταν εν μέρει κτιστά επίσης με λιθοπλίνθους, ενώ το βόρειο και το δυτικό ήταν λαξευτά στο βράχο. Στον πυθμένα του τάφου υπήρχαν τέσσερα ανοίγματα για τα πόδια του νεκρικού φορείου. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί στο εσωτερικό του με την κεφαλή στο νοτιοδυτικό άκρο του τάφου και συνοδευόταν από τα επόμενα ευρήματα: τριφυλλόστομη οινοχόη (Πίν. 110 δ), αρυβαλλοειδή λήκυθο, δύο μυροδοχεία, άωτο σκυφίδιο, δίωτο σκύφο τύπου bolsal, σιδερένια στλεγγίδα και τρεις πήλινους πεσσούς. Τέλος, από τα ανοίγματα για τα πόδια του νεκρικού φορείου συγκεντρώθηκαν σιδερένια καρφιά και δύο χάλκινες εφηλίδες[149].

Τ2: Παιδικός τάφος, διαστ. 1,33×0,72 μ., στον οποίο δεν είχαν διασωθεί σκελετικά κατάλοιπα, παρά μόνο τα εξής κτερίσματα: άωτο σκυφίδιο, κάλαθος από γκρίζο πηλό και σιδερένιο εγχειρίδιο στην ανατολική πλευρά, μυροδοχείο με σφαιρική κοιλιά και μικρή οινοχόη στα νοτιοδυτικά, ειδώλιο ιππέα και τμήματα άλλου, φθαρμένου ειδωλίου στο μέσον της βόρειας πλευράς. Ακόμη, βρέθηκαν τέσσερις πήλινοι πεσσοί και σιδερένια καρφιά από το ταφικό φορείο. Τέλος, κοντά στην πιθανή θέση της κεφαλής του νεκρού βρέθηκε χάλκινο νόμισμα.

Με την έρευνα των δύο τάφων στον αγρό Ι. Μπέκτση προκύπτουν νέα στοιχεία για τη χρήση του νότιου νεκροταφείου στον 4ο αι. π.Χ.

Τέλος, κατά την παρακολούθηση των εργασιών για τη βελτίωση του αρδευτικού συστήματος στην περιοχή νότια της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας και δυτικά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου, που συνδέει τον αρχαιολογικό χώρο με την εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Έδεσσας, εντοπίστηκαν κατά μήκος αγροτικού δρόμου τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι, των οποίων η έρευνα δεν στάθηκε δυνατόν να ολοκληρωθεί. Οι τάφοι εντάσσονται, επίσης, στο νότιο νεκροταφείο της κάτω πόλης[150].

ΔΗΜΟΣ ΣΚΥΔΡΑΣ[151]

Σκύδρα

Οικόπεδο εργατικών κατοικιών στο λόφο Τούμπα

Ολοκληρώθηκε η σωστική ανασκαφική έρευνα στον αρχαίο ναό (Πίν. 110 ε) που είχε εντοπιστεί το 1998 στο παραπάνω οικόπεδο, στο οποίο είχε πραγματοποιηθεί σωστική ανασκαφική έρευνα το 1998 και το 1999 με δαπάνες του ΟΕΚ[152]. Ο ναός είχε κατασκευαστεί στο εσωτερικό ορύγματος, διαστ. 16×30,50 μ., διανοιγμένου στο φυσικό πέτρωμα. Οι τοίχοι του σηκού είχαν κατασκευαστεί με λιθοπλίνθους από τραβερτίνη, όπως και εκείνοι του πτερού, από το οποίο διασώθηκαν ελάχιστα τμήματα. Και από το σηκό άλλωστε διασώθηκε μόνο η κατώτερη σειρά λιθοπλίνθων της θεμελίωσης και μικρό μέρος της επόμενης.

Η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ το 1999 είχε υποβάλει μελέτη στεγάστρου του ναού, η οποία με θετική εισήγηση της Διεύθυνσης Αναστήλωσης υποβλήθηκε για έγκριση στο ΚΑΣ. Δυστυχώς, αποφασίστηκε η διατήρησή του σε κατάχωση και κατόπιν τούτου κρίθηκε απαραίτητη η ολοκλήρωση της έρευνας κυρίως των τάφρων θεμελίωσης. Από την έρευνα συγκεντρώθηκαν και νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση της κατασκευής του ναού στα ελληνιστικά χρόνια, καθώς και για τις περιπέτειες που υπέστη τις επόμενες περιόδους[153].

148. Για το νότιο νεκροταφείο της κάτω πόλης, στο οποίο έχουν ερευνηθεί κυρίως υπόγειοι θαλαμωτοί τάφοι ελληνιστικών χρόνων, βλ. Χρυσοστόμου, ό.π. (υποσημ. 141).

149. Και στους σύγχρονους τάφους του δυτικού νεκροταφείου του Αρχοντικού στις θέσεις των ποδιών του νεκρικού φορείου βρίσκονται χάλκινες εφηλίδες.

150. Οι τάφοι δεν ερευνήθηκαν, διότι ο Δήμος Έδεσσας, υπεύθυνος του έργου, δεν δέχθηκε να αναλάβει την οικονομική δαπάνη της ανασκαφικής έρευνας και προχώρησε στην κατάχωση των τάφων μετά από πίεση των καλλιεργητών για επανάχρηση του αγροτικού δρόμου.

151. Στις ανασκαφές του Δήμου Σκύδρας και του Δήμου Αριδαίας συμμετείχε η αρχαιολόγος Α. Γεωργιάδου.

152. Βλ. Α. Χρυσοστόμου, Σκύδρα 1998. Ο αρχαίος ναός στο οικόπεδο των εργατικών κατοικιών, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 353-370 και η ίδια, Το αρχαιολογικό έργο της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ κατά το 1999 στην επαρχία Έδεσσας, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 508-509.

153. Τα στοιχεία πρόκειται να παρουσιαστούν συνολικά σε ξεχωριστή μελέτη για το ναό της Σκύδρας. Δυστυχώς, ο ΟΕΚ δεν ανταποκρί-

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας προωθήθηκε η διαμόρφωση της πλατείας, στο κέντρο της οποίας διατηρήθηκε ο ναός σε κατάχωση και, τέλος, επαναλήφθηκε με σύγχρονα υλικά η κάτοψή του. Απομένει η δενδροφύτευση της πλατείας και η τοποθέτηση ενημερωτικής πινακίδας, ώστε οι χρήστες του χώρου και οι επισκέπτες του να απολαμβάνουν τη θέα σε όλη την περιοχή σε ένα αξιοπρεπές περιβάλλον και παράλληλα να ενημερώνονται για το μνημείο.

Προφήτης Ηλίας

Θέση Σκληρόπετρα

Μετά από αίτηση της ΚΥΒΟΣ ΑΕ για επέκταση του λατομείου πουζολάνης, που βρίσκεται στη δυτική όχθη του Αλμωπαίου ποταμού, πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2000 με δαπάνη των ενδιαφερομένων επιφανειακή έρευνα στο ύψωμα βόρεια του λατομείου, κατά τη διάρκεια της οποίας εντοπίστηκε ένα νεκροταφείο εποχής του Σιδήρου. Τοπογραφήθηκαν 16 τύμβοι κατά μήκος υπάρχοντος αγροτικού δρόμου, υπάρχουν όμως και άλλοι σε απόσταση 150 μ. ανατολικά του[154]. Το διάστημα 2-8 έως και 13-8-2002 κάτω από δύσκολες συνθήκες εξαιτίας του δύσβατου δρόμου προσέγγισης ερευνήθηκαν δοκιμαστικά τρεις τύμβοι (Τύμβοι 1, 2, 14) της εποχής του Σιδήρου, που όμως ήταν συλημένοι, και ελέγχθηκε ένας περίβολος βόρεια των Τύμβων 3 και 4. Επίσης, έγινε αποτύπωσή τους, καθώς και αποτύπωση μιας αψιδωτής κατασκευής.

Το νεκροταφείο των τύμβων του Προφήτη Ηλία εντάσσεται στη γνωστή ομάδα των νεκροταφείων των τύμβων της Αλμωπίας και του Πάικου, που έχουν εντοπιστεί τα τελευταία χρόνια κατά τη διάρκεια των τοπογραφικών και των σωστικών ανασκαφών της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ[155].

Τύμβος 1. Ο Τύμβος 1 είχε μέγιστη διάμετρο 11 και ύψος 1 μ. Ο θάλαμος, διαστ. 1,75×0,75 μ., βρισκόταν στην κορυφή του τύμβου. Από το δάπεδο του θαλάμου μικρό τμήμα είχε απομείνει στη βορειοδυτική γωνία και ήταν στρωμένο με μικρούς αργούς λίθους. Από τη διαταραγμένη επίχωση στο εσωτερικό του θαλάμου περισυνελέγησαν τα όστρακα φιαλόσχημου αγγείου με κωνικό σώμα, πεπλατυσμένο χείλος και τριγωνικές λαβές, καθώς και όστρακα άλλων αγγείων της εποχής του Σιδήρου.

Τύμβος 2. Ο Τύμβος 2 είχε μέγιστη διάμετρο 9 και ύψος

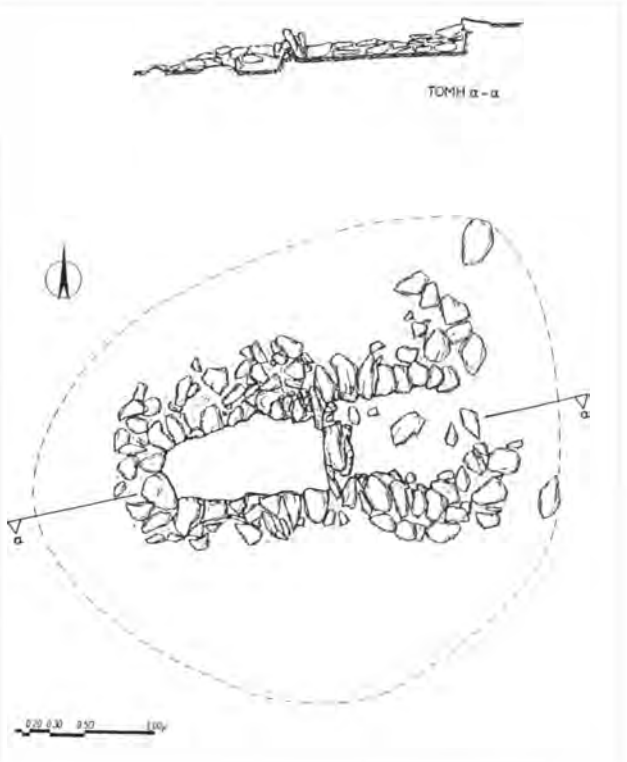

Σχέδ. 18. Προφήτης Ηλίας. Θέση Σκληρόπετρα. Τύμβος 2. Κάτοψη και τομή.

0,90 μ. περίπου. Ο τάφος που βρίσκονταν στο ανατολικό τμήμα του τύμβου είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και αποτελούνταν από κυρίως θάλαμο, διαστ. 2,40×0,70 μ., και δρόμο, μήκ. 2 μ. (Σχέδ. 18). Ο θάλαμος ήταν ελλειψοειδής. Το άνοιγμα εισόδου στα ανατολικά, πλ. 0,97 μ., έκλεινε πλακαρός λίθος, τοποθετημένος κάθετα μεταξύ παραστάδων. Το δάπεδο του θαλάμου, που ήταν στρωμένο με μικρούς αργούς λίθους, εμφανίστηκε σε βάθος 0,40 μ. από την ανώτερη επιφάνεια των πλευρικών τοιχωμάτων. Από την επίχωση στο εσωτερικό του θαλάμου δεν περισυνελέγησαν καθόλου οστά. Στη νοτιοδυτική γωνία του δρόμου βρέθηκαν τα όστρακα κανθαρόσχημου αγγείου, ενώ στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου βρέθηκε τμήμα από το σώμα αβαφούς οινοχόης.

Τύμβος 14. Ο Τύμβος 14 είχε διάμετρο 9,50 και ύψος 0,90 μ. Λίθοι της κορυφής του τύμβου είχαν απομακρυνθεί από την αρχική τους θέση και τοποθετηθεί με χαλαρή διάταξη σχηματίζοντας ένα δακτύλιο, ο οποίος, αν δεν ήταν έργο των αρχαιοκαπήλων, τότε κατασκευάστηκε για να χρησιμεύσει ο τύμβος ως πολυβολείο στη διάρκεια του πολέμου (βρέθηκε βλήμα όλμου).

Ο τάφος βρισκόταν στην κορυφή του τύμβου, είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και αποτελούνταν από κυρίως θάλαμο,

θηκε στο αίτημα να αναλάβει τη δαπάνη της συντήρησης και της μελέτης του υλικού, καθώς και της δημοσίευσης του μνημείου.

154. Για τον εντοπισμό, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 813-814.

155. Α. Χρυσοστόμου, Κωνσταντία 1998-2000, Το νεκροταφείο των τύμβων και η ευρύτερη περιοχή, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 505 κ.ε.

καθώς και δρόμο, μήκ. 2,30 μ. Ο θάλαμος ήταν κυκλικός με διάμετρο 3 μ. περίπου. Το δάπεδο του θαλάμου, που ήταν στρωμένο με μικρούς αργούς λίθους, εμφανίστηκε σε βάθος 0,40 μ. από την ανώτερη επιφάνεια του τοιχώματος βόρεια της εισόδου. Λίγα διαλυμένα οστά βρέθηκαν στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου. Τα κτερίσματα του θαλάμου που βρέθηκαν διάσπαρτα πάνω στο δάπεδο ήταν όστρακα από περίπου δέκα αγγεία, δύο χάλκινες οκτώσχημες πόρπες, ένας χάλκινος σφηκωτήρας, δύο χάλκινες αμφικωνικές ψήφοι και θραύσματα σιδερένιου μαχαιριδίου[156].

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΡΙΔΑΙΑΣ

Άλωρο

Αρχαίος οικισμός - Δυτικό τείχος

Συνεχίστηκε η ανασκαφή στον αρχαίο οικισμό νοτιοανατολικά του Αλώρου με τη διενέργεια δύο διερευνητικών τομών εσωτερικά του τείχους, προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα χρονολόγησης της παλαιότερης φάσης και να διαπιστωθεί εάν εσωτερικά αυτού υπάρχουν οικίες, στην κάτοψη των οποίων εντάσσεται και το τείχος.

Η πρώτη τομή, διαστ. 3×2,30 μ., βρίσκεται 86 μ. βόρεια της νοτιοδυτικής γωνίας του τείχους[157]. Αμέσως κάτω από το επιφανειακό χώμα και ένα στρώμα πεσμένων λίθων του ασβεστόκτιστου τείχους, εμφανίστηκε λιθοσειρά, πλ. 0,80 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., η οποία τέμνει διαγώνια το τείχος και πιθανότατα σχετίζεται με την ελληνιστική φάση του χώρου. Τα όστρακα που περισυνελέγησαν από τα βαθύτερα στρώματα είναι ανακατωμένα, προϊστορικά και ελληνιστικά. Στην ομάδα των ελληνιστικών περιλαμβάνονται μελαμβαφή όστρακα από σκυφίδια, γραπτά από υδρίες ή πινάκια και όστρακα σκύφων με μακρά πέταλα του τύπου των μεγαρικών. Λόγω στενότητας της τομής δεν στάθηκε δυνατόν να εξακριβωθεί, αν η λιθοσειρά πρέπει να αποδοθεί σε τοίχο οικίας ή στην παλαιότερη φάση του τείχους. Παράλληλα, ανατολικά της λιθοσειράς που προαναφέρθηκε, αποκαλύφθηκε και λιθόστρωτο από μικρά βότσαλα, που ίσως σχετίζεται με τη χρήση του χώρου στην προϊστορική εποχή.

Η δεύτερη τομή (Β 14), αρχικών διαστ. 1,20×1,40 μ., βρίσκεται 2 μ. περίπου βόρεια της πύλης, σε περιοχή όπου είναι ορατή η εσωτερική όψη του τείχους. Αρχικά εντοπίστηκε ένας λάκκος που ίσως χρησίμευε για την προετοιμασία κονιάματος κατά την κατασκευή του νεότερου ασβεστόκτιστου τείχους. Παράλληλα, αποκαλύφθηκε εκ νέου η στρώση με βότσαλα που ήταν γνωστή ήδη από το 1996. Η στρώση αυτή, που, όπως αποδείχθηκε στην προέκταση της τομής, συνεχίζει και προς Β., φαίνεται να προχωράει κάτω από το ελληνιστικό τείχος, οπότε ίσως αποτελεί ένα είδος επίστρωσης για την κατασκευή του. Ένα στρώμα καταστροφής με κεραμίδια και όστρακα, που αποκαλύφθηκε κάτω από το λιθόστρωτο, χρονολογεί την κατασκευή του τείχους στην υστεροελληνιστική περίοδο. Από τα όστρακα ξεχωρίζουν τμήμα μυροδοχείου και λαβή μελαμβαφούς αγγείου με ανάγλυφο προσωπείο.

Δύο ακόμη τομές (Β 15 και Β 16), που διενεργήθηκαν βορειότερα με σκοπό την αποκάλυψη της εσωτερικής παρειάς του ελληνιστικού τείχους, απέβησαν άκαρπες. Αποκαλύφθηκε, όμως, εκ νέου το στρώμα καταστροφής με τα υστεροελληνιστικά όστρακα, που προαναφέρθηκε, και ίσως σχετίζεται με τη χρήση του χώρου πριν από την κατασκευή του τείχους, αλλά και στρώση με διαλυμένα πλιθιά, που προέρχονται πιθανότατα από την ανωδομή του ελληνιστικού τείχους.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΕΡΟΙΑΣ

Βέροια

Οδός Πιερίων (Ο.Τ. 551)

Κατά την επίβλεψη των εργασιών που εκτελούνταν από ανάδοχο κοινοπραξία της Εγνατίας οδού σε συνεργασία με τις τεχνικές υπηρεσίες του Δήμου Βέροιας, με στόχο την αντικατάσταση του αποχετευτικού και υδροδοτικού δικτύου, αλλά και τη διαπλάτυνση της οδού Πιερίων, η οποία αποτελεί μία από τις κύριες οδικές αρτηρίες της πόλης και παράλληλα τη νότια είσοδό της, εντοπίστηκε συστάδα πέντε λακκοειδών τάφων. Οι τρεις από αυτούς βρίσκονταν εντός των ορίων του οικοπέδου Θεοδωρίδη και άλλοι δύο στο όμορο οικόπεδο Πιρπερίδη. Και οι πέντε τάφοι αποτελούν απλά λαξεύματα στο μαλακό πωρόλιθο με διαστάσεις 2×0,70 μ. περίπου, με εξαίρεση την Ταφή 5,

156. Τα ευρήματα και των τριών τύμβων εντάσσονται στις γνωστές κατηγορίες ευρημάτων της εποχής του Σιδήρου. Βλ. γενικά Μ. Ανδρόνικος, *Βεργίνα* Ι, *Το νεκροταφείο των τύμβων*, Αθήνα 1969. Επίσης, Α. Χρυσοστόμου, Οι περιοχές της βόρειας Βοττιαίας και της Αλμωπίας στην εποχή του Σιδήρου, *Αρχαία Μακεδονία* VI, *Ανακοινώσεις κατά το έκτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 15-19 Οκτωβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 259-280.

157. Για το τείχος, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Οι νεότερες έρευνες στο δυτικό τείχος του αρχαίου οικισμού νοτιοανατολικά του Αλώρου Αλμωπίας, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 537-548.

η οποία είναι παιδική και έχει διαστάσεις 1×0,40 μ. Η κάλυψή τους έχει γίνει με κοκκινόχωμα και όλοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. Τα αγγεία που συνόδευαν τις ταφές ήταν εφυαλωμένα και αβαφή, κούπες, πινάκια και οινοχόες και χρονολογούν τις ταφές στους βυζαντινούς χρόνους. Είναι από τα λίγα παραδείγματα τάφων βυζαντινών χρόνων στη συγκεκριμένη περιοχή, δηλαδή αρκετά μακριά από τα νοτιοανατολικά τείχη της πόλης.

Οδός Ξάνθου (Ο.Τ. 571)

Τον Απρίλιο του 2002, κατά τις εκσκαπτικές εργασίες του Δήμου Βέροιας με στόχο τη διαπλάτυνση της οδού Ξάνθου – κάθετη προς την οδό Πιερίων –, εντοπίστηκε λαξευτός θαλαμωτός τάφος στη βορειοδυτική γωνία του Ο.Τ. 571. Ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα. Πρόκειται για μονοθάλαμο καμαροσκεπή τάφο με είσοδο στα βορειοανατολικά. Στην είσοδο του τάφου οδηγεί κατωφερικός δρόμος, στην αρχή του οποίου είχαν λαξευτεί δύο βαθμίδες, ενώ στην απόληξή του είχε διαμορφωθεί επικλινές πλάτωμα. Η απλή είσοδος ήταν φραγμένη με τρεις σειρές πωρολιθικών δόμων (Πίν. 110 στ). Ο θάλαμος είναι σχεδόν τετράγωνος (3,20×3,10 μ.), έχει ύψος 2,10 μ. και γύρω από το διάδρομο, διαστ. 1×2,25 μ., διαμορφώνονται τρεις κλίνες λαξευμένες στο μαλακό πωρόλιθο. Η νότια και η δυτική κλίνη έχουν διαστάσεις 1×2,50 μ., ενώ η βόρεια 1×3,20 μ. Η εισροή νερού από τις φυσικές ρωγμές του βράχου και από τα κενά που υπήρχαν ανάμεσα στους λίθους που έφραζαν την είσοδο, είχε ως αποτέλεσμα την αποσάθρωση των οστών και τη σχετική αναμόχλευση των κτερισμάτων που τις συνόδευαν. Σκελετικά κατάλοιπα υπήρχαν και στις τρεις κλίνες, με πρωιμότερη πιθανότατα την ταφή της βόρειας κλίνης, η οποία συνοδευόταν από μελαμβαφές ατρακτόσχημο μυροδοχείο του τέλους του 3ου αι. π.Χ. (Μ.Β. Π7924) και από μελαμβαφή οινοχόη με διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος των μέσων του 3ου αι. π.Χ. (Μ.Β. Π8006). Δίπλα στο κρανίο βρέθηκαν δύο χρυσά ενώτια με τη μορφή απλών κρίκων (Μ.Β. Μ3505). Στη νότια και τη δυτική κλίνη η παρουσία κομματιών ξύλου και σιδερένιων καρφιών, καθώς και συνδέσμων, υποδηλώνουν την ύπαρξη ξύλινων φορείων, όπου θα ήταν εναποτεθειμένοι οι νεκροί. Τα αγγεία που τους συνόδευαν ήταν μυροδοχεία (Μ.Β. Π7917, 7918, 7920), άωτα σκυφίδια (Μ.Β. Π7916, 7922), μία μελαμβαφής οινοχόη (Μ.Β. Π7919) και ένας ερυθροβαφής σκύφος τύπου bolsal (Μ.Β. Π7923), τα οποία στο σύνολό τους χρονολογούνται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. και έτσι τοποθετούν τη δεύτερη φάση χρήσης του τάφου σε αυτή την περίοδο. Ο συγκεκριμένος λαξευτός τάφος αποτελεί το νοτιότερο μέχρι στιγμής παράδειγμα του νοτιοανατολικού νεκροταφείου της πόλης. Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής και κατόπιν σχετικής απόφασης του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων, ο τάφος διατηρήθηκε σε κατάχωση και στη συνέχεια προχώρησαν οι εργασίες οδοποιίας.

Πάροδος Πατρόκλου 4 (Ο.Τ. 106)

Στα τέλη Μαΐου της φετινής χρονιάς, κατά τις εργασίες εκσκαφής θεμελίων σε οικόπεδο ιδοκτησίας Δ. Τροχόπουλου επί της παρόδου Πατρόκλου (Ο.Τ. 106), εντοπίστηκε ογκώδες μαρμάρινο αντικείμενο ημικυκλικού σχήματος (μήκ. 1,80, πλ. 1,10, πάχ. 0,30 μ.) με ορθογώνιους τόρμους και αυλακώσεις μολυβδοχόησης στην άνω επιφάνεια, το οποίο πιθανολογούμε ότι αποτελεί βάθρο. Κατόπιν αυτού, οι εργασίες διακόπηκαν και πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές τομές σε όλη την έκταση του οικοπέδου. Κατά την πρώτη φάση της ανασκαφής εντοπίστηκαν λακκοειδείς ταφές βυζαντινών χρόνων και τμήμα ογκώδους τοίχου της ίδιας περιόδου, οπότε ανέλαβε τη συνέχιση της ανασκαφής η αρμόδια 11η ΕΒΑ. Η έρευνα της 11ης ΕΒΑ συνεχίστηκε μέχρι και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους και στη συνέχεια η ανασκαφή παραδόθηκε και πάλι στην Εφορεία μας, δεδομένου ότι στα κατώτερα στρώματα εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα ρωμαϊκών και ελληνιστικών χρόνων. Παρά την αποσπασματική τους μορφή είναι σαφές ότι τα κατάλοιπα των ρωμαϊκών χρόνων αποτελούν τμήμα του λουτρικού συγκροτήματος που είχε ανασκαφεί στο παρακείμενο οικόπεδο Κ. Συμεωνίδη, επίσης, στο Ο.Τ. 106[158]. Εκτός από τα τμήματα θεμελίων τοίχων, αποκαλύφθηκε σύστημα πήλινων, κτιστών και λαξευτών αγωγών, και δεξαμενή (Πίν. 111 α), ενώ παρατηρείται ευρύτατη χρήση υδραυλικού κονιάματος, στοιχεία που δεν αφήνουν αμφιβολίες για τη λειτουργία των χώρων. Οπωσδήποτε, η θέση του λουτρού σε κοντινή απόσταση από τον ποταμό Τριπόταμο, που διατρέχει τη Βέροια, όχι μόνο δεν ήταν τυχαία, αλλά αποσκοπούσε στην ευκολότερη μεταφορά των υδάτων. Κάτω από τα λείψανα των ρωμαϊκών χρόνων αποκαλύφθηκαν μικρά τμήματα θεμελίων πρωιμότερης φάσης. Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησής τους δεν επιτρέπει την αναγνώριση και την ταύτιση χώρων, ωστόσο το χρονολογικό πλαίσιο χρήσης τους τοποθετείται ανάμεσα στο τελευταίο τέταρτο του 3ου και στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Οδός Θωμαΐδου (Ο.Τ. 34β)

Το μήνα Οκτώβριο, κατά τη διάρκεια εργασιών που εκτελούνταν από τη ΔΕΗ στις οδούς Θωμαΐδου και Πιερίων, εντοπίστηκε μικρό τμήμα του αρχαίου τείχους της

158. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 359-360.

Βέροιας στη συμβολή των δύο οδών. Το μέγιστο ορατό μήκος του αποκαλυφθέντος τμήματος φθάνει το 1,50 και το πλάτος του το 1 μ. Σώζεται σε δύο μόνο σειρές, από τις οποίες η ανώτερη αποτελείται από αργούς πωρόλιθους, ενώ η κατώτερη είναι σχηματισμένη από την επιμελή λάξευση του φυσικού πωρολιθικού βράχου. Η λιγοστή, αδιάγνωστη κεραμική, που συνελέγη από το χώρο, δεν προσφέρει χρονολογικά στοιχεία, ωστόσο ο εντοπισμός αυτού του τμήματος της οχύρωσης επιβεβαιώνει τη συνέχιση της πορείας του νότιου τείχους της Βέροιας προς το άκρο του υψιπέδου, στο οποίο είναι χτισμένη η πόλη. Μεγάλα τμήματα του νότιου τείχους είναι ορατά επί της οδού Θωμαΐδου και υποθέτουμε ότι στο σημείο που εντοπίστηκε το νέο αυτό τμήμα θα πρέπει το τείχος να έστρεφε προς Β.[159] συνεχίζοντας την πορεία του προς αυτή πλέον την κατεύθυνση, παράλληλα με το «φρύδι» του υψιπέδου.

Αγία Βαρβάρα

Οδός Άνοιξης (Ο.Τ. 193)

Τον Ιούλιο, κατά τη διάρκεια δημοτικών έργων διαπλάτυνσης της οδού Άνοιξης στο Ο.Τ. 193 του Δ.Δ. Αγίας Βαρβάρας (Δήμος Βέροιας), εντοπίστηκε και ανασκάφηκε λαξευτός θαλαμωτός τάφος. Πρόκειται για μονοθάλαμο καμαροσκεπή τάφο, λαξευμένο στον πωρόλιθο. Με λάξευση του πωρόλιθου έχει διαμορφωθεί ναόσχημη πρόσοψη, της οποίας το αέτωμα καταστράφηκε ελαφρώς από το εκσκαπτικό μηχάνημα. Όλη η επιφάνεια της πρόσοψης είναι επιχρισμένη με λευκό κονίαμα. Η ορθογώνια είσοδος, διαστ. 0,87×0,55 και ύψ. 1,65 μ., βρέθηκε φραγμένη με πώρινους δόμους, τοποθετημένους σε τρεις σειρές. Ο θάλαμος του τάφου έχει διαστάσεις 3×2,95 και ύψος 1,85 μ. από το δάπεδο του διαδρόμου έως την κορυφή της καμάρας και καλυπτόταν εξ ολοκλήρου από λευκό ασβεστοκονίαμα. Επιχρισμένος με λευκό κονίαμα ήταν, επίσης, ο διάδρομος, καθώς και οι τρεις κλίνες που βρίσκονται στις τρεις πλευρές του ταφικού θαλάμου. Η νότια κλίνη είχε διαστάσεις 2×0,90 μ., η δυτική 2×1 μ. και η βόρεια 1,96×1,05 μ., ενώ όλες είχαν ύψος 0,60 μ. από το επίπεδο δαπέδο του διαδρόμου. Αν και η υγρασία έχει επιδράσει ιδιαίτερα αρνητικά στην κατάσταση διατήρησης των οστών, είναι σαφές από την εξέταση των σκελετικών καταλοίπων ότι, εκτός από την εναπόθεση ενός νεκρού σε καθεμία από τις κλίνες, υπάρχουν και ανακομιδές. Αυτή η εικόνα ενισχύεται από τη συνύπαρξη κτερισμάτων που ποικίλουν σε χρονολόγηση. Στο διάδρομο δεν εντοπίστηκε κανονική ταφή, αλλά συνελέγησαν μόνο κρανίο και μακρά οστά, τα οποία υποθέτουμε ότι ανήκουν σε ανακομιδή ταφής είτε του διαδρόμου είτε κλίνης.

Ένα ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό του λαξευτού τάφου της Αγίας Βαρβάρας αποτελεί η τριβαθμιδωτή κλίμακα (0,98×0,96, ύψ. 0,58 μ. από το δάπεδο του διαδρόμου), που έχει διαμορφωθεί στη βόρεια πλευρά του τάφου, ακριβώς ανάμεσα στην είσοδο και στη βόρεια κλίνη. Στην πρώτη βαθμίδα βρέθηκαν στη θέση τους δύο μελαμβαφείς σκύφοι bolsal και ένα άωτο σκυφίδιο (Μ.Β. Π7927, 7941, 7942), ενώ βλέπουμε τα αποτυπώματα και άλλων αγγείων στο κονίαμα που καλύπτει τις βαθμίδες. Είναι σαφές ότι η κλίμακα αυτή προοριζόταν για την εναπόθεση κτερισμάτων και φθαρτών ίσως προσφορών για τους νεκρούς. Στη νότια κλίνη το νεκρό συνόδευαν πυξίδα και σκυφίδιο των μέσων του 2ου αι. π.Χ. (Μ.Β. Π7931 και 7947), δύο σιδερένιες λόγχες και δύο στλεγγίδες. Στη δυτική βρέθηκαν δύο μελαμβαφή σκυφίδια των μέσων περίπου του 2ου αι. π.Χ., ατρακτόσχημο μυροδοχείο του τέλους του 3ου αι. π.Χ. (Μ.Β. Π7945, 7946, 7956), σιδερένια λόγχη και στλεγγίδα, καθώς και χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου (μετά το 306 π.Χ.) (Μ.Β. Ν1084), ενώ η παρουσία σιδερένιων καρφιών και συνδέσμων μπορεί να αποδοθεί στην ύπαρξη ξύλινου φορείου. Στη βόρεια κλίνη φαίνεται να απαντά, επίσης, το στοιχείο του ξύλινου φορείου, ενώ, εκτός από δύο μελαμβαφή σκυφίδια, το ένα των μέσων του 2ου αι. π.Χ. και το δεύτερο των αρχών του ίδιου αιώνα ή του τέλους του προηγουμένου (Μ.Β. Π7926 και 7944), βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) (Μ.Β. Ν1083).

Στο διάδρομο του τάφου βρέθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός αντικειμένων. Συνολικά συνελέγησαν 23 πήλινα αγγεία, από τα οποία τα 15 (Μ.Β. Π7928, 7929, 7930, 7932, 7933, 7934, 7935, 7936, 7937, 7943, 7948, 7949, 7950, 7957, 7958) βρέθηκαν πεσμένα ακριβώς μπροστά στην κλίμακα, στοιχείο που δηλώνει ότι ορισμένα έπεσαν από αυτή, ενώ άλλα είναι πιθανόν να ήταν τοποθετημένα ακριβώς μπροστά της. Οκτώ ακόμη αγγεία (Μ.Β. Π7938, 7939, 7940, 7951, 7952, 7953, 7954, 7955), τα οποία βρέθηκαν στο δάπεδο του διαδρόμου ίσως ανήκαν σε ανακομιδές. Πρόκειται για μελαμβαφείς οινοχόες και πυξίδες, αμφορείς μακεδονικού τύπου, σκύφους, σκυφίδια, ασκούς και μυροδοχεία, τα οποία καλύπτουν ένα χρονολογικό φάσμα από το β΄ τέταρτο του 4ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η περίοδος χρήσης του τάφου.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

159. Για το τείχος της Βέροιας, βλ. Α. Πέτκος, Τα τείχη της Βέροιας, *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου, Μακεδονικά*, Παράρτημα αριθ. 6, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 263-276 και Λ.Δ. Στεφανή, Το οδικό σύστημα της ρωμαϊκής Βέροιας. Επικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο, *ΙΑ΄ Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης. Κάστρο Μονεμβασιάς, 23-26 Ιουλίου 1998*, Αθήνα 2001, σ. 29-48.

Ασώματα

Το 2002 ολοκληρώθηκε η εντατική ανασκαφική έρευνα που ξεκίνησε το 1999, με αφορμή την κατασκευή του οδικού άξονα της νέας Εγνατίας οδού, στη θέση Ασώματα, σε ένα φυσικό πλάτωμα έκτασης 10 στρ. περίπου, που εκτείνεται στα ανατολικά της ομώνυμης κοινότητας, στις νοτιοανατολικές υπώρειες του Βερμίου[160].

Κατά τις εργασίες καθαίρεσης των αρχαιοτήτων, σύμφωνα με την απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/11120/ 784/29-4-2002, με σκοπό να αποδοθεί η θέση για τις ανάγκες κατασκευής της οδού, ήλθαν στο φως νέα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Συγκεκριμένα, απομακρύνοντας οικοδομικά λείψανα ελληνιστικών χρόνων αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε συστάδα τάφων αρχαϊκών χρόνων (Πίν. 111 β).

Πρόκειται για λακκοειδείς ορθογώνιους τάφους, λαξευμένους στο φυσικό βράχο, που δεν παρουσιάζουν συγκεκριμένη διάταξη ούτε ενιαίο προσανατολισμό. Πολλά από τα ορθογώνια λαξεύματα βρέθηκαν κενά, ενώ από το σύνολο των ταφών οι μισές περίπου ήταν ακτέριστες. Οι νεκροί συνοδεύονταν από τις συνήθεις για την εποχή προσφορές: ντόπια και εισηγμένα πήλινα αγγεία, πήλινα ειδώλια, κοσμήματα[161].

Τέλος, σύμφωνα με την ίδια απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού, πραγματοποιήθηκε η μεταφορά ορθογώνιου κεραμικού κλιβάνου ρωμαϊκών χρόνων, που ανήκε στο σύνολο των εγκαταστάσεων εργαστηριακού χαρακτήρα της θέσης. Η άριστη κατάσταση διατήρησης του κλιβάνου (σώζεται ακέραια η εσχάρα, ο θάλαμος θέρμανσης με τα εσωτερικά του τοιχία και το στόμιο τροφοδότησης) επέτρεψε τη μεταφορά του, με σκοπό να εκτεθεί σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο σε σταθμό εξυπηρέτησης της Εγνατίας οδού μετά την ολοκλήρωση των εργασιών κατασκευής της. Όλες οι εργασίες που περιελάμβαναν εργασίες συντήρησης, συρματοκοπή του κλιβάνου, τοποθέτησή του σε ειδικά κατασκευασμένο μεταλλικό νάρθηκα, στερεώσεις των ευπαθών σημείων, φόρτωση και μεταφορά του, έγιναν σύμφωνα με τη μελέτη και επίβλεψη του μηχανικού Κ. Ζάμπα[162] (Πίν. 111 γ).

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

160. Για αναλυτικότερη διαπραγμάτευση, βλ. Α. Κουκουβού, Ανασκαφική έρευνα στον άξονα της Εγνατίας οδού. Ασώματα Βέροιας, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 563-574 και *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 575-586.

161. Το νεκροταφείο, που χρονολογείται στους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους, θα παρουσιαστεί σε προσεχή μελέτη.

162. Ο κλίβανος φυλάσσεται σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στα Λευκάδια Ναούσης και παραμένει στο μεταλλικό νάρθηκα, ώστε να είναι δυνατή η μεταφορά και η έκθεσή του στο μελλοντικό σταθμό εξυπηρέτησης της Εγνατίας οδού.

Θέση Ντελίκ-Τας

Κατά τη διάρκεια επίβλεψης των εργασιών που εκτελούνταν από την ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟ ΑΕ, συγκεκριμένα κατά την κατασκευή τσιμενταύλακα στην περιοχή των Ασωμάτων, σε ύψωμα με το τοπωνύμιο Ντελίκ-Τας (μτφρ. «τρύπα στους βράχους») (τμήμα ΕΟ 5.2, διατομές 28-29) εντοπίστηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι πρώιμης εποχής του Σιδήρου (Πίν. 111 δ). Και οι τρεις τάφοι έχουν κατασκευαστεί με τον ίδιο τρόπο: μετά τη λάξευση των ορθογώνιων λάκκων στο φυσικό πωρόλιθο, οι τέσσερις πλευρές επενδύθηκαν με πλάκες σχιστόλιθου, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις βρέθηκαν κατά χώραν, ενώ σε άλλες ήταν πεσμένες στο εσωτερικό του τάφου. Είναι χαρακτηριστικό ότι και στους τρεις τάφους, εκτός από την κυρίως ταφή, υπήρχαν πολλές ανακομιδές, γεγονός που σαφέστατα δηλώνει τη σχετικά μεγάλη διάρκεια χρήσης τους, πιθανότατα από τα μέλη μιας οικογένειας. Και οι τρεις τάφοι ήταν κτερισμένοι με χειροποίητα αγγεία, χαρακτηριστικά της περιόδου, καθώς και μεταλλικά αντικείμενα, όπως χάλκινο δακτυλίδι, σύριγγες, οκτώσχημες πόρπες και σιδερένιες αιχμές δοράτων. Οι εκσκαπτικές εργασίες στην περιοχή θα συνεχιστούν από την ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟ ΑΕ, οπότε είναι πιθανός ο εντοπισμός και άλλων τάφων.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

Κυψέλη

Το 2002 έγινε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα στον αγρό Τριανταφυλλίδη και στον αγρό Κορορέα.

Στον αγρό Κορορέα έγινε καθαρισμός και εκ νέου μετρήσεις και περιφράχθηκε ο χώρος. Συγκεντρώθηκε αρκετή ποσότητα κεραμικής, μεταλλικά αντικείμενα και νομίσματα. Καθαρίστηκε το φρεάτιο μέχρι βάθους 4,50 μ. Αρχίζει να ταυτίζεται το κτίριο του αγρού Κορορέα με ελαιοτριβείο και η έρευνά του αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Στον αγρό Τριανταφυλλίδη συνεχίστηκε η έρευνα σε έκταση αλλά όχι και σε βάθος. Επεκτάθηκε η ανασκαφή πέρα από τα ανατολικά όρια του αγρού, ακολουθώντας τα λείψανα τοίχου που είχε προκύψει την προηγούμενη χρονιά. Αποκαλύφθηκε τμήμα πιθανώς ενός στωικού κτιρίου και μία δεξαμενή. Το κτίριο ορίζεται από το βόρειο τοίχο, μήκ. 8,20 και πλ. 0,75 μ. Ο δυτικός τοίχος του, που εφάπτεται στο βόρειο, έχει μήκος 23,20 και πλάτος 0,80 μ. Τέλος, ο νότιος, που εφάπτεται στο δυτικό, έχει μήκος 4,85 και πλάτος 0,50 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ορθογώνιους δόμους, που συνδέονταν μεταξύ τους με χώμα. Έτσι, το κτίριο που αποκαλύπτεται στον άξονα Β.-Ν. έχει συνολικό μήκος 19,30 μ. Βρέθηκαν αρκετά μεταλλικά αντικείμενα, νομίσματα και αρκετή κεραμική.

Τέλος, σε απόσταση 4 μ. από το νότιο πέρας του δυτικού

τοίχου, εντοπίστηκε ορθογώνια κατασκευή καλυμμένη με ασβεστοκονίαμα (πιθανώς δεξαμενή). Έχει διαστάσεις: ανατολική πλευρά 2,20, βόρεια πλευρά 3,20, δυτική πλευρά 2,10 και νότια πλευρά 3,20 μ. Στις τέσσερις πλευρές περιβάλλεται από τοίχους με αργούς λίθους, πλ. 0,50-0,55 μ. Στον ανατολικό τοίχο της κατασκευής υπάρχει αγωγός, μήκ. 0,50 και διαμ. 0,12 μ. Στη δεξαμενή βρέθηκαν αρκετά μεταλλικά αντικείμενα, 13 χάλκινα νομίσματα και αρκετή κεραμική.

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Λευκόπετρα Βερμίου

Θέση Καλλίπετρα

Συνεχίστηκε η μεγάλης κλίμακας σωστική ανασκαφή, που διενεργείται από το 2000 στην παραπάνω θέση, στον άξονα της Εγνατίας οδού (τμήμα ΕΟ Βέροια-Λευκόπετρα 5.2)[163] (Πίν. 111 ε). Στη Λευκόπετρα, θέση Καλλίπετρα, ο ανεσκαμμένος χώρος φθάνει τα 12.000 τ.μ., ενώ οι αρχαιότητες καταλαμβάνουν μια περιοχή που ξεπερνάει τα 20 στρ. Το φυσικό ανάγλυφο της θέσης συνθέτουν δύο υψώματα με μια σχεδόν επίπεδη λεκάνη και μια ρεματιά ανάμεσά τους. Η ανασκαφή έχει αποκαλύψει αρχαιολογικά στρώματα από τη νεολιθική περίοδο έως και τα ρωμαϊκά χρόνια. Μέχρι στιγμής έχει τεκμηριωθεί με ραδιοχρονολογήσεις η φάση της νεότερης νεολιθικής περιόδου, ενώ αναμένεται η χρονολόγηση με C14 πρωιμότερων στρωμάτων, ίσως της αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου. Από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. και μετά, δηλαδή από την ύστερη εποχή του Χαλκού, ο οικισμός επεκτείνεται και καταλαμβάνει μια έκταση τουλάχιστον 6.000 τ.μ. Τα οικοδομικά κατάλοιπα αυτής της περιόδου περιορίζονται σε όγκους πηλού με αποτυπώματα και πηλοκατασκευές. Στην κεραμική κυριαρχούν τα στιλβωμένα αγγεία, ενώ απαντούν και αμαυρόχρωμα όστρακα σε πολύ μικρό ποσοστό.

Η κατοίκηση στην Καλλίπετρα συνεχίζεται αδιάλειπτα στην εποχή του Σιδήρου[164], φάση στην οποία ανήκουν φτωχά σωζόμενα λίθινα θεμέλια και ένας δρόμος, ο οποίος συνέδεε το ρέμα με τον οικισμό. Στην κεραμική εμφανίζονται τα χαρακτηριστικά σχήματα της περιόδου, όπως κύπελλα, φιάλες, πρόχοι, κανθαροειδή με δισκόμορφες απολήξεις στις λαβές κ.ά. Λίγα είναι τα διακοσμημένα αγγεία, με χαρακτηριστικότερα ένα υποστατό και ένα ασκοειδές αγγείο με εγχάρακτη διακόσμηση. Από τα στρώματα των φάσεων του 8ου και του 7ου αι. π.Χ. προέρχονται πήλινα και μεταλλικά αντικείμενα (εργαλεία, κοσμήματα), καθώς και κεραμική, στην οποία περιλαμβάνονται λίγα γραπτά όστρακα με διακόσμηση γεωμετρικού τύπου. Τα οικοδομικά κατάλοιπα της εποχής του Σιδήρου έχουν καταστραφεί από τα μεγάλα κτίρια που οικοδομήθηκαν στην περιοχή στα αρχαϊκά και τα κλασικά χρόνια (Πίν. 112 α). Η ανασκαφή αποκάλυψε στο δυτικό άκρο του πλατώματος θεμέλια και τμήματα θεμελίων επτά τουλάχιστον κτιρίων, με προσανατολισμό Α.-Δ. Τα κτίρια χρησιμοποιήθηκαν, με επισκευαστικές παρεμβάσεις, για περισσότερα από 150 χρόνια, πιθανότατα από τα τέλη του 6ου έως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Τα άφθονα κινητά ευρήματα από το εσωτερικό των κτιρίων ανήκουν σε όλες τις γνωστές κατηγορίες και είναι ενδεικτικά του πλήθους των οικιακών και άλλων δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκαν σε αυτά. Με αυτό το οικιστικό σύνολο σχετίζονται και τρεις κεραμικοί κλίβανοι, δύο απιόσχημοι και ένας κυκλικός. Η οριστική καταστροφή των κτιρίων τοποθετείται γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., πιθανώς από σεισμό, οπότε η περιοχή καταλαμβάνεται από ένα εκτεταμένο λιθόστρωτο, ενώ παράλληλα κατασκευάζεται ένας πεταλόσχημος περίβολος και ανατολικότερά του δύο άλλοι με ευθύγραμμη πορεία. Ο πεταλόσχημος περίβολος είναι πιθανόν να είχε χωροοργανωτική λειτουργία, αφού φαίνεται ότι κάποιες δραστηριότητες αναπτύχθηκαν γύρω από αυτόν, ενώ η παρουσία των ευθύγραμμων περιβόλων πιστεύουμε ότι αποσκοπούσε στην ανακοπή των υδάτων, που κατεβαίνοντας από τα γύρω υψώματα κατέκλυζαν και ακόμη κατακλύζουν την περιοχή.

Από τον 4ο αι. π.Χ. και εξής, η δραστηριότητα επικεντρώνεται κυρίως στο ανατολικό άκρο του πλατώματος, κάτω από φυσικό ύψωμα, στο οποίο σημειωτέον υπάρχουν εκτεταμένα αρχαία λείψανα, που δεν ερευνήθηκαν ανασκαφικά, καθώς εδώ διανοίχθηκε η σήραγγα Σ 2.1. Σε αυτή την περιοχή του πλατώματος, λοιπόν, υπάρχουν αρχαιολογικά στρώματα από την ύστερη εποχή του Χαλκού έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια, με χαρακτηριστικότερη και καλύτερα σωζόμενη τη φάση των ελληνιστικών χρόνων, από τον 3ο έως και το 2ο αι. π.Χ. Τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των υποκείμενων φάσεων έχουν καταστραφεί από τα ελληνιστικά κτίρια, ενώ οι δύο μέχρι στιγμής κλίβανοι που ερευνήθηκαν ανάγονται σε φάση πριν από τον 4ο αι. π.Χ. Σαφέστερη εικόνα για την περίοδο χρήσης των κλιβάνων θα έχουμε μετά τη μελέτη της κεραμικής τους. Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους το κτι-

163. Βλ. παρουσίαση των δεδομένων στο Λ. Στεφανή, Ανασκαφές στον άξονα της Εγνατίας: η έρευνα στις περιοχές της Λευκόπετρας και της Μ. Σάντας, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 559-567 και η ίδια, Η οργάνωση του χώρου σε μια ημιορεινή περιοχή του Βερμίου: το παράδειγμα της Λευκόπετρας Ημαθίας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 531- 543.

164. Βλ. Ευ. Στεφανή, Η περιοχή της Λευκόπετρας Ημαθίας από την εποχή του Σιδήρου ως τα χρόνια του Φιλίππου του Β΄. Τα δεδομένα από τις σύγχρονες έρευνες, *Αρχαία Μακεδονία* VII, ό.π. (υποσημ. 50), σ. 563-584.

ριακό συγκρότημα καταλαμβάνει έκταση 1.600 τ.μ., εντός των ορίων κατάληψης της Εγνατίας οδού, και είναι βέβαιο ότι τα οικοδομήματα επεκτείνονται προς Ν., εκτός άξονα. Μέχρι σήμερα έχουν αποκαλυφθεί οι κατόψεις 13 χώρων, οι οποίοι οργανώνονται σε δύο συγκροτήματα στα βόρεια και τρία στα νότια. Στο εσωτερικό των χώρων βρέθηκαν λίθινες και πήλινες κατασκευές και πλήθος ευρημάτων, ανάμεσα στα οποία τελετουργικά αντικείμενα (ειδώλια, βωμίσκοι, θυματήρια), χάλκινα κοσμήματα, εργαλεία, νομίσματα και άλλα. Η καταστροφή του συγκροτήματος από πυρκαγιά μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. δεν σήμανε και την οριστική εγκατάλειψη της περιοχής. Κάποιοι χώροι δέχονται προσθήκες και επανακατοικούνται στα ρωμαϊκά χρόνια έως τον 4ο αι. μ.Χ.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους, επίσης, χρονολογείται συγκρότημα λουτρών και εργαστηρίων, το οποίο ανασκάφηκε στα δυτικά του ρέματος, στο άκρο του ερευνηθέντος αρχαιολογικού χώρου. Η παρουσία ενός λουτρικού συγκροτήματος στην περιοχή είναι βέβαιο ότι σχετίζεται με τη λειτουργία του σημαντικού ρωμαϊκού ιερού της Μητρός των Θεών Αυτόχθονος, το οποίο απέχει από την περιοχή της ανασκαφής 700 μ. περίπου. Το 2002 έγινε από την ΙΖ΄ ΕΠΚΑ συστηματικός καθαρισμός του χώρου του ιερού με αναπάντεχα αποτελέσματα: διαπιστώθηκε ότι ο δίχωρος, σύμφωνα με τη δημοσίευση του Φ. Πέτσα[165], ναός είχε στα δυτικά οπισθόδομο, διαστ. 8,22×5,90 μ. (Πίν. 112 β). Στον οπισθόδομο του ναού βρέθηκαν αποτμήματα αρχιτεκτονικών μελών και πλήθος επιγραφών, οι οποίες εμπλουτίζουν σημαντικά την ήδη μεγάλη σειρά επιγραφών του ιερού[166].

Μικρή Σάντα Βερμίου

Θέση Γαλανόβρυση

Στην περιοχή της Μικρής Σάντας η επίβλεψη των εργασιών κατασκευής της Εγνατίας οδού είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό δύο ακόμη αρχαιολογικών θέσεων, στη Γαλανόβρυση και στο Κρυονέρι. Οι αρχαιότητες στη Γαλανόβρυση[167] καταλαμβάνουν έκταση 2.000 τ.μ. εντός άξονα, σε πλαγιά, θέση η οποία προσφέρει δυνατότητα ελέγχου της γύρω περιοχής ως τον Αλιάκμονα. Ανασκάφηκαν τρία οικοδομήματα, τα οποία πιθανότατα αποτελούσαν μια αυτόνομη οικιστική μονάδα (Πίν. 112 γ). Το βορειότερο κτίριο Α αποτελείται από δύο μεγάλους χώρους, οι οποίοι επικοινωνούσαν με εσωτερικό άνοιγμα, ενώ η κύρια είσοδος του οικοδομήματος θα πρέπει να βρισκόταν στην κατεστραμμένη νοτιοανατολική πλευρά του. Στο βόρειο χώρο του κτιρίου Α, δίπλα στη μεσοτοιχία, βρέθηκε μέσα σε κλειστό αβαφές αγγείο μικρός θησαυρός επτά χάλκινων νομισμάτων Φιλίππου Β΄ και Αλεξάνδρου Γ΄. Ακριβώς έξω από τη βορειοδυτική γωνία του ίδιου κτιρίου βρέθηκε δεύτερος θησαυρός αποτελούμενος από πέντε χάλκινα νομίσματα πιθανότατα Αλεξάνδρου Γ΄ και ένα αργυρό Φιλίππου Β΄. Από το κτίριο Β, το οποίο βρίσκεται στα νότια του Α, σώζονται μόνο η δυτική, η βόρεια και μέρος της νότιας πλευράς της σειράς θεμελίωσης, ενώ οι υπόλοιποι τοίχοι του έχουν κατακρημνισθεί σε χαμηλά σημεία του πρανούς. Δίπλα στο βόρειο τοίχο του κτιρίου Β βρέθηκε τρίτος θησαυρός αποτελούμενος από δέκα χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Β΄ και Αλεξάνδρου Γ΄ και δύο Αλεξάνδρου Β΄. Η διακοπή της κατοίκησης στη Γαλανόβρυση σηματοδοτείται από την πυρκαγιά που κατέστρεψε το κτίριο Α. Ανάλογη καταστροφή δεν εντοπίστηκε ανασκαφικά στα κτίρια Β και Γ, οπότε υποθέτουμε ότι μετά την καταστροφή του κτιρίου Α εγκαταλείφθηκαν και τα άλλα δύο οικοδομήματα, αφού προηγουμένως οι ένοικοί τους μετέφεραν όλα τα αντικείμενα, όπως καταδεικνύεται από την απουσία οποιουδήποτε κινητού ευρήματος κατά την ανασκαφή.

Θέση Κρυονέρι

Συνεχίστηκε η από το 2001 ανασκαφή στη θέση Κρυονέρι[168], η οποία καταλαμβάνει τις πλαγιές και την κορυφή ενός υψώματος, που δεσπόζει σε όλη τη γύρω περιοχή. Με βάση τα μέχρι τώρα στοιχεία η πρωιμότερη φάση κατοίκησης στη θέση ανάγεται πιθανώς στις αρχές της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Από τα κατεστραμμένα οικοδομικά κατάλοιπα αυτής της φάσης σώζονται μόνο μικρά τμήματα των λίθινων θεμελίων (Πίν. 112 δ) και ένας άριστα σωζόμενος απιόσχημος κεραμικός κλίβανος. Κατά τις επόμενες περιόδους η οικοδομική δραστηριότητα επικεντρώνεται στην κορυφή του υψώματος, όπου ανασκάφηκαν κτίσματα, εργαστηριακού κυρίως χαρακτήρα, με φάσεις στα ύστερα κλασικά, τα ελληνιστικά και τα ρωμαϊκά χρόνια. Αναγνωρίστηκαν κλειστοί και υπαίθριοι χώροι, οι οποίοι οργανώνονται μεταξύ δύο μεγάλων κάθετα τοποθετημένων τοίχων/αξόνων, ενώ στην ίδια περιοχή ανασκάφηκαν δύο ορθογώνιες δεξαμενές, δύο απιόσχη-

165. Φ.Μ. Πέτσας, *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 352-354.

166. Ph.M. Petsas - M.B. Hatzopoulos - L. Gounaropoulou - P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la mère des dieux autochtone de Leukopetra (Macédoine)*, Μελετήματα 28 (2000).

167. Βλ. πραγμάτευση των δεδομένων, στο Λ. Στεφανή, Οι ανασκαφές στη Μικρή Σάντα Βερμίου: από τον προϊστορικό οικισμό στην ελληνιστική κώμη, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 545-550, εικ. 1-7.

168. Βλ. σχετικά, ό.π., σ. 550-552.

μοι κεραμικοί κλίβανοι και νοτιότερα ένας μεγάλος ορθογώνιος κλίβανος (Πίν. 112 ε). Περιφερειακά των κτισμάτων και κυρίως βορείως αυτών υπάρχουν λάκκοι, από τους οποίους άλλοι χρησιμοποιήθηκαν για την εξόρυξη πηλού και άλλοι για την απόρριψη αχρηστευμένων αντικειμένων. Τόσο η κεραμική όσο και τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα ήταν άφθονα. Βρέθηκαν χάλκινα και αργυρά νομίσματα, τα οποία εκπροσωπούν όλες τις φάσεις χρήσης των χώρων, πολλά σιδερένια εργαλεία, μεταλλικά κοσμήματα και άλλα μικροαντικείμενα, πήλινα ειδώλια και αναθηματικά ομοιώματα ανθρώπινων μελών.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΟΥΣΑΣ

Κοπανός

Θέση Μπελοβίνα (αγρός Κοσμίδη)

Η σύντομη ανασκαφική έρευνα του 2002 στο πολεοδομικό συγκρότημα της αρχαίας Μίεζας[169] έδωσε νέα ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία προσδιορίζουν σαφέστερα τη χρήση κάποιων χώρων και παράλληλα δίνουν την αφορμή για τη διατύπωση μιας ακόμη υπόθεσης για το χαρακτήρα του ευρύτερου συγκροτήματος, το οποίο μέχρι σήμερα ταυτίζαμε με σχετική βεβαιότητα με την αγορά της πόλης.

Η έρευνα επικεντρώθηκε στη βορειοδυτική γωνία του μεγάλου κτιρίου σε σχήμα Γ που έχει αποκαλυφθεί αποσπασματικά στο βορειοδυτικό άκρο του ανασκαπτόμενου χώρου[170] (Σχέδ. 19). Διαπιστώθηκε ότι στο βόρειο σκέλος του κτιρίου δημιουργούνται τέσσερα τετράγωνα δωμάτια[171], που επικοινωνούν ανά δύο με έναν κοινό προθάλαμο, ενώ ένα πέμπτο διαθέτει ένα αυτόνομο παρόμοιο χώρο. Ακολουθούν δύο δωμάτια μικρότερων διαστάσεων και λίγο πιο πέρα ένας στενός επιμήκης χώρος, όπου πιθανότατα υπήρχε μία κλίμακα ανόδου προς το δεύτερο όροφο. Το κτίριο συνεχίζεται και ανατολικότερα με αδιευκρίνιστη ακόμη την εσωτερική του διαρρύθμιση αλλά με βέβαιη τη διαμόρφωση στοάς μπροστά από το τμήμα αυτό, όπως φανερώνει η παρουσία εδώ ενός ισχυρού στυλοβάτη.

Στο δυτικό σκέλος του κτιρίου ανοίγεται μία μεγάλη, σχεδόν τετράγωνη αίθουσα, που επικοινωνεί και αυτή με τον πρώτο βορειοδυτικό προθάλαμο, ενώ οι χώροι που μόλις φέτος άρχισαν να αποκαλύπτονται στα νότιά της, είναι πιθανόν να έχουν παρόμοια διαρρύθμιση με τα δωμάτια της βόρειας πλευράς.

Η διαμόρφωση του προθαλάμου στα δωμάτια της βόρειας πτέρυγας του κτιρίου, σε συνδυασμό με την έκκεντρη τοποθέτηση των ανοιγμάτων εισόδου, οδηγεί στην ταύτισή τους με αίθουσες συμποσίου[172], κάθε μία από τις οποίες μπορούσε να δεχθεί, με βάση τις διαστάσεις της, επτά κλίνες. Η ανεύρεση στο χώρο δύο γυάλινων οφθαλμών από την ένθετη διακόσμηση συμποσιακών κλινών[173], καθιστά αρκετά βέβαιη την ερμηνεία αυτή και χρονολογεί την κατασκευή τους στον 4ο αι. π.Χ. Ο προθάλαμος εξυπηρετούσε, σύμφωνα με τον Hoepfner, την υποδοχή των επίσημων καλεσμένων, αλλά ακόμη και την έκθεση των πολυτελών συμποτικών σκευών.

Αίθουσες συμποσίων ή χώροι εστίασης με διαφόρων τύπων προθαλάμους και με πρόσβαση μέσω μιας στοάς ή ενός περιστυλίου έχουν έλθει στο φως σε αρκετούς χώρους[174], όπως στην Επίδαυρο, την Αθήνα, την Κόρινθο, την Περαχώρα, το Λεωνίδιο, την Πέλλα κ.α. Τα περισσότερα αυτοτελή κτίρια, που λειτουργούν ως εστιατόρια, βρίσκονται κυρίως στους χώρους των μεγάλων ιερών και σχετίζονται άμεσα με τις θρησκευτικές τους δραστηριότητες, ενώ σπανιότερα εντοπίζονται σε αγορές ή ανακτορικά συγκροτήματα. Είναι γνωστή από την έρευνα η ιδιαίτερη σχέση των εστιατορίων αυτών με ιερά του Ασκληπιού, όπως π.χ. στην Επίδαυρο, την Αθήνα, την Κόρινθο κ.α. Ίσως λοιπόν δεν είναι τυχαίο ότι και στη Μίεζα μαρτυρείται επιγραφικά η λατρεία του Ασκληπιού. Στην ωνή, που είχε καταπέσει μέσα στο μακεδονικό τάφο «της Κρίσεως» μαζί με χώματα του τύμβου, αναφέρονται οι επώνυμοι ιερείς του Ασκληπιού και επομένως η επίσημη λατρεία της πόλης, τουλάχιστον στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., όπου χρονολογείται η επιγραφή, ήταν αυτή του Ασκληπιού. Δεν μπορεί να αποκλειστεί ασφαλώς, να ίσχυε αυτό και κατά τον 4ο αιώνα, καθώς γνωρίζουμε ότι η λατρεία του θεραπευτή θεού εισάγεται σχετικά πρώιμα στη Μακεδονία.

Στα στοιχεία αυτά, που συμβάλλουν στον προβληματισμό σχετικά με το χαρακτήρα του συγκροτήματος, έρχεται να προστεθεί ένας μικρός αριθμός από όστρακα πανα-θηναϊκών αμφορέων, που προέρχονται από το στρώμα

169. Για αναλυτικότερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας και βιβλιογραφία, βλ. Β. Αλλαμανή - Α. Κουκουβού - Ε. Ψαρρά, Το κτιριακό συγκρότημα της Μίεζας: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις και προοπτικές της έρευνας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 571-583.

170. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 370.

171. Διαστ. δωματίων 4,70×4,70 και προθαλάμου 10×3,50 μ.

172. Για τα ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία των χώρων αυτών και γενικότερες πληροφορίες, βλ. W. Hoepfner, Zum Typus der Basileia und der königlichen Andrones, στο: *Basileia, Die Paläste der hellinistischen Könige, Internationales Symposion in Berlin (1996)* και R.A. Tomlinson, Ancient Macedonian Symposia, *Αρχαία Μακεδονία* Ι, 1968, σ. 308-315.

173. Η βέβαιη ταύτιση των οφθαλμών με υαλοενθέματα ξύλινων κλινών και όχι με γυάλινους πεσσούς οφείλεται στη Δ. Ιγνατιάδου.

174. Για αναλυτικότερη διαπραγμάτευση του θέματος και βιβλιογραφία, βλ. Αλλαμανή - Κουκουβού - Ψαρρά, ό.π., σ. 575-577.

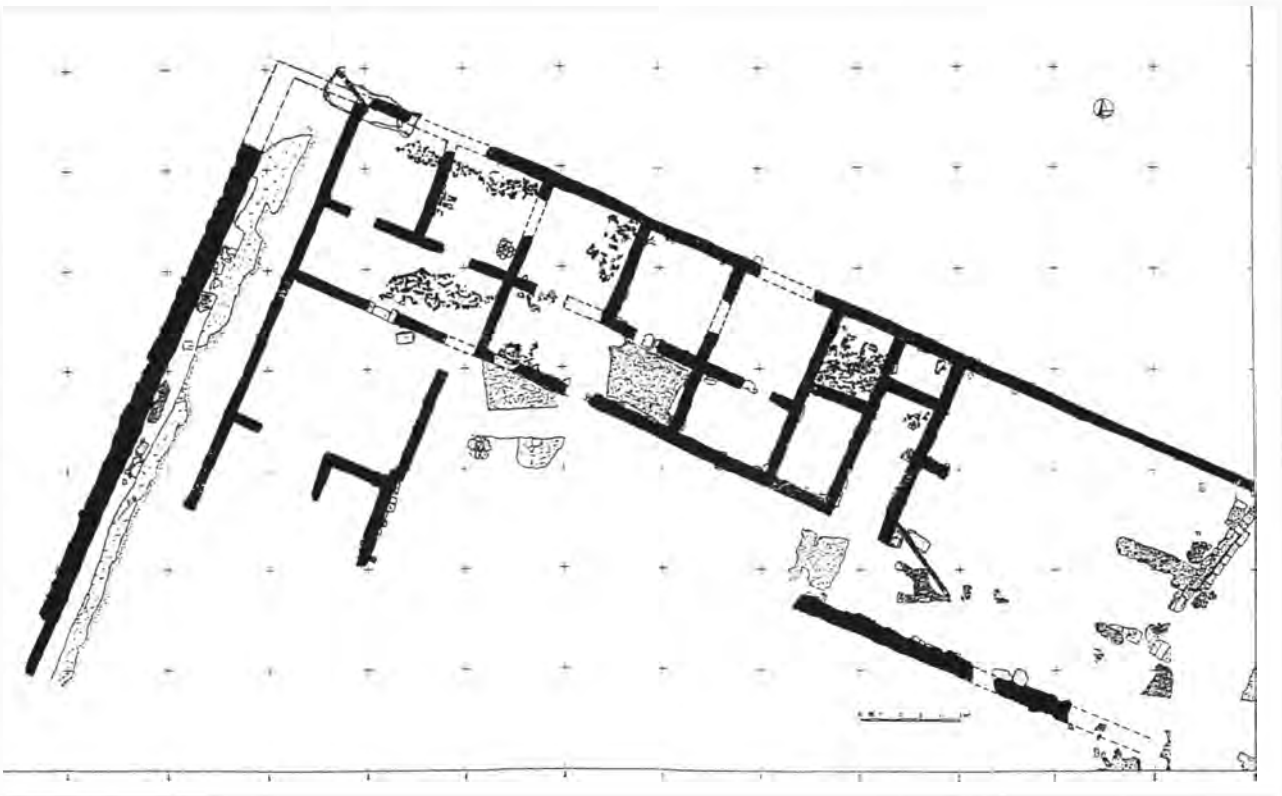

Σχέδ. 19. Κοπανός. Θέση Μπελοβίνα. Κάτοψη βορειοδυτικής γωνίας πολεοδομικού συγκροτήματος της αρχαίας Μίεζας.

καταστροφής του δυσερμήνευτου κτιρίου με τη διαμόρφωση των ημικιόνων (αγρός Δημητρίου) και από τον αποθέτη του γειτονικού μικρού ναόμορφου κτιρίου. Είναι γνωστό ότι οι νικητές των αγώνων αφιέρωναν συχνά τα αγγεία-έπαθλα σε διάφορα πανελλήνια ή τοπικά ιερά, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση για το θρησκευτικό και τελετουργικό χαρακτήρα όχι μόνο των κτιρίων όπου βρέθηκαν αλλά και του ευρύτερου συγκροτήματος.

Ωστόσο, ένα τόσο μεγάλο και σύνθετο στην οργάνωσή του συγκρότημα, με πρόδηλο τον ενιαίο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, είναι πιθανόν να συνδυάζει ποικίλες λειτουργίες. Ενδεχομένως, λοιπόν, τα αποσπασματικά κατάλοιπα στωικών κτισμάτων προς τα ανατολικά άκρα του χώρου ανήκουν σε κτίρια της αγοράς, ενώ τα οικοδομήματα στα ψηλότερα επίπεδα προς Δ., όπου επικεντρώθηκε φέτος η έρευνά μας, σχετίζονται ίσως αντίστοιχα με θρησκευτικές δραστηριότητες της πόλης. Η συνέχιση της έρευνας θα λύσει πολλές από τις απορίες μας, αλλά θα βοηθήσει και σε μια γενικότερη θεώρηση του προβλήματος της ερμηνείας των αρχαιολογικών καταλοίπων.

ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ - ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

Βεργίνα

Θέση Τζαμάλα Βερμίου

Μετά την ολοκλήρωση της σωστικής ανασκαφής στο πλαίσιο των έργων της κατασκευής της νέας Εγνατίας οδού στις θέσεις Τζαμάλα Ι, ΙΙ και ΙΙΙ (βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 789-790 και στον παρόντα τόμο, σ. 372-378), το 2002 συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφή στη θέση Τζαμάλα IV και συνεχίζεται χωρίς ακόμη να έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή στις θέσεις Τζαμάλα V και Τζαμάλα VI.

Τζαμάλα IV

Ως Τζαμάλα IV ορίζεται η περιοχή στο χώρο κατάληψης της Εγνατίας οδού (μήκ. 120, πλ. 60 μ. περίπου), συνολικής έκτασης 7,2 στρ. περίπου, η οποία διερευνήθηκε σε όλο το εύρος της, όπως είχε χαραχθεί και αποψιλωθεί από τον ανάδοχο των έργων οδοποιίας. Σε 45 ανασκαφικά τετράγωνα με έκταση 10×10 μ., δηλαδή συνολι-

κή έκταση 4,5 στρ., η ανασκαφή έφθασε μέχρι το φυσικό βράχο (εκτός των σημείων όπου υπάρχουν κατασκευές) και αφαιρέθηκαν επιχώσεις πάχ. 0,40-1,80 μ.

Ήδη κατά την αρχική επιφανειακή διερεύνηση του χώρου, διαπιστώθηκε, κάτω από την πυκνή θαμνώδη βλάστηση, η παρουσία αργολιθοδομικών κατασκευών, γεγονός που οδήγησε σε δέσμευση του χώρου, μετά μάλιστα τη δραστική παρέμβαση της Εφορείας η αποψίλωση δεν έγινε με ερπυστριοφόρα μηχανήματα ως συνήθως αλλά χειρωνακτικά. Έτσι, οι αρχαίες κατασκευές, που είχαν διατηρηθεί, αποκαλύφθηκαν χωρίς να διαταραχθούν σε όλη τους την έκταση και στάθηκε δυνατόν να τεκμηριωθούν με κάθε δυνατή πληρότητα, παρέχοντας πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία.

Οι χρήσεις του χώρου

Κατά την πρώιμη εποχή του Σιδήρου το ύψωμα που χαρακτηρίστηκε συμβατικά ως Τζαμάλα IV χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως νεκροταφείο, το οποίο εκτείνεται σημαντικά και προς Α. εκτός του χώρου κατάληψης της Εγνατίας.

Στα δυτικά, κάτω από έναν από τους λιθοσωρούς που σχετίζονται με την ταφική χρήση του χώρου, βρέθηκαν 26 πασσαλότρυπες, σκαμμένες στο φυσικό έδαφος, με διάμετρο από 0,12-0,25 και βάθος 0,80-0,25 μ. Στην ίδια περιοχή, όχι μακριά από τις πασσαλότρυπες, βρέθηκαν δύο βαθιοί λάκκοι σκαμμένοι στο φυσικό βράχο, που, όπως δείχνει το σχήμα τους, αρχικά περιείχαν μεγάλους αποθηκευτικούς πίθους, ενώ ένας τρίτος παρόμοιος, που διακρίνεται κάτω από έναν ταφικό τύμβο, δεν ανασκάφηκε γιατί το μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται κάτω από τη λιθοκατασκευή του τύμβου. Τα ευρήματα αυτά μαρτυρούν ότι στο σημείο αυτό υπήρχε πασσαλόπηκτο κτίσμα και εγκατάσταση πιθανότατα ποιμνιοστασίου, αντίστοιχη με αυτή που ανασκάφηκε σε γειτονικό ύψωμα (Τζαμάλα ΙΙ). Η εγκατάσταση αυτή εγκαταλείφθηκε και τα πιθάρια μεταφέρθηκαν από τη θέση τους, πριν γίνει ο χώρος νεκροταφείο.

Με την οικιστική εγκατάσταση φαίνεται ότι σχετίζονται τα λείψανα τριών επιμήκων αργολιθοδομικών κατασκευών, τριών περιβόλων παρόμοιων με αυτούς που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή του οικισμού στις θέσεις Τζαμάλα V και VI, οι οποίοι, όπως ακριβώς οι σύγχρονες πεζούλες και ξερολιθιές των νησιών και της Πελοποννήσου, πιθανότατα οργάνωναν το χώρο, ορίζοντας ιδιοκτησίες και συγκρατώντας το λιγοστό γόνιμο χώμα που υπάρχει στις βουνοπλαγιές. Οι κατασκευές αυτές σώζονται μισοδιαλυμένες, στο ύψος περίπου της θεμελίωσής τους (η καλύτερα διατηρημένη σώζεται σε μήκος 24 μ. περίπου), και μοιάζουν να «κόβονται» από τους κάπως μεταγενέστερους ταφικούς τύμβους.

Στο ανατολικό άκρο του χώρου κατάληψης, εν μέρει κάτω από ταφικό τύμβο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, αποκαλύφθηκε περίβολος με ταφές της ύστερης εποχής του Χαλκού, γεγονός που διευρύνει τα χρονικά όρια της χρήσης του χώρου και αυξάνει τη σημασία του ευρήματος για την ιστορία της περιοχής.

Το νεκροταφείο

α. Ύστερη εποχή του Χαλκού

Στο ανατολικό άκρο του χώρου κατάληψης της Εγνατίας οδού, κάτω από έναν τύμβο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, αποκαλύφθηκε κυκλικός αργολιθοδομικός ταφικός περίβολος (διαμ. 6 μ. περίπου) της ύστερης εποχής του Χαλκού (12ος-11ος αι. π.Χ.) – εύρημα ιδιαίτερα σημαντικό και απροσδόκητο – με συστάδα έξι λακκοειδών τάφων (Τ.14, Τ.15, Τ.16, Τ.17, Τ.18 και Τ.19), που περιέχουν ταφές παιδιών και νηπίων σε συνεσταλμένη στάση. Οι ταφές αυτές ήταν ακτέριστες ή κτερισμένες με μικρά πήλινα αγγεία (υπομυκηναϊκό αλάβαστρο, αρυτήρας, προχοΐσκες). Υπήρχαν, επίσης, λιγοστά κοσμήματα (μία οστέινη περόνη, χάνδρες), ανάμεσα στα οποία αξίζει να αναφερθεί η παρουσία διαδήματος (δερμάτινη ή πάνινη ταινία) διακοσμημένου με χάλκινα κομβία και κρίκους, που μια παιδίσκη φορούσε στο κεφάλι της. Οι ταφικοί λάκοι, που είναι σκαμμένοι στο φυσικό βράχο, διατάσσονται ακανόνιστα χωρίς συγκεκριμένο προσανατολισμό, έχουν διαφορετικό βάθος και είναι προφανές ότι οι ταφές έχουν κάποια χρονική διαφορά μεταξύ τους, αφού υπάρχει ένας τουλάχιστον λάκκος (Τ.17) που «κόβει» κάποιον άλλο (Τ.18). Το ανατολικότερο μέρος του περιβόλου έχει χαθεί λόγω της κατωφέρειας και δεν είναι σαφές, αν εκεί υπήρχε και άλλη ταφή, ενώ προς ΒΔ. ο περίβολος «κόβεται» από τάφο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (Τ.20).

β. Πρώιμη εποχή του Σιδήρου (Σχέδ. 20· Πίν. 113 α)

Στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου χρονολογούνται 25 μικρότεροι και μεγαλύτεροι λιθοσωροί και αργολιθοδομικές κατασκευές διάσπαρτες σε όλη την έκταση του προς διερεύνηση χώρου, που αποκαλύφθηκαν και ανασκάφηκαν διεξοδικά. Από αυτούς 11 ήταν ταφικοί τύμβοι και 14 απλοί λιθοσωροί (έρμακες). Οι υπόλευκοι σκληροί ασβεστόλιθοι, που χρησιμοποιήθηκαν για όλες αυτές τις κατασκευές, έχουν μεταφερθεί στο συγκεκριμένο σημείο από άλλα μέρη του βουνού και διακρίνονται σαφώς από το φυσικό βράχο, που αποτελεί το υπέδαφος του υψώματος και είναι ο σχετικά εύθρυπτος πρασινωπός οφιόλιθος.

Οι έρμακες: Απλοί λιθοσωροί με κυμαινόμενο ύψος, συχνά χωρίς σαφή όρια, βρίσκονται διάσπαρτοι ανάμεσα στους ταφικούς τύμβους, από τους οποίους είναι σημαντικά μικρότεροι. Σε μία τουλάχιστον περίπτωση (Τύμβος Ε) είναι προφανές ότι οι δύο λιθοσωροί, που πλαισιώνουν τον τύμβο, έγιναν μετά από αυτόν, αφού εδράζονται πάνω στην περιφέρειά του. Ανάμεσα στους λίθους υπήρχε λιγοστό χώμα και αρκετά κομμάτια σπασμένων πήλινων

αγγείων. Η λειτουργία των λιθοσωρών δεν είναι σαφής, ωστόσο δεν αποκλείεται να είναι έρμακες που σχηματίστηκαν από την εναπόθεση λίθων από τους περαστικούς σε ένδειξη τιμής προς τους νεκρούς, ένα έθιμο που μαρτυρείται για τα νεκροταφεία των ιστορικών χρόνων.

Οι ταφικοί τύμβοι: Οι περισσότεροι σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση. Κατά κανόνα κυκλικοί με διάμετρο 8-12 και ύψος περίπου 1 μ. κατά μέσον όρο, πυκνώνουν προς Α. και συνεχίζονται εκτός του χώρου κατάληψης, ορατοί σε αρκετά σημεία στην επιφάνεια του εδάφους ανάμεσα από την πυκνή θαμνώδη βλάστηση που καλύπτει την περιοχή. Κατά κανόνα κάθε τύμβος σκέπαζε ένα μόνο τάφο που βρισκόταν στο κέντρο του (Τύμβοι Α, Ε, Θ, Ι, ΙΒ, ΙΕ, Κ). Ο Τύμβος ΙΖ, που σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, εκτός από τον κεντρικό τάφο (Τ.11), που ανήκει σε ενήλικα άνδρα, περιείχε και ένα δεύτερο «περιφερειακό» (Τ.10), που ανήκει σε ένα μικρό κορίτσι, ενώ ο Τύμβος Ζ περιείχε συνολικά τέσσερις (Τ.1, Τ.2, Τ.5, Τ.7) (Πίν. 113 β). Δύο τάφους (Τ.4, Τ.12) φαίνεται να κάλυπτε και ο Τύμβος ΣΤ, ένας από τους παλαιότερους του νεκροταφείου, ο οποίος βρίσκεται σε κατωφερικό σημείο και στο μεγαλύτερο μέρος του έχει καταστραφεί.

Η κατασκευή των ταφικών τύμβων ήταν ιδιαίτερα επιμελημένη. Διακρίνεται με σαφήνεια μια κατασκευαστική-μορφολογική δομή, που επαναλαμβάνεται με αξιοσημείωτη εμμονή, προδίδοντας την ιδιαίτερη σημασία της. Ένας μικρός ελλειψοειδής αργολιθοδομικός περίβολος περιγράφει τον κεντρικό τάφο, ενώ ένας δεύτερος, κυκλικός, σημαντικά μεγαλύτερος από τον προηγούμενο, κατασκευασμένος συνήθως από δύο σειρές καλά αρμοσμένων αργών λίθων, ορίζει την περιφέρεια του τύμβου. Αργολιθοδομικά τοιχάρια κατατέμνουν ακτινωτά το διάστημα μεταξύ των δύο «ομόκεντρων» περιβόλων, σχηματίζοντας τεράστιους εξάκτινους ή οκτάκτινους τροχούς, φαινόμενο άγνωστο από αλλού, εφόσον σπάνια δίνεται η ευκαιρία συστηματικής μελέτης των επιτύμβιων κατασκευών, γεγονός που κάνει ιδιαίτερα σημαντικό το εύρημα.

Με δεδομένο ότι τα περιφερειακά διάχωρα παραμένουν κενά και, ακόμη και στις σπάνιες περιπτώσεις όπου οι τύμβοι καλύπτουν παραπάνω από έναν τάφους, δεν γεμίζουν όλα, φαίνεται ότι ο λόγος της παρουσίας τους πρέπει να αναζητηθεί μάλλον στο επίπεδο της ιδεολογίας παρά της λειτουργικότητας.

Ένας χαμηλός λιθοσωρός καλύπτει τον κεντρικό και τους περιφερειακούς τάφους, όπου υπάρχουν, και σκεπάζει εν μέρει τον «τροχό», ωστόσο κατά την ανασκαφή ήταν εύκολο να διακριθούν οι «δομικές» κατασκευές (περίβολοι, τοιχάρια), που ήταν φτιαγμένες με επιλεγμένους, μεγαλύτερους λίθους, περισσότερο συνεκτικά και καλά αρμοσμένους από τα γεμίσματα που τις επικάλυπταν.

Οι τάφοι: Όλοι οι τάφοι της πρώιμης εποχής του Σιδήρου που ανασκάφηκαν στην Τζαμάλα είναι κιβωτιόσχημοι και παρουσιάζουν κοινά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά: μέσα στο φυσικό έδαφος ανοίγονται ορθογώνια σκάμματα, των οποίων τα πλευρικά τοιχώματα επενδύονται με μεγάλες πλάκες από σχιστόλιθο και σπανίως από ασβεστόλιθο. Έτσι, σχηματίζεται το «κιβώτιο» του τάφου, που καλύπτεται με πλάκες ανάλογες με εκείνες των τοιχωμάτων. Σπανιότερα, ο τάφος καλύπτεται από μία μόνο πλάκα πολύ μεγάλων διαστάσεων, της οποίας θα ήταν ιδιαίτερα προβληματική τόσο η ανεύρεση όσο και η μεταφορά της. Οι πλάκες των πλευρικών τοιχωμάτων είναι τοποθετημένες μέσα σε αβαθείς λάκκους θεμελίωσης. Σχεδόν πάντα το δάπεδο των τάφων είναι στρωμένο με βότσαλα, που έχουν μεταφερθεί πιθανότατα από το ποτάμι (Αλιάκμονας), ενώ σε μία περίπτωση καλύπτεται με κομμάτια από σχιστόλιθο. Σε αρκετές περιπτώσεις το κάλυμμα σφραγιζόταν με στρώση από κοκκινωπό πηλόχωμα.

Έθιμα ταφής-κτερίσματα

Εκτός από τρεις ταφές που ήταν διαταραγμένες και συλημένες, όλες οι υπόλοιπες βρέθηκαν απείραχτες και μας δίνουν μια εικόνα των ταφικών εθίμων και του γενικότερου βιοτικού και πολιτισμικού επιπέδου των κατοίκων της ορεινής αυτής περιοχής.

Οι τάφοι είναι κατά κανόνα προσανατολισμένοι ακριβώς ή περίπου κατά τον άξονα Α.-Δ. και σπανιότερα κατά τον άξονα Β.-Ν. Οι νεκροί είναι ενταφιασμένοι σε ύπτια στάση. Στην πρώτη περίπτωση οι άνδρες έχουν το κεφάλι στραμμένο προς Δ. και οι γυναίκες προς Α., ενώ στη δεύτερη κείτονται όλοι, ανεξαρτήτως φύλου, με το κεφάλι προς Ν.

Βρέθηκαν ταφές ανδρών (η πλειονότητα), γυναικών και παιδιών. Δεν υπήρχαν καύσεις. Οι άνδρες δίπλωναν το δεξί χέρι, στο οποίο πιθανότατα κρατούσαν το όπλο τους (συνήθως μαχαίρι, σπανιότερα ξιφίδιο), πάνω στο στέρνο ή στο στομάχι.

Οι ανακομιδές δεν είναι ασυνήθιστες. Σε τέσσερις περιπτώσεις ταφών ενηλίκων παρατηρήθηκε ότι παραμέρισαν προς το πλάι του τάφου τα οστά του πρώτου νεκρού για να ταφεί στον ίδιο τάφο ένας δεύτερος. Σε τρεις τάφους τα οστά της ανακομιδής ανήκαν σε γυναίκες και εκείνα της δεύτερης ταφής σε άνδρες, πρόκειται δηλαδή κατά πάσα πιθανότητα για συζύγους, που τάφηκαν στον ίδιο τάφο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ίδια τα σκελετικά λείψανα που σε όλη την έκταση του νεκροταφείου στην Τζαμάλα σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση και αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την ανθρωπολογική μελέτη των πληθυσμών της Ημαθίας στα πρώιμα αυτά χρόνια, με δεδομένο ότι τα σκελετικά λείψανα από άλλα νεκροταφεία της ίδιας εποχής και περιοχής (π.χ. το πολύ γνωστό νεκροταφείο των Τύμβων της Βεργίνας) είναι πενιχρά ή εντελώς ανύπαρκτα. Για το λόγο αυτό ζητήθηκε η συνερ-

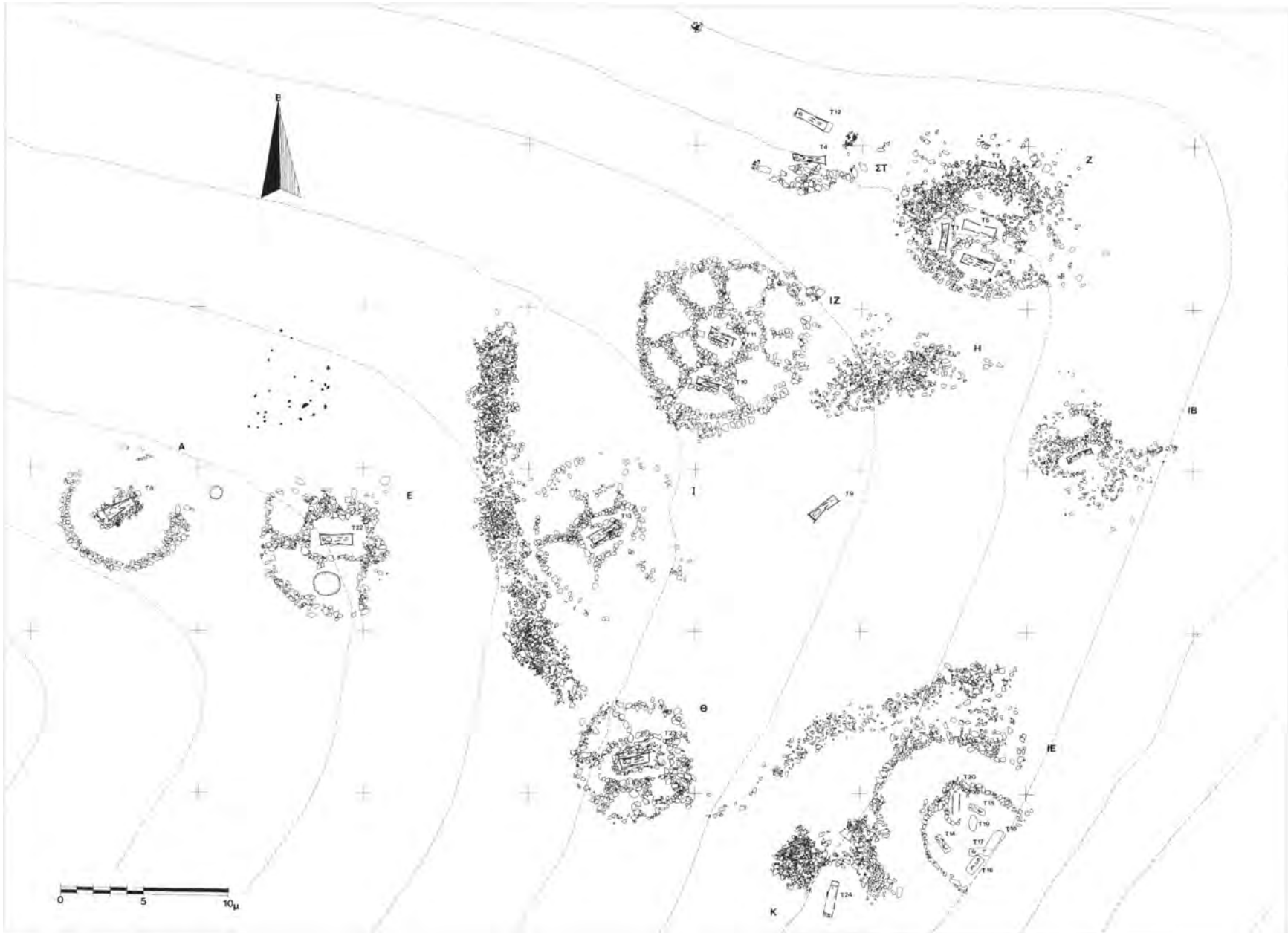

Σχέδ. 20. Βεργίνα. Τζαμάλα IV. Νεκρόπολη της πρώιμης εποχής του Σιδήρου.

γασία ειδικής ανθρωπολόγου-συντηρήτριας οστών, η οποία καθαρίζει, τεκμηριώνει και εξετάζει το σκελετικό υλικό κατά χώραν και στη συνέχεια το αφαιρεί και το στερεώνει στο εργαστήριο, κρατώντας τα ενδεδειγμένα δείγματα για μελλοντική εξέταση DNA και λοιπές ανθρωπολογικές έρευνες. Τα κτερίσματα φαίνονται φτωχά, αν συγκριθούν με εκείνα των σύγχρονών τους ταφών του γειτονικού (απέχει 13 χλμ. περίπου) νεκροταφείου των Τύμβων της Βεργίνας. Οι άνδρες είναι οπλισμένοι συνήθως με ένα ή δύο σιδερένια μαχαίρια ή, σπανιότερα, με ένα σιδερένιο ξιφίδιο. Μερικοί φορούσαν απλά χάλκινα δακτυλίδια-κρίκους. Εντυπωσιάζει η απουσία των χαρακτηριστικών για την εποχή χάλκινων κοσμημάτων από τις ταφές των γυναικών (κυρίως ανακομιδές) με εξαίρεση την ταφή ενός κοριτσιού, ηλικίας 7-8 ετών, που βρέθηκε στον εντυπωσιακό Τύμβο ΙΖ. Η νεκρή αυτή φορούσε δύο χρυσούς σφηκωτήρες στα μαλλιά, διάδημα στολισμένο με χάλκινο έλασμα, κομβία και σύριγγες, καθώς και χάλκινα σπειροειδή βραχιόλια και δακτυλίδια-κρίκους.

Συνήθως, υπάρχει μόνο ένα και, σπανιότερα, δύο πήλινα αγγεία τοποθετημένα δίπλα στα πόδια ή στο κεφάλι του νεκρού. Το τυπικό κτέρισμα για τους *διψίους* του Άδη είναι ένα ποτήρι (κάνθαρος, κανθαρόσχημο ή φιάλη) και/ή ένα κανάτι, μία πρόχους ή σπανιότερα, ένας αμφορίσκος. Πολλά θραύσματα αγγείων, από τα οποία αρκετά καλής ποιότητας, μερικά μάλιστα τροχήλατα και γραπτά, βρέθηκαν διάσπαρτα στους λιθοσωρούς που σκέπαζαν τους τάφους, και στους τύμβους, γεγονός που δείχνει ότι οι προσφορές συνεχίζονταν και μετά την ταφή.

Εκτός τύμβου βρέθηκαν κατά χώραν δύο χύτρες, σκεύη που, αν δεν ανήκουν στην προγενέστερη οικιστική φάση του ποιμνιοστασίου, δεν αποκλείεται να σχετίζονται με τελετές νεκροδείπνων.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι η κεραμική, που βρέθηκε στις περιοχές έξω από τους τύμβους και στις άλλες κατασκευές, δεν διαφοροποιείται από αυτή που βρέθηκε μέσα στους τύμβους και χρονολογείται γενικά στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Ωστόσο, με τη συστηματική μελέτη της κεραμικής, που ουσιαστικά δεν άρχισε ακόμη, ελπίζουμε να διακρίνουμε την πιθανή εξέλιξη και την αλληλουχία των διάφορων επιμέρους φάσεων στο χρόνο και το χώρο.

Κατάλογος Τάφων

Τ.1: Διαταραγμένος κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,80×0,42×0,40 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα. Στον τάφο έγιναν δύο ταφές. Η ταφή Α είναι μια ανακομιδή γυναίκας, της οποίας τα οστά βρέθηκαν στο βόρειο και το ανατολικό τμήμα του τάφου. Ο νεκρός της ταφής Β (άνδρας) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με το κρανίο στα δυτικά.

Τ.2: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1×0,55×0,15 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ., κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πλάκες. Στο δάπεδό του ήταν στρωμένες μικρές πέτρες από το φυσικό βράχο της περιοχής. Ο νεκρός (νήπιο) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά. Ένα κύπελλο βρέθηκε δίπλα από το κεφάλι του νεκρού, ενώ μία προχοΐσκη και ένα θήλαστρο στα πόδια του.

Τ.4: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 2,04×0,55×0,50 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα και μικρές πέτρες. Ο νεκρός (άνδρας) ήταν ξαπλωμένος σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά και τα χέρια διπλωμένα. Στα πόδια του ήταν τοποθετημένος ένας κάνθαρος. Εκτός από αυτόν υπήρχαν ακόμη ένα ξιφίδιο, δύο σιδερένια μαχαίρια και ένα χάλκινο δακτυλίδι.

Τ.5: Συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,95×0,50×0,45 μ. περίπου) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα. Ο τάφος ήταν συλημένος. Βρέθηκαν μόνο μία χάλκινη σύριγγα, ένας σφηκωτήρας και ένα τμήμα χάλκινου στελέχους, που προέρχεται από κάποιο κόσμημα.

Τ.6: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,75×0,50×0,25 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα και μικρές πέτρες. Ο τάφος περιείχε δύο σκελετούς: τον Α, που ήταν ανακομιδή μιας γυναίκας, και βρισκόταν μετακινημένος στο ανατολικό τμήμα του, και το Β, που ανήκε σε άνδρα, ξαπλωμένο σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά. Στο ανατολικό τμήμα του τάφου, πιθανότατα σχετιζόμενα με την ταφή Α, βρέθηκαν δύο αγγεία, ένας κάνθαρος και ένα αποσπασματικά σωζόμενο αγγείο, ενώ στο δυτικό τμήμα δίπλα στο κεφάλι του νεκρού της ταφής Β βρέθηκε ένας κάνθαρος με κομβιόσχημες απολήξεις στις λαβές.

Τ.7: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,55×0,50×0,38 μ.) με προσανατολισμό Β.-Ν. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα και μικρές πέτρες. Ο νεκρός (έφηβος) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με τα χέρια διπλωμένα και το κεφάλι στα νότια. Δίπλα στο κεφάλι του υπήρχε μία πήλινη φιάλη, μέσα στην οποία βρέθηκε ένα χάλκινο «κομβίο», ίσως μεταφερμένο εκεί από κάποιο μικρό ζώο. Δύο χάλκινα δακτυλίδια και ένα σιδερένιο μαχαίρι συμπλήρωναν τα κτερίσματα του νεκρού.

Τ.8: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,90×0,50×0,60 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα. Ο νεκρός (άνδρας) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με τα χέρια διπλωμένα και το κεφάλι προς Δ. Στα πόδια του ήταν τοποθετημένος ένας αμφορίσκος, ενώ στο άνω μέρος του σώματός του βρέθηκε ένα σιδερένιο μαχαίρι

με λαβή από κέρατο. Κατά τη συλλογή των οστών βρέθηκε και ένα μικρό σιδερένιο έλασμα.

Τ.9: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,92×0,60×0,55 μ.) με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ήταν κατασκευασμένος με σχιστόπλακες και στρωμένος με κομμάτια από το ίδιο υλικό, ενώ για την καλύτερη στεγανοποίησή του είχε χρησιμοποιηθεί κοκκινωπό πηλόχωμα, που κάλυπτε τις πλάκες της οροφής. Ο νεκρός (άνδρας) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με τα χέρια διπλωμένα στην κοιλιά και το κεφάλι του προς Δ. Στα πόδια του βρέθηκε ένας κάνθαρος και στο άνω μέρος του σώματός του ένα μαχαίρι.

Τ.10: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,35×0,45×0,35 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πλάκες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα. Η νεκρή (ένα μικρό κορίτσι) ήταν τοποθετημένη σε ύπτια θέση με τα χέρια διπλωμένα και το κεφάλι στα ανατολικά. Δίπλα στο κεφάλι της υπήρχε μία οπισθότμητη πρόχους και στην περιοχή των ποδιών της μία πρόχους. Στο κρανίο της βρέθηκαν δύο χρυσοί σφηκωτήρες και δύο χάλκινες σύριγγες, στα χέρια της χάλκινο βραχιόλι και χάλκινο δακτυλίδι, και στην περιοχή του στήθους της δύο «κομβία», δακτύλιος από λεπτό ταινιωτό έλασμα και ένα επίμηκες χάλκινο έλασμα.

Τ.11: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,69×0,55×0,45 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα. Ο νεκρός (άνδρας) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά. Στα πόδια του βρέθηκε μία ευρύστομη πρόχους.

Τ.12: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,95×0,57×0,55 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα. Ο νεκρός (άνδρας) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με τα χέρια διπλωμένα και το κεφάλι στα δυτικά. Μία ευρύστομη πρόχους τοποθετημένη κοντά στο κεφάλι του, ένα σιδερένιο μαχαίρι, ένα χάλκινο «κομβίο» και μία σιδερένια αιχμή βέλους αποτελούσαν τα κτερίσματα της ταφής.

Τ.13: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,95×0,60×0,45 μ.) με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Με τοιχώματα από σχιστόπλακες, είχε δάπεδο στρωμένο με βότσαλα και πέτρες και περιείχε δύο ταφές: μία ανακομιδή άνδρα (ταφή Α) στο ανατολικό τμήμα και έναν κανονικό ενταφιασμό (ταφή Β) ενός άνδρα σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά. Στο ανατολικό τμήμα του τάφου, στα πόδια του νεκρού της ταφής Β, βρέθηκαν δύο αμφορίσκοι. Τέσσερα χάλκινα δακτυλίδια και αρκετά χάλκινα «κομβία», που ήταν διάσπαρτα στον τάφο, ανήκαν πιθανότατα και στους δύο νεκρούς, ενώ με το νεκρό της ταφής Α θα πρέπει να σχετίζεται το σιδερένιο ξιφίδιο που βρέθηκε κάτω από τα οστά του.

Τ.14: Λακκοειδής τάφος (διαστ. 1,25×0,37×0,12 μ.) με προσανατολισμό Α./ΝΑ.-Δ./ΒΔ. Ο νεκρός (παιδί) ήταν τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα δυτικά. Ένα αλάβαστρο ήταν τοποθετημένο δίπλα από το κεφάλι του. Στη δεξιά πλευρά του στήθους του βρέθηκε μία οστέινη περόνη, ενώ μία γυάλινη χάνδρα, που περισυνελέγη από την περιοχή του κρανίου, θα μπορούσε να έχει χρησιμεύσει ως περίαπτο (Πίν. 113 γ).

Τ.15: Λακκοειδής τάφος (διαστ. 1,10×0,38×0,10 μ.) με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο νεκρός (νήπιο) ήταν τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα δυτικά. Δίπλα στο κρανίο βρέθηκε μία μικροσκοπική πρόχους.

Τ.16: Λακκοειδής τάφος (διαστ. 1,25×0,55×0,40 μ.) με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο νεκρός (νήπιο) ήταν τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα βόρεια. Δύο αγγεία, ένα αλάβαστρο και μία πρόχους με υπερυψωμένη λαβή, τοποθετημένα στην περιοχή του κρανίου, και ένα χάλκινο έλασμα αποτελούσαν τα κτερίσματα της ταφής.

Τ.17: Λακκοειδής τάφος (διαστ. 1,20×0,45×0,10 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο νεκρός (παιδί) ήταν τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα ανατολικά. Η ταφή ήταν ακτέριστη.

Τ.18: Λακκοειδής τάφος (διαστ. 1,40×0,55×0,50 μ.) με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., διαταραγμένος στο νότιο τμήμα του από τον Τ.17. Ο νεκρός (νήπιο) ήταν μάλλον σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα βόρεια. Στην περιοχή του λαιμού βρέθηκαν χάλκινες χάντρες από περιδέραιο.

Τ.19: Λακκοειδής τάφος (διαστ. 0,95×0,50×0,25 μ.) με προσανατολισμό Β.-Ν. Από το σκελετικό υλικό σώθηκαν μόνο φάλαγγες από τα πόδια του νεκρού στο νότιο τμήμα του τάφου, οπότε συμπεραίνουμε ότι η ταφή είχε προσανατολισμό προς Β. Στο βόρειο άκρο του τάφου βρέθηκαν χάλκινα «κομβία» και δακτύλιοι, που ανήκαν μάλλον σε διάδημα που φορούσε το νεκρό νήπιο στο κεφάλι.

Τ.20: Συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 2×0,60×0,35 μ.) με προσανατολισμό Β.-Ν., κατασκευασμένος από σχιστόπλακες. Επειδή δεν διατηρήθηκαν οστά κατά χώραν, δεν υπάρχουν ενδείξεις για τον προσανατολισμό της ταφής. Από τη διαταραγμένη επίχωση του τάφου συνελέγησαν θραύσματα ενός αγγείου.

Τ.22: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,97×0,60×0,50 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ., κατασκευασμένος με σχιστόπλακες. Ο νεκρός (άνδρας) ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά. Στα πόδια του βρέθηκε ένας αμφορίσκος (Πίν. 113 δ).

Τ.23: Κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,85×0,60×0,55 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ., κατασκευασμένος με σχιστόπλακες. Περιείχε δύο ταφές, οι οποίες ήταν τοποθετημένες επάνω στο φυσικό έδαφος. Ο σκελετός της ταφής Α είχε παραμεριστεί προς τη βόρεια πλευρά του τάφου για να μείνει χώρος για την επόμενη ταφή Β, της οποίας ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με τα χέρια διπλωμένα και το κεφάλι προς Δ. Στο δυτικό τμήμα του τάφου βρέθη-

κε ένας κάνθαρος και στο ανατολικό μία οπισθότμητη πρόχους, ενώ στη βόρεια πλευρά, δίπλα στο βραχίονα του νεκρού της ταφής Β, βρέθηκε τμήμα σιδερένιου μαχαιριού. Κατά τη συλλογή των οστών στο ανατολικό τμήμα του τάφου, κάτω από οστά ωμοπλάτης, βρέθηκε ακόμη ένα σιδερένιο μαχαίρι.

Τ.24: Συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. 1,95×0,50×0,45 μ.) με προσανατολισμό Β.-Ν., κατασκευασμένος με σχιστόπλακες. Δεν σώθηκε κανένα ίχνος της ταφής.

Τζαμάλα V και VI

Πρόκειται για τις πλαγιές και τη μικρή κοιλάδα που σχηματίζεται στα νότια της Τζαμάλας IV, η οποία ερευνήθηκε και ερευνάται ανασκαφικά σε όλο το εύρος κατάληψης της Εγνατίας οδού σε μήκος 340 μ. περίπου. Εδώ, σε μια έκταση 10 στρ. περίπου, εντοπίζονται οικιστικά κατάλοιπα, των οποίων η έρευνα οδηγεί σε μια σειρά συμπερασμάτων σχετικά με τη μορφή και τη δομή των οικισμών, αλλά και τη συνολικότερη οργάνωση και χρήση του χώρου στην ορεινή Μακεδονία στα χρόνια της πρώιμης εποχής του Σιδήρου.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής συνοψίζονται ως εξής:

Στο χαμηλότερο σημείο της φυσικής λεκάνης και μάλιστα στη βόρεια πλαγιά, ώστε να εξασφαλίζεται η προστασία από τους βόρειους ανέμους και η ευνοϊκή ανατολικομεσημβρινή έκθεση, εκτείνεται σε μια έκταση 5 στρ. περίπου το πιο πυκνοκατοικημένο σημείο του μεγάλου λιθόκτιστου οικισμού της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, όπου διαπιστώνονται αλλεπάλληλες οικοδομικές φάσεις (με αρκετή βεβαιότητα διακρίνονται τέσσερις).

Η ανασκαφείσα ανθρωπογενής επίχωση, εδώ, έχει πάχος που σε ορισμένα σημεία φθάνει ακόμη και τα 2,50 μ., γεγονός αρκετά ασυνήθιστο για την ορεινή αυτή περιοχή. Κάτω από αυτή βρίσκεται το φυσικό βραχώδες υπέδαφος.

Οι κατασκευές της νεότερης οικοδομικής φάσης (φάση Α), ορατές εν μέρει ήδη πριν από την έναρξη της ανασκαφής, είναι σχεδόν εντελώς επιφανειακές, συχνά εξέχουν από την επιφάνεια του εδάφους και έχουν διατηρηθεί αποσπασματικά. Πολύ καλύτερα διατηρημένα είναι τα κτίσματα της αμέσως προηγούμενης οικοδομικής φάσης (φάση Β), που μας δίνει μια αρκετά πλήρη εικόνα του οικισμού με αργολιθοδομικούς τοίχους και περιβόλους με μήκος που φθάνει και τα 50 μ., ύψος που κυμαίνεται από 0,25-0,50 μ., δάπεδα από πατημένο πηλόχωμα, εστίες με υπολείμματα πήλινων ιτνών, χύτρες και ολόκληρους πίθους που βρέθηκαν κατά χώραν, λιθόστρωτα και ίχνη από ξύλινους πασσάλους. Τμηματικά διακρίνονται τα λείψανα της οικοδομικής φάσης Γ, που υπόκειται της Β, ενώ ελάχιστα είναι τα λείψανα της οικοδομικής φάσης Δ, που είναι η παλαιότερη από όλες και βρίσκεται σχεδόν επάνω στο φυσικό βράχο.

Όλες οι οικοδομικές φάσεις χρονολογούνται μέσα στα όρια της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και μάλιστα στις παλαιότερες φάσεις της. Σε ορισμένα σημεία, στην επιφάνεια του εδάφους, υπήρχαν λιγοστά όστρακα των ελληνιστικών χρόνων, χωρίς ωστόσο να διαπιστώνεται άλλου είδους ανιχνεύσιμη δραστηριότητα αυτής της εποχής.

Βασικό στοιχείο για την οργάνωση και τη χρήση του χώρου είναι η κατασκευή ανδήρων, που διαμόρφωναν την πλαγιά, ακολουθώντας ή διακόπτοντας το φυσικό ανάγλυφο, και εξασφάλιζαν τον απαραίτητο για τις παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων ζωτικό χώρο. Υπάρχουν ενδείξεις ότι σε ολόκληρη την περιοχή από την Τζαμάλα Ι μέχρι την Τζαμάλα VI, και στις τρεις αγκαλιές που σχηματίζει το φυσικό ανάγλυφο του βουνού, υπήρχαν τέτοιες διαμορφώσεις. Όμως, οι αρχαίες ξερολιθιές που χρησίμευαν ως μάντρες και αναλήμματα ήταν σχεδόν εντελώς επιφανειακές και, όπου η αποψίλωση για τη σύγχρονη οδοποιία έγινε με ερπυστριοφόρα, παρασύρθηκαν και καταστράφηκαν.

Στην Τζαμάλα V (Πίν. 114 α) αυτό δεν συνέβη και, έτσι, οι περίβολοι, που επαναλαμβάνονται με αξιοσημείωτη εμμονή στις διάφορες οικοδομικές φάσεις στην ίδια περίπου θέση, σώθηκαν με αρκετή πληρότητα και δίνουν μια εικόνα που θυμίζει τις παραδοσιακές πεζούλες της ορεινής Πελοποννήσου, της Κρήτης και των νησιών. Οι λιθοκατασκευές αυτές, το γνωστό μήκος της μεγαλύτερης από τις οποίες στην Τζαμάλα V φθάνει τα 50 μ. περίπου, έχουν πολλαπλή χρησιμότητα:

1. Συγκρατούν το λιγοστό στις ορεινές πλαγιές γόνιμο χώμα στη θέση του, ώστε να μπορέσουν να καλλιεργηθούν στις πεζούλες δημητριακά, οπωροφόρα δένδρα, αμπέλια και λαχανικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι το μεγάλο ανάλημμα με τις δύο οικοδομικές φάσεις στη βόρεια πλαγιά της Τζαμάλας V ορίζει ακόμη την υψομετρική καμπύλη και κατάφερε μέχρι σήμερα να συγκρατήσει 0,70 εκ. πολύτιμου γόνιμου χώματος.

2. Υπερυψωμένες επάνω από το έδαφος, οι ξερολιθιές γίνονταν μάντρες που περιέβαλλαν τα άνδηρα και προστάτευαν το χώρο τους από την ανεπιθύμητη δραστηριότητα των φυτοφάγων ζώων, ενώ συγχρόνως, τουλάχιστον κάποιες από αυτές, δεν αποκλείεται να όριζαν ιδιοκτησίες. Αυτό φαίνεται πως συνέβαινε στο χαμηλότερο σημείο του οικισμού, όπου σε όλο το μήκος (50 μ. περίπου) του ανεσκαμμένου χώρου υπήρχαν δύο τέτοιοι περίβολοι χτισμένοι σχεδόν παράλληλα, που άφηναν μεταξύ τους ένα στενό πέρασμα με πλάτος 1,50-2 μ., δηλαδή ένα δρόμο από όπου μπορούσε να περάσει ένας καβαλάρης ή ένα φορτωμένο υποζύγιο. Όταν έβρεχε, ο δρόμος αυτός γινόταν ευκαιριακά ρυάκι και αποχέτευε τα νερά από τις πλαγιές προς το γειτονικό ρέμα που οδηγεί στον Αλιάκμονα.

Η ιδιαίτερη σημασία που είχαν αυτοί οι δύο περίβολοι για τους κατοίκους του οικισμού φαίνεται από το γεγονός ότι, προκειμένου να τους θεμελιώσουν με ασφάλεια, δεν λυπήθηκαν ούτε κόπο ούτε χρόνο και με τα περιορισμένα τεχνικά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους έσκαψαν βαθιά αυλάκια μέσα στο σκληρό φυσικό βράχο που αποτελεί το υπέδαφος της περιοχής.

3. Ακόμη πιο υπερυψωμένοι, οι περίβολοι γίνονταν τοίχοι των σπιτιών και όλων των βοηθητικών στεγασμένων ή ημυπαίθριων κτισμάτων που αναπτύσσονταν οργανικά πάνω στα άνδηρα, ακολουθώντας το σχήμα τους.

Οι οικίες

Οι καλύτερα σωζόμενες ανήκουν στη δεύτερη οικοδομική φάση (φάση Β) και συγκεντρώνονται με αξιοσημείωτη πυκνότητα στη βόρεια πλευρά του δρόμου, που αναφέρθηκε παραπάνω. Με σχετική βεβαιότητα αναγνωρίζουμε τουλάχιστον τέσσερις, ενώ πιθανότατα υπήρχε και μία πέμπτη. Με εμβαδόν 50-60 τ.μ. και κατόψεις κατά κανόνα επιμήκεις, χωρίς απόλυτα κανονικό γεωμετρικό σχήμα, φαίνονται να ακολουθούν σε γενικές γραμμές τη μορφή του ανδήρου στο οποίο βρίσκονται. Έχουν θεμέλια από αργολιθοδομή και πιθανότατα αυτό θα ήταν το υλικό κατασκευής των τοίχων ως το τελικό τους ύψος, αφού οι πέτρες, αντίθετα με το χώμα, είναι το κατ' εξοχήν υλικό σε αφθονία στην περιοχή. Όπως δείχνουν τα πολλά κάρβουνα στα στρώματα καταστροφής, θα πρέπει να ήταν στεγασμένες με οργανικά υλικά – καλάμια, ξύλα, κλαδιά κτλ. – και οπωσδήποτε θα υπήρχαν ξύλινοι πάσσαλοι για την υποστύλωση της στέγης (τμήμα ενός βρέθηκε στη θέση του μέσα στην πασσαλότρυπα). Μία οικία είχε δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα. Όλες χαρακτηρίζονται από την παρουσία εστίας, μέσα στην οποία σε μία περίπτωση βρέθηκε μια ολόκληρη πήλινη χύτρα με σύμφυτα πόδια. Κοντά στην εστία υπήρχε σχεδόν πάντα, μισοθαμμένο στο δάπεδο, ένα μεγάλο πήλινο πιθάρι (βρέθηκαν τέσσερα ολόκληρα στη θέση τους και ένα σπασμένο), στο οποίο θα αποθήκευαν τα δημητριακά για να τα προστατέψουν από την υγρασία και τα παράσιτα. Δίπλα από το πιθάρι υπήρχε συνήθως λιθόστρωτο επίπεδο εργασίας.

Εκτός από τους λιθόκτιστους οικισμούς, στην Τζαμάλα υπήρχαν και εγκαταστάσεις με πασσαλόπηκτα κτίσματα, που ήταν σε χρήση συγχρόνως με τους προηγούμενους. Ένα μεγάλο πασσαλόπηκτο κτίσμα με ελλειψοειδή κάτοψη βρέθηκε στα βόρεια του οικισμού στην Τζαμάλα V, όχι μακριά από το νεκροταφείο. Το κτίσμα αυτό, που ανήκει σε μία από τις παλαιότερες οικοδομικές φάσεις, μοιάζει με εκείνα που ανασκάφηκαν στην κορυφή του υψώματος στην Τζαμάλα II. Η συγκριτική μελέτη των ευρημάτων αυτών και το εθνολογικό παράλληλο οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται πιθανότατα για ποιμνιοστάσια. Στο παραπάνω κτίσμα, προσεκτικά τοποθετημένες σε δύο μεγάλους λάκκους, βρέθηκαν δύο ζευγάρια πήλινες χύτρες με σπασμένα τα σύμφυτα πήλινα πόδια τους, που σε β΄ χρήση καπάκωναν η μία την άλλη και πιθανότατα χρησίμευαν για τη φύλαξη του τυριού.

Πήλινες χειροποίητες χύτρες με σύμφυτα πόδια, πιθάρια και μεγάλες λεκάνες και λοπάδες είναι τα πιο συνηθισμένα αγγεία, που κομμάτια τους βρίσκονται στους οικισμούς και στα ποιμνιοστάσια. Τα θραύσματα τροχήλατων αγγείων είναι ελάχιστα, ενώ τα γραπτά σχεδόν ανύπαρκτα. Αγγεία και σκεύη από ξύλο, φλασκιά και ασκιά, πανέρια και καλάθια, αντικείμενα λιγότερο εύθραυστα και πιο ελαφριά, θα συμπλήρωναν βέβαια το νοικοκυριό των ορεσίβιων της Τζαμάλας, ωστόσο η όλη εικόνα δίνει την αίσθηση μιας λιτότητας, που φθάνει στα όρια της φτώχειας.

Τα μικροευρήματα είναι λιγοστά, ενώ τα μετάλλινα αντικείμενα λείπουν σχεδόν εντελώς από τα στρώματα χρήσης των οικισμών. Αυτό μαρτυρεί ότι οι θέσεις δεν καταστράφηκαν ξαφνικά, αλλά εγκαταλείφθηκαν ήρεμα και οι κάτοικοι είχαν την ευκαιρία να πάρουν μαζί τους φεύγοντας ό,τι τους ήταν χρήσιμο.

Οι μόνιμες εγκαταστάσεις που χαρακτηρίζονται από την παρουσία λιθόκτιστων κτισμάτων είναι μικροί συνοικισμοί ολιγάριθμων νοικοκυριών, που δεν αποκλείεται να ανήκαν σε μέλη της ίδιας ή συγγενικών πατριών. Όπως συμβαίνει κατά κανόνα και με τα παραδοσιακά ορεινά χωριά, είναι χτισμένοι σε όσο γίνεται πιο προστατευμένες και απάνεμες κοιλότητες – ρεματιές ή φυσικές λεκάνες – κοντά σε πηγές ή σε ρυάκια.

Στις θέσεις αυτές παρατηρείται αξιοσημείωτη εμμονή και οπωσδήποτε διάρκεια της εγκατάστασης, που αρκετές φορές φαίνεται πως επαναλαμβάνεται και στα ελληνιστικά χρόνια (Τζαμάλα Ι και ΙΙΙ), αλλά και κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας (Τζαμάλα VI), γεγονός που ίσως σχετίζεται και με την πορεία των μονοπατιών της περιοχής, που ήταν σε χρήση ακόμη και μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Περιοχή των Αιγών

Σε σειρά δοκιμαστικών τομών, που διενεργήθηκαν στο οικόπεδο που παραχωρήθηκε από το Δήμο Βεργίνας στο ΥΠΠΟ για την ανέγερση του κεντρικού πυρήνα του Πολυκεντρικού Αρχαιολογικού Μουσείου των Αιγών, αποκαλύφθηκαν αρχαία οικιστικά κατάλοιπα (Σχέδ. 21), που συγκεντρώνονται στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για σπίτια με αργολιθοδομικούς τοίχους και περιβόλους (Πίν. 114 β), που ανήκουν σε έναν οικισμό, ο οποίος εκτείνεται και στο γειτονικό οικόπεδο του ΑΠΘ, αλλά και κάτω από το βορειοδυτικό άκρο του Δ.Δ. Βεργίνας.

Η έκταση του οικισμού αυτού, που βρίσκεται δίπλα

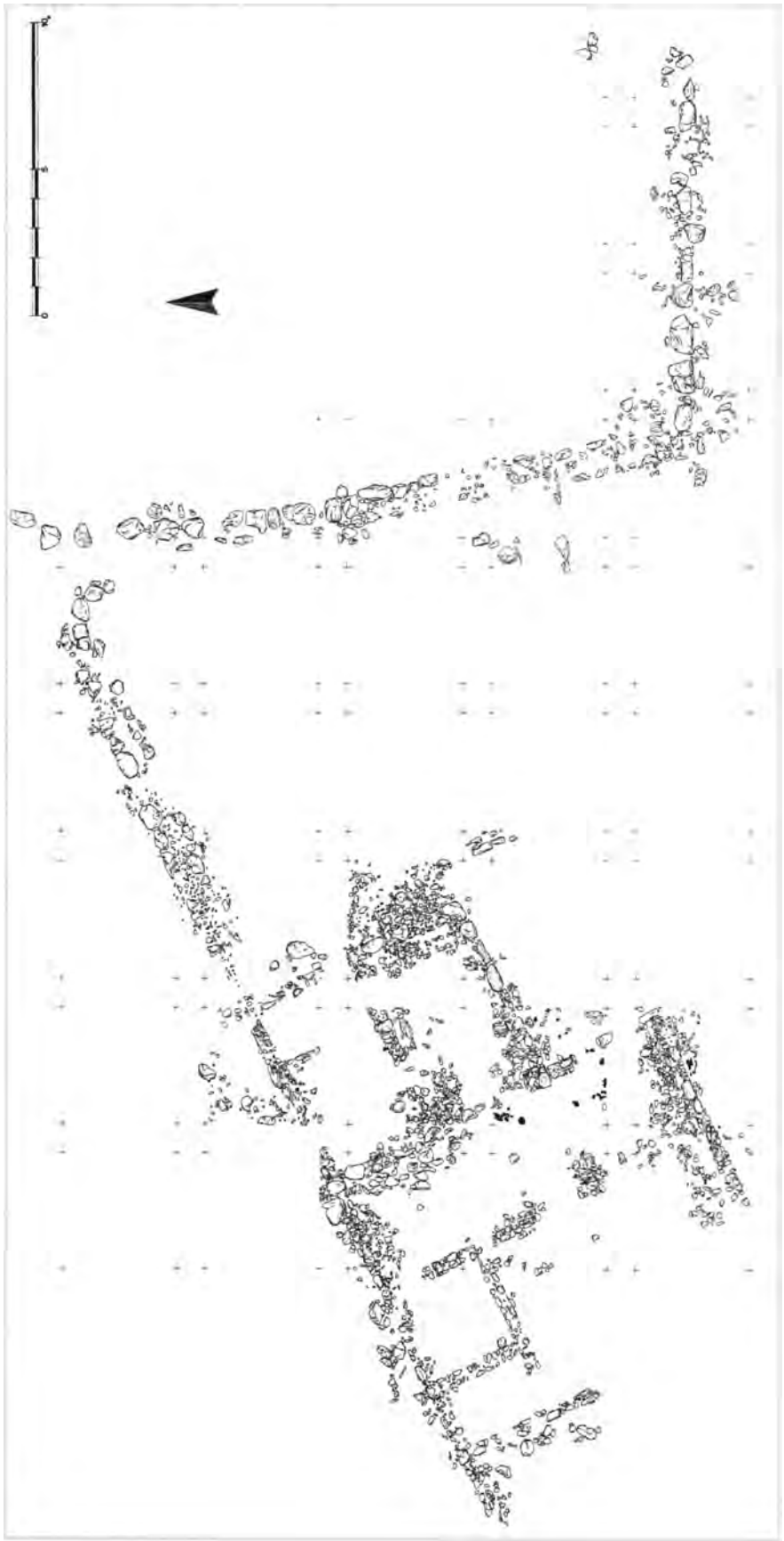

Σχέδ. 21. Περιοχή των Αιγών. Οικόπεδο Πολυκεντρικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Αρχαία οικιστικά κατάλοιπα.

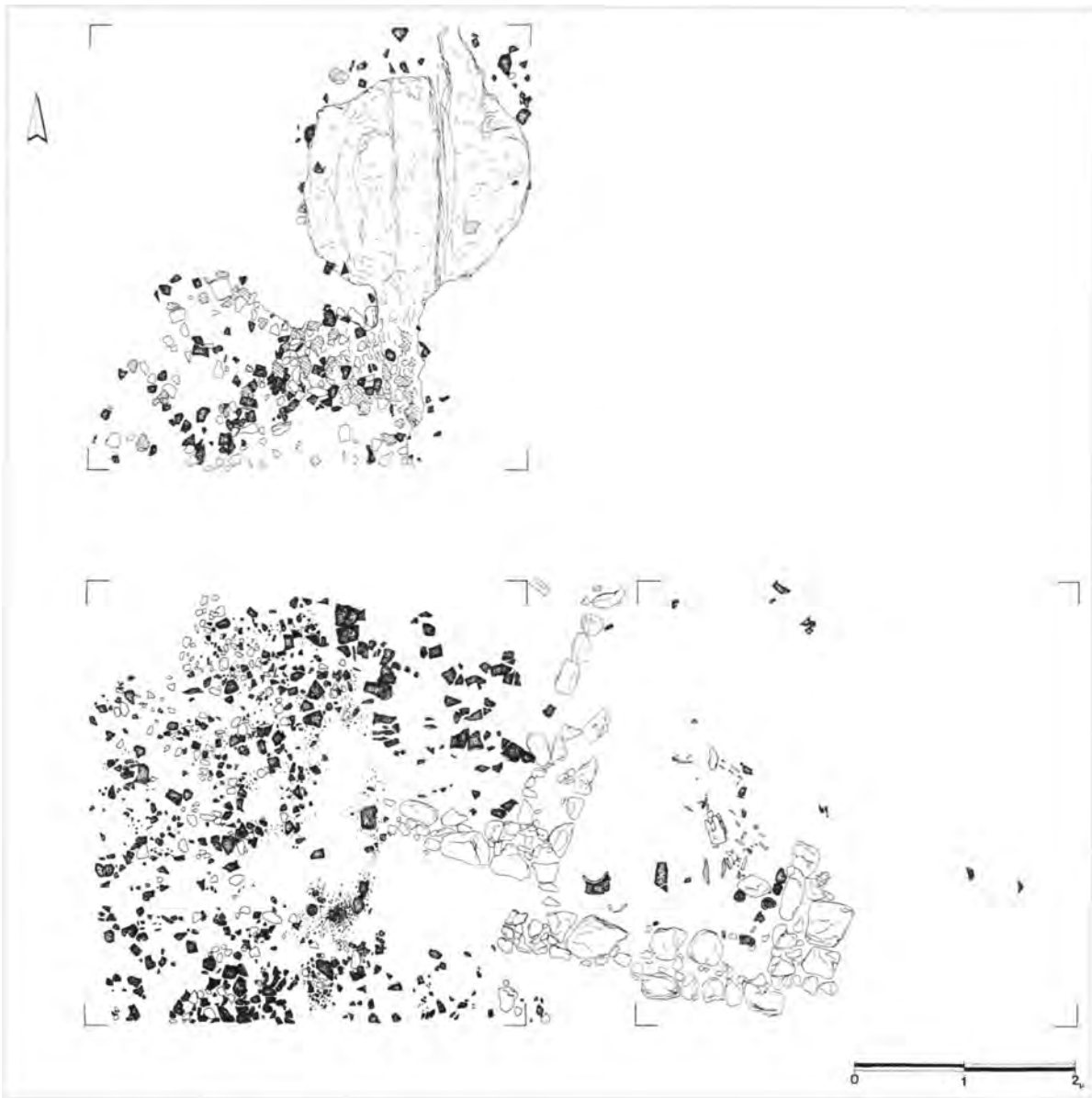

Σχέδ. 22. Περιοχή των Αιγών. Παλατίτσια. Θέση Κεραμαριό. Αγρός Λεμόνη. Τμήμα ελληνιστικής οικίας.

στο ρέμα με τα πλατάνια και αποτελούσε μια κώμη των Αιγών, υπολογίζεται ότι ξεπερνά τα 80 στρ. Ερευνήθηκε δειγματοληπτικά τμήμα μίας οικίας με εσωτερική αυλή και κανονική κάτοψη, στης οποίας το στρώμα καταστροφής βρέθηκε κεραμική των τελευταίων δεκαετιών του 4ου αι. π.Χ. και νομίσματα Αλεξάνδρου Γ΄.

Μια άλλη κώμη των Αιγών εντοπίστηκε προς Α. του Δ.Δ. Παλατιτσίων στη θέση Κεραμαριό. Και αυτή η κώμη ήταν χτισμένη κοντά σε ρέμα και, όπως φαίνεται, βρισκόταν στην πορεία της οδού που, ξεκινώντας από την ανατολική πύλη του τείχους των Αιγών, οδηγούσε προς την Άλωρο και την Πύδνα παρακολουθώντας τις υπώρειες του βουνού.

Η μικρή σωστική ανασκαφή, που πραγματοποιήθηκε στον αγρό Λεμόνη ως συνέπεια της διάνοιξης αρδευτικής αύλακας, έφερε στο φως τμήμα ενός ελληνιστικού σπιτιού (Σχέδ. 22· Πίν. 114 γ), το οποίο καταστράφηκε βίαια το 2ο αι. π.Χ., την ίδια εποχή που καταστρέφεται το κέντρο της πόλης των Αιγών, αλλά και οικισμοί των Πιερίων, γεγονός που σχετίζεται πιθανότατα με τις συνέπειες της ήττας του Περσέα και της κατάλυσης του μακεδονικού βασιλείου από τους Ρωμαίους. Πάνω από τα στρώματα καταστροφής

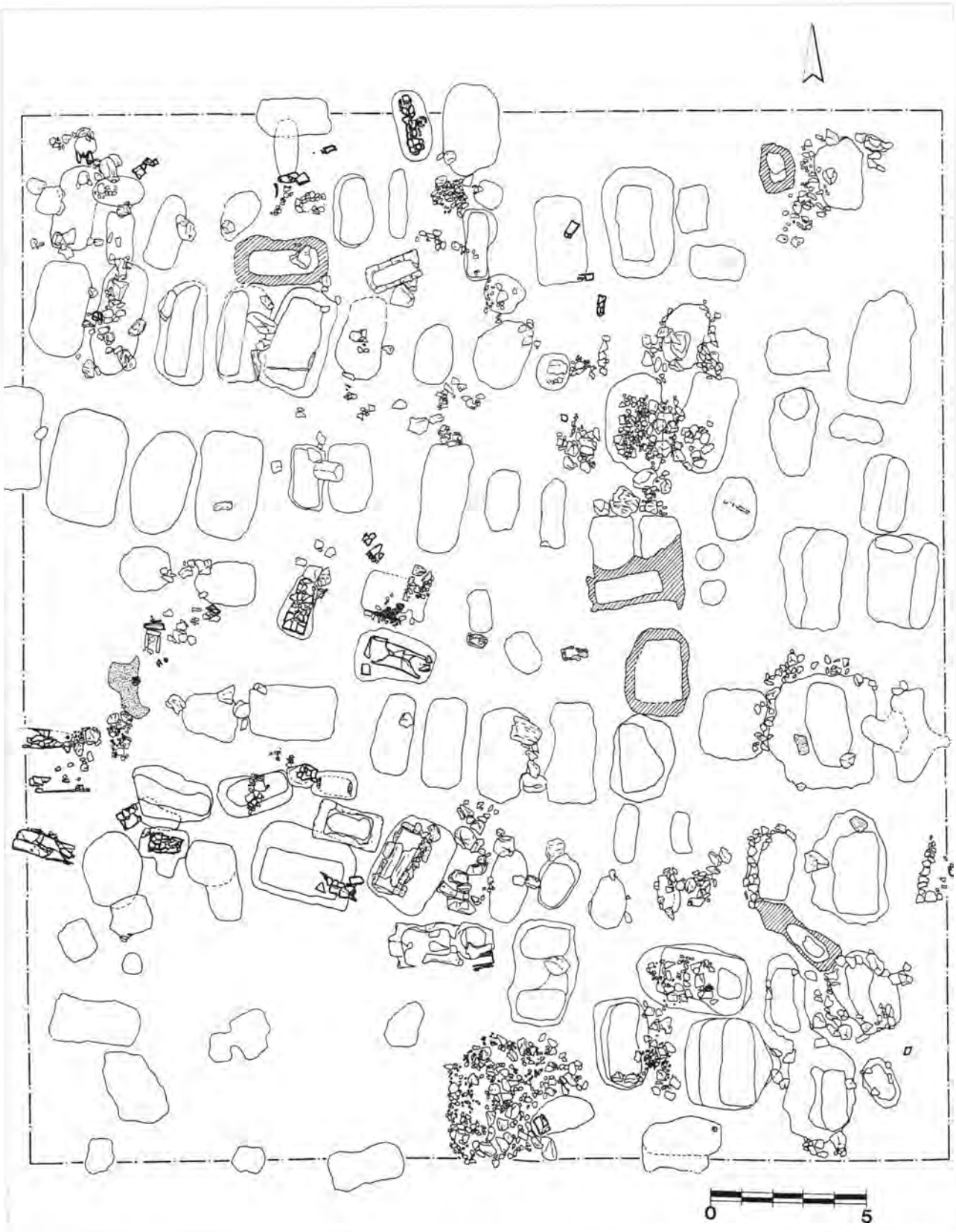

Σχέδ. 23. Βεργίνα. Νεκρόπολη Λιγών. Οικόπεδο Χορμόβα. Κάτοψη.

της οικίας αυτής λειτούργησε αργότερα εργαστήριο των αυτοκρατορικών χρόνων, όπως δείχνουν τα υπολείμματα κλιβάνου και σκωριών καμίνευσης. Η ανασκαφή αυτή δεν επεκτάθηκε σε βάθος λόγω των περιορισμένων πιστώσεων, ωστόσο από ευρήματα της αρδευτικής τάφρου, αλλά και από επιφανειακά ευρήματα που περισυνελέγησαν στην ευρύτερη περιοχή (κεραμική και νομίσματα), φαίνεται ότι η κώμη αυτή πρέπει να υφίσταται από τον 4ο αι. π.Χ., από την εποχή του Φιλίππου Β΄, ή ακόμη και παλαιότερα.

Στην περιοχή της νεκρόπολης των Αιγών ολοκληρώθηκε φέτος η ανασκαφή του οικοπέδου Χορμόβα, που βρίσκεται στα ανατολικά όρια του σύγχρονου οικισμού της Βεργίνας, κοντά στο Δημαρχείο, όπου σε έκταση 1 στρ. αποκαλύφθηκαν συνολικά 129 τάφοι (Σχέδ. 23). Στο χώρο αυτό, που βρίσκεται στα νότια του νεκροταφείου των τύμβων, σε κεντρικό σημείο της νεκρόπολης των Αιγών των ιστορικών χρόνων, διαπιστώνονται δύο ορίζοντες ταφής: στον υποκείμενο παλαιότερο υπάρχουν αρκετά μεγάλοι λακκοειδείς τάφοι, που διατάσσονται σε πυκνές σειρές και συστάδες και χρονολογούνται στα ύστερα αρχαϊκά και στα κλασικά χρόνια. Σχεδόν όλες αυτές οι ταφές είναι συληµένες και διαταραγμένες, ωστόσο η άφθονη κεραμική (αγγεία ντόπια, αλλά και εισηγμένα, κορινθιακά και αττικά), τα όπλα, αλλά και τα χάλκινα σκεύη και τα κοσμήματα, που ξέφυγαν της προσοχής των τυμβωρύχων, δίνουν την εικόνα ευμάρειας (Πίν. 115 α-β) και επιβεβαιώνουν τα γενικά συμπεράσματα για τη νεκρόπολη των Αιγών, που έχουμε ήδη διατυπώσει[175]. Στον ανώτερο και νεότερο ορίζοντα υπάρχουν ταφές των ύστερων ελληνιστικών χρόνων (2ος-1ος αι. π.Χ.), που κατά κανόνα υπέρκεινται και κάποτε «κόβουν» τις παλαιότερες. Οι τάφοι αυτοί, λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς ή μικροί κιβωτιόσχημοι είναι ασύληтοι, ωστόσο τα κτερίσματά τους είναι περιορισμένα και αντικατοπτρίζουν την παρακμή της παλαιάς βασιλικής πόλης στα ύστερα αυτά χρόνια.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Κατά το 2002 δεν διενεργήθηκαν ανασκαφές στην Αιανή και το νομό Κοζάνης και άρχισε επιτέλους η σταδιακή υλοποίηση του εκθεσιακού προγράμματος στο μουσείο (με έγκριση από τον Αύγουστο του 1997), ενώ συνεχίστηκαν τα έργα εξοπλισμού, διαμόρφωσης, ανάδειξης και προβολής. Συντάχθηκαν μελέτες και πραγματοποιήθηκαν επτά ανοικτοί διαγωνισμοί στα πλαίσια του έργου «Εξοπλισμός Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής-Εργαστήρια και αίθουσα πολλαπλών χρήσεων», ποσού 498.899,49 ευρώ, ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ. Μετά από αυτό τα εργαστήρια της Αιανής έχουν καταστεί από τα πλέον οργανωμένα και εξοπλισμένα και η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, χωρητικότητας 300 θεατών-ακροατών, διαθέτει σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα και είναι κατάλληλη για διαλέξεις, συνέδρια, μουσικές εκδηλώσεις, εκθέσεις και εκπαιδευτικά μαθήματα. Για το έργο της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του μουσείου, που περιελάμβανε αρχικά περίφραξη, χώρο στάθμευσης, εισόδους και δρόμο πρόσβασης στην έκθεση, και μετά την από το 1997 εγκεκριμένη προμελέτη συντάχθηκε νέα οριστική μελέτη από τις τεχνικές υπηρεσίες της Νομαρχίας Κοζάνης σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Μελετών Μουσείων και το Αρχαιολογικό Μουσείο της Αιανής και το έργο δημοπρατήθηκε στις 19-09-2002 με χρηματοδότηση από το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης Κοζάνης-Γρεβενών. Πέραν των δύο ενημερωτικών φυλλαδίων-οδηγών με θέματα τις περιηγήσεις στην αρχαία πόλη και τη βασιλική νεκρόπολη της Αιανής, εκδόθηκαν και άλλα τέσσερα με θέματα-τίτλους: α) *Η Εγνατία οδός στη δυτική Μακεδονία*, β) *Νομός Κοζάνης. Οι μακεδονικοί τάφοι*, γ) *Αιανή και Άνω Μακεδονία. Ο αθλητισμός στην αρχαιότητα*, δ) *Αιανή και Ελιμιώτιδα. Τα νομίσματα του Νομού Κοζάνης* (το τελευταίο σε συνεργασία με τον αρχαιολόγο Γ. Μπουλακάκη).

Τόσο τα παραπάνω φυλλάδια που εκδόθηκαν όσο και άλλα δέκα απλοποιημένα (επίσης στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα), που παράχθηκαν από το μουσείο, το οποίο διαθέτει επαρκή μηχανογραφικό και ηλεκτρονικό εξοπλισμό, οδήγησαν στον εμπλουτισμό, τη συστηματοποίηση και διεύρυνση σε 12 των θεματικών ενοτήτων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η λειτουργία τους έχει αρχίσει στην Αιανή από το 1988 και απευθύνονται σε παιδιά και ομάδες ατόμων διαφόρων ηλικιών, καθώς και σε αλλοδαπούς φοιτητές, με στόχους την ενημέρωση, την ευαισθητοποίηση, την απόκτηση ιστορικής και εθνικής αυτογνωσίας, την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής συνείδησης με σύνδεση του φυσικού με το πολιτισμικό περιβάλλον, την αυτοεκτίμηση μέσω της πολιτιστικής δημιουργίας.

Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου

Συγχρόνως με την ολοκλήρωση του έργου των «Ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων, κλιματισμού, θέρμανσης, αερισμού στον εκθεσιακό χώρο του Αρχαι-

175. Βλ. Α. Κοτταρίδη, *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 79-92· η ίδια, Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες, *Καύσεις στην εποχή του Χαλκού και την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά Συμποσίου, Ρόδος 29/4-2/5/1999*, Αθήνα 2001, σ. 359-371, με βιβλιογραφία· η ίδια, Discovering Aegae, the Old Macedonian Capital, στο *Excavating Classical Culture, Studies in Classical Archaeology* 1, Oxford 2002, σ. 75-82. Επίσης, για το οικόπεδο Χορμόβα, βλ. και στον παρόντα τόμο, σ. 371-372.

ολογικού Μουσείου Αιανής» κατά τον Ιούλιο του 2002, άρχισε η πραγματοποίηση της έκθεσης των αρχαιοτήτων στις δύο πρώτες αίθουσες[176].

Η εκθεσιακός χώρος του Μουσείου Αιανής περιλαμβάνει προθάλαμο με πωλητήριο, βεστιάριο και έξι αίθουσες για την έκθεση ευρημάτων από την αρχαία Αιανή και ελάχιστων από τον περίγυρό της, ενώ η έβδομη μικρή αίθουσα προορίζεται για περιοδικές εκθέσεις ευρημάτων από το νομό Κοζάνης.

Η έκθεση είναι δομημένη χρονολογικά και θεματικά και δόθηκε βαρύτητα τόσο στην επιστημονική παρουσίαση των ευρημάτων, ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των εξειδικευμένων επισκεπτών, όσο και στην ανάδειξη του εκπαιδευτικού χαρακτήρα της, ώστε να μυηθεί και ο πλέον ανυποψίαστος επισκέπτης σε βασικούς τομείς της αρχαίας ιστορίας και του πολιτισμού. Ως σημαντικότερα εκθέματα θεωρούμε την ενότητα της ύστερης εποχής του Χαλκού (15ος-12ος αι. π.Χ.) με τα μυκηναϊκά ευρήματα και την αμαυρόχρωμη κεραμική, καθώς και την ενότητα της αρχαϊκής-κλασικής εποχής (6ος-5ος αι. π.Χ.), που συμπλήρωσαν το κενό που υπήρχε στην ιστορία του ελληνισμού της Άνω Μακεδονίας, αφού στα ευρήματα αποτυπώνεται η εγκατάσταση των δωρικών-μακεδονικών φύλων, η μυκηναϊκή παρουσία και η από τον 6ο αι. π.Χ. οικιστική ανάπτυξη και πολιτική οργάνωση. Συμπερασματικά καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής αποτελεί μουσείο της διαχρονίας του μακεδονικού ελληνισμού.

Το εκθεσιακό πρόγραμμα οργανώνεται σε τρεις παράλληλους άξονες: 1. Στην ιστορική εξέλιξη της αρχαίας Αιανής, πρωτεύουσας της Ελιμιώτιδας, ενός βασιλείου από τα ισχυρότερα της Άνω Μακεδονίας, και της ευρύτερης περιοχής, από τα προϊστορικά έως και τα ρωμαϊκά χρόνια. 2. Στις ενότητες των ευρημάτων που ήλθαν στο φως στους διάφορους τομείς της συστηματικής ανασκαφής (πόλη, νεκροταφεία, χώρα), αλλά και τα σύνολα που προέρχονται από σωστικές ανασκαφές. 3. Στην καθημερινή ζωή και τους θεσμούς στην αρχαιότητα, όπως προβάλλονται μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Κατά αίθουσα το περιεχόμενο ορίζεται ως εξής:

Α. Ιστορική ταυτότητα της Άνω Μακεδονίας, της Ελιμιώτιδας και της Αιανής. Προϊστορικά ευρήματα.

Β. Η αρχαία Αιανή στο λόφο της Μεγάλης Ράχης.

Γ. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος.

Δ. Νεκροταφεία της αρχαϊκής και της κλασικής εποχής.

Ε. Πλαστική με αγάλματα, στήλες και αρχιτεκτονικά μέλη.

ΣΤ. Νεκροταφεία των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων.

Αίθουσα Α

Στην Αίθουσα Α, έκτασης 153 τ.μ., προβάλλεται η ιστορική ταυτότητα της Αιανής, της Ελίμειας ή Ελιμιώτιδας, και της ευρύτερης περιοχής της Άνω Μακεδονίας και ακολουθούν ευρήματα της νεολιθικής εποχής, της εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου. Σε χώρο σχεδόν τετράγωνο και κλειστό από τις τρεις πλευρές αναδεικνύεται η νέα ιστορική φυσιογνωμία της περιοχής με επιγραφικά ευρήματα και εποπτικό υλικό.

Το όνομα της πόλης Αιανής αναφέρεται σε δύο επιγραφές, εκ των οποίων η επιτύμβια στήλη της Αδίστας του 2ου-1ου αι. π.Χ. εκτίθεται στο κάτω μέρος της πρώτης ενημερωτικής πινακίδας με το χάρτη της Άνω Μακεδονίας.

Στην επόμενη πλευρά του χώρου αυτού έχει αναρτηθεί πινακίδα αναφερόμενη στην αρχαιολογική-ιστορική θεώρηση του νομού Κοζάνης, με εικόνες από τα σημαντικότερα ευρήματα, χάρτη με τα αρχαία όρια των βασιλείων-κρατιδίων και κείμενο (Πίν. 115 γ). Στους αρχαιολογικούς χώρους που ερευνήθηκαν ή απλώς εντοπίστηκαν και ξεπερνούν πλέον τις τρεις εκατοντάδες, αντιπροσωπεύονται όλες οι ιστορικές περίοδοι από τη νεολιθική εποχή έως και την ύστερη αρχαιότητα και μαρτυρούν ότι η ανάπτυξη της Άνω Μακεδονίας μέχρι τουλάχιστον την υποταγή της, όπως και της υπόλοιπης Μακεδονίας, στη Ρώμη, παρουσιάζει τον ίδιο δυναμισμό με την υπόλοιπη Μακεδονία (αυτή δηλαδή των Αργεαδών της Κάτω Μακεδονίας), αλλά και την υπόλοιπη Ελλάδα.

Στην άλλη άκρη της ίδιας πινακίδας απεικονίζεται ο χάρτης με την Αιανή, σύγχρονη και αρχαία, και τις αρχαιολογικές θέσεις, καθώς και εικόνες της αρχαίας πόλης στο λόφο της Μεγάλης Ράχης, ενώ μπροστά εκτίθενται τα δύο τιμητικά του Κοινού των Ελιμιωτών. Τα τοπικά Κοινά της Άνω Μακεδονίας, με αρχαιότερο από τον 3ο αι. π.Χ. το Κοινό των Ορεστών, ήταν πολιτικές και διοικητικές ενώσεις πόλεων, που δημιουργούσαν ένα είδος ομοσπονδίας με σχετική αυτονομία.

Στην τρίτη πλευρά του χώρου αυτού έχει αναρτηθεί πινακίδα με εικόνες από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους και τα ευρήματα της Αιανής και επεξηγηματικό κείμενο για την ιστορική εξέλιξη και το ρόλο

176. Για την πραγματοποίηση της έκθεσης συνεργάστηκαν κατά ειδικότητες οι παρακάτω: Οι συντηρήτριες Μ. Λυκιαρδοπούλου, Π. Πλιάτσιου, Ε. Παπαϊωάννου, στο στήσιμο ο συντηρητής Δ. Καπζιώνης, στην αισθητική αποκατάσταση (retousse) των συμπληρωμένων τμημάτων των αγγείων η ζωγράφος Μ. Ζησιμοπούλου, οι αρχαιολόγοι Μ. Δούριου, Δ. Θεοδώρου, Μ. Βατάλη, Κ. Μοσχάκης και Γ. Μπουλακάκης, οι σχεδιαστές Α. Κύρινας, Κ. Στάμου και Δ. Γκουλιάφας, η πολιτικός μηχανικός Α. Τσελεπίδου, οι τεχνίτες Χ. Γκουγκουλιάνας, Σ. Γκούνας, Χ. Πάσχος, Γ. Λίτας, Μ. Φτάκας, οι αρχαιοφύλακες Θ. Καρπενήσης και Ι. Καραμανώλας. Οι μουσειολόγοι-αρχιτέκτονες Γ. Σκορδαλή και Α. Πάκα προσέφεραν την πολύτιμη εμπειρία τους και η γραφίστρια Χ. Παυλίδου εργάστηκε για τα εποπτικά με έμπνευση και καλώς εννοούμενο επαγγελματισμό.

του κράτους της Ελίμειας ή Ελιμιώτιδας, της οποίας υπήρξε πρωτεύουσα, και γίνεται αναφορά στον ελιμιωτικό βασιλικό οίκο, του οποίου η δράση πολλών μελών είναι γνωστή από τις πηγές.

Η ενότητα της ιστορικής ταυτότητας και της νέας ιστορικής φυσιογνωμίας της περιοχής συμπληρώνεται με ορισμένα από τα πρώιμα επιγραφικά ευρήματα της Αιανής.

Στον υπόλοιπο εκθεσιακό χώρο της Αίθουσας Α εκτίθενται τα προϊστορικά ευρήματα σε τρεις ομάδες. Στην πρώτη θεματική ομάδα των προθηκών 4 έως 7 παρουσιάζεται η Αιανή κατά τη νεολιθική εποχή, την πρώιμη και τη μέση εποχή του Χαλκού. Σε όλο το νομό Κοζάνης ο αριθμός των θέσεων με κατοίκηση από την αρχαιότερη νεολιθική (6700/6500 π.Χ.) εως τη μέση και νεότερη-τελική νεολιθική (3100 π.Χ.) ανέρχεται σε δεκάδες, έως τις 100 περίπου, και ευρήματα της εποχής του Χαλκού έχουν εντοπιστεί σε 80 θέσεις τουλάχιστον. Οι συστηματικές ανασκαφές που έχουμε διενεργήσει σε πολλές θέσεις έχουν καθορίσει τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των προϊστορικών κοινοτήτων. Τόσο κοντά στην αρχαία Αιανή όσο και στην ευρύτερη περιοχή ο αριθμός των εντοπισμένων οικισμών είναι επίσης μεγάλος, ανιχνεύεται σε 30 θέσεις το λιγότερο.

Τις ομάδες ευρημάτων από τις προϊστορικές θέσεις της Αιανής αποτελούν αντιπροσωπευτική κεραμική, πήλινες σφραγίδες, κοσμήματα, λίθινα και οστέινα εργαλεία με αναπαράσταση της χρήσης και λειτουργίας τους (Πίν. 115 δ), ειδώλια (προθήκη 7).

Η μεγάλη επεξηγηματική πινακίδα που ακολουθεί μας εισάγει στα ευρήματα της δεύτερης και της τρίτης ενότητας (ύστερη εποχή του Χαλκού και του Σιδήρου από το 1600-1100 και 1100/1050/1000-700 π.Χ. αντίστοιχα), με κείμενα, χάρτη των μυκηναϊκών θέσεων του νομού Κοζάνης, εικόνες από ανασκαφές και χώρους κυρίως και σχέδια. Η ύστερη εποχή του Χαλκού (1600-1100 π.Χ.) στην Άνω Μακεδονία σηματοδοτείται από την εμφάνιση των μυκηναϊκών ευρημάτων παράλληλα (ίσως είναι και πρωιμότερη) με την εμφάνιση και τη διάδοση της κεραμικής με αμαυρόχρωμη διακόσμηση (15ος αι. π.Χ.).

Σε όλο το νομό Κοζάνης έχουν εντοπιστεί μυκηναϊκά ευρήματα σε 26 θέσεις 19 σύγχρονων οικισμών. Η μυκηναϊκή παρουσία καθίσταται ολοένα και πιο έντονη και ενισχύει την άποψη για κάποιας μορφής εγκαταστάσεις Μυκηναίων στην περιοχή. Ιδιαίτερα για την περιοχή της Αιανής και του μέσου ρου του Αλιάκμονα, η οποία γειτνιάζει με τη Θεσσαλία, είναι φυσική η ανάπτυξη ενός δικτύου αλληλοεπαφών και επιδράσεων.

Η χειροποίητη κεραμική με την ονομασία μακεδονική αμαυρόχρωμη (θαμπή, matt painted) ή δωρική-μακεδονική, της οποίας φορείς θεωρούνται τα βορειοδυτικά ελληνικά φύλλα, στα οποία ανήκαν και οι Μακεδόνες, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Αιανή. Όπως έχει αποδειχθεί, η Αιανή υπήρξε αξιόλογο κέντρο παραγωγής με πρωτοπόρο εργαστήριο (από το 15ο αι. π.Χ.), του οποίου προϊόντα έχουμε εντοπίσει σε πολλές γειτονικές αλλά και μακρύτερες περιοχές. Οι περισσότεροι τόποι εμφάνισής της συγκεντρώνονται στη δυτική Μακεδονία (55, από τις οποίες 43 μόνο στο νομό Κοζάνης, λόγω της επισταμένης έρευνας), ιδιαίτερα κατά μήκος του Αλιάκμονα. Οι Μακεδόνες αυτοί, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (1,56 και 8,43), μετέβησαν από την Πίνδο στη Δρυοπίδα και την Πελοπόννησο, όπου ονομάστηκαν Δωριείς. Μετά και το εύρημα της Αιανής δεν υπάρχουν πλέον περιθώρια αμφιβολίας για τη νότια προέλευσή της από φορείς, οι οποίοι επανέρχονται βόρεια-βορειοδυτικά (το 15ο αι. π.Χ. στην Αιανή) μετά από πολύ προγενέστερη κάθοδό τους, ή από συνεχείς καθόδους και ανόδους λόγω του κτηνοτροφικού χαρακτήρα της οικονομίας και του νομαδικού τρόπου ζωής, και οι οποίοι δεν είναι άλλοι από τους Μακεδόνες των ιστορικών χρόνων, τους οποίους η φιλολογική παράδοση συνδέει άμεσα με τους Δωριείς. Συνεπώς, με το εύρημα της Αιανής αποκτάται ένα επιπλέον επιχείρημα για την απόρριψη της παλαιάς θεωρίας περί κατακλυσμικής εισβολής των Δωριέων στα τέλη της 2ης χιλιετίας, αστήρικτης ούτως ή άλλως.

Στις προθήκες 8 έως 17 εκτίθενται ευρήματα κυρίως από την Αιανή, τα οποία εμπλουτίστηκαν μετά την ανασκαφή του νεκροταφείου με ταφές που περιείχαν πολλά μυκηναϊκά κτερίσματα, και λιγότερα από τις περιοχές γύρω από την Αιανή, στο μέσο ρου του Αλιάκμονα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω (Πίν. 115 ε). Στις προθήκες 16 και 17 γίνεται αναπαράσταση αντίστοιχα των δύο ανδρικών ταφών της Αιανής, αριθ. 3 και 22, ενώ η πίσω πλευρά των προθηκών έχει καλυφθεί με την ανασκαφική φωτογραφία και το σχέδιο. Οι ταφές αυτές φέρουν ως κτερίσματα από ένα χάλκινο μυκηναϊκό ξίφος, μία χάλκινη αιχμή δόρατος, χάλκινες περόνες, μυκηναϊκά αγγεία και από ένα χειροποίητο.

Η εποχή του Σιδήρου καταλαμβάνει τις προθήκες 18 έως 22. Η εποχή αυτή εντοπίζεται συχνά στο νομό Κοζάνης (οι θέσεις ξεπερνούν τις 80). Τα περισσότερα στοιχεία για την πολιτιστική φυσιογνωμία της περιόδου αυτής αντλούμε από την ανασκαφή τάφων και τα ευρήματα παραδόσεων και περισυλλογών.

Οι προθήκες 18, 19 και 20 περιέχουν πήλινα αγγεία, τα περισσότερα χειροποίητα, αντιπροσωπευτικά του σχηματολογίου της εποχής του Σιδήρου με δεσπόζον το σχήμα της πρόχου σε διάφορους τύπους. Έγινε προσπάθεια έκθεσης κατά είδος και χρονολογική αλληλουχία των αβαφών αγγείων στις παραπάνω τρεις προθήκες, ενώ στην περίοπτη προθήκη 22 τοποθετήθηκαν τα αγγεία με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, επίσης, σε αντιπροσωπευτικά σχήματα. Στην προθήκη 21 εκτίθενται σε

μεγάλη ποικιλία τα χάλκινα κοσμήματα, περιλαίμια και περιδέραια, οκτώσχημες πόρπες, περίαπτα, κομβία, ψέλια, καθώς και οι ομάδες των τριγωνικών και των κυματοειδών τοξωτών πορπών (Πίν. 115 στ).

Αίθουσα Β

Στην Αίθουσα Β, έκτασης 89 τ.μ., εκτίθενται ευρήματα αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων από την αρχαία πόλη στο λόφο της Μεγάλης Ράχης και για την παρουσίαση αυτή έγινε προσπάθεια να εκτεθούν κατά χρονολογική σειρά και είδος. Ο επισκέπτης, αφού κατατοπιστεί από τη μακέτα της αρχαίας Αιανής, καθώς και από την επιτοίχια πινακίδα με κείμενο και εικόνες, παρακολουθεί την εξέλιξη της πόλης με ευρήματα από τα δημόσια κτίρια και τις κατοικίες, μιας πόλης με οικιστική οργάνωση και πολιτική ανάπτυξη από τα υστεροαρχαϊκά και τα κλασικά χρόνια (αρχές 5ου-4ος αι. π.Χ., ενώ και ο 6ος αι. αντιπροσωπεύεται με κεραμική).

Η τοποθέτηση του μαρμάρινου αγάλματος Νίκης σε περίοπτη προθήκη και σε σημείο που να φαίνεται πρώτο, καθώς εισέρχεται κανείς στην Αίθουσα Β, ήταν επιλογή μας υπαγορευμένη από το κάλλος του ευρήματος, που εντάσσεται στην κλασική εποχή και αποτελούσε ακρωτήριο οικοδομήματος της πόλης (Πίν. 116 α). Μεσολαβεί η μικρή προθήκη 3 με το χάλκινο αγαλμάτιο πεπλοφόρου κόρης από λαβή καθρέφτη του β΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και στην προθήκη 4 εκτίθενται ενσφράγιστες κεραμίδες, πήλινα και λίθινα διακοσμημένα αρχιτεκτονικά μέλη, καθώς και το τμήμα μαρμάρινης κεφαλής νέου των αρχών του 5ου αι. π.Χ., προερχόμενο μάλλον από αέτωμα.

Στις προθήκες 5 και 6 με ενιαίο χώρο εκτίθεται κεραμική κορινθιακή, μελανόμορφη αττική και μη, και ερυθρόμορφη, με χρονολογική σειρά από το β΄ τέταρτο του 6ου έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 116 β).

Στην προθήκη 7 εκτίθενται δείγματα της ανάγλυφης κεραμικής και λίγα τμήματα μητρών κατά ομάδες, ανάλογα με το θέμα των παραστάσεων: ομηρικές σκηνές και συνηθέστερη την Ιλίου Πέρσιν με τα ονόματα των ηρώων, ερωτικές και μυθολογικές παραστάσεις, με φυτική διακόσμηση.

Στην προθήκη 8 τοποθετήσαμε κεραμική του τύπου της Δυτικής Κλιτύος του 3ου και του 2ου αι. π.Χ., καθώς και κεραμική με γραπτή και εμπίεστη διακόσμηση από τον 4ο αι. π.Χ. και εξής.

Στον ενιαίο χώρο των προθηκών 9 και 10 τοποθετήθηκαν ενεπίγραφα τμήματα αγγείων, ύστερης κλασικής και ελληνιστικής εποχής, καθώς και πήλινα ειδώλια με ενημερωτικό κείμενο. Πολλά από τα ενεπίγραφα όστρακα δηλώνουν εργαστηριακές και εμπορικές δραστηριότητες και αποτελούν προϊόντα αγγειοπλαστικής και κοροπλαστικής εισηγμένων, αλλά και των τοπικών εργαστηρίων της Αιανής. Ήδη από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. είναι γνωστά τα αγγεία των τοπικών εργαστηρίων της μελανόμορφης αγγειογραφίας, δείγματα των οποίων έχουν βρεθεί και εκτός της Αιανής.

Στις προθήκες 11, 12, 13 (Πίν. 116 γ) εκτίθενται αντικείμενα της οικιακής ζωής, κατά πλειονότητα τα αγγεία καθημερινής χρήσης, που βρέθηκαν στα σπίτια της αρχαίας πόλης κατά ομάδες ανάλογα με τη χρήση τους: αγγεία για τη μεταφορά, μετάγγιση και πόση υγρών τροφών, σκεύη προετοιμασίας της τροφής, αγγεία φαγητού για στερεές και υγρές τροφές, μαγειρικά σκεύη. Το μεγαλύτερο τμήμα της προθήκης 13 καταλαμβάνει η ομάδα των πήλινων μυροδοχείων, τα οποία λόγω των αρωμάτων που περιείχαν σχετίζονται με τον καλλωπισμό, και η ομάδα των πήλινων λυχναριών, καθώς και το κάτω μέρος ενός χάλκινου.

Η γωνιακή, σχεδόν ημικυκλική, προθήκη 14 έχει διαμορφωθεί για την αναπαράσταση της μεγάλης δεξαμενής στο κορυφαίο δημόσιο κτίριο της πόλης, βάθ. 8,50 μ., και εκεί τοποθετήθηκαν πολλά από τα πήλινα αγγεία που είχαν ανασυρθεί από τον πυθμένα (Πίν. 116 γ). Στην επόμενη προθήκη 15 τοποθετήθηκαν τα τρία χάλκινα αγγεία, δύο πρόχοι και ένας καδίσκος, που βρέθηκαν, επίσης, μέσα στη μεγάλη δεξαμενή. Από το κείμενο μπορεί κανείς να κατατοπιστεί και να εκτιμήσει το έργο αυτό ως ένα από τα σημαντικότερα της αρχαίας τεχνολογίας. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ. και παρέχουν το κατώτερο χρονικό όριο λειτουργίας της δεξαμενής και του κτιρίου, το οποίο από την τοιχοποιία και τα ευρήματα χρονολογείται από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Λευκάρες

Θέση Ακμαξίζ

Στη θέση Ακμαξίζ Λευκάρων, στο χώρο των μεταλλείων χουντίτη-υδρομαγνησίτη της εταιρείας MICROFINE HELLAS AME, μας υποδείχθηκε από τον Α. Αθανασιάδη, κάτοικο της περιοχής, μια συστάδα τάφων κατεστραμμένων από τις εκσκαφικές εργασίες της εταιρείας[177]. Ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα, κατά την οποία ερευνήθηκαν τμήματα δύο ταφών, διαταραγμένων κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, και ενός σωρού οστών, που αποτελούν προφανώς ανακομιδές.

Πρόκειται για τμήμα νεκροταφείου λακκοειδών ακτέρι-

177. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 445.

στων τάφων, του οποίου η έκταση δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί λόγω και της καταστροφής μεγάλου μέρους του από τις εκσκαφές. Οι νεκροί είχαν προσανατολισμό Δ.-Α., με το κεφάλι στα δυτικά. Από την ευρύτερη περιοχή περισυνελέγησαν όστρακα και κεραμίδες στέγης κτισμάτων των νεότερων χρόνων, ενώ σύμφωνα με όλα τα διαθέσιμα στοιχεία στην ίδια χρονική περίοδο θα πρέπει να τοποθετηθούν και οι ταφές.

Θέση Άγιος Γεώργιος

Στη θέση Άγιος Γεώργιος Λευκάρων μας υποδείχθηκε από τον Α. Αθανασιάδη, κάτοικο της περιοχής, νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων. Οι τάφοι είχαν ποικίλο προσανατολισμό, ενώ κάποιοι έσωζαν κατά χώραν τις λίθινες ασβεστολιθικές επιτύμβιες στήλες τους[178]. Στην ευρύτερη περιοχή εντοπίστηκαν διάσπαρτα τμήματα άλλων στηλών από μάρμαρο, ενώ ανάμεσά τους εντοπίστηκε και μία στήλη από ψαμμίτη και γωνιώδη απόληξη που έδινε την εντύπωση πρωιμότερης χρονολόγησης. Αυτό υπήρξε και η αφορμή για τη μερική δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα ενός από τους τάφους.

Ο τάφος έσωζε τις καλυπτήριες και κάθετες πλάκες του, ενώ στη μία στενή πλευρά του έφερε τετράπλευρη κατασκευή, στην οποία περιέχονταν μία κυκλική βάση, για τη στερέωση της επιτύμβιας στήλης.

Η επιφανειακή κεραμική, όπως και όλα τα στοιχεία του νεκροταφείου, δείχνουν ότι αυτό είναι ισλαμικό, επιβεβαιώνοντας και τις πληροφορίες των ντόπιων κατοίκων που μιλούσαν για «τουρκικό νεκροταφείο», και οδηγούν σε μια χρονολόγησή του στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Η ψαμμιτική στήλη είναι πιθανώς σε β΄ χρήση.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ

Άγιος Παντελεήμονας

Νεκρόπολη εποχής του Σιδήρου

Συνεχίστηκε και κατά το έτος 2002 η ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή Άγιος Γεώργιος του Δ.Δ. Αγίου Παντελεήμονα του Δήμου Αμυνταίου, η οποία άρχισε το παρελθόν έτος, έπειτα από την καταστροφή με βαθιά άροση μεγάλο μέρους δύο ταφικών τύμβων της εποχής του Σιδήρου (τύμβος Ι και ΙΙ). Οι τύμβοι και στις δύο περιπτώσεις ήταν κυκλικοί με μια διάταξη τάφων ακτινωτή προς το νοητό κέντρο και με περιμετρική χωροθέτηση, αφού το μεγαλύτερο μέρος του εσωτερικού τους χώρου ήταν κενό τάφων. Λόγω της εκτεταμένης καταστροφής από την καλλιέργεια, αλλά και της αναμόχλευσης του εδάφους σε σημεία από την θησαυροθηρική μανία, δεν κατέστη δυνατός ο προσδιορισμός του αριθμού των τάφων στους δύο τύμβους. Φαίνεται, όμως, από σειρά ενδείξεων, πως μέσα στον κυκλικό χώρο, ο οποίος δεν ξεπερνούσε σε διάμετρο τα 22 μ., βρίσκονταν περιμετρικά διευθετημένοι 25 έως 30 κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Με σκοπό τον προσδιορισμό της επέκτασης των ταφικών συγκεντρώσεων και προς ΒΑ., πραγματοποιήθηκε σειρά διερευνητικών τομών στο αγροτεμάχιο αριθ. 753, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη αναμοχλευμένων και πλήρως κατεστραμμένων τάφων (τύμβος ΙΙΙ), με γενική μορφή, διάταξη και χαρακτηριστικά όπως των προηγούμενων δύο τύμβων.

Η επανειλημμένη μηχανική καλλιέργεια των τελευταίων χρόνων – σε αντίθεση με την παλαιότερη άροση με άροτρο – έφερε στην επιφάνεια μεγάλο αριθμό καλυπτήριων πλακών, θραυσμάτων αγγείων και οστών σε μια ευρεία έκταση γύρω από τον ανεσκαμμένο χώρο του παρελθόντος έτους. Έτσι, η ερευνητική δραστηριότητα του έτους 2002 είχε, επίσης, σωστικό χαρακτήρα και αφορούσε στην ανασκαφική διερεύνηση του πλέον κατεστραμμένου τμήματος της νεκρόπολης, όπου και οι επιφανειακές συγκεντρώσεις ευρημάτων και οι ενδείξεις ήταν ιδιαίτερα πυκνές.

Η ανασκαφή, που κάλυπτε έκταση 700 τ.μ., περιορίστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του αγροτεμαχίου αριθ. 752 (ιδιοκτησία Στ. Κάγκα). Ο χώρος είναι σχετικά επίπεδος και βρίσκεται στο πέρας της ομαλής ανηφορικής εδαφικής ανάπτυξης του σημείου των χαμηλότερων δύο προαναφερθέντων τύμβων. Ως προς τη χωροθέτησή της η νέα συγκέντρωση τάφων εντάσσεται στη βόρεια-βορειοδυτική περίμετρο της νεκρόπολης.

Κατά τη διάρκεια της τρίμηνης φετινής ανασκαφής αποκαλύφθηκαν 51 τάφοι. Στο σύνολό τους ήταν κιβωτιόσχημοι και διατεταγμένοι ακτινωτά, σε γενικές γραμμές, γύρω από ένα νοητό κέντρο. Ο υπερυψωμένος προφανώς κεντρικός χώρος ισοπεδώθηκε από την πολύχρονη διάβρωση του αμμώδους εδάφους, αλλά και από τη συστηματική καλλιέργειά του. Φαίνεται, ωστόσο, πως οι ταφές προεκτείνονταν αρκετά προς το εσωτερικό του, σε αντίθεση με την περιφερειακή κάλυψη των τύμβων Ι, ΙΙ και ΙΙΙ. Εκτιμώντας απλώς ότι ο ανεσκαμμένος χώρος κάλυπτε λιγότερο από το 0,25 της έκτασης του τύμβου, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι ο συνολικός αριθμός των τάφων του προσέγγιζε ή ξεπερνούσε τους 280, πράγμα που τον διαφοροποιεί σαφώς από τους προηγούμενους τύμβους τόσο ως προς τον αριθμό και το μέγεθος όσο και ως προς την οργάνωση των τάφων.

Η αποκάλυψη 28 παιδικών τάφων στη δυτική περίμε-

178. Ό.π.

τρο του τελευταίου τύμβου δηλώνει τον προκαθορισμένο επιμερισμό στη ταφική χρήση του χώρου.

Οι τάφοι του τύμβου IV ήταν κιβωτιόσχημοι και κατασκευασμένοι με λίθινες πλάκες ποικίλου μεγέθους και πάχους. Το υλικό τους, που ήταν, επίσης, ανομοιογενές και αποτελούνταν από διαφορετικές μορφές σχιστόλιθου, ασβεστόλιθου και κροκαλοπαγών πετρωμάτων, δήλωνε διαφορετικές και αρκετά απομακρυσμένες, σε μερικές περιπτώσεις, πηγές λατόμευσης.

Κατά το πρώτο στάδιο κατασκευής τους διανοιγόταν στο μέτριας σκληρότητας αμμώδες υπέδαφος τετράγωνο όρυγμα με διαστάσεις ελαφρώς μεγαλύτερες από αυτές που προβλέπονταν για τον τάφο. Περιμετρικά στη βάση του διαμορφωνόταν στενή αύλακα, βάθ. 0,20 μ. περίπου, για την πάκτωση των πλευρικών πλακών. Ακολουθούσε η τοποθέτηση των επιμήκων δύο ή τριών κάθετων πλακών και η αντιστήριξή τους με την πλάκα των στενών πλευρών, η οποία εισείχε για το σκοπό αυτό. Η κάλυψη των τάφων επιτυγχανόταν με την εγκάρσια παράθεση μακρόστενων πλακοειδών λίθων. Για την πλήρωση των κενών διαστημάτων αλλά και για στεγανοποίηση του εσωτερικού τους χρησιμοποιήθηκε καφέ άργιλος. Οι τάφοι τις περισσότερες φορές είναι μονόχωροι χωρίς θήκη. Οι ολιγάριθμες θήκες αποτελούν προέκταση των μακρών πλευρών και μόνο σε μία περίπτωση η θήκη διαμορφώνεται στη γωνία της μίας στενής πλευράς.

Οι ταφές αποτίθενται στο φυσικό οριζοντιωμένο αμμώδες δάπεδο και σπανιότερα σε δάπεδο στρωμένο με πλάκες ή χαλίκια. Οι νεκροί, όπου σώζεται πλήρως ή εν μέρει το σκελετικό υλικό, είναι ξαπλωμένοι σε ύπτια θέση με τα σκέλη σε επαφή και με τα χέρια στην ηβική χώρα, στο στήθος και λιγότερο συχνά στο πλάι του σώματος. Μόνο στον τάφο 24 τα πόδια έχουν καμφθεί στο πλάι για να χωρέσει ο νεκρός, ενώ στον τάφο 19 τα πόδια της γυναικείας ταφής ανοίγουν στα γόνατα για να συγκλίνουν και πάλι προς το πέρας τους. Το κρανίο κατά κανόνα ακουμπάει σε προσκέφαλο αποτελούμενο από ένα μικρό πλακοειδή λίθο. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις ο σκελετός της κύριας ταφής είναι διευθετημένος με το κεφάλι προς το κέντρο του τύμβου.

Οι πρωτογενείς ταφές συνοδεύονται κατά κανόνα από συγκεντρώσεις οστών προγενέστερων ταφών. Σε αρκετούς τάφους διαπιστώθηκαν επανειλημμένοι ενταφιασμοί (έως και 10 ταφές). Μόνο σε μία περίπτωση διαπιστώθηκε διπλή ταφή (μάνα και παιδί) σε αντιθετική διευθέτηση (τάφος 33), ενώ στον τάφο 26 η τελευταία γυναικεία ταφή αποτέθηκε σε αδιατάρακτη προγενέστερη χωρίς την μετακίνησή της. Τα κρανία συχνά διαχωρίζονται από τα υπόλοιπα οστά και τοποθετούνται σε σειρά στο πλάι του νεκρού, στο κεφάλι ή στα πόδια, ενώ τα υπόλοιπα οστά συγκεντρώνονται στα πόδια της πρωτογενούς ταφής.

Τα συνηθέστερα κτερίσματα στις κύριες ταφές είναι τα αγγεία. Βρίσκονται κοντά στο κεφάλι και σπανιότερα στα πόδια. Σε μερικές περιπτώσεις τοποθετούνται έως και τέσσερα αγγεία. Οι παιδικές ταφές συνοδεύονται από μικρού μεγέθους αγγεία ή είναι ακτέριστες, ενώ οι γυναικείες συνοδεύονται από αγγεία με μαστοειδείς αποφύσεις. Γενικά, στα σχήματα των αγγείων που χρησιμοποιούνται ως κτερίσματα συμπεριλαμβάνονται: οπισθότμητες πρόχοι, κάνθαροι, κανθαρίσκοι, σκύφοι, αμφορίσκοι, μόνωτα θήλαστρα και φιάλες. Τα χάλκινα κοσμήματα συναντώνται κυρίως στις γυναικείες ταφές: σύριγγες και σφηκωτήρες κοντά στο κρανίο, οκτώσχημες πόρπες στο άνω μέρος του στήθους, δεξιά και αριστερά ή μόνο αριστερά, περίαπτα και χάνδρες στην περιοχή του λαιμού και του στήθους, βραχιόλια στο δεξιό πήχη και δακτυλίδι από μία ή περισσότερες περιελίξεις στο αριστερό παράμεσο δάκτυλο του δεξιού χεριού. Οι χάλκινες και οι σιδερένιες περόνες, που βρέθηκαν στις ανακομιδές εντός του τάφου, αποτελούσαν ίσως μέρος των ανδρικών εξαρτημάτων της ενδυμασίας. Αρκετές ανδρικές ταφές συνοδεύονται από σιδερένια μαχαιρίδια καμπύλου σχήματος, από αιχμές ακοντίων ή δοράτων και από αιχμές βελών, ενώ μόνο σε μία περίπτωση τοποθετήθηκε στο δεξί πλάι του νεκρού σιδερένιο ξίφος (τάφος 20Α). Σε ελάχιστες περιπτώσεις χάλκινα κτερίσματα εντοπίζονται στις παιδικές ταφές. Εξαίρεση αποτελεί ο τάφος 20, στον οποίο αποκαλύφθηκαν έξι χάλκινα αντικείμενα (τρία τμήματα συρίγγων, δύο περίαπτα και μία πόρπη).

Οι γυναικείες ταφές ή οι ταφές μικρών κοριτσιών συνοδεύονται, επίσης, συχνά από πήλινα σφονδύλια και πήλινες ή λίθινες χάνδρες.

Τα οστά των ανακομιδών συναντώνται τις περισσότερες φορές και εκτός του τάφου, σε συγκεντρώσεις γύρω από τις καλυπτήριες πλάκες και σπανιότερα πάνω σε αυτές ή σε λίθινες θήκες. Τα κρανία, όπως και στις ανακομιδές εντός του τάφου, διαχωρίζονται συχνά από τα υπόλοιπα οστά, και τοποθετούνται σε σειρά κατά μήκος της στενής πλευράς (με όψη προς τον τάφο), η οποία βλέπει προς το κέντρο του τύμβου, ή διατάσσονται σε σειρά κατά μήκος των μακρών πλευρών. Στον παιδικό τάφο 2 τα μακρά οστά της ανακομιδής αποτέθηκαν παράλληλα με τη στενή πλευρά προς το κέντρο του τύμβου, ενώ το κρανίο τοποθετήθηκε στην άκρη τους. Αντίθετα, στον τάφο 27 τα μακρά οστά περιέβαλλαν τα έξι κρανία, που βρίσκονταν κατά μήκος της δεξιάς επιμήκους πλευράς, σχηματίζοντας μια μακρόστενη τετράγωνη συγκέντρωση. Στις θήκες τα κρανία τακτοποιούνται χωριστά από τα μακρά οστά με σκοπό την εξασφάλιση περισσότερου ωφέλιμου χώρου.

Διάφορα κτερίσματα συνοδεύουν, επίσης, και τα οστά των ανακομιδών, όπως: σιδερένια μαχαιρίδια, χάλκινες σύριγγες, οκτώσχημες πόρπες διαφόρων μεγεθών και παραλλαγών, χάλκινα περίαπτα, κομβία, χάνδρες, σφηκω-

τήρες, αιχμές δοράτων και πολλά ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία στο σχήμα της οπισθότμητης πρόχου, του καν-θάρου και του κυάθου με ή χωρίς μαστοειδείς αποφύσεις.

Με βάση την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων οι ταφές και οι ανακομιδές του τύμβου IV μπορούν να ενταχθούν στο χρονικό πλαίσιο από τον 9ο έως τον 6ο αι. π.Χ.

Τόσο ο τύμβος IV όσο και οι τύμβοι I και II αποτελούν το βορειοδυτικό όριο μιας εκτεταμένης νεκρόπολης της εποχής του Σιδήρου, η οποία έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την ομαδοποίηση των ταφών σε τύμβους, τη διαφοροποίηση ως προς την οργάνωση και την πυκνότητα των ταφών κατά τύμβο και την μακρά χρονική τους λειτουργία.

ΠΑΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Αυγή

Ο νεολιθικός οικισμός. Πρώτες ανασκαφικές έρευνες

Στα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1990 και μετά την έναρξη των συστηματικών ανασκαφών του ΑΠΘ στο λιμναίο προϊστορικό οικισμό του Δισπηλιού[179], υπήρχαν ήδη αρκετές ενδείξεις για να στηρίξουν τη θεώρηση ενός πυκνού δικτύου θέσεων νεολιθικής δραστηριότητας, τουλάχιστον στη διάρκεια της 6ης και της 5ης χιλιετίας, και στα γεωγραφικά όρια του νομού Καστοριάς. Η περιοχή διαθέτει ποικιλία γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών και γεωλογικών σχηματισμών, καθώς και ποικιλία βιότοπων και οικοσυστημάτων, που δεν μπορεί να μην βιώνονταν από τις νεολιθικές κοινότητες ως ελκυστικοί τόποι για την οικοδόμηση ενός διακριτού κοινωνικού περιβάλλοντος μέσω συγκεκριμένων οικιστικών, οικονομικών και άλλων κοινωνικών ή συμβολικών πρακτικών. Ιδιαίτερης βαρύτητας στη διαμόρφωση των παραπάνω σκέψεων ήταν αφενός ο εντοπισμός μεγάλου αριθμού νεολιθικών θέσεων σε γειτονικές περιοχές του νομού και αφετέρου τα ενδιαφέροντα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας σε ένα μικρό προς το παρόν ποσοστό τους[180].

Στις μέρες μας, χάρη στην επιστημονική δραστηριότητα της ερευνητικής ομάδας του Δισπηλιού, καθώς και στις αυτοψίες και τις σωστικού χαρακτήρα ανασκαφικές παρεμβάσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στο νομό Καστοριάς, είναι γνωστές τουλάχιστον επτά νεολιθικές θέσεις στην περιοχή, και μάλιστα χωρίς καμά ακόμη προσπάθεια συστηματικής και στοχευμένης επιφανειακής ή γεωαρχαιολογικής έρευνας. Δύο θέσεις βρίσκονται στην όχθη της λίμνης Ορεστίδος (νεολιθικός οικισμός Δισπηλιού στο Δήμο Μακεδνών, θέση αδιάγνωστου χαρακτήρα στη νότια είσοδο της πόλης της Καστοριάς), ενώ οι λοιπές πέντε θέσεις στα νότια-νοτιοδυτικά και στα δυτικά της λίμνης, συγκεκριμένα στην περιοχή των Δήμων Αγίας Τριάδας (νεολιθικός οικισμός Αυγής, σπήλαιο στο φαράγγι Κορομηλιάς με επιχώσεις και της νεολιθικής εποχής), Αλιάκμονα (νεολιθικός οικισμός στην Κολοκυνθού[181] και ένας ακόμη στη θέση Βάλτος Κολοκυνθούς, 3 χλμ. περίπου βορειοδυτικά του προηγούμενου[182]) και Νεστορίου (θέση στον επιβλητικό λόφο Κάστρο Νεστορίου).

Σε αναμονή της πραγματοποίησης μιας συστηματικής επιφανειακής έρευνας και στο νομό Καστοριάς για την προσέγγιση, μεταξύ άλλων, επίκαιρων θεμάτων οικιστικής πρακτικής κατά την προϊστορία, ειδικότερα αυτής των Βαλκανίων[183], όταν στο πλαίσιο των υπηρεσιακών μου καθηκόντων δραστηριοποιήθηκα στο νομό Καστοριάς, θεώρησα ζήτημα προτεραιότητας την προστασία από την άγρια θωπεία της μηχανικής καλλιέργειας του – από μερικών ήδη χρόνων γνωστού στην επιστημονική κοινότητα – νεολιθικού οικισμού στην Αυγή, σε χαμηλό αναβαθμό λοφώδους περιοχής στα μολασσικά ιζήματα της Μεσοελληνικής Αύλακας (Πίν. 116 δ) και σε απόσταση περίπου 10 χλμ. νότια-νοτιοδυτικά από το λιμναίο νεολιθικό Δισπηλιό.

Όταν το Νοέμβριο του 2001 επισκέφθηκα για πρώτη φορά τη θέση, εντυπωσιάστηκα από το πλήθος των αρχι-

179. Γ.Χ. Χουρμουζιάδης (επιμ.), *Δισπηλιό 7.500 χρόνια μετά*, Θεσσαλονίκη 2002.

180. Βλ. S. Andreou - M. Fotiadis - K. Kotsakis, Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece, στο T. Cullen (επιμ.), *Aegean Prehistory: A Review*, *AJA* Suppl. 1, Archaeological Institute of America, Boston 2001, σ. 259-327· D.W. Bailey, *Balkan Prehistory: Exclusion, Incorporation and Identity*, London 2000· M. Korkuti, *Neolithikum und Chalkolithikum in Albanien*, Mainz am Rhein 1995· Γ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1996.

181. Βλ. Χ. Τσούγγαρης - Θ. Σαλωνίδης - Α. Δούμα - Χ. Σαρρηγιαννίδου, Κολοκυνθού: Ένας νέος παραποτάμιος νεολιθικός οικισμός του νομού Καστοριάς, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 625-639, όπου και αναλυτική παρουσίαση των νεολιθικών θέσεων και των αστρωματογράφητων νεολιθικών ευρημάτων από το νομό Καστοριάς.

182. Ο οικισμός αυτός εντοπίστηκε από θραύσματα κεραμικής, πυριτολιθικά τέχνεργα και κεφαλή ειδωλίου, που περισυνέλεξε ο επί συμβάσει αρχαιοφύλακας της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ Ν. Πανταζόπουλος στη διάρκεια αυτοψίας στην περιοχή το καλοκαίρι του 2002 με αφορμή τη διάνοιξη αγροτικής οδού. Σε νεότερη αυτοψία στη θέση, στις αρχές του 2003, από τη γράφουσα και τον Π. Γάκο, επί συμβάσει αρχαιοφύλακα της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, αναγνωρίστηκε η παρουσία διάσπαρτων πηλομαζών, πιθανότατα οικοδομικών λειψάνων, σε επιφάνεια 100×70 μ. περίπου.

183. Βλ. I. Brück - M. Goodman, *Making Places in the Prehistoric World*, London 1999 και K. Kotsakis, What Tells Can Tell: Social Space and Settlement in the Greek Neolithic, στο P. Halstead, *Neolithic Society in Greece*, Sheffield 1999, σ. 66-76.

τεκτονικών καταλοίπων (π.χ. πηλόμαζες με αρνητικά επεξεργασμένου και ανεπεξέργαστου ξύλου) και την αφθονία των κινητών ευρημάτων (τμήματα πήλινων αγγείων, μυλόπετρες, λίθινοι πελέκεις, εργαλεία από αποκρουσμένο λίθο, κοσμήματα από όστρεα και κόκαλο), που χωρίς καμιά αμφιβολία ανήκαν στο χρονικό ορίζοντα της νεολιθικής εποχής. Εξαιτίας της βαθιάς άροσης είχαν μετακινηθεί στην επιφάνεια του εδάφους και ήταν διάσπαρτα σε έκταση 24 στρ. περίπου, στα όμορα αγροτεμάχια ιδιοκτησίας Α. Ξυλά και Α. Αλουγδέλη (αριθ. 187 και 188 αντίστοιχα του αγροκτήματος Αυγής Καστοριάς).

Η εικόνα αυτή, ως αψευδής μάρτυρας των απειλούμενων καταλοίπων ενός νεολιθικού οικισμού, επέβαλε άμεση λήψη μέτρων προστασίας και ταυτόχρονα σκέψεις για το σχεδιασμό μιας εκτεταμένης ανασκαφικής και πολυεπίπεδης ερευνητικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Τα ερωτήματα ήταν πολλά σχετικά με το βαθμό διατάραξης των επιχώσεων της θέσης, το βαθμό διατήρησης των αρχιτεκτονικών και άλλων χωρο-οργανωτικών κατασκευών της, καθώς και τη δυνατότητα αποκάλυψης και μελέτης ενός τουλάχιστον αντιπροσωπευτικού τμήματος του νεολιθικού οικισμού. Πολλοί ήταν, επίσης, και οι συλλογισμοί για τις δυνατότητες συμβολής της νεολιθικής Αυγής στην εξέταση και κατανόηση ζητημάτων της προϊστορικής αρχαιολογίας, όπως η σχέση της οργάνωσης της γεωργικής παραγωγής με τις ιδιότητες των εδαφών και τη διαθέσιμη τεχνολογία, ή οι μηχανισμοί πρόσκτησης και κατανομής πρώτων υλών ή παραγωγής, διάθεσης και κατανάλωσης προϊόντων, όπως για παράδειγμα τα λίθινα εργαλεία κοπής και κατεργασίας του ξύλου, που ήταν σε χρήση και στην Αυγή και στο Δισπηλιό, με πρώτη ύλη κατασκευής τους σερπεντινίτη από την περιοχή των Μανιάκων Καστοριάς[184].

Με κύριο στόχο τον έλεγχο των παραπάνω ερωτημάτων και επιπλέον τον προσδιορισμό των ορίων του νεολιθικού οικισμού και τη χρονολόγηση επιχώσεών του με ραδιομετρικές μεθόδους, πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 2002 η πρώτη αναγνωριστικού και σωστικού χαρακτήρα ανασκαφική παρέμβαση στη νεολιθική Αυγή από τη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ με χρηματοδότηση από το κονδύλι των Δημόσιων Επενδύσεων του ΥΠΠΟ και την πολύμορφη υποστήριξη του Δήμου Αγίας Τριάδας.

Σε χρονικό διάστημα 16 εργάσιμων ημερών αφαιρέθηκε το διαταραγμένο από την άροση και πλούσιο σε πολιτισμικά κατάλοιπα «επιφανειακό» στρώμα, μέσου πάχ. 0,30 μ. περίπου, σε επιφάνεια 220 τ.μ. στον αποκαλούμενο Ανατολικό Τομέα της θέσης (Πίν. 116 ε), μία από τις περιοχές με μεγάλη πυκνότητα επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού[185]. Επίσης, ανοίχθηκαν πέντε διερευνητικά σκάμματα μικρής έκτασης (2×1 μ.) στο ανατολικό και νότιο-νοτιοανατολικό πέρας της επιφανειακής διασποράς αρχαιολογικών καταλοίπων, που επέτρεψαν τον εντοπισμό των αντίστοιχων ορίων του νεολιθικού οικισμού, ο οποίος έγινε εμφανές ότι αναπτυσσόταν στην επιφάνεια χαμηλού αναβαθμού με ήπιες κλίσεις από Δ. προς Α. και μεταξύ υδρορεμάτων, που έρρεαν στις βόρειες και τις νότιες παρυφές του. Βάσει της πρόσφατης αναγνώρισης αρχιτεκτονικών και άλλων αρχαιολογικών καταλοίπων σε επιφάνεια 10×100 μ. περίπου σε παρακείμενα αγροτεμάχια στα δυτικά της ιδιοκτησίας Α. Ξυλά (αριθ. αγροτ. 187) φαίνεται ότι το μέγεθος του νεολιθικού οικισμού της Αυγής υπερέβαινε τα 30 στρ.

Μετά την αφαίρεση του διαταραγμένου «επιφανειακού» στρώματος στην υπό έρευνα περιοχή του Ανατολικού Τομέα της θέσης άρχισαν να αποκαλύπτονται λείψανα αρχιτεκτονικών κατασκευών και υπαίθριοι χώροι, που βάσει στρωματογραφικών παρατηρήσεων πρέπει να ανήκουν σε δύο τουλάχιστον οικιστικές φάσεις. Η νεότερη από αυτές (ίσως να ήταν και περισσότερες) έχει αφανιστεί σχεδόν από τη μηχανική καλλιέργεια. Στα λιγοστά κατάλοιπά της ανήκουν ιδιαίτερα «καθαροί χώροι» και τμήματα κατασκευών με καλοφτιαγμένα δάπεδα από πηλό.

Από έναν παλαιότερο ορίζοντα της θέσης φαίνεται ότι διασώζονται αρκετά κατάλοιπα αρχιτεκτονικών κατασκευών, μερικώς τουλάχιστον ανεπηρέαστα από την άροση. Σε μία περίπτωση αναγνωρίζονται τα λείψανα ενός καταρρεύσαντος κτιρίου (κτίριο 1). Την παρουσία του δηλώνει η συσσώρευση κόκκινων – από την επίδραση φωτιάς – πηλομαζών σε επίχωση πάχους 0,30-0,40 μ. και σε επιφάνεια έκτασης 5,50×4 μ. περίπου. Από την αποκάλυψη λίγων προς το παρόν πασσαλοτρυπών, διαμ. 0,10-0,14 μ., καθώς και από το μεγάλο αριθμό αρνητικών αποτυπωμάτων από επεξεργασμένο ξύλο, κλαδιά και άλλα

184. Πρβλ. Β. Μέλφος - Γ. Στρατούλη, Η προέλευση των πρώτων υλών για τα λίθινα τέχνεργα του Δισπηλιού, στο Γ.Χ. Χουρμουζιάδης (επιμ.), *Δισπηλιό 7.500 χρόνια μετά*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 175-183.

185. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή του αρχαιολόγου-υποψήφιου διδάκτορα Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Β. Λέτσιου και τη βοήθεια της μεταπτυχιακής σπουδάστριας Κ. Μελέτση, της εκπαιδευόμενης συντηρήτριας του ΤΕΙ Αθηνών Κ. Δούκα, των άοκνων αρχαιοφυλάκων της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ Π. Γάκου και Ν. Πανταζόπουλου, του φωτογράφου Γ. Βλάχου και ακόμη οκτώ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών ανασκαφής από το νομό Καστοριάς. Της ανασκαφής προηγήθηκε η τοπογραφική αποτύπωση της θέσης και η χάραξη καννάβου, που ανατέθηκαν στον Ι. Γκάτζιο και τον Α. Τριανταφυλλίδη. Ο κάνναβος είναι εκτεταμένος και περιλαμβάνει ανασκαφικές ενότητες (τομές) έκτασης 10×10 μ., που είναι όλες προσανατολισμένες στο βορρά και διατάσσονται σε σειρές των 30 με ενιαία αρίθμηση από Α. προς Δ. Κάθε ανασκαφική ενότητα (τομή) υποδιαιρείται σε τέσσερα ισομερή τμήματα (υποτομές) έκτασης 5×5 μ.

λεπτά φυτικά στελέχη στις πηλόμαζες, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ξύλινοι πάσσαλοι αποτελούσαν τα κατακόρυφα φέροντα στοιχεία του σκελετού του κτίσματος. Αυτός επενδυόταν στη συνέχεια, σύμφωνα με τα διασωζόμενα οικοδομικά λείψανα, με επεξεργασμένη άργιλο (νωπός αχυροπηλός) για τη δημιουργία της τοιχοποιίας, η οποία ολοκληρωνόταν με την επάλειψη λεπτού επιχρίσματος (παρατηρήθηκαν τρεις και τέσσερις επάλληλες στρώσεις επιχρίσματος, που ίσως αντιπροσωπεύουν και φάσεις επισκευής/-ών του) (Πίν. 117 α). Τα επιμέρους αρχιτεκτονικά στοιχεία αυτού του κτιρίου μένει να διερευνηθούν στο μέλλον, εφόσον στην παρούσα φάση αποφύγαμε βεβιασμένες ανασκαφικές παρεμβάσεις, δηλαδή αφαίρεση ή μετακίνηση οικοδομικών καταλοίπων. Πρέπει να αναφερθεί, όμως, ότι στα λείψανα του κτιρίου1 μπορεί να περιλαμβάνονται κατασκευές από στοιβαχτό πηλό, ενώ δεν αποκλείεται και η χρήση πλιθιών, χωρίς να γνωρίζουμε ακόμη αν τα παραπάνω – τρόπος ή/και υλικά δόμησης – σχετίζονται με τη βασική τοιχοποιία του κτίσματος, εσωτερικές διαιρέσεις του ή/και με ειδικές κατασκευές του.

Πολύ κοντά στο νοτιοδυτικό όριο του κτιρίου 1 άρχισε η αποκάλυψη του (πιθανώς) κάτω τμήματος συμπαγούς κυκλικής κατασκευής με διάμετρο 0,50 μ. (το ανώτερο τμήμα της αποτέλεσε λεία του αρότρου). Δεν γνωρίζουμε ακόμη το επίπεδο έδρασής της ούτε τη στρωματογραφική ή μη συνάφειά της με το κτίριο 1. Όποια κι αν ήταν, πάντως, η μορφή ή και η χρήση της, είναι ενδιαφέρον ότι δομείται από αρκετά επιπεδόκυρτα λίθινα τριβεία (προς το παρόν έχουν αναγνωριστεί επτά-οκτώ), άλλα ακέραια και άλλα σε μεγάλα θραύσματα, που είχαν τοποθετηθεί πλάγια ή οριζόντια και στην περιφέρεια και στο εσωτερικό της. Ο μεγάλος αριθμός αυτών των αντικειμένων στη δόμηση της συγκεκριμένης κατασκευής, εναλλασσόμενος με αρκετά ενσφηνωμένα μεγάλα θραύσματα αγγείων, υποδηλώνει σκόπιμη απόθεση, πιθανώς συμβολικής σημασίας (Πίν. 117 β).

Σε εξέλιξη βρίσκεται, επίσης, και η αποκάλυψη δύο περιοχών πολύ κοντά στη δυτική και τη βόρεια πλευρά του κτιρίου 1, με έντονα ίχνη στάχτης και πολλά θραύσματα διαφόρων τύπων αγγείων μικρού και μεσαίου μεγέθους, καθώς και συσσώρευση οστών ζώων μαζί με θραύσματα από μεγάλα χονδροειδή σκεύη. Η σχέση αυτών των περιοχών τόσο μεταξύ τους όσο και με το κτίριο 1 παραμένει προς το παρόν αδιευκρίνιστη.

Από περιοχή στα νότια του κτιρίου 1, αδιατάρακτη από την άροση, και από στρωματογραφική ενότητα του παλαιότερου οικοδομικού ορίζοντα του νεολιθικού οικισμού συνελέγη δείγμα κάρβουνου ικανής ποσότητας για ένα αξιόπιστο αποτέλεσμα ραδιοχρονολόγησης. Η συμβατική ηλικία αυτού του δείγματος LH-623 μετρήθηκε 6509±76 BC (uncalibrated), ενώ σε βαθμολογημένες τιμές (calibrated) στα μέσα περίπου της 6ης χιλιετίας, συγκεκριμένα 5600-5370 cal BC (1σ, πιθανότητα 68,3%) και 5620-5320 cal BC (2σ, πιθανότητα 95,4%)[186].

Στα κινητά ευρήματα από το νεολιθικό οικισμό της Αυγής περιλαμβάνεται μεγάλος αριθμός θραυσμάτων από αγγεία διαφόρων μεγεθών και τύπων για τροφοπαρασκευή (π.χ. βαθιές φιάλες, χύτρες, plateaux), σερβίρισμα τροφών και ποτών ή άλλες χρήσεις (π.χ. ποικιλία διακοσμημένων αγγείων και άλλων σκευών, όπως τράπεζες με γραπτά, εγχάρακτα ή εμπίεστα μοτίβα). Πολυάριθμα είναι και τα εργαλεία του αδρού λίθου για μεταποίηση του ξύλου (π.χ. πελέκεις, σμίλες) ή για επεξεργασία καρπών (π.χ. γουδοχέρια και τριβεία). Με αρκετά κομμάτια εκπροσωπούνται και διάφορα εργαλεία του αποκρουσμένου λίθου, μεταξύ των οποίων βλητικές αιχμές σε ποικιλία μορφολειτουργικών χαρακτηριστικών, καθώς και οστέινα εργαλεία, ή κοσμήματα από λίθους και όστρεα, όπως το θαλασσινό spondylus gaederopus. Επίσης, παρόντα είναι ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια (Πίν. 117 γ), ή άλλα αντικείμενα ειδικών χρήσεων ή και συμβολικής σημασίας, τα οποία εκπροσωπούνται με θραύσματα από το λαιμό αγγείων ή το «οπαίο» ομοιωμάτων οικίσκων με ανάγλυφη απόδοση ανθρωπόμορφων χαρακτηριστικών, γνωστά από θέσεις της γειτονικής Πελαγονίας[187], σύγχρονες με εκείνες του πολιτισμού της πρώιμης Vinča. Τέλος, σημειώνουμε την εύρεση ανατολικά από το κτίριο 1 ενός μικρού οστέινου αυλού (Πίν. 117 δ).

Από όσα ήδη αναφέρθηκαν για τις αρχιτεκτονικές και άλλες κατασκευές που αποκαλύπτονται στη νεολιθική Αυγή, όπως και από το διαφαινόμενο πλούτο της σε κινητά ευρήματα, δεν είναι υπερβολικό να φιλοδοξούμε ότι ο νεολιθικός αυτός οικισμός θα αποτελέσει αντικείμενο μακροχρόνιας συστηματικής έρευνας.

Ενόψει των επικείμενων αυξημένων αναγκών στέγασης/φύλαξης και μελέτης του αρχαιολογικού υλικού της Αυγής, το Σεπτέμβριο ήδη του 2002 άρχισαν με την οικονομική υποστήριξη του Δήμου Αγίας Τριάδας μικρής κλίμακας εργασίες ανάπλασης σε αρχαιολογικό εργαστήριο-αποθήκη του διώροφου κτιρίου του πρώην Αστυνομικού Σταθμού της Αυγής. Το κτίριο αυτό, που βρίσκεται στην πλατεία του σύγχρονου χωριού, παραχωρήθηκε πρόσφατα από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης στο Δήμο Αγίας Τριάδας. Οι παρεμβάσεις μας σε αυτό το κτίριο αποτέλεσαν την αιχμή

186. Η επεξεργασία και βαθμολόγηση του δείγματος πραγματοποιήθηκαν στο Εργαστήριο Ισοτοπικής Υδρολογίας του Ινστιτούτου Φυσικοχημείας του ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος από τον Ν. Ζουριδάκη και τον Γ. Φακορέλλη, τους οποίους ευχαριστώ θερμά για τη συνεργασία τους.

187. Πρβλ. M. Grbić (επιμ.), *Porodin. Eine spätneolithische Ansiedlung auf der Toumba bei Bitolj*, Bitolj 1960, σ. 98-99, πίν. VII-VIII.

του δόρατος της κοινωνικής πλευράς του έργου μας στο μικρό χωριό της Αυγής, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη βελτίωση της επικοινωνίας μας με την τοπική κοινωνία. Είναι χαρακτηριστική η φράση ενός ηλικιωμένου κατοίκου της Αυγής, που συγκινημένος μετά την επίσκεψή του στο υπό διαμόρφωση πρώην κτίριο της Χωροφυλακής (στο υπόγειο του κτιρίου έχει διασωθεί ιστορική πλέον επιγραφή με το λογότυπο «Βασίλειον της Ελλάδος»), και αργότερα της Αστυνομίας, μονολογούσε: «Για να ιδούμε, βρε παιδιά, θα προλάβουμε να ζήσουμε κάτι καλό σε δαύτο;».

Στην Αυγή, κάποιοι ίσως να περιμένουν την επιστροφή μας. Μα πιο πολύ μας περιμένουν οι δύο μικροί και πιστοί μας φίλοι, η Ελενίτσα και ο Πάρις, που σε μια εκθεσούλα τους με τίτλο «Μια μέρα στην ανασκαφή» έγραψαν μεταξύ άλλων: « ... Αυτοί οι αρχαιολόγοι μας μιλούν, μας μαθαίνουν πράγματα και μας αφήνουν να τους βοηθάμε. Μόλις αρχίσει το σχολείο θα παρακαλέσουμε τη δασκάλα μας να πάμε στην ανασκαφή με όλα τα παιδιά. Αλήθεια, αυτοί οι αρχαιολόγοι είναι καλοί άνθρωποι...!».

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ

ΔΗΜΟΣ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ

Κολοκυνθού

Κατά τη διάνοιξη του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού Κρυσταλλοπηγή-Σιάτιστα, στο τμήμα Κορομηλιά-Δισπηλιό και αμέσως ανατολικά του Δ.Δ. Κολοκυνθούς, αποκαλύφθηκε τμήμα οικισμού της νεολιθικής εποχής. Στη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής καταστράφηκε τμήμα της αρχαίας επίχωσης, πάχ. 0,50 μ. περίπου, στο βόρειο και το δυτικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου. Η αρχαία επίχωση καλυπτόταν από στείρο στρώμα αργίλου (πάχ. 0,80 μ.) και υπέρκειται μιας παλαιότερης κοίτης του παρακείμενου Αλιάκμονα με πυκνή παρουσία κροκαλών και άμμου.

Μετά από ενέργειες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ σταμάτησε η περαιτέρω καταστροφή του χώρου και το φθινόπωρο του 2001 άρχισαν οι σωστικές ανασκαφικές εργασίες[188], οι οποίες συνεχίστηκαν έως και το Φεβρουάριο του 2002 μετά από επαναλαμβανόμενες διακοπές λόγω καιρικών δυσχερειών.

Κατά την ανασκαφή του βορειοδυτικού τμήματος του χώρου παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση απορριμματικών λάκκων. Το μέγεθος και η μορφή αυτών των λάκκων ποικίλλουν. Υπάρχουν κυκλικοί (Πίν. 117 ε) και μικροί (διαμ. 0,50 μ.), αλλά και μεγάλοι (Πίν. 117 στ) ακανόνιστου σχήματος (διαστ. 2-3 μ.), με εμφανή στοιχεία σταδιακού γεμίσματος, σκαμμένοι στη φυσική υποκείμενη επίχωση. Το βάθος των λάκκων κυμαίνεται από 0,20-0,80 μ. Μόνο σε δύο περιπτώσεις φαίνεται ότι ο πυθμένας είχε μορφή δαπέδου από στρωμένα βότσαλα, πράγμα που θα υποστήριζε τη λειτουργία τους ως αποθηκευτικών λάκκων. Οι περισσότεροι λάκκοι διερευνήθηκαν αποσπασματικά, εφόσον το ανώτερο τμήμα τους απουσιάζει, οι καλύτερα σωζόμενοι, όμως, βρέθηκαν να σφραγίζονται με κομμάτια πηλού από καμένες κατασκευές. Το περιεχόμενό τους ήταν απορριμματικό και περιελάμβανε όστρακα αγγείων, οστά ζώων, κέρατα και άλλα κατάλοιπα διατροφής, καθώς και αχρηστευμένα εργαλεία και θραύσματα ειδωλίων. Ο μεγάλος αριθμός πασσαλοτρυπών που αποκαλύφθηκαν (Πίν. 117 ζ) υποδεικνύει την ύπαρξη μικρών πασσαλόπηκτων καλυβών με τοίχους από σκελετό πασσάλων επενδεδυμένο από στοιβαχτό πηλό με λειασμένη επιφάνεια. Σε κάποια κομμάτια πηλού ανωδομής διακρίνονται αποτυπώματα καλαμιών. Το δάπεδο αυτών των οικημάτων, όπου σώθηκε, ήταν κατασκευασμένο από μικρούς λίθους, όστρακα αγγείων σε β΄ χρήση και κομμάτια άψητου ή ψημένου πηλού.

Η κεραμική (Πίν. 118 α) κατά το μεγαλύτερο ποσοστό ανήκει στην ύστερη νεολιθική και παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία σχημάτων και διακόσμησης. Αποκαλύφθηκαν 25 τμηματικά σωζόμενα πήλινα ειδώλια (Πίν. 118 β), σε διάφορους τύπους. Διακρίνονται σε ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα, εκ των οποίων τα ανθρωπόμορφα διαχωρίζονται σε σανιδόσχημα και στεατοπυγικά. Επίσης έχουμε ειδώλια με εγχάρακτα, όπως και με πλαστικά αποδοσμένα χαρακτηριστικά. Κάποια από αυτά δείχνουν τις σχέσεις του οικισμού με τα Βαλκάνια, τα Σέρβια και τη Θεσσαλία.

Πολλά είναι τα εργαλεία από πυριτόλιθο, λεπίδες, ξέστρα, μικρολεπίδες κ.ά., καθώς και τα απολεπίσματα και οι πυρήνες. Επίσης, βρέθηκαν πολλά λειασμένα εργαλεία από οφιόλιθο και από μάρμαρο. Όλα είναι καλής κατασκευής και σε πολλά από αυτά διακρίνουμε ίχνη β΄ χρήσης. Τα οστέινα εργαλεία προέρχονται από τα μακρά οστά μεγάλων ζώων (βοοειδή, ελαφοειδή) και είναι στειλεοί εργαλείων, ή τμήματα σύνθετων εργαλείων ή από τα μακρά οστά αιγοπροβάτων, όταν πρόκειται για βελόνες ή οπείς. Επίσης, διαπιστώνεται και η χρήση διαφόρων ειδών κεράτων ζώων ως εργαλείων για γεωργικές εργασίες, όπως σφήνες. Αρκετά είναι τα κοσμήματα: τμήμα ψέλιου, χάνδρες, και τμήματα περιάπτων.

Τα φυτικά διατροφικά κατάλοιπα που βρέθηκαν στους λάκκους είναι λίγα: μερικοί σπόροι σιτηρών, φακή και αρακάς. Τα ζωικά οστά ανήκουν σε αιγοπρόβατα, βοοειδή, τρωκτικά, σκύλους, χοίρους και αγριόχοιρους, ελάφια και ζαρκάδια. Δεκάδες ήταν και οι σπόνδυλοι ψαριών γλυκού νερού.

Ανασκαφικά το ανθρωπογενές στρώμα που ερευνήθηκε έδινε τη εντύπωση μιας ενιαίας ενότητας. Παρ' όλα αυτά, ο οικισμός πρέπει να χρονολογηθεί από τα τέλη

188. Ό.π. (υποσημ. 181).

της μέσης μέχρι την ύστερη νεολιθική περίοδο, με σημάδια κάποιας πιθανής εγκατάλειψης ή παροδικότητας μέσα στη μακρά αυτή περίοδο.

Αν και ανασκάφηκε μόνο ένα τμήμα του εντός της χάραξης της οδού, πριν εγκριθεί η κατάχωσή του, ο οικισμός θεωρείται πολύ σημαντικός λόγω των ποικίλων ευρημάτων του και λόγω της ελλιπούς έρευνας της περιοχής. Σε γειτνίαση και σε άμεση σχέση με το λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού, βρίσκεται σε σημείο που ελέγχει το δρόμο από τους οικισμούς του άνω ρου του Αλιάκμονα προς τη λεκάνη της Κορυτσάς στα βορειοδυτικά και των Πρεσπών στα βόρεια.

ΔΗΜΟΣ ΜΑΚΕΔΝΩΝ

Κρεπενή Μαυροχωρίου

Για τέταρτη χρονιά συνεχίστηκε, με τη συνεργασία της αρχαιολόγου Α. Δούμα, η σωστική ανασκαφή στον αγρό των αφών Κουμπούρη[189] στη θέση Γκιόλε της κτηματικής περιοχής Κρεπενής του Δ.Δ. Μαυροχωρίου, 1.500 μ. ανατολικά του Δισπηλιού. Με τη διενέργεια πέντε επιπλέον δοκιμαστικών τομών, οι οποίες απέδωσαν μόνο λίγα κινητά ευρήματα, που εντάσσονται σε όλες τις περιόδους από τη νεολιθική έως τη σύγχρονη, ενισχύθηκε η διαπίστωση ότι μεγάλα τμήματα του αγρού (έκτασης 26.000 τ.μ.) είτε καλύπτονται από αναμοχλευμένες ανθρωπογενείς επαχώσεις μικρού πάχους ή είναι στείρα αρχαιολογικώς. Η παραπάνω διαπίστωση οδήγησε στην έναρξη της σταδιακής απόδοσης των ερευνημένων τμημάτων στην καλλιέργεια. Πέρα από τις παραπάνω τομές ερευνήθηκαν και δύο λακκοειδείς τάφοι χριστιανικών χρόνων στο νότιο τμήμα του αγρού και λίγα μέτρα δυτικότερα των αντίστοιχων τάφων που είχαν ανασκαφεί κατά το 1999.

Στο βορειοανατολικό τμήμα του αγρού και σε έκταση μικρότερη των 100 τ.μ., ερευνήθηκαν δύο ακτέριστοι εγχυτρισμοί και ένας αποθηκευτικός πίθος της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, καθώς και ένας ακόμη λακκοειδής τάφος χριστιανικών χρόνων στο ίδιο βάθος από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Και στις δύο περιπτώσεις εγχυτρισμού η σύσταση του εδάφους δεν επέτρεψε τη διατήρηση των οστών. Η χρονολόγησή τους προκύπτει από τα ίδια τα πήλινα αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν, δύο αντωπούς διποδικούς πυραύνους στην πρώτη περίπτωση (Πίν. 118 γ) και έναν οξυπύθμενο πίθο (Πίν. 118 δ) με πλαστική ταινία, ο οποίος έφερε στο χείλος λευκή πλακαρή πέτρα ως πώμα. Η εύρεση του αποθηκευτικού οξυπύθμενου πίθου (Πίν. 118 ε), ο οποίος φέρει ταινία με σχοινοειδή πλαστική διακόσμηση, δίπλα σε εγχυτρισμούς της ίδιας περίπου εποχής, πιθανότατα μαρτυρεί μια αλλαγή στη χρήση του χώρου. Δυστυχώς, και εδώ η δράση των επιφανειακών νερών έχει αφανίσει κάθε ίχνος ακόμη και από τα θεμέλια του κτίσματος, στο οποίο ανήκε αυτός ο πίθος. Μετά τις διαπιστώσεις αυτής της χρονιάς, η έρευνα θα συνεχιστεί κατά το επόμενο έτος με ταχύτερους ρυθμούς, αλλά και με την προσοχή που επιβάλλει η εύρεση του τμήματος χάλκινου ελάσματος ασπίδας κατά το έτος 2000[190].

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Ο Χρ. Ζάκκας, κάτοικος Γέφυρας Θεσσαλονίκης, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας, χωρίς να ζητήσει αμοιβή, δύο αργυρά νομίσματα, ένα χάλκινο επάργυρο νόμισμα και 192 χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τα υστεροβυζαντινά χρόνια.

Επίσης, παρέδωσε χάλκινο δακτυλίδι με γυαλί στη σφενδόνη, τρία μολύβδινα βλήματα σφενδόνης και εννέα μεταλλικά μικροαντικείμενα (ΒΠ 2002/ αριθ. 2, 4, 6, 10 και 12).

Αρχοντικό

Ο Α. Καλτσουνίδης παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, που είχε περισυλλέξει από τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο του Αρχοντικού: μαρμάρινη βάση ιωνικού κίονα, πήλινη οινοχόη, διάφορα αντικείμενα των προϊστορικών χρόνων (λίθινα εργαλεία, τμήμα λίθινης σφύρας, δύο λίθινα περίαπτα, πήλινο βλήμα σφενδόνης και έξι πήλινα σφονδύλια), όστρακα αγγείων των προϊστορικών και των ιστορικών χρόνων, μεταξύ των οποίων λαβή οξυπύθμενου αμφορέα της ομάδας Παρμενίσκου με ορθογώνια σφραγίδα *Δημο/τίμου*[191], σιδερένιο εργαλείο, χάλκινα κοσμήματα της εποχής του Σιδήρου (αμφικωνική χάνδρα, ένα μονόσπειρο και ένα πολύσπειρο βραχιόλι, τμήμα βραχιολιού με εγχάρακτη διακόσμηση), τέσσερα κομμάτια και λαβή χάλκινου αγγείου, δύο χάλκινα νομίσματα και τμήμα γυάλινου βραχιολιού των βυζαντινών χρόνων (ΒΠ 2002/ αριθ. 3).

189. Για τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, βλ. στον παρόντα τόμο σ. 388, όπου και οι παλαιότερες αναφορές.

190. Χ. Τσούγγαρης, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 810.

191. Ι.Μ. Ακαμάτη, *Ενσφράγιστες λαβές αμφορέων από την Αγορά της Πέλλας. Ανασκαφή 1980-1987. Οι ομάδες Παρμενίσκου και Ρόδου*, Αθήνα 2000, σ. 33 κ.ε., σχέδ. 5, πίν. 1.

Ο Γ. Γιαλαμούδης παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, που είχε περισυλλέξει από τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο του Αρχοντικού: σιδερένια αιχμή λόγχης, μικρό χάλκινο βραχιόλι της εποχής του Σιδήρου και λίθινο εργαλείο των προϊστορικών χρόνων (ΒΠ 2002/ αριθ. 8).

Ο Β. Καραδελόγλου παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, τα οποία είχε βρει στον αγρό του, που βρίσκεται στο δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού: σιδερένια αιχμή λόγχης και δύο βραχιόλια της εποχής του Σιδήρου (ΒΠ 2002/ αριθ. 7).

Ο Α. Κεχαγιάς παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, που είχε βρει στον αγρό του, που βρίσκεται στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας: πήλινο μόνωτο αγγείο και δύο χάλκινα βραχιόλια της εποχής του Σιδήρου (ΒΠ 2002/ αριθ. 9).

Πενταπλάτανος Γιαννιτσών

Ο Ι. Αργυρόπουλος, υπάλληλος της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, παρέδωσε τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, που προέρχονται από τον αρχαίο οικισμό του Πενταπλάτανου Γιαννιτσών: δύο χάλκινα νομίσματα, σιδερένιο καρφί και τέσσερα χάλκινα μικροαντικείμενα (ΒΠ 2002/ αριθ. 5).

Κύρρος

Ο Ι. Τσορλίνης παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας το άνω τμήμα μαρμάρινου ρωμαϊκού επιτύμβιου αναγλύφου (imago clipeata), όπου σώζεται κεφαλή ανδρός κατενώπιον (ΒΠ 2002/ αριθ. 11).

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Δ.Δ. Βρυτών

Θέση Μοναστήρια

Σε αυτοψία που πραγματοποιήθηκε για τη χορήγηση άδειας λατομείου στην ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΑΕ διαπιστώθηκε η ύπαρξη επιφανειακών αρχαιολογικών καταλοίπων ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στον αγρό αριθ. 98. Εκτός της κεραμικής περισυνελέγη και τμήμα κυκλικής μυλόπετρας.

Χερσόνησος Αγίου Γεωργίου

Στον ήδη εντοπισμένο αρχαίο οικισμό στη χερσόνησο του Αγίου Γεωργίου και νοτιότερα αυτής, στα πρανή της θέσης Κουρί[192], διαπιστώθηκε η καταστροφή κτιστής οχυρωματικής κατασκευής πιθανώς ελληνιστικών χρόνων στο λαιμό της χερσονήσου.

Δ.Δ. Νησίου

Οι νεότερες πληροφορίες αφορούν τις περιοχές δυτικά[193] των σύγχρονων οικισμών Γκαγιά και Άγιος Αθανάσιος, όπου σύμφωνα με τους κατοίκους έχουν βρεθεί τάφοι. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι στο εκκλησίδιο του Αγίου Αθανασίου κάθε χρόνο πραγματοποιείται τελετουργικό κουρμπάνι με σφαγή ζώου, το οποίο μοιράζεται για καλοζωΐα στα μικρά παιδιά του χωριού.

ΔΗΜΟΣ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ

Άρνισσα

Αρχαίος οικισμός στη χερσόνησο Σουτ Μπουρούν

Πραγματοποιήθηκε αυτοψία στον προαναφερόμενο χώρο και διαπιστώθηκε η ύπαρξη ασβεστόκτιστου τείχους, πλ. 2 μ., καθώς και κτισμάτων κυκλικών ή ελλειψοειδών και ενός διπλού καμαροσκεπούς κτίσματος. Αν και τα ορατά λείψανα κτιρίων χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή, πληροφορίες των κατοίκων αναφέρουν την ανεύρεση ελληνιστικών νομισμάτων από τον ίδιο χώρο.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΡΙΔΑΙΑΣ

Αριδαία

Από το Αστυνομικό Τμήμα Αριδαίας παραδόθηκαν στη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ τρία πήλινα αγγεία (λάγυνος και δύο αμφορείς) παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Δ.Δ. Αψάλου

Στις θέσεις Ιτιά και Πουρνάρι, που βρίσκονται στις κορυφογραμμές δεξιά και αριστερά της επαρχιακής

192. Για τις αρχαιότητες των Βρυτών, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της. Στοιχεία ιστορικής τοπογραφίας, *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου, Η Εδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, 4-6 Δεκεμβρίου 1992*, Έδεσσα 1995, σ. 43.

193. Για τον εντοπισμό αρχαιοτήτων ανατολικά του οικισμού, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 545.

οδού Νέας Ζωής-Αψάλου, έγιναν δοκιμαστικές τομές σε συγκεντρώσεις λίθων, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν επρόκειτο για υπέργειους ταφικούς τύμβους[194]. Οι τομές δεν απέδωσαν σημαντικά στοιχεία που να επιβάλλουν τη συνέχεια της έρευνας.

Δ.Δ. Λυκοστόμου

Κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας διαπιστώθηκε η ύπαρξη μικρής έκτασης εγκατάστασης υστερορρωμαϊκών χρόνων πάνω στο δρόμο που συνδέει το Λυκόστομο με το Λουτράκι και σε απόσταση 500 μ. από το πρώτο. Η εγκατάσταση, ίσως κάποιο αγρόκτημα, βρίσκεται νοτιοδυτικά του σημαντικού αρχαιολογικού χώρου που βρίσκεται στο ύψωμα αμέσως βορειοδυτικά του Λυκοστόμου με στοιχεία κατοίκησης από την εποχή του Σιδήρου έως τα υστερορρωμαϊκά χρόνια[195].

Δ.Δ. Μοναστηρακίου

Στα νοτιοανατολικά όρια του υψώματος Απαγορευμένη διαπιστώθηκε παράνομη δενδροφύτευση κοινόχρηστου χώρου, όπου λαξευτοί στο βράχο κιβωτιόσχημοι τάφοι νεκροταφείου ελληνιστικών χρόνων[196]. Στην ίδια περιοχή διαπιστώθηκε και πρόσφατη σύληση τάφου στο όριο με το αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Χ. Γαργαρέτα. Από τον τάφο περισυνελέγησαν όστρακα οινοχόης από γκριζόμαυρο πηλό.

Δ.Δ. Όρμας

Στη θέση Τούμπα εντοπίστηκε αγροτική εγκατάσταση ρωμαϊκών χρόνων και περισυνελέγη κεραμική και τμήμα κυκλικής μυλόπετρας. Από την Τούμπα είναι ορατός προς ΒΑ. και ο γνωστός οχυρωματικός περίβολος από αργολιθοδομή στην αγροτική περιοχή των Σαρακηνών.

Δ.Δ. Σωσάνδρας

Λόφος Κουρίτσκα

Μετά από υπόδειξη του Μ. Χατζόπουλου, κατοίκου Ξιφιανής, διαπιστώθηκε στη νότια πλευρά του λόφου Κουρίτσκα, νότια του Δ.Δ. Σωσάνδρας, η ύπαρξη προϊστορικού οικισμού. Τμήμα του οικισμού καταστράφηκε μετά τη διάνοιξη δρόμου και την πραγματοποίηση ισοπεδωτικών εργασιών στα αγροτεμάχια 2259-2263.

ΔΗΜΟΣ ΕΞΑΠΛΑΤΑΝΟΥ

Δ.Δ. Αρχάγγελου

Θέση Πόντιτς

Ο κάτοικος Αρχάγγελου Ευ. Πορτσέλης παρέδωσε το ΑΚΕ 2895 τμήμα μαρμάρινου κίονα με κατάλοιπα επιγραφής, ύψ. 1,03, διάμ. 0,35 κάτω και 0,30 μ. επάνω. Λείπει το ανώτερο και το κατώτερο μέρος του κίονα, καθώς και μεγάλο τμήμα της πίσω πλευράς. Διασώζεται μέρος πολύστιχης επιγραφής (18 στίχοι). Από κάθε στίχο σώζονται 1-4 γράμματα, δεν υπάρχει όμως η δυνατότητα να αποκατασταθούν λέξεις, ώστε να αποφασιστεί και το είδος της επιγραφής. Τα χαρακτηριστικά γράμματα, ύψ. 0,02-0,04 μ., βοηθούν για τη χρονολόγηση της επιγραφής στα ρωμαϊκά χρόνια. Η επιγραφή πρόκειται να συμπεριληφθεί στο corpus των επιγραφών της Βοττιαίας, που ετοιμάζεται από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Εκτός των προαναφερόμενων ανασκαφικών εργασιών και τοπογραφικών ερευνών, το 2002 στην επαρχία Αλμωπίας έγινε τοποθέτηση ή επιδιόρθωση πινακίδων των αρχαιολογικών χώρων Αλώρου και Κωνσταντίας, επιδιόρθωση της περίφραξης του νεκροταφείου τύμβων Νέας Ζωής και τοποθέτηση στεγάστρου στην πύλη του Αλώρου. Επίσης, μετά από έγκριση του Δήμου Αριδαίας (αριθ. εγγρ. 5830/8-11-02) και του διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου Ξιφιανής αποθηκεύτηκαν στο κτίριο του τέως νηπιαγωγείου ευρήματα των σωστικών ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την κατασκευή της επαρχιακής οδού Αψάλου-Αριδαίας, καθώς και των επιφανειακών ερευνών σε διάφορες θέσεις της επαρχίας.

Ειδικότερα, αφού μεταφέρθηκαν στους αποθηκευτικούς χώρους Πέλλας και Έδεσσας τα ολόκληρα ή σημαντικά αγγεία και λοιπά μικροευρήματα, αποθηκεύτηκαν σε 400 κιβώτια τα όστρακα, τμήματα δορώσεων κτλ., που στη συνέχεια τακτοποιήθηκαν κατά τομές και ανασκαφικές στρώσεις (πάσες). Μετά την τακτοποίηση έγινε και εγκατάσταση συστήματος συναγερμού στην αποθήκη.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

194. Για τους ταφικούς τύμβους της Αλμωπίας, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Κωνσταντία 1998-2000. Το νεκροταφείο των τύμβων και η ευρύτερη περιοχή, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 505-518.

195. Για την αρχαία θέση στα βορειοδυτικά του Λυκοστόμου, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Αλμωπία*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 56 και η ίδια, *ΑΔ* 55 (2000), σ. 815.

196. Για το νεκροταφείο, βλ. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Αλμωπία*, ό.π., σ. 56.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Θέση Άη Λιας

Πρόκειται για λόφο που βρίσκεται σε απόσταση 12 χλμ. νοτιοδυτικά από την Αιανή και οφείλει το όνομά του στην παράδοση ύπαρξης ερειπίων εκκλησίας του Προφήτη Ηλία. Στο κορυφαίο πλάτωμα υπάρχει τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ και λόγω της εκσκαφής γύρω από αυτό διακρίνονται μεγάλες αργές και δουλεμένες πέτρες, ικανές να επιβεβαιώσουν την ύπαρξη κτίσματος. Βόρεια και κυρίως νότια από το κορυφαίο αυτό πλάτωμα, εκτείνονται άλλα πιο ευρύχωρα κτίσματα. Από την κεραμική που περισυνελέγη, όστρακα τροχήλατα διαβρωμένα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πρόκειται για οικισμό ελληνιστικών ή ρωμαϊκών χρόνων. Ορισμένα όστρακα, που είναι μάλλον χειροποίητα, καθώς και τμήματα πυριτόλιθων από λίθινα εργαλεία, μας οδηγούν στη χρήση του χώρου κατά την προϊστορική εποχή (νεολιθική ή πρώιμη εποχή του Χαλκού).

Θέση Μαντήλα Γκορτσιές

Η θέση βρίσκεται στα δεξιά του ρου του Χάντακα, παραπόταμου του Αλιάκμονα, και νότια από την αρχαία πόλη της Αιανής, στο λόφο της Μεγάλης Ράχης. Από τη θέση αυτή, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Θ.Ι. Βαβλιάρα περισυνελέγη και παραδόθηκε μαρμάρινο τμήμα κνήμης, ύψ. 0,195 μ., από άγαλμα σε φυσικό μέγεθος (αριθ. κατ. 16708) (Πίν. 118 στ). Από την ίδια θέση, που αποτελεί συνέχεια προς τα νότια της θέσης Γκαλγκουράνα Δέντρο[197], έχουν περισυλλεγεί κατά καιρούς όστρακα ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, τμήμα ενσφράγιστου στομίου πίθου και αγνύθες (αριθ. κατ. 9339-9341).

Ο Χ.Δ. Κουσταμπέκας παρέδωσε μαρμάρινη ανδρική κεφαλή, ύψ. 0,15, πλ. 0,115 και πάχ. 0,064 μ., ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. κατ. 16795), που περισυνέλλεξε ο ίδιος από τα χαλάσματα σπιτιού ιδιοκτησίας Χ. Καραγιώργου (Πίν. 118 στ), ενώ ο Θ.Κ. Βαβλιάρας παρέδωσε αργυρό δακτυλίδι (αριθ. κατ. 16810), χωρίς να γνωρίζει το χώρο προέλευσης, με σφραγίδα στην κυκλική σφενδόνη, στην οποία διακρίνεται ανδρική μορφή (Ηρακλής;) (Πίν. 119 α).

Λευκόβρυση

Με μαρτυρία προέλευσης τη θέση Βουβάλα της Λευκόβρυσης παραδόθηκαν 24 τμήματα λίθινων εργαλείων, κυρίως από πελέκεις και αξίνες (αριθ. ΒΕΚ 6420-6428) (Πίν. 119 β), σκωρίες και τροχήλατα όστρακα (αριθ. ΒΕΚ 6429-6431)[198]. Η θέση βρίσκεται στα πρώτα σπίτια του χωριού, δεξιά του δρόμου Αιανής-Κοζάνης, και κατά την επιτόπια έρευνά μας γύρω από τη γεώτρηση ύδρευσης, και κυρίως από αγρό στα βόρεια, περισυνελέγη κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και χειροποίητη προϊστορικών χρόνων, λίθινη αξίνα, τμήματα λεπίδων από πυριτόλιθο και ένα μικρό από οψιανό. Παρόμοια κεραμική υπάρχει και στον αγρό αμέσως αριστερά του χωματόδρομου που οδηγεί στο λόφο της Αγίας Μαρίνας, στον οποίο παρατηρήσαμε και αρκετές αργές πέτρες. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πρόκειται για ενιαίο αρχαιολογικό χώρο, που εκτείνεται έως το λόφο όπου έχει χτιστεί η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας, για τον οποίο υπάρχει η μαρτυρία ύπαρξης τάφων ακτέριστων και με αγγεία. Στο λόφο έχει γίνει δενδροφύτευση με πεύκα εδώ και δεκαετίες και στους αγρούς δυτικότερα υπάρχουν ξερολιθιές, που ορίζουν αγρούς με καλλιέργεια αμπελιών παλαιότερα. Εκεί είδαμε πολύ αραιά κομμάτια από χονδρές κεραμίδες, ενώ προς τα βορειοδυτικά, όπου πρόσφατα έγιναν διανοίξεις και εκσκαφές για την ανακατασκευή του υδραγωγείου, η επίχωση είναι ελάχιστη πάνω από το ασβεστούχο φυσικό χώμα.

Νέα Νικόπολη

Βορειοδυτικά από το χωριό και σε λόφο με την επωνυμία Πέτρα, πάνω στον οποίο υπάρχει και τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ, εντοπίστηκε τειχισμένος οικισμός. Εκτεταμένα κλιμακωτά πλατώματα με τείχη σε μορφή ξερολιθιάς είναι εμφανή στο ανατολικό τμήμα του λόφου, ενώ αντίθετα στο δυτικό τμήμα του κορυφαίου πλατώματος δεν διακρίνονται τείχη και η επιφάνεια είναι εξαιρετικά πετρώδης. Ωστόσο, στους αγρούς πέρα από τους πρόποδες αυτής της πλευράς διαπιστώσαμε την ύπαρξη τροχήλατης κεραμικής ελληνιστικών χρόνων[199].

Σκήτη

Σε λόφο βόρεια από το χωριό της Σκήτης με την επωνυ-

197. Για τη θέση αυτή, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 400.

198. Παραδόθηκαν από τον Ν.Σ. Λιμνίδη και ανάμεσα στα όστρακα υπήρχαν και λίγα οστά ανθρώπινου σκελετού. Με προέλευση γενικώς τη Λευκόβρυση, και σύμφωνα με μεταγενέστερες μαρτυρίες από τη θέση Αγία Μαρίνα, είναι γνωστό από το 1934 τμήμα ενεπίγραφης αναθηματικής στήλης στον Ασκληπιό και την Υγεία (βλ. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Αθήνα 1985, σ. 24, αριθ. 8).

199. Για τους τύπους των τειχισμένων οικισμών και το ζήτημα της χρονολόγησης, βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 253-258.

μία Σκοπιά, πάνω στον οποίο υπάρχει τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ και αναγράφεται υψόμετρο 1.291 μ., εντοπίστηκε τειχισμένος οικισμός. Το κορυφαίο πλάτωμα της Σκοπιάς περιτρέχει από τα νότια και τα δυτικά τείχος, πλ. έως 2 μ., που σώζεται με τη μορφή ξερολιθιάς σε χαμηλό ύψος, ενώ προς Β. το πλάτωμα καταλήγει σε γκρεμό, και στα νότια-νοτιοανατολικά υπάρχουν επάλληλα πλατώματα με τείχη στις παρυφές τους. Η κεραμική είναι ελάχιστη και τροχήλατη[200].

Δυτικότερα από τη θέση Σκοπιά και σε λάκκωμα με τη ονομασία Κοκκινομπάρα στο χάρτη της ΓΥΣ, εντοπίστηκε ανάμεσα σε λόφους θέση νεολιθικής εποχής, όπως διαπιστώθηκε από την κεραμική που προήλθε από την αναμόχλευση λόγω κατασκευής αγωγού ύδρευσης.

Σταυρωτή

Με αφορμή τη διάθεση από το Δήμο Ελίμειας κοινόχρηστης έκτασης 310 στρ. από το αγρόκτημα Σταυρωτής σε κατοίκους, εντοπίστηκαν δύο αρχαιολογικοί χώροι. Χώρος προϊστορικού οικισμού κοντά στο χωριό και νότια από αυτό, στη θέση Αμμορυχείο και στα αγροτεμάχια αριθ. 17, 18 και 21, και χώρος οικισμού ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στη θέση Βαντσιόστρατα και στα αγροτεμάχια αριθ. 1, 2 και 2α, που βρίσκεται 3 χλμ. σε ευθεία βορειοδυτικά από το χωριό.

Καλονέρι

Προϊστορικός οικισμός νεολιθικής εποχής εντοπίστηκε σε αγροτική κοινόχρηστη περιοχή δυτικά από το Καλονέρι και σε μικρή απόσταση από το χωριό, από όπου περισυνελέγησαν όστρακα ονυχωτά, με διακόσμηση λευκού σε κόκκινο, τμήμα λίθινου πελέκεως και δύο λεπίδες πυριτόλιθου[201]. Η περισυλλογή έγινε στο αγροτεμάχιο αριθ. 1123, Διανομής 1933, που εκτείνεται αμέσως αριστερά της πρώτης μεγάλης στροφής του δρόμου Κοζάνης-Νεάπολης.

Κοιλαδιό

Στη θέση Παναγία, γνωστή από αρχαιότητες ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, εντοπίστηκε και νεολιθική κεραμική, ενδεικτική της πρωιμότερης χρήσης του χώρου[202].

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου

Ο Ζ. Κουζιάκης, γνωστός αρχαιόφιλος, κατά τη διάρκεια ψαρέματος στις όχθες της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, περισυνέλεξε και παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης: α) τρία χάλκινα νομίσματα και τρία χάλκινα αντικείμενα από νεκροταφείο των ρωμαϊκών χρόνων, στη θέση Βαρεμένοι Δ.Δ. Γουλών, β) μία χάλκινη πόρπη των βυζαντινών χρόνων από οικισμό στη θέση Αντλιοστάσιο Δ.Δ. Μεσιανής, γ) ένα χάλκινο νόμισμα των ρωμαϊκών χρόνων από οικισμό στη θέση Ανάληψη Δ.Δ. Ιμέρων, δ) τρία λίθινα εργαλεία από προϊστορικό οικισμό στη θέση Κρυόβρυση Δ.Δ. Κρανιδίων. Όλα τα αντικείμενα προέρχονται από γνωστές θέσεις οικισμών και νεκροταφείων στην παραλίμνια περιοχή του Δήμου Σερβίων, οι οποίες είναι διαβρωμένες από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου.

Ο ίδιος μας υπέδειξε, επίσης, στην παραλίμνια περιοχή του Δ.Δ. Νεράιδας δύο αδιατάρακτους κιβωτιόσχημους τάφους, που προφανώς αποτελούν τμήμα μεγαλύτερου νεκροταφείου. Οι τάφοι ήλθαν πρόσφατα στο φως λόγω της συνεχούς διάβρωσης του χώρου από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου. Χωροθετούνται εντός των ορίων γνωστού προϊστορικού οικισμού, η χρονολόγησή τους όμως δεν είναι εφικτή με βάση το επιφανειακό υλικό.

Δ.Δ. Λευκάρων, Νεράιδας, Πλατανορεύματος

Ο γνωστός αρχαιόφιλος Α. Αθανασιάδης, γεωργοκτηνοτρόφος και κάτοχος λατομείων σε περιοχή της κοινότητας Λευκάρων, παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης μεγάλο αριθμό αντικειμένων, προερχόμενων από τις παρακάτω θέσεις:

α) Από διάφορες γνωστές θέσεις του Δ.Δ. Λευκάρων, μεγάλο αριθμό μεταλλικών αντικειμένων (χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα, καρφιά, μία αιχμή δόρατος, μολύβδινα αντικείμενα κτλ.), που ανέρχονται στα 318, ανάμεσά τους και 20 χάλκινα νομίσματα των ρωμαϊκών και των βυζαντινών χρόνων και ένα ισλαμικό. Επίσης, όστρακα αγγείων των ελληνιστικών και των βυζαντινών χρόνων και τρία λίθινα εργαλεία των προϊστορικών χρόνων.

β) Από γνωστό νεκροταφείο των βυζαντινών χρόνων, στη θέση Παλιομανάστηρο Δ.Δ. Πλατανορεύματος[203] (διαλυμένο από παράνομη εκσκαφική δραστηριότητα), έξι μεταλλικά αντικείμενα, κτερίσματα των κατεστραμμένων τάφων και ένα ισλαμικό νόμισμα.

γ) Από παλαιότερη διάνοιξη αγροτικού δρόμου στο λόφο του Δ.Δ. Νεράιδας, όπου υπάρχει γνωστός οικι-

200. Για παρόμοιους οικισμούς, βλ. ό.π..

201. Για τις αρχαιότητες του Καλονερίου, βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π., σ. 193.

202. Για τις υπόλοιπες αρχαιότητες του Κοιλαδίου, βλ. ό.π., σ. 194-195.

203. Η υπόδειξη του χώρου έγινε το 2001. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 397.

σμός των ελληνιστικών χρόνων, 13 μεταλλικά αντικείμενα, ένα χάλκινο νόμισμα και όστρακα.

Ο ίδιος μας υπέδειξε: α) λείψανα ελληνιστικών χρόνων στη θέση Λόφος Άη Θανάση Δ.Δ. Λευκάρων, που κατά την εκτίμησή μας αποτελούν τμήμα του εκτεταμένου ελληνιστικού οικισμού που βρίσκεται στους πρόποδες του ψηλού λόφου Πατσιούρα, στην κορυφή του οποίου σώζονται τμήματα οχυρωματικού τείχους, άγνωστης χρονολόγησης. Επισκεφθήκαμε το κάστρο παλαιότερα, αλλά τα ευρήματα από το χώρο δεν υπήρξαν ιδιαίτερα διαφωτιστικά. Περισυνελέγησαν ελάχιστα όστρακα χειροποίητα και τροχήλατα, ενώ διαπιστώθηκε ότι οι τοίχοι του κάστρου σε πολλά σημεία σώζονται σε αρκετό ύψος[204]. β) Στη θέση Άγιος Γεώργιος Δ.Δ. Λευκάρων, ένα τουρκικό νεκροταφείο, στο οποίο και ακολούθησε σύντομη ανασκαφή[205]. γ) Στη θέση Ακμαξίζ Δ.Δ. Λευκάρων, στο χώρο των μεταλλείων χουντίτη-υδρομαγνησίτη της εταιρείας MICROFINE HELLAS AME, μια συστάδα τάφων κατεστραμμένων από τις εκσκαφικές εργασίες της εταιρείας. Στο χώρο ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα[206]. δ) Στη θέση Ακμαξίζ, πάνω από το κέντρο «Αρένα», νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων, άγνωστης χρονολόγησης. Από την περιοχή περισυλλέξαμε όστρακα βυζαντινών χρόνων, που ανήκουν σε οικισμό, που βρίσκεται στην ίδια θέση. ε) Στη θέση Πασχάτικα του Δ.Δ. Νεράιδας, στην πλαγιά του λόφου, είχε εντοπίσει ο ίδιος λιθόκτιστα κτίσματα, τα οποία και μας υπέδειξε, ενώ κατά τη διάρκεια της αυτοψίας εντοπίσαμε λατομείο πωρόλιθου, άγνωστης περιόδου. Τα ευρήματα από το χώρο είναι λίγα όστρακα τροχήλατα, αδιάγνωστα, ενώ στην κορυφή του λόφου, στη θέση Τσούφα, κατά πληροφορία του ιδίου, υπάρχει κάστρο, το οποίο όμως δεν καταφέραμε να επισκεφθούμε.

Δ.Δ. Μεσσιανής

Ο Π. Αναστασόπουλος παρέδωσε στις 25-11-2002 το σύνολο των αρχαίων αντικειμένων (130), που είχε περισυλλέξει παλαιότερα από τη θέση Αντλιοστάσιο Δ.Δ. Μεσσιανής του Δήμου Σερβίων, όπου υπάρχει γνωστός οικισμός των προϊστορικών και των ελληνιστικών χρόνων, σεβόμενος την απόφαση του ΥΠΠΟ, μετά από γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, να μη δοθεί άδεια κατοχής τους, δεδομένου ότι οι οικισμοί της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου είναι διαλυμένοι και το υλικό που προέρχεται από αυτούς κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντικό, στο πλαίσιο των σωστικών εργασιών που εδώ και χρόνια διενεργεί στη συγκεκριμένη περιοχή η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ.

Παραδόθηκε, λοιπόν, στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης, όπου και φυλλάσσεται όλο το σχετικό υλικό, αποτελούμενο από τα παρακάτω αντικείμενα: 80 λίθινα εργαλεία, τρία λίθινα περίαπτα και 47 πήλινα αντικείμενα (αγνύθες, σφονδύλια, πηνία, πεσσοί, τμήματα ειδωλίων και μικκύλων αγγείων κ.ά.). Χρονολογούνται στους προϊστορικούς (νεότερη νεολιθική-τελική νεολιθική περίοδος) και στους ελληνιστικούς χρόνους.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Βεγόρα

Η Β. Φραντζή παρέδωσε στην Υπηρεσία μας 25 νομίσματα, τα οποία είχε περισυλλέξει τα τελευταία χρόνια από την περιοχή Παλιά Βρύση στη Βεγόρα του νομού Φλώρινας (ΜΦ 483-507). 11 από αυτά είναι υστερορρωμαϊκά και αρκετά φθαρμένα, δύο χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους (Δημητρίου Β΄ και Αλεξάνδρου Γ΄), τρία είναι κοπές του Κοινού των Μακεδόνων (επί Γορδιανού Γ΄ και επί Νέρωνος), οκτώ χρονολογούνται στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. (εποχής Ουάλεντος, Θεοδοσίου Α΄, Θεοδοσίου Β΄, Ωνορίου) και ένα είναι νεωτερικό. Επίσης, η ίδια παρέδωσε από την περιοχή του κάμπου της Βεγόρας ένα θραυσμένο μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο, διαστ. 0,40×0,35 μ. (ΜΦ 476).

Από την ίδια περιοχή παραδόθηκαν από τον Φ. Σωνιάδη, κάτοικο Βεγόρας, δύο μαρμάρινες ιωνικές βάσεις κιόνων (Πίν. 119 γ), διαμ. 0,35 και ύψ. 0,19 και 0,22 μ. αντίστοιχα (ΜΦ 478, ΜΦ 479), ένας μαρμάρινος πεσσίσκος (ΜΦ 480) και μία μαρμάρινη αναθηματική στήλη (Πίν. 119 δ), πιθανότατα των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων (ΜΦ 477), με παράσταση της δηλιακής τριάδας: αριστερά ο Απόλλωνας με κιθάρα, στο μέσον η Άρτεμη με το σκυλί στα πόδια της και δεξιά η μητέρα τους Λητώ. Από την ίδια περιοχή μεταξύ Βεγόρας και Λακκιάς προέρχεται και κορμός μαρμάρινου αγάλματος Άρτεμης[207] (ΜΦ 31) και επομένως τώρα, με τα πρόσφατα παραδοθέντα αρχαία, καθίσταται βέβαιη η ύπαρξη ενός ομώνυμου ιερού στην περιοχή του κάμπου, που είναι γνωστή από παλαιότερα για τις διάσπαρτες αρχαιότητες[208].

ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ

204. Η υπόδειξη του κάστρου οφείλεται στον ίδιο.

205. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 434.

206. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 433-434.

207. Μ. Ακαμάτη - Π. Βελένη, *Νομός Φλώρινας. Από τα προϊστορικά στα ρωμαϊκά χρόνια*, Αθήνα 1987, σ. 8, εικ. 9.

208. Το 2000 πραγματοποιήθηκε ανασκαφή στη θέση Τσαΐρια της Εκκλησίας, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 806-808, όπου και σχετική προγενέστερη βιβλιογραφία.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ

Καλοχώρι

Ο Σπ. Τσουρής, κάτοικος Καλοχωρίου του Δήμου Αλιάκμονα, παρέδωσε μία μικρού μεγέθους μπρούντζινη οκτώσχημη πόρπη πρώιμης εποχής του Σιδήρου από τη θέση Κουρί, στα δυτικά του οικισμού Καλοχωρίου. Κεραμικά και μεταλλικά θραύσματα στους γύρω οργωμένους αγρούς μαρτυρούν για την ύπαρξη αρχαίου νεκροταφείου, για το λόγο αυτό κινήθηκε η διαδικασία αμοιβής για την παράδοση και την υπόδειξη άγνωστου αρχαιολογικού χώρου.

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Πεντάβρυσος

Ο Σ. Καραγεωργιάδης, κάτοικος Πενταβρύσου, παρέδωσε τμήμα μαρμάρινου αναγλύφου ρωμαϊκών χρόνων από ιδιόκτητο αγρό του αμέσως νοτιοανατολικά της Πενταβρύσου. Το ανάγλυφο διασώζει τον κορμό, τον αριστερό μηρό και τμήμα του αριστερού βραχίονα ανδρικής ιματιοφόρου μορφής (Πίν. 119 ε). Ο τύπος της παράστασης, αλλά κυρίως η οριζόντια θέση του σωζόμενου βραχίονα και το τμήμα σκήπτρου στα αριστερά της μορφής, οδηγεί στην ταύτισή της με τον Δία ή τον Ασκληπιό. Η επιτόπια αυτοψία δεν απέφερε περισσότερα ίχνη αρχαιοτήτων. Κινήθηκε διαδικασία αμοιβής.

ΔΗΜΟΣ ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ

Κρανοχώρι

Ο Ι. Σίσσιου, υπάλληλος της 11ης ΕΒΑ, παρέδωσε τμήμα αετωματικής ασβεστολιθικής στήλης με ίχνη γραμμάτων χαραγμένων σε τρεις στίχους. Προήλθε από επιφανειακή περισυλλογή στη γνωστή αρχαία θέση κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου, ανατολικά του οικισμού Κρανοχωρίου.

ΔΗΜΟΣ ΟΡΕΣΤΙΔΟΣ

Λάγκα

Ο Κ. Κυριάζος, κάτοικος Άργους Ορεστικού, παρέδωσε μία λίθινη μήτρα και μία σιδερένια κεφαλή περόνης ελληνιστικών χρόνων, υποδεικνύοντας ταυτόχρονα και μια νέα αρχαία θέση στις νότιες υπώρειες του υψώματος Κάστρο του οικισμού της Λάγκας.

ΔΗΜΟΣ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ

Άνω Πτεριά

Η Σ. Αναγνώστου, κάτοικος Άνω Πτεριάς Δήμου Αλιάκμονα, μας υπέδειξε τμήμα λίθινης σαρκοφάγου ρωμαϊκών χρόνων με διαστάσεις 1×1×1 μ. στο βόρειο όριο του οικισμού (Πίν. 119 στ). Το τμήμα αυτό χρησίμευε ως ποτίστρα ζώων, αφού πρώτα είχε σφραγιστεί η ανοικτή πλευρά του με σχιστόπλακα και κονίαμα. Πρόσφατα είχε μετακινηθεί από τη θέση του κατά λίγα μέτρα από υποψήφιους αρχαιοκαπήλους. Έφερε ανάγλυφη διακόσμηση από βουκράνια στις δύο γωνίες, γιρλάντες και τσαμπιά σταφυλιών στις τρεις πλευρές, αν και στις τμηματικά σωζόμενες μακρές πλευρές η διακόσμηση είχε απολαξευτεί με σχετική επιμέλεια. Στην καλύτερα σωζόμενη στενή πλευρά διακρίνονται επιπλέον ένας ρόδακας στο μέσον της γιρλάντας κι ένας μεγαλύτερος πάνω από τον προηγούμενο. Δυστυχώς, κατά τις αμέσως επόμενες ημέρες, και ενώ είχε ήδη οργανωθεί το δύσκολο εγχείρημα της μεταφοράς του σε ασφαλές σημείο, διαπιστώθηκε ο εκούσιος θρυμματισμός του μνημείου με βαρύ σιδερένιο εργαλείο, σε περισσότερα από 50 κομμάτια. Το γεγονός καταγγέλθηκε στην Ασφάλεια Καστοριάς και υποβλήθηκε η σχετική μήνυση, αλλά η υπόθεση δεν στάθηκε δυνατόν να διαλευκανθεί. Τα θραύσματα μεταφέρθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, όπου αναμένουν τη συγκόλλησή τους. Σημειώνεται ότι πρόκειται για την πρώτη σαρκοφάγο με ανάγλυφη διακόσμηση που γίνεται γνωστή από το νομό Καστοριάς και μία από τις ελάχιστες από τη δυτική Μακεδονία. Το γεγονός ότι είναι κατασκευασμένη από τοπικό ασβεστόλιθο της προσδίδει επιπλέον ενδιαφέρον, καθώς μαρτυρεί για την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου.

ΜΕΛΕΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ-ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ

Εκπονήθηκαν οι μελέτες διαμόρφωσης και ανάδειξης τεσσάρων αρχαιολογικών χώρων που ανασκάφηκαν σωστικά από την Υπηρεσία μας κατά την τελευταία πενταετία. Πρόκειται για δύο νεκροταφεία με καμαροσκεπείς τάφους ύστερων ρωμαϊκών χρόνων σε αγροτικές περιοχές της Πενταβρύσου και της Ποριάς του Δήμου Αγίας Τριάδας[209], ένα τμήμα οικισμού ρωμαϊκών χρόνων στο Νεστόριο του ομώνυμου δήμου[210] και ένα υπαίθριο ιερό του Δία,

209. Χ. Τσούγγαρης, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 679 και Ανασκαφικές έρευνες στο νομό Καστοριάς το 1998, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 565-572.

210. Ο ίδιος, *ΑΔ* 54 (1999: Χρονικά, σ. 645 κ.ε. Ο ίδιος, Ανασκαφικές έρευνες στο νομό Καστοριάς κατά το 1999, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 611.

της Ήρας και του Ερμή στην κορυφή Ψαλίδα του Δήμου Καστοριάς[211].

Για τα νεκροταφεία και τον οικισμό προτάθηκε η κατασκευή στεγάστρων, περίφραξης, εποπτικού υλικού, διαδρομών επισκεπτών και κτίσματος εξυπηρέτησής τους. Για το αρχαίο ιερό προτάθηκε μια ακόμη ηπιότερη διαμόρφωση, που θα διατηρεί αλώβητο το δασικό χαρακτήρα της θέσης, προσφέροντας ταυτόχρονα ασφάλεια, αναγνωσιμότητα των αρχαιοτήτων και εξυπηρέτηση των επισκεπτών.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

2003

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ, ΕΥΠΡΕΠΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ - ΣΩΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Οι δραστηριότητες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ επικεντρώθηκαν το 2003 στην υλοποίηση των έργων του Γ΄ ΚΠΣ, στη διενέργεια ανασκαφών σωστικού-δοκιμαστικού χαρακτήρα, σε εργασίες ευπρεπισμού, διαμόρφωσης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων, στη συντήρηση, καταγραφή και φωτογράφηση των κινητών και ακίνητων αρχαίων, καθώς και στη δημοσίευσή τους.

Υλοποιήθηκαν τα εξής ενταγμένα στο Γ΄ ΚΠΣ έργα (Περιφερειακά Προγράμματα Κεντρικής Μακεδονίας και Δυτικής Μακεδονίας):

Α) Ανάδειξη βασιλικής νεκρόπολης και ανακτόρου Αιγών με δύο υποέργα: 1) Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου τούμπας βασιλικών τάφων, και 2) Έκθεση αρχαιοτήτων στο κτίριο προστασίας των βασιλικών τάφων (β΄ φάση). Το υποέργο 2 ολοκληρώθηκε και η έκθεση εγκαινιάστηκε το Σεπτέμβριο του 2003.

Β) Ανάδειξη αρχαίας Μίεζας: Το έργο έχει ως αντικείμενο την αναμόρφωση της πρόσβασης στο μακεδονικό τάφο «της Κρίσεως» και τη βελτίωση του υπάρχοντος στεγάστρου σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη.

Ειδικότερα το έργο περιλαμβάνει αποξήλωση των υπαρχόντων τοιχίων και τσιμεντένιων αναβαθμών, κατασκευή νέων τοιχίων αντιστήριξης, που επενδύονται με κονίαμα πάνω σε αγκύρια-πλέγμα, και την κατασκευή νέας κλίμακας καθόδου των επισκεπτών. Καταργήθηκε η τεθλασμένη πρόσβαση και διαμορφώθηκε νέα κατηφορική στο επίπεδο σχεδόν του αρχαίου δρόμου, ώστε ο επισκέπτης να έχει την εντύπωση ότι βαδίζει στον αρχαίο δρόμο του τάφου και να μπορεί να αντικρίζει την πρόσοψη κανονικά και όχι από το μέσον του ύψους της, όπως γινόταν έως σήμερα. Το υπάρχον στέγαστρο θα μειωθεί, θα βαφεί, θα τοποθετηθεί νέα εγκατάσταση φωτισμού και κλιματισμού, ενώ μπροστά στην είσοδό του θα κατασκευαστεί με μεταλλική κατασκευή επέκταση του υπάρχοντος στεγάστρου, που θα λειτουργεί ως ανεμοφράχτης. Από μια εξέδρα στο σημείο αυτό ο επισκέπτης θα έχει την πρώτη οπτική επαφή με το μνημείο, το οποίο θα προφυλάσσεται με ένα γυάλινο πέτασμα, που ταυτόχρονα θα προστατεύει το μνημείο από τις περιβαλλοντικές συνθήκες. Επίσης, θα κατασκευαστεί αποστραγγιστικό σύστημα περιμετρικά του τάφου, ώστε να διατηρείται ο υδροφόρος ορίζοντας σε χαμηλά επίπεδα και να μην απειλείται το μνημείο από τη συνεχή υγρασία. Τέλος, ο χώρος θα περιφραχθεί, θα κατασκευαστεί νέο φυλάκιο και θα τοποθετηθούν ενημερωτικές πινακίδες. Με την ολοκλήρωση των παραπάνω εργασιών, που αποτελούν συνέχεια της αναστήλωσης-επέμβασης του 1998 στην πρόσοψη του τάφου, το μνημείο θα γίνει επισκέψιμο.

Γ) Ανάδειξη ελληνιστικής πόλης Φλώρινας με δύο υποέργα: 1) Απαλλοτριώσεις 146.000 τ.μ., και 2) Ανάδειξη ελληνιστικής πόλης. Το υποέργο 2 περιλαμβάνει την κατασκευή νέας περίφραξης, φυλακίου και χώρου στάθμευσης, τη χάραξη διαδρομών, τη διαμόρφωση στάσεων ανάπαυσης και ενημέρωσης του επισκέπτη, την κατασκευή μικρού κτιρίου με χώρους υγιεινής και αποθήκη, καθώς και ενός μεταλλικού στεγάστρου προστασίας χώρου με πολλά πιθάρια στη θέση τους, την τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων, την έκδοση ενημερωτικού εντύπου και οδηγού του χώρου.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Μίεζας συνεχίστηκε από συντηρητές της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαίων Μνημείων η συντήρηση των κονιαμάτων στην πρόσοψη των μακεδονικών τάφων «Κρίσεως» και «Ανθεμίων», καθώς και εκείνων του κιβωτιόσχημου τάφου με τις τοιχογραφίες στο οικοπέδο Φιλιππίδη στην Πέλλα. Στη Σχολή του Αριστοτέλους στη Μίεζα έγινε στερέωση του φυσικού βράχου στα στωικά κτίρια, ενώ στον αρχαιολογικό χώρο της Πέλλας συνεχίστηκε η υλοποίηση του έργου του ΤΔΠΕΑΕ «Συντήρηση-ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Πέλλας και περιοχής της». Συγκεκριμένα συνεχίστηκε το υποέργο της συντήρησης των αρχιτεκτονικών λειψάνων στη νότια πτέρυγα της αγοράς.

Στο νομό Πέλλας διενεργήθηκαν σωστικές ανασκαφές στην Πέλλα (περιοχή Φάκου), στο Αρχοντικό (δυτική νεκρόπολη), στην Έδεσσα (οικόπεδο Σ. Αρουτζίδη, Σιώνη, Κάτω πόλη - Λόγγος, Κλησοχώρι, Άγρας), στη Νέα Ζωή Δήμου Σκύδρας, στην Παναγίτσα Δήμου Βεγορίτιδας, καθώς και στην Όρμα, Πολυκάρπη και Σωσάνδρα Δήμου Αριδαίας. Στο νομό Ημαθίας διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στη Νάουσα (θέση Τσιφλίκι), στο νομό Φλώρινας στον Άγιο Παντελεήμονα Αμυ-

211. Χ. Τσούγγαρης, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 612-614.

νταίου, στη θέση Νησί του Δήμου Φιλώτα, στη θέση Μοναστήρι-Νησί του Δήμου Αετού, στο νομό Καστοριάς στην Αυγή και στην Πεντάβρυσο του Δήμου Αγίας Τριάδας, στην Κρεπενή Μαυροχωρίου του Δήμου Μακεδνών και στο συνοικισμό Νταηλάκη του Δήμου Καστοριάς. Τέλος, στο νομό Κοζάνης διενεργήθηκαν σωστικές ανασκαφές στα Σέρβια, Ρύμνιο, Μεταμόρφωση, στη θέση Ανάληψη της Κοζάνης και στο Καρυοχώρι.

Ολοκληρώθηκε η δεύτερη φάση της έκθεσης στο κτίριο προστασίας των βασιλικών τάφων στη Βεργίνα, η οποία εγκαινιάστηκε το Σεπτέμβριο του 2003. Εγκρίθηκε από το ΚΑΣ η μουσειολογική-μουσειογραφική μελέτη του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Καστοριάς, στο Άργος Ορεστικού, που έχει προταθεί για ένταξη στο Γ΄ ΚΠΣ. Παράλληλα εκπονήθηκαν μελέτες ολοκλήρωσης των οικοδομικών εργασιών και εγκατάστασης ηλεκτρομηχανολογικού εξοπλισμού. Υποβλήθηκε για ένταξη στο Γ΄ΚΠΣ η μελέτη επέκτασης-προσθήκης ημιωρόφου του Αρχαιολογικού Μουσείου Βέροιας και ολοκληρώθηκε η οργάνωση της έκθεσης σε δύο αίθουσες του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής, το οποίο είναι πλέον επισκέψιμο.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Πέλλα

Περιοχή Φάκου

Στην ανασκαφική έρευνα, που διενεργήθηκε το 2003 στην περιοχή του Φάκου Πέλλας, με σκοπό την αποκατάσταση της κάτοψης των κτιρίων που αποκαλύφθηκαν το 2002[212], αποκαλύφθηκε ένα απρόσμενο εύρημα στο στρώμα καταστροφής του κτιρίου Β. Στη βορειοανατολική γωνία του πρώτου από νότια χώρου του μεγάλου κτιρίου Α της παλαιότερης φάσης, ανάμεσα σε πλήθος από κεραμίδια και οπτοπλίνθους, που αποτελούσαν το στρώμα καταστροφής του κτιρίου Β, αποκαλύφθηκε κυλινδρικό ενεπίγραφο βάθρο αναθήματος από λευκό, ιδιαίτερα εύθριπτο, μάρμαρο, με κοιλόκυρτα κυμάτια στη βάση και την επίστεψη, ύψ. 0,63 και διαμ. βάσης και επίστεψης 0,40 και 0,42 μ. αντίστοιχα (Πίν. 120 α)[213]. Στο κέντρο της άνω κυκλικής επιφάνειας της επίστεψης υπάρχει τετράπλευρος τόρμος με μολυβδοχόηση, μέσα στον οποίο, στην πρώτη φάση χρησιμοποίησης του βάθρου, θα ήταν τοποθετημένο ένα ακόμα μέλος-βάση, πάνω στο οποίο θα ήταν στημένο το ανάθημα. Σε μια β΄ χρήση του βάθρου, μετά την αφαίρεση της βάσης αυτής και του αναθήματος, γύρω από τον κεντρικό τόρμο, που δεν ήταν πλέον σε χρήση, ανοίχθηκαν για την τοποθέτηση πιθανότατα μιας νέας βάσης, πάνω στην οποία θα πατούσε ένα νέο ανάθημα, τέσσερις τόρμοι με μολυβδοχοημένους συνδέσμους.

Στη μία πλευρά του κυλινδρικού βάθρου υπάρχει τετράστιχη αναθηματική επιγραφή με προσεκτικά χαραγμένα γράμματα σε ίσες αποστάσεις μεταξύ τους (Πίν. 120 β):

ΑΥΛΟΣ ΦΙΚΤΩΡΙΟΣ ΓΑΪΟΥ
Ο ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΕΡΜΕΙ
ΑΓΟΡΑΙΩΙ ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ

Η επιγραφή με βάση τη μορφή των γραμμάτων μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

Το ρωμαϊκό όνομα Αύλος δεν είναι άγνωστο σε επιγραφές της Μακεδονίας, αλλά και του ευρύτερου ελληνικού χώρου, ενώ το Φικτώριος συναντάται στην περιοχή της Πέλλας, στην επιγραφή μιας μαρμάρινης επιτύμβιας πεσόμορφης στήλης του 1ου αι. μ.Χ. (ΕΠ 3): *C. FICTORIO/ HERACLEON/FULV[IA]ACR/OPOLIS UXOR FECIT* και σε νομίσματα της ρωμαϊκής αποικίας της Πέλλας, στα οποία αναφέρονται οι M. Fictorius και M. Septumius, duoviri quinquennales (πεντετηρικοί δύαρχοι) του 25-24 π.Χ.[214] Το πατρωνυμικό Γάιος είναι από τα πλέον κοινά ρωμαϊκά ονόματα, ενώ το όνομα Αλέξανδρος, γνωστό από τη μυκηναϊκή εποχή, χρησιμοποιείται ευρύτατα από την εποχή του Αλεξάνδρου Γ και εξής σε όλο τον ελληνικό χώρο λόγω του αισθήματος υπεροχής που ενέπνεε το όνομα Αλέξανδρος σε όσους το έφεραν. Έτσι, μπορεί να γίνει κατανοητή και η χρήση του ονόματος του Αλεξάνδρου από τον Αύλο Φικτώριο, όχι άγνωστο φαινόμενο στην κοινωνία των Ρωμαίων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση στη Μακεδονία μετέχοντας ενεργά και επηρεάζοντας τη δημογραφική, πολιτική και οικονομική κατάσταση, ιδίως στις πόλεις που γειτνίαζαν με την Εγνατία. Οι Ρωμαίοι αυτοί, που αναφέρονται ως «συμπραγματευόμενοι» ή negotiatores σε επιγραφικά κείμενα, χρησιμοποιούσαν την ελληνική γλώσσα και είχαν και ελληνικά ονόματα, όπως μαρτυρούν πολλές επιγραφές, κυρίως ελληνικές, λίγες δίγλωσσες ή λατινικές[215].

212. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, στον παρόντα τόμο, σ. 401-403.

213. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Φάκου της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 472 κ.ε.

214. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, III. Makedonia und Paionia*, Berlin 1935, σ. 98, αριθ. 23, 24, 25, πιν. XIX 21, 13, 16.

215. Η ελληνική γλώσσα ποτέ δεν έπαψε να χρησιμοποιείται στις ρωμαϊκές αποικίες παράλληλα με τη λατινική σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους, με ιδιαίτερη επικράτηση τον 3ο αι. μ.Χ., (βλ. σχετικά, Δ. Καντσούλης, *Μακεδονικά* 6 (1964-1965), σ. 16 κ.ε. και D. Engels, *Roman Corinth. An Alter-*

Η χρήση της λέξης «χαριστήριον» μαρτυρείται σε επιγραφές της Μακεδονίας από τον 4ο αι. π.Χ., αλλά και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου.

Η αναφορά στην επιγραφή της Πέλλας του ονόματος του Ερμή Αγοραίου αποτελεί την πρώτη επιγραφική μαρτυρία της λατρείας του Ερμή στην Πέλλα, τουλάχιστον στα προχριστιανικά χρόνια. Στη Μακεδονία, όπου ο θεός λατρευόταν κυρίως με τη χθόνια ιδιότητά του, είναι γνωστή αναθηματική επιγραφή αγορανόμων από τη Βέροια του β΄ μισού του 2ου αι. π.Χ.[216], όπου αναφέρεται ο Ερμής ως προστάτης του εμπορίου και της αγοράς, όχι όμως με την προσωνυμία Αγοραίος. Οι μόνες αναφορές της προσωνυμίας αυτής στη Μακεδονία πριν από το εύρημα της Πέλλας υπήρχαν σε αναθηματικές επιγραφές της Ελίμειας και του Βελβενδού της Άνω Μακεδονίας του 2ου αι. μ.Χ. και 2ου/1ου αι. π.Χ. αντίστοιχα[217]. Τη λατρεία του Ερμή στην Πέλλα μαρτυρούσαν έως σήμερα μία μαρμάρινη ερμαϊκή στήλη από τη νότια πτέρυγα της αγοράς[218] και τα πήλινα ειδώλια ερμαϊκών στηλών, που πολλές φορές αποτελούν και στηρίγματα μορφών, από τις ανασκαφές των διαφόρων τομέων της αρχαίας πόλης.

Η αναφορά του Ερμή Αγοραίου στην αναθηματική επιγραφή του κυλινδρικού βάθρου προσδιορίζει και το είδος του χαμένου αναθήματος, που οπωσδήποτε θα είχε σχέση με τον Ερμή, με πιθανότερη εκδοχή αυτή της ερμαϊκής στήλης, χωρίς να αποκλείεται και κάποιο άλλο αντικείμενο, π.χ. ένας μικρός βωμός.

Με βάση τις έως σήμερα γνωστές μαρτυρίες της ύπαρξης λατρείας του Ερμή Αγοραίου στην περιοχή της αγοράς διαφόρων πόλεων ως προστάτη της δημόσιας ειρήνης, του εμπορίου και των συναλλαγών, θα περίμενε κανείς το ενεπίγραφο βάθρο να έχει βρεθεί στην αγορά της αρχαίας πόλης. Η αποκάλυψή του στο στρώμα καταστροφής του κτιρίου Β αποκλείει το ενδεχόμενο να μεταφέρθηκε από την αγορά στην περιοχή του Φάκου για να χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό, εφόσον δεν έχει υποστεί καμιά σχετική επεξεργασία. Επίσης, πρέπει να αποκλειστεί και η περίπτωση κάποιας άλλης πρακτικής χρήσης στη δεύτερη φάση, π.χ. να χρησιμοποιήθηκε ως στήριγμα τραπεζιού ή περιρραντηρίου, καθώς τα στοιχεία της άνω επιφάνειας του βάθρου δεν συνηγορούν σε αυτό. Πρέπει, επομένως, να δεχθούμε ή ότι το βάθρο μεταφέρθηκε από την αγορά στον Φάκο, λίγο πριν ή αμέσως μετά την καταστροφή της, για να εξυπηρετήσει τον ίδιο σκοπό που θα εξυπηρετούσε και εκεί, ή ότι στήθηκε εξαρχής στο χώρο εύρεσής του. Και στις δύο περιπτώσεις ο τιμώμενος θεός της αναθηματικής επιγραφής προσδιορίζει τις δραστηριότητες που ασκούνταν στο χώρο όπου στήθηκε το ανάθημα και τις οποίες δραστηριότητες ο θεός προστάτευε. Στην προκειμένη περίπτωση τις παραγωγικές και εμπορικές δραστηριότητες που ασκούνταν στους χώρους μιας αγοράς.

Όσον αφορά στην ταυτότητα του αναθέτη μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο Αύλος Φικτώριος του Γαΐου ανήκε στην πρώτη ή τη δεύτερη γενιά οικογένειας επιφανών Ρωμαίων, που εγκαταστάθηκαν στην Πέλλα μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση και συμμετείχαν ενεργά στη ζωή της πόλης, ασχολούμενοι πιθανότατα και με άλλες δραστηριότητες εκτός των στρατιωτικών και διοικητικών, π.χ. με το εμπόριο και την παραγωγή. Στην ίδια οικογένεια πρέπει να ανήκε και ο πεντετηρικός δύαρχος της ρωμαϊκής αποικίας της Πέλλας του 25/24 π.Χ., M. Fictorius, αλλά και ο αναφερόμενος Γάιος Φικτώριος στην επιτύμβια στήλη ΕΠ 3 του 1ου αι. μ.Χ. Ο Αύλος Φικτώριος, που αποκαλούνταν και Αλέξανδρος, επωμιζόμενος το κύρος του ονόματος του Μακεδόνα στρατηλάτη, όπως και άλλοι συμπατριώτες του σε άλλες μακεδονικές πόλεις, χρησιμοποιούσε την ελληνική γλώσσα και αφιέρωνε αναθήματα στους θεούς των Ελλήνων, όπως μαρτυρείται για πρώτη φορά στην Πέλλα με μία από τις παλαιότερες έως σήμερα επιγραφικές μαρτυρίες, που αφορούν στους Ρωμαίους κατοίκους των μακεδονικών πόλεων πριν από τη δημιουργία της ρωμαϊκής αποικίας της Πέλλας, το 30 π.Χ.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

native Model for the Classical City, Chicago 1990, σ. 71 κ.ε.). Για δύο δίγλωσσες επιγραφές από την Πέλλα, βλ. Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, *Ιστορική επισκόπησις και μαρτυρίαι*, Αθήναι 1971, σ. 146, αριθ. 258, 259 και Ph. Petsas, *Pella, Alexander the Great's Capital*. Thessaloniki 1978, σ. 75-76, αριθ. 11, σ. 77, αριθ. 12.

216. Λ. Γουναροπούλου - Μ. Χατζόπουλος, *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας, Α΄, Επιγραφές Βέροιας*, Αθήνα 1998, σ. 128, αριθ. 24 (β΄ μισό 2ου αι. π.Χ.).

217. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Α΄, Αθήνα 1985, σ. 25, αριθ. 9. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 379, αριθ. 1. Η ίδια, Νομός Κοζάνης. Νεότερα επιγραφικά ευρήματα, *Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής*, Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 51. *SEG* XLVII, 1997, αριθ. 1002.

218. Ι.Μ. Ακαμάτης, Η αγορά της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 80, 87, 88, εικ. 10-11.

Αρχοντικό

Δυτική νεκρόπολη

Συνεχίστηκε για τέταρτη συνεχή χρονιά η σωστική ανασκαφική έρευνα στη δυτική νεκρόπολη[219] του αρχαίου οικισμού του Αρχοντικού Πέλλας, που υπήρξε το σημαντικότερο αστικό κέντρο της βόρειας Βοττιαίας κατά τη

219. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 473 κ.ε. Οι ίδιοι, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 477 κ.ε. Οι ίδιοι, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 465 κ.ε. Οι ίδιοι, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 505 κ.ε.

διάρκεια των προϊστορικών και των ιστορικών χρόνων έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., όταν η Πέλλα επιλέχθηκε ως νέα πρωτεύουσα του μακεδονικού βασιλείου.

Το 2003 ήλθαν στο φως στους αγρούς Ν. Τσολακίδη και Ν. Ταουσανίδη, γύρω από τα ορύγματα τυμβωρυχίας αριθ. 1, 5 και 9, ακόμη 70 τάφοι[220], από τους οποίους οι τάφοι της εποχής του Σιδήρου ανέρχονται σε 14. Πρόκειται κυρίως για λακκοειδείς τάφους, αλλά και μερικούς κιβωτιόσχημους με λίθινες πλάκες, που περιείχαν μία εκτάδην ταφή. Μόνο στον κιβωτιόσχημο Τ 209 διαπιστώθηκαν δύο ταφές, πιθανότατα μιας γυναίκας με το παιδί της. Οι νεκροί συνοδεύονταν συνήθως με ελάχιστα πήλινα κτερίσματα (φιαλόσχημο αγγείο και αμφικωνικό σφονδύλι) και σπάνια με πήλινο δίωτο κύπελλο και σιδερένιο μαχαίρι. Οι τάφοι των κλασικών και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων που ερευνήθηκαν ανέρχονται στους 32 (19 ανδρικοί, οκτώ γυναικείοι και πέντε αδιάγνωστοι). Είναι κυρίως λακκοειδείς, προσανατολισμού Α.-Δ., με μία εκτάδην ταφή στο εσωτερικό τους (οι άνδρες με το κεφάλι στα δυτικά και οι γυναίκες με το κεφάλι στα ανατολικά), μέσα σε ξύλινη λάρνακα, πάνω σε κλίνη ή φορείο, ενώ δεν απουσιάζουν και οι κεραμοσκεπείς. Οι νεκροί ήταν κτερισμένοι με χάλκινα νομίσματα, αργυρά, χάλκινα ή σιδερένια κοσμήματα (δακτυλίδια, περόνες και πόρπες) και πήλινα αντικείμενα (αγγεία, ειδώλια και προτομές). Λίγοι ανδρικοί τάφοι έφεραν επιπλέον σιδερένιες λόγχες και μαχαίρια, χάλκινες ή σιδερένιες στλεγγίδες, καθώς και χάλκινα αγγεία. Από τους τελευταίους αξίζει να αναφερθεί ο εν μέρει συλημένος Τ 253, που ερευνήθηκε στην τομή του ορύγματος αριθ. 1. Ο τάφος (4,10×2,60 μ.), που είχε προσανατολισμό Α.-Δ., προστατευόταν στο ανώτερο τμήμα με ισχυρό φράγμα λίθων από το οποίο οι αρχαίοι τυμβωρύχοι, αφού αφαίρεσαν ένα τμήμα κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του, προχώρησαν με λοξό όρυγμα προς το δάπεδο και σύλησαν το άνω τμήμα της ανδρικής ταφής του. Το ίδιο το όρυγμα του τάφου (3,35×1,50 μ.) διέθετε από μία βαθμίδα στη βόρεια και στη δυτική πλευρά του για τη διευκόλυνση της ταφής. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί πάνω σε ξύλινη κλίνη, όπως πιστοποιείται από τους σιδερένιους ήλους με χάλκινες εφηλίδες, αλλά και από τις οπές στις γωνίες του δαπέδου του τάφου. Διέφυγαν τη σύληση μόνο μερικά κτερίσματα (δύο χάλκινα αγγεία – ηθμός και αρύταινα με λαβές με απόληξη κεφαλής κύκνου –, χάλκινη στλεγγίδα, χάλκινη περόνη και σιδερένιο μαχαίρι), καθώς και εννέα πήλινα μελαμβαφή αττικά αγγεία του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Πρόκειται για δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια (ένα με δικτυωτή διακόσμηση και λευκές στιγμές και ένα με ερυθρόμορφη παράσταση κεφαλής γυναικός προς τα δεξιά με σάκο στο κεφάλι), μικρή λήκυθο με ερυθρή ταινία στον ώμο, δίωτο σκύφο, μικρό κάναστρο με εγχάρακτο το γράμμα *Ν* στη βάση του, άωτο σκυφίδιο με συστελλόμενο χείλος και εγχάρακτο δένδρο στη βάση του, κώθωνα, πελίκη και οινοχόη με ερυθρόμορφες παραστάσεις. Στη μία όψη της πελίκης παριστάνεται το γνωστό θέμα των δύο όρθιων ιματιοφόρων νέων που στέκονται ο ένας απέναντι στον άλλο, ενώ στην άλλη όψη εικονίζεται όρθιος ιματιοφόρος νέος. Στην οινοχόη εικονίζεται γκροτέσκα σκηνή με δύο γυμνές ηλικιωμένες γυναικείες μορφές, που αντλούν νερό από «αρυκρήνη» με κάδο, του οποίο το σκοινί στηρίζεται σε υπερμεγέθη φαλλό, ενώ ένας μικρός φτερωτός φαλλός αιωρείται πάνω αριστερά με κατεύθυνση προς το κέντρο. Ο Τ 288 με κτερίσματα τρία πήλινα αγγεία και χάλκινο νόμισμα Λυσιμάχου προσφέρει ακόμη ένα στοιχείο, ότι το νεκροταφείο διέκοψε τη λειτουργία του μετά την επιδρομή των Γαλατών την άνοιξη του 279 π.Χ.[221].

Από τους 21 λακκοειδείς αρχαϊκούς τάφους που ερευνήθηκαν, οι 11 ήταν ανδρικοί, οι οκτώ γυναικείοι και οι δύο αδιάγνωστοι. Περιείχαν μία εκτάδην ταφή πλούσια κτερισμένη, ενώ διαπιστώθηκε και μία γυναικεία ανακομιδή στον Τ 220.

Με τη διεύρυνση της τομής του ορύγματος τυμβωρυχίας αριθ. 1 είχε ανασκαφεί το 2001 ο Τ 131 του πολεμιστή με την αργείτικη ασπίδα[222]. Το 2002 ερευνήθηκε ο Τ 194 του πολεμιστή με τα χρυσά ελάσματα του θώρακα και του χειροκτίου, που έφεραν έκτυπη διακόσμηση όρθιων λεόντων[223], ενώ βορειότερα ο Τ 197 της μικρής κόρης με τους μεγάλους χρυσούς ρόδακες και τα άλλα χρυσά κοσμήματα[224]. Η ενταφιασμένη σε ξύλινη σαρκοφάγο καταστόλιστη με χρυσά κοσμήματα και άλλα κτερίσματα νεαρή γυναίκα του Τ 198, που ερευνήθηκε, επίσης, κατά το τέλος της προηγούμενης ανασκαφικής περιόδου[225], ήταν τοποθετημένη με το κεφάλι στα βόρεια, αντίθετα δηλαδή από τη διαπιστωμένη σε γυναίκες πρακτική, στοιχείο που

220. Στη δυτική νεκρόπολη έως τώρα έχουν ερευνηθεί 400 τάφοι, από τους οποίους οι 100 (ποσοστό 25%) είναι της εποχής του Σιδήρου, 195 (ποσοστό 49%) των αρχαϊκών χρόνων και οι υπόλοιποι 102 (ποσοστό 26 %) των κλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων.

221. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 484 κ.ε.

222. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 483, εικ. 8. Οι ίδιοι, Το Αρχοντικό Πέλλας, στο Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη - Ι.Μ. Ακαμάτης (επιμ.), *Η Πέλλα και η περιοχή της*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 115, εικ. 144.

223. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 472 κ.ε. Οι ίδιοι, στο *Η Πέλλα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 115, εικ. 146-147.

224. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 469. Οι ίδιοι, στο *Η Πέλλα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 114 κ.ε., εικ. 148.

225. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 469 κ.ε. Οι ίδιοι, στο *Η Πέλλα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 114 κ.ε., εικ. 149.

μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι βρισκόμαστε σε συστάδα τάφων μιας οικογένειας της αριστοκρατικής τάξης.

Με την επέκταση της τομής στα βόρεια, τα νότια και τα δυτικά του Τ 198 ερευνήθηκαν ακόμη εννέα μνημειακοί τάφοι (οι ανδρικοί Τ 254Α, Τ 258Α, Τ 271, Τ 279, Τ 280 και Τ 283, οι γυναικείοι Τ 262 και Τ 268, καθώς και ο συλημένος και ως εκ τούτου αμφισβητούμενος Τ 202) και τρεις μικροί λακκοειδείς (οι ανδρικοί Τ 264, Τ 272 και Τ 283Α, καθώς και ο παιδικός-γυναικείος Τ 199Α) των αρχαϊκών χρόνων, που εντάσσονται στην ίδια οικογενειακή συστάδα με την ευρεία της έννοια (γένος). Η διαπίστωση αυτή συνάγεται από την ένταξή τους σε σχεδόν κυκλικό χώρο, το μνημειακό τους μέγεθος, τον πλούτο και την ποιότητα των κτερισμάτων τους.

Οι τέσσερις βορειότεροι τάφοι της συστάδας που αποκαλύφθηκαν είχαν συληθεί εν μέρει ή ολοκληρωτικά κατά την αρχαιότητα. Τα υπολείμματα των εναποτεθέντων κτερισμάτων επιβεβαιώνουν την πολυάριθμη κτέρισή τους. Από την ταφή του πολεμιστή του Τ 258Α διέφυγαν τη σύληση ελάχιστα πήλινα αγγεία (δύο κορινθιακοί αρύβαλλοι με τετράφυλλο κόσμημα, όστρακα αγγείων, όπως π.χ. αμφορέα τύπου C της Ομάδας των «Αμφορέων με προτομές αλόγων», εξαλείπτρου, λεκανίδας, κυλίκων), τέσσερις πήλινες προτομές γυναικείας θεότητας και πήλινα ειδώλια (δύο γυναικείων μορφών, ειδώλιο καθιστού πιθήκου κ.ά.), λίγα τεμάχια χρυσών ελασμάτων, πολλά τεμάχια χάλκινης αργείτικης ασπίδας με διπλό πλοχμό στην άντυγά της και χάλκινα διακοσμητικά δισκάρια με εγχάρακτο εγγεγραμμένο σε κύκλο ρόδακα στο εσωτερικό της, τεμάχια χάλκινων φιαλών, σιδερένιων ξιφών, λογχών και μαχαιριών, σιδερένιων ομοιωμάτων αγροτικής άμαξας, οβελών και κρατευτών. Από τον πολεμιστή του Τ 271 με το κεφάλι προς Δ.-ΒΔ. διέφυγαν τη σύληση χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου με χρυσή αδιακόσμητη ταινία στο μέτωπο, πήλινα ειδώλια όρθιων και καθιστών γυναικείων μορφών (Πίν. 120 γ), σιδερένια διπλή περόνη, χρυσά ελάσματα με τριγωνικές απολήξεις και τρεις χάλκινες φιάλες. Το ανατολικό τμήμα της ταφής του Τ 256Α είχε καταστραφεί από το όρυγμα του υστεροκλασικού Τ 253, που παρουσιάστηκε παραπάνω. Ο πολεμιστής του Τ 256Α ήταν κτερισμένος με χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου, σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο λόγχες και μαχαίρι) και κοσμήματα (χρυσό ρομβοειδές επιστόμιο με έκτυπη διακόσμηση, αργυρό δακτύλιο και δύο διπλές σιδερένιες περόνες) (Πίν. 120 δ). Από τη γυναικεία ταφή του Τ 268 σώθηκαν μόνο δύο χρυσές ταινίες με καμπύλα άκρα, διακοσμημένες με έκτυπο διπλό πλοχμό (η μεγαλύτερη φέρει περιμετρικά οπές), χρυσό κάλυπτρο ματιών με έκτυπη διακόσμηση εγγεγραμμένων ροδάκων και οπές στα δύο άκρα, επτά χρυσές σφαιρικές χάνδρες περιδεραίου, γυάλινος οξυπύθμενος αμφορίσκος, δύο χάλκινες φιάλες, σιδερένιο καμπύλο στέλεχος με γλωσσίδιο στη μία απόληξη και ειδώλιο καθιστής σε θρόνο γυναικείας θεότητας.

Δυτικότερα 5 μ. από τον Τ 198 ερευνήθηκε ο γυναικείος Τ 262 (3,40×2,15 μ.), που χρονολογείται στο 510/500 π.Χ. περίπου (Πίν. 120 ε). Η ξύλινη σαρκοφάγος της νεκρής που είχε το κεφάλι τοποθετημένο στα βορειοανατολικά, πατούσε πάνω σε μια στρώση από κροκάλες και περιβαλλόταν για επιπλέον προστασία από ισχυρό φράγμα από λίθους και κροκάλες. Τα ξύλα της σαρκοφάγου υποχώρησαν κάτω από την πίεση του μεγάλου βάρους με συνέπεια τα χώματα και οι λίθοι να καταπλακώσουν τη νεκρή και τα κτερίσματά της. Τα οργανικά υλικά (υφάσματα, δέρματα κτλ.) και ο ίδιος ο σκελετός (με εξαίρεση το κρανίο, τμήματα των μηριαίων οστών και των κνημών) αποσυντέθηκαν. Εντυπωσιακή είναι η μεγάλη αφθονία χρυσών και αργυρών κοσμημάτων, χάλκινων και σιδερένιων σκευών που συνόδευαν τη νεκρή. Στον κεφαλόδεσμο έφερε δύο χρυσές, καθώς και άλλες γυάλινες και κεχριμπαρένιες, χάνδρες, στο μέτωπο αργυρό επίχρυσο διάδημα με έκτυπη φυτική και γεωμετρική διακόσμηση, στο πρόσωπο χρυσή μάσκα, στο λαιμό περιδέραιο με 42 χρυσές σφαιρικές χάνδρες και αγγειόσχημο περίαπτο στο μέσον, στο χέρι χρυσό δακτύλιο κυρτό εξωτερικά και κοίλο εσωτερικά, ενώ στην περιοχή του στήθους τρία ζεύγη περονών. Οι μεγάλες περόνες του πρώτου ζεύγους έχουν χρυσό περίβλημα στο άνω μέρος με αργυρό πυρήνα, όπου υπάρχουν πλαστικοί δακτύλιοι και δισκόμορφη επίστεψη με εγγεγραμμένο ρόδακα. Οι περόνες του δεύτερου ζεύγους έχουν αργυρό πυρήνα με χρυσή κεφαλή σε μορφή κλειστού άνθους, της οποίας το άνω μέρος καταλήγει σε ταινιωτή οπή ανάρτησης. Οι περόνες του τρίτου ζεύγους είναι αργυρές με κεφαλή σε μορφή κλειστού άνθους. Τα ενδύματα της νεκρής ήταν ποικιλμένα με χρυσές ταινίες, διακοσμημένες με έκτυπο διπλό πλοχμό, καθώς και χάνδρες κεχριμπαρένιες ή γυάλινες. Χρυσά ελάσματα έφεραν και τα υποδήματά της. Η νεκρή συνοδευόταν, επίσης, με σιδερένια μαχαίρια, 14 χάλκινα αγγεία (λεκάνη, τριφυλλόστομη οινοχόη, δύο λέβητες, 10 συνολικά μικρές και μεγάλες ομφαλωτές φιάλες), χάλκινο δισκόμορφο και οστέινο ανάγλυφο αντικείμενο, δύο πήλινα αγγεία (κορινθιακό εξάλειπτρο με γλωσσωτό κόσμημα από εναλλασσόμενα, ένα ιώδες και δύο μελανά, στοιχεία στη ζώνη του ώμου, καθώς και αττική ταινιωτή κύλικα τύπου Droop), έξι πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών (πέντε καθιστών και μίας όρθιας), χάλκινο ομοίωμα σκεύους και σιδερένιο ομοίωμα αγροτικής άμαξας με χάλκινο ρυμό.

Νοτιότερα από τις παραπάνω πλούσιες γυναικείες ταφές ερευνήθηκαν τρεις ακόμη μνημειακοί τάφοι πολεμιστών. Πρόκειται κατά σειρά εντοπισμού και αποκάλυψης για τον Τ 280, τον Τ 283 και τον Τ 279. Οι δύο πρώτοι, προσανατολισμού Β.-Ν., είναι σχεδόν παράλληλοι μεταξύ

τους, ενώ ο τρίτος, προσανατολισμού ΒΑ.-ΝΔ., βρίσκεται βορειότερα από τους προηγούμενους. Οι νεκροί ήταν ενταφιασμένοι εκτάδην μέσα σε ξύλινες σαρκοφάγους, που προστατεύονταν από κροκάλες και αργούς λίθους.

Ο πρώτος εντοπισθείς Τ 280 (3,70×2,30 μ.) είχε «χτυπηθεί» από τους τυμβωρύχους, οι οποίοι εντόπισαν τα μεταλλικά κτερίσματά του με ανιχνευτή μετάλλων, άνοιξαν βαθύ όρυγμα (διαμ. 1,30 και βάθ. 1,80 μ.) και έφθασαν στο δάπεδό του, κομματιάζοντας χάλκινο λέβητα, καθώς και τρία πήλινα αγγεία, που βρίσκονταν στα πόδια του νεκρού. Οι τυμβωρύχοι ευτυχώς περιορίστηκαν στο νότιο τμήμα του τάφου, επειδή εξέλαβαν το πλάτος του ως το μήκος του. Από πέντε πλαστικές φιάλες νερού με ημερομηνία λήξης τον Απρίλιο του 2001, που βρέθηκαν στα χώματα του ορύγματος, συμπεραίνεται η χρονική περίοδος κατά την οποία έγινε η λαθρανασκαφή, καθώς και η επίπονη προσπάθεια που κατέβαλαν οι θησαυροθήρες. Ο ιδιαίτερα σημαντικός πολεμιστής του τάφου, που είχε το κεφάλι τοποθετημένο στα βόρεια, έφερε χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου με χρυσές ταινίες κολλημένες γύρω από το άνοιγμα του προσώπου και διακοσμημένες με έκτυπα γεωμετρικά μοτίβα. Αριστερά από το κράνος βρέθηκαν μερικές μικρές χρυσές ταινίες, που μάλλον επένδυαν κάποιο αντικείμενο από φθαρτό υλικό. Ο πολεμιστής φορούσε ιδιόμορφη βαρύτιμη χρυσή μάσκα με έκτυπη γεωμετρική και φυτική διακόσμηση, της οποίας το άνοιγμα για τη μύτη και το στόμα κόπηκε εκ των υστέρων. Στη δεξιά πλευρά του νεκρού ήταν τοποθετημένο σιδερένιο ξίφος με χρυσά ελάσματα στη λαβή και δίπλα πήλινο πλαστικό ειδώλιο αριστερού ποδιού με πέδιλο, οι λεπτομέρειες του οποίου τονίζονται με χρώματα. Στην περιοχή του στήθους και της κοιλιάς βρέθηκε δεύτερο σιδερένιο ξίφος με λαβή διακοσμημένη με χρυσά ελάσματα, χρυσός δακτύλιος κυρτός εξωτερικά και κοίλος εσωτερικά, χρυσό διάτρητο έλασμα-επένδυση χειροκτίου, που απολήγει σε δάχτυλα με έκτυπη φυτική και γεωμετρική διακόσμηση. Επίσης, βρέθηκαν άλλα χρυσά ελάσματα που ποίκιλλαν το δερμάτινο θώρακά του, όπως και σιδερένια περόνη με χρυσή επένδυση στο κεφάλι με την οποία συγκρατούνταν τα επίσης χρυσοποίκιλτα ενδύματα, με 18 χρυσούς εγγεγραμμένους ρόδακες, χρυσές ταινίες, καθώς και άλλα χρυσά ελάσματα με ή χωρίς έκτυπη διακόσμηση. Στο ύψος του αριστερού ώμου ήταν τοποθετημένες δύο σιδερένιες λόγχες με πλατύ σώμα και νεύρωση στο μέσον τους (οι πρώτες του τύπου αυτού που βρέθηκαν στο νεκροταφείο), ενώ χαμηλότερα σιδερένια μάχαιρα με πτηνόμορφη λαβή, επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα που έφεραν έκτυπα μοτίβα, όμοια με αυτά των χρυσών ταινιών της ασπίδας. Ο νεκρός συνοδευόταν, επίσης, με τα παρακάτω κτερίσματα: σιδερένια μαχαίρια, χάλκινη ασπίδα αργείτικου τύπου, η οποία στο εσωτερικό έφερε δύο χρυσές ταινίες με έκτυπη διακόσμηση ορθογωνίων διακοσμημένων με πλοχμό και ιωνικό κυμάτιο ως πλαίσιο, που αρχικά ήταν συρραμμένες στους δερμάτινους ιμάντες της ανάρτησής της, χάλκινα αγγεία (ημισφαιρικός λέβητας και φιάλες) επτά πήλινα αγγεία (κορινθιακό ιδιόμορφο εξάλειπτρο, οινοχόη και δύο φιάλες bucchero, μελανόμορφη αττική λεκάνη με αντωπούς λέοντες στις όψεις της και παραπληρωματικά φυτικά μοτίβα στα ενδιάμεσα κενά, δύο ταινιωτές κύλικες: η μία φέρει στις όψεις της όρθια ανθέμια εκατέρωθεν των λαβών και ελάφι που βόσκει προς τα αριστερά, με πάνθηρες εκατέρωθεν, η άλλη όρθια ανθέμια εκατέρωθεν των λαβών και στη μία όψη τρία υδρόβια πουλιά, ενώ στην άλλη δύο υδρόβια πουλιά με κατεύθυνση προς το κέντρο και ένα αρπακτικό ζώο στο μέσον με κατεύθυνση προς τα δεξιά), δύο αρύβαλλους από φαγεντιανή, εννέα πήλινα ειδώλια (ξαπλωμένος συμποσιαστής με μυτερό σκούφο στο κεφάλι, οκτώ όρθιες ή καθιστές γυναικείες μορφές), τέσσερα σιδερένια καμπύλα στελέχη με γλωσσίδιο στη μία απόληξη, σιδερένια ομοιώματα αγροτικής άμαξας, επίπλων, οβελών και κρατευτών, και αττικό μελανόμορφο αμφορέα τύπου C της Ομάδας των «Αμφορέων με προτομές αλόγων». Ο τάφος τοποθετείται μετά το 560 π.Χ. και θεωρείται ο παλαιότερος της συστάδας με τη μοναδική μάσκα του πολεμιστή, την πρώτη γνωστή στη σειρά του είδους αυτού.

Ο πολεμιστής του Τ 283 (3,70×1,76 μ.), που είχε τοποθετημένο το κεφάλι στο βορρά, συνοδευόταν με σιδερένια επιθετικά όπλα (ξίφος με λαβή επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα, δύο λόγχες και μαχαίρια) και χάλκινα αμυντικά (κράνος «ιλλυρικού» τύπου με χρυσές επικολλημένες ταινίες γύρω από το άνοιγμα του προσώπου, αργείτικη ασπίδα, της οποίας το εσωτερικό διακοσμείται με δύο χρυσές ταινίες με έκτυπο πλοχμό, συρραμμένες πάνω στους δερμάτινους ιμάντες της ανάρτησης), δύο δακτυλίους στα χέρια, ένα λεπτό αργυρό και ένα βαρύτιμο χρυσό, καθώς και χρυσό έλασμα με έκτυπο εγγεγραμμένο σε κύκλο ρόδακα, που θα επένδυε χειρόκτιο. Ο θώρακας και τα ενδύματά του ήταν ποικιλμένα με χρυσές ταινίες και ελάσματα. Σιδερένια περόνη με χρυσή επένδυση στο κεφάλι συγκρατούσε τα ενδύματά του. Γύρω από το νεκρό ήταν τοποθετημένα 11 χάλκινα αγγεία συμποσίου (δύο λέβητες, τριφυλλόστομη οινοχόη και οκτώ φιάλες), πέντε αγγεία από φαγεντιανή (μεγάλη οινοχόη και τέσσερις αρύβαλλοι), έξι πήλινα αγγεία (κορινθιακό εξάλειπτρο, κορινθιακός αρύβαλλος, μελαμβαφής ταινιωτή κύλικα με ζωφόρους ζώων – ελάφι που βόσκει προς τα αριστερά με δύο πάνθηρες εκατέρωθεν – του Ζωγράφου «των Αγκώνων», τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη bucchero, μικρή μελαμβαφής λεκανίδα και αττικός μελαμβαφής κάνθαρος με εγχάρακτη επιγραφή), μεγάλη πήλινη γυναικεία προτομή, πήλινο ειδώλιο γυμνής ανδρικής θεότητας καθιστής κατενώπιον πάνω στη ράχη θαλάσσιας χελώ-

νας, ειδώλιο καθιστού λέοντος, τρία πήλινα ειδώλια καθιστών γυναικείων θεοτήτων, καθώς και 15 πλαστικά ειδώλια (κεφαλή πολεμιστή με κράνος ιωνικού τύπου, αριστερό πόδι με ψηλό πέδιλο, εννέα όρθιες γυναικείες μορφές κατενώπιον που κρατούν πουλί στο στήθος, καθιστή αγελάδα με το κεφάλι στραμμένο προς τα δεξιά της, κεφαλή κριού και δύο υδρόβιων πουλιών). Επίσης βρέθηκαν σιδερένια ομοιώματα αγροτικής άμαξας, επίπλων, οβελών και κρατευτών. Ο τάφος με βάση τα κτερίσματα και ειδικότερα το σχήμα του κανθάρου και των γραμμάτων της επιγραφής του χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Ο πολεμιστής του Τ 279 (4,25×2,90 μ.) (Πίν. 120 στ), που είχε το κεφάλι τοποθετημένο στα δυτικά, έφερε σιδερένιο επιθετικό εξοπλισμό (ξίφος με λαβή επενδεδυμένη με χρυσά ελάσματα, δύο λόγχες και μαχαίρια), καθώς και αμυντικό (χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου με χρυσές ταινίες γύρω από το άνοιγμα του προσώπου, που φέρουν έκτυπη διακόσμηση, χάλκινη αργείτικη ασπίδα με δύο χρυσές ταινίες στο εσωτερικό της, που φέρουν έκτυπη διακόσμηση, συρραμμένες στους δερμάτινους ιμάντες ανάρτησής της, όπως και στις ασπίδες των πολεμιστών του Τ 280 και Τ 283. Στα ελάσματα της χάλκινης ταινίας εκατέρωθεν του οχάνου αναγνωρίζονται έκτυπες μετωπικές παραστάσεις τεθρίππου άρματος, όπως και στην αργείτικη ασπίδα του πολεμιστή του Τ 131 της ίδιας οικογενειακής συστάδας[226]). Στο πρόσωπο ο νεκρός είχε χρυσή μάσκα (την πέμπτη στη σειρά από το δυτικό νεκροταφείο), που στη θέση των ματιών φέρει έκτυπους ρόδακες και περιμετρικά αντιθετικά τρίγωνα. Στα χέρια φορούσε χρυσό δακτύλιο και χρυσό έλασμα (επένδυση χειροκτίου) που έφερε έκτυπη διακόσμηση με σύνθετο άστρο και γύρω μικρότερους ρόδακες. Τα ενδύματα και τα υποδήματα ήταν ποικιλμένα με σιδερένια περόνη με χρυσή επένδυση στην κεφαλή, καθώς και με χρυσά ελάσματα με ή χωρίς έκτυπη διακόσμηση. Ο νεκρός συνοδευόταν, επίσης, με μια σπάνια αργυρή λογχωτή χρυσόμφαλλη φιάλη, καθώς και 11 χάλκινα σκεύη συμποσίου (λέβητας με ημισφαιρικό σώμα και οριζόντιο χείλος, διακοσμημένο με τέσσερα προσαρτημένα πηνία και τρία ειδώλια καθιστών λεόντων, που στρέφουν το κεφάλι τους προς τα δεξιά τους, εξαίρετα δείγματα χαλκουργίας του κορινθιακού εργαστηρίου (μέσα του 6ου αι. π.Χ.), οινοχόη με λαβή που απολήγει πάνω σε εγχάρακτους ρόδακες, ηθμός-χωνίον με χυτή κυλινδρική εκροή στον πυθμένα του και επίσης χυτή λαβή με απόληξη κεφαλής κύκνου, εξάλειπτρο με κυκλική βάση, στηριζόμενη σε τρία λεονταπόδαρα, καθώς και επτά φιάλες). Επίσης, ο νεκρός ήταν κτερισμένος με τέσσερα πήλινα αγγεία: μικρή αττική μελαμβαφή λήκυθο με παράσταση τριών όρθιων συνομιλούντων ανδρών, κορινθιακό εξάλειπτρο, αττική πλημοχόη τύπου Β με σχηματοποιημένο γλωσσωτό κόσμημα εναλλασσόμενων ιωδών και μελανών φύλλων στη ζώνη γύρω από το άνοιγμα του χείλους, καθώς και αττική μελανόμορφη κύλικα τύπου Σιάνα της μέσης περιόδου (565/560 π.Χ.) του Ζωγράφου «του Τάραντα»[227], που διακοσμείται με δύο ομάδες από πεζούς οπλίτες και έφιππους ακολούθους. Στο έμβλημα του εσωτερικού της παριστάνεται καθιστή σειρήνα προς τα δεξιά με ανοικτά φτερά και κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω. Ο πολεμιστής συνοδευόταν ακόμη με πήλινα ειδώλια, ομοιώματα σιδερένιας αγροτικής άμαξας, επίπλων (χάλκινο τραπέζι και σιδερένια καρέκλα), σκευών, οβελών και κρατευτών. Ο τάφος χρονολογείται μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Οι παραπάνω τάφοι με τα πλούσια κτερίσματά τους αποτελούν τεκμήρια υψηλού βιοτικού επιπέδου και κοινωνικού κύρους, υπογραμμίζοντας τη δύναμη, τον πλούτο, τον ηρωικό χαρακτήρα και τον ηγετικό ρόλο ορισμένων οικογενειών της τοπικής στρατιωτικής αριστοκρατίας, που έδρασαν στα χρόνια των Μακεδόνων βασιλέων Αλκέτα Α΄, Αμύντα Α΄ και Αλεξάνδρου Α΄. Η Μακεδονία χωρίς πολιτειακές ή κοινωνικές μεταβολές και προσκολλημένη στις παραδοσιακές αξίες σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της διατήρησε πανάρχαιες συνήθειες και θεσμούς, που είχαν ληστμονηθεί στις δημοκρατικές πολιτείες της νότιας Ελλάδας.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ[228]

ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Έδεσσα

Ακρόπολη

Οδός Θεσσαλονίκης 23 (Ο.Τ. 133, οικόπεδο Σ. Αρουτζίδη)

Με την ανασκαφή από 20-8 έως 28-11-2003 του προαναφερόμενου οικοπέδου αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε ένα

226. Α. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 2001, 483.

227. Για κύλικα με παρόμοια παράσταση από το Vulci που χρονολογείται στα χρόνια 565/560 π.Χ., βλ. H.A.G. Brijder, *Siana Cups* III. *The Red-black Painter, Griffin-bird Painter and Siana Cups Resembling Lip-cups*, Amsterdam 2000, σ. 667 κ.ε., σ. 720, πίν. 242i, 243c. Για το Ζωγράφο «του Τάραντα», βλ. ό.π., σ. 564 κ.ε., σ. 667 κ.ε., σ. 719 κ.ε.

228. Στις ανασκαφικές εργασίες του 2003 στους Δήμους Έδεσσας, Σκύδρας, Βεγορίτιδας και Αριδαίας νομού Πέλλας συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Α. Γεωργιάδου και Φ. Βακρατσά, ο σχεδιαστής Χ. Τζώρτζης και το εργατικό προσωπικό της Έδεσσας. Τοπογραφικές αποτυπώσεις έγιναν από τους Γ. Γκάτζιο και Θ. Τριανταφυλλίδη και οι φωτογραφίες αντικειμένων από τον Μ. Στεφανίδη.

Σχέδ. 24. Έδεσσα. Ακρόπολη. Οδός Θεσσαλονίκης 23. Κάτοψη.

Σχέδ. 25. Έδεσσα. Ακρόπολη. Οδός Θεσσαλονίκης 23. Εξωτερική όψη του τείχους.

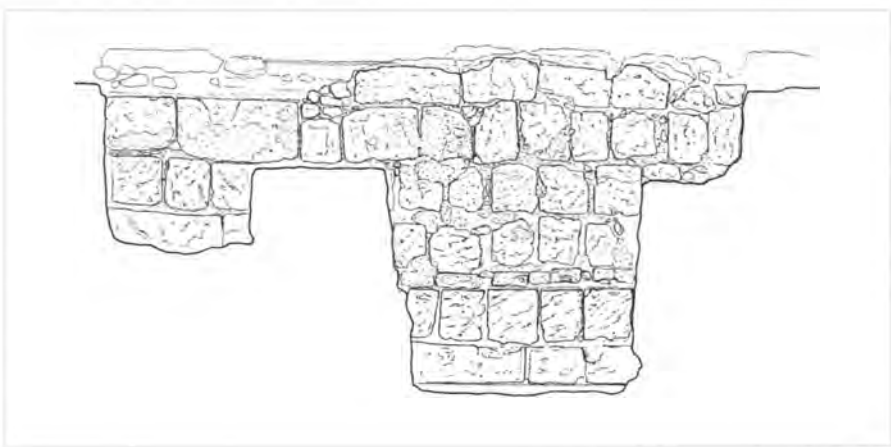

νέο τμήμα του νότιου σκέλους της οχύρωσης της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας[229] (Σχέδ. 24, 25· Πίν. 120 ζ).

Στο ανατολικό όριο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το τείχος σε μήκος 8 μ. Έχει σωζόμενο πλάτος 1,30 στα βόρεια και 0,90 μ. στα νότια. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε η εξωτερική παρειά του τείχους σε ύψος 3,50 μ. Σώζονται επτά δομοσειρές και άρχισε η αποκάλυψη της όγδοης. Κονίαμα παρατηρείται στους αρμούς των πέντε ανώτερων δομοσειρών, οι οποίες πρέπει να σχετιστούν με τη φάση της υστερορρωμαϊκής επιδιόρθωσης[230]. Ο τρόπος χτισίματος της έκτης δομοσειράς χωρίς κονίαμα, αλλά και χωρίς η περιτένεια να περιγράφει την όψη των δόμων, οδηγεί στη σύνδεσή της με ελληνιστική επιδιόρθωση του τείχους, όπως προκύπτει και από την έρευνα της τάφρου θεμελίωσης εξωτερικά του τείχους. Η αποσπασματική, τέλος, αποκάλυψη της έβδομης και της όγδοης σειράς δεν επιτρέπουν περαιτέρω παρατηρήσεις.

Σε απόσταση 7 μ. από το τείχος αποκαλύφθηκε το παλαιοχριστιανικό προτείχισμα[231] σε μήκος 7,90 μ. Το πλάτος του φθάνει τα 1,90 μ. Είναι κατασκευασμένο με αργούς λίθους μαζί με λευκωπό ασβεστοκονίαμα. Η ανατολική του παρειά ήταν καλυμμένη με κονίαμα, όχι όμως και η δυτική.

Σε απόσταση 5,50 μ. από τη βόρεια παρειά της ανασκαφής το προτείχισμα διακόπτεται και παρουσιάζει καταστροφή, ενώ νοτιότερα συνεχίζει έξω από το όριο του οικοπέδου. Στα όρια όμως των κατεστραμμένων τμημάτων φαίνεται μια κτιστή τοξοειδής διαμόρφωση, που πρέπει να σχετιστεί με την ύπαρξη ενός τοξωτού ανοίγματος, που έχει καταπέσει και έχει καλυφθεί με πλημμυρικά στρώματα, όπως και οι χώροι μεταξύ του τείχους και του προτειχίσματος και δυτικά του τελευταίου. Τέλος, αμέσως δυτικά του προτειχίσματος και κάτω από πλημμυρικό στρώμα με κεραμίδια βυζαντινών χρόνων αποκαλύφθηκε κλιμακωτή κατασκευή, η οποία ακούμπησε εκ των υστέρων στο προτείχισμα και συνεχίζει και βαθύτερα από αυτό. Από την κλίμακα, που το μήκος της φθάνει τα 1,95 μ., έχουν αποκαλυφθεί οκτώ σκαλοπάτια, ύψ. 0,12-0,40 μ.

Με το νέο τμήμα της οχύρωσης της εδεσσαϊκής ακρόπολης, που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Αρουτζίδη, συμπληρώνεται η μορφή του νότιου σκέλους. Αν και δεν προέκυψαν από την ανασκαφή χρονολογικά στοιχεία για την αρχική κατασκευή του τείχους, διαπιστώθηκε μια καταστροφή του στα ελληνιστικά χρόνια και αντίστοιχη επιδιόρθωση. Επιβεβαιώθηκε η συνέχεια προς Ν. του παλαιοχριστιανικού προτειχίσματος, καθώς και η παρουσία ποτάμιου σκέλους αμέσως έξω από αυτό. Η ανεύρεση τοξωτού ανοίγματος στο προτείχισμα κάνει φανερή την κυκλοφορία ύδατος στο χώρο μεταξύ τείχους και προτειχίσματος. Η κλίμακα, όμως, που κατασκευάστηκε σε μεταγενέστερη φάση αμέσως έξω από το προτείχισμα, δεν έχει ερμηνευτεί επαρκώς και είναι απαραίτητο να συνεχιστεί η ανασκαφή και στα όμορα άκτιστα οικόπεδα για να κατανοηθεί πλήρως η λειτουργία της. Τα στρώματα, τέλος, των πλημμυρών επιβεβαιώνουν το ρόλο του υδάτινου παράγοντα στη ζωή της πόλης κυρίως κατά το διάστημα της τουρκοκρατίας και των νεότερων χρόνων, όταν πλέον δεν υπήρχε φροντίδα για τον έλεγχο της κυκλοφορίας των νερών μέσα από το σύστημα της οχύρωσης.

Οδός Αρχελάου 21 (Ο. Τ. 170 α, οικόπεδο Σιώνη)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφών στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και στο όριο με τον ακάλυπτο χώρο εντοπίστηκαν οι τάφοι Τ1 και Τ2 σε βάθος 1 και 0,55 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου αντίστοιχα.

Τ1: Διασώθηκε μόνο το δυτικό τμήμα του τάφου (διαστ. 0,68×0,58 και βάθ. 1,30 μ.). Από το σκελετό διατηρήθηκε το άνω τμήμα του κορμού με τα χέρια κατά μήκος και την κεφαλή στη δυτική πλευρά του τάφου. Ο νεκρός βρέθηκε ακτέριστος.

Τ2: Διαστ. 1,20×0,45 μ. Περιείχε στο εσωτερικό του και σε βάθος 0,90 μ. ακτέριστο νεκρό με την κεφαλή στη δύση και τα χέρια κατά μήκος του κορμού.

Μεταξύ των δύο τάφων ερευνήθηκε και αποθέτης, διαστ. 1,30×0,90 και βάθ. 0,50 μ., που περιείχε όστρακα αγγείων τουρκοκρατίας.

Οι τάφοι του οικοπέδου Σιώνη περιλαμβάνονται στα όρια του δυτικού νεκροταφείου της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας[232].

Κάτω πόλη

Αρχαιολογικός χώρος Λόγγου

Εξαιτίας των συνεχών βροχοπτώσεων κατέρρευσαν τοίχοι των χώρων δεξιά της νότιας πύλης και κυρίως νότια της πρώτης δεξιάς παρόδου. Οι χώροι είχαν ερευνηθεί τη δεκαετία του 1960 μέχρι το φυσικό και βαθύτερα από τη θεμελίωση της τελευταίας φάσης των παλαιοχριστιανικών χρόνων, η οποία υπέστη και τις μεγαλύτερες καταστρο-

229. Για την οχύρωση της ακρόπολης της Έδεσσας, βλ. Ευ. Κακαβογιάννης, Προβλήματα εδεσσαϊκής αρχαιολογίας, *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 10 (1976), σ. 16-44· Α. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 161-172· η ίδια, *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 55-67· η ίδια, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 155-167 και ΑΕΜΘ 10Α (1996), σ. 173-187.

230. Για τις φάσεις, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 161-172.

231. Για το προτείχισμα και τη χρονολόγησή του, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 155-167.

232. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Εδεσσα: Τα νεκροταφεία*, Έδεσσα 2000 (αδημ. διδ. διατρ.).

φές. Εκτός από τη φωτογραφική τεκμηρίωση των καταστροφών, μετά από υπόδειξη της Διεύθυνσης Αναστήλωσης του ΥΠΠΟ, εφαρμόστηκε η μέθοδος της επίπασης για τη συγκράτηση των υπόλοιπων σε κατάσταση ετοιμορροπίας τμημάτων τοίχων. Επιπλέον, στην προετοιμαζόμενη για την ανάδειξη του χώρου μελέτη συμπεριλήφθηκε και η συντήρηση των χώρων βόρεια και νότια της πρώτης δεξιά παρόδου. Τέλος, έγινε κάλυψη των δύο στρωμένων με σχιστόλιθους αυλών, που είχαν αποκαλυφθεί το 1973 και το 1983-1984, προκειμένου να διακοπεί η προϊούσα φθορά τους, και δόθηκαν οδηγίες από τη Διεύθυνση Συντήρησης για την εφαρμογή μεθόδων συντήρησης δειγματοληπτικά κατά τη νέα ανασκαφική περίοδο του 2004.

Ανασκαφή αρδευτικού δικτύου Λόγγου

Συνεχίστηκαν και κατά το 2003 οι εργασίες του προαναφερόμενου έργου νότια της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας, στην περιοχή του νότιου νεκροταφείου, ανατολικά και δυτικά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου, που συνδέει τον αρχαιολογικό χώρο με την εθνική οδό Έδεσσας-Θεσσαλονίκης. Έγινε παρακολούθηση των εκσκαφών για την τοποθέτηση τριών αρδευτικών γραμμών (αγωγών) 1-3 κατά μήκος υπαρχόντων αγροτικών δρόμων. Τάφοι εντοπίστηκαν κατά την εκσκαφή της νοτιότερης γραμμής, ενώ ολοκληρώθηκε και η έρευνα των δύο κεραμοσκεπών, που είχαν εντοπιστεί την προηγούμενη χρονιά στο δυτικό τμήμα της γραμμής 2[233].

Στη νοτιότερη γραμμή 1 ερευνήθηκε ένας κεραμοσκεπής τάφος, 38 μ. νοτιοανατολικά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου, προσανατολισμού Β.-Ν., διαστ. 1×0,82 μ. Περιείχε ακτέριστη ταφή ατόμου νεαρής ηλικίας πάνω σε φορείο, όπως καταδεικνύουν τα σιδερένια καρφιά στο εσωτερικό του. Επίσης, ένας κιβωτιόσχημος σε απόσταση 48 μ. νοτιοανατολικά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου, προσανατολισμού Β.-Ν. Η βορειοανατολική γωνία του τάφου είχε υποστεί φθορά κατά την πρόσφατη εκσκαφή, ενώ από τη νοτιοανατολική είχαν εισέλθει αρχαιοκάπηλοι παλαιότερα και είχαν διαταράξει το νότιο τμήμα του. Η βόρεια και η δυτική πλευρά του ήταν λαξευτές, ενώ οι άλλες κτιστές με λιθοπλίνθους. Οι αρχικές εσωτερικές διαστάσεις του μπορούν να υπολογιστούν σε 1,70×0,80 μ., ύψος 1,25 μ.

Τα πλευρικά τοιχώματα του τάφου έφεραν ίχνη κονιαμάτων λευκού χρώματος πάνω και κάτω, που πλαισιώνουν ζώνες κόκκινου και κίτρινου χρώματος. Το κρανίο του νεκρού διασώθηκε στη βορειοδυτική γωνία του τάφου με κάποια από τα κτερίσματα (μακεδονικό αμφορίσκο, ημίτομο σκύφο bolsal, οινοχόη τριφυλλόστομη (Πίν. 121 α), ειδώλιο). Στην περιοχή του στέρνου βρέθηκε οξειδωμένο χάλκινο νόμισμα και στην περιοχή των ποδιών σκυφίδιο. Επίσης, βρέθηκε ζεύγος χρυσών σκουλαρικιών και χρυσές σωληνωτές ψήφοι, ενώ σιδερένια καρφιά πρέπει να συνδεθούν με τη χρήση φορείου.

Εκτός των δύο τάφων, στη γραμμή 1 ερευνήθηκε, σε απόσταση 228 μ. από τον ασφαλτοστρωμένο δρόμο, τμήμα τοίχου, μήκ. 1,70 μ., χτισμένο με αργούς λίθους και τμήματα κεραμιδιών και μικρή αντηρίδα στη νότια πλευρά του, πιθανώς υστερορρωμαϊκών χρόνων. Επίσης, δύο λάκκοι, σε απόσταση 62 και 75 μ. από τον ασφαλτοστρωμένο δρόμο, χωρίς ευρήματα, ενώ περισυνελέγησαν και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη του αρχαιολογικού χώρου δύο μαρμάρινα μέλη και τμήμα κίονα.

Στη βορειότερη γραμμή 3, ανατολικά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου και σε απόσταση 220 μ., εντοπίστηκε σειρά 12 λιθοπλίνθων, που μετά από έρευνα έγινε φανερό ότι είχαν μεταφερθεί και αφεθεί κατά μήκος του υπάρχοντος χειμάρρου από τους καλλιεργητές της περιοχής.

Στο δυτικό, τέλος, τμήμα της γραμμής 2 και σε απόσταση 50 μ. από τον ασφαλτοστρωμένο δρόμο ερευνήθηκαν οι κεραμοσκεπείς αετωματικοί τάφοι 1 και 2, διαστ. 1,73× 0,58 και 1,65×0,42 μ. αντίστοιχα[234]. Ο πρώτος περιέκλειε ακτέριστο νεκρό με τα χέρια ενωμένα πάνω στη λεκάνη. Ο δεύτερος, ταφή μητέρας με το μικρό παιδί της αμέσως νότια (Πίν. 121 β). Όλοι οι νεκροί είχαν ταφεί με τα κρανία στη δύση[235].

Αποχετευτικό δίκτυο εργατικών κατοικιών Κλησοχωρίου στην περιοχή του βορειου νεκροταφείου της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας

Μετά από θετική γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου και την εγκριτική απόφαση του ΥΠΠΟ για το προαναφερόμενο έργο προωθήθηκε η υλοποίησή του με την τοποθέτηση των αγωγών κυρίως κατά μήκος των υπαρχόντων αγροτικών δρόμων.

Υπήρξε συνεχής επίβλεψη των εκσκαφών από ειδικευμένο προσωπικό και σε κάποιες περιπτώσεις πριν από τις εκσκαφές πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές με ανασκαφικό συνεργείο, του οποίου η δαπάνη καλύφθηκε από το έργο. Οι δοκιμαστικές τομές καταρχήν πραγματοποιήθηκαν στα πετρώδη πλατώματα αμέσως κάτω από τη σιδηροδρομική γραμμή Σκύδρας-Έδεσσας (αποτελεί το βόρειο όριο της κήρυξης της αρχαίας Έδεσσας) και νοτιοδυτικά των εργατικών κατοικιών, όπου δεν υπήρχαν δια-

233. Αναφορά για το έργο γίνεται και στον παρόντα τόμο, σ. 410 (αγρός Ι. Μπέκτση).

234. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 410.

235. Οι τάφοι είναι σύγχρονοι με αυτούς, που βρέθηκαν νοτιότερα το 1996 στον αγρό Ζουμή. Βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 519.

νοιγμένοι αγροτικοί δρόμοι και όπου θα πραγματοποιούνταν εκτεταμένες εκσκαφές και διανοίξεις προσβάσεων. Τα μόνα αρχαιολογικά ευρήματα από αυτές τις εργασίες ήταν λιγοστά χονδροειδή όστρακα.

Πάντως, αμέσως νότια των πλατωμάτων κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας στον αγρό Ευ. Καρτσώλη περισυνελέγησαν τμήματα κεραμιδιών και όστρακα, που βεβαιώνουν ότι εκτός της ταφικής χρήσης στο χώρο υπάρχουν και στοιχεία κατοίκησης.

Κυρίως όμως δοκιμαστικές τομές πραγματοποιήθηκαν στο λοφίσκο του Αγίου Λουκά, τα αποτελέσματα των οποίων οδήγησαν και στην παράκαμψη και μεταφορά του αποχετευτικού αγωγού εκτός του λόφου.

Ειδικότερα με την πραγματοποίηση 14 δοκιμαστικών τομών περιμετρικά της εκκλησίας συγκεντρώθηκαν νεότερες πληροφορίες κυρίως για τη χρήση του χώρου κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια και ελάχιστες για τα παλαιότερα[236].

Νότια του Αγίου Λουκά αποκαλύφθηκαν σε μικρό βάθος μικρά τμήματα τοίχων και δαπέδου καλυμμένου με το στρώμα καταστροφής της στέγης παλαιοχριστιανικού κτιρίου, πιθανότατα βασιλικής.

Νοτιοδυτικά του ναού καθαρίστηκαν από τη βλάστηση τοίχοι που είχαν αποκαλυφθεί το 1985 με αφορμή εγκατάσταση αρδευτικού δικτύου και κοντά σε αυτούς βρέθηκαν δύο ακτέριστες ακάλυπτες ταφές, όπως και παλαιότερα. Οι τοίχοι καθαρίστηκαν προκειμένου να τοπογραφηθούν μαζί με τις νεότερες τομές.

Επίσης, παρατηρήθηκε ότι κυρίως στη νότια πλευρά η θεμελίωση του ναού του Αγίου Λουκά (χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 20ού αι.) απαρτίζεται από λιθοπλίνθους μικρών διαστάσεων με περιτένειες, που όμως δεν πρέπει να είναι αρχαίες, και στον ανατολικό τοίχο του ναού υπάρχουν εντοιχισμένα αρχαία μαρμάρινα αποτμήματα.

Τέλος, ανατολικά του ναού αποκαλύφθηκε γωνία τοίχων από αργολιθοδομή χωρίς συνδετικό κονίαμα, που πρέπει να χρονολογηθεί στα προχριστιανικά χρόνια.

Δ.Δ. Άγρα

Αγρός Γ. Κούκου

Στα όρια του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του Άγρα και στον προαναφερόμενο αγρό πραγματοποιήθηκαν με δαπάνες του ενδιαφερομένου δοκιμαστικές τομές στο χώρο όπου επρόκειτο να ανεγερθεί κατάστημα από τον ιδιοκτήτη, καθώς και στην περιοχή της περιμετρικής θεμελίωσης. Με τις τομές εκτός από ελάχιστα νεότερα όστρακα πολύ χρήγορα αποκαλύφθηκε το φυσικό αμμώδες έδαφος.

Κατόπιν τούτου μετά από εξέταση του θέματος από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας χορηγήθηκε από το ΥΠΠΟ η άδεια ανέγερσης.

ΔΗΜΟΣ ΣΚΥΔΡΑΣ

Δ.Δ. Νέας Ζωής

Θέση Αμυγδαλεώνας

Μετά από υπόδειξη του χώρου ως πιθανής θέσης νεκροταφείου εποχής του Σιδήρου εξαιτίας της ύπαρξης διάσπαρτων κατασκευών με πλακαρούς σχιστόλιθους, πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε τρεις από αυτές και περισυνελέγησαν ελάχιστα χονδροειδή αβαφή όστρακα.

ΔΗΜΟΣ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ

Δ.Δ. Παναγίτσας

Με δαπάνες του δήμου πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα σε έκταση 50 στρ. στη θέση Μπατσό, 7 χλμ. βορειοδυτικά της Παναγίτσας, από την οποία δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαιοτήτων. Κατόπιν τούτου εγκρίθηκε η παραχώρηση του χώρου για την εγκατάσταση δημοτικού αθλητικού κέντρου.

ΔΗΜΟΣ ΑΡΙΔΑΙΑΣ

Δ.Δ. Όρμας

Θέση Ζλατίνο

Πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές στην προαναφερόμενη θέση σε περιοχή για την οποία επρόκειτο να ζητηθεί άδεια για την ανεύρεση νεότερου θησαυρού από τους Π. Σαββούρα, Ι. Σπρίτο, Χ. Τσάκα, Χ. Μποτφάρη. Επειδή από τις τομές δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαιοτήτων, η Εφορεία ενέκρινε τη διενέργεια της έρευνας.

Δ.Δ. Πολυκάρπης

Μετά από ειδοποίηση του αστυνομικού Β. Χατζηαναστασίου, στη θέση Συκιές[237] και ειδικότερα στον αγρό Ευ.

236. Για τα μέχρι τώρα στοιχεία, βλ. Χρυσοστόμου, ό.π. (υποσημ. 232).

237. Η θέση στα ανατολικά της Πολυκάρπης έγινε για πρώτη φορά γνωστή.

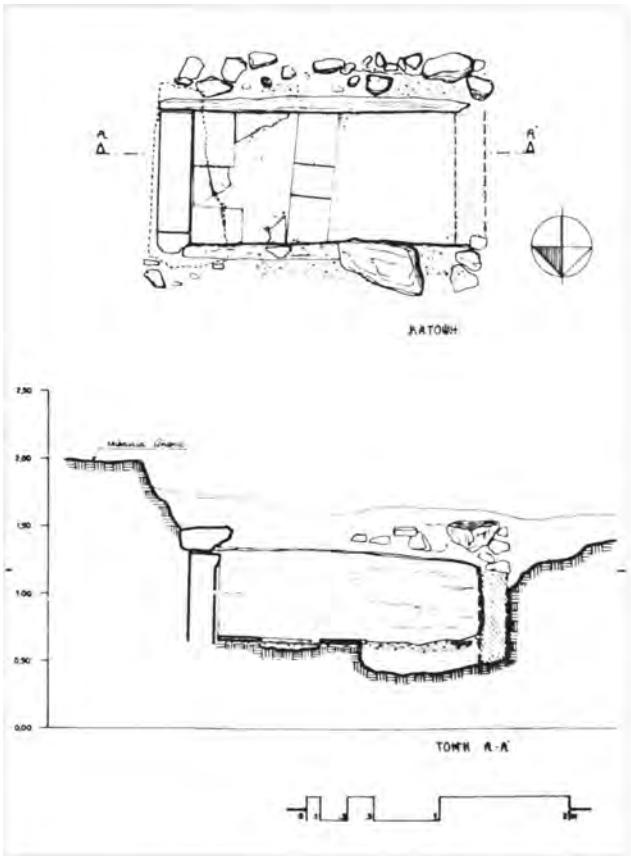

Σχέδ. 26. Δ.Δ. Πολυκάρπης.
Τάφος ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Κάτοψη και τομές.

Σχέδ. 27. Δ.Δ. Πολυκάρπης.
Η επιγραφή του τάφου στον αγρό αριθ. 1608.

Σεφερόπουλου (αριθ. 1608) διαπιστώθηκε η ύπαρξη υστερορρωμαϊκού τάφου, ο οποίος πρόσφατα είχε λαθρανασκαφεί. Με την έρευνα έγινε φανερό ότι επρόκειτο για κιβωτιόσχημο τάφο, διαστ. 2,50×1 μ., κατασκευασμένο από υλικό σε β΄ χρήση (Σχέδ. 26). Ειδικότερα για τις στενές πλευρές του τάφου είχαν χρησιμοποιηθεί δύο τμήματα μαρμάρινης επιγραφής και για την κάλυψή του άλλα τρία επιμήκη μαρμάρινα μέλη ίδιου ύψους, τα οποία συναποτελούσαν τις πλευρές επιτύμβιου βάθρου (Σχέδ. 27). Από το εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν μόνο ανθρώπινα οστά και ελάχιστα όστρακα, διότι της τελευταίας λαθρανασκαφής είχαν προηγηθεί παλαιότερες, που τον απογύμνωσαν από τα ευρήματά του[238].

Δ.Δ. Σωσάνδρας

Λόφος Κουρίτσκα[239]

Μετά τον εντοπισμό, εξαιτίας ισοπέδωσης του αγρού Θ. Παπατάσου (αριθ. 2259), προϊστορικού οικισμού στη νότια πλευρά του προαναφερόμενου λόφου πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές το διάστημα 9-15/5 και 22/5/2003 τόσο στη νότια πλευρά του λόφου όσο και στις υπόλοιπες πλευρές, με τις οποίες έγινε φανερό ότι οι αρχαίες επιχώσεις περιορίζονται στην κορυφή, τη δυτική και τη νότια πλευρά. Ειδικότερα στη νότια πλευρά με την

238. Η ανασκαφή και η νέα επιγραφή της Πολυκάρπης έχουν παρουσιαστεί στο Α. Χρυσοστόμου, Επιγραφές Έδεσσας-Αλμωπίας, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Επιγραφικής*, Θεσσαλονίκη, 19-21/3/2004 (υπό έκδοση).

239. Για τον εντοπισμό του χώρου, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 442.

παρακολούθηση του πρανούς κατά μήκος αγροτικού δρόμου και τη διάνοιξη τομής διαπιστώθηκε και η ύπαρξη αποθηκευτικού χώρου, διαστ. 7×3 μ., διανοιγμένου στο φυσικό βράχο με χειροποίητη, χονδροειδή κεραμική.

Αντίστοιχη κεραμική περισυνελέγη και από τις υπόλοιπες δοκιμαστικές τομές. Χαρακτηρίζεται από την αδρή επιφάνειά της, τις διάτρητες αποφύσεις ή τις οριζόντιες λαβές πάνω στα κάθετα σχετικά τοιχώματα των αγγείων, χωρίς ιδιαίτερα διαμορφωμένο χείλος. Η κεραμική εξαιτίας της αποσπασματικότητας είναι δύσκολο να χρονολογηθεί, μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί στην ύστερη νεολιθική εποχή. Εκτός της κεραμικής περισυνελέγησαν και λιγοστά λίθινα εργαλεία.

Μετά τη δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα και τη διαπίστωση της έκτασης του αρχαίου οικισμού η Υπηρεσία ήταν έτοιμη να αντιμετωπίσει αίτημα του Δήμου Αριδαίας για την εγκατάσταση μεγάλης δεξαμενής νερού στο λόφο Κουρίτσκα και να θέσει ως όρο πριν από οποιαδήποτε εργασία την πραγματοποίηση σωστικής ανασκαφικής έρευνας.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΟΥΣΑΣ

Αγρόκτημα Νάουσας

Θέση Τσιφλίκι (Αγρός Γ. Φύκατα)

Στις αρχές Ιουνίου ειδοποιηθήκαμε από τον αντιδήμαρχο Νάουσας Ι. Ευθυμιάδη για μια λαθρανασκαφή στην τοποθεσία Τσιφλίκι, η οποία εξελίχθηκε στη συνέχεια σε σωστική ανασκαφική έρευνα[240]. Ο λόφος Τσιφλίκι ή Ακρόπολη υψώνεται αμέσως νότια του χωριού Λευκάδια και αποτελεί φυσική οχυρή θέση με διάσπαρτες αρχαιότητες, κυρίως των ύστερων ρωμαϊκών και των παλαιοχριστιανικών χρόνων, ένα μικρό μόνο τμήμα των οποίων έχει ερευνηθεί ανασκαφικά[241].

Οι αρχαιοκάπηλοι είχαν εντοπίσει δύο λαξευτούς κιβωτιόσχημους τάφους σε χέρσο αγρό με πυκνή και απροσπέλαστη βλάστηση. Ο πρώτος τάφος (Σχέδ. 28, αριθ. 1) έφερε κάλυψη και επιμελημένη επένδυση από μαρμαρόπλακες και χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Αμέσως νοτιότερα, οι δράστες εισχώρησαν στο δεύτερο τάφο (Σχέδ. 28, αριθ. 2), ο οποίος όμως είχε ανοιχθεί ήδη κατά την αρχαιότητα, αφού διαπιστώθηκε ότι στο εσωτερικό του είχε χτιστεί, για στατικούς προφανώς λόγους, το θεμέλιο από τον τοίχο υπερκείμενου κτιρίου, το οποίο ήλθε στο φως με τη συνέχιση της έρευνας.

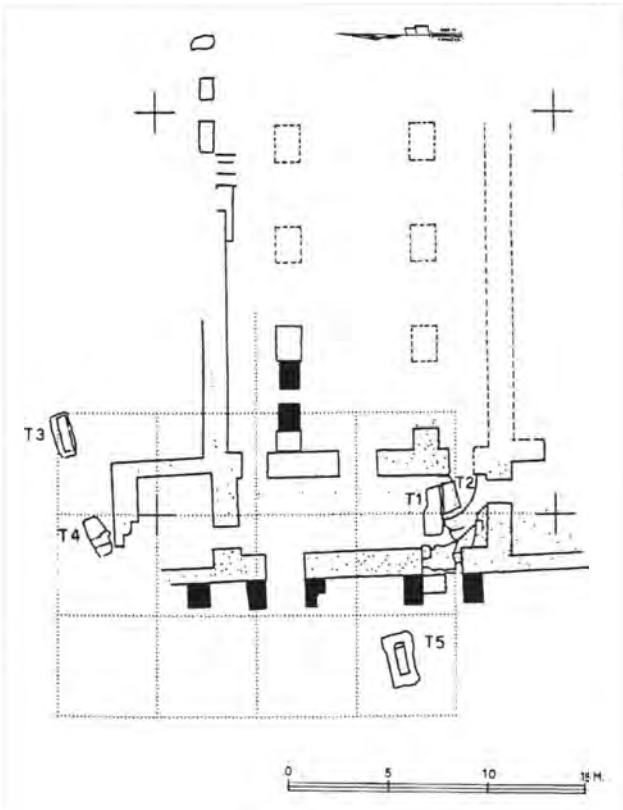

Σχέδ. 28. Αγρόκτημα Νάουσας. Θέση Τσιφλίκι. Κάτοψη βασιλικής.

Η κάτοψη του κτιρίου σε συνδυασμό με την ύπαρξη τάφων στον περιβάλλοντα χώρο φανερώνει ότι πρόκειται για μια κοιμητηριακή βασιλική[242] (Σχέδ. 28). Ανασκάφηκαν συνολικά πέντε λαξευτοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και επιβεβαιώθηκε επιφανειακά η ύπαρξη πολλών επιχωσμένων σήμερα ταφικών σκαμμάτων, περιμετρικά του κτιρίου.

Πάνω από τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου αριθ. 4 βρέθηκε νόμισμα του Θεοδοσίου Α΄, κοπής Κωνσταντινούπολης. Χρονολογείται στο 388-392 μ.Χ. και φέρει στη

240. Για αναλυτικότερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής, βλ. *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 537-551. Ευχαριστούμε για τη συνεργασία τον αρχαιολόγο Αλκ. Ζαρογιάννη και τη σχεδιάστρια της Εφορείας Μ. Γκάτζιου.

241. Ε. Στίκας, Ανασκαφαί Λευκαδίων Ναούσης, *ΠΑΕ* 1959, σ. 85-89, πίν. 77-84. *Το Έργον*, 1959, σ. 60-66. Φ. Πέτσας, Χρονικά Αρχαιολογικά, *Μακεδονικά* 7 (1966-67), σ. 339, πίν. 51β.

242. Όταν επιβεβαιώθηκε ο χριστιανικός χαρακτήρας του μνημείου, ενημερώσαμε σχετικά τον προϊστάμενο της 11ης ΕΒΑ, Α. Πέτκο.

μία όψη κεφαλή του αυτοκράτορα και στην άλλη στεφανωμένη Νίκη, που υψώνει τρόπαιο και σέρνει από τα μαλλιά αιχμάλωτο. Σε δύο τάφους (αριθ. 3 και 5) είχαν παραμεριστεί τα οστά των πρωιμότερων ταφών και ο τελευταίος νεκρός κείτονταν εκτάδην, με το κεφάλι στα δυτικά. Οι δύο αυτοί τάφοι παρουσιάζουν μια ενδιαφέρουσα κατασκευαστική ιδιομορφία, καθώς έχουν ορθογώνιο άνοιγμα με πλάτος στενότερο από το συνηθισμένο, από το οποίο εισέρχεται κανείς με δυσκολία, ενώ οι μακρές πλευρές τους λαξεύονται προς τα κάτω με εκφορικό τρόπο, δημιουργώντας σταδιακά μια σχετική ευρυχωρία και τη ψευδαίσθηση ενός τρόπον τινά μικρού θαλάμου.

Το κτίριο που αποκαλύφθηκε έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Στη δυτική πλευρά του διαμορφώνεται ένας επιμήκης ορθογώνιος χώρος, ο νάρθηκας (διαστ. 12×3.80 μ.), στον οποίο ανοίγονται δύο έκκεντρες είσοδοι, πλ. 2 μ. Δεξιά κι αριστερά πλαισιώνεται από δύο παράπλευρους, σχεδόν τετράγωνους χώρους, η πρόσβαση στους οποίους είναι δυνατή από το νάρθηκα. Από τον κυρίως χώρο του κτιρίου αποκαλύφθηκε ο μακρύς βόρειος τοίχος σε μήκος 20 μ. περίπου και οι τρεις πρώτοι πεσσοί από το κεντρικό και τα πλαϊνά κλίτη αντίστοιχα, που στη νοητή τους προέκταση μας δίνουν την εικόνα μιας τρίκλιτης βασιλικής. Στο νότιο άκρο του νάρθηκα, όπου η ανασκαφή προχώρησε βαθύτερα, εντοπίστηκε το δάπεδο του κτιρίου, που αποτελείται από έντονο κόκκινο πηλοκονίαμα, με υπόστρωμα από παχύ κουρασάνι. Από τον ίδιο χώρο συγκεντρώθηκαν πολλά τεμάχια επιτοίχιων κονιαμάτων με ίχνη κόκκινου χρώματος και εντοπίστηκε βάση κλίμακας, η οποία θα οδηγούσε στο υπερώο. Οι αντηρίδες στον εξωτερικό τοίχο του νάρθηκα αποτελούν μεταγενέστερη προσθήκη και πιθανότατα διαμόρφωναν στεγασμένες εισόδους, δίνοντας παράλληλα μια μνημειακότερη μορφή στην πρόσοψη. Σε μια μεταγενέστερη, επίσης, κατασκευαστική φάση μειώθηκε σημαντικά το διάστημα μεταξύ των πεσσών της βόρειας πεσσοστοιχίας. Η μετατροπή αυτή, που θα πρέπει να επιβεβαιωθεί και στους υπόλοιπους πεσσούς, θα έφερε ριζικές αλλαγές στην αρχιτεκτονική του κτιρίου.

Οι τοίχοι του κτιρίου είναι κατασκευασμένοι από δουλεμένους και άμορφους πωρόλιθους, πλίνθους και αργούς λίθους, που ενώνονται με παχύ ασβεστοκονίαμα, ενισχυμένο από μικρά βοτσαλάκια και τριμμένο κεραμίδι. Από την επίχωση προέρχονται μαρμάρινα μέλη που μπορούν να αποδοθούν στην περίοδο χρήσης του κτιρίου (βάση και τεμάχια αρράβδωτων κιόνων, θραύσματα αμφίγλυφων θωρακίων κ.ά.). Μεγάλος είναι και ο αριθμός αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών που εντοιχίστηκαν σε β΄ χρήση, αλλά και μικρότερων τεμαχίων που προήλθαν από την επίχωση. Το σημαντικότερο ανάμεσα τους ήταν μία μικρή ανάγλυφη αναθηματική πλάκα (0,16×0,16 μ.), στην οποία παριστάνεται φαλλός και φέρει επιγραφή: *Ποσειδῶνι κάτ'*

Σχέδ. 29. Αγρόκτημα Νάουσας. Θέση Τσιφλίκι. Σχέδιο ανάγλυφης ενεπίγραφης πλάκας.

εὐχήν, καθώς και το όνομα της αναθέτριας: *Ζοειλία* (Σχέδ. 29). Η ανάθεση από γυναίκα της συγκεκριμένης πλάκας παραπέμπει σε επίκληση για γονιμότητα και απευθύνεται στη χθόνια υπόσταση του θεού. Στην περιοχή της Νάουσας, με το Νυμφαίο, τις πολλές πηγές και τα ποτάμια, η παρουσία του θεού είναι περισσότερο από εύλογη, καθώς σε πολλές περιοχές της Μακεδονίας, όπως και στη Θεσσαλία, ο Ποσειδώνας λατρεύεται ως θεός των ποταμών και των πηγαίων υδάτων[243]. Η επιγραφή μπορεί να χρονολογηθεί στο 2ο αι. μ.Χ. και αποτελεί την πρώτη μαρτυρία για λατρεία και κατά συνέπεια για ένα ιερό του Ποσειδώνα στην ευρύτερη περιοχή της Μίεζας.

Η μικρή σχετικά ποσότητα κεραμικής από την επίχωση της βασιλικής, μας δίνει ένα ευρύ χρονολογικό πλαίσιο από τον 4ο-7ο αι. μ.Χ., ενώ λίγα όστρακα με εφυάλωση μαρτυρούν ότι η λατρεία, όποια μορφή και να είχε ο χώρος, μπορεί να συνεχίζεται και στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Η βασιλική στο Τσιφλίκι ανήκει προφανώς στο ίδιο ευρύτερο σύμπλεγμα κτιρίων με θρησκευτικό χαρακτήρα, που είχε αποκαλυφθεί το 1959 σε μικρή απόσταση νοτιότερα. Η βασιλική οικοδομείται για να καλύψει τις ανάγκες μιας μικρής, ίσως, αλλά ευημερούσας χριστιανικής κοινότητας στην περιοχή της Νάουσας, όπου η ανθρώπινη δραστηριότητα φαίνεται ότι συνεχίζεται αδιάλειπτα από τους αρχαϊκούς χρόνους έως και τους προχωρημένους χριστιανικούς αιώνες.

ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ

243. Στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, ο Ποσειδώνας λατρεύεται όχι ως θεός της θάλασσας, αλλά του Κάτω Κόσμου, ενώ επίσης εξουσιάζει τους ποταμούς και τα πηγαία ύδατα. Ν. Παπαχατζής, *Ανθρωπολογικά* 2 (1981), σ. 34-35 και Θ. Ριζάκης - Ι. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Αθήνα 1985, σ. 47, αριθ. 32. Οπωσδήποτε, η αφιέρωση στον Ποσειδώνα αντίστοιχου αναθήματος είναι εξαιρετικά σπάνια, αν όχι μοναδική.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σέρβια

Θέση Κοκκινόη

Αιτίες για τη διενέργεια σύντομης σωστικής ανασκαφής σε τάφους εποχής του Σιδήρου στη θέση Κοκκινόη Σερβίων υπήρξαν η μεταφορά στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής κατά τον περασμένο Ιούνιο 24 ευρημάτων και η ειδοποίηση λίγο αργότερα ότι αποκαλύφθηκαν πλάκες τάφων σε εργασίες για τη διεύρυνση αυλής με αποχωμάτωση[244]. Από τα αντικείμενα που παραδόθηκαν τα επτά είναι μυκηναϊκά αγγεία και από τα υπόλοιπα, που μπορούν να ενταχθούν στην ύστερη εποχή του Χαλκού ή την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, τα έξι και τέσσερα αντίστοιχα είναι ακέραια πήλινα χειροποίητα αγγεία και τμήματα παρόμοιων, άλλα τέσσερα αποτελούν τμήματα μεταλλικών αντικειμένων, ενώ υπάρχουν και τρεις ψήφοι από ήλεκτρο. Ως προς τα σχήματα, από τα επτά μυκηναϊκά αγγεία τα τέσσερα είναι αλάβαστρα (Πίν. 121 γ) και τα υπόλοιπα οινοχοΐσκη, κύλικα και σκύφος, από τα 10 χειροποίητα τα επτά είναι σκύφος, κύαθος, φιάλη, δύο κάνθαροι, δύο φιάλες και τρία αδιάγνωστα (Πίν. 121 δ). Πρόκειται για κτερίσματα τάφων, οι οποίοι αποτελούσαν συστάδες ή πιο εκτεταμένα νεκροταφεία στην παραποτάμια περιοχή δεξιά του μέσου ρου του Αλιάκμονα, που από το 1974 είναι παραλίμνια λόγω του τεχνητού φράγματος της λίμνης Πολυφύτου, για την οποία είναι γνωστή η έντονη μυκηναϊκή παρουσία και αποτελούν ζητούμενο για την έρευνα ο χαρακτήρας και η ερμηνεία της[245].

Ερευνήθηκαν αρχικά τέσσερις τάφοι κιβωτιόσχημοι από πλάκες με διάφορες κατευθύνσεις και μεγέθη. Είχαν επηρεαστεί από το μηχάνημα και οι τρεις αναμοχλεύτηκαν στην αρχαιότητα. Μόνον ο πρώτος με κατεύθυνση

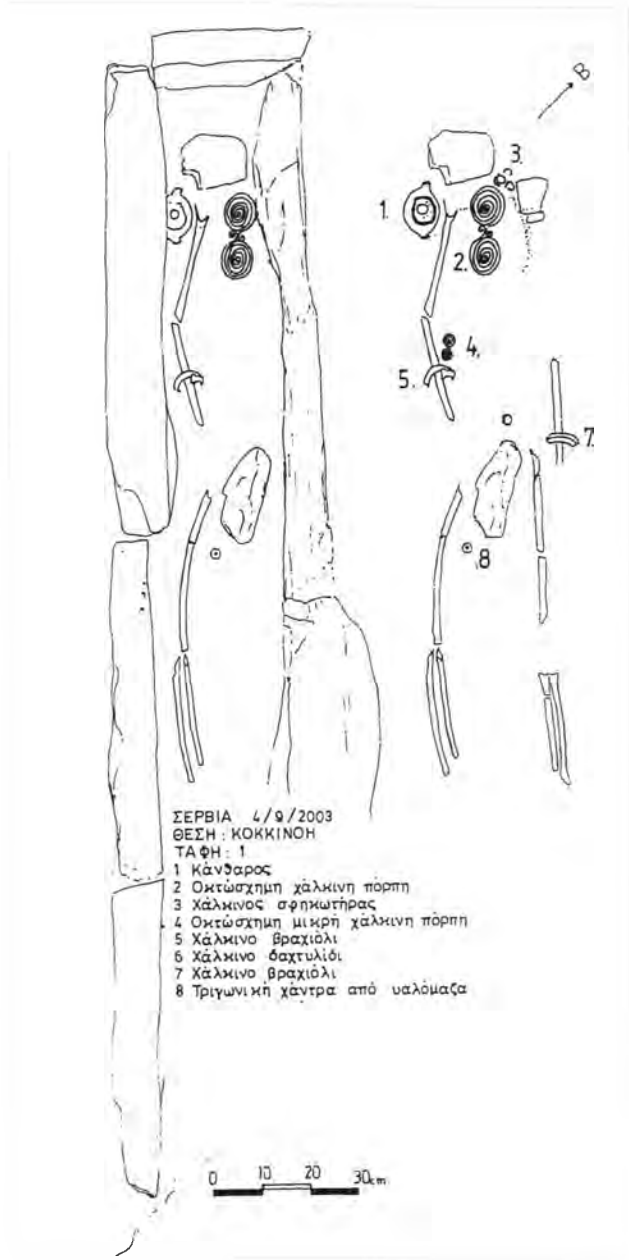

Σχέδ. 30. Σέρβια. Θέση Κοκκινόη. Τάφος 1.

Ν.-Β. (το κεφάλι στη νότια πλευρά), εσωτ. διαστ. 2×0,40 περίπου και βάθ. 0,40 μ., ήταν πλούσια κτερισμένος με κοσμήματα και προφανώς ανήκε σε γυναίκα (Σχέδ. 30). Έφερε δύο καλυπτήριες πλάκες, εκ των οποίων διατηρήθηκε η βόρεια, ενώ οι πλάκες των στενών πλευρών και ιδιαίτερα της δυτικής είχαν γείρει προς το εσωτερικό. Ήταν γεμάτος χώματα και στο δάπεδο του νότιου άκρου μια μικρή πλάκα (0,10×0,15 μ.) είχε τοποθετηθεί ως προσκεφάλαιο. Η νεκρή σε ύπτια στάση έφερε δεξιά του κεφα-

244. Ο Ν. Ζουλιάμης, ιδιοκτήτης της αγροικίας, δήλωσε ότι τα αρχαία βρέθηκαν κατά τη διάρκεια άρσης των αγρών του στη θέση Κοκκινόη Σερβίων, εκτός ενός ελλιπούς χειροποίητου κανθάρου με προέλευση αγροτική περιοχή του Φρουρίου, σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα και ότι μπορεί να υποδείξει τους αγρούς, αλλά όχι και τα ακριβή σημεία. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής μας διαβεβαίωσε ότι τα περισσότερα αποτελούσαν κτερίσματα ταφών, που διαλύθηκαν από τις συνεχείς διανοίξεις του περιβάλλοντος χώρου της αγροικίας.

245. Για την έρευνα στην περιοχή, βλ. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, *Αρχαία Μακεδονία* VI, Ι, 1996, σ. 241-258· η ίδια, *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 288-311· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 105-106, σημ. 272, 124, 139-140, 120-126· η ίδια, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 591-606· η ίδια, *Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, 26-30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999*, Αθήνα 2003, σ. 170, 174-175.

λιού πήλινο χειροποίητο κάνθαρο χωρίς λαβές, μαύρου χρώματος από κακή όπτηση, τμήματα χάλκινων σφηκωτήρων κοντά στο κεφάλι, στον αριστερό της ώμο μεγάλη χάλκινη οκτώσχημη πόρπη από σύρμα ρομβοειδούς διατομής, από ένα χάλκινο ψέλιο τριγωνικής διατομής με χαρακτή διακόσμηση στους δύο καρπούς, δεύτερη παρόμοια αλλά μικρότερη οκτώσχημη πόρπη κάτω από το δεξί ψέλιο, χάλκινο σπειροειδές δακτυλίδι στο αριστερό της χέρι και στο μέσον περίπου τριγωνική χάνδρα από σκουρόχρωμη υαλόμαζα (Πίν. 121 ε).

Στο δεύτερο τάφο, που περιείχε οστά από ανακομιδή ή αναμόχλευση, εντοπίστηκε σε όστρακα φιαλόσχημο χειροποίητο αγγείο με χαρακτή διακόσμηση στην άνω επιφάνεια του χείλους. Ο τρίτος, μολονότι έσωζε τις πλάκες στη θέση τους, δεν περιείχε κτερίσματα και είχε διαταραχθεί περισσότερο στη βορειοανατολική στενή πλευρά, ενώ ο τέταρτος περιείχε μία χάνδρα από υαλόμαζα. Κατά τη δεύτερη φάση της έρευνας, μετά από ειδοποίηση του ιδιοκτήτη, αποκαλύφθηκαν άλλοι δύο τάφοι με όμοια χαρακτηριστικά, διαταραγμένοι από την αρχαιότητα, με διασωθέντα κτερίσματα μία πήλινη πρόχου, τμήματα από δύο σιδερένια μαχαίρια και ένα λίθινο περίαπτο, ενώ στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκε χώρος τελετουργικής πυράς, διαμ. 0,65 μ., που είχε καλυφθεί από πλακερές πέτρες σε κυκλική σχεδόν διάταξη, διαστ. 0,90×0,70 μ. Συμπερασματικά μπορούμε να εντάξουμε τη συστάδα των παραπάνω τάφων στη θέση Κοκκινόη Σερβίων στον 8ο-7ο αι. π.Χ. και να διατυπώσουμε την άποψη, εφόσον είναι βέβαιο ότι τα αντικείμενα που παραδόθηκαν αποκαλύφθηκαν εδώ κατά καιρούς, ότι στον ευρύ χώρο του οικήματος της αγροικίας με τον αυλόγυρό της υπήρχε εκτεταμένο νεκροταφείο της ύστερης εποχής του Χαλκού και της εποχής του Σιδήρου.

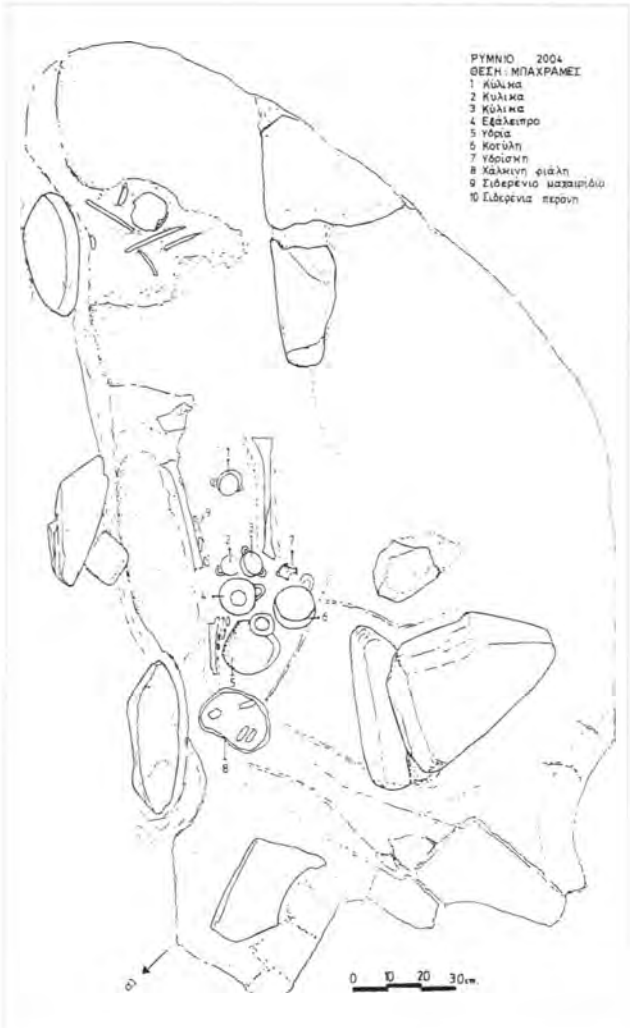

Σχέδ. 31. Ρύμνιο. Θέση Μπαχράμες. Τάφος υστεροαρχαϊκών χρόνων.

Ρύμνιο

Θέση Μπαχράμες

Η περιοχή του Ρυμνίου δεξιά του μέσου ρου του Αλιάκμονα, 5 χλμ. από την Αιανή και στην αρχή του τεχνητού φράγματος της λίμνης Πολυφύτου, είναι γνωστή κυρίως για τις αρχαιότητες της ύστερης εποχής του Χαλκού και της εποχής του Σιδήρου, λόγω της ανασκαφικής έρευνας που έχει διενεργηθεί, και λιγότερο για τις αρχαιότητες των μεταγενέστερων εποχών, που επίσης έχουν εντοπιστεί[246].

Παρά τις ενδείξεις και τον πλούτο των ευρημάτων του Ρυμνίου και μάλιστα από ολιγοήμερες ανασκαφές, αποτέλεσε ευχάριστη έκπληξη ο εντοπισμός αρχαϊκής ταφής με περιεχόμενο όμοιο με αυτό των τάφων της Αιανής. Ο τάφος εντοπίστηκε νότια από το χωριό στη θέση Μπαχράμες, σε ημιορεινό και επικλινή χέρσο χώρο, αριστερά αγροτικού δρόμου που οδηγεί προς τα Μεταλλεία Αμάντου[247]. Ήταν θαμμένη μάλλον γυναίκα σε λάκκο, εσωτ. διαστ. 1,83×0,60 μ., που ανοίχθηκε στο αμμώδες έδαφος με προ-

246. Βλ. Α. Ανδρειωμένου, *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 349, Πίν. 144στ-ζ· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 256· η ίδια, *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 355· η ίδια, *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 304-305· η ίδια, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π., σ. 139, 143, 147· η ίδια, *Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου*, ό.π., σ. 168, 175· η ίδια, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 555-557.

247. Βρισκόταν σε βάθος από 0,80-1 μ. και υποδείχθηκε από θησαυροθήρα που έψαχνε για λίρες και απέσπασε όστρακα αγγείων από την παρυφή του δρόμου.

σανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και σε βάθος 1 μ. περίπου ως το φυσικό στρώμα από ασβεστολιθικές πλάκες, κομμάτια από τις οποίες όριζαν τις πλευρές της ταφής (Σχέδ. 31· Πίν. 121 στ). Το άνω μέρος του σώματος είχε συληθεί από την αρχαιότητα και είναι προφανές ότι επίχρυση ψήφος και αργυρά καμπύλα τμήματα κρίκων ανήκαν σε κοσμήματα της νεκρής (αριθ. κατ. Αιανής 17016, 17017). Τα κτερίσματα που είχαν τοποθετηθεί προς τα άκρα πόδια παρέμειναν ανέπαφα και ήταν επτά πήλινα αγγεία (Πίν. 122 α), τρεις κύλικες, εξάλειπτρο, δύο υδρίες, σκύφος, και μία χάλκινη φιάλη, ενώ κατά μήκος του δεξιού ποδιού υπήρχε σιδερένιο μαχαιρίδιο και σιδερένια περόνη (αριθ. κατ. Αιανής 16394-16401, 17015).

Μεταμόρφωση

Η Μεταμόρφωση, που βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της πόλης Κοζάνης και ανήκει διοικητικά στο διευρυμένο Δήμο Κοζάνης μετά το σχέδιο Καποδίστρια, είναι γνωστή στην έρευνα για τις αρχαιότητες πολλών εποχών που έχουν εντοπιστεί χωρίς ποτέ να γίνει συστηματική ανασκαφή και συμπεριλαμβάνεται στη μελέτη μου για το Βόιο, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη σημαντικών αρχαιολογικών χώρων. Έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα της πρώιμης εποχής του Χαλκού στη θέση Βίγλα, τειχισμένος οικισμός στη θέση Καστρί σε ύψωμα του Βούρινου, ενώ χειροποίητα πήλινα αγγεία (πρόχους με αμαυρόχρωμη διακόσμηση και φιάλη) με άγνωστη την ακριβή προέλευση χρονολογούνται στην ύστερη εποχή του Χαλκού και την εποχή του Σιδήρου και παράλληλα από λαθρανασκαφές τάφων κατά το 1952, 1962 και 1998 προήλθαν ευρήματα που μαρτυρούν νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου, αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στη θέση Γούρνα ή Γκόρινι[248]. Η θέση βρίσκεται μόλις 200 μ. βόρεια-βορειοανατολικά από το χωριό και η διάλυση των τάφων οφείλεται στις διανοίξεις του χωματατόδρομου Μεταμόρφωσης-Βατερού-Κοζάνης. Έτσι, όταν μας γνωστοποιήθηκε η νέα βελτίωση αυτού του δρόμου, διενεργήθηκε το 2001 έλεγχος στη διέλευση από το χώρο του νεκροταφείου και προγραμματίστηκε ανασκαφή σε συνεννόηση με το Δήμο Κοζάνης, ως φορέα υλοποίησης του έργου, η οποία άρχισε το Σεπτέμβριο του 2003.

Πρόκειται για πλαγιά, στον επικλινή χώρο της οποίας διαμιουργούνται τα επίπεδα του νεκροταφείου, από τάφους λακκοειδείς με ενταφιασμούς και καύσεις, κιβωτιόσχημους με πλάκες και κτιστούς, όπως εμφανίστηκαν στην παρυφή του δρόμου, ενώ με την αποχωμάτωση που είχε επιχειρηθεί από τα μηχανήματα του έργου, διαγράφονταν λάκκοι στο φυσικό χώμα και είχαν αποκαλυφθεί πλάκες[249]. Ωστόσο, από τις πρώτες τέσσερις δοκιμαστικές τομές σε τέτοια σημεία διαπιστώθηκε ότι αποτελούσαν ενδείξεις διαλυμένων ταφών από την αρχαιότητα, ενώ δεν αργήσαμε να συμπεράνουμε ότι όλος ο χώρος του νεκροταφείου, ή τουλάχιστον όσο ανασκάψαμε, έχει αναμοχλευθεί από τους αρχαίους τυμβωρύχους (Πίν. 122 β). Οι 15 λάκκοι ταφών που ερευνήθηκαν αποτελούν ορύγματα στο σκληρό κιτρινωπό φυσικό στρώμα ανάμεσα σε σκληρότερο, σχεδόν βραχώδες, με επικρατέστερο προσανατολισμό Α.-Δ. Η συνήθης ταφική πρακτική ήταν ο ενταφιασμός, ενώ σε δύο-τρεις περιπτώσεις εντοπίστηκε καύση. Σε ελάχιστες ταφές διασώθηκαν μέρη των σκελετών και των κτερισμάτων στη θέση τους. Από τη συνολική περισυλλογή διαπιστώνουμε ότι στα κτερίσματα ανήκαν πολλά αττικά αγγεία, κυρίως μελανόμορφα, όπως κύλικες και σκύφοι. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν σε μεγάλη σχετικά έκταση και από όσα συντηρήθηκαν και συγκολλήθηκαν αποκαθίστανται ενδιαφέρουσες παραστάσεις, όπως μορφές κωμαστών, σειρήνων, αλόγων και λιονταριών, που εντάσσουν τα αγγεία στο β΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. (Πίν. 122 γ). Στον κύκλο των ζωγράφων της Ομάδας των Κωμαστών (585-570 π.Χ.) ανήκει η κύλικα, η μία πλευρά της οποίας συγκολλήθηκε και εικονίζει ανάμεσα στις λαβές και τα ανθεμωτά κοσμήματα δύο κωμαστές, ο ένας ντυμένος με χιτωνίσκο[250] (Πίν. 122 δ). Επιπλέον εντοπίστηκαν μικκύλα αγγεία και τμήματα πήλινων ειδωλίων. Από μεταλλικά μπορούμε να διακρίνουμε φιάλες και λέβητες ή λεκανίδες, ενώ τα κοσμήματα ήταν χάλκινα, όπως ενώτια από κρίκους, τοξωτές και δίδυμες πόρπες, βραχιόλια και δακτυλίδια, και τα όπλα, σιδερένιες αιχμές δοράτων και μαχαιρίδια. Συμπληρωματικά αναφέρουμε ότι από επιφάνεια του χώρου της ανασκαφής περισυνελέγησαν όστρακα ύστερης εποχής του Χαλκού και πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ενώ από τομές προήλθαν όστρακα αγγείων και διάφορα άλλα ευρήματα που ανήκαν σε πρωιμότερες ταφές εποχής του Σιδήρου. Σε σύγκριση με τη νεκρόπολη της Αιανής των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων, αλλά και της Κοζά-

248. Βλ. σχετικά Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 216, Πίν. 255ε, ζ, 256γ· Μ. Σιγανίδου, στο *Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας*, Αθήνα 1979, σ. 39, αριθ. 37· Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Κοζάνη, Πόλη Ελιμιώτιδας*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48, 52, 64, 66, εικ. 21, 24, 33, 34· η ίδια, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π., σ. 113, 132, 148, 153-154, 206-207· η ίδια, στον παρόντα τόμο, σ. 392-393.

249. Τα αγροτεμάχια είναι ιδιοκτησίας Δ., Ν. και Κ. Χασιώτη, με αύξοντα αριθ. αγροτ. 06, 07 και 08 αντίστοιχα.

250. Πρβλ. J. Boardman, *Αθηναϊκά μελανόμορφα αγγεία*, Αθήνα 1980, σ. 22-23, εικ. 21, 22 και D. Kallipolitis-Feytmans, *CVA, Grèce, Athènes-Musée National*, 1986, σ. 3, 15-16, πίν. 2, 3.

νης, το νεκροταφείο της Μεταμόρφωσης παρουσιάζει πολλές ομοιότητες. Έχει φάση από την εποχή του Σιδήρου και διαρκεί έως την ελληνιστική εποχή, τα κινητά ευρήματα είναι παρόμοια και εξίσου σημαντικά, με πολλή πρώιμη αττική κεραμική, ενώ διαπιστώνεται, προς το παρόν, μεγαλύτερη καταστροφή από τυμβωρυχία.

Κατά την επιφανειακή έρευνα ψηλότερα στο επικλινές σε σχέση με τον άξονα του δρόμου και ανατολικά από το νεκροταφείο που ανασκάπτουμε, διαπιστώθηκε η ύπαρξη κεραμικής τροχήλατης αλλά και χειροποίητης ύστερης εποχής του Χαλκού και πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Πρόκειται για χέρσο χώρο, στον οποίο έχουν φυτευτεί πεύκα και έχουν απομείνει κλήματα από παλιά αμπέλια, με τα οποία φαίνεται ότι σχετίζονται ξερολιθιές, αλλά και τοίχος από μικρές αργές πέτρες μεγάλου μήκους που ακολουθεί την κλίση και άλλος κάθετος πιο επιμελημένος. Σχετικά με τον οικισμό, στον οποίο ανήκει το πραγματικά σημαντικό νεκροταφείο της θέσης Γούρνα, έχω διατυπώσει την άποψη ότι βρισκόταν στο χώρο του σύγχρονου χωριού. Η άποψη αυτή στηρίζεται στην επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε και απέδωσε τα παρακάτω: Νότια-νοτιοδυτικά από το χωριό στην παρυφή του λόφου με το γήπεδο υπάρχουν τοίχοι από δουλεμένες πέτρες, όστρακα τροχήλατα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και παρόμοια κεραμική περισυνελέγη από οργωμένο οικόπεδο ανατολικά από το γήπεδο, κοντά στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων. Στηρίζεται επιπλέον από τον πρόσφατο εντοπισμό συνεχόμενου προς την ίδια κατεύθυνση αρχαιολογικού χώρου σε πλαγιά λόφου του Βούρινου με το όνομα Καθάρα και κλίση προς το σύγχρονο οικισμό. Εκεί διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών τουλάχιστον περιβόλων από μεγάλες κυρίως πέτρες πλ. 1,50 μ. σε ορθογώνια διάταξη, οι οποίοι ανήκουν προφανώς στην οχύρωση του χώρου, ενώ άλλοι στενότεροι τοίχοι ανήκουν σε κατόψεις κατοικιών. Τα τείχη και οι τοίχοι αυτοί διαφέρουν από τις κατασκευές και τους λιθοσωρούς των κτηνοτρόφων, ορισμένοι από τους οποίους εδράζονται πάνω σε αρχαία θεμέλια. Επιφανειακά στο χέρσο χώρο με τη μεγάλη κλίση και τη μικρή επίχωση διακρίνονται λίγα όστρακα και πολύ διαβρωμένα, ενώ χαμηλότερα σε χώρο με την ιδιαίτερη ονομασία Κομματσούλια (=κομμάτια χωραφιών) η κεραμική είναι τροχήλατη αλλά και χειροποίητη, με τα χαρακτηριστικά της ύστερης εποχής του Χαλκού. Συνεπώς, η άποψη ότι ο αρχαίος οικισμός βρισκόταν στη θέση του σύγχρονου χωριού φαίνεται ότι ενισχύεται με την ύπαρξη τειχισμένης ακρόπολης στην πλαγιά Καθάρα, αφού άλλωστε και στους ενδιάμεσους αγρούς εντοπίζεται κεραμική[251].

251. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, ό.π. (υποσημ. 245), σ. 206.

Κοζάνη

Θέση Ανάληψη

Ολοκληρώθηκε ο έλεγχος κατά μήκος του δρόμου Κοζάνης-Φτελιάς στη θέση Μονή Αναλήψεως ή Κασλάς νοτιοανατολικά από την πόλη, σε χώρο όπου το 2000 με άλλες σκαπτικές εργασίες είχε αποκαλυφθεί συστάδα λακκοειδών τάφων της ελληνιστικής εποχής[252]. Σε γειτνίαση με αυτούς και στο εύρος του δρόμου εντοπίστηκαν σε μεγάλο βάθος, 2,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, άλλοι τρεις λακκοειδείς τάφοι, διαστ. 1,90×0,80 μ., με τον ίδιο προσανατολισμό Α.-Δ., και ήταν συλημένοι από την αρχαιότητα. Τα αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία, όστρακα με διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος και ανάγλυφου σκύφου, μας οδηγούν στο 2ο αι. π.Χ. Το γεγονός ότι ο χώρος ερευνήθηκε με πυκνές τομές σε μεγάλη απόσταση προς όλες τις πλευρές, εκτός από τη δυτική, σε δύο ανασκαφικές περιόδους (στην ανατολική το 2000 και στη βόρεια και τη νότια το 2003 εντός του άξονα του δρόμου), μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι επρόκειτο για μικρή συστάδα τάφων, η εξάρτηση της οποίας από γειτονικό οικισμό παραμένει προβληματική[253].

Καρυοχώρι

Θέση Ανατολή

Μετά την έρευνα του 2001 στο Καρυοχώρι και σε όλο τη Δήμο Αγίας Παρασκευής, στον οποίο ανήκει μαζί και με τα χωριά Άγιος Χριστόφορος, Σπηλιά και Ερμακιά[254], που περιελάμβανε εντοπισμό νέων χώρων με σύνταξη αρχαιολογικού χάρτη, καταγραφή, φωτογράφηση, εκπαιδευτικά μαθήματα, καθώς και μελέτη προστασίας και ανάδειξης με πολιτιστικές διαδρομές, επανήλθαμε εξαιτίας εκτεταμένης λαθρανασκαφής στο νεκροταφείο της θέσης Ανατολή, που σχετίζεται με το μεγάλο οικισμό της παρακείμενης θέσης με την ονομασία Δεξαμενή[255]. Πρόκειται για χέρσο

252. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 790-791. Η ίδια, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 614-615, με πλήρη βιβλιογραφία για τις αρχαιότητες της πόλης της Κοζάνης.

253. Για το πρόβλημα της συσχέτισης των νεκροταφείων της Κοζάνης με οικισμούς, βλ. ό.π.

254. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 611-630. Η ίδια, στον παρόντα τόμο, σ. 393-396.

255. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 623-624, όπου αναφέρεται ότι και κατά το 2000 είχε διενεργηθεί λαθρανασκαφή, για την οποία και τότε και τώρα προβήκαμε σε κάθε νόμιμη ενέργεια και διαμαρτυρηθήκαμε έντονα προς πάσα κατεύθυνση. Μάλιστα, ο χώρος το 2000 είχε σκεπαστεί από φορτηγά χώματος, που μετέφεραν αγρότες, οι οποίοι καλλιεργούν παράνομα.

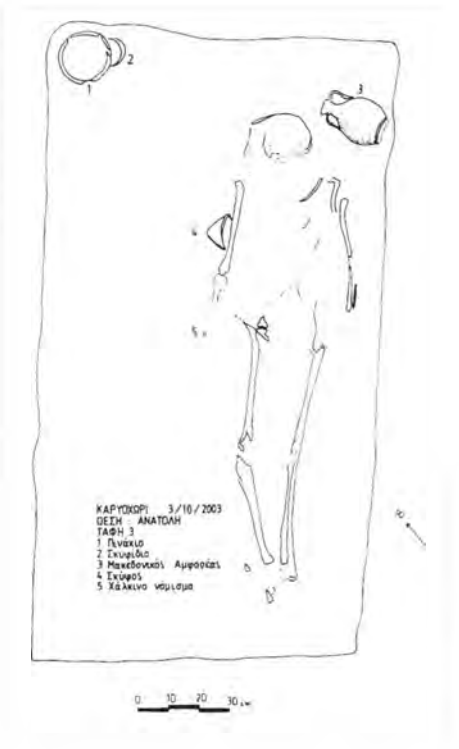

Σχέδ. 32. Καρυοχώρι. Θέση Ανατολή. Τάφος 3.

δημόσιο και επικλινή χώρο που καλλιεργείται παράνομα και προς Ν. καταλήγει βαθμιδωτά σε ρεματιά. Στη διάρκεια των τεσσάρων ημερών ανασκαφής την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου και επί 12ωρο ημερησίως, πραγματοποιήσαμε συγχρόνως συστηματική επιφανειακή περισυλλογή των αντικειμένων που είχαν απορριφθεί τόσο στο χώρο των λαθρανασκαφών όσο και στους γύρω αγρούς. Τα ευρήματα αυτά, όμοια με της πρώτης λαθρανασκαφής, ήταν σιδερένιες αιχμές δοράτων, μικρός σιδερένιος τρίποδας, χάλκινα ελάσματα από λέβητες και φιάλες, και πολλαπλασιάστηκαν από την «ανασκαφή» στους λάκκους 1 και 2, διαστ. 2×1,50 και βάθ. 2 μ., που είχε ανοίξει το μηχάνημα, και εμπλουτίστηκαν με χάλκινους κρίκους, χάλκινη δίδυμη πόρπη, σιδερένια καρφιά φορείου, σιδερένιο μαχαίρι, όστρακα συνανήκοντα διάφορων αγγείων και χειροποίητων, ανάμεσά τους ένας μακεδονικός αμφορέας με διακόσμηση από μελανές ταινίες. Σε μεγάλο βάθος εντοπίστηκαν δύο ασύλητες ταφές:

Τάφος 3: Λαξευμένος στο μαλακό ασβεστόλιθο, 1 μ. κάτω από την επιφάνεια, είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις εσωτερικές 1,90×1,10 και βάθος 1,30 μ. Ο νεκρός, μήκ. 1,55 μ., με τα λεπτά οστά σχεδόν διαλυμένα από την πολλή υγρασία – κανονική λάσπη –, βρέθηκε σε ύπτια στάση με τα χέρια κατά μήκος του σώματος, τα γόνατα ελαφρώς λυγισμένα και το κεφάλι πεσμένο προς ΒΔ., έφερε αριστερά του κεφαλιού του μακεδονικό αμφορέα, σώματος σφαιρικού με συνεχές περίγραμμα και καλυκωτό χείλος[256], δεξιά του προς τη γωνία του τάφου άωτο σκυφίδιο και πινάκιο, στο ύψος του δεξιού βραχίονα άωτο μελαμβαφή σκύφο και στη δεξιά παλάμη χάλκινο νόμισμα (Σχέδ. 32˙ Πίν. 122 ε), αρκετά φθαρμένο, τύπου Αντιγόνου Γονατά (279-222 π.Χ.). Τόσο τα κτερίσματα όσο και το νόμισμα εντάσσουν τον τάφο στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο μετά.

Τάφος 4: Η δοκιμαστική τομή που επιχειρήσαμε οδήγησε σε ασύλητη λακκοειδή ταφή σε βάθος 1 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους. Από την επίχωση του λάκκου περισυνελέγησαν ευρήματα χαρακτηριστικά της χρήσης του χώρου και κατά την εποχή του Σιδήρου, όπως σπείρες από δύο χάλκινες οκτώσχημες πόρπες και όστρακα χειροποίητων αγγείων. Συγχρόνως διαπιστώσαμε ότι η ελληνιστική ασύλητη ταφή είχε διαταράξει μία ή και δύο προγενέστερες ταφές, όπως συμπεράναμε από τα ευρήματα, και μεταξύ αυτών όστρακα κορινθιακού αρυβάλλου, κλασικών και αρχαϊκών χρόνων. Ο λάκκος της γυναικείας ελληνιστικής ταφής (Σχέδ. 33) είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. (με το κεφάλι στα βορειοανατολικά) και διαστάσεις 2,10×1 μ. Η νεκρή, ύψ. 1,69 μ., είχε τοποθετηθεί πάνω στο χώμα και φορούσε χρυσά ενώτια που απολήγουν σε λεοντοκεφαλές, ενώ αριστερά της και εκτός κεφαλής ήταν τοποθετημένο διάδημα μάλλον παρά στεφάνι, αποτελούμενο από χάλκινα επίχρυσα φύλλα μυρτιάς ή ελιάς, 15 περίπου πήλινες επίχρυσες χάνδρες και οκτώ πήλινα άνθη με ποικιλία γραπτής διακόσμησης και επιχρύσωση[257] (Πίν. 122 στ). Στο μεγάλο αριθμό κτερισμάτων στο αριστερό της πλάι ανήκαν χάλκινη φιάλη και μέσα μελαμβαφές, δύο άωτα σκυφίδια, σταμνοειδής πυξίδα με το πώμα, πήλινο ομφαλωτό πινάκιο, υδρία, ασκός τύπου guttus, κάνθαρος μελαμβαφής, άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο και μελαμβαφές «αλατοδοχείο» (Πίν. 123 α), προτομή πήλινου γυναικείου ειδωλίου, ενώ περισυνελέγησαν συνολικά 32 φυσικοί αστράγαλοι, διάσπαρτοι σε όλο το λάκκο από ψηλότερα. Η νεκρή έφερε σε δάχτυλα του αριστερού της χεριού ένα

256. Πρβλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Αιανή: Ελληνιστικοί τάφοι στη βασιλική νεκρόπολη, *ΣΤ΄ ΕλλΚερ*, σ. 207-218 και Μ. Παπακωνσταντίνου, «Μακεδονικού τύπου» αμφορείς από το νοτιοανατολικό νεκροταφείο της Λαμίας, *Ελληνιστική κεραμική από τη Θεσσαλία*, Βόλος 2000, σ. 193-203, για πρώιμα δείγματα. Επισημαίνουμε ότι σε πολλούς τάφους των ελληνιστικών χρόνων στη θέση Λειβάδια της Αιανής τοποθετούνταν μακεδονικός αμφορέας με νόμισμα στο δεξί χέρι.

257. Για παρόμοια ευρήματα από την Εορδαία και το νομό Κοζάνης, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 32-33, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

Σχέδ. 33. Καρυοχώρι. Θέση Ανατολή. Τάφος 4.

αργυρό επιχρυσωμένο δακτυλίδι με επίπεδη σφενδόνη και ένα δεύτερο από σιδερένιο κρίκο, ενώ κατά την αφαίρεση των οστών του θώρακα εντοπίστηκαν δύο χάλκινα νομίσματα, Κασσάνδρου (310-305 π.Χ.) και Δημητρίου Πολιορκητή (300-295 π.Χ.).

Ορισμένα αγγεία αποτελούν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου και τα υπόλοιπα σε συνδυασμό με τα νομίσματα εντάσσουν την ταφή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. (Πίν. 123 β). Συμπερασματικά, το νεκροταφείο στη θέση Ανατολή μπορούμε να αναφέρουμε ότι χαρακτηρίζεται από μεγάλη διάρκεια, που αρχίζει από την εποχή του Σιδήρου και φθάνει έως την ελληνιστική, όμοια με τη νεκρόπολη της Αιανής, της Κοζάνης, το νεκροταφείο της Μεταμόρφωσης, καθώς και άλλα λιγότερο γνωστά που έχουν εντοπιστεί στο νομό Κοζάνης και δεν έχουν ερευνηθεί.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ

Άγιος Παντελεήμονας

Νεκρόπολη εποχής του Σιδήρου. Θέση Άγιος Γεώργιος

Συνεχίστηκε και κατά το έτος 2003 η πρόσφατη ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή Άγιος Γεώργιος του Δ.Δ. Αγίου Παντελεήμονα του Δήμου Αμυνταίου[258], η οποία άρχισε το έτος 2001 με τον εντοπισμό και τη μερική ή πλήρη αποκάλυψη τριών ταφικών τύμβων της εποχής του Σιδήρου και συνεχίστηκε κατά το έτος 2002 με την ανασκαφή μέρους μιας ευρύτερης πυκνής συγκέντρωσης τάφων από ένα τέταρτο τύμβο.

Με σκοπό τον προσδιορισμό των ορίων της ταφικής χρήσης του χώρου προς Ν., πραγματοποιήθηκε σειρά επιμήκων διερευνητικών τομών στα αγροτεμάχια αριθ. 990 και 993 έως 998, όπου ήταν εμφανής η υψομετρική ανύψωση και η επιφανειακή διασπορά θραυσμάτων καλυπτήριων πλακών, οστών και οστράκων χαρακτηριστικών της ανωτέρω εποχής. Έτσι, η ερευνητική δραστηριότητα του έτους 2003 είχε, όπως και τα προηγούμενα έτη, σωστικό χαρακτήρα και αφορούσε στην ανασκαφική διερεύνηση σε ένα επίσης απειλούμενο από περαιτέρω καταστροφική παρέμβαση τμήμα της νεκρόπολης, όπου και οι επιφανειακές συγκεντρώσεις ευρημάτων και οι ενδείξεις ήταν ιδιαίτερα πυκνές. Η θέση και η διευθέτηση των αποκαλυφθέντων τάφων στις πυκνές δοκιμαστικές αύλακες οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η περιοχή αυτή αποτελούσε επίσης μέρος ενός ευρύτερου νεκροταφείου τύμβων της εποχής του Σιδήρου. Από τη σύνθεση των δεδομένων, αλλά κυρίως από την τοπογραφική αποτύπωση του χώρου οριοθετήθηκε το περίγραμμα δέκα τουλάχιστον συγκεντρώσεων τάφων, οι οποίες μπορούν να αποδοθούν σε ισάριθμους τύμβους κιβωτιόσχημων τάφων. Οι οκτώ από αυτούς, ακολουθούν την κορύφωση του νότιου χαμηλού εδαφικού αναπτύγματος και διατάσσονται προς τον άξονα Β.-Ν., ενώ οι υπόλοιποι δύο βρίσκονται 100 μ. βορειοανατολικά και σε χαμηλότερο επίπεδο (Σχέδ. 34). Λόγω της υφιστάμενης αμπελοκαλλιέργειας στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στις δύο ομάδες των τύμβων, δεν κατέστη δυνα-

258. Η παλαιότερη ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή της θέσης Άγιος Γεώργιος άρχισε το 1898 με αφορμή την αποκάλυψη κιβωτιόσχημων τάφων κατά τη διάρκεια εργασιών αποχωμάτωσης για την εγκατάσταση της τότε και ήδη υφιστάμενης και σε λειτουργία σιδηροδρομικής γραμμής, η οποία θα συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με την πόλη της Φλώρινας και το Μοναστήρι. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. N.G.L. Hammond, *Η ιστορία της Μακεδονίας*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 368-372.

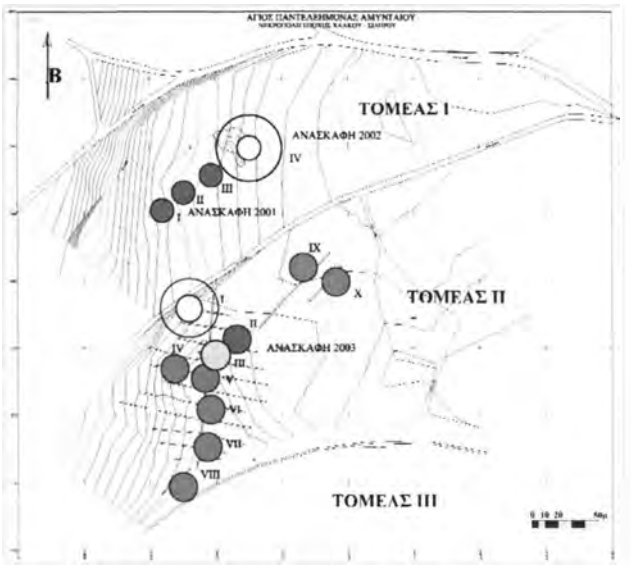

Σχέδ. 34. Άγιος Παντελεήμονας. Θέση Άγιος Γεώργιος. Τοπογραφικό διάγραμμα των τομέων Ι-ΙΙΙ της νεκρόπολης της εποχής του Σιδήρου.

τή η πραγματοποίηση δοκιμαστικών τομών για τη διερεύνηση της ύπαρξης ενδιάμεσων ταφικών συγκεντρώσεων.

Οι ταφικοί τύμβοι φαίνεται πως έχουν τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά τόσο ως προς τη μορφή, το μέγεθος και τη δομή τους όσο και ως προς τη μορφή και τη διάταξη των τάφων τους συγκριτικά με τους τύμβους Ι-ΙV (τομέας Ι), οι οποίοι είχαν ανασκαφεί κατά τα έτη 2001 και 2002. Οι τελευταίοι βρίσκονται βορειότερα από τη συστάδα των οκτώ τύμβων και σε απόσταση 120 μ. περίπου. Εξαίρεση από την παραπάνω σχετική ομοιομορφία αποτελεί η διάταξη των τάφων του τύμβου Ι, το μέγεθος και ο προσανατολισμός των τάφων του τύμβου ΙΙ και η οριοθέτηση του τύμβου ΙΙΙ με λίθινο περίβολο (τομέας ΙΙ). Για την περαιτέρω διερεύνηση των παρεκκλίσεων αυτών αποφασίστηκε η διεύρυνση των δοκιμαστικών αυλάκων στα σημεία αυτά.

Στον τύμβο Ι, το βορειότερο του τομέα ΙΙ (ο χώρος ανάμεσα στον άμεσα γειτνιάζοντα χωματόδρομο και τη σιδηροδρομική γραμμή Έδεσσας-Φλώρινας), αποκαλύφθηκε ομάδα 13 τάφων από μια πιθανή συγκέντρωση 100 και πλέον τάφων. Στο σύνολό τους ήταν κιβωτιόσχημοι και κατασκευασμένοι με σχιστολιθικές ή ασβεστολιθικές πλάκες. Ως υλικό στεγανοποίησής τους χρησιμοποιείται επίσης η κοκκινωπή άργιλος. Οι παιδικοί τάφοι, που ήταν σαφώς μικρότεροι, βρίσκονταν βορειοανατολικά, σε ξεχωριστή συστάδα και με διαφορετικό προσανατολισμό. Οι υπόλοιποι ήταν επιμήκεις με περιμετρική και σπανιότερα ακτινωτή διάταξη ως προς το νοητό κέντρο του τύμβου. Λόγω χρονικής πίεσης, αποφασίστηκε η ανασκαφή ενός μόνο τάφου από τον τύμβο αυτό (Πίν. 123 γ). Ο τάφος αυτός, που είχε προσανατολισμό Α.-Δ., καλυπτόταν από στενόμακρες πλάκες τοποθετημένες κατά το πλάτος του. Στην επιφάνεια της ανατολικότερης βρέθηκε οπισθότμητη πρόχους, ενώ στη νότια και στη δυτική πλευρά του τάφου και στο ανώτερο επίπεδο των πλευρικών πλακών, εντοπίστηκε ανά μία κύαθος. Με την πρόοδο της ανασκαφής εντός του τάφου, αποκαλύφθηκε στο στρωμένο με πλάκες δάπεδο η κύρια ταφή με το κεφάλι προς Δ. (κέντρο του τύμβου). Το σώμα ήταν τοποθετημένο σε ύπτια θέση με τα σκέλη σε επαφή και τα χέρια στο στήθος (δεξί) ή στους γοφούς (αριστερό). Το κεφάλι ακουμπούσε κανονικά σε μικρή επιμήκη πλάκα, η οποία χρησίμευε ως προσκέφαλο. Η ταφή ήταν γυναικεία και έφερε περιδέραιο από ποικίλου υλικού και σχήματος χάνδρες (5). Δεξιά και αριστερά στο στήθος εντοπίστηκαν δύο μικρές χάλκινες οκτώσχημες πόρπες, ενώ αντίστοιχα στο ύψος του κεφαλιού βρέθηκε μία οπισθότμητη πρόχους και ένας κύαθος. Πίσω ήταν διατεταγμένα τρία κρανία. Στα πόδια της νεκρής και στην ανατολική στενή πλευρά του τάφου, αποτέθηκαν μετά την ολοκλήρωση των διαδικασιών της ταφής, τα υπόλοιπα οστά των ανακομιδών.

Με τη σταδιακή διεύρυνση των δοκιμαστικών τάφρων στην περιοχή του τύμβου ΙΙ, αποκαλύφθηκαν 11 κιβωτιόσχημοι τάφοι. Οι τάφοι αυτοί, παρουσίαζαν σχεδόν στο σύνολό τους, σαφή διαφοροποίηση ως προς το μέγεθος, αλλά και ως προς τη διάταξή τους, σε σχέση με όλους τους τάφους που είχαν εντοπιστεί ή ανασκαφεί προηγουμένως στη νεκρόπολη. Είναι συνήθως μεγάλου μεγέθους και είναι διευθετημένοι σε σειρές σε ένα νοητό τετράγωνο με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Η εξωτερική σειρά έχει την επιμήκη της πλευρά κάθετη προς τον άξονα του τετραγώνου, ενώ οι δύο εσωτερικές έχουν την αντίστοιχη πλευρά οριζόντια.

Από τους τάφους αυτούς ανασκάφηκε ο βορειότερος (τάφος 1) και ο γειτονικός του τάφος 2.

Ο τάφος 1 είχε διαστάσεις 1,40×2,20 μ. και έφερε τέσσερις καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες μόνο οι δύο ακριανές βρίσκονταν στη θέση τους. Μετά τη σταδιακή αφαίρεση του χώματος από το εσωτερικό του τάφου διαπιστώθηκε ότι οι υπόλοιπες δύο πλάκες, αφού υπέστησαν μεγάλη πίεση, κατέρρευσαν προς τα μέσα. Η έντονη αναμόχλευση των οστών αποκαλύπτει την ευκαιριακή προσπάθεια σύλησης του τάφου, η οποία ωστόσο δεν ολοκληρώθηκε πλήρως, εξαιτίας τόσο της μεγάλης ποσότητας χώματος που εισέδυσε στο εσωτερικό όσο και της παρουσίας των θραυσμάτων των καλυπτηρίων. Τις κάθετες πλευρές αποτελούσαν ευμεγέθεις μονολιθικές πλάκες. Η κύρια ταφή αποκαλύφθηκε στο αμμώδες δάπεδο σε βάθος 1,80 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος, όπως και στην προηγούμενη ταφή, σε ύπτια θέση με τα σκέλη σε

επαφή και με τα χέρια ακουμπισμένα στους γοφούς. Το κεφάλι ακουμπούσε σε λίθινο πλακοειδές προσκέφαλο, ενώ με την παρεμβολή κανθάρου κάτω από το δεξιό ώμο ο κορμός ανασηκωνόταν και έγερνε προς τα αριστερά. Οστά από επτά ανακομιδές βρέθηκαν διασαλευμένα γύρω και πάνω από την κύρια ταφή. Ανάμεσά τους υπήρχαν δύο ζεύγη από χάλκινες διπλές περόνες, χάλκινο συμπαγές βραχιόλι κυκλικής διατομής, δύο χρυσοί σφηκωτήρες, επτά σιδερένια μαχαιρίδια (από τα οποία τα τέσσερα έχουν δρεπανοειδή μορφή), ένα σιδερένιο άγκιστρο, μία σιδερένια αιχμή δόρατος, μία σιδερένια περόνη και θραύσματα αγγείου με αμαυρόχρωμη γραμμική διακόσμηση. Η συγκόλληση των τελευταίων απέδωσε έναν αμφορίσκο με κωνικό λαιμό, δύο οριζόντιες λαβές και ισάριθμες αποφύσεις στον ώμο. Το αγγείο έφερε διακόσμηση από οριζόντιες γραμμές και λοξά διαγραμμισμένα διάχωρα, ενώ το σώμα καλυπτόταν από κρεμαστά επιμήκη τρίγωνα. Με βάση την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων η πρωτογενής ταφή και οι ανακομιδές του τάφου μπορούν να ενταχθούν ανάμεσα στον 9ο και στον 8ο αι. π.Χ.

Ο τάφος 2 ήταν ασύλητος, αφού οι τρεις μεγάλες καλυπτήριες πλάκες βρίσκονταν κατά χώραν. Είχε εξωτερικές διαστάσεις 1,50×2,50 μ. και, όπως και στο γειτονικό τάφο 1, τόσο τις επιμήκεις όσο και τις στενές κάθετες πλευρές του αποτελούσαν παχιές μονολιθικές πλάκες. Ο νεκρός τοποθετήθηκε καθιστός (μοναδική περίπτωση στη νεκρόπολη) και ακουμπισμένος σε κάποια κατασκευή από οργανικό υλικό (πιθανώς ξύλινη ή πλεκτή) σε μικρή απόσταση από τη νότια στενή πλευρά (Πίν. 123 δ). Ψηλότερα, δεξιά και αριστερά του, αποκαλύφθηκαν αρκετά σιδερένια αντικείμενα (τέσσερις αιχμές δοράτων, μία λαβίδα και ένα μαχαιρίδιο) και μία οπισθότμητη πρόχους. Δεύτερη πρόχους βρέθηκε στο αμμώδες δάπεδο, στο μέσον της νότιας στενής πλευράς και σε επαφή με την κάθετη πλάκα. Δεν διαπιστώθηκαν οστά από κάποια άλλη ταφή ή ανακομιδή εντός ή εκτός του τάφου. Σύμφωνα με την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων, η ταφή αυτή χρονολογείται επίσης στο διάστημα ανάμεσα στον 9ο και στον 8ο αι. π.Χ.

Κατά τη διάνοιξη των τάφρων ελέγχου της νότιας διασποράς των τάφων, είχαν εντοπιστεί νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά του τύμβου Ι και ΙΙ αντίστοιχα, και σε διαφορετικά επίπεδα, δύο τμήματα τοίχων. Με σκοπό τη διερεύνηση της πορείας τους, διευρύνθηκαν τα σημεία εντοπισμού και αποκαλύφθηκε σταδιακά η πορεία τους. Βαθύτερα βρέθηκε ο καμπυλόγραμμος τοίχος, ο οποίος στη συνέχεια φάνηκε πως αποτελούσε τμήμα κυκλικού περιβόλου τύμβου (τύμβος ΙΙΙ). Ο περίβολος είχε διάμετρο 21 μ. και μέγιστο πλάτος στα σωζόμενα σημεία 0,60 μ. Ήταν κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές και σχιστολιθικές πλάκες διαφόρων μεγεθών χωρίς την παρεμβολή συνδετικού υλικού. Παρά το ότι δεν αποκαλύφθηκε σε όλο το μήκος του, είναι εμφανής η μέτρια κατάσταση διατήρησής του, αφού μόνο σε τμήματα της περιμέτρου του τοίχου σώζονται έξι ή επτά στρώσεις λίθων (μέσο ύψος 1,30 μ.), ενώ στην υπόλοιπη πορεία τέσσερις ή και λιγότερες στρώσεις. Ο τοίχος προφανώς εξείχε σημαντικά της τότε εδαφικής επιφάνειας και λειτουργούσε ως αναλημματικός, συγκρατώντας και προβάλλοντας την κωνική σωρό του χώματος που επικάλυπτε τους τάφους στο εσωτερικό. Δοκιμαστικές τομές και ελαφρές ισοπεδώσεις στον τύμβο απέδωσαν μόνο μικρά θραύσματα πλακών σε τετράγωνα επιμήκη λαξεύματα και διάσπαρτα θρυμματισμένα οστά. Ο δεύτερος τοίχος είχε ευθεία πορεία, βορειοδυτική-νοτιοανατολική κατεύθυνση και διερχόταν από την ανώτερη σειρά λίθων του περιβόλου του τύμβου ΙΙΙ, σχηματίζοντας με τον τελευταίο χορδή τόξου, βάθ. 4 μ. Λιγοστές πλάκες και μικρές πέτρες παρέμειναν στην αρχική τους θέση, ενώ οι υπόλοιπες από δύο τουλάχιστον σειρές βρέθηκαν μετακινημένες στο πλάι. Από το μέγεθος αλλά και τον αριθμό τους συμπεραίνεται ότι το τοιχίο είχε μικρό πλάτος (0,40 μ.) και ύψος και λειτουργούσε προφανώς ως διακριτό όριο ανάμεσα σε δύο τύμβους ή ομάδες τάφων.

Παραβάλλοντας τα τελευταία ανασκαφικά δεδομένα με τις αναφορές από τη διετή έρευνα στο χώρο του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως (1898-1899), γίνεται φανερό πως το τμήμα αυτό της νεκρόπολης (τύμβος ΙΙΙ) είχε ήδη εντοπιστεί και ανασκαφεί σχεδόν συστηματικά. Η επιφανειακή πυκνή διασπορά οστών και οστράκων της εποχής του Σιδήρου και ο εντοπισμός θραυσμάτων από πλάκες αμέσως νοτιοανατολικά, καθώς και η αποκάλυψη άθικτων τάφων νότια, δηλώνει την πορεία και την έκταση των τότε ερευνών.

Σε επαφή με το ύψος της βάσης του κυκλικού περιβόλου του τύμβου ΙΙΙ και στη νότια περίμετρό του, αποκαλύφθηκε μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος. Καλυπτόταν από τρεις μεγάλες πλάκες, οι οποίες είχαν παράλληλη διάταξη με τις στενές πλευρές. Οι κάθετες πλευρικές πλάκες, όπως σε όλους τους μεγάλους τάφους της νεκρόπολης, ήταν μονολιθικές. Είχε μέγιστες εξωτερικές διαστάσεις 1,40×2,20 μ. Η απόθεση της νεκρής έγινε στο χωμάτινο δάπεδο σε ύπτια θέση και σε επαφή με τη δυτική επιμήκη πλευρά. Τα χέρια της ήταν τοποθετημένα στην κοιλιακή χώρα. Έφερε στο παράμεσο δάχτυλο του δεξιού χεριού χάλκινο δακτυλίδι, ενώ ανά μία διπλή περόνη, επίσης χάλκινη, βρέθηκε μετωπικά στη βάση του βραχίονα. Άλλες δύο παρόμοιου υλικού και μορφής περόνες εντοπίστηκαν στο δεξί πλευρό της και πάνω από το λίθινο προσκέφαλο. Ως προσκέφαλο χρησιμοποιήθηκε, σύμφωνα με την ευρέως διαδομένη ταφική συνήθεια της νεκρόπολης, μικρή πλάκα. Στον τάφο δεν διαπιστώθηκε άλλη ταφή ή ανακομιδή παρά το ότι η διευθέτηση της νεκρής αποσκοπούσε στην εξοικονόμηση χώρου για ένα δεύτε-

ρο, τουλάχιστον, ενταφιασμό. Σύμφωνα με την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων, η ταφή αυτή χρονολογείται ανάμεσα στον 9ο και στον 7ο αι. π.Χ.

Η δραστηριότητα του έτους 2003, που είχε περισσότερο διερευνητικό παρά ανασκαφικό χαρακτήρα, οδήγησε στη συγκέντρωση αρκετών σημαντικών στοιχείων, η επεξεργασία των οποίων τεκμηρίωσε: α) τη νότια επέκταση της νεκρόπολης (σε σχέση με τη ζώνη έρευνας των παρελθόντων ετών), β) την οργάνωση της νεκρόπολης σε συστάδες τάφων με τη μορφή τύμβων (κυρίως κυκλική), γ) τη σχεδόν ιδιαίτερη διάταξη των τάφων κάθε τύμβου, και δ) τη σαφή διάκριση κάποιων τύμβων είτε ως προς το μέγεθος των τάφων τους και το είδος και την ποσότητα των συνοδευτικών αντικειμένων είτε ως προς τη μορφή και το μέγεθος του περιβόλου τους.

ΔΗΜΟΣ ΦΙΛΩΤΑ

Δ.Δ. Βεγόρας

Νεολιθικός οικισμός Βεγόρας Ι. Θέση Νησί

Ο οικισμός της Βεγόρας Ι βρίσκεται στην περιοχή Νησί και σε απόσταση 2 χλμ. νότια-νοτιοανατολικά από το Δ.Δ. Βεγόρας του Δήμου Φιλώτα. Η θέση κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός χώρος με την ΥΑ 15794/19.12.61 (ΦΕΚ 35/22.2.62).

Το φθινόπωρο του 2001 η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ διαπίστωσε, στο πλαίσιο του περιοδικού ελέγχου των αρχαιολογικών χώρων, την ανέγερση στα βορειοδυτικά του εδαφικού εξάρματος των κτιριακών εγκαταστάσεων ψυγείου-διαλογητηρίου του Γεωργικού Συνεταιρισμού Αμυνταίου και την καταστροφή από τις συντελεσθείσες εργασίες αποχωμάτωσης σημαντικού μέρους των ανθρωπογενών επιχώσεων στο σημείο αυτό. Το επόμενο έτος, με δαπάνες του Συνεταιρισμού, πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα και συστηματική στρωματογραφική διερεύνηση του χώρου, με τη διενέργεια πυκνών δοκιμαστικών τομών.

Από την αξιοποίηση της μελέτης των καταλοίπων και των χαρακτηριστικών της διαστρωμάτωσης (παρά την απώλεια δεδομένων από τη βαθιά άροση και τις ποικίλες επεμβάσεις, όπως διανοίξεις δρόμων, ισοπεδώσεις και αμμοληψίες) προέκυψε σειρά συμπερασμάτων, πάνω στα οποία βασίστηκε ο σχεδιασμός της ανασκαφικής έρευνας του έτους 2003. Έτσι, οι τομές 344 και 224, διαστ. 10×10 μ., πραγματοποιήθηκαν στο ψηλότερο σημείο με τις αυξημένες συγκεντρώσεις ευρημάτων και στο νοτιοδυτικό άκρο της εκτεταμένης αλλά χαμηλής εδαφικής διαμόρφωσης, που λόγω της υψομετρικής υπεροχής της από τη στάθμη των κατά καιρούς επεκτάσεων της λίμνης Βεγορίτιδας πήρε το τοπωνύμιο «Νησί». Ωστόσο, με την πρόοδο των εργασιών διαπιστώθηκαν αμμώδεις επικαλύψεις και έντονη διασάλευση των επιχώσεων από τη διαβρωτική δράση των κυματισμών της λίμνης, καθότι στην περιοχή πνέουν σχεδόν καθόλη τη διάρκεια του έτους ιδιαίτερα ισχυροί άνεμοι. Τα μόνα αξιόλογα ανασκαφικά σύνολα ήταν οι πολυάριθμοι αποθέτες (λάκκοι απορριμμάτων) στο αμμώδες παρθένο έδαφος και οι σημαντικού πάχους διαχρονικές ανθρωπογενείς στρώσεις σε ένα εκτεταμένο φυσικό κοίλωμα στο κέντρο περίπου του οικισμού, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως χώρος απόρριψης υλικών.

Παρά την απουσία των πολύτιμων οικιστικών λειψάνων και την ανυπαρξία ουσιαστικής στρωματογραφικής ακολουθίας, συγκεντρώθηκε αρκετό υλικό και δεδομένα, τα οποία μπορούν να αποκαταστήσουν έστω και σε περιορισμένο βαθμό την εικόνα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της διαχρονικής ανθρώπινης παρουσίας στο συγκεκριμένο χώρο. Συμπερασματικά λοιπόν προέκυψαν τα εξής:

1. Ο χώρος κατοικήθηκε από τη μέση νεολιθική περίοδο έως και την τελική νεολιθική περίοδο (5800-3100 π.Χ.). Αν και είναι άγνωστη η ακριβής κατά περίοδο έκταση του οικισμού, φαίνεται πως στη μέγιστη ακμή του κάλυπτε οικιστικό χώρο 50-60 στρ. Περιμετρικά από τον οικιστικό πυρήνα, ο οποίος είχε ατρακτοειδές σχήμα και βορειοανατολική-νοτιοδυτική διευθέτηση, διαπιστώθηκε η ύπαρξη κατοικιών σε σημαντική απόσταση.

2. Οι οικίες ήταν πασσαλόπηκτες. Σε ζώνες, όπου υπήρχε υψομετρική ταπείνωση του εδάφους και σχετική υγρασία, το δάπεδο αποτελούσε παχύ στρώμα πηλού βασισμένο σε στρώση δοκαριών με μέση διάμετρο 0,10 μ. Αν κρίνει κανείς από την πληθώρα των δομικών καταλοίπων, με τη μορφή των ψημένων μαζών πηλού με αρνητικά αποτυπώματα των δοκαριών, των πασσάλων και των καλαμιών σε διάφορα βάθη και σημεία, ο οικισμός καταστράφηκε επανειλημμένα από πυρκαγιές.

3. Από τη μελέτη των στρωματογραφικών στοιχείων προκύπτει μια αδιάκοπη επέλαση και υποχώρηση των νερών της λίμνης Βεγορίτιδας, καθόλη τη διάρκεια του παρελθόντος χρόνου. Κατά το τέλος της μέσης νεολιθικής περιόδου (5400-5300 π.Χ.) τα όριά της πρέπει να ήταν αρκετά μακριά από τη θέση, αφού αρκετές κατοικίες εντοπίζονται χαμηλά, στα δυτικά πρανή του λόφου. Η περιοδική υδατοκάλυψη των περιμετρικών εδαφών, δηλαδή του ζωτικού χώρου του οικισμού, υποχρέωνε προφανώς τους κατοίκους της προϊστορικής θέσης σε μετεγκαταστάσεις σε ψηλότερα μέρη. Σε μια τέτοια μετακίνηση μπορεί να αποδοθεί η εμφάνιση νέου οικισμού αμέσως δυτικότερα από τη θέση Νησί (Λεβαία Ι), στο ίδιο διάστημα όπου στρώμα άμμου κάλυψε τις επιχώσεις της αρχικής εγκατάστασης.

4. Εξαιτίας της καταστροφής των επιφανειακών στρωμάτων από την εντατική καλλιέργεια είναι δύσκολη έως αδύνατη η άντληση στοιχείων για τη μορφή και τη χωρο-

οργάνωση του οικισμού κατά την πρώιμη εποχή του Σιδήρου και την αυτοκρατορική ρωμαϊκή περίοδο. Από την περιορισμένη πυκνότητα στην παρουσία αλλά και από την έκταση της διασποράς των σχετικών ανθρωπογενών λειψάνων και κυρίως κεραμικού υλικού, συμπεραίνεται ότι ήκμασε στο χώρο κατά τον 7ο αι. π.Χ. και τους 1ο και 2ο αι. μ.Χ., μια εγκατάσταση περιορισμένης έκτασης, που είναι αμφίβολο αν έφθασε ποτέ τη μορφή πολίσματος.

ΔΗΜΟΣ ΑΕΤΟΥ

Δ.Δ. Αναργύρων

Νεολιθικός οικισμός Αναργύρων ΙΙΙ. Θέση Μοναστήρι-Νησί

Ο παραλίμνιος νεολιθικός οικισμός των Αναργύρων ΙΙΙ βρίσκεται 1.700 μ. βορειοδυτικά του Δ.Δ. Αναργύρων (Δήμος Αετού) και γειτνιάζει άμεσα με τον πιο εκτεταμένο και κατοικημένο ήδη σε πρωιμότερη περίοδο οικισμό των Αναργύρων ΙΙ (Σχέδ. 35).

Η εγκατάσταση εντοπίστηκε το 2002, κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας στην ευρύτερη βορειοανατολική παραλίμνια ζώνη της λίμνης Χειμαδίτιδας, όταν από τα αναχώματα της διευρυμένης αρδευτικής τάφρου, η οποία ουσιαστικά διχοτομούσε τον οικισμό, συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα νεολιθικού υλικού. Η ανάγκη για περισυλλογή των εκτεθειμένων καταλοίπων, αλλά και για περαιτέρω διερεύνηση της θέσης, επέβαλαν την αναπροσαρμογή του αρχικού ερευνητικού σχεδιασμού για την περιοχή και την ένταξη του συγκεκριμένου χώρου στο επίκεντρο του ανασκαφικού ενδιαφέροντος για το 2003.

Με σκοπό τον καθορισμό της έκτασης του οικισμού, πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές και συστηματική επιφανειακή έρευνα μόνο στα αγροτεμάχια στη ζώνη ανατολικά της τάφρου. Η ύπαρξη πολυετούς καλλιέργειας στα δυτικά, δηλαδή στην υπόλοιπη έκταση του οικισμού, δεν επέτρεπε οποιαδήποτε επέμβαση. Παράλληλα απομακρύνθηκε η βλάστηση και η λάσπη από το αρδευτικό κανάλι, επιπεδώθηκαν οι παρειές του και αποτυπώθηκε η στρωματογραφία του σε μήκος 30 μ.

Με βάση τα συγκεντρωθέντα στοιχεία αποφασίστηκε η πραγματοποίηση της κύριας τομής (τομή ΙΙ) στο ψηλότερο περίπου σημείο του χώρου και σε επαφή με την ανατολική παρειά της τάφρου, όπου οι επιχώσεις παρουσίαζαν ξεχωριστό ενδιαφέρον. Η δευτερεύουσα τομή (τομή ΙΙΙ) ορίστηκε στο νότιο πέρας του καναλιού και αποσκοπούσε στη διερεύνηση της χρήσης του χώρου στην παραλίμνια ζώνη και στη συλλογή υλικού και στρωματογραφικών δεδομένων (Πίν. 123 ε).

Μετά την αφαίρεση του διαταραγμένου από την άροση

Σχέδ. 35. Απόσπασμα χάρτη με τη χωροθέτηση του νεολιθικού οικισμού των Αναργύρων ΙΙΙ και των λοιπών προϊστορικών εγκαταστάσεων της βορειοανατολικής παραλίμνιας ζώνης της λίμνης Χειμαδίτιδας.

εδάφους στην τομή ΙΙ αποκαλύφθηκε στην βορειοανατολική γωνία της και σε βάθος από 0,50-0,80 μ. το στρώμα καταστροφής μιας πασσαλόπηκτης κατοικίας της τελικής νεολιθικής περιόδου. Όπως φαίνεται από τη διάταξη των πασσάλων, η κατοικία είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και ήταν πιθανώς δίχωρη. Για την κατασκευή του δαπέδου χρησιμοποιήθηκε, και κατά τις δύο φάσεις επίστρωσης (παλαιότερη και νεότερη), πατημένη γκρίζα άργιλος σε ασβεστολιθικό υπόστρωμα, πάχ. 0,02-0,05 μ. Στο βόρειο χώρο και κοντά στον ενδιάμεσο τοίχο σώθηκε τμήμα μιας θερμικής κατασκευής με ελλειψοειδές σχήμα. Το δάπεδο της τελευταίας ήταν κατασκευασμένο από μίγμα ασβεστολιθικής σύστασης και, όπως και το δάπεδο της κατοικίας, επιστρώθηκε άλλη μια φορά στο παρελθόν από το ίδιο υλικό. Ως υπόστρωμα χρησιμοποιήθηκαν όστρακα διαφόρων μεγεθών, μικροί λίθοι και τρίμματα από ψημένες μάζες πηλού.

Αμέσως δυτικά της κατοικίας και στο ίδιο περίπου

βάθος του δαπέδου της, αποκαλύφθηκε ταφή βρέφους σε αγγείο, η οποία ανήκε προφανώς στην τελική φάση κατοίκησης του χώρου.

Με την πρόοδο της ανασκαφής αποκαλύφθηκε σε βάθος 1-1,20 μ. ένας προγενέστερος ορίζοντας κατοίκησης. Στο επίπεδο αυτό εντοπίστηκαν δύο θερμικές κατασκευές, μέρος από κοίλη διαμόρφωση ασβεστολιθικού δαπέδου με πέντε τουλάχιστον διαδοχικές επιστρώσεις, καθώς και διάσπαρτα σε όλη την έκταση της τομής διαταραγμένα τμήματα από υπόστρωμα δαπέδου παρόμοιας σύστασης. Με βάση την κανονικότητα της καμπύλωσης του κοιλώματος υπολογίζεται ότι αυτό είχε κυκλικό σχήμα, διαμ. 5 μ. Επειδή περιμετρικά δεν διαπιστώθηκε πασσαλόπηξη, εικάζεται ότι η κατασκευή αυτή αποτελούσε το δάπεδο ενός κυκλικού κτίσματος με τοιχοδομία από στοιβαχτό πηλό ή εντασόταν σε ένα ευρύτερο ανοιχτό ή κλειστό χώρο, του οποίου τα όρια δεν μπορούν προς το παρόν να καθοριστούν.

Από την τομή ΙΙ, και από όλα τα στρώματα, συνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Το σχηματολόγιο των αγγείων, αλλά και ποικιλία των κατηγοριών της μονόχρωμης και της διακοσμημένης κεραμικής (δίχρωμης, τρίχρωμης, γραπτής, εγχάρακτης, ανάγλυφης, στιγμωτής ή του συνδυασμού τους), παραπέμπει στα ίδια χαρακτηριστικά της κεραμικής της τελικής νεολιθικής περιόδου στη Λεκάνη της Εορδαίας, αλλά και ευρύτερα.

Από τα στρώματα της τελικής νεολιθικής της τομής ΙΙ προήλθαν τρία ακρόλιθα ειδώλια (ένα πήλινο κυλινδρικό σώμα με οπή για ένθεση κεφαλιού και δύο μαρμάρινα κεφάλια με λαιμό) και ένα πήλινο μικρό ειδώλιο χωρίς αναγνωριστικά στοιχεία φύλου.

Η εύρεση στην τομή αρκετών διάτρητων πήλινων δίσκων ή πήλινων κυρτών πεπλατυσμένων αντικειμένων με αποστρογγυλεμένες απολήξεις, υποδεικνύει την πιθανή χρήση τους ως βαριδίων. Οι περιμετρικές διατρήσεις στους δίσκους παρουσιάζουν ποικιλία τόσο ως προς τον αριθμό τους όσο και ως προς την οργάνωσή τους αντίθετα με τα κυρτά πήλινα, όπου ανοίγεται σταθερά ανά μία οπή στο καμπύλο άκρο τους. Και στις δύο περιπτώσεις οι πήλινες κατασκευές έχουν μικρό μέγεθος (0,05-0,10 μ.).

Τα πήλινα σφονδύλια έχουν κυρίως δισκοειδές σχήμα (29) και σπανιότερα κωνικό ή αμφικωνικό (4). Τρία από αυτά έφεραν διακόσμηση με γραμμικά και καμπυλόγραμμα μοτίβα ή με ακιδωτές εμπιέσεις. Ένα πρόχειρα αποστρογγυλεμένο όστρακο με διάτρητη οπή στο κέντρο χρησιμοποιήθηκε επίσης ως σφονδύλι.

Ο εργαλειακός εξοπλισμός των φάσεων της τελευταίας νεολιθικής περιόδου στον οικισμό των Αναργύρων ΙΙΙ, όπως συμπεραίνεται από το υλικό που συγκεντρώθηκε από την τομή ΙΙ, ήταν μεγάλος και ποικιλόμορφος και κάλυπτε απόλυτα μια σειρά από συγκεκριμένες λειτουργικές εξειδικεύσεις. Ως προς την επιλογή του υλικού τους μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες: τα λίθινα, τα οστέινα και τα εργαλεία από κέρατο.

Από τα λίθινα, που καλύπτουν (όπως συμβαίνει και σε όλες τις νεολιθικές θέσεις) τον κύριο κορμό της σειράς αυτής των τεχνοπραγμάτων, τα αποκρουσμένα αποτελούν το μεγαλύτερο αριθμητικό σύνολο (102). Στα τελευταία παρουσιάζεται σημαντική ποικιλία μορφολογικών εργαλειακών τύπων και εφαρμογή διαφορετικών κατασκευαστικών τεχνικών. Την πλειονότητα αποτελούν οι λεπίδες, αρκετές από τις οποίες φέρουν οδοντωτή επεξεργασία με ή χωρίς στίλβη. Το υπόλοιπο υλικό αποτελούν οι φολίδες, τα δρεπάνια, οι σφηνίσκοι και τα ξέστρα. Από τα βαθύτερα στρώματα συνελέγησαν μία αιχμή βέλους και ένας οπέας. Για την κατασκευή τους επιλέγεται συνηθέστερα ο πυριτόλιθος, ενώ συναντάται σε κάποια δείγματα ίασπις και οψιανός. Τα λειασμένα εργαλεία (39) είναι κατασκευασμένα από πετρώματα με μικροκοκκώδη υφή ή από μεταμορφικά πετρώματα με υφή σχιστώδη (σερπεντίνες και σχιστοσερπεντίνες). Το μέγεθός τους, όπως και η μορφή τους, παρουσιάζει σημαντική διαβάθμιση. Εμφανίζονται συχνότερα πελέκεις, αξίνες, σφύρες, σμίλες και «ρόπαλα». Σε μερικά από τα εργαλεία αυτά είναι φανερά τα ίχνη της διαδικασίας μεταποίησής τους, ώστε να λειτουργήσουν με άλλη χρήση είτε ως σύνολο είτε τμηματικά.

Τα οστέινα εργαλεία συμπλήρωναν τον εξοπλισμό παρέχοντας επιπλέον τεχνικές δυνατότητες σε μια σειρά οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Τα στρώματα της τελικής νεολιθικής της τομής ΙΙ απέδωσαν 20 τέτοια εργαλεία. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν τα αυλοειδή οστά των αιγοπροβάτων και σπανιότερα τα οστά των βοοειδών, τα οποία μορφοποιήθηκαν σε οπείς, σπάτουλες, βελόνες και στιλβωτήρες. Από επίμηκες τμήμα μεγάλου οστού είναι επιμελώς κατασκευασμένη κυρτή σπάτουλα με διβαθμιδωτή λαβή, μήκ. 0,12 μ. Τα δύο τμήματα των απολήξεων κλάδου ελαφοκέρατος, που εντοπίστηκαν στα ανώτερα στρώματα της τομής Ι και σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, φέρουν ίχνη ημιτελούς κατεργασίας.

Η τομή ΙΙΙ (Υ) είχε διαστάσεις 4×2 μ. και ορίστηκε στο δυτικό πέρας του αρδευτικού καναλιού, που όπως προαναφέρθηκε είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και διαιρούσε τον οικισμό σε δύο τμήματα. Σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκαν επάλληλα τμήματα ασβεστολιθικού δαπέδου, τα οποία κάλυπταν το σύνολο περίπου της τομής και σε σημεία ξεπερνούσαν το πάχος των 0,20 μ. Από τα διάφορα στρώματα της τομής συνελέγη σημαντική ποσότητα κεραμικής και οστών ζώων της τελικής νεολιθικής περιόδου, τέσσερα σφονδύλια και τμήμα από τον αριστερό κορμό πήλινου γυναικείου ειδωλίου.

Ο εντοπισμός οριζόντιας στρώσης ξύλινων δοκαριών, κατά τη διάρκεια του καθαρισμού και της διαμόρφωσης των παρειών του καναλιού, επέβαλε την περαιτέρω διε-

ρεύνηση του σημείου. Έτσι ξεκίνησε η ανασκαφή της τομής κατά μήκος της δυτικής λωρίδας του καναλιού στα τμήματα Η΄ και Θ΄, συνολ. διαστ. 1,50×4 μ. Σε βάθος 1,50 μ. και κάτω από διαδοχικά στρώματα και ορίζοντες κατοίκησης αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής πάχους 0,30 μ. περίπου. Ανάμεσα στις μάζες ψημένου πηλού εντοπίστηκαν συγκεντρώσεις απανθρακωμένου δίκοκκου σιταριού, ενώ βαθύτερα στο δάπεδο διαπιστώθηκαν ζώνες με παχιές στρώσεις λεπύρων. Μετά την αφαίρεση του πατώματος, που αποτελούνταν από πατημένο αργιλώδη τεφρό-καστανό πηλό, μέσου πάχ. 0,20 μ., βρέθηκε σε βάθος 2,50 μ. το δάπεδο μιας προγενέστερης κατοικίας, κατασκευασμένο επίσης από αργιλώδη ανοικτόχρωμο τεφρό πηλό, πάχ. 0,10 μ. Στην περίπτωση αυτή το τελευταίο ήταν καλυμμένο με στρώμα τέφρας και εδραζόταν στη στρώση των δοκίδων, μέρος της οποίας ήλθε στο φως κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του καναλιού. Εντός των ορίων της τομής αποκαλύφθηκε σε άριστη κατάσταση και σε διαστάσεις 3×2,15 μ. η γωνία του ξύλινου υποστρώματος κατοικίας, που αποτελούνταν από 26 δρύινες δοκίδες, διαμ. 0,06 μ. και μέγ. μήκ. πλέον των 3 μ. Οι δοκίδες, που τοποθετήθηκαν χωρίς επεξεργασία (με το φλοιό) σε στενή προσκόλληση μεταξύ τους, είχαν κατεύθυνση Α.-Δ. Οι περιορισμένες διαστάσεις της τομής (Η΄-Θ΄), λόγω της παράλληλης και σε επαφή με το κανάλι διέλευσης αγροτικού, δεν επέτρεψαν τη διερεύνηση των ορίων της κατοικίας και την πλήρη αποκάλυψη του ξύλινου υποστρώματος του δαπέδου της. Σε βάθος 2,70 μ., ανάμεσα στη ξύλινη κατασκευή και το παχύ στρώμα τύρφης του αρχικού παρθένου υπεδάφους, εντοπίστηκε το στρώμα καταστροφής κατοικίας, το οποίο ανήκει στην πρώτη φάση κατοίκησης της θέσης και ανάγεται στην αρχή της νεότερης νεολιθικής περιόδου.

ΠΑΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Αυγή

Νεολιθικός οικισμός

Η δεύτερη περίοδος των σωστικού χαρακτήρα ανασκαφών στο νεολιθικό οικισμό της Αυγής Καστοριάς πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα από 2 Ιουνίου μέχρι και 5 Ιουλίου 2003. Στόχοι των ανασκαφών του 2003 ήταν, μεταξύ άλλων, ο χρονοστρωματογραφικός έλεγχος της πολιτισμικής επίχωσης και ο βαθμός διατάραξης ή και διατήρησης στοιχείων της οργάνωσης του χώρου του νεολιθικού οικισμού στο δυτικότερο τμήμα της έκτασης των περίπου 24 στρ., όπου στα όμορα αγροτεμάχια αριθ. 187 (στα δυτικά οικοπέδου Α. Ξυλά) και αριθ. 188 (στα ανατολικά οικοπέδου Α. Αλουγδέλη) στη θέση Εκκλησία του αγροκτήματος Αυγής είχε διαπιστωθεί κατά το παρελθόν πυκνή επιφανειακή διασπορά νεολιθικών καταλοίπων, που είχαν έλθει στο φως μετά από μακροχρόνια βαθιά άροση[259].

Η ανασκαφικές εργασίες αναπτύχθηκαν το 2003 σε επιφάνεια περίπου 350 τ.μ. στο δυτικό-κεντροδυτικό τμήμα του αγροτεμαχίου αριθ. 187[260], που αποτελεί τον πυρήνα του συμβατικά αποκαλούμενου Δυτικού Τομέα των ανασκαφών Αυγής. Η υπό συζήτηση περιοχή έρευνας, όπου παρατηρούνται οι χαρακτηριστικές για το ανάγλυφο της θέσης ήπιες κλίσεις από Δ. προς Α. και από Ν. προς Β., φαίνεται πιθανώς – βάσει της συγκριτικά μειωμένης σε αυτήν πυκνότητας της επιφανειακής κατανομής του αρχαιολογικού υλικού – ότι βρίσκεται κοντά στο δυτικό όριο του νεολιθικού οικισμού.

Τα αποτελέσματα των ανασκαφών του 2003[261] συνοψίζονται στα παρακάτω:

1. Το πάχος της ερευνηθείσας επίχωσης ποικίλλει περί-

259. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 436-439.

260. Συγκεκριμένα στα διαστάσεων 10×10 μ. τετράγωνα/τομές του ανασκαφικού καννάβου (ή σε τμήμα από τα τέσσερα υποτετράγωνα/υποτομές τους με αρίθμηση 1-4 και διαστάσεις το καθένα 5×5 μ.) 223.1-4, 224.1-4, 253.2-3, 254.1-3, 282.2, 283.1-2 και 4 και, τέλος, 284.1 και 3.

261. Συμμετείχαν ως τομεάρχες οι μεταπτυχιακοί φοιτητές Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Β. Λέτσιος, Ε. Ιωαννίδου και Ο. Κακαβάκης, καθώς και οι πτυχιούχοι του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Τ. Μπεκιάρης και Β. Τζεβελεκίδη. Τη συντήρηση των μικρών ευρημάτων πραγματοποίησαν οι συντηρήτριες Ά. Βαζαίου και Θ. Μπινοπούλου. Οι εργασίες πεδίου στηρίχθηκαν στα άγρυπνα μάτια και τα επιδέξια χέρια των Λ. Αναστασιάδη, Γ. Βλάχου – που ως παθιασμένος επαγγελματίας φωτογράφος αξιοποιήθηκε, όπως πάντα, και στη φωτογράφηση τόσο στο πεδίο όσο και στο εργαστήριο –, Γ. Καρανικολόπουλου, Ν. Πανταζόπουλου και Σ. Φωτόπουλου, βοηθούμενους από τους ανειδίκευτους Ν. Πασσαλίδη, Δ. Αθανασόπουλο, Δ. Τριανταφυλλίδη, Π. Πασσαλίδη, Γ. Κατσικίδη, Χρ. Χαντζόγλου και Β. Παναγιωτίδη, όλοι από τον ταλαντιζόμενο από την ανεργία νομό Καστοριάς, στη συντριπτική πλειοψηφία τους από την Αυγή και τα γειτονικά χωριά. Ο καθαρισμός των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και του όγκου των κινητών ευρημάτων (κυρίως της κεραμικής και των λίθινων εργαλείων) έτυχαν της φροντίδας των Σ. Ζορμπάδου, Π. Δέλιου και Σ. Μιχαηλίδου. Την υγιεινή διατροφή της ερευνητικής ομάδας ανέλαβε η υπομονετική Ε. Τριανταφυλλίδη. Η πολύμορφη βοήθεια του ακούραστου συμβασιούχου υπάλληλου της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ και αρχαιοφύλακα υπαίθρου στο νομό Καστοριάς Π. Γάκου υπήρξε αδιαμφισβήτητα πολύτιμη, πάνω από όλα όμως ανθρώπινη, ειλικρινής και ξεστή. Και από αυτή τη θέση θα ευχαριστήσουμε τους συμπαραστάτες της ερευνητικής προσπάθειάς μας στη νεολιθική Αυγή, πρωτίστως τον κύριο χρηματοδότη μας μαζί με το ΥΠΠΟ, που ήταν η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καστοριάς, αλλά και το Δήμο Αγίας Τριάδας, που υποστηρίζει με κάθε τρόπο το έργο μας, το Δήμο Νεστορίου για το δανεισμό ενός μικρού αυτοκινήτου τύπου VAN για τις αναγκαίες μετακινήσεις μας, καθώς και τον Πολιτιστικό Σύλλογο Αυγής, που διέθεσε τα σχετικά

που από 0,30-0,45 μ., ενώ η νοτιοδυτικότερη υποτομή ανασκάφηκε ως οδηγός μέχρι βάθους 0,70-0,80 μ. περίπου από την επιφάνεια προσεγγίζοντας το σχεδόν στείρο από αρχαιολογικά ευρήματα φυσικό υπέδαφος. Η στρωματογραφική ακολουθία είναι παρόμοια με εκείνη που συναντήθηκε στον Ανατολικό Τομέα των ανασκαφών κατά το 2002, δηλαδή η διαταραγμένη από τη μηχανική καλλιέργεια ζώνη, πάχ. 0,20-0,30 μ. περίπου, που περιέχει μεγάλη ποσότητα αρχαιολογικού υλικού πρωτίστως της νεολιθικής εποχής με λιγοστές εξαιρέσεις οστράκων και μεταλλικών αντικειμένων νεότερων ιστορικών περιόδων, ακολουθείται από αδιατάρακτη – στις μέρες μας τουλάχιστον – νεολιθική επίχωση, πάχ. 0,50-0,60 μ. περίπου.

2. Η αδιατάρακτη από σύγχρονες παρεμβάσεις νεολιθική επίχωση σύγκειται από κατάλοιπα τριών τουλάχιστον οικοδομικών φάσεων, οι οποίες ενδεχομένως να αυξηθούν στο μέλλον κρίνοντας από το χρονικό εύρος των περίπου 600-700 χρόνων νεολιθικής δραστηριότητας, που υποδεικνύουν τα αποτελέσματα τριών ραδιοχρονολογήσεων σε δείγματα κάρβουνου – ικανής ποσότητας για συμβατική ανάλυση –, που συνελέγησαν από τρία διαφορετικά (κατά το οριζόντιο και το κάθετο επίπεδο) σημεία της επίχωσης και αναλύθηκαν στο Centrum voor Isotopen Onderzoek, Groningen, Ολλανδία: GrN-28445: 6660 ± 40 yr BP, ή 1σ (= 68,3%): 5626-5558 cal BC και 2σ (= 95,4%): 5656-5511 cal BC, GrN-28446: 6340 ± 50 yr BP, ή 1σ: 5370-5230 cal BC και 2σ: 5470-5220 cal BC, και GrN-28447: 6130 ± 40 yr BP, ή 1σ: 5206-4997 cal BC και 2σ: 5211-4961 cal BC[262].

3. Αναγνωρίστηκαν τα κατάλοιπα τεσσάρων συνολικά ελεύθερων στο χώρο κτιρίων ορθογώνιας κάτοψης, των οποίων η στρωματογραφική συσχέτιση παραμένει ακόμη ασαφής. Η παρουσία του νοτιότερου από αυτά (στην ανασκαφείσα περιοχή πάντα), το οποίο αποκαλύφθηκε μερικώς, έγινε αντιληπτή κατά κύριο λόγο από μια διακριτή «επιφάνεια χρήσης», ένα πιθανότατα κατασκευασμένο δάπεδο με επάλειψη(;) από υδατοστεγές μείγμα υπόλευκου αργιλώδους υλικού (Πίν. 124 α). Από τα άλλα τρία κτίρια, που βρίσκονται σε μικρή απόσταση μεταξύ τους και διαμορφώνουν την εικόνα μιας μάλλον πυκνής δόμησης με μικρούς ακάλυπτους χώρους, αναγνωρίστηκε με σαφήνεια μικρό ή μεγάλο τμήμα της ορθογώνιας κάτοψής τους από τα ευδιάκριτα «ίχνη» των τοίχων τους, πλ. 0,50 μ. περίπου (Πίν. 124 β). Η αναγνωσιμότητα αυτών των «ιχνών» τοίχων, που είναι αποτέλεσμα της αυξημένης συγκράτησης υγρασίας κατά το μήκος και το πλάτος τους, υποθέτουμε πως οφείλεται στη σύνθεση της επίχωσής τους, η οποία θα αποτελέσει αντικείμενο μικρομορφολογικής ανάλυσης τα προσεχή χρόνια. Τα κτίρια, στα οποία ανήκουν τα «ίχνη» των τοίχων, φαίνεται ότι εδράζονταν σε υποκείμενες εκτεταμένες συγκεντρώσεις οικοδομικού υλικού από την κατάρρευση παλαιότερων κτισμάτων. Πρόκειται κυρίως για καμένες μάζες πηλών (Πίν. 124 γ), από τις οποίες πολλές φέρουν στοιχεία διαμόρφωσης, όπως επίπεδες επιφάνειες, συχνά επιχρισμένες, αλλά και σαφή αρνητικά αποτυπώματα ξύλων κυκλικής και ορθογώνιας διατομής, που προφανώς συνέθεταν το σκελετό της τοιχοποιίας ή και της οροφής κτιρίων (Πίν. 124 δ). Το μεγαλύτερο από τα κτίρια των «ιχνών» είχε εμβαδόν 80 τ.μ. περίπου. Στο φως ήλθαν και λίγοι πάσσαλοι, που από διαφορές ή και σημαντικού βαθμού αποκλίσεις στη διάταξη και τη διάμετρό τους επιτρέπουν το συμπέρασμα ότι ανήκαν σε διαφορετικά οικοδομήματα ή και διαφορετικές οικοδομικές φάσεις των κτιρίων. Εκτός από τα «ίχνη» τοίχων αποκαλύφθηκαν και μερικά «ίχνη» κυκλικών στοιχείων με μέση διάμετρο 0,50 μ. περίπου (Πίν. 124 ε), για των οποίων το χαρακτήρα δεν έχουμε προς το παρόν σαφή εικόνα (π.χ. λάκκοι ή αρχιτεκτονικά στοιχεία;).

4. Εκτός από το μεγάλο αριθμό θραυσμάτων πήλινων αγγείων, αλλά και πολλών αποκρουσμένων και τριπτών λίθινων εργαλείων (Πίν. 124 στ), αρκετές ήταν οι κατηγορίες και άλλων ενδιαφερόντων κινητών ευρημάτων, όπως τμήματα πήλινων σκευών με ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά, μία ακέραιη μικρή πήλινη σφραγίδα με μοτίβο σύνθετης διπλής σπείρας στη σφραγιστική της επιφάνεια (Πίν. 124 ζ), τμήματα διαφόρων τύπων ανθρωπόμορφων (Πίν. 124 η) και ζωόμορφων ειδωλίων, καθώς και κοσμήματα, όπως τμήματα δακτυλίων (βραχιόλια) από το θαλασσινό όστρεο *spondylus gaederopus* (Πίν. 124 θ), χάνδρες από τάλκη ή σπανιότερες πρώτες ύλες, όπως το οξείδιο του χαλκού μαλαχίτης, και τμήμα ενός περιάπτου πιθανώς από ήλεκτρο, για την προέλευση της πρώτης ύλης του οποίου προγραμματίζεται ειδική αρχαιομετρική μελέτη.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ

κονδύλια για τον εξοπλισμό του αρχαιολογικού εργαστηρίου μας με dexion, ενώ μέλη του εργάστηκαν για την κατασκευή πάγκων και ελαφριού στεγάστρου στον υπαίθριο χώρο του εργαστηρίου. Ακόμη, για το ενδιαφέρον και την πολύμορφη συμπαράστασή τους θερμές ευχαριστίες οφείλονται αφενός στους φίλους από την Καστοριά Α. και Π. Ζάττα και αφετέρου στους Π. Κωνσταντινίδη, Ειρ. Σανοπούλου και Ά. Πασσαλίδου, αλλά και σε πολλούς άλλους κατοίκους της Αυγής και μέλη του Πολιτιστικού Συλλόγου της για την υποστήριξή τους.

262. Η βαθμονόμηση των ηλικιών, δηλαδή η μετατροπή από yr BP σε cal BC, βασίζεται στο πρόγραμμα CALIB RADIOCARBON CALIBRATION PROGRAM - Copyright 1986-2005 M. Stuiver και P.J. Reimer (βλ. M. Stuiver - P.J. Reimer, Radiocarbon Calibration Program, *Radiocarbon* 35, 1993, σ. 215-230, και M. Stuiver *et al.*, IntCal04 Terrestrial Radiocarbon Age Calibration, 0-26 Cal Kyr BP, *Radiocarbon* 46, 2004, σ. 1029-1058) και πραγματοποιήθηκε από τον ειδικό στις ραδιοχρονολογήσεις φυσικό και αρχαιομέτρη Γ. Φακορέλλη, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά για την ευγενική και πρόθυμη συνεργασία του.

Πεντάβρυσος

Νέο υδραγωγείο

Συνεχίστηκε η ανασκαφή του 2001[263] στο νεκροταφείο κλασικών χρόνων του λόφου του νέου υδραγωγείου Πενταβρύσου, 1 χλμ. ανατολικά του σύγχρονου ομώνυμου οικισμού. Ερευνήθηκαν άλλοι εννέα λακκοειδείς τάφοι, κυρίως στο ανατολικό τμήμα του λόφου, λαξευμένοι στο φυσικό ημίβραχο. Οι διαστάσεις ενός τάφου (5×1,70 μ.) οδηγούν στην υπόθεση ότι ήταν αρχικά κιβωτιόσχημος με τοιχώματα επενδεδυμένα με πωρόλιθους. Ορισμένοι τάφοι είχαν καταστραφεί μερικώς από την ισοπέδωση του χώρου, ενώ όλοι είχαν συληθεί μάλλον κατά την αρχαιότητα, αφού δεν απουσίαζαν τα αττικά μελαμβαφή αγγεία και τέσσερα μπρούντζινα σφραγιστικά δακτυλίδια, ανά δύο σε δύο γυναικείους τάφους. Τα τελευταία φέρουν παραστάσεις ελαφιού, τράγου, γυναικείας μορφής μπροστά σε θυμιατήριο και του θεού Πάνα με νεκρό θήραμα στην πλάτη.

ΔΗΜΟΣ ΜΑΚΕΔΝΩΝ

Κρεπενή Μαυροχωρίου

Συνεχίστηκε για πέμπτη χρονιά[264] η σωστική ανασκαφή στον αγρό με αριθ. 499 των αφών Κουμπούρη στη θέση Γκιόλε της κτηματικής περιοχής Κρεπενής Μαυροχωρίου με τη συνεργασία του αρχαιολόγου Π. Καρατάσιου και της τεχνίτριας συντήρησης Θ. Μπινοπούλου. Η έρευνα επικεντρώθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του αγρού, σε συνέχεια της περσινής ανασκαφής. Εντοπίστηκαν περισσότερες χριστιανικές ταφές, οι οποίες θα ερευνηθούν από την αρμόδια Εφορεία, και ένας εγχυτρισμός βρέφους σε αβαφές πήλινο κανθαρόσχημο αγγείο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (Πίν. 125 α), τρεις απορριμματικοί λάκκοι με υλικό ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων και τμήμα αργολιθοδομικής θεμελίωσης τοίχου με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. σε κακή κατάσταση. Με το παραπάνω θεμέλιο φαίνεται να σχετίζεται στρώμα καταστροφής που απέδωσε αργυρό νόμισμα της αυτοκράτειρας Σαβίνας, συζύγου του Αδριανού (Πίν. 125 β). Η δράση του γειτονικού ρέματος και η διακύμανση της στάθμης της λίμνης έχουν οδηγήσει στην απομάκρυνση μεγάλου μέρους των αρχαίων επιχώσεων και τοιχοποιιών, ενώ παράλληλα έχουν διασπείρει στο επιφανειακό στρώμα αρχαιότητες όλων των εποχών από τη νεολιθική εποχή κ.ε. Η έρευνα θα συνεχιστεί με τελικό σκοπό την προστασία των ακίνητων αρχαιοτήτων και την απόδοση στην καλλιέργεια της υπόλοιπης έκτασης του αγρού.

ΔΗΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Συνοικισμός Νταηλάκη

Στρατόπεδο υπολοχαγού Παπαθανασίου

Μετά την πληροφόρηση της Υπηρεσίας μας για εντοπισμό αρχαίου τάφου, διεξήχθη έρευνα μερικών ωρών στον όρχο οχημάτων του στρατοπέδου που συνορεύει με το ανεσκαμμένο τμήμα του νεκροταφείου της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ανάμεσα στο συνοικισμό Νταηλάκη και το ΤΕΙ Καστοριάς[265]. Ανασκάφηκε ο μερικώς διαλυμένος λακκοειδής τάφος, που είχε εντοπιστεί, και απέδωσε μόνο δύο πήλινα υστεροαρχαϊκά ειδώλια ένθρονων γυναικών (Πίν. 125 γ). Από τον ίδιο τάφο είχε προέλθει και πήλινη αβαφής, λοξότμητη πρόχους, την οποία παραλάβαμε συγκολλημένη από την προθήκη τροπαίων του Διοικητηρίου του στρατοπέδου. Με την έρευνα αυτή τα γεωγραφικά όρια του νεκροταφείου επεκτάθηκαν προς ΝΑ., αλλά και τα χρονικά όρια χρήσης του επεκτάθηκαν έως τα υστεροαρχαϊκά χρόνια.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ - ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Ο Ι. Αργυρόπουλος, κάτοικος του Δ.Δ. Πενταπλάτανου του Δήμου Γιαννιτσών, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας μικρό χάλκινο δακτυλίδι και πέντε χάλκινα νομίσματα (ΒΠ 2003/αριθ. 3), τα οποία είχε περισυλλέξει από τον αρχαιολογικό χώρο του Πενταπλάτανου.

Ο Ευ. Μποζαρδένης, κάτοικος του Δήμου Γιαννιτσών, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου των ελληνιστικών χρόνων (ΒΠ 2003/αριθ. 10), το οποίο είχε περισυλλέξει από τον αρχαιολογικό χώρο του Πενταπλάτανου.

Ο Α. Καλτουνίδης, κάτοικος του Δ.Δ. Αρχοντικού του

263. Βλ στον παρόντα τόμο, σ. 387-388 και *ΑΕΜΘ* 18 (2004), για τα αρχικά στάδια της έρευνας και την πορεία της έως το 2004.

264. Για τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 440.

265. *ΑΔ* 52 (1997), Χρονικά, σ. 743-744.

Δήμου Γιαννιτσών, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας αρχαία αντικείμενα, τα οποία είχε περισυλλέξει από τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο του Αρχοντικού Πέλλας (ΒΠ 2003/αριθ. 9): πρόκειται για 18 πλήρη ή αποσπασματικά λίθινα εργαλεία των προϊστορικών χρόνων, τέσσερα σφονδύλια και πέντε χάλκινα αντικείμενα (δισκόμορφη κεφαλή περόνης, δύο τοξόσχημες πόρπες, τμήμα βραχιολιού και αιχμή βέλους).

Ο Α. Κεχαγιάς, κάτοικος του Δήμου Γιαννιτσών, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας χάλκινη αμφικωνική χάνδρα της εποχής του Σιδήρου (ΒΠ 2003/αριθ.6), που είχε περισυλλέξει από αγρό του, ο οποίος βρίσκεται στο δυτικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού του Αρχοντικού Πέλλας.

Ο Δ. Κονανούδης, κάτοικος Γιαννιτσών, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας δύο χάλκινα νομίσματα (ΒΠ 2003/αριθ. 7), τα οποία είχε περισυλλέξει από τον ευρύτερο αρχαίο οικισμό του Αρχοντικού Πέλλας.

Ο Ν. Στεφανίδης, κάτοικος του Δ.Δ. Ραχώνας του Δήμου Πέλλας, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας χάλκινο πολύσπειρο βραχιόλι με γεωμετρική διακόσμηση και χάλκινο κομβίο με άγκιστρο (ΒΠ 2003/αριθ. 4), τα οποία είχε περισυλλέξει από τον αγρό του, που βρίσκεται νότια του αρχαίου οικισμού της Ραχώνας και αμέσως ανατολικά του σύγχρονου οικισμού.

Ο Α. Αλεκόζης, κάτοικος του Δ.Δ. Αγροσυκιάς του Δήμου Πέλλας, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας λίθινο προϊστορικό εργαλείο (ΒΠ 2003/αριθ. 5).

Ο Χρ. Τσεκούρας, κάτοικος του Δ.Δ. Αγροσυκιάς του Δήμου Πέλλας, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας μαρμάρινη ανάγλυφη επιτύμβια στήλη των υστερορρωμαϊκών χρόνων (ύψ. 0,43, πλ. 0,28 και πάχ. 0,10 μ.) (ΒΠ 2003/ αριθ. 8), την οποία είχε περισυλλέξει από το νότιο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού Πελίτι της Αγροσυκιάς. Η στήλη φέρει στο άνω πλαίσιό της τρίστιχη ελληνική επιγραφή. Μέσα σε ορθογώνιο βάθυσμα, που ορίζεται εκατέρωθεν με στενά πλαίσια, παριστάνεται αριστερά έφιππη ανδρική μορφή προς τα δεξιά, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο, ενώ στα δεξιά όρθια κατενώπιον γυναικεία μορφή, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο.

Δ.Δ. Ραχώνας

Ο Ν. Στεφανίδης, κάτοικος του Δ.Δ. Ραχώνας του Δήμου Πέλλας, υπέδειξε νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου που βρίσκεται στον αγρό του αμέσως ανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Ραχώνας και βόρεια του δρόμου Ραχώνας-Λειβαδίτσας. Στον αγρό του βρέθηκαν τα χάλκινα κοσμήματα που παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας (ΒΠ 2003/αριθ. 4).

Αρχοντικό

Δυτικό νεκροταφείο

Από το νέο σημαντικό αρχαϊκό νεκροταφείο της Μακεδονίας, που από το 2000 ερευνάται στην αγροτική περιοχή του Αρχοντικού Πέλλας, προέρχεται η χρυσή ανδρική μάσκα (μέσα 6ου αι. π.Χ.), που ανήκε σε έναν ξεχωριστό πολεμιστή, κτερισμένο με πλήρη αμυντικό και επιθετικό εξοπλισμό, κοσμήματα, μεταλλικά και πήλινα αγγεία, πήλινα ειδώλια, σιδερένια ομοιώματα αγροτικής άμαξας, επίπλων, οβελών και κρατευτών. Το νεκροταφείο είναι αντίστοιχο με τα νεκροταφεία της Βεργίνας, της Αιανής και της Σίνδου.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ[266]

Δ.Δ. Άγρα

Στον παλιό δρόμο Έδεσσας-Άγρα, που βρίσκεται βόρεια και σχεδόν παράλληλα της εθνικής οδού Έδεσσας-Φλώρινας, διαπιστώθηκε η ύπαρξη ισχυρού αρχαίου αναλήμματος προσανατολισμού σχεδόν Β.-Ν. Επιβάλλεται ο καθαρισμός του από τη βλάστηση, προκειμένου να συγκεντρωθούν στοιχεία για το μήκος και το πλάτος του, καθώς και να εξεταστεί εάν έχει κάποια σχέση με την Εγνατία οδό[267].

Δ.Δ. Βρυττών

Στη θέση Μοναστήρια, βορειοδυτικά του Δ.Δ. Βρυττών, διαπιστώθηκε η ύπαρξη ρωμαϊκού-υστερορρωμαϊκού οικισμού με βάση την επιφανειακή κεραμική. Από το αγροτεμάχιο αριθ. 98 περισυνελέγησαν επιπλέον τμήματα από κυκλικές μυλόπετρες. Στη δυσπρόσιτη θέση Καλέ ή Φρούριο, βορειοδυτικά των Βρυττών, εντοπίστηκε λιθόκτιστο φρούριο, που περιβάλλεται από οχύρωση, πλ. 1,40-1,50 μ., χωρίς συνδετικό κονίαμα. Εσωτερικά του φρουρίου παρατηρήθηκαν 3-4 κυκλικές ή αψιδωτές κατασκευές, πουθενά όμως, λόγω της απογύ-

266. Ιδιαίτερα σημαντική κατά το 2003 υπήρξε η βοήθεια του έκτακτου αρχαιοφύλακα Γρ. Σταυρόπουλου, ο οποίος εξάσκησε τα καθήκοντά του στις επαρχίες Έδεσσας και Αλμωπίας του νομού Πέλλας.

267. Για την πορεία της Εγνατίας πριν από την Έδεσσα, βλ. N. Hammond - M. Hatzopoulos, The Via Egnatia in Western Macedonia, *AmAncHist* 7 (1982), σ. 136-141.

μνωσης του χώρου, δεν βρέθηκαν όστρακα που να επιτρέπουν τη χρονολόγηση.

Σε χαμηλότερο πλάτωμα, αμέσως δυτικά του φρουρίου υπήρχε ικανή διασπορά κεραμίδων και οστράκων χειροποίητων και τροχήλατων, που οδηγούν σε μια χρονολόγηση στα προχριστιανικά χρόνια.

Έδεσσα

Από κάτοικο της Έδεσσας παραδόθηκε στην Αρχαιολογική Συλλογή ορθογώνιο μαρμάρινο μέλος, ίσως από κρηναία κατασκευή, που φέρει στην εξωτερική πλευρά του παράσταση κυπαρισσιού και δύο στροβίλων δεξιά και αριστερά του. Πρέπει να χρονολογηθεί στην περίοδο της τουρκοκρατίας.

Δ.Δ. Φλαμουριάς

Λόφος Αγίου Τρύφωνα[268]

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στο λόφο διαπιστώθηκαν και νέες ισοπεδώσεις, από τις οποίες παρατηρείται στην επιφάνεια του εδάφους άφθονη κεράμωση και παλαιοχριστιανική κεραμική. Βόρεια της εκκλησίας του Αγίου Τρύφωνα βρέθηκαν πεταμένα αμφικιονίσκος και κιονόκρανο, που μεταφέρθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο του Λόγγου για φύλαξη.

ΔΗΜΟΣ ΣΚΥΔΡΑΣ

Δ.Δ. Πετριάς

Στους αγρούς γύρω από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής διαπιστώθηκε η ύπαρξη προϊστορικών οστράκων.

ΔΗΜΟΣ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ

Δ.Δ. Κάτω Γραμματικού

Από κοινού με το φύλακα αρχαιοτήτων Γ. Κυβελίδη πραγματοποιήθηκαν αυτοψίες στην ευρύτερη περιοχή του λόφου που στο χάρτη (κλ. 1:50.000, φύλλο Πύργοι), σημειώνεται με το όνομα Βασιλικός και βρίσκεται βορειοδυτικά του διαμερίσματος.

Οι αυτοψίες πραγματοποιήθηκαν μετά από αίτημα του Ι. Παπαθυμόπουλου για τη χορήγηση άδειας λατομικών εργασιών σε έκταση αμέσως βόρεια του λόφου Βασιλικός, στον οποίο σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων υπήρχαν κατάλοιπα ανθρώπινης κατοίκησης. Από τις αυτοψίες, εξαιτίας της βλάστησης και της δύσκολης πρόσβασης, δεν στάθηκε δυνατόν να διαπιστωθεί η ύπαρξη αρχαιοτήτων στο λόφο Βασιλικός. Εντοπίστηκαν όμως δύο συγκεντρώσεις λίθων (πιθανώς ταφικοί τύμβοι) στην είσοδο της ζητηθείσας για λατομική εκμετάλλευση έκτασης, καθώς και λιθόκτιστο φρούριο σε φυσικό έξαρμα, αμέσως νότια του λόφου Βασιλικός.

Το φρούριο έχει διπλό περίβολο από αργολιθοδομή, πλ. 1,50 μ., κατακρημνισμένο, ενώ από τη βλάστηση δεν διακρίνονται στο εσωτερικό του κτίρια. Επίσης, δεν στάθηκε δυνατόν να περισυλλεγεί κεραμικό υλικό που θα βοηθούσε τη χρονολόγησή του, όπως γενικά συμβαίνει στα λιθόκτιστα φρούρια της Άνω Μακεδονίας[269].

ΔΗΜΟΣ ΑΡΙΔΑΙΑΣ

Δ.Δ. Αψάλου

Κατάσχεση

Στις 29 και στις 31-7-2003 από το Τμήμα Αρχαιοκαπηλείας Θεσσαλονίκης παραδόθηκε στο Μουσείο Πέλλας μεγάλος αριθμός αρχαίων αντικειμένων, νομισμάτων και παλαιοντολογικών ευρημάτων, που κατασχέθηκαν στα χέρια του Ν. Αγγελίδη, κατοίκου Αψάλου. Μετά την παραλαβή ειδοποιήθηκαν οι συναρμόδιες 11η ΕΒΑ και η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, οι οποίες απέστειλαν εκπροσώπους τους για τον πρώτο διαχωρισμό και χαρακτηρισμό των αντικειμένων.

Η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ ξεκίνησε την καταγραφή και φωτογράφηση των αντικειμένων αρμοδιότητάς της και απέστειλε 938 από τα νομίσματα στο Νομισματικό Μουσείο για ταύτιση και καθορισμό της αξίας τους.

Δ.Δ. Άνω και Κάτω Γαρεφίου

Βορειοδυτικά του Άνω Γαρεφίου και αμέσως δυτικά του ορεινού όγκου, που στο χάρτη (κλ. 1:50.000, φύλλο Πρόμαχοι), σημειώνεται με το τοπωνύμιο Μεγάλη Πέτρα, διαπιστώθηκαν διάσπαρτα κεραμίδια υστερορρωμαϊκών χρόνων, καθώς και τα λείψανα κτιρίου κοντά στην πηγή με το

268. Για τις μέχρι τώρα γνωστές αρχαιότητες από το λόφο του Αγίου Τρύφωνα, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της (στοιχεία ιστορικής τοπογραφίας), *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου. Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, 4-6 Δεκεμβρίου 1992*, Έδεσσα 1995, σ. 50.

269. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορέστις*, ό.π. (υποσημ. 245), σ. 257.

τοπωνύμιο Μέουτα. Από την περιοχή αυτή δεν αποκλείεται να προέρχεται και ο αετός που είχε παραδοθεί στη Συλλογή Έδεσσας κατά το μεσοπόλεμο με προέλευση το Γαρέφι[270].

Δ.Δ. Άνω Λουτρακίου

Κατά τη διάρκεια έρευνας για την ανεύρεση νεότερου θησαυρού από τους Π. Σαββούρα, Ι. Σπρίτο, Χ. Τσάκα, Χ. Μποτσφάρη, σύμφωνα με την απόφαση αριθ. 288/4-8-2003 της Κτηματικής Υπηρεσίας νομού Πέλλας, σε περιοχή νότια της εισόδου του Δ.Δ. Άνω Λουτρακίου υπό την επίβλεψη εκπροσώπων και της αρχαιολογικής υπηρεσίας ανασύρθηκε από το μηχανικό εκσκαφέα οξειδωμένο σιδερένιο κουτί από σφαίρες του 1942, το οποίο περιείχε στο εσωτερικό του πολλά αρχαία αντικείμενα. Τα αντικείμενα (1.000 νομίσματα υστεροκλασικών-μεταβυζαντινών χρόνων, 52 χάλκινα αντικείμενα αρχαίων και βυζαντινών χρόνων, 244 μολύβδινα αντικείμενα, 34 μολύβδινα βαρίδια, οκτώ σιδερένια αντικείμενα, μία πήλινη αγνύθα, τέσσερις μολύβδινες αγνύθες και ένα μολύβδινο σταθμίο) διαχωρίστηκαν από κοινού με την αρχαιολόγο Μ. Παϊσίδου της 11ης ΕΒΑ και στη συνέχεια ζητήθηκαν κατευθυντήριες οδηγίες από το ΥΠΠΟ για τον περαιτέρω χειρισμό του θέματος.

Δ.Δ. Μοναστηρακίου

Σε αυτοψία από κοινού με την καθηγήτρια της βυζαντινής αρχαιολογίας Γ. Ατζακά στο Δ.Δ. Μοναστηρακίου εντοπίστηκε η θέση Βρυσούλα ή Τούμπα του Παπά ή Καμμένα[271], στην οποία κατά πάσα πιθανότητα είχε ανευρεθεί και το ψηφιδωτό δάπεδο, που αναφέρεται από τον έφορο Ν. Κοτζιά κατά τη δεκαετία 1930-1940[272]. Η περιοχή σήμερα έχει υποστεί μεγάλες επεμβάσεις από τη μηχανική καλλιέργεια και είναι απαραίτητη η πραγματοποίηση ανασκαφικής έρευνας για την αποκάλυψη του ψηφιδωτού.

Δ.Δ. Ξιφιανής

Κατάσχεση

Το Αστυνομικό Τμήμα Αριδαίας κατέσχεσε από τον Ι. Ανδρίτσο, κάτοικο Ξιφιανής, 128 νομίσματα (35 ελληνιστικών-υστερορρωμαϊκών χρόνων, τα υπόλοιπα μεταγενέστερα), 29 μικροαντικείμενα (κυρίως νεότερων χρόνων), δύο αγνύθες προϊστορικών και ελληνιστικών χρόνων και μία εικόνα[273]. Τα προαναφερθέντα αντικείμενα παραδόθηκαν στη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο ή παραδόθηκαν στην 11η ΕΒΑ, προκειμένου να ταυτιστούν και να καθοριστεί η χρηματική τους αξία.

Δ.Δ. Πολυκάρπης

Από τη θέση Νησί και ειδικότερα την όχθη του ρέματος δυτικά της Πολυκάρπης και νότια της οδού Πολυκάρπης-Μοναστηρακίου ο κάτοικος Πολυκάρπης Ν. Καϊτατζής, γεωργός, περισυνέλεξε και παρέδωσε το ΑΚΕ 3160 μαρμάρινο τραπεζοφόρο με παράσταση Διονύσου, ύψ. 0,44 μ. (Πίν. 125 δ).

Δ.Δ. Προμάχων

Μονή Αγίου Ιλαρίωνα[274]

Μετά από τηλεφωνική ειδοποίηση του Μητροπολίτη Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας Ιωήλ έγινε γνωστό ότι ξεκίνησαν εργασίες αναστήλωσης των εγκαταλελειμμένων κτιρίων της μονής και επιπλέον ότι κατά την τοποθέτηση περιμετρικής περίφραξης στα βορειοδυτικά όρια του χώρου διανοίχθηκε τάφος από όπου περισυνελέγησαν οστά και κινητά ευρήματα. Ειδοποιήθηκε τηλεφωνικά η 11η ΕΒΑ για τον περαιτέρω χειρισμό του θέματος.

Δ.Δ. Σαρακηνών

Πραγματοποιήθηκαν νέες αυτοψίες στο γνωστό κάστρο των Σαρακηνών, προκειμένου να εγκριθεί η κατασκευή του δρόμου Όρμας-Σαρακηνών, ο οποίος πάντως διέρχεται σε ικανή απόσταση από το κάστρο. Το κάστρο περιβάλλεται από οχύρωση, πλ. 1,80-3 μ., από αργολιθοδομή, σχήματος ωοειδούς και διαμ. 85 μ. περίπου. Από το κάστρο υπάρχει εποπτεία της πεδιάδας της δυτικής Αλμωπίας. Από το εσωτερικό του όμως και αυτή τη φορά δεν στάθηκε δυνατόν να περισυλλεγούν όστρακα για τη χρονολόγηση.

270. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Αλμωπία*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 78.

271. Για τις αρχαιολογικές θέσεις γύρω από το Μοναστηράκι, βλ. ό.π., σ. 34, 56, 70.

272. Η πληροφορία του εφόρου Ν. Κοτζιά περιλαμβάνεται σε αναφορά του από το 1937, που φυλάσσεται στο αρχείο της Εφορείας Θεσσαλονίκης.

273. Των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αι.

274. Για τα μέχρι τώρα ευρήματα από την ευρύτερη περιοχή της μονής και την πιθανή θέση στον ίδιο χώρο ιερού της Αρτέμιδος Αγροτέρας, βλ. Ν. Παπαδάκης, Εκ της Άνω Μακεδονίας, *Αθηνά* 25 (1913), σ. 158-159 και Χρυσοστόμου, Αρχαία Αλμωπία, ό.π., σ. 84.

ΔΗΜΟΣ ΕΞΑΠΛΑΤΑΝΟΥ

Δ.Δ. Θηριόπετρας

Αναφέρθηκε η ύπαρξη αρχαιοτήτων στην ορεινή θέση Κομμένη Πέτρα, από την οποία χάλκινα νομίσματα ελληνιστικών χρόνων κατέρχονται στη χαμηλότερη θέση Ροδιές, δυτικά της Θηριόπετρας.

Στη θέση Κιόαλτι υποδείχθηκε ο αγρός Ουργατζόγλου, όπου πριν από χρόνια είχε καταστραφεί ψηφιδωτό, κίονας και κιονόκρανο. Ίσως πρόκειται για μία ακόμη θέση αγροικίας ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή της Αλμωπίας.

Πλην των παραπάνω εργασιών προωθήθηκε η καταγραφή ευρημάτων από την Έδεσσα (του οικόπεδου ρωμαϊκού λουτρού στο Ο.Τ. 67, του οικοπέδου Μίλτση στην αγροτική περιοχή Έδεσσας, της παράκαμψης Έδεσσας και των παραδόσεων, του 1999)[275], καθώς και η καταγραφή των ευρημάτων από τον αγρό Μπουμπαρά στο βόρειο νεκροταφείο της κάτω πόλης, που ερευνήθηκε το 1997. Επίσης, προωθήθηκε η καταγραφή ευρημάτων από ανασκαφές στην περιοχή της Αλμωπίας (των τύμβων της Μηλιάς του 1996[276], των τύμβων της Κωνσταντίας, που ερευνήθηκαν το 2000). Ακόμη με την οικονομική υποστήριξη του Δήμου Εξαπλατάνου έγιναν νέες τοπογραφήσεις στο νεκροταφείο τύμβων του Δ.Δ. Κωνσταντίας και ξεκίνησε η προετοιμασία μελέτης ανάδειξης του νεκροταφείου.

Τέλος, έγιναν καθαρισμοί από τη βλάστηση στα οικόπεδα που διατηρούνται αρχαιότητες και στον αρχαιολογικό χώρο του Λόγγου στην Έδεσσα, στον αρχαιολογικό χώρο των Νερομύλων, με επιδιόρθωση και της περίφραξης, στο νεκροταφείο των τύμβων της Νέας Ζωής. Επίσης, εξωτερικός υδροχρωματισμός του παλαιού νηπιαγωγείου της Ξιφιανής, στο οποίο φυλάσσονται κυρίως όστρακα των ανασκαφών από το 1999 κ.ε. από διάφορες θέσεις της Αλμωπίας.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Οι Γ.Α. και Γ.Θ. Φουντής παρέδωσαν από τη Ροδακινέα (Στράντζα) Νάουσας μία μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, η οποία φέρει χαραγμένο οκτάστιχο επίγραμμα για τη μικρή Γαλάτια (ή Γαλατία), όνομα το οποίο απαντά πρώτη φορά τόσο στην ευρύτερη περιοχή όσο και στη γειτονική Βέροια. Η πλάκα, με βάση τη διαμόρφωση που έχει δεχθεί στην πίσω όψη της, προέρχεται από την κάλυψη ταφικού μνημείου, πιθανότατα σαρκοφάγου (ΑΜΒ, Λ 1135).

275. Βλ. Α. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 507 κ.ε.

276. Των ανασκαφών των ετών 1997-1998 στη Νέα Ζωή και στην Άψαλο.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Ο Ι. Μπερμπερίδης παρέδωσε από τη Λακκιά του νομού Φλώρινας λίθο, που περισυνέλεξε μετά την κατεδάφιση της παλαιάς εκκλησίας του χωριού και ο οποίος φέρει δυσδιάκριτα ίχνη εγχάρακτων γραμμάτων (ΚΑΜΦ 510).

Επίσης, ο Φ. Κυριακού παρέδωσε από την περιοχή της Βεύης δύο μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες με επιγραφές των ρωμαϊκών χρόνων (ΚΑΜΦ 511 και 512) και τμήμα μαρμάρινης βάσης κίονα (ΚΑΜΦ 513).

ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Οι παρακάτω ενότητες ευρημάτων αποτελούν προϊόντα λαθρανασκαφών, ορισμένα και από χώρους που είχαμε εντοπίσει και δεν κατέστη δυνατό, παρά τα μέτρα που πήραμε ως Υπηρεσία, να διαφυλάξουμε από τη μανία των σύγχρονων τυμβωρύχων.

Α. Περισυλλογή αντικειμένων στο Παλαιοντολογικό-Ανθρωπολογικό Μουσείο Πτολεμαΐδας (Πίν. 125 ε-ζ)

Πρόκειται για 78 αντικείμενα, τα οποία εδώ και 10 χρόνια περίπου είχαν παραδοθεί στο Δήμο Πτολεμαΐδας[277]. Για την προέλευση των περισσοτέρων εικασίες μόνο μπορούν να διατυπωθούν, αλλά θεωρούμε πιθανότερους τους αρχαιολογικούς χώρους της αρχαίας Εορδαίας, εντός νομού Κοζάνης και ίσως βορειότερα εντός νομού Φλώρινας. Εντάσσονται χρονολογικά στην αρχαϊκή, κλασική και ελληνιστική εποχή και ομαδοποιημένα είναι: κορινθιακός αρύβαλλος και μικρή κοτύλη, μελαμβαφείς ψευδαμφορίσκοι (4), οινοχόες (4) – εκ των οποίων μία ερυθρόμορφη φέρει παράσταση Έρωτα προς τα δεξιά, που υψώνει με το δεξί του χέρι φιάλη πάνω σε βωμό και στην πίσω πλευρά, κάτω από τη λαβή, ανθέμιο και δεξιά-αριστερά έλικες με φύλλα ανάμεσα σε δύο κάθετες ταινίες –, αμφορίσκος αβαφής με γωνιώδες περίγραμμα, λήκυθος, πελίκες (2), αρυβαλλοειδή ληκύθια (9), μελανοδοχείο, σκύφοι (3), σκυφίδια (6), μυροδοχεία (9), λύχνοι (3), μακεδονικοί αμφορείς (2), μικκύλα αγγεία σε ποικιλία σχημάτων (10), πήλινο ειδώλιο κουροτρόφου, κεφαλές πήλινων γυναικείων ειδωλίων (9) και αποσπασματικά πήλινα πλακίδια (10).

Β. Παράδοση

Αφορά σε 35 ευρήματα και 85 νομίσματα που παραδό-

277. Τα ευρήματα φέρουν αριθ. κατ. ΕΡΔ 1631-1708 και πρόκειται να εκτεθούν στο υπό κατασκευή Παλαιοντολογικό-Ανθρωπολογικό Μουσείο του Δήμου Πτολεμαΐδας, από το οποίο μία αίθουσα 150 τ.μ. έχει παραχωρηθεί στο ΥΠΠΟ.

θηκαν σε ιερέα της Πτολεμαΐδας ως προϊόν εξομολόγησης λαθρανασκαφέα και θησαυροθήρα και για την προέλευσή τους εικάζουμε ίδιους ή άλλους χώρους της Εορδαίας[278]. Είναι οκτώ πήλινα αγγεία (πελίκη, πρόχους, τρεις οινοχόες, υδρία, μελαμβαφής ασκός) και 27 μεταλλικά, χάλκινα και σιδερένια (φιάλη, λαβές, δακτυλίδια, φάλαρο, βραχιόλια, εννέα αιχμές δοράτων).

Από τα αντικείμενα ξεχωρίζει η αττική μελανόμορφη πελίκη των αρχών του 5ου αι. π.Χ. με παρόμοιες παραστάσεις στις δύο πλευρές. Στη μία γενειοφόρος ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο στηρίζεται σε ράβδο, κρατά με τα δύο χέρια όρνιθα ή πετεινό, προς τον οποίο ο νέος προτείνει το δεξί του χέρι, ενώ με την παλάμη του αριστερού του χεριού έχει ακινητοποιήσει τον τροχό (τσέρκι ή τρεχούλι) και στην άλλη πλευρά ο ίδιος άνδρας παρακολουθεί το νεαρό με το τσέρκι που απομακρύνεται προς τα δεξιά και στρέφει το κεφάλι του προς τα πίσω[279].

ΔΗΜΟΣ ΒΕΡΜΙΟΥ

Ανατολικό

Εκτεταμένη λαθρανασκαφή με μηχανικό εκσκαφέα διενεργήθηκε στη θέση Βουνό του Δ.Δ. Ανατολικού του Δήμου Βερμίου, σύμφωνα με το σχέδιο Καποδίστριας, στον αγρό Θ. Αναστασιάδη, ο οποίος και μας ειδοποίησε. Μετά την αρχική άροση, κατά την οποία είχαν εμφανιστεί αργές πέτρες και κεραμίδες στέγης, το μηχάνημα έφερε στο φως σε μια έκταση 100 μ. βόρεια-νότια και 70 μ. ανατολικά-δυτικά κτίριο, πιθανώς υστερορρωμαϊκών χρόνων. Εκτός της αβαφούς κεραμικής στο χώρο διακρίναμε κομμάτια γυαλιών, τμήματα στομίων πιθαριών, κεραμίδες λακωνικές στέγης και επίπεδες από υλικό τοίχων, δόμους με ασβεστοκονίαμα, ενώ περισυνελέγησαν δύο τμήματα αρράβδωτου κίονα και διάφορα άλλα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.

Εκτός της θέσης αυτής και της από το 1993 εντοπισμένης θέσης Αμπέλια με οικισμό ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και την παράδοση επιγραφής του 2ου-3ου αι. μ.Χ.[280], στην αγροτική περιοχή του Ανατολικού εντοπίσαμε άλλες τρεις. Νεολιθικός οικισμός με κατοίκηση και στα ελληνιστικά χρόνια εντοπίστηκε στη θέση Δίλοφος βορειοανατολικά του χωριού, δεξιά του δρόμου Ανατολικού-Κομνηνών, στα αγροτεμάχια Αικ. και Π. Παπαδοπούλου (αριθ. 674, 675), συνολικής έκτασης 24 στρ. Σε μικρή απόσταση ανατολικά από το χωριό, στο αγροτεμάχιο αριθ. 401, επίσης 24 στρ., στη θέση Καπνοχώραφα, η χειροποίητη κεραμική παραπέμπει στην εποχή του Χαλκού και η τροχήλατη στην ελληνιστική. Τέλος, λίγο μακρύτερα σε πρανές κοινόχρηστου χώρου αμμορυχείου στην ομώνυμη θέση με αριθ. κτηματολογίου 352 διαπιστώσαμε την ύπαρξη τμημάτων μικρού πίθου και τροχήλατου αγγείου και σε άλλο σημείο οστά διαλυμένης ταφής.

ΔΗΜΟΣ ΕΛΙΜΕΙΑΣ

Ανατολή

Από τη Δ. Δαμρατζίδου παραδόθηκε αργυρό δηνάριο Αυγούστου σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης (Πίν. 125 η). Έχει βάρος 3,70 γρ., παράσταση στον εμπροσθότυπο κεφαλής Αυγούστου και επιγραφή *CAESAR DIVI F. PATER PATRIAE*. Στον οπισθότυπο εικονίζονται δύο ασπίδες, δεξιά και αριστερά οι Καίσαρες Γάιος και Λούκιος και η επιγραφή *G. L. CAESARES AUGUSTI F. COS. DESIG. PRINC. IVVENT*[281]. Βρέθηκε κατά τη μαρτυρία της το 1952 στη θέση Ποτιστικά, 2 χλμ. περίπου βορειοδυτικά από το χωριό της Ανατολής, Δ.Δ. του Δήμου Ελίμειας, όπου διαπιστώσαμε την ύπαρξη οικισμού ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Το χωριό της Ανατολής βρίσκεται αριστερά του μέσου ρου του Αλιάκμονα, όπου εκτείνεται το φράγμα της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, μέσα στο οποίο είναι γνωστό ότι βουλιάζουν και διαλύονται από το 1974 με την αυξομείωση της στάθμης των νερών περί τους 120 αρχαιολογικούς χώρους[282].

Σε παραλίμνια αγροτική περιοχή και συγκεκριμένα στη θέση Ποταμιά, 200 μ. περίπου από το ρέμα του Τετραδιόλακκου, με την υποχώρηση των χωμάτων εντοπίστηκε άλλη μια θέση της εποχής του Χαλκού, αφού στην όχθη που δημιουργήθηκε εμφανίστηκε στρώμα με πλούσια κεραμική και ακέραια αγγεία (Πίν. 126 α). Απομακρύναμε τα αγγεία που αιωρούνταν και ελπίζουμε ο χώρος που απέμεινε να τύχει περαιτέρω έρευνας πριν διαλυθεί.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΙΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

278. Θεωρούμε απολύτως αξιόπιστη τη μαρτυρία και ελπίζουμε ο ιερέας να πείσει τον ευρέτη να υποδείξει τους χώρους και σε εκείνον και στην Υπηρεσία.

279. Δυστυχώς, οι λαθρανασκαφείς όχι μόνο κομμάτιασαν το αγγείο στην προσπάθειά τους να το αποσπάσουν από το χώμα, αλλά προσπάθησαν και να το «συντηρήσουν» με αποτέλεσμα σε πολλά σημεία να ξύσουν την επιφάνεια με την παράσταση.

280. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 380.

281. Πρβλ. D. Sear, *Roman Imperial Coinage*, σ. 96, αριθ. 479.

282. Βλ. σχετικά Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 613-614, με προγενέστερη βιβλιογραφία.

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Θέση Αγία Βαρβάρα

Ο αρχαιόφιλος Ζ. Κουζιάκης, εντόπισε στη θέση Αγία Βαρβάρα/Γέφυρα Σερβίων έναν κιβωτιόσχημο τάφο, απροσδιόριστης χρονολόγησης, τον οποίο και μας υπέδειξε. Ο τάφος βρίσκεται στο χώρο που διαβρώνεται από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου και πιθανότατα αποτελεί μέρος νεκροταφείου. Πρόκειται για νέα, άγνωστη μέχρι τώρα, θέση.

Δ.Δ. Ιμέρων, Λευκάρων, Ροδίτη, Μεσσιανής

Ο αρχαιόφιλος Α. Αθανασιάδης, περισυνέλεξε και παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης μεγάλο αριθμό αντικειμένων, προερχόμενων από τις παρακάτω θέσεις:

Από τρεις γνωστές θέσεις (από παλαιότερες υποδείξεις του ιδίου[283]) του Δ.Δ. Λευκάρων, μεγάλο αριθμό μεταλλικών, κυρίως, αντικειμένων. Πρόκειται για: α) 14 χάλκινα νομίσματα των ρωμαϊκών χρόνων και έξι όστρακα της ίδιας περιόδου και των βυζαντινών χρόνων, διάφορα σιδερένια αντικείμενα και καρφιά, καθώς και μολύβδινα βαρίδια, όλα νεότερων χρόνων, από τη θέση Σιερεμετλέρ, κοντά στο εκκλησάκι, β) ένα λίθινο προϊστορικό εργαλείο, ένα πήλινο σφονδύλι, ένα όστρακο, 18 μεταλλικά αντικείμενα και 14 χάλκινα νομίσματα ελληνιστικών, ρωμαϊκών και νεότερων χρόνων, από τη θέση Ακμαξίζ, κοντά στο λόφο Τσούφα και γ) 39 χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών και νεότερων χρόνων και ένα ασημένιο ισλαμικό, μία ωτογλυφίδα, ένα χειροποίητο γραπτό όστρακο και ένα λίθινο εργαλείο, από τη θέση Μπουγάζι.

Από περιοχή λόφων, στα βορειοανατολικά των Ιμέρων: τέσσερα χάλκινα και τρία ασημένια ισλαμικά νομίσματα, οκτώ χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων, δύο σιδερένιες αιχμές, μία σιδερένια πόρπη, ένα τμήμα χάλκινου αντικειμένου, δύο όστρακα μεγαρικών αγγείων. Πρόκειται για νέα θέση, την οποία και μας υπέδειξε.

Από γνωστή θέση διαβρωμένου οικισμού των ρωμαϊκών χρόνων στη θέση Παλιά Άσφαλτος του Δ.Δ. Ροδίτη, στην παραλίμνια περιοχή της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου: ένα όστρακο μυροδοχείου και ένα λυχνάρι.

Από θέσεις γνωστών, παραλίμνιων, διαβρωμένων οικισμών των προϊστορικών, βυζαντινών και νεότερων χρόνων στη θέση Γιαρίκαγια Μεσσιανής: 27 όστρακα χειροποίητων και τροχήλατων αγγείων, ένα τμήμα λίθινου εργαλείου και μία σιδηρόμαζα.

ΔΗΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Δ.Δ. Πτελέας, Οινόης

Ο Α. Αθανασιάδης μας παρέδωσε επίσης τα παρακάτω: Από γνωστό οικισμό των ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, σε περιοχή της Οινόης: τρία χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων, μία σιδερένια πόρπη, ένα ασημένιο περίαπτο, μία σιδερένια αιχμή βέλους, όλα των βυζαντινών χρόνων.

Ο ίδιος μας υπέδειξε εκ νέου τη θέση ανεύρεσης χάλκινων κοσμημάτων και νομισμάτων των ελληνιστικών χρόνων, που είχε παραδώσει το 2001. Πρόκειται για ένα χαμηλό λόφο με την επωνυμία Κιοζ-Τεπέ, ο οποίος βρίσκεται δίπλα στο γνωστό Κάστρο της Πτελέας[284].

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣ ΒΕΛΒΕΝΤΟΥ

Σωστική ανασκαφή

Στο εργοστάσιο ξυλείας του Ν. Ζουλιάμη, που βρίσκεται στην αγροτική περιοχή του Δήμου Σερβίων, στα δεξιά της οδού που οδηγεί στο Δ.Δ. Κρανιδίων, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών του ιδιοκτήτη στον αύλειο χώρο του κτιρίου, εντοπίστηκαν από τον ίδιο τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ειδοποιήθηκε η Αρχαιολογική Υπηρεσία και ακολούθησε σωστική ανασκαφή[285]. Στη συνέχεια, αναλάβαμε την παρακολούθηση των εκσκαφικών εργασιών στο χώρο.

Υποδείξεις χώρων

Παράλληλα, από τον Π. Σαββιλωτίδη, δημότη Σερβίων, μας υποδείχθηκαν στην ευρύτερη περιοχή του δήμου, οι παρακάτω θέσεις: 1) Στο Δήμο Σερβίων, στα αγροτεμάχια αριθ. 1134, 1135, απέναντι από το εργοστάσιο του Ν. Ζουλιάμη, χώρος με αγκόλιθους, από διαλυμένους τάφους σύμφωνα με την εκτίμηση του ιδίου, από όπου και περισυνελέγη κεραμική των νεότερων χρόνων. Πιθανότερο θεωρούμε να πρόκειται για διαλυμένα νεότερα κτίσματα. 2) Στα αγροτεμάχια αριθ. 1120, 1121, δίπλα στο μεγάλο ρέμα των Σερβίων, χώρος όπου παλαιότερα είχαν βρεθεί μεταλλικά αντικείμενα. Περισυνελέ-

283. Βλ. σχετικές αναφορές στα *Χρονικά* του *Αρχαιολογικού Δελτίου* από το 1993 κ.ε.

284. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 397 (Καλαμιά, Πτελέα).

285. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 461-462.

γησαν όστρακα ελληνιστικών και βυζαντινών χρόνων. Πρόκειται για νέα άγνωστη θέση οικισμού. 3) Στη θέση Παλαιοχώρι Νεράιδας, σε χώρο που καλύπτεται περιοδικά από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, γνωστό νεκροταφείο λακκοειδών τάφων. Από την περιοχή περισυνελέγησαν επτά πήλινα αγγεία των ελληνιστικών χρόνων, που ήλθαν στο φως από την παράλληλη διαβρωτική δράση των νερών της λίμνης και αυτής των αρχαιοκαπήλων (Πίν. 126 β). Τα αγγεία προέρχονται από δύο λακκοειδείς τάφους. Ο ίδιος μας πληροφορεί για παλαιότερο εντοπισμό, στην ίδια περιοχή, πλινθόκτιστων κατασκευών. Η πληροφορία πιθανότατα αληθεύει, δεδομένου ότι στην περιοχή υπάρχουν ακόμη υπολείμματα πηλού από τα κτίσματα του νεολιθικού οικισμού που είχε εντοπιστεί στη θέση το 1998, κατά τη διάρκεια της επιφανειακής έρευνας κατά μήκος της όχθης της λίμνης.

Μας πληροφορεί ακόμη για: α) Ανεύρεση και καταστροφή τάφων που περιείχαν μεταλλικά κτερίσματα (αιχμές δοράτων), κατά την κατασκευή του εργοστασίου ξυλείας, λίγο πιο κάτω από το εργοστάσιο του Ν. Ζουλιάμη, δεξιά του οδικού άξονα Σερβίων-Κρανιδίων, β) Ανεύρεση πήλινων αγγείων και καμένων οστών στο αρδευτικό δίκτυο των Σερβίων, απέναντι από το εργοστάσιο του Ν. Ζουλιάμη, γ) Ανεύρεση δύο τάφων και χρυσού σύρματος στο χώρο δίπλα στον ογκόλιθο των Σερβίων, αριστερά της εθνικής οδού Σερβίων-Λαρίσης, δ) Ύπαρξη κτιστών τάφων με κορασάνι απέναντι από την προαναφερθείσα ελληνιστική και βυζαντινή θέση στο μεγάλο ρέμα Σερβίων, ε) Ύπαρξη κτιστών τάφων με κορασάνι, στο αμμορυχείο του Δήμου Βελβεντού και στ) Ύπαρξη νεκροταφείου στα δεξιά της εθνικής οδού Σερβίων-Κοζάνης, κοντά στο ρέμα και μετά το εργοστάσιο φυραμάτων.

Όλες οι παραπάνω πληροφορίες αφορούν γεγονότα που συνέβησαν γύρω στη δεκαετία του 1970 και δεν είναι δυνατόν να ελεγχθούν χωρίς τη διενέργεια δοκιμαστικών ανασκαφών. Κατατίθενται ωστόσο, για πιθανή μελλοντική αξιοποίησή τους στην αρχαιολογική έρευνα της περιοχής.

ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Δ.Δ. Βαθυλάκκου

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας σε περιοχή του Δήμου Σερβίων, εντοπίσαμε εκτεθειμένα στο πάρκο της κεντρικής πλατείας του Δ.Δ. Βαθυλάκκου, λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη, ανάμεσά τους και τμήμα επικράνου κτιρίου ιωνικού ρυθμού, των κλασικών ή ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 126 γ). Επικοινωνήσαμε με τον πρόεδρο του Τ.Σ. Βαθυλάκκου, Κ. Παπαδόπουλο, ο οποίος και μας πληροφόρησε ότι πρόκειται για λείψανα που περισυνέλεξε ο ίδιος από οικόπεδο του Δ.Δ. Βαθυλάκκου, όπου και παρέμεναν από το 1974, μετά το γκρέμισμα της παλαιάς κεντρικής βρύσης του χωριού, όπου ήταν εντοιχισμένα. Σύμφωνα και πάλι με έρευνα του ιδίου, τα αρχιτεκτονικά μέλη προέρχονται από λατομείο κοντά στο ρέμα. Είναι πιθανόν να προέρχονται από κτίσμα που βρισκόταν πάνω στο λόφο που σήμερα καταλαμβάνει το στρατόπεδο, από όπου και να κύλησαν. Η πληροφορία αλλά και όλο το θέμα χρειάζεται περισσότερη έρευνα, δεδομένου ότι τα ευρήματα κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικά για την ιστορία και τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής.

ΔΗΜΟΣ ΑΙΑΝΗΣ

Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου

Κατά τη διάρκεια της επιφανειακής έρευνας στην παραλίμνια περιοχή του Δήμου Αιανής, που πραγματοποιήσαμε το 1994 στη θέση Καραματσούκι, κάτω από τη Γέφυρα Ρυμνίου, εντοπίσαμε και περισυλλέξαμε ένα λίθινο παλαιολιθικό εργαλείο. Το αντικείμενο παρέμεινε αδημοσίευτο, ως μέρος συνόλου ευρημάτων των οποίων η μελέτη είναι σε εξέλιξη. Φέτος, στα πλαίσια της εφαρμογής προγράμματος έρευνας της παλαιολιθικής περιόδου στους νομούς Γρεβενών και Κοζάνης, που πραγματοποιείται από την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος, το εργαλείο και οι σχετικές πληροφορίες ανεύρεσής του, καθώς επίσης και το υπόλοιπο λίθινο υλικό που προέκυψε από την επιφανειακή έρευνα κατά μήκος των οχθών της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, δόθηκαν για αξιολόγηση και μελέτη στους υπευθύνους του προγράμματος[286], οι οποίοι και επιβεβαίωσαν την αρχική μας εκτίμηση, ότι δηλαδή πρόκειται για παλαιολιθικό χειροπέλεκυ. Το εργαλείο είναι κατασκευασμένο από πρασινωπό σκληρό λίθο, έχει σχήμα τριγωνικό, φέρει κατεργασία και στις δύο όψεις, καλύτερα διατηρημένη στη μία από αυτές. Οι διαστάσεις του είναι: μήκ. 0,144, πλ. 0,099, πάχ. 0,054 μ. (Πίν. 126 δ-ε).

Πρόκειται για ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα, δεδομένου ότι αποτελεί το τρίτο παλαιολιθικό εργαλείο που περισυλλέγεται από το νομό Κοζάνης, μετά από αυτά του Παλαιοκάστρου, σηματοδοτώντας τη δεύτερη παλαιολιθική θέση στο νομό. Υποδηλώνει παλαιολιθική εγκατάσταση κοντά στον ποταμό Αλιάκμονα, άγνωστο σε ποια ακριβώς θέση, δεδομένου ότι το εργαλείο βρέθηκε ανάμεσα στα χαλίκια του ποταμού και προφανώς έχει μεταφερθεί από άλλο σημείο. Ανάγει την κατοίκηση του χώρου και της ευρύτερης περιοχής της κοιλάδας του μέσου ρου του Αλιάκμονα, όπου έχει

286. Τη χρονολόγηση του εργαλείου στην παλαιολιθική περίοδο μας επιβεβαίωσε η αρχαιολόγος Ε. Παναγοπούλου.

επιβεβαιωθεί επιπλέον και η ανάπτυξη ενός σημαντικού προϊστορικού συνόλου ήδη από τα μέσα της 7ης χιλιετίας, στην παλαιολιθική περίοδο. Η συνέχιση της έρευνας στην περιοχή για εντοπισμό και καταγραφή στοιχείων της παλαιολιθικής περιόδου αποτελεί πλέον αναγκαιότητα, δεδομένης και της σημαντικής καταστροφής του παραποτάμιου χώρου που θα προκύψει από το δεύτερο υπό κατασκευήν έργο της ΔΕΗ στον Ιλαρίωνα (ΥΗΕ Μέσου Αλιάκμονα).

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Πεντάβρυσος

Ο Δ. Ιπποκομίδης, κάτοικος Πενταβρύσου, παρέδωσε δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων και μία σιδερένια αιχμή σάρισας[287]. Τις τρεις αιχμές (Πίν. 126 στ) είχε περισυλλέξει ο πρόωρα εκλιπών γιος του Γεώργιος από αγρούς στα βορειοανατολικά του σημερινού οικισμού της Πενταβρύσου.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

2004

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ, ΕΥΠΡΕΠΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ - ΣΩΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Από τις αρχές του 2004 ο νομός Κοζάνης, που ανήκε στην αρμοδιότητα της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, αποτελεί τμήμα της νέας Λ΄ ΕΠΚΑ μαζί με το νομό Γρεβενών.

Κατά το 2004 συνεχίστηκε με εντατικό ρυθμό η υλοποίηση των έργων του Γ΄ ΚΠΣ, ενώ παράλληλα διενεργήθηκε μεγάλος αριθμός ανασκαφών σωστικού χαρακτήρα, καθώς και εργασίες ευπρεπισμού, διαμόρφωσης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων, συντήρησης, καταγραφής και φωτογράφησης των κινητών και ακίνητων αρχαίων, καθώς και δημοσίευσής τους.

ΕΡΓΑ Γ΄ ΚΠΣ

Συνεχίστηκε η υλοποίηση των έργων της ανάδειξης της βασιλικής νεκρόπολης Αιγών (ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας) με εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου της τούμπας των βασιλικών τάφων και κατασκευή στεγάστρου προστασίας σε μικρό μακεδονικό τάφο που ανασκάφηκε στην περιοχή αυτή. Έγινε γενική επισκευή των χώρων υγιεινής, διαμόρφωση και εξοπλισμός αποθηκευτικών χώρων στο πίσω τμήμα του κτιρίου προστασίας των βασιλικών τάφων, εκπονήθηκε και εγκρίθηκε μελέτη διαμόρφωσης-ανάδειξης του ανακτόρου των Αιγών και, τέλος, διενεργήθηκε δοκιμαστικού χαρακτήρα έρευνα στην περιοχή των μακεδονικών τάφων «της Ευρυδίκης» και «του Ρωμαίου», προκειμένου να εκπονηθεί μελέτη στέγασής τους.

Συνεχίστηκαν οι εργασίες αναμόρφωσης της πρόσβασης στο μακεδονικό τάφο «της Κρίσεως» στη Μίεζα (ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας). Εκτελέστηκαν εργασίες στο εσωτερικό του παλαιού στεγάστρου (αποστραγγιστικό σύστημα, μόνωση, νέα ηλεκτρολογική εγκατάσταση), αλλά και στην πρόσβαση (αποξήλωση παλαιών τοιχίων στις παρειές, κατασκευή μικρού στεγάστρου, επέκταση του παλαιού μπροστά στην είσοδο).

Συνεχίστηκαν οι εργασίες ανάδειξης της ελληνιστικής πόλης της Φλώρινας (ΠΕΠ Δυτικής Μακεδονίας) με την κατασκευή φυλακίου και αποθήκης-WC, στεγάστρου προστασίας χώρου με πιθάρια στη θέση τους και συντήρηση των αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των κονιαμάτων της πρόσοψης του τάφου «της Κρίσεως» στη Μίεζα και στον κιβωτιόσχημο τάφο με τις τοιχογραφίες στην Πέλλα από συντηρητές της Διεύθυνσης Συντήρησης και προωθήθηκε για ένταξη στο Γ΄ ΚΠΣ η μετατροπή της πέργυας κτιρίου του Άργους Ορεστικού, που παραχώρησε ο τοπικός δήμος στο ΥΠΠΟ για μουσείο αρμοδιότητάς μας. Εκπονήθηκε ακόμη και εγκρίθηκε μελέτη κατασκευής στεγάστρων προστασίας των λειψάνων ιστορικών χρόνων του Αρχοντικού Γιαννιτσών.

Προωθήθηκαν για ένταξη στο INTERREG III η συντήρηση-ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Έδεσσας και η ανάδειξη του νεολιθικού οικισμού της Αυγής Καστοριάς, ενώ συνεχίστηκαν εντατικά οι εργασίες συντήρησης των αρχιτεκτονικών λειψάνων Πέλλας και προωθήθηκε η απαλλοτρίωση αγροτεμαχίων, έκτασης 146.000 τ.μ., μέσα στα πλαίσια ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου (έργο ΤΔΠΕΑΕ).

Εκπαιδευτικά προγράμματα διενεργήθηκαν στο νομό Πέλλας, σε συνεργασία με το Γυμνάσιο Άρνισσας, με ενημερωτική διάλεξη στους μαθητές και επίσκεψη στους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής (Παναγίτσα, Δροσιά, Περαία, Άρνισσα) από την υπεύθυνη Α. Χρυσοστόμου.

Εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα δοκιμαστικού-σωστικού χαρακτήρα διενεργήθηκε σε οικόπεδο της περιοχής του Αρχοντικού, στο πλαίσιο της ανέγερσης εργατικών κατοικιών και σωστικές ανασκαφές στον Φάκο και στη θέση Ρούπες της Πέλλας, στο δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού και σε οικόπεδο της ακρόπολης της Έδεσσας.

287. M. Andronicos, Sarissa, *BCH* 94 (1970), ι, σ. 98 κ.ε., εικ. 5 και 9α.

Στο νομό Ημαθίας διενεργήθηκαν σωστικές ανασκαφές στη Μίεζα (νέος μακεδονικός τάφος που αποκαλύφθηκε στο πλαίσιο των εργασιών διαμόρφωσης της πρόσβασης στον τάφο «της Κρίσεως»), στη θέση Ξηρόκαμπος της Βέροιας (μακεδονικός τάφος) και σε έξι οικόπεδα της Βέροιας. Στα τέσσερα από αυτά εντοπίστηκαν λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι.

Επίσης, συνεχίστηκαν στη Βεργίνα σωστικές έρευνες στην πόλη και στη νεκρόπολη των Αιγών, καθώς και στο Δήμο Μακεδονίδας.

Στο νομό Φλώρινας διενεργήθηκε ανασκαφή σωστικού χαρακτήρα στο νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου του Αγίου Παντελεήμονα Αμυνταίου και στο νομό Καστοριάς στο νεολιθικό οικισμό της Αυγής, στην Πεντάβρυσο και στο Κωσταράζι.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Πέλλα

Περιοχή Φάκου

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Φάκου, στον αγρό Α. Γερμανούδη, που είχε αρχίσει το 2002[288] μετά από καταστροφή αρχιτεκτονικών λειψάνων κατά τη βαθιά άροση.

Στην έρευνα αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα διαφορετικών οικοδομικών φάσεων και πλήθος κινητών ευρημάτων, κυρίως κεραμικής, η οποία χρονολογείται από την ύστερη νεολιθική εποχή έως και τα βυζαντινά χρόνια. Η διατάραξη δυστυχώς των στρωμάτων από τη βαθιά άροση δεν εξασφάλιζε πάντοτε την ασφαλή συσχέτιση στρωμάτων και ευρημάτων, ωστόσο ήταν φανερό ότι βρισκόμασταν σε μια περιοχή με διαχρονικές εγκαταστάσεις.

Για τον Φάκο γνωρίζουμε από τις γραπτές πηγές τα εξής: Ο Πολύβιος[289] αναφέρει ότι ο Μακεδόνας Δαμάσιππος κατέσφαξε *ἐν τῷ Φάκῳ τοὺς συνέδρους*. Πρόκειται προφανώς για τους συνέδρους της τρίτης μερίδας, πρωτεύουσα της οποίας ήταν η Πέλλα μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, αλλά δεν είναι σαφές από το κείμενο αν οι σύνεδροι συνεδρίαζαν ή είχαν καταφύγει στον Φάκο. Ο Στράβων[290] αναφέρει ότι στην Πέλλα υπήρχε «άκρα», ακρόπολη, μέσα στη Λουδία λίμνη, ενώ από τον Διόδωρο[291] πληροφορούμαστε ότι ο Περσεύς, όταν πίστεψε ότι ηττήθηκε, συντετριμμένος έστειλε το θησαυροφύλακα Νίκωνα *τὴν ἐν τῷ Φάκῳ γάζαν καὶ τὰ χρήματα καταποντῖσαι*. Τέλος, ο Λίβιος αναφέρει δύο φορές τον Φάκο στο 44ο βιβλίο του[292]. Τη μία φορά μας πληροφορεί ότι στον Φάκο βρισκόταν ο θησαυρός της πόλης και την άλλη, περιγράφοντας την Πέλλα, αναφέρει ότι στο πλησιέστερο στην πόλη έλος προεξείχε σαν νησίδα ένα τειχισμένο φρούριο, όπου βρισκόταν ο βασιλικός θησαυρός. Το φρούριο από απόσταση φαινόταν ενωμένο με το νότιο τείχος της πόλης, στην πραγματικότητα όμως χωριζόταν με τάφρο και επικοινωνούσε με αυτό με γέφυρα. Από τις παραπάνω πηγές είναι σαφές ότι η «άκρα» του Στράβωνα και η «arx» του Λιβίου, όπου φυλασσόταν η «γάζα», το θησαυροφυλάκιο της πόλης, βρισκόταν στον Φάκο, τη νησίδα που περιβαλλόταν από έλη και που οφείλει πιθανώς το όνομά της στο σχήμα της φακής. Ο Φάκος των γραπτών πηγών ταυτίστηκε για πρώτη φορά από τον Struck[293] με ένα χαμηλό έξαρμα γης, στις ανατολικές υπώρειες του οποίου βρίσκεται το αγροτεμάχιο που ανασκάφηκε το 2002 και 2003. Περιορισμένες έρευνες με δοκιμαστικές τομές που διενεργήθηκαν στο έξαρμα αυτό από τους ανασκαφείς της περιόδου 1957-1960 αποκάλυψαν κάποια αρχιτεκτονικά λείψανα και κεραμική προϊστορικών χρόνων στα βαθύτερα στρώματα, ενώ την περίοδο 1985-1986 στην ίδια θέση, που καταλαμβανόταν από καλλιεργούμενα αγροτεμάχια, ήλθαν στο φως μικρά τμήματα εργαστηριακών εγκαταστάσεων.

Στην ανασκαφική έρευνα του 2002 και 2003 στο αγροτεμάχιο αριθ. 192 εντοπίστηκαν με βεβαιότητα τρεις οικοδομικές φάσεις. Η νεότερη, τα λείψανα της οποίας έχουν υποστεί και τη μεγαλύτερη καταστροφή από τη βαθιά άροση, μπορεί να τοποθετηθεί στην ύστερη ελληνιστική εποχή (τέλη 2ου-α΄ μισό 1ου αι. π.Χ.). Σε αυτήν ανήκουν αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα τοίχων, δαπέδων και πήλινων αγωγών, που δεν μπορούν να συνθέσουν ολοκληρωμένη μορφή κτιρίων. Ωστόσο, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι τα κτίρια της φάσης αυτής ήταν κυρίως εργαστηριακές εγκαταστάσεις, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα που περισυνελέγησαν από το διατα-

288. Για την ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Φάκου, βλ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, στον παρόντα τόμο, σ. 401-403 (2002) και 448-449 (2003)· η ίδια, Στοιχεία για την Πέλλα το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., *Αρχαία Μακεδονία* VII, Θεσσαλονίκη 2007· η ίδια, Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Φάκου της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 465 κ.ε.

289. Πολύβ. XXXI 17, 1-2 (έκδ. W. Heinemann LTD, London 1954).

290. Στράβ. VII, σ. 340, απ. 20 (έκδ. W. Heinemann LTD, London 1961).

291. Διόδ. XXX 11, 1 (έκδ. W. Heinemann LTD, London 1968).

292. Λίβ. XLIV 6, 1-2, 46, 4-11 (έκδ. O. Rossbach, Stuttgard 1973).

293. A. Struck, *Die makedonische Fahrten* II. *Makedonische Niederlande*, Sarajevo 1908, σ. 87-88, όπου εικόνα με χάρτη της περιοχής της Πέλλας, στον οποίο σημειώνεται η θέση του Φάκου μέσα στη λιμνοθάλασσα.

ραγμένο στρώμα καταστροφής και τα καλύτερα σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα. Η θέση αυτή, στην περιοχή του Φάκου, πρέπει να χρησιμοποιήθηκε και στα βυζαντινά χρόνια, όπως δείχνει η ανεύρεση περιορισμένης εφυαλωμένης κεραμικής, κυρίως όμως η αποκάλυψη εννέα κεραμοσκεπών ακτέριστων τάφων, προσανατολισμένων από Δ. προς Α., που πιθανότατα χρονολογούνται στα μεσοβυζαντινά χρόνια, όπως δείχνουν οι χάλκινες πόρπες που βρέθηκαν σε δύο ταφές.

Στην αμέσως προηγούμενη οικοδομική φάση, τη δεύτερη, που αντιπροσωπεύει το 2ο αι. π.Χ., εντάσσεται με βεβαιότητα τμήμα κτιρίου στη δυτική πλευρά της ανασκαφής, με μια σειρά χώρων που βλέπουν προς Α. Οι διαχωριστικοί τοίχοι των χώρων της φάσης αυτής πατούν πάνω στα αρχιτεκτονικά λείψανα της παλαιότερης περιόδου (πρώτη οικοδομική φάση) και συγκεκριμένα στους επιμήκεις λιθοπλίνθους του πρώτου δόμου του δυτικού τοίχου μεγάλου επιμήκους κτιρίου (κτίριο Α), του οποίου δεν έχουν ακόμα εντοπιστεί τα βόρεια όρια και χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Από τα υπάρχοντα έως σήμερα λείψανα της παλαιότερης φάσης, που αποκαλύφθηκαν με σειρά μικρών δοκιμαστικών τομών, μπορούμε να διατυπώσουμε δύο ενδεχόμενα. Το πρώτο είναι το κτίριο Α, πλ. 23 και μήκ. έως αυτή τη στιγμή 27 μ., με προσανατολισμό από ΝΑ. προς ΒΔ., να είχε πειόμορφο σχήμα με μια σειρά δωματίων στη νότια, τη δυτική και τη βόρεια πλευρά, που έβλεπαν σε ανοικτό χώρο στα νότια, εφόσον βέβαια αυτό αποδειχθεί με την ανασκαφή του ανερεύνητου ακόμη βόρειου τμήματός του. Το άλλο ενδεχόμενο είναι να διαμορφώνονται δύο σειρές χώρων στις μακριές πλευρές, μία στη δυτική και μία στην ανατολική αντίστοιχα, με επιμήκη χώρο-διάδρομο ανάμεσά τους.

Δεν είναι ακόμη σαφές με απόλυτη βεβαιότητα, αν ανήκουν στη δεύτερη οικοδομική φάση οι τοίχοι δύο ακόμη κτιρίων που αποκαλύφθηκαν ανατολικά του κτιρίου Α, με διαφορετικό προσανατολισμό από αυτό.

Την ακριβή χρονολογική τοποθέτηση των οικοδομικών φάσεων δυσχεραίνει η μεγάλη διατάραξη των στρωμάτων, προσπαθούμε όμως να την προσεγγίσουμε κατά το δυνατόν με τη βοήθεια της κεραμικής και των νομισμάτων. Έτσι, στα βαθύτερα στρώματα Γ και Δ, που φαίνεται ότι αποτελούν επιχώσεις, επάνω στις οποίες θεμελιώθηκε το παλαιότερο μεγάλο επίμηκες κτίριο Α του 4ου αι. π.Χ., χωρίς όμως αυτά να είναι κλειστά και τελείως αδιατάρακτα, έχει βρεθεί άφθονη μελαμβαφής κεραμική του 5ου αι. π.Χ. (τμήματα από βαθείς σκύφους, βάσεις σκύφων με δακτυλίους μαύρους και ερυθρούς και με εμπίεστα κοσμήματα, τμήματα λυχναριών με ανοικτό στόμιο, τμήματα από λεκανίδες, οινοχοΐσκες, αλατιέρες, αρυβαλλοειδή ληκύθια), αλλά και όστρακα μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων. Από τα ίδια στρώματα προέρχεται και περιορισμένη κεραμική της ύστερης νεολιθικής-πρώιμης εποχής του Χαλκού, κυρίως όμως της εποχής του Σιδήρου παρόμοια με αυτή που αποκαλύφθηκε στις δοκιμαστικές τομές της περιόδου 1957-1960, αλλά και στις ανασκαφές γειτονικών περιοχών της Πέλλας, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη οικιστικών παραθαλάσσιων εγκαταστάσεων στη θέση αυτή, πολύ πριν από τη μεταφορά της πρωτεύουσας του μακεδονικού βασιλείου. Τα παλαιότερα νομίσματα των δύο στρωμάτων είναι Αρχελάου, Αμύντα Γ΄, δύο ασημένια Περδίκκα Γ΄ και Αλεξάνδρου Α΄, ένα Πυδναίων (εποχής Αμύντα Γ΄), αλλά υπάρχουν και κάποια νεότερα, αποτέλεσμα της συνεχούς χρήσης του χώρου (Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητή, Φιλίππου Ε΄, Παρώρειας). Στα νεότερα εντελώς διαταραγμένα στρώματα Α και Β, που αντιστοιχούν με τα στρώματα καταστροφής της δεύτερης και της τρίτης οικοδομικής φάσης αντίστοιχα, βρέθηκε άφθονη κεραμική μελαμβαφής και αβαφής, κυρίως μεγάλων αγγείων (κυρίως οξυπύθμενων αμφορέων, αρυτήρων, χυτρών κτλ.), κεραμική τύπου Δυτικής Κλιτύος και μικρός αριθμός οστράκων με ανάγλυφη διακόσμηση. Τα νομίσματα που προέρχονται από τα στρώματα αυτά είναι τα συνηθισμένα των ανασκαφών της Πέλλας (Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Αντιγόνου, Δημητρίου Πολιορκητή, Φιλίππου Ε΄, Πέλλης, Αμφιπολιτών, Θεσσαλονικέων ρωμαϊκό, Ρώμης· το παλαιότερο νόμισμα αυτών των στρωμάτων είναι ένα χάλκινο του Αμύντα Γ΄). Από το στρώμα καταστροφής χώρου της δεύτερης οικοδομικής φάσης προέρχεται χάλκινη λαβή κατόπτρου με γυναικεία μορφή και πολλά γυναικεία ειδώλια, ενώ σε άλλο χώρο, στο νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, βρέθηκε χάλκινο έλασμα με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση, έλασμα από επένδυση ξύλινης θύρας και χάλκινες εφηλίδες.

Μια παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε για την αρχιτεκτονική μορφή των αποκαλυφθέντων λειψάνων αφορά στον προσανατολισμό τους. Τα κτίρια Α και Β έχουν τον ίδιο προσανατολισμό, ο οποίος, όμως, δεν είναι όμοιος με τον προσανατολισμό των κτιρίων και των οικοδομικών τετραγώνων της αρχαίας πόλης (Β.-Ν.), καθώς υπάρχει μια παρέκκλιση 46° από Β. προς Δ. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την ταύτιση της περιοχής με τη νησίδα του Φάκου των γραπτών πηγών, καθώς δύσκολα θα περίμενε κανείς τα κτίρια σε μια αποκομμένη από την πόλη περιοχή να έχουν τον ίδιο προσανατολισμό με αυτά της πόλης και ακόμη να ακολουθείται το ίδιο πολεοδομικό σύστημα.

Όσον αφορά στη λειτουργικότητα των κτιρίων, ενώ είμαστε βέβαιοι για τη λειτουργία των αποσπασματικών κτιρίων της τρίτης, τελευταίας, οικοδομικής φάσης, ως εργαστηρίων, τουλάχιστον κεραμικής και μεταλλοτεχνίας, δεν είμαστε ακόμη σε θέση να προσδιορίσουμε με

βεβαιότητα τη λειτουργία των κτιρίων της δεύτερης και κυρίως της πρώτης οικοδομικής φάσης (κτίρια Β και Α).

Το μεγάλο μέγεθος των κτιρίων των δύο παλαιότερων φάσεων και η αρχιτεκτονική μορφή τους, όπως παρουσιάζεται έως αυτή τη στιγμή, ενισχύουν την άποψη της απόδοσης των αρχιτεκτονικών λειψάνων σε δημόσιο κτίριο του 4ου αι. π.Χ., πάνω στο οποίο κατασκευάζεται ένα νέο κτίριο μέσα στο 2ο αι. π.Χ. Ο ακριβής αρχικός προορισμός του παλαιότερου αυτού κτιρίου, με όσα η έως τώρα έρευνα αποκάλυψε και αναφέρθηκαν παραπάνω, αρχιτεκτονική μορφή και ευρήματα, δεν είναι δυνατόν να οριστεί, όσο και αν από την αρχή της ανασκαφικής έρευνας ήταν δελεαστικός ο συσχετισμός του με κάποιο από τα δημόσια κτίρια που αναφέρουν ή υπαινίσσονται οι γραπτές πηγές στην περιοχή αυτή.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

Θέση Ρούπες

Στο κοινόχρηστο αγροτεμάχιο αριθ. 263, κτηματικής περιοχής Κουφαλίων, που βρίσκεται σε απόσταση 3,2 χλμ. βόρεια της αρχαίας πόλης, 1.800 μ. νότια-νοτιοδυτικά του Δ.Δ. Ραχώνας του Δήμου Πέλλας, καθώς και 350 μ. βορειοανατολικά από τη θέση Ρούπες (λατ. Rupes= βράχος), όπου βρίσκεται το μεγαλύτερο από τα αρχαία λατομεία ασβεστόλιθου, εντοπίστηκε μεγάλο κτίριο μετά τη διέλευση υπόγειας γραμμής άρδευσης από τον ιδιοκτήτη του διπλανού αγροτεμαχίου αριθ. 262, Ι. Δεμερτζή. Ως αποτέλεσμα της αυθαίρετης αυτής ενέργειας υπήρξε η καταστροφή τμημάτων τοίχων του κτιρίου και στρωμάτων κεραμίδων λακωνικού τύπου. Από την αυθαίρετη καλλιέργεια του κοινόχρηστου αγροτεμαχίου είχαν έλθει παλαιότερα στο φως κατώφλι και λιθόπλινθοι ασβεστόλιθου από το ίδιο κτίριο. Το κτίριο είχε οικοδομηθεί πάνω σε μικρό πλάτωμα, με πρανή στη βόρεια και την ανατολική πλευρά του. Τα ευρήματα αυτά μας οδήγησαν στη διενέργεια δοκιμαστικών τομών, προκειμένου να διασωθεί το κτίριο από μελλοντική καταστροφή. Απομακρύνθηκε αρχικά η βλάστηση και τα επιφανειακά υλικά, κυρίως χώματα, καθώς και ακατέργαστοι λίθοι από την εξόρυξη του επιφανειακού βράχου, που είχαν συσσωρευτεί εκεί από τους καλλιεργητές των αγρών της γύρω περιοχής. Στη συνέχεια αποκαλύφθηκαν: α) το βορειότερο τμήμα του εξωτερικού ανατολικού τοίχου του κτιρίου, β) το ανατολικότερο τμήμα του εξωτερικού βόρειου τοίχου του κτιρίου, και γ) θεμέλια εσωτερικών τοίχων, που ανήκουν στο βόρειο τμήμα του κτιρίου. Οι αποκαλυφθέντες εξωτερικοί τοίχοι του κτιρίου (πάχ. 0,70-0,80 μ.) είναι χτισμένοι στην εξωτερική τους πλευρά με μεγάλες αδροδουλεμένες λιθοπλίνθους από ασβεστόλιθο και στην εσωτερική τους με μικρότερες, ενώ ως γέμισμα χρησιμοποιήθηκαν μικροί αργοί λίθοι, λατύπη και χώμα. Οι αποκαλυφθέντες τοίχοι σκεπάστηκαν με γαιοΰφασμα και χώμα, ώστε να προφυλαχθούν από τις καιρικές συνθήκες και να είναι δυνατή η μελλοντική αποκάλυψή τους. Από τα στρώματα καταστροφής των κεραμίδων λακωνικού τύπου και τα όστρακα αποθηκευτικών (πιθαριών, αμφορέων) και άλλων αγγείων, το ενδιαφέρον αυτό κτίριο χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Οικόπεδο του ΟΕΚ

Με δαπάνες του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας (ΟΕΚ), στα πλαίσια του έργου «Ανέγερση 42 κατοικιών, αίθουσας συγκεντρώσεως και δύο καταστημάτων» και μετά από υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας (σύμφωνα με το άρθρο αριθ. 27, παρ. 6 του Αρχαιολογικού Νόμου 3028/28-6-2002), έγινε το καλοκαίρι του 2004 σωστική ανασκαφική έρευνα στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου που ανήκε στον παραπάνω οργανισμό, σε πλάτωμα λόφου και σε έκταση 5 στρ. περίπου (θέση Δεξαμενή), όπου είχαν εντοπιστεί το 2003, με δοκιμαστικές τομές, αρχιτεκτονικά λείψανα αγροικίας και επιχώσεις των κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η θέση με την αγροικία βρίσκεται σε απόσταση 800 μ. βόρεια από τον αρχαίο οικισμό του Αρχοντικού Πέλλας, ο οποίος τοποθετείται στην Τούμπα-Τράπεζα, αμέσως νότια του σύγχρονου οικισμού.

Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του υπό έρευνα χώρου, και συγκεκριμένα στην πλαγιά του λόφου, δύο αποθηκευτικοί χώροι αγροικίας, σκαμμένοι στο φυσικό έδαφος, στεγασμένοι με κεραμίδες λακωνικού τύπου (Πίν. 127 α). Οι τοίχοι του μεγαλύτερου αποθηκευτικού χώρου ήταν χτισμένοι με ωμοπλίνθους (Πίν. 127 β). Ο χώρος αυτός ήταν γεμάτος με μεγάλα και μικρά αποθηκευτικά και άλλων χρήσεων πήλινα αγγεία (αμφορείς, λαγύνους, χύτρες, κύπελλα, πινάκια, σκύφους κτλ.), που χρονολογούνται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι του μικρού ανατολικότερου αποθηκευτικού χώρου ήταν χτισμένοι στο κάτω μέρος τους με λίθους και ψηλότερα με ωμοπλίνθους. Βορειοανατολικότερα των δύο χώρων ήλθε στο φως πηγάδι, λαξευμένο στο φυσικό βράχο και χτισμένο στο ανώτερο τμήμα του στομίου του με μεγάλους αδροδουλεμένους λίθους, κροκάλες και κομμάτια κεραμιδιών. Η έρευνα του γεμίσματος του πηγαδιού έδωσε κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, θραύσματα κεραμιδιών και οστά ζώων. Βορειοανατολικά του πηγαδιού εντοπίστηκε λάκκος απορριμμάτων, όπου βρέθηκε κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων και πήλινος φαλλός. Νοτιοδυτικά των παραπάνω δωματίων εντοπίστηκαν δύο αποθέτες απορριμμάτων (αρχές 2ου-μέσα 4ου αι. μ.Χ.), που περιείχαν αβαφή κεραμική,

κομμάτια κεραμιδιών, οστά ζώων και δύο νομίσματα (αργυρό δηνάριο του αυτοκράτορα Τραϊανού και χάλκινο Κώνσταντος).

Στο βόρειο τμήμα του υπό έρευνα χώρου αποκαλύφθηκαν σε μικρό βάθος αποσπασματικοί τοίχοι κτισμάτων και δάπεδα με επιχώσεις των κλασικών, των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων. Η αποσπασματικότητά τους οφείλεται κυρίως στη μηχανική καλλιέργεια των τελευταίων δεκαετιών. Στο κεντρικό τμήμα του ήλθε στο φως το κατώτερο τμήμα μικρής κυκλικής κατασκευής, κατασκευασμένης με κεραμίδια και υδραυλικό κονίαμα, ενώ δυτικότερα κυκλική δεξαμενή (υπολήνιο ή σιρός), λαξευμένη στο βράχο και επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα (Πίν. 127 γ). Οι δύο κατασκευές, που συνδέονταν μεταξύ τους, σχετίζονταν με την επεξεργασία ή αποθήκευση υγρών ή στερεών προϊόντων. Νοτιότερα αποκαλύφθηκαν υπαίθριοι χώροι, θεμέλια τοίχων δωματίων και διάφορα ευρήματα αγροικίας (πίθοι, μυλόπετρες κτλ.), που από την κεραμική, τα νομίσματα και τα άλλα ευρήματα χρονολογείται από τα μέσα του 2ου έως και τα μέσα περίπου του 4ου αι. μ.Χ. Από τα ευρήματα συμπεραίνεται ότι πρόκειται για χώρους επεξεργασίας τροφής και υφαντουργίας, για διαδρόμους και αυλές, τα δάπεδα των οποίων είχαν κατασκευαστεί με την εξομάλυνση του βράχου και τη χρήση μικρών λίθων και πηλό. Δυτικότερα ήλθε στο φως αυλή, διαμορφωμένη στο φυσικό βράχο και στρωμένη με μικρούς λίθους, όστρακα αγγείων, κομμάτια κεραμιδιών και πηλό. Ακόμη δυτικότερα εντοπίστηκε δάπεδο άλλου υπαίθριου χώρου από χώμα, λίθους, κομμάτια κεραμιδιών, όστρακα αγγείων, οστά ζώων κτλ. Η κάτοψη της αγροικίας θα προσέγγιζε την τυπική μορφή της ελληνιστικής αγροικίας, με δωμάτια συγκεντρωμένα γύρω από αυλή. Οι χώροι διαβίωσης και εστίασης διατάσσονταν στη βόρεια και τη δυτική πλευρά και οι αντίστοιχοι που σχετίζονταν με την αγροτική οικονομία (αποθήκευση και επεξεργασία αγροτικών προϊόντων) στην ανατολική. Το αρχαιολογικό υλικό της ανασκαφής εκτείνεται χρονολογικά από το β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (χάλκινα νομίσματα Αμύντα Γ΄ και Φιλίππου Β΄) έως και τα μέσα περίπου του 4ου αι. μ.Χ. (χάλκινα νομίσματα των διαδόχων του Μεγάλου Κωνσταντίνου). Οι δύο αποθηκευτικοί χώροι με τα πήλινα αγγεία κατασκευάστηκαν μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (περίοδος κατάκτησης της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους), ενώ τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια. Μετά την ανασκαφική έρευνα τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονικά λείψανα καλύφθηκαν για προστασία με γαιοΰφασμα, καθώς και στρώματα άμμου και χώματος. Ο χώρος αυτός θα παραμείνει υπαίθριος χωρίς ανέγερση κατασκευών από τον ΟΕΚ.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Αρχοντικό

Δυτικό νεκροταφείο

Συνεχίστηκε για πέμπτη συνεχή χρονιά η σωστική ανασκαφική έρευνα στο δυτικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού του Αρχοντικού Γιαννιτσών νομού Πέλλας. Στους αγρούς Ν. Τσολακίδη και Γ. Ταουσανίδη, περιμετρικά της περσινής ανασκαφής, αποκαλύφθηκαν ακόμη 141 ταφές. Συνολικά έχουν ερευνηθεί 541 ταφές, που χρονολογούνται από την εποχή του Σιδήρου έως και τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια (7ος αι.-279 π.Χ.).

Οι τάφοι της εποχής του Σιδήρου, που ανέρχονται στους 34, είναι λακκοειδείς και κιβωτιόσχημοι, συνήθως αβαθείς και μικρών διαστάσεων. Όλοι περιείχαν ενταφιασμούς με τους νεκρούς εκτάδην. Μόνο στον τάφο Τ 407Α-Β βρέθηκε ανακομιδή δίπλα από τον ενταφιασμό γυναίκας. Ο νεκρός συνήθως συνοδεύεται με ένα και σε λίγες περιπτώσεις με περισσότερα πήλινα αγγεία (κυρίως φιαλόσχημα με επίπεδη βάση και λαβές τριγωνικές, ενώ σπανιότερα με κανθαρόσχημα, μόνωτα ή άλλα σχήματα), τοποθετημένα στα πόδια. Η μοναδική πιστοποιημένη λόγω του ξίφους (του τύπου της μάχαιρας) ανδρική ταφή είχε το κεφάλι στα νότια. Από το σύνολο των ταφών 13 με βάση τα κοσμήματα (πήλινα σφονδύλια και χάλκινες ψήφοι) είναι γυναικείες. Σε αυτές το κεφάλι είναι τοποθετημένο προς Δ., Β. ή Α. Ξεχωρίζουν η ταφή Τ 383, κτερισμένη με χάλκινη ψήφο, χρυσό επιστόμιο και χρυσά ταινιόσχημα ενώτια με γεωμετρική διακόσμηση, καθώς και η ταφή Τ 409, κτερισμένη με μόνωτο κύπελλο, χάλκινη ψήφο, χρυσό επιστόμιο και χάλκινα βραχιόλια, επίσης, με γεωμετρική διακόσμηση.

Οι αρχαϊκές ταφές ανέρχονται στις 50, από τις οποίες οι 25 είναι ανδρικές, οι 17 γυναικείες και οι υπόλοιπες οκτώ αμφισβητούμενες-αδιάγνωστες, λόγω σύλησης ή καταστροφής. Τρεις από το σύνολο είναι καύσεις (Τ 361, Τ 365, Τ 387Α – οι δύο τελευταίες σε πήλινα τεφροδόχα αγγεία), ενώ υπήρξε και μία περίπτωση ενταφιασμού σε πίθο (Τ 390Α). Οι τάφοι είναι κυρίως λακκοειδείς και οι νεκροί τοποθετούνται σε ξύλινες σαρκοφάγους. Οι ταφές γίνονται κατά οικογένειες και γένη, που ορίζονται από διαδρόμους. Η διαφοροποίηση στα μεγέθη και τα βάθη των ορυγμάτων συνδυάζεται και με μια σημαντικότερη κτέριση των νεκρών. Ο αριθμός, η ποικιλία και η ποιότητα των κτερισμάτων δεν διαφοροποιείται ανάμεσα σε ανδρικές και γυναικείες ταφές. Οι σημαντικοί και πλούσια κτερισμένοι νεκροί προστατεύονται συνήθως από φράγματα λίθων. Στα πλούσια κτερίσματα οφείλεται η μερική ή ολοκληρωτική σύληση ορισμένων τάφων στην αρχαιότητα ή στα τελευταία χρόνια.

Από τις ανδρικές ταφές σε λακκοειδείς τάφους μόνο μία ήταν καύση (Τ 361), ενώ οι υπόλοιπες ενταφιασμοί. Οι

άνδρες έχουν τοποθετημένο το κεφάλι στα δυτικά ή τα νότια. Από τις ανδρικές ταφές έξι ήταν διαταραγμένες. Διακρίνουμε τις επόμενες κατηγορίες από τις ένοπλες ταφές:

Α. Ανδρικές ταφές με ξίφος, λόγχη (-ες) και μαχαίρι

Πρόκειται για οκτώ ταφές από τις οποίες παρουσιάζονται τέσσερις:

Ο νεκρός του τάφου Τ 315 με το κεφάλι στο νότο, έφερε σιδερένια όπλα (ξίφος με ένθετα πλακίδια από κεχριμπάρι στη λαβή, δύο λόγχες και μαχαίρι) και χρυσά (επιστόμιο και δακτυλίδι) και άλλα κοσμήματα (οστέινο κρίκο, ψήφο από φαγεντιανή). Συνοδευόταν, επίσης, με χάλκινο λέβητα και πέντε πήλινα αγγεία (αττική ταινιωτή κύλικα τύπου Droop, οπισθότμητη πρόχου, αρύβαλλο, εξάλειπτρο και χονδροειδές αγγείο).

Ο νεκρός άνδρας του τάφου Τ 358 με το κεφάλι στα δυτικά έφερε σιδερένια όπλα (ξίφος και δύο λόγχες), σιδερένια ομοιώματα επίπλιων και αγροτικής άμαξας, χάλκινα αγγεία (λέβητα, τρεις φιάλες), καθώς και πέντε πήλινα αγγεία (αττική κύλικα τύπου C με γοργόνειο στο εσωτερικό της, τρεις αρυβάλλους – οι δύο με επίπεδη βάση – και φιάλη).

Τα οστά του νεκρού της καύσης του τάφου Τ 361 ήταν τοποθετημένα στο μεσαίο τμήμα του τάφου, ενώ τα κτερίσματά του ήταν διατεταγμένα με κατεύθυνση προς Δ. Τα κτερίσματα ήταν αντίστοιχα με αυτά των προηγούμενων τάφων: σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο λόγχες και μαχαίρι), χάλκινη διπλή περόνη, χάλκινος λέβητας και τρία πήλινα αγγεία (ραμφόστομη πρόχους, εξάλειπτρο και αρύβαλλος).

Στη μεταβατική περίοδο από τα αρχαϊκά στα αυστηρορυθμικά χρόνια τοποθετείται ο πολεμιστής του τάφου Τ 399, που ήταν εν μέρει συλημένος. Ο νεκρός, που είχε το κεφάλι τοποθετημένο στα δυτικά, ήταν κτερισμένος με σιδερένιες λόγχες, αργυρό δακτυλίδι, μεγάλη πήλινη γυναικεία προτομή, γυάλινο αρύβαλλο και δύο πήλινα αγγεία (αττική μελανόμορφη κύλικα τύπου «Κρακοβίας» και ληκύθιο).

Β. Ανδρικές ταφές με κράνος, ξίφος, λόγχη (-ες) και μαχαίρι

Πρόκειται για έξι ταφές (Τ 330, Τ 334, Τ 354, Τ 360, Τ 392, Τ 403), που παρουσιάζονται στη συνέχεια:

Στον τάφο Τ 330, του οποίου το βόρειο τμήμα καταστράφηκε από τον κλασικό Τ 331, βρέθηκε πολεμιστής με το κεφάλι στα νότια. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με χάλκινο κράνος (διακοσμημένο γύρω από το άνοιγμα του προσώπου με προσκολλημένες χρυσές ταινίες, που φέρουν έκτυπη διακόσμηση στιγμών), σιδερένια όπλα (ξίφος του τύπου της μάχαιρας και λόγχη) και δύο χάλκινες φιάλες. Από τα υπόλοιπα κτερίσματα του τάφου γλίτωσαν από τους τυμβωρύχους μικρό χάλκινο ξαπλωμένο λιοντάρι, που αποτελούσε τμήμα διακόσμησης αγγείου, χάλκινη ομφαλωτή φιάλη με έκτυπη διακόσμηση λογχωτών φύλλων και πήλινη ανθεμωτή κύλικα.

Στον τάφο Τ 334 βρέθηκε πολεμιστής με το κεφάλι στα δυτικά, κτερισμένος με χάλκινο κράνος, σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο λόγχες και μαχαιρίδιο), χρυσά κοσμήματα (επιστόμιο και δακτυλίδι), τέσσερα σιδερένια καμπύλα αντικείμενα με γλωσσίδιο στη μία άκρη, χάλκινο λέβητα και τρία πήλινα αγγεία (ραμφόστομη πρόχου, σκύφος και εξάλειπτρο).

Στον τάφο Τ 354 βρέθηκε πολεμιστής με το κεφάλι στα δυτικά, κτερισμένος με χάλκινο κράνος και σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο λόγχες και δύο μαχαίρια).

Στον τάφο Τ 360 βρέθηκε πολεμιστής, τα κτερίσματα του οποίου ήταν διατεταγμένα προς Β. Έφερε χάλκινο κράνος και σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο λόγχες και τρία μαχαίρια), χρυσό επιστόμιο, σιδερένιο κρίκο, ανοικτό χάλκινο αγγείο με τοξωτή λαβή και τέσσερα πήλινα αγγεία (ιωνική κύλικα, αμφορίσκο και δύο αρυβάλλους).

Στον τάφο Τ 392 (Πίν. 127 δ) βρέθηκε πολεμιστής με το κεφάλι στα βορειοδυτικά, κτερισμένος με χάλκινο κράνος, σιδερένια όπλα (ξίφος, δύο λόγχες και μαχαίρι), χρυσά κοσμήματα (επιστόμιο, δακτυλίδι και ελάσματα), χάλκινες και σιδερένιες περόνες, χάλκινα αγγεία (λέβητα και τέσσερις φιάλες), σιδερένιο ομοίωμα επίπλου, πέντε πήλινα αγγεία (οπισθότμητη πρόχου, κύλικα, εξάλειπτρο, φιάλη και αρύβαλλο) και δύο ειδώλια από φαγεντιανή (γονατιστής γυναικείας μορφής, που κρατάει κάποιο αντικείμενο στο ύψος της κοιλιάς, καθώς και καθιστού νέγρου, που κοιμάται ακουμπώντας το κεφάλι του στο δεξί γόνατο), που αποτελούν πιθανότατα δημιουργίες του εργαστηρίου της Ρόδου, καθώς και πήλινα ειδώλια (πουλιού, συμπλέγματος ελαφιού και αρπακτικού ζώου).

Ο τάφος Τ 403 είχε λαθρανασκαφεί εν μέρει από σύγχρονους τυμβωρύχους, οι οποίοι αφαίρεσαν τις σιδερένιες λόγχες και το χάλκινο κράνος του πολεμιστή (έμεινε στη θέση του μόνο μικρό τμήμα του επαυχενίου του). Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με σιδερένια όπλα (ξίφος και μαχαίρι) και κοσμήματα (χρυσό επιστόμιο με παράσταση λέαινας που βαδίζει προς τα δεξιά, μπροστά στην οποία βρίσκεται μικρό ζώο, ίσως ο σκύμνος της, αργυρό δακτυλίδι και σιδερένια περόνη με χάλκινη κεφαλή), δύο χάλκινες φιάλες, δύο ψήφους από γυαλί και δύο από φαγεντιανή, καθώς και δύο πήλινα αγγεία (εξάλειπτρο και αττικό σκύφο τύπου Α).

Γ. Γυναικείες ταφές

Οι 17 πιστοποιημένες γυναικείες ταφές είχαν το κεφάλι τοποθετημένο στην ανατολή και σπάνια στο νότο. Εξαίρε-

ση ανάμεσά τους αποτελεί η καύση Τ 387Α σε κιονωτό κρατήρα με αργυρά κοσμήματα (ενώτια, περόνες και τοξωτές πόρπες), που χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., καθώς και πέντε άλλες σε λακκοειδείς τάφους, που ήταν πλούσια κτερισμένες.

Ο πρώιμος ελληνιστικός τάφος Τ 297 είχε καταστρέψει το κάτω τμήμα του τάφου Τ 296. Από την κτέριση σώθηκαν χρυσά κοσμήματα (διάδημα με έκτυπη διακόσμηση ροδάκων, τρεις έκτυποι ρόδακες και αγγειόσχημο περίαπτο), δύο σιδερένιες περόνες με επένδυση χρυσών ελασμάτων στο ανώτερο τμήμα τους, δύο χάλκινες φιάλες, έξι σιδερένια καμπύλα ελάσματα με γλωσσίδιο στη μία άκρη, πήλινα ειδώλια και δύο πήλινες φιάλες bucchero.

Από τον τάφο Τ 319, που επίσης καταστράφηκε στο μεγαλύτερο τμήμα του από τον κλασικό τάφο Τ 320, σώθηκαν μόνο τα κτερίσματα, που ήταν τοποθετημένα στα πόδια της νεκρής (Πίν. 127 ε). Πρόκειται για κοσμήματα (χρυσά ελάσματα, σιδερένιες περόνες και γυάλινη ψήφο), πέντε χάλκινα αγγεία (λέβητας, τρεις φιάλες και τριφυλλόστομη οινοχόη, η λαβή της οποίας στο άνω μέρος διακοσμείται με φίδια και ξαπλωμένα λιοντάρια και στο κάτω με ανθέμιο), καθώς και πήλινα ειδώλια όρθιων και καθιστών γυναικείων μορφών.

Στον εν μέρει συλημένο τάφο Τ 348, η νεκρή με το κεφάλι στα ανατολικά ήταν κτερισμένη με χρυσό δακτυλίδι, δύο πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών, δύο αρυβάλλους από φαγεντιανή και επτά πήλινα αγγεία (αττική κύλικα-κοτύλη, αττικό πινάκιο με πόδι, μεγάλο σκύφο με γραπτή διακόσμηση, οπισθότμητη πρόχου, εξάλειπτρο και δύο αρυβάλλους).

Εντυπωσιακά πλούσια κτερισμένη ήταν η γυναικεία ταφή Τ 359 των υστεροαρχαϊκών χρόνων (τέλη 6ου αι. π.Χ.) (Πίν. 127 στ). Εκτός από τα χρυσά κοσμήματα (διάδημα, δύο ταινιωτά ενώτια, τρία αγγειόσχημα περίαπτα, ελάσματα) στη νεκρή, που είχε τοποθετημένο το κεφάλι στα νοτιοανατολικά, προσφέρθηκε και ένα σύνολο από αργυρά κοσμήματα: δύο μεγάλες βαρύτιμες περόνες με δισκόμορφη κεφαλή, κοσμημένη με ανάγλυφο δεκαεξάφυλλο ρόδακα, δύο βραχιόλια που τα άκρα τους απολήγουν σε κεφαλές φιδιών, διπλή περόνη, δακτυλίδι, καθώς και μεγάλη πλεκτή αλυσίδα, φορεμένη ως περιδέραιο και καρφιτσωμένη, λίγο πιο κάτω από τους ώμους, με τις δύο περόνες. Τα άκρα της διακλαδίζονται σε δύο δίδυμα σκέλη, τα οποία καταλήγουν σε ημικυλινδρικά επίχρυσα στελέχη, που φέρουν επίχρυσες κεφαλές φιδιών και θηλιές. Το σημείο, όπου ξεκινάει κάθε δίδυμο σκέλος, καλύπτεται από έναν κωνικό κάλυκα, όπου ήταν στερεωμένα επίθετα πλακίδια. Παρόμοια πλακίδια υπήρχαν στο μέσον, καθώς και στις ενδιάμεσες αποστάσεις της αλυσίδας. Στο κεντρικό ορθογώνιο πλακίδιο πρέπει να ήταν προσκολλημένοι έκτυποι επίχρυσοι καθιστοί λέοντες και στο μέσον τους έκτυπη επίχρυση κεφαλή της Πότνιας Θηρών με δαιδαλική κόμμωση. Στα ανώτερα πλακίδια ήταν επίσης προσκολλημένες κεφαλές της ίδιας θεάς. Η αλυσίδα με τις κεφαλές βρίσκεται στην παράδοση παλαιότερων παραδειγμάτων από τη Ρόδο[294] και την Ελεύθερνα της Κρήτης[295]. Όμοιας κατασκευής αργυρές αλυσίδες έχουν βρεθεί σε τάφους του Τρεμπένιστε[296], ενώ παρόμοιες χρυσές ή αργυρές στη Σίνδο[297] και στη Βεργίνα[298]. Η νεκρή συνοδευόταν, επίσης, με γυάλινο αμφορίσκο, τέσσερις μεγάλες γυάλινες ψήφους, οκτώ πήλινα ειδώλια καθιστών γυναικείων μορφών, χάλκινα αγγεία (λέβητα και πέντε φιάλες) και τέσσερα πήλινα αγγεία (αττική κύλικα τύπου C, κοτυλίσκη, εξάλειπτρο και αττικό μελανόμορφο ληκύθιο με παράσταση καθιστού ανδρός προς τα δεξιά εκατέρωθεν δύο δορυφόρων νέων με βηματισμό προς τα δεξιά).

Το ανατολικό τμήμα της ταφής Τ 390 ήταν συλημένο. Η νεκρή ήταν κτερισμένη με κοσμήματα (χρυσό επιστόμιο, χρυσό αγγειόσχημο περίαπτο, χρυσά ρόδακα, αργυρό δακτυλίδι, δύο ζεύγη σιδερένιων περονών – το ένα με χάλκινες δισκόμορφες κεφαλές –, ψήφους από γυαλί και κεχριμπάρι), χάλκινο λέβητα, καθώς και έξι πήλινα αγγεία (αττική μελανόμορφη ταινιωτή κύλικα με παράσταση διονυσιακού θιάσου, αττική κύλικα τύπου C, οπισθότμητη πρόχου, δύο αρυβάλλους και εξάλειπτρο).

Από το σύνολο των 56 ταφών των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, οι 22 είναι ανδρικές και οι 29 γυναικείες, ενώ οι υπόλοιπες πέντε αδιάγνωστες λόγω της σύλησης ή της καταστροφής τους. Οι τάφοι της κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής εποχής συγκρινόμενοι με τους αντίστοιχους των προηγούμενων χρόνων προσέφεραν νέα στοιχεία τόσο για τις ταφικές πρακτικές όσο και γενικότερα για την ιστορία του οικισμού του Αρχοντικού. Όπως και τις προηγούμενες χρονιές, οι τάφοι ήταν κυρίως λακκοειδείς, λίγοι κεραμοσκεπείς και μόνο ένας κιβωτιόσχημος. Μεταξύ των λακκοειδών τάφων πέντε

294. G. Jacopi, *Esplorazione archeologica di Camiro*, *Clara Rhodos* VI-VII, I, 1933, σ. 214, αριθ. 3, εικ. 256-257. Κ. Δεσποίνη, *Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα 1996, σ. 246, αριθ. 131.

295. Ν.Χρ. Σταμπολίδης, *Ελεύθερνα. Πόλη - Ακρόπολη - Νεκρόπολη*, Αθήνα 2004, σ. 287 κ.ε., αριθ. 378.

296. B.D. Filow, *Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See*, 1927, σ. 37 κ.ε., εικ. 34. N. Vulić, *OJh* 28 (1933), σ. 175, τάφος X, αριθ. 21, εικ. 84.

297. Για παρόμοιες χρυσές και αργυρές αλυσίδες από τη Σίνδο, βλ. Κ. Δεσποίνη, *Σίνδος. Κατάλογος της Έκθεσης*, Αθήνα 1985, σ. 46, αριθ. 62, σ. 102 κ.ε. αριθ. 156, σ. 204 κ.ε., αριθ. 327 και η ίδια, *Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, ό.π., σ. 254 κ.ε., αριθ. 161.

298. Για όμοια αργυρή αλυσίδα από τη Βεργίνα, βλ. *Το Έργον* 1988, σ. 74, εικ. 64· Μ. Ανδρόνικος - Α. Κοτταρίδη, Ανασκαφή Βεργίνας, *ΠΑΕ* 1988, σ. 103· A. Kottaridi, The Lady of Aigai, στο D. Pantermalis (επμ.), *Alexander the Great. Treasures from an Epic Era of Hellenism, New York, Onassis Cultural Center, 10 December 2004-16 April 2005*, New York 2004, σ. 147.

έφεραν περιμετρικά επιπλέον τοιχώματα κατασκευασμένα από πηλό, που περιέχει όστρεα, όστρακα, κομμάτια οστών, μικρές πέτρες και άλλα υλικά. Από τους υπόλοιπους, μερικοί που διακρίνονταν και για τις μεγάλες διαστάσεις τους έφεραν στη μία πλευρά βαθμίδα καθόδου. Από τις λαξευμένες οπές και τα σιδερένια καρφιά με χάλκινες εφηλίδες, που βρίσκονται στις γωνίες του δαπέδου ορισμένων τάφων, πιστοποιείται ότι οι νεκροί ήταν αρχικά τοποθετημένοι πάνω σε ξύλινες κλίνες. Σε κάποιους άλλους, σιδερένια καρφιά τεκμηριώνουν ότι οι νεκροί ήταν ενταφιασμένοι μέσα σε ξύλινες σαρκοφάγους ή τοποθετημένοι πάνω σε φορεία. Αρκετοί από τους τελευταίους χρονολογικά λακκοειδείς τάφους (των ύστερων κλασικών-ελληνιστικών χρόνων) ήταν βαθύτεροι από αυτούς των προηγούμενων περιόδων και κάποιες φορές, κατά την κατασκευή τους, είχαν αποκοπεί οι τάφοι της εποχής του Σιδήρου και των αρχαϊκών χρόνων. Λιγοστοί τάφοι κατατάσσονται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., ενώ οι υπόλοιποι εκτείνονται στο χρονικό διάστημα του 4ου και των αρχών του 3ου αι. π.Χ. Περισσότεροι από τους μισούς (32) συνοδεύονται με χάλκινα νομίσματα, από τα οποία τα παλαιότερα είναι κοπές Αμύντα Γ΄ και Αφύτιος, ενώ τα νεότερα Λυσιμάχου. Στον τάφο Τ 325Α, εκτός από το χαρώνειο οβολό στην περιοχή του στήθους, βρέθηκε και ένας μικρός θησαυρός από επτά νομίσματα Αλεξάνδρου Γ΄ σε σκυφίδιο δίπλα στο δεξί χέρι. Οι προσανατολισμοί των νεκρών είναι οι γνωστοί (οι γυναικείες ταφές με το κεφάλι στην ανατολή και οι ανδρικές στη δύση, με εξαίρεση μόνο τον τάφο Τ 291 με το κεφάλι στα βόρεια-βορειοδυτικά). Όπως και στα παλαιότερα έτη, παρατηρήθηκε η γνωστή και από αλλού συνήθεια μεγάλος αριθμός οστέινων αστραγάλων, πήλινων προτομών και ειδωλίων διαφόρων τύπων να καλύπτει τα άτομα νεαρής ηλικίας. Ανάμεσα στα ειδώλια χαρακτηριστικός είναι ο τύπος του όρθιου ή καθιστού νέου Μακεδόνα με καυσία, αλλά και οι τύποι του κόσμου της Αφροδίτης. Στις γυναικείες ταφές, το ένδυμα είναι ο χειριδωτός χιτώνας, όπως αποδεικνύουν τα σύνολα των τοξωτών πορπών. Από τα υπόλοιπα κοσμήματα ακόμη συνηθίζονται στον 5ο αι. π.Χ. τα ενώτια τύπου ωμέγα (Ω). Στον 4ο αι. π.Χ. συναντώνται τα μικρά χρυσά περίαπτα, τα ενώτια από πλεκτό σύρμα με ηράκλειο κόμβο στο μέσον, τα κρικοειδή ενώτια που απολήγουν σε κεφάλι λιονταριού, καθώς και τα πήλινα επίχρυσα λεμβόσχημα ενώτια. Σε 11 συνολικά ταφές βρέθηκαν 14 δακτυλίδια. Πρόκειται για τέσσερα αργυρά (το ένα επίχρυσο), πέντε χάλκινα και πέντε σιδερένια (το ένα με χάλκινη σφενδόνη). Τα περισσότερα από αυτά φέρουν στη σφενδόνη έγκοιλη παράσταση που θα τη χρησιμοποιούσαν ως σφραγίδα. Οι παραστάσεις ποικίλλουν (κεφαλές ανδρών, ανδρικών και γυναικείων μορφών, ζώων κ.ά.). Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα μολύβδινο σταθμίο (βάρ. 450 γρ.), που συνόδευε την ταφή Τ 317 νεαρού αγοριού, μία πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, που βρέθηκε στη γυναικεία ταφή Τ 320, ένα γυάλινο αλάβαστρο μαζί με χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β΄, που βρέθηκε στην ανδρική ταφή Τ 306, καθώς και τα χάλκινα επιχρυσωμένα στεφάνια κυρίως μυρτιάς, που βρέθηκαν σε τρεις γυναικείες και σε τέσσερις ανδρικές ταφές. Τα πήλινα αγγεία, που συνοδεύουν τις ταφές και των δύο φύλων είναι το σκυφίδιο και ο δίωτος σκύφος bolsal, που βρίσκονται στις περισσότερες περιπτώσεις κοντά στο δεξί χέρι. Άλλα σχήματα είναι τα ληκύθια, οι σκύφοι και οι ερυθρόμορφες πελίκες, ενώ σπάνια οι οινοχόες, οι σταμνοειδείς πυξίδες, οι αμφορείς, οι λεκάνες, οι λεκανίδες, τα αλάβαστρα, τα αλατοδοχεία, τα λυχνάρια και οι κάνθαροι. Στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια εμφανίζονται σε δύο τάφους, όπως είναι αναμενόμενο, και τα μυροδοχεία. Από τους γυναικείους τάφους διακρίνεται ο τάφος Τ 333Α για τα 17 πήλινα αγγεία, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν ερυθρόμορφη πελίκη (α: νέος πάνω σε γρύπα προς τα δεξιά και γυναικεία μορφή σε διασκελισμό, επίσης, προς τα δεξιά, β: δύο όρθιοι ιματιοφόροι συνομιλούντες νέοι), καθώς και μία αττική αρυβαλλοειδής λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση γιγαντομαχίας (έφιππου Ποσειδώνα και Ηρακλή εναντίον δρακοντόμορφου φτερωτού γίγαντα, καθώς και Αθηνάς εναντίον ανθρωπόμορφου γίγαντα). Σε όλες σχεδόν τις ανδρικές ταφές (στις 17 από τις 20, εξαιρούνται οι ταφές δύο αγοριών) παρατηρείται η συνήθεια της σιδηροφορίας, δηλαδή η συνέχεια της εικόνας του πολεμιστή από τα αρχαϊκά χρόνια, με μία ή δύο λόγχες. Στις ταφές Τ 343 και Τ 355 εκτός από τη λόγχη διαπιστώθηκε η παρουσία σιδερένιων ξιφών. Η στλεγγίδα, που εμφανίζεται επίσης στις εννέα από τις ανδρικές ταφές αυτής της περιόδου, τονίζει την εικόνα του αθλούμενου. Νέο στοιχείο είναι η εμφατική εικόνα του συμποσίου (επιβεβαίωση του μακεδονικού εθίμου παράθεσης πολυτίμων σκευών ως συνοδευτικών κτερισμάτων του νεκρού), καθώς σε τέσσερις τάφους μαζί με λιγοστά πήλινα αγγεία βρέθηκαν σύνολα χάλκινων αγγείων, τεκμηριώνοντας ότι στην Πέλλα υπήρχε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα μεταλλοτεχνίας και τορευτικής του μακεδονικού βασιλείου. Στα τρία πρώτα σύνολα, χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Β΄ (μεταθανάτιων κοπών επί Αλεξάνδρου Γ΄) αποτελούν ένα terminus post quem για την κατάθεση των αγγείων. Στο πρώτο σύνολο, που βρέθηκε στον τάφο Τ 371, συνυπάρχουν κάνθαρος μαζί με ραμφόστομη αμφικωνική πρόχου[299], καθώς και πήλινο μελαμβαφές

299. Για παλαιότερα παραδείγματα του αγγείου, βλ. Κ. Ρωμιοπούλου, Υστεροκλασικά ταφικά σύνολα από τη Θεσσαλονίκη. *Φίλια έτη*

άωτο σκυφίδιο (Πίν. 128 α). Στο δεύτερο σύνολο, που βρέθηκε στον τάφο Τ 343, μαζί με υψίποδη κύλικα[300] και αρύταινα συνυπάρχει σταμνοειδής κάδος[301] με επίθετο προσωπείο Παπποσιληνού και εκροή με επίθετη κεφαλή λέοντος[302], ενώ δεν απουσιάζει το πήλινο μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο. Στο τρίτο σύνολο του τάφου Τ 346 συνυπάρχει σκύφος[303] μαζί με αμφορέα[304], που έχει ημικυκλική κινητή λαβή στο στόμιο και κυρτό πώμα εξαρτώμενο από αλυσίδα, καθώς και τρία πήλινα αγγεία (κάναστρο, ερυθρόμορφη πελίκη, αρυβαλλοειδές ληκύθιο). Το τέταρτο σύνολο βρέθηκε στον τάφο Τ 325Α μαζί με τον προαναφερθέντα μικρό θησαυρό των επτά χάλκινων νομισμάτων Αλεξάνδρου Γ΄[305], μέσα σε άωτο σκυφίδιο δίπλα στο δεξί χέρι του νεκρού, εκτός από νόμισμα, επίσης, Αλεξάνδρου Γ΄, που βρέθηκε στο στήθος ως χαρώνειος οβολός[306]. Στα πόδια του νεκρού είχαν τοποθετηθεί δύο χάλκινες ημικυλινδρικές θήκες (κασετίνες γραφέα, γνωστές από παρόμοια παραδείγματα σε τάφους του Δερβενίου[307] και της Σταυρούπολης[308] Θεσσαλονίκης), ένας κάλυκας και ένας σταμνοειδής κάδος εξαιρετικής τέχνης με επίθετη κεφαλή Αθηνάς[309] και εκροή από επίθετη κεφαλή κάπρου (Πίν. 128 β).

Νοτιοδυτικό νεκροταφείο

Με αφορμή αίτημα για την τοποθέτηση υπόγειου αρδευτικού δικτύου έγινε δοκιμαστική ανασκαφή στο δυτικό τμήμα του αγρού Κοκονόζη, κτηματικής περιοχής του Δ.Δ. Αρχοντικού του Δήμου Πέλλας, που βρίσκεται σε απόσταση 500 μ. νότια του τύμβου με τη λίθινη κυκλική κρηπίδα («Ηρώο») και 750 μ. από την Τούμπα του Αρχοντικού. Πραγματοποιήθηκε με εκσκαφικό μηχάνημα GCP τομή (πλ. 0,80 και μηκ. 60 μ.), προσανατολισμού Β.-Ν. και σε απόσταση 10 μ. από το δυτικό όριο του αγροτεμαχίου. Εντοπίστηκαν εννέα λακκοειδείς τάφοι του 4ου και των αρχών του 3ου αι. π.Χ., προσανατολισμού Α.-Δ. Σε τρεις τάφους, που ερευνήθηκαν, βρέθηκαν αργυρά ενώτια, χάλκινοι κρίκοι υποδημάτων, πήλινα αγγεία (τέσσερα αρυβαλλοειδή ληκύθια και δύο μυροδοχεία), πήλινα γυναικεία ειδώλια και γυναικείες προτομές, καθώς και οστέινοι αστράγαλοι.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ

Έδεσσα

Ακρόπολη

Συμβολή οδών Αρχιερέως Μελετίου και Κοραή (Ο.Τ. 130, οικόπεδο Ζουντ Ομπάιντ)

Το 2004 από τον Απρίλιο μέχρι το Σεπτέμβριο πραγ-

εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάν διά τα εξήντα έτη του ανασκαφικού του έργου, τ. Γ΄, Αθήνα 1989, σ. 204 κ.ε., πίν. 48γ-δ.

300. Για όμοια χάλκινα αγγεία, βλ. A. Sideris, Les tombes de Derveni: quelques remarques sur la toreutique, *RA* 2000, τ. 1, σ. 13 κ.ε., εικ. 10-12.

301. Για πρόσφατη βιβλιογραφία του αγγείου αυτού, βλ. B. Barr-Sharrar, A Fifth-Century BC Bronze Origin for a Hellenistic Pottery Shape?, *ΣΤ΄ΕλλΚερ*, σ. 676 κ.ε.

302. Όμοιοι κάδοι βρέθηκαν στην Πύδνα (Μ. Μπέσιος, Παλαιοκαταχάς. Τάφος 3, *Ελληνιστική κεραμική από τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 36, 39), στους Πύργους Εορδαίας (Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 571, Πίν. 175γ), στο Δερβένι (Π. Θέμελης - Ι. Τουράτσογλου, *Οι τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα 1997, σ. 73, Β 29, πίν. 79), στο φρούριο της Καλύβας Ξάνθης (Δ. Τριαντάφυλλος, Ανασκαφές στο φρούριο της Καλύβας, *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 449, εικ. 14), στη Ναύπακτο (Ε.-Ί. Κόλια, Ταφικά σύνολα από τη Ναύπακτο, *ΣΤ΄ΕλλΚερ*, σ. 537 κ.ε., πίν. 259α-γ), κ.α.

303. Για παρόμοια χάλκινα αγγεία από τη Βίτσα και το Βοτονόσι της Ηπείρου, που χρονολογούνται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., βλ. N. Zimmermann, *Beziehungen zwischen Ton- und Metallgefässen spätklassischer und frühhellenistischer Zeit*, 1998, σ. 27 κ.ε., σ. 156, πίν. 13.

304. Το σχήμα είναι γνωστό με παραδείγματα από το Δερβένι και τη Βεργίνα, καθώς και γενικά από τη Βόρεια Ελλάδα (Θέμελης - Τουράτσογλου, ό.π., σ. 74, πίν. 82. Μ. Ανδρόνικος, *Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι*, Αθήνα 1984, σ. 146, εικ. 117-120), όπου η ιδιοτυπία του σχήματος σχετίζεται με την πιθανότητα να χρησίμευε για τη μεταφορά ενός σπανιότερου, ίσως αρωματικού, κρασιού. Για παρουσίαση του σχήματος και παραδείγματα, που αποδίδονται σε εργαστήριο της Βόρειας Ελλάδας, βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Αργυρά και χάλκινα έργα τέχνης*, Αθήνα 1997, σ. 124-125, αριθ. 114-115, σ. 147, αριθ. 148, σ. 248 και 258. Η ίδια (όπως και ο Sideris, ό.π., σ. 8) χρονολογεί τον αμφορέα του Δερβενίου στα ύστερα κλασικά χρόνια. Το παράδειγμα του Αρχοντικού συνεχίζει την παράδοση των παλαιότερων παραδειγμάτων.

305. Στον εμπροσθότυπο των χάλκινων νομισμάτων, που χρονολογούνται στην περίοδο 336-323 π.Χ., παριστάνεται κεφαλή Απόλλωνα προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο άλογο. Σε δύο από αυτά, κάτω από την κοιλιά του ζώου υπάρχει πυρσός (M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, 1991, σ. 123, αριθ. 338), σε άλλα δύο κεραυνός (Price, ό.π., σ. 123, αριθ. 340), σε άλλα δύο τρίποδας (Price, ό.π., σ. 123, αριθ. 344) και σε ένα βότρυς (Price, ό.π., σ. 123, αριθ. 347).

306. Στον εμπροσθότυπο του χάλκινου νομίσματος, που χρονολογείται στην περίοδο 336-323 π.Χ., παριστάνεται κεφαλή Απόλλωνα προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο άλογο, κάτω από την κοιλιά του οποίου υπάρχει βότρυς (Price, ό.π., σ. 123, αριθ. 347).

307. Θέμελης - Τουράτσογλου, ό.π. (υποσήμ. 302), σ. 90 κ.ε., Β 90, Β 97, Β 96+Β 100, Β 35, πίν. 103.

308. Ό.π. (υποσημ. 299), σ. 215 κ.ε., αριθ. 23, πίν. 57 και Βοκοτοπούλου, ό.π., σ. 283, αριθ. 235.

309. Για σταμνοειδή κάδο του 5ου αι. π.Χ. από το Pishchane της Ουκρανίας με επίθετη κεφαλή Αθηνάς και επίθετη εκροή λέοντος, βλ. ό.π. (υποσημ. 301), σ. 676 κ.ε.

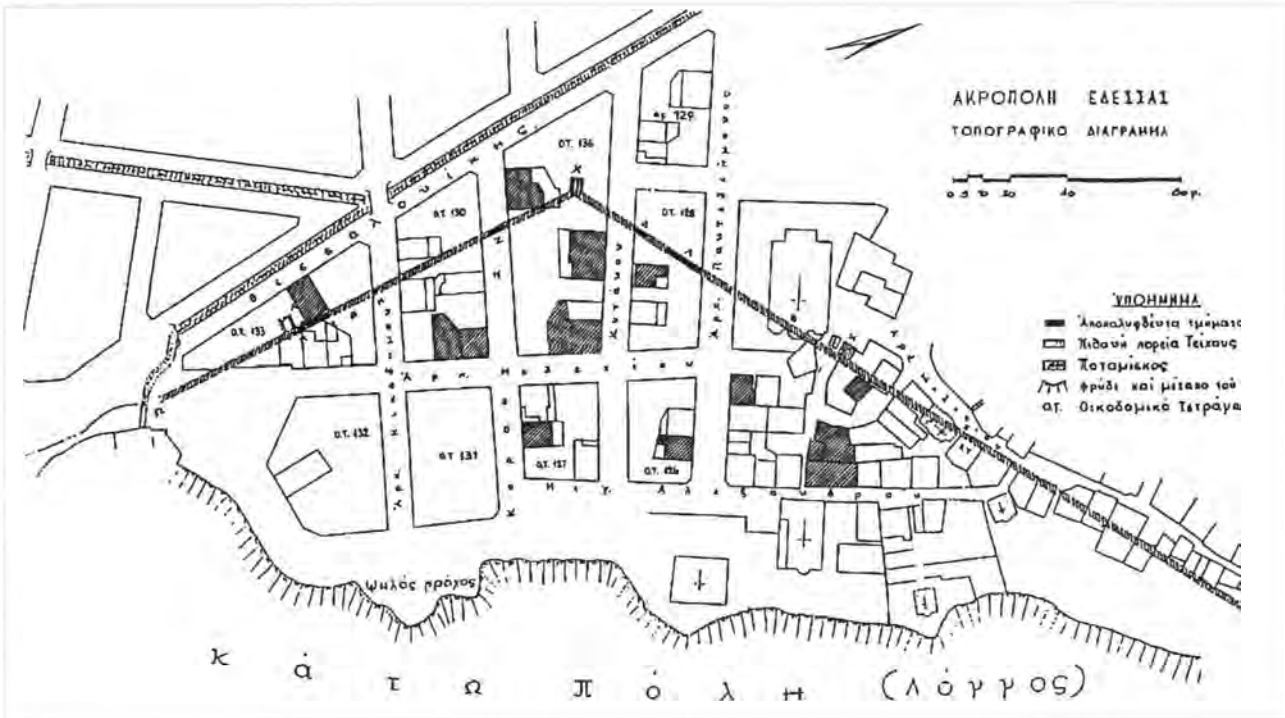

Σχέδ. 36. Έδεσσα. Τοπογραφικό ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας.

ματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή στην ακρόπολη της αρχαίας Έδεσσας και ειδικότερα στο παραπάνω οικόπεδο (Σχέδ. 36)[310], με δαπάνες του εργολάβου Ζουντ Ομπάιντ.

Το οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν χρονολογούνται σε δύο κύριες οικοδομικές φάσεις στα παλαιοχριστιανικά και στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια (Πίν. 128 γ). Με την πρώτη φάση συνδέονται οι τοίχοι ΙΙ, ΙΧ, ΧΙV, ΧΧΙ, από τους οποίους ορίζονται δύο χώροι Α και Β. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή και συνδετικό κονίαμα. Στο εσωτερικό των χώρων βρέθηκε παλαιοχριστιανική κεραμική, πήλινες αγνύθες, θραύσματα γυάλινων αγγείων, χάλκινη βελόνα και ασημένια περόνη.

Οι τοίχοι ΧΙ, ΧΧ, ΧΙΧ, ΧVΙ, ΧVΙΙΙ, ΧΧΙΙΙ ορίζουν τους τρεις χώρους της παλαιότερης φάσης Α, Β, Γ. Από τους τοίχους ιδιαίτερα ισχυροί και καλοκατασκευασμένοι με λιθοπλίνθους και μικρότερα τετραγωνισμένα αποτμήματα είναι οι τοίχοι ΧΙ (πάνω του εδράστηκε ο τοίχος ΙΙ) και ΧΙΧ. Για την κατασκευή τους ανοίχθηκε μεγάλη αύλακα θεμελίωσης, από το εσωτερικό της οποίας προήλθαν ελληνιστικά όστρακα. Στο χώρο Α, που ορίζεται από τους τοίχους ΧΙ και ΧΧ, βρέθηκαν κατάλοιπα εστίας και θέσεις για αποθηκευτικούς πίθους. Στο χώρο Β, επίσης, υπήρχαν κατάλοιπα δαπέδου και λάκκοι για πίθους. Από τα ευρήματα ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κυκλικά στηρίγματα (Πίν. 128 δ), που συνήθως σχετίζονται με χώρους κεραμικών εργαστηρίων. Ανάλογη εικόνα και ευρήματα προέκυψαν και από το χώρο Γ, όπου όμως επιπλέον κάτω από τον τοίχο ΧVΙΙΙ αποκαλύφθηκε το κατώτατο μέρος του θαλάμου θέρμανσης ενός κεραμικού κλιβάνου.

Τέλος, στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου διατηρήθηκε ένα υπόσκαφο όρυγμα με θέσεις για δύο πίθους στο εσωτερικό του, το οποίο από τα ευρήματα πρέπει να χρονολογηθεί στην εποχή του Σιδήρου και τα αρχαϊκά χρόνια[311].

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

310. Παλαιότερη ανασκαφή κατά μήκος της οδού Κοραή είχε πραγματοποιηθεί από τους Ευ. και Ο. Κακαβογιάννη. Σχετικά στο Μ. Σιγανίδου, *ΑΔ* 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 708. Επίσης, Ευ. Κακαβογιάννη, Περί του θεάτρου Αιγών-Εδέσσης, *Εδεσσαϊκά Χρονικά*, Β-7, 1974, σ. 14.

311. Αναλυτικότερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής έχει δοθεί στο Α. Χρυσοστόμου, Σωστική ανασκαφή κατά το 2004 στο οικόπεδο Ζουντ Ομπάιντ στην Έδεσσα. Γωνία Αρχιερέως Μελετίου και Κοραή, Ο.Τ. 130, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 591-608.

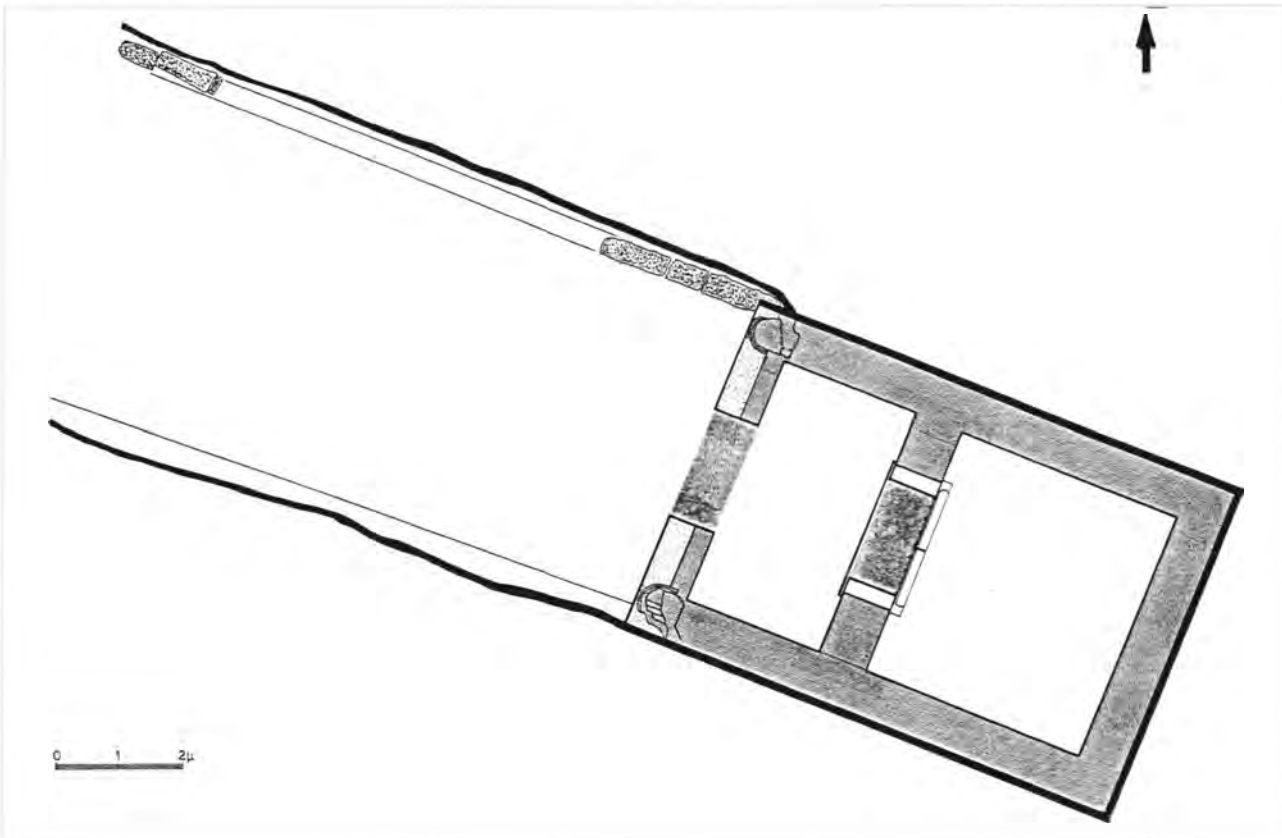

Σχέδ. 37. Βέροια. Θέση Ξηρόκαμπος. Κάτοψη του μακεδονικού τάφου.

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΕΡΟΙΑΣ

Βέροια

Θέση Ξηρόκαμπος (αγρός Στ. Κανδύλα - Γ. Παπαδόπουλου, αριθ. 2350)

Στις νοτιοανατολικές υπώρειες της σύγχρονης πόλης της Βέροιας, στην παραπάνω θέση ερευνήθηκε αρχαίος ταφικός τύμβος[312], μετά από αίτημα του ιδιοκτήτη του αγροτεμαχίου Στ. Κανδύλα για χορήγηση άδειας επέκτασης της παλαιάς βιοτεχνίας του, που βρίσκεται σε όμορο αγροτεμάχιο, γεγονός που οδήγησε στη συνέχεια στη συστηματική έρευνα του χώρου.

Ο τύμβος έχει διάμετρο 45 και ύψος που φθάνει τα 9 μ. από τη διαμορφωμένη σήμερα επιφάνεια του εδάφους. Μετά από αρκετές προσπάθειες, εντοπίστηκε τελικά στα νοτιοανατολικά όριά του μεγάλο ορθογώνιο όρυγμα και τα λιγοστά λείψανα ενός μακεδονικού τάφου, το οικοδομικό υλικό του οποίου είχε σχεδόν στο σύνολο του διαρπαγεί, ήδη κατά την αρχαιότητα, προφανώς για να αξιοποιηθεί σε β΄ χρήση (Πίν. 128 ε). Η πρόσοψη του οικοδομήματος παρουσιάζει ενδιαφέροντα και πρωτότυπα στοιχεία για την αρχιτεκτονική του μορφή, ενώ αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν στην επίχωση βοηθούν σημαντικά στη συμπλήρωση της τόσο αποσπασματικής εικόνας του.

Πρόκειται για διθάλαμο ταφικό μνημείο, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., στο οποίο οδηγούσε ένας κατηφορικός, λαξευμένος στο φυσικό βράχο δρόμος, με κτιστές πλευρές (μήκ. 13, πλ. 5,50 μ.) (Σχέδ. 37). Οι εσωτερικές διαστάσεις του προθαλάμου είναι 2,30×4,10 μ. και του θαλάμου 3,70×4,10 μ. Από την πρόσοψη του τάφου σώζονται κατά χώραν μόνο οι δύο πώρινες, αττικο-ιωνικού τύπου, βάσεις των ημικιόνων, που υψώνονταν στα

312. Για αναλυτικότερη παρουσίαση της ανασκαφής και σχετική βιβλιογραφία, βλ. Ειρ. Ψαρρά, Ένας νέος μακεδονικός τάφος στη Βέροια, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 495-508. Στην ανασκαφή συνεργάστηκαν η αρχαιολόγος Π. Γκίληνα και η σχεδιάστρια της Εφορείας Μ. Γκάτζιου. Η τοπογράφηση του χώρου έγινε από τους Ι. Γκάτζιο - Θ. Τριανταφυλλίδη.

Σχέδ. 38. Βέροια. Θέση Ξηρόκαμπος. Σχέδιο κορινθιακού ημικιονοκράνου (αριστερή πλευρά).

δύο άκρα του κτιρίου (Πίν. 129 α). Η πρόσοψη ωστόσο ήταν κορινθιακού ρυθμού, όπως μαρτυρεί η εύρεση ενός κορινθιακού ημικιονοκράνου, που βρέθηκε στην επίχωση του λάκκου (Σχέδ. 38). Προέρχεται από το βόρειο (αριστερό) ημικίονα της πρόσοψης, καθώς στην αντίστοιχη πλευρά του μέλους σώζεται το προεξέχον τμήμα του λίθου, που βοηθούσε στην καλύτερη στερέωση του κιονοκράνου, ενώ στη δεξιά διαμορφώνεται ως επίκρανο παραστάδας. Η κορινθιακή πρόσοψη απαντά πρώτη φορά σε μακεδονικό τάφο, ενώ σπάνια είναι για την περίοδο αυτή γενικότερα και η επιλογή του κορινθιακού ρυθμού για τον εξωτερικό χώρο κτιρίου, η οποία υιοθετήθηκε πρώτη φορά στη Μακεδονία, στο Πρόπυλο του Πτολεμαίου ΙΙ στο ιερό της Σαμοθράκης (285-280 π.Χ.).

Το μαρμάρινο κατώφλι του θαλάμου βρέθηκε ακέραιο, ανασηκωμένο σε κάθετη θέση, με φανερή την πρόθεση να απομακρυνθεί, ενώ το αριστερό θυρόφυλλό του (συνολ. ύψ. 3,23 μ.) έπεσε και έσπασε, με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί στο χώρο. Φέρει τη γνωστή ανάγλυφη διαμόρφωση και στις δύο όψεις, καθώς και γοργόνειο του «ωραίου τύπου» στο άνω τύμπανο[313] (Πίν. 129 β). Γυάλινος οφθαλμός, πιθανότατα ξύλινης κλίνης, και θραύσματα από τουλάχιστον δύο μαρμάρινες κατασκευές μαρτυρούν ότι ο τάφος δέχθηκε περισσότερες από μία ταφές. Ελάχιστα κατάλοιπα σώθηκαν από τα κτερίσματα των επιφανών νεκρών, όπως λεπτά ελάσματα και φύλλα από χρυσό στεφάνι, γυάλινο αλάβαστρο κ.ά. Επειδή η ανασκαφή του δρόμου, αλλά και η μελέτη του υλικού, δεν έχει ολοκληρωθεί, είναι αρκετά επισφαλής κάθε πρόταση χρονολόγησης. Ωστόσο, από ένα πρώτο συνδυασμό όλων των ανασκαφικών στοιχείων και κυρίως από την παρουσία του κιονοκράνου και του γοργονείου του θυρώματος, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η κατασκευή του μνημείου ανάγεται στα χρόνια μετά το 280 π.Χ., μέσα στο β΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Αξιοσημείωτη, τέλος, είναι η αποκάλυψη, λίγα μέτρα νοτιότερα του τάφου, τμήματος αρχαίου δρόμου, ο οποίος οδηγούσε από την πόλη της Βέροιας προς τις Αιγές και την Πιερία. Το πλάτος του είναι 6 μ. και η πορεία του εντοπίστηκε με δοκιμαστικές τομές σε μήκος τουλάχιστον 42 μ.

Οδός Αμπελοκήπων 43 (οικόπεδο Π. Μπούθα, Ο.Τ. 461)

Στο λόφο του Προφήτη Ηλία στη δυτική πλευρά της Βέροιας, κατά τις εκσκαφές θεμελίωσης οικοδομής ιδιοκτησίας Π. Μπούθα, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε λαξευτός μονοθάλαμος τάφος ελληνιστικών χρόνων, με εσωτερικές διαστάσεις 3,50×2,90 μ. Η είσοδος στην ανατολική πλευρά φρασσόταν από τέσσερις γωνιόλιθους, οι οποίοι άφηναν στη δεξιά πλευρά σχετικά μεγάλο άνοιγμα, που διευκόλυνε τη συνεχή εισροή υδάτων στο εσωτερικό του τάφου. Εξαιτίας των πλημμυρών και της σαθρότητας του βράχου, το δάπεδο είχε διαβρωθεί ολοκληρωτικά και οι επιφάνειες των τοιχωμάτων του είχαν καταρρεύσει. Ελάχιστα οστά διατηρήθηκαν, ενώ τα κτερίσματα είχαν μετακινηθεί από τα νερά, τα περισσότερα στο μέσον του θαλάμου και στη δυτική πλευρά. Βρέθηκαν συνολικά 20 αγγεία (ένας αμφορέας, πέντε πυξίδες, λυχνάρια, μυροδοχεία κ.ά), καθώς, επίσης, μία στλεγγίδα, μία ασημένια περόνη και ένα χρυσό φύλλο. Αξίζει να σημειωθεί ότι, μετά την αποκάλυψη του τάφου στο οικόπεδο Μπούθα, επεκτείνονται τα όρια του δυτικού νεκροταφείου και στην αντίπερα όχθη του Τριποτάμου[314], καθώς έως σήμερα είναι ο πιο απομακρυσμένος λαξευτός τάφος που έχει εντοπιστεί στη δυτική πλευρά της πόλης.

313. Το θυρόφυλλο του τάφου παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες (διαστάσεις, ανάγλυφη διαμόρφωση, γοργόνειο) με εκείνο του μακεδονικού τάφου Δ΄ των Γιαννιτσών. Βλ. *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 59, εικ.12.

314. Συστάδα τάφων του δυτικού νεκροταφείου έχει αποκαλυφθεί τα τελευταία χρόνια στην απέναντι (ανατολική) όχθη του ποταμού, στην οδό Κεμιτζέ. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 496 (οδός Κεμιτζέ 3).

Οδός Μ. Μπότσαρη 93 και Ισαύρων (οικόπεδο Ε. Φουτσιτζόγλου, Ο.Τ. 502γ)

Στην περιοχή Πασά-Κιόσκι στη Βέροια, κατά τις εκσκαφές θεμελίωσης νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκε λαξευτός μονοθάλαμος τάφος, ο οποίος είχε εντοπιστεί και συληθεί στους νεότερους χρόνους και στη συνέχεια μπαζώθηκε πλήρως με αργούς λίθους και χώμα. Από το εσωτερικό του συγκεντρώθηκαν πολλά τεμάχια κονιαμάτων, πιθανότατα εποχής τουρκοκρατίας, ένα θραύσμα μαρμάρινου αναγλύφου με τμήμα ζώου (γρύπα;) και ένα εβραϊκό ταφικό σήμα. Επικλινής δρόμος οδηγούσε στην είσοδό του στη βόρεια πλευρά, που έφερε αρχικά λαξευμένη αετωματική επίστεψη, σήμερα κατεστραμμένη. Ο φυσικός βράχος στο δάπεδό του αφέθηκε σχεδόν αδιαμόρφωτος, με εξαίρεση το δυτικό τοίχωμα, όπου λαξεύτηκε μία στενή χαμηλή βαθμίδα και μία τετράγωνη αβαθής κοιλότητα.

Οδός Πυθίας 5 (οικόπεδο αφών Κογκέζου, Ο.Τ. 511γ)

Στην περιοχή Πασά-Κιόσκι, επίσης, σε μικρή σχετικά απόσταση από τον τάφο του οικοπέδου Ε. Φουτσιτζόγλου και ύστερα από την κατεδάφιση παλαιάς οικίας στο οικόπεδο αφών Κογκέζου, διαπιστώθηκε η ύπαρξη μονοθάλαμου λαξευτού τάφου (Σχέδ. 39). Ο τάφος είχε εντοπιστεί πριν από δεκαετίες από τον προηγούμενο ιδιοκτήτη του οικοπέδου, ο οποίος, όπως πληροφορηθήκαμε από τους κληρονόμους του, τον χρησιμοποιούσε ως χώρο συντήρησης προϊόντων, λόγω της σταθερής υγρασίας του. Η είσοδος του τάφου είναι στραμμένη στα ανατολικά και στο εσωτερικό του (διαστ. 2,90×2,90, ύψ. 2,10 μ.) λαξεύτηκαν τρεις κλίνες σε διάταξη σχήματος Π, ενώ στη βορειοανατολική γωνία του διαμορφώθηκαν τρεις χαμηλές βαθμίδες για την απόθεση προσφορών. Στο τοίχωμα πάνω από τη νότια κλίνη ανοίχθηκε κόγχη, διαστ. 0,90×0,90 μ., που βρέθηκε χτισμένη με μεγάλα τεμάχια άμορφων πωρόλιθων.

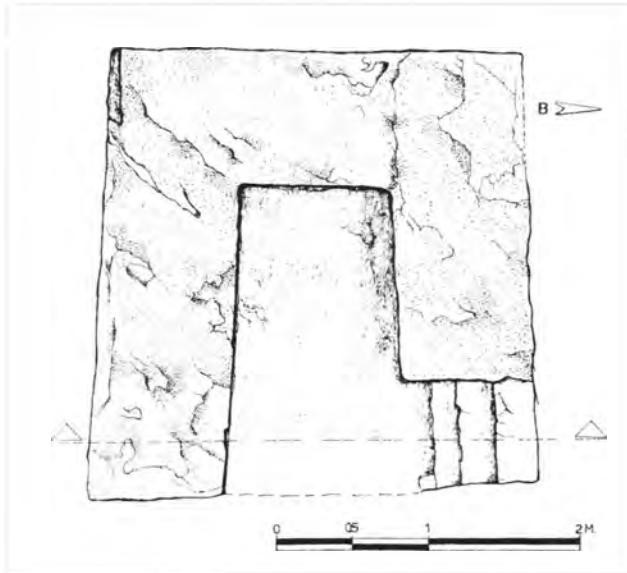

Σχέδ. 39. Βέροια. Οδός Πυθίας 5. Κάτοψη μονοθάλαμου λαξευτού τάφου στο οικόπεδο αφών Κογκέζου.

Οδός Πόντου 12 (οικόπεδο Ι. Τσισμανίδου, Ο.Τ. 505)

α) Διθάλαμος λαξευτός τάφος

Στο συνοικισμό Καλλιθέα της Βέροιας, περιοχή όπου εντοπίζεται τμήμα του νοτιοανατολικού νεκροταφείου της ελληνιστικής πόλης, ανασκάφηκε ένας ακόμη λαξευτός τάφος, μετά την κατεδάφιση παλαιάς οικίας στο οικόπεδο Ι. Τσισμανίδου. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερο από αρχιτεκτονική άποψη διθάλαμο τάφο, στον οποίο είχαν εισχωρήσει αρχαιοκάπηλοι, πιθανώς από τη δεκαετία του 1950 (βρέθηκαν φτυάρια και μια λάμπα πετρελαίου). Ωστόσο, το πλήθος των ευρημάτων και η διατήρηση των περισσότερων αντικειμένων στη θέσης τους, δείχνει ότι η προσπάθεια σύλησης ήταν βιαστική και αποσκοπούσε κυρίως στην αρπαγή πολύτιμων αντικειμένων.

Ο τάφος (Σχέδ. 40) διαθέτει δρόμο με σωζόμενο μήκος 2,30 μ. Η είσοδος στην ανατολική πλευρά φρασσόταν από πώρινους γωνιόλιθους και έφερε αρχιτεκτονική διαμόρφωση με πώρινες παραστάδες και μονολιθικό υπέρθυρο, στο οποίο λαξεύτηκε αέτωμα και ακρωτήρια. Λαξευμένο κατώφλι διευκολύνει την πρόσβαση στο εσωτερικό του πρώτου θαλάμου, που έχει διαστάσεις 3×3, ύψος 3,30 μ. και καμαρωτή οροφή. Τα τοιχώματα και η οροφή επιχρίστηκαν με καλής ποιότητας υπόλευκο κονίαμα. Λίγο κάτω από την απόληξη της καμάρας περιέτρεχε τους πλευρικούς τοίχους μια μελανή ταινία (ύψ. 0,14 μ.), η οποία φέρει σε ένα μικρό τμήμα της βόρειας πλευράς αποσπασματικά σωζόμενη εγχάρακτη επιγραφή: *Α Β Γ Ε*..... Στη νότια πλευρά υπάρχει κτιστή πώρινη λάρνακα με τρεις καλυπτήριες πλάκες από πωρόλιθο, μία από τις οποίες ήταν ελαφρώς μετακινημένη. Από το εσωτερικό της, που ήταν επιχρισμένο με κονίαμα, συγκεντρώθηκαν τρία αγγεία (λυχνάρι, αρυτήρας, σκυφίδιο), δύο χρυσά σκουλαρίκια, χρυσά φύλλα από στεφάνι, νόμισμα και χάλκινα κοσμήματα. Στο διάδρομο του θαλάμου, κάτω από το δάπεδό του, λαξεύτηκε μεγάλη λάρνακα, που έφερε κάλυψη από χονδρές πώρινες πλάκες και περιείχε εκτός από αγγεία και ένα χάλκινο νόμισμα.

Στη δυτική (πίσω) πλευρά του πρώτου θαλάμου και σε σημαντικά χαμηλότερο επίπεδο από αυτόν, ανοίγεται ένας φυσικός σπηλαιώδης χώρος (διαστ. 2,30×2,25 και μέγ. ύψ.

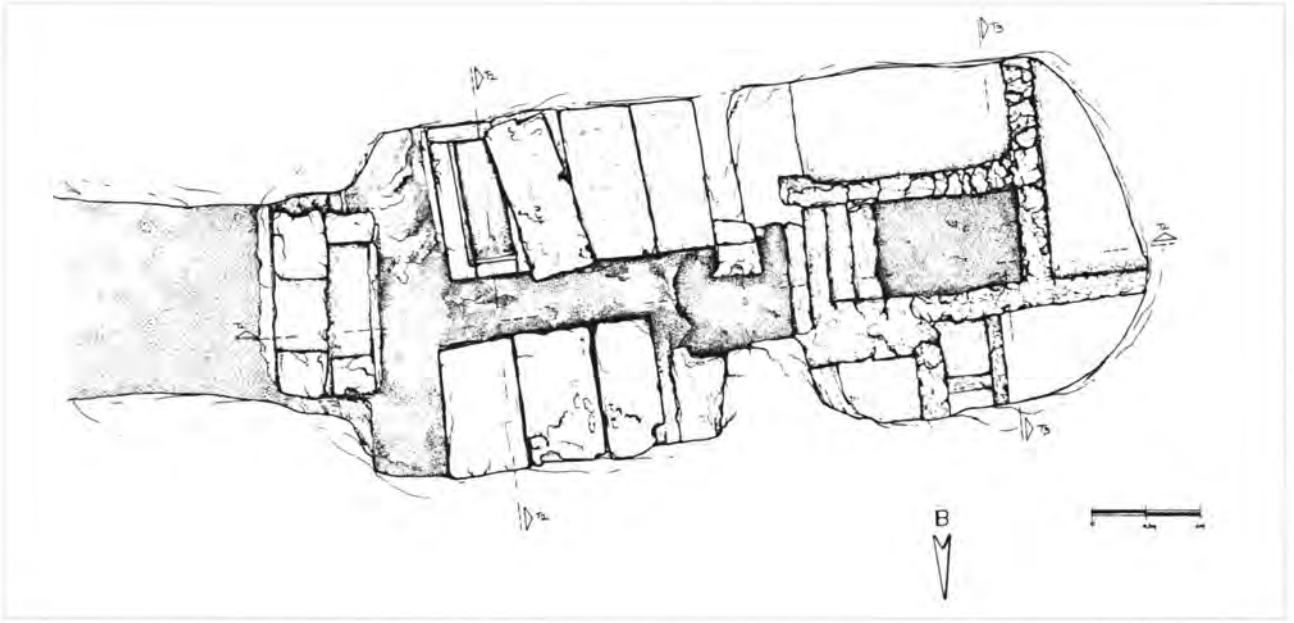

Σχέδ. 40. Βέροια. Οδός Πόντου 12. Κάτοψη διθάλαμου λαξευτού τάφου.

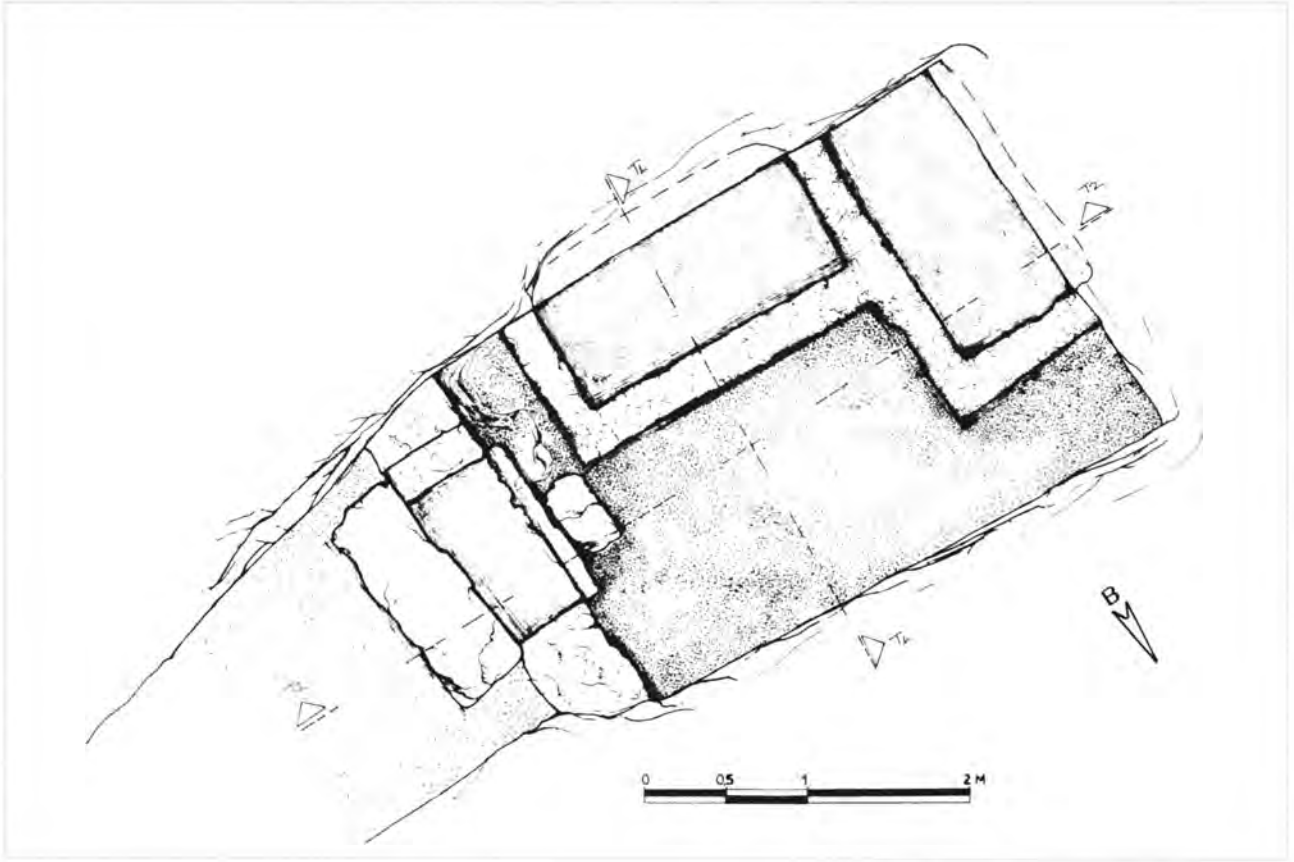

Σχέδ. 41. Βέροια. Οδός Πόντου 12. Κάτοψη μονοθάλαμου λαξευτού τάφου.

2,10 μ.). Η χαμηλή οροφή του «σπηλαίου» αφέθηκε στην αρχική ιζηματογενή της μορφή, αλλά η είσοδός του πλαισιώνεται με παραστάδες και ανώφλι. Λαξευμένα σκαλοπάτια βοηθούν την κάθοδο στο χώρο, όπου διαμορφώθηκαν πέντε χώροι ταφής ακανόνιστου σχήματος, οι οποίοι εν μέρει λαξεύτηκαν και εν μέρει χτίστηκαν με μικρούς αργούς λίθους και λάσπη. Στους τέσσερις από αυτούς βρέθηκαν τρεις ταφές και μία καύση αντίστοιχα. Το μνημείο, που μπορεί να χρονολογηθεί στο 2ο αι. π.Χ., περιείχε συνολικά 50 ακέραια αγγεία, νομίσματα, καθώς και θραύσματα στλεγγίδων, κοσμημάτων κτλ. Μετά από τροποποίηση της στατικής μελέτης της υπό ανέγερση οικοδομής, ο τάφος διατηρήθηκε και είναι σήμερα προσβάσιμος.

β) Μονοθάλαμος λαξευτός τάφος

Στη διάρκεια των εκσκαφών εντοπίστηκε δεύτερος λαξευτός τάφος, μονοθάλαμος, σε απόσταση 2,50 μ. νοτιοδυτικά από τον πρώτο (Σχέδ. 41). Ήταν διαταραγμένος από αρχαιοκαπήλους στα νεότερα χρόνια και η είσοδός του φρασσόταν από πώρινους δόμους. Έχει είσοδο στα ανατολικά, με πώρινες παραστάδες και ανάγλυφο αέτωμα με ακρωτήρια. Αβαθή λαξεύματα στην καμάρα της οροφής και τις παραστάδες μαρτυρούν την ύπαρξη και ξύλινης θύρας. Το εσωτερικό του τάφου (διαστ. 3,20×2,65 και ύψ. 2,70 μ.) ήταν επιχρισμένο με λευκό κονίαμα, ενώ στο νότιο και δυτικό τοίχωμα αντίστοιχα λαξεύτηκαν δύο λάρνακες, σε διάταξη σχήματος Γ. Από τα διαταραγμένα χώματα στο εσωτερικό του τάφου και από τα κτερίσματα των λαρνάκων συγκεντρώθηκαν ακέραια, αλλά και σπασμένα αγγεία, νομίσματα, δύο χρυσά δακτυλίδια, τέσσερα χρυσά ενώτια, καθώς επίσης δύο μικρά γυάλινα δελφινάκια και καρδιόσχημο κόσμημα, που φέρουν οπές ανάρτησης.

γ) Κιβωτιόσχημος τάφος

Τέλος, στο ίδιο οικόπεδο εντοπίστηκε ένας λαξευτός κιβωτιόσχημος τάφος, σε απόσταση 6,70 μ. νότια του πρώτου διθάλαμου τάφου. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. και ήταν συλημένος, καθώς στο εσωτερικό του βρέθηκαν μόνο λίγα οστά και θραύσματα χάλκινου αντικειμένου.

Οδός Κεμιτζέ 3 (οικόπεδο Γ. Ραντζάκη, Ο.Τ. 466)

Κατά τις εκσκαφές για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε αγωγός λαξευμένος στο φυσικό βράχο, που έφερε επένδυση στα τοιχώματα και τον πυθμένα του από μεγάλες πήλινες πλάκες. Δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη καλυπτήριων πλακών. Τμήμα του αγωγού καταστράφηκε από το μηχάνημα. Το πλάτος του αγωγού εσωτερικά είναι 0,46 μ. και το συνολικό μήκος του εντός του οικοπέδου είναι 12,90 μ. Με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. συνεχίζει την πορεία του με ελαφρά κλίση προς ΒΔ. και πιθανότατα κατέληγε στην κοντινή κοίτη του Τριποτάμου.

Ακριβώς στα βόρεια όρια του οικοπέδου Γ. Ραντζάκη αποκαλύφθηκε δρόμος λαξευτού τάφου, ο θάλαμος του οποίου βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Κεμιτζέ. Η προσπάθεια εντοπισμού της εισόδου δεν απέδωσε, καθώς αποκαλύφθηκαν σωληνώσεις ύδρευσης και αποχέτευσης της ΔΕΥΑΒ, σε βάθος 0,80 μ., που καθιστούσαν αδύνατη τη συνέχιση των εργασιών, χωρίς την πρόκληση σοβαρότατων προβλημάτων στους κατοίκους. Η θέση του τάφου τοπογραφήθηκε και ο δρόμος του επιχώσθηκε. Στην περιοχή έχει αποκαλυφθεί συστάδα τάφων[315], που ανήκουν στο νοτιοδυτικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης.

Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52 (οικόπεδο Ε. Γάζαρου - Σ. Πέτκου, Ο.Τ. 220α)

Η επίβλεψη των εκσκαφών για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο επί της οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου 52, ξεκίνησε καταρχήν από τη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και συνεχίστηκε από την 11η ΕΒΑ στο βόρειο τμήμα του, μετά την αποκάλυψη οικίας των παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων.

Στο νότιο (πίσω) όριο του οικοπέδου εντοπίστηκαν καταρχήν πυκνά αλλά διαταραγμένα στρώματα κεραμικής, χωρίς οικοδομικά λείψανα. Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν δύο μικρά τμήματα τοίχων που γωνιάζουν, αλλά σώζονται ιδιαίτερα αποσπασματικά, καθώς και τα κατάλοιπα δύο διαφορετικών πήλινων αγωγών, ενώ στη δυτική παρειά του χώρου αυτού αποκαλύφθηκε τμήμα μαρμάρινου αγωγού με τη λαξευμένη απόληξή του. Συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα αβαφούς χρηστικής κεραμικής, αλλά και λίγα εφυαλωμένα όστρακα. Στα βορειοδυτικά του μαρμάρινου αγωγού εντοπίστηκε πηγάδι, κατασκευασμένο από δουλεμένα και άμορφα τεμάχια πωρόλιθων διαφόρων μεγεθών, το οποίο έχει διάμετρο 1 μ. περίπου και σώζεται σε ικανό ύψος. Λίγο χαμηλότερα, αμέσως δυτικά του πηγαδιού και σε επαφή με αυτό, αποκαλύφθηκε τοίχος με καμπύλη διάταξη, κατασκευασμένος από μικρού και μεσαίου μεγέθους πωρόλιθους και λιγοστά τμήματα κεραμίδων, ο οποίος πρέπει να κατασκευάστηκε ταυτόχρονα με το πηγάδι, ενσωματώνοντάς το στην εξωτερική πλευρά του (Πίν. 129 γ). Πρόκειται για την αψιδωτή ανατολική πλευρά ενός κτιρίου, με χορδή 5,05 μ., το υπόλοιπο τμήμα του οποίου δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί, καθώς συνεχίζεται κάτω από το όμορο προς Δ. οικόπεδο και κατά

315. Στο απέναντι οικόπεδο επί της οδού Κεμιτζέ 24, ιδιοκτησίας Ε. Υφαντίδου (Ο.Τ. 463), ανασκάφηκαν το 2000 από τη συνάδελφο Α. Κουκουβού τέσσερις λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι, ένας εκ των οποίων διατηρήθηκε, με δυνατότητα πρόσβασης. Επίσης, στην απέναντι (δυτική) όχθη του Τριποτάμου, στην περιοχή του Προφήτη Ηλία, ανασκάφηκε φέτος ένας μονοθάλαμος λαξευτός τάφος (βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 493, οδός Αμπελοκήπων 43).

συνέπεια, δεν μπορεί να υποστηριχθεί με ασφάλεια η χρήση του[316]. Σε χαμηλότερο επίπεδο εμφανίστηκαν τρεις καλοδουλεμένοι πώρινοι δόμοι, διαφορετικής τοιχοποιίας, που ανήκουν σε προγενέστερο κτίριο, επί του οποίου εδράστηκε ο καμπύλος τοίχος. Από την επίχωση στο εσωτερικό του αψιδωτού κτιρίου συγκεντρώθηκε χρηστική κεραμική ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, θραύσματα γυάλινων αγγείων και χάλκινων αντικειμένων, σιδερένια καρφιά, μαρμάρινα μικροθραύσματα, κονιάματα κτλ.

Ένας πήλινος αγωγός παρακολουθεί εξωτερικά την καμπύλη πορεία του τοίχου και βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με αυτό της θεμελίωσής του. Το σωζόμενο τμήμα του (μήκ. 3,50 μ.) αποτελείται από πέντε πήλινους σωλήνες κυκλικής διατομής, ενώ ένα τμήμα του διέρχεται κάτω από τον τοίχο του κτιρίου που αποκαλύφθηκε βορειότερα και ανασκάφηκε από την 11η ΕΒΑ.

Η αποσπασματική εικόνα των αρχαιολογικών καταλοίπων δεν αφήνει περιθώρια για περαιτέρω συμπεράσματα. Διαπιστώνεται πάντως, με βάση κυρίως τα κεραμικά ευρήματα, ότι στο σύνολο του χώρου υπάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα από τους ελληνιστικούς έως και τους παλαιοχριστιανικούς-βυζαντινούς χρόνους.

ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ

Λευκάδια

Κατά τις εργασίες αναμόρφωσης της πρόσβασης στον μακεδονικό τάφο «της Κρίσεως», έργο ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ, αποκαλύφθηκε στην αριστερή παρειά του δρόμου νέος μακεδονικός τάφος (Πίν. 129 δ).

Ο νέος μακεδονικός τάφος έχει προσανατολισμό Β.-Ν., με είσοδο στη νότια πλευρά. Είναι διθάλαμος με καμαρωτή οροφή, με πολύ στενό προθάλαμο, εσωτ. διαστ. 3,14 (Α.-Δ.)×1,04 (Β.-Ν.) μ., και όχι απόλυτα τετράγωνο θάλαμο, εσωτ. διαστ. 3,85 (Β.-Ν.)×3,15 (Α.-Δ.) μ. Το ύψος του πρέπει να έφθανε τα 3 μ. περίπου, καθώς ο μοναδικός θολίτης που σώζεται στη θέση του, στη βορειοδυτική γωνία του μνημείου, απέχει από τα δάπεδο του τάφου 2,87 μ. Εκτός από τον παραπάνω θολίτη, δύο μικρά τμήματα λιθοπλίνθων της ανωδομής σώζονται στην άνω επιφάνεια του ημικίονα δυτικά του ανοίγματος της εισόδου, καθώς και στην άνω επιφάνεια του ανατολικού τμήματος του τοίχου, που διαχωρίζει τον προθάλαμο από το θάλαμο, ύψ. 0,20 και 0,10 μ. αντίστοιχα. Από την υπόλοιπη ανωδομή, πολλές λιθόπλινθοι φαίνεται ότι απομακρύνθηκαν κατά τις μεταγενέστερες επεμβάσεις, ενώ άλλες, μεταξύ των οποίων και αρκετοί θολίτες βρέθηκαν μέσα στην επίχωση των δύο θαλάμων, από τα ψηλότερα στρώματά της και ως το δάπεδο του μνημείου.

Ο τάφος είναι χτισμένος από ντόπιους πωρόλιθους επιχρισμένους στην εσωτερική επιφάνεια με υπόλευκο κονίαμα. Εκτός από τα πλευρικά τοιχώματα, η πρόσοψη, το δάπεδο των δύο θαλάμων, αλλά και του δρόμου, έφεραν υπόλευκο κονίαμα, που στο μεγαλύτερο μέρος του έχει καταστραφεί, κυρίως στο δάπεδο, εξαιτίας της υγρασίας, αλλά και της υπερβολικής πίεσης από τις πυκνές κροκάλες της επίχωσης. Στα κατεστραμμένα σημεία του δαπέδου διακρίνεται υπόστρωμα κροκαλοπαγές, όμοιας σύνθεσης με την επίχωση του τύμβου που περιβάλλει τον τάφο, αλλά και την επίχωση του εσωτερικού των δύο θαλάμων.

Στην πρόσοψη του τάφου, που έχει πλάτος 4,64 και σωζόμενο ύψος 2,38 μ.[317], διαμορφώνονται εκατέρωθεν του ανοίγματος της εισόδου από δύο ιωνικοί ημικίονες με αττικές βάσεις (Πίν. 129 ε). Στην άνω επιφάνεια των ημικιόνων διακρίνονται λεπτές κόκκινες γραμμές, οδηγοί προφανώς των τεχνιτών για την τοποθέτηση άλλων λίθινων μελών επάνω τους. Οι ημικίονες πατούν στις λιθοπλίνθους του στυλοβάτη, 0,10 μ. χαμηλότερα από τον οποίο εντοπίστηκε το κονιαμένο δάπεδο του δρόμου του τάφου.

Το άνοιγμα της εισόδου στον τάφο, μήκ. 1,34 και πλ. 0,42 μ., έφραζαν πώρινοι γωνιόλιθοι, από τους οποίους διασώθηκε μόνον ο κατώτερος[318], που πατά στο κατώφλι της εισόδου, 0,10 μ. χαμηλότερα του οποίου βρίσκεται το δάπεδο του προθαλάμου. Το άνοιγμα της εισόδου από τον προθάλαμο στο θάλαμο, πλ. 1,27 μ., έκλεινε με ξύλινη πιθανώς θύρα, όπως δηλώνει η ανεύρεση επτά χάλκινων εφηλίδων στο χαμηλότερο στρώμα της επίχωσης του προθαλάμου και στο δάπεδο του θαλάμου. Κατώφλι υπάρχει και στο άνοιγμα εισόδου του θαλάμου, διαστ. 1,27×0,51 μ. και αμέσως μετά από αυτό χαμηλό σκαλοπάτι, διαστ. 1,39×0,24×0,20 μ.

Το άνοιγμα της εισόδου από τον προθάλαμο στο θάλαμο, πλ. 1,225 μ., πλαισιώνεται από ανάγλυφες παραστάδες, πλ. 0,20 η δυτική και 0,17 μ. η ανατολική. Τμήματα των επικράνων τους βρέθηκαν πεσμένα μέσα στην επίχωση των δύο θαλάμων. Σε ένα από αυτά διασώζεται ταινία κόκκινου χρώματος. Ο διαχωριστικός τοίχος των δύο θαλάμων έχει δομηθεί από μία σε κάθε πλευρά λιθόπλινθο.

Στο ανατολικό τοίχωμα του προθαλάμου διαμορφώνεται μια διαμπερής κόγχη, πιθανότατα άνοιγμα για την

316. Η ταύτιση του χώρου, ωστόσο, με τμήμα του ιερού ενός χριστιανικού ναού φαίνεται πιθανή, λαμβάνοντας υπόψη τα υπόλοιπα ανασκαφικά δεδομένα του οικοπέδου.

317. Τα τοιχώματα της πρόσοψης είναι χτισμένα από τέσσερις λιθοπλίνθους, δύο στενότερες στις άκρες, πλ. 0,30 μ., και δύο πλατύτερες εκατέρωθεν της εισόδου, πλ. 0,42, με πάχος 0,40 στο κέντρο και 0,30 μ. στις άκρες. Για τον τάφο αυτό, βλ. επίσης Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη - Κ. Τροχίδης, Νέος μακεδονικός τάφος στα Λευκάδια Ημαθίας, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 465-484.

318. Διαστ. 1,32×0,48 μ.

κατάβαση από αυτήν φορείων μεταγενέστερων ταφών, μετά την κατάργηση του δρόμου του τάφου από το δρόμο του τάφου «της Κρίσεως», πράγμα που ενισχύει η επικλινής κάτω επιφάνειά της.

Ο τάφος βρέθηκε μπαζωμένος από το δάπεδο ως την άνω επιφάνεια των σωζόμενων τοιχωμάτων με πυκνές κροκάλες ανομοιόμορφου μεγέθους και αμμοχάλικο, ίδιας σύστασης με την επίχωση του τύμβου, που περιέβαλλε τα δύο ταφικά μνημεία. Οι κροκάλες ήταν λιγότερες και το αμμοχάλικο λεπτότερο μόνο στο κατώτερο στρώμα της επίχωσης. Η ανεύρεση στην επίχωση των δύο θαλάμων αρκετής κεραμικής της τουρκοκρατίας δηλώνει πιθανότατα, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ότι το πρώτο μπάζωμα του τάφου έγινε εκείνη την εποχή.

Στην επίχωση του προθαλάμου, όπως αναφέραμε και παραπάνω, βρέθηκαν πεσμένες πολλές λιθόπλινθοι από την ανωδομή του τάφου, στη βορειοδυτική γωνία τμήμα επικράνου με γραπτή κόκκινη ταινία από παραστάδα της εισόδου στο θάλαμο[319], κονιάματα των τοιχωμάτων, οστά ζώων και κεραμική τουρκοκρατίας. Η κεραμική των ελληνιστικών χρόνων είναι σχετικά περιορισμένη. Στο ανώτερο στρώμα της επίχωσης βρέθηκε γυάλινο φύλλο ανθεμίου, γνωστό διακοσμητικό στοιχείο των νεκρικών κλινών. Στη διαμπερή κόγχη του ανατολικού τοιχώματος υπήρχε μια ακέραια οινοχοΐσκη μεταβυζαντινών χρόνων, που περιείχε κάρβουνα, στάχτη και καμένα οστά. Κάτω από τη διαμπερή κόγχη βρέθηκαν τα διαταραγμένα οστά μίας ταφής μαζί με χρυσές κυλινδρικές και αμφικωνικές ψήφους περιδεραίου. Μια χρυσή ψήφος με ηράκλειον άμμα, που διακοσμούνταν και με ανάγλυφο ρόδακα, ήταν προφανώς εξάρτημα του ίδιου περιδεραίου. Επίσης στο ανατολικό τμήμα του προθαλάμου βρέθηκαν λίγες χρυσές κλωστές από ύφασμα, στρογγυλό χρυσό έλασμα με ρόδακα από διακόσμηση μάλλον κιβωτίου (από όπου προέρχεται πιθανώς και μικρό χάλκινο καρφί), το χείλος χάλκινου αγγείου, τμήματα επιμήκων σιδερένιων εργαλείων με λεπτό στέλεχος, οξεία απόληξη και οπή εξάρτησης, ένα μελαμβαφές σκυφίδιο και ένα πήλινο μυροδοχείο του τέλους του 4ου αι. π.Χ.

Και στην επίχωση του θαλάμου βρέθηκαν λιθόπλινθοι της ανωδομής, σιδερένια καρφιά και σιδερένιοι σύνδεσμοι, η αιχμή σιδερένιου μαχαιριού, δύο λεπτά σιδερένια στελέχη, επτά χάλκινες εφηλίδες, δύο τμήματα σιδερένιων στλεγγίδων, χάλκινη φυλλόμορφη πόρπη, χρυσή ψήφος με ηράκλειον άμμα, όμοια με αυτή του προθαλάμου, και χρυσές κλωστές.

Η χρονολόγηση του νέου ταφικού μνημείου με απόλυτη ασφάλεια δεν μπορεί να γίνει. Με βάση τα πήλινα κτερίσματα, που διέφυγαν τη σύληση, μπορούμε να το τοποθετήσουμε στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Ο νέος μακεδονικός τάφος των Λευκαδίων με την ελλιπή αρχιτεκτονική του μορφή και τα λιγοστά ευρήματα, που διέφυγαν τη σύληση, δεν μπορεί βέβαια να συγκριθεί με τα μεγαλοπρεπή γειτονικά του ταφικά μνημεία, ωστόσο προσφέρει και αυτός ορισμένα χρήσιμα στοιχεία τόσο για τη μελέτη της αρχιτεκτονικής μορφής των μνημείων της κατηγορίας αυτής και της χωροταξίας τους όσο και για τη διαχρονική ταφική χρήση της περιοχής των δύο τάφων.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

Βεργίνα

Η ανασκαφή στην πόλη και τη νεκρόπολη των Αιγών το 2003-2004

Σε μια μικρή σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε το 2003 στο οικόπεδο Β. Θεοχαρόπουλου, στο ανατολικό τμήμα του οικισμού της Βεργίνας, αποκαλύφθηκαν 24 τάφοι. Όλοι ήταν λακκοειδείς και με μία εξαίρεση συλημένοι, φαινόμενο γενικά ασυνήθιστο, που ωστόσο στη νεκρόπολη των Αιγών αποτελεί τον κανόνα και πιθανότατα σχετίζεται με τη γαλατική λεηλασία[320].

Η ιδιαίτερη σημασία του ευρήματος αυτού έγκειται στο γεγονός πως όλες αυτές οι ταφές χρονολογούνται στον 6ο αι. π.Χ., και μάλιστα μερικές στο α΄ μισό του. Αυτό επιβεβαιώνει το μοντέλο ανάπτυξης στο χώρο, που έχουμε προτείνει, σύμφωνα με το οποίο η νεκρόπολη των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του νεκροταφείου των τύμβων[321], δυστυχώς στο μεγαλύτερο μέρος της κάτω από το σύγχρονο οικισμό της Βεργίνας, και κυρίως αποδεικνύει για μία ακόμη φορά ότι η έως τώρα απουσία ευρημάτων των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων αποτελεί κενό της έρευνας και όχι κενό της ιστορίας.

Το μέγεθος και η μορφή των τάφων δείχνουν ότι δεν ανήκαν σε εξέχοντες, όπως συμβαίνει στη συστάδα «της Ευρυδίκης» (συστάδα Β) και στη συστάδα του Δημαρχείου[322].

319. Μεγάλο κρανίο ζώου βρέθηκε σε επαφή με το δυτικό τοίχωμα του προθαλάμου.

320. Πλούτ., *Πύρρος*, 26.11-26.13.

321. Α. Κοτταρίδη, Βεργίνα 1997, *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 79-92.

322. Για τη συστάδα «της Ευρυδίκης», βλ. Μ. Ανδρόνικος, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 81-88 και 2 (1988), σ. 1-4· Α. Κοτταρίδη *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 1-11· η ίδια, The Lady of Aigai, ό.π. (υποσημ. 298), σ. 139-148. Γενικά για τη νεκρόπολη των Αιγών, βλ. η ίδια, *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 79-92· 11 (1997), σ. 129-137· 12 (1998), σ. 405-412· 14 (2000), σ. 527, 536. Ειδικότερα για τη συστάδα του Δημαρχείου, βλ. Α. Κοτταρίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 530· η ίδια, Βασιλικές πυρές στη νεκρόπολη των Αιγών, *Αρχαία Μακεδονία* VI, 1996, σ. 631-642· η ίδια, Macedonian Burial Customs and the Funeral of

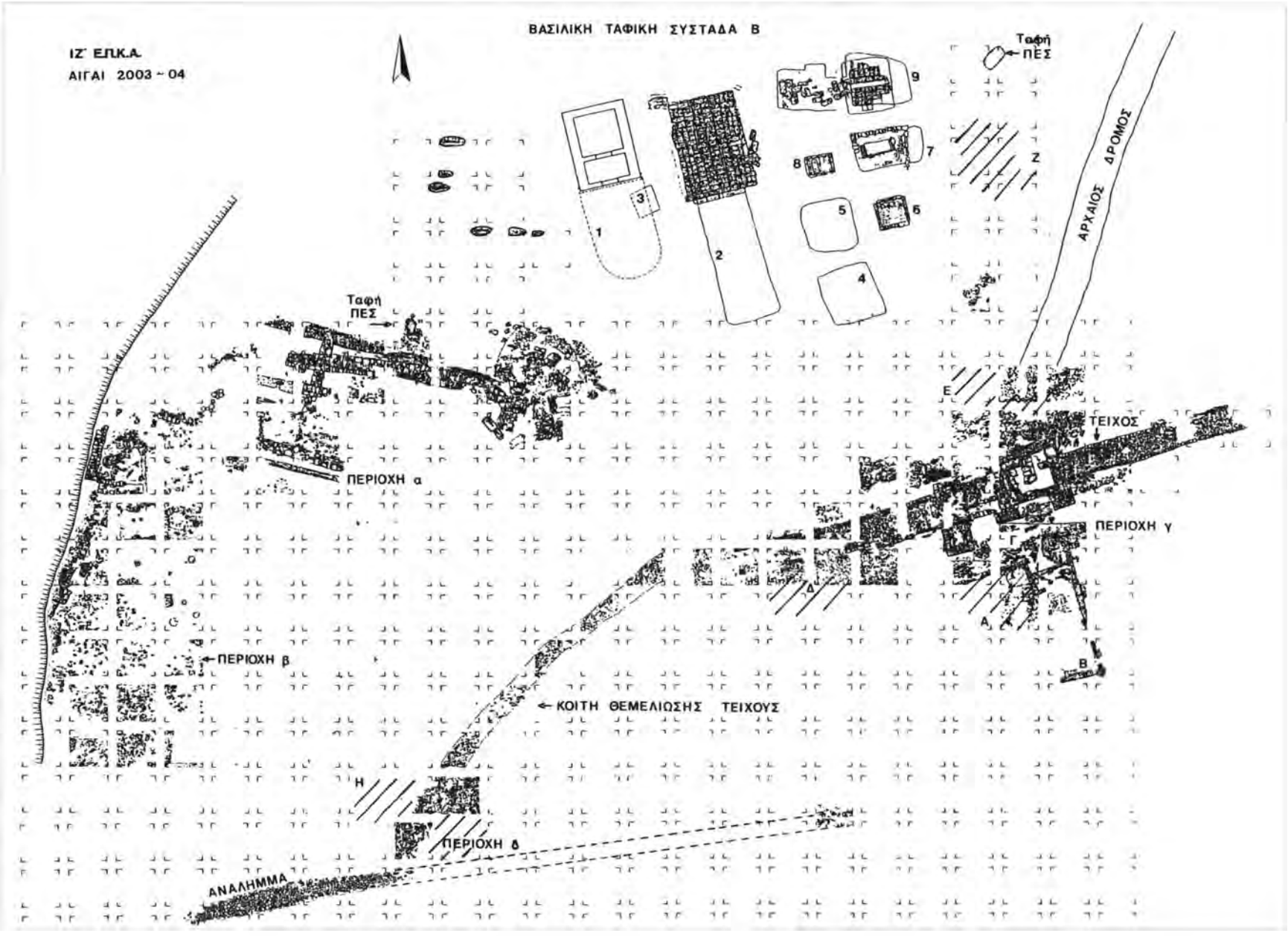

Σχέδ. 42. Βεργίνα. Βασιλική ταφική συστάδα Β των Αιγών.

Ωστόσο, τα κτερίσματα που βρέθηκαν, παρά τη σύληση, κυρίως πήλινα αγγεία, ντόπια και εισηγμένα – κορινθιακά, αττικά και ανατολικοϊωνικά –, και μερικά μετάλλινα αντικείμενα – όπλα, κοσμήματα, ομφαλωτές φιάλες – δίνουν την εικόνα γενικότερης ευμάρειας και πλούτου και συσχετιζόμενα με τα υπόλοιπα δεδομένα από τη νεκρόπολη αυτή, αλλά και από άλλες θέσεις με ευρήματα της ίδιας περιόδου – ορεινή Μακεδονίδα, Μίεζα, Βέροια κτλ.–, υποβάλλουν την εντύπωση ότι οι αρχαϊκοί χρόνοι είναι μια εποχή ιδιαίτερης ευπραγίας για τις Αιγές, τεκμηριώνοντας έμπρακτα την άποψη πως εδώ βρισκόταν το σημαντικότερο κέντρο στα όρια του μακεδονικού βασιλείου.

Στο πλαίσιο των ενταγμένων στο Γ΄ ΚΠΣ προκαταρκτικών εργασιών για την εκπόνηση μελέτης κατασκευής κελύφους προστασίας των τάφων και την ευρύτερη διαμόρφωση της περιοχής της ταφικής συστάδας της βασίλισσας Ευρυδίκης, από τον Ιούνιο του 2003 έως το Δεκέμβριο του 2004 διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές στα ανατολικά, νότια και δυτικά των τάφων με αποτέλεσμα να έλθει στο φως τμήμα του βόρειου σκέλους του τείχους της πόλης με μία πύλη και λείψανα των παλαιότερων φάσεων της οχύρωσης της πόλης (Σχέδ. 42) και να αποσαφηνιστεί η στρωματογραφία και η αρχική μορφή του χώρου πριν από τις νεότερες παρεμβάσεις (ασφαλτόδρομος, επιχωματώσεις, ισοπεδώσεις).

Στην αρχαιότητα, η πλαγιά, στην οποία αναπτυσσόταν η πόλη, κατέληγε στα βορειοδυτικά με απότομη κλίση προς Δ. και Β., όπου βρίσκεται το ρέμα, που στο σημείο αυτό είναι αρκετά βαθύ, ενώ χαμήλωνε μαλακά προς Α. και ΒΑ., όπου, όπως φαίνεται, βρισκόταν ο αρχαίος δρόμος που οδηγούσε στην πόλη από τα δυτικά και τη νεκρόπολη. Το υπέδαφος εδώ αποτελείται από σαθρά πετρώματα διαβάση και κοκκινόχωμα και καλύπτεται με μια στρώση, πάχ. 0,20-0,30 μ., από καθαρό σκουροκάστανο πηλόχωμα, μέσα ή πάνω στην οποία θεμελιώνονται τα παλαιότερα κτίσματα. Πάνω από αυτή βρίσκονται οι ανθρωπογενείς επιχώσεις, το πάχος των οποίων διαφοροποιείται σημαντικά από σημείο σε σημείο.

Στη βορειοδυτική γωνία του χώρου δεν υπάρχουν ευρήματα. Δύο ταφές της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, η μία στα νοτιοδυτικά και η άλλη στα βορειοανατολικά, αποτελούν τα παλαιότερα ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας στο χώρο και οριοθετούν τα πέρατα της ταφικής συστάδας «της Ευρυδίκης» (συστάδα Β), που με πολλούς τρόπους εξαιρείται και εξαίρεται από τη συνολική εικόνα της νεκρόπολης των Αιγών και περιλαμβάνει εννιά τάφους που ανήκαν όλοι σε γυναίκες, τέσσερις υστεροαρχαϊκούς λακκοειδείς, τρεις κιβωτιόσχημους του 5ου και 4ου αιώνα και δύο μακεδονικούς, τον τάφο «της Ευρυδίκης» (344/3 π.Χ.) και το λεγόμενο τάφο «του Ρωμαίου» (300 π.Χ. περίπου)[323].

Στα δυτικά της ταφικής συστάδας βρέθηκαν έξι ακτέριστες ταφές, που, όπως δείχνει ο τρόπος τοποθέτησης των νεκρών, ανήκαν σε χριστιανούς και θα πρέπει να χρονολογηθούν μετά την ύστερη αρχαιότητα. Πολύ σημαντικότερα είναι τα λείψανα που βρέθηκαν λίγο νοτιότερα (Σχέδ. 42, περιοχή α), όπου, παρά το ελάχιστο πάχος των επιχώσεων, διατηρούνται τμήματα από τη θεμελίωση και τις κοίτες θεμελίωσης ενός μεγάλου κτιρίου (Σχέδ. 43, κτίριο Ι). Το επίπεδο από πατημένο πηλόχωμα, στο οποίο εδράζεται, παρουσιάζει σε πολλά σημεία έντονα ίχνη καύσης, που το έχουν σκληρύνει αλλάζοντας το χρώμα του. Η κάτοψη του κτιρίου, που διατηρείται αποσπασματικά, φαίνεται να έχει κανονική μορφή με τοίχους που σχηματίζουν ορθές γωνίες και επιμήκεις εσωτερικούς χώρους. Στη νοτιοδυτική γωνία υπάρχει ένα μεγάλο αποθηκευτικό πιθάρι μισοθαμμένο στο δάπεδο, ωστόσο η κεραμική είναι ελάχιστη και τα κινητά ευρήματα ανύπαρκτα.

Λίγα διάσπαρτα θραύσματα λακωνικών κεραμίδων, αρκετά από τα οποία σώζουν ίχνη σκουροκάστανου επιχρίσματος, προέρχονται ίσως από τη στέγη του. Καλά αρμοσμένες πέτρες, αρκετές από τις οποίες είναι πελεκημένες, αλλά και μερικές πλίνθοι από πωρόλιθο, που τοποθετήθηκαν μάλιστα στη θεμελίωση, φαινόμενο εντελώς ασυνήθιστο για τα οικοδομήματα της πόλης των ύστερων κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων, χρησιμοποιήθηκαν για τους τοίχους, που ξαφνιάζουν με το πάχος τους: 1 μ., το διπλάσιο δηλαδή από το συνηθισμένο πάχος των τοίχων των κτιρίων των Αιγών, για τους εγκάρσιους και τα εσωτερικά χωρίσματα, και σχεδόν 2 μ. για το μακρύ εξωτερικό βόρειο τοίχο, που αποκτά έτσι τη στιβαρότητα οχυρού.

Λιγοστά μελανόμορφα όστρακα χρονολογούν το κτίριο Ι στο τέλος των υστεροαρχαϊκών χρόνων. Σύγχρονο με τους γειτονικούς λακκοειδείς τάφους, το οικοδόμημα αυτό, το παλαιότερο έως τώρα γνωστό κτίριο των Αιγών, ορίζει το βορειοδυτικό άκρο της πόλης, ενώ η στιβαρότητά του και το μεγάλο πάχος του εξωτερικού τοίχου του δικαιολογείται, αν στο άστυ της υστεροαρχαϊκής μακεδονικής πρωτεύουσας συνέβαινε κάτι αντίστοιχο με τις

Alexander the Great, στο *Αλέξανδρος ο Μέγας: από τη Μακεδονία στην Οικουμένη, Διεθνές Συνέδριο, Βέροια 27-31/5/1998*, Βέροια 1999, σ. 113-120· η ίδια, Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες, *Καύσεις στην Ελλάδα από την εποχή του Χαλκού ως την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά Συμποσίου, Ρόδος 29/4-2/5/1999*, Αθήνα 2001, σ. 359-371· η ίδια, Discovering Aigai, the Old Macedonian Capital, *Excavating Classical Culture*, Oxford 2002, σ. 75-82. Πρβ. επίσης, Κικέρων, *De Legibus* II, 26,64.

323. Εκτενώς για τη βασιλική ταφική συστάδα Β, ή συστάδα «της Ευρυδίκης», βλ. Α. Kottaridi, *Couleur et signification: l'usage de la couleur dans la tombe de la reine Eurydice*, Μελετήματα 45 (2006), με βιβλιογραφία.

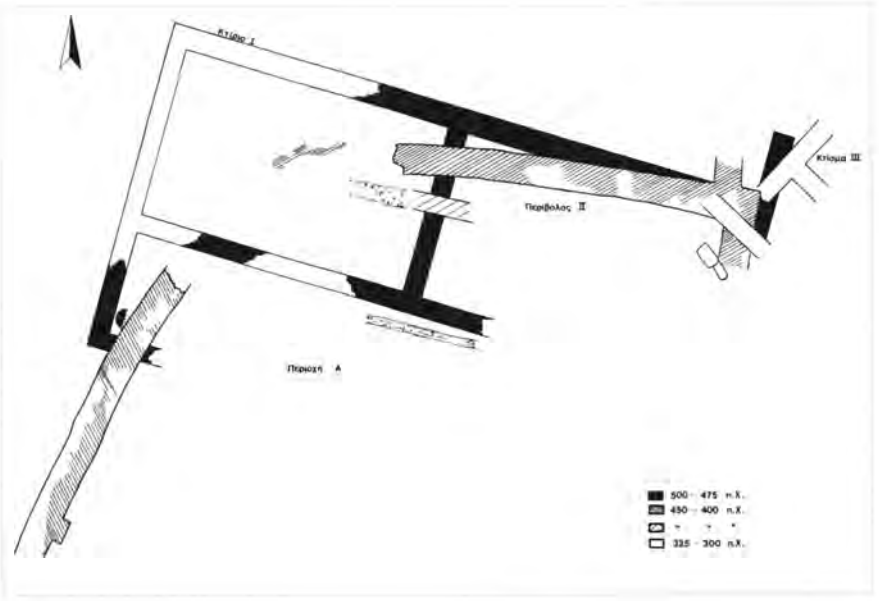

Σχέδ. 43. Βεργίνα. Συστάδα Β. Λείψανα παλαιότερων κατασκευών στα βορειοδυτικά του χώρου. Κάτοψη.

Πλαταιές, όπου οι εξωτερικοί τοίχοι των ακραίων κτισμάτων, που συνδέονταν μεταξύ τους, αποτελούσαν την οχύρωση της πόλης.

Οχυρωματικό χαρακτήρα είχε οπωσδήποτε το κτίσμα που το διαδέχθηκε: ένας στιβαρός περίβολος (Σχέδ. 43, περίβολος ΙΙ), πάχ. 2-2,10 μ., χτισμένος με αρκετά μεγάλες πελεκημένες και απελέκητες πέτρες πατάει αμέσως επάνω στο βόρειο τοίχο του παλαιού κτιρίου, χρησιμοποιώντας τον εν μέρει ως θεμέλιο και στρίβει προς Ν. ακολουθώντας το φρύδι της απότομης πλαγιάς, όπου δυστυχώς καταστράφηκε, χωρίς να γίνει αντιληπτός, από τις εκσκαφές για τη διάνοιξη του ασφαλτόδρομου τη δεκαετία του 1960. Χωρίς εγκάρσιους τοίχους και δωμάτια, αλλά με μία τουλάχιστον αντηρίδα στα δυτικά, ο περίβολος αυτός μοιάζει πολύ ως προς το πλάτος και την κατάσκευή με τα τείχη της ακρόπολης, για τα οποία έχει προταθεί μια χρονολόγηση στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια[324]. Όμως, εδώ, δεν βρέθηκαν καθόλου ελληνιστικά όστρακα. Η λιγοστή αναγνωρίσιμη κεραμική των επιχώσεων χρονολογείται στην κλασική εποχή και στο στρώμα που αντιστοιχεί με το επίπεδο θεμελίωσης του οχυρωματικού περιβόλου βρέθηκε ένα νόμισμα Περδίκκα Β΄ (454-413 π.Χ.), ενώ στις στρώσεις που αντιστοιχούν με το επίπεδο χρήσης και καταστροφής του υπήρχαν διάσπαρτα πέντε νομίσματα Αμύντα Γ΄, ένα νόμισμα Ποτίδαιας, που χρονολογείται πριν από το 356 π.Χ., και ένα νόμισμα Περδίκκα Γ΄[325]. Σύγχρονο με τον περίβολο ΙΙ είναι πιθανότατα ένα κτίσμα με αργολιθοδομικούς τοίχους, από το οποίο μας σώθηκαν ελάχιστα ίχνη, κυρίως κοίτες θεμελίωσης τοίχων με κατεύθυνση Α.-Δ. Το κτίσμα αυτό είναι οπωσδήποτε νεότερο από το κτίριο Ι, γιατί, στο μόνο σημείο που σώζεται καλά, ένας από τους τοίχους του είναι θεμελιωμένος επάνω σε έναν από τους εγκάρσιους τοίχους του προηγουμένου.

Δίπλα στο ανατολικό σωζόμενο άκρο του περιβόλου ΙΙ και του κτιρίου Ι βρέθηκαν πώρινοι γωνιόλιθοι και λατύπη πωρόλιθου. Στο σημείο αυτό ίσως υπήρχε ένας πύργος, ωστόσο τα θεμέλια ενός μικρού κτίσματος, που κατασκευάστηκε εδώ στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. – η χρονολόγηση στηρίζεται στην κεραμική και σε δύο νομίσματα Αλεξάνδρου Γ΄ –, διατάραξαν την εικόνα. Είναι άγνωστο, αν και πώς συνεχίζονταν αυτά τα κτίσματα προς Α., αφού οι σύγχρονες επεμβάσεις έχουν ξύσει την περιοχή μπροστά στους δύο μακεδονικούς τάφους και έχουν εξαλείψει ή παραμορφώσει τα αρχαία κατάλοιπα.

Στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. θα πρέπει μάλλον να χρονολογηθεί η πήλινη τράπεζα με την επιγραφή *ΔΩΡΕΑ*, που βρέθηκε μαζί με έναν ασκό τύπου guttus

324. Π. Φάκλαρης, Ο οχυρωτικός περίβολος και η ακρόπολη, *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 69-78.

325. Για τις ταυτίσεις και τις χρονολογήσεις των νομισμάτων ευχαριστώ πολύ τη Σ. Κρεμύδη, η οποία έχει αναλάβει τη δημοσίευσή τους.

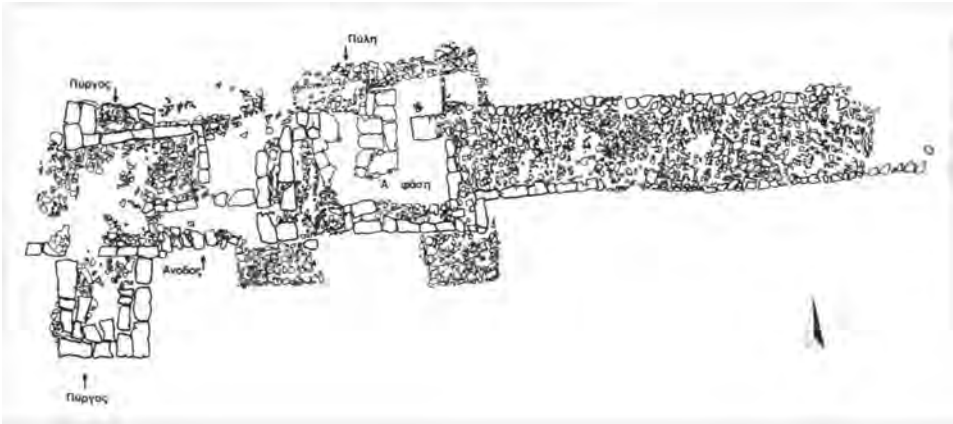

Σχέδ. 44. Βεργίνα. Συστάδα Β. Το τείχος. Κάτοψη.

στο βορειοδυτικό άκρο της περιοχής που διερευνήθηκε (Σχέδ. 42, περιοχή β), όμως εδώ η σύγχρονη άροση έχει φθάσει σχεδόν ως το φυσικό και τα συμφραζόμενα είναι εντελώς ασαφή.

Στα νοτιοανατολικά της συστάδας (Σχέδ. 42, περιοχή γ), σε απόσταση μόλις 20 μ. από τον τάφο «της Δέσποινας των Αιγών», ήλθε στο φως το δυτικό άκρο του βόρειου σκέλους του τείχους των Αιγών με μία μικρή πύλη στο μέσον περίπου του σωζόμενου τμήματός του (συνολ. μήκ. 56 μ.) (Σχέδ. 44, 45· Πίν. 130 α-β). Η πύλη βρίσκεται στην περιοχή του φυσικού κοιλώματος, όπου κατέληγε ο αρχαίος ανηφορικός δρόμος και οι ανθρωπογενείς επιχώσεις φθάνουν εδώ το ασυνήθιστο ύψος των 2 μ. περίπου. Δεξιά και αριστερά από το σημείο αυτό το φυσικό υπέδαφος ανυψώνεται και σε απόσταση λίγων μέτρων οι επιχώσεις μόλις που φθάνουν τα 0,30 μ., με αποτέλεσμα το τείχος, που ακολουθεί εν μέρει αυτή την κλίση, να έχει ξηλωθεί εντελώς από την άροση.

Η στρωματογραφία: Κάτω από την πύλη, αρκετά χαμηλότερα από το επίπεδο θεμελίωσης του τείχους, αποκαλύφθηκε μια κατασκευή από πωρόλιθους, που εδράζεται πάνω στο πετρώδες φυσικό υπόβαθρο. Η επιμελημένη επεξεργασία τους με τη χαρακτηριστική περιτένεια δείχνει ότι οι πωρόπλινθοι αυτές, που εδώ χρησιμεύουν για τη θεμελίωση ενός ισχυρού τοίχου, προέρχονται από την επένδυση των όψεων ενός ακόμη παλαιότερου κτίσματος. Χαρακτηριστικό είναι το πάχος τους που φθάνει τα 0,30 μ., ένα πόδι δηλαδή, μέγεθος τυπικό για τις λιθοπλίνθους των κιβωτιόσχημων τάφων του 5ου αι. π.Χ. αλλά εντελώς ασυνήθιστο αργότερα. Προς Δ., λίγο ψηλότερα, υπάρχει μια δεύτερη σειρά παρόμοιων πωρόλιθων, που φαίνονται να σχετίζονται κατασκευαστικά με τους προηγούμενους. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για λείψανα μιας παλαιότερης φάσης του τείχους (φάση Α), που φαίνεται μάλιστα πως είχε πύλη σχεδόν στο ίδιο σημείο με τη νεότερη, αφού, στο μέτωπο που ο τοίχος σχημάτιζε προς Α., υπάρχει κατακόρυφη κανονική εγκοπή σε μία από τις πλίνθους για την τοποθέτηση ξύλινης παραστάδας. Προς την ίδια πλευρά εντοπίζεται και μια βαθιά νεροφαγιά που δείχνει ότι εκεί υπήρχε άνοιγμα, από όπου έβρισκε διέξοδο το βρόχινο νερό που κατέβαινε από την πλαγιά. Το παλαιότερο αυτό θεμέλιο είναι κατασκευασμένο μέσα στη στρώση από σκούρο κοκκινοκάστανο πηλόχωμα, που αποτελεί τον προάγγελο του φυσικού βραχώδους υπεδάφους.

Επάνω από το παλαιότερο θεμέλιο, στην πύλη αλλά και κάτω από το τείχος και προς τις δύο πλευρές του, σε αρκετά μεγάλη έκταση διαπιστώνεται η παρουσία μιας παχιάς στρώσης με πυκνά υπολείμματα πυράς (στάχτες, κάρβουνα, αρκετή κεραμική). Πρόκειται πιθανότατα για ένα εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από φωτιά, με το οποίο σχετίζονται ίσως ένας σωρός από κεραμίδες λακωνικού τύπου στα βορειοανατολικά της πύλης, ένας μισοδιαλυμένος αργολιθοδομικός τοίχος, καθώς και το λείψανο ενός μεγάλου ζώου που βρέθηκε στα νότια της πύλης.

Επάνω από αυτόν τον εκτεταμένο ορίζοντα καταστροφής θεμελιώθηκε η νεότερη φάση του τείχους. Όπως φαίνεται στη στρωματογραφία της πύλης, για να πετύχουν την καλύτερη έδρασή του έσκαψαν μια τάφρο, πλ. 2 περίπου και βάθ. 0,70 μ. περίπου, η διατομή της οποίας μοιάζει με U. Στον πυθμένα και στα χείλη της έστρωσαν πηλόχωμα, πιθανότατα το ίδιο με αυτό που θα χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή των ωμών πλιθιών της ανωδομής. Στη συνέχεια γέμισαν την τάφρο με μεγάλους αργούς λίθους, ώστε να σχηματιστεί ένα σταθερό επίπεδο, πάνω στο οποίο πατάει η αργολιθοδομική θεμελίωση του τείχους (ευθυντηρία), που με αυτό το αργολιθοδομικό υπόβαθρο κυριολεκτικά σφηνώνεται στο έδαφος.

Το πάχος του τείχους φθάνει τα 10 πόδια (3 μ.). Σε ύψος

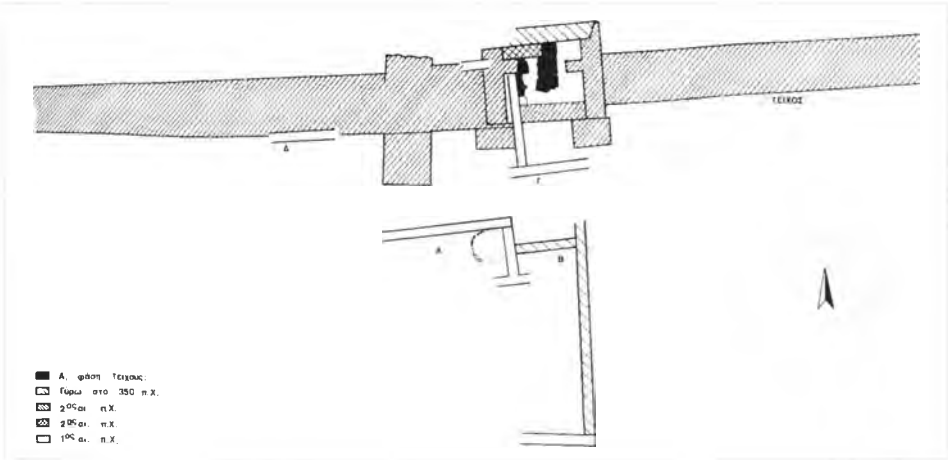

Σχέδ. 45. Βεργίνα. Συστάδα Β. Το τείχος. Κάτοψη.

τουλάχιστον δύο δόμων επάνω από την ευθυντηρία ήταν λίθινο με πώρινες πλίνθους στα μέτωπα και γέμισμα από αργούς λίθους. Παραπάνω συνεχιζόταν ίσως με ωμά πλιθιά, που δεν άφησαν ίχνη, αφού θα βρίσκονταν ψηλότερα από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Στα μέτωπα χρησιμοποιήθηκαν και πωρόπλινθοι με περιτένεια, που προέρχονται προφανώς από τον προκάτοχό του.

Στα δυτικά της πύλης το πάχος του τείχους φθάνει τα 4 μ., επειδή εδώ υπήρχε ένα κλιμακοστάσιο ή μια ράμπα που οδηγούσε στον περίδρομο. Στο σημείο αυτό δύο μικροί τετράγωνοι πύργοι (3×3 μ.) συμμετρικά τοποθετημένοι στο εσωτερικό και το εξωτερικό του τείχους ενισχύουν την κατασκευή. Οι πύργοι είναι χτισμένοι με πώρινες πλίνθους στα μέτωπα και αργούς λίθους ως γέμισμα. Ο εξωτερικός έχει καταστραφεί σε μεγάλο μέρος από την οικοδομική δραστηριότητα των υστεροελληνιστικών χρόνων, ωστόσο διακρίνεται ακόμη ο τρόπος που δένει με τον κορμό του τείχους. Μετά τους πύργους το πάχος μειώνεται σταδιακά, ώσπου να φθάσει και πάλι τα 3 μ.

Η πύλη έχει άνοιγμα 5 μ., δύο ογκώδεις παραστάδες, όμως, που υπάρχουν στο εσωτερικό της, το περιορίζουν στα 3. Αντίστοιχες παραστάδες διαμορφώνουν αρχιτεκτονικά την όψη της πύλης προς την πλευρά της πόλης, αλλά και προς τα έξω. Οι τελευταίες μάλιστα προεκτείνονταν περισσότερο, ώστε να σχηματίζεται ένας είδος μικρής αυλής, όμως εξ αιτίας των υστεροελληνιστικών κτισμάτων που κατασκευάστηκαν στο σημείο αυτό, επικαλύπτοντας τις παλαιότερες θεμελιώσεις, δεν στάθηκε δυνατόν να αποσαφηνιστεί η μορφή τους.

Στο εσωτερικό της πύλης το φυσικό βαθούλωμα μπαζώθηκε με άχρηστα οικοδομικά υλικά και χώμα και το δάπεδό της ισοπεδώθηκε μέχρι το ύψος της ευθυντηρίας του τείχους. Ωστόσο, επειδή τα νερά της βροχής, που έβρισκαν από εδώ έξοδο, υπέσκαπταν, όπως φαίνεται, το χωμάτινο δάπεδό της πύλης, κατασκευάστηκε το φαρδύ και ψηλό λίθινο κατώφλι με μέτωπο προς την πόλη, που και αυτό με τη σειρά του φαγώθηκε από τη χρήση. Δύο τετράγωνες αργολιθοδομικές κατασκευές, κάτι ανάμεσα σε βάθρα και πεζούλια, θεμελιωμένες συγχρόνως με το καθαυτό τείχος, οι οποίες πλαισίωναν την πύλη προς την πλευρά της πόλης, φαίνεται ότι έπαψαν να χρησιμοποιούνται και επιχώσθηκαν, όταν έγινε το κατώφλι.

Στα δυτικά, όπως και στα ανατολικά, το τείχος, η θεμελίωση του οποίου ακολουθώντας το βραχώδες φυσικό υπόστρωμα ανεβαίνει, εξαφανίζεται. Η επάχωση εδώ είναι ελάχιστη και η άροση, που έφθανε μέχρι το φυσικό, έχει απαλείψει εντελώς τα ίχνη του. Ωστόσο προς Δ., σε απόσταση μόλις 5 μ. από το σωζόμενο πέρας του τείχους, εμφανίζεται μια κοίτη θεμελίωσης, πλ. 2 μ., η διατομή της οποίας είναι ίδια με αυτήν της κοίτης θεμελίωσης του τείχους. Η κοίτη αυτή είναι σκαμμένη στο φυσικό βραχώδες υπέδαφος και στα σημεία που δεν λιθολογήθηκε στα υστεροελληνιστικά χρόνια βρέθηκαν στη θέση τους μεγάλοι αργοί λίθοι από το γέμισμά της. Φαίνεται ότι πρόκειται για την υποθεμελίωση του ισχυρού τείχους της πόλης με τον πώρινο τοιχοβάτη, που ανηφορίζοντας την πλαγιά στρεφόταν ελαφρώς προς ΝΔ. και άφηνε εκτός τειχών τη βορειοδυτική γωνία της, η οποία όντας εκτός τειχών δεν ανοικοδομήθηκε μετά τον 4ο αιώνα και έτσι σώθηκαν τα παλαιότερα λείψανα.

Η χρονολόγηση του τείχους: Μέσα στην πύλη, στο επίπεδο χρήσης της, λίγα εκατοστά ψηλότερα από την ευθυντηρία, βρέθηκε ένα νόμισμα από τις παλαιότερες κοπές του Φιλίππου Β΄. Τη χρονολόγηση που δίνει το νόμισμα αυτό υποστηρίζει και η κεραμική των επάλληλων στρώσεων, όμως υπάρχει και ένα ακόμη πιο καθοριστικό στοιχείο: βαθύτερα από το νόμισμα, στο κάτω μέρος της ευθυντηρίας, δίπλα

στη θεμελίωση της ανατολικής εσωτερικής παραστάδας, μέσα σε ένα αυλάκι που άνοιξαν τα νερά της βροχής, στο χώμα με το οποίο είχε επιχωσθεί το εσωτερικό της πύλης, βρέθηκαν σπασμένοι δέκα μελαμβαφείς αττικοί σκύφοι τύπου bolsal[326]. Η εξαιρετική κατάσταση των σκύφων και οι κοφτερές ακμές τους δείχνουν πως πρόκειται για ένα φορτίο καινούριων αγγείων, που μάλλον έπεσαν και έσπασαν την ώρα που ο κάτοχός τους περνούσε την πύλη και απέμειναν στο σημείο αυτό, εκτός από λίγα κομμάτια τους που τα πήρε το νερό. Οι σκύφοι χρονολογούνται γύρω ή λίγο πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., ορίζοντας έτσι ως ασφαλές terminus ante quem για την κατασκευή του τείχους με τον πώρινο τοιχοβάτη, τουλάχιστον σε αυτό το τμήμα, το 350 π.Χ., μια χρονολόγηση με την οποία εναρμονίζονται και τα ευρήματα από την ευρύτερη περιοχή της θεμελίωσης.

Όταν, λοιπόν, λίγο πριν από το 340 π.Χ. κατασκευάστηκε ο τάφος «της Ευρυδίκης», το τείχος, η πύλη και ο δρόμος υπήρχαν και αυτό εξηγεί τόσο τον προσανατολισμό του τάφου όσο και την παντελή απουσία τύμβου που είχε επισημανθεί από την αρχή[327], ενώ η εγγύτητα της συστάδας με την πύλη του τείχους υπογραμμίζει ακόμη μια φορά την ιδιαίτερη σημασία της τελευταίας, που, όπως όλα πια δείχνουν, είναι βέβαιο ότι προοριζόταν για τις σημαντικότερες γυναίκες της βασιλικής δυναστείας. Ανοιχτό απομένει το ερώτημα, αν είναι ο Φίλιππος Β΄ (359-336 π.Χ.) εκείνος που, μόλις πήρε την εξουσία, ξεκίνησε το έργο της ανέγερσης του νέου μεγαλοπρεπούς και ισχυρού τείχους των Αιγών, ανταμείβοντας έτσι την πίστη των κατοίκων της πόλης την κρίσιμη στιγμή της εμφάνισης του ανταπαιτητή Αργαίου[328], ή κάποιος από τους άμεσους προκατόχους του. Βέβαιο πάντως φαίνεται ότι οι Αιγές, μια πόλη οργανωμένη με τον πατροπαράδοτο τρόπο κατά κώμας[329], είχε τειχισμένο άστυ ήδη από τον 5ο αι. π.Χ., πράγμα λογικό, αν σκεφθούμε τις περιπέτειες του μακεδονικού κράτους στη δίνη του Πελοποννησιακού πολέμου[330].

Μετά την ήττα του Περσέα στην Πύδνα το 168 π.Χ. και την κατάλυση του βασιλείου από τους Ρωμαίους, οι Αιγές καταστρέφονται. Το τείχος κατεδαφίζεται και λιθολογείται. Πριν από τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. ένα κτίριο με δύο τουλάχιστον αλλεπάλληλες οικοδομικές φάσεις χτίζεται πάνω στη βόρεια πλευρά της πύλης. Σύγχρονο με αυτό είναι το κτίριο Β που βρέθηκε σε απόσταση μερικών μέτρων προς τα νότια της πύλης (Πίν. 130 γ-δ). Χτισμένο με υλικό σε β΄ χρήση το κτίριο Β, από το οποίο αποκαλύφθηκε μια ευρύχωρη στενόμακρη αίθουσα, είχε μια ασυνήθιστα φαρδιά πόρτα με ασύμμετρα θυρόφυλλα, όπως μαρτυρούν οι χαρακτηριστικοί τόρμοι που υπάρχουν στο πώρινο κατώφλι.

Όπως δείχνει το πυκνό στρώμα καταστροφής με τις μεγάλες λακωνικού τύπου κεραμίδες που καλύπτει το χωμάτινο δάπεδό του, το οικοδόμημα αυτό γκρεμίστηκε τον 1ο αι. π.Χ. και αμέσως επάνω στα ερείπιά του χτίστηκε ένα νέο (κτίριο Α), σε έναν από τους χώρους του οποίου υπήρχε ένας μικρός κυκλικός κλίβανος. Στον ίδιο οικοδομικό-χρονολογικό ορίζοντα με αυτό ανήκουν και μια σειρά ακόμη κτίρια, ίσως κατοικίες, που καταστρέφονται στα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια (1ος αι. μ.Χ.): το κτίριο Γ στην περιοχή της πύλης και το κτίριο Δ λίγο δυτικότερα, που χρησιμοποιούσαν όχι μόνο τους λίθους του τείχους για την κατασκευή των τοίχων τους, αλλά και τα λείψανά του ως υποθεμελίωση, το κτίριο Ε στα βόρεια της πύλης, το κτίριο Ζ στα ανατολικά της ταφικής συστάδας και το κτίριο Η στα νότια (Σχέδ. 42, περιοχή δ), το οποίο ήταν χτισμένο πάνω στο νοτιότατο τμήμα της κοίτης θεμελίωσης του τείχους που ανασκάφηκε. Χτισμένα με αργολιθοδομή και πηλόχωμα, στεγασμένα με απλές κεραμίδες λακωνικού τύπου, τα ταπεινά αυτά οικοδομήματα ανήκουν στην τελευταία φάση κατοίκησης του παλαιού άστεως των Αιγών. Όντας σχεδόν εντελώς επιφανειακά, στις περισσότερες περιπτώσεις τα λείψανά τους αναμοχλεύθηκαν έντονα από τη σύγχρονη άροση και το υνί έχει κυριολεκτικά

326. Πρβ. B. Sparkes - L. Talcott, *The Athenian Agora* XII, 1970, σ. 107 κ.ε., αριθ. κατ. 558, πίν. 24, σχέδ. 6.

327. Ακριβώς δίπλα από τη δυτική πλευρά του τάφου «της Ευρυδίκης» και πίσω από τον τάφο «του Ρωμαίου» υπάρχουν τρεις μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι των αυτοκρατορικών χρόνων, το δάπεδο των οποίων φθάνει μέχρι την ανωδομή των μακεδονικών τάφων. Αυτό αποδεικνύει ότι στην αρχαιότητα οι επιχώσεις στο σημείο αυτό με δυσκολία θα ξεπερνούσαν το 1 μ., γεγονός που αποκλείει βέβαια την ύπαρξη τύμβου.

328. Διοδ. 16, 3.

329. Βλ. Α. Κοτταρίδη, Αιγαί: η πρώτη πόλη των Μακεδόνων, *Γνωριμία με τη γη του Μεγαλέξανδρου. Η περίπτωση του νομού Ημαθίας. Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας, Θεσσαλονίκη 7-8 Ιουνίου 2003*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 85.

330. Το ανατολικό σκέλος του τείχους, που σώζεται πολύ καλύτερα, έχει ήδη αποκαλυφθεί σε μεγάλη έκταση από τον Π. Φάκλαρη από το 2000 έως το 2004. Με ισχυρό λίθινο τοιχοβάτη που σώζεται τουλάχιστον σε ύψος δύο δόμων, με μέτωπα από καλοαρμοσμένες πώρινες πλίνθους και γέμισμα με αργολιθοδομή και με πλάτος, επίσης, 3 μ., αποτελεί προφανώς συνέχεια προς Α. της ίδιας οχύρωσης, τμήμα της οποίας αποκαλύψαμε δίπλα στην ταφική συστάδα Β. Το γεγονός ότι εκεί ενισχύεται σε κανονικές αποστάσεις με ισχυρούς πύργους, πράγμα που, στο τμήμα που ανασκάψαμε, δεν φαίνεται να συμβαίνει, οφείλεται πιθανότατα στη μορφολογία της περιοχής, που στα ανατολικά της πόλης είναι εντελώς επίπεδη χωρίς τη φυσική προστασία που παρέχει η αρκετά απότομη κλίση της πλαγιάς στα δυτικά, ενώ το μέγεθος και η μεγαλοπρέπεια της ανατολικής πύλης, που είναι πολύ πιο εντυπωσιακή από αυτή που ανασκάψαμε στα βορειοδυτικά, εξηγείται, αν σκεφθούμε ότι αυτή ήταν η κύρια είσοδος στις Αιγές, στην οποία κατέληγαν οι δρόμοι που έρχονταν από τα λιμάνια του Θερμαϊκού κόλπου, την Πύδνα και τη Μεθώνη. Για μερικές πρώτες γενικές σκέψεις για την οχύρωση των Αιγών, βλ. Κοτταρίδη, ό.π., σ. 91 κ.ε.

αλέσει τα στρώματα καταστροφής τους, με αποτέλεσμα να είναι σχεδόν αδύνατον να αποσαφηνιστούν οι κατόψεις τους. Ωστόσο, η κεραμική είναι άφθονη και πολλά αγγεία μπορούν να συγκολληθούν δίνοντας μια απροσδόκητα πλήρη εικόνα της οικοσκευής τους, γεγονός που δείχνει πως η καταστροφή ήταν τόσο ξαφνική, ώστε οι ένοικοί τους δεν πρόλαβαν να πάρουν μαζί τους τα πράγματά τους. Δεν αποκλείεται λοιπόν καθόλου η εγκατάλειψη της παλαιάς θέσης της πόλης, που μετακινείται προς ΒΑ. στον κάμπο, να οφείλεται σε ένα βίαιο φυσικό γεγονός, ίσως σε σεισμό.

Τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι είναι το μόνο σημάδι ζωής των αυτοκρατορικών χρόνων στην περιοχή, που ουσιαστικά εγκαταλείπεται. Στην ύστερη αρχαιότητα, ή και ακόμη αργότερα, θα πρέπει να χρονολογηθεί το μεγάλο αργολιθοδομικό ανάλημμα, μια πεζούλα από ξερολιθιά παρόμοια με αυτές που κατασκεύαζαν οι κάτοικοι της περιοχής ήδη από τα χρόνια της πρώιμης εποχής του Σιδήρου[331], που συγκρατεί τα χώματα, σχηματίζοντας ένα ευρύχωρο άνδηρο για τις ανάγκες της καλλιέργειας και ορίζει την υψομετρική καμπύλη ακόμη και σήμερα.

ΔΗΜΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΔΑΣ

Ορεινή Μακεδονίδα

Εφαρμόζοντας τον αρχαιολογικό νόμο, η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ προχώρησε σε μια συνεργασία με το Δήμο Μακεδονίδας, αναλαμβάνοντας στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ τη διεκπεραίωση των αρχαιολογικών εργασιών που ήταν ενταγμένες ως αυτόνομα υποέργα στα δημοτικά έργα επέκτασης των δικτύων άρδευσης και ύδρευσης. Η συνεργασία αυτή, πιλοτική στο είδος της, αποδείχθηκε ιδιαίτερα γόνιμη και για τις δύο πλευρές, αφού και το έργο τελείωσε χωρίς καθυστερήσεις και μια σειρά πολύ σημαντικών ευρημάτων ήλθαν στο φως, με αποτέλεσμα στον ήδη πλούσιο κατάλογο των αρχαίων θέσεων της περιοχής[332] να προστεθούν δέκα νέες:

—Μία θέση της νεολιθικής εποχής κοντά στη θέση Ραντολίνο, η δεύτερη[333] αυτής της περιόδου, που εντοπίζεται στο οροπέδιο της Σφηκιάς.

—Ένα νεκροταφείο της εποχής του Χαλκού στη βόρεια πλευρά του οροπεδίου.

—Τρεις εγκαταστάσεις της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, δύο στο οροπέδιο (Αγία Παρασκευή και Λιμάκια) και μία στην παρόχθια περιοχή του Αλιάκμονα (Κάτω Λογγά).

—Ένα ακόμη μνημείο «μεγαλιθικού» τύπου σαν αυτά που χαρακτηρίζονται «γραμμένες πέτρες» (written rocks) και συσχετίζονται κατά κανόνα με υπαίθρια προϊστορικά ιερά, ανεβάζοντας σε έξι το συνολικό αριθμό των μνημείων αυτών που έχουν ως τώρα εντοπιστεί στα Πιέρια.

—Τμήμα ενός λιθόστρωτου δρόμου που φαίνεται να κατευθύνεται προς το χαμηλό αυχένα του βουνού, από όπου θα περνούσε ο οδικός άξονας που οδηγούσε προς την περιοχή της Ρυτίνης και μέσα από τα περάσματα της Πέτρας και του Άγιου Δημητρίου προς την Ελασσόνα και το νότο[334], για τον οποίο έχουμε βάσιμους λόγους να πιστεύουμε ότι κατασκευάστηκε στα αρχαία χρόνια.

—Δύο συστάδες τάφων, μία των υστεροελληνιστικών χρόνων στη θέση Αλεπότρυπα και μία της ύστερης αρχαιότητας στη θέση Μάρμαρα. Στο σημείο αυτό, εκτός από τους τάφους και τα υπολείμματα μιας καλύβας της τουρκοκρατίας, βρέθηκαν τμήματα από την ανωδομή ενός μαρμάρινου ναού των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων. Τα ογκώδη μαρμάρινα μέλη φαίνεται πως είχαν μεταφερθεί εδώ για να πελεκηθούν και να χρησιμοποιηθούν ως δομικό υλικό μάλλον για την υστεροβυζαντινή εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, που δεν απέχει πολύ, στην τοιχοδομία της οποίας διακρίνονται μαρμάρινα σπόλια που μοιάζουν να προέρχονται από το ίδιο κτίριο. Θραύσματα από βάσεις ιωνικών κιόνων, κυμάτια, και κομμάτια από φατνωματική οροφή βρέθηκαν διάσπαρτα στην περιοχή ή εντοιχισμένα σε αργολιθοδομικούς περιβόλους, που όριζαν, με τον παραδοσιακό τρόπο, ιδιοκτησίες ή σχημάτιζαν άνδηρα-πεζούλες για την καλλιέργεια στην πλαγιά. Τα πιο εντυπωσιακά ωστόσο είναι τα ογκώδη ιωνικά γείσα με τους χαρακτηριστικούς γεισίποδες και η μονόλιθη γωνία ενός αετώματος με γεισίποδες και στο καταέτιο γείσο. Το φάρδος αυτού του μέλους φθάνει τα 3 πόδια (0,90 μ. περίπου), άρα το πάχος του τοίχου που επέστεφε δεν μπορεί να ξεπερνούσε τα 2. Πρόκειται δηλαδή για ένα σχετικά μικρό κτίσμα, έναν ιωνικό ναό πρόστυλο ή εν παραστάσει. Κομμάτια από αναθηματικά και αρχιτεκτονικά ανάγλυφα, αλλά και μαρμάρινα αγάλματα, τα περισσότερα τυχαία ευρήματα, που βρέθηκαν σε ανύποπτο χρόνο, συνδυασμένα με την τοπική προφορική παράδοση μαρτυρούν ότι στο οροπέδιο της Σφηκιάς θα πρέπει να υπήρχαν τουλάχιστον δύο ιερά, ένα στη θέση Παλιόχωρα και ένα κοντά στο αρχαϊκό νεκροταφείο και τον οικισμό στη θέση Καλοκή Καρυά.

—Ένα νεκροταφείο απροσδιόριστης έκτασης στη θέση Παλιομέλισσα, κοντά στο ποτάμι (Αγιονέρι), που κόβει στη μέση το οροπέδιο, σε μικρή απόσταση από το νεκρο-

331. Σαφής οργάνωση του χώρου με άνδηρα διαπιστώθηκε στους μικρούς οικισμούς της πρώιμης εποχής του Σιδήρου που διερευνήθηκαν στην περιοχή Τζαμάλα Βερμίου: βλ. Α. Κοτταρίδη, Τζαμάλα 1999/2000, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 501-507 και *ΑΕΜΘ* 16 (2002).

332. Βλ. Α. Κοτταρίδη - Χ. Μπρεκουλάκη, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 109-114 και Α. Κοτταρίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 527-536.

333. Για την πρώτη νεολιθική θέση της περιοχής, βλ. Α. Κοτταρίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 527-536.

334. Βλ. Α. Κοτταρίδη, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 502.

ταφείο των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, που ερευνήθηκε στη θέση Καλοκή Καρυά[335]. Η έρευνα που συγκεντρώθηκε κατά μήκος ενός αγροτικού χωματόδρομου, την παρυφή του οποίου έπρεπε να ακολουθήσει το αρδευτικό δίκτυο, έφερε στο φως συνολικά 54 τάφους.

Έντεκα τάφοι χρονολογούνται στον 3ο και το 2ο αι. π.Χ. Κιβωτιόσχημοι, χτισμένοι με κεραμίδια, πλάκες σχιστόλιθου ή αργολιθοδομή, ακολουθώντας τον τυπικό για την εποχή προσανατολισμό κατά τον άξονα Α.-Δ., οι τάφοι αυτοί συχνά κόβουν τους προγενέστερους, τους οποίους φαίνονται να αγνοούν. Τα κτερίσματά τους (μικροί μακεδονικοί αμφορείς, οινοχόες, αρυτήρες, ανάγλυφοι σκύφοι, σκυφίδια και κάνθαροι, μυροδοχεία, χαρώνεια νομίσματα, λιγοστά όπλα, ελάχιστα κοσμήματα και καθόλου ειδώλια), δίνουν μια ενδιαφέρουσα εικόνα της ελληνιστικής κοινής του βουνού, που είναι πολύ πιο λιτή και συγκρατημένη από εκείνη των πλούσιων αστικών κέντρων της εποχής, τη Βέροια και την Πέλλα, ενώ θυμίζει αρκετά την κατάσταση στις Αιγές στη φάση της παρακμής της πόλης στα υστεροελληνιστικά χρόνια.

Οι υπόλοιποι 43 τάφοι είναι λακκοειδείς και χρονολογούνται όλοι στα υστεροαρχαϊκά χρόνια. Πρόκειται για το δεύτερο αρχαϊκό νεκροταφείο που ανασκάπτεται στην περιοχή, γεγονός που δείχνει πως το οροπέδιο της Σφηκιάς ήταν ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένο στα αρχαϊκά χρόνια. Πυκνά παραταγμένοι σε σειρές και συστάδες, με μια σχετική ελευθερία στον προσανατολισμό τους, όλοι οι τάφοι είναι πλούσια κτερισμένοι – πλουσιότερα από ότι οι σύγχρονοί τους στη θέση Καλοκή Καρυά – και φαίνεται ότι ανήκαν σε μια εύπορη πατριά, τα μέλη της οποίας έπαιζαν έναν ξεχωριστό ρόλο στην τοπική κοινωνία.

Με την εξαίρεση μιας ανδρικής ταφής της ελληνιστικής εποχής, όπου εντοπίστηκαν υπολείμματα της ταφικής πυράς, όλες οι υπόλοιπες, αρχαϊκές και ελληνιστικές, ήταν ενταφιασμοί, πράγμα που δείχνει ότι η καύση στην ορεινή Μακεδονίδα ποτέ δεν έγινε κανόνας[336]. Η συνολική εικόνα των ταφικών εθίμων, παρά τη διαφορά του πλούτου, θυμίζει το παράλληλο του σύγχρονου νεκροταφείου στη θέση Καλοκή Καρυά: οι άνδρες ντυμένοι με μανδύες που τους συγκρατούσαν μία ή περισσότερες μεγάλες διπλές περόνες, ασημένιες, χάλκινες ή σιδερένιες, φορούν κάποτε ασημένια δακτυλίδια και έχουν μαζί τους τα όπλα τους, μαχαίρια, δόρατα, ακόντια και σε οκτώ περιπτώσεις – ποσοστό ασυνήθιστα ψηλό – σπαθιά, που τα κρατούν με το δεξί τους χέρι συνήθως επάνω στο στήθος τους.

Τα αγγεία που τους συνοδεύουν είναι κατά κανόνα χάλκινα (λιτοί μικροί λέβητες, λεκανίδες και ομφαλωτές φιάλες, το κατ' εξοχήν σπονδικό αγγείο της εποχής), χωρίς να λείπουν φυσικά και τα πήλινα, κυρίως τα απαραίτητα για τις νεκρικές τελετές εξάλειπτρα. Ένα πήλινο γοργόνειο, αναρτημένο στο εσωτερικό της ξύλινης σαρκοφάγου, προστάτευε με την αποτροπαϊκή του δύναμη έναν από αυτούς τους νεκρούς πολεμιστές, ενώ στον τάφο ενός άλλου εκτός από το σπαθί και τα υπόλοιπα όπλα του υπήρχαν – εύρημα εντελώς απροσδόκητο – και σιδερένια εργαλεία λιθοξόου, μια ένδειξη ίσως πως οι ορεινοί Μακεδόνες τιμούσαν ιδιαίτερα τους άξιους τεχνίτες. Ασημένια επιστόμια ελάσματα βρέθηκαν σε τάφους μερικών ανδρών, αλλά και γυναικών.

Διπλά και τριπλά ζευγάρια περονών στους ώμους δείχνουν πως οι γυναίκες φορούσαν πέπλους και χιτώνες μαζί, ενώ οι περόνες στα πλάγια του κορμού μαρτυρούν την παρουσία ιματίων ή επιβλημάτων, που τύλιγαν το σώμα. Τα κοσμήματα είναι πλούσια και πολυποίκιλα: χρυσά και ασημένια κοκκιδωτά και απλά περίαπτα, ενώτια ταινιωτά, χρυσά, ή ασημένια σε μορφή Ω, πλούσια περιδέραια με πολλές μεγάλες χάνδρες από κεχριμπάρι, γυαλί, κόκαλο ή μέταλλο, απλά ασημένια δακτυλίδια-κρίκοι, χάλκινα βραχιόλια στους βραχίονες και τους καρπούς, αλλά και στους αστραγάλους. Μερικές φαίνεται πως είχαν ένα ιδιαίτερο στολίδι με συμβολική ίσως σημασία: ένα χονδρό κορδόνι σαν κομποσκοίνι με διάφορων ειδών χάνδρες και χάλκινους κρίκους – σε μία περίπτωση και με ένα χάλκινο περίαπτο – κρεμόταν από τη ζώνη τους, φθάνοντας σχεδόν στους αστραγάλους.

Τα ειδώλια και οι συνηθισμένες αλλού προτομές είναι εντελώς σπάνια, άφθονα όμως είναι τα πήλινα αγγεία: εξάλειπτρα και μυροδοχεία, μικρά και μεγάλα κανάτια και ποτήρια – κύλικες, σκύφοι κάνθαροι –, αλλά και κρατήρες και λέβητες-δίνοι. Υπάρχουν ακόμη αρκετά κορινθιακά αγγεία, ωστόσο την πρωτοκαθεδρία έχουν πια τα αττικά, στα οποία εκπροσωπούνται τα εργαστήρια των αγγειογράφων της ύστατης φάσης του μελανόμορφου ρυθμού, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει εδώ ο Ζωγράφος του Αίμονος. Λιγότερη, αλλά όχι απούσα, είναι και η ανατολικοϊωνική παραγωγή και μάλιστα σε έναν αρκετά ασυνήθιστο σκύφο με γεωμετρική διακόσμηση[337] αναγνωρίζεται το θασιακό ή το παριανό εργαστήριο, ενώ φυσικά δεν λείπουν και τα ντόπια αγγεία – κάνθαροι, χαμηλές κύλικες, κρατηρόσχημα και βέβαια εξάλειπτρα –, τα οποία συνυπάρχουν σε κλειστά σύνολα με τα εισηγμένα.

Η παρουσία πολλών προϊόντων εισαγωγής από διάφορα μακρινά και κοντινά κέντρα – χαρακτηριστικό είναι το μικρό ελεφαντοστέινο κεφάλι-περίαπτο με τις φοινικικές αναφορές που βρέθηκε σε έναν από τους γυναικείους τάφους –

335. Βλ. Κοτταρίδη - Μπρεκουλάκη, ό.π.

336. Πρβ. Α. Κοτταρίδη, Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες, ό.π. (υποσημ. 322).

337. Πρβ. Μ. Τιβέριος, *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 618 κ.ε., εικ. 1.

φανερώνει μια εξωστρέφεια που αντιβαίνει στην παραδοσιακή αντίληψη του υποτιθέμενου συντηρητισμού των ορεινών κέντρων, αλλά εξηγείται, αν λάβει κανείς υπόψη ότι βρισκόμαστε ακριβώς δίπλα στον κύριο και διαχρονικό χερσαίο άξονα επικοινωνίας της Μακεδονίας με το νότο[338].

Η μεγάλη διασπορά, η παλαιότητα, η πυκνότητα και η ποιότητα των ευρημάτων της περιοχής δείχνουν πως πρόκειται για ένα σημαντικό παλαιό κέντρο, πιθανότατα η Λεβαία της ηροδότειας διήγησης[339], που ωστόσο ποτέ δεν συγκροτείται σε ένα κλειστό πολεοδομικό μόρφωμα που θα κέρδιζε τον τίτλο της πόλης.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ

Άγιος Παντελεήμονας

Νεκρόπολη της εποχής του Σιδήρου

Κατά το έτος 2004 η ανασκαφική έρευνα της Εφορείας στη νεκρόπολη της εποχής του Σιδήρου, στον Άγιο Παντελεήμονα Αμυνταίου (Πάτελι), στράφηκε προς την περαιτέρω διερεύνηση του τομέα ΙΙ και ειδικότερα στη συστηματική αποκάλυψη των ταφικών συγκεντρώσεων στους τύμβους Ι, ΙΙ, ΙΙΙ και IV, οι οποίες είχαν εντοπιστεί κατά το παρελθόν έτος. Η προσπάθεια αυτή αποσκοπούσε αφενός στην αποτροπή επιπλέον καταστροφής των τάφων από τη συστηματική και μερικές φορές βαθιά άροση του χώρου και αφετέρου στη σταδιακή αποκάλυψη των ταφικών συνόλων και τελικά στη διαμόρφωση και ανάδειξή τους.

Τύμβος Ι

Με την έναρξη της ανασκαφικής περιόδου συνεχίστηκε η διεύρυνση του εν μέρει ανεσκαμμένου τμήματος του τύμβου Ι προς όλες τις κατευθύνσεις (μέχρι τα όρια που έθετε το αγροτεμάχιο με τον αμπελώνα στα βορειοανατολικά και η αγροτική οδός προς Β. και ΒΔ.).

Η έκταση του τύμβου αυτού, που αποτελεί τη βορειότερη συστάδα τάφων του τομέα ΙΙ, οριοθετήθηκε σε γενικές γραμμές με βάση τη διασπορά των ταφικών μνημείων του, έτσι όπως αυτή αποτυπώθηκε μετά τη διάνοιξη των διερευνητικών τάφρων κατά το έτος 2003. Δεν υπάρχει ιδιαίτερη μορφολογική σήμανση του εδάφους, η οποία να δηλώνει την παρουσία του τύμβου, πέρα από τη σταδιακή εδαφική ανύψωση προς Ν. ενός χαμηλού εδαφικού αναπτύγματος. Στην κορύφωση του τελευταίου διατάσσονται σχεδόν σε σειρά οι οκτώ συγκεντρώσεις των τάφων που αποδόθηκαν με βάση τα στοιχεία της περυσινής έρευνας στους ισάριθμους τύμβους του τομέα ΙΙ.

Κατά την τρίμηνης διάρκειας ανασκαφή του τύμβου, ήλθαν στο φως 97 τάφοι. Από αυτούς οι 31 ήταν συλημένοι, ενώ οι 13 ήταν συλημένοι εν μέρει ή ημικατεστραμμένοι. Η μεγάλη ταφική αυτή συγκέντρωση αποτελεί μόνο μέρος (ίσως το ήμισυ) από το σύνολο, αφού περισσότερο από το μισό τμήμα του τύμβου καταστράφηκε από τη διάνοιξη του διερχόμενου χωματόδρομου.

Με βάση τα διασωθέντα δεδομένα καθίσταται σαφής τόσο η προτίμηση για τη χωροθέτηση των τάφων στη ανατολική περιμετρική ζώνη όσο και ο επιμερισμός της χρήσης του χώρου (νηπιακές και βρεφικές ταφές σε συγκέντρωση βορειοανατολικά και εκτός των ορίων ενταφιασμού των ενηλίκων). Όσον αφορά στις παιδικές ή εφηβικές ταφές δεν διαπιστώνεται κάποια διαφοροποίηση ως προς την κατανομή τους, συγκριτικά με τους υπόλοιπους μεγαλύτερους τάφους.

Όλοι οι τάφοι ήταν οργανωμένοι ως προς τη διευθέτησή τους γύρω από ένα απόλυτα κυκλικό κέντρο, διαμ. 20 μ. Ο εσωτερικός κύκλος, όπως διαπιστώθηκε και στον πυρήνα των τύμβων του τομέα Ι, δεν περιείχε κανένα τάφο. Οι περισσότεροι ακολουθούσαν, σε γενικές γραμμές, περιμετρική ακτινωτή διάταξη από μία έως και πέντε σειρές, εναγμένοι σε αντίστοιχους επάλληλους κύκλους και με σημείο αναφοράς το κέντρο του τύμβου. Μόνο ένας μικρός αριθμός μεγάλων τάφων (8) και όλοι σχεδόν οι απομακρυσμένοι μικροί νηπιακοί ή βρεφικοί τάφοι είχαν τον άξονά τους προσανατολισμένο προς το σημείο αυτό, δηλαδή ήταν ακτινωτά διευθετημένοι.

Οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι, με εξαίρεση μία ταφή σε πίθο και μία λακκοειδή ταφή. Όσον αφορά στους πρώτους, αυτοί ήταν κατασκευασμένοι με λίθινες πλάκες ποικίλου μεγέθους και πάχους. Το υλικό τους, που ήταν, επάσης, ανομοιογενές και αποτελούνταν (όπως και στους αντίστοιχους των τύμβων του τομέα Ι) από διαφορετικές μορφές σχιστόλιθου, ασβεστόλιθου και κροκαλοπαγών πετρωμάτων, δήλωνε διαφορετικές και αρκετά απομακρυσμένες, σε μερικές περιπτώσεις, πηγές λατόμευσης. Για την πλήρωση των ενδιάμεσων κενών διαστημάτων των πλακών, αλλά και για τη στεγανοποίηση του εσωτερικού των τάφων χρησιμοποιήθηκε καστανός άργιλος. Οι τάφοι, σχεδόν στο σύνολό τους, είναι μονόχωροι χωρίς θήκη. Οι ολιγάριθμες θήκες αποτελούν είτε προέκταση του τάφου (Πίν. 131 α, τάφος αριθ. 15), είτε μικρό διάχωρο εντός του ταφικού χώρου (υποδιαίρεση με κάθετη όρθια πλάκα – τάφος αριθ.

338. Πρβ. A. Kottaridi, Discovering Aegae, the Old Macedonian Capital, στο *Excavating Classical Culture, Studies in Classical Archaeology* 1, Oxford 2002, σ. 77.

339. Ηροδ. *Ιστ.*, 8, 137. Για την ταύτιση με τη Λεβαία, βλ. Α. Κοτταρίδη, Οι ανασκαφικές έρευνες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ στην ορεινή Μακεδονίδα και η ταύτιση της αρχαίας Λεβαίης, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 543-550.

19υ) ή ακόμη αυτόνομη μικρή κατασκευή με πλάκες για την απόθεση των οστών της ανακομιδής (τάφος αριθ. 14).

Οι ταφές αποτίθενται στο φυσικό οριζοντιωμένο αμμώδες δάπεδο και σπανιότερα σε δάπεδο στρωμένο με πλάκες ή χαλίκια. Οι νεκροί, όπου σώζεται πλήρως ή εν μέρει το σκελετικό υλικό, είναι ξαπλωμένοι σε ύπτια θέση με τα σκέλη σε επαφή. Για λόγους οικονομίας χώρου, σε τρεις περιπτώσεις τα πόδια είναι σε συνεσταλμένη προς τα δεξιά στάση, ενώ μόνο σε μία προς τα αριστερά. Ως προς τη διευθέτηση των χεριών, πιο συνηθισμένη είναι η τοποθέτηση του δεξιού χεριού στο στήθος και του αριστερού στην κοιλιά ή και των δύο στην κοιλιακή-ηβική χώρα και σπανιότερα στο στήθος. Το κρανίο κατά κανόνα ακουμπάει σε προσκέφαλο αποτελούμενο από ένα μικρό πλακοειδή λίθο.

Στους περισσότερους τάφους με περιμετρική διάταξη, ο νεκρός ενταφιάζεται με το κεφάλι προς τη δεξιά στενή πλευρά (με όψη από το κέντρο του τύμβου), ενώ μόνο σε μικρό αριθμό (7) συμβαίνει το αντίθετο. Οι κύριες ταφές των τάφων με την ακτινωτή διάταξη διευθετούνται με το κεφάλι προς το κέντρο του εσωτερικού κενού κύκλου του τύμβου.

Τις πρωτογενείς ταφές συνοδεύουν πολύ συχνά, μέσα και έξω από τον τάφο, συγκεντρώσεις οστών προγενέστερων ταφών. Σε σημαντικό αριθμό τάφων διαπιστώθηκαν έως και 11 ανακομιδές. Αντίθετα μόνο λίγοι τάφοι ενηλίκων και σχεδόν το σύνολο των βρεφικών-παιδικών χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά για μία και μόνο φορά. Διπλός ενταφιασμός αποκαλύφθηκε στους τάφους αριθ. 5β και 19κ. Στην πρώτη περίπτωση υπήρχε αντιθετική διευθέτηση ενηλίκων, ενώ στη δεύτερη το σώμα παιδιού-εφήβου αποτέθηκε στο δεξί μέρος του κορμού-σώματος ενηλίκου (ίσως ταφή μάνας και παιδιού). Στους τάφους αριθ. 15 και 19ω9 η προγενέστερη ταφή, εξαιτίας ίσως της μη ολοκλήρωσης της διαδικασίας αποσύνθεσης του σώματος, ωθήθηκε προς τα τοιχώματα του τάφου, ώστε να εξοικονομηθεί χώρος για την τελευταία ταφή. Τα κρανία συχνά διαχωρίζονται από τα υπόλοιπα οστά και τοποθετούνται σε σειρά στο πλάι του νεκρού, στο κεφάλι (Πίν. 131 α) ή στα πόδια, ενώ τα υπόλοιπα οστά συγκεντρώνονται κατά κανόνα στα πόδια της πρωτογενούς ταφής. Πολλές φορές οστά ανακομιδών βρίσκονται και εκτός τάφου τοποθετημένα είτε σε θήκες είτε σε συγκεντρώσεις πάνω στις καλυπτήριες πλάκες ή δίπλα προς τις στενές πλευρές του κιβωτιόσχημου τάφου. Σχεδόν πάντοτε τα κρανία τακτοποιούνται πάνω από τα επιμήκη οστά, τα οποία χωρίζονται από τα υπόλοιπα οστά του σκελετού.

Από τους 97 τάφους του τύμβου Ι συνελέγησαν 160 αγγεία. Στα σχήματά τους συμπεριλαμβάνονται κυρίως οπισθότμητες πρόχοι, κάνθαροι, κανθαρίσκοι, σκύφοι, αμφορίσκοι, μόνωτα θήλαστρα και φιάλες. Ένα σημαντικό μέρος από την κεραμική αυτή φέρει αμαυρόχρωμη (matt painted) διακόσμηση, κατά κανόνα γραμμική, στο λαιμό και στο άνω μέρος του σώματος του αγγείου. Τα συνηθέστερα μοτίβα του λαιμού είναι η κάθετη σειρά από συμπαγείς ή σε αντιθετική διαγράμμιση ρόμβους, οι κάθετες τριπλές κυματοειδείς γραμμές, οι απλές οριζόντιες περιμετρικές γραμμές ή ο συνδυασμός τους, με επίσης, οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές, τα ανεστραμμένα τρίγωνα με λοξή διαγράμμιση κτλ. Ο ώμος και το σώμα διακοσμείται σχεδόν πάντοτε με σειρά από κρεμαστά τρίγωνα με συμπαγή ή κάθετη, λοξή ή αντιθετική διαγράμμιση. Στη διαπιστωμένη αποκλειστική χρήση τάφων για μία μόνο ταφή, ο νεκρός συνοδεύεται συχνά από δύο κεραμικά αγγεία, τα οποία αποτίθενται συνήθως κοντά στο κεφάλι (δεξιά-αριστερά) ή στο κεφάλι και στα πόδια.

Από τα μεταλλικά κοσμήματα ή τα εξαρτήματα της ενδυμασίας, τα χάλκινα συναντώνται κυρίως στις γυναικείες ταφές: σύριγγες, διπλές σύριγγες με ανά ένα κομβίο στην κοινή απόληξή τους, σφηκωτήρες και κρεμαστά κοσμήματα με δύο αντιθετικές σπειροειδείς περιελίξεις κοντά στο κρανίο, περιλαίμια από συνεστραμμένο σύρμα, περίαπτα και χάνδρες στην περιοχή του λαιμού και του στήθους, οκτώσχημες πόρπες στο άνω μέρος του στήθους δεξιά και αριστερά ή μόνο αριστερά, βραχιόλια με πολλαπλές περιελίξεις στον αριστερό καρπό και δακτυλίδι από μία ή περισσότερες περιελίξεις στο χέρι. Οι γυναικείες ταφές ή οι ταφές μικρών κοριτσιών συνοδεύονται, επίσης, συχνά από πήλινα σφονδύλια και πήλινες ή λίθινες χάνδρες.

Εντυπωσιακά περιορισμένος, συγκριτικά με τον αριθμό των γυναικείων μεταλλικών κτερισμάτων, είναι ο αριθμός αντικειμένων του τύμβου Ι, τα οποία θα μπορούσαν να σχετιστούν με ανδρικές ταφές. Από το σύνολο των 97 τάφων μόνο σε εννέα βρέθηκαν είτε στις πρωτογενείς ταφές είτε στις ανακομιδές: εγχειρίδια (6), αιχμές βελών (3), χάλκινες πόρπες (2), σιδερένια πόρπη και μία περόνη. Στην περίπτωση της κύριας ταφής τα κτερίσματα τοποθετούνται στο αριστερό ή στο δεξί πλάι του σώματος ή δίπλα στο κεφάλι (π.χ. στον τάφο αριθ.18 τα δύο εγχειρίδια αποτέθηκαν αμέσως δεξιά του λίθινου προσκέφαλου του νεκρού). Σιδερένιο εγχειρίδιο, επίσης, τοποθετήθηκε σε αγγείο στις παιδικές ταφές αριθ. 24 και 5ε. Ασυνήθιστα μεγάλου μεγέθους είναι το ζεύγος των χάλκινων τοξωτών πορπών (0,167 και 0,18 μ.), τις οποίες έφερε ο νεκρός στο ύψος του στήθους, στη μεταγενέστερη από τις δύο αντιθετικές ταφές στον τάφο αριθ. 5β.

Με βάση την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων, οι ταφές και οι ανακομιδές του τύμβου Ι μπορούν να ενταχθούν στο χρονικό πλαίσιο από τον 9ο έως τον 6ο αι. π.Χ.

Τύμβος ΙΙ

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε κατά το έτος 2004 η ανασκαφική διερεύνηση του τύμβου ΙΙ, η οποία άρχισε

κατά το παρελθόν έτος με τον εντοπισμό 12 τάφων και την ανασκαφή τριών εξ αυτών (αριθ. 1, 1α και 2). Με τη σταδιακή διεύρυνση της υφιστάμενης τομής προς Α. και Ν., αποκαλύφθηκαν άλλοι εννέα τάφοι με προσανατολισμό Α.-ΒΑ. Σύμφωνα με τα νέα δεδομένα διαφοροποιήθηκε η αρχική εικόνα για την οργάνωση του τύμβου και για τη συνολική διάταξη των τάφων του, αφού η κάθετη και οριζόντια παράταξη των μεγάλων κιβωτιόσχημων σε σειρές χαλαρώνει με την παρουσία στο νότιο και νοτιοανατολικό τμήμα του μικρότερων ή παιδικών τάφων ή εξίσου μεγάλων αλλά με διαφορετικό εν μέρει προσανατολισμό. Οι μισοί σχεδόν από το σύνολο των 21 τάφων ήταν μεγάλων διαστάσεων με βαθύ δάπεδο και μονολιθικές πλευρές και παρουσίαζαν σαφή διαφοροποίηση ως προς το μέγεθός τους σε σχέση με όλους τους υπόλοιπους τάφους της νεκρόπολης. Ο τύμβος δέχθηκε επανειλημμένες επιθέσεις τυμβωρύχων, αφού, με εξαίρεση το μεγάλο τάφο αριθ. 2 και τους έξι παιδικούς, οι άλλοι είτε συλήθηκαν είτε υπέστησαν με τη χρήση σκαπτικού μηχανήματος εκτεταμένη ή πλήρη σχεδόν καταστροφή. Στους τάφους αριθ. 1 και 3 επιχειρήθηκε ευκαιριακή τυμβωρυχία, η οποία δεν τελεσφόρησε λόγω της πλήρωσής τους με μεγάλη ποσότητα άμμου.

Ο τάφος αριθ. 3 (Πίν. 131 β) είναι ο σημαντικότερος από τους μεγάλους τάφους τόσο από την άποψη του μεγέθους του όσο και από την άποψη του ιδιαίτερου χαρακτήρα της τελευταίας σκελετικής συγκέντρωσης και του είδους και της ποσότητας των κτερισμάτων του.

Είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,40×2,10 μ. και έφερε καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες μόνο μικρά τμήματα από τις δύο ακριανές βρίσκονταν στη θέση τους. Τις κάθετες πλευρές αποτελούσαν μεγάλου μεγέθους μονολιθικές πλάκες, ασβεστολιθικής σύστασης. Η κύρια τετραπλή ταφή, που αποκαλύφθηκε στο αμμώδες δάπεδο, σε βάθος 1,50 μ., και κάλυπτε το νότιο μισό του ταφικού χώρου, αποτελούνταν από ένα ζεύγος ενηλίκων με τα δύο τους παιδιά. Για την εξοικονόμηση χώρου, πριν από τον ενταφιασμό τους συγκεντρώθηκαν τα οστά των τεσσάρων προγενέστερων ανακομιδών, ενώ μετακινήθηκαν και τα οστά προγενέστερης ταφής (με εξαίρεση τα κάτω άκρα που παρέμειναν κατά χώραν), για να τοποθετηθούν ακολούθως τα μεν κρανία πίσω από τα κεφάλια των νεκρών της κύριας ταφής, τα δε υπόλοιπα οστά στα πόδια τους. Η ανδρική και η γυναικεία ταφή ήταν σε ύπτια θέση με τα σκέλη σε επαφή και με τα χέρια ακουμπισμένα στην ηβική χώρα, ενώ οι παιδικές που είχαν την ίδια στάση, αποτέθηκαν στον αριστερό ώμο της πρώτης και στον κορμό της δεύτερης. Από τις δύο ταφές ενηλίκων μόνο στην ανδρική το κεφάλι ακουμπούσε σε λίθινο επίμηκες προσκέφαλο.

Ως εξάρτημα της ενδυμασίας λειτουργούσε η ελεφαντοστέινη πόρπη με την εγχάρακτη διακόσμηση, η οποία βρέθηκε στο ύψος του δεξιού στήθους της γυναικείας ταφής. Στη λεκάνη, επίσης, της γυναικείας ταφής τοποθετήθηκαν ως κτερίσματα ένα σιδερένιο ξίφος, μήκ. 0,73 μ., μία σιδερένια λαβίδα, δύο σιδερένιες περόνες με κεφαλή από ένθετους διπλούς χάλκινους χανδροειδείς κρίκους και ένα ακόνι με σιδερένια λαβή. Σε διάφορα σημεία, επίσης, του τάφου και κυρίως ανάμεσα ή πάνω στα οστά των ανακομιδών βρέθηκε ένα σιδερένιο ξίφος με κυλινδρική λαβή και προστατευτικό δακτύλιο, μήκ. 0,83 μ., έξι σιδερένια εγχειρίδια (δύο σε δρεπανοειδές σχήμα), τρεις σιδερένιες περόνες (οι δύο φέρουν χάλκινους χανδροειδείς κρίκους), δύο τμήματα από σύριγγες, ένας σιδερένιος κρίκος και μία σιδερένια λαβίδα με τριγωνική απόληξη.

Με βάση την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων, η πρωτογενής ταφή και οι ανακομιδές του τάφου μπορούν να ενταχθούν χρονικά ανάμεσα στις αρχές του 8ου και στα τέλη του 7ου αι. π.Χ.

Στους υπόλοιπους μεγάλους τάφους, οι οποίοι σώζουν κατά χώραν το σκελετικό τους υλικό (τάφοι αριθ. 10 και 20), δεν διαπιστώθηκαν κτερίσματα στην πρωτογενή ταφή, ενώ τα ευρήματα ανάμεσα στις ανακομιδές ήταν συγκριτικά με τον αριθμό των ταφών περιορισμένα. Και στις δύο περιπτώσεις τα κρανία των ανακομιδών (15 και 10 αντίστοιχα) τοποθετήθηκαν στη βάση της μίας στενής πλευράς και καλύφθηκαν στη συνέχεια με τα υπόλοιπα οστά (τάφος αριθ. 10), ή συγκεντρώθηκαν στη νότια μακριά πλευρά (τάφος αριθ. 20). Στον τελευταίο τάφο, ο νεκρός της κύριας ταφής αποτέθηκε κατά μήκος της βόρειας μακριάς πλευράς σε ύπτια θέση και με τα χέρια στο πλάι. Ως προσκέφαλο χρησιμοποιήθηκε, όπως συνηθιζόταν, μικρή πλάκα από σχιστόλιθο. Αντίθετα, στον τάφο αριθ. 20 η αντίστοιχη ταφή, λόγω του περιορισμένου χώρου από το σωρό των οστών των ανακομιδών, βρέθηκε κοντά στο κέντρο του διαμήκη άξονα σε ύπτια θέση αλλά με συνεσταλμένα τα σκέλη προς τη δεξιά πλευρά και με τα χέρια ακουμπισμένα στη λεκάνη.

Οι έξι παιδικοί τάφοι βρίσκονταν στο νοτιοανατολικό τμήμα του τύμβου και σε διακριτό σχετικά χώρο από τους υπόλοιπους τάφους των ενηλίκων. Στο σύνολό τους είχαν προσανατολισμό προς το κέντρο του λίθινου περιβόλου του γειτονικού τύμβου ΙΙΙ. Σαφή συσχετισμό με τον τελευταίο είχε και η διευθέτηση του σώματος των παιδικών ταφών με το κεφάλι προς τον περίβολο. Στο αμμώδες οριζοντιωμένο δάπεδό των τεσσάρων από τους έξι ανεσκαμμένους τάφους βρέθηκε στη μία στενή πλευρά προσκέφαλο από μικρό πλακοειδή λίθο. Μόνο ο σκελετός νηπίου της κύριας ταφής (τάφος αριθ. 15) έφερε κάποια κοσμήματα: στο δεξιό πήχη βραχιόλι με τρεις σπειροειδείς περιελίξεις και στο χέρι δακτυλίδι, στο λαιμό φυλλόσχημο ελεφαντοστέινο περίαπτο(;) και δύο διάτρητα όστρεα κυπραίας και στο ύψος των ώμων δύο χάλκινες περόνες. Στο δεξί μέρος του κεφαλιού τοποθετήθηκε μικρό μόνωτο αγγείο.

Τύμβος ΙΙΙ

Με την έναρξη της ανασκαφικής περιόδου του έτους 2004 επαναλήφθηκαν οι εργασίες για την απομάκρυνση της βλάστησης και του αμμώδους εδάφους στο χώρο του τύμβου ΙΙΙ, οι οποίες αποσκοπούσαν στη σταδιακή αποκάλυψη της κυκλικής διαδρομής του περιβόλου του. Όπως διαπιστώθηκε και κατά την παρελθούσα περίοδο, ο τοίχος αυτός σωζόταν στο μεγαλύτερο μέρος της πορείας του. Έλειπε σημαντικό τμήμα από την ανατολική περιφέρειά του, ενώ υπήρχαν δύο μικρά ανοίγματα στη νότια. Καλύτερα διατηρημένη ήταν η νοτιοανατολική περίμετρός του, όπου σώζονταν στη θέση τους έξι ή επτά στρώσεις πλακών σε ύψος 1,30 μ. περίπου (Πίν. 131 γ). Στα υπόλοιπα σημεία υπήρχαν λιγότερες στρώσεις ή μόνο η κατώτερη σειρά, της οποίας οι πλάκες σε κάποια διαστήματα (κυρίως στα βόρεια-βορειοδυτικά) μετακινήθηκαν από την αρχική τους θέση. Ο λίθινος περίβολος προφανώς εξείχε σημαντικά της τότε εδαφικής επιφάνειας και λειτουργούσε ως αναλημματικός, συγκρατώντας την κωνική σωρό του χώματος, που επικάλυπτε τους τάφους στο εσωτερικό, προβάλλοντας στο χώρο το όλο μνημείο.

Κατά τη συστηματική διερεύνηση του εσωτερικού του εντοπίστηκαν σε έξι διαφορετικά σημεία κατάλοιπα τάφων ή ανακομιδών (έντονα θρυμματισμένες πλάκες, αραιές συγκεντρώσεις θρυμματισμένων οστών, ανακομιδές, τετράγωνα επιμήκη λαξεύματα κτλ.). Παραβάλλοντας τα ανασκαφικά αυτά δεδομένα με τις αναφορές από τη διετή έρευνα στο χώρο του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως (1898-1899), γίνεται φανερό πως το τμήμα αυτό της νεκρόπολης (τύμβος ΙΙΙ) είχε ήδη από τότε εντοπιστεί και ανασκαφεί σχεδόν συστηματικά[340]. Η κατάσταση των αποκαλυφθέντων ευρημάτων και τα σκάμματα πρέπει να αποδοθούν μάλλον στην έντονη διασάλευση των εναπομεινάντων ταφικών λειψάνων με σκαπτικό μηχάνημα, στην προσπάθεια σχετικά πρόσφατης θησαυροθηρικής αναζήτησης.

Η ανασκαφή του τύμβου συνεχίστηκε με την πλήρη αποκάλυψη της πορείας ενός ευθύγραμμου τοιχίου, του οποίου τμήμα εντοπίστηκε κατά την παρελθούσα περίοδο. Το τοιχίο αυτό ήταν σαφώς μεταγενέστερο από αυτόν, αφού επικάλυπτε το λίθινο περίβολό του σχηματίζοντας με τον τελευταίο χορδή τόξου, βάθ. 4 μ., και προεκτεινόταν πέρα από αυτόν και στις δύο άκρες. Λιγοστές πλάκες και μικρές πέτρες παρέμειναν στην αρχική τους θέση, ενώ οι υπόλοιπες από δύο τουλάχιστον σειρές βρέθηκαν μετακινημένες στο πλάι. Από το μέγεθος, αλλά και τον αριθμό τους συμπεραίνεται ότι το τοιχίο είχε μικρό πλάτος (0,40 μ.) και ύψος και λειτουργούσε προφανώς ως διακριτό όριο ανάμεσα σε δύο μεταγενέστερους του περιβόλου τύμβους.

Με σκοπό την αποκάλυψη του λίθινου περιβόλου σε όλο το μήκος και ύψος του, αλλά και την αναζήτηση περιμετρικά διατεταγμένων τάφων, άρχισε η σταδιακή απομάκρυνση των χωμάτων γύρω από αυτόν προς όλες τις κατευθύνσεις. Στο διάστημα που ακολούθησε εντοπίστηκαν στον περιβάλλοντα χώρο τέσσερις ομάδες κιβωτιόσχημων τάφων: έξι τάφοι στα βόρεια, τρεις στα βορειοδυτικά, 14 τάφοι ή συγκεντρώσεις θραυσμάτων πλακών και οστών από διαταραγμένους τάφους (συμπεριλαμβανομένου του τάφου Α του παρελθόντος έτους) στα νοτιοδυτικά και ομάδα επτά τάφων στα νοτιοανατολικά του τύμβου.

Ομάδα α: Όλοι οι τάφοι της ομάδας αναπτύσσονταν σε σειρά, ακτινωτά προς το κέντρο του τύμβου ΙΙΙ και απείχαν 3 έως 4 μ. από το λίθινο περίβολό του. Μόνο ένας από αυτούς ήταν συλημένος (τάφος αριθ. Ia), ενώ ένας άλλος υπέστη εκτεταμένη καταστροφή από τη χρήση σκαπτικού μηχανήματος (τάφος αριθ. V). Εκτός από τους δύο μικρού μεγέθους τάφους (παιδικός και βρεφικός), οι υπόλοιποι είναι συνηθισμένων διαστάσεων με ταφές ενηλίκων. Ιδιομορφία ως προς την ταφική πρακτική, όπως αυτή αποτυπώνεται ως τώρα στη νεκρόπολη, αποτελεί η διευθέτηση των νεκρών των πρωτογενών ταφών με το κεφάλι αντίθετα από το κέντρο του τύμβου ΙΙΙ, με τον οποίο η ομάδα αυτή σαφέστατα σχετίζεται.

Ομάδα β: Η ομάδα αυτή αποτελείται από τρεις κιβωτιόσχημους τάφους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από την ιδιαίτερη χωροθέτησή τους (ανάμεσα σε τρεις τύμβους) και από την απουσία συνοχής μεταξύ τους. Πρόκειται για έναν κανονικό τάφο ενηλίκων και δύο νηπιακές-βρεφικές ταφές σε αντίστοιχα μικρού μεγέθους τάφους και στρωμένους με μικρές πλάκες στο δάπεδο.

Τύμβος ΙV

Στο χώρο του τύμβου, ο οποίος βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του τύμβου ΙΙΙ, εντοπίστηκαν 14 τάφοι, ή καλύτερα συγκεντρώσεις λίθων και πλακών, αφού με εξαίρεση τον τάφο αριθ. 14 (παλαιότερα ο τάφος Α), όλοι οι υπόλοιποι καταστράφηκαν εκ θεμελίων με τη χρήση σκαπτικού μηχανήματος. Ελάχιστα στοιχεία προέκυψαν για το μέγεθος και τον προσανατολισμό των τάφων, αλλά και για τις ταφές και τα συνοδευτικά αντικείμενα των νεκρών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μία λίθινη πλακώδης στήλη, που βρέθηκε ανάμεσα στους τάφους αριθ. 10 και 11, μετακινημένη προφανώς από την αρχική της θέση. Η στήλη ήταν αδρά ανθρωπόμορφη και είχε μήκος 1,95 και πλάτος 0,78 μ. Το κεφάλι ήταν ελλειψοειδές κατά πλάτος, ενώ το σώμα τραπεζιόσχημο με ελαφρά σύγκλιση των πλευρών προς τα πάνω.

340. N.G.L. Hammond, *Η ιστορία της Μακεδονίας*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 369-370.

Τύμβος V

Στον τύμβο αυτό αποκαλύφθηκε κατά το έτος 2004 μια συστάδα επτά κιβωτιόσχημων τάφων. Μόνο δύο από αυτούς αφορούσαν σε ταφές ενηλίκων, ενώ οι υπόλοιποι είναι μικρού μεγέθους και σχετίζονται με βρεφικές ή νηπιακές ταφές. Ως προς τον προσανατολισμό τους, οι τέσσερις έχουν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και άξονα προς το κέντρο του τύμβου ΙΙΙ, από τον περίβολο του οποίου απέχουν 6 μ. Ο τάφος Α είναι ο σημαντικότερος από τους δύο τάφους ενηλίκων, αφού είναι ο μεγαλύτερος (εσωτ. διαστ. 1,20×1,85 μ.) και ο μόνος που είναι κατασκευασμένος από μονολιθικές πλευρές, πάχ. 0,15-0,20 μ. Στην κύρια ταφή ο νεκρός αποτέθηκε κατά μήκος της αριστερής πλευράς του τάφου και αφού μετακινήθηκε προς τα δεξιά η προγενέστερη γυναικεία ταφή. Το σώμα ήταν σε ύπτια θέση με το δεξί χέρι τοποθετημένο στο στήθος και το αριστερό στη λεκάνη. Κάτω από τον τελευταίο σκελετό αποκαλύφθηκαν κατά χώραν τα οστά δύο επάλληλων ταφών, για τη διευθέτηση των οποίων μετακινήθηκαν αντίστοιχα άλλες ταφές προς τα δεξιά. Ανάμεσα στα οστά των εννέα ταφών ή ανακομιδών βρέθηκαν τρία σιδερένια μαχαιρίδια, ένα σιδερένιο βραχιόλι, τμήματα από σιδερένια περόνη με ελεφαντοστέινη ωοειδή λαβή, 14 χάλκινες χάνδρες, δύο οκτώσχημες πόρπες, τμήμα σύριγγας, ένα χάλκινο δακτυλίδι με μια περιέλιξη, ένα όστρεο κυπραίας και ένα λίθινο σταγονόσχημο ακόνι με οπή ανάρτησης. Σε ένα από τα κρανία των ανακομιδών βρέθηκε σειρά από μικρά χάλκινα κομβία, τα οποία διακοσμούσαν προφανώς κάποια ταινία στο σημείο αυτό.

Η ερευνητική δραστηριότητα στην περιοχή της νεκρόπολης του Αγίου Παντελεήμονα κατά το έτος 2004, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό και την ανασκαφή 145 κιβωτιόσχημων τάφων από πέντε συνολικά τύμβους ή συστάδες τάφων, επιβεβαίωσε τις παλαιότερες παρατηρήσεις για την οργάνωση του χώρου και τη δομή των τύμβων και βοήθησε στη συλλογή αξιόλογου υλικού, αλλά και πλήθους δεδομένων αναφορικά με τις ταφικές συνήθειες και πρακτικές στο χώρο κατά την εποχή του Σιδήρου.

ΔΗΜΟΣ ΑΕΤΟΥ

Δ.Δ. Αναργύρων

Νεολιθικός οικισμός Αναργύρων ΙΙΙ. Θέση Μοναστήρι-Νησί

Η ανασκαφική έρευνα κατά το έτος 2004 στον παραλίμνιο-λιμναίο οικισμό των Αναργύρων ΙΙΙ έθεσε δύο στόχους: α) τη μέγιστη κατά το δυνατόν αποτύπωση της στρωματογραφίας της θέσης και τη συλλογή υλικού και στοιχείων για τον προσδιορισμό της διαχρονικής σχέσης οικιστικού χώρου και περιβάλλοντος και β) την ανασκαφική διερεύνηση οικιστικών ενοτήτων, ώστε να εξαχθούν τα πρώτα συμπεράσματα για τη μορφολογία, τη δομή και την εσωτερική οργάνωσή τους στις διάφορες φάσεις κατοίκησης του οικισμού.

Με σκοπό την ολοκλήρωση της στρωματογραφικής αποτύπωσης της θέσης στον άξονα του αρδευτικού καναλιού, συνεχίστηκε ο καθαρισμός και η διαμόρφωση των πρανών του προς το βόρειο τμήμα του. Η κοπώδης αυτή προσπάθεια επαναλαμβανόταν σε ημερήσια βάση, καθώς τα νερά της γειτονικής λίμνης Χειμαδίτιδας κάλυπταν σε σύντομο χρόνο, μετά τη διακοπή των εργασιών, το μεγαλύτερο μέρος των στρωμάτων.

Συνεχίστηκε ταυτόχρονα η ανασκαφή της τομής ΙΙΙ του παρελθόντος έτους (Πίν. 131 δ). Η τελευταία διευρύνθηκε προς Ν. αποκτώντας διαστάσεις 4×4 μ. Σε βάθος 1,40 μ. αποκαλύφθηκαν σε διάφορα σημεία τμήματα τριών επάλληλων ασβεστολιθικών δαπέδων, καλυμμένα από τρίμματα ψημένων μαζών πηλού και από ζώνες τέφρας με υπολείμματα απανθρακωμένων κλαδιών. Οι τρεις ασβεστολιθικές στρώσεις είχαν πάχος 0,02-0,05 μ. και παρουσίαζαν ελαφρά κλίση προς Δ. (κανάλι). Παρόμοιοι διαδοχικοί ορίζοντες κατοίκησης εμφανίστηκαν και σε βάθος 1,70, 1,80 και 1,90 μ. Ήδη από το βάθος των 1,80 μ. άρχισαν να αποκαλύπτονται πασσαλότρυπες ποικίλης διαμέτρου, οι οποίες, όπως φάνηκε αργότερα, και σε μεγαλύτερο βάθος (2,20 μ.) περιείχαν τους ίδιους τους πασσάλους τους. Οι τελευταίοι είχαν διάμετρο 0,15-0,20 μ. και ήταν διατεταγμένοι σε δύο σχεδόν παράλληλες σειρές. Η απόσταση μεταξύ των πασσάλων ήταν 0,60 μ., ενώ το διάστημα μεταξύ των σειρών προσέγγιζε τα 0,40 μ. Παρά το λασπώδες έδαφος και τη συνεχή άνοδο της στάθμης του νερού στο κανάλι, έγινε κατορθωτή η ανασκαφή της τομής και η συλλογή υλικού μέχρι βάθους 2,80 μ. Από τα διάφορα στρώματα και βάθη της τομής συνελέγη σημαντική ποσότητα αποσπασματικής κεραμικής, λίθινα και οστέινα εργαλεία, πεσσοί, χάνδρες, βραχιόλια από όστρεο και μεγάλη ποσότητα απανθρακωμένων καρπών και σπόρων. Από τα ευρήματα ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η παρουσία οστράκων «κλασικού ρυθμού» Διμηνίου στα μεσαία στρώματα της τομής (βάθ. 1,60-2,10 μ.) και η εμφάνιση στα βαθύτερα στρώματα (2,50-2,80 μ.) μιας κεραμικής κατηγορίας άριστης ποιότητας με επίχρισμα που προσομοιάζει με μεταλλικό ασημί.

Συνεχίστηκε, επίσης, βορειότερα η ανασκαφή της τομής ΙΙ, η οποία κατά το παρελθόν έτος έφθασε σε βάθος 1,30 μ. Ήδη τότε άρχισαν να εμφανίζονται σε διάφορα σημεία μάζες από ψημένο αχυροπηλό (Πίν. 131 ε). Βαθύτερα και στο διάστημα που ακολούθησε, άρχισε να αποκαλύπτεται σταδιακά ένα παχύ στρώμα καταστροφής, το οποίο κάλυπτε σχεδόν όλη την τομή (με εξαίρεση

τη βορειοανατολική γωνία). Το στρώμα αυτό περιείχε ψημένες και κατακερματισμένες μάζες από αχυροπηλό με αποτυπώματα από οργανικά δομικά στοιχεία κατοικίας (πασσάλων, καλαμών, πλέγματος, δοκαριών κτλ.), τμήματα από πολλαπλά επιχρισμένα δάπεδα, παχιές βάσεις τοίχων ή εσωτερικών κατασκευών, επιφάνειες με ανάγλυφη διακόσμηση, κεραμικά θραύσματα, εργαλεία και άλλα μικροευρήματα. Όλες αυτές οι συγκεντρώσεις σχημάτιζαν ένα τετράγωνο με διαστάσεις τουλάχιστον 8×12 μ. Λόγω της σταθερής ανόδου της στάθμης των νερών του καναλιού και της αναμενόμενης κατάκλυσης του στρώματος καταστροφής, αποφασίστηκε η κατά τμήματα και επιστρώματα αφαίρεσή του. Σε πολλά σημεία της τομής εμφανίστηκαν μεγάλες επίπεδες επιφάνειες πηλού με αρνητικά δοκαριών στην άλλη όψη. Μερικές από αυτές μάλιστα διατήρησαν την αρχική λειτουργική διάταξη και φορά τους. Στο βορειοανατολικό άκρο της τομής αποκαλύφθηκε ολόκληρο τμήμα από τοίχο πάχ. 0,12 μ. με εσωτερική δομή πλέγματος, το οποίο έσωζε ευθύγραμμο κυρτό πέρας σε μήκος 1,20 μ. Ακριβώς κάτω από τις συγκεντρώσεις των πηλών αποκαλύφθηκε σχεδόν σε όλη την έκταση της τομής στρώμα τέφρας και στη συνέχεια στρώση λεπτών ασβεστολιθικών τριμμάτων ανομοιόμορφου πάχους και παχύ στρώμα τέφρας. Ακολουθούσε, τέλος, στρώμα γκριζωπής αργίλου σε υπόστρωμα βούρλων και φύλλων από καλάμα.

Σύμφωνα με την πρώτη επεξεργασία του συνόλου των δεδομένων προκύπτει το συμπέρασμα πως τα καμένα οικιστικά κατάλοιπα προέρχονται από μια διώροφη πασσαλόπηκτη κατοικία με προσανατολισμό Β.-Ν. και με πιθανές διαστάσεις 6×10 μ. Οι τοίχοι της είχαν πάχος 0,10-0,15 μ. και διαμορφώνονταν με την επανειλημμένη επάλειψη αχυροπηλού σε σκελετό από πλέγμα. Το πάτωμα του πρώτου ορόφου αποτελούσε οριζόντια στρώση δοκαριών με επικάλυψη αχυροπηλού. Στο επίπεδο αυτό βρέθηκαν τμήματα από σταθερές κατασκευές, όπως μία θήκη, η οποία μετασκευάστηκε αργότερα σε θρανίο, μία θερμική κατασκευή και θραύσμα από την πήλινη επένδυση κάποιας γωνίας με ανάγλυφη σπείρα στις δύο όψεις. Εντοπίστηκαν, επίσης, συγκεντρώσεις από αχυρόμαζες, λίγα αγγεία σε αποσπασματική κατάσταση, αρκετά λίθινα και οστέινα εργαλεία, καθώς και άλλα μικροευρήματα. Το δάπεδο του πρώτου ορόφου αποτελούσε, επίσης, στρώση δοκαριών με επικάλυψη όμως μείγματος ασβεστολιθικής σύστασης αντί πηλού. Από το επίπεδο αυτό δεν προέκυψε κάποιο αξιόλογο εύρημα. Οι πολυάριθμες και ποικίλης διαμέτρου πασσαλότρυπες και πάσσαλοι, που αποκαλύφθηκαν στην επιφάνεια της αργίλου και σε βάθος 1,80-2 μ., δηλώνουν τόσο τον ακριβή προσανατολισμό όσο και τον τρόπο στήριξης της κατοικίας. Πριν από την έναρξη των εργασιών για την κατασκευή της, φαίνεται πως ο χώρος καλύφθηκε με βούρλα και φύλλα από καλάμα, για να ακολουθήσει στη συνέχεια επίστρωσή του με στρώμα γκριζωπής αργίλου. Για την αποφυγή συγκέντρωσης του βρόχινου νερού κάτω από την κατοικία, προστέθηκε περισσότερη άργιλος στην επιφάνεια αυτή, σε σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο, ο οποίος ταπεινώθηκε και με την ταυτόχρονη αφαίρεση χώματος.

Με βάση την τυπολογία των κεραμικών κατηγοριών, το στρώμα καταστροφής της κατοικίας προσδιορίζεται χρονικά προς τα τέλη της νεότερης νεολιθικής περιόδου Ι.

Στο ίδιο σημείο αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο (βάθ. 2,60 μ.), αποκαλύφθηκε στην παρειά του καναλιού ένα παλαιότερο στρώμα καταστροφής πάχ. 0,30 μ. Όλες σχεδόν οι ορατές ψημένες μάζες πηλού έσωζαν σε άριστη κατάσταση αρνητικά από καλάμια και δοκάρια, ενώ κάτω ακριβώς από αυτές διαπιστώθηκε στρώση από καλάμια και βούρλα.

Κατά την ανασκαφή των τομών εφαρμόστηκε η διαδικασία του κοσκινίσματος και του ταυτόχρονου ξεπλύματος του συνόλου των χωμάτων, με τη χρήση τριπλής παλλόμενης διαδοχικής σχάρας με ανοίγματα 0,5, 2 και 4 εκ. Έτσι, με τον τρόπο αυτό, συνελέγη άφθονο και πολλαπλά αξιοποιήσιμο υλικό προς διαλογή.

Η συστηματική επεξεργασία, ταξινόμηση και μελέτη του υλικού αυτού, η πληρέστερη μελέτη των ανασκαφικών στοιχείων και των στοιχείων της στρωματογραφίας σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα των αρχαιομετρικών αναλύσεων αποτελεί, κατά το επόμενο διάστημα, τη βασική προτεραιότητα της Εφορείας στην περιοχή. Τα συμπεράσματα που θα προκύψουν, θα βοηθήσουν σε σημαντικό βαθμό την προσπάθεια μιας πρώτης προσέγγισης του τρόπου ζωής του νεολιθικού ανθρώπου στην παραλίμνια-λιμναία εγκατάσταση των Αναργύρων ΙΙΙ.

ΠΑΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Αυγή

Νεολιθικός οικισμός

Στο χρονικό διάστημα από 25 Μαΐου έως 26 Ιουνίου 2004 συνεχίστηκαν για τρίτη χρονιά οι σωστικού χαρακτήρα ανασκαφές στο νεολιθικό οικισμό της Αυγής Καστοριάς[341]. Η ανασκαφική δραστηριότητα επικεντρώ-

341. Η πραγματοποίηση των ανασκαφών οφείλεται σε χρηματοδοτήσεις από το ΥΠΠΟ και τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καστοριάς, ενώ πολύμορφη και σημαντική υπήρξε, όπως και τις δύο προηγούμενες χρο-

θηκε στον αποκαλούμενο Ανατολικό Τομέα, συγκεκριμένα σε άμεση συνέχεια και προς Δ. των ανασκαφικών τομών, όπου το 2002, στην αρχική και δοκιμαστικού χαρακτήρα ανασκαφική παρέμβασή μας στη θέση, είχαν αποκαλυφθεί ενδιαφέροντα κατάλοιπα από αρχιτεκτονικές και άλλες κατασκευές[342].

Στον Ανατολικό Τομέα οι εργασίες μας αναπτύχθηκαν σταδιακά σε νέες όμορες ανασκαφικές τομές και υποτομές[343] και κάλυψαν επιφάνεια συνολικής έκτασης 200 τ.μ. περίπου. Κατά κύριο λόγο αφαιρέθηκε η πλούσια – πρωτίστως σε νεολιθικό αρχαιολογικό υλικό – αλλά απολύτως διαταραγμένη επίχωση της ζώνης άροσης, μέσ. πάχ. 0,25-0,30 μ. περίπου. Σε ένα μόνο σκάμμα[344], που αποφασίστηκε να αποτελέσει «τομή-στρωματογραφικό οδηγό» για την υπό έρευνα περιοχή, διερευνήθηκε επίχωση, συνολ. πάχ. 0,80 μ. περίπου, χωρίς να έχει ακόμη αποκαλυφθεί το πολιτισμικά στείρο φυσικό υπόβαθρο. Σε επαφή με το πέρας της ζώνης άροσης ήλθαν στο φως, όπως ακριβώς είχε συμβεί και το 2002, εντυπωσιακά κατάλοιπα από την κατάρρευση κτισμάτων. Πρόκειται για εκτεταμένες και συμπαγείς μάζες κόκκινων καμένων πηλών, που αποτελούσαν κύριο δομικό στοιχείο της τοιχοποιίας κτιρίων, μάλλον ορθογώνιας κάτοψης. Στην ορατή επιφάνεια αυτών των πηλομαζών σώζονται συχνά λεπτότατες στρώσεις επιχρίσματος, προϊόν πιθανότατα της ειδικής επεξεργασίας αργίλου(-ων). Τα επιχρίσματα αυτά κάλυπταν ένα αδρότερο συμπαγές υλικό, μείγμα αργίλων και οργανικών στοιχείων. Αυτό το συμπαγές σώμα πηλόμαζας αποτελούσε βασική – όχι όμως και τη μόνη – ύλη πρωτοποριακών τεχνικών δόμησης της νεολιθικής για την κατασκευή κτιρίων (π.χ. wattle-and-daub, pisé). Η εσωτερική πλευρά των υπό συζήτηση πηλομαζών χαρακτηρίζεται από την παρουσία αρνητικών αποτυπωμάτων ξύλου, ημικυκλικής και ορθογώνιας διατομής. Αναμφίβολα, ξύλινα στοιχεία αποτελούσαν ένα ακόμη βασικό υλικό στην κατασκευή της ανωδομής των αρχιτεκτονημάτων της νεολιθικής Αυγής, όπως συμβαίνει άλλωστε σε πολλές άλλες νεολιθικές θέσεις των κεντρικών-νοτιοκεντρικών Βαλκανίων, συμπεριλαμβανομένου του βορειοελλαδικού χώρου[345].

Στις εκτεταμένες επιφάνειες των καμένων πηλομαζών παρατηρήσαμε ότι διανοίγονται συχνά πασσαλότρυπες, σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα είναι ευδιάκριτη η γραμμική διάταξή τους. Τα αρχιτεκτονικά αυτά κατάλοιπα, που τέμνουν το χαρακτηριστικό ορίζοντα των καμένων πηλομαζών, ανήκουν σε νεότερες οικοδομικές φάσεις της νεολιθικής Αυγής, των οποίων οι επιχώσεις διαταράχθηκαν μετα-αποθετικά από διάφορους παράγοντες, μεταξύ άλλων και από τη μακροχρόνια άροση. Σε μία περίπτωση αναγνωρίσαμε με τη μορφή «ίχνους» λόγω συγκράτησης υγρασίας, όπως και κατά την ανασκαφική περίοδο 2003 στο Δυτικό Τομέα[346], τη γωνία ορθογώνιου κτίσματος σε επαφή με τα κατάλοιπα των καμένων πηλομαζών, μία ακόμη σαφή ένδειξη για την επαλληλία στην ίδια οικιστική περιοχή οικοδομικών φάσεων, τις οποίες πιθανώς να χαρακτηρίζουν και διαφορετικές τεχνικές δόμησης.

Από το σύνολο των παρατηρήσεών μας σε όλη την υπό ανασκαφή έκταση του Ανατολικού Τομέα (400 τ.μ. περίπου για τις ανασκαφικές περιόδους 2002 και 2004) εκτιμάμε ότι διασώζονται κατάλοιπα, που ανήκουν σε τέσσερις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις: άλλες είναι σύγχρονες ή/και παλαιότερες του ορίζοντα με τις εκτεταμένες πηλόμαζες, ενώ άλλες (τουλάχιστον δύο) είναι νεότερές τους. Στον ορίζοντα με τις καμένες πηλόμαζες διακρίνονται τρεις τουλάχιστον περιοχές με οικοδομικά λείψανα από την κατάρρευση ισάριθμων κτιρίων (συμβατικά αποκαλούνται κτίριο 1, 2 και 3). Το πιθανότερο είναι ότι ο αριθμός των κτιρίων θα αυξηθεί στο μέλλον μετά τη συστηματική διερεύνηση της νεολιθικής επίχωσης κάτω από τις εκτεταμένες πηλόμαζες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μεταξύ άλλων και η τμηματική αποκάλυψη ενός μάλλον πεσμένου αρχιτεκτονικού στοιχείου (ή κατασκευής;) μεγάλων διαστάσεων και ορθογώνιου σχήματος από συμπαγή καμένο πηλό. Η διερεύνησή του δεν έχει ολοκληρωθεί ούτε έχει κατανοηθεί επαρκώς το συγκειμενικό περιβάλλον του (κατώτερο τμήμα τοίχου/διαχωριστικού τοιχίου ή τμήμα άλλης κατασκευής από στοιβαχτό πηλό;).

Το παραπάνω οικοδομικό στοιχείο μαζί με άλλες παρατηρήσεις μας για την παρουσία σύνθετων και διαφορετι-

νιές, η υποστήριξη του Δήμου Αγίας Τριάδας. Ευχαριστίες εκφράζουμε, επίσης, στο Δήμο Νεστορίου για το συνεχιζόμενο και πολύτιμο δανεισμό ενός 11-θέσιου αυτοκινήτου τύπου VAN. Συμμετείχαν ως τομεάρχες οι μεταπτυχιακοί φοιτητές Προϊστορικής Αρχαιολογίας Β. Λέτσιος (Πανεπιστήμιο Αθηνών), Τ. Μπεκιάρης (ΑΠΘ), Α. Αραμπατζής (ΑΠΘ) και Α. Γουδή (University of Bermingham), καθώς και οι πτυχιούχοι του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Κ. Λούκος, Γ. Βοσκός και Κ. Παπαγιάννη. Επίσης, οι συντηρητές Κ. Δούκα και Χ. Ζαχαρίου. Η φωτογραφική τεκμηρίωση της ανασκαφής οφείλεται στον Γ. Βλάχο, ενώ η φροντίδα για την επίλυση διάφορων ζητημάτων, που προέκυπταν καθημερινά, στον αρχαιοφύλακα Π. Γάκο.

342. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 436-439.

343. Η επέκταση της ανασκαφικής έρευνας αφορά στις παρακάτω τομές (10×10 μ.) και υποτομές (5×5 μ.) του ανασκαφικού καννάβου της θέσης: 138.1-4, 167.4, 168.1-4, 197.2 και 198.1.

344. Πρόκειται για την υποτομή 138.1.

345. Βλ. D.W. Bailey, *Balkan Prehistory*, London 2000.

346. Βλ. Γ. Στρατούλη, στον παρόντα τόμο, σ. 472-473· η ίδια, Νεολιθική Αυγή Καστοριάς 2003-2004. Τα πρώτα βήματα ενός ερευνητικού προγράμματος, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 660-668· η ίδια, Νεολιθική Αυγή Καστοριάς. Ένα χωριό πριν από 7.500 χρόνια, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχ. 91, Ιούνιος 2004, σ. 110-116.

κών τεχνικών δόμησης στη νεολιθική Αυγή, πιθανώς ακόμη και μεταξύ σύγχρονων κτισμάτων, έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον μας για τη μελέτη (και) στην Αυγή – μέσω λεπτομερών και στοχευμένων μεθόδων αποκάλυψης – διαφόρων θεμάτων/όψεων της τεχνολογίας της νεολιθικής αρχιτεκτονικής και των κοινωνικών παραμέτρων της[347]. Ειδικότερα, θα επιχειρήσουμε – με τη βοήθεια και της συστηματικής μικρομορφολογικής ανάλυσης διαφορετικών στοιχείων δόμησης (π.χ. επιχρίσματα τοίχων, δάπεδα, πλιθιά) – να διαπιστώσουμε καταρχήν το βαθμό ομοιομορφίας ή διαφορετικότητας τόσο των τεχνικών δόμησης όσο και των επιμέρους στοιχείων των κατασκευών. Με αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν να προσεγγίσουμε στη συνέχεια το περιεχόμενο της συμπεριφοράς, που θα καταγραφεί. Για παράδειγμα να (επαν)εκτιμήσουμε, εάν η χρήση συγκεκριμένων οικοδομικών ή άλλων κατασκευαστικών πρακτικών περιοριζόταν στην κάλυψη λειτουργικών αναγκών ή τις υπερέβαινε. Με άλλα λόγια διερωτόμαστε, εάν και στις αρχιτεκτονικές κατασκευές, ως τμήμα του πολυδιάστατου υλικού πολιτισμού, εγγράφονται, εκφράζονται και προβάλλονται – μεταξύ άλλων – στοιχεία διαφορετικών τεχνολογικών παραδόσεων, ταυτότητας ή ετερότητας και κοινωνικής μνήμης[348].

Ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το 2004 και στο Δυτικό Τομέα της θέσης για δύο μόνο εβδομάδες και σε έκταση 90 τ.μ.[349] περίπου με στόχο τη συνέχιση της διερεύνησης της πολιτισμικής επίχωσης στην περιοχή του αποκαλούμενου κτιρίου 2. Στα αποτελέσματα της περιορισμένης αυτής ανασκαφικής παρέμβασης προσμετράται η αποκάλυψη αρκετών κατασκευαστικών στοιχείων ποικίλης μορφής (π.χ. κυκλικά αρχιτεκτονικά στοιχεία διαμ. 0,40-0,50 μ. με κόκκινο αργιλικό υλικό, λεπτή και εκτεταμένη διακριτή σκούρα επίχωση πλούσια σε οργανικά κατάλοιπα – πιθανώς επιφάνεια χρήσης/δάπεδο), τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές φάσεις μιας πιο σύνθετης στρωματογραφικής ακολουθίας.

Η ερευνητική δραστηριότητα του 2004 στη νεολιθική Αυγή περιλαμβάνει και την πραγματοποίηση γεωφυσικής διασκόπησης από ερευνητική ομάδα του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Γεωφυσικής του Τμήματος Γεωλογίας του ΑΠΘ με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή Γρ. Τσόκα[350]. Η έρευνα αυτή είχε ως στόχο (όπως θα έχει και σε επόμενη φάση) τη χαρτογράφηση υπεδάφιων αρχαιολογικών (αρχιτεκτονικών ή άλλων) δομών, ώστε να συσχετιστεί η κατανομή τους με την επιφανειακή κατανομή του αρχαιολογικού υλικού και γενικότερα να σχεδιαστεί αποτελεσματικότερα η μελλοντική ανασκαφική διερεύνηση της θέσης. Κατά την υπό συζήτηση φάση της γεωφυσικής διασκόπησης, που οφείλεται σε χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Ψύχα, εξερευνήθηκε έκταση 23.600 τ.μ. με την καταλληλότερη – σύμφωνα με τους ειδικούς – για την περίπτωση της Αυγής μέθοδο της μαγνητικής διασκόπησης με ικανοποιητικά αποτελέσματα. Για την πλήρη, όμως, ερμηνεία των γεωφυσικών δεδομένων απαιτείται, τουλάχιστον μερικώς, ο ανασκαφικός έλεγχος των ανωμαλιών που χαρτογραφήθηκαν, οι οποίες αντανακλούν την ύπαρξη περισσότερο ή λιγότερο μαγνητισμένων δομών στο υπέδαφος.

Τέλος, αναφέρουμε ότι στα πλαίσια της συστηματικής γεωαρχαιολογικής-μικρομορφολογικής μελέτης της θέσης, πραγματοποιήθηκε – και πάλι χάρη σε χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Ψύχα – πιλοτική δειγματοληψία αδιατάρακτων μικρομορφολογικών «blocks» από επιχώσεις τόσο σε δοκιμαστικές τομές στις παρυφές του νεολιθικού οικισμού όσο και σε επιλεγμένα σημεία στρωματογραφημένων παρειών σκαμμάτων στον Ανατολικό και το Δυτικό Τομέα των ανασκαφών. Από αυτά τα δείγματα κατασκευάστηκαν λεπτές τομές σταθερού γεωλογικού πάχους, των οποίων η μικροσκοπική μελέτη αναμένεται να συμβάλει στην κατανόηση των διεργασιών απόθεσης και του τρόπου σχηματισμού των επιχώσεων του νεολιθικού οικισμού[351].

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ

Πεντάβρυσος

Αγρός Π. Παύλου

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του κλιβάνου κεραμικής (Σχέδ. 46), που είχε ερευνηθεί επιφανειακά κατά το 1996[352]. Σώζεται ο θάλαμος καύσης, ο οποίος είναι σκαμμένος στο φυσικό και έχει σχήμα σχεδόν τετράπλευρο (μήκ. 2,20, πλ. 1,90 μ.), και η δίοδος της εισόδου του, κατασκευασμένη από οπτοπλίνθους. Στο κέντρο του θαλάμου καύσης υπάρχει πλινθόκτιστος πεσσίσκος, ο οποίος θα στήριζε την εσχάρα. Το εσωτερικό του θαλάμου καύσης βρέθηκε γεμάτο με θραύσματα της υπερκατασκευής του κλιβάνου και με κεραμική των ύστερων κλασικών

347. Πρβλ. M. Stevanović, The Age of Clay: the Social Dynamics of House Destruction, *Journal of Anthropological Archaeology* 16 (1997), σ. 334-395.

348. Πρβλ. I. Hodder - C. Cessford, Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük, *American Antiquity* 69 (1), 2004, σ. 17-40.

349. Η ανασκαφή συνεχίστηκε στις τομές/υποτομές 224.3 και 254.1-3.

350. Βλ. Γ. Τσόκας - Γ. Βαργεμέζης - Α. Σταμπολίδης - Γ. Στρατούλη, Πρώτα συμπεράσματα των γεωφυσικών διασκοπήσεων στη νεολιθική Αυγή Καστοριάς, *ΑΕΜΘ* 19 (2005), σ. 323-332.

351. Στη δειγματοληψία και την παρασκευή των δειγμάτων βοήθησε ο συντηρητής Χ. Ζαχαρίου, ενώ η μικρομορφολογική μελέτη έγινε από την αρχαιολόγο-γεωαρχαιολόγο Κλ. Δαραβίγκα.

352. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 543.

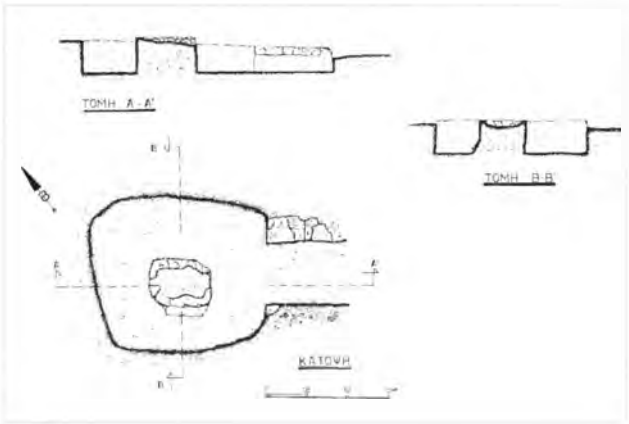

Σχέδ. 46. Πεντάβρυσος. Αγρός Π. Παύλου. Σχεδιαστική αποτύπωση του κεραμικού κλιβάνου. Κάτοψη και τομές.

χρόνων. Οι περιορισμοί της έρευνας δεν επέτρεψαν την επέκταση της ανασκαφής, μετά το πέρας της οποίας ο κλίβανος αποτυπώθηκε σχεδιαστικά, τοπογραφήθηκε και καταχώσθηκε για προστασία.

Κλασικό νεκροταφείο

Στο χώρο του κλασικού νεκροταφείου στο νέο υδραγωγείο της Πενταβρύσου[353] εκτελέστηκαν εργασίες καθαρισμού και τοποθετήθηκε περίφραξη. Παράλληλα έγινε η τοπογραφική αποτύπωση του λόφου και των ταφικών μνημείων και υλοποιήθηκε ανασκαφικός κάνναβος.

ΔΗΜΟΣ ΙΩΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Κωσταράζι

Για πέμπτη συνεχή χρονιά επιτηρήθηκαν συστηματικά οι εργασίες διάνοιξης του κάθετου άξονα «Σιάτιστα-Κρυσταλλοπηγή» της Εγνατίας οδού. Οι εργασίες διακόπηκαν, όταν αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες στη θέση Κιούγκι Κωσταραζίου του Δήμου Ίωνος Δραγούμη, μερικές δεκάδες μέτρα από τη δυτική απόληξη της κατασκευαζόμενης γέφυρας του ρέματος Γκιόλε, όμως η δράση των επιφανειακών νερών στο επικλινές έδαφος της θέσης αποδείχθηκε καταλυτική για τα αρχαία λείψανα. Ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα[354] αποκάλυψε μικρής έκτασης τμήματα αργολιθοδομικών θεμελίων τριών τοίχων σε κακή κατάσταση διατήρησης και θραύσματα κεράμων και αβαφούς κεραμικής του 1ου ή 2ου αι. μ.Χ. Σε μικρή απόσταση προς Ν. της ανασκαφής η 11η ΕΒΑ ερεύνησε νεκροταφείο χριστιανικών χρόνων, παράλληλα με την παραπάνω έρευνα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Πέλλα

Ανάκτορο

Ο Ν. Στεφανίδης, κάτοικος του Δ.Δ. Ραχώνας του Δήμου Πέλλας, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας (ΒΠ 2004/2) σιδερένιο σπιρούνι των υστεροβυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων, που είχε βρεθεί στο ανάκτορο Πέλλας.

Ραχώνα

Ο Χρ. Τσάτσος, κάτοικος του Δ.Δ. Ραχώνας του Δήμου Πέλλας, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας (ΒΠ 1994/1) χάλκινο πολύσπειρο βραχιόλι της εποχής του Σιδήρου, που είχε βρει σε αγρό 0,5 χλμ. ανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Ραχώνας. Σε δοκιμαστική τομή, που έγινε στο σημείο όπου είχε βρεθεί το κόσμημα, εντοπίστηκε ενταφιασμός νεκρής σε λακκοειδή τάφο, με το κεφάλι τοποθετημένο στα ανατολικά.

Ο Α. Βασιλειάδης, κάτοικος του Δ.Δ. Ραχώνας του Δήμου Πέλλας, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας (ΒΠ 2004/3) χάλκινα κοσμήματα (βραχιόλι και κομβίο) της εποχής του Σιδήρου, που είχε βρει στον αγρό Ν. Στεφανίδη (αριθ. 509), αμέσως ανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Ραχώνας. Τα κοσμήματα αυτά προέρχονται από ταφή της εποχής του Σιδήρου, που εντάσσεται στο νότιο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού της Ραχώνας, η τράπεζα του οποίου βρίσκεται σε απόσταση 350 μ. βορειοανατολικά του σύγχρονου οικισμού.

Πενταπλάτανος Γιαννιτσών

Ο Ι. Αργυρόπουλος, κάτοικος του Δ.Δ. Πενταπλάτανου του Δήμου Γιαννιτσών, παρέδωσε στο Μουσείο Πέλλας (ΒΠ 2004/4α-β) πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα και τμήμα μαρμάρινου γυναικείου αγαλματίου, που σώζει πτυχές ενδύματος και στην αριστερή πλευρά του τμήμα σκήπτρου ή δάδας.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

353. Για την παλαιότερη έρευνα στο χώρο, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 474.

354. Με την επίβλεψη του αρχαιολόγου Α. Ζαρογιάννη.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

Άψαλος

Κατάσχεση

Ολοκληρώθηκε η επεξεργασία (καταγραφή-φωτογράφηση) των αντικειμένων της προαναφερόμενης κατάσχεσης και παραδόθηκαν στην αρμόδια 11η ΕΒΑ τα αντικείμενα βυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων για τον ίδιο σκοπό.

Βορεινό

Θέση Σέρβιν

Στη θέση διαπιστώθηκε διασπορά κεραμικής. Επίσης, από την ίδια θέση προέρχονται δύο λιθόπλινθοι (μία μαρμάρινη και μία από ψαμμόλιθο), που βρίσκονται στο κτίριο της βιοτεχνίας Ν. Τριγκάκη στη Δωροθέα.

Εξαπλάτανος

Στον αγρό αριθ. 2115 κατά την πραγματοποίηση αυτοψίας διαπιστώθηκε η ύπαρξη πληθώρας προϊστορικών οστράκων, λίθινων εργαλείων, αλλά και οστράκων τουρκοκρατίας.

Θεοδωράκι

Θέση Αμυγδαλεώνας

Στην προαναφερόμενη θέση, νοτιοδυτικά του σύγχρονου οικισμού, διαπιστώθηκε η ύπαρξη μικρής εγκατάστασης, ίσως αγροικίας ελληνιστικών χρόνων, όπου πολλά κεραμίδια, πιθάρια, και τμήματα αγγείων[355].

Λυκόστομο

Μεταφέρθηκε τμήμα κίονα από τον αγρό αριθ. 415, ιδιοκτησίας Ευ. Τσάκη, δυτικά του σύγχρονου οικισμού του Λυκοστόμου. Κατά την πραγματοποίηση δοκιμαστικών τομών στον αγρό δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίων.

Μηλιά

Από το Δημοτικό Σχολείο Μηλιάς μεταφέρθηκε στην Έδεσσα το κάτω μέρος μαρμάρινης ελληνιστικής επιτύμβιας στήλης, καθώς και εννέα αποτμήματα τουρκικών στηλών. Το κάτω τμήμα συγκολλάται με το ΑΚΕ 17 τμήμα ελληνιστικής στήλης, που είχε μεταφερθεί στην Έδεσσα το 1938[356].

Νερόμυλοι

Από τον αρχαίο οικισμό στο λόφο Γκορίτσα Νερομύλων[357], ο κάτοικος Προδρόμου Π. Τσάνταλης παρέδωσε τμήμα σκυφιδίου, τμήμα κανθάρου, βάση σκύφου και όστρακα αγγείων υστεροκλασικών-ρωμαϊκών χρόνων.

Πρόμαχοι

Από το Δημοτικό Σχολείο Προμάχων μεταφέρθηκε στην Έδεσσα η γνωστή βάση[358] με την αναθηματική επιγραφή στην Άρτεμιδα Αγροτέρα και καταγράφηκε με ΑΚΕ 3161.

Μονή Αγίου Ιλαρίωνα

Στην προαναφερόμενη μονή κατά την εγκατάσταση περίφραξης στο βορειοδυτικό τμήμα διανοίχθηκε τάφος, από το εσωτερικό του οποίου περισυνελέγησαν οστά, καθώς και ευρήματα παλαιοχριστιανικών χρόνων (Πίν. 131 στ).

Για τον εντοπισμό του τάφου, ενημερώθηκε η Υπηρεσία τον Αύγουστο του 2003 από τον Μητροπολίτη Πέλλης και Αλμωπίας Ιωήλ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΟΡΕΣΤΙΔΑΣ

Μελάνθιο

Ο Ι. Σταυρόπουλος, κάτοικος Πενταβρύσου, περισυνέλεξε επιφανειακά θραύσματα αρχαίας τροχήλατης κεραμικής και ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα Κοινού Μακεδόνων με κεφαλή Αλεξάνδρου στον εμπροσθότυπο (Πίν. 132 α) από το 4ο χλμ. της επαρχιακής οδού Νεστορίου-Μελανθίου, υποδεικνύοντας μια άγνωστη έως σήμερα αρχαία θέση.

355. Για άλλες αρχαίες θέσεις στην αγροτική περιοχή Θεοδωρακίου, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Αλμωπία*, Θεσσαλονίκη 1944, σ. 56.

356. Για τη στήλη, βλ. ό.π., σ. 58, εικ. 21. Επίσης, Ν. Τσαϊλακόπουλος, *Η ίδρυση και ο εμπλουτισμός του αρχαιολογικού μουσείου Εδέσσης*, 1985, σ. 101-103.

357. Για τον αρχαίο οικισμό στους Νερόμυλους, βλ. Χρυσοστόμου, ό.π., σ. 54.

358. Για τη βάση, βλ. Χρυσοστόμου, ό.π., σ. 84, εικ. 38.

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Ο Ι. Σταυρόπουλος, κάτοικος Πενταβρύσου, παρέδωσε αρχαιότητες που είχε περισυλλέξει κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών του στην Πεντάβρυσο και την Ομορφοκκλησιά και ταυτόχρονα υπέβαλε δήλωση υπόδειξης για τις παραπάνω θέσεις. Συγκεκριμένα από τον κήπο της οικίας του εντός της Πενταβρύσου περισυνέλεξε ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα με κεφαλή Αδριανού στον εμπροσθότυπο (Πίν. 132 α). Το μεμονωμένο αυτό εύρημα έστρεψε το ενδιαφέρον προς το βορειοδυτικό τμήμα της σημερινής Πενταβρύσου και οδήγησε στην παρακολούθηση κάθε εκσκαφής και βαθιάς άροσης, με αποτέλεσμα να εντοπιστούν ερείπια κτισμάτων ρωμαϊκών χρόνων σε σημεία λίγο βορειότερα του παραπάνω οικοπέδου και να επιβεβαιωθεί η υπόδειξη μιας ακόμη αρχαίας θέσης.

Από λιθοσωρό στο σύνορο του αγρού αριθ. 195 του Δ.Δ. Ομορφοκκλησιάς του Δήμου Αγίας Τριάδας περισυνέλεξε επιφανειακά μία μπρούντζινη οινοχόη ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 132 β) χωρίς λαβή ή βάση και σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Κατά την επιτόπια αυτοψία εντοπίστηκαν κεραμικά και οπτόπλινθοι ρωμαϊκών χρόνων, τεκμηριώνοντας την παρουσία μιας νέας αρχαίας θέσης στην περιοχή.

ΔΗΜΟΣ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ

Άνω Πτεριά

Ο Κ. Αναστασίου, κάτοικος Πελαργού του νομού Φλώρινας, παρέδωσε κορμό μαρμάρινου αγάλματος ρωμαϊκών χρόνων με ζωσμένο χιτώνα και ιμάτιο (Πίν. 132 γ), το οποίο αποκάλυψε ο ίδιος κατά τη διάρκεια εργασιών στο νεκροταφείο του σημερινού οικισμού Άνω Πτεριά Δήμου Αλιάκμονα, υποβάλλοντας παράλληλα αίτηση αμοιβής. Επιτόπια αυτοψία στο χώρο εντόπισε λιθοπλίνθους και κεραμική ρωμαϊκών, πιθανότατα, χρόνων. Το παραπάνω εύρημα έρχεται να προστεθεί στα δύο αναθηματικά ανάγλυφα[359] και στο τμήμα λίθινης σαρκοφάγου με ανάγλυφες γιρλάντες και βουκράνια[360], που έχουν παραδοθεί κατά τα τελευταία χρόνια από την Άνω Πτεριά.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Βεργίνα

Οχύρωση

2001

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 2001 δεν πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες στην ακρόπολη της Βεργίνας, όπου, πέρα από τον οχυρωτικό περίβολο, ανασκάπτεται και ένα σημαντικό οικιστικό και βιοτεχνικό σύνολο, αδιατάρακτο από άροση ή άλλες μεταγενέστερες επεμβάσεις. Σκοπός είναι η συνέχιση της αποκάλυψης του οχυρωτικού περιβόλου της πόλης, ώστε να προωθηθεί η συνολική μελέτη της οργάνωσης του ανασκαπτόμενου οικισμού, ο οποίος εκτείνεται στην αγροτική κυρίως περιοχή μεταξύ Βεργίνας και Παλατιτσίων και, με τα μέχρι σήμερα στοιχεία, ταυτίζεται πιθανότατα με την πιερική Βάλλα.

Κατά το έτος 2001 ερευνήθηκε η οχύρωση της πόλης και ειδικότερα τμήμα του ανατολικού βραχίονα του περιβόλου. Οι εργασίες εστιάστηκαν στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας αφών Μπέλα, στο οποίο κατά τα έτη 1987 και 1991 είχαμε επισημάνει λείψανα του τείχους[361]. Κατά την περασμένη ανασκαφική περίοδο, με σειρά δοκιμαστικών τομών, προσδιορίστηκε η συνέχιση της πορείας του ανατολικού σκέλους προς τα Β., επισημάνθηκε το σημείο κάμψης του προς τα Β.-ΒΔ. και παρακολουθήθηκε κατά διαστήματα η πορεία του σκέλους αυτού, ώστε να προσδιοριστεί τόσο το τμήμα της εκτεταμένης ιδιοκτησίας Μπέλα όσο και η σειρά αγροτεμαχίων, την οποία διασχίζει ο συγκεκριμένος βραχίονας του τείχους, κατ' αρχήν για να ολοκληρωθεί ο φάκελος του αιτήματος απαλλοτρίωσής τους. Επίσης, αποκαλύφθηκαν ακόμη δύο πύργοι και τμήμα μίας από τις πύλες της πόλης. Προέκυψε έτσι ότι το βορειοανατολικό σκέλος του περιβόλου, που ξεκινά βορείως της πύλης, στον αγρό Μπέλα, διασχίζει τη ρεματιά που ονομάζεται Λάκκος του Αντρέα, με κατεύθυνση προς τα Δ.-ΒΔ. Σε κάποιο σημείο εντός του αγροτεμαχίου Γουλτίδη, όπου ανασκάπτεται τμήμα της πόλης, κάμπτεται προς τα Ν.-ΝΔ., διασχίζει την αγροτική οδό

359. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 690.

360. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 446.

361. Μ. Ανδρόνικος και συνεργάτες, Ανασκαφή Βεργίνας, *ΠΑΕ* 1987, σ. 147-148, πίν. 99.

Βεργίνας-Παλατιτσίων και κατευθύνεται (με αποκλίσεις από την ευθύγραμμη πορεία του, λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους) προς τη βαθειά ρεματιά, που ορίζει από τα δυτικά τον οικισμό και ονομάζεται Λάκκος της Παλιοπαναγιάς. Περνά, όπως φαίνεται από τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα στοιχεία των δοκιμαστικών τομών και της επιφανειακής έρευνας, περί τα 50-70 μ., νοτίως της συστάδας τάφων Ρωμαίου-Ευρυδίκης.

Κατά το 2001 παρακολουθήσαμε την πορεία και των δύο παρειών του ανατολικού και βορειοανατολικού τμήματος του τείχους σε μήκος 263 μ., χωρίς ακόμη την πλήρη αποκάλυψή τους, διακόπτοντας τις εργασίες στη στάθμη του ανώτερου σωζόμενου λίθου τους και συνεχίζοντας τη διερεύνηση της ανατολικής πύλης. Το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους, δομικά όμοιο με της ακρόπολης, παρουσιάζει σε ορισμένα σημεία κάπως πιο επιμελημένη κατασκευή από δουλεμένους πωρόλιθους, πιο αδρά δουλεμένους ασβεστόλιθους και ωμές πλίνθους. Όπως και το τείχος της ακρόπολης, έτσι και ο περίβολος της πόλης ενισχύεται από σειρά ισχυρών πύργων. Η ερευνούμενη πύλη, που αποτελούσε την ανατολική είσοδο της αρχαίας πόλης, θα ήταν και η κυριότερη πύλη της πόλης. Σε αυτήν κατέληγε η οδός που οδηγούσε στο πλησιέστερο λιμάνι, τη Μεθώνη. Σε περιορισμένης έκτασης τομές κατά μήκος της εσωτερικής πλευράς του τείχους, επισημάνθηκαν ενδείξεις κατοίκησης του χώρου κατά τον 2ο και 1ο αι. π.Χ. Ανάλογα στοιχεία εντοπίστηκαν και στην εξωτερική πλευρά του τείχους, αλλά εξαιρετικά σποραδικά.

Η έρευνα της οχύρωσης αυτής της άγνωστης αρχαίας πόλης, πέρα από το ότι θα επισημάνει τα ακριβή όρια του οικισμού, προσφέρει πληροφορίες για τη μακεδονική οχυρωματική τέχνη και την ιστορία του οικισμού και φέρνει στο φως ένα μεγαλοπρεπές αρχαιολογικό σύνολο, ένα αρχαίο μακεδονικό οχυρό με άριστες δυνατότητες ανάδειξης και αξιοποίησης, επ' ωφελεία της ανάπτυξης του τόπου.

Στην εποπτεία του ανασκαφικού έργου, την επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού και την εκπαίδευση των φοιτητών συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Β. Σταματοπούλου. Τα αρχιτεκτονικά σχέδια των λειψάνων εκπονήθηκαν από τον αρχιτέκτονα Α. Νακάση.

2002

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 2002, ασχοληθήκαμε με την αποκάλυψη της εξωτερικής παρειάς του ανατολικού και βορειοανατολικού τμήματος τους τείχους, που βρίσκεται στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας αφών Μπέλα, μέχρι την κοινοτική οδό Βεργίνας-Παλατιτσίων, σε μήκος 39,80 μ. Σε όλο το ήδη αποκαλυφθέν τμήμα του τείχους, μήκ. 302,80 μ., η προγενέστερη τομή επισήμανσης της πορείας της εξωτερικής παρειάς του, που είχε πλάτος έως 1 μ. και βάθος μέχρι τον ανώτερο σωζόμενο λίθο του, διευρύνθηκε κατά 3-7 μ. και έφθασε σε βάθος μέχρι την ευθυντηρία του τείχους. Το βάθος, στο οποίο βρίσκεται ο ανώτερος σωζόμενος λίθος, σε μεγάλο μήκος υπερβαίνει τα 4,50 μ., λόγω του τεράστιου όγκου φερτών υλικών που σωρεύτηκαν στο σημείο αυτό από τον παρακείμενο χείμαρρο που ονομάζεται σήμερα Λάκκος του Αντρέα. Το γεγονός αυτό επιβραδύνει τις εργασίες και τις καθιστά εξαιρετικά επίπονες και δαπανηρές, έχει, ωστόσο, συμβάλει στη διατήρηση των λειψάνων σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα άλλα σημεία του περιβόλου, αφού το μεγάλο βάθος αποδείχθηκε αποτρεπτικό και για τους λιθωρύχους, αρχαίους και νεότερους. Εν τούτοις, με τον ενθουσιασμό του προσωπικού της ανασκαφής, επιστημονικού και τεχνικού, που εργάστηκε ακαταπόνητα, κατορθώσαμε να ολοκληρώσουμε την αποκάλυψη του εντυπωσιακού εξωτερικού μετώπου στο τμήμα αυτό μέχρι τη θεμελίωση, να συλλέξουμε χρονολογικά και να καταγράψουμε κατασκευαστικά στοιχεία για το συγκεκριμένο τμήμα του περιβόλου, τα οποία, ωστόσο, πρέπει να διασταυρωθούν με στοιχεία που θα προκύψουν από την ολοκλήρωση των αντίστοιχων εργασιών στην εσωτερική παρειά, την οποία πρόκειται να αρχίσουμε στην ερχόμενη ανασκαφική περίοδο.

Πέρα από τα στοιχεία που αποκομίσαμε σχετικά με το τείχος από τη διεξοδική διερεύνηση ζώνης πλ. 3-7 μ. εξωτερικά του, διαπιστώθηκε επίσης ότι η συγκεκριμένη περιοχή εκτός των τειχών, τουλάχιστον στη ζώνη σύρριζα στο τείχος, δεν χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο, αφού στον εκτεταμένο αυτό χώρο δεν επισημάνθηκε τάφος. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι η πόλη και μετά την κατάργηση της λειτουργίας του τείχους, τουλάχιστον στο σημείο αυτό, δεν επεκτάθηκε εκτός της γραμμής του τείχους, αφού σε κανένα σημείο δεν επισημάνθηκε οποιοδήποτε αρχιτεκτονικό λείψανο. Η διερεύνηση των σημείων εξωτερικά του τείχους, στα οποία, κατά την περασμένη ανασκαφική περίοδο, είχαν επισημανθεί ενδείξεις χρήσης του χώρου που ανάγονταν στο 2ο και 1ο αι. π.Χ., έδειξε ότι δεν επρόκειτο για οικιστικά κατάλοιπα αλλά για αποθέσεις, μέρος των οποίων ήταν μάλιστα εργαστηριακής προελεύσεως.

Η εποπτεία του ανασκαφικού έργου, η περαιτέρω επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού και η άσκηση των φοιτητών πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία της αρχαιολόγου Β. Σταματοπούλου. Τα αρχιτεκτονικά σχέδια των λειψάνων εκπόνησε ο αρχιτέκτονας Α. Νακάσης.

2003

Κατά την ανασκαφική περίοδο του έτους 2003, λόγω των περιορισμών που τέθηκαν από τις πιστώσεις του ΑΠΘ, δεν πραγματοποιήθηκε ανασκαφή στην ακρόπολη της Βεργίνας. Η έρευνα κρίθηκε σκόπιμο να επικεντρωθεί και πάλι στο πεδινό τμήμα του οχυρωτικού περιβόλου και συγκεκριμένα στο ανατολικό τμήμα στον αγρό αφών Μπέλα και στο βόρειο, του οποίου η πορεία έχει εντοπιστεί από το 2000. Στο τμήμα του ανατολικού και του βορειοανατολικού σκέλους, το οποίο έχει ανασκαφεί κατά το εξωτερικό μέτωπο σε μήκος 302,80 μ. στον αγρό Μπέλα, πραγματοποιήθηκαν κυρίως εργασίες ανασκαφικής τεκμηρίωσης, οι οποίες, λόγω της μεγάλης έκτασης των λειψάνων, είναι ιδιαιτέρως επίπονες, δαπανηρές και χρονοβόρες. Ο αρχιτέκτονας Α. Νακάσης με την ομάδα του, σε συνεργασία με το συνεργείο του τοπογράφου Ι. Γκάτζιου, αποτύπωσαν σε κάτοψη και όψη την εξωτερική πλευρά του τείχους σε όλο το αποκαλυφθέν μήκος του, σε κλίμακα 1/20. Παραλλήλως, συνεχίστηκε η ανασκαφή της εσωτερικής αυλής της ανατολικής πύλης, που είχε διακοπεί πέρυσι μετά την αφαίρεση αναμοχλευμένου στρώματος καταστροφής των κεράμων στέγης, όπου ερευνήθηκε η επίχωση που αντιστοιχεί στο επίπεδο της ευθυντηρίας των τοίχων της πύλης. Περιείχε κινητά ευρήματα κυρίως του 2ου αι. π.Χ. (Πίν. 132 δ-ε), ωστόσο η διαταραχή και αναμόχλευση των στρωμάτων που προξενήθηκε από τη λιθωρυχία του υλικού της πύλης ήταν τόσο εκτεταμένη, ώστε δεν μπορούν ακόμη να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τη διάρκεια χρήσης του χώρου, πριν φθάσουμε σε αδιατάρακτα στρώματα.

Για την πλήρη εξασφάλιση της εξωτερικής επιφάνειας του αποκαλυφθέντος τμήματος του τείχους βελτιώσαμε και φέτος τις κλίσεις του πυθμένα της τεράστιας σε μήκος και βάθος τάφρου αποκάλυψης του τείχους για την φυσική απομάκρυνση των ομβρίων και προχωρήσαμε σε κάλυψη όλων των επιφανειών του συνόλου των αποκαλυφθέντων λειψάνων. Επίσης, ανανεώσαμε τα αναχώματα που έχουμε δημιουργήσει στην επιφάνεια του αγρού έξω από την τομή, ώστε να αποτρέπεται ο κίνδυνος κατάληξης των ομβρίων από την επικλινή πεδιάδα στο εσωτερικό της τομής.

Το δεύτερο σημείο, στο οποίο επικεντρώθηκε η φετινή δραστηριότητά μας ήταν το βόρειο σκέλος του περιβόλου, του οποίου η κατεύθυνση έχει επισημανθεί από το 2000 με δοκιμαστικές τομές και επιφανειακή έρευνα. Πρόθεσή μας ήταν κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο, στην οποία η παρουσία του συνόλου της ομάδος φοιτητών και εργατών στο ανατολικό σκέλος δεν θα διευκόλυνε τις εργασίες αποτύπωσης του τείχους, να προβούμε σε αποκάλυψη του σκέλους αυτού στο οποίο, όπως είχαμε διαπιστώσει με τις δοκιμαστικές τομές του 2000, οι εργασίες θα μπορούσαν να προοδεύσουν με ασύγκριτα ταχύτερο ρυθμό, λόγω της μικρής επίχωσης που υπάρχει στο σημείο αυτό. Υπενθυμίζεται ότι, αντιθέτως, στο αποκαλυφθέν εξωτερικό τμήμα του ανατολικού και βορειοανατολικού σκέλους η επίχωση υπερβαίνει σε κάποια σημεία τα 4,50 μ.[362].

Ωστόσο, πέρα από την όμοια δόμηση και του τμήματος αυτού, κατά την διερεύνηση της τάφρου θεμελίωσης του τμήματος του περιβόλου νοτίως του λεγόμενου Τάφου της Ευρυδίκης, από την εύρεση κεραμικής και νομίσματος εποχής Κασσάνδρου, διαπιστώθηκε και στην περίπτωση αυτή, όπως και σε όλα τα σημεία του περιβόλου, ότι τα στοιχεία μιλούν για ενιαία κατασκευή του συνόλου του περιβόλου αναγόμενη στα χρόνια της βασιλείας του Κασσάνδρου.

Στην εποπτεία του ανασκαφικού έργου συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Ι. Μπέλλας. Η επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού πραγματοποιήθηκε από τις αρχαιολόγους Β. Σταματοπούλου και Κ. Τρίγκα.

2004

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 2004 πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες στο νοτιοανατολικό σκέλος του οχυρωτικού περιβόλου. Οι εργασίες άρχισαν από

362. Για την πραγματοποίηση των εργασιών αυτών στο συγκεκριμένο σημείο της οχύρωσης το ΥΠΠΟ χορήγησε στην πανεπιστημιακή ανασκαφή του ΑΠΘ σχετική άδεια. Εν τούτοις, πριν την έναρξη της ανασκαφικής περιόδου, η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, έχοντας υπ' όψιν της τα αποτελέσματα των εργασιών του 2000, από τις οποίες προέκυψε η πορεία της προέκτασης της γραμμής του τείχους, με αφορμή τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών πέριξ του Τάφου της Ευρυδίκης, ώστε κατόπιν ελέγχου της περιοχής να κατασκευαστεί μόνιμο στέγαστρο, πραγματοποίησε, αντί για δοκιμαστικές τομές, εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα εκτεινόμενη σε επιφάνεια αρκετών στρεμμάτων. Έτσι, εντόπισε και ερεύνησε το τείχος, χωρίς να ακολουθήσει τη δεοντολογία, αφού επρόκειτο για τμήμα του ίδιου μνημείου που ανασκάπτει το ΑΠΘ από το 1980.

Μετά από παρέμβαση της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ υποχρεώθηκε να επιτρέψει στο ΑΠΘ την πραγματοποίηση εργασιών στο ήδη ανεσκαμμένο τμήμα, σε ημερομηνία που όρισε, ώστε οι εργασίες να παρακολουθούνται από υπάλληλό της. Εντούτοις, η υπάλληλος δεν περιορίστηκε μόνο στην παρακολούθησή τους, αλλά επενέβαινε παρακωλύοντας την πρόοδό τους. Επιπροσθέτως, αρνήθηκε να συμμορφωθεί με την εντολή του Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων να παραδώσει στο ΑΠΘ όλο το υλικό της αντιδεοντολογικής ανασκαφής (ημερολόγια, σχέδια, φωτογραφίες, ευρήματα). Ελπίζουμε ότι κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο οι εργασίες στο συγκεκριμένο σημείο θα συνεχιστούν υπό ομαλές συνθήκες επιστημονικής νηφαλιότητας και όχι υπό συνθήκες θλιβερών και αυθαίρετων διεκδικήσεων, που δεν προάγουν την τόσο επίπονη εργασία μας στο τείχος της Βεργίνας.

το ύψος της Πύλης Ι, που είναι γνωστή ως Παλιόπορτα, και συνεχίστηκαν προς τα Α.-ΒΑ. σε μήκος 384 μ. σε αμφότερες τις παρειές του τείχους. Τα λείψανα του συγκεκριμένου τμήματος της οχύρωσης βρίσκονται μέσα στα δασωμένα πρόβουνα των Πιερίων (νοτίως του σύγχρονου χωριού της Βεργίνας) και ήταν ορατά επιφανειακά κατά σημαντικό τμήμα τους. Σημειώνεται ότι ο L. Heuzey το 1861, είχε σημειώσει τα λείψανα αυτά στο τοπογραφικό σχέδιο του αρχαιολογικού χώρου, ταυτίζοντάς τα με τα τείχη της πιερικής πόλης Βάλλας.

Η φετινή έρευνα απέβλεπε στον καθαρισμό και την αποκάλυψη των σωζομένων λειψάνων προκειμένου να γίνουν παρατηρήσεις, να φωτογραφηθούν και να αποτυπωθούν σχεδιαστικά, καθώς και στη διερεύνηση της επίχωσής τους για την αποκόμιση χρονολογικών στοιχείων. Οι εργασίες αυτές υπήρξαν εξαιρετικά επίπονες και συχνά επικίνδυνες, λόγω του δασωμένου, δύσβατου και σε ορισμένα σημεία απόκρημνου εδάφους, από το οποίο διέρχεται το τείχος, αλλά και του μεγάλου μήκους των δύο ανασκαφικών τάφρων, ώστε η εξαιρετική φετινή πρόοδος των εργασιών οφείλει περισσότερα, από όσα κανονικά θα όφειλε, στην εργατικότητα της ομάδας, η οποία δούλεψε με εντατικότητα, ενθουσιασμό και φιλοτιμία, που δύσκολα μπορεί να περιγραφεί.

Το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους, ως προς το υλικό και τον τρόπο δόμησης, είναι όμοιο με του περιβόλου της ακρόπολης (Πίν. 132 στ). Στην υποδομή, τοπικός ασβεστόλιθος, με επεξεργασία κυρίως στην εξωτερική του πλευρά και πηλόχωμα ως συνδετικό υλικό, και ψηλότερα ωμές πλίνθοι. Με την ευκαιρία αυτή ερευνήθηκαν και οι τρεις ορθογώνιοι πύργοι που ενισχύουν το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους, δύο εκ των οποίων είχαμε επισημάνει σε παλαιότερη έρευνα[363].

Η έντονα επικλινής διαμόρφωση του εδάφους, από το οποίο διέρχεται το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους, οι καιρικές συνθήκες και η πυκνή βλάστηση συνετέλεσαν, ώστε το τμήμα αυτό να μην διατηρείται σε καλή κατάσταση. Η πορεία αυτού του βραχίονος βαίνει επί της υδροκριτικής γραμμής του υψώματος, ώστε το δομικό υλικό του να έχει διαλυθεί και προς τις δύο πλαγιές, οι οποίες συναντώνται στη γραμμή του τείχους. Αν και στο τμήμα του τείχους πλησιέστερα προς την πύλη Ι σώζονται μέχρι τέσσερις δόμοι (στρώσεις λίθων), σε μεγάλο τμήμα του σώζονται δύο, σε άλλα μόνο ένας, ενώ σε κάποια τμήματά του η εκτεταμένη απόπλυση του εδάφους έχει οδηγήσει σε πλήρη απώλεια των λειψάνων. Σε ορισμένα τμήματα αποκαλύφθηκε στη γραμμή της πορείας του τείχους διαλυμένο το δομικό υλικό του γεμίσματός του, το οποίο δεν διατηρούσε μέτωπα.

Στην εποπτεία του ανασκαφικού έργου συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Ι. Μπέλλας. Η επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού πραγματοποιήθηκε από την αρχαιολόγο Β. Σταματοπούλου και οι σχεδιαστικές αποτυπώσεις εκπονήθηκαν από τον αρχιτέκτονα Α. Νακάση και την ομάδα του.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΦΑΚΛΑΡΗΣ

363. Π.Β. Φάκλαρης, Ο οχυρωτικός περίβολος και η ακρόπολη της Βεργίνας, *Αρχαία Μακεδονία* V, 1, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 393.

2004

Το 2004 είναι ο πρώτος χρόνος λειτουργίας της Λ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, η οποία ιδρύθηκε στα πλαίσια του νέου οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού με έδρα την Αιανή και αρμοδιότητα στο Νομό Κοζάνης (που ανήκε στη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ της Πέλλας-Έδεσσας) και στο Νομό Γρεβενών (που ανήκε στη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ της Λάρισας). Η νέα Εφορεία διαθέτει κτιριακή υποδομή – το Μουσείο της Αιανής έχει έκταση 4.500 τ.μ. περίπου – και εξοπλισμό, αλλά παραμένει με τις ελλείψεις σε προσωπικό πολλών ειδικοτήτων, αναλογικά πάντα με το τεράστιο έργο που έχει αναλάβει σε δύο νομούς πλέον. Η λειτουργία της Λ΄ ΕΠΚΑ εξαρτήθηκε άμεσα από την πρόσληψη ωρομίσθιου προσωπικού, προκειμένου να καλυφθούν βασικές ανάγκες τόσο στη φύλαξη αρχαιολογικών και μουσειακών χώρων όσο και στο διοικητικό, τεχνικό και επιστημονικό τομέα, αλλά και στην παρακολούθηση έργων (κατασκευή οδικού δικτύου, λιγνιτωρυχεία και φράγματα της ΔΕΗ Α.Ε., αγωγοί ύδρευσης και τηλεθέρμανσης, λατομεία, αναδασμοί κτλ.) και στη διενέργεια μεγάλων σωστικών ανασκαφών. Στον όγκο αυτών των εργασιών η νέα Εφορεία ανταποκρίθηκε με ωρομίσθιο προσωπικό λειτουργίας και εθελοντές περίπου για αρκετούς μήνες του χρόνου, ενώ στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι οι δύο μόνιμες αρχαιολόγοι που υπηρετούν στη Λ΄ΕΠΚΑ απουσιάζουν με τριετείς εκπαιδευτικές άδειες.

Συνεχίστηκε το πρόγραμμα συντήρησης στα Εργαστήρια του Αρχαιολογικού Μουσείου της Αιανής (Πίν. 133 α), καθώς και οι καταγραφές αρχαίων, η ταξινόμηση και η αρχειοθέτηση φωτογραφιών, σχεδίων, τοπογραφικών διαγραμμάτων και αποτυπώσεων. Εργασίες καθαρισμού διενεργήθηκαν επαρκώς στους αρχαιολογικούς χώρους Αιανής, όπου βέβαια απαιτείται συστηματικότερη ενασχόληση, καθώς και στους 15 επισκέψιμους και δυνάμει επισκέψιμους αρχαιολογικούς χώρους της Λ΄ ΕΠΚΑ, οι οποίοι χρειάζονται καθαρισμό κατά τους εαρινούς και θερινούς, κυρίως, μήνες.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής

Είναι γνωστό ότι η λειτουργία του εκθεσιακού χώρου του Μουσείου άρχισε περίπου τον Οκτώβριο του 2002 σε δύο αίθουσες, Α και Β, έκτασης 153 και 89 τ.μ. αντίστοιχα (Πίν. 133 β), οι οποίες δεν έχουν εγκαινιαστεί επισήμως και η είσοδος είναι ελεύθερη, όπως άλλωστε και στους δύο οργανωμένους και επισκέψιμους από το 1997 αρχαιολογικούς χώρους της αρχαίας πόλης και της βασιλικής νεκρόπολης[1]. Με τον ερχομό του 2003 άρχισε η εφαρμογή οργανωμένου προγράμματος ξενάγησης σε ομάδες, σχολεία και συλλόγους και νέο - ιδιαίτερο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα σε παιδιά Νηπιαγωγείων, Δημοτικών και Γυμνασίων και ετοιμάστηκε ενημερωτικό έντυπο. Δυστυχώς δεν συνεχίστηκε το έργο της έκθεσης στις υπόλοιπες πέντε αίθουσες του Μουσείου, λόγω έλλειψης χρηματοδότησης, και ξανάρχισε το 2004 για να συνεχιστεί με αργούς ρυθμούς στην Αίθουσα Γ, έκτασης 250 τ.μ. με μικρό κονδύλι της Νομαρχίας και ωρομίσθιο προσωπικό από κονδύλια του Υπουργείου Πολιτισμού[2]. Στην Αίθουσα Γ εκτίθενται ευρήματα που αναφέρονται στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο κατά θεματικές ενότητες, όπως η κατοικία – γίνεται αναπαράσταση δωματίου από το Σπίτι με Σκάλες που αποκαλύφθηκε στην αρχαία Αιανή των ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 133 γ) –, η ενδυμασία και η υφαντική, ο καλλωπισμός, οι λατρείες, ο οπλισμός, τα νομίσματα, ο αθλητισμός, ενώ προς το πέρας της μεγάλης αυτής αίθουσας εκτίθενται τα χρυσά και αργυρά κοσμήματα, τα μοναδικά οστέινα περίτμητα πλακίδια του τάφου Ι και άλλα οστέινα και ελεφαντοστέινα αντικείμενα, και τα πήλινα ειδώλια ανθρώπινων μορφών, που μας εισάγουν στην Αίθουσα Δ, που προορίζεται για τα ευρήματα από τη νεκρόπολη των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Μουσείο Αιανής

Τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Αρχαιολογικού Μουσείου της Αιανής, που άρχισαν από το 1988 και περιλαμβάνουν 15 θεματικές ενότητες με ανάλογα φυλλάδια,

1. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Αιανή. Η έκθεση στο Αρχαιολογικό Μουσείο, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 601-623. Βλ. και στον παρόντα τόμο, σ. 430 κ.ε.

2. Η δαπάνη για τις δύο πρώτες αίθουσες είχε καλυφθεί από κονδύλια της Νομαρχίας, και ειδικότερα από τον Τοπικό Πόρο Ανάπτυξης της ΔΕΗ, βλ. και *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 553, σε εισαγωγική σημείωση.

κατασκευές, ανασκαφή με εκμαγεία και απομιμήσεις αρχαίων κτλ., εφαρμόζονται σε 2.000 με 3.000 παιδιά κάθε χρόνο, στοχεύοντας στην επιτυχία της εκπαίδευσης με το συνδυασμό της τεκμηριωμένης ιστορικής πληροφορίας και της βιωματικής-συναισθηματικής προσέγγισης (Πίν. 134 α). Ακολουθεί συνοπτική περιγραφή του εκπαιδευτικού υλικού και των θεματικών ενοτήτων.

Εκπαιδευτικό υλικό:

Α. Εκδόσεις φυλλαδίων-βιβλίων

1. Αιανή, επίσκεψη στην αρχαία πόλη (ελληνικά-αγγλικά).

2. Αιανή, επίσκεψη στη βασιλική νεκρόπολη (ελληνικά-αγγλικά).

3. Αιανή και Άνω Μακεδονία, ο αθλητισμός στην αρχαιότητα (ελληνικά-αγγλικά).

4. Αιανή και Ελιμιώτιδα, τα νομίσματα του Νομού Κοζάνης (ελληνικά).

5. Νομός Κοζάνης, οι μακεδονικοί τάφοι (ελληνικά).

6. Εγνατία Οδός (ελληνικά-αγγλικά).

7. Σχολείο και αρχαιότητες. Εκπαιδευτικά Προγράμματα Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής (ελληνικά).

8. Αρχαία διατροφή, ένα ταξίδι στην τέχνη της γαστρονομίας (ελληνικά, βιβλίο για τον εκπαιδευτικό).

9. Αρχαία διατροφή, το ψωμί (ελληνικά, βιβλίο για το μαθητή).

10. Αιανή, η έκθεση στο Αρχαιολογικό Μουσείο (ελληνικά).

Β. Δημιουργία φυλλαδίων από το Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής

1. Αρχαιολογία, ένα ταξίδι στο παρελθόν (ελληνικά-αγγλικά).

2. Καθημερινή ζωή, έθιμα, τέχνες και τεχνίτες (ελληνικά-αγγλικά).

3α-β. Θεοί και ήρωες στην αρχαία Ελλάδα και θεοί και ήρωες σε σχέδια (ελληνικά-αγγλικά).

4. Η κατοικία στην αρχαία Ελλάδα (ελληνικά-αγγλικά).

5. Ο αθλητισμός στην αρχαιότητα (ελληνικά-αγγλικά).

6. Το ένδυμα από την αρχαία ως τη βυζαντινή εποχή (ελληνικά-αγγλικά).

7α-β. Τα αγγεία (ελληνικά-αγγλικά), Κλίβανοι (ελληνικά).

Γ. Αφίσες

1. Αιανή, πόλις Μακεδονίας, με παράσταση γυναικείου ειδωλίου του β΄ μισού 6ου αι. π.Χ.

2. Αιανή, πόλις Μακεδονίας, με παράσταση οστέινων πλακιδίων του α΄ μισού 6ου αι. π.Χ. και στο πίσω μέρος κείμενο στα ελληνικά και αγγλικά.

3. Αιανή, πόλις Μακεδονίας, με παράσταση χρυσής αμφορόσχημης ψήφου του 6ου αι. π.Χ. και στο πίσω μέρος κείμενο στα ελληνικά και αγγλικά.

4. Αιανή, με παράσταση σε δύο επίπεδα προτομής χάλκινου αγαλματίου αλόγου του 6ου αι. π.Χ.

5. Αιανή, με παράσταση πήλινων ειδωλίων αλόγων του 6ου αι. π.Χ.

Τα παραπάνω βοηθήματα αντιστοιχούν σε ανάλογες θεματικές ενότητες ή σε Εκπαιδευτικά Προγράμματα, τα οποία εμπλουτίζονται και από ενημερωτικές πινακίδες (ταμπλώ), διαφάνειες, CD, ταινίες video, κάρτες, αντίγραφα αρχαίων, διάφορες φωτοτυπίες κτλ., ενώ είναι αυτονόητη η χρήση ανάλογης τοπικής βιβλιογραφίας και άλλου αρχαιογνωστικού υλικού, από τα οποία προκύπτουν κατασκευές, σχέδια, παιχνίδια κτλ.

1. Πρόκειται για το κυριότερο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα (Φυλλάδια Α1, Α2, Α9) που είναι: «Αιανή: Γνωρίζω την πρωτεύουσα της Ελιμιώτιδας και την Άνω Μακεδονία».

Προς ενημέρωσή σας ακολουθεί σύντομη περιγραφή του Προγράμματος, το οποίο μπορεί να αναπτυχθεί σε δύο κύριες ενότητες με το ακόλουθο περιεχόμενο.

Α΄ Ενότητα

α) Αρχαιολογία - ορισμός - στόχοι. Εξέλιξη - σταθμοί - εποχές - κλάδοι της αρχαιολογίας - ειδικότητες - συναφείς επιστήμες.

β) Ο χαρακτήρας και οι ιδιαιτερότητες της αρχαιολογικής έρευνας στην Άνω Μακεδονία.

γ) Αιανή - Ελίμεια - Ελιμιώτιδα - πηγές και αρχαιότητες. Άνω Μακεδονία.

δ) Αναδρομή στην έως το 1983 προανασκαφική έρευνα στην Αιανή. Αρχαιολογική γεωγραφία και ιστορική τοπογραφία.

Β΄ Ενότητα

α) Υλικά κατάλοιπα - τι και πώς στο χώρο. Εκπαίδευση επί τόπου (εντοπισμός αρχαιολογικού χώρου, χρονολογική ένταξη και χαρακτηρισμός).

β) Γνωριμία με τις ανασκαμμένες αρχαιότητες και τυχόν συμμετοχή σε περίοδο ανασκαφής.

γ) Επισκέψεις στους αρχαιολογικούς χώρους και πρακτικές ασκήσεις στην αναγνώριση αρχαιοτήτων.

2. «Αρχαιολογία, ένα ταξίδι στο παρελθόν» (Φυλλάδια Α8, Β1). Εισαγωγή στις επιστήμες της Αρχαιολογίας, Ιστορίας και Λαογραφίας, ορολογία, μέθοδοι, στόχοι, εποχές, χρονολόγηση, σημασία για το κοινωνικό γίγνεσθαι και το σύγχρονο πολιτισμό. Αναφορά στην αναγκαιότητα και τους τρόπους διάσωσης, την αξιοποίηση και ανάδειξη των κινητών ευρημάτων και μνημείων. Τα θέματα μπορεί να αφορούν κάποια μνημεία της περιοχής ή γενικότερα ζητήματα, π.χ. τα αρχαία στη διαφήμιση, η αρχαιοκαπηλία, η προστασία τους με συντήρηση κτλ. Επιβάλλεται η ενημέρωση στα Εργαστήρια Συντήρησης του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής και μετά μπορεί να επακολουθήσει συγκόλληση σύγχρονων σπασμένων πήλινων αγγείων και ειδωλίων, τα οποία έχουν αγοραστεί ειδικά για το σκοπό αυτό. Τι σημαίνει αρχαιολογία και γιατί ξαναγράφει την ιστορία. Συμμετοχή στο υπαίθριο

ανασκαφικό πρόγραμμα, που πραγματοποιείται στον περιβάλλοντα χώρο του Μουσείου και σε σκάμματα με τοποθετημένα εκμαγεία αρχαίων αντικειμένων.

3. «Καθημερινή ζωή, έθιμα, τέχνες και τεχνίτες» (Φυλλάδιο Β2). Ασχολίες παιδιών, ανδρών και γυναικών, γιορτές και έθιμα, επαγγέλματα, σύγκριση με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και επισκέψεις σε Λαογραφικά Μουσεία και Συλλογές.

4. «Θεοί και ήρωες στην αρχαία Ελλάδα» (Φυλλάδια Β3α-β). Μυθολογία και θρησκεία στην αρχαιότητα. Καταγραφή ή αναφορά παραμυθιών με όμοια θέματα, ζωγραφική των αρχαιοτήτων με θρησκευτικές μαρτυρίες.

5. «Η κατοικία στην αρχαία Ελλάδα» (Φυλλάδιο Β4). Πολεοδομία, δομικά υλικά, χώροι της κατοικίας, επίπλωση.

6. «Ο αθλητισμός στην αρχαιότητα» (Φυλλάδια Α3 και Β5). Ιδιαίτερη αναφορά στις μαρτυρίες για τον αθλητισμό στην Άνω Μακεδονία. Εκτός από τη γνώση και τη σύγκριση με το σύγχρονο αθλητισμό, προτείνεται η διενέργεια αγώνων με χρήση των αρχαίων τρόπων και κανόνων.

7. «Το ένδυμα από την αρχαία ως τη βυζαντινή εποχή, εξαρτήματα ένδυσης, κοσμήματα» (Φυλλάδιο Β6). Κατασκευή ενδυμάτων και κοσμημάτων κατά τον αρχαίο τρόπο.

8. «Κεραμική, αγγειοπλαστική, αγγειογραφία, κοροπλαστική, κλίβανοι» (Φυλλάδια Β7α-β). Αγγεία καθημερινής χρήσης αλλά και έργα τέχνης, πηγή ιστορικών πληροφοριών, καθώς και δείγματα ανθηρής οικονομίας. Κατασκευή αγγείων από πηλό, γύψινων ειδωλίων από μήτρες και βάψιμό τους σύμφωνα με τα αρχαία πρωτότυπα.

9. «Νομισματική, εμπόριο - ανταλλαγές, τα νομίσματα της Αιανής και του Νομού Κοζάνης» (Φυλλάδια Α4 και Β2). Σύγκριση αντιγράφων αρχαίων νομισμάτων με σύγχρονα, ανάγνωση και σημασία παραστάσεων.

10. «Αρχιτεκτονική – δημόσια κτίρια, ναοί και ταφικά μνημεία» (Φυλλάδια Α1, Α2, Α5, Β4). Επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία και σχεδιαστική αποτύπωσή τους, κατασκευή μακέτας με μια αρχαία πόλη. Το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα μπορεί να επεκταθεί στη βυζαντινή και νεότερη αρχιτεκτονική με ανάλογες επισκέψεις στις εκκλησίες, τα μοναστήρια ή τα παραδοσιακά κτίσματα και αρχοντικά.

11. «Επικοινωνία – το αρχαίο οδικό δίκτυο και η Εγνατία Οδός» (Φυλλάδιο Α6). Γνώση του αρχαίου οδικού δικτύου και των ιστορικών γεγονότων με τα οποία συνδέονται οι δρόμοι διαχρονικά. Κατασκευή ενός αρχαίου δρόμου συγκρίνοντας τις ομοιότητες με τους σύγχρονους, αναφορά στην αξία τους και ιδιαίτερα στο ότι οι δρόμοι ενώνουν τους ανθρώπους, φέρνουν αγαθά και δεν καταστρέφουν το φυσικό περιβάλλον.

12. «Γλώσσα και γραφή στην αρχαία Ελλάδα – οι επιγραφές της Αιανής και της Άνω Μακεδονίας». Ανάγνωση των «φθεγγόμενων λίθων» και μεταγραφή απλών επιγραφών σε χαρτί ή στον πίνακα.

13. «Γλυπτική, πλαστική, λιθοξοϊκή». Η χρήση της πέτρας και του μαρμάρου στην αρχαιότητα, η σχέση με τη ζωή και γιατί είναι τέχνη.

14. «Θέατρο, μουσική και χορός». Κατασκευή θεατρικών προσωπείων, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και στα καρναβάλια. Κατασκευή αρχαίων οργάνων, ακρόαση αρχαίας και δημοτικής μουσικής και χοροί σύγχρονοι ελληνικοί με επισημάνσεις στις ομοιότητες και τη συνέχεια.

15. «Αρχαία διατροφή» (Βιβλία Α8, Α9). Οι αρχαίοι αντιμετώπισαν τη γαστρονομία ως τέχνη, δεν έτρωγαν μοναχικά και επινόησαν τα συμπόσια. Περιγράφονται και αναλύονται η δίαιτα των αρχαίων, η παραδοσιακή διατροφή πριν την εποχή της ταχυτροφής και η ποιότητα ζωής. Παρασκευή εδεσμάτων της αρχαίας διατροφής και συμπόσιο.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ-ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ

Συνεχίστηκε για τρίτη χρονιά το έργο της Διαμόρφωσης του Περιβάλλοντος Χώρου του Αρχαιολογικού Μουσείου της Αιανής, που περιλαμβάνει αρχικά περίφραξη, χώρο στάθμευσης, εισόδους και δρόμο πρόσβασης στην έκθεση, που δημοπρατήθηκε στις 19-09-2002 με χρηματοδότηση από το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης Κοζάνης-Γρεβενών (Ο.Π.Α.Γ.-Κ.), αφού, μετά την από το 1997 εγκεκριμένη προμελέτη, συντάχθηκε νέα οριστική μελέτη από τις Τεχνικές Υπηρεσίες της Νομαρχίας Κοζάνης σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Μελετών Μουσείων και το Αρχαιολογικό Μουσείο της Αιανής.

Στα πλαίσια του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης έχει ολοκληρωθεί ένα έργο και τούτο αφορούσε στον:

1. Εξοπλισμό της Αίθουσας Πολλαπλών Χρήσεων και των Εργαστηρίων του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής, κόστους 498.899,49 ευρώ, ενώ προετοιμάσαμε και υποβάλαμε στη διαδικασία ένταξης τα παρακάτω έργα:

2. Τεκμηρίωση και Ανάδειξη Ευρημάτων Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής στην Κοινωνία της Πληροφορίας με το ποσό των 100.000,00 ευρώ.

3. Επισκευή Κτιρίου Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης (Δήμος Κοζάνης) με το υποέργο της Επανέκθεσης Αρχαιοτήτων, ποσού 184.000,00 ευρώ.

4. Προστασία και Ανάδειξη του Μακεδονικού Τάφου Σπηλιάς Εορδαίας με το ποσό 285.000,00 ευρώ.

Σε συνεργασία με το Δήμο Αιανής ολοκληρώσαμε τη μελέτη και εντάχθηκε στο ΠΕΠ Δυτικής Μακεδονίας, με φορέα υλοποίησης το Δήμο, το έργο Αξιοποίηση Πολιτιστικών Μνημείων Αιανής - Δημιουργία θεματικών διαδρομών με πολιτιστικά στοιχεία, που αφορά στην ενοποί-

ηση των αρχαιολογικών χώρων με το Μουσείο και αποτελείται από 5 υποέργα. Με το αρχαιολογικό αυτό πάρκο, καθώς και με το έργο της νέας στέγασης στην αρχαία πόλη και τη βασιλική νεκρόπολη, συμπληρώνεται ουσιαστικά η ανάδειξη των αρχαιοτήτων της Αιανής.

Παράλληλα εργαστήκαμε για τα παρακάτω έργα, τα οποία θα ήταν δυνατόν να ενταχθούν στο Γ΄ ΚΠΣ ή στο Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης Γρεβενών Κοζάνης (Ο.Π.Α.Γ.-Κ.):

1. Κατασκευή του Κτιρίου Εξυπηρέτησης Επισκεπτών εντός του περιβάλλοντος χώρου του Αρχαιολογικού Μουσείου, για το οποίο έχει συνταχθεί μελέτη από την Εφορεία μας και το Τμήμα Μελετών του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων, προϋπολογισμού 400.000.00 ευρώ.

2. Συντήρηση, Αναστήλωση Αρχαίων Κεραμικών Κλιβάνων Πολυμύλου με εγκεκριμένη μελέτη, προϋπολογισμού 293.470,00 ευρώ.

3. Στέγαση των βασιλικών τάφων και μνημειακών κτιρίων αρχαίας Αιανής. Έχει εγκριθεί από το ΚΑΣ η προμελέτη.

4. Αντιπλημμυρική Προστασία Αρχαιολογικού Χώρου Νεκρόπολης Αιανής, προϋπολογισμού 166.654,00 ευρώ. Έχει εγκριθεί από το ΚΑΣ η προμελέτη.

5. Ανάδειξη και Προστασία Αρχαιοτήτων Δήμου Αγίας Παρασκευής (πολιτιστικές διαδρομές). Η μελέτη που έχει συνταχθεί με εποπτεία του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από τον αντίστοιχο Δήμο.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΙ ΚΟΖΑΝΗΣ-ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Έρευνα στο μέσο ρου του Αλιάκμονα - Φράγμα Ιλαρίωνα

Το μεγαλύτερο μέρος του εργασιακού φόρτου στο πρώτο τετράμηνο λειτουργίας της νέας Εφορείας αφορούσε στην έρευνα των αρχαιοτήτων στο χώρο που πρόκειται να κατακλυστεί από τα νερά του νέου Υδροηλεκτρικού Φράγματος Ιλαρίωνα, δεξιά και αριστερά του μέσου ρου, περίπου, του Αλιάκμονα, που ανήκει και στους δύο Νομούς (Κοζάνης και Γρεβενών), σε μεγάλο τμήμα του οποίου οι εργασίες κατασκευής εκτελούνται με γοργούς ρυθμούς από τη ΔΕΗ Α.Ε. Έτσι, μετά τις μεγάλες ανασκαφές, συνολικά 70 στρεμμάτων περίπου, από την κατασκευή μεγάλων δημοσίων έργων, κυρίως της Εγνατίας Οδού και των καθέτων, στο Νομό Κοζάνης, η νέα Εφορεία, με το ολιγάριθμο προσωπικό και τις πενιχρές χρηματοδοτήσεις, καλείται να διασώσει τις εκατοντάδες στρεμμάτων με αρχαιότητες όλων των εποχών, που πρόκειται σε τρία μόλις χρόνια να πλημμυριστούν από το φράγμα, με έρευνα αλλά και ανασκαφή, που προφανέστατα για πολλές περιπτώσεις αποτελεί μονόδρομο[3].

Το ιστορικό της καταστροφής των αρχαιοτήτων από τη ΔΕΗ στο Νομό Κοζάνης και πιο συγκεκριμένα στη λεκάνη της Πτολεμαΐδας, όπου παράγεται το 70-80% της ηλεκτρικής ενέργειας της χώρας, λόγω της εξόρυξης λιγνίτη και των αποθέσεων, άρχισε μεταπολεμικά. Από το 1973 το κακό συνεχίστηκε με τη λειτουργία της τεχνητής λίμνης φράγματος Πολυφύτου στο μέσο ρου του Αλιάκμονα, από την Αιανή ως το Βελβεντό. Χώροι ιερών, νεκροταφεία, οικισμοί ιστορικών και προϊστορικών χρόνων, παλαιοντολογικά ευρήματα έχουν αφανιστεί, ενώ χάρη στις προσπάθειές μας από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 εξαιρέθηκαν από την επέκταση των λιγνιτωρυχείων της ΔΕΗ επτά προϊστορικοί οικισμοί του πυκνού οικιστικού συμπλέγματος των 20 και πλέον θέσεων στην πεδιάδα της Κίτρινης Λίμνης, νότια της Πτολεμαΐδας. Στην παραλίμνια περιοχή του φράγματος Πολυφύτου με την αυξομείωση της στάθμης των νερών έχουν καταστραφεί 120 περίπου αρχαιολογικοί χώροι (Πίν. 134 β). Επισημαίνουμε ότι η αρχαιολογική έρευνα που διενεργείται και στις δύο αυτές περιοχές έχει συμβάλει τα μέγιστα στη διαμόρφωση της νέας φυσιογνωμίας του πολιτισμού της Άνω Μακεδονίας διαχρονικά από την προϊστορία έως τη μετά Χριστόν εποχή.

Οι αρχαιολογικοί χώροι στο υπό κατασκευή νέο φράγμα Ιλαρίωνα, συνεχόμενο σχεδόν με του Πολυφύτου, έχουν όμοια χαρακτηριστικά και είναι εξίσου σημαντικοί για τη γνώση της ιστορίας και προϊστορίας του μέσου ρου του Αλιάκμονα. Με την επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε το 2004 σε εκτάσεις εντός Νομών Κοζάνης και Γρεβενών, εντοπίστηκαν νέοι αρχαιολογικοί χώροι. Ο αριθμός τους θα ξεπεράσει τους 15, εκτείνονται σε εκατοντάδες στρέμματα, ενώ παραμένουν εντελώς ανερεύνητες οι εκτάσεις των χωριών των Δήμων Βεντζίου και Χασίων.

Εντός Νομού Κοζάνης η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε σε έκταση 858 στρεμμάτων, που ανήκουν στο Δήμο Καμβουνίων, όπου εντοπίστηκαν οι παρακάτω αρχαιολογικοί χώροι (Σχέδ. 1).

1. Δ.Δ. Τρανοβάλτου, θέση Τσιούκα Λεβέντη, έκτασης 4 στρεμμάτων με αδιάγνωστη τροχήλατη κεραμική.

Δ. Δ. Ελάτης: 2. θέση Λογκάς, έκτασης 450 στρεμμάτων.

3. θέση Ποταμιά-Χράπα, έκτασης 400 στρεμμάτων.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι στη θέση Λογκάς Ελάτης η διασπορά των αρχαιολογικών ευρημάτων εκτείνεται σε 45 στρέμματα περίπου, ενώ θεωρείται βέβαιο ότι ο οικισμός επεκτείνεται σε μεγαλύτερη επιφάνεια, αλλά αυτή

3. Αναλυτικότερα για το θέμα, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 609-622.

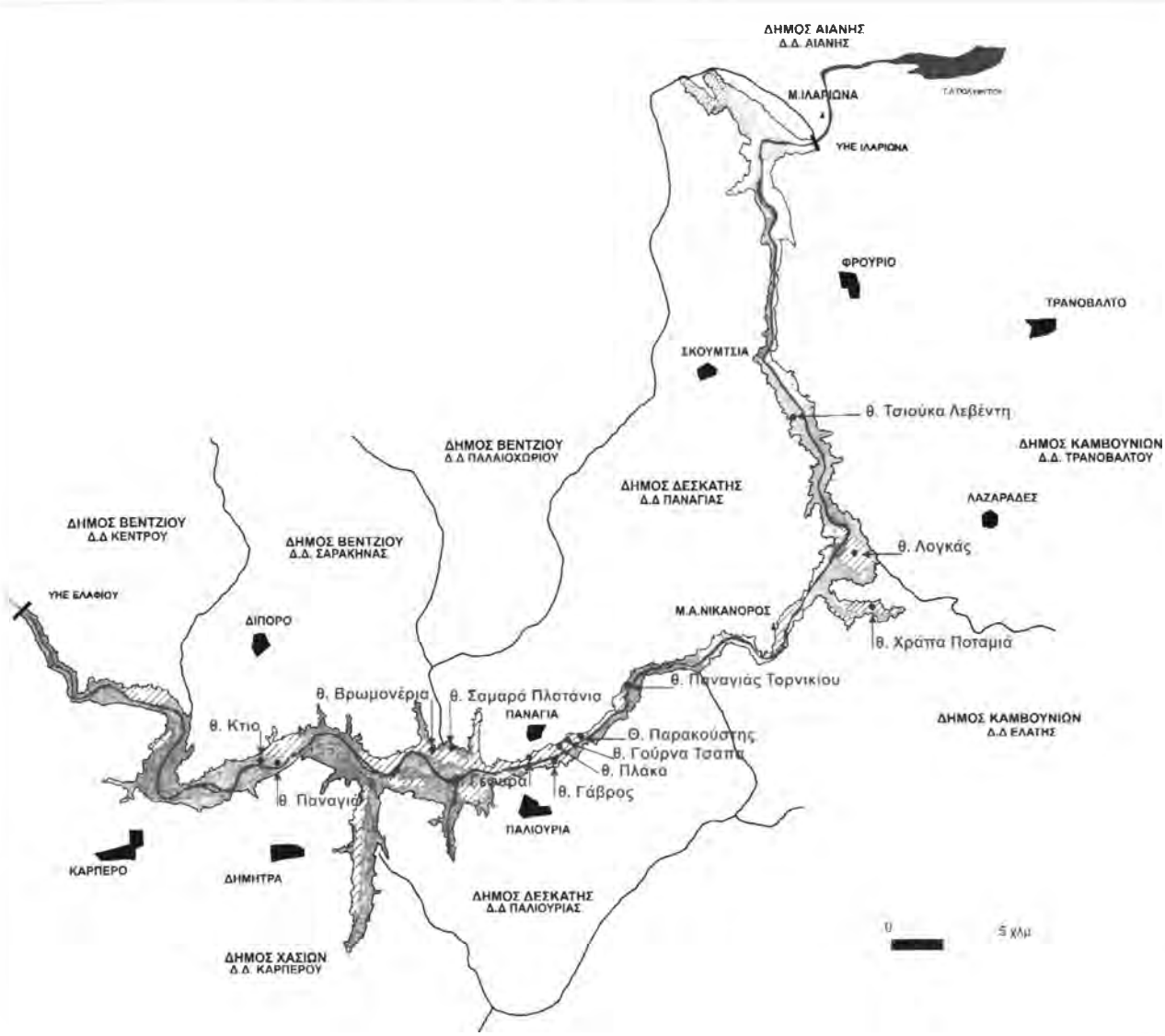

ΦΡΑΓΜΑ ΙΛΑΡΙΩΝΑ

1. ΘΕΣΗ ΤΣΙΟΥΚΑ ΛΕΒΕΝΤΗ ΤΡΑΝΟΒΑΛΤΟΥ. ΑΔΙΑΓΝΩΣΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ
2. ΘΕΣΗ ΛΟΓΚΑΣ ΕΛΑΤΗΣ. ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ, ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΠΕΧ, ΥΕΧ, ΠΕΣ ΚΑΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΤΑΦΩΝ ΥΕΧ
3. ΘΕΣΗ ΠΟΤΑΜΙΑ-ΧΡΑΠΑ ΕΛΑΤΗΣ. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΚΑΙ ΤΡΟΧΗΛΑΤΗ, ΛΕΠΙΔΑ ΠΥΡΙΤΟΛΙΘΟΥ
4. ΘΕΣΗ ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΡΝΙΚΙΟΥ. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΡΟΧΗΛΑΤΗ ΚΑΙ ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗ
5. ΘΕΣΗ ΠΑΡΑΚΟΥΣΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΚΑΙ ΤΡΟΧΗΛΑΤΗ
6. ΘΕΣΗ ΓΟΥΡΝΑ ΤΣΑΠΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΚΑΙ ΤΡΟΧΗΛΑΤΗ
7. ΘΕΣΗ ΠΛΑΚΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΚΑΙ ΤΡΟΧΗΛΑΤΗ
8. ΘΕΣΗ ΓΑΒΡΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΙΑΣ. ΑΔΙΑΓΝΩΣΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ
9. ΘΕΣΗ ΓΕΦΥΡΑ ΠΑΛΙΟΥΡΙΑΣ-ΠΑΝΑΓΙΑΣ. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ
10. ΘΕΣΗ ΣΑΜΑΡΑ ΠΛΑΤΑΝΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ. ΑΔΙΑΓΝΩΣΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ
11. ΘΕΣΗ ΒΡΩΜΟΝΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ. ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ - ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ, ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΛΟΥΤΡΩΝ
12. ΘΕΣΗ ΠΑΝΑΓΙΑ ΔΙΠΟΡΟΥ. ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ, ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗΣ ΧΑΛΚΟΥ ΚΑΙ ΣΙΔΗΡΟΥ
13. ΘΕΣΗ ΚΤΙΟ ΔΙΠΟΡΟΥ. ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ, ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Σχέδ. 1. Φράγμα Ιλαρίωνα. Οι αρχαιολογικοί χώροι εντός περιοχής κατάκλυσης.

είναι αδύνατον να εξακριβωθεί αν δεν προηγηθούν δοκιμαστικές τομές, από τις οποίες θα διαπιστωθούν με αρκετή ασφάλεια το είδος και η σπουδαιότητα των αρχαιοτήτων, γεγονός που προϋποθέτει την ολοκλήρωση των διαδικασιών των απαλλοτριώσεων των ιδιωτικών αγρών, καθώς και την έγκριση της χρηματοδότησης[4]. Παράλληλα, διαπιστώσαμε ότι ο αρχαίος οικισμός, εκτός του επίπεδου παραποτάμιου χώρου, καταλαμβάνει και χώρο στα πρανή των υπερκείμενων λόφων, μέρος του οποίου πρόκειται επίσης να πνιγεί στα νερά του μελλοντικού φράγματος. Στα ευρήματα περισυλλογών και παραδόσεων από το χώρο, στον οποίο από την άροση έχει διαλυθεί και στρώμα καταστροφής ελληνιστικών χρόνων, περιλαμβάνονται όστρακα ελληνιστικά και ανάμεσά τους μυροδοχείο, αγνύθες, βάση οξυπύθμενου αμφορέα, περίπου 20 χάλκινα νομίσματα και ένα αργυρό, σιδερένια καρφιά, χειροποίητη κεραμική ενδεικτική της Πρώιμης και Ύστερης Εποχής Χαλκού, καθώς και της Εποχής Σιδήρου, χάλκινο έλασμα πιθανώς από τριγωνική πόρπη, ενώ χάλκινη περόνη, παρόμοια με αυτές του νεκροταφείου της Αιανής με τα μυκηναϊκά ευρήματα, αποτελεί ένδειξη ύπαρξης νεκροταφείου πιο κοντά στο ποτάμι, αφού κατά τη μαρτυρία του ευρέτη περισυνελέγη από συγκεκριμένο σημείο αγρού[5].

Σχετικά με τη θέση Ποταμιά-Χράπα διευκρινίζουμε ότι αρχαιολογικά ευρήματα εντοπίστηκαν σε πέντε σημεία, και μόνο με δοκιμαστικές τομές είναι δυνατόν να οριστεί η έκταση, το είδος και η χρονολογική ένταξη. Ερευνήθηκαν τα αγροτεμάχια κατά μήκος παραποτάμου του Αλιάκμονα και η κεραμική ήταν τροχήλατη και χειροποίητη (λίγα όστρακα παραπέμπουν στην Πρώιμη Εποχή Χαλκού), σε δύο αγρούς υπήρχαν κομμάτια κεραμίδων στέγης και αργοί λίθοι πιθανώς από διάλυση τοίχων, σε έναν αγρό όστρακα με εφυάλωση, ενώ εντοπίσαμε και ευμεγέθη λεπίδα πυριτόλιθου (Πίν. 134 γ).

Τέλος, επισημαίνουμε ότι εντός Νομού Κοζάνης δεν έχει ολοκληρωθεί η επιφανειακή έρευνα, ιδιαίτερα σε χώρους ημορεινούς, λόγω της πυκνής βλάστησης και της έλλειψης μονοπατιών. Κρίναμε ότι στη φάση αυτή είναι πιο χρήσιμο να επεκταθεί η έρευνα στο Νομό Γρεβενών, ενώ θεωρούμε και σκόπιμο και χρησιμότερο η επιφανειακή έρευνα να συνδυαστεί με δοκιμαστικές τομές παράλληλα με τη διενέργεια των σωστικών ανασκαφών.

Στο Νομό Γρεβενών η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε έκταση 877,5 στρεμμάτων του Δήμου Δεσκάτης και στα Δημοτικά Διαμερίσματα Παναγιάς και Παλιουριάς. Οι εντοπισμένοι αρχαιολογικοί χώροι είναι οι παρακάτω, με την επιφύλαξη ότι η επιφανειακή έρευνα στο Δήμο Δεσκάτης δεν έχει ολοκληρωθεί και σε ορισμένους χώρους πρέπει να επαναληφθεί, διότι υπάρχουν πειστικές πληροφορίες για αρχαιότητες που δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπίσουμε λόγω των καλλιεργειών και της πυκνής φυσικής βλάστησης, ενώ και εδώ είναι απαραίτητες οι δοκιμαστικές τομές.

4. Δ.Δ. Παλιουριάς, θέση Γάβρος. Επιφανειακή έρευνα πραγματοποιήθηκε σε έκταση 120 στρεμμάτων.

Δ.Δ. Παναγιάς (πρώην Τορνικίου), οι θέσεις:

5. Παναγιά. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου και γύρω έκταση 120 στρεμμάτων.

6. Παρακούστης. Έκταση: 30 στρέμματα.

7. Γούρνα Τσάπα. Έκταση: 8 στρέμματα.

8. Πλάκα. Έκταση: 35 στρέμματα.

9. Σαμαρά Πλατάνια. Έκταση: 9 στρέμματα.

10. Βρωμονέρια. Έκταση: 25 στρέμματα.

Συνολική έκταση αρχαιολογικών θέσεων Δ.Δ. Παλιουριάς: 231 στρέμματα.

Η έκταση στη θέση Παναγιά και γύρω από τη Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου είναι σαφώς μεγαλύτερη, αν υπολογίσει κανείς όλες τις ομαλές επιφάνειες στην ακροποταμιά. Η κεραμική είναι ευάριθμη, τροχήλατη και ελάχιστη η εφυαλωμένη, σε λίγους αγρούς που ακόμη καλλιεργούνται, και για τρίτη φορά επαναλαμβάνουμε ότι οι ερευνητικές τομές θα δείξουν τι υπάρχει κάτω από το χώμα. Άλλωστε στη Συλλογή του χωριού με προέλευση το χώρο μπροστά από την Παναγιά έχουν τοποθετηθεί στο πρώτο ράφι δεξιά διάφορα ευρήματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Οι θέσεις Παρακούστης, Πλάκα και Γούρνα Τσάπα αποτελούν συνεχόμενες θέσεις σε γειτνιάζοντες αγρούς, ενώ τόσο κοντά σε αυτές, όμως σε ψηλότερο επίπεδο και εκτός κατάκλυσης, όσο και στη θέση Τσιούκα Λεβέντη, αλλά εδώ εντός χώρου κατάκλυσης, είναι εμφανείς μεγάλοι και μικροί λίθοι σε κυκλική ή καμπύλη διάταξη και αποτελούν ενδείξεις για κατασκευές ανθρώπων. Τα ευρήματα από τις παραπάνω θέσεις είναι κυρίως κεραμική τροχήλατη, ακόμα λιγότερη χειροποίητη και αδιάγνωστη, ελάχιστα τμήματα κεραμίδων και αργές πέτρες.

Στη θέση Βρωμονέρια η κεραμική, οι αγνύθες, τα ψημένα πλιθιά τοιχοποιίας, αλλά και τμήματα πλιθιών από υπόκαυστα λουτρών, τμήματα γυάλινων αγγείων, είναι ενδεικτικά της χρήσης του χώρου στην ελληνιστική και

4. Στην Ελάτη έχουν εντοπιστεί πολλοί και σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι με ανάλογα ευρήματα, βλ. Α. Ρωμιοπούλου, *ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 408. Ι. Τουράτσογλου, *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 725. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 36 (1981): Χρονικά, σ. 326. Η ίδια, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 304-305. Η ίδια, *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 310. Η ίδια, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 267. Η ίδια, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά σ. 426. Η ίδια, *Κοζάνη. Πόλη Ελιμιώτιδας. Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1993, σ. 88. Η ίδια, *Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, 1999, σ. 138. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Ι. *Κατάλογος των Επιγραφών*, Αθήνα 1985, αρ. 59.

5. Πρβλ. με της Αιανής, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 601.

ρωμαϊκή εποχή. Από τα Βρωμονέρια, σύμφωνα με τη μαρτυρία των κατοίκων, έχουν περισυλλεγεί και βρίσκονται στη Συλλογή του Πολιτιστικού Συλλόγου Παναγιάς (Τορνικίου) τμήμα ελληνιστικού σκύφου, στον οποίο με κυκλική σφραγίδα έχει αποτυπωθεί εξωτερικά του χείλους (σώζεται σε τρία σημεία) παράσταση αδιάγνωστης γυναικείας μορφής, καθώς και λίθινο τριβείο, ενδεικτικό της χρήσης του χώρου κατά τα προϊστορικά χρόνια (Πίν. 134 δ-ε).

Τα δύο χωριά, Παλιουριά και Παναγιά (Τορνίκι), πρόκειται να ενωθούν με γέφυρα και μολονότι είδαμε πρόσφατα τα σκαπτικά μηχανήματα επί τόπου, δεν μας έχουν αποσαφηνιστεί τα ακριβή σημεία τοποθέτησης. Ωστόσο, έχουμε υποδείξει ότι αν συμπίπτουν με τους αγρούς στα νοτιοδυτικά της Παναγιάς, θα πρέπει να προηγηθεί έρευνα στο χώρο (στη θέση Γέφυρα, όπως την ονομάσαμε), δεδομένου ότι έχει κατοικηθεί κατά την ελληνιστική εποχή, όπως αποδεικνύεται από ένα πιθάρι και τοίχο από αργολιθοδομή, που κόπηκαν προφανώς από τη διάνοιξη του δρόμου και τη διαφορά υψομέτρου (Πίν. 134 στ)[6].

Πολλές αρχαιότητες έχουν περισυλλεγεί, όπως αναφέραμε, από τους κατοίκους της Παναγιάς (Τορνικίου) και στεγάζονται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο στο κτίριο όπου στεγαζόταν κάποτε Δημοτικό Σχολείο. Τα ευρήματα, λίγα προέρχονται από χώρους της Ελάτης και Διπόρου, είναι συνοπτικά: απολιθώματα, κεραμική χειροποίητη Εποχής Χαλκού και Σιδήρου, πολλά λίθινα προϊστορικά εργαλεία, διάφορα αντικείμενα του παραδοσιακού πολιτισμού. Ιδιαίτερη μνεία χρήζει όστρακο αγγείου του 7ου αι. π.Χ. με σωζόμενη παράσταση των άκρων ποδιών μορφής (Πίν. 134 ζ), από τη θέση Προφήτης Ηλίας, λόφο με ομώνυμη εκκλησία κοντά στο χωριό, στο χώρο του οποίου, εκτός της τροχήλατης κεραμικής, υπάρχει και χειροποίητη Εποχής Χαλκού και Νεολιθικής. Το όστρακο δεν ανήκει σε κανένα από τα γνωστά εργαστήρια του αρχαίου κόσμου, ενώ το πλησιέστερο κέντρο με τοπικά εργαστήρια είναι βέβαια η Αιανή, όπου αντίστοιχα προϊόντα κεραμικής, πέραν αυτών της Ύστερης Εποχής Χαλκού και Σιδήρου, είναι γνωστά από τον 6ο και 5ο αι. π.Χ., καθώς και την ελληνιστική εποχή, με διάδοση που ανιχνεύεται προς το παρόν με βεβαιότητα ως την Κοζάνη, την Ποντοκώμη, αλλά και ευρύτερα ως την Αχρίδα[7].

Από την ΙΕ΄ ΕΠΚΑ μας γνωστοποιήθηκαν οι αρχαιολογικοί χώροι των θέσεων Κτιο και Παναγιά Δ.Δ. Διπόρου Δήμου Βεντζίου, ως χώροι του Νομού Γρεβενών που βρίσκονται στην περιοχή κατάκλυσης και πρέπει να ερευνηθούν. Πρόκειται για διπλανούς αρχαιολογικούς χώρους, της σημασίας και της έκτασης του Λογκά Ελάτης, ίσως και μεγαλύτερης. Κατά την επιφανειακή έρευνα στη θέση Κτιο εντοπίσαμε κεραμική ελληνιστικών χρόνων, αλλά και λίθινο τριβείο, ενώ στη θέση Παναγιά παραλίγο να πέσουμε μέσα σε δύο αποθηκευτικά πιθάρια, συλλέξαμε παρόμοια κεραμική, αλλά και χειροποίητη Εποχής Χαλκού και Σιδήρου, καθώς και υαλοποιημένες μάζες πηλού από υψηλή θερμοκρασία, προφανώς κατάλοιπα εργαστηριακών δραστηριοτήτων.

Αναφορικά με την τύχη των παραπάνω αρχαιοτήτων, και άλλων που τυχόν υπάρχουν εντός της περιοχής κατάκλυσης του ταμιευτήρα, οι γνώμες διίστανται. Αυτό που οφείλουμε ως Αρχαιολογική Υπηρεσία να πράξουμε είναι η προστασία και η διάσωση των αρχαιοτήτων με ενέργειες, όπως ο εντοπισμός με συστηματική επιφανειακή έρευνα και δοκιμαστικές τομές, καθώς και η ανασκαφή με κάθε είδους τεκμηρίωση, δεδομένου μάλιστα ότι πρόκειται να καταστεί μη αναστρέψιμη η απώλεια της πολιτισμικής ταυτότητας της κοιλάδας του μέσου ρου του Αλιάκμονα, στον οποίο έχει ήδη συντελεστεί καταστροφή δεκάδων αρχαιολογικών θέσεων με το φράγμα Πολυφύτου. Ωστόσο, αντ' αυτών η ΔΕΗ Α.Ε. διά των εκπροσώπων της επικαλείται την άποψη ότι τυχόν αποκάλυψη αρχαιοτήτων θα αποβεί περισσότερο καταστροφική από το να μην ανασκαφούν καθόλου. Για λογαριασμό της Λ΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων συντάχθηκε ήδη από γεωλόγους μελέτη εκτίμησης της αντοχής των αλλουβιακών αποθέσεων σε συνθήκες λιμνοπαράκτιου περιβάλλοντος, σύμφωνα με την οποία δεν ισχύει η παραπάνω άποψη, αλλά αναμένεται από τη ΔΕΗ Α.Ε. και δεύτερη μελέτη-εκτίμηση. Ας ελπίσουμε σύντομα να δοθεί απάντηση ώστε, προς όφελος της ιστορίας και του πολιτισμού και στο βαθμό που τούτο είναι αναγκαίο, να εντατικοποιηθεί η έρευνα, αφού τα χρονικά περιθώρια στενεύουν διότι υπάρχει καταληκτική ημερομηνία πλήρωσης του ταμιευτήρα εντός του 2008, οι ρυθμοί της εργολήπτριας εταιρίας είναι ήδη γοργότατοι σε χώρους που χρειάζονται ορύγματα και τούνελ υπερχείλισης, ενώ παράλληλα οι σκαπτικές εργασίες για τη λειτουργία δανειοθαλάμων διαφόρων υλικών έχουν ήδη αρχίσει στη γειτονιά εντοπισμένων αρχαιολογικών χώρων.

6. Το πιθάρι, που «αιωρείται» σπασμένο κατά μήκος, έχει ύψος 0,70, μέγιστη διάμετρο 0,55 μ. και βρίσκεται στον αγρό Χρ. Τσούγκου. Περισυνελέγη κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και ένα εφυαλωμένο όστρακο.

7. Για τα προϊόντα τοπικών εργαστηρίων στην Αιανή, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Αιανή. Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1989, εικ. 28. Η ίδια, *Κοζάνη. Πόλη Ελιμιώτιδας. Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1993, σ. 68, εικ. 37, 38. Η ίδια, *Αρχαία Μακεδονία. Κατάλογος της Έκθεσης. Μελβούρνη, Μουσείο Βικτωριας, 1989*, Αθήνα 1988, σ. 160, αρ. 244. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη - Ευρ. Κεφαλίδου, *Αρχαία Μακεδονία* VI, τόμ. 1, 1996 (1999), σ. 537-545, 547, 549-551. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 624-625. Η ίδια, *Ζ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Αίγιο 2005*, Αθήνα 2011, σ. 407 κ.ε.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Κατά τον έλεγχο των οικοπέδων στο σύγχρονο οικισμό της Αιανής εντοπίστηκε κατά την εκσκαφή θεμελίων στο οικοδομικό τετράγωνο 45, αρ. οικοπέδου 328, ιδιοκτησίας Ι. Τζανόπουλου, λακκοειδής αρχαϊκή ταφή με ενδιαφέροντα κτερίσματα, χάρη στο ζήλο του προσωπικού που αναγκάστηκε να δώσει μάχη με το μηχάνημα προκειμένου να σταματήσει για να ανασκαφεί η ταφή. Διαπιστώθηκε ότι η ταφή είχε συληθεί εν μέρει κατά την αρχαιότητα και τα μεταλλικά κτερίσματά της αποτελούνταν από χάλκινη λεκανίδα με συμπαγείς διχαλωτές λαβές και βάση (Πίν. 135 α), καθώς και διαλυμένη χάλκινη φιάλη (αρ. Κατ. 17066-17067), ενώ περισυνελέγησαν και διάφορα άλλα χάλκινα ελάσματα, ανάμεσά τους ευμέγεθες ορθογώνιο διάτρητο, με σιδερένια καρφιά στις γωνίες (αρ. Κατ. 17068), που ανήκε σε ηθμό ή αποτελούσε τρίφτη (Πίν. 135 β), δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων (αρ. Κατ. 17063-17064), μαχαιρίδιο και καρφιά (αρ. Κατ. 17069-17070) (Πίν. 135 γ). Τα πήλινα κτερίσματα ήταν μελανόμορφη λήκυθος με όμοια παράσταση Διονύσου και σατύρων στις δύο πλευρές (αρ. Κατ. 17065) (Πίν. 135 δ), άβαφη πρόχους και σταμνοειδές σε κομμάτια (αρ. Κατ. 17071-17072), καθώς και μόνωτο σκυφίδιο (αρ. Κατ. 17073), ενώ άβαφο κύπελλο μάλλον δεν ανήκε στην ίδια ταφή (αρ. Κατ. 17076) (Πίν. 135 ε).

Καισάρεια

Σωστική ανασκαφή διενεργήθηκε σε αρχαιότητες που κατακλύζονται από την τεχνητή λίμνη φράγματος Πολυφύτου στο μέσο ρου του Αλιάκμονα και ανήκουν ως πιθανότατα σε τμήμα της κάτω πόλης του οικισμού της θέσης Παλαιόκαστρο, νότια από το σύγχρονο οικισμό. Στο χώρο που φέρει και το ιδιαίτερο τοπωνύμιο Μύτικας ή Χαλίκι (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΓ της ΓΥΣ στα πρώην αγροτεμάχια αρ. κτηματολογίου 256 και 263: Χ=–8096, Ψ=–10247 και Χ=–8132,78, Ψ=–10301,87) κάθε χρόνο μετά την απόσυρση των νερών εμφανίζονται κατόψεις κατοικιών με τοίχους από αργολιθοδομή και συνδετικό ασβεστοκονίαμα, δάπεδα βοτσαλωτά, μυλόλιθοι, πίθοι, πήλινοι σωλήνες αγωγών, πιθανότατα και χώροι δεξαμενών με υδραυλικό κονίαμα, στις οποίες ανήκαν ενδεχομένως μεγάλα κομμάτια από σκληρό κουρασάνι, που εντάσσονται στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια, ενώ δεν λείπουν και τα ευρήματα προϊστορικών χρόνων, κυρίως χειροποίητη κεραμική Εποχής Χαλκού (αρ. Κατ. 17061), καθώς και τα οστά, μάλλον ακτέριστων βυζαντινών τάφων. Φέτος καθαρίσαμε ουσιαστικά δύο τοίχους από αργολιθοδομή δωματίου (Πίν. 135 στ), διαστ. μήκ. 5 και 2,80, πλ. 0,80 μ., στον εσωτερικό χώρο του οποίου είχε διαλυθεί στρώμα καταστροφής, καθώς και τοίχο μήκ. 6, πλ. 0,70 μ., με συνδετικό ασβεστοκονίαμα, που σωζόταν πλέον σε ύψος μόλις 0,10 μ., και τούτο σημαίνει ότι του χρόνου θα έχει διαλυθεί εντελώς. Ανάμεσα στα ευρήματα περισυλλογής μας ήταν και σιδερένιο κλειδί λακωνικού τύπου (αρ. Κατ. 17057) (Πίν. 135 ζ).

Σέρβια

Μετά την παράδοση από τον Σ. Πουτογλίδη, κάτοικο Ακρινής και αλιέα της περιοχής τεχνητής λίμνης φράγματος Πολυφύτου, τριών πήλινων αγγείων προβήκαμε σε σωστική ανασκαφή στο χώρο που μας υπέδειξε. Πρόκειται για δύο χειροποίητα αγγεία Ύστερης Εποχής Χαλκού, δίωτο αγγείο τύπου Αιανής με αμαυρόχρωμη διακόσμηση και άβαφη πρόχου (αρ. ΒΕΚ 1276, 1274) και αρτόσχημο μυκηναϊκό αλάβαστρο (αρ. ΒΕΚ 1275), τα οποία προφανώς προήλθαν από λαθρανασκαφή τάφου ή τάφων (Πίν. 136 α). Ο χώρος έχει σχέση με τους χώρους που άρχισαν να εντοπίζονται από τη δεκαετία του 1980, όταν κατά τους χειμερινούς μήνες αποσύρονταν τα νερά της τεχνητής λίμνης στο μέσο ρου του Αλιάκμονα και αριστερά της γέφυρας Κοζάνης-Σερβίων[8]. Ερευνήθηκαν τρεις ημιδιαλυμένες λακκοειδείς ταφές, από τις οποίες σώζονταν μόνο λίγα οστά, ενώ δυτικότερα, με την πτώση της στάθμης των νερών, διαπιστώσαμε την ύπαρξη στρώματος ελληνιστικών χρόνων, καθώς και στρώματος Νεότερης Νεολιθικής Εποχής με πολλά λίθινα εργαλεία και γραπτή κεραμική τύπου Κλασικού Διμηνίου (αρ. ΒΕΚ 1277-1280).

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ - ΣΥΝΤΑΞΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Βόρεια από τη Λαριού, δηλαδή τη Μονή Ιλαρίωνα και Αγίας Τριάδας[9], σε ορεινή έκταση και σε κορυφή λόφου, στον οποίο επιχειρήθηκε ισοπέδωση κατά τη διάνοιξη διπλανού δρόμου, διαλύθηκαν τάφοι κιβωτιόσχημοι και σε πίθους, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα οστά,

8. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 418-419, 426 (και η ίδια, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 613-614, σημ. 13, 14 με συνολική βιβλιογραφία). Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 110-112.

9. Για αρχαιότητες από τη γύρω περιοχή, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 431.

τα μεγάλα όστρακα και τις πέτρες, ενώ είναι εμφανείς και οι πέτρες περιμετρικά του λόφου που όριζαν περίβολο. Τόσο οι ταφικές πρακτικές όσο και η χειροποίητη κεραμική μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι πρόκειται για χώρο νεκροταφείου με πολλές ομοιότητες με το νεκροταφείο της θέσης Μαντριά που ερευνήθηκε το 1994 και εντάσσεται στη Μέση και Ύστερη Εποχή Χαλκού, από την οποία μάλιστα δεν απέχει πολύ[10]. Γύρω από το λόφο, σε χέρσους χώρους με πυκνή θαμνώδη βλάστηση και σε λίγους εκχερσωμένους αγρούς, εντοπίζονται και τροχήλατα όστρακα, ενώ πλούσια ήταν τα ευρήματα από την καλλιέργεια μεγάλου αγρού με το ιδιαίτερο τοπωνύμιο Στρογγυλό. Οι μεγάλοι λιθοσωροί σε αρκετά σημεία δηλώνουν τη διάλυση οικιστικών καταλοίπων ιστορικών χρόνων, η κεραμική είναι και τροχήλατη αλλά και χειροποίητη από μικρά και μεγάλα αγγεία με χαρακτηριστικές λαβές, καθώς και τμήμα λίθινου πέλεκυ που μπορούν να ενταχθούν ως και την Πρώιμη Εποχή Χαλκού. Πρόκειται βεβαίως για μικρές κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις που έχουν αφήσει τα ίχνη τους διαχρονικά και τα οποία απειλούνται με πλήρη αφανισμό από τη σύγχρονη μηχανική καλλιέργεια.

Με προέλευση διάφορους χώρους της Αιανής παραδόθηκαν τα παρακάτω αντικείμενα.

Από το χώρο της αρχαίας Αιανής (Μεγάλη Ράχη) περισυνελέγη χάλκινο φάλαρο (αρ. Κατ. 16834)[11] και από το χώρο της νεκρόπολης στη θέση Λειβάδια τμήμα στομίου πίθου με σωζόμενα εγχάρακτα τα γράμματα *ΚΕ* (αρ. Κατ. 16355) (Πίν. 136 β). Η Ζ. Καραγιάννη παρέδωσε χάλκινο ωτογλύφανο (αρ. Κατ. 17090), επιφανειακό εύρημα από τη θέση Λειβάδια προς τη θέση Ούτσινο (Πίν. 136 β).

Ο Απ. Στάμος του Ελευθερίου παρέδωσε σιδερένια αιχμή δόρατος, μήκ. 0,376 μ. (αρ. Κατ. 16895), την οποία κατά τη μαρτυρία του περισυνέλεξε από τη θέση Μαντήλα Γκορτσιές, και πιο συγκεκριμένα από το αγροτεμάχιο αρ. 2034 προς το ρέμα του Χάντακα (Πίν. 136 γ)[12].

Ο Γρ. Κοντός του Δημητρίου παρέδωσε 14 χάλκινα νομίσματα (τρία οθωμανικά και τα υπόλοιπα αρχαίων χρόνων, ένα Φιλίππου Β΄, Ν682), τα οποία, όπως είπε, περισυνέλεξε από την περιοχή του ρέματος Χάντακα, κοντά στην αρχαία πόλη (Ν676-Ν689).

Ο Χρ. Στάμου του Σπυρίδωνα σε διάφορες χρονικές περιόδους και έτη έχει παραδώσει: Σύνολο 35 χάλκινων νομισμάτων (Ν619-620, Ν630-663), χωρίς ακριβή χώρο προέλευσης. Επανήλθε με άλλες παραδόσεις, όπως ενός χάλκινου νομίσματος Φιλίππου Ε΄ (Ν690), το οποίο κατά τη μαρτυρία του περισυνέλεξε από τον αγρό Φ. Φτάκα στους πρόποδες της Μεγάλης Ράχης με τον οικισμό της αρχαίας Αιανής, άλλων τριών χάλκινων από τον αγρό Θ. Καρπενήση, μεταξύ της αρχαίας πόλης και της νεκρόπολης (πάντα σύμφωνα με τη μαρτυρία του) και τριών νεοτέρων (Ν691α-γ). Εκτός της κεραμικής παρέδωσε ακέραια πήλινη οινοχόη με δήλωση προέλευσης τη Ράχη Τσίτσιλα (αρ. Κατ. 17023), πήλινο χειροποίητο θήλαστρο από τη Ράχη Κομμένοι (αρ. Κατ. 17024), τμήμα πλίνθου με τα γράμματα *ΤΜ* (αρ. Κατ. 17033) και μικρό μαρμάρινο τμήμα που σώζει πτυχές ενδύματος μορφής από τη Ράχη Τσέικα (αρ. Κατ. 17025) (Πίν. 136 δ)[13].

Ο Ν. Φτάκας του Αντωνίου παρέδωσε χάλκινο νόμισμα (Ν 675) αυτόνομης κοπής Θεσσαλονίκης, 187-168 π.Χ., χωρίς ακριβή θέση προέλευσης.

Ο Φ. Μπλιούμης του Ιωάννη παρέδωσε το πάνω μέρος σταμνοειδούς πήλινου αγγείου με ανάγλυφη παράσταση φιδιών (αρ. Κατ. 17050), το οποίο περισυνέλεξε από τη θέση Παλιούρι, μολονότι κατά την αυτοψία στο σημείο που υποδείχτηκε δεν υπήρχαν ισχυρές ενδείξεις, παρά το λεπτό αρχαιολογικό στρώμα με κεραμική τροχήλατη και χειροποίητη (αρ. Κατ. 17052) (Πίν. 136 ε)[14]. Την ίδια δυσκολία αντιμετωπίσαμε στον εντοπισμό του σημείου από το οποίο σύμφωνα με τη μαρτυρία του προήλθε ακέραιο μικκύλο αγγείο-υδρία (αρ. Κατ. 16856), και ήταν στο πρανές του δρόμου 200 μ. περίπου βόρεια από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής (Πίν. 136 ε). Άλλα δύο ακέραια αγγεία παραδόθηκαν από το γιο του, Ι. Μπλιούμη, πήλινος μακεδονικός αμφορέας με δήλωση προέλευσης τη Ράχη Τσίτσιλα, προς τη ρεματιά, και πήλινο ατρακτόσχημο μυροδοχείο από Ράχη Κατσίκα (αρ. Κατ. 17093 και 17092 αντίστοιχα) για τα οποία, ωστόσο, κανένα ίχνος δεν εντοπίσαμε στα σημεία που υποδείχτηκαν (Πίν. 136 ε)[15].

Ο Τ. Βαβλιάρας παρέδωσε σιδερένια αιχμή βέλους (αρ.

10. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 50 (1994): Χρονικά, σ. 567.

11. Είναι το δεύτερο που εντοπίζεται στο Νομό Κοζάνης μετά το πλέον διακοσμημένο προερχόμενο από το ιερό του Απόλλωνα στην Ξηρολίμνη, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 610, εικ. 7.

12. Για την ίδια θέση, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, στον παρόντα τόμο, σ. 443.

13. Από την ίδια θέση παραδόθηκε το 1999 τμήμα μαρμάρινου αγαλματίου Ηρακλή, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 652, και για την ίδια θέση, βλ. σχετικά Κ. Σιαμπανόπουλος, *Αιανή. Ιστορία-Τοπογραφία-Αρχαιολογία*, 1974, σ. 95, 139-148. Α. Ανδρειωμένου, *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 413-415. Η ίδια, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 332. Η ίδια, *Αρχαία Μακεδονία* Ι. 1968 (1970), σ. 235-238. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Ι. *Κατάλογος των Επιγραφών*, 1985, σ. 30-31, αρ. 14. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 429.

14. Για τη θέση Παλιούρι, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 430.

15. Πρόκειται για λόφους που χωρίζονται από τη ρεματιά του Χάντακα από το λόφο της Μεγάλης Ράχης, όπου η αρχαία Αιανή, και στους οποίους παρά την έρευνά μας δεν έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες, μολονότι η ύπαρξη ταφών στους πρόποδες φαίνεται πολύ πιθανή.

Κατ. 16793) και πήλινο αμφικωνικό σφονδύλι (αρ. Κατ. 17034) με δήλωση προέλευσης τη θέση Κάτω Ισιώματα. Ο Α0. Μπούκος του Γεωργίου παρέδωσε 13 λίθινα προϊστορικά εργαλεία (αρ. Κατ. 16840α-η, 17011-17013), με δήλωση προέλευσης την περιοχή του Αγίου Δημητρίου (Πίν. 136 στ)[16]. Παρόμοια, ελλιπή κυρίως, εργαλεία από την ίδια περιοχή έχουν περισυλλεγεί, σύμφωνα με τη μαρτυρία τους, και από άλλους κατά καιρούς, όπως από τον Ζ. Γκαλγκουράνα (15 με αρ. Κατ. 16314-16323, 16380, 16381), από τους Θωμά και Θεόδωρο Βαβλιάρα (από δύο με αρ. Κατ. 16802, 16803 και 16715, 16716, αντίστοιχα).

Ο Γ. Τσίγγας, κάτοικος Κήπου, παρέδωσε δύο πήλινα ακέραια αγγεία, υδρία και κάλαθο (αρ. Κατ. 16360, 16361), τα οποία κατά τη μαρτυρία του εντόπισε λίγο βορειότερα από τη θέση Μπαΐρια της Αιανής (Πίν. 136 ζ). Μπορούμε να υποθέσουμε τη διάλυση λακκοειδούς τάφου, μολονότι όταν ειδοποιηθήκαμε για την αυτοψία δεν υπήρχαν πλέον ενδείξεις.

Τέλος, από κατάσχεση της Ασφάλειας Κοζάνης παραδόθηκε σιδερένια αιχμή δόρατος (αρ. Κατ. 16846), για την οποία δεν δηλώθηκε ακριβής χώρος προέλευσης.

Καισάρεια

Η σωστική ανασκαφή, που αναφέραμε, και ο εντοπισμός νέων αρχαιοτήτων μας οδήγησαν στη συμπλήρωση του αρχαιολογικού χάρτη της περιοχής. Η Καισάρεια, σε άμεση γειτνίαση με την Αιανή και κοινότητα που διέσωσε το αρχαίο όνομα που αποδίδεται στον Ιούλιο Καίσαρα ή τον Διοκλητιανό, είναι γνωστή στην έρευνα κυρίως για τις επιγραφές που αφορούν στο Κοινό των Ελιμιωτών και λατρείες θεών, οι οποίες βρέθηκαν εντοιχισμένες σε β΄ χρήση και προέρχονταν από το ρωμαϊκή διοικητικό κέντρο της Αιανής, που έχουμε τοποθετήσει στην περιοχή της Ράχης Τσέικα[17]. Πρόκειται για τα ασβεστόχτιστα τείχη της θέσης Παλαιόκαστρο (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ: Χ=–9000, Ψ=–10500, περίπου στο κέντρο του τειχισμένου οικισμού), τα οποία λιθολογήθηκαν από τους κατοίκους, ήδη προπολεμικά, σε τέτοιο βαθμό ώστε να απομείνει μόνο η τάφρος περιμετρικά[18], ενώ στο χώρο εντός των τειχών οι δοκιμαστικές τομές που διενεργήσαμε έδειξαν χρήση του χώρου όχι πριν την ύστερη ρωμαϊκή εποχή. Θεωρούμε βέβαιο, και παρά τα αποτελέσματα των δοκιμαστικών μας τομών εντός των τειχών, ότι ο ευρύτερος τουλάχιστον χώρος του Παλαιόκαστρου Καισάρειας κατοικήθηκε και σε προγενέστερες, καθώς και μεταγενέστερες εποχές, γεγονός που αποδείχτηκε και με τη σωστική ανασκαφή στα χαμηλότερα επίπεδα, ανατολικά και εκτός των τειχών, σε αρχαιότητες που διαλύονται από την αυξομείωση της στάθμης της τεχνητής λίμνης φράγματος Πολυφύτου (βλ. παραπάνω). Στην περιοχή αυτή για την κατοίκηση στην προϊστορική εποχή, και πιθανότατα στην Εποχή Χαλκού, συνηγορούν η χειροποίητη κεραμική και το πήλινο ζωόμορφο ειδώλιο που περισυλλέξαμε (αρ. Κατ. 17054), ενώ για τη βυζαντινή εποχή ένα χάλκινο νόμισμα (αρ. Κατ. 17055) και οι διαλυμένες, μάλλον ακτέριστες ταφές.

Με δήλωση προέλευσης τον καθαυτό χώρο του Παλαιόκαστρου παραδόθηκε πρόσφατα από τον Γ. Σκουτέλα χάλκινο βυζαντινό νόμισμα (αρ. Κατ. 16839).

Βορειοδυτικά από το Παλαιόκαστρο και νοτιοδυτικά από το λόφο του Προφήτη Ηλία, στη σωστική ανασκαφή που διενεργήσαμε το 1997 για τις ανάγκες κατασκευής της Εθνικής Οδού Ρυμνίου-Κοζάνης (συντεταγμένες: Χ=–9615, Ψ=–9625) αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού ύδρευσης, ρωμαϊκών χρόνων, σε μήκος 63 μ., που οδηγεί, ως μέρος του δικτύου της αρχαίας Αιανής και των γειτονικών της οικισμών, προς το Παλαιόκαστρο[19]. Στον περιβάλλοντα χώρο της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία, πάνω σε λόφο φυτεμένο με πεύκα και σπάρτα, παρατηρήσαμε οστά διαλυμένων ταφών, αλλά στους αγρούς νοτιοανατολικά του λόφου εντοπίστηκε νεολιθικός οικισμός. Κεραμική και λίθινα εργαλεία περισυλλέξαμε στον αγρό γύρω από το τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 211), ενώ ενδείξεις για την έκταση του οικισμού παρέχουν και οι αγροί με αρ. 205-7, 215-6, 275-6.

Ανατολικά και σε χαμηλό επίπεδο η κάτω πόλη του Παλαιοκάστρου, όπως αναφέραμε, κατακλύζεται και διαλύεται από την αυξομείωση της στάθμης της τεχνητής λίμνης φράγματος Πολυφύτου στο μέσο ρου του Αλιάκμονα. Διαπιστώνουμε πλέον κατά τις τακτές επισκέψεις μας στο χώρο ότι ο ρυθμός καταστροφής είναι πολύ γοργός και οδηγεί στην οριστική απώλεια τόσο των οικημάτων των ιστορικών χρόνων όσο και του προϊστορικού στρώματος της Εποχής Χαλκού, όπως συμπεράναμε από την κεραμική. Βορειοανατολικότερα από την ανασκαφή σε χέρσο

16. Για τον Άγιο Δημήτριο, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 554. Η ίδια, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 686, με αναφορά σε προϊστορικό χώρο.

17. Βλ. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Ι. *Κατάλογος των Επιγραφών*, 1985, αρ. 45 και 36, καθώς και αρ. 6, 9, 39, 49, 66, 82, 83. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Αρχαία Μακεδονία* V, τόμ. 1, σ. 659. Η ίδια, *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 400. Η ίδια, *Αιανή Κοζάνης, Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1989, και *Αιανή*, 1996 (επανέκδοση ΤΑΠ), σ. 32-33. Η ίδια, *ΑΕΜΘ* 10[Α] (1996), σ. 29, με προγενέστερη βιβλιογραφία.

18. Βλ. Α. Κεραμόπουλλος, *ΑΕ* 1933, σ. 38-51.

19. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 438-440. Η ίδια, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 739.

χώρο της λιμνοακτής που διαμορφώνεται ως «μύτη» (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο αρ. κτηματολογίου 252: Χ=–7961, Ψ=–10099), διαλύονται λακκοειδείς ακτέριστοι τάφοι βυζαντινών χρόνων. Στη διαμόρφωση αυτή, καθώς και στα χαλίκια που δημιουργούνται, οφείλονται τα νέα τοπωνύμια Μύτικας και Χαλίκι, ενώ 100 μ. βορειότερα και πιο κοντά στο ρέμα που χύνεται στον Αλιάκμονα η θέση ονομαζόταν κάποτε Επτά Πλατάνια και Δέση.

Βορειοανατολικότερα σε χώρους που κατακλύζονται περιοδικά τα τοπωνύμια είναι Ανάληψη, Παναγία και Άγιος Κωνσταντίνος, από τις εκκλησίες που κατακλύστηκαν, και σε ανάμνησή τους έχουν χτιστεί εικονοστάσια και ξωκλήσια. Σε αγρό της θέσης Άγιος Κωνσταντίνος (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 864: Χ=–7616, Ψ=–9226) κοντά στην όχθη της τεχνητής λίμνης εντοπίστηκαν μυκηναϊκά όστρακα, ενώ γύρω από τα χαλάσματα της εκκλησίας κιβωτιόσχημοι τάφοι βυζαντινών χρόνων, πέντε από τους οποίους ανασκάφηκαν το 1995[20]. Η μυκηναϊκή κεραμική σηματοδοτεί την κατοίκηση του χώρου κατά την Ύστερη Εποχή Χαλκού, ενώ η εμφάνιση κατά καιρούς χειροποίητης κεραμικής δηλώνει σύγχρονη και προγενέστερη προϊστορική κατοίκηση.

Βορειοανατολικά από την Καισάρεια βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος της θέσης Ψηλή Ράχη (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο αρ. κτηματολογίου 711, όπου και τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ: Χ=–7602, Ψ=–7897), που δεν κατακλύζεται από την τεχνητή λίμνη. Από τη χειροποίητη κεραμική που εντοπίζεται επιφανειακά – περισυλλέξαμε και τμήμα λίθινου εργαλείου (αρ. Κατ. 17096) – συμπεραίνουμε ότι ο χώρος κατοικήθηκε στα νεολιθικά χρόνια.

Τέλος, βόρεια-βορειοανατολικά από το χωριό στη θέση Γούρνα (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 623: Χ=–8643, Ψ=–7157) έχει εντοπιστεί αρχαιολογικός χώρος με οικιστικά κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων[21].

Ρύμνιο - Μικρόβαλτο

Μετά την περσινή σωστική ανασκαφή του αρχαϊκού τάφου στη θέση Μπαχράμες, διενεργήθηκε συστηματική επιφανειακή έρευνα στο αγρόκτημα Ρυμνίου[22], καθώς και σε τμήμα του αγροκτήματος Μικροβάλτου, χαμηλά και δεξιά του ρου του Αλιάκμονα, στην προσπάθειά μας να ολοκληρωθεί η σύνταξη του αρχαιολογικού χάρτη της περιοχής. Λαμβάνοντας συντεταγμένες από συγκεκριμένα αγροτεμάχια με διάσπαρτα αρχαιολογικά ευρήματα, τοποθετήσαμε τις αρχαιολογικές θέσεις σε απόσπασμα χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, κλίμακας 1:50.000, σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ και δημοσιεύουμε μετά από ειδική άδεια[23] (Σχέδ. 2).

1. Θέση Πλατάνια, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 56, 57: Χ=–7514, Ψ=–12310.

Πρόκειται για θέση στα βόρεια-βορειοανατολικά του χωριού, μεγάλο μέρος της οποίας κατακλύζεται από τα νερά της τεχνητής λίμνης φράγματος Πολυφύτου του μέσου ρου του Αλιάκμονα. Με την αυξομείωση της στάθμης των νερών διαλύονται στρώματα προϊστορικής κατοίκησης από τη Νεολιθική Εποχή, καθώς και ιστορικών χρόνων. Ιδιαίτερα προς τη συνεχόμενη θέση Καψάλια, που ανήκε στο αγρόκτημα Γουλών και όπου τα τελευταία 20 χρόνια παρακολουθούμε το γεγονός αυτό της διάλυσης, διακρίνονταν κατόψεις κατοικιών από αργολιθοδομή, δύο κλίβανοι, ταφές λακκοειδείς και κεραμοσκεπείς[24]. Ανάμεσα στα ευρήματα περισυλλογών και παραδόσεων συγκαταλέγονται πήλινη οινοχόη, σιδερένιος σαυρωτήρας και μάζα σιδήρου (παράδοσης Ι. Μαργαρίτη του Δημητρίου, αρ. Κατ. 9210, 9211) (Πίν. 137 α), πήλινος αρυτήρας και οινοχόη (παράδοσης Ευ. Ψαλίδα) (Πίν. 137 β), διάφορα άλλα πήλινα ακέραια αγγεία, πλήθος χειροποίητης κεραμικής και πάμπολλα λίθινα εργαλεία που περισυλλέξαμε (Πίν. 137 γ). Ανάμεσα στα μικροαντικείμενα εντοπίσαμε και πλακερό ελλειψοειδή λίθο με εγκοπές στις μακρές πλευρές, ο οποίος από τον Heurtley ερμηνεύεται ως πέλεκυς (axe)[25].

2. Θέση Οφανός, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 343 (όπου ο τύμβος Α): Χ=–8094, Ψ=–13253.

Ονομάζεται και Νέα Αμπέλια και πρόκειται για το χώρο έρευνάς μας κατά τα έτη 1990, 1991 (βλ. παραπάνω

20. Βλ. σχετικά Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 653-654. Α. Χονδρογιάννη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 574, καθώς και για περιγραφή σε ανασκαφή λακκοειδούς τάφου κάτω από το λόφο του Παλαιόκαστρου.

21. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 653.

22. Για τις αρχαιότητες του Ρυμνίου, βλ. Α. Ανδρειωμένου, *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 349, Πίν. 144στ-ζ, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 256 (με αναφορά στη θέση Αναβρικά Τρανοβάλτου-Ζιδανίου). Η ίδια, *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 355. Η ίδια, *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 304-305. Η ίδια, *Βόιον, Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, 1999, σ. 139, 143, 147. Η ίδια, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο*, Λαμία 1999, σ. 168, 175. Η ίδια, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 555-557. Βλ. και στον παρόντα τόμο, σ. 462 κ.ε.

23. Για τη σχετική διαταγή έγκρισης, που είναι η Φ.171.56/11/587779/Σ.638/18-08-2006/ΓΕΣ/ΔΓΕ/2ο ΓΡ της Ε΄ Διεύθυνσης ΥΓΕΠΟΛ, είμαστε εξαιρετικά ευγνώμονες.

24. Στους κλιβάνους, που βρίσκονται στο πρώην αγροτεμάχιο με αρ. 136, ιδιοκτησίας Δημ. Μαργαρίτη του Κωνσταντίνου, οι συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ είναι Χ=–6548,13, Ψ=–11359.

25. W.A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, 1939, σ. 138, εικ. 6j-k, 4, πίν. IV 6k, 6j, από τα Σέρβια με ένταξη στην Αρχαιότερη Νεολιθική Εποχή.

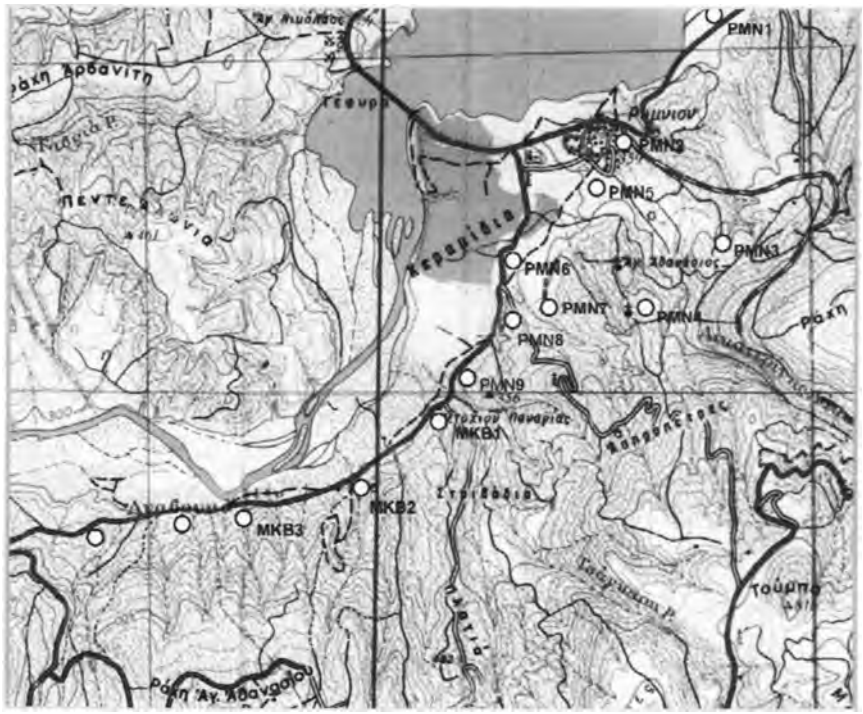

ΡΥΜΝΙΟ

ΘΕΣΕΙΣ

PMN1. ΠΛΑΤΑΝΙΑ	X=-7514	Ψ=-12310
PMN2. ΟΦΑΝΟΣ	X=-8094	Ψ=-13253
PMN3. ΦΑΡΜΑΚΙΩΤΗΣ	X=-7475	Ψ=-13950
PMN4. ΠΑΛΙΟΧΩΡΑ	X=-7998	Ψ=-14359
PMN5. ΜΥΛΟΣ	X=-8144	Ψ=-13546
PMN6. ΠΛΑΤΑΝΟΔΑΣΟΣ	X=-9038	Ψ=-13962
PMN7. ΜΠΑΧΡΑΜΕΣ	X=-8678	Ψ=-14038
PMN8. ΑΜΠΕΛΙΑ	X=-8989	Ψ=-14546
PMN9. ΤΣΑΪΡΙΑ	X=-9368	Ψ=-14854

ΜΙΚΡΟΒΑΛΤΟ

ΘΕΣΕΙΣ

ΜΚΒ1. ΒΑΚΟΥΦΙΑ	X=-9600	Ψ=-15151
ΜΚΒ2. ΜΑΝΤΡΙ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ	X=-10139	Ψ=-15584
ΜΚΒ3. ΑΝΑΒΡΙΚΑ	X=-10944	Ψ=-15773

Σχέδ. 2. Χάρτης των αρχαιολογικών χώρων περιοχής Ρυμνίου-Μικροβάλτου.

σημείωση) στα ανατολικά και βορειοανατολικά από το χωριό, που περιελάμβανε την ανασκαφή τύμβου Ύστερης Εποχής Χαλκού με τάφους και κτερίσματα μυκηναϊκού χαρακτήρα, καθώς και των κατά συστάδες τάφων Εποχής Σιδήρου.

3. Θέση Φαρμακιώτης, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 143 (χερσολείβαδο κοινό): Χ=-7475, Ψ=-13950.

Από τη θέση αυτή στα νοτιοανατολικά του χωριού προήλθαν από παράδοση κτερίσματα τάφου Εποχής Σιδήρου και μπορεί να ενταχθεί στις συστάδες παρόμοιων τάφων της ευρύτερης περιοχής, που ερευνήθηκαν και τοπογραφήθηκαν εν μέρει κατά τα έτη 1990, 1991. Τα αντικείμενα ήταν δύο χειροποίητα πήλινα αγγεία (πρόχους, και μόνωτο κύπελλο, αρ. Κατ. 16733, 16734) (Πίν. 137 δ), καθώς και χάλκινα εξαρτήματα (τρία κομβία και τμήματα σφηκωτήρων, αρ. Κατ. 1635).

4. Θέση Παλιόχωρα, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 143 (χερσολείβαδο κοινό): Χ=-7998, Ψ=-14359.

Φυσικό ύψωμα έκτασης 60 στρεμμάτων περίπου καταλαμβάνει η πάνω πόλη-ακρόπολη αρχαίου οικισμού νότια από το σύγχρονο χωριό. Σε χέρσο χώρο διακρίνονται επίπεδα χωρίς μεγάλη υψομετρική διαφορά και ανάμεσα σε θαμνώδη βλάστηση διαγράφονται δύο περίβολοι τειχών, πλ. 2 μ., αναλημματικοί τοίχοι, τοίχοι κτιρίων, πλ. έως 1 μ., και πιθανότατα πύργος σε υπερυψωμένο χώρο (Πίν. 137 ε). Η οχύρωση από ανατολικά-βορειοανατολικά φαίνεται ότι έλειπε και στην αρχαιότητα λόγω της απότομης χαράδρας που δημιουργεί το Ρέμα ή ο Λάκκος της Αικατερίνης που, κατεβαίνοντας από τα Καμβούνια, χύνεται στον Αλιάκμονα. Η κεραμική στο ύψωμα της Παλιόχωρας είναι ελληνιστική, αλλά δεν αποκλείεται η χρήση του χώρου προγενέστερα, όπως και μεταγενέστερα, στα βυζαντινά χρόνια, όπως μαρτυρούν τόσο τα διάσπαρτα εφυαλωμένα όστρακα όσο και οι πλάκες από κιβωτιόσχημους τάφους κοντά στον Άγιο Αθανάσιο, που έχει χτιστεί σε βορειότερο ύψωμα. Γύρω από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στα δυτικά του καθαυτό υψώματος της Παλιόχωρας παρατηρήσαμε, ωστόσο, τη διάλυση τοίχων από αργολιθοδομή. Με προέλευση τη θέση Παλιόχωρα παραδόθηκαν το 1968 δύο χειροποίητα αγγεία Εποχής Σιδήρου, ενώ τα τελευταία χρόνια έχουν παραδοθεί όστρακα και αγνύθες (αρ. Κατ. 16387-16389, 16736).

Με την Παλιόχωρα συνδέονται τα οικιστικά κατάλοιπα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων κυρίως, που εντοπίζονται σε διάφορες θέσεις στα δυτικά και βόρεια, όπου μάλιστα εγγίζουν το σύγχρονο οικισμό του Ρυμνίου. Έτσι, στη θέση Μύλος (αρ. 5 στο χάρτη της ΓΥΣ με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. 255: Χ=-8144, Ψ=-13546) από τις καλλιέργειες αλλά και την ανέγερση αποθηκών και αγροικιών έχει διαλυθεί αρχαιολογικό στρώμα και υπάρχουν

κεραμίδες στέγης, λίγα τροχήλατα όστρακα, λιθοσωροί, προφανώς από διαλυμένους τοίχους, ενώ προς τα νοτιοδυτικά σε βαθμιδωτά επίπεδα της συνεχόμενης θέσης Μπαχτσέδια τα στοιχεία των οικοδομικών καταλοίπων της ελληνιστικής εποχής, όπως διαλυμένοι τοίχοι, κεραμίδες στέγης, όστρακα και αγνύθες, είναι σαφέστερα (περισυλλογή έγινε στον αγρό Δήμητρας Τσιάρα, αρ. Κατ. 17039, 17040, 17041). Στην επίσης συνεχόμενη θέση Αυλή, εκτός των πολλών αγνύθων, περισυλλέξαμε και λίθινα προϊστορικά εργαλεία και χειροποίητα όστρακα, ανάμεσά τους λαβή σκύφου Ύστερης Εποχής Χαλκού (αρ. Κατ. 17042-17045). Νότια-νοτιοδυτικότερα από το σύγχρονο χωριό, δεξιά και αριστερά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου Ρυμνίου-Ζιδανίου, εντοπίζεται, αλλού αραιό αλλού εμφανές, αρχαιολογικό στρώμα, που φθάνει ως το Πλατανόδασος Ρυμνίου (αρ. 6 στο χάρτη της ΓΥΣ με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 295: Χ=-9038, Ψ=-13962). Πρόκειται για το χώρο νοτιοδυτικά από το χωριό και δεξιά της γέφυρας Αιανής-Ρυμνίου, στον οποίο μετά από ήπιες παρεμβάσεις διενεργούνται ετησίως οι Γιορτές Νερών. Διαπιστώσαμε, από προγενέστερες χωματουργικές εργασίες αριστερά της εισόδου στο χώρο των εκδηλώσεων, την εμφάνιση τοίχου από αργολιθοδομή και κεραμίδων στέγης. Η κεραμική είναι τροχήλατη ελληνιστικών - ρωμαϊκών χρόνων, ωστόσο από τα πεσμένα χώματα περισυνελέγη και προϊστορικό εργαλείο, λίθινος τριπτήρας (αρ. Κατ. 17062). Παρόμοιος τοίχος διακρίνεται αντίστοιχα και στην απέναντι πλευρά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου που οδηγεί από το Ρύμνιο προς τη θέση Αναβρικά και το Ζιδάνι (Πίν. 137 στ).

Με τον αριθμό 7 σημειώνεται στο χάρτη της ΓΥΣ που παραθέτουμε η θέση Μπαχράμες, στην οποία ανασκάφηκε πέρυσι ο αρχαϊκός τάφος, με τον αριθμό 8 σημειώνεται η θέση Αμπέλια, που βρίσκεται 300 μ. περίπου νοτιοδυτικότερα (με συντεταγμένες στα αγροτεμάχια με αρ. κτηματολογίου 143 και 304 αντίστοιχα: Χ=-8678, Ψ=-14038 και Χ=-8999, Ψ=-14546). Κατά την επιφανειακή έρευνα εντοπίσαμε λίγα αδιάγνωστα όστρακα, ωστόσο από τους καλλιεργητές των αγρών γίνεται λόγος για «στοές» και κενά, οπότε μπορούμε να υποθέσουμε την ύπαρξη λουτρών αλλά και θαλαμωτών τάφων, ενώ στην άκρη του αγρού ιδιοκτησίας Α. Κεχαγιά ή Ι. Γιαννού εντοπίσαμε λίθινες πλάκες μεγάλων διαστάσεων, πιθανώς από κιβωτιόσχημους τάφους.

Τέλος, με τον αριθμό 9 σημειώσαμε τη θέση Τσαΐρια (συντεταγμένες: Χ=-9368, Ψ=-14854), όπου είχαν εμφανιστεί δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι με πλάκες Εποχής Σιδήρου στην παρυφή του αγρού και στην άκρη του δρόμου, με τον οποίο υπάρχει μεγάλη υψομετρική διαφορά, με το σεισμό της 13ης Μαΐου 1995.

Διαπιστώσαμε, συνεπώς, ότι νότια από το Ρύμνιο και μάλιστα ως τα τελευταία σπίτια εκτείνεται ενιαίος αρχαιολογικός χώρος που ανήκει σε οικισμό με βέβαιη ένταξη στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια, αλλά και αδιάλειπτη κατοίκηση και χρήση από τη Νεολιθική Εποχή. Ιδιαίτερα από την Ύστερη Εποχή Χαλκού και Εποχή Σιδήρου, όπως διαπιστώνεται κυρίως από τον εντοπισμό ταφών, φαίνεται ότι ο χώρος αυτός, στους πρόποδες λόφων των Καμβουνίων και σε παραποτάμια του Αλιάκμονα, προσήλκυε μεγάλο πληθυσμό, αφού πρόσφερε ιδανικές συνθήκες διαβίωσης με άσκηση κτηνοτροφίας, καλλιέργεια αγρών, ψάρεμα και κυνήγι.

Οι επόμενες θέσεις, που ανήκουν και στην αγροτική περιοχή Μικροβάλτου, εντάσσονται στην Εποχή Σιδήρου και όπως είναι προφανές εντοπίστηκαν με τη διάνοιξη του δρόμου Ρυμνίου-Μονής Ζιδανίου. Στη θέση Βακούφια, που απέχει από την προηγούμενη θέση Τσαΐρια μόλις 300 μ. (συντεταγμένες: Χ=-9600, Ψ=-15151), ανασκάψαμε το 1991 στην άκρη του δρόμου δύο κιβωτιόσχημους τάφους με πλάκες Εποχής Σιδήρου. Σε απόσταση 1.750 μ. από τη θέση Βακούφια και αριστερά του δρόμου Ρυμνίου-Μικροβάλτου-Μονής Ζιδανίου και Τρανοβάλτου, στη θέση που ονομάζουμε Μαντρί Σταθόπουλου από το γειτονικό ποιμνιοστάσιο (συντεταγμένες: Χ=-10139, Ψ=-15584), είχαμε παρατηρήσει το 1984 τη διάλυση πίθων και πιθοειδών αγγείων, καθώς και την ύπαρξη δύο παράλληλων τοίχων με συνδετικό ασβεστοκονίαμα σε μήκος 3 μ. και πλ. 0,60 μ., ενώ κατά την πρόσφατη επίσκεψή μας παρατηρήσαμε επιπλέον την ύπαρξη λίθινης πλάκας που υποδηλώνει πιθανό κιβωτιόσχημο τάφο. Το 1984 ανασκάψαμε στη θέση Αναβρικά, μόλις 900 μ. μακρύτερα (συντεταγμένες: Χ=-10944, Ψ=-15773), συστάδα τεσσάρων τάφων Εποχής Σιδήρου, ενώ πριν είχαμε ανασύρει σε κομμάτια πίθο με διακόσμηση από εγχάρακτα τριγωνικά σχέδια, προφανώς ίδιας εποχής[26]. Η ύπαρξη πίθων δηλώνει αντίστοιχα την ύπαρξη οικιστικών καταλοίπων στην περιοχή, η οποία σημειωτέον είναι αδιάβατη λόγω της θαμνώδους αλλά εξαιρετικά πυκνής βλάστησης, και για τούτο συνηγορούν και τα ευρήματα στα επόμενα σημεία κατά μήκος του ίδιου δρόμου της θέσης των Αναβρικών, που απέχουν απ' αυτήν 350 και 850 μ. αντίστοιχα[27]. Πρόκειται για κοιλότητες ευκρινείς στο πρανές του δρόμου, όπου το αρχαιολογικό στρώμα είναι επίσης σαφές, με διαλυμένες μάζες πηλού και πολλά ίχνη καύσης. Η κεραμική είναι αδιάγνωστη και υποθέτουμε ότι αποτελούσαν λάκκους-σιρούς, ερμηνεία που ενισχύεται και από τη μαρτυρία των κατοίκων που εντόπιζαν στους αγρούς παρόμοιες

26. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 256, όπου η θέση αναφέρεται ως Αναβρικά Τρανοβάλτου-Ζιδανίου.

27. Σημειώνονται χωρίς τοπωνύμια και άλλα στοιχεία στο απόσπασμα χάρτη, και για την πρώτη θέση οι συντεταγμένες είναι Χ=-11347, Ψ=-15833 και τη δεύτερη Χ=-12152, Ψ=-15970.

κατασκευές που ήταν εσωτερικά επαλειμμένες με πηλό και τις απέδιδαν σε πιθάρια που ψήνονταν επί τόπου και στερεοποιούνταν.

Τρανόβαλτο - Πάδη - Λαζαράδες

Η παράδοση χειροποίητου αμφορέα (Πίν. 137 ζ), χωρίς τις λαβές, με αμαυρόχρωμη διακόσμηση Ύστερης Εποχής Χαλκού και δύο χάλκινων ελασμάτων (αρ. Κατ. 17098, 17099) από τον Αχ. Ντοβόλη του Δημ. με δήλωση προέλευσης τη θέση Ημερογκορτσιά ή Άγιος Αθανάσιος Πάδης στάθηκε η αφορμή για περιοδεία στους αρχαιολογικούς χώρους των παραπάνω χωριών και τη σύνταξη του αρχαιολογικού χάρτη[28]. Μετά από επιφανειακή έρευνα στην παραπάνω θέση διαπιστώσαμε ότι πρόκειται για μεγάλο χώρο νεκροταφείου που εκτείνεται σε επικλινείς πλαγιές και όχθες ρεμάτων στους πρόποδες λόφων των Καμβουνίων (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ στον τάφο παράδοσης Αχ. Ντοβόλη: Χ=–6672, Ψ=–23476). Σε τρία σημεία εντοπίσαμε πλάκες κιβωτιόσχημων τάφων από λαθρανασκαφή· ένας σωζόταν ακέραιος εκτός των καλυπτήριων, ενώ μας υποδείχτηκαν και ο χώρος προέλευσης των παραπάνω κτερισμάτων αλλά και αυτός της παράδοσης παρόμοιων ευρημάτων το 1984 μετά από καταστροφή τάφων κατά τη διάνοιξη του δρόμου[29]. Τόσο τα ευρήματα παραδόσεων όσο και τα αραιά χειροποίητα όστρακα στους καλλιεργημένους αγρούς μας οδηγούν στην Ύστερη Εποχή Χαλκού και στην εποχή Σιδήρου.

Συνεχίζοντας την περιοδεία μας επισκεφτήκαμε τη θέση Παλιομάννα (συντεταγμένες: Χ=–7685, Ψ=–25522), μετά το ερειπωμένο χωριό της Πάδης, όπου οι επιφανειακές ενδείξεις, πλάκες και ελάχιστα χειροποίητα όστρακα, καθώς και οι μαρτυρίες, μας οδήγησαν στη διαπίστωση ότι πρόκειται και εδώ για την ύπαρξη εκτεταμένου νεκροταφείου Εποχής Σιδήρου και στο συμπέρασμα ότι, παρόμοια με τα υπόλοιπα όρη της Άνω Μακεδονίας, τα Καμβούνια φιλοξενούσαν μεγάλους κτηνοτροφικούς στην εποχή Χαλκού και Σιδήρου. Μάλιστα σε απόκρημνο λόφο με το τοπωνύμιο Παλαίκαστρο Λαζαράδων (συντεταγμένες: Χ=–9250, Ψ=–27050) οι κάτοικοι είχαν δει διαλυμένους παρόμοιους τάφους.

Στη θέση Παλιόχωρα, όπως ονομάζεται ο χώρος λίγο πιο έξω από το χωριό Λαζαράδες, όπου σήμερα υπάρχουν τα ερείπια εκκλησίας της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (συντεταγμένες: Χ=–9169, Ψ=–25430), διαπιστώσαμε την ύπαρξη πλακών μάλλον από κιβωτιόσχημους τάφους χριστιανικών χρόνων.

Στον περίγυρο της εκκλησίας της Κοιμήσεως Θεοτόκου στη θέση Παναγία Τρανοβάλτου του 17ου αιώνα, τα ευρήματα, όπως μαρμάρινοι αρράβδωτοι κίονες και διάφορα άλλα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη (Πίν. 137 η), κάποια εντοιχισμένα στη βόρεια πλευρά, όστρακα και κεραμίδες στους καλλιεργούμενους αγρούς νοτίως της εκκλησίας, καθώς και οι μαρτυρίες για λαθρανασκαφή κιβωτιόσχημων τάφων με γυάλινα αγγεία, μας οδήγησαν στη διαπίστωση όχι μόνο ότι η χριστιανική λατρεία τοποθετείται προγενέστερα στο χώρο αλλά και ότι είναι πιθανή η χρήση του χώρου επί ρωμαϊκών χρόνων[30]. Τέλος, τροχήλατη κεραμική από την ημιορεινή και ορεινή περιοχή της θέσης Σημαία ή Κελλιά (συντεταγμένες: Χ=–11625, Ψ=–27250) αποτελεί ισχυρή ένδειξη ύπαρξης οικισμού ελληνιστικών-ρωμαϊκών[31].

Χρώμιο

Γνωστή στο Χρώμιο ήταν η θέση Παλιοκάτουνα, ως χώρος προέλευσης αρχαιοτήτων Ύστερης Εποχής Χαλκού το 1969, πιο συγκεκριμένα δύο χάλκινων περονών (αρ. Κατ. 87-88) και αγγείων με αμαυρόχρωμη διακόσμηση (αρ. Κατ. 67-68)[32]. Η μαρτυρία για την προέλευσή τους μας οδήγησε σε χέρσο χώρο (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ: Χ=22623, Ψ=–12284), στις ομαλές πλαγιές της θέσης, βορειοδυτικά από το χωριό, όπου υπάρχουν αραιά χειροποίητα όστρακα, ενώ κατά την επιφανειακή έρευνα ψηλότερα εντοπίσαμε μεγαλύτερη ποσότητα χειροποίητης κεραμικής, ιδιαίτερα στον αγρό Π. Προύφα του Ευαγγέλου (συντεταγμένες: Χ=22420,64, Ψ=–11987,94). Θεωρούμε πολύ πιθανή την ύπαρξη μικρής οικιστικής εγκατάστασης και συστάδας τάφων της Ύστερης Εποχής Χαλκού, ενώ η ύπαρξη της ελάχιστης τροχήλατης κεραμικής δεν παρέχει σαφείς χρονολογικές ενδείξεις.

28. Το χωριό της Πάδης εγκαταλείφθηκε μεταπολεμικά και ένα μέρος των κατοίκων εγκαταστάθηκε στο Τρανόβαλτο και σε συνοικία με το όνομα Βογγόπετρα-Πάδη.

29. Τη μαρτυρία οφείλουμε στον Ευ. Ματούλα του Ιωάννη και της Αικ., χάρη στον οποίο κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε σε δύσβατες περιοχές τους χώρους και ο οποίος ήταν παρών στη διάλυση των ταφών, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 267, με αναφορά σε ευρήματα Εποχής Σιδήρου, παράδοση αρ. ΒΕΚ 1318-1334 συνολικά με ευρήματα και ιστορικών χρόνων.

30. Βλ. και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 425, με περισυλλογή μαρμάρινης βάσης, αρ. ΒΕΚ 1356.

31. Σύμφωνα με τους κατοίκους πρόκειται για τη θέση Κελλιά, η οποία κατά λάθος αναγράφεται στους χάρτες ως Σημαία.

32. Ο Κ. Σιαμπανόπουλος (βλ. *Αιανή, Ιστορία-Τοπογραφία-Αρχαιολογία*, 1974, σ. 237, 244) τα αναφέρει ως δωρεά του Γεωργ. Ε. Σιαμπανόπουλου από τη θέση αυτή, βλ. επιπλέον Κ. Romiopoulou, *BSA* 66 (1971), σ. 354, αρ. 2, 2α, εικ. 2,3, πίν. 58. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον, Νότια Ορεστίς, Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, 1999, σ. 128, σημ. 355, 135. Η ίδια, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο*, Λαμία 1999, σ. 168, σημ. 9.

Για τη θέση Κοπάνες (συντεταγμένες κοντά στη βρύση: Χ=22429, Ψ=-11094), όπως ονομάζεται η περιοχή δεξιά του χειμάρρου και του δρόμου που οδηγεί προς το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα στο όρος Βούρινο, μαρτυρούνται τάφοι, μάλλον ακτέριστοι, στην όχθη της ρεματιάς, πήλινη αγνύθα και νομίσματα. Ωστόσο στους αγρούς της θέσης εντοπίσαμε λεπτό αρχαιολογικό στρώμα με λίγα χειροποίητα όστρακα μάλλον Ύστερης Εποχής Χαλκού και ελάχιστα τροχήλατα, ενώ ψηλότερα στην πλαγιά είναι εμφανή τα θεμέλια δίχωρου οικήματος απροσδιόριστης εποχής.

Στον αρχαιολογικό χώρο της θέσης Ντουρέκι-Σιούδα, νοτιοδυτικά από το χωριό και δεξιά-αριστερά του δρόμου Χρωμίου-Γρεβενών (συντεταγμένες: Χ=22330, Ψ=-13591), οι αρχαιότητες που εντοπίστηκαν είναι ιδιαίτερα εμφανείς. Διαπιστώσαμε ότι κατά τη διάρκεια εργασιών διαπλάτυνσης του δρόμου αλλά και από παράνομη χωματοληψία καταστράφηκαν πίθοι, ενώ ένας διασώθηκε στη θέση του με πολλές αργές πέτρες γύρω του. Κομμάτια πίθων εντοπίζονται σε όλη την πλαγιά, αλλά στους αγρούς η κεραμική, που θα βοηθούσε σε ακριβέστερη χρονολόγηση – πέραν της γενικής των ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων –, είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Η θέση Αη-Σωτήρα βρίσκεται νοτιοανατολικά και αρκετά μακριά από το χωριό, όπου ο τόπος δεν διαφέρει γεωμορφολογικά, αφού οι πλαγιές, οι σούδες και οι λάκκοι συνεχίζονται ως τον Αλιάκμονα. Σε αγρούς που καλλιεργούνται (συντεταγμένες: Χ=-18176, Ψ=-14872) περισυλλέξαμε χειροποίητη κεραμική με ένταξη στην Ύστερη Εποχή Χαλκού, πιθανόν και Πρώιμη του Σιδήρου, δηλωτική της ύπαρξης οικιστικής εγκατάστασης. Σε χέρσο κοντινό χώρο με πυκνή βλάστηση, κυρίως από πουρνάρια, η παρουσία αραιής τροχήλατης κεραμικής ερμηνεύεται πιθανότατα από τη χρήση λατρείας που απέκτησε ο χώρος σε πολύ μεταγενέστερη εποχή, όπως μαρτυρούν ερείπια ναού και τα νομίσματα που λέγεται ότι βρέθηκαν.

Κτένι

Με αφορμή την αυτοψία για χορήγηση άδειας γεώτρησης σε αγροτική περιοχή του Κτενιου, εντοπίσαμε νέο αρχαιολογικό χώρο στη θέση Ραχοπούλα ή Κάτω Μέγα, βόρεια από το χωριό, κάτω και ανατολικά από το Κάστρο. Πρόκειται για χώρο με ενδείξεις κατοίκησης κατά την Ύστερη Εποχή Χαλκού, όπως συμπεραίνουμε από την κεραμική (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ σε χέρσο κοινό αρ. αγροτεμαχίου 236: Χ=-16660, Ψ=-7694), ενώ η τροχήλατη κεραμική στους διπλανούς αγρούς (αρ. αγροτεμαχίων 243, 245, 247) μας οδηγεί στην ύπαρξη οικισμού ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων. Στο Κτένι είναι γνωστό σε δύο λόφους του Βούρινου το Κάστρο, με τειχισμένο οικισμό και ενδείξεις κατοίκησης από τα ελληνιστικά ως τα βυζαντινά χρόνια· από διάλυση τάφων στους πρόποδες (θέση Σαβούρας ή Σαούρας Δέντρα) προήλθαν το 1968 χάλκινα κοσμήματα και δύο πήλινα χειροποίητα αγγεία, προφανώς από διάλυση τάφων Εποχής Σιδήρου[33].

Ροδιανή

Επανεντοπίσαμε τον υπόγειο κτιστό καμαρωτό τάφο που είχε ανασκαφεί το 1969 στον αγρό Εμμ. Τσιμτσιλιάκου, στη θέση Παλιάμπελα ή Αγία Αικατερίνη, ανατολικά από το χωριό και έξω από την περίφραξη, σήμερα πλέον, αύλειου χώρου εστιατορίου (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ στο οικόπεδο 012412: Χ=-18384, Ψ=-4933)[34]. Κατά την επιφανειακή έρευνα στους αγρούς ανατολικά από τον τάφο εντοπίζονται αραιά όστρακα τροχήλατα και εφυαλωμένα, κομμάτια από γυάλινα αγγεία αλλά και χονδροειδή χειροποίητα όστρακα, ένα με στίλβωση.

Αρχαιολογικός χώρος εντοπίστηκε μετά από πληροφορίες ότι εμφανίστηκε κεραμική κατά τη διαμόρφωση χώρου 150 μ. βόρεια από το ξωκλήσι της Ανάληψης, νοτιοδυτικά από το χωριό, στην κορυφή Καλόγερος και σε υψόμετρο 946 μ. (συντεταγμένες: Χ=23005, Ψ=-5792). Πρόκειται για χειροποίητα όστρακα που μπορούν να ενταχθούν στην Εποχή Χαλκού και παραπέμπουν στην ύπαρξη οικιστικής εγκατάστασης. Ο υπόλοιπος χώρος του λόφου καλύπτεται από πυκνή θαμνώδη βλάστηση, ενώ εκεί κοντά, περί τα 20 μ. νοτιότερα, υπάρχει σπηλαιοβάραθρο, η φυσική διαμόρφωση του οποίου μάλλον δεν ευνοούσε τη χρήση ως κατοικίας.

Στη Στράτινα, κορυφή του Βούρινου, ερευνήσαμε τα «ίχνη φρουρίου» που αναφέρονταν και, παρά την ευρεία έκταση και τα σχεδόν επίπεδα πλατώματα, διαπιστώσαμε την ύπαρξη δύο συγκροτημάτων από τοίχους εξωτερικούς μέγ. πλ. 0,80-90 μ. Στους τοίχους αυτούς, που σώζονται σε μικρό ύψος, διακρίναμε παρειές και είναι κατασκευασμένοι από όχι εξαιρετικά μεγάλες πέτρες του ίδιου του βουνού, ενώ σε σημεία διαπιστώσαμε και προσπάθεια εφαρμογής πολυγωνικής τοιχοποιίας (Πίν. 138 α). Στο πρώτο συγκρότημα (συντεταγμένες: Χ=21616, Ψ=-5248) οι χώροι που δημιουργούνται από στενότερους τοίχους είναι μεγαλύτεροι και στο δεύτερο (συντεταγμένες: Χ=21438, Ψ=-5296)

33. Για το Κτένι, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 456 με διάφορες παραδόσεις και προγενέστερη βιβλιογραφία. Δεν μας υποδείχτηκε ποτέ ο ακριβής χώρος των ταφών της θέσης Σαβούρας Δέντρα· πιθανόν να πρόκειται για τους αγρούς ιδιοκτησίας Δ. Τσάμη του Παναγιώτη και Ζ. Τσάμη του Αθ. (συντεταγμένες στον πρώτο αγρό: Χ=-16384, Ψ=-7036).

34. Βλ. Ι. Τουράτσογλου, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 329-330.

παρατηρήσαμε ότι οι παλαιοί τοίχοι με την προσθήκη και άλλων από ξερολιθιά έχουν χρησιμοποιηθεί ως στρούγκες και μαντριά από τους κτηνοτρόφους. Τέλος, σε δύο διαφορετικά σημεία διαπιστώσαμε και την ύπαρξη δύο ανοιγμάτων που οδηγούν μάλλον σε σπηλαιοβάραθρα. Τα δύο συγκροτήματα που εντοπίσαμε μπορούν να ερμηνευθούν ως χώροι καταφυγίων και προσωρινής διαμονής, παρά ως οικήματα τειχισμένου οικισμού σε λόφο, και η έλλειψη κεραμικής, με εξαίρεση ελάχιστα τροχήλατα όστρακα που εντοπίσαμε σε ένα μονοπάτι, δεν βοηθά στην ακριβή χρονολογική ένταξή τους, πέραν της γενικής των ελληνιστικών χρόνων.

Κερασιά

Προκειμένου να προτείνουμε την εξαίρεση των αρχαιολογικών χώρων από τον αναδασμό που προγραμματίστηκε για το αγρόκτημα της Κερασιάς, σύμφωνα με την τακτική που έχουμε υιοθετήσει πλέον όταν προκύπτουν τέτοιες ενέργειες, πραγματοποιήσαμε συστηματική επιφανειακή έρευνα και καταγράψαμε το σύνολο των θέσεων με συντεταγμένες και αριθμό αγροτεμαχίων του νέου κτηματολογίου.

1. Από αναφορές και έγγραφα του παλαιού αρχείου, καθώς και μαρτυρίες, ήταν γνωστή η ύπαρξη ταφικών μνημείων στη θέση Άγιος Νικόλαος, όπου και εικονοστάσι του αγίου, δεξιά και αριστερά του δρόμου Αιανής-Κοζάνης στο ύψος του χωριού[35]. Πρόσφατα αποτρέψαμε δύο αλλεπάλληλες απόπειρες λαθρανασκαφής υπόγειου ταφικού κτίσματος στην άκρη του δρόμου σωρεύοντας με μηχάνημα μεγάλο όγκο χώματος, διότι κρίναμε ότι η αποκάλυψη του μνημείου πρέπει να γίνει όταν θα εξασφαλιστούν οι συνθήκες φύλαξης και ανάδειξης.

Με μαρτυρία προέλευσης τη θέση Μπουντρούμι, που ονομάστηκε έτσι, μας είπαν, επειδή παλιότερα είχε εντοπιστεί υπόγειο κτίσμα, παραδόθηκε το 1987 ανάγλυφη στήλη με παράσταση Ερμή Κερδώου (αρ. ΒΕΚ 1499), που κρατά με το δεξί χέρι πουγγί και με το αριστερό κηρύκειο[36]. Νεότερη μαρτυρία του ευρέτη ορίζει ως χώρο εύρεσης τη θέση Άγιος Νικόλαος και συγκεκριμένα το σύνορο των αγροτεμαχίων με αρ. κτηματολογίου 986 και 987 (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ: Χ=-14120,48, Ψ=-6364,15). Διαπιστώσαμε ότι το τοπωνύμιο Μπουντρούμι Γκοβεδάρου αποτελεί συνέχεια προς τα νοτιοανατολικά της θέσης του Αγίου Νικολάου και προέκταση των θέσεων Ούτσινα και Κτήμα Γκοβεδάρου της Αιανής, όπου έχουν εντοπιστεί πολλές αρχαιότητες. Λίγες δεκάδες μέτρα ανατολικά από τη λαθρανασκαφή της θέσης του Αγίου Νικολάου και σε χώρο με λίγα δέντρα χρησιμοποιείται το τοπωνύμιο Ταξιάρχης και λίγο μακρύτερα προς την ίδια κατεύθυνση το τοπωνύμιο Άγιος Παντελεήμων. Για τους χώρους αυτούς δεν θυμούνται ούτε οι γεροντότεροι κάτοικοι την ύπαρξη παλαιών εκκλησιών και από τις περιγραφές τους μάλλον προκύπτει η ύπαρξη αρχαιότερων κτιρίων, ενώ υπάρχει διχογνωμία για την προέλευση από τη μια ή από την άλλη μιας μαρμάρινης βάσης (αρ. Κατ. 16778) του Μουσείου Αιανής[37].

2. Θέση Παπά Χωράφια. Πρόκειται για χώρο οικισμού ελληνιστικών και ρωμαϊκών καταλοίπων, νοτιοδυτικά από την προηγούμενη θέση και δεξιά του ρου του Ροδανιώτικου Λάκκου ή Χάντακα, σύμφωνα με τα επιφανειακά ευρήματα, και πιο συγκεκριμένα τροχήλατη κεραμική, κομμάτια κεραμίδων και πέτρες, διάσπαρτα σε αρκετά αγροτεμάχια γύρω από το αρ. κτηματολογίου 347 (συντεταγμένες: Χ=-14188,47, Ψ=-6757,80) και ως τα αρ. 453, 454 (συντεταγμένες: Χ=-13918,76, Ψ=-6960,68), με το ιδιαίτερο τοπωνύμιο Τζένκος, όπου περισυνελέγησαν και όστρακα χειροποίητα.

3. Θέση Αλαταριά. Πρόκειται για αρχαιολογικό χώρο δεξιά και αριστερά του δρόμου που οδηγεί από το χωριό της Κερασιάς στο χωριό του Κτενίου και για τούτο ονομάζεται και Κτενιόστρατα. Από τα επιφανειακά ευρήματα στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 173 (συντεταγμένες: Χ=-15672,19, Ψ=-6435,75) και στα γύρω απ' αυτό – τροχήλατη κεραμική, μία αγνύθα, κομμάτια κεραμίδων και πέτρες –, μπορούμε να συμπεράνουμε την ύπαρξη οικισμού ελληνιστικών χρόνων, ενώ τα χειροποίητα όστρακα μας οδηγούν με βεβαιότητα σε χρήση του χώρου κατά την Εποχή Σιδήρου και ενδεχομένως πρωιμότερα.

4. Θέση Πούπος. Ο αρχαιολογικός χώρος εντοπίζεται δεξιά και αριστερά του δρόμου Κερασιάς-Μηλιάς και στα αγροτεμάχια με αρ. κτηματολογίου 742-743 (συντεταγμένες: Χ=-14596, Ψ=-5379,99) αλλά και από τα αρ. 757 ως 763, όπου κατά καιρούς, και ιδιαίτερα με τις εκάστοτε διαπλατύνσεις και βαθιές αρόσεις, αποκαλύ-

35. Βλ. Κ. Σιαμπανόπουλος, *Αιανή, Ιστορία-Τοπογραφία-Αρχαιολογία*, 1974, σ. 169-171 και Κ. Σιαμπανόπουλος - Λ. Παπαϊωάννου - Ν. Λιαμάδης - Δ. Μακρής - Α. Μπέλλος, *Γνωριμία με τον Νομόν Κοζάνης*. 1970, σ. 357, όπου αναφέρεται στις αρχές του 19ου αιώνα και κατά το 1961 η αποκάλυψη τάφων, δύο κτιστών θολωτών και ενός κιβωτιόσχημου, ύστερων χρόνων.

36. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 427.

37. Βλ. Κ. Σιαμπανόπουλος, *Αιανή, Ιστορία-Τοπογραφία-Αρχαιολογία*, 1974, σ. 171, εικ. 126, όπου αναφέρεται ως βάθρο αγάλματος, για την οποία ο Α. Βόμβας υποστηρίζει ότι βρέθηκε στον Άγιο Παντελεήμονα και όχι στον Ταξιάρχη και μάλιστα ο ίδιος θυμάται και θεμέλια στην πρώτη θέση, καθώς ξεχέρσωναν, αλλά και την αποκάλυψη επάλληλων κιβωτιόσχημων τάφων.

πτονται και διαλύονται κιβωτιόσχημοι τάφοι Εποχής Σιδήρου, από τους οποίους έχει παραδοθεί και πήλινο αγγείο[38] (Πίν. 138 β). Παρόμοιοι τάφοι εντοπίζονται και μακρύτερα στον ίδιο δρόμο και στη συνεχόμενη θέση Μυλτνόραχη (βλ. παρακάτω στη Μηλιά).

5. Θέση Τζεράδια. Στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 658 (συντεταγμένες: Χ=-14923, Ψ=-5185), βορειότερα από τη στράτα Κερασιάς-Μηλιάς, αποκαλύφθηκαν μετά από εκχέρσωση, σύμφωνα με τη μαρτυρία του ευρέτη, κιβωτιόσχημοι τάφοι από πλάκες που περιείχαν πήλινα χειροποίητα αγγεία, από τα οποία τέσσερα, τα αρ. ΒΕΚ 1504-1507 (το 1506 με αμαυρόχρωμη διακόσμηση) παραδόθηκαν στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης (Πίν. 138 γ) και τέσσερα διακοσμημένα στο Λαογραφικό Μουσείο Κοζάνης[39]. Σήμερα στο χώρο εντοπίζονται λίγα χειροποίητα όστρακα και λίγα κομμάτια από τις πλάκες στην εναπομείνασα χέρσα λουρίδα γης με βελανιδιές.

6. Θέση Μέτσιος. Ο αρχαιολογικός χώρος εκτείνεται στα αγροτεμάχια με αρ. κτηματολογίου 875-877 και 885-888 (συντεταγμένες στο αρ. 876: Χ=-14102, Ψ=-5704), στα οποία αραιά εντοπίζονται χειροποίητα όστρακα Εποχής Σιδήρου και λίγες πλακερές πέτρες. Είναι πιθανόν η θέση αυτή να έχει σχέση με τα οικιστικά κατάλοιπα της Ύστερης Εποχής Χαλκού - Πρώιμης Εποχής Σιδήρου, δεδομένου ότι βρίσκεται στον ίδιο ουσιαστικά χώρο με τις δύο προηγούμενες θέσεις νεκροταφείων της ίδιας εποχής.

Μηλιά

Νότια από τη Μηλιά και αμέσως μετά το σύγχρονο νεκροταφείο είναι γνωστή η θέση Παλιόχωρα (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ Χ=-13392, Ψ=-4043), όπου έχει εντοπιστεί οικισμός ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής αλλά και ευρήματα που μας οδηγούν στις εποχές Χαλκού, Σιδήρου, καθώς και στα βυζαντινά χρόνια. Μάλιστα 100 μ. δυτικά από το σύγχρονο νεκροταφείο και στην άκρη μικρού χωματόδρομου έχουν διαλυθεί ταφές με πλάκες πιθανότατα μεταχριστιανικών χρόνων. Ο εντοπισμός ενός πίθου με το λίθινο πώμα του, διαλυμένου στην πλαγιά ενός ψηλού λόφου, στα βόρεια ριζά του οποίου τρέχει βαθύ ρέμα και φέρει το ιδιαίτερο τοπωνύμιο Τσκάρι (συντεταγμένες Χ=-13325,56 Ψ=4521,49), καθώς και τμήματα άλλων πίθων σε μικρό πλάτωμα, μας οδήγησαν στη διαπίστωση ότι ο οικισμός εκτείνεται αρκετά νοτιότερα, σε απόσταση 1 χλμ. περίπου, αφού από τους ενδιάμεσους αγρούς δεν λείπει η κεραμική, τροχήλατη, χειροποίητη και εφυαλωμένη.

Στην επίσης γνωστή θέση Ράμα, ανατολικά από το χωριό και αμέσως μετά τα τελευταία σπίτια (συντεταγμένες: Χ=-13101, Ψ=-3653), όπου έχει εντοπιστεί εκτεταμένο νεκροταφείο κιβωτιόσχημων μεταχριστιανικών τάφων από διάνοιξη του δρόμου και λαθρανασκαφές, επανήλθαμε μετά από πρόσφατη λαθρανασκαφή στον αγρό Ε. Σαράφα[40]. Ο τάφος ήταν κιβωτιόσχημος με πλάκες, και ο σκελετός, τοποθετημένος στο φυσικό ασβεστολιθικό έδαφος, ήταν προσανατολισμένος και έφερε, μάλλον στο δεξί χέρι, χάλκινο δακτυλίδι με εγχάρακτη παράσταση μορφής αγγέλου στη σφενδόνη (αρ. Κατ. 17020) (Πίν. 138 δ).

Στην Ύστερη Εποχή Χαλκού και Πρώιμη Εποχή Σιδήρου μας οδηγούν τα ευρήματα από τη θέση Ίσιωμα (συντεταγμένες: Χ=-14850, Ψ=-4176), η οποία εντοπίστηκε κατά τις εργασίες χωματοληψίας, οι οποίες δυστυχώς άρχισαν χωρίς να ειδοποιηθούμε, όπως επέβαλλε η απόφαση έγκρισης. Πρόκειται για χώρο δυτικά από το χωριό, με πρόσβαση από τον αγροτικό δρόμο, κοντά στο ξωκλήσι του Αγίου Αθανασίου, ενώ το ξωκλήσι βορειότερα της θέσης είναι του Αγίου Πνεύματος. Τα ευρήματα, όπως ένας πίθος με πλαστική διακόσμηση, που διαλύθηκε από την εκσκαφή, και η διάσπαρτη χειροποίητη κεραμική (αρ. Κατ. 16972) – μάλιστα δύο όστρακα έφεραν αμαυρόχρωμη διακόσμηση –, αποτελούν ισχυρές ενδείξεις για την ύπαρξη οικιστικής εγκατάστασης.

Κιβωτιόσχημοι τάφοι με πλάκες διαλύθηκαν και κατά τη διαπλάτυνση του αγροτικού δρόμου Κερασιάς-Μηλιάς, στην επίσης γνωστή θέση Μυλτνόραχη ή Πούπου. Οι τάφοι αυτοί όμως εντάσσονται στην Εποχή Σιδήρου, αφού με δήλωση προέλευσης την ίδια θέση έχουν παραδοθεί χειροποίητα αγγεία, και ανήκουν σε νεκροταφείο, που μάλλον εκτείνεται σε μεγάλη έκταση[41]. Οι νεότερες ενδείξεις εντοπίζονται πολύ κοντά σε τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ και στις (συντεταγμένες: Χ=-14563, Ψ=-4979) δεξιά και αριστερά του αγροτικού δρόμου.

38. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 267. Η ίδια, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 427. Στους χάρτες εκτός από το τοπωνύμιο Πούπος υπάρχει και το τοπωνύμιο Κουριά, ενώ το τοπωνύμιο Μυλτνόραχη δηλώνει διοικητικά όρια της Μηλιάς.

39. Βλ. και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον, Νότια Ορεστίς, Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, 1999, σ. 138, καθώς και Κ. Σιαμπανόπουλος, *Ο Νομός Κοζάνης στο Χώρο και στο Χρόνο, Φύση-Ιστορία-Παράδοση*, 1993, σ. 162 και παρένθετο πίνακα μεταξύ των σελίδων 112-113, καθώς και σ. 148, όπου εικονίζονται τρία άβαφα ΠΕΣ.

40. Για τις δύο θέσεις, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 654.

41. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 267. Η ίδια, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 427 (Κερασιά). Πρβλ. Α. Αρβανιτόπουλος, *ΠΑΕ* 1912, σ. 239, «ΒΑ. της Κερασιάς προς το χωρίον Μυλοτίνη λέγεται ότι εντός του δάσους ανεκαλύφθησαν πολλοί τάφοι μαρμαροσκεπείς».

Αγία Παρασκευή

Η παράδοση τμήματος μαρμάρινης στήλης με σωζόμενη παράσταση αντρικής μορφής ρωμαϊκών χρόνων (αρ. Κατ. 16847) μας οδήγησε στην αναζήτηση του χώρου προέλευσης τόσο αυτής όσο και της επιτύμβιας στήλης του Άδμητου Τύρου, που παραδόθηκε πριν μερικά χρόνια (αρ. Κατ. 9459). Η μαρτυρία του ευρέτη, Γ. Καλαμπούκα του Δημ., της αποσπασματικής στήλης από τη θέση Κοκώνη, και συγκεκριμένα από το σύνορο των αγρών Ζ. Χλιαρά του Θεόδωρου και Ι. Καραλίγκα του Μάρκου (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ: Χ=-16188, Ψ=-2856 στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 303), φαίνεται απολύτως πειστική, δεδομένου ότι στο χώρο αυτό, βόρεια από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, εντοπίζονται τροχήλατη κεραμική, τμήματα πίθων και κεραμίδων. Είναι προφανές ότι οι αρχαιότητες αυτές ανήκουν στον ευρύ αρχαιολογικό χώρο, που καταλαμβάνει και μέρος του σύγχρονου χωριού και βέβαια το ναό της Αγίας Παρασκευής με το in situ γνωστό ψηφιδωτό της βασιλικής του γ΄ τετάρτου του 6ου αι. μ.Χ.[42], όπου υπάρχουν ενδείξεις χρήσης και κατά τους ελληνιστικούς χρόνους[43]. Μέσα στο χωριό, και συγκεκριμένα κατά τη διάνοιξη βόθρου στο προαύλιο της οικίας Αθ. Απ. Καλαμπούκα (συντεταγμένες: Χ=-16617, Ψ=-3246), αποκαλύφθηκαν το 1968 χάλκινη οινοχόη και κανθαροειδής κύλικα, καθώς και σιδερένια αιχμή (αρ. ΒΕΚ 849-851), κτερίσματα πιθανότατα τάφου του 4ου αι. π.Χ., και το 1971 από τη διάνοιξη αύλακα αγωγού στην ίδια αυλή περισυνελέγησαν πήλινη πρόχους, οστέινο περίαπτο, χάλκινη δίδυμη πόρπη και χάλκινο δακτυλίδι (αρ. ΒΕΚ 872, 873α-γ), κτερίσματα που μπορούν να ενταχθούν στις αρχές 5ου αι. π.Χ. και στα υστεροαρχαϊκά χρόνια[44].

Προς την ίδια κατεύθυνση, βόρεια και ανατολικά από το χωριό, έχουν εντοπιστεί και άλλες αρχαιότητες. Το 1982 στον αγρό Βασ. Παπαδόπουλου στη θέση Τσακήλι (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο αρ. κτηματολογίου 26: Χ=-16187, Ψ=-2489) αποκαλύφθηκε κτιστός μονοθάλαμος καμαρωτός τάφος με θολωτό δρόμο ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος είχε καταστρέψει χώρους οικίας, ενώ πάνω στην οικία είχαν ανασκαφεί τρεις τάφοι λακκοειδείς σκεπασμένοι με λίθινες πλάκες, που από τα χάλκινα δακτυλίδια και τα βραχιόλια (αρ. ΒΕΚ 973-979) μπορούν να ενταχθούν στα μεσοβυζαντινά χρόνια[45]. Δυτικότερα από τη θέση Τσακήλι και προς το σύγχρονο οικισμό η περιοχή φέρει το τοπωνύμιο Τσαΐρια, όπου έχουν εντοπιστεί τάφοι με πλάκες, ακτέριστοι κατά τις μαρτυρίες και συνεπώς ύστερων χρόνων, μολονότι σύμφωνα με άλλη μαρτυρία στη θέση αυτή βρέθηκε πήλινη κορινθιακή κοτυλίσκη, ελλιπής στη μία λαβή (αρ. Κατ. 16919), που παρέδωσε η Ασφάλεια Κοζάνης. Ανατολικότερα από τη θέση Τσακήλι και στα επίπεδα υψωμάτων με το τοπωνύμιο Αη-Λιάς (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 88: Χ=-15403, Ψ=-2274) εντοπίσαμε τροχήλατη κεραμική, στόμια πίθων, πέτρες και λιθοσωρούς στα σύνορα των αγρών, ενώ οι κάτοικοι κάνουν λόγο για ασβεστόχτιστους τοίχους.

Πενιχρές είναι οι ενδείξεις αρχαιολογικού στρώματος, αραιή τροχήλατη κεραμική και κομμάτια κεραμίδων, στη θέση Σπουλιώτη, ανατολικά από το χωριό, όπου για τον αγρό Αθ. Καραλίγκα υπήρχε μαρτυρία ύπαρξης πίθου (συντεταγμένες στο χέρσο με αρ. 364: Χ=15237, Ψ=-3070). Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα στη θέση Μπάρες, νοτιοανατολικά από το χωριό (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 358: Χ=-15542, Ψ=-3763), που μας υποδείχτηκε ως χώρος προέλευσης κάτω τμήματος μαρμάρινης αναθηματικής στήλης παράδοσης Λάζ. Στ. Καλαμπούκα με ανάγλυφη παράσταση έφιππης Εννοδίας με σκύλο (αρ. ΒΕΚ 848)[46].

Από τη θέση Μηρτζιάνη και σύμφωνα με τη μαρτυρία του ευρέτη κατά την καλλιέργεια του αγρού του (συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 336: Χ=-16083, Ψ=-3215) παραδόθηκαν το 1982 χάλκινα κτερίσματα τάφου ή τάφων αρχαϊκών: τριγωνική πόρπη (αρ. ΒΕΚ 982) (Πίν. 138 ε), κράνος με άνοιγμα προσώπου σε σχήμα Π και τμήμα δεύτερου (αρ. ΒΕΚ 984, 985) (Πίν. 138 στ-ζ), δίδυμη περόνη και φιάλη (αρ. ΒΕΚ 983, 987) (Πίν. 139 α), δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων (αρ. ΒΕΚ 986, α-β) (Πίν. 139 β), ενώ από ερευνητική τομή

42. Βλ. Μ. Μιχαηλίδης, *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 475 και Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου - Μ. Μιχαηλίδης, *Η Βασιλική της Αγίας Παρασκευής στην Κοζάνη*, 2002 και Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Ι. *Κατάλογος των Επιγραφών*, 1985, αρ. 73, για λεβητόσχημο κιονόκρανο με δύο γράμματα παλαιοχριστιανικών χρόνων από το χώρο της βασιλικής.

43. Βλ. Κ. Σιαμπανόπουλος, *Αιανή, Ιστορία-Τοπογραφία-Αρχαιολογία*, 1974, σ. 239, με μαρτυρία προέλευσης κανθάρου με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» από το χώρο του ναού, όπου βρέθηκαν και άλλα αγγεία.

44. Βλ. Γ. Τουράτσογλου, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 333, Πίν. 341β. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Κοζάνη. Πόλη Ελιμιώτιδας. Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1993, σ. 48, εικ. 21.

45. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 36 (1981): Χρονικά, σ. 326 (απλή μνεία) και η ίδια, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 297, όπου οι τάφοι εντάσσονται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή.

46. Βλ. Γ. Τουράτσογλου, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 333, Πίν. 341ε, ως χώρος προέλευσης γράφεται «προς νότον του ναού της Αγίας Παρασκευής». Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Κοζάνη. Πόλη Ελιμιώτιδας. Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1993, σ. 92, εικ. 49.

εντοπίστηκε μισή χάλκινη οκτώσχημη πόρπη (αρ. ΒΕΚ 981)[47] (Πίν. 139 γ). Δύο παρόμοια τμήματα χάλκινων πορπών από σύρμα ρομβοειδούς διατομής, που βρίσκονταν σπίτι του (Πίν. 139 γ), παρέδωσε πρόσφατα ο ίδιος κάτοικος, Θ. Φλώρος (αρ. Κατ. 17097), και δήλωσε την ίδια θέση, ενώ ως θέση προέλευσης της επιτύμβιας στήλης του Άδμητου Τύρου (αρ. Κατ. 9459) υπέδειξε βορειότερο σημείο του ίδιου αγρού (συντεταγμένες: Χ=-16123, Ψ=-3297)[48].

Τέλος, από κατεδαφίσεις σπιτιών μετά τους σεισμούς του 1995 παραδόθηκε η επιτύμβια του Ηγησία (*Ηγησία Αβρουλεία Ζωπύρα*, αρ. Κατ. 17095) του α΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ., ενώ πρόσφατα ο Γ. Καλαμπούκας του Αθ. περισυνέλεξε από το οικόπεδο του Απ. Καλημέρη τμήμα μαρμάρινου αρράβδωτου κίονα (αρ. Κατ. 16849)[49].

Πρωτοχώρι

Μετά την παράδοση σιδερένιας αιχμής δόρατος (αρ. Κατ. 17048) (Πίν. 139 δ), μήκ. 0,26 μ., από τον Χρ. Παρχαρίδη, επισκεφτήκαμε τον αγρό (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 1123: Χ=17547,09, Ψ=-1357,65), όπου κατά τη μαρτυρία του βρέθηκε μετά από βαθιά άροση. Πρόκειται για τον αρχαιολογικό χώρο της θέσης Παπά Κουρί, νοτιοανατολικά από το χωριό, στον οποίο ωστόσο επιφανειακά εντοπίζεται αραιή τροχήλατη και αδιάγνωστη κεραμική.

Στη θέση Αμπελώνες, βόρεια από το χωριό, αριστερά και σχεδόν αμέσως μετά το δρόμο Αιανής-Κοζάνης, εντοπίσαμε σημαντικό αρχαιολογικό χώρο με κατοίκηση στην Πρώιμη Εποχή Χαλκού, πιθανώς και στη Νεολιθική, καθώς και στην ελληνιστική-ρωμαϊκή. Στους αγρούς κοντά στο δρόμο (αρ. αγροτεμαχίου 696 και συντεταγμένες: Χ=-18255, Ψ=277) η κεραμική είναι κυρίως χειροποίητη από μεσαία και χονδρά αγγεία, ενώ δυτικότερα και βορειότερα, όπου δημιουργούνται αναβαθμίδες, οι ενδείξεις του οικισμού των ιστορικών χρόνων αυξάνονται τόσο με όστρακα και κομμάτια κεραμίδων όσο και με τοίχους που διατηρήθηκαν και άλλους που διαλύθηκαν, ενώ έχουν δημιουργηθεί και πολλές ξερολιθιές.

Τέλος, εξωτερικά του ιερού της εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (πρώην Ευαγγελίστριας) εντοιχίστηκαν το 1985 μαρμάρινη παραστάδα και επίθημα με ανάγλυφο σταυρό, που κατά τη μαρτυρία των κατοίκων υπήρχαν στον ίδιο χώρο, ενώ κατά τις εκσκαφές είχαν αποκαλυφθεί και οστά ταφών.

Καρυδίτσα

Σε οριοθέτηση προβήκαμε, λόγω του επικείμενου αναδασμού, των δύο γνωστών αρχαιολογικών χώρων της Καρυδίτσας. Στη θέση Παλιοκκλήσι, νοτιοδυτικά και σε μικρή απόσταση από το χωριό, κατά τη διάρκεια εργασιών κατασκευής γηπέδου το 1988, που τελικά δεν έγινε (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ: Χ=-14831,72, Ψ=-184,04), ανασκάψαμε 11 ακτέριστους κιβωτιόσχημους τάφους με πλάκες, ενώ αποκαλύφθηκαν και οικιστικά κατάλοιπα Πρώιμης Εποχής Χαλκού, συγκεκριμένα δύο λίθινες κρηπίδες[50].

Στη θέση Πέτρα, νοτιοανατολικά από το χωριό, το 1964 εντοπίστηκε λαξευτός θαλαμωτός τάφος με κλιμακωτό δρόμο στο σκληρό ασβεστολιθικό βράχο, πιθανότατα με οριζόντια κάλυψη από πλάκες και άγνωστης εποχής, όπου οι κάτοικοι είχαν βρει οστά πολλών σκελετών, ενώ υπήρχαν ενδείξεις για την ύπαρξη και άλλου παρόμοιου (συντεταγμένες: Χ=-14152,08, Ψ=-1020,64)[51]. Σήμερα, πολύ κοντά στους τάφους αυτούς έχει χτιστεί εκκλησία της Αγίας Παρασκευής και γύρω της έχει διαμορφωθεί πάρκο.

Κρόκος

Άγνωστος παραμένει ο ακριβής χώρος προέλευσης της ενεπίγραφης αναθηματικής στήλης (αρ. ΒΕΚ 12) του 2ου-3ου αι. μ.Χ., «ευρεθέν εν τω χωρίω Γκόμπλιτσα (νυν Κρόκος)» το 1932, για την οποία μάλιστα ο Α. Κεραμόπουλλος υποθέτει ότι προήλθε από την όχι και τόσο κοντινή Καισάρεια[52]. Αρχαιολογικό χώρο με ενδείξεις οικισμού ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων εντοπίσαμε στη θέση Παλιάμπελα, όπου επιφανειακά εντοπίζονται τροχήλατη κεραμική, τμήματα κεραμίδων και λιθοσωροί και καταλαμβάνει μάλλον και τμήμα του σύγχρονου οικισμού στα ανατολικά (συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ: Χ=-12210,70, Ψ=1552,53 στον αγρό του Εμμ. Παλημάρκου του Γεωργίου).

Δεύτερος αρχαιολογικός χώρος εντοπίστηκε στη θέση

47. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 297. Η ίδια, *Κοζάνη, Πόλη Ελιμιώτιδας. Αρχαιολογικός Οδηγός*, 1993, σ. 42, εικ. 18.

48. Δεν θεωρούμε απολύτως αξιόπιστη τη μαρτυρία, λόγω έλλειψης επιφανειακών ενδείξεων και της γειτνίασης με πολύ προγενέστερες αρχαιότητες.

49. Για την ενεπίγραφη στήλη, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Νομός Κοζάνης: Νεότερα επιγραφικά ευρήματα, *Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής*, Θεσσαλονίκη 1999 (2001), σ. 54-55, εικ. 2.

50. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 402.

51. Βλ. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 361, ο οποίος αναφέρει και την ύπαρξη ελληνιστικών οστράκων στη γύρω περιοχή.

52. Βλ. Α. Κεραμόπουλλος, *ΠΑΕ* 1932, σ. 57. Χ. Μακαρόνας, *ΑΕ* 1936, Παράρτ. 8, αρ. 12. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Ι. *Κατάλογος των Επιγραφών*, 1985, σ. 35, αρ. 19.

Αγία Τριάδα, όπου και το ομώνυμο ξωκλήσι (ονομάζεται και Μπάντσια-Βασί), νοτιοανατολικά από το χωριό, με οικισμό ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων, αλλά και μεταγενέστερη χρήση, όπως συμπεραίνουμε από τα εφυαλωμένα όστρακα (συντεταγμένες: Χ=-8339,67, Ψ=242,09 στον αγρό Αθ. Σακκούλα του Νικολάου).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Κνίδη

Για την αγροτική περιοχή της Κνίδης με αφορμή τους ζητούμενους από την εταιρία ΓΕΩΕΛΛΑΣ χώρους προς δημιουργία λατομείων εξόρυξης αργίλου κατέστη δυνατή η σύνταξη του αρχαιολογικού χάρτη[53]. Η Κνίδη, Δημοτικό Διαμέρισμα και έδρα του Δήμου Βεντζίου Γρεβενών, είναι γνωστή στην έρευνα από σύντομη ανασκαφή σε νεολιθικό οικισμό που διενεργήθηκε το 1994[54]. Η περιοχή της εκτείνεται αριστερά του ρου του Αλιάκμονα που στο τμήμα αυτό ρέει με κατεύθυνση σχεδόν Β.-Ν. και έχει μικρό παραπόταμο τον Σαραντάπορο. Στην αρχαιότητα ανήκε στο δυτικότερο τμήμα της Ελιμιώτιδας και προς τα σύνορά της με την Τυμφαία[55]. Από παλαιότερους και πρόσφατους εντοπισμούς είναι γνωστοί (προς το παρόν) δέκα αρχαιολογικοί χώροι στην αγροτική περιοχή και εντός των διοικητικών ορίων του χωριού. Πρόκειται για τους παρακάτω χώρους κατ' αντιστοιχία με την ένταξή τους στο χάρτη της ΓΥΣ, κλίμακας 1:50.000, και συντεταγμένες στο σύστημα ΗΑΤΤ της ΓΥΣ (Σχέδ. 3).

1. Θέση Παλιοκκλήσι, με συντεταγμένες: Χ=10249, Ψ=-12272. Πρόκειται για δασική έκταση βόρεια από την Κνίδη και στα όρια με την αγροτική περιοχή του χωριού Έξαρχος, ανάμεσα σε ρέματα του μικρού ποταμού Σαραντάπορος. Επιφανειακά τα ευρήματα παραπέμπουν σε οικισμό ρωμαϊκών χρόνων.

2. Θέση Παλιόχωρα, με συντεταγμένες: Χ=10833, Ψ=-13214. Πρόκειται και εδώ για δασική έκταση. Κοντά σε ρέμα και ρυάκια του Σαραντάπορου εντοπίζονται επιφανειακά τροχήλατη κεραμική αλλά και χειροποίητη ιστορικών και προϊστορικών χρόνων αντίστοιχα.

3. Θέση Ματσούκα Ράχη, με συντεταγμένες: Χ=10754, Ψ=-13678. Πρόκειται για χέρσο κοινό χώρο με νεολιθικό οικισμό, ο οποίος εντάσσεται στην Αρχαιότερη Νεολιθική Εποχή. Όπως αναφέραμε ο χώρος εντοπίστηκε κατά τη διενέργεια επιφανειακής έρευνας και αποφασίστηκε σωστική ανασκαφή προκειμένου να αποδοθεί στο λατομείο βιομηχανικού ορυκτού (αργίλου) της εταιρίας ΓΕΩΕΛΛΑΣ-ΑΜΜΑΕ, η οποία και θα την χρηματοδοτήσει.

4. Θέση Κρεμαστός, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 1: Χ=9208, Ψ=-14491. Πρόκειται για το νεολιθικό οικισμό σε χέρσο κοινό χώρο, που ερευνήθηκε ανασκαφικά το 1994 και τοποθετείται σε προχωρημένη φάση της Αρχαιότερης Νεολιθικής, αντίστοιχη με το τέλος της περιόδου αυτής στη Θεσσαλία (πρωτο-Σέσκλο/προ-Σέσκλο) ως τις αρχές της Νεότερης Νεολιθικής, ενώ ελάχιστη κεραμική, πιθανώς βυζαντινών χρόνων, δείχνει μικρή εγκατάσταση σε αντίστοιχη εποχή.

5. Θέση Παλαιοκνίδη, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 41: Χ=9858, Ψ=-15072. Τα ευρήματα του χώρου μαρτυρούν κατοίκηση στα προϊστορικά χρόνια, από την Αρχαιότερη Νεολιθική στην Εποχή Χαλκού (Πρώιμη και Μέση), καθώς και στα ρωμαϊκά.

6. Θέση Προφήτης Ηλίας, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 264: Χ=9172, Ψ=-16180. Πρόκειται για δασική έκταση, στην οποία η επιφανειακή χειροποίητη κεραμική παραπέμπει σε χρήση του χώρου πιθανότατα κατά την Πρώιμη Εποχή Χαλκού.

7. Θέση Τσουκαλιάνος, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 319: Χ=9357, Ψ=-17257. Πρόκειται για προϊστορικό οικισμό με κατοίκηση από την Αρχαιότερη Νεολιθική Εποχή, σε έκταση μεγαλύτερη από τα 2,5 στρέμματα του οικισμού της ίδιας εποχής στη θέση Κρεμαστός και παρόμοιου μεγέθους στη θέση Ματσούκα Ράχη[56].

8. Θέση Πεύκα, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 49: Χ=12749, Ψ=-15579. Πρόκειται για χέρσο κοινό χώρο, στον οποίο τα επιφανειακά ευρήματα μαρτυρούν οικισμό ρωμαϊκών χρόνων βόρεια από τα ερείπια του εγκαταλειμμένου χωριού Κολοκυθάκι ή Πευκάκι.

9. Θέση Μονό Δέντρο, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 99: Χ=13600, Ψ=-15454. Στη θέση αυτή κατά τις εργασίες κάποιας διάνοιξης εντοπίστηκαν σύμφωνα με απολύτως αξιόπιστες μαρτυρίες αρχαίος αγωγός ύδρευσης από πήλινους σωλήνες και ένας πίθος. Η κεραμική του χώρου παραπέμπει στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια.

53. Βλ. και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕΜΘ* 19 (2005).

54. Βλ. Γ. Τουφεξής, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 379-381, Πίν. 98α. Ο ίδιος, Ανασκαφή στο νεολιθικό οικισμό Κρεμαστός του Ν. Γρεβενών, *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 17-26.

55. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς, Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, 1999, σ. 57-58, 61-66. Η ίδια, Η Τυμφαία και ο νομός Γρεβενών, στο Μ. Παπανικολάου (επιμ.), *Γρεβενά: Ιστορία - Τέχνη - Πολιτισμός, Πρακτικά Συνεδρίου 2002*, 2004, σ. 57-69.

56. Η θέση ταυτίζεται με τη θέση δυτικώς της θέσης Λαμπρέτσα Πηγάδι, βλ. Γ. Τουφεξής, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 381.

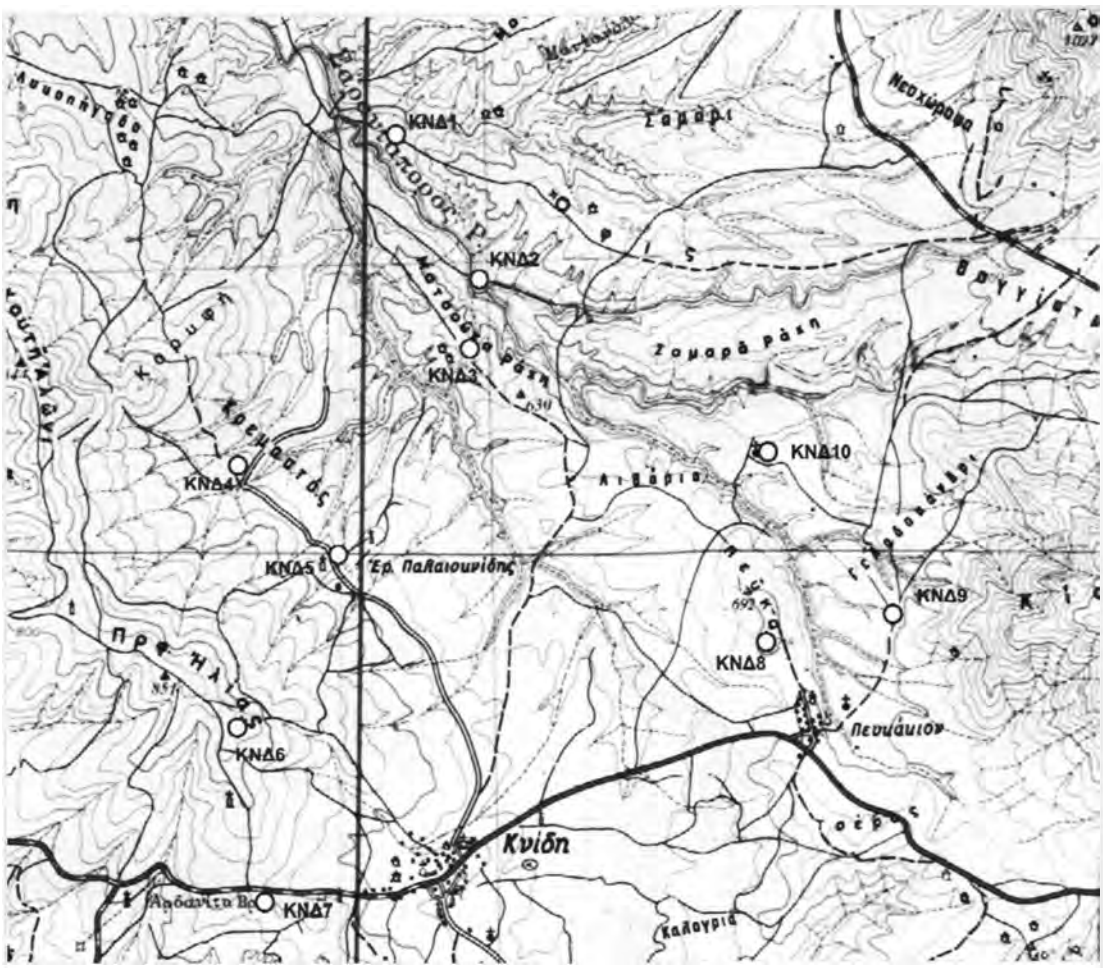

ΚΝΙΔΗ
ΘΕΣΕΙΣ

ΚΝΔ1. ΠΑΛΙΟΚΚΛΗΣΙ	Χ=10249	Ψ=–12272	ΚΝΔ6. ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ	Χ=9172	Ψ=–16180
ΚΝΔ2. ΠΑΛΙΟΧΩΡΑ	Χ=10833	Ψ=–13214	ΚΝΔ7. ΤΣΟΥΚΑΛΙΑΝΟΣ	Χ=9357	Ψ=–17257
ΚΝΔ3. ΜΑΤΣΟΥΚΑ ΡΑΧΗ	Χ=10754	Ψ=–13678	ΚΝΔ8. ΠΕΥΚΑ	Χ=12749	Ψ=–15579
ΚΝΔ4. ΚΡΕΜΑΣΤΟΣ	Χ=9208	Ψ=–14491	ΚΝΔ9. ΜΟΝΟ ΔΕΝΔΡΟ	Χ=13600	Ψ=–15454
ΚΝΔ5. ΠΑΛΑΙΟΚΝΙΔΗ	Χ=9858	Ψ=–15072	ΚΝΔ10. ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	Χ=12691	Ψ=–14438

Σχέδ. 3. Χάρτης των αρχαιολογικών χώρων περιοχής Κνίδης.

10. Θέση Άγιος Αθανάσιος, με συντεταγμένες στο αγροτεμάχιο με αρ. κτηματολογίου 9: Χ=12691,41, Ψ=–14438,42. Βρίσκεται ανατολικά από το χωριό και εντοπίστηκε κατά την περισυλλογή, στα πρανή της ρεματιάς πριν τους καλλιεργήσιμους αγρούς, περισσότερων από 50 απολιθωμένων οστρέων, διαφόρων μεγεθών, και δέκα κομματιών πετρώματος με όστρεα. Μικρή ποσότητα τροχήλατης κεραμικής στον αγρό ανατολικά από το ξωκλήσι του Αγίου Αθανασίου παραπέμπει στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ

Περιοχή τεχνητής λίμνης Πολυφύτου

Δήμος Σερβίων, Δ.Δ. Σερβίων, θέση: Παλιοκαστανιά

Η θέση εντοπίστηκε το 1985, με την εμφάνιση στη βορειοδυτική πλαγιά ενός υπερυψωμένου παραποτάμιου

πλατώματος δύο πίθων της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου[57]. Βρίσκεται σε υψόμετρο 285 μ. και απέχει από τον Αλιάκμονα 700 μ. περίπου. Σήμερα είναι παραλίμνια και πλήττεται από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου.

Το 2000 η διάβρωση έφερε στο φως τρεις ομάδες όμοιων πίθων, μία θερμική κατασκευή και ένα νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων των βυζαντινών χρόνων, όπως έδειξε η ανασκαφή ενός από αυτούς[58]. Οι τάφοι εντοπίζονται στο φυσικό πηλώδες στρώμα, στην πλαγιά του πλατώματος, αμέσως νοτιοδυτικά και έξω από τα κτίσματα του οικισμού της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου, χωρίς να διαταράσσουν, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία και τουλάχιστον στο κατώτερο τμήμα του ταφικού λάκκου, τις πρωιμότερες οικιστικές επιχώσεις.

Το 2004 διενεργήθηκε στη θέση συστηματική ανασκαφική έρευνα. Ερευνήθηκαν δύο ομάδες πίθων της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου, ένας λιθοσωρός που ανήκε σε κτίριο της περιόδου, πέντε λάκκοι των ρωμαϊκών χρόνων και επιχώσεις της Τελικής Νεολιθικής, περιόδου στην οποία ανάγεται και η αρχική χρήση του χώρου. Πιο αναλυτικά, προέκυψαν τα παρακάτω δεδομένα:

Νεολιθικά κατάλοιπα. Πρόκειται για οικιστικές επιχώσεις και μια πηλοκατασκευή. Εντοπίζονται πάνω στο φυσικό, στα νότια όρια γνωστού οικισμού που εκτείνεται σε όμορο λοφίσκο με την επωνυμία Ζίγρα ή Νησάκι[59], λόγω της εικόνας που εμφανίζει συνήθως μετά τον κατακλυσμό της περιοχής από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, το 1974.

Η πηλοκατασκευή είναι ανοιγμένη στο κιτρινωπό πηλώδες φυσικό στρώμα της περιοχής, ενώ από το σύνολο των δεδομένων θα πρέπει να συνδεθεί με κάποια δραστηριότητα πυροτεχνολογίας. Έχει σχεδόν κυκλικό σχήμα, διάμετρο 0,80 μ. περίπου και διαμορφωμένο τοίχωμα πάχ. 8 εκ. και ύψ. 0,33 μ., στη νότια, ανατολική και βορειοανατολική πλευρά, έντονα καμένο κατά τόπους. Στα βόρεια/βορειοδυτικά ορίζεται από το υπερυψωμένο και με κλίση από τα ανατολικά προς τα δυτικά φυσικό στρώμα, ενώ στα δυτικά το όριο της κατασκευής είναι ασαφές. Το δάπεδο αποτελείται από το φυσικό κιτρινωπό πηλό, ο οποίος είναι σχετικά σκληρός, πιθανώς από επαφή με φωτιά, χωρίς να φέρει ίχνη καύσης. Στο δυτικό και βόρειο τμήμα της κατασκευής και κυρίως έξω από αυτήν, πάνω στο φυσικό, βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κομματιών ψημένου πηλού σε λεπτές επίπεδες φέτες, πάχ. 1-3 εκ., με μεγάλη περιεκτικότητα σε οργανικά υλικά, καθώς και λίγα πιο χοντρά κομμάτια, στα οποία είχαν ενσωματωθεί όστρακα, ανάμεσά τους πιθανώς και ένα τμήμα μικρογραφικού αγγείου. Το ανοιχτό κιτρινωπό και κατά τόπους μαυρισμένο χρώμα τους υποδηλώνει έκθεση σε χαμηλή θερμοκρασία και ανομοιόμορφες συνθήκες όπτησης. Από το εσωτερικό της κατασκευής αφαιρέθηκε καστανόμαυρη επίχωση ανακατεμένη με κίτρινο πηλό, ενώ στο βορειοανατολικό τμήμα πάνω στο δάπεδο υπήρχαν λίγοι λίθοι, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους (4-15 εκ.).

Λάκκοι των ρωμαϊκών χρόνων. Είναι ανοιγμένοι μέσα στον οικισμό της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου, με το μεγαλύτερο τμήμα τους στο φυσικό. Η σύνδεσή τους με τα όρια γνωστού οικισμού της περιόδου, ο οποίος εντοπίστηκε και ανασκάφηκε παλιότερα στην ανατολική πλαγιά όμορου πλατώματος με την επωνυμία Κολιτσάκι[60], 200 μ. δυτικότερα, θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον βέβαιη.

Ο «λάκκος 1»[61] είναι ελλειψοειδής, με σχεδόν κυλινδρική διατομή και κοίλο πυθμένα. Οι μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις, στο μέσο του ύψους του, είναι 1,80(Β.-Ν.)×1,50(Α.-Δ.) μ., ενώ η διάμετρος στον πυθμένα μειώνεται στο 1,20 μ. Το μέγιστο σωζόμενο βάθος του είναι 0,81 μ. Περιείχε σκούρο καστανό χώμα, λίγα καρβουνάκια, ελάχιστα όστρακα και οστά ζώων, καθώς και πολλές μεγάλες πέτρες, η μία με ίχνη κατεργασίας (πιθανώς λίθινη ανθρωπόμορφη στήλη των προϊστορικών χρόνων)[62].

Ο «λάκκος 2» είναι κυκλικός, με σχεδόν κυλινδρική διατομή και έντονα κοίλο πυθμένα. Η μέγιστη σωζόμενη διάμετρος, στο ανώτερο τμήμα του, είναι 1,70 μ., ενώ στον πυθμένα μειώνεται στο 1,20 μ. Το μέγιστο σωζόμενο βάθος του είναι 1,18 μ. Περιείχε καστανό χώμα, με ελάχιστα καρβουνάκια, ελάχιστα τροχήλατα όστρακα και πολλές μεγάλες πέτρες.

Ο «λάκκος 7» είναι κυκλικός, με ωοειδή διατομή και κοίλο πυθμένα. Η μέγιστη σωζόμενη διάμετρος, στην κοιλιά, είναι 1,50 μ., ενώ στον πυθμένα μειώνεται στο 1,30 μ. Το μέγιστο σωζόμενο βάθος του είναι 1,70 μ. Περιείχε καστανό χώμα, με ελάχιστα καρβουνάκια, αρκετά τροχήλατα όστρακα, λίγα κόκαλα, λίγες κεραμίδες, ένα τμήμα κυκλικού μυλόλιθου και πολλές μεγάλες πέτρες.

57. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Ν. Κοζάνης, Σέρβια και ευρύτερη περιοχή, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 419.

58. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Σέρβια, θέση Παλιοκαστανιά, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 802 κ.ε.

59. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Από την έρευνα στην παραποτάμια - παραλίμνια περιοχή του Αλιάκμονα, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 111.

60. Λιθόκτιστα κτίσματα των ρωμαϊκών χρόνων, που μαρτυρούν τη θέση του αντίστοιχου οικισμού, καθώς και νεκροταφείο της ίδιας εποχής ανασκάφηκαν το 1985. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 57, σ. 418.

61. Οι λάκκοι αναφέρονται με τον αριθμό ή την ονομασία που πήραν κατά την ανασκαφή.

62. Για παρόμοιες στήλες, βλ. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Αλιάκμων 1997. Στοιχεία από την επιφανειακή έρευνα και την ανασκαφή δύο νεκροταφείων, της ΥΕΧ και ΠΕΣ. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 34-37, εικ. 2,3, σχέδ. 1. Βλ. και παρακάτω, Παραδόσεις: Βελβεντό, Ιμερα.

Δύο ακόμα λάκκοι εντοπίζονται εντός του λιθόκτιστου κτιρίου της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου:

Ο «λάκκος του ανατολικού τμήματος» είναι κυκλικός, με ημισφαιρική διατομή και επίπεδο πυθμένα. Η μέγιστη σωζόμενη διάμετρος, στο ανώτερο τμήμα του, είναι 0,90 μ., ενώ στον πυθμένα μειώνεται στο 0,40 μ. Το μέγιστο σωζόμενο βάθος του είναι 0,58 μ. Περιείχε καστανόμαυρο χώμα με καρβουνάκια, πολλά τροχήλατα όστρακα, λίγες κεραμίδες στέγης, λίγα τμήματα πίθων, κομμάτια γυάλινων αγγείων, διάφορα μικροευρήματα και λίγες πέτρες.

Ο «λάκκος του δυτικού τμήματος» είναι κυκλικός, με ημισφαιρική διατομή και κοίλο πυθμένα. Η μέγιστη σωζόμενη διάμετρος, στο ανώτερο τμήμα του, είναι 0,70 μ. Το μέγιστο σωζόμενο βάθος του είναι 0,36 μ. Περιείχε καστανόμαυρο χώμα με καρβουνάκια, λίγα τροχήλατα όστρακα και λίγα τμήματα πίθων.

Οικισμός Πρώιμης Εποχής Σιδήρου. Εντοπίζεται πάνω στη νεολιθική επίχωση και στο ψηλότερο τμήμα της πλαγιάς, πάνω στο φυσικό. Η έκτασή του δεν φαίνεται να ξεπερνούσε τα 5 στρέμματα.

Οι πίθοι που ήρθαν μέχρι τώρα στο φως ανήκουν σε τρεις μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους. Ο βορειοανατολικός αποτελείται από 7 πίθους και μία θερμική κατασκευή, ο κεντρικός από 15 πίθους και ο βορειοδυτικός, που καλύπτεται από το νερό, από τουλάχιστον 6 πίθους.

Όλοι είναι τοποθετημένοι σε λάκκους ανοιγμένους στο φυσικό. Περιείχαν καστανόχρωμη επίχωση με λίγους άνθρακες και λίγα όστρακα, ενώ σε τρεις περιπτώσεις είχαν και από ένα τμήμα χειροποίητου αγγείου. Δεν μπορέσαμε να διαπιστώσουμε το δάπεδο του χώρου στον οποίο ήταν τοποθετημένοι, ούτε τη θέση και τον τρόπο δόμησης των τοίχων, εκτός από την ευθύγραμμη μορφή τους, που υποδηλώνεται από τη θέση των πίθων.

Οι πίθοι έχουν σχήμα ωοειδές, οξυπύθμενο και καστανοκόκκινη επιφάνεια. Σώζονται κυρίως από το ύψος της κοιλιάς και κάποιοι από τον ώμο και κάτω. Μαρτυρούνται τρία μεγέθη, με μέγιστο ύψος το 1,50 μ. και μέγιστη διάμετρο το 1 μ. Τα τοιχώματα είναι λεπτά, πάχ. 1-1,5 εκ., ή πιο χοντρά, πάχ. 2-3 εκ. Έχουν επίπεδα χείλη, πλ. 3-6 εκ., ένα από τα οποία φέρει διακόσμηση με εγχάρακτους κύκλους. Αρκετοί φέρουν πλαστική ταινία στο ύψος της κοιλιάς, συχνά (το 1/3 των πίθων) διακοσμημένη με εγχάρακτα μοτίβα. Τα θέματα είναι διαγραμμισμένα τρίγωνα, εμπίεστοι κύκλοι και ομάδες από λοξές γραμμές. Από το χώρο περισυνελέγησαν πολλά λίθινα καπάκια που κάλυπταν τους πίθους.

Από τους τρεις λιθοσωρούς που παρατηρήθηκαν στο χώρο ερευνήθηκε ο νοτιότερος. Ανήκε σε λιθόκτιστο κτίριο, θεμελιωμένο πάνω στο φυσικό, το οποίο έφερε μικρή κλίση προς τα ΒΔ.

Έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ., με αψιδωτή τη νοτιοδυτική στενή πλευρά και είσοδο μάλλον στη βορειοανατολική. Το μέγιστο σωζόμενο μήκος του είναι 11,60 μ., ενώ το πλάτος του έφτανε τα 6,40 μ. (εσωτερικά 5,20 μ.). Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν πάχος 60 εκ. και είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους λίθους τοποθετημένους σε δύο σειρές, με γέμισμα εσωτερικά. Οι πέντε πασσαλότρυπες που διαπιστώθηκαν σε απόσταση 3,20 μ. από τον αψιδωτό τοίχο υποδηλώνουν ότι το κτίριο διαιρούνταν σε δύο χώρους, ενώ οι συνολικά έξι πασσαλότρυπες που διασώθηκαν κατά μήκος του φαίνεται πως χρησίμευαν για τη στήριξη της στέγης. Οι πασσαλότρυπες έχουν κωνικό σχήμα και διάμετρο 18-26 εκ., εκτός από την κεντρική που είναι μεγαλύτερη, 34 εκ., και φέρει μπάζωμα από λίθους και όστρακα πίθων. Το δάπεδο του αψιδωτού χώρου ήταν από πλάκες αλειμμένες με πηλό.

Η χρονολόγηση του κτιρίου είναι δύσκολη, καθώς τα λιγοστά όστρακα που συγκεντρώθηκαν ανήκουν εξίσου σε τροχήλατα και χειροποίητα αγγεία. Η αψιδωτή μορφή του ωστόσο και τα κομμάτια των πίθων που χρησιμοποιήθηκαν στο μπάζωμα της μιας πασσαλότρυπας οδηγούν στην Πρώιμη Εποχή Σιδήρου.

Η κεραμική[63] του οικισμού περιλαμβάνει φιάλες με λοξότμητο χείλος και οριζόντιες λαβές λοξά τοποθετημένες πάνω στο χείλος, βαθιά ανοιχτά μπωλ με χείλος που παχύνεται προς το πέρας του, μεγάλα κλειστά αγγεία με οριζόντιες λαβές στην κοιλιά και κανθαρόσχημα αγγεία. Απουσιάζει η αμαυρόχρωμη κεραμική.

Το σύνολο των δεδομένων του οικισμού, όπως και η σύγκριση με τους σύγχρονους οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας[64], οδηγεί σε μια χρονολόγηση σε πρώιμη φάση της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου.

63. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 58.

64. Αψιδωτά κτίρια την περίοδο 1100-1000 συναντώνται στη φάση 3 της Ασσήρου, βλ. K.A. Wardle, Excavations at Assiros Toumba 1986. A preliminary report. *BSA* 82 (1987), σ. 317, ενώ κτίρια με καμπύλο τοίχο, στην ΥΕΧ της Τούμπας, βλ. Στ. Ανδρέου - Κ. Κωτσάκης, Η προϊστορική Τούμπα της Θεσσαλονίκης. Παλιά και νέα ευρήματα, *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 373-374 και σχέδ. 4. Πολύχωρες οικίες υπάρχουν στα στρώματα 13-11 του Καστανά, βλ. B. Hänsel, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979, Die Grabung und der Baubefund*, Berlin 1989, Band 7, Teil 2, ελλην. περίληψη, μετ. Ι. Ασλάνης, σ. 359-361. Σε καμιά περίπτωση δεν είναι λιθόκτιστα. Μεγάλοι αποθηκευτικοί χώροι απαντούν κυρίως στην ΥΕΧ της Τούμπας, βλ. Δ. Μαργωμένου - Στ. Ανδρέου - Κ. Κωτσάκης, Τούμπα Θεσσαλονίκης: Προσεγγίσεις στη μελέτη των πίθων και στο θέμα της αποθήκευσης κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, *ΑΕΜΘ* 19 (2005), σ. 157-171, και του Καστανά, A. Hochstetter, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979, Die Handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1*, Berlin 1984, Band 3, Text, ελλην. περίληψη, μετ. Ι. Ασλάνης, σ. 387, ενώ η χρήση λίθινων πωμάτων για την κάλυψη των πίθων χαρακτηρίζει την ΠΕΣ της Ασσήρου. Βλ. K.A. Wardle, Change or Continuity: Assiros Toumba at the Transition from Bronze to Iron Age, *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 459.

Δήμος Σερβίων, Δ.Δ. Σερβίων, θέση: Αγία Βαρβάρα

Μετά από υπόδειξη δύο τάφων από αρχαιόφιλους της περιοχής, το 2004, διενεργήθηκε στη θέση Αγ. Βαρβάρα, στην παραλίμνια περιοχή του Δ.Δ. Σερβίων, σύντομη ανασκαφική έρευνα. Ο χώρος διαβρώνεται από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, με αποτέλεσμα παρά τη διενέργεια συστηματικής επιφανειακής έρευνας να έρχονται κατά καιρούς στο φως νέες θέσεις οικισμών ή νεκροταφείων. Οι συγκεκριμένοι τάφοι ανήκουν σε δύο άγνωστα μέχρι τώρα νεκροταφεία διαφορετικών χρονικών περιόδων, τα οποία απέχουν μεταξύ τους 100 μ. περίπου.

Τάφος 1 (Πίν. 139 ε): Ορίσαμε έτσι έναν κιβωτιόσχημο, αδιατάρακτο τάφο που υποδείχτηκε από τον Ζ. Κουζιάκη σε παραλίμνιο πλάτωμα κοντά στη γέφυρα Σερβίων. Ο τάφος δεν έφερε ή δεν έσωζε καλυπτήριες πλάκες. Έχει διαστάσεις 2,23×0,85 μ. και είναι προσανατολισμένος ΒΔ.-ΝΑ. Ο νεκρός, του οποίου τα οστά ήταν ιδιαίτερα φθαρμένα, είχε τοποθετηθεί πάνω στο πηλώδες φυσικό στρώμα, σε ύπτια στάση, με τα χέρια κατά μήκος του σώματος και το κεφάλι στα ΝΑ. Πάνω στη λεκάνη υπήρχε ένα αρυβαλλοειδές αγγείο ανεστραμμένο και στον αριστερό μηρό μία οινοχόη (Πίν. 139 στ). Με βάση τα αγγεία, η ταφή αλλά και το νεκροταφείο το οποίο υποδηλώνεται χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή.

Σε κοντινή απόσταση από την ταφή (7 μ. και 35 μ. αντίστοιχα) εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν δύο σχεδόν κυκλικοί λιθοσωροί, οι οποίοι όπως αποδείχτηκε δεν συνδέονταν με ταφές.

Λιθοσωρός 1: Είχε διάμετρο περίπου 1 μ. και αποτελούνταν από μία στρώση λίθων, οι οποίοι βρίσκονταν πάνω στο πηλώδες φυσικό στρώμα της περιοχής, όπως έδειξε η ανασκαφή σε βάθος 0,60 μ. κάτω από αυτόν.

Λιθοσωρός 2: Είχε διάμετρο 1,30 μ. περίπου και αποτελούνταν από δύο στρώσεις λίθων. Στην ανώτερη σειρά βρέθηκαν λίγα τροχήλατα αδιάγνωστα όστρακα και ένα τμήμα μυλόλιθου των προϊστορικών χρόνων. Στην κατώτερη, ένα τμήμα κεράμου των ελληνιστικών χρόνων, δύο σιδερένια αντικείμενα και ένα τμήμα λίθινου λειασμένου εργαλείου. Κάτω από τους λίθους εμφανίστηκε όριο λάκκου, ο οποίος περιείχε πολλούς άνθρακες, οστά ζώων και λίγα όστρακα των βυζαντινών χρόνων.

Με βάση τα παραπάνω, θεωρούμε πιθανό ότι οι δύο λιθοσωροί αποτελούσαν μέρος του περιεχομένου ισάριθμων λάκκων, των ιστορικών και πιθανότατα των βυζαντινών χρόνων. Στη γύρω περιοχή υπάρχει διάσπαρτη κεραμική των ελληνιστικών, βυζαντινών και προϊστορικών (ίσως Ύστερης Εποχής Χαλκού ή Πρώιμης Εποχής Σιδήρου) χρόνων. Πρόκειται για φερτό υλικό από όμορα διαβρωμένα πλατώματα, στα οποία εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν παλιότερα οικισμοί και νεκροταφεία όλων των παραπάνω χρονικών περιόδων καθώς και ένας οικισμός των ρωμαϊκών χρόνων, στα ανατολικά[65].

Τάφος 2 (Πίν. 139 ζ): Πρόκειται για μια λακκοειδή ταφή που υποδείχτηκε από τον Κ. Κυριακόπουλο. Βρίσκεται σε απόσταση 118 μ. νοτιοανατολικά της ταφής 1. Είναι διαβρωμένη από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου. Από την ταφή αυτή, σύμφωνα με πληροφορία του ίδιου, προέρχονται 7 πήλινα αγγεία, τα οποία περισυνέλεξε και παρέδωσε στην Υπηρεσία το 2004[66], ενώ με άλλη διαβρωμένη ταφή συνδέονται 7 πήλινα αγγεία που παρέδωσε το 2003. Η ταφή είναι προσανατολισμένη ΒΔ.-ΝΑ., με το κεφάλι στα ΒΔ. Ανήκει σε μικρό παιδί, που είχε ενταφιαστεί σε ύπτια στάση. Η θέση των χεριών δεν είναι σαφής, καθώς πολλά από τα οστά δεν σώζονται. Στα δεξιά του νεκρού, στο ύψος της κεφαλής, υπήρχε ένα πήλινο αγγείο (στάμνος), ενώ στο ύψος της κοιλιάς ένα πήλινο πώμα αγγείου (Πίν. 140 α). Με βάση τα ευρήματα, η ταφή, αλλά και το νεκροταφείο στο οποίο ανήκει, χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή. Στα δυτικά του, στη θέση Σκαμνιές, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε το 1996[67] ελληνιστικός οικισμός, με τον οποίο είναι πιθανό να συνδέεται.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ

Περιοχή τεχνητής λίμνης Πολυφύτου

Δήμος Βελβεντού, Δ.Δ. Βελβεντού και Ιμέρων

Ο αρχαιόφιλος Ζ. Κουζιάκης παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης τα παρακάτω αντικείμενα, τα οποία περισυνέλεξε από γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους του Δήμου Βελβεντού, οι οποίοι πλήττονται από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου: Δύο πήλινα αγγεία, από νεκροταφείο των βυζαντινών χρόνων στη θέση Κάτω Μπράβας του Δ.Δ. Βελβεντού[68] (Πίν. 140 β), μία λίθινη ανθρωπόμορφη στήλη των προϊστορικών χρόνων[69], που

65. α) Βλ. παραπάνω, υποσημ. 57, σ. 418-419, β) βλ. παραπάνω, υποσημ. 59, σ. 110-112.

66. Βλ. παρακάτω, Παραδόσεις.

67. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Σέρβια, θέση Σκαμνιές, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 535.

68. Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, Βελβεντό, θέση Κάτω Μπράβας, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 740.

69. Βλ. παραπάνω, Ανασκαφικές εργασίες, θέση Παλιοκαστανιά.

ήταν σε β΄ χρήση σε νεότερη κατασκευή, κοντά στον προϊστορικό οικισμό στη θέση Καζάνι του Δ.Δ. Ιμέρων (Πίν. 140 γ) και λίγα όστρακα νεολιθικών αγγείων, από τον προϊστορικό οικισμό στη θέση Ρέματα του Δ.Δ. Ιμέρων.

Δήμος Σερβίων, Δ.Δ. Σερβίων

1. Ο αρχαιόφιλος Κ. Κυριακόπουλος παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής επτά πήλινα αγγεία, και συγκεκριμένα ένα μακεδονικό αμφορέα, δύο μυροδοχεία, δύο σταμνοειδείς πυξίδες, η μία με ανάγλυφες παραστάσεις, και δύο πώματα πυξίδων (Πίν. 140 δ). Τα αγγεία περισυνέλεξε από νεκροταφείο των ελληνιστικών χρόνων, το οποίο και μας υπέδειξε. Βρίσκεται στη θέση Αγία Βαρβάρα του Δ.Δ. Σερβίων και πλήττεται από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου[70]. Από την ίδια θέση είχε περισυλλέξει και παραδώσει το 2003 επτά πήλινα αγγεία, από άλλη διαλυμένη ταφή, και συγκεκριμένα δύο σκυφίδια, έναν ανάγλυφο σκύφο, ένα μυροδοχείο, ένα αλατοδοχείο, ένα πινάκιο και έναν ηθμό (Πίν. 140 ε).

2. Κατά τη διάρκεια των εκσκαφών για την κατασκευή του νέου σφαγείου του Δήμου Σερβίων, εντοπίστηκε και μας υποδείχτηκε λάκκος των βυζαντινών χρόνων, από τον οποίο περισυλλέξαμε μικρή ποσότητα οστράκων (ανάμεσά τους ένα τμήμα αμφορέα και ένα όστρακο εφυαλωμένου αγγείου) και κεραμίδων στέγης. Ο λάκκος ήταν μεμονωμένος και εντοπίζεται 0,20 μ. κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Έχει βάθος 2 μ. και μέγιστη διάμετρο 1,30 μ. Ακολούθησε σύντομη ανασκαφική διερεύνησή του, σε συνεργασία με την 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Δήμος Ελίμειας, Δ.Δ. Ανατολής

Ο αρχαιόφιλος Ν. Κυριαζίδης παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης μεγάλη ποσότητα οστράκων και τμημάτων χειροποίητων αγγείων (Πίν. 140 στ), τα οποία περισυνέλεξε από την παραλίμνια περιοχή του Δ.Δ. Ανατολής. Κατά την αυτοψία που ακολούθησε, περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα και κάποια σχεδόν ολόκληρα αγγεία, τα οποία, όπως διαπιστώθηκε, προέρχονταν από λάκκο, διαβρωμένο από τα νερά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου. Ο λάκκος ήταν ανοιγμένος στο φυσικό, σε περιοχή χωρίς άλλη αρχαιολογική επίχωση, πιθανώς στα όρια μη διαβρωμένου και με ελάχιστο αρχαιολογικό υλικό στην επιφάνεια οικισμού, άγνωστου μέχρι τώρα.

Δήμος Κοζάνης, Δ.Δ. Κοζάνης

Κατά τη διάρκεια εργασιών συντήρησης του δικτύου τηλεθέρμανσης στο χώρο μπροστά από το κτίριο του Δημαρχείου του Δήμου Κοζάνης, εντοπίστηκε και μας υποδείχτηκε τμήμα ανθρώπινου σκελετού. Ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα. Από το σκελετό παρέμενε αδιατάρακτο μόνο το τμήμα από τη λεκάνη και κάτω. Ο νεκρός ήταν ενταφιασμένος σε ύπτια στάση, προσανατολισμένος Α.-Δ., με το κεφάλι στα Δ. Στο χώρο δεν βρέθηκαν όστρακα ούτε άλλα ευρήματα, γεγονός που δυσχεραίνει τη χρονολόγηση της ταφής. Με βάση όμως τα ανασκαφικά δεδομένα και τη γειτνίασή της με τον Ι.Ν. Αγ. Νικολάου, θεωρούμε πιθανή μια χρονολόγηση στους βυζαντινούς ή τους νεότερους χρόνους.

Δήμοι Κοζάνης - Ελληνσπόντου, Δ.Δ. Κοζάνης - Δρεπάνου

Κατά τη διάρκεια αναοριοθέτησης του αρχαιολογικού χώρου του Αγίου Ελευθερίου, εντοπίστηκαν δύο νέοι προϊστορικοί οικισμοί.

Ο οικισμός του Αγίου Ελευθερίου, σύμφωνα με τη Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, εντάσσεται στην κατηγορία των «οικισμών που αναπτύσσονται στα κορυφαία ή στα επάλληλα πλατώματα μεγάλων λόφων», στους οποίους εντοπίζονται τείχη αλλά και αναλημματικοί τοίχοι[71].

Το 1965, στο ανώτερο τμήμα του λόφου, πραγματοποιήθηκε από τον Φ.Μ. Πέτσα περισυλλογή επιφανειακού υλικού και μικρής έκτασης σωστική ανασκαφή. Τα ευρήματα της ανασκαφής χρονολογούν τον οικισμό στην ελληνιστική εποχή, ενώ κάποια λίγα χειροποίητα όστρακα και λίθινα εργαλεία ανάγουν την κατοίκηση στους νεολιθικούς χρόνους. Επιφανειακά, παρατηρήθηκε η ύπαρξη τείχους που περιβάλλει την ακρόπολη, ενώ από το ανατολικό τμήμα του λόφου, κοντά στην πηγή νερού-ρέμα, περισυνελέγησαν και ευρήματα των προϊστορικών χρόνων (όστρακα νεολιθικά, Εποχής Χαλκού, Πρώιμης Εποχής Σιδήρου, καθώς και λίθινοι διάτρητοι πελέκεις)[72].

70. Βλ. παραπάνω, Ανασκαφικές εργασίες, θέση Αγία Βαρβάρα.

71. α) Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον - Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 255, 258. β) Η ίδια, *Κοζάνη, Πόλη Ελιμιώτιδος. Αρχαιολογικός Οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1993. γ) Η ίδια, Κοζάνη, μια αρχαία πόλη, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, σ. 203-231.

72. Φ.Μ. Πέτσας, Ανασκαφή Κοζάνης, *ΠΑΕ* 1965, σ. 24-35. Ο ίδιος, Παλαιόκαστρον Κοζάνης, *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 438 Ο ίδιος, Κοζάνη. Νεκροταφείον, *Το Έργον*, 1965, σ. 17-20. Ο ίδιος, Χρονικά Αρχαιολογικά, *Μακεδονικά* 7 (1966-1967), σ. 346-347. Ο ίδιος, Χρονι-

Η συγκεκριμένη προϊστορική θέση, σύμφωνα με όλα τα δεδομένα, εκτιμούμε ότι επανεντοπίστηκε, αμέσως βορειοανατολικά του λόφου, κατεστραμμένη σήμερα από διάνοιξη δρόμου. Η κεραμική που περισυνελέγη από εδώ είναι λίγη, όχι ιδιαίτερα χαρακτηριστική και ανήκει στην Εποχή Χαλκού (ίσως στην Ύστερη Εποχή Χαλκού). Λίγα όστρακα χρονολογούνται πιθανώς στη νεολιθική εποχή (ίσως στην Τελική Νεολιθική).

Στα όρια του ελληνιστικού οικισμού, εντοπίστηκαν δύο ακόμη μικροί οικισμοί των προϊστορικών χρόνων.

Ο πρώτος εντοπίζεται στα νοτιοδυτικά του λόφου, στο βορειοανατολικό τμήμα της περιοχής Κουρί του Δ.Δ. Κοζάνης και έχει καταστραφεί από τη διάνοιξη της εθνικής οδού Θεσσαλονίκης-Κοζάνης-Αθηνών, μέσω Δρεπάνου. Από την παρειά του δρόμου περισυνελέγησαν όστρακα χειροποίητων αποθηκευτικών αγγείων της Εποχής Χαλκού (ίσως της Πρώιμης Εποχή Χαλκού).

Ο δεύτερος οικισμός εντοπίζεται στον επίπεδο χώρο που διαμορφώνεται αμέσως νότια του λόφου. Από αυτόν περισυνελέγησαν λίγα χειροποίητα όστρακα, πιθανώς της Ύστερης Εποχής Χαλκού ή της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου.

Δήμος Αιανής, Δ.Δ. Κτενίου

Κατά τη διάρκεια αναοριοθέτησης του αρχαιολογικού χώρου του Κάστρου Κτενίου, εντοπίστηκαν δύο νέοι προϊστορικοί οικισμοί.

Ο οικισμός του Κάστρου Κτενίου, σύμφωνα με τη Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, εντάσσεται στην κατηγορία των «οικισμών που αναπτύσσονται στα κορυφαία ή στα επάλληλα πλατώματα μεγάλων λόφων», στους οποίους εντοπίζονται τείχη αλλά και αναλημματικοί τοίχοι[73]. Τα μέχρι τώρα επιφανειακά δεδομένα χρονολογούσαν την κατοίκηση στο λόφο από τους ελληνιστικούς μέχρι και τους βυζαντινούς χρόνους[74].

Οι δύο νέοι οικισμοί που εντοπίστηκαν είναι μικρής έκτασης και ανάγουν την κατοίκηση στους προϊστορικούς χρόνους.

Ο πρώτος οικισμός βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του λόφου, στον τριγωνικό χώρο της «ακρόπολης», στο ψηλότερο δηλαδή σημείο του Κάστρου. Στην περιοχή αυτή, από μικρό σκάμμα λαθρανασκαφέων που εντοπίστηκε, περισυνελέγη κεραμική των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και αρκετά χειροποίητα όστρακα, που ανήκουν σε αγγεία με σιγμοειδή προφίλ, πιθανότατα της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου ή ίσως και της Ύστερης Εποχής Χαλκού.

Ο δεύτερος οικισμός εντοπίστηκε στο πλάτωμα που διαμορφώνεται στους βορειοανατολικούς πρόποδες του λόφου. Από τη θέση αυτή περισυνελέγη χειροποίητη κεραμική της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

κά Αρχαιολογικά 1968-1969, *Μακεδονικά* 9 (1969), σ. 200-201. Ο ίδιος, Αναμνήσεις, αδημοσίευτες παρατηρήσεις και ευρήματα, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, σ. 503-517.

73. Βλ. υποσημ. 71α.

74. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Κτένιο, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 456.

2001

Κατά το έτος 2001 υπηρέτησαν στην Εφορεία, εκτός από τον υπογράφοντα οι αρχαιολόγοι Α. Τσιλιπάκου και Μ. Παϊσίδου, ο ιστορικός της τέχνης Ι. Σίσιου, οι αρχιτέκτονες Κ. Θεολογίδου, Δ. Γουμάγιας και Α. Σαραφέρας και η πολιτικός μηχανικός Κ. Δρόσου.

Κατά τη διάρκεια και του έτους 2001 η Εφορεία έθεσε ως στόχους:

α) τη συνέχιση και ολοκλήρωση των εργασιών σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που χρηματοδοτούνται από το Β΄ ΚΠΣ καθώς και των εργασιών αποκατάστασης μνημείων που υπέστησαν καταστροφές από το σεισμό της 13-5-95,

β) την εκπόνηση των απαιτούμενων μελετών για μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που πρόκειται να χρηματοδοτηθούν από το Γ΄ ΚΠΣ και

γ) τη μελέτη και δημοσίευση μνημείων και ανασκαφικών συνόλων που συνδέονται με τα ανωτέρω.

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κοζάνη

Εκκλησιαστικό Μουσείο

Στα πλαίσια της σύνταξης μελέτης αποκατάστασης του Επισκοπικού Μεγάρου Κοζάνης με σκοπό την επανάχρησή του ως εκκλησιαστικό μουσείο εκπονήθηκε σε συνεργασία με την έκτακτη αρχαιολόγο Ι. Πεσιρίδου αρχαιολογική μελέτη-μουσειολογική πρόταση, η οποία περιλαμβάνει εισαγωγικά ιστορικά κεφάλαια για το κτίριο, την επισκοπή Σερβίων και μετέπειτα μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης, τις ενότητες παρουσίασης του επιλεγμένου υλικού της Συλλογής του Επισκοπικού Μεγάρου[1] με καταλόγους των αντικειμένων και αρχαιολογική τεκμηρίωση αυτών.

Στόχος της μουσειολογικής πρότασης είναι η παρουσίαση των αντικειμένων της συλλογής με τρόπο που να αναδεικνύεται η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της περιοχής της Κοζάνης (όρια επισκοπής-μητρόπολης) από καλλιτεχνική, θρησκευτική-εκκλησιαστική, οικονομικοκοινωνική σκοπιά, ενταγμένων όμως στη γενικότερη καλλιτεχνική παραγωγή της Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο ανήκουν, με ιδιαίτερη έμφαση στις σχέσεις που αναπτύχθηκαν με τις χώρες της Βαλκανικής, της Ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης, μέσω Κοζανιτών εμπόρων και των εκεί ελληνικών παροικιών. Με εισαγωγικό εποπτικό υλικό θα παρουσιαστούν βασικά θέματα που αφορούν στην εκκλησιαστική ιστορία και τα μνημεία της περιοχής (χάρτης), καθώς και στην ιστορία του Επισκοπικού Μεγάρου.
Η μουσειολογική αυτή πρόταση θα οριστικοποιηθεί σε συνεργασία με τον υπεύθυνο που θα οριστεί για τη μουσειογραφική μελέτη λαμβάνοντας υπόψη και τους χώρους που θα υποδεχθούν τα εκθέματα.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Συνεχίστηκε η λειτουργία των μόνιμων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με τίτλους: «Στον κόσμο των Βυζαντινών Εικόνων» στην Καστοριά και «Σέρβια. Πολιορκώντας την οχυρή πόλη», ενώ κατά τους χειμερινούς μήνες λειτούργησε σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα: «Στον κόσμο των βυζαντινών χειρογράφων» στα Σέρβια[2]. Με στόχο την εξοικείωση των μαθητών με τις επιβιώσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς στην πόλη της Σιάτιστας, όπως αυτή διασώζεται στους δύο κηρυγμένους ιστορικούς τόπους της Χώρας και της Γεράνειας, που φιλοξενούν πλήθος εκκλησιαστικών και κοσμικών μνημείων, συντάχθηκε από την αρχαιολόγο της Προγραμματικής Σύμβασης Σιάτιστας Ε. Δουλδούρα εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Μία ημέρα ενός Σιατιστινού εμπόρου».

Στα πλαίσια του Προγράμματος «ΜΕΛΙΝΑ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ» εκπονήθηκε από την αρχαιο-

1. Για τη συλλογή του Επισκοπικού Μεγάρου, βλ. Α. Τσιλιπάκου, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 845.

2. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα πραγματοποιούνται με τη βοήθεια των αρχαιολόγων της Προγραμματικής Σύμβασης Α. Σοφού και Π. Φτάκα.

λόγο Α. Τσιλιπάκου σε συνεργασία με την έκτακτη αρχαιολόγο Α. Σοφού ο εκπαιδευτικός φάκελος «Μοναστικός βίος και Πολιτισμός. Ι.Μ. Κοίμησης Θεοτόκου Σπηλαίου Γρεβενών», ο οποίος περιλαμβάνει ομότιτλο έντυπο για τον εκπαιδευτικό και παιχνίδι με τίτλο «Άνω κάτω το μοναστήρι»[3] για το μαθητή, καθώς και ο φάκελος «Βέροια, ένα αστικό και καλλιτεχνικό κέντρο της βυζαντινής αυτοκρατορίας» με ομότιτλο έντυπο για τον εκπαιδευτικό και παιχνίδι με τίτλο «Βεροιόπολις» για το μαθητή. Τα ανωτέρω έντυπα διανεμήθηκαν σε όλα τα δημοτικά σχολεία των Νομών Ημαθίας, Κοζάνης και Γρεβενών.

Στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς το Σεπτέμβριο πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία σε συνεργασία με τους Φίλους του Βυζαντινού Μουσείου Βεροίας και τη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού του Δήμου Βεροίας τριήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις με θέμα: «Από τις ανταλλαγές των αγαθών στις συναλλαγές στο διαδίκτυο».

Εκδόθηκαν από το ΤΑΠΑ τα έντυπα του οδηγού του Βυζαντινού Μουσείου και των μνημείων της Βεροίας[4], ενώ στην αρχαιολογική συνάντηση «Τα Κάστρα της Ελλάδος» που διοργάνωσε το ΥΠΠΟ στο Επταπύργιο Θεσσαλονίκης παρουσιάστηκαν οι Οχυρωμένοι οικισμοί Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας.

Δημοσιεύθηκαν τα Πρακτικά της Ημερίδας της Βοϊακής Εστίας Θεσσαλονίκης για τις αρχαιότητες και τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του Βοΐου, όπου έλαβε μέρος με ανακοινώσεις του σχεδόν το σύνολο του επιστημονικού προσωπικού της Εφορείας[5]. Ακόμη δημοσιεύθηκαν τα Πρακτικά της διημερίδας στο Βυζαντινό Μουσείο Βεροίας του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Ημαθίας[6], όπου ένας αρχαιολόγος της Εφορείας έλαβε μέρος με σχετική ανακοίνωση, τα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής[7], όπου ένας αρχαιολόγος και ένας μηχανικός της Εφορείας έλαβαν μέρος με σχετική ανακοίνωση, καθώς και τα Πρακτικά του Συνεδρίου που διοργάνωσε ο Δήμος Ορεστίδος[8], όπου δύο αρχαιολόγοι της Εφορείας έλαβαν μέρος με σχετική ανακοίνωση.

Η Εφορεία μας έλαβε ακόμη μέρος με μια αρχαιολόγο της στο ΣΤ΄ Παμβελβεντινό και στο Θ΄ Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο[9], με δύο αρχαιολόγους της στο ΚΑ΄ Συμπόσιο της ΧΑΕ[10], ενώ συμμετείχε με συγγραφή σχετικών λημμάτων που αφορούσαν επιτάφιο των μέσων του 18ου αιώνα από τον Άγιο Νικόλαο Κοζάνης καθώς και ευρήματα από την ανασκαφή της βασιλικής Σερβίων (αριθ. κατ. ΒΣ/Μ 118, 135, 136/97), της βασιλικής Αγίου Αχιλλείου Μικρής Πρέσπας (αριθ. κατ. Φ35/Μ24, Φ40/ Μ97, α-γ, Φ44/Μ225,α-γ, Φ35/Μ20, 18, 26, Φ40/Μ84, Φ40/Υ9, Φ35/Μ5, Φ40/Μ81, 80, Φ44/Μ217), των βυζαντινών κοιμητηρίων της Έδεσσας (αριθ. κατ. Εδ/Μ54, 36, 32, 1, 16, 26, 34) και του κάστρου της Χρυσής Αλμωπίας (αριθ. κατ. 1374/Κο8) από δύο αρχαιολόγους της στους καταλόγους των εκθέσεων *Μυστήριον Μέγα και Παράδοξον* και *Ώρες Βυζαντίου*[11].

Δημοσιεύθηκαν τέλος στο περιοδικό *Μακεδονικά* η μελέτη για την ανασκαφή του μεσοβυζαντινού ναού στο Σισάνι Κοζάνης, καθώς και η μελέτη για την ανάγλυφη εικόνα του αγίου Δημητρίου από την Ομορφοκκλησιά Καστοριάς[12]. Επίσης δημοσιεύθηκαν στο *ΔΧΑΕ* δύο εικόνες 18ου αιώνα από τη Συλλογή της Αιανής Νομού

3. Αναλυτικότερα για τους εκπαιδευτικούς φακέλους, βλ. Α. Τσιλιπάκου, Ο μοναστικός βίος και πολιτισμός μέσα από το παράδειγμα της Ι.Μ. Κοίμησης Θεοτόκου στο Σπήλαιο Γρεβενών. Εκπόνηση ενός εκπαιδευτικού φακέλου στα πλαίσια του προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ, *Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Ιστορίας και Παράδοσης, Πρακτικά, Γρεβενά, 21-23 Μαΐου 2004*, Γρεβενά 2008.

4. *Βυζαντινό Μουσείο Βεροίας*, Αθήνα 2001. *Τα μνημεία της Βέροιας*, Αθήνα 2001. *Βυζαντινό Μουσείο Βεροίας*, Αθήνα 2001 (έντυπο που διανέμεται δωρεάν).

5. *Οι Αρχαιότητες και τα Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία του Βοΐου, Πρακτικά Ημερίδας της Βοϊακής Εστίας Θεσσαλονίκης, 12-12-1999*, Θεσσαλονίκη 2001.

6. *Ιστορικό Κέντρο Βέροιας-Προβλήματα και προοπτικές, Πρακτικά Διημερίδας του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Ημαθίας, 8 και 9 Δεκεμβρίου 2001*, Βέροια 2001.

7. *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής του Διεθνούς Ινστιτούτου Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Βεροιας*, Βέροια 2001.

8. *Ορεστίδος Ιστορία. Από την κλασική αρχαιότητα ως τον 20ό αι., Πρακτικά Συνεδρίου της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτιστικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης της Δημοτικής Βιβλιοθήκης του Δήμου Ορεστίδος*, Θεσσαλονίκη 2001.

9. Α. Τσιλιπάκου, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία Βελβεντού, *Το Βελβεντό στον 21ο αιώνα, ΣΤ΄ Παμβελβεντινό Συνέδριο, 10-12 Αυγουστου 2001*. Η ίδια, Επιδράσεις της κρητικής σχολής (παράδοσης) στη ζωγραφική της Βέροιας το 17ο αιώνα, *Θ΄ Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001*, Περιλήψεις, σ. 196.

10. Βλ. Α. Τσιλιπάκου, Η μεταβυζαντινή ζωγραφική στη Βέροια. Ζωγράφοι και εργαστήρια στο 17ο αι. και Μ. Παϊσίδου, Ο καλλωπισμός και η φροντίδα των νεκρών στη μεσοβυζαντινή και υστεροβυζαντινή περίοδο, το παράδειγμα της Έδεσσας, *ΚΓ΄ Συμπόσιο ΧΑΕ, 16-18/5/2003*, Περιλήψεις, σ. 110-111 και σ. 82-83, αντίστοιχα.

11. *Μυστήριον Μέγα και Παράδοξον, Σωτήριον Ετος 2000, Έκθεσις Εικόνων και Κειμηλίων*, Αθήνα 2001, αριθ. κατ. 137, σ. 368-369 (Α. Τσιλιπάκου) και *Ώρες Βυζαντίου*, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, 2001-2002, αριθ. κατ. 482, σ. 393, αριθ. κατ. 515, σ. 409 και αριθ. κατ. 840, σ. 587 (Α. Τσιλιπάκου), αριθ. κατ. 101, σ. 109, αριθ. κατ. 107, σ. 113, αριθ. κατ. 175, σ. 157, αριθ. κατ. 274, 275, σ. 273, αριθ. κατ. 444, σ. 369, αριθ. κατ. 491, σ. 397, αριθ. κατ. 507, σ. 404, αριθ. κατ. 528, σ. 417, αριθ. κατ. 624, σ. 453, αριθ. κατ. 838, σ. 586, αριθ. κατ. 841, σ. 587, αριθ. κατ. 487, σ. 395, αριθ. κατ. 584, σ. 444, αριθ. κατ. 594, σ. 447, αριθ. κατ. 595, σ. 447, αριθ. κατ. 683, σ. 500, αριθ. κατ. 684, σ. 500-501, αριθ. κατ. 685, σ. 501, αριθ. κατ. 585, σ. 444 (Μ. Παϊσίδου).

12. Τόμος ΛΒ΄, Θεσσαλονίκη 2001.

Κοζάνης (αριθ. κατ. Βαι. 74, 75)[13], καθώς και ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Περιβόλι Γρεβενών στο περιοδικό *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* από αρχαιολόγο της Εφορείας μας[14].

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκε η μελέτη των εκθέσιμων αντικειμένων από τις συλλογές του Μουσείου για την έκθεση του α΄ ορόφου του Μουσείου, με βάση τη βιβλιογραφική και την επιτόπια έρευνα στα ίδια ή σε συναφή με αυτά μνημεία και ολοκληρώθηκε η συγγραφή και μετάφραση των κειμένων και των λεξαντών που αφορούν στο εποπτικό υλικό της μόνιμης έκθεσης του α΄ ορόφου του Μουσείου καθώς και η συνολική εικαστική πραγμάτευση αυτού. Συνεχίστηκε η βιβλιογραφική έρευνα για τα εκθέσιμα αντικείμενα του β΄ και γ΄ ορόφου του Μουσείου και με βάση τα νέα στοιχεία πραγματοποιήθηκαν προσθήκες στη μουσειολογική μελέτη (Πίν. 141 α). Συστήθηκε και οργανώθηκε (και ηλεκτρονικά) το αρχείο φωτογραφιών του Μουσείου, καθώς και το αρχείο τύπου-δημοσιεύσεων (εφημερίδων και περιοδικών) που αφορούν στη λειτουργία και τις δραστηριότητες του Μουσείου και το αρχείο με τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε και αφορά τα μνημεία της Βέροιας. Συστήθηκε και οργανώθηκε, τέλος, το αρχείο με τις ψηφιοποιήσεις των αντικειμένων που περιέχονται στις συλλογές του Μουσείου, αλλά και ευρύτερα των μνημείων της περιοχής της Βέροιας, με βάση το συσταθέν φωτογραφικό αρχείο του Μουσείου και σειρά άλλων δημοσιεύσεων για τα μνημεία της Βέροιας. Ολοκληρώθηκε και υλοποιήθηκε το πρόγραμμα πλοήγησης στο ηλεκτρονικό περίπτερο του Μουσείου με τίτλο: «Τα μνημεία της Βέροιας» και «Ταξιδεύοντας με τους ζωγράφους», ενώ σε συνεργασία με τη ΔΒΜΜ τυπώθηκε αφίσα για την έναρξη λειτουργίας του πωλητηρίου του ΤΑΠΑ.

Μνημεία Βέροιας

Στο πλαίσιο σύστασης της σχετικής «αρχαιολογικής διαδρομής», η οποία με αφετηρία το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας θα διέρχεται τις διατηρητέες περιοχές της Κυριώτισσας και Μακαριώτισσας και θα καταλήγει στο κέντρο της σύγχρονης πόλης, δηλαδή στον αρχικό ιστορικό πυρήνα, ολοκληρώθηκαν οι μελέτες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Αγίου Παταπίου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου

Ο συγκεκριμένος χώρος[15] αποτελεί το μοναδικό «ανοικτό» αρχαιολογικό χώρο της πόλης, στον οποίο συνυπάρχουν οικοδομικά λείψανα που μαρτυρούν την αδιάκοπη ανθρώπινη παρουσία από το 2ο αιώνα έως και τα όψιμα μεταβυζαντινά χρόνια. Στο χώρο διατηρούνται σπάνια ψηφιδωτά, μοναδικά για το σημερινό επισκέπτη, μάρτυρες του υψηλού βαθμού καλλιτεχνικής παραγωγής στην περιοχή. Μετά την ολοκλήρωση της μελέτης συντήρησης των ψηφιδωτών και της αρχαιολογικής μελέτης[16], ολοκληρώθηκε η μελέτη συντήρησης του ζωγραφικού διακόσμου του ναού του Αγίου Παταπίου καθώς και η μελέτη ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, που περιλαμβάνει αρχιτεκτονική μελέτη[17] ανάδειξης των ερειπίων του αρχαιολογικού χώρου του άγιου Παταπίου, ο οποίος βρίσκεται στο κέντρο της Βέροιας. Η μελέτη περιλαμβάνει αρμολογήματα, περιορισμένες ανακτίσεις, κατασκευές για την αντιστήριξη των πρανών της ανασκαφής αλλά και τη δημιουργία διαδρομών επίσκεψης, διαμόρφωση των επιπέδων του χώρου για την απορροή των ομβρίων, φωτισμό - ανάδειξη, ηλεκτρολογική μελέτη και κατασκευή αντλιοστασίου για την απομάκρυνση των ομβρίων, καθώς ο αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται κάτω από το επίπεδο του δρόμου.

Παλαιά Μητρόπολη

Ο ναός της Παλαιάς Μητρόπολης της Βέροιας είναι αφιερωμένος στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο. Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με υποτυπώδες εγκάρσιο κλίτος, η οποία φέρει τοιχογραφίες του 13ου αιώνα. Σε νεότερη εποχή κατέρρευσε το νότιο κλίτος του

13. Α. Τσιλιπάκου, Δύο μεταβυζαντινές εικόνες του 18ου αιώνα από την Αιανή. Συμβολή στο έργο του ζωγράφου Πάνου ή Παναγιώτη «εξ Ιωαννίνων», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ΄, τ. ΚΒ΄(2001), *Τιμητικός τόμος στη μνήμη Μ. Χατζηδάκη*, σ. 365-384.

14. Α. Τσιλιπάκου, Ο Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου στο Περιβόλι Γρεβενών, *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 12 (2001), σ. 33-50.

15. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 751.

16. Β. Αλαμανή, *ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά, σ. 399-406. Α. Πέτκος, Δύο κτιριακά συγκροτήματα του 4ου και 5ου αιώνα στη Βέροια, *ΑΕΜΘ* 7 (1997), σ. 97-105. Ο ίδιος, Τα μνημεία της Βέροιας. Αποτίμηση και Προοπτική, *Ιστορικό Κέντρο Βεροίας. Προβλήματα-Προοπτικές, Πρακτικά Διημερίδας*, Βέροια 2003, σ. 15-20.

17. Η μελέτη εκπονείται από την Κ. Θεοχαρίδου, αρχιτέκτονα, τη Φ. Χρηστίδου, πολιτικό μηχανικό, και τον Δ. Κωνσταντουδάκη, ηλεκτρολόγο μηχανολόγο μηχανικό. Την επίβλεψη έχει η συντάκτρια του παρόντος.

ναού[18]. Συνεχίστηκε η σύνταξη της μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών. Το 2001 άρχισε η τοπογραφική αποτύπωση του μνημείου[19], η οποία περιλαμβάνει κατόψεις, όψεις, οψοτομές, αποτύπωση περιβάλλοντος χώρου. Η μελέτη αποτελεί τη βάση της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης του μνημείου για την τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασης. Στόχος είναι η σύνταξη ολοκληρωμένης μελέτης αποκατάστασης-ανάδειξης του ναού.

Μεντρεσές

Ο «Μεντρεσές Τζαμί», ιστορικό διατηρητέο μνημείο[20], βρίσκεται έξω από το νοτιοδυτικό τμήμα του βυζαντινού τείχους της Βέροιας. Στη θέση αυτή, όπου σύμφωνα με την τοπική παράδοση, δίδαξε ο απόστολος Παύλος κατά την πρώτη του περιοδεία, πιθανολογείται ότι υπήρχε παλαιοχριστιανικός ναός αφιερωμένος στη μνήμη του αγίου, ο οποίος έσωζε στο εσωτερικό του βωμό αρχαίου ναού. Λείψανα αυτού του βωμού, που σώζουν τμήμα επιγραφής *ΒΩ ...ΕΥΝ...*, υπάρχουν σήμερα εντοιχισμένα στη βάση του μιναρέ. Το κτίσμα αποτελεί το τέμενος μη σωζόμενου ιεροδιδασκαλείου, για το οποίο ο Εβλιγιά Τσελεμπή όταν στα 1668 πέρασε από την πόλη της Βέροιας έγραψε ότι «είναι ένας τόπος προσευχής που δεν έχει όμοιό του, όπου οι προσευχές γίνονται αποδεκτές».

Ολοκληρώθηκε η οριστική μελέτη στερέωσης και μετατροπής του σε auditorium, σύμφωνα με πρόταση της Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας[21], και έλαβε σχετική έγκριση[22]. Η σχετική αρχαιολογική μελέτη του μνημείου συντάχθηκε σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Ριζώματα

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου[23]

Πρόκειται για τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική του 19ου αιώνα με έκκεντρη ημικυκλική αψίδα, πρόναο, γυναικωνίτη στον όροφο και νεωτερικό χαγιάτι στη νότια πλευρά, η οποία διατηρεί παλαιότερες φάσεις του 17ου-18ου αιώνα. Η τοιχοδομία του ναού καλυμμένη σήμερα από νεωτερικά επιχρίσματα, στα ελάχιστα σημεία όπου είναι εμφανής, αποτελείται από αργολιθοδομή με μικρότερες πέτρες και πλίνθους στα ενδιάμεσα κενά, πηλοκονιάματα ως συνδετικό υλικό και άφθονες ξυλοδεσιές. Μαρμάρινα γλυπτά μέλη σε β΄ χρήση είναι εντοιχισμένα σε διάφορα σημεία της, όπως απότμημα κιονίσκου στη νοτιοανατολική γωνία και ιωνικό κιονόκρανο, 4ου αι. μ.Χ. στην αψίδα του ιερού. Ο ναός χωρίζεται σε τρία κλίτη με δύο ζεύγη ξύλινων στύλων κυκλικής διατομής. Στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού και στο βορειοανατολικό τμήμα του ιερού διασώζονται λείψανα τοιχογραφικού διακόσμου τριών φάσεων, του β΄ μισού του 17ου αιώνα (Πίν. 141 β), του β΄ τετάρτου του 18ου και του τέλους του 19ου αιώνα. Στα πλαίσια της σύνταξης μελέτης στερέωσης-αποκατάστασης του ναού εκπονήθηκε η σχετική αρχαιολογική μελέτη.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Έδεσσα

Παλαιά Μητρόπολη (14ος αι.)

Στην άκρη του βράχου της σύγχρονης Έδεσσας διασώζεται ο βυζαντινός επισκοπικός ναός της πόλης, γνωστός ως Παλαιά Μητρόπολη[24]. Από την αρχική διακόσμηση του ναού, που εκτιμάται ότι έγινε περί το 1380 είναι εμφανείς οι παραστάσεις στο Ιερό Βήμα, στις επιφάνειες επάνω από τις κιονοστοιχίες, στα εσωράχια των τόξων και στους πεσσούς. Οι υπόλοιπες σωζόμενες τοιχογραφίες στο ιερό και στις ανώτερες ζώνες του φωταγωγού κάλυψαν ή συ-

18. Σύμφωνα με παλαιότερους μελετητές, όπως Θ. Παπαζώτος, *Η Βέροια και οι ναοί της, 11ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1994, σ. 165· Α.Η. Struck, *Makedonische Niederlande*, Wien und Leipzig 1907-1908, σ. 32-33 και Γ. Χιονίδης, *Ιστορία της Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 175.

Η αποκατάσταση του μνημείου επιβλέπεται από πενταμελή επιστημονική επιτροπή η οποία ορίστηκε με την απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/23135/577. Η συντάκτρια της παρούσας επιβλέπει τις εκτελούμενες εργασίες από το έτος 2001 και μετά.

19. Την τοπογραφική αποτύπωση του ναού ανέλαβε ο Π. Φουρνιάδης, τοπογράφος μηχανικός.

20. Υ.Α. 16385/10-12-1964, ΦΕΚ 30/Β/16-1-1965.

21. Η μελέτη για την αποκατάσταση του Μεντρεσέ εκπονείται με τη φροντίδα της Ιεράς Μητρόπολης Βεροιας, Ναούσης, Καμπανίας, η οποία έχει την ιδιοκτησία του από το 1930.

22. Αποφάσεις έγκρισης ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/66989/2685/12-5-2001 και ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/31648/1393/18-10-2001.

23. Αναλυτικότερα για το ναό, βλ. Α. Τσιλιπάκου, Ο ναός της Παναγίας στα Ριζώματα Ημαθίας, *Πολιτιστικά Δρώμενα*, Περιοδική έκδοση της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτισμού Βέροιας και του Συνδέσμου Φιλολόγων Ημαθίας, τ. 32, Δεκέμβριος 2003, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2004, σ. 9-12.

24. Ε. Τσιγαρίδας, *ΑΔ* 28 (1973): Χρονικά, σ. 487-489. Ο ίδιος, Σχετικά με την ονομασία της Παλαιάς Μητρόπολης της Έδεσσας, *Μακεδονικά* 24 (1984), σ. 257-260. Ο ίδιος, Οι τοιχογραφίες της Παλαιάς Μητροπόλεως Εδέσσης, *Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 117-127.

μπλήρωσαν τις παλαιότερες και χρονολογούνται περί τα μέσα του 17ου αιώνα. Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο, των μέσων του 18ου αιώνα, είναι αναρτημένες εικόνες του ζωγράφου Αποστόλη Βοδενιώτη (1761). Μετά την ολοκλήρωση της αρχαιολογικής μελέτης σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Ι. Πεσιρίδου εκπονήθηκε και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου από το συντηρητή Π. Σγούρο.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σιάτιστα

Αρχοντικό Παπανικολάου-Μπεΐνη

Η οικία Παπανικολάου-Μπεΐνη με την Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/25708/747/30-7-1980, που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 802/Β/25-8-1980, χαρακτηρίστηκε Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο ως αντιπροσωπευτικό και χαρακτηριστικό δείγμα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του βορειοελλαδικού χώρου στην πόλη της Σιάτιστας.

Βρίσκεται στην οδό Παπαζόλη 2, στη συνοικία της Φούρκας που είναι τμήμα του πολεοδομικού πυρήνα της άνω Σιάτιστας της Χώρας, και στα πλαίσια της σύνταξης των μελετών αποκατάστασης συντάχθηκε η απαραίτητη αρχαιολογική μελέτη από τον αρχαιολόγο της Προγραμματικής Σύμβασης Σιάτιστας Α. Τσώκα.

Οι άμεσες χρονολογικές ενδείξεις του κτιρίου εντοπίζονται σε δύο σημεία που δεν σχετίζονται με το κέλυφος του μνημείου. Η πρώτη και εγκυρότερη αφορά την επιγραφή εντοιχισμένης στον ανατολικό περίβολο - ανάγλυφης λίθινης πλάκας με τη χρονολογική ένδειξη *1775 ΑΥΓΟΥ (στου) 5*. Η αρχειακή έρευνα εντόπισε το επίθετο Πασιώτα ως επίθετο των προγενέστερων ιδιοκτητών. Η πρωιμότερη αναφορά μνημονεύει τον Γεώργιο Δημητρίου Πασσιώτα που καταγράφεται ως μέλος συντροφιάς που διαλύεται στις 14 Μαΐου 1785. Η δεύτερη περιέχεται στον κώδικα της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης και μνημονεύει τον Θεόδωρο Πασιώτα που υπογράφει ως μάρτυρας στην αγορά από το Μητροπολίτη Νεόφυτο της επισκοπικής κατοικίας στις 22 Ιουλίου 1796.

Η μορφή της οικίας χωρίς να ακολουθεί τους συνήθεις για την πόλη της Σιάτιστας αρχιτεκτονικούς τύπους διατηρεί επιμέρους ομοιότητες με αυτά. Σε αυτές ανήκουν ο χειμωνιάτικος οντάς που καταλαμβάνει τη νοτιοδυτική ισόγεια γωνία, το κατώι που βρίσκεται ακριβώς από κάτω και η ιδιόμορφη εμπατή ή μεσιά που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του ισογείου. Στα «κανάτια» της μουσάντρας του «χειμωνιάτικου» αποκαλύφθηκε στρώμα με ζωγραφική διακόσμηση που παραπέμπει σε ανάλογα παραδείγματα που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 18ου αιώνα. Τα τμήματα του κτιρίου που αναφέρθηκαν αποτελούν, μαζί με τον περίβολο και στοιχεία των παράσπιτων της αυλής, τις μόνες επιβιώσεις ενός αρχοντικού του τέλους του 18ου αιώνα, που υπήρχε στο χώρο αυτό, η μερική καταστροφή του οποίου επέβαλε διαδοχικές επεμβάσεις που καθόρισαν τη σημερινή μορφή.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Αρχοντικό Πούλκως

Εγκρίθηκε η προμελέτη που αφορά την αποκατάσταση και ανάδειξη του αρχοντικού και άρχισε η εκπόνηση της οριστικής μελέτης. Το αρχοντικό πρόκειται, σύμφωνα με σχετική απόφαση του ΥΠΠΟ, να χρησιμοποιείται μετά την αποκατάστασή του ως επισκέψιμο μνημείο[25].

Κοζάνη

Επισκοπικό Μέγαρο

Εγκρίθηκε η προμελέτη που αφορά τη στερέωση και αποκατάσταση του Επισκοπικού Μεγάρου της Κοζάνης και τη μετατροπή του σε Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης[26].

Αρχοντικό Λασσάνη

Ολοκληρώθηκε η οριστική μελέτη για τη μετατροπή του αρχοντικού Λασσάνη, που βρίσκεται στο κέντρο της Κοζάνης, σε Μουσείο Χαρτών. Η μελέτη περιλαμβάνει αρχιτεκτονική πρόταση, έλεγχο στατικής επάρκειας στη νέα χρήση και πρόταση ενίσχυσης, μελέτη Η/Μ εγκαταστάσεων. Εργασίες για την αποκατάσταση του αρχοντικού έγιναν κατά τα έτη 1989-1994 με φροντίδα του Δήμου Κοζάνης, σύμφωνα με εγκεκριμένη μελέτη της ΔΑΒΜΜ. Την εισήγηση της Εφορείας προς τη ΔΑΒΜΜ συνοδεύει ολοκληρωμένη φωτογραφική τεκμηρίωση της σημερινής κατάστασης του μνημείου.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Αρχοντικό Μπασάρα

Στη διατηρητέα περιοχή Ντολτσό της Καστοριάς βρίσκεται το αρχοντικό Μπασάρα, το οποίο αποτελεί μαζί με

25. Βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 830, 832.

26. Η μελέτη εκπονείται σύμφωνα με σύμβαση μεταξύ της Μητρόπολης Κοζάνης και της πολυτεχνικής σχολής του ΑΠΘ, με υπεύθυνους της επιστημονικής ομάδας τους καθηγητές Π. Τζώνο και Ξ. Χόιπελ.

τα γειτονικά αρχοντικά Νατζή και αδελφών Εμμανουήλ ένα σύνολο πολύ αξιόλογων αρχοντικών της πόλης, που αγοράστηκαν από το ελληνικό κράτος στα μέσα της δεκαετίας του 1970, σαν πολύ αξιόλογα και χαρακτηριστικά δείγματα της τοπικής αρχιτεκτονικής της περιόδου της ελληνικής αναγέννησης που συντελέστηκε το 18ο αιώνα[27].

Το αρχοντικό βρίσκεται σήμερα σε οικόπεδο 557 τ.μ. και αποτελείται από ισόγειο, μεσοπάτωμα και όροφο, ενώ αρχικά περιλάμβανε και δεύτερο όροφο, ο οποίος καθαιρέθηκε τον 20ό αιώνα. Χτίστηκε από τον Μ. Μπασάρα, ο οποίος ήλθε στην Καστοριά από την Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 18ου αιώνα. Στις αρχές του 19ου αιώνα ανήκει στον άρχοντα Γεώργιο Μπασάρα, ξακουστό γουνέμπορο, ο οποίος είχε συναλλαγές με όλα τα γνωστά εμπορικά κέντρα της Ευρώπης της εποχής και την Κωνσταντινούπολη.

Για την αποκατάσταση του αρχοντικού εκπονείται μελέτη με φροντίδα του Δήμου Καστοριάς, ο οποίος ζήτησε εγγράφως από το ΥΠΠΟ την παραχώρηση της χρήσης του, με σκοπό μετά την ολοκλήρωση και έγκριση των μελετών, να εκτελέσει τις εργασίες αποκατάστασης και να το λειτουργεί σαν Μουσείο Γούνας. Ολοκληρώθηκε η οριστική μελέτη, η οποία περιλαμβάνει αρχιτεκτονική μελέτη και μελέτη ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων για την αποκατάσταση του αρχοντικού και την απόδοσή του σε χρήση[28].

Άργος Ορεστικό

Αρχαιολογικός χώρος Διοκλητιανούπολης

Ολοκληρώθηκε η τοπογραφική αποτύπωση του αρχαιολογικού χώρου της Διοκλητιανούπολης, η οποία συνοδεύεται από σχετικό κτηματολογικό πίνακα[29]. Άρχισε εργαστηριακή έρευνα των μηχανικών και φυσικοχημικών χαρακτηριστικών των υλικών δομής των υπολειμμάτων της οχύρωσης[30]. Στόχος της έρευνας είναι η διαμόρφωση ολοκληρωμένης πρότασης για τη στερέωσή τους.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

27. Κ. Θεοχαρίδου, Το αρχοντικό Μπασάρα στην Καστοριά και η εμπορική δραστηριότητα της οικογένειας το α΄μισό του 19ου αιώνα, *Μακεδονικά* 19 (1979), σ. 298-327. Ν. Μουτσόπουλος, *Καστοριά, Τα αρχοντικά*, Αθήνα 1962. Α. Ορλάνδος, Τα παλαιά αρχοντόσπιτα της Καστοριάς, *ΑΒΜΕ*, Δ΄(1938), σ. 202. Π. Τσαμίση, *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, Αθήναι 1949.

28. Η αρχιτεκτονική μελέτη εκπονείται από το γραφείο «Ι. Τρώντσιος και Σια Ο.Ε.», η στατική μελέτη από τον Γ. Σούρλα με επιστημονικούς συνεργάτες τους καθηγητές Κ. Στυλιανίδη και Χρ. Ιγνατάκη, η μελέτη Η/Μ εγκαταστάσεων από την Γ. Τότη Μούλκα, ηλεκτρολόγο μηχανολόγο μηχανικό, και η τοπογραφική μελέτη από τον Α. Κουντούρη, ΑΤ μηχανικό.

29. Η αποτύπωση του αρχαιολογικού χώρου συντάχθηκε από τον Κ. Τζέλιο, πολιτικό μηχανικό, με τη συνεργασία τοπογράφου μηχανικού. Την επίβλεψη της μελέτης είχε η Κ. Δρόσου, πολιτικος μηχανικός της 11ης ΕΒΑ.

30. Μέσω επιστημονικού προγράμματος μεταξύ τη 11ης ΕΒΑ και της έδρας Δομικών Υλικών της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ, με υπεύθυνη την καθηγήτρια Ι. Παπαγιάννη.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Ζάβορδα

Μονή Οσίου Νικάνορος (16ος αι.)

Συνεχίστηκε σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Μ. Παρχαρίδου η αρχαιολογική μελέτη του μνημείου. Συνεχίστηκε, επίσης, από το συντηρητή Π. Σγούρο η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Σαρακήνα

Ναός Αγίου Νικολάου

Άρχισε και ολοκληρώθηκε η μελέτη για την κατασκευή στασιδιών και τη στερέωση των ξύλινων λειτουργικών επίπλων του ναού, όπως ο θρόνος, τα προσκυνητάρια, ο άμβωνας. Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης των τοιχογραφιών[31].

ΚΩΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Σπήλαιο

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Εκπονήθηκε νέα επικαιροποιημένη αρχαιολογική μελέτη του καθολικού στα πλαίσια σύνταξης της μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών[32].

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για τη διαμόρφωση της

31. Για τις εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του μνημείου, οι οποίες εκτελέστηκαν μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1995, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 772-773· 54 (1999), σ. 667· 55 (2000), σ. 840-841.

32. Για τις αρχαιολογικές μελέτες του καθολικού, βλ. Α. Τσιλιπάκου, Αρχαιολογική έρευνα και τεκμηρίωση σε μνημεία του Νομού Γρεβενών στα πλαίσια του αναστηλωτικού έργου της 11ης ΕΒΑ, *Τα Γρεβενά, Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός, Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο, Γρεβενά, 1-3 Φεβρουαρίου 2002*, Θεσσαλονίκη-Γρεβενά 2004, σ. 113-115.

Α΄αίθουσας μόνιμων εκθέσεων του μουσείου που περιελάμβαναν:

α) Την κατασκευή δίσκου ανάρτησης οπτικών ινών σε σχήμα κύκλου, διαμ. 3 μ., για τη διαμόρφωση της εισαγωγικής ενότητας της έκθεσης.

β) Μεταλλικές βάσεις για την ανάρτηση εικόνων, σύμφωνα με σχέδια.

γ) Σχεδιασμό πινακίδων εποπτικού υλικού, κείμενα-φωτογραφίες.

δ) Εκτύπωση εποπτικού υλικού σε βινύλιο ή διαφανές ματ αυτοκόλλητο και επικόλλησή τους σε σπατουλαριστή επιφάνεια ή πλέξι-γκλας αντίστοιχα.

ε) Κατασκευή πινακίδων για λεζάντες, εγχάρακτων είτε σε PVC είτε σε πλέξι-γκλας, διαφόρων διαστάσεων.

στ) Τοποθέτηση των εκθεμάτων.

Παράλληλα εξοπλίστηκε το γραφείο διεύθυνσης και φυλάκων, οργανώθηκε έκθεση για την αποκατάσταση του κτιρίου του μουσείου στο ισόγειο και οργανώθηκε προσωρινά ο τρίτος όροφος για παράλληλες εκδηλώσεις, μέχρι να ξεκινήσουν οι εργασίες για τη διαμόρφωσή του ως χώρου μόνιμων εκθέσεων.

Με τις εργασίες αυτές ολοκληρώθηκε η Α΄ φάση του έργου που περιελάμβανε την εκπόνηση μουσειολογικής και μουσειογραφικής μελέτης για όλες τις αίθουσες εκθέσεων του μουσείου, σχεδιασμό του εξοπλισμού εργαστηρίων, αποθηκών, χώρων διοίκησης και εξυπηρέτησης κοινού, και εκτέλεση εργασιών για την πλήρη λειτουργία της Α΄ αίθουσας εκθέσεων και λοιπών χώρων πλην αποθηκών, στις οποίες έγινε μερική κατασκευή και τοποθέτηση του εξοπλισμού τους[33].

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ[34]

Καστοριά

Ναός Αγίου Δημητρίου Ελεούσας (12ος αι.)

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου.

Ναός Παναγίας Ελεούσας (16ος αι.)

Άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης και στεγάνωσης της στέγης του μνημείου.

Ναός Αγίου Λουκά (19ος αι.)

Άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες κατασκευής στεγάστρου προστασίας του μνημείου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κοζάνη

Αρχοντικό Γ. Βούρκα

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για την αποκατάσταση και ανάδειξη του μνημείου. Στο πλαίσιο των εργασιών αυτών, συμπληρώθηκαν τα φθαρμένα δάπεδα και στηρίχθηκαν οι ξύλινες οροφές στη στέγη. Έγιναν εκτεταμένοι καθαρισμοί σε όλο το κτίριο και ακολούθησαν βαφές σε όλο το εσωτερικό και στην όψη, όπου υπήρχαν τσατμάδες. Ολοκληρώθηκε η κατασκευή της περίφραξης στον περιβάλλοντα χώρο και φυτεύθηκε πράσινο[35].

Σέρβια

Βασιλική των Κατηχουμένων

Ολοκληρώθηκε η Α΄ φάση εργασιών στο μνημείο, κατά την οποία έγιναν τελικά αρμολογήματα σε τμήματα των τοιχοποιιών του, στερεώθηκαν τα πέτρινα δάπεδα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, στερεώθηκαν τα αρχαιολογικά ευρήματα στο κεντρικό κλίτος και κατασκευάστηκαν προσωρινά στέγαστρα από μεταλλικούς σωλήνες και διαφώτιστα οροφοκαλύμματα στο κεντρικό κλίτος και στην πεσμένη κόγχη του ιερού.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

Σιάτιστα

Αρχοντικό Μαλιόγκα

Στη συνοικία Χώρα της πόλης της Σιάτιστας και σε άμεση γειτνίαση με το Αρχοντικό Νεραντζόπουλου, βρίσκεται το Αρχοντικό Μαλιόγκα. Πρόκειται για ένα διώροφο κτίριο με μικρό τμήμα υπογείου (Σχέδ. 1).

33. Ομάδα μουσειολογικής μελέτης: Ν. Μίνως, Δ. Ευγενίδου, Α. Πέτκος, Κ. Θεολογίδου, Π. Σγούρος, Μ. Παρχαρίδου, Χ. Παπακυριακού, Ε. Δούμα. Μουσειογραφική μελέτη και επίβλεψη εργασιών: Κ. Θεολογίδου. Μελέτη εργαστηρίων-αποθηκών: Κ. Θεολογίδου, Ε. Κουπίδου. Το έργο υλοποιήθηκε στα πλαίσια του Β΄ ΚΠΣ.

34. Οι σχετικές εργασίες εκτελέστηκαν από την Προγραμματική Σύμβαση που έχει συναφθεί μεταξύ του ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ και του Δήμου Καστοριάς.

35. Επίβλεψη εργασιών: Κ. Θεολογίδου, Μ. Κούλη και Α. Στόιος.

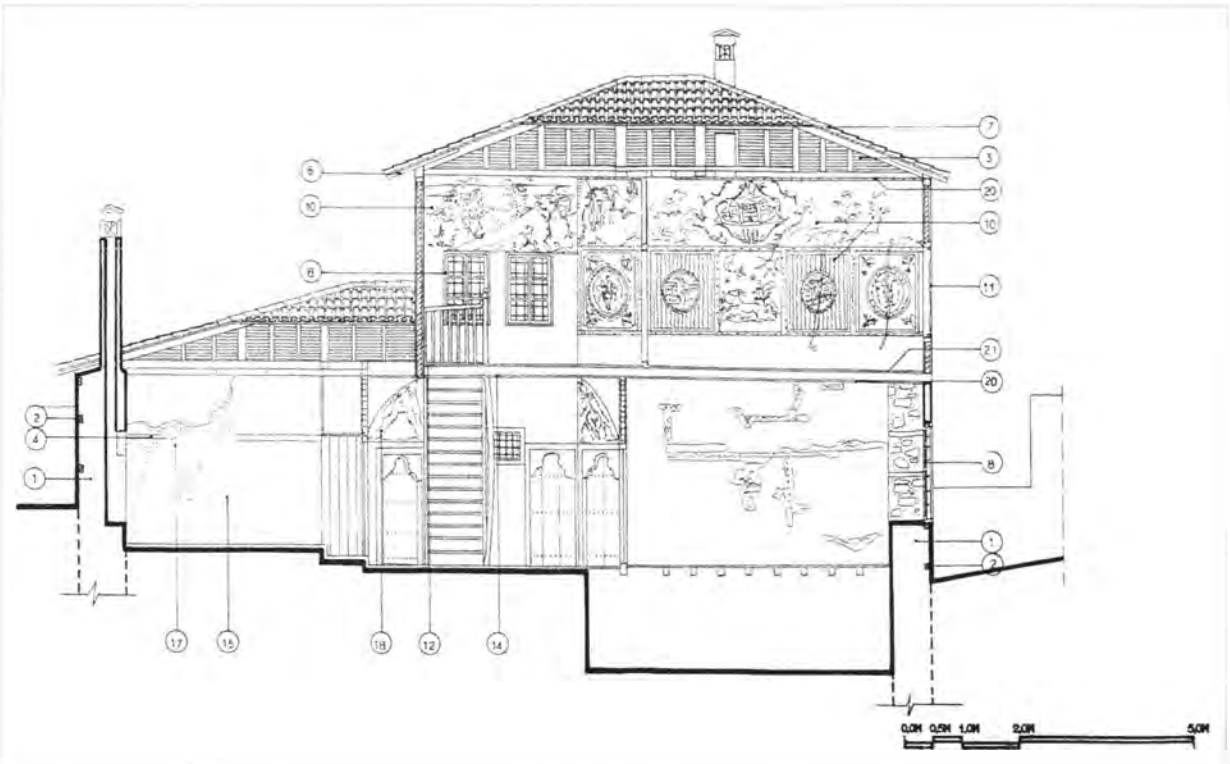

Σχέδ. 1. Σιάτιστα. Αρχοντικό Μαλιόγκα. Τομή 9-9.

Κατά καιρούς το μνημείο έχει δεχθεί πολλές επεμβάσεις τόσο εσωτερικά όσο και στο εξωτερικό κέλυφος σε τέτοια έκταση που να έχει αλλοιωθεί η αρχική φυσιογνωμία του.

Η μη ύπαρξη ενός βασικού στοιχείου στα αρχοντικά της περιοχής, το «σαχνισί», η τοποθέτηση της σκάλας σε αμφίβολη θέση και σε ευθύγραμμο σχήμα, η ύπαρξη τοιχογραφικού διακόσμου στην εξωτερική δυτική πλευρά του «τσατμά» του ορόφου, η περίεργη διάταξη των εσωτερικών χώρων, είναι ορισμένα από τα στοιχεία που μαρτυρούν τις ανάλογες κατά καιρούς επεμβάσεις που έχουν γίνει στο μνημείο.

Από τον τοιχογραφικό διάκοσμο φαίνεται ότι αρχικά κατασκευάστηκε το 1759, ενώ μία χρονολογία που υπάρχει σε νεότερη τοιχογραφία, δηλώνει ότι πραγματοποιήθηκαν εργασίες επισκευής το 1884.

Γενικά μετά από όλες αυτές τις επεμβάσεις, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το Αρχοντικό Μαλιόγκα αποτελεί ένα ενδεικτικό δειγματολόγιο ζωγραφικής παραγωγής που διασώζεται στο σύνολο των αρχοντικών της Σιάτιστας, για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του αιώνα, της σημαντικότερης ιστορικής εποχής για τη Σιάτιστα και τον ευρύτερο δυτικομακεδονικό χώρο.

Η μελέτη αποσκοπεί στο να αναδείξει και να αποκαταστήσει το αρχοντικό με διάφορες επιμέρους επεμβάσεις όπως: επισκευή της νότιας όψης (Σχέδ. 2-3) με παράλληλη εντοίχιση των αποσπασμένων τοιχογραφιών, αποκατάσταση των δαπέδων στο ισόγειο και στον όροφο, επισκευή της σκάλας, απομάκρυνση των νεότερων διαχωριστικών και ανακατασκευή άλλων, συντήρηση και ανάδειξη των τοιχογραφιών, τοποθέτηση ηλεκτρομηχανολογικών και υδραυλικών εγκαταστάσεων για τη νέα λειτουργία του αρχοντικού και άλλων, έτσι ώστε να υπάρχει μια ομαλή ιστορική συνέχεια του μνημείου.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΟΥΜΑΓΙΑΣ

Βυθός

Μονή Αγίας Τριάδος (1804)

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου της μονής υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Κνίδη

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου (19ος αι.)

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες απο-

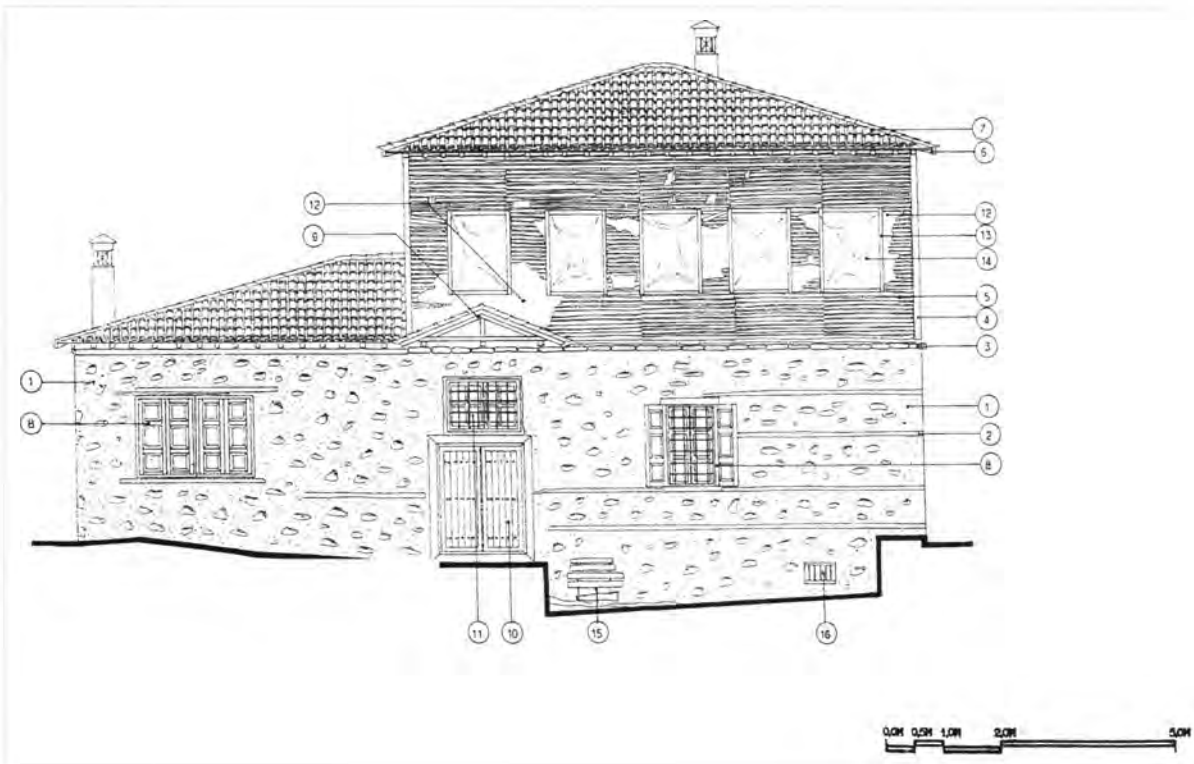

Σχέδ. 2. Σιάτιστα. Αρχοντικό Μαλιόγκα. Νότια όψη, πριν από τις εργασίες αποκατάστασης.

Σχέδ. 3. Σιάτιστα. Αρχοντικό Μαλιόγκα. Νότια όψη, μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

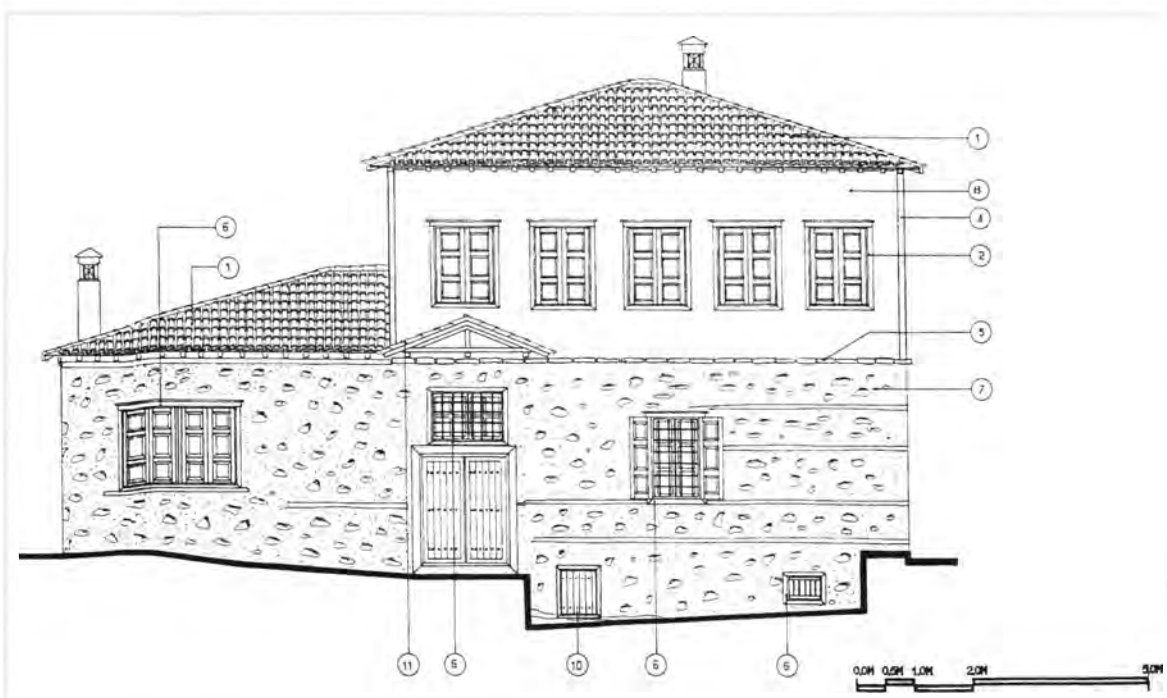

κατάστασης του μνημείου που υπέστη εκτεταμένες καταστροφές από το σεισμό.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Τορνίκι

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η α΄ φάση εργασιών στερέωσης του καθολικού, κατά τις οποίες έγιναν ενισχύσεις με περισφύξεις των περιμετρικών τοιχοποιιών με ανοξείδωτους χάλυβες και με την προσθήκη μεταλλικών ελκυστήρων, κάτω από τους υφιστάμενους ξύλινους. Έγιναν επίσης μερική επισκευή των υφιστάμενων στεγών των προσκτισμάτων της μονής και εκτεταμένοι καθαρισμοί και βελτίωση της περίφραξης στον περιβάλλοντα χώρο.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ[36]

Πρέσπες

Ναός Αγίου Γερμανού

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για την αποκατάσταση και ανάδειξη του ναού και του περιβάλλοντος χώρου.

Πύλη

Ναός Αγίου Νικολάου

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες της α΄ φάσης για τη στερέωση του μνημείου που ξεκίνησαν το 1999. Οι εργασίες αφορούσαν βαθιά αρμολογήματα των λιθοδομών και τοπικές ανακτίσεις, ένα έργο εξαιρετικά επίπονο λόγω του κεραμοπλαστικού διακόσμου των όψεων.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ[37]

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης του εκθέσιμου υλικού (εικόνες, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, αρχιτεκτονικά γλυπτά, παλαίτυπα, ξυλόγλυπτα και επιτύμβιες επιγραφές) των μόνιμων εκθέσεων του β΄ και γ΄ ορόφου του μουσείου.

Παλαιά Μητρόπολη

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και στερέωσης των μαρμάρινων μελών της κιονοστοιχίας και των τοιχογραφιών του ναού (βόρεια όψη). Ολοκληρώθηκε η φωτογραφική τεκμηρίωση του μνημείου από επαγγελματία φωτογράφο (φωτογραφικό αρχείο 11ης ΕΒΑ).

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σιάτιστα

Εκκλησιαστικό Μουσείο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στα εκθέσιμα λειτουργικά άμφια του μουσείου.

Μνημεία Νομού Κοζάνης[38]

Συνεχίστηκαν οι εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στο μεσοβυζαντινό ναό Σισανίου (11ος αι.), στο ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Αιανής (11ος αι.) και στο ναό Τιμίου Προδρόμου Λευκοπηγής (19ος αι.). Παρόμοιες εργασίες εκτελέστηκαν στο καθολικό της Μονής Αγίας Τριάδος Βυθού (1804), στους ναούς Αγίας Παρασκευής (17ος αι.) και Προφήτου Ηλιού (1701) Σιάτιστας και, τέλος, στις αποσπασμένες εξωτερικές τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας (18ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Μνημεία Καστοριάς

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στο ναό Αγίου Γεωργίου Ομορφοκκλησιάς (11ος αι.) και στο αρχοντικό Τσατσαπά Καστοριάς (18ος αι.). Στο πλαίσιο

36. Στην επίβλεψη των εργασιών στα μνημεία του Νομού Φλώρινας συμμετείχαν οι Μ. Κουλη και Α. Στόιος.

37. Οι σχετικές εργασίες συντήρησης εκτελέστηκαν υπό την επίβλεψη των συντηρητών Π. Σγούρου, Κ. Καπετάνου, Δ. Τσίγκανα, Κ. Τζίμπουλα και Ε. Χριστοφορίδου.

38. Οι εργασίες συντήρησης στους ναούς Αγίων Αναργύρων Σερβίων και Αγίου Νικολάου Βελβεντού πραγματοποιήθηκαν από την προγραμματική σύμβαση που έχει συναφθεί μεταξύ ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ και τους Δήμους Σερβίων, Αιανής και Βελβεντού, ενώ οι εργασίες συντήρησης στο ναό Αγίας Παρασκευής και στις αποσπασμένες τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας πραγματοποιήθηκαν από την προγραμματική σύμβαση που έχει συναφθεί μεταξύ ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ και τους Δήμους Σιάτιστας και Ασκιου.

λειτουργίας της Προγραμματικής Σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στους ναούς Αγίου Δημητρίου Ελεούσης (12ος αι.) και Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη (14ος αι.) καθώς και οι εργασίες προληπτικής συντήρησης στους ναούς των Αγίων Τριών (1401) και Παναγίας Κουμπελίδικης (10ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Μνημεία Γρεβενών

Εκτελέστηκαν εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στο καθολικό της Μονής Ζάβορδας (16ος αι.), στο καθολικό της Μονής Κοίμησης της Θεοτόκου Τορνικίου (15ος αι.) και στο καθολικό της Μονής Κοίμησης της Θεοτόκου Σπηλαίου (17ος αι.). Παρόμοιες εργασίες προληπτικής συντήρησης πραγματοποιήθηκαν και στους ναούς Αγίου Νικολάου Σαρακήνας (19ος αι.) και Κοίμησης της Θεοτόκου Κνίδης (19ος αι.).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Ριζώματα

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου[39]

Κηρύχθηκε με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/ΚΗΡ/34767/1116/19-7-2001, ΦΕΚ 1051/Β/8-8-2001 απόφαση ο ναός Κοίμησης της Θεοτόκου ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή, θεματική ταξινόμηση και τεκμηρίωση των καταγεγραμμένων γλυπτών και επιγραφών, της κεραμικής, των νομισμάτων και της μικροτεχνίας της συλλογής Βέροιας. Συμπληρώθηκαν, με βάση νέα βιβλιογραφικά στοιχεία και επιτόπια έρευνα, οι καταγραφές των φορητών εικόνων, τοιχογραφιών, ξυλογλύπτων και παλαιτύπων της συλλογής Βέροιας. Στις καταγραφές συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Φ. Καραγιάννη και Μ. Παρχαρίδου.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή και τεκμηρίωση του ανασκαφικού υλικού της παλαιοχριστιανικής βασιλικής σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Άργος Ορεστικό

Αρχαιολογικός χώρος Διοκλητιανούπολης

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή και τεκμηρίωση του ανασκαφικού υλικού από τον αρχαιολογικό χώρο Διοκλητιανούπολης σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Α. Σκρέκα[40].

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Ασώματα

Θέση Μαυρομουριά

Κατά τη διάρκεια της παρακολούθησης από την Εφορεία των εκσκαφών που πραγματοποιούνταν από την εργολήπτρια «ΑΚΤΩΡ ΑΤΕ» στη χάραξη της Εγνατίας Οδού στο τμήμα Λευκόπετρα - Βέροια - Κουλούρα, 500 μ. νοτιοανατολικά του σύγχρονου οικισμού των Ασωμάτων, στη θέση Μαυρομουριά, και στις διατομές 111-118, εντοπίστηκαν αρχαιολογικά λείψανα με συνοχή, που μας οδήγησαν σε διενέργεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας εφόσον μάλιστα στην έκταση αυτή επρόκειτο να πραγματοποιηθεί τελικά όρυγμα για λόγους εξυγίανσης του εδάφους.

39. Για το ναό, βλ. ό.π. (υποσημ. 23).

40. Α. Πέτκος, Ανασκαφή νοτιοδυτικού τμήματος τειχών Διοκλητιανουπόλεως στο Άργος Ορεστικό Καστοριάς, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 581-590.

Πρόκειται για τις εγκαταστάσεις του παλαιού οικισμού περιόδου τουρκοκρατίας που υπήρχε στην περιοχή. Ο οικισμός, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ιστορικού Αρχείου Βεροίας, μαρτυρείται με την ίδια ονομασία του σύγχρονου οικισμού Ασώματα τουλάχιστον από τις αρχές του 16ου αιώνα. Η ανωτέρω έκταση έχει διαταραχθεί από εκτεταμένες επεμβάσεις της σύγχρονης περιόδου (κατασκευή νεκροταφείου, διάνοιξη δρόμων, περισυλλογή οικοδομικού υλικού για το κτίσιμο του νέου οικισμού).

Στην ανωτέρω θέση κατά τη διάρκεια του έτους 2001 ολοκληρώθηκε η ανασκαφική διερεύνηση και αποκάλυψη οκτώ κτιρίων σε αποσπασματική κατάσταση διατήρησης[41]. Πρόκειται σχεδόν στο σύνολό τους για οικίες.

Όλα τα κτίρια που εντοπίστηκαν είναι δίχωρα (κτίρια Α,Γ,Δ,Ε,ΣΤ,Η), εκτός από το κτίριο Β, που είναι τρίχωρο. Στο κτίριο Ζ, που ήταν αρχικά μονόχωρο, πραγματοποιήθηκε σε μεταγενέστερη φάση προσθήκη ενός δεύτερου χώρου στα ανατολικά. Επίσης, τα κτίρια Ε και Ζ συνδέθηκαν σε επόμενη χρονική περίοδο με το δίχωρο κτίριο ΣΤ προς διεύρυνση του κατοικήσιμου χώρου.

Οι δυτικοί τοίχοι των κτιρίων Α, Β, Γ, Δ, Ε, ΣΤ και Ζ εφάπτονται και θεμελιώνονται στο βράχο και μόνο σε μία περίπτωση, στο κτίριο Δ, όλοι οι τοίχοι του κτιρίου θεμελιώνονται στο βράχο.

Η τοιχοποιία όλων των κτιρίων αποτελείται από ακανόνιστους κυρίως πωρόλιθους (τοπικής προέλευσης), λίγους κοινούς λίθους (σιδερόπετρες) και οφιόλιθους (τοπικής προέλευσης). Ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιείται η λάσπη αναμεμιγμένη με θραύσματα κεραμίδων. Σε ορισμένους τοίχους των κτιρίων παρεμβάλλονται σε τυχαίες θέσεις, σε οριζόντιους και κατακόρυφους αρμούς, κεραμίδες. Σε μία μόνο περίπτωση, στο βόρειο τοίχο του δωματίου 2 του κτιρίου Α βρέθηκαν ίχνη ξυλοδεσιάς σε οριζόντια διάταξη.

Στα κτίρια Α, Β, Γ, Δ εντοπίστηκαν κόγχες-εστίες. Οι κόγχες αυτές είναι λιθόκτιστες ημικυκλικές (κτίρια Α, Γ, Δ) και ορθογώνιες (κτίρια Β, Γ, Δ), ενώ μία ημικυκλική, λαξευμένη στο βράχο, βρίσκεται στο κτίριο Δ (δωμάτιο 2). Σε όλες τις κόγχες οι βάσεις είναι στρωμένες με πηλό με εξαίρεση την ημικυκλική κόγχη του κτιρίου Γ, που η βάση της είναι λιθόκτιστη και την ορθογώνια του κτιρίου Β που αποτελείται από δύο επίπεδους λίθους, οι οποίοι καλύπτονται με πηλό. Στη βάση της κόγχης στο δωμάτιο 1 του κτιρίου Β βρέθηκαν υπολείμματα άνθρακα.

Το δάπεδο των κτιρίων, όπου διασώθηκε, είναι κατά κανόνα πήλινο (στρώσεις πατημένου πηλού) εκτός από το μικρό τμήμα δαπέδου που διατηρήθηκε στο δωμάτιο 1 του κτιρίου Β, όπου το δάπεδο αποτελείται από τμήματα επίπεδων κεραμίδων, ίσως και πλακών καλυμμένων με ασβεστοκονίαμα. Τα πήλινα δάπεδα που διατηρούνται μπροστά από τις κόγχες (με εξαίρεση την κόγχη του κτιρίου Α) φέρουν ίχνη καύσης επιφανειακά.

Στο δάπεδο του δωματίου 1 στο κτίριο Δ εντοπίστηκαν πέντε λαξεύματα κυκλικής και ορθογώνιας διατομής, διαμ. ή πλ. 0,50 μ. περίπου και βάθ. 0,17-0,24 μ. Πιθανότατα εξυπηρετούσαν το μαγείρεμα ή άλλες βοηθητικές εργασίες, εφόσον εντοπίστηκαν σε χώρο με εστία. Η αποθηκευτική χρήση ή η υποδοχή σκευών σε αυτά είναι λειτουργίες που ίσως δεν θα έπρεπε να αποκλειστούν.

Νότια (1,65 μ.) της νοτιοανατολικής γωνίας του δωματίου 3 του κτιρίου Η αναπτύσσεται ένας αγωγός λιθόκτιστος από πωρόλιθους, κατεύθυνσης Β.-Ν. Ο αγωγός έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 3,40 μ. και βρέθηκε ακάλυπτος. Ανατολικά του αγωγού (2,20 μ.) εντοπίστηκε τμήμα υπαίθριας κινστέρνας (διατ. 117-118), από την οποία διατηρείται σε όλο του το μήκος μόνον ο βόρειος τοίχος (2,05 μ.). Η κινστέρνα είναι μικρών διαστάσεων, κατά προσέγγιση 2,05×1,84 μ. Η εσωτερική παρειά των τοίχων είναι επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Ο πυθμένας της αποτελείται από στρώση πατημένου πηλού, πάνω στην οποία τοποθετούνται πώρινες πλάκες, οι οποίες καλύπτονται με υδραυλικό κονίαμα.

Σε όλους τους χώρους ανευρέθηκαν κυρίως αβαφής και εφυαλωμένη κεραμική, εποχής τουρκοκρατίας (Πίν. 141 γ), μετάλλινα αντικείμενα, όπως εργαλεία, είδη οικιακής χρήσης (μαχαίρια, λεπίδες, ψαλίδια, βελόνες), εξαρτήματα ένδυσης και υπόδησης, ελάχιστα κοσμήματα, οικοδομικό υλικό, καρφιά, εξαρτήματα θυρών και νομίσματα κλασικής εποχής έως και όψιμης τουρκοκρατίας. Η ανασκαφική έρευνα[42] παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι μας δίνει τη δυνατότητα διερεύνησης ενός σπάνιου δείγματος ανασκαφέντος οικισμού της πρώιμης τουρκοκρατίας. Η μελέτη των ευρημάτων θα μας οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τη μορφή και τη χωροταξική οργάνωση μικρών ημιορεινών οικισμών

41. Η ανασκαφική διερεύνηση του κτιρίου Α ξεκίνησε κατά το προηγούμενο έτος, βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 845-846.

42. Για την ανασκαφή και τα πρώτα συμπεράσματα, βλ. Α. Τσιλιπάκου - Μ. Πολατίδου-Μπιζέτα, Σωστική ανασκαφή μεταβυζαντινού οικισμού στη θέση «Μαυρομουριά» Ασωμάτων Νομού Ημαθίας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 585-599 και Α. Τσιλιπάκου, Σωστική ανασκαφή μεταβυζαντινού οικισμού στη θέση Μαυρομουριά Ασωμάτων Ημαθίας στον άξονα της Εγνατίας Οδού, *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα, Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας, Επαπτυχιο Θεσσαλονίκης, 18-20 Σεπτεμβρίου 2003, Περιλήψεις*, σ. 228-230, *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 300-302, 427-430, *Λεύκωμα πινακίδων*, σ. 67 (παρουσίαση πινακίδας αριθ. 42 με το ίδιο θέμα και σχετική παρέμβαση σχετικά με τον προβληματισμό επί των έργων).

αυτής της περιόδου σε σύγκριση με αντίστοιχους οικισμούς της Βαλκανικής και της μεσογειακής λεκάνης (ακόμη και με την Εγγύς Ανατολή) και σε σχέση με τους οικισμούς της υστεροβυζαντινής και οψιμότερης μεταβυζαντινής περιόδου.

Στην ανασκαφή έλαβε μέρος η Μ. Πολατίδου, έκτακτη αρχαιολόγος του έργου, ενώ τα σχέδια εκπόνησαν οι σχεδιάστριες Μ. Σασκαλίδου (11ης ΕΒΑ) και Α. Βέκκιου-Λιανίδου, έκτακτη σχεδιάστρια του έργου.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Έδεσσα

Οδός Πέλλης (Ο.Τ. 193, οικόπεδο Τραϊανού - Τρυψιάνη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, στο κέντρο της Έδεσσας, βόρεια, έξω από το τείχος της ακρόπολης, διενεργήθηκε σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα σε έκταση 200 τ.μ. Κάτω από τις επιχώσεις της όψιμης τουρκοκρατίας που αποτελούνται από γκρεμίσματα παλαιότερης οικίας, αποκαλύφθηκαν ένας λακκοειδής τάφος με κάλυψη από σχιστόπλακες, ένας αποθέτης με κεραμική τουρκοκρατίας και μία μικρή δεξαμενή λινού με υπολήνιο. Τα σποραδικά ευρήματα και η φτωχή σε ευρήματα επίχωση μαρτυρούν ότι πρόκειται για υπαίθριο χώρο διαφόρων χρήσεων ανάμεσα στην κατοικημένη περιοχή λίγο έξω από την ακρόπολη της μεταβυζαντινής Έδεσσας.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης.

Οδός Καισαρείας (Ο.Τ. 252β, οικόπεδο Γ. Παπαζήση)

Σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο αποκάλυψε τμήμα του παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου της πόλης συμβάλλοντας στη διεύρυνση της εικόνας που έχουμε για το χώρο έξω από το βορειοδυτικό σκέλος του τείχους της ακρόπολης[43] (Πίν. 141 δ). Ερευνήθηκαν 26 λαξευτοί στον ιζηματογενή βράχο κιβωτιόσχημοι τάφοι, προσανατολισμένοι και οργανωμένοι σε κανονικές αποστάσεις. Τα ορύγματα καλύπτονται από δύο ή περισσότερες πλάκες, οι οποίες πατούν σε περιχείλωμα. Δύο από τους τάφους σχηματίζουν στη στενή δυτική πλευρά τους έναν ή δύο λαξευτούς αναβαθμούς καθόδου, παραπέμποντας στους κιβωτιόσχημους με κτιστή κλίμακα, αλλά σε προχειρότερη μορφή (Πίν. 141 ε). Τα βάθη των ορυγμάτων κυμαίνονται από 1,35 έως 1,70 μ., μέσα στα οποία είναι τοποθετημένοι οι νεκροί με στρωματογραφική διαφοροποίηση κατά φάση. Οι 21 τάφοι περιέχουν πολλαπλές ταφές, οι δύο μονές, ενώ σε δέκα από αυτούς έχουν γίνει και ανακομιδές. Το σκελετικό υλικό βρέθηκε σε καλή κατάσταση και ανήκει σε 41 ενήλικες και πέντε παιδιά, χωρίς ωστόσο να έχει γίνει έρευνα στα ανακομισμένα οστά. Οι ταφές ήταν ακτέριστες εκτός από λίγες περιπτώσεις, όπου βρέθηκε ζεύγος χάλκινων ενωτίων-κρίκων, ένα μεμονωμένο χάλκινο ενώτιο και χάλκινο δακτυλίδι με κυκλική πεπλατυσμένη σφενδόνη.

Το αξιολογότερο εύρημα συνιστά μία επιτύμβια ενεπίγραφη πλάκα που συνοδεύει τάφο με τρεις ενταφιασμένους. Αποτελείται από 10 στίχους που μεταγράφονται ως εξής:

Μημόριον / Γλυκερίας/ και της θυ/γατρός αυ/τής Καλλίστης./ Ενθάδε κίν/ται ανεπαύσα/το ινδ(ικτιώνι) ΔΙ τη/ προ Α΄καλ(ανδών) Νοε/μβρίων.

Κάτω από τον τελευταίο στίχο ο χώρος κοσμείται με δύο ιχθείς εκατέρωθεν σταυρού (Πίν. 142 α). Βάσει της τυπολογίας και του κειμένου της επιτύμβιας στήλης μπορούμε να τη χρονολογήσουμε στα τέλη του 5ου με αρχές του 6ου αιώνα[44], στοιχείο που βοηθάει και στην κατά προσέγγιση χρονολόγηση του κοιμητηρίου.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης και τα σχέδια εκπόνησε η σχεδιάστρια της Εφορείας μας Μ. Σασκαλίδου.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική[45]

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένοι καθαρισμοί του αρχαιολογικού χώρου, έγινε προσωρινή περίφραξη του χώρου και τοποθετήθηκαν στέγαστρα προστασίας του μνημείου. Εκτελέστηκαν, τέλος,

43. Βλ. σχετικά, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 809 (Μ. Παϊσίδου - Γ. Σταλίδης) και 53 (1998): Χρονικά, σ. 809 (Μ. Παϊσίδου). Συμπερασματικά στοιχεία για τις έρευνες των τελευταίων χρόνων σε τμήματα του παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου της Έδεσσας, βλ. Μ. Παϊσίδου, Από την παλαιοχριστιανική Έδεσσα στα μεσαιωνικά Βοδενά. Πληροφορίες από τα κοιμητήρια της πόλης, *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου. Από τα προϊστορικά μέχρι τα νεότερα χρόνια. Ιστορία - Αρχαιολογία - Τέχνη στο Νομό Πέλλας, Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας, 15-16 Ιουνίου 2002*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 165-176.

44. Ό.π., σ. 169-170, εικ. 11-12.

45. Τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιεύονται στο Α. Πέτκος, Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής Νέας Πέλλας, *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου*, ό.π., σ. 63-79.

εργασίες προληπτικής συντήρησης των σωζόμενων τοιχογραφιών του μνημείου.

Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές έρευνες οι οποίες επικεντρώθηκαν στο χώρο του Ιερού Βήματος της βασιλικής. Αποκαλύφθηκε το ημικυκλικό σύνθρονο, το οποίο διασώζει τα αποτυπώματα των μαρμάρινων πλακών με τις οποίες ήταν επενδεδυμένο, τα συμψέλια των ιερέων, καθώς και τμήμα του στυλοβάτη του φράγματος του πρεσβυτερίου. Παράλληλα, αποκαλύφθηκε και τμήμα του opus sectile με το οποίο κοσμούνταν το δάπεδο του Βήματος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Αλμωπία

Νεοχώρι

Κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου βόρεια του οικισμού Νεοχωρίου, εντοπίστηκε τυχαία από συνεργείο της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Πέλλας καμαροσκεπής τάφος. Αμέσως ειδοποιήθηκε η Εφορεία και αφού συστήθηκε συνεργείο ξεκίνησε ο καθαρισμός. Ο τάφος είναι υπόγειος καμαρωτός με απόλυτο προσανατολισμό Α.-Δ. και εσωτερικές διαστάσεις 2,25×2,20 μ. Στο μέσον της ανατολικής πλευράς του έχει τοξωτή είσοδο, πλ. 0,65 μ., στην οποία οδηγεί δρόμος, μήκ. 1,10, πλ. 0,63 και ύψ. 0,45 μ. Εντοιχισμένος πλακαρός λίθος χρησίμευε ως κλίμακα καθόδου. Τα τοιχώματα, πάχ. 0,40-0,50 μ., είναι κτισμένα από εύθρυπτους πωρόλιθους και σαθρό ασβεστοκονίαμα και η καμάρα από εναλλασσόμενες ζώνες λαξευτών πωρόλιθων και πλίνθων (Πίν. 142 β). Εσωτερικά τα τοιχώματα είναι επιχρισμένα με υπόλευκο κονίαμα. Στη δυτική, βόρεια και νότια πλευρά υπάρχουν εγχάρακτες σχηματικές παραστάσεις: ανθρώπινη μορφή, συνεχόμενοι αλληλοτεμνόμενοι κύκλοι και συνεχόμενες καμπύλες γραμμές, όλα χαραγμένα με αιχμηρό οικοδομικό εργαλείο (Πίν. 142 γ). Η σχηματοποιημένη μορφή, πιθανώς να είναι αλληγορική, καθώς το κεφάλι της περιβάλλεται από ακτίνες, στοιχείο που πιθανώς να παραπέμπει στον ήλιο ή στον Χριστό. Εγχάρακτες παραστάσεις σε τάφους και άλλες κατασκευές μάς είναι γνωστές από την Πλίσκα και την Πρεσλάβα[46]. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν οστά σκελετών και το μοναδικό κινητό εύρημα, μία μόνωτη οινοχόη, ύψ. 0,18 μ. (Πίν. 142 δ).

Η περιοχή του Νεοχωρίου δεν είχε αποδώσει στο παρελθόν αρχαιολογικά ευρήματα και προφανώς ο συγκεκριμένος τάφος δεν είναι το μοναδικό δείγμα. Ο πλησιέστερος οικισμός αρχαιολογικού ενδιαφέροντος βρίσκεται στο Βορεινό, όπου έχει εντοπιστεί εγκατάσταση ελληνιστικών χρόνων[47].

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης και τα σχέδια εκπόνησε η σχεδιάστρια της Εφορείας Μ. Σασκαλίδου.

Ξιφιανή (αγρός Χατζηκυριάκου)

Σε αγροτική περιοχή, 2 χλμ. δυτικά του οικισμού Ξιφιανή στη θέση με το μικροτοπωνύμιο Μοναστηράκι και στη βορειοδυτική πλαγιά του λόφου του Αγίου Δημητρίου διενεργήθηκαν οι πρώτες δοκιμαστικές τομές, επειδή από το χώρο είχαν περισυλλεγεί μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, κεραμική παλαιοχριστιανικής περιόδου και οικοδομικό υλικό. Η έρευνα, που χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Μακεδονίας - Θράκης, ξεκίνησε στις 20-8-01 και διακόπηκε στις 27-9-01 με σκοπό να επαναληφθεί τον επόμενο χρόνο.

Αποκαλύφθηκε σε επίπεδο θεμελίωσης το νοτιοδυτικό τμήμα ενός κτίσματος παλαιοχριστιανικής εποχής αποτελούμενο από τρεις επιμέρους παράλληλους χώρους και το τμήμα ενός μεγαλύτερου, ο οποίος είναι επιστρωμένος με πλίνθινες πλάκες που φέρουν «χιαστί» δαχτυλιές. Το μεγαλύτερο μέρος του κτίσματος καταστράφηκε από τη βαθιά άροση αλλά και τη διάβρωση του κεκλιμένου εδάφους. Η λεπτή τοιχοποιία (0,70-0,80 μ.) από ημικατεργασμένους λίθους και ασβεστοκονίαμα και η αφθονία πλίνθων και κεράμων δείχνουν ένα ξυλόστεγο κτίσμα. Κάτω από το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής τα όστρακα αφθονούν, προερχόμενα από αγγεία χρηστικά, και είναι κυρίως ραβδωτά ή αβαφή και ελάχιστα ψευδαρρετινά. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ένα τμήμα χείλους πίθου με εγχάρακτη παράσταση κερασφόρου ζώου, πιθανώς ελαφιού, ένα χείλος ψευδαρρετινού πινακίου με εμπίεστους ρόδακες και ένα τμήμα λύχνου. Μαρμάρινη ιωνίζουσα βάση προσμετράται στα περισυλλεγμένα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως είναι ένας αρράβδωτος κίονας, μία βάση και ένα κατώφλι. Ανάμεσα στα ευρήματα που μαρτυρούν εργασίες καθημερινότητας είναι και ένα τμήμα μυλόπετρας.

Τα δεδομένα της φετινής περιόδου αναμένεται να εμπλουτιστούν από αυτά της επόμενης, οπότε πιθανώς να προσδιοριστεί η ταυτότητα του κτίσματος.

Στην ανασκαφή συμμετείχε ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης. Η αποτύπωση και ο σχεδιασμός του χώρου εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια της 11ης ΕΒΑ Μ. Σασκαλίδου.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

46. D. Ovcarov, Graffiti médiévaux de Pliska et de Preslav, *Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe-XIVe s.)*, Σόφια 1979, σ. 48-64.

47. Α. Χρυσοστόμου, Αλμωπία. Οδοιπορικό στο μονοπάτι του χρόνου, *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου*, ό.π. (υποσημ. 43), σ. 148.

2002

Κατά το έτος 2002 υπηρέτησαν στην Εφορεία, εκτός από τον υπογράφοντα, οι αρχαιολόγοι Α. Τσιλιπάκου και Μ. Παϊσίδου, ο ιστορικός της τέχνης Ι. Σίσιου, οι αρχιτέκτονες Δ. Γουμάγιας και Α. Σαραφέρας και η πολιτικός μηχανικός Κ. Δρόσου.

Κατά τη διάρκεια και του έτους 2002 η Εφορεία έθεσε ως στόχους:

α) την εκτέλεση εργασιών σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που χρηματοδοτούνται από το Γ΄ ΚΠΣ καθώς και την εκτέλεση εργασιών αποκατάστασης μνημείων που υπέστησαν καταστροφές από το σεισμό της 13-5-95, β) την εκπόνηση των απαιτούμενων μελετών για μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που πρόκειται να χρηματοδοτηθούν από το Γ΄ ΚΠΣ και γ) τη μελέτη και δημοσίευση μνημείων και ανασκαφικών συνόλων που συνδέονται με τα ανωτέρω.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Το Φεβρουάριο εγκαινιάστηκε από τον κ. Πρωθυπουργό της χώρας η πρώτη από τις μόνιμες εκθέσεις του Βυζαντινού Μουσείου Βεροίας, ενώ τον Ιούνιο το ίδιο Μουσείο βραβεύθηκε από την Europa Nostra ως υπόδειγμα πρότυπου έργου αποκατάστασης βιομηχανικού κτιρίου, στο οποίο αποδόθηκε μουσειακή χρήση.

Συγγράφηκαν σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Μ. Παρχαρίδου δύο έντυπα, ένα για τον εκπαιδευτικό και ένα για το μαθητή, με τίτλο «Ο Ζωγράφος Ρωμανός Καλομοίρης επισκέπτεται τη Βέροια ή πώς ένας καλλιτέχνης βοηθά στη μετάδοση της πληροφορίας» για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας. Τα έντυπα, που αφορούν στην έκθεση του πρώτου ορόφου, εκδόθηκαν από την Εφορεία και απεστάλησαν στις βιβλιοθήκες όλων των σχολείων του Νομού Ημαθίας και σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας. Πραγματοποιήθηκε με επιτυχία στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας η εκδήλωση των Ανοιχτών Ημερών, η οποία είχε ως θέμα τα ταξίδια των ζωγράφων και τη διαδικασία συντήρησης των αντικειμένων. Στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς το Σεπτέμβριο πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία σε συνεργασία με τους Φίλους του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας και τη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού του Δήμου Βέροιας πολιτιστικές εκδηλώσεις με θέμα: «Από τις ανταλλαγές των αγαθών στις συναλλαγές στο διαδίκτυο».

Στην επιστημονική διημερίδα «Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου, Ιστορία - Αρχαιολογία - Τέχνη στο Νομό Πέλλας», που διοργάνωσε το Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, δύο αρχαιολόγοι της Εφορείας έλαβαν μέρος με σχετική ανακοίνωση[48], ενώ σε Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο, με θέμα: «Γρεβενά, Ιστορία - Τέχνη - Πολιτισμός» που διοργανώθηκε από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών και τον Οργανισμό Πολιτιστικής Ανάπτυξης Νομού Γρεβενών στα Γρεβενά, τέσσερις αρχαιολόγοι της Εφορείας, ένας μηχανικός και ένας συντηρητής έλαβαν μέρος με σχετική ανακοίνωση[49]. Σε δύο ημερίδες που διοργανώθηκαν, η πρώτη αφιερωμένη στην πρώτη παρουσίαση του ευρωπαϊκού προγράμματος Fortmed, όπου εντάσσεται η μελέτη ανάδειξης του Κάστρου των Σερβίων σε συνεργασία της Εφορείας με το Δήμο Σερβίων και το ΑΠΘ στο Δημαρχείο Σερβίων και η δεύτερη σε συνεργασία με το σύνδεσμο Φιλολόγων Ημαθίας στη Βέροια σε ημερίδα για την τοπική ιστορία, ένας αρχαιολόγος της Εφορείας έλαβε μέρος με σχετική ανακοίνωση.

Μεταφράστηκαν στην αγγλική, ελέγχθηκαν και εκδόθηκαν από το ΤΑΠΑ τα έντυπα του οδηγού του Βυζαντινού Μουσείου και των μνημείων της Βέροιας. Εκδόθηκε από το ΤΑΠΑ σύντομος δίγλωσσος οδηγός (ελληνικά - αγγλικά) για το κάστρο των Σερβίων[50], καθώς και η διδακτορική διατριβή για τις τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς, η οποία βραβεύθηκε από τη Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία[51].

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκε η μελέτη των εκθέσιμων αντικειμένων (Πίν. 143 α-β) από τις συλλογές του Μουσείου, με βάση τη βιβλιογραφική και την επιτόπια έρευνα στα ίδια ή σε συναφή με αυτά μνημεία και άρχισε η σύνταξη τόσο των κειμένων για το εποπτικό υλικό των μόνιμων εκθέσεων του β΄ και γ΄ ορόφου όσο και των κειμένων του περιπτέρου ηλεκτρονικής πληροφόρησης του Μουσείου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

48. *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου*, ό.π. (υποσημ. 43).

49. *Γρεβενά*, ό.π. (υποσημ. 32).

50. Α. Τσιλιπάκου, *Σέρβια. Μια βυζαντινή καστροπολιτεία*, Αθήνα 2002.

51. Μ. Παϊσίδου, *Οι τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της δυτικής Μακεδονίας*, Αθήνα 2002.

Παλαιά Μητρόπολη

Ολοκληρώθηκε η μελέτη τοπογραφικής αποτύπωσης του μνημείου[52], η οποία περιλαμβάνει όψεις, κατόψεις, οψοτομές και αποτύπωση περιβάλλοντος χώρου. Συνεχίστηκε η σύνταξη της μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου και άρχισε η μελέτη αρχιτεκτονικής αποτύπωσης από την αρχιτέκτονα της Εφορείας Β. Καλταπανίδου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Αγία Μαρίνα

Ναός Αγίας Μαρίνας

Ο ναός έχει χαρακτηριστεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την Υ.Α. Β1/Φ36/31675/685/2-7-85 (ΦΕΚ 455/Β/19-7-85). Στη σημερινή του μορφή πρόκειται για μονόχωρο ναό με ημικυκλική εξωτερικά αψίδα, ευρύχωρο νάρθηκα - γυναικωνίτη και χαγιάτι στη νότια και δυτική πλευρά. Στη βορειοδυτική γωνία του ναού υψώνεται νεόδμητο κωδωνοστάσιο από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Στο εσωτερικό του ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του β΄ μισού του 18ου αιώνα (περί το 1760), οι οποίες αποτελούν έργο ενός ικανότατου ανώνυμου ζωγράφου (Πίν. 143 γ-δ), ο οποίος φιλοτεχνεί μια σειρά έργων αυτή την εποχή τόσο στην πόλη της Βέροιας, όσο και στην ευρύτερη περιοχή των σημερινών νομών Ημαθίας και Πιερίας, καθώς και στην περιοχή της Αγιάς στη Θεσσαλία.

Ο ναός φέρει επίσης μεταγενέστερο τέμπλο του 19ου αιώνα, στο οποίο ενσωματώνονται τμήματα από το παλαιότερο τέμπλο του 18ου αιώνα, όπως το αποστολικό, το οποίο αποτελεί έργο του ζωγράφου που εκτέλεσε και τις τοιχογραφίες.

Στοιχεία που διασώζονται στο εσωτερικό του ναού, όπως παλαιότερο στρώμα τοιχογραφιών στο κατώτερο τμήμα της αψίδας (διακοσμητικό μοτίβο τεθλασμένων γραμμών και κατώτερο τμήμα ολόσωμων μορφών), μαρμάρινη πλάκα σε β΄ χρήση καλυμμένη στη μια όψη της με τοιχογραφικό διάκοσμο, που αποτελεί τμήμα της βάσης της Αγίας Τράπεζας, καθώς και αποτοιχισμένο αψίδωμα με επιζωγράφηση του 18ου αιώνα, υποδηλώνουν την ύπαρξη προγενέστερης φάσης του ναού, η οποία αναμένεται να ερευνηθεί συστηματικότερα μετά την έναρξη των εργασιών στερέωσης και συντήρησης του ναού και των τοιχογραφιών του. Τα παραπάνω στοιχεία προέκυψαν κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της αρχαιολογικής μελέτης του ναού[53] στα πλαίσια της σύνταξης μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών του.

Δάσκιο

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Με αφορμή την κατάθεση μελέτης στερέωσης - αποκατάστασης του ναού Κοίμησης της Θεοτόκου στο Δάσκιο από ιδιώτη μηχανικό με πρωτοβουλία του Δήμου Μακεδονίδος, πραγματοποιήθηκε αυτοψία προκειμένου να καταγράψουμε και να αξιολογήσουμε το ναό, στο πλαίσιο εκπόνησης της αρχαιολογικής μελέτης.

Πρόκειται για μονόχωρο ναό με ευρύχωρο νάρθηκα στα δυτικά, ο οποίος έχει δεχθεί διαδοχικές ανακαινίσεις και επισκευές που έχουν αλλοιώσει την αρχική του μορφή. Η μεγαλύτερη που επέφερε και τις μεγαλύτερες βλάβες στον τοιχογραφικό διάκοσμο ήταν εκείνη του 1958. Σε επαφή με το νάρθηκα στα δυτικά βρίσκεται ανακαινισμένος χώρος παλαιού οστεοφυλακίου που αποτελεί σήμερα αίθουσα δεξιώσεων. Στη δυτική όψη του προσκολλάται νεωτερικό κωδωνοστάσιο, ενώ στη νότια πλευρά του ναού υπάρχει νεωτερικό χαγιάτι στη θέση παλαιότερου.

Ο ναός διασώζει στο εσωτερικό του αποσπασματικά λείψανα τοιχογραφιών στους πλάγιους τοίχους και εκτεταμένη αγιογράφηση στο χώρο του ιερού και στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Διαπιστώσαμε την ύπαρξη τοιχογραφιών τεσσάρων τουλάχιστον φάσεων, α΄ τετάρτου 17ου αιώνα, β΄ μισού 17ου αιώνα, α΄ και β΄ μισού 19ου αιώνα, που προσδιορίζουν και τις διαδοχικές φάσεις ανοικοδόμησης και ανακαίνισης του ναού.

Από την αρχική αγιογράφηση διασώζονται η Εις Άδου Κάθοδος, το Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας στο βόρειο τοίχο του ιερού, μορφή διακόνου στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού (Πίν. 143 ε), τμήματα μορφής ιεράρχη και σκηνής στο νότιο τοίχο και πιθανότατα η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, η οποία επιζωγραφίστηκε στις επόμενες περιόδους

52. Βλ. επίσης, παραπάνω, σ. 549-550.

53. Αναλυτικότερα για το ναό και τις τοιχογραφίες του, βλ. Α. Τσιλιπάκου, Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια και την περιοχή της στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου, Η περίπτωση του Νομού Ημαθίας, Ιστορία - Αρχαιολογία, Επιστημονική Διημερίδα, 7-8/6/2003*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 191-192· η ίδια, Οι ναοί και οι τοιχογραφίες τους (για την περίοδο της τουρκοκρατίας), *Ερατεινή Ημαθία*, δίγλωσση έκδοση (ελληνικά - αγγλικά) της Ιεράς Μητρόπολης Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, Αθήνα 2004, σ. 371-372 και η ίδια, Ο ναός της Αγίας Μαρίνας στην Αγία Μαρίνα Ημαθίας, *Πολιτιστικά Δρώμενα* 34 (Ιούνιος - Ιούλιος - Αύγουστος 2004), τρίμηνη περιοδική έκδοση της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτισμού Βέροιας και του Συνδέσμου Φιλολόγων Ημαθίας, σ. 16-21.

μέσα στο 19ο αιώνα. Από τη δεύτερη φάση διατηρείται τμήμα από ολόσωμες μορφές αγίων κάτω από τόξα στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού. Από την τρίτη φάση διασώζονται μορφή αρχαγγέλου στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού και οι ημίσωμες μορφές της Παναγίας βρεφοκρατούσας και του Χριστού Παντοκράτορα σε ορθογώνιους πίνακες στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, εκατέρωθεν της θύρας εισόδου. Από την τελευταία χρονική περίοδο διατηρούνται στο χώρο του ιερού οι τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου και της αψίδας, η Ανάληψη στο αέτωμα, ο Ευαγγελισμός, η Παναγία στον τύπο της Βλαχερνίτισσας δορυφορούμενη από αγγέλους στο τεταρτοσφαίριο, ιεράρχες, άγιος διάκονος, η ζώνη με τους ολόσωμους ιεράρχες και η Γέννηση του Χριστού στο νότιο τοίχο (Πίν. 144 α), η ζώνη με ολόσωμους αγίους και η Κοίμηση στον κυρίως ναό, καθώς και η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σισάνι

Μεσοβυζαντινός ναός (11ος αι.)

Ο μεσοβυζαντινός ναός του Σισανίου εντάσσεται στη σειρά των μεγάλων επισκοπικών ναών που ιδρύθηκαν στο χώρο της Μακεδονίας τον 11ο αιώνα. Στην εποχή ίδρυσης του ναού (β΄ μισό 11ου αιώνα), μπορεί να αποδοθεί ο σωζόμενος εικονογραφικός διάκοσμος στο χώρο του ιερού και στην πρόθεση. Τοιχογραφίες του 13ου αιώνα καλύπτουν τις επιφάνειες του κεντρικού κλίτους, των παράπλευρων κλιτών και του νάρθηκα, και, τέλος, τις δυτικές όψεις των πεσσών του Ιερού. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του μνημείου είναι το εντυπωσιακό του μέγεθος, η πληρότητα διατήρησής του σε κάτοψη και ο ικανός βαθμός διατήρησης των τοίχων καθ' ύψος, γεγονός που επιτρέπει στον επισκέπτη την ανάγνωση του κτιρίου[54].

Μετά την ολοκλήρωση τόσο της αρχαιολογικής μελέτης[55] όσο και της οριστικής αρχιτεκτονικής, στατικής και ηλεκτρομηχανολογικής μελέτης για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου με τη συντήρηση των ερειπίων, την κατασκευή στεγάστρου προστασίας και την κατάλληλη διαμόρφωση του χώρου, ολοκληρώθηκε και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου από το συντηρητή Π. Σγούρο.

Σιάτιστα

Μνημεία πόλης

Στο πλαίσιο σύστασης της σχετικής «αρχαιολογικής διαδρομής» στη Σιάτιστα, η οποία, με αφετηρία τα αρχοντικά Πούλκως, Τζώνου και το ναό της Αγίας Παρασκευής στη διατηρητέα περιοχή της Γεράνειας και ενδιάμεσο σταθμό το αρχοντικό Μανούση, το ναό Προφήτου Ηλιού και το Εκκλησιαστικό Μουσείο, θα καταλήγει στα αρχοντικά Νεραντζόπουλου και Μαλιόγκα στη Χώρα, ολοκληρώθηκε και η αρχαιολογική μελέτη του ναού Προφήτου Ηλιού από τον αρχαιολόγο της Προγραμματικής Σύμβασης Σιάτιστας Α.Τσώκα.

Ναός Προφήτου Ηλιού

Ο ναός του Προφήτου Ηλιού, που τιμά τη μνήμη του προστάτη των γουνοποιών, κατέχει το ανώτερο σημείο του λόφου που δεσπόζει στο σύνολο της πόλης της Σιάτιστας και διαχωρίζει με τον όγκο του την οικιστική ενότητα της πόλης της Σιάτιστας σε δύο επιμέρους αυτοδύναμα σύνολα-συνοικίες, τη Χώρα και τη Γεράνεια.

Ενώ ο ναός του Προφήτου Ηλιού αποτελεί ενδεικτικό μνημείο ενός ευρύτερου συνόλου ναών και κατοικιών στην πόλη της Σιάτιστας, οι χαρακτηριστικές πληροφορίες που διασώζει προκάλεσαν το πρώιμο ερευνητικό ενδιαφέρον που περιορίστηκε, όμως, κυρίως στη μελέτη των μαρτυριών για το Μητροπολίτη Ζωσιμά, τους κτήτορες εμπόρους και την εικονογραφική απόδοση των μορφών των αρχαίων σοφών στην παράσταση της Ρίζας του Ιεσσαί που διασώζεται στο νάρθηκα - γυναικωνίτη.

Αρχιτεκτονικά ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, με υπερυψωμένο γυναικωνίτη - νάρθηκα στο δυτικό μέρος, ενδεικτικό στοιχείο της τοπικής ναοδομίας. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του κυρίως ναού αναπτύσσεται το μονόχωρο παρεκκλήσι του Αγίου Χαραλάμπους και ο κλειστός χώρος με τη λειτουργία πρόναου - εξωνάρθηκα. Ο κύριος ναός χωρίζεται σε τρία ανισομεγέθη κλίτη, από δύο τοξοστοιχίες που στηρίζονται σε κτιστούς, ψηλούς πεσσούς. Μαρτυρούνται πλήθος επεμβάσεων που συνολικά κάνουν δυνατή την υπόθεση πως προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα στατικότητας που δημιουργεί το ίδιο το έδαφος θεμελίωσης.

54. Ξ. Σαββοπούλου-Κατσίκη - Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Η ανασκαφή στο βυζαντινό Σισάνι. Το έργο του Σωτήρη Κίσσα, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 517-525.

55. Για το μεσοβυζαντινό ναό Σισανίου, βλ. Α. Πέτκος, Η ανασκαφή του μεσοβυζαντινού Σισανίου, *Οι Αρχαιότητες και τα Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία του Βοΐου Νομού Κοζάνης, Πρακτικά Ημερίδας της Βοϊακής Εστίας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1999· ο ίδιος, Ανασκαφή μεσοβυζαντινού ναού στο Σισάνι Κοζάνης, *Μακεδονικά* 32 (2001) και *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 812-814.

Η παλαιότερη χρονολογική ένδειξη του ναού είναι η αριθμητική επιγραφή *1701* σε λίθινη πλάκα στο νότιο τυφλό τόξο εξωτερικά της κόγχης του Ιερού Βήματος. Το *1740* και το *1744* είναι τα έτη τοιχογράφησης του ναού (Πίν. 144 β-γ) σύμφωνα με τις δύο κτητορικές επιγραφές που διασώζονται και μνημονεύουν τον Καπεσοβίτη ζωγράφο Αναστάσιο Καλούδη και τους αδελφούς του οριοθετώντας το παλαιότερο έργο αυτού του συνεργείου. Η πρώτη αφορά την – σε ελάχιστα σημεία σωζόμενη – τοιχογράφηση του κυρίως ναού ενώ η δεύτερη την αντίστοιχη του γυναικωνίτη. Ενδιάμεσα χρονικά κατασκευάζεται το μαρμάρινο δάπεδο του ναού που διασώζει τη χρονολογία *1743 ΑΨΜΓ*. Το *1788* (επιγραφικά) κατασκευάζεται το επιχρυσωμένο τέμπλο (Πίν. 144 δ). Η χρονολογία κατασκευής του τέμπλου επαληθεύεται από την επιγραφή που σώζεται στη δεσποτική εικόνα του αγίου Νικολάου που μνημονεύει το έτος *1787*. Ανήκει στην κατηγορία του σύνθετου τύπου και αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα και σημείο αναφοράς, λόγω της ακριβούς χρονολόγησής του, για ένα μεγάλο αριθμό τέμπλων κυρίως στην πόλη της Σιάτιστας και τη γειτονική Εράτυρα.

Η αριθμητική επιγραφή *1801* στον άμβωνα παραπέμπει σε μία άλλη φάση εξοπλισμού και διακόσμησης του ναού, που πρέπει να συσχετιστεί με το γύψινο διάκοσμο των τοίχων του κυρίως ναού.

Η τρίτη φάση, που με ασφάλεια μπορεί χρονικά να προσδιοριστεί στα τέλη του 19ου αιώνα, αφορά στην τοιχογράφηση επιφανειών του κυρίως ναού. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά αυτών των έργων, η τεχνική τους και η θεματολογία τους προσδιορίζουν με ακρίβεια το σιατιστινό ζωγράφο Χριστόδουλο. Το έργο του καλύπτει τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου και τις αντίστοιχες πρώτες του 20ού αιώνα.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Ναός Αγίου Στεφάνου (10ος αι.)

Ο ναός του Αγίου Στεφάνου είναι τρίκλιτη βασιλική «ανατολικού τύπου» με νάρθηκα και υπερώο. Τα κλίτη και ο νάρθηκας στεγάζονται με ημικυλινδρικές καμάρες, ενώ το υπερώο με καμάρα τομής τετάρτου κύκλου. Στο εσωτερικό της αψίδας διατηρείται υποτυπώδες σύνθρονο με επισκοπική καθέδρα στο κέντρο. Στο νότιο τμήμα του υπερώου διαμορφώνεται μικρό παρεκκλήσιο της Αγίας Άννας (ασκηταριό). Στην εκκλησία έχουν διατηρηθεί δύο κύρια στρώματα ζωγραφικής. Το πρώτο καλύπτει το νάρθηκα, τα πλάγια κλίτη, το κεντρικό κλίτος έως το ύψος του φωταγωγού και μέρος του υπερώου (Δευτέρα Παρουσία,

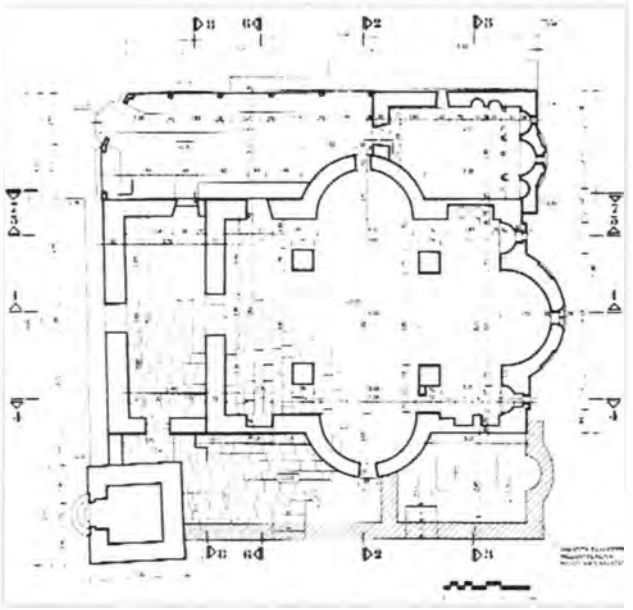

Σχέδ. 4. Ζάβορδα. Μονή Οσίου Νικάνορος. Κάτοψη του καθολικού.

Σταύρωση, μεμονωμένοι άγιοι) και χρονολογείται στα τέλη του 9ου ή στις αρχές του 10ου αιώνα. Το δεύτερο στρώμα (Ευαγγελισμός, Γέννηση, Υπαπαντή, Μεταμόρφωση (Πίν. 144 ε), Βαϊοφόρος, Εις Άδου Κάθοδος, ο Χριστός Εμμανουήλ, Παντοκράτωρ και Παλαιός των Ημερών, προφήτες) αναπτύσσεται στον υψηλό φωταγωγό, στις κατώτερες ζώνες των πεσσών και χρονολογείται στις τελευταίες δεκαετίες του 12ου αιώνα. Οι σποραδικές τοιχογραφίες αφιερωματικού χαρακτήρα χρονολογούνται σε διάφορες εποχές: πορτραίτο ιερέα Θεόδωρου Λημνιώτη (τέλη 13ου αι.), Θεοτόκος Γοργοεπήκοος στο βόρειο τοίχο (1338) και αγία Άννα γαλακτοτροφούσα (αρχές 14ου αι.). Ολοκληρώθηκε η αρχαιολογική μελέτη καθώς και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Άργος Ορεστικό

Αρχαιολογικός χώρος Διοκλητιανούπολης

Ολοκληρώθηκε η εργαστηριακή έρευνα των μηχανικών και φυσικοχημικών χαρακτηριστικών των υλικών δομής των υπολειμμάτων της οχύρωσης[56] της Διοκλητια-

56. Μέσω επιστημονικού προγράμματος μεταξύ τη 11ης ΕΒΑ και της έδρας Δομικών Υλικών της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ, με υπεύθυνη την καθηγήτρια Ι. Παπαγιάννη. Βλ. επίσης, παραπάνω, σ. 552.

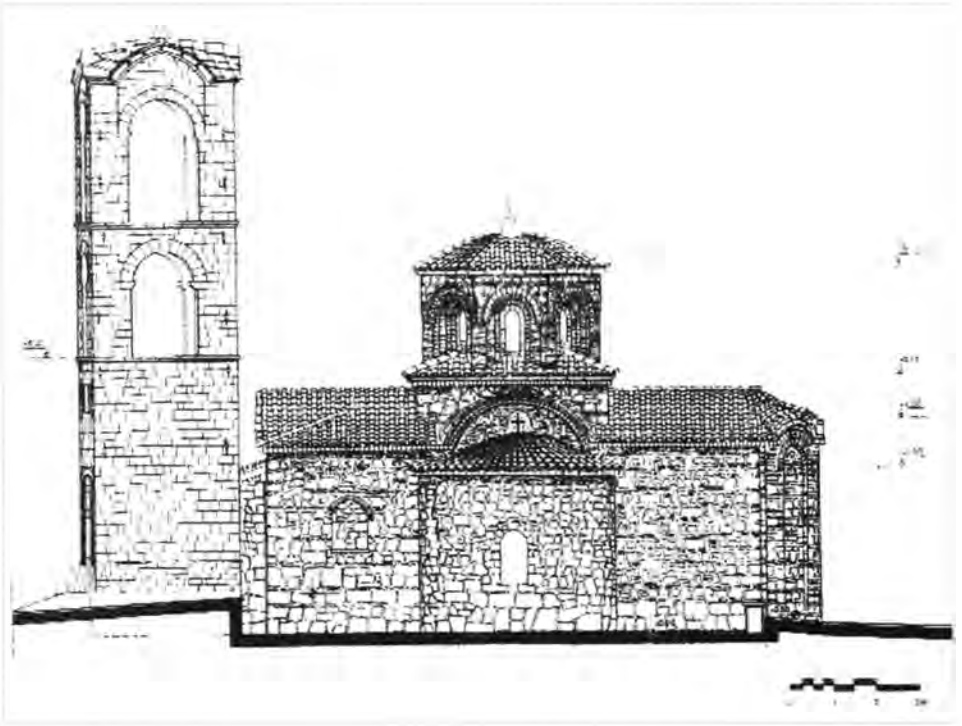

Σχέδ. 5. Ζάβορδα. Μονή Οσίου Νικάνορος. Ανατολική όψη του καθολικού.

νούπολης. Δημιουργήθηκαν καρτέλες ανάλυσης κονιαμάτων και λίθων, αξιολογήθηκαν τα εργαστηριακά αποτελέσματα και έγιναν προτάσεις νέων συμβατών κονιαμάτων. Στόχος της έρευνας ήταν η διαμόρφωση ολοκληρωμένης πρότασης για τη στερέωση του τείχους. Συγχρόνως συντάχθηκε μελέτη[57] ηλεκτρικής εγκατάστασης και φωτισμού ανάδειξης του νότιου τμήματος της οχύρωσης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Ζάβορδα

Μονή Οσίου Νικάνορος (16ος αι.)[58]

Συνεχίστηκε σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Μ. Παρχαρίδου η σύνταξη της αρχαιολογικής μελέτης καθώς και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου από το συντηρητή Π. Σγούρο. Παράλληλα, ολοκληρώθηκε η στατική μελέτη που αφορά την αποκατάσταση του καθολικού της Μονής Ζάβορδας[59], που είναι αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος (Σχέδ. 4-7). Ακολουθεί η σύνταξη οικονομικής μελέτης και τευχών δημοπράτησης.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Μαυραναίοι

Ναός Αγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου είναι χτισμένος στο νοτιοδυτικό άκρο του σημερινού οικισμού των Μαυραναίων. Ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής, εξωτ. διαστ. 20,10×10,10 μ., με κατασκευαστικές ιδιαιτερότητες στη θολοδομία. Ο ναός διασώζει σημαντικό διάκοσμο ζωγραφικό, ξυλόγλυπτο και λιθανάγλυφο. Με την υπ' αριθ. Υ.Α. 27702/25.1.69 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 84/Β/ 5.2.69 ο ναός κηρύχθηκε μνημείο που υπάγεται στις σχετικές διατάξεις προστασίας. Η κλοπή των δεσποτικών εικόνων του ναού τον Απρίλιο του 1993 θεωρείται η

57. Τη μελέτη εκπόνησε ο Π. Παπαντίνας, μηχανολόγος μηχανικός.

58. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 596.

59. Η μελέτη εκπονείται με τη φροντίδα της Μητρόπολης Γρεβενών, από τους Ι. Μπάτα, αρχιτέκτονα, και Α. Καρανικολάου, πολιτικό μηχανικό.

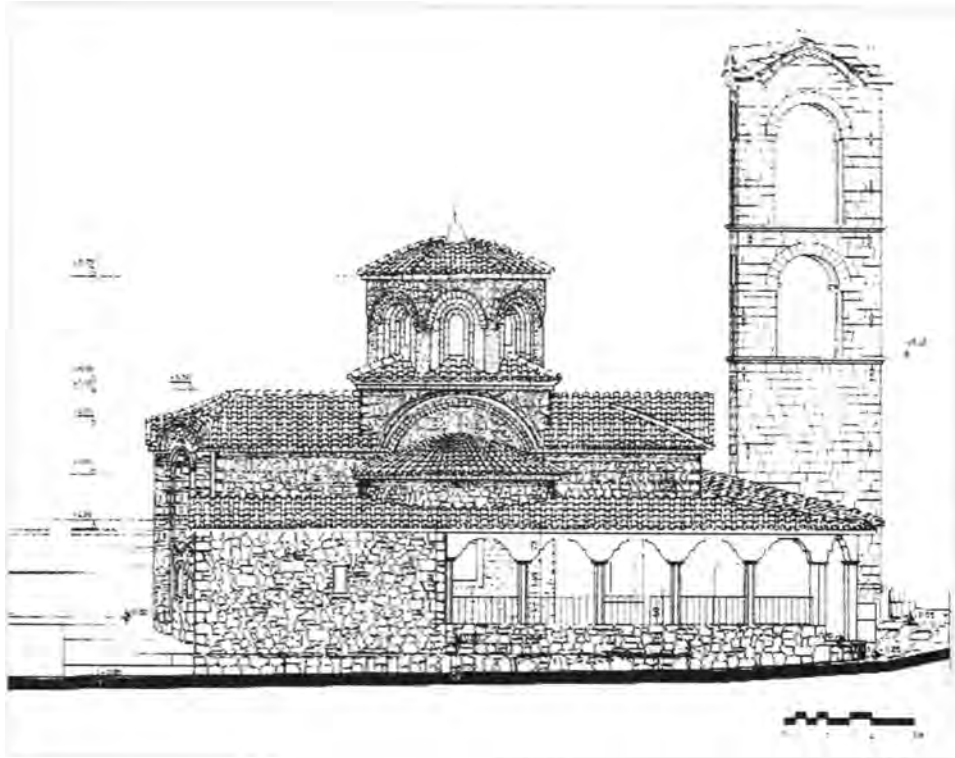

Σχέδ. 6. Ζάβορδα. Μονή Οσίου Νικάνορος. Βόρεια όψη του καθολικού.

Σχέδ. 7. Ζάβορδα. Μονή Οσίου Νικάνορος. Τομή κατά πλάτος του καθολικού.

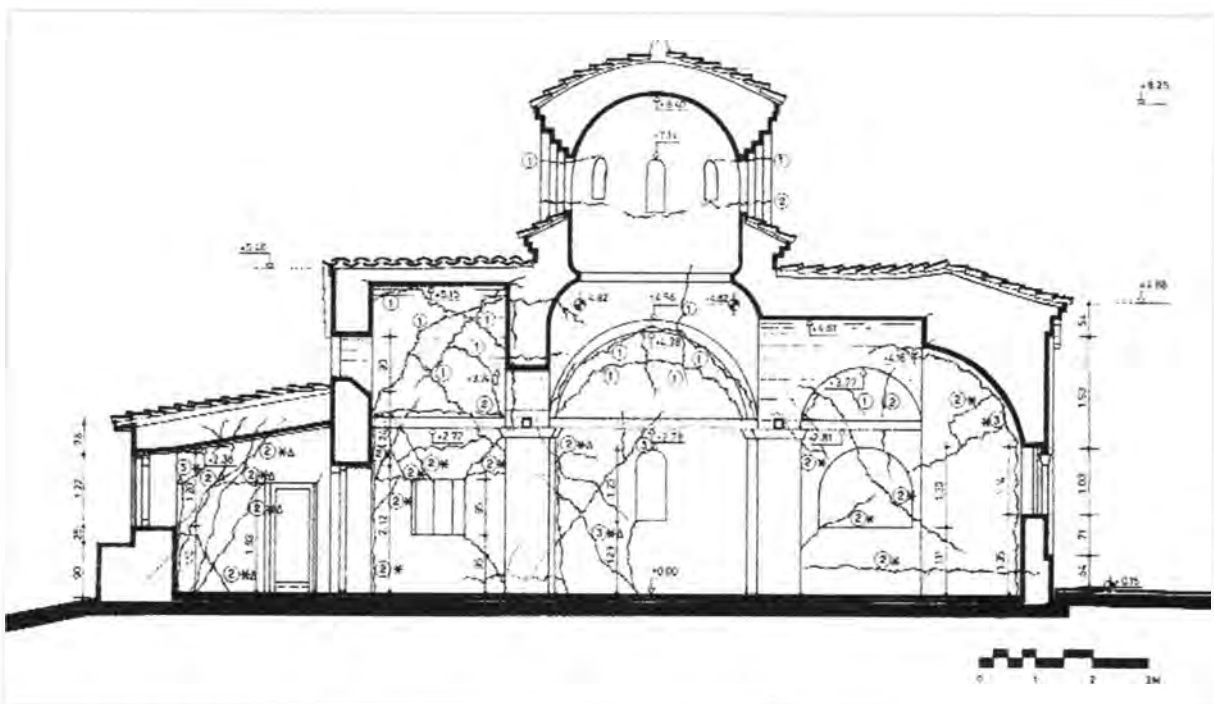

σημαντικότερη περίπτωση αρχαιοκαπηλείας στην περιοχή τα τελευταία χρόνια. Στα πλαίσια σύνταξης μελέτης αποκατάστασης του μνημείου συντάχθηκε αρχαιολογική μελέτη από τον αρχαιολόγο Α. Τσώκα.

Η ακριβής χρονολογία ανοικοδόμησης του ναού το 1817 επιβιώνει σε δύο κτητορικές αριθμητικές επιγραφές στη τοιχοποιία του ναού και συνδέει το ναό με την εποχή παντοδυναμίας του Αλή των Ιωαννίνων. Οι συνθήκες της οικονομίας, της επικοινωνίας και του εμπορίου, καθώς και της σχετικής ασφάλειας αυτή την περίοδο επιτρέπουν την οικοδόμηση ενός αριθμού ναών στην περιοχή των Γρεβενών αλλά και του γειτονικού Βοΐου.

Σημαντικές νεότερες και σύγχρονες επεμβάσεις αλλοίωσαν τη συνολική εικόνα του μνημείου και ειδικά την αρχική μορφή της κάτοψης με την κατάργηση του υπερυψωμένου νάρθηκα-γυναικωνίτη. Η κατασκευή της λίθινης πεσσοστοιχίας στον κυρίως ναό, αντί των συνηθισμένων κιόνων, επιβάλλεται από τη μορφή της θολοδομής, που στο κεντρικό κλίτος αποτελείται από επιμήκη καμάρα που διακόπτεται από τόξα που φέρουν οι πεσσοί. Τα πλαϊνά κλίτη καλύπτονται από σειρά έξι φουρνικών, που διαχωρίζονται από τόξα, που αντιστοιχούν στα τόξα του κεντρικού κλίτους.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού καλύπτει τις επιφάνειες του ανατολικού τμήματός του και δεν υπάρχουν ενδείξεις τοιχογράφησης στα υπόλοιπα επιχρωματισμένα τμήματα. Αποδίδεται σε δύο χρονικές φάσεις. Η πρώτη καλύπτει το σύνολο των επιφανειών του τμήματος που αναφέρθηκε και δεν τεκμηριώνεται επιγραφικά. Η δεύτερη φάση αφορά σε επιχρωματισμούς του πρώτου στρώματος τοιχογραφιών και σε περιορισμένο αριθμό παραστάσεων που καλύπτουν το παλιότερο στρώμα, ορίζονται δε χρονικά από μεμονωμένη αφιερωματική επιγραφή που μνημονεύει το έτος *1887*. Η υπόθεση απόδοσης των τοιχογραφιών του Αγίου Δημητρίου Μαυραναίων σε συνεργείο των Χιονιάδων ή της Σαμαρίνας στην τρίτη ή τέταρτη δεκαετία του 19ου αιώνα προβάλλει ισχυρή. Σε κάθε περίπτωση όμως οι τεχνοτροπικές αδυναμίες δεν επιτρέπουν να θεωρηθεί κορυφαίο ή ώριμο δείγμα της αγιογραφικής παράδοσης και των δύο κέντρων. Σημαντικότατο δείγμα της ξυλογλυπτικής τέχνης, όπως αυτή διαμορφώνεται στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, αποτελεί το ξυλόγλυπτο επίχρυσο και επιχρωματισμένο εικονοστάσιο του ναού. Ανήκει στον τύπο των τέμπλων με τριμερή διάταξη. Χρονολογείται ακριβώς το *1818* με αριθμητική ανάγλυφη επιγραφή σε δίσκο στο κέντρο της ζώνης της σταφυλής.

Ο ναός φέρει πολλές προσθήκες και αλλαγές οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στο χρονικό διάστημα 1940-1980. Έτσι σήμερα η τοιχοποιία του φέρει εξωτερικά επίχρισμα, η κεραμοσκεπή είναι νεότερη με κεραμίδια γαλλικού τύπου και στη βάση της στέγης υπάρχει νεότερο γείσο από σκυρόδεμα. Το κύριο αίτιο της σημερινής παθολογίας του ναού είναι η βαριά δοκός σκυροδέματος, η οποία κατασκευάστηκε πάνω από την καμάρα σε όλο το μήκος του κεντρικού κλίτους, δημιουργώντας υποχώρηση του τόξου και επιμήκη ρηγμάτωση. Νεότερες προσθήκες κατασκευασμένες με σκυρόδεμα είναι το κωδωνοστάσιο σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο και η ανοιχτή στοά που καλύπτει τμήμα της νότιας όψης, πιθανώς στη θέση παλαιότερης που κατεδαφίστηκε. Στο εσωτερικό σημαντικές επεμβάσεις είναι η κατάργηση του αρχικού υπερυψωμένου νάρθηκα-γυναικωνίτη και η επίστρωση του δαπέδου με σύγχρονο μωσαϊκό. Ο σεισμός που έπληξε τη Δυτική Μακεδονία το 1995 προξένησε πρόσθετες φθορές στο μνημείο με τη μορφή διαμπερών ρηγματώσεων στην τοιχοποιία και τη θολωτή στέγη.

Το 2002 εκπονήθηκε μελέτη[60] η οποία αφορά τη στερέωση της τοιχοποιίας, καθαίρεση της νεότερης δοκού πάνω από την καμάρα και αποκατάσταση της θολόκτιστης κάλυψης, καθαίρεση του νεότερου κωδωνοστασίου, καθαίρεση της νότιας στοάς και κατασκευή νέας με ξύλινα υποστυλώματα και στέγη, μετά από ανασκαφή, με σκοπό τη διακρίβωση των διαστάσεων της αρχικής στοάς.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Περιβόλι

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο ναός έχει χαρακτηριστεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την Υ.Α. Β1/Φ36/3980/99/1-2-85 (ΦΕΚ 85/Β/ 15-2-85). Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με επτάπλευρη εξωτερικά και ημικυκλική εσωτερικά κεντρική αψίδα, τρίπλευρες εξωτερικά πλάγιες κόγχες που κοσμούνται με αβαθή αψιδώματα και υπερυψωμένο διώροφο νάρθηκα-γυναικωνίτη. Ο ναός οικοδομήθηκε στα 1760 από συνεργείο ηπειρωτών μαστόρων από τη Βούρμπιανη Κόνιτσας. Στο εσωτερικό του είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες φιλοτεχνημένες από ηπειρώτη αγιογράφο και πιθανότατα Καπεσοβίτη, σύμφωνα με πρώτες τεχνοτροπικές συγκρίσεις με αντίστοιχα ζωγραφικά σύνολα (Πίν. 145 α). Ο ναός διατηρεί επίσης το ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο του, το οποίο μπορεί να χρονολογηθεί στο β΄ μισό του 18ου αιώνα, περί το 1775. Για το ναό[61]

60. Τη μελέτη εκπόνησε ο Κ. Ντέλμας, πολιτικός μηχανικός, σύμφωνα με τις οδηγίες της συντάκτριας του παρόντος και ήδη έλαβε την απαιτούμενη έγκριση.

61. Αναλυτικότερα για το ναό, βλ. Α. Τσιλιπάκου, Ο Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου στο Περιβόλι Γρεβενών, *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 12 (2001), σ. 33-50 και η ίδια, ό.π. (υποσημ. 32), σ. 116-117, εικ. 6.

εκπονήθηκε αρχαιολογική μελέτη, στα πλαίσια σύνταξης μελέτης στερέωσης και αποκατάστασής του.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Στο πλαίσιο του έργου «Έκθεση, εξοπλισμός Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας, Β΄ φάση», ολοκληρώθηκε η μελέτη εφαρμογής[62] που αφορά τον εξοπλισμό των αποθηκών του Μουσείου και υπεγράφησαν οι σχετικές συμβάσεις. Πρόκειται για τρεις αίθουσες (Πίν. 145 β) που βρίσκονται στο υπόγειο του Μουσείου της Βέροιας, στις οποίες προβλέπεται να υλοποιηθεί σύστημα συρόμενων μεταλλικών πλαισίων για την ανάρτηση εικόνων και τοιχογραφιών. Στην τρίτη μελετήθηκε η κατασκευή συστήματος κυλιόμενων στηλών για την αποθήκευση των ευρημάτων κεραμικής και δύο ερμαρίων, ειδικής κατασκευής, για τη φύλαξη νομισμάτων. Ολοκληρώθηκε ο εξοπλισμός των εργαστηρίων συντήρησης.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Παλαιά Μητρόπολη

Στο πλαίσιο των εργασιών συντήρησης, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στην ξύλινη στέγη του ναού, απομακρύνθηκαν τα κεραμίδια και έγινε έλεγχος του υπάρχοντος σανιδώματος (Πίν. 145 γ). Στη νότια πλευρά οι σανίδες βρέθηκαν σε σχετικά καλή κατάσταση και έτσι ήταν δυνατό να διατηρηθεί το μεγαλύτερο τμήμα του. Στη βόρεια πλευρά βρέθηκε μικρό τμήμα του παλαιού σανιδώματος, το οποίο όμως ήταν τελείως σαθρό. Στο υπόλοιπο τμήμα της βόρειας, δυτικής και ανατολικής πλευράς της στέγης το σανίδωμα, που είχε τοποθετηθεί πρόχειρα σε παλαιότερες προσπάθειες συντήρησης, βρέθηκε τελείως σαθρό και αντικαταστάθηκε.

Στη βόρεια πλευρά της στέγης υποστηρίχθηκαν οι επιτεγίδες που βρέθηκαν σαθρές στο κάτω άκρο τους και έγινε παράθεση νέων ξύλινων στοιχείων για την ενίσχυση τεσσάρων από αυτές. Τοποθετήθηκε ξύλινος στρωτήρας σε μήκος 5 μ. στην άνω απόληξη της βόρειας τοιχοποιίας σε αντικατάσταση παλαιού σαθρού, στη θέση που υπήρχε γενικότερα πρόβλημα φθοράς του τοίχου, εισροή ομβρίων και απώλεια πλίνθων από την οδοντωτή ταινία του γείσου. Τα άλλα στοιχεία του σκελετού της στέγης βρέθηκαν σε καλή κατάσταση διατήρησης. Πάνω στο σανίδωμα τοποθετήθηκε ασφαλτόπανο, νέα κεραμίδια σαν «λούκια» και υγιή παλιά σαν «καπάκια».

Συντηρήθηκε επίσης η επικάλυψη του θόλου του ιερού. Υπολείπεται η συντήρηση της ξύλινης στέγης του βόρειου κλίτους και της βόρειας στοάς του ναού.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Στο πλαίσιο λειτουργίας της Προγραμματικής Σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης και στεγάνωσης της στέγης των ναών Παναγίας Αγίων Αναργύρων (17ος αι.) και Αγίου Παντελεήμονος (1857) καθώς και οι εργασίες συντήρησης του κεραμικού δαπέδου του ναού Εισοδίων της Θεοτόκου (17ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σιάτιστα

Μνημεία πόλης

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης της στέγης και των περιβόλων των μνημείων καθώς και εργασίες ευτρεπισμού και καθαρισμού τόσο στο εσωτερικό όσο και στο άμεσο περιβάλλον των επισκέψιμων μνημείων (αρχοντικά Νεραντζόπουλου, Μανούση και Μαλιόγκα).

Αρχοντικό Νεραντζόπουλου

Η αστική κατοικία γνωστή ως αρχοντικό Νεραντζόπουλου στη συνοικία Χώρα της Σιάτιστας αποτελεί ξεχωριστό δείγμα της κοσμικής αρχιτεκτονικής και των κοσμικών διακοσμητικών τεχνών, όπως διαμορφώνονται στο α΄ μισό του 18ου αιώνα στη Δυτική Μακεδονία.

Το αρχοντικό ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ απαρτίζει μαζί με τα αρχοντικά Μαλιόγκα και Φράγκαινας - Σασσόπουλου έναν από τους εναπομείναντες πυρήνες της πόλης του 18ου αιώνα. Το κτίριο μορφολογικά ανήκει στην

62. Η συγκεκριμένη μελέτη εκπονήθηκε από την Κ. Θεολογίδου, αρχιτέκτονα μηχανικό.

ομάδα των αρχοντικών (Κανατσούλη, Μανούση, Κατρανά, Τζουρά, Τζώνου, Πούλκως κ.ά.) της πόλης των μέσων του 18ου αιώνα. Οι χώροι του αναπτύσσονται σε τέσσερα επίπεδα (κατώι, μεσιά, μέτζο-μεσοπάτωμα και ανώι) ενώ διασώζεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του ισογείου το άνοιγμα του «κρυφού» υπόγειου δωματίου. Οι επεμβάσεις που έχει δεχθεί αποδίδονται στις αισθητικές επιλογές του β΄ μισού του 19ου αιώνα που επέβαλλαν τη λιτή γύψινη διακόσμηση των εσωτερικών επιφανειών, αλλά και στην κατά καιρούς αλλαγή της χρήσης του ορόφου ως ειρηνοδικείου στα μέσα του 20ού αιώνα ή στη διαφοροποίηση της πόλης ως τμήμα της ελληνικής επικράτειας με την κατεδάφιση του ανεξάρτητου κτιρίου στα δυτικά, γνωστού ως μουσαφίρ-οντά και την ανέγερση του νεοκλασικού καφενείου-ξενοδοχείου. Ο αρχικός διάκοσμος παραμένει στο χώρο του ντηλιακού στο μετζοπάτωμα και στο σύνολο των οροφών και των ξύλινων επιφανειών (Πίν. 145 δ) στις μουσάντρες, ενώ διατηρούνται επίσης και αρκετοί φεγγίτες με υαλογραφίες. Το αρχοντικό χρονολογείται ακριβώς με κτητορική επιγραφή το *1754* και είναι το μόνο που διασώζει στους φεγγίτες αναφορές στους μάστορες-οικοδόμους αλλά και στους ζωγράφους-διακοσμητές που ανέλαβαν τη διακόσμησή του, την οποία και περαίωσαν στις 10 Σεπτεμβρίου 1755. Οι ίδιες επιγραφές συνδέουν γνωστές προσωπικότητες της πόλης με το πνευματικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής.

Εκτελέστηκαν εκτεταμένες εργασίες επισκευής που αφορούσαν τη συντήρηση και τη στεγάνωση της στέγης του μνημείου υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Ναός Αγίας Παρασκευής

Το κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής στη Σιάτιστα χτίστηκε το 1862 από Ζουπανιώτες τεχνίτες με εισφορές από κατοίκους της συνοικίας Γεράνειας.

Βρίσκεται βόρεια του ναού της Αγίας Παρασκευής και σε μικρή απόσταση από το όμοιο κωδωνοστάσιο του ναού του Αγίου Δημητρίου στη συνοικία της Χώρας. Λέγεται μάλιστα ότι στο κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής προστέθηκε φανός για να φαίνεται πιο ψηλό από αυτό του Αγίου Δημητρίου.

Πρόκειται για ένα εξαγωνικό κτίσμα, ύψ. 21 μ., με τοιχοποιία χτισμένη κατά το ισόδομο σύστημα, πάχ. 1 μ. περίπου μέχρι τον 6ο όροφο, ενώ πάνω από αυτόν το πάχος της τοιχοποιίας είναι 0,75 μ. περίπου.

Περιμετρικά φέρει διάφορα ανοίγματα, από τα οποία του 5ου ορόφου έχουν σημαντικά μεγαλύτερες διαστάσεις από τα υπόλοιπα. Αρκετό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στενά ανοίγματα που ανακαλύφθηκαν κατά την εκτέλεση των εργασιών, τα οποία εικάζεται ότι τα κατασκεύασαν για πολεμίστρες.

Κατά τη μελέτη εντοπίστηκαν διάφορα προβλήματα τόσο στο σώμα του κτιρίου όσο και στα ξύλινα μέρη αυτού.

Ειδικότερα παρατηρήθηκαν κάθετες ρωγμές στην τοιχοποιία και θραύσεις λιθοσωμάτων μικρού σχετικά εύρους.

Στη συνέχεια οι εργασίες που ακολούθησαν αφορούσαν στην αύξηση της μάζας της θεμελίωσης από οπλισμένο σκυρόδεμα, διότι θεωρήθηκε ότι ήταν επιφανειακή, στη συγκόλληση των ρωγμών της τοιχοποιίας με τσιμεντενέσεις, στη συγκόλληση των ρηγματώσεων των θραυσμένων λίθων με ρυτινενέσεις, στην κατασκευή χαλινών συρραφής των ρωγμών, στην περίσφιξη του κωδωνοστασίου στις στάθμες των δαπέδων, στην αντικατάσταση των ξύλινων δοκών, πατωμάτων, κουφωμάτων και σκάλας, στην κατασκευή εσωτερικών λεπτότοιχων σενάζ από εκτοξευόμενο σκυρόδεμα, πάχ. 0,08 μ., στην εφαρμογή εξωτερικού αρμολογήματος και, τέλος, στην αποκατάσταση της λειτουργίας του παλαιού ρολογιού.

Αρχοντικό Παπανικολάου

Σε μικρή απόσταση από το ναό Αγίου Δημητρίου της Σιάτιστας, βρίσκεται το αρχοντικό του Παπανικολάου.

Πρόκειται για ένα διώροφο πετρόχτιστο κτίριο με τμήμα υπογείου και στην ανατολική πλευρά της αυλής υπάρχει ένα μικρών διαστάσεων διώροφο κτίσμα συνοδείας (Σχέδ. 8).

Παρατηρώντας προσεχτικά τη δομή του κτίσματος και τα επιμέρους στοιχεία, όπως τα κουφώματα, τη μη ύπαρξη «σαχνισί», την παντελή απουσία τοιχογραφιών, την εσωτερική διάταξη και οργάνωση των δωματίων, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα αρχοντικό όχι, αρκετά τουλάχιστον, ευκατάστατων ιδιοκτητών, συγκρίνοντάς το με άλλα αρχοντικά της πόλης που χτίστηκαν την ίδια περίοδο.

Η χρονολογία κτίσης σε εντοιχισμένη πλάκα *1794 ΙΣ ΧΡ. ΝΙ. ΚΑ*, κατά παράξενο λόγο, δεν βρίσκεται, όπως συνήθως συμβαίνει σε όλα τα αρχοντικά, πάνω στο σώμα του κτιρίου, αλλά σε έναν τοίχο δεξιά της εισόδου στην ανατολική πλευρά της αυλής.

Στο εσωτερικό του κτιρίου κάποια μαυρισμένα ξύλα, μας οδηγούν στην υπόνοια ότι ένα τμήμα τουλάχιστον του κτιρίου καταστράφηκε από πυρκαγιά. Έτσι μόνο μπορούν να εξηγηθούν οι τόσες επεμβάσεις με υλικά σχετικά νεότερα, όπως στα δάπεδα, ταβάνια, χωρίσματα, σκάλα κ.α.

Στη μελέτη προβλέπεται (Σχέδ. 9-10) η επισκευή της στέγης, η αντικατάσταση των ξύλινων δαπέδων και ταβανιών με φαρδιές σανίδες, η κατάργηση της βόρειας εξωτερικής σκάλας από οπλισμένο σκυρόδεμα, η μετατροπή της

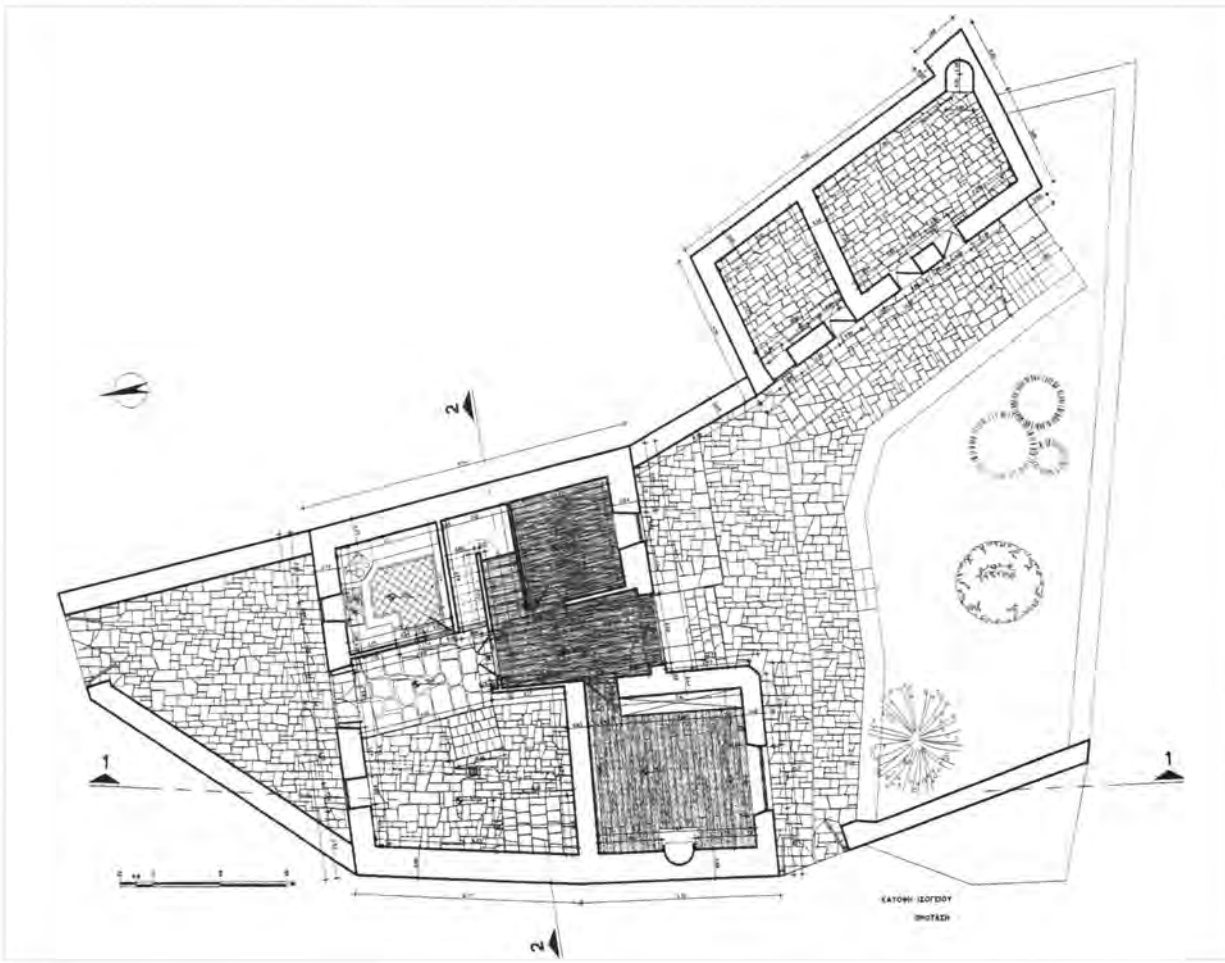

Σχέδ. 8. Σιάτιστα. Αρχοντικό Παπανικολάου. Κάτοψη.

Σχέδ. 9. Σιάτιστα. Αρχοντικό Παπανικολάου. Νότια όψη.

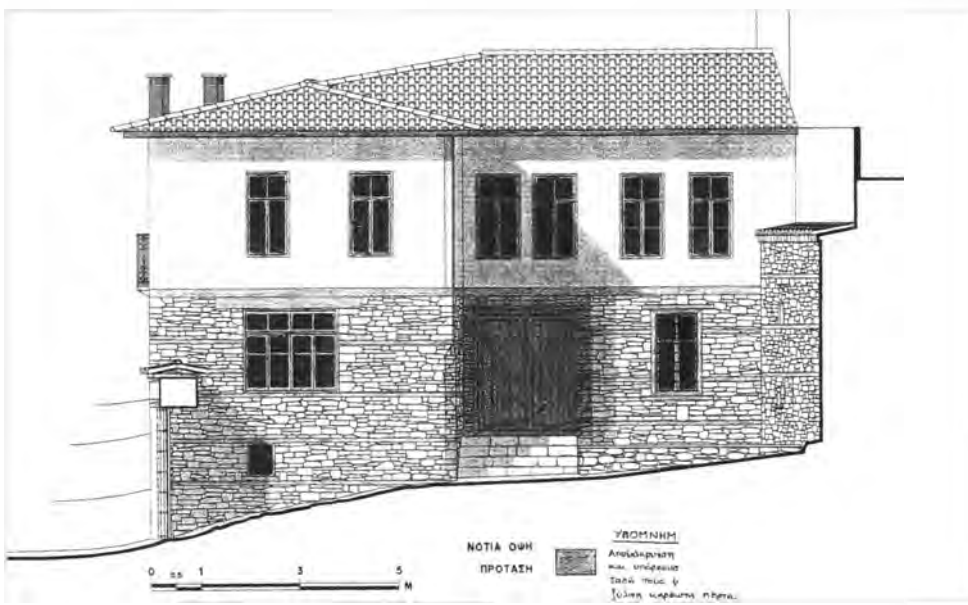

Σχέδ. 10. Σιάτιστα. Αρχοντικό Παπανικολάου. Δυτική όψη.

βόρειας εξώπορτας στον όροφο σε παράθυρο, η αποκατάσταση της τοιχοποιίας με αρμολογήματα, η αντικατάσταση των σαθρών ξύλινων κουφωμάτων και, τέλος, η αποκατάσταση του αυλόγυρου.

Πλατεία στη συνοικία Γεράνειας

Στο κέντρο της συνοικίας Γεράνειας στη Σιάτιστα, βρίσκεται μια μικρή πλατεία, «το παζάρι», όπως συνηθίζεται να λέγεται από τους κατοίκους της. Σε αυτή την πλατεία συγκεντρώνονται πολλές λειτουργίες των κατοίκων, όπως θρησκευτικές, λόγω της ύπαρξης των ναών Αγίας Παρασκευής και Κοιμήσεως της Θεοτόκου, και κοινωνικές, λόγω της ύπαρξης ενός καφενείου, το οποίο είναι σημείο αναφοράς και τόπος συγκέντρωσης κυρίως του ανδρικού πληθυσμού της συνοικίας.

Διαμέσου αυτής της πλατείας διέρχεται ο κεντρικός δρόμος, ο οποίος διαπερνά από τη μία άκρη ως την άλλη την πόλη της Σιάτιστας και συνδέει τις δύο συνοικίες, Γεράνεια και Χώρα.

Η λύση που έπρεπε να δοθεί ήταν αφενός μεν να διευθετηθεί η κυκλοφορία και η στάθμευση των οχημάτων και αφετέρου η ανάδειξη του τόσο σημαντικού ναού της Αγίας Παρασκευής για την πόλη της Σιάτιστας.

Έτσι αποφασίστηκε να κατεδαφιστεί το καφενείο, το οποίο παρεμβαλλόταν μεταξύ της πλατείας και του ναού και να μεταφερθεί σε μία άλλη θέση.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΟΥΜΑΓΙΑΣ

Μηλιά

Ναός Αγίου Δημητρίου

Πρόκειται για μονόχωρη εκκλησία του 1861 με τοιχογραφίες του έτους 1873. Με το σεισμό παρουσίασε λύση της συνοχής και πτώση τμήματος στον ανατολικό τοίχο. Άρχισαν οι εργασίες αποκατάστασης του μνημείου υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ[63]

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης του εκθέσιμου υλικού (εικόνες, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, αρχιτεκτονικά γλυπτά και επιτύμβιες επιγραφές) των μόνιμων εκθέσεων του β΄ και γ΄ ορόφου του μουσείου.

63. Οι σχετικές εργασίες συντήρησης εκτελέστηκαν υπό την επίβλεψη των συντηρητών Π. Σγούρου, Κ. Καπετάνου, Δ. Τσίγκανα, Κ. Τζίμπουλα και Ε. Χριστοφορίδου.

Παλαιά Μητρόπολη

Πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες επισκευής που αφορούσαν τη συντήρηση και τη στεγάνωση της στέγης της Παλαιάς Μητρόπολης Βέροιας (αντικατάσταση κεραμιδιών και πετσώματος, τοποθέτηση ασφαλτόπανου στο κεντρικό κλίτος, τοποθέτηση ελαφριάς κάλυψης στο μιναρέ, εγκατάσταση τοπογραφικού δικτύου για παρακολούθηση μικρομετακινήσεων του μιναρέ). Την επίβλεψη των εργασιών είχε η πολιτικός μηχανικός Κ. Δρόσου και η αρχιτέκτονας Β. Καλταπανίδου. Συνεχίστηκαν οι εργασίες καθαρισμού των μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών και των τοιχογραφιών του ναού υπό την επίβλεψη του συντηρητή Π. Σγούρου.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Μνημεία Νομού Κοζάνης[64]

Εκτελέστηκαν εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στους ναούς Αγίου Δημητρίου Μηλιάς (19ος αι.) και Ταξιαρχών Ροδιανής (19ος αι.). Παρόμοιες εργασίες εκτελέστηκαν στο πλαίσιο λειτουργίας της Προγραμματικής Σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Σιάτιστας στους ναούς Προφήτου Ηλιού Σιάτιστας (18ος αι.) και Αγίου Νικολάου Εράτυρας (18ος αι.) και, τέλος, στις αποσπασμένες εξωτερικές τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας (18ος αι.).

Σιάτιστα

Εκκλησιαστικό Μουσείο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στα εκθέσιμα λειτουργικά άμφια του μουσείου.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στο ναό Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη (1384-1385). Παρόμοιες εργασίες επεμβατικής συντήρησης συνεχίστηκαν στους ναούς Αγίου Δημητρίου Ελεούσης (12ος αι.) και Εισοδίων της Θεοτόκου (17ος αι.). Εκτελέστηκαν, τέλος, εργασίες προληπτικής συντήρησης στους ναούς των Αγίων Τριών (1401) και Παναγίας Κουμπελίδικης (10ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Σαρακήνα

Ναός Αγίου Νικολάου

Εκτελέστηκαν εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στο ναό (19ος αι.).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή, θεματική ταξινόμηση και τεκμηρίωση των καταγεγραμμένων γλυπτών και επιγραφών, της κεραμικής, των νομισμάτων και της μικροτεχνίας της συλλογής Βέροιας. Συμπληρώθηκαν, με βάση νέα βιβλιογραφικά στοιχεία και επιτόπια έρευνα, οι καταγραφές των φορητών εικόνων, τοιχογραφιών, ξυλογλύπτων και παλαιτύπων της συλλογής Βέροιας. Στις καταγραφές συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Φ. Καραγιάννη και Μ. Παρχαρίδου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Έδεσσα

Γενί Τζαμί (Αρχαιολογική Συλλογή)

Στο Γενί Τζαμί της Έδεσσας, όπου στεγάζεται η Αρχαιολογική Συλλογή της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, καταγράφηκαν, συγκολλήθηκαν και αποθηκεύθηκαν:

α) 19 ακέραια αγγεία, ένα υφαντικό βάρος, 18 τμήματα αγγείων, καθώς και 20 ομάδες οστράκων που προέρχονται από την ανασκαφή του παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου της Ξιφιανής Αλμωπίας, η οποία είχε διενεργηθεί το 2000, και από την ανασκαφή του αψιδωτού κτίσματος παλαιοχριστιανικής εποχής της ίδιας περιοχής, η οποία διενεργήθηκε το 2001 και 2002. β) 2 ακέραια αγγεία,

64. Οι εργασίες συντήρησης στους ναούς Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας και Αγίου Νικολάου Εράτυρας καθώς και στις αποσπασμένες τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας πραγματοποιήθηκαν από την προγραμματική σύμβαση που έχει συναφθεί μεταξύ ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ και τους Δήμους Σιάτιστας και Ασκίου.

71 τμηματικά σωζόμενα και 33 ομάδες οστράκων από τη σωστική ανασκαφή του οικοπέδου στο Ο.Τ. 136 Έδεσσας, η οποία διενεργήθηκε το 2002.

Στην καταγραφή, που πραγματοποιήθηκε με πιστώσεις του Υπουργείου Μακεδονίας - Θράκης, έλαβαν μέρος οι αρχαιολόγοι Φ. Καμανά και Σ. Τάνου.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή και τεκμηρίωση του ανασκαφικού υλικού της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Νέας Πέλλας σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Οδός Πατρόκλου (Ο.Τ. 106, οικόπεδο Δ. Τροχόπουλου)

Στο οικόπεδο της οδού Πατρόκλου έξω από τα νοτιοδυτικά τείχη της Βέροιας πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη με αφορμή την ανέγερση τετραώροφης οικοδομής ιδιοκτησίας Τροχόπουλου[65].

Αποκαλύφθηκε τμήμα ενός άγνωστου μέχρι τότε βυζαντινού ναού, του μόνου που έχει αποκαλυφθεί εκτός τειχών[66]. Στα όρια του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού τοίχου, σωζ. μήκ. 7,45 μ., και του νότιου τοίχου σε μήκος 13,25 μ., ενώ ανατολικά προεξέχει η τρίπλευρη αψίδα του Βήματος, χορδής 2,95 μ. Με βάση δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό της εκκλησίας διαπιστώθηκε ότι ο ναός δεν ήταν ξυλόστεγος αλλά ανήκε στην κατηγορία των σταυροειδών εγγεγραμμένων και πιο συγκεκριμένα στην παραλλαγή του ημισύνθετου ή πιο πιθανόν, του σύνθετου.

Ο ναός εμφανίζει ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοποιία, η οποία δεν απαντά σε άλλο βυζαντινό μνημείο της Βέροιας. Ο νότιος και ο ανατολικός τοίχος αποτελούνται από μεγάλων διαστάσεων γωνιόλιθους, στους κατακόρυφους αρμούς των οποίων υπάρχουν οριζόντια διατεταγμένα τεμάχια πλίνθων, τα οποία ακολουθούν την τεχνική της υποχωρημένης πλίνθου. Διαφορετικός είναι ο τρόπος δόμησης της αψίδας του Βήματος, η οποία αποτελείται από μικρότερων διαστάσεων ημιλαξευμένους πωρόλιθους που πλαισιώνονται από δύο πλίνθους σε κάθε κατακόρυφο αρμό (Πίν. 146 α).

Τα σωζόμενα τμήματα τοιχοποιίας οδηγούν σε μια χρονολόγηση του μνημείου στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου αιώνα, περίοδο στην οποία οδηγεί και η χρήση των σταυρόσχημων φιαλοστομίων που εντοπίστηκαν ανατολικά του ναού και προέρχονται πιθανότατα από τον εξωτερικό διάκοσμο της αψίδας.

Στο χώρο που αναπτύσσεται νότια του ναού αποκαλύφθηκε νεκροταφείο της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου, η ύπαρξη του οποίου προδίδει τον κοιμητηριακό χαρακτήρα της εκκλησίας. Οι ανασκαφικές έρευνες πραγματοποιήθηκαν σε έκταση περίπου 65 τ.μ. και έφεραν στο φως 45 ταφές σε επάλληλα στρώματα, προσανατολισμένες κατά τον άξονα Α.-Δ. Στην πλειονότητά τους ανήκουν σε ενήλικες, ενώ μόλις οι τρεις είναι παιδικές. Από το σύνολο των 45 ταφών, οι 35 είναι ελεύθερες και οι 10 ανακομιδές. Όλοι οι τάφοι είναι λακκοειδείς. Για την τοποθέτηση του νεκρού, ανοίχθηκαν ορθογώνια ορύγματα, παράλληλα μεταξύ τους και σε πυκνή διάταξη. Σε επτά περιπτώσεις υπήρχε και προσκέφαλο στα ανατολικά. Οι νεκροί έχουν εναποτεθεί στο εσωτερικό των λάκκων σε ύπτια θέση με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος ή πάνω από τη λεκάνη (Πίν. 146 β).

Όσον αφορά τη χρονολόγηση, η στρωματογραφία του χώρου και τα κινητά ευρήματα που συνόδευαν τους νεκρούς αποδεικνύουν ότι οι 45 ταφές που ανασκάφηκαν καλύπτουν χρονικά μια μεγάλη περίοδο από τη μέση ως και την ύστερη βυζαντινή περίοδο.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Ασώματα

Θέση Μαυρομουριά (Εγνατία οδός, τμήμα Λευκόπετρα - Βέροια - Κουλούρα)

Στη θέση Μαυρομουριά Ασωμάτων, κατά τη διάρκεια του έτους 2002, σε έκταση 1.490 τ.μ. (διατομές 118-123), νοτιοδυτικά εκείνης που ερευνήθηκε κατά το προηγούμενο

65. Στην ανασκαφή έλαβαν μέρος οι αρχαιολόγοι Γ. Θεοχάρης και Σ. Γεωργιάδου. Τα σχέδια της ανασκαφής εκπονήθηκαν από τις σχεδιάστριες της Εφορείας Μ. Σασκαλίδου και Σ. Κακαγιάννη.

66. Για το ναό, βλ. Φλ. Καραγιάννη, Ανασκαφή άγνωστου βυζαντινού ναού στη Βέροια, *23ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων*, Αθήνα 2003, σ. 49-50.

έτος (διατομές 111-118)[67], αποκαλύφθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση διατήρησης τρία κτιριακά συγκροτήματα του οικισμού πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου (15ος αι.) με συνεχή κατοίκηση έως τα τέλη του 18ου με αρχές 19ου αιώνα.

Σε έκταση 805,20 τ.μ. (διατομές 123-120) αποκαλύφθηκαν οικιστικά λείψανα που αποτελούν δύο βασικά κτιριακά συγκροτήματα και έχουν ως εξής:

Το πρώτο κτιριακό συγκρότημα (Πίν. 146 γ) ορίζεται από το κύριο κτίριο (Θ), που είναι τρίχωρο, ορθογώνιας κάτοψης και διαστ. 11×7,40 μ. (διατομές 121-123). Είσοδος εντοπίστηκε στον ανατολικό τοίχο του δωματίου 1 του κτιρίου. Τα δωμάτια 1 και 2 επικοινωνούσαν μέσω ενός τρίτου χώρου, ορθογώνιας κάτοψης, στα ανατολικά, διαστ. 10×1,20 μ., ο οποίος διατηρείται σε αποσπασματική κατάσταση. Λείψανα δαπέδου με στρώσεις πατημένου πηλού εντοπίστηκαν στο δωμάτιο 2. Στην εξωτερική παρειά του ανατολικού τοίχου του τρίτου, βοηθητικού, χώρου υπάρχει μια μικρή κόγχη ορθογώνιας κάτοψης, της οποίας η βάση φέρει στρώσεις πατημένου πηλού. Μπροστά από αυτήν διασώζονται λείψανα πήλινου δαπέδου που φέρει υπολείμματα καύσης.

Βόρεια και σε επαφή με το κτίριο Θ εντοπίστηκε ο χώρος Ι, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 6,80×6 μ. (διατομές 121-122). Ο δυτικός τοίχος του φέρει τρεις κόγχες, ορθογώνιας κάτοψης, από τις οποίες η κεντρική κλείστηκε σε επόμενη φάση. Η είσοδος του χώρου πιθανότατα ανοιγόταν στο βόρειο τοίχο του. Λείψανα πήλινου δαπέδου ανευρέθηκαν αποσπασματικά σε όλη την έκταση του χώρου (κυρίως στο νοτιοανατολικό τμήμα του).

Δυτικά και σε επαφή με το δωμάτιο 1 του κτιρίου Θ εντοπίστηκε ο χώρος ΙΙ, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 6,80×5,40 μ. (διατομές 121-123). Η είσοδος του χώρου πιθανότατα ανοιγόταν στο νότιο τοίχο.

Βόρεια και σε επαφή με το χώρο ΙΙ, καθώς και δυτικά και σε επαφή με το χώρο Ι εντοπίστηκε ο χώρος ΙΙΙ, ορθογώνιας, μη ολοκληρωμένης, κάτοψης (διατομές 121-122).

Ανατολικά και σε επαφή με το χώρο Ι εντοπίστηκε ο χώρος IV, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 6,60×5,95 μ. (διατομές 121-122). Από τη δόμηση της τοιχοποιίας προκύπτει ότι ο χώρος αυτός είναι πιθανότατα προγενέστερος.

Βόρεια των χώρων Ι και IV και νότια του κτιρίου Ι εντοπίστηκε υπαίθριος χώρος Ι, σχήματος «Γ», διαστ. 10,40× 14,60×5×11,40×6,40×2,40 μ. (διατομές 120-122). Στο βορειοανατολικό τμήμα του ανευρέθηκε λάξευμα σε μαλακό πουρί, κυκλικής κάτοψης (διαμ. στομίου 1,42, βάθ. 0,59 μ.). Φαίνεται ότι αποτελούσε είδος αποθηκευτικού δοχείου (χαμηλή θερμοκρασία, κατάλληλη για συντήρηση τροφίμων).

Βόρεια και σε επαφή με τον υπαίθριο χώρο Ι εντοπίστηκε το δεύτερο συγκρότημα που ορίζεται από το δίχωρο κτίριο Ι, ορθογώνιας κάτοψης (διατομές 120-121). Στο σύνολό του, ως προς την κάτοψη, αποκαλύφθηκε μόνο το δωμάτιο 1 (διαστ. 9,20×6,20 μ.). Τμήμα του δωματίου 2 στα βόρεια βρίσκεται εκτός της χάραξης του δρόμου. Στο διπλό δυτικό τοίχο του δωματίου 1 υπάρχει μία ορθογώνια κόγχη, της οποίας η βάση είναι λαξευμένη σε βράχο (οφιόλιθο). Λείψανα πήλινου δαπέδου (στρώσεις πατημένου πηλού) ανευρέθηκαν κατά μήκος του νότιου τοίχου και μπροστά από την κόγχη, τα οποία φέρουν ίχνη καύσης. Μία είσοδος ανοιγόταν πιθανότατα στο νότιο τοίχο, η οποία εξασφάλιζε την επικοινωνία με τον υπαίθριο χώρο στα νότια. Μία δεύτερη υπήρχε πιθανότατα στο βόρειο τοίχο, για την επικοινωνία μεταξύ των δωματίων.

Ανατολικά και σε επαφή με το κτίριο Ι εντοπίστηκε ο χώρος V, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 9,25×5,45 μ. (διατομές 120-121). Ο χώρος αυτός αποτελεί επέκταση του κτιρίου Ι προς τα ανατολικά.

Ανατολικά και σε επαφή με τον ανωτέρω χώρο εντοπίστηκε ο χώρος VI, τραπεζοειδούς κάτοψης, διαστ. 9,80× 4,60×10,05×1,35 μ. (διατομές 120-121). Ο χώρος αυτός εκμεταλλεύτηκε την έκταση που μεσολαβούσε μεταξύ του χώρου V και τμήματος του περιβόλου στα ανατολικά.

Νότια των χώρων V και VI εντοπίστηκε ο υπαίθριος χώρος ΙΙ, τραπεζοειδούς κάτοψης, διαστ. 13×9,20×10× 6,40 μ. (διατομές 120-121). Ο χώρος αυτός ορίζεται ανατολικά από τμήμα του περιβόλου, νότια από το χώρο VII και δυτικά από το χώρο IV και τον ανατολικό τοίχο του υπαίθριου χώρου Ι. Αρχικά υπήρχε ένας ενιαίος υπαίθριος χώρος. Αργότερα κλείστηκε το άνοιγμα επικοινωνίας στον ανατολικό τοίχο του υπαίθριου χώρου Ι με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν δύο ανεξάρτητοι υπαίθριοι χώροι. Ο υπαίθριος ΙΙ περικλείει στο δυτικό του τμήμα δύο μικρούς τεμνόμενους κάθετα τοίχους, οι οποίοι είναι μεταγενέστεροι και πιθανότατα αποτελούσαν τη βάση κάποιου στεγάστρου ή αποτελούσαν ημιστεγασμένο βοηθητικό χώρο. Είσοδος και άνοιγμα επικοινωνίας εντοπίστηκαν στο νότιο τοίχο.

Νότια και σε επαφή με τον υπαίθριο χώρο ΙΙ εντοπίστηκε ο πιθανότατα υπαίθριος χώρος VII, ορθογώνιας, μη ολοκληρωμένης, κάτοψης, διαστ. 11,62×3,12 μ. (διατομές 120-122). Στη νοτιοανατολική γωνία του νότιου τοίχου του ανοίγεται αγωγός, ορθογώνιας διατομής, διαστ. 1,20×0,28 μ. Τη βάση του αποτελεί σιδερόπετρα, διαστ. 1,20×0,28×0,045 μ., η οποία φέρει κλίση 0,10 μ. από ΒΔ. προς ΝΑ. για την παροχέτευση των υδάτων. Στο βορειοδυτικό πέρας του διασώζει τμήμα καλυπτήριας πλάκας, διαστ. 0,34×0,54×0,13 μ. Στο βόρειο τοίχο

67. Βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 846 και παραπάνω, σ. 557-559.

του χώρου ανοίγεται είσοδος επικοινωνίας με τον υπαίθριο χώρο ΙΙ στα βόρεια.

Τα δύο κτιριακά συγκροτήματα που απαρτίζονται από τα βασικά κτίρια-πυρήνες Θ και Ι, βοηθητικούς και υπαίθριους ή ημιυπαίθριους χώρους, περιβάλλουν τις τρεις πλευρές μιας αυλής σε σχήμα «Γ». Σε αυτά αναγνωρίζονται επάλληλες κατασκευαστικές φάσεις προς διεύρυνση του κατοικήσιμου, αποθηκευτικού και εργαστηριακού χώρου, αλλά όχι σαφείς ιδιοκτησίες.

Βορειοανατολικά των ανωτέρω κτιριακών συγκροτημάτων και σε μέγιστη απόσταση 17 μ. αποκαλύφθηκαν σε έκταση 585 τ.μ. οικοδομικά λείψανα τρίτου κτιριακού συγκροτήματος ως εξής:

Στο μέσον της διατομής 119-120 εντοπίστηκαν δύο τεμνόμενοι τοίχοι, οι οποίοι πιθανότατα αποτελούσαν κάποιο περίβολο που κάλυπτε από Ν. τους χώρους που βρίσκονται βόρεια. Στο βόρειο πέρας του δυτικού τοίχου του προσκολλώνται τμήματα δύο κάθετα τεμνόμενων τοίχων που αποτελούν το μη ολοκληρωμένης κάτοψης χώρο VIII.

Βόρεια και σε επαφή με το χώρο VIII εντοπίστηκε το κτίριο Κ, τρίχωρο, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 13,60×11 μ. (διατομές 118-120). Ίχνη πήλινου δαπέδου ανευρέθηκαν στο μέσον του δωματίου 1 και μπροστά από την ημικυκλική κόγχη που ανοίγεται στο δυτικό τοίχο με ίχνη καύσης. Είσοδος διασώθηκε μόνο στο βόρειο τοίχο του δωματίου 3. Βόρεια και σε επαφή με το δωμάτιο αυτό ανασκάφηκε μικρό αψιδωτό κτίσμα, διαμ. 1,79 μ., που λειτουργούσε πιθανότατα ως βοηθητικός χώρος.

Αμέσως βόρεια και σε επαφή με το κτίριο Κ εντοπίστηκε ο υπαίθριος χώρος ΙΙΙ, τραπεζοειδούς κάτοψης, διαστ. 12,80×6,80×8,60×4,40 μ. (διατομές 118-120), που ορίζεται μόνον από τα δυτικά με τοίχο.

Βόρεια και σε επαφή με τον υπαίθριο χώρο ΙΙΙ εντοπίστηκε ο χώρος ΙΧ, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 7,75×3,20 μ. (διατομές 118-119). Είσοδος πιθανότατα ανοιγόταν στο μέσον του βόρειου τοίχου, βόρεια της οποίας ανευρέθηκε στη θέση της πώρινη πλάκα.

Βορειοδυτικά του χώρου ΙΧ και εκτός των ορίων της χάραξης ερευνήθηκε εν μέρει τοίχος κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ. και στη συνέχεια ΝΔ.-ΒΑ., μήκ. 17,34, πλ. 1-1,66, μέγ. σωζ. ύψ. 2 μ. Στην ανατολική παρειά και στο βορειοανατολικό τμήμα του φέρει τρεις αντηρίδες, μήκ. 1-1,78 και πλ. περίπου 0,78-1,22 μ. σε μεσοδιαστήματα 1,33 και 2 μ. από Β. προς Ν., επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα και ανάλογο συνδετικό υλικό. Τα μυστρίσματα αφήνουν τμήματα των λίθων εμφανή. Η διερεύνηση δεν ολοκληρώθηκε λόγω της θέσης του τοίχου εκτός των ορίων της χάραξης.

Γενικότερα οι τοίχοι των κτιρίων θεμελιώνονται σε βράχο, άλλοι σε χώμα και άλλοι και στα δύο ακολουθώντας την κλίση του εδάφους. Ο φυσικός βράχος λαξευμένος αποτελεί μέχρι ένα ύψος τη δυτική και νότια τοιχοποιία του δωματίου 2 του κτιρίου Θ, επάνω στον οποίο εδραζόταν η λιθοδομή.

Στα κτίρια Ι και Κ, καθώς και στον ανατολικό τοίχο του βοηθητικού χώρου του κτιρίου Θ εντοπίστηκαν κόγχες-εστίες. Οι κόγχες αυτές είναι λιθόκτιστες ημικυκλικές (κτίριο Κ) και ορθογώνιες (κτίριο Ι και βοηθητικός χώρος του κτιρίου Θ). Οι βάσεις στις κόγχες του κτιρίου Κ και του βοηθητικού χώρου του κτιρίου Θ είναι στρωμένες με πηλό, ενώ η βάση του κτιρίου Ι είναι λαξευμένη στο βράχο (οφιόλιθο). Στο δυτικό τοίχο του χώρου Ι εντοπίστηκαν δύο μικρές, ορθογώνιες βοηθητικές κόγχες, σε ύψος 1 μ. από τη θεμελίωση του τοίχου, για εναπόθεση αντικειμένων και μία ακόμη ορθογώνια μεγαλύτερη (εστία), η οποία κλείστηκε μεταγενέστερα.

Το δάπεδο των κτιρίων, όπου εντοπίστηκε, είναι κατά κανόνα πήλινο (στρώσεις πατημένου πηλού), όπως ακριβώς και στα κτίρια που ερευνήθηκαν την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο. Πήλινο δάπεδο εντοπίστηκε στο δωμάτιο 2 του κτιρίου Θ, στο δωμάτιο 1 του κτιρίου Ι και στο δωμάτιο 1 του κτιρίου Κ.

Η τοιχοποιία των κτιρίων είναι όμοια με εκείνη των κτιρίων που αποκαλύφθηκαν κατά το προηγούμενο έτος. Στο μεγάλο τοίχο που εντοπίστηκε βορειοδυτικά του χώρου ΙΧ, ο οποίος τέμνεται από τρεις μικρότερους, συναντάμε για πρώτη φορά ασβεστοκονίαμα ως επίχρισμα, αλλά και ως συνδετικό υλικό. Συγκεκριμένα επίχρισμα φέρει ένα τμήμα του μεγάλου τοίχου, το οποίο βρίσκεται ανάμεσα στο δεύτερο και τρίτο μικρό κάθετο (από Ν. προς Β.), ενώ επίχρισμα και συνδετικό υλικό ασβεστοκονιάματος φέρουν και οι τρεις μικροί κάθετοι τοίχοι.

Από όλους τους χώρους περισυλλέχθηκε άβαφη και εφυαλωμένη κεραμική (εποχής τουρκοκρατίας) (Πίν. 146 δ-ε). Επίσης ανευρέθηκαν μετάλλινα αντικείμενα, είδη καθημερινής οικιακής χρήσης και καλλωπισμού, εξαρτήματα ένδυσης και υπόδησης, λιγοστά κοσμήματα, εργαλεία, οικοδομικό υλικό και νομίσματα κλασικής εποχής έως τουρκοκρατίας, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουμε δύο αργυρά σκούδα του 16ου αιώνα.

Στην ανασκαφή[68] έλαβαν μέρος οι έκτακτες αρχαιολόγοι του έργου Μ. Πολατίδου, Φ. Καμανά και Ι. Πεσιρίδου. Τη σχεδιαστική αποτύπωση πραγματοποίησαν η σχεδιάστριες Μ. Στεργιοπούλου (11ης ΕΒΑ) και Α. Βέκκιου-Λιανίδου (έκτακτη σχεδιάστρια έργου).

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

68. Για την ανασκαφή και τα πρώτα συμπεράσματα, βλ. ό.π. (υποσημ. 42).

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Έδεσσα

Οδός Εγνατίας (Ο.Τ. 250, οικόπεδο Ιωάννογλου)

Σωστική ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται στο συνοικισμό Α΄ Προσφύγων της Έδεσσας. Η θέση βρίσκεται βορειοδυτικά του τείχους της ακρόπολης της Έδεσσας, σε μεγάλη απόσταση από το νότιο σκέλος αυτού και η ευρύτερη περιοχή αρχαιολογικά ταυτίζεται με το χώρο όπου αναπτύχθηκε το παλαιοχριστιανικό κοιμητήριο της Έδεσσας, όπως έδειξε η έρευνα των τελευταίων οκτώ ετών[69].

Ο χώρος εφάπτεται του οικοπέδου του Παιδικού Σταθμού, όπου είχε ερευνηθεί σε σωστική ανασκαφή το 1990 τμήμα αξιόλογου κοιμητηρίου παλαιοχριστιανικής εποχής με τάφους και κεντρικό ταφικό κτίσμα[70]. Στο παρόν οικόπεδο ερευνήθηκαν δώδεκα τάφοι με προσανατολισμό Α.-Δ. σε αραιή μεταξύ τους διάταξη. Οι δέκα είναι καλυβίτες επιμελημένης κατασκευής με διπλή στρώση στρωτήρων κεράμων και περιμετρική οριοθέτηση με λίθους και οι δύο λαξευτοί κιβωτιόσχημοι με καλυπτήριες πλάκες (Πίν. 146 στ). Πέντε από τους καλυβίτες τάφους περιέχουν παιδιά και πέντε ενήλικες. Οι ταφές είναι κατά κανόνα μονές εκτός από μία περίπτωση τάφου όπου εμπεριέχονται δύο νήπια και μία δεύτερη με μία ομαλή ταφή και μία ανακομιδή. Επιπλέον, δύο καλυβίτες σε επαφή μεταξύ τους είναι πιθανό να φιλοξενούν συγγενικά πρόσωπα. Οι καλυβίτες τάφοι δεν είναι ιδιαίτερα συχνοί στην Έδεσσα, όπου ο συνηθέστερος τύπος είναι ο κτιστός κιβωτιόσχημος που λαξεύεται στον ιζηματογενή βράχο της περιοχής. Τα κινητά ευρήματα είναι φτωχά και ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα ζεύγος αργυρών ενωτίων (Πίν. 146 ζ). Τα παραπάνω στοιχεία σε συνδυασμό με το προσκείμενο οικόπεδο χρονολογούν τη χρήση του χώρου στον 6ο αιώνα. Κτιστός λίθινος αγωγός διατρέχει ολόκληρο το χώρο από Β.-Ν. σε υπερκείμενο στρώμα. Κατασκευάστηκε μετά την εγκατάλειψη του νεκροταφείου και πιθανώς επί τουρκοκρατίας.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Σ. Τάνου. Η αποτύπωση και τα σχέδια εκπονήθηκαν από τις σχεδιάστριες Μ. Σασκαλίδου και Α. Λιανίδου-Βέκκιου.

Μετά το πέρας της έρευνας, τη φωτογράφηση, την αποτύπωση και τη μεταφορά των κινητών ευρημάτων, πραγματοποιήθηκε κατάχωση του χώρου, κατόπιν σχετικής γνωμοδότησης του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας.

Οδός Καισαρείας (Ο.Τ. 251β, οικόπεδο Μαρίνου - Μούκα)

Σωστική ανασκαφική έρευνα[71] διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται επίσης στο συνοικισμό Α΄ Προσφύγων της Έδεσσας βορειοδυτικά του τείχους της ακρόπολής της και σε μεγάλη απόσταση από αυτό. Στην ίδια περιοχή ερευνήθηκαν το 1997 και το 2001 το οικόπεδο Μπουτκάρη, το οικόπεδο Λιάρου και το οικόπεδο Παπαζήση, στα οποία εντοπίστηκαν αξιόλογα τμήματα του παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου της πόλης[72].

Στο οικόπεδο, που έρχεται να συμπληρώσει την εικόνα των παραπάνω, ερευνήθηκαν οκτώ τάφοι που ανήκουν στο συνήθη για την Έδεσσα λαξευτό στον ιζηματογενή βράχο κιβωτιόσχημο τύπο με μονές, διπλές και πολλαπλές ταφές. Καλύπτονται με δύο ή τρεις πλάκες που πατούν σε λαξευτό περιχείλωμα και είναι όλοι προσανατολισμένοι Α.-Δ. και σε παράλληλη διάταξη μεταξύ τους (Πίν. 147 α). Τα βάθη τους ποικίλλουν από 1,70-1,80 μ., καθώς οι περισσότεροι από αυτούς είναι οικογενειακοί με αρκετές ταφές σε διαφορετικές φάσεις και με ανακομιδές σε διαφορετικά στρώματα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Τ1 που φέρει στην ανατολική πλευρά του ορύγματος ένα λαξευτό αναβαθμό καθόδου, όπως ακριβώς δύο αντίστοιχοι τάφοι στο οικόπεδο Παπαζήση, που αποκαλύφθηκαν το 2001[73].

Η φτωχή συγκομιδή κινητών ευρημάτων, στοιχείο σύνηθες για τις ανασκαφές του παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου της Έδεσσας, εκπροσωπείται από ένα χρυσό κρίκο-ενώτιο, ένα χάλκινο δακτυλίδι με πεπλατυσμένη σφενδόνη, μία χάλκινη πόρπη ζώνης και ένα επιχρυσωμένο περίαπτο δίσκο με σταυρόσχημη οπή στο κέντρο (Πίν. 147 β). Αποτελούν πολύ διαδεδομένα στον ελλαδικό χώρο κοσμήματα του 6ου αιώνα και συντελούν στη χρονολόγηση αυτής της φάσης του κοιμητηρίου[74].

69. Πληροφορίες για την περιοχή και για την εν λόγω ανασκαφή, βλ. Παϊσίδου, ό.π. (υποσημ. 43), *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου*, σ. 167-169, σχ. 5, εικ. 6-9.

70. Ημερολόγιο ανασκαφής (αρχείο 11ης ΕΒΑ). Την έρευνα είχε διευθύνει ο τότε αναπληρωτής προϊστάμενος της 11ης ΕΒΑ, Ι. Παπάγγελος.

71. Στοιχεία της ανασκαφής, βλ. Παϊσίδου, ό.π. (υποσημ. 43), *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου*, σ. 168-169, σχ. 4, εικ. 10.

72. Βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 809 (Μ. Παϊσίδου - Γ. Σταλίδης) και παραπάνω, σ. 559.

73. Βλ. παραπάνω, σ. 559.

74. K. Davidson, *Corinth. The Minor Objects*, Princeton-New Jersey 1952, σ. 249, 259, αριθ. 2086-2089. *Ελληνικά κοσμήματα. Από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1999, σ. 299, 301.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Σ. Τάνου, η οποία εκπόνησε και την αποτύπωση του χώρου, ενώ τα σχέδια έγιναν από τη σχεδιάστρια της 11ης ΕΒΑ Μ. Σασκαλίδου.

Μετά το πέρας της έρευνας, τη φωτογράφηση, την αποτύπωση και τη μεταφορά των κινητών ευρημάτων πραγματοποιήθηκε κατάχωση του χώρου, κατόπιν σχετικής γνωμοδότησης του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας.

Οδός Φιλίππου (Ο.Τ. 154, οικόπεδο Γ. Ούτα)

Στη βυζαντινή ακρόπολη της Έδεσσας, βορειοδυτικά και σε μικρή απόσταση εκτός των τειχών, στο παραπάνω οικόπεδο, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή, κατά την οποία αποκαλύφθηκε τμήμα κοιμητηρίου με 26 τάφους υστεροβυζαντινής περιόδου[75]. Οι 16 από αυτούς είναι απλοί λακκοειδείς, τρεις είναι λαξευτοί κιβωτιόσχημοι, δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι με πλίνθινο δάπεδο, ένας κεραμοσκεπής και δύο ελεύθερες ταφές. Σε έξι περιπτώσεις έγινε χρήση κλειστού φερέτρου. Πλίνθινο προσκεφάλαιο και κιβωτιόσχημη πλίνθινη θήκη για το κεφάλι εντοπίστηκαν σε δύο ταφές. Ορισμένα χαρακτηριστικά στην ταφή των νεκρών καθώς και κάποια από τα συνοδευτικά τους αντικείμενα φαίνεται ότι συνδέονται με έθιμα και δοξασίες γύρω από το θάνατο και το φόβο των νεκρών. Έτσι, σε εννέα ταφές παρατηρείται η στήριξη του κρανίου ανάμεσα σε δύο πωρόλιθους, ενώ σε τρεις βρέθηκε καρφί τοποθετημένο στο στόμα των νεκρών. Όπως μας είναι γνωστό από τη μελέτη άλλων υστεροβυζαντινών κοιμητηρίων της βαλκανικής, και οι δύο πρακτικές συνδέονται με τη συγκράτηση της ψυχής μέσα στον τάφο και με την εκδίωξη των κακών δαιμόνων[76]. Οι περισσότερες ταφές είναι ενηλίκων, καθώς μόλις το 1/5 των τάφων ανήκουν σε παιδιά. Θεωρείται πολύ πιθανός ο εντοπισμός τριών εν επαφή ταφικών κατασκευών που συνιστούν οικογενειακό σύνολο γυναίκας και δύο παιδιών. Οι δύο κατασκευές που ξεχωρίζουν, οι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, ανήκουν σε νέες γυναίκες και περιέχουν αξιόλογα συνοδευτικά αντικείμενα.

Χάλκινα κοσμήματα, όπως βραχιόλια στρεπτά και χυτά με στικτό διάκοσμο, ενώτια με λίθινη χάνδρα και χάλκινα κουμπιά βρέθηκαν σε τέσσερις από τους τάφους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ένας χάλκινος σφαιρικός κωδωνίσκος και ένα πήλινο περίαπτο με σχηματοποιημένη γραπτή παράσταση της Μέδουσας Γοργούς (Πίν. 147 γ)· και τα δύο ερμηνεύονται ως αντικείμενα φυλακτικού και αποτροπαϊκού χαρακτήρα, βάσει άλλων γνωστών παραλλήλων από το 12ο αιώνα[77]. Τα κινητά ευρήματα ομοιάζουν με αντίστοιχά τους από ανασκαφές κοιμητηρίων της Μακεδονίας, Θράκης, Σερβίας και Βουλγαρίας. Συνιστούν τύπους που διαδίδονται στη μεσοβυζαντινή περίοδο και εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στο 13ο και 14ο αιώνα.

Η μορφολογία των τάφων, η χρήση των φερέτρων και τα κινητά ευρήματα χαρακτηρίζουν την υστεροβυζαντινή περίοδο και παραπέμπουν σε παραδείγματα γνωστά από κοιμητήρια του 13ου έως τις αρχές του 14ου αιώνα, όπως της βασιλικής του Γλυκέος στην Ήπειρο, του Αγίου Αχιλλείου Μικρής Πρέσπας, της Πλατείας Διοικητηρίου Θεσσαλονίκης, του επισκοπικού ναού του Κίτρους, του Σιδηροκάστρου Σερρών, του Πολυστύλου Αβδήρων, των Τριφυλλώνων Σερρών. Η επιλογή της θέσης κοντά στα τείχη της βυζαντινής ακρόπολης της Έδεσσας, η προχειρότητα και ανομοιομορφία των τάφων, καθώς και τα ελάχιστα συνοδευτικά αντικείμενα ίσως μαρτυρούν εποχή ταραχών και ανασφάλειας, όπως ήταν η περίοδος εγκατάστασης στο κάστρο των Βοδενών του Θεόδωρου Άγγελου Κομνηνοδούκα και έως τα τέλη του 13ου αιώνα. Μετά την εγκατάλειψη του κοιμητηρίου, στην περίοδο της τουρκοκρατίας, στο χώρο ανοίχθηκαν δύο βαθείς αποθέτες, μέσα στους οποίους βρέθηκε εφυαλωμένη και αβαφής κεραμική χρηστικών σκευών, οικοδομικό υλικό, οστά ζώων, λίγα χάλκινα και σιδερένια εργαλεία.

Με την έρευνα προστίθεται ακόμη ένα τεκμήριο στη γνώση μας για τη χωροθέτηση του βυζαντινού κοιμητηρίου τη Έδεσσας, το οποίο αναπτυσσόταν περιμετρικά του τείχους της ακρόπολης προς Δ. και ΒΔ.[78].

Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Μ. Δίτσου. Η αποτύπωση και τα σχέδια πραγματοποιήθηκαν από τη σχεδιάστρια Α. Λιανίδου-Βέκκιου.

Μετά το πέρας της έρευνας, τη φωτογράφηση, την αποτύπωση και τη μεταφορά των κινητών ευρημάτων, πραγματοποιήθηκε κατάχωση του χώρου, κατόπιν σχετικής γνωμοδότησης του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας.

75. Στοιχεία της ανασκαφής ανακοινώθηκαν στο 23ο Συμπόσιο της ΧΑΕ, βλ. Μ. Παϊσίδου, Ο καλλωπισμός και η φροντίδα των νεκρών στη μεσοβυζαντινή και υστεροβυζαντινή περίοδο. Το παράδειγμα της Έδεσσας, *Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, 23ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 16, 17 και 18 Μαΐου 2003*, σ. 82-83.

76. G. Marjanović-Vujović, Vajuga-Pesak, La necropole medievale II, *Djerdapske Sveske* III (1986), σ. 184-185, εικ. 4.

77. *Ώρες Βυζαντίου, Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 2002, σ. 486-487.

78. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 711-712 (Μ. Παϊσίδου). Παϊσίδου, ό.π. (υποσημ. 43), *Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου*, σ. 167, 172.

Οδός Αρχιερέως Μελετίου - Α. Κυτάνου (Ο.Τ. 136, οικόπεδο Ομπαΐντ Ζουντ)

Στη βυζαντινή ακρόπολη της Έδεσσας, κοντά στην Παλαιά Μητρόπολη και σε επαφή με το οικόπεδο Δραγούμη - Μωραΐτη που είχε ανασκαφεί το 1998[79], διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, έκτασης 108 τ.μ. Ερευνήθηκαν τέσσερις αλλεπάλληλες φάσεις χρήσης από την παλαιοχριστιανική εποχή έως τη μεταβυζαντινή, οι οποίες συμβαδίζουν με τις αντίστοιχες στο προσκείμενο οικόπεδο Δραγούμη - Μωραΐτη. Η παλαιοχριστιανική φάση ορίζεται από δύο ορθογώνιες ξυλόστεγες οικίες (Πίν. 147 δ), που κατοικήθηκαν πιθανώς περί τα τέλη του 4ου-αρχές 5ου αι. μ.Χ., σύμφωνα με τα χάλκινα νομίσματα Αρκαδίου και Θεοδοσίου Β΄ που βρέθηκαν. Η αφθονία ευρημάτων που σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες μιας οικίας, όπως πήλινα σφοντύλια, αγνύθα, πηνίο-κουβαρίστρα, χάλκινες βελόνες ραψίματος, άγκιστρα, λάμες εγχειριδίων, όστρακα μαγειρικών και αποθηκευτικών σκευών και μεταλλικά εξαρτήματα ενδυμάτων, μαρτυρούν ότι ο χώρος ήταν οικιστικός.

Ύστερα από μία καταστροφή και χωρίς να μεσολαβεί εγκατάλειψη, η ζωή στο χώρο συνεχίζεται στη μεσοβυζαντινή περίοδο, με επέκταση των οικιών (Πίν. 147 ε). Η κεραμική μεταβάλλεται, καθώς τα ραβδωτά και ψευδαρρετινά αγγεία αντικαθίστανται από αδρά μονόχρωμα και εφυαλωμένα. Ανάμεσά τους βρέθηκαν και ακέραια αγγεία, όπως στάμνος και αμφορίσκος (Πίν. 147 στ). Από τα μεταλλικά αντικείμενα ξεχωρίζουν τα χάλκινα κοσμήματα του 10ου-12ου αιώνα και ένας χάλκινος σταυρός ευλογίας με σχηματική εγχάρακτη παράσταση Βλαχερνίτισσας που ανάγεται στον 11ο-12ο αιώνα[80] (Πίν. 148 α).

Στην παλαιολόγεια εποχή ο χώρος εγκαταλείπεται, οι κατοικίες καταστρέφονται και η έκταση χρησιμοποιείται για ταφές. Συνολικά ερευνήθηκαν 29 τάφοι και εννέα ανακομιδές σε διαδοχικά στρώματα. Οι περισσότερες ταφές είναι ελεύθερες με προσανατολισμό Α.-Δ., ενώ λίγες οριοθετούνται ανάμεσα από τις κατεστραμμένες τοιχοποιίες ή από περιμετρικά τοποθετημένους λίθους. Το 1/4 αυτών ανήκουν σε παιδιά. Κοσμήματα δεν συνοδεύουν τους νεκρούς αλλά είναι χαρακτηριστική η αφθονία των χάλκινων κουμπιών από τις ενδυμασίες τους (Πίν. 148 β).

Επάνω από τους τάφους, οι οποίοι δεν καταστράφηκαν, θεμελιώθηκε μεταβυζαντινός ναός, στον οποίο χρησιμοποιήθηκε γλυπτική του 6ου-7ου αιώνα, πιθανώς από κατεστραμμένο κτίσμα παλαιοχριστιανικής εποχής (Πίν. 148 γ). Σύμφωνα με πληροφορίες από πηγές[81] και από προφορικές μαρτυρίες για την τοπογραφία της πόλης πρόκειται για το ναό της Αγίας Ελεούσας που χτίζεται το 1817 στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής και επιβιώνει έως το 1944, οπότε πυρπολείται από τους Γερμανούς μαζί με ολόκληρο το Βαρόσι.

Πλούσια είναι η νομισματική τεκμηρίωση του χώρου με 30 νομίσματα από τον 4ο έως το 14ο αιώνα με χάλκινα νομίσματα κωνσταντίνειας εποχής, Αρκαδίου, Θεοδοσίου Β΄, οκτανούμμιο, εικοσανούμμιο και ένα αργυρό συμβασιλείας Ανδρονίκου Β΄ και Μιχαήλ Η΄. Ανάλογη διαχρονική κατανομή δείχνει και η κεραμική, όπου αφθονούν τα παραδείγματα ραβδωτών και ψευδαρρετινών αγγείων, αδρών με εμπίεστο διάκοσμο, αγγείων «σκοτεινών χρόνων» και εφυαλωμένων 12ου-13ου αιώνα.

Το οικόπεδο αποδίδει αντιπροσωπευτικά την αρχαιολογική στρωματογραφία της Έδεσσας στους χριστιανικούς χρόνους: φάση ευημερίας χαρακτηρίζει την πρωτοβυζαντινή πόλη, όπου η ζωή συνεχίζεται αδιατάρακτη στη θέση της αρχαίας ακρόπολης. Ακολουθεί καταστροφή στα τέλη του 6ου με αρχές του 7ου αιώνα, που συμπίπτει με την καταστροφή και εγκατάλειψη του πεδινού Λόγγου. Χωρίς να εγκαταλειφθεί η ακρόπολη, επιβιώνει και αναπτύσσεται ως βυζαντινό κάστρο από τον 7ο αιώνα έως το 1390 περίπου. Ωστόσο, το 13ο και 14ο αιώνα πολλές ανακατατάξεις χαρακτηρίζουν την εξέλιξη της πόλης, καθώς γίνεται θέατρο πολεμικών συγκρούσεων των δυνάμεων της Ηπείρου και της Νίκαιας, ενώ στα μέσα του 14ου αιώνα γνωρίζει μεγάλη καταστροφή από το Στέφανο Δουσάν. Στη διάρκεια αυτών των δύο αιώνων ο οικιστικός χώρος συρρικνώνεται, οι δραστηριότητες των κατοίκων έξω από την πόλη περιορίζονται και οι χώροι ταφής συγκεντρώνονται στους ακάλυπτους χώρους ή τους εγκαταλελειμμένους κοντά στα τείχη. Με την επιβολή της οθωμανικής κυριαρχίας η βυζαντινή ακρόπολη, το λεγόμενο Βαρόσι, παραμένει στα χέρια των χριστιανών ορθοδόξων κατοίκων της, οι οποίοι προχωρούν στην ανέγερση νέων εκκλησιών, όπως η Αγία Ελεούσα[82].

79. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 712-714 (Μ. Παϊσίδου).

80. G. Marjanović-Vujović, *Krstovi od VI do XII veka iz zbirke Narodnog Muzeja*, Βελιγράδι 1977, σ. 42-44 και ό.π. (υποσημ. 77), σ. 502-503.

81. Γ.Κ. Σταλίδης, Ο ιερός ναός της Αγίας Ελεούσας στην Έδεσσα (1817-1944), *ΙΣΤ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 26-28 Μαΐου 1995, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 255-268.

82. Σύντομη ιστορική αναδρομή της Έδεσσας, βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Βοδηνά, μία βυζαντινή πόλη-κάστρο της Μακεδονίας, *Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου, Έδεσσα, 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992*, Έδεσσα 1995, σ. 165-178 και Μ. Παϊσίδου, Βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί χρόνοι, *Πέλλα. Μία διαδρομή στην ιστορία, τον πολιτισμό και το φυσικό περιβάλλον του νομού*, Έδεσσα 2000, σ. 59-61, 66-68, 74.

Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Φ. Καμανά και Σ. Τάνου. Η αποτύπωση και τα σχέδια εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια Α. Λιανίδου-Βέκκιου. Μετά το πέρας της έρευνας, τη φωτογράφηση, την αποτύπωση και τη μεταφορά των κινητών ευρημάτων, και αφού τροποποιήθηκε η μελέτη κάλυψης του χώρου, πραγματοποιήθηκε διατήρηση των ακίνητων αρχαιολογικών καταλοίπων σε υπόγειο, κατόπιν σχετικής γνωμοδότησης του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική[83]

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένοι καθαρισμοί στο εσωτερικό του μνημείου. Παράλληλα, διεξήχθησαν ανασκαφικές έρευνες στο εσωτερικό της βασιλικής, οι οποίες επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση του νότιου κλίτους. Μετά την αφαίρεση της επίχωσης διαπιστώθηκε ότι ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί στη διάρκεια της μεσοβυζαντινής περιόδου. Με βάση τα ανασκαφικά ευρήματα μπορούμε να διαπιστώσουμε τη χρήση του δυτικού τμήματος του νότιου κλίτους ως μαγειρείου. Από την ανασκαφή του χώρου προέκυψαν πολλά μαγειρικά σκεύη και έντονα ίχνη φωτιάς στα δάπεδα. Παράλληλα, σε όλο το μήκος του κλίτους αποκαλύφθηκε το αποσπασματικά σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, το οποίο αποτελούνταν από χονδρές ψηφίδες και κοσμούνταν με γεωμετρικά θέματα (Πίν. 148 δ).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Αλμωπία

Ξιφιανή (αγρός Χατζηκυριάκου)[84]

Σε συνέχεια της ανασκαφικής έρευνας της προηγούμενης περιόδου 2001 και με πιστώσεις των Υπουργείων Μακεδονίας - Θράκης και Πολιτισμού αποκαλύφθηκε, στο μεγαλύτερό του μέρος, κτίσμα παλαιοχριστιανικής εποχής με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και τα εξής γνωρίσματα (Πίν. 148 ε): πρόκειται για ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο αψιδωτό κτίσμα, μήκ. 22,10 μ., μαζί με την αψίδα, και υπολογ. πλ. 20,70 μ. Η κάτοψή του παραπέμπει στην κάτοψη μιας τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής με νάρθηκα, ωστόσο η δομή του θυμίζει περισσότερο τρικλίνιο. Αποτελείται από τρεις κατά μήκος ανεπτυγμένους χώρους και έναν κατά πλάτος. Ο κεντρικός χώρος καλύπτεται με πλίνθινο δάπεδο, ο οποίος απολήγει σε ευρεία αψίδα στα νοτιοανατολικά. Ο βόρειος χώρος επιμερίζεται σε τρία μικρότερα δωμάτια, ενώ είναι πιθανόν η ίδια διάταξη να επαναλαμβάνεται και στο νότιο χώρο, οι τοίχοι του οποίου σώζονται σε μεγαλύτερο ύψος και όπου βρέθηκε κατά χώραν λίθινο κατώφλι. Δυτικά των τριών παράλληλων χώρων (κλιτών) αναπτύσσεται ένας εγκάρσιος, όπου πιθανώς θα βρισκόταν και η είσοδος. Το κτίσμα πρέπει να ήταν μονώροφο και ξυλόστεγο. Εκτός από το άφθονο οικοδομικό υλικό που βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής και τα λίγα αρχιτεκτονικά μέλη που περισυνελέγησαν, δεν εντοπίστηκαν κινητά ευρήματα που να στοιχειοθετούν την ύπαρξη λατρευτικού κτίσματος, καθώς η κεραμική που αφθονεί είναι χρηστικού χαρακτήρα. Η μόνη ένδειξη για το χριστιανικό χαρακτήρα του χώρου ή την ταυτότητα των ενοικούντων είναι η πλίνθος στο κέντρο του δαπέδου με τον εγχάρακτο σταυρό. Βέβαια, το μεγαλύτερο τμήμα του κτίσματος ανασκάφηκε σε επίπεδο θεμελίωσης, ενώ υπάρχουν ενδείξεις ότι δυτικά και ανατολικά έγιναν προσθήκες στον αρχικό ορθογώνιο πυρήνα. Στο χώρο φαίνεται πως υπήρχαν και άλλα οικοδομήματα, από τα οποία σώζονται ίχνη τοιχοποιών και διάσπαρτο οικοδομικό υλικό. Η αρχιτεκτονική απλότητα, η τυπολογία των ελάχιστων αρχιτεκτονικών μελών, η κεραμική, αλλά κυρίως η διαμόρφωση του δαπέδου με τις πλίνθους που φέρουν τις χαρακτηριστικές χιαστί και καμπύλες δακτυλιές, παραπέμπουν πιθανώς στον 4ο αι. μ.Χ., τουλάχιστον για την πρώτη φάση χρήσης του χώρου.

Από τα παραπάνω φαίνεται πιθανότερο να πρόκειται για ένα κτίσμα κοσμικού χαρακτήρα, δεν θα πρέπει όμως να αποκλειστεί και η περίπτωση των δύο φάσεων χρήσης του, αρχικά ως κοσμικού και κατόπιν ως λατρευτικού χώρου. Εξάλλου, η θέση είναι γνωστή στους ντόπιους με το μικροτοπωνύμιο Μοναστηράκι και γειτνιάζει με το μεταβυζαντινό ναό του Αγίου Δημητρίου. Στην ευρύτερη περιοχή απλωνόταν ο παλιός οικισμός της Ξιφιανής, που έφερε την επωνυμία Κουστούργιανη την εποχή της τουρκοκρατίας. Ο χώρος χρήζει περαιτέρω ανασκαφικής έρευνας, ενώ στη μελέτη του ευρήματος και των κινητών αντικειμένων θα επανέλθουμε αναλυτικότερα.

Στην ανασκαφή συμμετείχε ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης. Η αποτύπωση και τα σχέδια εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια Α. Λιανίδου-Βέκκιου.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

83. Τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιεύονται στο: Πέτκος, ό.π. (υποσημ. 45).

84. Στοιχεία για το κτίσμα της ανασκαφής, βλ. Μ. Παϊσίδου, «Περί των επί τοις κεκοιμημένοις τελουμένων» - ανασκαφή κοιμητηρίου 4ου αι. μ.Χ. στην Ξιφιανή Αλμωπίας, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), Θεσσαλονίκη 2005, σ. 527-528, σχ. 3.

2003

Κατά το έτος 2003 υπηρέτησαν στην Εφορεία, εκτός από τον υπογραφόμενο, οι αρχαιολόγοι Α. Τσιλιπάκου και Μ. Παϊσίδου, ο ιστορικός της τέχνης Ι. Σίσιου, οι αρχιτέκτονες Δ. Γουμάγιας και Α. Σαραφέρας και η πολιτική μηχανικός Κ. Δρόσου.

Κατά τη διάρκεια και του έτους 2003 η Εφορεία έθεσε ως στόχους:

α) την εκτέλεση εργασιών σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που χρηματοδοτούνται από το Γ΄ ΚΠΣ, καθώς και την εκτέλεση εργασιών αποκατάστασης μνημείων που υπέστησαν καταστροφές από το σεισμό της 13-5-95, β) την εκπόνηση των απαιτούμενων μελετών για μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που πρόκειται να χρηματοδοτηθούν από το Γ΄ ΚΠΣ και γ) τη μελέτη και δημοσίευση μνημείων και ανασκαφικών συνόλων που συνδέονται με τα ανωτέρω.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Βραβεύθηκε με τιμητική διάκριση από την Ελληνική Ομοσπονδία Φίλων των Μουσείων το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας. Συνεχίστηκε η λειτουργία του μόνιμου εκπαιδευτικού προγράμματος του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας με τίτλο «Ο Ζωγράφος Ρωμανός Καλομοίρης επισκέπτεται τη Βέροια ή πώς ένας καλλιτέχνης βοηθά στη μετάδοση της πληροφορίας». Συγγράφηκαν τα έντυπα, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Μ. Παρχαρίδου, για τη λειτουργία στο δεύτερο όροφο του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας του εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα «Μα τι ωραία κόκκινα μήλα; Ο ζωγράφος Ρωμανός Καλομοίρης γνωρίζει τα επαγγέλματα της Βέροιας». Στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς το Σεπτέμβριο πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία σε συνεργασία με τους Φίλους του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας και τη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού του Δήμου Βέροιας τριήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις με θέμα «Τόποι Αθλητισμού - Τόποι Πολιτισμού». Πραγματοποιήθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας εκδήλωση των Ανοιχτών Ημερών με θέμα τον τρόπο εργασίας των ζωγράφων. Στο πλαίσιο της Διεθνούς Ημέρας των Μουσείων πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τους Φίλους του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας εκδήλωση που περιελάμβανε ξεναγήσεις και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα προσαρμοσμένο για υπερήλικους πολίτες της Βέροιας.

Στην επιστημονική διημερίδα «Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου. Η περίπτωση του Νομού Ημαθίας: Ιστορία-Αρχαιολογία» που διοργάνωσε το Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης τέσσερις αρχαιολόγοι της Εφορείας έλαβαν μέρος με σχετική ανακοίνωση[85]. Στην Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας με θέμα «Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα», που πραγματοποιήθηκε στο Επταπύργιο Θεσσαλονίκης η Εφορεία συμμετείχε με σχετική ανακοίνωση και την παρουσίαση δύο πινακίδων[86]. Στη συγγραφή του συλλογικού τόμου της θία» έλαβαν μέρος και τρεις αρχαιολόγοι της Εφορείας[87], ενώ στη συγγραφή του συλλογικού τόμου των ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, 11ης ΕΒΑ και ΑΠΘ για την Πέλλα και την περιοχή της έλαβε μέρος ένας αρχαιολόγος της Εφορείας[88]. Σε ευρωπαϊκό τριήμερο εργασίας (πρακτικά υπό εκτύπωση) που διοργάνωσε η Ευρωπαϊκή Ένωση, το ΑΠΘ και η 11η ΕΒΑ στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, ένας αρχαιολόγος της Εφορείας έλαβε μέρος με σχετική ανακοίνωση. Στην ημερίδα που διοργάνωσε στο πλαίσιο της εκδήλωσης «Η Άνοιξη των Μουσείων» η 11η ΕΒΑ σε συνεργασία με το σωματείο «Οι Φίλοι του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας», ένας αρχαιολόγος της Εφορείας έλαβε μέρος με σχετική ανακοίνωση[89], ενώ σε ημερίδα που οργάνωσε ο Σύνδεσμος Φιλολόγων Ημαθίας ένας αρχαιολόγος της Υπηρεσίας έλαβε μέρος με σχετική ανακοίνωση.

Με δυο ανακοινώσεις αρχαιολόγων της συμμετείχε επίσης η Εφορεία μας στο ΚΓ΄ Συμπόσιο της ΧΑΕ, στις 16-18 Μαΐου[90]. Επίσης έλαβε μέρος στο Θ΄ Διεθνές Συνέδριο, «Η γυναίκα κατά τον απόστολο Παύλο», που πραγματοποιήθηκε στις 26-28 Ιουνίου στη Βέροια, στα πλαίσια των Θ΄ Παυλείων με σχετική ανακοίνωση αρχαιολόγου της[91]. Ακόμη δημοσιεύθηκαν από αρχαιολόγους της Εφορείας μας ο ναός της Κοίμησης Θεοτόκου στα Ριζώματα Νομού Ημαθίας[92], οι εξωτερικές τοιχογραφίες και η κτητορική παράσταση του Αγίου Γεωργίου Ομορφοκ-

85. Ό.π. (υποσημ. 53).

86. *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, ό.π. (υποσημ. 42). *Περιλήψεις*, σ. 77-81, 224-227, 228-230, *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 155-159, 297-299, 300-302, 427-432, *Λεύκωμα πινακίδων*, σ. 61, 67 (παρουσίαση πινακίδων αριθ. 41, 42 και σχετικές παρεμβάσεις σχετικά με τον προβληματισμό επί των έργων).

87. *Ερατεινή Ημαθία*, έκδοση Ι. Μητρόπολης Βέροιας, Ναούσης και Καμπανίας, Βέροια 2004.

88. *Η Πέλλα και η περιοχή της*, Θεσσαλονίκη 2003, έκδοση των ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, 11ης ΕΒΑ και ΑΠΘ.

89. *Μελετήματα Βέροιας*, έκδοση «Οι Φίλοι του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας», Βέροια 2003.

90. Ό.π. (υποσημ. 10).

91. Α. Τσιλιπάκου, Η γυναίκα αγία στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη της Βέροιας. Εικονογραφική και ερμηνευτική προσέγγιση, *Πρακτικά Θ΄ Διεθνούς Συνεδρίου, Η γυναίκα κατά τον απόστολο Παύλο, 26-28/6/2003*. Βέροια 2003, σ. 315-359.

92. Τσιλιπάκου, ό.π. (υποσημ. 23).

κλησιάς[93] . Τέλος, κατατέθηκε στο ΤΑΠΑ προς έκδοση η διδακτορική διατριβή με θέμα τις τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Βέροιας[94].

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκε η μελέτη των εκθέσιμων αντικειμένων (μεταλλικά αντικείμενα (Πίν. 148 στ), νομίσματα και κεραμική, φορητές εικόνες (Πίν. 148 ζ), επιγραφές, κοσμήματα, γλυπτά, τοιχογραφίες, ξυλόγλυπτα και παλαίτυπα) από τις συλλογές του Μουσείου, με βάση τη βιβλιογραφική και την επιτόπια έρευνα στα ίδια ή σε συναφή με αυτά μνημεία, και ολοκληρώθηκε η γραφή των κειμένων για το εποπτικό υλικό των μόνιμων εκθέσεων του β΄ και γ΄ ορόφου ενώ συνεχίστηκε η σύνταξη των κειμένων του περιπτέρου ηλεκτρονικής πληροφόρησης του Μουσείου. Άρχισε η γραφή των λεξαντών και η επεξεργασία της βιβλιογραφίας και των αρχείων της 11ης ΕΒΑ και της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ ώστε να συναχθούν, να επιλεγούν και να τύχουν επεξεργασίας όλα τα διαθέσιμα στοιχεία (και σχέδια) για τη σύσταση του αρχαιολογικού χάρτη της Βέροιας.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Παλαιά Μητρόπολη

Συνεχίστηκε η σύνταξη της μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου. Η αρχιτεκτονική αποτύπωση του μνημείου βρίσκεται σε εξέλιξη[95]. Περιλαμβάνει σχέδια κατόψεων, τομών (8), όψεων (4), άνοψη, σε κλίμακα 1:50. Σε μεγαλύτερη κλίμακα (1:20, 1:10 ή 1:5) περιλαμβάνονται σχέδια διαφόρων λεπτομερειών.

Ναός Αγίων Αναργύρων

Ο ναός των αγίων Αναργύρων (Σχέδ. 11-14) στη Βέροια είναι πεντάκλιτος ξυλόστεγος ναός, αξιόλογο δείγμα αρχιτεκτονικής των χρόνων της τουρκοκρατίας,

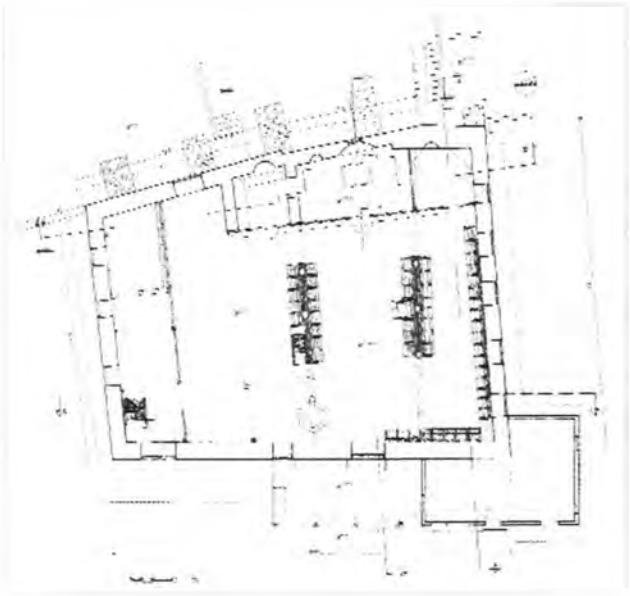

Σχέδ. 11. Βέροια. Ναός Αγίων Αναργύρων. Κάτοψη.

μνημείο[96] του οποίου η αρχική φάση ανήκει στο 16ο αιώνα, όπως τεκμηριώνεται από τις τοιχογραφίες που διασώζει στην αψίδα του ιερού.

Στη βόρεια και νότια τοιχοποιία παρατηρήθηκε αποσάθρωση και συνολική σχεδόν απώλεια του συνδετικού κονιάματος μεταξύ των λίθων που δομούν τις εξωτερικές όψεις, με αποτέλεσμα να υπάρχουν τοπικές πτώσεις των μικρών λίθων, οι οποίες επιφέρουν σταδιακή λύση της συνοχής των λιθοδομών. Παρατηρήθηκε επίσης ότι το σανίδωμα της στέγης είναι σαθρό και υπάρχει εισροή ομβρίων.

Εκπονήθηκε αρχαιολογική μελέτη καθώς και μελέτη εργασιών συντήρησης της τοιχοποιίας και της στέγης του μνημείου, η οποία ήδη έλαβε έγκριση[97]. Στη μελέτη προτείνεται επίσης να συνεχιστεί η παρακολούθηση του μνημείου, όσον αφορά τις φθορές και τις αλλοιώσεις, καθώς και η καταγραφή σε μερικούς ετήσιους κύκλους των ενδείξεων των δεικτών ρηγμάτων, τους οποίους τοποθετήσαμε στην ανατολική τοιχοποιία. Τα αποτελέσματα της καταγραφής προτείνεται να είναι στοιχεία μιας μελέτης που θα αντιμετωπίσει συνολικά το θέμα της αποκατάστασης του μνημείου, αλλά και της διαμόρφωσης και αναβάθμισης του άμεσου περιβάλλοντός του.

93. *ΔΧΑΕ*, περ. Δ΄, τομ. ΚΔ΄ (2003), σ. 223-230 (Μ. Παϊσίδου).

94. Α. Τσιλιπάκου, *Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια το 17ο αιώνα*, τ. Α΄: κείμενο, τ. Β΄: σχέδια - πίνακες, Θεσσαλονίκη 2002.

95. Την αποτύπωση της Παλιάς Μητρόπολης συντάσσουν η Β. Καλταπανίδου, αρχιτέκτων, και η Σ. Κακαγιάννη, εργοδιηγός σχεδιάστρια, έκτακτες υπάλληλοι της 11ης ΕΒΑ.

96. Κηρυγμένο με την απόφαση Υ.Α./Β1/Φ36/37942/1375/15-6-1979.

97. Τη μελέτη εκπόνησαν οι Κ. Δρόσου, πολιτικός μηχανικός, υπάλληλος της 11ης ΕΒΑ, με τη συνεργασία των έκτακτων υπαλλήλων Β. Καλταπανίδου, αρχιτέκτονος, και Φ. Καραγιάννη, αρχαιολόγου.

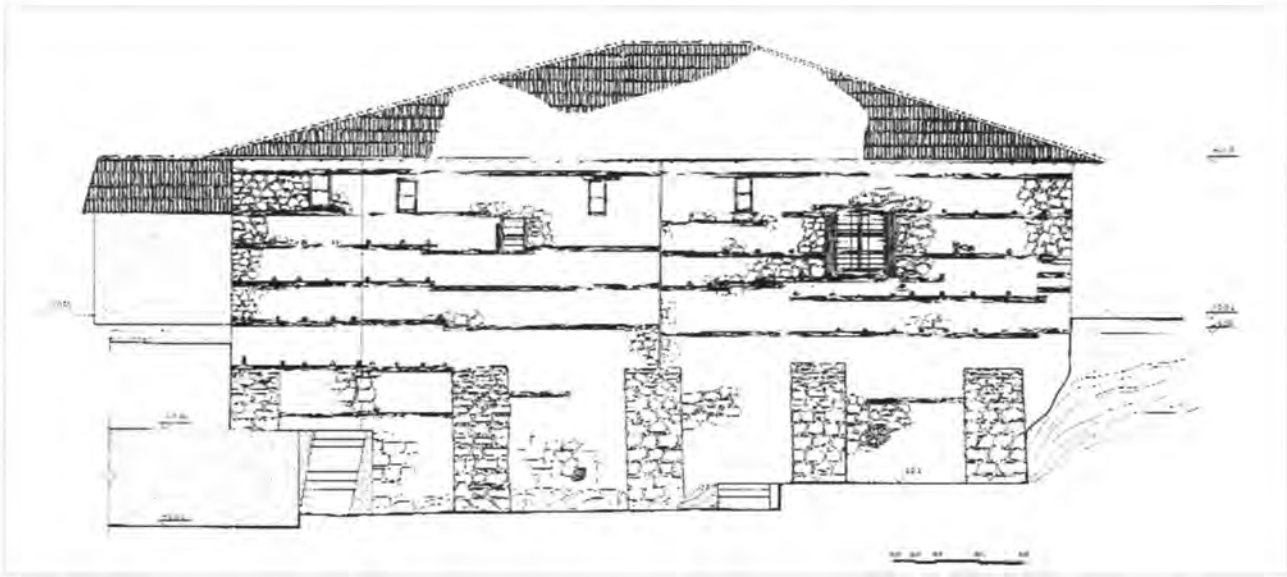

Σχέδ. 12. Βέροια. Ναός Αγίων Αναργύρων. Ανατολική όψη.

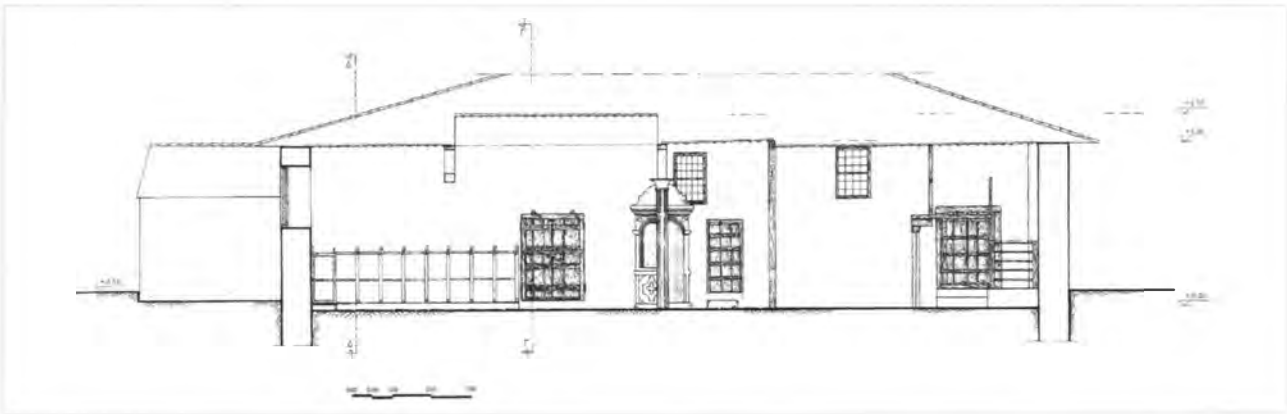

Σχέδ. 13. Βέροια. Ναός Αγίων Αναργύρων. Τομή κατά πλάτος.

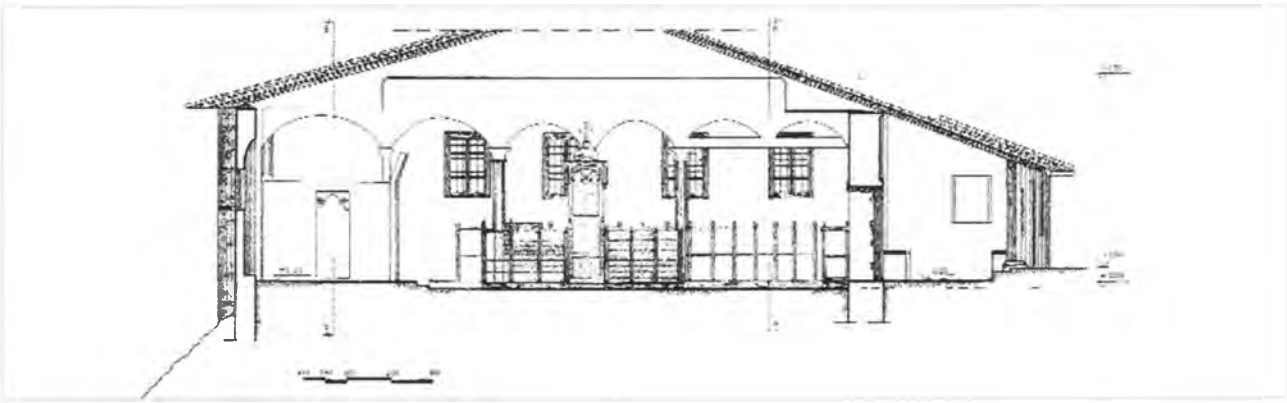

Σχέδ. 14. Βέροια. Ναός Αγίων Αναργύρων. Τομή κατά μήκος.

Πλατεία Ωρολογίου

Η πλατεία Ωρολογίου βρίσκεται στην περιοχή όπου τοποθετούν οι ερευνητές[98] τη βυζαντινή ακρόπολη της Βέροιας και επίσης τη νοτιοδυτική πύλη των τειχών, που προστατευόταν από δύο ισχυρούς πύργους. Ο δυτικός πύργος δέσποζε στο πιο ψηλό σημείο του υψιπέδου και είχε ιδιαίτερη σημασία για την οχύρωση της Βέροιας. Ο πύργος χτίστηκε πάνω σε ελληνιστικά ερείπια σε εποχή που τοποθετείται από τον 11ο ως το 13ο αιώνα. Κατασκευάστηκε αυτόνομος και ανεξάρτητος στο εσωτερικό της πόλης, σε επαφή με τα αρχαία τείχη. Έκτοτε υπέστη επισκευές και μετασκευές και σώθηκε μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε κατεδαφίστηκε. Σήμερα σώζεται μόνον το κάτω τμήμα του σε ύψος από 1,50-3 μ. Στην περιοχή σώζεται επίσης τμήμα του αρχαίου και βυζαντινού τείχους της Βέροιας σε ύψος από 1 μέχρι 3,50 μ. από την εξωτερική πλευρά, ενώ από την εσωτερική είναι στο ύψος της σημερινής στάθμης του εδάφους. Η πλατεία βρίσκεται στο όριο της διατηρητέας κηρυγμένης με σειρά αποφάσεων περιοχής της Μπαρμπούτας και περιλαμβάνει το κτίριο του Δικαστικού Μεγάρου της Βέροιας, το οποίο είναι κηρυγμένο έργο τέχνης και ιστορικό διατηρητέο μνημείο[99].

Εκπονήθηκε από το Δήμο Βέροιας μελέτη ανάπλασης της Πλατείας Ωρολογίου, η οποία σε ό,τι αφορά το άμεσο περιβάλλον των παραπάνω μνημείων, προτείνει ήπια διαμόρφωση προσωρινού χαρακτήρα.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σέρβια

Κάστρο

Το βυζαντινό κάστρο των Σερβίων βρίσκεται στις δυτικές απολήξεις των Πιερίων. Είναι χτισμένο σε οχυρή θέση στον ανατολικό από τους δύο δίδυμους λόφους που υψώνονται πάνω από τη σύγχρονη πόλη και δεσπόζει στην πεδιάδα του Αλιάκμονα, στο σύντομο και προσιτό γεωμορφολογικά πέρασμα από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία και τη Νότια Ελλάδα μέσω των στενών του Σαρανταπόρου.

Το κάστρο διαιρείται με τείχος σε τρία μέρη. Την κάτω πόλη, η οποία καταλαμβάνει μια έκταση 75 στρ. περίπου, την άνω πόλη, έκτασης 20 στρ., η οποία οριοθετείται από διάμεσο τείχος πολυγωνικού σχήματος που ακολουθεί την κλίση του λόφου και έχει πύργους στρόγγυλους και ορθογώνιους, και την ακρόπολη. Τα τείχη στη σημερινή τους μορφή και στο μεγαλύτερο τμήμα τους χρονολογούνται στο 13ο και 14ο αιώνα και συνδέονται με τις πολεμικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα στην περιοχή και σημάδεψαν την ιστορία της πόλης.

Η μελέτη ανάδειξης του κάστρου εκπονήθηκε στο πλαίσιο διακρατικού προγράμματος (FORTMED EC PROJECT). Συντονιστής ήταν η Πολυτεχνική Σχολή του ΑΠΘ (εργαστήριο δομικών υλικών-τομέας των κατασκευών-τμήμα πολιτικών μηχανικών) και εταίροι η Ιταλία, η Τουρκία και η Ιορδανία. Στο πλαίσιο του προγράμματος πραγματοποιήθηκαν επιτόπιες και εργαστηριακές έρευνες, συστηματική μελέτη και αρχιτεκτονική αποτύπωση του οχυρωματικού περιβόλου, προκειμένου να συνταχθεί πρόταση για τη στερέωση και την ανάδειξή του καθώς και ημερίδα με θέμα «Το κάστρο των Σερβίων στο πλαίσιο διακρατικού προγράμματος FORTMED» που διοργανώθηκε από το ΑΠΘ, το Δήμο Σερβίων και την Εφορεία μας και Ευρωπαϊκό τριήμερο εργασίας με θέμα «Στερέωση, Αποκατάσταση και Επανάχρηση των Μεσαιωνικών Κάστρων στις χώρες της Μεσογείου», που διοργανώθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το ΑΠΘ, την Εφορεία μας και το Δήμο Σερβίων και πραγματοποιήθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Σισάνι

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Το καθολικό της μονής χτίστηκε το 1662[100], ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα και εξωνάρθηκα που φέρει ανοιχτή στοά στη βόρεια πλευρά του και βρίσκεται σε επαφή με τον αρχαιολογικό χώρο του Σισανίου (Σχέδ. 15-18).

Εκπονήθηκε μελέτη[101] στην οποία προτείνονται εργασίες σωστικού χαρακτήρα, που περιλαμβάνουν καθαίρεση των νεότερων εξωτερικών τσιμεντοεπιχρισμάτων στο σύνολό τους, τα οποία εγκλωβίζουν την υγρασία στο εσωτερικό των τοίχων αλλά δημιουργούν επίσης αισθητικό πρόβλημα, και τη διενέργεια αρμολογημάτων, όπου είναι

98. Α. Πέτκος, Τα τείχη της Βέροιας, *Μνήμη Μανώλη Ανδρόνικου, Μακεδονικά*, Παράρτημα 6, 1997, σ. 264-276. Α. Ρωμιοπούλου - Ι. Τουράτσογλου, Εκ της Αρχαίας Βέροιας, *Μακεδονικά* 14 (1974), σ. 164-166.

99. Σύμφωνα με την απόφαση ΔΙΛΑΠ/Γ/79/13783/10-2-83 και προστατεύονται από την Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας.

100. Η μονή είναι χαρακτηρισμένη ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την απόφαση Υ.Α. 2694/12-9-1970.

101. Η μελέτη εκπονήθηκε από την Κ. Δρόσου, πολιτικό μηχανικό της 11ης ΕΒΑ, τη Β. Καλταπανίδου, αρχιτέκτονα, Σ. Κακαγιάννη, εργοδηγό σχεδιάστρια, έκτακτες υπαλλήλους της Εφορείας.

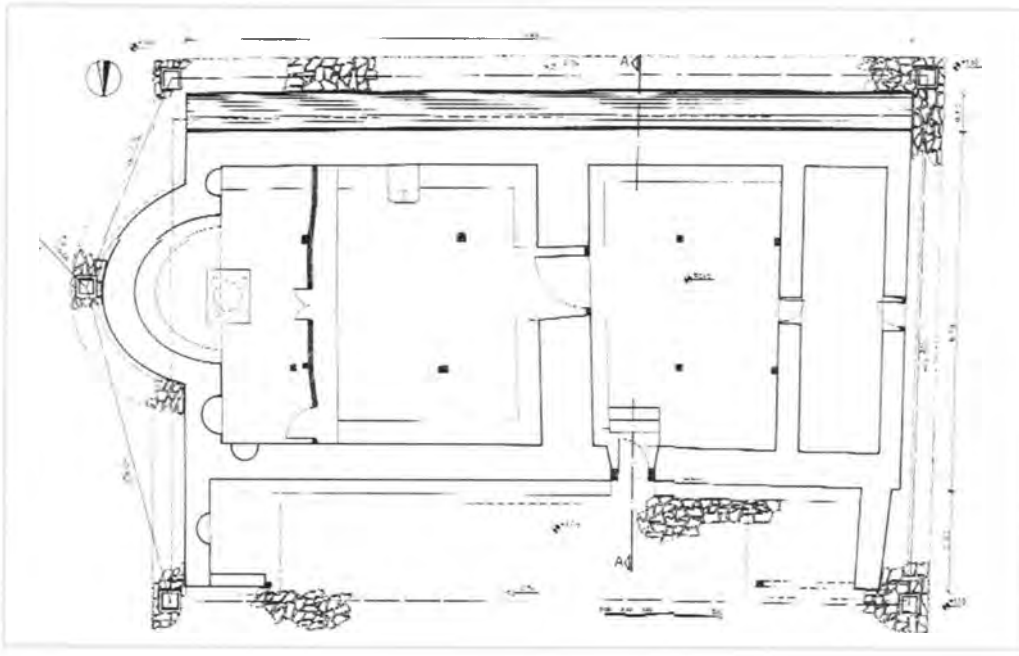

Σχέδ. 15. Σισάνι. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου. Κάτοψη καθολικού.

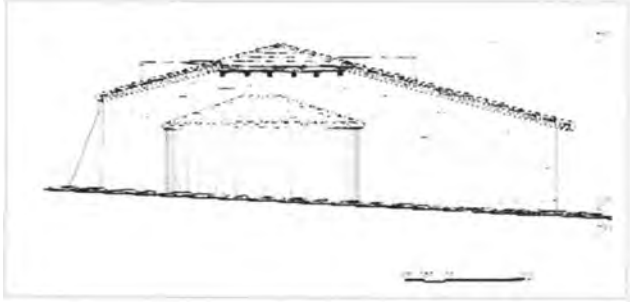

Σχέδ. 16. Σισάνι. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου. Ανατολική όψη καθολικού.

Σχέδ. 17. Σισάνι. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου. Δυτική όψη καθολικού.

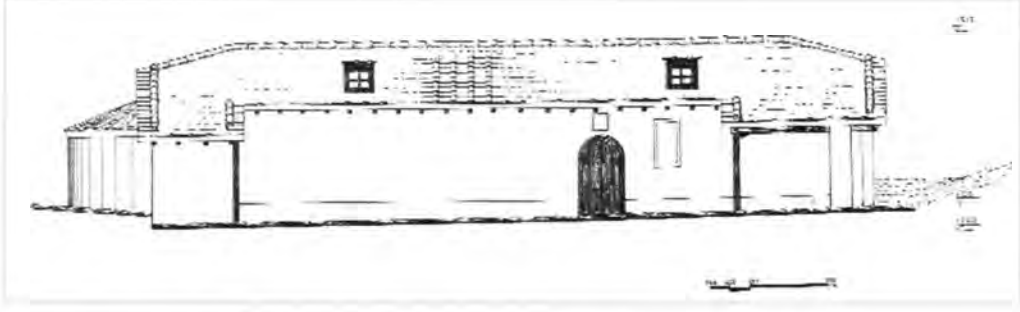

Σχέδ. 18. Σισάνι. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου. Νότια όψη καθολικού.

απαραίτητο, με κατάλληλα πορώδη υλικά και συμβατά με τα υπάρχοντα. Προτείνεται επίσης μερική αποχωμάτωση του άμεσου περιβάλλοντος του ναού στις τρεις πλευρές του, ώστε να επανέλθει η στάθμη του εδάφους στο αρχικό επίπεδο και να αποκαλυφθεί το κατώφλι της δυτικής εισόδου του ναού. Προτείνεται επίσης κατασκευή περιμετρικού συστήματος αγωγών για τη συλλογή και απομάκρυνση των υπόγειων υδάτων, με στόχο να περιοριστεί δραστικά η υγρασία, που παρουσιάζουν σήμερα οι τοιχοποιίες του ναού, η οποία δημιουργεί σοβαρό πρόβλημα στις τοιχογραφίες που υπάρχουν στο εσωτερικό του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Σιάτιστα

Μνημεία πόλης

Στο πλαίσιο σύστασης της σχετικής «αρχαιολογικής διαδρομής» στη Σιάτιστα, η οποία με αφετηρία τα αρχοντικά Πούλκως (Πίν. 148 η), Τζώνου και το ναό της Αγίας Παρασκευής στη διατηρητέα περιοχή της Γεράνειας και ενδιάμεσο σταθμό το αρχοντικό Μανούση, το ναό Προφήτου Ηλιού και το Εκκλησιαστικό Μουσείο θα καταλήγει στα αρχοντικά Νεραντζόπουλου και Μαλιόγκα στη Χώρα, ολοκληρώθηκε και η αρχαιολογική μελέτη του αρχοντικού Μανούση από τον αρχαιολόγο της Προγραμματικής Σύμβασης Σιάτιστας Α. Τσώκα.

Αρχοντικό Μανούση - Δουκίδη - Τζάτσα

Το αρχοντικό Μανούση - Λουκίδη - Τζάτσα ιδιοκτησίας ΕΤΑ (παλιότερα ΕΟΤ), κηρυγμένο προστατευόμενο μνημείο αρμοδιότητας και εποπτείας 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, βρίσκεται στη συνοικία Χώρα και καταλαμβάνει κεντρικό σημείο του καλύτερου διατηρημένου παραδοσιακού πυρήνα της πόλης. Γειτνιάζει άμεσα με τα σημαντικότερα αρχοντικά της πόλης (αρχοντικά Κανατσούλη, Κατρανά, Νάκου κ.ά.). Αποτελεί κορυφαίο δείγμα αστικής κατοικίας της Σιάτιστας αλλά και του ευρύτερου δυτικομακεδονικού χώρου ενδεικτικού των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών συνθηκών του 18ου αιώνα. Το αρχοντικό χρονολογείται ακριβώς το 1763, περίοδο ακμής της πόλης της Σιάτιστας, ως εμπορικού κέντρου με έντονη και κύρια δραστηριοποίηση στον ευρύτερο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Η εξωτερική τριώροφη διαμόρφωση, εσωτερικά αντιστοιχεί σε τέσσερα επίπεδα στα οποία αναπτύσσονται καθ' ύψος το κατώι, η μεσιά με το μαγαζί, ο ντηλιακός με τα χειμωνιάτικα και το ανώι με τους καλούς οντάδες. Διασώζει αξιόλογο διάκοσμο τοιχογραφικό και ξυλόγλυπτο που φέρουν επιγραφικές μαρτυρίες. Το αρχοντικό Μανούση υπήρξε η κατοικία της οικογένειας Μανούση με σημαντική δραστηριοποίηση στο διαμετακομιστικό εμπόριο της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τη Βιέννη και τη Βουδαπέστη της αυστροουγγρικής επικράτειας. Τελευταίος ιδιοκτήτης της κατοικίας υπήρξε ως τις αρχές του 20ού αιώνα ο Θεόδωρος Μανούσης, πρώτος καθηγητής ιστορίας στο εν Αθήνεσι Πανεπιστήμιο. Η πρώτη εξαγορά του από το Υφυπουργείο Τύπου (1939) καταδεικνύει τη σημαντικότητά του.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Ναός Αγίων Τριών (1401)

Η εκκλησία των Αγίων Τριών (Γουρίας, Σαμωνάς, Άβιβος) είναι μονόχωρη ξυλόστεγη με νεότερη ανοικτή στοά στη βόρεια και τη νότια πλευρά. Ζωγραφικός διάκοσμος διατηρείται στο εσωτερικό του ναού και στις εξωτερικές επιφάνειες του βόρειου και του νότιου τοίχου. Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στα 1401. Ολοκληρώθηκε η αρχαιολογική μελέτη καθώς και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου από το γραφείο της Προγραμματικής Σύμβασης Καστοριάς.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Ζάβορδα

Μονή Οσίου Νικάνορος (16ος αι.)[102]

Ολοκληρώθηκε σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Μ. Παρχαρίδου η σύνταξη της αρχαιολογικής μελέτης καθώς και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου από το συντηρητή Π. Σγούρο.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Περιβόλι

Ναός Αγίου Γεωργίου

Συντάχθηκε μελέτη «Αποκατάσταση Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου στο Περιβόλι Γρεβενών», από την οποία προέκυψαν οι βασικές κατευθύνσεις και δεσμεύσεις για τις προτεινόμενες επεμβάσεις στερέωσης, συντήρησης και αποκατάστασης του Ιερού Ναού.

102. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 596.

Η ιστορική και αρχαιολογική τεκμηρίωση συντάχθηκε από την αρχαιολόγο Α. Τσιλιπάκου, η αρχιτεκτονική μελέτη που περιελάμβανε σχεδιαστική αποτύπωση του ναού, τεχνική περιγραφή υλικών κατασκευής, αποτύπωση παθολογίας και διάγνωση ζημιών και φθορών συντάχθηκε από την αρχιτέκτονα Β. Καλταπανίδου. Από τον πολιτικό μηχανικό Α. Καλφόπουλο πραγματοποιήθηκε έλεγχος στατικής επάρκειας της στέγης του ναού. Η ανωτέρω μελέτη εγκρίθηκε από την ΔΑΒΜΜ.

Τρίκωμο

Γέφυρα Αζίζ Αγά[103]

Το γεφύρι του Αζίζ Αγά είναι χαρακτηρισμένο ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ. αριθ. Υ.Α. 29028/694/30-6-95 (ΦΕΚ 632/Β/18-7-95). Βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Τρίκωμο και Κοσμάτι από τη μια και Κηπουρειό από την άλλη, στον ποταμό Βενέτικο, κύριο παραπόταμο του Αλιάκμονα.

Το γεφύρι που εκτείνεται από Β. προς Ν. σε μήκος 75 μ. έχει πλάτος 3 μ. και μέγιστο ύψος 15 μ. Αποτελείται από τρεις καμάρες. Η κεντρική είναι μεγαλύτερη (πλάτος ανοίγματος 28 μ.) με τόξο ελαφρώς ελλειψοειδές. Οι δύο ακραίες διαφοροποιούνται και μεταξύ τους ως προς το πλάτος του ανοίγματος. Η νότια είναι μεγαλύτερη (7,5 μ.) και η βόρεια μικρότερη (5 μ.). Η ύπαρξη λίθινου στηθαίου σε όλο το μήκος της γέφυρας υπαγορεύεται από το μεγάλο ύψος της. Στα ακρόβαθρα της μεσαίας καμάρας υπάρχουν στο ανάντη δύο τριγωνικής κάτοψης, σφηνοειδείς βαθμιδωτές προεξοχές, οι νεροκόφτες, ενώ στο κατάντη ο νεροκόφτης αυτής της μορφής περιορίζεται μόνο στη νότια πλευρά. Στην αντίστοιχη θέση στη βόρεια πλευρά διαμορφώνεται πλατύτερο βάθρο από δύο βαθμίδες. Στον ίδιο άξονα στην τοιχοποιία της γέφυρας ανοίγονται πάνω από τις προεξοχές αυτές τοξωτά ανακουφιστικά ανοίγματα, μικρότερο, πλ. 1,70 μ., στη βόρεια πλευρά και μεγαλύτερο, πλ. 2,20 μ., αντίστοιχα στη νότια, τα οποία λειτουργούσαν ταυτόχρονα και ως υπερχειλιστές.

Η τοιχοποιία αποτελείται από ορθογώνιους ημιλαξευμένους αργούς λίθους ή μικρότερους πλακαρούς με μικρές πέτρες πλήρωσης στα ενδιάμεσα κενά. Οι πελεκητές πέτρες του τόξου της καμάρας έχουν σφηνοειδή μορφή. Οι λίθοι είναι επιχρισμένοι με πλατύ αρμολόγημα, που τους καλύπτει σε μεγάλη επιφάνεια χαραγμένο ακατάστατα με την ακμή του μυστριού.

Το οδόστρωμα του γεφυριού έχει δεχθεί μεταγενέστερη επέμβαση με στρώση τσιμέντου, το οποίο σχηματίζει διαδοχικά κλιμακωτά επίπεδα λόγω της μεγάλης κλίσης. Μέσα από το τσιμεντοκονίαμα προβάλλουν οι μεγαλύτερες κροκάλες από το λιθόστρωτο, το οποίο κάλυπτε τη διάβαση του γεφυριού, όπως συμβαίνει και σε άλλα γεφύρια της περιοχής[104]. Όπου η κλίση είναι πολύ μεγάλη, η πλακόστρωση διακόπτεται από σειρές λίθων με μικρό ύψος που προεξέχουν από την επιφάνεια του οδοστρώματος και τοποθετούνται ανά τακτά διαστήματα σε εγκάρσια κατεύθυνση.

Το γεφύρι φέρει πέτρινο στηθαίο όμοιας τοιχοποιίας, το οποίο έχει επιχριστεί στην επιφάνειά του με τσιμεντοκονίαμα κατά τις επισκευές του 1950[105].

Κατά την είσοδο ή την έξοδο από το γεφύρι, στη βόρεια πλευρά ο δρόμος πλαταίνει και κάμπτεται προς τα ανατολικά προστατευόμενος από τοίχους αντιστήριξης ή πτερυγότοιχους, οι οποίοι διαμορφώνουν και τα πρανή του εδάφους στις όχθες του ποταμού.

Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες το γεφύρι του Αζίζ Αγά, που πήρε το όνομά του από το χρηματοδότη τούρκο αξιωματούχο της περιοχής, χτίστηκε το 1727. Ο Π. Τσότσος υποστηρίζει ότι είναι πρωιμότερο από εκείνο του Σπανού (1845)[106].

Το γεφύρι του Αζίζ Αγά παρουσιάζει εξαιρετικές ομοιότητες τόσο ως προς την τοιχοδομία του, όσο και ως προς την αρχιτεκτονική του μορφή με το πεντάτοξο γεφύρι του Σπανού (1845, τοιχοδομία και μορφή ανακουφιστικών τόξων), το τετράτοξο του Κηπουριού (μέσα 19ου αι.), το επίσης τρίτοξο του Μύλου Σπηλαίου (μέσα 19ου αι.), το δίτοξο του Ζιάκα (μέσα 19ου αι.), το εξάτοξο γεφύρι του Πασά (πριν το 1806), το τετράτοξο γεφύρι του Τσακνοχωρίου (σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, ίσως περί το 1770-1780, αλλά πριν από το 1886), τη γέφυρα Τσιούκαρη (πριν από το 1890), το Πετρογέφυρο μεταξύ Μόρφης και Τριάδας (γύρω στα 1810)[107].

Το 1950 επισκευάστηκε το γεφύρι και επιστρώθηκε το οδόστρωμα με τσιμέντο, πάχ. 0,10 μ. Στη συνέχεια, όπως μνημονεύει μαρμάρινη επιγραφή σε ορθογώνια εσοχή

103. Για το γεφύρι και την ιστορία του, βλ. σχετικά Γ.Π. Τσότσος, *Μακεδονικά γεφύρια, Τοπογραφία - Αρχιτεκτονική - Ιστορία - Λαογραφία*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 38-40, εικ. 8-10.

104. Τσότσος, ό.π., σ. 88, εικ. 52, σ. 47-48, εικ. 17, 18, σ. 49, εικ. 20, σ. 52-53, εικ. 22, 23, σ. 81-83, εικ. 45-47, σ. 84, εικ. 48, σ. 92-95, εικ. 57 αντίστοιχα.

105. Σε πολλά γεφύρια σώζονται ακόμη και στηθαία από πλάκες ή ημιλαξευτές πέτρες, τοποθετημένες όρθια, τις λεγόμενες αρκάδες. Βλ. γεφύρι μεταξύ οικισμών Μεγάρου και Κάστρου Γρεβενών (πριν από το 1850), γεφύρι στο Μύλο Σπηλαίου (μέσα 19ου αι.), γεφύρι στο Νιδρούζι, γέφυρα στο Δοτσικό, το Πετρογέφυρο μεταξύ Μόρφης και Τριάδας Βοΐου (19ος αι.), το γεφύρι της Μόρφης (1720-1730), το γεφύρι «Κουσιουμπλή» στο Επταχώρι Καστοριάς, ό.π., σ. 54-55, εικ. 24, σ. 46, εικ. 16, σ. 49-50, εικ. 19-20, σ. 52-53, εικ. 22-23, σ. 77-79, εικ. 41-43, σ. 80, εικ. 44 και σ. 92-93, εικ. 57-58 αντίστοιχα.

106. Τσότσος, ό.π., σ. 38.

107. Τσότσος, ό.π., σ. 33-35, εικ. 3-5, σ. 36-37, εικ. 6-7, σ. 46, εικ. 16, σ. 47, εικ. 17-18, σ. 58-62, εικ. 27-30, σ. 68-71, εικ. 33-35, σ. 72-75, εικ. 37-39, σ. 77-79, εικ. 41-43.

στην ανατολική πλευρά, εντοιχισμένη στη θέση της παλιάς, το γεφύρι δέχθηκε νεότερη επέμβαση το 1971, η οποία όμως δεν αλλοίωσε ουσιαστικά τη μορφή του[108]. Αποτελεί ένα από τα περισσότερο καλοδιατηρημένα γεφύρια του Νομού Γρεβενών. Εκπονήθηκε η αρχαιολογική μελέτη του γεφυριού στα πλαίσια της σύνταξης μελέτης στερέωσης-αποκατάστασής του.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

Κρανιά - Μικρολίβαδο

Γέφυρα Σταμπέκη

Η γέφυρα Σταμπέκη (Πίν. 149 α) βρίσκεται σε ορεινή περιοχή στα νοτιοδυτικά του νομού Γρεβενών, στα όριά του με το νομό Ιωαννίνων, στις πηγές του Βενέτικου ποταμού, πάνω στο ρέμα που κατεβαίνει από τη Μηλιά Μετσόβου. Είναι μονότοξο λιθόκτιστο γεφύρι[109], το όνομά της είναι αυτό του ιδιοκτήτη των χωραφιών της περιοχής και εξυπηρετούσε την τοπική συγκοινωνία, καθώς ένωνε την Κρανιά με το Μικρολίβαδο. Η κατασκευή της ανάγεται στο 19ο αιώνα. Το τόξο της γέφυρας έχει άνοιγμα 9 μ. και το συνολικό μήκος της διάβασης είναι 19 μ. Είναι χτισμένη στον άξονα Α.-Δ. και οι όψεις της είναι χτισμένες με πλακοειδείς ημιλαξευτούς λίθους. Το τόξο είναι κατασκευασμένο με μεγαλύτερη επιμέλεια από ισομεγέθεις πελεκητούς λίθους. Το γέμισμα της γέφυρας αποτελείται από αργούς λίθους μικρών διαστάσεων και χώμα. Στη δόμηση των όψεων χρησιμοποιήθηκε ασβεστοκονίαμα χωρίς επιφανειακό αρμολόγημα. Αντίθετα, αρμολόγημα φέρουν οι λεπτοί αρμοί μεταξύ των λίθων του τόξου και η κάτω όψη της καμάρας. Η γέφυρα συγκρατείται από έξι μεταλλικούς ελκυστήρες οι οποίοι είναι τοποθετημένοι κατά πλάτος και αγκυρώνονται στις δύο όψεις μεταξύ των λίθων του τόξου. Η γέφυρα έχει σημαντικές φθορές, όπως ρωγμές μεγάλου εύρους και τοπικές απώλειες τμημάτων των όψεων και της διάβασης. Για την αποκατάσταση της γέφυρας εκπονήθηκε μελέτη η οποία έλαβε έγκριση[110].

Σαμαρίνα

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Ο ναός Κοίμησης της Θεοτόκου στη Σαμαρίνα Γρεβενών, είναι ο μεγαλύτερος του οικισμού και ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα και γυναικωνίτη. Στη νότια και δυτική όψη του φέρει ανοιχτή στοά. Χτίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και είναι κατάγραφος με αγιογραφίες του 1829[111]. Στην ανατολική άκρη της νότιας στοάς φιλοξενεί νεότερης κατασκευής παρεκκλήσι των αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Στη δυτική άκρη της υπάρχει νεότερο κτίσμα που χρησιμεύει ως αποθήκη. Στη νοτιοδυτική πλευρά του μνημείου σε μικρή απόσταση υπάρχει τριώροφο λιθόκτιστο κωδωνοστάσιο που κατασκευάστηκε το 1876. Στο εσωτερικό το μνημείο διασώζει όλο τον αρχικό ξυλόγλυπτο εξοπλισμό του, όπως το ψηλό επίχρυσο τέμπλο, το δεσποτικό θρόνο και τον άμβωνα.

Με τη φροντίδα του εκκλησιαστικού συμβουλίου, εκπονήθηκε η μελέτη αποκατάστασης του ναού[112]. Σε αυτήν προβλέπονται εργασίες στερέωσης, όπως αρμολόγηση και τοποθέτηση διατμητικών συνδέσμων στις ρωγμές της τοιχοποιίας, ενέματα και καθαίρεση νεότερων κατασκευών. Ενίσχυση των ξύλινων ελκυστήρων που υπάρχουν στη βάση των τόξων και τοποθέτηση σε κάποιες θέσεις πρόσθετων μεταλλικών ελκυστήρων. Προτείνεται αντικατάσταση της λαμαρίνας που καλύπτει σήμερα τη στέγη του ναού, με σχιστόπλακες, σύμφωνα με την αρχική μορφή του, οι οποίες θα τοποθετηθούν πάνω από στρώση ασφαλτόπανου για υγρομόνωση, μετά από κατάλληλη ενίσχυση του ξύλινου σκελετού της στέγης. Στο μνημείο παρατηρείται πρόβλημα σταδιακής αποδιοργάνωσης της λιθοδομής της τοιχοποιίας με τη μορφή ρηγματώσεων, μικρής απόκλισης από την κατακόρυφο των ανατολικών πεσσών των κιονοστοιχιών και αντίστοιχη ρηγμάτωση των τόξων. Παρατηρείται τέλος καθίζηση του δαπέδου στο ιερό κατά 0,25 μ. Από τη γεωτεχνική έρευνα που διενεργήθηκε, διαπιστώθηκε ότι τα προβλήματα οφείλονται σε σταδιακή συνεχόμενη διαφορική καθίζηση, λόγω θεμελίωσης του ναού πάνω σε κεκλιμένο στρώμα μαλακής πλαστικής αργίλου, η οποία υποχωρεί. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος προτείνεται ενίσχυση της θεμελίωσης με αμφίπλευρα στοιχεία σκυροδέματος (κεφαλόδεσμος) και κατασκευή πασσάλων με κατάλληλη διάταξη, οι οποίοι θα μεταφέρουν τα φορτία της ανωδομής σε ανθεκτικότερο έδαφος, το οποίο εντοπίστηκε από την έρευνα σε βάθος 10 μ. Για την αντιμετώπιση της υγρασίας στη βάση των τοίχων προτείνεται η κατασκευή εξωτερικά περιμετρικού δικτύου αποστράγγισης.

108. Τσότσος, ό.π., σ. 38-39.

109. Κηρυγμένο διατηρητέο μνημείο με την απόφαση Υ.Α./ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-95, ΦΕΚ 632/Β/18-7-95.

110. Τη μελέτη αποκατάστασης της γέφυρας Σταμπέκη εκπόνησε η συντάκτρια του παρόντος.

111. Ο ναός είναι κηρυγμένος ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την Υ.Α. 15794/19-12-61, ΦΕΚ 35/2Β/2-2-62.

112. Τη μελέτη συνέταξαν ο Ι. Μπάτας, αρχιτέκτων, και ο Α. Καρανικολάου, πολιτικός μηχανικός.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Παλαιά Μητρόπολη

Η Παλαιά Μητρόπολη είναι ναός αφιερωμένος στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο[113] και βρίσκεται στο κέντρο της Βέροιας. Είναι διατηρητέο μνημείο του 11ου αιώνα, μεγάλης ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας.

Στο πλαίσιο εκπόνησης της μελέτης αποκατάστασης και ανάδειξης του ναού και του περιβάλλοντος χώρου, συστήθηκε πενταμελής επιστημονική επιτροπή, η οποία κατήρτισε πρόγραμμα μελετών και εργασιών[114]. Με βάση τις κατευθύνσεις που δόθηκαν από την επιτροπή, πραγματοποιήθηκαν το 2003 οι εξής εργασίες[115]:

Συμπληρώθηκε με παλαιές πλίνθους το γείσο της βόρειας πλευράς στη θέση που παρουσίαζε απώλειες και αρμολογήθηκε το γείσο στη νότια πλευρά του ναού. Στην ανατολική όψη του συμπληρώθηκε το κενό που παρουσίαζε το αέτωμα της βόρειας στοάς με μπαγδατί.

Στην άνω απόληξη του μιναρέ, που βρίσκεται στα βορειοανατολικά του ναού, τοποθετήθηκε κάλυμμα από αλουμίνιο για την προστασία του από εισροές ομβρίων. Το χειμώνα του 2003 παρατηρήθηκε πτώση τμημάτων του εξωτερικού επιχρίσματός του. Με στόχο τον έλεγχο των παραμορφώσεων δημιουργήθηκε τότε μόνιμο τοπογραφικό δίκτυο για την παρακολούθηση των μικρομετακινήσεων του μιναρέ, με σχετική ανάθεση σε ειδικευμένο τοπογράφο μηχανικό[116]. Τα αποτελέσματα της καταγραφής τους σε έναν ετήσιο κύκλο, έδειξαν ότι δεν υπάρχει προοδευτική αύξηση των αποκλίσεων. Συνεπώς οι πτώσεις επιχρισμάτων που παρατηρήθηκαν οφείλονται σε φθορά του ίδιου του επιχρίσματος, λόγω της έκθεσής του στις καιρικές συνθήκες.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Ριζώματα

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Σε απόσταση 37 χλμ. από τη Βέροια και στο δυτικό τμήμα του οικισμού των Ριζωμάτων, βρίσκεται ο ναός Κοίμησης της Θεοτόκου.

Χτίστηκε κατά το 19ο αιώνα ενώ διατηρούνται μερικά στοιχεία που ανάγονται στο 17ο και 18ο αιώνα αντίστοιχα.

Πρόκειται για μια τρίκλιτη βασιλική με έκκεντρη ημικυκλική αψίδα, γυναικωνίτη στη δυτική πλευρά, χαγιάτι που καταλαμβάνει όλη τη νότια πλευρά, το οποίο κατασκευάστηκε από οπλισμένο σκυρόδεμα στα μέσα περίπου του 20ού αιώνα, όπως και το μικρό κωδωνοστάσιο που προστέθηκε στη δυτική τοιχοποιία την ίδια περίοδο[117].

Η κυριότερη όμως από όλες τις επεμβάσεις θεωρείται η αφαίρεση του αρχικού βόρειου κλίτους, χωρίς να είναι δυνατό να προσδιοριστεί ο χρόνος και η αιτία του συμβάντος.

Ο ναός φέρει δύο εισόδους στη νότια πλευρά και πολλά ανοίγματα σε όλο το κέλυφος.

Με τη μελέτη γίνεται προσπάθεια αποκατάστασης των υφιστάμενων στοιχείων του μνημείου, όπως στερέωση της τοιχοποιίας με αρμολογήματα και ενέματα, επισκευή της στέγης αντικαθιστώντας παράλληλα τα ρωμαϊκού τύπου κεραμίδια με άλλα βυζαντινού τύπου, απομάκρυνση του κωδωνοστασίου από τη δυτική τοιχοποιία και, τέλος, αντικατάσταση των φερόντων στοιχείων από οπλισμένο σκυρόδεμα με ξύλα καστανιάς.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΟΥΜΑΓΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Εκτελέστηκαν εργασίες συντήρησης και ευτρεπισμού του αρχοντικού Σκούταρη (18ος αι.) προκειμένου να στεγαστεί το μόνιμο προσωπικό της Εφορείας που υπηρετεί στην Καστοριά. Στο πλαίσιο λειτουργίας της Προγραμματικής Σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης και στεγάνωσης της στέγης του προστώου στο ναό Αγίου Στεφάνου (10ος αι.) και της στέγης στο ναό Παναγίας Οικονόμου (19ος αι.). Από την ίδια Προγραμματική Σύμβαση άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες κατασκευής στεγάστρου προστασίας των εξωτερικών τοιχογραφιών στο ναό Παναγίας Κουμπελίδικης (10ος αι.) καθώς και οι εργασίες συντήρησης του δαπέδου του ναού Παναγίας Οικονόμου (19ος αι.).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

113. Σύμφωνα με παλαιότερους μελετητές, βλ. ό.π. (υποσημ. 18).

114. Βλ. επίσης παραπάνω, σ. 549-550, 562.

115. Η συντάκτρια του παρόντος επιβλέπει τις εκτελούμενες εργασίες από το έτος 2001 και μετά.

116. Την καταγραφή των μετακινήσεων κάνει ο τοπογράφος Γ. Καραποστόλου. Οι σχετικές αναφορές βρίσκονται στο αρχείο της 11ης ΕΒΑ.

117. Για το ναό, βλ. ό.π. (υποσημ. 23).

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Βελβεντό

Μονή Αγίας Τριάδας (δυτική πτέρυγα)

Στη δυτική πλευρά των Πιερίων σε υψόμετρο 900 μ. περίπου και σε απόσταση μισής ώρας από την πόλη του Βελβεντού, βρίσκεται η μονή Αγίας Τριάδας.

Πρόκειται για ένα τριώροφο πετρόχτιστο κτίσμα λόγω της κλίσης του εδάφους αποτελούμενο από το υπόγειο, το κατώι και το ανώι, το οποίο από τη βόρεια πλευρά είναι ανοιχτό και φέρει τετράριχτη ξύλινη κεραμοσκεπή (Σχέδ. 19-20).

Τα λιγοστά ιστορικά κείμενα μάς αναφέρουν ότι το μοναστήρι χτίστηκε στα τέλη του 15ου αιώνα από ιερομόναχους οι οποίοι αναγκάστηκαν να μετακινηθούν από άλλο μοναστήρι που βρισκόταν στη δεξιά όχθη του ποταμού Αλιάκμονα στη θέση Κάτω Μπράβα πλησίον του Βελβεντού, αφού εκδιώχθηκαν από νομάδες Γιουρούκων (Κονιάρων), οι οποίοι κατέλαβαν την περιοχή το 1390.

Η τυπολογία του κτίσματος που παρουσιάζεται σήμερα, είναι διαφορετική από αυτή που υπήρχε παλιότερα, εάν κρίνουμε από τα διάφορα στοιχεία, όπως οι καπνοδόχοι, το «σαχνισί», ακόμη και η διάταξη των ορθοστατών της στήριξης της στέγης, τα οποία μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στο ανώι υπήρχαν διάφορα χωρίσματα και η λειτουργία του ήταν εντελώς διαφορετική από τη σημερινή, που είναι ένας ενιαίος χώρος (Σχέδ. 21).

Με την πρόταση αποκατάστασης του μνημείου, γίνεται προσπάθεια να ανακατασκευαστούν μικρά μόνο τμήματά του και για τα οποία υπήρχε αποδεικτικό υλικό, όπως αποκατάσταση του «σαχνισί», των καπνοδόχων, της κεραμοσκεπής, ενώ τα υπόλοιπα (πατώματα, κάτω χώροι), θα συντηρηθούν ή θα αποκατασταθούν στην ίδια μορφή.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΟΥΜΑΓΙΑΣ

Λαζαράδες

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου (19ος αι.)[118]

Το μνημείο υπέστη καταστροφές από το σεισμό. Μετά τη λήψη των άμεσων μέτρων προστασίας και στερέωσης και την εκπόνηση της απαιτούμενης μελέτης ξεκίνησαν οι εργασίες αποκατάστασης του μνημείου υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου.

Μηλιά

Ναός Αγίου Δημητρίου

Μονόχωρη εκκλησία του 1861 με τοιχογραφίες του έτους 1873. Με το σεισμό παρουσίασε λύση της συνοχής και πτώση τμήματος στον ανατολικό τοίχο. Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του μνημείου υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου.

Σιάτιστα

Μνημεία πόλης

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης της στέγης και των περιβόλων των μνημείων καθώς και εργασίες ευτρεπισμού και καθαρισμού τόσο στο εσωτερικό όσο και στο άμεσο περιβάλλον των επισκέψιμων μνημείων (αρχοντικά Νεραντζόπουλου, Μανούση και Μαλιόγκα).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Γέφυρα Καστανιάς ή «στα Καγκέλια»

Στην τοποθεσία Καγκέλια κοντά στο χωριό Τρίκωμο στα νοτιοδυτικά του νομού Γρεβενών βρίσκεται η δίτοξη λιθόκτιστη γέφυρα της Καστανιάς, μνημείο του 19ου αιώνα[119]. Η γέφυρα είναι χτισμένη στον άξονα Α.-Δ. με μήκος 42 μ. πάνω από τον ποταμό Βενέτικο. Η ανατολική καμάρα είναι μεγαλύτερη με ύψος 10,30 μ. Η μικρότερη δυτική καμάρα γεμίζει νερό μόνο όταν πλημμυρίζει το ποτάμι. Το πλάτος της είναι 2,80 μ. Η θεμελίωση είναι σταθερή πάνω σε βραχώδες έδαφος, ενώ το μεσαίο βάθρο θεμελιώνεται σε βραχώδη έξαρση του εδάφους. Η δόμηση γίνεται με αργούς ασβεστόλιθους και ασβεστοκονίαμα εκτός από τα τόξα που είναι χτισμένα με πελεκητές πέτρες σε δύο σειρές. Υπάρχουν τρεις μεταλλικοί ελκυστήρες τοποθετημένοι κατά πλάτος στο μικρό τόξο και πέντε στο μεγάλο. Στο μεσαίο βάθρο υπάρχουν νεροκόφτες στην ανάντη και κατάντη πλευρά του. Η διάβαση φέρει λιθόστρωτο. Το 1914 κατέρρευσε η μικρή καμάρα της γέφυρας και ξαναχτίστηκε με έξοδα των ντόπιων. Το 1989 έγινε νέα επισκευή, οπότε δημιουργήθηκε στα άκρα της διάβασης κατά μήκος πεζούλι και κιγκλιδώματα από σκυρόδεμα που αλλοίωσαν τη μορφή της.

118. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 603.

119. Η γέφυρα της Καστανιάς είναι κηρυγμένη ως διατηρητέο μνημείο με την απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-95, ΦΕΚ 632/Β/18-7-95.

Σχέδ. 19. Βελβεντό. Μονή Αγίας Τριάδας, ανατολική όψη δυτικής πτέρυγας.

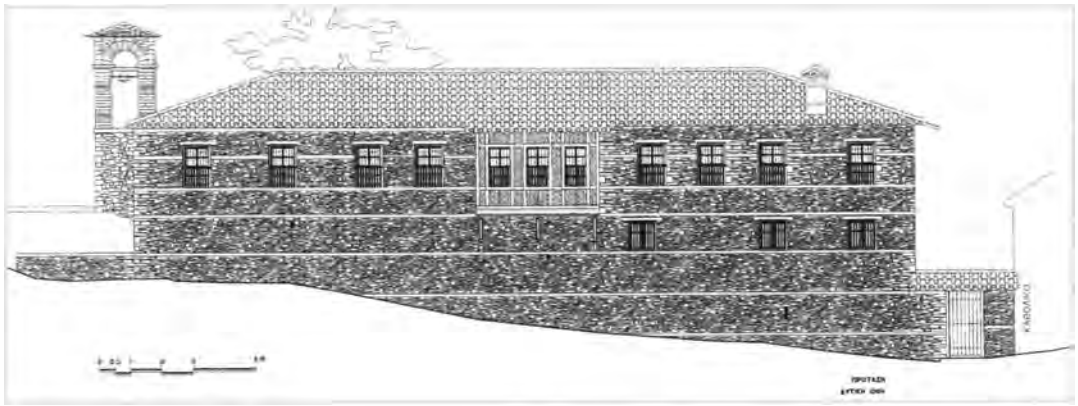

Σχέδ. 20. Βελβεντό. Μονή Αγίας Τριάδας, δυτική όψη δυτικής πτέρυγας.

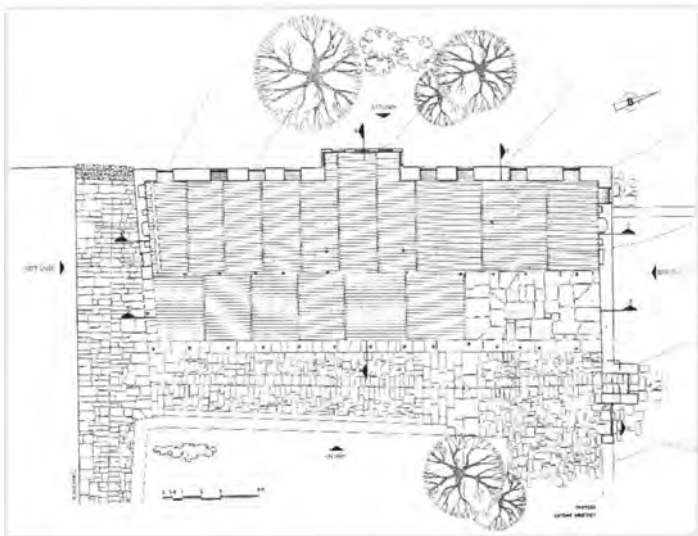

Σχέδ. 21. Βελβεντό. Μονής Αγίας Τριάδας, κάτοψη δυτικής πτέρυγας.

Τον Απρίλιο του 2003 κατέρρευσε τμήμα του βόρειου προσώπου της γέφυρας πάνω από το μεγάλο τόξο, το οποίο παρέσυρε και μεγάλο τμήμα της λιθόστρωτης διάβασης.

Εκπονήθηκε μελέτη[120] αποκατάστασης, η οποία έλαβε έγκριση και εφαρμόστηκε το ίδιο έτος. Οι εργασίες περιλάμβαναν αναδόμηση του προσώπου και της λιθόστρωτης διάβασης με τους ίδιους λίθους τους οποίους περισυλλέξαμε από τα ερείπια, καθώς και εργασίες διαμόρφωσης του άμεσου περιβάλλοντος του μνημείου, με στόχο την ομαλή διευθέτηση ομβρίων που κατέρχονται από τις πλαγιές των βουνών, ώστε να μην απορρέουν πάνω στη γέφυρα[121].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Σπήλαιο

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες επισκευής στη στέγη της μονής που αφορούσαν την αντικατάσταση των λίθινων πλακών της επικάλυψης και ταυτόχρονη στεγάνωση της στέγης του μνημείου, υπό την επίβλεψη της πολιτικού μηχανικού Κ. Δρόσου και της αρχιτέκτονος Β. Καλταπανίδου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ[122]

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης του εκθέσιμου υλικού (εικόνες, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, αρχιτεκτονικά γλυπτά, παλαίτυπα, ξυλόγλυπτα και επιτύμβιες επιγραφές) των μόνιμων εκθέσεων του β΄ και γ΄ ορόφου του μουσείου.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σιάτιστα

Εκκλησιαστικό Μουσείο

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στα εκθέσιμα λειτουργικά άμφια του μουσείου.

Μνημεία Νομού Κοζάνης[123]

Εκτελέστηκαν εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στους ναούς Αγίου Δημητρίου Μηλιάς και Ταξιαρχών Ροδιανής (19ος αι.). Παρόμοιες εργασίες συνεχίστηκαν στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Σιάτιστας στους ναούς Προφήτου Ηλιού Σιάτιστας (18ος αι.) και Αγίου Γεωργίου Εράτυρας (19ος αι.) και, τέλος, στις αποσπασμένες εξωτερικές τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας (18ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Εκτελέστηκαν εκτεταμένες εργασίες συντήρησης του αρχοντικού Σκούταρη. Στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στους ναούς Αγίου Δημητρίου Ελεούσης (12ος αι.) και Εισοδίων της Θεοτόκου (17ος αι.). Εκτελέστηκαν, τέλος, εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στους ναούς των Αγίων Τριών (1401) και Παναγίας Κουμπελίδικης (10ος αι.).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή, θεματική τα-

120. Τη μελέτη εκπόνησε η Κ. Δρόσου, πολιτικός μηχανικός της 11ης ΕΒΑ, ενώ στην αποτύπωση συνεργάστηκαν η Β. Καλταπανίδου, αρχιτέκτονας, και Σ. Κακαγιάννη, εργοδηγός σχεδιάστρια, έκτακτες υπάλληλοι της Εφορείας.

121. Οι εργασίες αποκατάστασης εκτελέστηκαν με έξοδα του Δήμου Θεόδωρου Ζιάκα, με την επίβλεψη της συντάκτριας του παρόντος.

122. Οι σχετικές εργασίες συντήρησης εκτελέστηκαν υπό την επίβλεψη των συντηρητών Π. Σγούρου, Κ. Καπετάνου, Δ. Τσίγκανα, Κ. Τζίμπουλα και Ε. Χριστοφορίδου.

123. Οι εργασίες συντήρησης στους ναούς Αγίων Αναργύρων Σερβίων και Αγίου Νικολάου Βελβεντού πραγματοποιήθηκαν από την προγραμματική σύμβαση που έχει συναφθεί μεταξύ ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ και Λήμνους Σερβίων, Αιανής και Βελβεντού, ενώ οι εργασίες συντήρησης στο ναό Αγίας Παρασκευής και στις αποσπασμένες τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας πραγματοποιήθηκαν από την προγραμματική σύμβαση που έχει συναφθεί μεταξύ ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ και Δήμους Σιάτιστας και Ασκίου.

ξινόμηση και τεκμηρίωση των καταγεγραμμένων γλυπτών και επιγραφών, της κεραμικής, των νομισμάτων και της μικροτεχνίας της συλλογής Βέροιας. Συμπληρώθηκαν, με βάση νέα βιβλιογραφικά στοιχεία και επιτόπια έρευνα, οι καταγραφές των φορητών εικόνων, τοιχογραφιών, ξυλογλύπτων και παλαιτύπων της συλλογής Βέροιας. Στις καταγραφές συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Φ. Καραγιάννη και Μ. Παρχαρίδου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Ασώματα

Θέση Μαυρομουριά (Εγνατία οδός, τμήμα Λευκόπετρα - Βέροια - Κουλούρα)

Καταγράφηκε ηλεκτρονικά και συμβατικά το σύνολο των ευρημάτων από τη σωστική ανασκαφή του μεταβυζαντινού οικισμού που ολοκληρώθηκε το προηγούμενο έτος[124] και καταχωρήθηκε στο βιβλίο εισαγωγής της Συλλογής βυζαντινών και μεταβυζαντινών αρχαιοτήτων Βέροιας. Στα πλαίσια αυτά πραγματοποιήθηκε διαλογή της κεραμικής και ομαδοποίηση των συνανηκόντων οστράκων, η οποία μας έδωσε πλήθος σχεδόν ακέραιων αγγείων. Συντάχθηκε κατάλογος με τα παραπάνω ευρήματα, τα οποία χωρίστηκαν στις εξής κατηγορίες: 1) κεραμική (ακέραιη, θραύσματα και όστρακα αγγείων) με αριθ. ειδ. κατ. Κ1295 έως Κ1623 (Πίν. 149 β-γ), 2) μετάλλινα με αριθ. ειδ. κατ. Μ130 έως Μ731, 3) κοσμήματα με αριθ. ειδ. κατ. Κο59 έως Κο79, 4) νομίσματα με αριθ. ειδ. κατ. Ν1316 έως Ν1481[125].

Παράλληλα εκπονήθηκε και κατατέθηκε στην Επιτροπή Μεγάλων Έργων οικονομοτεχνική μελέτη συντήρησης επιλεγμένων ευρημάτων της ανασκαφής με σκοπό τη χρηματοδότησή της. Η μελέτη περιλάμβανε σύντομη αναφορά στα γενικά στοιχεία του έργου, τα συμπεράσματα της ανασκαφικής έρευνας, την οικονομοτεχνική μελέτη, χρονοδιάγραμμα συντήρησης των επιλεγμένων αντικειμένων[126], καταλόγους του συνόλου των ευρημάτων με όλα τα συναφή στοιχεία προέλευσης και καταλόγους των επιλεγμένων προς συντήρηση ευρημάτων.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

124. Για την ανασκαφή, βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 845-846· παραπάνω, σ. 557-559, 574-576 και ό.π. (υποσημ. 42).

125. Η καταγραφή πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία της αρχαιολόγου του έργου Μ. Πολατίδου.

126. Η οικονομοτεχνική μελέτη και τα χρονοδιαγράμματα συντήρησης εκπονήθηκαν από το συντηρητή Θ. Σαφέτη.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή και τεκμηρίωση του ανασκαφικού υλικού της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Νέας Πέλλας σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Τρίγωνο (Όσιμο)

Ναός Αγίου Νικολάου

Στον οικισμό Τρίγωνο του νομού Φλώρινας, υπάρχει ο ναός του Αγίου Νικολάου, όπου σώζονται 51 αξιόλογες φορητές εικόνες του 19ου αιώνα. Με πρόσκληση από την κοινότητα προχωρήσαμε στην καταγραφή τους. Ορισμένες από τις δεσποτικές φέρουν χρονολόγηση *1867*, ενώ οι υπόλοιπες είναι μεταγενέστερες φθάνοντας έως τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα (Πίν. 149 δ-ε).

ΑΝΕΥΡΕΣΗ ΘΗΣΑΥΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Αλμωπία

Λουτράκι

Τον Αύγουστο του 2005 πραγματοποιήθηκε από ιδιώτες, παρουσία των αρμοδίων υπηρεσιών, εκσκαφή για ανεύρεση σύγχρονου θησαυρού. Ωστόσο, κατά την εκσκαφή σε ενδεδειγμένο σημείο σε δασική έκταση έξω από τον εγκαταλελειμμένο παλιό οικισμό Λουτρακίου, εντοπίστηκε σε στρατιωτικό μεταλλικό κιβώτιο με χρονολογία 1946 αρχαιολογικός θησαυρός με 1.000 περίπου νομίσματα εκ των οποίων τα 675 είναι χάλκινα από την εποχή του Κωνσταντίνου έως τους χρόνους των Παλαιολόγων. Στην πρώτη καταλογογράφηση που έγινε από την Εφορεία μας εντοπίστηκαν νομίσματα Κωνσταντίνου, Θεοδοσίου, Ιουστινιανού, μακεδόνων αυτοκρατόρων, σκυφωτά Κομνηνών και τραχέα Παλαιολόγων (Πίν. 149 στ). Ο νομισματικός θησαυρός στάλθηκε στο Νομισματικό Μουσείο για εκτίμηση. Στο ίδιο κιβώτιο περιέχονταν και 21 μικρά ευρήματα, όπως χάλκινα δακτυλίδια, βραχιόλια, πόρπες ζωνών, επιρράμματα ενδυμάτων, αλλά και ένας χάλκινος

με ίχνη επαργύρωσης σταυρός-λειψανοθήκη, πιθανώς μεσοβυζαντινής εποχής που συνιστά το αξιολογότερο εύρημα (Πίν. 149 ζ-η).

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Οδός Πατρόκλου (Ο.Τ. 107, οικόπεδο Γ. Τσακιρίδη)

Στο παραπάνω οικόπεδο με αφορμή την ανέγερση οικοδομής Γ. Τσακιρίδη, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη[127]. Στη διάρκεια της ανασκαφής συνεχίστηκε η διερεύνηση του βυζαντινού κοιμητηρίου, τμήμα του οποίου ανασκάφηκε το περασμένο έτος στο αντικρινό οικόπεδο Δ. Τροχόπουλου.

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν 31 ταφές που αναπτύσσονται σε δύο στρώματα. Οι τάφοι στην πλειονότητά τους είναι λακκοειδείς, ενώ σημειώνονται και τέσσερις κεραμοσκεπείς και ένας κιβωτιόσχημος. Σε όλες τις περιπτώσεις εκτός από μία, οι νεκροί είναι θαμμένοι σε ύπτια θέση, με τα χέρια σταυρωτά στο θώρακα ή χαμηλότερα κοντά στο ύψος της λεκάνης. Τρεις τάφοι ανήκουν σε παιδιά, ενώ οι υπόλοιποι σε ενήλικες μεταξύ των οποίων διακρίνονται με βεβαιότητα κάποιες γυναίκες, που συνοδεύονται από κοσμήματα.

Οι πρώτοι 17 τάφοι εντοπίστηκαν στο ανώτερο στρώμα. Πρόκειται στην πλειονότητά τους για απλούς λακκοειδείς, με εξαίρεση τον Τα1, ο οποίος τυπολογικά ανήκει στην κατηγορία των κιβωτιόσχημων, στην κατασκευή του οποίου έχουν χρησιμοποιηθεί αρχαίες μαρμάρινες πλάκες σε β΄χρήση (Πίν. 150 α). Η αφαίρεση της επίχωσης από το εσωτερικό του αποκάλυψε τον κάτοχο του τάφου, ο οποίος ήταν ενήλικας, τοποθετημένος σε ύπτια θέση με τα χέρια σταυρωμένα στο ύψος της λεκάνης.

Την ίδια περίπου εικόνα παρουσιάζει και το δεύτερο στρώμα του κοιμητηρίου, όπου και πάλι η πλειονότητα των τάφων είναι λακκοειδείς, με εξαίρεση τέσσερις τάφους που ανήκουν στην κατηγορία του κεραμοσκεπούς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο νεκρός της Τα21, ο οποίος έχει τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση, στα πόδια μιας νεκρής, δηλώνοντας πιθανή συγγένεια μεταξύ των δύο (Πίν. 150 β). Μία παρόμοια υπόθεση μπορούμε ίσως να ισχυριστούμε και για τους νεκρούς των ταφών Τα30, 31, που ετάφησαν ο ένας πλάι στον άλλο με ενωμένο το κάτω μέρος του σώματός τους, γεγονός που δεν αποκλείει την υπόθεση να ήταν ανδρόγυνο.

Για τη χρονολόγηση του νεκροταφείου ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα κοσμήματα που φορούσαν αρκετοί από τους νεκρούς. Πρόκειται για ενώτια, ψέλια και δαχτυλίδια, που μπορούν να αποδοθούν στη μέση βυζαντινή περίοδο, καθορίζοντας έτσι τη χρήση του κοιμητηρίου από το 10ο έως το 13ο αιώνα.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Έδεσσα

Οδός Παύλου Μελά (Ο.Τ. 137, οικόπεδο Β. Στεφανίδη)

Στο παραπάνω οικόπεδο στη θέση «Ψηλός βράχος» και εντός της ακρόπολης της Έδεσσας διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, κατά την οποία αποκαλύφθηκε σημαντικό τμήμα της οχύρωσης της πόλης. Το τείχος αποκαλύφθηκε σε τρία τμήματα, καθένα από τα οποία αντιστοιχεί σε διαφορετική φάση (Πίν. 150 γ). Συμβατικά τα ονομάσαμε σκέλη «α», «β» και «γ» προχωρώντας από το αρχαιότερο στο νεότερο. Έτσι στο ανατολικό τμήμα, όπου αποκαλύφθηκε το σκέλος «α», βρέθηκε τείχος ρωμαϊκής φάσης με πορεία Ν.-Β., μήκος 6 μ. και αποκαλυφθέν ύψος 1,70 μ. Αποτελείται από λαξευμένους πωρόλιθους τοποθετημένους σε ψευδοϊσόδομο σύστημα, ενώ το χαμηλότερο τμήμα του διαμορφώνεται βαθμιδωτά με τέσσερις αναβαθμούς. Οι αναβαθμοί αυξάνουν το πάχος και την αντοχή του και η παρουσία τους πρέπει να οφείλεται στην αναχαίτιση της δύναμης των νερών που περιέρρεαν την πόλη (Πίν. 151 α).

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το σκέλος «β» του τείχους που διαφοροποιείται δομικά από το «α», καθώς παρουσιάζει κυρίως λιθοδομή, αλλά με ανισομεγέθεις πωρόλιθους και παρένθετες πλίνθους, ισχυρό ασβεστοκονίαμα και επιχρισμένο στα χαμηλά τμήματα με εξαιρετικά παχύ υδραυλικό κονίαμα (Πίν. 151 β). Έχει μήκος 8,90 μ. και μέγιστο πάχος 3 μ. Στο υψηλότερο σωζόμενο τμήμα του φθάνει τα 4,20 μ. Η πορεία του είναι από Δ.-Α. και συναντάται κάθετα και εφαπτόμενο με το σκέλος «α», χωρίς όμως να συνανήκει κατασκευαστικά. Η έντονη παρουσία αλάτων σε όλο το ύψος του και η στρώση του υδραυλικού κονιάματος συνδέεται και πάλι με την ύπαρξη των νερών έξω από την πόλη. Το τμήμα

127. Στην ανασκαφή έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Ε. Παρασχοπούλου. Τα σχέδια της ανασκαφής εκπονήθηκαν από τις σχεδιάστριες της Εφορείας Μ. Σασκαλίδου και Σ. Κακαγιάννη.

αυτό ανάγεται στην πρωτοβυζαντινή εποχή και πιθανώς περιλαμβάνει και φάση μεταγενέστερης επισκευής.

Στα δυτικά αυτό το σκέλος παρουσιάζει καταστροφή σε μήκος 4,40 μ. Στη συνέχεια ακολουθεί το σκέλος «γ», το οποίο καμπτόμενο αναπτύσσεται δυτικότερα σε μήκος 6,10 και πάχος έως 2,85 μ. (Πίν. 151 γ). Συνολικά τα δύο σκέλη «β» και «γ» φθάνουν σε μήκος 19,40 μ. και αποτελούσαν το βυζαντινό τμήμα της οχύρωσης που αγκυρωνόταν στο αρχαιότερο ρωμαϊκό, χωρίς όμως να το αχρηστεύουν. Η δόμησή του με πωρόλιθους και άφθονες παρένθετες πλίνθους μεμονωμένες ή σε σειρά παραπέμπει στην παλαιολόγεια περίοδο και μας θυμίζει το τμήμα του πύργου που ερευνήθηκε σε γειτονικό οικόπεδο το 1999[128]. Σημειώνεται ότι σε νοητή ευθεία το τείχος συναντάει τον πύργο και η οχυρωματική γραμμή συνεχίζεται δυτικότερα. Αυτό το τμήμα παρουσιάζεται ιδιαίτερα ευάλωτο και η έρευνα δεν προχώρησε σε μεγάλο βάθος. Άλλωστε τα νερά που αναβλύζουν εξωτερικά του τείχους μάς εμπόδιζαν από πολύ βαθιές τομές, οι οποίες μόνον κατά τόπους έφθασαν στα 5 μ. από το επίπεδο του πεζόδρομου.

Το εύρημα αξιολογείται ως ιδιαίτερα σημαντικό που συμβάλλει στη γνώση μας για την οχύρωση της Έδεσσας με διαχρονική χρήση της αρχικής φάσης κατασκευής και με ταυτόχρονη επέκταση, προσθήκη και επισκευές στη βυζαντινή εποχή. Αυτό το τελευταίο συνδέεται με την πολεοδομική εξέλιξη της Έδεσσας, η οποία σε κάποια φάση αναπτύσσεται και έχει ανάγκη περισσότερου αστικού χώρου στην οχυρή ακρόπολη. Ίσως η επέκταση της πόλης να σχετίζεται με την εγκατάλειψη του πεδινού τμήματός της. Επιπλέον ο συνδυασμός της οχύρωσης και της ύπαρξης των νερών έξω από το τείχος, το οποίο θα δημιουργούσε μια φυσική τάφρο μάς βάζει σε αμφιβολίες για το κατά πόσο υπήρχε προτείχισμα στην ακρόπολη της Έδεσσας.

Η παρούσα αναφορά έχει προκαταρκτικό χαρακτήρα, καθώς θα ακολουθήσει αναλυτικότερη, όπου θα επανεκτιμάται η οχύρωση της πόλης συλλήβδην.

Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Φ. Καμανά. Η αποτύπωση και το σχέδιο εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια της 11ης ΕΒΑ Μ. Σασκαλίδου.

Η Εφορεία έχει προτείνει την εξολοκλήρου διατήρηση του τείχους και αναμένει την τροποποίηση της μελέτης από τον αρμόδιο μηχανικό του ιδιοκτήτη, προκειμένου να προωθήσει το θέμα στο αρμόδιο Συμβούλιο Μνημείων.

Γιαννιτσά

Οικόπεδο Κ. Σκληρόπουλου (Ο.Τ. 273)

Σύντομη ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο, κατά τη διάρκεια της οποίας ερευνήθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ., κτισμένος από ογκώδεις τετράπλευρους λίθους και καλυμμένος από τέσσερις μεγάλες λίθινες πλάκες, πάχ. 0,35 μ., εκ των οποίων η μία σχηματίζει οπή τετράπλευρης διατομής για το ανασήκωμά της. Οι διαστάσεις του είναι 2,60×1,12 μ. και το ύψος του 0,62 μ. εσωτερικά και 0,95 μ. εξωτερικά. Οι εσωτερικές παρειές του τάφου είναι επιχρισμένες από κεραμικό κονίαμα, πάχ. έως 0,02 μ., και επάνω σε αυτό διακρίνεται αρχικό στρώμα βαθυκύανου χρώματος και μεταγενέστερο στρώμα ερυθρού. Εντός του τάφου βρέθηκαν τρεις σκελετοί, οι δύο ανήκουν σε ενήλικες και ο ένας σε παιδί. Από τα μικρά ευρήματα προσδιορίζεται ότι οι ενήλικες ήταν άνδρας και γυναίκα. Ανάμεσά τους βρέθηκαν μία σταυρόσχημη χάλκινη πόρπη (Πίν. 151 δ), τέσσερις οστέινες χάνδρες περιδεραίου και μία γυάλινη, μία οστέινη περόνη, ένα οστέινο χτένι, ένα χάλκινο κουμπί και ένας χάλκινος κρίκος.

Η έρευνα στην επίχωση του τάφου δεν απέδωσε ευρήματα. Τόσο η τυπολογία του τάφου όσο και τα ευρήματα τον τοποθετούν μέσα στον 4ο αιώνα.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική[129]

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένοι καθαρισμοί του αρχαιολογικού χώρου και συντήρηση των στεγάστρων προστασίας της βασιλικής. Παράλληλα, εκτελέστηκαν εκτεταμένες εργασίες συντήρησης των μαρμαροθετημάτων που κοσμούσαν τα δάπεδα του βόρειου κλίτους, του νάρθηκα, του εξωνάρθηκα και του Βήματος της βασιλικής και διερευνήθηκε ο χώρος νότια του ναού, όπου ήλθαν στην επιφάνεια οικοδομικά λείψανα προσκτισμάτων, τα οποία πιθανώς σχετίζονταν με χώρο βαπτιστηρίου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

128. Οικόπεδο «Θεμελιακής Α.Ε.», βλ. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 678-679.

129. Τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιεύονται στο Πέτκος, ό.π. (υποσημ. 45).

2004

Κατά το έτος 2004 υπηρέτησαν στην Εφορεία, εκτός από τον υπογραφόμενο η αρχαιολόγος Α. Τσιλιπάκου, ο ιστορικός της τέχνης Ι. Σίσιου, οι αρχιτέκτονες Δ. Γουμάγιας και Α. Σαραφέρας και η πολιτική μηχανικός Κ. Δρόσου.

Κατά τη διάρκεια και του έτους 2004 η Εφορεία έθεσε ως στόχους: α) την εκτέλεση εργασιών σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που χρηματοδοτούνται από το Γ΄ ΚΠΣ καθώς και την εκτέλεση εργασιών αποκατάστασης μνημείων που υπέστησαν καταστροφές από το σεισμό της 13-5-95, β) την προετοιμασία μελετών για μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που θα προταθούν για υλοποίηση στο Δ΄ ΚΠΣ και γ) τη μελέτη και δημοσίευση μνημείων και ανασκαφικών συνόλων που συνδέονται με τα ανωτέρω.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Συνεχίστηκε η λειτουργία των μόνιμων εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας με τίτλο «Ο Ζωγράφος Ρωμανός Καλομοίρης επισκέπτεται τη Βέροια ή πώς ένας καλλιτέχνης βοηθά στη μετάδοση της πληροφορίας» και του Βυζαντινού Μουσείου Καστοριάς με τίτλο «Στον κόσμο των Βυζαντινών Εικόνων». Στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς το Σεπτέμβριο πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία σε συνεργασία με τους Φίλους του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας και τη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού του Δήμου Βέροιας πολιτιστικές εκδηλώσεις με θέμα «Τόποι Αθλητισμού-Τόποι Πολιτισμού».

Η Εφορεία μας, μετά από αίτηση του 8ου Δημοτικού Σχολείου, υποστήριξε με μια αρχαιολόγο της την υλοποίηση του προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που πραγματοποιήθηκε το Μάιο με θέμα «Περπατώντας στην πόλη της Αιανής» ενημερώνοντας τα παιδιά για τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του οικισμού με σημεία αναφοράς τους βυζαντινούς ναούς της Παναγίας και του Αγίου Δημητρίου. Τα αποτελέσματα του προγράμματος κυκλοφόρησαν σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή σε ειδική εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε για το σκοπό αυτό.

Δημοσιεύθηκαν τα Πρακτικά της Επιστημονικής Διημερίδας «Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου. Η περίπτωση του Νομού Ημαθίας: Ιστορία-Αρχαιολογία» που διοργάνωσε το Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης. Τέσσερις αρχαιολόγοι της Εφορείας έλαβαν μέρος με σχετική ανακοίνωση[130]. Δημοσιεύθηκαν, επίσης, τα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Συνάντησης Εργασίας με θέμα «Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα», που πραγματοποιήθηκε στο Επταπύργιο Θεσσαλονίκης. Η Εφορεία συμμετείχε με σχετική ανακοίνωση και την παρουσίαση δύο πινακίδων[131]. Δημοσιεύθηκαν τα Πρακτικά του Πανελλήνιου Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα «Τα Γρεβενά, Ιστορία - Τέχνη - Πολιτισμός», στο οποίο συμμετείχε η Εφορεία μας με έξι σχετικές ανακοινώσεις[132], καθώς και ο συλλογικός τόμος «Ερατεινή Ημαθία», δίγλωσση έκδοση (ελληνικά - αγγλικά) της Ιεράς Μητρόπολης Βέροιας, Ναούσης και Καμπανίας, όπου συμμετείχαν τρεις αρχαιολόγοι της Εφορείας μας με σχετικά κείμενα[133].

Για την ανωτέρω έκδοση δημοσιεύθηκε επίσης σχετική βιβλιοπαρουσίαση από αρχαιολόγο της Εφορείας μας[134].

Στο πλαίσιο της έκθεσης που παρουσιάστηκε στο Palais des Papes της Avignon στη συγγραφή του καταλόγου με θέμα «Άγιοι του Βυζαντίου σε ελληνικές εικόνες της Βέροιας, 13ος-17ος αιώνα» έλαβε μέρος και ένας αρχαιολόγος της Εφορείας[135].

Η Εφορεία μας συμμετείχε με δύο σχετικές ανακοινώσεις, αρχαιολόγου και μηχανικού της, στο Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Ιστορίας και Παράδοσης, στα Γρεβενά, αφιερωμένο στη μνήμη του Θ. Ζιάκα[136].

Δημοσιεύθηκε από αρχαιολόγο της Εφορείας μας ο ναός της Αγίας Μαρίνας στην Αγία Μαρίνα Νομού Ημαθίας[137], ενώ κατατέθηκαν προς δημοσίευση τα πορίσματα των τελευταίων ερευνών στο ναό της Παναγίας Αιανής Νομού Κοζάνης[138]. Ακόμη δημοσιεύθηκαν στοιχεία για το ναό και το τέμπλο του ναού Αγίου Νικολάου στο Βελβεντό Νομού Κοζάνης[139].

130. Βλ. ό.π. (υποσημ. 53).

131. *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, ό.π. (υποσημ. 42).

132. Γρεβενά, ό.π. (υποσημ. 32). Βλ. και παραπάνω, σ. 561.

133. Βλ. και παραπάνω, σ. 580.

134. Ερατεινή Ημαθία/Lovely Imathia, Έκδοση της Ιεράς Μητρόπολης Βέροιας, Ναούσης και Καμπανίας, *Πολιτιστικά Δρώμενα* 36 (Δεκέμβριος 2004/Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2005), σ. 32-35.

135. *Άγιοι του Βυζαντίου, Ελληνικές εικόνες της Βέροιας, 13ος-17ος αιώνας*, Αθήνα 2004.

136. Τσιλιπάκου, ό.π. (υποσημ. 3).

137. Τσιλιπάκου, *Πολιτιστικά Δρώμενα*, ό.π. (υποσημ. 53).

138. Αγ. Τσιλιπάκου, Παλαιότερες και νεότερες ειδήσεις για το ναό της Παναγίας στην Αιανή Κοζάνης, *ΑΔ* 57 (2001): Μελέτες, σ. 365-402.

139. Μνημεία στο Βελβεντό. Τέμπλο του 1591 στον Ι.Ν. Αγίου Νικολάου, *Ημερολόγιον Κοζάνης*, Αν. Ζ. Μπέλλου, έτος 30ό, τόμος 20ός, 2005, σ. 58-59 (Αγ. Τσιλιπάκου).

Η Εφορεία μας συμμετέχει με μια αρχαιολόγο της σε συλλογική έκδοση του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης για την Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης με κατάθεση ενημερωτικού κειμένου που αφορά την Αρχαιολογική Συλλογή της, καθώς και σε επετειακή έκδοση του Δήμου Βελβεντού για τα 200 χρόνια από την ανοικοδόμηση του ναού της Κοίμησης (υπό έκδοση) με σχετικές δημοσιεύσεις.

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Συνεχίστηκε η μελέτη των εκθέσιμων αντικειμένων από τις συλλογές του Μουσείου, με βάση τη βιβλιογραφική και την επιτόπια έρευνα στα ίδια ή σε συναφή με αυτά μνημεία και ολοκληρώθηκε στο μεγαλύτερο ποσοστό η σύνταξη των κειμένων του περιπτέρου ηλεκτρονικής πληροφόρησης του Μουσείου.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Βελβεντό

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου[140]

Πρόκειται για επιβλητική τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική που εγκαινιάστηκε το 1804 με τοιχογραφικό διάκοσμο που ολοκληρώθηκε στα 1812, ξυλόγλυπτο τέμπλο που ολοκληρώθηκε το 1807 και ξύλινες οροφές με περίτεχνο διάκοσμο. Εντάσσεται στο κλίμα της εποχής του νεοελληνικού μπαρόκ με προσθήκη στοιχείων σε στυλ ροκοκό.

Ολοκληρώθηκε η αρχαιολογική μελέτη του μνημείου και τεκμηρίωση του ναού[141] με διάκριση των κατασκευαστικών φάσεων και αντίστοιχες προτάσεις επέμβασης από την αρχαιολόγο Α. Τσιλιπάκου, η μελέτη αποκατάστασης του μνημείου υπό την επίβλεψη της αρχιτέκτονος Β. Καλταπανίδου και η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών από το συντηρητή της Εφορείας Κ. Τζίμπουλα.

Σιάτιστα

Μνημεία πόλης

Στο πλαίσιο σύστασης της σχετικής «αρχαιολογικής διαδρομής» στη Σιάτιστα, με αφετηρία τα αρχοντικά Πούλκως, Τζώνου και το ναό της Αγίας Παρασκευής στη διατηρητέα περιοχή της Γεράνειας και ενδιάμεσο σταθμό το αρχοντικό Μανούση, το ναό Προφήτου Ηλιού και το Εκκλησιαστικό Μουσείο, θα καταλήγει στα αρχοντικά Νεραντζόπουλου και Μαλιόγκα στη Χώρα, ολοκληρώθηκε και η μελέτη αποκατάστασης του αρχοντικού Μανούση.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Κοσμάτι

Ναός Αγίου Νικολάου

Πρόκειται για τον ενοριακό και συγχρόνως κοιμητηριακό ναό του οικισμού, που έχει χαρακτηριστεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο (Υ.Α. 27702/25-1-69, ΦΕΚ 84/Β/5-2-69). Αποτελεί τρίκλιτη θολοσκεπή βασιλική με υπερυψωμένο νάρθηκα-γυναικωνίτη και χαγιάτι σε δύο στάθμες στη νότια πλευρά. Η αψίδα του Ιερού Βήματος ανατολικά κοσμείται με τυφλά αψιδώματα.

Ο ναός κτισμένος με λαξευμένη ντόπια πέτρα ανεγέρθηκε το 1806. Στο εσωτερικό του φέρει ξύλινο γραπτό τέμπλο του 1807. Είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες δύο περιόδων. Εκείνες του ιερού και του κυρίως ναού φιλοτεχνήθηκαν το 1847, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή στη νότια είσοδο:

Ηστορίθη η παρούσα ηστορία παντοκράτορα πλατητέρα κοίμησης / της θεοτόκου τους μεγαλομάρτυρας γήροθεν επί έτους 1847 / Ιουλίου 20- Αρχιερατεύοντος του πανιεροτάτου κυρίου κυρίου / ηωανικίου ιερατεύωντος δε του εδεσιμοτάτου παπ(ά) δημήτρι επιτρο/πεύωντος δε μιχαήλ καραλήτζα και δια συνδρομής πάντων / των χριστηανών της χώρας ταύτης.

Στον ανατολικό τοίχο του γυναικωνίτη, ο οποίος διατρυπάται από τοξωτά ανοίγματα που επιτρέπουν τη θέαση προς τον κυρίως ναό, οι τοιχογραφίες με κεντρικό θέμα τη Δευτέρα Παρουσία φιλοτεχνήθηκαν το 1864 σύμφωνα με την αντίστοιχη κτητορική επιγραφή επάνω από την είσοδο προς τον κυρίως ναό, η οποία καλύπτεται από επιχρίσματα:

Ηστορίθη αύτη η Δευτέρα παρισία Δια σινδρομής / και επιστασίας του εκΔεσιμωτάτου επιτρόπου κυρίου παπά ιωάννου και των βοηθούντων εν τη αγία εκλησία ταύτη / εωνία η [.....] 1864 ιουνίου 13 [....] / εκατ[.....].

140. Βλ. σχετικά, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 790-791 (Αγ. Τσιλιπάκου).

141. Η ανωτέρω μελέτη κατατέθηκε για να συμπεριληφθεί σε προσεχή επετειακή έκδοση του Δήμου Βελβεντού για τα 200 χρόνια από την ανοικοδόμηση του ναού της Κοίμησης.

Το τριώροφο κωδωνοστάσιο του ναού αποτελεί ανεξάρτητο οικοδόμημα στα βορειοδυτικά. Σύμφωνα με λιθανάγλυφη επιγραφή στο κλειδί του βόρειου τοξωτού ανοίγματος, ανεγέρθηκε στις 4 Μαΐου του 1911.

Η βάση του, ο ισόγειος χώρος πρόσβασης και ο υπόλοιπος καθ' ύψος έως τη στάθμη +4,17, είναι συμπαγής κατασκευή με ημιλαξευμένους τοπικούς λίθους (ψαμμίτης) συναρμοσμένους μεταξύ τους σε ψευδοϊσόδομο σύστημα. Στη νότια πλευρά υπάρχει ορθογώνιο θυραίο άνοιγμα με ξύλινο ανώφλι, ενώ επάνω από αυτό κυκλικός φεγγίτης ενταγμένος σε τετράγωνο πλαίσιο, όμοιο με δεύτερο που ανοίγεται στη βόρεια πλευρά. Τα λίθινα αγκωνάρια και η διάταξη της τοιχοποιίας στις ακμές προεξέχουν ελαφρώς έτσι ώστε η κύρια τοιχοποιία να βρίσκεται σε ελαφριά υποχώρηση, δημιουργώντας διακοσμητικό αισθητικό αποτέλεσμα.

Επάνω στη βάση αυτή, στο β΄ όροφο, έως τη στάθμη +7,44, εδράζονται τέσσερις κτιστοί πεσσοί από λαξευμένους λίθους σε ψευδοϊσόδομο σύστημα με λαξευμένο γείσο που γεφυρώνονται με ισάριθμα διασταυρούμενα λίθινα τόξα, τα οποία σήμερα είναι επιχρισμένα.

Επάνω, στο γ΄ όροφο, εδράζονται τέσσερις κίονες με τετράγωνες βάσεις και αντίστοιχα γείσα, όπου πατούν τα λίθινα τόξα, όμοια με εκείνα του α΄ ορόφου, έως τη στάθμη της τετράριχτης στέγης (+10,37).

Από τα αρχικά μεσοπατώματα έχει διασωθεί το ξύλινο μεσοπάτωμα του α΄ ορόφου. Οι μεταλλικοί ελκυστήρες των τόξων της ανωδομής αποτελούν στοιχεία της αρχικής κατασκευής.

Σε μεταγενέστερη περίοδο (δεκαετίες 1960-1970), ύστερα από δωρεά του Γ. Τζαχανά, το κωδωνοστάσιο δέχθηκε επεμβάσεις με αλλαγή δομικών στοιχείων από μη συμβατά με την αρχική κατασκευή υλικά και επιχρίστηκε.

Εκπονήθηκε η αρχαιολογική μελέτη του κωδωνοστασίου, στα πλαίσια σύνταξης μελέτης στερέωσης - αποκατάστασής του, όπου διατυπώσαμε προτάσεις αποκατάστασης ύστερα από έρευνα σε παρόμοια μνημεία της ευρύτερης περιοχής. Η μελέτη στερέωσης-αποκατάστασης εκπονήθηκε με χρηματοδότηση του Δήμου Θ. Ζιάκα υπό την επίβλεψη της πολιτικού μηχανικού της Εφορείας Κ. Δρόσου.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Μνημεία Καστοριάς

Στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς, ολοκληρώθηκε η αρχαιολογική μελέτη του ναού Αγίου Γεωργίου Μουζεβίκη (16ος αι.), η μελέτη συντήρησης του ξυλόγλυπτου και γραπτού διακόσμου του αρχοντικού Τσατσαπά (1752), οι μελέτες (αρχιτεκτονική αποτύπωση-πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης-στατική μελέτη), η μελέτη ηλεκτρικής εγκατάστασης και φωτισμού της Παναγίας Κουμπελίδικης (11ος αι.), η μελέτη ηλεκτροφωτισμού των Βυζαντινών Πύργων της περιοχής Παναγίας Κουμπελίδικης και οι ηλεκτρομηχανολογικές μελέτες για την αποκατάσταση και επανάχρηση του αρχοντικού Σαπουντζή.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Η Εφορεία σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων διοργάνωσε έκθεση με θέμα «Άγιοι του Βυζαντίου. Ελληνικές Εικόνες της Βέροιας. 13ος-17ος αιώνα», η οποία ταξίδεψε στο Παπικό Ανάκτορο της Αβινιόν και πρόβαλε για μία ακόμη φορά τον πλούτο της Βέροιας. Οι εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας παρουσιάστηκαν στην έκθεση σε ενότητες αντίστοιχες των ομάδων της βυζαντινής ουράνιας κοινωνίας. Μιας κοινωνίας με μορφές ασκητικές, μαρτυρικές, όσο και επιβλητικές, που ο ανώνυμος ή επώνυμος καλλιτέχνης, από το 13ο έως το 17ο αιώνα, απαθανάτισε με βάση τους εικονογραφικούς κανόνες της εποχής.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Πρέσπες

Κτίριο βυζαντινής συλλογής Αγίου Γερμανού

Με την απόφαση αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β2/Φ21-11/21228/466/4-4-1995 εγκρίθηκε η ίδρυση Βυζαντινής Συλλογής στον Άγιο Γερμανό Πρεσπών, η οποία θα φιλοξενηθεί σε διώροφο κτίριο μικτού εμβαδού 573 τ.μ. εντός οικοπέδου συνολικού εμβαδού 1.087 τ.μ. Προβλέπεται η αποκατάσταση και ο εκσυγχρονισμός του κυρίως κτιρίου, η αποκατάσταση των βοηθητικών κτισμάτων και η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου. Προβλέπεται επίσης η οργάνωση του εκθεσιακού χώρου με τις απαιτούμενες κατασκευές καθώς και η επεξεργασία και εγκατάσταση πληροφοριακού υλικού. Το κτίριο βρίσκεται στην είσοδο του χωριού, σε κεντρική θέση και πρόκειται να λειτουργήσει ως κέντρο πληροφόρησης για την ιστορία και τα μνημεία της περιοχής με μικρή έκθεση φωτογραφιών και σχεδίων και με τη διάθεση έντυπου υλικού, το οποίο θα

εισάγει τον επισκέπτη στην ιστορία και τα μνημεία της περιοχής και θα τον κατευθύνει σε αρχαιολογικούς περιπάτους.

Εκτελέστηκαν εργασίες καθαρισμού του κτιρίου και του περιβάλλοντος χώρου. Ξεκίνησαν στερεωτικές εργασίες στην εξωτερική τοιχοποιία με τοπικές μικροκαθαιρέσεις και ανακτίσεις των αποδιοργανωμένων τμημάτων. Άρχισαν επίσης στερεωτικά αρμολογήματα στις δύο πλευρές και στο σύνολο της λιθόκτιστης τοιχοποιίας, στην εξωτερική τοιχοποιία και στα λιθόκτιστα τμήματα των μεσοτοίχων.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου

Πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες καθαρισμού του αρχαιολογικού χώρου[142], τοποθετήθηκε ελαφρά περίφραξη και πινακίδα έργου, ενώ παράλληλα έγιναν όλες οι απαραίτητες συνδέσεις με τα δίκτυα της ΔΕΥΑΒ (ύδρευσης, αποχέτευσης και ομβρίων) και εγκαταστάθηκε ηλεκτρολογική παροχή ρεύματος. Στον υπόγειο χώρο της οικοδομής, όπου διασώζονται τα λείψανα του βαπτιστηρίου, έγιναν οι προβλεπόμενες κατασκευές για την ανάδειξή του. Προκειμένου να διαμορφωθούν τα όρια του αρχαιολογικού χώρου δυτικά κατασκευάστηκε αναλημματικό τοιχίο από οπλισμένο σκυρόδεμα. Για την προστασία και στερέωση του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Παταπίου κατασκευάστηκε βόρεια και δυτικά περιμετρικό λίθινο πεζούλι. Οι σχετικές εργασίες εκτελέστηκαν υπό την επίβλεψη της αρχιτέκτονος Β. Καλταπανίδου.

Ναός Αγίου Νικολάου

Ο ναός σήμερα έχει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής. Χτίστηκε από τον Κομνηνό Καλοκρατά το 16ο αιώνα και σε αυτήν ενσωματώθηκε το ιερό προϋπάρχοντος ναού. Στο σωζόμενο παλαιότερο τμήμα του διατηρούνται σπαράγματα τοιχογραφιών του 14ου και 18ου αιώνα. Ο υπόλοιπος τοιχογραφικός διάκοσμος χρονολογείται στο 1566. Άρχισαν και ολοκληρώθηκαν υπό την επίβλεψη της αρχιτέκτονος Β. Καλταπανίδου οι εργασίες συντήρησης και στεγάνωσης της στέγης του μνημείου.

142. Βλ. σχετικά, παραπάνω, σ. 549, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Μνημεία Σιάτιστας

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης της στέγης και των περιβόλων των μνημείων καθώς και εργασίες ευπρεπισμού και καθαρισμού τόσο στο εσωτερικό όσο και στο άμεσο περιβάλλον των επισκέψιμων μνημείων (αρχοντικά Πούλκως, Νεραντζόπουλου, Μανούση και Μαλιόγκα).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Σαμαρίνα

Ναός Μεταμόρφωσης Σωτήρος

Πρόκειται για σύνθετο τετρακιόνιο εγγεγραμμένο σταυροειδή ναό με προεξέχουσα ημικυκλική αψίδα Ιερού Βήματος, νάρθηκα και ανοικτή στοά στη νότια πλευρά, που κτίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα. Ως προς την εσωτερική διακόσμηση ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 1819, όπως μαρτυρεί η επιγραφή πάνω από τη δυτική θύρα του ναού, που επίσης μας δίδει τα ονόματα των Σαμαρινάιων αγιογράφων Δημητρίου και Μιχαήλ Αναγνώστου και Αναγνώστου Παπά Ιωάννου, καθώς και το όνομα του ιερού προσώπου στο οποίο ήταν αρχικά αφιερωμένος ο ναός, η αγία Παρασκευή. Άρχισαν υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου οι εργασίες στερέωσης-αποκατάστασης του μνημείου.

Μονή Αγίας Παρασκευής

Από το αρχικό κτιριακό συγκρότημα της μονής σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό, που είναι αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Το καθολικό ιδρύθηκε το 1713 σύμφωνα με την εντοιχισμένη λιθανάγλυφη επιγραφή στον ανατολικό εξωτερικό τοίχο πάνω από την κόγχη του ιερού και ανήκει στον τύπο του απλού τετρακιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού. Εσωτερικά, μόνο το Ιερό Βήμα και ο θόλος του κυρίως ναού φέρουν αγιογραφίες, που χρονολογούνται στο 1821, ενώ ο ζωγράφος Μιχαήλ του θόλου ταυτίζεται με αυτόν του ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο που χωρίζει αυτούς τους δύο χώρους φέρει χρυσό χρώμα και είναι έργο έξοχου καλλιτέχνη της εποχής του. Άρχισαν υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου οι εργασίες στερέωσης-αποκατάστασης του μνημείου.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ[143]

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Βυζαντινό Μουσείο

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης των εικόνων που παρουσιάστηκαν στο Παπικό Ανάκτορο της Αβινιόν. Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης του εκθέσιμου υλικού (εικόνες (Πίν. 152 α), τοιχογραφίες (Πίν. 152 β), ψηφιδωτά, αρχιτεκτονικά γλυπτά, παλαίτυπα, ξυλόγλυπτα, μεταλλικά αντικείμενα (Πίν. 152 γ) και επιτύμβιες επιγραφές) των μόνιμων εκθέσεων του β΄ και γ΄ ορόφου του μουσείου.

Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου

Στα σπάνια ψηφιδωτά του 4ου αιώνα έγιναν εργασίες καθαρισμού (Πίν. 152 δ), στερεώθηκαν οι χαλαρές ψηφίδες (Πίν. 152 ε), πραγματοποιήθηκαν στεφανώματα και ενέματα. Τμήματα των ψηφιδωτών του 5ου αιώνα αποκολλήθηκαν και μεταφέρθηκαν στα εργαστήρια συντήρησης του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας, όπου πραγματοποιείται η συντήρησή τους. Μετά τη συντήρηση και επανατοποθέτησή τους στο χώρο, για την προστασία τους προβλέπεται η κατασκευή μεταλλικού στεγάστρου, για την έδραση του οποίου ήδη κατασκευάστηκαν τα θεμέλια.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Μνημεία Νομού Κοζάνης

Εκτελέστηκαν εργασίες προληπτικής συντήρησης των τοιχογραφιών στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Σιάτιστας στους ναούς Προφήτου Ηλιού Σιάτιστας (18ος αι.) και Αγίου Γεωργίου Εράτυρας (19ος αι.) και, τέλος, στις αποσπασμένες εξωτερικές τοιχογραφίες του αρχοντικού Μαλιόγκα Σιάτιστας (18ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Πέτρες

Ναός Αγίου Νικολάου

Ολοκληρώθηκε η συντήρηση 71 εικόνων και ξύλινων τμημάτων (αποστολικά, βημόθυρα) από το ναό Αγίου Νικολάου, που είχαν καταγραφεί στο παρελθόν[144] και τα οποία μεταφέρθηκαν για φύλαξη και άμεση συντήρηση λόγω σημαντικών φθορών στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, στα πλαίσια των εργασιών αποκατάστασης του ναού με χρηματοδότηση από το Β΄ ΚΠΣ.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Μνημεία Καστοριάς

Εκτελέστηκαν εργασίες συντήρησης του αρχοντικού Σκούταρη. Στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης που λειτουργεί στην πόλη της Καστοριάς συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στους ναούς Αγίου Δημητρίου Ελεούσης (12ος αι.). Εκτελέστηκαν, τέλος, εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στους ναούς των Αγίων Τριών (1401) και Παναγίας Κουμπελίδικης (10ος αι.).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΗΡΥΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Ναός Παναγίας Περιβλέπτου

Ο βυζαντινός ναός της Παναγίας Περιβλέπτου (14ος αι.) ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής, της οποίας τα δύο κλίτη αρκετά στενότερα από το κεντρικό και περίπου ισοπλατή με το νάρθηκα δημιουργούν με τον τελευταίο ένα είδος περιστώου, και έχει υποστεί διαδοχικές επισκευές κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας έως τον 20ό αιώνα[145]. Στο πλαίσιο των εργασιών στερέωσης-αποκατάστασης του ναού, διενεργήθηκαν δοκιμαστικές ερευνητικές τομές στην εξωτερική όψη του νότιου τοίχου, περιμε-

143. Οι σχετικές εργασίες συντήρησης εκτελέστηκαν υπό την επίβλεψη των συντηρητών Π. Σγούρου, Κ. Καπετάνου, Κ. Τζίμπουλα και Ε. Χριστοφορίδου. Στον αρχαιολογικό χώρο του Αγίου Παταπίου η συντήρηση των ψηφιδωτών έγινε σε συνεργασία με το συντηρητή Δ. Χρυσόπουλο.

144. Βλ. σχετικά, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 577, Πίν. 178γ (Αγ. Τσιλιπάκου).

145. Για το ναό και τις τελευταίες έρευνες, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 804-809 (Αγ. Τσιλιπάκου).

τρικά των παραθύρων και του αβαθούς αψιδώματος με τη μορφή της Παναγίας βρεφοκρατούσας.

Τα αποτελέσματα υπήρξαν άκρως ενδιαφέροντα για τις φάσεις και την αρχιτεκτονική ιδιομορφία του μνημείου. Κάτω από το νεωτερικό επίχρισμα αποκαλύφθηκαν δύο κύρια στρώματα τοιχογράφησης (Πίν. 153 α). Το παλαιότερο, με ανεικονικό διάκοσμο-μίμηση ορθομαρμάρωσης, είναι σύγχρονο (πρώτες δεκαετίες 18ου αι.) με τη μορφή της Παναγίας στο αψίδωμα[146] (αποκαλύφθηκε μόνο σε έκταση μιας δοκιμαστικής τομής).

Το νεότερο διασώζεται σε όλη την έκταση της νότιας τοιχοποιίας σε αρκετά καλή κατάσταση. Περιμετρικά των παραθύρων και του αβαθούς αψιδώματος με την Παναγία δημιουργούνται διακοσμητικά πλαίσια-διάχωρα με διάκοσμο. Εκείνος των παραθύρων φαίνεται να είναι απλούστερος (όπως συνάγουμε από τέσσερις ενδεικτικές δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν): Στο κέντρο πλατιάς ταινίας που ορίζεται από δύο κάθετες και παράλληλες μεταξύ τους γραμμές κυανού χρώματος εντάσσεται κυματοειδής κόκκινη γραμμή. Η επίστεψη του παραθύρου τονίζεται με την απεικόνιση αντωπών πτηνών (πιθανώς χελιδονιών).

Πλουσιότερος και γεμάτος πνοή χαρακτηρίζεται ο διάκοσμος περιμετρικά του αψιδώματος. Σε ορθογώνιο διάχωρο που ορίζεται με κόκκινη γραμμή εντάσσεται το θέμα: Χαμηλά στη βάση παριστάνονται απλοποιημένα δύο κυπαρίσσια. Πάνω από το κλειδί του αψιδώματος τοποθετείται μικρό ανθοδοχείο από όπου εκφύονται ελισσόμενοι, λεπτοί ανθοφόροι κλάδοι, οι οποίοι κατέρχονται έως τη βάση. Στις γωνίες και εκατέρωθεν του ανθοδοχείου απεικονίζονται σταυροί, από την τομή των κεραιών των οποίων εκφύονται ελισσόμενοι βλαστοί. Επάνω από τις κάθετες κεραίες των σταυρών φτερουγίζουν πουλιά (χελιδόνια). Στις γωνίες του διαχώρου τοποθετούνται τρίλοβα ανθέμια, επάνω από τα οποία ίπτανται και πάλι πουλιά. Το αψίδωμα με τη μορφή της Παναγίας εξαίρεται με τεθλασμένες γραμμές κόκκινου και κυανού χρώματος.

Ο διάκοσμος αυτός αποτελεί μέχρι σήμερα μοναδική περίπτωση σε ναό της Βέροιας παραπέμποντας σε μοτίβα κοσμικής ζωγραφικής και μπορεί να χρονολογηθεί, σύμφωνα με τη δυσανάγνωστη αναγραφόμενη χρονολογία και την τεχνοτροπία, στο α΄ τέταρτο του 19ου αιώνα (πιθανώς στο έτος 1819).

Επίσης, κάτω από το αψίδωμα αποκαλύφθηκε θυραίο άνοιγμα, πλ. 1,30 μ., το οποίο δικαιολογεί ακριβώς την ύπαρξη του αψιδώματος και αναμένεται να ερευνηθεί πλήρως με τη συνέχιση των εργασιών αποκατάστασης και συντήρησης στο εσωτερικό του ναού.

146. Για τη χρονολόγηση, βλ. Παπαζώτος, ό.π. (υποσημ. 18), σ. 152-153.

Κάτω Ζερβοχώρι

Ναός Αγίου Νικολάου

Πραγματοποιήσαμε αυτοψία στο ναό του Αγίου Νικολάου με σκοπό την εκπόνηση αρχαιολογικής μελέτης στα πλαίσια του προγραμματισμού σύνταξης μελέτης αποκατάστασης του ναού σε συνεργασία με το Δήμο Ειρηνούπολης.

Ο ναός που έχει χαρακτηριστεί στο παρελθόν ιστορικό διατηρητέο μνημείο αποτελεί στη σημερινή του μορφή τρίκλιτη βασιλική με τρίπλευρη αψίδα, υπερυψωμένο νάρθηκα-γυναικωνίτη και χαγιάτι στη νότια και δυτική πλευρά. Από την κτητορική επιγραφή πάνω από τη νότια είσοδο στο γυναικωνίτη πληροφορούμαστε ότι ο ναός οικοδομήθηκε με δαπάνες των κατοίκων το 1843 και αγιογραφήθηκε από τους Σελιτζιώτες (Σέλιτζα = Εράτυρα Δυτικής Μακεδονίας) ζωγράφους Γεώργιο και τον υιό του Μανουήλ.

Ωστόσο η επιτόπια έρευνα που διενεργήσαμε αποδεικνύει την ύπαρξη παλαιότερου ναού, του α΄ μισού του 18ου αιώνα, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν δίκλιτος, από τον οποίο διατηρούνται οι χώροι της Πρόθεσης και του Ιερού Βήματος, ανακαινισμένοι και ενσωματωμένοι στο ναό του 19ου αιώνα, καθώς και το εξαίρετης τέχνης ξυλόγλυπτο τέμπλο με το αποστολικό και τον Εσταυρωμένο. Από τις τοιχογραφίες του αρχικού ναού διασώζονται ανέπαφες εκείνες του ανατολικού τοίχου, η Αποκαθήλωση (Πίν. 153 β) στην κόγχη της πρόθεσης, ο άγιος Χαράλαμπος σε κόγχη επίσης, τρία μετάλλια με προτομές ιεραρχών από την αντίστοιχη ζώνη, τμήμα από τη μορφή του ολόσωμου αγίου Νικολάου, οι τοιχογραφίες της κεντρικής αψίδας επιχρισμένες σήμερα σχεδόν στο σύνολό τους. Οι υπόλοιπες αγιογραφίες επιζωγραφήθηκαν το 1843.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης η ξυλόγλυπτη οροφή του κυρίως ναού και του ιερού (Πίν. 153 γ), ο διάκοσμος με μπαγδατί πάνω από τις τοξοστοιχίες και στη στέψη της τοιχοποιίας με τα ωοειδή μετάλλια, όπου εγγράφονται προτομές αγγέλων εκατέρωθεν ακτινοβολούντος σταυρού, ο διάκοσμος με εξελισσόμενους συμπλεκόμενους κλάδους αμπέλου στο μέτωπο των τοξοστοιχιών του ανατολικού διαχωριστικού τοίχου του κυρίως ναού-γυναικωνίτη.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αγία Παρασκευή

Ναός Αγίου Αθανασίου

Πρόκειται για μονόχωρο ναό με ελαφρώς υπερυψωμένο νάρθηκα-γυναικωνίτη που διασώζει στο εσωτερικό του αγιογραφίες του Σαμαριναίου ζωγράφου Δημη-

τρίου Αδάμ Πιτένη, φιλοτεχνημένες, σύμφωνα με αφιερωματική επιγραφή το *1873*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το τέμπλο του ναού με ξυλόγλυπτο και γραπτό διάκοσμο, όπου ενσωματώνονται εικόνες του ανωτέρω αγιογράφου.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Κατάκαλη

Ναός Αγίου Γεωργίου

Αποτελεί μονόχωρο ναό με ευρύχωρο νάρθηκα και ανακαινισμένο χαγιάτι στη νότια πλευρά. Στο εσωτερικό του είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες που μπορούν να χρονολογηθούν περί τα μέσα του 18ου αιώνα.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα στον κυρίως ναό διατάσσεται σε τέσσερις ζώνες. Στις δύο ανώτερες απεικονίζονται σκηνές (Δωδεκάορτο, Πάθη, μαρτύρια αγίων), ενώ στις δύο κατώτερες μετάλλια, που δημιουργούνται από συμπλεκόμενους κλάδους αμπέλου με προτομές αγίων, και ολόσωμοι άγιοι.

Ύστερα από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν στο βόρειο τοίχο του ναού αποκαλύφθηκε παλαιότερο στρώμα τοιχογραφιών 16ου-17ου αιώνα.

Ο υπερυψωμένος νάρθηκας-γυναικωνίτης διαχωρίζεται από τον κυρίως ναό με τοίχο που διατρυπάται από μια τοξωτή θύρα εισόδου και δύο μικρά ορθογώνια σιδερόφραχτα ανοίγματα εκατέρωθεν και ένα τοξωτό επάνω από το αβαθές αψίδωμα με τον τιμώμενο άγιο. Τον τοίχο αυτό (ανατολικό) στο μεγαλύτερο τμήμα του καταλαμβάνει η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας. Εκατέρωθεν της εισόδου απεικονίζονται σε ορθογώνια διάχωρα, ως εικόνες, η Παναγία στον τύπο της Οδηγήτριας και ο Χριστός Παντοκράτορας, συνοδευόμενοι από τους αγίους Γεώργιο και Ιωάννη τον Πρόδρομο αντίστοιχα σε μικρότερη κλίμακα και σε ξεχωριστό διάχωρο.

Ο ναός διατηρεί στο εσωτερικό του εξαιρετικής τέχνης ξυλόγλυπτο τέμπλο των μέσων του 18ου αιώνα.

Νουμπενίτσα (Λουμπενίτσα)

Ναός Αγίου Γεωργίου

Αποτελεί μονόχωρο ναό με ημικυκλική αψίδα. Στο εσωτερικό διασώζει τοιχογραφικό διάκοσμο του α΄ μισού του 19ου αιώνα, φιλοτεχνημένο πιθανότατα από Σαμαριναίο αγιογράφο. Μεγάλο τμήμα της ανώτερης ζώνης των τοιχογραφιών του βόρειου και νότιου τοίχου έχει καταστραφεί, καθώς και η κτητορική επιγραφή επάνω από τη δυτική είσοδο.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα είναι το σύνηθες για τους μονόχωρους ναούς της περιοχής. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας παριστάνεται η Πλατυτέρα των Ουρανών, στον ανατολικό τοίχο, εκατέρωθεν (βόρειο τμήμα), ο πρωτομάρτυρας Στέφανος και ο Χριστός από το Όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας, στην κόγχη της Πρόθεσης η Άκρα Ταπείνωση («Αποκαθήλωση»), ενώ στο νότιο τμήμα ο άγιος Γρηγόριος Νεοκαισαρείας. Στο βόρειο και νότιο τοίχο αντίστοιχα απεικονίστηκαν ο άγιος Πέτρος από το Όραμά του και ο άγιος Σίλβεστρος, πάπας Ρώμης. Στον κυρίως ναό στην κατώτερη ζώνη παριστάνονται ολόσωμοι άγιοι, από τους οποίους διασώζονται ακέραιοι ο αρχάγγελος Μιχαήλ (νότιο τμήμα) και ο αρχάγγελος Γαβριήλ με την αγία Παρασκευή (βόρειο τμήμα), εκατέρωθεν της εισόδου, στο βόρειο τοίχο ο άγιος Σπυρίδων Τριμυθούντος και οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, ενώ στο νότιο ο άγιος Γεώργιος Ιωαννίνων και ο όσιος Αντώνιος. Στην ανώτερη ζώνη του δυτικού τοίχου απεικονίζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου επάνω από τη δυτική είσοδο και εκατέρωθεν η Έγερση του Λαζάρου (νότιο τμήμα) και η Πυρφόρος Ανάβαση του προφήτη Ηλία (βόρειο τμήμα). Από τις σκηνές του βόρειου τοίχου διασώζεται η Μεταμόρφωση, ενώ στο νότιο η Βάπτιση και τμήμα μεταλλίου με τον ευαγγελιστή Μάρκο που τέμνει την κατώτερη ζώνη με τους ολόσωμους αγίους.

Ο ναός φέρει ακόμη ξύλινο τέμπλο με γραπτό φυτικό διάκοσμο και σανιδωτή οροφή με αντίστοιχη διακόσμηση, στο κέντρο της οποίας διαμορφώνεται ρηχός κουμπές με τη μορφή του Χριστού Παντοκράτορα.

Τριφύλλι

Ναός Παναγίας

Αποτελεί μονόχωρο ναό με ευρύχωρο νάρθηκα και χαγιάτι στη νότια πλευρά που έχει υποστεί μεταγενέστερες επεμβάσεις, οι οποίες έχουν αλλοιώσει ιδιαίτερα εξωτερικά την αρχική όψη των τοιχοποιιών και της στέγασης του ναού.

Στο εσωτερικό ο νάρθηκας-γυναικωνίτης διαχωρίζεται σήμερα από τον κυρίως ναό με χαμηλό κτιστό τοίχο. Από την αγιογράφησή του διασώζονται μόνο, σε αποσπασματική κατάσταση, η Παναγία στον τύπο της Οδηγήτριας και ο Χριστός Παντοκράτορας, στο βόρειο και νότιο τοίχο αντίστοιχα, αμέσως δυτικά του χαμηλού διαχωριστικού τοίχου.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα διατάσσεται σε δύο ζώνες. Στο ιερό απεικονίζονται στην κεντρική αψίδα η Πλατυτέρα και οι ιεράρχες άγιοι Γρηγόριος, Νικόλαος, Αθανάσιος και Αχίλλειος, ενώ στην κόγχη της Πρόθεσης η Άκρα Ταπείνωση - Αποκαθήλωση. Στον ανατολικό τοί-

χο παριστάνονται στην ανώτερη ζώνη ο Λίθος, η Ψηλάφηση και η Αγγελική Λειτουργία, ενώ στην κατώτερη ο άγιος Στέφανος ο πρωτομάρτυρας (χώρο Πρόθεσης) και δύο ιεράρχες (χώρος Διακονικού) από τον οποίους αναγνωρίζεται ο άγιος Σπυρίδων. Στο βόρειο τοίχο στην ανώτερη ζώνη απεικονίζονται ο Επιτάφιος Θρήνος και η Ανάσταση (δυτικού τύπου) και στην κατώτερη το Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας, ενώ στο νότιο αντίστοιχα οι σκηνές του Ευαγγελισμού, της Γέννησης και οι ολόσωμοι ιεράρχες Σίλβεστρος και Χαράλαμπος. Στον κυρίως ναό, στην κατώτερη ζώνη απεικονίζονται ολόσωμοι άγιοι, από τους οποίους ταυτίζονται με ασφάλεια, λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης και της κάλυψης με αιθάλη, η αγία Παρασκευή, οι άγιοι Γεώργιος, Νέστορας, Κωνσταντίνος και Ελένη, Πέτρος και Παύλος με ομοίωμα ναού μπροστά από το τέμπλο στο νότιο τοίχο. Στην ανώτερη ζώνη σκηνές από το Δωδεκάορτο και τα Πάθη και άλλες που δεν είναι δυνατό να αναγνωριστούν στην παρούσα κατάσταση διατήρησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ξύλινο ευθύγραμμης κάτοψης τέμπλο του ναού με διάκοσμο ανατολίτικου μπαρόκ και ροκοκό, όπου δεσπόζουν τα ανθοδοχεία με γαρύφαλλα και τουλίπες στις ποδιές, τα παγώνια και οι επάλληλες σειρές από καρπούς και φρούτα. Στον ταβλά του άνω κεταμπέ διασώζεται η γραπτή δυσανάγνωστη κτητορική επιγραφή, η οποία μας πληροφορεί για το έτος κατασκευής του τέμπλου περί το *1784* και την καταγωγή του τεχνίτη από το χωριό Βούρμπιανη της Ηπείρου, ονομαστό για τους μαστόρους του. Επίσης σε ένα από τα θωράκια υπάρχει γραπτή ενθύμηση του δεσπότη Σταγών από το 1841 (28 Οκτωβρίου).

Η χρονολόγηση του τέμπλου μάς δίνει και ένα αρκετά ασφαλές όριο για την τοποθέτηση του τοιχογραφικού διακόσμου στην τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Συλλογή Βέροιας

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή, θεματική ταξινόμηση και τεκμηρίωση των καταγεγραμμένων γλυπτών και επιγραφών, της κεραμικής, των νομισμάτων και της μικροτεχνίας της συλλογής Βέροιας. Συμπληρώθηκαν, με βάση νέα βιβλιογραφικά στοιχεία και επιτόπια έρευνα, οι καταγραφές των φορητών εικόνων, τοιχογραφιών, ξυλογλύπτων και παλαιτύπων της συλλογής Βέροιας. Στις καταγραφές συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Φ. Καραγιάννη και Μ. Παρχαρίδου.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή και τεκμηρίωση του ανασκαφικού υλικού της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Νέας Πέλλας σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Ναός Αγίων Αναργύρων

Από το ναό των Αγίων Αναργύρων Αιανής, μετά από παράδοση του ιερέα, καταγράφηκαν τρεις φορητές εικόνες (Χριστού Παντοκράτορα, Παναγίας βρεφοκρατούσας, αγίου Ιωάννη Προδρόμου) και ένας σταυρός (αριθ. κατ. ΑΑ/04, 1 έως 4), όλα έργα του 1877 (14-23 Ιανουαρίου), με ενδιαφέρουσες αφιερωματικές επιγραφές, φιλοτεχνημένα από τον Σαμαριναίο αγιογράφο Δημητρίου Αδάμ Πιτένη που έδρασε στην ευρύτερη περιοχή.

Κοζάνη

Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη

Πραγματοποιήσαμε καταγραφή στην Αρχαιολογική Συλλογή της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, η οποία αφορούσε εικόνες, ιερά κειμήλια, ξυλόγλυπτα, χαρακτικά, αρχιτεκτονικά μέλη και επιγραφές, που χρονολογούνται κυρίως στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Τα αντικείμενα αυτά αποτελούν τμήμα της παλαιάς συλλογής των παλαιοχριστιανικών και μεταβυζαντινών μνημείων που φυλάσσονταν στο Τοπικό Μουσείο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και προέρχονται από ολόκληρη την περιφέρεια του Νομού Κοζάνης[147].

147. Ο πρώτος κατάλογος της αρχικής αυτής συλλογής, *Συλλογή παλαιοχριστιανικών και μεταγενεστέρων μνημείων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης μετ' εικόνων και φερμανίων εις το τέλος*, δημοσιεύθηκε το 1955 από τον τότε έφορο της Βιβλιοθήκης Ν.Π. Λελιαλή. Κατά την καταγραφή που πραγματοποιήσαμε στη συλλογή αυτή εντοπίσαμε 45 αντικείμενα, τα οποία δεν εμπεριέχονται στον κατάλογο του Δελιαλή (σε σύνολο 102 που καταγράψαμε). Τα νέα αυτά δεδομένα,

Στη σημερινή συλλογή εντάσσονται δώδεκα μαρμάρινες κτητορικές επιγραφές που προέρχονται από εκκλησιαστικά κτίσματα, αλλά κυρίως από παλαιές κατεδαφισμένες οικίες (π.χ. Κοντορούση, Κοβεντάρου) και κρήνες (π.χ. Κοντορούση (Πίν. 153 δ), Μητροπολιτικού Μεγάρου) της πόλης της Κοζάνης και χρονολογούνται στους 18ο και 19ο αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/58-65, 67, 78-80).

Αντίστοιχος είναι και ο αριθμός των γλυπτών, αρχιτεκτονικών μελών (κιονόκρανα, επιστύλιο) και σκευών (λεκανίδες αγιασμού) που χρονολογούνται από τους παλαιοχριστιανικούς έως τους μεταβυζαντινούς χρόνους (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/66, 68-77, 81, 82).

Ιδιαίτερη θέση στη συλλογή κατέχει η αξιόλογη σειρά εικόνων, ξυλόγλυπτων τμημάτων τέμπλου και γενικότερα ιερών κειμηλίων που προέρχονται από δωρεές, αλλά κυρίως από τους ναούς της πόλης (Αγίους Αναργύρους, Άγιο Γεώργιο, Άγιο Δημήτριο, Άγιο Νικόλαο, Άγιο Νικάνορα, Παναγία) και μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για παλαιότερες φάσεις των ανακαινισμένων πλέον εκκλησιών της Κοζάνης. Το είδος που υπερτερεί είναι οι φορητές εικόνες (26), οι περισσότερες από τις οποίες χρονολογούνται στους 18ο-19ο αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/1, 2, 4, 6-8, 11, 13, 14, 19, 22/1α-4β, 24, 25, 27-29, 33-37, 57). Η εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα από τον Άγιο Γεώργιο Κοζάνης (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/41) αποτελεί την παλαιότερη εικόνα της συλλογής, έργο τοπικού δυτικομακεδονικού εργαστηρίου του 1681, αν εξαιρέσουμε μια εικόνα ρωσικής τέχνης που τοποθετείται πιθανότατα στο 16ο αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/18).

Ιδιαίτερα εντυπωσιάζουν για την τεχνική και την καλλιτεχνική ποιότητά τους τα ξυλόγλυπτα τμήματα (6) από το αποστολικό, η επίστεψη της Ωραίας Πύλης και το Λυπηρό με τη μορφή της Παναγίας που προέρχονται από το παλαιό τέμπλο των Αγίων Αναργύρων και χρονολογούνται περί τις αρχές του 17ου αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/3, 5, 30-32, 38-40).

Η κατηγορία των τριπτύχων, που προέρχονταν από ιδιωτικά εικονοστάσια, εκπροσωπείται με επτά αντικείμενα, τα περισσότερα από τα οποία χρονολογούνται στο 18ο αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/9, 16, 17, 20, 26) , ενώ τα υπόλοιπα στο 19ο αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/12, 15).

Εξαιρετικά σπάνιο είναι το είδος του ξυλόγλυπτου επιχρυσωμένου προσκυνηταρίου - εικονοστασίου, 18ου αιώνα, με τη μορφή κιβωτιδίου προς ανάρτηση από τον Άγιο Νικάνορα, στο εσωτερικό του οποίου φυλάσσεται όστρεο με τη σκηνή της Μεταμόρφωσης (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/21).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απεικόνιση σε μουσαμά του Χριστού Παντοκράτορα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/23), αφιέρωμα του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν στα 1846, ο οποίος παριστάνεται κάτω από το δεξί χέρι του Χριστού να δέεται για τη σωτηρία της ψυχής του.

Μια άλλη κατηγορία έργων που καταξιώθηκαν στη συνείδηση των πιστών ως λατρευτικά αντικείμενα ισότιμα με τις γραπτές εικόνες, από το 18ο αιώνα, αλλά κυρίως το 19ο αιώνα, είναι τα χαρακτικά που αριθμούν περί τα δέκα αντικείμενα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/44-48, 51-55). Το παλαιότερο χαρακτικό της συλλογής απεικονίζει την Παγκόσμια Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/44) και τυπώθηκε το 1771 στη Βιέννη για λογαριασμό της μονής Ξηροποτάμου με δαπάνες του πραματευτή Ιωάννη Στεφάνου από το Μελένικο και της κομπανίας του Μπρασόβ (=Στεφανούπολη). Αποτέλεσε το πρότυπο για επόμενα έργα που ακολούθησαν όχι μόνο χαρακτικά, αλλά και φορητές εικόνες με το ίδιο θέμα[148].

Ένας ικανός αριθμός αμφίων φυλάσσεται στην ανωτέρω συλλογή (10), μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν το επιτραχήλιο του μητροπολίτη Κοζάνης Φωτίου και το φελόνιο του οικουμενικού πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου των αρχών του 20ού αιώνα (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/85-93).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Μαυραναίοι

Ναός Αγίου Δημητρίου

Με αφορμή την έναρξη των εργασιών στερέωσης-αποκατάστασης του ναού, στα πλαίσια της προστασίας των εικόνων και ιερών κειμηλίων που φυλάσσονταν στο εσωτερικό του πραγματοποιήθηκε έλεγχος της παλαιάς καταγραφής του 1994, η οποία συμπληρώθηκε με τρεις εικόνες (Γέννησης Παναγίας, Αγίων Αντωνίου και Γεωργίου Ιωαννίνων και Αγίων Νικάνορα και Τρύφωνα) 19ου-αρχών 20ού αιώνα (αριθ. κατ. ΜαυΔη 80-82). Η δεύτερη εικόνα μάς δίνει ενδιαφέροντα στοιχεία για την

καθώς και η παρουσίαση των υπόλοιπων αντικειμένων ευχόμαστε να περιληφθούν σύντομα σε ειδική έκδοση της Βιβλιοθήκης με σκοπό της παρουσίασή τους στο ευρύ κοινό και την ανάδειξή τους.

148. Βλ. Ντ. Παπαστράτου, *Χάρτινες Εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτικά 1665-1899*, Ι-ΙΙ, Αθήνα 1986, αριθ. 484, σ. 453 κ.ε. και σ. 454 και Αν. Τούρτα, Η ζωγραφική των εικόνων το 19ο αιώνα και τα χαλκογραφικά της πρότυπα. Η περίπτωση των εικόνων της Θεσσαλονίκης, *Μεταβυζαντινά Χαρακτικά, Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 74, εικ. 4.

καταγωγή του δωρητή από το Ζαγόρι της Ηπείρου και το όνομα του αγιογράφου Γ. Οικονόμου. Η τρίτη εικόνα φέρει ενδιαφέρουσα αφιερωματική επιγραφή αποτροπαϊκού χαρακτήρα για την αποφυγή της πανούκλας.

Από το σύνολο των καταγεγραμμένων εικόνων και ιερών κειμηλίων που ταυτίστηκαν μεταφέρθηκαν προς φύλαξη σε χώρο της Μητρόπολης Γρεβενών 46 εικόνες, 4 ιερά σκεύη και 2 βιβλία. Τα τμήματα Δωδεκαόρτου και Αποστολικού από το παλαιότερο τέμπλο, καθώς και τα βημόθυρα (αριθ. κατ. ΜαυΔη 30, 31, 61) μεταφέρθηκαν προς φύλαξη και άμεση συντήρηση στο Μουσείο Καστοριάς.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική[149]

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένοι καθαρισμοί στον αρχαιολογικό χώρο και συντηρήθηκαν τα στέγαστρα προστασίας που είχαν υποστεί φθορές κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Κατά μήκος του βόρειου κλίτους της βασιλικής ανοίχθηκαν ανασκαφικές τομές, με σκοπό τη συγκράτηση των ομβρίων υδάτων που διοχετεύονται στο χώρο από τα υψώματα που βρίσκονται βόρεια της βασιλικής. Η διερεύνηση των τομών προχώρησε σε βάθος 0,50 μ. Περισυλλέχθηκε κεραμική και θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών.

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου

Στο πλαίσιο εκτέλεσης εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του Αγίου Παταπίου πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές έρευνες, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Φ. Καραγιάννη, στο δυτικό τμήμα του μεταβυζαντινού ναού. Αποκαλύφθηκαν σημαντικά τμήματα του δαπέδου του κεντρικού κλίτους της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, το οποίο αποτελείται από εντυπωσιακά μαρμαροθετήματα που σχηματίζουν γεωμετρικά θέματα (Πίν. 153 ε). Σε σημεία όπου δεν σώζεται το μαρμαροθέτημα, τα αποτυπώματά του διακρίνονται στα σωζόμενα κονιάματα. Από τα ανασκαφικά δεδομένα που ήλθαν στο φως κατά τη διερεύνηση του χώρου διαπιστώθηκε ότι μετά την καταστροφή της βασιλικής, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για ενταφιασμούς (Πίν. 154 α). Συνολικά αποκαλύφθηκαν 12 λακκοειδείς ταφές, εκ των οποίων οι δύο κεραμοσκεπείς, και ένας κιβωτιόσχημος (Πίν. 154 β). Όλοι οι τάφοι ήταν ακτέριστοι και ανοίχθηκαν στα δάπεδα της βασιλικής, μικρό διάστημα μετά την καταστροφή της.

Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52 (Ο.Τ. 220, οικόπεδο Ε. Γάζαρου - Σ. Πέτκου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, με αφορμή την ανέγερση τετραώροφης οικοδομής με υπόγειο, εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα. Ακολούθησε, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο της Εφορείας Φ. Καραγιάννη, ανασκαφική έρευνα σωστικού χαρακτήρα, η οποία πραγματοποιήθηκε στο μεν νότιο τμήμα υπό την επίβλεψη της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, στο δε βόρειο υπό την επίβλεψη της 11ης ΕΒΑ.

Αναλυτικότερα, η ανασκαφή στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου έφερε στο φως δωμάτιο ορθογώνιας κάτοψης με διαστάσεις 6,50×6,70 μ. (Σχέδ. 22). Η τοιχοποιία αποτελείται από λαξευμένους δόμους σε β΄χρήση, αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Στην υποδομή σε βάθος -2,30 μ. η τοιχοποιία διαφοροποιείται. Συνίσταται από αργούς λίθους συναρμοσμένους με κιτρινωπό κονίαμα. Σε βάθος -2,68 μ. διαμορφώνεται η πατούρα θεμελίωσης, η οποία είναι εμφανής μόνο στο νοτιοδυτικό άκρο του δωματίου. Προφανώς πρόκειται για δύο οικοδομικές φάσεις. Η πρωιμότερη, της οποίας η τοιχοποιία αποτελείται από αργολιθοδομή και κιτρινωπό κονίαμα, ανάγεται πιθανώς στην υστερορωμαϊκή περίοδο. Η μεταγενέστερη οικοδομική φάση, της οποίας η τοιχοποιία είναι λασπόκτιστη, αφορά την πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου αποκαλύφθηκαν πλάκες πλίνθινου δαπέδου και τμήμα σπασμένου πλίνθινου αγωγού με έντονα ίχνη καύσης στον περιβάλλοντα χώρο (Πίν. 154 γ). Στη βορειοδυτική πλευρά του κτιρίου εντοπίστηκαν τρία παλαιοχριστιανικά πιθάρια, η παρουσία των οποίων είναι δυνατό να σχετίζεται με την αποθηκευτική χρήση του χώρου, που θα πρέπει να συνεχίστηκε και σε υστερότερη φάση, όπως προκύπτει από την παρουσία ενός ακόμη πιθαριού πάνω στον τοίχο της παλαιοχριστιανικής φάσης που επισημάνθηκε.

Εντός του δωματίου εντοπίστηκαν σφονδύλια, αγνύθες,

149. Τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιευονται στο Πέτκος, ό.π. (υποσημ. 45).

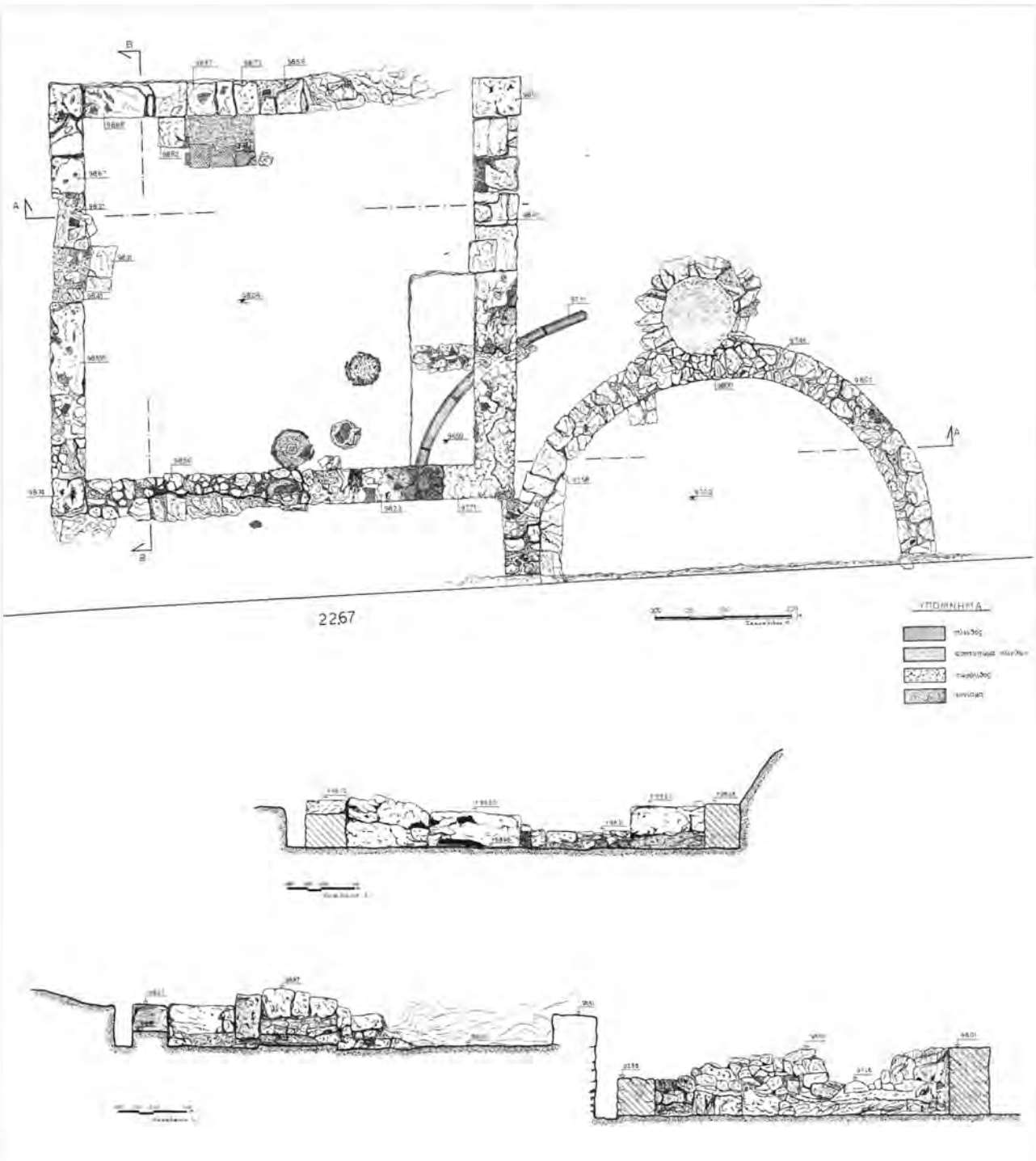

Σχέδ. 22. Βέροια. Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

πήλινοι τριποδίσκοι, πήλινα λυχνάρια, γυάλινα θραύσματα από υαλοπίνακα, από αγγεία, από λυχνία πολυκάνδηλου, αρκετοί σιδερένιοι ήλοι, κοινοί πλατυκέφαλοι τετράγωνης διατομής (ένδειξη κατασκευής ξύλινου ορόφου). Η κεραμική είναι αβαφής, κτενωτή εγχάρακτη, γραπτή και γραπτή δι' επιχρίσματος, ερυθροβαφής και μελαμβαφής - σε μικρότερη ποσότητα και σε μεγαλύτερο βάθος -, με εμπίεστη και πλαστική διακόσμηση, εφυαλωμένη και εφυαλωμένη εγχάρακτη. Βρέθηκαν εντός του δωματίου δέκα χάλκινα νομίσματα εκ των οποίων κάποια αναγνωρίστηκαν και ανήκουν στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, ενώ τα υπόλοιπα είναι δυσδιάγνωστα. Επίσης, βρέθηκαν δύο θραύσματα πήλινων ειδωλίων προφανώς ελληνιστικής εποχής.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

2001

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Άγιος Ιωάννης Θεολόγου

Στο φυσικό όρμο του Αγίου Ιωάννη Λουκά, στο νοτιοανατολικό άκρο της Θάσου[1], οι φετινές εργασίες επικεντρώθηκαν στο χώρο της προϊστορικής εγκατάστασης, αποκαλύπτοντας ένα μικρό τμήμα της, του οποίου η κατοίκηση καλύπτει το β΄ μισό της 4ης χιλιετίας. Διαπιστώθηκε ότι το επιφανειακό στρώμα, πάχ. 1 μ. περίπου, αποτελεί φυσική επίχωση, αποτέλεσμα της διάβρωσης των πρανών, αλλά και της ροής του χειμάρρου που διασχίζει την κοιλάδα, σχηματίζοντας στην εκβολή του προς τη θάλασσα μικρό Δέλτα.

Μεταξύ των οικιστικών καταλοίπων που εντοπίστηκαν, κυριαρχούν οι θερμαντικές κατασκευές, εστίες και φούρνοι, κυκλικού κυρίως σχήματος, με δάπεδο από κίτρινο πηλό και υπόστρωμα από πλακαρούς λίθους και βότσαλα (Πίν. 155 α). Εμφανίζουν μεγάλη πυκνότητα και συχνά επικαλύπτουν η μια την άλλη. Ορισμένες διασώζουν το περιχείλωμά τους, ενώ πάνω και δίπλα σε κάποιες εντοπίστηκαν μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη. Σε άμεση γειτνίαση με τις κατασκευές αυτές υπήρχαν λίθινα έδρανα από γνεύσιο, διαμ. 1,50 μ. περίπου, τα οποία εδράζονται κατευθείαν πάνω στο χώμα. Μπορούσαν ίσως να εξυπηρετούν ποικίλες ανάγκες σχετικές με την προετοιμασία των τροφών ή ειδικά την ξήρανση των ψαριών (Πίν. 155 β).

Στο δυτικό τμήμα της ανεσκαμμένης έκτασης ήλθαν στο φως δύο καμπυλόγραμμα τοιχία, δυστυχώς αρκετά κατεστραμμένα, που εμφανίζουν μόνο μία ή δύο σειρές δόμων (Πίν. 155 γ). Η πιθανότητα να έχουμε εδώ δύο κυκλικές καλύβες, ανάλογες με εκείνες που γνωρίζουμε από σύγχρονες αιγαιακές θέσεις, όπως η Πολιόχνη και η Μύρινα[2], είναι ελκυστική. Στο κέντρο της νοτιότερης από αυτές εντοπίστηκε κυκλική επιφάνεια από πλακαρές πέτρες, ίσως για την έδραση ενός κεντρικού πασσάλου.

Βόρεια των οικιστικών λειψάνων, σε απόσταση 100 μ. περίπου, φαίνεται ότι βρίσκεται το νεκροταφείο της θέσης. Δύο μόνον τάφοι εντοπίστηκαν, οι οποίοι βρέθηκαν χωρίς σκελετικά λείψανα και κτερίσματα, πιθανότατα λόγω της διείσδυσης του χειμάρρου. Έχουν πενταγωνική κάτοψη και τοιχοποιία από καθέτως τοποθετημένες πλάκες γνευσίου ή ασβεστόλιθου. Ο τύπος μάς είναι γνωστός από τη Σκοτεινή Θαρρουνίων στην Εύβοια[3], ενώ η απουσία κτερισμάτων και από την ευρύτερη περιοχή του νεκροταφείου υπενθυμίζει τη συνήθη πρακτική ακτέριστων ταφών στα τέλη της νεολιθικής στην Κέα και στα Δωδεκάνησα[4].

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας συγκεντρώθηκαν 40 δείγματα χώματος περίπου, με σκοπό την επεξεργασία τους για τη συλλογή φυτικών καταλοίπων[5], η οποία τελικά έδωσε δείγματα από φακή (*Lens sp.*), σιτάρι αρτοποιίας (*triticum aestivum*) και κριθάρι εξάστιχο (*hordeum vulgare*). Η παρουσία θερμαντικών κατασκευών, αλλά και λιγοστών, έστω, τριβείων και μαγειρικών αγγείων αποδεικνύει οπωσδήποτε την ύπαρξη τροφοπαρασκευαστικών δραστηριοτήτων, δεν φαίνεται, όμως, οι κάτοικοι να ασκούσαν εντατική γεωργία. Προφανώς συμπλήρωναν τη διατροφή τους με άγρια είδη, φρούτα, χόρτα και βολβούς, που αφθονούν στην περιοχή, αλλά

1. *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 316-318· 53 (1998): Χρονικά, σ. 722-725.

2. L. Bernabò-Brea, *Poliochni. Città preistorica nell'isola di Lemnos*, Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, L'Erma di Bretschneider, Roma 1964, τόμ. I, σ. 1, 53, 538. Π. Αυγερινού, Ο οικισμός της Μύρινας. Πρώτες εκτιμήσεις, στο Χ. Ντούμας - V. La Rosa (επιμ.), *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο*, Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή / Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 274. Α. Ντόβα, Μύρινα Λήμνου. Οι αρχαιότερες φάσεις του προϊστορικού οικισμού, ό.π., σ. 289.

3. Α. Σάμψων, *Σκοτεινή Θαρρουνίων. Το σπήλαιο, ο οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα 1993, σ. 233.

4. J.E. Coleman, *Keos, I: Kephala. A Late Neolithic Settlement and Cemetery*, American School of Classical Studies, Princeton 1977, σ. 45. Α. Σάμψων, *Η νεολιθική κατοίκηση στο Γυαλί της Νισύρου*, Ευβοϊκή Αρχαιόφιλος Εταιρεία, Αθήνα 1988, σ. 64.

5. Λόγω του όγκου των δειγμάτων χρησιμοποιήθηκε μηχάνημα επίπλευσης με σειρά από ειδικά κόσκινα με άνοιγμα 2 και 0,50 εκ. Συνολικά υπέστησαν επεξεργασία τα 30 από τα 40 δείγματα, τα οποία αντιστοιχούσαν σε 225 λίτρα χώματος. Την ευθύνη της δειγματοληψίας έχει η παλαιοβοτανολόγος της ανασκαφής Φ. Μεγαλούδη.

δύσκολα ανιχνεύονται στα παλαιοβοτανικά κατάλοιπα. Στο τμήμα που έχει ανασκαφεί δεν εντοπίστηκαν αποθηκευτικοί λάκκοι, βρέθηκαν, όμως, μερικά αποθηκευτικά αγγεία, κυρίως πίθοι με ανάγλυφη διακόσμηση (Πίν. 155 δ), αλλά και ανοιχτά καδόσχημα.

Εξάλλου, η έντονη παρουσία θαλάσσιων οστρέων και οστών αιγοπροβάτων, κυρίως στην περιοχή των θερμαντικών κατασκευών, υποδεικνύει ότι η διατροφή τους πρέπει να βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην αλιεία και στην κτηνοτροφία. Ίσως, λοιπόν, δεν πρόκειται για μονίμως εγκατεστημένο πληθυσμό, αλλά για ομάδα που χρησιμοποιεί εποχιακά τη θέση.

Αυτή η εξειδικευμένη στρατηγική επιβίωσης εξηγεί, ίσως, την ολοκληρωτική σχεδόν απουσία εργαλείων, όπως οι αξίνες και τα πελεκητά εργαλεία από πυριτόλιθο και οψιανό[6]. Βρέθηκαν, ωστόσο, γουδιά και κρουστήρες, ελάχιστα οστέινα εργαλεία, άφθονος χαλαζίας[7], καθώς και πολλές ορθογώνιες πεπλατυσμένες πέτρες, που η χρήση τους δεν έχει διευκρινιστεί (Πίν. 155 ε). Δίπλα σε μια από τις εστίες εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός πήλινων κυλινδρικών βαρών, ένδειξη της παρουσίας ενός όρθιου αργαλειού (Πίν. 155 στ). Βρέθηκαν, εξάλλου, και φέτος αρκετά σφονδύλια, όλα κυκλικά, πεπλατυσμένα, μερικά διακοσμημένα με βαθύνσεις.

Η κεραμική της θέσης έχει αρκετά από τα στοιχεία με τα οποία αναγνωρίζεται η αποκαλούμενη μεταβατική φάση μεταξύ τελικής νεολιθικής και εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο[8]: σφαιρικές χύτρες με διάτρητες λαβές πάνω στο χείλος ή στο σώμα, δικωνικούς πίθους με ανάγλυφη διακόσμηση, επιμήκεις σωληνωτές λαβές και διακόσμηση με ρηχές αυλακώσεις και βαθύνσεις στο σώμα των αγγείων (Πίν. 155 ζ-η). Η περίοδος αυτή στη Βόρεια Ελλάδα εκπροσωπείται από τη φάση IV των Σιταγρών και μολονότι παλαιότερα είχε ενταχθεί στην τελική νεολιθική, είναι σωστότερο να θεωρείται ως η πρωιμότερη φάση της πρώιμης εποχής του Χαλκού, αφού όλα τα στοιχεία της νεολιθικής παράδοσης έχουν, πλέον, εξαφανιστεί.

Η ραδιοχρονολόγηση με άνθρακα C14[9] συνηγορεί στην ένταξη της θέσης στην περίοδο αυτή, υποδεικνύοντας ένα εύρος κατοίκησης από το 3600 έως το 3000 π.Χ. Στη Θάσο, οι τιμές αυτές καλύπτουν το κενό που υπήρχε ανάμεσα στην τελική νεολιθική φάση των Λιμεναρίων και την αρχαιότερη οικιστική φάση στη Σκάλα Σωτήρος[10].

Το 2001 ολοκληρώθηκε και η γεωμορφολογική έρευνα της θέσης που αποτελεί τμήμα της ευρύτερης μελέτης της παλαιογεωμορφολογίας των προϊστορικών εγκαταστάσεων του νησιού[11]. Από το μικρό όρμο, έκτασης 20 στρεμμάτων περίπου, φαίνεται ότι κατοικήθηκε ένα μικρό μόνο τμήμα. Λίγο πριν από τα μέσα της 4ης χιλιετίας τοποθετείται η πρώτη, εποχιακή, εγκατάσταση. Η διείσδυση του χειμάρρου εξακολούθησε και φαίνεται ότι έπαιξε το ρόλο της στην εγκατάλειψη της θέσης από τον προϊστορικό πληθυσμό[12].

Σκάλα Σωτήρος

Ο προϊστορικός οικισμός της Σκάλας Σωτήρος, στη δυτική Θάσο, βρίσκεται σήμερα δίπλα στη θάλασσα και οι επιχώσεις του είναι αυτές που σχηματίζουν το σημερινό λόφο του Προφήτη Ηλία. Η ανασκαφική έρευνα των ετών 1986-1991 από τη Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη είχε αποκαλύψει εδώ, κάτω από στρώματα αρχαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, μια εγκατάσταση των προχωρημένων φάσεων της πρώιμης εποχής του Χαλκού με λιθόκτιστο περίβολο[13], πύλες και προμαχώνες[14].

6. Έχουν βρεθεί λιγοστά απολεπίσματα πυριτόλιθου.

7. Η περιορισμένη γνώση που διαθέτουμε για την επεξεργασία του χαλαζία, αλλά και το προκαταρκτικό στάδιο μελέτης του υλικού αυτού από τη Γ. Φιλιππάκη, δεν μας επιτρέπει προς το παρόν να αξιολογήσουμε το ρόλο του για την εγκατάσταση.

8. M. Johnson, Chronology of Greece and South-East Europe in the Final Neolithic and Early Bronze Age, *PPS* 65 (1999), σ. 319-336.

9. Y. Maniatis - S. Papadopoulos, Is Thassos an Exception to Abandonment of Sites in the 4th Millennium BC in North Greece? The Case of Agios Ioannis, *34th International Symposium on Archaeometry, 2-7 May 2004*, Zaragoza, Spain 2006.

10. Σ. Παπαδόπουλος - Γ. Αριστοδήμου - Δ. Κουγιουτζόγλου - Φ. Μεγαλούδη, Η τελική νεολιθική και η πρώιμη εποχή του χαλκού στη Θάσο: Η ανασκαφική έρευνα στις θέσεις Άγιος Ιωάννης και Σκάλα Σωτήρος, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 55-65.

11. L. Lespez - R. Davidson - D. Malamidou - S. Papadopoulos, Archaeological and Environmental Changes in Northern Greece since the Neolithic: a Multi-scalar Approach, στο A.A. Chatzipetros - S.B. Pavlides (επιμ.), *Proceedings of the 5th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology, Thessaloniki 14-20 April 2004*, τόμ. 2, σ. 761-764.

12. Η γεωαρχαιολογική έρευνα πραγματοποιείται με τη συνεργασία του καθηγητή L. Lespez του Πανεπιστημίου της Caen. Λεπτομερής αναφορά στη φετινή γεωμορφολογική έρευνα στις θέσεις Άγιος Ιωάννης και Σκάλα Σωτήρος δίνεται παρακάτω.

13. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 391-406· 2 (1988), σ. 421-431· 3 (1989), σ. 507-520· 4 (1990), σ. 531-545.

14. Είχε ανασκαφεί τότε το δυτικό και τμήμα του νότιου σκέλους του περιβόλου, καθώς και μέρος του διαδρόμου που μεσολαβούσε ανάμεσα σε αυτόν και στα κτίσματα του εσωτερικού του οικισμού. Αυτή θεωρήθηκε η αρχαιότερη οικιστική φάση, παρατηρήθηκαν, ωστόσο, ανακατασκευές και προσθήκες τέτοιες, ώστε να είναι θεμιτή η διαίρεσή της σε δύο στάδια. Στη συνέχεια, ο οικισμός φαίνεται ότι καλύπτεται από ένα τεφρό στρώμα, με πάχος κατά τόπους μεγαλύτερο από 2 μ. Στη νεότερη οικιστική φάση που ακολουθεί, εντοπίζονται μεν λιθόκτιστα κτίρια με στρώματα καταστροφής και αρχαιολογικό υλικό in situ, αλλά τίθεται υπό αμφισβήτηση η παρουσία του περιβόλου. Η καταστροφή της αρχαιότερης οικιστικής φάσης είναι οπωσδήποτε πρωιμότερη των τιμών του C14, μεταξύ 2400 και 2100 π.Χ.

Κατά τη μικρής κλίμακας σωστική ανασκαφική έρευνα το καλοκαίρι του 2001, ερευνήθηκαν πέντε τομές βόρεια του ναού του Προφήτη Ηλία προς την πλευρά της θάλασσας, σε απόσταση 20 μ. περίπου από τα βορειοδυτικά όρια της παλαιότερης ανασκαφής. Ήδη με την έναρξη των εργασιών αποκαλύφθηκε το βόρειο σκέλος του περιβόλου, μήκ. 12 μ. περίπου, πλ. 2 μ., και με ύψος που ξεπερνά τα 3 μ., χωρίς να έχει εντοπιστεί η θεμελίωσή του (Πίν. 156 α). Στο ανατολικό του πέρας σχηματίζει ορθή γωνία, πιθανόν, λοιπόν, εδώ να διαμορφωνόταν προμαχώνας ή πύλη. Η προσπάθειά μας να ελέγξουμε το δεύτερο ενδεχόμενο επεκτείνοντας τον ανασκαφικό κάνναβο προς Ν., δεν εντόπισε, όπως ελπίζαμε, το ανατολικό σκέλος του τείχους. Το νέο τμήμα του περιβόλου μπορεί να αποδοθεί, όπως και το νότιο, στην όψιμη αρχαιότερη φάση του οικισμού, προσδίδοντάς του επίμηκες σχήμα και έκταση όχι μεγαλύτερη του 1 στρέμματος, λίγο μικρότερη, δηλαδή, από την αρχική εκτίμηση της ανασκαφέως[15].

Από τη δόμηση του βόρειου αυτού σκέλους του περιβόλου απουσιάζει η τεχνική του ψαροκόκαλου, που είχε παρατηρηθεί στις αρχαιότερες φάσεις του δυτικού τμήματος[16], ενώ επιλέγεται η αργολιθοδομή με πλακαρές πέτρες, χωρίς, όμως, την άλλη προσφιλή στο δυτικό σκέλος πρακτική της ενσωμάτωσης ανθρωπόμορφων στηλών. Σε βάθος 1,50 μ. από την επιφάνειά του και κατά μήκος της εξωτερικής του πλευράς αποκαλύφθηκε ο περίβολος της πρώιμης αρχαιότερης φάσης (Πίν. 156 β).

Στην εσωτερική όψη του νεότερου περιβόλου εντοπίστηκε ανάμεσα στους λίθους μεγάλος αριθμός οπών (Πίν. 156 γ), με διάμετρο 0,20 μ. περίπου, που πιστεύουμε ότι οφείλονται σε οριζόντιες δοκούς στήριξης του τείχους, οικοδομική πρακτική που δεν έχει διαπιστωθεί έως τώρα σε άλλο σημείο του τείχους.

Στο εσωτερικό του περιβόλου εντοπίσαμε και φέτος τα λιθόστρωτα και τα πήλινα δάπεδα, που από τις παλαιότερες ανασκαφές αποδίδονται στο διάδρομο μεταξύ τείχους και κτισμάτων του εσωτερικού του οικισμού. Βαθύτερα, κάτω από το γνωστό στρώμα τεφρού χώματος[17] – το οποίο περιείχε πολλά οστά, όστρακα μεγάλων αγγείων, μάζες πηλού και πολύ απανθρακωμένο υλικό – εντοπίστηκαν πασσαλότρυπες που ίσως σχετίζονται με τη στέγαση τμημάτων του διαδρόμου.

Ενδιαφέροντα είναι και τα στοιχεία που προσέθεσε η φετινή ανασκαφή, όσον αφορά στη δεύτερη οικιστική φάση της θέσης. Ο περίβολος φαίνεται ότι εξακολούθησε να υπάρχει, επιτελώντας, όμως, τώρα μια χωροταξική λειτουργία, εφόσον δάπεδα και εστίες, αλλά και ολόκληρα αποθηκευτικά αγγεία, εντοπίζονται in situ εκατέρωθέν του. Η υπόθεση αυτή, που είχε ήδη γίνει από τη Χ. Κουκούλη[18], ενισχύθηκε φέτος από τη διαπίστωση ότι η προσθήκη κάποιων τοίχων κάθετων προς τον περίβολο μπορεί να χρονολογηθεί στην ίδια με τις κατασκευές αυτές περίοδο.

Στη νεότερη αυτή φάση είναι βέβαιο ότι ανήκει και το εκτεταμένο δάπεδο από συμπαγή πηλό, που εντοπίστηκε στο νοτιοανατολικό άκρο του περιβόλου, από τον οποίο και οριοθετείται (Πίν. 156 δ). Εδώ βρέθηκε, πάνω σε λίθινη πλάκα, μια πήλινη φορητή εστία, ωοειδούς σχήματος, με διάμετρο 0,40 μ. περίπου και σωζόμενο ύψος 0,25 μ. Δίπλα της υπήρχαν αποθηκευτικά αγγεία, μεγάλος αριθμός φιαλών, πρόχοι, λίθινα εργαλεία και σφονδύλια.

Οι φιάλες, όλες από κόκκινο πηλό, ανήκουν στον τύπο με προχοή στο χείλος, μαστοειδείς αποφύσεις ή ανάγλυφες ταινίες και μία υπερυψωμένη λαβή. Το σχήμα είναι αρκετά δημοφιλές στο βορειοανατολικό Αιγαίο, στις φάσεις ΙΙ έως ΙV της Τροίας[19], στην Κόκκινη και Κίτρινη Πολιόχνη[20], στη φάση IV στο Εμπορειό και στις φάσεις ΙΙΙ και IV της Θερμής. Στην ίδια οικιστική φάση πρέπει να ανήκουν και τα δύο πρώτα αμφικύπελλα δέπατα αιγαιακού τύπου (Πίν. 156 ε) που εντοπίστηκαν στη θέση[21]. Τυπολογικά, αν και με πολλές επιφυλάξεις, η κεραμική αυτού του στρώματος φαίνεται να διαφοροποιείται εν μέρει από εκείνη των στρωμάτων καταστροφής της δεύτερης οικιστικής φάσης, όπως αποκαλύφθηκαν στις ανασκαφές της περιόδου 1986-1991. Πιστεύουμε ότι εκπροσωπούν ένα όψιμο στάδιο της νεότερης φάσης, στο οποίο, μάλιστα, είναι εντονότερες οι αναλογίες με το Αιγαίο, ενώ έχουν μειωθεί εκείνες με την Ανατολική και την Κεντρική Μακεδονία.

Εντυπωσιακό εύρημα από το συγκεκριμένο δάπεδο αποτελεί ένας λίθινος πέλεκυς με οπή στειλέωσης και πυκνή εγχάρακτη και ανάγλυφη διακόσμηση. Βρέθηκαν ακόμη

15. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Οικισμός της Πρώιμης Εποχής Χαλκού στη Σκάλα Σωτήρος Θάσου, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 391.

16. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ανασκαφή Σκάλας Σωτήρος Θάσου, *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 511.

17. Χ. Κουκούλη Χρυσανθάκη, Οικισμός της Πρώιμης Εποχής Χαλκού στη Σκάλα Σωτήρος Θάσου, *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 423.

18. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ανασκαφή Σκάλας Σωτήρος Θάσου, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 534.

19. C.W. Blegen - J.C. Caskey - M. Rawson - J. Sperling, *Troy, General Introduction. The First and Second Settlements*, τόμ. I, I: *Text*, Princeton University Press, 1950, σ. 154. II: *Plates*, πίν. 155, εικ. 32.67.

20. Bernabò-Brea, ό.π. (υποσημ. 2), τόμ. I, 2, 1964, πίν. CXXVII, CXXVIII, τόμ. II, 1976, πίν. CCV.

21. C.W. Blegen - J.C. Caskey - M. Rawson, *Troy: the Third, Fourth and Fifth Settlements*, τόμ. II, II: *Plates*, πίν. 160, εικ. 37.878. Χ. Ντούμας, Ο κυκλαδικός πολιτισμός στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, *Πολιόχνη, Λήμνω εν αμιχθαλοέσση. Ένα κέντρο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο*, Υπουργείο Αιγαίου-ΥΠΠΟ-Κ΄ ΕΠΚΑ-Ιταλική Σχολή Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 31.

λίθινα και οστέινα εργαλεία, ένα απολέπισμα οψιανού, καθώς και εντυπωσιακός αριθμός πήλινων σφονδυλιών, το ποσοστό των οποίων ξεπερνά το 25% του συνόλου των μικροευρημάτων της ανασκαφής (Πίν. 156 στ).

Και στη Σκάλα Σωτήρος προχώρησε φέτος η γεωμορφολογική μελέτη[22], στο πλαίσιο του Προγράμματος Γεωαρχαιολογικών Ερευνών των προϊστορικών οικισμών της Θάσου. Τεκμηριώθηκε ότι ο σημερινός λοφίσκος του Προφήτη Ηλία βρίσκεται στις υπώρειες ενός ορεινού όγκου και αποτελεί αλλουβιακό κώνο δημιουργημένο από το χείμαρρο που ρέει 100 μ. νοτιοδυτικά του οικισμού. Ο κώνος εισχωρεί προς τη θάλασσα διαχωρίζοντας δύο παράκτιες πεδινές ζώνες, μία ευρύτερη στα βόρεια, με πλάτος που φθάνει τα 2 χλμ., και μια δεύτερη νότια της θέσης με πλάτος που δεν υπερβαίνει τα 200 μ. Για να μελετηθεί και εδώ η στρωματογραφία του ολόκαινου, πραγματοποιήθηκαν φέτος ένδεκα γεωλογικές τομές και στις δύο ζώνες. Υπήρξαν ενδείξεις ότι μεταξύ της προϊστορικής εγκατάστασης και της ακτογραμμής παρεμβαλλόταν μια στενή πεδινή λωρίδα, πλ. 100-200 μ., ενώ είναι πιθανό ότι υπήρχαν ελώδεις εκτάσεις σε ορισμένα τουλάχιστον σημεία της βόρειας πεδινής ζώνης. Προέκυψαν, ακόμη, σημαντικές πληροφορίες για την τεκτονική δραστηριότητα της περιοχής, όπως πιστοποιείται από την παρουσία βυθισμένων beach-rocks, αλλά και τοίχων που εντοπίζονται μέσα στη θάλασσα, σε βάθος 1,50 μ. περίπου, μπροστά και σε μικρή απόσταση από τη θέση της εποχής του Χαλκού.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Ποταμοί

Ταφικοί Τύμβοι

Στη συμβολή των ποταμών Νέστου και Δεσπάτη στο Δήμο Κάτω Νευροκοπίου του Νομού Δράμας απλώνεται το γραφικό χωριό των Ποταμών σε μικρή απόσταση από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Η περιοχή αυτή που υπήρξε σημαντικό σταυροδρόμι πολιτισμών κατοικήθηκε από τους προϊστορικούς μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως μαρτυρούν τα σποραδικά ευρήματα και η μέχρι τώρα αρχαιολογική έρευνα της περιοχής. Αξιόλογο πέρασμα από τα Βαλκάνια στον ελλαδικό χώρο και στο Αιγαίο, γνώρισε μεγάλη ακμή ιδιαίτερα κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οι χαρακτηριστικοί όγκοι των κωνικών και ημισφαιρικών τεχνιτών γηλόφων, δηλαδή των μικρών και μεγάλων ταφικών τύμβων, υψώνονται στο πολύμορφο ανάγλυφο του τοπίου των Ποταμών, χαρίζοντας ιδιαίτερη ομορφιά και μυστήριο σε αυτό το μικρό τμήμα γης ανάμεσα στα δύο ποτάμια – που πιθανότατα ήταν πλωτά κατά τους αρχαίους χρόνους – καθώς έχουν κατασκευαστεί σε περίοπτες θέσεις, έτσι ώστε να είναι ορατοί από μακριά από τους κατοίκους της περιοχής, αλλά και από τους περαστικούς ταξιδιώτες.

Οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες με καθαρά σωστικό χαρακτήρα πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή των Ποταμών το 1967 και το 1976[23] από την ΙΗ' ΕΠΚΑ με αφορμή σοβαρά κρούσματα αρχαιοκαπηλίας και λαθρανασκαφών στην παραμεθόρια αυτή περιοχή.

Η ανασκαφική έρευνα του 2001, που πραγματοποιήθηκε έπειτα από 25 χρόνια, είχε μικρή χρονική διάρκεια, καταρχήν σωστικό χαρακτήρα και περιορίστηκε σε δύο ταφικούς τύμβους λόγω της μικρής οικονομικής δυνατότητας[24]. Η έρευνα εντόπισε και παράλληλα κατέγραψε αρκετούς τύμβους με ελλειψοειδή ή κυκλική κάτοψη και σχήμα κόλουρου κώνου ή ημισφαιρίου, είτε μεμονωμένους είτε σε συστάδες δύο ή τριών τύμβων[25] (Πίν. 157 α). Η διάμετρος αυτών των τύμβων κυμαίνεται από 16 έως 30 μ. και το ύψος τους από 1,50 έως 7 μ. ανάλογα με τις επεμβάσεις που έχουν υποστεί, είτε από την καλλιέργεια των αγρών με μηχανήματα είτε από εκχερσώσεις και διανοίξεις δρόμων είτε από λαθρανασκαφές. Η έρευνα κατά το 2001 επικεντρώθηκε σε δύο τύμβους ανατολικά του χωριού[26], τους αριθ. 3Γ και 3Δ. Ο τύμβος 3Γ, γήλοφος ύψ. 1,50, διαμ. 26 μ., είχε ελικοειδή κάτοψη και ήταν διαταραγμένος από την εργασία των λαθρανασκαφέων και την καλλιέργεια με μηχανήματα. Δεν βρέθηκαν ταφές, παρά μόνο διαταραγμένες πυρές, εξαιτίας της μεγάλης καταστροφής του τύμβου.

22. Και εδώ από τον καθηγητή L. Lespez.

23. Δ. Γραμμένος, Τύμβοι της ύστερης εποχής του χαλκού και άλλες αρχαιότητες στην περιοχή του Νευροκοπίου Δράμας, *ΑΕ* 1979, σ. 26-71. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Αρχαία Μακεδονία* V, τόμ. 1, 1993, σ. 694. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 427-428· 31 (1976): Χρονικά, σ. 304.

24. Η χρηματοδότηση έγινε από το Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, το οποίο και ευχαριστώ θερμά.

25. Ευχαριστίες θερμές απευθύνονται στους συνεργάτες της ανασκαφής, εποχικούς αρχαιολόγους Δ. Κουγιουμτζόγλου και Χ. Μερσίνογλου, στους αρχαιοφύλακες Κ. Λουκίδη και Κ. Μάρκου, στους συντηρητές Δ. Σιαμπανόπουλο, Π. Τζανετάκη, Γ. Ξυλαπετσίδη και Σ. Παστραφίδου. Ευχαριστούμε για τη φιλοξενία και τη συμπαράσταση στις εργασίες μας το δήμαρχο Κάτω Νευροκοπίου Μ. Μαυρίδη και τον πρόεδρο της κοινότητας Ποταμών Μ. Σιδηρόπουλο.

26. Κ. Περιστέρη, Ανασκαφική έρευνα ταφικών τύμβων στους Ποταμούς Δράμας (2001-2002), *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 137-145.

Ο δεύτερος τύμβος 3Δ, γήλοφος κατασκευασμένος σε περίοπτη θέση με ελλειψοειδή κάτοψη, είχε σχήμα κόλουρου κώνου. Η διάμετρός του ήταν 25 και το ύψος του 5,50 μ. Δεν είχε υποστεί μηχανική καλλιέργεια ούτε λαθρανασκαφή (Πίν. 157 β).

Με βάση τις στρωματογραφικές παρατηρήσεις, η κατασκευή του τύμβου έγινε με χώματα διαφορετικής σύστασης που προέρχονται από τη γύρω περιοχή και τοποθετήθηκαν σε ακανόνιστες στρώσεις στοχεύοντας στη σταθερότητα της κατασκευής.

Διακρίνονται σε στρώσεις το αμμώδες χώμα της περιοχής, το ασβεστούχο και το πηλόχωμα, όπως και η στάχτη από τις πυρές με σπασμένα αγγεία, κόκαλα ζώων και καμένους καρπούς επάνω από την επιφάνεια των δύο τάφων, που αποκαλύφθηκαν ασύληροι στο κέντρο του τύμβου, σε επάλληλες σειρές, σε βάθος 3,90 μ. ο πρώτος και 5,40 μ. ο δεύτερος (από την κορυφή του τύμβου).

Η πρώτη ταφή, που βρέθηκε κάτω από τη στρώση των πυρών, είναι πρωτογενής καύση γυναίκας στο χώρο του τύμβου (Πίν. 157 γ). Η νεκρή είχε τοποθετηθεί επάνω σε ξύλινο φορείο μέσα σε ορθογώνιο λάκκο, διαστ. 2×1 μ., σκαμμένο σε βάθος 0,50 μ. στο φερτό υλικό του τύμβου. Κτερίσματα συνόδευαν τη νεκρή, που τοποθετήθηκαν πριν και μετά την ολοκλήρωση της καύσης.

Τα ξύλα που τοποθετήθηκαν για την καύση σχημάτιζαν κενά αερισμού, έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί τέλεια καύση. Η νεκρή αποτεφρώθηκε σε υψηλή θερμοκρασία, με αποτέλεσμα να αλλοιωθούν τα ασημένια κοσμήματα (περιλαίμιο και δύο βραχιόλια), που ήταν τοποθετημένα στο λάκκο ταφής. Αντίθετα, τα χρυσά της σκουλαρίκια τοποθετήθηκαν μετά την καύση και σώζονται σε άριστη κατάσταση.

Τα περισσότερα κτερίσματα-αγγεία ήταν τοποθετημένα στα πόδια της νεκρής. Εκτός από τα πήλινα αγγεία[27] που είναι άβαφα κύπελλα, πινάκια και σκυφίδια, υπάρχουν και γυάλινα λειωμένα από την υψηλή θερμοκρασία καύσης, ενώ υπάρχουν προσφορές καρπών, όπως καρύδια και κουκουνάρια, ριγμένα στη φωτιά, καθώς και τα σπασμένα αγγεία προσφορών στο τοίχωμα της καύσης, όπως ένας αμφορέας (Πίν. 157 δ-ε).

Ο χαρώνειος οβολός της νεκρής ήταν ένα χάλκινο νόμισμα των χρόνων του αυτοκράτορα Τραϊανού, στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ.

Κάτω από την πρώτη ταφή, σε βάθος 1,60 μ. αποκαλύφθηκε μια δεύτερη ταφή άνδρα, ίδιας εποχής με την προαναφερθείσα. Βρισκόταν, όπως και η προηγούμενη, στο κέντρο του τύμβου και αποτελεί δευτερογενή καύση. Ο νεκρός, δηλαδή, είχε καεί σε άλλη θέση και η τέφρα και τα υπολείμματά του μεταφέρθηκαν σε ορθογώνιο λάκκο, διαστ. 1,80×1 μ., που ανοίχθηκε στο φυσικό έδαφος, τα δε μισοκαμένα ξύλα ορίζουν τα άκρα της καύσης. Τα κτερίσματα του νεκρού έχουν τοποθετηθεί στα άκρα του τάφου (Πίν. 157 στ). Υπάρχουν πήλινα αγγεία παρόμοια με της πρώτης ταφής-καύσης, ένα γυάλινο, καθώς και δέκα χάλκινα νομίσματα[28] σύγχρονα της προηγούμενης ταφής, που χρονολογείται στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Άργιλος

Η ανασκαφή της Αργίλου συνεχίστηκε και κατά το 2001 στους δύο τομείς δραστηριότητας. Στο νότιο τομέα και το λεγόμενο τομέα του λιμανιού δίπλα στην εθνική οδό Καβάλας-Θεσσαλονίκης, όπου ανασκάπτει η καναδική ομάδα, και στην ακρόπολη, όπου ανασκάπτει η ελληνική ομάδα.

Νότιος Τομέας (Σχέδ. 1)

Το κτίσμα D2. Αμέσως στα δυτικά της οικίας Α ολοκληρώσαμε την έρευνα ενός μικρού κτίσματος, που παρεμβάλλεται ανάμεσα στα κτίσματα Α και Ε ακριβώς πίσω από το τμήμα D1, για το οποίο πιστεύουμε ότι σχετίζεται με την οικία Α. Παρουσιάζει μικρό ενδιαφέρον, ωστόσο βρέθηκαν πολλά ευρήματα, ανάμεσα στα οποία όστρακα που συγκροτούν ολόκληρα αγγεία, πάνω στο δάπεδο, πίσω από το μικρό τοίχο με κατεύθυνση Α.-Δ., κάθετο στο δυτικό τοίχο. Ανάμεσα σε αυτά τα αγγεία υπάρχει μία μεγάλη υδρία με το καπάκι της, μία οινοχόη με γκρίζο επίχρισμα, μία λεκάνη τοπικού εργαστηρίου και ένα μελαμβαφές κύπελλο. Το σύνολο χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αιώνα.

Το κτίριο Ε. Η έρευνά μας προχώρησε και στο κτίριο Ε στο δυτικό πέρας του τομέα. Ανασκάψαμε σε μεγάλο μέρος το μπροστινό τμήμα και ολοκληρωτικά τους δύο πίσω χώρους μέχρι το τελευταίο δάπεδο κατοίκησης, που χρονολογείται στη μετάβαση του 5ου προς τον 4ο αιώνα.

Η ανασκαφή του έτους 2001 αφιερώθηκε στην έρευνα του βορειοδυτικού χώρου και του δυτικού τμήματος του μπροστινού δωματίου. Τα αποτελέσματα είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα, παρόλο που είναι δύσκολο να δοθεί

27. H. Robinson, *Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora*, V, 1959.

28. Η μελέτη των χάλκινων νομισμάτων και των δύο τάφων έγινε από το συνάδελφο νομισματολόγο Β. Πούλιο, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά.

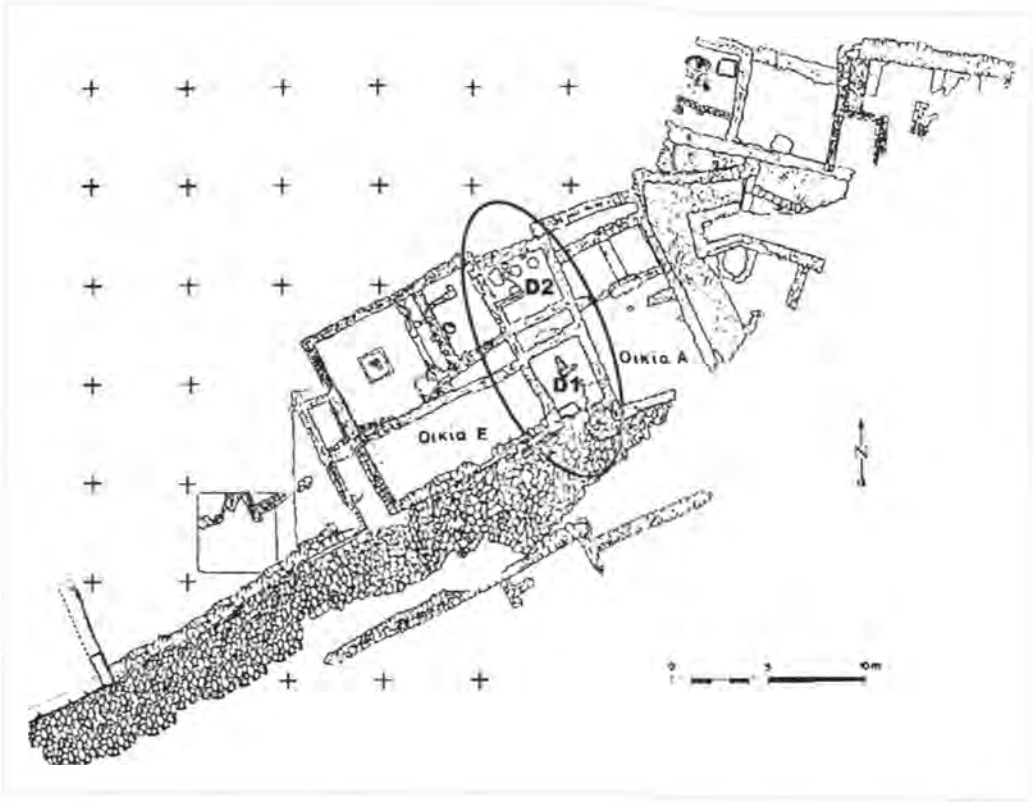

Σχέδ. 1. Νομός Σερρών. Άργιλος. Νότιος τομέας.

ικανοποιητική ερμηνεία. Στο βορειοδυτικό χώρο βρήκαμε το πρώτο δάπεδο κατοίκησης. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου αυτού βρέθηκε μεγάλη μπανιέρα που σώζεται ολόκληρη. Στο μέσον βρέθηκε ορθογώνια εστία πλαισιωμένη από λίθινη κατασκευή, ενώ το κέντρο της αποτελείται από πήλινες πλάκες που αποτελούν την επιφάνεια όπτησης, σε σχήμα επίσης ορθογώνιο. Πολύ λίγα ήταν τα ευρήματα στο δάπεδο, φαινόμενο σύνηθες στις οικίες του τομέα: μερικές ακέραιες κέραμοι λακωνικού τύπου, που κατέπεσαν με την καταστροφή, όστρακα μικρής υδρίας, μεγάλο καπάκι πίθου, περιδέραιο και μικρός ερυθρόμορφος σκύφος ακέραιος, που χρονολογείται στη δεκαετία 440-430 π.Χ.

Αν και η κεραμική είναι εντέλει ασήμαντη και συνήθης, η αρχιτεκτονική μορφή των κτισμάτων παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες. Περίπου στο μέσον του τοίχου και εντελώς στη βάση του υπάρχει διαμπερές άνοιγμα και μπροστά από αυτό αβαθής αύλακα, που σταματά στο άνοιγμα της νοτιοδυτικής γωνίας του νότιου τοίχου του δωματίου. Θεωρούμε ότι πρόκειται για μηχανική κατασκευή που συγκέντρωνε το νερό του ανοίγματος στη βάση του δυτικού τοίχου.

Η εγκατάσταση σχετίζεται με την ορθογώνια κατασκευή στη δυτική παρειά του τοίχου, που μάλλον είναι δεξαμενή. Η υπόθεση αυτή θα εξεταστεί την προσεχή ανασκαφική περίοδο. Οπωσδήποτε υπάρχει σχέση ανάμεσα στην εγκατάσταση απορροής του νερού και σε μια άλλη κατασκευή στα δυτικά του μπροστινού χώρου. Εδώ κατά μήκος του δυτικού τοίχου βρέθηκε μία λεκάνη, την οποία σχηματίζουν κομμάτι μεγάλου πίθου και μία ορθογώνια κέραμος. Η λεκάνη αυτή ήταν τοποθετημένη στη βάση του βόρειου τοίχου κάτω ακριβώς από την τετράγωνη απόληξη-στόμιο του αγωγού, που έρχεται από την άλλη πλευρά του τοίχου.

Προς το παρόν η λειτουργικότητα αυτών των εγκαταστάσεων παραμένει αινιγματική, το ίδιο και ολόκληρο το κτίριο Ε. Οπωσδήποτε δεν πρόκειται για απλή κατοικία και σε αυτό συνηγορούν όχι μόνον οι διαστάσεις του κτιρίου, αλλά και ο ξεχωριστός τρόπος κατασκευής του σε σύγκριση με τα υπόλοιπα κτίσματα, εφόσον ολόκληρο είναι κτισμένο με μικρούς ορθογώνιους καλοπελεκημένους λίθους. Η ίδια η ορθογώνια εστία του βορειοδυτικού χώρου προσδίδει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο κτίσμα. Θυμίζουμε ότι ακριβώς μπροστά σε αυτό το κτίριο βρέθηκαν τα δύο μέτωπα καλυπτήρων με μορφή κριοκεφαλής, το ένα εκ των οποίων σώζεται μαζί με την

κέραμο, και ότι τέτοιου είδους αρχιτεκτονική διακόσμηση δεν απαντά σε συνήθεις ιδιωτικές οικίες.

Ακρόπολη

Η έρευνα στην ακρόπολη περιορίστηκε στον εξωτερικό χώρο της μεγάλης ελληνιστικής οικίας-ελαιοτριβείου. Ανασκάφηκε το επικλινές επίπεδο που δημιούργησε η πτώση του οικοδομικού υλικού του δεύτερου ορόφου του κτιρίου. Σε αυτή την ανασκαφική περίοδο ερευνήθηκαν η ανατολική, η βόρεια και η δυτική πλευρά του κτίσματος.

Στην ανατολική πλευρά η ανασκαφή προχώρησε μέχρι το επίπεδο εργασίας για την οικοδόμηση του ελαιοτριβείου. Φάνηκαν ήδη οι ράχες τοίχων προγενέστερης φάσης, που σχετίζονται με την καταστροφή της Αργίλου από τα στρατεύματα του Φιλίππου Β΄ στην εκστρατεία-αστραπή του 357 π.Χ. Σχεδόν σε όλο το μήκος βρέθηκαν πεσμένα πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη από την ανωδομή του κτιρίου (Πίν. 158 α). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εύρεση, σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο και στερεωμένη σε πώρινο επίκρανο, ενεπίγραφης μαρμάρινης στήλης, όπου διαβάζουμε την επιγραφή *ΔΙΟΣ ΚΑΤΑΙΒΑΤΟΥ*. Καταιβάτης είναι επίκληση του Διός που λατρεύεται σε κορυφές βουνών και σχετίζεται με έντονα καιρικά φαινόμενα, αστραπές, βροντές και καταιγίδες. Φαίνεται ότι σε ένα από αυτά τα φαινόμενα καταστράφηκε το κτίριο της ακρόπολης και προφανώς η επιγραφή σχετίζεται με αυτό το γεγονός.

Στη βόρεια και τη δυτική πλευρά ερευνήσαμε, επίσης, την επικλινή επίχωση μέσα στην οποία βρέθηκε πληθώρα αρχιτεκτονικών μελών της ανωδομής, όπως γείσα, επίκρανα και απλές ορθογώνιες πώρινες πλίνθοι. Το οικοδομικό αυτό υλικό σχεδιάστηκε στη θέση του, μελετήθηκε τρόπος πτώσης για να μπορέσει να αποδοθεί στην αρχική του θέση σε ενδεχόμενη αναστήλωση του κτιρίου και στη συνέχεια συντηρήθηκε πρόχειρα και μεταφέρθηκε στην άκρη της ανασκαφής, όπου τακτοποιήθηκε κατά είδος και κατά μέγεθος και στεγάστηκε. Στις εξωτερικές παρειές των τοίχων το λευκό επίχρισμα στερεώθηκε με επικόλληση πανιών και κρατήθηκε στη θέση του με πρόσθετα φύλλα φελιζόλ, στερεωμένα εξωτερικά με ξύλα. Για να μην εκτεθεί το κτίσμα ούτε στιγμή σε βροχή επεκτείναμε το στέγαστρο από τις πλευρές που πρόσφατα ερευνήσαμε.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

Αμφίπολη - Ανατολικό νεκροταφείο

ΕΡΓΟ ΔΙΑΠΛΑΤΥΝΣΗΣ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΔΡΑΜΑΣ

Συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες για τη διαπλάτυνση του υπάρχοντος δρόμου στο τμήμα Αμφίπολη-Μεσολακκιά με χρηματοδότηση από το έργο. Οι ανασκαφικές έρευνες επικεντρώθηκαν στους τομείς Α, Γ, Η, Θ, Ζ, Ι, Κ, Λ. Ερευνήθηκε μια έκταση 500 μ. περίπου κατά μήκος του υπάρχοντος δρόμου. Αποκαλύφθηκαν 117 τάφοι, ένας κεραμικός κλίβανος και διάφορα κτίρια. Παρατηρήθηκε ότι η πυκνότητα των τάφων είναι μικρότερη όσο προχωρούμε νοτιότερα και αποκαλύπτονται διάφορα άλλα κτίσματα, που κατασκευάστηκαν στη θέση του ανατολικού νεκροταφείου[29].

Τομείς Α και Γ. Υδραγωγείο

Πρωταρχικός στόχος της ανασκαφής του 2001 ήταν η συνέχιση της έρευνας στο τμήμα του υδραγωγείου που αποκαλύφθηκε το 1999, μεγάλο τμήμα του οποίου καταστράφηκε στη δεκαετία του 1950 κατά τη διάνοιξη του υπάρχοντος δρόμου.

Δυτικά του δρόμου στον τομέα Α, ο τοίχος του υδραγωγείου που αποκαλύφθηκε έχει σωζόμενο μήκος 12 μ. περίπου και πλάτος 2,60 μ. Στο δυτικότερο σημείο υπάρχει άνοιγμα 3 μ. περίπου, πάνω από το οποίο υπήρχε τόξο από πλίνθους. Μετά την απομάκρυνση της επίχωσης και τον καθαρισμό διαπιστώθηκε ότι αυτό οικοδομήθηκε από μαρμάρινα και πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη (δόμοι, σπόνδυλοι κιόνων), που ανήκαν σε αρχαιότερα κτίρια (Πίν. 158 β). Στην αποχωμάτωση του δυτικού άκρου του υδραγωγείου ήλθαν στο φως διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη. Σε κάποια μεταγενέστερη φάση τα κενά που υπήρχαν στο υδραγωγείο κλείνονται με πρόχειρα τοιχάρια, πάνω στα οποία εδράζονται μαρμάρινες σαρκοφάγοι, από τις οποίες βρέθηκαν μόνον οι πυθμένες. Η περιοχή βόρεια του υδραγωγείου εκατέρωθεν του δρόμου διαμορφώθηκε κατάλληλα με επάλληλες στρώσεις άμμου και αμμοχάλικου για να δεχθεί ταφές.

Το τμήμα του υδραγωγείου που αποκαλύφθηκε ανατολικά του δρόμου, στον τομέα Γ, παρουσιάζει την ίδια περίπου όψη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια τετράπλευρη κατασκευή που περιέχει άφθονο ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Το ανατολικότερο άκρο του υδραγωγείου είναι πιο ενισχυμένο και έχει συνολικό πλάτος μαζί με τα προσκτίσματα 4,20 μ. Από το θεμέλιό του αρχίζει κτιστός αγωγός με κατεύθυνση νότια, ενώ βόρεια του υδραγωγείου εμφανίστηκε με τη μορφή πήλινου αγωγού.

Πήλινοι αγωγοί και αποχετευτικά ορύγματα εμφανίστηκαν σε διάφορα σημεία βόρεια του υδραγωγείου.

29. Για μια συνολική παρουσίαση της ανασκαφής του 2001, βλ. Π. Μάλαμα, Νεότερα στοιχεία από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 111 κ.ε.

Τομέας Η

Η έρευνα σε αυτόν τον τομέα έφερε στο φως συνολικά 85 τάφους, εκ των οποίων οι 47 ήταν λακκοειδείς. Η πλειονότητα των τάφων χρονολογείται στον ύστερο 5ο και τον 4ο αι. π.Χ. και η διάταξή τους είναι πυκνότερη στο βόρειο τμήμα του τομέα. Αποκαλύφθηκε τετράπλευρο θεμέλιο λιθόκτιστης εξέδρας και τμήμα περιβόλου με κατεύθυνση Β.-Ν. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρακάτω τάφοι:

Πώρινη θήκη Τ44. Κυλινδρικού σχήματος, επιχρισμένη εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα. Περιείχε χάλκινη σχεδόν ακέραια τεφροδόχο υδρία. Στη γένεση της κάθετης λαβής της σώζει ανάγλυφη παράσταση σειρήνας κατ' ενώπιον. Γύρω από τον ώμο της υπήρχε επίχρυσο στεφάνι με φύλλα και καρπούς κισσού. Τα καμένα οστά ήταν τυλιγμένα σε πορφυρό ύφασμα.

Σαρκοφάγος Τ45. Από μονολιθικό λαξευμένο πωρόλιθο. Ο τάφος βρέθηκε συλημένος και τα οστά αναμοχλευμένα. Από τη σύληση ξέφυγαν σημαντικά κτερίσματα, όπως χρυσό ορθογώνιο ενεπίγραφο έλασμα, που βρέθηκε προσεκτικά διπλωμένο στο στήθος της νεκρής, χρυσά δακτυλίδια και ένα ασημένιο νόμισμα αταύτιστο.

Σαρκοφάγος Τ24. Στο εσωτερικό της βρέθηκε ακέραια ερυθρόμορφη τεφροδόχος υδρία με σκηνή γυναικωνίτη.

Λακκοειδής καύση Τ25. Από τα κτερίσματα ξεχωρίζουν δύο αττικές λευκές λήκυθοι με σκηνές επίσκεψης σε τάφο.

Λακκοειδής καύση Τ67. Περιείχε πήλινη γυναικεία προτομή, αρυβαλλοειδή ληκύθια, μαρμάρινα αλάβαστρα και χρυσό περίαπτο.

Λακκοειδής Τ83. Λευκές λήκυθοι, αρυβαλλοειδές ληκύθιο με παράσταση νηπίου, μελαμβαφής σκύφος, δίωτα και μόνωτα κυάθια, μελαμβαφής κύλικα, χάλκινο κάτοπτρο, χρυσό περίαπτο με ασημένιο στέλεχος και δακτυλίδια αποτελούσαν το περιεχόμενο αυτού του τάφου.

Λακκοειδής Τ84. Περιείχε ερυθρόμορφη τεφροδόχο πελίκη, λευκή λήκυθο, πήλινο αλάβαστρο, αρυβαλλοειδή ληκύθια, μελαμβαφή λεκανίδα με κάλυμμα, χάλκινη στλεγγίδα και χάλκινη βελόνη.

Κιβωτιόσχημος τάφος 63. Βρέθηκε συλημένος με αναμοχλευμένα τα οστά. Δεν έφερε καλυπτήριες πλάκες, ενώ οι πλευρές του ήταν κατασκευασμένες με υλικό σε β΄ χρήση: οι δύο μακρές πλευρές αποτελούνται από πώρινα επιστύλια και η στενή ανατολική πλευρά αποτελείται από μαρμάρινο βάθρο δύο επιτύμβιων στηλών. Στη βορειοανατολική εξωτερική γωνία του βρέθηκε σφηνωμένο τμήμα κορμού ενεπίγραφης στήλης. Επίσης σε επαφή με τη νοτιοδυτική γωνία βρέθηκε τμήμα κορμού μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με παράσταση όρθιας γυμνής ανδρικής μορφής προς τα δεξιά. Στον αριστερό ώμο φέρει διπλωμένο βαρύ ύφασμα.

Τομέας Ζ

Βρέθηκαν συνολικά 14 τάφοι. Οι περισσότεροι είναι συλημένοι και χρονολογούνται στον 3ο και το 2ο αι. π.Χ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η καύση του Τ7, η οποία πραγματοποιήθηκε μέσα στον τάφο. Από τα κτερίσματα αξίζει να αναφερθούν: ζεύγος χρυσών ενωτίων με απολήξεις περιστεριών, ασημένια αλυσίδα, εξαρτήματα χρυσού περιδέραιου, μυροδοχεία, πυξίδες, λυχνάρι, άωτα σκυφίδια, μεγαρικός σκύφος.

Τομέας Ι

Εντοπίστηκε και ανασκάφηκε αποσπασματικά συγκρότημα δύο κτιρίων Α και Β, υστερορρωμαϊκών χρόνων, το οποίο εκτείνεται στα δυτικά κάτω από το σύγχρονο δρόμο και ανατολικά εισχωρεί σε ιδιόκτητο αγρόκτημα με αμυγδαλιές (Σχέδ. 2΄ Πίν. 158 γ). Από την ανασκαφική έρευνα προκύπτει ότι το οικοδομικό συγκρότημα κατασκευάστηκε πάνω στο αρχαίο νεκροταφείο των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων της Αμφίπολης. Για την κατασκευή του καταστράφηκαν οι τάφοι που κατελάμβαναν τον εν λόγω χώρο, όπως πιστοποιούν: α) η χρήση επιτύμβιων στηλών και βάσεων ως οικοδομικού υλικού, β) νομίσματα ελληνιστικών χρόνων και γ) η ύπαρξη πρωιμότερων τάφων σε άμεση γειτνίαση με τον ανασκαπτόμενο χώρο του κτιριακού συγκροτήματος. Απέναντι ακριβώς από το κτιριακό συγκρότημα αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 13 μ. τοίχος από αργολιθοδομή.

Τομέας Κ

Σε απόσταση 200 μ. περίπου νοτιότερα των κτιρίων Α και Β και δυτικά του δρόμου αποκαλύφθηκε κεραμικός κλίβανος με δρόμο (Πίν. 158 δ). Είναι ορθογώνιος, σχεδόν τετράγωνος, πλευράς 2,62 μ. και προσανατολισμού Β.-Ν., με το άνοιγμα της εισόδου στα νότια. Δεν διασώθηκαν τμήματα από το θάλαμο όπτησης και την εσχάρα. Σώζεται μόνον το κατώτερο μέρος του κλιβάνου, δηλαδή ο χώρος καύσης. Στο μέσον περίπου του ανατολικού και του βόρειου τοίχου υπάρχουν κυκλικά ανοίγματα, διαμ. 0,30 μ., που χρησίμευαν για τον έλεγχο της ροής του αέρα στο εσωτερικό του κλιβάνου. Στην ανώτερη επίχωση του κλιβάνου και πριν από την αποκάλυψή του, συνελέγησαν καμένα και παραμορφωμένα θραύσματα οπαίων κεράμων. Στο ανατολικό τμήμα του βρέθηκε στρώμα καταστροφής αποτελούμενο από κεράμους στέγης και πολλά θραύσματα καμένων πήλινων αγωγών, που ανήκουν πιθανότατα στους αεραγωγούς του κλιβάνου. Οι αεραγωγοί έχουν διάφορες διαστάσεις και σχήματα. Βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα αγγείων, ανάμεσά τους όστρακα μεγαρικού σκύφου. Το

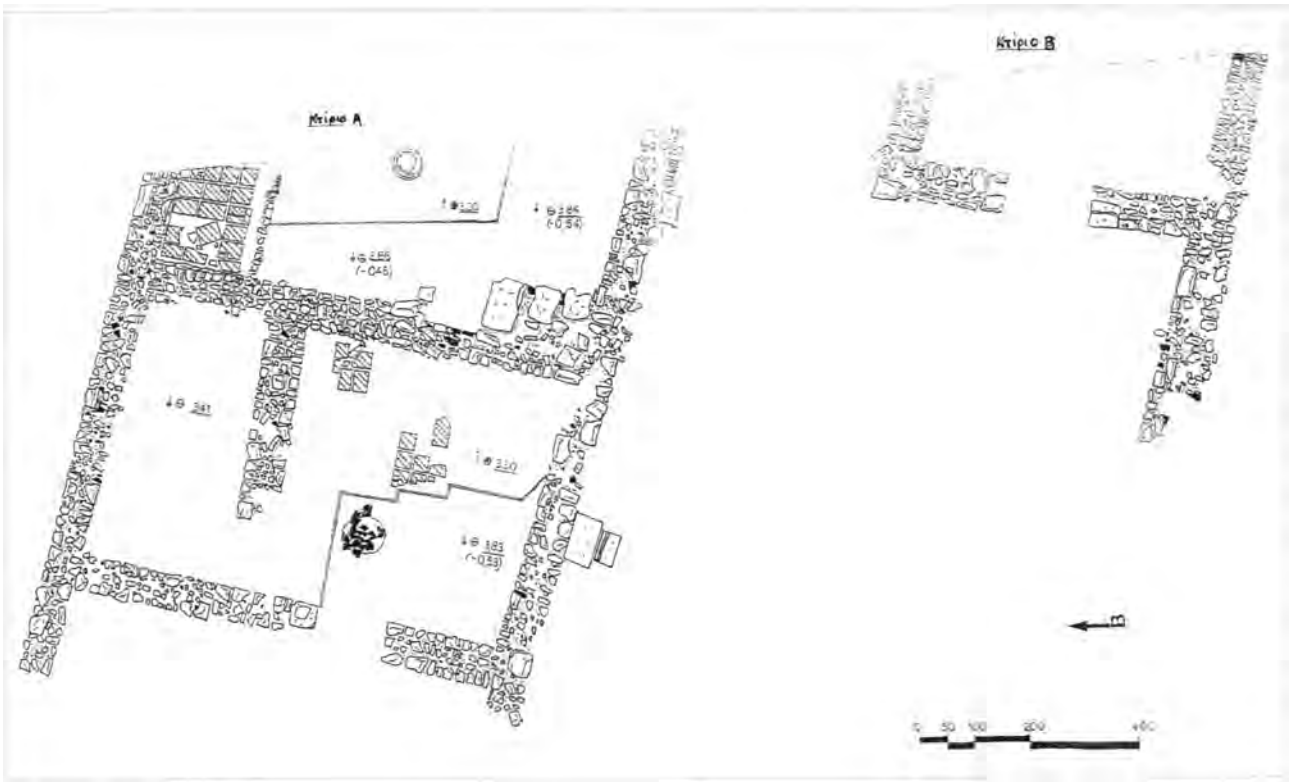

Σχέδ. 2. Νομός Σερρών. Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Τομέας Ι. Γενική άποψη των κτιρίων Α και Β.

γεγονός ότι ο κλίβανος είναι αρκετά μεγάλων διαστάσεων και δεν βρέθηκαν υπολείμματα μεταλλεύματος, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι χρησιμοποιήθηκε για το ψήσιμο κεράμων και αγγείων. Βόρεια και νότιά του εντοπίστηκαν λακκοειδείς τάφοι ελληνιστικών, κυρίως, χρόνων.

Τομέας Λ

Οριοθετείται ανατολικά του δρόμου 150 μ. νότια του τομέα Ι. Στον τομέα αυτό εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν συνολικά 16 τάφοι. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει μια συστάδα τεσσάρων κιβωτιόσχημων τάφων, των οποίων τα τοιχώματα ήταν επιχρισμένα με κονιάματα. Όλοι είναι κατασκευασμένοι από καλοδουλεμένους πωρόλιθους. Οι τάφοι 2 και 3 είναι δίδυμοι και φέρουν βαθύνσεις για τη στερέωση των ποδιών της νεκρικής κλίνης. Οι τάφοι 2, 3 και 4 βρέθηκαν συλημένοι. Ασύλητος βρέθηκε μόνον ο τάφος 1. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διακόσμηση των τάφων 1 και 2 με τοιχογραφίες[30], ενώ ο τάφος 3 διατηρεί λευκό ασβεστοκονίαμα στη δεύτερη σειρά των πωρόλιθων και ο 4 φέρει λευκό κονίαμα στο ανώτερο τμήμα και ερυθρό στο κατώτερο. Ο κιβωτιόσχημος τάφος 1 περιείχε κτιστή νεκρική κλίνη, επιχρισμένη με υπόλευκο κονίαμα. Πάνω στην κλίνη βρέθηκαν οστά και κτερίσματα. Η ανώτερη λευκή ζώνη της τοιχογραφίας αναπαριστάνει το εσωτερικό ενός γυναικείου δωματίου (Πίν. 158 ε). Εκτός από τις τοιχογραφίες ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα κτερίσματα του τάφου: χρυσό νόμισμα Φιλίππου Β΄, πήλινη γυναικεία προτομή (Πίν. 159 α), πήλινα ειδώλια, πήλινα αλάβαστρα, μελαμβαφές σκυφίδιο, πήλινες επίχρυσες χάνδρες περιδέραιου και θραύσματα χάλκινου επιχρυσωμένου στεφανιού.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 2 ήταν συλημένος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διακόσμηση της τοιχογραφίας του με διάφορες ζώνες που αποδίδονται με εγχαράξεις (Πίν. 159 β).

30. Περισσότερες λεπτομέρειες για τις τοιχογραφίες των τάφων 1 και 2, βλ. Μάλαμα, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 120-122· η ίδια, Κιβωτιόσχημοι τάφοι κλασικών χρόνων από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος, *Ζ΄ Συμπόσιο για την αρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 2001*, *ΙΜΧΑ* 280, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 727-744· η ίδια, Le décor pictural des tombes récemment mises au jour à Amphipolis, στο S. Descamps-Lequime (επιμ.), *Peinture et couleur dans le monde grec antique, Actes de Colloque, Musée du Louvre*, Paris 2007, σ. 109-119.

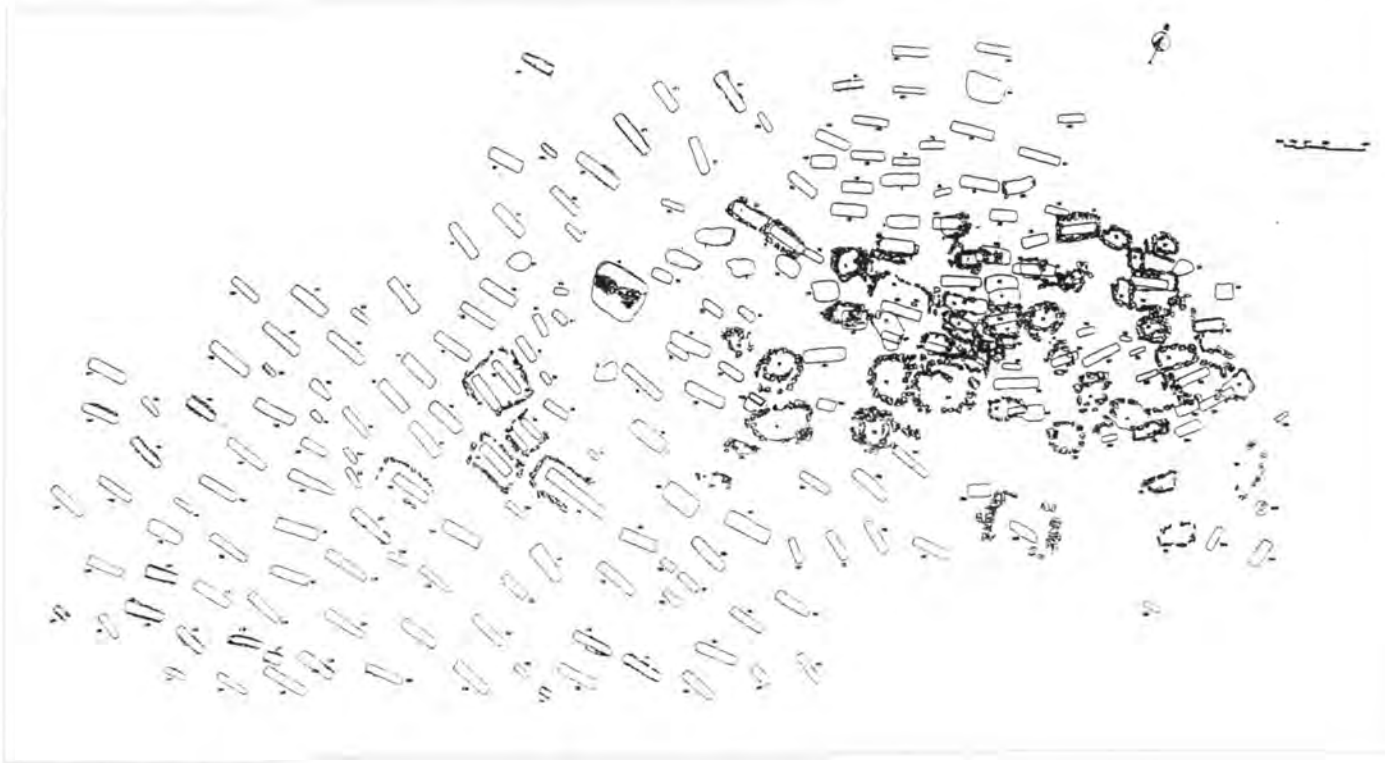

Σχέδ. 3. Νομός Σερρών. Νέα Κερδύλλια. Γενική κάτοψη του ρωμαϊκού νεκροταφείου.

Από κάτω προς τα πάνω λευκή ζώνη, ύψ. 0,28 μ., στη συνέχεια ζωηρό ερυθρό χρώμα σε μία ζώνη, ύψ. 0,88 μ. Πάνω από αυτή τη ζώνη υπάρχει κοσμοφόρος με φυτική διακόσμηση συνεχών λευκών ελικοβλαστών πάνω σε μαύρο φόντο. Από τα κτερίσματα που απέμειναν στον τάφο αναφέρουμε υπολείμματα χρυσού στεφανιού, χρυσές ίνες υφάσματος και αστραγάλους.

Η οστεολογική μελέτη έδειξε ότι στον τάφο 1 με τη σκηνή του γυναικωνίτη θάφτηκε ένα παιδί ηλικίας 11 περίπου ετών και από τα κτερίσματα υποθέτουμε ότι ήταν κορίτσι. Ο τάφος 2 με τη φυτική διακόσμηση περιείχε πέντε ταφές, μία νεαρής ενήλικης γυναίκας και τεσσάρων παιδιών, εκ των οποίων το ένα νεογέννητο[31].

Νέα Κερδύλλια

Θέση Στρόβολος

Συνεχίστηκε και φέτος από το Μάρτιο έως τον Οκτώβριο του 2001 η σωστική ανασκαφή νεκροταφείου ρωμαϊκών χρόνων στη θέση Στρόβολος, 12 χλμ. περίπου δυτικά των Νέων Κερδυλλίων και 14 χλμ. νοτιοδυτικά της Αμφίπολης. Το νεκροταφείο εντοπίστηκε και ανασκάφηκε με αφορμή τις εργασίες κατασκευής της Εγνατίας οδού στο τμήμα Ασπροβάλτα-Στρυμόνα[32]. Αναπτύσσεται επάνω σε φυσικό γήλοφο, ο οποίος ανακόπτεται απότομα στα ανατολικά από χαράδρα, βάθ. 16 μ. Εντός των ορίων του υπό κατασκευή οδικού άξονα, εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν 191 τάφοι. Μαζί με τους 55 τάφους που αποκαλύφθηκαν το 2000, ο συνολικός αριθμός των τάφων ανέρχεται σε 246 καταλαμβάνοντας μία έκταση 2.275 τ.μ. (Σχέδ. 3). Πρόκειται για λαξευτούς λακκοειδείς (Πίν. 159 γ-δ) και για αβαθείς λακκοειδείς-λιθοπερίκλειστους τάφους, που ως επί το πλείστον πλαισιώνονταν από αργούς λίθους. Μεμονωμένες είναι οι περιπτώσεις κεραμοσκεπών τάφων, κιβωτιόσχημων και πιθανότατα παιδικής ταφής σε πήλινη λάρνακα.

Στο νεκροταφείο συνυπάρχουν και οι δύο τρόποι ταφής

31. Για την οστεολογική μελέτη του ανατολικού νεκροταφείου, βλ. Π. Μάλαμα - Σ. Τριανταφύλλου, Ανθρωπολογικές πληροφορίες από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 127 κ.ε.

32. Για μια συνολική παρουσίαση της ανασκαφής του 2001, βλ. Π. Μάλαμα - Κ. Νταράκης, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 137-148.

των νεκρών, τόσο το έθιμο του απλού ενταφιασμού, όσο και το έθιμο της καύσης των νεκρών, αν και ως επί το πλείστον κυριαρχεί ο ενταφιασμός. Ο προσανατολισμός του νεκρού δεν φαίνεται να υπακούει σε κάποιους κανόνες, αν και η πλειονότητα έχει προσανατολισμό Δ.-Α.

Τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς είναι συνήθως πήλινα αγγεία καθημερινής χρήσης, όπως οινοχόες, κύπελλα (Πίν. 159 ε), σκύφοι, πινάκια, λεκανίδες και λίγα χυτροειδή. Τα αγγεία αυτά φέρουν στην πλειονότητά τους πορτοκαλέρυθρο ή βαθύ ερυθρό γάνωμα.

Εκτός από τα πήλινα, βρέθηκε και μεγάλος αριθμός γυάλινων αγγείων. Τα αγγεία αυτά παρουσιάζουν ποικιλία στη χρωματική κλίμακα και το σχηματολόγιό τους. Πρόκειται για φιαλίδια, κύπελλα, οινοχόες, βολβόσχημα μυροδοχεία, με συνηθέστερο, όμως, σχήμα τη φλάσκα με σφαιρικό σώμα και χαμηλό κυλινδρικό λαιμό.

Μια ιδιαίτερη και μεγάλη σε αριθμό κατηγορία ευρημάτων του νεκροταφείου είναι οι πήλινοι λύχνοι, που φέρουν στην πλειονότητά τους ανάγλυφη γραμμική και φυτική διακόσμηση ή εικονιστικά θέματα επάνω στο δίσκο τους.

Η χρήση των πήλινων ειδωλίων εμφανίζεται περιορισμένη και απαντά συνήθως σε παιδικές ταφές. Από τα ειδώλια ξεχωρίζει ο τύπος της αναδυόμενης Αφροδίτης.

Ανάλογη στο σύνολο των κτερισμάτων είναι και η παρουσία κοσμημάτων, που βρέθηκαν σε ταφές γυναικών και παιδιών. Τα περισσότερα είναι κατασκευασμένα από χαλκό και λιγότερα από ασήμι και χρυσό.

Η μεγαλύτερη και χαρακτηριστικότερη κατηγορία ευρημάτων είναι τα χάλκινα νομίσματα, καθώς ο συνολικός αριθμός τους ξεπερνά τα 1.500. Από τη μέχρι τώρα μελέτη των νομισμάτων προκύπτει ότι οι χάλκινες αυτές κοπές εντάσσονται στην αξιόλογη χάλκινη μακεδονική νομισματοκοπία των πόλεων της Πέλλας, της Θεσσαλονίκης, των Φιλίππων και κυρίως της Αμφίπολης, από την εποχή του Αυγούστου (31 π.Χ.-14 μ.Χ.) έως την εποχή του αυτοκράτορα Γορδιανού Γ΄ (238-244 μ.Χ.), ενώ δεν λείπουν και μεταγενέστερες κοπές έως την εποχή του αυτοκράτορα Κωνστάντιου Β΄ (337-361 μ.Χ.), γεγονός που ανεβάζει χρονολογικά τη χρήση του νεκροταφείου έως τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ.

Το ρωμαϊκό νεκροταφείο στη θέση Στρόβολος και ο άγνωστος μέχρι στιγμής οικισμός, με τον οποίο συνδέοταν, φαίνεται πως ανήκαν πολιτισμικά στη σφαίρα επιρροής της γειτονικής Αμφίπολης.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

Νέος Σκοπός

Οικόπεδο Κ. Δομουκτσή

Ανασκάφηκαν τον Οκτώβριο του 2001, 90 τ.μ. περίπου, στο χώρο ανέγερσης εργαστηρίου κοπής ξύλων στο οικόπεδο αριθ. 111, ιδιοκτησίας Κ. Δομουκτσή[33], που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο του σύγχρονου οικισμού του Νέου Σκοπού. Το οικόπεδο βρίσκεται πολύ κοντά στον αρχαίο οικισμό του Νέου Σκοπού, που ταυτίστηκε προσφάτως με την αρχαία πόλη Βέργη[34]. Αν και η εικόνα των επιφανειακών ευρημάτων δημιουργούσε την εντύπωση ότι ο χώρος αποτελούσε τμήμα του οικισμού, με την ανασκαφική έρευνα αποδείχθηκε ότι η αρχαία πόλη δεν είχε ποτέ εξαπλωθεί μέχρι την περιοχή του οικοπέδου. Δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα, αλλά κάτω από το πλούσιο σε ευρήματα επιφανειακό στρώμα βρέθηκαν και ερευνήθηκαν τρεις παιδικοί κεραμοσκεπείς τάφοι, τρεις εγχυτρισμοί (Πίν. 160 α) και τρεις κυκλικοί σε κάτοψη χώροι απόθεσης απορριμμάτων.

Οι τρεις απορριμματικοί λάκκοι ήταν σκαμμένοι στο φυσικό και σε όλη την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου εντοπίζονταν συσσωρεύσεις ευρημάτων που αποτελούσαν προϊόντα απόρριψης. Το ένα όρυγμα (Π1) κατασκευάστηκε αρχικά ως αποθηκευτικό και είχε βάθος 1 μ. περίπου, στενό στόμιο και διάμετρο που διευρυνόταν σε βάθος (Πίν. 160 β). Το όρυγμα Π4 (Πίν. 160 γ) δεν ερευνήθηκε πλήρως, καθώς συνεχιζόταν σε μεγαλύτερο των 2 μ. βάθος και η κατάρρευση των τοιχωμάτων του καθιστούσε την έρευνά του επικίνδυνη. Τα ορύγματα περιείχαν – με αρκετές διαφοροποιήσεις στο είδος του περιεχομένου τους – λίγα οστά, μεγάλη ποσότητα κεραμικής, κυρίως αβαφών αγγείων καθημερινής χρήσης, πέτρες, θραύσματα κεράμων στέγης, πολλά μεταλλικά και πήλινα μικροαντικείμενα και ελάχιστα ειδώλια. Νομίσματα βρέθηκαν μόνο στο Π4, σε κακή όμως κατάσταση διατήρησης.

Το γέμισμα – τουλάχιστον στα δύο ορύγματα, Π1 και Π4, – ήταν ενιαίο και πραγματοποιήθηκε μία φορά, καθώς όστρακα των ίδιων αγγείων εντοπίστηκαν σε διαφορετικά βάθη.

Στους αποθέτες Π2 και Π4, καθώς και στις συσσωρεύσεις που ερευνήθηκαν πάνω στο φυσικό, αν και κυριαρχεί η κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, υπάρχουν και μεμονωμένα όστρακα αγγείων κλασικών χρόνων. Στο όρυγμα Π1, αντίθετα, έχει απορριφθεί κεραμική αρχαϊκών χρόνων, από την οποία ξεχωρίζουν τμήμα κιονωτού κρατήρα, θραύσματα χειροποίητου αγγείου με επιφάνεια

33. Για τα πρώτα στοιχεία της έρευνας, βλ. Παρατηρήσεις για τη χρήση του χώρου στα όρια της αρχαίας πόλης του Νέου Σκοπού Σερρών, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 111-125.

34. Γ. Μπακιλάκης, Ευρήματα εκ Νέου Σκοπού, *ΑΕ* 17 (1936), Χρονικά, σ. 14-19. Ζ. Μπόνιας, Βέργη-Θάσος-Πίστιρος, *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 3 (2001), σ. 219-240. *BCH* 124-1 (2000), σ. 227-246. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Αρχαία Βέργη, *Μύρτος*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 351-370.

που φέρει επίχρισμα με γραφίτη(;), μεγάλων σκύφων με γραπτή διακόσμηση αρχαϊκών χρόνων[35] κοινών στην παραλιακή ζώνη της Ανατολικής Μακεδονίας, στη θασιακή περαία, και μεγάλων αγγείων με γραπτές πλατιές ταινίες, καστανές ή κόκκινες, της ίδιας εποχής[36].

Οι ταφές, που προηγήθηκαν της χρήσης των αποθετών, θα πρέπει να τοποθετηθούν στον 4ο αι. π.Χ. με βάση το μοναδικό κτέρισμα, ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο[37], και τους αμφορείς των εγχυτρισμών.

Προμαχώνας

Η ανασκαφή στο νεολιθικό οικισμό του Προμαχώνα[38] συνεχίστηκε για δύο περίπου μήνες το φθινόπωρο του 2001[39]. Κατά την ένατη ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε η έρευνα στο εσωτερικό του μεγάλου ορύγματος στις ενοποιημένες τομές ΙΣΤ και Ι[40], όπου το βάθος έφθασε στα 3 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους, χωρίς, όμως, να αποκαλυφθεί το δάπεδο του υπόσκαφου χώρου. Το περίγραμμα του ορύγματος ερευνάται τμηματικά στις τομές ΙΑ και ΙΖ, όπου αποκαλύφθηκαν τα τοιχώματά του, που κατεβαίνουν σχεδόν κατακόρυφα στο εσωτερικό του. Στην τομή ΙΑ, στα όρια του υπόσκαφου χώρου, αποκαλύφθηκαν πασσαλότρυπες που ακολουθούν το εσωτερικό περίγραμμα, παράλληλα με τις μεγάλης διαμέτρου πασσαλότρυπες που βρέθηκαν εξωτερικά του ορύγματος.

Η έρευνα του πασσαλόπηκτου κτίσματος, που είχε εντοπιστεί στο τέλος της ανασκαφικής περιόδου του 2000, ολοκληρώθηκε σε βάθος. Το κτίσμα καταλαμβάνει σχεδόν το σύνολο του εσωτερικού του ορύγματος και συνεχίζεται στα βόρεια και δυτικά, έξω από τα όρια του ανεσκαμμένου χώρου. Ερευνήθηκε το στρώμα με τη λιθορριπή, όπου είχε διακοπεί η έρευνα στο τέλος της προηγούμενης περιόδου. Ανάμεσα στις πέτρες, που προέρχονται από τη στέγη και την ενίσχυση των τοίχων, βρέθηκαν θραύσματα αγγείων και ειδωλίων, εργαλεία, υπολείμματα τροφής και θραύσματα εστιών (Πίν. 160 δ). Αρκετά αντικείμενα φαίνεται να είναι πεσμένα από κάποιο μεσοπάτωμα. Σε πατάρι ήταν τοποθετημένη πιθανότατα και η μεγάλη εστία, που βρέθηκε στο παρελθόν στην τομή Ι να ακολουθεί την έντονη κλίση του ορύγματος σε βάθος, υπόθεση που ενισχύει η ελαφριά κατασκευή της, χωρίς την παρεμβολή λίθινης υποδομής που έχει διαπιστωθεί σε άλλες εστίες του οικισμού.

Στην αρχική φάση του κτιρίου διαχωρίστηκε στο εσωτερικό του ένας μικρός κυκλικός χώρος, ένα όρυγμα, με ελαφριά κατασκευή από πασσάλους στη δυτική του πλευρά (Πίν. 160 ε). Η έρευνα για το 2001 ολοκληρώθηκε με την αποκάλυψη του δαπέδου του πασσαλόπηκτου κτίσματος, όπου βρέθηκαν in situ μυλόπετρες, ανάμεσα σε συσσωρευμένες κροκάλες, εργαλεία και πήλινα αγγεία (Πίν. 160 στ).

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Θέατρο

Η αναστήλωση του θεάτρου της Θάσου υπήρξε το κυριότερο έργο της Εφορείας κατά το έτος 2001. Πέραν της κανονικής εντός του Β΄ ΚΠΣ χρηματοδότησης, ύψους 488.000.000 δρχ., το έργο ενισχύθηκε με πρόσθετο ποσόν 30.000.000 δρχ. από εθνικούς πόρους και κατ' αυτόν τον τρόπο στάθηκε δυνατόν να ολοκληρωθεί η αναστήλωση τμήματος του κοίλου, προκειμένου το θέατρο να δοθεί και πάλι σε χρήση των παραστάσεων του φεστιβάλ Φιλίππων-Θάσου, αίτημα των Θασίων για σειρά ετών.

Η αναστήλωση του κοίλου του θεάτρου αφορά σε δύο τομείς: την ανάταξη υπαρχόντων εδωλίων με συμπλήρωση των μεταξύ τους κενών με μαρμάρινα και πάλι εδώλια και την κατασκευή μεταλλικού ικριώματος στο τμήμα του κοίλου, όπου έλειπαν παντελώς τα εδώλια.

Το τμήμα του μεταλλικού ικριώματος καλύπτει ύψος κώνου 13 σειρών εδωλίων από την τέταρτη έως και τη 16η σειρά. Προηγήθηκε εξυγίανση του εδάφους, ομαλοποίηση της επιφάνειας που είχε διαταραχθεί από την επίδραση των ριζών των δένδρων και την κατακράτηση χωμάτων και τελικά η επιφάνεια επιστρώθηκε με λεπτό στρώμα χαλικιού, θηραϊκής γης, χώματος με χρωστική ουσία προσομοιάζουσα προς τη χωμάτινη επιφάνεια και μικρής ποσότητας τσιμέντου, το όλο μέσα σε ένα λεπτό ανοξείδωτο μεταλλικό

35. F. Blondé - J.Y. Perreault - C. Péristéri, Un atelier de potier archaïque à Phari (Thasos), *BCH* Suppl. XXIII, 1992, εικ. 11-14.

36. D. Robinson, *Excavations at Olynthus*, V, Oxford 1933, σ. 73· *Excavations at Olynthus* XIII, Baltimore 1950, πίν. 194.

37. B.A. Sparkes - L. Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C., The Athenian Agora* XII, Princeton, New Jersey 1970, πίν. 33, αριθ. 838.

38. Εκτενέστερη αναφορά στο Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Ι. Ασλάνης - Μ. Βάλλα, Προμαχώνας-Topolnica, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 75-82.

39. Στην ανασκαφή και την καταγραφή των ευρημάτων συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Κ. Αμοιρίδου, Μ.-Χρ. Κατσαβού, Αικ. Μπεχτσή, Χρ. Γρέψιου και Κ. Κετάνης. Στην έρευνα δειγμάτων με τη μέθοδο της επίπλευσης υπεύθυνη ήταν η Στ. Δηλοπούλου και στη μελέτη του αρχαιοβοτανικού υλικού η Σ. Βαλαμώτη. Τη μελέτη των οστέινων εργαλείων συνέχισε η Ρ. Χρηστίδου.

40. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Ι. Ασλάνης - Μ. Βάλλα, Προμαχώνας-Topolnica 2000, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 87-98. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 870-872.

πλέγμα. Σκοπός ήταν αφ' ενός να στερεωθεί η επιφάνεια και να αποφεύγονται μετακινήσεις χωμάτων και αφ' ετέρου να εμποδιστεί του λοιπού η ανάπτυξη βλάστησης. Η κατασκευή από ανοξείδωτο μέταλλο στερεώθηκε σε αγκύρια, τα οποία κατά περίπτωση προχώρησαν σε βάθος μέχρι και 9 μ. προκειμένου να φτάσουν σε στέρεο έδαφος. Η επικάλυψη των εδράνων έγινε με ξύλο (Πίν. 161 α) και τα ρίχτια από πλακάζ θαλάσσης. Στα όρια δεξιά και αριστερά τοποθετήθηκε προστατευτικό απλό κιγκλίδωμα με ανοξείδωτο στριφτό σύρμα.

Η αναστήλωση στο τμήμα όπου σώζονταν μαρμάρινα εδώλια αφορά στις τρεις πρώτες σειρές των εδωλίων και το τμήμα πάνω από τη μεταλλική κατασκευή. Για το πρώτο υπήρχαν ελάχιστες ενδείξεις από φωτογραφίες της ανασκαφής και εν πάσει περιπτώσει πριν από τις εργασίες διαμόρφωσης του τέλους της δεκαετίας του '50. Ουσιαστικά σώζονταν grosso modo στη θέση τους τρία εδώλια της πρώτης σειράς, δύο της δεύτερης και ένα της τρίτης. Σωζόταν όμως απείραχτο και στο σύνολό του το πόδιο όπου πατούσε το θωρακείο των ρωμαϊκών χρόνων και το οποίο είχε κατά κάποιον τρόπο αναστηλωθεί-συμπληρωθεί από τον Δ. Λαζαρίδη.

Οι εργασίες αφορούσαν σε αφαίρεση των πλακών του θωρακείου, συντήρηση, καθαρισμό και τοποθέτηση (Πίν. 161 β) αυτή τη φορά στην αρχική τους θέση χρησιμοποιώντας σαν αλάνθαστο οδηγό τα μοχλοβοθρίδια επί του κυκλικού ποδίου. Οι πλάκες συμπληρώθηκαν σε λίγες περιπτώσεις, όπου για λόγους κατανόησης του μνημείου έπρεπε να δοθεί πιο ολοκληρωμένη εικόνα, και απολαξεύθηκαν σε καμπύλη διατομή οι απολήξεις τους. Πίσω από τα θωρακεία κατασκευάστηκε σε όλο το μήκος και το ύψος του τοίχος-ξηρολιθιά για να στηρίξει την πρώτη σειρά των εδωλίων. Η κατασκευή αυτή έγινε προφανώς μετά τη μετατροπή του θεάτρου σε αρένα, που είχε σαν συνέπεια την αφαίρεση τριών σειρών εδωλίων και την αντίστοιχη επέκταση της ορχήστρας. Στο πρώτο πάτημα, πίσω από τα θωρακεία και πριν από την πρώτη σειρά εδωλίων, αποκαταστάθηκαν και οι τετράπλευρες οπές για τη στερέωση των πασσάλων που ανακρατούσαν την καλυπτήρια τέντα του κοίλου. Θυμίζουμε ότι πάνω στα θωρακεία υπήρχε και μεταλλικό κιγκλίδωμα για πρόσθετη προστασία των θεατών κατά την εκτέλεση θηριομαχιών και εικονικών κυνηγεσίων.

Στο τμήμα πάνω από το μεταλλικό ικρίωμα προχωρήσαμε με λίγες σειρές εδωλίων, τα οποία ανατάχθηκαν σχεδόν στη θέση τους (Πίν. 161 γ). Το τμήμα αυτό του κοίλου με το υπόβαθρο των εδωλίων και τις κλίμακες σωζόταν καλύτερα και είναι αυτό που μας οδήγησε στην αναστήλωση του μνημείου να κρατήσουμε τη ρωμαϊκή του φάση που διέσωζε το περισσότερο υλικό.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ - ΑΥΤΟΨΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Λυκιά

Η Λυκιά είναι ένα μικρό παλιό εγκαταλειμμένο χωριό, το οποίο σήμερα υπάγεται στο Δ.Δ. Πλαταμώνα του Δήμου Ορεινού. Με αφορμή αίτημα για τη δημιουργία αιολικού πάρκου πραγματοποιήθηκε αυτοψία στις 7-5-2001 μαζί με τον αρχαιολόγο της 12ης ΕΒΑ Ν. Ζήκο στο ύψωμα με τριγωνομετρικό σημείο (υψόμετρο 738 μ.), το οποίο βρίσκεται μεταξύ της Λυκιάς και του Κατωχωρίου (600 μ. βορειοδυτικά από τη Λυκιά και 600 μ. βορειοανατολικά από το Κατωχώρι). Στην κορυφή του υψώματος εντοπίστηκε άγνωστο έως σήμερα φρούριο, αλλά λόγω δυσμενών καιρικών συνθηκών ακολούθησε και δεύτερη επίσκεψη στις 23-5-2001, κατά την οποία διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα, στην οποία συμμετείχε ο οδηγός της Εφορείας μας Ευ. Καφετζόπουλος.

Από το φρούριο σώζεται το τείχος του οχυρωματικού περιβόλου, που καταλαμβάνει ελλειψοειδώς την κορυφή του υψώματος, με καλύτερα σωζόμενη τη νότια πλευρά του (Πίν. 162 α). Είναι κατασκευασμένο με μεγάλους και μικρούς γωνιόλιθους και αργούς λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό (Πίν. 162 β). Η περίμετρος του περιβόλου είναι ± 920 μ., το πλάτος του τείχους είναι ± 3,30 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του στη νότια πλευρά ± 1,30 μ. Το εσωτερικό του φρουρίου είναι επίπεδο και σε μερικά σημεία σώζονται ελάχιστα υπολείμματα τοίχων από κτίσματα.

Το φρούριο απέχει σε ευθεία από τη θάλασσα 13,7 χλμ., αλλά έχει πλήρη ορατότητα προς αυτή, μέσω της πλατιάς ρεματιάς που ξεκινά από την Κάτω Λεύκη, περνά από την Άνω Λεύκη και συνεχίζοντας βόρεια διαχωρίζεται 3,5 χλμ. νότια του φρουρίου σε δύο ρεματιές, οι οποίες διέρχονται ανατολικά και δυτικά του. Αυτές οι φυσικές διαβάσεις πρέπει να αποτελούσαν τα σημεία πρόσβασης και επικοινωνίας με τη θρακική ενδοχώρα του ανώνυμου θασιακού εμπορίου μεταξύ βιομηχανίας λιπασμάτων και Νέας Καρβάλης και του Ακοντίσματος ανατολικά του χωριού[41]. Για τον έλεγχο αυτών των περασμάτων, αλλά και για να κατα-

41. Για τα δύο πολίσματα, βλ. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 379· 22 (1967): Χρονικά, σ. 420-422. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Via Egnatia - Ακόντισμα, *ΑΑΑ* V (1972), σ. 474-484. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Οι αποικίες της Θάσου στο Βόρειο Αιγαίο. Νεώτερα ευρήματα, *Η Καβάλα και η περιοχή της, Πρακτικά Α΄ Τοπικού Συμποσίου, Καβάλα 18-20 Απριλίου 1977*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 320-322.

φεύγουν οι κάτοικοι των γύρω οικισμών σε περίπτωση κινδύνου, πρέπει να κατασκευάστηκε το φρούριο της Λυκιάς, το οποίο λόγω της γεωστρατηγικής περίοπτης θέσης που κατείχε κατόπτευε όλη την περιοχή μέχρι τη θάλασσα. Θεωρούμε πως και ο αρχαίος πύργος της Άνω Λεύκης[42], ο οποίος χτίστηκε στη δυτική όχθη του ρέματος, εκτός από τον έλεγχο των μεταλλείων της περιοχής έλεγχε και τη διάβαση από και προς την ενδοχώρα.

Το φρούριο της Λυκιάς, όπως και το φρούριο της Λεκάνης[43], με το οποίο είναι όμοιο ως προς το σχήμα και την τοιχοδομία, υπολείπεται, όμως, ως προς την έκταση, είναι μικρό και ανήκει κι αυτό στα λεγόμενα θρακικά φρούρια της ενδοχώρας, τα οποία χρονολογούνται από τον 8ο-7ο αι. π.Χ. έως τον 4ο-5ο αι. μ.Χ.

Κεχρόκαμπος

Θέση Φρούριο

Με αφορμή αίτημα του Δασαρχείου Καβάλας για τη δημιουργία χώρων αναψυχής έγινε αυτοψία στις 18-5-2001 στη θέση Φρούριο, 3,3 χλμ. Α.-ΝΑ. από τον Κεχρόκαμπο (ακολούθησε και δεύτερη επίσκεψη στις 23-5-2001). Η θέση ήταν γνωστή για την ύπαρξη φρουρίου από πληροφορίες και περιγραφές τρίτων, χωρίς, όμως, κάποια επίσημη αναφορά του. Η θέση είναι ιδανική για την εγκατάσταση φρουρίου, αφού δεσπόζει πάνω από την κοιλάδα του Νέστου, έχει πανοραμική θέα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα και ελέγχει τα Στενά του Νέστου λίγο πριν από τη βόρεια έξοδό τους. Με τις φετινές αυτοψίες διαπιστώθηκε ότι στην ίδια θέση υπάρχουν δύο περίβολοι τειχών, που ανήκουν σε δύο κάστρα διαφορετικών εποχών (Πίν. 162 γ), σχήματος περίπου ορθογώνιου παραλληλογράμμου. Τα ονομάζουμε κάστρα, επειδή το μεγάλο μέγεθός τους μας οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται, μάλλον, για κάστρα-πόλεις, όπως και του Διποτάμου και όχι απλώς για φρούρια με στρατιωτικό-αμυντικό προορισμό μόνο.

Από το παλαιότερο κάστρο σώζονται τμήματα από τον περίβολο του τείχους, κυρίως στο νοτιοδυτικό σκέλος του και λίγο στο βορειοδυτικό, συν. μήκ. ± 660 μ. Το κάστρο, όμως, θα κάλυπτε έκταση με συνολική περίμετρο ± 2.850 μ., αν υπολογίσουμε τα υπόλοιπα τμήματα του βορειοδυτικού και νοτιοδυτικού σκέλους, όπου δεν σώζεται το τείχος, αλλά και τη βορειοανατολική και νοτιοανατολική πλευρά, όπου, λόγω της φυσικής οχύρωσης που παρείχαν οι απόκρημνοι βράχοι, δεν υπήρχε περίβολος. Το τείχος είναι κατασκευασμένο με μεγάλους και μικρούς γωνιόλιθους και αργόλιθους, χωρίς συνδετικό υλικό, όπως δηλαδή τα τείχη των φρουρίων της Λυκιάς, της Λεκάνης, του Διποτάμου[44] και του Χαλκερού[45]. Το πλάτος του είναι 1,50-2,30 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του ± 1,50 μ. Το κάστρο της φάσης αυτής, όπως και τα προαναφερθέντα φρούρια, ανήκει στα λεγόμενα θρακικά, ενώ ως προς το μέγεθός του πρόκειται για μεγάλο, λίγο μικρότερο από του Διποτάμου.

Ο περίβολος του μεταγενέστερου κάστρου χτίστηκε ± 65 μ. πιο μέσα και πρέπει να χρονολογείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Το τείχος του σώζεται σε όλο σχεδόν το βορειοδυτικό σκέλος και στο μεγαλύτερο τμήμα του νοτιοδυτικού με συνολικό μήκος ± 905 μ. Η έκταση, όμως, που καταλάμβανε το κάστρο αυτής της φάσης θα είχε συνολική περίμετρο ± 2.500 μ., αφού, όπως και στην παλαιότερη φάση, όλη η βορειοανατολική και η νοτιοανατολική πλευρά δεν έχει τείχος. Στο κέντρο περίπου του βορειοδυτικού σκέλους υπάρχει πύλη, ενώ το νοτιοδυτικό ενισχύεται με εξωτερικό τετράγωνο πύργο (Πίν. 162 δ), δίπλα στον οποίο εσωτερικά υπάρχει ορθογώνια δεξαμενή νερού. Το τείχος, ο πύργος και η δεξαμενή είναι κατασκευασμένα με μικρούς λίθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ η δεξαμενή είναι επιχρισμένη επιπλέον εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Το πλάτος του τείχους είναι ± 2,10 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του στο τμήμα με τον πύργο ± 4,80 μ. Στο εσωτερικό του κάστρου σώζονται σε διάφορα σημεία λείψανα κτισμάτων.

Ένα μικρό τμήμα και των δύο περιβόλων στο νοτιοδυτικό σκέλος τους καταστράφηκε από το δασικό δρόμο που οδηγεί μέχρι τα κάστρα και συνεχίζεται και στο εσωτερικό τους.

Και οι δύο αυτοψίες έγιναν με τον οδηγό της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλο.

Μουσθένη

Θέση Τσεσμέ τ' Αγά ή Κεφαλόβρυσο

Η θέση απέχει 1.700 μ. δυτικά από την κορυφή Γραμμένη Πέτρα Φωλιάς με τις βραχογραφίες. Η ονομασία οφείλεται σε παλιά κατεστραμμένη πέτρινη βρύση, δίπλα ακριβώς στην οποία χτίστηκε σύγχρονη τσιμεντένια, ενώ μια άλλη, επίσης τσιμεντένια, βρίσκεται δυτικότερα. Βό-

42. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 422.

43. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 570 (η περίμετρος του περιβόλου είναι ± 1.250 μ. και όχι 300-400 μ. που αναφέρεται λανθασμένα).

44. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 847. Η περίμετρος του φρουρίου του Διποτάμου είναι ± 3.150 μ.

45. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 391-392. Το φρούριο του Χαλκερού έχει περίμετρο ± 1.850 μ., είναι δηλαδή μεγαλύτερο από τα φρούρια της Λυκιάς και της Λεκάνης και μικρότερο από του Διποτάμου και του Κεχροκάμπου.

ρεια από την παλιά βρύση έχει κατασκευαστεί υδατοδεξαμενή και σύστημα περισυλλογής ομβρίων υδάτων. Στις 11-7-2001 διενεργήθηκαν επιφανειακές έρευνες στην ευρύτερη περιοχή γύρω από τη θέση στο όρος Σύμβολο. Οι συγκεκριμένες θέσεις που ερευνήθηκαν επιφανειακά είναι οι παρακάτω: α) η περιοχή γύρω από την παλιά βρύση (N 40° 47,948΄ E 24° 06,426΄). Επιφανειακή αβαφής κεραμική ρωμαϊκής εποχής, λίγες σκωρίες και ένα χάλκινο νόμισμα Αμφίπολης 2ου-3ου αι. μ.Χ. (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Ν1756). Σύμφωνα με πληροφορίες, κατά την κατασκευή της υδατοδεξαμενής και του συστήματος περισυλλογής βρόχινου νερού είχαν βρεθεί τάφοι, β) η κορυφοπλαγιά 300 μ. νοτιοανατολικά από την παλιά βρύση (N 40° 47,865΄ E 24° 06,534΄). Σε όλη την περιοχή εκτείνεται αρχαίο νεκροταφείο με λαθρανασκαμμένους κιβωτιόσχημους και λακκοειδείς τάφους, γ) η κορυφή του υψώματος 300 μ. βόρεια-βορειοδυτικά από την παλιά βρύση (N 40° 48,100΄ E 24° 06,230΄), όπου υπάρχει τριγωνομετρικό σημείο. Την κορυφή του υψώματος και τη γύρω περιοχή καταλαμβάνει αρχαίος οικισμός ελληνιστικής-υστερορρωμαϊκής εποχής. Υπάρχει επιφανειακή κεραμική και σε κάποια σημεία σώζονται λείψανα τοίχων από κτίσματα. Επίσης ανευρίσκονται αρκετές σκωρίες. Από τη θέση αυτή προέρχεται και ένα χάλκινο υστερορρωμαϊκό νόμισμα με χρονολογία κοπής 383-392 μ.Χ. (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Ν1754), το οποίο παραδόθηκε από τον αρχαιόφιλο δικηγόρο Θ. Λυμπεράκη. Στο παρελθόν έχουν γίνει στην περιοχή εκτεταμένες παράνομες ισοπεδώσεις με μεγάλο μηχάνημα (μπουλντόζα ή εκσκαφέα), προφανώς για την ανεύρεση αρχαιοτήτων, δ) η θέση 500 μ. νότια από την παλιά βρύση (N 40° 47,670΄ E 24° 06,440΄), έπειτα από ένα ρέμα. Υπάρχει ένα μεταλλευτικό πηγάδι και δύο κυκλικοί λιθοσωροί, οι οποίοι πιθανόν να ανήκουν σε μεταλλουργικά καμίνια. Βρέθηκε ένα χάλκινο υστερορρωμαϊκό νόμισμα με χρονολογία κοπής 335-337 μ.Χ. (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Ν1755). Από την ίδια θέση προέρχονται και μερικά άλλα χάλκινα υστερορρωμαϊκά νομίσματα, τα οποία παραδόθηκαν από τον Θ. Λυμπεράκη στη 12η ΕΒΑ. Στην περιοχή έχουν γίνει στο παρελθόν εκσκαφές για την ανεύρεση θησαυρού, από τις οποίες δημιουργήθηκαν σκάμματα, τα οποία όμως δεν παρουσιάζουν αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουμε έως τώρα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε μεταλλευτική και μεταλλουργική δραστηριότητα, με την οποία συνδέονται ο οικισμός και το νεκροταφείο.

Όλες οι παραπάνω θέσεις υποδείχθηκαν από τον Θ. Λυμπεράκη, ο οποίος και συμμετείχε στις επιφανειακές έρευνες, καθώς, επίσης, ο αρχαιολόγος της 12ης ΕΒΑ Ν. Ζήκος και η φοιτήτρια αρχαιολογίας Μ. Λυμπεράκη.

Σιδηροχώρι

Θέση Παλιό χωριό

Στις 11-7-2001 πραγματοποιήθηκε αυτοψία στη θέση Παλιό χωριό, η οποία βρίσκεται 500 μ. βορειοδυτικά από το Σιδηροχώρι (N 40° 50,755΄ E 24° 08,265΄), στο επίπεδο μέρος της Πιερίας κοιλάδας, πολύ κοντά στους πρόποδες του Συμβόλου. Σώζονται υπολείμματα τοίχων εκτεταμένης κτιριακής εγκατάστασης, μάλλον αρχαίας αγροικίας, η οποία από την κεραμική που βρέθηκε χρονολογείται στην ελληνιστική-ρωμαϊκή εποχή. Ο χώρος που καταλαμβάνει η αγροικία είναι κοινόχρηστος και περιβάλλεται από ιδιωτικές καλλιεργήσιμες εκτάσεις.

Και τη θέση αυτή υπέδειξε ο Θ. Λυμπεράκης, ο οποίος συμμετείχε και στην αυτοψία μαζί με τον Ν. Ζήκο και τη Μ. Λυμπεράκη.

Πλατανότοπος

Περιοχή Πλατανόρεμα

Στις 28-8-2001 πραγματοποιήθηκε αυτοψία σε θέση του Πλατανορέματος στο Παγγαίο, 1.700 μ. βόρεια-βορειοδυτικά από τον Πλατανότοπο (N 40° 51,804΄ E 24° 03,119΄). Στη συγκεκριμένη θέση υπάρχει άγνωστο έως σήμερα σπήλαιο, ακριβώς πάνω από το δασικό δρόμο στη δυτική όχθη του ρέματος. Έχει μεγάλο διπλό άνοιγμα στόμιο στραμμένο προς Α., εσωτερικά είναι αρκετά μεγάλο και ευρύχωρο με έναν ιδιαίτερο θάλαμο στα αριστερά. Δεξιά από το θάλαμο υπάρχει μεγάλος σταλαγμίτης με λαθρανασκαφές γύρω από τη βάση του, όπως επίσης και σε πολλά άλλα σημεία. Σε όλο το σπήλαιο, ιδιαίτερα όμως στο θάλαμο, υπάρχει κεραμική πρώιμης εποχής Χαλκού και βυζαντινής εποχής. Στα νεότερα χρόνια χρησιμοποιήθηκε για το σταβλισμό κατσικιών και κτίστηκε ένας πρόχειρος τοίχος με ξερολιθιά στο στενότερο σημείο του ανοίγματος. Στο σημείο του δασικού δρόμου ακριβώς κάτω από το σπήλαιο υπάρχει κεραμική ίδιας εποχής με του σπηλαίου, η οποία προφανώς κύλησε από αυτό.

Λίγο βορειότερα βρίσκεται το κεφαλόβρυσο Μάννα, από όπου υδρεύεται ο Πλατανότοπος. Από το ίδιο κεφαλόβρυσο ξεκινά λαξευμένος στο βράχο υδαταγωγός αρχαίου υδραγωγείου, που σώζεται κατά τμήματα στη δυτική όχθη του ρέματος, ενώ στο ίδιο το ρέμα, νοτιοανατολικά από το σπήλαιο, σώζεται ακέραια υδατογέφυρα από υδραγωγείο της τουρκοκρατίας[46].

46. Για τα υδραγωγεία αυτά, βλ. Γ.Α. Πίκουλας, Το υδραγωγείον της Αμφιπόλεως, *Αρχαία Θράκη, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συμποσίου*

Τη θέση του σπηλαίου υπέδειξε ο Θ. Λυμπεράκης, ενώ στην έρευνα εκτός από τον ίδιο πήραν μέρος ο αρχαιολόγος Ά. Ζάνης και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος.

Κοκκινόχωμα

Περιοχή Πλατανόρεμα

Στις 28-8-2001 διενεργήθηκαν επιφανειακές έρευνες σε θέσεις του Πλατανορέματος στο Σύμβολο, 2.300 μ. νοτιοδυτικά από το Κοκκινόχωμα. Από την ανατολική όχθη του ρέματος διέρχεται χωματόδρομος, ο οποίος ξεκινά από την Ε.Ο. Καβάλας-Ελευθερούπολης, νοτιοδυτικά των ΚΤΕΟ, περνά από το Πεδίο Βολής και αφού ενωθεί με δασικό δρόμο από το Κοκκινόχωμα, συνεχίζει προς το σημερινό σκουπιδότοπο της Ελευθερούπολης. Σε ένα τμήμα αυτού του χωματόδρομου, στην περιοχή που ερευνήθηκε, σώζεται λιθόστρωτο, η κατασκευή του οποίου τοποθετείται στην εποχή της τουρκοκρατίας. Σε άλλη θέση του ίδιου δρόμου, πιο πάνω από το λιθόστρωτο, εμφανίζεται επιφανειακή κεραμική δίπλα σε παλιό ασβεστοκάμινο. Επίσης, στην παρειά του και λίγο πριν ενωθεί με το δασικό δρόμο υπάρχουν συλημένοι τάφοι, κυρίως κιβωτιόσχημοι με σχιστόπλακες (Ν 40° 54,454΄ Ε 24° 17,401΄). Η κεραμική που βρέθηκε έξω από έναν τάφο χρονολογείται στη βυζαντινή εποχή, γεγονός που μας οδηγεί στην υπόθεση ότι και ο λιθόστρωτος δρόμος της τουρκοκρατίας πρέπει να κατασκευάστηκε πάνω σε παλαιότερο δρόμο, ο οποίος μπορεί να χρονολογηθεί στη βυζαντινή περίοδο και ίσως και παλιότερα. Ένας μεμονωμένος συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος εντοπίστηκε αρκετά ψηλότερα, στην παρειά του δρόμου προς το σκουπιδότοπο.

Στις έρευνες συμμετείχαν ο Θ. Λυμπεράκης, που υπέδειξε τις θέσεις, ο αρχαιολόγος Ά. Ζάνης και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος.

Χορτοκόπι

Θέση 500 μ. νοτιοανατολικά από το Νέο Χορτοκόπι, στις παρυφές του Παγγαίου (Ν 40° 55,698΄ Ε 24° 14,812΄). Συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος με σχιστόπλακες και ίχνη από δύο-τρεις ακόμη. Οι τάφοι εντοπίστηκαν από την αρχαιολόγο Α. Μαυρίδου, η οποία επέβλεπε εκ μέρους της Εφορείας τις εργασίες κατασκευής του αγωγού καυσίμων της Πολεμικής Αεροπορίας (ο αγωγός διέρχεται περίπου 100 μ. δυτικότερα από τους τάφους) και στις 4-9-2001 έγινε και αυτοψία. Με τα στοιχεία που διαθέτουμε η χρονολόγηση των τάφων είναι επισφαλής, ενώ σύμφωνα με πληροφορίες κατοίκων του χωριού στην περιοχή των τάφων υπήρχε τουρκικό νεκροταφείο.

Πέρνη

Αγροτεμάχιο Π. Γκιόγκη

Το αγροτεμάχιο βρίσκεται 800 μ. νοτιοδυτικά του χωριού, δυτικά από το χωματόδρομο Πέρνης-Πετροπηγής (Ν 40° 59,733΄ Ε 24° 37,469΄) μεταξύ των δύο μεταλλευτικών στοών της Πέρνης και περίπου 500 μ. ανατολικά-βορειοανατολικά από τα ερείπια του φρουρίου της Πετροπηγής.

Σε όλο το μήκος της βόρειας παρειάς του αγροτεμαχίου, η οποία δημιουργήθηκε με ισοπέδωση της αρχικής επιφάνειας του εδάφους κατά ± 1 μ. χαμηλότερα για να γίνει ελαιόκτημα, φαίνονται αρκετοί ανοικτοί κιβωτιόσχημοι τάφοι με σχιστόπλακες. Οι τάφοι ανοίχθηκαν είτε κατά τις εργασίες ισοπέδωσης είτε εσκεμμένα από τον ιδιοκτήτη του αγροτεμαχίου, ο οποίος δεν ενημέρωσε την Υπηρεσία όταν βρέθηκαν πριν από 2-3 χρόνια. Κατά πάσα πιθανότητα, μάλιστα, καταστράφηκαν ολοσχερώς τάφοι που θα υπήρχαν στο ισοπεδωμένο μέρος. Με τα διαθέσιμα αυτή τη στιγμή στοιχεία είναι αδύνατη η χρονολόγηση των τάφων, πιθανόν, όμως, να έχουν σχέση με το φρούριο και τις μεταλλευτικές στοές.

Στην αυτοψία που πραγματοποιήθηκε στις 6-9-2001 πήραν μέρος ο Νομαρχιακός Σύμβουλος Μ. Τσαλδαρίδης, ο οποίος υπέδειξε τους τάφους, και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος.

ΒΑΣΙΛΗΣ Δ. ΠΟΥΛΙΟΣ

THASOS

Geomorphological and Geoarchaeological Research

The research conducted in the island of Thasos during the summer 2001 is the continuation of geomorphological studies made in Limenaria the previous year. It was particularly focused on two prehistoric sites excavated by archaeologists directed by S. Papadopoulos: Agios Ioannis (Transitional from FN to EBA I till Historical periods) and Skala Sotiros (EBA II and III). This report gives the preliminary results of the first phases of the research.

In the past years, numerous studies have highlighted landscape morphogenesis during the Holocene period. Some works have been done in Thasos in connection with the excavations of the French School of Athens but they are still

Θρακικών Σπουδών. Κομοτηνή 20-27 Σεπτεμβρίου 1992, Κομοτηνή 1997, τόμ. ΙΙ, σ. 605-614 και ιδιαίτερα 606· ο ίδιος, *Η χώρα των Πιέρων. Συμβολή στην τοπογραφία της*, Αθήνα 2001, σ. 32, 78-80. Ο Γ. Πίκουλας υποστηρίζει ότι από το αρχαίο υδραγωγείο υδρευόταν η Αμφίπολη.

unpublished and no systematic geomorphologic and geoarchaeological studies related to detailed archaeological excavation of prehistoric sites have been conducted on the island of Thasos. The early settlement of this island, since the Middle-Late Neolithic (*c.* 7000 cal. BP), allows analysis of the landscapes responses to long-term land use changes throughout the Holocene.

The research has a dual purpose: a) to determine precisely the state of the topography, superficial deposits, soils and water resources around the settlement during the different phases of their occupation, b) to understand the role and nature of the physical and anthropogenic processes in landscape destabilisation.

Fieldwork has been conducted to establish the Holocene sediment distribution and stratigraphy. Alluvial sedimentary sequences are well exposed along eroded river banks section but it was not sufficient to do a complete and systematic analysis of the morphology, stratigraphy, and chronology of the Holocene deposits. We used also backhoe and auger hole. In total, 51 sections (1.2 m deep at least) were studied. Laboratory work (grain-size distribution, sand morphoscopy) will allow determination of the processes of transportation and sedimentation and the origin of the deposits. Dating control for Holocene deposits is provided through identification of archaeological artefacts and radiocarbons dating on charcoal and total organic matter.

Agios Ioannis Loukas

The EBA I site of Agios Ioannis is located in a small coastal plain in the south-eastern part of the island of Thasos. The plain is 150 m. long and 150 m. wide and is deeply encased in mountains which are between 300-400 m. high. The outlet of the plain is via an intermittent stream which collects the flow of three short ravines. This stream goes across a small sandy beach ridge, located at the end of a deep creek, before reaching the sea.

The mountains belong to the Phanerozoic metamorphic system of the Rhodope. The bedrock of the little river basin of Agios Ioannis is mainly composed of gneisses (gneisses of Maries to the east, bottom gneisses to the west) and marbles (interstratifications of marbles in the bottom gneisses and marbles of Profitis Elias in the centre part of the river basin). The Pleistocene deposits have a week extension. To the north, the plain is fringed by complex colluvio-alluvial deposits. They comprise poorly sorted stratified coarse deposits. These deposits have permitted the building of terraces which are now abandoned and they are now often eroded and entrenched by more recent streams. The Holocene alluvial deposits are located along the main valley, where they form an alluvial terrace and have constructed the coastal plain of Agios Ioannis.

The current soil catena shows stony lithosol on the mountainous slopes covered with discontinuous Mediterranean shrubs (*Phrygane*), including some pines. Indeed, the original pine forest has been frequently burnt during the last decades. The gravelly reddish-brown soils on the Pleistocene deposits and the alluvial soil of the Holocene deposits were used by olive growing during, at least, the last centuries but the olive plantation is going to be abandoned.

The study of the Holocene deposits is easy in the three ravines, in the coastal plain and along the coast because of the recent entrenchment of the streams in the Holocene deposits and the retrograding shoreline. To build a representative Holocene stratigraphy, 13 backhoe 2-3 m deep have been done in the area of the archaeological site.

In the main valley and in the centre of the coastal plain, the Middle and Late Holocene deposits are more often 2-3 m. thick. The sections observed across the intermittent stream and near the archaeological site and the coastal area (50 m. from the sea, transect 1) permitted reconstruction of the Holocene stratigraphy of the coastal plain. In this area the Middle to Late Holocene filling is 2-3 m. thick and we can observe 8 sedimentary units. This succession of sedimentary units indicates changes of flow dynamic in the coastal plain. This will be precise by the results of the sedimentary analysis.

It is difficult to determine a precise chronostratigraphy of the coastal plain of Agios Ioannis. The dating control is not yet sufficient. The Unit 2 comprises a lot of archaeological artefacts. It corresponds to the EBA I structures, partly disturbed, and to Archaic, Classical and Hellenistic potsherds. In the Unit 3, we have found several historical potsherds, but too much rounded to be dated more precisely. On the top of the unit 6, to the south of the archaeological site, we can observe an old wall. This wall is not well dated, because there is no other archaeological artifact in connection with this structure. In comparison with the other habitations remains founded in the coastal plain, it seems possible that this building dates from the Late Roman period, but that still remains a hypothesis. The Unit 8 is recent. It corresponds to the alluvial aggradation during the last decades or centuries and before the significant entrenchment of the last 3-4 years. With that indications and some others which come from our field work in the whole river basin, we can try to propose a provisional Holocene chronostratigraphy:

1. Colluvio-alluvial deposits in a probably steppic forest environment during the Late Pleistocene, like observed elsewhere in Eastern Macedonia.

2. Remains of a mature alluvial soil. The pedogenesis probably had begun during the Holocene Climatic Optimum, dated to 10,000-7,000 years cal. BP in Eastern Mediterranean Area. The EBA I population was settled on this soil. On the

border of the coastal plain, like in the area of the archaeological site, a slight pedogenesis probably continued to the Bronze Age. Afterwards, from the Archaic to the Hellenistic period it had been partly and gradually eroded by the colluvial processes. This is the only issue to explain the importance of the perturbations and existence of a mixing layer with archaeological remains of different periods.

3. Deep incision of the stream. These incision is almost 1 m. deep but the channel was significantly wider than the present one (45/15-20 m.). This vigorous incision probably explains the importance of the soil erosion on the left bank of the seasonal river, where was situated the EBA archaeological site. The dating of the incision is yet unknown (during the Bronze Age and later on).

4. First Holocene alluvial aggradation. The alluvial deposit indicates firstly a torrential dynamic (Unit 3) which gradually decreased (Unit 4 to 7). These Units are probably all historical as it is suggested by the presence of unidentified historical potsherds in the coarse deposit (Unit 3). Two radiocarbons dating on charcoals, one in the bottom of this sedimentary sequence (Unit 5) and one on the top of the last Unit (Unit 7) will probably give more precise dating control. This radiocarbons dating will be important in order to precise the period of incision. They could also date the Unit 4 which probably indicates a higher relative sea level and a short retrograding of the shoreline.

5. Second Holocene colluvio-alluvial aggradation (Unit 7). The whole coastal plain and the ravines have then known a significant colluvio-alluvial aggradation. The importance of the colluvio-alluvial filling testifies a real erosion crisis probably in connection with major changes in the land use, like the end of the management of the land by rational agricultural practices or on the contrary an important increase of the land use with for example overgrazing practices. It is yet difficult to date precisely this event but as the sediments cover totally or partly the Late Roman habitations remains in the right side of the stream, it comes probably after the 6th or 7th century AD and during the Byzantine or the Early Ottoman periods. Two radiocarbon datings, one at the bottom of this unit and one in the middle part, could probably help us be more precise.

6. Recent alluvial aggradation in connection with forest fires.

7. Last year's significant incision in connection with important shooting flow and with low sediment charge.

In conclusion, we make the hypothesis that the complexity of the archaeological site stratigraphy is mainly due to the gradual soil erosion during and after the first incision of the stream, which cut the archaeological site. The abandonment of the site by the prehistoric settlers could be in connection with this first entrenchment of the intermittent stream but we need more precise dating control to testify this hypothesis.

Skala Sotiros

The aim of the research on the Holocene morphogenesis in the area of Skala Sotiros is to reconstruct the Holocene landscape changes in the coastal area where is located the archaeological site and more particularly to determine the position of the sea throughout the ages.

The Bronze Age site of Skala Sotiros is located in the northwest of the island of Thasos. It is today a little mound, which dominates directly the sea from a height of 9 m. It is situated on a narrow foothill (350-500 m. wide) at the bottom of mountains, which are between 700-800 m. high. This foothill corresponds to an alluvial fan built by the seasonal Kalyves River, which flows now 100 m. to the south of the archaeological site. This fan slopes down towards the sea (from 7° to 4.5°) and separates two coastal plains. To the north and the delta of the Prinos river (3 km. to the North), the coastal plain gets wider (400 to 2,000 m.) while to the south, the coastal plain is narrow (75-200 m.).

The mountains belong to the Phanerozoic metamorphic system of the Rhodope. Upstream, the bedrock is mainly composed of gneiss (gneiss of Maries) and downstream of marbles (marbles of Kastron). The present topography is mainly the result of the fault tectonics, which started at the end of the Miocene and continued through the Pliocene and Pleistocene periods. The fan of Skala Sotiros is mainly constituted of Pleistocene alluvial deposits. Downstream, the contact with the sea locally corresponds to a little scarp of around 5 m. high, which is probably an old fault scarp. The Holocene alluvial deposits are located along the valley of the Kalyves river, where they form a discontinuous alluvial terrace and correspond also to the two coastal plains.

The current soil catena shows stony lithosols on the marbles of the lower mountainous slopes covered with discontinuous Mediterranean shrubs (*Phrygane*) and thinner soils covered by a frequently burnt pine forest on the gneiss. The more or less gravelly reddish-brown soils of the foothill and the alluvial soil of the Holocene deposits are used by olive growing since, at least, several centuries.

The study of the Holocene deposits is difficult in the area of Skala Sotiros. There are few easily visible sections in the superficial formations. Along the Kalyves river and along the coast to the south, some natural sections can be described, because of the recent entrenchment of the stream and the retrograding shoreline, but it is impossible to access to the Holocene deposits in the coastal plains without drilling. To begin our research, 6 auger and 5 backhoe holes 1.5-3 m. deep have been done in these areas:

In the valley of the Kalyves river, the Holocene deposits are 0.6-1.5 m. thick. The sections observed along the entrenchment show historical alluvial deposits. They comprise brown sandy loamy layers alternating with sandy and pebbly layers, which testify to shooting flow. Downstream, the Kalyves river had probably known several deflections before to be canalised in its present course but the thickness of the Holocene deposits on the alluvial fan is never up to 0.6 m.

In the southern coastal plain, the erosion of the seashore allows to observe the Holocene deposits along the present shore line. To the south, the colluvio-alluvial deposits are 0.6-1.5 m. thick and they covered probably Pleistocene deposits of a little alluvial fan built by a modest intermittent river. Closest to the site and the present village of Skala Sotiros, the drillings (SKS2, S7) done in a little depression show a thicker (2.5 m.) and more complex Holocene stratigraphy.

In the northern coastal plain, the drillings show a thick (3 m. at least) and complex Holocene stratigraphy. The changes of the sedimentation from the shore line to the foothill are noticeable.

Near the shore just two sedimentary units can be observed.

Near the foothill the Holocene filling is more complex and comprises four visible sedimentary units.

These sedimentary units indicate the changes of the landscapes in the coastal plain. The conditions of setting will be precised by the results of the sedimentary analysis.

It is difficult to determine a precise chronostratigraphy of the two coastal plains. The dating control is not yet sufficient and the auger and backhoe holes didn't reach the Pleistocene deposits particularly in the northern plain. The dating control is mainly provided by the archaeological remains before having the results of the three radiocarbons dating.

1. The most recent sedimentary unit testifies to a historical alluvial aggradation along the Kalyves river and in the two coastal plains. It contains historical potsherds and frequently covers deposits with Classical to Hellenistic potsherds of amphora. With the present chronological data, it is impossible to be more precise.

2. The location of the seashore deposits found in the boreholes of the alluvial plains indicates a historical prograding shoreline to the north and immediately to the south of the Skala Sotiros. Coastal erosion can be observed in the alluvial fan deposits of Skala Sotiros and in the little southern alluvial fan. This opposite mobility testifies to a historical regularisation of the shoreline with gradual erosion of headlands and prograding lowlands.

3. A recent tectonic mobility is indicated by several observations: a submerged beach-rock (-0.5 to -1.5 m) to the south, a submerged undated wall (-1.5 m) in front of the archaeological site and the location of the archaeological remains of the Hellenistic period to the north (-2.2 m). This testifies a subsidence trend in the coastal area during the last millennia maybe in connection with the faulting tectonic. The radiocarbon dating of the beach rock deposits will help us to the understanding of this tectonic mobility.

4. Behind the bar, there was marshy or lagunal areas during the historical periods. The persistence of these marshy areas and the mobility of the shoreline during the prehistoric periods are yet difficult to establish. Three radiocarbons dating will help us in this research. Two in the marshy deposits at the bottom of the borehole S7 (-1.8 and -2.4 m.) and one in the middle part of the borehole S2 (-1.2 m.).

In conclusion, it is yet difficult to answer precisely to the questions asked in Skala Sotiros. The location of the seashore during the Bronze Age is not known in the area of the site and even in the coastal plain to the north and the south. The radiocarbons dating will give us the first interesting results. To have a more precise knowledge of this coastal area, it is necessary to do deeper core drillings in the coastal plain to have the whole Holocene stratigraphy, to have radiocarbons dating on the beach rock deposits and to identify the undersea archaeological structures.

We are now reduced to do some hypothesis. We know that all around the Mediterranean, the present sea level is reached around 6000 BP. During the Bronze Age, the site of Skala Sotiros was not far from the sea but as the slope is week at the bottom of the site, it was possible that narrow lowland (100-200 m?) existed in front of the site and marshy area in some parts of the present coastal plain. But these hypotheses have to be strengthened or invalidated by the future researches.

LAURENT LESPEZ - STRATIS PAPADOPOULOS

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Αγριανή

Στην περιοχή Άγιος Κωνσταντίνος, όπου από παλαιότερα υπήρχαν πληροφορίες για ανεύρεση νομισμάτων, εντοπίστηκε κατά τη βελτίωση αγροτικού δρόμου κιβωτιόσχημος τάφος του β΄ μισού του 3ου αι. π.Χ. Στο λόφο του Αγίου Κωνσταντίνου, που βρίσκεται 2 χλμ. βόρεια-βορειοδυτικά του χωριού, έχει κτιστεί πρόσφατα ομώνυμη εκκλησία, για την ανέγερση της οποίας προηγήθηκαν ισοπεδώσεις. Διακρίνονται, όμως, υπολείμματα λιθόκτιστων τοίχων στην παρειά του δρόμου βόρεια του λόφου. Ο τάφος βρέθηκε ανατολικά του αρχαίου οικισμού σε χαμηλότερη πλαγιά, που διαχωρίζεται με ρέμα από τον οικισμό, και όπου διακρίνονται σε αρκετά μεγάλη έκταση σχιστόπλακες, προερχόμενες πιθανότατα από όμοιους τάφους.

Ο τάφος, διαστ. 2x0,70 μ., με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., περιείχε μία ταφή ενήλικα κτερισμένη με δύο μελαμβαφείς κανθάρους που φέρουν διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος, ένα σιδερένιο μαχαίρι και θησαυρό 15 χάλκινων νομισμάτων και ενός αργυρού (αριθ. κατ. Μουσείου Σερρών Δ1392-1396).

Αχλαδοχώρι

Υποδείχθηκε από κάτοικο της περιοχής θέση οικισμού προϊστορικών και ιστορικών χρόνων, γνωστή ως θέση Σέλινα. Βρίσκεται ανατολικά-βορειοανατολικά του χωριού σε απόσταση 600-700 μ. από τα τελευταία σπίτια. Τα επιφανειακά ευρήματα καλύπτουν μεγάλη έκταση που ανατολικά και νότια περιβάλλεται από κοίτη χειμάρρου και διασπάται από χαμηλά σύγχρονα αναλήμματα. Η χειροποίητη, προϊστορικών χρόνων, κεραμική προέρχεται κυρίως από μεγάλα αδιακόσμητα αγγεία εποχής Χαλκού ή και πρώιμης εποχής Σιδήρου, ενώ η κεραμική ιστορικών χρόνων ξεκινά από τους ελληνιστικούς χρόνους και φθάνει έως και τους μεταβυζαντινούς.

Δήμητρα

Εντοπίστηκε μετά από παράνομες αμμοληψίες θέση αρχαίου οικισμού και νεκροταφείου σε απόσταση 1.500 μ. περίπου ανατολικά-νοτιοανατολικά του χωριού, αμέσως βόρεια της σιδηροδρομικής γραμμής Σερρών-Δράμας, 1.200 μ. ανατολικά-βορειοανατολικά του σιδηροδρομικού σταθμού Δήμητρας. Ο αρχαίος οικισμός απλώνεται στις πρώτες αναβαθμίδες βόρεια του ποταμού Αγγίτη και το νεκροταφείο χαμηλότερα, αμέσως νότια του οικισμού. Από τις παράνομες εργασίες ήλθαν στο φως δύο λαξευτοί τάφοι και κέραμοι από κατεστραμμένους κεραμοσκεπείς. Η ζωή του οικισμού, βάσει της επιφανειακής κεραμικής, θα πρέπει να ξεκινά στους ελληνιστικούς χρόνους και συνεχίζεται στους ρωμαϊκούς.

Σιδηρόκαστρο

Κάτω Αμπέλα

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας για την έγκριση άδειας αμμοληψίας στο πλαίσιο των έργων της Εγνατίας οδού στην περιοχή της Κάτω Αμπέλας Σιδηροκάστρου, σε απόσταση 2,2 χλμ. ανατολικά-νοτιοανατολικά του οικισμού, σε φυσικό χαμηλό ύψωμα που περικλείεται από ρέματα, ανατολικά του σκουπιδότοπου της περιοχής, εντοπίστηκε θέση με επιφανειακή κεραμική προϊστορικών και ελάχιστη ιστορικών χρόνων. Η έκταση καλλιεργείται με σιτάρι και στα όρια του χωραφιού έχουν δημιουργηθεί σωροί με πέτρες. Η προϊστορική κεραμική που συνελέγη είναι ακόσμητη και σε μεγάλο ποσοστό φέρει στίλβωση. Ξεχωρίζουν μόνο αποφύσεις και λαβή πρώιμης εποχής Χαλκού.

Φαιά Πέτρα

Στην ευρύτερη περιοχή του σύγχρονου χωριού υποδείχθηκαν θέσεις διαφόρων εποχών, που μαζί με τις ήδη γνωστές, δηλαδή τις θέσεις Κόκκινα βράχια και Σκάλα[47], δίνουν μια πληρέστερη εικόνα για την κατοίκηση στην περιοχή κατά την αρχαιότητα.

Στο δυτικό άκρο του χωριού, δεξιά του δρόμου που οδηγεί σε αυτό, σε πλαγιά που χωρίζεται σε δύο αναβαθμούς με σύγχρονα αναλήμματα, βρίσκεται η θέση Πρίπκ. Η επιφανειακή κεραμική καταλαμβάνει μικρή σχετικά έκταση και είναι κυρίως χειροποίητη προϊστορικών χρόνων, με ελάχιστα χαρακτηριστικά όστρακα εγχάρακτα εποχής Χαλκού και χείλη από φιάλες της ίδιας εποχής. Συνελέγη επίσης κεραμική μεταβυζαντινών χρόνων.

Σε απόσταση 800 μ. περίπου νότια-νοτιοανατολικά του χωριού, αμέσως νότια της θέσης Σκάλα σε δασωμένο ύψωμα – η περιοχή είναι γνωστή ως Βερέ – υποδείχθηκε περιοχή νεκροταφείου και – δυτικότερα – οικισμού. Διακρίνονται δύο συλημένοι τάφοι, ένας κεραμοσκεπής και ένας κιβωτιόσχημος, και ίχνη λιθόκτιστων τοίχων. Από την περιοχή προέρχονται νομίσματα εποχής Αυγούστου και υστερορρωμαϊκά, που παραδόθηκαν από τον υποδείξαντα στο Μουσείο Σερρών.

Στην περιοχή ανατολικά της Ιεράς Μονής, που βρίσκεται σε ύψωμα ανατολικά-νοτιοανατολικά του χωριού, διακρίνονται συλημένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι άγνωστης χρονολόγησης. Κεραμική που περισυνελέγη έξω από τις διαταραγμένες ταφές ανήκει στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Η θέση Πουζάρι, οικισμός προϊστορικών χρόνων, βρίσκεται 1 χλμ. βορειοδυτικά του χωριού, σε μεγάλο πλάτωμα, βόρεια της οδού Φαιάς Πέτρας-Αχλαδοχωρίου. Τα επιφανειακά ευρήματα, κεραμική, εργαλεία, ειδώλια (Πίν. 162 ε), καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση, ενώ συχνές είναι οι τομές λαθρανασκαφέων που σε σημεία έχουν αποκαλύψει πιθάρια και οικοδομικά λείψανα. Η κεραμική που συνελέγη είναι αποκλειστικά χειροποίητη προϊστορικών χρόνων, κυρίως από μεγάλα καθημερινής χρήσης αγγεία. Δεν εντοπίστηκε καθόλου κεραμική στιλβωμένη ή με γραπτή διακόσμηση, αλλά αρκετά όστρακα φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση (Πίν.

47. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 733. *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 99-108· 16 (2002), σ. 157-164.

162 στ), κυρίως πρώιμης εποχής Χαλκού[48] ή και πρωιμότερη[49].

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Παραδόθηκαν από την περιοχή Λαπάτκα της Μεσορράχης Σερρών[50] τρία μολύβδινα ανάγλυφα προσωπεία, προερχόμενα πιθανότατα από διαταραγμένους τάφους (αριθ. κατ. Μουσείου Σερρών Δ1615) (Πίν. 162 ζ).

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

2002

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Άγιος Ιωάννης Θεολόγου

Πραγματοποιήθηκε και φέτος σύντομη ανασκαφική έρευνα στη θέση της τελικής νεολιθικής-πρώιμης εποχής του Χαλκού Ι στον Άγιο Ιωάννη Θεολόγου, στη νοτιοανατολική Θάσο. Στον ανατολικό τομέα ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του καλοδιατηρημένου πηγαδιού που είχε εντοπιστεί παλαιότερα, χωρίς, όμως, να προστεθούν περισσότερα στοιχεία για τη χρονολόγησή του. Σε μικρή απόσταση νότια του πηγαδιού εντοπίστηκε ένα τοιχίο με δύο μόλις σειρές δόμων, που πιστεύουμε ότι σχετίζεται με τα υστερορρωμαϊκά λείψανα εγκατάστασης και εργαστηρίου[51]. Η μεγάλη υψομετρική διαφορά μεταξύ του τοιχίου και του πηγαδιού συνηγορεί σε μια αρκετά πρωιμότερη από τον 6ο αι. μ.Χ. χρήση του δεύτερου, ίσως και κατά την εποχή του Χαλκού.

Στο δυτικό τομέα διαπιστώθηκε η επέκταση των αρχιτεκτονικών λειψάνων της εγκατάστασης της 4ης χιλιετίας προς Β.[52]. Εδώ εντοπίστηκαν λιθόκτιστα θεμέλια σε κακή κατάσταση διατήρησης[53], θέσεις οικοτεχνικής δραστηριότητας με τριβεία και πάγκους, θερμαντικές κατασκευές και αποθηκευτικοί λάκκοι, ο ένας από τους οποίους με διάμετρο 2 μ. περίπου. Στο εσωτερικό του υπήρχαν αποθηκευτικά αγγεία και σημαντική ποσότητα της χαρακτηριστικής για τη θέση μονόχρωμης αστίλβωτης κεραμικής, αυλακωτής ή εμπίεστης[54]. Διαπιστώθηκε, επίσης, η επέκταση της εγκατάστασης και προς την ακτή, όπου, όμως, η ανασκαφική έρευνα θα συνεχιστεί τον επόμενο χρόνο.

Διενεργήθηκε, επίσης, φέτος σειρά γεωφυσικών διασκοπήσεων από το εργαστήριο Fitch της Αγγλικής Σχολής, με υπεύθυνο τον M. Boyd, παρά το γεγονός ότι η υπερβολική σκληρότητα του εδάφους περιόρισε τη δυνατότητα συνδυασμού των μεθόδων και επέβαλε ως μόνη λύση τη μαγνητική διασκόπηση με τη χρήση διαφορικού μαγνητόμετρου ροής. Με την εφαρμογή της διαπιστώθηκαν ισχυρές, σε κάποιες περιπτώσεις, μαγνητικές ανωμαλίες, που υποδηλώνουν σημαντικό αριθμό υποψήφιων υπεδάφιων στόχων, οι οποίες ενδέχεται να αποτυπώνουν αρχαιολογικές δομές. Νότια της προϊστορικής εγκατάστασης και εντός του αιγιαλού, σε μια έκταση 400 τ.μ., εντοπίστηκαν τρία, τουλάχιστον, τέτοια σημεία: το πρώτο αφορά σε ένα συμπαγές τετράγωνο, διαστ. 5×5 μ., στη βορειοανατολική γωνία, με σαφώς υψηλότερες τιμές από του περιβάλλοντος, το δεύτερο ένα δακτύλιο δυτικότερα και το τρίτο μια ορθή γωνία με επίσης υψηλές, αντίστοιχες του ανατολικού άκρου, τιμές. Δυστυχώς, η έρευνα που ακολούθησε με τη συνδρομή μηχανικού εκσκαφέα σε όλο το μήκος της ακτής δεν προσέφερε ενθαρρυντικά στοιχεία για την παρουσία αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Βόρεια των ανασκαφικών τομών, μια δεύτερη επιλεγμένη έκταση 700 τ.μ. αποκάλυψε δύο ακόμη δομές: μια πλατιά λωρίδα με προσανατολισμό Β.-Ν. και μια εντυπωσιακά κανονική κυκλική ανωμαλία με ομόκεντρες ζώνες χαμηλών και υψηλών τιμών. Εμφανίζει διάμετρο 4,50 μ. και θετική τιμή τόσο υψηλή σε σχέση με το περιβάλλον, που μόνον η παρουσία ενός κλιβάνου θα δικαιολογούσε. Και σε αυτή την περίπτωση, αποφασίσαμε να ελέγξουμε ανασκαφικά τη συγκεκριμένη καταγραφή, αλλά τα αποτελέσματα δεν ήταν και πάλι σύμφωνα με τις ενδείξεις της. Εντοπίστηκε, ωστόσο, μια τάφρος σε βάθος 2 μ. περίπου, που περιείχε προϊστορική κεραμική, αποτέλεσμα, μάλλον, αλλουβιακών διεργασιών κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά την 4η χιλιετία.

48. M. Séfériadès, Dikili Tash. *BCH* 107 (1983), εικ. 52, 58-60, 64-65.

49. C. Renfrew - M. Gimbutas - E.S. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi, A Prehistoric Village in Northeast Greece*, *Monument Archaelogica* 14, 1, Institute of Archaeology, 1986, εικ.10.3, 10.4, πίν. LXVII, LXIX, XCII, 3.

50. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 874.

51. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 722-725.

52. Παπαδόπουλος - Αριστοδήμου - Κουγιουμτζόγλου - Μεγαλούδη, ό.π. (υποσημ. 10).

53. Δεν είναι δυστυχώς εύκολο να αντιληφθούμε αν ανήκουν σε κυκλικές καλύβες, όπως είχαμε υποθέσει για ανάλογα λείψανα της προηγούμενης ανασκαφικής περιόδου (ό.π.).

54. Για τις αιγιακές και βαλκανικές συγγένειες αυτού του υλικού, βλ. Johnson, ό.π. (υποσημ. 8).

Λιμενάρια

Οικόπεδο Λεμονίδη[55]

Συνεχίστηκε επίσης το 2002 η ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό των Λιμεναρίων, για πρώτη φορά μάλιστα σε αδιατάρακτα στρώματα της προχωρημένης πρώιμης εποχής του Χαλκού. Η έκταση που ανασκάφηκε δεν ξεπερνά τα 40 τ.μ. Εντοπίστηκαν δύο λιθόκτιστοι τοίχοι, πιθανόν της ίδιας οικιστικής φάσης, στα όρια ακριβώς του φυσικού εδάφους. Ο τρόπος δόμησής τους, αργολιθοδομή με μοναδικό συνδετικό υλικό τη λάσπη, υπενθυμίζει την τοιχοδομία του τέλους της πρώιμης εποχής του Χαλκού, όπως τη γνωρίζουμε από τον ίδιο οικισμό[56] . Εξωτερικά του βορειότερου από τους τοίχους εντοπίστηκε θερμαντική κατασκευή με δάπεδο από πηλό, της οποίας τα τρία διαδοχικά υποστρώματα εμφανίζουν εξαιρετική κατάσταση διατήρησης: το ανώτερο από όστρακα μεγάλων αγγείων, το μεσαίο από βότσαλα και το κατώτερο από πλακαρές πέτρες.

Άλλα αρχιτεκτονικά στοιχεία δεν εντοπίστηκαν, ενώ λιγοστά ήταν και τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής: αλιευτικά βάρη, θραύσματα λίθινων πελέκεων, λίθινες χάνδρες, σφονδύλια και τμήμα ενός πήλινου ειδωλίου. Η φάση αυτή, ωστόσο, έδωσε σημαντική ποσοτικά και ποιοτικά κεραμική, με υψηλό ποσοστό της διακοσμημένης με εγχάρακτα και εμπίεστα μοτίβα. Η κατηγορία είναι, ως γνωστόν, πολύ διαδεδομένη στην Ανατολική Μακεδονία κατά το α΄ μισό της 3ης χιλιετίας. Σημαντικότερο, ωστόσο, εύρημα αποτελεί ο εντοπισμός αντικειμένων που σχετίζονται με την κατεργασία των μετάλλων, όπως μια τυπική ημισφαιρική χοάνη με ίχνη σκωριών. Το εύρημα έρχεται να προστεθεί σε αρκετά έως τώρα από τις φάσεις της πρώιμης εποχής του Χαλκού, με τα οποία πιστοποιείται η επιτόπια επεξεργασία του ορείχαλκου αλλά και του αργύρου[57].

Θεολόγος

Θέση Κουκουδιά

Στην ορεινή περιοχή του Θεολόγου, με αφορμή την τοποθέτηση κεραίας κινητής τηλεφωνίας της Panafone, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα χρηματοδοτούμενη εξ ολοκλήρου από την εταιρεία. Η θέση βρίσκεται σε επίπεδο έξαρμα, υψομέτρου 300 μ. περίπου, απέναντι ακριβώς από τον οικισμό Καστρί[58].

Στην τομή Α ανασκάφηκε μονόχωρο ορθογώνιο κτίσμα της υστερορρωμαϊκής περιόδου, το οποίο δεν θα μας απασχολήσει εδώ. Στις τομές Β και Δ αποκαλύφθηκαν καθέτως και κατά ζεύγη τοποθετημένες πλακαρές πέτρες, οι οποίες εξέχουν 0,10-0,15 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, σχηματίζοντας κυκλική κατασκευή με διάμετρο 10 μ. περίπου. Ο προορισμός της δεν είναι σαφής, αλλά δεν αποκλείεται να πρόκειται για αλώνι, παρά την απουσία στην ευρύτερη περιοχή καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Η επίχωση στο εσωτερικό της είναι μικρή, με τον επίπεδο φυσικό βράχο να αποκαλύπτεται παντού. Σε κάποια σημεία, ωστόσο, εντοπίστηκαν ορύγματα λαξευμένα στο βράχο, τρία στο εσωτερικό και τέσσερα εκτός της κυκλικής κατασκευής. Οι λάκκοι αυτοί υπερβαίνουν σε διάμετρο το 1 μ. και περιέχουν ίχνη καύσης, οστά ζώων, όστρεα, μερικά σφονδύλια, ένα ανθρωπόμορφο ειδώλιο και εντυπωσιακή ποσότητα χαλαζία και ορείας κρυστάλλου.

Σημαντική είναι η ποσότητα της κεραμικής που προέρχεται από το εσωτερικό των ορυγμάτων, στο σύνολό της χειροποίητη, αστίλβωτη, με ελάχιστα, όμως, τυπικά χαρακτηριστικά που να εξασφαλίζουν μια πειστική χρονολόγηση. Ορισμένα εγχάρακτα-εμπίεστα όστρακα και κάποιοι τύποι λαβών-αποφύσεων πιθανολογούν μια πρώιμη χρήση της εγκατάστασης κατά την εποχή του Χαλκού.

Η επιλογή της θέσης πρέπει να υπακούει στις ανάγκες των κτηνοτροφικών ομάδων που μετακινούνταν στις ορεινές αυτές ζώνες κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, υπόθεση που έχει υποστηριχθεί για μικρές εγκαταστάσεις στην περιφέρεια και σε μικρή κατά κανόνα απόσταση, είτε από μόνιμους οικισμούς, όπως το Καστρί, είτε από οχυρές ακροπόλεις, όπως ο Αη Λιας, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Το ζωοαρχαιολογικό υλικό της Κουκουδιάς φαίνεται να ενισχύει αυτή την υπόθεση, αποδεικνύοντας τη δυναμική παρουσία αιγοπροβάτων, σε ποσοστό πάνω από 85%, μολονότι ο χοίρος, τα βοοειδή και ο σκύλος δεν απουσιάζουν.

Σε μικρή απόσταση από την εγκατάσταση εντοπίστηκαν βαθύνσεις πάνω στο βράχο. Μεμονωμένες βαθύνσεις σε

55. Το οικόπεδο Λεμονίδη βρίσκεται 30 μ. νότια της κεντρικής διασταύρωσης του σημερινού χωριού των Λιμεναρίων, απέναντι από το οικόπεδο Μαρκουλή, το οποίο ανασκάφηκε το 1996, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 556-560.

56. Δ. Μαλαμίδου - Σ. Παπαδόπουλος, Προϊστορικός οικισμός Λιμεναρίων: Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 585-596. Δ. Μαλαμίδου, Λιμενάρια: Η οικιστική οργάνωση και η στρωματογραφία του οικισμού, *Ημερίδα «Δέκα χρόνια ανασκαφικής έρευνας στον προϊστορικό οικισμό Λιμεναρίων Θάσου», 11 Ιουλίου 2003* (υπό έκδοση).

57. Y. Bassiakos, Technological Study on Early Copper and Silver Production at Limenaria, Thassos, *Ημερίδα «Δέκα χρόνια ανασκαφικής έρευνας στον προϊστορικό οικισμό Λιμεναρίων Θάσου», 11 Ιουλίου 2003* (υπό έκδοση). S. Papadopoulos, Preliminary Notes on Early Copper and Silver Production on Thasos Island, *Early Copper Metallurgy in the Aegean Islands, Colloquium at N.C.S.R. Demokritos, 28-4-2001*, Athens· Ο ίδιος, Early Silver and Copper Metallurgy on the Island of Thassos in the North Aegean, *8th EAA Annual Meeting, 24-29/9/2002*, Thessaloniki.

58. *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά έως *ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά.

βράχους αποτελούν σπάνια ευρήματα στη Θάσο[59], ακόμη σπανιότερα, όμως, είναι τα σύνολα βαθύνσεων που έχουν συνδεθεί με αστρονομικές παρατηρήσεις, όπως ένα ενδιαφέρον εύρημα που εντοπίστηκε φέτος σε κορυφή της θέσης Μπάμπουρας, επίσης στον Θεολόγο.

Θέσεις Αη-Λιας, Πόπινας Μάντρα

Με αφορμή τις συγκεκριμένες ανασκαφικές εργασίες, ερευνήθηκε η ευρύτερη περιοχή μεταξύ της Κουκουδιάς, της ακρόπολης του Αη-Λια και του οροπεδίου Πόπινας Μάντρα ή Πόπινας Λάκκος. Η έκταση αυτή δεν ήταν άγνωστη αρχαιολογικά[60]. Το 1976 είχαν ήδη εντοπιστεί τα λείψανα περιβόλων και ενός κυκλικού πύργου στην κορυφή του Αη Λια και ακολούθησε μικρής κλίμακας ανασκαφική έρευνα στον ίδιο χώρο. Αν θεωρηθεί ενδεικτική η παρουσία διχαλωτών λαβών (wishbone) στο μικρό σύνολο της κεραμικής, το ύψωμα πρέπει να άρχισε να παίζει το ρόλο μιας ακρόπολης ήδη από την ύστερη εποχή του Χαλκού.

Το 2002, η έρευνά μας στον Αη Λια περιορίστηκε στη βάση του ανατολικού πρανούς του λόφου, όπου ανασκάφηκε ένας ιδιόρρυθμος περίβολος που φαίνεται ότι περιβάλλει την ακρόπολη. Ο τύπος του μας είναι μεν γνωστός και από άλλες θέσεις του Θεολόγου, αλλά εδώ εντοπίστηκε για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση και καλή κατάσταση διατήρησης. Έχει κατασκευαστεί από δύο σειρές κατακόρυφα τοποθετημένων ογκολίθων, εν είδει ορθοστατών, με ύψος πάνω από 0,60 μ. και σε απόσταση 0,50 μ. περίπου ο ένας από τον άλλο. Ο μεταξύ τους χώρος γεμίζει με μικρούς αργούς λίθους. Είναι ορατή μία μόνον είσοδος, πλ. 1,80 μ., πιθανόν πλακοστρωμένη. Οι περίβολοι αυτοί μας θυμίζουν τις παραδοσιακές κτηνοτροφικές μάντρες της νότιας Θάσου και δεν αποκλείεται να εξυπηρετούσαν ακριβώς αυτό τον προορισμό, πιθανόν με την προσθήκη θάμνων πάνω στην κρηπίδα, αποκατάσταση που δικαιολογεί και τον τρόπο δόμησής τους.

Δοκιμαστική τομή που πραγματοποιήθηκε στο εσωτερικό του περιβόλου δεν έδωσε κινητά ευρήματα. Ερευνήθηκε επίσης ένα κτίσμα που εφάπτεται του περιβόλου, με έκταση μόλις 4 τ.μ. και χτισμένο με τον ίδιο με τον περίβολο τρόπο δόμησης. Έχει σχήμα Π, είναι, δηλαδή, ανοιχτό προς Δ., με δάπεδο το φυσικό βράχο, δεν μπορούμε, ωστόσο, να είμαστε βέβαιοι ούτε για τον προορισμό ούτε και για τη χρονολόγησή του.

Σε απόσταση μικρότερη των 100 μ. ανατολικά του περιβόλου εντοπίστηκε ένας κτιστός ακτέριστος τάφος και δίπλα του ένας ογκώδης επιμήκης και κατακόρυφα τοποθετημένος βράχος – βαίτυλος –, υποστηριγμένος με μικρότερες σφήνες στο έδαφος. Θεωρούμε πιθανότερο ότι αποτελεί τρόπο σήμανσης πηγής ή οριοθέτησης του βοσκοτόπου, παρά ότι σχετίζεται με τον τάφο, αγνοούμε, ωστόσο, κάθε επιπλέον στοιχείο για τη λειτουργία ή τη χρονολόγησή του. Από το σημείο αυτό και προς Α. εκτείνεται το οροπέδιο Πόπινας Μάντρα. Εδώ εντοπίσαμε, πλην του νεότερου κτηνοτροφικού περιβόλου, γνωστού ήδη από το 1976, έναν παλαιότερο, με ωοειδή κάτοψη 100×70 μ., και όμοιο δομικά με αυτόν του Αη Λια που περιγράψαμε, δηλαδή με κάθετες πλάκες ασβεστόλιθου και γέμισμα με λιθολόγημα.

Και εδώ δοκιμαστική τομή στο εσωτερικό του δεν πρόσφερε κινητά ευρήματα. Ωστόσο, σε μικρή απόσταση από τον περίβολο παρατηρήθηκαν λιθοσωροί που δικαιολογημένα είχαν στο παρελθόν αποδοθεί σε ακτέριστους τάφους-καύσεις, ανάλογους με αυτούς που στην περιοχή του Καστριού χρονολογούνται στο τέλος της εποχής του Χαλκού και στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου[61]. Σημαντικό εύρημα αποτέλεσε, επίσης, ο εντοπισμός ενός δίχωρου κτίσματος ενσωματωμένου στον ίδιο τον περίβολο, κάτι αντίστοιχο με ό,τι παρατηρήθηκε και στην περίπτωση του περιβόλου του Αη Λια, εκεί μάλιστα με το κτίσμα να βρίσκεται πολύ κοντά στην είσοδό του. Τέτοια κτίσματα μπορεί να είχαν όχι ταφικό αλλά διαφορετικό προορισμό και χρήση.

Η Πόπινας Μάντρα είναι πιθανότατα μια τρίτη θέση κτηνοτροφικής δραστηριότητας σε μικρή απόσταση από την ακρόπολη του Αη Λια. Εντάσσεται και αυτή πειστικά σε ένα πρότυπο διακοινοτικής οργάνωσης, σύμφωνα με το οποίο περιοδικές εγκαταστάσεις, όπως οι τρεις που ερευνήσαμε στην ορεινή περιοχή του Θεολόγου, συνδέονται με οχυρά καταφύγια, όπως ο Αη Λιας. Την ίδια περίοδο, παράκτιες εξειδικευμένες θέσεις, όπως ο Άγιος Αντώνιος στον Ποτό, μπορεί να συνδέονται για τους ίδιους λόγους με μόνιμους οικισμούς, όπως το Καστρί[62].

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΕΧΤΣΗ

59. Αν και είναι γνωστές κάποιες από τον Άγιο Ιωάννη, το Καστρί και τη Σκάλα Καλλιράχης.

60. *ΑΔ* 31 (1976): Χρονικά, σ. 299. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος. Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί*, Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 45, Αθήνα 1992, σ. 22.

61. Η φετινή μας έρευνα σε όλη την έκταση του οροπεδίου δεν συνοδεύτηκε από ευρήματα, παρά διάσπαρτα επιφανειακά όστρακα από χειροποίητα μη τυπικά ως εφυαλωμένα υστεροβυζαντινά.

62. S. Papadopoulos, The Island of Thassos before Written Sources: Recent Investigations into the Palaeolithic, Neolithic, and Bronze Ages, στο J. Bouzek - L. Domaradzka (επιμ.), *The Culture of Thracians and their Neighbours, Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki, with a Round Table "Archaeological Map of Bulgaria"*, *BAR* Inter. Series 1350, 2005, σ. 245-252.

Λιμένας

Οικόπεδο Χρυσάφη-Γιαννόπουλου

Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Χρυσάφη-Γιαννόπουλου διήρκεσε από τις αρχές Ιουνίου έως το τέλος Αυγούστου. Βρίσκεται δυτικά του σημερινού νεκροταφείου του Δήμου Λιμένα. Στο χώρο που ανασκάφηκε, ήλθε στο φως τμήμα της αρχαίας νεκρόπολης και 21 τάφοι.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν τρεις τάφοι σε βάθος 6 μ. περίπου. Η ταφική τους συστάδα οριοθετείται από συγκρότημα παράλληλων τοίχων, που πρέπει να λειτουργούσαν ως περίβολοι (Πίν. 163 α). Ο πρώτος, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ταυτίζεται σχεδόν με το νότιο όριο του οικοπέδου. Σε απόσταση 4,50 μ. βορειότερα αποκαλύφθηκε ο δεύτερος περίβολος, μήκ. 11,45, πλ. 0,60 και ύψ. 0,35 μ., με την ίδια κατεύθυνση. Ο τρίτος τοίχος βρίσκεται 8,30 μ. βόρεια του δεύτερου και έχει μήκος 12,75, πλάτος 0,75-0,80 και ύψος 0,25 μ. Και οι τρεις έχουν κατασκευαστεί με αργολιθοδομή χωρίς συνδετικό υλικό.

Από τους τάφους αυτού του τμήματος καλύτερα διατηρημένος ήταν ο τάφος Ι, κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και με πλευρικά τοιχώματα από πλάκες μαρμάρου που εφαρμόζουν μεταξύ τους και διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Καλυπτήρια πλάκα δεν βρέθηκε. Ήταν συληημένος. Οι τάφοι ΙΙ και VI είναι μαρμάρινες σαρκοφάγοι, των οποίων διατηρείται μόνο το κάτω τμήμα χωρίς ενδείξεις σκελετικών λειψάνων και κινητών ευρημάτων.

Στο δυτικό όριο των περιβόλων αλλά σε μεγαλύτερο βάθος ανασκάφηκε τριγωνικός χώρος που ορίζεται από τοίχους, ύψ. 0,90-1,10 μ., με επιμελημένο χτίσιμο, με μικρές πλακαρές πέτρες και με πηλόχωμα ως συνδετικό υλικό (Πίν. 163 β). Στο βόρειο άκρο του, στο στενότερο σημείο σύγκλισης των επιμηκών τοίχων, ο χώρος έχει πλάτος 1,10 μ. και εδώ αποκαλύφθηκε κλίμακα πρόσβασης στο εσωτερικό του με τρεις βαθμίδες. Στο ευρύτερο νότιο τμήμα του, το πλάτος του αυξάνει σε 4 μ. Σε όλη του την επιφάνεια, ο τριγωνικός αυτός χώρος καλύπτεται από συμπαγές λιθόστρωτο, για την κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκαν αργοί λίθοι, κροκάλες, αλλά και θραύσματα μαρμάρου.

Στο εσωτερικό του χώρου που πρέπει να ήταν επίσης ένας πρωιμότερος περίβολος, αποκαλύφθηκαν οι τάφοι VII και XIV. Ο τάφος VII ήταν εγχυτρισμός σε αμφορέα ακριβώς μπροστά στην κλίμακα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και από την ταφή διατηρήθηκε μόνο το κρανίο του νεκρού στο δυτικό άκρο του. Ήταν ακτέριστη. Ο τάφος XIV ήταν κεραμοσκεπής και βρέθηκε σε άμεση επαφή με τον ανατολικό τοίχο, αρκετά ψηλότερα από το επίπεδο του δαπέδου. Είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Ο νεκρός έφερε στο στόμα χάλκινο νόμισμα Ηρακλή Σωτήρα, πιθανόν εποχής Αδριανού, ήταν δηλαδή νεότερος της κατασκευής του τριγωνικού χώρου.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, στις τομές Α, ΣΤ και Ζ, και στο ίδιο με τον τριγωνικό περίβολο βάθος των 4 μ. περίπου, ανασκάφηκαν 16 τάφοι, που εμφανίζουν πολύ μεγαλύτερη πυκνότητα (Πίν. 163 γ). Επειδή οι ταφές αυτού του τμήματος του οικοπέδου εμφανίζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον και ανήκουν στην πρωιμότερη φάση χρήσης του χώρου, θα παρουσιαστούν διεξοδικότερα μερικές από αυτές:

Οι τάφοι ΙΙΙ και Χ, ΧΙΙ και ΧΧ είναι κιβωτιόσχημοι, με τοιχώματα από σχιστολιθικές και μαρμάρινες πλάκες. Ο πρώτος έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και βρέθηκε χωρίς κτερίσματα. Ο τάφος Χ είχε προσανατολισμό Α.-Δ., με το κεφάλι του νεκρού προς Δ., και ήταν επίσης ακτέριστος (Πίν. 163 δ-ε). Ο τάφος ΧΙΙ είχε τον ίδιο προσανατολισμό με τον Χ, αλλά περιείχε δύο ταφές, εκ των οποίων η μία ήταν ανακομιδή με τα οστά συγκεντρωμένα στο νοτιοανατολικό άκρο του τάφου. Ο νεκρός ήταν επίσης ακτέριστος, σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι στα βορειοδυτικά. Ο τάφος ΧΧ είχε διαφορετικό προσανατολισμό, ΒΑ.-ΝΔ. και καλυπτόταν με μαρμάρινες πλάκες. Περιείχε δύο ακτέριστες αντωπές ταφές. Στο εξωτερικό και βόρεια του τάφου ΧΧ, αποκαλύφθηκε εγχυτρισμός σε αμφορέα που δεν περιείχε όμως σκελετικά λείψανα ή κτερίσματα (Πίν. 163 στ).

Οι τάφοι IV, V, IX, XIII, XV, XVI, XVII και XIX ήταν λακκοειδείς, άλλοι με προσανατολισμό Δ.-Α. και άλλοι ΒΑ.-ΝΔ., και καλύπτονταν κατά κανόνα με τρεις ή τέσσερις μαρμάρινες πλάκες. Οι περισσότεροι ήταν ακτέριστοι. Στον τάφο V ο νεκρός ήταν τοποθετημένος πάνω σε δάπεδο από κεράμωση. Στον τάφο XIII, δίπλα στο νεκρό βρέθηκε ακέραια τριφυλλόστομη οινοχόη. Στον τάφο, στο ύψος της λεκάνης βρέθηκε χάλκινη επίχρυση πόρπη. Στον τάφο XIX, τέλος, βρέθηκε μολύβδινο αντικείμενο. Στους περισσότερους λακκοειδείς τάφους από τα σκελετικά λείψανα διατηρήθηκαν μόνο τα κρανία και τα κάτω άκρα.

Οι παρακάτω τρεις τάφοι ήταν κεραμοσκεπείς. Ο τάφος VIII είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και από το σκελετό του νεκρού, που έχει το κεφάλι προς ΝΔ., διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση μόνο τα κάτω άκρα. Στο ύψος των οστών της λεκάνης βρέθηκε τριφυλλόστομη οινοχόη. Ο τάφος XI, με προσανατολισμό Α.-Δ., αν και διέσωσε σε πολύ κακή κατάσταση τις καλυπτήριες κεράμους δεν είχε οστά ή κτερίσματα.

Συμπερασματικά μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής: Οι βαθύτερα εντοπισμένοι τάφοι του βόρειου τμήματος του οικοπέδου φαίνεται ότι ανήκουν στην ίδια φάση χρήσης

του νεκροταφείου με τον τριγωνικό περίβολο του νότιου τμήματος. Οι οψιμότεροι ταφικοί περίβολοι οριοθετούν το χώρο των δύο σαρκοφάγων (τάφοι ΙΙ και VI) και του κιβωτιόσχημου τάφου Ι. Επειδή το πλάτος μεταξύ των δύο βορειότερων περιβόλων είναι μικρό και στο σημείο αυτό δεν εντοπίστηκαν ταφές, είναι πιθανό ότι εδώ υπήρχε δρόμος που διαχώριζε δύο γειτονικές ταφικές συστάδες οριοθετημένες με λίθινους περιβόλους.

Η περίοδος χρήσης του τμήματος αυτού της νεκρόπολης της αρχαίας Θάσου πρέπει να είναι από τον 3ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ. Η παρουσία στην επίχωση του νότιου τμήματος του οικοπέδου αρκετής ποσότητας μελαμβαφούς κεραμικής και πολλών θραυσμάτων ειδωλίων της ύστερης κλασικής και ελληνιστικής εποχής δίνουν το πρώιμο χρονολογικό όριο, ενώ ο εντοπισμός τμήματος επιτύμβιας επιγραφής από σαρκοφάγο ρωμαϊκών χρόνων συμβαδίζει με τη διακοπή χρήσης του χώρου αυτού μετά τα αυτοκρατορικά χρόνια. Η επιγραφή διασώζεται ως εξής:

[ΣΟΦ]ΙΛΟΥ ΓΥΝΗ ΔΕ
[—- ΠΡΟΣΦΙΛ]ΗΣ ΧΑΙΡΕ
—- ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ
—- ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ
[—- ΠΡΟΣ]ΦΙΛΗΣ ΧΑΙΡ[Ε]

Θέση Αρκούδα-Λαιμός

Κατά τη διάνοιξη δασικού δρόμου (Πίν. 164 α), ήλθαν στο φως πέντε τάφοι, που ευτυχώς δεν είχαν καταστραφεί εντελώς κατά τη διάνοιξη. Οι τάφοι απλώνονται σε μεγάλο μήκος στο πρανές, ήταν δηλαδή πολύ αραιά διευθετημένοι, και εντοπίστηκαν μεμονωμένοι, σε αρκετή απόσταση ο ένας από τον άλλο. Ήταν κτιστοί με τοιχώματα από πλακαρές πέτρες (Πίν. 164 β), είτε κιβωτιόσχημοι με τέσσερις πλάκες από μία για μακρές και στενές πλευρές. Ένας από τους κτιστούς, ο τάφος Ι, είχε επένδυση με πήλινες πλάκες σε τοιχώματα και δάπεδο (Πίν. 164 γ). Ο τάφος ΙΙ και ο τάφος IV περιείχαν ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο και ένα μυροδοχείο αντιστοίχως, που τους χρονολογούν στα τέλη του 4ου αι. π.Χ., χωρίς, όμως, αυτή να αποτελεί ασφαλή ένδειξη χρονολόγησης και των υπολοίπων.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΕΧΤΣΗ

Οικόπεδο Δ. Χαριτόπουλου

Τον Οκτώβριο και το Σεπτέμβριο του 2002 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται πάνω στην παλιά οδική αρτηρία Λιμένα-Πρίνου και σε μικρή απόσταση, γύρω στα 300 μ., δυτικά του αρχαίου τείχους. Ήλθε στο φως τμήμα ενός κτιρίου υστεροελληνιστικής εποχής με δύο οικιστικές φάσεις.

Η πρωιμότερη καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου (Πίν. 164 δ). Αποκαλύπτει δύο από τους χώρους ενός κτιρίου με προσανατολισμό Β.-Ν., από το οποίο διατηρείται σε κακή κατάσταση το κάτω τμήμα των λίθινων θεμελίων του. Δεν μπορούμε να εικάσουμε τις πραγματικές διαστάσεις του κτιρίου, γιατί εμφανίζεται πολύ κατεστραμμένο προς Β., ενώ και η συνέχιση της ανασκαφής βαθύτερα δεν ήταν δυνατή λόγω του υψηλού, στην περιοχή αυτή, υδροφόρου ορίζοντα. Το πρόβλημα αυτό μας εμπόδισε να κατανοήσουμε και την παρουσία δύο μικρών, αποσπασματικά σωζόμενων, τοιχίων που φαίνεται ότι ανήκουν σε ακόμη παλαιότερη οικοδομική φάση του ίδιου κτίσματος.

Στο νότιο άκρο του οικοπέδου εντοπίσαμε λιθόκτιστο στόμιο πηγαδιού, με εξωτερική διάμετρο 2,20 και άνοιγμα στομίου 0,40 μ., το οποίο κάνει πιθανή την παρουσία ενός αύλειου χώρου στο νοτιοανατολικό αυτό τμήμα του ανεσκαμμένου τμήματος του κτιρίου κατά την πρώτη του φάση (Πίν. 164 ε).

Η νεότερη οικοδομική φάση καταλαμβάνει το δυτικό τμήμα του οικοπέδου και δίνει την εικόνα ενός μεγαλύτερου κτιρίου με προσανατολισμό Δ.-Α. (Πίν. 164 στ). Ο καλύτερα σωζόμενος τοίχος έχει μήκος 7,30 μ. και είναι φανερό ότι ενσωματώνει ως θεμέλιο τους κάθετους προς αυτόν τοίχους της πρωιμότερης φάσης. Φαίνεται πιθανότερο ότι και κατά τη φάση αυτή εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται και οι ανατολικοί πρωιμότεροι χώροι, αν και ίσως έχοντας μεταβάλει τη λειτουργία τους. Ίσως να αφέθηκε τώρα υπαίθριο ολόκληρο το ανατολικό τμήμα και να συνέχισε να είναι σε χρήση και το πηγάδι του συγκροτήματος.

Δυστυχώς, η ανασκαφή δεν έδωσε αρκετά κινητά ευρήματα και πάντως όχι τέτοια που μπορούν να βοηθήσουν σε μια ακριβέστερη χρονολόγηση του κτιρίου. Βρέθηκε στην επίχωση μικρός αριθμός χάλκινων θασιακών νομισμάτων, που, όμως, η χρονολογική τους σύνδεση με τους ανεσκαμμένους χώρους δεν είναι ασφαλής. Ωστόσο, αυτά με Ηρακλή τοξότη και κεφαλή Αρτέμιδος ενισχύουν μια χρονολόγηση του κτιρίου στο 2ο αι. π.Χ. (Πίν. 142 ζ).

Συγκεντρώθηκε, επίσης, αρκετή ποσότητα κεραμικής, κυρίως μεγάλων αβαφών αγγείων, πίθων και αμφορέων (Πίν. 164 η-θ), γεγονός που ίσως υποδηλώνει μια αποθηκευτική χρήση των ανεσκαμμένων χώρων. Μικρή είναι η ποσότητα χαρακτηριστικής μελαμβαφούς και ερυθροβαφούς κεραμικής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει και ο εντοπισμός μαρμάρινου αγαλματίου ανδρικής μορφής, πιθανόν Διονύσου, που δεν διασώζει το κεφάλι. Δεν αποκλείεται να είχε χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό στην τοιχοδομία του συγκροτήματος.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΣΜΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Ποταμοί

Ταφικοί Τύμβοι

Η ανασκαφική έρευνα του 2002 συνέχισε το έργο της προηγούμενης χρονιάς στο νεκροταφείο των Τύμβων στους Ποταμούς[63]. Είχε μικρή χρονική διάρκεια και περιορίστηκε στην ανασκαφή του ταφικού τύμβου 3Β στην ίδια συστάδα των τύμβων που ανασκάφηκαν κατά το 2001 (Πίν. 165 α).

Πρόκειται για τύμβο με ελλειψοειδή κάτοψη και σχήμα κόλουρου κώνου, διαμ. 30 και ύψ. 6 μ. Η κατασκευή του, σύμφωνα με τις στρωματογραφικές παρατηρήσεις, έγινε σε χώματα διαφορετικής σύστασης που προέρχονται από τη γύρω περιοχή και τοποθετήθηκαν σε ακανόνιστες στρώσεις με στόχο τη σταθερότητα της κατασκευής. Ξεχώριζε το αμμώδες χώμα της περιοχής, καθώς και το ασβεστούχο και το αργιλώδες, όπως και η στάχτη από τις πυρές με σπασμένα αγγεία και οστά ζώων επάνω από τις τέσσερις παιδικές ταφές που αποκαλύφθηκαν σε κυκλική διάταξη στο κεντρικό τμήμα του τύμβου στην επιφάνεια του εδάφους σε βάθος 6-6,19 μ. (από την κορυφή του τύμβου).

Πρόκειται για κεραμοσκεπείς τάφους μικρών παιδιών που, αφού πρώτα αποτεφρώθηκαν σε άλλη θέση, η τέφρα και τα υπολείμματά τους μεταφέρθηκαν σε αυτούς τους λιτούς τάφους. Πρόκειται, δηλαδή, για δευτερογενείς καύσεις.

Οι τάφοι 1 και 2 είναι κεραμοσκεπείς, με διπλή σειρά κεράμων, διαστ. 0,70×0,40 μ., και με προσανατολισμό Α.-Δ.

Έχουν πήλινες κεράμους στις μακρές πλευρές, ενώ στις στενές από δύο πλακαρές πέτρες. Στον τάφο 1 σώζονται υπολείμματα του κρανίου που υποδηλώνουν πολύ μικρό παιδί. Οι τάφοι 3 και 4 είναι κεραμοσκεπείς, με διπλή σειρά κεράμων, αλλά δεν είναι κιβωτιόσχημοι. Η τέφρα των παιδιών τοποθετείται κάτω από τις κεράμους, επάνω στο έδαφος. Δεν βρέθηκαν άλλα υπολείμματα των νεκρών από κρανίο ή κόκαλα εκτός από την τέφρα. Οι τάφοι 3 και 4 έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. και διαστάσεις 0,70×0,40 μ., όπως και οι προηγούμενοι.

Εξωτερικά των τάφων υπάρχουν αγγεία-προσφορές στα νεκρά παιδιά. Ψηλότερα από το επίπεδο των παιδικών τάφων, σε βάθος 3,50 μ. (από την κορυφή του τύμβου) βρέθηκαν υπολείμματα πρωτογενούς ταφής-καύσης, έπειτα από επιδρομή λαθρανασκαφέων κατά τη δεκαετία του '60. Περισυνελέγη κεραμική αβαφής, τροχήλατη και λίγη χειροποίητη από το μεγάλο λάκκο των λαθρανασκαφέων. Η κεραμική του τύμβου 3Β είναι όμοια με την αντίστοιχη του τύμβου 3Δ που ανασκάφηκε κατά το 2001 (όπου βρέθηκαν νομίσματα Αυγούστου-Τραϊανού) και χρονολογικά ανήκει στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. (Πίν. 165 β-γ).

Η πολυδάπανη κατασκευή των τύμβων 3Β, Γ, Δ είχε σκοπό να προστατεύσει τις ταφές προφανώς της ίδιας οικογένειας από τη σύληση των μετέπειτα χρόνων. Η κατασκευή ενός τύμβου απαιτούσε εργασία πολλών ατόμων για πολλές ημέρες.

Η συνέχιση της έρευνας είναι απαραίτητη για να ριχθεί άπλετο φως στο ρόλο που έχει διαδραματίσει η περιοχή αυτή ως σημαντικό πέρασμα πολιτισμών από τους προϊστορικούς μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

Προϊστορικός οικισμός Αρκαδικού

Στην πόλη της Δράμας άρχισε το 2002 με υπεύθυνη την υπογράφουσα η ανασκαφή του αριθ. 542 αγροτεμαχίου, στον προϊστορικό οικισμό της Δράμας, το γνωστό ως Αρκαδικό.

Ο προϊστορικός οικισμός που αποτελείται από αρκετά αγροτεμάχια, είναι γνωστός από την ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 1991-1992 από την ΙΗ΄ ΕΠΚΑ, με υπεύθυνη την υπογράφουσα, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας Τέχνης), με υπεύθυνο καθηγητή τον Γ. Χουρμουζιάδη[64] στο αριθ. 537 αγροτεμάχιο, στην περιφέρεια του οικισμού και σε αρκετή απόσταση από την ανασκαφή του 2002.

Αξίζει να αναφερθεί ότι το αριθ. 537 αγροτεμάχιο είχε παραχωρηθεί από το Δήμο Δράμας κατά τη διάρκεια κατασκευής των εργατικών κατοικιών της πόλης δίπλα στον προϊστορικό οικισμό.

Το αριθ. 542 αγροτεμάχιο, που άρχισε να ανασκάπτεται κατά το 2002, ανήκει στη Φ. Χατζηγιαννίδη και κρίθηκε αναγκαία η ανασκαφή του για ενέργειες απαλλοτρίωσης. Η ανασκαφή έχει καλύψει μέχρι τώρα μικρό τμήμα του

63. Περιστέρη, ό.π. (υποσημ. 26).

64. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι μεταπτυχιακοί αρχαιολόγοι του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας Τέχνης Ι. Αναγνώστου, Κ. Αλματζή, Α. Αλιματζή, Μ. Σωφρονίδου, Κ. Τουλούμης, A.Vargas, P. Χρηστίδου, η αρχαιολόγος Χρ. Μαραγκού και η παλαιοβοτανολόγος Σ. Βαλαμώτη, ως υπεύθυνοι ανασκαφικών τάφρων, καθώς και μεγάλος αριθμός φοιτητών και φοιτητριών του ίδιου τομέα. Κ. Περιστέρη, Ανασκαφική έρευνα στο νεολιθικό οικισμό του Αρκαδικού Δράμας (1991-1992), *Β΄ Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση, η Δράμα και η περιοχή της*, τόμ. 1, 1998, σ. 103-110. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 319-320. V. Vargas κ.ά., *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 577-586.

αγροτεμαχίου και θα συνεχιστεί το 2003. Ερευνάται το κεντρικό τμήμα του προϊστορικού οικισμού, ο οποίος είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση του Νομού Δράμας, που κατοικήθηκε από τη μέση νεολιθική εποχή και συνεχίστηκε η ζωή του εν μέρει και κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Η μικρής διάρκειας έρευνα κατά το 2002, που περιορίστηκε σε λίγες ανασκαφικές τομές, έφερε στο φως τη συνέχεια του νεολιθικού χωριού στο κέντρο της τούμπας, του αρχαιότερου προϊστορικού οικισμού της Δράμας[65]. Ενώ η ανασκαφή του 1991-1993 αποκάλυψε αρκετά αποσπασματικά τμήματα σπιτιών, η ανασκαφή του 2002 έφερε στο φως την ακέραιη κάτοψη ενός αψιδωτού πασσαλόπηκτου σπιτιού που ορίζεται από τοίχους με στοιβαχτό πηλό και από πασσαλότρυπες, που βρίσκονται τόσο κατά μήκος των δύο πλευρών των τοίχων όσο και επάνω σε αυτούς[66].

Επιτρέπεται έτσι η ταύτιση εσωτερικού και εξωτερικού χώρου. Πρόκειται για σπίτι δίχωρο, με κατά μήκος άξονα ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 9 και πλ. 6 μ., παρόμοιου με τη γνωστή Καμένη Οικία των Σιταγρών[67]. Ομοιότητες υπάρχουν και με τα σπίτια που σώζονται αποσπασματικά στο Ντικιλί Τας. Διακρίνονται εσωτερικοί και εξωτερικοί χώροι που δίνουν τη δυνατότητα προκαταρκτικών παρατηρήσεων για την οργάνωση και χρήση του χώρου (Πίν. 165 δ).

Το σπίτι που ανασκάπτεται αποτελεί τμήμα ενός σταθερού οικιστικού συνόλου στην περιοχή, γιατί στα ανατολικά υπάρχει τμήμα δρόμου-περάσματος, πλ. 0.50 μ., που γειτονεύει με τον εξωτερικό πασσαλόπηκτο τοίχο ενός δεύτερου παρόμοιου κατασκευαστικά σπιτιού, σε παράλληλη σειρά. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με αχυροπηλό, κάθετους πασσάλους σε κανονικές μεταξύ τους αποστάσεις που συνδέονται με πλεχτά κλαδιά. Εσωτερικά του σπιτιού αναγνωρίζονται κύριοι και δευτερεύοντες χώροι.

Στον κύριο χώρο η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από το φούρνο που εντοπίστηκε κοντά στην είσοδο. Πρόκειται για απλό στην κατασκευή του οικιακό φούρνο όπου ένας μόνο χώρος χρησιμεύει για την καύση των ξύλων και το ψήσιμο της τροφής. Μπροστά από το φούρνο υπάρχει προέκταση του δαπέδου του και μια πιθανή εστία που υποδηλώνεται από έντονη παρουσία στάχτης. Στην περιοχή του φούρνου βρέθηκαν αποθηκευτικά αγγεία (Πίν. 165 ζ), οικιακή κεραμική, εργαλεία λίθινα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν μυλόπετρες, κόκαλα ζώων (κυρίως προβάτων και βοοειδών), όστρεα και απανθρακωμένοι σπόροι και καρποί που περισυνελέγησαν με τη μέθοδο της επίπλευσης[68].

Στην ευρύτερη περιοχή του φούρνου εντοπίστηκε μια ακόμη τροφοπαρασκευαστική κατασκευή. Πρόκειται για κυκλική κατασκευή με έντονα ίχνη καύσης, που περιβάλλεται από πασσαλότρυπες. Στο κέντρο της υπάρχουν όστρακα μεγάλων αγγείων και σπόροι διάσπαρτοι. Μερικές πασσαλότρυπες φανερώνουν σύγκλιση των πασσάλων προς το κέντρο της κατασκευής, έτσι ώστε να είναι δυνατόν να κρεμαστεί ένα σκεύος μαγειρικό. Τριγύρω υπάρχουν αρκετοί τριπτήρες και άλλα λίθινα εργαλεία λειασμένα και πελεκημένα, που συμμετέχουν στην προετοιμασία, την παρασκευή και την κατανάλωση της τροφής.

Στον αψιδωτό χώρο βρέθηκαν αποθηκευτικά αγγεία και οικιακή κεραμική μαζί με μυλόπετρες. Από την περιοχή του εσωτερικού διαχωριστικού πασσαλόπηκτου τοίχου και διάσπαρτα στο χώρο βρέθηκαν αρκετά γυναικεία ειδώλια, μερικά σχηματοποιημένα (Πίν. 165 στ).

Τα πελεκημένα εργαλεία κυρίως από πυριτόλιθο, αλλά και λίγα από χαλαζία και ορεία κρύσταλλο, υπάρχουν διάσπαρτα, αλλά σε μεγαλύτερη ποσότητα στην περιοχή του φούρνου (Πίν. 165 ε). Δεν έχει εντοπιστεί ακόμη κάποιο εργαστήριο. Συνήθως το εργαστήριο λιθοτεχνίας εντοπίζεται εξωτερικά του νεολιθικού σπιτιού. Στις τομές που ανασκάπτουμε κατά το 2002 βρισκόμαστε στο εσωτερικό του νεολιθικού σπιτιού και είναι επόμενο να μην υπάρχει εργαστήριο λιθοξόου.

Η οικοσκευή περιελάμβανε μεγάλη ποικιλία και αριθμό αγγείων αποθηκευτικών πιθόσχημων (Πίν. 165 η), ανοιχτών με ή χωρίς λαβές φιαλών, μαγειρικών σκευών, χυτρών τριποδικών και άλλων αγγείων. Χρησίμευαν για την προστασία του φαγητού, το σερβίρισμα και τη φύλαξή του.

Συναντώνται αγγεία γραπτά, όπως με brown on cream διακόσμηση, με black on red, με γραφίτη, με επίχρισμα καστανόχρωμο, με στίλβωμα μαύρο και μελανοστεφή (black topped) (Πίν. 165 θ).

Σε ένα μεγάλο τμήμα του σπιτιού βρέθηκε το δάπεδο από πηλόχωμα, αλλά υπάρχουν ακόμη περιοχές όπου πρέπει να συνεχιστεί η ανασκαφή. Τα αγγεία δαπέδου και τα λοιπά κινητά ευρήματα, χωρίς να υπάρχουν ακό-

65. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Χ. Μερσίνογλου και Σ. Κουλίδου, η συντηρήτρια Σ. Παστραρίδου και η σχεδιάστρια Κ. Παπαδοπούλου. Πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια των αρχαιοφυλάκων Κ. Λουκίδη και Κ. Μάρκο. Απευθύνονται θερμές ευχαριστίες σε όλους.

66. Κ. Περιστέρη Ανασκαφική έρευνα 2002 στον προϊστορικό οικισμό του Αρκαδικού Δράμας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 131-136.

67. Renfrew - Gimbutas - Elster, ό.π. (υποσημ. 49). Χ. Κουκούλη - Αι. Ρωμιοπούλου, Οι ανασκαφές στον ελληνικό τομέα του προϊστορικού οικισμού Ντικιλί Τας, *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία, Μνήμη Δ.Ρ. Θεοχάρη*, Αθήνα 1992, σ. 226-248. Χ. Κουκούλη - R. Treuil - Δ. Μαλαμίδου, *ΑΕΜΘ* 10Β (1996), σ. 681-696.

68. Σ. Βαλαμώτη, Γεωργικές και τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες στον νεολιθικό οικισμό του Αρκαδικού Δράμας: προκαταρκτική εξέταση των αρχαιοβοτανικών δεδομένων, *Β Επιστημονική Συνάντηση, η Δράμα και η περιοχή της*, τόμ. 1, 1998, σ. 129-137.

μη τα αποτελέσματα ραδιοχρονολόγησης, έχουν φανερές ομοιότητες με αντίστοιχα των Σιταγρών της φάσης ΙΙ και του Ντικιλί Τας, της φάσης Ι.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Άργιλος

Τομέας του λιμανιού

Σε παλαιότερη τομή παρά την Ε.Ο. Θεσσαλονίκης-Καβάλας είχαμε αποκαλύψει αρχαιολογικά στρώματα και ίχνη κατοίκησης, που χρονολογικά ανεβαίνουν ακόμα και στο β΄ μισό του 7ου αιώνα, πράγμα που σημαίνει ότι είναι σύγχρονα με την άφιξη των Ελλήνων στον τόπο. Η τομή αυτή ήταν πολύ βαθιά, τα αρχαιολογικά στρώματα βρίσκονται σε στάθμη βαθύτερη των 5 μ., κι επιπλέον ήταν και πολύ στενή. Μας ήταν, επίσης, αδύνατον να έχουμε μια οριζόντια, αρκετά πλατιά, εικόνα αυτών των στρωμάτων, εικόνα που θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική, καθώς εδώ τα στρώματα είναι διάτρητα από τις τρύπες των πασσάλων των πασσαλόπηκτων οικιών.

Έτσι αποφασίσαμε να ανοίξουμε άλλες δύο τομές για να διευρύνουμε τον τομέα και να προσεγγίσουμε καλύτερα τη φύση και την έκταση αυτών των οικιστικών και στρωματογραφικών ευρημάτων. Μέχρι στιγμής αυτές οι τομές προχώρησαν σε βάθος λίγο περισσότερο των 2 μ. και προσέφεραν υλικό εξαιρετικά πλούσιο και ποικίλο, το ίδιο, όμως, πολύ αποσπασματικό, γεγονός που μας αναγκάζει να το προσεγγίζουμε με πολύ επιφυλακτικότητα. Από την άλλη, η στρωματογραφία είναι, επίσης, αρκετά καθαρή και επιτρέπει εύκολα να απομονώσουμε, να ξεχωρίσουμε τις διάφορες χρονολογικές φάσεις αυτού του τομέα. Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να πλουτίσουμε τις γνώσεις μας σχετικά με τα διάφορα προϊόντα, τόσο της θέσης, όσο και της ευρύτερης περιοχής, αφού έχουμε τη δυνατότητα να συγκρίνουμε το υλικό με ήδη χρονολογημένα και καλύτερα γνωστά σύνολα. Κατά την παρούσα ανασκαφική περίοδο μπορέσαμε να απομονώσουμε ένα αρκετά παχύ στρώμα που χρονολογείται με ασφάλεια στο β΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.

Η κεραμική που βρέθηκε είναι σε γενικές γραμμές πολύ καλής ποιότητας και προέρχεται από περισσότερα εργαστήρια. Πάντα υπάρχει βέβαια η κεραμική του 7ου αιώνα: η θρακική κεραμική, τα σχήματα της οποίας είναι σχεδόν αποκλειστικά περιορισμένα σε χύτρες, η κεραμική, η λεγόμενη της Ολύνθου, κυρίως αντιπροσωπευόμενη από αμφορείς και σκύφους, κι ακόμα πινάκια και λεκάνες της Άνδρου. Η ανατολικοϊωνική κεραμική, που κατά τον 7ο αιώνα δεν αντιπροσωπεύεται παρά μόνον από κύλικες διακοσμημένες με πτηνά, είναι εξαιρετικά πολυποίκιλη κατά τον 6ο αιώνα: κύλικες με διακόσμηση ροδάκων, με κατακόρυφες γραμμώσεις ή με κυκλικά θέματα και φυσικά ιωνικές κύλικες μαζί με όστρακα του λεγόμενου ρυθμού των άγριων ζώων. Βρέθηκε τμήμα πινακίου με παράσταση αντωπών σφιγγών, που πιθανότατα είναι θασιακό, καθώς επίσης και πολυάριθμα όστρακα κυλίκων με διακόσμηση γραμμών και κύκλων ή με θέματα υπογεωμετρικά.

Η αττική κεραμική αντιπροσωπεύεται από τυρρηνικούς αμφορείς και από οινοχόες, αλλά κυρίως από κρατήρες. Ανάμεσά τους ένα όστρακο είναι πολύ ενδιαφέρον, γιατί με το θέμα του παραπέμπει σε κρατήρα του Λυδού που βρέθηκε στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής. Στα αγγεία αυτά προστίθενται όστρακα από κύλικες τύπου Siana. Οπωσδήποτε η κορινθιακή κεραμική αποτελεί το πιο αξιόλογο σύνολο της εισαγόμενης ελληνικής κεραμικής αυτής της περιόδου. Η ανασκαφή της Αργίλου μάς έχει χαρίσει το μεγαλύτερο αριθμό κορινθιακών κρατήρων που προέρχεται από χρονολογημένο οικιστικό χώρο. Στους κρατήρες αυτούς προστίθενται κι άλλα σχήματα: αρύβαλλοι, αλάβαστρα, εξάλειπτρα και κοτύλες. Τελικά από την τοπική κεραμική, της οποίας τα σχήματα είναι ελληνικά, αποδεικνύεται χωρίς αμφισβήτηση η ελληνική παρουσία στο χώρο. Σαν χαρακτηριστικό παράδειγμα παραθέτουμε ένα όστρακο από τη λαβή κιονωτού κρατήρα (Σχέδ. 4), όπου είναι χαραγμένο ένα πλοιάριο.

Δυστυχώς δεν ξέρουμε τίποτε από το στρώμα προέλευσης αυτών των θραυσμάτων, γιατί δεν προέρχονται από δάπεδα, αλλά από μπαζώματα. Από την άλλη δεν γνωρίζουμε να υπάρχει ικανοποιητική ποσότητα ελληνικής κεραμικής αυτής της περιόδου που να βρέθηκε στη Θράκη και να είναι δημοσιευμένη, γεγονός που καθιστά δύσκολη κάθε ανάλυση και κάθε απόπειρα σύγκρισης σχημάτων και καλλιτεχνών. Μόνον η κορινθιακή κεραμική μπορεί να μας προσφέρει κάποιες ενδείξεις κατανόησης του εν πολλοίς μοναδικού χαρακτήρα του ευρηματικού μας υλικού, τουλάχιστον σε σύγκριση με τη Θάσο. Πιστεύουμε ότι το υλικό της ανασκαφής μας στο μεγαλύτερο μέρος του ανήκει στην ύστερη κορινθιακή εποχή και διαφέρει ριζικά από το υλικό των ιερών της Θάσου, τόσο κατά τα σχήματα όσο και κατά τους ζωγράφους. Θα πρέπει να δούμε εδώ μια διαφορά ανάμεσα στο υλικό που προορίζεται για ιερά και σε αυτό που προορίζεται για κατοικήσιμους χώρους ή μήπως η διαφορά έγκειται στους δρόμους εμπορίου, μέσω των οποίων μεταφέρεται η κεραμική αυτή; Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό, ωστόσο πρέπει να τονίσουμε ότι η λεγόμενη «ολυνθιακή» κεραμική, που στην Άργιλο είναι εξαιρετικά μεγάλη σε ποσότητα, απαντά ελάχιστα στη Θάσο, το ίδιο και οι λεγόμενοι «σιφνιακοί» σκύφοι και οι λεκανίδες.

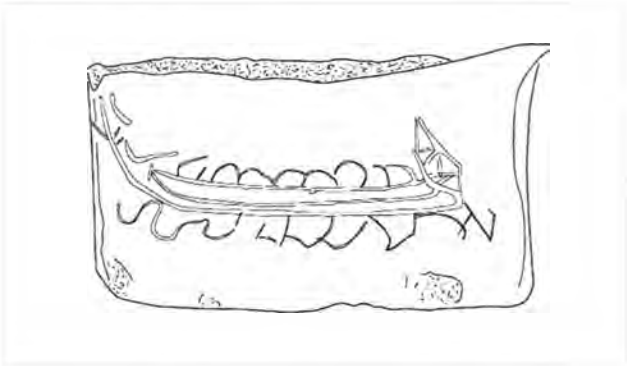

Σχέδ. 4. Νομός Σερρών. Άργιλος. Όστρακο κιονωτού κρατήρα με παράσταση πλοιαρίου.

Οικία Α

Η έρευνα στην οικία Α έχει ολοκληρωθεί και παρουσιαστεί σε προηγούμενες εκθέσεις. Στο στάδιο αυτό μελετούμε την αρχιτεκτονική της. Η μελέτη αυτή προχώρησε σημαντικά και δεν μένει παρά να επιβεβαιώσουμε τις υποθέσεις μας ως προς την κλίση της στέγης των διαφόρων φάσεων της οικίας, χάρη στην ανάλυση των γειτονικών οικημάτων. Η οικία παρουσιάζει τρεις οικοδομικές φάσεις που καλύπτουν την περίοδο από το β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. μέχρι την καταστροφή το 357 π.Χ.

Ακρόπολη

Στην ακρόπολη η έρευνα περιορίστηκε κυρίως στην ανασκαφή του τμήματος στην πρόσοψη του ελαιοτριβείου (Πίν. 166 α). Τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Βρέθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, τα οποία είναι δυσερμήνευτα λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης. Στην ουσία πρόκειται περί τμήματος πλακόστρωτου δρόμου, ο οποίος με λίθινη αναβαθμίδα οδηγεί στο επίπεδο, από όπου έχει κανείς πρόσβαση στην εξωτερική θύρα του προθύρου από ανατολικά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εύρεση πεσμένων πώρινων αρχιτεκτονικών μελών, τα οποία προέρχονται από την ανωδομή του κτιρίου (Πίν. 166 β). Δύο εξ αυτών μας είναι γνωστά από παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους: είναι επιμήκη με την άνω πλευρά καμπυλωμένη. Το γεγονός ότι όλα βρέθηκαν στην πρόσοψη του κτίσματος μας οδηγεί στη σκέψη ότι προέρχονται από αυτή την πλευρά και πιθανότατα από το πρόθυρο. Το τρίτο μέλος παρουσιάζει εγκοπές, όπου κατά πάσα πιθανότητα έμπαιναν ξύλινα στελέχη, είναι όμως προβληματική η ερμηνεία του. Ένα ακόμη πώρινο επίκρανο (Πίν. 166 γ) βρέθηκε πεσμένο σχεδόν πάνω στο πλακόστρωτο. Τον τύπο γνωρίζουμε από παρόμοια, που βρέθηκαν στην ανατολική και βόρεια πλευρά του κτιρίου.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

Αμφίπολη - Ανατολικό νεκροταφείο

ΕΡΓΟ ΔΙΑΠΛΑΤΥΝΣΗΣ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΔΡΑΜΑΣ

Συνεχίστηκε φέτος για τέταρτη συνεχή χρονιά η σωστική ανασκαφή στο ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης στο πλαίσιο διαπλάτυνσης του υπάρχοντος δρόμου[69]. Η έρευνα περιορίστηκε στους τομείς Κ και Μ δυτικά του δρόμου απέναντι από τον τομέα Λ, όπου το 2001 ήλθαν στο φως οι κιβωτιόσχημοι τάφοι με τη ζωγραφική διακόσμηση.

Τομέας Κ

Νότια του κλιβάνου που αποκαλύφθηκε πέρυσι στον τομέα Κ και σε απόσταση 50 μ. περίπου από αυτόν αποκαλύφθηκε κυκλικός περίβολος 1, διαμ. 10 μ., αποτελούμενος από έναν εξωτερικό και έναν εσωτερικό τοίχο από αργολιθοδομή (Σχέδ. 5· Πίν. 166 δ). Ο περίβολος περιέκλειε και προστάτευε κάποιους τάφους από τα νερά της βροχής, λόγω της απότομης κλίσης του εδάφους στο σημείο αυτό. Στο κέντρο περίπου του περιβόλου υπήρχε κατασκευή από αργόλιθους σε σχήμα Π. Εσωτερικά αυτής της κατασκευής υπήρχε κυκλικός λιθοσωρός από αργόλιθους, η απομάκρυνση του οποίου αποκάλυψε τον κιβωτιόσχημο τάφο Τ8. Τα τοιχώματα και το δάπεδο του τάφου ήταν επιχρισμένα με λευκό κονίαμα. Στα τοιχώματα του τάφου υπάρχει ζωγραφική διακόσμηση με πολύχρωμες ζώνες από πάνω προς τα κάτω με ερυθρό, λευκό, κυανούν, λευκό και ερυθρό χρώμα. Συνολικά αποκαλύφθηκαν 12 τάφοι διαφόρων τύπων, αρκετοί συλημένοι, που στην πλειονότητά τους έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει ο παιδικός λακκοειδής τάφος Τ6, ο οποίος οριοθετείται από αργούς λίθους. Η εύρεση σιδερένιων καρφιών μέσα στον τάφο δηλώνει την ύπαρξη ξύλινης νεκρικής κλίνης. Δύο ασημένια και δύο χάλκινα νομίσματα, αστράγαλοι, έξι πήλινα επίχρυσα ασπιδόμορφα πλακίδια, θραύσματα πήλινου επίχρυσου στεφανιού, εξαρτήματα περιδέραιου, δύο χάλκινες στλεγγίδες και αβαφής αμφορίσκος αποτελούσαν τα πλούσια κτερίσματα του τάφου.

69. Στην ανασκαφή του 2001 στο ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Σ. Χατζηγεωργιάδου και Κ. Πανούση.

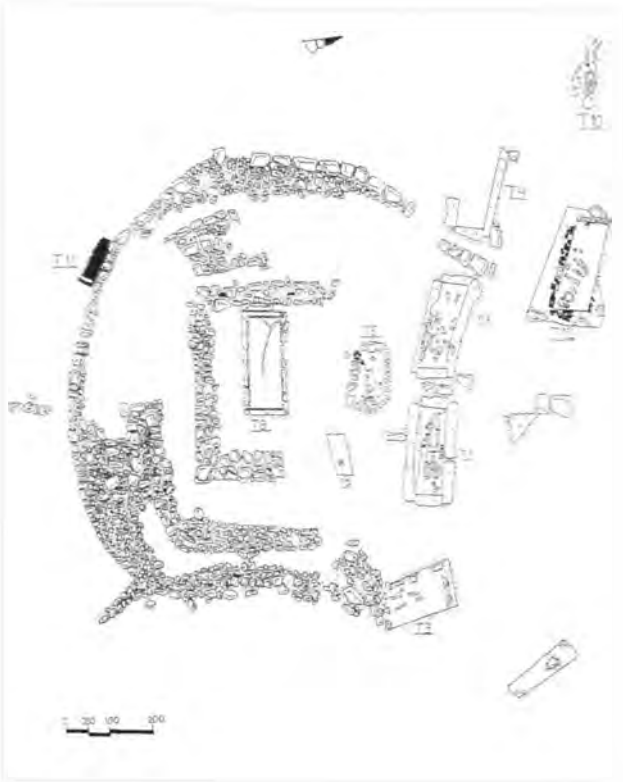

Σχέδ. 5. Νομός Σερρών. Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Τομέας Κ. Άποψη του κυκλικού περιβόλου 1.

Σχέδ. 6. Νομός Σερρών. Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Τομέας Κ. Ο περίβολος σε σχήμα Π.

Νότια του κυκλικού περιβόλου 1 και σε απόσταση 20 μ. περίπου, στη δυτική πλευρά του δρόμου, αποκαλύφθηκε νέος περίβολος πιθανόν σχήματος Π με κατεύθυνση Β.-Ν. σε μήκος 27 μ. (Σχέδ. 6). Έχει πλάτος 0,60 και σωζόμενο ύψος 0,10-0,80 μ. Προοδευτικά το ύψος του περιβόλου μεγαλώνει από Β. προς Ν., το νοτιότερο άκρο του στρίβει προς Δ. σε μήκος 2 μ. περίπου και το βορειότερό του εισχωρεί μέσα στον υπάρχοντα δρόμο. Ανατολικά του περιβόλου και κατά μήκος αυτού η έρευνα εντόπισε επτά τάφους που στην πλειονότητά τους ήταν συλημένοι και είχαν διαφορετικό προσανατολισμό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ένας τάφος Μακεδονικού τύπου (Τ4), με προσανατολισμό Α.-Δ., ο οποίος ήταν συλημένος και η πρόσβαση προς το νεκρικό θάλαμο γινόταν με λαξευτή κλίμακα πέντε βαθμιδων. Τα τοιχώματα του θαλάμου, το δάπεδο και η κλίμακα ήταν επιχρισμένα με κονίαμα.

Τομέας Μ

Βόρεια του κυκλικού περιβόλου 1 αποκαλύφθηκαν τμήματα ενός δεύτερου κυκλικού περιβόλου 2, ο οποίος εισχωρεί προς Δ. μέσα σε μη απαλλοτριωμένο ελαιοχώραφο. Στο κέντρο του κυκλικού περιβόλου 2 εντοπίστηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος, ενώ ανατολικά και εξωτερικά αυτού ανασκάφηκαν ένας κιβωτιόσχημος και έξι λακκοειδείς τάφοι (Πίν. 167 α).

Οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη

Συνεχίστηκε το 2001, για δεύτερη συνεχή χρονιά, η σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο και ολοκλη-

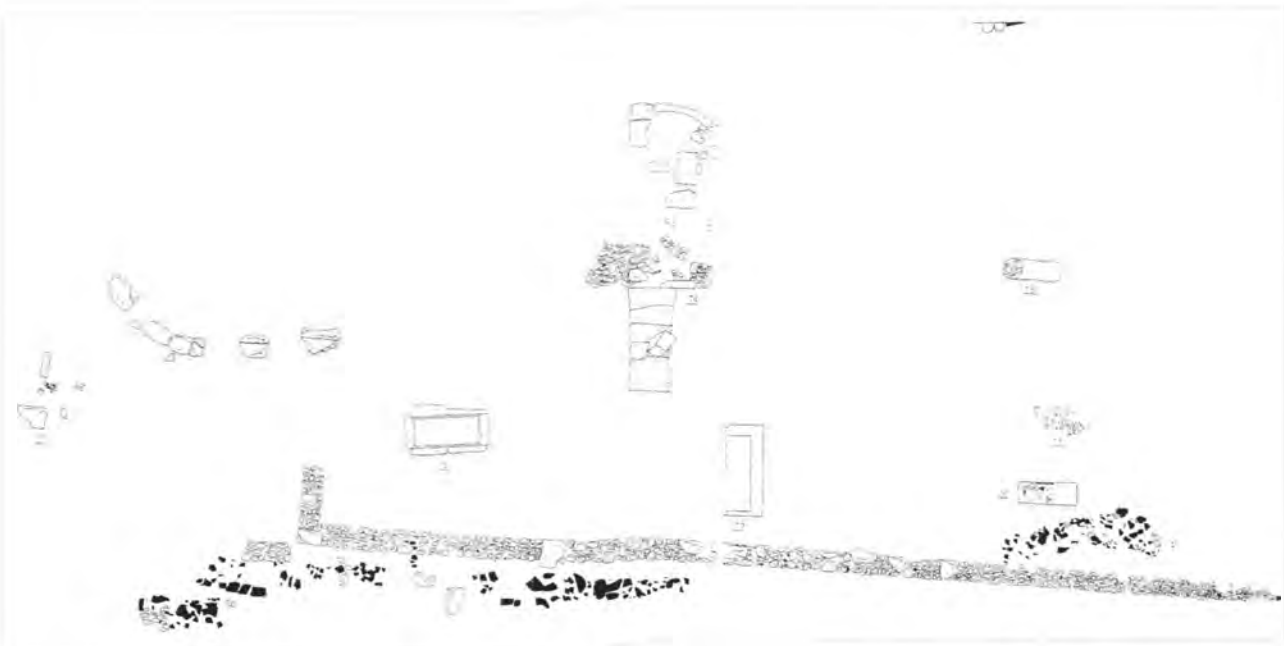

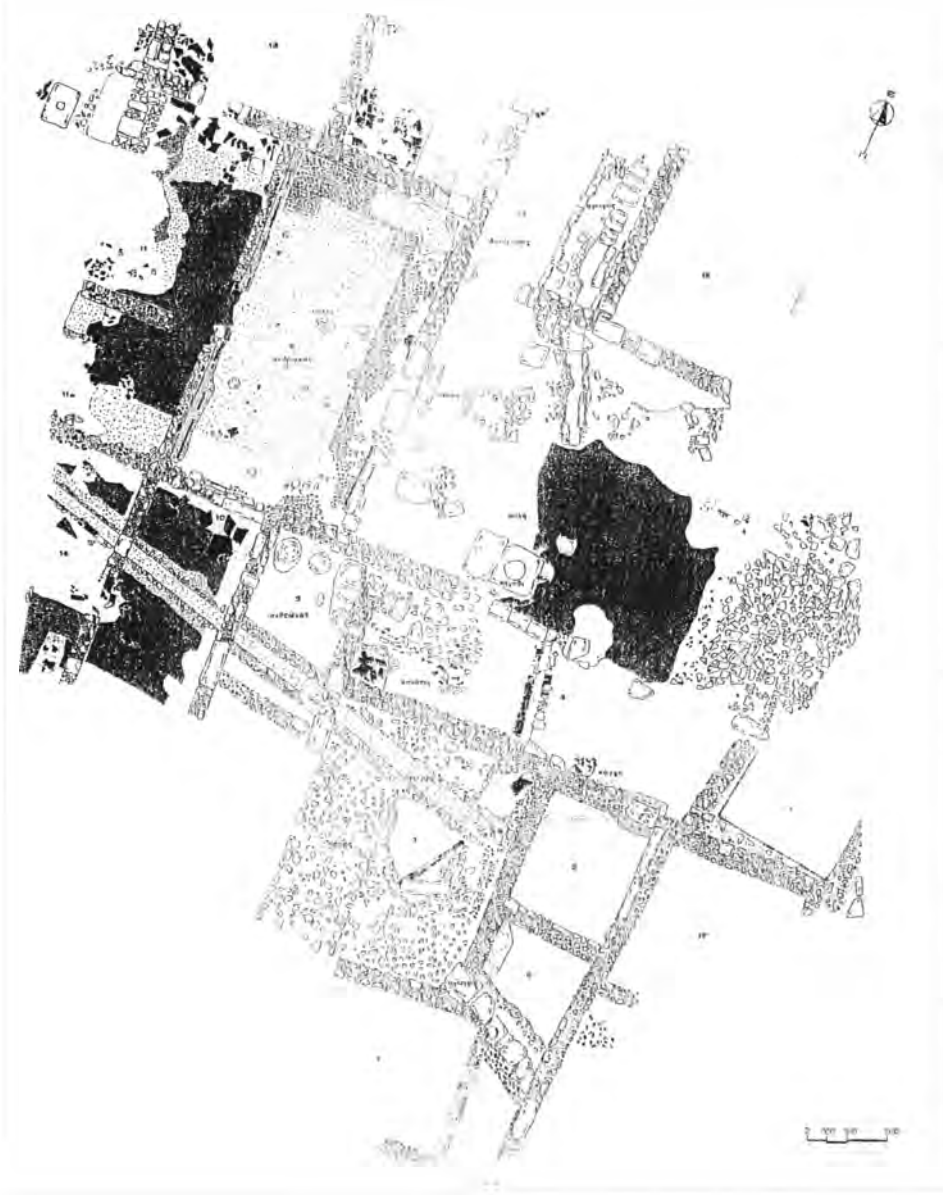

Σχέδ. 7. Νομός Σερρών. Οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη. Κάτοψη της ανασκαφής.

ρώθηκε το 2002. Το οικόπεδο βρίσκεται εντός του Δ.Δ. Αμφίπολης και συγκεκριμένα στην πλαγιά, βόρεια της αρχαίας Ακρόπολης και σχεδόν σε επαφή με το βόρειο σκέλος του εσωτερικού περιβόλου του τείχους[70]. Έχει συνολικό εμβαδόν 960 τ.μ. και ανασκάφηκαν 550 τ.μ. περίπου (Σχέδ. 7).

Ολοκληρώθηκε η έρευνα στις τομές Α και Β και χαράχθηκαν νέες τομές που ονομάστηκαν Γ, Δ, Ε και ΣΤ[71]. Η έρευνα έφερε στο φως κτίριο με αίθριο που δείχνει διαχρο-

70. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 866-867. Για τη συνολική παρουσίαση της ανασκαφής των ετών 2000-2002, βλ. Π. Μάλαμα - Α. Σαλονικιός, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 145-153.

71. Στην ανασκαφή συμμετείχαν ο αρχαιολόγος Α. Σαλονικιός, η σχεδιάστρια Χ. Σιδηράτου και οι εργάτες Α. Εμμόγλου, Π. Τίττης, Α. Καλούδης, Λ. Κατσιαμάτσας και Α. Παπαδανιήλ. Η συντήρηση των ευρημάτων πραγματοποιήθηκε από τους Θ. Κουκουβέτσιου, Π. Τζενετάκη και Ε. Σελερίδου. Η φωτογράφηση έγινε από τους Θ. Παπαδόπουλο και Σ. Στουρνάρα.

νική κατοίκηση από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως τα χρόνια του Αυγούστου (Πίν. 167 β). Εντοπίστηκαν 17 χώροι, ορισμένοι από τους οποίους διερευνήθηκαν στο σύνολο της έκτασής τους, ενώ άλλοι τμηματικά. Η τοιχοδομία της αρχαιότερης φάσης του 4ου αι. π.Χ. είναι επιμελημένη με γωνιασμένους πωρόλιθους ίδιου μεγέθους, ενώ η αμέσως επόμενη φάση του 3ου και του 2ου αι. π.Χ. έχει προσεγμένη μεν τοιχοποιία, αλλά με πωρόλιθους διαφορετικού μεγέθους. Οι επεμβάσεις στα ρωμαϊκά χρόνια είναι πρόχειρες και οι τοίχοι αποτελούνται από αργόλιθους με συνδετικό υλικό κονίαμα ή λάσπη. Οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν έχουν πλάτος 0,50 μ. και συνεχίζονται προς όλες τις κατευθύνσεις.

Μια ορθογώνια κεντρική αυλή με ψηφιδωτό δάπεδο και κτιστό πηγάδι αποτελεί τον πυρήνα του κτιρίου και καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα των τομών Α, Β και Γ. Το πηγαδόστομο είναι από πωρόλιθο και στο στόμιό του φέρει οπή, διαμ. 0,50 μ. Στην εσωτερική περίμετρο του στομίου υπάρχουν αυλάκια από τα σχοινιά άντλησης του νερού (Πίν. 167 γ). Μια μικρότερη λιθόστρωτη αυλή βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του κτιρίου (χώρος 3). Στο αίθριο οδηγεί φαρδύς λιθόστρωτος δρόμος από Α. και στενός διάδρομος από Β.

Το ψηφιδωτό δάπεδο έχει σωζόμενες διαστάσεις 4,80×5 μ. και αποτελείται από ψηφίδες λευκού ασβεστόλιθου τοποθετημένες σε εννέα ζώνες, πλ. 0,60 μ. (Πίν. 167 δ). Το υπόστρωμα του ψηφιδωτού αποτελείται από μικρούς αργούς λίθους και ροζ κονίαμα. Ψηφιδωτά δάπεδα σώζονται και στους χώρους 10, 11, 11α και 14 στη δυτική πλευρά του κτιρίου.

Όσον αφορά στη στέγη, αυτή πρέπει να ήταν κατασκευασμένη με ξύλα που καλύπτονταν με κεραμίδες. Σε αρκετούς χώρους βρέθηκε στρώμα καταστροφής με πεσμένες κεράμους λακωνικού τύπου, αργούς λίθους και σιδερένια καρφιά. Οι διαστάσεις των στρωτήρων είναι 0,50×0,64 μ., ενώ οι καλυπτήρες είναι ημικυκλικού σχήματος.

Σε πολλούς χώρους βρέθηκαν θραύσματα κονιαμάτων με χρωματιστό επίχρισμα. Τα χρώματα που επικρατούν είναι λευκό, κόκκινο, κίτρινο, μαύρο και πράσινο. Σε ορισμένους χώρους βρέθηκε λευκό κονίαμα κατά χώραν σε πολλά μέτωπα τοίχων.

Στο χώρο του κτιρίου αποκαλύφθηκε σύστημα αγωγών διαφορετικού τύπου, που εκφεύγουν προς διάφορες κατευθύνσεις (Πίν. 167 ε). Πρόκειται για τρεις κτιστούς αγωγούς και έναν πήλινο. Ένας κτιστός ξεκινά από το νότιο τοίχο του χώρου 4, διέρχεται κάτω από το αίθριο και συνεχίζεται κατά μήκος του βόρειου διαδρόμου στο χώρο 16 με κατεύθυνση Ν.-Β. και κλίση προς Β. Πρόκειται μάλλον για αποχετευτικό αγωγό με επικάλυψη από πώρινες πλάκες, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 14,50 μ. Επιφανειακά και στο εσωτερικό του βρέθηκαν νομίσματα του 3ου και 2ου αι. π.Χ. Ένας δεύτερος κτιστός αγωγός είναι αυτός που ξεκινά από το χώρο 3, έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. διασχίζοντας τους χώρους 3, 5, 10, 14 και ο πυθμένας του είναι στρωμένος με κοκκινωπό κονίαμα. Ο τρίτος αγωγός βρίσκεται στα νότια του ανεσκαμμένου χώρου ανάμεσα στους χώρους 6 και 7, τους οποίους διασχίζει διαγώνια, έχει επικάλυψη από πώρινες πλάκες και οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση. Το επίπεδο αυτού του αγωγού είναι πολύ ψηλότερο των άλλων και καταλήγει στο χώρο 3. Τέλος, εντοπίστηκε στο χώρο 3 τμήμα πήλινου αγωγού, μήκ. 2 μ., ο οποίος θα πρέπει να είχε σχέση με τον κτιστό αγωγό του αίθριου.

Οι χώροι 8, 11, 11α σχηματίζουν, στο σύνολο της έκτασής τους, τετράγωνο με πλευρά 8,30 μ. Ο μεγάλος ενιαίος αρχικά αυτός χώρος βρίσκεται σε περίοπτη θέση και η είσοδός του από την αυλή πραγματοποιείται με σκαλοπάτι. Δεν αποκλείεται να αποτελούσε τον ανδρώνα του κτιρίου (Πίν. 168 α-β). Η ζώνη με τους μικρούς στρωμένους αργούς λίθους, πλ. 1 μ., που τρέχει κατά μήκος των τοίχων συνηγορεί σε αυτό. Πάνω σε αυτή την πατούρα θα τοποθετούνταν οι κλίνες. Χαρακτηριστικό είναι ότι το ψηφιδωτό που βρέθηκε στους χώρους 11 και 11α συνεχίζεται και στα όρια του χώρου 8. Στο χώρο 8 βρέθηκε κυκλική εστία, διαμ. 0,50 μ. Ο ανδρώνας σε κάποια μεταγενέστερη φάση χωρίστηκε με χαμηλά τοιχία-θρανία, ύψ. 0,20 μ., σε τρεις άμεσους χώρους.

Οι λατρευτικές τελετουργίες που ελάμβαναν χώρα στην αυλή και στη νότια στοά της επιβεβαιώνονται από την πληθώρα των καύσεων που εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία και από το μαρμάρινο βωμίσκο που βρέθηκε λίγο βορειότερα στο χώρο 15.

Νότια της κεντρικής αυλής, στο χώρο 4 και σε επαφή με το νότιο τοίχο, βρέθηκε πρόχειρη κατασκευή με τη μορφή κόγχης, που την αποτελούν όρθια τοποθετημένες κέραμοι στέγης (Πίν. 168 γ). Μέσα στην κόγχη δεν βρέθηκε τίποτα. Παρόμοιες λατρευτικές κόγχες βρέθηκαν σε υπαίθριο λαϊκό ιερό στη θέση Κούκλες πλησίον της πύλης Ε του ανατολικού τείχους της Αμφίπολης και περιείχαν ειδώλια Κυβέλης. Πρόκειται, λοιπόν, για κόγχες λατρευτικού χαρακτήρα που εξυπηρετούσαν πιθανότατα τις ανάγκες της οικιακής λατρείας κατά τους υστεροελληνιστικούς-ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην οικιακή λατρεία ανήκει, επίσης, πήλινο ειδώλιο ένθρονης Κυβέλης με το χαρακτηριστικό πυργόσχημο στέμμα πλαισιωμένη αριστερά και δεξιά με λιοντάρια, που βρέθηκε στο χώρο 11α μαζί με άλλα κεφαλάκια ειδωλίων Κυβέλης και άλλων θεοτήτων. Στο χώρο 11 βρέθηκε, επίσης, πήλινο ομοίωμα βωμού, πολύμυξα λυχνάρια και αγνύθες. Όλα αυτά τα τελετουργικά αντικείμενα συνηγορούν στη λατρεία της θεάς ως προστάτιδας του οικογενειακού βίου. Άλλωστε δίπλα στην κόγχη, αλλά σε επιφανειακό στρώμα,

βρέθηκε το 2000 μαρμάρινο ακέφαλο άγαλμα όρθιας γυναικείας μορφής κατενώπιον με συμφυή ελλειψοειδή πλίνθο. Έχει σωζόμενο ύψος 0,67 μ. και φορά πέπλο αττικού τύπου με μακρύ απόπτυγμα ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος. Πιθανόν έχουμε αγαλμάτιο Άρτεμης που χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους και αποτελεί παραλλαγή αγαλματικού τύπου του 4ου αι. π.Χ. Εκτός από το αγαλμάτιο βρέθηκε χρυσό έλασμα-περίαπτο με παράσταση Άρτεμης Ταυροπόλου. Η παράσταση της Άρτεμης εμφανίζεται και στα νομίσματα της Αμφίπολης.

Μαρμάρινος κορμός ανδρικής μορφής, σωζ. ύψ. 0,26 μ., βρέθηκε στο διάδρομο εξωτερικά του ανατολικού τοίχου του χώρου 8 (Πίν. 168 δ). Η στάση του κορμού μάς επιτρέπει την απόδοση του αγαλματίου στον Ασκληπιό και χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Φορά ιμάτιο και στηρίζεται προφανώς με τον αριστερό αγκώνα σε ράβδο που γύρω του θα τυλιγόταν το ορθωμένο φίδι. Η λατρεία του Ασκληπιού ήταν πολύ σημαντική για την Αμφίπολη, ιδιαίτερα κατά την ελληνιστική εποχή, που ο ιερεύς του είναι ταυτόχρονα επώνυμος άρχων της Αμφίπολης.

Τα μικρά αυτά σε ύψος αγαλματίδια, τα οποία διακοσμούσαν τους κήπους και τις αυλές των ιδιωτικών σπιτιών, είχαν περισσότερο θρησκευτικό και λατρευτικό χαρακτήρα, εξυπηρετούσαν δηλαδή κατά κανόνα τις ανάγκες της οικιακής λατρείας.

Εκτός από τα αγγεία και τα σκεύη (χύτρες, αρυτήρες, πύραυνοι και αμφορείς), που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες, συναντώνται όλες οι κατηγορίες της υστεροκλασικής και ελληνιστικής κεραμικής. Επίσης βρέθηκαν όστρακα με ερυθροβαφές επίχρισμα, ως επί το πλείστον ανατολικών εργαστηρίων, και λίγα ερυθροβαφή αγγεία δυτικών εργαστηρίων με σφραγίδες στο εσωτερικό τους.

Ξεχωριστή ομάδα αποτελούν τα νομίσματα της ανασκαφής. Στη μεγαλύτερη ομάδα ανήκουν οι αυτόνομες κοπές του 2ου αι. π.Χ. των μακεδονικών πόλεων Θεσσαλονίκης και Αμφίπολης. Ελάχιστα είναι Πέλλας. Επίσης, βρέθηκε νόμισμα Μαρώνειας και Ρόδου. Από τους Μακεδόνες βασιλείς έχουμε νομίσματα Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Δημητρίου Πολιορκητή, Αντιγόνου Γονατά, Φιλίππου Ε΄ και Περσέα. Βρέθηκαν, επίσης, δύο νομίσματα Οκταβιανού εποχής Δημοκρατίας.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

Νέος Σκοπός

Αγροτεμάχιο Β. Νικητόπουλου

Το Φεβρουάριο του 2002 έγινε μικρή ερευνητική τομή στο αγροτεμάχιο αριθ. 1108, που βρίσκεται στο χαμηλό ύψωμα, όπου εντοπίζεται η αρχαία πόλη του Νέου Σκοπού που ταυτίζεται πλέον με την αρχαία Βέργη[72]. Η τομή διενεργήθηκε μετά από αίτηση του ιδιοκτήτη, εν όψει έκδοσης οικοδομικής άδειας για ανέγερση αγροτικής αποθήκης. Στο αγροτεμάχιο είναι κατασκευασμένη από τη δεκαετία του 1960 αγροτική αποθήκη, και βαθιά σκαμμένη ράμπα που χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν για τις ανάγκες προϋπάρχοντος κεραμοποιείου.

Η ερευνητική τομή, διαστ. 2×2,50 μ., έφθασε σε βάθος 2 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους και αποκάλυψε τα πρώτα στοιχεία για τη στρωματογραφία στον αρχαίο οικισμό. Το επιφανειακό στρώμα είναι ιδιαίτερα βαθύ – πάνω από μισό μέτρο –, λόγω των απορριμμάτων του παλιού κεραμοποιείου. Η αρχαιολογική επίχωση είναι πλούσια σε ευρήματα και αδιατάρακτα στρώματα ξεκινούν από το βάθος των 0,65 μ. Σε βάθος 1,60 μ. αποκαλύφθηκε μικρή κατασκευή από αργές πέτρες και τμήμα δαπέδου από κιτρινωπό πηλόχωμα. Συχνή είναι η ανεύρεση διαλυμένων πλιθιών.

Σιδηρόκαστρο

Φαιά Πέτρα

Συνεχίστηκε τον Ιούλιο του 2002 η έρευνα στη θέση Κόκκινα Βράχια στην περιοχή της Φαιάς Πέτρας Σιδηροκάστρου, όπου έχει αποκαλυφθεί νεκροταφείο ύστερης εποχής Χαλκού[73].

Στους δύο ταφικούς περιβόλους και το τμήμα του τρίτου που είχαν αποκαλυφθεί κατά την προηγούμενη έρευνα, προστέθηκαν δύο ακόμη και πολύ μικρό τμήμα ενός λιθοσωρού (Σχέδ. 8).

Ο πρώτος περίβολος (περίβολος 6) σώζεται τμηματικά και σκεπαζόταν από πυκνό λιθοσωρό, πρόσφατα διαταραγμένο στο νοτιότερο τμήμα του (Πίν. 169 α). Στο νότιο τμήμα ερευνήθηκε αδιατάρακτη ταφή, η πρώτη που εντοπίστηκε στο νεκροταφείο, και στο βόρειο οστά από δύο τουλάχιστον ταφές, διαταραγμένα και ανακατεμένα με πέτρες. Ανάμεσά τους δύο κρανία μετακινημένα στο ίδιο σημείο (Πίν. 169 β). Στα κτερίσματα του περιβόλου περιλαμβάνονται έξι αγγεία διαφόρων σχημάτων, ένας ψευδόστομος αμφορέας και η διακόσμηση κάποιου ενδύματος, αποτελούμενη από πολύ μικρά χάλκινα καρφιά με μεγάλη ημισφαιρική εφηλίδα (Πίν. 169 γ).

Ο μοναδικός ακέραια σωζόμενος περίβολος (περίβολος 5) είναι επιμελώς κατασκευασμένος και στο μέσο της νο-

72. Ό.π. (υποσημ. 34).
73. Ό.π. (υποσημ. 47).

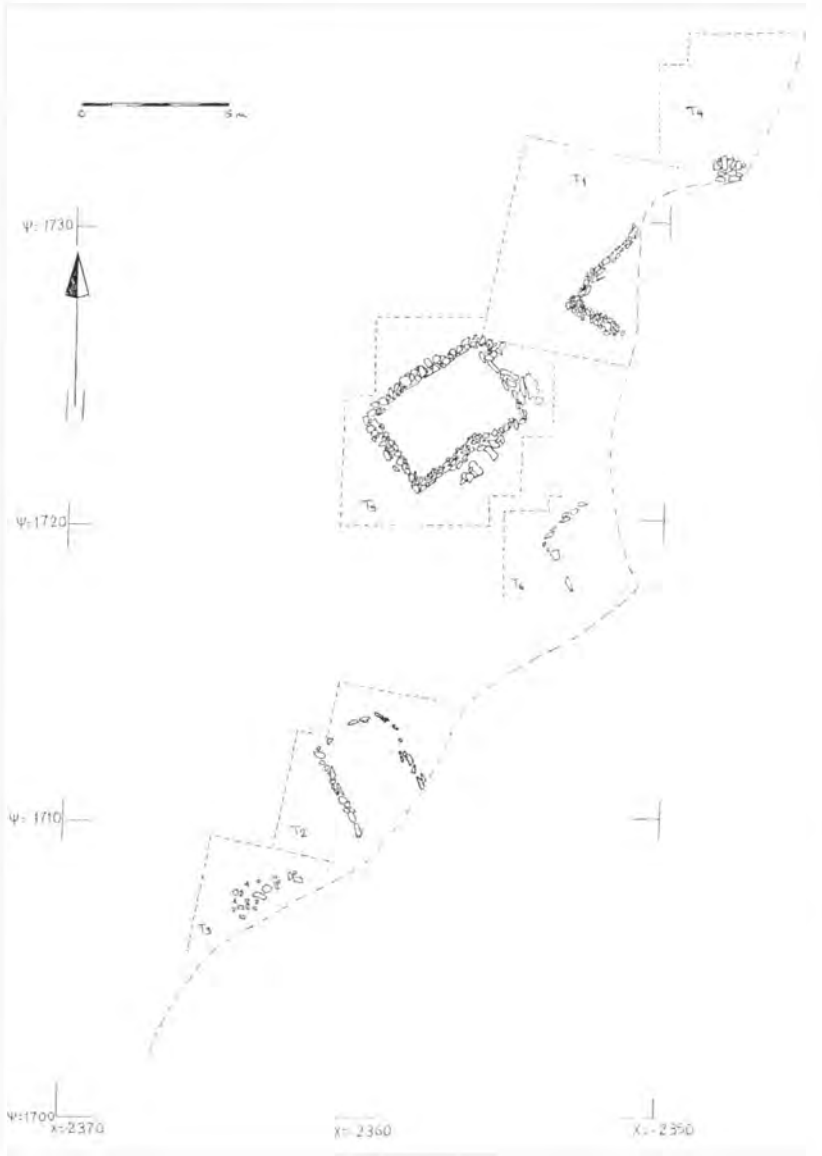

Σχέδ. 8. Νομός Σερρών. Φαιά Πέτρα. Νεκροταφείο ύστερης εποχής Χαλκού.

τιοανατολικής πλευράς του έχουν τοποθετηθεί εξωτερικά μεγάλες πέτρες για τη δημιουργία εισόδου (Πίν. 169 δ). Δεν χρησιμοποιήθηκε το σύνολο της εσωτερικής έκτασης, παρά μόνο το δυτικό ήμισυ, όπου βρέθηκε ένας σκελετός με διαταραγμένο και καμένο το άνω τμήμα. Την ταφή συνόδευε χάλκινη αιχμή δόρατος, τρεις αιχμές βελών και μυκηναϊκός ψευδόστομος αμφορέας (Πίν. 169 ε). Στις άκρες του περιβόλου βρέθηκαν συνολικά εννέα αγγεία, εκ των οποίων το ένα περιείχε την τέφρα γυναίκας με τα κτερίσματα της ταφής, πήλινο σφονδύλι και μικρό χάλκινο εγχειρίδιο.

Στο τμήμα του λιθοσωρού ερευνήθηκε παιδική ταφή που συνοδευόταν από πήλινο κανθαρόσχημο αγγείο και χάνδρες από κεχριμπάρι.

Η ανασκαφή των νέων περιβόλων επιβεβαίωσε τις υποθέσεις για τη μορφή και τον τρόπο κατασκευής τους και τη συνολική μορφή του νεκροταφείου. Παράλληλα πρόσθεσε πολύτιμες πληροφορίες που αφορούν στις ταφικές πρακτικές. Πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι στο νεκροταφείο τελούνταν μεταθανάτιες τελετουργίες, αν και δεν είναι εύκολο να διαχωριστούν τα ευρήματα που συνδέονται με τις πρωτογενείς ταφές και τις μεταθανάτιες τελετές. Η διαταραχή των οστών και το κάπνισμα του άνω τμήματος του σκελετού, η τοποθέτηση κτερισμάτων και η μερική ανακατασκευή των περιβόλων κατά την τέλεση των μεταθανάτιων τελετών είναι κάποιες από τις πρακτικές που φαίνεται ότι ακολουθούσαν οι χρήστες του νεκροταφείου.

Από τα 16 πήλινα αγγεία που βρέθηκαν στους περιβόλους μόνο τρία διαφέρουν. Πρόκειται για μία λοξότμητη πρόχου, χειροποίητη και ακόσμητη, και δύο ψευδόστομους αμφορείς, στον ένα από τους οποίους διασώζεται η γραπτή διακόσμηση. Τα υπόλοιπα αγγεία φέρουν τη γνωστή εγχάρακτη διακόσμηση με επίθετη ύλη[74]. Το σχηματολόγιο των αγγείων είναι τελικά πλουσιότερο από ότι είχε αρχικά υποτεθεί και δεν περιορίζεται στα τρία σχήματα που είχαν εντοπιστεί έως σήμερα. Εκτός από τους τετράωτους αμφορείς με την επίπεδη βάση και τις τετράωτες φιάλες με ψηλή κωνική βάση, σχήματα που επικρατούν, βρέθηκαν επίσης δύο κανθαρόσχημα, δύο διπλά αγγεία αποτελούμενα από φιάλες με επίπεδη βάση, μία φιάλη με διχαλωτές λαβές και δύο μικροί αμφορίσκοι με δύο οριζόντιες λαβές και αποφύσεις ανάμεσά τους.

Προμαχώνας-Topolnička[75]

Η ανασκαφή στο νεολιθικό οικισμό του Προμαχώνα-Topolnička συνεχίστηκε για δέκατη συνεχόμενη χρονιά[76] από τον Αύγουστο έως τον Οκτώβριο του 2002[77] στις ενοποιημένες τομές Ι-ΙΣΤ και εν μέρει στη ΙΖ, ερευνώντας το εσωτερικό του μεγάλου ορύγματος, του οποίου τα ανατολικά όρια εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφική περίοδο του 1999[78].

Στο ξεκίνημα της ανασκαφικής περιόδου αποφασίστηκε η αφαίρεση των μαρτύρων μεταξύ των τομών Ι, ΙΑ και ΙΣΤ, ΙΖ, ώστε να ενοποιηθεί ο εσωτερικός χώρος του μεγάλου ορύγματος (Πίν. 170 α). Κατόπιν η έρευνα συνεχίστηκε με την αφαίρεση του δαπέδου του πασσαλόπηκτου κτίσματος που κατέλαβε το εσωτερικό του ορύγματος κατά τη φάση ΙΙ του οικισμού, φάση στην οποία διακόπηκε κατά την προηγούμενη περίοδο η ανασκαφή.

Από το βάθος αυτό ξεκίνησε η έρευνα των αλλεπάλληλων στρωμάτων στάχτης που αποκαλύφθηκαν ήδη από το 1999[79] στα όρια του ορύγματος και θεωρούμε ότι καλύπτουν και ακολουθούν τα τοιχώματά του. Σε αυτό το επίπεδο οι στρώσεις στάχτης, δηλαδή λευκής οργανικής ύλης, εναλλασσόμενες με λεπτά στρώματα κιτρινωπού πηλοχώματος, εμφανίζονται πια οριζοντιοποιημένες και φαίνεται να σφραγίζουν την αρχική φάση κατοίκησης του οικισμού (Πίν. 170 β). Το περιεχόμενο σε δύο από τα στρώματα λευκής οργανικής ύλης είναι εντυπωσιακό (Πίν. 170 γ-δ). Συσσωρευμένα ευρήματα σε παχύ στρώμα καλύπτονται από λευκή οργανική ύλη και εδράζονται στα στρώματα του κιτρινωπού πηλοχώματος που είναι φτωχά σε ευρήματα. Οι συσσωρεύσεις αποτελούνται από μεγάλες αργές πέτρες, μυλόπετρες, λίθινα και οστέινα εργαλεία, ειδώλια, μεγάλο αριθμό αγγείων, ολόκληρων και θραυσμάτων, και οστά ζώων (Πίν. 170 ε). Έκπληξη προκάλεσε η ανεύρεση ακέραιων βουκράνων, τοποθετημένων με το πρόσωπο προς τα πάνω, και δύο πήλινων μικρογραφιών οικιών με διακόσμηση βουκράνων στις γωνίες της αετωματικής στέγης.

Από τη μια η μορφή και το μέγεθος του χώρου, και από την άλλη ο αριθμός και το είδος των ευρημάτων σε αυτά τα στρώματα, δημιουργούν ένα ιδιαίτερο προβληματισμό για τη χρήση του ορύγματος. Η διαφοροποίησή του από τον υπόλοιπο ανεσκαμμένο χώρο του νεολιθικού οικισμού στην πρώτη φάση κατοίκησης είναι σαφής και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα χώρο πιθανότατα κοινοτικό.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Χορτοκόπι

Θέση Αγίασμα

Η θέση βρίσκεται στο Παγγαίο, μεταξύ Παλιού και Νέου Χορτοκοπίου, 1.600 μ. βορειοανατολικά από το φρούριο υστερορρωμαϊκής-βυζαντινής εποχής στη θέση Κάστρο, νοτιοδυτικά από το Παλιό Χορτοκόπι[80] (Ν 40° 55.354΄ Ε 24° 13.952΄).

Με υπόδειξη του υπαλλήλου της Εφορείας Ι. Βουλδούκη πραγματοποιήθηκε στις 26-2-2002 αυτοψία, στην οποία συμμετείχε και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος. Διαπιστώθηκαν εκτεταμένες λαθρανασκαφές, παλιές και πρόσφατες, σε κιβωτιόσχημους τάφους με σχιστόπλακες. Σε έναν τάφο που ανοίχθηκε εντελώς πρόσφατα βρέθηκαν δύο κρανία και μερικά οστά. Λαθρα-

74. Η σχετική βιβλιογραφία, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 105, σημ. 11-15.

75. Εκτενής αναφορά των αποτελεσμάτων της ανασκαφής, συσχετιζόμενα με την έρευνα του επόμενου έτους, έχουν δημοσιευθεί στο *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 91-110.

76. *ΑΔ* Χρονικά από 1994 κ.ε. και *ΑΕΜΘ* 8 (1993) κ.ε.

77. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Αμοιρίδου και Δ. Μεγγίδη.

78. Στο εσωτερικό του ορύγματος η έρευνα ξεκίνησε το 2000 με τη διεύρυνση του ανασκαφικού τομέα, βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Ι. Ασλάνης - Μ. Βάλλα, Προμαχώνας-Topolnička, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 87-94.

79. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Ι. Ασλάνης - Μ. Βάλλα, Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό Προμαχώνα-Topolnička κατά το 1999, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 112.

80. *ΑΔ* 34 (1979): Χρονικά, σ. 332. H.J. Unger, *Pangaion* 2, Landshut 1981, σ. 24, 49, 51-55.

νασκαφές υπάρχουν και σε απλούς λάκκους, χωρίς, όμως, να είναι δυνατή η διαπίστωση αν πρόκειται για λακκοειδείς τάφους, λόγω έλλειψης άλλων στοιχείων. Με τα σημερινά δεδομένα η χρονολόγηση των τάφων δεν είναι εφικτή. Επίσης το νεκροταφείο του Αγιάσματος δεν πρέπει να συνδέεται με το φρούριο στη θέση Κάστρο και το Παλιό Χορτοκόπι (Ντράνοβα επί τουρκοκρατίας), διότι αφ'ενός μεν η απόσταση είναι μεγάλη και μάλιστα παρεμβάλλεται και ένα βαθύ ρέμα (Μυλόρεμα), αφ'ετέρου δε υπάρχουν κοντινότερα στο φρούριο και το Παλιό Χορτοκόπι νεκροταφεία, επίσης λαθρανασκαμμένα. Συγκεκριμένα, ένα νεκροταφείο μεσοβυζαντινής περιόδου (10ου-11ου αι. μ.Χ.) εντοπίστηκε στο πλάτωμα αμέσως βόρεια του περιβόλου του φρουρίου, άλλο ένα μεταβυζαντινών χρόνων με κιβωτιόσχημους τάφους ανατολικά του και ένα τρίτο, επίσης μεταβυζαντινών χρόνων με κιβωτιόσχημους τάφους, 800 μ. βορειοανατολικά από το φρούριο και γύρω στα 300 μ. ανατολικά-βορειοανατολικά από το Παλιό Χορτοκόπι.

Αντιφίλιπποι

Θέση Ακμάρια

Η θέση απέχει περίπου 800 μ. βόρεια από τους πρόποδες του λόφου Δερβένα ή Σταυρός, στην κορυφή του οποίου υπάρχει οικισμός κλασικών-ελληνιστικών χρόνων και φρούριο[81] και περίπου 2 χλμ. βόρεια των Αντιφιλίππων.

Στις 26-2-2002 διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Γ. Αραπίδη, ενοικιαζόμενο από τον Δ. Μακρίδη, ο οποίος υπέδειξε και τη θέση. Στο αγροτεμάχιο και τα γειτονικά προς Β. και ΒΑ. εμφανίζεται επιφανειακή κεραμική ρωμαϊκών και μεταγενέστερων χρόνων, θραύσματα από πιθάρια και πήλινες πλίνθοι. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η θέση αυτή βρίσκεται 2 χλμ. νοτιοδυτικά από τη θέση Βάλτα Παλαιοχωρίου και στον άξονα της ζώνης που διαπιστώθηκε εκεί, κατεύθυνσης ΝΔ.-ΒΑ. και πλ. 10 μ. περίπου, με διαφορετικό χώμα από το μαύρο της τύρφης στα αποξηραμένα τενάγη[82]. Αυτή η συσχέτιση και το γεγονός ότι η ζώνη αυτή έχει κατεύθυνση προς τους Φιλίππους μάς κάνει να αναρωτιόμαστε μήπως πρόκειται για έναν από τους διαδρόμους που δημιούργησαν μέσα στο έλος ο Αντώνιος και ο Κάσσιος πριν από τη μάχη των Φιλίππων το 42 π.Χ.[83].

Στην έρευνα πήραν μέρος και οι υπάλληλοι της Εφορείας Ι. Βουλδούκης και Ευ. Καφετζόπουλος.

Πλαταμώνας

Ύψωμα Κορυφή

Βρίσκεται 1,5 χλμ. νοτιοανατολικά του χωριού και δίπλα, δυτικά, από το δρόμο προς το Δύσβατο και το Ελαφοχώρι. Με αφορμή τη σύνταξη προμελέτης για την ένταξη του έργου συντήρησης και ανάδειξης των έξι φρουρίων-κάστρων του ορεινού όγκου της Λεκάνης (Χαλκερού, Λυκιάς, Πλαταμώνα, Διποτάμου, Λεκάνης, Κεχροκάμπου) στο Γ΄ ΚΠΣ, η οποία δυστυχώς δεν επετεύχθη, πραγματοποιήθηκε αυτοψία την 1-4-2002 στο ύψωμα Κορυφή με το μηχανικό Λ. Κεσκεσιάδη.

Στο ύψωμα υπάρχει κάστρο, το οποίο ήταν γνωστό εν μέρει, χωρίς, όμως, κάποια επίσημη αναφορά του. Πρόκειται για το μεγαλύτερο από τα έξι φρούρια-κάστρα με συνολική περίμετρο ± 4.050 μ., από τα οποία τα ± 1.690 μ. καλύπτονται από τείχος. Ο περίβολος του τείχους ακολουθεί τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους και δεν υπάρχει στη νότια και τη δυτική πλευρά, όπου οι απόκρημνοι βράχοι παρείχαν φυσική οχύρωση. Το σχήμα του είναι απιδοειδές με το ευρύ τμήμα στα ανατολικά και το στενό στα δυτικά. Το τείχος είναι χτισμένο με μεγάλους και μικρούς γωνιόλιθους και αργόλιθους χωρίς συνδετικό υλικό, έχει πλάτος ± 2 και σωζόμενο ύψος ± 2,50 μ. στη βόρεια πλευρά, όπου διατηρείται καλύτερα (Πίν. 171 α-β), μολονότι σε τρία σημεία δεν σώζεται. Στην κορυφή του υψώματος, ακριβώς δίπλα στη βόρεια πλευρά του περιβόλου, όπου σε μήκος ± 180 μ. δεν σώζεται το τείχος, υπάρχει εσωτερικός περίβολος που σχηματίζει την ακρόπολη του κάστρου, συνολικής περιμέτρου ± 550 μ. Στο εσωτερικό της ακρόπολης υπάρχει ορθογώνια δεξαμενή νερού (Πίν. 171 γ), χτισμένη με λίθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ η εσωτερική επιφάνεια ήταν επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα, το οποίο κατά το μεγαλύτερο μέρος του έχει απολεπιστεί. Περίπου 385 μ. δυτικά από την ακρόπολη υπάρχει εγκάρσιο τείχος, το οποίο ενώνει τη βόρεια τειχισμένη πλευρά με την ατείχιστη νότια και χωρίζει το κάστρο σε δύο τμήματα: στο μεγαλύτερο, ευρύ, ανατολικό και στο κατά πολύ μικρότερο, στενό, δυτικό. Στη βορειοανατολική γωνία του περιβόλου, έξω από την οποία το έδαφος είναι ομαλότερο από τα άλλα σημεία του, υπάρχει πύλη με γωνιόλιθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό (Πίν. 171 δ). Στο ανατολικό ευρύ τμήμα του κάστρου σώζονται σε διάφορα σημεία υπολείμματα κτισμάτων.

Λόγω του μεγάλου μεγέθους και του τρόπου κατασκευής του κατατάσσεται στην κατηγορία των λεγόμενων θρακικών κάστρων-πόλεων, όπως του Διποτάμου και του Κεχροκάμπου, αλλά η πύλη και ίσως και η δεξαμενή της ακρόπολης πρέπει να χρονολογηθούν στην παλαιοχριστιανική εποχή.

81. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 326. Unger, ό.π., σ. 45-46.
82. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 567-569.
83. Απιανός, IV, 109.

Σιδηροχώρι

Θέση Χωράφια του Τσιφτσή

Η θέση (N 40° 50,445΄ E 24° 09,387΄) βρίσκεται στο Σύμβολο, 1 χλμ. ανατολικά-νοτιοανατολικά από το Σιδηροχώρι και δίπλα, δυτικά, στο δασικό δρόμο που οδηγεί από το χωριό Καραβαγγέλης προς τον κεντρικό δασικό δρόμο στην κορυφογραμμή του Συμβόλου.

Στις 23-7-2002 πραγματοποιήθηκε αυτοψία με τον οδηγό της Εφορείας Γ. Πατέρα, ο οποίος υπέδειξε και τη θέση. Στη δυτική πλευρά ενός ξέφωτου υπάρχει λαθρανασκαμμένο νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων με σχιστόπλακες, η χρονολόγηση του οποίου είναι αδύνατη με τα σημερινά στοιχεία (δεν βρέθηκε καθόλου κεραμική ή κάποιο άλλο αντικείμενο). Στη νοτιοανατολική γωνία του ξέφωτου υπάρχει σύγχρονο μαντρί. Από το μαντρί και με κατεύθυνση Α.-Δ. ξεκινά μια σειρά με όρθιες σχιστόπλακες, οι οποίες αν έχουν σχέση με το νεκροταφείο μπορεί να αποτελούν τον περίβολό του.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

ΘΑΣΟΣ

Επιφανειακή έρευνα: παλαιολιθική κατοίκηση και πρώτες ύλες

Δρομολογήθηκε φέτος, με την οικονομική χορηγία του Υπουργείου Μακεδονίας και Θράκης, το Ερευνητικό Πρόγραμμα για την «Παλαιολιθική Κατοίκηση και τις Πρώτες Ύλες στη Θάσο», σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Γ. Φιλιππάκη και το γεωλόγο καθηγητή L. Lespez[84]. Βασικοί στόχοι του προγράμματος είναι η διερεύνηση της παρουσίας πετρωμάτων που θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί ως πρώτη ύλη για τον εργαλειακό εξοπλισμό των προϊστορικών πληθυσμών, και η αναγνώριση και ο έλεγχος των πλειστοκαινικών αποθέσεων. Επιλέχθηκε, λοιπόν, για την πρώτη φάση της επιφανειακής έρευνας το νότιο τμήμα του νησιού, και συγκεκριμένα οι πεδινές ζώνες του Θεολόγου, των Μαριών και των Λιμεναρίων. Οι εργασίες ξεκίνησαν από τη στενή κοιλάδα που δημιουργεί στα ανατολικά του προϊστορικού οικισμού Καστρί ο χείμαρρος Διπόταμος, στην ανατολική παρειά της οποίας εντοπίστηκαν κοκκινοχώματα, πάχ. μεγαλύτερου των 5 μ. Από την πλειστοκαινική αυτή απόθεση συγκεντρώθηκε σημαντικός αριθμός θραυσμάτων χαλαζία, διαμορφωμένων από τη ροή του χειμάρρου, χωρίς όμως ασφαλή ίχνη επεξεργασίας. Εξαίρεση αποτελούν μόνο μία ή δύο φολίδες που θα μπορούσαν να είναι προνεολιθικές, αλλά με πολλές επιφυλάξεις. Απουσία επεξεργασμένων εργαλείων διαπιστώθηκε, τόσο στις αποθέσεις των Λιμεναρίων, όσο και στις ογκώδεις ζώνες κοκκινοχωμάτων της περιοχής των Μαριών. Πουθενά, εξάλλου, δεν εντοπίστηκε οπάλιος-χαλκηδόνιος ή πυριτόλιθος.

Επισκεφθήκαμε, επίσης, δύο γνωστές βιβλιογραφικά θέσεις: τις Τζίνες, όπου έχουν ανασκαφεί τα ορυχεία ώχρας της παλαιολιθικής εποχής[85], και τη Λούστρα, όπου υπήρχε η μαρτυρία για την παρουσία πυριτικού πετρώματος, πιθανόν εκμεταλλεύσιμου κατά την αρχαιότητα. Όσον αφορά στη δεύτερη θέση, διαπιστώσαμε ότι, ακόμη και αν πράγματι υπήρξαν στο παρελθόν εκμεταλλεύσιμα πυριτικά ορυκτά, δεν διασώζονται επιτόπιες ενδείξεις χρήσης τους από τους προϊστορικούς πληθυσμούς.

Το σημαντικότερο εύρημα της πρώτης αυτής φάσης του Προγράμματος ήταν ο εντοπισμός στην ορεινή περιοχή του Κάστρου Λιμεναρίων μιας θέσης προσπορισμού και επεξεργασίας πρώτης ύλης: πρόκειται για ένα πλάτωμα γνευσίου, που περιείχε κατεργασμένες φολίδες, απολεπίσματα και πυρήνες χαλαζία, των οποίων, ωστόσο, η χρονολόγηση παραμένει αβέβαιη.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Μετόχι

Στα νοτιοδυτικά του χωριού εντοπίστηκε ο αρχαίος οικισμός, ο οποίος σχετίζεται με το νεκροταφείο που εντοπίστηκε το 1996 βορειότερα, μετά την ανεύρεση κιβωτιόσχημου τάφου ρωμαϊκών χρόνων[86]. Το ύψωμα Λευκή Κορυφή, όπου υπάρχει τριγωνομετρικό του στρατού, διαχωρίζει το νεκροταφείο από τον οικισμό που απλώνεται, σύμφωνα με τα επιφανειακά ευρήματα, στη νότια πλαγιά του υψώματος και στο αμέσως επόμενο προς Ν. φυσικό ύψωμα.

Σέρρες

Κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι από μεγάλες γωνιασμένες πέτρες πωρόλιθου, συλημένοι από

84. Στην επιφανειακή έρευνα συμμετείχαν επίσης οι αρχαιολόγοι Σ. Βακιρτζή και Ρ. Χρηστίδου και ο εργάτης του Μουσείου Θάσου Π. Αμυγδαλάς.

85. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - G. Weisgerber, Προϊστορικά ορυχεία ώχρας στη Θάσο, *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 541-558. Οι ίδιοι, Ochre Mines on Thasos, στο Ch. Koukouli-Chryssanthaki - A. Muller - S. Papadopoulos (επιμ.), *Thasos: Matières premières et technologie de la préhistoire à nos jours*, EFA - ΙΗ΄ ΕΠΚΑ, 1999, σ. 129-144.

86. *ΑΔ* 1 (1996): Χρονικά, σ. 576. *Τεκμήρια* 6, 2002.

παλιά, υποδείχθηκαν σε δασική ημορεινή περιοχή, βόρεια της πόλης των Σερρών, αριστερά της οδού που οδηγεί στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Στην κορυφή του υψώματος υπάρχουν εγκαταλελειμμένες εγκαταστάσεις του στρατού και στο δρόμο εξοχική κατοικία.

Φαιά Πέτρα

Στην περιοχή Βαζλίκα, που βρίσκεται σε απόσταση 1,5 χλμ. περίπου βόρεια-βορειοδυτικά του χωριού, βόρεια της οδού Σιδηροκάστρου-Αχλαδοχωρίου και ανατολικά ρέματος που χύνεται στον Κρουσοβίτη, υποδείχθηκε περιοχή με τύμβους, από όπου προέρχονται χάλκινα κοσμήματα αρχαϊκών χρόνων – οκτώσχημες πόρπες, πολύσπειρο βραχιόλι, χάνδρες και χρυσός σφηκωτήρας – που παραδόθηκαν στο Μουσείο Σερρών (αριθ. ευρ. Δ1399-1404). Διακρίνονται μέσα σε πλούσια θαμνώδη βλάστηση έξι συνολικά τύμβοι που έχουν διάμετρο 5-8 μ. Απλώνονται σε δύο σειρές παράλληλες στον αγροτικό δρόμο που οδηγεί στην περιοχή Αχλαδιές. Στον ένα τύμβο, επειδή έχει σκαφτεί μικρή περιοχή κοντά στην περιφέρεια της βάσης του, ξεχωρίζει λιθοσωρός. Ανάμεσα στις πεταμένες από τη λαθρανασκαφή πέτρες συνελέγησαν κατά την αυτοψία κομμάτια χάλκινου αγγείου και θραύσμα χάλκινου κοσμήματος.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

Μουσείο Σερρών

Από την περιοχή της Αναστασιάς παραδόθηκε μαρμάρινη επιτύμβια επιγραφή (Πίν. 171 ε) που καταγράφηκε με τον αριθμό Λ286 στο Μουσείο Σερρών[87]. Επίσης από την περιοχή Λεγκίνιτσκο, στο Μελενικίτσι παραδόθηκε μαρμάρινο ανάθημα, πλίνθος που φέρει έγγλυφο ανθρώπινο πέλμα (αριθ. ευρ. Μουσείου Σερρών Λ287). Το εύρημα σχετίζεται με αναθηματική στήλη που βρέθηκε στο ίδιο σημείο και υποδηλώνει την παρουσία ιερού της Ίσιδας[88].

Από την περιοχή του αρχαίου οικισμού στο Νέο Σκοπό παραδόθηκε μέτρο χωρητικότητας υγρών (αριθ. ευρ. Μουσείου Σερρών Λ294) (Πίν. 171 στ).

Παραδόθηκε ένας πολύ μεγάλος αριθμός αρχαίων αντικειμένων που κατασχέθηκαν από το Τμήμα Ασφαλείας Σερρών και τα οποία προέρχονται κατά πάσα πιθανότητα από μεγάλης έκτασης λαθρανασκαφή στην περιοχή του Αγίου Χριστοφόρου Σερρών. Πρόκειται για χάλκινα και αργυρά νομίσματα, πήλινα αγγεία κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων, σιδερένια όπλα, χάλκινες αιχμές βελών και χάλκινα κοσμήματα πρώιμης εποχής Σιδήρου (αριθ. ευρ. Μουσείου Σερρών Δ1405-Δ1511).

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

Μουσείο Αμφίπολης

Στις 02-07-2002 παραδόθηκε στο Μουσείο Αμφίπολης από τον Ι. Σταθάκη του Ευαγγέλου, ενεπίγραφη επιτύμβια πωρολιθική στήλη (Λ1479), η οποία βρέθηκε κατά τη διάρκεια της άροσης στο αγροτεμάχιο αριθ. 605, θέση Στέρνα, 1-2 χλμ. βορειοδυτικά του σύγχρονου οικισμού Δραβήσκου Σερρών[89], ιδιοκτησίας Κ. Γκεμπέσακα, κατοίκου Δραβήσκου. Ακολούθησε αυτοψία στη συγκεκριμένη θέση από την υπογράφουσα, τον έκτακτο αρχαιολόγο Κ. Νταράκη και τον αρχιφύλακα Μουσείου Αμφίπολης Α. Κοχλιαρίδη. Οι δοκιμαστικές εκσκαφές που ακολούθησαν δεν απέδωσαν τίποτε, εκτός από θραύσματα λίγων κεράμων. Η ενεπίγραφη στήλη έχει διαστάσεις: ύψ. 0,545, πλ. 0,85, πάχ. 0,262 μ. Στη μια πλάγια όψη σώζεται επιγραφή[90] σε τέσσερις στίχους:

ΔΟΥΛΗCΤΡΑ
ΛΕΙΔΟΝΑ Η
ΡωC ΧΑΙ
ΡΕ

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

2003

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Μεσολακκιά

Θέση Αγιασμάτης

Ανατολικά του λόφου 133 στη θέση Αγιασμάτης εντοπίστηκε κατά την άρωση και ανασκάφηκε αρχαϊκός κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 172 α). Ο τάφος είναι μάλλον

87. Η επιγραφή έχει δημοσιευθεί: Π. Σαμσάρης, Ανέκδοτη ελληνική επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων από την Αναστασιά Σερρών. *Ιστορικογεωγραφικά* 8 (2000), σ. 9-24.

88. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 636.

89. Για την τοπογραφία της περιοχής, βλ. Δ. Σαμσάρης, *Ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 141-143, 146. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, *BCH* Suppl. XVI, Paris 1988, σ. 391-392.

90. Για τα ονόματα της επιγραφής, βλ. D. Detschew, *Die Thrakischen Sprachreste*, Wien 1957, σ. 152-153, 518-519.

γυναικείος και περιείχε κοσμητικά εξαρτήματα ένδυσης: δύο μικρές χάλκινες οκτώσχημες πόρπες στους ώμους (Πίν. 172 β) και μία μεγάλη στο ύψος του αριστερού ώμου, κοσμήματα: ασημένιοι σφηκωτήρες στα μαλλιά, σιδερένια περόνη, χάλκινη αμφικωνική ψήφος στο ύψος του λαιμού, χάλκινο δακτυλίδι και δύο χάλκινα ψέλλια ένα στο κάθε χέρι, καθώς και αγγεία: μια αβαφή οινοχόη και μια κύλικα τύπου Φαρί (Πίν. 172 γ).

Αμφίπολη

Οικόπεδο Ιερού Ναού Αμφίπολης

Μετά την κατεδάφιση του παλιού ιερού ναού του χωριού για την κατασκευή καινούργιου, ερευνήθηκαν δύο φρέατα με πήλινους κυλινδρικούς αγωγούς, διαμ. 0,70 μ., κάθετα τοποθετημένους στο φυσικό έδαφος (Πίν. 172 δ). Τα φρέατα ίσως λειτουργούσαν ως αποστραγγιστικά σε σημείο της πόλης που ακόμη και σήμερα πηγάζει νερό. Στο βορειότερο σημείο του οικοπέδου, σε επαφή με το δρόμο που οδηγεί στην ακρόπολη, εντοπίστηκε μια διαφορετική κατασκευή που σχετίζεται μάλλον με πηγάδι. Η κατασκευή αυτή, λαξευμένη επίσης στο φυσικό έδαφος, είναι κυκλικής κάτοψης με συγκλίνουσες παρειές που πιθανότατα κατέληγαν σε θολωτή στέγαση. Διαμετρικά στην περιφέρειά της ανοίγονται δύο κόγχες. Οι παρειές, οι κόγχες και το δάπεδο φέρουν επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα. Στο κέντρο της κατασκευής διαμορφώνεται κυκλική βάθυνση που ανοίγεται σε βάθος και προφανώς καταλήγει σε πηγάδι (Πίν. 172 ε). Δεν ερευνήθηκε σε μεγάλο βάθος, λόγω επικινδυνότητας. Η επίχωση της κατασκευής στο επίπεδο του δαπέδου του χώρου περιείχε πολλά οστά ζώων, πολλά κάρβουνα και αρκετές μαρμαρόπετρες. Από τα μικροευρήματα σημειώνουμε τμήματα από μυλόπετρες, χάλκινες βελόνες και ελάσματα, πέντε χάλκινα νομίσματα, σιδερένια καρφιά και λίγα υφαντικά βάρη. Η κατασκευή ίσως λειτουργούσε ως ψύκτης για τη φύλαξη τροφών σε σχέση με το πηγάδι που θα προϋπήρχε.

Νέα Κερδύλλια

Θέση Καστρόλακκας

Στην περιοχή του ελληνιστικού νεκροταφείου της Αμφίπολης, δυτικά του ποταμού Στρυμόνα, εντοπίστηκε στην παραπάνω θέση[91] μαρμάρινη επιτύμβια στήλη που σώζει την επιγραφή:

ΑΡΧΕΣ[
ΤΙΜΟΞΕΙΝ[
ΠΑΡΙΟ

Ακολούθησε μικρή διερευνητική ανασκαφή στο σημείο εύρεσης της στήλης, όπου και ερευνήθηκαν τρεις ταφές. Ένας κεραμοσκεπής τάφος, πολύ κοντά στη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, με προσανατολισμό Α.-Δ., περιβαλλόμενος από τοιχάριο χτισμένο με αργούς λίθους (Πίν. 172 στ). Μοναδικό κτέρισμα, ένα χάλκινο νόμισμα στο στόμα του νεκρού. Ένας λακκοειδής δυτικά του πρώτου τάφου, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., σε αρκετά μεγαλύτερο βάθος (1,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους). Ήταν κτερισμένος με ένα χάλκινο δακτυλίδι στο αριστερό χέρι, ένα χάλκινο νόμισμα στο στόμα κι ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο στο ύψος του αριστερού χεριού. Ο τρίτος τάφος, ανατολικά των προηγούμενων, ήταν ταφή-καύση αμέσως κάτω από το επιφανειακό στρώμα γης με πολύ κακή διατήρηση οστών και μοναδικό κτέρισμα ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο. Και οι τρεις τάφοι είναι ελληνιστικών χρόνων.

Άργιλος

Θέση Καλλιθέα (οικόπεδο Χαλκιά)

Κατά τη σωστική ανασκαφή του 2003 στο παραπάνω οικόπεδο[92] αποκαλύφθηκε, σε βάθος 3,50 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, σύνολο τεσσάρων τάφων σε συνδυασμό με επιμήκη τοίχο κατεύθυνσης Α.-Δ., με κανονικό πρόσωπο μόνο στη νότια πλευρά, ο οποίος ερμηνεύεται ως αναλημματικός, για την οργάνωση του νεκροταφείου σε άνδηρα που διαμορφώνονται στο κατωφερές έδαφος. Μια ταφή-καύση με κάλυψη κεράμων υπήρχε στο ανώτερο επίπεδο, ενώ στο χαμηλότερο αποκαλύφθηκαν ένας μικρός ακτέριστος κεραμοσκεπής τάφος και δύο ταφές σε λίθινες σαρκοφάγους. Όλες οι ταφές είναι προσανατολισμένες στον άξονα Α.-Δ., με το κεφάλι του νεκρού στα ανατολικά.

Η ταφή-καύση (Πίν. 172 ζ) είχε κάλυψη από στρωτήρες κεράμους και ήταν κτερισμένη με μια αττική αρυβαλλοειδή λήκυθο που χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ., τμήματα πήλινου ειδωλίου πιθανότατα Σεληνού, που κρατά κάνθαρο στο αριστερό χέρι, ένα ασημένιο νόμισμα Αργίλου με ημίτομο Πηγάσου σε στι-

91. Σ. Σαμαρτζίδου, Νέα ευρήματα από τις νεκροπόλεις της αρχαίας Αμφίπολης, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 327-333.

92. Δ. Γραμμένος - Μ. Τιβέριος, Ανασκαφή ενός νεκροταφείου του 5ου αι. π.Χ. στην αρχαία Άργιλο, *ΑΔ* 39 (1984): Μελέτες, σ. 1-47· *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 472-474. Δ. Μαλαμίδου, Ανασκαφικά στοιχεία για την παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή των εκβολών του Στρυμόνα πριν από την ίδρυση της Αμφίπολης: Εννέα Οδοί και Άργιλος, *ΑΕΜΘ* 19 (2005).

κτό κύκλο στον εμπροσθότυπο και έγκοιλο τετράγωνο στον οπισθότυπο, ένα σιδερένιο μαχαιρίδιο, μια ασημένια περόνη, μια ασημένια ψήφο και χάλκινες χάνδρες. Στην επίχωση αμέσως πάνω από τις κεράμους βρέθηκαν ένα ειδώλιο παπποσιληνού που πρέπει να τοποθετηθεί στα 480-450 π.Χ. και μια χάλκινη στλεγγίδα.

Οι δύο πώρινες μονολιθικές σαρκοφάγοι με μονολιθικά αμφικλινή καλύμματα ήταν τοποθετημένες παράλληλα η μια κοντά στην άλλη, στο ίδιο βάθος, μέσα σε ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 3×2 μ., σε επαφή με τον αναλημματικό τοίχο και σε κατώτερο επίπεδο από αυτόν (Πίν. 173 α). Επάνω στο γέμισμα των τάφων, στο μνημειακό ορθογώνιο βάθρο που δημιουργούσε η κατασκευή, πατούσε πώρινη κτιστή βάση κυκλικής κάτοψης, όπως φαίνεται και από τις δουλεμένες με καμπύλες πλευρές λιθόπλινθους που βρίσκονταν διασκορπισμένες νότια του μνημείου (Πίν. 173 β). Επάνω σε αυτή την κυκλική βάση εικάζουμε ότι ήταν στημένη η μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με την ενεπίγραφη βάση που θα σχολιάσουμε παρακάτω και που βρέθηκε πεσμένη σε κομμάτια νότια του μνημείου.

Στη βόρεια σαρκοφάγο (Τ1) είχαν ταφεί δύο άτομα. Τα κτερίσματα που τους συνόδευαν είναι ένας τοπικός υστεροαρχαϊκός ιωνίζων αμφορέας με γραμμική διακόσμηση, τοποθετημένος στα πόδια, μια αττική λήκυθος με αβακωτό κόσμημα του β΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 173 γ) και ένα σιδερένιο αντικείμενο που βρέθηκαν στην περιοχή της μέσης, καθώς και μία χάλκινη χάνδρα.

Η δεύτερη σαρκοφάγος (Τ2), ελαφρά μεγαλύτερων διαστάσεων, έχει διαμόρφωση προσκεφάλου στον πυθμένα και εσωτερικές ενισχύσεις στις γωνίες (Πίν. 173 δ). Περιείχε ταφή ενήλικου ατόμου, κτερισμένη με αβαφή αμφορέα ανατολικοϊωνικού τύπου (Πίν. 173 ε) και όλπη με καστανό επίχρισμα στο άνω μέρος, τοποθετημένα στα πόδια, και με μια χάλκινη στλεγγίδα στο αριστερό χέρι.

Στην επίχωση πάνω και γύρω από τις σαρκοφάγους συνελέγησαν τμήματα αττικής μελανόμορφης ληκύθου, ίσως της ομάδας του ζ. Διόσφου που χρονολογείται γύρω στο 470 π.Χ. και σχεδόν ακέραια ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση Νίκης, ίσως της ομάδας του ζ. Bowdoin που χρονολογείται στα 475-470 π.Χ.

Πάνω στη λίθινη κρηπίδα, ανατολικά του ορθογώνιου μνημείου που κάλυπτε τις σαρκοφάγους, ανασκάφηκε μικρή καύση, ίσως εναγισμός, που περιείχε σύνολο μικρών αγγείων (ιθμός, μόνωτο χυτροειδές και θραύσματα σκύφων και κυλίκων).

Από την επιφάνεια μιας δεύτερης λίθινης κρηπίδας, στο δυτικό μισό της τομής, περισυνελέγησαν τμήματα αττικού μελανόμορφου αμφορέα με παράσταση πομπής θεών στην κύρια όψη (ίσως εισαγωγή του Ηρακλή στον Όλυμπο) και διονυσιακό θέμα στην άλλη. Το αγγείο μπορεί να χρονολογηθεί μετά το 530 π.Χ.

Το σύνολο των ευρημάτων επιβεβαιώνει την εικόνα της οικονομικής ευμάρειας των κατοίκων της Αργίλου στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., καθώς και τη στενή σχέση της πόλης με την Αθήνα και γενικότερα με τη νότια Ελλάδα[93]. Ωστόσο, ιδιαίτερα έντονη φαίνεται να είναι και η παρουσία των Ιώνων, όχι μόνο με τα προϊόντα των κεραμικών εργαστηρίων τους, αλλά και με ανθρώπινο δυναμικό, όπως δείχνει η επιγραφή στη βάση της επιτύμβιας στήλης που αναφέρεται σε έναν Σάμιο με το όνομα Φιλτής, ο οποίος τάφηκε εδώ, μακριά από την πατρίδα του (Πίν. 173 στ).

Η επιγραφή μπορεί να μεταγραφεί ως εξής: *Στας ες την στήλην και γράμματα Φιλτέω σήμα τω Σαμίω τήλο γης από πατρώης*. Πρόκειται για ελεγειακό δίστιχο που αποτελείται από ένα δακτυλικό εξάμετρο κι ένα πεντάμετρο, με την τυπική επίκληση στον περαστικό να σταθεί μπροστά στη στήλη και την επιγραφή, η οποία ακολουθείται από το όνομα και τον τόπο καταγωγής του νεκρού, με το επίσης τυπικό για τα ελεγειακά επιγράμματα σχόλιο ότι ο άνθρωπος πέθανε μακριά από την πατρική γη, γεγονός που θεωρείται γενικά δυστυχία για τους αρχαίους. Το όνομα Φιλτής ή Φίλτης είναι πολύ συχνό στην Ιωνία και τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, γνωστό από αρκετές επιγραφές, ενώ δεν λείπει και από την Αττική[94]. Οι τύποι των λέξεων *πατρώιος* αντί του *πατρώος* και *τήλο* με όμικρον αντί του *τήλω* με ωμέγα είναι επίσης χαρακτηριστικοί της ιωνικής διαλέκτου.

ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

Νότιος Τομέας

Οίκημα Ε. Για την ανασκαφή του οικήματος Ε δεν ήρκεσε μόνο μία ανασκαφική περίοδος. Το οίκημα (Σχέδ. 9) σώζεται σε σημαντικό ύψος, είναι αρκετά μεγάλο και έχει τρεις χώρους: έναν επιμήκη ορθογώνιο σε όλη την πρόσοψή του που ανοίγεται σε δύο άλλους χώρους πίσω, είναι μια τυπική οργάνωση οικήματος για την αρχαϊκή εποχή. Κι αυτό το οίκημα, όπως και η οικία Α, έχει τρεις οικοδομικές φάσεις. Δεν έχουμε προς το παρόν καθαρή εικόνα για την πρώτη από αυτές, ενώ αντίθετα γνωρίζουμε καλά ότι το οικοδόμημα παίρνει την τελική του μορφή στη β΄ φάση. Ο κύριος χώρος του είναι στα βόρεια και περιλαμβάνει στο κέντρο του μία μεγάλη τετράγωνη εστία, που σώζει και την πλάκα όπτησης, και μία μεγάλη ασάμινθο στη νοτιοανατολική γωνία, που σώζεται ολόκληρη. Η εύρεση ενός μικρού θησαυρού έξι ασημένιων νομισμάτων επιτρέπει ασφαλή χρονολόγηση αυτής της β΄ φάσης. Τα νομίσματα είναι όλα της Ακάνθου από τα τέλη του 6ου-αρχές του 5ου αι. π.Χ. Είναι ως εκ τούτου φανερό ότι ολόκληρος ο τομέας υπέστη

93. Γραμμένος - Τιβέριος, ό.π.

94. Πρβλ. *IG* XI, 2 : 156.A.11, 103.I.56, *IG* II : 6314.4, κ.ά.

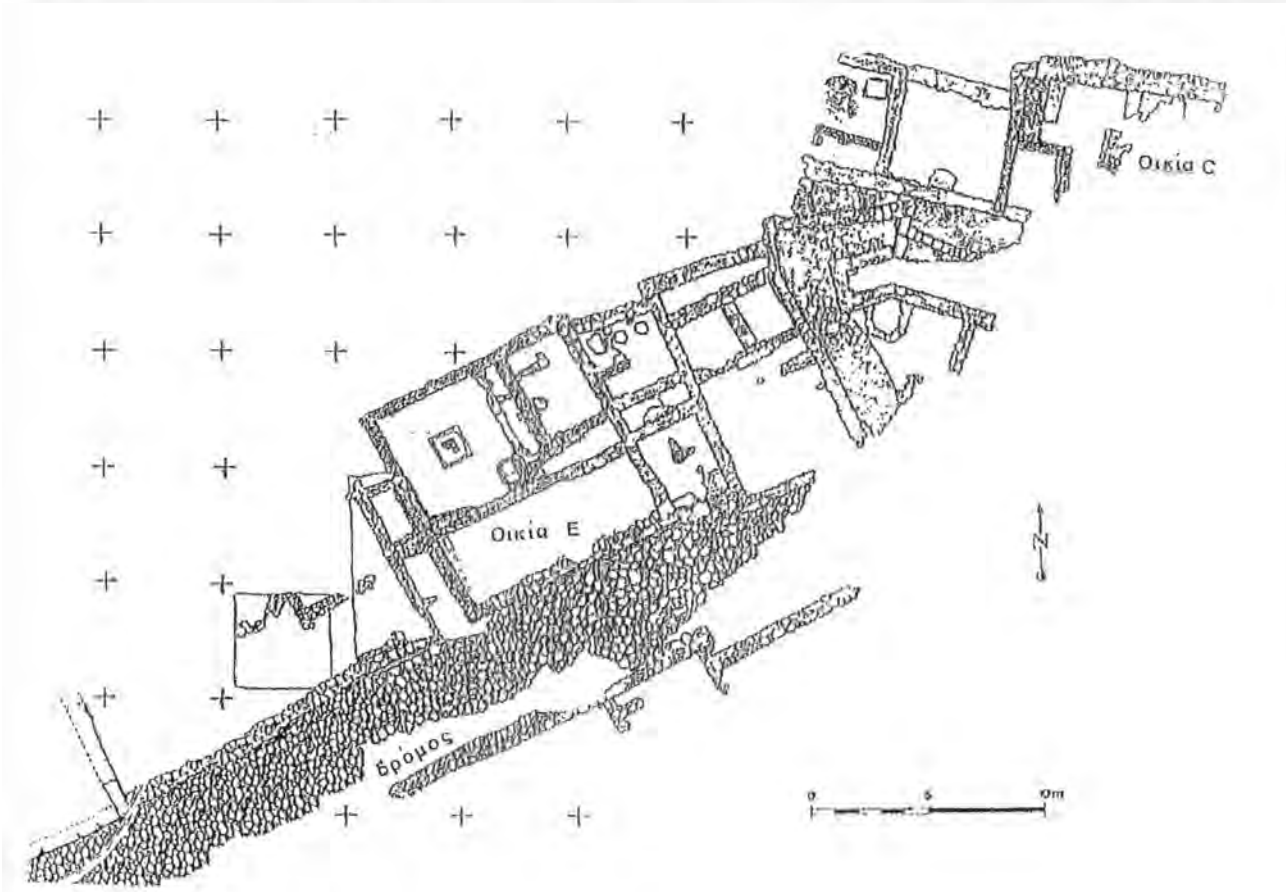

Σχέδ. 9. Νομός Σερρών. Άργιλος. Νότιος τομέας. Τα οικήματα Ε και C.

μεγάλες αναδιευθετήσεις στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Κατασκευάστηκε η ταράτσα των οικημάτων Β και C στα ανατολικά, ανακατασκευάστηκαν τα οικήματα Α και Ε.

Αρχίσαμε την ανασκαφική έρευνα ενός άλλου οικοδομήματος στο δυτικό άκρο του τομέα, του οικήματος G και μέχρι τώρα αποκαλύψαμε τη νοτιοανατολική γωνία του. Το βέβαιο είναι ότι πρόκειται για εντυπωσιακό κτίσμα, αφού ο εξωτερικός του τοίχος έχει πάχος σχεδόν 1 μ. Κι αυτό αναπτύσσεται στα βόρεια του κεντρικού δρόμου, που από την παραλία οδηγεί στην ακρόπολη, και έχει πρόσοψη στο δρόμο.

Οίκημα C. Κατά την τελευταία ανασκαφική περίοδο επικεντρώσαμε το ενδιαφέρον στην αποκάλυψη του κτίσματος C. Το οίκημα C (Σχέδ. 9) χτίστηκε σε ταράτσα στο ανατολικό άκρο του τομέα και πιθανότατα καταστράφηκε από τις παράνομες εργασίες των καλλιεργητών της θέσης τη δεκαετία του 1980. Δεν απομένει παρά ο πίσω (βόρειος) τοίχος και ίχνη του ενδιάμεσου τοίχου, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 6ου αι. π.Χ., πράγμα που ανταποκρίνεται στην α΄ οικοδομική φάση αυτού του τομέα πριν από την καταστροφή του Φιλίππου στα 357 π.Χ. Ο πίσω τοίχος ανακατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου αλλά δεν έχουμε έως τώρα, τουλάχιστον, καμιά στρωματογραφική ένδειξη που να επιτρέπει χρονολόγηση της πρώτης του φάσης. Μια τομή κατά μήκος αυτού του τοίχου απέδωσε μια κύλικα με τη χαρακτηριστική διακόσμηση των σταγόνων της θασιακής παράδοσης, του ίδιου τύπου και του ίδιου σχήματος με αυτές που βρέθηκαν στο Φαρί της Θάσου, επομένως πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 6ου ή τις πρώτες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. Η ανασκαφή έφερε ακόμη στο φως μια κατασκευή αρχικώς ορθογώνια, από την οποία όμως δεν σώζεται παρά μόνον η βορειοδυτική γωνία, που, ωστόσο, κι αυτή έχει καλυφθεί από κτίσματα του 4ου αι. π.Χ. Η κατασκευή είναι σύγχρονη με την α΄ φάση κατοίκησης. Είναι χτισμένη εν μέρει από μικρές μαρμαρόπλινθους και το σχήμα παραπέμπει σε εστία, καθώς δεν βρήκαμε ίχνος στάχτης ούτε και οι λίθοι φέρουν μαύρο χρώ-

μα ή ίχνη καύσης. Οι στρωματογραφικές ενδείξεις μάς οδηγούν σε χρονολόγηση της α΄ φάσης του οικήματος Γ σύγχρονη με το γειτονικό οίκημα Β. κατά συνέπεια η ταράτσα και τα κτίσματα που βρίσκονται σε αυτή δεν υπήρχαν κατά την α΄ φάση κατοίκησης του τομέα στα μέσα του 6ου αι. π.Χ., οπότε χτίστηκαν τα περισσότερα οικήματα της άλλης πλευράς του δρόμου.

Ακρόπολη

Στην ακρόπολη η έρευνα ήταν πολύ περιορισμένη και επικεντρώθηκε σε δύο τομείς: α) Στον περιβάλλοντα χώρο του μεγάλου ελληνιστικού κτιρίου του ελαιοτριβείου. Σκοπός των εργασιών ήταν η διαμόρφωση του χώρου με την προοπτική αναστήλωσης του κτίσματος και την παράδοσή του στο κοινό. Στις τομές που ανοίξαμε στα βόρεια και τα δυτικά του κτιρίου διαπιστώσαμε την αλληλουχία των στρωμάτων και τον τρόπο πτώσης των πωροπλίνθων της ανωδομής. Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε και δεν μπορούμε αυτή τη χρονική στιγμή να δώσουμε ακριβέστερα στοιχεία.

β) Στο εσωτερικό του κτιρίου η έρευνα έχει ουσιαστικά ολοκληρωθεί. Απομένουν μόνο μερικές εξακριβώσεις σχετικά με το επίπεδο των δαπέδων των κλειστών χώρων και της αυλής, δεδομένου ότι έχουν σε πολλά σημεία διαταραχθεί. Για το λόγο αυτό ερευνήσαμε το χώρο γύρω από τη δεξαμενή της βορειοανατολικής γωνίας της αυλής. Τα συμπεράσματα της έρευνας θα αξιοποιηθούν στην τελική διαμόρφωση των δαπέδων. Με την ευκαιρία αυτή στερεώσαμε τα κονιάματα της δεξαμενής, τόσο των τοιχωμάτων όσο και του δαπέδου της.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ - JACQUES PERREAULT

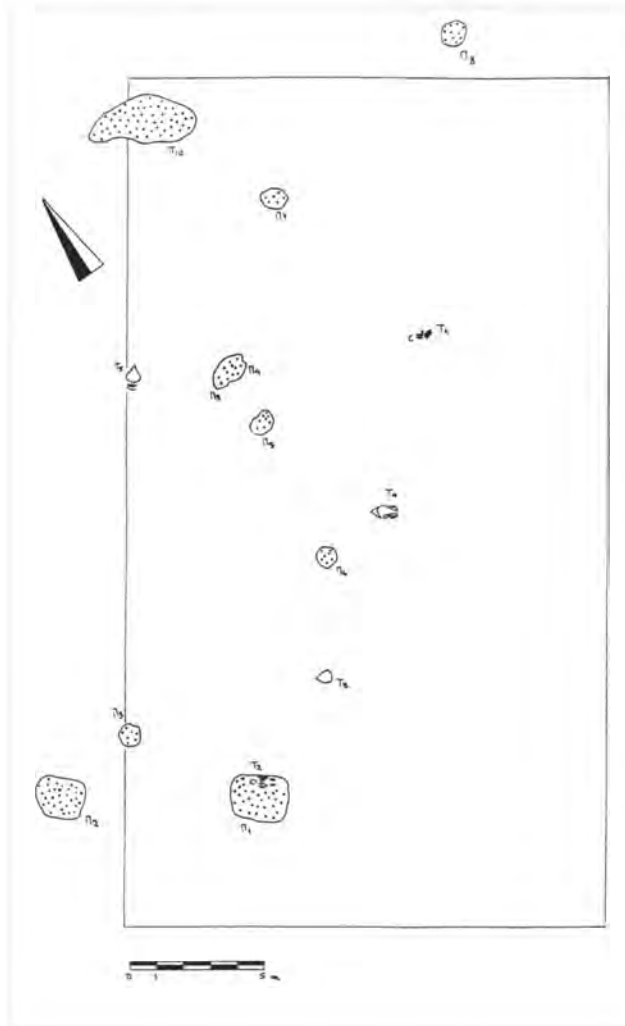

Σχέδ. 10. Νομός Σερρών. Νέος Σκοπός. Οικόπεδο Γεωργόπουλου.

Νέος Σκοπός

Οικόπεδο Γεωργόπουλου[95]

Το Μάρτιο του 2003 ερευνήθηκαν περίπου 500 τ.μ. του αγροτεμαχίου 1079 στην έκταση όπου επρόκειτο να ανεγερθεί αγροτική αποθήκη (Σχέδ. 10). Η περιοχή βρίσκεται βόρεια της αρχαίας πόλης και τα ευρήματα παραπέμπουν σε έρευνα όμορου οικοπέδου[96] που βρίσκεται επίσης στα βόρεια της αρχαίας πόλης και έξω από τα όρια αυτής.

Ήλθαν στο φως πέντε ταφές του 4ου αι. π.Χ. – δύο σε λακκοειδείς τάφους και τρεις εγχυτρισμοί – και δέκα περιοχές απόθεσης απορριμμάτων. Οι ταφές ήταν όλες ακτέριστες, εκτός μίας βρεφικής (Τ3), που έφερε ως μοναδικό φτωχό κτέρισμα βάση αβαφούς σκύφου με θραύσμα ερυθρόμορφου αγγείου τοποθετημένου στο εσωτερικό του (Πίν. 174 α). Με την εξαίρεση μιας ταφής ενήλικα (Τ1) που είχε ταφεί σε συνεσταλμένη στάση, οι υπόλοιπες ανήκαν σε παιδιά ή βρέφη. Ενδιαφέρουσα είναι η ταφή παιδιού (Τ2) ηλικίας περίπου δέκα ετών που βρέθηκε σε χώρο, ο οποίος αργότερα χρησιμοποιήθηκε για την απόθεση απορριμμάτων. Η ταφή παρέμεινε αδιατάρακτη κατά χώραν, ενώ η ταφική στήλη που την κάλυπτε πετάχθηκε στο πλάι.

Οι συγκεντρώσεις απορριμμάτων που ερευνήθηκαν αποτελούσαν κυρίως περιοχές με συσσωρεύσεις κεραμικής, οστών, λίθων, κεράμων και άλλων μικροαντικειμένων πάνω στο φυσικό. Επίσης, ανασκάφηκαν πέντε ορύγματα κυκλικής κάτοψης με όμοιο περιεχόμενο (Πίν. 174

95. *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 114-115.

96. Βλ. παραπάνω, σ. 617, Οικόπεδο Κ. Δομουκτσή. *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 111-114.

β). Λόγω εργασιών ισοπέδωσης που είχε γίνει στο παρελθόν από τον ιδιοκτήτη, το φυσικό στα ανατολικά αποκαλύφθηκε σε πολύ μικρό βάθος από την επιφάνεια, ενώ προς Δ. το πάχος της επίχωσης – ιδιαίτερα πλούσιο σε ευρήματα – αυξανόταν σταδιακά, φθάνοντας το 1,50 μ. περίπου. Η κεραμική, ανομοιογενής χρονικά, ανήκει κατά κύριο λόγο σε μεγάλου μεγέθους και καθημερινής χρήσης αγγεία, μαγειρικά σκεύη και αποθηκευτικά. Αριθμητικά κυριαρχεί η κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, αλλά συνυπήρχε με όστρακα αγγείων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Οικόπεδο Νηπιαγωγείου

Τον Οκτώβριο του 2003 στα βορειοανατολικά του αρχαίου οικισμού ερευνήθηκαν 280 τ.μ. περίπου σε οικόπεδο όπου επρόκειτο να ανεγερθεί νηπιαγωγείο (Ο.Τ. 18 Οικ. 134-138), αποκαλύπτοντας 50 τάφους διαφόρων τύπων και περιόδων σε βάθος έως 2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους (Σχέδ. 11). Χρονολογικά στοιχεία προσφέρουν τα κτερίσματα 14 μόνο ταφών. Το βάθος εύρεσής τους δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο χρονολόγησης, καθώς δεν υπήρχε αλληλοδιαδοχή των στρωμάτων ταφής, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις τάφοι είχαν διαταραχθεί και μερικώς καταστραφεί από νεότερους.

Από τους πέντε κιβωτιόσχημους τάφους οι τέσσερις μπορούν να χρονολογηθούν με ασφάλεια στους αρχαϊκούς χρόνους. Οι τρεις βρέθηκαν συλημένοι, αλλά διέσωσαν κάποιο κτέρισμα: χάλκινη ομφαλωτή φιάλη (Τ45), χρυσό επιστόμιο (Τ51), και, τέλος, χρυσό επιστόμιο και χρυσό κυλινδρικό κόσμημα (Τ32). Στον κιβωτιόσχημο τάφο (Πίν. 174 γ) που παρέμεινε αδιατάρακτος (Τ41) βρέθηκαν κορινθιακό εξάλειπτρο, χάλκινα κοσμήματα, αργυρά επίχρυσα ενώτια, χρυσό επιστόμιο και χρυσή αμφικωνική χάνδρα.

Οι λακκοειδείς τάφοι – αν και αρκετοί σε αριθμό – ήταν όλοι ακτέριστοι. Στους περισσότερους είχε σκαφτεί ένας ρηχός λάκκος τον οποίο κάλυπτε σειρά από μεγάλες ακατέργαστες πέτρες (Πίν. 174 δ). Μόνον τρεις από τους 15 λακκοειδείς τάφους δεν έφεραν κανενός είδους κάλυψη.

Κεραμοσκεπείς, είτε καλυβίτες, είτε συνδυασμός λακκοειδούς και κεραμοσκεπούς, βρέθηκαν 20. Από αυτούς οι τρεις χρονολογούνται από τα κτερίσματά τους στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σε μικρό βάθος από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν οκτώ καύσεις σε ρηχούς λάκκους. Στις περισσότερες περιπτώσεις διαγραφόταν το ορθογώνιο σχήμα του αβαθούς ορύγματος, ενώ σπανιότερα τα όρια της περιοχής ήταν ασαφή. Ανάμεσα στο καμένο χώμα και τα ελάχιστα εναπομείναντα καμένα οστά εντοπίστηκαν πήλινα χαρακτηριστικά κτερίσματα, ατρακτόσχημα μυροδοχεία, πινάκια και λυχνάρια, πυξίδα και ειδώλια που ανήκουν στο 2ο αι. π.Χ.

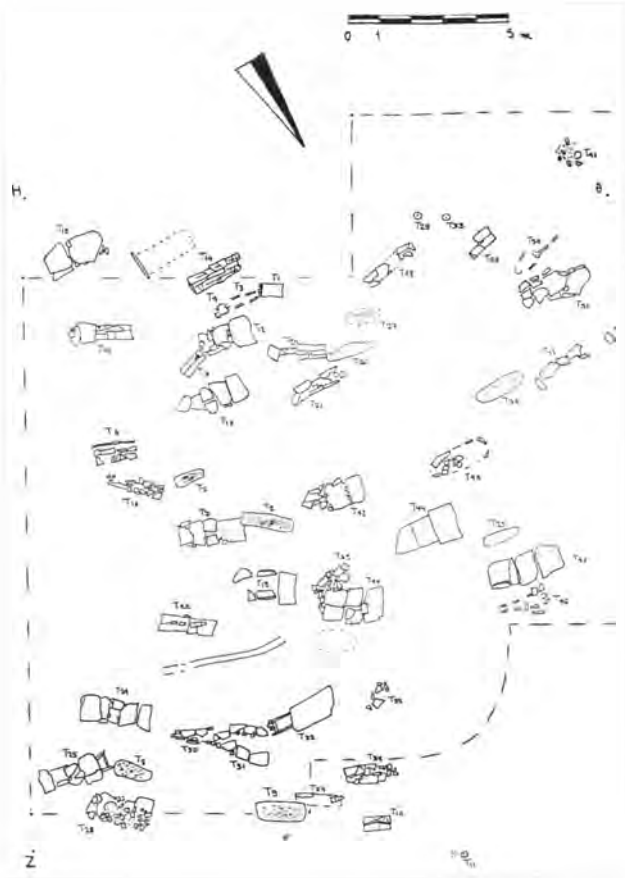

Σχέδ. 11. Νομός Σερρών. Νέος Σκοπός. Οικόπεδο Νηπιαγωγείου.

Τα οστά των ανακομιδών είτε τοποθετούνταν σε ανεξάρτητο λάκκο σκεπασμένο με κεραμίδες, είτε παραμερίζονταν στην άκρη του τάφου από τη νεότερη ταφή. Η πλειονότητα των τάφων χρησιμοποιήθηκε μία φορά, εκτός από την περίπτωση μιας διπλής ταφής (Πίν. 174 ε). Οι παιδικές ταφές είναι μόνον τέσσερις συμπεριλαμβανομένων δύο εγχυτρισμών.

Θολός - Νέα Ζίχνη

Οικόπεδο Μ. Παπαπαναγιώτου

Τον Απρίλιο του 2003 ερευνήθηκε σε αγροτική έκταση μεταξύ Θολού και Νέας Ζίχνης στην περιοχή Σώματος τμήμα αγροτικής εγκατάστασης υστερορρωμαϊκών χρόνων εν όψει ανέγερσης βιοτεχνίας παραγωγής αγροτικών προϊόντων ιδιοκτησίας της Μ. Παπαπαναγιώτου Α.Ε.

Η ύπαρξη της θέσης δεν ήταν γνωστή. Τα αγροτεμάχια

που αγοράστηκαν για την ανέγερση της βιοτεχνίας, τα 3462, 3463 και 3465 του αγροτεμαχίου Νέας Ζίχνης, δηλαδή 17 στρ. περίπου, βρίσκονται νότια της Ε.Ο. Σερρών-Δράμας, αμέσως μετά τη διασταύρωση προς Θολό και δυτικά του ρέματος Σώματος. Στην αυτοψία που πραγματοποιήθηκε αρχικά διαπιστώθηκε ότι η μεγαλύτερη πυκνότητα ευρημάτων, δηλαδή πέτρες και κεραμίδια και μεγάλη ποσότητα κεραμικής, εμφανίζεται στο ανατολικό τμήμα της έκτασης και γύρω από αυτό τα επιφανειακά ευρήματα σταδιακά μειώνονται. Η ίδια εικόνα εμφανίζεται και στην απέναντι πλευρά του ρέματος (κυρίως στα αγροτεμάχια 3552 και 3549). Με σκοπό να υποδειχθεί στον ενδιαφερόμενο η θέση ανέγερσης της βιοτεχνίας έγιναν δοκιμαστικές τομές σε όλη την έκταση, εκτός της περιοχής με τη μεγάλη συγκέντρωση επιφανειακών ευρημάτων, επειδή θεωρήθηκε ότι οποιαδήποτε επέμβαση με μηχανικό εκσκαφέα θα μπορούσε να προκαλέσει βλάβη στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που σίγουρα υφίστανται. Στις τομές που πλησίασαν την περιοχή αυτή εμφανίστηκε σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους στρώμα καταστροφής από κεράμους στέγης (Σχέδ. 12).

Η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο τομείς (Α και Β), όπου στις δοκιμαστικές τομές αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα. Οι υπόλοιπες, ενδιάμεσες, τομές δεν έδωσαν ευρήματα κάτω από το επιφανειακό στρώμα.

Στον τομέα Α αποκαλύφθηκαν τα λασπόκτιστα θεμέλια δύο μονόχωρων ορθογώνιων ανεξάρτητων κτισμάτων που σώζονται σε χαμηλό ύψος. Ο πρώτος χώρος νοτιότερα (κτίριο 1), διαστ. 7,30×6,50 μ., επικοινωνούσε προς Α. και Δ. με δύο ανοίγματα που έφερε στους αντίστοιχους τοίχους. Ανάμεσα και κάτω από το στρώμα καταστροφής από κεραμίδια στέγης που αποκαλύφθηκε στο εσωτερικό του (Πίν. 174 στ), βρέθηκαν τμήματα αποθηκευτικών και μαγειρικών σκευών και γενικά ακόσμητων πήλινων αγγείων καθημερινής χρήσης, σιδερένια εργαλεία – δρέπανο, μαχαίρια, σπάτουλες – και αντικείμενα που υποδεικνύουν αποθηκευτική χρήση και γεωργικό χαρακτήρα του κτιρίου. Στο κέντρο του και κάτω από το δάπεδο υπήρχε βαθύ όρυγμα που είχε μπαζωθεί με πέτρες (Πίν. 175 α). Ο δεύτερος χώρος βορειότερα (κτίριο 2), χτισμένος σε απόσταση μόλις 1,50 μ. από τον πρώτο και ελαφρώς μετατοπισμένος προς Δ., είχε μάλλον τη μορφή στοάς, ανοικτής προς Δ. Με διαστάσεις 9,50×6,50 μ., αποτελούσε τον πιθεώνα του συγκροτήματος και στέγαζε τρεις πίθους και τρία ορύγματα επενδυμένα με μεγάλα κομμάτια κεράμων στέγης, τοποθετημένα σε δύο σειρές παράλληλες στον κατά μήκος άξονα του κτιρίου (Πίν. 175 β). Η βορειοανατολική γωνία του κτιρίου ήταν κατεστραμμένη, αλλά σώζεται ευρύ άνοιγμα στον ανατολικό τοίχο, διαστ. 1,60 μ. Το κτίριο δεν ήταν στεγασμένο με κεραμίδια αλλά ίσως έφερε στέγη απλή ξύλινη. Τα δύο κτίρια, βοηθητικά ίσως ενός συγκροτήματος των υστερορρωμαϊκών χρόνων, καταστράφηκαν μέσα στον 6ο αι. μ.Χ., όπως διαπιστώνεται από νομίσματα που βρέθηκαν στο δάπεδο του πρώτου.

Στον τομέα Β αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους μια μεγάλων διαστάσεων λίθινη κυκλική κατασκευή με εσωτερική διάμετρο 9 και εξωτερική 14 μ. (Πίν. 175 γ). Οι πέτρες του δακτυλίου, πυκνά τοποθετημένες πάνω στο φυσικό με μικρή κλίση προς την εξωτερική περίμετρο, δεν ξεπερνούν σε ύψος τα 0,30 μ. (Πίν. 175 δ). Το εσωτερικό της κατασκευής – που ερευνήθηκε με τη βοήθεια σκαπτικού μηχανήματος λόγω της μεγάλης έκτασης – ήταν σκαμμένο στο φυσικό σε βάθος λίγο μεγαλύτερο του 1 μ. Η επίχωση εσωτερικά, έως το ήμισυ περίπου του συνολικού βάθους, δεν διέφερε από την επίχωση του δακτυλίου. Το κατώτερο όμως τμήμα ήταν γεμάτο με μαύρο χώμα, καθαρό από ευρήματα, υπόλειμμα ίσως οργανικού υλικού. Στο κέντρο ακριβώς του δακτυλίου και στην επιφάνεια του μαύρου χώματος αποκαλύφθηκε ο σκελετός ενήλικου ατόμου σε συνεσταλμένη στάση. Αν και η εικόνα παραπέμπει σε ταφικό περίβολο πρωιμότερων περιόδων, τα ελάχιστα νομίσματα και η κεραμική που συνελέγη κατά την έρευνα της κατασκευής υποδεικνύουν ταυτόχρονη χρήση με τα κτίσματα του τομέα Α, πιθανότατα αποθηκευτική. Ο νεκρός θα πρέπει να ενταφιάστηκε μετά την εγκατάλειψη του χώρου και όσο η κατασκευή ήταν ακόμη ορατή.

Νέα Ζίχνη

Θέση Μίτκα

Κατά τη διάνοιξη ορύγματος για την κατασκευή δικτύου ύδρευσης στην παραπάνω θέση[97], 1.200 μ. περίπου νότια της Νέας Ζίχνης, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι με κοινό προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΔ. και ένας λιθοσωρός. Στον πρώτο τάφο βρέθηκαν ελάχιστα οστά από παιδική ταφή και χάλκινος δακτύλιος ως μοναδικό κτέρισμα. Στο δεύτερο είχαν ταφεί δύο ενήλικα άτομα, το ένα επάνω στο άλλο και με αντίθετο προσανατολισμό. Τα κτερίσματα (Μουσείο Σερρών, αριθ. Δ1852-1859), πήλινη κύλικα[98], σιδερένια αιχμή δόρατος, αργυρό νόμισμα (διόβολο Ηιώνας[99]), τρεις χάλκινες τοξωτές πόρπες και χάλκινος δακτύλιος, τοποθετούν τον τάφο στο α΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

97. Στην ίδια περιοχή είχαν βρεθεί τάφοι κατά τη διάνοιξη του δρόμου Σερρών-Δράμας.

98. Γραμμένος - Τιβέριος, ό.π. (υποσημ. 92), Πίν. 10ε.

99. *SNG*, Macedonia, 174-175.

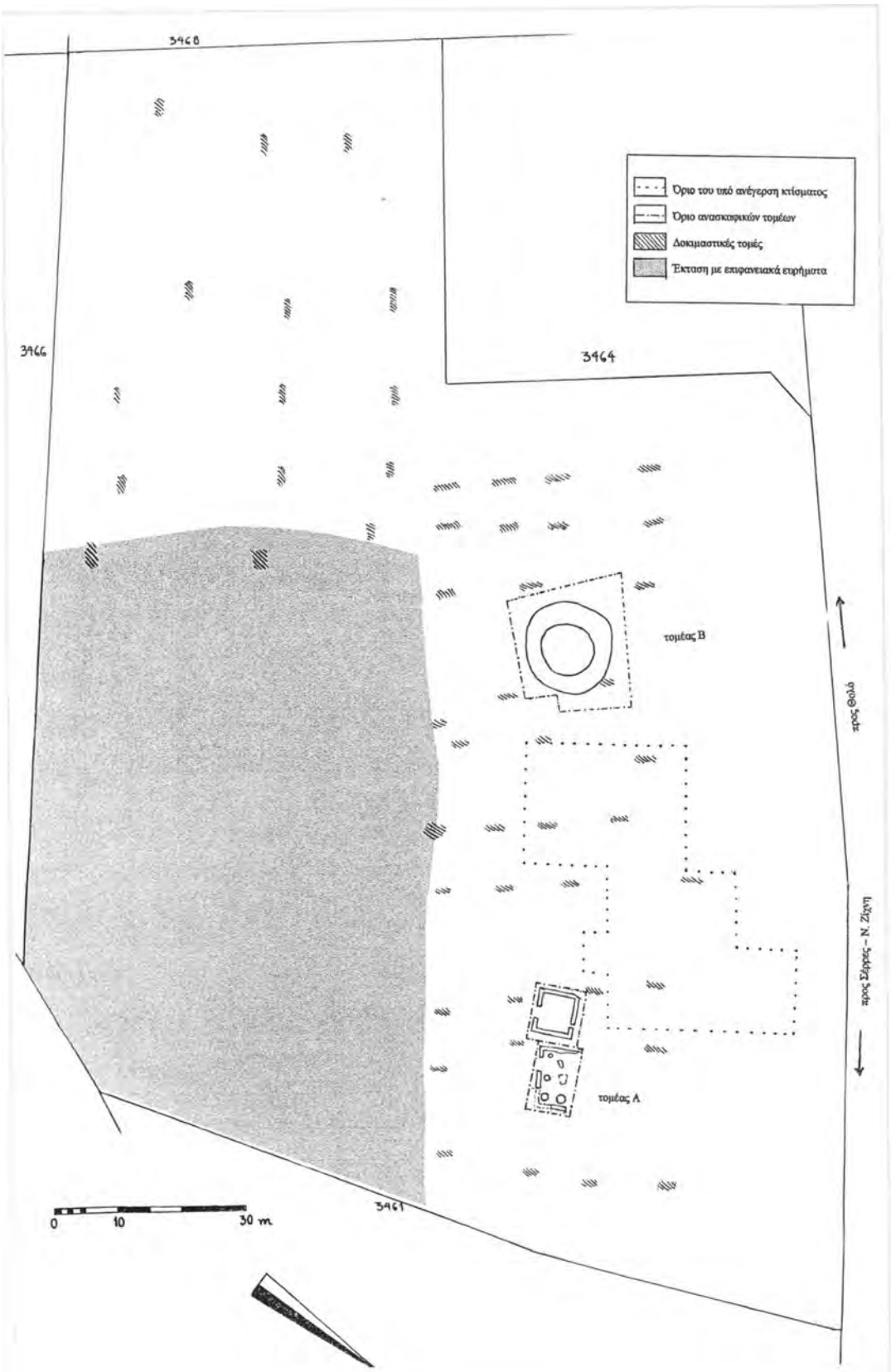

Σχέδ. 12. Νομός Σερρών. Θολός - Νέα Ζίχνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Μελενικίτσι

Θέση Λεγκίτσικο

Στις 13-11-2003 ερευνήθηκε μετά από υπόδειξη στην παραπάνω θέση[100] κιβωτιόσχημος τάφος που εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών. Ο τάφος κατασκευασμένος από μεγάλες καλοδουλεμένες ορθογώνιες πέτρες ασβεστόλιθου, περιείχε αδιατάρακτη ταφή σε κακή κατάσταση διατήρησης. Ο νεκρός είχε ταφεί με το κεφάλι προς Β. Στην περιοχή των ποδιών βρέθηκε μεγάλος μελαμβαφής σκύφος και στην περιοχή της κεφαλής πήλινο μελαμβαφές λυχνάρι, ατρακτόσχημο μυροδοχείο με οριζόντιες κόκκινες ταινίες και τρία χάλκινα νομίσματα. Από την περιοχή των χεριών συνελέγησαν δύο ακόμη χάλκινα νομίσματα (Μουσείο Σερρών αριθ. ευρ. Δ1539-1542). Τα ευρήματα χρονολογούν τον τάφο στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.[101].

Προμαχώνας[102]

Η ενδέκατη ανασκαφική περίοδος της έρευνας στο νεολιθικό οικισμό του Προμαχώνα πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2003[103]. Αρχικά αφαιρέθηκαν οι τελευταίοι μάρτυρες στον κυρίως ανασκαφικό τομέα και κατόπιν συνεχίστηκε η ανασκαφή στο εσωτερικό του μεγάλου υπόσκαφου χώρου στις ενοποιημένες τομές Ι, ΙΣΤ και ΙΖ.

Ολοκληρώθηκε η έρευνα της δεύτερης φάσης του οικισμού, των πασσαλόπηκτων κτισμάτων, η οποία στον ανεσκαμμένο χώρο είναι ορατή στο βορειοανατολικό τμήμα και μόνο στις τομές Α, Ε και ΣΤ. Στον υπόλοιπο χώρο έχει αποκαλυφθεί το φυσικό πάνω στο οποίο διακρίνονται οι λαξευμένοι υπόσκαφοι χώροι της αρχικής φάσης κατοίκησης του Προμαχώνα με τους λάκκους, οι οποίοι κατασκευάστηκαν είτε για αποθήκευση είτε για την τοποθέτηση πασσάλων. Έμεινε ανεξερεύνητο το τμήμα του μάρτυρα μεταξύ των τομών Γ και Β, όπου είχε βρεθεί το 1998[104] ένα όρυγμα για την κατεργασία μετάλλων, επειδή κρίθηκε σκόπιμο η έρευνα να γίνει από το εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Δημόκριτου, εφόσον θεωρηθεί απαραίτητο.

Στο εσωτερικό του μεγάλου ορύγματος η έρευνα συνεχίστηκε με την αφαίρεση της πάσας 31, όπου ερευνήθηκε παχύ στρώμα με συσσώρευση ευρημάτων που εντοπίστηκε κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο. Βαθύτερα, κάτω από ένα στρώμα κοκκινωπού χώματος που αρχικά θεωρήθηκε ότι αποτελεί το φυσικό, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε περιοχή με μεγάλες πέτρες, που καταλαμβάνει το κέντρο περίπου του ορύγματος. Είναι πιθανό οι πέτρες να προέρχονται από λίθινη κατασκευή, κάποιο θρανίο, ή από τοίχο που κατέρρευσε από ψηλά. Τα δύο στρώματα που περιγράφηκαν φαίνεται και από τη στρωματογραφία στο εσωτερικό του ορύγματος να διαχωρίζουν δύο φάσεις – της ίδιας όμως χρήσης –, αφού βαθύτερα συνέχισαν να εμφανίζονται επάλληλες στρώσεις με περιεχόμενο όμοιο με τις προηγούμενες, δηλαδή πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα μέσα σε οργανική ύλη. Έως το τέλος της ανασκαφικής περιόδου το δάπεδο στο φυσικό δεν αποκαλύφθηκε σε όλη την έκταση της ενοποιημένης τομής. Ερευνήθηκαν μόνο τα εσωτερικά τοιχώματα του ορύγματος στο ανατολικό και νότιο τμήμα του, όπου φάνηκε ότι καλύπτονταν με επάλληλες στρώσεις στοιβαχτού πηλού με την ενίσχυση μικρών λίθων. Το τελικό βάθος της ανασκαφής, 7 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους, καθιστά επικίνδυνη και ιδιαίτερα επίπονη την έρευνα στο εσωτερικό του ορύγματος.

Το μεγάλο ποσοστό υγρασίας στα βαθύτερα στρώματα διέσωσε μεγάλο αριθμό ξύλων και κλαδιών και αντικειμένων από οργανικό υλικό, όπως ένα καλάθι και μία ξύλινη (;) πλατιά ταινία διακοσμημένη με γραπτά κόκκινα σχέδια. Τα ξύλα που διασώθηκαν υποστηρίζουν την άποψη ότι στο εσωτερικό του τεράστιου αυτού κυκλικού χώρου θα πρέπει να υπήρχαν ξύλινες πλατφόρμες με χωμάτινα δάπεδα, όπου εδράζονταν τα πολυάριθμα αντικείμενα που βρέθηκαν. Τα διαδοχικά αρχαιολογικά στρώματα θα πρέπει να οφείλονται σε επάλληλες – φυσικές ή μη – καταστροφές του χώρου ή και σε περιοδική χρήση του. Η ειδική χρήση του είναι εμφανής και το είδος και το πλήθος των ευρημάτων στο εσωτερικό του συνηγορούν στην άποψη ότι στην περιοχή αυτή του οικισμού λάμβαναν χώρα κοινοτικές δραστηριότητες με συμβολικό πιθανότατα περιεχόμενο.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Φάγρης

Νεκροταφείο

Στο τέλος του 2003 (18/11-15/12/2003) πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο και την πόλη του αρχαίου Φάγρητα στη θέση Κανόνι του Δ.Δ. Ορφανίου του Δήμου Ορφανού Νομού Καβάλας.

100. Ό.π. (υποσημ. 91).

101. Η χρονολόγηση βασίζεται μόνο στα πήλινα αγγεία επειδή τα νομίσματα δεν έχουν συντηρηθεί.

102. Για εκτενή περιγραφή της πορείας της έρευνας και των ευρημάτων των ανασκαφικών περιόδων 2002 και 2003, βλ. *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 91-110.

103. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Δ. Μεγγίδης και Ν. Αμοιρίδου.

104. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 67-76.

Στο χώρο του νεκροταφείου ερευνήθηκε τμήμα του αγροτεμαχίου Μαυρόπουλου. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 46 τάφοι διαφόρων τύπων: κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς, ορθογώνιες καύσεις, λακκοειδείς, δύο λάρνακες, μία πήλινη και μία πώρινη, και ένα πιθάρι.

Από αυτούς όλοι οι κιβωτιόσχημοι (Πίν. 175 ε) (επτά τον αριθμό) και η πώρινη λάρνακα βρέθηκαν συληημένοι, καθώς ήταν αυτοί που μπορούσαν να εντοπιστούν ευκολότερα.

Οι κεραμοσκεπείς περιείχαν συνήθως παιδικές ταφές και ήταν κατά κανόνα ακτέριστοι αποτελούμενοι από δύο κορινθιακά καλυπτήρια κεραμίδια ημικυλινδρικά (Πίν. 175 στ).

Οι σημαντικότεροι, ωστόσο, τάφοι που ερευνήθηκαν είναι οι ορθογώνιες καύσεις, όχι μόνο γιατί αποτελούν μια συνηθισμένη πρακτική που συναντούμε στην περιοχή (παρόμοια παραδείγματα έχουν βρεθεί και στην Αμφίπολη), αλλά και γιατί λόγω της κατασκευής τους δεν εντοπίζονται εύκολα με αποτέλεσμα να παραμένουν ασύληητοι.

Κάθε καύση (Πίν. 176 α) αποτελούνταν από ένα μεγάλο σχετικά ορθογώνιο λάκκο σκαμμένο στο φυσικό έδαφος με διαστάσεις 2×1 μ. κατά μέσον όρο. Στο μέσον του λάκκου σκάβονταν βαθύτερα ένα στενότερο ορθογώνιο όρυγμα, όπου τοποθετούνταν τα ξύλα για την καύση και το φέρετρο του νεκρού.

Από τους τάφους αυτού του τύπου αρκετοί είναι πλούσια κτερισμένοι παρόλο που τα κτερίσματά τους δεν σώζονται σε καλή κατάσταση, αφού εξαιτίας των υψηλών θερμοκρασιών που αναπτύσσονταν κατά την καύση καταστρέφονταν σε μεγάλο βαθμό. Τα κτερίσματα ήταν ερυθρόμορφοι κωδωνόσχημοι κρατήρες με διονυσιακές σκηνές, διάφορα μικρότερα αγγεία ερυθρόμορφα και μελαμβαφή (σκύφοι, κυάθια) και αβαφή (αλάβαστρα), σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα, καθώς και πήλινα ειδώλια (Πίν. 176 β-ε).

Όλοι οι παραπάνω τάφοι τοποθετούνται χρονολογικά στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται μια μοναδική πήλινη σαρκοφάγος, αφού περιείχε έναν ερυθρόμορφο κιονωτό κρατήρα αυτής της εποχής.

Αναπάντεχο εύρημα αποτελεί και ένα πιθάρι, που περιείχε καύση προϊστορικών χρόνων, η οποία σύμφωνα με τα όστρακα των αγγείων που βρέθηκαν μέσα σε αυτήν, χρονολογείται στην ύστερη εποχή του Χαλκού.

Τέλος, πολύ σημαντικοί για τη διάρκεια της ζωής του νεκροταφείου ήταν οι λακκοειδείς τάφοι που ερευνήθηκαν. Αποτελούνται από ένα αβαθές ακανόνιστο όρυγμα (Πίν. 176 στ), διαστ. 1,60×0,50 μ. κατά μέσον όρο, σκαμμένο στο φυσικό χώμα, το οποίο μερικές φορές ορίζεται από αργές πέτρες. Οι νεκροί τοποθετούνται εκτάδην με προσανατολισμό πάντοτε Α.-Δ. με το κρανίο τοποθετημένο στη Δύση και τα χέρια διπλωμένα κάτω από το στήθος, στην κοιλιακή χώρα.

Οι περισσότεροι είναι ακτέριστοι και μόνο λίγοι έχουν κάποια χάλκινα κοσμήματα (ψέλλια και δακτυλίδια κυρίως, αλλά και γυάλινες χάνδρες κ.ά.) ως κτερίσματα. Ο σταθερός προσανατολισμός των τάφων αυτών, αλλά και τα κτερίσματά τους, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για χριστιανικούς τάφους της εποχής του Βυζαντίου.

Παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα του νεκροταφείου πραγματοποιήθηκε διερεύνηση μιας υπόγειας κατασκευής, η οποία είχε εντοπιστεί στο χώρο της αρχαίας πόλης του Φάγρητα το καλοκαίρι του 2002, μετά από υπόδειξη κατοίκων της περιοχής. Πρόκειται για σύμπλεγμα υπόγειων διαδρόμων (Πίν. 176 ζ), που επικοινωνούν μεταξύ τους και καταλήγουν σε ένα μεγάλο χώρο με κωνική οροφή. Εξωτερικά, μπροστά στις δύο εισόδους (Πίν. 176 η), διαμορφώνεται λιθόστρωτη αυλή, στο άκρο της οποίας αποκαλύφθηκε μεγάλη δεξαμενή σε σχήμα πίθου. Πιθανότατα η κατασκευή αυτή να σχετίζεται με τη συγκέντρωση νερού για τις ανάγκες ύδρευσης της αρχαίας πόλης, αν και η διακοπή των εργασιών δεν επέτρεψε την ολοκλήρωση της έρευνας και την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Ορφάνι

Αγροτεμάχιο αριθ. 944

Το παραπάνω αγροτεμάχιο βρίσκεται στην παραλία του Ορφανίου, μπροστά ακριβώς από τον ασφαλτόδρομο που διατρέχει παράλληλα προς τη θάλασσα τις παραλίες Οφρυνίου, Ορφανίου και Κάρυανης. Με αφορμή αίτημα της εκκλησιαστικής επιτροπής του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ορφανίου για ανέγερση εκκλησίας διενεργήθηκε το 2002 εκσκαφική έρευνα και απομάκρυνση της φυτικής γης με αποτέλεσμα να βρεθεί αρχαία κεραμική και να εντοπιστούν τοίχοι κτιρίου. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η πραγματοποίηση σωστικής ανασκαφικής έρευνας, η οποία διενεργήθηκε το Μάιο και τις αρχές Ιουνίου του 2003.

Ανοίχθηκαν συνολικά 15 τομές, διαστ. 4×4 μ., δύο από τις οποίες επεκτάθηκαν προς Ν. και μία προς Α. Αποκαλύφθηκε τμήμα κτιριακού συγκροτήματος (Πίν. 177 α), το οποίο προς το παρόν καλύπτει έκταση 235 τ.μ., αλλά εκτός από τη δυτική πλευρά του, όπου φαίνεται να τελειώνει, χωρίς όμως αυτό να είναι απολύτως βέβαιο, συνεχίζεται προς τις υπόλοιπες κατευθύνσεις.

Στη φετινή έρευνα διαπιστώθηκαν με βεβαιότητα δέκα χώροι, από τους οποίους ο ένας είναι υπερδιπλάσιος από τους υπόλοιπους και πιθανόν να πρόκειται για την αυλή

του συγκροτήματος. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο άλλοι συνεχόμενοι χώροι με θυραίο άνοιγμα επικοινωνίας μεταξύ τους στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου, οι οποίοι είναι στρωμένοι με κροκάλες και αργούς λίθους (Πίν. 177 β). Από πήλινες πλίνθους και κονιάματα που βρέθηκαν στους δύο προαναφερθέντες χώρους και στον αμέσως δυτικό, είτε στη θέση τους πάνω στις πέτρες είτε μετακινημένες, υποθέτουμε ότι αυτοί οι τρεις χώροι είχαν δάπεδο με πήλινες πλίνθους, το οποίο στους δύο χώρους πατούσε πάνω σε υπόστρωμα με λίθους, μάλλον για λόγους στεγανότητας.

Ένας μικρών διαστάσεων χώρος στο βόρειο τμήμα του συγκροτήματος φέρει εσωτερικά υδραυλικό κονίαμα, γεγονός που μας οδηγεί στη σκέψη ότι είναι δεξαμενή νερού. Η ανεύρεση μολύβδινου σωλήνα παροχής νερού αμέσως έξω από τον τοίχο της δεξαμενής επιβεβαιώνει αυτή την άποψη. Σε απόσταση 8,50 μ. νοτιοανατολικά από αυτό το σωλήνα νερού βρέθηκε και δεύτερος, επίσης έξω από τοίχο του κτιρίου.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του συγκροτήματος, σε φαρδύ διάδρομο νότια του αύλειου χώρου, βρέθηκε ελεύθερη παιδική ταφή, ακτέριστη. Ο σκελετός, μήκ. 0,88 μ., ήταν σε ύπτια θέση, με προσανατολισμό Α.-Δ., με το κρανίο που είχε ως προσκέφαλο κέραμο στα δυτικά (Πίν. 177 γ). Ο ενταφιασμός φαίνεται ότι έγινε πρόχειρα και βιαστικά και οπωσδήποτε μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου.

Τμήματα τριπτήρων, κομμάτια πίθων, αγνύθες και ελαιοπυρήνες μάς οδηγούν στην υπόθεση ότι έχουμε να κάνουμε με μια αγροικία, η οποία από την κεραμική χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ. Βεβαίως σε πιο σίγουρα συμπεράσματα θα μπορέσουμε να καταλήξουμε όταν ολοκληρωθεί η ανασκαφική έρευνα του κτιριακού συγκροτήματος. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το κτίριο αυτό είναι το πρώτο που εντοπίζεται σε όλη την παραλιακή ζώνη μεταξύ του Στρυμόνα και του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Γαληψού, στην παραλία της Κάρυανης και από αυτή την άποψη και μόνον αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Οικόπεδο Δομικής Ξάνθης Α.Ε.

Στην περιοχή του Μώλου, στο βορειοδυτικό άκρο του Λιμένα και σε απόσταση 500 μ. περίπου δυτικά του εκκλησιαστικού συγκροτήματος που ανασκάπτει κατά την τελευταία δεκαετία η 12η ΕΒΑ, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα σε οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Α. και Ι. Ζησιάδη και τώρα της εταιρείας Δομική Ξάνθης. Δοκιμαστικές τομές πραγματοποιήθηκαν σε όλη την έκταση του οικοπέδου, αλλά εντόπισαν αρχαία οικοδομικά λείψανα μόνο στο βόρειο και το νότιο τμήμα του.

Στο βόρειο όριο του οικοπέδου, σε απόσταση 20 μ. από την ακτή, εντοπίστηκε τοίχος, πλ. 0,60 μ., με κατεύθυνση Δ.-Α. (Πίν. 178 α). Αποκαλύφθηκε σε μήκος 30 μ., καταλαμβάνει, δηλαδή, όλο το πλάτος του οικοπέδου, και επεκτείνεται και εκτός αυτού. Είναι χτισμένος με μεγαλύτερες αδρά επεξεργασμένες πέτρες στις όψεις και λιθολόγημα στο εσωτερικό, με μόνο συνδετικό υλικό τη λάσπη. Κατά διαστήματα 5 μ. περίπου δημιουργούνται πεσσοί 0,60×1 μ., οι οποίοι εξέχουν κατά 0,15 μ. εσωτερικά και εξωτερικά (Πίν. 178 β). Σε απόσταση 3 μ. βόρεια του τοίχου, ανασκάφηκε λιθόκτιστο πηγάδι με διάμετρο στομίου 1,50 μ. Δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί σε βάθος λόγω του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα. Η λειτουργία του τοιχίου δεν είναι διευκρινισμένη, δεν αποκλείεται, πάντως, να πρόκειται για περίβολο ή να σχετίζεται με τις παρούσες κατά την αρχαιότητα εδώ λιμενικές εγκαταστάσεις και δραστηριότητες. Ο μικρός αριθμός οστράκων χτενωτής κεραμικής χρονολογεί τον τοίχο στα ρωμαϊκά-υστερορρωμαϊκά χρόνια.

Στο υπόλοιπο οικόπεδο η κατάσταση διατήρησης των αρχιτεκτονικών λειψάνων είναι, δυστυχώς, πολύ κακή και αποσπασματική. Στο κεντρικό τμήμα βρέθηκαν μέσα στον υδροφόρο ορίζοντα λιθοσωροί και τοιχία πολύ κατεστραμμένα, των οποίων η χρήση δεν είναι σαφής. Λιθόκτιστα θεμέλια κτιρίων, με δύο ή τρεις σειρές δόμων, εντοπίστηκαν και στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, όπου φαίνεται ότι σχημάτιζαν ορθογώνιους χώρους, πλ. 3 μ. περίπου, αν και δεν έχουν διατηρηθεί όλες οι πλευρές τους (Πίν. 178 γ). Στο δυτικό χώρο βρέθηκε μικρή εστία από πηλό (Πίν. 178 δ), διαμ. 0,50 μ., πάνω σε υπόστρωμα από όστρακα μεγάλων αγγείων και πλακαρές πέτρες, η οποία «αποσπάστηκε» και μεταφέρθηκε στο Μουσείο. Στο ανατολικό άκρο του νότιου τομέα ήλθαν στο φως δύο αποθηκευτικά αγγεία in situ, ένας πίθος και ένα καδόσχημο (Πίν. 178 ε). Τα ευρήματα αυτά, ωστόσο, δεν αποσαφήνισαν την οικιστική ή εργαστηριακή ταυτότητα του συγκροτήματος, αν και η δεύτερη είναι πιθανότερη, μια που βρισκόμαστε αρκετά μακριά από τα αρχαία πολεοδομικά όρια, σε μια έκταση που από την κλασική εποχή στεγάζει εργαστηριακές ή ταφικές ανάγκες της αρχαίας πόλης. Οι χώροι του συγκροτήματος επεκτείνονται κάτω από την οδική αρτηρία Λιμένα-Πρίνου και δεν μπορούν να ερευνηθούν. Και στο νότιο τομέα του οικοπέδου δεν υπήρξαν «σημαντικά» κινητά ευρήματα, πλην μερικών μολύβδινων συνδέσμων και πωμάτων αγγείων. Η κεραμική είναι και εδώ πολύ φθαρμένη, δύσκολα αναγνωρίσιμη, αλλά μάλλον πρωιμότερη του βόρειου τομέα.

Οικόπεδο Α. Πιπίνη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται σε απόσταση 300 μ. περίπου νότια της περιφερειακής αρτηρίας του Λιμένα. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου της ύστερης κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής περιόδου (4ος-3ος αι. π.Χ.). Αποκαλύφθηκαν 47 τάφοι, κυρίως μαρμάρινοι ορθογώνιοι κιβωτιόσχημοι, καλυμμένοι με μαρμάρινες καλυπτήριες πλάκες. Εξαίρεση αποτελούν οι δύο εγχυτρισμοί, ο ένας κεραμοσκεπής και οι τρεις κτιστοί τάφοι (Πίν. 179 α-β).

Χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η ανθρωπολογική μελέτη φαίνεται ότι, πλην των τεσσάρων παιδικών ταφών, ο υπόλοιπος πληθυσμός περιλαμβάνει 11 θήλεα άτομα, κτερισμένα με κάτοπρο και κοσμήματα, 17 άρρενα άτομα κτερισμένα κυρίως με στλεγγίδα, αλλά και αρκετές χωρίς αναγνώριση του φύλου, είτε επειδή ήταν ακτέριστες είτε επειδή δεν περιείχαν σκελετικά λείψανα. Ένας μόνον τάφος περιείχε διπλή ταφή ενηλίκων. Οι νεκροί ήταν παντού τοποθετημένοι πάνω στο φυσικό έδαφος, σε ύπτια στάση και με το κρανίο προς Β. (Πίν. 179 γ-δ).

Τις γυναικείες ταφές συνόδευαν χάλκινα κάτοπτρα, χάλκινα δακτυλίδια, χάλκινοι κρίκοι και λιγοστά χάλκινα ψαλίδια, αλλά και μυροδοχεία, αρυβαλλοειδή ληκύθεια και πυξίδες. Τις ανδρικές ταφές συνόδευαν εκτός των σιδερένιων στλεγγίδων, κάποιο ξίφος ή δακτυλίδι και αγγείο. Σε μία μόνο παιδική ταφή υπήρχε ως κτέρισμα πήλινο ειδώλιο, ενώ σε μία άλλη βρέθηκε θησαυρός δώδεκα χάλκινων νομισμάτων.

Ανάμεσα στις ταφές αποκαλύφθηκαν κυκλικές ή ορθογώνιες κατασκευές από αργούς λίθους με μαρμάρινη πλίνθο στο κέντρο, προφανώς μικροί τύμβοι για επιτύμβια στήλη χαμένη σήμερα. Στα βορειοανατολικά του ανασκαφικού χώρου αποκαλύφθηκε λιθόκτιστος περίβολος και δρόμος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Πίν. 179 ε).

Λιμενάρια

Οικόπεδο Ι. Καΐδη

Η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο διενεργήθηκε τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο του 2003 με αφορμή την ανέγερση θερινού κινηματογράφου. Το οικόπεδο έχει τριγωνική κάτοψη και βρίσκεται στο δυτικό όριο του σημερινού οικοδομικού ιστού του χωριού των Λιμεναρίων, σε μικρή απόσταση από την οδική αρτηρία Λιμένα-Λιμεναρίων, και μόλις 15 μ. από την ακτή.

Η έρευνα επικεντρώθηκε στο βόρειο τμήμα του, καθώς οι δοκιμαστικές τομές στο νότιο τμήμα δεν έδωσαν αρχαιολογικά λείψανα. Προφανώς είχαν καταστραφεί από τη θάλασσα. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, αλλά και τα κινητά ευρήματα, επιβεβαιώνουν την εργαστηριακή χρήση του χώρου ως αγγειοπλαστείου παραγωγής οξυπύθμενων θασιακών αμφορέων για το εμπόριο του κρασιού.

Στις Τομές Α, Β, Γ και Δ αποκαλύφθηκε ο Χώρος 1, ο μεγαλύτερος και καλύτερα διατηρημένος από τους χώρους του συγκροτήματος, με διαστάσεις 6,50×6,70 μ., και τοίχους πλ. 0,60 και σωζ. ύψ. 0,50 μ. (Πίν. 180 α). Είναι κατασκευασμένοι με μεγαλύτερες πέτρες και κροκάλες στις όψεις και λιθολόγημα ανάμεσά τους. Η τοιχοδομία είναι αρκετά προσεγμένη με ψευδοϊσοδομικό σύστημα δόμων μικρού ύψους. Στο χώρο αυτό δεν εντοπίστηκε είσοδος. Η βορειοδυτική γωνία του βρίσκεται κάτω από το σημερινό αγροτικό δρόμο και η αποκάλυψή του δεν είναι εφικτή. Εντυπωσιακό είναι το δάπεδο του χώρου, με πολύ πυκνά και διαγωνίως τοποθετημένους πλακαρούς λίθους μικρών διαστάσεων, οι οποίοι σχηματίζουν κυκλοτερείς ή πεταλοειδείς επιφάνειες. Για να ολοκληρωθεί η κάλυψη ολόκληρης της επιφάνειας προστίθενται σε κάποια σημεία μικρές πέτρες σε οριζόντια διάταξη.

Περιμετρικά αποκαλύφθηκαν και άλλοι πλακόστρωτοι ή λιθόστρωτοι χώροι, η εικόνα τους όμως είναι αποσπασματική. Ο Χώρος 2 στα ανατολικά είχε δάπεδο όμοιας κατασκευής, ενώ ο Χώρος 3, στα δυτικά του χώρου 1, καλύπτεται με δάπεδο από οριζοντίως τοποθετημένα μικρά βότσαλα. Ανάλογο είναι και το δάπεδο του νοτιότερου Χώρου 4. Πέτρες μεγάλων διαστάσεων έχουν χρησιμοποιηθεί μόνο στο βορειότερο Χώρο 5 (Πίν. 180 β), το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου βρίσκεται κάτω από το δρόμο. Ορθογώνιες πέτρες προτιμώνται για τα άκρα του λιθόστρωτου, ενώ το εσωτερικό γεμίζει με επίσης μεγάλες κυκλικές ή ακανόνιστες αλλά και μικρότερες πέτρες. Στο ανατολικό άκρο του χώρου αυτού προστέθηκε σε μια δεύτερη οικιστική φάση ένα στενό τοιχίο (Πίν.180 γ), είτε για να διευκολύνει την εργασία των κεραμέων είτε για τη διαμόρφωση κλιμακοστασίου.

Στο Χώρο 4 εντοπίστηκε μία κεραμοσκεπής γυναικεία ταφή (Πίν. 180 δ) κτερισμένη με χάλκινο περιδέραιο με ψήφους υαλόμαζας (Πίν. 180 ε). Στο ίδιο σημείο βρέθηκε και επιτύμβια imago clipeata με γυναικεία μορφή (Πίν. 180 στ), πρόσθετη μαρτυρία για την ταφική χρήση του χώρου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Η πλειονότητα των κινητών ευρημάτων είναι όστρακα θασιακών οξυπύθμενων αμφορέων και ενσφράγιστες λαβές (Πίν. 180 ζ-η), οι περισσότερες των ελληνιστικών χρόνων. Υπάρχουν, επίσης, όστρακα χρηστικών σκευών, πωμάτων αμφορέων, ενώ συχνή είναι η παρουσία μαζών πρασινοκίτρινου αργιλοχώματος, πρώτης ύλης για την παρασκευή του θασιακού πηλού ή των επιχρισμάτων άλλων αγγείων. Οι έρευνες των τελευταίων χρόνων, με τη συνεργασία του ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος, έδειξαν ότι αυτή η πρώτη ύλη βρισκόταν σε μικρή απόσταση από τα Λιμενά-

ρια, στα βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Καλύβια. Τόσο τα ευρήματα αυτά όσο και οι λιθόστρωτοι χώροι, πιθανόν δεξαμενές για την επεξεργασία του πηλού, αποδεικνύουν τη χρήση του συγκροτήματος ως αγγειοπλαστείου.

Οικόπεδο Α. Βαμβακά

Η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, μέσα στον οικοδομικό ιστό των Λιμεναρίων, πραγματοποιήθηκε το 2002 και το 2003 μετά από αίτημα του ιδιοκτήτη για ανέγερση ξενοδοχείου. Το οικόπεδο βρίσκεται βόρεια της οδικής αρτηρίας Λιμένα-Λιμεναρίων. Σε απόσταση μόλις 15 μ. προς Β. του οικοπέδου είχε πραγματοποιηθεί σωστική ανασκαφική έρευνα το 1995[105]. Στο χώρο του οικοπέδου υπήρχαν τα ερείπια ενός προπολεμικού αποστακτηρίου με υπόγειο που έχει καταστρέψει τα αρχαιολογικά στρώματα στο βορειοανατολικό τμήμα της ιδιοκτησίας. Στο βόρειο άκρο του οικοπέδου υπάρχει σύγχρονο πηγάδι.

Από την πρώτη ανασκαφική περίοδο εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα αλλά και κατασκευές που έδωσαν την εικόνα ενός συγκροτήματος με πιθανή εργαστηριακή χρήση. Ο βασικός άξονας του κτίσματος έχει κατεύθυνση Β.-Ν., με το οικόπεδο να διατρέχεται από τοίχο, μήκ. 20 μ. περίπου, ο οποίος με τη βοήθεια άλλων εγκαρσίων δημιουργεί ορθογώνιους χώρους (Πίν. 181 α). Δεν γνωρίζουμε το μέγεθος αυτών των χώρων, επειδή το επίμηκες σχήμα του οικοπέδου δεν επιτρέπει την επέκταση της ανασκαφικής έρευνας προς Δ. (Πίν. 181 β). Οι τοίχοι είναι ιδιαιτέρως επιμελημένοι, χτισμένοι με λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους και με ψευδοϊσόδομο σύστημα. Σε ορισμένα σημεία έχουν χρησιμοποιηθεί αρχιτεκτονικά μέλη, κυρίως τμήματα κιόνων, σε β΄ χρήση, ενώ μόνο για τη θεμελίωση και την τοιχοδομία της πρωιμότερης φάσης επιλέγονται λίθοι μεγαλύτερου μεγέθους ή και κροκάλες χωρίς περαιτέρω επεξεργασία (Πίν. 181 γ).

Στο εσωτερικό των χώρων εντοπίστηκαν κατασκευές που ενισχύουν την υπόθεση του εργαστηριακού προορισμού του συγκροτήματος: πήλινα και λίθινα έδρανα (Πίν. 181 δ), περιοχές με έντονα ίχνη καύσης, δάπεδα από πηλό, θερμαντικές κατασκευές, αλλά και λιθόκτιστες βάσεις στήριξης μεγάλων πίθων. Στο εσωτερικό ενός από τους λίθους αυτούς εντοπίστηκαν απανθρακωμένα κουκούτσια ελιάς. Δίπλα στις βάσεις αυτές βρέθηκε και σημαντικός αριθμός πήλινων κωλουροκωνικών υποστατών οξυπύθμενων αμφορέων (Πίν. 182 α). Στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου ανασκάφηκε ένα λιθόκτιστο καλοδιατηρημένο πηγάδι (Πίν. 182 β), αναγκαίο και αυτό για τη λειτουργία του αγγειοπλαστείου από τον 4ο αιώνα έως και τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Ιδιαίτερη σημασία έχει και ο εντοπισμός μιας πρωιμότερης φάσης των αρχαϊκών χρόνων, κατά την οποία συνυπάρχει η τροχήλατη με την τοπική χειροποίητη κεραμική παράδοση. Από τη φάση αυτή προέρχονται πήλινες βάσεις κεραμικών τροχών από ωμό πηλό, διαμ. 0,30 μ. περίπου, τοποθετημένες σε σειρά (Πίν. 182 γ-δ). Αποτελούν το εντυπωσιακότερο εύρημα της ανασκαφής και υποστηρίζουν μια εργαστηριακή χρήση του χώρου ήδη από τον 6ο αι. π.Χ.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής αξίζει να αναφέρουμε μία ακέραιη πήλινη μήτρα λυχναριού με Διόνυσο ή Σάραπι, που στην εξωτερική της επιφάνεια έφερε εγχάρακτο σύμβολο *X* (Πίν. 182 ε). Βρέθηκαν, επίσης, αρκετοί ακέραιοι ενσφράγιστοι κέραμοι λακωνικού τύπου. Πλην του μεγάλου αριθμού ενσφράγιστων λαβών, σπάνιο εύρημα αποτελεί μια σφραγίδα θασιακών αμφορέων, μόλις η δεύτερη που έρχεται στο φως στη Θάσο (Πίν. 182 στ-ζ). Από τα λιγοστά χάλκινα νομίσματα, δύο είναι ρωμαϊκά με κεφαλή Καρακάλα ή Γέτα στον εμπροσθότυπο και παράσταση Ηρακλή στον οπισθότυπο, και άλλα δύο που χρονολογούνται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. με Ηρακλή στον εμπροσθότυπο και τα σύμβολα του ήρωα στον οπισθότυπο.

Η κεραμική είναι στη συντριπτική της πλειονότητα αβαφής – με αφθονία μαγειρικών και αποθηκευτικών αγγείων (Πίν. 183 α-β) – κυρίως, όμως, οξυπύθμενων αμφορέων που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Στη νεότερη φάση ανήκουν οι ερυθροβαφείς άωτοι σκύφοι με γωνιώδη περιγράμματα που χρονολογούνται στους υστεροελληνιστικούς και τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Στην πρωιμότερη φάση λειτουργίας του εργαστηρίου ανήκουν όστρακα μελαμβαφών αγγείων και αγγείων Δυτικής Κλιτύος, κυρίως σκύφοι και πινάκια υστεροκλασικών χρόνων. Τέλος, η αρχαϊκή φάση χαρακτηρίζεται, όπως προειπώθηκε, από τη συνύπαρξη τροχήλατων και χειροποίητων αγγείων (Πίν. 183 γ-δ).

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΘΕΣΕΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Παλαιόκαστρο

Με αφορμή λαθρανασκαφή σε αγροτική περιοχή βορειοανατολικά του χωριού ερευνήθηκαν επιφανειακά οι περιοχές Πετρωτό και Λιούτεκ, όπου εντοπίζονται οικι-

105. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 621-622.

σμός και νεκροταφείο, αντίστοιχα. Από το νεκροταφείο, που βρίσκεται μόλις 400 μ. βορειοανατολικά του χωριού σε ομαλή πλαγιά που διασχίζεται από αγροτικό δρόμο, ο οποίος οδηγεί στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου, διακρίνεται κιβωτιόσχημος τάφος, στο εσωτερικό του οποίου είχε στο παρελθόν βρεθεί λυχνάρι ελληνιστικών χρόνων. Ανατολικότερα, σε δασωμένο ύψωμα απομονωμένο ανατολικά και δυτικά από κοίτες χειμάρρων, απλώνεται ο οικισμός που με βάση την άφθονη κεραμική που συνελέγη από τη νότια και δυτική πλαγιά και τις κοίτες των χειμάρρων, έχει μεγάλη διάρκεια ζωής, από τους κλασικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σε ερευνητικές τομές για την κατασκευή «πάρκου πατριδογνωσίας» στους νότιους πρόποδες του λόφου του Αγίου Γεωργίου, στα βορειοδυτικά του χωριού, εντοπίστηκε θέση προϊστορικών και ιστορικών χρόνων. Στη μεγαλύτερη έκταση του λόφου διακρίνεται επιφανειακά ο βράχος και οι επιχώσεις είναι ιδιαίτερα λεπτές. Σε αρκετά σημεία έχουν προηγηθεί μεγάλες εκσκαφές και αποχωματώσεις από το στρατό για τη δημιουργία χαρακωμάτων και η εικόνα της εγκατάστασης έχει αλλοιωθεί. Δεν εντοπίστηκαν πουθενά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αν και η ποσότητα κεραμικής και κεράμων στέγης που συνελέγη είναι μεγάλη. Ανάμεσα στα όστρακα ακόσμητης τροχήλατης κεραμικής καθημερινής χρήσης διακρίνονται ελάχιστα όστρακα νεολιθικής εποχής και αρχαϊκών χρόνων.

Μελενικίτσι

Μετά από παράδοση αρχαίων που βρέθηκαν στην περιοχή Μπακαρτζίικα που εκτείνεται νότια της θέσης Λεγκίνιτσκο[106] υποδείχθηκε η θέση όπου έχουν έλθει στο φως χάλκινα αντικείμενα, γεγονός που συνδέεται με την ονομασία της τοποθεσίας. Η παράδοση (Μουσείο Σερρών αριθ. ευρ. Δ1512-Δ1531) αποτελείται από χαρακτηριστικά κοσμήματα πρώιμης εποχής Σιδήρου και αρχαϊκών χρόνων που έχουν βρεθεί κατά την άροση των χωραφιών. Ταυτόχρονα υποδείχθηκαν και δύο ακόμη θέσεις. Η μία βρίσκεται 3,5 χλμ. περίπου ανατολικά του χωριού στην περιοχή Σπηλιά, σε πλάτωμα ανάμεσα σε βαθείς χειμάρρους, και τα επιφανειακά ευρήματα υποδεικνύουν μια μικρής έκτασης εγκατάσταση ελληνιστικών χρόνων. Η δεύτερη θέση Λεγίν αποτελεί εγκατάσταση βυζαντινών ή μεταβυζαντινών χρόνων και βρίσκεται σε απόσταση 4,5 χλμ. βορειοανατολικά του χωριού σε ημιορεινή περιοχή.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Γαληψός

Θέση Οκτάρα

Αγροτεμάχιο αριθ. 464, ιδιοκτησίας Θ. Κάππα, κατοίκου Ορφανίου, 2,5 χλμ. νοτιοδυτικά από τη Γαληψό και δίπλα, στα βόρεια, από τη μεσογειακή Ε.Ο. Καβάλας-Θεσσαλονίκης.

Σε ισοπεδωτικές εργασίες υπό την επίβλεψη του αρχαιοφύλακα της Εφορείας Ν. Χρυσαφούδη, εμφανίστηκαν κεραμική και καμένα χώματα. Στις 12-3-2003 διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα στο παραπάνω αγροτεμάχιο και στα γειτονικά. Το αγροτεμάχιο αριθ. 464 καταλαμβάνει όλη την κορυφή και τη νότια πλαγιά τούμπας, ενώ στις υπόλοιπες πλαγιές βρίσκονται τα αγροτεμάχια αριθ. 459-463 και 465-472. Δίπλα από την τούμπα, στα δυτικά, περνά το Ρέμα της Σκοτωμένης και η συνολική έκτασή της είναι γύρω στα 55 στρέμματα, από τα οποία 20-25 ανήκουν στο αγροτεμάχιο αριθ. 464. Στην ευρύτερη περιοχή της κορυφής της τούμπας διαπιστώθηκε για πρώτη φορά άφθονη προϊστορική κεραμική και λίγη ιστορικών χρόνων, ενώ οι καύσεις ανήκουν σε στρώματα καταστροφής. Από την προϊστορική κεραμική ξεχωρίζουν οι κατηγορίες με στιλβωμένο μαύρο επίχρισμα (black-burnished) και με μαύρη διακόσμηση σε κόκκινο βάθος (black on red). Αυτές οι δύο χαρακτηριστικές κατηγορίες χρονολογούν και τον προϊστορικό οικισμό στη μέση και νεότερη νεολιθική περίοδο.

Στην επιφανειακή έρευνα συμμετείχαν ο αρχαιοφύλακας της περιοχής Ν. Χρυσαφούδης και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος.

Οφρύνιο

Θέση Καλαμούδι

Αγροτεμάχιο αριθ. 2, ιδιοκτησίας Β. Βρύζα, κατοίκου Οφρυνίου. Το αγροτεμάχιο βρίσκεται μεταξύ του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου στην ίδια θέση[107] (ΦΕΚ 1465/Β΄/26-10-2001) και του στρατοπέδου με τις αποθήκες καυσίμων, με τη νοτιοανατολική πλευρά του οποίου εφάπτεται.

Έπειτα από ενημέρωση του αρχαιοφύλακα της Εφορείας Ν. Χρυσαφούδη για ανεύρεση αρχαιοτήτων στο παραπάνω αγροτεμάχιο, πραγματοποιήθηκε στις 17-4-

106. Σαμσάρης, ό.π. (υποσημ. 89), σ. 174. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 636.

107. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 570.

2003 αυτοψία και διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα, στην οποία πήρε μέρος και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος. Διαπιστώθηκε ότι οι αρχαιότητες είναι μαρμάρινο απότμημα στήλης και κομμάτια δουλεμένων λίθων από μάρμαρο και πωρόλιθο. Δεν εντοπίστηκε καθόλου κεραμική σε όλο το αγροτεμάχιο. Τα ευρήματα αυτά στοιχειοθετούν την πιθανή ύπαρξη τάφων, οι οποίοι καταστράφηκαν.

Κάρυανη

Θέση Παλιόκαστρο

Αγροτεμάχιο αριθ. 2314, ιδιοκτησίας Ι. Κούτρα, κατοίκου Κάρυανης. Το αγροτεμάχιο βρίσκεται περίπου 250 μ. δυτικά από το λόφο του Παλιόκαστρου με τον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο (ΦΕΚ 1465/Β΄/26-10-2001), ο οποίος περιλαμβάνει προϊστορικό οικισμό και ερείπια μεταβυζαντινού φρουρίου.

Στις 17-4-2003 πραγματοποιήθηκε αυτοψία στο παραπάνω αγροτεμάχιο με υπόδειξη του αρχαιοφύλακα της περιοχής Ν. Χρυσαφούδη και τη συμμετοχή και του οδηγού της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλου. Στο ανατολικό τμήμα του αγροτεμαχίου και κυρίως στην ανατολική παρειά του, που σχηματίζεται λόγω υψομετρικής διαφοράς με το χαμηλότερο όμορο αγροτεμάχιο στα ανατολικά, υπάρχουν λαθρανασκαμμένοι λακκοειδείς τάφοι ή ελεύθερες ταφές. Η χρονολόγηση των τάφων είναι αδύνατη, λόγω μη ανεύρεσης άλλων στοιχείων που θα μπορούσαν να βοηθήσουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Πλατανότοπος

Θέση Τουρκομνήματα

Χαμηλό ύψωμα στις υπώρειες του Παγγαίου, 500 μ. νότια από τη χαραγμένη σε βράχο γνωστή επιγραφή της Θεάς Αλμωπίας, η οποία βρίσκεται στα δυτικά-βορειοδυτικά από τα Ερείπια Τρίτα (Τσιφλίκι).

Έπειτα από ειδοποίηση του αρχαιοφύλακα Ν. Χρυσαφούδη για εντοπισμό λαθρανασκαφών στην παραπάνω θέση (Ν 40° 50,760΄ Ε 24° 01,900΄), διενεργήθηκε στις 17-4-2003 επιφανειακή έρευνα, στην οποία πήρε μέρος και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος. Στο ανατολικό τμήμα ξέφωτου στο πλάτωμα της κορυφής του υψώματος υπάρχουν λαθρανασκαμμένοι κιβωτιόσχημοι και λακκοειδείς τάφοι. Μέσα στους τάφους και στην ευρύτερη έκταση δεν βρέθηκαν αντικείμενα (όστρακα αγγείων ή νομίσματα) που θα μπορούσαν να τους χρονολογήσουν.

Περίπου 300 μ. νοτιοανατολικά από τα Τουρκομνήματα, στο ελαιόκτημα Α. Νεκίδη και στη γύρω περιοχή εντοπίστηκε κεραμική υστεροελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων σε επιφανειακή έρευνα στις 20-5-2003, στην οποία συμμετείχε και ο οδηγός της Εφορείας Γ. Πατέρας. Η κεραμική αυτή ανήκει σε οικιστική εγκατάσταση που εκτείνεται περίπου 200 μ. ανατολικότερα, μέχρι και τη δυτική όχθη του χειμάρρου ο Λάκκος του Τσιφλικιού[108].

Ορφάνι

Θέση Ύψωμα

Πρόκειται για το ψηλότερο σημείο στο δυτικό άκρο του Συμβόλου (υψόμετρο 150 μ., στο χάρτη της ΓΥΣ 1:50.000), το οποίο φέρει τριγωνομετρικό σημείο. Απέχει 1,3 χλμ. δυτικά από το Ορφάνι και 850 μ. από τον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο (ΦΕΚ 1465/Β΄/26-10-2001) στη θέση Παλιό λατομείο (αγρός αριθ. 153, Β. Μυλωνόπουλου), όπου στο παρελθόν βρέθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι ελληνιστικής περιόδου[109].

Με αφορμή αίτημα για τη δημιουργία λατομείων μαρμάρου πραγματοποιήθηκε αυτοψία στις 6-5-2003 και ακολούθησε επιφανειακή έρευνα στις 8-5-2003, στις οποίες συμμετείχε και ο οδηγός της Εφορείας Γ. Πατέρας. Κατά την αυτοψία και κυρίως την επιφανειακή έρευνα διαπιστώθηκε πως το τοπωνύμιο Παλιό λατομείο οφείλει την ονομασία του στην εκτεταμένη λατομική δραστηριότητα που υπάρχει στη νότια πλαγιά του υψώματος. Συγκεκριμένα, σώζεται αρχαίο λατομείο (Πίν. 183 ε), ενώ σε όλη την ευρύτερη περιοχή υπάρχουν ίχνη λατόμευσης.

Κοκκινόχωμα

Ύψωμα στο Σύμβολο (υψόμετρο 320 μ.), ± 850 μ. ανατολικά του χωριού και θέση περίπου 150 μ. ανατολικότερα, στην παρειά του δασικού χωματόδρομου που ξεκινά ανατολικά από το νεκροταφείο του χωριού.

Με υπόδειξη του δικηγόρου Θ. Λυμπεράκη διενεργήθηκε στις 12-9-2003 επιφανειακή έρευνα στις δύο θέσεις, στην οποία συμμετείχε και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος. Από τη νότια πλαγιά του υψώματος, που είναι πιο ομαλή από τις άλλες και με σημεία χωρίς βλάστηση, περισυνελέγησαν προϊστορική κεραμική πρώιμης εποχής Σιδήρου και σκουριές, και από την παρειά του δρόμου κεραμική ίδιας εποχής. Τα στοιχεία αυτά συνιστούν την ύπαρξη οικιστικής εγκατάστασης πρώιμης

108. Για τον οικισμό στη θέση αυτή, βλ. Γ.Α. Πίκουλας, *Η Χώρα των Πιέρων. Συμβολή στην τοπογραφία της*, Αθήνα 2001, σ. 78.

109. *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 271· 40 (1985): Χρονικά, σ. 266-267.

εποχής Σιδήρου και την ανάπτυξη μεταλλευτικών και μεταλλουργικών δραστηριοτήτων, οι οποίες βεβαίως μπορεί να έχουν άμεση σχέση με τον προϊστορικό οικισμό, μπορεί όμως να ανήκουν και σε μεταγενέστερη εποχή.

Ελευθερές

Δύο υψώματα στο Σύμβολο (υψόμετρο ± 350 μ.), 300 μ. περίπου βορειοδυτικά και 400 μ. δυτικά από τη δυτική μέσα σε ρεματιά άκρη του νοτιοδυτικού συνοικισμού των Ελευθερών ή περίπου 500 μ. δυτικά και 700 μ. δυτικά-νοτιοδυτικά από το νεκροταφείο του ίδιου συνοικισμού αντίστοιχα, όπου διαμένουν οι ντόπιοι κάτοικοι του χωριού και για το λόγο αυτό ονομάζεται συνοικισμός των ντόπιων. Η απόσταση μεταξύ των δύο υψωμάτων είναι ± 200 μ. και το κοντινότερο στο χωριό είναι πιο απότομο από το δεύτερο, που βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του πρώτου και είναι ομαλότερο. Από τη νότια πλαγιά του πρώτου υψώματος και την ανατολική του δεύτερου περνά δασικός χωματόδρομος.

Στις 12-9-2003 διενεργήθηκε επιφανειακή έρευνα και στα δύο υψώματα έπειτα από υπόδειξη του Θ. Λυμπεράκη, στην οποία πήρε μέρος και ο οδηγός της Εφορείας Ευ. Καφετζόπουλος. Διαπιστώθηκε ότι και στα δύο υψώματα υπήρξαν χώροι οικιστικών εγκαταστάσεων της πρώιμης εποχής Σιδήρου. Στην κορυφή και στις πλαγιές των υψωμάτων, κυρίως από τα σημεία που διέρχεται ο δασικός χωματόδρομος, υπάρχει προϊστορική κεραμική αυτής της εποχής. Επιπλέον, στο δεύτερο ύψωμα σώζονται κομμάτια από πήλινους σωλήνες υδαταγωγού εποχής τουρκοκρατίας. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται στο χωματόδρομο και στον αυχένα που σχηματίζεται μεταξύ του προϊστορικού υψώματος και ενός χαμηλότερου στα βόρεια.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Παραδόθηκαν στο Μουσείο Σερρών τρεις επιτύμβιες στήλες ρωμαϊκών χρόνων από διάφορες περιοχές του νομού. Από περιοχή της Νέας Ζίχνης στήλη με αετωματική επίστεψη που φέρει τετράστιχη επιγραφή (Μουσείο Σερρών αριθ. κατ. Λ291). Από τη θέση Δύο Μύλοι της Πεντάπολης ακέραιο κυκλικό ανάγλυφο με επιγραφή στην περιφέρεια (Μουσείο Σερρών αριθ. κατ. Λ293) και τμήμα κυκλικού αναγλύφου από τη θέση Σιμιτζή Μπαΐρ του Λευκώνα που φέρει επίσης επιγραφή στην περιφέρεια της βυθισμένης επιφάνειας (Μουσείο Σερρών αριθ. κατ. Λ295).

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ

Το καλοκαίρι του 2003 πραγματοποιήθηκαν στη Θάσο: α) Ημερίδα για τα Δέκα Χρόνια Ανασκαφικής Έρευνας στον Προϊστορικό Οικισμό Λιμεναρίων Θάσου και β) το Συνέδριο της ASMOSIA για το μάρμαρο, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Επιστήμης Υλικών του ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος.

2004

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Άργιλος

Η ανασκαφή του έτους 2004 κατά το μήνα Ιούλιο είχε διάρκεια τεσσάρων εβδομάδων και περιορίστηκε στο νότιο τομέα και τον τομέα του λιμανιού, δίπλα στην Ε.Ο. Θεσσαλονίκης-Καβάλας.

Νότιος Τομέας

Η έρευνα επικεντρώθηκε στην ανασκαφή του κτιρίου G με σκοπό την αποκάλυψη της βορειοανατολικής γωνίας του. Τα αποτελέσματα είναι πενιχρά. Ο ανατολικός τοίχος του κτιρίου γωνιάζει με έναν αρχαιότερο τοίχο και δεν επεκτείνεται βορειότερα με αποτέλεσμα να μην φαίνεται πως υπάρχουν κατασκευές στα βόρεια. Οι τελικές διαστάσεις αυτού του κτιρίου μάς είναι ακόμα άγνωστες και για να τις προσδιορίσουμε πρέπει να συνεχίσουμε την αποκάλυψη της πρόσοψής του προς Δ., κάτι που προγραμματίζουμε για το επόμενο έτος. Προς το παρόν μπορούμε να πούμε ότι ο νότιος και ο ανατολικός τοίχος του κτιρίου, που έχουν μήκος περίπου 1 μ., είναι τοίχοι με χαρακτήρα αναλημματικό μιας ισχυρής κατασκευής, που μένει να αποκαλύψουμε.

Τομέας του λιμανιού (Πίν. 184 α)

Μετά από διακοπή ενός έτους στον τομέα αυτό συνεχίσαμε με την ανασκαφή στις τομές 7223-7224, ανοίγοντας μια τομή αμέσως ανατολικά αυτών (7324). Είναι η ζώνη αυτή, όπου έχουν βρεθεί τα παλαιότερα στρώματα κατοίκησης της θέσης, μερικά μάλιστα χρονολογούνται στο α΄ μισό του 7ου αιώνα, δηλαδή είναι σύγχρονα ή προγενέστερα της εγκατάστασης των ελλήνων αποίκων στην Άργιλο. Ερευνήσαμε έκταση μεγαλύτερη από 100 τ.μ. και τα αποτελέσματα είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Βρέθηκε μία ακολουθία στρωμάτων, που περιέχουν καύσεις και κερα-

μική, προερχόμενη από διαφορετικούς τόπους: αγγεία καθημερινής χρήσης πιθανόν τοπικής παραγωγής, κεραμική θρακική και της Χαλκιδικής, προϊόντα ελληνικών εργαστηρίων τοπικά ή της ευρύτερης περιοχής, αλλά επίσης και από πιο απομακρυσμένες περιοχές (ανατολικοϊωνική κεραμική, κυκλαδική, κορινθιακή, αττική κτλ.). Από άποψη χρονολογική η κεραμική είναι ομοιογενής και ανήκει στο α΄ μισό του 6ου αιώνα. Οι τομές αυτές δεν προχώρησαν παρά μόνο μέχρι βάθους 2,50-3 μ., ενώ οι συνεχόμενες τομές έχουν φθάσει μέχρι και τα 6,50 μ. Απομένει, λοιπόν, ακόμη πολλή εργασία στη ζώνη αυτή, όπου προχωρούμε με ιδιαίτερη προσοχή εξαιτίας του γεγονότος ότι η στρωματογραφία είναι ιδιαίτερα σύνθετη.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ - JACQUES PERREAULT

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Ποταμοί

Το 2004 με αφορμή την κατασκευή αρδευτικού δικτύου ανατολικά και βόρεια του χωριού Ποταμοί Δράμας του Δήμου Κάτω Νευροκοπίου, στη συμβολή των ποταμών Νέστου και Δεσπάτη, εντοπίστηκαν αρχαιότητες σε τρία διαφορετικά σημεία (σημεία Κ1, Κ4, Κ20). Η σωστική ανασκαφή που ακολούθησε χρηματοδοτήθηκε από την Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης σε συνεργασία με τη Νομαρχία Δράμας (Διεύθυνση Εγγείων Βελτιώσεων)[110].

Η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή των Ποταμών υπήρξε περιορισμένη. Οι αρχαιολογικές έρευνες στις δεκαετίες του '70 και του '80 με τον εντοπισμό οικιστικών καταλοίπων και τύμβων των προϊστορικών και ρωμαϊκών χρόνων σε συνδυασμό με την ύπαρξη μνημειακού τάφου των ελληνιστικών χρόνων, μαρτυρούν τη διαχρονική κατοίκηση της περιοχής[111].

Στο σημείο Κ1, σε απόσταση 1,5 χλμ. βορειοανατολικά του χωριού, κατά τη διάνοιξη φρεατίου εμφανίστηκε έντονη καύση, η έρευνα της οποίας αποκάλυψε κατασκευή (το ήμισυ της οποίας καταστράφηκε από τη διάνοιξη του φρεατίου) από πλακαρούς ποταμίσιους λίθους, ύψ. 0,60 και σωζ. διαμ. 120 μ. Η επάλειψη της κατασκευής εξωτερικά με κονιορτοποιημένο υλικό οστράκων, χαλίκια και πηλόχωμα, παραπέμπει σε τροφοπαρασκευαστική κατασκευή πιθανόν προϊστορικών χρόνων (Πίν. 184 β).

Σε απόσταση 1 χλμ. περίπου ανατολικά του χωριού, στη διασταύρωση Μικρομηλιάς-Ποταμών, στο σημείο Κ4, σε δύο δοκιμαστικές τομές που ανοίχθηκαν, βρέθηκαν καύσεις και αργοί λίθοι σε ημικυκλική διάταξη (Πίν. 184 γ). Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε στο σημείο αυτό. Περισυνελέγησαν τμήματα πιθαριών, όστρακα λεπτόπαχης κεραμικής, πήλινα σφονδύλια και νόμισμα ελληνιστικών χρόνων.

Η τρίτη θέση που ανασκάφηκε και μας απασχόλησε κατά το μεγαλύτερο διάστημα βρίσκεται 1,5 χλμ. περίπου ανατολικά-νοτιοανατολικά του χωριού, στην τοποθεσία Καβάκια (σημείο Κ20) (Πίν. 184 δ). Πρόκειται για ύψωμα, οι πλαγιές του οποίου είναι κατάφυτες από σιτηρά, ενώ την κορυφή του διασχίζει χωματόδρομος. Από τη θέση αυτή μπορεί κανείς να θαυμάσει το πλούσιο ορεινό ανάγλυφο της περιοχής που κυκλώνει το λόφο, ενώ προς Ν. ατενίζει την αριστερή κοίτη του ποταμού Νέστου με τους επιβλητικούς τύμβους της περιοχής. Στο ψηλότερο σημείο του λόφου, στα αγροτεμάχια ιδιοκτησίας Χρ. Κιούση και Μ. Αναστασιάδη, κατά τη διάρκεια διάνοιξης δρόμου από τα εκσκαφικά μηχανήματα της ΥΕΒ, ήλθαν στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα και μεγάλη ποσότητα άβαφης κεραμικής, κυρίως πιθάρια χυτροειδή και αποθηκευτικά αγγεία. Το πλάτος των τοίχων που αποκαλύφθηκαν κυμαίνεται από 0,50 έως 0,70 μ. και σχηματίζονται τετράγωνοι και ορθογώνιοι χώροι γύρω από μία ανοικτή αυλή. Σχεδόν όλοι οι χώροι καλύπτονταν από πλούσιο στρώμα καταστροφής, αποτελούμενο από κεράμους λακωνικού τύπου και λίθους (Πίν. 185 α). Βορειοανατολικά της ανοικτής αυλής ήλθε στο φως λιθόστρωτο δάπεδο από πλακαρούς ποταμίσιους λίθους, που πιθανότατα εξυπηρετούσε το σταβλισμό των ζώων (Πίν. 185 β). Στα βορειοδυτικά της αυλής αποκαλύφθηκε χώρος με πλούσιο στρώμα καταστροφής και τμήμα πεσμένης τοιχοποιίας κτιρίου, αποτελούμενη από σειρές τετράγωνων πλίνθων, που εναλλάσσονται από ημίεργους λίθους. Η ύπαρξη πλινθόκτιστων τοξωτών ανοιγμάτων και τα διάσπαρτα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη προσδίδουν μνημειακό χαρακτήρα στο κτίριο (Πίν. 185 γ). Σημαντικό εύρημα της ανασκαφής αποτελεί ο απόσχημος κλίβανος που αποκαλύφθηκε κάτω από ένα μεγάλο στρώμα πεσμένων κεράμων σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. και παρουσιάζει την όψη ενός μεγάλου χειροποίητου πιθαριού, μέγ. διαμ. 1,15 μ. Έντονα ίχνη καμένης γης, ξυλάνθρακας και άφθονη κεραμική βρέθηκε στο στόμιο του κλιβάνου και κυρίως έξω από αυτόν, κοντά στο δρόμο πυροδότησης. Λόγω των μικρών

110. Στην ανασκαφή του 2004 το διάστημα (3-5 έως 8-10-2004), συμμετείχαν ο αρχαιολόγος Κ. Νταράκης, η συντηρήτρια Σ. Παστραφίδου, η αρχιτέκτονας Ε. Καραγιαννίδου και οι εργάτες Δ. Γούργουλης, Ε. Νικολαΐδης, Θ. Καραντώνης, Λ. Μαρκόπουλος, Λ. Κοκκινόπουλος, Σ. Τεγζιζίδης και Η. Ωραιόπουλος.

111. Για τις ανασκαφές και τα ευρήματα από την περιοχή των Ποταμών, βλ. Γραμμένος, ό.π. (υποσημ. 23). Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 427-428· 31 (1976): Χρονικά, σ. 304. Περιστέρη, ό.π. (υποσημ. 26). Β. Πούλιος, Θησαυρός αργυρών νομισμάτων Φιλίππου Β΄, Θάσου και Νεάπολης από τους Ποταμούς Δράμας, *ΑΔ* 53 (1998): Μελέτες, σ. 187-256.

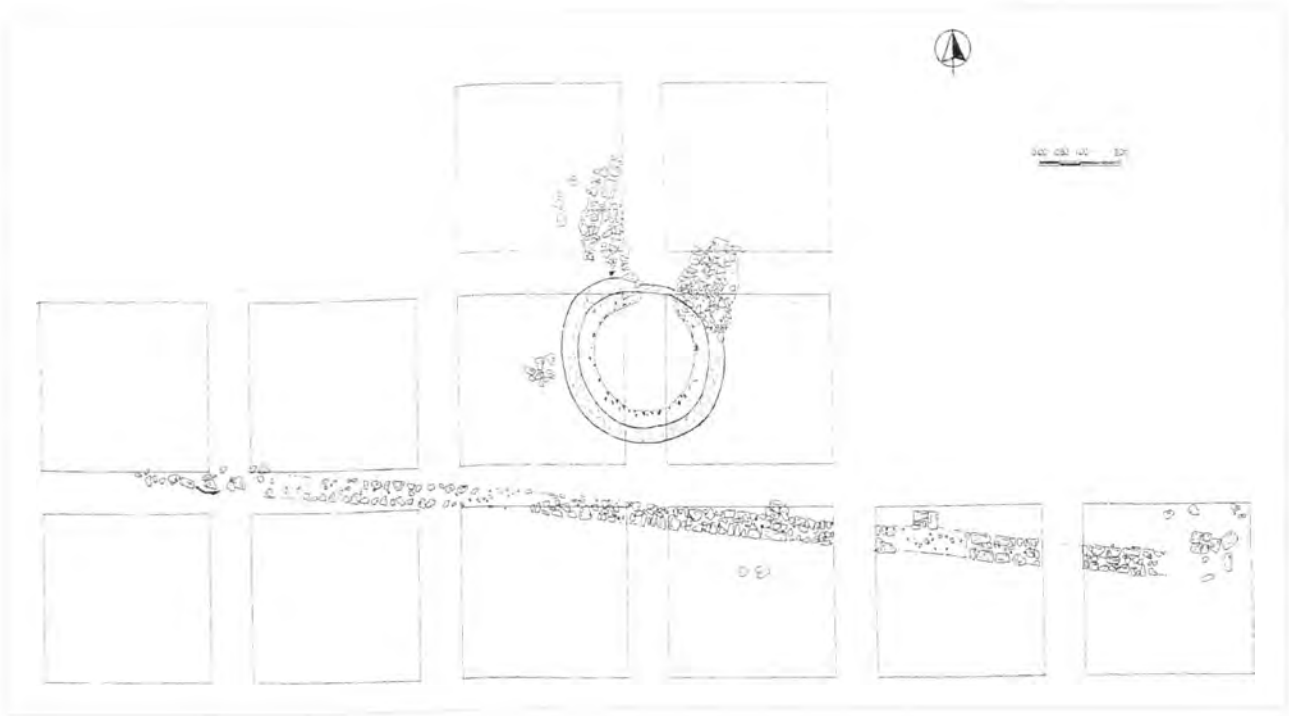

Σχέδ. 13. Νομός Καβάλας. Φίλιπποι. Αποτύπωση αρχιτεκτονικών καταλοίπων της θέσης 1.

διαστάσεων ο κλίβανος θα εξυπηρετούσε τις οικιακές ανάγκες, όπως ψήσιμο ψωμού, φαγητού και κάποιων μικρών αγγείων (Πίν. 185 δ).

Στα κινητά ευρήματα ανήκουν κυρίως όστρακα πήλινων αγγείων καθημερινής και αποθηκευτικής χρήσης (Πίν. 185 ε-στ), πήλινες υφαντικές αγνύθες, ελάχιστα θραύσματα λυχναριών και γυάλινων αγγείων, μεταλλικά αντικείμενα, όπως, επίσης, χάλκινα και σιδερένια καρφιά.

Ο χαρακτήρας των αρχιτεκτονικών λειψάνων και των κινητών ευρημάτων προσδίδει αγροτικό-βιοτεχνικό χαρακτήρα στο κτίριο, το οποίο χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Η ανασκαφή του κτιρίου δεν ολοκληρώθηκε και θα συνεχιστεί το 2005.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΛΑΜΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Φίλιπποι

Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 2004 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα σε διάφορες θέσεις της πεδιάδας των Φιλίππων στα δυτικά και νότια της αρχαίας πόλης.

Αφορμή για την έρευνα αποτέλεσε η διάνοιξη παρακαμπτήριας οδού με στόχο τη βελτίωση της Ε.Ο. Καβάλας-Δράμας με την παράκαμψη των οικισμών Λυδίας και Κρηνίδων, καθώς και του αρχαιολογικού χώρου των Φιλίππων.

Ελέγχθηκαν ανασκαφικά τρεις θέσεις έξω από τα τείχη της πόλης των Φιλίππων.

Στην πρώτη θέση, 200 μ. περίπου έξω από το δυτικό τείχος της πόλης, η επιφανειακή και η ανασκαφική έρευνα απέδωσε μεγάλη ποσότητα κεραμικής που ανήκει σε ένα πολύ ευρύ χρονολογικό φάσμα από την πρώιμη εποχή του Χαλκού έως την υστεροβυζαντινή εποχή (Πίν. 186 α-β).

Όσον αφορά στα οικοδομικά λείψανα, αυτά περιορίζονται σε έναν επιμήκη τοίχο με κατεύθυνση από Α. προς Δ. και μία κυκλική κατασκευή, πιθανότατα κλίβανο (Σχέδ. 13).

Ο τοίχος, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 25 μ. χωρίς να βρεθούν τα όριά του, έχει πλάτος 0,50-0,60 μ. και είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Σε όλο το μήκος του δεν εντοπίζεται κάποιο άνοιγμα, ενώ αξιοσημείωτη είναι η ύπαρξη μικρών αντηρίδων σε τακτές αποστάσεις, οι οποίες προφανώς χρησίμευαν για στήριξη. Πιθανότατα πρόκειται για πρόχειρο εξωτερικό τοίχο, περίβολο, που ορίζει εξωτερικό χώρο.

Στα βόρεια του τοίχου και σε μικρή απόσταση από αυτόν βρέθηκε κυκλική κατασκευή, πιθανότατα κλίβανος, με εσωτερική διάμετρο 3 μ. και είσοδο στη βόρεια πλευρά (Πίν. 186 γ). Ο κλίβανος είναι κατασκευασμένος από οπτόπλινθους και στο εσωτερικό του υπάρχει θρανίο, πλ.

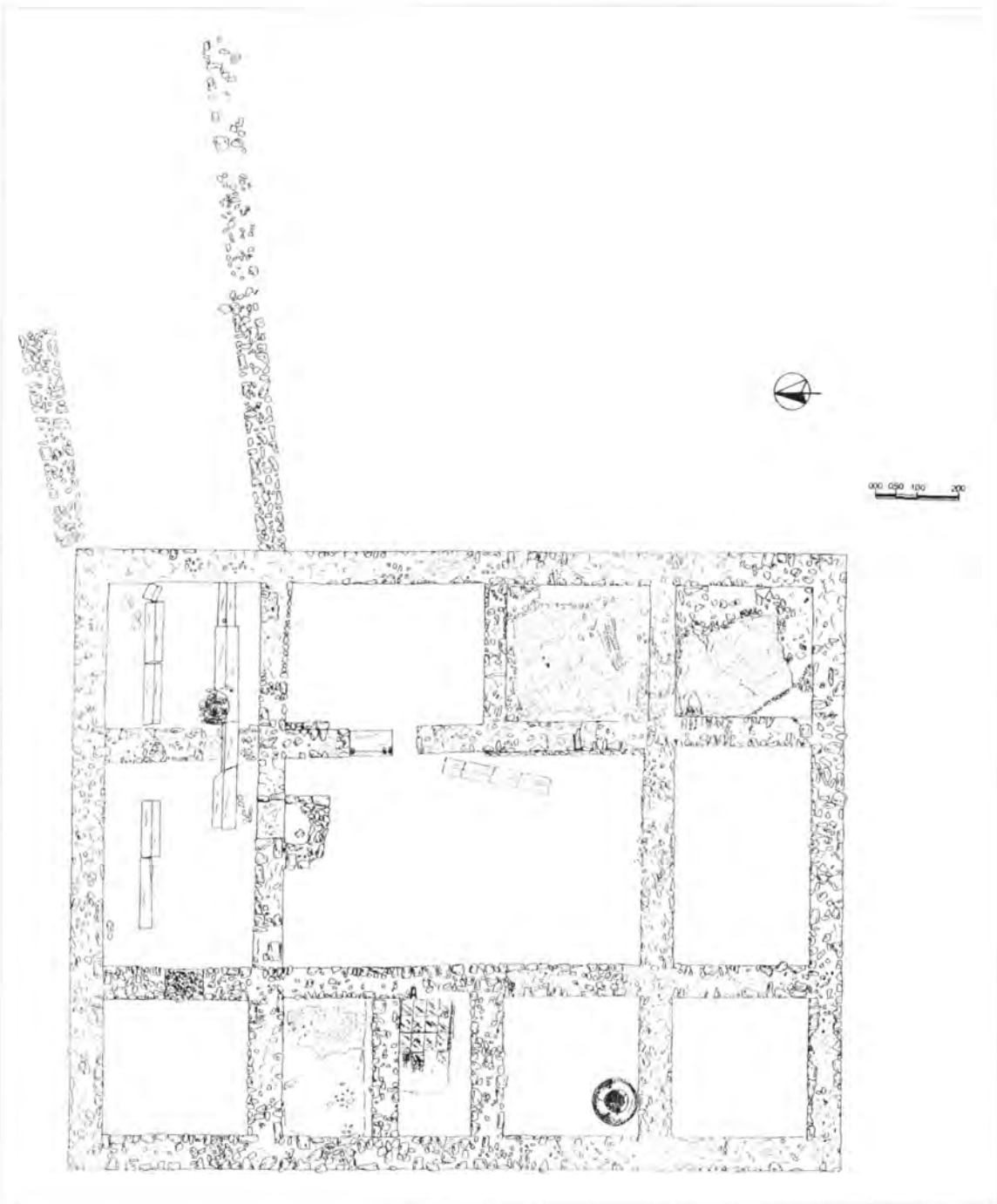

Σχέδ. 14. Νομός Καβάλας. Φίλιπποι. Αποτύπωση οικοδομήματος θέσης 2.

0,40-0,50 μ. Η κατασκευή και η χρήση του μπορεί να χρονολογηθεί στα αυτοκρατορικά χρόνια από τον 1ο-3ο αι. μ.Χ. (Πίν. 186 δ).

Και η δεύτερη θέση βρίσκεται έξω από τα δυτικά τείχη των Φιλίππων. Εδώ ερευνήθηκε ένα ορθογώνιο κτίριο με διαστάσεις 18,60×14,80 μ., που περιλαμβάνει εννέα δωμάτια με ποικίλες διαστάσεις και μια μεγάλη εσωτερική αυλή τοποθετημένη στο κέντρο (Σχέδ. 14· Πίν. 186 ε). Δυστυχώς, δεν στάθηκε δυνατό να εντοπίσουμε την είσοδό του, γιατί σε κανέναν από τους εξωτερικούς του τοίχους δεν βρέθηκε άνοιγμα ή άλλη διαμόρφωση εισόδου.

Η τοιχοδομία του κτιρίου είναι επιμελημένη. Οι εξω-

τερικοί τοίχοι του είναι ισχυροί, πλ. 0,80 μ., θεμελιωμένοι σε μεγάλο βάθος και χτισμένοι με λίθους συνδεδεμένους με άφθονο κονίαμα. Η λίθινη τοιχοδομία φαίνεται να σταματά σε οριζόντιο επίπεδο, προφανώς για να δεχθεί πλίνθινη ανωδομή. Οι εσωτερικοί τοίχοι του κτιρίου είναι παρόμοιας κατασκευής, αλλά με μικρότερο πλάτος και δεν σώζονται σε καλή κατάσταση.

Η έρευνα των δωματίων, τρία από τα οποία είχαν δάπεδο από πλίνθους ή κροκαλοπαγείς λίθους καλυμμένους με υδραυλικό κονίαμα, μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι το κτίριο αποτελούσε μάλλον χώρο εργαστηριακής δραστηριότητας παρά απλής κατοικίας. Η σύγκρισή του με κτίρια που βρέθηκαν έξω από τα τείχη των Φιλίππων (στην περιοχή των πηγών Βοϊράνης Δράμας και στην περιοχή του γηπέδου των Κρηνίδων) και παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες, μας κάνουν να πιστεύουμε ότι αποτελεί χώρο παρασκευής κρασιού, δηλαδή έναν ληνό.

Η κεραμική (Πίν. 186 στ-ζ) που συγκεντρώθηκε από το εσωτερικό του κτιρίου και κυρίως τα χάλκινα νομίσματα Ιουστινιανού Α΄, Ιουστίνου Β΄ και Φλαβίου Φωκά τοποθετούν χρονικά την οικοδόμηση και χρήση του από τα μέσα του 6ου έως τις αρχές του 7ου αι. μ.Χ.

Η τρίτη θέση που ερευνήθηκε βρίσκεται στα νότια των Φιλίππων. Εδώ διαπιστώθηκε η ύπαρξη τοίχων που φθάνουν σε βάθος 0,80 μ. και είναι κατεστραμμένοι από τις αρόσεις. Πρόκειται για ξερολιθιές, που προχωρούν και διασταυρώνονται σε πολλά σημεία χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο. Η κεραμική από αυτή τη θέση ανήκει κυρίως στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Έγιναν επίσης κάποιες δοκιμαστικές τομές για τον εντοπισμό της Εγνατίας Οδού κοντά στο μνημειακό τόξο που σώζεται κοντά στον έναν από τους λόφους της μάχης των Φιλίππων, καθώς και σε ένα αγροτεμάχιο του Δ.Δ. Λυδίας (Πίν. 187 α).

Διαπιστώθηκε ότι η Εγνατία ήταν κατασκευασμένη από επάλληλες στρώσεις λίθων ανακατεμένων με αμμοχάλικο και είχε πλάτος 5 μ. Ήταν υπερυψωμένη στο κέντρο με κλίση προς τα άκρα για τη συγκέντρωση των νερών. Στη μια από τις τομές, στο αγροτεμάχιο της Λυδίας, αποκαλύφθηκε στη θέση του, στο ρείθρο της Εγνατίας Οδού, ένα μαρμάρινο ενεπίγραφο επιτύμβιο μνημείο με τη μορφή βωμού επάνω σε τριβαθμιδωτό βάθρο. Στη μια πλευρά του υπήρχε ανάγλυφο θράκα ήρωα ιππέα (Πίν. 187 β). Δίπλα σε αυτό βρέθηκε, επίσης, ενεπίγραφη μαρμάρινη σαρκοφάγος, το κάλυμμα της οποίας είχε χρησιμοποιηθεί σε επισκευή του ίδιου τμήματος του δρόμου.

Τέλος, κατά τις εργασίες διάνοιξης της παρακαμπτήριας οδού εντοπίστηκε τυχαία και ενεπίγραφος επιτύμβιος βωμός (Πίν. 187 γ).

ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Οικόπεδο Ο. Ματζουράνη (Γεωργαλά)

Το οικόπεδο του Ο. Ματζουράνη βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του Λιμένα έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης. Εντοπίστηκαν λείψανα του νεκροταφείου και συγκεκριμένα 19 τάφοι με προσανατολισμό Α.-Δ., κυρίως στο βορειοδυτικό και στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Στο νότιο τμήμα δεν εντοπίστηκαν αρχαιολογικά λείψανα.

Οι τάφοι είναι στην πλειονότητά τους ορθογώνιοι κιβωτιόσχημοι κατασκευασμένοι με μαρμάρινες πλάκες, υπάρχουν, ωστόσο, και δύο κτιστοί με αργούς λίθους, ο τάφος ΙΙ και ο τάφος ΙV, με το δεύτερο από αυτούς να περιέχει καύση. Ο τάφος V και ο τάφος VI είναι οι μόνοι με πλήρη επεξεργασία των μαρμάρινων πλακών τους, τόσο των πλευρικών, όσο και των καλυπτήριων. Το βόρειο όριο του τάφου V είναι συγχρόνως νότιο όριο του τάφου VI. Αποτελούν, δηλαδή, ένα διπλό τάφο με ενδιάμεσο χώρισμα, αλλά με δύο χωριστές καλυπτήριες πλάκες.

Στον τάφο XVI εντοπίστηκε εγχυτρισμός σε ερυθρόμορφη πελίκη, μέσα στην οποία βρέθηκαν τα οστά μικρού παιδιού με μοναδικό κτέρισμα ένα χρυσό δακτυλίδι.

Πάνω στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου XV εντοπίστηκε ως προσφορά σύνολο 35 μυροδοχείων, ενώ πάνω στον τάφο XX εντοπίστηκε πλίνθος επιτύμβιας στήλης κατασκευασμένη με αργούς λίθους.

Από τους 19 τάφους, μόνο οι τρεις πρόσφεραν κτερίσματα, ενώ οι υπόλοιποι περιείχαν μόνον τα σιδερένια καρφιά του φερέτρου. Μέσα στον τάφο ΙΙΙ βρέθηκε σύνολο 74 μυροδοχείων, στον τάφο XVIII τρία θραύσματα φύλλου χρυσού από στεφάνι και στον τάφο XV ένας χάλκινος καθρέφτης, μια σιδερένια στλεγγίδα και ένα γυάλινο αγγείο. Κακή ήταν η κατάσταση διατήρησης των σκελετικών λειψάνων, με εξαίρεση τους τάφους V και VI, που ήταν οι μόνοι που περιείχαν ακέραιο το σκελετό του νεκρού.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΠΑΠΑΛΑΖΑΡΟΥ

Οικόπεδο Α. Μυρώνη

Σε αντίθεση με το νοτιοδυτικό νεκροταφείο, αυτό το νεκροταφείο της παράλιας ζώνης που εκτεινόταν δυτικά της αρχαίας πόλης είχε μόνο σποραδικά ερευνηθεί. Ένα τμήμα του ήλθε στο φως το 2004, κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Α. Μυρώνη, 500 μ. περίπου από την περιοχή της πύλης του Σωτά. Ανασκάφηκαν συνολικά 150 τάφοι, αντιπροσωπευτικοί όλων των περιόδων από τις αρχές του

4ου αι. π.Χ. μέχρι και τους αυτοκρατορικούς ρωμαϊκούς χρόνους (2ος αι. μ.Χ.).

Όλοι οι τάφοι είχαν διανοιχθεί μέσα σε στρώμα θαλάσσιας άμμου που αποτελούσε το έδαφος της αρχαίας ακτής. Επειδή σήμερα πολλοί από αυτούς βρίσκονται χαμηλότερα από την επιφάνεια της θάλασσας, η συνεχής παρουσία υφάλμυρου νερού έκανε τις συνθήκες της ανασκαφής εξαιρετικά δύσκολες.

Η χωροταξική διάρθρωση του νεκροταφείου ακολουθεί μια χρονολογική εξέλιξη: Οι πρωιμότεροι τάφοι, του 4ου αι. π.Χ., εντοπίζονται κυρίως στη νότια πλευρά του οικοπέδου και σε μεγαλύτερη απόσταση από τη θάλασσα. Είναι κυρίως τάφοι κιβωτιόσχημοι με πλευρές επενδεδυμένες με μαρμαρόπλακες ή λιθόκτιστες (Πίν. 187 δ). Διαπιστώθηκε μόνο μια ελεύθερη ταφή, ενώ εντοπίστηκαν έξι πρωτογενείς καύσεις μέσα σε πλινθόκτιστους τάφους και μια δευτερογενής καύση σε πήλινη τεφροδόχο υδρία, η οποία είχε τοποθετηθεί σε μαρμάρινη θήκη.

Οι ταφές που χρονολογούνται από το 2ο αι. π.Χ. μέχρι το 2ο αι. μ.Χ. εντοπίζονται βορειότερα. Στο βόρειο και στο ανατολικό όριο του οικοπέδου εντοπίστηκαν δύο συστάδες τάφων αυτής της περιόδου, που αποτελούνται από κεραμοσκεπείς ή κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους και ελεύθερες ταφές (Πίν. 187 ε). Οι τάφοι είναι σε πυκνή διάταξη και συχνά επικαλύπτονται. Οι κιβωτιόσχημοι είναι πρόχειρα κατασκευασμένοι με λίθους, πολλοί από τους οποίους είναι σε β΄ χρήση και προέρχονται από κατεστραμμένες επιτύμβιες στήλες ή μνημεία. Η παρουσία σιδερένιων καρφιών στις παρυφές των ελεύθερων ταφών δηλώνει πως ο ενταφιασμός γινόταν μέσα σε ξύλινα φέρετρα, ενώ δεν λείπουν και οι εγχυτρισμοί.

Το βορειότερο τμήμα του οικοπέδου διατρέχει τοιχίο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Σε ένα σημείο του διατηρείται πρόβολος-αντηρίδα. Πρόκειται για οψιμότερη κατασκευή, αφού ανήκει στο στρώμα των μεταγενέστερων επιχώσεων που καλύπτει το αμμώδες στρώμα των ταφών. Με το τοιχίο αυτό σχετίζεται μια κατασκευή όρθιων λίθων, πυκνά τοποθετημένων, στην περιοχή των οποίων εντοπίστηκε η οψιμότερη νομισματική μαρτυρία της ανασκαφής, ένα νόμισμα Ιουστίνου Β΄. Τέτοιοι περίβολοι με αντηρίδες έχουν εντοπιστεί ανασκαφικά και σε άλλα σημεία της παράκτιας ζώνης της πόλης, δυτικά και ανατολικά της Βασιλικής του Αγίου Βασιλείου, χρονολογούνται στο σύνολό τους στα υστερορρωμαϊκά χρόνια και ίσως σχετίζονται με λιμενικές εγκαταστάσεις.

Ως προς τα ισχύοντα ταφικά έθιμα επιβεβαιώνεται η εικόνα που είχαμε σχηματίσει κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές έρευνες στο χώρο του αρχαίου νεκροταφείου. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι δέχονται συνήθως έναν ή περισσότερους νεκρούς. Σε μία περίπτωση διαπιστώνεται μια φροντισμένη ανακομιδή μέσα σε δοχείο από φθαρτό υλικό, από το οποίο σώθηκε μόνον το πήλινο πώμα (Τ. 26). Οι κεραμοσκεπείς τάφοι περιέχουν απλές ταφές.

Οι νεκροί κτερίζονται λιτά. Συνηθέστερο κεραμικό κτέρισμα είναι τον 4ο αιώνα τα αρυβαλλοειδή λυκύθια. Οι πήλινες δακρυδόχοι, που συχνά αποτίθενται σε μεγάλους αριθμούς στους τάφους του 2ου αι. π.Χ., δίνουν τη θέση τους στα γυάλινα μυροδοχεία που απαντούν στις οψιμότερες ταφές.

Σπανιότερη είναι η κτέριση με αγγεία συμποσίου. Στον τάφο 79 ο νεκρός είχε ενταφιαστεί με ένα σύνολο αγγείων, στο οποίο συνυπάρχουν εισηγμένοι και τοπικοί τύποι του τέλους του 2ου αι. μ.Χ.: δύο σκύφοι ανατολικοϊωνικών εργαστηρίων, μία λάγυνος, ένας κάνθαρος διακοσμημένος με εκφυλισμένο μοτίβο τύπου Δυτικής Κλιτύος και δύο θασιακές φιάλες.

Είναι σχετικά μεγάλος ο αριθμός των αυτόνομων παιδικών ταφών, που σε όλες τις εποχές εντοπίζονται ανάμεσα στις ταφές των ενηλίκων χωρίς καμία χωροταξική διάκριση. Παρόλο που δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμα η ανθρωπολογική μελέτη, υπολογίζουμε με βάση τις διαστάσεις των τάφων και τη μακροσκοπική εξέταση ότι αντιπροσωπεύουν περίπου το 1/3 του συνολικού πληθυσμού. Ο αριθμός τους ενδέχεται να αυξηθεί αν λάβουμε υπόψη τη διαδεδομένη στην αρχαία Θάσο πρακτική, πολλά παιδιά να ενταφιάζονται μαζί με ενήλικα μέλη της οικογένειάς τους.

Αρκετοί από τους τάφους παιδιών ήταν πλούσια κτερισμένοι. Τα νεαρά κορίτσια ενταφιάζονταν τον 4ο αιώνα με χρυσά, αργυρά, χάλκινα ή οστέινα κοσμήματα, ντυμένα με ρούχα κατάκοσμα με χρυσά ελάσματα και στολίδια.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την ταφή νεαρού κοριτσιού στον τάφο 59, σε απλό κιβωτιόσχημο τάφο, με χρυσά και αργυρά κοσμήματα και δύο ειδώλια γυναικείων μορφών, από τα οποία το ένα παριστάνει ορχηστρίδα και ανήκει σε δημοφιλή τύπο του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. Το νεαρό κορίτσι του τάφου 66 ενταφιάστηκε φορώντας χρυσά λεμβοειδή ενώτια διακοσμημένα με συρμάτινες έλικες και κοκκιδωτή διακόσμηση (Πίν. 188 α), περιδέραιο με χρυσές χάνδρες, χρυσό δακτυλίδι και ασημένια βραχιόλια. Τη νεκρή συνόδευε ειδώλιο ηθοποιού. Η παρουσία ειδωλίων που σχετίζονται με τον κόσμο του θεάτρου σε παιδικούς τάφους είναι φαινόμενο γνωστό σε πολλές περιοχές του ελληνικού κόσμου.

Στο πλάι του νεαρού αγοριού στον τάφο 82 είχαν τοποθετήσει τη στλεγγίδα που το συνόδευε όσο ζούσε στην παλαίστρα και τέσσερα ειδώλια. Δύο ανήκουν σε διαδεδομένους τύπους παποσειληνών, ενώ το τρίτο παριστάνει το θεό Πάνα. Το τέταρτο απεικονίζει δύο μορφές, που πιθανόν προετοιμάζουν συμπόσιο (Πίν. 188 β). Η παράσταση αντλεί την έμπνευσή της από την κωμωδία, στην οποία αφθονούν σκηνές προετοιμασίας και παράθεσης συμποσίων.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πρωιμότεροι τάφοι που χρονολογούνται τον 4ο αι. π.Χ.: έξι καύσεις

in situ, που πραγματοποιήθηκαν μέσα σε στενόμακρους λάκκους με πλευρές επενδεδυμένες από ωμές πλίνθους. Η καύση περιοριζόταν στο ανατολικό τμήμα του λάκκου, ενώ στη μέση του εντοπίστηκαν δύο κρανία. Το νερό που κατέκλυζε τις ταφές, μόλις η ανασκαφή προχωρούσε σε βάθος, δεν επέτρεψε σε όλες τις περιπτώσεις να εξακριβώσουμε τη θέση των νεκρών από τα υπολείμματα των οστών της ατελούς καύσης.

Στο νεκρό που είχε αποτεφρωθεί μέσα στον πλινθόκτιστο τάφο 75 είχαν προσφέρει ένα χάλκινο επίχρυσο στεφάνι και ένα ασημένιο ημίεκτο Θάσου που χρονολογεί την ταφή στα τέλη του 5ου και τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Η καύση 67 χρονολογείται από το μικρό σύνολο των αγγείων που είχαν τοποθετηθεί στο ανατολικό άκρο του τάφου στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Οι χρυσές δανάκες βρέθηκαν στην άλλη πλευρά του, εκεί που εικάζουμε πως πρέπει να ήταν το κεφάλι της νεκρής. Τα κοσμήματά της περιλάμβαναν χρυσό περιδέραιο και ένα δακτυλίδι με έγγλυφη παράσταση Αμφιτρίτης ή Νηρηίδας πάνω σε θαλάσσιο δαίμονα στη σφενδόνη (Πίν. 188 γ). Στην ταφή-καύση 78, που χρονολογείται από τρία χαρακτηριστικά αγγεία που βρέθηκαν και εδώ στο ανατολικό άκρο της στο α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., εκτός από τους ήδη γνωστούς τύπους κοσμημάτων, η νεκρή φορούσε ενώτια με τριπλό ρόδακα, από τον οποίο αναρτώνται λεμβοειδή κοσμήματα διακοσμημένα με κοκκιδωτά σύρματα, πάνω στα οποία στηρίζεται έλασμα χρυσού με παράσταση φτερωτής Ίριδας και μικρές αλυσίδες με εξαρτήματα σε σχήμα αχιβάδας (Πίν. 188 δ).

Πάνω από τις ταφές-καύσεις εντοπίστηκαν λιθοσωροί, οι οποίοι παθανόν αποτελούν ό,τι απέμεινε από βάθρα που στήριζαν σήματα ή ταφικά μνημεία, τα οποία είχαν καταστραφεί ήδη κατά την αρχαιότητα. Ενδείξεις για την ύπαρξη μνημειακών σημάτων παρέχουν τα θραύσματα από αετωματικές επιστέψεις διακοσμημένες με ανθέμια ή ανάγλυφες μορφές σειρήνων, που ανήκουν σε γνωστούς τύπους επιτύμβιων μνημείων του 4ου αι. π.Χ., και συνελέγησαν σε διάφορα σημεία της ανασκαφής. Μικρότερες ενεπίγραφες στήλες χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό στην κατασκευή των ύστερων τάφων.

ΜΑΡΙΝΑ ΣΓΟΥΡΟΥ - ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΠΑΠΑΛΑΖΑΡΟΥ - ΣΟΦΙΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΜΠΕΗ

Οικόπεδο Αικ. Γουργιώτη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται κοντά στο σημερινό λιμάνι του Λιμένα, εκτός των αρχαίων τειχών. Ανασκάφηκε εδώ έκταση 500 τ.μ. περίπου και αποκαλύφθηκε εργαστήριο ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 188 ε).

Οι τοίχοι του είναι χτισμένοι με αργούς λίθους μεσαίου μεγέθους, ανάμεσα στους οποίους παρατηρούνται σποραδικά κέραμοι, αρχαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Το πλάτος των τοίχων κυμαίνεται από 0,80 έως 1,10 μ. Το κτίριο επεκτείνεται και στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, το οποίο δεν στάθηκε δυνατό να ερευνηθεί λόγω της παρουσίας πυκνής δενδροστοιχίας, αλλά εκτός των ορίων της ιδιοκτησίας, τόσο βόρεια όσο και ανατολικά. Το βορειότερο τμήμα του συγκροτήματος αποτελεί ίσως νεότερη προσθήκη, αν ερμηνεύουμε σωστά τη χρήση συμπαγούς ασβεστοκονιάματος, αλλά και την παρουσία αρχιτεκτονικών μελών του 4ου αι. μ.Χ.

Στο ανεσκαμμένο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν επτά ορθογώνιοι χώροι: στο κέντρο περίπου της ανεσκαμμένης έκτασης υπάρχει ένας σχεδόν τετράγωνος χώρος (Πίν. 188 στ), με πλευρά 5 μ. και με τοιχοδομία πλάτους μεγαλύτερου από 1 μ. Στο νοτιοανατολικό του άκρο εντοπίστηκε σύνολο κατασκευών για την επεξεργασία του κρασιού και υποπροϊόντων του (Πίν. 189 α). Αποτελείται από μια μαρμάρινη πλάκα, μήκ. 1,20 και πλ. 0,90 μ., με εξωτερική υπερυψωμένη ταινία. Καταλήγει σε ρηχή μαρμάρινη λεκάνη, μήκ. 2 και πλ. 0,60 μ., για τη συγκέντρωση του υγρού, η οποία επίσης ακολουθείται από μία τοποθετημένη βαθύτερα λεκάνη, με μήκος 1 και πλάτος 0,50 μ. Μια τέταρτη κατασκευή, μήκ. 1,70 και πλ. 0,70 μ., στρωμένη με πλάκες και οριοθετημένη με κεράμους, φαίνεται ότι συμπλήρωνε τη διαδικασία.

Στον ίδιο χώρο, βορειότερα από το σύνολο που περιγράψαμε, ανασκάφηκε λιθόκτιστος φούρνος με διαστάσεις 1,30×1,10 και σωζόμενο ύψος 0,26 μ. (Πίν. 189 β). Οριοθετείται από τρεις όρθιους λίθους σε κάθε πλευρά του και ανάμεσά τους κεράμους. Ως δάπεδο υπήρχε στρώμα σκληρού πηλού εδραζόμενο σε στρώση από κεράμους και λίθους. Η είσοδός του με μήκος 0,80 μ. οριοθετείται από επιμήκεις, ισομεγέθεις λίθους.

Νότια του κεντρικού χώρου βρίσκονταν πιθανότατα οι χώροι αποθήκευσης του εργαστηρίου, εφόσον εδώ εντοπίστηκαν κατά χώρα αμφορείς, αλλά και δύο μικρές ορθογώνιες κατασκευές, αμέσως στα νοτιοδυτικά του, επιχρισμένες με παχύ ασβεστοκονίαμα, ίσως ληνοί ή χώροι αποθήκευσης του καρπού. Στα δυτικά των αποθηκών ερευνήθηκε ένας επιμήκης χώρος, πλ. μόλις 3 μ., διαιρούμενος σε δύο τμήματα, ενώ αμέσως στα δυτικά του μικρότερου από αυτά ήλθε στο φως κατασκευή χτισμένη με όρθιους λίθους και εσωτερικά επενδυμένη με ασβεστοκονίαμα, που ήταν σίγουρα θερμαντική, ένας τύπος εστίας, μήκ. 1,40 και πλ. 1 μ., χωρίς, όμως, αποσαφηνισμένο προορισμό.

Στο βόρειο πέρας του ανεσκαμμένου χώρου αποκαλύφθηκε ο μεγαλύτερος από τους χώρους του εργαστηρίου (Πίν. 189 γ), που είναι βέβαιο, ότι επεκτεινόταν προς Β. και Α. εντός της προς έρευνα έκτασης του οικοπέδου. Εδώ εντοπίστηκε σε καλή κατάσταση το δάπεδό του, που αποτελείται από ένα στρώμα σκληρού ερυθρού πηλού και

υπόστρωμα από βότσαλα και όστρακα μικρών διαστάσεων. Στην επίχωση του χώρου αυτού βρέθηκαν τμήματα υστερορρωμαϊκών αρχιτεκτονικών μελών, κάτι που μας έκανε να υποθέσουμε ότι αποτέλεσε οψιμότερη προσθήκη. Ο συγκεκριμένος χώρος πιθανόν χρησίμευε για την υποδοχή και αποθήκευση του καρπού.

Ανάμεσα σε αυτόν και στον κεντρικό χώρο παρεμβάλλεται επιμήκης χώρος, εντός του οποίου αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής αγωγός, το μήκος του οποίου ξεπερνά τα 7 μ. και το πάχος του τα 0,20 μ. (Πίν. 189 δ). Ίσως αποτελούσε κλιμακοστάσιο που οδηγούσε στο δεύτερο όροφο του κτιρίου.

Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται: αρκετή κεραμική με κτενωτή διακόσμηση, χάλκινα νομίσματα του 4ου και 5ου αι. μ.Χ., πολλά χάλκινα καρφιά, ένα μεγάλο μαρμάρινο γουδί, καθώς και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, ανάμεσά τους κιονίσκοι, επίκρανα, κιονόκρανα και τμήμα επιτύμβιας ενεπίγραφης στήλης.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΠΑΠΑΛΑΖΑΡΟΥ

Οικόπεδο Σετσίδου-Δαμοτσίδου-Σαχπατζίδου

Το οικόπεδο βρίσκεται στο νότιο τμήμα του Λιμένα, σε απόσταση 300 μ. περίπου νότια του αρχαίου τείχους, σε μια περιοχή με υψηλό υδροφόρο ορίζοντα σε όλη τη διάρκεια του έτους, γεγονός που δυσκολεύει την ανασκαφική έρευνα, αλλά και εμποδίζει κατά κανόνα την καλή διατήρηση των αρχαιολογικών λειψάνων.

Τα τελευταία εντοπίστηκαν μόνο στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για δύο λιθοσωρούς μεγάλων διαστάσεων (Πίν. 189 ε), και μικρό αριθμό κιβωτιόσχημων τάφων που ήλθαν στο φως είτε ανάμεσα είτε πάνω στους λιθοσωρούς (Πίν. 189 στ). Οι πέντε τάφοι που εντοπίστηκαν, τέσσερις ενηλίκων και ένας παιδικός, είναι κατασκευασμένοι από τέσσερις πλάκες για τα πλευρικά τους τοιχώματα και τρεις ή τέσσερις ορθογώνιες πέτρες για την κάλυψή τους (Πίν. 190 α). Σε μία περίπτωση διαπιστώθηκε δάπεδο κεράμων (Πίν. 190 β). Στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου εντοπίστηκε το ανατολικό όριο μιας λιθόκτιστης κατασκευής μεγάλων διαστάσεων, που δεν αποκλείεται να αποτελεί ταφικό μνημείο. Δυστυχώς, για την αποκάλυψή του η ανασκαφική έρευνα πρέπει να επεκταθεί προς την όμορη προς Δ. ιδιοκτησία.

Οι τάφοι περιείχαν λιγοστά σκελετικά λείψανα και αυτά σε κακή κατάσταση διατήρησης, αλλά και λιγοστά κτερίσματα, μερικά χάλκινα νομίσματα και δύο χειροποίητα αδιακόσμητα αγγεία, που θα μπορούσαν να συνηγορήσουν για μια χρονολόγηση των ταφών στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Βακουφικό (πλησίον ΞΕΝΙΑ)

Στον αύλειο χώρο του Βακουφικού που βρίσκεται στο δυτικό άκρο του σημερινού Λιμένα, πλησίον του ξενοδοχείου Ξενία, διενεργήθηκε μικρής κλίμακας σωστική ανασκαφική έρευνα, λόγω εργασιών ύδρευσης του Δήμου Θάσου.

Εντοπίστηκε κτίσμα παλαιοχριστιανικών χρόνων με ταφικό προορισμό, στο εσωτερικό του οποίου εντοπίστηκαν δέκα τάφοι. Από αυτούς άλλοι είναι κτιστοί και άλλοι σαρκοφάγοι (Πίν. 190 γ-δ). Είναι βέβαιο ότι οι σαρκοφάγοι ανήκουν σε ταφικές συστάδες πρωιμότερων χρόνων και μεταφέρθηκαν εδώ προκειμένου να επαναχρησιμοποιηθούν. Μία, μάλιστα, από αυτές με εσωτερικούς κιονίσκους μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

Λόγω του απαγορευτικού υδροφόρου ορίζοντα, η ανασκαφή συνάντησε πολλές δυσκολίες και δεν ήταν δυνατόν να επεκταθεί, ώστε να αποκαλυφθεί η κάτοψη του κτιρίου και οι ταφές στο σύνολό τους. Αλλά και η ίδια η διερεύνηση των εντοπισμένων ταφών υπήρξε ιδιαιτέρως δύσκολη. Δεν εντοπίστηκαν σκελετικά λείψανα, ούτε κτερίσματα.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΟΠΟΥΖΗ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΝΤΙΚΙΛΙ-ΤΑΣ

2001

Η φετινή περίοδος (4-4 έως 30-9-2001) αφιερώθηκε, όπως και όλες οι προηγούμενες από το 1996 κ.ε., στη μελέτη του οικισμού και των ευρημάτων. Συμμετείχαν συνολικά 15 άτομα.

Συνεχίστηκε η ηλεκτρονική επεξεργασία των φωτογραφιών των σχεδίων. Πιο συγκεκριμένα, ολοκληρώθηκε η ψηφιοποίηση και η τελική μορφοποίηση των σχεδιαστικών αποτυπώσεων της ανασκαφής.

Η απόλυτη χρονολόγηση για τα νεολιθικά στρώματα κατοίκησης του Ντικιλί-Τας (χρονολογήσεις με C14 και θερμοφωταύγεια) ολοκληρώθηκε, όπως και η μελέτη της κεραμικής και των οστών, που προχώρησε αρκετά.

Η αρχιτεκτονική μελέτη προσανατολίστηκε ουσιαστικά στον καθορισμό των κύριων στρωμάτων κατοίκησης και τα αποτελέσματα συγκρίθηκαν με αυτά της στρωματογραφικής μελέτης.

Βρισκόμαστε στο στάδιο επεξεργασίας των κειμένων για τη δημοσίευση.

2002

Η φετινή περίοδος διήρκησε από 8-7 έως 8-10-2002 και συμμετείχαν σε αυτή συνολικά επτά άτομα.

Η αρχιτεκτονική μελέτη προσανατολίστηκε ουσιαστικά στον καθορισμό των κύριων στρωμάτων κατοίκησης και τα αποτελέσματα συγκρίθηκαν με αυτά της στρωματογραφικής μελέτης.

Η μελέτη των λίθινων αντικειμένων συμπληρώθηκε με την επαλήθευση των ήδη καταγεγραμμένων δεδομένων και από τη χωροταξική μελέτη του δυτικού τομέα 5. Η προετοιμασία της δημοσίευσης έχει προχωρήσει. Η μελέτη των οστέινων εργαλείων ολοκληρώθηκε.

Η μελέτη των ειδωλίων, των προπλασμάτων και των πήλινων εργαλείων ολοκληρώθηκε, καθώς και η αντίστοιχη σχεδίαση και φωτογράφηση και συμπληρώθηκε από τη μελέτη των δεδομένων της ανασκαφής.

Ο πρώτος τόμος της δημοσίευσης σχεδόν ολοκληρώθηκε και θα εκδοθεί από κοινού με την Αρχαιολογική Εταιρεία.

2003

Κατά τη φετινή περίοδο, εργάστηκαν μόνο δύο άτομα: ο R. Treuil και η S. Prévost-Dermarkar.

Συνεχίστηκε η μελέτη των αρχιτεκτονικών και στρωματογραφικών στρωμάτων του τομέα 5 και ολοκληρώθηκε η μελέτη των φούρνων. Τα αποτελέσματα της χρονολόγησης με τη μέθοδο της thermoluminescence, που έγινε μόνο για τους φούρνους, δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Archaeometry*.

Συνεχίστηκε η μελέτη, αλλά στο γραφείο, της θαλάσσιας πανίδας, καθώς και αυτή των κάρβουνων από ξύλο.

Ο πρώτος τόμος της δημοσίευσης είναι σχεδόν έτοιμος, ενώ ο δεύτερος έχει ήδη κατατεθεί στο τμήμα δημοσιευμάτων της Γαλλικής Σχολής.

RENE TREUIL

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

2001

Στο πρόγραμμα των εργασιών στους Φιλίππους, κατά το 2001, απασχολήθηκαν έντεκα άτομα για τέσσερις εβδομάδες. Το πρόγραμμα είχε τρεις στόχους: α) συνέχιση της γεωφυσικής επιφανειακής έρευνας που άρχισε το Μάιο και το Νοέμβριο του 2000, β) τοπογραφική αποτύπωση του τείχους με σκοπό τη δημιουργία ενός νέου χάρτη του χώρου και γ) συνέχιση της παλαιάς ανασκαφής του «Μνημείου με το λουτρό», γνωστού ως «Νότιες θέρμες».

ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Μετά από τα πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα που είχαμε την προηγούμενη χρονιά στην περιοχή γύρω από το «Μνημείο με το λουτρό» στη νοτιοδυτική γωνία της πόλης, η γεωφυσική επιφανειακή έρευνα θα έπρεπε να επεκταθεί σε όλη την κάτω πόλη. Σκοπός μας ήταν να καλύψουμε έτσι όλη την περιοχή στα νότια της Εγνατίας με τη μελέτη της «αντίστασης» και να συμπληρώσουμε με κάποιες προσπάθειες μαγνητομετρίας σε πιο περιορισμένες ζώνες.

Η εργασία αυτή δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί λόγω έλλειψης χρόνου, παρ'όλες τις πολύ καλές συνθήκες (εδάφους και μετεωρολογίας). Η επιφανειακή έρευνα με τη μέθοδο της «αντίστασης», στην οποία αφιερώσαμε τον περισσότερο χρόνο, επέτρεψε την κάλυψη 5,5 εκταρίων επιπλέον (9 εκτάρια το 2000), καλύψαμε δηλαδή συνολικά 14,5 εκτάρια, πράγμα που κάνει τη γεωφυσική έρευνα στους Φιλίππους τη μεγαλύτερη στην Ελλάδα και από τις μεγαλύτερες στη λεκάνη της Μεσογείου (21 εκτάρια στην Καρχηδόνα και 29 στους Φελέριους της Ιταλίας). Τα δεδομένα που συγκεντρώσαμε κατά τη φετινή περίοδο δεν τα αναλύσαμε ακόμη σε βάθος και αυτά στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω είναι απλώς ενδεικτικά. Για πρακτικούς λόγους χωρίσαμε την περιοχή σε ζώνες.

Ζώνη 6. Στο δυτικό τμήμα του χώρου, ανάμεσα στην πύλη του marais και αυτής των Κρηνίδων, βρήκαμε τουλάχιστον δύο cardines minores του βόρειου κιγκλιδώματος στην κεντρική περιοχή και ένα ορθογώνιο κτίριο που στη νοτιοδυτική πλευρά του είχε δύο αψίδες. Το κτίσμα αυτό ήταν ορατό σε αεροφωτογραφία του 1983. Η σύγκριση των στοιχείων θα βοηθήσει σίγουρα στην ερμηνεία. Γενικά, παρατηρήσαμε ότι ο πολεοδομικός ιστός των ρωμαϊκών χρόνων καλύφθηκε από στρώματα εγκατάστασης μεταγενέστερα (μεσοβυζαντινά και υστεροβυζαντινά), εάν κρίνουμε από τα όστρακα που βρήκαμε στην επιφάνεια. Πραγματοποιήσαμε επίσης την αποτύπωση της βυζαντινής οχύρωσης.

Ζώνη 7. Περιλαμβάνει την πολύ μεγάλη περιοχή στα νότια του δρόμου Καβάλας-Δράμας, ανάμεσα στην πύλη των Κρηνίδων στα δυτικά και το δυτικό άκρο του forum στα ανατολικά. Βρίσκουμε στη ζώνη 7 τα χαρακτηριστικά του βόρειου πολεοδομικού ιστού που μελετήσαμε το 2000 στη ζώνη 4 (θέρμες του γυμνασίου). Τρία πολεοδομικά τετράγωνα φαίνονται καθαρά στα δυτικά, κοντά στην πύλη των Κρηνίδων, που αντιστοιχούν στο γενικό modulus. Ανατολικότερα, ένα μεγάλο κτίριο με στοές φαίνεται ότι πλαισιώνει την προέκταση της οδού του Εμπορίου. Ανάμεσα σε αυτά τα δύο σύνολα, ένα μεγάλο ορθογώνιο

μνημείο καλύπτει το πλάτος τουλάχιστον δύο οικοδομικών τετραγώνων. Το ανατολικό του άκρο αντιστοιχεί στη «μικρή» βυζαντινή εκκλησία που ανασκάφηκε (αρκετά επιφανειακά) από τον M. Feyel το 1934. Μπορεί αυτή η εκκλησία να ήταν στην πραγματικότητα μια μεγάλη βασιλική των παλαιοχριστιανικών χρόνων, η τέταρτη που εντοπίζεται infra muros, αυτή που ο P. Lemerle υπέθεσε ότι υπήρχε στα δυτικά του forum[112].

Ζώνη 8. Πρόκειται για την προέκταση της ζώνης 2 στο νότιο τμήμα της πόλης, ανάμεσα στις συνοικίες που ήδη ανασκάφηκαν και το τείχος. Η επιφανειακή έρευνα επέτρεψε να γνωρίσουμε ολοκληρωτικά την πρώτη σειρά των οικοδομικών τετραγώνων στα νότια της Διαγώνιας οδού, της οποίας η πορεία φάνηκε καθαρά. Εάν το βασικό modulus είναι αυτό που εντοπίσαμε τα προηγούμενα χρόνια (31×80 μ. περίπου), οι διαφοροποιήσεις είναι εντονότερες από ό,τι περιμέναμε (δύο οικοδομικά τετράγωνα καλύπτουν τουλάχιστον τη διπλάσια έκταση, λόγω του ότι αντιστοιχούν σε σημαντικά δημόσια κτίρια). Είναι η περίπτωση του πρώτου τετραγώνου που βρίσκεται στα δυτικά της ανασκαφής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου βρέθηκε ένα μεγάλο μνημειώδες σύμπλεγμα. Ο H. Ducoux ήδη από το 1937 έδωσε ένα πρώτο σκιαγράφημα, στηριζόμενος σε μία αεροφωτογραφία, της γενικής κάτοψης του χώρου. Η επιφανειακή έρευνα που επιχειρούμε μας δίνει πολλές συμπληρωματικές λεπτομέρειες.

Ο εντοπισμός ενός δεύτερου μεγάλου άξονα, παράλληλου στη Διαγώνια οδό, καθώς και μιας δεύτερης σειράς οικοδομικών τετραγώνων ανάμεσα σε αυτόν το δρόμο και το τείχος, είναι στοιχεία που αποκτήσαμε χάρη στην επιφανειακή έρευνα.

ΜΑΓΝΗΤΟΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Εντοπίσαμε, σε συνδυασμό με το υλικό επιφανείας, δύο νέους φούρνους στη δεύτερη σειρά των οικοδομικών τετραγώνων της ζώνης 8.

Τη μέθοδο αυτή εφαρμόσαμε συστηματικά στη ζώνη 4 (30×30 μ.) και συγκεκριμμένα στο νότιο μισό του τετραγώνου IN 2, στη θέση των θερμών του γυμνασίου. Τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε συμπληρώνουν την κάτοψη του οικοδομικού τετραγώνου, αλλά δεν είναι αρκετά, ώστε να καθοριστεί η ταύτισή του.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ

Η επιστημονική έρευνα που επιχειρούμε και βασίζεται

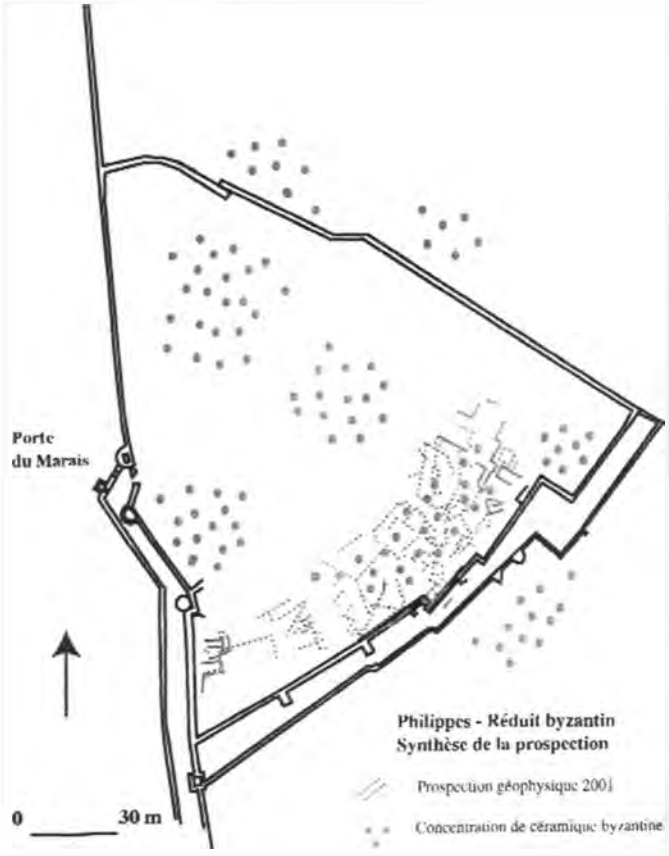

Σχέδ. 15. Φίλιπποι. Σχεδιάγραμμα του βυζαντινού οχυρού.

στη γεωφυσική επιφανειακή διερεύνηση, απαιτεί τη δημιουργία ενός νέου τοπογραφικού, πιστότερου από την κάτοψη Ducoux, την οποία χρησιμοποιούμε ακόμη. Ο τοπογράφος της ΓΑΣ, L. Fadin, αποτύπωσε την πορεία της κάτω οχύρωσης και πήρε τα σημεία των μνημείων που έχουν ήδη ανασκαφεί. Η αποτύπωση θα πρέπει να συνεχιστεί και στην επάνω πόλη. Κατά τη διάρκεια αυτών των εργασιών εντοπίσαμε μία μικρότερη οχύρωση, τριγωνικού σχήματος (280×250×260 μ.) (Σχέδ. 15). Η επιφανειακή έρευνα αποκάλυψε ένα αμυντικό σύστημα, πολυπλοκότερο από αυτό που γνωρίζαμε: η νοτιοδυτική πλευρά του τριγώνου περιλαμβάνει, επίσης, ένα προτείχισμα και το κύριο τείχος ενισχύεται με ορθογώνιους πύργους. Εάν κρίνουμε από την τοιχοποιία, η οχύρωση χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή ή υστεροβυζαντινή περίοδο.

Σε ό,τι αφορά το μικρό τετράγωνο κτίριο που εντοπίσαμε το 2000 κοντά στην οχύρωση στη ζώνη 3, πραγματοποιήσαμε μία μικροτοπογραφική μελέτη, για να δούμε εάν οι διακυμάνσεις της αντίστασης είχαν αντιστοιχία με το τοπογραφικό ανάγλυφο της ζώνης, χωρίς να προχωρήσουμε μέχρι στιγμής σε αναλύσεις που θα δώσουν και τα οριστικά αποτελέσματα. Βρήκαμε όμως

112. P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale*, Paris 1945, σ. 103.

ένα κομμάτι πλάκας ιερού, πράγμα που επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι πρόκειται για μικρή εκκλησία, παλαιοχριστιανική ή μεσοβυζαντινή.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νότιες θέρμες ή «οικία των άγριων ζώων»

Από τις 10-9 μέχρι τις 8-10-2001, πραγματοποιήσαμε την πρώτη ανασκαφή της «οικίας των άγριων ζώων», που θεωρήθηκε από τον πρώτο ανασκαφέα M. Feyel (1935-1937) ως οι Νότιες Θέρμες και στη συνέχεια από τον P. Aupert (1978-1979) ως Μνημείο με λουτρό. Αυτό το μεγάλο κτίριο καλύπτει το βόρειο μισό του πρώτου οικοδομικού δυτικού τετραγώνου στα νότια της Εγνατίας (IS1.1). Η ταύτισή του δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί και αποτελεί έναν από τους σκοπούς της ανασκαφής.

Σημερινή κατάσταση. Οι πρώτοι ανασκαφείς αντιμετώπισαν ένα βασικό πρόβλημα, διότι δεν μπορούσαν να σκάψουν το νότιο και ανατολικό τμήμα του μνημείου, επειδή βρίσκονταν σε αγρούς που ανήκαν σε ιδιώτες. Τα εδάφη αυτά απαλλοτριώθηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, αλλά συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται ως βοσκότοποι, πράγμα που επιταχύνει τη φθορά του μνημείου. Εντούτοις ήταν για μας πολύ εύκολο να καθαρίσουμε το μνημείο και να ξανανοίξουμε τις παλαιές τομές.

Η «οικία των άγριων ζώων» εμφανίζεται ως ένας μεγάλος οίκος με δύο κύριες πτέρυγες, σχεδόν συμμετρικές, την Α και τη Γ, από τη μία και την άλλη πλευρά μίας αυλής με περιστύλιο Β. Μία σειρά δωματίων Δ καλύπτει όλο το πλάτος του μνημείου και αποτελεί το νότιο όριο. Η δυτική πτέρυγα Α καλύπτεται ολόκληρη από βαλανευτικές εγκαταστάσεις, πράγμα που δικαιολογεί και την πρώτη ερμηνεία ως θέρμες. Ο P. Aupert ερεύνησε κυρίως την αυλή Β και το νοτιοανατολικό τμήμα της πτέρυγας Γ (C3, C5, C6). Το 1979, εκτιμούσε ότι περισσότερα από 500 τ.μ. ήταν ανεξερεύνητα στα τμήματα Γ και Δ (Σχέδ. 16). Απέμεινε, λοιπόν, να ερευνηθούν οι αίθουσες Γ1, Γ2, Γ4, Γ7, Γ9 και το ανατολικό τμήμα της Γ3, καθώς και οι Δ3-8.

Το ανατολικό αυτό τμήμα είναι το καλύτερα διατηρημένο, χάρη στη διπλή κλίση που παρουσιάζει το έδαφος. Στην πτέρυγα Γ, λοιπόν, βρίσκουμε την καλύτερη διαστρωμάτωση. Θεωρήσαμε, λοιπόν, ότι η εξερεύνηση αυτής της πτέρυγας θα έδινε περισσότερα στοιχεία και αποφασίσαμε να τοποθετήσουμε τις τομές μας στον κεντρικό χώρο Γ3, με την ολοκλήρωση της ανασκαφής στη δεξαμενή Γ3, να ερευνήσουμε το γύρισμα πίσω από τη Γ6 (Γ3 παράρτημα) και να επιχειρήσουμε τη διερεύνηση των βόρειων αιθουσών, ξεκινώντας από τα δυτικά, Γ1.

Γ3. Ο P. Aupert είχε αρκεστεί στο να αποκαλύψει μόνο την κορυφή των τοίχων για να διαγνώσει την κάτοψη της πτέρυγας Γ και να καθαρίσει το δυτικό τμήμα γύρω από τη δεξαμενή και το μεταγενέστερο κτίσμα πάνω από αυτή.

Διαπιστώσαμε ότι υπήρχε ακόμη μία θύρα στη βορειοανατολική γωνία του Γ3, πράγμα που μας επιτρέπει να βεβαιώσουμε την ύπαρξη μίας ακόμη αίθουσας στα ανατολικά, τη Γ10, που αντιστοιχεί στο βόρειο μισό της Γ4. Η θύρα Γ3-Γ10 είχε κλείσει και γι' αυτό διέφυγε της προσοχής του ανασκαφέα.

Κάτω από πολλά στρώματα επίχωσης (πάχους και σύστασης που ποικίλλουν) βρέθηκαν τρία διαδοχικά δάπεδα, δύο από πατημένο χώμα και ένα με πλακόστρωτο. Το δάπεδο Ι, το πιο πρόσφατο, είναι σύγχρονο με μία μεταγενέστερη επισκευή υδραυλική (εγκατάσταση ενός σωλήνα από μόλυβδο, Σχέδ. 17) που κατευθύνεται στη Γ4 προς τη νοτιοανατολική γωνία της δεξαμενής, χωρίς όμως να φθάνει σε αυτή. Το δάπεδο ΙΙ, ακριβώς κάτω από το δάπεδο Ι, αντιστοιχεί σε έναν κτιστό αγωγό που διασχίζει όλο το παράρτημα της Γ3 και μοιάζει να κατευθύνεται στη δεξαμενή, όπου και θα έπρεπε να χύνεται. Από την κεραμική που βρέθηκε, και περιμένοντας τη χρονολόγηση των νομισμάτων, οι δύο φάσεις χρονολογούνται στον 4ο και 5ο αι. μ.Χ.

Το δάπεδο ΙΙ είχε διαμορφωθεί σε ένα στρώμα εξομάλυνσης του εδάφους και πατούσε πάνω σε ένα παχύ στρώμα καταστροφής, που περιείχε πολλά οικοδομικά υλικά (κεραμίδια, κονίαμα, μικρές πέτρες) και που χρονολογείται στον 4ο αιώνα.

Το δάπεδο ΙΙΙ βρέθηκε κάτω από αυτό το στρώμα καταστροφής. Πρόκειται για ένα δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες, από το οποίο σώζεται μόνο ένα μικρό κομμάτι στη βορειοανατολική γωνία της Γ3. Η διάταξη των πλακιδίων και τα ίχνη του κοκκινωπού κονιάματος μας δίνουν την εντύπωση ότι διασώθηκαν, διότι χρησίμευσαν ως στήριγμα σε μία κατασκευή, που δεν καθορίσαμε, αλλά που είχε πιθανά σχέση με τη θύρα Γ3-Γ10. Αυτό το πλακόστρωτο χρονολογείται στα τέλη του 3ου ή αρχές του 4ου αιώνα και αντιστοιχεί σε αυτό που διακρίνουμε στη Γ6.

Αυτή η διαστρωμάτωση που περιγράψαμε δεν αντιστοιχεί με αυτή του δυτικού τμήματος της αίθουσας, εάν κρίνουμε από τις εκθέσεις ανασκαφών των προηγούμενων ανασκαφέων. Το αρχικό δάπεδο, από ασβεστολιθικές πλάκες, βρίσκεται χαμηλότερα από το δάπεδο ΙΙΙ και είχε καλυφθεί από ένα στρώμα με στάχτη του 6ου αιώνα. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από την υψομετρική διαφορά ανάμεσα στα δύο τμήματα του Γ3. Το ανατολικό τρίτο αυτού του χώρου θα πρέπει να είχε σηκωθεί 30 εκ. περίπου και να στρώθηκε με κεραμικά πλακίδια παρά με πλάκες ασβεστολίθου. Στηριζόμενοι σε αυτή την υπόθεση, μπορούμε να αναφέρουμε την ύπαρξη ενός ογκόλιθου στο νοτιοδυτικό άκρο του δαπέδου ΙΙΙ, που χρησίμευε για σκαλοπάτι ανάμεσα στα δύο επίπεδα της Γ3. Άλλωστε το δάπεδο ΙΙΙ βρίσκεται ακριβώς στο ίδιο επίπεδο με τα σύγχρονα που

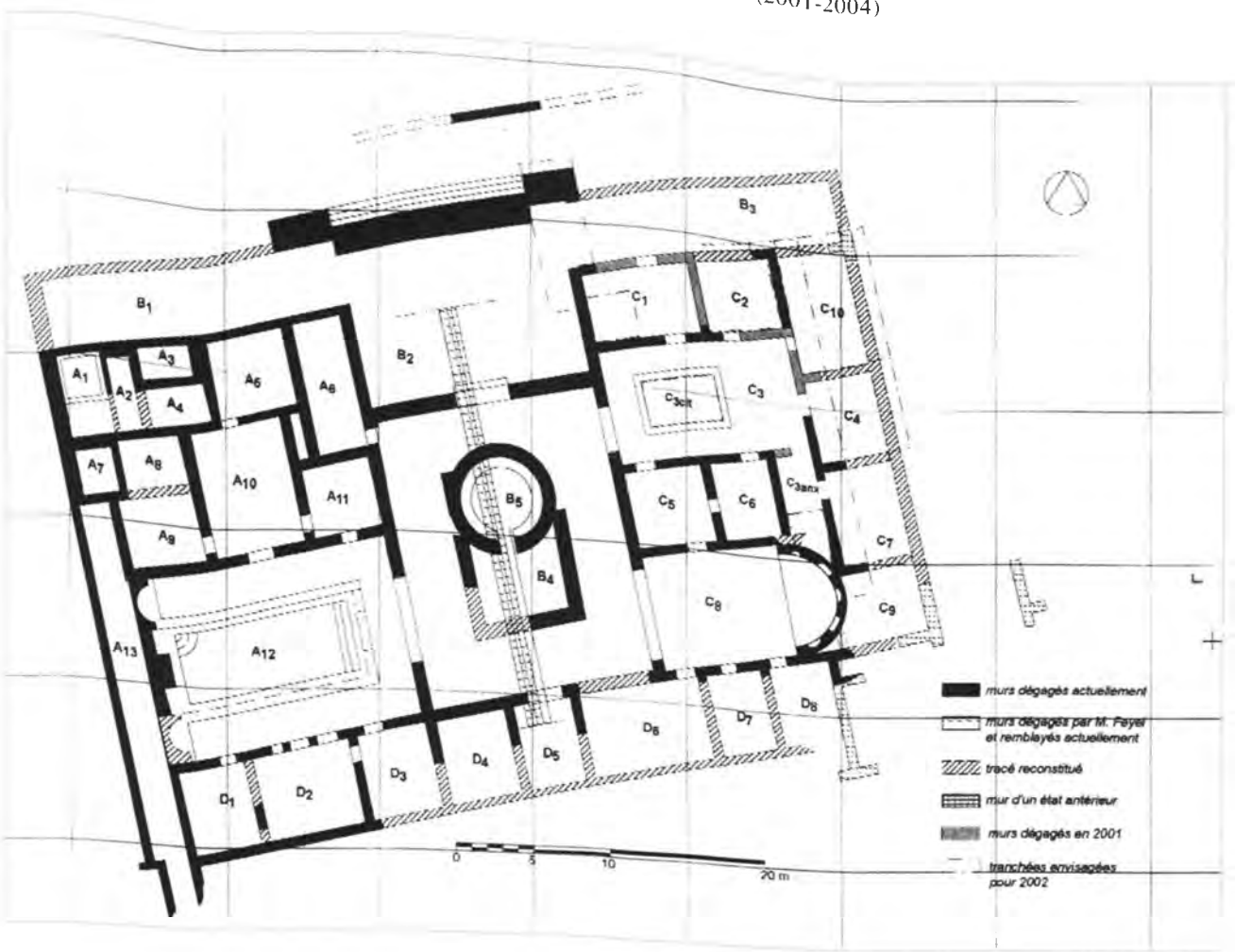

Σχέδ. 16. Φίλιπποι. Νότιες θέρμες ή «οικία των αγριων ζώων». Ανασκαφές 2001-2002.

βρέθηκαν στις γειτονικές αίθουσες Γ5 και Γ6, τα οποία επίσης ανυψώθηκαν.

Τέλος, μπορούμε να πούμε ότι έτσι εξηγείται και η παράκεντρη θέση της δεξαμενής. Το ανατολικό τμήμα είχε ανυψωθεί και ίσως, πράγμα που απομένει να αποδειχθεί, το μόνο που είχε καλυφθεί.

Γ3 Δεξαμενή. Η ανασκαφή της δεξαμενής δεν μπόρεσε να ολοκληρωθει εξαιτίας δύο μεγάλων καταιγίδων που της έδωσαν τον αρχικό της ρόλο. Διαπιστώσαμε μόνο ότι η επίχωσή της έγινε σε μία φορά μαζικά και σύμφωνα με το υλικό που βρέθηκε τον 6ο αιώνα.

Γ1. Η στρωματογραφική διαδοχή σε αυτή την αίθουσα που βρίσκεται στα βορειοδυτικά της Γ3 είναι ριζικά διαφορετική. Συναντήσαμε πολύ παχιά στρώματα μπάζων (μεγαλύτερα του 0,50 μ.), που διαδέχεται το ένα το άλλο με μικρές διαφορές στη σύνθεση, και συγκεκριμένα μία πυκνότερη ύπαρξη οικοδομικών υλικών στη σύστασή τους. Το υλικό που βρέθηκε χρονολογείται στον 4ο και στον 6ο αιώνα. Το μόνο δάπεδο που βρέθηκε στο επίπεδο του κατωφλιού Γ3-Γ1 χρονολογείται στον 4ο αιώνα.

Σημαντικότερη υπήρξε η ανακάλυψη μίας θύρας στο βόρειο τοίχο που έβλεπε στη στοά(;) Β2, παράκεντρη σε σχέση με τη θύρα Γ3-Γ1 και με υπερυψωμένο κατώφλι. Μπορεί να είχε διαμορφωθεί στη δεύτερη μεγάλη φάση της εγκατάστασης της πτέρυγας (4ος-5ος αι.), που επέτρεπε την πρόσβαση στο σύνολο των αιθουσών, όπου η Γ3 αποτελεί το κέντρο, χωρίς να περνά κανείς από την αυλή Β4. Αυτό ενισχύει την υπόθεση ενός διαχωρισμού της οικίας κατά την ύστερη αρχαιότητα, σε πολλές ενότητες κατοικιών ή εργαστηρίων.

Μία άλλη ανακάλυψη σημαντική είναι αυτή ενός αποθέτη ή εστίας στα νοτιοδυτικά της θύρας Γ1-Β2, στην οποία βρέθηκε ένας σταυρός που συνδέεται με τη βυζαντική κεραμική (με εφυάλωση) του 12ου αιώνα. Η μοναδική αυτή ανακάλυψη στους Φιλίππους δείχνει ότι έχουμε μία σποραδική εγκατάσταση του χώρου και του μνημείου, ειδικότερα στο βυζαντινό μεσαίωνα.

SAMUEL PROVOST

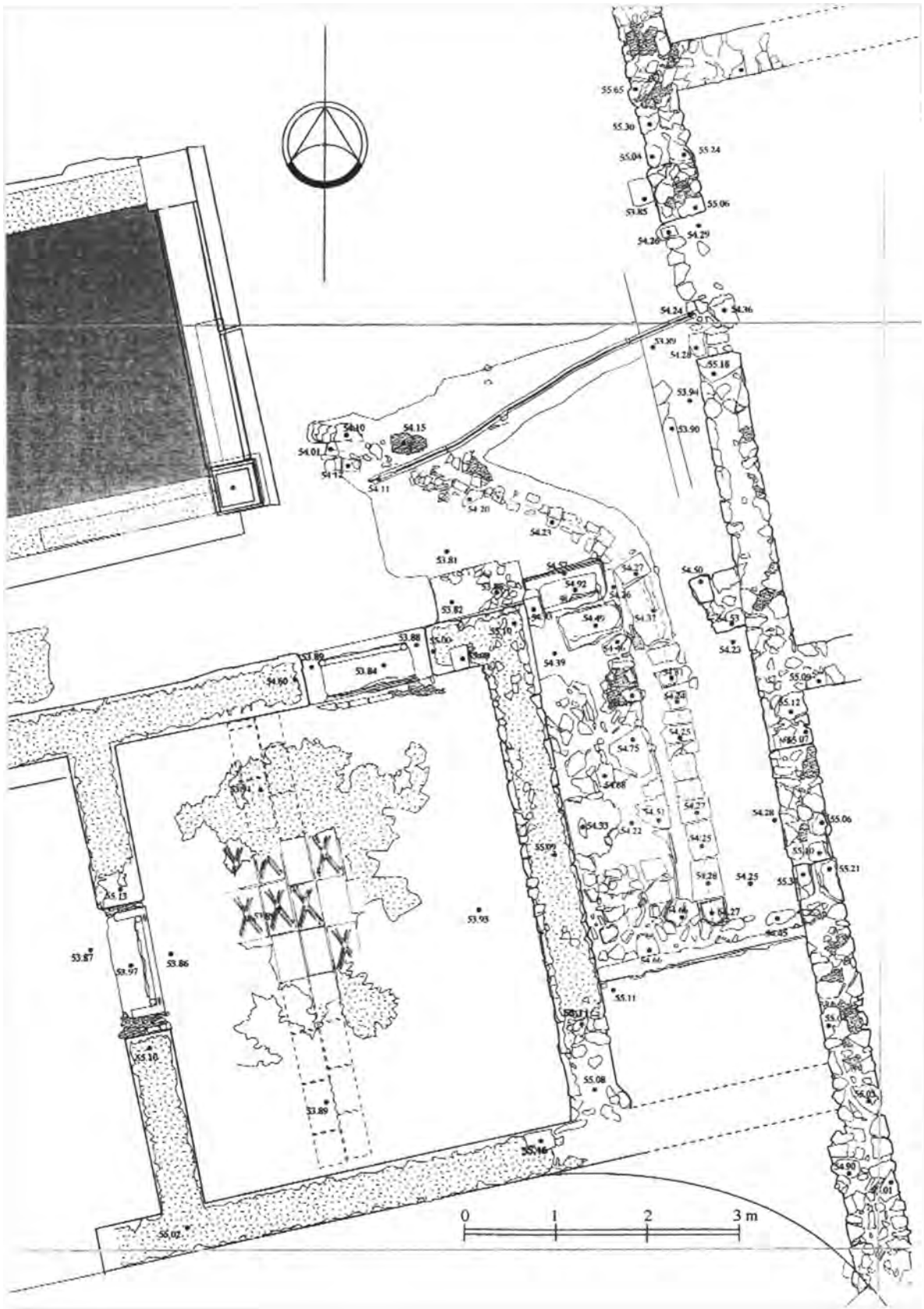

Σχέδ. 17. Φίλιπποι. Νότιες θέρμες ή «οικία των άγριων ζώων». Αγωγός.

2002

ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Διαπιστώσαμε ότι η γεωφυσική έρευνα επιφανείας, σε συνδυασμό με τη μελέτη ειδικής αντίστασης και μαγνητομέτρησης, έδωσε θεαματικά αποτελέσματα και απέδειξε ότι ο χώρος των Φιλίππων ενδείκνυται για τέτοιου είδους έρευνες, εξαιτίας του χαμηλού βάθους των αρχαίων και της μη εγκατάστασης στα νεότερα χρόνια. Η ερμηνεία τους επιτρέπει τη συμπλήρωση της κάτοψης της ρωμαϊκής πόλης και συχνά την αποκάλυψη λεπτομερειών, μερικών σημαντικών μνημείων (θέρμες, εκκλησίες).

Καλύψαμε συνολικά 14,5 εκτάρια, το 80% περίπου της οικοδομημένης περιοχής στα νότια της Εγνατίας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νότιες θέρμες ή «οικία των άγριων ζώων»

Η δεύτερη ανασκαφική περίοδος διήρκησε από 20-5 μέχρι 23-6-2002 και απασχολήθηκαν επτά άτομα[113], στα οποία προστέθηκαν επτά εργάτες για τέσσερις εβδομάδες. Ο κύριος στόχος ήταν να συνεχιστεί η έρευνα της ανατολικής πτέρυγας (Γ) του κτιρίου, η μόνη που δεν ερευνήθηκε από τον M. Feyel (1934-1937) και τον P. Aupert (1978-1979).

Συνέχιση της ανασκαφής των τομών του 2001. Αφορά σε δύο χώρους που η ανασκαφή τους δεν ολοκληρώθηκε την προηγούμενη περίοδο: Στο Γ2 η ανασκαφή του μάρτυρα που είχε αφεθεί στη νοτιοδυτική γωνία αποκάλυψε ένα μικρό κτιστό αγωγό κατά μήκος του νότιου τοίχου, υπερυψωμένου σε σχέση με το επίπεδο της κύριας φάσης (Σχέδ. 18). Στο Γ32 (παράρτημα του Γ3) ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη των τοιχαρίων κατά μήκος της δυτικής πλευράς και καθορίστηκε ότι ήταν κατά ένα μέρος προγενέστερα της διαμόρφωσης του μικρού αγωγού (καλυμμένου με πλάκες) που ξεκινούσε από τη δεξαμενή Γ31. Η ανασκαφή του μάρτυρα που είχε αφεθεί στη νότια πλευρά έδειξε ότι ο αγωγός αυτός διαγράφει μία γωνία προς ΝΑ. και περιβάλλει την αψίδα του Γ8.

Η επαναδιερεύνηση της δεξαμενής Γ31 δεν έγινε και προβλέπεται να γίνει το 2003, λόγω των εργασιών συντήρησης που προαπαιτούνται.

Νέες τομές του 2002. Στο Γ2 ανοίχθηκαν δύο τομές κατά μήκος του νότιου τοίχου και στο μέσον του δωματίου, κάθετα στην είσοδο Γ2-Β3 (Σχέδ. 18). Βρέθηκαν δύο τοίχοι θεμελίων που ανήκουν σε προγενέστερο κτίριο από την «οικία των άγριων ζώων», γνωστό ήδη από αντίστοιχα θεμέλια που βρέθηκαν στην πτέρυγα Α. Το δωμάτιο Γ2 εμπεριέχει, λοιπόν, το χώρο που αντιστοιχεί σε δύο δωμάτια του προγενέστερου κτιρίου.

Στο Γ1 η διάνοιξη μίας τομής στο ανατολικό μισό του δωματίου μας επέτρεψε να διαπιστώσουμε ότι και η διάταξη ακόμη των ανοιγμάτων είναι ίδια με αυτήν που παρατηρείται στο Γ2 και ότι υπακούει σε έναν άξονα συμμετρίας Β.-Ν., πράγμα που έρχεται να επιβεβαιώσει η αποκάλυψη της βορειοδυτικής εισόδου. Παρ' όλα αυτά, η γενική στρωματογραφία του δωματίου, όπως φαίνεται καθαρά στο δυτικό μάρτυρα , διαγράφεται εντελώς διαφορετικά από αυτήν του δωματίου Γ2. Εκτός από τη διαπίστωση της ύπαρξης τριών δαπέδων μεταγενέστερης εγκατάστασης, η ανασκαφή αποκάλυψε επίσης, στη βορειοανατολική γωνία της τομής, μία υδραυλική κατασκευή από τούβλα και κεραμίδια. Τέλος, αποκαλύφθηκαν οι στρώσεις των θεμελίων, παρόμοιες με αυτές που βρέθηκαν στο Γ2, κάτω από το νότιο τοίχο.

Στο Γ10 διανοίχθηκε μία μεγάλη τομή στο νότιο μισό του δωματίου, που έδειξε ότι ο ανατολικός τοίχος του, του οποίου το πάχος είναι μεγαλύτερο (0,70 μ. αντί 0,50 μ. που είναι το σύνηθες), αποτελούσε από αυτήν την πλευρά τον εξωτερικό τοίχο (όψη) του κτιρίου. Ο νότιος τοίχος περιελάμβανε πιθανόν μία είσοδο προς το Γ4, που έκλεισε από μία μεταγενέστερη κατασκευή αποτελούμενη από ένα τοιχίο από αργολιθοδομή που τον επικαλύπτει στο επάνω τμήμα του (βλ. infra). Στα βόρεια, ένας καθαρισμός στην κορυφή των τοίχων αποκάλυψε την ύπαρξη και άλλης θύρας προς το Β3, σε απόκλιση προς Α. σε σχέση με τον άξονα του δωματίου.

Η κύρια φάση εγκατάστασης αντιστοιχεί σε ένα μωσαϊκό δάπεδο opus textile, προσεγμένης κατασκευής, με γεωμετρικά σχέδια: σε καλή κατάσταση γενικά, το μωσαϊκό, παρουσιάζει καθίζηση από τη μία και την άλλη πλευρά μίας Α.-Δ. εγκάρσιας ζώνης, που υποδεικνύει την ύπαρξη προγενέστερου τοίχου, του οποίου η κατεύθυνση αντιστοιχεί με εκείνες των θεμελιώσεων που βρέθηκαν στο Γ1 και Γ2. Κατά μήκος του ανατολικού τοίχου βρέθηκαν λείψανα λάκκου για την προετοιμασία κονιάματος, επάνω στο ίδιο το μωσαϊκό, και που σηματοδοτούν το τέλος της κύριας φάσης εγκατάστασης. Ακολουθεί ένα στρώμα καταστροφής, πλούσιο σε κεραμική. Κατά την επόμενη φάση εγκαταλείπεται το δωμάτιο, του οποίου η θύρα προς το Γ3 είχε φραγεί.

Το δωμάτιο γνωρίζει στη συνέχεια μια τελευταία φάση εγκατάστασης κατά το Μεσαίωνα. Ταυτίστηκε μία καλύβη, σχήματος χονδροειδώς ωοειδούς, με είσοδο στα δυτι-

113. Εκτός από τους υπογράφοντες την έκθεση, η I. Tassignon (μέλος της Γαλλικής Σχολής), ο L. Fadin (τοπογράφος της Γαλλικής Σχολής), η N. Gassiole (αρχαιολόγος), ο T. Kozelj (αρχιτέκτων της Γαλλικής Σχολής). Η Ch. Salveridou συντήρησε τα νομίσματα, ενώ η ταύτισή τους θα γίνει από τον J.-M. Saulnier.

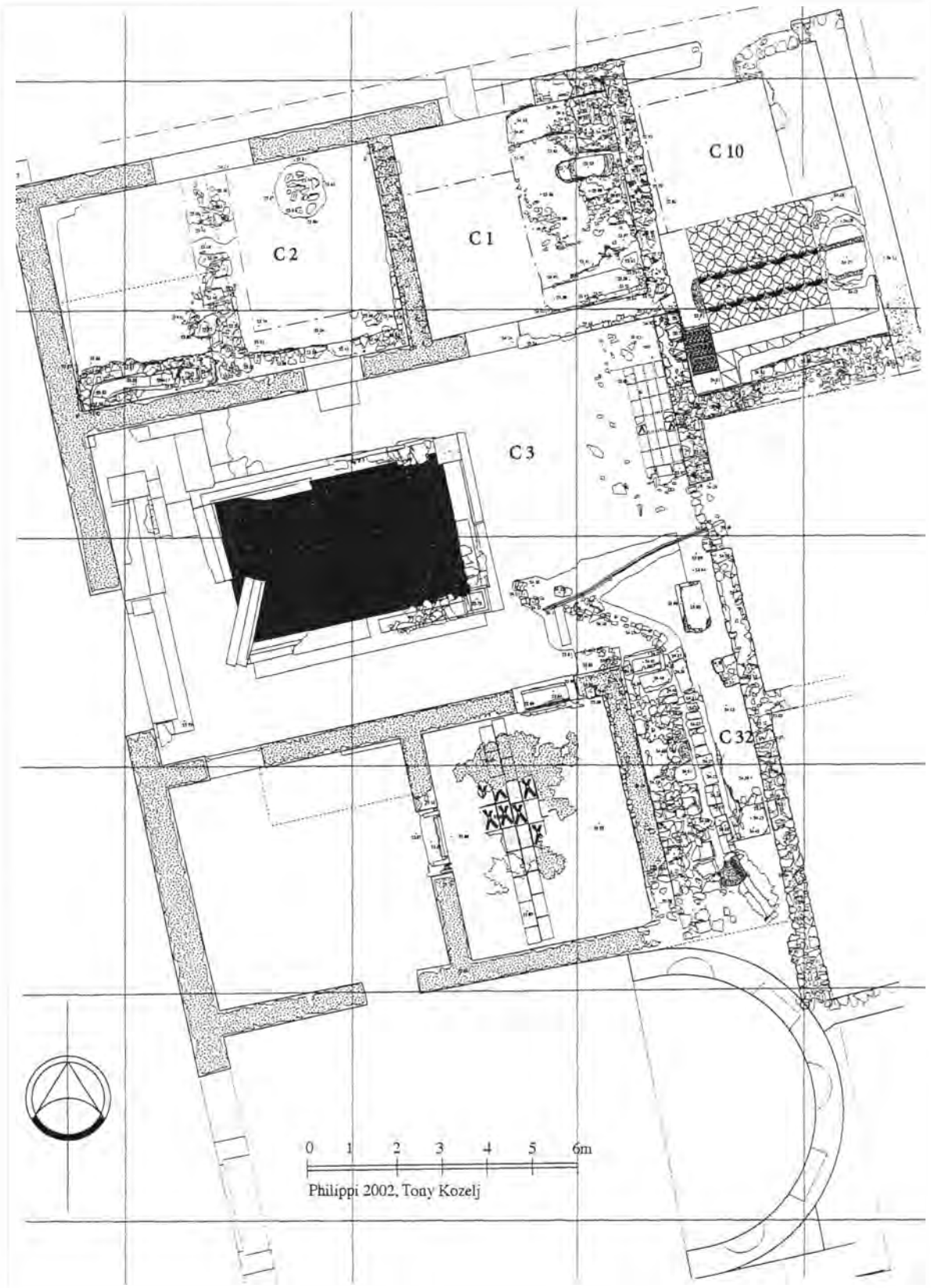

Σχέδ. 18. Φίλιπποι. Νότιες θέρμες ή «οικία των άγριων ζώων». Θέση των ανασκαφικών τόμων.

κά και εστία στο κέντρο της, χάρη σε 21 οπές που βρήκαμε και χρησίμευσαν για τη στερέωση των δοκών, εκ των οποίων αρκετές είχαν ενισχυθεί με πέτρινες σφήνες. Προστατεύονταν από την ανατολική και νότια πλευρά από τα λείψανα των τοίχων του κτιρίου, που σώζονταν την εποχή αυτή σε ύψος περίπου 0,50 μ., και από τη δυτική, με μεμονωμένους ογκόλιθους που είχαν τοποθετηθεί από τη μία και την άλλη πλευρά της εισόδου. Καταστράφηκε πιθανόν από πυρκαγιά.

Γενικές παρατηρήσεις. Η ανασκαφή μάς έδωσε πληροφορίες που εμπλουτίζουν τη γνώση μας για το πέρας των δύο φάσεων εγκατάστασης στο χώρο. Είναι δυνατό να αποκατασταθεί ένα τμήμα της κάτοψης του μνημείου, που προϋπήρξε της «οικίας των άγριων ζώων», με μία σειρά τεσσάρων μικρών δωματίων, περίπου τετράγωνων, ανάλογων με αυτά που βρέθηκαν στην ανατολική πτέρυγα από τον M. Feyel. Τα θεμέλια αυτού του προγενέστερου κτιρίου επαναχρησιμοποιήθηκαν από το κυρίως κτίριο (με πολύ μικρές αλλαγές στον προσανατολισμό). Στο άλλο άκρο της χρονολογικής κλίμακας, κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, η ανασκαφή στο Γ10 επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας σποραδικής εγκατάστασης στα ερείπια του μνημείου, μετά από μακρά περίοδο εγκατάλειψης.

Σε ό,τι αφορά την κύρια φάση εγκατάστασης, τα αποτελέσματα υπογραμμίζουν τον πλούτο του κτιρίου, περιλαμβανομένης και της φάσης επανακατασκευής του στην οποία ανήκει και το μωσαϊκό δάπεδο, αλλά και την ταχύτατη φθορά του που οφείλεται ασφαλώς σε αλλαγή της χρήσης του.

SAMUEL PROVOST - LAURENCE FOSCHIA

2003

Οι φετινές εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την 1η Ιουνίου μέχρι τη 12η Ιουλίου 2003, διήρκησαν δηλαδή έξι εβδομάδες, εκ των οποίων η πρώτη αφιερώθηκε σε προκαταρκτικές εργασίες.

Συμμετείχαν συνολικά 21 άτομα, εκ των οποίων οι έξι ήταν εργάτες. Εκτός από τους δύο υπεύθυνους, συμμετείχαν: ο επιστάτης του Ντικιλί Μ. Καραβελίδης, ο τοπογράφος L. Fadin, ο συντηρητής Φ. Κωνσταντάτος, ο M. Boyd, ερευνητής στο Fitch Laboratory της Βρετανικής Σχολής, ο S. Gondet, φοιτητής γεωφυσικής στο πανεπιστήμιο της Dijon, ο A. Didierjean, φοιτητής αρχιτεκτονικής του Στρασβούργου, ο Ivo Topalilov, διευθυντής των προ-ρωμαϊκών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων στο Μουσείο του Plovdiv, και άλλοι επτά φοιτητές [N. Babin (Bordeaux), Ph.-A. Broder (Paris IV), G. Coqueugniot (Lyon II), H. Flouneau (Lille III), E. Goussé (Rennes), A. Marshall (Lille III), και Ουρ. Θεοδωρογιάννη (Βόλος)].

Τρεις ήταν οι κύριοι στόχοι μας: α) Να ολοκληρώσουμε τη γεωφυσική διερεύνηση intra muros, γνωρίζοντας ότι ήταν η τελευταία ευκαιρία να ολοκληρώσουμε μία έρευνα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. β) Η συνέχιση της τοπογραφικής αποτύπωσης, που άρχισε το 2001 και διακόπηκε το 2002, θα έδινε στην προηγούμενη το απαραίτητο πλαίσιο για την ακριβή ερμηνεία των δεδομένων που θα συγκεντρώναμε. γ) Τέλος, η ανασκαφή, που στόχευε, στο μέτρο του δυνατού, να συνεχιστεί η διερεύνηση στην πτέρυγα (C) της οικίας των θηρίων, δίνοντας μεγαλύτερη προσοχή στη μεσοβυζαντινή φάση εγκατάστασης, που εντοπίστηκε το 2002, με την αποκάλυψη μίας κατασκευής στο δωμάτιο C10.

ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Οι ανατολικές συνοικίες της πόλης

Για πρώτη φορά εφέτος εργάστηκαν δύο διαφορετικές ομάδες, που η καθεμιά χρησιμοποίησε διαφορετικά μηχανήματα, έτσι ώστε να επιτύχουμε μεγαλύτερη ακρίβεια συγκρίνοντας τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τις δύο πλευρές.

Αφ'ενός, ο M. Boyd συνέχισε την ηλεκτρική διερεύνηση (μελέτη αντίστασης) εκεί όπου σταμάτησε το 2001, στη νοτιοανατολική γωνία της πόλης (ζώνη 7 ανατολικά), και μπόρεσε να καλύψει τη ζώνη ανάμεσα στην οδό Δράμας-Καβάλας και το θέατρο (ζώνη 9), συνολικού εμβαδού 3 εκταρίων περίπου (30 στρέμματα). Αφ'ετέρου, ο S. Gondet, με τη χρήση του μαγνητομέτρου πραγματοποίησε την εργασία του στην ίδια περίπου περιοχή, καθώς και στην περιοχή 8, όπου η προηγούμενη μέθοδος δεν μπορούσε να εφαρμοστεί, καθώς και στο δυτικό τμήμα της ζώνης 7, κάλυψε δηλαδή συνολικά μία επιφάνεια 25,6 στρεμμάτων.

Η σύγκριση των αποτελεσμάτων σε αντιπαράθεση με τις αεροφωτογραφίες, συνέβαλαν στον εμπλουτισμό της γνώσης μας για τον πολεοδομικό ιστό. Στα νότια της Εγνατίας οδού, η επιφανειακή έρευνα στις ζώνες 7 και 8 έδειξε ότι η κάνναβος ήταν ορθογώνια και προεκτείνονταν μέχρι το ανατολικό τείχος της πόλης. Μία πρώτη σειρά οικοδομικών τετραγώνων, στη νότια πλευρά της διαγωνίου, αναγνωρίζεται εύκολα από τη μία και την άλλη πλευρά της ανασκαφής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (οικία του μωσαϊκού στον ιππόδρομο).

Στο δυτικό τμήμα της ζώνης 7, η μαγνητομετρική μελέτη επιβεβαίωσε την ύπαρξη ενός μεγάλου δημόσιου μνημείου, πλ. δύο οικοδομικών τετραγώνων (55 μ.) και μήκ. 82 μ. Ο ακριβής προσδιορισμός αυτού του μνημείου, που αποτελείται από πολλές αίθουσες με αψίδες και τουλάχιστον μία εσωτερική αυλή, απομένει να καθοριστεί. Στο ανατολικό τμήμα της ζώνης 7, το τελευταίο οικοδομικό

τετράγωνο στα δυτικά του τείχους ορίστηκε πολύ καθαρά: πρόκειται για ένα οικοδομικό τετράγωνο με το συνηθισμένο modulus και πολλές λεπτομέρειες στην εσωτερική του διάταξη, όπως η θέση των εστιών.

Νοτιότερα, στην υποτιθέμενη θέση της δεύτερης σειράς οικοδομικών τετραγώνων, η ερμηνεία των αποτελεσμάτων δεν είναι τόσο εύκολη. Αυτό οφείλεται στην αγροτική δραστηριότητα που προφανώς διατάραξε τα αρχαία λείψανα. Παρ'όλα αυτά, διακρίνουμε πολύ μεγάλες κατασκευές κατά μήκος του νότιου τείχους, στο σημείο όπου μεγάλοι ογκόλιθοι και τούβλα είναι ακόμη ορατά. Η ταύτιση αυτής της μεγάλης ρωμαϊκής κατασκευής, εάν κρίνουμε από την τοιχοποιία, είναι δύσκολη – horrea ή φυλακές(;) – αλλά τα αποτελέσματα θέτουν σε αμφισβήτηση την υπόθεση του Γ. Γούναρη[114] που έβλεπε εκεί τον ιππόδρομο που εικονίζεται στα μωσαϊκά που βρήκε.

Ανάμεσα στο σημερινό δρόμο και τη ζώνη 7, το μικρό χωράφι που αποτελεί τη ζώνη 8 ήταν πολύ στεγνό και είχαμε πολύ καλά αποτελέσματα με τη μέθοδο της μαγνητομέτρησης. Αυτή η ζώνη διερευνήθηκε από το Πανεπιστήμιο του Nottingham[115] το 1995. Βλέπουμε χωρίς δυσκολία δύο οδούς εγκάρσιες και δύο οικοδομικά τετράγωνα των συνηθισμένων διαστάσεων.

Στα βόρεια της σύγχρονης οδού, η μελέτη της αστικής περιοχής, τριγωνικού σχήματος, που βρίσκεται ανάμεσα στο θέατρο, την Εγνατία οδό και τη Βασιλική Α, υπήρξε δύσκολη λόγω των πολλών εμποδίων που υπήρχαν στην επιφάνεια (μπάζα, θάμνοι κτλ.) (ζώνη 9). Παρ'όλη την αδυναμία να έχουμε συνεχείς μεγάλες επιφάνειες για την εφαρμογή της μεθόδου μας, εντοπίσαμε τέσσερα οικοδομικά τετράγωνα στη βόρεια πλευρά της Εγνατίας που φαίνεται ότι προεκτείνουν τη νότια κάνναβο μέχρι το θέατρο, κατά μήκος του ανατολικού τείχους. Στη συνέχεια δύο τριγωνικά οικοδομικά τετράγωνα συνδέονται με τη σειρά των τετραγώνων, του βόρειου προσανατολισμού, στα δυτικά της βασιλικής Α. Εάν το πλάτος αυτών των δύο σειρών οικοδομικών τετραγώνων υπακούει σε αυτό του γενικού modulus, δεν συμβαίνει το ίδιο με το μήκος που είναι πολύ μικρό για δύο σειρές: η απόσταση που μετρήθηκε ανάμεσα στην Εγνατία και το θέατρο είναι 145 μ., πολύ μικρή για δύο πλήρεις σειρές. Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι η πρώτη σειρά, κατά μήκος της Εγνατίας ήταν στενότερη. Η υπόθεση αυτή μπορεί να επιβεβαιωθεί ή όχι, εάν συγκριθεί με τα αποτελέσματα της ανασκαφής του θεάτρου και των νότιων περιοχών του, όπου βρέθηκε μία οδός, και που διεξάγεται από την ελληνική πλευρά.

Δυστυχώς, λόγω έλλειψης χρόνου και της πλούσιας βλάστησης, δεν μπορέσαμε να διερευνήσουμε όλες τις ζώνες για τις οποίες μας δόθηκε η άδεια. Πρόκειται για τους αγρούς που βρίσκονται εκτός των τειχών, απέναντι από τις πύλες της πόλης, που θα ήταν καλό να ερευνήσουμε. Εντούτοις, η γεωφυσική έρευνα επέτυχε την εκπλήρωση των βασικών στόχων της.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ

Η ακρόπολη και το θέατρο

Συνεχίστηκε η αποτύπωση των λειψάνων με σκοπό την ολοκλήρωση της κάτοψης της οχύρωσης. Ο L. Fadin αποτύπωσε το βυζαντινό πύργο της ακρόπολης και τα σημαντικότερα μνημεία που βρίσκονται στις πλαγιές του λόφου: το βόρειο και νότιο διατείχισμα, τον αγωγό, το ιερό των Αιγυπτίων θεών και το θέατρο. Απομένει ακόμη μία σειρά λειψάνων που θα πρέπει να τοποθετηθούν στη γενική κάτοψη για να ολοκληρωθεί: πρόκειται για τη βασιλική C, τα υπαίθρια ιερά και τη συνοικία που ανασκάφηκε από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, που βρίσκονται εντός της πόλης, και εκτός της πόλης, μερικά γνωστά μνημεία, όπως η βασιλική του νεκροταφείου και οι νεκροπόλεις.

Δεν μπορέσαμε επίσης να πάρουμε τα μέτρα για να πραγματοποιήσουμε την ορθοφωτοκάτοψη, λόγω έλλειψης χρόνου και μέσων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νότιες θέρμες ή «οικία των άγριων ζώων»

Πρόκειται για την τρίτη ανασκαφική περίοδο στην «οικία των άγριων ζώων» που στόχευε στην ολοκλήρωση της ανασκαφής στους χώρους που είχαμε ήδη διερευνήσει εν μέρει και στη νότια προέκταση της ανασκαφής στην πτέρυγα C (ανατολικά) του ίδιου μνημείου (Σχέδ. 18).

Ολοκλήρωση της ανασκαφής στις τομές του 2002: C1, C10, C3, C31. Ο μάρτυρας που αφέθηκε στο δυτικό μισό του C1, ανασκάφηκε, χωρίς όμως να μας δώσει σημαντικά στοιχεία για τη χρήση του χώρου, αλλά επιβεβαίωσε τις τρεις βασικές χρονολογικές φάσεις που είχαμε διαπιστώσει στις προηγούμενες ανασκαφές.

Στο C10, το γωνιακό δωμάτιο (βορειοανατολική γωνία) του μνημείου, ερευνήθηκε επίσης ένας μάρτυρας που είχε αφεθεί στη νοτιοδυτική πλευρά. Αποκαλύφθηκε η συνέχεια του μεσοβυζαντινού στρώματος, που είχαμε βρει το 2002, στο νότιο μισό της αίθουσας με την καλύβα και την εστία της. Πρόκειται για μία σειρά οπών για δοκούς, καθώς και

114. Γ. Γούναρης, Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 1997-1999, *Εγνατία* 5 (1995-2000), σ. 338.

115. A. Poulter - P. Strange, Philippi: the Results of a Geophysical Survey, *ABSA* 93 (1998), σ. 453-461.

ένα δάπεδο από μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση, πριν από το χώρο που υποθέτουμε ότι θα ήταν η είσοδος αυτής της κατοικίας. Αποξηλώσαμε, επίσης, το τοιχάριο από ξερολιθιά, σύγχρονο με την καλύβα, που κάλυπτε την όψη του νότιου αρχαίου τοίχου του C10 για να ανακαλύψουμε ότι έκρυβε μία κατάρρευση του τελευταίου, στη σύνδεσή του με τον τοίχο της ανατολικής όψης του κτιρίου.

Αποκαλύψαμε, επίσης, το μωσαϊκό που αποτελούσε το δάπεδο του C10. Διαπιστώσαμε την ποικιλία των μοτίβων: τους αλληλοτεμνόμενους κύκλους διαδέχεται ένα μοτίβο από σταυρούς και οκτάγωνα, πιο έντονων χρωμάτων (Σχέδ. 18). Ο διάκοσμος του χώρου αυτού ήταν ιδιαίτερα προσεγμένος: διαπιστώθηκε ότι ο βόρειος τοίχος είχε καλυφθεί με κονίαμα που είχε διακοσμηθεί με γεωμετρικά μοτίβα σε χρώμα κόκκινο και λευκό. Ο συντηρητής Φ. Κωνσταντάτος μπόρεσε να αποκαταστήσει ένα τμήμα. Αυτή η διακόσμηση είναι σύγχρονη του μωσαϊκού και αντιπροσωπεύει την τελευταία μεγάλη χρονολογική φάση της ανακατασκευής της οικίας, που ίσως διακόπηκε πριν ολοκληρωθεί, εάν κρίνουμε από τις μάζες κονιάματος που βρέθηκαν ακόμη και πάνω στο μωσαϊκό.

Συνεχίστηκε, επίσης, η έρευνα στο δωμάτιο-αυλή της πτέρυγας C3 και η συντήρηση της δεξαμενής (C31) που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της (βλ. παρακάτω). Ένας καθαρισμός των τούβλων που είχαμε θεωρήσει ως επίστρωση δαπέδου[116], στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου, έδειξε ότι πρόκειται για βάσεις έξι κιονίσκων που είχαν αποξηλωθεί. Το σύνολο αποτελεί μία ορθογώνια ζώνη που κάλυπτε όλη τη γωνία του δωματίου, ανάμεσα στις θύρες που οδηγούσαν στα C1 και C4, και ορίζονταν από ένα τοιχάριο πρόχειρο, από το οποίο δεν σώζεται σχεδόν τίποτα. Το δάπεδο είχε καλυφθεί από υδραυλικό κονίαμα. Αυτό το υπόκαυστο διαθέτει ένα άνοιγμα στα νότια, αλλά η ύπαρξη ενός μεταγενέστερου μολύβδινου αγωγού παρεμπόδισε τη συνέχιση της ανασκαφής. Έτσι δεν μπορέσαμε να εξηγήσουμε τη λειτουργικότητα αυτής της κατασκευής, που δεν φαίνεται να έχει σχέση με τη δεξαμενή.

Επιχειρήσαμε, με την ευκαιρία της συντήρησης της δεξαμενής, να τη διερευνήσουμε, αλλά αναγκαστήκαμε να σταματήσουμε και πάλι λόγω της υψηλής στάθμης του νερού που ανάβλυζε.

Διάνοιξη νέων τομών: οι γειτονικοί χώροι στο RS 2 και το βυζαντινό επίπεδο. Ξεκινήσαμε την ανασκαφή τριών δωματίων, C4, C7 και C9, που βρίσκονται στην ανατολική πλευρά του κτιρίου, κατά μήκος της παρόδου RS 2. Κανένα όμως από αυτά δεν επικοινωνεί με το δρόμο, οι μόνες είσοδοι που υπάρχουν βρίσκονται στη δυτική πλευρά και οδηγούν στην αυλή C3 και στο διάδρομο C32. Η στρωματογραφική διαδοχή είναι παρόμοια με αυτήν που εντοπίσαμε στο δωμάτιο C10: διαδοχή μεγάλων στρωμάτων από προσχώσεις και στρωμάτων καταστροφής πάνω από το τελευταίο στρώμα της ύστερης αρχαιότητας (από πατημένο χώμα), στο οποίο και φθάσαμε χωρίς να μπορέσουμε να προχωρήσουμε παρακάτω.

Στο C4 εντοπίσαμε ένα στρώμα μεσοβυζαντινής εγκατάστασης, που χαρακτηρίζεται από ένα λάκκο κατά μήκος του ανατολικού τοίχου και μερικές οπές για δοκάρια, των οποίων η διάταξη παραπέμπει σε ένα προστατευτικό στέγαστρο που ακουμπούσε στα λείψανα του προαναφερόμενου τοίχου. Το υλικό που βρέθηκε είναι χονδροειδής κεραμική με διάκοσμο από χαραγμένες κυματοειδείς γραμμές.

Στο δωμάτιο C7 βρέθηκαν λίγα όστρακα από παρόμοιο υλικό, αλλά καμία κατασκευή. Βρήκαμε όμως, κοντά στον ενδιάμεσο τοίχο που τη χωρίζει από το C4 και στο ίδιο στρώμα εγκατάστασης, μία σφραγίδα από μόλυβδο που ανήκει στο δόγη της Ρόδου. Από την τυπολογία της αυτό το *βουλλοτήριον* χρονολογείται στα 850 μ.Χ. Μπορεί να συνδυαστεί με τις ταραχές που γνώρισε η περιοχή λόγω των επιδρομών των Βουλγάρων, που οι επιγραφές τοποθετούν στα 838. Το θέμα της ταυτότητας αυτών που εγκαταστάθηκαν στο χώρο της καλύβας, Βυζαντινοί, Βούλγαροι ή Σλάβοι, δεν μπορεί να λυθεί εάν δεν ολοκληρωθεί η μελέτη της κεραμικής. Λόγω της βραχύχρονης εγκατάστασης και της εύρεσης της σφραγίδας, μπορούμε να υποθέσουμε μια στρατιωτική εγκατάσταση.

Συντήρηση. Η μακρά εγκατάλειψη του χώρου από το 1979 μέχρι το 2001 προκάλεσε σημαντικές φθορές στο μνημείο. Ο συντηρητής μας στερέωσε πολλούς τοίχους που ήταν έτοιμοι να καταρρεύσουν και επικέντρωσε την προσπάθειά του σε δύο τομείς: την αψίδα της μεγάλης αίθουσας C8 και κυρίως τη δεξαμενή C31, της οποίας ενίσχυσε τις παρειές. Σε συμφωνία με την αρχιτεκτονική μελέτη, επανατοποθέτησε μερικά αρχιτεκτονικά στοιχεία στην αρχική τους θέση.

SAMUEL PROVOST με τη συνεργασία της *LAURENCE FOSCHIA*

ΘΑΣΟΣ

2001

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οχύρωση

Ο Y. Grandjean και ο Fr. Salviat συνέχισαν τη μελέτη της οχύρωσης της πόλης, ενώ παράλληλα μελετούσαν την αρχιτεκτονική αποκατάσταση της πύλης του Δία με τη

116. *BCH* 126, 2 (2001), σ. 514.

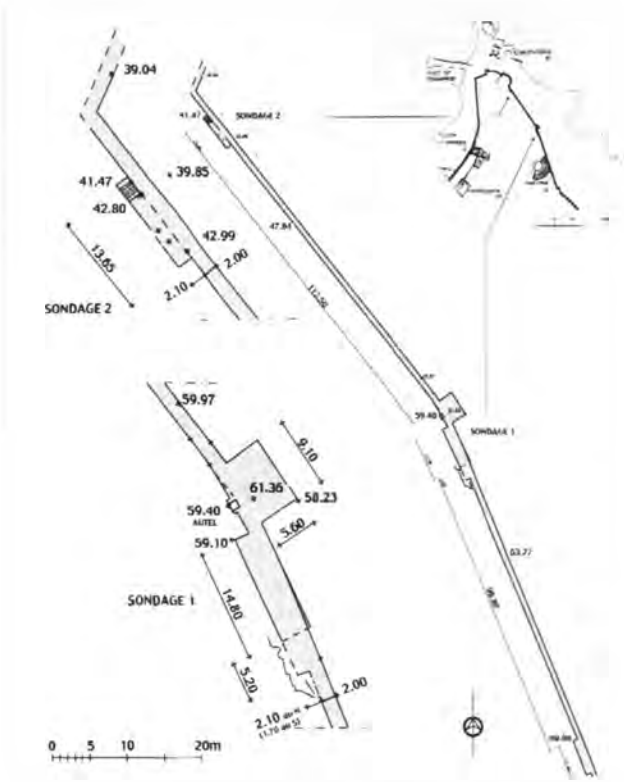

Σχέδ. 19. Θάσος. Οχύρωση. Τοπογραφική κάτοψη με τη θέση των τομών 1 και 2.

βοήθεια του αρχιτέκτονα T. Kozelj. Επενέβησαν σε δύο σημεία της οχύρωσης (με δύο τομές), ανάμεσα στο θέατρο και το Εβραιόκαστρο, όπου φαίνονταν δύο «όγκοι» σε προεξοχή προς την πλευρά της πόλης (Σχέδ. 19).

Ο πρώτος (Πίν. 191 α-β), μήκ. 20 μ., βρίσκεται στα νότια του πύργου, ακριβώς κάτω από το θέατρο. Πρόκειται για το υπόβαθρο μιας κλίμακας του τείχους, που ξεκινά από Ν., στηρίζεται στο βράχο από γνεύσιο, σήμερα είναι κατεστραμμένος στο μεγαλύτερο μέρος του από τις πτώσεις των βράχων, αλλά που ήταν αναμφίβολα λιγότερο απότομος άλλοτε.

Η πιο ενδιαφέρουσα ανακάλυψη έγινε στα νότια αυτού του όγκου, πίσω από τον πύργο: Πρόκειται για ένα βωμό in antis, που κατασκευάστηκε στην εσωτερική όψη και ταυτόχρονα με τον πύργο. Μπορεί να συγκριθεί με άλλους βωμούς του ίδιου τύπου της Θάσου, και ειδικότερα με αυτόν της οδού των Θεωρών.

Ο δεύτερος όγκος που βρίσκεται 100 μ. περίπου βόρεια του προηγούμενου (Πίν. 191 γ), έχει μήκος 13,65 μ. και υποστήριζε και αυτός μία κλίμακα της οχύρωσης, που ανεβαίνει από Β. προς Ν., από την οποία επτά βαθμίδες βρίσκονται στη θέση τους. Οι δύο όγκοι (κλίμακες), ο πύργος και ο βωμός ανήκουν, εάν λάβουμε υπόψη μας τα στρωματογραφικά και αρχιτεκτονικά δεδομένα, στην πρώτη φάση κατασκευής, γύρω στο 500 π.Χ.

YVES GRANDJEAN - FRANÇOIS SALVIAT

ΜΕΛΕΤΗ ΥΛΙΚΟΥ

Κοροπλαστική

Η μελέτη για τη δημοσίευση των πήλινων ειδωλίων του Μουσείου της Θάσου ξεκίνησε από το 1993[117]. Στις εργασίες του 2001 πήραν μέρος: C. Aubry, S. Huysecom, J. Kozlowski, Γ. Σανίδας και ο A. Muller. Επίσης, η C. Lécuyer, ο Ph. Collet (φωτογράφος) και ο Α. Κωνσταντάτος (συντηρητής) και οι συντηρήτριες της Εφορείας.

Κατά το 2001 πραγματοποιήσαμε τις παρακάτω εργασίες:

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τακτοποίηση των ειδωλίων στις νέες αποθήκες, σε ειδικό χώρο. Τακτοποίηση των θραυσμάτων των πήλινων αγαλματιδίων (ταύτιση και συντήρηση), που βρίσκονταν στην αποθήκη γλυπτών, με σκοπό τη μεταφορά τους στην αποθήκη των πήλινων, όπου θα τοποθετηθεί νέο έπιπλο. Οι συνθήκες εργασίας είναι πολύ καλές στο νέο Μουσείο, εκτός της περιόδου όπου υπάρχουν πολλοί επισκέπτες.

Συγκέντρωση του υλικού. Κατά τη μεταφορά του παραπάνω υλικού, εντοπίσαμε αρκετά κιβώτια με υλικό παλαιών ανασκαφών, το οποίο πιστεύαμε ότι είχε χαθεί. Εντοπίσαμε 300 περίπου θραύσματα ειδωλίων, τα οποία ταξινομήθηκαν και τακτοποιήθηκαν. Τα πολλά ειδώλια και μήτρες, που βρέθηκαν στις γαλλικές ανασκαφές στη Θάσο, είναι τώρα συγκεντρωμένα και καταγεγραμμένα με ομοιόμορφο τρόπο. Το ίδιο και οι μήτρες που ξαναβρέθηκαν με αυτή την ευκαιρία. Όλα αυτά τα αντικείμενα, που εντάσσονται στη θεματική ταξινόμηση, και πολύ συχνά στις σειρές του Αρτεμισίου, θα συμπεριληφθούν στη δημοσίευση.

Συντήρηση. Ο Α. Κωνσταντάτος συγκόλλησε όλα τα ειδώλια που είχαν ξεκολλήσει και πραγματοποίησε και νέες συγκολλήσεις, όπου κρίθηκε αναγκαίο. Επίσης, ολοκλήρωσε το πρόγραμμα του 2000. Εντοπίσαμε, επίσης, σε μεγάλο ποσοστό, νέες συγκολλήσεις που θα πρέπει να γίνουν. Η Μ. Σγούρου μας διέθεσε τρεις συμβασιούχους συντηρήτριες του Μουσείου για να βοηθήσουν στη συντήρηση των αντικειμένων που θα εκτεθούν. Συντηρήθηκαν, επίσης, ορισμένοι κέρνοι του Θεσμοφορίου (συγκολλήσεις, συμπληρώσεις με γύψο κτλ., έτσι ώστε να έχουμε

117. *BCH* 120 (1996), σ. 891-900.

ακέραια ορισμένα χαρακτηριστικά κομμάτια). Επίσης, συντηρήθηκαν και συμπληρώθηκαν ειδώλια του Θεσμοφορίου, που θα συμπεριληφθούν στην έκθεση. Μερικές εργασίες πιο ευαίσθητες, όπως η κατασκευή από μήτρες ενός ειδωλίου, η αποκατάσταση του αναγλύφου που εικονίζει τη Δήμητρα και την Κόρη, καθώς και η συντήρηση των ειδωλίων του Αρτεμισίου (για την επανέκθεση) αφέθηκαν για την επόμενη χρονιά.

ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ

Συνεχίστηκε η ενημέρωση και ψηφιοποίηση του φωτογραφικού αρχείου της ΓΑΣ. Η Ph. Collet συνέχισε τη συστηματική φωτογράφηση όλου του υλικού της αρχαϊκής περιόδου με παραστάσεις ζώων, με σκοπό τη δημοσίευσή τους σε τόμο αφιερωμένο στην πλαστική αυτής της περιόδου. Η Ch. Aubry συνέχισε την καταγραφή σε ηλεκτρονικά μέσα όλου του υλικού.

ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ

Συνεχίστηκε η μελέτη των αρχαϊκών ειδωλίων από τη S. Huysecom, καθώς και των αρχαϊκών προτομών του Αρτεμισίου, όπου έγινε συστηματική ταύτιση και ταξινόμηση τριών συρταριών του Θεσμοφορίου και του υλικού από το Ιερό της Αλικής. Βρέθηκαν νέοι τύποι και συγκεντρώθηκαν τα διάφορα θραύσματα.

Συνεχίστηκε η συστηματική ανασκαφή των ταυτισμένων θραυσμάτων του Αρτεμισίου και μάλλον για το *Corpus* των προτομών από τη J. Kozlowski, τον Γ. Σανίδα και τον A. Muller.

Κεραμική του Θεσμοφορίου. Η μελέτη εκατοντάδων οστράκων επέτρεψε την αποκατάσταση μερικών αντικειμένων, σχεδόν ολοκληρωτικά, που συντηρήθηκαν αμέσως με σκοπό την έκθεσή τους στο νέο Μουσείο. Τα αγγεία αυτά είχαν σχέση με τα έθιμα εξαγνισμού και όχι με την πανσπερμία ή πανκαρπία, όπως πιστεύαμε. Άρχισε επίσης η μελέτη των μικρών (miniatures) υδριών, που δεν μπορούν να συνδεθούν με τους κέρνους. Όλο αυτό το υλικό του Θεσμοφορίου (κέρνοι, υδρίες κτλ.) θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής δημοσίευσης.

ARTHUR MULLER

Αρχαϊκή κεραμική

Η φετινή περίοδος μελέτης αφιερώθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου στην ανατολίζουσα θασιακή και παριανή κεραμική που βρέθηκε στο Αρτεμίσιο. Τις πρώτες ημέρες ταξινομήθηκε και τακτοποιήθηκε σε συρτάρια το υλικό που βρέθηκε στο οικόπεδο Αποστολίδη, που βρίσκονταν σε κιβώτια, απελευθερώνοντας έτσι το χώρο στις αποθήκες του Μουσείου. Στη συνέχεια συγκεντρώθηκε το υλικό των πρόσφατων ανασκαφών του Αρτεμισίου, καθώς και των παλαιών ανασκαφών, το οποίο τακτοποιήθηκε σε συρτάρια. Στο διάστημα που απέμεινε ταξινομήθηκαν τα όστρακα με βάση το σχήμα τους και τακτοποιήθηκαν σε 20 συρτάρια περίπου. Έγινε, επίσης, ο κατάλογος των βαθέων και άλλων τύπων πινακίων. Απομένουν οι μεγάλοι και οι μικροί αμφορείς, οι υδρίες, οι σκύφοι και όλα τα άλλα που δεν εντάσσονται σε συγκεκριμμένο τύπο.

ANNE COULIÉ

Σφραγίσματα αμφορέων

Κατά την παραμονή μου στη Θάσο από 17-5-2001 μέχρι 23-5-2001 έκανα τα εξής:

Μελέτησα 50 περίπου σφραγίσματα αμφορέων που περισυνέλεξα το 2000.

Τελείωσα τη μελέτη 3.000 σφραγισμάτων αμφορέων, που βρέθηκαν στον Μώλο, καθώς και το χειρόγραφο.

Επισκέφθηκα, όπως κάθε χρόνο, 20 περίπου εργαστήρια αμφορέων, που έχουν εντοπιστεί στο νησί, για να δω την κατάσταση στην οποία βρίσκονται.

YVON GARLAN

Πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη

Πραγματοποιήθηκε μια αποστολή από 31-5 μέχρι 8-7-2001.

Η προετοιμασία της επανέκθεσης του Μουσείου Θάσου μας οδήγησε αυτή τη χρονιά να δώσουμε προτεραιότητα στη συντήρηση, στη σχεδίαση και στη φωτογράφηση των διαφόρων τύπων των πήλινων αρχιτεκτονικών μελών, εκ των οποίων ο ένας θα εκτεθεί. Ο Α. Κωνσταντάτος συντήρησε όλα τα κομμάτια που θα εκτεθούν και ο Ph. Collet ανέλαβε τη φωτογράφησή τους.

Η σχεδίαση πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τον T. Kozelj και δόθηκε προτεραιότητα στο υλικό του Εβραιόκαστρου, που θεωρώ ότι ολοκληρώθηκε εκτός και αν υπάρξουν νέες ανακαλύψεις και νέες ερμηνείες. Σχεδιάστηκαν όλοι οι τύποι, καθώς και οι αποκαταστάσεις, ιδιαίτερα η στέγη της στοάς του ιερού (γωνιακή σίμη με λεοντοκεφαλή, κέραμοι των οποίων καθορίστηκαν οι διαστάσεις, ακροκέραμα με την προτομή της Αθηνάς). Σχεδιάστηκαν, επίσης, όλα τα ακροκέραμα με απεικονίσεις ζώων (από το Εβραιόκαστρο και από άλλα μέρη).

Παράλληλα προχώρησε η τακτοποίηση και η καταγραφή του υλικού. Αντίγραφο του καταλόγου και των φωτογραφιών κατατέθηκε στη Μ. Σγούρου.

Συνεργάτες: T. Kozelj (αρχιτέκτων), Fr. Salviat, A. Κωνσταντάτος (συντηρητής), J.-Fr. Billot (μηχανικός).

MARIE-FRANÇOISE BILLOT

Μικροαντικείμενα

Κατά το 2001 (10-9 μέχρι 30-09-2001), συνεχίσαμε και ολοκληρώσαμε τη μελέτη μικροαντικειμένων από τις ανασκαφές του Αρτεμισίου, εκτός από αυτά που είναι από οστό και ελεφαντόδοντο, που θα μελετηθούν από τον F. Poplin, το έτος 2002. Τα αντικείμενα εξετάστηκαν και περιγράφηκαν για τη δημοσίευσή τους στο *BCH* 2003-1. Σχηματίσαμε, επίσης, τις ενότητες με βάση το υλικό και τη χρονολογία εύρεσής τους.

Ο συντηρητής της ΓΑΣ, Φ. Κωνσταντάτος, συντήρησε πολλά αντικείμενα από χαλκό και ορεία κρύσταλλο.

CLARISSE PRÊTRE

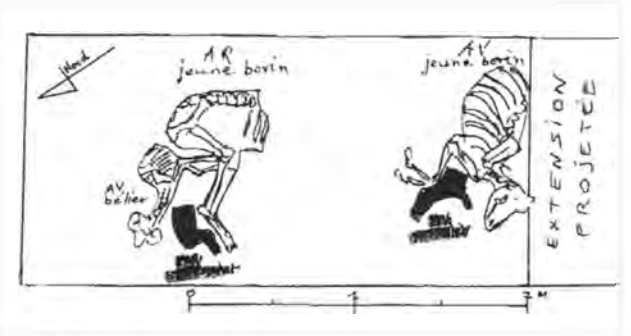

Σχέδ. 20. Θάσος. Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς. Σχεδιαστική αναπαράσταση της θέσης των οστών των ζώων.

Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς (οικόπεδο Βαλμά)

Οι τρεις υπεύθυνοι της ανασκαφής συναντήθηκαν στη Θάσο το χρονικό διάστημα από 2-9 μέχρι 23-9-2001. Στην ομάδα εργασίας συμμετείχε η Ch. Aubry, ερευνήτρια στο κέντρο Halma (πανεπιστήμιο Lille III) και ο Γ. Σανίδας. Τις οστεολογικές αναλύσεις ανέλαβε ο Fr. Poplin, του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας του Παρισιού.

Ηλεκτρονική καταγραφή των καταλόγων της ανασκαφής. Συνεχίστηκε η εργασία που άρχισε το 2000 και που είχε σκοπό την καταγραφή σε ηλεκτρονικά μέσα όλων των δεδομένων της ανασκαφής. Δημιουργήθηκαν έτσι δύο κατάλογοι: ο πρώτος αφορά στα τοπογραφικά και στρωματογραφικά δεδομένα (συνολικά καταγράφηκαν 886 δελτία) σε χωριστές ενότητες και ο δεύτερος αφορά στην καταγραφή των αντικειμένων για κάθε ενότητα (δημιουργήθηκαν 8.591 δελτία).

Καταγραφή των μικρών αντικειμένων. Οι εργασίες τακτοποίησης στο νέο Μουσείο της Θάσου, και ειδικότερα στις αποθήκες του υλικού που βρέθηκε στις γαλλικές ανασκαφές, μας επέτρεψαν να οργανώσουμε με τον καλύτερο τρόπο την αποθήκευση των μικροαντικειμένων το 2001. Το σύνολο αυτών των αντικειμένων καταγράφηκε είτε σε χαρτί, είτε, σε ό,τι αφορά τα ευρήματα του κυκλικού πηγαδιού, σε ηλεκτρονικά μέσα. Η φετινή δουλειά είχε δύο σκέλη: να συγκεντρώσουμε ανά κατηγορίες ή ανά υλικό τα αντικείμενα και ενδεχομένως να τα τακτοποιήσουμε και να καταγράψουμε το σύνολο του υλικού αυτού σε ηλεκτρονικά μέσα.

Κατάλογος γλυπτικής. Προκειμένου να ανταποκριθούμε στο αίτημα του B. Holtzmann, ο οποίος ανέλαβε τη μελέτη των γλυπτών, δημιουργήσαμε ένα υποκατάλογο όλων των θραυσμάτων γλυπτικής.

Οστεολογικές αναλύσεις. Οι οστεολογικές αναλύσεις έγιναν από τον F. Poplin (27-8 μέχρι 23-9-2001) σε τρεις φάσεις: η πρώτη αφιερώθηκε στη συστηματική ταύτιση του οστεολικού υλικού που βρέθηκε στην ανασκαφή του 1999 (Σχέδ. 20· Πίν. 191 δ). Θα αναφέρουμε συγκεκριμένα ένα θραύσμα radius humain που βρέθηκε στα βαθύτερα στρώματα της τομής ΧΧ. «Πάρθηκε» από τάφο και προστίθεται στα άλλα 20 περίπου θραύσματα ανθρώπινων οστών που βρέθηκαν σε προγενέστερες ανασκαφές. Το σύνολο αυτό θα ενισχύσει την υπόθεση ύπαρξης μίας αρχαϊκής νεκρόπολης στη βορειοανατολική περιοχή της αγοράς.

Στο εσωτερικό του συνόλου των ευρημάτων του 1999, ένα μεγάλο μέρος της ανάλυσης αφιερώθηκε στα οστά που βρέθηκαν στην τομή XXIX και που είναι μία «τρίττοια» (αποτελείται από ένα βοοειδές, ένα χοίρο και ένα πρόβατο, κομμένα στα δύο). Τα οστά αυτά είχαν τοποθετηθεί σε δύο σωρούς, ένα για τα εμπρόσθια μέρη των σωμάτων των ζώων και ένα για τα οπίσθια και στη συνέχεια σκεπάστηκαν με χώμα. Πρόκειται, από όσο γνωρίζουμε, για το μόνο αρχαιολογικό τεκμήριο αυτής της συνένωσης των τριών ζώων, που γνωρίζουμε καλά από τα κείμενα. Το έθιμο και ο συμβολισμός του, εντούτοις, μας διαφεύγουν. Δεν εντοπίσαμε μόνο το οπίσθιο μισό του προβάτου (ή τράγου). Απομένει να συνεχιστεί η έρευνα στο πεδίο, προκειμένου να βρούμε στοιχεία για τη χρονολόγηση (ενδεχομένως να χρειαστεί και μια ανάλυση με τη μέθοδο του άνθρακα 14) ή να εντοπίσουμε το πλαίσιο αυτού του εθίμου. Αγνοούμε εάν θα πρέπει να συνδεθεί με μια κατασκευή, έναν εξαγνισμό ή μια ορκωμοσία. Η γειτνίαση με το Μνημείο του Γλαύκου είναι ένα στοιχείο που θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας σε αυτή την προσέγγιση.

Η τρίτη φάση είχε σκοπό την επεξεργασία ενός καταλόγου ειδικά για το οστεολογικό υλικό.

Σχεδίαση. Για λόγους, στους οποίους δεν θα αναφερθούμε, δεν προχώρησε όσο επιθυμούσαμε η σχεδίαση.

FRANCINE BLONDÉ - ARTHUR MULLER - DOMINIQUE MULLIEZ

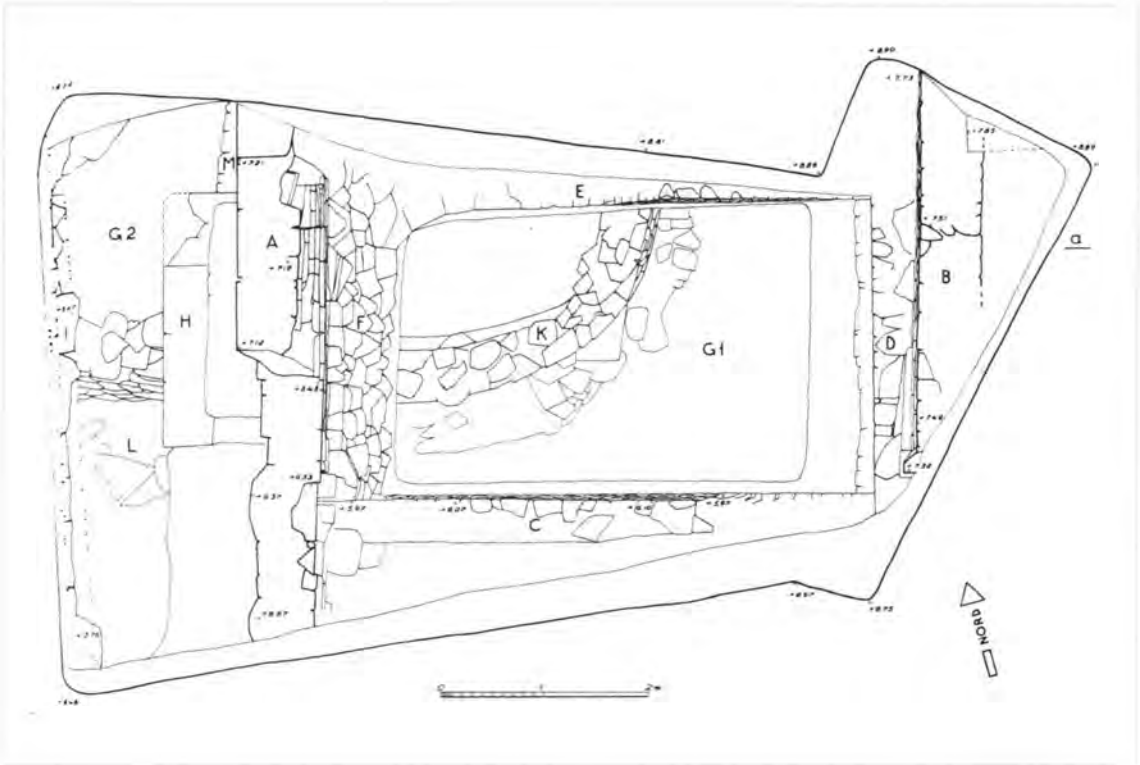

Σχέδ. 21. Θάσος. Οικόπεδο Η. Κόκκινου. Τομή G. Κάτοψη.

Σχέδ. 22. Θάσος. Οικόπεδο Η. Κόκκινου. Τομή G. Τομή α-α.

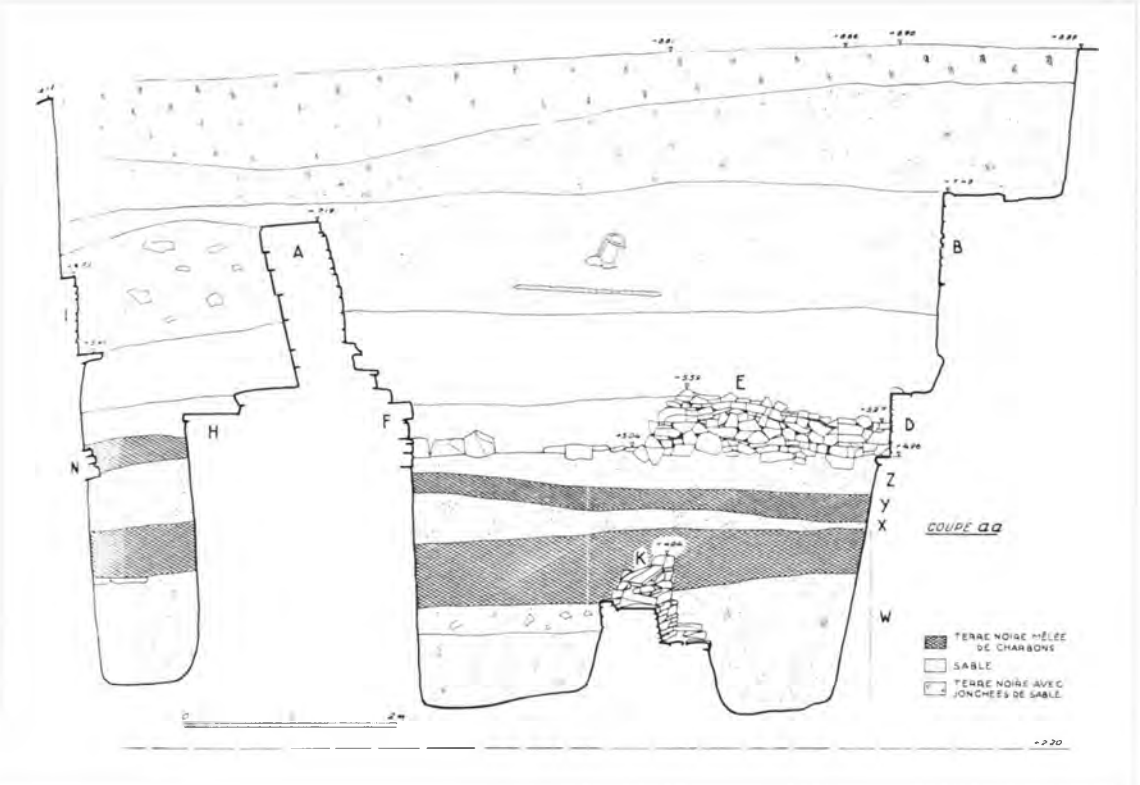

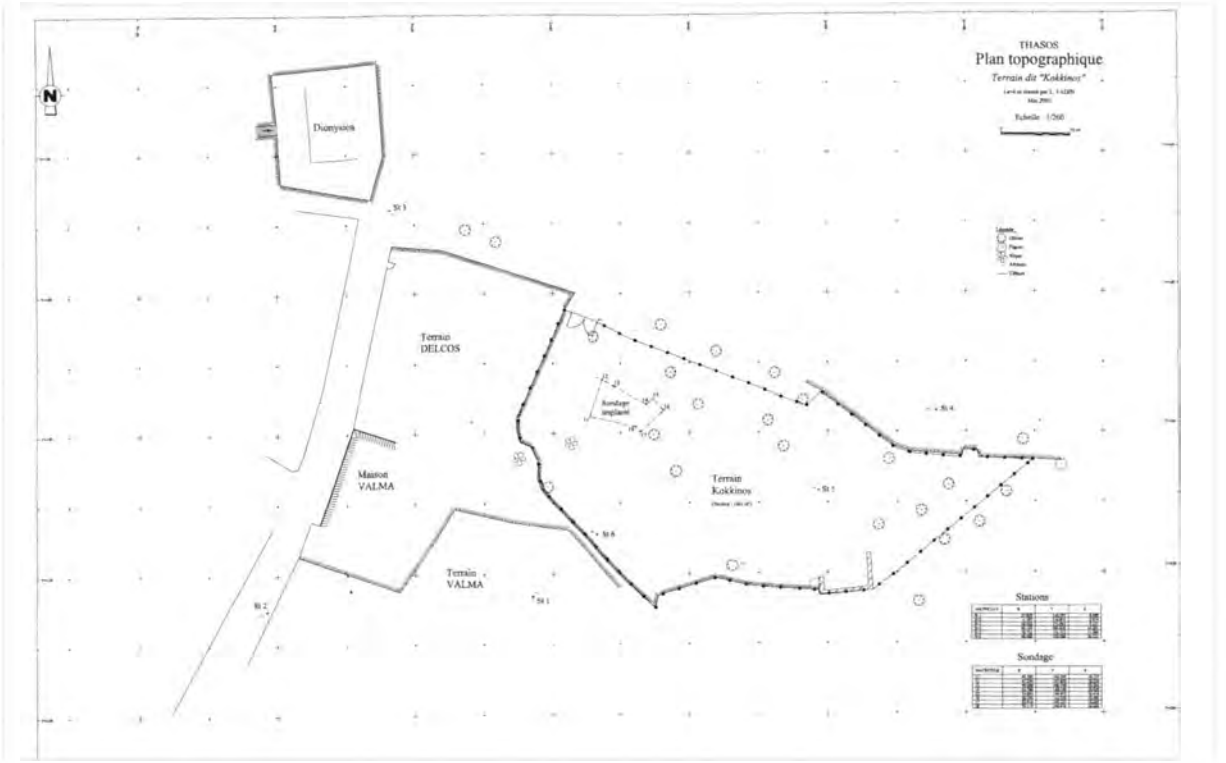

Σχέδ. 23. Θάσος. Οικόπεδο Η. Κόκκινου. Τοπογραφικό σχέδιο.

2002

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οικόπεδο Η. Κόκκινου

Το 1960, η τομή G στο οικόπεδο Η. Κόκκινου στα βορειοδυτικά του Αρτεμισίου, συνάντησε για πρώτη φορά σε βάθος μεγαλύτερο των 6 μ., στρώματα που χρονολογούνται στην εποχή της εγκατάστασης των Παρίων στη Θάσο: αποκαλύφθηκαν τα λείψανα μιας κατοικίας, αψιδωτού ή ελλειπτικού σχήματος (Σχέδ. 21, τοίχος Κ) με πολλά κινητά ευρήματα. Η δημοσίευση αυτών των λειψάνων με την ιστορική ερμηνεία της στρωματογραφίας (Σχέδ. 22) που δημοσιεύθηκε ήδη από το 1964, έγινε γρήγορα σημείο αναφοράς σε κάθε συζήτηση, όχι μόνο σχετικά με τον ελληνικό αποικισμό στο βόρειο Αιγαίο, αλλά και για θέματα κεραμικής του 8ου και 7ου αι. π.Χ.[118]. Μια κριτική ανάγνωση της δημοσίευσης απέδειξε ότι δεν μπορούμε να εκμεταλλευτούμε ιστορικά τη στρωματογραφία, όπως αυτή αποτυπώθηκε και σχολιάστηκε το 1960[119]. Ήταν, λοιπόν, απαραίτητο να ερευνήσουμε και πάλι την τομή προκειμένου να καταγράψουμε εκ νέου τα δεδομένα της ανασκαφής. Αυτή η εργασία πραγματοποιήθηκε από τις 2 μέχρι τις 27 Σεπτεμβρίου, στο πλαίσιο μιας ελληνογαλλικής συνεργασίας, με τέσσερις εργάτες (Γαλλική Σχολή) και σημαντικά μηχανικά μέσα (ΙΗ΄ ΕΠΚΑ). Το δυτικό τμήμα της τομής (Σχέδ. 21, G2 και Πίν. 191 ε) δεν ερευνήθηκε σε όλο το βάθος για λόγους ασφαλείας. Παράλληλα με την επανεξέταση της στρωματογραφίας, εξετάστηκε και η κεραμική των βαθύτερων στρωμάτων υπό το φως της σύγχρονης επιστημονικής γνώσης που απέχει 42 χρόνια από την ανακάλυψη.

Στα επάνω στρώματα (τοίχοι Α και Β του τέλους της αρχαϊκής εποχής, στο όριο της οδού, που ήταν σε λειτουργία μέχρι τα τέλη της αρχαιότητας) και στα ενδιάμεσα (κατασκευές C, D, E και F, του τέλους του 7ου αι. π.Χ.), οι εργασίες μας απέδωσαν, κυρίως από αρχιτεκτονικής και λιγότερο από στρωματογραφικής άποψης, χρήσιμες

118. P. Bernard, Céramiques de la 1ère moitié du VIIe s. à Thasos, *BCH* 88 (1964), σ. 77-146.

119. A. Muller, *Topoi* 10 (2002), σ. 13-16.

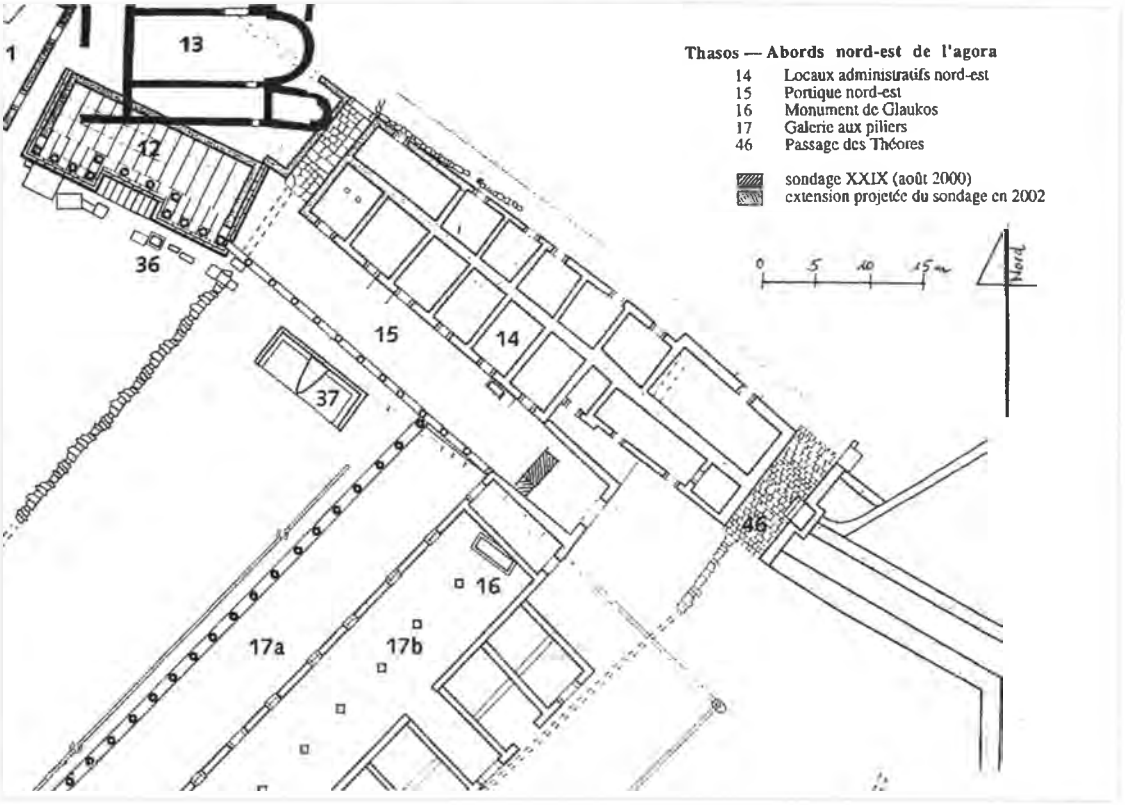

Σχέδ. 24. Θάσος. Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς (οικόπεδο Βαλμά). Κάτοψη της τομής XXIX και της προέκτασής της.

συμπληρωματικές πληροφορίες που θα επιτρέψουν τη δημοσίευση αυτών των ευρημάτων, που δεν έγινε ακόμη. Ανάμεσα στα άλλα αποτελέσματα θα αναφέρουμε αυτά που αφορούν τον τοίχο Α: μπορέσαμε να εντοπίσουμε την πορεία του (στις παρειές της τομής) μετά την καταστροφή του στα τέλη της αρχαιότητας, να τον χρονολογήσουμε στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και να αναγνωρίσουμε την ισχυρή θεμελίωσή του που είχε αρχικά θεωρηθεί ως άλλος τοίχος F, σύγχρονος των τοίχων C, D και E.

Αλλά τα σπουδαιότερα αποτελέσματα αυτής της διερεύνησης αφορούν κυρίως στα βαθύτερα στρώματα και έχουν ως αποτέλεσμα μια νέα χρονολόγηση και μια νέα ερμηνεία των στρωμάτων (Πίν. 192 α): το παχύ στρώμα W συσχετίστηκε το 1960 με τον αψιδωτό τοίχο K. Θεωρήθηκε ότι πρόκειται για μια μακρά περίοδο εγκατάστασης στο α΄ μισό του 7ου αι. π.Χ. (W1) που καταστράφηκε με πυρκαγιά (W2). Αποδεικνύεται όμως ότι η χρονολόγηση του στρώματος W1 είναι πολυπλοκότερη και περιλαμβάνει δύο περιόδους: η πρώτη σε σχέση με τον τοίχο P, που δεν αναγνωρίστηκε το 1960 και η δεύτερη σε σχέση με τον τοίχο K (Πίν. 192 β) που πλαισιώνεται από ένα αυλάκι (κατασκευή, εγκατάσταση, καταστροφή, εγκατάλειψη).

Εάν εξαιρέσουμε την υπόθεση ότι το W2 είναι στρώμα καταστροφής (από πυρκαγιά), οι συνθήκες του σχηματισμού του, χωρίς αμφιβολία γρήγορου, είναι υπό μελέτη. Το σύνολο της χρονολόγησης του W ολοκληρώνεται στις πρώτες δεκαετίες του 7ου αι. π.Χ. Το στρώμα X είχε θεωρηθεί ως μπάζα εκσκαφής για κατασκευή: στην πραγματικότητα είναι μια φυσική επίχωση (προσχώσεις). Το στρώμα Y είναι ταυτόσημο με το W2. Και εδώ αποκλείεται η πυρκαγιά. Το στρώμα Z θεωρήθηκε, επίσης, ως προπαρασκευαστική επίχωση για την κατασκευή των τοίχων C, D, E και [F]. Πρόκειται στην πραγματικότητα για διαδοχικά προσχωματικά στρώματα σε μία ζώνη με έντονη βιοτεχνική δραστηριότητα, όπως τεκμηριώνεται από δύο μεταλλουργικά καμίνια.

Η εύρεση άφθονων κάρβουνων ξύλου και σκουριών σε όλα τα βαθύτερα στρώματα, από το W μέχρι το Z, επιβεβαιώνουν πράγματι ότι βρισκόμαστε σε περιβάλλον με εργαστήρια κυρίως μεταλλουργίας σιδήρου, που συναντήσαμε ήδη σε μία βαθιά τομή στο γειτονικό Αρτεμίσιο[120]. Αυτό που θεωρήθηκε αρχικά ως μαρτυρία της διαμάχης

120. *BCH* 104 (1980), σ. 729.

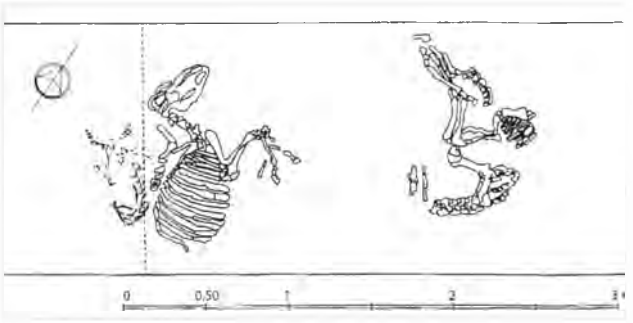

Σχέδ. 25. Θάσος. Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς (οικόπεδο Βαλμά). Σχεδιαστική αναπαράσταση της «τρίττοιας» (ανασκαφή 1999 και 2002).

ανάμεσα στους αποίκους και τους εγχώριους κατοίκους δεν είναι παρά το αποτέλεσμα μιας μεταλλουργικής δραστηριότητας, κατά μεγάλο μέρος προελληνικής. Αυτή η αναθεώρηση των δεδομένων της ανασκαφής φωτίζει διαφορετικά τη Θάσο των αρχών της εποχής του Σιδήρου και τις συνθήκες εγκατάστασης των Ελλήνων που ήρθαν από την Πάρο, επιβεβαιώνοντας τον πίνακα της προϊστορικής Θάσου που κατήρτησε η Χ. Κουκούλη[121].

ARTHUR MULLER - ΜΑΡΙΝΑ ΣΤΟΥΡΟΥ
και με τη συνεργασία του *MARKUS KOHL*

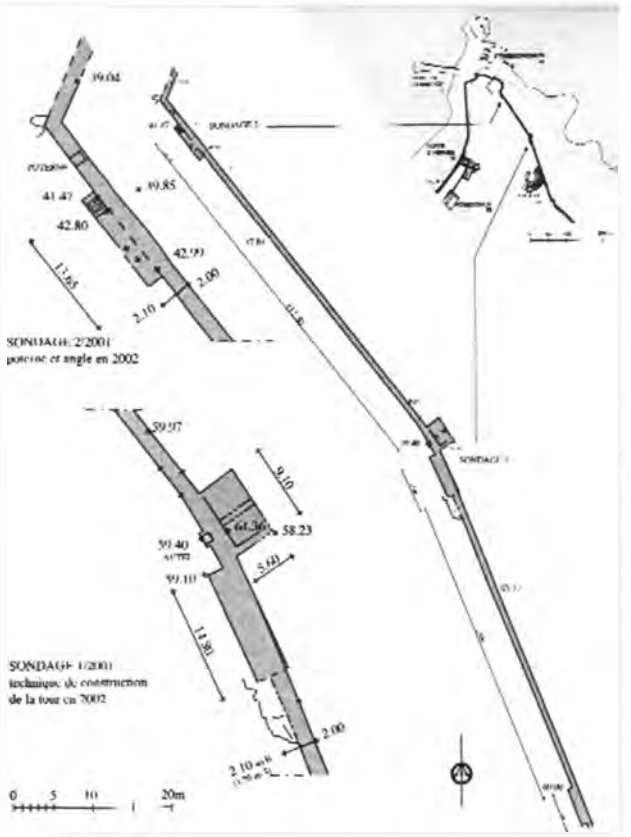

Σχέδ. 26. Θάσος. Οχύρωση. Κάτοψη.

Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς (οικόπεδο Βαλμά)

Στην ανασκαφή του 1999, κατά τη διάνοιξη της τομής XXIX, όπου περιμέναμε να βρούμε τη στρωματογραφική συνέχεια ανάμεσα σε δύο προγενέστερες τομές, βρήκαμε αναπάντεχα ένα σύνολο οστών ζώων που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον[122]. Η μελέτη του υλικού, κατά το 2001, από τον F. Poplin, έδωσε την ερμηνεία σε αυτό το σύνολο: πρόκειται τελικά για έναν αποθέτη, σε πλατύ λάκκο με επίπεδο πυθμένα, τριών ζώων κομμένων στη μέση (εμπρόσθιο και οπίσθιο μέρος). Τα οστά του κάθε μισού είχαν μοιραστεί σε δύο σωρούς ευδιάκριτους και σε πλήρη συνοχή. Αυτά τα τρία ζώα ήταν αρσενικά και πρόκειται για ένα βοοειδές, έναν κριό και ένα χοιρίδιο και αντιστοιχούν σε μία «τρίττοια», όπως αυτή περιγράφεται από τον Καλλίμαχο της Κυρήνης.

Κατά την ανασκαφή του 2002, ερευνήθηκε η προέκταση αυτής της τομής κατά 1,50 μ. νοτιότερα (Σχέδ. 24) προκειμένου να βρούμε το οπίσθιο μισό του σώματος του κριού που δεν βρέθηκε το 1999, ώστε να βεβαιωθούμε για την ύπαρξη της «τρίττοιας», να εξακριβωθεί, στο μέτρο του δυνατού, η χρονολόγηση αυτής της «τρίττοιας» – επίχωση που κάλυπτε αυτά τα οστά δεν περιείχε παρά ελάχιστα όστρακα, που δεν φαίνονταν μεταγενέστερα του 4ου αι. π.Χ. – και να ερευνηθεί το πλαίσιο αυτού του τελετουργικού.

Η ανασκαφή έγινε από 2 μέχρι 14 Σεπτεμβρίου, με τη βοήθεια δύο ερευνητών του Museum d'histoire naturelle de Paris, T. Oueslati (μεταπτυχιακός φοιτητής) και Th. Cucchi (μεταπτυχιακός φοιτητής). Ο Στ. Παπαδόπουλος, επιμελητής της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ, επόπτευε την ανασκαφή και του απεστάλησαν αντίγραφα του ημερολογίου ανασκαφών.

Αποτελέσματα. Με την ανασκαφή της προέκτασης της τομής XXIX είχαμε ως στόχο να συμπληρωθούν οι στρωματογραφικές τομές και να έχουμε έτσι τα απαραίτητα στοιχεία αναφοράς για την έρευνα της προέκτασης, να προχωρήσουμε σε ένα συστηματικό κοσκίνισμα των «μπάζων» της ανασκαφής του 1999, με τα οποία την είχαμε επιχωματώσει, ώστε να βρούμε κομμάτια οστών, τα οποία ενδεχομένως μας είχαν διαφύγει. Η εργασία αυτή μας επέτρεψε όντως να βρούμε έναν ορισμένο αριθμό κομματιών που συμπληρώνουν τους σκελετούς των ζώων,

121. Χ. Κουκούλη, *Πρωτοϊστορική Θάσος*, Αθήνα 1992, σ. 701-736.
122. *BCH* 124 (2000), σ. 520, § 1.3 και εικ. 15. *ΑΕΜΘ* 16 (2002).

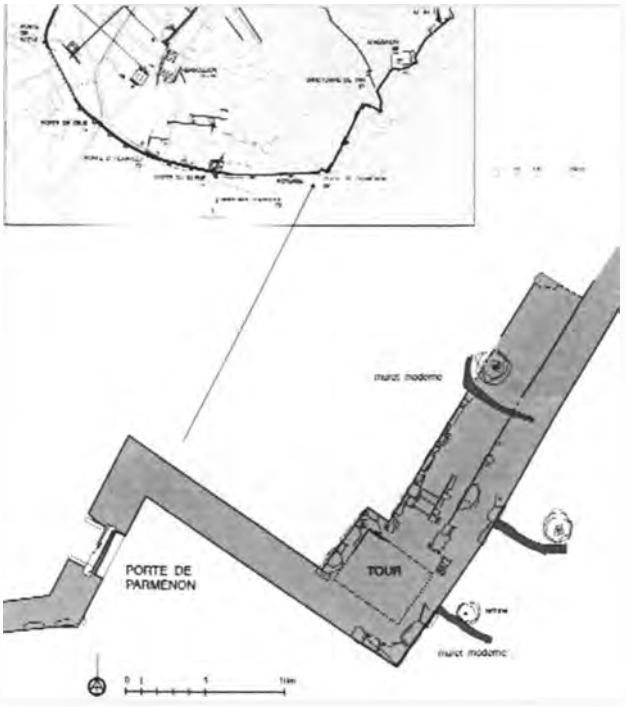

Σχέδ. 27. Θάσος. Κάτοψη της οχύρωσης. Πύλη του Παρμένωνα.

καθώς και τον καθορισμό της ηλικίας του κριού. Στη συνέχεια, προεκτείναμε την ανασκαφή κατά 1,50 μ. νοτιότερα, μέχρι τον τοίχο που χωρίζει τη στοά 15 από την υπόστυλη αίθουσα 17β (Σχέδ. 24). Μπορέσαμε έτσι να βρούμε τον άλλο μισό σκελετό του κριού που μας έλειπε (Πίν. 192 γ) και να επιβεβαιωθεί η άποψή μας ότι πρόκειται πράγματι για μια «τρίττοια», εκ της οποίας κάθε ζώο είχε κοπεί στα δύο στο επίπεδο των νεφρών (Σχέδ. 25). Κατά μήκος του τοίχου, ανάμεσα στα μνημεία 15 και 17β, εντοπίσαμε την ανασκαφική τομή της δεκαετίας του 1950, που κατέστρεψε τη στρωματογραφική συνέχεια ανάμεσα στον αποθέτη και τα μνημεία 15 και 17β.

Το υλικό που βρέθηκε επιβεβαίωσε τις υποθέσεις του 1999, σχετικά με τη χρονολόγηση της «τρίττοιας» στον 4ο αι. π.Χ. Πράγματι εάν η επίχωση που κάλυψε τα οστά δεν μας έδωσε κανένα συμπληρωματικό στοιχείο χρονολόγησης, διαπιστώσαμε στην προέκταση της τομής ότι ο αποθέτης είχε διαταραχθεί από έναν άλλο νεότερο, η επίχωση του τελευταίου εμπεριείχε άφθονο και αρκετά χαρακτηριστικό υλικό κεραμικής, που δεν ήταν μεταγενέστερο από το γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Τέλος, μη μπορώντας να εξακριβώσουμε το λόγο για τον οποίο έγινε αυτή η «τρίττοια», η έρευνα του 2002 μας έδωσε και άλλες χρήσιμες πληροφορίες. Ο αποθέτης της «τρίττοιας» είχε διαταράξει παλαιότερο λάκκο που είχε οστά χοιριδίου. Διαπιστώσαμε τελικά, τόσο από την έρευνα του 1999 όσο και από αυτή του 2002, ότι η επίχωση του αποθέτη της «τρίττοιας» περιείχε οστά και δεύτερου χοιριδίου. Επίσης, ο ίδιος ο αποθέτης της «τρίττοιας» διαταράχθηκε από δύο άλλους λάκκους μεταγενέστερους, διαφορετικής φύσης. Η «τρίττοια» φαίνεται να αντιπροσωπεύει τον τελευταίο αποθέτη οστών, σε έναν ιδιαίτερο χώρο όπου προϋπήρξαν άλλες θυσίες.

Θα συμπεράνουμε ότι η τελετουργία που επιτεύχθηκε με την «τρίττοια» δεν είναι μοναδική και ότι και άλλες θυσίες πραγματοποιήθηκαν σε αυτόν το συγκεκριμένο χώρο της πόλης, εάν λάβουμε υπόψη μας τους διαδοχικούς λάκκους που εντοπίσαμε κατά τη νέα έρευνα της τομής XXIX και εκείνους που βρήκαμε το 1994 στην τομή XXIII κοντά στο Μνήμα του Γλαύκου[123].

FRANCINE BLONDÉ - ARTHUR MULLER - DOMINIQUE MULLIEZ - FRANÇOIS POPLIN

Οχύρωση

Η φετινή έρευνα επικεντρώθηκε σε τρία σημεία της οχύρωσης (Σχέδ. 26-27):

Ανάμεσα στο Εβραιόκαστρο και στο θέατρο (Σχέδ. 26). Συνεχίσαμε τον καθαρισμό της εσωτερικής όψης του τείχους, εκεί όπου το 2001 αποκαλύφθηκε μία κλίμακα. Εκτός από την αποκάλυψη των τοιχοποιιών από τη μία και την άλλη πλευρά της κλίμακας (που μας διαφωτίζουν εάν πρόκειται για στρώσεις θεμελίων ή ανωδομή) βρήκαμε μία μικρή πύλη (Πίν. 192 δ) σε απόσταση 4,50 μ. από την πρώτη βαθμίδα της κλίμακας. Ενώ η είσοδος από την πλευρά της πόλης βρισκόταν στο επίπεδο του εδάφους της εποχής που κατασκευάστηκε η οχύρωση, από την εξωτερική πλευρά, το κατώφλι, που αποτελείται από τέσσερις μαρμάρινους ογκόλιθους, εκ των οποίων ο ένας χάθηκε, βρίσκεται σε επίπεδο 1,25 μ. πάνω από το σημερινό έδαφος. Η διαφορά όμως αυτή ήταν μεγαλύτερη κατά την αρχαιότητα.

100 μ. περίπου νοτιότερα αυτής της πρώτης τομής. Ερευνήσαμε τον κυκλικό πύργο που βρίσκεται κάτω από το θέατρο προκειμένου να διαπιστώσουμε τον τρόπο σύνδεσής του με το τείχος. Διαπιστώσαμε ότι η εξωτερική όψη του τείχους προεκτεινόταν στο εσωτερικό του πύργου (Πίν. 192 ε). Κατασκευασμένη με ογκόλιθους από γνεύσιο μικρότερων διαστάσεων από αυτούς που συναντούμε στα βόρεια του πύργου, συνδεόταν με τους πλευρικούς τοίχους του τελευταίου. Στον άξονα του βωμού που βρέθηκε το 2001, ένας τοίχος αμελέστερης κατασκευής ξεκινούσε κάθετα προς αυτόν τον εσωτερικό τοίχο για να συνδεθεί με την πίσω πλευρά του εξωτερικού τοίχου, ενδυναμώνοντας

123. *BCH* 119 (1995), σ. 687-688.

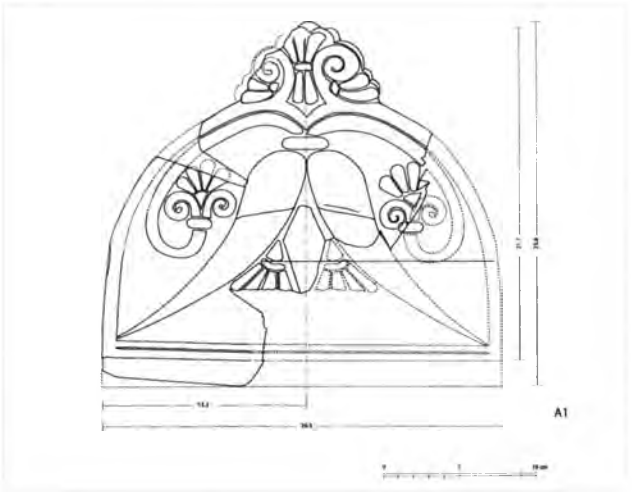

Σχέδ. 28. Θάσος. Αθήναιο. Ανθέμιο της σειράς Α, μήτρα Α1, αποκατάσταση (T. Kozelj 2002).

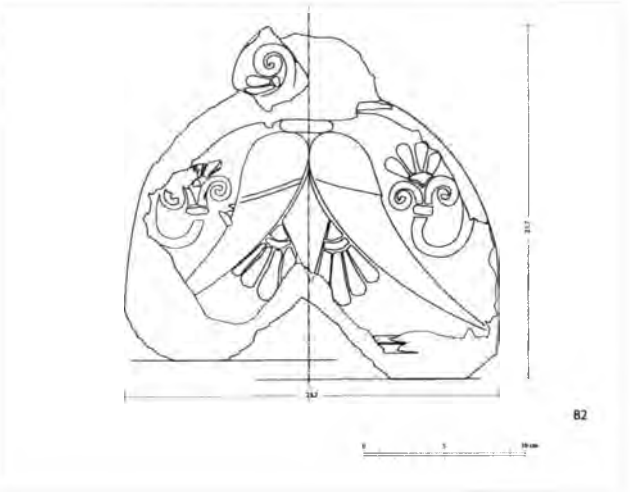

Σχέδ. 29. Θάσος. Αθήναιο. Ανθέμιο της σειράς Β, μήτρα Β2, αποκατάσταση (T. Kozelj 2002).

έτσι την κατασκευή του πύργου, που ήταν επιχωματωμένος στο κάτω μέρος του.

Τομέας της Πύλης του Παρμένωνα (Σχέδ. 27). Μπορέσαμε να προσδιορίσουμε το σημείο από το οποίο αρχίζει ο κατασκευασμένος όγκος (massif) (Πίν. 192 στ), που στην άλλη πλευρά, ακουμπούσε στη βορειοανατολική όψη του γειτονικού στην πύλη πύργου και έδινε πρόσβαση στις επάλξεις. Ο καθαρισμός όλου αυτού του τομέα μάς αποκάλυψε ένα εσωτερικό γέμισμα «έμπλεκτον» πολύ συμπαγές, σε βαθμιδωτή διάταξη. Βρέθηκαν δύο νέα σήματα του λατόμου Παρμένωνα, το ένα σε ογκόλιθο της εσωτερικής όψης, το άλλο σε ογκόλιθο σε παράλληλο τοίχο προς την οχύρωση, κατασκευασμένο στο εσωτερικό του «έμπλεκτου».

YVES GRANDJEAN - FRANÇOIS SALVIAT

ΜΕΛΕΤΗ ΥΛΙΚΟΥ

Πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη

Την άνοιξη του 2002, εργαστήκαμε για ένα μήνα περίπου με τον αρχιτέκτονα T. Kozelj και συνεχίσαμε τη μελέτη και την αποτύπωση του υλικού που πρόκειται να εκτεθεί στο νέο Μουσείο της Θάσου. Το υλικό αυτό προέρχεται κυρίως από το Αθήναιο και την ακρόπολη, αλλά συχνά στα παλαιά ευρήματα δεν υπάρχουν κατατοπιστικές ενδείξεις με τον ακριβή τόπο προέλευσης. Άλλωστε, από όσα γνωρίζουμε για τη μαρμάρινη αιγιακή αρχιτεκτονική, θα πρέπει να αποδώσουμε μία μαρμάρινη στέγη στο ναό, της οποίας τα στοιχεία βρίσκονται ενσωματωμένα, σε β΄ χρήση, στα μεσαιωνικά κτίρια.

Αρχαϊκή εποχή. Ο σχεδιασμός των περισσότερων θραυσμάτων των ανθεμίων[124] μας επιτρέπει να αποκαταστήσουμε δύο σύνολα εντελώς διαφορετικά, Α (Σχέδ. 28) και Β (Σχέδ. 29) ο αρχαϊκός ναός και το πιθανό πρόπυλο, χωρίς να εξαιρέσουμε άλλα μνημεία της Ακρόπολης, και των οποίων ο διάκοσμος πραγματοποιούνταν κάθε φορά με τη βοήθεια δύο δίδυμων μητρών.

Εντοπίσαμε το σχέδιο κατασκευής και μία ιδιαίτερη παραγωγή εκμαγείων και συνένωσης των ηγεμόνων καλυπτήρων απορροής, που εφαρμόστηκε επίσης και στα κομμάτια με τα αιλουροειδή (θέατρο και Εβραιόκαστρο) και σε αυτά με τα πτηνά (Αρτεμίσιο). Δεν πιστοποιήθηκε αλλού αλλά δεν νομίζουμε ότι είναι η μόνη που εφαρμόστηκε στη Θάσο, και στη συγκεκριμένη περίπτωση, εφαρμόστηκε μόνο στη σειρά Β. Η κακή κατάσταση διατήρησης των άλλων δειγμάτων της ακρόπολης και η εξαφάνιση των επίπεδων κεραμίδων που αναφέρονται από τον P. Bernard[125] και τον F. Salviat[126] μας δίνουν τη δυνατότητα για τμηματικές αναπαραστάσεις των δύο αρχαϊκών στεγών του ιερού της Αθηνάς, που θα ολοκληρωθούν την προσεχή περίοδο. Η μία από αυτές περιελάμβανε τη σίμη με τα σκυλιά που κυνηγούν λαγούς, τη μία από τις σειρές Α και Β των ανθεμίων και μία από τις δύο σειρές καλυπτήρων απορροής με διάκοσμο δωρικών φύλλων. Από την άλλη παρόμοια στέγη η σίμη μας είναι άγνωστη.

124. Ch. Picard, *CRAI* 1913, σ. 214-215. Ο ίδιος, *BCH* 45 (1921), σ. 139, εικ. 2.
125. P. Bernard, *BCH* 84 (1960), σ. 864.
126. Αδημοσίευτη μελέτη.

Θραύσματα της σειράς Β των ανθεμίων βρέθηκαν στο Αρτεμίσιο και στην ανασκαφή της γενουάτικης οχύρωσης και επιβεβαιώνουν τις τάσεις ανανέωσης που επικρατούσαν, και συγκεκριμένα των κομματιών με το γοργόνειο.

Αυστηρός ρυθμός. Κατά την εποχή του αυστηρού ρυθμού διαπιστώνουμε επίσης τις ίδιες τάσεις εάν κρίνουμε από τις δύο πανομοιότυπες στέγες της ακρόπολης και του Εβραιόκαστρου. Σε αυτή της ακρόπολης φαίνεται ότι ανήκουν δύο μεγάλα κομμάτια σιμών, των οποίων ο διάκοσμος δεν φαίνεται καθόλου, αλλά η κατατομή αναπαράγει αυτή των περισσότερων μαρμάρινων σιμών των Κυκλάδων, ανάμεσα στο 520 και στο 460 π.Χ., των καλυπτήρων απορροής με αυγά, τα ανθέμια με δύο ρόδακες, κυρτούς και συμμετρικούς, και από πάνω τους ένα ανθέμιο[127] και ένα ακρωτήριο[128]. Παρόμοια συγκέντρωση συναντούμε στα Άβδηρα, στη Μαρώνεια, στη Μεσημβρία (ιερό του Απόλλωνα) και στον Λίνο (Νομός Ροδόπης). Το πρόβλημα που τίθεται εκ νέου αφορά στον τόπο παραγωγής και στην προέλευση των τεχνιτών.

Συνεχίσαμε, επίσης, την καταγραφή του συνόλου του υλικού που βρέθηκε στο Αθήναιο και στην Αλική. Μία σειρά φωτογραφιών και αντίγραφα των δελτίων καταγραφής κατατέθηκαν στην αρχαιολόγο Μ. Σγούρου.

Επίσης, καταρτίσαμε τον κατάλογο των κομματιών που θα πρέπει να συντηρηθούν κατά το 2003.

MARIE-FRANÇOISE BILLOT

Κατάλογος γλυπτών

Επί τρεις εβδομάδες, τον περασμένο Σεπτέμβριο, ο υπογράφων μαζί με τον R. Jacob εργάστηκαν προκειμένου να φτιάξουν έναν τύπο δελτίου για την ηλεκτρονική καταγραφή των γλυπτών του Μουσείου της Θάσου.

Επίσης, έγινε η καταγραφή 100 περίπου γλυπτών, που προέρχονται από την ανασκαφή του οικοπέδου Βαλμά. Κατά την καταγραφή, με την επανεξέταση των γλυπτών, έγιναν επίσης και τέσσερις συγκολλήσεις.

BERNARD HOLTZMANN

Κοροπλαστική

Στο πρόγραμμα της μελέτης, με σκοπό τη δημοσίευση των ειδωλίων της Θάσου, εφέτος, πήραν μέρος οι: Ch. Aubty, St. Huysecom, J. Kozlowski, M. Dufeu-Muller και ο A. Muller. Επίσης, συμμετείχε και ο Ph. Collet, φωτογράφος της Γαλλικής Σχολής.

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σχετικά με το θέμα αυτό, η φετινή αποστολή δεν επέφερε παρά μικρές βελτιώσεις στις μεταφορές και την επαναδιοργάνωση των αποθηκών των προηγούμενων ετών. Για την αποθήκευση, επιχειρήσαμε καλύτερη τακτοποίηση στην ταξινόμηση των συρταριών.

Η συγκέντρωση του υλικού δεν αφορούσε εφέτος παρά μερικές δεκάδες θραυσμάτων ειδωλίων, εκ των οποίων τα περισσότερα βρέθηκαν μαζί με την κοινή κεραμική του Θεσμοφορίου, καθώς και μερικές μήτρες ειδωλίων που βρέθηκαν στις ελληνικές ανασκαφές και που μας έδωσε η Μ. Σγούρου. Μπορούμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι το σύνολο των ειδωλίων που βρέθηκαν στις γαλλικές ανασκαφές είναι συγκεντρωμένο στην ίδια πτέρυγα της αποθήκης.

Δεν υπήρξε εφέτος εργασία συντήρησης του υλικού του Αρτεμισίου. Θα αναφέρουμε όμως την ολοκλήρωση της συντήρησης των ειδωλίων του Αρτεμισίου που πρόκειται να εκτεθούν στο νέο Μουσείο.

ΠΡΟΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΩΝ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Φωτογράφηση. Φωτογραφήθηκαν συστηματικά οι απεικονίσεις παιδιών και κουροτρόφων, εκ των οποίων η πρώτη μελέτη αποτελεί μέρος της διδακτορικής διατριβής της Cl. Lécuyer (97 λήψεις). Φωτογραφήθηκε και το μεγαλύτερο μέρος των αντικειμένων του Θεσμοφορίου και του Αρτεμισίου, που πρόκειται να εκτεθούν (186 λήψεις).

Επίσης, έγινε προσπάθεια να συμπληρωθεί η φωτογραφική κάλυψη των θραυσμάτων του καταλόγου των τύπων των προτομών του 2001 (30 λήψεις).

Κατάλογος σε ηλεκτρονικά μέσα. Μέχρι σήμερα περιλαμβάνει 17.000 περίπου δελτία που διαχειρίζεται η Ch. Aubry. Άρχισε η επεξεργασία και η διόρθωση του καταλόγου, καταγράφηκαν οι αντίστοιχοι αριθμοί των φωτογραφιών, εντοπίστηκαν και σημειώθηκαν όλα τα θραύσματα που αφορούν στον κατάλογο των διαφόρων τύπων (μετά από τη μελέτη που προηγήθηκε τα τρία τελευταία χρόνια).

Ένα CD με τον κατάλογο στάλθηκε στο φωτογραφικό αρχείο της Γαλλικής Σχολής και ένα άλλο θα σταλεί στη Μ. Σγούρου (ΙΗ΄ ΕΠΚΑ).

ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ

Αρτεμισίων, πλαστική της απώτερης και νεότερης αρχαϊκής περιόδου. Η St. Huysecom αποπεράτωσε την προετοιμασία του β΄ τόμου της δημοσίευσης των ευρημάτων του Αρτεμισίου (ο πρώτος ήταν αυτός της S. Weill: *Ειδώλια της απώτερης αρχαϊκής εποχής*). Θα περιλαμβάνει τα ειδώλια του Αρτεμισίου της μέσης και νεότερης αρχαϊκής περιό-

127. Ch. Picard, *CRAI* 1913, σ. 215. Cl. Rolley, *BCH* 88 (1964), σ. 868, εικ. 9.
128. Ch. Picard, *BCH* 45 (1921), σ. 140, εικ. 23.

δου, όλων των τύπων (ένθρονοι, κόρες, κούροι, γκροτέσκα, συμποσιαζόμενοι, ιππείς, ζώα κτλ.).

Αρτεμίσιον: Corpus προτομών. Επιχειρήσαμε το συστηματικό έλεγχο του καταλόγου και τη θεματική ταξινόμηση όλων των τύπων των προτομών-πορτραίτων που αντιπροσωπεύονται από πολλά παραδείγματα και για τα οποία δεν πρόκειται να έχουμε άλλες προσθήκες νέων ευρημάτων (St. Huysecom, J. Kozlowski, M. Dufeu-Muller, A. Muller). Η St. Huysecom ασχολήθηκε με τις προτομές του 6ου αιώνα ταξινομώντας τα πολλά θραύσματα σύμφωνα με την τυπολογία που όρισε ο Fr. Croissant. Τα άλλα μέλη της ομάδας πραγματοποίησαν τον έλεγχο ανάμεσα στις ελληνιστικές και κλασικές προτομές, τα κομμάτια που αντιστοιχούν σε έξι τύπους και αφορούν αρκετές εκατοντάδες από αυτά. Για κάθε έναν από τους τύπους συντάχθηκε ένα κείμενο που θα αποτελέσει το σκελετό του καταλόγου και της τεχνικής μελέτης της δημοσίευσης. Η προετοιμασία του τόμου, που θα αφιερωθεί στις μεμονωμένες απεικονίσεις (προτομές-προσωπεία, προτομές-κεφαλές, προτομές-θώρακες) όλων των εποχών, βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο.

Θεσμοφόριον: Κεραμική. Προχώρησε η μελέτη των κέρνων (J. Kozlowski) του Θεσμοφορίου. Μερικές δεκάδες θραυσμάτων προσετέθηκαν και πραγματοποιήθηκαν αρκετές συγκολλήσεις. Η αποστολή όμως αφιερώθηκε στη μελέτη άλλων κατηγοριών κεραμικής του ιερού, από την οποία προέκυψαν δύο κατηγορίες αγγείων: οι μεμονωμένες υδρίες αφ'ενός, των οποίων η ερμηνεία είναι ίδια με αυτή των κέρνων και έχουν σχέση με τις τελετουργίες εξαγνισμού, και τα αντικείμενα των συμποσίων αφ'ετέρου, που σχετίζονται με τις γιορτές και τα συμπόσια του ιερού. Σε αυτά προστίθενται τα μυροδοχεία. Το υλικό αυτό χρονολογείται από τον 6ο μέχρι το 2ο ή 1ο αι. π.Χ. Το υλικό αυτό, κεραμική (κέρνοι, υδρίες και άλλα σχήματα) και ειδώλια αρχαϊκά και του αυστηρού ρυθμού, προγραμματίζεται να δημοσιευθεί σε ένα τόμο (σε συνέχεια του *EtThas* 17).

Corpus μητρών. Εξετάστηκαν συστηματικά 30 περίπου μήτρες ειδωλίων και προτομών που φυλάσσονται στο Μουσείο Θάσου (Ch. Aubry και A. Muller). Τα αντικείμενα αυτά, εκ των οποίων πολλά αντιστοιχούν στις σειρές που αντιπροσωπεύονται με άλλα αντικείμενα του Μουσείου, συμπεριελήφθησαν στο *Corpus* μητρών. Προβλέπεται να δημοσιευθεί υπό τη μορφή άρθρου στο *BCH*.

Δημοσιεύσεις και εργασίες 2001-2002

J. Kozlowski, *Le Kernos. Formes et fonctions*, Mémoire de DEA, juin 2001.

J. Kozlowski, Figurines zoomorphes dans les sanctuaries. Le cas des sanctuaires de Déméter, Ανακοίνωση στην ημερίδα *Figurines animales dans les mondes anciens* (θα δημοσιευθεί στο περιοδικό *Ανθρωποζωολογικά*).

S. Huysecom, Figurines animales dans les tombes d'époque archaique, Ανακοίνωση στην ημερίδα *Figurines animales dans les mondes anciens* (θα δημοσιευθεί στο περιοδικό *Ανθρωποζωολογικά*).

A. Muller, Κοροπλαστική της Θάσου: τελευταίες έρευνες. Προτάσεις για ένα corpus μητρών κεραμικών προϊόντων της Μακεδονίας και Θράκης, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 33-44.

A. Muller, Γενικά προβλήματα κοροπλαστικής, *Σεμινάριο στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, μετά από πρόσκληση του Τμήματος κλασικής αρχαιολογίας.*

A. Muller, Fabriquer des figurines d'animaux, Ανακοίνωση στην ημερίδα *Figurines animales dans les mondes anciens* (θα δημοσιευθεί στο περιοδικό *Ανθρωποζωολογικά*).

A. Muller, Production en série et mondialisation dans l'art grec. Le cas de la petite plastique, Ανακοίνωση στο *CNRS-Lille*, στο πλαίσιο της έκδοσης *2002 της Εορτής της Επιστήμης, στις 19 Οκτωβρίου 2002*.

ARTHUR MULLER

Κεραμική (οικόπεδο Βαλμά)

Η μελέτη της κεραμικής προχωρεί κανονικά. Έχει τώρα επικεντρωθεί στην κεραμική της παλαιοχριστιανικής οικίας, που χάρη στα νέα ανασκαφικά δεδομένα αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα από τυπο-χρονολογικής άποψης, σε μία περίοδο όπου άλλα παρόμοια σύνολα είναι ελάχιστα.

FRANÇINE BLONDE

Θασιακή ανατολίζουσα κεραμική

Κατά το 2002, για διάστημα έξι εβδομάδων, συνεχίσαμε τη μελέτη της κεραμικής. Σκοπός μας ήταν να προχωρήσει η μελέτη της θασιακής ανατολίζουσας κεραμικής, τόσο σε ό,τι αφορά τη μελέτη και σχεδίαση (καθαρισμός, συγκόλληση, σχεδίαση και φωτογράφηση) του υλικού, όσο και στην ερμηνεία του. Συνεργάστηκαν μαζί μου δύο τεχνικοί της Γαλλικής Σχολής (ο συντηρητής Φ. Κωνσταντάτος και ο φωτογράφος Ph. Collet), καθώς και ο φοιτητής J. Ketels.

Τα αγγεία που μελετώνται καθαρίστηκαν και συγκολλήθηκαν. Επίσης, σχεδιάστηκε μεγάλος αριθμός αγγείων (τομή και διακόσμηση και συνδυασμός των δύο στις αναπαραστάσεις). Λόγω τεχνικού κολλήματος η φωτογράφηση διήρκησε μόνο δύο ημέρες αντί των δύο εβδομάδων που είχαμε προγραμματίσει.

Σε ό,τι αφορά την κυρίως μελέτη, ο κύριος προβληματισμός αφορά στη διάκριση των εισηγμένων αντικειμένων από την Πάρο από αυτά της εγχώριας παραγωγής. Τα συμπεράσματα άρχισαν να γίνονται σημαντικά, όταν συγκρίναμε τα στοιχεία που μας δίνει ο πηλός, τα σχήματα και η διακόσμηση, ξεκινώντας από τα πλέον πρόσφατα, όταν τα θασιακά εργαστήρια πήραν τις αποστάσεις τους από τη μητρόπολη.

Από την άποψη της λειτουργίας του τοπικού εργαστηρίου, μπορούμε να χρονολογήσουμε το ξεκίνημά του στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. (υπάρχουν και υπογεωμετρικά της Θάσου, αλλά μάλλον είναι μεταγενέστερα) και τη διάρθρωσή του με ό,τι ακολουθεί: συγκεκριμένα με τον αρχαιότερο ζωγράφο του εργαστηρίου των μελανόμορφων, του οποίου η φάση με τη γραμμή αποτελεί ενδιάμεση κατάσταση με το ανατολίζον εργαστήριο των αρχών του 6ου αι. π.Χ. Μία μετάβαση στη Δήλο επέτρεψε να επιβεβαιώσουμε (από την άποψη των τομών και των διακοσμήσεων) τα μέχρι τώρα συμπεράσματά μας.

ANNE COULIE

Κεραμική (Φάρι)

Το καλοκαίρι του 2002 ξεκινήσαμε τη μελέτη για την επαναδημοσίευση του εργαστηρίου κεραμικής στο Φάρι. Ο σχεδιαστής F. Gignac ολοκλήρωσε τη σχεδίαση των ακέραιων αγγείων, αλλά και θραυσμάτων (μόνον την τομή και όχι το διάκοσμο) και αποτύπωσε στο Μουσείο της Θάσου ορισμένα όστρακα και μικροαντικείμενα. Επίσης, έγινε η φωτογράφηση των 2/3 περίπου των αντικειμένων που προέρχονται από τις ανασκαφές του χώρου.

Σε ό,τι αφορά την κυρίως μελέτη του υλικού, έγινε η καταγραφή και η ταξινόμηση όλων των κύριων κατηγοριών των αγγείων, έτσι ώστε να μπορεί να συνταχθεί σχεδόν ολόκληρος ο κατάλογος, ο οποίος προγραμματίζουμε να ολοκληρωθεί στις αρχές του 2003. Μία αίτηση δειγματοληψίας που υποβάλαμε έχει εγκριθεί και έτσι θα ολοκληρωθούν οι αναγκαίες αναλύσεις.

FR. BLONDE - J. PERREAULT

Νομισματική

Μετά από αίτημα της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ και εν όψει της τακτοποίησης των αποθηκών του νέου Μουσείου Θάσου θέσαμε σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα συστηματικής καταγραφής (σε ηλεκτρονικά μέσα), ταξινόμησης, συντήρησης και τακτοποίησης των νομισμάτων της Θάσου.

Εφέτος, καταγράφηκαν από τον M.-Ch. Marcellesi 700 νομίσματα της Θάσου και 400 νομίσματα άλλων πόλεων. Η L. Fournier και η S. Berger κατέγραψαν, επίσης, 800 ρωμαϊκά νομίσματα (μέχρι τον Διοκλητιανό. Τη συνέχεια, για τη μετά τον Διοκλητιανό περίοδο, θα αναλάβει ο J.-M. Saulnier). Συντηρήθηκαν, επίσης, 400-500 νομίσματα. Απομένει να ταυτιστούν 1.000.000 περίπου νομίσματα (τα μισά πρέπει να καθαριστούν), στα οποία θα πρέπει να προστεθούν και άλλα, που έχουν καταγραφεί και τακτοποιηθεί αλλά πρέπει να συντηρηθούν. Επίσης, άλλα 400 περίπου νομίσματα, που έχουν ταυτιστεί ως θασιακά, αλλά όχι και η πόλη προέλευσής τους, απομένει επίσης να καταγραφούν. Ασφαλώς η εργασία αυτή δεν θα ολοκληρωθεί την προσεχή περίοδο, αλλά ελπίζουμε ότι το 2004 θα ολοκληρωθεί η καταγραφή, η ταξινόμηση και η τακτοποίηση των νομισμάτων που είναι προγενέστερα της τετραρχίας.

OLIVIER PICARD

Κατά το 2002 τακτοποιήσαμε στο Μουσείο της Θάσου τα νομίσματα που μεταφέρθηκαν από το Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

Υστερορρωμαϊκά νομίσματα. Αρχίσαμε την καταγραφή των νομισμάτων και την προσωρινή τακτοποίησή τους (περισσότερα από 3.000 νομίσματα).

Βυζαντινά και μεταβυζαντινά νομίσματα. Ολοκληρώθηκε ο κατάλογος των νομισμάτων (κατά τη μεταφορά εντοπίστηκαν 200 ακόμη νομίσματα). Επίσης, τακτοποιήθηκαν όλα σε ένα ειδικό έπιπλο (1.500 νομίσματα περίπου).

JEAN-MICHEL SAULNIER

Μικροαντικείμενα

Συνεχίστηκε ο κατάλογος των μικροαντικειμένων του Αρτεμισίου. Το σύνολο του καταλόγου έχει συνταχθεί, εκτός από τα ελεφαντοστέινα, οστέινα και από ξύλο ελαφιού αναθήματα, που απαιτούν τη μελέτη του οστεολόγου F. Poplin, διευθυντή έρευνας στο Museum d'histoire naturelle.

Πιστεύουμε ότι στα τέλη του 2003 το χειρόγραφο θα κατατεθεί για δημοσίευση. Θα περιλαμβάνει έναν κατάλογο 575 αντικειμένων, προερχόμενων από τις ανασκαφές του Αρτεμισίου από το 1958 μέχρι το 1986, μία συνθετική μελέτη σχετικά με τα έθιμα των Αρτεμισίων (σε σύγκριση με τη Δήλο).

CL. PRETRE

2003

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οχύρωση

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΜΙΚΡΕΣ ΤΟΜΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Κατά το 2003 ασχοληθήκαμε με δύο τομείς της θασιακής οχύρωσης:

Τομέας της πύλης του Παρμένωνα (Σχέδ. 30). Συνεχίσαμε τις εργασίες που ξεκινήσαμε το 2002, ώστε να διευκρινίσουμε το μήκος και τη λειτουργικότητα της ογκώδους κατασκευής (massif), που προστέθηκε στην όψη της οχύρωσης, στο σημείο όπου στρέφεται σε ορθή γωνία με

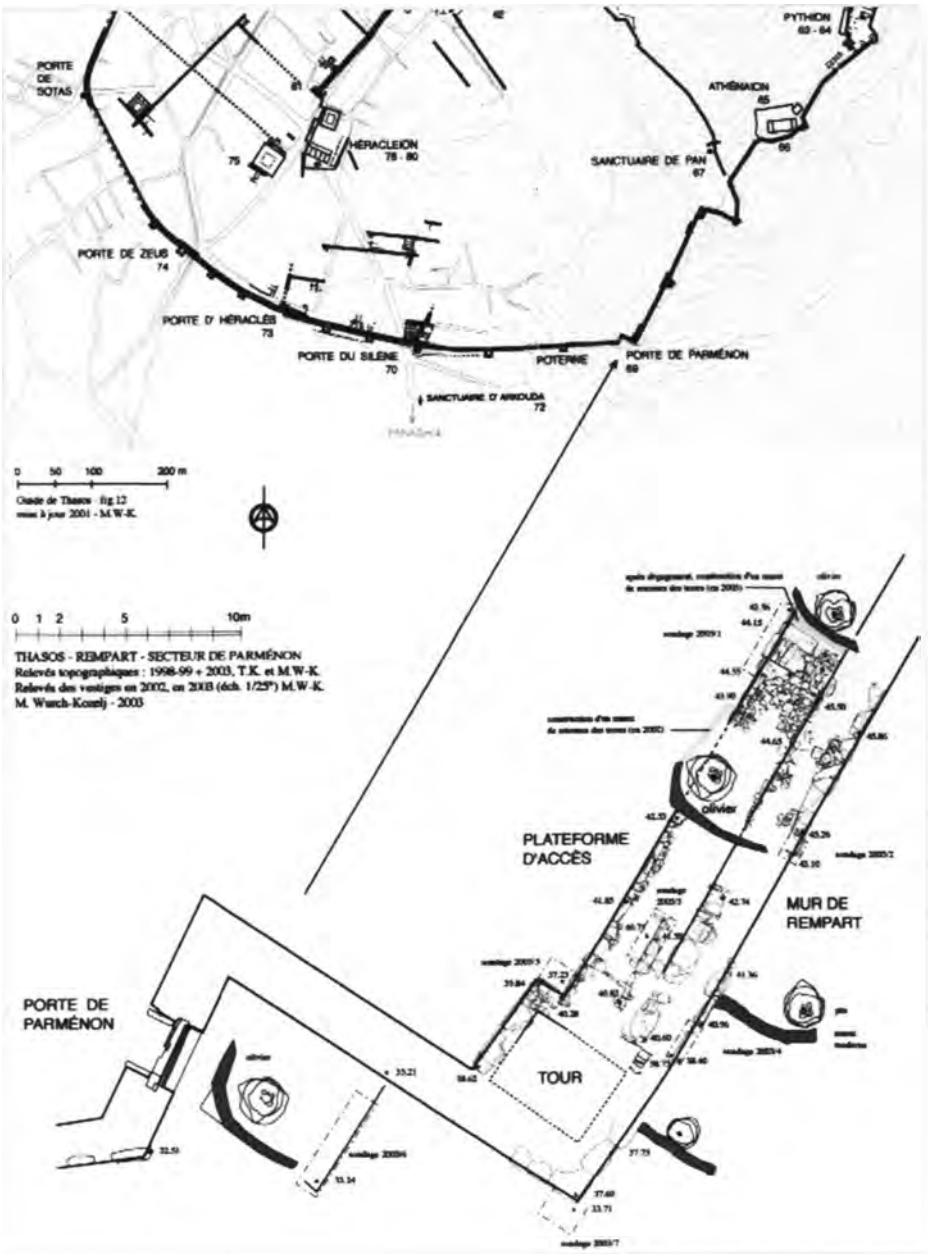

Σχέδ. 30. Θάσος. Οχύρωση. Κάτοψη του τομέα του Παρμένωνα, με τη θέση των τομών.

κατεύθυνση την πύλη του Παρμένωνα. Ένας πύργος υπήρχε σε αυτήν τη θέση.

Η ογκώδης κατασκευή, που φθάνει μέχρι τον πύργο, έχει μήκος 20,75 μ. Στο ξεκίνημά της, στα βόρεια, βρήκαμε τα λείψανα της υποδομής (είναι ακόμη ορατά) μιας κλίμακας που είχε τουλάχιστον πέντε σκαλοπάτια και που οδηγούσε σε πλάτωμα, το οποίο με τη σειρά του ακουμπούσε στην εσωτερική παρειά του τείχους και οδηγούσε σε όροφο του γωνιακού πύργου. Η θεμελίωση της ογκώδους κατασκευής αποτελείται αρχικά από δύο ισχυρές μαρμάρινες στρώσεις που πατούσαν πάνω σε άλλη στρώση που προεξείχε. Και οι τρεις αυτές στρώσεις εδράζονταν στο φυσικό βράχο που είχε λαξευτεί ειδικά. Η εξωτερική παρειά της ογκώδους αυτής κατασκευής χαρακτηρίζεται από μεγάλες στρώσεις μαρμάρου, εκτός από μερικούς ογκόλιθους από γνεύσιο, και συνδέεται με το βόρειο τοίχο του πύργου. Η εξωτερική όψη των ογκολίθων παρουσιάζει τη χαρακτηριστική κύρτωση (bossage).

Το εσωτερικό του όγκου αυτού αποτελείται από ένα «έμπλεκτον» που ενισχύεται από τοίχο παράλληλο στο

τείχος, καθώς και από άλλα κάθετα τοιχάρια: σε έναν ογκόλιθο της κάτω στρώσης του τοίχου, στην περιοχή του πύργου, διαβάζουμε σε παριανή αλφάβητο *ΠΑΡ*, συντομογραφία του ονόματος Παρμένων. Μία άλλη παρόμοια επιγραφή εντοπίστηκε σε έναν ογκόλιθο της θεμελίωσης της εσωτερικής όψης. Τα λιγοστά όστρακα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του «έμπλεκτον», οι επιγραφές των λατομων και οι τεχνικές κατασκευής παραπέμπουν στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Τομές της μικρής πύλης κοντά στο Εβραιόκαστρο. Πραγματοποιήσαμε μία τομή σε απόσταση 15 μ. βόρεια της μικρής πύλης που βρήκαμε το 2002, αμέσως μετά τη γωνία που σχηματίζει το τείχος αλλάζοντας κατεύθυνση προς ΒΑ. Σε αυτό το σημείο υπάρχει ένα μεγάλο αρχαίο άνδηρο, που οριοθετείται από τα βορειοδυτικά με ένα ανάλημμα[129]. Η τομή ανοίχθηκε ανάμεσα στην εσωτερική όψη του τείχους και μία γωνία του τοίχου, που βρίσκεται σε απόσταση 3,75 μ. από το τείχος, και αποκάλυψε τα λείψανα ενός κτιρίου, διαστ. 6,66 (ανατολικός τοίχος)×7,30 μ. (βόρειος τοίχος). Στη δυτική πλευρά προηγείται ο φυσικός βράχος που είχε λαξευτεί βαθμιδωτά και συνιστούσε την όψη αυτού του κτιρίου. Αυτή η βραχώδης επιφάνεια ερευνήθηκε σε βάθος 2,90 μ., στο χώρο ανάμεσα στο κτίριο και το βράχο. Ο βόρειος τοίχος, κοντά στη βορειοανατολική γωνία, διατηρεί σε μήκος 2 μ. περίπου μία πρώτη στρώση του τοιχοβάτη, κατασκευασμένη με ωραία λέσβια δομή. Η εξωτερική όψη του οπίσθιου τοίχου είναι κατασκευασμένη σε κανονικές μαρμάρινες στρώσεις και σώζεται σε ύψος 0,88 μ. πάνω από τον τοιχοβάτη. Στη νότια γωνία μόνον ο τοιχοβάτης σώζεται, ενώ ο νότιος τοίχος είναι στο μεγαλύτερο μέρος του κατεστραμμένος. Το σχήμα του κτιρίου, ο προσανατολισμός του, η εύρεση θραυσμάτων γυναικείων ενδεδυμένων ειδωλίων, υποδηλώνουν ότι πρόκειται για ναό που μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ. Το ιερό αυτό, στο σύνολό του, κάλυπτε όλο το άνδηρο πίσω από την οχύρωση.

YVES GRANDJEAN - FRANÇOIS SALVIAT

Αγορά (Macellum)

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε την περίοδο από 7-7 μέχρι 2-8-2003 και τη διηύθυνε ο υπογράφων με τη βοήθεια του αρχαιολόγου P. Mougin (της αρχαιολογικής υπηρεσίας του Mathay-Mandeure) και της V. Stahn (αρχαιολόγου της INRAP).

Συμμετείχαν, επίσης, οι μεταπτυχιακοί φοιτητές του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου: A. Bertrand, S. Blin, N. Constant, E. Fiabane, G. Knobel, A. Lampaki, S. Montel (Paris X), και οι A. Pierrot (επίκουρος στο Πανεπιστήμιο Paris X) και I. Sanchez (καθηγήτρια Ιστορικής Γεωγραφίας). Εργάστηκε, επίσης, η αρχιτέκτων της ΓΑΣ, M. Wurch-Kozelj, με βοηθό το μεταπτυχιακό φοιτητή αρχιτεκτονικής, J.-Ch. Brua.

Η μελέτη της κεραμικής έγινε από τη S. Elaigne και τα νομίσματα ταυτίστηκαν από τον O. Picard.

Κύριος σκοπός της φετινής ανασκαφής ήταν να ολοκληρωθεί η αποκάλυψη του ορίου της αυλής του macellum[130]. Κατά συνέπεια, προχωρήσαμε στην αφαίρεση των επιφανειακών στρωμάτων με τη βοήθεια μηχανικών μέσων. Οι δύο πλευρές που μας ήταν άγνωστες, δηλαδή το νοτιοδυτικό και το βορειοδυτικό όριο, αποκαλύφθηκαν και μπορέσαμε να έχουμε σήμερα μια ολοκληρωμένη κάτοψη του μνημείου. Μπορέσαμε, επίσης, να ερευνήσουμε το σημαντικό τομέα που βρίσκεται ανάμεσα στο νοτιοανατολικό κτίριο και την «αυλή με τις 100 πλάκες». Η διερεύνηση αυτή, που αφέθηκε τελευταία για πρακτικούς λόγους, μας έδωσε σημαντικά επιστημονικά στοιχεία. Έγιναν, επίσης, και άλλες μικρές τομές, μικρότερου ενδιαφέροντος.

Το σημαντικότερο αποτέλεσμα παραμένει η ολοκληρωμένη κάτοψη του macellum της Θάσου. Διαπιστώθηκε ότι αποτελείται από μία τετράγωνη αυλή, πλευράς 28 μ. περίπου, που οριοθετείται από ΝΑ. από ένα κτίριο αποτελούμενο από πέντε αίθουσες. Στα βορειοδυτικά από μία πτέρυγα, ταπεινότερη και κατά πολύ μεταγενέστερη, και στα βορειοανατολικά από τον οπίσθιο τοίχο των στοών που περιβάλλουν την αγορά. Η αυλή περιβαλλόταν στις τρεις πλευρές (βορειοδυτική, νοτιοδυτική και νοτιοανατολική) από κιονοστοιχία ιωνικού ρυθμού. Η θεμελίωση εντοπίστηκε και οι ογκόλιθοι του στυλοβάτη ταυτίστηκαν. Πρόκειται για μεγάλους μαρμάρινους λίθους που βρέθηκαν σε β΄ χρήση στη μεταγενέστερη σύνδεση στη βορειοδυτική πτέρυγα.

Η απομάκρυνση του επιφανειακού στρώματος σε όλο τον τομέα, μέχρι την «αυλή με τις 100 πλάκες», αποκάλυψε κάτω από τη βλάστηση μία σειρά τοίχων που ανήκουν προφανώς στο ίδιο το macellum. Αυτή η ανακάλυψη δίνει μία επέκταση και ένα μέγεθος μνημειακό στο μνημείο αυτό, που μέχρι τώρα δεν μπορούσαμε να φανταστούμε. Επιτρέπει κυρίως να αντιληφθούμε τη λειτουργία της «αυλής με τις 100 πλάκες».

Οι αίθουσες του νοτιοανατολικού ορίου. Ερευνήσαμε εφέτος μόνον την αίθουσα 2. Βρήκαμε την ίδια διαδοχή στρωμάτων που είχαμε εντοπίσει στις γειτονικές αίθουσες στην προηγούμενη ανασκαφή, δηλαδή μια σειρά από απο-

129. *Guide de Thasos*, 2000, σ. 103, εικ. 58.

130. Βλ. κάτοψη του τομέα στο: *BCH* 125 (2001), σ. 593, εικ. 1.

θέτες άμμου με μεγάλη περιεκτικότητα γνευσίου σε διάλυση, που συσσωρεύθηκαν σταδιακά με την κατάρρεση τμημάτων της ανωδομής. Βρέθηκαν διάσπαρτα πολλά στοιχεία καταστροφής: κομμάτια επιζωγραφισμένων κονιαμάτων και λείψανα μαρμάρινων επενδύσεων, ακριβώς πάνω από το δάπεδο, που όπως και στους άλλους χώρους του νοτιοανατολικού ορίου, αποτελούνταν από ένα στρώμα από opus signinum που εδραζόταν πάνω σε στρώμα από χαλίκια κάθετα τοποθετημένα. Σε αυτό το δάπεδο βρέθηκε ένας αποθέτης κοντά στη νοτιοδυτική γωνία της αίθουσας και μπορέσαμε να διαπιστώσουμε ότι οι τοίχοι από opus caementicum της αυτοκρατορικής φάσης του μνημείου εδράζονταν σε κανονικές στρώσεις από μάρμαρο και γνεύσιο. Το στοιχείο αυτό μας δίνει τη συμπληρωματική ένδειξη ότι προϋπήρχε στον τομέα αυτόν του μνημειακού κέντρου μία αρχαιότερη εγκατάσταση.

Οι αίθουσες του νοτιοδυτικού ορίου. Κατά τη φετινή περίοδο ερευνήθηκαν όλες οι αίθουσες. Λόγω όμως της φύσης των στοιχείων που συγκεντρώσαμε, δεν συνεχίσαμε την πλήρη ανασκαφή αυτής της πλευράς του macellum.

Στην αίθουσα 6 επωφεληθήκαμε από ένα κενό που υπήρχε στο δάπεδο από πηλό, για να κάνουμε μία μικρή τομή κατά μήκος του τοίχου της όψης. Ακριβώς κάτω από το δάπεδο βρήκαμε ένα άλλο από opus signinum, εντελώς όμοιο με αυτό που βρήκαμε στις νοτιοανατολικές αίθουσες. Το ύψος όμως των αναβλύζοντων υδάτων δεν μας επέτρεψε να συνεχίσουμε σε βάθος αυτήν την τομή. Παρατηρήσαμε, όμως, ότι κάτω από αυτά τα δάπεδα, η τοιχοποιία από opus caementicum ήταν πολύ διαφορετική από ό,τι στα τμήματα της ανωδομής που είναι ορατά. Πρόκειται για επιμελημένες στρώσεις από λίθους μαρμάρου και γνεύσιου. Πρόκειται ασφαλώς για λείψανα της ελληνιστικής φάσης.

Στη γειτονική αίθουσα 7, ο τοίχος της όψης είχε ήδη αποκαλυφθεί σε μια νεότερη εκσκαφή και απέμεινε να ερευνήσουμε τα αρχαία στρώματα που δεν είχαν διαταραχθεί. Μετά από λεπτομερή καθαρισμό τους, αναγνωρίσαμε τα λείψανα στέγης και μίας οροφής που είχαν καταρρεύσει. Διακρίναμε τα ίχνη των δοκών, σε κανονικές αποστάσεις, καθώς και αυτά του ξύλινου σανιδώματος που προέρχονταν από την κατάρρευση του κεντρικού τμήματος της οροφής. Εξάλλου, στοιχεία μεταγενέστερης εγκατάστασης διαπιστώσαμε πάνω ακριβώς από αυτό το στρώμα καταστροφής, με τον εντοπισμό των οπών στύλων. Προτιμήσαμε να μεταθέσουμε την ανασκαφή αυτού του στρώματος καταστροφής σε άλλη περίοδο, ώστε να έχουμε τον απαιτούμενο χρόνο και τα μέσα.

Στην αίθουσα 8, τα αρχαιολογικά στρώματα που βρέθηκαν κατά χώραν, εντοπίστηκαν μόνο στο νοτιοανατολικό μισό της αίθουσας. Αποτελούνταν από επάνω προς τα κάτω από τα τμήματα της στέγης που κατέρρευσε (tegulae et imbrices) και τα λείψανα των τοίχων που, επίσης, κατέρρευσαν. Το στρώμα αυτό της καταστροφής εδραζόταν σε στρώμα εγκατάλειψης μικρού πάχους, το οποίο με τη σειρά του πατούσε στο δάπεδο από πήλινες πλάκες. Αυτές οι στρωματογραφικές παρατηρήσεις επιβεβαιώνουν την πολυπλοκότητα της μελέτης των μεταγενέστερων φάσεων του μνημείου.

Μέχρι τη νοτιοδυτική γωνία, βρήκαμε ακόμη δύο αίθουσες. Στην αίθουσα 9, οι παλαιότερες ανασκαφές αποκάλυψαν τους τοίχους, χωρίς όμως να φθάσουν σε όλα τα σημεία του δαπέδου, ποήταν από πήλινες πλάκες. Εφέτος δεν μπορέσαμε να ερευνήσαμε την τελευταία αίθουσα (ίσως πρόκειται για διάδρομο ή είσοδο), λόγω της ύπαρξης ενός σύγχρονου αναλήμματος αρκετά ισχυρού που απαιτούσε να πάρουμε σημαντικά μέτρα προστασίας.

Οι αίθουσες του βορειοδυτικού. Στη βορειοδυτική πλευρά αρκεστήκαμε εφέτος να καθαρίσουμε απλώς τις ορατές κατασκευές, έτσι ώστε να συμπληρώσουμε την αρχιτεκτονική αποτύπωση. Σε μία από τις αίθουσες εντοπίσαμε τα ίχνη μίας εγκατάστασης εργαστηρίου, που αποτελούνταν από μία εστία, κτιστή κατά ένα μέρος μέσα στο δάπεδο.

Η κεντρική αυλή. Κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο είχαμε βρει ένα πηγάδι και τα λείψανα ενός μαρμάρινου δαπέδου στο κέντρο της αυλής. Εφέτος λόγω του γεγονότος ότι τα υπόγεια νερά βρίσκονταν πολύ ψηλά, περιοριστήκαμε να ανοίξουμε μία μακριά τομή ανάμεσα στο νοτιοανατολικό και το βορειοδυτικό όριο του macellum. Κύριος στόχος αυτής της ανασκαφής ήταν να εντοπίσουμε, στο μέτρο του δυνατού, τα όρια του μαρμάρινου δαπέδου και να βρούμε τη σχέση με τα άλλα δάπεδα, καθώς και τη στρωματογραφική διαδοχή που εντοπίσαμε, τόσο στις τομές των αιθουσών όσο και στο κέντρο της αυλής. Η παρουσία των υδάτων μάς εμπόδισε να κάνουμε την παραμικρή διαπίστωση σε ό,τι αφορά τα στρώματα. Μπορέσαμε όμως να βρούμε και στα δύο άκρα της τομής όγκους θεμελίωσης παράλληλους με τον τοίχο των αιθουσών. Αυτή η σημαντική ανακάλυψη εστίασε το ενδιαφέρον μας στους μεγάλους ογκόλιθους του μαρμάρινου στυλοβάτη, που βρέθηκαν σε παράλληλη διάταξη με το βορειοδυτικό τοίχο του macellum. Οι όγκοι θεμελιώσεων που βρήκαμε εφέτος, αλλά που θα πρέπει να ερευνήσουμε καλύτερα, μας οδηγούν στην υπόθεση σχετικά με την αναπαράσταση της κιονοστοιχίας: στις δύο τουλάχιστον πλευρές της κεντρικής αυλής του macellum, μία στα βορειοδυτικά και μία στα νοτιοανατολικά. Δεν αποκλείεται να υπήρχε παρόμοια διάταξη και στη νοτιοδυτική πλευρά, μπροστά από τις αίθουσες. Απομένει να ερευνηθεί η βορειοανατολική πλευρά. Εάν κρίνουμε από τα ίχνη που άφησαν οι βάσεις των κιόνων, πρόκειται για ιωνική κιονοστοιχία, στην οποία μπορούμε να αποδώσουμε τα κομμάτια από γείσο με οδοντώσεις που βρέθηκαν στην αυλή.

Η αναπαράσταση του θασιακού macellum περιελάμβανε, λοιπόν, μία μεγάλη αυλή, που περιβαλλόταν με στοές

στις τρεις τουλάχιστον πλευρές και που ήταν στρωμένη με μαρμάρινες πλάκες. Σε ό,τι αφορά τη σύλληψη αλλά και την κατασκευή της, μοιάζει με τη γειτονική. Η αφαίρεση του αρκετά παχέος επιφανειακού στρώματος, στο χώρο ανάμεσα στις αίθουσες της νοτιοδυτικής πλευράς του macellum και της «αυλής με τις 100 πλάκες» μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ανήκουν σε ένα μοναδικό και ταυτόχρονο πρόγραμμα κατασκευής.

Ανάμεσα στο macellum και την «αυλή με τις 100 πλάκες». Η αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος στην περιοχή ανάμεσα στα δύο μνημεία πριν από την ανασκαφή της γωνίας του macellum μάς οδήγησε σε σημαντικά συμπεράσματα. Εκτός από την ανακάλυψη τουλάχιστον δέκα αιθουσών επιπλέον, μας έκανε να καταλάβουμε καλύτερα τη σχέση της αυλής, που ανασκάφηκε τη δεκαετία του 1930 και του μνημείου που ερευνούμε σήμερα (από το 1996). Πρόκειται ασφαλώς για ένα και μοναδικό αρχιτεκτονικό συγκρότημα, που αποτελούνταν από δύο αυλές, διαφορετικών διαστάσεων, αλλά παρόμοιας σχεδίασης που μοιράζονταν αίθουσες που ήταν είτε καταστήματα είτε εργαστήρια. Μόνον η λεπτομερής ανασκαφή του τομέα θα μας επιτρέψει να γνωρίσουμε ακριβώς την αρχιτεκτονική διάταξη και ιδίως να αποκαταστήσουμε τη σχετική χρονολόγηση των κατασκευών, λόγω του ότι η μεταγενέστερη εγκατάσταση στο χώρο για έξι ή επτά αιώνες κατέστησε τα πράγματα πολύπλοκα.

Συμπεράσματα. Τα σημαντικότερα συμπεράσματα της ανασκαφής του 2003 αφορούν κυρίως στην κάτοψη και τη φύση της σειράς των κατασκευών, που από την ελληνιστική εποχή μέχρι την ύστερη αρχαιότητα διαδέχονταν η μία την άλλη σε αυτήν την περιοχή του μνημειακού κέντρου.

Διαπιστώσαμε ότι κατά τη ρωμαϊκή εποχή, το μνημειακό κέντρο της Θάσου αποτελούνταν από μία δημόσια πλατεία που περιβαλλόταν από μία συνεχή κιονοστοιχία, στα νότια της οποίας αναπτυσσόταν ένας σημαντικός εμπορικός τομέας (ή τομέας εργαστηρίων) με τα νοτιοανατολικά καταστήματα κατά μήκος της οδού του ιερού των Χαρίτων, το κυρίως macellum, την «αυλή με τις 100 πλάκες» που συνέδεε το τελευταίο με το δρόμο, αλλά και με ένα άλλο συγκρότημα αιθουσών στα νοτιοανατολικά της, συγκρότημα του οποίου ο «χρηστικός» προορισμός είχε υπογραμμιστεί από τους ανασκαφείς. Η λειτουργικότητα ολόκληρου του τομέα δεν αμφισβητείται για την αυτοκρατορική εποχή, πρόκειται ασφαλώς για ένα macellum.

Η φετινή ανασκαφή επέτρεψε, επίσης, να διαπιστώσουμε ότι ένα αρχαιότερο μνημείο ενσωματώθηκε κατά κάποιο τρόπο στο οικοδόμημα των αυτοκρατορικών χρόνων. Είναι πιθανό ότι κατά την ελληνιστική εποχή στο χώρο αυτό γίνονταν συναλλαγές. Κατά την παλαιοχριστιανική εποχή, αντίθετα, η εμπορική δραστηριότητα στο χώρο εγκαταλείπεται, τουλάχιστον μερικά, και είναι τα εργαστήρια που τη διαδέχονται.

Ανάμεσα στα τυχαία ευρήματα θα αναφέρουμε ένα μαρμάρινο φαλλό που προέρχεται μάλλον από κάποιο χορηγικό μνημείο.

JEAN-YVES MARC

ΜΕΛΕΤΗ ΥΛΙΚΟΥ

Οικόπεδο Η. Κόκκινου

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής του 2002, παρουσιάστηκαν στο 16ο συνέδριο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*, το Φεβρουάριο του 2003, με δύο ανακοινώσεις: η μία είχε θέμα την παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων και η άλλη την επανεξέταση των ευρημάτων της ανασκαφής του 1960[131].

Το 2003 (17-8 μέχρι 15-9), ασχοληθήκαμε με τη μελέτη του υλικού και τη δημοσίευσή του στο προσεχές *BCH*. Στην αποστολή πήραν μέρος, εκτός των αρχαιολόγων, διάφοροι ειδικοί επιστήμονες των οποίων τα συμπεράσματα θα συμπεριληφθούν στη δημοσίευση. Πρόκειται για τους L. Lespez και G. Sintes (μικρομορφολογία και παλαιοπεριβάλλον), τη V. Pichot (αρχαιομεταλλουργία).

Σε αυτήν την αποστολή πραγματοποιήσαμε τα εξής:

Εργασίες σχετικές με τα κινητά ευρήματα: συστηματική καταγραφή των ευρημάτων της ανασκαφής του 2002. Συντήρηση, μελέτη και φωτογράφηση των αντικειμένων που θα δημοσιευτούν. Επανεξέταση των ευρημάτων του 1960 και διαφύλαξη των σπάνιων στοιχείων της παλαιάς ανασκαφής.

Εγκατάσταση της ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων της ανασκαφής. Μεταφορά όλων των δεδομένων (ημερολόγια ανασκαφών, κατάλογοι) στο σύστημα Archéodata, που θα χρησιμοποιείται πλέον σε όλες τις ανασκαφές.

Τοπογραφία, αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις στο χώρο. Οι L. Fadin και T. Kozelj, τοπογράφος και αρχιτέκτονας, αντίστοιχα, ολοκλήρωσαν την τοπογραφική αποτύπωση του οικοπέδου στη σημερινή του κατάσταση και τοποθέτησαν στο τοπογραφικό την τομή του 1960-2002, καθώς και την ανασκαφή του οικοπέδου Βαλμά. Έκαναν, επίσης, αποτυπώσεις λεπτομερειών (κάτοψη της τομής G, όψεις διαφόρων τοίχων).

Στρωματογραφική ανάλυση των πρόσφατων περιόδων. Επαληθεύσεις σχετικές με την ερμηνεία των επάνω στρω-

131. M. Kohl - A. Muller - G. Sanidas - M. Sgourou, Αρχαιολογία της ίδρυσης της Θάσου. Νέα ερμηνεία μίας παλαιάς τομής, Ανακοίνωση στο 16ο συνέδριο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*. Σ. Γιματζίδης, Αρχαιολογία της ίδρυσης της Θάσου. Επανεξέταση των ευρημάτων της τομής του 1960 στο οικόπεδο Ηρακλή Κόκκινου, Ανακοίνωση στο 16ο συνέδριο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*.

μάτων, που είναι ακόμη ορατά (τα κάτω μέρη επιχωματώθηκαν με το πέρας της ανασκαφής του 2002, αλλά δεν παρουσιάζουν πρόβλημα αναγνωσιμότητας). Μπορέσαμε έτσι να εντοπίσουμε τη θέση δύο τοίχων-φαντασμάτων που εξηγούν ορισμένες διακοπές στα στρώματα. Επίσης, βρέθηκαν δύο λακκοειδείς «αποθέτες», εκ των οποίων ο πρώτος της ύστερης αρχαιότητας και ο δεύτερος αναμφίβολα πολύ νεότερος. Γενικά μπορέσαμε να ανασυστήσουμε τη μικρο-ιστορία του χώρου και να τη συσχετίσουμε με τις αντίστοιχες φάσεις που εντοπίσαμε στο οικόπεδο Βαλμά (ιστορία της οδού του θεάτρου και των εγκαταστάσεων στα ανατολικά της). Αντίθετα για τις αρχαιότερες περιόδους παρατηρήσαμε μια χρονολογική διακοπή ανάμεσα στην ελληνική περίοδο (ελληνιστική;) και την ύστερη ρωμαϊκή (περίοδος κατασκευής του οχετού της οδού του θεάτρου).

Αυτή η στρωματογραφική ανάλυση ήταν αναγκαία για την προετοιμασία της ανασκαφής του 2004, που θα αφιερωθεί κυρίως στην οδό του θεάτρου.

ARTHUR MULLER - ΜΑΡΙΝΑ ΣΓΟΥΡΟΥ

Κοροπλαστική

Η μελέτη και η προετοιμασία της δημοσίευσης των πήλινων ειδωλίων του Μουσείου της Θάσου ξεκίνησε από το 1993 με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου Charles de Gaulle – Lille 3 /Halma UMR 8142 και της Γαλλικής Σχολής Αθηνών.

Κατά τη φετινή περίοδο, πήραν μέρος οι ερευνητές του κέντρου Halma: Ch. Aubry, St. Huysecom, J. Kozlowski και A. Muller. Συνεργάστηκαν επίσης οι τεχνικοί: Ph. Collet (φωτογράφος) και Φ. Κωνσταντάτος (συντηρητής).

Οι εργασίες διήρκησαν αρκετές εβδομάδες και αφιερώθηκαν στη μελέτη των διαφόρων κατηγοριών του υλικού, καθώς και στη βελτίωση της βάσης των δεδομένων.

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έγιναν μικρές βελτιώσεις στην τακτοποίηση και αναδιοργάνωση των προηγούμενων ετών για την αποθήκευση των ειδωλίων, βελτίωση της ταξινόμησης στα συρτάρια (21 συρτάρια συνολικά σε ένα μόνον έπιπλο). Ανάμεσα στην κοινή κεραμική του Θεσμοφορίου και σε παλαιά κιβώτια (με διάφορη προέλευση) εντοπίστηκαν 100 περίπου θραύσματα ειδωλίων, τα οποία αφού καθαρίστηκαν, πήραν τη θέση τους στην αποθήκη του Μουσείου. Εφέτος δεν έγινε η προγραμματισμένη συντήρηση λόγω έλλειψης χρόνου του συντηρητή. Για την κεραμική του Θεσμοφορίου προμηθευτήκαμε την τρίτη κατά σειρά προθήκη με συρτάρια όπου και συνεχίσαμε την τακτοποίησή της. Προχωρήσαμε, επίσης, στη διαδικασία του συστηματικού ζυγίσματος όλων των ειδωλίων. Είναι ένας τρόπος για να κατανοήσουμε τον όγκο των συνόλων που βρέθηκαν στα διάφορα ιερά. Γενικά είχαμε τα εξής αποτελέσματα:

-Αρτεμίσιο (η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί): 500 κιλά περίπου (1/3 προτομές και 2/3 ειδώλια). Μπορούν να συγκριθούν με τα 1.500 κιλά του Δυρραχίου!

-Θεσμοφόριο (η ανασκαφή έχει ολοκληρωθεί): 275 κιλά περίπου.

-Άλλης προέλευσης: 50 κιλά περίπου.

ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΑΣΙΑΚΗ ΚΟΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗ

Φωτογραφίες. Ολοκληρώθηκε η φωτογράφηση για τον κατάλογο των αρχαϊκών ειδωλίων που επιμελείται η St. Huysecom. Για τους τύπους των προτομών της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, για τις οποίες η μελέτη θεωρείται ολοκληρωμένη, έγινε η φωτογράφηση των 63 ειδωλίων που θα περιλαμβάνονται στον κατάλογο. Φωτογραφήθηκαν, επίσης, οι 28 μήτρες των πήλινων αντικειμένων, καθώς και των εκμαγείων τους.

Κατάλογος. Συνεχίστηκε και εφέτος από την Ch. Aubry ο κατάλογος των αντικειμένων σε ηλεκτρονική μορφή. Το Σεπτέμβριο του 2003 ο κατάλογος περιείχε 17.000 δελτία. Εφέτος έγιναν τα εξής: συμπληρώθηκαν στα υπάρχοντα δελτία οι αριθμοί των ψηφιακών φωτογραφιών που πραγματοποιήθηκαν το Μάιο και τον Ιούνιο, συμπληρώθηκαν τα δελτία για τα αρχαϊκά ειδώλια και έγιναν τα δελτία για 1.400 περίπου θραύσματα προτομών. Μπορούμε να θεωρήσουμε ολοκληρωμένη την καταγραφή των προτομών του Αρτεμισίου. Δεν μένει να καταγραφούν παρά μόνον τρία συρτάρια που περιέχουν μερικές εκατοντάδες θραυσμάτων ακόμη. Έγιναν τα δελτία για μία εκατοντάδα περίπου «νέων» θραυσμάτων (από το Θεσμοφόριο και άλλων προελεύσεων). Ένα CD του καταλόγου κατατέθηκε στα αρχεία της Γαλλικής Σχολής και άλλο ένα εστάλη στη Μ. Σγούρου στο Μουσείο της Θάσου.

ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

Αρτεμίσιον, πλαστική της ώριμης και πρόσφατης αρχαϊκής εποχής. Η St. Huysecom ετοίμασε το δεύτερο τόμο της δημοσίευσης των ευρημάτων του Αρτεμισίου (ο πρώτος ήταν αυτός της N. Weill: *Ειδώλια της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου*). Ο δεύτερος τόμος θα περιλαμβάνει τα ειδώλια του Αρτεμισίου της ώριμης και ύστερης αρχαϊκής εποχής όλων των τύπων (ένθρονες κόρες, κούροι, γκροτέσκα, συμποσιαζόμενοι, ιππείς, ζώα κ.ά.). Η κατάθεση του χειρογράφου για εκτύπωση θα γίνει το Δεκέμβριο του 2003.

Αρτεμίσιο: Κατάλογος προτομών. Η St. Huysecom εργάστηκε πολύ στην ταύτιση των προτομών του 6ου αι.

π.Χ., ακολουθώντας για ένα μεγάλο μέρος του υλικού, την ταξινόμηση, που όρισε ο Fr. Croissant στη δημοσίευσή του. Τα άλλα μέλη της ομάδας μελέτησαν εφέτος τους κλασικούς και ελληνιστικούς τύπους της Lia, Paloma και Soraya (που αντιπροσωπεύονται με μερικές δεκάδες θραύσματα ο καθένας). Για κάθε έναν από τους τύπους που μελετήθηκαν συντάχθηκε κείμενο, που θα αποτελέσει το σκελετό του καταλόγου και της τεχνικής μελέτης της δημοσίευσης. Η προετοιμασία του τόμου που θα αφιερωθεί σε μεμονωμένους τύπους (προτομές-μάσκες, προτομές-κεφαλές και προτομές-θώρακες) όλων των περιόδων, προχώρησε αρκετά.

Θεσμοφόριο: Αγγεία και ειδώλια. Η J. Kozlowski συνέχισε τη μελέτη σχετικά με την κοινή κεραμική του Θεσμοφορίου. Εκτός από τους πολυάριθμους κέρνους που μελέτησε το 2001, ξεχωρίζουν δύο ακόμη ομάδες αγγείων: οι μεμονωμένες υδρίες αφ'ενός, των οποίων η χρήση ήταν ανάλογη των κέρνων στις τελετές εξαγνισμού, και τα χρηστικά αγγεία συμποσίων αφ'ετέρου, που χρησίμευαν προφανώς στις γιορτές και τα συμπόσια που γίνονταν στο ιερό. Μια άλλη ομάδα αγγείων είναι τα μυροδοχεία. Η κεραμική αυτή χρονολογείται από τον 6ο μέχρι το 2ο ή 1ο αι. π.Χ.

Η St. Huysecom ξεκίνησε και πάλι τη μελέτη των αρχαϊκών και αυστηρού ρυθμού ειδωλίων του Θεσμοφορίου, υλικό που είχε εξετάσει το 1994 στο πλαίσιο της πτυχιακής της εργασίας.

Κατάλογος μητρών. Η Ch. Aubry μελέτησε συστηματικά 30 περίπου μήτρες ειδωλίων και προτομών. Αυτά τα αντικείμενα, από τα οποία ένα μεγάλο μέρος ανήκει σε σειρές που αντιπροσωπεύονται από άλλα αντικείμενα του Μουσείου (ειδώλια κτλ.) συμπεριελήφθησαν στο γενικό κατάλογο των μητρών και θα δημοσιευτούν υπό τη μορφή άρθρου στο *BCH*.

ARTHUR MULLER

Οικόπεδο Βαλμά

Εργασίες στο Μουσείο: α) Συντήρηση ενός μεγάλου παλαιοχριστιανικού αμφορέα από τον Φ. Κωνσταντάτο. β) Καθαρισμός του ακρωτηρίου 83.166.6 και συγκόλληση ενός θραύσματος με πτυχή. Μετά τις εργασίες αυτές το γλυπτό φωτογραφήθηκε. γ) Καθαρισμός, συγκόλληση και αποκατάσταση των κυριότερων οστών των σκελετών της «τρίττοιας» της τομής XXIX (κυρίως οι κεφαλές των τριών ζώων). δ) Τακτοποίηση των ευρημάτων του 2002 σε 12 συρτάρια (που τοποθετήθηκαν προσωρινά στην κολόνα 17 του Μουσείου).

Διαχείριση του υλικού τεκμηρίωσης της ανασκαφής. Λόγω της μεταφοράς των δεδομένων στο σύστημα SIA Archéodata, δεν συνεχίσαμε εφέτος την ηλεκτρονική καταγραφή των δελτίων ανασκαφής και αντικειμένων. Με την εποπτεία του F. Poplin, η Ch. Aubry συνέχισε την καταγραφή των οστών που βρέθηκαν στην ανασκαφή. Τα σύνολα των οστών ταξινομήθηκαν κατά ζώο (αρνι-κατσίκα, χοιρίδιο, βοοειδές κτλ.). Ξεκινήσαμε από τα ευρήματα του 1999. Δημιουργήσαμε τρία αρχεία των ημερολογίων των ανασκαφών, που βρίσκονται στη Θάσο, στην Αθήνα και στη Lille. Τα αρχεία περιλαμβάνουν τα ημερολόγια από το 1979 έως το 2002, καθώς και τα δελτία. Ο A. Muller και ο D. Mulliez συγκέντρωσαν και ταξινόμησαν χρονολογικά όλο το εποπτικό υλικό της ανασκαφής (αποτυπώσεις, σχέδια, σκίτσα και φωτογραφίες) και άρχισε η αρίθμησή του.

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΩΝ

Οστεο-αρχαιολογικό σύνολο της τομής XXIX. Συνεχίζεται η προετοιμασία της δημοσίευσης της «τρίττοιας» από τον F. Poplin. Το κείμενο της ανακοίνωσης που έγινε το Μάρτιο του 2003 στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας του Παρισιού, θα αποτελέσει τη βάση γι' αυτή τη δημοσίευση, της οποίας το χειρόγραφο θα πρέπει να κατατεθεί τον Οκτώβριο του 2004.

Γλυπτική. Ο B. Holtzmann με τη βοήθεια του R. Jacob συγκέντρωσε όλα τα θραύσματα των γλυπτών που βρέθηκαν στην ανασκαφή Βαλμά και συνέχισε τη συστηματική καταγραφή και τακτοποίησή τους. Ο δε A. Muller συνέχισε τη μελέτη του ακρωτηρίου.

Αρχαιομεταλλουργία. Η V. Pichot συνέχισε τη μελέτη των σκωριών του οικοπέδου Βαλμά και ταυτόχρονα αυτές που βρέθηκαν στο Αρτεμίσιο και στο οικόπεδο Κόκκινου. Αρχίζει να διαφαίνεται ότι κατά την πρώιμη αρχαϊκή εποχή υπήρχε στη γύρω περιοχή δραστηριότητα επεξεργασίας σιδήρου. Έγινε, επίσης, η επιλογή των δειγμάτων προκειμένου να σταλούν για περαιτέρω ανάλυση σε ειδικό εργαστήριο.

FRANCINE BLONDÉ - ARTHUR MULLER - DOMINIQUE MULLIEZ

Κεραμική Αρτεμισίου

Κατά την παραμονή μου στη Θάσο, από τις 11 Αυγούστου μέχρι τις 6 Σεπτεμβρίου, και με τη βοήθεια τριών συνεργατριών μου (της Ch. Walter, της A. Tichit και της A. Hatterer), συνεχίσαμε την καταγραφή και την ταξινόμηση της κεραμικής του Αρτεμισίου.

Αρχικά ολοκληρώσαμε την ταξινόμηση και την τακτοποίηση 15 κιβωτίων με κεραμική του Αρτεμισίου από τις ανασκαφές του 1975-1985. Χρειάστηκε να καθαριστούν αρκετά όστρακα και όλα τακτοποιήθηκαν σε συρτάρια σύμφωνα με την κατηγορία τους (ανατολίζουσα, κορινθιακή, αττική, θασιακή). Δεν απομένει παρά να ταξινομηθούν όστρακα περιορισμένου ενδιαφέροντος. Μπορούμε,

Σχέδ. 31. Θάσος. Αθήναιο. Σχεδιαστική αποκατάσταση των σιμών Π 7927 και Π 7928.

Σχέδ. 32. Θάσος. Σίμη π1 (Β). Κύρια όψη. Κυνήγι λαγού. Διακρίνρται το μισό σώμα του λαγού και το κεφάλι του σκύλου.

λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι η τακτοποίηση της κεραμικής αυτής έχει ολοκληρωθεί.

Συνεχίσαμε τη συστηματική καταγραφή και μελέτη της αττικής κεραμικής του Αρτεμισίου (500 θραύσματα περίπου), χωρίς όμως να την ολοκληρώσουμε. Μερικές ημέρες εργασίας την επόμενη περίοδο είναι αρκετές για να ολοκληρωθεί αυτή η εργασία.

Επίσης, συνεχίσαμε τη μελέτη και καταγραφή των ληκύθων τύπου Siana και αυτών που έχουν διακοσμηθεί με ταινίες (πολλές εκατοντάδες για κάθε τύπο), επιλέγοντας την εικονογραφική ταξινόμηση σύμφωνα με το διακοσμητικό θέμα. Μπόρεσα έτσι να εντοπίσω νέες κολλήσεις, όχι πολλές, αλλά σημαντικές. Σε δύο περιπτώσεις κολλούν μεταξύ τους όστρακα των ανασκαφών του 1959-1962 με άλλα που βρέθηκαν την περίοδο 1975-1985. Χάρη στη βοήθεια των υπευθύνων του Μουσείου μπόρεσα να απλώσω τα όστρακα στον ελεύθερο χώρο που υπάρχει στις επάνω αίθουσες.

Η Ch. Walter συνέχισε τη μελέτη της κεραμικής Droop, ξεκινώντας με την καταγραφή και τη φωτογράφηση.

Οι εργασίες, λοιπόν, για τη δημοσίευση του υλικού συνεχίζονται σταθερά.

JEAN-JACQUES MAFFRE

Σφραγίσματα αμφορέων

Κατά το 2003, ολοκλήρωσα τη σύνταξη ενός μεγάλου άρθρου (45 σελίδες και 100 φωτογραφίες) με προσωρινό θέμα «Τελευταία βλέμματα στα εργαστήρια αμφορέων της Θάσου». Περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια: Το εργαστήριο του Μώλου (σε συνεργασία με τη Μ. Σγούρου και τον Σ. Παπαδόπουλο), Το εργαστήριο στο Κιόνι (σε συνεργασία με τη Χρ. Καραδήμα-Μάτσα), Τα υπόλοιπα εργαστήρια αμφορέων της Θάσου (με τη συνεργασία της M. Brunet), Χρονολογικός πίνακας των σπουδαιότερων θασιακών εργαστηρίων.

Επίσης, κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στο νησί, αρίθμησα και ταξινόμησα πολλές δεκάδες σφραγισμάτων, που δεν είχαν τοποθετηθεί στο χώρο που πρόσφατα διαμορφώθηκε για τα σφραγίσματα αμφορέων.

YVON GARLAN

Πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη

Κατά τη φετινή περίοδο (31 Μαρτίου-20 Απριλίου 2003), συνεργάστηκα με τον αρχιτέκτονα T. Kozelj και πραγματοποιήσαμε τα ακόλουθα: Ολοκλήρωση των σχεδίων των ακροκέραμων, σιμών και ακρωτηρίων με διακόσμηση που βρέθηκαν στην Ακρόπολη. Η διακόσμηση των σιμών π 7927 και π 7928 (Σχέδ. 31) αποκαταστάθηκε γραφικά. Συνδυάζουν μια κατατομή συνηθισμένη στις μαρμάρινες σίμες των Κυκλάδων, ένα διάκοσμο «μεγαρικού τύπου» (μάλλον κορινθιακού), καθώς και κυμάτια ή άλλα δευτερεύοντα διακοσμητικά στοιχεία τοπικής προέλευσης, με έντονη την τάση που επικρατούσε στο χώρο του βόρειου Αιγαίου, σχετικά με τον πολλαπλασιασμό των ζωνών. Αυτά τα δύο βασικά ρεύματα, κυκλαδικό και ηπειρωτικό, δέχονταν αλληλοεπιδράσεις.

Ένα διαφορετικό δείγμα του ίδιου τύπου βρέθηκε στο οικόπεδο Βαλμά (π 7492), συνδυάζεται με το κορινθιάζον ακροκέραμο (π 7491) και με ανθέμα (της κορυφής) που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο. Άλλα κορινθιάζοντα ακροκέραμα που προέρχονται από το Εβραιόκαστρο (π 312, π 6785, π 7938), το Ηράκλειο (π 308), την Αγορά, καθώς και από άγνωστη περιοχή (π 7939) επιβεβαιώνουν τη σπουδαιότητα της κορινθιάζουσας επίδρασης που επανεμφανίζεται στη Θάσο γύρω στα 510-480 π.Χ.

Η σίμη του Αρτεμισίου με τους τοξότες (σε τέσσερα θραύσματα) πρόκειται να εκτεθεί στο Μουσείο (μόνον το μεγάλο κομμάτι π1). Για το λόγο αυτό μελετήσαμε και σχεδιάσαμε και τα τέσσερα κομμάτια, καθώς και τις σίμες με τους τοξότες και προτείναμε μία νέα αναπαράσταση (Σχέδ. 32).

Καταγράψαμε και τακτοποιήσαμε στο Μουσείο ορισμένα πήλινα που βρέθηκαν τυχαία στην Ακρόπολη, στα νότια του Αθήναιου, στο οικόπεδο Η. Κόκκινου (ακροκέραμο με γοργόνειο), στις παρυφές του Αρτεμισίου (καλυπτήρας ηγεμών πελοποννησιακού τύπου) και σε μια αρχαία αγροικία, της οποίας τα ερείπια εντοπίστηκαν στην κορυφή ενός λόφου στα νότια/νοτιοδυτικά του Λιμένα. Τα τέσσερα αντικείμενα της ακρόπολης αποδεικνύουν την έντονη εγκατάσταση στην περιοχή.

Στις αποθήκες του Μουσείου έγιναν πολλές ταξινομήσεις και τακτοποιήσεις στο υλικό των παλαιότερων ανασκαφών.

M.-F. BILLOT

Νομισματική

Συνεχίστηκαν στο Μουσείο της Θάσου οι εργασίες ταξινόμησης και τακτοποίησης των νομισμάτων που μεταφέρθηκαν από την Αθήνα.

Συνεργάστηκαν οι: M.-Ch. Marcellesi, ερευνήτρια στο CNRS, που ασχολήθηκε με ελληνικά νομίσματα, όχι θασιακά, ο J. Fournier, καθηγητής, εργάστηκε πάνω στα ρωμαϊκά νομίσματα (μέχρι την εποχή του Διοκλητιανού), καθώς και στα θασιακά νομίσματα, ο L. Brousseaux, μεταπτυχιακός φοιτητής, εργάστηκε πάνω στα νομίσματα της Θάσου.

Στα τέλη του Αυγούστου είχαμε καταγράψει (στο πρόγραμμα File maker) όλα τα νομίσματα των πόλεων (1.500) και τα ρωμαϊκά νομίσματα (1.200), καθώς και 6.840 νομίσματα της Θάσου. Απομένουν ακόμη 400 περίπου για ταξινόμηση.

Οι δύο συντηρητές ολοκλήρωσαν τον καθαρισμό των νομισμάτων που είχαμε προγραμματίσει. Απομένει να καθαριστούν ορισμένα νομίσματα που έχουν ήδη ταξινομηθεί.

OLIVIER PICARD

Κατά το 2003 συνεχίσαμε την καταγραφή και μελέτη των υστερορρωμαϊκών νομισμάτων. Φωτογραφήθηκε, επίσης, το υπόλοιπο μισό της συλλογής, 750 περίπου νομίσματα.

JEAN-MICHEL SAULNIER

Μικροαντικείμενα

Μελέτη και εξέταση των ελεφαντοστέινων, οστέινων και από κέρατο ελαφιού αντικειμένων του Αρτεμισίου.

Εργαστήκαμε με τον F. Poplin (Διευθυντή έρευνας στο CNRS) από 1 μέχρι 18 Μαΐου.

Εξετάσαμε με ειδικό φακό τα αντικείμενα (120 κομμάτια), προκειμένου να διευκρινίσουμε τη φύση του υλικού από το οποίο κατασκευάστηκαν και περιγράψαμε λεπτομερώς τον τρόπο κατασκευής, καθώς και τη λειτουργικότητά τους, ενώ τα τοποθετήσαμε σε ένα συγκριτικό, στυλιστικό πλαίσιο.

Καταλήξαμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι μόνο το 1/3 των αντικειμένων, και όχι τα 2/3 όπως πιστεύαμε, είναι από ελεφαντόδοντο. Αυτό διαφοροποιεί αισθητά τις πρακτικές των αναθημάτων σε αυτό το ιερό, όπου δεν έχει τόση σημασία το υλικό, όσο ο τρόπος κατασκευής που καθιστά πολύτιμο το ανάθημα. Διαπιστώσαμε, επίσης, ότι η συνήθης πρακτική ήταν η αναπαραγωγή σε οστό ή κέρατο ελαφιού των αναθημάτων από ελεφαντόδοντο.

Παράλληλα με τον ακριβή καθορισμό της προέλευσης των εισαχθέντων αντικειμένων (μηλιακά ή γενικότερα ανατολικής προέλευσης), επιχειρήσαμε και τη μελέτη των υπολοίπων, που έδειξαν ότι υπήρχαν επί τόπου, εάν όχι εργαστήρια κατασκευής, τουλάχιστον καταστήματα όπου οι τεχνίτες κατασκεύαζαν ή τελειοποιούσαν τα μικρά αυτά αντικείμενα που πρόσφεραν στην Αρτέμιδα.

Απομένει να διευκρινιστεί εάν υπήρχε κανονική εισαγωγή ελεφαντόδοντου και κατά συνέπεια κανονικά εργαστήρια ή εάν υπήρχαν μεμονωμένες εισαγωγές, είτε έτοιμων αντικειμένων, είτε της πρώτης ύλης. Εντυπωσιάζει πάντως το γεγονός ότι βρέθηκαν πολλά πρωτότυπα αντικείμενα.

Ως προς το θέμα των τεχνικών κατασκευής, το πιθανότερο είναι να γνώριζαν οι τεχνίτες της Θάσου τον ελλειψοειδή τροχό. Ένας μεγάλος αριθμός αντικειμένων από κέρατο ελαφιού και οστό, που μάλλον δουλεύτηκαν επί τόπου, έχει σχήμα ωοειδές, σχήμα που δεν οφείλεται σε μεταγενέστερες μεταμορφώσεις.

Εάν το μεγαλύτερο μέρος των αντικειμένων είναι χαρακτηριστικά αναθήματα γυναικείων θεοτήτων (βρίσκουμε τα ίδια και σε άλλους χώρους), ένας σημαντικός αριθμός παρουσιάζει νεωτεριστικό χαρακτήρα.

Το ενδιαφέρον θα ήταν, με το πέρας της μελέτης του υλικού, να διευκρινίσουμε κατά κάποιο τρόπο την τοπική παραγωγή και εάν υπήρχαν ειδικευμένα εργαστήρια για την παραγωγή αυτών των αναθημάτων.

CL. PRETRE

L' INSTITUT CANADIEN EN GRÈCE

ARGILOS

2002

La campagne de fouille de l'été 2002, sous la direction de Bonias, Éphore des antiquités préhistoriques et classiques de Kavala, et de J. Perreault, Directeur du Centre d'études classiques de l'Université de Montréal, s'est déroulée aux mois de juin et juillet et s'est concentrée dans les trois principales zones de fouille du site : le secteur de la route nationale, en bordure de la mer, le secteur Sud-Est, à flan de colline, et le secteur de l'acropole.

Secteur de la route nationale

Dans le secteur de la route nationale, les travaux se sont poursuivis dans les tranchées 7223 et 7224. L'objectif est ici toujours le même : atteindre les niveaux « pré » et « para » coloniaux, dont les plus anciens se situent à une profondeur de 6,50 m. C'est un travail colossal, étant donné la grande accumulation des couches stratigraphiques et de la quantité phénoménale de céramique qui s'y trouve. Nous n'avons pas pu atteindre ces couches anciennes, mais la fouille a néanmoins considérablement progressé, puisque ces tranchées ont été fouillées sur une profondeur de plus de deux mètres. Les fouilleurs ont isolé les niveaux correspondants d'abord au second quart du VIème siècle, puis ceux du premier quart et enfin, ils ont atteint des couches datant du dernier quart du VIIème siècle. Il convient de rappeler l'importance de cette fouille pour nos connaissances de l'évolution typologique des différentes séries de céramique, notamment les productions régionales et locales, ainsi que pour les informations concernant l'installation des Grecs sur le site.

Secteur Sud-Est

Dans le secteur Sud-Est, les recherches se sont concentrées sur les bâtiments « E » et « F ». Dans le bâtiment E, nous avons terminé la fouille de la pièce E3, et percé le sol du Vème siècle de la grande pièce E2. Les informations recueillies nous permettent maintenant de mieux comprendre l'évolution architecturale du bâtiment et ses différentes phases d'occupation. Sous le sol de la pièce E2 du Vème siècle, nous avons dégagé un sol plus ancien, correspondant à l'état de la seconde moitié du VIème siècle. La construction de l'édifice remonte donc à cette période, tout comme l'ensemble des autres bâtiments du secteur. Toutefois, comme c'est le cas pour la maison A, ce n'est qu'avec les réaménagements importants apportés au début du Vème siècle que le bâtiment prend sa forme définitive. On applique notamment à cette période un nouveau parement intérieur sur les murs, constitué de petits moellons taillés en marbre et en poros.

La poursuite de la fouille du bâtiment F nous a réservé une belle surprise. Étant donné l'imposante épaisseur de terre qui recouvre ce bâtiment (près de 8 mètres...), nous avons convenu de commencer par le dégagement de la façade, le long de la rue principale du secteur, afin de préciser la limite Ouest du bâtiment. Il s'avère que ce mur de façade bute, à son extrémité Ouest, sur l'angle d'un autre bâtiment (que nous avons simplement appelé « G »). Cet édifice G, dont nous avons dégagé l'angle Sud-Est, est extrêmement bien conservé et la dimension des pierres utilisées dans sa construction ainsi que le soin apporté à l'appareillage indiquent qu'il s'agit probablement de la plus imposante des constructions dégagées à ce jour dans ce secteur.

Secteur de l'acropole

Sur l'acropole d'Argilos, nos collègues grecs ont fouillé cette année les abords Sud de la grande maison hellénistique afin d'établir le lien entre celle-ci et le complexe de la même période se trouvant à proximité. Ils y ont dégagé une voie d'accès menant au portique de la maison, construite au-dessus de structures plus anciennes. Plusieurs autres éléments architecturaux appartenant à cette demeure ont été mis au jour, nous permettant de confirmer certaines de nos hypothèses concernant l'étage supérieur, notamment en ce qui a trait à la présence de fenêtres.

JACQUES Y. PERREAULT - ZISIS BONIAS

2003

La campagne de fouille de l'été 2003 s'est déroulée au mois de juillet et s'est concentrée dans deux des trois secteurs de fouille du site : le secteur Sud-Est et le secteur de l'acropole.

Secteur Sud-Est

Les recherches ont été circonscrites aux bâtiments « E » et « G». Dans le bâtiment E, l'opération visait à terminer le décapage du sol correspondant à l'état du Vème siècle (en fait le second état du bâtiment) et à situer d'éventuelles tranchées de fondation le long des murs. Nous espérions, grâce à ces opérations, découvrir des indices permettant de dater la mise en place de ce sol. En effet, le matériel découvert lors de la fouille de cette pièce nous avait fourni une date pour la destruction de la pièce (et de l'ensemble du bâtiment), destruc-

tion qui s'est produite durant le dernier tiers du Vème siècle. Mais seule la fouille du sol et des tranchées de fondation pouvait nous fournir une date pour la construction du second état de l'édifice. Les résultats ont été, pour le moins, inattendus. Près de l'angle Sud-Ouest de la pièce E2, le long du mur Sud, on a découvert un petit trésor de fondation constitué de 6 pièces de monnaies d'argent. Toutes les monnaies proviennent d'Akanthos et datent « d'avant 480 av. J.-C. ». C'est donc à dire que la construction de ce second état de ce bâtiment date de la même période que celle des autres bâtiments du secteur (maison « A » et bâtiments « B », « C » et « D »), ce qui confirme notre hypothèse, selon laquelle l'ensemble de la zone fut détruit, puis immédiatement reconstruit au début du Vème siècle.

Plus à l'Ouest, nous avons poursuivi le dégagement de la grande rue et du bâtiment « G », dont l'angle Sud-Est avait été mis au jour en 2002. La très importante quantité de terre provenant de l'érosion de la colline et de la destruction des structures se trouvant au Nord du bâtiment « G » ont considérablement ralenti les opérations. Seule une tranchée le long des parements intérieurs des murs Est et Sud a été ouverte. Dans cette tranchée, on a dégagé un sol qui semble correspondre au dernier état de ce secteur, celui de la première moitié du IVème siècle. Sous ce sol, les fouilleurs ont mis au jour l'angle Nord-Ouest d'une structure plus ancienne, dont la date reste encore à déterminer. Il apparaît que cette zone a été fortement bouleversée, bien plus qu'ailleurs dans le secteur Sud-Est. Il reste donc encore beaucoup de travail à effectuer sur ce bâtiment, d'autant plus que ses dimensions paraissent considérables.

Secteur de l'acropole

Nos collègues grecs ont principalement concentré leurs efforts le long du mur extérieur Nord de l'édifice hellénistique, où ils ont dégagé une impressionnante couche de destruction. Le matériel recueilli est abondant et son analyse permettra sans doute de préciser la date de destruction du bâtiment, tout en fournissant un vaste éventail des productions héllénistiques de cette région.

JACQUES Y. PERREAULT

THE CANADIAN INSTITUTE IN GREECE

ARGILOS

2004

The 2004 campaign took place over a four-week period in July.

Southeast Sector

In the southeast sector, activities were confined to building G on the southwest, where the objective was to clear the structure's northeast corner. Continuing along the east side, another, older wall to the N. that abuts the east wall was discovered. The excavators hope that in 2005 they will be able to clear the south wall towards the west in order to find the southwest and northwest corners, which will permit them to calculate the total dimensions of building G. They believe that the south and east walls of building G, which are nearly 1 m. in breadth, served as the supporting wall for an imposing structure yet to be found.

National Road Sector

After a break in 2003, excavations in the National Road Sector resumed in 2004. This sector, which lies closest to the seashore, where early 7th-century occupation levels have been found, is dating to before the arrival of the first Greek colonists. The excavated area covers more than 100 m^2 at present. The results have been very promising. A series of levels have been uncovered that contain burnt areas and scattered ceramics of diverse provenance: cooking vessels, probably local; ceramics from Thrace and the Chalkidiki; local and regional Greek wares, some from distant production centers (East Greece, the Cyclades, Corinth, Athens, etc.). These levels are very homogeneous chronologically, with artifacts dating from the first half of the 6th century. The trenches have been excavated to a depth of only 2.50-3 m., however, while excavation of adjacent quadrants has revealed that occupation levels go down to a depth of 6.50 m. Since the stratigraphy is complex, much painstaking work remains to be done in this zone.

JACQUES Y. PERREAULT - ZISIS BONIAS

2004

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στο πλαίσιο της μακρόχρονης έρευνας που αφορά στην πρώτη ύλη των λίθινων προϊστορικών εργαλείων στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, σε συνεργασία με το γεωλόγο της Εφορείας Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος Ευ. Καμπούργλου, εντοπίστηκαν θέσεις προϊστορικών λατομείων πυριτόλιθου στο Νομό Σερρών.

Το σημαντικό αποτέλεσμα της φετινής έρευνας είναι ο εντοπισμός για πρώτη φορά θέσεων προϊστορικών λατομείων πυριτόλιθου μαζί με την επιτόπια κατεργασία της πρώτης ύλης, όπου το πλήθος των ευρημάτων αποδεικνύει ολόκληρη τη διαδικασία της επεξεργασίας της, με στόχο την κατασκευή των εργαλείων σε φολίδες και λεπίδες από τον προϊστορικό άνθρωπο των παραπάνω περιοχών.

Η περιοχή, όπου εντοπίστηκαν τα προϊστορικά λατομεία και οι θέσεις πυριτόλιθου, εστιάζεται στον ορεινό όγκο που αναπτύσσεται Ν., ΝΔ. του χωριού Θερμά-Νιγρίτας. Όλες οι θέσεις (πέντε συνολικά) βρέθηκαν στην ορεινή μάζα που αναπτύσσεται στα περιθώρια του γεωθερμικού πεδίου της περιοχής Νιγρίτας, στην οποία εμφανίζεται ένας γεωλογικός σχηματισμός, κυρίως από μεταμορφωμένους οφιόλιθους που αποτελούν και το υπόβαθρο της περιοχής. Πρόκειται για υπερβασικά πετρώματα (από τα οποία απουσιάζει σε μεγάλο βαθμό ο χαλαζίας), κυρίως πυροξενικούς περιδοτίτες που έχουν υποστεί σερπεντινίωση, καθώς και περιφερειακή μετασωμάτωση σε όλες τις βαθμίδες σερπεντινίωσης (αντιγορικός σερπεντινίτης μετά τρεμολίτου και τάλκη, τρεμολιτικοί και χλωριτικοί σχιστόλιθοι) με περιθωριακή σχιστότητα και μεταμόρφωση.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Άγιος Χριστόφορος

Αγροτεμάχιο Κ. Παράσχου

Το πρώτο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου ερευνήθηκε τμήμα του αγροτεμαχίου αριθ. 1191 του αγροκτήματος του Αγίου Χριστοφόρου, ιδιοκτησίας Κ. Παράσχου. Η περιοχή είναι γνωστή για το εκτεταμένο νεκροταφείο της αρχαίας Γαζώρου[1], που απλώνεται δυτικά του αρχαίου οικισμού και καταλαμβάνει την έκταση μεταξύ αυτού και του χωριού του Αγίου Χριστοφόρου. Αφορμή της πρόσφατης έρευνας αποτέλεσε μια μεγάλη λαθρανασκαφή που διαπιστώθηκε στις αρχές του 2002 και ένας μεγάλος αριθμός αντικειμένων πρώιμης εποχής Σιδήρου που κατασχέθηκε αμέσως μετά από το Τμήμα Ασφάλειας Σερρών. Από τη σύντομη ανασκαφική έρευνα στο αγροτεμάχιο 1191 του Αγίου Χριστοφόρου επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη νεκροταφείου πρώιμης εποχής Σιδήρου που μπορεί να συσχετιστεί με την αρχαία Γάζωρο και την ανθρώπινη εγκατάσταση στην ευρύτερη περιοχή διαχρονικά.

Ερευνήθηκε έκταση 400 τ.μ. περίπου, το νότιο ήμισυ περίπου του αγροτεμαχίου, στο οποίο οι επεμβάσεις των λαθρανασκαφέων φαίνονταν μικρότερες. Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν 15 συνολικά τάφοι, εκ των οποίων οι έξι ήταν κιβωτιόσχημοι και οι υπόλοιποι ανοιγμένοι μέσα σε λιθοσωρό. Στους κιβωτιόσχημους χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες λαξευμένες πέτρες για τα πλευρικά τοιχώματα, το δάπεδο και την κάλυψη (Πίν. 193 α). Στους άλλους οι λιθοσωροί αποτελούνταν από μικρές αργές πέτρες (Πίν. 193 β), οι οποίες σχημάτιζαν το δάπεδο και τα πλευρικά τοιχώματα και σε δύο περιπτώσεις ένα είδος μαξιλαριού για το κεφάλι του νεκρού (Πίν. 193 γ). Η χωροθέτηση των τάφων δεν φαίνεται να είναι αποτέλεσμα τυχαίας επιλογής. Εκτός από τον κοινό προσανατολισμό, διακρίνεται ύπαρξη συστάδων και οργάνωσής τους στο χώρο. (Σχέδ.1). Οι πρώτοι τέσσερις τάφοι (Τ1-Τ4), δύο παιδικοί και δύο ενηλίκων, αποτελούν μία συστάδα, η οποία συνεχιζόταν προς τα βόρεια. Δεύτερη συστάδα αποτελούν οι δύο επόμενοι, οι Τ5 και Τ6, και τρίτη συστάδα οι Τ7, Τ8, Τ9 και Τ10. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τελευταία ταφική συστάδα, οι τάφοι της οποίας (Τ11-Τ14) κατασκευάστηκαν στην εξωτερική περίμετρο λίθινου περιβόλου. Ο περίβολος ερευνήθηκε μόνο κατά το ήμισυ, αλλά στο εσωτερικό του και έκκεντρα βρέθηκε ακόμη ένας τάφος καλυμμένος με λιθοσωρό (Πίν. 193 δ).

Από το σύνολο των τάφων, οι πέντε ανήκαν σε παιδιά και μόνο ένας από αυτούς (Τ11) βρέθηκε κτερισμένος με

1. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 328-329. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 411-422· 11 (1997), σ. 557-566.

Σχέδ. 1. Νομός Σερρών. Άγιος Χριστόφορος. Το ανεσκαμμένο τμήμα του αγροτεμαχίου αριθ. 1191.

μία πήλινη κύλικα. Οι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς. Εξαίρεση αποτελεί ο Τ14, στον οποίο είχε προηγηθεί καύση του νεκρού επί τόπου. Είναι πιθανό ο προσανατολισμός του νεκρού να καθορίζεται από το φύλο, επειδή παρατηρήθηκε διαφοροποίηση του προσανατολισμού που συνδυάζεται με ανάλογη διαφοροποίηση στα κτερίσματα. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι βρέθηκαν συλημένοι και μοναδικά κτερίσματα που σχετίζονται με αυτούς είναι, είτε αυτά που βρέθηκαν εξωτερικά των τάφων και συνόδευαν οστά ανακομιδών, είτε κάποια πήλινα αγγεία στις περιπτώσεις που η σύληση έγινε κατά την αρχαιότητα.

Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται πήλινα αγγεία, χάλκινα κοσμήματα και σιδερένια όπλα. Τα αγγεία συγκεντρώνονταν στα πόδια του νεκρού, ενώ τα κοσμήματα και τα όπλα τοποθετούνταν στη φυσική τους θέση. Τα αγγεία είναι κυρίως τροχήλατα αλλά υπάρχουν και αρκετά χειροποίητα (Πίν. 194 α). Τα περισσότερα είναι ακόσμητα και ανήκουν σε διάφορους τύπους. Βρέθηκαν σκύφοι, κύλικες, οινοχόες, κανθαρόσχημα, αμφορείς και πίθοι. Η διακόσμηση που συνήθως φέρουν είναι γραπτές ταινίες που διακρίνονται δύσκολα, αλλά ξεχωρίζουν τρία αγγεία που φέρουν γεωμετρικά σχέδια, ένας αρύβαλλος, ένας σκύφος (Πίν. 194 β) και μία σφαιρική πυξίδα με κωνικό ψηλό πόδι. Τα κοσμήματα είναι τοξωτές πόρπες, βραχιόλια, σφηκωτήρες, χάνδρες και περίαπτα (Πίν. 194 γ). Στις ανδρικές ταφές κυριαρχούν τα σιδερένια όπλα, μαχαίρια και αιχμές δοράτων.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

Αμφίπολη

Ανατολικό νεκροταφείο (αγροτεμάχιο αριθ. 341)

Μετά απο άροση στο αγροτεμάχιο αριθ. 341, το οποίο βρίσκεται ανατολικά της πύλης Ε και νότια του ρωμαϊκού τάφου «του Γιατρού», εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν δύο ρωμαϊκές λίθινες σαρκοφάγοι που ήταν τοποθετημένες σε σειρά, με προσανατολισμό Α.-Δ., πάνω σε κτιστό βάθρο (Πίν. 194 δ). Και οι δύο σαρκοφάγοι σώζονται αποσπασματικά, δηλαδή ο πυθμένας τους και τμήματα των κάθετων πλευρών τους. Και οι δύο περιείχαν ελάχιστα οστά. Από τα κτερίσματα διασώθηκαν στη μία ένα χάλκινο νόμισμα και μία σιδερένια περόνη, ενώ στη δεύτερη βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα, ένα χρυσό ενώτιο με μορφή κρίκου και θραύσματα πήλινων και γυάλινων αγγείων. Οι σαρκοφάγοι προφανώς βρίσκονταν κατά μήκος του δρόμου που οδηγούσε έξω από την πόλη, αμέσως μπροστά στην πύλη Ε.

Μεσολακκιά

Θέση Αγιασμάτης

Ανατολικά του Καστά, επάνω στον αγροτικό δρόμο, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε κεραμοσκεπής τάφος, ήδη αρκετά διαταραγμένος από τη διάνοιξη του δρόμου. Περιείχε ελάχιστα οστά, μάλλον ενηλίκου, καθώς και δύο χάλκινα νομίσματα, μία πήλινη λεκανίδα και τμήματα κλειστού αγγείου, όλα ελληνιστικών χρόνων.

Ιερός Ναός Μεσολακκιάς

Κατά τις εργασίες υποστήλωσης του νότιου τοίχου της αίθουσας του Ιερού Ναού της Μεσολακκιάς εντοπίστηκε κιβωτιόσχημος τάφος, κατασκευασμένος με επιμελώς δουλεμένες πωροπλίνθους. Ο τάφος έχει προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. και φέρει εσωτερικά στις πλευρές λευκό κονίαμα. Η διερεύνηση του εσωτερικού του έδειξε ότι ήταν συλημένος και δεν απέδωσε παρά ελάχιστα οστά ενηλίκου και θραύσματα σιδερένιων εξαρτημάτων κλίνης. Ο τάφος αυτός, ο οποίος εντάσσεται στο ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Αμφίπολης, καταχώθηκε μετά την έρευνα.

Αρχαίο Κερδύλλιον

Μετά από λαθρανασκαφή που διατάραξε εν μέρει τμήμα του τείχους του αρχαίου Κερδυλλίου[2], δυτικά της νότιας πύλης που είχε ανασκαφεί το 1986[3], πραγματοποιήσαμε μικρή ανασκαφική έρευνα και επέμβαση αποκατάστασης του τμήματος που διαταράχθηκε από τους λαθρανασκαφείς. Αποκαλύφθηκε τμήμα του τείχους προς Δ. της πύλης σε μήκος 25 μ. περίπου. Σώζεται σε μικρό ύψος, δηλαδή, η υποθεμελίωση και οι δύο πρώτοι δόμοι του και βαίνει ευθύγραμμα με κατεύθυνση Α.-Δ., μέχρι το σημείο που αποκαλύφθηκε. Είναι στο σύνολό του κατασκευασμένο με μεγάλους, αμελώς πελεκημένους γωνιόλιθους, με καλύτερα διαμορφωμένο πρόσωπο στη νότια όψη (Πίν. 194 ε). Ερευνήθηκε, επίσης, και το σκέλος του τείχους στα ανατολικά της πύλης, σε μήκος 12 μ. περίπου. Αυτό το τμήμα δεν έχει τον ίδιο βαθμό διατήρησης. Σώζονται κάποιοι γωνιόλιθοι στη θέση τους, αλλά το μεγαλύτερο τμήμα του έχει καταρρεύσει προς Ν., δηλαδή στην πλαγιά, και παρατηρείται έντονη λιθορριπή από αδρούς μικρούς λίθους που θα αποτελούσε το γέμισμα του τείχους. Τέλος, καθαρίστηκε ξανά η πύλη και αποκαταστάθηκαν τα νότια σκέλη της αυλής της (Πίν. 195 α). Η κεραμική που περισυνελέγη γενικότερα από την επίχωση του τείχους χρονολογείται στους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους. Στην επίχωση του αγωγού που διασχίζει τη δυτική πλευρά της πύλης και που μάλλον ανήκει σε φάση ανακατασκευής της στους ελληνιστικούς χρόνους, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα που χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

Πρώτη

Θέση Πηγάδια

Στη δυτική είσοδο του χωριού, στη θέση Πηγάδια, στο αγροτεμάχιο αριθ. 3166 ιδιοκτησίας Π. Νικολαΐδη, κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών πριν από την οικοδόμηση εντοπίστηκε μικρός κεραμοσκεπής τάφος, σκαμμένος στο φυσικό κροκαλοπαγές έδαφος. Ο τάφος, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., είχε διαστάσεις 0,80×0,40 μ. περίπου και περιείχε δύο ταφές μικρών παιδιών, με το κεφάλι στα βορειοδυτικά, χωρίς κάποιο κτέρισμα. Από τη μορφή των κεράμων η ταφή τοποθετείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Σημειώνεται, επίσης, ότι επιφανειακά στο αγροτεμάχιο παρατηρείται σποραδικά ύπαρξη αβαφούς κεραμικής και κεράμων στέγης.

Κορμίστα

Θέση Αλαντίγκος

Το αγροτεμάχιο αριθ. 3060 του Δ.Δ. Κορμίστας του Δήμου Κορμίστας Σερρών, ιδιοκτησίας Θ. Τζελέπη, βρίσκεται στα ανατολικά όρια της κοινότητας Κορμίστας, στη θέση Αλαντίγκος, στην οποία από παλαιότερα έχουν εντοπιστεί αρχαίοι τάφοι. Από την ίδια θέση προέρχονται και τυχαία ευρήματα, όπως επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και ένα νεκρόδειπνο. Η ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, κάλυψε έκταση 800 τ.μ. περίπου και αποκάλυψε τμήμα οργανωμένου νεκροταφείου κάποιου άγνωστου μέχρι στιγμής ρωμαϊκού οικισμού.

Αποκαλύφθηκαν συνολικά 17 τάφοι υστερορρωμαϊκών χρόνων. Όλοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ., με μικρές αποκλίσεις. Από αυτούς, οι εννέα ήταν κιβωτιόσχημοι, με πλευρές από πλάκες σχιστολίθου (Πίν. 195 β), οι τέσσερις κιβωτιόσχημοι με πλευρές από πήλινες πλίνθους (Πίν. 195 γ), και οι τέσσερις κεραμοσκεπείς. Μόνον σε δύο από τους κιβωτιόσχημους τάφους είχε διατηρηθεί η κάλυψη, στη μια περίπτωση με σχιστόπλακες και στην άλλη με πήλινες πλίνθους. Δύο τάφοι βρέθηκαν συλημένοι (Τ1 και Τ4), ενώ οι υπόλοιποι βρέθηκαν αδιατάρακτοι. Έξι τάφοι ανήκαν σε παιδιά (Τ2, Τ7, Τ8, Τ11, Τ13, Τ15). Από τους υπόλοιπους, οι έξι περιείχαν πολλαπλές, πιθανότατα διαδοχικές ταφές (δύο έως και τέσσερα άτομα).

Ως κτερίσματα υπήρχαν πήλινα αγγεία, κατά κύριο λόγο οινοχόες και χυτροειδή αγγεία (Πίν. 196 α), μερικά από τα οποία έφεραν αραιή πράσινη εφυάλωση, γυάλινα κύπελλα, περιδέραια από γυάλινες χάνδρες (Πίν. 196 β), χάλκινες πόρπες ζώνης (Πίν. 196 γ) και χάλκινα νομίσματα (σε αρκετές περιπτώσεις θησαυροί: οι Τ3 και Τ12 περιείχαν εννέα νομίσματα, οι τάφοι Τ6 και Τ9 περι-

2. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Κερδύλιον-Κρούσοβος-Άνω και Κάτω Κερδύλιον, *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond, Παράρτημα Μακεδονικών* 7, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 263-284.

3. *ΑΔ* 42 (1986): Χρονικά, σ. 178.

είχαν από 25 νομίσματα και ο Τ15 περιείχε οκτώ νομίσματα). Από τα νομίσματα και τα υπόλοιπα ευρήματα το σύνολο των τάφων που ερευνήθηκαν χρονολογείται στον 4ο-5ο αι. μ.Χ.

ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Άγκιστρο

Ύψωμα Τραπεζοειδές

Στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, σε απόσταση 3,5 χλμ. περίπου βορειοδυτικά του χωριού Άγκιστρο, εντοπίστηκε σε φυσικό ύψωμα, γνωστό με το τοπωνύμιο Τραπεζοειδές, αρχαιολογική θέση, στην οποία αναγνωρίζεται επιφανειακή κεραμική όλων των εποχών, που ξεκινά από τους προϊστορικούς και φθάνει έως και τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Στη νότια πλευρά του υψώματος είναι ορατός οχυρωματικός περίβολος βυζαντινών χρόνων, χτισμένος με μικρές πέτρες και ισχυρό κουρασάνι. Τα επιφανειακά ευρήματα απλώνονται και στην ομαλή πλαγιά νότια του υψώματος.

Στην περιοχή του χωριού είναι γνωστή μία ακόμη θέση, όπου κατά το παρελθόν έχουν έρθει στο φως τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι ελληνιστικών χρόνων και κορμός γυναικείου αγάλματος. Βρίσκεται βορειοανατολικά του χωριού και σε απόσταση μόλις 300-400 μ. από αυτό, στην περιοχή του παλιού στρατοπέδου, γνωστή ως Διμοιρία.

Καπνόφυτο

Από την περιοχή του Καπνόφυτου έχουν παραδοθεί κατά καιρούς νομίσματα ρωμαϊκών και υστερορρωμαϊκών χρόνων, τα οποία προέρχονται από την περιοχή Παππούς που βρίσκεται δυτικά-νοτιοδυτικά του χωριού. Εδώ, στα διαδοχικά πλατώματα που έχουν δημιουργηθεί για καλλιέργεια, παρατηρούνται επιφανειακά ίχνη λιθόκτιστων τοίχων, λαξεύματα στο βράχο και κεραμική ιστορικών χρόνων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια πρόσφατη παράδοση στο Μουσείο Σερρών ενός ψευδόστομου αμφορίσκου (αριθ. κατ. Μουσείου Σερρών Δ1642) που περισυνελέγη, όμως, πολλά χρόνια πριν, στο έργο της διαπλάτυνσης του δρόμου που οδηγεί στο Καπνόφυτο, μετά τη διασταύρωση της οδού Σιδηροκάστρου-Αχλαδοχωρίου. Το εύρημα είναι εντυπωσιακό και θα πρέπει ίσως να συσχετιστεί και με την ύπαρξη των δύο άλλων αγγείων του ίδιου τύπου που βρέθηκαν στην ανασκαφή του νεκροταφείου της ύστερης εποχής Χαλκού στη Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου[4].

4. *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 157-164.

Σιδηρόκαστρο

Περιοχή Κάστρο

Στην περιοχή Κάστρο, που βρίσκεται 2 χλμ. νοτιοανατολικά του σύγχρονου οικισμού, στη βόρεια πλαγιά του δασωμένου υψώματος που απλώνεται ανατολικά του μεγάλου λόφου, υποδείχθηκε με το τριγωνομετρικό, θέση με επιφανειακή κεραμική ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων. Στην ανατολική πλαγιά του ίδιου υψώματος υποδείχθηκε θέση νεκροταφείου, όπου διακρίνονται κατεστραμμένοι κεραμοσκεπείς και κιβωτιόσχημοι τάφοι.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Λευκώνας

Περιοχή Σιμιτζή Μπαΐρ

Από την περιοχή του Λευκώνα, Σιμιτζή Μπαΐρ, παραδόθηκε τμήμα μαρμάρινου κυκλικού αναγλύφου ρωμαϊκών χρόνων, που φέρει ελληνική επιγραφή (αριθ. κατ. Μουσείου Σερρών Λ 295) (Πίν. 196 δ).

ΚΗΡΥΞΕΙΣ

Στη διάρκεια του έτους, με στόχο την επανακήρυξη των αρχαιολογικών θέσεων του Νομού Σερρών, ολοκληρώθηκε η οριοθέτηση αρκετών θέσεων που είχαν κηρυχθεί με την αριθ. Α1/Φ18/68159/4-12-79 απόφαση (ΦΕΚ 93/τ.Β΄/31-1-80). Οριοθετήθηκαν συνολικά 28 θέσεις[5] στο βόρειο τμήμα του νομού με βάση τις βιβλιογραφικές αναφορές προηγούμενων ερευνητών, την εικόνα των επιφανειακών ευρημάτων και τις εκσκαφές που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια με αφορμή ιδιωτικά και δημόσια έργα.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

5. Στους οικισμούς Άγιο Πνεύμα (Γραδίσκος, λόφος δημοτικού Σχολείου), Αχλαδοχώρι (Γκραντίστα), Βέργη (Παλιοχώρι και Τούμπα), Γάζωρο (λόφος του Αγίου Αθανασίου), Δαφνούδι (Μογγίλα), Θολό, Καλόκαστρο (Ασσάρ), Μεσοκώμη (νεκροταφεία), Μεσορράχη (Αθάνατο Νερό και Άγιος Γεώργιος), Μονόβρυση, Νέα Ζίχνη (Τούμπα), Νέο Σούλι (Αγριάνιστα), Νέο Σκοπό, Παραλίμνιο (Αμπάρι και Αγία Μαρίνα), Πεντάπολη (Δεξιαμενή ή Άγιος Βλάσσης), ΣΣ Αγγίστας (λόφος Μακεδονικού Τάφου και Παλιοκόστρα), Σιδηρόκαστρο (Τσερκέζικα), Στρυμονικό (Καλές και Καστρί), Τερπνή (Παλιόκαστρο ή Άγιος Μανδήλιος και Μακεδονικός τάφος του Διοσκουρίδη και του Ιππώνακτα), Τούμπα (Τούμπα) και Χρυσό (Φακίστρα, θέση στο ΣΣ Χρυσού).

2001

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Και στα τρία Μουσεία της Εφορείας συνεχίστηκαν οι καταγραφές αρχαιολογικού και φωτογραφικού υλικού.

Το Μουσείο Αβδήρων λειτούργησε για δεύτερη χρονιά και παρόλο που, λόγω της έλλειψης φυλακτικού προσωπικού, το ωράριο λειτουργίας είναι περιορισμένο (11 π.μ.- 2 μ.μ.), όλη τη χρονιά παρουσίασε ιδιαίτερα μεγάλη επισκεψιμότητα (10.000 άτομα).

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

α) Στις 20-21 Οκτωβρίου 2001 πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Αβδήρων Συμπόσιο με τίτλο «Κλαζομεναί, Τέως και Άβδηρα: Μητροπόλεις και Αποικία» που διοργανώθηκε από την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ. Τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής ήταν τα εξής, πρόεδρος: Δ. Τριαντάφυλλος, έφορος Αρχαιοτήτων Θράκης, αντιπρόεδρος: Α. Μουστάκα, αναπληρώτρια καθηγήτρια Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, γενική γραμματέας: Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, επίτιμη έφορος Αρχαιοτήτων, ταμίας: Κ. Καλλιντζή, αρχαιολόγος της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ, μέλη: Ν. Κοκκοτάκη, αρχαιολόγος της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ, Ευ. Σκαρλατίδου, αρχαιολόγος της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, εκπρόσωπος ΥΠΠΟ: Α. Μαραντός, διοικητικός υπάλληλος. Στο συμπόσιο πήραν μέρος Έλληνες αρχαιολόγοι που έχουν διενεργήσει ανασκαφές στα Άβδηρα και Τούρκοι αρχαιολόγοι, οι οποίοι ανασκάπτουν τις διαδοχικές μητροπόλεις των Αβδήρων Κλαζομενές και Τέω. Οι περισσότεροι Τούρκοι αρχαιολόγοι προέρχονται από το Πανεπιστήμιο Ege της Σμύρνης και υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Güven Bakir ανασκάπτουν τις Κλαζομενές, που βρίσκονται στην περιοχή της Urla (πρώην Βουρλά Σμύρνης).

Τα αποτελέσματα του Συμποσίου κρίθηκαν ιδιαίτερα ικανοποιητικά καθώς εγκαινιάστηκε ένας επιστημονικός διάλογος ανάμεσα στους ερευνητές των τριών αυτών ιωνικών πόλεων. Έγινε έτσι φανερή η ανάγκη να υπάρξει επίσημη διακρατική συνεργασία για τη μελέτη των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας και των αποικιών τους.

β) Η Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης σε συνεργασία με την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Κομοτηνής, το Δήμο της Adra Ισπανίας και το Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas της Γρανάδας, διοργάνωσαν Ελληνοισπανικό Συμπόσιο με τίτλο: "LA PRESENCIA GRIEGA EN LOS EXTREMOS DEL MEDITERRÁNEO" («Η παρουσία των Ελλήνων στις εσχατιές της Μεσογείου») που πραγματοποιήθηκε στην Adra της Ισπανίας στις 23-24 Νοεμβρίου 2001. Στο Συμπόσιο πήραν μέρος αρχαιολόγοι της Εφορείας Αρχαιοτήτων Θράκης που παρουσίασαν τα αποτελέσματα των ερευνών τους σχετικά με τις ελληνικές αποικίες στα παράλια της Θράκης και Ισπανοί αρχαιολόγοι, οι οποίοι παρουσίασαν τα νέα στοιχεία σχετικά με την παρουσία των Ελλήνων και τις ελληνικές αποικίες των ακτών της Ιβηρικής Χερσονήσου. Ο τόπος διοργάνωσης του Συμποσίου επιλέχθηκε επειδή η Adra είναι χτισμένη στη θέση των αρχαίων Αβδήρων της Ισπανίας, πόλη που αναφέρεται από τον Στέφανο Βυζάντιο σε συνδυασμό με τα Άβδηρα της Θράκης.

Στο πλαίσιο του Συμποσίου πραγματοποιήθηκε στο Δημαρχείο της Adra έκθεση εκμαγείων και φωτογραφιών με θέμα «Τα μνημεία της αρχαίας Θράκης». Εκτέθηκαν εκμαγεία αρχαίων αντικειμένων και έγχρωμες φωτογραφίες από τα Άβδηρα και τους υπόλοιπους αρχαιολογικούς χώρους της Θράκης. Υπεύθυνοι διοργάνωσης της έκθεσης ήταν οι αρχαιολόγοι Δ. Τριαντάφυλλος και Δ. Τερζοπούλου, ενώ τα εκμαγεία κατασκευάστηκαν από τον συντηρητή της Εφορείας Γ. Λαϊνίδη.

γ) Στο πλαίσιο της κοινοτικής πρωτοβουλίας INTEREG II («Μύλος Πετρωτών 2001 - Γέφυρα πολιτισμού πάνω από τα σύνορα») του Δήμου Τριγώνου Έβρου, διοργανώθηκε από την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ φωτογραφική έκθεση με τίτλο «Αρχαία Θράκη και ελληνικός πολιτισμός». Η έκθεση έλαβε χώρα στο Μύλο Πετρωτών και τα εγκαίνια έγιναν στις 4 Αυγούστου 2001.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Κομοτηνή

Η ΙΘ΄ ΕΠΚΑ διοργάνωσε και για το 2001 (όπως γίνεται κάθε χρόνο από το 1986) τα παρακάτω εκπαιδευτικά προγράμματα στο Μουσείο Κομοτηνής[1]:

1. Υπεύθυνη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ήταν η αρχαιολό-

Σχέδ. 1. Χάρτης της Θράκης με σημειωμένες τις θέσεις που ανασκάφηκαν το 2001.

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Κουκλάκια... Παιχνιδάκια... Πραγματάκια... για παιδάκια στην Αρχαία Θράκη».

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη Γ΄ Δημοτικού «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Η προϊστορική εποχή στη Θράκη».

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη Δ΄ Δημοτικού «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Μεγαλώνοντας στην Αρχαία Θράκη» (Παιδιά και νέοι στην αρχαιότητα).

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την Α΄ Γυμνασίου «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Ερμαγόρας».

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Επαναλήφθηκε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στον αρχαιολογικό χώρο με συμμετοχή της Δ΄ τάξης Δημοτικών σχολείων της Αλεξανδρούπολης.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (Σχέδ. 1)

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα[2] (Σχέδ. 2)

Λαγότοπος (πρώην Ταουσάν Αντασί)

Θέση 2001.03. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός κληρονόμων Γ. Μπαρδάκη (Α. και Ι. Μπαρδάκης). Ταφή σε πίθο. Εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του αγρού και σε υψόμε-

γος της Εφορείας Κ. Ξανθοπούλου. Η εκτέλεση έγινε από την αρχαιολόγο Ζ. Μιλτσακάκη.

2. Στις ανασκαφές και στις υπόλοιπες αρχαιολογικές εργασίες της Εφορείας στα Άβδηρα πήραν μέρος οι αρχαιολόγοι Φ. Αϊτατόγλου, Ε. Ιωακειμίδου, Σ. Τσολάκης και Μ. Χρυσάφη. Σημαντική ήταν η βοήθεια που πρόσφεραν οι αρχαιοφύλακες Β. Κατσίκας, Αικ. Τσάμπαλλα και Θ. Φραγκούλια, οι υπάλληλοι της Εφορείας Θ. Γεωργιάδης, Ν. Γλες, Κ.

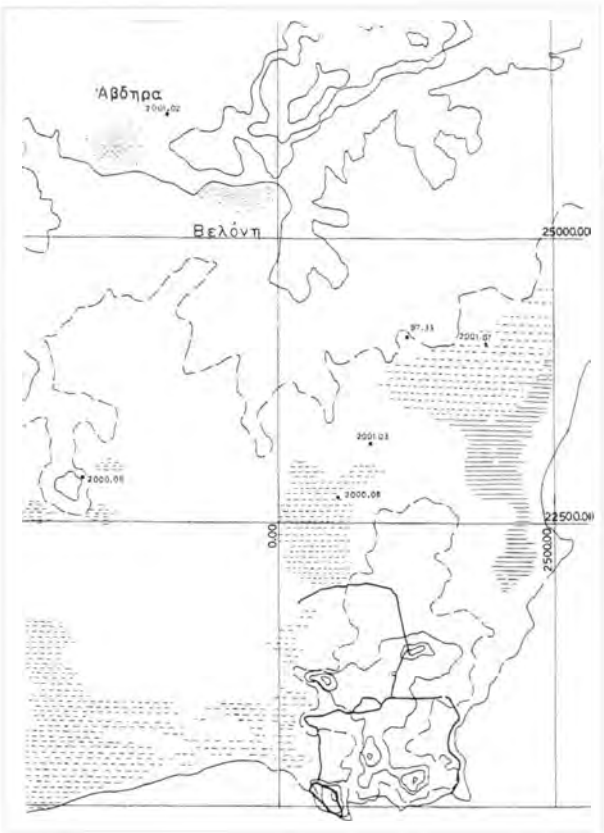

Σχέδ. 2. Άβδηρα. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής των αρχαίων νεκροταφείων με τις θέσεις που ανασκάφηκαν το 2001.

τρο 7,88 μ.[3]. Τμήμα πίθου που είχε καταστραφεί και απομακρυνθεί παλιότερα με την άροση και θραύσματα των τοιχωμάτων του ήταν ορατά γι' αυτό και εντοπίστηκαν με την έρευνα, ενώ άλλα βρέθηκαν στην επίχωση που αφαιρέθηκε. Έχει ωοειδές σχήμα και ήταν τοποθετημένο οριζόντια, κατά τον άξονα Α.-Δ. με το στόμιο στα δυτικά (Πίν. 197 α). Είναι από τα μεγαλύτερα πιθάρια που έχουν βρεθεί στα Άβδηρα με εσωτερικό μήκος 2,05 μ. και εσωτερική διάμετρο 1,90 μ. Το πάχος των τοιχωμάτων του είναι 0,05 μ. περίπου. Σχηματίζουν ενιαία καμπύλη στην οποία είναι κάθετο το χείλος, που εξωτερικά, στην ένωση με το λαιμό, φέρει πλαστική διακοσμητική ταινία. Το στόμιο έχει εσωτερική διάμετρο 0,75 και εξωτερική 0,90 μ. Δεν έφερε κάλυψη με πώμα, εντοπίστηκε όμως μεγάλη πλακαρή πέτρα που πιθανόν έφραζε το στόμιο. Κατά τον καθαρισμό, μικρό μόνο μέρος από το ανώτερο τμήμα των τοιχωμάτων του πίθου βρέθηκε πεσμένο στο εσωτερικό του.

Για την τοποθέτηση του νεκρού ο πίθος είχε γεμιστεί, μέχρι τη μέση του περίπου, με χώμα και άμμο που έφεραν προσμίξεις από θαλασσινά όστρεα, χαλίκια καθώς και λίγα αβαφή αποστρογγυλεμένα όστρακα. Το πάχος της στρώσης ήταν περίπου 0,40 μ.

Ο νεκρός, που τοποθετήθηκε σε ύπτια θέση, βρέθηκε με απόκλιση από τον κατά μήκος άξονα του πίθου, διότι καταλάμβανε κυρίως το βόρειο τμήμα του. Πιθανολογείται ότι δεν πρόκειται για την αρχική θέση του αλλά είναι αποτέλεσμα μετακίνησης, είτε από την πτώση των υπερκείμενων θραυσμάτων είτε εξαιτίας αναμόχλευσης του εσωτερικού του πίθου. Το κρανίο, που έπρεπε να βρίσκεται στα ανατολικά, όπου εντοπίστηκε η κάτω γνάθος και λίγα σκόρπια δόντια, βρέθηκε στο ύψος των οστών της λεκάνης. Όλος ο σκελετός σώζεται σε πολύ κακή κατάσταση. Τμήματα των χεριών εντοπίστηκαν λίγο νοτιότερα των μηριαίων οστών και στο ίδιο περίπου ύψος με αυτά, ενώ τα πόδια είχαν μετακινηθεί βορειότερα της λεκάνης.

Κατά τον καθαρισμό του εσωτερικού του πίθου δεν βρέθηκαν κτερίσματα εκτός από λίγη διάσπαρτη αποσπασματική κεραμική, κυρίως από αβαφή και ελάχιστα μελαμβαφή όστρακα. Ξεχωρίζει μόνο ένα μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο, τμήματα του οποίου εντοπίστηκαν τόσο κοντά στο στόμιο όσο και στην περιοχή του πυθμένα.

Λίγα, αβαφή κυρίως, ήταν και τα όστρακα της επίχωσης που κάλυπτε τον πίθο. Κοντά στο στόμιο και κάτω από τα τοιχώματά του βρέθηκαν υπολείμματα εναγισμού. Η πλήρης απουσία κτερισμάτων και, περισσότερο, η εμφανής διατάραξη και κακή κατάσταση της κεραμικής και των οστών, μας κάνει να υποθέσουμε ότι προϋπήρξε αναμόχλευση του εσωτερικού, ίσως από παλαιότερη λαθρανασκαφή.

Η ταφή χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.[4].

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

Λόφος των Κοριτσιών (πρώην Κιζλάρ Τεπέ)

Θέση 2000.09. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Λ. Κοντογιάννη. Κιβωτιόσχημος τάφος. Αποκαλύφθηκε με

Κιοσσές, Δ. Ξανθόπουλος και Π. Τουμπάρης, η σχεδιάστρια Ν. Γκαρσίδου και η Μ. Καραπαναγιώτου. Η τοπογραφική αποτύπωση των ανασκαμμένων θέσεων έγινε από τον τοπογράφο Α. Γούναρη και η μελέτη του οστεολογικού υλικού από τον αρχαιολόγο-ανθρωπολόγο Α. Αγελαράκη, καθηγητή του Πανεπιστημίου Adelphi της Νέας Υόρκης.

3. Για τους εγχυτρισμούς στο νεκροταφείο των Αβδήρων, βλ. Κ. Καλλιντζή, Έθιμα ταφής στα αρχαία Άβδηρα, *Αρχαία Θράκη. Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών, Κομοτηνή 1992*, Κομοτηνή 1997, τ. Π, σ. 814.

4. Παρόμοια, κτερισμένη όμως, ταφή αναφέρεται από την Κ. Καλλιντζή, Σωστικές ανασκαφές στο πλαίσιο του αναδασμού αγροκτήματος Βελόνης, *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 452-456.

την άροση στη βόρεια κλιτύ ενός τύμβου που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του αγρού. Πάνω από αυτόν υπήρχε επίχωση 0,02 (βόρεια) και 0,35 μ. (νότια). Αποτελείται από τέσσερις πώρινες πλάκες και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Τα τοιχώματά του έχουν πολύ καλή επεξεργασία και προσαρμογή και διατηρήθηκαν ακέραια, εκτός από το βόρειο που είχε σπάσει σε πέντε κομμάτια. Την εσωτερική ακμή τους περιτρέχει πατούρα με επιμελημένη λάξευση για τοποθέτηση ξύλινων σανίδων. Το βάθος της είναι 0,02 και το πλάτος της 0,02 στις στενές και 0,045 μ. στις μακρές πλευρές.

Στην πάνω πλευρά των τοιχωμάτων έχει λαξευτεί ταινία, ώστε η καλυπτήρια πλάκα να εδράζεται σ' αυτήν. Είναι πιο πλατιά και ψηλή στις στενές πλευρές. Η υπόλοιπη άνω επιφάνεια καθώς και το εξωτερικό τμήμα των τοιχωμάτων είναι αδρολαξευμένα με καλέμι. Το εσωτερικό αντίθετα έχει πολύ καλή επεξεργασία με βελόνι. Το γεγονός αυτό, καθώς και η άριστη αρμολόγησή τους δίνει στον τάφο την εικόνα λίθινης σαρκοφάγου. Στην ανατολική στενή πλευρά υπάρχει λαξευμένο το γράμμα Π που ίσως να είναι αρχιτεκτονικό σύμβολο.

Οι εξωτερικές διαστάσεις του τάφου είναι 2,52×1,12, οι εσωτερικές 2,13×0,64, το βάθος του 0,71 και το πάχος των τοιχωμάτων 0,21 μ. Πυθμένας ήταν ο φυσικός βράχος.

Η καλυπτήρια πλάκα του είναι μονολιθική και ελαφρώς δικλινής. Η πάνω επιφάνειά της φέρει πολλές κακώσεις από το άροτρο. Πρέπει πάντως να είχε πολύ καλή επεξεργασία, αν κρίνουμε από το μέτωπο της ανατολικής πλευράς που ήταν δουλεμένο με λαμάκι. Η κάτω επιφάνεια είναι λαξευμένη με βελόνι, εκτός από μία ταινία πλ. 0,10 μ. που περιτρέχει τις ακμές και είναι λαξευμένη με λαμάκι. Η μετάβαση από τη μία στην άλλη επεξεργασία γίνεται με αυλάκωση πάχ. 0,01 και βάθ. 0,005 μ. Η ταινία αυτή εφαπτόταν με την αντίστοιχη ταινία στην πάνω επιφάνεια των τοιχωμάτων που περιγράψαμε.

Από το σκελετό βρέθηκαν μόνον ελάχιστα οστά. Ο τάφος ήταν συλημένος από παλιά. Δεν έχουμε στοιχεία για τη χρονολόγησή του. Η κατασκευή και η επεξεργασία του μας οδηγούν στα τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

Στάνη (πρώην Σουβάτ)

Θέση 2001.01. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Ι. Στογιαννίδη. Κιβωτιόσχημος τάφος. Αποκαλύφθηκε κατά την άροση σε υψόμετρο 5,15 μ. Δεν διατηρούσε την κάλυψή του. Εντοπίστηκε μία μόνο λίθινη καλυπτήρια πλάκα, μετακινημένη σε αρκετή απόσταση ανατολικά του τάφου. Πρόκειται για τετράπλευρο κιβωτιόσχημο βυζαντινό τάφο (Πίν. 197 β) με στενή την ανατολική πλευρά[5]. Οι εξωτερικές διαστάσεις είναι: μήκ. 2,13, πλ. 0,72 (δυτικά) και 0,47 μ. (ανατολικά). Οι εσωτερικές διαστάσεις είναι: μήκ. 1,83, πλ. 0,50 (δυτικά) και 0,24 μ. (ανατολικά), ενώ το βάθος κυμαίνεται από 0,40-0,48 μ.

Τα πλευρικά τοιχώματα ήταν κατασκευασμένα από κατακόρυφα τοποθετημένες ορθογώνιες πλάκες ψαμμίτη, ποικίλες ως προς το μέγεθος και την κατεργασία. Μόνο μία από τις δύο πλάκες της νότιας μακράς πλευράς του τάφου έφερε επιμελή λάξευση πέντε κυκλικών τυφλών βαθύνσεων (διάμ. 0,10-0,17, βάθ. 0,015-0,07 μ.) και πιθανόν πρόκειται για μέλος σε δεύτερη χρήση (ΜΑ 7590). Ως δάπεδο είχε χρησιμοποιηθεί, διαμορφωμένο κατάλληλα, το φυσικό έδαφος. Η νεκρή τοποθετήθηκε εκτάδην σε ύπτια θέση με προσανατολισμό Δ.-Α., έτσι ώστε να προσβλέπει προς Α. Το κρανίο στηριζόταν σε τρεις πλακαρές πέτρες που είχαν θέση προσκέφαλου, στοιχείο σύνηθες σε βυζαντινούς τάφους μέχρι και τα υστεροβυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια[6]. Προσκεφάλι παρατηρείται και σε πρωιμότερους των βυζαντινών τάφους[7].

Ο σκελετός σωζόταν σε κακή κατάσταση. Τα οστά των χεριών κάμπτονταν στο ύψος των αγκώνων και κατέληγαν λυγισμένα λίγο κάτω από το ύψος του θώρακα. Στον αριστερό καρπό βρέθηκε το μοναδικό κτέρισμα που συνόδευε τη νεκρή, ένα τμήμα από πολύ οξειδωμένο σίδηρο. Ο προσανατολισμός, το σχήμα του τάφου και το προσκέφαλο είναι τα μόνα στοιχεία που υποδηλώνουν τη χριστιανική ιδιότητα της νεκρής, καθώς το μοναδικό κτέρισμα σώζεται σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης.

Στην περιοχή του τάφου περισυνελέγη ακέραιη πήλινη αγνύθα (ΜΑ 7656) καθώς και λίγη αβαφής κεραμική, ενώ ελάχιστα αβαφή όστρακα βρέθηκαν και στο εσωτερικό του τάφου.

Κοντά στον τάφο αυτόν, σε απόσταση 500 μ. περίπου προς ΒΔ. βρίσκεται η θέση 97.33, όπου επίσης έχουν βρεθεί βυζαντινοί τάφοι[8].

5. Όμοιες ταφές αναφέρονται στην περιοχή της Μαρώνειας από τη Σ. Δουκατά-Δεμερτζή, Μεσοβυζαντινό ναΰδριο στη βασιλική της Παληοχώρας Μαρωνείας, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 653.

6. Πρβλ. ενδεικτικά *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 383-385· Δ. Ναλπάντης, Νεότερα ευρήματα από σωστικές ανασκαφές στη Θεσσαλονίκη, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 311-313· Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα κ.ά., Νεκροταφεία γύρω από δύο ναούς μέσα στο κάστρο του Πλαταμώνα, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 257-259· Ν. Καρύδας, Βυζαντινή μονή στην οδό Θησέως, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 154-156· Ι. Κανονίδης, Νεότερα στοιχεία από τις ανασκαφές του 1998 σχετικά με τα υστεροβυζαντινά κοιμητήρια στη Θεσσαλονίκη, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 192· Μ. Παϊσίδου, Άγιος Αχίλλειος 1996-1998, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 528.

7. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 312-314.

8. Βλ. επόμενη θέση.

Ψιλά Βούρλα (πρώην Ιντζέ Κουβά)

Θέση 97.33. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Η. Μπουραζάνη. Ταφικός τύμβος. Κατά το 1997 εντοπίστηκε, και ανασκάφηκε μερικώς, ταφικός τύμβος στο δυτικό άκρο του αγρού. Πρόκειται για τύμβο του 4ου αι. π.Χ., διαστάσεων 33×20 μ., πάνω στον οποίο υπήρχαν χριστιανικοί τάφοι που καταλάμβαναν έκταση περίπου 500 τ.μ. Κατά τις εργασίες του 1997 ανασκάφηκαν ένας πίθος κλασικών χρόνων και οκτώ κτιστοί κιβωτιόσχημοι βυζαντινοί τάφοι[9]. Μετά από τέσσερα χρόνια ξανάρχισε η ανασκαφική έρευνα στον τύμβο σε συνεργασία και με την 12η ΕΒΑ (υπεύθυνη: Σ. Δαδάκη).

Ο τύμβος παρουσιάζεται ως χαμηλό κυρτό έξαρμα γης, καθώς έχει χάσει σημαντικό μέρος από τον αρχικό του όγκο και ύψος εξαιτίας της καλλιέργειας με μηχανικά μέσα και των προσπαθειών ισοπέδωσής του[10]. Στο νότιο και ανατολικό τμήμα του ήταν εμφανείς οι βυζαντινοί τάφοι, οι οποίοι διατάραξαν την επίχωση του τύμβου, ενώ στο βόρειο υπήρχε η περιοχή, όπου κατά το 1997 ανασκάφηκε το πιθάρι. Για το λόγο αυτό η ανασκαφική έρευνα του 2001 πραγματοποιήθηκε σε 2 τομείς. Οι εργασίες της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περιορίστηκαν στο βόρειο και δυτικό τμήμα του τύμβου για το οποίο δεν υπήρχαν ενδείξεις βυζαντινών τάφων, ενώ, παράλληλα, στο υπόλοιπο άρχισε ο καθαρισμός των τάφων από το προσωπικό της 12ης ΕΒΑ.

Ερευνήθηκε αρχικά το δυτικό τμήμα (Πίν. 197 γ), όπου ορίστηκαν (από Β. προς Ν.) εννέα συνολικά τομές διαστάσεων 2×10 μ. (Η1-Η9), προσανατολισμένες προς Β. και κάθετα προς το κέντρο του τύμβου. Μεταξύ αυτών αφήσαμε διαχωριστικές ζώνες πλ. 1 μ., των οποίων ο καθαρισμός προβλέπεται να γίνει κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο. Οι τομές ανασκάφηκαν με την αφαίρεση οριζόντιων στρώσεων, το πάχος των οποίων εξαρτιόταν από τις διαφοροποιήσεις του χώματος. Η ανασκαφή δεν προχώρησε ομοιόμορφα σε όλες, καθώς στις τέσσερις από τις εννέα (τις Η1-Η4) αποκαλύφθηκαν αμέσως μετά την αφαίρεση της πρώτης ενότητας, βυζαντινοί τάφοι και η αρμοδιότητα της ανασκαφής τους μεταβιβάστηκε στην 12η ΕΒΑ. Από όλες τις τομές συνελέγη κεραμική κλασικών χρόνων (φθαρμένα όστρακα, κυρίως αβαφών και λιγότερο μελαμβαφών αγγείων). Τα πιο αξιόλογα ευρήματα, γυάλινο (ΜΑ 7657) και χάλκινο βραχιόλι με εγχάρακτη διακόσμηση (ΜΑ 7658), καθώς και κεφαλή πήλινου ειδωλίου (ΜΑ 7659) προήλθαν από τις τομές Η3, Η4.

Στο βόρειο τμήμα του τύμβου χαράχθηκαν 6 τετράγωνα διαστάσεων 4×4 μ. (Ι1-Ι6), εκ των οποίων τρία προς Β. (Ι1-Ι3) και τρία προς Ν. (Ι4-Ι6) των προηγουμένων. Από αυτά το Ι2 όριζε την περιοχή όπου είχε ανασκαφεί ο πίθος.

Σε όλα, εκτός του Ι2, εντοπίστηκαν βυζαντινοί κιβωτιόσχημοι τάφοι (Πίν. 197 δ-ε). Θραύσματα από ανοιχτό αβαφές αγγείο, τμήματα οινοχόης και ένας ακέραιος άωτος σκύφος του 4ου αι. π.Χ. ήταν οι εναγισμοί που βρέθηκαν κατά την αφαίρεση της επίχωσης γύρω από τον πίθο, ο οποίος μεταφέρθηκε στο Μουσείο Αβδήρων. Στη δυτική παρειά της τομής εντοπίστηκε καύση-εναγισμός, η οποία θα διερευνηθεί κατά την επομένη ανασκαφική περίοδο μετά και την καθαίρεση του μάρτυρα μεταξύ των Ι2 και Ι3.

Σε όλα τα τετράγωνα, συμπεριλαμβανομένου και του Ι2 τα ευρήματα, εκτός της κεραμικής (όμοια με αυτή των τομών Η), χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή. Πρόκειται για τμήματα γυάλινων βραχιολιών (ΜΑ 7281α,β και ΜΑ 7282), ακέραια γυάλινα (ΜΑ 7279 και ΜΑ 7280) και ένα χάλκινο βραχιόλι (ΜΑ 7660), χάλκινους κρίκους και ένα διαλυμένο από την άροση χάλκινο κόσμημα (ίσως περιδέραιο) με κρίκους, ελάσματα και χάνδρες (;) αποτελούμενες από ημισφαιρικά τμήματα.

Τόσο τα γυάλινα όσο και τα χάλκινα κοσμήματα εμφανίζονται ως συνήθη κτερίσματα σε νεκροταφεία των μεσοβυζαντινών χρόνων. Στις ανασκαφές τάφων της εποχής αυτής απουσιάζουν τα αγγεία, ενώ είναι σπανιότατα τα νομίσματα[11]. Μια πρώτη εξέταση των ευρημάτων έδειξε ότι υπάρχουν ομοιότητες με κοσμήματα της ίδιας εποχής (10ος-12ος αι. μ.Χ.) τόσο στην Ελλάδα, όσο και στη Βουλγαρία[12].

Τέλος, ο ορισμός διερευνητικής τομής Κ, διαστάσεων 2x15 μ. βόρεια των τετραγώνων Ι και σε απόσταση 1 μ. από αυτά, αποκάλυψε επίσης τέσσερις βυζαντινές ταφές.

Ο καθαρισμός και η απομάκρυνση από την επιφάνεια του τύμβου όλων των χριστιανικών τάφων (περί τους 30), καθώς και η συνέχιση της ανασκαφής θα αποκαλύψουν το βαθμό καταστροφής που προκάλεσαν στον κλασικό τύμβο τόσο η σύγχρονη ισοπέδωση όσο και η διατάραξη της επίχωσής του από τη δημιουργία του βυζαντινού νεκροταφείου.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

9. Βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 865-866.

10. Το υψηλότερο σημείο του μετρήθηκε σε απόλυτο υψόμετρο ήταν 12,91 μ.

11. Βλ. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιμ.), *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 2002, σ. 537.

12. Βλ. ενδεικτικά: ό.π., σ. 413 αριθ. 521, σ. 417 αριθ. 528, σ. 418 αριθ. 532, σ. 419 αριθ. 534α· Ι. Βοκοτοπούλου - Ι. Παπάγγελος, *Χαλκιδική*, Αθήνα 2002, σ. 122, εικ. 82, σ. 123, εικ. 83· Παϊσίδου, ό.π., σ. 527-528 και 532· Ž. Važarova - V. Čačeva, Nécropole médiévale près du village Ablanica, *Археология* X 2 (1968), σ. 27-36, ιδίως σ. 27 και 30-31 εικ. 6δ, σ. 32, σ. 33 εικ. 9δ· K.R. Kapelkova, Parures de la nécropole médiévale près de Siméonovgrad, *Археология* XXXI 1 (1989), σ. 48-56.

Χορτολίβαδο (πρώην Σαζλί Τσαΐρ)

Θέση 2000.06. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Σ. Αβερόπουλου. Πήλινη σαρκοφάγος. Εντοπίστηκε με την άροση και καταστράφηκε μεγάλο τμήμα του περιχειλώματος πήλινης σαρκοφάγου. Βρισκόταν σε υψόμετρο 1,31 μ., ελάχιστα εκατοστά κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Ο προσανατολισμός της ήταν Α.-Δ. Οι εξωτερικές διαστάσεις της είναι 1,96×0,58, οι εσωτερικές 1,85×0,50, το σωζόμενο ύψος των τοιχωμάτων της 0,23 μ. Το περιχείλωμα έχει πλάτος 0,12 μ. και φέρει ανάγλυφη διακόσμηση ιωνικών κυματίων εσωτερικά και εξωτερικά. Οι επιφάνειες των τοιχωμάτων έφεραν ίχνη από χρώμα.

Το κάλυμμα ήταν διμερές αετωματικό (Πίν. 197 στ). Το κάθε τμήμα έχει στις στενές πλευρές πλαστική ταινία, πλ. 0,06 μ. Δίπλα της υπάρχει εγχάρακτη (πριν το ψήσιμο) τεθλασμένη γραμμή, σαν κάθετο τρισκελές σίγμα (Πίν. 198 α). Το κάλυμμα και τα τοιχώματα είχαν σπάσει σε πολλά μικρά κομμάτια που είχαν καταπέσει στο εσωτερικό σε διάφορα επίπεδα.

Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί στον πυθμένα του τάφου, σε ύπτια θέση με το αριστερό χέρι κατά μήκος του κορμού. Το δεξί ήταν λυγισμένο στον αγκώνα και η παλάμη ακουμπούσε στο στέρνο. Το κρανίο βρισκόταν στα δυτικά. Ο σκελετός είχε υποστεί πολλές κακώσεις από μετακινήσεις του πυθμένα και των τοιχωμάτων. Η ανθρωπολογική εξέταση έδειξε ότι ανήκε σε αδιευκρίνιστου φύλου ενήλικο άτομο, 18-45 ετών.

Τα κτερίσματα ήταν τοποθετημένα εξωτερικά. Πάνω στο δυτικό τμήμα του καλύμματος υπήρχε χάλκινη περόνη (ΜΑ 7166). Έξω από τη βόρεια πλευρά του στο επίπεδο του χείλους είχε τοποθετηθεί λήκυθος (ΜΑ 7155) από την οποία διατηρήθηκε μόνο το κάτω τμήμα. Βρισκόταν σε απόσταση 0,04 μ. από την εξωτερική ακμή του χείλους, με τη βάση προς τη σαρκοφάγο.

Το επίπεδο έδρασης της σαρκοφάγου ήταν σε υψόμετρο 1-1,03 μ.

Κάτω από αυτήν σε υψόμετρο 0,88-0,93 μ. (δηλαδή με τη μεσολάβηση επίχωσης 0,12-0,15 μ.) υπήρχε άλλος τάφος. Ήταν πήλινη σαρκοφάγος, προσανατολισμού Β.-Ν., που φαίνεται ότι είχε διατηρηθεί ακέραιη. Λόγω πίεσης χρόνου δεν ανασκάφηκε. Αποκαλύφθηκε μόνο το νότιο τμήμα της.

Διαπιστώθηκε έτσι, ότι το επίπεδο νεκροταφείο[13] με τις πυκνές επάλληλες ταφές που χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ. (το οποίο είχε εντοπιστεί για πρώτη φορά το 1997[14]) συνεχίζεται και στο σημείο αυτό.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

Κομνηνά

Μύτικας

Ο αρχαιολογικός χώρος στην παραπάνω θέση βρίσκεται βόρεια του χωριού Κομνηνά και νότια από τον τάφο της Σταυρούπολης. Από το χώρο αυτό, που έγινε γνωστός στην Αρχαιολογική Υπηρεσία πριν από 32 χρόνια, προέρχονται πολλά επιφανειακά ευρήματα, όπως κεραμική, θραύσματα γλυπτών, πήλινα ειδώλια, λυχνάρια, νομίσματα διαφόρων εποχών και χάλκινα κοσμήματα, τα οποία χρονολογούνται από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου ως τη βυζαντινή περίοδο. Το πλήθος και η σημασία των ευρημάτων υπήρξαν αφορμή για τη διενέργεια μικρής δοκιμαστικής ανασκαφής το 1993[15], αφού προηγουμένως έγινε εγκατάσταση τοπογραφικού τριγωνομετρικού δικτύου και καθορισμός κανάβου. Στα τετράγωνα που ανοίχθηκαν τότε, αποκαλύφθηκαν λάκκοι και πίθοι που χρησιμοποιήθηκαν ως αποθέτες. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν θραύσματα αγγείων, πήλινα υφαντικά βάρη και πήλινα ειδώλια. Διακρίνεται το πήλινο αγαλμάτιο ενός γυμνού άνδρα με φίδια, που θα ήταν ασφαλώς ανάθημα σε ιερό του Ασκληπιού. Σε δύο άλλες δοκιμαστικές τομές εντοπίστηκαν θεμέλια κτισμάτων, ενώ σε μια τρίτη ερευνήθηκε κιβωτιόσχημος τάφος του 5ου αι. π.Χ. Με βάση τις πληροφορίες των ιδιοκτητών των αγρών για ορισμένα σημεία, όπου με την άροση είχαν βγει πέτρες από θεμέλια, ανοίχθηκαν φέτος νέα δοκιμαστικά τετράγωνα, με στόχο τον εντοπισμό αρχαίων κτισμάτων.

Στον αγρό του Π. Πετρίδη ανοίχθηκαν τα τετράγωνα ΓΓ46α-δ, ΓΕ47α-δ και ΓΘ51α-δ. Στο τετράγωνο ΓΓ46α-δ αποκαλύφθηκαν έξι απορριμματικοί λάκκοι, βάθ. 0,25-0,89 μ. και διαμ. 1-1,30 μ., οι οποίοι περιείχαν αβαφή κεραμική, θραύσματα κεράμων και πίθων, καθώς και οστά ζώων (Πίν. 198 β). Οι λάκκοι αυτοί κατασκευάστηκαν αρχικά ως αποθηκευτικοί. Στα υπόλοιπα τετράγωνα βρέθηκαν μόνο ακανόνιστες πέτρες, αβαφής κεραμική και θραύσματα κεράμων και πίθων.

Στον αγρό του Χ. Παναγιωτίδη ερευνήθηκαν τα τετράγωνα ΑΒ60α-δ και ΑΓ60α, γ και βρέθηκαν όστρακα αβα-

13. Κ. Kallintzi, Abdera: Organization and Utilization of the Area Extra Muros, στο A. Moustaka - E. Skarlatidou - M.-C. Tzannes - Y. Ersoy (επιμ.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Abdera, 20-21 October 2001*, Thessaloniki 2004, σ. 276-279.

14. Κ. Καλλιντζή, Άβδηρα 1997. Ανεύρεση τάφων κατά τη διάνοιξη καναλιού, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 635-638. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 862-864, θέσεις 95.22, 97.06 και 97.18.

15. Δ. Τριαντάφυλλος, Σωστικές και δοκιμαστικές ανασκαφές 1993. Στρύμη, Πεντάλοφος, Κομνηνά, *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 607-610. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 395-396.

φών αγγείων, θραύσματα κεράμων και πίθων, σιδερένια καρφιά, σιδερένιο μαχαιρίδιο και δύο σκυφωτά βυζαντινά νομίσματα.

Στον αγρό του Θ. Αμαραντίδη ερευνήθηκαν τα τετράγωνα ΑΔ60α-δ και ΑΔ59α, β, δ. Στο τετράγωνο ΑΔ60γ αποκαλύφθηκε ο τοίχος με κατεύθυνση Δ.-Α. (Πίν. 198 γ), ο οποίος είχε εντοπιστεί με τη δοκιμαστική τομή το 1993[16]. Σώζεται σε ύψος 1,10 και έχει πλάτος 0,75 μ. Στο στρώμα καταστροφής του τετραγώνου υπήρχαν ακανόνιστες πέτρες, θραύσματα κεράμων και πίθων και οστά ζώων. Στο τετράγωνο ΑΔ60α αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., ύψ. 0,35 και πλ. 0,50-0,60 μ. Στο στρώμα καταστροφής βρέθηκε χάλκινο νόμισμα υστερορωμαϊκών χρόνων, ενώ σε λάκκο ανοιγμένο στο φυσικό έδαφος βρέθηκε μεγάλο αγγείο με δύο οριζόντιες λαβές. Στο τετράγωνο ΑΔ60β αποκαλύφθηκε λιθοσωρός με προσανατολισμό Β.-Ν. που ανήκει σε διαλυμένο τοίχο. Στο στρώμα καταστροφής βρέθηκε χάλκινο νόμισμα υστερορωμαϊκών χρόνων. Σε λάκκο μέσα στο φυσικό έδαφος βρέθηκε τοποθετημένο αποθηκευτικός μεγάλος πίθος. Στο τετράγωνο ΑΔ60δ, μετά την αφαίρεση στρώματος καταστροφής που περιείχε πέτρες, κεράμους στέγης και θραύσματα αβαφών αγγείων, αποκαλύφθηκε τοίχος ύψ. 0,30 μ. και πλ. 0,90-1 μ. Στα άλλα τετράγωνα η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε. Οι τοίχοι των τριών τετραγώνων, σύμφωνα με την κατεύθυνση που έχουν, είναι κάθετοι μεταξύ τους και πρέπει να ενώνονται κάτω από τους μάρτυρες που χωρίζουν τα τετράγωνα. Πρόκειται για τοίχους αποθηκευτικών χώρων μιας κατοικίας, της οποίας το εμβαδόν παραμένει προς το παρόν άγνωστο. Με βάση τα νομίσματα, τα οποία όμως λόγω της φθοράς τους δεν είναι δυνατόν να ταυτιστούν επακριβώς, η κατοικία αυτή μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 1ου ή στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ.

Τα αποτελέσματα της δοκιμαστικής ανασκαφής δεν υπήρξαν ικανοποιητικά, όπως συνέβη και το 1993. Διαπιστώθηκε για άλλη μια φορά ότι στα ψηλότερα σημεία του χώρου έχει γίνει μεγάλη καταστροφή με τις εκτεταμένες εκχερσώσεις που έγιναν παλαιότερα για τη δημιουργία καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Στα χαμηλότερα σημεία, είναι σχεδόν σίγουρο, ότι θα βρεθούν αρχαιολογικά στρώματα κάτω από τις επιχώσεις που δημιούργησαν πριν από αιώνες οι πλημμύρες του γειτονικού Νέστου. Τα προβλήματα που σχετίζονται με τον αρχαιολογικό χώρο του Μύτικα Κομνηνών θα επιλυθούν στο μέλλον, όταν προηγηθεί μια γεωμορφολογική μελέτη όλης της περιοχής και ακολουθήσουν εκτεταμένες συστηματικές ανασκαφές.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

16. Ό.π. σ. 609.

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μαρώνεια

Καμπάνα

Αρχαίο θέατρο. Οι ανασκαφικές εργασίες που έγιναν κατά το 2001 εντάσσονται στο πρόγραμμα συνεργασίας της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ με το Τμήμα Αρχιτεκτονικής της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ και υπεύθυνο τον αναπληρωτή καθηγητή Γ. Καραδέδο για την αποκατάσταση-αναστήλωση και ανάδειξη του θεάτρου[17].

Το φθινόπωρο του 2001 ερευνήθηκε περαιτέρω ο χώρος του προσκηνίου, της σκηνής και ο χώρος των παρόδων. Παράλληλα άρχισε η καταγραφή του παλιού ανασκαφικού υλικού (κεραμική, νομίσματα, διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές) και η συστηματική μελέτη και ταξινόμησή του.

Η έρευνα στο χώρο του ρωμαϊκού προσκηνίου, το οποίο είχε ανασκαφεί το διάστημα 1984-1985, επικεντρώθηκε στα δύο άκρα του. Μετακινήθηκαν αρχικά τα πεσμένα αρχιτεκτονικά μέλη που προέρχονται από την πρόσοψη του ορόφου της σκηνής (Πίν. 198 δ) και ανασκάφηκε η επίχωση μέχρι την αποκάλυψη του λιθόκτιστου θεμελίου του τοίχου που είχε εντοπιστεί στη βορειοανατολική πλευρά του προσκηνίου. Ο τοίχος αυτός είναι κατασκευασμένος με αργές πέτρες και λάσπη και είναι πολύ πιθανό να αποτελεί το θεμέλιο του στυλοβάτη του ελληνιστικού προσκηνίου (Πίν. 198 ε). Στον υπόλοιπο χώρο βρέθηκαν άφθονα θραύσματα κεράμων, πλίνθων, μαρμάρινων πλακών ορθομαρμάρωσης, λατύπη ασβεστολιθικού υλικού και μαρμάρου, καθώς και κεραμική ρωμαϊκών χρόνων (ερυθροβαφή πινάκια, μαγειρικά σκεύη, θραύσματα λύχνων) που χρονολογείται από το β΄ μισό 1ου αι.-μέσα 3ου αι. μ.Χ.

Ερευνήθηκε η συνέχεια των δύο παράλληλων τοίχων στον κεντρικό χώρο του σκηνικού οικοδομήματος. Το χάσμα που εντοπίζεται εκεί οφείλεται στα νερά του χειμάρρου που κατέστρεψαν τους τοίχους, όταν έπαψε να λει-

17. Για τις εργασίες του 2000, βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 886-888. Στο πρόγραμμα συμμετείχε η αρχαιολόγος της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Κ. Ξανθοπούλου-Σπανομήτσιου. Συμμετείχαν ακόμη στο πεδίο και στο εργαστήριο οι αρχαιολόγοι Α. Τσόκα, Μ. Τασακλάκη και Α. Παπαδοπούλου, η φοιτήτρια αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ Δ. Φιλιππίδου, η συντηρήτρια Α. Χριστοφόρου και η φοιτήτρια συντήρησης Ευ. Καράουστα. Στη συμπλήρωση των αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων συνεργάστηκαν οι μεταπτυχιακοί ή προπτυχιακοί φοιτητές αρχιτεκτονικής Δ. Ζυγομαλάς, Α. Καπανδρίτη, Γ. Βασιλειάδης, Σ. Γαλάνης και Γ. Ορκόπουλος. Σημαντική υπήρξε η συμβολή των τεχνιτών της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Π. Βελτσίδη και Μ. Μαυρίδη, καθώς και της φύλακα Μαρώνειας Τ. Αγγορούδη.

τουργεί ο κεντρικός αποχετευτικός αγωγός. Στο μέσον του δεύτερου τοίχου εξωτερικά φαίνεται να σχηματίζεται μια προεξοχή που ίσως να υποδεικνύει κάποιο άνοιγμα προς το εσωτερικό, δυστυχώς όμως είναι πολύ κατεστραμμένο.

Στην ανατολική πάροδο ερευνήθηκε η στρωματογραφία σε μία τομή του πρανούς νοτιοανατολικά της ένατης κερκίδας. Δεν σώζεται καθόλου ο αναλημματικός τοίχος, ενώ υπάρχει μεγάλη διαταραχή της επίχωσης από τις διαδοχικές οικοδομικές φάσεις του μνημείου.

Στη δυτική πάροδο ερευνήθηκε ο χώρος βορειοδυτικά της περυσινής τομής. Με εξαίρεση τα επιφανειακά στρώματα που προέρχονται από νεότερες επιχώσεις, η εικόνα της στρωματογραφίας παρουσιάζει αναλογίες με την περυσινή. Εδώ εντοπίζονται επίσης αποτμήματα εδωλίων και μαρμάρινων μελών και άφθονη λατύπη ασβεστόλιθου. Εμφανές στη νοτιοδυτική παρειά είναι το στρώμα με το καστανοκόκκινο συμπαγές χώμα, το οποίο δεν περιέχει ευρήματα. Το χώρο της δυτικής παρόδου, σε μία περίοδο που είχε διακοπεί προφανώς η λειτουργία του θεάτρου, διαταράσσουν δύο λακκοειδείς τάφοι (Πίν. 198 στ), ο Τ4 (παιδική ακτέριστη ταφή) και ο Τ5 (ταφή ενήλικης γυναίκας). Στο ίδιο επίπεδο βρέθηκαν δηνάριο Γορδιανού ΙΙΙ (238-244 μ.Χ.), δύο χάλκινα νομίσματα Λικινίου ΙΙ (321-324 μ.Χ.) και νόμισμα του β΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ.

Αν λάβουμε υπόψη τα μέχρι σήμερα δεδομένα από τη μελέτη της κεραμικής, των νομισμάτων και των αρχιτεκτονικών μελών μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι ο χώρος του θεάτρου ήταν σε λειτουργία μέχρι τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ., ενώ στη συνέχεια αρχίζει η σποραδική χρήση του μέχρι τη σταδιακή εγκατάλειψη και τη μετατροπή του χώρου σε νεκροταφείο των βυζαντινών χρόνων.

ΧΡΥΣΑ ΚΑΡΑΔΗΜΑ

Άγιος Χαράλαμπος

Στην περιοχή του Αγίου Χαραλάμπου, κοντά στο λιμάνι της Μαρώνειας και στο άμεσο περιβάλλον του Αδριάνειου Πρόπυλου[18] έχουν αποκαλυφθεί κατά τα έτη 1995-1999 τα ερείπια ενός μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (τέλη 2ου-αρχές 3ου αι. μ.Χ.), πιθανότατα δημόσιου χαρακτήρα, καθώς και τμήμα λιθόστρωτου από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες και υπόγειο αποχετευτικό αγωγό[19].

Η έρευνα είχε ενταχθεί στο Έργο για την ανάδειξη του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου Μαρώνειας του Β΄ ΚΠΣ. Το 2001 και με την προένταξη του έργου στο Γ΄ ΚΠΣ οι εργασίες επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση-αποκάλυψη του λιθόστρωτου και του βόρειου-βορειοανατολικού τμήματος του κτιριακού συγκροτήματος.

Η επίχωση από τη μεταγενέστερη χρήση του χώρου στους μεσοβυζαντινούς και υστεροβυζαντινούς χρόνους, όταν η πόλη περιορίζεται κοντά στο λιμάνι, ήταν και πάλι πλούσια σε κινητά ευρήματα αυτής της εποχής αλλά και με πολλά μαρμάρινα σπασμένα κομμάτια, μεταφερμένα από την αρχαία πόλη (αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά, ανάγλυφα, κομμάτια επιγραφών), επτά μεγάλοι αποθηκευτικοί πίθοι από τα οποία τα δύο ακέραια και πολλοί μονόλιθοι αρράβδωτοι μαρμάρινοι κίονες (Πίν. 199 α-β).

Αποκαλύφθηκε η συνέχεια του βόρειου τμήματος του κτιριακού συγκροτήματος προς Α. σε μήκος 18 μ., όπως επίσης στο μέσον του και κατά τον άξονα Δ.-Α. άλλοι δύο τετράγωνοι πεσσοί (Δ, Ε), που πιθανότατα στήριζαν τη στέγη (Πίν. 199 γ).

Το λιθόστρωτο με τον υπόγειο αποχετευτικό αγωγό, στα βόρεια του συγκροτήματος, αποκαλύφθηκε σε επιφάνεια 5×16 μ. και συνεχίζεται τόσο βόρεια όσο και ανατολικά και δυτικά. Τρία ακόμη λίθινα βάθρα προς Α. (συνολικά πέντε) στα 2,10 μ. από τον τοίχο του κτιρίου πιθανόν στήριζαν τοξοτοιχία. Αποτελείται από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες με κατεύθυνση Α.-Δ. και κλίση προς Δ. προς την πλευρά του Προπύλου και της θάλασσας. Βρίσκεται ακριβώς στον άξονα του κεντρικού ανοίγματος του Αδριάνειου Προπύλου, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για δρόμο που οδηγούσε από το Πρόπυλο στην αγορά (Πίν. 199 δ).

Τα κινητά ευρήματα και φέτος πολλά, που καλύπτουν όλο το χρονολογικό φάσμα χρήσης του χώρου (πλούσια κεραμική από αγγεία καθημερινής χρήσης και terra sigillata, πήλινα λυχνάρια, χάλκινα, οστέινα και σιδερένια μικροαντικείμενα, 75 χάλκινα νομίσματα, κοσμήματα).

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μάκρη

Το καλοκαίρι του 2001 επαναλήφθηκε από την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με τον αναπληρωτή καθηγητή του ΑΠΘ Ν. Ευστρατίου η ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού της Μάκρης με το άνοιγμα ενός νέου ανασκαφικού τετραγώνου 4×4 μ. (Δ8) στο κεντρικό τμήμα της θέσης. Στόχος της σύντομης αυτής ανασκαφικής περιόδου ήταν κυρίως η επανεξέταση της στρωματογραφικής ακολουθίας του οικισμού αλλά και η αντιμετώπιση μιας σειράς

18. Ευ. Πεντάζος, *ΠΑΕ* 1971, σ. 108-110. Δ. Τριαντάφυλλος, *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 798-802.

19. Ν. Κοκκοτάκη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 660· 52 (1997): Χρονικά, σ. 872-873· 54 (1999): Χρονικά, σ. 711-712.

ερμηνευτικών ζητημάτων, τα οποία είχαν προκύψει στην πορεία της έρευνας. Επιπλέον έγινε προσπάθεια να αποκαλυφθεί και το υπόλοιπο τμήμα του εντυπωσιακού πασσαλόπηκτου νεολιθικού σπιτιού που είχε βρεθεί στο γειτονικό τετράγωνο Δ1 από παλιότερες περιόδους.

Αποκαλύφθηκε σειρά τεσσάρων εξαιρετικά διατηρημένων δαπέδων από πηλό και ασβεστοκονίαμα που ανήκουν σε εσωτερικούς (σπίτια), αλλά ίσως και σε ανοικτούς χώρους και στρωματογραφικά ανήκουν στην κύρια φάση του οικισμού (Μάκρη ΙΙ). Η ανασκαφή έφερε στο φως μεγάλες ποσότητες κινητών ευρημάτων, όπως κεραμική, οστά ζώων, όστρεα, λίθινα εργαλεία, ειδώλια κτλ. Κυρίως όμως έγινε συστηματική δειγματοληψία για εργαστηριακές αναλύσεις με στόχο τη μελέτη της χρήσης των χώρων που αποκαλύφθηκαν. Η ανασκαφή σταμάτησε σε μικρό βάθος λόγω έλλειψης χρημάτων για να συνεχιστεί την επόμενη χρονιά[20].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Κατά το 2001 στο χώρο της Μεσημβρίας-Ζώνης δεν έγινε συστηματική ανασκαφική έρευνα.

Σωστική ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στο αγροτεμάχιο Θ. Μινάρδου στο χώρο του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης. Οι δοκιμαστικές τομές επεκτάθηκαν σε όλη την έκταση του αγροτεμαχίου που είχε ερευνηθεί κατά το 2000 (τάφρος ΟΤΕ) και κατά το 1981[21].

Οι νέες αυτές δοκιμαστικές τομές δεν απέδωσαν κανένα νέο στοιχείο.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Διδυμότειχο

Πλωτινόπολη

Το φθινόπωρο του 2001 συνεχίστηκε από την Εφορεία η ανασκαφική έρευνα στην Πλωτινόπολη και συγκεκριμένα στην περιοχή όπου το 2000 ήλθαν στο φως η δεξαμενή και ο θάλαμος[22].

Η ερευνητική δραστηριότητα επικεντρώθηκε σε τρεις τομείς: α) στην ανασκαφή του βορειοδυτικού τμήματος του τετραγώνου, β) στη διερεύνηση του εσωτερικού του θαλάμου και γ) στη συνέχιση της ανασκαφής στο εσωτερικό της δεξαμενής (από το επίπεδο που σταμάτησε η ανασκαφή το 2000 και κάτω).

Με την έναρξη της ανασκαφής στο βορειοδυτικό τμήμα του τετραγώνου διαπιστώθηκε – αναμενόμενο άλλωστε – ότι η επίχωση ήταν και εδώ διαταραγμένη. Μετά την αφαίρεση της διαταραγμένης επίχωσης εμφανίστηκε μικρή συγκέντρωση από πέτρες μαζί με σπασμένες και ακέραιες πήλινες πλάκες. Αφού αφαιρέθηκαν όσες ήταν πεσμένες αποκαλύφθηκε τετράγωνο άνοιγμα στο κέντρο της οροφής του θαλάμου.

Η επίχωση στο εσωτερικό του θαλάμου περιείχε πέτρες, πολλές σπασμένες αλλά και ακέραιες πήλινες πλάκες, κονιάματα και πηλό. Με τη συνέχιση της ανασκαφής και ενώ πλησιάζαμε στο δάπεδο του θαλάμου, ελαττώνονταν οι πέτρες και οι πήλινες πλάκες, και άρχισε ν' αυξάνεται η κεραμική και τα κόκαλα μεγάλων ζώων.

Αφού αφαιρέθηκε η επίχωση, αποκαλύφθηκε το δάπεδο του θαλάμου το οποίο ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες που σώζονται στη θέση τους μόνο στο νότιο τμήμα. Παράλληλα, διαπιστώσαμε ότι ο θάλαμος έχει διαστάσεις 4,00×2,15×3,50 μ. και είναι χτισμένος με λαξευμένους γωνιόλιθους διαστ. 0,46×0,52 μ. ο καθένας. Οι γωνιόλιθοι της πέμπτης σειράς είναι λαξευμένοι με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργείται μία εσοχή, επάνω στην οποία πατά η θολωτή οροφή του. Στη βορειοανατολική γωνία βρέθηκε λίθινος κίονας in situ.

Στη βόρεια στενή πλευρά του θαλάμου αποκαλύφθηκε άλλο άνοιγμα, το οποίο και αποτελούσε την είσοδό του (Πίν. 200 α-β). Στο πάνω μέρος της εισόδου υπάρχει μονολιθικό τοξωτό υπέρθυρο, που πατά σε δύο παραστάδες, οι οποίες σχηματίζονται από τους γωνιόλιθους κατασκευής του θαλάμου.

Στο εσωτερικό της δεξαμενής συνεχίστηκε η ανασκαφή από το επίπεδο που σταμάτησε το 2000 και κάτω. Το 2000 είχε σταματήσει σε βάθος 5 μ. Το 2001 συνεχίστηκε άλλα 2,50 μ. Αποκαλύφθηκαν 14 σειρές γωνιολίθων, μέχρι το βάθος των 7,50 μ. (Πίν. 200 γ-δ). Μόλις αποκαλύφθηκε και η 14η σειρά, άρχισε να φαίνεται η θεμελίωσή του πάνω στο φυσικό βράχο (Πίν. 200 ε).

Επειδή δεν εντοπίστηκε ο πυθμένας, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για δεξαμενή, αλλά για πηγάδι. Η έρευνα θα συνεχιστεί, επειδή η επίχωση συνεχίζεται ακόμη.

Το παραπάνω συγκρότημα (πηγάδι και θάλαμος) (Πίν. 200 στ) έχει σχέση με την υδροδότηση της πόλης, και από τον τρόπο κατασκευής του συμπεραίνουμε ότι θα πρέπει να είναι σύγχρονο με την ίδρυσή της (αρχές 2ου αι. μ.Χ.).

ΜΑΘΑΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ

20. Π. Καρκάνας - Ν. Ευστρατίου, Αναζητώντας τον καθημερινό χρόνο στη νεολιθική Μάκρη: μικρο-δομή και μικρο-στρωματογραφία δαπέδων, επιφανειών χρήσης και εξωτερικών χώρων, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 1-8.

21. Α. Βαβρίτσας, *ΠΑΕ* 1981.

22. Μ. Κουτσουμανής, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 888-889.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα

Στο πλαίσιο των εργασιών που γίνονται με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ («Αρχαιολογικές Εργασίες Ανάπλασης και Ανάδειξης Αρχαιολογικών Χώρων Νομού Ξάνθης-Αρχαιολογικός Χώρος Αβδήρων») έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

α) Φωτογραμμετρική και αρχιτεκτονική αποτύπωση του αρχαιολογικού χώρου από τις αρχιτέκτονες Β. Μάλαμα, Μ. Μίζα, Μ. Σαραντίδου και το φωτογράφο Κ. Κίσσα. Σκοπός είναι να εκπονηθούν μελέτες προστασίας και αποκατάστασης των οικοδομικών λειψάνων στην περιοχή Δυτικής Πύλης και διαδρομών κίνησης επισκεπτών - ανάδειξης του πολεοδομικού ιστού της πόλης. Για το λόγο αυτό είχε ξεκινήσει το 2000[23] εκτεταμένος καθαρισμός του αρχαιολογικού χώρου, ο οποίος συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε φέτος.

β) Εκπονήθηκε από την αρχιτέκτονα Δ. Κορνέτη προμελέτη για τη διαμόρφωση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου. Πρόκειται να κατασκευαστεί χώρος στάθμευσης, χώροι εξυπηρέτησης του κοινού, φυλάκιο, αποθήκη, χώρος στάσης και αναψυχής και στέγαστρα για υπαίθρια έκθεση λίθινων αντικειμένων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Συνέχιση εργασιών ανάπλασης-ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου με συντήρηση οικοδομικών λειψάνων, καθαρισμούς, νέες δενδροφυτεύσεις, ανανέωση παλαιών περιφράξεων και προσθήκη νέων, οργάνωση περιβάλλοντος χώρου νέου φυλακίου-εκδοτηρίου εισιτηρίων.

Έγινε επίσης χάραξη επί χάρτου διαδρομών στην ευρύτερη περιοχή δυτικά της αρχαίας πόλης όπου έχουν εντοπιστεί και άλλες αρχαίες θέσεις με στόχο την ανάδειξή τους με τη δημιουργία αρχαιολογικού περιπάτου.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

23. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 891.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβατο

Δασάκι ή Παλιά Τσιφλίκια

Κτίσμα. Αγρός Παυλακάκη (αριθ. κτημ. 172). Πρόκειται για μια επίπεδη έκταση, όπως είναι όλη η περιοχή του αγροκτήματος Άβατου. Βρίσκεται περίπου 1 χλμ. νοτιοανατολικά από το Άβατο. Από τον παραπάνω αγρό έχουν προέλθει με την άροση μεγάλοι γωνιόλιθοι από ψαμμίτη, οι οποίοι είναι συγκεντρωμένοι έξω από το βορειοδυτικό όριο του αγρού σε μικρή χέρσα έκταση (Πίν. 201 α). Στον έναν από αυτούς υπάρχουν δύο τετράπλευροι τόρμοι.

Οι γωνιόλιθοι είναι καλοεπεξεργασμένοι και θα μπορούσαν ενδεχομένως να ανήκουν σε κάποιο αρχαίο κτίσμα. Στην περιοχή ανευρίσκεται επιφανειακή κεραμική η οποία είναι βυζαντινή-μεταβυζαντινή. Στο κέντρο του αγρού υπάρχει μια συστάδα δέντρων (συκιές) και το έδαφος είναι υπερυψωμένο σε σχέση με την υπόλοιπη επιφάνεια του αγρού, πράγμα που σημαίνει ότι βρίσκεται εκεί κάποιο οικοδόμημα. Από πληροφορίες των κατοίκων μάθαμε ότι οι γωνιόλιθοι έχουν προέλθει από το σημείο αυτό. Μας είπαν επίσης ότι στην περιοχή υπήρχε τσιφλίκι. Η μεταβυζαντινή κεραμική επομένως προέρχεται από αυτό.

Άβδηρα

Αμπέλια

Θέση 2001.02. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Α. Πετάλη. Η περιοχή βρίσκεται βόρεια του σύγχρονου χωριού των Αβδήρων. Πριν τον αναδασμό υπήρχαν εκεί αμπελώνες και η αρχαιολογική θέση ήταν ένα χέρσο χαμηλό ύψωμα, που δεν ήταν γνωστό στην Εφορεία. Ο σημερινός καλλιεργητής του αγρού επιχείρησε να το ισοπεδώσει και έτσι εντοπίστηκε η νοτιοδυτική γωνία αρχαίου κτίσματος που είναι κατασκευασμένο με γωνιόλιθους από τοπικό πέτρωμα. Η κεράμωσή του είναι κορινθιακή. Η κεραμική περιλαμβάνει και οξυπύθμενους αμφορείς του 4ου-3ου αι. π.Χ. Αρκετοί γωνιόλιθοι μετακινημένοι από παλιότερες καλλιεργητικές εργασίες βρίσκονται συγκεντρωμένοι στην άκρη του χωραφιού. Το κτίριο συνεχίζεται και στο γειτονικό αγρό, δεν μπορέσαμε όμως να διαπιστώσουμε την έκταση που καταλαμβάνει. Πολύ κοντά σ' αυτό, υπάρχει χαμηλό βραχώδες ύψωμα που λέγεται Πολίτινα και είναι φυτεμένο σήμερα με πεύκα. Στην ανατολική και νότια πλευρά του υπάρχουν ίχνη αρχαίας λατόμευσης. Πιθανόν το κτίριο να κατασκευάστηκε με υλικό από το ύψωμα αυτό.

Άβδηρα-Μάνδρα

Μαυρόλοφος (πρώην Καρά Τεπές)

Είναι μία λοφοσειρά με τρεις κορυφές, η οποία (μαζί με το λόφο του Αγίου Αθανασίου) κλείνει από Β. την πεδιάδα των Αβδήρων, όπου βρίσκεται η αρχαία πόλη και τα νεκροταφεία της. Στην κορυφή και τις πλαγιές των λόφων αυτών είχαν παλιότερα εντοπιστεί σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος[24] (κεραμική εποχής Σιδήρου και ιστορικών χρόνων, καθώς και ένας τύμβος). Φέτος εντοπίστηκαν τμήματα αρχαίου λατομείου σε διάφορα σημεία κυρίως της κεντρικής και ανατολικής κορυφής. Διακρίνονται πολύ ευκρινώς οι κοίτες των λαξεύσεων και τα ίχνη των εργαλείων (Πίν. 201 β-γ).

Γκιώνα

Μαύρη Αγορά (πρώην Καρά Παζάρ)

Πρόκειται για μια πολύ μεγάλη ακαλλιέργητη έκταση με ασαφή όρια στην οποία έχουν βρεθεί κατά καιρούς τμήματα αρχαίου λατομείου και επιφανειακή κεραμική. Τώρα επισημάνθηκε απέναντι ακριβώς από το Μεγάλο Λόφο (πρώην Κοτζά Τεπέ) μεγάλος βράχος με σχετικά οριζόντια επιφάνεια στην οποία υπάρχουν λαξεύματα. Διακρίνονται *Δ*, *Χ* ή + και άλλα. Ένα από αυτά είναι ελλειψοειδές και έχει στο κέντρο ορθογώνια κοιλότητα. Ο βράχος αυτός βρέθηκε μετακινημένος, προφανώς από κυνηγούς θησαυρών, οι οποίοι είχαν σκάψει κι ένα λάκκο κάτω από τη ρίζα του. Για το λόγο αυτό θα μεταφερθεί στον αρχαιολογικό χώρο των Αβδήρων για να αποφευχθούν παρόμοιες επεμβάσεις.

Μάγγανα

Σουλιάρα (Αγρός Α. Σελένιου)

Η περιοχή είναι επίπεδη και βρίσκεται 500 μ. ανατολικά του χωριού. Κατά την ισοπέδωση του αγρού εντοπίστηκε πίθος, ο οποίος βρισκόταν σε βάθος 0.50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και ήταν τοποθετημένος κάθετα. Το στόμιό του ήταν κλεισμένο με πλακοειδή σχιστολιθική πέτρα. Η διάμετρός του είναι 0,50 μ.

Στην άμεση περιοχή του δεν εντοπίστηκε κεραμική ή οικοδομικό υλικό. Ο πίθος πρέπει να χρονολογείται στα μεσοβυζαντινά χρόνια. Σύμφωνα με τη μαρτυρία ιδιοκτήτη γειτονικού αγρού, στην περιοχή βρέθηκε παλιότερα και άλλος τέτοιος πίθος. Την ανασκαφή του πίθου θα αναλάβει, λόγω αρμοδιότητας, η 12η ΕΒΑ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Πετρωτά

Προϊστορικό λατομείο

Στα πλαίσια των εργασιών πεδίου της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ συνεχίστηκε το καλοκαίρι του 2001 η έρευνα στο προϊστορικό λατομείο πυριτόλιθου στα Πετρωτά του νομού Ροδόπης. Πρόκειται για ένα εντυπωσιακό έξαρμα πυριτιωμένου δακιτοειδούς ανδεσίτη με το όνομα Βράχος γύρω από το οποίο και σε ακτίνα 800 μ. τουλάχιστον έχουν σε προηγούμενα χρόνια συλλεγεί κομμάτια πυριτόλιθου με ίχνη κατεργασίας και χρήσης που ανήκουν σε εργαλεία της μέσης παλαιολιθικής, πιθανόν της ανώτερης παλαιολιθικής και νεολιθικής περιόδου (πυρήνες, ακατέργαστες φολίδες, ξέστρα, αιχμηρές λεπίδες).

Η έρευνα του 2001 που έγινε με τη συμμετοχή των πανεπιστημιακών καθηγητών Ν. Ευστρατίου και Μ. Φωτιάδη, της Δ. Παπαγιάννη και φοιτητών από τα Τμήματα Αρχαιολογίας της Θεσσαλονίκης και των Ιωαννίνων, είχε στόχο την επέκταση της συστηματικής συλλογής επιφανειακού υλικού στο χώρο, τη διερεύνηση των μεθόδων εξόρυξης αλλά και τη μελέτη της πυκνότητας διασποράς των ευρημάτων σε διαφορετικά σημεία της περιοχής. Η έρευνα περιελάμβανε ακόμη και τη σχεδίαση επιλεγμένων εργαλείων όπως και μια πρώτη μελέτη τους στο χώρο της αρχαιολογικής συλλογής της Μαρώνειας[25].

ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ[26]

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβατο-Μάγγανα

Η Αικ. Μπράτσου, μαθήτρια, περισυνέλεξε από περιοχή

24. Ε. Σκαρλατίδου, Οικισμοί και εγκαταστάσεις ιστορικών χρόνων μέσα στα όρια της «Χώρας» των Αβδήρων, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Συνέδριο: Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 611-628.

25. Ν. Ευστρατίου - Μ. Φωτιάδης, Η έρευνα σ' ένα προϊστορικό λατομείο πυριτόλιθου στη Θράκη - Τα πρώτα αποτελέσματα, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 31-40. Μ. Φωτιάδης - Δ. Παπαγιάννη - Ν. Ευστρατίου, Πετρωτά Θράκης: προϊστορικό λατομείο πυριτόλιθου, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 9-17.

26. Οι λήψεις των φωτογραφιών έγιναν από τους Κ. Καλλιντζή (Πίν. 201 στ, 202 δ), Σ. Στουρνάρα (Πίν. 202 α-γ, 202 ε) και Σ. Τσολάκη (Πίν. 201 ε).

στα όρια των παραπάνω αγροκτημάτων και παρέδωσε μολύβδινο έλασμα, πιθανόν κατάδεσμο, που φέρει επιγραφή και στις δύο όψεις (ΜΑ 7220). Διαστάσεις: 0,090×0,062 μ.

Άβδηρα

Αρχαία Πόλη

Ο Σ. Καραμεταξάς περισυνέλεξε από τον αγρό του στην περιοχή Παλιάμπελος (πρώην Εσκί Μπαγ) και παρέδωσε τμήμα πήλινου αντικειμένου με ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο (ΜΑ 7655), ύψ. 0,161, διαστ. 0,243×0,105 μ.

Ο Α. Γιαλαμάς περισυνέλεξε από τα όρια του αγρού του με τον αγρό Ο. Δερμετζόγλου στην περιοχή Παλιάμπελος (πρώην Εσκί Μπαγ) και παρέδωσε τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με ανθεμωτή επίστεψη (ΜΑ 7218) (Πίν. 201 δ), σωζ. ύψ. 0,90, μήκ. 0,55, πλ. 0,17 μ.

Ο Κ. Εμμανουήλ περισυνέλεξε από το βορειοανατολικό σκέλος του Νοτίου Περιβόλου (Β του τομέα Κ[27]) και παρέδωσε τμήμα μαρμάρινης βάσης κίονα (ΜΑ 7203), ύψ. 0,22, μήκ. 0,66, πλ. 0,49 μ.

Ο Α. Στογιαννίδης βρήκε στην περιοχή ανατολικά του Δυτικού Τείχους και παρέδωσε το πάνω μέρος γυάλινης οινοχόης (ΜΑ 7654) (Πίν. 201 ε), ύψ. 0,06 μ.

Ο Β. Γκαζόγλου και ο Χ. Στεφάνου εντόπισαν στην περιοχή Άσπρη Άμμος, όπου βρίσκεται το παραλιακό τείχος της πόλης, τα παρακάτω αρχαία: α) Μαρμάρινο βάθρο (ΜΑ 7579) με επιγραφή σε ένα στίχο: *ΓΑΙΕ[- - - -]*. Ύψος: 0,25, μήκος: 0,72, πλάτος: 0,71 μ., ύψος γραμμάτων: 0,04 μ. β) Μαρμάρινο βάθρο με βαθύνσεις σε σχήμα πελμάτων (ΜΑ 7582), ύψ 0,17, μήκ. 0,65, πλ. 0,57 μ., γ) Μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος (ΜΑ 7581), ύψ. 0,21, μήκ. 0,87, πλ. 0,53 μ., και δ) Μαρμάρινο δόμο (ΜΑ 7580), ύψ. 0,22, μήκ. 0,88, πλ. 0,57 μ.

Ο Τ. Κίσσας περισυνέλεξε από την περιοχή του Αη-Γιάννη και παρέδωσε μαρμάρινο ταφικό κιονίσκο (ΜΑ 7189), ύψ. 0,25 μ.

Ο Δ. Λαγός περισυνέλεξε από τη θαλάσσια περιοχή του Αη-Γιάννη και παρέδωσε οξυπύθμενο αμφορέα με τραγάνες (ΜΑ 7179), σωζ. ύψ. 0,60 μ.

Νεκροταφεία

Λαγότοπος (πρώην Ταουσάν Αντασί). Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν από τον αγρό του Α. Βαμβακίδη ταφικό σπόνδυλο από ψαμμίτη (ΜΑ 7578), ύψ. 0,26, διάμ. 0,80 μ.

Λόφος των Σκηνών (πρώην Τσαντήρ Τεπέ). Ο Κ. Γεωργαντάς περισυνέλεξε από τον αγρό Ευ. Σταυράκη και παρέδωσε λίθινο κωνικό ταφικό κιονίσκο (ΜΑ 7193), ύψ. 0,49, διάμ. βάσης 0,33 μ.

Μόλος. Ο Γ. Ιμαμίδης παρέδωσε ληνό από ψαμμίτη (ΜΑ 7577) που βρήκε στην παράκτια περιοχή, ύψ. 0,25-0,27, μήκ. 1,06, πλ. 0,84 μ.

Χορτολίβαδο (πρώην Σαζλί Τσαΐρ). Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν από τον αγρό Σ. Χατζόπουλου (20 μ. δυτικά του ταφικού μνημείου της θέσης 96.10[28]), δύο τμήματα βάθρου (ΜΑ 7161α, β). Το ένα σώζει επιγραφή:

[- - - -]ν

[- - - - ο]υς [29]

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: 0,32 (α + β) × 0,155 μ. (α), 0,16 (β) × 0,49 μ. (α), 0,36 μ. (β). Ύψος γραμμάτων: 0,03 μ.

Σύγχρονος οικισμός

Ο Ν. Γλες, υπάλληλος της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ, περισυνέλεξε από φερτά υλικά στα νότια του σύγχρονου χωριού μαρμάρινο δωρικό κιονόκρανο (ΜΑ 7198), ύψ. 0,18, διαστ. άβακα 0,44×0,44, ύψ. άβακα 0,06 μ.

Υπάλληλοι του Δήμου Αβδήρων βρήκαν κατά τη διάρκεια εργασιών στην πλατεία του χωριού και παρέδωσαν μαρμάρινο ημικίονα (ΜΑ 7591), ύψ. 1,92, μέγ. διάμ. 0,36 μ.

Ο Σ. Γλες παρέδωσε: α) μαρμάρινη ανθεμωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης (ΜΑ 7652), ύψ. 0,18, μήκ. 0,55, πλ. 0,32 μ. και β) τμήμα μαρμάρινης ενεπίγραφης στήλης (ΜΑ 7216), σωζ. ύψ. 0,31, σωζ. πλ. 0,52 και πάχ. 0,13 μ. Τα παραπάνω αρχαία βρήκε στα μπάζα της οικίας Α. Βαμβακίδη που κατεδαφίστηκε.

Ο Ευ. Ιμαμίδης παρέδωσε τμήμα μαρμάρινης βάσης κίονα (ΜΑ 7199), που βρέθηκε εντοιχισμένη στον αυλόγυρο της οικίας του, ύψ. 0,14, πλ. 0,15 και πάχ. 0,08-0,12 μ.

Ο Χ. Παπαδόπουλος παρέδωσε τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με συμφυή βάση (ΜΑ 7527), που βρήκε εντοιχισμένη σε τοίχο της οικίας του, συνολ. ύψ. 0,35, μήκ. βάσης 0,42, πλ. βάσης 0,33, μήκ. στήλης 0,25-0,28, πλ. στήλης 0,095-0,11 μ.

Βαφέικα

Ο Ι. Στόγιογλου παρέδωσε: α) τμήμα μαρμάρινου πεσσίσκου (ΑΓΚ 11577). Σωζ. ύψος 0,29, μήκος πλευρών 0,15 μ. και β) τμήμα μαρμάρινου ληνού (ΑΓΚ 11581).

27. Ντ. Καλλιντζή, Νέα τμήματα του νότιου περιβόλου των αρχαίων Αβδήρων, *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 627-631. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 389.

28. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 859-860.

29. Λ. Λουκοπούλου - Α. Ζουρνατζή - Μ. Γ. Παρισάκη - Σ. Ψωμά, *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου*, Αθήνα 2005, σ. 241, Ε57.

Σωζ. ύψος 0,29, σωζ. μήκος 0,49 και σωζ. πλάτος 0,26 μ. Τα βρήκε μέσα στην κοίτη του ποταμού Κόσσυνθου, όπου κατά καιρούς βρίσκονται διάφορα αρχαία[30].

Θαλασσιά

Η Θ. Θεοδωρίδου παρέδωσε τμήμα λίθινου τραπεζοφόρου (ΑΓΚ 12337). Σώζεται η χαμηλή ορθογώνια πλίνθος της βάσης και τμήμα από το στήριγμα και τα πόδια ανδρικής μορφής. Στη δεξιά άκρη και στην προέκταση του στηρίγματος διακρίνεται τμήμα αντικειμένου, πιθανώς ανεστραμμένης δάδας. Σωζόμενες διαστάσεις: 0,33×0,33×0,23 μ.

Κομνηνά

Μύτικας

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Σ. Κωστέλης περισυνέλεξε τέσσερα χάλκινα βραχιόλια (ΑΓΚ 12092α-δ) βυζαντινών χρόνων. Έχουν ελεύθερα άκρα και φέρουν στικτή και εγχάρακτη διακόσμηση. Διάμετρος: 0,057, 0,064 και 0,061 μ.

Κοσμητή

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κατσίκας και ο υπάλληλος της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Θ. Γεωργιάδης περισυνέλεξαν από το παλιό μουσουλμανικό νεκροταφείο: α) μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος (ΑΓΚ 11579) που σχηματίζει στην κύρια όψη δύο βαθμίδες. Μήκος: 0,43, πλάτος: 0,23 και πάχος: 0,18 μ., β) μαρμάρινο πεσσίσκο, πιθανώς από θωράκιο (ΑΓΚ 11576), που φέρει στη μία πλευρά του τέσσερις παράλληλες διακοσμητικές εγχαράξεις. Σωζ. ύψος: 0,55, μήκος: 0,12 μ., και γ) τμήμα μαρμάρινου αμφικιονίσκου (ΑΓΚ 11580) με διακοσμητική ταινία στη βάση του. Σωζ. ύψος: 0,39, μήκος: 0,50 και πλάτος: 0,155 μ.

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Αρχαία Δίκαια

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Κ. Κανέλλης περισυνέλεξε θραύσμα λίθινου ακρωτηρίου ή ταφικού μνημείου (ΑΓΚ 12338) (Πίν. 201 στ). Σώζεται η δεξιά έλικα και το πεντάφυλλο ριπίδιο του ανθεμίου μεταξύ της έλικας και του σχοινίου. Στο κέντρο της έλικας ρόδακας. Ύψος: 0,28, πλάτος: 0,36 και πάχος: 0,075 μ.

Αρχαία Στρύμη

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Κ. Κανέλλης περισυνέλεξε: α) τμήμα μαρμάρινου γυναικείου αγαλματίου (ΑΓΚ 12076). Σώζεται από το ύψος της μέσης ως το μέσον της κνήμης. Φορά χιτώνα και ιμάτιο που σχηματίζει καμπύλη κάτω από τη μέση και πέφτει από την αριστερή πλευρά. Η μορφή έχει στάσιμο το δεξί πόδι και φέρει προς τα πίσω ελαφρά ανασηκωμένο και λυγισμένο στο γόνατο το αριστερό (Πίν. 202 α). Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,11, πλάτος 0,073 μ., β) άνω τμήμα επιτύμβιας στήλης με αετωματική επίστεψη (ΑΓΚ 12229). Σωζ. ύψος: 0,3, διαστάσεις: 0,22×0,07 μ., και γ) θραύσμα επιτύμβιας στήλης με αετωματική επίστεψη (ΑΓΚ 12335). Στο αέτωμα ανάγλυφες βλαστόσπειρες εκατέρωθεν άνθους. Σωζ. ύψος: 0,22, διαστάσεις: 0,17×0,09 μ.

Μητρικό

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Κ. Κανέλλης βρήκε στο αγρόκτημα Τριαρίδη δύο τμήματα επιτύμβιων στηλών: α) το άνω μέρος του κορμού μαρμάρινης ενεπίγραφης στήλης μαζί με τμήμα της αετωματικής επίστεψης (ΑΓΚ 11515). Επιγραφή σε δύο στίχους:

Ἀνταγόρας
Ἄστου.

Σωζ. ύψος: 0,26, διαστάσεις: 0,22×0,10, ύψος γραμμάτων: 0,014-0,018 μ.

Χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

β) Μέρος από τον κορμό πώρινης ενεπίγραφης στήλης (ΑΓΚ 11516).

Επιγραφή σε δύο στίχους[31]:

Νικαρέτη
*[Σ]ίμο.*vac.

Σωζ. ύψος: 0,23, διαστάσεις: 0,26×0,06, ύψος γραμμάτων: 0,021-0,029 μ.

Χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.[32].

Μαρώνεια

Πόλεμος

Η φύλακας αρχαιοτήτων Σ. Αγγορούδη βρήκε: α) στον αγρό Α. Ιωάννου μαρμάρινη επιτύμβια στήλη (ΑΓΚ 11511). Φέρει οριζόντια ταινιωτή επίστεψη και επιγραφή σε δύο στίχους:

30. Δ. Τριαντάφυλλος - Ντ. Καλλιντζή, Αρχαιολογικά ευρήματα στον Κόσσυνθο της Ξάνθης, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 1-10.

31. Δ. Τερζοπούλου, Τα επιτάφια μνημεία της αρχαίας Στρύμης, *ΑΔ* 55 (2000): Μελέτες, σ. 175. Λουκοπούλου κ.ά., ό.π., σ. 309, Ε149.

32. Τερζοπούλου, ό.π., σ. 164 και Λουκοπούλου κ.ά., ό.π., σ. 295, Ε116.

[. .]ρρίας
[Λ]ευκιππου.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: 0,62×0,24×0,08 μ., ύψος γραμμάτων: 0,020-0,023 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.[33], β) απότμημα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης (ΑΚΜ 761). Φέρει επιγραφή σε έξι στίχους:

[- - - - -]
[- - - - -]Ι
[- - - -]πος
4 *[- - - -]δου.*
[- - - -]αρέτη
[- - - -]δου.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: 0,49×0,145×0,12 μ. Ύψος γραμμάτων: 0,02-0,03 μ.

Χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ.[34], και γ) στον αγρό Σ. Τέφου απότμημα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης [ΑΓΚ 11513]. Φέρει επιγραφή σε έξι στίχους:

[- - - -]δης
[- - -]ρίου
[- - -]ος vacat
4 *[- - - -]δου.*
[- - - -]ριος
[- - - -]δου.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: 0,45×0,26×0,19 μ. Ύψος γραμμάτων: 0,020-0,025 μ.

Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.[35].

Νυμφαία

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε μαρμάρινο αρράβδωτο κίονα (ΑΓΚ 12200) με μείωση προς τα πάνω. Ύψος: 2,05, διάμετρος: 0,20-0,17 μ.

Από κατάσχεση (1131/4-5-2001) που έγινε από το Α.Τ. Κομοτηνής προέρχονται τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα: α) χάλκινο αγαλμάτιο ιππέα (ΑΓΚ 12087). Συμπαγές, κατασκευασμένο με την τεχνική του χαμένου κεριού. Σχηματοποιημένη απόδοση των χαρακτηριστικών (Πίν. 202 β). Ύψος: 0,041 μ., β) χάλκινα αντικείμενα (ΑΓΚ 12084, 12085, 12086), και γ) μολύβδινα αντικείμενα (ΑΓΚ 12081, 12082, 12083, 12088 και 12089).

Σώστης

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε από τον προϊστορικό οικισμό πήλινο καλαθόσχημο αντικείμενο με εγχάρακτη διακόσμηση (ΑΓΚ 12238) (Πίν. 202 γ). Ύψος: 0,055, διαστάσεις: 0,04×0,047 μ.

Από κατάσχεση που έγινε από το Τμήμα Ασφαλείας Κομοτηνής προέρχεται τμήμα μαρμάρινης ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης (ΑΓΚ 12334) (Πίν. 202 δ). Εικονίζεται όρθια γυναικεία μορφή που φορά μακρύ χιτώνα και κρατά κιβωτίδιο. Στα πόδια της καθιστός σκύλος, ενώ στο αριστερό άκρο της στήλης το πίσω μέρος γυμνής ανδρικής μορφής. Σωζ. ύψος: 0,53, σωζ. πλάτος: 0,26 και πάχος κροτάφου: 0,10 μ.

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Καβησός

Ο Φ. Κερζίδης παρέδωσε χάλκινο αντικείμενο, πιθανόν εξάρτημα άμαξας (ΑΓΚ 12240) (Πίν. 202 ε). Αποτελείται από ένα κάθετο κι ένα ημικυκλικό στέλεχος και διακοσμείται με εγχαράξεις και πλαστική κεφαλή αγριόχοιρου. Ύψος: 0,16 και μέγ. πάχος: 0,03 μ.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

2002

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκαν οι καταγραφές αρχαιολογικού και φωτογραφικού υλικού και στα τρία μουσεία της Εφορείας.

Το Μουσείο Αβδήρων λειτούργησε για τρίτη χρονιά και παρόλο που, λόγω της έλλειψης φυλακτικού προσωπικού, το ωράριο λειτουργίας είναι περιορισμένο (11 π.μ.-2 μ.μ.), όλη τη χρονιά παρουσίασε μεγάλη επισκεψιμότητα (9.006 άτομα).

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

α) Το Μουσείο των Αβδήρων επιλέχθηκε από τον Οργανισμό European Museum Forum και συμμετείχε στη διοργάνωση «Ευρωπαϊκό Μουσείο της Χρονιάς 2002». Η παρουσίαση των νέων μουσείων και η απονομή των διακρίσεων πραγματοποιήθηκε στο Λουξεμβούργο το Μάιο του 2002.

β) Μετά την επιτυχή διοργάνωση του συμποσίου με τίτλο «Κλαζομεναί, Τέως και Άβδηρα, Μητρόπολις και Αποικία» που διενεργήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αβδήρων στις 20-21 Οκτωβρίου 2001, ο διευθυντής της ανασκαφής των Κλαζομενών, καθηγητής αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Egè στη Σμύρνη Dr. Güven Bakir προσκάλεσε τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής στις Κλαζομενές για το διάστημα 25 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου 2002. Σκοπός της επίσκεψης ήταν ο επιστημονικός απολογισμός των εργασιών του συμποσίου και η συζήτηση για την έκδοση των πρακτικών. Αποφασίστηκε ότι την εκδο-

33. Λουκοπούλου κ.ά., ό.π., σ. 406-407, Ε236.
34. Λουκοπούλου κ.ά., ό.π., σ. 417, Ε260.
35. Λουκοπούλου κ.ά., ό.π., σ. 417-418, Ε261.

τική επιμέλεια των πρακτικών του συμποσίου θα αναλάβουν οι αρχαιολόγοι: Α. Μουστάκα, καθηγήτρια του ΑΠΘ, Ε. Σκαρλατίδου, αρχαιολόγος της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Θεσσαλονίκης, Μ.-Χ. Τζάννες, κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και Υ. Ersoy, επίκουρος καθηγητής του Πανεπιστημίου Bilkent της Άγκυρας. Οι Έλληνες αρχαιολόγοι ενημερώθηκαν για τις αρχαιολογικές εργασίες του πανεπιστημίου στην περιοχή των Κλαζομενών. Οι ομοιότητες που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στις ταφικές πρακτικές των Κλαζομενών και των Αβδήρων και στο υλικό που προέρχεται από τα νεκροταφεία των δύο πόλεων, πιστεύουμε ότι θα συμβάλουν σημαντικά στη μελέτη και ερμηνεία των ευρημάτων από τις ανασκαφές των Αβδήρων.

γ) Στο πλαίσιο των επιστημονικών σχέσεων ανάμεσα στους αρχαιολόγους της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Κομοτηνής και του Πανεπιστημίου Egè της Σμύρνης, οι αρχαιολόγοι της εφορείας Κ. Καλλιντζή και Χ. Καραδήμα προσκλήθηκαν από το διευθυντή της ανασκαφής των Κλαζομενών να λάβουν μέρος στις αρχαιολογικές εργασίες του 2002. Η παραμονή τους για δύο εβδομάδες στην περιοχή ήταν από κάθε άποψη εποικοδομητική, καθώς συμμετείχαν στην ανασκαφή της πόλης των Κλαζομενών (ανασκαφή οικίας του 4ου αι. π.Χ.) και στη μελέτη και επεξεργασία του υλικού που προέρχεται από την πόλη και το νεκροταφείο.

δ) Ο προϊστάμενος της Εφορείας Δ. Τριαντάφυλλος ήταν μέλος της τριμελούς ομάδας εκπροσώπων του Υπουργείου Πολιτισμού που συμμετείχε στο Διεθνές Σεμινάριο για την Αποκατάσταση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Αφγανιστάν. Το Σεμινάριο διοργανώθηκε από το Υπουργείο Πληροφόρησης και Πολιτισμού της προσωρινής διοίκησης του Αφγανιστάν και την UNESCO και πραγματοποιήθηκε στην Καμπούλ στις 27-29 Μαΐου του 2002.

ε) Ο αρχαιολογικός οδηγός των Αβδήρων των Κ. Καλλιντζή, Δ. Τερζοπούλου, Ν. Ζήκου, Σ. Δαδάκη που είχε κυκλοφορήσει το 1998 στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, μεταφράστηκε στην ισπανική από τους Μορφακίδη Μόσχο και Motos Guirao, καθηγητές του Κέντρου Βυζαντινών, Νεοελληνικών και Κυπριακών Σπουδών της Γρανάδας. Η δαπάνη καλύφθηκε από το έργο «Αρχαιολογικές εργασίες ανάπλασης και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων Ν. Ξάνθης - Αρχαιολογικού Χώρου Αβδήρων» του Γ΄ ΚΠΣ. Η παρουσίαση της νέας έκδοσης του οδηγού πραγματοποιήθηκε στις 16 Ιουνίου 2002 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αβδήρων με την ευκαιρία της επίσκεψης ισπανικής αντιπροσωπείας από την Περιφέρεια της Ανδαλουσίας στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.

στ) Νεότερα στοιχεία για την ιστορική και αρχαιολογική έρευνα της Μαρώνειας παρουσιάστηκαν στις 2 Νοεμβρίου 2002 σε ημερίδα που διοργανώθηκε από τη ΙΘ΄ ΕΠΚΑ με θέμα «Μαρώνεια: πολιτιστική εξέλιξη από την αρχαιότητα έως τα νεότερα χρόνια».

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Επαναλήφθηκε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στον αρχαιολογικό χώρο με συμμετοχή της Δ΄ τάξης Δημοτικών σχολείων της Αλεξανδρούπολης[36].

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (Σχέδ. 3)

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα[37] (Σχέδ. 4)

Άγιος Αθανάσιος

Θέση 2002.01. Αγρόκτημα Αβδήρων. Ακαλλιέργητη έκταση. Λίθινη σαρκοφάγος (Τάφος 1). Στο λόφο του Αγίου Αθανασίου, που βρίσκεται βορειοανατολικά του σύγχρονου χωριού των Αβδήρων, έχουν εντοπιστεί κατά καιρούς διάφορα σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος[38]. Στο δυτικό τμήμα της επίπεδης κορυφής του υπάρχει μικρός ταφικός τύμβος, ύψ. 1,90 μ. Τμήμα της νοτιοδυτικής πλαγιάς του τύμβου αυτού καταστράφηκε από μηχάνημα κατά τη διάνοιξη δρόμου και με τη βροχή εμφανίστηκε λίθινη σαρκοφάγος η οποία ανασκάφηκε.

Ο τάφος έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Η άνω επιφάνεια της καλυπτήριας πλάκας του βρίσκεται σε υψόμετρο 114,94 μ. και καλύπτεται από επίχωση 0,63 μ.

Η σαρκοφάγος είναι κατασκευασμένη από τοπικό πέ-

36. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα ανέλαβε η αρχαιολόγος Χ. Παρδαλίδου.

37. Στις αρχαιολογικές εργασίες της Εφορείας στα Άβδηρα πήραν μέρος οι αρχαιολόγοι Ε. Καλαφάτη, Σ. Τσολάκης και Μ. Χρυσάφη. Η συντήρηση των αντικειμένων έγινε από τους συντηρητές της Εφορείας Γ. Λαϊνίδη, Λ. Λαϊνίδου και την Α. Χατζοπούλου. Σημαντική ήταν η βοήθεια που προσέφεραν οι αρχαιοφύλακες Β. Κατσίκας, Αικ. Τσάμπαλλα και Θ. Φραγκούλια, οι υπάλληλοι της Εφορείας Θ. Γεωργιάδης, Ν. Γλες, Κ. Κιοσσές, Δ. Ξανθόπουλος και Π. Τουμπάρης, η σχεδιάστρια Ν. Γκαρσίδου και η Μ. Καραπαναγιώτου. Η τοπογραφική αποτύπωση των ανασκαμμένων θέσεων έγινε από τον τοπογράφο Α. Γούναρη και η μελέτη του οστεολογικού υλικού από την ανθρωπολόγο Α. Σάρδη σε συνεργασία με τον Α. Αγγελαράκη, καθηγητή του Πανεπιστημίου Adelphi της Νέας Υόρκης.

38. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 877-886.

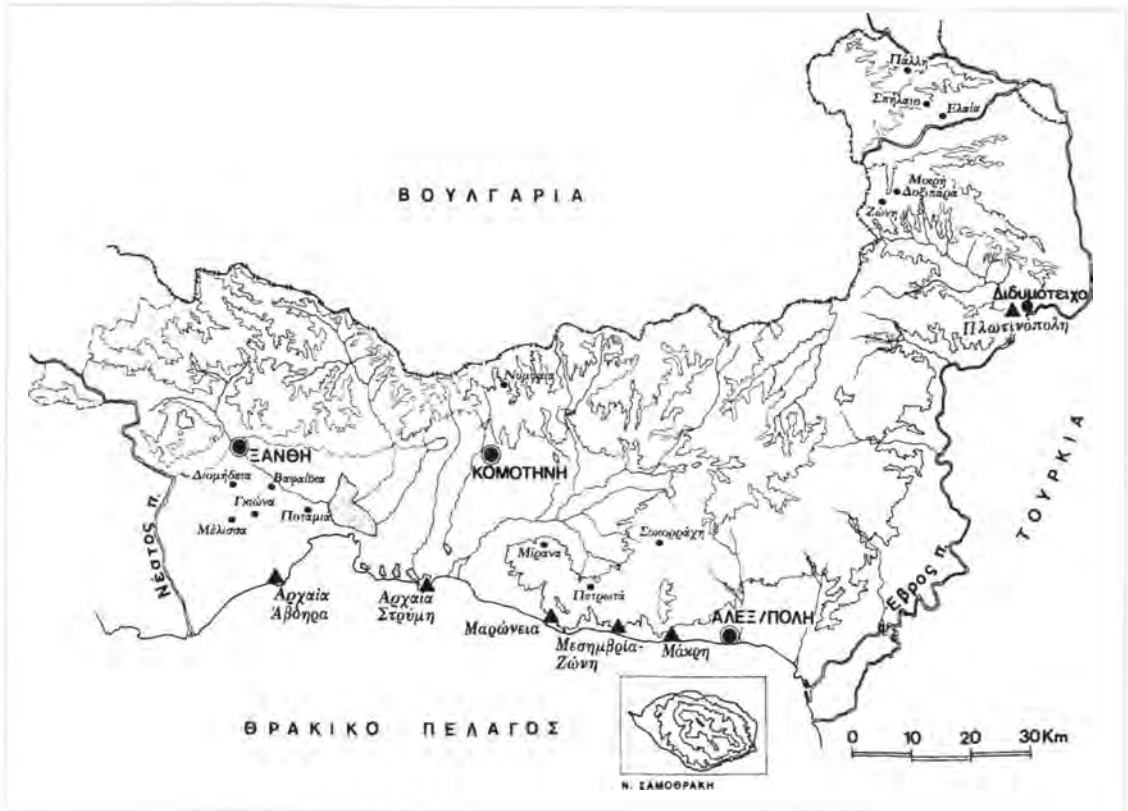

Σχέδ. 3. Χάρτης της Θράκης με σημειωμένες τις θέσεις που ανασκάφηκαν το 2002.

τρωμα (ψαμμίτη) και έχει εξαιρετική επεξεργασία. Τμήμα της δυτικής της πλευράς έχει καταστραφεί από το μηχάνημα. Οι εξωτερικές διαστάσεις της είναι 2,20×0,73 μ., οι εσωτερικές 2×0,54 μ., το πάχος των τοιχωμάτων 0,10 μ. και το βάθος της 0,64 μ. (Σχέδ. 5). Όλες οι εξωτερικές ακμές της ορίζονται από μία ταινία λεία, δουλεμένη με λαμάκι, που ξεχωρίζει από την υπόλοιπη αδρότερη επιφάνεια που ήταν δουλεμένη με βελόνι. Το πλάτος της είναι 0,035-0,040 μ. στις κάθετες και 0,015-0,020 μ. στις οριζόντιες ακμές[39].

Τα εσωτερικά της τοιχώματα έχουν επίσης πολύ καλή λάξευση με λαμάκι, ενώ ο πυθμένας είναι αδρότερος, δουλεμένος με βελόνι. Με λαμάκι είναι δουλεμένο και το χείλος. Την εσωτερική ακμή του περιτρέχει εγκοπή διαστάσεων 0,03×0,03 μ. για την εφαρμογή ξύλινων σανίδων που σφράγιζαν το άνοιγμα της σαρκοφάγου πριν την τοποθέτηση του καλύμματος. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι συχνό και συναντάται σε πολλούς λίθινους τάφους των Αβδήρων, σαρκοφάγους και κιβωτιόσχημους. Ποτέ όμως μέχρι τώρα δεν είχαν βρεθεί οι σανίδες. Για πρώτη φορά αποκαλύφθηκαν σ' αυτήν τη σαρκοφάγο και μάλιστα σε εξαιρετικό βαθμό διατήρησης. Βρέθηκαν όπως ακριβώς είχαν καταπέσει καλύπτοντας τα οστά και τα κτερίσματα σε όλο το μήκος και το πλάτος της σαρκοφάγου. Διατηρήθηκαν κυρίως κατά μήκος των μακρών πλευρών, ιδιαίτερα της νότιας. Το πάχος τους ήταν 0,03-0,04 μ. Μετά την αφαίρεσή τους αποκαλύφθηκαν και τρεις εγκάρσιες δοκίδες, μία στο ανατολικό τμήμα της σαρκοφάγου, διαστ. 0,28×0,05×0,01 μ. και δύο στο δυτικό, λίγο μικρότερες. Διαπιστώθηκε λοιπόν ότι το ξύλινο κάλυμμα του τάφου απαρτιζόταν από τρεις σανίδες (η μεσαία δεν διατηρήθηκε). Η μεταξύ τους προσαρμογή γινόταν στην κάτω πλευρά με τέσσερις εγκάρσιες δοκίδες (η δεύτερη από Α. δεν διατηρήθηκε). Δεδομένης της υγρασίας που υπάρχει στα Άβδηρα, το εύρημα αυτό θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντικό. Οι σανίδες αφαιρέθηκαν από το συντηρητή Γ. Λαϊνίδη, ο οποίος και τις συντήρησε στο εργαστήριο του μουσείου Κομοτηνής. Τώρα φυλάσσονται στο μουσείο Αβδήρων (Πίν. 203 α).

Ο σκελετός είχε διατηρηθεί σε πολύ κακή κατάσταση, λόγω της αποσάθρωσης των οστών. Το κρανίο βρισκόταν στα ανατολικά. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με τα παρακάτω αντικείμενα:

α) Πηνιόσχημο αντικείμενο από ορεία κρύσταλλο (ΜΑ

39. Μέχρι τώρα έχει βρεθεί μόνο μία παρόμοια σαρκοφάγος (ΜΑ 3638) στο οικόπεδο Λακκιώτη (4ος αι. π.Χ.).

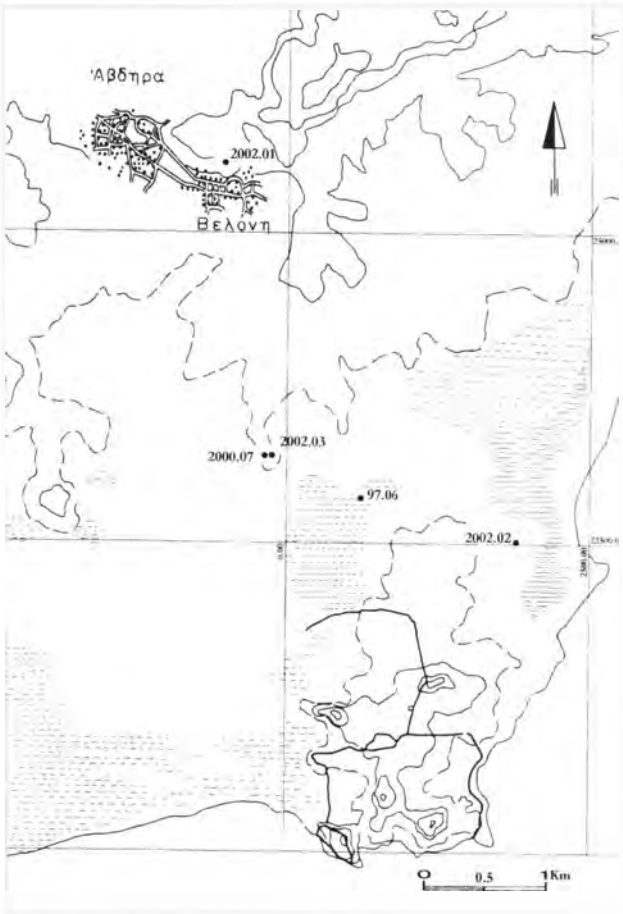

Σχέδ. 4. Άβδηρα. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής των αρχαίων νεκροταφείων με τις θέσεις που ανασκάφηκαν το 2002.

7229) (Πίν. 203 β) που εδραζόταν στον πυθμένα με τη μεγαλύτερη βάση του. Βρέθηκε στην περιοχή της δεξιάς ωμοπλάτης. Τα αντικείμενα αυτά βρίσκονται συνήθως σε τάφους που χρονολογούνται στα τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ. ή σε ιερά και είναι αδιάγνωστα όσον αφορά τη λειτουργία τους. Στα Άβδηρα έχουν βρεθεί δύο ακόμη (ΜΑ 2647 α, β) που προέρχονται από δύο διαφορετικά σημεία του νεκροταφείου (εκτίθενται στο Μουσείο Αβδήρων). Στη Θράκη υπάρχουν άλλα δύο που εκτίθενται στο Μουσείο Κομοτηνής (ΑΓΚ 720, ΑΓΚ 721) και βρέθηκαν σε πήλινη σαρκοφάγο της αρχαίας Δίκαιας[40].

β) Λίθινο αλάβαστρο [ΑΒ.Άγ.Αθ.(2002.01)2]. Βρέθηκε σπασμένο και σκορπισμένο σε διάφορα σημεία του

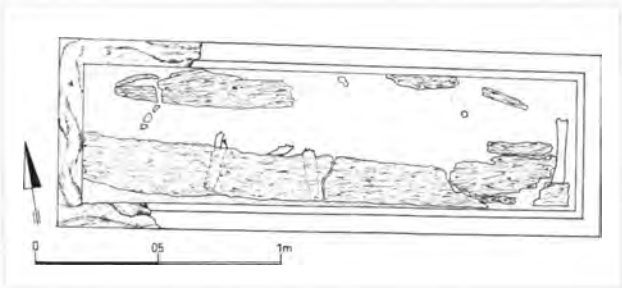

Σχέδ. 5. Άβδηρα. Άγιος Αθανάσιος. Θέση 2002.01. Λίθινη σαρκοφάγος.

τάφου: ένα τμήμα στην περιοχή του δεξιού άνω άκρου, πάνω από τις σανίδες. Τμήμα από το χείλος στην περιοχή του δεξιού καρπού. Θραύσματα από το σώμα και τη βάση στην περιοχή του αριστερού καρπού. Επειδή είναι μάλλον απίθανο να το έσπασαν κατά τη διάρκεια του ενταφιασμού (δεν έχει παρατηρηθεί στα Άβδηρα παρόμοια ταφική πρακτική για τα κτερίσματα, σε αντίθεση με τους εναγισμούς) πιστεύουμε ότι έσπασε από την πτώση των σανίδων. Έτσι εξηγείται και το τμήμα που βρέθηκε πάνω από αυτές. Αρχικά πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή του δεξιού καρπού (όπου βρέθηκε το χείλος του) περασμένο ενδεχομένως με λουράκι. Σε αυτό το σημείο έχουν βρεθεί και άλλες φορές αλάβαστρα[41].

γ) Μικρά τμήματα χάλκινου αντικειμένου [ΑΒ.Άγ.Αθ.(2002.01)10] που βρέθηκαν διάσπαρτα σε τέσσερις περιοχές: στον καρπό του δεξιού χεριού, στο ανατολικό τμήμα της σαρκοφάγου, κάτω από τα οστά του δεξιού χεριού και στην περιοχή του αριστερού μηριαίου. Είναι αδιάγνωστο το αντικείμενο από το οποίο προέρχονται.

δ) Στη βορειοανατολική και νοτιοανατολική γωνία βρέθηκε αδιάγνωστο υλικό (Δ1 και Δ2), ίσως δέρμα, ενώ στο ανατολικό τμήμα ένα κομμάτι, πιθανόν απανθρακωμένου, αδιάγνωστου υλικού [ΑΒ.Άγ.Αθ.(2002.01)9].

Η καλυπτήρια πλάκα του τάφου ήταν από ψαμμίτη, μονολιθική και δικλινής, με αδρή επεξεργασία των επιφανειών. Βρέθηκε σπασμένη από το μηχάνημα στο δυτικό τμήμα της. Το σωζόμενο μήκος της είναι 1,66, το πλάτος 0,80 και το πάχος της 0,15 στα άκρα και 0,19 μ. στο μέσον.

Έξω από τον τάφο υπήρχε εναγισμός: ήταν μία πυξίδα [ΑΒ.Άγ.Αθ.(2002.01)4] που βρέθηκε σπασμένη στην περιοχή της βορειοανατολικής γωνίας, στο επίπεδο της καλυπτήριας πλάκας. Το πάνω μέρος πατούσε πάνω στο κάλυμμα, ενώ το κάτω ήταν σ' επαφή με τη βόρεια ακμή του.

Από την επίχωση του τύμβου πάνω από τον τάφο προ-

40. Δ. Τριαντάφυλλος, *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 535-536. Πρβλ. και Ch. Koukouli-Chrysanthaki, *BCH* Suppl.V, 1979, σ. 92-93 για παρόμοια αντικείμενα από τη Θάσο.

41. Κ. Καλλιντζή, Αλάβαστρα από το νεκροταφείο των αρχαίων Αβδήρων, *Περί Θράκης* 3, *ΠΑΚΕΘΡΑ*, Ξάνθη 2003, σ. 11-42.

έρχονται διάφορα όστρακα, ανάμεσά τους θραύσματα κύλικας ιωνικού τύπου.

Ο τάφος χρονολογείται στα τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.

Θέση 2002.01. Αγρόκτημα Αβδήρων. Ακαλλιέργητη έκταση. Λακκοειδής τάφος (Τάφος 2). Βρίσκεται σε υψόμετρο 114,90 και σε απόσταση 0,25 μ. νοτιοδυτικά από το κάλυμμα του τάφου 1. Ο προσανατολισμός του είναι Α.-Δ. με το κρανίο στα δυτικά. Το μηχάνημα που κατέστρεψε το νοτιοδυτικό τμήμα του τύμβου, αφαίρεσε και το μισό σχεδόν τάφο: το κρανίο, τα άνω άκρα και τα πλευρά. Αποκαλύφθηκε ο υπόλοιπος σκελετός. Επτά σιδερένια καρφιά [ΑΒ.Άγ.Αθ.(2002.01)1,7,8,13] που βρέθηκαν γύρω από το σκελετό μάς οδηγούν στη διαπίστωση ότι ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ξύλινο φέρετρο. Βρέθηκε επίσης ελλειψοειδές σιδερένιο έλασμα [ΑΒ.Άγ.Αθ. (2002.01)14]. Ανάμεσα στην κεραμική που υπήρχε γύρω από τον τάφο εντοπίστηκε εφυαλωμένο όστρακο. Αυτό σημαίνει ότι η ταφή έγινε τη βυζαντινή περίοδο. Βυζαντινοί ενταφιασμοί πάνω σε αρχαίους τύμβους έχουν εντοπιστεί και άλλες φορές στα Άβδηρα[42]. Στο νεκροταφείο, που βρίσκεται στο λόφο του Πολύστυλου και χρονολογείται στους υστεροβυζαντινούς χρόνους, έχουν χρησιμοποιηθεί ξύλινα φέρετρα[43].

Αλμυρή Λίμνη (πρώην Τουζλά Γκιολ)

Θέση 2002.02. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Α. Καραμπαμπέρη. Ο τάφος υποδείχθηκε από τον καλλιεργητή του αγρού Χ. Τουμπάρη, ο οποίος τον εντόπισε με την άροση. Βρίσκεται στη βόρεια πλαγιά ενός αρκετά μεγάλου τύμβου που καλλιεργείται. Σε απόσταση 60-70 μ. προς Α. ανασκάφηκε το 1990 ταφικός τύμβος που χρονολογείται στα τέλη 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ[44].

Είναι κιβωτιόσχημος, προσανατολισμού Α.-Δ. Η καλυπτήρια πλάκα πρέπει να βρισκόταν ελάχιστα εκατοστά κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Καθώς μετακινήθηκε από το τρακτέρ, τη βρήκαμε έξω από το ανατολικό άκρο του τάφου. Η πάνω της επιφάνεια έφερε πάρα πολλές κακώσεις και η μία γωνία της είχε σπάσει. Είναι δικλινής. Οι επιφάνειες των κροτάφων είναι ιδιαίτερα καλοδουλεμένες. Οι διαστάσεις της είναι 2,10×1 και το πάχος 0,20 στο μέσον και 0,15 μ. στα άκρα.

Το χείλος του τάφου βρισκόταν σε υψόμετρο 9,44 μ. Οι εξωτερικές διαστάσεις του είναι 2,04×1,05, οι εσωτερικές 1,76×0,80, το πάχος των τοιχωμάτων 0,14 και το βάθος του 0,72 μ. Τα τοιχώματα είναι επεξεργασμένα με χοντρό εργαλείο και έχουν αδρές επιφάνειες στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Οι στενές πλευρές βρίσκονται ανάμεσα στις μακρές και συνδέονται μεταξύ τους με μολύβδινους πελεκίνους συνδέσμους[45]. Στη νοτιοανατολική και νοτιοδυτική γωνία, όπου έχει σπάσει λίγο το τοίχωμα της στενής πλευράς, διακρίνεται και το κάθετο τμήμα του συνδέσμου. Η επαφή των τοιχωμάτων στους αρμούς είναι απόλυτη.

Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με χαλίκι που σχημάτιζε μια οριζόντια επιφάνεια. Εκεί πάνω θα είχε τοποθετηθεί ο νεκρός, κανένα ίχνος των οστών όμως δεν διατηρήθηκε. Ο τάφος ήταν κτερισμένος. Τα κτερίσματα βρίσκονταν σε επαφή με το νότιο τοίχωμα και ήταν: α) πήλινος μελαμβαφής αμφορίσκος (ΜΑ 7233)· διατηρήθηκε το πάνω μέρος του συγκολλημένο από πολλά θραύσματα, β) χάλκινο αντικείμενο με καρφάκια και συνδέσμους (κιβωτίδιο;), τόσο διαβρωμένο που διαλύθηκε κατά την αφαίρεσή του.

Σε απόσταση 5,40 μ. βορειοανατολικά από τη βορειοανατολική γωνία του τάφου βρέθηκαν συγκεντρωμένα θραύσματα κύλικας ιωνικού τύπου, ενώ σε απόσταση 7,50 μ. βόρεια από αυτήν υπολείμματα καύσης, η οποία ή καταστράφηκε εντελώς ή βρίσκεται βαθύτερα από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Στην κορυφή του τύμβου βρέθηκε θραύσμα από πήλινη σαρκοφάγο με ανάγλυφα ιωνικά κυμάτια (ΜΑ 7260), ενώ στη νότια πλαγιά διακρίνονται συγκεντρωμένα θραύσματα από αδιακόσμητη πήλινη σαρκοφάγο. Σε απόσταση 10 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του τάφου, εντοπίστηκαν θραύσματα από άλλη πήλινη σαρκοφάγο. Σε απόσταση 30 μ. ανατολικά από τον τάφο εντοπίστηκε καύση-εναγισμός με τον οποίο θα ασχοληθούμε παρακάτω. Άφθονη κεραμική υπάρχει σε όλη την επιφάνεια του αγρού. Ο σκοπός της αναλυτικής περιγραφής της κατάστασης που συναντήσαμε στον τύμβο αυτόν είναι να αποδοθεί η εικόνα που επικρατεί σε όλο το νεκροταφείο Αβδήρων μετά από κάθε καλλιεργητική περίοδο. Η σταδιακή ισοπέδωση των τύμβων είναι πλέον αναπότρεπτη και η καταστροφή των τάφων αναπόφευκτη. Αυτοί που εντοπίζονται με τις δικές μας περιοδείες ή υποδεικνύονται από τους καλλιεργητές είναι ελάχιστοι μπροστά στον πραγματικό αριθμό που χάνεται κάθε χρόνο.

Καύση-Εναγισμός (Περιοχή Προσφορών). Πρόκειται για μια μακρόστενη περιοχή κατά τον άξονα Β.-Ν. μήκ. 1,40 και μέγ. πλ. 0,40 μ. Το υψόμετρό της είναι 8,91 στα νότια και 9,15 μ. στα βόρεια. Παρουσιάζει δηλαδή κλίση

42. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 865-866. Κ. Ξανθοπούλου, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 704 κ.ε.

43. Χ. Μπακιρτζής, Ανασκαφή Πολύστυλου Αβδήρων, *ΠΑΕ* 1983, σ. 18-19, πίν. 19. Χ. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, *Οδηγός Θράκης*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ 2001, σ. 39.

44. Ντ. Καλλιντζή, Ανασκαφή ταφικού τύμβου στα Άβδηρα, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 561-571.

45. Παρόμοιοι σύνδεσμοι έχουν βρεθεί και άλλες φορές σε τάφους των Αβδήρων που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ., βλ. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 643, θέση 95.01·55 (2000): Χρονικά, σ. 877 κ.ε.

0,24 μ. από Ν. προς Β. Τα περιγράμματά της δεν είναι σαφή, επειδή κάποια έχουν καταστραφεί[46]. Τα καμένα χώματα βρίσκονται στο βόρειο άκρο και δεν είναι έντονα. Σε όλη την υπόλοιπη επιφάνεια υπάρχουν θραύσματα αγγείων που δεν είναι καμένα. Το χαρακτηριστικό τους είναι ότι τα κομμάτια είναι πολύ μικρά, πιθανόν επειδή η θραύση ήταν έντονη. Στη θέση τους βρέθηκαν τα παρακάτω αντικείμενα: μικροσκοπικός σκύφος τοποθετημένος ανάποδα (ΜΑ 7231), θραύσμα ειδωλίου καθιστής γυναικείας μορφής (ΜΑ 7243) (Πίν. 203 γ), θραύσμα λαβής χάλκινης στλεγγίδας [ΑΒ.Τ.Γκ.(2002.02)14], θραύσμα αμφορίσκου (ΜΑ 7235), πινακίου (ΜΑ 7232) καθώς και άλλων που δεν συγκολλήθηκαν.

Στα αναμοχλευμένα από την άροση χώματα στην άμεση περιοχή του εναγισμού υπήρχαν θραύσματα από μελαμβαφή αγγεία (κύλικες, σκύφους κ.ά.), καθώς και τα παρακάτω αντικείμενα: αρυβαλλοειδές ληκύθιο (ΜΑ 7230), κεφαλή ειδωλίου γυναικείας μορφής (ΜΑ 7259), τμήμα μικρού λυχναριού που σώζει το μυκτήρα (ΜΑ 7258α), αδιάγνωστο απανθρακωμένο αντικείμενο, ίσως σπόρος, και θραύσμα χάλκινου αντικειμένου [ΑΒ.Τ.Γκ.(2002.02)6].

Η καύση χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Παλιόχωρα

Θέση 2000.07. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Ν. Βαλσαμά. Εντοπίστηκαν με την άροση στη δυτική πλαγιά χαμηλού τύμβου (Σχέδ. 6) που έχει σχεδόν ισοπεδωθεί από την άροση. Επιπλέον το ανατολικό του τμήμα έχει καταστραφεί από αγροτικό δρόμο. Στον τύμβο αυτόν ανασκάφηκε το 1995 άλλος ένας κιβωτιόσχημος τάφος (θέση 95.18, τάφος Ι)[47]. Πρόκειται για δύο τάφους που απέχουν ελάχιστα μεταξύ τους (η γωνία του ενός εφάπτεται με το μακρό τοίχωμα του άλλου). Πάνω από αυτούς υπήρχε επίχωση πάχους 0,20-0,40 μ.

Τάφος 1. Είναι κιβωτιόσχημος κτιστός, προσανατολισμού Β.-Ν. με μικρή απόκλιση ΒΔ.-ΝΑ. (Πίν. 203 δ-ε). Η πάνω επιφάνεια της κάλυψής του βρισκόταν σε υψόμετρο 15,08 μ. Τα τοιχώματά του είναι κατασκευασμένα από ετερόκλητο οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση (Πίν. 203 ε). Πρόκειται για καλολαξευμένους γωνιόλιθους με καλύτερη επεξεργασία στην εσωτερική τους πλευρά. Αποτελούνται από δύο κατά το ύψος τμήματα. Στην εσωτερική ακμή του χείλους υπάρχει γωνιώδης εγκοπή για τοποθέτηση ξύλινων σανίδων. Ο τάφος εσωτερικά ήταν επιχρισμένος με λευκό κονίαμα που κάλυπτε τους αρμούς και δημιουργούσε ομοιόμορφη επιφάνεια. Σήμερα έχει αποκολληθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του.

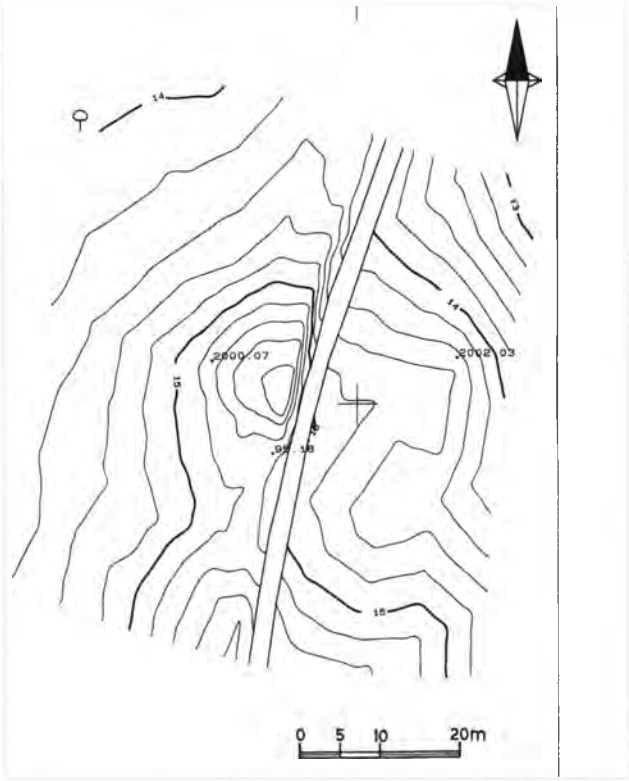

Σχέδ. 6. Άβδηρα. Παλιόχωρα. Ταφικός τύμβος. Θέσεις: 95.18, 2000.07, 2002.03.

Οι εξωτερικές διαστάσεις του τάφου ήταν 2,23×1,03, οι εσωτερικές 1,90×0,67 και το ύψος των τοιχωμάτων του 0,60-0,66 μ.

Πυθμένας ήταν το έδαφος που βρισκόταν σε υψόμετρο 14,26 μ. Εκεί είχε τοποθετηθεί ο νεκρός σε ύπτια στάση με τα πόδια σε έκταση και τα χέρια κατά μήκος του κορμού. Το κρανίο βρισκόταν στα νότια. Η διατήρηση του σκελετού ήταν άριστη. Όλα τα οστά βρίσκονταν στη θέση τους εκτός από το κρανίο που είχε μικρή κλίση στο πλάι, πράγμα που ίσως δηλώνει την ύπαρξη προσκεφαλαίου. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με σιδερένια στλεγγίδα (ΜΑ 7240) που την κρατούσε στο αριστερό χέρι κατά μήκος του κορμού. Η εργαστηριακή ανάλυση του σκελετικού υλικού έδειξε ότι ανήκε σε άνδρα 40-50 χρονών.

Ο τάφος ήταν καλυμμένος με οικοδομικό υλικό (πέντε λαξευμένους γωνιόλιθους) σε β΄ χρήση (Πίν. 203 δ). Οι γωνιόλιθοι, που πρέπει να προέρχονται από κάποιο μεγάλο κτήριο, ήταν ανισομεγέθεις και τοποθετημένοι εγκάρσια

46. Μακρόστενες περιοχές προσφορών έχουν βρεθεί και άλλες φορές στο νεκροταφείο των Αβδήρων (π.χ. στους τύμβους του τέλους 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ. που ανασκάφηκαν στο οικόπεδο Λακκιώτη). Η συγκεκριμένη όμως, πιθανόν να είχε μεγαλύτερες διαστάσεις, αν κρίνουμε από το αγγείο ΜΑ 7231 που βρέθηκε έξω από τον άξονα που προαναφέραμε, προς Α.

47. Κ. Καλλιντζή, ό.π. (υποσημ. 4), σ. 456-459 και Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 646.

κατά το πλάτος του τάφου, χωρίς να σχηματίζουν ευθύγραμμα μέτωπα. Οι εσωτερικές ακμές τους δεν εφάπτονται, αλλά αφήνουν ανάμεσά τους ευδιάκριτους αρμούς. Παρόλα αυτά, δεν είχε διεισδύσει χώμα στο εσωτερικό του τάφου, επειδή υπήρχε η δεύτερη κάλυψη με τις σανίδες. Όλοι βρίσκονταν στη θέση τους, εκτός από τον πρώτο από Β. που είχε σπάσει από το άροτρο και είχε ανασηκωθεί ελαφρά. Οι μέγιστες διαστάσεις της κάλυψης ήταν 2,10×1,10 μ.

Τάφος 2. Είναι κιβωτιόσχημος κτιστός, προσανατολισμού Α.-Δ. με μικρή απόκλιση ΝΑ.-ΒΔ. Η πάνω επιφάνεια της κάλυψής του βρισκόταν σε υψόμετρο 15,28 μ. Όπως και ο τάφος 1, είναι και αυτός κατασκευασμένος από ετερόκλητο οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση. Τα τοιχώματά του αποτελούνταν από δύο κατά το ύψος τμήματα και ήταν επίσης καλυμμένα με κονίαμα. Ελάχιστα κομμάτιά του όμως διατηρήθηκαν στη θέση τους, κυρίως στο ανατολικό τοίχωμα.

Οι εξωτερικές διαστάσεις του τάφου ήταν 2,14×1,05, οι εσωτερικές 1,77×0,59 και το ύψος των τοιχωμάτων του 0,63 μ. Πυθμένας ήταν το έδαφος και βρισκόταν σε υψόμετρο 14,45 μ. Ο τάφος αυτός ήταν συληµένος. Τα οστά βρίσκονταν διαταραγμένα στο ανατολικό τμήμα του και η διατήρησή τους δεν ήταν καλή. Το κρανίο βρισκόταν σε επαφή με το ανατολικό τοίχωμα και πιθανόν να ήταν αυτή η αρχική του θέση. Από τον καθαρισμό προέρχονται ψήγματα χάλκινου επιχρυσωμένου αντικειμένου, πιθανόν στεφανιού [ΑΒ.Π. (2000.07)2] και κάποιο αδιάγνωστο τμήμα σιδερένιου αντικειμένου [ΑΒ.Π. (2000.07)3] που ίσως ήταν στλεγγίδα. Η εργαστηριακή μελέτη των οστών έδειξε ότι ανήκουν σε γυναίκα, 18-25 χρονών.

Και ο τάφος αυτός ήταν καλυμμένος με οικοδομικό υλικό (καλοδουλεμένους γωνιόλιθους) σε β΄ χρήση (Πίν. 203 δ). Αρχικά υπήρχαν πέντε καλυπτήριες πλάκες, οι δύο δυτικότερες όμως είχαν απομακρυνθεί από παλιά και γι' αυτό είχε διεισδύσει χώμα στο εσωτερικό του τάφου. Οι μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις της κάλυψης ήταν 1,10×0,90 μ. Ήταν τοποθετημένες με τέτοιο τρόπο ώστε να πατάνε στο μέσον του βορείου τοιχώματος και να υπερκαλύπτουν το νότιο. Κατά τα άλλα ο τρόπος τοποθέτησης είναι όμοιος με του τάφου 1.

Καύση-εναγισμός. Έξω από τη βορειοδυτική γωνία του τάφου 1 και σε υψόμετρο 14,58-14,69 μ. βρέθηκε καύση-εναγισμός διαστάσεων 1,60(Β.-Ν.)×1,10 μ. στην οποία βρίσκονται διάσπαρτα πολλά μικρά θραύσματα αγγείων και ειδωλίων τα οποία φαίνεται να σχηματίζουν τρεις μικρότερες «συγκεντρώσεις». Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι συγκολλήθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του μελαμβαφής ασκός τύπου Guttus (ΜΑ 7238) και ερυθροβαφές πινάκιο (ΜΑ 7239). Τα περισσότερα ειδώλια ανήκαν σε ανδρικές μορφές και άλογα. Ανάμεσά τους υπάρχουν άνθρακες, ειδικά στο βόρειο τμήμα. Ο εναγισμός χρονολογείται γύρω στο 350 π.Χ. Πρέπει να σημειωθεί ότι το επίπεδο του εναγισμού αυτού είναι περίπου ίδιο με του εναγισμού που βρισκόταν δίπλα στον τάφο Ι της θέσης 95.18 που προαναφέρθηκε, πράγμα που σημαίνει ότι οι ενταφιασμοί αυτοί έγιναν την ίδια χρονική περίοδο.

Οι δύο αυτοί τάφοι κατασκευάστηκαν από οικοδομικό υλικό το οποίο πρέπει να προέρχεται από κάποιο μεγάλο κτήριο, ενδεχομένως δημόσιο. Κι αυτό γιατί στην τοιχοδομία των απλών οικιών, τόσο του βορείου όσο και του νοτίου περιβόλου, δεν έχουν παρατηρηθεί τέτοιοι γωνιόλιθοι. Το κτίσμα αυτό θα πρέπει προφανώς να είχε περιπέσει σε αχρηστία. Οι τάφοι χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Την περίοδο αυτή ο βόρειος περίβολος της πόλης πρέπει να είχε εγκαταλειφθεί τελείως και έτσι τα κτίσματά του χρησίμευαν για πορισμό εύκολου οικοδομικού υλικού.

Σημειώνουμε ότι οι τάφοι αυτοί παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με εκείνους της θέσης 2000.04[48] που χρονολογούνται στην ίδια περίοδο και είναι κατασκευασμένοι με τον ίδιο τρόπο. Επομένως γύρω στο 300 π.Χ. τα λατομεία της Μάνδρας δεν λειτουργούσαν πλέον ή τουλάχιστον το υλικό τους δεν χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή λίθινων τάφων, όπως γινόταν παλιότερα. Παρατηρούμε ακόμη ότι παρόλο το επαναχρησιμοποιημένο υλικό οι τάφοι ήταν ιδιαίτερα προσεγμένοι όσον αφορά την εμφάνισή τους κατά τη στιγμή του ενταφιασμού.

Θέση 2002.03. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Β. Σταγώνη. Ο αγρός Σταγώνη βρίσκεται ανατολικά από τον αγρό Βαλσαμά, όπου η θέση 2000.07, και χωρίζεται από αυτόν με αγροτικό δρόμο. Κατά τη φετινή άροση βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, εντελώς κατεστραμμένος, και δύο τουλάχιστον πίθοι, από τους οποίους ανασκάφηκε ο ένας (Σχέδ. 6).

Το υψόμετρο της πάνω επιφάνειάς του ήταν 14,26 μ. Είχε τοποθετηθεί οριζόντια με το στόμιο στα βορειοανατολικά. Το μέγιστο μήκος του ήταν 1,47 και το μέγιστο πλάτος του 1,10 μ. Το στόμιο κλεινόταν με πήλινο δισκοειδές καπάκι, από το οποίο μόνο ένα πολύ μικρό τμήμα βρισκόταν στη θέση του. Τα θραύσματα των τοιχωμάτων είχαν καταπέσει στο εσωτερικό σε διάφορα επίπεδα.

Η οριζόντια επιφάνεια πάνω στην οποία είχε τοποθετηθεί ο νεκρός είχε μέγιστο μήκος 0,95 και μέγιστο πλάτος 0,65 μ., ήταν δηλαδή πολύ μικρότερη από τις διαστάσεις του πίθου. Βρισκόταν σε υψόμετρο 13,95 μ. Η επιφάνεια αυτή είχε δημιουργηθεί από σχετικά χοντρά θαλασσινά βότσαλα που περιείχαν και ένα ποσοστό οστρέων. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια θέση με τα πόδια σε έκταση, τα χέρια κατά μήκος του κορμού και την κεφαλή στα βορειοανατολικά. Ο σκελετός φαίνεται να βρίσκεται έκκεντρα σε σχέ-

48. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 882-885.

ση με τον κατά μήκος άξονα του πίθου (προς το βορειοανατολικό τμήμα). Είναι αρκετά αποσαθρωμένος και το κρανίο έχει σπάσει από την πίεση των πεσμένων τοιχωμάτων. Η ανθρωπολογική εξέταση έδειξε ότι ανήκε σε παιδί αδιάγνωστου φύλου 3-4 χρόνων. Ήταν κτερισμένο. Στο δεξί χέρι κρατούσε σιδερένια στλεγγίδα (ΜΑ 7234). Υπήρχε ακόμα χάλκινο επιχρυσωμένο στεφάνι με φύλλα προσαρμοσμένα σε μολύβδινο στέλεχος. Δεν ήταν περασμένο στο κεφάλι, όπως συνήθως, αλλά ένα τμήμα βρέθηκε στα ανατολικά του. Το μεγαλύτερο μέρος βρισκόταν κάτω από το κρανίο. Φαίνεται λοιπόν ότι το πάνω τμήμα του είχε σπάσει και τοποθετήθηκε δίπλα στην κεφαλή. Ο χαρώνειος οβολός ήταν χρυσό νόμισμα Φιλίππου Β΄ (1/8 στατήρα) και χρονολογείται στα 340-328 π.Χ. ή 336-328 π.Χ. (ΝΜΑ 602)[49]. Βρέθηκε ανάμεσα στα χαλίκια, στην περιοχή των οστών του θώρακα.

Χορτολίβαδο (πρώην Σαζλί Τσαΐρ)

Θέση 97.06. Αγρόκτημα Βελόνης. Η θέση αυτή εντοπίστηκε με σκαπτικές εργασίες του αναδασμού παραπάνω αγροκτήματος. Αποκαλύφθηκαν τάφοι που χρονολογούνται στα τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ., μεγάλος αριθμός των οποίων ανασκάφηκε το 1997[50]. Δεν είχαμε ολοκληρώσει τότε την ανασκαφή, λόγω έλλειψης χρόνου, και αποφασίσαμε να το κάνουμε φέτος. Έγινε η σχετική προεργασία, απομακρύνθηκαν τάφοι που ανασκάφηκαν το 1997, αλλά οι εργασίες δεν μπόρεσαν να συνεχιστούν λόγω βροχοπτώσεων που είχαν σαν αποτέλεσμα την άνοδο του υδροφόρου ορίζοντα και την κάλυψη του χώρου εργασιών από τα νερά. Ανασκάφηκαν μόνο δύο περιοχές προσφορών, ένας λακκοειδής τάφος (τάφος 81) και μία ταφή βρέφους σε αμφορέα (τάφος 75, ΜΑ 7263) (Πίν. 203 στ) που χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.. Η περιοχή σκεπάστηκε ξανά για να συνεχιστούν οι εργασίες σε προσφορότερη περίοδο.

Βαφείκα

Θέση ΒΑΦ. 2002.01

Η θέση βρίσκεται 1 χλμ. περίπου βορειοανατολικά από τον οικισμό Βαφείκα στη νότια όχθη της κοίτης του ποταμού Κόσσυνθου. Υποδείχθηκε κλίβανος από τον κάτοικο Βαφείκων Ι. Στόγιογλου.

Πρόκειται για ορθογώνιο κεραμικό κλίβανο ρωμαϊκών χρόνων και μία εργαστηριακή κατασκευή που διατηρήθηκαν αποσπασματικά.

Η πάνω επιφάνεια του κλιβάνου βρισκόταν σε υψόμετρο 23,36 μ. Οι σωζόμενες διαστάσεις του ήταν 3,10×3 μ. και το μέγιστο διακρινόμενο ύψος του 1 μ. Διατηρήθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της η εσχάρα και 40 σύριγγες. Η διάμετρος των συρίγγων κυμαίνεται από 0,06-0,15 μ. (Πίν. 204 α). Η εσχάρα καλυπτόταν από τα κομμάτια της γκρεμισμένης θόλου που ήταν κυρίως άμορφες μάζες καμένων και σχεδόν εφυαλωμένων πηλών. Ανάμεσά τους αναγνωρίστηκαν τμήματα του οπαίου. Τμήμα του κλιβάνου γκρεμίστηκε πέφτοντας προς Β. (προς την όχθη του ποταμού). Ανάμεσα στα γκρεμίσματα διακρίνονται μεγάλα κομμάτια από τα τόξα που στήριζαν την εσχάρα.

Σε απόσταση 2,80 μ. βόρεια από τον κλίβανο υπήρχε κατασκευή που η όψη της διακρίνεται στην παρειά τής κοίτης τού ποταμού. Εδραζόταν σε υψόμετρο πολύ χαμηλότερο από τον κλίβανο. Πρόκειται για κτιστό φούρνο.

Και οι δύο κατασκευές είχαν καλυφθεί από καθαρή άμμο.

Από τις υπάρχουσες ενδείξεις συμπεραίνουμε ότι ο κλίβανος πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί για την όπτηση κεραμιδιών στέγης ή πλίνθων. Όσον αφορά τη χρονολόγησή του, θα πρέπει να τοποθετηθεί στους υστερορρωμαϊκούς χρόνους. Εκτός από το ορθογώνιο σχήμα του η μοναδική άλλη χρονολογική ένδειξη είναι χάλκινο νόμισμα του Κώνσταντος (347-348 μ.Χ.) (ΝΜΑ 603)[51], που βρέθηκε δίπλα στο σωζόμενο νοτιοδυτικό άκρο του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μαρώνεια

Άγιος Χαράλαμπος

Συνεχίστηκαν το 2002 οι εργασίες έρευνας και ανάδειξης του μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος αυτοκρατορικών ρωμαϊκών χρόνων (τέλη 2ου-αρχές 3ου αι. μ.Χ.) στην περιοχή του Άγιου Χαράλαμπου κοντά στο λιμάνι της Μαρώνειας[52].

Η έρευνα είχε ενταχθεί στο Έργο για την ανάδειξη του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου Μαρώνειας του Β΄ ΚΠΣ. Φέτος με την οριστική ένταξη του έργου στο Γ΄ ΚΠΣ οι εργασίες επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση - αποκάλυψη του νότιου-νοτιοανατολικού τμήματος του κτιριακού συγκροτήματος.

49. Η ταύτιση έγινε από την Κ. Χατζηπροκοπίου.

50. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 862-863· 53 (1998): Χρονικά, σ. 738. Καλλιντζή, ό.π. (υποσημ. 14), σ. 635-638.

51. Η ταύτιση έγινε από την Κ. Χατζηπροκοπίου.

52. Ν. Κοκκοτάκη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 660· 52 (1997): Χρονικά, σ. 872-873· 54 (1999): Χρονικά, σ. 711-712 και στον παρόντα τόμο, σ. 710.

Αφαιρέθηκαν οι μάρτυρες που είχαν αφεθεί για διευκόλυνση της αποχωμάτωσης και αποκαλύφθηκε η συνέχεια της πεσσοστοιχίας του νοτιότερου κτιρίου με τρεις ακόμα πεσσούς στο μέσον του και κατά τον άξονα Δ.-Α. και αντίστοιχα τρεις αντηρίδες στην παρειά του βόρειου τοίχου (Πίν. 204 β-γ).

Αμέσως δυτικά της όγδοης αντηρίδας υπάρχει θυραίο άνοιγμα πλ. 1 μ. περίπου για επικοινωνία των δύο κτιρίων.

Τα κινητά ευρήματα και φέτος υπήρξαν αρκετά: πλούσια κεραμική από ερυθροβαφή αγγεία, κυρίως πινάκια και μάλιστα σε σημεία επαφής με το νότιο τοίχο, κεραμίδια στέγης, πήλινα λυχνάρια, σιδερένιο εγχειρίδιο με οστέινη επάργυρη λαβή, μαρμάρινο ανάγλυφο πλακίδιο με παράσταση Ηρακλή, τμήμα μαρμάρινου αγαλματίου, κεφάλι από πήλινο ειδώλιο σατύρου, χάλκινα, οστέινα και σιδερένια μικροαντικείμενα, 65 χάλκινα νομίσματα, πολλά θραύσματα από γυάλινα αγγεία.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μάκρη

Συνεχίστηκε το Μάιο του 2002 από την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με τον Ν. Ευστρατίου, Αναπληρωτή Καθηγητή του ΑΠΘ, η ανασκαφή του τετραγώνου Δ8 (4×4 μ.) στον κεντρικό χώρο του νεολιθικού οικισμού της Μάκρης. Η ανασκαφή αυτή είχε ξεκινήσει την προηγούμενη χρονιά με ενδιαφέροντα αποτελέσματα[53].

Πιο συγκεκριμένα τη χρονιά αυτή: α) συνεχίστηκε η αφαίρεση της επίχωσης σε ολόκληρη την έκταση του τετραγώνου με την αποκάλυψη του 5ου κατά σειρά προϊστορικού δαπέδου σε διάφορα σημεία του χώρου[54], β) βρέθηκε μια εντυπωσιακή σε μέγεθος και τεχνολογία κατασκευής πλατφόρμα (άγνωστης χρήσης, ίσως για εργασία) από πηλό και ασβεστοκονίαμα (clay and lime plaster floors), και γ) αποδείχθηκε ιδιαίτερα πλούσιο το δυτικό ήμισυ του τετραγώνου με πολλές πασσαλότρυπες και πεσμένους πηλούς, η αφαίρεση των οποίων οδήγησε στην αποκάλυψη ενός ελλειψοειδούς σε κάτοψη πασσαλόπηκτου χώρου με πολύ ιδιαίτερα στοιχεία. Αυτά συνίστανται σε μια σειρά λίθινων εργαλείων και ημίεργων, τα οποία βρέθηκαν πάνω σε δάπεδο από ασβεστοκονίαμα μαζί με οστέινα και λίθινα προϊόντα (εργαλεία, επιφάνειες λείανσης, χάντρες κτλ.). Η εικόνα αυτή παραπέμπει πιθανότατα σε κάποιο ειδικό χώρο του οικισμού της Μάκρης («εργαστήριο», workshop) ή απλά κάποιο σημείο δραστηριότητας (locus), όπου γίνονταν η κατασκευή λίθινων και οστέινων εργαλείων, αλλά και άλλων αντικειμένων (ίσως χαντρών). Αυτό είναι κάτι που πρόκειται να διερευνηθεί στη συνέχεια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ωστόσο ο αρχιτεκτονικός ορισμός του χώρου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από μια σαφέστατα διαγραμμένη πασσαλόπηκτη κάτοψη και ένα εξαιρετικής ποιότητας δάπεδο από ασβεστοκονίαμα (plaster floor). Η πιθανότητα ύπαρξης ενός «εργαστηρίου» κατασκευής λίθινων εργαλείων στη Μάκρη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον με δεδομένη τη σπανιότητα τέτοιων ευρημάτων στον ελλαδικό χώρο, αλλά και στις γύρω περιοχές στη διάρκεια των νεολιθικών χρόνων. Η ανασκαφή και η αρχαιολογική ερμηνεία του χώρου δεν έχει ολοκληρωθεί, κάτι που αναμένεται να γίνει την επόμενη περίοδο.

Ανακεφαλαιώνοντας, λοιπόν, αναφέρουμε ότι φέτος αποκαλύφθηκε ένα μοναδικό οικιστικό σύνολο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως εργαστήριο κατασκευής λίθινων αξινών. Πρόκειται για ένα πασσαλόπηκτο ορθογώνιο οίκημα, η κάτοψη του οποίου σώζεται σε καλή κατάσταση, με δάπεδα από ασβεστοκονίαμα, πήλινες κατασκευές-πλατφόρμες και μια σειρά από ευρήματα που καλύπτουν ολόκληρη τη γραμμή επεξεργασίας και κατασκευής λίθινων εργαλείων, από την πρώτη ύλη, τα ημίεργα και μέχρι τα τελειωμένα προϊόντα. Το εργαστηριακό αυτό σύνολο ανήκει στην κύρια φάση της Μάκρης, η οποία έχει ανασκαφεί σε μεγάλο βαθμό. Βρέθηκαν τουλάχιστον 15 λίθινες αξίνες σε διάφορες φάσεις τελειώματος, πολλοί στιλβωτήρες και οστέινες χάντρες.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη

Θέση Πλούτος

Ταφικός τύμβος, με διάμετρο 60 μ. και ύψος 7,50 μ. (Πίν. 205 α), είχε κατασκευαστεί πάνω σε φυσικό ύψωμα, στη θέση Πλούτος, που βρίσκεται μεταξύ των χωριών Μικρή Δοξιπάρα, Ζώνη και Χελιδόνα του Δήμου Κυπρίνου[55]. Η ένταξη της ανασκαφής στο πρόγραμμα σωστικών

53. Η ανασκαφή του Δ8 είχε ξεκινήσει (Κ. Καλλιντζή - Ν. Ευστρατίου, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 710-711) με στοχο την επανεξέταση της στρωματογραφίας και της χρονολογικής ακολουθίας των δύο περιόδων της νεολιθικής Μάκρης (Μάκρη Ι και ΙΙ). Παράλληλα, οι εξειδικευμένες ανασκαφικές παρατηρήσεις (μικρομορφολογικές, αναλύσεις φυτόλιθων, τεχνολογία δαπέδων από πηλό ή ασβεστοκονίαμα κτλ.) απέβλεπαν στην αποκατάσταση της χρήσης των χώρων του οικισμού, της τεχνολογίας και της εξειδίκευσης.

54. Τέσσερα δάπεδα είχαν ήδη εντοπιστεί και αξιολογηθεί στη διάρκεια της πρώτης ανασκαφικής περιόδου (2001).

55. Ο τύμβος ήταν γνωστός στους ντόπιους με το όνομα Μαλ-τεπές, όνομα κοινό για τους μεγάλους τύμβους της Θράκης. Βρισκόταν μέσα στο χέρσο αγροτεμάχιο υπ' αριθ. 1915 του κτηματολογίου της Ζώνης.

ανασκαφών τύμβων του βόρειου Έβρου αποφασίστηκε το 1998, όταν ο Α. Δερμεντζής, κάτοικος Μικρής Δοξιπάρας, επεσήμανε στην Υπηρεσία την ύπαρξη πολλών θραυσμάτων μαρμάρου γύρω από την περιφέρεια του τύμβου. Κατά την αυτοψία που ακολούθησε διαπιστώθηκε ότι στο παρελθόν είχαν γίνει αρκετές παράνομες επεμβάσεις στον τύμβο, ενώ στην κορυφή του υπήρχε τσιμεντένιο πολυβολείο του στρατού. Στην περιφέρειά του εντοπίστηκαν πελεκούδια και ορισμένα θραύσματα επεξεργασμένου μαρμάρου (θραύσματα από αρχιτεκτονικά μέλη και τμήματα αναγλύφων) (Πίν. 205 β), τα οποία μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Τα περισσότερα από τα θραύσματα εντοπίστηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του τύμβου. Λόγω της εύρεσης των μαρμάρινων θραυσμάτων θεωρήθηκε πιθανή η ύπαρξη κτιστού τάφου. Για το λόγο αυτό στα τέλη του 1998 πραγματοποιήθηκε διασκόπηση με γεωραντάρ από το εργαστήριο γεωφυσικής διασκόπησης και δορυφορικής τηλεπισκόπησης του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας με επικεφαλής τον Α. Σαρρή.

Η σωστική ανασκαφή του τύμβου άρχισε στις 9-9-2002. Λίγες μέρες μετά την έναρξή της εντοπίστηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του τύμβου σιδερένιο επίσωτρο από τροχό οχήματος και το κρανίο ενός αλόγου. Για την προστασία των ευρημάτων κατασκευάστηκε στέγαστρο από νάυλον, ξύλα και λαμαρίνες. Ακολούθησε ο καθαρισμός του τροχοφόρου οχήματος. Αποκαλύφθηκε τετράτροχη άμαξα (Πίν. 205 γ) που είχε ταφεί μαζί με τα δύο υποζύγιά της μέσα σε ρηχό λάκκο ανοιγμένο στο φυσικό έδαφος. Οι τροχοί είχαν αποσυνδεθεί από τους άξονες και τα άλογα από το ζυγό. Τα δύο υποζύγια βρίσκονταν στο ένα άκρο του λάκκου με τα κεφάλια προς τη διαλυμένη άμαξα. Δίπλα τους είχε ταφεί και ένας σκύλος. Στη θέση τους είχαν διατηρηθεί οι χάλκινες ταινίες που διακοσμούσαν την πίσω όψη του αμαξώματος που είχε διαστάσεις 1,54×0,94 μ. Το ύψος των πλευρικών τοιχωμάτων του υπολογίζεται σε 0,25-0,30 μ. Στη θέση τους διατηρούνταν οι χάλκινες γωνίες, με τις οποίες συνδέονταν τα ξύλα του σκελετού του αμαξώματος καθώς και χάλκινα επαργυρωμένα δισκάρια σε τετράπλευρες βάσεις που διακοσμούσαν πιθανότατα το πάνω μέρος των πλευρικών τοιχωμάτων του. Το μήκος του ξύλινου ζυγού ήταν 1,45 μ. και ήταν επενδυμένος με ένα πολύ λεπτό φύλλο μολύβδου στα καμπύλα τμήματά του, τα σημεία δηλαδή που τοποθετούνταν στους αυχένες των ζώων. Στα άκρα του υπήρχαν διακοσμητικά συμπλέγματα με δύο πάνθηρες και δισκάρια με ανάγλυφα κεφάλια γυναικών, πιθανότατα μαινάδων. Χαυλιόδοντες αγριογούρουνου, ο ένας μάλιστα με επένδυση χαλκού στο άκρο του, διακοσμούσαν το ζυγό. Ένα μικρό χάλκινο χέρι ήταν προσαρμοσμένο σε κάποιο σημείο της άμαξας και θα είχε πιθανότατα όχι μόνο διακοσμητικό, αλλά και λειτουργικό χαρακτήρα. Το μήκος του πίσω άξονα, του οποίου σώζονται οι σιδερένιες λάμες των άκρων, υπολογίζεται σε 1,61, ενώ η απόσταση μεταξύ των τροχών του ίδιου άξονα σε 0,95 μ. Τα επίσωτρα έχουν διάμετρο 1,09-1,12, πλάτος 0,035 και πάχος 0,015 μ. Ίχνη από τα ξύλα των αψίδων και των ακτίνων δεν είχαν διατηρηθεί. Τα σιδερένια καρφιά που συνέδεαν το επίσωτρο με την αψίδα έχουν μήκος 0,055 μ. και ο αριθμός τους κυμαίνεται μεταξύ πέντε και έξι σε κάθε τροχό. Ένα σιδερένιο καρφί σε σχήμα Π βρέθηκε σε κάθε τροχό και πρέπει να συνέδεε τα δύο άκρα της αψίδας, η οποία θα ήταν κατασκευασμένη από ένα ενιαίο καμπυλωμένο ξύλο. Οι σιδερένιοι δακτύλιοι της πλήμνης είναι διπλοί με εσωτερική διάμετρο 0,075 μ.

Λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών η ανασκαφή προχώρησε με πολύ αργούς ρυθμούς, χωρίς όμως διακοπή, μέχρι το τέλος του έτους. Η αφαίρεση της επίχωσης δεν ολοκληρώθηκε. Κτιστός τάφος, σαρκοφάγος ή κτιστό ταφικό μνημείο δεν εντοπίστηκαν, έτσι παραμένει προς το παρόν ανερμήνευτη η παρουσία των θραυσμάτων επεξεργασμένου μαρμάρου στην περιφέρεια του τύμβου. Σε διάφορα σημεία βρέθηκαν περιοχές με υπολείμματα εναγισμών (θραύσματα πήλινων αγγείων, στάχτες και οστά ζώων). Εντοπίστηκαν επίσης, χωρίς όμως να προχωρήσει ο καθαρισμός και η αποκάλυψή τους, άλλες τέσσερις άμαξες, μια ταφή αλόγων καθώς και τρεις λάκκοι που περιείχαν τα υπολείμματα από καύσεις νεκρών και πολυάριθμα κτερίσματα.

Η εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αυτή ανασκαφή[56], με την οποία αποκαλύφθηκαν, για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο, τετράτροχες άμαξες πρόκειται να συνεχιστεί και την επόμενη χρονιά. Η κατασκευή του τύμβου τοποθετείται χρονολογικά στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ., η συνέ-

Επειδή όμως είναι πιο κοντά στο χωριό της Μικρής Δοξιπάρας, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν τα ονόματα και των δύο χωριών που υπάγονται σήμερα στο Δήμο Κυπρίνου.

56. Η συνέχιση της χρονοβόρας και πολυδάπανης ανασκαφής στάθηκε δυνατή χάρη στη συνεχή χρηματοδότηση από το Υπουργείο Πολιτισμού. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Α. Κελαποστόλου και Κ. Πηλείδου. Το δύσκολο έργο του καθαρισμού της άμαξας ανέλαβε ο συντηρητής της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Ι. Λαϊνίδης. Μαζί του εργάστηκε και η συντηρήτρια Α. Χριστοφόρου. Το σχέδιο της άμαξας έκανε ο σχεδιαστής της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Χ. Σισμανίδης και την τοπογραφική αποτύπωση του τύμβου ο τοπογράφος Π. Μουζακίδης. Σημαντική για το έργο μας ήταν η βοήθεια που μας προσέφερε ο Νομάρχης Έβρου, ο έπαρχος Βορείου Έβρου και οι Δήμαρχοι Ορεστιάδας και Κυπρίνου. Οι εργάτες της ανασκαφής, όλοι τους κάτοικοι των γύρω χωριών, βοήθησαν σημαντικά στην αντιμετώπιση των πολλών πρακτικών προβλημάτων που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής.

χιση όμως της έρευνας θα μας προσφέρει τη δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησης.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ-ΔΟΜΝΑ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ

Πλωτινόπολη

Το φθινόπωρο του 2002 συνεχίστηκε από τη ΙΘ΄ ΕΠΚΑ η ανασκαφική έρευνα στην Πλωτινόπολη και συγκεκριμένα στην τομή όπου αποκαλύφθηκε το πηγάδι και ο θάλαμος[57].

Η ερευνητική δραστηριότητα επικεντρώθηκε σε τρεις τομείς: α) στην ανασκαφή του βορειανατολικού τμήματος του τετραγώνου, β) στην περιοχή ανατολικά του πηγαδιού, και γ) στη συνέχιση της ανασκαφής στο εσωτερικό του πηγαδιού (από το επίπεδο που σταμάτησε η ανασκαφή το 2001 και κάτω).

Με την έναρξη της ανασκαφής στο βορειανατολικό τμήμα του τετραγώνου διαπιστώθηκε ότι η επίχωση ήταν και εδώ διαταραγμένη. Αφού αφαιρέθηκε η διαταραγμένη επίχωση, εμφανίστηκε στάχτη με πολλά μικρά κομμάτια καμένου ξύλου. Κάτω από τη στάχτη άρχισαν να αποκαλύπτονται τετράγωνες πήλινες πλάκες in situ. Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής στην περιοχή αυτή, αποκαλύφθηκε το υπόκαυστο λουτρού (Πίν. 205 δ-ε). Το δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες σώζεται σχεδόν ακέραιο. Οι κιονίσκοι από κυκλικές οπτοπλίνθους δεν σώζονται, διατηρούνται όμως τα αποτυπώματά τους επάνω στις πήλινες πλάκες. Από το χώρο αυτόν προέρχονται αρκετά πήλινα πηνία κυκλικής διατομής, καθώς και σιδερένια καρφιά για την προσήλωσή τους στους τοίχους. Έτσι η αρχική υπόθεση ότι το σύστημα αγωγών θα μπορούσε να σχετιστεί με ένα δημόσιο λουτρό ή με λουτρό πολυτελούς κατοικίας αρχίζει να επιβεβαιώνεται[58]. Τα νομίσματα που βρέθηκαν στην περιοχή αυτή χρονολογούνται από τις αρχές του 2ου έως τις αρχές του 4ου αι. μ.Χ.

Η ανασκαφή ανατολικά του πηγαδιού δεν προχώρησε σε μεγάλο βάθος, από το φόβο μήπως η στατική κατάσταση του πηγαδιού δημιουργούσε κάποιο πρόβλημα ασφάλειας. Αποκαλύφθηκε η εξωτερική πλευρά των γωνιόλιθων (Πίν. 206 α). Από την περιοχή αυτή συνελέγη λεπτή κεραμική αυτοκρατορικών χρόνων. Εδώ πρέπει να σημειωθεί η μεγάλη ποσότητα λατύπης, γεγονός που αποδεικνύει ότι η τελική κατεργασία των γωνιολίθων πριν την τοποθέτησή τους στο πηγάδι και το θάλαμο γινόταν στην περιοχή αυτή.

Στο εσωτερικό του πηγαδιού η ανασκαφή συνεχίστηκε μέχρι τα 10,70 μ. (Πίν. 206 β-γ). Δεν εντοπίσαμε ακόμη τον πυθμένα. Τους λαξευμένους γωνιολίθους τους συναντήσαμε μέχρι βάθος 7,50 μ. Από εκεί και κάτω υπάρχει ο φυσικός βράχος. Αφού λάξευσαν το φυσικό βράχο, όπου υπήρχαν ρωγμές, τοποθέτησαν ψημένες πήλινες πλάκες και κονίαμα, στη συνέχεια – όπου χρειαζόταν – μικρότερους λαξευμένους γωνιόλιθους διαφόρων σχημάτων για να τον ευθυγραμμίσουν (Πίν. 206 δ) και στο τέλος άρχισαν να τοποθετούν τους κανονικούς γωνιόλιθους.

Μερικά από τα ευρήματα είναι: λίθινος κιονίσκος, τμήμα ενεπίγραφης στήλης, μαρμάρινο επίκρανο και πάρα πολλά θραύσματα γλυπτών.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Κατά το 2002 δεν έγινε στη Μεσημβρία-Ζώνη συστηματική ανασκαφική έρευνα. Οι δραστηριότητες επικεντρώθηκαν στη συνέχιση του προγράμματος ανάπλασης-ανάδειξης του χώρου με εργασίες καθαρισμού στο σύνολό του. Απομάκρυνση του παλιού φυλακείου και αποκατάσταση του χώρου που αυτό κατείχε. Συντήρηση οικοδομικών λειψάνων σε όλη την έκταση της αρχαίας πόλης.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Ξάνθη - Βιομηχανική Περιοχή

Τζιβενλίκ

Βρίσκεται στη νότια ζώνη της βιομηχανικής περιοχής Ξάνθης και βόρεια της σιδηροδρομικής γραμμής. Η περιοχή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος έχει διάμετρο 60 μ. περίπου και χωρίζεται στα δύο από αγροτικό δρόμο. Στο όριο των αγροτεμαχίων 812, 894β και 895 υπάρχει ένα ελάχιστα διακρινόμενο επιφανειακό έξαρμα, στο οποίο διακρίνονται διάσπαρτες αργές πέτρες, μικρά θραύσματα πίθων, κεράμων στέγης κορινθιακού τύπου και κεραμική που περιλαμβάνει θραύσματα μαγειρικών σκευών. Πρόκειται προφανώς για κάποιο μεμονωμένο κτίσμα.

57. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 711.

58. Μ. Κουτσουμανής, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 873, Πίν. 322β.

Ποταμιά

Ύψωμα Πύργος (ή Μπαΐρια)

Βρίσκεται ανατολικά από τον Πετρόλοφο (πρώην Τας Τεπέ), όπου υπάρχει μεγάλο μέρος από τα λατομεία των αρχαίων Αβδήρων. Το όνομα Πύργος αναφέρεται στους χάρτες της ΓΥΣ· οι ντόπιοι το αποκαλούν Μπαΐρια. Είναι μακρόστενος χαμηλός λόφος με ελιές και θάμνους. Στην κορυφή του εντοπίστηκε αραιή επιφανειακή κεραμική που περιλαμβάνει αβαφή όστρακα, κομμάτια από πίθους και κεράμους στέγης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Πετρωτά

Προϊστορικό λατομείο

Η επιτόπια έρευνα της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ στο προϊστορικό λατομείο του Βράχου Πετρωτών που διεξάγεται σε συνεργασία με τον Ν. Ευστρατίου, Αναπληρωτή Καθηγητή του ΑΠΘ και Μ. Φωτιάδη, Επίκουρο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, συνεχίστηκε και το 2002 με τη συμμετοχή ομάδας φοιτητών.

Η έρευνα αφορούσε: α) τη συστηματική συλλογή διάσπαρτου επιφανειακού υλικού στο χώρο του προϊστορικού λατομείου του Βράχου Πετρωτών και σε ακτίνα 500 μ. γύρω από αυτό, β) την επιφανειακή επισκόπηση της περιοχής Ασκητών για την εκτίμηση του αρχαιολογικού της ενδιαφέροντος, και γ) τη σχεδίαση και μελέτη των ευρημάτων παλαιότερων και νέων που έχουν αποθηκευθεί στην αρχαιολογική συλλογή της Μαρώνειας.

Η συλλογή επιφανειακού υλικού γύρω από το προϊστορικό λατομείο του Βράχου Πετρωτών κινήθηκε και φέτος σε πολύ ικανοποιητικά επίπεδα και από την άποψη της ποσότητας των λίθινων εργαλείων που συνελέγησαν αλλά και του αρχαιολογικού ενδιαφέροντός τους. Στη διάρκεια της συστηματικής επιφανειακής συλλογής συγκεντρώθηκε ένας σημαντικός αριθμός εργαλείων που ανήκουν κυρίως στον πολιτισμικό και χρονολογικό ορίζοντα της μέσης παλαιολιθικής. Επιβεβαιώθηκε και πάλι η μεγάλη ποσότητα των ευρημάτων και η έκταση της διασποράς τους γύρω από το Βράχο, κάτι που κάνει εξαιρετικά επίπονη και χρονοβόρα τη συλλογή και ταξινόμηση του συλλεγέντος υλικού. Η διαδικασία αυτή (συλλογή και μελέτη της πρώτης ύλης και των λίθινων εργαλείων) από τον άμεσο περίγυρο του πυριτολιθικού εξάρματος κρίνεται ότι θα πρέπει να συνεχιστεί, έτσι ώστε να γίνει εφικτή η λεπτομερέστερη ένταξη των δραστηριοτήτων που καταγράφονται στον αρχαιολογικό χώρο του Βράχου Πετρωτών στην παλαιολιθική της Βαλκανικής.

ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα

Αρχαία πόλη

Ο Κ. Ασημίδης παρέδωσε τμήμα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού μέλους με ανάγλυφα ανθέμια (ΜΑ 7214) που βρέθηκε στον αγρό Σ. Μακρή (αρ. αγρ. 349). Ύψος 0,12, σωζόμενο μήκος 0,27, πλάτος 0,15 μ.

Σύγχρονος οικισμός

Ο Λ. Καρκατζάνης βρήκε εντοιχισμένο στον αυλόγυρο της οικίας του και παρέδωσε το κάτω ήμισυ μαρμάρινου αμφικίονα (ΜΑ 7217) που φέρει αποφυγή στους ημικιονίσκους. Σωζόμενο ύψος 0,45, μήκος 0,50, πλάτος 0,17 μ.

Γκιώνα

Ρούμπουναρ

Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν ενσφράγιστη λαβή αμφορέα πιθανά Θασίων (φθαρμένο ορθογώνιο σφράγισμα, ΜΑ 7216) από τον αγρό Κ. Δαργανάκη.

Διομήδεια

Προϊστορικός οικισμός

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε ακέραιο λίθινο πέλεκυ (ΑΓΚ 12354). Διαστάσεις: 0,225× 0,06×0,029 μ.

Μέλισσα

Καπνοχώραφα

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε ενσφράγιστη λαβή αμφορέα Θασίων (ΜΑ 7228).

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Αρχαία Στρύμη

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε: α) μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με συμφυή αετωματική επίστεψη (ΑΓΚ 12339). Διαστάσεις: 1,13×0,39×0,014 μ., β) άνω τμήμα επιτύμβιας στήλης με συμφυή αετωματική επίστεψη (ΑΓΚ 12231). Διαστάσεις: 0,145×0,28×0,085 μ., γ) άνω τμήμα επιτύμβιας στήλης με συμφυή οριζόντια επίστεψη (ΑΓΚ 12233), η οποία προεξέχει από τον κορμό σχηματίζοντας ιωνικό κυμάτιο και απολήγει σε τρία ακρωτήρια. Διαστάσεις: 0,26×0,35 μ.

Μητρικό

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης (ΑΓΚ 12234) από την περιοχή νοτιοδυτικά του αγροκτήματος Τριαρίδη. Φέρει επιγραφή σε ένα στίχο: *[—-]ωντος*.

Σωζόμενο ύψος 0,43, μέγιστο πλάτος 0,41 μ.

Μίρανα

Ύψωμα Φωτεινό

Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν θραύσμα μαρμάρινου ανάγλυφου (ΑΓΚ 12356) που σώζει κάθετες πτυχές ενδύματος. Διαστάσεις: 0,12×0,16×0,085 μ.

Νυμφαία

Ο Ι. Μπάντζιος βρήκε στην περιοχή του ιερού ρωμαϊκών χρόνων και παρέδωσε σχεδόν ακέραιο πήλινο λυχνάρι (ΑΓΚ 12235) (Πίν. 206 ε).

Συκορράχη

Ερένι

Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν έναν πήλινο οξυπύθμενο αμφορίσκο (ΑΓΚ 12350) από τον αγρό Ν. Καζάκου. Σωζόμενο ύψος 0,073 μ., διάμετρος κοιλιάς 0,053 μ.

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Σύνορα Ελαίας-Σπηλαίου

Γριβάδι

Ο Δ. Θεοχαρίδης παρέδωσε διάφορα αντικείμενα που βρήκε σε αγρούς της εκτεταμένης αυτής περιοχής. Συγκεκριμένα:

1. Αγρός Δ. Μολλά: α) τρεις λίθινες σμίλες (ΑΓΚ 12364 α-β και 12342). Διαστάσεις: 0,063×0,017×0,013 μ., 0,054×0,02×0,007 μ. και 0,046×0,013×0,007 μ., β) ένα λίθινο εργαλείο (τριπτήρας;) (ΑΓΚ 12365). Διαστάσεις: 0,053×0,028×0,029 μ., γ) πέντε λίθινους πελέκεις (ΑΓΚ 12366 α-β, 12343 και 12363α-β). Διαστάσεις: 0,061×0,032×0,016 μ., 0,0375×0,043×0,018 μ., 0,052×0,048×0,04 μ., 0,041×0,03×0,01 μ. και 0,051×0,035×0,016 μ., δ) τμήμα πήλινου νεολιθικού ειδωλίου (ΑΓΚ 12341) (Πίν. 206 στ). Σωζ. ύψος: 0,075 μ., ε) τμήμα πήλινου ειδωλίου φιδιού (ΑΓΚ 12367). Διαστάσεις: 0,074×0,015 μ., και στ) ακέραια λίθινη αξίνα (ΑΓΚ 12348). Διαστάσεις: 0,028×0,011-0,025×0,008 μ.

2. Αγρός Χ. Παπαδαμάκη: α) δύο λίθινους πελέκεις (ΑΓΚ 12369α-β). Διαστάσεις: 0,053×0,03-0,045×0,014 μ. και 0,071×0,022-0,033×0,017 μ., β) δύο λίθινες αξίνες (ΑΓΚ 12369γ-δ). Διαστάσεις: 0,072×0,051×0,03 και 0,06×0,05×0,044 μ.

3) Αγρός Μπερζιγιαννίδη: α) έναν ακέραιο λίθινο πέλεκυ (ΑΓΚ 12352). Διαστάσεις: 0,049×0,03×0,011 μ., β) δύο πήλινα σχηματοποιημένα ειδώλια ζώων (ΑΓΚ 12349 και ΑΓΚ 12351). Διαστάσεις: 0,028×0,039×0,015 μ. και 0,018×0,035×0,009 μ.

4) Αγρός Α. Κανταρίδη: α) πήλινο σφονδύλι με εγχάρακτη διακόσμηση (ΑΓΚ 12361) (Πίν. 206 ζ) από τη μεγάλη τούμπα. Διαστάσεις: 0,046×0,035 μ., και β) δύο λίθινους πελέκεις (ΑΓΚ 12359 και ΑΓΚ 12360) από την ίδια θέση. Διαστάσεις: 0,063×0,0042×0,017 μ. και 0,011×0,029-0,044×0,011 μ.

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Κ. Χατζηιωαννίδης περισυνέλεξε λίθινο πέλεκυ (ΑΓΚ 12340) από τη Μεγάλη Τούμπα. Διαστάσεις: 0,066×0,048×0,017 μ.

Πάλλη

Σκάφη

Ο Δ. Θεοχαρίδης παρέδωσε: α) μεγάλο λίθινο επιμήκη πέλεκυ (ΑΓΚ 12355). Διαστάσεις: 0,195×0,059×0,032 μ., β) έξι μικρούς λίθινους πελέκεις (ΑΓΚ 12368α-στ) από τους οποίους οι περισσότεροι σώζονται αποσπασματικά. Διαστάσεις: 0,039×0,029×0,012 μ., 0,04×0,032×0,014 μ., 0,039×0,038×0,011 μ., 0,076×0,041×0,015 μ., 0,058×0,033× 0,015 μ., 0,067×0,042×0,011 μ.

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

Ο Γ. Κολέτσας, παρέδωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαμοθράκης μικρό «θησαυρό» από οκτώ χάλκινα νομί-

σματα Σαμοθράκης ελληνιστικών χρόνων με παράσταση κεφαλής Αθηνάς στον εμπροσθότυπο και ένθρονη θεότητα στην πίσω όψη. Τα νομίσματα βρέθηκαν στη θέση «Χότζας» της Χώρας, κοντά στο κτίριο του ΕΟΜΜΕΧ.

Ο Δ. Κολέτσας, τεχνίτης του Αρχαιολογικού Μουσείου Σαμοθράκης, παρέδωσε ένα χάλκινο σταυρό από την περιοχή των Πύργων Gattilusi της Παλιάπολης.

Οι τεχνίτες Κ. Παπουτσής και Γ. Μπουργαζλής παρέδωσαν τρία και επτά αντίστοιχα χάλκινα νομίσματα από τους καθαρισμούς στο Ιερό των Μεγάλων Θεών στην Παλιάπολη.

Η Κ. Κοτζαγιώργη παρέδωσε χάλκινο φθαρμένο νόμισμα από την Παλιάπολη.

Θαλάσσια περιοχή

Ο Κ. Διαμαντάκης παρέδωσε σχεδόν ακέραιο πήλινο αμφορέα με τραγάνες (ΑΓΚ 12353) (Πίν. 206 η) που βρήκε 4 μίλια δυτικά-βορειοδυτικά του νησιού και σε βάθος 90 μ. Ύψος αμφορέα 0,61, διάμετρος κοιλιάς 0,45 μ.

Ο Π. Χαρανάς, ανέσυρε με τα δίχτυα του και παρέδωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαμοθράκης δύο ακέραιους πήλινους πίθους και θραύσματα από δύο τουλάχιστον οξυπύθμενους αμφορείς από τη θαλάσσια περιοχή νότια της Σαμοθράκης και σε απόσταση 6,5 μιλίων από το ακρωτήριο Άγιος Ανδρέας της Καμαριώτισσας.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

2003-2004

Από το 2004 τη διεύθυνση της Εφορείας ανέλαβε η αρχαιολόγος Ν. Κοκκοτάκη.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Το μουσείο Αβδήρων λειτούργησε για τέταρτη και πέμπτη χρονιά και παρόλο που, λόγω της έλλειψης φυλακτικού προσωπικού, το ωράριο λειτουργίας είναι περιορισμένο (11 π.μ.-2 μ.μ.[59]), παρουσίασε μεγάλη επισκεψιμότητα (6.708 και 8.944 άτομα αντίστοιχα).

Το 2004 ξεκίνησε η αναδιοργάνωση των αποθηκών του Μουσείου Κομοτηνής[60]. Τακτοποιήθηκε σε νέα βάση η αποθήκη των λίθινων αντικειμένων και αναπροσαρμόστηκε η παλιά καταλογογράφηση. Καθαρίστηκε η πίσω αυλή του μουσείου, όπου και τοποθετήθηκαν ογκώδη λίθινα αντικείμενα υπό τύπον πρόχειρης έκθεσης.

Και στα τρία μουσεία της Εφορείας συνεχίστηκαν οι καταγραφές αρχαιολογικού και φωτογραφικού υλικού.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Εκδόθηκε οδηγός για την Παρανέστια Περιοχή[61]. Εκδόθηκαν με την επιμέλεια των Α. Μουστάκα, Ε. Σκαρλατίδου, Μ.-Χ. Τζάννες και Υ. Ersoy τα πρακτικά του Συμποσίου «Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony» που είχε διενεργηθεί στα Άβδηρα στις 20-21 Οκτωβρίου του 2001[62].

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ[63]

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Κομοτηνή

Η ΙΘ΄ ΕΠΚΑ διοργάνωσε και για το 2003 και 2004 (όπως γίνεται κάθε χρόνο από το 1987) τα παρακάτω εκπαιδευτικά προγράμματα στο Μουσείο Κομοτηνής:

α) Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας με τίτλο «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Κουκλάκια... Παιχνιδάκια... Πραγματάκια... Για παιδάκια στην Αρχαία Θράκη».

β) Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους μαθητές της Γ΄ Δημοτικού με τίτλο «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Η Προϊστορική Εποχή στη Θράκη».

γ) Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους μαθητές της Δ΄ Δημοτικού με τίτλο «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Μεγαλώνοντας στην Αρχαία Θράκη (Παιδιά και νέοι στην αρχαιότητα)».

δ) Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους μαθητές της Α΄ Γυμνασίου με τίτλο «Μια μέρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής. Ερμαγόρας».

59. Το ωράριο διευρύνθηκε (8.30-15.00) κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο του 2004 λόγω των Ολυμπιακών αγώνων.

60. Την αναδιοργάνωση ανέλαβε η αρχαιολόγος Κ. Χατζηπροκοπίου με την ευθύνη της Ν. Κοκκοτάκη.

61. Δ. Τριαντάφυλλος, *Παρανέστια περιοχή. Μικρός πολιτισμικός οδηγός*, Αθήνα 2004.

62. A. Moustaka - E. Skarlatidou - M.-C. Tzannes - Y. Ersoy (επιμ.), *Symposium Clazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Abdera 20-21 October 2001*. Thessaloniki 2004.

63. Υπεύθυνη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι σήμερα η αρχαιολόγος της Εφορείας Κ. Καλλιντζή. Την πραγματοποίησή τους ανέλαβε ωρομίσθια αρχαιολόγος Ζ. Μιλτσακάκη. Τα προγράμματα του αρχαιολογικού Μουσείου Κομοτηνής και της Μεσημβρίας-Ζώνης εκπονήθηκαν από την αρχαιολόγο Κ. Ξανθοπούλου που υπηρετούσε μέχρι το 2002 στη ΙΘ΄ ΕΠΚΑ.

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Επαναλήφθηκε στον αρχαιολογικό χώρο τα έτη 2003 και 2004 το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μελίνα» για τους μαθητές της Δ΄ Δημοτικού. Συμμετείχαν τα Δημοτικά Σχολεία της Αλεξανδρούπολης[64]. Το πρόγραμμα εκτελείται από το 1999 και έχει τίτλο: «Μεσημβρία-Ζώνη. Ο Πύργος της Μυρσίνης».

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (Σχέδ. 7)

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα[65] (Σχέδ. 8)

Αλμυρή Λίμνη (πρώην Τουζλά Γκιολ)

Θέση 2004.03. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Λ. Εμμανουήλ. Λίθινη σαρκοφάγος βρέθηκε στην κορυφή ελάχιστα διακρινόμενου τύμβου που καλλιεργείται. Εντοπίστηκε το 2004 με την άροση και υποδείχθηκε από τον ιδιοκτήτη.

Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Ήταν μονολιθική σαρκοφάγος από πέτρωμα της Μάνδρας με εξωτερικές διαστάσεις 2,10×0,65, εσωτερικές 1,93×0,49, πάχος τοιχωμάτων 0,10 και βάθος 0,58 μ. Όλες οι ορατές επιφάνειες έφεραν πολύ καλή επεξεργασία. Ήταν καλυμμένη με μονολιθικό κάλυμμα, δικλινές (πάχ. 0,24 στο μέσον και 0,15 μ. στα άκρα). Τόσο το κάλυμμα όσο και η σαρκοφάγος είχαν υποστεί κακώσεις από το τρακτέρ. Τμήμα μάλιστα του καλύμματος είχε σπάσει και μετακινηθεί. Κανένα ίχνος οστών δεν βρέθηκε. Ο τάφος ήταν ασύλητος και ακτέριστος. Αυτό το στηρίζουμε στο γεγονός ότι το κάλυμμα είχε απόλυτη επαφή με το χείλος της σαρκοφάγου και στο ότι το σπάσιμο ήταν εντελώς πρόσφατο.

Έλος των Πελαργών (πρώην Λελέ Γκιολ)

Αγρόκτημα Αβδήρων. Πήλινη σαρκοφάγος βρέθηκε στη μέση χωματόδρομου[66] ανάμεσα στους αγρούς Σ. Ιμαμίδη και Ε. Τουμπαρίδη.

Ο προσανατολισμός του τάφου ήταν Α.-Δ. και βρισκόταν σε υψόμετρο 2 μ. Είχε υποστεί πολύ μεγάλη καταστροφή. Διατηρήθηκε ο μισός κατά το μήκος του στο επίπεδο του πυθμένα (μέγ. σωζ. μήκ. 1,70, σωζ. πλ. 0,53, σωζ. ύψ. 0,10 μ.). Σε απόσταση 0,55 μ. από το βόρειο τοίχωμα βρέθηκαν δύο αδιάγνωστα θραύσματα ειδωλίου. Η ανασκαφή του έγινε το 2004.

Λόφος των Κοριτσιών (πρώην Κιζλάρ Τεπέ)

Θέση 2000.01. Αγρόκτημα Αβδήρων. Στην κορυφή φυσικού εξάρματος που βρίσκεται στα όρια των αγροκτημάτων Αβδήρων και Μυρωδάτου υπάρχει συστάδα σχετικά μεγάλων ταφικών τύμβων που είναι διευθετημένοι κατά τον άξονα Β.-Ν. και οι περισσότεροι έχουν αφεθεί ακαλλιέργητοι. Όλοι έχουν δεχθεί κατά καιρούς διάφορες αρχαιοκαπηλικές επεμβάσεις. Σε μία από αυτές εντοπίστηκε ταφικός περίβολος και δύο τάφοι.

Ο περίβολος είναι κυκλικός και έχει εξωτερική διάμετρο 4,02 μ. Είναι κατασκευασμένος με λίθους από ψαμμίτη που έχουν άριστη επεξεργασία στο εξωτερικό μέτωπο και την ορατή εξωτερική ακμή και ακανόνιστη την εσωτερική περιφέρεια. Η μεταξύ τους σύνδεση γίνεται με μολύβδινους πελεκίνους συνδέσμους, οι περισσότεροι από τους οποίους έχουν αποκολληθεί. Ο δακτύλιος αυτός εδράζεται σε δύο δόμους θεμελίωσης με μεγαλύτερη διάμετρο από αυτόν, τα εξωτερικά μέτωπα των οποίων έχουν αφεθεί άπεργα. Στο κέντρο του υπάρχει πώρινη σαρκοφάγος (τάφος 2) τοποθετημένη κατά τον άξονα Α.-Δ. Είναι συλημένη και τόσο κατεστραμμένη που διατηρήθηκε μόνο ο πυθμένας της. Οι εξωτερικές διαστάσεις της είναι 2,25×0,80 μ. Βόρεια και δυτικά από τη σαρκοφάγο υπάρχουν μικρές αργές πλακαρές πέτρες που δημιουργούν ένα συμπαγές επίπεδο με την άνω επιφάνεια του περιβόλου. Πιθανόν να υπήρχαν και στις άλλες πλευρές, έχουν όμως καταστραφεί από την επέμβαση. Στον αναβαθμό που δημιουργείται από τη θεμελίωση του περιβό-

64. Το πρόγραμμα ανέλαβε η αρχαιολόγος Κ. Χατζηπροκοπίου.

65. Στις αρχαιολογικές εργασίες της Εφορείας στα Άβδηρα πήραν μέρος οι αρχαιολόγοι Ε. Ιωακειμίδου, Σ. Τσολάκης και Μ. Χρυσάφη. Η συντήρηση των αντικειμένων έγινε από τους συντηρητές της Εφορείας Γ. Λαϊνίδη, Λ. Λαϊνίδου και την Α. Χατζοπούλου. Σημαντική ήταν η βοήθεια που πρόσφεραν οι αρχαιοφύλακες Αικ. Τσάμπαλλα και Θ. Φραγκούλια, οι υπάλληλοι της Εφορείας Θ. Γεωργιάδης, Ν. Γλες, Κ. Κιοσσές, Δ. Ξανθόπουλος και Π. Τουμπάρης, η σχεδιάστρια Ν. Γκαρσίδου, η διοικητικός Μ. Καραπαναγιώτου και η Μ. Μακρή. Η τοπογραφική αποτύπωση των ανασκαμμένων θέσεων έγινε από τον τοπογράφο Α. Γούναρη και η μελέτη του οστεολογικού υλικού από την ανθρωπολόγο Α. Σάρδη σε συνεργασία με τον Α. Αγγελαράκη, καθηγητή του Πανεπιστημίου Adelphi της Ν. Υόρκης.

66. Στο ίδιο σημείο περίπου ανασκάφηκε και άλλη πήλινη λάρνακα που χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Βλ. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 736-737.

Σχέδ. 7. Χάρτης της Θράκης με σημειωμένες τις θέσεις που ανασκάφηκαν το 2003 και 2004.

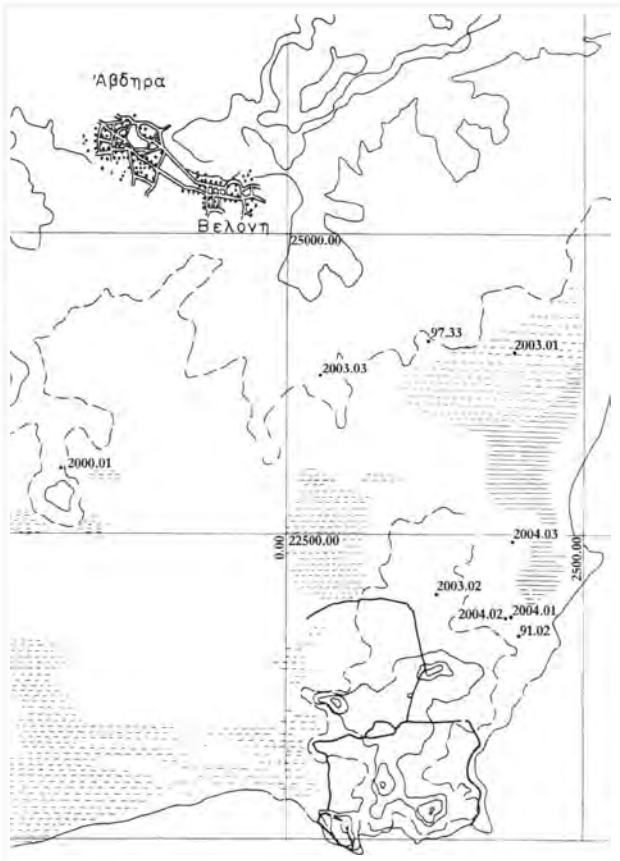

Σχέδ. 8. Άβδηρα. Τοπογραφικό διάγραμμα με τις θέσεις που ανασκάφηκαν το 2003 και 2004.

λου είχαν τοποθετηθεί προσφορές (αγγεία) (Πίν. 207 α). Παρόλο που οι ταφικοί περίβολοι δεν είναι σπάνιοι[67], είναι η πρώτη φορά που εντοπίζεται παρόμοιο μνημείο στα Άβδηρα. Το μοναδικό αντίστοιχο παράδειγμα που ήταν γνωστό μέχρι τώρα, είναι τετράπλευρος περίβολος-μνημείο (χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.) με λίθινη σαρκοφάγο στο εσωτερικό του[68].

Οι τάφοι εντοπίστηκαν βόρεια από τον περίβολο στην κορυφή του τύμβου και βρέθηκαν συλημένοι: Τάφος 1: Λίθινη σαρκοφάγος. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και εξωτερικό πλάτος 0,93 μ.[69]. Ήταν καλυμμένη με μονολιθικό δικλινές κάλυμμα. Τάφος 3: Πήλινη σαρκοφάγος. Ήταν κατεστραμμένη. Σωζ. εξωτερικό μήκος 0,40, εξωτερικό πλάτος 0,40, ύψος τοιχωμάτων 0,22 μ. Η ανασκαφή έγινε το 2003.

Λόφος των Τσακαλιών (πρώην Τσακάλ Τεπέ)

Θέση 2003.02. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Δ. Μακρή. Στο βορειοδυτικό άκρο του αγρού υπάρχουν αρκετοί μικροί ταφικοί τύμβοι οι οποίοι καλλιεργούνται. Σε έναν από αυτούς εντοπίστηκε με την άροση λίθινη σαρκοφάγος την οποία μας υπέδειξε ο Β. Σταγώνης, κάτοικος Αβδήρων. Ο τάφος βρίσκεται στην κορυφή σχεδόν του τύμβου, στο σημείο που αρχίζει η κλίση προς Δ. Στην ίδια θέση ανασκάφηκαν παλιότερα άλλες δύο λίθινες σαρκοφάγοι που είχαν βρεθεί συλημένες[70]. Ο τάφος που αποκαλύφθηκε το 2003 (τάφος 3) απέχει από την πρώτη (τάφος 1) 3 μ. και από τη δεύτερη (τάφος 2) 8,70 μ. Η απόσταση των τάφων 1 και 2 είναι 8,30 μ.

Ο τάφος 3 έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Η καλυπτήρια πλάκα, αν και είχε σπάσει στο μέσον της από το τρακτέρ, βρισκόταν στη θέση της. Είναι δικλινής, οι διαστάσεις της είναι 2,16×0,74 και το πάχος της 0,18 στο μέσον και 0,12 μ. στα άκρα. Η σαρκοφάγος έχει εξωτερικές διαστάσεις 2,07×0,71, εσωτερικές 1,87×0,52, πάχος τοιχωμάτων 0,10 και βάθος 0,58-0,59 μ. Τα τοιχώματά της είναι καλοδουλεμένα με βελόνι και δεν διαθέτουν εγκοπή για τοποθέτηση σανίδων. Στο μέσον των μακρών πλευρών υπάρχουν κάθετες ρωγμές από την πίεση των καλλιεργητικών μηχανημάτων. Ο τάφος ήταν ασύλητος και ακτέριστος. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί στο πλάι, βλέποντας προς Α. με τα πόδια λυγισμένα και τα χέρια να φέρονται προς τη λεκάνη. Αυτός ο τρόπος τοποθέτησης δεν είναι συνηθισμένος στα Άβδηρα. Ο σκελετός παρουσιάζει αρκετές φθορές. Το κρανίο που ήταν στο βόρειο άκρο λείπει, όπως και πολλά από τα υπόλοιπα οστά. Στοιχεία για τη χρονολόγηση του τάφου δεν έχουμε. Από άλλες όμως περιπτώσεις γνωρίζουμε ότι οι τάφοι του τύπου αυτού χρονολογούνται στον 6ο και 5ο αι. π.Χ. Η ανασκαφή έγινε το 2003.

Μόλος

Θέση 91.02. Αγρόκτημα Αβδήρων. Οικόπεδα κληρονόμων Ρ. Μακρή, Ζ. και Ά. Βαρδικιλδόγλου και Α. Πετρακόπουλου. Η περιοχή Μόλος βρίσκεται σε απόσταση 800 μ. από την αρχαία πόλη προς ΒΑ. Το σημείο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος καταλαμβάνει έκταση 50×30 μ. περίπου και ήταν γνωστό από παλιά. Είχε τη μορφή εδαφικού εξάρματος που ξεχώριζε έντονα στην επίπεδη έκταση των γύρω αγρών. Στην επιφάνειά του υπήρχαν διάφοροι λιθοσωροί με οικοδομικό υλικό και κεραμική. Το 1984 βρέθηκε εκεί ενεπίγραφο θυμιατήριο (ΜΑ 3583) που χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ.[71]. Το 1991 ύστερα από αίτηση τού τότε ιδιοκτήτη έγινε δοκιμαστική ανασκαφή[72], που όμως δεν συνεχίστηκε για οικονομικούς λόγους. Σήμερα ο αγρός αυτός (καθώς βρίσκεται στις παρυφές του παραθεριστικού οικισμού Αβδήρων) έχει κατακερματιστεί σε οικόπεδα.

Το 2004 ύστερα από αίτηση των ιδιοκτητών για οικοδόμηση ξεκίνησε σωστική ανασκαφή. Χαράχθηκε από τοπογράφο κάνναβος με τετράγωνα που κάλυψε όλη την έκταση τού εξάρματος. Στα όριά του έγιναν δοκιμαστικές τομές για να διαπιστωθεί η ύπαρξη αρχαιοτήτων έξω από αυτό. Αποκαλύφθηκε μεγάλο κτήριο με διάφορους χώρους που σε αρκετά σημεία καλύπτονται από στρώματα καταστροφής (Πίν. 207 β). Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε λόγω περιορισμένων πιστώσεων. Καθώς βρίσκεται σε αρχικό στάδιο, η απόπειρα χρονολόγησης ή χαρακτηρισμού της λειτουργίας του κτίσματος κρίνεται πρώιμη.

Θέση 2004.01. Αγρόκτημα Αβδήρων. Οικόπεδο Α. Σωτηριάδη (πρώην αγρός Ε. Ιμαμίδη). Εντοπίστηκε το 2004 κατά την εκσκαφή ριχών θεμελίων για τοποθέτηση λυόμενης κατασκευής λακκοειδής ταφή-καύση. Βρισκόταν σε υψόμετρο 4,71-4,34 και σε βάθος 0,40-0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

67. Ε. Σκαρλατίδου - Δ. Ιγνατιάδου, Πρώτα συμπεράσματα από την ανασκαφή του αρχαίου νεκροταφείου στη Θέρμη, *ΑΕΜΘ* 10 Α (1996), σ. 483.

68. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 859-860, θέση 96.10.

69. Το μήκος δεν μπορέσαμε να το μετρήσουμε, καθώς τμήμα του τάφου εισχωρεί στη μη ανασκαμμένη επίχωση.

70. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 327.

71. Λ. Λουκοπούλου - Α. Ζουρνατζή - Μ.-Γ. Παρισάκη - Σ. Ψωμά, *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου*, Αθήνα 2004, σ. 219 (Ε19).

72. Κ. Καλλιντζή, Αρχαιολογικές εργασίες της ΙΘ΄ Εφορείας στα Άβδηρα κατά το 1991, *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 458.

Είναι τετράπλευρος λάκκος με προσανατολισμό Α.-Δ. Οι διαστάσεις του είναι 2,85×1,45 μ. και το βάθος του 0,40 μ. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις ο νεκρός τοποθετήθηκε στο πλάι βλέποντας προς Β., με το κρανίο στα ανατολικά και λυγισμένα τα γόνατα. Η κατάσταση διατήρησης του σκελετού είναι πολύ κακή, διότι τα οστά αποτεφρώθηκαν σχεδόν εντελώς. Η καύση συντελέστηκε στο μέσον του λάκκου. Τα ξύλα είχαν τοποθετηθεί σταυρωτά σχηματίζοντας σωρό πάνω από το σώμα. Η θέση αυτή των ξύλων είναι σπάνια στις καύσεις των Αβδήρων. Η διατήρησή τους είναι πολύ καλή. Ακουμπισμένα στο ανατολικό τοίχωμα βρέθηκαν τρία τουλάχιστον αγγεία που τοποθετήθηκαν πριν την καύση και για το λόγο αυτόν έσπασαν και συμπιέστηκαν από τα ξύλα.

Σε μία από τις άλλες τάφρους θεμελίωσης βρέθηκαν δύο λίθινες καλυπτήριες πλάκες τάφου σε επαφή μεταξύ τους και με την επίπεδη πλευρά προς τα κάτω. Ο τάφος δεν βρέθηκε και συμπεράναμε ότι ήταν μετακινημένες. Κοντά σε αυτές υπήρχε μικρή περιοχή προσφορών αποτελούμενη από αβαφή σπασμένα αγγεία.

Οι τάφοι και οι εναγισμοί βρίσκονται στην περιφέρεια τύμβου που δεν είναι ιδιαίτερα ορατός επειδή έχει σχεδόν ισοπεδωθεί από τη μακροχρόνια άροση.

Ξηρόβρυση (πρώην Κουρού Τσεσμέ)

Θέση 2003.03. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Δ. Ευγενίδη. Το 2003 εντοπίστηκε κιβωτιόσχημος τάφος με την άροση στο νότιο άκρο του αγρού και υποδείχθηκε από τον καλλιεργητή Γ. Πισκιλόπουλο. Σε απόσταση 20 μ. δυτικά του υπάρχει επιμήκης τύμβος στον οποίο έχουν ανασκαφεί τάφοι του τέλους του 6ου-αρχών του 5ου αι. π.Χ.[73].

Ο προσανατολισμός του τάφου είναι ΒΔ.-ΝΑ. Είναι κατασκευασμένος από υλικό σε β΄ χρήση. Τα τοιχώματα σχηματίζονται από πώρινες πλάκες τοποθετημένες κάθετα, με καλή επεξεργασία στο εσωτερικό και αργή την εξωτερική επιφάνεια. Στην εσωτερική ακμή τους υπάρχει πατούρα για τοποθέτηση σανίδων. Εξωτερικά υποστηρίζονται με μικρές αργές πέτρες με επίπεδη την πάνω πλευρά που είναι τοποθετημένες στο ίδιο επίπεδο με το χείλος του τάφου. Οι εξωτερικές διαστάσεις του ήταν 2,51×1,40, οι εσωτερικές 0,60×0,82 και το ύψος των τοιχωμάτων του 0,49 μ. Ήταν σκεπασμένος με πέντε ορθογώνιες καλυπτήριες πλάκες, τρεις από τις οποίες (οι ακραίες) είχαν μετακινηθεί. Βρίσκονται σε υψόμετρο 17,31-17,43 μ.

Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί στον πυθμένα του τάφου, που ήταν το έδαφος, με την κεφαλή στα νοτιοανατολικά, σε ύπτια στάση με τα πόδια σε έκταση και τα χέρια κατά μήκος του κορμού, λυγισμένα ελαφρά στους αγκώνες. Ήταν κτερισμένος με τα παρακάτω αντικείμενα: χάλκινο καθρέφτη (ΜΑ 7669) τοποθετημένο δυτικά από το κρανίο και σ' επαφή με αυτό, κύλικα ιωνικού τύπου [ΑΒ.Κ.Τσ. (2003.03)5] στα ανατολικά της λεκάνης, χρυσό δακτυλίδι περασμένο σε δάκτυλο του αριστερού χεριού (ΜΑ 7276), τέσσερις μικρούς χάλκινους κρίκους (ΜΑ 7671) στην περιοχή της αριστερής κνήμης, χάλκινη καρφίδα (ΜΑ 7670), δύο χρυσά σκουλαρίκια με λεοντοκεφαλές (ΜΑ 7277) που βρέθηκαν στην περιοχή του κρανίου και σιδερένιο λυγισμένο καρφί (ΜΑ 7672) στην περιοχή των κάτω άκρων. Ο τάφος χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

Ψιλά Βούρλα (πρώην Ιντζέ Κουβά)

Θέση 97.33. Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Η. Μπουραζάνη. Το 2003 ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα που είχε ξεκινήσει το 1997 και συνεχίστηκε το 2001 στη θέση 97.33. Πρόκειται για ταφικό τύμβο του 4ου αι. π.Χ. πάνω στον οποίο υπήρχαν χριστιανικοί τάφοι[74]. Η περιοχή του αρχαίου τύμβου και του βυζαντινού νεκροταφείου καταλαμβάνει μία έκταση 500 τ.μ. στο δυτικό τμήμα του αγρού.

Κατά τις εργασίες του 2003 ερευνήθηκε το βόρειο και βορειοδυτικό τμήμα του τύμβου, όπου αποκαλύφθηκαν δύο λακκοειδείς ταφές-καύσεις, μία παιδική ταφή σε πήλινη λάρνακα, τρεις καύσεις-εναγισμοί, πέντε εναγισμοί μ' ένα μόνο αγγείο και οκτώ βυζαντινοί τάφοι.

Οι καύσεις-ταφές ακολουθούν το γνωστό στα Άβδηρα τύπο του τετράπλευρου λάκκου[75]. Η καύση-ταφή Ι έχει διαστάσεις 2,26×1,37, βάθος 1 μ. και προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ήταν κτερισμένη με ταφικό στεφάνι από πήλινα επιχρυσωμένα ομοιώματα καρπών, χάλκινα φύλλα και στελέχη και οστέινη χοινικίδα [ΑΒ.ΙΝΤΖ. Κ.(97.33)94].

Η καύση-ταφή ΙΙ είχε διαστάσεις 2,55×1,37, βάθος 0,48 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. με μικρή απόκλιση. Ήταν κτερισμένη με χάλκινη στλεγγίδα [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ.(97.33)136]. Δύο πήλινες κύλικες [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ. (97.33)119 και 123] και μία τριφυλλόστομη οινοχόη [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ.(97.33)124] είχαν τοποθετηθεί ως προσφορές-εναγισμοί σε διαφορετικά σημεία στο χείλος ή σε λίγο υψηλότερο επίπεδο.

73. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 394, νότιος αγρός Κ. Ιμαμίδη· Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 650-651, θέση 95.29, αγρός Κ. Τερζίδη.

74. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 865-866· Κ. Ξανθοπούλου, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 707.

75. Κ. Καλλιντζή, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 812-813.

Η πήλινη λάρνακα είχε εξωτερικές διαστάσεις 0,95× 0,37, εσωτερικές 0,80×0,24, βάθος 0,20 και πάχος τοιχωμάτων 0,04-0,06 μ. Ήταν καλυμμένη με δύο ή τρεις κεράμους που σώθηκαν αποσπασματικά. Ο προσανατολισμός της ήταν Β.-Ν. Οστά δεν εντοπίστηκαν. Από αντικείμενα που είχαν τοποθετηθεί ως κτερίσματα (κιβωτίδιο, παιχνίδι;) πρέπει να προέρχονται τέσσερις σιδερένιοι κι ένας μολύβδινος σύνδεσμος [ΑΒ.ΙΝΤΖ. Κ.(97.33)125, 126, 128] και ένα μολύβδινο έλασμα [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ.(97.33)127].

Η καύση-εναγισμός 1 αποκαλύφθηκε 1,35 μ. βορειοδυτικά του πίθου που είχε ανασκαφεί σε προηγούμενες περιόδους[76]. Πρόκειται για περιοχή με ίχνη καύσης, έντονα ελλειψοειδούς σχήματος και διαστάσεων 1,25×0,53 μ., στης οποίας το κεντρικό τμήμα (0,75×0,45 μ.) υπάρχουν σπασμένα αγγεία. Περιελάμβανε δεκατρία αγγεία (κύλικες, σκυφίδια, φιαλίδια, έναν ασκό-ηθμό, μία λοπάδα) και μία χάλκινη στλεγγίδα.

Η καύση-εναγισμός 2 αποκαλύφθηκε 2,25 μ. δυτικά του πίθου. Τα ίχνη καύσης εμφανίζονται σε μία σχεδόν κυκλική περιοχή διαστάσεων 0,80×0,70 μ. Τα αγγεία είναι συγκεντρωμένα στο βορειοανατολικό τμήμα της σε μία έκταση 0,45×0,32 μ. (σκυφίδιο, φιαλίδιο, λοπάδα με καπάκι, δύο κύλικες και ένα ακόμη αδιάγνωστο αγγείο).

Η καύση-εναγισμός 3 έχει καταστραφεί σε μεγάλο μέρος από τις σύγχρονες επεμβάσεις στο χώρο. Η περιοχή με ίχνη καύσης είναι απροσδιόριστων διαστάσεων και μέσα σε αυτήν εμφανίζονται θραύσματα αγγείων σε έκταση 1,24×0,94 μ. (τέσσερα αγγεία, ανάμεσά τους τμήμα λοπάδας και αμφορέα).

Τέλος ένας αμφορέας [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ.(97.33)59] και ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ.(97.33)65] πρέπει να είχαν τοποθετηθεί ως μεμονωμένες προσφορές σε ταφές που δεν εντοπίστηκαν.

Οι τάφοι των μεσοβυζαντινών χρόνων είναι κιβωτιόσχημοι στην πλειοψηφία τους και κτερισμένοι με χάλκινα κυρίως κοσμήματα (βραχιόλια, ενώτια, δακτυλίδια, περιδέραια). Εξαίρεση αποτελούν ένα χρυσό δακτυλίδι [ΑΒ. ΙΝΤΖ.Κ.(97.33)55], δύο αργυρά ενώτια [ΑΒ.ΙΝΤΖ.Κ. (97.33)85 και 87] και τρία γυάλινα βραχιόλια [ΑΒ.ΙΝΤΖ. Κ.(97.33)72, 73, 82].

Οι υπόλοιποι βυζαντινοί τάφοι που αποκαλύφθηκαν ανασκάφηκαν από την αρχαιολόγο της 12ης ΕΒΑ Σ. Δαδάκη.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

Διομήδεια

Θέση ΔΙΟΜ. 2004.01. (Αγρός Ε. Μπαχλιτζανάκη)

Βρίσκεται μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο σε απόσταση 470 μ. βορειοδυτικά της νεολιθικής τούμπας[77], όπου αναπτύχθηκε αργότερα οικισμός με διάρκεια ζωής από τα κλασικά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια.

Ο αγρός παρουσιάζει αραιή επιφανειακή κεραμική ιστορικών χρόνων. Ύστερα από αίτηση του ιδιοκτήτη για οικοδόμηση κατοικίας έγινε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα. Το σημαντικότερο αρχαιολογικό στοιχείο που εντοπίστηκε είναι ελλειψοειδής περιοχή διαστάσεων 2,20×1,50 μ. κατά τον άξονα Α.-Δ. Βρέθηκε σε βάθος 1,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και το πάχος της είναι 0,40 μ. Μέσα σε έντονα μαυρισμένα χώματα υπήρχαν θραύσματα αγγείων ιστορικών χρόνων, διαλυμένοι πηλοί, άνθρακες και οστά. Το σύνολο δίνει την εντύπωση απορριμματικού λάκκου, που τα υπάρχοντα στοιχεία δεν μας επιτρέπουν να τα συσχετίσουμε με κάποια περιοχή οικοδομικής δραστηριότητας.

Πολύσιτος

Κοίτη ποταμού Κόσσυνθου

Θέση ΒΑΦ. 2003.01. Μέσα στην κοίτη του ποταμού Κόσσυνθου, δυτικά από τον οικισμό του Πολύσιτου, εντοπίστηκαν με την υποχώρηση των νερών και ανασκάφηκαν το Σεπτέμβριο του 2003 επτά τάφοι[78].

Οι πέντε από αυτούς, όλοι παιδικοί, σχημάτιζαν την περιφέρεια κύκλου, διαμ. 5 μ. περίπου (Πίν. 207 γ). Οι τέσσερις ήταν εγχυτρισμοί σε πιθάρια και μικρότερα αγγεία και ο πέμπτος λακκοειδής. Οι δύο άλλοι τάφοι βρίσκονταν μακρύτερα από τη συστάδα αυτή και ήταν εγχυτρισμοί σε πιθάρια. Στο ένα είχε ενταφιαστεί παιδί και στο άλλο γυναίκα. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι πάνω στα τοιχώματα των αγγείων και σκεπασμένοι με κροκάλες. Μέσα στους τάφους είχαν τοποθετηθεί ως κτερίσματα αγγεία πόσης (κυρίως μόνωτα κύπελλα). Εξωτερικά υπήρχαν προσφορές ζώων (χοίρων και βοοειδών). Δίπλα στο γυναικείο τάφο υπήρχε μία κατασκευή με κροκάλες, σαν θρανίο, όπου είχαν τοποθετηθεί προσφορές (βρέθηκαν αγγεία και οστά ζώων).

Οι τάφοι χρονολογούνται γύρω στο 700 π.Χ. και οι

76. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 865-866, τάφος IV· Κ. Ξανθοπούλου, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 707.

77. Π. Πάντος, Ιστορική τοπογραφία του Ν. Ξάνθης, *Θρακικά Χρονικά* 32 (1975-76), σ. 14.

78. Η υπόδειξη έγινε από τον κάτοικο των Βαφείκων Ι. Στόγιογλου.

νεκροί πρέπει να ανήκουν στο θρακικό φύλο των Βιστόνων. Παρόμοιοι έχουν βρεθεί και άλλοτε σε διαφορετικά σημεία της κοίτης του ποταμού[79].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μαρώνεια

Θέση Καμπάνα (Πίν. 207 δ-ε, Σχέδ. 9)

Αρχαίο Θέατρο. Κατά τα έτη 2003-2004 άρχισαν οι εργασίες αποκατάστασης-αναστήλωσης του αρχαίου θεάτρου της Μαρώνειας[80].

Αρχικά έγιναν διερευνητικές τομές στην ευρύτερη περιοχή ανατολικά του θεάτρου, για τις ανάγκες διαμόρφωσης του χώρου της εισόδου, όπου εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα ελληνιστικής περιόδου και ταφές ρωμαϊκών, παλαιοχριστιανικών και μεσοβυζαντινών χρόνων.

Ακόμη, εκτός από τον καθαρισμό και την επαναλειτουργία του κεντρικού αποχετευτικού αγωγού και τη βελτίωση του προσωρινού αποστραγγιστικού δικτύου που έχει κατασκευαστεί γύρω από το κοίλο, κρίθηκε απαραίτητη, ιδιαίτερα μετά την πλημμύρα του 2002, η εκπόνηση υδραυλικής μελέτης για την απορροή της λεκάνης της ρεματιάς βορειοανατολικά του θεάτρου από την υδραυλικό τοπογράφο-μηχανικό Κ. Κλάδου.

Ειδικές μελέτες για τη συντήρηση του λίθινου υλικού του θεάτρου (μάρμαρο, ασβεστόλιθοι) και των συνδετικών κονιαμάτων της ρωμαϊκής σκηνής έγιναν από τη χημικό μηχανικό του Κέντρου Λίθου του ΥΠΠΟ Κ. Κουζέλη.

Τέλος, άρχισε η πρώτη φάση εφαρμογής της πρότασης αποκατάστασης του θεάτρου. Κατασκευάστηκε κλειστός αποχετευτικός αγωγός με σκυρόδεμα στη συνέχεια του αρχαίου, νοτιοανατολικά του σκηνικού οικοδομήματος, υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα-μηχανικού Δ. Κοτσάκη, ενώ το ενδιάμεσο τμήμα συμπληρώθηκε με νέες λιθοπλίνθους από ασβεστόλιθο, που επεξεργάστηκαν επατόπου και στη συνέχεια τοποθέτησαν στη θέση τους οι ειδικευμένοι τεχνίτες που απασχολούνται στο έργο. Το απολύτως εξειδικευμένο έργο της συγκόλλησης-συμπλήρωσης και κατασκευής νέων αρχιτεκτονικών μελών (εδωλίων, καλυμμάτων του αγωγού, θρόνων της *προεδρίας*) και της επανατοποθέτησής τους, σύμφωνα με τη μελέτη αποκατάστασης-αναστήλωσης, απαιτεί μεγάλη προσοχή και συντονισμένες προσπάθειες όλων των συντελεστών του έργου, ώστε να οδηγηθούμε στο τελικό αποτέλεσμα που θα καταστήσει το μνημείο αναγνώσιμο και στον μη ειδικό επισκέπτη χωρίς να βλάψει την ιστορικότητα και το χαρακτήρα του.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μαρώνεια

Θέση Καμπάνα

Ελληνιστική οικία με ψηφιδωτό δάπεδο (Αγρός Γ. Φραντζίδη). Το καλοκαίρι του 2004 η ΙΘ΄ ΕΠΚΑ διενήργησε σωστική ανασκαφή στη θέση Καμπάνα της Μαρώνειας, στα όρια των αγρών Γ. Φραντζίδη και Κ. Ξανθόπουλου, 350 μ. περίπου νοτιοδυτικά του αρχαίου θεάτρου, κατά τη διάρκεια της οποίας ήλθε στο φως τμήμα κατοικίας ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 9)[81]. Η κατοικία έχει προσανατολισμό από ΒΑ.-ΝΔ. και είναι χτισμένη πάνω σε φερτό συμπαγές κοκκινωπό χώμα[82]. Το λίθινο θεμέλιο των τοίχων συγκρατούσε πλίνθινη ανωδομή, η οποία ήταν επιχρισμένη με λευκά, κόκκινα

79. Τριαντάφυλλος - Καλλιντζή, ό.π. (υποσημ. 30), σ. 1-10.

80. Στις εργασίες στο πεδίο συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Α. Τσόκα (2003) και Α. Μουσιώνη (2004), στην ταξινόμηση και καταγραφή του υλικού, οργάνωση του φωτογραφικού αρχείου η αρχαιολόγος Μ. Τασακλάκη. Οι εργασίες αναστήλωσης-αποκατάστασης του αρχαίου θεάτρου από την άνοιξη του 2004 γίνονται υπό την επίβλεψη του συνεργάτη της Εφορείας αρχιτέκτονα-μηχανικού Ν. Χατζηδάκη, σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ πρόταση του αναπληρωτή καθηγητή του ΑΠΘ Γ. Καραδέδου. Βλ. σχετικά Γ. Καραδέδος - Χ. Καραδήμα, Αρχαίο Θέατρο Μαρώνειας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 9-19· Πρόταση αποκατάστασης-αναστήλωσης αρχαίου θεάτρου Μαρώνειας, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 21-33.

81. Η ανασκαφική διερεύνηση της θέσης κρίθηκε απαραίτητη όταν ο τεχνίτης της Εφορείας Μ. Μαυρίδης εντόπισε και περισυνέλεξε από την περιοχή διάσπαρτα λευκά και ερυθρά κονιάματα μετά από άροση το φθινόπωρο του 2003. Μια δοκιμαστική τομή (διαστ. 2,00×5,00 μ.) την περίοδο εκείνη, έφερε στο φως τμήμα δωματίου με ψηφιδωτό δάπεδο, υπερυψωμένο αναβαθμό και λευκά κονιάματα. Οι καιρικές συνθήκες δεν επέτρεψαν την ολοκλήρωση των εργασιών, οι οποίες συνεχίστηκαν τους καλοκαιρινούς μήνες του 2004. Την εποπτεία των εργασιών και τη φωτογραφική τεκμηρίωση στο πεδίο είχε η Χ. Καραδήμα, τη διεξαγωγή της ανασκαφής επέβλεψε η αρχαιολόγος Α. Τσόκα. Η τοπογραφική αποτύπωση έγινε από τον τοπογράφο-μηχανικό Π. Μουζακίδη και η αρχιτεκτονική αποτύπωση από τον αρχιτέκτονα Ν. Χατζηδάκη.

82. Όμοιος προσανατολισμός και χρήση του κοκκινωπού φερτού συμπαγούς χώματος στην υποθεμελίωση των κατοικιών έχει παρατηρηθεί και σε άλλα ανασκαμμένα σπίτια της Μαρώνειας, όπως στην οικία με το ψηφιδωτό στη θέση Παλαιοπηγάδα. Βλ. σχετικά Γ. Καραδέδος, Υστεροκλασικό σπίτι στη Μαρώνεια Θράκης, *Εγνατία 2* (1990), σ. 265-314 και Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, Ανασκαφή Μαρώνειας 1992, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 633-642.

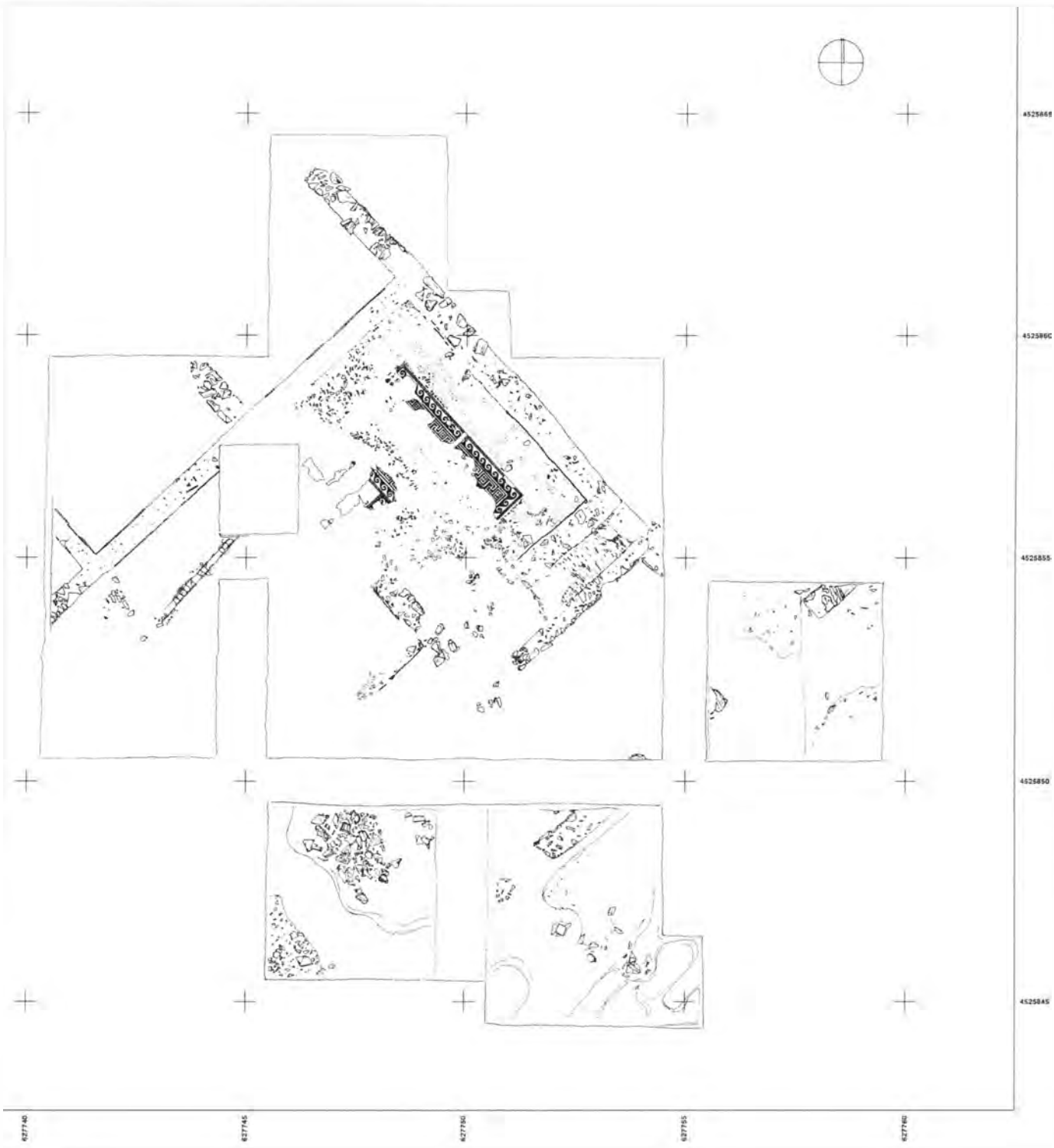

Σχέδ. 9. Μαρώνεια. Θέση Καμπάνα (Αγρός Γ. Φραντζίδη). Ελληνιστική οικία. Αρχιτεκτονική αποτύπωση-κάτοψη της ανασκαφής. Τετράγωνα καννάβου πλευράς 5 μ.

και γαλάζια κονιάματα. Οι χώροι της κατοικίας διαγράφονται με σαφήνεια γύρω από μια κεντρική αυλή, στο βορειοδυτικό τμήμα της οποίας εντοπίστηκε λιθόκτιστος αποχετευτικός αγωγός. Στο μέσον της βορειοανατολικής πλευράς της κατοικίας βρίσκεται ο *ανδρών* (διαστ. 6×4,50 μ.), ο οποίος καλύπτεται από ψηφιδωτό δάπεδο κατασκευασμένο με την τεχνική του Opus tessellatum και πλαισιώνεται στις τρεις πλευρές του από υπερυψωμένο αναβαθμό με βοτσαλωτό δάπεδο (Πίν. 207 δ). Παρά την καταστροφή που έχει υποστεί από τις αρόσεις, διακρίνονται οι διαδοχικές ζώνες γεωμετρικών θεμάτων που περιέβαλλαν το κεντρικό θέμα της παράστασης, το οποίο δεν σώζεται στο μεγαλύτερο τμήμα του. Αρχικά υπάρχει ταινία ερυθρού χρώματος με ψηφίδες από κομμένο κεραμίδι και ακολουθούν οι ζώνες με την τρέχουσα σπείρα και το διπλό μαίανδρο. Η χρωματική ποικιλία είναι περιορισμένη και τα μοτίβα δημιουργούνται με την εναλλαγή λευκών και μαύρων ψηφίδων, ενώ επιχειρείται ο τονισμός του κεντρικού θέματος με την προσθήκη ερυθρών ψηφίδων στα κέντρα των μαιάνδρων. Σε άμεση επαφή με τον *ανδρώνα*, στα νοτιοανατολικά, αποκαλύφθηκε στενός χώρος, ο οποίος έφερε δάπεδο από θραύσματα κεράμων με υδραυλικό κονίαμα· πιθανόν να πρόκειται για το λουτρό της κατοικίας. Τρία διαδοχικά δωμάτια έχουν αποκαλυφθεί μερικώς στο βορειοδυτικό τμήμα της κατοικίας, ενώ στο νότιο-νοτιοανατολικό τμήμα της διασώθηκαν τα ελάχιστα λείψανα μιας εστίας από πηλόχωμα και τμήματα τοίχων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός και η ανασκαφή ενός λάκκου-αποθέτη νοτιοανατολικά της αυλής και βαθύτερα από το επίπεδο θεμελίωσης της κατοικίας, ο οποίος περιείχε μεγάλο αριθμό οξυπύθμενων αμφορέων από τη Θάσο, την Άκανθο, τη Ρόδο και την Κνίδο. Στην επίχωση του αποθέτη βρέθηκε επίσης αρυτήρας, ο οποίος περιείχε κόκκινο γαιώδες υλικό. Η ανασκαφή του αποθέτη δεν ολοκληρώθηκε (Πίν. 207 ε).

Από την επίχωση της εστίας και του αποθέτη προέρχονται αρκετά χάλκινα νομίσματα, αγγεία μελαμβαφή και αβαφή καθημερινής χρήσης, πήλινοι λύχνοι και ειδώλια, πήλινες και μολύβδινες αγνύθες, χάλκινα, σιδερένια και μολύβδινα μικροαντικείμενα που σε συνδυασμό με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοποθετούν την λειτουργία της κατοικίας από τα μέσα του 4ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

ΧΡΥΣΑ ΚΑΡΑΔΗΜΑ

Άγιος Χαράλαμπος

Συνεχίστηκαν τα έτη 2003-2004 οι εργασίες έρευνας και ανάδειξης του μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων στην περιοχή του Άγιου Χαραλάμπου κοντά στο λιμάνι της Μαρώνειας, όπου πλέον τοποθετείται η αγορά της πόλης την εποχή της ρωμαιοκρατίας[83]. Η έρευνα τα δύο αυτά χρόνια σχεδόν ολοκληρώθηκε και συνίσταται στα εξής:

α) Συμπληρώθηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στο εσωτερικό του συγκροτήματος στον ανατολικό τομέα της ανασκαφής και στους δύο χώρους. Σε επαφή με τη βόρεια πλευρά της μεσοτοιχίας αποκαλύφθηκε μεταγενέστερος κυκλικός βόθρος, ενώ στο δάπεδο του νοτίου χώρου βόρεια του 9ου πεσσού και σχεδόν σε επαφή με τη μεσοτοιχία μεταγενέστερο πηγάδι (Πίν. 208 α).

β) Ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του λιθόστρωτου δρόμου Β του συγκροτήματος που έχει πλάτος 7 μ. Το βόρειο όριό του σηματοδοτεί λίθινο ρείθρο αποτελούμενο από 8 κομμάτια των οποίων οι διαστάσεις ποικίλουν (από 0,97×0,35 έως 1,45×0,28 μ.) και παρόδια κτίσματα-μικρά καταστήματα. Σε δύο από αυτά βρέθηκαν in situ δύο μεγάλοι αποθηκευτικοί πίθοι (Πίν. 208 β).

γ) Νότια του κτιρίου και σε επαφή με αυτό ανασκάφηκε μεγάλος απορριμματικός λάκκος διαστάσεων 5,65× 3,00 μ. από το οποίο προήλθε μεγάλη ποσότητα κεραμικής και άλλα πήλινα ευρήματα, κυρίως λυχνάρια. Αυτή η αποκάλυψη οδηγούσε στο συμπέρασμα της ύπαρξης κάποιου εργαστηρίου κεραμικής. Πράγματι σε απόσταση ± 3 μ. νοτιοδυτικά του λάκκου βρέθηκε κεραμικός κλίβανος μισοκατεστραμμένος (Πίν. 208 γ).

Τα κινητά ευρήματα πλούσια: άφθονη και καλής ποιότητας κεραμική, ερυθροβαφής και terra sigillata, πήλινο ακέραιο ερυθροβαφές πινάκιο, πάρα πολλά κομμάτια από πήλινα λυχνάρια, δύο οστέινα χτένια, οστέινο ζάρι, οστέινο αγαλμάτιο-λαβή, οστέινες περόνες, θραύσμα πήλινων ειδωλίων, 310 χάλκινα νομίσματα και ένα αργυρό, χάλκινο πολυκάνδηλο, χάλκινα μικροαντικείμενα, κομμάτια από γυάλινα βραχιόλια και αγγεία, μαρμάρινη εικονιστική γυναικεία κεφαλή.

Παράλληλα με την ανασκαφή έγιναν εργασίες συντήρησης, διαμόρφωσης και ανάδειξης (το έργο είναι ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ). Καλύφθηκαν οι άγονες ανασκαφικές τομές και ομαλοποιήθηκαν οι επιφάνειες όπου χρειαζόταν. Οριοθετήθηκε ο χώρος με ξερολιθιές από πέτρες που μαζεύτηκαν από τους απέραντους λιθοσωρούς της περιοχής και εναρμονίζονται απόλυτα με το περιβάλλον. Ίδιες ξερολιθιές χτίστηκαν γύρω από τις ελιές που διατηρούνται στη νότια πλευρά, ακολουθώντας την πρακτική που ισχύει σήμερα στους ελαιώνες της Μαρώνειας. Στη σκιά των ελαιόδεντρων τοποθετήθηκαν ξύλινα καθίσματα για

83. Ν. Κοκκοτάκη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 660· 52 (1997): Χρονικά, σ. 872-873· 54 (1999): Χρονικά, σ. 711-712· βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 710, 723-724.

ανάπαυση των επισκεπτών και ανάμεσά τους διάσπαρτα τα μεγάλα αρχιτεκτονικά μέλη που είχαν συγκεντρωθεί από την επίχωση. Καλλωπιστικά φυτά που φυτεύθηκαν περιμετρικά συμπληρώνουν την παρέμβασή μας στο χώρο (Πίν. 208 δ).

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μάκρη

Συνεχίστηκε τον Ιούνιο του 2003 από την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ με τη συμμετοχή του συνεργάτη της ανασκαφής Ν. Ευστρατίου, Αναπληρωτή Καθηγητή του ΑΠΘ, η περιορισμένη έρευνα (δύο εβδομάδες) στον προϊστορικό οικισμό της Μάκρης[84]. Αυτή περιλάμβανε τη συνέχιση της ανασκαφής του τετραγώνου Δ8 (η οποία είχε ξεκινήσει το 2001)[85] και τον καθαρισμό γειτονικών τομών.

Οι στόχοι της λεπτομερούς ανασκαφής του συγκεκριμένου τετραγώνου και των μελετών που ακολούθησαν, έχουν ήδη εκτεθεί στις προηγούμενες αναφορές. Η φετινή προσπάθεια περιλάμβανε τη συνέχιση της αφαίρεσης του δαπέδου του λεγόμενου «εργαστηρίου» λίθινων αντικειμένων που βρέθηκε 2002 καθώς και της επίχωσης κάτω και γύρω από αυτό. Οι εργασίες οδήγησαν στον εντοπισμό νέων δαπέδων (6ο και 7ο) πλούσιων σε οικοδομικό υλικό, κεραμική, διατροφικά κατάλοιπα, κινητά ευρήματα (λίθινα εργαλεία) και προσεγμένων στην κατασκευή λάκκων (αποθηκευτικών ή απορριμματικών) από πηλό.

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στον εντοπισμό στο δυτικό τμήμα του τετραγώνου – κάτω ακριβώς από το σημείο του «εργαστηρίου» – σειράς οριζοντίων και καθέτων πασσάλων που θα πρέπει να οριοθετούν ένα ορθογώνιο οίκημα, η φύση του οποίου δεν έχει ακόμα διερευνηθεί. Όλο το χώμα της ανασκαφής πέρασε από ξερό κόσκινο με αποτέλεσμα ο αριθμός των μικροευρημάτων να είναι εντυπωσιακός (χάντρες, κόκαλα ψαριών, απανθρακωμένα σπόρια, δείγματα ξύλων κτλ.).

Τον Ιούνιο του 2004 συνεχίστηκε η ανασκαφή του τετραγώνου αυτού αποσκοπώντας στην επανεξέταση των στρωματογραφικών και χρονολογικών ζητημάτων που είχαν προκύψει από τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους. Συγκεκριμένα: α) στο χωροχρονικό συσχετισμό των δαπέδων προϊστορικής κατοίκησης μεταξύ τους, β) στη μικρομορφολογική εξέταση συγκεκριμένων χώρων για την αποκατάσταση της χρήσης τους, και γ) στη συλλογή δειγμάτων για ειδικές παλαιοπεριβαλλοντικές αναλύσεις.

Η ανασκαφική περίοδος διήρκησε δέκα ημέρες και τα αποτελέσματά της μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω: α) αποκάλυψη του ορθογώνιου πασσαλόπηκτου οικήματος που εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του τετραγώνου, β) εντοπισμός και ανασκαφή ενός λάκκου από πηλό που βρέθηκε κατά μήκος της νότιας παρειάς του τετραγώνου, γ) συλλογή πολλών κομματιών ψημένων πηλών (πλιθιά) που βρέθηκαν διασκορπισμένα σε όλη την έκταση του τετραγώνου και αποτελούν μέρος του οικοδομικού υλικού του προαναφερθέντος πασσαλόπηκτου οικήματος, και δ) ανασκαφή δαπέδων εξαιρετικής διατήρησης από πηλό (το 7ο και 8ο).

Η ανασκαφή έδωσε αρκετή ποσότητα κεραμικής, η οποία βρίσκεται στο στάδιο της αξιολόγησής της, και σημαντικό αριθμό ευρημάτων από πηλό (ειδώλια), οστό (εργαλεία, διατροφικά υπολείμματα), πέτρα (μυλόλιθους, αξίνες, στιλβωτήρες) και όστρεα. Σε αυτήν τη φάση της ανασκαφής και μελέτης του υλικού δεν μπορούν να γίνουν ειδικότερες στρωματογραφικές ή άλλες εκτιμήσεις. Αυτό αναμένεται να γίνει με την ολοκλήρωση της έρευνας του τετραγώνου κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο (2005).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Κατά το 2003 συνεχίστηκε η έρευνα στα βορειοανατολικά της αρχαίας πόλης, όπου το 1999 είχε αρχίσει να αποκαλύπτεται η υποθεμελίωση μεγάλου οικοδομήματος. Το κτίριο όπως αποκαλύφθηκε μέχρι στιγμής φαίνεται να έχει ημικυκλικό σχήμα που ορίζεται από δύο ομόκεντρους κύκλους με απόσταση μεταξύ τους 1,60 μ. (Πίν. 208 ε). Σε επαφή με το νότιο πέρας του οικοδομήματος συνεχίζεται ο οριζόντιος δρόμος που είχε επίσης αποκαλυφθεί το 1999. Η εικόνα των κινητών ευρημάτων είναι επίσης ανάλογη με αυτήν του 1999. Κυριαρχούν δηλαδή κεραμική καθημερινής χρήσης και νομίσματα του 5ου και 4ου αι. π.Χ.

Στο νοτιοανατολικό άκρο της πόλης βρίσκεται ο δεύτερος τομέας, όπου επεκτάθηκε η έρευνα κατά το 2003. Την αφορμή για την έρευνα εδώ έδωσε η εύρεση χιλίων και πλέον νομισμάτων που συγκεντρώθηκαν από το τμήμα της παραλίας που βρίσκεται ακριβώς νότια αυτής της περιοχής και δυτικά του αναλημματικού τοίχου που

84. Στην ανασκαφή πήραν μέρος φοιτητές του Αρχαιολογικού Τμήματος του ΑΠΘ και εξειδικευμένοι ερευνητές που ασχολήθηκαν με τη μελέτη συγκεκριμένων κατηγοριών αρχαιολογικού υλικού.

85. Κ. Καλλιντζή - Ν. Ευστρατίου, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 710-711, 724. Π. Καρκάνας - Ν. Ευστρατίου, Αναζητώντας τον καθημερινό χρόνο στη νεολιθική Μάκρη: μικρο-δομή και μικρο-στρωματογραφία δαπέδων, επιφανειών χρήσης και εξωτερικών χώρων, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 1-8· Ν. Ευστρατίου - Μ. Ντίνου, Ένα εργαστήριο κατασκευής λίθινων αξινών στη νεολιθική Μάκρη, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 1-8.

κατασκευάστηκε μετά από έγκριση του ΚΑΣ για προστασία της αρχαίας πόλης από κατολισθήσεις.

Αποκαλύφθηκε καλύτερα ο νοτιότερος μέχρι στιγμής οριζόντιος δρόμος της πόλης που είχε ήδη αρχίσει να αποκαλύπτεται κατά το 1987 (Πίν. 208 στ), και θεμελιώσεις ή υποθεμελιώσεις τοίχων σε επαφή με το νότιο κράσπεδό του. Οι τοίχοι αυτοί σώζονται σε κακή κατάσταση και αποσπασματικά, καθώς το νότιο τμήμα τους έχει χαθεί από παλιότερες κατολισθήσεις. Ωστόσο, η διάταξη και οι διαστάσεις των χώρων που διαμορφώνονται παραπέμπουν σε αστική ζώνη που ενδέχεται να σχετίζεται με το δημόσιο βίο της πόλης (Πίν. 209 α). Η εικόνα των κινητών ευρημάτων και των νομισμάτων δεν διαφοροποιείται και εδώ από τη συνήθη στο χώρο της πόλης. Ιδιαίτερα η ποσότητα των νομισμάτων που βρέθηκαν ήταν ελάχιστη και κάθε άλλο παρά ενδεικτική σε σχέση με την ποσότητα νομισμάτων που είχαμε από την παραλία της ίδιας περιοχής.

Στα βορειοανατολικά της πόλης, τέλος, συνεχίστηκε η διερεύνηση της πορείας του μεγάλου οριζόντιου δρόμου που αποκαλύφθηκε στα δυτικά του ιερού του Απόλλωνα (Πίν. 209 β).

Αποκαλύφθηκε η συνέχειά του για περίπου 15 μ. με κατεύθυνση προς το ιερό. Το πλάτος του παραμένει στα 4 μ. Το βόρειο κράσπεδο σώζεται σε καλή κατάσταση, ενώ το νότιο μετά από μια διαδρομή 8 μ. στην περιοχή διερεύνησης φαίνεται να διακόπτεται.

Κατά το 2004 δεν έγινε συστηματική ανασκαφική έρευνα στον αρχαιολογικό χώρο της Μεσημβρίας-Ζώνης.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη

Η ανασκαφική έρευνα συνεχίστηκε καθόλη τη διάρκεια του 2003 χωρίς να ολοκληρωθεί η αφαίρεση της επίχωσης του τύμβου[86]. Αποκαλύφθηκαν πλήρως οι τέσσερις άμαξες, η ταφή δύο αλόγων και οι τρεις λάκκοι που περιείχαν υπολείμματα καύσης νεκρών και είχαν εντοπιστεί κατά το 2002. Με την ανασκαφή[87] ήρθαν στο φως ένας λάκκος που περιείχε τα υπολείμματα καύσης ενός τέταρτου νεκρού, μια ταφή τριών αλόγων, δύο λάκκοι που περιείχαν στάχτες και δύο παραλληλεπίπεδες κατασκευές (Πίν. 209 γ-δ) από πήλινες πλίνθους, επάνω στις οποίες υπήρχαν στάχτες, οστά ζώων και πολυάριθμα θραύσματα πήλινων αγγείων και χαρακτηρίστηκαν «επιτάφιοι βωμοί». Ο καθαρισμός και η σταδιακή αποκάλυψη των αμαξών και των αλόγων έγινε με αργό ρυθμό, επειδή παράλληλα γίνονταν επί τόπου οι πρώτες εργασίες συντήρησης των μεταλλικών εξαρτημάτων και στερέωσης των σκελετικών καταλοίπων.

Στο δυτικό τμήμα αποκαλύφθηκε η πρώτη καύση (Καύση Β΄) (Πίν. 209 ε) που πραγματοποιήθηκε στο χώρο του τύμβου. Ένας μεγάλος ορθογώνιος λάκκος (μέγ. διαστ. μήκ. 4,34, πλ. 2,22, βάθ. 1,15 μ.) είχε ανοιχθεί στο φυσικό έδαφος. Ένας μικρότερος ορθογώνιος λάκκος (μέγ. διαστ. μήκ. 2,56, πλ. 0,98, βάθ. 0,62 μ.) είχε σκαφεί στον πυθμένα του μεγάλου ορύγματος. Τα τοιχώματα του μεγάλου λάκκου ήταν κόκκινα από την ισχυρή φωτιά. Ο μικρότερος λάκκος ήταν επιχρισμένος με κονίαμα. Εκεί βρέθηκαν συγκεντρωμένα τα απανθρακωμένα ξύλα και τα καμένα οστά του νεκρού μαζί με δύο χάλκινα ομφάλια ασπίδων, δύο σιδερένια ξίφη, δύο σιδερένιες αιχμές δόρατος, πήλινα αγγεία και γυάλινα μυροδοχεία. Ένας χάλκινος λυχνοστάτης με το λυχνάρι του, ένας σιδερένιος δίφρος οκλαδίας, χάλκινες και σιδερένιες στλεγγίδες, χάλκινα αγγεία, ένα οστέινο χτένι, ένα χάλκινο φανάρι κ.ά. είχαν τοποθετηθεί στην ανατολική στενή πλευρά του μεγάλου λάκκου.

Κοντά στο λάκκο της καύσης είχαν εναποτεθεί δύο τετράτροχες άμαξες με τα υποζύγιά τους. Οι δύο άμαξες προσφέρουν μια ιδιαίτερα ζωντανή και εντυπωσιακή εικόνα, επειδή έχουν διατηρηθεί ίχνη από τα ξύλινα μέρη τους. Στην πρώτη άμαξα[88] (Άμαξα Β΄) (Πίν. 210 α) σώζονται αποτυπώματα από το τιμόνι (ρυμός), από τις ακτίνες (κνήμες) που ήταν δώδεκα σε κάθε τροχό και από την αψίδα, το ξύλινο εσωτερικό στεφάνι του τροχού (ίτυς). Οι τέσσερις τροχοί έχουν αποσυνδεθεί από τους άξονες, τα άλογα[89], όμως βρίσκονται ακόμη στο ζυγό που σώζεται

86. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Ε. Θεοδωρούδη και Μ. Αραμπατζή. Υπεύθυνος για τον καθαρισμό των αμαξών, των σκελετών και των καύσεων ήταν ο συντηρητής της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Γ. Λαϊνίδης. Εργάστηκαν επίσης οι συντηρήτριες Α. Χριστοφόρου, Ε. Διαμαντίδου και Α. Σπέντζου και ο εργατοτεχνίτης της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Γ. Μπάτζιος. Τα σχέδια των αμαξών, των ταφών αλόγων και των καύσεων έγιναν από τον αρχιτέκτονα Ν. Χατζηδάκη.

87. Μια πρώτη παρουσίαση της ανασκαφής έγινε στο *ΑΕΜΘ*, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος - Δ. Τερζοπούλου, Άμαξες και καύσεις νεκρών στον τύμβο της Μικρής Δοξιπάρας-Ζώνης Δήμου Κυπρίνου, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 1-12. Τα αποτελέσματα της ανασκαφής παρουσιάστηκαν επίσης και στο συνέδριο με θέμα: *Les équidés dans le monde méditerranéen antique* που πραγματοποιήθηκε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή των Αθηνών στις 26-28 Νοεμβρίου 2003. Το κείμενο της ανακοίνωσης: Le tumulus funéraire de Mikri Doxipara-Zoni dans la commune de Kyprinos πρόκειται να δημοσιευθεί στα πρακτικά του Συμποσίου.

88. Οι αριθμοί που αναφέρονται μέσα στις παρενθέσεις είναι αυτοί που δόθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, ανάλογα με τη χρονική σειρά που αποκαλύφθηκαν οι άμαξες και οι καύσεις. Με τους ίδιους αριθμούς σημειώνονται τα ευρήματα στο τοπογραφικό διάγραμμα του τύμβου.

89. Όλα τα υποζύγια που βρέθηκαν είναι άλογα και όχι ημίονοι σύμφωνα με την αρχαιοζωολόγο Κ. Τρανταλίδου, που έχει αναλάβει τη μελέτη των σκελετών.

στη θέση του στο άκρο του ρυμού. Ο ρυμός[90] έχει μήκος 1,70 μ. και καταλήγει στο μπροστινό άξονα, όπου φαίνεται ο σιδερένιος σύνδεσμος, ο οποίος επέτρεπε στην άμαξα να στρίβει αριστερά και δεξιά. Στην τραπεζιόσχημη πίσω όψη του δίφρου σώζεται πλούσια διακόσμηση (Πίν. 210 β). Από το δίφρο έχουν διατηρηθεί τμήματα του σιδερένιου σκελετού και της ανάρτησης, σιδερένια καρφιά και θραύσματα ξύλων. Οι διαστάσεις του είναι 1,23×0,99 μ. Ο πίσω άξονας, του οποίου σώζονται οι σιδερένιες λάμες των άκρων έχει μήκος 1,61 μ. Το τμήμα του άξονα μεταξύ των τροχών υπολογίζεται σε 0,83 μ. Τα επίσωτρα έχουν διάμετρο 1,07, πλάτος 0,035 και πάχος 0,02 μ. Το πλάτος της αψίδας είναι 0,085 μ. Το πάχος των 12 ακτίνων υπολογίζεται σε 0,02-0,03 μ. Τα καρφιά που συνδέανε τα επίσωτρα με τις αψίδες έχουν μήκος 0,06 μ. Οι σιδερένιοι δακτύλιοι της πλήμνης είναι διπλοί, τέσσερις σε κάθε τροχό. Στη δεύτερη άμαξα (Άμαξα Γ΄) της ίδιας ομάδας η διακόσμηση δεν είναι πλούσια, διατηρούνται όμως αποτυπώματα των ξύλων από το δάπεδο του δίφρου, καθώς και τα σιδερένια εξαρτήματα του σκελετού μαζί με τα καρφιά που ορίζουν το περίγραμμά του (οι διαστάσεις του είναι 1,67×0,88 μ.). Στη θέση του ζυγού σώζονται ορισμένα από τα χάλκινα εξαρτήματά του, ενώ κοντά του φαίνονται επίσης χάλκινα δισκάρια που διακοσμούσαν τα λουριά της ιπποσκευής. Ο ρυμός, του οποίου διατηρήθηκαν ίχνη, έχει μήκος 2,035 μ. και συνδέεται με την άμαξα με δύο σιδερένια στελέχη σε σχήμα Υ. Οι τροχοί έχουν αποσυνδεθεί από τους άξονες, που έχουν μήκος 1,63 μ. Τα επίσωτρα έχουν διάμετρο 1,13, πλάτος 0,04 και πάχος 0,015 μ. Στους τροχούς διακρίνονται τα αποτυπώματα των αψίδων (πλ. 0,850 μ.) και των ακτίνων (πλ. 0,450 μ.). Οι σκελετοί των αλόγων των δύο αμαξών δεν διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Σε μικρή απόσταση από τη δεύτερη άμαξα βρέθηκε η ταφή δύο αλόγων (Ταφή αλόγων Α΄), μέσα σε στενό και ρηχό λάκκο. Οι σκελετοί δεν σώζονται σε καλή κατάσταση και τα κρανία τους έχουν διαλυθεί τελείως. Διατηρήθηκαν όμως αρκετά στοιχεία από την ιπποσκευή τους. Πρόκειται για τα βοηθητικά άλογα των δύο αμαξών (ίπποι παρήοροι).

Στη νοτιοανατολική πλευρά του τύμβου είχαν εναποτεθεί άλλες τρεις άμαξες. Στις άμαξες αυτές τα άλογα έχουν λυθεί από τους ζυγούς, οι τροχοί και οι άξονες έχουν αποσυνδεθεί. Ίχνη ή αποτυπώματα ξύλων δεν διατηρήθηκαν καθόλου. Η πρώτη άμαξα (Άμαξα Α΄) είχε αποκαλυφθεί το 2002. Στη δεύτερη άμαξα της ομάδας (Άμαξα Δ΄) (Πίν. 210 γ) σώθηκαν μόνο δύο τροχοί, που ήταν τοποθετημένοι στη μια πλευρά του λάκκου. Η άμαξα βρισκόταν πολύ κοντά στην περιφέρεια του τύμβου και είναι πιθανό οι άλλοι δύο τροχοί να παρασύρθηκαν από γεωργικά μηχανήματα[91]. Οι τροχοί έχουν αποσυνδεθεί από τους άξονες και τα άλογα από το ζυγό. Από την ιπποσκευή και το ζυγό έχουν βρεθεί πολλά μεταλλικά στοιχεία, σιδερένια, χάλκινα και χάλκινα επαργυρωμένα. Τρεις λεπτές σιδερένιες ράβδοι με χάλκινους κρίκους που ορίζουν τις τρεις πλευρές ενός ορθογώνιου πλαισίου διαστάσεων 1,25×1,58 μ. ίσως υποδηλώνουν ότι η άμαξα αυτή ήταν κλειστή και ότι από τις ράβδους κρέμονταν παραπετάσματα. Τα επίσωτρα έχουν διάμετρο 1,10, πλάτος 0,035 και πάχος 0,015 μ. Τα καρφιά σύνδεσης επίσωτρου και αψίδας είναι 5-6 και έχουν μήκος 0,05 μ. Από τη διάμετρο του εσωτερικού δακτυλίου της πλήμνης υπολογίζεται το πάχος του ξύλινου άξονα σε 0,075 μ. Έχουν αποκαλυφθεί δύο σιδερένιες θήκες που καλύπτουν τα άκρα του άξονα με οπή για την τοποθέτηση της περόνης. Ορισμένες λάμες με καρφιά βοηθούν στον υπολογισμό των διαστάσεων του δίφρου που είναι 1,40×0,90 μ.

Οι τέσσερις τροχοί της τρίτης άμαξας (Άμαξα Ε΄) (Πίν. 210 δ) είχαν αποσυνδεθεί από τους άξονες και είχαν τοποθετηθεί πάνω στους σκελετούς των αλόγων. Το μέγεθος του δίφρου δεν μπορεί να υπολογιστεί. Τα επίσωτρα έχουν διάμετρο 1,18, πλάτος 0,035 και πάχος 0,015 μ. Τα καρφιά σύνδεσης επίσωτρου και αψίδας είναι 7-9 και έχουν μήκος 0,06 μ. Η διάμετρος του εσωτερικού δακτυλίου της πλήμνης είναι 0,08-0,09 μ., όσο θα ήταν και το πάχος των ξύλινων αξόνων. Μια σειρά πειόσχημων συνδέσμων φαίνεται να ανήκει στο ρυμό που είχε μήκος περίπου 2,10 μ. Αρκετά από τα στοιχεία του ξύλινου ζυγού διατηρήθηκαν στη θέση τους. Στο δίφρο της άμαξας βρέθηκαν δύο χάλκινοι αμφορείς και τέσσερα γυάλινα αγγεία τετράγωνης διατομής, τοποθετημένα μέσα σε ξύλινο κιβωτίδιο. Ανάμεσα στην πρώτη και στη δεύτερη άμαξα της ομάδας εντοπίστηκε η ταφή τριών αλόγων (Ταφή αλόγων Β΄) (Πίν. 210 ε-στ). Μαζί με τους σκελετούς βρέθηκαν τμήματα της ιπποσκευής και δύο ομφάλια ξύλινων ασπίδων, ένα χάλκινο και ένα σιδερένιο. Πρόκειται κι εδώ για τα βοηθητικά άλογα των τριών αμαξών, ο σύγχρονος ενταφιασμός των οποίων μαρτυρεί ότι και οι τρεις άμαξες εναποτέθηκαν την ίδια χρονική στιγμή.

Κοντά στη δεύτερη ομάδα των αμαξών εντοπίστηκε ρηχός ορθογώνιος λάκκος (μήκ. 2,91, πλ. 2,31 και βάθ. 0,33 μ.), μέσα στον οποίο είχε πραγματοποιηθεί καύση

90. Οι άμαξες δεν έχουν ακόμη αφαιρεθεί από το έδαφος και δεν είναι δυνατόν να μετρηθούν με ακρίβεια οι διαστάσεις όλων των τμημάτων τους. Για το λόγο αυτό παραθέτουμε μόνο ορισμένες διαστάσεις.

91. Στην ανατολική πλευρά του τύμβου, αλλά και σε γειτονικό χωράφι, βρέθηκαν δύο θραύσματα από το επίσωτρο τροχού.

ενός νεκρού (Καύση Δ΄) (Πίν. 211 α). Πήλινα αγγεία, σιδερένιες αιχμές δοράτων, χάλκινες στλεγγίδες και ένα χάλκινο φανάρι κ.ά. ήταν τοποθετημένα σε διάφορα σημεία του λάκκου.

Η τρίτη καύση (Καύση Α΄) (Πίν. 211 β) βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του τύμβου. Ο λάκκος (μήκ. 2,55, πλ. 2,12, βάθ. 0,22-0,55 μ.) είχε ανοιχθεί στην επίχωση του τύμβου και περιείχε τα υπολείμματα της καύσης μιας γυναίκας μαζί με πολυάριθμα κτερίσματα, όπως χάλκινα αγγεία, πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία, ξύλινα κιβωτίδια με χάλκινες κλειδαριές και αλυσίδες, ένα μαρμάρινο ιγδίο με δύο γουδοχέρια, ένα χάλκινο κουτί, ένα σιδερένιο λυχνοστάτη, επτά δακτυλίδια από κεχριμπάρι, γυαλί και ημιπολύτιμους λίθους και ένα χρυσό σκουλαρίκι. Μέσα στις στάχτες βρέθηκε ένα πολύ κατεστραμμένο χάλκινο νόμισμα της Περίνθου επί αυτοκράτορος Τραϊανού[92].

Στο κεντρικό τμήμα, πολύ ψηλά στην επίχωση είχε ανοιχθεί ο λάκκος για την τελευταία καύση νεκρού που πραγματοποιήθηκε στο χώρο του τύμβου (Καύση Γ΄) (Πίν. 211 γ). Ο λάκκος ήταν μεγάλος σε διαστάσεις και ορθογώνιος στο σχήμα (μήκ. 3,60, πλ. 3,25, βάθ. 1 μ.). Και στην ταφή αυτή τα κτερίσματα ήταν πολλά. Πρόκειται για χάλκινα, πήλινα και γυάλινα αγγεία, ένα χάλκινο κουτί μαζί με μια χάλκινη κυλινδρική θήκη, ένα σιδερένιο δίφρο, ένα χάλκινο λυχνοστάτη, ένα χάλκινο λυχνάρι, ένα χάλκινο φανάρι κ.ά.

Οι άμαξες που βρέθηκαν στον ταφικό τύμβο αποτελούν τα σχήματα με τα οποία μεταφέρθηκαν οι νεκροί στο χώρο ταφής. Ο τύμβος χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. Θα πρέπει να κατασκευάστηκε για να καλύψει τις ταφές μιας πλούσιας οικογένειας γαιοκτημόνων της περιοχής. Με βάση τις στρωματογραφικές παρατηρήσεις έχει διαπιστωθεί ότι οι ταφές-καύσεις δεν είναι σύγχρονες και οι άμαξες δεν εναποτέθηκαν όλες την ίδια χρονική στιγμή. Οι δύο άμαξες Β΄ και Γ΄ της πρώτης ομάδας, καθώς και η ταφή αλόγων Α΄ συνόδευαν το νεκρό της Καύσης Β΄, που ήταν και η πρώτη που πραγματοποιήθηκε στο χώρο του τύμβου. Οι άλλες τρεις άμαξες (άμαξες Α΄, Δ΄, Ε΄) και η ταφή αλόγων Β΄ πρέπει πιθανότατα να συσχετιστούν με την Καύση Δ΄ που βρέθηκε κοντά στην περιφέρεια του τύμβου, σε μικρή απόσταση από τις άμαξες και την ταφή των αλόγων και στο ίδιο περίπου επίπεδο. Η εύρεση μεταλλικών εξαρτημάτων αμαξών στο γειτονικό προς τον τύμβο αγρό αποδεικνύει ότι έξω από την περιφέρεια του τύμβου υπάρχουν και άλλες άμαξες που δεν έχουν προς το παρόν εντοπιστεί. Τα ορύγματα των Καύσεων Α΄ και Γ΄ έχουν ανοιχθεί στην επίχωση του προϋπάρχοντος τύμβου και επομένως οι καύσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν μετά την κατασκευή του τύμβου. Οι χρονολογικές διαφορές που υπάρχουν δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια, καθώς το σύνολο του υλικού βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της συντήρησης.

Στα τέλη του 2003 το έργο «Έρευνα, προστασία και ανάδειξη των ευρημάτων του ταφικού τύμβου της Μικρής Δοξιπάρας-Ζώνης Νομού Έβρου», λόγω της ιδιαίτερης σημασίας του, εντάχθηκε στο Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, ύστερα από εισήγηση του ΚΑΣ.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - ΔΟΜΝΑ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ

Πλωτινόπολη

Σκοπός της ανασκαφικής έρευνας του 2003 ήταν να αποκαλυφθεί η είσοδος του καμαροσκέπαστου θαλάμου[93].

Αφού αφαιρέθηκε η διαταραγμένη επίχωση, σε βάθος 2,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, εμφανίστηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι με κατεύθυνση Β.-Ν. και άρχισε να αποκαλύπτεται το τόξο πάνω από το υπέρθυρο της εισόδου του θαλάμου. Όσο η ανασκαφή προχωρούσε σε βάθος και οι τοίχοι αποκαλύπτονταν πληρέστερα, άρχισε να φαίνεται η εξωτερική πλευρά του υπέρθυρου και η είσοδος του θαλάμου, ενώ ανάμεσα στους τοίχους αποκαλύπτονταν σκαλοπάτια.

Με την ολοκλήρωση της ανασκαφής φάνηκε ότι οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από λαξευτούς γωνιόλιθους και τα σκαλοπάτια που ήταν ανάμεσά τους οδηγούσαν στο θάλαμο. Το μήκος των τοίχων είναι 3,35 και το μέγιστο ύψος τους 3 μ. (Πίν. 211 δ-ε).

Πάνω στα ψηλότερα σκαλοπάτια αποκαλύφθηκε μια μεταγενέστερη κατασκευή, για την οποία – με τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα – δεν είμαστε σε θέση να βεβαιώσουμε τη χρησιμότητά της.

Με την αποκάλυψη της εισόδου του θαλάμου είμαστε σχεδόν βέβαιοι για τη λειτουργία του όλου συγκροτήματος: από τα σκαλοπάτια κατέβαιναν στον θάλαμο και στη συνέχεια αντλούσαν το νερό από το πηγάδι (Πίν. 211 στ).

Το πιο εντυπωσιακό εύρημα είναι ένας Ερωτιδέας από ελεφαντόδοντο, ο οποίος με το αριστερό του χέρι κρατά έναν κόκορα.

ΜΑΘΑΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ

92. *SNG Fitzwilliam, Leake and General Collections*, τ. ΙΙ, *Sicily and Thrace*, αριθ. 1750. Στην πρόσθια όψη εικονίζεται κεφαλή του Τραϊανού προς τα δεξιά και υπάρχει η επιγραφή *ΝΕΡ ΤΡΑΙΑΝΟC ΚΑΙ CΕ ΓΕΡ ΔΑΚ*. Στην οπίσθια όψη εικονίζεται λεοντή πάνω σε ρόπαλο. Η επιγραφή αναφέρει το όνομα του πρεσβευτή, *ΕΠΙ ΙΟΥΟΥ ΚΕΛC ΠΡΕC ΠΕΡΙΝΘΙΩΝ*. Για τον Iuventius Celsus, βλ. *RE*, X, στ. 1363.13.

93. Μ. Κουτσουμανής, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 711.

2001-2003

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ - ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

Ιερό των Μεγάλων Θεών

Η ισχυρή βροχόπτωση που έπληξε το βορειοδυτικό τμήμα της Σαμοθράκης τον Οκτώβριο του 2000 και οι μεγάλες ποσότητες νερού που κατέβηκαν ορμητικά εξαιτίας των ισχυρών κλίσεων σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα από τον κεντρικό ορεινό όγκο έδειξαν τη σοβαρότητα και τη μεγάλη έκταση της διάβρωσης που έχει υποστεί ο τελευταίος. Η διάβρωση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αποψίλωσή του από κάθε μορφή βλάστησης εξαιτίας της υπερβόσκησης, η οποία συνδέεται με την αύξηση του επιδοτούμενου ζωικού πληθυσμού (κατσικιών) του νησιού. Θύμα της ορμής του νερού έπεσε και το Ιερό των Μεγάλων Θεών που υπέστη σημαντικές ζημιές στη διάρκεια νεροποντής της 09.10.2000, χωρίς ωστόσο, να προκληθεί βλάβη στα κτίρια του κεντρικού τμήματός του, ανάμεσα στα δύο ρέματα, τα οποία το διασχίζουν με κατεύθυνση Ν.-Β. Οι καταστροφές εντοπίστηκαν:

α) Στην περίφραξη και ιδιαίτερα στο περισσότερο εκτεθειμένο στην καιρική αυτή ακρότητα βορειοανατολικό, ανατολικό και νοτιοανατολικό τμήμα της, συνολικού μήκους 482 μ., από τα οποία αντικαταστάθηκαν τα 261 μ. και επισκευάστηκαν τα υπόλοιπα.

β) Στην απόθεση μεγάλων ποσοτήτων ιλύος πάχους 0,20-0,50 μ. περίπου, αλλά και άλλων φερτών υλικών (πέτρες, κορμοί δένδρων, κλαδιά) σε επιφάνεια 500 τ.μ. περίπου νότια και νοτιοανατολικά του ιερού και της αυλής του βωμού, στο δυτικό τμήμα του τελευταίου κτιρίου, στην περιοχή της ορχήστρας του θεάτρου, στην τριγωνικού σχήματος έκταση ανάμεσα στο Δυτικό ρέμα, το βόρειο ανάλημμα του Κτιρίου με τις χορεύτριες και τη θόλο Αρσινόης Β΄, και τέλος νότια του προπύλου Πτολεμαίου Β΄, όπου ενεργοποιήθηκε εν μέρει η κοίτη του Ανατολικού ρέματος, η οποία διερχόταν κάτω από το μνημείο[94].

γ) Στη διάβρωση του εδάφους και των τεχνητών ανδήρων που είχαν δημιουργηθεί με τα προϊόντα παλαιότερων ανασκαφών κατά μήκος του Δυτικού ρέματος και ειδικότερα: στη βορειοανατολική όχθη, από το νότιο όριο του αρχαιολογικού χώρου μέχρι τη νοτιοδυτική γωνία της αυλής του βωμού, στη νοτιοδυτική και δυτική όχθη, νοτιοανατολικά και βόρεια της ορχήστρας του θεάτρου αντίστοιχα, στην ανατολική όχθη, στην περιοχή της δυτικής γωνίας του αναλήμματος του Κτιρίου με τις χορεύτριες και δυτικά της θόλου Αρσινόης Β΄. Τα μαρμάρινα και πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη που ήταν διαταγμένα επιφανειακά εδώ μετατοπίστηκαν ή παρασύρθηκαν. Η διάβρωση της κοίτης του Δυτικού ρέματος έφερε στην επιφάνεια έναν ιδιαίτερα σημαντικό αριθμό μαρμάρινων και πώρινων αρχιτεκτονικών μελών με τη μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους βόρεια της κλίμακας που το διασχίζει ανάμεσα στη νοτιοανατολική γωνία του αναθήματος της Μιλησίας και το βορειοδυτικό τεταρτημόριο της θόλου Αρσινόης Β΄. Ανάλογη κατάσταση δημιουργήθηκε και στο Ανατολικό ρέμα[95], όπου το πρόβλημα υπήρξε οξύτερο στην περιοχή της βόρειας εξόδου του από τον αρχαιολογικό χώρο, βορειοδυτικά του Προπύλου Πτολεμαίου Β΄. Βόρεια του αρχαιολογικού χώρου, η διάβρωση προκάλεσε καθίζηση στο υπόστρωμα του λιθόστρωτου μονοπατιού στην περιοχή της πεζογέφυρας του ρέματος της Αγίας Παρασκευής[96] στο χώρο στάθμευσης οχημάτων και υποδοχής των επισκεπτών.

δ) Στους αναλημματικούς λιθόκτιστους τοίχους που είχαν κατασκευαστεί από τους Αμερικανούς ανασκαφείς του χώρου το 1954[97] στις όχθες του Δυτικού ρέματος[98]. Μερικά τμήματά τους κατέρρευσαν σε συνολικό μήκος 40 μ. περίπου, ενώ πιο εκτεταμένη υπήρξε η διάβρωση των θεμελίων και η απογύμνωση των υποθεμελιώσεων, ιδιαίτερα έντονη στους τοίχους της μήκους 18 μ. περίπου και διατομής 2×1 μ. καλυμμένης με οπλισμένο σκυρόδεμα

94. A. Conze - A. Hauser - O. Benndorf, *Neue archaeologische Untersuchungen auf Samothrake*, Wien 1880, σ. 36-7. J.R. McCredie, Samothrace. Preliminary Report on the Campaigns of 1965-1967, *Hesperia* 37 (1968), σ. 215, 232. A. Frazer, *The Propylon of Ptolemy II, Samothrace, Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts, New York University* 10, Princeton 1990, σ. 14-15.

95. Το μήκος του τμήματος του Ανατολικού ρέματος μέσα στον περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο είναι 170 μ. περίπου, με μέσο όρο κλίσης 14%. Η τραπεζοειδούς σχήματος διατομή του ρέματος είναι φυσικά διαμορφωμένη με κοίτη βάθ. 1.00-10.00 και πλ. 2.80-11.00 μ.

96. Το Ρέμα της Αγίας Παρασκευής εκβάλλει στη θάλασσα μέσω τεχνικού έργου που έχει κατασκευαστεί κάτω από το χώρο στάθμευσης. Στο ρέμα αυτό συμβάλλουν τα ρέματα που διατρέχουν τον αρχαιολογικό χώρο βόρεια της περίφραξης του τελευταίου.

97. Πρβλ. *Diary 1954* (July 6, 7, 8, 22, 24).

98. Το μήκος του τμήματος του Δυτικού ρέματος που βρίσκεται μέσα στον περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο είναι 180 μ. περίπου με μέσο όρο κλίσης 8%. Οι αναλημματικοί τοίχοι στο μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής αυτής διαμορφώνουν ορθογωνική διατομή με ακανόνιστη κοίτη βάθ. 1-2.60 μ. και πλ. 1.50-8 μ. Η κατασκευή που δεν είναι ιδιαίτερα επιμελημένη χρησιμοποιεί αργές πέτρες και πωρόλιθους από κτίρια του αρχαιολογικού χώρου που συνδέονται με ασβεστοτσιμεντοκονίαμα.

διαδρομής του Δυτικού ρέματος κάτω από την ορχήστρα του θεάτρου[99], η οποία υπέστη ρηγματώσεις και αποκολλήσεις από την υπερχείλισή του[100]. Στο χώρο υποδοχής των επισκεπτών, βόρεια του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, παρασύρθηκαν οι ογκόλιθοι προστασίας του αναλημματικού τοίχου που συγκρατεί το άνδηρο του αύλειου χώρου της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής στην ανατολική όχθη του ομώνυμου ρέματος.

Μετά την πρώτη εκτίμηση, η συστηματική αντιμετώπιση της κατάστασης έκανε αναγκαία την ολοκλήρωση της τοπογράφησης του ιερού, που είχε αρχίσει να εκπονεί η Εφορεία από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 και επικεντρωνόταν μόνο στα κτίρια και τις διαδρομές των επισκεπτών[101], με τη λεπτομερειακή τοπογράφηση[102] στις ρεματιές και τη σύνταξη υδραυλικής μελέτης[103] στα τρία ρέματα (Ανατολικό και Δυτικό ρέμα του Ιερού των Μεγάλων Θεών, ρέμα Αγίας Παρασκευής στην περιοχή των εκβολών του στη θάλασσα, στην οποία καταλήγει περνώντας κάτω από το χώρο στάθμευσης οχημάτων των επισκεπτών του αρχαιολογικού χώρου και του Μουσείου). Ακολούθησε προμελέτη για την «Αποκατάσταση καταστροφών από τη νεροποντή του Οκτωβρίου 2000»[104]. Τις προτάσεις της υλοποιούν οι εργασίες που εκτελέστηκαν από την Εφορεία την περίοδο 2001-2003 στην περιοχή του Δυτικού ρέματος, όπως θα περιγραφούν με συντομία πιο κάτω.

Αρχικά ανασύρθηκαν τα μαρμάρινα και πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη από την κοίτη του ρέματος, στην οποία πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και εκβάθυνσης. Στη συνέχεια αποκαταστάθηκαν και συμπληρώθηκαν οι αναλημματικοί τοίχοι σύμφωνα με τη σχετική μελέτη[105]. Τέλος, διαπλατύνθηκε η κοίτη στην περιοχή του κλειστού αγωγού και αμέσως νότιά του, όπου χρειάστηκε να τροποποιηθεί η πορεία των αναλημματικών τοίχων για να ακολουθήσει την πορεία των αρχαίων αντίστοιχων κατασκευών. Σκοπός των έργων αυτών ήταν η αποτροπή νέων πλημμυρών και η ελαχιστοποίηση της μελλοντικής διάβρωσης του χώρου και των μνημείων του[106].

Ανάσυρση λίθινων αρχιτεκτονικών μελών

Η κατάσταση των αρχιτεκτονικών μελών που αποκαλύφθηκαν στην κοίτη του Δυτικού ρέματος (όλα είχαν εκτεθεί λιγότερο ή περισσότερο στη διαβρωτική δύναμη του νερού), αλλά και η πιθανότητα της επανάληψης παρόμοιας καταστροφικής πλημμύρας στο μέλλον, η οποία θα οδηγούσε είτε στην επιδείνωση της διάβρωσης είτε στην εκ νέου κάλυψή τους, υπαγόρευσαν την ανάσυρσή τους από την κοίτη του ρέματος και την τοποθέτησή τους σε πεδία απόθεσης αρχιτεκτονικών μελών.

Της μετακίνησης προηγήθηκε η τοπογραφική τους αποτύπωση[107]. Στην αποτύπωση συμπεριλήφθηκαν 117 μέλη το 2001 (01.1-01.117) και 40 το 2002 (02.1-35 και 73-77). Ωστόσο, οι εργασίες που έγιναν στο χώρο του Δυτικού ρέματος, οι συνεχείς βροχοπτώσεις το 2002, αλλά και οι εργασίες καθαρισμού ή αφαίρεσης κάποιου λίθινου μέλους αποκάλυψαν αρχιτεκτονικά μέλη και μετά τις επισκέψεις του τοπογραφικού συνεργείου (01.118-129 και 02.36-72). Η θέση αυτών των μελών προσδιορίστηκε στις περισσότερες περιπτώσεις με εξαρτημένες από γειτονικά αποτυπωμένα μέλη μετρήσεις.

Κατά τις εργασίες καθαρισμού των αρχιτεκτονικών μελών από την επίχωση που τα περιέβαλλε, τα μικρότερου μεγέθους ευρήματα ήταν ελάχιστα και αποτελούνταν κυρίως από τμήματα μολύβδινων συνδέσμων. Ξεχωρίζει μολύβδινο βάρος με εγχάρακτο *Η*.

Η ανάσυρση έγινε δυνατή με την τοποθέτηση δύο σιδηροτροχιών, μιας σταθερής στο πρανές της δυτικής όχθης του Δυτικού ρέματος και μιας μετακινούμενης στην κοίτη του. Μετά την ανέλκυσή τους, τα μεγαλύτερα αρχιτεκτονικά μέλη τοποθετήθηκαν στο δυτικό άκρο του βόρειου τμήματος της κεντρικής διαδρομής επίσκεψης, πλάι σε άλλα μέλη που είχαν τοποθετηθεί εδώ παλαιότερα από τους Αμερικανούς ανασκαφείς του χώρου. Τα μικρότερα αρχιτεκτονικά μέλη (ιδιαίτερα τα πώρινα) τοποθετήθηκαν

99. Είναι ο «κλειστός αγωγός» για τον οποίο γίνεται λόγος πιο κάτω.

100. Πρβλ. *Diary 1954* (July 14-17, 19-22) και K. Lehmann - D. Spittle, *The Altar Court, Samothrace, Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts, New York University*, 4, II, London 1964, σ. 14-5, 25, 134, 139 κ.ε.

101. Οι εργασίες (1991-2000) έγιναν από το γραφείο των τοπογράφων μηχανικών Κ. Κλάδου και Π. Μουζακίδη (Κομοτηνή).

102. Κλίμακες 1:20-1:50, γραφείο τοπογράφου μηχανικού Δ. Πρώιου (Αλεξανδρούπολη, 2000-2002).

103. Από την υδραυλικό μηχανικό Κ. Κλάδου (Κομοτηνή, Φεβρουάριος 2001).

104. Από τον αρχιτέκτονα μηχανικό Π. Καλογερίδη (Θεσσαλονίκη, Μάιος 2001).

105. Χωρίς τη χρησιμοποίηση των αρχαίων πώρινων αρχιτεκτονικών μελών που είχαν εντοιχιστεί σε αυτούς από τους Αμερικανούς ανασκαφείς. Τα μέλη αυτά συγκεντρώθηκαν σε ιδιαίτερο χώρο μέσα στο Ιερό των Μεγάλων Θεών.

106. Στην τήρηση ημερολογίου, τις εργασίες καταγραφής και τη σχεδιαστική αποτύπωση των αρχαίων αναλημματικών τοίχων εργάστηκαν οι πτυχιούχοι αρχαιολογίας Ε. Μίχα και Φ. Σέλου. Το εργατοτεχνικό προσωπικό που έλαβε μέρος στις εργασίες αποτελούσαν το μόνιμο συνεργείο της Εφορείας στη Σαμοθράκη (Δ. Κολέτσας, Κ. Παπουτσής και Α. Στεργίου) και οκτώ ωρομίσθιοι εργάτες (Γ. Μπουργαζλής, Α. Μαλτέζος, Η. Μαλτέζος, Γ. Καπέλας, Ε. Συκάς και Ι. Ξενάκης). Στην κατασκευή των αναλημματικών τοίχων εργάστηκαν οι τεχνίτες Ι. Μαντζάρης το 2002 και Χ. Μουρατίδης το 2003.

107. Τοπογράφος μηχανικός Δ. Πρώιος και συνεργάτες, Αλεξανδρούπολη.

σε περιοχή νότια του φυλακίου της εισόδου, ανάμεσα στο κεντρικό μονοπάτι και την περίφραξη του αρχαιολογικού χώρου. Κάποια από τα μέλη που ανασύρθηκαν από την κοίτη δυτικά του Ανακτόρου τοποθετήθηκαν στην ανατολική όχθη του Δυτικού ρέματος, ενώ αρκετά μέλη που βρίσκονταν νοτιότερα, τοποθετήθηκαν μετά την ανάσυρσή τους στο επίπεδο της κεντρικής διαδρομής και παρέμειναν κοντά στην αρχική θέση τους.

Συνολικά, ανασύρθηκαν και καταγράφηκαν 197[108] αρχιτεκτονικά μέλη, 52 από τα οποία έγινε δυνατό να αποδοθούν σε κάποιο μνημείο του Ιερού των Μεγάλων Θεών[109]. Στο μεγαλύτερο μέρος τους (26) προέρχονται από τη θόλο Αρσινόης Β΄. Ανάμεσά τους αναφέρεται ένας γωνιόλιθος από τον κατώτατο εσωτερικό στοίχο του μαρμάρινου τυμπάνου του μνημείου (01.109)[110]. Πέντε τμήματα από τους ορθοστάτες (01.6, 01.11, 01.71, 01.117, 02.17)[111]. Έξι εξωτερικοί γωνιόλιθοι από την ανωδομή του τοίχου (01.43[112], 01.54, 01.70, 01.75, 01.105, 01.106)[113]. Τρία τμήματα από την ἐπικρανῖτιν λίθον (01.50, 01.102, 02.71)[114], τρία τμήματα (01.101, 02.69, 02.73) από τους γωνιόλιθους του πάνω τμήματος των δωρικών πεσσών με τους σύμφυτους κορινθιακούς ημικίονες της διακοσμητικής ψευδο-στοάς της Θόλου που πατούσε πάνω στην ἐπικρανῖτιν[115], δύο τμήματα από γωνιόλιθους του επιστυλίου (01.52, 02.62)[116], 3 τμήματα από τρίγλυφα (01.84, 02.36, 02.77)[117] και ένα από μετόπη (01.93) της ζωφόρου[118], ένα τμήμα από γείσο (01.120)[119] και ένα τμήμα σίμης (02.1)[120]. Με το ιωνικό Ανάθημα της Μιλησίας έχουν σχετιστεί 13 αρχιτεκτονικά μέλη που περιλαμβάνουν μία βάση κίονα (02.64), 7 σφονδύλους (01.13, 01.16, 01.42, 01.76, 01.116, 01.124, 02.76)[121], ένα μεγάλου μεγέθους[122] επιστύλιο (02.11)[123] και τέσσερα τμήματα επικλινούς γείσου με συμφυή σίμη (01.44, 01.97, 01.103, 02.74)[124]. Από τα υπόλοιπα, κοντά στις όχθες του Δυτικού ρέματος κτίρια του Ιερού των Μεγάλων Θεών προέρχονται πολύ λιγότερα αρχιτεκτονικά μέλη καθώς βρίσκονται σε μεγαλύτερη απόσταση προς Ν. από την περιοχή της κοίτης στην οποία πραγματοποιήθηκε η περισυλλογή[125]. Από το Ιερό προέρχο-

108. Τουλάχιστον 13 από αυτά είχαν καταγραφεί είτε από τον J. Nepomucký το 1927 (01.52=Cr 13, 01.77=Cr 11, 01.97=Cr 14, 01.120=H 8, 02.11=M 18, 02.29=U 10, 02.30=Cr 9, 02.75=U 7) είτε από το Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης αργότερα (01.70=U-57, 01.71=N-13, 01.105=U-58, 01.116=M-189, 01.117=D-9).

109. Πρόκειται για μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, εκτός από τον πώρινο σφόνδυλο 01.111.

110. Ο γωνιόλιθος 01.109 είναι ο τρίτος από την κατηγορία αυτή που γίνεται γνωστός. Πρβλ. J.R. McCredie - G. Roux - S.M. Shaw - J. Kurtich, *The Rotunda of Arsinoe, Samothrace, Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts, New York University*, 7, Princeton 1992, σ. 37.

111. Ό.π., σ. 37-39.

112. Μέχρι σήμερα από τους γειτονικούς γωνιόλιθους της παραστάδας της πόρτας γνωρίζαμε μόνο τον U-63, ο οποίος για τον λόγο αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία στην αποκατάσταση της εισόδου του μνημείου. Το 01.43 (σωζ. ύψ. 0.67, πλ. 0.39, μήκ. τόξου 1.84 μ.) είναι το δεύτερο παράδειγμα γωνιόλιθου γειτονικού στην παραστάδα της πόρτας. Ενώ όμως ο U-63 βρισκόταν αριστερά της εισόδου, ο 01.43 βρισκόταν δεξιά. Πρβλ. ό.π., σ. 49-55.

113. Ό.π., σ. 42-45.

114. Ο 11ος στοίχος του τυμπάνου της Θόλου με ίδια διακόσμηση (άνθη λωτού και ανθέμια κάτω, λέσβιο κυμάτιο πάνω) και στις δύο όψεις. Ό.π., σ. 45-46.

115. Ό.π., σ. 63-64.

116. Το τμήμα είχε καταγραφεί (Cr 13) και σχεδιαστεί από τον Nepomucký μέσα στο ρέμα το 1927 (J. Bouzek - I. Ondřejová, *Samothrace 1923/1927/1978: The results of the Czechoslovak excavations in 1927 conducted by A. Salač and J. Nepomucký and the unpublished results of the 1923 Franco-Czechoslovak excavations conducted by A. Salač and F. Chapouthier*, Praha 1985, σ. 112 και εικ. 107:2). Οι Bouzek και Ondřejová, προφανώς παρασυρμένοι από λάθος μέτρηση ύψους (0,42 αντί του σωστού σωζόμενου 0,57 μ. που πλησιάζει κατά πολύ το ύψος των 0,64-0,646 μ. στα ακέραια επιστύλια) σημειώνουν ότι "the stone is much flater than the Arsinoeion blocks and therefore probably from another monument". Ό.π. (υποσημ. 110), σ. 65-67.

117. Ό.π. (υποσημ. 110), σ. 67-70.

118. Ό.π. (υποσημ. 110), σ. 70.

119. Το μέλος αυτό είχε καταγραφεί (H8) από τη γαλλοτσεχοσλοβακική αποστολή στο ρέμα στις 25/8/1927 και είχε αποδοθεί στο *Ιερό* (ό.π. [υποσημ. 116], σ. 85, εικ. 50:6). Οι διαστάσεις ωστόσο και οι τόρμοι της σωζόμενης πάνω επιφάνειας είναι ανάλογες με τις διαστάσεις και τους τόρμους των γείσων από τη Θόλο Αρσινόης Β΄.

120. Ό.π. (υποσημ. 110), σ. 73-78.

121. Πρβλ. ό.π. (υποσημ. 116), σ. 68.

122. 2,32×0,71×0,50 μ.

123. Πρόκειται πιθανότατα για το επιστύλιο M 18 (αρίθμηση γαλλοτσεχοσλοβακικής αποστολής) που σχεδιάστηκε (βλ. ό.π. [υποσημ. 115], εικ. 38: 3) το 1927 από τον Nepomucký, και για το οποίο αναφέρονται τα εξής (ό.π. [υποσημ. 115], σ. 68): This epistyle block, sketched by Nepomucký 7.9.1927 and found on the northern slope of the valley below Building M, half way to the creek, is very similar to the block (also drawn by Nepomucký) reproduced by Salviat, *BCH* 86 (1962), p. 288, fig. 17. It is nearly complete, including both the inside and the outside moulding.

124. Πρβλ. τα εντοιχισμένα στον ανατολικό τοίχο του βυζαντινού οχυρού (McCredie, ό.π. [υποσημ. 94], σ. 205) επικλινή γείσα με συμφυή σίμη M184-188, τα οποία έχουν συσχετιστεί με το ανάθημα της Μιλησίας. Για το 01.44, πρβλ. τα M4-5 (ό.π. [υποσημ. 116], σ. 32 και πίν. 17, 18). Το 01.97 μοιάζει και ίσως ταυτίζεται με λίθινο μέλος που είχε καταγράψει (Cr 14) και σχεδιάσει στο Δυτικό ρέμα ο Nepomucký το 1927, το οποίο όμως σύμφωνα με τον τελευταίο δεν είχε σίμη (βλ. ό.π. [υποσημ. 116], σ. 112 και fig. 59: 1). Αναλογίες με το Cr14 έχει και το 01.103.

125. Στην περιοχή αυτή, στο βόρειο τμήμα του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, η κοίτη διευρύνεται καθώς οι όχθες έχουν διατηρήσει τη φυσική διαμόρφωση, ενώ νοτιότερα, όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα τα περισσότερα από τα κτίρια του Ιερού των Μεγάλων Θεών, η κοίτη βρίσκεται ανάμεσα στους αναλημματικούς τοίχους, οι οποίοι περιορίζουν το πλάτος της.

νται τέσσερα αρχιτεκτονικά μέλη: ένας σχεδόν ακέραιος (02.52)[126] και ένα τμήμα (02.65)[127] διάτονων γωνιόλιθων, δύο τμήματα από γωνιόλιθους της ζωφόρου των τοίχων που περιλαμβάνουν τρίγλυφο και μετόπη (01.110, 02. 30)[128]. Από την Αυλή του Βωμού προέρχεται τμήμα από σφόνδυλο (02.59)[129] και ένα θραύσμα επιστυλίου (01.119)[130]. Από τα θεμέλια του ημιτελούς πρώιμου ελληνιστικού κτιρίου (Κτίριο Α) προέρχεται ένα τμήμα γωνιόλιθου (01.63)[131], ενώ ένας διαβρωμένος σφόνδυλος (01.111)[132] από πωρόλιθο συσχετίστηκε με ένα κτίριο του δυτικού λόφου, το Νεώριο ή ένα από τα αταύτιστα υστεροελληνιστικά κτίρια[133]. Ένα τμήμα του κορμού μονόλιθου(;) κίονα (02.9)[134] προέρχεται ίσως από το πρόπυλο του Κτιρίου με τις χορεύτριες. Τέλος, δύο σφόνδυλοι δωρικού ρυθμού (01.2 και 01.94)[135] φαίνεται ότι ανήκουν σε κάποιο άγνωστο δωρικό μνημείο.

Ανάμεσα στα μέλη αναφέρονται επίσης γωνιόλιθος τυμπάνου(;) αετώματος (02.23)[136], μία πιθανή βάση χάλκινου αγάλματος (02.75)[137] και μία στήλη με λατινική επιγραφή (02.50)[138] (κατάλογος Ρωμαίων μυστών):

- -
M · Aurelius M;[· l(ibertus) · O;[- - - - -]
Q · Masonius S;p;[· l(ibertus) · [- - - - - -]
L · Of;al;ius M. l(ibertus) O;es . . iu;[s- - - -]
M · Considius Aristoni?[cus- - - - - - - - -]
[- - -]philus · Theodot[us- - - - - - - - - - -]
C · M;[arc]ellus C · l(ibertus) Herode;[s- -]
L;(vel T;) Petronius L;(vel T;) · l(ibertus) Persicu;[s- -]
L · Cornelius · L · l(ibertus) · Alypus I;[- -]
T · Annaeus · T · l(ibertus) · Gem[inus;- -]
vacat 1 vs.
SERVI
vv Lepidus · D · s(ervus) [- - - ; - -]
vv Anteros · T;[· s(ervus) [- - - ; - -]
- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Αποκατάσταση διαδρομών επίσκεψης και αντιπλημμυρικά μέτρα

Οι εργασίες που στόχευαν στην αποκατάσταση των διαδρομών επίσκεψης του αρχαιολογικού χώρου μετά τις βροχοπτώσεις άρχισαν με την ανακατασκευή πέντε χαμηλών (ύψ. 0,30-0,70 μ.) αναλημματικών τοίχων[139]: στο ανατολικό πρανές της κεντρικής διαδρομής βορειοανατολικά του αναθήματος Μιλησίας, ανατολικά του ανακτόρου (δυτικό πρανές του υπερκείμενου μονοπατιού), στο βορειοδυτικό πρανές του μονοπατιού επίσκεψης στο ανατολικό όριο του κεντρικού τμήματος του ιερού ανατολικά του Κτιρίου με τις χορεύτριες, στο νοτιοδυτικό πρανές του μονοπατιού νοτιοδυτικά του Κυκλικού χώρου, στη βόρεια παρυφή του μονοπατιού που διασχίζει το Ανατολικό ρέμα νότια του προπύλου Πτολεμαίου Β΄.

Στο Δυτικό ρέμα έγινε, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, καθαρισμός από τα υλικά που είχαν μεταφερθεί από τα νερά, απομάκρυνση των ογκολίθων που εμπόδιζαν την ομαλή διέλευση του νερού και εκβάθυνση της κοίτης κυρίως στο τμήμα της που βρίσκεται νότια του Ιερού. Στη συνέχεια αφαιρέθηκαν τα σαθρά τμήματα της λιθοδομής του ανατολικού αναλημματικού τοίχου που είχε υποστεί σημαντική καταπόνηση και συμπληρώθηκαν με νέα λιθοδομή πάνω σε ενισχυμένη θεμελίωση. Βορειό-

126. Πρόκειται για έναν από τους διάτονους γωνιόλιθους του Ιερού που συνέδεαν τους πλευρικούς τοίχους του σηκού με την αψίδα: P.W. Lehmann, *The Hieron (Samothrace, Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts, New York University, 3)*, Princeton 1969, Text I, σ. 50, πίν. XXVI-XXIX, LVII). Ο συγκεκριμένος γωνιόλιθος ήταν τοποθετημένος στο δυτικό τοίχο.

127. Ό.π., Text I, 45.

128. Ό.π., Text I, 71-2. Το 02.30 παρουσιάζει ομοιότητα με το μέλος που σχεδιάστηκε από τον Nepomucký στην κοίτη του Δυτικού ρέματος με τον αριθμό Cr 9: ό.π. (υποσημ. 116), σ. 111, εικ. 105: 6.

129. Ό.π. (υποσημ. 100), σ. 30.

130. Ό.π. (υποσημ. 100), σ. 35-6: (3), (4), (5) και πίν. XXI-XXIII.

131. Ό.π. (υποσημ. 116), σ. 46-53 και McCredie, ό.π. (υποσημ. 94), σ. 209-10.

132. Μοιάζει στις διαστάσεις με τους σφονδύλους V3, V93, V314, V316, V317, V523, V815 κτλ. που βρέθηκαν στην περιοχή του Viereck (Βυζαντινό οχυρό).

133. J.R. McCredie, Samothrace. Supplementary investigations, 1968-1977, *Hesperia* 48 (1979), σ. 27.

134. Συνολ. ύψ. 2,24 μ., διάμ. 0,43 μ. Έσπασε σε δύο τμήματα κατά την ανάσυρση. P.W. Lehmann - D. Spittle, *The Temenos Samothrace, Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts, New York University*, 5, Princeton 1982, σ. 57-59.

135. Ο πρώτος διατηρείται σχεδόν ακέραιος. Ο Nepomucký το 1927 είχε καταγράψει (Cr 5, Cr 6) και σχεδιάσει στο ίδιο ρέμα δύο σφονδύλους παρόμοιων διαστάσεων και άγνωστης προέλευσης: ό.π. (υποσημ. 116), σ. 111, εικ. 106: 1 και 2.

136. Διαστάσεις: 1,71×0,62×0,26 μ.

137. Έχει δημοσιευτεί ως U 7: ό.π. (υποσημ. 116), σ. 115, εικ. 109: 1.

138. Μάρμαρο Θάσου, ύψ. 0,23, πλ. 0,16, πάχ. 0,07 μ., ύψ. γρ. 0,01-0,015 μ. 0,025-0,03 μ. (στίχος 10), 0,02 μ. (στίχος 11). 1ος αι. π.Χ.; Ευχαριστώ τον K. Clinton για τη βοήθεια στη μεταγραφή και τη χρονολόγηση.

139. Η μέθοδος που ακολουθείται είναι αυτή της, αφανώς ενισχυμένης με τσιμεντοκονίαμα στο εσωτερικό της, ξερολιθιάς, η οποία ακολουθεί τη μορφή των (λίγων διατηρουμένων) ξερολιθιών της σαμοθρακίτικης υπαίθρου. Στην οριζόντια επιφάνεια της στέψης του τοίχου τοποθετείται χαμηλή (0,05-0,07 μ.) στρώση τσιμεντοκονιάματος αναμειγμένου με θαλασσινό χαλίκι, οι κατακόρυφες όψεις της οποίας απέχουν από τις ακμές της στέψης του τοίχου γύρω στα 0,05 μ., ενώ στην πάνω επιφάνειά της αναδεικνύεται το θαλασσινό χαλίκι με κατάλληλο τρίψιμο (βρεγμένο σφουγγάρι), αφού στεγνώσει λίγο το τσιμέντο.

τερα, αντικαταστάθηκαν και ενισχύθηκαν τα θεμέλια των αναλημματικών τοίχων δυτικά της Αίθουσας των αναθημάτων και της θόλου, ενώ ανακατασκευάστηκε τμήμα μήκους 9 μ. του ανατολικού αναλημματικού τοίχου που είχε καταρρεύσει βορειοδυτικά της Αίθουσας των αναθημάτων. Σύμφωνα με τις απαιτήσεις της υδραυλικής μελέτης, αυξήθηκε το ύψος του ανατολικού αναλημματικού τοίχου από το τμήμα του δυτικά της Θόλου βόρεια έως και το τμήμα δυτικά της Αίθουσας των αναθημάτων νότια, ενώ συμπληρώθηκε σε ύψος και ο δυτικός αναλημματικός τοίχος στο απέναντι τμήμα του.

Διαπλάτυνση κλειστού αγωγού

Ο παλιός κλειστός αγωγός του Δυτικού ρέματος στην περιοχή ανάμεσα στην αυλή του βωμού και το θέατρο, είχε κατασκευαστεί το 1954[140]. Η πλημμύρα του 2000 και η υδραυλική μελέτη που ακολούθησε έδειξε ότι το μέγεθος της διατομής του αγωγού αυτού δεν επαρκούσε για την ποσότητα του νερού που μπορούσε να κατεβάσει το ρέμα σε ακραίες συνθήκες και κρίθηκε απαραίτητη η εκβάθυνση και διαπλάτυνσή του. Η τελευταία μπορούσε να γίνει μόνο προς ΝΔ., όπου θα έπρεπε να μετακινηθεί ο νοτιοδυτικός τοίχος του νέου υπόγειου αγωγού[141]. Αφού αφαιρέθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες, σε επαφή με το νοτιοδυτικό μέτωπο του νοτιοδυτικού αναλημματικού τοίχου του κλειστού αγωγού του 1954 διανοίχθηκε τομή μήκους 14,60 και πλάτους 1,65-2,15 μ., η οποία έφθασε σε βάθος μέχρι το φυσικό έδαφος. Αποκαλύφθηκε τμήμα του αρχαίου δυτικού αναλημματικού τοίχου του Δυτικού ρέματος χτισμένο κυρίως από ογκόλιθους γκριζοπράσινου πορφυρίτη (Σχέδ. 10, βορειοδυτικός σχηματισμός, Πίν. 212 α)[142]. Ο αρχαίος αναλημματικός τοίχος, αφού υποστηρίχθηκε με λιθοδομή, ενσωματώθηκε[143] στο νέο νοτιοδυτικό αναλημματικό τοίχο, ο οποίος κατασκευάστηκε παράλληλα και σε απόσταση 2,50 μ. από το βορειοανατολικό τοίχο του 1954. Στο νοτιοανατολικό τμήμα της τομής αναφέρονται τμήματα αρχιτεκτονικών μελών, τα περισσότερα από τα οποία δωρικά, αλλά και γωνιόλιθοι από κόκκινο πορφυρίτη που προέρχονται από το θέατρο[144]. Στη συνέχεια εκβαθύνθηκε[145] η κοίτη του Δυτικού ρέματος στο τμήμα της κάτω από τον κλειστό αγωγό μέχρι την αποκάλυψη του φυσικού ημίβραχου με το χαρακτηριστικό μοβ χρώμα (10R 3/1 dark reddish gray)[146] και αποκαταστάθηκαν οι ζημιές[147] που είχε υποστεί ο βορειοανατολικός τοίχος του κλειστού αγωγού, ο οποίος θα διατηρηθεί.

Εργασίες νότια του κλειστού αγωγού, στην περιοχή του «καταρράκτη»[148]

Καθώς η μελέτη προέβλεπε τη διαπλάτυνση της κοίτης του ρέματος και στην περιοχή αυτή, συνεχίστηκε νοτιοανατολικότερα από την περιοχή του κλειστού αγωγού του 1954 η καθαίρεση του νοτιοδυτικού αναλημματικού τοίχου που κατασκευάστηκε επίσης το 1954 και η αφαίρεση των φερτών υλικών από την κοίτη του Δυτικού ρέματος. Νότια του «καταρράκτη» που σχηματίζεται εκεί αποκαλύφθηκε ευθύγραμμος σχηματισμός από πέτρες (Σχέδ. 10, νοτιοδυτικός σχηματισμός), άμεση βορειοδυτική συνέχεια της σειράς ογκολίθων του αρχαίου δυτικού αναλημματικού τοίχου, πάνω στην οποία εδράζεται, νοτιοα-

140. Ό.π. (υποσημ. 100), σ. 15. Ύστερα από μία προσωρινή εκτροπή της πορείας του Δυτικού ρέματος μέσα από την ορχήστρα προς Δ. το 1953 και τις ασυνήθιστα μεγάλες βροχοπτώσεις στη διάρκεια του χειμώνα 1953-1954, οι οποίες πλημμύρισαν την περιοχή μπροστά από την αυλή του βωμού, και απείλησαν τα ερείπια του κτιρίου, αποφασίστηκε η επιστροφή στο Ρωμαϊκό σύστημα (ό.π., σ. 141-144) και η κατασκευή ενός υπόγειου αγωγού με σκυρόδεμα, ο οποίος ακολουθούσε την αρχαία πορεία μέσα από την περιοχή (βλ. *Diary 1954*, July 14-22).

141. Ο νέος, υπό κατασκευή, κλειστός αγωγός ακολουθεί επίσης το Ρωμαϊκό σύστημα (βλ. υποσημ. 139) και η στάθμη της πάνω επιφάνειας των πλακών που θα τον καλύψουν θα είναι η ίδια με αυτήν του 1954.

142. Είχε αποκαλυφθεί στη διάρκεια των εργασιών της κατασκευής του κλειστού αγωγού το 1954: ό.π. (υποσημ. 99), σ. 15. *Diary 1954*, July 17: "...discovery of enormous boulders in the ditch made for a culvert across the orchestra of the theater. They obviously are remnants of the original W retaining wall of the river and run parallel to the section of the E wall which is now upright and which we once repaired. The upper surface of these rocks appears at a level ca 1.25 m below the upper surface of the lowest W foundation course of L, 6.20 m W of the center of the façade and extends ca 3.30 m NE-SW. We decided to change our plans for the direction of our culvert and cause it to follow the old line".

143. Στην επαφή του αρχαίου με τον νέο τοίχο τοποθετήθηκε διαφοροποιημένο από την υπόλοιπη νέα λιθοδομή κονίαμα από θηραϊκή γη, ασβέστη και ελάχιστο λευκό τσιμέντο.

144. F. Chapouthier - A. Salač - F. Salviat, Le théâtre de Samothrace, *BCH* 80 (1956), σ. 120. Ό.π. (υποσημ. 100), σ. 8.

145. Και στη διάρκεια των εργασιών αυτών αποκαλύφθηκαν τμήματα λίθινων αρχιτεκτονικών μελών, τα περισσότερα από τα οποία από κόκκινο πορφυρίτη, καθώς και τμήμα πήλινου αγωγού, όχι in situ.

146. Munsell Soil Color Charts, New Windsor 1994.

147. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην ενίσχυση της θεμελίωσής του.

148. Εν μέρει φυσικός αναβαθμός από πέτρες μεγάλου και μεσαίου μεγέθους, ο οποίος έχει συμπληρωθεί τεχνητά στην αρχαιότητα με τη μορφή μικρής ευθύγραμμης λιθόστρωσης (Σχέδ. 10), στην κοίτη του Δυτικού ρέματος νότια και σε απόσταση 6,50 μ. περίπου από τη νοτιοδυτική γωνία της αυλής του βωμού, ο οποίος στα ημερολόγια της ανασκαφής (*Diary 1954*, July 22 και 24) αναφέρεται ως "cascade" και "waterfall" αντίστοιχα. Η «λιθόστρωση» αυτή προστατεύθηκε με την κατασκευή ενός μικρού επικλινούς τοίχου υποστήριξής της, ο οποίος εδράζεται στο χαμηλότερο επίπεδο της κοίτης του ρέματος βορειοδυτικά, και ενός κάθετου στους αναλημματικούς τοίχους του ρέματος χαμηλού τοίχου (ύψ. στα 0,30-0,40 περίπου και πλ. 0,60 μ.) νοτιοανατολικά της.

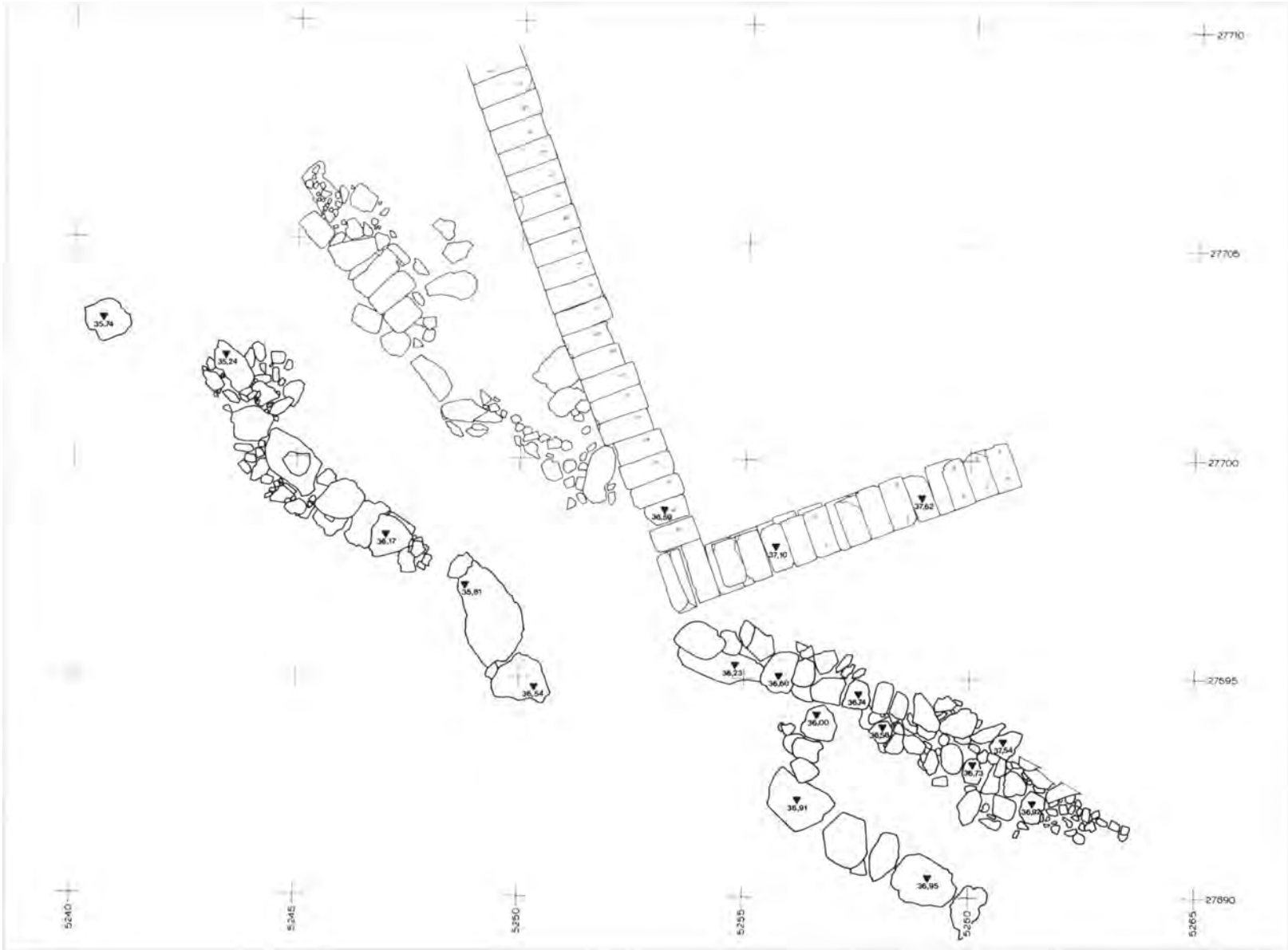

Σχέδ. 10. Σαμοθράκη. Ιερό των Μεγάλων Θεών. Κάτοψη (με εντονότερη πένα) αρχαίων αναλημματικών κατασκευών στις όχθες του Δυτικού ρέματος στην περιοχή της αυλής του βωμού. Διακρίνεται με λεπτότερη πένα το νοτιοδυτικό τμήμα της θεμελίωσής της και ο αναλημματικός τοίχος που σχεδιάστηκε από τους Lehmann - Spittle, ό.π., (υποσημ. 99), σ. 25 και πίν. Ι. Τα τετράγωνα του καννάβου (προβολή HATT) έχουν πλευρά 5 μ. Τα μαύρα τρίγωνα δείχνουν απόλυτα υψόμετρα.

νατολικότερα της περιοχής του «καταρράκτη», η συνέχεια του νοτιοδυτικού αναλημματικού τοίχου του 1954.

Αποφασίστηκε η κατασκευή του νέου νοτιοδυτικού αναλημματικού τοίχου πάνω στο τμήμα που αποκαλύφθηκε με μετατόπιση του άξονά του στην κατεύθυνση Α.-Δ.[149], μέχρι την επαφή του με το βόρειο μέτωπο του βορειότερου ογκόλιθου του τμήματος του αρχαίου τοίχου. Η νοτιοανατολική συνέχεια του νέου νοτιοδυτικού αναλημματικού τοίχου επιστρέφει στη βορειοδυτική-νοτιοανατολική πορεία, ακολουθώντας όμως τώρα την κατεύθυνση του αρχαίου αναλήμματος.

Η μετατόπιση της κοίτης βορειοανατολικότερα, που είχε ως συνέπεια να μην είναι δυνατή η διαπλάτυνση του ρέματος προς ΝΔ., αλλά και η στενότητα του ρέματος νοτιοανατολικά του «καταρράκτη», κατέστησε αναγκαία την καθαίρεση του αντίστοιχου βορειοανατολικού αναλημματικού τοίχου του 1954, για να αποκαλυφθεί και εδώ τμήμα του αρχαίου βορειοανατολικού αναλήμματος (Σχέδ. 10, νοτιοανατολικός σχηματισμός). Ο νέος βορειοανατολικός αναλημματικός τοίχος κατασκευάστηκε παράλληλα με τον αντίστοιχο νοτιοδυτικό, ενώ το βορειότερο τμήμα του εδράστηκε πάνω σε τμήμα του αρχαίου βορειοανατολικού αναλημματικού τοίχου.

Τμήματα αρχαίας λιθόστρωσης της κοίτης του ρέματος αποκαλύπτονται και κατά μήκος του βορειοδυτικού μετώπου του αρχαίου βορειοανατολικού αναλημματικού τοίχου, νοτιοανατολικά του «καταρράκτη» (Σχέδ. 10, νοτιοανατολικός σχηματισμός, νοτιοδυτικά του μετώπου). Με σκοπό να συγκρατηθούν στη θέση τους τα τμήματα αυτά της αρχαίας κατασκευής λιθοστρώθηκε με τσιμεντοκονία σε όλο το πλάτος της η κοίτη του ρέματος και σε μήκος 6 μ. περίπου νοτιοανατολικά του «καταρράκτη» (Πίν. 212 β). Το λιθόστρωτο αυτό, στο οποίο ενσωματώνεται και ο εγκάρσιος τοίχος που χτίστηκε κατά μήκος του «καταρράκτη», διαμορφώνεται σε τρία διαδοχικά επίπεδα, που ακολουθούν αντίστοιχα την κατηφορική κλίση της κοίτης προς ΒΔ. Τα δύο βορειότερα έχουν μήκος 2,5 μ. περίπου, ενώ το νοτιότερο 0,90 μ.

Σήμανση

Το 2002 τοποθετήθηκε νέα σήμανση στο Ιερό των Μεγάλων Θεών και στην αρχαία πόλη[150]. Η πληροφόρηση οργανώθηκε σε έξι επίπεδα και 60, υπομνηματισμένες σε ελληνική και αγγλική γλώσσα όπου χρειαζόταν, μεταλλικές πινακίδες που στηρίζονται σε μεταλλικές λάμες[151], σωλήνες και δοκάρια καστανιάς:

α) Δύο κατακόρυφες πινακίδες[152] γενικού προσανατολισμού στους χώρους υποδοχής επισκεπτών: τοπογραφικός χάρτης της Σαμοθράκης και τοπογραφικό της Παλαιάπολης με κατόψεις του Ιερού των Μεγάλων Θεών και της αρχαίας πόλης, τις διαδρομές επίσκεψης με τα κυριότερα σημεία της διαδρομής, τη θέση του Μουσείου και των κτιρίων εξυπηρέτησης.

β) Τρεις πινακίδες[153] ενημέρωσης σε κομβικά σημεία προσέγγισης: μία πινακίδα[154] με τοπογραφικό Ιερού των Μεγάλων Θεών και κάτοψη των κτιρίων, τις διαδρομές επίσκεψης και σε παρένθετο πίνακα τη θέση του αρχαιολογικού χώρου σε σχέση με την αρχαία πόλη, δύο πινακίδες με σύντομα κείμενα για τη μεσαιωνική οχύρωση Gattilusi[155] και την παλαιοχριστιανική βασιλική[156].

γ) Επτά πινακίδες[157] προσανατολισμού σε κομβικά σημεία επίσκεψης: τοπογραφικό Ιερού των Μεγάλων Θεών με κάτοψη της υφιστάμενης κατάστασης των λειψάνων και αρίθμηση των κτιρίων, όπου σημειώνεται η κεντρική και περιφερειακή πορεία.

δ) Τρεις πινακίδες[158] συμπλήρωσης-αποκατάστασης σε στάσεις της πορείας επίσκεψης με θέα σε εκτεταμένο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου: τοπογραφικά του Ιερού Μεγάλων Θεών, όπου αντιπαραβάλλονται υπομνηματισμένες κατόψεις της υφιστάμενης κατάστασης των λειψάνων των κτιρίων και αναπαράσταση του 1ου αι. μ.Χ.

ε) 14 πινακίδες[159] ταύτισης λειψάνων στο Ιερό των Μεγάλων Θεών: κατόψεις (υφιστάμενη κατάσταση) μεμονωμένων κτιρίων[160] ή μικρών ομάδων γειτονικών κτιρίων[161] με χρονολόγηση.

στ) 31 κατευθυντήρια βέλη χωρίς[162] ή με πολύ σύντομο κείμενο[163].

149. Παράλληλα απαιτείται και η μετατόπιση της κοίτης του Δυτικού ρέματος ανατολικότερα.

150. Σε συνεργασία με την αρχιτέκτονα μηχανικό Λ. Κορνέτη (Θεσσαλονίκη).

151. Πλ. 0,10 και πάχ. 0,01 μ.

152. Πλ. 0,62 και ύψ. 0,80 μ., τοποθετημένες με δύο κατακόρυφους ιστούς (σωλήνες διαμ. 0,05 μ.) σε ύψος 1,20 μ.

153. Κλίση 63°, ύψος τοποθέτησης 0,68-0,90 μ.

154. Διαστάσεις: 0,75×0,45 μ.

155. Διαστάσεις: 0,45×0,45 μ.

156. Διαστάσεις: 0,40×0,40 μ.

157. Διαστάσεις: 0,50×0,45 μ., κλίση 90°, ύψος τοποθέτησης 0,68 μ.

158. Διαστάσεις: 0,80×0,45 μ., κλίση 63°, ύψος τοποθέτησης 0,68-0,90 μ.

159. Διαστάσεις: 0,80×0,45 μ., κλίση 63°, ύψος τοποθέτησης 0,68-0,90 μ.

160. Έξι πινακίδες, διαστάσεις: 0,30×0,30 μ.

161. Οκτώ πινακίδες, διαστάσεις: 0,45×0,30 μ.

162. 21 μαύρα μεταλλικά βέλη σχήματος ισόπλευρου τριγώνου πλευράς 0,22 μ., προσαρμοσμένο σε κατακόρυφο δοκάρι καστανιάς (παρόμοια δοκάρια καστανιάς έχουν χρησιμοποιηθεί στην περισχοίνιση των διαδρομών και των μνημείων του αρχαιολογικού χώρου) διατομής 0,11×0,11 μ. και ύψ. 0,75 μ.

163. 10 πινακίδες, διαστάσεις: 0,60×0,12 μ., τοποθετημένες σε κατακόρυφες σωλήνες ύψ. 1,50 μ. και διαμ. 0,05 μ.

Αναζητήθηκαν χρώματα που ταίριαζαν στο περιβάλλον και ιδιαίτερα στο χρώμα της πέτρας της περιοχής. Η παραπάνω σήμανση, όπως φάνηκε μετά την τοποθέτησή της από τα σχόλια του κοινού και τα δημοσιεύματα του τύπου[164], βοηθά σημαντικά τον επισκέπτη του πολυεπίπεδου τοπογραφικά και με δυσεπίλυτα ερμηνευτικά προβλήματα αρχαιολογικού χώρου και συμβάλλει, στο μέτρο του εφικτού, στην κατανόησή του, ιδιαίτερα όσο αφορά τη σχέση των κτιρίων με το μοναδικό φυσικό περιβάλλον και μεταξύ τους. Επίσης, η σήμανση λειτούργησε εξίσου αποτελεσματικά τόσο για την επίσκεψη του Ιερού των Μεγάλων Θεών και της αρχαίας πόλης σε συνδυασμό ή μεμονωμένα όσο και για μικρής διάρκειας επισκέψεις σε τμήματα των παραπάνω χώρων (π.χ. επίσκεψη του κεντρικού τμήματος του Ιερού των Μεγάλων Θεών).

Ευρύτερη περιοχή

Νέες επιγραφές[165]

Πέντε νέες επιγραφές προέρχονται από διάφορες θέσεις του νησιού εκτός του Ιερού των Μεγάλων Θεών σε απόσταση από 400 μ. μέχρι 13 χλμ. από αυτό. Χρονολογούνται ανάμεσα στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. και την Αυτοκρατορική Περίοδο, ίσως μέχρι τον 2ο αι. μ.Χ., και περιλαμβάνουν ένα τιμητικό ψήφισμα χαραγμένο σε ασβεστολιθικό γωνιόλιθο κτιρίου της αρχαίας πόλης της Σαμοθράκης (α), καταλόγους μυστών (β, δ και ε) και έναν κατάλογο πιθανότατα Θεωρών[166].

α) Τιμητικό ψήφισμα για έναν ευεργέτη της πόλης[167]

- -
[- - - - - - - - - - - - - - - -] δέδοται . .N[- - - - - - - - -] i
[- - - - - - - ἐκ το]ῦ νόμου vacat
vacat 1 vs.
[- - - - - - - - - -]ΛΕ . .Σ‖[. . . . . ca 10 *. . . . .]ΝΝΕ[- - -]* ii
[- - - - - - - - - -]ΕΛ[- -]
5 *[- - - - - - - - - -] ἐγέν[ετο ; . .* ca 7 *. . . . .]ΙΛΙΙΑΣ . Α . Α . .[- -]*
[- - - - - - -]ΕΤΑ ἄμεινον[. . ca 7 *. . . . .]ΙΛΕ . .[- - - - - - - - - -]*
[- - πάσας] χρείας παρέχ[ει κ;]αὶ [. . .]ΛΗΙ[- - - - - - - - - - -]
[- - - - - - δε]δόχθαι τῶι δήμωι ἐπαινέσαι ΔΗΙ[- - - - - - - - -]
[- - - -]. εὔνοιαν ΤΗ . . . . . καὶ τοῖς ΕΝΤΥΙ[- - εἶναι δὲ αὐτῶι εὑρέσθαι;]
10 *[ἀγαθ;]ὸν ὅτι ἄμ βούληται παρ[ὰ τ]οῦ δήμου[- - - - - - -]*
[- -]Σ ἀφικόμενος πρὸς αὐτὸ[ν; τ;]ότεΙ.[- - - - - - - - - -]
[- - ἐπι]μέλειαν ἔχει πρὸς αὐτὸ[ν] καρτοῦσα[ν- - - - - - - -]
[- - - - - - - - - - - -]ΙΤΑ πρὸς τὸν δῆμον; [- - - - - - - - - - -]
[- - - -]ΟΛ[. . .] ἀναγράψαι δὲ τὸν γρ[αμματέα- - - -]
vacat
I *[εἶναι δὲ αὐτῶι ὅσα τοῖς ἄλλοις προξένοις] δέδοται πάντα[- -]*

β) Κατάλογος μυστών από το Βυζάντιο και την Πέρινθο[168]

A. *Ἀγαθῆι τύχηι*
ἐπὶ βασιλέως Νικοστράτου
μύσται εὐσεβεῖς Βυζάντιοι
Πο. Καστρίκιος Ἀπφοῦς

164. Βλ. π.χ. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, «Ταξιδεύοντας», Κυριακή 21 Ιουλίου 2002, σ. 16.

165. D. Matsas - N. Dimitrova, New Samothracian Inscriptions Found outside the Sanctuary of the Great Gods, *ZPE 155* (2006), σ. 127-136.

166. Για τους μύστες και τους θεωρούς στη Σαμοθράκη, βλ. S.G. Cole, *Theoi Megaloi: the Cult of the Great Gods at Samothrace*, Leiden 1984 και N.M. Dimitrova, *Theoroi and Initiates in Samothrace*, *Hesperia*, Suppl. 37, 2006.

167. Αριθμός Καταλόγου Μουσείου Σαμοθράκης (ΑΚΜΣ) 67. Γωνιόλιθος από ασβεστόλιθο, βρέθηκε στο μοναστήρι του Χριστού. Ύψ. 0,32, πλ. 0,35, πάχ. 0,18 μ. Υψ. γρ. 0,008-0,01 μ. 1ο μισό 3ου αι. π.Χ.

168. ΑΚΜΣ 68. Βάση από μάρμαρο Θάσου με επιγραφή μπροστά και πάνω, βρέθηκε στην αρχαία πόλη. Ύψ. 0,26, πλ. 1,35, πάχ. 0,667 μ. Υψ. γρ. 0,015-0,022 μ. 1ος αι. π.Χ.-2ος αι. μ.Χ.

Κάρπος Παπᾶ
Περίνθιος Ἀσκληπιόδοτος Βασιλείδου
Μύρων Πρόκλου τρόφιμος Ἀσκληπιοδότου
δοῦλος

B. *ἐπὶ βασιλέως Μουσωνίου τοῦ Διογένους*
ΤΟ .Β . μύστης εὐσεβὴς . . . . . .[. . . ca 5 . .]
[. . . . . ca 15 . . . . .]ΡΟΣ[. . . . . ca 15 . . . . . .]
- -

B.2 fortasse *τοῦ Β'*.

γ) Κατάλογος Θεωρών (;) από την Έφεσο, τη Ρόδο, την Κύζικο, τα Αλάβανδα, τη Λάμψακο και την Αθήνα(;)[169].

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

ε) Ελληνικοί κατάλογοι μυστών[171]

i *ἐπὶ βασιλέως Ἀπελήους* (sic)
τοῦ Φιλοκράτους
[. . 2-5 . .]ίνιοι
μύσται εὐσεβεῖς
5 *Διονύσιος Διογένου*
Αὐτοκλῆς Συσίφου
Λούκιος Μάρκου
vacat 1 vs.
ii *ἐπὶ βασιλέως Ζωίλου*
τοῦ Ἀριστοξένου μύστης
10 *εὐσεβής Α · ΙRΑ . . VS · ΙVR . . .*
[. . . . . 15-20 . . . . . .]
[. . . 5-8 . . .]σίππου [. . . 5-8 . . .]
- - - - - - - - - - - - - - - - - -

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΤΣΑΣ

2003-2004

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα (Πίν. 212 γ)

Το ανασκαμμένο και επισκέψιμο τμήμα του νοτίου περιβόλου της πόλης έχει ενταχθεί σε πρόγραμμα χρηματοδότησης του Γ΄ ΚΠΣ με τίτλο «Αρχαιολογικές Εργασίες Ανάπλασης και Ανάδειξης Αρχαιολογικών Χώρων Νομού Ξάνθης - Αρχαιολογικός Χώρος Αβδήρων». Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού θα γίνει συντήρηση-αποκατάσταση των οικιών και του τείχους, θα διαμορφωθούν διαδρομές επισκεπτών και θα γίνει αναμόρφωση της περιοχής της εισόδου.

Το πρόβλημα για την επιστημονική τεκμηρίωση όλων των ενοτήτων αυτών είναι αφενός η αδιάλειπτη κατοίκηση της περιοχής από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. μέχρι το 12ο αι. μ.Χ. και αφετέρου τα ποικίλα συστήματα έρευνας και ονομασίας του χώρου που χρησιμοποίησαν από το 1954 μέχρι το 1991 οι πολλοί και διαφορετικοί ανασκαφείς του χώρου[172].

Το 2003 έγινε περιορισμένης κλίμακας ανασκαφή στην περιοχή του δυτικού τείχους, της πύλης και των οικιών ανατολικά από αυτές. Στόχος ήταν να ενοποιηθούν ασύνδετα μεταξύ τους τμήματα, να καταστούν ορατά τμήματα του μετώπου του τείχους και να γίνει καθαρισμός-αφαίρεση των μαρτύρων παλιών ανασκαφών, ώστε να διαμορφωθούν χώροι αναγνωρίσιμοι από τους επισκέπτες.

Κατεδαφίστηκαν τα παλιά εγκαταλελειμμένα κτίσματα που βρίσκονταν απέναντι από την τωρινή είσοδο του χώρου. Η περιοχή θα αναπλαστεί σε χώρο αναψυχής με κέντρο ένα παλιό πηγάδι με αντλία, ώστε να διατηρηθεί και το τοπωνύμιό της (Τουλούμπα).

Το 2004 ολοκληρώθηκαν και παραδόθηκαν οι μελέτες επέμβασης στο χώρο, οι οποίες ήταν[173]:

1. Μελέτη προστασίας και αποκατάστασης των οικοδομικών λειψάνων στην περιοχή Δυτικής Πύλης που αφορά συγκεκριμένα:

α) Το τμήμα του δυτικού τείχους του νοτίου περιβόλου (4ος αι. π.Χ.) που έχει ανασκαφεί και είναι σήμερα ορατό και τις κατοικίες αυτοκρατορικών χρόνων που βρίσκονται σε επαφή με αυτό.

β) Τα ανασκαμμένα τμήματα κατοικιών που βρίσκονται ανατολικά του τείχους και είναι γνωστά με τις συμβατικές ονομασίες «πλακόστρωτος διάδρομος», «ρωμαϊκή οικία», «σπίτι των Δελφινιών», «Αποθήκη αμφορέων».

γ) Το λουτρό αυτοκρατορικών χρόνων.

δ) Το ταφικό μνημείο.

171. ΑΚΜΣ 69. Κυλινδρική βάση από μάρμαρο Θάσου. Βρέθηκε στα ερείπια του Άι-Γιώργη στον «Κατσαμπά» (Πίν. 36). Υψ. 0,45, άνω διάμετρος 0,46 μ. Υψ. γρ. 0,01-0,015 μ. 1ος αι. π.Χ.-2ος αι. μ.Χ.;

172. Καλλιντζή, ό.π. (υποσημ. 72), σ. 455-461.

173. Η προμελέτη του σκέλους που αφορά τη διαμόρφωση νέας εισόδου στον αρχαιολογικό χώρο έγινε από την αρχιτέκτονα Δ. Κορνέτη. Την αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών κατασκευών έχει αναλάβει ομάδα αρχιτεκτόνων που αποτελείται από τις Β. Μάλαμα, Μ. Μίζα και Μ. Σαραντίδου. Η ομάδα αυτή ολοκλήρωσε και την προηγούμενη μελέτη.

ε) Το κτίσμα αυτοκρατορικών χρόνων που βρίσκεται βορειοδυτικά της πύλης.

στ) Την κοιμητηριακή βασιλική και τους τάφους που την περιβάλλουν.

Στόχος των επεμβάσεων που προτείνονται είναι η προστασία των τοίχων και των δαπέδων και η απόδοση των μνημείων στο κοινό. Τα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν είναι: η προστασία των τοίχων από τη διάβρωση, η αποκατάσταση των ολοσχερώς κατεστραμμένων τμημάτων, οι προηγούμενες επεμβάσεις, και η διατήρηση και προστασία των αρχαίων δαπέδων.

2. Μελέτη κίνησης επισκεπτών και ανάδειξης του πολεοδομικού ιστού της πόλης. Η πρώτη παρακολουθεί την περίμετρο του ανασκαμμένου χώρου και παρέχει τη δυνατότητα στον επισκέπτη να έχει πανοραμικές απόψεις του χώρου, ενώ η δεύτερη διέρχεται μέσα από αυτόν. Πλούσιο εποπτικό υλικό σε επιλεγμένα σημεία του χώρου θα δίνει αρχαιολογικές πληροφορίες στον ενδιαφερόμενο επισκέπτη.

3. Μελέτη διαμόρφωσης εισόδου του αρχαιολογικού χώρου. Προβλέπει κατασκευή νέας εισόδου σε διαφορετικό σημείο από τη σημερινή (η οποία θα παραμείνει ως υπηρεσιακή), μικρά κτίσματα απαραίτητα για τη λειτουργία του χώρου (δηλαδή φυλάκιο), χώρους υγιεινής, μικρή αποθήκη, στέγαστρα για την προστασία των λίθινων ευρημάτων από τις καιρικές συνθήκες, τα οποία θα λειτουργούν συγχρόνως ως εκθεσιακοί χώροι, θέσεις στάσης και ανάπαυσης των επισκεπτών, και χώρο στάθμευσης οχημάτων εκτός του αρχαιολογικού χώρου.

Κόσσυνθος

Έργα αντιπλημμυρικής προστασίας

Η κοίτη του ποταμού Κόσσυνθου, στο τμήμα από τη γέφυρα της Εγνατίας (δυτικά από τα Βαφείκα) μέχρι τον Πολύσιτο, είναι ιδιαίτερα πλούσια σε αρχαιολογικά ευρήματα που χρονολογούνται από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου μέχρι τα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια[174]. Τα περισσότερα αρχαία εντοπίζονται προς την πλευρά της νότιας όχθης. Ο ποταμός πλημμυρίζει πολύ συχνά με αποτέλεσμα να αποσπώνται μεγάλα τμήματα από τις ψηλές και κάθετες όχθες του (κυρίως τη νότια) παρασύροντας και αρχαιότητες. Για το λόγο αυτό σε συνεννόηση με τη Διεύθυνση Δημοσίων Έργων, Τμήμα Υδραυλικών Έργων/Εγγείων Βελτιώσεων, επιβλέψαμε το έργο «Αντιπλημμυρική Προστασία παρόχθιων εκτάσεων του ποταμού Κόσσυνθου Ν. Ξάνθης» που πραγματοποιήθηκε σε μήκος 7 χλμ.

Οι εργασίες προχώρησαν ως εξής: έγιναν αποχωματώσεις στο κέντρο της κοίτης, ώστε με την εκβάθυνση να συγκεντρώνονται εκεί τα νερά και να απελευθερωθεί η νότια όχθη. Μετά δημιουργήθηκε στο πρανές κλίση, επενδύθηκε με πέτρες και καλύφθηκε με συρματοκιβώτια (πεπληρωμένες φάτνες). Όπου οι όχθες ήταν πολύ ψηλές, δημιουργήθηκαν περισσότεροι αναβαθμοί. Πιστεύουμε ότι με τον τρόπο αυτό θα προστατευθούν αποτελεσματικά οι μη εντοπισμένες ακόμα αρχαιότητες, καθώς έχουν εγκλωβιστεί κάτω από αυτές τις κατασκευές.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μεσημβρία-Ζώνη

Παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα κατά το 2003 συνεχίστηκαν οι εργασίες ανάπλασης-ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου με συντήρηση οικοδομικών λειψάνων, αντικατάσταση της στέγης του ξενώνα και ολοκλήρωση της πλακόστρωσης της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου.

Το 2004 συνεχίστηκαν οι εργασίες καθαρισμού, ανάπλασης, ανάδειξης και συντήρησης των οικοδομικών λειψάνων, αλλά και των άλλων υποδομών μετά τις ζημίες που προκλήθηκαν από ακραίες καιρικές συνθήκες, συγκεκριμένα:

Αποκατάσταση του δικτύου ηλεκτρικού ρεύματος, αποκατάσταση του δρόμου προς το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης, εκτεταμένες επιδιορθώσεις κατεστραμμένων περιφράξεων, εργασίες διευθέτησης ομβρίων, καθαρισμός παλαιών ανασκαφών.

Εγνατία Οδός

Το 2003 έγινε καθαρισμός και ανασκαφική έρευνα για την καλύτερη αποκάλυψη περιφραγμένου τμήματος της αρχαίας Εγνατίας Οδού που βρίσκεται 3-4 χλμ. ανατολικά της Αλεξανδρούπολης και παράλληλα με τον εθνικό δρόμο Αλεξανδρούπολης-Ορεστιάδας, στα πλαίσια της ανάδειξης αρχαιολογικών θέσεων στην ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου της Μεσημβρίας-Ζώνης.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

174. Δ. Τριαντάφυλλος - Κ. Καλλιντζή, Αρχαιολογικά ευρήματα στον Κόσσυνθο της Ξάνθης, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 1-10. Κ. Καλλιντζή, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 723 (Βαφείκα), 734-735 (Κοίτη ποταμού Κόσσυνθου). Θέση ΒΑΦ. 2002.01 και ΒΑΦ. 2003.01 (βλ. παραπάνω).

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα

Μόλος

Θέση 2004.02. Αγρόκτημα Αβδήρων. Αγρός Ε. Ιμαμίδη. Το 2004 εντοπίστηκαν δύο εδαφικά εξάρματα με σπασμένους γωνιόλιθους και άλλο οικοδομικό υλικό στην επιφάνειά τους που αποτελούν προφανώς τα κατάλοιπα κτίσματος. Η θέση βρίσκεται νοτιοδυτικά του τύμβου 2004.01 και βορειοδυτικά από το κτήριο της θέσης 91.02 που ανασκάφηκε το 2004 (βλ. παραπάνω).

Στάνη (πρώην Σουβάτ)

Θέση 2003.01. Αγρόκτημα Βελόνης. Ακαλλιέργητη δημοτική έκταση (πρώην αγρός Παπαϊωάννου). Η θέση βρίσκεται στις παρυφές του έλους της Αλμυρής Λίμνης και σε επαφή με αγροτικό δρόμο που αποτελεί το νοτιοανατολικό όριο των διανεμημένων κατά τον αναδασμό (που ξεκίνησε το 1993 και ολοκληρώθηκε το 1995) αγρών του παραπάνω αγροκτήματος. Πρόκειται για μικρό εδαφικό έξαρμα διαστ. 25×25 μ. και ύψ. 1,5-2 μ. περίπου. Στην επιφάνειά του διακρίνονται πολλοί επεξεργασμένοι γωνιόλιθοι από τοπικό πέτρωμα, καθώς και αργοί λίθοι. Ανάμεσά τους εντοπίστηκε τμήμα ρείθρου. Διάσπαρτα όστρακα και κέραμοι στέγης παρατηρούνται στην επίπεδη έκταση ανατολικά και βορειοανατολικά από το έξαρμα. Πρόκειται προφανώς για ένα ακόμη από τα μικρά κτίσματα που βρίσκονταν σε μικρή απόσταση από την πόλη των Αβδήρων[175].

Αγρόκτημα Βελόνης. Αγρός Ι. Στογιαννίδη. Εντοπίστηκε κτίσμα το 2004 κατά την άροση του αγρού. Βρέθηκαν δύο επεξεργασμένοι γωνιόλιθοι, που ήταν τοποθετημένοι κατά τον άξονα Α.-Δ. αλλά μετακινήθηκαν, και θραύσματα κεράμων στέγης διάσπαρτα σε ακτίνα 10 μ. γύρω από αυτούς. Πρόκειται πιθανόν για μικρό κτίσμα ή κατασκευή σχετική με τα νεκροταφεία, δεδομένου ότι στο σημείο αυτό βρίσκεται τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου και στον ίδιο αγρό έχει βρεθεί επιτύμβιο ανάγλυφο με νεκρόδειπνο (ΜΑ 5851).

Χοιρόδασος

Νέα θέση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος εντοπίστηκε στην περιοχή των αγροτεμαχίων 317, 342, 341, 344. Στην επίπεδη κορυφή ομαλού υψώματος παρατηρείται επιφανειακή κεραμική ιστορικών χρόνων.

Περιοχή Τσαούς Ογλού. Στον αγρό Θ. Γεωργιάδη (αριθ. 765) εντοπίστηκε, και εν μέρει καταστράφηκε από βαθιά άροση, αρχαίο κτίσμα. Διακρίνεται στρώμα καταστροφής, γωνιόλιθοι και άφθονη κεραμική που το χρονολογούν στον 4ο αι. π.Χ.

Άσκυρα-Ζαφείρι

Στην κορυφή υψώματος εντοπίστηκε[176] νέος θρακικός περίβολος[177]. Το σχήμα του είναι ωοειδές κατά τον άξονα Β.-Ν. και οι διαστάσεις του περίπου 30×15 μ. Το κατώτερο τμήμα του είναι κατασκευασμένο με μεγάλους ακατέργαστους ογκόλιθους που βρίσκονται στη θέση τους. Το ανώτερο με μικρές πλακοειδείς φυσικές πέτρες που έχουν καταρρεύσει και δίνουν την εντύπωση απλωμένου λιθοσωρού. Δεν υπάρχει συνδετικό υλικό. Νότια και σε χαμηλότερο επίπεδο διακρίνεται μικρότερος περίβολος, καμπύλος, που εφάπτεται με τον πρώτο. Διάσπαρτη αραιή χειροποίητη κεραμική παρατηρείται και στους δύο περιβόλους. Ένα από τα όστρακα έφερε πλαστική σχοινοειδή διακόσμηση.

Βόρεια και σε μεγαλύτερο υψόμετρο από τον περίβολο υπάρχουν φυσικοί βράχοι που βρίσκονται στο επίπεδο του εδάφους και έχουν μεγάλες επίπεδες επιφάνειες που παρουσιάζουν κλίση Β.-ΒΑ. Οι περισσότερες είναι διάστικτες από συνδυασμούς αβαθών κοιλοτήτων.

Σε απόσταση 400 μ. περίπου βόρεια-βορειοδυτικά από τη θέση αυτή, σε μια περιοχή με ιδιαίτερα πυκνή βλάστηση, υπάρχει μία συστάδα μεγάλων βράχων. Πολλοί από αυτούς έχουν επίπεδες κάθετες επιφάνειες στις οποίες υπάρχουν λαξευμένες κοιλότητες.

Θα πρέπει να σημειωθεί το πλήθος και η πυκνότητα των κοιλοτήτων και στα δύο σημεία που προαναφέρθηκαν. Αντίστοιχο φαινόμενο έχει παρατηρηθεί στην ορεινή περιοχή Μαρώνειας και Πετρωτών Νομού Ροδόπης[178].

175. Kallintzi, ό.π. (υποσημ. 13), σ. 281-284.

176. Ο εντοπισμός έγινε από το φύλακα αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζή και η υπόδειξη το 2001 στη Ν. Κοκκοτάκη.

177. Για τους θρακικούς περιβόλους της ορεινής Θράκης, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, Οχυρωματικοί περίβολοι στην ενδοχώρα της Αιγαιακής Θράκης, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 683-699.

178. Για την ερμηνεία των μνημείων αυτών, βλ. D. Triantaphyllos, Archaeoastronomical and ethnoastronomical researches in Aegean Thrace, *ΑΡΧΕΟΛΟΓΙΧΕΣΚΙ ΙΝΣΤΙΤΥΤ Ι ΜΥΖΕΑ ΗΑ ΒΑΗ, ΙΝΤΕΡΔΙΣΚΣΙΠΑΙΝΑΡΙΑ ΙΖΣΛΕΔΒΑΝΙΗΣ*, XVII, 1990, σ. 131-140.

Γυαλιστερό

Θέση ΓΥΑΛ.2003.01

Στην περιοχή της ορεινής Ροδόπης και συγκεκριμένα στο αγρόκτημα του οικισμού Γυαλιστερού εντοπίστηκαν τρία σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Είναι τρεις βράχοι, στον έναν από τους οποίους υπάρχει εγχάρακτος σταυρός και στους άλλους αβαθείς κοιλότητες, παρόμοιες με αυτές που υπάρχουν σε πολλά σημεία της ορεινής Θράκης. Οι τοπογραφικές συντεταγμένες για τη θέση αυτή είναι 333 Χ: 587891, Υ: 456235, 334 Χ: 587847 Υ: 456229[179]. Γύρω από τους βράχους υπάρχουν αρκετά ορύγματα από απόπειρες λαθρανασκαφών που τα προξένησαν προφανώς οι κυνηγοί θησαυρών.

Λευκόπετρα

Σακάρ Καγιά Τεπεσί

Βρίσκεται πάνω από τον οικισμό της Λευκόπετρας. Η θέση εντοπίστηκε το 2004 κατά την κατασκευή δεξαμενής για ύδρευση του χωριού. Περισυνελέγησαν θραύσματα πίθων και αγγείων πρώιμης εποχής Σιδήρου και ρωμαϊκών χρόνων. Η περισσότερη κεραμική εμφανίστηκε στα μικρά πρανή που δημιούργησε το σκαπτικό μηχάνημα.

Μαγικό

Αφράτη (πρώην Καμπά Γιερί)

Στη θέση αυτή υπάρχει αρχαίος οικισμός του 4ου αι. π.Χ.[180]. Δυτικά και σε απόσταση 500 μ. περίπου από αυτό εντοπίστηκε το 2004 νέο σημείο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Πρόκειται για μια περιοχή που καταλαμβάνει έκταση 72 τ.χλμ. περίπου στην οποία υπάρχει αβαφής κεραμική ιστορικών χρόνων.

Μάνδρα

Ένα ακόμη αρχαίο λατομείο για εξόρυξη ψαμμίτη εντοπίστηκε το 2004 στην περιοχή Μάνδρας βόρεια του σύγχρονου οικισμού. Βρίσκεται βόρεια από αγροτικό δρόμο στη νοτιοδυτική πλαγιά λόφου. Διακρίνονται τα σημεία απόσπασης τετράπλευρων ογκολίθων, καθώς και τα ίχνη των εργαλείων. Στην περιοχή υπάρχει αβαφής κεραμική.

Μαυρόλοφος

Στις βορειοανατολικές υπώρειες του λόφου, σε απόσταση 500 μ. περίπου από τον οικισμό της Μάνδρας, εντοπίστηκε μέσα σε παράνομο όρυγμα τμήμα κατασκευής χτισμένης με εκφορικό τρόπο, που πιθανόν να ήταν πηγάδι. Σε ένα δεύτερο όμοιο όρυγμα βρέθηκε πεταμένο αρχαίο αρχιτεκτονικό υλικό. Κοντά σε αυτά εντοπίστηκε τμήμα πηγαδόστομου σπασμένο σε δύο κομμάτια. Στην πάνω επιφάνεια του ενός ήταν χαραγμένα τα γράμματα *Ξ, Α* και στου άλλου *Δ, Ι, Κ, Α*. Και στα δύο υπάρχουν ίχνη που άφησε το σχοινί κατά την ανέλκυση του νερού. Αρκετή αβαφής κεραμική υπήρχε ανάμεσα στα ορύγματα αυτά. Στα όστρακα περιλαμβάνονται αρκετές λαβές οξυπύθμενων αμφορέων.

Σέλερο

Σούμπασι

Βρίσκεται πάνω από τον οικισμό του Σέλερου, στις πλαγιές των πρώτων υπωρειών της Ροδόπης. Είναι μικρά χαμηλά υψώματα κατά τον άξονα Α.-Δ. που χωρίζονται μεταξύ τους με νεροφαγιές. Επιφανειακά διακρίνεται κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, τοίχοι κατασκευασμένοι από αργές πλακαρές πέτρες του βουνού και άφθονο οικοδομικό υλικό από διαλυμένους παρόμοιους τοίχους. Σε ένα σημείο σχηματίζεται τετράπλευρος χώρος. Σε άλλο, όπου υπάρχει παράνομο όρυγμα, διακρίνεται τοίχος σε ύψος 0,50 μ. Προς το παρόν δεν έχει προσδιοριστεί ακριβώς η έκταση που καταλαμβάνει η νέα αυτή αρχαιολογική θέση που εντοπίστηκε το 2004.

Σούνιο

Μικρό Βουνό (πρώην Ορουτσκάρ)

Θέση ΣΟΥΝ. 2003.01. Βρίσκεται βόρεια από τον οικισμό του Σουνίου, πάνω από τα τελευταία σπίτια, δίπλα στη δεξαμενή ύδρευσης που υπάρχει εκεί. Είναι μία επικλινής πλαγιά που κατηφορίζει ομαλά προς παρακείμενο ρέμα, από την οποία χωρίζεται με απότομα κάθετα τοιχώματα. Η έκταση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος διασχίζεται από αγροτικό χωματόδρομο. Στην επιφάνειά της υπάρχει αραιή κεραμική που γίνεται πυκνότερη στο πρανές που σχηματίστηκε κατά την κατασκευή του δρόμου. Στο τοίχωμα του ρέματος διακρίνεται συμπαγές αρχαιο-

179. Η υπόδειξη της θέσης έγινε από τον αρχαιοφύλακα Β. Κερπιτζή και η οριοθέτηση από το γραφείο του Α. Πλέσια.

180. Κ. Καλλιντζή, *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 339.

λογικό στρώμα (πάχ. 0,10 μ. περίπου) με κεράμους στέγης και θραύσματα αγγείων.

Σε μια αρκετά μεγάλη έκταση κατά μήκος του ποταμού διακρίνονται επιφανειακά κιβωτιόσχημοι τάφοι χωρίς καλυπτήριες πλάκες. Έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. και παρουσιάζουν μείωση προς Α., στοιχεία που μας οδηγούν στην υπόθεση ότι είναι χριστιανικοί. Η κεραμική που υπάρχει στο άμεσο περιβάλλον τους είναι ελληνιστική.

Βορειοδυτικά από το σημείο αυτό και βορειοανατολικά από τη δεξαμενή υπάρχουν τέσσερα χαμηλά τεχνητά εξάρματα που πιθανόν να είναι τύμβοι. Το ένα ορίζεται με πέτρες. Ίσως να αποτελούν προέκταση του νεκροταφείου που προαναφέρθηκε. Πριν όμως να γίνει ανασκαφή των τάφων δεν θα είμαστε βέβαιοι για τη χρονολόγηση και τη μεταξύ τους σχέση.

Νοτιότερα από το σημείο αυτό και σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο διακρίνονται τμήματα πήλινου αρχαίου αγωγού.

Μικρό Χωράφι (πρώην Ατζί Ταρλά)

Θέση ΣΟΥΝ. 2003.02. Βρίσκεται απέναντι από τη θέση ΣΟΥΝ. 2003.01 προς Α. από την οποία χωρίζεται με το ρέμα που προαναφέρθηκε. Υψομετρικά βρίσκεται σε λίγο χαμηλότερο επίπεδο. Πρόκειται για μια επίπεδη έκταση με αραιή επιφανειακή κεραμική. Τα ακριβή όρια της περιοχής στην οποία εμφανίζεται δεν έχουν προσδιοριστεί. Προς Β.-ΒΑ. υψώνεται απότομος βραχώδης λόφος με σχεδόν κάθετες πλαγιές, στην κορυφή του οποίου υπάρχει ερειπωμένος ναός βυζαντινών χρόνων, γνωστός από παλιά στην Εφορεία. Η πρόσβαση στο ναό είναι εφικτή μόνο από την αντίθετη κατεύθυνση (όπου υπάρχει δρόμος) και αυτός είναι ο λόγος που δεν είχε εντοπιστεί μέχρι τώρα η περιοχή με την κεραμική που πιθανόν να σχετίζεται με αυτόν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Πετρωτά

Προϊστορικό λατομείο

Η έρευνα της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ στο χώρο του προϊστορικού λατομείου του Βράχου Πετρωτών, η οποία διεξάγεται σε συνεργασία με τον Ν. Ευστρατίου, Αναπληρωτή Καθηγητή του ΑΠΘ και τον Μ. Φωτιάδη, Επίκουρο Καθηγητή του Πανεπιστημίου των Ιωαννίνων, συνεχίστηκε και το 2003 με τη συμμετοχή ομάδας φοιτητών.

Τα αποτελέσματα της επιφανειακής έρευνας στην περιοχή του πυριτολιθικού εξάρματος ήταν μάλλον περιορισμένα. Το δύσβατο της περιοχής και η έλλειψη ορατότητας του εδάφους περιόρισαν σε μεγάλο βαθμό και την ικανοποιητική αρχαιολογική κάλυψη του χώρου. Εντοπίστηκαν και πάλι μικρές συγκεντρώσεις λίθινων εργαλείων της μέσης παλαιολιθικής σε κάποια σημεία που όμως δεν θεωρήθηκε ότι θα μπορούσαν να ορίσουν κάποια συγκεκριμένη αρχαιολογική θέση στο χώρο. Επίσης καταγράφηκαν νότια του Βράχου και κοντά στη δύσβατη χαράδρα των Ασκητών δύο εντυπωσιακά σπήλαια (σημερινές στάνες) χωρίς όμως εμφανές επιφανειακό αρχαιολογικό υλικό.

Η γενικότερη εκτίμηση είναι ότι το αρχαιολογικό ενδιαφέρον της περιοχής στα δυτικά του αμαξιτού δρόμου Κρωβύλης - παραλίας Πετρωτών είναι γενικά περιορισμένο, εκτός βέβαια από τους γνωστούς και καταγραμμένους στο τοπογραφικό αρχείο της Εφορείας χώρους που έχουν εντοπιστεί γύρω από το χωριό των Πετρωτών.

Στη διάρκεια της έρευνας καταγράφηκε, σχεδιάστηκε και φωτογραφήθηκε ένας σημαντικός αριθμός λίθινων παλαιολιθικών εργαλείων από την περιοχή του Βράχου που βρίσκονται στο χώρο της αποθήκης της αρχαιολογικής συλλογής Μαρώνειας και προέρχονται από συλλογές προηγούμενων χρόνων. Επιβεβαιώθηκε για άλλη μια φορά η εντυπωσιακή σε έκταση διασπορά του επιφανειακού υλικού γύρω από το έξαρμα του Βράχου και της γύρω από αυτόν περιοχής.

ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα

Αρχαία πόλη

Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν από το βόρειο τείχος της ακρόπολης τμήμα πώρινου διαζώματος με συμφυές επιστύλιο (ΜΑ 7589). Ο Γ. Μάλλιος παρέδωσε μολύβδινο πλακίδιο με ανάγλυφη παράσταση ζώου (ΜΑ 7665). Διαστάσεις: 0,059×0,037 μ.

Νεκροταφεία

Αλμυρή Λίμνη (πρώην Τουζλά Γκιολ). Υπάλληλοι της Εφορείας περισυνέλεξαν από τον αγρό του Ε. Ξανθόπουλου πώρινο ταφικό σπόνδυλο (ΜΑ 7675). Διάμετρος: 1 μ., ύψος: 0,27-0,30 μ.

Λαγότοπος (πρώην Ταουσάν Αντασί). Υπάλληλοι της Εφορείας περισυνέλεξαν τμήμα σαρκοφάγου κλαζομενιακού τύπου (ΜΑ 7666) με γραπτή διακόσμηση έλικας. Μέγ. σωζ. μήκος: 0,20 μ., μέγ. σωζ. ύψος: 0,12 μ.

Λόφος των Κοριτσιών (πρώην Κιζλάρ Τεπέ). Ο Θ. Γεωργιάδης, υπάλληλος της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ, περισυνέλεξε πώρινο πεσσίσκο με νεότερη επιγραφή (ΜΑ 7588) που βρήκε σε βαθμιδωτό πηγάδι (Μπασαμακλί Μπουνάρ)[181]. Διαστάσεις: 0,60×0,19×0,18 μ. Επιγραφή σε ένα στίχο:

ΓΕΑ[-] 1874[-

Ο Π. Πισκιλόπουλος παρέδωσε πώρινο ταφικό κίονα (ΜΑ 7586) που βρήκε στον αγρό του. Διάμετρος: 0,76 μ. και ύψος: 0,21 μ.

Λόφος των Σκηνών (πρώην Τσαντήρ Τεπέ). Υπάλληλοι της Εφορείας περισυνέλεξαν από τον αγρό Σ. Βαλσαμά μαρμάρινο βάθρο (ΜΑ 7584).

Λόφος των Τσακαλιών. Υπάλληλοι της Εφορείας περισυνέλεξαν από κοινόχρηστη έκταση στα σύνορα με την περιοχή Μπέη Πηγάδι μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος (ΜΑ 7585). Στην πάνω επιφάνεια φέρει δύο ορθογώνιους τόρμους. Διαστάσεις: 1,07×0,64-0,80×0,26 μ.

Σύγχρονος Οικισμός

Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν α) πώρινο ταφικό σπόνδυλο (ΜΑ 7662) από τον αυλόγυρο της οικίας Ε. Κεσσανλή. Διάμετρος: 0,43, ύψος: 0,19 μ., και β) πώρινο ταφικό σπόνδυλο, ληνό σε β΄ χρήση (ΜΑ 7663) από την αποθήκη του Χ. Τουμπάρη. Διάμετρος: 0,42, ύψος: 0,22 μ.

Βαφέικα

Ο Ι. Στόγιογλου, κάτοικος Βαφέικων, παρέδωσε α) μαρμάρινο δωρικό κιονόκρανο (ΜΑ 7674). Ύψος: 0,225, διαστάσεις άβακα: 0,54×0,54×0,07 μ., και β) Μαρμάρινο κιονίσκο (ΜΑ 7673). Σωζ. ύψος: 0,33, διάμετρος: 0,17-0,18 μ.

Βελόνη

Μαυροχώματα (πρώην Καρά Τοπράκια)

Ο H.-G. Schelte, κάτοικος Γερμανίας, παρέδωσε τμήμα πώρινου αρχιτεκτονικού μέλους με ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο (ΜΑ 7667) (Πίν. 212 δ) που βρήκε πεταμένο σε οικοδομικά μπάζα νότια του αγροτικού δρόμου. Στο κάτω μέρος φέρει εγχάρακτα τα γράμματα *Ε* και *Β* (;). Διαστάσεις: 0,40×0,35×0,25 μ.

Διομήδεια

Υπάλληλοι της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ περισυνέλεξαν από την περιοχή ανατολικά της προϊστορικής τούμπας πώρινο ταφικό κίονα με συμφυή βάση (ΜΑ 7664). Συνολικό ύψος: 0,40, διαστάσεις βάσης: 0,42×0,20 μ. Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε από την προϊστορική τούμπα σχεδόν ακέραιο μαρμάρινο νεολιθικό ειδώλιο (ΑΓΚ 12376) (Πίν. 212 ε). Ύψος: 0,09, μέγ. πλάτος: 0,035 μ.

Μαγικό

Αφράτη

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε τετράπλευρο ληνό από ασβεστόλιθο (ΜΑ 7587). Διαστάσεις: 0,72×0,61×0,15 μ.

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μυρτίσκη

Οι φύλακες αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής και Κ. Κανέλης περισυνέλεξαν τμήμα βραχογραφίας (ΑΓΚ 12374). Διαστάσεις: 0,51×0,26×0,13 μ.

Νέα Σάντα

Βοϊδολίβαδο

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Β. Κερπιτζής περισυνέλεξε ακέραιο λίθινο αντικείμενο (ακόνι; ΑΓΚ 12236) που φέρει παράλληλες εγχαράξεις στις μακρές πλευρές. Διαστάσεις: 0,081×0,011-0,015×0,021-0,0295 μ.

Νυμφαία

Από κατάσχεση που έγινε από το Τμήμα Ασφαλείας Κομοτηνής σε βάρος του Θ. Κοντόπουλου, κατοίκου της Πανδρόσου, προέρχεται ενεπίγραφος αναθηματικός κίονας (ΑΓΚ 12372) (Πίν. 212 στ). Αποτελείται από το κυρίως τμήμα του που είναι αρράβδωτο και παρουσιάζει μείωση προς τα πάνω, καμπύλο εχίνο και τετράπλευρο άβακα. Σωζόμενο ύψος: 0,53, κάτω διάμετρος κίονα: 0,19, πλάτος άβακα: 0,33 μ. Φέρει επιγραφή σε επτά στίχους:

181. Η καταγραφή των βαθμιδωτών φρεάτων του νομού Ξάνθης έχει ενταχθεί σε ερευνητικό έργο με γενικό τίτλο «Καταγραφή-Χαρτογράφηση υποσυστημάτων Ν. Ξάνθης», το οποίο ελέγχεται από την Επιτροπή Ερευνών του ΔΠΘ και εκτελείται με επιστημονικό υπεύθυνο τον Β. Λϊβαλιώτη. Την έρευνα και καταγραφή των βαθμιδωτών φρεάτων έχει πραγματοποιήσει ο Ν. Κωνσταντινίδης. Η εργασία συνολικά είναι αδημοσίευτη έως σήμερα.

Τῷ Κυρίῳ Δ
ρέει εὐχα
ριστήριον
ἀνέθηκεν
Σέλτοκος ὁ
νέος
Δ

Ύψος γραμμάτων: 0,025-0,035 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ. Το γεγονός ότι βρέθηκε στην κατοχή κατοίκου της Πανδρόσου μάς κάνει να πιστεύουμε ότι προέρχεται από ιερό που υπάρχει στην περιοχή αυτή και άκμασε στα αυτοκρατορικά χρόνια. Βρίσκεται στη θέση Τσους Τσου Ντερέ του αγροκτήματος Νυμφαίας. Ανακαλύφθηκε το 1971 και έκτοτε έχουν προέλθει από εκεί πάρα πολλά αντικείμενα που βρέθηκαν κυρίως με παράνομες ανασκαφές. Με το ιερό αυτό έχει ασχοληθεί ο Δ. Τριαντάφυλλος[182].

Ρίζωμα

Ο Β. Σισμάνης παρέδωσε μαρμάρινο δωρικό κιονόκρανο (ΑΓΚ 12771). Διαστάσεις άβακα: 0,33×0,32× 0,02-0,03 μ., ύψος: 0,14 μ.

Υφαντές

Ο Κ. Δημητριάδης παρέδωσε περίαπτο από όστρεο, (ΑΓΚ 12237) (Πίν. 212 ζ) που βρήκε στον προϊστορικό οικισμό. Ύψος: 0,061, πάχος: 0,009-0,022 μ.

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Διδυμότειχο

Ο Π. Σαβαλάκης παρέδωσε μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με παράσταση μονομάχου (ΑΓΚ 12373) που βρήκε κατά την εκσκαφή θεμελίων στο ανατολικό τμήμα της πόλης. Παριστάνεται κατ' ενώπιον όρθια ανδρική μορφή με περιβολή μονομάχου. Αριστερά της κιονίσκος, πάνω στον οποίο είναι ακουμπισμένο κράνος, και δεξιά της σκύλος. Διαστάσεις: 0,74×0,38×0,11 μ. Πάνω από την παράσταση επιγραφή σε ένα στίχο. Ύψος γραμμάτων: 0,028-0,031 μ. Κάτω από την παράσταση δεύτερη επιγραφή σε πέντε στίχους. Ύψος γραμμάτων: 0,02-0,035 μ.

Δορίσκος

Η αρχαιολόγος Χ. Καραδήμα περισυνέλεξε τμήμα πώρινης επιτύμβιας στήλης (ΑΓΚ 12375) με οριζόντια επίστεψη. Διαστάσεις: 0,20×0,23×0,034-0,06 μ.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ - ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

182. Δ. Τριαντάφυλλος, *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 537, ο ίδιος, Τέσσερα Θρακικά ευρήματα, *ΑΑΑ* V (1972), σ. 382-387, ο ίδιος, Ιερά του Ήρωα Ιππέα στη Θράκη του Αιγαίου. Προανασκαφικά δεδομένα, στο *Κάνθαρος. Έλληνες και Θράκες στη Θράκη του Αιγαίου. Συμπόσιο στη μνήμη του Β. Πεντάζου, Κομοτηνή 19-21 Μαρτίου 1999* (υπό έκδοση).

THE AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES, ATHENS

SAMOTHRACE

2001

Sanctuary of the Great Gods

In accordance with permission granted by the XIXth Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities (Komotini) and under its supervision, study of materials from excavations in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace and conservation were carried out by the Institute of Fine Arts, New York University, for the American School of Classical Studies at Athens between 25 June and 14 August 2001[183].

East Hill

a) Marble blocks from the Dedication of Philip and Alexander drawn, photographed and studied in preparation for the final publication of the building by Professor Wescoat.

b) Final reconstruction drawings of that building were prepared.

c) The actual-state plan of the site was corrected and inked.

d) Context pottery from various parts of the Eastern Hill was examined, catalogued, and prepared for publication.

Hall of Choral Dancers (former Temenos)

A detailed elevation of the west side of the building was worked out and drawn.
Corrections were made to the north elevation drawing.

183. Funding for these studies is provided by the Charles and Rosanna Batchelor Memorial Program in Mediterranean Archaeology of the Institute of Fine Arts and by private donors.

Museum

a) A survey of the Museum and possible improvements to the exhibition was made by Dr. Mertens.

b) Non-Samothracian coins were surveyed and identified by Arnold Biucchi.

c) Progress was made in transferring coins to the storage case provided by the Ephoreia.

d) Pottery on exhibit, which had been restored with obsolete techniques, was disassembled and restored according to present standards.

e) Architectural restorations whose appearance had deteriorated were repainted.

f) Metal objects in the museum and in storage were surveyed, those requiring treatment were treated, and all were protected.

Study and maintenance were conducted in the storerooms of the museum and on the site.

JAMES R. MCCREDIE

STAFF

Director James R. McCredie, Sherman Fairchild, Professor of Fine Arts and Director, Institute of Fine Arts, New York University, *Senior Architect* John Kurtich, William Bronson Mitchell and Grayce Slovet Mitchell, Professor of Interior Design, School of the Art Institute of Chicago, *Architects* Roger Chien, Shang-Wen Chiu, Andrea Labanaris Day and Brian Jan, School of Design, Harvard University, *Archaeological Assistants* Erin Hayes, Jaimee Kleinman, M.A. candidates, Institute of Fine Arts, New York University, Jennifer Palinkas, Ph.D. candidate, Emory University, and Juliet Wiersema, M.A. candidate, Institute of Fine Arts, New York University, *Consultant in Conservation* Stephen Koob, Corning Museum of Glass, Corning, NY, *Consultant in Museology* Joan Mertens, Metropolitan Museum of Art, *Conservators* John Campbell, Sandhya Jain, Conservation Center, Institute of Fine Arts, New York University, *Epigraphist and Historian* Kevin Clinton, Professor of Classics, Cornell University, *Numismatists* Carmen Arnold-Biucchi, Formerly American Numismatic Society, Laura Gadbery, Museum of Fine Arts, Boston, *Publication, East Hill* Bonna D. Wescoat, Associate Professor of Art History, Emory University.

2002

Sanctuary of the Great Gods

In accordance with permission granted by the XIXth Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities (Komotini) and under its supervision, study of materials from excavations in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace and conservation were carried out by the Institute of Fine Arts, New York University, for the American School of Classical Studies at Athens between 24 June and 13 August 2002[184].

East Hill

a) Final reconstruction drawings of the Dedication of Philip III and Alexander IV and of the attached Ionic porch were prepared.

b) The actual-state plan of the site was corrected and inked.

c) Period plans of the site were prepared.

d) Context pottery from various parts of the Eastern Hill was examined, catalogued, and prepared for publication.

Hall of Choral Dancers (former Temenos)

a) Corrections were made to all drawings.

b) Final publication drawings were completed.

Museum

a) Pottery on exhibit, which had been restored with obsolete techniques, was disassembled and restored according to present standards.

b) Glass on exhibit, which had been restored with obsolete techniques, was disassembled and restored according to present standards.

c) Architectural restorations whose appearance had deteriorated were repainted.

d) Metal objects in the museum and in storage were surveyed, those requiring treatment were treated, and all were protected.

Study and maintenance were conducted in the storerooms of the museum and on the site.

JAMES R. MCCREDIE

STAFF

Director James R. McCredie, Sherman Fairchild Professor of Fine Arts and Director, Institute of Fine Arts, New York University, *Senior Architect* John Kurtich, William Bronson Mitchell and Grayce Slovet Mitchell Professor of Interior Design, School of the Art Institute of Chicago, *Architects* Michael Beaman and Andrea Labanaris Day, School of Design, Harvard University, Michelle Kinasiewicz, University of Notre Dame, Jeanette Kuo, School of Design, Harvard University, *Archaeological Assistants* Michele Felicetta, M.A. candidate, and Heather Horton, Ph.D. candidate, Institute of Fine Arts, New York University, Jennifer Palinkas, Ph.D. candidate, Emory University Anna Piotrowska, M.A. candidate, Institute of Fine Arts, New York University, Amy Sowder, Ph.D. candidate, Emory University, *Consultant in Conservation* Stephen Koob, Corning Museum of Glass, Corning, NY, *Conservators* Melanie Brussat, John Campbell, and

184. Funding for these studies is provided by the Charles and Rosanna Batchelor Memorial Program in Mediterranean Archaeology of the Institute of Fine Arts and by private donors.

Nina Owczarek, Conservation Center, Institute of Fine Arts, New York University, *Epigraphist and Historian* Kevin Clinton, Professor of Classics, Cornell University, *Publication, East Hill* Bonna D. Wescoat, Associate Professor of Art History, Emory University.

2003

Sanctuary of the Great Gods

In accordance with permission granted by the XIXth Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities (Komotini) and under its supervision, study of materials from excavations in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace and conservation were carried out by the Institute of Fine Arts, New York University, for the American School of Classical Studies at Athens between 23 June and 14 August 2003.

Eastern Hill

Context pottery from various parts of the Eastern Hill was examined, catalogued, and prepared for publication.

An actual-state and a restored section through the Eastern Hill were prepared.

A series of restored plans demonstrating the phases of architectural development on the Eastern Hill were prepared.

Block drawings for the statue bases and monuments on the Eastern Hill were prepared.

The architectural remains of the Theatral Circle, Dedication of Philip III and Alexander IV, the Ionic porch attached to it, the monument platforms, and outer grandstand were studied for publication.

Conservation of Monument Platform III continued. Conservation to protect the surface of the inscribed epistyle blocks from the Dedication of Philip III and Alexander IV was begun.

g) A small program of conservation for the Theatral Circle and the building beneath the Dedication of Philip III and Alexander IV were discussed with Demitris Matsas.

Site

The repair to the culvert in front of the Altar Court was discussed with Demitris Matsas.

Study and maintenance were conducted in the storerooms of the museum and on the site.

JAMES R. MCCREDIE

2004

Sanctuary of the Great Gods

In accordance with permission granted by the XIXth Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities (Komotini) and under its supervision, study of materials from excavations in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace and conservation were carried out by the Institute of Fine Arts, New York University, for the American School of Classical Studies at Athens between 14 June and 1 August 2003[185].

Eastern Hill

The architectural remains of the Theatral Circle, Dedication of Philip III and Alexander IV, the Ionic porch attached to it, the monument platforms, and outer grandstand, and the sacred way were studied for publication.

b) The restored section drawing through the Eastern Hill was completed.

c) A series of restored plans demonstrating the phases of architectural development on the Eastern Hill were completed.

d) Restored elevation drawings of the Ionic porch attached to the back of the Dedication of Philip III and Alexander IV were prepared.

e) Remaining block drawings were prepared and all of the drawings were dimensioned.

f) Context pottery from various parts of the Eastern Hill was examined, catalogued, drawn, and prepared for publication.

g) Coins found on the Eastern Hill were catalogued and prepared for publication.

h) Metal and glass finds from the region of the Eastern Hill were catalogued, photographed, and studied for publication.

i) Conservation to protect the surface of the inscribed epistyle blocks from the Dedication of Philip III and Alexander IV was continued.

Site

Under the direction of Demitris Matsas, the repairs and small conservation measures discussed last season were carried out. In the central area of the sanctuary, the culvert in front of the Altar Court was repaired. On the Eastern Hill, the northeastern section of the orchestra of the Theatral Circle was stabilized with an under girding of field-

185. Funding was provided by the Charles and Rosanna Batchelor Memorial Program in Mediterranean Archaeology of the Institute of Fine Arts and by private donors.

stones, and the stone which has fallen out of the southern rubble wall of the building beneath the Dedication of Philip III and Alexander IV were set back into place.

Study and maintenance were conducted in the storerooms of the museum and on the site.

JAMES R. MCCREDIE

STAFF

Director James R. McCredie, Sherman Fairchild Professor *Emeritus* of Fine Arts, Institute of Fine Arts, New York University, *Architects* Tetsuo Takemoto, and Albert Hopper, Graduate School of Design, Harvard University, *Archaeological Assistants* V. Regan Baydoun, Sara Chan, and Keely Heuer, M.A. candidates, Institute of Fine Arts, New York University, Anthony Mangieri, and Amy Sowder, Ph.D. candidates, Emory University, *Consultant in Conservation* Stephen Koob, Corning Museum of Glass, Corning, NY, *Conservators* Mark Abbe, Conservation Center, Institute of Fine Arts, New York University, *Epigraphist and Historian* Kevin Clinton, Professor of Classics, Cornell University, *Numismatist* Laura Gadbery, Museum of Fine Arts, Boston, *Publication, East Hill* Bonna D. Wescoat, Associate Professor of Art History, Emory University, Adjunct Associate Professor, Institute of Fine Arts, New York University.

2001

Το τέλος του 2001 υπήρξε κατά κάποιον τρόπο όριο στην ιστορία της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Καβάλας. Η Εφορεία προορίστηκε από την ίδρυσή της (1973) να αντιμετωπίσει συγκεκριμένα προβλήματα στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη και να ασχοληθεί με την ανάδειξη των αρχαιοτήτων της αρμοδιότητός της στην περιοχή μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και ανάλογα με τις διατιθέμενες πιστώσεις. Για να αντιμετωπίσει τις ανάγκες της μεγάλης περιοχής αρμοδιότητός της συγκρότησε περιφερειακά γραφεία με χώρους εργασίας (συντήρηση, σχεδίαση, επεξεργασία και μελέτη) και αποθήκευσης στις πόλεις και τα χωριά, όπου βρίσκονται τα σημαντικά μνημεία και οι χώροι ευθύνης της (Σέρρες, Αμφίπολη, Άβδηρα, Κομοτηνή, Φέρες, Διδυμότειχο, Πύθιο). Αυτά έγιναν οι βάσεις για την αρχαιολογική εξερεύνηση της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, για την ανακάλυψη, την ανασκαφή, τη συντήρηση και τη μελέτη των μνημείων και των χώρων της. Σε διάστημα 20 περίπου ετών η Εφορεία στελεχώθηκε ανάλογα και οι δραστηριότητές της επεκτάθηκαν σε χώρους και μνημεία που δεν απασχόλησαν παλαιότερα την Αρχαιολογική Υπηρεσία συστηματικά ή ήταν εντελώς άγνωστα στην αρχαιολογική έρευνα. Τα έργα χρηματοδοτήθηκαν από ποικίλους φορείς παραλλήλως με τις χρηματοδοτήσεις του Υπουργείου Πολιτισμού, ενώ η μεγάλη επέκταση των δραστηριοτήτων της Εφορείας οφείλεται στο ειδικό ενδιαφέρον της Πολιτείας για τη Θράκη, το οποίο υλοποιήθηκε με σειρά ειδικών προγραμμάτων χρηματοδοτημένων από πόρους αμιγώς εθνικούς ή μικτούς, εθνικούς και κοινοτικούς. Κατά την παρελθούσα δεκαετία οι χρηματοδοτήσεις και τα έργα αυξήθηκαν με διαρκώς επιταχυνόμενους ρυθμούς και απαιτήθηκε η υποστήριξη του προσωπικού με έκτακτες προσλήψεις. Το Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (1994-1999, με διετή παράταση μέχρι το τέλος του 2001) υπήρξε το αποκορύφωμα της πορείας αυτής: επελέγησαν για συντήρηση, αποκατάσταση και ανάδειξη χώροι και μνημεία, τα οποία θεωρήθηκαν τα σημαντικότερα και επομένως θα συγκροτήσουν το μνημειακό δίκτυο της περιοχής και θα αποτελέσουν τον άξονα των δραστηριοτήτων της Εφορείας στο άμεσο και προσεχές μέλλον. Ταυτοχρόνως αποτέλεσε το κάτοπτρο των δυνατοτήτων και των επιλογών του προσωπικού και δοκιμασία των αντοχών του. Κυρίως όμως απαίτησε και επέβαλε έντονη συλλογική προσπάθεια, προκειμένου να έλθει σε επιτυχές πέρας στα τέλη του 2001. Το Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (2000-2006) με απολύτως επαρκείς χρηματοδοτήσεις συνεχίζει εν πολλοίς και διευρύνει τα έργα του προηγούμενου και ελπίζεται ότι με τη λήξη του η Ανατολική Μακεδονία και η Θράκη θα διαθέτουν ένα σύνολο ιδιαιτέρως αξιόλογων μνημείων και χώρων, ευπρεπισμένων και προβεβλημένων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καβάλα

Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»

Κατά το έτος 2001 συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης και στερέωσης του Μεσαιωνικού Υδραγωγείου Καβάλας «Καμάρες» στο τμήμα που περιλαμβάνει τα δύο πρώτα ποδαρικά νοτίως του ρεύματος εξόδου της πόλης προς Ξάνθη, στα δύο πάνω διαζώματα. Οι εργασίες χρηματοδοτήθηκαν από χορηγία του Δήμου Καβάλας και από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων. Ακολουθήθηκε η πρακτική που είχε υιοθετηθεί στο πλαίσιο των εργασιών που έγιναν με τη χρηματοδότηση του Β΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και περιλαμβάνουν τα παρακάτω: αφαίρεση σαθρών κονιαμάτων χειρωνακτικά και με μηχανικά μέσα, καθαρισμοί (υδροβολή), περιορισμένη συμπλήρωση τοιχοποιίας (λιθοδομής και πλινθοδομής), ενίσχυση των εσωραχίων, αντικατάσταση των κατεστραμμένων ξύλινων δοκών και συμπλήρωση των οπών ξυλοδεσιάς. Τις εργασίες, που θα συνεχιστούν και θα ολοκληρωθούν με χρηματοδότηση από το Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, επέβλεψαν ο αρχαιολόγος Μ. Λυχούνας, ο πολιτικός μηχανικός Μ. Καμίλης και ο υπογράφων.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Αγγίστα

Συνεχίστηκαν και το 2001 με χρηματοδότηση του Υπουργείου Μακεδονίας - Θράκης, καθώς και του ΥΠΠΟ, οι ανασκαφικές και οι εργασίες διαμόρφωσης στον αρχαιολογικό χώρο της Αγγίστας[1]. Επανατοποθετήθηκε το δάπεδο της νότιας στοάς του αιθρίου (Πίν. 213 α), καθώς επίσης και το δάπεδο δύο βοηθητικών χώρων. Οι εργασίες επανατοποθέτησης περιελάμβαναν: α) την κατασκευή της τελικής στρώσης της υποδομής στην οποία τοποθετήθηκαν τα σωζόμενα τμήματα των ψηφιδωτών δαπέδων, β) τη συμπλήρωση με ουδέτερο κονίαμα για τη διαμόρφωση ενιαίας επιφάνειας δαπέδου και, τέλος, γ) το τρίψιμο όλης της επιφάνειας με ειδικό μηχάνημα για την αποφυγή ρηγματώσεων. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών στα δάπεδα των παραπάνω χώρων συμπληρώθηκαν και οι τοίχοι, οι οποίοι σώζονταν κάτω από το επίπεδο του δαπέδου.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Αμαξάδες

Μακρό τείχος - υδραγωγείο Αναστασιουπόλεως

Ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός και η συντήρηση του ιουστινιάνειου υδραγωγείου σε μήκος 200 μ. περίπου εκατέρωθεν του άξονα της Εγνατίας Οδού και η διαμόρφωση του εδάφους εκατέρωθεν των δύο πλευρών του μνημείου. Καθαρίστηκε σχολαστικά το μνημείο από τη βλάστηση, κατεδαφίστηκε και απομακρύνθηκαν τα υλικά πολυβολείου, αρμολογήθηκαν τα εξωτερικά πρόσωπα των τειχών, συμπληρώθηκαν τα κενά της λιθοδομής, ενισχύθηκε – όπου αυτό ήταν απαραίτητο – το υποτυπώδες θεμέλιο, αλλά διατηρήθηκε το υφιστάμενο ύψος. Τέλος, κρίθηκε σκόπιμο να μην αφαιρεθεί η επίχωση ανάμεσα στα δύο τείχη παρά μόνον σε μικρό βάθος, τόσο όσο είναι απαραίτητο για να διακρίνονται τα τείχη και ο μεταξύ τους διάδρομος με τις παραστάδες. Η δαπάνη του έργου βάρυνε την ΕΓΝΑΤΙΑ ΑΕ, ενώ ο Ι. Βακαλόπουλος της Περιφερειακής Υπηρεσίας Κομοτηνής διευκόλυνε με κάθε δυνατό τρόπο και την έρευνα και το έργο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

Μαρώνεια

Βυζαντινή Μαρώνεια

Κατά το χρονικό διάστημα Μάρτιος-Ιούνιος 2001 καθαρίστηκε από την οργιώδη βλάστηση και διαμορφώθηκε ο περιβάλλων χώρος του μεσοβυζαντινού τείχους της Μαρώνειας, μήκ. 2 χλμ., προκειμένου να γίνει η φωτογράφηση της μεσοβυζαντινής πόλης από τον αέρα (Πίν. 213 β).

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Φέρες - Διδυμότειχο

Κοσμοσώτειρα - Κάστρο

Στην εκκλησία της Παναγίας Κοσμοσώτειρας στις Φέρες και στο κάστρο Διδυμοτείχου στη βορειοανατολική πλευρά της οχύρωσης πραγματοποιήθηκαν οι τελευταίες, συμπληρωματικές και δευτερεύουσες εργασίες συντήρησης των μνημείων και διαμόρφωσης του χώρου που τα περιβάλλει. Με τις εργασίες αυτές ολοκληρώθηκαν συγκεκριμένες φάσεις προγραμμάτων συντήρησης των δύο μνημείων, που χρηματοδοτήθηκαν από το Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

Πύθιο

Κάστρο

Συνεχίστηκε η αποκατάσταση του πυλώνα του εσωτερικού περιβόλου με τη συντήρηση των τοξωτών μερών του ορόφου του. Συγχρόνως συνεχίστηκε η συντήρηση της βόρειας και της δυτικής πλευράς του κεντρικού πύργου (Πίν. 213 γ). Εδώ το ικρίωμα έδωσε τη δυνατότητα να γίνουν ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις στη μορφή των αμυντικών εξωστών και της τοιχοποιίας. Οι δύο εξώστες της βόρειας πλευράς στηρίζονται σε τρεις προβόλους (machicouli) και όχι σε δύο, όπως υποθέταμε μέχρι τώρα. Στη δυτική πλευρά διαπιστώθηκε ότι κατά την ανοικοδόμηση του πύργου το οικοδομικό συνεργείο δεν λάμβανε σχολαστική μέριμνα για την τελική μορφή της τοιχοποιίας. Τα πολύ μικρά κομμάτια πλίνθων στους αρμούς δεν έμεναν ορατά, αλλά καλύπτονταν από το κονίαμα, το οποίο επίσης κάλυπτε μέρος της ορατής επιφάνειας των παρακείμενων λίθων. Τελικά, οι αρμοί φαίνονταν πολύ μεγαλύτεροι και οι λίθοι αρκετά μικρότεροι από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα. Αυτό συνέβαινε κυρίως – αλλά όχι

1. Βλ. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 726-727· 55 (2000): Χρονικά, σ. 906-907.

αποκλειστικά – στις χαμηλότερες στρώσεις της τοιχοποιίας, όπου κυριαρχούν οι μεγάλοι και οι ογκώδεις λίθοι και το αποτέλεσμα ήταν ότι οι τοίχοι έμοιαζαν επιχρισμένοι με κονίαμα σε μεγάλο μέρος της επιφάνειάς τους. Η εικόνα που έχουμε σήμερα, μιας τοιχοποιίας με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα, περιοριζόταν στις ανώτερες στρώσεις και σε περιορισμένης έκτασης επιφάνειες.

Τις εργασίες επέβλεψαν ο πολιτικός μηχανικός Γ. Μπούχλιος και ο αρχαιολόγος Α. Μπρίκας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - †ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Μονή Προδρόμου

Ο συντηρητής Μ. Λαρεντζάκης και η αρχαιολόγος της Εφορείας Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρή συνέταξαν μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του καθολικού. Η Εφορεία έχει πραγματοποιήσει κατά καιρούς συντήρηση των τοιχογραφιών διαφόρων διαμερισμάτων και παρεκκλησίων της μονής και στο καθολικό έχει συντηρήσει το Μακρυναρίκι και πραγματοποιήσει στερεωτικές εργασίες στον εξωνάρθηκα. Η μελέτη αντιμετωπίζει τα προβλήματα των τοιχογραφιών του καθολικού (εξωνάρθηκας, εσωνάρθηκας, κυρίως ναός) με ήπιες μεθόδους χωρίς ιδιαίτερα δραστικές επεμβάσεις.

Κατά τη σύνταξη της μελέτης διαπιστώθηκε ότι κάτω από τις τοιχογραφίες του 1803 στον κυρίως ναό, διατηρείται αρχαιότερη τοιχογράφηση. Κάτω από την κτητορική επιγραφή του 1803 διακρίνονται με δυσκολία τα γράμματα μιας παλαιότερης. Στο τέλος της επιγραφής αναγνωρίζεται το έτος *ϚΡΚΒ΄* ή *ϚΡΚΕ΄*. Αυτό σημαίνει ότι η ιστόρηση η οποία μνημονεύεται στην επιγραφή εκτελέστηκε ή το 1613/4 ή το 1616/7, δηλαδή περίπου 15 χρόνια πριν από το Μακρυναρίκι. Είναι προφανές ότι τα δύο σύνολα, παρά τη διαφορά των 15 ετών που τα χωρίζει, εκπροσωπούν το ίδιο πρόγραμμα ανανέωσης του τοιχογραφικού διακόσμου, που στον κυρίως ναό είχε τότε ήδη ζωή τουλάχιστον δύο αιώνων και στο Μακρυναρίκι περισσότερο από έναν.

Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις έγιναν επίσης στο βόρειο τοίχο του ιερού, δίπλα στην πρόθεση: εδώ εντοπίστηκε σειρά χαραγμάτων, στα οποία αναφέρεται, μεταξύ άλλων, το έτος θανάτου κληρικών και λαϊκών, που σχετίζονταν με το σερραϊκό «περιβάλλον» της μονής και την εκκλησία των Σερρών. Πρόκειται για «δίπτυχα» πρόθεσης, που δεν υπόκεινται στη φθορά του χαρτιού ή του ξύλου, υλικά με τα οποία συνήθως κατασκευάζονται τα φύλλα των διπτύχων, όπου αναγράφονται τα ονόματα που μνημονεύονται στην προσκομιδή. Εν προκειμένω τα χαράγματα λειτουργούν ταυτοχρόνως και ως ενθυμήσεις. Αναγνωρίζονται ημερομηνίες του 18ου αιώνα (1710, 1757, 1762, 1772) και, αν καταλαβαίνω σωστά τον τύπο των γραμμάτων, μερικά από τα χαράγματα ίσως χρονολογούνται και στο 17ο αιώνα. Το ενδιαφέρον της διαπίστωσης είναι διπλό: τα χαράγματα αφ' ενός μεν παρέχουν πληροφορίες για την ιστορία της κοινωνίας των Σερρών κατά το 18ο κυρίως αιώνα αφ' ετέρου δε οδηγούν και αυτά στο συμπέρασμα ότι κάτω από τον τοιχογραφικό διάκοσμο του 1803 σώζεται άλλος αρχαιότερος του παλαιοτέρου χαράγματος (1710), δηλαδή αυτός της δεύτερης ή τρίτης δεκαετίας του 17ου αιώνα. Φαίνεται πολύ πιθανόν ότι το 1803 πραγματοποιήθηκε μόνον επιζωγράφηση των αρχαιοτέρων τοιχογραφιών, χωρίς να μεσολαβήσει νέο υπόστρωμα ή να πραγματοποιηθεί επίχρισμα με χρώμα πριν από την επιζωγράφηση. Η διαδικασία αυτή επέτρεψε τη διατήρηση των χαραγμάτων, που προϋπήρχαν της επιζωγράφησης.

Πέραν των διαπιστώσεων αυτών, τα αλλεπάλληλα στρώματα επιχρισμάτων που σώζουν υπολείμματα ζωγραφικής, δείχνουν ότι ο κυρίως ναός πριν από το 1803 ιστορήθηκε τουλάχιστον τρεις φορές, άγνωστο σε ποια ακριβώς έκταση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ - ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Καβάλα - Κομοτηνή

Εργαστήρια συντήρησης

Άρχισε η συντήρηση συνόλου μικρών τριπτύχων, διπτύχων και εικόνων 18ου-19ου αιώνα, τα οποία κατά πάσα πιθανότητα προέρχονται από ενορίες των υπωρειών της νοτιοανατολικής Ροδόπης. Αφαιρέθηκε με μηχανικό τρόπο η σκόνη που είχε σχηματίσει παχύ στρώμα πάνω στις εικόνες, στερεώθηκε η προετοιμασία και η ζωγραφική επιφάνεια, καθαρίστηκε σχολαστικά η ζωγραφική και στερεώθηκε το ξύλο όπου αυτό ήταν απαραίτητο. Το σύνολο αυτό απηχεί μια τέχνη μάλλον λαϊκή και συνδέεται με καλλιτεχνικά κέντρα της βόρειας Θράκης και της κεντρικής Βαλκανικής του 18ου και του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με τις πρώτες προφορικές μαρτυρίες που συγκεντρώθηκαν, οι εικόνες αυτές συγκεντρώθηκαν κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και παρέμειναν αποθηκευμένες υπό συνθήκες που δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ιδανικές και που δεν θα μπορούσαν να παρατα-

θούν άλλο χωρίς να επιφέρουν ανεπανόρθωτες βλάβες. Η προσπάθεια συντήρησής τους αναλήφθηκε στην κατάλληλη στιγμή και έδωσε ένα ενδιαφέρον σύνολο. Τα τρίπτυχα παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη διακίνηση εικόνων σε περιοχή και περίοδο για τις οποίες οι γνώσεις μας είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Η ολοκλήρωση της συντήρησης και η μελέτη τους θα αποτελέσουν συμβολή στο πεδίο αυτό της έρευνας.

Το σύνολο των εικόνων ξεπερνά τις 100. Τα τρίπτυχα αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό (περίπου 80%). Πολύ λιγότερα είναι τα δίπτυχα και ακόμη λιγότερες οι μεμονωμένες εικόνες. Τα περισσότερα από τα φύλλα των τριπτύχων και των διπτύχων είναι λυμένα και μάλλον είναι δύσκολο να αποκατασταθούν. Την κεντρική παράσταση των τριπτύχων αποτελεί η Παναγία (Οδηγήτρια, Βλαχερνίτισσα, Γλυκοφιλούσα, Ρόδον το Αμάραντον), ενώ στα πλάγια φύλλα παριστάνονται οι άγιοι Αθανάσιος, Γεώργιος, Δημήτριος, Χαράλαμπος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, η αγία Κυριακή και ο αρχάγγελος Μιχαήλ. Στα δίπτυχα παριστάνονται οι άγιοι Γεώργιος, Δημήτριος και Κωνσταντίνος. Οι επιγραφές είναι ελληνικές, οι περισσότερες μικρογράμματες, ενώ μέχρι στιγμής έχουν αναγνωριστεί μόνο δύο βουλγαρικές.

Τις εργασίες πραγματοποίησαν οι τεχνίτες συντήρησης Μ. Καραβελίδης και Ν. Σαββίδης με την επίβλεψη του συντηρητή Π. Ματζίρη.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΥΧΟΥΝΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Παλιούρι

Αγία Παρασκευή

Συνεχίστηκε η σωστική επέμβαση στις τοιχογραφίες (που χρονολογούνται γύρω στο 1700) του κυρίως ναού και του νάρθηκα. Στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού έγινε: α) στερέωση του υποστηρίγματος και του υποστρώματος με ενέματα και στη συνέχεια παρατεταμένη μηχανική πίεση, ώστε τμήματα των τοιχογραφιών που είχαν φουσκώσει να επανέλθουν κατά το δυνατόν στην αρχική τους θέση, β) περιμετρικά στεφανώματα για τη συγκράτηση των τοιχογραφιών, γ) αφαίρεση από τη ζωγραφική επιφάνεια ιζημάτων και ρύπων με μηχανικούς τρόπους, και δ) επιμελής καθαρισμός των τοιχογραφιών με χρήση μηχανικών μέσων και οργανικών διαλυτών. Στο νάρθηκα, όπου η επέμβαση είχε κατ' εξοχήν σωστικό χαρακτήρα, συγκρατήθηκαν ετοιμόρροπα τμήματα, που είχαν αποσπαστεί από την τοιχοποιία, ενώ μόνον στη βόρεια πλευρά έγινε δοκιμαστικός καθαρισμός κατά τόπους. Τις εργασίες πραγματοποίησε συνεργείο από τους τεχνίτες συντήρησης Μ. Καραβελίδη, Ν. Σαββίδη και Π. Τουφεκτσή με την επίβλεψη του συντηρητή Π. Ματζίρη.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Λεκάνη

Κάστρο

Με αφορμή τη δημιουργία περιηγητικού μονοπατιού και παρατηρητηρίου από το Δασαρχείο Καβάλας, εντοπίστηκε φρουριακός περίβολος στην κορυφή Χιονοβούνι (υψόμ. 1.261 μ.) στην περιοχή της Λεκάνης Νομού Καβάλας (Πίν. 213 δ). Ο περίβολος έχει ακανόνιστο σχήμα που ακολουθεί την κορυφογραμμή και περικλείει έκταση 8 στρεμμάτων. Είναι χτισμένος με ακατέργαστες ή ημίεργες πέτρες και χωρίς συνδετικό κονίαμα. Έχει πάχος 3-3,50 μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 2 μ. Στην ανατολική πλευρά σώζονται τα ερείπια ενός μάλλον πολυγωνικού πύργου. Στους λιθοσωρούς της βόρειας και ανατολικής πλευράς διακρίνονται κεραμίδια που χρησιμοποιούνταν ως μόλια στην τοιχοποιία.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ΘΑΣΟΣ

Ραχώνι

Άγιος Γεώργιος

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου είναι ο ενοριακός ναός του παλαιού οικισμού του Ραχωνίου που βρίσκεται στο εσωτερικό της κοιλάδας σε απόσταση 5 χλμ. από το σημερινό οικισμό και σε θέση μη ορατή από τη θάλασσα. Είναι ένας μονόχωρος δρομικός ναός με δίρριχτη στέγη και τρίπλευρη εξωτερικά αψίδα Ιερού Βήματος. Στη βόρεια πλευρά του υπάρχει ανοικτή πεσσοστήρικτη στοά που μετατράπηκε σε παρεκκλήσιο της Αναλήψεως. Το αρχικό δάπεδο είναι από πέτρινες πλάκες. Ως βάση Αγίας Τράπεζας χρησιμεύει πεσσίσκος, διαστ. 0,56×0,21 και ύψ. 0,84 μ., με συμφυή κιονίσκο και εγκοπή για πάκτωση θωρακίου. Μπροστά από το τέμπλο υπάρχει αγίασμα. Οι εικόνες του τέμπλου είναι νεότερες. Οι παλαιές μεταφέρθηκαν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στο σημερινό χωριό. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση ο ναός κάηκε από πυρκαγιά το 1882-86. Έμεινε ασκεπής έως το 1942 οπότε επισκευάστηκε. Στη νότια πλευρά είναι εντοιχισμένοι

δύο πελεκημένοι λίθοι με εγχάρακτες επιγραφές. Στον έναν αναγράφεται το όνομα Θοδορι και κάποια χαράγματα που μετά δυσκολίας θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως χρονολογία *1777*. Στον άλλο η επιγραφή:

Τά....
ὁ μάστορις
1836 Ἀπ(ριλίου) 2

Η τοιχοδομία του είναι επιμελημένη αργολιθοδομή με συνδετικό υλικό κονίαμα από χώμα, ποταμίσια άμμο και ελάχιστο ασβέστη, που έχει αρμολογηθεί πρόσφατα (1974) με αρμοκάλυπτρα από μπετόν.

Εξωτερικά του ναού και κοντά στη νοτιοανατολική γωνία του σε εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου αποκαλύφθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι με τοιχώματα από μικρές πέτρες και κάλυψη από σχιστόπλακες.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΘΡΑΚΗ

Αεροφωτογράφηση αρχαιολογικών χώρων

Με την περάτωση των έργων του Β΄ ΚΠΣ φωτογραφήθηκαν από τον αέρα οι εξής αρχαιολογικοί χώροι της Θράκης: Μαξιμιανούπολη (περίκεντρος ναός), Άγιος Γεώργιος Μαρωνείας (κάστρο), Βυζαντινή Μαρώνεια (οχύρωση, λιμάνι και οικισμός), Διδυμότειχο (κάστρο) και Πύθιο (φρούριο). Η Εφορεία είχε πραγματοποιήσει και στο παρελθόν σε διάφορες περιστάσεις αεροφωτογραφήσεις χώρων και μνημείων (Αναστασιούπολη, Άβδηρα, Ποταμός κ.ά.) κυρίως πριν από επεμβάσεις ή κατά τη διάρκειά τους, ωστόσο η ολοκλήρωση των έργων του Επιχειρησιακού Προγράμματος 1994-1999 επέτρεψε και επέβαλε την από αέρος φωτογραφική τεκμηρίωση, που δίνει γενική εικόνα των αλλαγών και της προόδου που επιτεύχθηκε κατά την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Συκκορράχη (τ. Τσομπάκιοϊ ή Συκαράγη)

Άγιος Γεώργιος

Τρίκλιτη βασιλική με λιθόκτιστους θόλους καλυμμένους εξωτερικά με ξυλοστέγη. Ημικυκλική αψίδα ιερού. Στη δυτική και νότια πλευρά ανοίγεται από μια είσοδος με καλοδουλεμένους λίθινους σταθμούς και υπέρθυρο. Λίθινο καμπύλο γείσο περιτρέχει το οικοδόμημα. Κίονες από λίθινους κτιστούς σφονδύλους επιχρισμένους. Το κείμενο της κτητορικής επιγραφής έχει ως ακολούθως:

Ναὸς Θεοῦ ᾠκοδομ-
ίθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ
ἁγίου μεγαλομάρτυ-
ρος Γεωργίου ἐπὶ ἀρ-
5 *χιεπισκόπου κ(υρίου) κ(υρίου) Ἀνθ(ίμου)*
δι' ἐξόδων τῆς κ(οι)νότ-
ητος Ρ:ΚΑΜ· ΔΑΜΙ Σά-
βα Τ· Η Στουγιὰν 1873 :

Άβας (τ. Ντερμπέντ)

Άγιος Χαράλαμπος

Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Εκτεταμένες επεμβάσεις εξωτερικά και εσωτερικά έχουν αλλοιώσει την αρχική μορφή του ναού. Στα δεξιά της εισόδου της δυτικής πλευράς εγχάρακτη κτητορική επιγραφή:

Ὁ πάνσεπτος οὗτος
καὶ θεῖος ναὸς ἐκτίσθη
ἐν ὀνόματι τοῦ ἁγίου Χαρα-
λάμπους τῇ συνδρομῇ καὶ
5 *δαπάνῃ τῶν κατοίκων τῆς*
χώρας ταύτης. Ἐν Ἄβαντι τῇ 15 Χ 1867

Οι εικόνες του τέμπλου *Διὰ χειρὸς Ζησίου* (γνωστού ζωγράφου του 19ου αιώνα από το καλλιτεχνικό περιβάλλον της Αδριανουπόλεως) χρονολογούνται στη διετία 1867-1869. Η μαρμάρινη πλάκα της Αγίας Τράπεζας σώζει πλήθος γραμμάτων (αρχικών ονομάτων), συνήθεια του 19ου αιώνα γνωστή από πολλές εκκλησίες του Έβρου[2].

Πεύκα (τ. Τσιάμηρεν)

Άγιος Γεώργιος

Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική μάλλον των μέσων του 19ου αιώνα. Ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και ανοικτή στοά στη δυτική πλευρά. Οι εικόνες είναι έργα της περιόδου 1869-1871, τα ονόματα των αφιερωτών είναι βουλγαρικά και οι αφιερωματικές επιγραφές γραμμένες στα ελληνικά. Η πλάκα της Αγίας Τράπεζας είναι μαρμάρινη και σώζει χαραγμένα πλήθος γραμμάτων, που αποτελούν αρχικά ενοριτών *ζώντων τε καὶ τεθνεώτων*[3].

2. Α. Μπρίκας - Κ. Τσουρής, Νεότερες ενεπίγραφες πλάκες αγίας τράπεζας από εκκλησίες του Έβρου, *ΑΔ* 51-52 (1996-1997): Μελέτες, σ. 257-268.

3. Ό.π.

Δαδιά (τ. Τζεπελή)

Το χωριό μαρτυρείται σε πηγή του έτους 1653 (*χωρία...Δαδίαι λεγόμενα*)[4] και φαίνεται ότι υφίσταται ήδη πριν από τα τέλη του 16ου αιώνα. Στην περιοχή του σώζεται η Μονή Δαδιάς, το καθολικό της οποίας στη σημερινή του μορφή χρονολογείται στο 19ο αιώνα, ενώ σε διάφορες θέσεις εντοπίζονται λείψανα κτισμάτων της ρωμαιοκρατίας και ακόσμητη κεραμική αδιάγνωστης προς το παρόν περιόδου.

Άγιος Νικόλαος

Στην παλαιά εκκλησία του Αγίου Νικολάου, δραστικά επισκευασμένη, φυλάσσεται μαρμάρινη κτητορική επιγραφή (πλ. 0,385, ύψ. 0,41, πάχ. 0,05 μ.).

Ἰ(ησοῦ)ς 1844 Χ(ριστὸ)ς
Καζαλήδουν ΦΗ
ΛΗΠΟΠΟΥΛΗΛΑΠΟΥ
χορήον Τζεπελλῆ.
Μάστορης Κηργιάκης
τοῦ ποτὲ Ράτκο. Ἡ μνήμη
τῶ ἁγήου Νηκολάω.

Για τους στίχους 2 και 3 πιθανές αναγνώσεις είναι και οι ακόλουθες:

Καζαλήδουν ΦΗ
ΛΗΠΟΠΟΥΛΗ {Λ} ΑΠΟΥ
ή
Καζαλήδουν ΦΗ
ΛΗΠΟ ΠΟΥΛΗΛ ΑΠΟΥ

Άγιος Αθανάσιος

Στην αυλή της εκκλησίας είναι πακτωμένες πέντε επιτύμβιες στήλες: δύο ιερέων, μιας πρεσβυτέρας και δύο λαϊκών. Χρονολογούνται στα μέσα του 18ου αιώνα και ακολουθούν σχήματα, διάκοσμο και περιεχόμενο γνωστά από τα κοιμητήρια όλων σχεδόν των κοινοτήτων του Έβρου κατά το 18ο και 19ο αιώνα.

Κόρυμβος (τ. Χατζή Αλή)

Ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ

Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με ημικυκλική αψίδα. Οι κίονες είναι ξύλινοι, επιχρισμένοι και τα τόξα με μπαγδατί. Στη δυτική πλευρά μία είσοδος με μονόλιθα πλαίσια. Στο υπέρθυρο επιπεδόγλυφος αετός και εκατέρωθεν δύο δράκοντες. Πάνω από τους δράκοντες αντιμέτωποι ιππείς. Πάνω από το υπέρθυρο σε μαρμάρινη πλάκα εγχάρακτη κτητορική επιγραφή:

+ Ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς ἐκτίσθει
ἡ Σύναξις τῶν Ταξιαρχῶν Μηχαὴλ και Γαβριὴλ
καὶ τῶν λοιπῶν ἀσωμάτων δηνάμεων ἀνακε-
νίσθην σινδρομῇ ται καὶ δαπάνοι τῶν ἐν τῇ χό-
ρα ταύτῃ Κρούσιουβα οἰκόντων χριστιανῶν
ὧν σὲ Κύριε στερέοσον τὴν ἐκλησία ταύ-
την ἐν βίβλῳ ζοῆς κατάγραψον ἐν ἔτει
σοτηρίῳ 185. Μαΐου 2.

Όλα τα παράθυρα είναι ορθογώνια, διαμορφωμένα από τέσσερα μονόλιθα πλαίσια. Τοιχοποιία από αργολιθοδομή, στη δυτική πλευρά επιχρισμένη. Στις γωνίες ορθογώνιοι καλοδουλεμένοι δόμοι από λευκό πωρόλιθο. Κοίλο λίθινο γείσο στέφει τους τέσσερις τοίχους και την αψίδα.

Το όνομα του χωριού, όπως αναφέρεται στην επιγραφή, είναι άγνωστο, προς το παρόν, από άλλες πηγές.

Μαυροκκλήσι (τ. Καρά Κιλισέ)

Άγιος Δημήτριος

Δίκλιτη βασιλική με ημικυκλική αψίδα έκκεντρα τοποθετημένη στην ανατολική πλευρά. Στο δυτικό τμήμα της διαμορφώνεται υπερυψωμένος γυναικωνίτης. Δύο είσοδοι ανοίγονται στη νότια πλευρά, μία προς τον κυρίως ναό και μία προς το γυναικωνίτη. Φωτίζεται από μεγάλα τοξωτά παράθυρα στη νότια και βόρεια πλευρά. Η πλάκα της Αγίας Τράπεζας διατηρεί πλήθος εγχάρακτων αρχικών[5]. Πρόκειται για κτίσμα των μέσων περίπου του 19ου αιώνα.

Στον περίβολο εντοπίστηκε εντοιχισμένο μικρό κομμάτι επιτύμβιας στήλης που σώζει τη χρονολογία *<1>805.*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ -
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ

Λάβαρα (τ. Σαλτίκ)

Θέση Αγίασμα

Στη θέση Αγίασμα στα δυτικά των χωριών Λάβαρα και Κισσάριο της Επαρχίας Διδυμοτείχου εντοπίστηκε τείχος, πάχ. 1,50 μ., σωζόμενο σε μικρό ύψος. Στο ύψωμα, όπου

4. Μ. Παΐζη-Αποστολοπούλου, *Ο θεσμός της πατριαρχικής εξαρχίας. 14ος-19ος αιώνας*, Αθήνα 1995, σ. 156.

5. Μπρίκας - Τσουρής, ό.π.

το τείχος, υπάρχουν διάσπαρτα κομμάτια κεραμιδιών και πλίνθων και αβαφής κεραμική και εντοπίζονται θεμέλια κτισμάτων. Στην ίδια περιοχή, λίγο χαμηλότερα, σώζονται σε ύψος 1-2,50 μ. τα ερείπια λουτρού. Στα υψώματα πίσω από τα παρέβρια χωριά έχουν επισημανθεί κατά καιρούς εγκαταστάσεις που θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Δεν έχει επισημανθεί εφυαλωμένη κεραμική βυζαντινής περιόδου ή τουρκοκρατίας. Όσα στοιχεία παρέχει μια πρώτη, σύντομη επιφανειακή επισκόπηση δείχνουν ότι οι θέσεις αυτές δεν χρησιμοποιήθηκαν μετά το τέλος της αρχαιότητας.

Θέση Σακάρκα

Σε μικρή απόσταση από τη θέση Αγίασμα εντοπίστηκε κλίβανος πλίνθων. Υποχώρηση χωμάτων αποκάλυψε τμήμα των τόξων του κλιβάνου, που είναι κατασκευασμένα με πλίνθους, διαστ. 0,37×0,16×0,08 και 0,40×0,40×0,08 μ. Χρονολογείται κατά πάσα πιθανότητα στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας.

Ορεστιάδα

Παλαιά Οινόη (τ. Ινολού) - Παρεκκλήσι Αγίας Τριάδας

Ένα χιλιόμετρο νοτιοδυτικά της Ορεστιάδας βρίσκεται ο παλαιός οικισμός της Οινόης, στον οποίο το 1922 εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από το Κρασσοχώρι (Σιροπλάρ) της Ανατολικής Θράκης. Το 1957 μεγάλη πλημμύρα του ποταμού Έβρου ανάγκασε τους κατοίκους να το εγκαταλείψουν και να ιδρύσουν το συνοικισμό της Νέας Οινόης στις παρυφές της νεοϊδρυθείσας τότε Ορεστιάδας. Ο αρχικός ναός του εγκαταλελειμμένου χωριού, τιμώμενος επ' ονόματι του αγίου Αθανασίου, ερειπώθηκε και κατεδαφίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Στη θέση του οικοδομήθηκε παρεκκλήσι της Αγίας Τριάδας, στο οποίο διατηρήθηκε η βάση και η καλυπτήρια πλάκα της Αγίας Τράπεζας του κατεδαφισμένου ναού. Η πλάκα, διαστ. 0,86×0,89μ., σώζει εγχάρακτη επιγραφή από κεφαλαία γράμματα που δεν σχηματίζουν λέξεις. Πρόκειται και εδώ για αρχικά ονομάτων πιστών[6].

Αμμόβουνο (τ. Σάμανα)

Στο πρώτο ύψωμα πάνω από το χωριό Αμμόβουνο περισυνελέγη κεραμική υστεροβυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου. Αναγνωρίζονται όστρακα αγγείων 14ου αιώνα με εφυάλωση και εγχάρακτο διάκοσμο, όστρακα αγγείων 17ου-19ου αιώνα με εφυάλωση, όστρακα άλικων αγγείων 16ου-17ου αιώνα και, τέλος, πλήθος από αβαφή και ακόσμητα όστρακα. Η πυκνότητα και η διασπορά της κεραμικής δείχνει μακραίωνη και συστηματική οικιστική αξιοποίηση του χώρου. Μπροστά στη θέση απλώνεται η κοιλάδα του ποταμού Άρδα και πίσω της υψώνονται οι υπώρειες της Ροδόπης. Είναι πολύ πιθανό ότι στο λόφο υψωνόταν το κάστρο του Αμμόβουνου, γνωστού από τις οθωμανικές πηγές ως Simavuna ή Samāwnā, αλλά αγνώστου στις βυζαντινές πηγές, ένα από τα πρώτα οχυρά που έπεσαν στα χέρια των Τούρκων στη δυτική όχθη του Έβρου κατά την έναρξη της κατάκτησης της περιοχής στα τέλη της έκτης δεκαετίας του 14ου αιώνα[7]. Η ακριβής θέση του κάστρου ήταν άγνωστη μέχρι σήμερα στην έρευνα[8]. Η κρατούσα άποψη το τοποθετούσε στην περιοχή των χωριών Αμμόβουνου και Κυπρίνου. Το όνομα ωστόσο του κάστρου ήταν ευρέως γνωστό στην ιστορική έρευνα, γιατί εδώ γεννήθηκε ο σεΐχης Μπεντρεντίν, εξέχουσα προσωπικότητα της οθωμανικής ιστορίας των πρώτων δεκαετιών του 15ου αιώνα με περιπετειώδη βίο και σημαντική δράση στη Θράκη και την κεντρική Βαλκανική[9].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - †ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Οικόπεδο Ε. Ρουστάνη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Λαζάρου Κούση και Λεωνίδα Παπαπαύλου στις βορειοδυτικές παρυφές του λόφου της ακρόπολης. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε το διάστημα 5-11 έως 9-12-2001.

Το οικόπεδο έχει ελαφρά κλίση από Α. προς Δ. παρουσιάζοντας μια υψομετρική διαφορά 1,95 μ. Δημιουργήθηκε σκάμμα, διαστ. 14,50×8 μ., κρατώντας απόσταση ασφαλείας από τις όμορες οικοδομές. Η ανασκαφή έφθα-

6. Γ. Βογιατζής, *Η πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Αμεσες δημογραφικές συνέπειες*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 114.

7. *TIB* 6, σ. 175.

8. Βογιατζής, ό.π., σ. 114. Ε. Ζεγκίνης, *Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 132-154.

9. Εργαστήρια εις το εμπόριον των Σερρών εις την λεγομένην Κλομποτίτζαν. Εκδοτήριον γράμμα Κοσμά Πάγκαλου προς μονή Παντοκράτορος, στο P. Lemerle (επιμ.), *Archives de l'Athos II. Actes de Kutlumus*, Paris 1946, σ. 52, αριθ. 18.

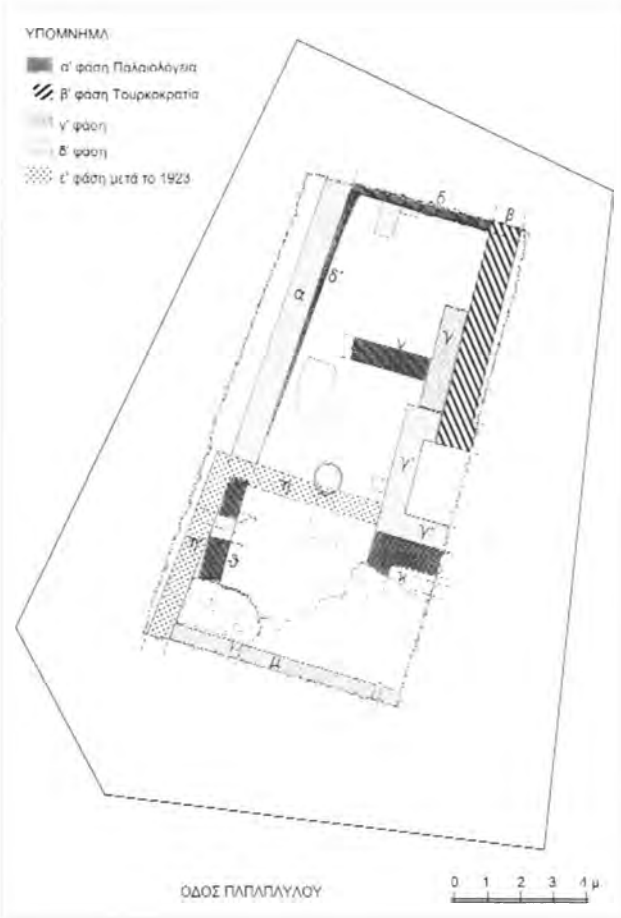

Σχέδ. 1. Σέρρες. Οικόπεδο Ε. Ρουστάνη. Αποτύπωση της ανασκαφής.

σε σε βάθος από το επίπεδο του πεζοδρομίου 2,20 μ. στο ανατολικό άκρο του σκάμματος και 1.98 μ. στο δυτικό.

Σε διαφορετικά επίπεδα θεμελίωσης εντοπίστηκαν συνολικά δώδεκα τοίχοι που ανήκουν σε διάφορες χρονολογικές φάσεις (Σχέδ. 1΄ Πίν. 213 ε-στ, 214 α):

Α΄ φάση (υστεροβυζαντινή εποχή). Στο βαθύτερο στρώμα της ανασκαφής και στη βορειοανατολική γωνία του σκάμματος αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία ενός χώρου, του οποίου οι συνολικές διαστάσεις δεν εντοπίστηκαν, γιατί εκτείνεται εκτός του σκάμματος. Από τους δύο τοίχους που ορίζουν τον παραπάνω χώρο αποκαλύφθηκαν μόνον οι εσωτερικές παρειές τους. Ο βόρειος τοίχος (τχ δ΄) αποκαλύφθηκε σε μήκος 8,50 και ύψος 0,25 μ. Ο ανατολικός τοίχος (τχ δ) αποκαλύφθηκε σε μήκος 5 και ύψος 1,40 μ. Ένας εγκάρσιος τοίχος, ο οποίος αποκαλύφθηκε εν μέρει κατεστραμμένος (τχ ν), χωρίζει το χώρο σε δύο μικρότερους. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή (Πίν. 214 β) και παρεμβαλλόμενα πλινθία στους αρμούς. Εντοπίστηκαν τρία επάλληλα δάπεδα από πηλόχωμα. Το κατώτατο βρίσκεται σε βαθος 2,20 μ., το μεσαίο σε βάθος 1,73 μ. και το ανώτατο σε βάθος 1,21 μ. Τα δάπεδα αυτά συνοδεύονται από ίχνη πυράς. Ανάμεσα στο ανώτατο και το μεσαίο δάπεδο μεσολαβεί στρώμα ιλύος, ενώ ανάμεσα στο προηγούμενο και το κατώτατο μεσολαβεί στρώμα άμμου. Ανάμεσα στα ευρήματα που συνδέονται με τα παραπάνω στρώματα αναφέρουμε τέσσερις ακέραιες εφυαλωμένες κούπες και τριποδίσκους ψησίματος αγγείων.

Στην ίδια φάση ανήκει η γωνία ενός ακόμη χώρου (τχ κ). Ο ανατολικός τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,50 μ. και συνεχίζεται εκτός σκάμματος προς Α., ενώ ο βόρειος βρέθηκε κατεστραμμένος.

Της ίδιας εποχής, επίσης, είναι και ένας τοίχος (τοίχος θ) κατεύθυνσης Β.-Ν., κατεστραμμένος από τις μεταγενέστερες φάσεις. Σε επαφή με τον παραπάνω τοίχο εντοπίστηκαν αλλεπάλληλα στρώματα πυράς, από όπου περισυνελέγησαν τριποδίσκοι ψησίματος αγγείων και μάζες ψημένου πηλού.

Β΄ φάση (15ος-17ος αι.). Ο ανατολικός τοίχος του κτιρίου της πρώτης φάσης στο νότιο αποκαλυπτόμενο πέρας του διακόπτεται από τοίχο κατεύθυνσης Β.-Ν. (τχ. β). Ο τοίχος αυτός, μήκ. 6.80 και πλ. 0,80 μ., στο δυτικό του πέρας γωνιάζει προς Ν. και ορίζει χώρο, ο οποίος βρίσκεται εκτός του σκάμματος. Είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, και ενισχύεται κατά διαστήματα με ζώνες ξυλοδέσμων. Βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο θεμελίωσης με το κτίριο της πρώτης φάσης.

Γ΄ φάση (16ος-17ος αι.). Στη Γ΄ φάση ανήκει τοίχος (τχ. α), πλ. 0.80 μ., κατεύθυνσης Β.-Ν. που εδράζεται πάνω στο βόρειο τοίχο του κτιρίου της πρώτης φάσης. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 8,70 μ. και συνεχίζεται προς Α. εκτός του σκάμματος, ενώ το δυτικό του πέρας έχει καταστραφεί από τοίχο μεταγενέστερης φάσης. Στην ίδια φάση, με βάση το επίπεδο θεμελίωσης και την τοιχοδομία, ανήκουν και οι τοίχοι γ΄ και γ΄΄ που ορίζουν ένα χώρο, πλ. 2,20 μ., που εκτείνεται προς Ν. εκτός του σκάμματος. Οι τοίχοι αυτοί είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα χωρίς την παρεμβολή πλινθίων στους αρμούς. Το εσωτερικό του χώρου αυτού δεν ανασκάφηκε.

Δ΄ φάση (17ος-18ος αι.). Σε μια τέταρτη φάση ανήκει ο τοίχος γ, κατεύθυνσης Β.-Ν. και πλ. 0.60 μ. Ο τοίχος αυτός εφάπτεται εξωτερικά του τοίχου β της Β΄ φάσης και προσκολλάται στην εξωτερική γωνία του χώρου της Γ΄ φάσης. Είναι θεμελιωμένος κατά 0,40 μ. ψηλότερα από το επίπεδο θεμελίωσης των χώρων της Γ΄ φάσης και βρέθηκε κατεστραμμένος. Στην ίδια φάση τοποθετούμε και τοίχο κατεύθυνσης Β.-Ν. (τχ μ) που αποτελεί και το νότιο όριο του σκάμματός μας. Αποκαλύφθηκε μόνον η εσωτερική παρειά του σε μήκος 7 μ. Είναι χτισμένος με κροκάλες πέτρες, σε άτακτη διάταξη, και ασβεστοκο-

νίαμα. Ο τοίχος αυτός διακόπτεται από δύο αγωγούς ορθογώνιας διατομής με δάπεδο από μαρμαρόπλακες και κάλυμμα από πλακαρές πέτρες.

Ε΄ φάση (20ός αι.). Στην τελευταία φάση ανήκει η θεμελίωση της οικίας που χτίστηκε μετά την καταστροφή του 1913. Αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία (τχ η-η΄). Εδράζεται πάνω στους τοίχους της Γ΄ φάσης.

Ερμηνεία. Η αποσπασματική κατάσταση των λειψάνων και η μη ολοκληρωμένη κάτοψη των χώρων δεν μας επιτρέπουν τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την ερμηνεία των ευρημάτων της ανασκαφής. Με βάση τα ευρήματα που σχετίζονται με το κτίριο της πρώτης φάσης πιθανολογούμε ότι πρόκειται για εργαστηριακό χώρο.

Είναι γνωστό ότι τα εργαστήρια βρίσκονταν συνήθως στις παρυφές των βυζαντινών πόλεων. Για την πόλη των Σερρών, οι πληροφορίες των πηγών μάς επιτρέπουν να τοποθετήσουμε τη συνοικία των εργαστηρίων στο δυτικό τμήμα της πόλης, κοντά στο δυτικό τείχος. Φαίνεται δε ότι επεκτεινόταν και εκτός περιβόλου κατά μήκος του χειμάρρου Κλοκοτίτσα, τη σημερινή οδό Λεωνίδα Παπαπαύλου δηλαδή[10]. Η αναφορά συνοικίας αγγειοπλαστών σε έγγραφα του 15ου αιώνα στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονος, όπου και το οικόπεδό μας, ίσως είναι ενδεικτική της θέσης εργαστηρίων παραγωγής εφυαλωμένης κεραμικής και κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα

Βυζαντινό νεκροταφείο

Το Δεκέμβριο του 1997 σε εργασίες άροσης στο αγρόκτημα ιδιοκτησίας Η. Μπουραζάνη στην αγροτική περιφέρεια Αβδήρων, εντοπίστηκε νεκροταφείο, τμήμα του οποίου καταστράφηκε από την άροση[11]. Ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα από την ΙΘ΄ ΕΠΚΑ, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό χριστιανικών τάφων ανάμεσα σε τάφους κλασικών χρόνων[12]. Τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 2001 ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του χριστιανικού νεκροταφείου από την Εφορεία μας. Ερευνήθηκαν 38 τάφοι. Μαζί με τους εννέα τάφους που διερεύνησαν οι συνάδελφοι της ΙΘ΄ Εφορείας έχουμε συνολικά 47 τάφους, ενώ αρκετοί καταστράφηκαν από την άροση.

Το νεκροταφείο καταλαμβάνει τις βόρειες και ανατολικές παρυφές ενός τύμβου κλασικών χρόνων. Οι τάφοι είναι διάσπαρτοι στην έκταση του τύμβου με κάποια πυκνότητα στη βόρεια πλευρά. Οι λάκκοι των τάφων, αβαθείς επί το πλείστον, ανοίγονται στην από κοκκινωπό χώμα επίχωση του τύμβου σε ελάχιστο βάθος από τη σημερινή επιφάνειά του. Είναι προσανατολισμένοι στον άξονα Α.-Δ. και ΒΔ.-ΝΑ. Οι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι και λακκοειδείς (Πίν. 214 γ-δ). Διάσπαρτα οστά που περισυνελέγησαν από τα αναμοχλευμένα χώματα ενδεχομένως να ανήκουν και σε ελεύθερες ταφές. Οι κιβωτιόσχημοι είναι ευτελούς κατασκευής με τοιχώματα από αργούς λίθους μεσαίων και μικρών διαστάσεων. Συνήθως μια πέτρα όριζε την ανατολική και δυτική πλευρά και τρεις έως πέντε τη βόρεια και νότια. Ελάχιστοι είχαν κανονικό ορθογώνιο σχήμα, οι περισσότεροι στένευαν σταδιακά προς τα πόδια. Οι λακκοειδείς, εννέα στον αριθμό, είναι απλοί και αβαθείς λάκκοι με καλυπτήριες πλάκες. Οι καλυπτήριες πλάκες και στα δύο είδη ήταν ανόμοιοι πλακοειδείς ασβεστολιθικοί λίθοι σε ακανόνιστη τοποθέτηση. Η χρήση αρχαίου υλικού (τμήματα πώρινων σαρκοφάγων) ήταν περιορισμένη.

Οι νεκροί κατά κανόνα ήταν θαμμένοι σε ύπτια θέση με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Με βάση τα κτερίσματα μετρήθηκαν 18 γυναικείες ταφές, μία παιδική.

Σε αντίθεση με την ευτελή κατασκευή τους, οι τάφοι ήταν πλούσια κτερισμένοι. Στο σύνολο των 38 τάφων οι 18 ήταν κτερισμένοι, ενώ σημαντικός αριθμός κτερισμάτων συγκεντρώθηκε από τα αναμοχλευμένα χώματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι κάποιες από τις γυναικείες ταφές έφεραν το σύνολο του καλλωπισμού τους. Στον τάφο ΧΙΙ βρέθηκαν δύο χάλκινα βραχιόλια από ένα σε κάθε χέρι, ένα γυάλινο βραχιόλι, δύο δακτυλίδια και σκουλαρίκια. Στον τάφο ΧV η νεκρή φορούσε δύο γυάλινα βραχιόλια και ένα χάλκινο στριφτό (Πίν. 214 ε). Στον τάφο ΧΙV βρέθηκαν δύο χάλκινα βραχιόλια, δύο δακτυλίδια και σκουλαρίκια.

Συνολικά βρέθηκαν 9 δακτυλίδια, 18 χάλκινα βραχιόλια, 6 γυάλινα, 5 ζεύγη ενωτίων, και θραύσματα από 4 ακόμη ενώτια. Τα χάλκινα βραχιόλια είναι στρεπτά, κατασκευασμένα από δύο συστρεφόμενα σύρματα, ταινιωτά με διάκοσμο στικτό ή εγχάρακτο και πεπλατυσμένα τα άκρα τους. Στο ένα από αυτά σώζεται υπόλειμμα του ενδύματος. Τα γυάλινα είναι από βαθυκύανο γυαλί, επίπεδα εσωτερικά, κυρτά εξωτερικά ή στρεπτά με κόκκινες

10. Ο εντοπισμός έγινε από τους υπαλλήλους της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Ν. Γλέα και Θ. Γεωργιάδη. Για την άριστη συνεργασία τους κατά τη διάρκεια της ανασκαφής τούς ευχαριστώ θερμά.

11. Ερευνήθηκαν συνολικά εννέα τάφοι χριστιανικών χρόνων και περισυνελέγησαν από τα αναμοχλευμένα χώματα χάλκινα βραχιόλια και σκουλαρίκια, τα οποία εκτίθενται στο Μουσείο Αβδήρων. Τα αποτελέσματα της έρευνας των παραπάνω τάφων θα δοθούν από τους συναδέλφους της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ.

12. *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Κατάλογος Έκθεσης, Αθήνα 2002, αριθ. 528-530, 532, 534.

ρίγες. Τα ενώτια είναι απλοί κρίκοι με απολήξεις που διαμορφώνονται σε θηλιά και άγκιστρο. Τα δακτυλίδια είναι απλά με στεφάνη κυκλικής διατομής και σφενδόνη για δακτυλιόλιθο. Τα παραπάνω κτερίσματα αποτελούν χαρακτηριστικά ευρήματα των μεσοβυζαντινών και υστεροβυζαντινών νεκροταφείων. Μη στρωματογραφημένο εύρημα αποτελεί νόμισμα του Αλεξίου Κομνηνού που ενδεχομένως χρονολογεί το νεκροταφείο στον 11ο αιώνα.

Πρόβλημα παραμένει ο συσχετισμός του νεκροταφείου με κάποιον οικισμό. Η απόστασή του αποκλείει το συσχετισμό με το βυζαντινό Πολύστυλο, τα νεκροταφεία του οποίου έχουν ανασκαφεί μέσα και γύρω από αυτό[13]. Οικισμός στην άμεση περιοχή του νεκροταφείου δεν έχει εντοπιστεί. Η ομοιότητα των τάφων και των κτερισμάτων παραπέμπει σε νεκροταφείο μιας συγκεκριμένης περιόδου, χωρίς μεγάλη διάρκεια ζωής. Ενδεχομένως κάποιες απαντήσεις να δοθούν από την ανθρωπολογική εξέταση των οστών.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΛΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μίσχος

Μαξιμιανούπολη

Συνεχίστηκε και φέτος, μετά από διακοπή ενός έτους, η ανασκαφική έρευνα στη Μαξιμιανούπολη. Η έρευνα αποτελεί συνέχεια εκείνης του έτους 1999 κατά την οποία άρχισε να αποκαλύπτεται περίκεντρος βυζαντινός ναός μεγάλων διαστάσεων. Με τη φετινή έρευνα αποκαλύφθηκε ο βυζαντινός ναός σε όλη του την περίμετρο και διευκρινίστηκε ο αρχιτεκτονικός του τύπος. Πρόκειται για περίκεντρο σε σχήμα εξαγώνου ναό, διαστ. 20×35 μ., που απολήγει στα ανατολικά σε τρεις κόγχες: την κεντρική και τις κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού αντίστοιχα. Οι μεγάλες διαστάσεις του μνημείου, η επιμελημένη τοιχοποιία του και ο αρχιτεκτονικός του τύπος το κατατάσσουν αναμφίβολα σε ένα από τα σπουδαιότερα μνημεία της βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής (Πίν. 214 στ). Συγκεκριμένα το μνημείο χαρακτηρίζεται από μεγάλη σε κλίμακα χρησιμοποίηση πλίνθων στα πλέον ευπαθή σημεία του και ειδικότερα στις γωνίες, όπου συγκεντρώνονταν οι ωθήσεις-δυνάμεις της ανωδομής. Αναλυτικότερα στο ανατολικό τμήμα είναι πλινθόκτιστες οι κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού, ενώ η κεντρική κόγχη είναι χτισμένη με αργολιθοδομή, διακοπτόμενη από πέντε σειρές πλίνθων. Ζώνες πλινθοδομής χρησιμοποιήθηκαν και στους εξωτερικούς τοίχους. Με βάση τις χαρακτηριστικές «δακτυλιές» διακρίναμε πάνω από 15 είδη πλίνθων.

Το μνημείο αποτελείται από τον κυρίως ναό και το νάρθηκα. Ο κυρίως ναός στεγαζόταν με μεγάλο τρούλο που εδραζόταν σε έξι ισχυρούς πεσσούς. Στο εσωτερικό του κυρίως ναού βρέθηκαν πεσμένα μεγάλα τμήματα τοιχοποιίας, προερχόμενα από τον τρούλο και γενικότερα την ανωδομή του. Στα πλάγια τμήματα του νάρθηκα δημιουργούνται αψιδωτά διαμερίσματα-παρεκκλήσια με ημικυκλικές κόγχες στα ανατολικά. Στο χώρο του νότιου παρεκκλησιού βρέθηκε το κλιμακοστάσιο που οδηγούσε στα υπερώα. Από τη μέχρι τώρα ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε ότι το μνημείο δεν καταστράφηκε ξαφνικά, αλλά γνώρισε ένα στάδιο εγκατάλειψης και σταδιακής ερήμωσης. Τούτο ενισχύεται και από την ανεύρεση των πεσμένων τμημάτων της ανωδομής σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα. Η μεγάλη επίχωση στο χώρο του μνημείου βοήθησε στην καλή διατήρησή του, καθόσον σε μερικά σημεία φθάνει το ύψος των 3 μ. Μέχρι τώρα αφαιρέθηκε από τον κυρίως ναό στρώμα επίχωσης 1,50 μ. και υπολογίζουμε ότι το δάπεδο του μνημείου θα βρίσκεται σε βάθος 2 μ. κάτω από το σημερινό επίπεδο.

Μολονότι ο αρχιτεκτονικός τύπος του περίκεντρου ναού απαντά περισσότερο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, τα μέχρι τώρα κινητά ευρήματα (νομίσματα, κεραμική), καθώς και η εφαρμογή της τεχνικής της κρυμμένης πλίνθου σε μερικά τμήματα της τοιχοποιίας μάς οδηγούν στους μεσοβυζαντινούς χρόνους και συγκεκριμένα μετά τα μέσα του 11ου αιώνα. Είναι, ωστόσο, πολύ πιθανό ο ναός να ακολουθεί το σχήμα παλαιότερου, παλαιοχριστιανικού ναού που να προϋπήρξε στην ίδια θέση. Στην άποψη αυτή συντείνει και η ανεύρεση ψηφιδωτών παλαιοχριστιανικών σπαραγμάτων δαπέδων στην έξω από το ναό επίχωση. Πρόσθετα διαπιστώθηκε ότι η νοτιοδυτική γωνία του βόρειου παρεκκλησιού εδράζεται σε προγενέστερη κατασκευή ρωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Η πρόσβαση από τον εξωτερικό χώρο στο νάρθηκα γινόταν πιθανότατα με τρεις εισόδους. Τρεις είσοδοι επίσης έφεραν από το νάρθηκα στον κυρίως ναό. Δυτικά και σε επαφή με το ναό βρέθηκαν μικρά δωμάτια με πρόχειρη αρχιτεκτονική δομή (πέτρες και λάσπη), τα οποία δεν σχετίζονται με τη λειτουργία του μνημείου ως ναού, αλλά φαίνεται να αποτελούν οικιστικές φάσεις στον αύλειο χώρο του μετά την καταστροφή του. Στα δωμάτια αυτά διαπιστώθηκε στρώμα καταστροφής συντιθέμενο από στρωτήρες και καλυπτήρες της πεσμένης στέγης. Με βάση τα νομίσματα που βρέθηκαν (λατινικές απομιμήσεις των αρχών του 13ου αι.) η καταστροφή τοποθετείται στα τέλη του 12ου με αρχές του 13ου αιώνα.

Εκτός από το ίδιο το μνημείο σημαντικά θεωρούνται

13. Χ. Μπακιρτζής, Ανασκαφή Πολυστύλου Αβδήρων, *ΠΑΕ* 1982, σ. 18-16 και 1983, σ. 13-19. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 354-355.

και τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής. Βρέθηκαν συγκεκριμένα πάνω από 150 χάλκινα νομίσματα, που καλύπτουν χρονικό διάστημα από τα μέσα του 11ου μέχρι τα τέλη του 13ου αιώνα, και ενδιαφέροντα δείγματα βυζαντινής εφυαλωμένης κεραμικής. Πολλά από αυτά ανήκουν στην πολυτελή βυζαντινή κεραμική τύπου Ζευξίππου (τέλη 12ου- αρχές 13ου αι.), ενώ η ανεύρεση πήλινων ράβδων όπτησης αγγείων σε παρακείμενο του ναού χώρο είναι ένδειξη για την ύπαρξη βυζαντινού κεραμικού εργαστηρίου στη Μαξιμιανούπολη.

Απάντηση στην ακριβή χρονολόγηση του μνημείου και στη διευκρίνιση των επιμέρους οικοδομικών του φάσεων θα δώσει η συνέχιση της έρευνας με την αποκάλυψη του δαπέδου, του μαρμάρινου αρχιτεκτονικού του διάκοσμου και των άλλων ανασκαφικών δεδομένων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

2002

Η 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ιδρύθηκε το έτος 1973 και το 2002 συμπλήρωσε 30 χρόνια ζωής και δράσεως. Η περιοχή ευθύνης της Εφορείας αυτής περιλαμβάνει ολόκληρη την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, ήτοι τους Νομούς Σερρών, Δράμας, Καβάλας, Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου.

Από της ιδρύσεως της Εφορείας και μέχρι το 1997 προϊστάμενος αυτής διετέλεσε ο Έφορος Αρχαιοτήτων Χ. Μπακιρτζής, από το έτος 1997 έως τον Ιούλιο του 2002 τον ελλείποντα προϊστάμενο αντικαθιστούσε ο αρχαιολόγος Κ. Τσουρής και από 6-8-2002 προϊστάμενος της Εφορείας ανέλαβε ο υπογράφων.

Κατά το διάστημα που πέρασε, η Εφορεία στελεχώθηκε με μόνιμο προσωπικό, επιστημονικό, διοικητικό, φυλακτικό και συντηρητές, ενώ κατά διαστήματα και ανάλογα με τις παρουσιαζόμενες ανάγκες και τις διαθέσιμες πιστώσεις, προσελήφθησαν ως συμβασιούχοι και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους πολυάριθμοι συνεργάτες διαφόρων ειδικοτήτων.

Εκτός από τα γραφεία στην έδρα της Εφορείας, που βρίσκονται στην Καβάλα, ιδρύθηκαν γραφεία και στις πόλεις: Σέρρες, Κομοτηνή, Φέρρες και Διδυμότειχο και στελεχώθηκαν με το απαραίτητο προσωπικό, προκειμένου να επιτηρούνται καλύτερα οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία των περιοχών αυτών και να επλύονται, ει δυνατόν, επιτόπου τυχόν αναφυόμενα προβλήματα, σχετικά με αυτά.

Εάν θελήσουμε να αποτιμήσουμε το έργο της Εφορείας κατά τις τρεις δεκαετίες της υπάρξεως αυτής, θα μπορούσαμε συνοπτικά να αναφέρουμε τα εξής: Κατά το διάστημα 1973-2002 επιτελέσθηκε τεράστιο σε ποσότητα και ποιότητα έργο σε όλους τους τομείς. Έλαβαν χώρα πολυάριθμες σωστικές κυρίως ανασκαφές, καθώς και ορισμένες συστηματικές σε περιοχές της Εφορείας από διάφορους φορείς, όπως είναι το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, η Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών, ξένες σχολές κτλ. υπό την επίβλεψη της Εφορείας. Στερεώθηκαν, αναστηλώθηκαν και αποκαταστάθηκαν πολυάριθμα μνημεία. Ελήφθησαν μέτρα προστασίας για αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία, απαλλοτριώθηκαν ακίνητα, επισημάνθηκαν και μελετήθηκαν μνημεία άγνωστα μέχρι προ ολίγου στην επιστήμη και στην έρευνα, έγινε συντήρηση διαφόρων αντικειμένων, διοργανώθηκαν εκθέσεις και επιστημονικά συνέδρια, έγινε διαμόρφωση και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων, λειτούργησαν εκπαιδευτικά προγράμματα, δημοσιεύθηκε μεγάλος αριθμός μελετών σχετικά με τα μνημεία της περιοχής και γενικά παρήχθη πλούσιο έργο σε όλους τους τομείς.

Τα έργα αυτά χρηματοδοτήθηκαν από τις πιστώσεις του Υπουργείου Πολιτισμού, του Υπουργείου Μακεδονίας και Θράκης και από ειδικά προγράμματα της ελληνικής πολιτείας, που είχαν ως σκοπό την ανάπτυξη της Θράκης. Επίσης ορισμένα έργα εντάχθηκαν στο Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (1994-1999), καθώς και στο Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (2000-2006).

Ήδη βρίσκονται σε εξέλιξη μεγάλα έργα, όπως είναι η στερέωση του παλαιού υδραγωγείου της Καβάλας, του γνωστού ως «Καμάρες», ο καθαρισμός, η στερέωση και η ανάδειξη του παράλιου τείχους της Καβάλας, η στερέωση, αποκατάσταση και ανάδειξη του βυζαντινού φρουρίου του Πυθίου κ.ά., τα οποία όταν ολοκληρωθούν και καταστούν επισκέψιμα, τότε θα έχει να επιδείξει η Εφορεία σπουδαίους αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία, που θα τεκμηριώνουν και θα προβάλλουν την ιστορία και τον πολιτισμό της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης και θα αποτελούν πόλο έλξης πολυάριθμων επισκεπτών, ντόπιων και ξένων.

Αν και η έκταση της Εφορείας είναι τεράστια και οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία, που υπάγονται σε αυτήν είναι πολυάριθμα, το δε προσωπικό ολιγάριθμο και οι χορηγούμενες πιστώσεις σχετικά περιορισμένες, όμως παρά ταύτα παράγεται πλούσιο έργο και τούτο οφείλεται, μεταξύ άλλων, στην εμπειρία, την αγάπη, το ζήλο και την αφοσίωση του προσωπικού που εργάζεται στην 12η ΕΒΑ, μονίμου και εκτάκτου.

Κατά το έτος 2002 εκτός από τον υπογράφοντα στην Εφορεία εργάστηκε το εξής μόνιμο επιστημονικό προσωπικό: Κ. Τσουρής, αρχαιολόγος, αναπληρωτής του Προϊσταμένου, Ν. Ζήκος, αρχαιολόγος, Ευ. Παπαθεοφάνους, αρχαιολόγος, Στ. Δαδάκη, αρχαιολόγος, Σ. Δουκατά, αρχαιολόγος, Α. Τσιοράκης, αρχαιολόγος, Α. Μπακιρτζής, αρχιτέκτων, Ι. Ηλιάδης, μηχανολόγος-ηλεκτρολόγος. Επίσης εργάστηκε φιλότιμα και επέδειξε μεγάλη αφοσίωση στην εργασία του το διοικητικό προ-

σωπικό, οι συντηρητές, το φυλακτικό και το έκτακτο προσωπικό, ανάλογα με τις ανάγκες της Υπηρεσίας.

Προς όλους τους ανωτέρω οφείλονται θερμές ευχαριστίες, διότι επέδειξαν αγάπη, ζήλο και ενδιαφέρον για την εργασία τους και απέδωσαν το μέγιστο δυνατόν. Ακολουθεί η παράθεση του έργου και των ποικίλων δραστηριοτήτων της Εφορείας στους διάφορους τομείς κατά το έτος 2002.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καβάλα

Τείχος Παναγίας

Στο τέρμα της οδού Λάμπρου Κατσώνη, στην ανατολική πλευρά της Παναγίας, βρίσκεται η μοναδική σωζόμενη πύλη του τείχους, αν εξαιρέσουμε αυτήν που ανοίγεται στη βόρεια πλευρά της ακρόπολης. Η πύλη, στην εσωτερική πλευρά της οποίας σχηματίζεται σήμερα μικρή πλατεία, ανήκει στα συμπληρωματικά έργα που έγιναν στο παλαιότερο τείχος κατά το 16ο αιώνα και δίπλα της σχηματιζόταν ένας μεγάλος τριγωνικός πύργος, που κατεδαφίστηκε κατά την ανέγερση οικοδομής πριν από 40 περίπου χρόνια. Φαίνεται ότι κατά την κατασκευή πρόχειρης παράγκας, κολλημένης στο τείχος, 1.50-2 μ. από την πύλη, για τη στέγαση του λεβητοστασίου της νέας οικοδομής, κατεδαφίστηκε τμήμα του τείχους που, σε συνδυασμό με το σχηματισμό μιας ευρείας κοιλότητας από την πτώση πολλών λίθων στο αποκομμένο τμήμα του προς την παράγκα, μείωσε τη συνοχή του, με αποτέλεσμα την εμφάνιση ρωγμών, το φούσκωμα της λιθοδομής και την πτώση λίθων (Πίν. 215 α). Επιπλέον το ανεστραμμένο μαρμάρινο κατώφλι, που σε β΄ χρήση ενσωματώθηκε στο πάχος της τοιχοποιίας με ένα κομμάτι του, μήκ. 0,40 μ., σε πρόβολο για την υποδοχή του πύρου της ξύλινης πόρτας της πύλης, κινδύνευε να φύγει από τη θέση του λόγω της πτώσης των λίθων και της δημιουργίας της κοιλότητας στην περιοχή του ενσωματωμένου στη λιθοδομή τμήματός του. Μικρές ρωγμές ίδιας κατεύθυνσης, που μαρτυρούσαν την τάση αποκόλλησης της τοιχοποιίας προς το κατεδαφισμένο τμήμα της, είχαν εμφανιστεί και από την άλλη πλευρά της πύλης, σε απόσταση 4-5 μ.

Με παρέμβαση της Εφορείας: α) απομακρύνθηκε το λεβητοστάσιο και κατεδαφίστηκε η παράγκα, β) καθαρίστηκε η κοιλότητα που δημιουργήθηκε από την πτώση των λίθων και ανακατασκευάστηκε η λιθοδομή, ενισχυμένη στον πυρήνα της με σιδερένιο οπλισμό, γ) αντιμετωπίστηκαν οι ρωγμές με ραφές από λεπτές σιδερένιες βέργες σχήματος Π, ανά 0,10-0,15 μ., που ενσωματώθηκαν στη λιθοδομή (Πίν. 215 β), δ) συμπληρώθηκε η τοιχοποιία στην κατεδαφισμένη της πλευρά, με κλίση γύρω στις 45°, ώστε να απολήγει ομαλά στο έδαφος και να λειτουργεί ως αντιστήριξη (Πίν. 215 γ), και ε) συμπληρώθηκε και αρμολογήθηκε η λιθοδομή γύρω από το ανεστραμμένο μαρμάρινο κατώφλι, στις παρειές και την τοξωτή απόληξη της πύλης, στην εσωτερική πλευρά του τείχους στην περιοχή γύρω από την πύλη και στις περιοχές της εξωτερικής πλευράς του που δέχθηκαν στερεωτικές επεμβάσεις (Πίν. 215 δ).

Παράλιο τείχος Παναγίας

Η χερσόνησος της Παναγίας κατοικείται από τον 7ο αιώνα, όπως τουλάχιστον μαρτυρούν τα αρχαιολογικά δεδομένα, και αρχικά φέρει το όνομα Νεάπολις. Στα μεσαιωνικά χρόνια αναφέρεται με το όνομα Χριστούπολις και επανεμφανίζεται με το όνομα Καβάλ(λ)α 100 χρόνια μετά την κατάληψή της από τους Οθωμανούς το 1391. Η στρατηγική και οικονομική σημασία της θέσης της ανέδειξαν την πόλη, σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, σε σημαντικό οχυρό και λιμάνι. Ήδη από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. διαθέτει οχύρωση, ελάχιστα τμήματα της οποίας διατηρούνται στη βάση της σημερινής. Τα αρχαία τείχη συντηρήθηκαν επί Ιουστινιανού και ανοικοδομήθηκαν από το στρατηγό Βασίλειο Κλάδωνα το 926 μ.Χ. Στις αρχές του 14ου αιώνα η οχύρωση συμπληρώθηκε από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο με το «μακρόν τείχος», για τον έλεγχο της διόδου που συνέδεε τη Μακεδονία με τη Θράκη.

Με την οθωμανική κατάληψη αλλάζει σταδιακά η σημασία του τείχους. Το 1425 οι Οθωμανοί ξαναχτίζουν την ακρόπολη, που καλύπτει έκταση 2,5 στρεμμάτων στο πιο ψηλό σημείο του βράχου, και εγκαθιστούν εκεί το στρατόπεδό τους, ενώ τα έργα συμπληρώνουν κατά το σύντομο πέρασμά τους την ίδια χρονιά οι Ενετοί. Επί Σουλεϊμάν Β΄ του Νομοθέτη το τείχος ανακατασκευάζεται σε μεγάλη έκταση, ενώ επεκτείνονται η πόλη και η οχύρωση μέχρι την αρχή της σημερινής κεντρικής πλατείας. Όταν οι Οθωμανοί εξασφαλίζουν την κυριαρχία τους στη Βαλκανική και η πειρατεία παύει να αποτελεί σημαντική απειλή, το τείχος χάνει την αμυντική του σημασία και λειτουργεί ως αναλημματικός τοίχος. Επί Μεχμέτ Αλί, όταν χτίζεται το Ιμαρέτ, αλλά πιθανόν και αργότερα, γίνονται εκτεταμένες ανακατασκευές και επισκευές τμημάτων που έχουν καταρρεύσει, στην ίδια θέση ή σε οπισθοχώρηση 3-4 μ.[14].

14. Γ. Μπακαλάκης, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, *ΑΕ* 1936, σ. 1-48.

Έτσι η σημερινή μορφή του τείχους είναι αποτέλεσμα αλλεπάλληλων ανοικοδομήσεων και επισκευών, κατά τις οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως επί το πλείστον χοντροδουλεμένοι λίθοι ντόπιου γρανίτη και γνεύσιου, του πολύ κοινού στην περιοχή της Καβάλας χαλαζιούχου κρυσταλλοπαγούς σχιστόλιθου. Σε αρκετά σημεία του εντειχίστηκαν μαρμάρινα μέλη από παλαιότερα κτίρια και ενεπίγραφοι μαρμάρινοι δόμοι. Ο περίβολος ακολουθεί το σχήμα της χερσονήσου και τη διαμόρφωση του εδάφους. Οι τρεις πλευρές του είναι θεμελιωμένες στο βραχώδη αιγιαλό, ενώ η βόρεια είναι χερσαία και χωρίζει τη χερσόνησο από την πόλη. Το παράλιο τείχος, λόγω των απόκρημνων βράχων, είναι δυσπρόσιτο σε όλο σχεδόν το μήκος του. Ενισχύεται μόνο: α) από δύο προμαχώνες στο άκρο της χερσονήσου, απαραίτητους για τον έλεγχο της ναυσιπλοΐας και του λιμανιού – ένα μεγάλο ακανόνιστου σχήματος με το σημερινό φάρο και ένα μικρότερο πολυγωνικό –, που χτίστηκαν στη θέση κάποιου παλαιότερου πύργου όταν στις πολεμικές επιχειρήσεις άρχισε να χρησιμοποιείται η πυρίτιδα, και β) από δύο πύργους, έναν κυκλικό και έναν τετράπλευρο, στο μέσον της ανατολικής πλευράς, σε σημεία που οι βράχοι κατηφορίζουν πιο ομαλά μπροστά από το τείχος.

Εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες έγιναν σε διάφορες εποχές από την Αρχαιολογική Υπηρεσία[15], αλλά υπήρχε η ανάγκη μιας συστηματικής πλέον επέμβασης για να διασωθούν τα υπάρχοντα και να προληφθούν τα χειρότερα. Μετά από εισήγηση της Εφορείας μας το έργο «Συντήρηση και ανάδειξη του παράλιου τείχους Καβάλας» εντάχθηκε στο Γ΄ ΚΠΣ και οι εργασίες του άρχισαν τους δύο τελευταίους μήνες του 2002. Αυτές στοχεύουν στον καθαρισμό του χώρου εξωτερικά του τείχους για τη δημιουργία ενός διαδρόμου για την απρόσκοπτη μεταφορά σκαλωσιών και οικοδομικών υλικών, και την άνετη προσέγγιση των εργαζομένων (Πίν. 215 ε). Ένας τέτοιος διάδρομος, ασφαλής για τους επισκέπτες, με κατάλληλο κιγκλίδωμα και φωτισμό, που θα περιτρέχει το παράλιο τείχος, αποτελεί έναν από τους τελικούς στόχους του έργου. Στο διάστημα των δύο μηνών καθαρίστηκε η περιοχή από το Φάρο μέχρι τον ημικυκλικό πύργο στο μέσον της ανατολικής του πλευράς. Κόπηκαν δέντρα και θάμνοι που είχαν ξεραθεί, είχαν αναπτυχθεί πάνω στο τείχος ή εμπόδιζαν την κυκλοφορία, και απομακρύνθηκαν τεράστιες ποσότητες μπάζων που επί πολλές δεκαετίες οι κάτοικοι πετούσαν δημιουργώντας ένα σκουπιδότοπο επικίνδυνο πρώτα από όλα για την υγεία τους. Τα περισσότερα από τα υγιή δέντρα παρέμειναν και επιπλέον απομακρύνθηκαν διάφορες σιδηροκατασκευές, σκάλες κ.ά., καθώς και ντουβάρια από πέτρα και τσιμεντόλιθους, που είχαν κατασκευαστεί με προφανή στόχο την οικοπεδοποίηση. Πάνω στα βράχια είχαν πεταχτεί, γύρω στο 1930, και τα μπάζα από τα κατεδαφισμένα – κατά την τοποθέτηση του αγάλματος του Μεχμέτ Αλί και τη δημιουργία εκτεταμένου ελεύθερου χώρου γύρω του – σπίτια του χριστιανικού μαχαλά της συνοικίας της Παναγίας.

Οι εργασίες αποκάλυψαν τη μικρή πυλίδα κοντά στο φάρο, με τοξωτή απόληξη από πλίνθους, πλακοειδείς λίθους, οριοθετημένη από σειρά πλίνθων (Πίν. 215 στ). Το κατώφλι της βρίσκεται 4 μ. περίπου κάτω από το σημερινό έδαφος, ένδειξη του μεγάλου μπαζώματος της περιοχής. Ακόμη διαπιστώθηκαν τα σοβαρά στατικά προβλήματα του τείχους δίπλα στον κυκλικό πύργο, όπου η πολλαπλή ρηγμάτωση ενός μικρού βράχου που στήριζε τον τεράστιο βράχο στη βάση της λιθοδομής οδήγησε: α) στην αποκόλληση κατά 0,40 μ. περίπου του μεγάλου βράχου, β) στη μετακίνηση και απόκλιση της λιθοδομής προς τα έξω κατά 0,15 μ., και γ) στη δημιουργία μεγάλης ρωγμής σε όλο το ύψος της λιθοδομής ακριβώς στο δεξί πέρας του βράχου. Η κατάρρευση μεγάλου τμήματος του μετώπου της λιθοδομής, βάθ. 0,50 μ., στη βάση του τείχους, μήκ. περίπου 8 και ύψ. 2,50 μ., η ύπαρξη και δεύτερης ικανής ρωγμής στην αριστερή απόληξη του βράχου, καθώς και η μεγάλη υγρασία στη βάση των βράχων, συνθέτουν το πιο σοβαρό, από στατική άποψη, πρόβλημα του τείχους, που θα αντιμετωπιστεί το συντομότερο (Πίν. 215 ζ-η).

Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»

Στις 14 Οκτωβρίου 2003 ξεκίνησε η β΄ φάση του έργου «Προστασία, Συντήρηση, Ανάδειξη Μεσαιωνικού Υδραγωγείου Καβάλας (Καμάρες)» με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Η α΄ φάση πραγματοποιήθηκε το διάστημα 1996-1999 με χρηματοδότηση του Β΄ ΚΠΣ και περιέλαβε το τμήμα του μνημείου ανάμεσα στα δύο ρεύματα της Παλαιάς Εθνικής Οδού. Στη συνέχεια, με ιδιωτική χρηματοδότηση και πόρους από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, οι εργασίες επεκτάθηκαν νοτίως του ρεύματος εξόδου της πόλης.

Οι εργασίες του 2002, δεδομένου του σύντομου χρονικού διαστήματος και των ασταθών καιρικών συνθηκών,

Η πλέον πρόσφατη συζήτηση για το τείχος της πόλης γίνεται στο Κ. Τσουρής, Νεάπολις - Χριστούπολις - Καβάλα. Διορθώσεις - προσθήκες - παρατηρήσεις στην οχύρωση και την ύδρευση, *ΑΔ* 53 (1998): Μελέτες, σ. 387-454.

15. *ΑΔ* 19 (1964), σ. 372˙ 20 (1965): Χρονικά, σ. 469, 473˙ 23 (1968): Χρονικά, σ. 352˙ 24 (1969): Χρονικά, σ. 347˙ 27 (1972): Χρονικά, σ. 573˙ 28 (1973): Χρονικά, σ. 501˙ 29 (1973-74): Χρονικά, σ. 830, 835˙ 33 (1978): Χρονικά, σ. 322˙ 34 (1979): Χρονικά, σ. 342˙ 36 (1981): Χρονικά, σ. 362.

περιορίστηκαν στη συντήρηση των δύο πρώτων ποδαρικών του κάτω διαζώματος και του μεταξύ τους εσωρραχίου, καθώς και στη συστηματική συντήρηση των μεταλλικών ικριωμάτων. Η μέθοδος καθαρισμού και συντήρησης ακολούθησε την πρακτική που έχει εφαρμοστεί στο παρελθόν και περιγράφεται στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* των προηγούμενων ετών. Μετά την ολοκλήρωση και αυτών των εργασιών, οι σκαλωσιές αποσυναρμολογήθηκαν και συντηρήθηκαν.

Πλέον, το συντηρημένο τμήμα του μνημείου είναι οπτικά μεγαλύτερο από το ασυντήρητο και προκαλεί τα ευμενή σχόλια της τοπικής κοινωνίας. Οι εργασίες του επόμενου έτους προγραμματίζονται για το Μάρτιο του 2003 και θα αναπτυχθούν βορείως του ρεύματος εισόδου στην πόλη (Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού). Οι εργασίες στο τείχος και τις Καμάρες πραγματοποιήθηκαν με την επίβλεψη του γράφοντος, του αρχαιολόγου Μ. Λυχούνα και του πολιτικού μηχανικού Μ. Καμίλη.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ - ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Άγιοι Θεόδωροι (Παλαιά Μητρόπολη)

Νότια του μεσαιωνικού φρουρίου και εντός του οχυρωμένου τμήματος της πόλεως των Σερρών, υψώνεται ο παλαιός ναός των Αγίων Θεοδώρων (15ης Μαρτίου), γνωστός ως «παλαιά Μητρόπολη». Πρόκειται για μια τρίκλιτη, βυζαντινή βασιλική, η οποία έχει χτιστεί πιθανώς στη θέση μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η οποία ίσως βρισκόταν στη θέση αρχαιοτέρου οικοδομήματος των προχριστιανικών χρόνων.

Ο ναός αυτός ανεγέρθηκε το έτος 1124 από το Δεσπότη της Ηπείρου Θεόδωρο Άγγελο Κομνηνό, σε ανάμνηση της νίκης του εναντίον των Φράγκων. Περιγραφή του ναού αυτού μας παρέχει ο Θεόδωρος Πεδιάσιμος (14ος αι.)[16].

Ο ναός καταστράφηκε από πυρκαγιά στις αρχές του 20ού αιώνα και αναστηλώθηκε, με δαπάνες του Ελληνικού Κράτους, υπό την εποπτεία του καθηγητή Α.Κ. Ορλάνδου και του αρχιτέκτονα Ευ. Στίκα. Ο ναός παραχωρήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού στην Ιερά Μητρόπολη Σερρών «κατά χρήσιν».

Πρόκειται για μεγάλου μεγέθους οικοδόμημα, το οποίο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 26,20×18 μ. περίπου), μη συμπεριλαμβανομένης της αψίδας του Ιερού Βήματος, συμπεριλαμβανομένου όμως του νάρθηκα. Το κυρίως σώμα του ναού εμφανίζει επίσης ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη.

Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από τρεις κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες από «ατράκιο λίθο» ή «θεσσαλικό μάρμαρο», οι οποίοι φέρονται σε βάσεις μετά πλίνθου από λευκό μάρμαρο και στέφονται με κιονόκρανα. Σε κάθε κιονοστοιχία οι δύο ακραίοι κίονες είναι παλαιοί, ενώ οι μεσαίοι έχουν κατασκευαστεί από σκυρόδεμα, επειδή οι παλαιοί καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια της πυρκαγιάς, η οποία κατέστρεψε το ναό.

Το μεσαίο κλίτος είναι ευρύτερο των πλαγίων και καταλήγει σε μία μεγάλη, ημικυκλική αψίδα προς Α., στο μέσον της οποίας ανοίγεται ένα τρίλοβο παράθυρο. Εντός του χώρου της αψίδας περικλείεται πεταλοειδές σύνθρονο, στο μέσον του οποίου βρίσκεται ο μαρμάρινος επισκοπικός θρόνος. Στο μέσον του Ιερού Βήματος υψώνεται η Αγία Τράπεζα.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται του κυρίως ναού με μαρμάρινο τέμπλο από λευκό μάρμαρο. Οι δεσποτικές εικόνες που βρίσκονται στο τέμπλο είναι καλής ποιότητας και βυζαντινής τεχνοτροπίας και προέρχονται από το β΄ μισό του 20ού αιώνα.

Στο χώρο του κυρίως ναού και εντός του μεσαίου κλίτους βρίσκεται δεύτερος επισκοπικός θρόνος και ο άμβωνας. Αμφότεροι είναι κατασκευασμένοι από λευκόχρωμο μάρμαρο και φέρουν ανάγλυφο διάκοσμο.

Το νότιο κλίτος είναι στενότερο του μεσαίου. Το ανατολικό τμήμα αυτού φέρει τετραγώνου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με κτιστό, ημικυλινδρικό, φερόμενο επάνω σε ψηλό, κυλινδρικό τύμπανο τρούλο. Η ανατολική του πλευρά καταλήγει σε μία ημικυκλική αψίδα, η οποία εγγράφεται εντός του πάχους του τοίχου. Πρόκειται για το διακονικό. Επάνω από το δυτικό τμήμα του μεσαίου κλίτους υπάρχει «υπερώον» (γυναικωνίτης).

Το βόρειο κλίτος είναι στενότερο του μεσαίου. Το ανατολικό αυτού τμήμα φέρει τετραγώνου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με ένα μικρό, ημισφαιρικό, φερόμενο επί κυλινδρικού τυμπάνου, τρούλο. Η ανατολική αυτού πλευρά καταλήγει σε μία ημικυκλική αψίδα, η οποία εγγράφεται εντός του πάχους του ανατολικού τοίχου. Τούτο χρησιμεύει ως πρόθεση του ναού. Επάνω από το δυτικό τμήμα του βορείου κλίτους υπάρχει «υπερώον».

Δυτικά του κυρίως σώματος του ναού είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας, επάνω από τον οποίον υπάρχει «υπερώον». Η πρόσβαση προς τα υπερώα του νάρθηκα και των πλαγίων κλιτών επιτυγχά-

16. Α. Ορλάνδος, Η Μητρόπολις των Σερρών κατά την Έκφρασιν του Πεδιασίμου, *ΕΕΒΣ* 19 (1949), σ. 259-271.

νεται με κλίμακα ανόδου, η οποία είναι κατασκευασμένη στο βόρειο άκρο του νάρθηκα.

Η βασιλική αρχικά καλυπτόταν με ξύλινη στέγη και κεραμίδια. Μετά την καταστροφική πυρκαγιά ανακατασκευάστηκε η οροφή στον τύπο της παλαιάς, αλλά από σκυρόδεμα. Εξωτερικά η στέγη καλύφθηκε με κοίλα κεραμίδια. Η στέγη του μεσαίου κλίτους είναι αμφικλινής ή σαμαρωτή, των δε πλαγίων κλιτών και του νάρθηκα είναι επικλινής.

Τοιχογραφίες. Εντός του Ιερού Βήματος της βασιλικής διατηρούνται λίγα λείψανα καλής ποιότητας παλαιών τοιχογραφιών.

Ταφικό παρεκκλήσιο. Βορειοδυτικά του ναού είναι προσκολλημένο ταφικό παρεκκλήσιο, χτισμένο στον τύπο του σταυροειδούς, συνεπτυγμένου μετά τρούλου ναού. Είναι χτισμένο από αργολιθοδομή και οπτοπλίνθους. Στις τέσσερις πλευρές του κεντρικού τετραγώνου κατόψεως πυρήνα του οικοδομήματος ανοίγονται μικρού μήκους κεραίες, που καλύπτονται με καμάρες. Η ανατολική κεραία καταλήγει σε μια ημικυκλική αψίδα προς Α. Ο χώρος αυτής χρησιμεύει ως Ιερό Βήμα.

Στο μέσον της νότιας και δυτικής πλευράς του κυρίως ναού ανοίγεται ανά μία είσοδος. Στη βόρεια εσωτερική πλευρά της βόρειας κεραίας δημιουργείται ένα αρκοσόλιο, στο οποίο έχει τοποθετηθεί μία μαρμάρινη σαρκοφάγος, στην οποία – σύμφωνα με υπάρχουσα παράδοση – ετάφη ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Α΄ (1350-1363), ο οποίος είχε επισκεφθεί την Εκκλησία των Σερρών προς επιτόπιο εξέταση ορισμένων θεμάτων. Κατά το διάστημα της παραμονής του στις Σέρρες ασθένησε και απεβίωσε, οπότε και ετάφη εκεί.

Στο τεταρτοσφαίριο και στην κόγχη της αψίδας του Ιερού Βήματος του ταφικού αυτού παρεκκλησίου διατηρούνται λείψανα παλαιών τοιχογραφιών.

Κτητορική επιγραφή. Στο δυτικό τμήμα της νότιας εξωτερικής πλευράς του κυρίως ναού και επάνω από την κάτω σειρά των παραθύρων, διατηρείται παλαιά κτητορική επιγραφή του ναού. Αυτή απαρτίζεται από εντοιχισμένες οπτοπλίνθους, στερεωμένες με υδραυλικό κονίαμα (κουρασάνι) και περιλαμβάνει το στίχο:

ΕΝ ΕΤΙ ΑΨΚΕ΄ + Ο ΤΑΠΕΙΝΟΣ
Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΗ[Σ] CΕΡΡΩΝ CΤΕΦΑΝ(ΟΣ)

Η επιγραφή αυτή αναφέρει το έτος 1725, ως έτος ανακαινίσεως του ναού, και το Μητροπολίτη Σερρών Στέφανον, ο οποίος μερίμνησε για το έργο. Πρόκειται πιθανώς για το Μητροπολίτη Σερρών Στεφάνο Β΄, ο οποίος αναφέρεται ήδη προ του 1715.

Στη βορειοανατολική γωνία του ναού βρίσκεται έτερο ταφικό κτίσμα με παλαιά, ενεπίγραφη σαρκοφάγο. Δυτικά αυτού βρίσκεται ένας χώρος ο οποίος έχει διαμορφωθεί από την Εφορεία μας σε συλλογή παλαιών γλυπτών, τα οποία προέρχονται από το ναό των Αγίων Θεοδώρων και τη γύρω από αυτόν περιοχή.

Νοτιοανατολικά του ναού και σε απόσταση 5 μ. περίπου από αυτόν διατηρούνται τα ερείπια παλαιού οικοδομήματος, το οποίο ανεγέρθηκε στα λείψανα ρωμαϊκού κτίσματος. Εντός αυτού υπάρχει φρέαρ, το νερό του οποίου εθεωρείτο αγίασμα.

Βόρεια του ναού υπάρχει εκτεταμένος χώρος, στον οποίον διατηρούνται ερείπια παλαιών οικοδομημάτων. Ο χώρος αυτός δεν έχει ανασκαφεί ή άλλως ερευνηθεί. Θεωρείται πολύ πιθανόν στη θέση αυτή να βρισκόταν κατά τη βυζαντινή εποχή το Επισκοπείο των Σερρών.

Στην αυλή του ναού βρίσκεται μεγάλος αριθμός μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, προερχομένων από παλαιότερα οικοδομήματα, που βρίσκονταν στη θέση αυτή ή εκεί πλησίον.

Επιγραφές. Στη νοτιοδυτική γωνία της νότιας αυλής του ναού βρίσκεται ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 1,02×0,62×0,10 μ.), στην άνω επιφάνεια της οποίας διατηρείται εγχάρακτη, μεγαλογράμματη επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,03 μ.), η οποία αποτελείται από 20 στίχους και έχει ως εξής:

+ ΕΠΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ / ΣΟΥΛΤΑΝ ΑΒΔΟΥΛ ΧΑΜΙΤ΄ Β΄/ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΦΕΙΔΟΥ / ΕΦΟΡΕΥΟΝΤΩΝ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΠΕΤΗ / ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΜΑΡΚΙΔΟΥ/ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΥ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΕΤΡΟΒΙΤΣ / ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ / ΣΕΡΡΑΙΟΣ / ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝ / ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ ΤΟΥΤΟ / ΙΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗ / ΕΠΙ ΧΡΗΣΤΑΙΣ ΕΛΠΙΣΙΝ / ΙΔΡΥΣΕ / [Σ]ΥΝ ΤΗ ΣΥΖΥΓΩ ΔΕΣΠΟΙΝΗ / ΛΙΘΟΣ ΘΕΜΕΛΙΟΣ / ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΩ... Α΄/ ΜΗΝΟΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΚΗ΄

Η επιγραφή αυτή αναφέρει ότι ο Σερραίος Γρηγόριος Κωνσταντίνου και η σύζυγος αυτού Δέσποινα ίδρυσαν παρθεναγωγείο στις Σέρρες και ότι ο θεμέλιος λίθος ετέθη την 28η Φεβρουαρίου του έτους 1891. Το έργο συντελέστηκε επί της εποχής του Σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Β΄(1876-1909) και όταν ήταν μητροπολίτης Σερρών ο Κωνσταντίνος Α΄ Βαφείδης (1888-1892).

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (Προδρομούδι) - Μετόχι Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών

Εντός του οχυρωμένου τμήματος της παλαιάς πόλης των Σερρών, δυτικά του μεσαιωνικού τείχους και σε επαφή σχεδόν με αυτό, νοτιοανατολικά του ναού των Αγίων Θεοδώρων (Παλαιά Μητρόπολη) και σε απόσταση 250 μ. περίπου από αυτόν, βορειοδυτικά του ναού των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού και σε απόσταση 200 μ. περίπου από αυτόν, στη συμβολή των οδών Ίωνος

Δραγούμη και Εξοχών, υψώνεται ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Προδρομούδι). Ο ναός αυτός είναι αφιερωμένος στην Αποτομή του Τιμίου Προδρόμου (29 Αυγούστου) και αποτελεί Μετόχιον της Ιεράς Κοινοβιακής Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών[17].

Πρόκειται για ικανών διαστάσεων οικοδόμημα, το οποίο ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης, ξυλόστεγης βασιλικής των χρόνων της τουρκοκρατίας. Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος έχει κατεύθυνση από Δ. προς Α. και εμφανίζει απόκλιση 45° προς ΒΑ.

Το κυρίως σώμα της βασιλικής εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 16,85×14,60 μ. και εσωτ. διαστ. 15,55×13,10 μ.) και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία περιλαμβάνει τέσσερις ξύλινους, τετραγώνου διατομής κίονες, οι οποίοι στηρίζονται σε λίθινη βάση, φέρουν κιονόκρανα και ενώνονται μεταξύ τους με τόξα.

Το μεσαίο κλίτος είναι ευρύτερο των πλαγίων και καταλήγει σε μία μεγάλη, ημικυκλική αψίδα προς Α. (χορδής 4,90 και βέλους 2,90 μ.). Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλ. 1,35 μ.). Το νότιο κλίτος καταλήγει προς Α. σε μία μικρή ημικυκλική κόγχη, η οποία εγγράφεται εντός του πάχους του τοίχου. Στο δυτικό άκρο της νότιας αυτού πλευράς ανοίγεται μία είσοδος (πλ. 1,99 μ.) και ανατολικά αυτής τρία παράθυρα. Το βόρειο κλίτος καταλήγει προς Α. σε μία μικρή ημικυκλική κόγχη, η οποία εγγράφεται εντός του πάχους του τοίχου. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλ. 0,99 μ.). Στη βόρεια αυτού πλευρά ανοίγονται τέσσερα παράθυρα. Τα δάπεδα του ναού καλύπτονται με ορθογωνίου σχήματος πλάκες από φαιόχρωμο μάρμαρο. Το κυρίως σώμα του ναού καλύπτεται με ξύλινη, αμφικλινή στέγη και κεραμίδια.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής κείται ανοικτό πρόπυλο, το οποίο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (διαστ. 13,10×2,80 μ. περίπου). Επί της δυτικής πλευράς του προπύλου είναι τοποθετημένοι οκτώ ξύλινοι, τετραγώνου διατομής κίονες, οι οποίοι στηρίζουν την ξύλινη, επικλινή στέγη αυτού.

Σε πολύ μικρή απόσταση από τον μέχρι σήμερα διατηρούμενο ναό βρέθηκε η βάση της αψίδας Ιερού Βήματος παλαιοτέρου ναού, των ύστερων βυζαντινών χρόνων, από την οποία πιστοποιείται η ταύτιση του ναού αυτού με το μονύδριο του Κωνσταντίνου Χολεβιάρου, το οποίο αφιερώθηκε στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών κατά το έτος 1342 μ.Χ.

Στη δυτική εξωτερική πλευρά του ναού και πάνω από την είσοδο είναι εντοιχισμένη μία ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,55×0,42 μ.), επί της οποίας υπάρχει μεγαλογράμματη, εγχάρακτη, κτητορική επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,022-0,04 μ.), που αποτελείται από 12 στίχους και η οποία έχει ως ακολούθως:

ΑΥΤΗ Η ΙΕΡΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ / ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ
ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΑΝΗ/ΓΕΡΘΗ ΕΚ ΘΕΜΕΛΙΩΝ
ΤΕΛΕΙΑ / ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΙΣ ΤΩΝ /
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΜΑΣ ΣΥΝΑΔΕΛ/ΦΩΝ
ΣΙΛΒΕΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙ/ΝΙΚΟΥ ΤΩΝ
ΜΟΝΑΧΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΑ/ΔΕΛΦΩΝ ΤΩΝ
ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΩΝ / ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΚΟΒΑΤΣΗΟΓΛΟΥ ΚΑΤΑΓΟΜΕ/ΝΩΝ ΕΞ
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΩΝ / ΤΟΥ ΠΟΤΕ
ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ / ΣΕΡΡΩΝ
ΣΤΕΦΑΝΟΥ 1819 ΚΑΤΑ ΜΑΪΟΝ

Συνεπώς ο ναός αυτός ανεγέρθηκε το έτος 1819.

Ακόμη στη δυτική εξωτερική πλευρά του ιδίου ναού είναι εντοιχισμένη λιθόπλινθος από σιτόχρου πωρόλιθο, στην επιφάνεια του οποίου έχει χαραχθεί το μονόγραμμα της μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, άνωθεν αυτού σταυρός και κάτωθεν αυτού η χρονολογία 1990. Πρόκειται προφανώς για το έτος της τελευταίας ανακαινίσεως του ναού.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξυλόγλυπτο τέμπλο, σύγχρονο του ναού. Επί του τέμπλου βρίσκονται οι εξής δεσποτικές εικόνες: Ιησούς Χριστός ως Μέγας Αρχιερεύς, Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα και Αποτομή του Τιμίου Προδρόμου.

Κάτω και αριστερά αυτής υπάρχει η γραπτή επιγραφή: *ΑΩΚΑ*, ήτοι: 1821, η βάπτιση του Χριστού, η υπό της Αγίας Τριάδος στέψη της Θεοτόκου.

Κάτωθεν αυτής υπάρχει η επιγραφή:

ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΛΑΔΑΔΩΝ ΩΝ Η ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΕΣΤΩ
ΒΟΗΘΕΙΑ. ΑΩΙΘ΄

ήτοι αναγράφεται η χρονολογία 1819, ο Προφήτης Ηλίας μετά σκηνών εκ του βίου αυτού, το Γενέσιον του Ιωάννου του Προδρόμου, ο Άγιος Σπυρίδων.

Κάτωθεν αυτού υπάρχει η γραπτή επιγραφή:

ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΑΥΤΩΝ ΩΝ Ο ΑΓΙΟΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣ /
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΕΣΤΩ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΟΣ.
ΑΩΚ.

Στη βόρεια πύλη του ναού, που οδηγεί από το βόρειο κλίτος προς το Ιερό Βήμα υπάρχει μεγάλων διαστάσεων εικόνα του αγίου Χριστοφόρου μετά σκηνών από το βίο αυτού. Κάτω και δεξιά της εικόνας αυτής διατηρείται η γραπτή επιγραφή: *1825*.

17. Η Ιερά Κοινοβιακή Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών είναι μία από τις παλαιότερες και σπουδαιότερες μονές της Μακεδονίας. Παλαιότερα ήταν ανδρώα, από το έτος 1980 και εξής στην ως άνω μονή εγκαταβιώνει μία γυναικεία αδελφότητα, με ηγουμένη την αδελφή Φεβρωνία.

Στο ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Προδρομούδι) Σερρών εφυλάσσετο, όπως αναφέρει ο Γεώργιος Β. Καφταντζής[18], μία εικόνα της Θεοτόκου (διαστ. 0,45×0,52 μ.), επί της οποίας υπήρχε η γραπτή επιγραφή:

Μνήσθητι Δέσποινα τοῦ δούλου σου / Δημητρίου, Εὐθυμίας καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐζωγραφήθη διὰς χειρὸς Στεργίου Γ. τοῦ ἐκ Νευροκοπίου, 1860, κατὰ Μαρτίου.

Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών - Ναΰδριο Αγίας Παρασκευής

Βορειοανατολικά της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από αυτήν, νοτιοανατολικά του ναϋδρίου του Ταξιάρχου Μιχαήλ, στις πλαγιές του όρους Μενοίκιον, στην ανατολική όχθη μικρού ποταμού, ο οποίος κυλά τα γάργαρα νερά του, σε καταπράσινη κοιλάδα, κατάφυτη από πλατάνια (Platanus orientalis), κυπαρίσσια (Cypressus sempervirens), ελαιόδενδρα, πουρνάρια και άλλα άγρια δένδρα και θάμνους, βρίσκεται το ναΰδριο της Αγίας Παρασκευής (26η Ιουλίου).

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο οικοδόμημα. Εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 7,20×5,17 μ., εσωτ. διαστ. 5,36×3,67 μ.). Η ανατολική αυτού πλευρά καταλήγει σε δύο ισοδύναμες ημικυκλικές κόγχες. Πρόκειται συνεπώς για ένα δίκογχο ναό. Ο αρχιτεκτονικός αυτός τύπος ναού απαντά σπάνια και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον[19].

Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος βαίνει από Δ. προς Α. (70°) και εμφανίζει απόκλιση 20° προς ΒΑ. Το δάπεδο του ναού καλύπτεται με πλάκες από φαιόχρωμο μάρμαρο, σχήματος τετραγώνου ή ορθογωνίου. Ο ναός καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Η στέγη εξωτερικά είναι αμφικλινής (διαστ.7,40×6 μ.) και φέρει εγχώριες, σχιστολιθικές πλάκες.

Ιερό Βήμα. Το Ιερό Βήμα χωρίζεται του κυρίως ναού με απλό, ξύλινο, νεότερο τέμπλο (πάχ. 0,12 μ.). Τούτο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 3,54×1,80 μ.) και καταλήγει προς Α. σε δύο ισοδύναμες, ημικυκλικές κόγχες, οι οποίες εγγράφονται εντός του πάχους του ανατολικού τοίχου, ήτοι: α) νότια κόγχη (χορδής 0,89 και βέλους 0,62 μ.) και β) βόρεια κόγχη (χορδής 0,88 και βέλους 0,55 μ.). Μέσα σε κάθε κόγχη βρίσκεται ανά μία κτιστή, σιγμοειδής Αγία Τράπεζα (ύψ. 0,80 μ. περίπου).

Στο ανατολικό άκρο της βόρειας εσωτερικής πλευράς του Ιερού Βήματος και εντός του πάχους του τοίχου ανοίγεται μία ορθογωνίου σχήματος κόγχη (πλ. 0,47 και βάθ. 0,42 μ.), η οποία χρησίμευε ως κόγχη της προθέσεως. Προ αυτής βρίσκεται μία κτιστή τράπεζα, σχήματος τετάρτου κύκλου, η οποία χρησιμεύει ως Τράπεζα της προθέσεως. Στο μέσον περίπου της νότιας αυτού πλευράς και εντός του πάχους του τοίχου ανοίγεται μία ορθογωνίου σχήματος κόγχη (πλ. 0,35 και βάθ. 0,59 μ.).

Κυρίως ναός. Ο κυρίως ναός εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 3,60×3,67 μ.). Στο δυτικό τμήμα της νότιας αυτού πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλ. 1 μ.). Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοίγεται ένα πολεμιστροειδές παράθυρο (πλ. 0,50-0,74 μ.).

Στο ανατολικό τμήμα της νότιας αυτού πλευράς και εντός του πάχους του τοίχου ανοίγεται μία ορθογωνίου σχήματος κόγχη (πλ. 0,65 και βάθ. 0,06 μ.). Στο ανατολικό τμήμα της βόρειας αυτού πλευράς και εντός του πάχους του τοίχου ανοίγεται μία επίσης ορθογωνίου σχήματος κόγχη (πλ. 0,34 και βάθ. 0,32 μ.).

Στο βόρειο άκρο της δυτικής εσωτερικής πλευράς του ναού και σε ύψος 2,20 μ. περίπου από τη στάθμη του δαπέδου είναι εντοιχισμένος στον τοίχο πήλινος αμφορίσκος (διαμ. οπής 0,10 και βάθ. 0,20 μ.). Πρόκειται για ακουστικό αγγείο ή ηχείο. Τα αγγεία αυτά εντοιχίζονταν τόσο στους χριστιανικούς ναούς, όσο και στα μουσουλμανικά τεμένη, προκειμένου να ενισχύεται και να βελτιώνεται η ποιότητα των ήχων της ψαλμωδίας των ιερέων και των ψαλτών, κατά τη διάρκεια των Ιερών Ακολουθιών και του κηρύγματος.

Στο δυτικό άκρο της νότιας εξωτερικής πλευράς του ναϋδρίου της Αγίας Παρασκευής βρίσκεται το πρόπυλον. Πρόκειται για ορθογώνιας κάτοψης χώρο (διαστ. 3,05×1,50 μ.), ο οποίος είναι ανοικτός προς Α., Ν. και Δ. Επί τεσσάρων κυλινδρικών, αρράβδωτων στηριγμάτων, εν είδει κιόνων, φέρεται η ξύλινη στέγη, η οποία καλύπτεται εξωτερικά με εγχώριες σχιστολιθικές πλάκες.

Κτητορική επιγραφή. Πάνω από την είσοδο είναι εντοιχισμένη μία ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,33×0,29×0,025 μ.), επί της οποίας υπάρχει ανάγλυφη, μεγαλογράμματη, κτητορική επιγραφή, η οποία περιλαμβάνει εννέα στίχους (ύψ. γραμμ. 0,03 μ.) και έχει ως εξής:

+ ΟΥΤΟΣ Ο ΙΕΡΟΣ ΝΑΪΣ/ΚΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΣΙΟ/ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥ/ΗΣ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΘΕΜΕ/ΛΙΩΝ ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΠΟ ΚΤΙΣΕ/ΩΣ ΚΟΣΜΟΥ ΖΡΛ΄ (7130) / ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΣ 1622 / ΣΒΕΤΗ ΠΡΟΔΡΟΜ 1904 / ΜΑΗΣΤΟΡ ΔΗΝΑ ΒΑΣΗΛ.

18. Γ.Β. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφερείας της*, τ. Α΄, Αθήναι 1967, σ. 164. Πρβλ. Λ. Λαούρδα, Δύο ζωγράφοι των δεσποτικών εικόνων του ιερού ναού του Τιμίου Προδρόμου στην Καβάλα, *Α΄ Τοπικό Συμπόσιο, Η Καβάλα και η περιοχή της. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 335.

19. Γ. Δημητροκάλλης, *Οι δίκογχοι χριστιανικοί ναοί*, Αθήναι 1976.

Είναι αξιοσημείωτο ότι αναφέρεται τόσο το έτος από κτίσεως κόσμου, όσο και το έτος από της γεννήσεως του Χριστού.

Αγίασμα. Στο βόρειο τμήμα της δυτικής εξωτερικής πλευράς του κυρίως ναού κείται μια ιδιαίτερη, κτιστή κατασκευή, το Αγίασμα. Πρόκειται για φυσική πηγή νερού, η οποία αναβλύζει κάτω ακριβώς από το δάπεδο του ναού της Αγίας Παρασκευής.

Το νερό αυτό, το οποίο θεωρείται αγίασμα, ρέει σε μία αύλακα (μήκ. 1,50, πλ. 0,40-0,30 και βάθ. 0,20 μ.), η οποία έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και χύνεται στον παρακείμενο μικρό ποταμό.

Μικρή κτιστή κλίμακα, η οποία αποτελείται από τέσσερις λίθινες βαθμίδες, οδηγεί από το επίπεδο της αυλής του ναού στην πηγή του Αγιάσματος.

Τέμπλον. Δεσποτικές εικόνες: Επί του τέμπλου διατηρούνται οι εξής δεσποτικές εικόνες:

1. Ιησούς Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,70×0,50× 0,01 μ.). Ο Ιησούς Χριστός παρίσταται στηθαίος, μετωπικός. Φορεί χειριδωτό, κυανόχρωμο χιτώνα και ερυθρό ιμάτιο, ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί ανοικτό κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό, επί του οποίου υπάρχει το κείμενο:

Δεῦτε πρὸς μὲ πάντες οἱ κοπιῶντες κ(αὶ) πεφορτισμένοι καγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ ὑμᾶς καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ...[20].

2. Θεοτόκος η Γοργοϋπήκοος (διαστ. 0,74×0,59×0,01 μ.). Εικονίζεται η Θεοτόκος από την οσφύ και άνω, αριστεροκρατούσα, στον τύπο της Οδηγήτριας, με την επιγραφή: *Θεοτόκος η Γοργοϋπήκοος*.

3. Αγία Παρασκευή (διαστ. 0,69×0,49×0,02 μ.). Εικονίζεται ολόσωμη, όρθια, μετωπική η αγία Παρασκευή.

Και οι τρεις εικόνες του τέμπλου είναι μετρίας ποιότητας και δυτικής τεχνοτροπίας των αρχών του 20ού αιώνα.

Μεγάλη Δέηση: Πάνω από τις δεσποτικές εικόνες εικονίζεται η Μεγάλη Δέηση, ήτοι: στο κέντρο παρίσταται ο Ιησούς Χριστός, δεξιά αυτού (βόρεια) η Θεοτόκος και αριστερά αυτού (νότια) ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

Εκατέρωθεν των τριών αυτών προσώπων εικονίζονται ανά έξι απόστολοι, ήτοι (από Β. προς Ν.):

Θωμάς, Ιάκωβος, Ανδρέας, Μάρκος ο Ευαγγελιστής, Ιωάννης ο Θεολόγος, Πέτρος, Παύλος, Ματθαίος ο Ευαγγελιστής, Λουκάς ο Ευαγγελιστής, Σίμων, Βαρθολομαίος, Φίλιππος.

Πρόκειται για εικόνες μετρίας ποιότητας, πιθανώς του β΄ μισού του 18ου αιώνα.

Τοιχογραφίες. Στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων του ναού διατηρούνται λίγα λείψανα τοιχογραφιών:

1. Στην εσωτερική επιφάνεια της βόρειας κόγχης του Ιερού Βήματος εικονίζεται η Άκρα Ταπείνωσις, ήτοι ο Ιησούς Χριστός από την οσφύ και άνω, άπνους, ημίγυμνος, φέρων μόνον βραχύ περίζωμα. Έχει κλίνει την κεφαλή προς τη δεξιά αυτού πλευρά και έχει σταυρωμένα τα χέρια επί του στήθους. Προ αυτού εικονίζεται τάφος ορθογωνίου σχήματος, φέρων τη μορφή σαρκοφάγου. Αριστερά της κεφαλής του Ιησού, ως προς το θεατή, υπάρχει η γραπτή επιγραφή: *Ι ΑΠΩΚΑΘΥΛΟCΙC*. Κάτω και αριστερά της παραστάσεως και εντός δέλτου υπάρχει γραπτή, τετράστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής :

1764
+ΝΗΚΥΦΩΡΟΥ
ΙΕΡΩΔΥΑΚΟΝ
ΧΡΙCΤΟ –ΜΑΡΙΑ.

2. Στο δυτικό άκρο του βορείου μισού της καμάρας στον κυρίως ναό διατηρείται τοιχογραφία, στην οποία εικονίζεται ο Ασπασμός της Ελισάβετ[21]. Παρίστανται η Ελισάβετ και η Μαρία ολόσωμες, όρθιες, στραμμένες η μία προς την άλλη και έχουν ενωμένα τα χέρια τους σε μορφή χειραψίας.

Πρόκειται για εικόνα μετρίας ποιότητας, δυτικής τεχνοτροπίας, του τέλους του 19ου ή των αρχών του 20ού αιώνα.

Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών - Ναΰδριο Ταξιάρχου Μιχαήλ

Βορειοανατολικά της κοινοβιακής μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών και σε απόσταση 800 μ. περίπου από αυτήν, βορειοδυτικά του ναϋδρίου της Αγίας Παρασκευής και σε απόσταση 200 μ. περίπου από αυτό, στις πλαγιές του όρους Μενοίκιον, βρίσκεται το ναΰδριο του Ταξιάρχου Μιχαήλ (8 Νοεμβρίου).

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο οικοδόμημα, το οποίο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με ξύλινη, αμφικλινή στέγη και κοίλα κεραμίδια εξωτερικά. Η ανατολική αυτού πλευρά καταλήγει σε μια ημικυκλική αψίδα, στο μέσον της οποίας ανοίγεται μονόλοβο παράθυρο. Βόρεια της κεντρικής αψίδας και εντός του πάχους του τοίχου ανοίγεται μια δεύτερη, μικρών διαστάσεων, ημικυκλική αψίδα (κόγχη προθέσεως). Στο μέσον περίπου της νότιας πλευράς του Ιερού Βήματος ανοίγεται ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο. Τούτο δεν υπήρχε αρχικά, αλλά ανοίχθηκε αργότερα και κατά τη διάνοιξη αυτού καταστράφηκαν τμήματα των τοιχογραφιών που βρίσκονταν εντός του ναού και στη βόρεια εσωτερική πλευρά του προπύλου.

20. *Ματθ*. 11, 28-29.

21. *Λουκ*. 1, 39-40.

Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς του κυρίως ναού ανοίγεται η είσοδος. Επί της βόρειας πλευράς του κυρίως ναού ανοίγονται δύο παράθυρα. Το δάπεδο του ναού καλύπτεται με φαιόχρωμες, εγχώριες, ακανόνιστου σχήματος ασβεστολιθικές πλάκες.

Νότια του ναού είναι προσκολλημένο ένα πρόπυλο, ίσου μήκους με αυτό. Είναι στεγασμένο με ξύλινη στέγη και κοίλα κεραμίδια, είναι κλειστό προς Α., Β. και Δ., ενώ είναι ανοικτό προς Ν.

Ο ναός του Ταξιάρχου Μιχαήλ αναστηλώθηκε τελευταία με τη φροντίδα της Αδελφότητας της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου, αντικαταστάθηκαν τα φθαρμένα τμήματα της ξύλινης στέγης και τα σπασμένα κεραμίδια, ενώ συμπληρώθηκαν τα φθαρμένα τμήματα του λιθόστρωτου του δαπέδου.

Οι εσωτερικές επιφάνειες, τόσο των τοίχων του ναού, όσο και του προπύλου αυτού, έφεραν μεταβυζαντινές τοιχογραφίες, τμήματα των οποίων διατηρούνται.

Ειδικότερα το εικονογραφικό πρόγραμμα έχει ως εξής:

Ι. Ιερό Βήμα. Αψίδα: στο τεταρτοσφαίριο εικονίζεται η Θεοτόκος Πλατυτέρα, στον τύπο της Βλαχερνίτισσας. Στην κόγχη παρίστανται τέσσερις Άγιοι Ιεράρχες ολόσωμοι, όρθιοι, φέροντες αρχιερατικά άμφια και κρατώντας ανεπτυγμένα, ενεπίγραφα λειτουργικά ειλητάρια, είναι στραμμένοι προς το κέντρο της αψίδας και συλλειτουργούν, ήτοι (Β.-Ν.): α) Νικόλαος Αρχιεπίσκοπος Μύρων, β) Ιωάννης Χρυσόστομος, γ) Μέγας Βασίλειος, και δ) Γρηγόριος ο Θεολόγος. Στο κέντρο της αψίδας εικονίζεται ο Μελισμός ή «ο Θυόμενος», όπως συχνά επιγράφεται η παράσταση.

Στο ανατολικό μέτωπο, στην άνω ζώνη εικονίζεται η Πεντηκοστή, από την οποία μόνο λείψανα διατηρούνται, ενώ στην κάτω ζώνη ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου.

Στην πρόθεση εικονίζεται η Άκρα Ταπείνωση, εκατέρωθεν της οποίας υπάρχει η γραπτή επιγραφή:

Υ ΑΠΟΚΑΘΗΛΟΣΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Στο νότιο τοίχο εικονίζονται στη μεν άνω ζώνη οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, στη δε κάτω ζώνη απομίμηση ποδέας.

Στο βόρειο τοίχο υπάρχει διακοσμητικό-απομίμηση ποδέας.

ΙΙ. Κυρίως ναός. Νότιος τοίχος: Στην άνω ζώνη (Α.-Δ.) εικονίζονται η Βάπτιση του Χριστού, η Έγερση του Λαζάρου και η Βαϊοφόρος. Στην κάτω ζώνη (Α.-Δ.) εικονίζονται το Γενέσιον της Θεοτόκου, ο άγιος Γεώργιος ο Τροπαιοφόρος, ο άγιος Δημήτριος ο Μυροβλύτης και ο Άγιος Θεόδωρος.

Η βόρεια εσωτερική πλευρά του προπύλου φέρει τοιχογραφία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Παρίσταται σε υπερφυσικό μέγεθος, ολόσωμος, όρθιος, μετωπικός, φέρων στρατιωτική στολή και κρατώντας στη δεξιά χείρα γυμνό ξίφος. Στο κάτω τμήμα της παραστάσεως υπάρχει μεγάλος αριθμός χαραγμάτων που προέρχονται από διάφορες εποχές. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και τα ακόλουθα:

1736, 1747, Αβράμιος 1748, 1753, Θωμάς 1754, 1761, 1768, 1788, 1850.

Ο ναός αυτός του Ταξιάρχου Μιχαήλ ανεγέρθηκε πιθανώς κατά το 17ο αιώνα. Οι τοιχογραφίες αυτού σώζονται αποσπασματικά, είναι μετρίας τέχνης και προέρχονται επίσης από το 17ο ή τις αρχές του 18ου αιώνα.

Εντός του ναού και επί του δαπέδου βρίσκεται μια ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο, θραυσμένη σε περισσότερα τεμάχια, από τα οποία ορισμένα λείπουν. Σε αυτήν υπάρχει μεγαλογράμματη, εγχάρακτη, οκτάστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

+ [ΤΟΥΤ]Ο ΤΟ ΜΕΤΟΧΙ /
ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΑΝΩ /
[ΑΠΟ] ΤΟΝ ΔΡΟΜΟΝ Α[ΥΤ]ΟΝ /
ΕΛΑΙΟΝΕΣ ΕΓΕΝΟΝ[ΤΟ] /
[ΕΠΙ] ΤΟΥ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ /
[ΘΕΟΦ]ΑΝΙΙ Ι[ΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ] ΣΤΑΡΖΙ /
[ΚΑΙ] ΔΑΝΙΗΛ [ΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ ΙΟΥ]ΣΤΙΝΟΥ
1846.

Γύρω από το ναό του Ταξιάρχου Μιχαήλ διατηρούνται περισσότερα λιθόκτιστα, από καιρού ερειπωμένα οικοδομήματα, τα οποία ανήκαν στο μετόχι της μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών και εξακολουθούν να υπάγονται σε αυτήν. Επίσης γύρω από το ναό υπάρχει μεγάλος ελαιώνας, με πολυάριθμα, μεγάλα και καρποφόρα ελαιόδενδρα. Η επιγραφή αυτή αναφέρεται προφανώς στην ίδρυση ή την ανακαίνιση του Μετοχίου αυτού και στη φύτευση των ελαιόδεντρων.

Παγγαίον - Μονή Παναγίας Εικοσιφοινίσσης

Στις πλαγιές του όρους Παγγαίου (υψόμ. 1.956 μ.)[22] και σε δασώδη περιοχή (υψόμ. 759 μ.), βρίσκεται η μονή της Παναγίας Εικοσιφοινίσσης, η οποία αποτελεί ένα από τα παλαιότερα, μεγαλύτερα και σπουδαιότερα μοναστικά κέντρα της Μακεδονίας[23] .

Η παράδοση, η οποία συνδέει την ίδρυση της μονής προς τον Επίσκοπο Φιλίππων Σώζοντα, ο οποίος έλαβε μέρος στη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο (Χαλκηδών 451

22. Πρόκειται για το όρος Πάγγαιον των αρχαίων, το οποίο ήταν περίφημο κατά την αρχαιότητα για τα ορυχεία χρυσού και αργύρου, τα οποία εκμεταλλεύονταν οι Μακεδόνες βασιλείς και ιδίως ο Φίλιππος Β΄. Σήμερα τα μεταλλεία αυτά έχουν εξαντληθεί. Επί του Παγγαίου υπήρχε κατά την αρχαιότητα το Μαντείον του Διονύσου, το οποίο υπηρετούσαν οι ιερείς Σάτρες, οι οποίοι έθυαν λευκούς ίππους, σε ανάμνηση των λευκών ίππων του μυθολογικού ήρωα Ρήσου.

23. Η μονή παλαιότερα ήταν ανδρώα, τελευταία όμως εγκαταβιώνει σε αυτή μία γυναικεία αδελφότητα, με ηγουμένη τη μοναχή Αλεξία.

μ.Χ.)[24], είναι ανιστόρητος. Η αρχαιότερη μαρτυρία περί αυτής προέρχεται από το Φεβρουάριο του 1320 μ.Χ.[25].

Η ίδρυση της μονής σύμφωνα με αρχαιολογικές διαπιστώσεις φαίνεται να είναι αρχαιότερη, θα πρέπει όμως να τοποθετηθεί όχι πριν από το 10ο αιώνα. Τα μαρμαροθετήματα του δαπέδου του καθολικού και ορισμένα γλυπτά αποτελούν τα μοναδικά μέχρι σήμερα αρχαιολογικά μεσοβυζαντινά λείψανα[26].

Η μονή προικίστηκε πλουσιοπάροχα από την αρχή και είχε ομαλό ιστορικό βίο και σχετική ευημερία, παρά τους πολέμους και τις δυσμενείς ιστορικές συγκυρίες που κατά καιρούς αναστάτωσαν τη Μακεδονία. Ο ηγούμενος της μονής έφερε τον τίτλο του αρχιμανδρίτη και του πρωτοσύγκελλου, γεγονός το οποίο φανερώνει μεταξύ άλλων και τη σπουδαιότητα αυτής.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος Α΄(1410 - †1492 περίπου), ο οποίος διετέλεσε πατριάρχης κατά τα έτη 1467-1476 και 1489-1491, απεσύρθη μετά την παραίτησή του στη μονή Εικοσιφοινίσσης και πέθανε εκεί[27].

Το καθολικό της μονής είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου). Στη μονή φυλάσσεται παλαιά εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας, η οποία θεωρείται αχειροποίητος και πιστεύεται ως θαυματουργός. Φέρει δε αργυρό κάλυμμα.

Στη μονή φυλασσόταν πριν από το 1914 πολύτιμη συλλογή 430 περίπου παλαιών χειρογράφων, το κύριο σώμα της οποίας βρίσκεται σήμερα στη Σόφια της Βουλγαρίας, ενώ περί τα 20 χειρόγραφα είναι διασκορπισμένα σε διάφορες βιβλιοθήκες της Ευρώπης και της Αμερικής[28].

Η μονή Εικοσιφοινίσσης απαρτίζεται από ένα εκτεταμένο οικοδομικό συγκρότημα. Στο κέντρο μιας ευρύχωρης αυλής υψώνεται το καθολικό αυτής. Στις τέσσερις πλευρές της αυλής βρίσκονται το ηγουμενείο, η βιβλιοθήκη, τα κελλιά, οι ξενώνες και λοιποί βοηθητικοί χώροι.

Το καθολικό είναι μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, χτισμένο στον τύπο του σταυροειδούς, εγγεγραμμένου, τρίκογχου, αγιορειτικού ναού. Ο πυρήνας του είναι ένα κανονικό τετράγωνο. Στη βορειοανατολική και νοτιοανατολική του γωνία υψώνεται ανά ένας κτιστός πεσσός, ενώ στη βορειοδυτική και νοτιοδυτική γωνία του τετράγωνου πυρήνα υψώνονται ανά δύο κυλινδρικοί, αρράβδωτοι, από φαιόχρωμο μάρμαρο κίονες, φερόμενοι σε βάσεις και στεφόμενοι με κιονόκρανα. Οι πεσσοί και οι κίονες ενώνονται μεταξύ τους με τόξα, τα οποία στηρίζουν κυλινδρικό τύμπανο, το οποίο φέρει τον ημισφαιρικό τρούλο.

Στην ανατολική, βόρεια και νότια πλευρά του τετράγωνου πυρήνα εφάπτονται ισάριθμες κεραίες, οι οποίες καλύπτονται με κτιστές καμάρες. Οι κεραίες αυτές καταλήγουν σε ημικυκλικές κόγχες, οι οποίες καλύπτονται με τεταρτοσφαίρια.

Εκατέρωθεν της ανατολικής κεραίας του σταυρού της κατόψεως του καθολικού είναι προσαρτημένος ανά ένας ορθογώνιας κάτοψης χώρος, ο οποίος καλύπτεται με κτιστή καμάρα και καταλήγει προς Α. σε ημικυκλική αψίδα. Από αυτούς ο μεν βόρειος χώρος είναι η πρόθεση, ο δε νότιος το διακονικό.

Δυτικά του κυρίως σώματος του καθολικού είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας, ο οποίος χωρίζεται σε τρεις επιμέρους χώρους. Από αυτούς ο κεντρικός χώρος φέρει στο μέσον αυτού έναν ημισφαιρικό τρούλο. Οι δύο πλάγιοι χώροι του νάρθηκα φέρουν επίσης ανά ένα μικρότερο του κεντρικού τρούλο.

Ο νάρθηκας περιβάλλεται κατά τις τρεις του πλευρές, ήτοι τη νότια, τη δυτική και τη βόρεια από ευρύχωρο, ανοικτό προς τα έξω πρόπυλο.

Το αρχαιότερο τμήμα του καθολικού, το οποίο διατηρείται μέχρι σήμερα, είναι τμήμα του δαπέδου αυτού, το οποίο καλύπτεται με μαρμαροθέτημα (opus sectile) και ορισμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία είναι δυνατό να αναχθούν στη μεσοβυζαντινή φάση του μνημείου.

Το καθολικό της μονής ανακαινίστηκε ριζικά το διάστημα 1837-1842. Επί των δύο ζευγών των κιόνων του καθολικού υπάρχουν επιγραφές με τις χρονολογίες 1839, 1840 και 1842 που αναφέρονται στην τελευταία ανακαίνιση αυτού.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξυλόγλυπτο και επιχρυσωμένο, καλής ποιότητας τέμπλο, το οποίο διατηρείται σε καλή κατάσταση.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Δράμα

Αγία Σοφία

Εντός του παλαιού τμήματος της πόλεως της Δράμας, το οποίο περιβαλλόταν από τα μεσαιωνικά τείχη των οποίων τμήματα διατηρούνται μέχρι σήμερα σε ορισμένα σημεία σε ικανό ύψος, βρίσκεται ο παλαιός ναός της

24. Περιοδικό *Γρηγόριος Παλαμάς*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1919, σ. 93.

25. L. Petit - B. Korablev, *Actes de Chilandar, Vizant. Vremennik*, XVII (1911), σ. 130.

26. Μ. Καμπούρη, Νέα στοιχεία από την μεσοβυζαντινή φάση του Καθολικού της Μονής Εικοσιφοινίσσης, *ΕΕΠΣ*, τ. Ε΄, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 127-148.

27. Ό.π., σ. 131, σημ. 7. Θ. Παπαζώτος, Η χρονολόγηση των επιχρισμένων τοιχογραφιών του ναού των Αγίων Αναργύρων της Εικοσιφοινίσσης του Παγγαίου, *Α Τοπικό Συμπόσιο, Η Καβάλα και η περιοχή της, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 422.

28. V. Laurent, Εικοσιφοινίσσης μονή, *ΘΗΕ* 5 (1964), στ. 407-408.

Αγίας Σοφίας. Πρόκειται για τον αρχαιότερο ακέραιο σωζόμενο χριστιανικό ναό της Δράμας και έναν από τους αρχαιότερους ναούς ολόκληρης της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης.

Η στάθμη του δαπέδου του ναού αυτού βρίσκεται 2 μ. περίπου χαμηλότερα από τη σημερινή στάθμη της αυλής του ναού. Αυτό προφανώς οφείλεται στην παλαιότητα του ναού. Είναι διαπιστωμένο ότι η στάθμη ενός τόπου που κατοικείται επί μακρό χρονικό διάστημα αυξάνει συνεχώς ως προς το ύψος.

Ο ναός αυτός είναι σχετικά μετρίων διαστάσεων. Είναι χτισμένος από αργούς λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα (πάχ. τοίχων 1 μ.). Μεταξύ των λίθων της τοιχοποιίας του ναού παρεμβάλλονται οριζόντιες στρώσεις από οπτοπλίνθους, καθώς και μεμονωμένες οπτόπλινθοι ή τμήματα αυτών. Συχνά πάνω από τα ανοίγματα του ναού (θύρες, παράθυρα) δημιουργούνται τόξα από οπτοπλίνθους για λόγους στατικούς και διακοσμητικούς[29].

Ο ναός εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 11,34×10,34 μ., συμπεριλαμβανομένου του Ιερού Βήματος και του νάρθηκα) και ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης, θολωτής βασιλικής με τρούλο. Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος βαίνει από Δ. προς Α. (100°) και εμφανίζει απόκλιση 10° προς ΝΑ.

Το κυρίως σώμα του ναού εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ.: μήκ. 8,22 και πλ. 10,34 μ.) και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από δύο κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες από φαιόχρωμο μάρμαρο (ύψ. 2,36 και διάμ. 0,40 μ.). Οι κίονες φέρονται επάνω σε βάσεις (διαστ. 0,66×0,50×0,26 μ.) και στέφονται με ιωνικά κιονόκρανα μετά συμφυούς επιθήματος. Τα κιονόκρανα φέρουν ανάγλυφο διάκοσμο, ο οποίος αποτελείται από εκφυλισμένες έλικες στο μέσον των οποίων υπάρχει ωό. Οι κίονες ενώνονται μεταξύ τους με τόξα.

Το μεσαίο κλίτος (πλ. 5,18 μ.) καταλήγει προς Α. σε μια αψίδα, εσωτερικά ημικυκλική (χορδής 2,80 και βέλους 1,50 μ.) και εξωτερικά τρίπλευρη ή ημιεξαγωνική. Στο μέσον της αψίδας ανοίγεται ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο (πλ. 0,90 μ.)[30]. Στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων της αψίδας διατηρούνται ελάχιστα λείψανα παλαιών τοιχογραφιών της βυζαντινής περιόδου. Στη δυτική πλευρά του μεσαίου κλίτους δημιουργείται ένα ευρύχωρο άνοιγμα (πλ. 3 μ.), μέσω του οποίου επικοινωνεί με το νάρθηκα.

Το μεσαίο κλίτος καλύπτεται κατά το ανατολικό και δυτικό του τμήμα με κτιστή, ημικυλινδρική οροφή, η οποία εξωτερικά είναι αμφικλινής ή σαμαρωτή και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια. Στο κέντρο περίπου του μεσαίου κλίτους υψώνεται ημισφαιρικός τρούλος, ο οποίος φέρεται επάνω σε ψηλό τύμπανο, που είναι εσωτερικά κυλινδρικό (διάμ. βάσης 3,60 μ.) και εξωτερικά οκταγωνικό. Στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, ήτοι Α., Δ., Β. και Ν., ανοίγεται στο τύμπανο του τρούλου ανά ένα ορθογωνίου σχήματος τοξωτό άνω παράθυρο. Ο τρούλος του ναού καλύπτεται εξωτερικά με κοίλα κεραμίδια.

Το νότιο κλίτος (πλ. 1,92 μ.) καταλήγει προς Α. σε μια ημικυκλική αψίδα (χορδής 1,48 και βέλους 0,90 μ.), η οποία εγγράφεται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Στο μέσον της αψίδας ανοίγεται ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο (πλ. 0,60 μ.), τοξωτό άνω. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του νοτίου κλίτους ανοίγεται μία θύρα (πλ. 1,10 μ.). Στο μέσον της νότιας αυτού πλευράς ανοίγεται ένα παράθυρο (πλ. 0,90 μ.). Το νότιο κλίτος καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Εξωτερικά η στέγη είναι επικλινής, κείται χαμηλότερα της στέγης του μεσαίου κλίτους και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

Το βόρειο κλίτος (πλ. 1,92 μ.) καταλήγει προς Α. σε μία ημικυκλική αψίδα (χορδής 1,48 και βέλους 0,90 μ.), η οποία επίσης εγγράφεται εντός του πάχους του ανατολικού τοίχου. Στο μέσον της αψίδας ανοίγεται ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο (πλ. 0,60 μ.), τοξωτό άνω. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του μεσαίου κλίτους ανοίγεται μία θύρα (πλ. 1,10 μ.). Στο μέσον της βόρειας αυτού πλευράς ανοίγεται ένα παράθυρο (πλ. 0,90 μ.). Το βόρειο κλίτος καλύπτεται με μια κτιστή καμάρα. Εξωτερικά η οροφή είναι επικλινής, κείται χαμηλότερα της στέγης του μεσαίου κλίτους και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

Δυτικά του κυρίως σώματος του ναού είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας (εσωτ. διαστ. 10,34×2,48 μ.). Επί της νότιας αυτού πλευράς ανοίγεται μία ημικυκλική αψίδα (χορδής 1,88 και βέλους 0,80 μ.), στο μέσον της οποίας ανοίγεται μία θύρα (πλ. 1 μ. περίπου), η οποία οδηγεί στο παρακείμενο κωδωνοστάσιο. Στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα ανοίγεται άλλη ημικυκλική αψίδα (χορδής 1,84 και βέλους 0,80 μ.).

Στο μέσον της δυτικής πλευράς του νάρθηκα ανοίγεται η είσοδος (πλ. 1,77/1,42 μ.). Αυτή είναι σχήματος ορθογωνίου και φέρει ανώφλι από μάρμαρο, το οποίο κοσμείται με ανάγλυφα κυμάτια. Στο κέντρο αυτού υπάρχει ανάγλυφος, ισοσκελής σταυρός, οι κεραίες του οποίου είναι πεπλατυσμένες στα άκρα. Ο σταυρός εγγράφεται εντός κύκλου. Εκατέρωθεν της εισόδου ανοίγεται ανά ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο (πλ. 0,90 μ.).

29. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ενώ ο ναός έχει μία ηλικία πολλών αιώνων, διατηρείται ακέραιος, χωρίς να παρουσιάζει ρωγμές, αλλοιώσεις ή άλλα προβλήματα.

30. Όπως διαπιστώνεται από τις διαστάσεις του ναού, οι μαΐστορες, οι οποίοι τον σχεδίασαν και στη συνέχεια τον ανήγειραν, είχαν ως μονάδα μήκους τον πόδα, ο οποίος ισούται με 0,30 μ. Γι' αυτό και οι διαστάσεις του μνημείου είναι πολλαπλάσια του 0,30.

Δυτικά της εισόδου αυτής υπάρχει κτιστή κλίμακα (συν. ύψ. 1,90 μ.), η οποία αποτελείται από εννέα βαθμίδες (πλ. 0,30 και ύψ. 0,20 μ.) από φαιόχρωμο μάρμαρο και οδηγεί προς το δυτικά του νάρθηκα νεότερο, ευρύχωρο πρόπυλο.

Ο νάρθηκας του ναού καλύπτεται με κτιστή, ημικυλινδρική καμάρα. Εξωτερικά η οροφή είναι επικλινής, κείται χαμηλότερα της στέγης του μεσαίου κλίτους και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

Το σημερινό δάπεδο του ναού δεν είναι το αρχικό. Σήμερα το δάπεδο αυτού καλύπτεται με πλακάκια κουζίνας, τα οποία τοποθετήθηκαν περί το 1914, όταν το οικοδόμημα από μουσουλμανικό τέμενος μετετράπη και πάλιν σε χριστιανικό ναό.

Κωδωνοστάσιο. Νότια του νάρθηκα είναι προσκολλημένο το πυργοειδές κωδωνοστάσιο, το οποίο φέρει οκταγωνικού σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με ημισφαιρικό τρούλο.

Πρόπυλο. Δυτικά του νάρθηκα και σε ψηλότερο επίπεδο είναι προσκολλημένο ευρύχωρο πρόπυλο, το οποίο πιθανότατα προστέθηκε επί της εποχής της τουρκοκρατίας[31], όταν ο ναός μετετράπη σε μουσουλμανικό τέμενος. Τούτο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ.: μήκ. 7,19 και πλ. 11,37 μ.) και χωρίζεται με μια κιονοστοιχία, σε δύο χώρους, ήτοι έναν προς Α. και έτερον προς Δ. Η κιονοστοιχία αυτή αποτελείται από τέσσερις συνολικά κυλινδρικούς, αρράβδωτους, μαρμάρινους κίονες, οι οποίοι είναι τοποθετημένοι σε μία ευθεία γραμμή, η οποία έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Οι κίονες στηρίζονται πάνω σε βάσεις από φαιόχρωμο μάρμαρο, οι οποίες φέρουν στις γωνίες αυτών ανάγλυφο διάκοσμο, τυπικό των χρόνων της τουρκοκρατίας. Οι δύο από τους κίονες αυτούς ίστανται ελεύθεροι, ενώ οι δύο άλλοι εφάπτονται στη νότια και βόρεια εσωτερική πλευρά του προπύλου. Το πρόπυλο καλύπτεται με ξύλινη στέγη και κεραμίδια. Εσωτερικά η οροφή είναι οριζόντια, ενώ εξωτερικά διαμορφώνεται σε τετρακλινή και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

Στο μέσον της δυτικής πλευράς του προπύλου ανοίγεται μία μεγάλη ημικυκλική αψίδα (χορδής 3,23 και βέλους 2,50 μ.). Εκατέρωθεν αυτής υπάρχουν ευρύχωρα ανοίγματα (πλ. 4,25 μ.), για τον καλύτερο φωτισμό των εσωτερικών χώρων. Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς του προπύλου ανοίγεται μία είσοδος (πλ. 1,65 μ.) και ανατολικά αυτής δύο ευρύχωρα παράθυρα. Στο δυτικό άκρο της βόρειας πλευράς του προπύλου ανοίγεται μία είσοδος (πλ. 1,63 μ.) και ανατολικά αυτής δύο ευρύχωρα παράθυρα.

Η στάθμη του δαπέδου του προπύλου αυτού κείται κατά 1,90 μ. ψηλότερα της στάθμης του δαπέδου της βασιλικής.

Χρονολόγηση. Ο ναός της Αγίας Σοφίας εμφανίζει πολλά αρχαϊκά στοιχεία. Επιγραφή ή άλλη πληροφορία για ακριβή χρονολόγηση του μνημείου δεν υπάρχει. Από την τεχνική της τοιχοποιίας, τη μορφή της κατόψεως, τα αρχιτεκτονικά μέλη, τη χαμηλή στάθμη του δαπέδου του ναού κτλ., το οικοδόμημα αυτό θεωρείται πολύ πρώιμο και θα ήταν δυνατό να χρονολογηθεί μετά μεγάλης πιθανότητας στον 11ο-12ο αιώνα.

Επί τουρκοκρατίας μετετράπη σε μουσουλμανικό τέμενος και έτσι διατηρήθηκε το οικοδόμημα σχεδόν ανέπαφο. Μετά την απελευθέρωση της Δράμας και την προσάρτηση αυτής στο Ελληνικό Κράτος, το οικοδόμημα αυτό επαναλειτούργησε ως χριστιανικός ναός και συνεχίζει να λειτουργεί ως ενοριακός ναός μέχρι σήμερα.

Ο ναός φέρει απλό, ξύλινο τέμπλο και ορισμένες από τις δεσποτικές εικόνες που βρίσκονται πάνω σε αυτό φέρουν χρονολογίες 1914 και εξής.

Μετά την επαναλειτουργία του οικοδομήματος αυτού ως χριστιανικού ναού, ο ναός τιμήθηκε στο όνομα της του Θεού Σοφίας, σε ανάμνηση της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινουπόλεως, των χρόνων του Ιουστινιανού Α΄ (527-565 μ.Χ.). Αργότερα τιμήθηκε στη μνήμη της Αγίας Μάρτυρος Σοφίας και εορτάζει στις 17 Σεπτεμβρίου[32].

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ

Νοτιοανατολικά του ναού της Αγίας Σοφίας και σε απόσταση 300 μ. περίπου από αυτόν, σε χαμηλότερο επίπεδο, επί της νότιας πλευράς της οδού Ελ. Βενιζέλου υψώνεται το παλαιό ναΰδριο των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ (8 Νοεμβρίου)[33], χτισμένο πιθανώς στη θέση παλαιοτέρου χριστιανικού ναού, ο οποίος με τη σειρά του φαίνεται να ανεγέρθηκε στη θέση ή πλησίον αρχαιοτέρου ναού των προχριστιανικών χρόνων.

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο οικοδόμημα, το οποίο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 8,77×5,01 μ. και εσωτ. διαστ. 7,14×3,47 μ.)

31. Η Δράμα κατελήφθη από τους Τούρκους το 1373 μ.Χ. Η τουρκοκρατία διήρκεσε μέχρι το έτος 1912 μ.Χ. Τον Οκτώβριο του 1912 η Δράμα κατελήφθη αμαχητί από τους Βουλγάρους και τον Ιούλιο του 1913 από τους Έλληνες. Από το Μάιο του 1916 έως το Σεπτέμβριο του 1918 η Δράμα διετέλεσε υπό την κατοχή των Γερμανών και των Βουλγάρων. Το έτος 1918 η Δράμα ανακαταλήφθηκε από τα ελληνικά στρατεύματα.

32. Γ. Πάγκαλος, *Ιστορικό σημείωμα περί του ιερού ναού Αγίας Σοφίας Δράμας*, Δράμα 1981, σ. 1-2.

33. Το ναΰδριο των Ταξιαρχών στερεώθηκε από τη 12η ΕΒΑ το 1975.

και καλύπτεται με ξύλινη στέγη και κεραμίδια. Εσωτερικά η οροφή είναι οριζόντια, ενώ εξωτερικά είναι αμφικλινής ή σαμαρωτή και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

Η ανατολική αυτού πλευρά καταλήγει σε μία αψίδα, εσωτερικά ημικυκλική (χορδής 1,84 και βέλους 0,90 μ.) και εξωτερικά τρίπλευρη ή ημιεξαγωνική (μήκ. πλευρών από Ν. προς Β., α΄: 1,25, β΄: 1,20 και γ΄: 1,10 μ.). Στο μέσον της αψίδας ανοίγεται ένα δίλοβο παράθυρο (πλ. εκάστου λοβού 0,16 μ.). Στο μέσον της δυτικής πλευράς του κυρίως ναού ανοίγεται η είσοδος (πλ. 1,21/0,95 μ.).

Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς του ναού ανοίγεται ένα παράθυρο (πλ. 0,78/0,72 μ.) και ανατολικά αυτού ανοίγεται δεύτερο παράθυρο (πλ. 0,91/0,85 μ.), το οποίο αρχικά ήταν θύρα και αργότερα μετετράπη σε παράθυρο.

Στο δυτικό τμήμα της βόρειας πλευράς του ναού ανοίγεται ένα παράθυρο (πλ. 0,52/0,40 μ.) και ανατολικά αυτού δεύτερο παράθυρο (πλ. 1/0,52 μ.).

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται του κυρίως ναού με μαρμάρινο τέμπλο, το οποίο αποτελείται από πεσσίσκους τετραγώνου διατομής, κιονίσκους και μαρμάρινα, διαχωριστικά θωράκια. Τα θωράκια είναι ορθογωνίου σχήματος και στην κυρία αυτών όψη φέρουν ανάγλυφο διάκοσμο. Αυτός αποτελείται από έναν ισοσκελή σταυρό, περιβαλλόμενο από φυτικά, ισχυρώς σχηματοποιημένα, κοσμήματα και ρόδακες.

I. Ιερό Βήμα

Τούτο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 3,71×1,25 μ.). Εντός του χώρου της αψίδας κείται η κτιστή, σιγμοειδής Αγία Τράπεζα. Στη βορειοανατολική εσωτερική γωνία του Ιερού Βήματος ανοίγεται η κόγχη της προθέσεως.

Στις επιφάνειες των τοίχων του Ιερού Βήματος διατηρούνται λείψανα παλαιών τοιχογραφιών. Ειδικότερα:

Αψίδα. Τεταρτοσφαίριο: Λείψανα από τη Θεοτόκο, στον τύπο της Πλατυτέρας Βλαχερνιώτισσας. Εικονίζεται η Θεοτόκος στηθαία, μετωπική, φέρουσα εντός μεταλλίου το Θείον Βρέφος.

Κόγχη. Στην κόγχη της αψίδας διατηρούνται λείψανα τριών εκ των αρχικά τεσσάρων εικονιζόμενων Ιεραρχών. Αυτοί παριστάνονται ολόσωμοι, όρθιοι, στραμμένοι προς το κέντρο της αψίδας, φέροντες επισκοπικά άμφια και κρατώντας ανεπτυγμένα, ενεπίγραφα, λειτουργικά ειλητάρια, συλλειτουργούντες[34]. Ειδικότερα πρόκειται για τους εξής (από Β. προς Ν.): Αθανάσιος Αλεξανδρείας ή Νικόλαος Μύρων, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ο Θεολόγος.

Νότιος τοίχος: Μυστικός Δείπνος.

II. Κυρίως ναός

Εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 5,65×3,47 μ.). Στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων αυτού διατηρούνται λίγα λείψανα παλαιών τοιχογραφιών.

Στη νότια πλευρά: Άνω ζώνη (από Α. προς Δ.): ο Νιπτήρας και η Προσευχή του Κυρίου εις το Όρος των Ελαιών. Κάτω ζώνη: οι Αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ, οι οποίοι φέρουν τον Ιησού Χριστό εντός μεταλλίου, ως Εμμανουήλ.

Ανατολικό παράθυρο νότιας πλευράς.

Ανατολική εσωτερική πλευρά παραθύρου: ο άγιος Συμεών ο Στυλίτης.

Δυτική εσωτερική πλευρά παραθύρου: ο άγιος Αλύπιος ο Στυλίτης.

Ο ναός αυτός έχει χτιστεί από αργολιθοδομή και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Εσωτερικά οι επιφάνειες των τοίχων καλύπτονται με επιχρίσματα, ενώ εξωτερικά η τοιχοποιία έχει αρμολογηθεί. Κατά την ανέγερση του ναού χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικά υλικά πολυάριθμα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη (spolia), προερχόμενα από αρχαιότερα οικοδομήματα, τα οποία στο μεταξύ είχαν ερειπωθεί.

Νότια του ναού και σε μικρή απόσταση από αυτόν βρίσκεται ημιυπόγεια κατασκευή μικρών διαστάσεων, η οποία εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με κτιστή καμάρα, η οποία είναι χτισμένη με οπτοπλίνθους. Ο κυρίως άξονας αυτής βαίνει από Δ. προς Α. Η κατασκευή χρησίμευε ως οστεοφυλάκιο. Νοτιοανατολικά του ναού διατηρούνται τα ερείπια παλαιού Λουτρού.

Μεταξύ των αρχιτεκτονικών μελών, που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά την ανέγερση του ναού, συγκαταλέγονται και τα ακόλουθα:

Δυτική εξωτερική όψη ναού

α) Αρχιτεκτονικό μέλος από φαιόχρωμο μάρμαρο, το οποίο φέρει ανάγλυφο διάκοσμο, αποτελούμενο από κυμάτια. Χρησιμεύει ως βόρεια παραστάδα της εισόδου του ναού (διαστ. 1,10×0,56×0,16 μ.).

β) Τμήμα μέλους από φαιόχρωμο μάρμαρο, το οποίο χρησιμεύει ως νότια παραστάδα της εισόδου του ναού (διαστ. 1,10×0,53×0,19 μ.).

γ) Κατώφλιο από φαιόχρωμο μάρμαρο, το οποίο βρίσκεται σε β΄ χρήση και χρησιμεύει επίσης ως κατώφλιο της σημερινής εισόδου του ναού (διαστ. 1,50×0,50×0,11 μ.).

δ) Τμήμα μαρμάρινου θωρακίου από την πλευρά άμβωνα, φέρον ανάγλυφο διάκοσμο, αποτελούμενο από ισοσκελή σταυρό, οι κεραίες του οποίου είναι πεπλατυσμένες στα άκρα. Εκατέρωθεν του σταυρού υπάρχει ανά ένα ισχυρώς σχηματοποιημένο, καρδιόσχημο φύλλο κισσού (διαστ. 0,88×0,73 μ.).

34. Σύμφωνα με την άποψη του Α. Ξυγγόπουλου, όταν οι Ιεράρχες της κόγχης της αψίδας του Ιερού Βήματος εικονίζονται όχι μετωπικοί, αλλά στραμμένοι προς το κέντρο της αψίδας, συλλειτουργούντες, τότε θα πρέπει να χρονολογηθούν μετά τα μέσα του 13ου αιώνα. Πρβλ. Α. Ξυγγόπουλος, *Σχεδίασμα της βυζαντινής ζωγραφικής μετά την άλωσιν*, Αθήναι 1957, σ. 50.

Νότια εξωτερική όψη του ναού

ε) Τμήμα στυλοβάτη τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 1,10×0,24 μ.), το οποίο φέρει ορθογωνίου σχήματος εμβάθυνση (διαστ. 0,18×0,15 μ. και βάθ. 0,02 μ.), για την υποδοχή πεσσίσκου, προερχόμενο από το φράγμα του πρεσβυτερίου.

στ) Τμήμα μέλους από φαιόχρωμο μάρμαρο, το οποίο φέρει εγκοπή και προέρχεται πιθανώς από κοσμήτη τέμπλου (διαστ. 0,53×0,12 μ.).

ζ) Τμήμα κατωφλίου από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,64×0,49 μ.), το οποίο φέρει τόρμο (διαμ. 0,09 και βάθ. 0,06 μ.), για την εισδοχή της προ τα κάτω απολήξεως της ξύλινης παραστάδας της θύρας της εισόδου.

Βόρεια εξωτερική όψη του ναού

η) Άνω τμήμα κιονίσκου τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο (σωζ. ύψ. 0,86, πλ. 0,16 μ.).

θ) Τμήμα μέλους από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,68×0,27 μ.), το οποίο φέρει εγχάρακτη, μεγαλογράμματη, δίστιχη λατινική επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,07/0,08 μ.), η οποία σώζεται αποσπασματικά, παρουσιάζει πολλές φθορές και έχει ως εξής:

— — -AI AIKI-

— -VS ET MACI— -

ι) Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο, τετραγώνου διατομής, το οποίο φέρει ανάγλυφο διάκοσμο, αποτελούμενο από βλαστό και φύλλα κισσού (διαστ. 0,75×0,15 μ.).

ια) Κάτω τμήμα πεσσίσκου τέμπλου τετραγώνου διατομής από φαιόχρωμο μάρμαρο (σωζ. μήκ. 1,42, πλ. 0,16/0,17 μ.).

ιβ) Μέλος από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,68×0,37 μ.), επί του οποίου υπάρχει εγχάρακτη, μεγαλογράμματη, δίστιχη, λατινική επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,07/0,11 μ.), που σώζεται αποσπασματικά και η οποία έχει ως εξής :

— -IOLLS CYT— -

— -IAE EVTYC II — -.

Ανατολική εξωτερική όψη του ναού

ιγ) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρράβδωτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο (σωζ. μήκ. 0,85, διαμ. 0,30 μ.).

ιδ) Τμήμα κορμού κυλινδρικού αρράβδωτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο (σωζ. ύψ. 0,76, διαμ. 0,30 μ.).

Αρχιτεκτονικά μέλη στην αυλή του ναού

ιε) Τμήμα διαχωριστικού θωρακίου τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 1,15×0,78 μ. και πάχ. 0,09 μ.), το οποίο φέρει πλούσιο ανάγλυφο διάκοσμο, αποτελούμενο από σηρικούς τροχούς, εντός των οποίων εγγράφονται διάφορα γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα, όπως ρόδακες, ανθέμια, πυροστρόβιλος κτλ. Πρόκειται για καλής ποιότητας έργο, πιθανώς του 11ου-12ου αι. μ.Χ.

ιστ) Τμήμα στυλοβάτη τέμπλου (διαστ. 1,83×0,44 μ. και πάχ. 0,20 μ.), στην άνω επιφάνεια του οποίου ανοίγεται αύλακα (πλ. 0,07 και βάθ. 0,01 μ.), για την υποδοχή των διαχωριστικών θωρακίων.

ιζ) Τμήμα διαχωριστικού θωρακίου (διαστ. 1×0,68 και πάχ. 0,08 μ.), στην κυρία όψη του οποίου υπάρχει ανάγλυφος διάκοσμος, αποτελούμενος από κάνθαρο, εκατέρωθεν του οποίου παρίστανται δύο ταώ (παγώνια) και ισχυρώς σχηματοποιημένα καρδιόσχημα φύλλα κισσού, πιθανώς του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

ιη) Τμήμα μέλους από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 1,04×0,20 μ. και πάχ. 0,12 μ.), φέρον λείψανα δίστιχης, μεγαλογράμματης λατινικής, εγχάρακτης επιγραφής (ύψ. γραμμ. 0,165 μ.), η οποία έχει ως εξής:

— CTUM

-TI— -

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Εβραιόκαστρο - βασιλική - ναΰδριο Αγίων Αποστόλων

Στο Λιμένα της νήσου Θάσου, βορειοανατολικά της αρχαίας Αγοράς και σε απόσταση 500 μ. περίπου από αυτήν, στη θέση Εβραιόκαστρο, σε ένα ακρωτήρι και επάνω σε ένα βραχώδες ύψωμα (υψόμ. 30 μ. περίπου) υψώνεται το νεότερο ναΰδριο των Αγίων Αποστόλων, το οποίο έχει ιδρυθεί στο χώρο του Ιερού Βήματος μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής[35]. Πρόκειται για μια τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική του απλού ελληνιστικού τύπου. Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος βαίνει από Δ. προς Α. (100°) και εμφανίζει απόκλιση 10° προς ΝΑ. Το κυρίως σώμα αυτής εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 13,62×12,40 μ.) και χωριζόταν με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Από αυτά το μεσαίο ήταν ευρύτερο των πλαγίων και κατέληγε σε μία μεγάλη, ημικυκλική αψίδα προς Α. (χορδής 5,10 και βέλους 2,70 μ.). Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοιγόταν μία θύρα (πλ. 2 μ.).

Το νότιο κλίτος (πλ. 2,54 μ.) κατέληγε προς Α. σε μία ευθεία πλευρά. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοιγόταν μία θύρα (πλ. 1,10 μ.). Το βόρειο κλίτος (πλ. 2,41 μ.) κατέληγε προς Α. σε μία ευθεία πλευρά. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοιγόταν μία θύρα (πλ. 1,10 μ.).

35. F. Ducat, La basilique d'Evraiokastro a Thasos, *BCH* 89 (1965), σ. 142-153.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής ήταν προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας (εσωτ. διαστ. 12,40×3,18 μ.). Στο βόρειο άκρο του βρίσκονται δύο υπόγειοι, κτιστοί, κιβωτιόσχημοι τάφοι, ο κυρίως άξονας των οποίων βαίνει από Δ. προς Α. Οι τάφοι αυτοί καλύπτονταν με ορθογωνίου σχήματος εγχώριες, ασβεστολιθικές πλάκες.

Γύρω από τη βασιλική υπήρχαν διάφορα προσκτίσματα. Ειδικότερα: Νότια της βασιλικής ένα ορθογώνιας κάτοψης πρόσκτισμα. Στο μέσον περίπου της βόρειας αυτού πλευράς ανοίγεται μία θύρα, μέσω της οποίας επικοινωνούσε με το νάρθηκα.

Βόρεια του νάρθηκα υπάρχει κυκλικής κατόψεως χώρος (εξωτ. διαμ. 4,82 και εσωτ. διαμ. 2,74 μ.), στο νότιο τμήμα του οποίου ανοίγεται μία θύρα, μέσω της οποίας βρισκόταν σε άμεση επικοινωνία με το νάρθηκα της βασιλικής. Πρόκειται πιθανώς για το φωτιστήριο του βαπτιστηρίου της βασιλικής, στο κέντρο του οποίου θα υπήρχε η κολυμβήθρα του βαπτίσματος[36].

Στο ανατολικό τμήμα της βόρειας εξωτερικής πλευράς της βασιλικής ήταν προσκολλημένο ορθογώνιας κάτοψης πρόσκτισμα, εντός του οποίου υπήρχε υπόγεια, κιβωτιόσχημη κατασκευή, που έφερε επένδυση εσωτερικά. Πρόκειται πιθανώς για το «Θησαυρό» του ναού, όπου φυλάσσονταν τα πολύτιμα σκεύη του.

Η βασιλική αυτή ανεγέρθηκε στη θέση αρχαίου ιερού (Θεσμοφορίου) των προχριστιανικών χρόνων[37] και προέρχεται από τον 5ο αι. μ.Χ.

Περί το 1950 μ.Χ. στο χώρο του Ιερού Βήματος της βασιλικής ανεγέρθηκε το ναΰδριο των Αγίων Αποστόλων, στο οποίο συνεχίζεται να τελείται η χριστιανική λατρεία.

Άγιος Νικόλαος

Εντός της κωμοπόλεως του Λιμένα της Θάσου (υψόμ. 15 μ. περίπου, κάτοικοι 3.000), βορειοανατολικά του κέντρου και σε μικρή απόσταση από την παραλία, νοτιοδυτικά της αρχαίας αγοράς και σε επαφή με τον αρχαιολογικό χώρο, υψώνεται ο ναός του Αγίου Νικολάου Αρχιεπισκόπου Μύρωνος της Λυκίας (6 Δεκεμβρίου). Κατά την ανέγερσή του χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικά υλικά αρχιτεκτονικά μέλη (spolia) και λιθόπλινθοι, που προέρχονταν από τα αρχαία μνημεία της αγοράς, τα οποία βρίσκονταν από πολύ παλιά σε ερείπια. Πρόκειται για μετρίων διαστάσεων οικοδόμημα, το οποίο ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής των χρόνων της τουρκοκρατίας.

Το κυρίως σώμα του ναού εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 14,54×8,17 μ.) και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία περιλαμβάνει πέντε μαρμάρινους κίονες, ειλημμένους από αρχαία μνημεία της περιοχής. Σε κάθε κιονοστοιχία τρεις κίονες, συγκεκριμένα από Δ. προς Α., ο πρώτος, δεύτερος και πέμπτος κυλινδρικοί, αρράβδωτοι, ενώ ο τρίτος και ο τέταρτος κυλινδρικοί με ραβδώσεις. Οι κίονες φέρουν κιονόκρανα και ενώνονται μεταξύ τους με τόξα.

Το μεσαίο κλίτος (πλ. 4,27 μ.) καταλήγει σε μία μεγάλη αψίδα προς Α., εσωτερικά ημικυκλική (χορδής 2,93 και βέλους 1,42 μ.) και εξωτερικά επτάπλευρη. Στο μέσον της ανοίγεται ένα παράθυρο (πλ. 0,48 μ.). Η δυτική πλευρά του μεσαίου κλίτους είναι ανοικτή, ώστε να βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία με το νάρθηκα. Το μεσαίο κλίτος καλύπτεται με κτιστή, ημικυλινδρική οροφή, στο μέσον περίπου της οποίας υψώνεται ένας μικρών διαστάσεων κτιστός, ημισφαιρικός τρούλος, ο οποίος στηρίζεται σε κυλινδρικό τύμπανο.

Το νότιο κλίτος (πλ. 1,55 μ.) καταλήγει προς Α. σε δύο αψίδες, εσωτερικά ημικυκλικές (νότια αψίδα: χορδής 0,77 και βέλους 0,45 μ.· βόρεια αψίδα: χορδής 0,67 και βέλους 0,45 μ.), οι οποίες εγγράφονται μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Η δυτική του πλευρά είναι ανοικτή, ώστε να υπάρχει άμεση επικοινωνία με το νάρθηκα του ναού. Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς του ανοίγεται μία θύρα και ανατολικά της δύο παράθυρα. Το νότιο κλίτος καλύπτεται με κτιστή καμάρα.

Το βόρειο κλίτος (πλ. 1,55 μ.) καταλήγει προς Α. σε μία αψίδα, εσωτερικά ημικυκλική (χορδής 0,95 και βέλους 0,50 μ.), η οποία εγγράφεται μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Η δυτική του πλευρά είναι ανοικτή, ώστε να υπάρχει άμεση επικοινωνία με το νάρθηκα. Στο ανατολικό τμήμα της βόρειας πλευράς του ανοίγονται δύο παράθυρα (πλ. 1,25 και 1,21 μ.). Το βόρειο κλίτος καλύπτεται με ημικυλινδρική οροφή.

Δυτικά του κυρίως σώματος του ναού είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας (εσωτ. διαστ. 8,17×4,27 μ.). Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλ. 1,45 μ.). Νότια της εισόδου ανοίγεται ένα παράθυρο (πλ. 1,23 μ.) και βόρεια αυτής δεύτερο παράθυρο (πλ. 1,32 μ.). Στο μέσον περίπου της νότιας και βόρειας πλευράς του νάρθηκα ανοίγεται ανά ένα παράθυρο (πλ. 1,17 μ.).

Η στέγη του ναού εξωτερικά είναι αμφικλινής και καλύπτεται με φαιόχρωμες, εγχώριες, σχιστολιθικές πλάκες.

36. Ι. Βολανάκης, *Τα παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια της Ελλάδος*, Αθήναι 1976, σ. 92-93, εικ. ΙΝδ.

37. E. Kirsten - W. Kraiker, *Griechenlandkunde: ein Führer zu klassischen Stätten*, Heidelberg 1962, σ. 840.

Νοτιοδυτικά του ναού και σε μικρή απόσταση από αυτόν υψώνεται το πυργοειδές κωδωνοστάσιο.

Τέμπλον. Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με σύγχρονο, ξυλόγλυπτο τέμπλο, στο οποίο υπάρχουν οι εξής δεσποτικές εικόνες:

1. Ιησούς Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.).

Ο Ιησούς Χριστός εικονίζεται από την οσφύ και άνω, μετωπικός. Φέρει χειριδωτό, ερυθρόχρωμο χιτώνα και κυανόχρωμο ιμάτιο. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί ανοικτό κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό, με το κείμενο:

ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ ΤΗ ΣΚΟΤΙΑ
ΦΩΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΑΛΛ' ΕΞΕΙ
Ο ΑΚΟΛΟ[Υ]ΘΩΝ ΤΟ ΦΩΣ
Ε[Ι]ΜΟΙ[Ι] ΟΥ ΜΗ Π ΤΗΣ ΖΩ
ΕΡΙΠΑΤΙΣΙ ΕΝ ΗΣ[38]

Πρόκειται για εικόνα καλής ποιότητας, πιθανώς του 18ου αιώνα.

2. Θεοτόκος Οδηγήτρια (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Η Θεοτόκος εικονίζεται από την οσφύ και άνω αριστεροκρατούσα, στον τύπο της Οδηγήτριας. Φέρει χειριδωτό, πράσινου χρώματος χιτώνα και πορφυρό ιμάτιο. Πρόκειται για εικόνα μέτριας ποιότητας, πιθανώς του τέλους του 18ου ή των αρχών του 19ου αιώνα, με επιζωγραφήσεις.

3. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Ο άγιος εικονίζεται στηθαίος, μετωπικός, φέρων πτέρυγες, ως ένσαρκος άγγελος. Φορεί χιτώνα με βραχείες χειρίδες χρώματος καστανού και λαδί ιμάτιο. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί πινάκιο, με την κεφαλή του εντός αυτού, καθώς και ανεπτυγμένο ενεπίγραφο ειλητάριο. Πρόκειται για εικόνα μέτριας ποιότητας πιθανώς των αρχών του 19ου αιώνα.

4. Άγιος Νικόλαος Μύρων (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Ο άγιος εικονίζεται στηθαίος, μετωπικός. Φέρει αρχιερατικά άμφια, ευλογεί με το δεξί και κρατεί ανοικτό, ενεπίγραφο κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό. Πρόκειται για εικόνα πιθανώς των μέσων του 19ου αιώνα.

5. Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Οι άγιοι εικονίζονται ολόσωμοι, όρθιοι, μετωπικοί, φέροντες στο μέσον τους τον Τίμιο Σταυρό. Πρόκειται για εικόνα των μέσων του 19ου αιώνα.

6. Σύναξις των Δώδεκα Αποστόλων (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Σε πρώτο επίπεδο εικονίζονται οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος, οι οποίοι φέρουν ομοίωμα ναού που συμβολίζει την Εκκλησία. Σε δεύτερο επίπεδο εικονίζονται οι άλλοι απόστολοι. Πρόκειται για εικόνα πιθανώς του 18ου αιώνα.

7. Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Ο άγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης εικονίζεται ολόσωμος, έφιππος, φονεύων τον Σκυλογιάννη. Η εικόνα είναι μέτριας ποιότητας, πιθανώς των μέσων του 19ου αιώνα.

8. Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος (διαστ. 0,78×0,51×0,02 μ.). Ο άγιος εικονίζεται ολόσωμος, έφιππος, φονεύων το δράκοντα, ο οποίος κείται στο έδαφος. Πρόκειται για εικόνα μέτριας ποιότητας πιθανώς των μέσων του 19ου αιώνα, με επιζωγραφήσεις.

Τοιχογραφίες. Στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων του ναού του Αγίου Νικολάου και σε ορισμένα σημεία αυτού διατηρούνται λείψανα τοιχογραφιών, μέτριας ποιότητας, προερχόμενα από τα μέσα του 19ου αιώνα.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου, ανεγέρθηκε περί το 1820-1825 μ.Χ., πιθανώς στη θέση αρχαιότερου ναού, με πρωτοβουλία μοναχών, προερχόμενων από το Άγιο Όρος και για την εξυπηρέτηση των λατρευτικών αναγκών των ιδίων και των κατοίκων της Σκάλας του πλησίον κείμενου οικισμού.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Ξάνθη

Αρχαία Ξάνθεια - βυζαντινός οικισμός - φρούριο

Βόρεια της πόλης της Ξάνθης και σε απόσταση 1,5 χλμ. περίπου από αυτήν, βορειοανατολικά της Εκκλησιαστικής Σχολής Ξάνθης και σε απόσταση 250 μ. περίπου από αυτήν, δυτικά ενός ποταμού, ο οποίος ρέει ανατολικά της πόλης της Ξάνθης και ονομάζεται Κόσυνθος (ονομασία προφανώς προελληνική) στην περιοχή Κάστρο, στην κορυφή υψώματος, σε θέση σκόπιμα επιλεγμένη, από την οποία ελέγχεται η κοιλάδα που βρίσκεται βορειοανατολικά της και από όπου διέρχεται ο δρόμος που οδηγούσε προς τη Βουλγαρία, καθώς και ολόκληρη η γύρω περιοχή, διατηρούνται λείψανα οικοδομημάτων διαφόρων εποχών και ερείπια τείχους.

Πρόκειται για τη θέση της αρχαίας πόλης, η οποία έφερε το όνομα Ξάνθεια και ήκμασε κατά την κλασική περίοδο, τους ελληνορρωμαϊκούς χρόνους και την παλαιοχριστιανική εποχή. Διατηρούνται λείψανα οχύρωσης των ελληνορρωμαϊκών χρόνων, καθώς και της εποχής του Ιουστινιανού Α' (527-565 μ.Χ.).

Κατά τους μέσους χρόνους στη θέση της αρχαίας πόλης υπήρχε ένας οικισμός. Ο οικισμός αυτός περιβαλλόταν από ισχυρό τείχος, το οποίο διατηρείται κατά το μεγαλύτερό του μέρος μέχρι σήμερα, σε ορισμένα σημεία σε ικανό ύψος και ενισχύεται κατά διαστήματα με πύργους.

Στην κορυφή του υψώματος και κατά τα τελευταία έτη ανεγέρθηκε μικρών διαστάσεων, μονόχωρο και

38. *Ιω*. 8, 12.

καμαροσκέπαστο ναΰδριο, αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Το ναΰδριο αυτό ιδρύθηκε στη θέση παλαιότερου οικοδομήματος, πιθανώς χριστιανικού ναού.

Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ (Τρίκογχο - Εκκλησιαστική Σχολή Ξάνθης)

Βόρεια της πόλης της Ξάνθης και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από το κέντρο, στις νότιες πλαγιές του υψώματος όπου βρισκόταν η αρχαία Ξάνθεια και ο ομώνυμος βυζαντινός, οχυρωμένος οικισμός, σε περιοχή κατάφυτη με πεύκα και κυπαρίσσια, βρίσκεται το εκτεταμένο οικοδομικό συγκρότημα της Εκκλησιαστικής Σχολής της Ξάνθης (Εκκλησιαστικό Γυμνάσιο - Λύκειο). Στο νοτιοδυτικό τμήμα της ευρύχωρης αυλής της σχολής υψώνεται το παλαιό ναΰδριο των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ (8 Νοεμβρίου).

Πρόκειται για ένα μικρών διαστάσεων οικοδόμημα, το οποίο παρουσιάζει τουλάχιστον δύο οικοδομικές φάσεις. Το ανατολικό τμήμα, το οποίο είναι και το αρχαιότερο, αποτελείται από ένα τρίκογχο κτίσμα, πιθανώς το αρχαιότερο ακέραιο χριστιανικό οικοδόμημα από όλα όσα διατηρούνται μέχρι σήμερα στο Νομό Ξάνθης και σε ολόκληρη τη Δυτική Θράκη. Αποτελείται από έναν τετράγωνης κάτοψης κεντρικό πυρήνα (διαστ. 3×3 μ.), στην ανατολική, νότια και βόρεια πλευρά του οποίου ανοίγεται ανά μία ημικυκλική κόγχη (τρίκογχο)[39]. Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος βαίνει από Δ. προς Α. (65°) και εμφανίζει απόκλιση 25° προς ΒΑ.

Ειδικότερα στην ανατολική πλευρά του τετράγωνου πυρήνα του οικοδομήματος αυτού είναι προσκολλημένη μία βραχεία κεραία (διαστ. 3×2 μ.), η οποία καταλήγει προς Α. σε μία ημικυκλική αψίδα (χορδής 3 και βέλους 1,50 μ.), στο μέσον της οποίας ανοίγεται ένα μονόλοβο, πολεμιστροειδές παράθυρο. Ο χώρος της ανατολικής κεραίας χρησιμεύει ως Ιερό Βήμα του ναού.

Στη νότια πλευρά του τετράγωνου πυρήνα του οικοδομήματος είναι προσαρτημένη μία ημικυκλική κόγχη (χορδής 3 και βέλους 1,50 μ.), στο μέσον της οποίας ανοίγεται ανά ένα μονόλοβο παράθυρο. Στη βόρεια πλευρά του τετράγωνου πυρήνα του κτίσματος αυτού είναι προσκολλημένη μία ημικυκλική κόγχη (χορδής 3 και βέλους 1,50 μ.), στο μέσον της οποίας ανοίγεται ένα μονόλοβο παράθυρο. Στη δυτική πλευρά του τετράγωνου πυρήνα του κτίσματος αυτού είναι προσαρτημένη μία βραχείας έκτασης κεραία (διαστ. 3×1 μ. περίπου).

Οι τρεις κόγχες του οικοδομήματος αυτού καλύπτονται με τεταρτοσφαίρια, οι εξωτερικές επιφάνειες των οποίων φέρουν κοίλα κεραμίδια. Ο κεντρικός, τετράγωνος χώρος του ναού καλύπτεται με κτιστό, ημισφαιρικό τρούλο, ο οποίος στηρίζεται πάνω σε ένα ψηλό τύμπανο, εσωτερικά κυλινδρικό και εξωτερικά οκταγωνικό. Σε κάθε πλευρά του τρούλου ανοιγόταν αρχικά ένα ορθογωνίου σχήματος, τοξωτό άνω παράθυρο. Τα περισσότερα από τα παράθυρα αυτά εντοιχίστηκαν αργότερα. Η εξωτερική επιφάνεια του τρούλου καλύπτεται με φαιόχρωμες, σχιστολιθικές πλάκες.

Η ανατολική κόγχη του ναού είναι μεγαλύτερη από τις πλάγιες και στηρίζεται πάνω στα λείψανα παλαιότερης κόγχης, η οποία ανήκε σε αρχαιότερο ναό, από αυτόν που διατηρείται μέχρι σήμερα. Από τον ίδιο παλαιότερο ναό διατηρούνται επίσης λείψανα τοίχων, στο ύψος των θεμελίων.

Δυτικά του τρίκογχου αυτού κτίσματος έχει προστεθεί σε μία δεύτερη οικοδομική περίοδο ορθογώνιας κάτοψης χώρος (εσωτ. διαστ. 9,20×5,70 μ.), ώστε να επεκταθεί ο ναός προς Δ. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται μια είσοδος και εκατέρωθεν αυτής ανά ένα παράθυρο.

Στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς της μεταγενέστερης προσθήκης ανοίγεται μία είσοδος και ανατολικά αυτής δύο δίλοβα, τοξωτά άνω παράθυρα. Στο δυτικό τμήμα της βόρειας πλευράς ανοίγεται μία είσοδος και ανατολικά αυτής δύο δίλοβα, τοξωτά άνω παράθυρα. Ο χώρος αυτός καλύπτεται με καμάρα και εξωτερικά η οροφή φέρει κοίλα κεραμίδια.

Το τρίκογχο αυτό προέρχεται πιθανότατα από τη βυζαντινή εποχή. Λόγω του μεγέθους και της μορφής του, θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως ταφικό τρίκογχο ή τρίκογχο ναΰδριο. Είναι επίσης πιθανόν να αποτελεί πρόσκτισμα παλαιότερου ναού, ίσως της παλαιοχριστιανικής εποχής, το οποίο χρησίμευε ως μαρτύριο ή βαπτιστήριο. Μετά την καταστροφή του ναού, του οποίου αποτελούσε πρόσκτισμα, διαμορφώθηκε σε ναΰδριο για τη συνέχιση της χριστιανικής λατρείας σε αυτό.

Αργότερα και πιθανώς κατά το 18ο αιώνα, προστέθηκε ο ορθογώνιας κάτοψης χώρος για την επέκταση του τρίκογχου αυτού οικοδομήματος προς Δ. Στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων του τρίκογχου διατηρούνται λείψανα παλαιών τοιχογραφιών σε δύο στρώματα. Επίσης θεωρείται πιθανόν να διατηρούνται κάτω από αυτές και από μεταγενέστερα επιχρίσματα παλαιότερες τοιχογραφίες.

Ξύλινες φορητές εικόνες. Στο ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών διατηρούνται ορισμένες ξύλινες, φορητές εικόνες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι εξής:

39. Ν. Μουτσόπουλος, *Ένας βυζαντινός ναός στο κάστρο της Ξάνθης*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 8 κ.ε.

1. Αρχάγγελος Μιχαήλ. Ο αρχάγγελος[40] εικονίζεται από την οσφύ και άνω, μετωπικός. Φέρει στρατιωτική στολή, με το δεξί του χέρι κρατεί γυμνό ξίφος και με το αριστερό ανεπτυγμένο, ενεπίγραφο ειλητάριο με το κείμενο:

Ἅρπαγες, μοιχοί, λησταὶ καὶ πόρνοι, οἴδατε /
τρέμεται τὴν σπάθην ταύτην, αὕτη γὰρ τέμν(ει)...

Κάτω και αριστερά της εικόνας υπάρχει γραπτή, μικρογράμματη δίστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως ακολούθως:

Χ(ατζή)Μιχαήλος Κουμενίδης /
ἔγραψεν 1817

2. Προφήτης Ηλίας. Ο προφήτης εικονίζεται ολόσωμος. Κάτω και δεξιά υπάρχει γραπτή, μικρογράμματη δίστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

Κάνομα, ἐπιστασία βλαστάρι Χ(ατζή)παππά /
ἀλέξης Ἰωαννήτης δημητρίου

Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Καβακίου

Εντός της παλαιάς πόλης της Ξάνθης, βορειοανατολικά του ναού της Αποτομής του Τιμίου Προδρόμου και σε απόσταση 70 μ. περίπου από αυτόν, σε χαμηλότερο επίπεδο, επί της οδού Ευριπίδου, βρίσκεται ο ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ του Καβακίου (8 Νοεμβρίου)[41]. Πρόκειται για τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική των χρόνων της τουρκοκρατίας.

Ο ναός αυτός είναι μετρίων διαστάσεων οικοδόμημα, εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από έξι ξύλινους, κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με τόξα.

Από τα κλίτη το μεσαίο είναι ευρύτερο σε σχέση με τα πλάγια και καταλήγει σε μία μεγάλη, ημικυκλική αψίδα προς Α., στο μέσον της οποίας ανοίγεται ένα μονόλοβο παράθυρο. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του μεσαίου κλίτους ανοίγεται η είσοδος. Τα πλάγια κλίτη του ναού είναι στενότερα του μεσαίου και καταλήγουν προς Α. σε ημικυκλικές αψίδες.

I. Ιερό Βήμα

Το ανατολικό τμήμα του ναού χωρίζεται από τον υπόλοιπο χώρο με ξυλόγλυπτο τέμπλο και χρησιμεύει ως Ιερό Βήμα. Στη νότια πλευρά του Ιερού Βήματος ανοίγεται μία θύρα, η οποία δεν φαίνεται να υπήρχε αρχικά, αλλά ανοίχθηκε τελευταία. Στο μέσον της βόρειας του πλευράς ανοίγεται ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο. Στο κέντρο του Ιερού Βήματος υψώνεται η Αγία Τράπεζα.

II. Κυρίως ναός

Ο χώρος του κυρίως ναού εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη, η οποία είναι λίγο ακανόνιστη. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι ο μέχρι σήμερα διατηρούμενος ναός ανεγέρθηκε στη θέση παλαιοτέρου και ότι γνώρισε περισσότερες ανακαινίσεις, επισκευές και προσθήκες.

Δυτικά του κυρίως σώματος του ναού είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται η είσοδος και εκατέρωθεν αυτής ανά ένα τρίλοβο παράθυρο. Στο μέσον της νότιας πλευράς του νάρθηκα ανοίγεται δεύτερη είσοδος.

Στο δυτικό τμήμα της νότιας εξωτερικής πλευράς του κυρίως ναού υψώνεται το πυργοειδές κωδωνοστάσιο, το οποίο ανεγέρθηκε, σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται στη νότια πλευρά του, το έτους 1924.

Ο κυρίως ναός καλύπτεται με ξύλινη, εξωτερικά τετρακλινή στέγη και κοίλα κεραμίδια. Ο νάρθηκας καλύπτεται με εξωτερικά δικλινή στέγη και κοίλα κεραμίδια.

III. Τέμπλο - Δεσποτικές εικόνες

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξύλινο τέμπλο, το οποίο είναι σύγχρονο αυτού. Στο τέμπλο διατηρούνται δεσποτικές εικόνες του έτους 1833, σύμφωνα με τις επιγραφές που υπάρχουν σε ορισμένες από αυτές.

Ειδικότερα στην εικόνα του Ιησού Χριστού, ο οποίος εικονίζεται ως «Μέγας Αρχιερεύς» και κάτωθεν αυτής υπάρχει γραπτή, μεγαλογράμματη επιγραφή σε ένα στίχο, η οποία έχει ως εξής:

ΕΠΙ ΕΤΟΥϹ 1741 ϹΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 24

Επίσης στο ναό φυλάσσεται μία παλαιά εικόνα της Παναγίας, τοποθετημένη επί του τέμπλου, η οποία φέρει την επιγραφή 1741 και προέρχεται προφανώς από παλαιότερο ναό.

Το έτος 1829 μ.Χ. φοβερός σεισμός έπληξε, ως γνωστόν, την Ξάνθη και τη γύρω περιοχή και ερείπωσε τα πάντα. Τότε ερειπώθηκε και ο παλαιός ναός, ο οποίος βρισκόταν στη θέση αυτή και επί των λειψάνων του ανεγέρθηκε ο μέχρι σήμερα σωζόμενος ναός, ο οποίος θα πρέπει να άρχισε να χτίζεται λίγο μετά την καταστροφή και να αποπερατώθηκε περί το έτος 1833 μ.Χ.

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (Αποτομή του Τιμίου Προδρόμου - Καθεδρικός ναός)

Εντός της παλαιάς πόλης της Ξάνθης, νοτιοδυτικά του ναού των Παμμεγίστων Ταξιαρχών του Καβακίου και σε απόσταση 70 μ. περίπου από αυτόν και νότια του Μητροπολιτικού Μεγάρου (έτος ανέγερσης 1870) υψώνεται ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Αποτομή του Τιμίου Προδρόμου, 29 Αυγούστου), ο οποίος χρησιμεύει ως καθεδρικός ναός της πόλης.

Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, το

40. Το όνομα Μιχαήλ είναι εβραϊκό και σημαίνει: «ποιος είναι ο Θεός;».

41. Η ονομασία Καβάκ είναι τουρκική και σημαίνει το δέντρο λεύκη.

οποίο ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης, ξυλόστεγης μεταβυζαντινής βασιλικής. Το κυρίως σώμα του ναού εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από επτά ξύλινους, κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, που συνδέονται μεταξύ τους με τόξα. Από αυτά το μεσαίο είναι ευρύτερο των πλαγίων και καταλήγει προς Α. σε μία μεγάλη, ημικυκλική αψίδα, στο μέσον της οποίας ανοίγεται ένα ορθογωνίου σχήματος παράθυρο. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του κυρίως ναού ανοίγεται η είσοδος. Τα πλάγια κλίτη καταλήγουν προς Α. σε ευθείες πλευρές. Στο μέσον της δυτικής τους πλευράς ανοίγεται ανά μία είσοδος.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξυλόγλυπτο, επιχρυσωμένο, καλής ποιότητας τέμπλο, των μέσων του 19ου αιώνα, στο οποίο βρίσκονται οι σύγχρονες με αυτό δεσποτικές εικόνες.

Στην εικόνα του Γενεσίου του Τιμίου Προδρόμου και στο κάτω άκρο αυτής υπάρχει γραπτή, μικρογράμματη, μονόστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

αωμβ΄ Ιωάσαφ Ζ(ω)γ(ρά)φ(ος)

Η δυτική εξωτερική πλευρά του ναού, η οποία αποτελεί και την κυρία όψη αυτού, φέρει μνημειώδη διαμόρφωση. Στο μέσον αυτής ανοίγεται η είσοδος και πάνω από αυτήν τρία ορθογωνίου σχήματος, τοξωτά άνω παράθυρα. Πάνω από το μεσαίο παράθυρο και κάτω από την αετωματική επίστεψη της κυρίας όψης του ναού είναι εντοιχισμένη τετράγωνου σχήματος πλάκα από μάρμαρο λευκού χρώματος, στην οποία παριστάνεται ανισκοσκελής σταυρός, περιβαλλόμενος από τα όργανα του Πάθους (λόγχη-κάλαμος με σπόγγο). Κάτωθεν του σταυρού βρίσκεται η ανάγλυφη επιγραφή: *ΑΩΛΘ΄*.

Η χρονολογία 1839 αναφέρεται προφανώς στο έτος αποπερατώσεως του ναού. Ο ναός ανεγέρθηκε επί της εποχής του Μητροπολίτου Ξάνθης Ευγενίου (1831-1848), του από Κλαυδιουπόλεως[42], ο τάφος του οποίου διατηρείται εντός του κυρίως ναού, στη νοτιοανατολική γωνία του.

Σημειωτέον ότι Μητροπολίτης Ξάνθης και Περιθεωρίου διετέλεσε ο Ιωακείμ Σγουρός (1864-†1912), ο οποίος εποίμανε τη Μητρόπολη Ξάνθης επί 19 έτη (1891-1910), οπότε εξελέγη Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1910-11.05.1912)[43].

Νοτιοδυτικά του ναού και σε απόσταση 5 μ. περίπου από αυτόν υψώνεται πυργοειδές κωδωνοστάσιο. Στη βορειοδυτική του πλευρά είναι εντοιχισμένη πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο, η οποία φέρει εγχάρακτη επιγραφή με τη χρονολογία 1924. Πρόκειται για το έτος ανεγέρσεως του κωδωνοστασίου του ναού.

Ναός Παναγίας «του Ακαθίστου Ύμνου»

Βορειοδυτικά του ναού του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και σε απόσταση 250 μ. περίπου από αυτόν, εντός της παλαιάς πόλης της Ξάνθης, επάνω σε μικρή φυσική έξαρση του εδάφους, στο Μακρύ δρόμο (Uzun sokak), υψώνεται ο ναός της Παναγίας «του Ακαθίστου Ύμνου».

Πρόκειται για μετρίων διαστάσεων βασιλική των μεταβυζαντινών χρόνων. Ο ναός εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από έξι ξύλινους, κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, οι οποίοι στηρίζονται σε λίθινο στυλοβάτη και στέφονται με κιονόκρανα. Οι κίονες ενώνονται μεταξύ τους με τόξα και στηρίζουν τη στέγη του ναού.

Το μεσαίο κλίτος του ναού είναι ευρύτερο των πλαγίων και καταλήγει σε μία μεγάλη, ημικυκλική αψίδα προς Α. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται η είσοδος. Τα πλάγια κλίτη καταλήγουν προς Α. σε μικρές, ημικυκλικές αψίδες. Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται η είσοδος.

Η οροφή του κυρίως σώματος του ναού είναι ξύλινη, εσωτερικά οριζόντια και εξωτερικά αμφικλινής και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια. Ο νάρθηκας φέρει ξύλινη, επικλινή στέγη και κοίλα κεραμίδια.

Στο μέσον της ανατολικής εσωτερικής πλευράς του νάρθηκα και πάνω από την είσοδο που οδηγεί προς τον κυρίως ναό είναι εντοιχισμένη ορθογωνίου σχήματος πλάκα από λευκό μάρμαρο, η οποία φέρει την εγχάρακτη επιγραφή: *1860*. Πρόκειται πιθανώς για το έτος της θεμελίωσης του ναού.

Στο άνω άκρο της δυτικής εξωτερικής πλευράς του μεσαίου κλίτους του ναού είναι εντοιχισμένη ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο, η οποία φέρει ανάγλυφο σταυρό και την ανάγλυφη επιγραφή: *1861*. Πρόκειται προφανώς για το έτος αποπερατώσεως των οικοδομικών εργασιών του ναού.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξύλινο, απλό τέμπλο, στο οποίο διατηρούνται οι εξής δεσποτικές εικόνες των μέσων του 19ου αιώνα:

1. Ιησούς Χριστός Παντοκράτωρ. Στο κάτω άκρο της εικόνας διατηρείται η γραπτή, μικρογράμματη, τρίστιχη επιγραφή:

Μνήσθητι κύριε τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει
συνδρομητῶν /
ἐν ἔτη 1863 /
Ἰανουαρί(ου) 1.

42. Τ. Γριτσόπουλος, Ξάνθης και Περιθεωρίου Μητρόπολις, *ΘΗΕ* 9 (1966), στ. 646-649.

43. Ν.Α. Φορόπουλος, Ιωακείμ Σγουρός, *ΘΗΕ* 6 (1965), στ. 1106-1107.

2. Θεοτόκος βρεφοκρατούσα. Στην εικόνα υπάρχει η χρονολογία: *1863*.

3. Ιωάννης ο Πρόδρομος. Στην εικόνα υπάρχει η χρονολογία: *1863*. Πρόκειται για μέτριας ποιότητας εικόνα, με δυτικές επιδράσεις.

Εκτός των δεσποτικών εικόνων διατηρούνται και άλλες, ξύλινες, φορητές εικόνες, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι εξής:

1. Παναγία Οδηγήτρια. Επάνω σε ξύλινο προσκυνητάριο είναι τοποθετημένη η παλαιά λατρευτική εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας. Η Θεοτόκος παρίσταται από την οσφύ και άνω, αριστεροκρατούσα. Εκατέρωθεν αυτής υπάρχει η επιγραφή: *ΜΗ(ΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ*. Πάνω από την κεφαλή του Θείου Βρέφους υπάρχει η επιγραφή: *Ι(ΗCΟΥ)C Χ(ΡΙCΤΟ)C*. Πρόκειται για εικόνα καλής ποιότητας, πιθανώς του 15ου αιώνα.

2. Θεοτόκος, «Ρόδον το αμάραντον». Πρόκειται για εικόνα μετρίου μεγέθους. Δεξιά και στο μέσον υπάρχει η γραπτή, τρίστιχη, μικρογράμματη επιγραφή:

Ἀφιερώθη παρὰ /
τοῦ Χριστοδού/
λου ἱερέως 1867

Ο ναός αυτός είναι των χρόνων της τουρκοκρατίας και ανεγέρθηκε πιθανώς κατά το 18ο αιώνα. Κατά το έτος 1829 φοβερός σεισμός κατέστρεψε την πόλη της Ξάνθης. Τότε και ο ναός αυτός υπέστη σοβαρές ζημιές και ανακαινίστηκε το 1860, σύμφωνα με σχετική επιγραφή πίσω ακριβώς από το σημείο, όπου βρίσκεται η παλαιά, λατρευτική εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας[44].

Άβδηρα (Πόρτο Λάγος)

Άγιος Νικόλαος - Μετόχι Ιεράς Μονής Βατοπεδίου

Στα Άβδηρα (Πόρτο Λάγος) και πάνω σε μία μικρή νησίδα, η οποία ενώνεται με την ξηρά με στενή, ξύλινη γέφυρα, υψώνεται το ναΰδριο του Αγίου Νικολάου, χτισμένο στη θέση παλαιότερου ναού.

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο οικοδόμημα, το οποίο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Εξωτερικά η στέγη είναι αμφικλινής και καλύπτεται με κεραμίδια. Η ανατολική του πλευρά καταλήγει σε μία ημικυκλική αψίδα, στο μέσον της οποίας ανοίγεται ένα παράθυρο. Εκατέρωθεν αυτής ανοίγεται επίσης ανά ένα, ορθογωνίου σχήματος, τοξωτό άνω παράθυρο.

Στο μέσον της δυτικής πλευράς του κυρίως ναού ανοίγεται η είσοδος, εκατέρωθεν της οποίας ανοίγεται ανά ένα ορθογωνίου σχήματος, τοξωτό άνω παράθυρο. Πάνω από αυτήν σχηματίζεται τυφλό αψίδωμα, στο τύμπανο του οποίου είναι εντοιχισμένη ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο. Άνω και στο μέσον αυτής υπάρχει ανισοσκελής σταυρός, φερόμενος σε βάση και κάτω από αυτόν διατηρείται εγχάρακτη, μεγαλογράμματη, δεκάστιχη, έμμετρη επιγραφή, αποτελούμενη από πέντε δεκαπεντασύλλαβους στίχους, η οποία έχει ως εξής:

ΕΝ ΤΟΥ ΑΘΩΝΟΣ ΤΩ ΟΡΕΙ /
Η ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ/
ΚΑΙ ΕΝΘΑΔΕ ΣΕΠΤΟΣ ΟΙΚΟΣ /
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ /
ΤΟΝΔ ΑΥΤΗ ΜΟΝΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ /
ΙΔΡΥΣΕ ΠΑΛΑΙΩΘΕΝΤΑ /
ΑΜΑ ΔΕ ΑΥΤΗΣ ΔΑΠΑΝΑΙΣ /
ΑΓΛΑΩΣ ΚΑΛΛΩΠΙΣΘΕΝΤΑ /
ΤΕΤΑΡΤΩ ΕΤΕΙ ΚΑΙ ΧΙΛΙΟΣΤΩ /
ΟΜΟΥ ΤΩ ΕΝΝΕΑΚΟΣΙΟΣΤΩ

Η κτητορική αυτή επιγραφή αναφέρεται στην κατά το έτος 1904 ανακαίνιση εκ βάθρων του παλαιού ναού του Αγίου Νικολάου, με τη μέριμνα και με δαπάνες της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους.

Στο μέσον της νότιας πλευράς του κυρίως ναού ανοίγεται δεύτερη είσοδος, πάνω από την οποία σχηματίζεται τυφλό αψίδωμα, στο τύμπανο του οποίου έχει εντοιχιστεί ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο, η οποία φέρει ανάγλυφη παράσταση του αγίου Νικολάου, αρχιεπισκόπου Μύρωνος της Λυκίας.

Ο άγιος Νικόλαος εικονίζεται στηθαίος, μετωπικός, φέρων αρχιερατικά άμφια και φουσκωτή μίτρα επί της κεφαλής. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί κλειστό κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό.

Εκατέρωθεν του αγίου Νικολάου υπάρχει η ανάγλυφη, μεγαλογράμματη, πεντάστιχη αφιερωματική επιγραφή:

ΑΦΙΕΡΟΜΑ /
ΣΙΝΤΡΟΦΙ /
ΡΟΤΖΙΚΟΥ /
ΟΥΛΑΡ /
1904.

Στη βορειοδυτική γωνία του ναού υψώνεται πυργοειδές κωδωνοστάσιο, το οποίο έχει κατασκευαστεί κατά τα τελευταία έτη.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται του κυρίως ναού με απλό, ξύλινο τέμπλο, επί του οποίου διατηρούνται μέτριας ποιότητας δεσποτικές εικόνες του 19ου αιώνα.

Εντός του ναού αυτού φυλάσσονται ορισμένες ξύλινες, φορητές εικόνες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και μία του αγίου Νικολάου του Βατοπεδινού. Αρχικά η εικόνα αυτή παρίστανε τον άγιο Γρηγόριο τον Θεο-

44. Ευχαριστώ θερμά τον εφημέριο του ναού ιερομόναχο π. Θεολόγο Παπαϊωάννου για τις σχετικές πληροφορίες.

λόγο, σύμφωνα με διατηρούμενα λείψανα παλαιάς επιγραφής. Ο άγιος εικονίζεται στηθαίος, μετωπικός, φέρων πολυσταύριο φελόνιο και φαιόχρωμο ωμοφόριο, κοσμούμενο με μεγάλους ανισοσκελείς σταυρούς. Αργότερα η εικόνα επιζωγραφίστηκε εν μέρει και άλλαξε η επιγραφή, η δηλούσα το όνομα του αγίου και αντί της παλαιάς επιγραφής, ανεγράφη νέα, η οποία έχει ως εξής:

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ο ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΣ

Γύρω από το ναό υπάρχει ευρύχωρη αυλή, η οποία τον περιβάλλει από όλες τις πλευρές. Ανατολικά του ναού, νοτιοανατολικά και δυτικά αυτού υψώνονται ισόγεια κτίσματα. Πρόκειται για τα κελλιά και λοιπούς βοηθητικούς χώρους του αγιορείτικου αυτού μετοχίου, το οποίο αναφέρεται ως υφιστάμενο, ήδη κατά το 14ο αιώνα.

Νοτιοανατολικά του ναού του Αγίου Νικολάου και σε απόσταση 150 μ. περίπου από αυτόν, πάνω σε άλλη μικρή νησίδα, που ενώνεται με εκείνη του Αγίου Νικολάου με ξύλινη γέφυρα, υψώνεται ο ναός της Παναγίας. Πρόκειται για σύγχρονο οικοδόμημα, το οποίο ανήκει στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς ναού, με τρούλο. Η στέγη εξωτερικά καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

Κυψέλη

Στο ναό του Αγίου Γεωργίου με πρωτοβουλία του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, καταγράφηκαν εικόνες και άλλα αντικείμενα που μετέφεραν από την Ανατολική Θράκη οι πρόσφυγες, κάτοικοι του σημερινού χωριού, και τοποθέτησαν στον πρώτο ναό που ανήγειραν. Ο σημερινός ναός του Αγίου Γεωργίου αποτελεί εξολοκλήρου ανακαίνιση του παλαιού και οι εικόνες φυλάσσονται πλέον εκεί ως κειμήλια μαζί με δύο παλιά βημόθυρα, ένα εξαπτέρυγο και δύο λυπηρά. Ως σημαντικότερα του συνόλου αναφέρονται τα εξής:

1. Εικόνα του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, μήκ. 0,37, πλ. 0,345 και πάχ. 0,027 μ. Πρόκειται για λαϊκό έργο, χαμηλής καλλιτεχνικής αξίας, που τοποθετείται στο β΄ μισό του 19ου αιώνα.

2. Αμφιπρόσωπη εικόνα σε μουσαμά, μήκ. 1,30, πλ. 0,96 μ. Στη μία όψη παριστάνεται «Ο Άρτος Ζωής» με λαϊκά και δυτικίζοντα στοιχεία και στην άλλη όψη ο σταυρός στο λόφο του Γολγοθά με την κλίμακα της Αποκαθήλωσης, τα σύμβολα του μαρτυρίου του Ιησού και πλήθος συμπληρωματικά λαϊκής εμπνεύσεως και εκτελέσεως θέματα, όπως καλάθι με καρφιά, κρανίο, μεμονωμένο δόντι, αυτί, τανάλια, το ξίφος του εκατόνταρχου, αγγεία, κίονα με αλέκτορα κ.ά., αρχές 20ού αιώνα.

3. Εικόνα Μεγάλης Δέησης, μήκ. 0,484, πλ. 0,323 και πάχ. 0,03 μ., με ζώνη αγίων στο κάτω μέρος. Στα άκρα έφιπποι οι άγιοι Δημήτριος και Γεώργιος και στο μέσον οι τρεις άγιοι Ανάργυροι Κοσμάς, Δαμιανός και Παντελεήμων, 19ος αιώνας.

4. Εικόνα Ανάστασης του Χριστού, μήκ. 0,63, πλ. 0,285 και πάχ. 0,03 μ., όπου κυριαρχούν τα λαϊκά στοιχεία, 19ος αιώνας.

5. Εικόνα του αγίου Αθανασίου(;), μήκ. 0,253, πλ. 0,19 και πάχ. 0,02 μ. Ο άγιος εικονίζεται μέσα σε ξυλόγλυπτο πλαίσιο φυτικού διακόσμου με τοξωτή απόληξη. Είναι η παλαιότερη εικόνα του συνόλου, τοποθετείται στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Ακολουθούν τέσσερις δεσποτικές εικόνες.

6. Εικόνα του αγίου Μοδέστου, μήκ. 1,26, πλ. 0,845 και πάχ. 0,03 μ. Ο άγιος εικονίζεται ανάμεσα σε ζεύγη κιόνων με πολυποίκιλτη αρχιερατική στολή. Κάτω δεξιά φέρει χρονολόγηση *1861, Οκτωμβρίου 21* και αριστερά την επιγραφή *Χείρ Αθανασίου Μ*. Η εικόνα είναι καλής τέχνης και συγκεντρώνει αγιογραφικά στοιχεία από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης και της Ανατολικής Θράκης, δυτικίζοντα και βυζαντινότροπα.

7. Εικόνα των αγίων Δήμου και Τερεντίου, μήκ. 0,88, πλ. 0,54 και πάχ. 0,02 μ., τεχνοτροπικά όμοια με την προηγούμενη. Οι άγιοι εικονίζονται να κρατούν σταυρούς. Σε κυκλικό φυλλοφόρο πλαίσιο στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχει η επιγραφή:

Ἡ παροῦσα εἰκὼν ἐζωγραφίθη διὰ συνδρο/μῆς καὶ δαπάνης τοῦ κυρίου Δήμου Δημη/τρίου εὐλαβείας ἕνεκα, 1840.

8. Εικόνα του αγίου Νικολάου, μήκ. 1,12, πλ. 0,49 και πάχ. 0,025 μ., τεχνοτροπικά όμοια με τις δύο προηγούμενες, μέσα 19ου αιώνα.

9. Εικόνα αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, μήκ. 1,11, πλ. 0,83 και πάχ. 0,035 μ. Χαρακτηριστική η απόδοση του ενδύματος της αγίας Ελένης με πλούσιες και βαριές πτυχώσεις που αυξάνουν τον όγκο της μορφής της. Ο σταυρός που κρατούν οι δύο άγιοι είναι κατασκευασμένος από ελάσματα ορείχαλκου με λεπτό έκτυπο διάκοσμο, μέσα του 19ου αιώνα.

Όλες οι εικόνες, εκτός από την εικόνα του αγίου Αθανασίου και την αμφιπρόσωπη, βρίσκονται μέσα σε σύγχρονες ξύλινες κορνίζες με τζάμι και αλουμινένια μεταλλικά στηρίγματα (οι διαστάσεις που αναφέρονται δεν περιλαμβάνουν τις κορνίζες). Εκτός από την εικόνα του αγίου Αθανασίου και την αμφιπρόσωπη, οι υπόλοιπες έφεραν ξύλινους ζυγούς, μερικοί από τους οποίους έχουν αφαιρεθεί.

Δύο λυπηρά, ελαφρώς σκαφωτά, τεχνοτροπικά όμοια με την εικόνα του αγίου Μοδέστου. Πιθανότατα προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο, μέσα του 19ου αιώνα.

Ξυλόγλυπτο εξαπτέρυγο Αναστάσεως, ύψ. 0,89 και μέγ. πλ. 0,45 μ. Παρά τις επιζωγραφήσεις, η παράσταση ταυτίζεται απόλυτα με εκείνη της εικόνας της Αναστάσεως. Ιδιαίτερης τέχνης οι μικρογραφικές μορφές

των στρατιωτών και των μυροφόρων. Επιχρυσωμένος ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 19ου αιώνα.

Δύο συνανήκοντα βημόθυρα, ύψ. 1,55 και μέγ. πλ. 0,85 μ., με παράσταση Ευαγγελισμού, διαρθρωμένη σε δύο τμήματα. Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ και η Θεοτόκος, μέσα σε ομφάλια ξυλόγλυπτης πλεξούδας, πλαισιώνονται από χερουβείμ. Συμπληρωματικές ξυλόγλυπτες επιχρυσωμένες διακοσμήσεις, 19ου αιώνα.

Ανεξάρτητα από την όποια καλλιτεχνική ή αρχαιολογική τους αξία, τα έργα αυτά αποτελούν αντικείμενα ιστορικής μνήμης για τους κατοίκους της Κυψέλης και σημείο αναφοράς για την καταγωγή τους. Το παράδειγμα των εικόνων της Κυψέλης έκανε επιτακτική την ανάληψη μιας σοβαρής και έγκαιρης πρωτοβουλίας για την καταγραφή, αξιολόγηση και διάσωση όλων όσων μετέφεραν οι προσφυγικοί πληθυσμοί στα πιο απόκεντρα μέρη της Μακεδονίας και της Θράκης, είτε ως οικογενειακά κειμήλια είτε για τον εξοπλισμό των εκκλησιών τους.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Κομοτηνή

Παναγία (Κοίμηση Θεοτόκου)

Η Κομοτηνή είναι πρωτεύουσα του Νομού Ροδόπης, πρωτεύουσα της Επαρχίας Κομοτηνής και έδρα ομώνυμου Δήμου. Ο χρόνος της ίδρυσής της δεν είναι εξακριβωμένος. Η ονομασία Κομοτηνή αναφέρεται από τον Νικηφόρο Γρηγορά (Β 705). Ο Καντακουζηνός την ονομάζει Κουμούτζινα (Β, σ. 415 και 430). Επίσης οι βυζαντινοί την αποκαλούσαν «Κουμουτζηνά»[45]. Επί τουρκοκρατίας ονομαζόταν Γκιουμουλτζίνα ή Γκιουμουρτζίνα.

Στο κέντρο περίπου της Κομοτηνής, δίπλα ακριβώς από το βυζαντινό τείχος, λείψανα του οποίου διατηρούνται σε ικανό ύψος, νοτιοανατολικά του Μητροπολιτικού Μεγάρου και σε απόσταση 200 μ. περίπου από αυτό, υψώνεται ο ναός της Παναγίας, ο οποίος είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου (15 Αυγούστου). Είναι ο παλαιότερος σωζόμενος χριστιανικός ναός της Κομοτηνής και αποτελεί τον καθεδρικό ναό της πόλης αυτής.

Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, το οποίο ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης, ξυλόστεγης βασιλικής των χρόνων της τουρκοκρατίας και το οποίο διατηρείται σε καλή κατάσταση μέχρι σήμερα. Είναι αξιοσημείωτο, το πόσα κοινά στοιχεία εμφανίζει ο ναός αυτός σε σχέση με τις τρίκλιτες, ξυλόστεγες, παλαιοχριστιανικές βασιλικές του απλού ελληνιστικού τύπου, της μεσογειακής λεκάνης.

Το κυρίως σώμα του ναού αυτού εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από επτά κυλινδρικούς, αρράβδωτους, ξύλινους κίονες, οι οποίοι στηρίζονται σε κυβοειδείς βάσεις και στέφονται με χαμηλά, απλά κιονόκρανα. Οι κίονες συνδέονται μεταξύ τους με τόξα, τα οποία δεν εμφανίζουν τη μορφή ημικυκλίου, αλλά αποτελούνται από τρία τμήματα τόξου. Η οροφή των τριών κλιτών είναι ξύλινη, αμφικλινής, εξωτερικά ενιαία και καλυπτόμενη με κοίλα κεραμίδια. Εσωτερικά οι οροφές των κλιτών είναι ξύλινες, οριζόντιες και του μεν μεσαίου κλίτους η οροφή κείται υψηλότερη, των δε πλαγίων κλιτών χαμηλότερη. Τα δάπεδα της βασιλικής καλύπτονται με πλάκες από φαιόχρωμο μάρμαρο, σχήματος τετραγώνου ή ορθογωνίου.

Το μεσαίο κλίτος είναι ευρύτερο των πλαγίων και καταλήγει σε μία αψίδα προς Α., εσωτερικά ημικυκλική, η οποία εγγράφεται εντός του ανατολικού τοίχου και δεν εξέχει εξωτερικά. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται μία είσοδος, η οποία επιτρέπει την επικοινωνία με το νάρθηκα. Τα πλάγια κλίτη καταλήγουν προς Α. σε αψίδες που εγγράφονται εντός του πάχους του τοίχου.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης νάρθηκας, πάνω από τον οποίον υπάρχει υπερώο (γυναικωνίτης). Ο νάρθηκας καλύπτεται με ξύλινη, επικλινή στέγη, η οποία εξωτερικά φέρει κοίλα κεραμίδια. Εσωτερικά η οροφή του νάρθηκα είναι ξύλινη, οριζόντια. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του νάρθηκα ανοίγεται μία είσοδος, νότια αυτής ανοίγονται τέσσερα και βόρεια αυτής δύο παράθυρα.

Δυτικά του νάρθηκα βρίσκεται πρόπυλο, το οποίο προστέθηκε κατά την τελευταία ανακαίνιση του ναού, η οποία έλαβε χώρα το διάστημα 1980-1981[46]. Το πρόπυλο φέρει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται με ξύλινη επικλινή στέγη και κοίλα κεραμίδια. Εσωτερικά η οροφή είναι ξύλινη, οριζόντια. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται η είσοδος και εκατέρωθεν αυτής παράθυρα.

Νότια του κυρίως ναού και καθ' όλο το μήκος του είναι προσκολλημένος ορθογώνιας κάτοψης χώρος, ο οποίος χωρίζεται από τον κυρίως ναό με κιονοστοιχία, που αποτελείται από επτά κυλινδρικούς, αρράβδωτους, ξύλινους κίονες, όμοιους ακριβώς με εκείνους των κιονοστοιχιών του κυρίως ναού. Φαίνεται ότι το νότιο αυτό πρόσκτισμα, το οποίο είναι διαμορφωμένο σε παρεκκλήσιο, αφιερωμέ-

45. Ε.Α. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών Σουλτάνων (1300-1400)*, Αθήνα 1991, σ. 196.

46. Η πληροφορία οφείλεται στον εφημέριο του ναού π. Βασίλειο Χαδήρογλου, στον οποίο και οφείλονται θερμές ευχαριστίες.

νο στον άγιο Φανούριο, δεν ανήκει στην αρχική φάση του ναού, αλλά προστέθηκε σε μια δεύτερη οικοδομική περίοδο. Πάνω από αυτό υπάρχει υπερώο (γυναικωνίτης). Η ανατολική πλευρά του νοτίου αυτού προσκτίσματος καταλήγει προς Α. σε μία ημικυκλική αψίδα, που εγγράφεται στο πάχος του τοίχου. Εκατέρωθεν αυτής ανοίγονται δύο μικρότερες αψίδες, οι οποίες εγγράφονται επίσης στο πάχος του ανατολικού τοίχου.

Το δάπεδο του ναού βρίσκεται χαμηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου της αυλής και της δημόσιας οδού, που διέρχεται δυτικά του και φαίνεται το οικοδόμημα να εκτείνεται κατά μήκος και κατά πλάτος, ενώ ως προς το ύψος του, σκόπιμα διατηρείται στο χαμηλότερο δυνατό σημείο.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξυλόγλυπτο, επιχρυσωμένο, καλής τέχνης και διατήρησης τέμπλο, στο οποίο διατηρούνται οι παλαιές δεσποτικές εικόνες, πολλές από τις οποίες φέρουν γραπτή επιγραφή με τη χρονολογία 1741. Πλην της χρονολογίας δεν υπάρχει άλλη ένδειξη. Είναι όλες έργα της ίδιας εποχής και προέρχονται από τον ίδιο αγιογράφο ή από το ίδιο εργαστήριο. Πρόκειται για έργα μέτριας ποιότητας, τα οποία προέρχονται από τη μεταβυζαντινή εποχή και έχουν δεχθεί δυτικές επιδράσεις. Ειδικότερα στο τέμπλο υπάρχουν οι ακόλουθες δεσποτικές εικόνες:

Στο μεσαίο κλίτος, Ιησούς Χριστός, ως Μέγας Αρχιερεύς, με τη χρονολογία *1741*, Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, με τη χρονολογία *1741*, Ιωάννης ο Πρόδρομος, ως ένσαρκος Άγγελος, με την επιγραφή *ΕΤΟC 1741*, Κοίμηση της Θεοτόκου, η Σύναξις των δώδεκα Αποστόλων, οι Αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ, φέροντες τον Ιησού Χριστό, ως Εμμανουήλ, Νικόλαος Αρχιεπίσκοπος Μύρων, με τη χρονολογία *1741* και ο Παντελεήμων Ιαματικός. Στα βημόθυρα της Ωραίας Πύλης εικονίζεται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και οι Πρωτοκορυφαίοι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος.

Στο νότιο κλίτος, Αποτομή του Τιμίου Προδρόμου και ο Προφήτης Ηλίας. Στη νότια θύρα εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ.

Στο βόρειο κλίτος, Σπυρίδων Τριμυθούντος ο θαυματουργός και ο Ιερομάρτυς Χαράλαμπος. Στη βόρεια θύρα εικονίζεται ο Αρχάγγελος Γαβριήλ.

Στο παρεκκλήσιο Αγίου Φανουρίου, οι εξής δεσποτικές εικόνες: Ιησούς Χριστός, Θεοτόκος Οδηγήτρια, Άγιος Φανούριος, Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια. Κάτω και αριστερά της εικόνας υπάρχει η γραπτή, μικρογράμματη, τρίστιχη επιγραφή:

Δαπάνη / ὑπὲρ ὑγείας Ἀσπασίας / Σουρτζίδου.

Κάτω και δεξιά υπάρχει η γραπτή, μικρογράμματη, δίστιχη επιγραφή:

Χεὶρ Χ. Μ. Β. 1963 / Ἄγιον Ὄρος.

Ξύλινες, φορητές εικόνες. Εντός του ναού της Παναγίας φυλάσσονται πολυάριθμες, ξύλινες φορητές εικόνες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας.

Στο δυτικό τμήμα της βόρειας εσωτερικής πλευράς του βορείου κλίτους του ναού και επί ξυλογλύπτου προσκυνηταρίου υπάρχει η παλαιά και θαυματουργός εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας, η οποία έχει μεταφερθεί από τη Μικρά Ασία, κατά το έτος 1923 μ.Χ., από τους έλληνες πρόσφυγες. Σε αυτήν εικονίζεται η Θεοτόκος από την οσφύ και άνω, αριστεροκρατούσα, στον τύπο της Οδηγήτριας. Η εικόνα είναι καλής τέχνης και διατήρησης και προέρχεται πιθανώς από το 15ο αιώνα. Φέρει αργυρό κάλυμμα, στο κάτω άκρο του οποίου διατηρείται εγχάρακτη, μεγαλογράμματη, τρίστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως ακολούθως:

1805, ΧΙΡ ΑΝΤΩΝΗΟΥ ΠΑΡΙCΙ /
ΜΝΗCΘΙΤΗ ΔΕCΠΙΝΑ ΤΩΝ ΔΟΥΛΟ[Ν] COΥ ΤΩΝ
ΚΑΤΗΚΟΥΝΤΩΝ /
ΕΝ Τ(Η) ΧΟΡΑ ΤΑΥΤΙ. CΕΠΤΕ[Μ]ΒΡ(ΙΟΥ) 20.

Κτητορική επιγραφή του ναού. Στην ανατολική εσωτερική πλευρά του νάρθηκα του ναού και νότια της μεσαίας θύρας που οδηγεί από το νάρθηκα στον κυρίως ναό, σε ύψος 1,60 μ. περίπου από τη στάθμη του δαπέδου, βρίσκεται εντοιχισμένη μία ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,50×0,36 μ.), στην οποία διατηρείται μεγαλογράμματη, ανάγλυφη, οκτάστιχη επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,02/0,04 μ.), η οποία έχει ως εξής:

Ο ΝΑΟC ΟΥΤΟC ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ /
ΒΑΘΡΩΝ ΤΩ 1800 ΕΠΙCΤΑCΙΑ ΤΟΥ /
Χ(ΑΤΖΗ) ΖΑΧΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑCΚΕΥΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ /
ΑΥΘΙC Δ' ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΘΗ ΤΗ ΕΠΙCΤΑ/
CΙΑ ΓΑΛΙΤΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΡΑCΚΕΥΑ /
ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΥ Χ(ΑΤΖΗ) ΖΑΧΟΥ. ΚΑΙ /
ΜΟCΧΟΥ. ΠΑΡΑCΚΕΥΑ. 1832 ΑΠΡΙΛ(ΙΟΥ) /
26

Είναι αξιοσημείωτο, ότι οι δεσποτικές εικόνες που βρίσκονται στο τέμπλο του κυρίως ναού της Παναγίας της Κομοτηνής και φαίνεται να είναι σύγχρονες προς αυτό, φέρουν τη χρονολογία 1741, ενώ η ανωτέρω κτητορική επιγραφή του ναού αναφέρει την εκ βάθρων ανέγερση αυτού κατά το έτος 1800 και «αύθις ανωκοδομήθη» ο ναός κατά το έτος 1832.

Το ίδιο παρατηρείται και στην κτητορική επιγραφή του ναού της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, στη Μάκρη της Επαρχίας της Αλεξανδρούπολης, όπου αναφέρονται δύο χρονολογίες, ήτοι το έτος 1800 και το 1833.

Θα πρέπει ίσως να δεχθούμε ή ότι η ανέγερση των ως άνω ναών διήρκεσε περί τα 30 έτη, πράγμα απίθανο, ή ότι η πρώτη από τις δύο χρονολογίες που αναγράφονται αναφέρεται στην έναρξη των εργασιών, απαγόρευση αυτών για διαφόρους λόγους και κατόπιν συνέχιση και ολοκλή-

ρωση αυτών, οπότε η δεύτερη χρονολογία αφορά στο πέρας των εργασιών, ή τέλος ότι πρόκειται για ανέγερση του ναού και ολοκλήρωση των εργασιών, καταστροφή του οικοδομήματος από φυσικό γεγονός (σεισμό, πυρκαγιά κτλ.) ή σκόπιμη και βίαιη καταστροφή (εχθρική επέμβαση) και πάλι ανέγερση αυτών.

Αρχιτεκτονικά μέλη - επιγραφές. Στην αυλή του ναού της Παναγίας και βόρεια του προπύλου αυτού, διατηρούνται διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη, επιτύμβιες, ενεπίγραφες, μαρμάρινες πλάκες, καθώς επίσης και το κάλυμμα μιας σαρκοφάγου. Αυτά φαίνεται να έχουν μεταφερθεί στη θέση αυτή από αλλού. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και τα ακόλουθα:

1. Κάλυμμα σαρκοφάγου. Πρόκειται για μονολιθικό, αμφικλινές ή σαμαρωτό κάλυμμα αρχαίας σαρκοφάγου, από καστανόχρωμο λίθο (τραχίτη), στο οποίο υπάρχουν δύο ανάγλυφοι, ανισοσκελείς σταυροί και μια εγχάρακτη, μεγαλογράμματη, μονόστιχη επιγραφή, που έχει ως εξής:

ΤΥΜΒΟC ΛΕΩΝΤΟC……

2. Επιτύμβια πλάκα σχήματος ορθογωνίου από λευκό μάρμαρο, η οποία φέρει άνω σταυρό, εκατέρωθεν αυτού τον ήλιο και τη σελήνη και κάτω από αυτά ανάγλυφη, μεγαλογράμματη, επτάστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

ΕΝΘΑΔΕ ΚΗΙΤΕ Ο ΔΟΥΛΟC / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΜΗ/
ΤΡΙΟC Γ. ΧΝΑ / ΤΙC ΕΝ ΕΤΙ / 1806 /
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 12

3. Τμήμα επιτύμβιας πλάκας από φαιόχρωμο μάρμαρο, φέρουσα επάνω και στο μέσον ανάγλυφο, ισοσκελή σταυρό, εγγεγραμμένο εντός κύκλου και κάτωθεν αυτού την ανάγλυφη, μεγαλογράμματη, τρίστιχη επιγραφή:

1803 / ΕΚΗΜΙΘΙ / Ο ΔΟΥΛΟΥC

4. Τμήμα επιτύμβιας πλάκας από φαιόχρωμο μάρμαρο, στο άνω άκρο του οποίου υπάρχει ανάγλυφος, ισοσκελής σταυρός, εγγεγραμμένος εντός κύκλου και κάτω από αυτόν βρίσκεται ανάγλυφη, τρίστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

ΕΝΘΑΔΕ [ΚΕΙΤΑΙ] Ο Δ /ΟΥΛΟΣ ΜΗΤΑ /
ΞΟΥ [18]21

5. Τμήμα επιτύμβιας πλάκας από φαιόχρωμο μάρμαρο, στο άνω άκρο και στο μέσον του οποίου υπάρχει ανάγλυφος, ισοσκελής σταυρός, εγγεγραμμένος εντός κύκλου και κάτωθεν αυτού η ανάγλυφη, δίστιχη επιγραφή:

ΞΑΝΑΡΙ / 1803

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Μάκρη

Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια

Η Μάκρη (υψόμ. 50 μ., κάτοικοι 1.500 περίπου) είναι μία κωμόπολη της Επαρχίας της Αλεξανδρούπολης, του Νομού Έβρου και βρίσκεται κοντά στην παραλία. Βρίσκεται στη θέση, όπου κατά την αρχαιότητα υπήρχε η πόλη Ορθαγόρεια ή Ορθαγορία ή Στάγειρα, η οποία κατά το μεσαίωνα μετονομάστηκε σε Μάκρη. Η Μάκρη αναφέρεται κατά τον 11ο αι. μ.Χ. ως έδρα Επισκόπου, υπό τον Τραϊανουπόλεως. Έχει μικρό λιμένα, ο οποίος βρίσκεται στο ακρωτήριο Σέρρειον και αποτελεί τόπο θερινής κατοικίας του πληθυσμού σχεδόν ολοκλήρου του Νομού Έβρου.

Εντός του οικισμού βρίσκεται ο παλαιός ναός της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας (22 Δεκεμβρίου), ο οποίος αποτελεί και τον κεντρικό ναό του οικισμού. Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα. Ο κυρίως ναός εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 15,64×10,83 μ.) και χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Κάθε κιονοστοιχία αποτελείται από έξι ξύλινους, κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, οι οποίοι ενώνονται μεταξύ τους με τόξα.

Το μεσαίο κλίτος είναι ευρύτερο των πλαγίων (πλ. 5,30 μ.) και καταλήγει σε μία αψίδα προς Α., εσωτερικά ημικυκλική (χορδής 2,10 και βέλους 0,89 μ.), η οποία εγγράφεται εντός του πάχους του ανατολικού τοίχου του ναού. Στο μέσον της αψίδας ανοίγεται ένα παράθυρο. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του μεσαίου κλίτους ανοίγεται μία θύρα (πλ. 1,78 μ.), η οποία επιτρέπει την είσοδο σε αυτό από το πρόπυλο.

Το νότιο κλίτος (πλ. 2,35 μ.) καταλήγει προς Α. σε μία ευθεία πλευρά. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοίγεται μία θύρα (πλ. 1,05 μ.), η οποία επιτρέπει την είσοδο από το πρόπυλο. Στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς του ανοιγόταν αρχικά επίσης μία θύρα, η οποία όμως αργότερα εντοιχίστηκε στο κατώτερό της τμήμα και μετετράπη σε φεγγίτη. Στη νότια πλευρά του νοτίου κλίτους ανοίγονται τρία ορθογωνίου σχήματος, τοξωτά άνω παράθυρα.

Το βόρειο κλίτος (πλ. 2,30 μ.) καταλήγει προς Α. σε μία ευθεία πλευρά. Στο δυτικό άκρο της βόρειας του πλευράς ανοίγεται μία θύρα (πλ. 1,26 μ.), η οποία οδηγεί σε παρακείμενο ορθογώνιας κάτοψης πρόσκτισμα. Στο ανατολικό τμήμα της βόρειας εσωτερικής πλευράς του βορείου κλίτους ανοίγονται δύο ορθογωνίου σχήματος παράθυρα, για να επικοινωνεί με το παρακείμενο πρόσκτισμα.

Το ανατολικό τμήμα των τριών κλιτών χωρίζεται από τον υπόλοιπο χώρο με ξυλόγλυπτο τέμπλο και αποτελεί το Ιερό Βήμα. Εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 10,80×2,84 μ.) στο κέντρο του οποίου υπάρχει η Αγία Τράπεζα (διαστ. 1,45×0,95 και ύψ. 0,95 μ.). Βόρεια της κεντρικής αψίδας του Ιερού Βήματος ανοίγεται μικρότερη αψίδα, όπου ο χώρος είναι διαμορφωμένος κατά τρόπο, ώστε να χρησιμεύει ως πρόθεση.

Άνωθεν του δυτικού τμήματος και των τριών κλιτών

υπάρχει ξύλινος εξώστης (υπερώο), που χρησιμεύει ως γυναικωνίτης και στον οποίο ανέρχεται κανείς με κλίμακα, η οποία βρίσκεται στο δυτικό άκρο του βορείου προσκτίσματος του ναού.

Βόρεια του βορείου κλίτους της βασιλικής είναι προσκολλημένο ορθογώνιας κάτοψης πρόσκτισμα, το οποίο χρησιμεύει επίσης ως γυναικωνίτης κατά το δυτικό μισό αυτού, ενώ το ανατολικό τμήμα του χρησιμεύει ως αποθήκη.

Στο ανώτερο τμήμα της δυτικής πλευράς του κυρίως ναού ανοίγονται τρία ορθογωνίου σχήματος, τοξωτά άνω παράθυρα.

Τα κλίτη του ναού καλύπτονται με ημικυλινδρικές οροφές εσωτερικά, ενώ εξωτερικά η στέγη είναι αμφικλινής και καλύπτεται με κοίλα κεραμίδια.

Δυτικά του κυρίως σώματος του ναού είναι προσκολλημένο ορθογώνιας κάτοψης πρόπυλο, το οποίο είναι ανοικτό στη δυτική και νότια του πλευρά και καλύπτεται με ξύλινη, επικλινή στέγη, χαμηλότερη από εκείνη του κυρίως ναού και κοίλα κεραμίδια. Το πρόπυλο αυτό δεν ανήκει στην αρχική οικοδομική φάση του ναού, αλλά προστέθηκε αργότερα, πιθανώς κατά την ανακαίνιση του ναού κατά το έτος 1833 μ.Χ.

Βόρεια του προπύλου υψώνεται το πυργοειδές κωδωνοστάσιο, το οποίο κατασκευάστηκε από σκυρόδεμα κατά τα τελευταία χρόνια, στη θέση παλαιότερου, χτισμένου από λιθοπλίνθους σιτόχρου πωρόλιθου και το οποίο είχε καταστεί με την πάροδο του χρόνου ετοιμόρροπο.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξυλόγλυπτο, επιχρυσωμένο, καλής τέχνης και διατήρησης τέμπλο (πάχ. 0,22 μ.), στο οποίο βρίσκονται οι δεσποτικές εικόνες, ήτοι:

Μεσαίο κλίτος

1. Ιησούς Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 1,10×0,70×0,02 μ.). Ο Ιησούς Χριστός εικονίζεται ολόσωμος, ένθρονος, μετωπικός. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί κλειστό κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό. Κάτω και αριστερά υπάρχει η τρίστιχη, γραπτή επιγραφή:

ΔΙΑ ΧΕΙΡΟC / ΑΘΑΝΑCΙΟΥ / ΠΙΠΙΛΗ 1977

2. Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (διαστ. 1,10×0,70×0,02 μ.). Εικονίζεται η Θεοτόκος ολόσωμη, ένθρονη, μετωπική, η οποία φέρει στα γόνατά της το Θείο Βρέφος. Πρόκειται για έργο του αγιογράφου Αθανασίου Πιπιλή, με τη χρονολογία *1977*.

3. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1,10×0,72×0,02 μ.)[47]. Παριστάνεται ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος ολόσωμος, όρθιος, ως ένσαρκος άγγελος. Είναι στραμμένος προς Β. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί ανεπτυγμένο, ενεπίγραφο ειλητάριο με το αριστερό, στο οποίο είναι γραμμένο το κείμενο:

ΟΡΑC ΟΙΑ ΠΑCΧΟΥCΙΝ...ΤΗΝ ΕΜΗΝ ΚΑΡΑΝ
ΣΩΤΕΡ

Κάτωθεν της εικόνας υπάρχει η γραπτή, μεγαλογράμματη, τετράστιχη επιγραφή:

ΔΕΗCΙC ΤΗC ΔΟΥΛΗC ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ /
ΕΥΔΟΚΙΑC ΚΑΒΑΖΗ ΒΑΙΟΥ /
ΜΑΚΡΗ 1978 / ΔΙΑ ΧΕΙΡΟC ΑΘΑΝΑCΙΟΥ
ΠΙΠΙΛΗ

4. Άγιοι Θεόδωροι (διαστ. 1,13×0,72×0,02 μ.). Εικονίζονται οι άγιοι Θεόδωροι, ήτοι: Θεόδωρος ο Τήρων και Θεόδωρος ο Στρατηλάτης. Κάτω και στο μέσον υπάρχει η γραπτή επιγραφή *1804*.

5. Άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας - Άγιος Νικόλαος Μύρων (διαστ. 1,12×0,72×0,02 μ.). Εικονίζονται ολόσωμοι, όρθιοι, μετωπικοί. Κάτω και αριστερά διατηρείται η γραπτή, τρίστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥ /ΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΝΙΚΟΛΑ /
ΤΟΥ ΘΕΩΔΟΡΑ.

Η εικόνα αυτή είναι επίσης του 1804.

6. Άγιοι Τρεις Ιεράρχες: Μέγας Βασίλειος, Ιωάννης Χρυσόστομος, Γρηγόριος Θεολόγος (διαστ. 1,12×0,68×0,02 μ.). Εικονίζονται ολόσωμοι, όρθιοι, μετωπικοί οι άγιοι τρεις ιεράρχες. Η εικόνα είναι του έτους 1804.

Νότιο κλίτος

7. Άγιος Χαράλαμπος (διαστ. 0,84×0,57×0,04 μ.). Εικονίζεται ο άγιος Χαράλαμπος ολόσωμος, όρθιος, μετωπικός. Εκατέρωθεν αυτού παρίστανται ανά έξι σκηνές από το βίο αυτού. Η εικόνα είναι πιθανώς των μέσων του 19ου αιώνα.

8. Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, Οδηγήτρια (διαστ. 0,91×0,67×0,03 μ.). Εικονίζεται η Θεοτόκος από την οσφύ και άνω, αριστεροκρατούσα, στον τύπο της Οδηγήτριας. Στο κάτω άκρο της εικόνας εικονίζονται επίσης στηθαίοι μετωπικοί τρεις άγιοι (από Β. προς Ν.): Γεώργιος, Θεόδωρος και Δημήτριος. Πρόκειται για εικόνα μέτριας τέχνης πιθανώς των μέσων του 19ου αιώνα.

Βόρειο κλίτος

9. Άγιος Παντελεήμων (διαστ. 1,16×0,51×0,02 μ.). Ο άγιος Παντελεήμων εικονίζεται ολόσωμος, όρθιος, μετωπικός. Πρόκειται για έργο του αγιογράφου Αθανασίου Πιπιλή, του έτους 1978.

10. Άγιος Γεώργιος Δρακοντοκτόνος (διαστ. 0,85×0,71×0,02 μ.). Ο άγιος Γεώργιος παριστάνεται ολόσωμος, έφιππος, φονεύων το δράκοντα. Δεξιά, ως προς το θεατή, εικονίζεται η πόλη Αλαγία και προς αυτήν η κόρη του βασιλιά Σελβίου, την οποία έσωσε ο άγιος Γεώργιος. Στην καπούλα του ίππου κάθεται ο νέος Γεώργιος, τον οποίο

47. Οι δεσποτικές εικόνες 1 και 2 όπως συνάγεται και από τις επιγραφές, που αναγράφονται σε αυτές, είναι του έτους 1977, ενώ η εικόνα 3 είναι του 1978. Πρόκειται για αντίγραφα παλαιότερων εικόνων του τέμπλου, που φυλάσσονται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Αλεξανδρούπολης Έβρου.

απελευθέρωσε ο άγιος Γεώργιος, σύμφωνα με το Συναξάριο αυτού. Κάτω και δεξιά υπάρχει η γραπτή, τετράστιχη επιγραφή:

Εἰς μνήμην Μιχαὴλ κ(αὶ) Ἀρτέμιδος Μόσχου / διὰ χειρὸς κ(αὶ) τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Γεωργίου / Α ΝΓ΄- ΜΑΚΡΗ.

Αναφέρεται η χρονολογία 1953.

11. Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια - Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (διαστ. 1,06×0,36×0,03 μ.). Εικονίζεται η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια ολόσωμη, όρθια, μετωπική. Στο άνω τμήμα της εικόνας παριστάνεται ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Εικονίζεται ολόσωμος, ως ένσαρκος Άγγελος. Είναι στραμμένος στα δεξιά, ως προς το θεατή. Η εικόνα είναι πιθανώς του 1804.

Ξύλινες φορητές εικόνες

Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια (διαστ. 1,20× 0,76×0,03 μ.). Πρόκειται για την εφέστιο εικόνα του ομώνυμου ναού. Είναι τοποθετημένη εντός ξύλινου εικονοστασίου, νότια του πέμπτου κίονα (από Δ. προς Α.) της βόρειας κιονοστοιχίας του ναού. Η αγία Αναστασία παριστάνεται ολόσωμη, όρθια, μετωπική. Φορεί ποδήρη, χειριδωτό χρυσοκίτρινο χιτώνα και πρασίνου χρώματος ιμάτιο. Στην κεφαλή φέρει λευκόχρωμο κάλυμμα. Με το δεξί της χέρι κρατεί σταυρό και με το αριστερό της στηρίζει το ιμάτιό της.

Άνω και δεξιά εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος προβάλλει από τα νέφη και τοποθετεί ένα στέμμα επί της κεφαλής της αγίας. Στο μέσον και δεξιά της εικόνας υπάρχει η ημιεξίτηλος γραπτή, δίστιχη επιγραφή, γραμμένη στο χρυσό βάθος με ερυθρά γράμματα:

[ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ] Θ(ΕΟ)Υ
ΑΛΕΞΙΟΥ.

Κάτω και εκατέρωθεν των ποδών της αγίας Αναστασίας διατηρείται η γραπτή επιγραφή, γραμμένη με ερυθρά γράμματα στο χρυσό βάθος:

+ΠΑΡΘΕΝΟΜΑΡΤΗC ΤΟΥ Χ(ΡΙCΤΟ)Υ /
ΑΓΙΑ ΑΝΑCΤΑCΙΑ ΤΟΝ ΤΙΠΟΝ CΟΥ /
ΓΡΑΦΟΝΤΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ ΦΙ/ΛΑΞΟΝ ΕΙΣ ΕΤΗ
ΠΟΛ(Λ)Α ΧΕΙΡ /
[ΠΟ]ΙΟΥΝΤΟC ΔΕΗΣΙΝ.

Η εικόνα αυτή είναι καλής τέχνης και διατήρησης και χρονολογείται το 1804.

Στο τέμπλο και πάνω από τις δεσποτικές εικόνες βρίσκονται οι συνθέσεις του λεγομένου Δωδεκαόρτου και πάνω από αυτές οι εικόνες των δώδεκα Αποστόλων, στο μέσον των οποίων εικονίζεται το άγιον Μανδήλιον.

Δεσποτικός θρόνος

Σύγχρονος προς το τέμπλο είναι ο ξυλόγλυπτος επισκοπικός θρόνος, ο οποίος βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του πέμπτου κίονα (από Δ. προς Α.) της νότιας κιονοστοιχίας του ναού και είναι επιχρυσωμένος. Στη ράχη αυτού υπάρχει εικόνα του Ιησού Χριστού, ο οποίος εικονίζεται ολόσωμος, ένθρονος, μετωπικός, ως «Βασιλεύς των βασιλευόντων και Μέγας Αρχιερεύς».

Κτητορική επιγραφή

Στην ανατολική εσωτερική πλευρά του προπύλου και πάνω από την είσοδο, που οδηγεί στο μεσαίο κλίτος του ναού, είναι εντοιχισμένη ορθογωνίου σχήματος πλάκα από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,40×0,38 μ.), επί της οποίας υπάρχει ανάγλυφος, ισοσκελής σταυρός, εγγεγραμμένος εντός κύκλου και εκατέρωθεν αυτού εγχάρακτη, μεγαλογράμματη επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,02/0,03 μ.), η οποία περιλαμβάνει εννέα στίχους και έχει ως εξής:

1800 ΕΝ ΜΗΝΗ / ΙΟΥΝΗS κα - κζ΄,1833/ ΔΗΑ
ΔΑΠΑΝΗS ΚΑΙ CΙΝΔΡΟΜΗC ΠΑ/ΝΑΓΙΟΤΑΤΟΥ
Κ(ΑΙ) ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΝΕ/ΟΦΥΤΟΥ Κ (ΑΙ) ΤΟΝ ΤΙΜΗΟΤΑΤΟΝ
ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΟΝ ΤΟΥ/ΤΟΥΝΤΖΙΔΩΝ Κ (ΑΙ)
ΩΛΟΝ ΤΟΝ ΕΥCΕΒΩΝ Κ(Α)Ι / ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ
ΧΡΙSΤΙΑΝΟΝ Κ ΑΙ ΠΑΡΑ/CΤΑCΕΟS ΤΟΥ ΧΑΤΖΗ-
ΜΑΝΟΛΑΚΗ / ΑΝΑΚΑΙΝΗCΕΟΣ ΤΟΥΤΟΥΝΤΖΙΔΟΝ.

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην ανωτέρω επιγραφή, ο ναός της Αγίας Αναστασίας ανεγέρθηκε με δαπάνες και συνδρομή του Οικουμενικού Πατριάρχη Νεοφύτου Ζ΄ (1789-1794 και 1798-1801)[48], το έτος 1800, ήτοι κατά το χρονικό διάστημα της β΄ πατριαρχίας του Νεοφύτου Ζ΄, των καπνεμπόρων (Τουτουντζήδων) και των κατοίκων της Μάκρης. Η αναγραφόμενη χρονολογία 1833, η οποία φαίνεται ότι έχει προστεθεί αργότερα, πιθανώς να αναφέρεται σε ανακαίνιση ή επισκευή του ναού.

Πάνω από τη θύρα, η οποία οδηγεί από το πρόπυλο στο νότιο κλίτος του ναού είναι εντοιχισμένο τμήμα αρχιτεκτονικού μέλους από φαιόχρωμο μάρμαρο, το οποίο προέρχεται από παλαιοχριστιανική βασιλική (5ου-6ου αι. μ.Χ.). Στην κύρια όψη του διατηρείται ανάγλυφος, ανισοσκελής σταυρός, οι κεραίες του οποίου είναι πεπλατυσμένες στα άκρα. Στις τέσσερις γωνίες, που σχηματίζουν οι κεραίες του σταυρού, διατηρείται η εγχάρακτη επιγραφή:

Φ(ΩC) / Χ(ΡΙCΤΟΥ) / Φ(ΑΙΝΕΙ) / Π(ΑCΙ).

Διδυμότειχο

Άγιος Βλάσιος - βασιλική-μεσαιωνικό ναΰδριο

Νοτιοδυτικά της πόλης του Διδυμοτείχου και σε απόσταση 3 χλμ. περίπου από αυτήν, μεταξύ των περιοχών Βούβας και Ζωοδόχου Πηγής, στη θέση Άγιος Βλάσιος,

48. Τ. Γριτσόπουλος, Νεόφυτος Ζ΄, Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *ΘΗΕ* 9 (1966), στ. 410-411.

σε περιοχή κατάφυτη, όπου υπάρχουν δύο πηγές νερού, βρίσκεται το ναΰδριο του Αγίου Βλασίου (11 Φεβρουαρίου), το οποίο ανεγέρθηκε περί το 1970.

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο κτίσμα, το οποίο εμφανίζει ορθογώνιου σχήματος κάτοψη, δεν φέρει ημικυκλική αψίδα εξέχουσα προς Α., καλύπτεται με ξύλινη στέγη και κεραμίδια και δίνει εξωτερικά την εντύπωση ότι πρόκειται για πρόχειρο κτίσμα ή βοηθητικό χώρο (αποθήκη). Είναι διαμορφωμένο σε ναΰδριο και κατά την ημέρα της εορτής του αγίου Βλασίου τελείται η Θεία Λειτουργία και στη συνέχεια γίνεται πανηγύρι γύρω από αυτό.

Όταν άρχισαν οι κάτοικοι του Διδυμότειχου να διαμορφώνουν το χώρο για την ανέγερση του ναϋδρίου του Αγίου Βλασίου, εντοπίστηκαν λείψανα παλαιού οικοδομήματος και επενέβη η Εφορεία μας. Οι εργασίες διακόπηκαν και διεξήχθη σωστική ανασκαφή, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τα ερείπια μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής που βρισκόταν στη θέση αυτή και ενός μεσαιωνικού ναϋδρίου χτισμένου στη θέση του Ιερού Βήματος της βασιλικής[49].

Πρόκειται για μια μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική του απλού ελληνιστικού τύπου. Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε μόνο το ανατολικό τμήμα του μνημείου. Το κυρίως σώμα της βασιλικής έφερε ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και χωριζόταν με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Από αυτά το μεσαίο ήταν ευρύτερο των πλαγίων και κατέληγε σε μία μεγάλη ημικυκλική αψίδα προς Α., εντός της οποίας περικλειόταν πεταλοειδές σύνθρονο. Τα πλάγια κλίτη κατέληγαν προς Α. σε ευθείες πλευρές.

Η βασιλική αυτή ανεγέρθηκε πιθανώς κατά τον 5ο αι. μ.Χ. και ερειπώθηκε πιθανώς από τα μέσα του 7ου αι. μ.Χ. και εξής. Μετά την ερείπωση της βασιλικής και πιθανώς κατά το 12ο αιώνα, στο χώρο του Ιερού Βήματος ανεγέρθηκε ένα μικρών διαστάσεων μονόχωρο και καμαροσκέπαστο ναΰδριο. Η ανατολική αυτού πλευρά κατέληγε σε μία ημικυκλική αψίδα. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς ανοιγόταν η είσοδος. Στο κέντρο του Ιερού Βήματος βρισκόταν η Αγία Τράπεζα, η οποία στηριζόταν σε τμήμα κυλινδρικού, αρράβδωτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο, προερχόμενου από τους κίονες των κιονοστοιχιών της βασιλικής και το οποίο διατηρείται μέχρι σήμερα στη θέση του. Γύρω από το ναό αποκαλύφθηκαν τάφοι.

Το ναΰδριο αυτό αργότερα ερειπώθηκε και ο χώρος εγκαταλείφθηκε. Στη συλλογική όμως μνήμη των ανθρώπων της περιοχής διατηρήθηκε η ανάμνηση της ύπαρξης χριστιανικού ναού στη θέση αυτή και ότι ο τόπος είναι ιερός. Σύμφωνα μάλιστα με την παράδοση, ο ναός αυτός ήταν αφιερωμένος στον άγιο Βλάσιο, από τον οποίο προέρχεται και το τοπωνύμιο της περιοχής.

Βορειοανατολικά του ναϋδρίου αυτού και σε απόσταση λίγων μέτρων υπάρχει πηγή, το νερό της οποίας θεωρείται αγίασμα.

Άγιος Γεώργιος Παλαιοκαστρίτης (Σουρπ Κεβόρκ - Αρμενικός ναός)

Νοτιοανατολικά του κάστρου του Διδυμοτείχου και στις πλαγιές του υψώματος, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται το φρούριο, στη θέση Παληό, υψώνεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Παλαιοκαστρίτη[50], ο οποίος ανήκε στην αρμενική κοινότητα του Διδυμοτείχου. Γύρω από το ναό βρίσκονται διάφορα οικοδομήματα, ώστε το όλο συγκρότημα να παρέχει στον επισκέπτη την εντύπωση μικρής μονής. Ο ναός περιβάλλεται από ψηλό μανδρότοιχο.

Στον περίβολο του ναού και εντός του περιφραγμένου χώρου διατηρούνται τάφοι, οι οποίοι ανήκαν προφανώς σε επιφανή πρόσωπα της αρμενικής κοινότητας του Διδυμοτείχου. Σε μία επιτύμβια πλάκα διατηρείται επιγραφή με τη χρονολογία 1704 μ.Χ.

Κατά το έτος 1756 αποφασίστηκε η επέκταση και ανακαίνιση του ναού. Το έτος 1815 με Σουλτανικό Διάταγμα επετράπη η ανοικοδόμηση του μοναστηριακού οικοδομήματος, το οποίο βρίσκεται παρά το ναό. Κατά το διάστημα 1828-1831 ο ναός ιδρύθηκε στη θέση παλαιότερου αρμενικού ναού από τον Ιωάννη Κάλφα. Το έτος 1838 ανεγέρθηκε ο ξενώνας, σύμφωνα με επιγραφή, η οποία διατηρείται στον τοίχο της αυλής. Το ογκώδες αυτό οικοδόμημα κατεδαφίστηκε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου.

Προσκυνητάριο Αγίου Δημητρίου

Νοτιοανατολικά του ναού του Αγίου Γεωργίου Παλαιοκαστρίτη και σε απόσταση 150 μ. περίπου από αυτόν, σε χαμηλότερο επίπεδο και στην περιφέρεια της σημερινής πόλης, βρίσκεται το Προσκυνητάριο του Αγίου Δημητρίου.

49. Η σωστική ανασκαφή διεξήχθη κατά το έτος 1990, όταν προϊστάμενος της 12ης ΕΒΑ ήταν ο Χαράλαμπος Μπακιρτζής, από τον αρχαιολόγο της 4ης ΕΒΑ, Α. Τσιοράκη, υπεύθυνο για τις αρχαιότητες και τα μνημεία της περιοχής Διδυμοτείχου.

50. Α. Γουρίδης, *Το ιστορικό Διδυμότειχο. Συμβολή στην ιστορία και την τοπογραφία της πόλεως του Διδυμοτείχου*, Διδυμότειχο 1999, σ. 140-141.

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων ορθογώνιας κάτοψης ταπεινό κτίσμα (διαστ. 2,52×1,43 και ύψ. 1 μ. περίπου), ο κυρίως άξονας του οποίου βαίνει από Β. προς Ν. Στη βόρεια πλευρά αυτού ανοίγεται μικρή είσοδος με δίφυλλη, μετάλλινη θύρα. Εντός αυτού βρίσκονται σύγχρονες δυτικής τεχνοτροπίας εικόνες. Οι παλαιές μεταβυζαντινές εικόνες, που υπήρχαν εκεί, δεν διατηρήθηκαν.

Στην ανατολική πλευρά του προσκυνηταρίου, που αποτελεί και την πρόσοψη αυτού, είναι εντοιχισμένη μία πλάκα από μάρμαρο, η οποία φέρει ανάγλυφη παράσταση του αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Ο άγιος Δημήτριος εικονίζεται έφιππος, νέος, με ωραία χαρακτηριστικά, φέρει πλήρη στρατιωτική εξάρτυση και με το ακόντιό του πλήττει και φονεύει τον Σκυλογιάννη, ο οποίος κείται επί του εδάφους.

Στη νότια πλευρά αυτού είναι εντοιχισμένη άλλη μαρμάρινη πλάκα (διαστ. 1,30×0,25 μ.), στο άνω τμήμα της οποίας διατηρούνται μονογράμματα, εγγεγραμμένα εντός τεσσάρων κύκλων, όπου διαβάζεται *ΑΝΔΡΟΝΙΚΟC ΡΑΟΥΛ ΑCΑΝΗC ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟC*.

Πρόκειται για τον Ανδρόνικο Ραούλ Ασάνη Παλαιολόγο, υιό του στρατιωτικού διοικητή του Διδυμοτείχου κατά το έτος 1342 μ.Χ. και ανιψιό της αυτοκράτειρας του Βυζαντίου Ειρήνης Ασάναινας Παλαιολογίνας Καντακουζηνής, συζύγου του Ιωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνού και διοικητή της Βιζύης κατά τα έτη 1354-1355 μ.Χ.

Κάθε χρόνο στις 26 Οκτωβρίου, ημέρα της εορτής του Αγίου Δημητρίου, εκτίθεται στο Προσκυνητάριο αυτό η εικόνα του αγίου Δημητρίου προς προσκύνηση, λαμβάνει χώρα Αγιασμός και ψάλεται Παράκληση. Στη συνέχεια οι προσκυνητές προσφέρουν πετεινούς στον άγιο Δημήτριο[51]. Δύο πετεινοί θυσιάζονται επιτόπου και οι άλλοι βγαίνουν στον πλειστηριασμό και τα χρήματα που συγκεντρώνονται ανήκουν στον άγιο. Ακολουθεί πανηγύρι στο γύρω από το Προσκυνητάριο χώρο.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

51. Η προσφορά πετεινών προς τον άγιο Δημήτριο παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα προς αντίστοιχες προσφορές κατά την αρχαιότητα προς τον Άρη και τον Ασκληπιό για «γηρωσύνη», ήτοι για καλή υγεία. Το έθιμο αυτό έχει επιβιώσει από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, όπως συμβαίνει και με πολλά άλλα, τα οποία παρέλαβαν οι χριστιανοί από την αρχαία ελληνική θρησκεία και τα οποία συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Το έθιμο της προσφοράς και θυσίας διαφόρων ζώων (βοδιών, κριών, αμνών, τράγων, ερίφιων, πετεινών, κουνελιών κτλ.) επιχωριάζει μέχρι σήμερα και σε διάφορες περιοχές της νήσου Κρήτης και ιδιαίτερα σε ορεινά και απομακρυσμένα χωριά. Αυτό προφανώς αποτελεί επιβίωση και συνέχεια πανάρχαιων λατρευτικών εθίμων των προχριστιανικών χρόνων.

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Φέρρες

Παναγία Κοσμοσώτειρα

Το 2002 πραγματοποιήσαμε σειρά επισκέψεων στην Παναγία Κοσμοσώτειρα, προκειμένου να μελετήσουμε την κατανομή του φυσικού φωτός στο εσωτερικό του καθολικού.

Η έρευνα που διεξάγαμε βασίζεται σε σειρά παρατηρήσεων της τροχιάς του ήλιου και των κατευθύνσεων του ηλιακού φωτός, καθώς και μετρήσεων της έντασης φωτισμού σε Lux – οριζόντια και κάθετη – σε καθορισμένα σημεία του εσωτερικού χώρου του ναού.

Η μέτρηση της έντασης πραγματοποιήθηκε με φορητό όργανο τύπου Minolta T-1M, αφού δεν υπήρχε η δυνατότητα εγκατάστασης ενός δικτύου με αισθητήρες για τη λήψη των μετρήσεων και την επεξεργασία των δεδομένων σε ηλεκτρονικό υπολογιστή.

Συνολικά επιλέχθηκαν 11 σημεία σε τρεις άξονες κατά μήκος του ναού. Το αισθητήριο του οργάνου τοποθετήθηκε στο 1,60 μ. από το δάπεδο (επίπεδο ματιού ατόμων μέσου ύψους) με κατεύθυνση το Ιερό Βήμα.

Οι μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν με συνθήκες ηλιοφάνειας, γιατί τότε μόνο παρατηρείται εναλλαγή στο φωτισμό. Αντίθετα, με συννεφιά αυτός είναι ομοιόμορφος χωρίς έντονα φαινόμενα.

Παράλληλα με τη διαδικασία μέτρησης της έντασης φωτισμού επισημάνθηκαν και οι μεταγενέστερες επεμβάσεις που επηρεάζουν την κατανομή του φωτός, όπως: α) το χτίσιμο των δύο πλάγιων λοβών του παραθύρου της κόγχης του ιερού και ενός σημαντικού τμήματος του μεσαίου λοβού του ίδιου παραθύρου, καθώς και από ένα λοβό στην πρόθεση και στο διακονικό, β) το χτίσιμο των πέντε – προς τις κεραίες του σταυρού – από τα οκτώ παράθυρα σε κάθε τρουλίσκο, γ) η υπερύψωση κατά 0,40 μ. των ποδιών των παραθύρων του κεντρικού τρούλου και των τρουλίσκων, και δ) τα υαλοστάσια που υπήρχαν στα παράθυρα περιόριζαν αφ' ενός την ποσότητα του φωτός στο εσωτερικό του ναού, αφ' ετέρου όμως ο επισκέπτης είχε τη δυνατότητα να παρατηρεί με μεγαλύτερη άνεση τις τοιχογραφίες στις παραστάδες των παραθύρων, αφού με τον τρόπο αυτό περιορίζεται σημαντικά η θάμπωση.

Ακόμη προσδιορίστηκε ο προσανατολισμός του ναού και, για το γεωγραφικό πλάτος των Φερρών (40°54΄ Β), το αζιμούθιο του ήλιου τη στιγμή που ανατέλλει. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι το ιερό αποκλίνει 15° βορειοανατολικά και είναι στραμμένο προς την Κωνσταντινούπολη

(41° Β). Όσον αφορά το αζιμούθιο βρέθηκε ότι: α) την άνοιξη και το φθινόπωρο η ανατολή του ήλιου συμπίπτει με τον κεντρικό άξονα του ναού, με μια μικρή απόκλιση από μήνα σε μήνα, β) το χειμώνα συμπίπτει με τον άξονα των νότιων λοβών των παραθύρων του ιερού, και γ) το καλοκαίρι με εκείνο των βόρειων λοβών.

Με την επιλογή του συγκεκριμένου προσανατολισμού καθορίζεται και η κλίση ολόκληρου του κτιρίου ως προς την τροχιά του ήλιου. Επομένως τα παράθυρα του ναού – του τρούλου και των τυμπάνων – αποκτούν συγκεκριμένο προσανατολισμό.

Με βάση τα παραπάνω ερευνήθηκε η οπτική οργάνωση του χώρου, το οπτικό πεδίο δηλαδή του εισερχομένου στο ναό. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι ο επισκέπτης που βρίσκεται στο κατώφλι της κύριας εισόδου βλέπει ολόκληρο το Ιερό Βήμα, από την πρόθεση μέχρι το διακονικό με γωνία 42°, και εάν στρέψει τα μάτια αριστερά ή δεξιά, τότε το βλέμμα του περνάει ανάμεσα από το ζεύγος των κιόνων και φθάνει μέχρι το μέσον της κόγχης του ιερού. Ακόμη, όταν αυτός βρίσκεται κάτω από το βορειοδυτικό ή νοτιοδυτικό τρουλίσκο παρατηρεί, ανάμεσα από τους δύο κίονες, το πλάτος των κεραιών του σταυρού με γωνία περίπου 21°, το μισό δηλαδή της γωνίας των 42°, ενώ το ύψος των τυμπάνων με γωνία 30°. Στο κατακόρυφο επίπεδο βλέπει επίσης με γωνία 42° από το κέντρο του τρούλου μέχρι το ψηλότερο σημείο του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης του ιερού και από τη βάση του τρούλου μέχρι το δάπεδο.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι από τις διαστάσεις του κτιρίου καθορίζεται η οπτική γωνία και ότι υπάρχει σχέση μεταξύ των διαστάσεων των αρχιτεκτονικών στοιχείων του ναού, όπως: α) το ύψος των κιόνων ισούται με το ύψος του τρίλοβου παραθύρου της κόγχης του ιερού και με το ήμισυ του εσωτερικού ύψους του κεντρικού τρούλου, β) οι κίονες και το κεντρικό τοξωτό παράθυρο της κεραίας του σταυρού έχουν το ίδιο ύψος, και γ) η απόσταση μεταξύ των δύο κιόνων ισούται με το πλάτος των ακραίων παραθύρων των τυμπάνων.

Όσον αφορά στις μετρήσεις και τις παρατηρήσεις, διαπιστώθηκε ότι το πρωί, μετά την ανατολή του ήλιου και το απόγευμα πριν τη δύση, το πιο φωτεινό σημείο του ναού είναι ο τρούλος. Σήμερα δηλαδή τονίζεται περισσότερο ο κατακόρυφος άξονας. Αντίθετα, εάν θεωρήσουμε τους λοβούς των παραθύρων του ιερού στην αρχική τους μορφή, τότε εκτός από τον κατακόρυφο θα τονιζόταν και ο κεντρικός άξονας Α.-Δ.

Στη συνέχεια καθώς ο ήλιος υψώνεται αλλάζει και η κατεύθυνση του φωτός στο εσωτερικό του ναού, όπου η κατανομή εξαρτάται από την εποχή του έτους. Συγκεκριμένα από τον Οκτώβριο μέχρι τον Απρίλιο και από τις 8 π.μ. έως τη 1 μ.μ. φωτίζεται περισσότερο ο άξονας Β.-Ν., η περιοχή δηλαδή μεταξύ της βόρειας και νότιας κεραίας του σταυρού. Μετά τη 1 μ.μ. και μέχρι τη δύση του ήλιου φωτίζεται επίσης ο κεντρικός άξονας, αλλά με κατεύθυνση Δ.-Α. Από το Μάιο έως το Σεπτέμβριο και από την ανατολή του ήλιου και μέχρι τις 11 π.μ. φωτίζεται τόσο ο κατακόρυφος όσο και κεντρικός άξονας του ναού. Από τη στιγμή αυτή και μέχρι 4 μ.μ. στο εσωτερικό του ναού επικρατεί ομοιόμορφος φωτισμός. Από το απόγευμα και μέχρι τη δύση του ήλιου η φωτεινότητα των δύο αξόνων είναι έντονη.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η μεγαλύτερη φωτεινότητα που παρατηρείται στο εσωτερικό του ναού είναι κατά τους μήνες Μάρτιο-Απρίλιο και Αύγουστο-Σεπτέμβριο.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛΙΑΔΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Κρηνίδες

Ανατολικό νεκροταφείο Φιλίππων

Κατά τις εργασίες διάνοιξης τάφρου για τη διέλευση αγωγού αποχέτευσης που πραγματοποιούσε ο Δήμος Φιλίππων στην οδό 28ης Οκτωβρίου, εντοπίστηκαν τάφοι. Το έργο διακόπηκε και ακολούθησε σωστική ανασκαφή με δαπάνη της εταιρείας κατασκευής του έργου και με την επίβλεψη της Εφορείας.

Κατά την έρευνα εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν στα νοτιοδυτικά της κοιμητηριακής βασιλικής extra muros πέντε καμαροσκεπείς τάφοι, από τους οποίους ο ένας είναι μεμονωμένος και οι υπόλοιποι τέσσερις είναι χτισμένοι σε δύο ζεύγη, με κοινό τοίχο πρόσοψης, συνεχόμενες ημικυλινδρικές καμάρες και μεσότοιχο (Σχέδ. 2, Τάφοι Α-Β, Γ, Δ-Ε)[52]. Οι τάφοι Δ-Ε τοποθετούνται σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία της κάτοψης της βασιλικής σε χώρο, διαμορφωμένο στα νότια του αιθρίου της, που ως γνωστόν εκτείνεται κάτω από το οδόστρωμα της 28ης Οκτωβρίου και τα παρακείμενα σπίτια.

Όλοι οι τάφοι (Σχέδ. 3) είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. με μικρές αποκλίσεις και βρέθηκαν ασύλητοι. Ήταν χτισμένοι με ντόπιες ημίεργες πέτρες και ασβεστοκονίαμα υψηλής περιεκτικότητας σε άμμο, χωρίς κουρασάνι. Εξωτερικά οι τάφοι έφεραν επένδυση ασβεστοκονιάματος, ιδιαίτερα προσεγμένη στην ανατολική πλευρά, ώστε να τονίζονται τα χτισμένα με πλακερές πέτρες τόξα των εισόδων.

52. Στ. Πελεκανίδης, Η έξω των τειχών παλαιοχριστιανική βασιλική των Φιλίππων, *Μελέτες παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής αρχαιολογίας*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 333-394.

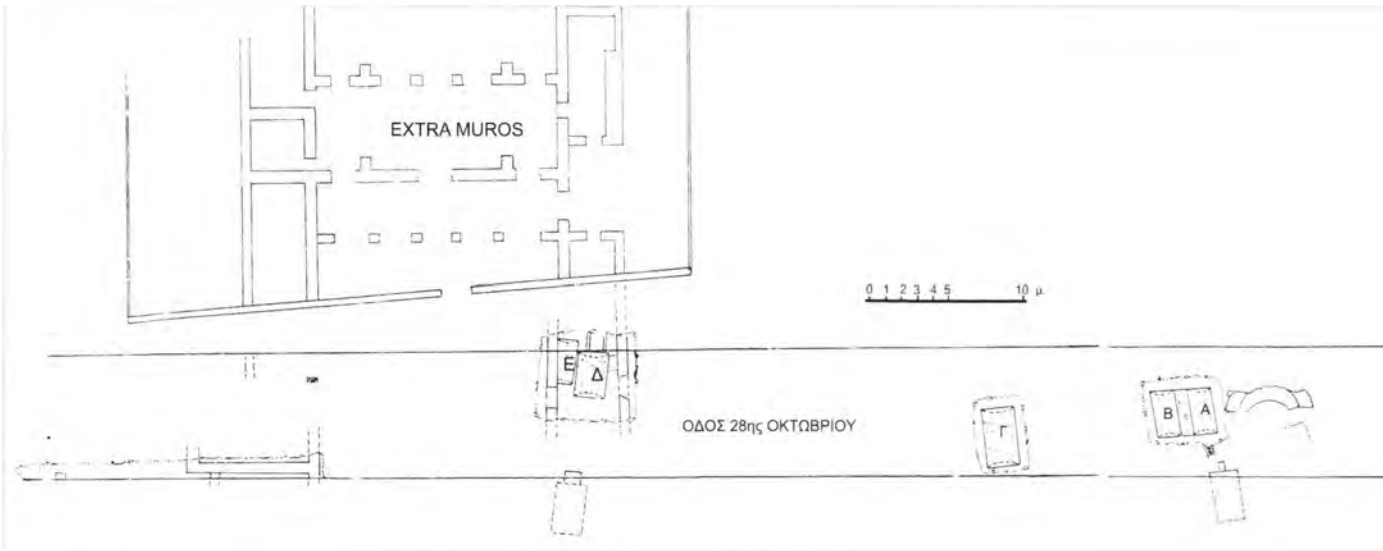

Σχέδ. 2. Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο Φιλίππων. Καμαροσκεπείς τάφοι στην οδό 28ης Οκτωβρίου (σε σχέση με την extra muros βασιλική).

Μικρές ορθογώνιες θυρίδες, τοποθετημένες ψηλότερα από τα δάπεδα των τάφων, έφεραν θυρώματα κατασκευασμένα με πλάκες μαρμάρου, εκτός από τον τάφο Γ που είχε μαρμάρινα το υπέρθυρο και το κατώφλι, και τις παραστάδες από ασβεστοκονίαμα. Μόνον η θυρίδα του τάφου Ε έφερε καμπύλη απόληξη, συνεχόμενη με την καμάρα του. Μαρμάρινες ήταν και οι πλάκες που έφρασσαν τις θυρίδες και άλλοτε πακτώνονταν σε «πατούρα», διαμορφωμένη στο θύρωμα (τάφοι Β, Γ, Δ) και άλλοτε είχαν καμπύλη απόληξη και στερεώνονταν απλά πάνω στο άνοιγμα (τάφοι Α, Ε). Το ερμητικότερο σφράγισμα των τάφων γινόταν με συμπαγή λάσπη ή ασβεστοκονίαμα (Πίν. 216 α-β).

Οι καμάρες των τάφων Α, Β και Δ διαγράφονταν εξωτερικά, η καμάρα του τάφου Ε εγκιβωτιζόταν σε ορθογώνιο, ενώ του μεμονωμένου τάφου Γ έφερε επένδυση ασβεστοκονιάματος σε μίμηση χαμηλού σαμαρωτού καλύμματος. Οι τάφοι Α, Β, Δ και Ε έφεραν στο εσωτερικό τους ομοιόμορφη επένδυση ασβεστοκονιάματος, χωρίς ίχνος γραπτού διακόσμου. Στον τάφο Α εσωτερικά στο τόξο της δυτικής πλευράς υπήρχαν πρόχειρα μυστρίσματα που μιμούνταν ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας, ενώ στον τάφο Δ υπήρχε στην ίδια θέση εγχάρακτος σταυρός.

Διάδρομο προσπέλασης, επιχρισμένο επιμελημένα με ασβεστοκονίαμα και σκεπασμένο με μαρμάρινες πλάκες, έφερε ο τάφος Δ (Πίν. 216 γ). Η δίοδος αυτή ήταν στον άξονα της ανατολικής εισόδου των νότιων προσκτισμάτων του αιθρίου της βασιλικής. Το δάπεδο των τάφων ήταν από πατημένο χώμα και ασβεστοκονίαμα, και μόνον ο τάφος Δ έφερε δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες. Ο ίδιος τάφος έφερε κατά μήκος της νότιας πλευράς του νεκρική κλίνη κατασκευασμένη από τρεις ακέραιες κεραμίδες στρωτήρες.

Στο εσωτερικό των τάφων μέσα σε στρώμα λάσπης υπήρχαν ένας ή δύο σκελετοί ενηλίκων κατά το πλείστον κονιορτοποιημένοι. Βρέθηκε μόνο μια περίπτωση ανακομιδής (τάφος Δ) και δύο – το λιγότερο – ενταφιασμοί παιδιών (τάφοι Β και Δ). Τα κτερίσματα των τάφων ήταν δύο μικρές ακέραιες λαγήνες (τάφος Β) (Πίν. 216 δ), ένας οξυπύθμενος αμφορέας (τάφος Γ), ένα μικρό χάλκινο σκεύος, πιθανόν θυμιατήρι, και δύο χάλκινες πόρπες (τάφος Δ), δύο νομίσματα, ένα του β΄ μισού του 4ου αιώνα (τάφος Α) και άλλο εποχής αυτοκράτορα Αρκαδίου (395-408) (τάφος Δ). Αξιοπρόσεκτο εύρημα αποτελούν στον τάφο Β τα υπολείμματα λινού καστανού υφάσματος από ένδυμα γυναίκας, η οποία είχε καλυφθεί σύμφωνα με τοπικό ταφικό έθιμο με παχύ, ομοιόμορφο στρώμα φύλλων δάφνης που σώζονταν αναλλοίωτα.

Τα ευρήματα μαζί με την ταφική αρχιτεκτονική συνηγορούν στη χρονολόγηση των τάφων στα τέλη του 4ου-αρχές του 5ου αιώνα και σχετίζονται με την πρώτη φάση λειτουργίας της βασιλικής[53]. Με την εύρεση των τάφων αυτών συμπληρώνονται τα γνωστά μέχρι σήμερα δεδομένα από το ανατολικό νεκροταφείο των Φιλίππων που

53. Ό.π., σ. 388-394.

εκτείνεται κάτω από τη σύγχρονη κωμόπολη των Κρηνίδων και έχουν ως επί το πλείστον καταχωθεί[54].

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας των τάφων, την τοπογραφική, σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωσή τους και το συσχετισμό τους με άλλα ταφικά ευρήματα της περιοχής, και δεδομένου ότι η οδός 28ης Οκτωβρίου στις Κρηνίδες αποτελεί αναπότρεπτα κεντρική οδική αρτηρία και εμπορική οδό από την οποία διέρχονται και τα δίκτυα της ύδρευσης, της ΔΕΗ και του ΟΤΕ, αποφασίστηκε με την ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/ Φ37-/22431/796/ 25-4-2002 απόφαση η κατάχωση των τάφων και η μετατόπιση του αποχετευτικού αγωγού προς το δυτικό κράσπεδο του δρόμου, σε σημείο που δεν υπήρχαν αρχαιότητες. Κατά την εκτροπή της τάφρου του αποχετευτικού αγωγού εντοπίστηκε το ανατολικό όριο άλλων δύο τάφων, πιθανόν καμαροσκεπών, που όμως για τεχνικούς λόγους δεν ήταν δυνατό να ερευνηθούν.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μαξιμιανούπολη

Η έρευνα της τρέχουσας ανασκαφικής περιόδου αποτελεί συνέχεια εκείνων του 1999 και του 2001 κατά τη διάρκεια των οποίων άρχισε να αποκαλύπτεται περίκεντρος μνημειακός ναός που θεωρήθηκε ως ο επισκοπικός ναός της πόλης κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους.

Κύριος στόχος της φετινής έρευνας υπήρξε η απελευθέρωση του μνημείου κατά το δυτικό τμήμα από τη μεγάλη επίχωση. Με την απομάκρυνση των χωμάτων αποκαλύφθηκαν δύο μακρόστενοι χώροι, διαταγμένοι στον άξονα Β.-Ν., διηρημένοι σε επιμέρους δωμάτια. Τα δωμάτια αυτά σε σύγκριση με το ναό παρουσιάζουν προχειρότερη δομή και δεν σχετίζονται με τη λειτουργία του μνημείου. Αποτελούν πιθανότατα μεταγενέστερες οικιστικές εγκαταστάσεις στον αύλειο χώρο του ναού μετά την καταστροφή ή την ερήμωσή του (Πίν. 216 ε). Στα πρόχειρα αυτά δωμάτια διευκρινίστηκαν δύο οικοδομικές φάσεις: η πρώτη ανάγεται στο 12ο και η δεύτερη στις αρχές του 13ου αιώνα. Στη φάση του 12ου αιώνα οι δύο χώροι ήταν μακρόστενοι και ενιαίοι χωριζόμενοι με μεσότοιχο, ενώ στη φάση του 13ου αιώνα διαιρέθηκαν σε επιμέρους τμή-

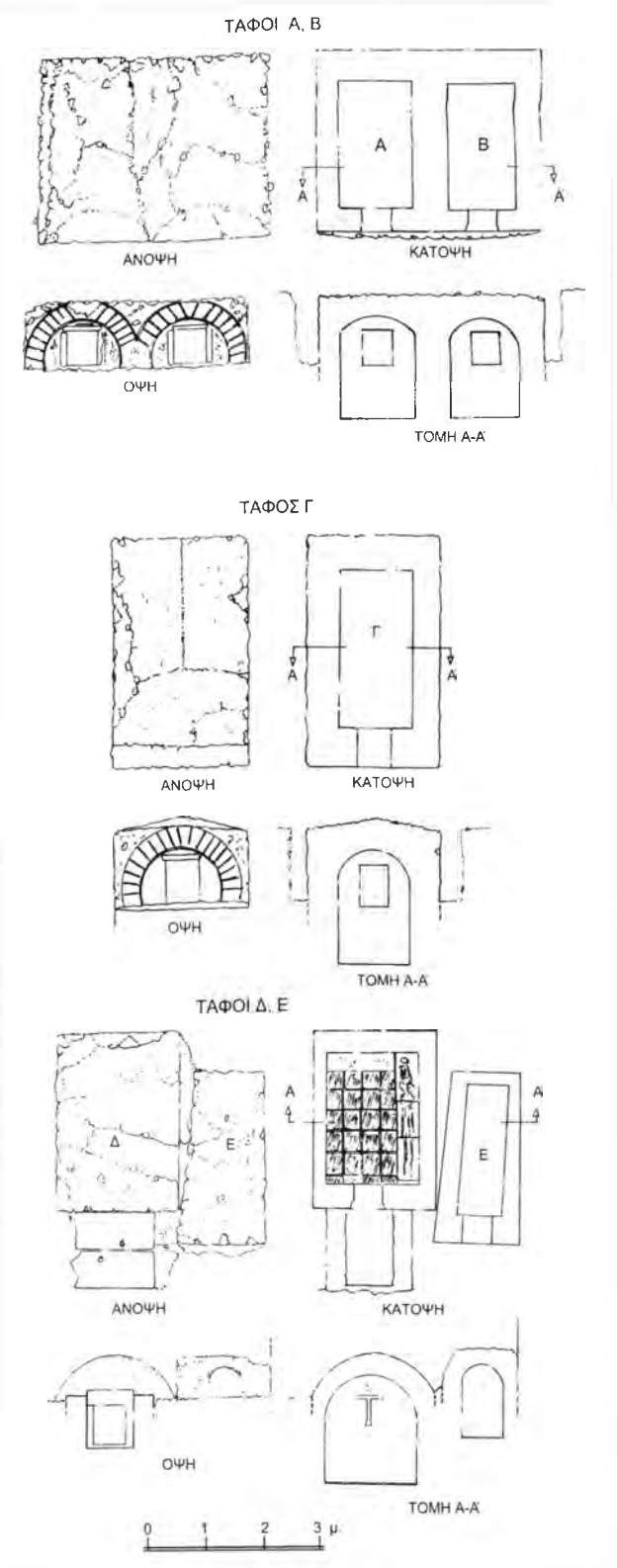

Σχέδ. 3. Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο Φιλίππων. Καμαροσκεπείς τάφοι στην οδό 28ης Οκτωβρίου. Τομές, ανόψεις, κατόψεις.

54. Στ. Πελεκανίδης, Παλαιοχριστιανικός τάφος εν Φιλίπποις, *Μελέτες παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής αρχαιολογίας*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 67-74. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 417-420· 23(1968): Χρονικά, σ. 354· 25 (1970): Χρονικά, σ. 398-399· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 846-848· 32 (1977): Χρονικά, σ. 271· 34 (1979): Χρονικά, σ. 345· 37 (1982): Χρονικά, σ. 336.

ματα. Η ανεύρεση σπαραγμάτων από παλαιοχριστιανικά δάπεδα, στην επίχωση του συγκεκριμένου χώρου, μας οδηγούν στην άποψη ότι αυτά προέρχονται από παλαιότερο ναό ιδρυμένο στην ίδια θέση. Είναι επίσης πολύ πιθανό ο περίκεντρος ναός των μεσοβυζαντινών χρόνων να έχει θεμελιωθεί πάνω στον παλαιότερο και να αντιγράφει το σχήμα του.

Εκτός από τα προσκτίσματα της δυτικής πλευράς του ναού βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αρκετά κινητά ευρήματα. Βρέθηκαν συγκεκριμένα πάρα πολλά χάλκινα νομίσματα που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα μέσα του 11ου μέχρι τα τέλη του 13ου αιώνα, καθώς και πλούσια εφυαλωμένη κεραμική μεσοβυζαντινών και υστεροβυζαντινών χρόνων.

Η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας έχει ως στόχο την απελευθέρωση του εσωτερικού χώρου του μνημείου από τα πεσμένα τμήματα του τρούλου του ναού και γενικότερα των τμημάτων της ανωδομής του, την αποκάλυψη του δαπέδου του μνημείου και τη διευκρίνιση των επιμέρους οικοδομικών του φάσεων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

Μαρώνεια

Θέση Παραθύρα

Στο αγροτεμάχιο Κ. Σκόνδρα διενεργήθηκε για δεύτερη χρονιά περιορισμένη ανασκαφική έρευνα[55]. Η ιδιοκτησία αυτή (19.598 τ.μ.) βρίσκεται μέσα στο τείχος της αρχαίας Μαρώνειας και σε άμεση επαφή με το ρέμα της Καμπάνας που διατρέχει στα ανατολικά και βορειοανατολικά τη μεσοβυζαντινή οχύρωση. Τα αποτελέσματα της έρευνας που στόχευε στη συγκέντρωση στοιχείων για το νεκροταφείο της Μαρώνειας, με αφετηρία τα αξιόλογα σποραδικά ευρήματα του παρελθόντος, δεν υπήρξαν θεαματικά. Αντίθετα, πιστοποιήθηκε η καταστροφή των αρχαίων που επήλθε σταδιακά με τη συνεχή καλλιέργεια του χωραφιού και τη μετατόπιση και εναπόθεση του αρχαίου οικοδομικού υλικού στο παρακείμενο ρέμα της Καμπάνας και στην αιγιαλίτιδα ζώνη. Το χαμήλωμα της στάθμης του χωραφιού έφθασε σε ορισμένα σημεία να αποκαλύψει το μαλακό ημίβραχο της περιοχής.

Τα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας συνοψίζονται στα εξής:

Κοντά στη βορειοανατολική γωνία του αγροτεμαχίου, σε μικρή απόσταση από τον καμαροσκεπή τάφο που ανασκάφηκε το 2000, βρέθηκε ένας λακκοειδής τάφος, καλυμμένος με πλακερές πέτρες. Ο τάφος είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και ανήκε σε κορίτσι, αν κρίνουμε από το μέγεθος των οστών και το ζευγάρι των χάλκινων σκουλαρικιών που βρέθηκαν στη θέση του κεφαλιού.

Στο μέσον της ανατολικής πλευράς, κάτω από λιθοσωρό που υπερέβαινε σε ύψος το 1 μ. και είχε δημιουργηθεί από τη μακροχρόνια καλλιέργεια του χωραφιού (Πίν. 216 στ), βρέθηκε συλημένος ένας καμαροσκεπής τάφος, διαστ. 1,25×2,45μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. Η καμάρα του, κατά το μεγαλύτερο μέρος της κατεστραμμένη, ήταν από μικρές πλακερές πέτρες, τοποθετημένες κατά μήκος, και είχε ύψος 1,35 μ. από το δάπεδο του τάφου. Από το πλίνθινο τόξο της εισόδου στην ανατολική πλευρά του τάφου, σώζονταν μόνο τα σημεία έδρασής του στους πλευρικούς τοίχους. Ο τάφος ήταν επενδυμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, χωρίς κουρασάνι. Ο ανατολικός του τοίχος είχε ύψος 0,70 μ. από το δάπεδο· πάνω σε αυτόν πρέπει να πατούσαν οι πλάκες που έκλειναν το υπόλοιπο άνοιγμα και βρέθηκαν κατά χώραν.

Στο μέσον της βόρειας πλευράς του αγροτεμαχίου, κάτω από μεγάλο επίσης λιθοσωρό, βρέθηκε τάφος, μήκ. 2,20, πλ. 0,57 και βάθ. 0,42 μ., λαξευμένος στον ημίβραχο. Έφερε κάλυψη από ντόπιες πλακερές πέτρες. Στα βορειοανατολικά του τάφου και κοντά στο όριο του αγροτεμαχίου με την ιδιοκτησία Αυγερινού εντοπίστηκαν αρχαία θεμέλια και κεραμική. Ενημερώθηκε σχετικά η ΙΘ΄ ΕΠΚΑ.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Πύθιο

Κάστρο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης εξωτερικά του μεγάλου πύργου του κάστρου: συντηρήθηκε η δυτική και το δυτικό μισό της νότιας πλευράς, και ξεκίνησε η συντήρηση των προβόλων τους. Επίσης άρχισε η αποκατάσταση των αμυντικών εξωστών της βόρειας πλευράς του δεύτερου και τρίτου ορόφου. Η επέμβαση περιορίζεται στην αποκατάσταση των κτιστών σταθμών και των τόξων των εισόδων και των θαλάμων των εξωστών, καθώς και της περιβάλλουσας τοιχοποιίας. Δεν επεκτείνεται στους προβόλους και τους εξωτερικούς τοίχους των εξωστών, ενώ στην περιοχή στην οποία αυτοί προεξείχαν από τον πύργο, η επέμβαση παραμένει ατελείωτη, ώστε να είναι προφανές ότι δεν ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση. Ακόμη, στη νότια πλευρά του τρίτου ορόφου άρχισε η αποκατάσταση της εξόδου προς τον περίδρομο του τείχους, το οποίο συνδέει το μικρό και μεγάλο πύργο. Αποκαταστά-

55. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 910-911.

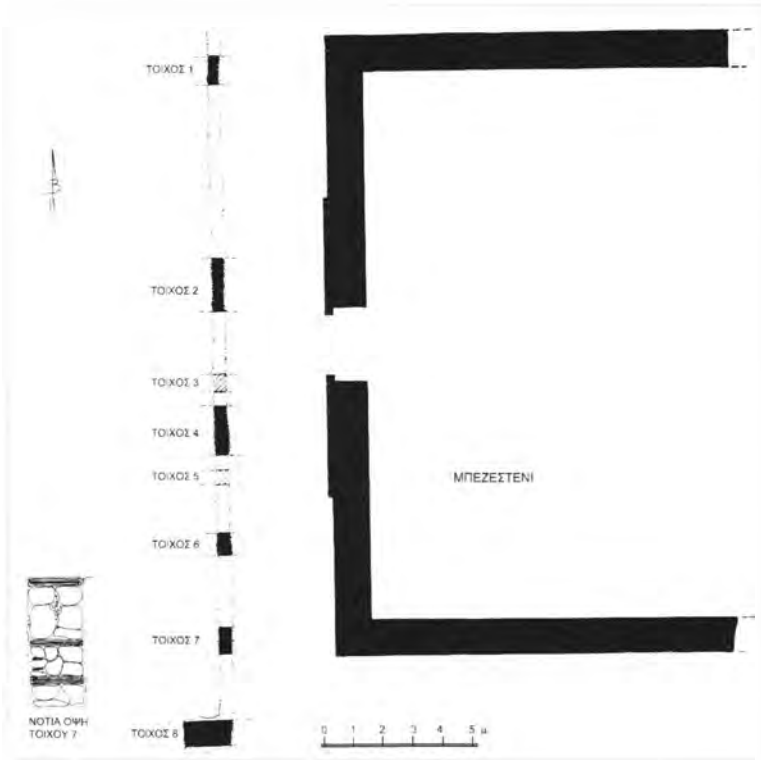

Σχέδ. 4. Σέρρες. Μπεζεστένι. Ανασκαφή στη δυτική πλευρά του κτιρίου. Κάτοψη.

θηκαν καταρχάς οι δύο πλευρές του ανοίγματος και η περιοχή της τοιχοποιίας εκατέρωθεν και πάνω από αυτό. Τις εργασίες επέβλεψαν ο πολιτικός μηχανικός Γ. Μπούχλιος και ο αρχαιολόγος Α. Μπρίκας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - †ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Μπεζεστένι

Το Μπεζεστένι Σερρών ανήκει στην κατηγορία των σκεπαστών αγορών. Είναι μεγάλο ορθογώνιο θολοσκέπαστο κτίσμα με τέσσερις εισόδους, από μία στο μέσον της κάθε πλευράς. Χρονολογείται στα τέλη του 15ου αιώνα[56]. Εργασίες της ΔΕΗ που έγιναν κατά μήκος της δυτικής του πλευράς αποκάλυψαν οκτώ τοίχους κάθετους στην πλευρά του μνημείου που προφανώς σχετίζονται με προσκτίσματά του. Συγκεκριμένα στην τάφρο, πλ. 0,50 μ., που ανοίχθηκε σε απόσταση 3,50 μ. από τη δυτική πλευρά του και σε βάθος 0,40 μ. από το πλακόστρωτο της αυλής, διακρίνονται οκτώ τοίχοι (Σχέδ. 4). Από αυτούς ο πρώτος τοίχος αντιστοιχεί στη βορειοδυτική γωνία του κτιρίου, οι τοίχοι 2 και 4 στη βόρεια και νότια αντίστοιχα παραστάδα της εισόδου, ο τοίχος 7 στη νοτιοδυτική γωνία, ενώ ο τοίχος 8 πιθανόν να ορίζει τη νότια πλευρά στοάς που θα εκτεινόταν στη νότια πλευρά του κτιρίου. Οι τοίχοι αυτοί είναι χτισμένοι με επιμελημένο πλινθοπερίκλειστο σύστημα με λαξευμένους πώρους, παρόμοιους με αυτούς που παρατηρούνται και στο μνημείο. Οι τοίχοι 3 και 5 είναι χτισμένοι με απλή αργολιθοδομή από κροκάλες πέτρες, χωρίς βήσσαλα στους αρμούς και προφανώς ανήκουν σε μεταγενέστερη φάση. Από τα παραπάνω προκύπτει η ύπαρξη στοάς στη δυτική στοά. Το σκάμμα σταμάτησε σε βάθος 0,90 μ. και δεν διαπιστώθηκαν ίχνη δαπέδου.

Συμβολή των οδών Α. Παναγούλη και Χατζηπανταζή (οικόπεδο Γεωργιάδη)

Στην εκσκαφή του εν λόγω οικοπέδου βρέθηκε τμήμα λουτρού, δυστυχώς κατεστραμμένο σε μεγάλο βαθμό από

56. Α. Ορλάνδος, Εργασίες αναστηλώσεως μεσαιωνικών μνημείων, *ΑΒΜΕ* 5 (1939-1940), σ. 207.

προγενέστερο βόθρο. Συγκεκριμένα βρέθηκε τμήμα τοίχου, στην εσωτερική πλευρά του οποίου εφάπτεται πλακόστρωτο δάπεδο. Τοίχος και δάπεδο συνεχίζει προς ΒΔ. Το δάπεδο αποτελείται από πλάκες ασβεστόλιθου και εδράζεται σε υπόστρωμα από κροκάλες πέτρες. Στη νότια παρειά του σκάμματος εμφανίστηκαν δύο τοίχοι που ορίζουν τον υπόκαυστο χώρο του λουτρού. Οι χώροι αυτοί ανήκουν προφανώς στο παρακείμενο λουτρό από το οποίο σήμερα σώζεται ένας οκτάκογχος στην κάτοψη χώρος με θολωτή κάλυψη. Κατά μία άποψη το λουτρό σχετίζεται με τους κτήτορες του τεμένους Μεχμέτ Μπέη, την πριγκίπισσα Selcuk Hatun και το σύζυγό της Mehmed Bey[57].

Οδός Στ. Κουρέως (οικόπεδο Γ. Μακαρά)

Κατά την εκσκαφή του εν λόγω οικοπέδου βρέθηκε θησαυρός αποτελούμενος από περισσότερα από 150 ασημένια ευρωπαϊκά και οθωμανικά νομίσματα.

Αγγίστα

Αγροτική έπαυλη

Συνεχίστηκαν για τρίτη συνεχή χρονιά με χρηματοδότηση του Υπουργείου Μακεδονίας και Θράκης οι ανασκαφές και εργασίες διαμόρφωσης (Πίν. 217 α) του αρχαιολογικού χώρου της Αγγίστας στην αγροτική έπαυλη υστερορρωμαϊκών χρόνων[58].

Αφαιρέθηκαν τα επιφανειακά χώματα στο χώρο του αιθρίου. Αποκαλύφθηκε ο κτιστός στυλοβάτης με τις θέσεις των βάσεων για τους κίονες και επιβεβαιώθηκε ότι και οι άλλες δύο στοές του αιθρίου φέρουν ψηφιδωτά δάπεδα.

Συμπληρώθηκαν τα κενά τοιχοποιίας στους τοίχους και αποκαταστάθηκε η κάτοψη του κτιρίου με τη συμπλήρωση των τοίχων που σώζονταν κάτω από το επίπεδο του δαπέδου. Συγκεκριμένα συμπληρώθηκε η κόγχη του τρικλινίου ως το ύψος του δαπέδου (μέγιστη συμπλήρωση 1,10 μ.), η νοτιοανατολική γωνία της νότιας στοάς του αιθρίου σε ύψος 1 μ. και μικρότερα τμήματα σε σταθμούς ανοιγμάτων. Για τη συμπλήρωση χρησιμοποιήθηκαν πέτρες που συγκεντρώθηκαν από την παρακείμενη ρεματιά, πλίνθοι για τις οποίες έγινε ειδική παραγγελία σε κεραμοποιείο των Γιαννιτσών, ασβέστης, άμμος και τσιμέντο. Μεταξύ της σωζόμενης τοιχοποιίας και των προσθηκών τοποθετήθηκαν φύλλα μολύβδου, ορατά και στις δύο παρειές.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Οικόπεδο Ε. Μερέση

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται δυτικά του σύγχρονου οικισμού του Λιμένα Θάσου στην ακτή ενός μικρού όρμου που φέρει το τοπωνύμιο Άγιος Βασίλειος από το ομώνυμο σύγχρονο ναΰδριο. Το 1996 στις εργασίες διάνοιξης του παραλιακού δρόμου είχαν εντοπιστεί τα θεμέλια μιας τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής με ενδείξεις ότι στη νότια πλευρά της φέρει προσκτίσματα[59]. Η ανασκαφή του εν λόγω οικοπέδου, το οποίο χωρίζεται από τη βασιλική του Αγίου Βασιλείου με δημοτική οδό, αποκάλυψε την ύπαρξη μιας δεύτερης βασιλικής σε επαφή με την προηγούμενη (Σχέδ. 5). Από τη βασιλική αυτή ανασκάφηκε το 2001 ως το δάπεδο το νότιο κλίτος και το νότιο τμήμα του νάρθηκα, ενώ το 2002 η κατάργηση του δρόμου μάς αποκάλυψε το περίγραμμα της κάτοψής της (Πίν. 217 β). Είναι τρίκλιτη με εσωτερικές διαστάσεις, χωρίς την αψίδα, μήκ. 14,80 μαζί με το νάρθηκα και πλ. 11,90 μ. Η αψίδα είναι ημικυκλική (μήκ. χορδής 4,60 και βέλος 3,10 μ.). Ο νάρθηκας έχει εσωτερικές διαστάσεις 12×2,85 μ. Στη δυτική πλευρά του ανοίγονται οι δύο είσοδοι της εκκλησίας σε θέση ωστόσο μη αξονική ως προς τις εισόδους των πλάγιων κλιτών. Το δάπεδό του αποτελείται από ανισομεγέθεις μαρμάρινες πλάκες από τις οποίες σώθηκαν μερικές. Επικοινωνεί με τα πλάγια κλίτη μέσω απλών ανοιγμάτων. Το πλάτος του μεσαίου ανοίγματος αντιστοιχεί σε τρίβηλο, δεν εντοπίστηκαν όμως ίχνη βάσεων κιόνων. Ο κυρίως ναός με διαστάσεις 11,90×11,50 μ. είναι σχεδόν τετράγωνος. Το μεσαίο κλίτος είναι διπλάσιο από το βόρειο που είναι 2,60 μ. και σχεδόν διπλάσιο από το νότιο που μετρά 2,45 μ. Από τους στυλοβάτες που χωρίζουν τα κλίτη αποκαλύφθηκε μόνο το δυτικό πέρας, όπου διαπιστώνεται η ύπαρξη κτιστών παραστάδων. Το δάπεδο του νότιου κλίτους αποτελείται από πλίνθους. Το μεσαίο κλίτος διαπιστώθηκε ότι φέρει ψηφιδωτό διάκοσμο.

Η νότια πλευρά του νάρθηκα επεκτείνεται με έναν πλάγιο διάδρομο, μέγ. μήκ. 3,25 και πλ. 2,10 μ. (Πίν. 217 γ). Τα πλευρικά τοιχώματα του διαδρόμου περιθέει κτιστό

57. M. Kiel, Observations on the History of Northern Greece during the Turkish Rule: Historical and Architectural Description of the Turkish Monuments of Komotini and Serres and their Place in the Development of Ottoman Turkish Architecture, and their Present Condition. *Balkan Studies* 12 (1971), σ. 433.

58. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 679-681.

59. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 585-586· 55 (2000): Χρονικά, σ. 907-910.

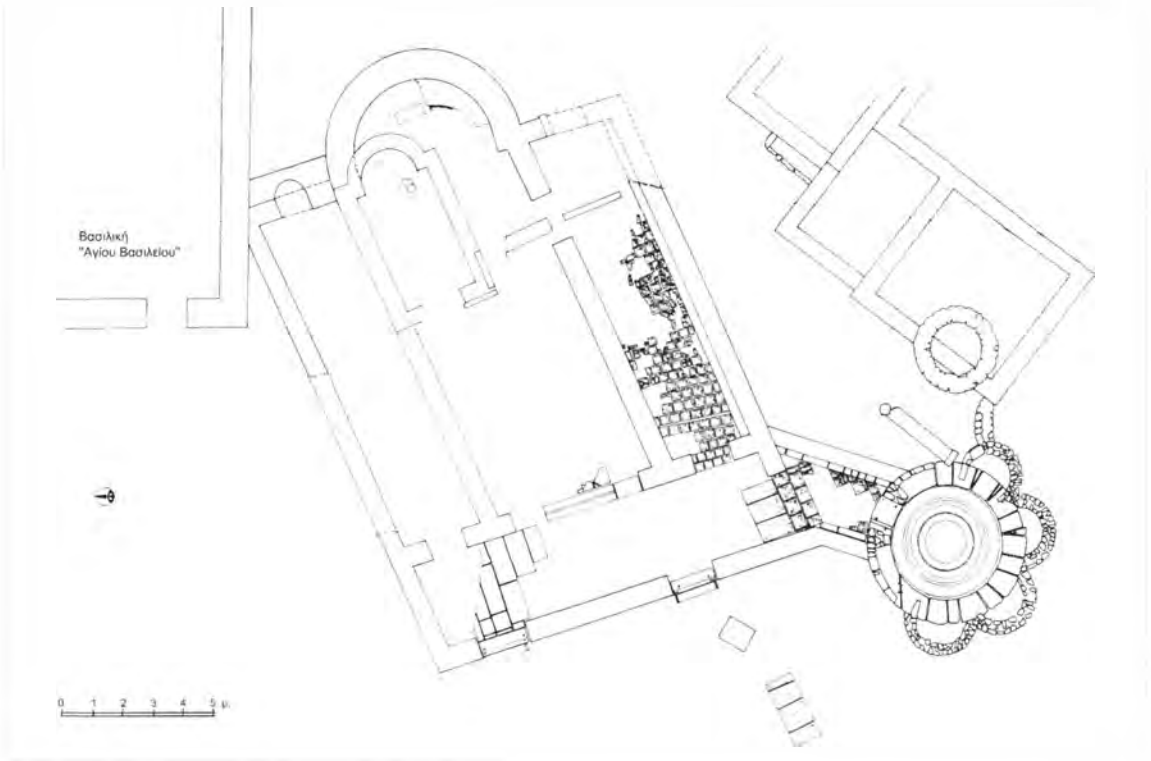

Σχέδ. 5. Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Ε. Μερέση. Κάτοψη Βασιλικής Β΄.

θρανίο, ενώ το δάπεδό του αποτελείται από πλίνθους ποικίλων διαστάσεων. Ο διάδρομος αυτός καταλήγει σε ένα ιδιόμορφο κτίσμα (Πίν. 218 α). Αποτελείται από έναν κυκλικό στυλοβάτη, πλ. 0,80 και εσωτ. διαμ. 3,75 μ. Είναι χτισμένος με μάρμαρα ποικίλων διαστάσεων που προέρχονται από αρχαιότερα κτίρια. Από το στυλοβάτη αυτό ξεκινούν τέσσερα ημικύκλια χτισμένα με αργολιθοδομή, χορδής 1,50 μ. Σχηματίζεται έτσι ένα ιδιάζον τετράκογχο στην κάτοψη κτίσμα με είσοδο στη βόρεια πλευρά. Δεξιά και αριστερά της εισόδου σχηματίζονται δύο εσοχές ορθογώνιας διατομής, οι οποίες έφεραν τοιχογραφικό διάκοσμο που μιμούνταν ορθομαρμάρωση. Το δάπεδο είναι ψηφιδωτό και σώζεται σχεδόν ακέραιο. Ο διάκοσμος διαρθρώνεται σε ομόκεντρους ανισοπλατείς δακτυλίους. Κάθε δακτύλιος φέρει ξεχωριστό διάκοσμο. Το κεντρικό μετάλλιο παρουσιάζει τη μεγαλύτερη καταστροφή. Από αυτό που απέμεινε, διακρίνονται δύο πουλιά εκατέρωθεν ενός κρατήρα. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του κτίσματος δεν απέδωσε στοιχεία για την ερμηνεία του. Η θέση και το σχήμα του πάντως συνάδει με αυτή των βαπτιστηρίων.

Προσκτίσματα που δεν ερευνήθηκαν ακόμη εντοπίστηκαν και στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα, καθώς και νότια της βασιλικής. Εξωτερικά της βασιλικής και σε στρώμα που αντιστοιχεί στο επίπεδο καταστροφής της βρέθηκε θησαυρός τριών χρυσών νομισμάτων αποτελούμενος από νόμισμα του Τιβερίου Μαυρικίου και δύο του Φωκά (602-610).

Η βασιλική είναι χτισμένη με λαξευτούς και αργούς λίθους σε επιμελημένη αργολιθοδομή και συνδετικό υλικό κονίαμα, όχι όμως σε μεγάλη ποσότητα. Αρχαίο υλικό, απλές λαξευμένες λιθόπλινθοι ή αρχιτεκτονικά μέλη χρησιμοποιούνται στις γωνίες και τα ανοίγματα. Ενδεχομένως να υπήρχε και ζώνη πλινθοδομής στα ανώτατα τμήματα, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τμήματα τοιχοποιίας με πλίνθους πλευράς 0,28, πάχ. 0,45 και πλ. αρμού 0,045 μ. Οι περισσότερες πλίνθοι φέρουν χιαστί χαραγές ή σταυρό.

Σε μεταγενέστερη εποχή και στο χώρο του Ιερού Βήματος ανιδρύθηκε ένα ναΰδριο, εσωτ. διαστ. 4,10×2,50 μ., η βορειοανατολική γωνία του οποίου συμπίπτει με τη βορειοανατολική γωνία της κόγχης της βασιλικής. Το ναΰδριο είναι χτισμένο με αργολιθοδομή και χώμα για συνδετικό υλικό. Στους αρμούς τοποθετούνται βήσσαλα, ενώ άφθονη είναι η χρήση αρχαίου υλικού, καθώς και αρχιτεκτονικών μελών από τη βασιλική.

Από τα 180 θραύσματα μαρμάρων που καταγράφηκαν, ελάχιστα ανήκουν στους κίονες και σχεδόν κανένα στα κιονόκρανα της βασιλικής. Τα περισσότερα πάντως είναι

μικρών διαστάσεων και μάλλον υποδηλώνουν συστηματική λεηλασία των μαρμάρινων μελών. Από τα θραύσματα που ανήκουν σε θωράκια αποκαταστάθηκαν τρεις ομάδες θωρακίων. Η μια ομάδα αποτελείται από θωράκια πάχους 0,05 μ. με διάτρητο διάκοσμο από φολιδωτό κόσμημα. Στην ομάδα αυτή ανήκει θωράκιο με συμφυή πεσσίσκο που μάλλον προέρχεται από την αριστερή είσοδο του φράγματος του πρεσβυτερίου και βρέθηκε πεσμένο έξω από το δυτικό τοίχο του νάρθηκα (Πίν. 218 β). Η άλλη ομάδα έχει λεπτότερα θωράκια και διακοσμούνται με ανάγλυφο ανισοσκελή σταυρό. Στην τρίτη ομάδα ανήκουν θραύσματα καμπύλα εσωτερικά, τα οποία φέρουν διάκοσμο με ομόλογους ρόμβους. Η ομάδα αυτή αποδίδεται στον άμβωνα. Θραύσματα μαρμάρινων πλακών, πάχ. 0.03 μ., μαρτυρούν την πιθανή επένδυση των τοίχων με μάρμαρα.

Με μια πρώτη εκτίμηση των ευρημάτων, η ανίδρυση της βασιλικής τοποθετείται στον 5ο αι. μ.Χ, η καταστροφή της στο τέλος του 6ου, ενώ η διάρκεια χρήσης του ναϋδρίου, με βάση εφυαλωμένη κεραμική που βρέθηκε στα στρώματα που σχετίζονται με αυτό, τοποθετείται έως τον 11ο-12ο αιώνα.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Διδυμότειχο

Κάστρο - βυζαντινός οικισμός

Επαναλήφθηκε με δαπάνη του Υπουργείου Μακεδονίας και Θράκης η ανασκαφή του βυζαντινού οικισμού στο κάστρο Διδυμοτείχου, η οποία είχε διακοπεί από το 1990[60]. Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1990 ολοκληρώθηκε η έρευνα του χώρου 8, αλλά δεν αποπερατώθηκε η έρευνα μεταγενέστερου δαπέδου με πέτρες και χώμα, καθότι στο σημείο αυτό διακόπηκαν οι εργασίες. Το δάπεδο αυτό (στο εξής δάπεδο 1) διαμορφώθηκε μετά την εγκατάλειψη και ερείπωση του σπιτιού, του οποίου ο χώρος 7 αποτελούσε υπόγειο. Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο αφαιρέθηκε το πρόχειρο αυτό δάπεδο (1), ερευνήθηκε η επίχωση κάτω από αυτό και αποκαλύφθηκε ένα ακόμη δάπεδο (στο εξής δάπεδο 2) και το διαμορφωμένο στο βράχο αρχαιότερο δάπεδο (στο εξής δάπεδο 3).

Η επίχωση κάτω από το δάπεδο 1 έδωσε λιγοστά όστρακα εφυαλωμένης υστεροβυζαντινής κεραμικής και όστρακα αγγείων χωρίς εφύαλωση ή διάκοσμο. Σε βάθος περίπου 0,05-0,10 μ. κάτω από το δάπεδο 1 διαπιστώθηκε η ύπαρξη άλλου επίσης πρόχειρου δαπέδου από μικρές πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Το τελευταίο διαμορφώθηκε πάνω σε μικρού πάχους στρώμα χωμάτων. Κάλυψε εν μέρει άδεια υποδοχή πίθου, γεγονός που επιτρέπει να υποθέσουμε ότι κατά πάσα πιθανότητα κατασκευάστηκε μετά την καταστροφή των πιθαριών που βρίσκονταν στο υπόγειο. Στο λεπτό στρώμα επίχωσης που μεσολαβούσε ανάμεσα στο δάπεδο 2 και το διαμορφωμένο στο βράχο αρχαιότερο δάπεδο 3 βρέθηκαν επίσης λιγοστά όστρακα εφυαλωμένων αγγείων 13ου-14ου αιώνα. Την ίδια εικόνα έδωσε και η διάλυση του τοίχου, που περιόρισε τις αρχικές διαστάσεις του χώρου 7α καταχώνοντας συγχρόνως τη δεξαμενή που υπήρχε στη δυτική πλευρά του χώρου. Η αποκάλυψη του δαπέδου 3 έδωσε και το συνολικό αριθμό των υποδοχών πίθων που είχαν λαξευτεί σε αυτό: βρέθηκαν δώδεκα υποδοχές (οι τέσσερις λαξευμένες δύο φορές), αλλά μόνο στις τέσσερις από αυτές διατηρήθηκαν θραύσματα από βάσεις πίθων.

Η ολοκλήρωση της έρευνας (Πίν. 218 γ) επέτρεψε να διαμορφώσουμε συνολική εικόνα του χώρου 7α και της ιστορίας του. Στο βράχο λαξεύθηκαν δύο τετράπλευρες δεξαμενές (μέγ. βάθ. 0,80 μ.) με υδρορρόη και γούρνα μπροστά στην ελεύθερη στενή πλευρά τους για καθαρισμό. Στο δάπεδο λαξεύθηκαν υποδοχές πίθων και μικρές γούρνες για το πότισμα των ζώων και στα τοιχώματα του χώρου λαξεύθηκαν δύο μικρά ερμάρια. Το υπερκείμενο σπίτι μάλλον εγκαταλείφθηκε κατά το 13ο-14ο αιώνα, τα πιθάρια του υπογείου καταστράφηκαν, τα θραύσματά τους απομακρύνθηκαν μαζί με τα οικοδομικά υλικά του ερειπωμένου σπιτιού, ένας λασπότοιχος κατάχωσε τη δυτική δεξαμενή και διαμορφώθηκε ένας χώρος με διαστάσεις μικρότερες από τις αρχικές διαστάσεις του χώρου 7α. Στο χώρο που προέκυψε κατασκευάστηκαν σε δύο περιόδους δύο μάλλον πρόχειρα δάπεδα, το παλαιότερο από τα οποία κάλυψε όλες τις λαξευμένες στο βράχο υποδοχές και κοιλότητες. Η νέα αυτή χρήση ήταν μάλλον μικρής χρονικής διάρκειας, άρχισε κατά πάσα πιθανότητα κατά το 13ο-14ο αιώνα και δεν φαίνεται να συνεχίστηκε μετά το 14ο-15ο αιώνα. Στη συνέχεια ο χώρος εγκαταλείφθηκε οριστικά και καταχώθηκε, όπως πάνω κάτω και όλοι οι άλλοι χώροι της ίδιας περιοχής.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - †ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ - Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Στο πλαίσιο της έκδοσης λευκώματος για τη μεταβυζαντινή ζωγραφική στη Θάσο άρχισε η συντήρηση εικόνων

60. Κ. Τσουρής, Διδυμότειχο, Κάστρο, *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 389-391.

από ναούς της Θάσου. Από τον Άγιο Νικόλαο Ραχωνίου μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο της Εφορείας στην Καβάλα οι ακόλουθες εικόνες:

Εικόνα Χριστού Παντοκράτορα από το τέμπλο του ναού, διαστ. 0,80×0,60 μ. Ο Χριστός εικονίζεται όρθιος ως το ύψος της μέσης και κατ' ενώπιον. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ στο αριστερό κρατεί ευαγγέλιο ανοικτό. Φορεί κόκκινο χιτώνα και γαλάζιο ιμάτιο. Ο χιτώνας ποικίλλεται με φυτικά κοσμήματα από χρυσοκονδυλιές. Την απόληξη του ιματίου περιτρέχει χρυσό σειρήτι με γεωμετρικό διάκοσμο. Χρονολόγηση: 19ος αιώνας.

Εικόνα αγίου Νικολάου από το τέμπλο (Πίν. 218 δ). Εικονίζεται ο άγιος Νικόλαος κατ' ενώπιον ως το ύψος της μέσης. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ στο αριστερό κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Φορεί γαλάζιο χιτώνα και ιμάτιο στο κόκκινο της πορφύρας με χρυσοκονδυλιές που σχηματίζουν κοσμήματα. Άσπρο επιτραχήλιο με κιτρινωπή απόχρωση που διακοσμείται με σταυρούς μαύρου χρώματος. Χρονολόγηση: τέλη 18ου αιώνα.

Εικόνα αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (Πίν. 218 ε). Βρίσκεται σε ανεξάρτητο πλαίσιο στο βόρειο τοίχο και σύμφωνα με το αρχείο της εκκλησίας προέρχεται από τον παλαιό ναό του Αγίου Γεωργίου. Εικονίζονται οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, εκατέρωθεν σταυρού. Ο άγιος Κωνσταντίνος παριστάνεται όρθιος, κατ' ενώπιον. Στο δεξί χέρι κρατεί σκήπτρο και με το αριστερό το σταυρό. Στο κεφάλι φορεί στέμμα που ποικίλλεται με φυτικά σχέδια. Φορεί ποδήρες ένδυμα χρώματος βαθυκόκκινου που ποικίλλεται από χρυσοκονδυλιές και χρυσό λώρο που πλουτίζεται με γεωμετρικά σχέδια σε χρώματα πράσινα, λαδί, βυσσινί. Η αγία Ελένη παριστάνεται όρθια με βαθυκύανο ένδυμα με παρόμοια φυτικά σχέδια από χρυσοκονδυλιές. Ο λώρος κοσμείται με ρομβοειδή σχέδια χρώματος κόκκινου. Με το δεξί χέρι κρατεί το σταυρό και το αριστερό είναι λυγισμένο στο ύψος της μέσης. Χρονολόγηση: 17ος-18ος αιώνας.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Παλιούρι

Αγία Παρασκευή

Ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση συντήρησης των τοιχογραφιών της Αγίας Παρασκευής Παλιουρίου, η οποία περιελάμβανε πρωτίστως επεμβάσεις σωστικού χαρακτήρα. Οι εργασίες είχαν στόχο καταρχάς να συγκρατήσουν τα αποσπασμένα τμήματα των τοιχογραφιών και στη συνέχεια να τα επαναφέρουν κατά το δυνατόν στην αρχική τους θέση. Αφαιρέθηκαν τα πρόχειρα μέσα συγκράτησης (πηχάκια, καρφιά, ασβεστάχυρο) που είχαν χρησιμοποιηθεί από ενορίτες και τα αποσπασμένα τμήματα συγκρατήθηκαν με γάζες. Αφαιρέθηκε με μηχανικά μέσα ο όγκος των νεκρών υλικών που είχαν συσσωρευθεί πίσω από τα αποσπασμένα τμήματα. Πραγματοποιήθηκαν σταδιακά ενέματα φιλτραρισμένου στερεωτικού υγρού και αμέσως μετά ασκήθηκε σταδιακά αυξανόμενη πίεση για την επαναφορά των τοιχογραφιών – κατά το δυνατόν – στην αρχική τους θέση. Αποκαταστάθηκε η συνάφεια μεταξύ των στρωμάτων ζωγραφικής-υποστηρίγματος με την τοιχοποιία. Συμπληρώθηκαν τα κενά της ζωγραφικής με κονίαμα. Όπου απαιτούνταν εκτελέστηκε στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας. Πραγματοποιήθηκε δειγματοληπτικά καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας από ποικίλες επικαθίσεις και ρύπους.

Οι εργασίες που εκτελέστηκαν μέχρι τώρα έχουν στόχο να περισώσουν τις τοιχογραφίες της εκκλησίας, να σταθεροποιήσουν την κατάστασή τους και να επιτρέψουν μία καταρχάς αποτίμηση της τέχνης τους και εκτίμηση των απαραίτητων μέτρων για τη συνολική και τελική συντήρησή τους.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σιδηρόκαστρο

Στη βόρεια πλευρά του λόφου Ισσάρ, όπου το βυζαντινό κάστρο του Σιδηροκάστρου, κτίσμα του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου[61], στο μυχό μιας ρεματιάς που ξεκινά από τη βάση του λόφου διακρίνεται τμήμα κτιστής καμάρας από πέτρες και πλίνθους. Το πιθανότερο είναι να ανήκει σε μικρή θολωτή δεξαμενή ή τάφο.

Αναστασιά

Στην αγροτική περιφέρεια της Αναστασιάς, ανάμεσα στον οικισμό και στον Άγιο Χριστόφορο υποδείχθηκε η θέση Αλατζά κλισέ ως τόπος μοναστηριού. Στην επιφάνεια του εδάφους πέτρες με κονιάματα και πλίνθοι υποδηλώνουν την ύπαρξη κτίσματος.

Σφελινός

Από την περιοχή του Σφελινού παραδόθηκε από τον Κ. Μπούτζιο, κάτοικο Σφελινού, βυζαντινό νόμισμα και άλλα αντικείμενα νεότερης εποχής.

61. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 464· 43 (1988): Χρονικά, σ. 440-441.

Ναός Αγίου Δημητρίου

Ο ναός βρίσκεται στις βορειοδυτικές παρυφές της κοινότητας Σφελινού. Σήμερα αποτελεί τον κοιμητηριακό ναό του χωριού. Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Η κόγχη του Ιερού Βήματος είναι πεντάπλευρη εξωτερικά με τις ακμές μόλις να διαγράφονται. Στο κάτω τμήμα σχηματίζεται ελαφρώς εξέχουσα κρηπίδα μόνο στο ημικύκλιο της κόγχης. Σε μια πλευρά σχηματίζεται μικρό τοξωτό παράθυρο εντοιχισμένο με ενεπίγραφη πλάκα, η οποία φέρει την κάτωθι επιγραφή:

Διὰ χηρὸς / μηχανικῆς / κὲ πάνη ἐμ/πιρίας τ(οῦ) ἀ/ρχιτέκτο/νος Σπασω / Δεπτρελας / Ἔτος 1841/.

Πάνω από την αψίδα υπάρχει φωτιστικό άνοιγμα σχήματος τετραφύλλου και δεξιά αυτού εντοιχισμένο τμήμα αρχαίου αναθηματικού αναγλύφου, όπου διακρίνονται οι παλάμες δύο χεριών.

Ο ναός φέρει δύο εισόδους, μία στη νότια και μία στη δυτική, με κύρια μάλλον αυτή της νότιας πλευράς. Περιβάλλεται από λίθινο τοξωτό πλαίσιο με κοίλο κυμάτιο. Πάνω από την είσοδο υπάρχει ορθογώνια εσοχή με πλάκα που φέρει ανάγλυφο σταυρό και χρονολογία 1841. Φωτίζεται με σειρά τριών παραθύρων στις δύο μακρές πλευρές και τρία μικρά τοξωτά παράθυρα στη δυτική όψη. Τα παράθυρα της βόρειας και νότιας πλευράς ανοίγονται λίγο κάτω από το γείσο της στέγης. Είναι ορθογώνια, ενώ πάνω από το ανώφλι τους ανοίγεται ανακουφιστικό τόξο που σχηματίζεται με λαξευμένους θολίτες που εξέχουν ελάχιστα από το μέτωπο της υπόλοιπης τοιχοποιίας.

Ο ναός είναι χτισμένος με επιμελημένη αργολιθοδομή. Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται για την ανατολική πλευρά, όπου χρησιμοποιούνται μικροί λαξευμένοι λίθοι τοποθετημένοι σε επιμελείς στρώσεις.

Άνω Βροντού

Άγιος Δημήτριος

Τρίκλιτη βασιλική μεγάλων διαστάσεων με ανοιχτή στοά στη δυτική πλευρά. Η αψίδα είναι ημικυκλική με αμβλείες ακμές. Η στοά στηρίζεται σε έξι χαμηλούς κίονες που στηρίζουν μέσω τόξων θολωτή οροφή. Λιθανάγλυφα με ανάγλυφους σταυρούς κοσμούν τις πλευρές της. Με ωραίο λιθανάγλυφο σχέδιο κοσμείται και η δυτική είσοδος. Το πλαίσιο της θύρας απολήγει σε τόξο με κυμάτιο και περιβάλλεται από φυτικό πλοχμό, ενώ εκατέρωθεν δύο ανάγλυφοι σταυροί εντός κυκλικού πλαισίου. Πάνω από αυτήν ανοίγεται αβαθής κόγχη που κοσμείται με την παράσταση του αγίου Δημητρίου. Στη βόρεια πλευρά τρία παράθυρα μικρών διαστάσεων, ψηλά τοποθετημένα με πώρινα πλαίσια ανώφλια τοξωτά. Τρία ακόμη παράθυρα συμμετρικά διατεταγμένα ανοίγονται στη δυτική πλευρά με πώρινα πλαίσια και τοξωτά υπέρθυρα που φέρουν ωραίο λιθανάγλυφο διάκοσμο από σταυρούς και φυλλοφόρους βλαστούς. Κάτω από το μεσαίο παράθυρο η κτητορική επιγραφή σε ορθογώνιο αβαθές πλαίσιο: *Ἱερὸς ναὸς / Ἁγίου Δημητρίου / καὶ την χρονολογία 1813*, εκατέρωθεν σταυρού. Πάνω ανοίγεται μικρό ωοειδές φωτιστικό άνοιγμα που κοσμείται με ωραίο φυτικό σχέδιο.

Στο εσωτερικό πέντε κίονες στηρίζουν ξυλόπηκτη τοξοστοιχία. Η οροφή του μεσαίου κλίτους ελαφρώς υπερυψωμένη. Οι οροφές είναι νταμπλαδωτές με γεωμετρικά σχέδια διατεταγμένα σε διάχωρα. Ο γυναικωνίτης σχήματος Π με ωραίο καφασωτό πλαίσιο στηρίζεται στους δύο τελευταίους κίονες. Ο ναός κοσμείται με ωραίο ξυλόγλυπτο τέμπλο και δύο ανάλογης τέχνης προσκυνητάρια στο βόρειο και νότιο τοίχο, ξυλόγλυπτο δεσποτικό θρόνο και ξυλόγλυπτο κιβώριο Αγίας Τράπεζας.

Εξωτερικά είναι ασβεστοεπιχρισμένη.

Παναγία

Βρίσκεται στο βόρειο άκρο του οικισμού. Λείπει η στέγη. Οι τοίχοι σώζονται ως το ύψος του γείσου. Τρίκλιτη βασιλική με ημικυκλική αψίδα που διακοσμείται με επτά αβαθή αψιδώματα, η απόληξη των οποίων επιστέφεται με πλακαρές πέτρες. Στη δυτική πλευρά υπάρχει ανοιχτή στοά που στηρίζεται σε δύο γωνιαίους πεσσούς και τέσσερις μαρμάρινους κίονες με ωραία κιονόκρανα. Δύο είσοδοι ανοίγονται στη βόρεια και νότια πλευρά με μαρμάρινα πλαίσια. Στο εσωτερικό δεν σώζεται τίποτε. Ο ανατολικός τοίχος διαμορφώνεται σε πολύκογχο Ιερό Βήμα με δύο ακόμη κόγχες εκατέρωθεν της μεσαίας. Η εκκλησία είναι χτισμένη με ημιλαξευτούς λίθους σε επιμελημένη λιθοδομή.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Πεδιάδα Φιλίππων

Η έρευνα των οχυρών θέσεων της ευρύτερης πεδιάδας των Φιλίππων, τόσο των δημοσιευμένων, όσο και άλλων αγνώστων μεν στην επιστημονική έρευνα, γνωστών δε ευρέως σε ορειβάτες και φυσιολάτρες, είχε σκοπό τον εντοπισμό των τυχόν κοινών χαρακτηριστικών τους και τη διερεύνηση, με βάση αυτά, της ύπαρξης ή όχι ενός συστήματος αμυντικής οργάνωσης της συγκεκριμένης γεωγραφικής ενότητας μέσα στο εκάστοτε χρονολογικό πλαίσιο. Η έρευνα οργανώθηκε με τον παρακάτω τρόπο: Αποδελτιώθηκαν και ελέγχθηκαν οι υπάρχουσες πληροφο-

ρίες, οι οποίες στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν αποσπασματικές και περιστασιακές.

Οργανώθηκαν επισκέψεις άλλοτε σε συνεργασία με φιλάρχαιους συνεργάτες από τη Δράμα, και άλλοτε μόνον από τους υπογράφοντες. Στις αυτοψίες συμμετείχε ο Δ. Χατζηγεωργίου, ηλεκτρονικός της ΔΤΥΝ Δράμας, η οποία συμπαραστάθηκε ποικιλοτρόπως σε όλα τα στάδια της έρευνας. Η επίσκεψη στις θέσεις γινόταν με συστηματική καταγραφή της πορείας με βάση ορειβατική ορολογία. Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως η βλάστηση που αναπτύχθηκε μετά την εγκατάλειψη της ορεινής γεωργίας και της ελεύθερης κτηνοτροφίας έχει αλλοιώσει την εικόνα του χώρου που περιβάλλει τα κάστρα και καθιστά τις μόνιμες επωδούς της σύγχρονης βιβλιογραφίας περί του «δυσπρόσιτου και απομονωμένου» των θέσεων, μάλλον έναν αναχρονισμό.

Για κάθε θέση συντάχθηκε δελτίο που περιλαμβάνει την πορεία, τις συντεταγμένες (όπου αυτό είναι δυνατόν με σύστημα GIS), την περιγραφή και τη φωτογράφηση (τμημάτων της τοιχοποιίας και γενικών όψεων, της πεδιάδας από τη συγκεκριμένη θέση και κινητών ευρημάτων). Οι θέσεις σημειώθηκαν σε χάρτες της ΓΥΣ, σε κλίμακα 1:50.000 και 1:5.000. Τέλος, κατεγράφη η βιβλιογραφία (κείμενα, φωτογραφίες, σχέδια).

Η μελέτη περιέλαβε 21 κάστρα, τα περισσότερα εκ των οποίων ήταν λίγο πολύ γνωστά στη βιβλιογραφία. Όλα έχουν οπτική επαφή με το μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας και τα όρη που την περικλείουν. Αρκετά από αυτά έχουν οπτική επαφή μεταξύ τους.

Η μορφή των περιβόλων προσαρμόζεται στις δυνατότητες του εδάφους, το δε σχήμα τους είναι τις περισσότερες φορές ακανόνιστο. Στις πλευρές, όπου η φυσική οχύρωση (απότομες πλαγιές) αρκεί, δεν οικοδομείται τείχος. Με την εξαίρεση των Φιλίππων και του Βρανόκαστρου, κανένα άλλο οχυρωματικό έργο δεν φαίνεται να έχει ακρόπολη, ακρόπυργο ή εσωτερικό περίβολο.

Το πάχος των τειχών ποικίλλει από 1,70 μέχρι 2,20 μ. Σε δύο περιπτώσεις (Κάστρο Πύργων και Αγοράς-Ξεροβούνι) υπάρχει διπλό τείχος (διπλοντούβαρο), αλλά όχι σε όλη την περίμετρο. Το ύψος τους, με λίγες εξαιρέσεις (Φίλιπποι, Δράμα και Βρανόκαστρο) δεν ήταν μεγάλο και δεν χρειαζόταν άλλωστε να είναι μεγάλο.

Η τοιχοποιία τους είναι με αδρά δουλεμένους ή και εντελώς αργούς λίθους. Παραλλαγές στην εικόνα των επιμέρους τειχών (ζώνες πλίνθων, αρχαία μέλη, πλινθία στους αρμούς) εντοπίζονται σε διάφορα κάστρα και σχετίζονται με τη σπουδαιότητα της θέσης και την ιστορία τους (φάσεις). Η χρήση συνδετικού κονιάματος δεν διαπιστώνεται σε όλες τις θέσεις.

Οι μεταγενέστερες φάσεις που διακρίνονται έχουν χαρακτήρα ανακατασκευής ή συντήρησης τμημάτων των υφιστάμενων περιβόλων. Είναι δύσκολο, ωστόσο, να εντοπίσουμε αν έχουμε σημαντική μεταβολή στην πορεία των τειχών ή αν πρόκειται για απλές ανακατασκευές που δεν άλλαξαν την υφιστάμενη πορεία των τειχών.

Οι πύργοι, όπου υπάρχουν, παρουσιάζουν όλες τις γνωστές μορφές (τετράγωνοι, τετράπλευροι, κυκλικοί) και είναι χτισμένοι με συνδετικό υλικό.

Με την εξαίρεση των γνωστών κάστρων (Φίλιπποι, Δράμα, Βρανόκαστρο), η ταύτισή τους με ονόματα που αναφέρονται στις πηγές είναι από δύσκολη έως αδύνατη. Όπου έχουν γίνει προτάσεις ταύτισης, αυτές παραμένουν συζητήσιμες και αμφιλεγόμενες υποθέσεις.

Για τη χρονολόγηση της οχύρωσης της πόλης και της ακρόπολης των Φιλίππων έχουν διατυπωθεί διάφορες υποθέσεις, καθώς δεν υπάρχουν αδιάσειστες μαρτυρίες για την οικοδόμηση και τις φάσεις τους. Για το Βρανόκαστρο τα πράγματα είναι μάλλον πιο εύκολα: η άποψη για την ανοικοδόμηση γύρω στα τέλη του 12ου αιώνα είναι δυνατόν να ισχύει και για την υστεροβυζαντινή εποχή. Η οχύρωση της Δράμας είναι έργο υστερορρωμαϊκό και παρουσιάζει μεταγενέστερες επεμβάσεις που χρονολογούνται με σχετική ασφάλεια.

Γίνεται αντιληπτό πως αν οι δυσκολίες είναι μεγάλες για τις «επώνυμες» οχυρώσεις, η χρονολόγηση των άσημων έργων είναι δύσκολη αν όχι αδύνατη. Στοιχείο που αποτελεί ειδοποιό διαφορά είναι η ύπαρξη ή όχι συνδετικού κονιάματος και πλίνθων ή πλινθίων. Τούτο βέβαια αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο η οικοδόμηση να έχει γίνει σε παλαιότερη εποχή και να έχουμε συνεχή χρήση χωρίς μετατροπές και έτσι η ασφαλής ένταξή τους σε ενιαίο κατά περιόδους σύστημα άμυνας καθίσταται αδύνατη.

Η χρονολόγηση, ωστόσο, της ανοικοδόμησης και χρήσης τους θα μπορούσε να συσχετιστεί με διάφορα ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα, όπως η μακεδονική και η ρωμαϊκή κατάκτηση, η κατάρρευση του βόρειου συνόρου και η περίοδος αστάθειας του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού συστήματος (4ος-6ος αι. ή σκοτεινοί αιώνες). Μέχρι όμως να πραγματοποιηθούν ανασκαφές δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε κανένα ασφαλές συμπέρασμα. Ανοιχτό επίσης παραμένει και το ζήτημα της οικιστικής χρήσης αυτών των θέσεων.

Πέραν των τριών επώνυμων οχυρώσεων, οι υπόλοιπες μπορούν να καταταγούν σε τρεις ομάδες. Στην πρώτη τα τείχη δεν έχουν συνδετικό υλικό, στη δεύτερη χρησιμοποιούνται λίθοι και ασβεστοκονίαμα και στην τρίτη έχουμε επεμβάσεις με ασβεστοκονίαμα σε οχυρώσεις της πρώτης ομάδας. Για την πρώτη ομάδα η χρονολόγηση είναι πολύ ευρεία, από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Η δεύτερη ομάδα με τείχη οικοδομημένα με χοντροδουλεμένους λίθους σε μάλλον κανονικές στρώσεις και λιγοστά πλινθία, τοποθετείται μεταξύ του 3ου και του

6ου αι. μ.Χ. Οι συμπληρώσεις στα κάστρα της τρίτης περιόδου πρέπει να έγιναν όταν χτίζονταν τα τείχη της δεύτερης ομάδας. Με αυτά τα χρονολογικά πλαίσια ταιριάζουν και τα λιγοστά κινητά ευρήματα (επιφανειακά και όσα προήλθαν από διερευνητικές τομές στην Πλατανιά). Σε όλα τα κάστρα τα επιφανειακά ευρήματα είναι θραύσματα πίθων και λιγοστά χονδροειδή όστρακα. Πουθενά, όσο επέτρεψε η πυκνή βλάστηση να διαπιστώσουμε, δεν εντοπίστηκαν εφυαλωμένα όστρακα βυζαντινής περιόδου.

Η υπόθεση για τη χρονολόγηση στην οποία καταλήξαμε παραπάνω ενισχύεται και από τα ιστορικά συμφραζόμενα, καθώς η συγκεκριμένη περίοδος βρίθει επιδρομών και αναστατώσεων.

Λίγα πράγματα είναι γνωστά για τους κτήτορες των φρουρίων και για εκείνους που προχώρησαν σε ανακατασκευές τους και αυτό μόνο για τα γνωστά φρούρια (Φιλίπποι, Βρανόκαστρο).

Είναι μάλλον αδύνατο να διακρίνουμε τη λειτουργία και τη συνέργεια ή την αντιπαλότητα των προρρωμαϊκών με την ελληνιστική πόλη των Φιλίππων, αλλά και μεταξύ τους. Ωστόσο, δεν φαίνεται κάποιο από αυτά να έχει δεσπόζουσα θέση. Στην υστερορρωμαϊκή περίοδο χτίζονται κάποια ακόμη κάστρα, αλλά βασικό κέντρο παραμένουν οι Φίλιπποι και δευτερευόντως η Δράμα. Οι υπόλοιπες θέσεις εξυπηρετούσαν μάλλον ανάγκες καταφυγής και προσωρινής παραμονής, καθώς δεν φαίνεται να είχαν την οικιστική υποδομή για να υποστηρίξουν πληθυσμούς για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο εντοπίζονται εργασίες στους Φιλίππους και τη Δράμα και ανεγείρεται το Βρανόκαστρο. Δεν είναι δυνατόν να εντοπίσουμε τη σχέση των τριών αυτών έργων με τα μικρότερα κάστρα της περιοχής κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο.

Το σύστημα οργάνωσης, όπως τουλάχιστον αναδεικνύεται από τις μέχρι τώρα γνώσεις και έρευνές μας, δεν αποτελεί προνόμιο της πεδιάδας των Φιλίππων. Επαναλαμβάνεται, με τις διαφοροποιήσεις που επιβάλλει η γεωγραφία, πάνω από τις πεδιάδες της Χρυσουπόλεως, της Ξάνθης και της Κομοτηνής και πάνω από την κοιλάδα της δεξιάς όχθης του Έβρου.

Μέχρι σήμερα έχουν ερευνηθεί οι ακόλουθες οχυρώσεις:
Κρηνίδες: πόλη και ακρόπολη Φιλίππων.
Άνω Κεφαλάρι: κάστρο στο ύψωμα Παναγία.
Αγορά: κάστρο στο ύψωμα Πλαγιά.
Αγορά: κάστρο στο ύψωμα Ξεροβούνι.
Πλατανιά: κάστρο στο ύψωμα Καλέ.
Αδριανή: κάστρο στο ύψωμα Άι Γιάννης.
Τείχος: κάστρο στο ύψωμα Καλέ ή Καϊλιάς.
Μακρυπλάγι: κάστρο στο ύψωμα Ραβένια.
Ταξιάρχες: η ύπαρξη οχυρωματικού έργου δεν είναι απολύτως εξακριβωμένη.
Δράμα: κάστρο Δράμας.
Ξηροπόταμος: κάστρο στο ύψωμα Καλελίκ.
Πύργοι: κάστρο στο ύψωμα Καλές ή Κάστρα.
Πύργοι: φρούριο στη θέση Καλέ.
Πύργοι: πύργος στη θέση Πύργος.
Αγγίτης: κάστρο Μαρά.
Αγγίτης: κάστρο στο ύψωμα Δέλτα.
Μικρόπολη: κάστρο πάνω από το ρέμα Υδραγείου, στην περιοχή Αγίου Κωνσταντίνου.
Καλή Βρύση. Θέση Τσατάλγκα: η ύπαρξη οχυρωματικού έργου δεν είναι απολύτως εξακριβωμένη.
Μονή Εικοσιφοινίσσης: κάστρο κοντά στο μοναστήρι.
Παλαιοχώρι: κάστρο στο ύψωμα Παλιόκαστρο.
Παλαιοχώρι: Βρανόκαστρο.
Η έρευνα συνεχίζεται.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ - ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΥΧΟΥΝΑΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Ραχώνι

Κτήμα Γεωργιάδη

Το παραπάνω κτήμα βρίσκεται λίγα μέτρα νότια του Αγίου Χαραλάμπους και δυτικά του ναού της Κοίμησης Θεοτόκου. Το μεγαλύτερο τμήμα του κτήματος καταλαμβάνει λιθοσωρός, όπου διακρίνονται πλήθος πελεκημένων λίθων και πλίνθων, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη κτιρίου. Στο έδαφος διακρίνονται τα θεμέλια διαφόρων τοίχων. Σύμφωνα με πληροφορίες από εδώ προέρχονται οι μονολιθικοί κίονες που βρίσκονται στο ναΰδριο του Αγίου Χαραλάμπους, καθώς και τα κιονόκρανα στην εκκλησία της Κοίμησης Θεοτόκου.

Άγιος Θεόδωρος

Ερείπια μονόχωρου ναϋδρίου. Σε ύψος 0,60-0,70 μ. σώζεται ο βόρειος και νότιος τοίχος. Είναι χτισμένο με αργολιθοδομή καλής ποιότητας και βήσσαλα στους αρμούς. Πιθανό να χρονολογείται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

2003

Κατά το 2003 στα έργα της Εφορείας εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Τσουρής, Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρή, Α. Τσιοράκης, Στ. Δαδάκη και Σ. Δουκατά, ο αρχιτέκτων μηχανικός Α. Μπακιρτζής, ο ηλεκτρολόγος μηχανολόγος Ι. Ηλιάδης και οι συντηρητές Θ. Δαμιανού, Π. Ματζίρης και Η. Παπαδόπουλος. Στα έργα των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του Γ΄ ΚΠΣ εργάστηκαν οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Μ. Λυχούνας, Α. Μπρίκας και ο πολιτικός μηχανικός Γ. Μπούχλιος. Τις εκθέσεις που ακολουθούν συνέταξαν οι: Κ. Τσουρής, Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρή, Στ. Δαδάκη, Α. Μπρίκας, Α. Μπακιρτζής και Ν. Ζήκος, οι οποίοι φέρουν και την ευθύνη των κειμένων τους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καβάλα

Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»

Κατά το έτος 2003 συνεχίστηκαν οι εργασίες προστασίας, συντήρησης και ανάδειξης του μεσαιωνικού υδραγωγείου Καβάλας «Καμάρες». Το έργο, ενταγμένο πλέον στο Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης έχει εξασφαλίσει σταθερή και επαρκή χρηματοδότηση για την ολοκλήρωση της Β΄ Φάσης και του έργου συνολικά.

Οι εργασίες ξεκίνησαν στα μέσα Μαρτίου και ολοκληρώθηκαν στις αρχές Δεκεμβρίου. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι αυτή που έχει διαμορφωθεί τα προηγούμενα χρόνια και έχει ήδη παρουσιαστεί στο *Αρχαιολογικόν Δελτίον*[62]. Περιλαμβάνει καθαίρεση των σαθρών κονιαμάτων, λίθων και πλίνθων χειρωνακτικά και μηχανικά, υδροβολή, συμπληρώσεις πολύ περιορισμένης κλίμακας, και εφαρμογή νέων κονιαμάτων. Γίνεται επίσης εφαρμογή νέων κονιαμάτων και στεγανοποίηση του αγωγού (Πίν. 219 α). Κατά το 2003 συμπληρώθηκε ο εξοπλισμός του έργου με τη συγκέντρωση ικριωμάτων από άλλες αποθήκες της Εφορείας, όπως επίσης και ριζική συντήρηση όλου του εξοπλισμού.

Οι εργασίες περιελάμβαναν την ολοκλήρωση της επέμβασης στο τμήμα νοτίως του ρεύματος εξόδου της Παλαιάς Εθνικής Οδού (Π.Ε.Ο.) Καβάλας-Ξάνθης, όπου βρίσκονταν οι σκαλωσιές ήδη από το προηγούμενο έτος (Πίν. 219 β-γ).

Στη συνέχεια, τα ικριώματα τοποθετήθηκαν άνω και βορείως του ρεύματος εισόδου στην πόλη της Π.Ε.Ο. Καβάλας-Ξάνθης και έως την οδό Κολοκοτρώνη (Πίν. 219 δ-ε). Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών του άνω διαζώματος οι σκαλωσιές απομακρύνθηκαν και άρχισε η τοποθέτηση και πάλι νοτίως του ρεύματος εξόδου της Π.Ε.Ο. Καβάλας-Ξάνθης, στο τμήμα του μνημείου που φέρει εκτεταμένα πλίνθινα στοιχεία διακόσμου, χαρακτηριστικά της επέμβασης των αρχών του 19ου αιώνα. Με ειδική πρόνοια για την κυκλοφορία έγινε επίσης και η συντήρηση των πλευρών των ποδαρικών εκατέρωθεν του ρεύματος εισόδου στην πόλη.

Στο έργο απασχολήθηκαν κατά μέσο όρο 14 εργατοτεχνίτες και την επίβλεψη είχαν ο αρχαιολόγος Μ. Λυχούνας και ο υπογράφων.

Παράλιο τείχος

Κατά το 2003 συνεχίστηκαν σε όλη την περίμετρο του παράλιου τείχους οι εκτεταμένοι καθαρισμοί της πυκνής βλάστησης και των μπάζων (Πίν. 220 α-β), που σε πολλά σημεία έφθαναν το ύψος των 3-4 μ., με δυσκολία στις περιοχές με απότομη κλιμάκωση των βράχων και στις απολήξεις των παρόδων, όπου κυριολεκτικά είχαν δημιουργηθεί χωματερές με οικιακές συσκευές και σκουπίδια κάθε είδους. Αυτό ήταν απαραίτητο: α) για την απομάκρυνση των δέντρων που φύτρωναν πάνω στο τείχος ή πολύ κοντά του με αποτέλεσμα να τινάζουν την τοιχοποιία, β) για την αποκάλυψη της έδρασής του πάνω στο βράχο, όπου η μεγάλη υγρασία έφθειρε τις πέτρες και τα κονιάματα και αδυνάτιζε την αντοχή της λιθοδομής και των βράχων (Πίν. 220 γ-δ), γ) τον αερισμό της λιθοδομής, τον εντοπισμό και την παροχέτευση των υδάτων, υπόγειων και μη, και δ) την επαναλειτουργία των αποστραγγιστικών οπών που δεν λειτουργούσαν πια με αποτέλεσμα να λιμνάζουν τα όμβρια στο εσωτερικό του τείχους, να υγραίνεται όλη η τοιχοποιία στη βάση της, να δέχεται πολύ μεγαλύτερη πίεση και να εμφανίζει ρωγμές, διολίσθηση πάνω στο βράχο και άλλα προβλήματα. Σε ορισμένα σημεία, μετά την αποχωμάτωση, η ροή των εγκλωβισμένων υδάτων που έφθανε και τα 10-15 λίτρα ανά λεπτό, σταδιακά μειώθηκε αισθητά μέχρι τελείως. Παράλληλα γινόταν διαλογή της πέτρας για την επαναχρησιμοποίησή της και απομάκρυνση των μπάζων με εκσκαφείς και φορτηγά. Ακόμη δημιουργήθηκαν αναβαθμοί με ξερολιθιά και πατάρια με ξύλα για τη συγκράτηση του χώματος, καθώς και, σε μερικά σημεία, διάνοι-

62. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 886· 53 (1998): Χρονικά, σ. 751 και στα *ΑΔ* των επόμενων ετών.

ξη τάφρου στη βάση του τείχους για την αποκάλυψη της έδρασής του. Παράλληλα με τις εργασίες έγινε τοπογραφική αποτύπωση του τείχους, πάνω στα σχέδια της οποίας σημειώνονται οι λεπτομερείς μετρήσεις της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης, και τοποθετήθηκαν μάρτυρες σε πολλά σημεία για την παρακολούθηση των μετατοπίσεων των λιθοδομών. Κατά τον καθαρισμό της βάσης του τείχους και των βράχων αποκαλύφθηκε μια λιθόκτιστη σκάλα κάτω ακριβώς από το σπίτι του στρατηγού, κονάκι του Χατζή Σακίρ Ομέρ μπέη, των αρχών του 20ού αιώνα, συνδυασμού οθωμανικού νεοκλασικισμού και τουρκομπαρόκ με κωνσταντινουπολίτικα πρότυπα. Το κονάκι χρησιμοποιήθηκε κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Γερμανούς, οι οποίοι κατασκεύασαν μια εντυπωσιακή και ξεκούραστη λιθόκτιστη σκάλα, εφαπτόμενη στην εξωτερική παρειά του τείχους, που από την αυλή του κτιρίου οδηγούσε σε σημείο όπου προσέγγιζαν τα υδροπλάνα τους και μπορεί με μικρές επεμβάσεις να ξαναχρησιμοποιηθεί, δίνοντας μια λύση στο οξύ κυκλοφοριακό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Παναγία (Πίν. 221 α-β).

Η απομάκρυνση των μπάζων στη βάση του τείχους αποκάλυψε στο μεγαλύτερο τμήμα του τη βάση της λιθοδομής παλαιότερων φάσεων (Πίν. 221 γ-δ), που σε αρκετά σημεία ακολουθούν πορεία διαφορετική από αυτήν που βλέπουμε σήμερα, από λίγο πιο έξω μέχρι και 3 μ. Συγχρόνως μας οδήγησε στον εντοπισμό αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών και άλλων ευρημάτων, κεραμική διάφορων ιστορικών περιόδων, επιγραφές, νομίσματα κ.ά., είτε πάνω στο τείχος είτε ανάμεσα στα μπάζα, που με τη σειρά τους, λόγω της θέσης όπου βρέθηκαν, μπορούν να μας βοηθήσουν στον εντοπισμό της θέσης αρχαίων κτιρίων. Για παράδειγμα η ανεύρεση ενός μεγάλου παλαιοχριστιανικού μαρμάρινου αμφικίονα, ύψ. 1 μ., στην ανατολική πλευρά, κατά την αποχωμάτωση που οδήγησε στην αποκάλυψη της βάσης του αρχαίου τείχους, λίγο πιο έξω από το σημερινό, σε μήκος περίπου 40 μ., μας οδηγεί στην υπόθεση ότι πιθανώς να υπήρχε παλαιοχριστιανικός ναός στο πλάτωμα που σχηματίζεται στο εσωτερικό του τείχους. Ακόμη, λίγο πιο ψηλά από το σημείο αυτό, δίπλα στο Καδή Αχμέντ εφέντη τζαμί, ο εντοπισμός ενός μαρμάρινου κοσμήτη, μεσοβυζαντινών χρόνων, στηρίζει την προφορική παράδοση για την ύπαρξη παλαιότερου ναού της Αγίας Αικατερίνης κοντά ή κάτω από το τζαμί. Αντίστοιχη προφορική παράδοση για ύπαρξη εκκλησίας, της Αγίας Παρασκευής, υπάρχει και για το γειτονικό τζαμί της «Μουσικής» (Χαλίλ μπέη τζαμί).

Η κατάργηση των κήπων για τον έλεγχο της υγρασίας κοντά στο τείχος και η απομάκρυνση των νεότερων κατασκευών, επί ή μπροστά στο τείχος είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάδειξη, αλλά και την προστασία του. Η απομάκρυνση των κατοικιών που χτίστηκαν πάνω στο τείχος παράνομα γύρω στο 1970 πρέπει να αποτελέσει προτεραιότητα για το δήμο της πόλης, με ανταλλαγή οικοπέδων ή αναγκαστικές απαλλοτριώσεις. Πρόκειται για 10-12 σπίτια. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία έχει απαλλοτριώσει μέχρι τώρα μερικά οικόπεδα και προτείνει την απαλλοτρίωση ενός ακόμη. Θεωρούμε απαραίτητη την απομάκρυνση των σπιτιών που πατάνε στο τείχος και τη δημιουργία ενός στενού διαδρόμου προσπέλασης στο εσωτερικό του, πλ. 2,50 μ. τουλάχιστον, που θα αναδείξει τις επάλξεις και θα επιτρέψει την επίσκεψή του, αλλά και θα προσφέρει τη δυνατότητα προσπέλασης μικρών νοσοκομειακών και πυροσβεστικών οχημάτων. Σημειώνουμε ότι σχέδιο των Αιγυπτίων, του 1911, προέβλεπε τη δημιουργία αυτού του δρόμου στο εσωτερικό του τείχους. Οι εργασίες γίνονται με την επίβλεψη του γράφοντος, του αρχαιολόγου Μ. Λυχούνα και του πολιτικού μηχανικού Μ. Καμίλη.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Πύθιο

Φρούριο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του κεντρικού πύργου του φρουριακού συγκροτήματος (Γ΄ ΚΠΣ, ΠΕΠ Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης). Στις εξωτερικές επιφάνειες πραγματοποιήθηκαν αρμολογήματα: α) στη νότια πλευρά, της οποίας ολοκληρώθηκε η συντήρηση, και β) στους προβόλους της νότιας, δυτικής και βόρειας πλευράς. Αποκαταστάθηκε μέχρι το ύψος της γενέσεως των τόξων το άνοιγμα της νότιας πλευράς του τρίτου ορόφου, το οποίο οδηγεί στον περίδρομο του τείχους του πυλώνα του εσωτερικού περιβόλου. Ανακατασκευάστηκε ο αμυντικός εξώστης της βόρειας πλευράς του τρίτου ορόφου. Το προέχον επί προβόλων τμήμα του εξώστη δεν ανακατασκευάστηκε: η τοιχοποιία στο σημείο αυτό παρέμεινε ατελείωτη για να υποδηλώνει τη συνέχεια της κατασκευής που υπήρχε άλλοτε, όπως εξάλλου ατελείωτοι έμειναν και οι πρόβολοι. Στο εσωτερικό του πύργου: α) συμπληρώθηκαν ή αποκαταστάθηκαν τα πλίνθινα τόξα των στενών ορθογωνίων παραθύρων του μεσαίου ορόφου και β) αρμολογήθηκαν οι τοίχοι του ισογείου και του μεσαίου ορόφου.

Η έκταση και το είδος των φθορών διέφερε από περιοχή σε περιοχή. Η συντήρηση των λιθοδομών περιέλαβε την αποκατάσταση των προσώπων των τοίχων σε όλο το σωζόμενο ύψος, ενώ τα αρμολογήματα εκτελέστηκαν όπου τα αρχικά κονιάματα είχαν περιέλθει σε σαθρή κατάσταση ή όπου η απομείωσή τους είχε προχωρήσει σε μεγάλο βάθος.

Τις εργασίες επέβλεψαν ο πολιτικός μηχανικός Γ. Μπούχλιος και ο αρχαιολόγος Α. Μπρίκας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ -
† ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Συνεχίστηκε και φέτος η συντήρηση μεταβυζαντινών εικόνων από ναούς της Θάσου. Συντηρήθηκαν δύο ακόμη εικόνες από το ναό του Αγίου Νικολάου Ραχωνίου: α) εικόνα Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας (Πίν. 222 α). Σε ενιαίο ξύλο με δύο τρέσες και σκαφιδωτό πλαίσιο. Έντονα τα ίχνη φωτιάς στην πάνω αριστερή γωνία. Η Παναγία εικονίζεται όρθια ως το ύψος των οσφύων. Φορεί κυανό ιμάτιο και κόκκινο μαφόριο με χρυσοκονδυλιές. Ο Χριστός εικονίζεται καθιστός στην αγκαλιά της. Φορεί κόκκινο ιμάτιο και χρυσό χιτώνα. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ στο αριστερό κρατεί κλειστό ειλητό. Χρονολόγηση: μέσα 19ου αιώνα. β) Εικόνα αγίου Νικολάου (Πίν. 222 β). Ο άγιος εικονίζεται κατ' ενώπιον, όρθιος. Φορεί χρυσό χιτώνα ο οποίος ποικίλλεται με διάφορα σχέδια. Στις δύο επάνω άκρες της εικόνας προβάλλουν μέσα από σύννεφα ο Χριστός αριστερά και η Θεοτόκος δεξιά. Κάτω δεξιά η επιγραφή:

Αωσά (1871) Ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω χεῖρ Βενιαμήν.

Από το ναό της Σύναξης των Ταξιαρχών στις Μαριές, κτίσμα του 1803, συντηρήθηκε η εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, διαστ. 0,74×0,41 (Πίν. 222 γ). Η Θεοτόκος εικονίζεται ένθρονη με τον Χριστό στην αγκαλιά της. Φορεί σκούρο κυανό ιμάτιο και βυσσινί μαφόριο με χρυσό σειρήτι. Οι πτυχές του μαφορίου αποδίδονται γραμμικά με λευκές πτυχώσεις. Ο Χριστός κάθεται κατ' ενώπιον στην αγκαλιά της. Φορεί μπλε ιμάτιο που φωτίζεται από άσπρα φώτα και χρυσαφί ιμάτιο. Στο αριστερό χέρι κρατεί κλειστό ειλητάριο και με το δεξί ευλογεί. Ο θρόνος είναι απλός με ψηλό ερεισίνωτο και περίτεχνα πόδια. Πρόκειται για εικόνα καλής τέχνης που απηχεί στοιχεία της Κρητικής Σχολής. Χρονολόγηση: 16ος-17ος αιώνας.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Εκκλησιαστικό Μουσείο Ξάνθης

Συντηρήθηκε κατά το τρέχον έτος, στο εργαστήριο της Εφορείας μας στην Κομοτηνή, από το συντηρητή Παναγιώτη Ματζίρη, μεγάλος αριθμός μεταβυζαντινών εικόνων, που χρονολογούνται κατά το πλείστον στο 19 αιώνα.

Συνολικά συντηρήθηκαν 41 εικόνες, 6 εξαπτέρυγα και 3 λυπηρά. Οι εργασίες συντήρησης αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση των φθορών της ζωγραφικής, του υποστρώματος και του ξύλου. Φωτογραφήθηκαν όλες οι εικόνες στην αρχική τους μορφή, ακολούθησε στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας και αφαίρεση των μεταγενέστερων επιζωγραφήσεων, όπου υπήρχαν. Συγκολλήθηκαν τα σπασμένα τμήματα του ξύλου και ενισχύθηκαν τα σαθροποιημένα. Για την καταπολέμηση του σαρακιού έγινε η σχετική απολύμανση. Ακολούθησε η αισθητική αποκατάσταση και το βερνίκωμα της ζωγραφικής επιφάνειας. Μετά τη συντήρηση φωτογραφήθηκαν οι εικόνες στην τελική τους μορφή (Πίν. 222 δ-ε).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ - ΚΗΡΥΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Πετρούσα

Τον Αύγουστο του 2003 η εκκλησιαστική επιτροπή του ενοριακού ναού Αγίου Αθανασίου Πετρούσας έκανε εργασίες ανακαίνισης της τοιχοποιίας του ναού εξωτερικά. Ο ναός είναι κτίσμα του 19ου αιώνα. Κατά τη διάνοιξη τάφρου περιμετρικά του κτίσματος, για να δέσει η καινούρια τοιχοποιία με το θεμέλιο του ναού, ήλθαν στο φως παλαιοχριστιανικά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη: αποτμήματα θωρακίων, μακρόστενες πλάκες με ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο και παραστάσεις πτηνών, ιωνικό κιονόκρανο με συμφυές επίθημα, κιονόκρανο αμφικιονίσκου, βάσεις και κορμοί κιόνων. Ορισμένα από τα μέλη αυτά ήταν από καιρό διάσπαρτα στον αύλειο χώρο του ναού. Περισυνελέγησαν και μεταφέρθηκαν στις αποθήκες του αρχαιολογικού Μουσείου Δράμας.

Η ανεύρεση των παραπάνω αρχιτεκτονικών μελών καθιστά πιθανότατη την ύπαρξη παλαιοχριστιανικής βασιλικής κάτω από το σημερινό ενοριακό ναό, υπόθεση που θα μπορούσε να διερευνηθεί μόνο με ανασκαφική έρευνα. Σημειώνουμε ότι στην περιοχή του χωριού Πετρούσα και στη θέση Άγιος Αρχάγγελος έχουν επισημανθεί παλαιότερα αρχιτεκτονικά γλυπτά παλαιοχριστιανικής εποχής[63].

Ακολουθεί περιγραφή των σημαντικότερων γλυπτών.

63. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 342-343, Πίν. 226γ.

1. Ορθογώνια πλάκα. Διαστ. 0,142×0,72×0,07 μ. Τρία συνανήκοντα κομμάτια. Λείπει μικρό κομμάτι πάνω αριστερά και μεγαλύτερο πάνω δεξιά. Στο μέσο της ανάγλυφης επιφάνειας παριστάνεται κάνθαρος πλαισιωμένος από δύο δελφίνια ανεστραμμένα, με το ρύγχος τους στη βάση του δοχείου. Οι ουρές τους απολήγουν σε σχηματικά τρίφυλλα. Από το στόμιο του δοχείου ξεπηδά κυματιστός βλαστός με ημιανθέμια που απλώνεται συμμετρικά στον κάμπο του αναγλύφου. Δύο αντωπά παγώνια κάτω από το βλαστό πλαισιώνουν συμμετρικά τον κάνθαρο και τα δελφίνια. Στο κενό ανάμεσα στα δελφίνια και τις ουρές των παγωνιών παριστάνονται μικρός λαγός δεξιά και δύο συμμετρικά ημανθέμια, τα οποία απολήγουν σε μικρά σχηματικά πτηνά. Το ανάγλυφο πεδίο περιβάλλεται από απλή ανάγλυφη ταινία. Χρονολόγηση: 5ος-6ος αιώνας.

2. Απότμημα πλάκας. Διαστ. 0,53×0,35×0,07 μ. Η ανάγλυφη επιφάνεια περιβάλλεται από πλατύ έξεργο πλαίσιο, το οποίο σχηματίζει κυμάτιο. Επάνω στο πλαίσιο σώζεται κεφαλαιογράμματη επιγραφή. Διαβάζονται τα γράμματα *Υ Π Ε Ρ Μ Ν Η Μ Η*. Στον κάμπο του αναγλύφου σώζεται κεφάλι παγωνιού προς τα δεξιά.

3. Ορθογώνια πλάκα. Πιθανόν θωράκιο άμβωνα. (Πίν. 223 α). Διαστ. 0,89×0,53×0,07 μ. Τον ανάγλυφο διάκοσμο περιβάλλει διπλή ανάγλυφη ταινία, εξωτερικά στενή και εσωτερικά πλατύτερη. Παριστάνεται κυματιστός βλαστός με ημανθέμια, που φυτρώνει, χωρισμένος σε δύο μίσχους, από τη βάση της μιας στενής πλευράς της πλάκας και ανελίσσεται σε ενιαίο μίσχο προς την άλλη στενή πλευρά. Στο πάνω μισό της πλάκας ο μίσχος διακόπτεται από σχηματική παράσταση αμνού που φέρει φωτοστέφανο. Τρία μικρά πτηνά γεμίζουν τον κάμπο του αναγλύφου κάτω, ένα παγώνι στο τρίγωνο που σχηματίζουν οι δύο μίσχοι του βλαστού και δύο άλλα, αντωπά πτηνά, εκατέρωθεν των μίσχων εξωτερικά. Χρονολόγηση: 5ος-6ος αιώνας.

4. Θωράκιο. Διαστ. 0,51×0,48×0,08 μ. Ο διάκοσμος είναι εγχάρακτος. Σε τετράγωνο που σχηματίζεται από διπλή εγχάρακτη γραμμή εγγράφεται τριπλός εγχάρακτος κύκλος. Στο κέντρο του κύκλου το αποτύπωμα ρόμβου υποδεικνύει την ύπαρξη ένθετου υλικού. Χρονολόγηση: 5ος αιώνας.

5. Θωράκιο. Διαστ. 0,53×0,47×0,08 μ. Τετράγωνο πλαίσιο από δύο ομόλογες γλυφές σε χαμηλό ανάγλυφο ορίζει τη διακοσμημένη επιφάνεια. Μέσα στο τετράγωνο τριμερής ταινία σχηματίζει κύκλο που περικλείει εξάκτινο χρίσμα. Οι άκρες των κεραιών του κάμπτονται προς τα μέσα και σχηματίζουν καρδιόσχημα μοτίβα (κισσόφυλλα). Ο κύκλος συμπλέκεται με το πλαίσιο σε δύο σημεία της περιφέρειάς του δημιουργώντας κύκλους κατά το σύστημα των σηρικών τροχών. Φύλλο άκανθας γεμίζει τη γωνία ανάμεσα στο πλαίσιο και στον κύκλο. Χρονολόγηση: 10ος-11ος αιώνας.

6. Ιωνικό κιονόκρανο με συμφυές επίθημα. Διαστ.: ύψ. 0,24 μ. Άβακας: 0,47×0,61×0,15 μ. Ο εχίνος είναι ελαφρά καμπύλος και ακόσμητος. Στις έλικες οι σπείρες αποδίδονται ανάγλυφες. Τα προσκεφάλαια είναι κυλινδρικά, με ζωστήρα στο μέσον του μήκους τους. Το επίθημα έχει ευθείες και επίπεδες τις μακρές πλευρές του, που χωρίζουν με αύλακες από τον άβακα του κιονοκράνου. Την εμπρόσθια στενή όψη του επιθήματος κοσμεί εγχάρακτος φυλλοφόρος σταυρός. Χρονολόγηση: 5ος-6ος αιώνας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Οδός Κύπρου

Κατά τη διάρκεια εργασιών αποχέτευσης του Δήμου Σερρών εντοπίστηκε στην παραπάνω οδό τμήμα λουτρού. Δυστυχώς ήταν αδύνατη η επέκταση της ανασκαφής σε όλο το πλάτος της οδού και έτσι η έρευνα περιορίστηκε στην τάφρο, πλ. 0,80-0,90 και μήκ. 13 μ., και στο εσωτερικό του χώρου που αποκαλύφθηκε. Κάτω από το οδόστρωμα της οδού Κύπρου και σε βάθος 0,30 μ. αποκαλύφθηκε η εσωτερική παρειά δύο τοίχων που ενώνονται σε διπλή γωνία και σχηματίζουν τη βορειοδυτική γωνία του χώρου, ο οποίος εκτείνεται προς Α. και Ν. σε άγνωστο μήκος. Ο βόρειος τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,30 και ο δυτικός σε 4 μ. Είναι καλοχτισμένοι με κροκάλες σε στρώσεις και ζώνη πλίνθων μεταξύ τους. Κατά τόπους σώζουν επίστρωση υδραυλικού κονιάματος, πάχ. 0,03-0,05 μ. Μεταξύ των δύο τοίχων διατάσσονται σειρές πεσσίσκων από τις οποίες αποκαλύφθηκαν πέντε. Οι πεσσίσκοι είναι κτιστοί με λίθους αργούς, ημίεργους, πωρόλιθους ή πλίνθους. Κάποιοι είναι εξολοκλήρου από πλίνθους, άλλοι από πέτρες. Οι διαστάσεις τους είναι ανόμοιες. Υπάρχουν πεσσίσκοι 0,50×0,50 μ. και άλλοι 0,70×0,70 μ. Πάνω σε κάθε πεσσίσκο εδράζεται μια ασβεστολιθική πλάκα και πάνω σε αυτήν άλλες πλάκες ή τρεις έως πέντε σειρές πλίνθων. Πάνω σε αυτές υπάρχει στρώση κονιάματος. Έτσι το συνολικό ύψος των πεσσίσκων φθάνει τα 1,30 μ. Θα ακολουθούσε το υλικό που σχημάτιζε το πάνω δάπεδο του χώρου, ίχνη του οποίου όμως δεν διασώθηκαν. Το κάτω δάπεδο είναι από πλίνθους. Ευρήματα μέσα στον υπόγειο χώρο δεν βρέθηκαν. Όλος ο χώρος ήταν έντονα μαυρισμένος από φωτιά. Είναι φανερό ότι πρόκειται για τον υπόκαυστο χώρο του λουτρού που ανασκάφηκε στο προς Α. όμορο οικόπεδο κατά το 1963 και το οποίο είναι κτίσμα οθωμανικών χρόνων[64].

64. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 252.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Θέση Άγιος Βασίλειος

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή στη θέση Άγιος Βασίλειος, όπου κατά τα προηγούμενα έτη αποκαλύφθηκε συγκρότημα δύο παλαιοχριστιανικών βασιλικών. Από αυτές η μία (βασιλική Α ή βασιλική Αγίου Βασιλείου) βρίσκεται εν μέρει στην αιγιαλίτιδα ζώνη και εν μέρει στην υπό διαμόρφωση δημοτική οδό, η δεύτερη (βασιλική Β ή βασιλική οικοπέδου Ε. Μερέση) νοτίως της προηγουμένης και καταλαμβάνει το υπόλοιπο της οδού και το οικόπεδο Ε. Μερέση[65].

Βασιλική Α. Το 2003 η ανασκαφή επικεντρώθηκε στην πλήρη αποκάλυψη της βόρειας βασιλικής, η οποία εντοπίστηκε το 1996 και ανασκάφηκε εν μέρει το 2000[66]. Αποκαλύφθηκε πλήρως το περίγραμμά της και ερευνήθηκαν το μεσαίο και νότιο κλίτος, καθώς και ο νάρθηκας. Δεν αποσαφηνίστηκε ακόμη η ύπαρξη ή όχι αιθρίου.

Η βασιλική είναι τρίκλιτη με νάρθηκα και ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά, εξωτ. διαστ.: πλ. 18,50 και μήκ. 26,40 μ. χωρίς την κόγχη. Ο βόρειος τοίχος έχει πάχος 1 μ., ο νότιος 0,80 μ., ενώ ο τοίχος της κόγχης έχει πλάτος 1,20 μ. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργούς και λαξευτούς λίθους και ασβεστοκονίαμα. Γίνεται επίσης χρήση υλικού από αρχαιότερα κτίρια. Εξωτερικά στον τοίχο της κόγχης και στο νότιο τοίχο διαπιστώθηκε επίχρισμα, πάχ. 0,03 μ. Η αψίδα του Ιερού Βήματος είναι ημικυκλική με μήκος χορδής 6,70 και βέλος 4,40 μ. και φέρει τρεις αντηρίδες. Ο νάρθηκας έχει εσωτερικές διαστάσεις 16,65×3,40 μ. Οι είσοδοι προς αυτόν δεν εντοπίστηκαν ακόμη. Επικοινωνεί με το νότιο κλίτος με είσοδο πλάτους 1,20 μ., ενώ το τμήμα που αντιστοιχεί στο μεσαίο και βόρειο κλίτος δεν ανασκάφηκε ακόμη. Ο κυρίως ναός έχει εσωτερικές διαστάσεις: μήκος 21,50 μ. και πλάτος 16,70 μ. Το πλάτος του μεσαίου κλίτους είναι 8,25 και των πλαγίων 3,40 μ. Οι στυλοβάτες, πλ. 1 μ., στην υποθεμελίωσή τους, είναι κατασκευασμένοι από μεγάλα αρχαία μαρμάρινα μπλοκ πάνω σε κτιστή υποδομή. Από τους κίονες της βόρειας κιονοστοιχίας οι δύο έχουν χρησιμοποιηθεί στο σύγχρονο ναΰδριο του Αγίου Βασιλείου και δύο αποκαλύφθηκαν πεσμένοι μέσα στο κλίτος. Από τη νότια κιονοστοιχία βρέθηκαν πεσμένοι μέσα στο στρώμα καταστροφής επτά κίονες (Πίν. 223 β). Όλοι έχουν πέσει με φορά Β.-Ν. και λείπει το κάτω τμήμα τους. Από τα κιονόκρανα τέσσερα εντοπίστηκαν πεσμένα δίπλα στους κίονες της νότιας κιονοστοιχίας, ενώ δύο, προφανώς από τη βόρεια κιονοστοιχία, χρησιμοποιήθηκαν στο σύγχρονο ναΰδριο. Ανήκουν στον τύπο του ιωνικού κιονόκρανου με συμφυές επίθημα. Από τις τοξοστοιχίες των κλιτών αποκαλύφθηκε πεσμένο στο βόρειο κλίτος τμήμα που ανήκει στο σημείο πλήρωσης ανάμεσα σε δύο τόξα. Ένα πλήρες τόξο μαζί με το κιονόκρανο, επί του οποίου έβαινε και η αρχή τριών ακόμη, βρέθηκαν πεσμένα στο στρώμα καταστροφής του νότιου κλίτους . Η πτώση ολόκληρων τόξων που παρέσυραν και τα κιονόκρανά τους πιστεύουμε ότι οφείλεται σε σεισμό.

Από το φράγμα του πρεσβυτερίου δεν εντοπίστηκε άλλο τμήμα πέρα από αυτό που βρέθηκε το 1996. Είναι πιόσχημο και περιορίζεται στο χώρο του μεσαίου κλίτους. Ίχνη σολέας δεν βρέθηκαν. Ο βατήρας του φράγματος αποτελείται από αρχαία μαρμάρινα μέλη (μάλλον επιστύλια) που διακοσμούνται με κυρτά κυμάτια. Οι πεσσίσκοι ήταν τετράπλευροι. Κάποιοι από αυτούς έχουν εντοιχιστεί στο μεσοβυζαντινό ναΰδριο. Είναι τετράγωνης διατομής και φέρουν τα συνηθισμένα ορθογώνια πλαίσια από γλυφές. Από τα θραύσματα των θωρακίων που βρέθηκαν διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν δίδυμα και απλά αμφίγλυφα. Ο διάκοσμος ήταν ή ανάγλυφος σταυρός ή δάφνινη στεφάνη που περιέβαλλε σταυρό.

Στο νότιο ήμισυ του μεσαίου κλίτους αποκαλύφθηκε η βάση του άμβωνα (Πίν. 223 γ). Αποτελείται από μια μεσαία κυκλική πλάκα και δύο ορθογώνιες εκατέρωθεν αυτής προς Α. και Δ., από τις οποίες διασώθηκε η δυτική. Ολόκληρο το εξωτερικό περίγραμμα της βάσης διαμορφώνεται σε είδος ιωνικής βάσης με σπείρα και σκοτία. Το μάρμαρο της μεσαίας κυκλικής πλάκας προέρχεται από αρχαίο επτύμβιο μνημείο και διασώζει τρεις επιγραφές. Στις τέσσερις γωνίες του διασώζονται τα ίχνη της πάκτωσης πεσσίσκων, οι οποίοι θα βάσταζαν το δάπεδο του εξώστη. Από τα θραύσματα που βρέθηκαν συμπεραίνουμε ότι τα θωράκια του κυκλικού εξώστη ήταν διάτρητα και έφεραν γλυπτό διάκοσμο από ανθέμια ή φύλλα άκανθας, ενώ τα πτερύγια είχαν διάκοσμο από εγγεγραμμένους ρόμβους.

Το δάπεδο του μεσαίου κλίτους αποτελείται από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες, μερικές από τις οποίες είχαν εντοπιστεί το 1996 και το 2000. Ένα μεγάλο τμήμα δαπέδου, εμβαδού 10 τ.μ. περίπου, διασώθηκε στο ανατολικό τμήμα του μεσαίου κλίτους, έξω από το φράγμα του πρεσβυτερίου και κοντά στο νότιο στυλοβάτη. Μαρμάρινες πλάκες υπήρχαν και στο νότιο κλίτος από τις οποίες διασώθηκαν μερικές, κυρίως σε επαφή με το νότιο τοίχο. Με μαρμάρινες πλάκες ήταν στρωμένο και το δάπεδο του νάρθηκα. Στο τμήμα που ανασκάφηκε διατηρείται το υπόστρωμα με τα αποτυπώματά τους.

65. Βλ. παραπάνω σ. 804-806.

66. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 585-586· 55 (2000): Χρονικά, σ. 907-910.

Κάτω από το δάπεδο του μεσαίου κλίτους διαμορφώνεται ταφική κρύπτη (Πίν. 223 δ). Έχει εσωτερικές διαστάσεις 1,02×2,43 μ. Είναι κτιστή με τοιχώματα επιχρισμένα όπου διακρίνεται ένας εγχάρακτος σταυρός. Η κρύπτη έκλεινε με πλάκα, διαστ. 0,90×1,25 μ., η οποία στη μία πλευρά φέρει δύο σιδερένιους κρίκους για την ανάσυρσή της. Πάνω από αυτήν, η οποία βρέθηκε σπασμένη και πεσμένη μέσα, υπήρχαν οι μαρμαρόπλακες του δαπέδου. Μέσα στην κρύπτη βρέθηκαν οκτώ σκελετοί.

Κατά την ανασκαφή της βρέθηκαν αρκετά καρφιά στέγης, θραύσματα από τα υαλοστάσια των παραθύρων και ελάχιστα θραύσματα που ανήκουν σε γυάλινα αγγεία. Βρέθηκαν επίσης κρούστες από άσπρο και γκριζωπό μάρμαρο που μαρτυρούν για διάκοσμο ορθομαρμάρωσης. Αναπάντεχο εύρημα αποτελεί ασημένιο τετράδραχμο Συρακουσών 4ου αι. π.Χ. Στη μία όψη φέρει κεφαλή της Αρέθουσας και στην άλλη τέθριππο.

Η βασιλική με βάση το γλυπτό διάκοσμο χρονολογείται στον 6ο αι. μ.Χ.[67]. Η καταστροφή της από σεισμό πρέπει να τοποθετηθεί στο κύμα των σεισμών που έπληξαν την περιοχή στις αρχές του 7ου αι. μ.Χ.[68].

Από το μεσοβυζαντινό ναΰδριο που ιδρύθηκε στο χώρο του Ιερού Βήματος απομακρύνθηκε το στρώμα των πεσμένων πωρόλιθων που δομούσαν την καμαρωτή οροφή του. Κάτω από αυτό βρέθηκαν δύο σκυφωτά νομίσματα 13ου αιώνα, γεγονός που υποδηλώνει τη διάρκεια χρήσης του μέχρι την εποχή αυτή.

Βασιλική Β. Το τέλος της ανασκαφικής περιόδου 2002 είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη της κάτοψής της με εξαίρεση το βόρειο τοίχο από τον οποίο είχε αποκαλυφθεί τμήμα της γωνίας, ενώ η εμφάνιση διαφόρων τοίχων κάθετων προς αυτόν πιθανολογούσαν την ύπαρξη προσκτισμάτων. Φέτος αποκαλύφθηκε το περίγραμμα της κάτοψής τους. Διαμορφώνονται δύο χώροι, οι οποίοι δομικά συνέχονται με τους τοίχους της νότιας βασιλικής. Από αυτούς ο δυτικός (Πρόσκτισμα Ι) είναι ισοπλατής με το νάρθηκα με τον οποίο επικοινωνεί. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 3×3,60 μ. και φέρει δύο ακόμη εισόδους. Η μία ανοίγεται στη βόρεια πλευρά και οδηγεί στο αίθριο (;) της βόρειας βασιλικής. Η δεύτερη ανοίγεται στον ανατολικό τοίχο και οδηγεί στον επόμενο χώρο (Πρόσκτισμα ΙΙ). Πεσμένο μέσα στο πρόσκτισμα Ι βρέθηκε μεγάλο τμήμα συμπαγούς τοιχοποιίας που υποθέτουμε ότι ανήκει στον βόρειο τοίχο του (Πίν. 223 ε). Στην ίδια τη βασιλική αποκαλύφθηκε πλήρως ο βόρειος τοίχος ο οποίος σε αυτό το σημείο σώζεται σε χαμηλότερο ύψος. Διαπιστώθηκε επίσης ότι η βορειοανατολική γωνία του τέμνεται από το νότιο τοίχο της βόρειας βασιλικής, γεγονός που μας κάνει να υποθέσουμε ότι η νότια βασιλική υπήρχε όταν κατασκευάστηκε η βόρεια. Στον ανατολικό τοίχο του βόρειου κλίτους αρχικά υπήρχε άνοιγμα, το οποίο σε μεταγενέστερη φάση μετατράπηκε σε κόχγη. Μέσα στο βόρειο κλίτος βρέθηκαν πεσμένα κατά χώραν δύο θωράκια με διάτρητο φολιδωτό διάκοσμο από το φράγμα του πρεσβυτερίου (Πίν. 223 στ).

Νοτίως της βασιλικής είχαν εντοπιστεί ήδη από το 2001 τοίχοι, οι οποίοι όριζαν διάφορους χώρους που με την πρώτη εκτίμηση θεωρήθηκαν ότι δεν συνδέονται με τη βασιλική. Φέτος αποκαλύφθηκαν τα περιγράμματά τους. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε σύμπλεγμα πέντε χώρων (χώροι Γ-Ζ) οι οποίοι σε σχέση με τη βασιλική έχουν μια λοξή διάταξη, προσανατολισμένοι στον άξονα ΒΑ.-ΝΔ. Ο χώρος Γ, ελαφρώς παράγωνος, είναι ο δυτικότερος και συνδέεται με έναν τοίχο που ξεκινά από τη βορειοδυτική γωνία του με το ανατολικό ημικύκλιο του τετράκογχου κτίσματος που προσαρτάται στη νοτιοδυτική πλευρά του νάρθηκα. Πάνω στο βόρειο τοίχο του χώρου αυτού εδράζεται μια κυκλική κατασκευή, εσωτ. διαμ. 1,50 μ. Διαμορφώνεται με κτιστό τοίχο, πάχ. 0,50 μ. Η ανασκαφή του εσωτερικού της δεν απέδωσε στοιχεία για την ερμηνεία της. Βρίσκεται σε ελάχιστο βάθος από το σημερινό επίπεδο και υποθέτουμε ότι πρόκειται για νεότερη κατασκευή ίσως αποθηκευτικής χρήσης. Στην ανατολική του πλευρά προσκολλάται γωνία δύο τοίχων που διαμορφώνουν έναν μικρότερο χώρο (χώρος Γ1), η νότια πλευρά του οποίου είναι η επέκταση του αντίστοιχου τοίχου του χώρου Γ. Μέσα στο χώρο αυτό και σε επαφή σχεδόν με το βόρειο τοίχο του βρέθηκε ένα μεγάλο μαρμάρινο μπλοκ, δυσερμήνευτο προς το παρόν. Ανατολικά αυτού διαμορφώνονται δύο ακόμη χώροι από τους οποίους ο δυτικός (χώρος Ε) προχωρεί προς Ν., εκτός του οικοπέδου Ε. Μερέση. Το περίγραμμα του ανατολικού χώρου (χώρος Ζ) δεν αποκαλύφθηκε ακόμη. Ο χώρος Δ βρίσκεται νότια των χώρων Γ-Γ1 με τους οποίους έχει κοινό τοίχο και συνεχίζεται προς Ν., εκτός του οικοπέδου Ε. Μερέση. Σε όλους αυτούς τους χώρους σταματήσαμε στο επίπεδο εμφάνισης των πεσμένων λίθων. Έτσι η σχέση τους με τη νότια βασιλική παραμένει ακόμη αδιευκρίνιστη. Μέσα σε χώρο Ζ και σε επαφή με το δυτικό τοίχο ανασκάφηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος που έδωσε ανώνυμο φόλλι του 11ου αιώνα.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

67. Πρβλ. επίσης, V. Vemi, Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paléochrétienne, *BCH* Suppl. XVII, σ. 163, αριθ. 206-207, η οποία χρονολογεί τα κιονόκρανα που χρησιμοποιήθηκαν στο σύγχρονο ναΰδριο στο β΄ μισό του 6ου αιώνα.

68. Χ. Μπακιρτζής, Τι συνέβη στη Θάσο στις αρχές του 7ου αι. μ.Χ.;, *Φίλια έπη εις Γ. Μυλωνάν*, Αθήνα 1989.

2004

Στις αρχές του 2004 τοποθετήθηκε στην Εφορεία ως διευθυντής και ανέλαβε τα καθήκοντά του ο υπογράφων, αντικαθιστώντας τον μέχρι τότε διευθυντή Ι. Βολανάκη, ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα διευθυντή στη 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Η Εφορεία μας ευχαριστεί θερμά τον αρχαιολόγο Κ. Τσουρή για την πολύχρονη υπηρεσία που προσέφερε, προτιμώντας στο τέλος της χρονιάς να ακολουθήσει πανεπιστημιακή καριέρα στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο. Του ευχόμαστε ολόψυχα καλή σταδιοδρομία.

Στα έργα της Εφορείας εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Τσουρής, Ευ. Παπαθεοφάνους-Τσουρή, Σ. Δουκατά, Στ. Δαδάκη, ο αρχιτέκτονας μηχανικός Α. Μπακιρτζής, ο ηλεκτρολόγος μηχανολόγος Ι. Ηλιάδης και οι συντηρητές Θ. Δαμιανού, Π. Ματζίρης και Η. Παπαδόπουλος. Στα έργα του Γ΄ ΚΠΣ εργάστηκαν οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Μ. Λυχούνας, Α. Μπρίκας, Κ. Δάκαρη και οι μηχανικοί Π. Κουρούδη και Γ. Καραμπάσης. Τις εκθέσεις που ακολουθούν συνέταξαν: οι Κ. Τσουρής, Ευ. Παπαθεοφάνους-Τσουρή, Στ. Δαδάκη, Σ. Δουκατά, Α. Μπρίκας, Α. Μπακιρτζής και Ν. Ζήκος, οι οποίοι φέρουν και την ευθύνη των κειμένων τους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Ακρόπολη

Από τη νότια πλευρά της ακρόπολης των Σερρών ελάχιστα τμήματα διατηρούνται πλέον, κυρίως στο ανατολικό άκρο[69]. Αρκετά τμήματα διακρίνονται πεσμένα στην πλαγιά του λόφου. Σε ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα τμήματα στο δυτικό άκρο της έγιναν εργασίες συντήρησης. Το τμήμα αυτό σώζεται σε μέγιστο ύψος 2,40 και μήκος 9,20 μ. Μετά τον καθαρισμό, διαπιστώθηκε ότι η θεμελίωσή του επί του πρανούς του λόφου δεν ήταν βαθιά και υπήρχε κίνδυνος κατολίσθησης. Εξάλλου, λίγα μέτρα ανατολικά είναι ευδιάκριτο από τους λίθους που έχουν εναπομείνει στο πρανές, τμήμα τείχους, μήκ. 20 μ., που έχει κατολισθήσει[70]. Για την ενίσχυση της θεμελίωσής του ανοίχθηκε τάφρος, πλ. 0,90 μ., κατά μήκος της εξωτερικής πλευράς, όπου και θεμελιώθηκε τοιχίο χτισμένο με πέτρες και μπετόν. Το τοιχίο αυτό σταμάτησε κατά 0,10 μ. βαθύτερα από το επίπεδο από το οποίο είναι ορατό το βυζαντινό τείχος. Στη συνέχεια, η τάφρος καλύφθηκε με χώμα. Στην υπερκείμενη τοιχοποιία η επέμβαση περιορίστηκε στα σημεία όπου τα κενά της τοιχοποιίας ήταν βαθιά και υπήρχε κίνδυνος να καταπέσουν. Η συμπλήρωση έγινε με κροκάλες πέτρες που περισυνελέγησαν από το πρανές του λόφου και οι οποίες προέρχονται από τα τμήματα που κατολίσθησαν. Κατά τις εργασίες διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριγωνικού προβόλου στο σημείο αυτό.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Δράμα

Βυζαντινά τείχη

Τον Ιούνιο του 2004 έγιναν εργασίες καθαρισμού στα βυζαντινά τείχη της πόλης της Δράμας. Οι εργασίες διενεργήθηκαν με την επίβλεψη της Εφορείας μας και με εργατικό προσωπικό που διέθεσε η Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών Δήμου Δράμας. Συγκεκριμένα καθαρίστηκε από τη βλάστηση και τα κάθε είδους απορρίμματα το βορειοανατολικό τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου, που είναι και το καλύτερα σωζόμενο και φθάνει σε ύψος 12 μ. περίπου. Εδώ υπάρχουν δύο τετράγωνοι πύργοι[71], ένας ερειπωμένος, στη βορειοανατολική γωνία, και ένας στη βόρεια πλευρά, ο οποίος διατηρείται πολύ καλά (Πίν. 224 α). Στο κομμάτι αυτό του βυζαντινού περιβόλου έχουν γίνει παλαιότερα τοπικές στερεωτικές εργασίες[72].

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ

69. Για την οχύρωση των Σερρών, βλ. Α. Ξυγγόπουλος, *Ερευναι εις τα βυζαντινά μνημεία Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1965 και Στ. Δαδάκη, Η βυζαντινή οχύρωση των Σερρών, *Α΄ Διεθνές Συνέδριο: Οι Σέρρες και η περιοχή τους. Από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία, 29 Σεπτεμβρίου-3 Οκτωβρίου 1993*, Θεσσαλονίκη 1998, τ. Α΄, σ. 175-188.

70. Σύμφωνα με τους περιοίκους η κατολίσθηση αυτή συνέβη το 1963 μετά από μια έντονη χιονόπτωση.

71. Γ. Βελένης - Κ. Τριανταφυλλίδης, Τα βυζαντινά τείχη της Δράμας. Επιγραφικές μαρτυρίες, *Βυζαντιακά* 11 (1991), σ. 99-116.

72. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 356, 370· 35 (1980): Χρονικά, σ. 439· 38 (1989): Χρονικά, σ. 333-334.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καβάλα

Παράλιο τείχος

Οι εργασίες του έργου «Συντήρηση και στερέωση του παράλιου τείχους Καβάλας», στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ, πραγματοποιήθηκαν κατά το 2004 από τον Απρίλιο μέχρι το Δεκέμβριο. Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποχωμάτωσης και καθαρισμού περιμετρικά του τείχους για την αποκάλυψη της θεμελίωσής του πάνω στο βράχο και την προστασία της από την υγρασία και τις ρίζες των δέντρων, καθώς και τη διευκόλυνση τοποθέτησης ικριωμάτων. Κατά τη διάρκεια της αποχωμάτωσης περισυνελέγη κεραμική από την αρχαϊκή εποχή μέχρι τους νεότερους χρόνους και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίων και βυζαντινών χρόνων. Εργασίες αναστήλωσης πραγματοποιήθηκαν:

α) Στο τμήμα του τείχους επί της οδού Πουλίδου, τον κύριο δρόμο που διασχίζει την Παναγία, που κρέμεται κυριολεκτικά πάνω από την αυλή του 5ου Γυμνασίου και ανήκει στα ρωμαϊκά χρόνια πιθανόν η βάση του, στα μεσοβυζαντινά το μεγαλύτερο τμήμα του και, στη μεγάλη επισκευή του τείχους της δεκαετίας του 1530, όταν επανοικίζεται η πόλη με το όνομα Καβάλα, τα ανώτερα 2-3 από τα 15 μ. συνολικά ύψος του και οι επάλξεις. Έγιναν τσιμεντενέσεις, μεγάλες συμπληρώσεις της τοιχοποιίας, όπου υπήρχαν κενά, ή πρόχειρες συμπληρώσεις των τελευταίων χρόνων, οι οποίες αφαιρέθηκαν, συντηρήθηκε το μεσαίο τμήμα με κονίαμα με τριμμένο κεραμίδι και το άνω τμήμα με ασβεστοκονίαμα χωρίς κεραμίδι, όπως και τα προϋπάρχοντα. Όπου σωζόταν το παλιό ασβεστοκονίαμα σε ικανοποιητικό βαθμό αντοχής, δηλαδή δεν τριβόταν, δεν έγιναν συμπληρώσεις. Τα δύο ανοίγματα που σώζονται, ανοίγονται σε εσωτερικές στο τείχος εσοχές που στενεύουν προς τα έξω. Παρότι η μορφή τους δεν είναι επακριβώς γνωστή, ακολουθώντας τις ελάχιστες ενδείξεις που είχαμε, τα συμπληρώσαμε με λιθοδομή και με κυβόλιθους στις παρειές των ανοιγμάτων για να τονιστεί το υποθετικό στοιχείο της συμπλήρωσης. Δύο μεταλλικές ανοξείδωτες ράβδοι τοποθετήθηκαν για να αντιμετωπιστεί η ρηγμάτωση του μονόλιθου που γεφυρώνει τη μια εσοχή (Πίν. 224 β-ε).

β) Στο νότιο άκρο της χερσονήσου συντηρήθηκε με εκτεταμένες συμπληρώσεις των επάλξεων το τμήμα του τείχους δίπλα στο 7ο Δημοτικό Σχολείο του Φάρου, ένα σημείο της παλιάς πόλης όπου όλη τη μέρα παίζουν παιδιά και προσεγγίζουν όλοι οι επισκέπτες της πόλης. Ακόμη, δίπλα στην τσιμεντένια σκάλα που κατεβαίνει στη θάλασσα, αποκαλύφθηκε λιθόκτιστη δεξαμενή νερού (Πίν. 225 α-γ).

γ) Σε ένα μεγάλο τμήμα του τείχους κάτω από το Ιμαρέτ με πολύ μεγάλη υγρασία – που δυστυχώς ακόμη δεν στάθηκε δυνατό να αντιμετωπιστεί, γιατί φαίνεται ότι δεν προέρχεται από το Ιμαρέτ, αλλά από υπόγεια νερά ή διαρροές των δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης – διανοίχθηκαν και συντηρήθηκαν δώδεκα από τις επάλξεις που είχαν κλείσει με λιθοδομή την εποχή πιθανόν που χτίστηκε το Ιμαρέτ. Τα ανοίγματα δύο πολυβολείων της περιόδου της βουλγαρικής κατοχής συμπληρώθηκαν με κυβόλιθους τοποθετημένους δρομικά, για να διευκολυνθεί η σύνδεση της μιας από τις τρεις αποχετεύσεις του Ιμαρέτ, που σήμερα είναι εξωτερική, με τον αποχετευτικό αγωγό, ο οποίος για το σκοπό αυτό εγκιβωτίστηκε στο τείχος (Πίν. 225 δ-στ).

δ) Στο διαμετρικά αντίθετο σημείο του τείχους, εκεί όπου το χερσαίο τείχος κατηφορίζει και συναντά το παράλιο, στη συνέχεια της οδού Ιερολοχιτών και στο τέλος μιας παρόδου της Ιουστινιανού, γιατί η μεγάλη φθορά του προκαλούσε πτώση λίθων σε μονοπάτια που περνούν λουόμενοι και μαθητές. Συντηρήθηκε ένα μεγάλο κομμάτι του τείχους, δεν κρίναμε όμως σκόπιμο να ανακατασκευάσουμε την κατεδαφισμένη προ 50 ετών περίπου γωνία χερσαίου και παράλιου τείχους, γιατί συν τοις άλλοις θα έπρεπε να κατεδαφίσουμε ένα αρκετά μεγάλο τμήμα τοιχοποιίας που ανακατασκευάστηκε σε λάθος θέση. Αντί αυτού κατασκευάσαμε μια λιθοδομή με μεγάλη κλίση προς τα μέσα, για τη συγκράτηση κυρίως των χωμάτων, που καλύπτει συγχρόνως οπτικά σε αρκετό βαθμό το κενό που υπήρχε (Πίν. 226 α-γ).

Την ευθύνη της επίβλεψης είχαν ο γράφων και οι συμβασιούχοι Κ. Δάκαρη, αρχαιολόγος, και Γ. Καραμπάσης, πολιτικός μηχανικός, και της σχεδίασης και της ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης ο Β. Χρηστάρας. Τη διοικητική φροντίδα είχε η Κ. Κουζλακίδου.

Τελειώνοντας, θα αναφερθούμε στο Κτηματολόγιο. Η ΔΑΠ, Διεύθυνση Ανταλλαξίμων Περιουσιών, από το 1932 προέβλεψε την ύπαρξη ενός δημόσιου διαδρόμου, πλ. 2 μ., εσωτερικά του τείχους, που σημειωνόταν στα τοπογραφικά των συμβολαίων παραχώρησης των οικοπέδων στους νέους ιδιοκτήτες τους. Γι' αυτά τα 2 μ. οι ιδιοκτήτες των οικοπέδων σε επαφή με το τείχος πλήρωναν, και μερικοί πληρώνουν ακόμη, ενοίκιο στο Κράτος. Με μια μικρή διαπλάτυνση θα ήταν δυνατή η δημιουργία ενός διαδρόμου, όπως αναφέραμε και πέρυσι, αναγκαίου για την ανάδειξη και επίσκεψη του τείχους και την προσπέλαση σε μερικά σημεία αυτοκινήτων πρώτης ανάγκης. Δυστυχώς, το Κτηματολόγιο ήρθε να δώσει αυτά τα 2 μ., συν το αντίστοιχο κομμάτι του τείχους, με την εξωτερική μάλιστα πλάγια προβολή του σε ένα σημείο, στους ενοικιαστές τους, επιλεκτικά, ίσως από λάθος εισηγήσεις. Όμως παραχώρηση γης του Δημοσίου, στην περίπτωση αυτή τουλάχιστον, δεν είναι δυνατόν να ισχύσει. Ακόμη,

παραχωρήθηκαν σε ιδιώτες εκτάσεις εκτός των τειχών και επί των βράχων, κάτι ακατανόητο και μάλιστα χωρίς να έχει οριστεί ο αιγιαλός.

Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»

Συνεχίστηκαν και κατά το 2004 οι εργασίες στο Μεσαιωνικό Υδραγωγείο Καβάλας στο πλαίσιο του ΠΕΠ Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης του Γ΄ ΚΠΣ. Οι εργασίες ξεκίνησαν στις αρχές του Απριλίου με τη μέθοδο που έχει ήδη αναπτυχθεί σε παλαιότερα *ΑΔ*. Ιδιαίτερη πρόνοια υπήρξε κατά την εκτέλεση των εργασιών στο ρεύμα εισόδου προς την πόλη της Παλαιάς Εθνικής Οδού.

Το Σεπτέμβριο του έτους, τα ικριώματα εγκαταστάθηκαν στο νότιο τμήμα του υδραγωγείου, από το σημείο όπου είναι προφανής η επέμβαση των αρχών του 19ου αιώνα. Η επέμβαση αυτή μαρτυρείται και από δύο επιγραφές, μία με πλίνθινα στοιχεία και αραβική χρονολογία (Πίν. 226 δ) και μία εγχάρακτη σε πλίνθο εντοιχισμένη στη δυτική πλευρά του ποδαρικού νοτίως της οδού Πιπίνου. Και οι δύο υποδεικνύουν ως έτος επέμβασης το 1818/9 και συνδυάζονται με τη χορηγία του Μωχάμεντ Άλι, αντιβασιλέα της Αιγύπτου με καταγωγή από την Καβάλα, για την ανέγερση του külliye στη χερσόνησο της Παναγίας. Στο τμήμα αυτό του κτίσματος τα μέτωπα των τόξων είναι κατασκευασμένα με ζεύγη πλίνθων μεταξύ των λίθων και περιβάλλονται από ζώνη κονιάματος, πλ. 0,25 μ., κοσμημένη εναλλάξ με λευκά και κεραμιδί τμήματα που υποδηλώνουν λίθους και πλίνθους. Στην κορυφή ορισμένων μετώπων τόξων εξέχουν, κατά 0,35 μ. περίπου, λίθοι λαξευμένοι κυλινδρικά, διατομής 0,15 μ. (Πίν. 226 ε). Στο ίδιο τμήμα σώζονται τρεις περιστερώνες από πλίνθινα στοιχεία, των οποίων άρχισε η αποκατάσταση από το γλύπτη Στ. Κολοζώφ (Πίν. 226 στ, 227 α), όμοιοι και προφανώς της ίδιας εποχής με τους αντίστοιχους του μεστζίτ του Ιμαρέτ. Συνολικά η τοιχοποιία σε αυτό το τμήμα είναι πιο επιμελημένη. Οι λίθοι είναι τετραγωνισμένοι και οι φθορές στα λίθινα τμήματα περιορισμένες, και ως εκ τούτου η ένταση της επέμβασης χαμηλότερη.

Για την αποκατάσταση του πλίνθινου διακόσμου επελέγη μια πρωτοποριακή μέθοδος, πρόταση του συντηρητή του έργου, σε αντικατάσταση της προηγούμενης, η οποία προέβλεπε την αντικατάσταση των φθαρμένων πλίνθων με νέες. Σύμφωνα με αυτήν, απομακρύνονται τα σαθρά τμήματα και ακολουθεί πλύση των υπολειμμάτων με υδροβολή. Τοποθετούνται λεπτά ανοξείδωτα στηρίγματα πλεγμένα με σύρμα και τα υπολειπόμενα τμήματα συμπληρώνονται με πάστα στο χρώμα των πλίνθων και του κονιάματος, ελαφρά διαφοροποιημένο, από θηραϊκή γη, κεραμίδι σε πολύ μικρές κοκκομετρίες, ασβέστη, χαλαζιακή άμμο, ρητίνη και ελάχιστο ταχύπηκτο τσιμέντο, σταδιακά για την αποφυγή αποτινάξεων. Οι συμπληρώσεις αφού στεγνώσουν τρίβονται με τριβείο ή χειρωνακτικά με γυαλόχαρτο και ψεκάζονται με υγρό αδιαβροχοποίησης. Το συνολικό αποτέλεσμα είναι ιδιαίτερα επιτυχές, καθώς το διακρίνει πλαστικότητα, σε σύγκριση με τις σύγχρονες πλίνθους και τις ορθογώνιες ακμές των παλαιοτέρων επεμβάσεων. Με τις εργασίες αναδείχθηκαν από τα λίγα υπολείμματά τους, που δεν διακρίνονταν εύκολα, οι ζώνες γύρω από τα μέτωπα των τόξων καθιστώντας εμφανέστερη την επέμβαση των αρχών του 19ου αιώνα (Πίν. 227 β-ε).

Στο έργο απασχολήθηκαν 12 εργατοτεχνίτες, ο συντηρητής Μ. Καραβελίδης και ο αρχαιολόγος Μ. Λυχούνας.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Πύθιο

Φρούριο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του κεντρικού πύργου του φρουριακού συγκροτήματος (Γ΄ ΚΠΣ, ΠΕΠ Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης).

Στο εσωτερικό του πύργου στο ισόγειο: α) αποκαταστάθηκαν η θεμελίωση της παραστάδας της δυτικής πλευράς και της παραστάδας της βορειοδυτικής γωνίας, οι οποίες είχαν εκτεταμένες φθορές, και β) ανακατασκευάστηκαν οι παραστάδες, μέχρι το ύψος της γενέσεως των περιμετρικών τόξων. Αποκαταστάθηκαν ή αρμολογήθηκαν όλα τα περιμετρικά πλινθόκτιστα τόξα (συνολικά επτά) του ισογείου. Επίσης αρμολογήθηκαν το νότιο, ανατολικό και δυτικό ελεύθερο πλινθόκτιστο τόξο του ισογείου και τα λιθόκτιστα τόξα που κατασκευάστηκαν κάτω από αυτά για να τα ενισχύσουν. Στον ίδιο όροφο πάντα, ανακατασκευάστηκαν το βόρειο πλινθόκτιστο ελεύθερο τόξο και το λιθόκτιστο τόξο που ενίσχυσε σε δεύτερη φάση το αρχικό πλίνθινο.

Τα περιμετρικά τόξα διατηρήθηκαν σε μάλλον κακή κατάσταση: από κάθε πλίνθο είχε αποσπαστεί το μεγαλύτερο μέρος, αλλά απόμεινε ένα κομμάτι στον τοίχο. Έτσι υπήρχαν ακριβείς οδηγοί για τη θέση και την κατεύθυνση των πλίνθων, για το πάχος των αρμών και εντέλει για το σχήμα των τόξων. Σε σπάνιες μόνον περιπτώσεις σώθηκαν ολόκληρες πλίνθοι.

Στο μεσαίο όροφο αποκαταστάθηκε το στενό ορθογώνιο παράθυρο (τόξο και πλαίσια) στο νότιο μισό της δυτικής πλευράς.

Στο εξωτερικό του πύργου, στην ανατολική πλευρά του, ενισχύθηκε η θεμελίωση του πύργου, αποκαταστάθηκε η κρηπίδα και συμπληρώθηκε η υπερκείμενη τοιχοποιία με ογκώδεις και μεγάλους λίθους.

Τις εργασίες επέβλεψαν η αρχιτέκτων μηχανικός Π. Κουρούδη και ο αρχαιολόγος Α. Μπρίκας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ - †ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΠΡΙΚΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

ΕΙΚΟΝΕΣ

Συνεχίστηκε και φέτος η συντήρηση μεταβυζαντινών εικόνων από το ναό του Αγίου Νικολάου Ραχωνίου Θάσου. Συντηρήθηκαν οι εικόνες:

1. Ιωάννης Προδρόμος. Διαστ. 0,53×0,79 μ. Ο άγιος εικονίζεται μετωπικός ημίσωμος. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ στο αριστερό κρατεί δισκοπότηρο με την κεφαλή του. Φορεί μηλωτή χρώματος καφέ και σκούρο μπλε ιμάτιο.

2. Άγιοι Πάντες. Διαστ. 0,53×0,80 μ. Η παράσταση οργανώνεται με τον τρόπο των ομόκεντρων κύκλων στην πάνω ζώνη και τη σκηνή του Παραδείσου στο κάτω μέρος. Στον εσωτερικό κύκλο παριστάνεται ο Χριστός μετωπικός με τα χέρια σε ευλογία. Κάτω από αυτόν, στον εξωτερικό κύκλο υπάρχει ο θρόνος της Ετοιμασίας με τους προπάτορες Αδάμ και Εύα. Στον υπόλοιπο κύκλο διατάσσονται οι μορφές των αγγέλων, προφητών, αποστόλων, ενώ όρθιοι εκατέρωθεν του Χριστού εικονίζεται η Θεοτόκος αριστερά και ο Πρόδρομος δεξιά (Πίν. 228 α).

3. Άγιος Αθανάσιος. Διαστ. 0,53×0,81 μ. Ο άγιος εικονίζεται ως «γέροντας φαλακρός και πλατυγένης»[73] μετωπικός, ημίσωμος, με κατακόκκινο φαιλόνιο και γκριζωπό ωμοφόριο. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ στο αριστερό κρατεί κλειστό ευαγγέλιο. Και οι τρεις εικόνες ανήκουν σε ενιαίο σύνολο, έχουν παρόμοιες διαστάσεις, όμοιο σκαφιδωτό πλαίσιο και καλύπτονται από πυκνό στρώμα αιθάλης. Χρονολογούνται στα μέσα του 19ου αιώνα.

Σταυρική βασιλική

Η σταυρική βασιλική της Θάσου, ένα από τα πιο σημαντικά παλαιοχριστιανικά μνημεία του νησιού, δεν έτυχε της έρευνας που του αρμόζει. Το μνημείο ανασκάφηκε πλημμελώς προπολεμικά, ενώ κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής του νησιού οι περιμετρικοί τοίχοι του κατεδαφίστηκαν για τη διαμόρφωση πλατείας. Το 1948 ακολούθησε νέα έρευνα από τη Γαλλική Σχολή με στόχο τη διερεύνηση των υποκειμένων κτιρίων και στη συνέχεια επικαλύφθηκε, άγνωστο υπό ποιες συνθήκες. Σήμερα ορατά είναι μόνον ο ημικυκλικός τοίχος της κόγχης και ο στυλοβάτης του φράγματος του πρεσβυτερίου, με αποτέλεσμα η εικόνα που παρουσιάζει να μην ανταποκρίνεται στο ελάχιστο στη σπουδαιότητα του μνημείου[74]. Εξωτερικά της βορειοανατολικής γωνίας της διατηρήθηκε ορατή μια από τις αίθουσες του υποκείμενου κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων επί του οποίου χτίστηκε η βασιλική[75]. Η αίθουσα αυτή φέρει ψηφιδωτό δάπεδο αποτελούμενο από ένα κεντρικό θέμα από αντωπές πέλτες και δύο σειρές πλαισίων από διπλό πλοχμό και ελικοειδή βλαστό με κισσόφυλλα. Το δάπεδο του χώρου αυτού βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από το επίπεδο της βασιλικής με αποτέλεσμα να λιμνάζουν τα νερά της βροχής. Στη δεκαετία του 1980 για την αντιμετώπιση του προβλήματος είχε κατασκευαστεί αγωγός, ο οποίος τα τελευταία χρόνια είχε αποφραχθεί με αποτέλεσμα η κατάσταση του ψηφιδωτού να επιδεινώνεται χρόνο με το χρόνο. Κατά το 2004 συνεργείο της Εφορείας μας αποτελούμενο από το συντηρητή ψηφιδωτών Η. Παπαδόπουλο και τον αρχιτεχνίτη Σ. Παπαδόπουλο εκτέλεσε εργασίες συντήρησης, οι οποίες περιορίστηκαν στην επικόλληση των ψηφίδων που αποκολλήθηκαν και στην αντικατάσταση του παλαιού ουδετέρου με νέο.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

Σέρρες

Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων

Στον ιερό ναό των Αγίων Αναργύρων Σερρών, ιστορικό διατηρητέο μνημείο του 19ου αιώνα, έγιναν κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους εργασίες συντήρησης του ξυλόγλυπτου τέμπλου, του δεσποτικού θρόνου, των προσκυνηταρίων και μερικών φορητών εικόνων. Οι εργασίες έγιναν, σύμφωνα με την αριθ. ΥΠΠΟ/ΣΥΝΤ/Φ13/2291/40654/26-5-2004 απόφαση-έγκριση μελέτης από συνεργείο συντηρητών με επικεφαλής το συντηρητή Β. Σγούρο. Αναφορά του συντηρητή και CD με φωτογραφικό υλικό των εργασιών συντήρησης έχει αποσταλεί στη Διεύθυνση Συντήρησης του Υπουργείου Πολιτισμού (Πίν. 228 β-γ).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

73. Διονυσίου εκ Φουρνά. *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, εκδ. υπό Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Πετρούπολις 1909, σ. 154.

74. Α. Ορλάνδος, Η σταυρική βασιλική της Θάσου, *ΑΒΜΕ* 7 (1951), σ. 3-61.

75. Ch. Delvoye, Basilique paléochrétienne, *BCH* 73 (1949), σ. 547-559.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Εκκλησιαστικό Μουσείο Ξάνθης

Συντηρήθηκε και κατά το τρέχον έτος, στο εργαστήριο της Εφορείας μας στην Κομοτηνή, από το συντηρητή Π. Ματζίρη, μεγάλος αριθμός μεταβυζαντινών εικόνων, που χρονολογούνται κατά το πλείστον στο 19ο αιώνα.

Συνολικά συντηρήθηκαν 59 εικόνες στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και δύο βημόθυρα. Οι εργασίες συντήρησης αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση των φθορών της ζωγραφικής, του υποστρώματος και του ξύλου. Φωτογραφήθηκαν όλες οι εικόνες στην αρχική τους μορφή, ακολούθησε στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας και αφαίρεση των μεταγενέστερων επιζωγραφήσεων, όπου υπήρχαν. Συγκολλήθηκαν τα σπασμένα τμήματα του ξύλου και ενισχύθηκαν τα σαθροποιημένα. Για την καταπολέμηση του σαρακιού έγινε η σχετική απολύμανση. Ακολούθησε η αισθητική αποκατάσταση και το βερνίκωμα της ζωγραφικής επιφάνειας. Μετά τη συντήρηση, φωτογραφήθηκαν οι εικόνες στην τελική τους μορφή (Πίν. 228 δ).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Ορεινή

Η κοινότητα Ορεινής είναι ένας ορεινός οικισμός που απλώνεται στο φρύδι μιας κατακόρυφης χαράδρας σε απόσταση 21 χλμ. βορειοανατολικά της πόλης των Σερρών. Στη θέση προφήτης Ηλίας που βρίσκεται βορειοανατολικά του οικισμού και πάνω σε ένα χωματόδρομο που οδηγεί από την Ορεινή στο δρόμο Σερρών-Άνω Βροντούς, διακρίνονται τα θεμέλια μιας εκκλησίας και πάνω σε αυτά σύγχρονο προσκυνητάρι. Γύρω από αυτήν υπάρχουν κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, οι οποίοι αποδίδονται σε νεκρόπολη αρχαίων χρόνων[76]. Σε λάκκους θησαυροθήρων διακρίνονται τα τοιχώματα μερικών. Είναι χτισμένοι με ντόπιες σχιστολιθικές πλάκες. Πιο πιθανή φαίνεται η σχέση τους με την εκκλησία.

Λευκώνας

Στην αγροτική περιφέρεια του Λευκώνα και στην περιοχή νοτίως της νέας περιφερειακής οδού της πόλης των Σερρών, στο αγροτεμάχιο αριθ. 1382, εντοπίστηκε τμήμα κτιρίου, κατά πάσα πιθανότητα οθωμανικών χρόνων.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Παλαιό Χορτοκόπι

Κάστρο

Στους πρόποδες του Παγγαίου όρους που περιβάλλουν την Πιερία κοιλάδα, δίπλα στα ερείπια του Παλαιού Χορτοκοπίου, υψώνεται λόφος με μέγιστο ύψος 448 μ., στην κορυφή του οποίου σώζονται ερείπια κάστρου και λείψανα νεκροταφείου. Εντοπίστηκαν επτά τμήματα του περιβόλου σωζόμενα σε μικρό ύψος και κακή κατάσταση διατήρησης, ενώ οι απότομες πλαγιές και οι κρημνοί που περιβάλλουν το κάστρο καθιστούν περιττή την οχύρωση ολόκληρης της περιμέτρου. Το εμβαδόν του κάστρου ανέρχεται σε 18,5 στρέμματα και η περίμετρός του στα 572 μ. Τα σωζόμενα τμήματα των τειχών είναι χτισμένα με χοντροδουλεμένους λίθους και ασβεστοκονίαμα. Στο εσωτερικό του περιβόλου περισυνελέγησαν κομμάτια κεραμιδιών και πίθων και όστρακα αβαφών και ακόσμητων αγγείων. Εντοπίστηκαν επίσης τοίχοι που πιθανώς ανήκουν σε χριστιανική εκκλησία και λιγοστά κομμάτια μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών. Στα βορειοδυτικά του κάστρου εκτείνεται νεκροταφείο με τάφους κιβωτιόσχημους πλακοσκεπείς και λακκοειδείς, αρκετοί από τους οποίους έχουν συληθεί.

Κάστρο και οικιστική κατάληψη του χώρου χρονολογούνται κατά πάσα πιθανότητα στην περίοδο από την έναρξη των βαρβαρικών εισβολών στο β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. μέχρι το τέλος της αρχαιότητας, τον 6ο και 7ο αι. μ.Χ. (Σχέδ. 6).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Αμφίπολη

Μετά την αριθ. 6851/21-9-2004 απόφαση του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης με την οποία εγκρίθηκε δαπάνη 5.000 ευρώ για το έργο «Ανασκαφή και Συντήρηση Χριστιανικής Αμφιπόλεως», διενεργήθηκαν από τις 25-10 μέχρι 12-1-2004 οι εξής εργασίες:

Η φετινή διενεργηθείσα ανασκαφική έρευνα είχε στόχο τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της καλουμένης

76. Δ. Σαμσάρης, *Ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη 1976, σ. 174.

Σχέδ. 6. Νομός Καβάλας. Παλαιό Χορτοκόπι. 1-6: Ερείπια κάστρου, 7: Ερείπια εκκλησίας (;), 8: Ερείπια τειχών, 9-11: Νεκροταφείο.

ρωμαϊκής στοάς, που είχε παλαιότερα αποκαλυφθεί και συσχετιστεί με την αγορά (forum), και της πύλης του εσωτερικού περιβόλου νότια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Α (Πίν. 229 α).

Οι μεγάλων διαστάσεων μαρμάρινοι κίονες που εξέχουν από το στυλοβάτη, όπου πατούν, συνιστούν υλικό σε β΄ χρήση και ανήκαν σε μια μνημειακή viae colonnade, του πρώτου δρόμου που αποκαλύφθηκε εντός των ορίων της χριστιανικής Αμφιπόλεως κατά την εποχή που ανεγείρονταν τα μνημειακά συγκροτήματά της. Ο δρόμος, πλ. 3,65-3,75 μ., περιοριζόταν ένθεν και ένθεν από τις κιονοστοιχίες που δεν συνετίθεντο μόνον από τους αρχαίους και έντονα διακοσμημένους σπονδύλους, αλλά και από μονόλιθους κίονες με σύνθετη υπόβαση (βάσεις απλοποιημένου αττικού ρυθμού επί τετραπλεύρων βάθρων). Το κατάστρωμα, που έχει κατασκευαστεί από χαλίκια, βότσαλα και κομμάτια κεραμιδιών σφηνωμένα στο υπόστρωμα από αμμοασβεστοκονίαμα, εμφανίζεται αποσυντεθειμένο, αλλά η περασιά του αποκαθίσταται βάσει της προεξοχής της θεμελίωσης των στυλοβατών που δημιουργεί την πατούρα της έδρασής του.

Μια ιδιαίτερη διαμόρφωση στο βορειοδυτικό άκρο του δρόμου, καταδεικνύει η ύπαρξη πεσσότοιχου στο βόρειο στυλοβάτη συνεχόμενου με είσοδο, πλ. 1,05 μ. Υπέρ αυτού συνηγορεί καταπεσμένο τμήμα θολοδομίας που προϋποθέτει τη στέγασή της και κατ' επέκταση τη σύνδεσή της (με κάποιον αδιευκρίνιστο επί του παρόντος τρόπο) με τη βασιλική Α, από την οποία και αποκόπηκε (όπως αποκόπηκε και από την προς Δ. συνέχειά του). Αυτό συνέβη μετά την ανίδρυση του εσωτερικού περιβόλου, που απομόνωσε τη βασιλική και το αίθριό της, κατόπιν εκτεταμένης καταστροφής που χρονολογείται στο β΄ μισό του 6ου αιώνα.

Η χάραξη όμως του δρόμου δεν καταργήθηκε, όπως αποδεικνύει η στρωματογραφική διάταξη που γεφυρώνει το διάστημα μεταξύ του κατά 1,50 μ. ψηλότερου κατωφλίου της πύλης του εσωτερικού περιβόλου από τη στάθμη του χαλικόστρωτου δρόμου, αφού λατυποπαγής συνεκτική ιλύς κάλυψε τον ορίζοντα της καταστροφής, ενώ η κίνηση απλώς μετατόπισε τη στάθμη της σε ψηλότερο επίπεδο, όπως αποδεικνύει η θεμελίωση των λασπόκτιστων τετράπλευρων διαμερισμάτων βορείως του δρόμου που επέθεσαν τη δραστηριότητά τους στα υπερκείμενα στρώματα.

Άλλες εργασίες. Εκτός από την ανασκαφική έρευνα

έγιναν εργασίες συντήρησης στη νότια πλευρά της περίφραξης του αρχαιολογικού χώρου, ευπρεπισμός του χώρου με την απομάκρυνση χωμάτων παλιότερων ανασκαφών και φωτογραφική τεκμηρίωση.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΗΚΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Οικόπεδο Ε. Μερέση

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα στο σύμπλεγμα των βασιλικών που αποκαλύφθηκαν το 2001-2003[77]. Λόγω της περιορισμένης πίστωσης, η ανασκαφή περιορίστηκε σε μερικούς από τους χώρους που είχαν εντοπιστεί κατά τα προηγούμενα έτη. Συγκεκριμένα, από τους χώρους που βρίσκονται νότια της βασιλικής Β ανασκάφηκαν οι χώροι Γ και Γ1. Στο χώρο Γ1 η έρευνα αποκάλυψε ότι το αδιευκρίνιστο αρχιτεκτονικό μέλος που αποκαλύφθηκε πέρυσι ανήκει σε κάλυμμα σαρκοφάγου, άπεργης μορφής. Η θήκη της σαρκοφάγου (Τάφος ΙΙΙ) ήταν γεμάτη νερό (Πίν. 229 β). Παράλληλα με τις δύο στενές πλευρές της ήταν τοποθετημένα ένα τμήμα κιονίσκου με συμφυή βάση και μια απλή πέτρα, διαστ. 0,62×0,22 μ. Θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως διαμόρφωση βάσης για τοποθέτηση φέρετρου, δεν βρέθηκαν όμως καρφιά. Πιστοποιούν όμως τη χρήση της θήκης στη βυζαντινή εποχή. Οι σκελετοί ήταν διαταραγμένοι. Βρέθηκαν δύο κρανία, το ένα κοντά στη βόρεια μακρά πλευρά της σαρκοφάγου, το άλλο κοντά στην πέτρα της δυτικής πλευράς.

Στο χώρο Γ και μετά τη διάλυση της νεότερης κυκλικής κατασκευής[78], βρέθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι ο ένας δίπλα στον άλλο και με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Ερευνήθηκαν οι δύο από αυτούς (Πίν. 229 γ).

Ο τάφος VI είναι ο πρώτος από Δ. και σε απόσταση 0,90-1 μ. από το δυτικό τοίχο. Έφερε τρεις καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες οι δύο είναι από αρχαίο αρχιτεκτονικό μέλος με λοξότμητες τις δύο μακρές πλευρές. Οι εσωτερικές διαστάσεις του τάφου είναι 1,85×0,80-0,70 μ.. Οι σκελετοί δεν κατέστη δυνατό να αποκαλυφθούν ακέραιοι. Συνολικά βρέθηκαν τέσσερα κρανία.

Ο τάφος V βρέθηκε ανατολικά και σε επαφή με τον προηγούμενο. Έφερε τρεις καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες οι δύο ανήκουν σε αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη με ταινίες στις μακρές πλευρές. Οι εσωτερικές του διαστάσεις είναι 1,95×0,90 μ. Το βόρειο και νότιο τοίχωμα είναι από μαρμαρόπλακες, πάνω στις οποίες εδράζονται μια σειρά πλίνθων, ενώ οι δύο μακρές πλευρές είναι χτισμένες με πλίνθους, διαστ. 0,28×0,29 και πάχ. 0,04 μ. Και εδώ οι σκελετοί δεν βρέθηκαν άθικτοι. Περισυνελέγησαν τέσσερα κρανία. Μέσα στον τάφο βρέθηκε χάλκινη επίχρυση πόρπη στο σχήμα του λατινικού σταυρού. Παρόμοιες πόρπες χρονολογούνται στον 4ο-5ο αι. μ.Χ.[79]. Κατά την ανασκαφή του χώρου Γ βρέθηκαν πολλά θραύσματα από γυάλινα αγγεία, λυχνάρια, ανάμεσά τους ένα πολύμυξο με κυματοειδές περίγραμμα, και όστρακα από πινάκια τύπου terra sigillata με εμπίεστο ή εγχάρακτο διάκοσμο.

Ένας ακόμη τάφος εντοπίστηκε εκτός του Χώρου Γ (Τάφος IV). Έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΔ. Έφερε δύο καλυπτήριες πλάκες, διαστ. 0,87× 0,60 μ. και 1,42×0,92 μ. αντίστοιχα. Το ανατολικό και δυτικό τοίχωμά του είναι κατασκευασμένο με μαρμάρινες πλάκες, πάχ. 0,05 μ., spolia από αρχαίους τάφους ή θήκη σαρκοφάγου. Η πλάκα της δυτικής πλευράς είναι ακέραιη, ενώ η ανατολική πλάκα είναι σπασμένη στη νοτιοανατολική γωνία και έχει συμπληρωθεί με κονίαμα. Στη νότια πλευρά υπάρχει μια ακανόνιστη μαρμαρόπλακα, ενώ η βόρεια διαμορφώνεται από δύο σχιστόπλακες και τοιχάριο από πλίνθους πάνω σε αυτές. Ο πυθμένας του τάφου αποτελείται από μια ενιαία μαρμαρόπλακα, η οποία φέρει οπές διήθησης. Ο σκελετός βρέθηκε σε κακή κατάσταση.

Από τα 377 νομίσματα της φετινής ανασκαφικής περιόδου τα 242 βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του Χώρου Γ και από αυτά τα 218 βρέθηκαν στο επίπεδο ανεύρεσης των τάφων. Είναι φανερό ότι οι τάφοι που περιέκλειε στο εσωτερικό του ο Χώρος Γ δεν είναι τυχαίοι. Σε συνδυασμό με την επίχρυση πόρπη που συνηθίζεται από άνδρες στρατιωτικούς ή ανώτατους κληρικούς οδηγούμαστε στη διατύπωση της άποψης ότι πρόκειται για ταφές σημαντικών προσώπων, ίσως μαρτύρων. Η ανεύρεση ψηφίδων στο επίπεδο των τάφων και δύο μικρών θραυσμάτων από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά της βασιλικής υποδηλώνουν ότι το δωμάτιο με τους τάφους ήταν σε χρήση και κατά τη διάρκεια λειτουργίας των βασιλικών. Ενδεχομένως η ύπαρξη των τάφων να αποτέλεσε το έναυσμα για τη δημιουργία του συγκροτήματος των λατρευτικών ναών. Βρέθηκε επίσης ένα ακόμη χρυσό νόμισμα (τρέμισσις του Φωκά), ανεβάζοντας τον αριθμό των χρυσών νομισμάτων σε τέσσερα. Και τα τέσσερα βρέθηκαν περίπου στην ίδια θέση, αλλά διασκορπισμένα και σε διαφορετικά βάθη. Στη θέση αυτή υπήρχε ένα ελαιόδενδρο, το οποίο κόπηκε από τις πρώτες

77. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 585-586· βλ. και παραπάνω, σ. 804-806, 815-816.

78. Το μεγαλύτερο τμήμα της καταστράφηκε από τις βροχές.

79. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιμ.), *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 2002, σ. 386, αριθ. 469-470.

μέρες της ανασκαφής. Μας γοητεύει η υπόθεση ότι υπήρχε θησαυρός χρυσών νομισμάτων, ο οποίος βρέθηκε από το άτομο που φύτεψε το ελαιόδενδρο και αυτά που βρήκαμε είναι ό,τι απέμεινε από το θησαυρό.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Άβδηρα

Βυζαντινό νεκροταφείο

Στο αγρόκτημα ιδιοκτησίας Η. Μπουραζάνη που βρίσκεται στην αγροτική περιφέρεια των Αβδήρων, ανασκάφηκε κατά το 2001 νεκροταφείο βυζαντινής εποχής, που εντοπίστηκε στην επίχωση ενός τύμβου κλασικής εποχής[80]. Το 2004 επανήλθαμε στο εν λόγω νεκροταφείο προκειμένου να ανασκαφούν και οι υπόλοιποι βυζαντινοί τάφοι που εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφή που διεξήγαγε το 2003 η ΙΘ΄ ΕΠΚΑ Κομοτηνής. Ανασκάφηκαν 14 ακόμη τάφοι, οι οποίοι δεν άλλαξαν την εικόνα του νεκροταφείου. Οι τάφοι είναι λακκοειδείς ή κιβωτιόσχημοι, ευτελούς κατασκευής με τοιχώματα από αργούς λίθους μεσαίων και μικρών διαστάσεων. Σε μία περίπτωση ένας απλός λιθοσωρός κάλυπτε το νεκρό (Τάφος LIX), ενώ σε μια παιδική ταφή υπήρχε μόνο μια καλυπτήρια πλάκα (Τάφος XLVII). Κτερίσματα βρέθηκαν στον Τάφο XLII. Πρόκειται για τα γνωστά από την ανασκαφή του 2001 γυάλινα και χάλκινα βραχιόλια στρεπτά ή από απλό έλασμα.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Μαρώνεια

Θέση Παληόχωρα

Μετά την παρέλευση τριών ετών, συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής και των υπερκείμενων σε αυτήν μεσοβυζαντινών κτισμάτων[81]. Η διακοπή των εργασιών οφειλόταν στη μη ένταξη του έργου στο Γ΄ ΚΠΣ και στην έλλειψη άλλων χρηματοδοτήσεων. Παρ' όλα αυτά με περιορισμένα οικονομικά μέσα, η Εφορεία στο μεσοδιάστημα διατήρησε το χώρο καθαρό και αντιμετώπισε επιτυχώς το πρόβλημα της προστασίας των ψηφιδωτών δαπέδων των κλιτών της βασιλικής, που είχαν αποκαλυφθεί το 1999 και το 2000 (η συντήρηση των ψηφιδωτών δαπέδων του αιθρίου είχε ολοκληρωθεί το 1997).

Μέχρι σήμερα το όριο της απαλλοτριωμένης από το ΥΠΠΟ ιδιοκτησίας, όπου βρίσκεται η βασιλική, επέβαλλε τη συνέχιση της ανασκαφής στο κεντρικό και νότιο κλίτος της με κατεύθυνση από Δ. προς Α.[82]. Ωστόσο το 2004, που η ανασκαφή συνεχίστηκε μέσα από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων του ΥΠΠΟ, η έρευνα επικεντρώθηκε στα ανατολικά, στο χώρο του Ιερού Βήματος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής για τους εξής λόγους: α) διότι μετά τον επιφανειακό καθαρισμό[83], αποδείχθηκε ότι στο εσωτερικό του δεν υπήρχαν κτίσματα της μεσοβυζαντινής περιόδου, οπότε οι λίγοι διαθέσιμοι πόροι επαρκούσαν για να ολοκληρωθεί η έρευνά του, και β) διότι η διαδικασία απαλλοτρίωσης του όμορου στα ανατολικά με την ιδιοκτησία του ΥΠΠΟ αγροτεμαχίου δεν είχε ολοκληρωθεί, με αποτέλεσμα η απόσταση ανάμεσα στην περίφραξη (που είχε περιλάβει το 2000 το νοτιοανατολικό άσκαφο τμήμα του μνημείου με τη συναίνεση του ιδιοκτήτη) και την κόγχη της βασιλικής να είναι οριακή και να μη μπορεί να δημιουργηθεί εκεί χώρος απόθεσης χωμάτων. Έτσι ο μοναδικός χώρος απόρριψης παρέμενε στα δυτικά της εκκλησίας. Έπρεπε λοιπόν να προηγηθεί η ανασκαφή του Ιερού Βήματος από την ανασκαφή του κεντρικού και νοτίου κλίτους, για να αποφευχθεί στο μέλλον η διέλευση των συνεργείων και η μεταφορά των χωμάτων της ανασκαφής πάνω από τα ψηφιδωτά δάπεδα των κλιτών.

Ο χώρος των εργασιών για τη χρονιά αυτή (Σχέδ. 7), οριοθετήθηκε ανατολικά από το τόξο της κόγχης του Ιερού Βήματος της βασιλικής, χορδής 7,65 και ύψ. 4,80 μ., βόρεια από το μεσοβυζαντινό ναΰδριο, βορειοδυτικά από το ταφικό πρόσκτισμα στα νότια του ναϋδρίου[84], νότια από μεσοβυζαντινό λασπότοιχο που σύμφωνα με τις ενδείξεις εδράζει στο νότιο στυλοβάτη της βασιλικής, και δυτικά από όμοιο τοίχο[85], που αποτελούσε το ανατολικό πέρας του δρόμου (Χώρος Λ) ανάμεσα στα μεσοβυζαντινά κτίσματα του κεντρικού κλίτους[86]. Η ταύτιση του

80. Βλ. παραπάνω, σ. 769-770.

81. Βλ. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 357-358, Πίν. 140· 47 (1992): Χρονικά, σ. 523-524, Πίν. 148· 51 (1996): Χρονικά, σ. 588-590, Πίν. 175· 52 (1997): Χρονικά, σ. 887-888· 54 (1999): Χρονικά, σ. 727-732· 55 (2000): Χρονικά, σ. 911-914.

82. Βλ. *ΑΔ* 54 (1999) Χρονικά, σ. 728 (εικ. 16 αεροφωτογραφία)· 55 (2000): Χρονικά, σ. 912, Εικ. 22.

83. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 911-915.

84. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 588-589, Σχέδ. 2, Πίν. 175β.

85. Πρόκειται για τον τοίχο από τον οποίο το 1999 κατά τις εργασίες κατασκευής του στεγάστρου του ναϋδρίου αποκαλύφθηκε και αποτοιχίστηκε το ένα από τα δύο τμήματα του διατάγματος του Αδριανού, *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 731. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 23, εικ. 17, και διεξοδικά Λ.Δ. Λουκοπούλου - Α. Ζουρνατζή - Μ-Γ. Παρισάκη - Σ. Ψωμά, *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου*, Αθήνα 2005, σ. 369-371.

86. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 913, Εικ. 25.

χώρου αυτού με το ιερό της βασιλικής είναι δεδομένη. Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε στο εσωτερικό της κόγχης του ιερού, αλλά στο χώρο δυτικά της χορδής της, διαστ. ±6×10 μ., αν και προχώρησε σημαντικά, δεν τελείωσε.

Ο τοίχος της κόγχης, πλ. 1,20 μ., σωζόταν σε ύψος ±1,70 από το εξέχον κατά 0,10 μ. θεμέλιό του (Πίν. 229 δ). Ήταν χτισμένος με μεσαίου μεγέθους αργούς και ημέργους λίθους, συνδεδεμένους με ασβεστοκονίαμα που περιείχε ψιλό βότσαλο και ελάχιστο χοντροτριμμένο κεραμίδι. Το αρμολόγημα και το επίχρισμα γίνονταν επίσης με ασβεστοκονίαμα που διατηρούνταν καλύτερα στα χαμηλά σημεία του τοίχου. Ζώνη πλινθοδομής, πάχ. 0,30 μ., διαιρούσε τον τοίχο σε δύο περίπου ισοπλατείς ζώνες λιθοδομής. Η ζώνη των πλίνθων που είχαν διαστάσεις 0,28×0,28×0,30 μ. δεν κατέληγε στα άκρα της κόγχης που ήταν χτισμένα με μεγάλους γωνιόλιθους. Τέσσερις οπές στην τοιχοποιία σε κανονικά περίπου διαστήματα, πάνω από τη ζώνη των πλίνθων, σχετίζονταν με τη στήριξη προφανώς ξύλινων εδράνων σύνθρονου.

Στο εσωτερικό της κόγχης της βασιλικής τα χώματα περιείχαν άφθονο ασβεστοκονίαμα, όστρεα, πλίνθους και λίθους, Όμως η παλαιοχριστιανική επίχωση ήταν διαταραγμένη από την ύπαρξη τάφων της μεσοβυζαντινής περιόδου. Οι τάφοι παρουσίαζαν σχετική πυκνότητα προς Β. και ήταν πρόχειροι. Δύο μόνον από αυτούς είχαν σαφή όρια. Ήταν κιβωτιόσχημοι με προσανατολισμό Α.-Δ., χτισμένοι με πέτρες και πλινθία για μόλια και έφεραν κάλυψη από ντόπιες πλακοειδείς πέτρες (Πίν. 229 ε). Τα οστά στο εσωτερικό τους ήταν κονιορτοποιημένα. Ένας χάλκινος μικρός σταυρός και τμήματα οστέινης περόνης και βελόνας ραψίματος ήταν τα μοναδικά ευρήματα. Είναι αξιοσημείωτο ότι από το δάπεδο της κόγχης του Ιερού Βήματος δεν σώθηκε απολύτως τίποτα, διότι το στρώμα των τάφων συνεχιζόταν κάτω από το επίπεδό του. Ο τελευταίος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος που ανασκάφηκε χρησιμοποιούσε ως βόρειο τοίχωμα το θεμέλιο του τοίχου της κόγχης. Στο κτίσιμό του χρησιμοποιήθηκαν συμπαγή κομμάτια ασβεστοκονιάματος, που προέρχονταν πιθανόν από την υποδομή του δαπέδου της.

Τρεις κρούστες μαρμαροθετήματος και μερικές επιχρυσωμένες ψηφίδες από υαλόμαζα ήταν ενδεικτικές του διακόσμου που έφερε το δάπεδο και η αψίδα της βασιλικής. Η έρευνα στην κόγχη σταμάτησε, όταν στην ευθεία της χορδής της αποκαλύφθηκε ισχυρό και καλοχτισμένο θεμέλιο, πλ. 1,80 μ., που «έδενε» στα δύο άκρα με το θεμέλιό της. Κατά μήκος του θεμελίου αυτού είχε τοποθετηθεί επίμηκες ογκώδες μαρμάρινο μέλος της ρωμαϊκής περιόδου. Στο βάθος αυτό ήταν ιδιαίτερη η παρουσία κεραμικής τύπου terra sigillata.

Η έρευνα του νεκροταφείου στο Ιερό Βήμα αποδείχθηκε τελικά χρονοβόρα και δυσχερής. Έτσι στα δυτικά της χορδής της κόγχης, η ανασκαφή έφθασε το 2004 σε βάθος μόνο ±1 μ. από την άνω σωζόμενη επιφάνεια του τοίχου της. Το επιφανειακό στρώμα στον τομέα αυτό ήταν διαφορετικό από της κόγχης, διότι περιείχε άφθονα πεσμένα οικοδομικά υλικά, κυρίως πλίνθους, από τους παρακείμενους τοίχους των μεσοβυζαντινών κτισμάτων, εφυαλωμένη κεραμική (Πίν. 229 στ) και λιγότερο ασβεστοκονίαμα. Δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι βρέθηκαν αρκετά επιφανειακά βόρεια του χώρου, κοντά στο ταφικό πρόσκτισμα του ναϋδρίου, χωρίς οστά ή άλλα ευρήματα.

Επίσης μέσα στην επίχωση του Ιερού Βήματος εντοπίστηκαν διάσπαρτα μαρμάρινα μέλη, μεγάλων διαστάσεων, που μερικά προέρχονταν από ρωμαϊκά κτίρια και είχαν χρησιμοποιηθεί στο κτίσιμο της βασιλικής (Πίν. 230 α). Πρόκειται για μαρμάρινο δόμο, διαστ. 1,50×0,86×0,30 μ., τμήμα ρωμαϊκού επιστυλίου με λυρόσχημα φυτικά θέματα, διαστ. 1,90×0,56×0,30 μ., τμήμα πεσσού, διαστ. 0,80×0,50×0,35 μ., τμήμα θυρώματος με κοιλόκυρτο κυμάτιο, διαστ. 1,90×0,50×0,25 μ., τμήματα κιόνων κ.ά. Η απομάκρυνσή τους από το χώρο της κόγχης και η τοποθέτησή τους στα νότια του ανασκαφικού χώρου έγινε με μηχανικό εκσκαφέα. Μόνο το μέλος που βρισκόταν κατά μήκος της χορδής της κόγχης του ιερού έμεινε in situ, μέχρι να διευκρινιστεί ο ρόλος του. Επίσης ένα συμπαγές τμήμα πεσμένης ανωδομής, μέγ. διάστ. 2,10 μ., που απαρτιζόταν από πλίνθους σε εναλλαγή με κονίαμα, βρέθηκε, στο κέντρο περίπου του ιερού (Πίν. 230 β).

Με την πορεία της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν στους μεσοβυζαντινούς τοίχους ανοίγματα που εξασφάλιζαν την επικοινωνία του χώρου του Ιερού Βήματος της βασιλικής με τα παρακείμενα μεσοβυζαντινά κτίσματα. Στα βόρεια, άνοιγμα, μήκ. 1,10 μ., με μάρμαρο σε β΄ χρήση για κατώφλι εξασφάλιζε την πρόσβαση στο νότιο ταφικό πρόσκτισμα του ναϋδρίου. Στα δυτικά υπήρχε άνοιγμα προς το μεσοβυζαντινό δρόμο, μήκ. 0,85 μ., που βρισκόταν στον άξονα αψίδας ιερού-εισόδου βασιλικής (Πίν. 230 γ). Έφερε για κατώφλι μάρμαρο σε β΄ χρήση, που δημιουργούσε από την πλευρά του δρόμου σκαλοπάτι. Στο νότιο μεσοβυζαντινό τοίχο υπήρχε μεγάλο άνοιγμα επικοινωνίας με χώρους, άσκαφους προς το παρόν, που θεμελιώνονται πάνω στο νότιο κλίτος της βασιλικής. Η έρευνα σταμάτησε σε βάθος 1 μ., όταν διαπιστώθηκε συστηματικό στρώμα τάφων που καταλάμβανε όλη την έκταση της τομής.

Το γεγονός ότι οι τάφοι αυτοί βρίσκονταν σε χαμηλότερη στάθμη από το τμήμα της πεσμένης παλαιοχριστιανικής ανωδομής και τα διάσπαρτα στο εσωτερικό του ιερού spolia, υποδηλώνει πως κατασκευάστηκαν κατά την ερήμωση και λιθολόγηση της εκκλησίας, αλλά πριν από την οριστική καταστροφή της. Φαίνεται δε να σχετίζονται με τη σκοτεινή περίοδο, αντίθετα από τους δύο ευρισκόμενους ψηλότερα τάφους που σχετίζονται προφανώς με τη

μεσοβυζαντινή οικιστική φάση. Η εικόνα των τάφων του ιερού δεν διαφέρει από εκείνη των τάφων του αιθρίου και του νάρθηκα της βασιλικής. Και εδώ διαπιστώθηκε ότι στους χώρους της βασιλικής που δεν καταλήφθηκαν αργότερα από τα μεσοβυζαντινά κτίσματα, οι τάφοι της σκοτεινής περιόδου που δημιουργήθηκαν μετά την καταστροφή της διατηρήθηκαν[87].

Στο εργαστήριο της Εφορείας στην Κομοτηνή έγινε η συντήρηση των ομάδων της κεραμικής που προέρχονταν από τους χώρους που είχαν ολοκληρωθεί ανασκαφικά τα έτη 1999 και 2000 (Πίν. 230 δ). Μερικοί μεσοβυζαντινοί λασπότοιχοι στο δυτικό τμήμα του βόρειου και κεντρικού κλίτους, επιρρεπείς εκ κατασκευής, δεν άντεξαν την ένταση των καιρικών φαινομένων των τελευταίων ετών. Αφού είχαν αποτυπωθεί φωτογραφικά, σχεδιαστικά και τοπογραφικά, ερευνήθηκαν και απομακρύνθηκαν. Ακολούθησε απρόσκοπτα η στερέωση των σωζόμενων κάτω από αυτούς τμημάτων του ψηφιδωτού δαπέδου του κεντρικού κλίτους και συμπληρώθηκε σε μερικά σημεία η εικόνα των θεμάτων που είχαμε μέχρι σήμερα.

Στο δρόμο (Χώρος Λ), κατά μήκος του νότιου προσκτίσματος του νάρθηκα του ναϋδρίου (Χώρος Ι), τριταινιωτός πλοχμός ανάμεσα σε λευκές ταινίες ορίζει δύο διάχωρα. Από το νότιο διακρίνονται με δυσκολία, λόγω της φθοράς του ψηφιδωτού, τρία πτηνά. Από το βόρειο διακρίνονται τετράγωνα με εσωτερική διαγράμμιση, στις πλευρές των οποίων σχηματίζονται τρίγωνα, ώστε να δημιουργούνται τετράκτινα αστεροειδή μοτίβα. Τα οκταγωνικά σχήματα που δημιουργούνται από τη συμβολή των κορυφών των τριγώνων περιέχουν ρόδακες, όμοιους με εκείνους του δυτικού τμήματος του κεντρικού κλίτους το 1999[88], και αγγείο με καρπούς. Εντυπωσιακό είναι το τμήμα του ψηφιδωτού που αποκαλύφθηκε στο κέντρο του δρόμου (Χώρος Λ), καλυμμένο από τη στρώση του σκληρού κουρασανίου που αποτελούσε την υποδομή του δεύτερου δαπέδου του κεντρικού κλίτους[89]. Πρόκειται για στενόμακρο διάδρομο που βαίνει κατά τον κατακόρυφο άξονα της βασιλικής και περιέχει ανθοφόρους κλάδους με κόκκινα λουλούδια και μπουμπούκια, σε λευκό βάθος (Πίν. 230 ε). Περιβάλλεται από ζώνη σηρικών

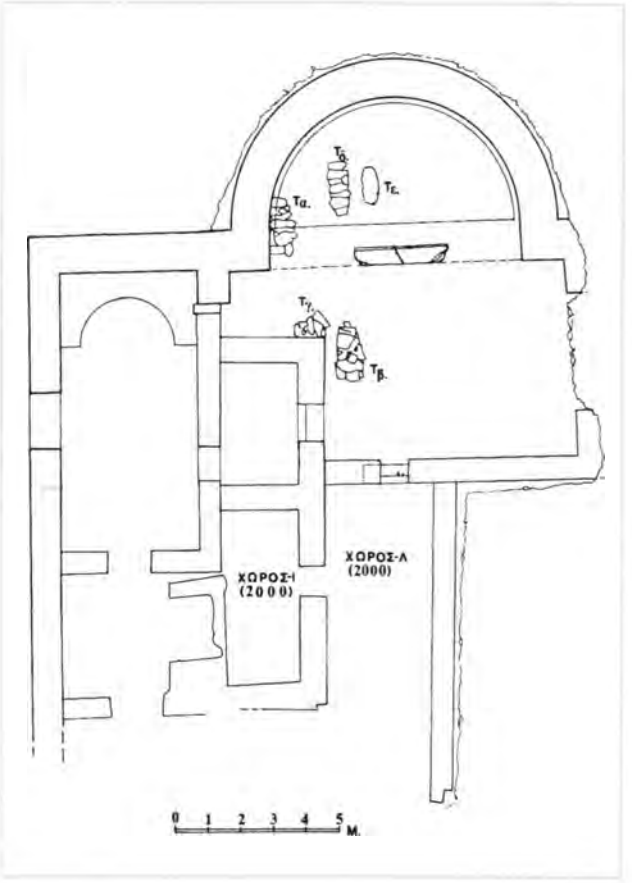

Σχέδ. 7. Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Θέση Παληόχωρα, Παλαιοχριστιανική Βασιλική. Ανασκαφή 2004.

τροχών, ζώνη δίδυμου και σε αντίθετη φορά ασπροκόκκινου σπειρομαίανδρου και ζώνη επάλληλων τεθλασμένων ταινιών σε άσπρο, κόκκινο και ώχρα, με εναπομείναντα άσπρα και μαύρα τρίγωνα. Όλες οι ζώνες χωρίζονται με λευκές ταινίες. Για άλλη μια φορά το ψηφιδωτό της βασιλικής στη Μαρώνεια εντυπωσίασε με την πρωτοτυπία του, την ποικιλία στη χρήση των διαφόρων θεμάτων και την αρτιότητα της εκτέλεσής του.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

87. *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 501-502· 13 (1999), σ. 15-16. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 728, Εικ. 17.

88. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, 730, Εικ. 18, 20.

89. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 912-913.

2002

ΑΥΤΟΨΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Σαμοθράκη

Η Εφορεία, το έτος 2002, ανέλαβε την προστασία των μνημείων της νήσου Σαμοθράκης, στην οποία έγινε σειρά αυτοψιών για να διαπιστωθεί η κατάσταση διατήρησής τους, καθώς επίσης και νέες θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Καταγράφηκαν γύρω στις 160 θέσεις στις περιοχές: Καριώτες, Κερασιά, Γεροπλάτανος, Κανταράτικα, Καντούρης, Ισώματα, Φονιάς, Αλωνούδι, Θέρμα, Χώρα, Καμαριώτισσα-Ακρωτήριο, Αλώνια, Μακρυλιές, Στριβερός-Άγγιστρος, Ρεμπουτσάδικα, Χουβουλιού, Λαγκαδιώτης, Φαφλάτ', Καντάρ, Παλαιόπολη, Κατσαμπάς, Ποταμιά, Ξηροπόταμος, Λάκκωμα, Προφήτης Ηλίας, Μνημόρια.

2003

Το έτος 2003, η δραστηριότητα της 14ης ΕΒΑ περιορίστηκε στα απαραίτητα, λόγω της ελλιπούς στελέχωσής της. Λόγω δε και της έλλειψης χρηματοδοτήσεων υπήρξε αδυναμία πρόσληψης ικανού αριθμού προσωπικού. Ευχαριστίες οφείλονται στο ιδιαίτερα ολιγάριθμο μόνιμο και έκτακτο προσωπικό και ιδιαίτερα στις συμβασιούχους αρχαιολόγους Μ. Παπαγεωργίου και Μ. Φουντούλη, για την υποστήριξή τους στο διοικητικό και στο επιστημονικό έργο της Εφορείας. Παρ' όλα αυτά αρκετές ήταν οι ανασκαφικές εργασίες, η πραγματοποίηση αυτοψιών για την καταγραφή θέσεων και κινητών μνημείων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και ελάχιστες οι εργασίες συντήρησης.

ΣΥΝΤΑΞΗ ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Σαμοθράκη

Κάστρο Χώρας

Χρηματοδοτήθηκε και είναι έτοιμο προς ενεργοποίηση το έργο της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης και φωτογραφικής τεκμηρίωσης του Κάστρου Χώρας της Σαμοθράκης (Σχέδ. 1).

Το μεσαιωνικό κάστρο της Χώρας Σαμοθράκης χτίστηκε από τους Γενουάτες της οικογένειας των Gattilusi. Υψώνεται στη βορειοανατολική άκρη του οικισμού, πάνω σε ψηλό βραχώδη λόφο και αποτελείται από δύο οχυρωματικούς περιβόλους. Ο εσωτερικός περίβολος καταλαμβάνει το ελλειψοειδές επίπεδο της κορυφής του βράχου, ενώ ο εξωτερικός εκτείνεται στα ανατολικά του πρώτου.

Ο εξωτερικός οχυρωματικός περίβολος, ο οποίος ενισχύεται με τείχος στη βόρεια και τη νότια πλευρά, περιλαμβάνει ένα πολυώροφο ορθογώνιο πύργο κοντά στη βορειοανατολική του γωνία και έναν κυκλικό πύργο προς Ν., στη συμβολή του ανατολικού και του νότιου οχυρωματικού περιβόλου. Στο μεσοπύργιο διάστημα, μεταξύ του κυκλικού και του εξωτερικού ορθογώνιου πύργου, χτίστηκε στα νεότερα χρόνια το αστυνομικό φυλάκιο, με αποτέλεσμα να μην είναι γνωστή η ακριβής σχέση του κυκλικού πύργου με την υπόλοιπη οχύρωση ούτε η διαμόρφωση της εξωτερικής οχύρωσης στην περιοχή της πύλης, μπροστά από την οποία υπάρχει σήμερα το κλιμακοστάσιο του Αστυνομικού Τμήματος της Σαμοθράκης. Φαίνεται ότι ο ανατολικός τοίχος του κτιρίου θεμελιώθηκε πάνω στο ανατολικό σκέλος της εξωτερικής οχύρωσης.

Ο κυκλικός πύργος έχει διάμετρο 7 μ. περίπου και σώζεται σε ύψος 12 μ. Έχει χτιστεί με μεγάλους αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα που περιέχει σποραδικά σπασμένα κεραμίδια. Η τοιχοποιία του ενισχύεται καθ' ύψος με έξι οριζόντιες ζώνες, τριών σειρών πλίνθων η καθεμία. Στη σημερινή κατάσταση διατήρησής του δεν παρουσιάζει ανοίγματα και δεν διατηρεί την ανωδομή του. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη αποτελεί τμήμα της πρώτης μεσαιωνικής οχύρωσης της Χώρας (τέλη 10ου αι. μ.Χ.;).

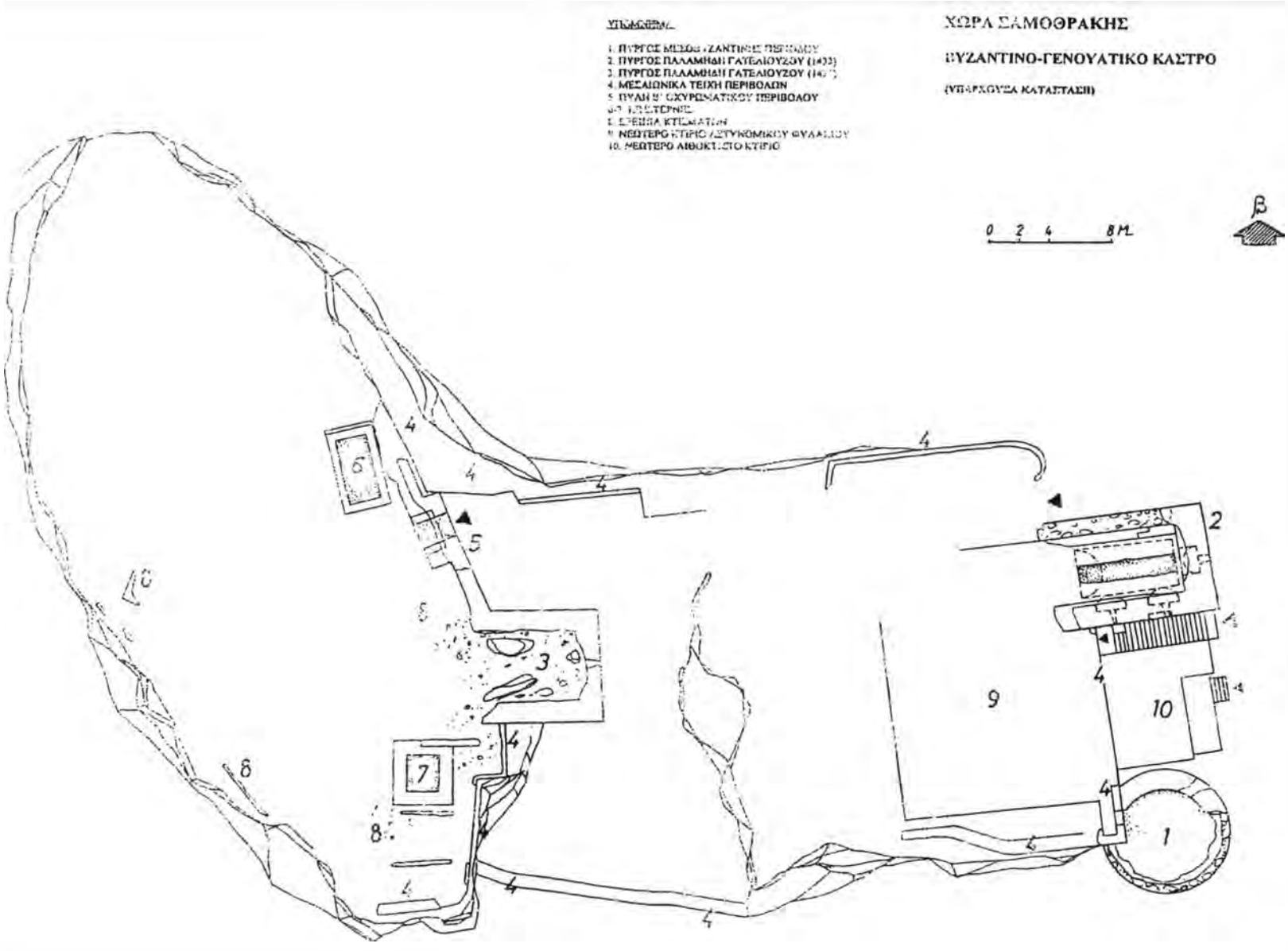

Σχέδ. 1. Χώρα Σαμοθράκης. Κάτοψη του Κάστρου (υπάρχουσα κατάσταση).

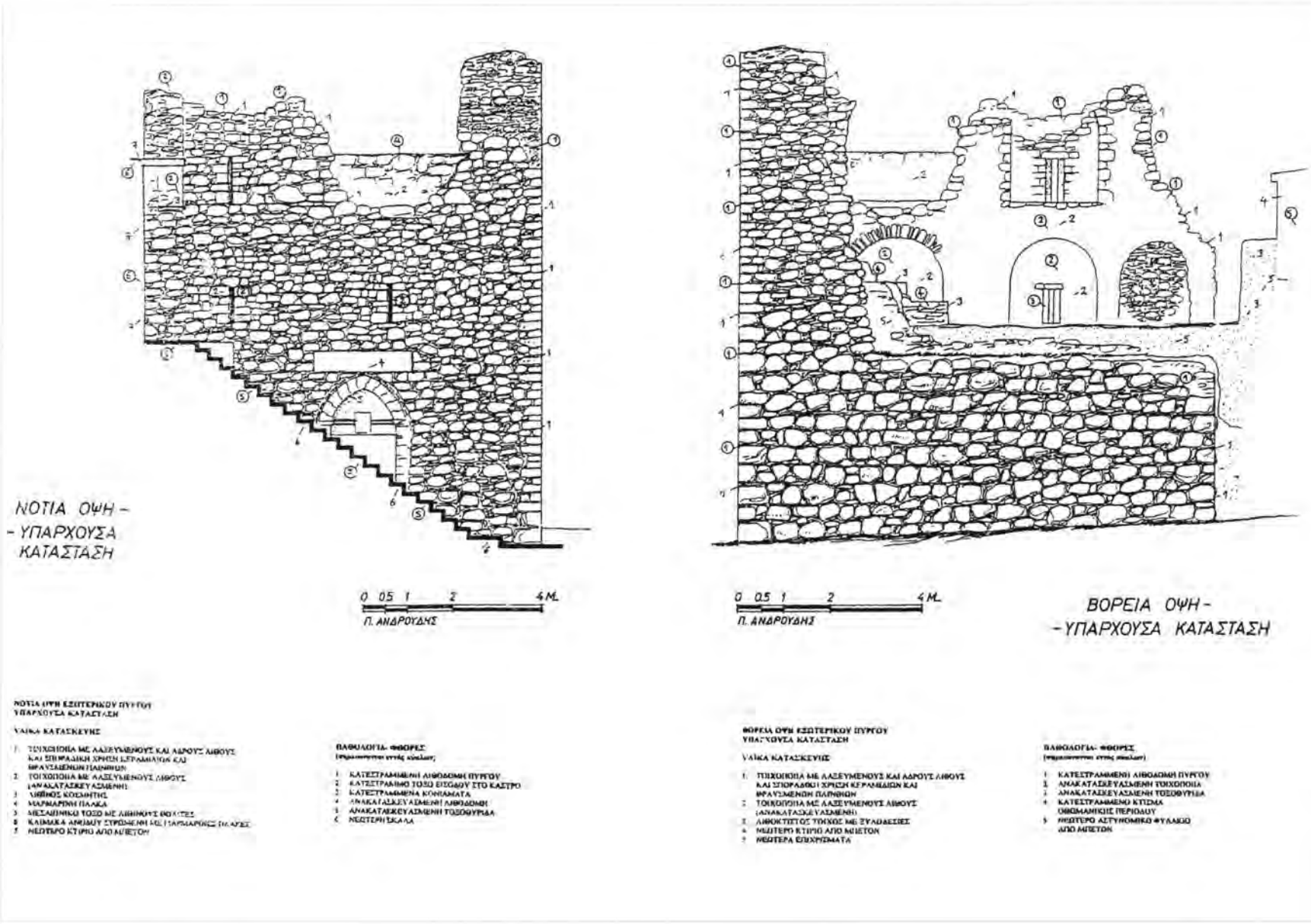

Σχέδ. 2. Χώρα Σαμοθράκης. Νότια και βόρεια όψη του ορθογώνιου πύργου του εξωτερικού περιβόλου (υπάρχουσα κατάσταση).

Ο ορθογώνιος σε κάτοψη πύργος του εξωτερικού περιβόλου διατηρείται σε ύψος 11,30 μ. περίπου και έχει διαστάσεις 10,32×7,55 μ. Από τον πύργο διατηρούνται σήμερα μόνο δύο όροφοι και η υπόγεια θολοσκεπής κινστέρνα (Σχέδ. 2). Στους ορόφους ανοίγονται τοξοθυρίδες για την άμυνα, από τις οποίες σώζονται συνολικά πέντε. Στη νότια πλευρά του πύργου, πάνω από μία κατασκευή με οξυκόρυφη απόληξη, υπάρχει εντοιχισμένη πλάκα από λευκό μάρμαρο με τα οικόσημα της οικογένειας των Γατελούζων και των Παλαιολόγων. Σύμφωνα με την επιγραφή, η οχύρωση έχει ανεγερθεί το 1433 με εντολή του ηγεμόνα Παλαμήδη Γατελούζου, από το «μαΐστορα» Κωνσταντίνο.

Ο εσωτερικός οχυρωματικός περίβολος, το τελευταίο αμυντήριο των υπερασπιστών του κάστρου, έχει εμβαδόν 930 τ.μ. περίπου. Η ανατολική του πλευρά, η οποία έχει χτιστεί εξ ολοκλήρου πάνω στο φυσικό βράχο, ενισχύεται με έναν ορθογώνιο πύργο εξωτ. διαστ. 5,60×7,25 μ. και διατηρείται σε ύψος 12 μ. περίπου. Χτίστηκε με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Στην ανατολική του όψη βρίσκεται εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα με τα οικόσημα και μια επιγραφή που αναφέρεται στην οικοδόμηση του πύργου από τον Παλαμήδη Γατελούζο, με την επιστασία του μάστορα Κωνσταντίνου, το 1431. Στο εσωτερικό του πύργου το ύψος των επιχώσεων είναι αρκετά υψηλό και διακρίνονται τα κατάλοιπα του δαπέδου του δώματός του.

Στο τμήμα του τείχους, στα βόρεια του πύργου υπάρχει άνοιγμα εισόδου με τοξωτή απόληξη. Στην εσωτερική πλευρά του ανοίγματος διατηρούνται τα κατάλοιπα του πατώματος που την κάλυπτε. Η είσοδος προστατευόταν παλαιότερα με μια κτιστή καταχύστρα που στηριζόταν σε προβόλους.

Εντός του περιβόλου διατηρούνται, ακόμη, σε χαμηλό ύψος τα κατάλοιπα δύο μικρών ορθογώνιων λιθόκτιστων κινστερνών, καθώς και ερείπια διαφόρων, αταύτιστων μέχρις στιγμής, κτισμάτων.

Το βυζαντινό-γενουατικό κάστρο της Χώρας Σαμοθράκης βρίσκεται σε κακή κατάσταση διατήρησης. Φθορές εντοπίζονται κυρίως στα τείχη της ανατολικής του πλευράς, καθώς και στους δύο ορθογώνιους πύργους των Γατελούζων. Προβλήματα παρουσιάζουν και οι εξωτερικές τοιχοποιίες του κυκλικού πύργου, ιδιαίτερα στην ανωδομή του. Επιπλέον φθορές εντοπίζονται στα συνδετικά κονιάματα και στα αρμολογήματα.

ΑΘΗΝΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΟΥΠΟΥ

ΠΙΝΑΚΕΣ

Νομός Πέλλας: α-γ) Πέλλα: α) Ανατολικό νεκροταφείο. Η εσωτερική διακόσμηση του κιβωτιόσχημου τάφου από Α., β-γ) Ανάκτορο. «Βασίλειος κάραβος» (βασιλική πύλη). Άποψη από ΒΔ. και από Β., δ-στ) Αρχοντικό. Δυτική νεκρόπολη. Οι αρχαϊκές ταφές Τ 83 (από Ν.), Τ 85 (από Α.) και Τ 135Α (από Ν.).

Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ - Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Νομός Πέλλας: α-γ) Αρχοντικό. Δυτική νεκρόπολη. Οι αρχαϊκές ταφές Τ 136 (από Β.), Τ 131 (από Α.) και Τ 145 (από Δ.), δ-ε) Γιαννιτσά. Οικόπεδο Β. Τεκτερίδη: δ) Η βόρεια όψη της Τομής ΙΙ. Στη βόρεια παρειά διακρίνονται τα επάλληλα νεολιθικά στρώματα, ε) Ο χώρος της ανασκαφής από Ν. Στο κέντρο την τομή διχοτομεί η ισχυρή θεμελίωση του κτιρίου των πρώιμων μεταβυζαντινών χρόνων, στ-ζ) Έδεσσα: στ) Ακρόπολη αρχαίας Έδεσσας. Οδός Μοναστηρίου. Χάλκινος σταυρός, ζ) Γενή Τζαμί. Άποψη του εσωτερικού κατά τη φάση της τακτοποίησης.

Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΠΑΝ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

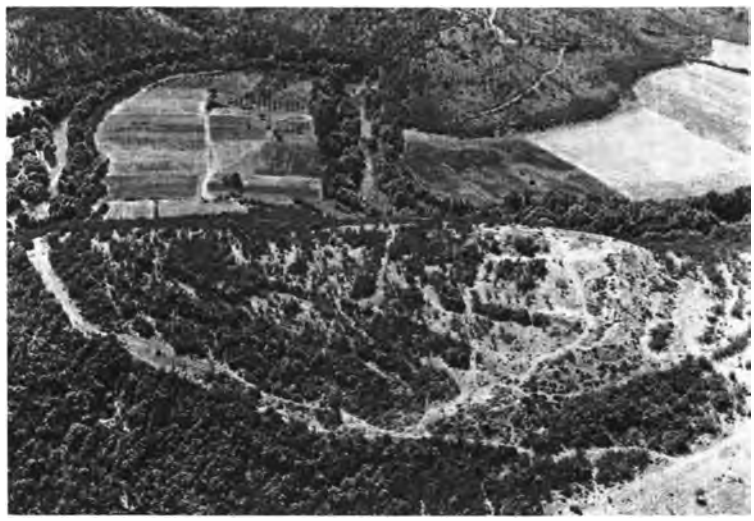

Νομός Πέλλας: α) Παναγίτσα-Ζέρβη. Θέση Κάτω Ντελικλέρ. Ιδιοκτησία Στ. Ορφανού,
β-γ) Άλωρο Αλμωπίας: β) Αεροφωτογραφία του αρχαίου οικισμού, γ) Άποψη της πύλης στο δυτικό τείχος από Ν.,
δ) Πήλινος αγωγός από τον κόμβο της Αψάλου και μεταλλικά ευρήματα από το Θεοδωράκι.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Νομός Πέλλας. Άψαλος: α-γ) Κόμβος Αψάλου: α) Όρυγμα της εποχής του Χαλκού, β) Όρυγμα νεολιθικών χρόνων, γ) Μεταφορά κλιβάνου, δ-στ) Θεση Γραμμή: δ) Η ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού, ε) Άποψη του βόρειου ορύγματος μετά το πέρας της έρευνας, στ) Το νότιο όρυγμα από Δ. με το στρώμα των δορώσεων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

α-γ) Νομός Πέλλας: α) Θεοδωράκι. Όστρακα με παλαιοχριστιανικά graffiti, β-γ) Πρόδρομος. Τύμβος 2 (από Α.) και πήλινα αγγεία του νεκροταφείου των τύμβων, δ-στ) Νομός Ημαθίας. Βέροια: δ) Οδός Κομνηνών 7. Λαξευτός τάφος Ι, ε-στ) Ασώματα: ε) Χάλκινα και χρυσά κτερίσματα της ταφής VII. στ) Ο κεραμικός κλίβανος (από Ν.). Η εσχάρα του κλιβάνου και το στόμιο τροφοδότησης.

Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

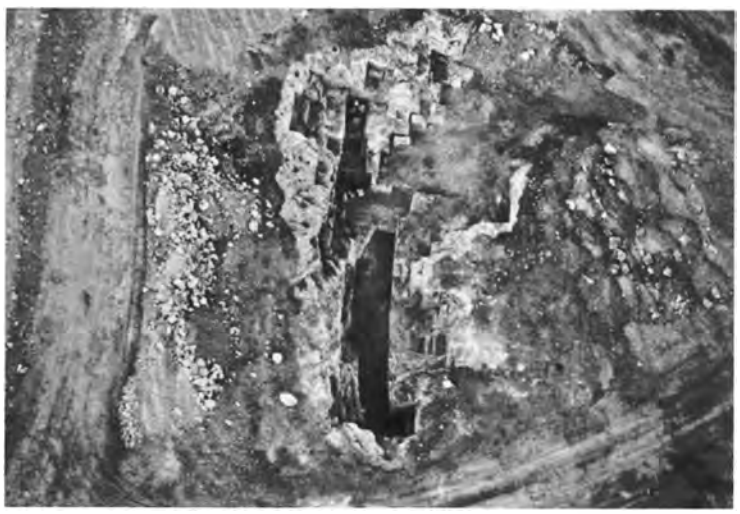

Νομός Ημαθίας. Βέροια: α-γ) Ασώματα: α) Λατομείο 1, β) Αεροφωτογραφία του λατομείου 2, γ) Αεροφωτογραφία όπου διακρίνεται το λατομείο 2 και τα οικοδομικά κατάλοιπα του πλατώματος, δ) Νέα Εγνατία οδός. Κόμβος Βέροιας. Θέση Ξηρόκαμπος. Υπαίθριο λατομείο τραβερτίνη.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

Νομός Ημαθίας. Λευκόπετρα. Θέση Καλλίπετρα: α) Γενική άποψη του ανασκαφικού χώρου με δήλωση των ανασκαφικών ενοτήτων που αναφέρονται στο κείμενο, β) Αεροφωτογραφία οικοδομικού συγκροτήματος ελληνιστικών χρόνων, γ) Μακεδονικοί αμφορείς, δ) Καπάκι πυξίδας με ανάγλυφη διακόσμηση, ε) Χάλκινα σύνεργα καλλωπισμού, στ) Χάλκινες πόρπες, ζ) Πήλινα ειδώλια προτομής σατύρου, κουροτρόφου και Αφροδίτης, η) Σιδερένια εργαλεία.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

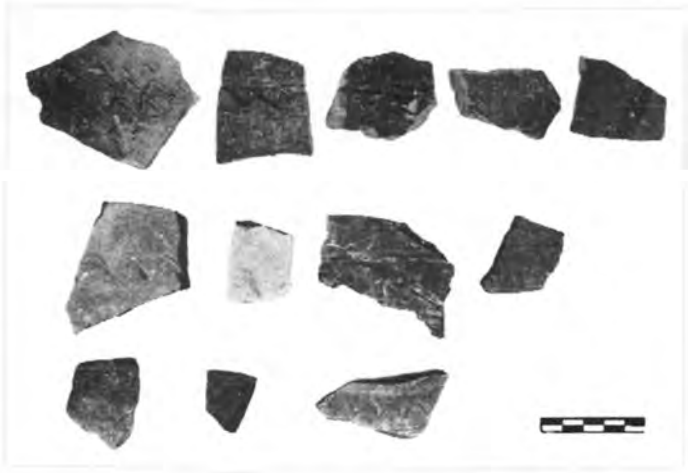

Νομός Ημαθίας. Λευκόπετρα. Θέση Καλλίπετρα: α) Όστρακα αγγείων με εγχάρακτη διακόσμηση, β) Όστρακα αγγείων με γραπτή γεωμετρική διακόσμηση, γ) Ερυθρόμορφα όστρακα αγγείων με μολύβδινους συνδέσμους, δ) Γενική άποψη της τρίτης ανασκαφικής ενότητας, ε) Κεραμοσκεπής τάφος.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

α-δ) Νομός Ημαθίας: α-β) Λευκόπετρα. Θέση Καλλίπετρα. Πήλινα αγγεία από τον τάφο 13 (ελληνιστικής εποχής) και άποψη κτιρίου, γ) Μικρή Σάντα. Θέση Αράπης. Άποψη κτιρίου, δ) Κοπανός. Θέση Μπελοβίνα. Αεροφωτογραφία του δημόσιου συγκροτήματος, ε) Νομός Κοζάνης. Ποντοκώμη. Θέση Βρύση. Ταφή 113. Αγγεία.

ΕΥ. ΣΤΕΦΑΝΗ - Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ - Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

Νομός Κοζάνης. Ποντοκώμη. Θέση Βρύση: α) Ταφή 114, β) Ταφή 114: αμφορέας, οινοχόη, γ) Ταφή 114: χρυσό δακτυλίδι με παράσταση ερωτιδέα σε δελφίνι, δ) Τετράγωνο Ξ91. Τμήμα επιχρίσματος με αποτυπώματα κλαδιών, ε-στ) Ερυθρή στιλβωμένη κεραμική.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

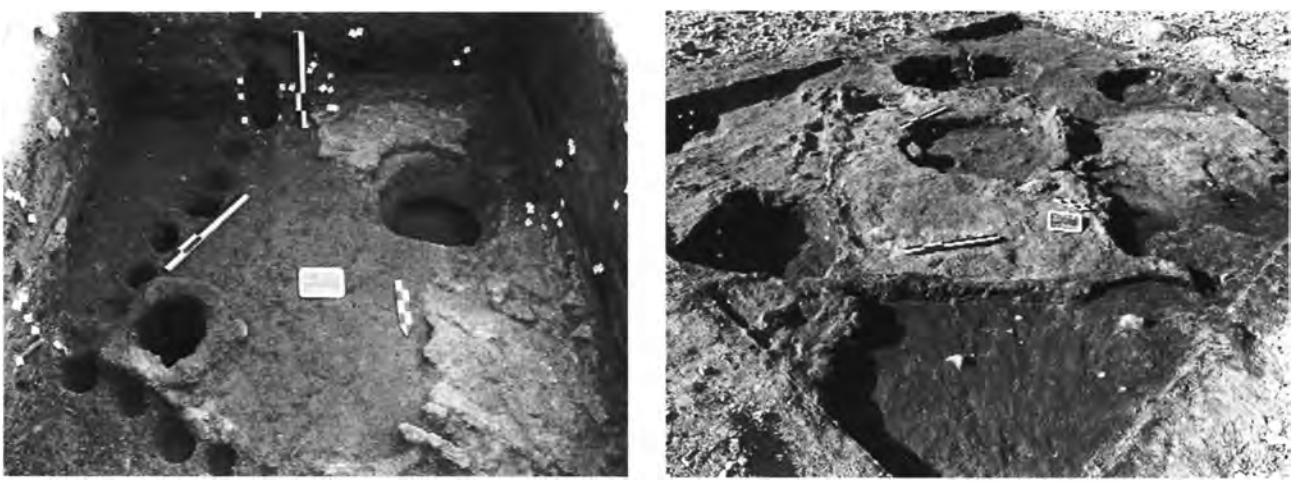

Νομός Κοζάνης: α-στ) Ποντοκώμη. Θέση Βρύση: α-β) Ερυθρή στιλβωμένη κεραμική, γ) Γραπτή κεραμική, δ-ε) Ειδώλιο ΕΡΔ01/888, στ) Ειδώλιο ΕΡΔ01/876, ζ-η) Γούλες. Θέση Βαρεμένοι. Νεολιθικός οικισμός: ζ) Τομή Δ5.α. Οικοδομικά λείψανα της μέσης νεολιθικής περιόδου, η) Τομές Η6, Θ6, Η7, Θ7. Οικοδομικά λείψανα της μέσης νεολιθικής περιόδου.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ - Α. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

α-β) Νομός Κοζάνης. Γούλες. Θέση Βαρεμένοι. Νεολιθικός οικισμός. Τομή Η6: α-β) Ταφή καύσης και υπολείμματα καμένης ξύλινης κατασκευής, του τέλους της αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου. γ-δ) Νομός Φλώρινας. Άγιος Παντελεήμονας. Θέση Άγιος Γεώργιος. Ταφικός τύμβος ΙΙ. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι Α και Β. ε-ζ) Νομός Καστοριάς: ε) Πεντάβρυσος. Θέση Υδραγωγείο. Ανδρική ταφή με πήλινα αγγεία και αιχμή δόρατος. στ-ζ) Κολοκυνθού. Δανειοθάλαμος Ο.Α. 276. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι 1 και 7.

Α. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ - ΠΑΝ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

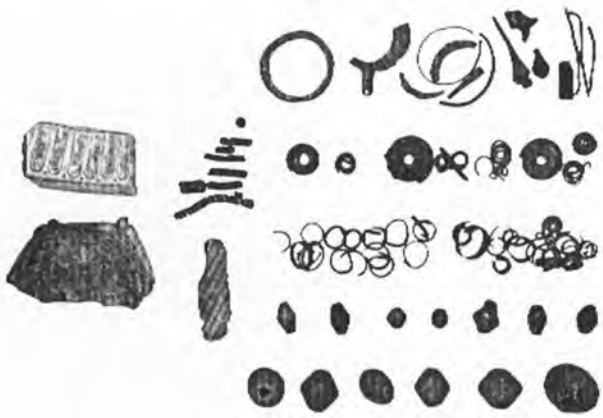

α-β) Νομός Πέλλας: α) Παραδοθέντα ευρήματα από το Θεοδωράκι και τη Φούστανη, β) Αττικό τετράδραχμο από τη Χρυσή, γ-στ) Νομός Κοζάνης: γ-δ) Μεταμόρφωση. Θέση Καθάρα, ε-στ) Περδίκκας. Κεραμική ύστερης εποχής του Χαλκού.
Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

Νομός Κοζάνης: α-β) Ποντοκώμη. Τμήμα αγαλμάτιου αετού και τμήμα ενεπίγραφης και ανάγλυφης στήλης, γ-δ) Σπηλιά. Θέση Επισκοπή. Τειχισμένος οικισμός, ε) Καρυοχώρι. Θέση Άη Λιας. Τειχισμένος οικισμός, στ) Σπηλιά. Θέση Μεταλλεία. Τειχισμένος οικισμός.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

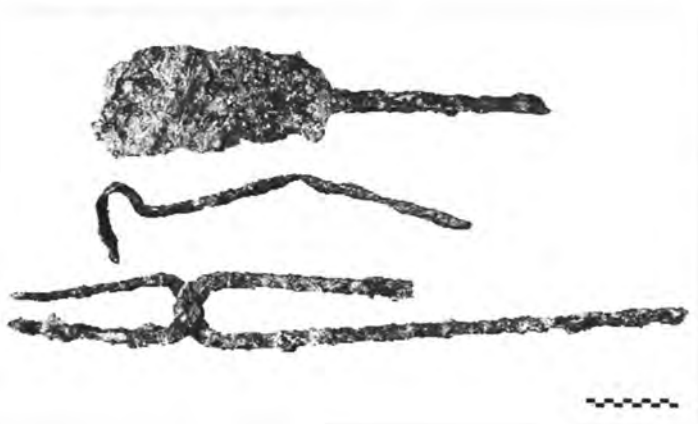

Νομός Κοζάνης: α-γ) Καρυοχώρι. Θέση Ανατολή: α) Μελαμβαφής κεραμική, β) Σιδερένιες αιχμές δοράτων, γ) Σιδερένια εργαλεία, δ) Άγιος Χριστόφορος. Θέση Ζούνολο. Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

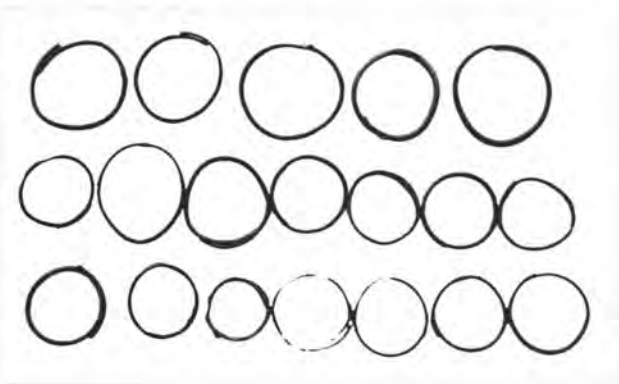

α-β) Νομός Κοζάνης. Σκήτη. Η ανατολική και η νοτιοανατολική πλευρά του τείχους. γ-στ) Νομός Καστοριάς: γ-ε) Κρεπενή Μαυροχωρίου: γ) Βραχιόλια παράδοσης Α. Παπανώτα, δ) Όπλα και κοσμήματα παράδοσης Α. Παπανώτα, ε) Ενεπίγραφη στήλη παράδοσης Π. Αποστολίδη. στ) Κοπάνκα Πενταβρύσου. Επιγραφή παράδοσης Χ. Κλαζίδη.
Χ. ΖΙΩΓΑ - Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

Νομός Πέλλας: α-δ) Πέλλα: α) Περιοχή Φάκου. Ανασκαφική έρευνα, β-δ) Ανάκτορο. Η βόρεια πύλη (από ΝΔ., ΒΔ. και Α.), ε-η) Αρχοντικό. Δυτική νεκρόπολη: ε) Χρυσή μάσκα από την ταφή Τ198, στ) Χρυσό έλασμα με παράσταση καθιστής σφίγγας προς τα δεξιά από την ταφή Τ198, ζ) Πήλινος αττικίζων κρατήρας, που σχετίζεται με το εργαστήριο του Λυδού, από την ταφή Τ170, η) Χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου του πολεμιστή του Τ194.

Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ - Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

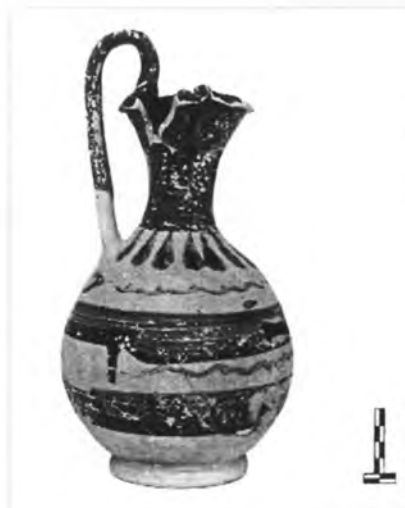

α-ε) Νομός Πέλλας. Έδεσσα: α-β) Οδός Φλωρίνης. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β. και πυξίδα από το εσωτερικό του υπόγειου λαξευτού τάφου, γ-δ) Κάτω πόλη: γ) Τμήμα επιγραφής, δ) Αγρός Ι. Μπέκτση. Οινοχόη από τον Τ1, ε) Σκύδρα. Οικόπεδο εργατικών κατοικιών. Ο αρχαίος ναός, στ) Νομός Ημαθίας. Βέροια. Οδός Ξάνθου. Δρόμος και είσοδος του λαξευτού θαλαμωτού τάφου.

Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΕΥ. ΣΤΕΦΑΝΗ

Νομός Ημαθίας: α) Βέροια. Πάροδος Πατρόκλου. Άποψη οικοδομικών καταλοίπων. Δεξαμενή, β-δ) Ασώματα: β) Η συστάδα τάφων αρχαϊκής εποχής, γ) Η μεταφορά του κλιβάνου σε μεταλλικό νάρθηκα, δ) Θέση Ντελίκ-Τας. Άποψη κιβωτιόσχημου τάφου, ε) Λευκόπετρα Βερμίου. Θέση Καλλίπετρα. Γενική άποψη του ανασκαφικού χώρου.
ΕΥ. ΣΤΕΦΑΝΗ - Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

Νομός Ημαθίας: α-β) Λευκόπετρα Βερμίου. Θέση Καλλίπετρα: α) Αεροφωτογραφία τομέα με αρχαιότητες αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, β) Το ιερό της Μητρός των Θεών Αυτόχθονος, γ-ε) Μικρή Σάντα Βερμίου: γ) Θέση Γαλανόβρυση. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής, δ-ε) Θέση Κρυονέρι. Οικοδομικά κατάλοιπα και ορθογώνιος κεραμικός κλίβανος.
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

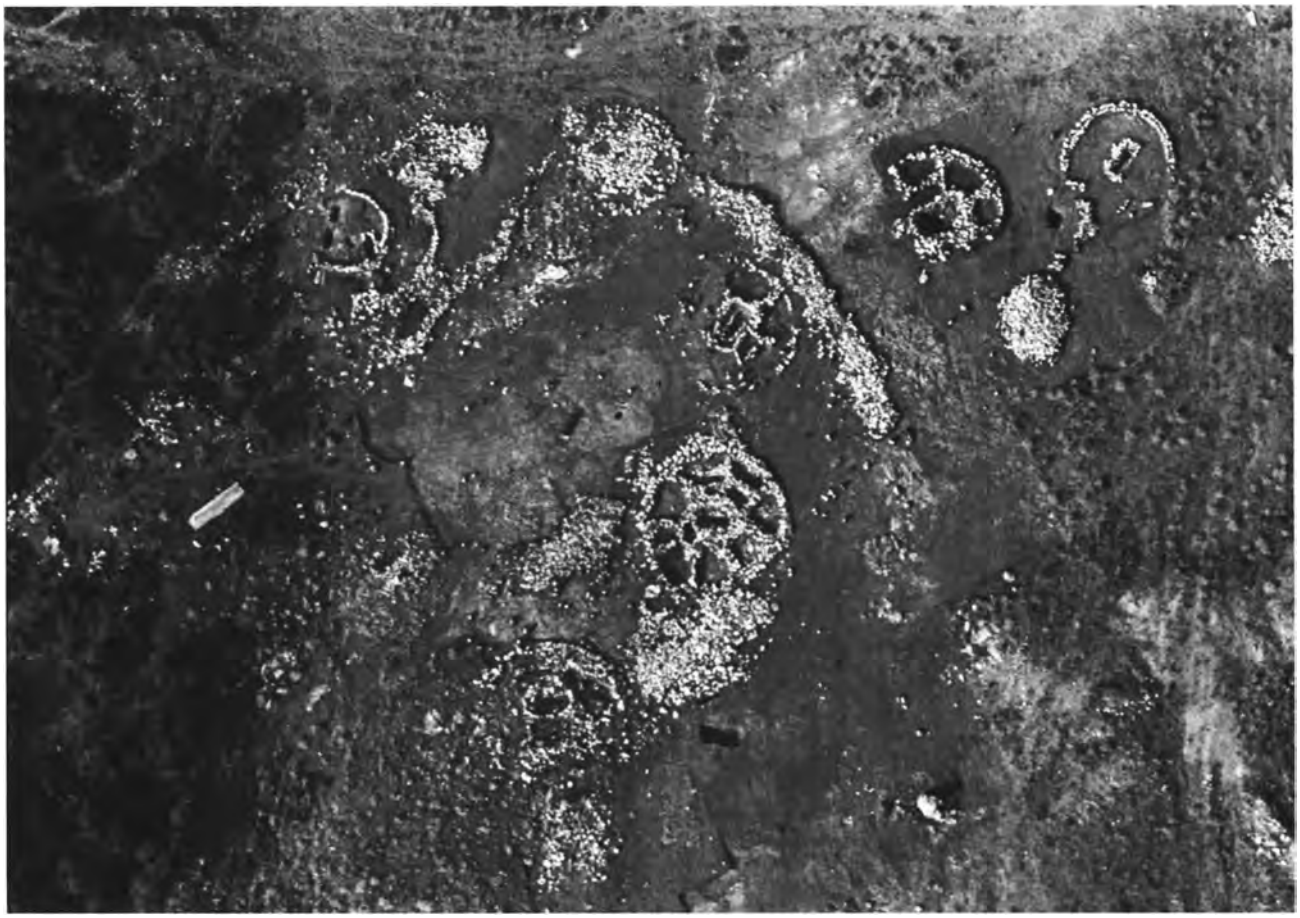

Νομός Ημαθίας. Βεργίνα. Θέση Τζαμάλα IV: α) Αεροφωτογραφία του νεκροταφείου της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, β) Ο Τύμβος Ζ, γ) Ο λακκοειδής τάφος Τ.14, δ) Ο κιβωτιόσχημος τάφος Τ.22.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ

Νομός Ημαθίας. Βεργίνα: α) Θέση Τζαμάλα V. Αεροφωτογραφία οικιστικών καταλοίπων της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, β-γ) Περιοχή των Αιγών: β) Οικόπεδο Πολυκεντρικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Αρχαία οικιστικά κατάλοιπα, γ) Παλατίτσια. Θέση Κεραμαριό. Αγρός Λεμόνη. Τμήμα ελληνιστικής οικίας.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ

α-β) Νομός Ημαθίας. Βεργίνα. Νεκρόπολη Αιγών. Οικόπεδο Χορμόβα. Οι τάφοι XXVIII και XCIX,
γ-στ) Νομός Κοζάνης. Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής. Αίθουσα Α: γ) Άποψη του χώρου με την ιστορική ταυτότητα, δ) Προθήκη 5 με εργαλεία νεολιθικής εποχής, ε) Άποψη του χώρου της ύστερης εποχής του Χαλκού και σε πρώτο πλάνο αγγεία με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, στ) Προθήκη 21 με κοσμήματα εποχής του Σιδήρου.

Α. ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ - Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

α-γ) Νομός Κοζάνης. Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής. Αίθουσα Β: α) Σε πρώτο πλάνο το μαρμάρινο ακρωτήριο Νίκης, β) Προθήκη 5 με πρώιμη κεραμική, γ) Η προθήκη 14 με αγγεία από τη δεξαμενή.
δ-ε) Νομός Καστοριάς. Αυγή: δ) Ο νεολιθικός οικισμός (ανατολικά και μπροστά από την αγροτική αποθήκη) και η ευρύτερη περιοχή του (από Α.), ε) Ανασκαφή νεολιθικών επιχώσεων στον Ανατολικό Τομέα της θέσης (από ΝΑ.).
Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ - Γ. ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ

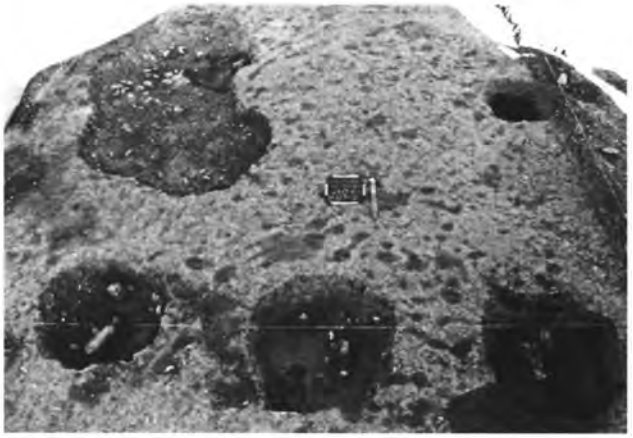

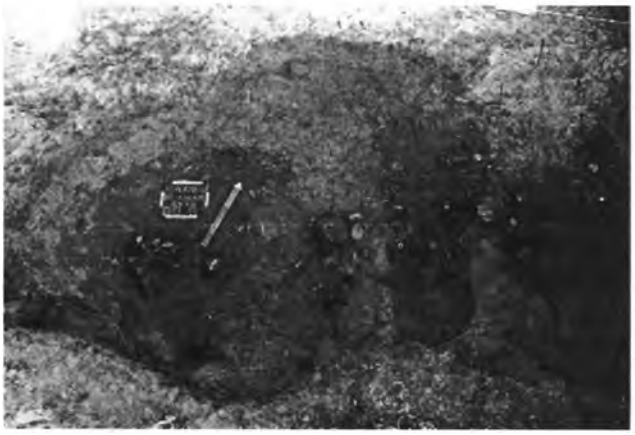

Νομός Καστοριάς: α-δ) Αυγή: α) Οικοδομικά λείψανα από το νοτιοδυτικό τμήμα του νεολιθικού κτιρίου 1 (από Β.), β) Νεολιθική κυκλική κατασκευή (από Β.-ΒΑ.), γ) Τμήματα νεολιθικών ζωόμορφων ειδωλίων, δ) Νεολιθικός οστέινος αυλός, ε-ζ) Νεολιθικός οικισμός Κολοκυνθούς: ε) Κυκλικοί απορριμματικοί λάκκοι, στ) Ακανόνιστοι απορριμματικοί λάκκοι, ζ) Συγκέντρωση πασσαλοτρυπών.

Γ. ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ - Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

Νομός Καστοριάς: α-β) Νεολιθικός οικισμός Κολοκυνθούς. Εγχάρακτη κεραμική και κεφαλή πήλινου ειδωλίου, γ-ε) Κρεπενή Μαυροχωρίου: γ) Εγχυτρισμός σε πυραύνους, δ) Εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο πίθο, ε) Αποθηκευτικός οξυπύθμενος πίθος κατά χώραν, στ) Νομός Κοζάνης. Αιανή. Θέση Μαντήλα Γκορτσιές. Μαρμάρινο τμήμα κνήμης και μαρμάρινη ανδρική κεφαλή.

Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ - Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

α-β) Νομός Κοζάνης: α) Αιανή. Αργυρό δακτυλίδι με σφραγίδα ανδρικής μορφής στην κυκλική σφενδόνη, β) Λευκόβρυση. Θέση Βουβάλα. Λίθινα προϊστορικά εργαλεία, γ-δ) Νομός Φλώρινας. Βεγόρα. Ιωνική βάση και αναθηματική στήλη, ε-στ) Νομός Καστοριάς: ε) Πεντάβρυσος. Τμήμα αναγλύφου ρωμαϊκών χρόνων, στ) Άνω Πτεριά. Τμήμα σαρκοφάγου ρωμαϊκών χρόνων.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ - ΕΙΡ. ΨΑΡΡΑ - Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

Νομός Πέλλας: α-β) Πέλλα. Περιοχή Φάκου. Το ενεπίγραφο βάθρο αναθήματος και η επιγραφή του, γ-στ) Αρχοντικό. Δυτική νεκρόπολη: γ) Το χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου και τα πήλινα γυναικεία ειδώλια του Τ 271, δ) Η ταφή του πολεμιστή του Τ 256Α, ε) Η αρχαϊκή γυναικεία ταφή του Τ 262, στ) Η ταφή του πολεμιστή του Τ 279, ζ) Έδεσσα. Ακρόπολη. Οδός Θεσσαλονίκης 23. Γενική άποψη.

Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ - Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

α-β) Νομός Πέλλας. Έδεσσα. Κάτω πόλη. Ανασκαφή αρδευτικού δικτύου Λόγγου: α) Ευρήματα κιβωτιόσχημου τάφου, β) Οι νεκροί του κεραμοσκεπούς τάφου 2, γ-στ) Νομός Κοζάνης: γ-ε) Σέρβια. Θέση Κοκκινόη: γ) Μυκηναϊκά αγγεία, δ) Χειροποίητα αγγεία ύστερης εποχής του Χαλκού-πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ε) Κτερίσματα τάφου 1, στ) Ρύμνιο. Θέση Μπαχράμες. Τάφος υστεροαρχαϊκών χρόνων.

Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

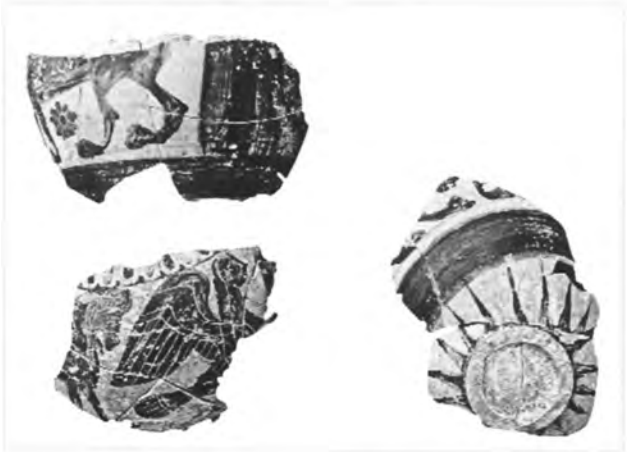

Νομός Κοζάνης: α) Ρύμνιο. Θέση Μπαχράμες. Πήλινα αγγεία του τάφου υστεροαρχαϊκών χρόνων, β-δ) Μεταμόρφωση. Θέση Γούρνα: β) Άποψη της ανασκαφής, γ) Τμήματα μελανόμορφων αγγείων, δ) Κύλικα της Ομάδας των Κωμαστών, ε-στ) Καρυοχώρι. Θέση Ανατολή: ε) Κτερίσματα τάφου 3, στ) Κοσμήματα από διάδημα και χρυσά σκουλαρίκια τάφου 4.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α-β) Νομός Κοζάνης. Καρυοχώρι. Θέση Ανατολή. Πήλινα αγγεία από τον τάφο 4,
γ-ε) Νομός Φλώρινας: γ-δ) Άγιος Παντελεήμονας. Θέση Άγιος Γεώργιος. Ο κιβωτιόσχημος τάφος 13 του τύμβου Ι (τομέας ΙΙ) και η καθιστή ταφή στο μεγάλο κιβωτιόσχημο τάφο 2 του τύμβου ΙΙ (τομέας ΙΙ), ε) Νεολιθικός οικισμός Αναργύρων ΙΙΙ. Θέση Μοναστήρι-Νησί. Η τομή ΙΙ και η τομή ΙΙΙ (στο βάθος) (όψη από Β.). Οι καλαμιώνες στο φόντο οριοθετούν τη λίμνη Χειμαδίτιδα.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ - ΠΑΝ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

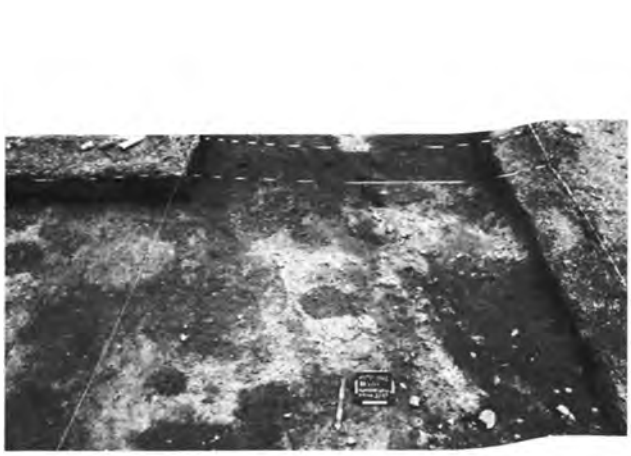

Νομός Καστοριάς. Αυγή: α) Κατάλοιπα «επιφάνειας χρήσης» (δαπέδου), β) Ευδιάκριτα «ίχνη» τοίχων νεολιθικών κτιρίων ορθογώνιας κάτοψης, γ-δ) Καμένες μάζες πηλών, ε) «Ίχνος» κυκλικού στοιχείου σε επαφή με το «ίχνος» τοίχου νεολιθικού κτιρίου, στ) Λίθινα τριπτά νεολιθικά εργαλεία, κατάλληλα για την επεξεργασία του καρπού δημητριακών, ζ) Ακέραιη μικρή νεολιθική πήλινη σφραγίδα, η) Τμήματα πήλινων ανθρωπόμορφων νεολιθικών ειδωλίων, θ) Τμήματα δακτυλίων (βραχιόλια) και χάνδρα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ

α-γ) Νομός Καστοριάς: α-β) Κρεπενή Μαυροχωρίου. Κανθαρόσχημο αγγείο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και αργυρό νόμισμα αυτοκράτειρας Σαβίνας, γ) Συνοικισμός Νταηλάκη. Στρατόπεδο υπολοχαγού Παπαθανασίου. Υστεροαρχαϊκά ειδώλια, δ) Νομός Πέλλας. Δ.Δ. Πολυκάρπης. Τραπεζοφόρο με παράσταση Διονύσου (ΑΚΕ 3160), ε-η) Νομός Κοζάνης: ε-ζ) Επαρχία Εορδαίας(:). Ερυθρόμορφη οινοχόη και μελανόμορφες πελίκες, η) Ανατολή. Θέση Ποτιστικά. Αργυρό δηνάριο Αυγούστου.

Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ - Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α-ε) Νομός Κοζάνης: α) Ανατολή. Θέση Ποταμιά. Αγγεία εποχής του Χαλκού, β) Νεράιδα. Θέση Παλαιοχώρι. Πήλινα αγγεία των ελληνιστικών χρόνων από λακκοειδείς τάφους, γ) Δ.Δ. Βαθυλάκκου. Λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη κτιρίου από άγνωστη θέση, δ-ε) Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου. Παλαιολιθικό εργαλείο (όψη Α΄ και Β΄), στ) Νομός Καστοριάς. Πεντάβρυσος. Σιδερένιες αιχμές.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ - Α. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ - Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

Νομός Πέλλας: α-γ) Πέλλα. Οικόπεδο του ΟΕΚ: α) Οι δύο αποθηκευτικοί χώροι της ελληνιστικής αγροικίας (από Ν.), β) Ο δυτικότερος αποθηκευτικός χώρος με το στρώμα καταστροφής (από Ν.), γ) Κυκλική δεξαμενή (υπολήνιο ή σιρός) και άλλη κατασκευή στα ανατολικά της, δ-στ) Αρχοντικό. Δυτικό νεκροταφείο: δ) Ο αρχαϊκός τάφος Τ 392 (από Α.), ε-στ) Τα κτερίσματα της ταφής Τ 319 (στο κέντρο χάλκινη τριφυλλόστομη οινοχόη) και της ταφής Τ 359.

Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Νομός Πέλλας: α-β) Αρχοντικό. Δυτικό νεκροταφείο. Ο τάφος Τ 371 με τα κτερίσματά του (από Δ.) και ο χάλκινος κάδος του τάφου Τ 325Α, γ-δ) Έδεσσα. Συμβολή οδών Αρχιερέως Μελετίου και Κοραή. Γενική άποψη της ανασκαφής (από Ν.) και πήλινα κυκλικά στηρίγματα αγγείων, ε) Νομός Ημαθίας. Βέροια. Θέση Ξηρόκαμπος. Άποψη του ορύγματος και των λειψάνων του μακεδονικού τάφου (από ΝΑ.).

Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΕΙΡ. ΨΑΡΡΑ

Νομός Ημαθίας: α-γ) Βέροια: α-β) Θέση Ξηρόκαμπος. Η βόρεια ιωνική βάση του ημικίονα της πρόσοψης του μακεδονικού τάφου και το ανάγλυφο γοργόνειο του θυρώματος του θαλάμου του, γ) Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52. Ο καμπύλος τοίχος και το πηγάδι (από Α.), δ-ε) Λευκάδια. Ο νέος μακεδονικός τάφος (από Ν.) και η πρόσοψή του από ΝΑ.

ΕΙΡ. ΨΑΡΡΑ - Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

Νομός Ημαθίας. Βεργίνα: α) Το τείχος των Αιγών στην περιοχή της συστάδας Β. Διακρίνεται η πύλη, ο εσωτερικός πύργος και τα λείψανα του εξωτερικού, β) Το τείχος των Αιγών στην περιοχή της συστάδας Β. Γενική άποψη του αποκαλυφθέντος τμήματος, γ) Τα κτίρια Α και Β, η πύλη του τείχους και η συστάδα Β από Ν., δ) Τα κτίρια Α και Β.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ

α-ε) Νομός Φλώρινας: α-γ) Άγιος Παντελεήμονας: α-β) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι αριθ. 15 του τύμβου Ι (τομέας ΙΙ) και αριθ. 3 του τύμβου ΙΙ (τομέας ΙΙ) στη νεκρόπολη της εποχής του Σιδήρου, γ) Ο λίθινος κυκλικός περίβολος του τύμβου ΙΙΙ (από Ν.), δ-ε) Δ.Δ. Αναργύρων. Θέση Μοναστήρι-Νησί: δ) Η τομή ΙΙΙ και η τομή ΙΙ (με το στέγαστρο στο βάθος) (από ΝΔ.), ε) Τομή ΙΙ. Το στρώμα καταστροφής κατοικίας του τέλους της νεότερης νεολιθικής περιόδου Ι στο πρώτο στάδιο της αποκάλυψής του, στ) Νομός Πέλλας. Πρόμαχοι. Μονή Αγίου Ιλαρίωνα. Ευρήματα τάφου παλαιοχριστιανικών χρόνων.

α-γ) Νομός Καστοριάς: α) Χάλκινα νομίσματα από το Μελάνθιο και την Πεντάβρυσο, β) Ομορφοκκλησιά. Μπρούντζινη οινοχόη από τον αγρό αριθ. 195, γ) Άνω Πτεριά. Κορμός αγάλματος, δ-στ) Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Βεργίνα: δ) Κεραμική ελληνιστικών χρόνων, ε) Χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (εμπροσθότυπος και οπισθότυπος), στ) Μερική άποψη του νότιου σκέλους του τείχους.

Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ - Π. ΦΑΚΛΑΡΗΣ

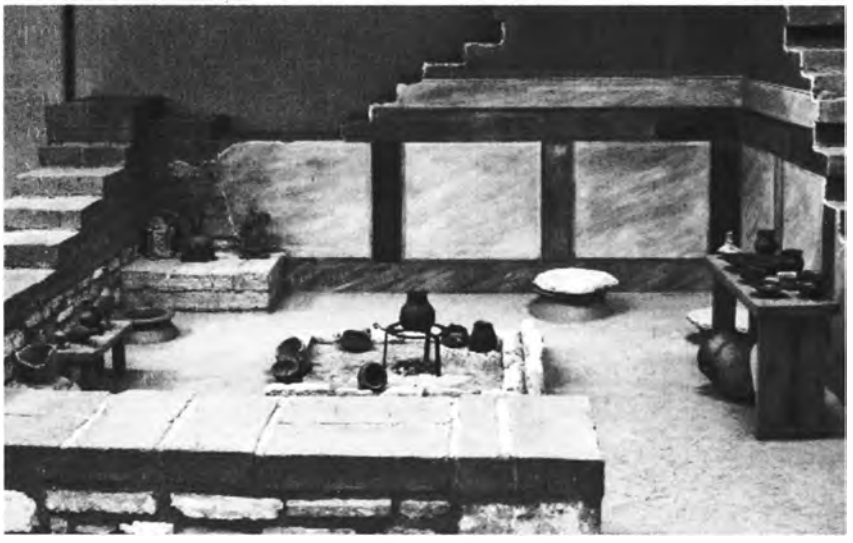

Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής: α) Εργαστήριο Μεταλλικών, β) Αίθουσες Α και Β, γ) Αίθουσα Γ, αναπαράσταση του δωματίου Γ στο Σπίτι με Σκάλες της αρχαίας Αιανής.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

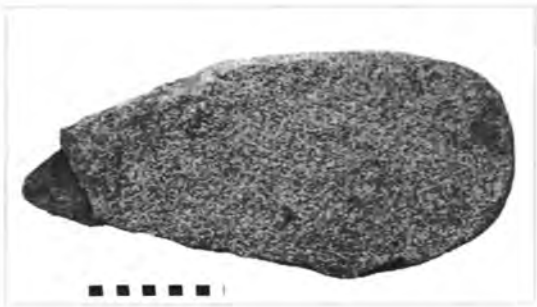

α) Αιανή. Εκπαιδευτική ανασκαφή, β) Φράγμα Πολυφύτου. Αιανή. Θέση Πολεμίστρα, γ) Ελάτη. Θέση Ποταμιά-Χράπα. Λεπίδα πυριτόλιθου, δ-ε) Συλλογή Παναγιάς (Τορνικίου). Θέση Βρωμονέρια: δ) Τμήμα σκύφου με ενσφράγιστη παράσταση γυναικείας μορφής, ε) Λίθινο τριβείο, στ) Παναγιά (Τορνίκι). Θέση Γέφυρα, ζ) Συλλογή Παναγιάς (Τορνικίου). Θέση Προφήτης Ηλίας. Όστρακο αγγείου με πόδια μορφής.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α-ε) Αιανή. Οικόπεδο Ι. Τζανόπουλου: α) Χάλκινη λεκανίδα, β) Τμήμα χάλκινου ηθμού ή τρίφτη, γ) Σιδερένιες αιχμές δοράτων, μαχαιρίδιο και καρφιά, δ) Μελανόμορφη λήκυθος, ε) Μόνωτο σκυφίδιο και κύπελλο, στ-ζ) Καισάρεια. Θέση Μύτικας: στ) Τοίχοι ελληνιστικής κατοικίας, ζ) Σιδερένιο κλειδί λακωνικού τύπου.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α) Σέρβια. Παραλίμνια περιοχή. Δίωτο αγγείο, πρόχους και μυκηναϊκό αλάβαστρο, β-ζ) Αιανή: β) Χάλκινο φάλαρο (αρχαία πόλη), και ενεπίγραφο τμήμα πίθου και χάλκινο ωτογλύφανο (θέση Λειβάδια), γ) Θέση Μαντήλα Γκορτσιές. Σιδερένια αιχμή δόρατος, δ) Οινοχόη (Ράχη Τσίτσιλα), θήλαστρο (Ράχη Κομμένοι), και τμήμα πλίνθου και μαρμάρου (Ράχη Τσέικα), ε) Τμήμα ανάγλυφου αγγείου, υδρίσκη, μακεδονικός αμφορέας και μυροδοχείο, στ) Θέση Άγιος Δημήτριος. Λίθινα εργαλεία, ζ) Θέση Μπαΐρια. Υδρία και κάλαθος.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α-γ) Ρύμνιο. Θέση Πλατάνια: α) Οινοχόη και σαυρωτήρας, β) Αρυτήρας και οινοχόη, γ) Λίθινα εργαλεία, δ) Ρύμνιο. Θέση Φαρμακιώτης. Πρόχους και κύπελλο, ε) Ρύμνιο. Θέση Παλιόχωρα, στ) Ρύμνιο. Θέση Πλατανόδασος, ζ) Τρανόβαλτο-Πάδη. Θέση Ημερογκορτσιά. Αμφορέας με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, η) Τρανόβαλτο. Θέση Παναγία.
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α) Ροδιανή. Θέση Στράτινα, β-γ) Κερασιά: β) Θέση Πούπος. Αμφορέας, γ) Θέση Τζεράδια. Πήλινα αγγεία, δ) Μηλιά. Θέση Ράμα. Χάλκινο δακτυλίδι με μορφή αγγέλου, ε-ζ) Αγία Παρασκευή. Θέση Μηρτζιάνη: ε) Τριγωνική πόρπη, στ) Χάλκινο κράνος, ζ) Τμήμα χάλκινου κράνους με αριστερή παραγναθίδα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

α-γ) Αγία Παρασκευή. Θέση Μηρτζιάνη: α) Χάλκινη δίδυμη περόνη και φιάλη, β) Σιδερένιες αιχμές δοράτων, γ) Τμήματα οκτώσχημων πορπών, δ) Πρωτοχώρι. Θέση Παπά Κουρί. Σιδερένια αιχμή δόρατος, ε-ζ) Σέρβια. Θέση Αγία Βαρβάρα: ε) Κιβωτιόσχημος τάφος της ρωμαϊκής εποχής, στ) Αγγεία-κτερίσματα τάφου ρωμαϊκών χρόνων, ζ) Λακκοειδής διαβρωμένη ταφή της ελληνιστικής εποχής.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ - Α. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

α) Σερβια. Θέση Αγία Βαρβάρα. Αγγεία-κτερίσματα τάφου ελληνιστικών χρόνων, β) Βελβεντό. Θέση Κάτω Μπράβας. Δύο πήλινα αγγεία από διαβρωμένο νεκροταφείο βυζαντινών χρόνων (παράδοση Ζ. Κουζιάκη), γ) Ίμερα. Θέση Καζάνι. Λίθινη ανθρωπόμορφη στήλη (παράδοση Ζ. Κουζιάκη), δ-ε) Σέρβια. Θέση Αγία Βαρβάρα: δ) Αγγεία από διαβρωμένη ταφή ελληνιστικών χρόνων (παράδοση Κ. Κυριακόπουλου 2004), ε) Αγγεία από διαβρωμένη ταφή ελληνιστικών χρόνων (παράδοση Κ. Κυριακόπουλου 2003), στ) Ανατολή. Τμήματα πήλινων αγγείων (παράδοση Ν. Κυριαζίδη).

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

α-γ) Νομός Ημαθίας: α) Βέροια. Βυζαντινό Μουσείο. Αντικείμενα καθημερινής χρήσης (αγνύθα, πυξίδα, χάντρες, περόνη). Παλαιοχριστιανική περίοδος, β) Ριζώματα. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Λεπτομέρεια τοιχογραφικού διακόσμου, β΄μισού 17ου αι. με την προτομή του αγίου Θαλλαλαίου σε μετάλλιο, γ) Ασώματα. Θέση Μαυρομουριά. Ανασκαφή μεταβυζαντινού οικισμού. Κούπα με εφυάλωση, γραπτό και εγχάρακτο διάκοσμο.

δ-ε) Νομός Πέλλας. Έδεσσα. Οδός Καισαρείας. Άποψη παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου και άποψη τάφου με αναβαθμό.

Α. ΠΕΤΚΟΣ - Α. ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ - Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νομός Πέλλας: α) Έδεσσα. Οδός Καισαρείας. Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη (απόγραφο), β-δ) Αλμωπία. Νεοχώρι: β) Καμαροσκεπης τάφος, γ) Εγχάρακτος διάκοσμος, δ) Αγγείο.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νομός Ημαθίας: α-β) Βέροια. Βυζαντινό Μουσείο: α) Συλλογή β΄ ορόφου. Κοσμήματα (χρυσό και χάλκινα δαχτυλίδια, ενώτιο). Παλαιοχριστιανική και μεσοβυζαντινή περίοδος, β) Συλλογή γ΄ ορόφου. Αμφιπρόσωπη εικόνα με παράσταση της Παναγίας Οδηγήτριας. 14ος αιώνας, γ-δ) Αγία Μαρίνα. Ναός Αγίας Μαρίνας: γ) Λεπτομέρεια από τη σκηνή της Υπαπαντής στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, δ) Σκηνή από τα μαρτύρια της αγίας Μαρίνας στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα, ε) Δάσκιο. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Λεπτομέρεια από τον αρχικό τοιχογραφικό διάκοσμο στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού (άγιος Στέφανος ο Πρωτομάρτυρας).

α) Νομός Ημαθίας. Δάσκιο. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η σκηνή της Γέννησης,
β-δ) Νομός Κοζάνης. Σιάτιστα. Ναός Προφήτου Ηλιού: β-γ) Τμήμα της παράστασης της Δευτέρας Παρουσίας στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα-γυναικωνίτη και ο χορός των δικαίων. 1744. δ) Λεπτομέρεια του τέμπλου. 1788,
ε) Νομός Καστοριάς. Καστοριά. Ναός Αγίου Στεφάνου. Λεπτομέρεια τοιχογραφιών φωταγωγού. Μεταμόρφωση. Τέλη 12ου αιώνα.

Α. ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ - Α. ΠΕΤΚΟΣ

α) Νομός Γρεβενών. Περιβόλι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Λεπτομέρεια από τον τοιχογραφικό διάκοσμο στο γυναικωνίτη του ναού (Χριστός Παντοκράτορας), β-γ) Νομός Ημαθίας. Βέροια: β) Βυζαντινό Μουσείο, γ) Παλαιά Μητρόπολη, μετά τη συντήρηση της στέγης, δ) Νομός Κοζάνης. Σιάτιστα. Αρχοντικό Νεραντζόπουλου. Τμήμα διακόσμησης της ξύλινης επένδυσης του βορειοδυτικού δωματίου του ορόφου με παράσταση της Μονής της Λαύρας. 1755.

Α. ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ - Κ. ΔΡΟΣΟΥ - Α. ΠΕΤΚΟΣ

Νομός Ημαθίας: α-β) Βέροια. Οδός Πατρόκλου: α) Άποψη του ναού από Α., β) Άποψη του νεκροταφείου από ΝΑ., γ-ε) Ασώματα. Θέση Μαυρομουριά. Ανασκαφή μεταβυζαντινού οικισμού: γ) Άποψη του κτιριακού συγκροτήματος με τα βασικά κτίρια Θ και Ι από τα ανατολικά, δ) Όστρακα με εφυάλωση, γραπτό και εγχάρακτο διάκοσμο που απεικονίζουν πουλιά, ε) Αγγείο (κούπα) με εφυάλωση, γραπτό και εγχάρακτο διάκοσμο.

στ-ζ) Νομός Πέλλας. Έδεσσα. Οδός Εγνατίας: στ) Παλαιοχριστιανικό κοιμητήριο, ζ) Ζεύγος αργυρών ενωτίων.

Α. ΠΕΤΚΟΣ - Α. ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ - Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νομός Πέλλας. Έδεσσα: α-β) Οδός Καισαρείας: α) Παλαιοχριστιανικό κοιμητήριο, β) Ευρήματα παλαιοχριστιανικού κοιμητηρίου, γ) Οδός Φιλίππου. Χάλκινα βραχιόλια, χάλκινα ενώτια και πήλινο περίαπτο υστεροβυζαντινού κοιμητηρίου, δ-στ) Οδός Αρχιερέως Μελετίου - Α. Κυτάνου: δ) Κάτοψη οικιών, ε) Όψη τοιχοποιίας, στ) Στάμνος.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

α-ε) Νομός Πέλλας: α-γ) Έδεσσα. Οδός Αρχιερέως Μελετίου - Α. Κυτάνου: α) Χάλκινος σταυρός ευλογίας, β) Χάλκινα κουμπιά, γ) Πρωτοβυζαντινό κιονόκρανο, δ) Νέα Πέλλα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Τέλη 5ου-αρχές 6ου αιώνα. Λεπτομέρεια του δαπέδου του νότιου κλίτους με χοντρό ψηφιδωτό, ε) Αλμωπία. Ξιφιανή. Άποψη του αψιδωτού κτίσματος,
στ-ζ) Νομός Ημαθίας. Βέροια. Βυζαντινό Μουσείο. Συλλογή β΄ ορόφου: στ) Κοσμήματα (εγκόλπιο με περίκλειστο σμάλτο, ενώτιο, εξαρτήματα κοσμημάτων και πόρπη ζώνης), ζ) Εικόνα Χριστού Σωτήρα. Β΄ μισό 14ου αιώνα,
η) Νομός Κοζάνης. Σιάτιστα. Αρχοντικό Πούλκως. 1752. Φεγγίτης στο νοτιοανατολικό δωμάτιο του ορόφου.

Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ - Α. ΠΕΤΚΟΣ

α) Νομός Γρεβενών. Κρανιά-Μικρολίβαδο. Γέφυρα Σταμπέκη. Βόρεια όψη, β-γ) Νομός Ημαθίας. Ασώματα. Θέση Μαυρομουριά. Ανασκαφή μεταβυζαντινού οικισμού. Κανάτι και κούπα με εφυάλωση, γραπτό και εγχάρακτο διάκοσμο, δ-ε) Νομός Φλώρινας. Τρίγωνο. Ναός Αγίου Νικολάου: δ) Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, ε) Άγιος Δημήτριος (λεπτομέρεια), στ-η) Νομός Πέλλας. Αλμωπία. Λουτράκι: στ) Παλαιοχριστιανικά νομίσματα, ζ) Χάλκινο δακτυλίδι, η) Σταυρός-λειψανοθήκη.
Κ. ΔΡΟΣΟΥ - Α. ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ - Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ

α-β) Νομός Ημαθίας. Βέροια. Οδός Πατρόκλου. Τάφος Τα1 και Τάφος Τα21.
γ) Νομός Πέλλας. Έδεσσα. Οδός Παύλου Μελά. Τμήμα της οχύρωσης της ακρόπολης.

Α. ΠΕΤΚΟΣ - Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νομός Πέλλας: α-γ) Έδεσσα. Οδός Παύλου Μελά: α) Όψη του ρωμαϊκού τείχους (σκέλος «α»), β) Όψη του πρωτοβυζαντινού τείχους (σκέλος «β»), γ) Όψη του βυζαντινού τείχους (σκέλος «γ»), δ) Γιαννιτσά. Οικόπεδο Κ. Σκληρόπουλου. Σταυρόσχημη πόρπη.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Νομός Ημαθίας: α-γ) Βέροια. Βυζαντινό Μουσείο: α) Εικόνα αγίων Αναργύρων (Ε 557), μετά τη συντήρηση, β) Συλλειτουργούντες Ιεράρχες, μετά τη συντήρηση, γ) Ασημένιο νόμισμα, μετά τη συντήρηση. δ-ε) Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου. Ψηφιδωτά δάπεδα, μετά τη συντήρηση.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

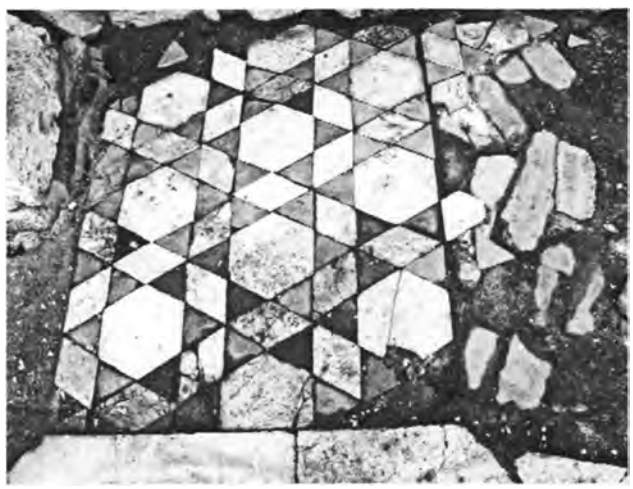

α-γ) Νομός Ημαθίας: α) Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπτου. Λεπτομέρεια από διάκοσμο περιμετρικά του αψιδώματος στην εξωτερική όψη της νότιας τοιχοποιίας, β-γ) Κάτω Ζερβοχώρι. Ναός Αγίου Νικολάου: β) Η Αποκαθήλωση στην κόγχη της πρόθεσης από την αγιογράφηση του ναού του 18ου αιώνα, γ) Λεπτομέρεια από την ξυλόγλυπτη οροφή και το διάκοσμο με μπαγδατί, δ) Νομός Κοζάνης. Κοζάνη. Συλλογή Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης. Μαρμάρινη επιγραφή από την κρήνη Κοντορούση (αριθ. κατ. ΚΔΒΚ/04/59), 1753, ε) Νομός Ημαθίας. Βέροια. Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου. Λεπτομέρεια δαπέδου κεντρικού κλίτους παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

Νομός Ημαθίας. Βέροια: α-β) Αρχαιολογικός χώρος Αγίου Παταπίου: α) Κεντρικό κλίτος. Άποψη της ανασκαφής, β) Κιβωτιόσχημος τάφος, γ) Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 52. Μερική άποψη της ανασκαφής.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

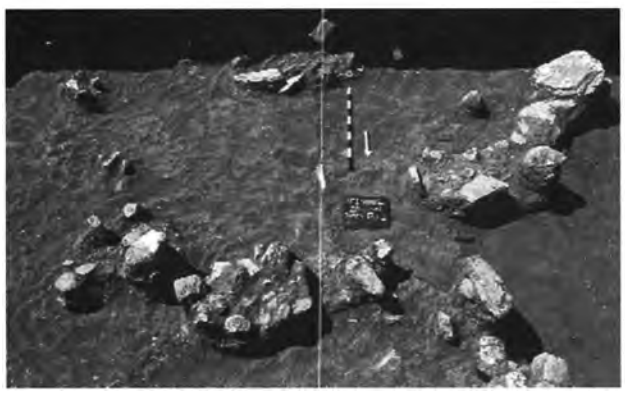

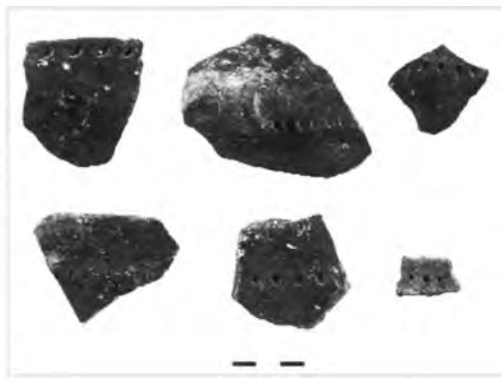

Θάσος. Άγιος Ιωάννης: α) Η περιοχή των εστιών, β) Τα λίθινα έδρανα, γ) Θεμέλια κυκλικών καλυβών, δ) Πίθος με ανάγλυφη διακόσμηση, ε) Πεπλατυσμένα λίθινα εργαλεία, στ) Πήλινα βαρίδια, ζ-η) Διακοσμημένη κεραμική.
ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΥ

Θάσος. Σκάλα Σωτήρος: α) Ο περίβολος, β) Παλαιότερος και νεότερος περίβολος, γ) Το τμήμα του περιβόλου με τις οπές, δ) Δάπεδο της νεότερης φάσης, ε) Δέπατα, στ) Υφαντικά βάρη και σφονδύλια.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΥ

Νομός Δράμας. Ποταμοί: α) Γενική άποψη της αρχαίας νεκρόπολης, β) Ταφικός τύμβος 3Δ, γ) Καύση γυναίκας τύμβου 3Δ, δ-ε) Αμφορέας και αγγείο γυναικείας ταφής τύμβου 3Δ, στ) Αγγείο ανδρικής ταφής τύμβου 3Δ.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

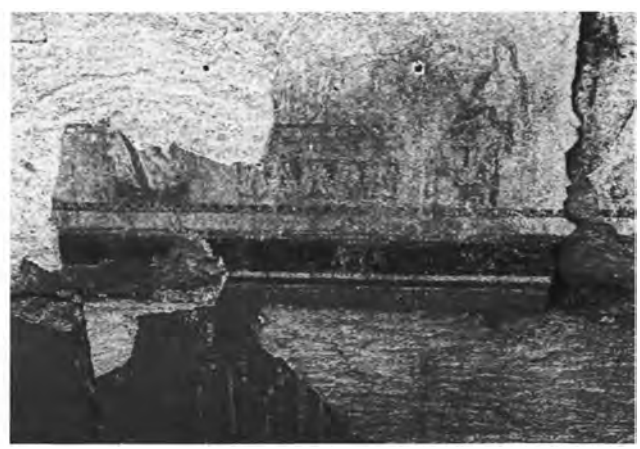

Νομός Σερρών: α) Άργιλος. Ακρόπολη. Αρχιτεκτονικά μέλη στην ανατολική πλευρά του ελαιοτριβείου, β-ε) Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο: β) Τομέας Α. Τμήμα του υδραγωγείου με τα αρχιτεκτονικά μέλη, γ) Τομέας Ι. Κτίριο Α, δ) Τομέας Κ. Κεραμικός κλίβανος, ε) Τομέας Λ. Κιβωτιόσχημος τάφος 1. Τμήμα της τοιχογραφίας με σκηνή γυναικωνίτη.

Ζ. ΜΠΟΝΙΑΣ - Π. ΜΑΛΑΜΑ

Νομός Σερρών: α-β) Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Τομέας Λ: α) Κιβωτιόσχημος τάφος 1. Πήλινη γυναικεία προτομή, β) Κιβωτιόσχημος τάφος 2. Τμήμα της τοιχογραφίας με τη φυτική διακόσμηση, γ-ε) Νέα Κερδύλλια: γ) Γενική άποψη των λαξευτών λακκοειδών τάφων, δ) Άποψη του λαξευτού λακκοειδούς τάφου 81, ε) Πήλινα μόνωτα κύπελλα.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

Νομός Σερρών: α-γ) Νέος Σκοπός. Οικόπεδο Κ. Δομουκτσή: α) Εγχυτρισμός και κεραμοσκεπής τάφος, β) Αποθέτης Π1, γ) Αποθέτης Π4, δ-στ) Προμαχώνας. Νεολιθικός οικισμός. Τομές Ι-ΙΣΤ: δ) Λιθορριπή από το πασσαλόπηκτο κτίσμα στο εσωτερικό του μεγάλου ορύγματος. Διακρίνεται τμήμα φορητής εστίας, πεσμένη από μεσοπάτωμα, ε-στ) Εσωτερικό και δάπεδο πασσαλόπηκτου κτίσματος.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

Θάσος. Θέατρο. Κοίλο: α) Κατασκευή του μεταλλικού ικριώματος, β) Εργασία στο θωρακείο της ορχήστρας, γ) Ανάταξη και συμπλήρωση μαρμάρινων εδωλίων.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

α-δ) Νομός Καβάλας: α-β) Λυκιά. Φρούριο. Τμήμα της νότιας πλευράς του οχυρωματικού περιβόλου και λεπτομέρεια, γ-δ) Κεχρόκαμπος. Θέση Φρούριο. Τμήμα από το νοτιοδυτικό σκέλος του τείχους του θρακικού κάστρου και ο πύργος του παλαιοχριστιανικού κάστρου, ε-ζ) Νομός Σερρών: ε-στ) Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου. Πήλινα ειδώλια και όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση. ζ) Μεσορράχη. Θέση Λαπάτκα. Μολύβδινα προσωπεία από παράδοση.

Δ. ΠΟΥΛΙΟΣ - Μ. ΒΑΛΛΑ

Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Χρυσάφη-Γιαννόπουλου: α) Περίβολος, β) Ο τριγωνικός χώρος, γ) Οι ταφές του βόρειου τμήματος, δ-στ) Ταφές Χ, ΧΧ και ΧΧΙ.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΑΙ. ΜΠΕΧΤΣΗ

Θάσος. Λιμένας: α) Θέση Αρκούδα-Λαιμός, β) Ταφή ΙΙ, γ) Ταφή Ι, δ-θ) Οικόπεδο Δ. Χαριτόπουλου: δ) Η πρωιμότερη φάση, ε) Ο αύλειος χώρος και το πηγάδι, στ) Η νεότερη φάση, ζ) Χάλκινο νόμισμα Ηρακλή τοξότη, η-θ) Σφραγίσματα αμφορέων.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΑΙ. ΜΠΕΧΤΣΗ - ΕΥ. ΚΟΣΜΙΔΟΥ

Νομός Δράμας: α-γ) Ποταμοί. Γενική άποψη αρχαίας νεκρόπολης και αγγεία τάφου τύμβου 3Β, δ-θ) Αρκαδικό: δ) Γενική άποψη ανασκαφής, ε) Λίθινα πελεκημένα εργαλεία από πυριτόλιθο, στ) Πήλινο ειδώλιο, ζ-η) Αποθηκευτικά αγγεία, θ) Ανοιχτή φιάλη black topped.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

Νομός Σερρών: α-γ) Άργιλος. Ακρόπολη: α) Νότια πλευρά ελαιοτριβείου, β) Πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη, γ) Πώρινο επίκρανο, δ) Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Τομέας Κ. Γενική άποψη του κυκλικού περιβόλου 1.

Ζ. ΜΠΟΝΙΑΣ - Π. ΜΑΛΑΜΑ

Νομός Σερρών: α) Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Τομέας Μ. Ο λακκοειδής τάφος 2,
β-ε) Οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη: β) Γενική άποψη της ανασκαφής από ΝΑ., γ) Άποψη του πηγαδιού της κεντρικής αυλής,
δ) Το ψηφιδωτό δάπεδο της κεντρικής αυλής, ε) Άποψη των κτιστών αγωγών.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

Νομός Σερρών. Αμφίπολη. Οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη: α) Γενική άποψη του οικοπέδου με την κεντρική αυλή και τον ανδρώνα από ΒΔ., β) Άποψη του ανδρώνα από ΒΔ., γ) Η λατρευτική κόγχη του αιθρίου, δ) Αγαλμάτιο Ασκληπιού κατά χώραν.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

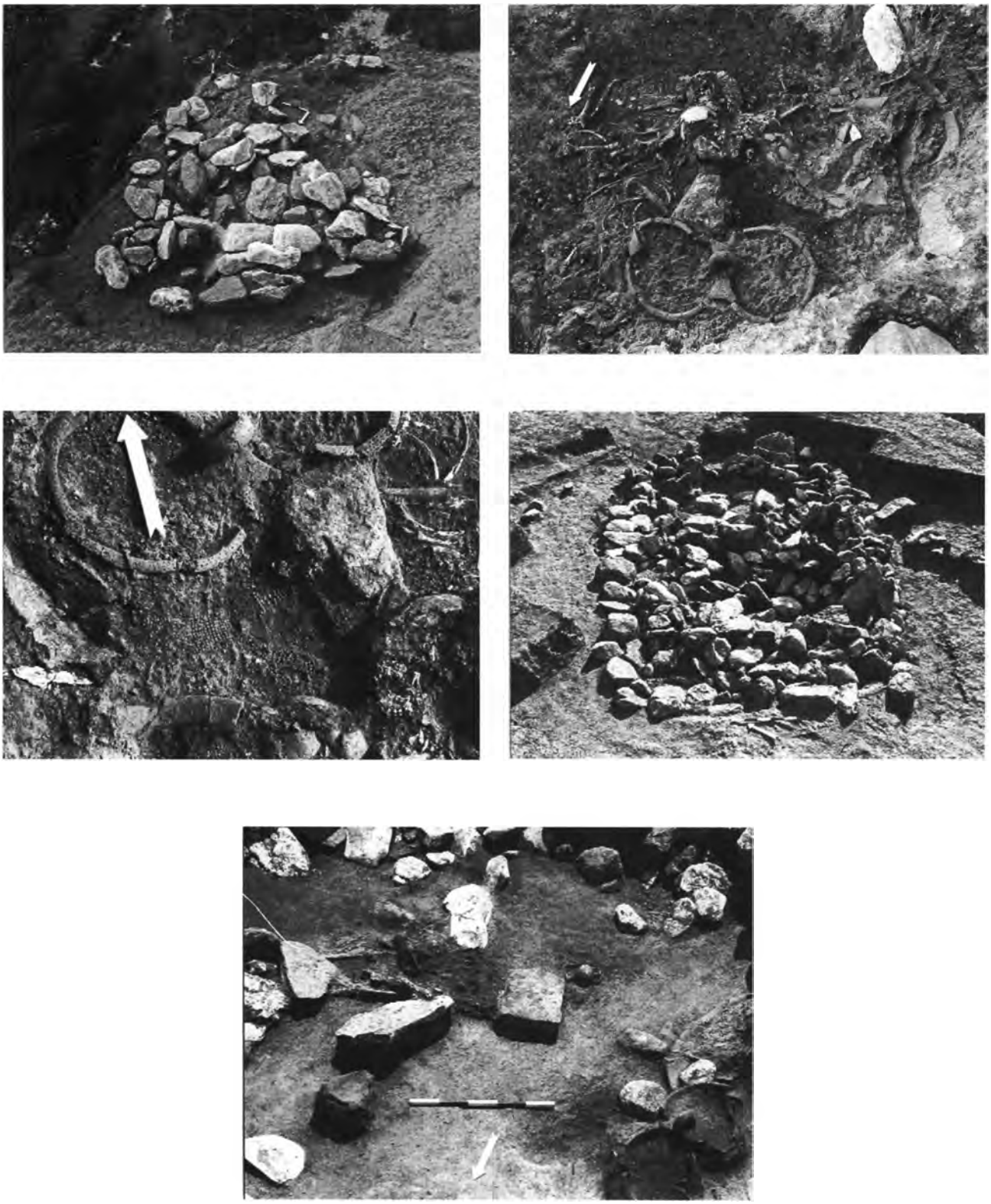

Νομός Σερρών. Σιδηρόκαστρο. Φαιά Πέτρα: α-β) Ταφικός περίβολος 6, γ) Ταφικός περίβολος 6. Χάλκινο κόσμημα ενδύματος, δ-ε) Ταφικός περίβολος 5.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

Νομός Σερρών. Προμαχώνας: α) Γενική άποψη του κεντρικού ανασκαφικού τομέα, β) Τομές Ι-ΙΣΤ. Στρώμα 28, γ-ε) Τομές Ι-ΙΣΤ. Συσσώρευση ευρημάτων των στρωμάτων 28 και 31.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

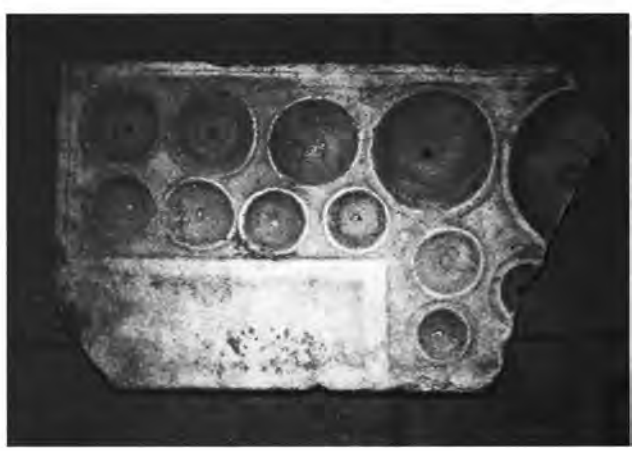

α-δ) Νομός Καβάλας. Πλαταμώνας. Κάστρο: α-β) Τμήματα του τείχους στη βόρεια πλευρά του περιβόλου, γ) Η δεξαμενή μέσα στην ακρόπολη, δ) Η πύλη στη βορειοανατολική γωνία του περιβόλου, ε-στ) Νομός Σερρών. Μουσείο Σερρών. Επιτύμβια στήλη Λ287 και μέτρο χωρητικότητας υγρών Λ294 από παράδοση.

Β. ΠΟΥΛΙΟΣ - Μ. ΒΑΛΛΑ

Νομός Σερρών: α-γ) Μεσολακκιά. Θέση Αγιασμάτης. Αρχαϊκός κιβωτιόσχημος τάφος, χάλκινη οκτώσχημη πόρπη και κύλικα τύπου Φαρί, δ-ε) Αμφίπολη. Οικόπεδο Ιερού Ναού Αμφίπολης: δ) Πήλινος αγωγός, ε) Ψύκτης(;) και πηγάδι, στ) Νέα Κερδύλλια. Θέση Καστρόλακκας. Κεραμοσκεπής ελληνιστικός τάφος, ζ) Άργιλος. Θέση Καλλιθέα. Ταφή-καύση.
ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

Νομός Σερρών. Άργιλος. Θέση Καλλιθέα: α-β) Πώρινες μονολιθικές σαρκοφάγοι και το μνημείο που τις κάλυπτε, γ) Αττική λήκυθος με αβακωτό κόσμημα, δ) Σαρκοφάγος Τ2, ε) Αβαφής αμφορέας ανατολικοϊωνικού τύπου, στ) Επιτύμβια στήλη σε ενεπίγραφη βάση.

ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

Νομός Σερρών: α-β) Νέος Σκοπός. Οικόπεδο Γεωργόπουλου. Ταφή βρέφους και απορριμματικός λάκκος, γ-ε) Οικόπεδο Νηπιαγωγείου: γ) Κιβωτιόσχημος τάφος αρχαϊκών χρόνων, δ) Λακκοειδής τάφος, ε) Διπλή ταφή, στ) Θολός - Νέα Ζίχνη. Τομέας Α. Συνολική άποψη του κτιρίου 1 με το στρώμα καταστροφής.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

α-δ) Νομός Σερρών. Θολός - Νέα Ζίχνη: α-β) Τομέας Α. Κτίρια 1 και 2, γ) Τομέας Β. Συνολική άποψη του λίθινου δακτυλίου, δ) Τομή του λίθινου δακτυλίου και το εσωτερικό του ορύγματος, ε-στ) Νομός Καβάλας. Φάγρης. Κιβωτιόσχημος τάφος και κεραμοσκεπείς τάφοι με παιδικές ταφές.

Μ. ΒΑΛΛΑ - Μ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Νομός Καβάλας. Φάγρης: α) Λακκοειδής τάφος-καύση του 4ου αι. π.Χ., β) Ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος, γ) Μελαμβαφής σκύφος, δ) Δύο χάλκινες αρύταινες, ε) Πήλινο ειδώλιο χορεύτριας με τύμπανο, στ) Λακκοειδής τάφος βυζαντινών χρόνων, ζ) Ο μεγαλύτερος διάδρομος της υπόγειας κατασκευής, η) Οι δύο είσοδοι της υπόγειας κατασκευής και η λιθόστρωτη αυλή έξω από αυτές.

ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Νομός Καβάλας. Ορφάνι. Αγροτεμάχιο αριθ. 944: α) Γενική άποψη κτιριακού συγκροτήματος, β) Οι δύο χώροι με το λιθόστρωτο, γ) Σκελετός παιδικής ταφής.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

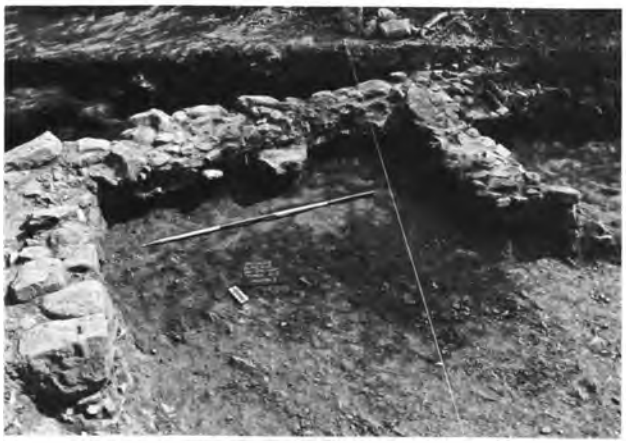

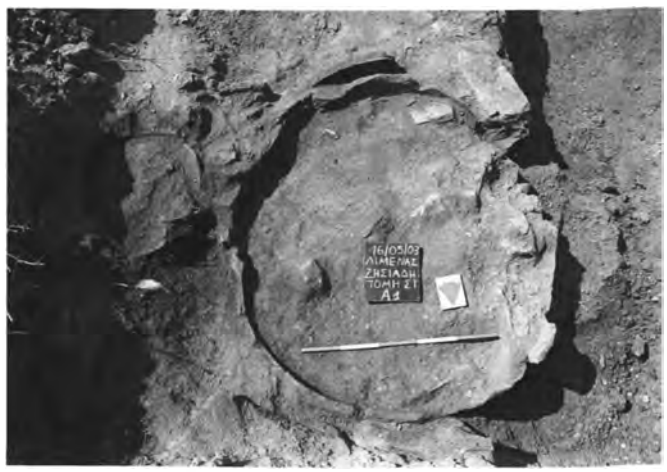

Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Δομικής Ξάνθης Α.Ε.: α-β) Βόρειος Τομέας. Τοίχος 1 και οι αντηρίδες του, γ-ε) Νότιος Τομέας: γ) Κτίσμα, δ) Θερμαντική κατασκευή, ε) Αποθηκευτικά αγγεία.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Α. Πιπίνη: α) Άποψη της ανασκαφής από Ν., β) Άποψη της ανασκαφής από Δ., γ) Κιβωτιόσχημος και κτιστοί τάφοι, δ) Σκελετικά λείψανα, ε) Ταφικός περίβολος.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Θάσος. Λιμενάρια. Οικόπεδο Ι. Καΐδη: α) Χώρος 1, β) Βόρειος πλακόστρωτος χώρος, γ) Χώρος κλιμακοστασίου, δ) Κεραμοσκεπής τάφος, ε) Κτερίσματα κεραμοσκεπούς τάφου, στ) Imago clipeata, ζ-η) Ενσφράγιστες λαβές θασιακών αμφορέων.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Θάσος. Λιμενάρια. Οικόπεδο Α. Βαμβακά: α) Άποψη της ανασκαφής από Β., β) Στρώμα καταστροφής, γ) Οικοδομικές φάσεις, δ) Λίθινο έδρανο.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Θάσος. Λιμενάρια. Οικόπεδο Α. Βαμβακά: α) Υποστατό αμφορέα, β) Πηγάδι, γ) Περιοχή των τροχών, δ) Πήλινη βάση τροχού, ε) Μήτρα λυχναριού, στ-ζ) Ενσφράγιστες λαβές θασιακών αμφορέων.
ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

α-δ) Θάσος. Λιμενάρια. Οικόπεδο Α. Βαμβακά: α) Θασιακή μόνωτη χύτρα, β) Θασιακή λεκανίδα,
γ) Υστεροαρχαϊκή κεραμική, δ) Χειροποίητη κεραμική,
ε) Νομός Καβάλας. Ορφάνι. Θέση Ύψωμα. Αρχαίο λατομείο μαρμάρου.

ΕΥ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Β. ΠΟΥΛΙΟΣ

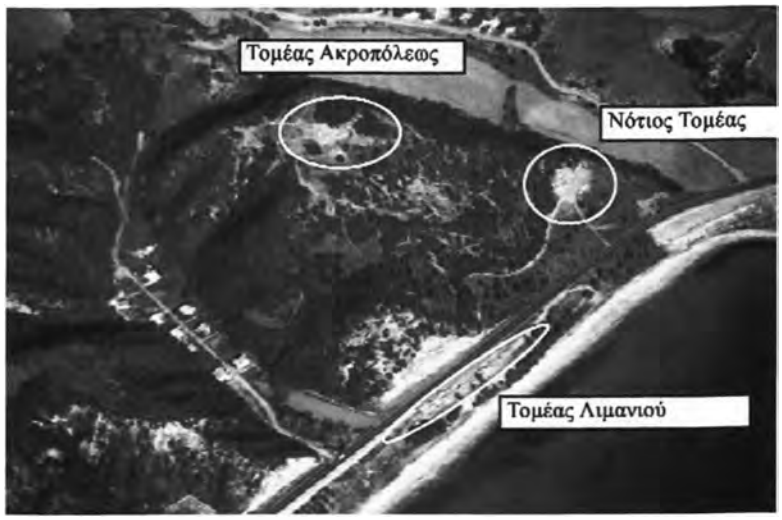

α) Νομός Σερρών. Άργιλος. Αεροφωτογραφία με υποδήλωση της θέσης των τομών.
β-δ) Νομός Δράμας. Ποταμοί: β) Τροφοπαρασκευαστική κατασκευή στο σημείο Κ1, γ) Καύσεις και λίθοι σε ημικυκλική διάταξη στο σημείο Κ4, δ) Γενική άποψη της ανασκαφής στο σημείο Κ20.

Ζ. ΜΠΟΝΙΑΣ - J. PERREAULT - Π. ΜΑΛΑΜΑ

Νομός Δράμας. Ποταμοί: α) Γενική άποψη της ανασκαφής με το στρώμα καταστροφής, β) Λιθόστρωτο δάπεδο από πλακαρούς λίθους, γ) Πεσμένη τοιχοποιία με πλίνθινα τόξα, δ) Κλίβανος (Κ1), ε-στ) Όστρακα αγγείων ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

Νομός Καβάλας. Φίλιπποι: α-δ) Θέση 1: α) Όστρακα ερυθρόμορφου και μελαμβαφών αγγείων, β) Όστρακα ερυθροβαφών αγγείων, γ) Ο κλίβανος και ο μεγάλος τοίχος, δ) Ασημένιο νόμισμα Κόμμοδου (177-192 μ.Χ.), ε-ζ) Θέση 2: ε) Άποψη του υστερορρωμαϊκού κτιρίου, στ) Κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων από το κτίριο, ζ) Κεραμική βυζαντινών χρόνων από το κτίριο.

ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Νομός Καβάλας: α-γ) Φίλιπποι: α) Άποψη των ερειπίων του θριαμβικού τόξου της Εγνατίας Οδού, β) Τμήμα της Εγνατίας Οδού, γ) Επιτύμβιος ενεπίγραφος βωμός, από την περιοχή της παράκαμψης των Φιλίππων, δ-ε) Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Α. Μυρώνη: δ) Κιβωτιόσχημοι τάφοι 4ου αιώνα, ε) Κτιστός τάφος.

Μ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ - Μ. ΣΓΟΥΡΟΥ - ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Β. ΠΑΠΑΛΑΖΑΡΟΥ - Σ. ΤΣΟΥΤΣΟΥΜΠΕΗ

Θάσος. Λιμένας: α-δ) Οικόπεδο Α. Μυρώνη: α) Χρυσά λεμβοειδή ενώτια, β) Ειδώλιο συμποσίου, γ) Χρυσό δακτυλίδι, δ) Χρυσά λεμβοειδή ενώτια, ε-στ) Οικόπεδο Αικ. Γουργιώτη. Η ανασκαφή από Β. και ο κεντρικός χώρος.
Μ. ΣΓΟΥΡΟΥ - ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Β. ΠΑΠΑΛΑΖΑΡΟΥ - Σ. ΤΣΟΥΤΣΟΥΜΠΕΗ

Θάσος. Λιμένας: α-δ) Οικόπεδο Αικ. Γουργιώτη: α) Οι κατασκευές, β) Ο φούρνος, γ) Η λιθόστρωτη αποθήκη, δ) Ο χώρος με τον αγωγό, ε-στ) Οικόπεδο Σετσίδου-Δαμοτσίδου-Σαχπατζίδου: ε) Λιθοσωρός, στ) Τάφος πάνω στο λιθοσωρό.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Β. ΠΑΠΑΛΑΖΑΡΟΥ

Θάσος. Λιμένας: α-β) Οικόπεδο Σετσίδου-Δαμοτσίδου-Σαχπατζίδου: α) Κιβωτιόσχημος τάφος, β) Τάφος με δάπεδο κεράμων. γ-δ) Βακουφικό: γ) Το ταφικό κτίσμα. δ) Κιβωτιόσχημοι τάφοι.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - Ε. ΤΟΠΟΥΖΗ

Θάσος. Οχύρωση: α-β) Ο πρώτος «όγκος» και ο βωμός (C 1028, 28 και C 1030, 14), γ) Ο δεύτερος «όγκος» (C 1029, 29α), δ) Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς (οικόπεδο Βαλμά). Τα οστά των ζώων κατά χώραν, ε) Οικόπεδο Η. Κόκκινου. Τομή G. Γενική άποψη από τη νοτιοδυτική γωνιά μετά την ανασκαφή.
Y. GRANDJEAN - F. SALVIAT - F. BLONDÉ - A. MULLER - D. MULLIEZ - Μ. ΣΓΟΥΡΟΥ

Θάσος: α-β) Οικόπεδο Η. Κοκκίνου. Τομή G 1: α) Βόρεια παρειά, β) Οι τοίχοι Κ και Ρ.
γ) Βορειοανατολικές παρυφές της αγοράς (οικόπεδο Βαλμά). Οπίσθιο τμήμα κριού, δ-στ) Οχύρωση: δ) Η πύλη που βρέθηκε κοντά στην κλίμακα ανάμεσα στο Εβραιόκαστρο και στο θέατρο, ε) Πύργος κάτω από το θέατρο. Προέκταση της εξωτερικής παρειάς στο εσωτερικό του πύργου, στ) Κατασκευασμένος όγκος σε σχέση με τον πύργο κοντά στην πύλη του Παρμένωνα.

A. MULLER - M. ΣΓΟΥΡΟΥ - F. BLONDÉ - D. MULLIEZ - F. POPLIN - Y. GRANDJEAN - F. SALVIAT

Νομός Σερρών. Άγιος Χριστόφορος: α) Κιβωτιόσχημος τάφος, β) Τάφος καλυμμένος με λιθοσωρό, γ) Τάφος καλυμμένος με λιθοσωρό κατά την έρευνα του εσωτερικού του, δ) Γενική άποψη από Α.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

α-γ) Νομός Σερρών. Άγιος Χριστόφορος: α) Μόνωτο κανθαρόσχημο κύπελλο, β) Σκύφος με γραπτή διακόσμηση, γ) Χάλκινα κοσμήματα. δ) Αμφίπολη. Ανατολικό νεκροταφείο. Ρωμαϊκή σαρκοφάγος σε κτιστό βάθρο, ε) Αρχαίο Κερδύλλιον. Η νότια πύλη και τμήμα του τείχους.

Μ. ΒΑΛΛΑ - Δ. ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

Νομός Σερρών: α) Αρχαίο Κερδύλλιον. Η νότια πύλη από Β.,
β-γ) Κορμίστα. Θέση Αλαντίγκος. Οι τάφοι Τ12 και Τ10.

ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

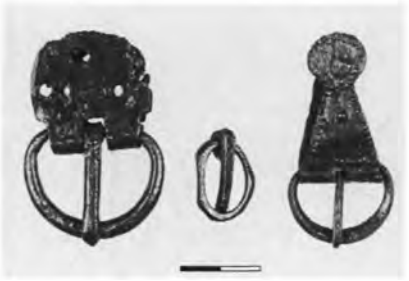

Νομός Σερρών: α-γ) Κορμίστα. Θέση Αλαντίγκος: α) Αγγεία τάφου Τ12, β) Περιδέραιο από γυάλινες χάνδρες, γ) Χάλκινες πόρπες ζώνης, δ) Λευκώνας. Θραύσμα κυκλικού αναγλύφου από παράδοση.

Δ. ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ - Κ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

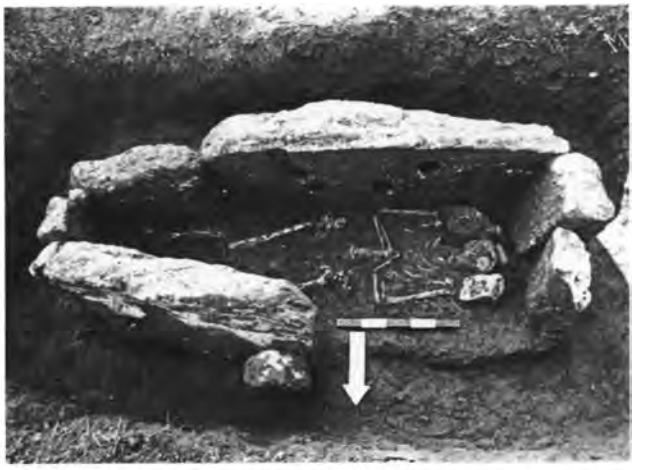

Νομός Ξάνθης. Άβδηρα: α) Λαγότοπος. Θέση 2001.03. Ταφικός πίθος, β) Στάνη. Θέση 2001.01. Κιβωτιόσχημος τάφος, γ-ε) Ψιλά Βούρλα. Θέση 97.33: γ) Ο ταφικός τύμβος από Δ., δ-ε) Κιβωτιόσχημος τάφος, στ) Χορτολίβαδο. Θέση 2000.06. Πήλινη σαρκοφάγος.

Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ - Κ. ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

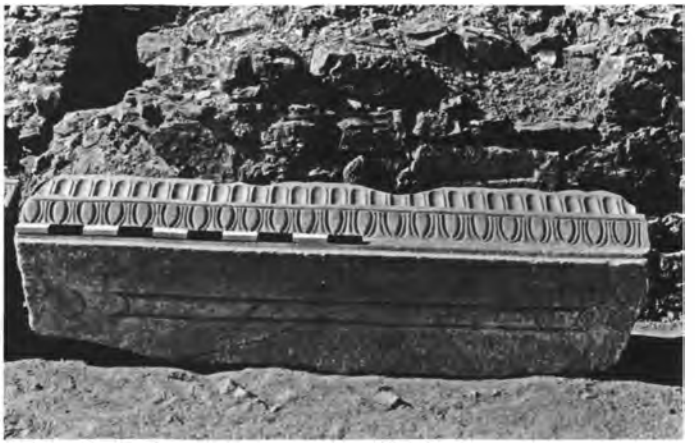

α-γ) Νομός Ξάνθης: α) Άβδηρα. Χορτολίβαδο. Θέση 2000.06. Πήλινη σαρκοφάγος, λεπτομέρεια του καλύμματος, β-γ) Κομνηνά. Μύτικας: Αγρός Π. Πετρίδη. Λάκκοι, και αγρός Θ. Αμαραντίδη. Τοίχος στον άξονα Α.-Δ., δ-στ) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Καμπάνα. Θέατρο: δ) Μαρμάρινο επιστύλιο ρωμαϊκών χρόνων από την πρόσοψη του ορόφου της σκηνής, ε) Θεμέλιο του ελληνιστικού (;) προσκηνίου στο εσωτερικό του ρωμαϊκού προσκηνίου. Άποψη από ΒΔ., στ) Ο τάφος 4 στο χώρο της δυτικής παρόδου του θεάτρου.

Κ. ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - Χ. ΚΑΡΑΔΗΜΑ

Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Άγιος Χαράλαμπος. Κτιριακό συγκρότημα ρωμαϊκών χρόνων: α-β) Αποθηκευτικοί πίθοι και μονόλιθοι κίονες. Άποψη από Δ., γ-δ) Ο λιθόστρωτος δρόμος. Άποψη από Δ.

ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

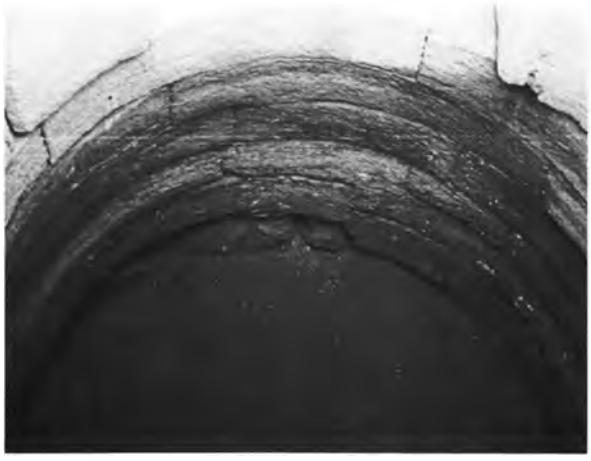

Νομός Έβρου. Διδυμότειχο. Πλωτινόπολη: α-β) Εσωτερικό θαλάμου, γ-δ) Πηγάδι, ε) Θεμελίωση πηγαδιού, στ) Πηγάδι όπου φαίνεται το άνοιγμα με τη λίθινη προστατευτική πλάκα που οδηγεί στο θάλαμο.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ

α-ε) Νομός Ξάνθης: α) Άβατο. Παλιά Τσιφλίκια. Γωνιόλιθοι από τον αγρό Παυλακάκη, β-γ) Άβδηρα-Μάνδρα. Μαυρόλοφος. Κεντρική κορυφή, λεπτομέρεια τμήματος αρχαίου λατομείου, και ανατολική κορυφή, ίχνη λατόμευσης, δ-ε) Άβδηρα. Αρχαία Πόλη. Τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης και τμήμα γυάλινης οινοχόης, στ) Νομός Ροδόπης. Αρχαία Δίκαια. Θραύσμα λίθινου ακρωτηρίου ή ταφικού μνημείου.

Κ. ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - Ν. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ - Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α-δ) Νομός Ροδόπης: α) Αρχαία Στρύμη. Τμήμα μαρμάρινου γυναικείου αγαλματίου, β) Νυμφαία. Χάλκινο αγαλμάτιο ιππέα, γ-δ) Σώστης. Πήλινο καλαθόσχημο αντικείμενο και τμήμα μαρμάρινης ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης, ε) Νομός Έβρου. Καβησός. Χάλκινο εξάρτημα άμαξας.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Νομός Ξάνθης. Άβδηρα: α-β) Άγιος Αθανάσιος. Θέση 2002.01. Λίθινη σαρκοφάγος. Τμήμα σανίδας μετά τη συντήρηση και πηνιόσχημο αντικείμενο από ορεία κρύσταλλο (ΜΑ 7229), γ) Αλμυρή Λίμνη. Θέση 2002.02. Καύση. Τμήμα ειδωλίου καθιστής γυναικείας μορφής (ΜΑ 7243), δ-ε) Παλιόχωρα. Θέση 2000.07. Κιβωτιόσχημοι τάφοι, στ) Χορτολίβαδο. Θέση 97.06. Ταφικός αμφορέας (ΜΑ 7263).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ

α) Νομός Ξάνθης. Βαφέικα. Θέση ΒΑΦ. 2002.01. Γενική άποψη του κλιβάνου. Το βέλος στο αριστερό τμήμα της εικόνας δείχνει το πάνω μέρος της κατασκευής (φούρνος). β-γ) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Άγιος Χαράλαμπος. Κτιριακό συγκρότημα αυτοκρατορικών ρωμαϊκών χρόνων. Άποψη από ΒΔ. και από ΝΔ. αντίστοιχα.

Κ. ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - Ν. ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ

Νομός Έβρου: α-γ) Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη. Θέση Πλούτος: α) Ο τύμβος πριν από την ανασκαφή, β) Θραύσματα από αρχιτεκτονικά μέλη και ανάγλυφα που βρέθηκαν στην περιφέρεια του τύμβου, γ) Η άμαξα Α΄, δ-ε) Πλωτινόπολη. Υπόκαυστο λουτρού.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - Δ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ - Μ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ

α-δ) Νομός Έβρου. Πλωτινόπολη: α) Εξωτερική πλευρά γωνιολίθων πηγαδιού, β-γ) Πηγάδι, δ) Θεμελίωση πηγαδιού και γωνιόλιθοι διαφόρων σχημάτων για την ευθυγράμμιση του φυσικού βράχου,
ε) Νομός Ροδόπης. Νυμφαία. Πήλινο λυχνάρι (ΑΓΚ 12235), στ-ζ) Νομός Έβρου. Σύνορα Ελαίας-Σπηλαίου. Γριβάδι. Τμήμα πήλινου νεολιθικού ειδωλίου (ΑΓΚ 12341) και πήλινο σφονδύλι με εγχάρακτη διακόσμηση (ΑΓΚ 12361),
η) Σαμοθράκη. Θαλάσσια περιοχή. Πήλινος αμφορέας με τραγάνες (ΑΓΚ 12353).
Μ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ - Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α-γ) Νομός Ξάνθης. Άβδηρα: α) Λόφος των Κοριτσιών. Θέση 2000.01. Άποψη του ταφικού μνημείου, β) Μόλος. Θέση 91.02. Άποψη της ανασκαφής, γ) Πολύσιτος. Θέση ΒΑΦ. 2003.01. Άποψη της συστάδας με τους παιδικούς τάφους, δ-ε) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Θέση Καμπάνα. Αγρός Γ. Φραντζίδη: δ) Ελληνιστική οικία. Μερική άποψη της οικίας και του ψηφιδωτού δαπέδου του ανδρώνα. Άποψη από ΒΔ., ε) Ο λάκκος-αποθέτης με τους αμφορείς. Άποψη από Β.

Κ. ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - Χ. ΚΑΡΑΔΗΜΑ

α-δ) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Άγιος Χαράλαμπος. Ρωμαϊκή αγορά: α) Άποψη από Β., β) Ο δρόμος και τα παρόδια κτίσματα από ΝΔ., γ) Ο κεραμικός κλίβανος από Β., δ) Εργασίες διαμόρφωσης από ΒΑ.,
ε-στ) Νομός Έβρου. Μεσημβρία-Ζώνη: ε) Τμήμα ημικυκλικού οικοδομήματος στα βορειοανατολικά της αρχαίας πόλης, στ) Τμήμα του νοτιότερου οριζόντιου δρόμου της πόλης. Άποψη από ΝΑ.

Ν. ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ - Π. ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Νομός Έβρου: α-β) Μεσημβρία-Ζώνη: Θεμελιώσεις κτιρίων στο νοτιοανατολικό άκρο της πόλης και ο οριζόντιος δρόμος στα δυτικά του Ιερού του Απόλλωνα, γ-ε) Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη: γ) Η κατασκευή με πλίνθους Α΄, δ) Η κατασκευή με πλίνθους Β΄, ε) Η καύση Β΄.

Π. ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - Δ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ

Νομός Έβρου. Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη: α) Η άμαξα Β΄, β) Η πίσω όψη της άμαξας Β΄, γ) Η άμαξα Δ΄, δ) Η άμαξα Ε΄, ε) Ταφή αλόγων Β΄, στ) Ταφή αλόγων Β΄. Λεπτομέρεια.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - Δ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ

Νομός Έβρου: α-γ) Μικρή Δοξιπάρα-Ζώνη: α) Η καύση Δ΄, β) Η καύση Α΄, γ) Η καύση Γ΄,
δ-στ) Πλωτινόπολη: δ) Εξωτερική πλευρά εισόδου θαλάμου, ε) Εσωτερική πλευρά εισόδου θαλάμου, στ) Ολόκληρο το συγκρότημα (είσοδος θαλάμου, το άνοιγμα στην οροφή του θαλάμου και στο βάθος το πηγάδι).
Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ - Δ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ - Μ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΝΗΣ

α-β) Νομός Έβρου. Σαμοθράκη. Ιερό των Μεγάλων Θεών. Τμήμα αρχαίου αναλημματικού τοίχου (πρβλ. Σχέδ. 10) και λιθόστρωση νοτιοανατολικά του «καταρράκτη», γ-ε) Νομός Ξάνθης: γ) Άβδηρα. Μερική άποψη της περιοχής επέμβασης, δ) Βελόνη. Μαυροχώματα. Τμήμα πώρινου αρχιτεκτονικού μέλους με ιωνικό κυμάτιο, ε) Διομήδεια. Μαρμάρινο νεολιθικό ειδώλιο, στ-ζ) Νομός Ροδόπης: στ) Νυμφαία. Ενεπίγραφος αναθηματικός κίονας, ζ) Υφαντές. Περίαπτο από όστρεο.

Δ. ΜΑΤΣΑΣ - Κ. ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ - Ν. ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ - Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

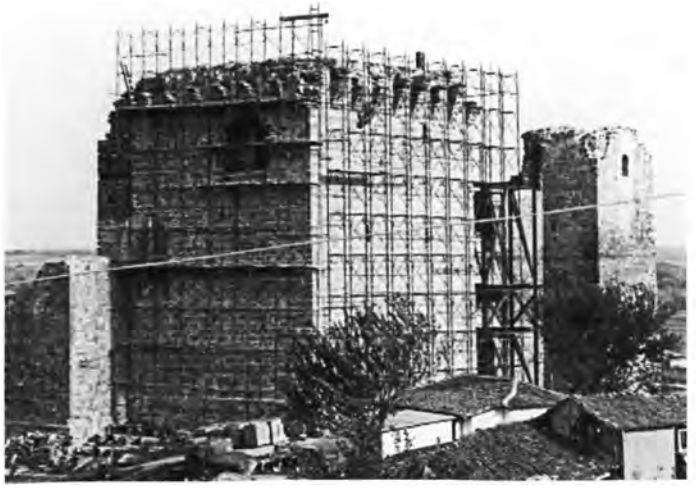

α) Νομός Σερρών. Αγγίστα. Το δάπεδο της νότιας στοάς του αιθρίου, μετά τις εργασίες επανατοποθέτησης,
β) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Αεροφωτογραφία μεσοβυζαντινής Μαρώνειας,
γ) Νομός Έβρου. Πύθιο. Ο μεγάλος πύργος, κατά τη διάρκεια της συντήρησης,
δ) Νομός Καβάλας. Λεκάνη. Τμήμα φρουριακού περιβόλου,
ε-στ) Νομός Σερρών. Σέρρες. Οικόπεδο Ε. Ρουστάνη. Άποψη της ανασκαφής από Δ. και από Α.
ΣΤ. ΔΑΔΑΚΗ - Σ. ΔΟΥΚΑΤΑ - Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ - Α. ΜΠΡΙΚΑΣ

α-β) Σέρρες. Οικόπεδο Ε. Ρουστάνη: α) Ο χώρος Α με τα επάλληλα δάπεδα, β) Λεπτομέρεια του τοίχου δ στο σημείο καταστροφής του από τον τοίχο α, γ-ε) Νομός Ξάνθης. Άβδηρα. Βυζαντινό νεκροταφείο: γ-δ) Οι τάφοι VII και XXXIII, ε) Ο τάφος XV. Διακρίνονται τα βραχιόλια στο δεξί χέρι της νεκρής, στ) Νομός Ροδόπης. Μίσχος. Μαξιμιανούπολη. Βυζαντινός ναός από Ν.

ΣΤ. ΔΑΔΑΚΗ - Ν. ΖΗΚΟΣ

Καβάλα: α-δ) Τείχος Παναγίας: α-β) Η πύλη της οδού Λ. Κατσώνη εξωτερικά, πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης, γ) Ραφές σε ρωγμές του τείχους, δ) Η πύλη της οδού Λ. Κατσώνη εσωτερικά, μετά τις εργασίες, ε-η) Παράλιο τείχος Παναγίας: ε) Δημιουργία διαδρόμου περιμετρικά του τείχους, στ) Η πυλίδα κοντά στο φάρο, ζ-η) Περιοχή του ημικυκλικού πύργου της ανατολικής πλευράς, πριν και μετά τον καθαρισμό.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

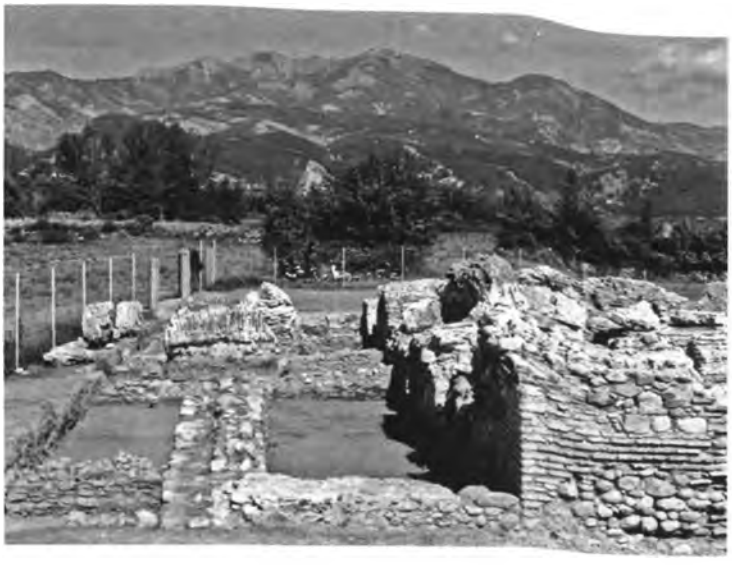

α-δ) Νομός Καβάλας. Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο Φιλίππων. Οδός 28ης Οκτωβρίου: α-β) Οι τάφοι Α, Β, πριν και μετά την έρευνα, γ) Ο τάφος Δ, μετά την απομάκρυνση της επικάλυψης της διόδου, δ) Λαγήνες από τον τάφο Β, ε) Νομός Ροδόπης. Μαξιμιανούπολη. Προσκτίσματα στη δυτική πλευρά του επισκοπικού ναού, στ) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Θέση Παραθύρα. Λιθοσωρός πάνω στο συλημένο καμαροσκεπή τάφο.

Σ. ΔΟΥΚΑΤΑ - Ν. ΖΗΚΟΣ

α) Νομός Σερρών. Αγγίστα. Αγροτική έπαυλη. Άποψη του κτιρίου από Δ.,
β-γ) Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Ε. Μερέση. Βασιλική Β΄: β) Άποψη από Δ.,
γ) Ο νάρθηκας. Άποψη από Β.

α-β) Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Ε. Μερέση. Βασιλική Β΄. Το «βαπτιστήριο» και θωράκιο πεσμένο στο στρώμα καταστροφής, γ) Νομός Έβρου. Διδυμότειχο. Κάστρο. Ανασκαφή βυζαντινού οικισμού, δ-ε) Θάσος. Ραχώνι. Ναός Αγίου Νικολάου. Εικόνα του αγίου Νικολάου και εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.

ΣΤ. ΔΑΔΑΚΗ - Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ - Α. ΜΠΡΙΚΑΣ - Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ

Καβάλα. Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»: α) Εργασίες συντήρησης του αγωγού,
β-γ) Εσωρράχιο καμάρας, πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης,
δ) Ικριώματα κατά τις εργασίες, ε) Ανατολική άποψη του υδραγωγείου. Διακρίνεται η πρόοδος των εργασιών.
ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Καβάλα. Παράλιο τείχος: α-β) Δυτική πλευρά, κάτω από το Ιμαρέτ, πριν και μετά τις εργασίες, γ) Δυτική πλευρά, απομάκρυνση επιχώσεων, δ) Καθαρισμοί στη βάση του τείχους.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Καβάλα. Παράλιο τείχος: α) Κλίμακα ανόδου, η οποία κατασκευάστηκε κατά την περίοδο της Γερμανικής κατοχής, β-γ) Ανατολική πλευρά, πριν και κατά τη διάρκεια των εργασιών, δ) Νότια πλευρά.
ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

α-γ) Θάσος: α-β) Ραχώνι. Ναός Αγίου Νικολάου. Δεσποτική εικόνα Θεοτόκου και εικόνα αγίου Νικολάου, γ) Μαριές. Ναός Σύναξης Ταξιαρχών. Εικόνα Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας.
δ-ε) Νομός Ξάνθης. Εκκλησιαστικό Μουσείο Ξάνθης: δ) Ο άγιος Χαράλαμπος, πριν και μετά τη συντήρηση, ε) Λυπηρό τέμπλου με παράσταση του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, πριν και μετά τη συντήρηση.

ΣΤ. ΔΑΔΑΚΗ - Ν. ΖΗΚΟΣ

α) Νομός Δράμας. Πετρούσα. Παλαιοχριστιανικό θωράκιο, β-δ) Θάσος. Λιμένας. Θέση Άγιος Βασίλειος. Βασιλική Α: β) Άποψη από Α. Διακρίνονται οι πεσμένοι κίονες του νότιου κλίτους, γ) Βάση του άμβωνα, δ) Δάπεδο του μεσαίου κλίτους και το άνοιγμα της κρύπτης, ε-στ) Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Ε. Μερέση. Βασιλική Β: ε) Βόρεια προσκτίσματα. Άποψη από Δ., στ) Πεσμένα θωράκια στο βόρειο κλίτος.

α) Δράμα. Βυζαντινά τείχη, μετά τον καθαρισμό,
β-γ) Καβάλα. Παράλιο τείχος. Αυλή πρώην Οικονομικού Γυμνασίου, πριν και μετά τις εργασίες,
δ-ε) Καβάλα. Παράλιο τείχος. Οδός Θ. Πουλίδου, πριν και κατά τη διάρκεια των εργασιών.
Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ - Α. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Καβάλα. Παράλιο τείχος: α-β) Αυλή Δημοτικού Σχολείου, κατά τη διάρκεια και μετά τις εργασίες, γ) Κυκλική δεξαμενή εξωτερικά του τείχους, δ-ε) Εμπρός από το Ιμαρέτ, πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης και αποκάλυψης των επάλξεων, στ) Ιωνικό κιονόκρανο ενσωματωμένο στη λιθοδομή.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Καβάλα: α-γ) Παράλιο τείχος. Ξυλοδεσιά, καθαρισμοί και κατασκευή αναλημματικής λιθοδομής (κάτω διακρίνονται δόμοι του αρχαίου τείχους), δ-στ) Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»: δ) Επιγραφή με αραβικούς αριθμούς από πλίνθινα στοιχεία, ε) Τόξο στο τμήμα που επισκευάστηκε το 1818, όπου διακρίνεται κυλινδρικά λαξευμένος λίθος, πριν από τις εργασίες, στ) Περιστερώνας πριν από τις εργασίες.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Καβάλα. Μεσαιωνικό Υδραγωγείο «Καμάρες»: α) Περιστερώνας και μικρό τόξο, κατά τη διάρκεια των εργασιών, β) Μέτωπο τόξου, κατά τη διάρκεια των εργασιών, γ-ε) Μέτωπο τόξου, μετά τις εργασίες.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

α) Θάσος. Εικόνα Αγίων Πάντων, κατά τη διάρκεια της συντήρησης,
β) Σέρρες. Ναός Αγίων Αναργύρων. Δεσποτικός θρόνος, μετά τις εργασίες,
γ) Σέρρες. Ναός Αγίων Αναργύρων. Νότιο κλίτος, κατά τη διάρκεια των εργασιών,
δ) Νομός Ξάνθης. Εκκλησιαστικό Μουσείο Ξάνθης. Παναγία Βρεφοκρατούσα, πριν και μετά τη συντήρηση.
ΣΤ. ΔΑΔΑΚΗ - Ν. ΖΗΚΟΣ

α) Νομός Σερρών. Αμφίπολη. Παλαιοχριστιανική Ακρόπολη, νοτίως της Βασιλικής Α, μετά τις ανασκαφικές εργασίες,
β-γ) Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Ε. Μερέση: β) Χώρος Γ1, Τάφος ΙΙΙ μετά το άνοιγμά του,
γ) Χώρος Γ, Τάφοι VII-V-VI κατά την αποκάλυψή τους, δ-στ) Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Θέση Παληόχωρα. Βασιλική:
δ) Άποψη της κόγχης του ιερού, ε) Τάφος στο βόρειο τμήμα της κόγχης του ιερού, στ) Εφυαλωμένη κεραμική
από τα μεσοβυζαντινά κτίσματα στο κεντρικό κλίτος, 12ος-13ος αι.

Ν. ΖΗΚΟΣ - ΣΤ. ΔΑΔΑΚΗ - Σ. ΔΟΥΚΑΤΑ

Νομός Ροδόπης. Μαρώνεια. Θέση Παληόχωρα. Βασιλική: α) Άποψη της κόγχης του ιερού με τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη και τους τάφους, β) Μερική άποψη του στρώματος καταστροφής στο εσωτερικό του ιερού, γ) Άποψη του χώρου δυτικά της κόγχης του ιερού σε σχέση με το δρόμο ανάμεσα στα μεσοβυζαντινά κτίρια του κεντρικού κλίτους, δ) Εφυαλωμένη κούπα με γραπτό διάκοσμο, 13ος αι., ε) Υποδομή του β΄ δαπέδου και τμήμα του α΄ ψηφιδωτού δαπέδου του κεντρικού κλίτους.

ΣΟΦΙΑ ΔΟΥΚΑΤΑ

ISSN 0570-622X